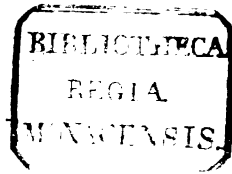

SVENSKT

KONVERSATIONS-LEXIKON.

ANDRA DELEN.

STOCKHOLM.
TRYCKT HOS P. G. BERG.
1847.

BIBLIOTHECA
REGIA

H.

H. I Svenskan, likasom i alla språk af den Germaniska stammen, är denna bokstaf en sjelfständig konsonant, icke en tom figur, såsom i de Latinska språken. Dock uttalas *H* icke i Svenskan lika skarpt som i Tyskan, utan mera såsom en lindrig aspiration; men likväl hörbart.

Haag. Här afslöts, den 14 Juli 1659, ett förbund emellan England, Frankrike och Holland, åsyftande att återställa freden i Norden; men på Sveriges bekostnad, hvilket borde återlemna Trondhiem till Danmark, en punkt, hvilken isynnerhet yrkades af Holländarne, som der drefvo stor handel, och hade der ansenliga förpantningar. Den af de krigförande, hvilken ej frivilligt, inom fyra veckor, underkastade sig detta beslut, skulle tvingas dertill. Carl Gustaf blef högeligen uppbragt häröfver och förkastade helt och hållet förslaget om Trondhiems afträdande; men ville för sken skull antaga Frankrikes och Englands bemedling. När han härom talade med Algernon Sidney, den bekante republikanen, hvilken varit Engelskt sändebud vid underhandlingen, skall han hafva yttrat med vrede: "J förtrösten på edra flottor, och sammansmiden derföre Edra projekter; men mitt svärd skall sönderhugga dem." År 1683 ingick hans son och efterträdare, Carl XI, i Haag ett förbund med kejsaren, Spanien och Holland emot Frankrike, med hvilket konungen var missnöjd, då man icke uppfyllde de åtagna förbindelserna, oordentligt betalade de utlofvade subsidierna och han för öfrigt ansåg det vållande till landets olyckor under sista kriget. Följden af detta förbund var, att Carl skickade 6,000 man hjelptrupper till Holland, då Frankrike angrep detsamma, och denna trupp deltog i flera drabbningar, bland andra i slaget vid Fleury, samt blef den skola, hvari åtskilliga af Carl XII:s skickligaste generaler, t. ex. Stenbock och Lewenhaupt, bildade sig.

Haagel, Christian, assessor, en utmärkt läkare, född vid Königsberg i Preussen år 1768, kom år 1794 till Stockholm, blef af general-direktören von Schultzenheim antagen såsom medhjelpare i hans praktik, samt år 1816 förordnad att förestå provincial-kirurgs-tjensten i Stockholms län, då han äfven erhöll assessors titel. Afled år 183–.

Haardt, Richard von der, hvilken kallas auktionator i Stockholm, utgaf, i Hamburg år 1701, sitt *Holmia litterata*, innehållande ett register öfver författare, hvaraf en ny upplaga utkom år 1707; ett *Periculum antiqvitatum* och en *Catalogus Bibliothecæ Normannianæ.*

Haartman, Johan, en om Finska medicinalverket högt förtjent man, född på Pemar prestgård, icke långt ifrån Åbo, den 19 Sept. 1725. Fadern var kyrkoherde derstädes och sedan professor i Åbo. Efter hans död, då Ryssarne öfversvämmade Finland, nödgades han fly med mor och syskon till Stockholm, der han antog tjenst på ett apothek och ernade sjelf inrätta ett sådant i Åbo; men af brist på tillgångar måste han afstå från denna plan och beslöt i stället gå den medicinska vägen. På Linnés förord fick han följa riksrådet Tessin på dess resa i Södermanland och Westergöthland, blef 1753 medic. kandidat och följande året doktor i Upsala, samt 1765 medic. professor i Åbo, der han afled år 1787. R. af W. O., Led. af W. A. Utgifvare af en på sin tid ganska ansedd *Läkarebok,* af hvars andra upplaga han gratis bortgaf 1,200 exemplar, reste omkring bland allmogen och utdelade läkemedel och sökte skingra dess fördom mot den vetenskapliga medicinen; införde koppympningen i Finland, anslog af egna medel fond till en anatomisk profession vid Åbo universitet samt till en i natural-historien och veterinär-vetenskapen; stiftade tvenne stipendier åt medic. studerande, testamenterade åt akademien sin vackra örtsamling, och visade sig på allt sätt mån om hvad som kunde bidraga till vetenskapens utbildande och förkofran. Har utgifvit åtskilliga medicinska afhandlingar.

Haartman, Gabriel Erik von, äfvenledes en af Finlands utmärktare läkare, född i Åbo 1757 och död der d. 2 Aug. 1815, promoverades till doktor i Åbo 1781, hvarvid han besvarade doktorsfrågan, blef stads-fysikus derstädes 1782 och följande året förste innehafvaren af den profession i anatomi och kirurgi, som Johan Haartman stiftat. Efter Finlands eröfring af Ryssarne, blef han adelsman, ordförande i Finska kollegium medikum, R. af Wladimirs- och Annæ-orden, statsråd och chef för finans-expeditionen i regerings-konseljen. Svenska vetenskaps-akademien hade redan år 1801 valt honom till sin ledamot. Han har mycken förtjenst om det medicinska studium i Finland, och har utgifvit åtskilliga skrifter i sin vetenskap. — Af hans tvenne söner, i första giftet, är den äldste, **Lars Gabriel,** född 1789, geheime-råd, ledamot i kejserl. senaten för Finland, K. af N. O. och riddare af flera Ryska ordnar, samt den andre, **Carl Daniel,** född 1792, statsråd, general-direktör öfver Finska medicinal-verket, ordförande i Finlands kollegium medikum och R. af Wladimirs-orden.

Haberman, Johan, regements-pastor vid Nylands infanteri och pastor i Perno socken af Finland år 1740, med titel af prost, är märkvärdig genom sina sällsamma öden. Han var född år 1686 i Perno, der fadern var svarfvare, och hade en tid besökt gymnasium i Wiborg; men när denna stad år 1710 intogs af Ryssarne, förde desse honom som fånge till Sibirien, der han i fem år tjente som dräng hos en Svensk officer, hvars välvilja han förvärfvade, så att han blef satt till lärare för den af Svenske krigsfångarne i Tobolsk stiftade skolan. Efter återkomsten från fångenskapen år 1722, öfvertalade honom hans vänner i Borgå att studera, eller rättare: att fortsätta sina studier, och sammanskköto dertill penningar. Han följde deras råd och blef student 1723 samt följande året prest, då han redan var en 38 års man. Då Ryssarne år 1742 framträngde i Finland, fruktade han att för andra gången falla i deras händer, och flyttade till Stockholm, der han användes såsom huspredikant af riksrådet Nils Bjelke. Efter freden återkom han till sin hemort, der han afled 1756, i en ålder af 70 år.

Hablingbo, en socken med Silte, belägen på Gottland i Hablinge ting och Wisby stifts södra kontrakt, 5½ mil S. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan af sten och okänd ålder, är pydd med uthuggna bilder och sirater, samt reparerad 1782. Här finnes en liksten med runor. Socknen hör till 1 kl. konsist. och har 685 invånare. Grönviken, en hamn, är här belägen. Socknens areal utgör 12,567 tunnl., af hvilka 1,100 äro sjöar och kärr. Den innefattar 20¼ mtl. Adr. Wisby.

Habo, en socken, med Gustaf Adolfs kapell, belägen till en del i Wartofta härad af Skaraborgs län och till en mindre del i Mo härad af Jönköpings län, Redvägs kontrakt af Skara stift, 1½ mil N.V. från Jönköping. Kyrkan, af träd, äger inga forntida minnesmärken och märkvärdigheter; men den är sjelf en märkvärdighet genom sin ovanliga byggnad och ådrager sig resandes uppmärksamhet. Den är uppförd år 1680 och tillökad 1723, samt har 5 vapenhus med 2 våningar. Öfver altaret finnes ett slagur, på hvilket timslagen angifvas af en öfver urtaflan sittande gosse, som håller skålarne emellan knäna och en hammare i hvardera handen. Tak och väggar äro fulla med målningar, hvaruti föreställas alla den kristna lärans hufvudstycken. I socknen märkes: *Settersfors*, kopparhammare, privilegierad 1827 för hofsekreteraren J. Settergren, tillhör nu G. M. Sager; *Kjellebäcken*, kallades förut *Starbäck*, kniphammare, tillhör smeden Forsberg på Ryfors bruk; *Gölan*, garfveri; *Stora Kärr*, 2¼ mtl. säteri, med 14 torp, såg och qvarn, har tillhört slägterne Lagerberg, Höckert och af Sandeberg, äges nu af ryttmästaren Ehrenborg. — På en jemn höjd i skogen, kallad Tubberydsmoen, ses en mängd resta stenar af 1 till 2 alnars höjd, hvaraf några synas ordnade i rundlar, med 5 till 7 stenar i hvarje. Den vanliga sägen bland allmogen, att man här ernat bygga kyrka, men att den onde alltid om natten förstört det om dagen verkställda arbetet, tyckes utmärka, att platsen fordom varit en hednisk andaktsort. Bland andra märkliga ställen här är *Domberget* (se detta ord). Socknen hör till 2 kl. reg. och har 3,954 invånare på 64⅞ mtl. Dess areal utgör 52,789 tunnl., af hvilka 1,550 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Habor eller **Hagbard** till Torsne omtalas år 1180, såsom ett af konung Knut Erikssons råd.

Habor och **Signild.** Historien om deras olyckliga kärlek är spridd vidt kring hela norden och åtskilliga ställen både i Sverige, Norrige och Danmark uppgifvas såsom skådeplatser för händelsen. Signildsberg, nära Sigtuna, är ett bland dessa. En slägthämnd rasade mellan Habors eller Hagbarts och Sivars konungahus, af hvad orsak är icke upptäckt; men det var till följd af Sivars hat, som Habor nödgades, förklädd i qvinnlig drägt, besöka Signild, och upptogs bland hennes hoftärnor. En bland dessa, afundsam öfver de älskandes lycka, underrättade konungen derom. Denne lät gripa Habor, efter ett tappert motstånd, och dömde honom till den skymfliga döden i galgen, i förtviflan hvaröfver Signild antände sin jungfrubur och brände sig der inne. Sagan är för öfrigt utsmyckad med hvarjehanda episoder, såsom att intet band var nog starkt att fjettra Habor, förr än man kring hans armar knöt ett af Signilds hår, och han heldre ville dö än sönderslita det; att de begge älskande öfverenskommo, att när Signild såg Habors kappa fladdra i trädet, skulle hon antända sin boning; att han bad sina bödlar först upphänga manteln, och när han såg lågan utbrista från jungfruburen, dog han med glädje; att konung Sivar, för sent underrättad om deras trofasta kärlek, förgäfves lät nedtaga den redan döde hjeltens kropp och sökte släcka elden, samt ändtligen hämnades deras död på den falska tärnan, o. s. v.

Hack, Carl, en af befälhafvarne på det af Torkel Knutsson i Finland anlagda fästet Landskrona, blef, vid dess eröfring af Ryssarne år 1301, nedgjord af sitt eget folk, emedan han vid tillfället bar en Rysk rock, och således ansågs för en af fiendens män.

Hackeqvarn, en å i Kronobergs län, har ett indrägtigt ålfiske. Ån är sjön Åsnens utlopp, den går sedan in i Blekinge, kallas der *Mörrums-ån*, och faller i hafvet vid Elleholm, 1¼ mil från Carlshamn.

Hackersköld, Thomas, förut **Hackert,** hade vinnlagt sig om krut-tillverkningen, blef faktor vid Åkers krutbruk, och skickades år 1681 till Holland och England att uppköpa saltpeter och taga kännedom om hvad som till krutberedningen hörde. Carl XI, som önskade att med denna nödvändighetsvara kunna förse riket af inhemsk tillverkning, blef så nöjd med det sätt, hvarpå Hackert fullgjort sitt uppdrag, att han utnämnde honom till inspektor öfver alla krutbruk i riket och 1686 upphöjde honom i adligt stånd. Hvarken hans födelse- eller döds-år äro kända. Ätten utgick med hans son.

Hack-hemar, kallas af allmogen i Nerike de i Göthlunda, Sköllersta och Svennevads socknar på åtskilliga ställen i stor mängd hopkastade stenrös. Traditionen förmäler, att i en drottnings tid skall hafva varit så stor hungersnöd, att hon dömt hvar tionde menniska till döden. En hop folk hår då anhållit att få rödja öde platser, då dessa stenkumlar blifvit sammankastade. Sådane finnas äfven på andra orter i riket, och isynnerhet på de högländta.

Hackspett (Picus), ett slägte af sparffoglarnes första underordning, klättrare, med lång eller medelmåttig, rät, kantig, långdragen pyramidformig, mot spetsen tillskärpt näbb, ovala näsborrar täckta med framåtliggande borst, undersätsiga ben, mycket starka krökta och spetsiga klor, vigglik stjert och medelmåttiga vingar. Hannen vanligen olik honan och ungarne mycket olika de gamla. Vistas mest i stora skogar der gamla murkna träd finnas, vanligen parvis eller familjevis; födoämnena bestå af insekter och larver, dem de uppsöka på trädstammar, uppför hvilka de derför klättra. De lefva i engifte och äggen rufvas skiftesvis af honan och hannen. Flytta icke om hösten; men ströfva vida omkring om vintern, och synas hafva förkänsla af inträffande väderskiften, hvarför många arter af allmogen anses såsom väderleks-spåmän. Hos oss förekomma sju serskildta arter, nemligen: *Svarta hackspetten*, *Gråhöfdade hackspetten*, *Hvitryggiga hackspetten*, *Större hackspetten*, *Mellanspetten*, *Lilla hackspetten* och *Tretåiga hackspetten*. (Se dessa ord.)

Hacksta, en socken med Löth, belägen i Trögds härad och kontrakt af Upsala län och stift, 4 ¼ mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 23 ⅞ mtl. med 430 invånare. Dess areal utgör 2,823 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund; för komm. Enköping.

Hackvad, annex till Edsberg, beläget i Grimstens härad af Nerikes län, 3 mil S.V. från Örebro. Socknen består af 30 mtl. med 570 invånare. Dess areal utgör 3,703 tunnl., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Hackås, annex till Oviken, beläget i Jemtlands södra fögderi och kontrakt, 3 ½ mil S. från Östersund. Kyrkan, af sten, byggd omkring år 1600, utvidgades på 1770-talet och är ibland landets prydliga kyrkor. Socknen innefattar 28⅔ mtl. med 770 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Haddebo, Nedre, ett jernbruk i Svennevads socken af Nerikes län, med underlydande 2⅞ mtl., anlades år 1695. Bruket har 3 härdar och 1,350 skepp:d privil. årligt smide, dels af eget, dels köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 13 skepp:d 10 lisp:d. Här idkas ståltillverkning och manufaktursmide. Bruket tillhör A. J. Broms. Skeppar på Stockholm.

Haddebo, Öfre, har samma läge som ofvannämnde, med underlydande $2\frac{5}{16}$ mtl. Bruket anlades 1658, har 3 härdar och 1,800 skepp:d priv. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Äfven här finnes ståltillverkning och manufaktursmide. Hammarskatten är 18 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Tillhör M. S. Wågstrand. Begge dessa bruk hafva ifrån deras anläggning intill år 1821 tillhört slägten Wester.

Haddebo-å, i Nerike, rinner åt sjön Afvern, sedan i sjön Westgjuten i Östergöthland och faller nedanom Ysunda bruk i sjön Glan.

Haddorp eller **Haddetorp,** säteri i Slaka socken af Östergöthland. Här vid gården, då en by, lägrade sig år 1542, en hop af 300 upproriske Smäländningar af Dackes parti. Tidigt en morgon blefvo de öfverraskade under sömnen, af Abr. Eriksson Leyonhufvud och Botvid Larsson Anckar, samt tillika med byn uppbrände. En annan hop hade lägrat sig nära byn och gjort en förhuggning; men blefvo på Ladu-ängen dels nedhuggne, dels förjagade, och efterlemnade allt byte de röfvat i Westergöthland. Gården har tillhört slägterna v. d. Osten, genannt Sacken, Hadorph, Enander och v. Feilitzen.

Hading och **Hunding.** Dessa begge och deras vänskapsförbund har mycken likhet med Orestes och Pylades historia, och är sannolikt af den gamla sagan lånad derifrån. Hading, hvilken lärer varit Dansk, hade, flyktande efter ett olyckligt krig emot Götherne, uppe i Helsingland, der han irrade omkring ensam och öfvergifven, råkat döda ett hafsdjur, som af folket hölls heligt. Derföre uttalade en Horgabrud förbannelsen öfver honom, och denna förföljde honom öfver allt på vatten och i land, till dess han i Upsala-templet offrat åt Frey och dermed försonat sitt brott. Han hade ingått fostbrödralag med konung Hunding i Westergöthland. Till denne hade det falska ryktet kommit, att Hading stupat i en strid. Då ville Hunding icke öfverlefva sin vän, utan samlade sine höfdingar att fira hans minne, sprang under gästabudet upp i ett mjödkar och stack sig med svärdet. När Hading fick veta detta, prisade han sig lycklig, som ägt en sådan vän; men lofvade, att han icke skulle länge behöfva vänta på honom i Walhall. Han följde derföre efterdömet, drack Hundings grafsöl och dödade sig sjelf.

Hadorph, Johan. Denne flitige antiqvitetssamlare var född på säteriet Haddetorp i Slaka socken af Östergöthland d. 6 Maj 1630 och afled d. 13 Juli 1693. Efter slutade studier utnämndes han år 1660 till akademi-sekreterare i Upsala, hvarunder han blef bekant med Magnus De la Gardie och Lindsköld, hvilka fäste uppmärksamhet vid hans håg för samlandet af antiqviteter, samt till och med erbjödo honom riksantiqvarie-sysslan. Han hade likväl den blygsamheten, att i sitt ställe härtill föreslå Werelius; men regeringen beslöt, att lönen skulle delas emellan begge, och en hvar tillika behålla sin förra syssla. Vid antiqvitetskollegii stiftande blef H. en af dess assessorer, och 1669 dess sekreterare. Han gjorde åtskilliga resor till flera Svenska landskap, för att samla och afskrifva gamla handlingar, samt åtföljde till och med år 1673 Carl XI på dess Eriksgata, för att kunna göra konungen uppmärksam på orternas

märkvärdigheter. Hans förtjenster belönades med frälsefrihet på ett och ett fjerdedels hemman, och sedan på all den jordegendom han köpte, hvarjemte han erhöll fullmagt på Hanekinds domsaga. Han har samlat en ganska stor mängd gamla handlingar, lagar, monumenter, runstenar, samt utgifvit, bland andra, *S:t Olofs Saga*, *Begge rimkrönikorna*, *Färentuna härads runstenar*, o. s. v. Biograph. Lexikon yttrar om honom, att han "icke var den man, som med snillets blick kunde i ett sammanhängande helt öfverskåda och framställa händelsernas utveckling, eller med djupheten och nyheten af sina åsigter väcka och hänföra sitt tidehvarf. Likaledes kan anmärkas, att hans rastlöshet är mera berömvärd än hans noggrannhet, äfvensom att han i allmänhet lät väl betala sina tjenster och sin möda, och ej sällan lät det rent litterära nitet stå tillbaka för egoistiska afsigter." — Hans son, **Nils H.**, ryttmästare vid Östgötha kavalleri, blef fången vid Pultava och dog i Tobolsk.

Hæffner, Johan Christian Fredrik, kapellmästare vid kongl. theatern i Stockholm och sedan musik-direktör i Upsala, född i Ober-Schönau i Türingen år 1759, död i Upsala d. 28 Maj 1833. Endast 21 år gammal kom han till Stockholm, såsom orgelnist vid Tyska kyrkan derstädes, hvarjemte han anställdes som violinspelare och sånglärare vid operan. År 1799 blef han kapellmästare och bibehöll denna tjenst till år 1808, då han, till följd af obehagliga husliga förhållanden, ej kunde längre fortfara dermed och derföre utbytte henne mot den vida ringare befattningen vid Upsala universitet, der han väl ofta hade att kämpa mot ekonomiska svårigheter; men likväl tillbragte ett vida trefligare och lyckligare lif, allmänt älskad och uppburen af den studerande ungdomen för sitt jovialiska lynne och sjelfva sina besynnerligheter. Han var en lärd musikus; men hans tonsättningar beskyllas för någon torrhet, hvarifrån icke ens hans största arbete: operan *Renaud*, gifven 1801, utgör något undantag. Lyckligare är han i kompositionen af åtskilliga studentsånger, bland andra den bekanta: *Vikinga-säten*, m. m., och isynnerhet i sin *Koralbok*, som är antagen till allmänt bruk, och hvarigenom han förvärfvat sig obestridliga förtjenster om den Svenska kyrkosången. Författareskapet af musiken till *Lydia och Arist*, onekligen den mest genialiska af alla dem, som bära hans namn, har han haft det missödet att se sig bestridas, emedan man velat tillskrifva Kraus densamma. Några vilja påstå, att sjelfva utkastet till sången är af K.; men att Hæffner skrifvit instrumenteringen. Förhållandet lärer ej vara möjligt att bestämma. — Bland hans öfriga arbeten anmärkas: operan *Electra*, gifven år 1787 och *Alcides inträde i verlden*, ett tillfällighetsstycke vid dramatiska theaterns öppnande år 1793. — Han var tillika en vän af naturhistorien, och en af honom ganska väl ordnad insektsamling inköptes af konung Carl Johan och skänktes till Upsala akademi.

Hafdhem, en socken med Näs, belägen på Gottland i Gröttlinge ting, Wisby stifts södra kontrakt, 5⅝ mil S. från Wisby. Kyrkan, byggd af sten år 1040, skall varit kallad Dionysius. Här finnas 4 likstenar med runor. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 22½ mtl. och har 700 invånare. Dess areal utgör 7,799 tunnl., af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Haffman, Jurgen, uppgifves vara namnet på den bödel, som halshögg offren vid Stockholms blodbad.

Hafgård, säteri, beläget i Gustafs församling af Wemmenhögs härad i Malmöhus län, 1 mtl. frälse, brukas under Jordberga sätesgård. Tillhör afl. landshöfdingen frih. von Nolckens arfvingar. På detta säteris ägor finnas ännu ruiner efter ett i gamla tider här befintligt slott, uppfördt på en ö i den å ägorna varande *Hafgårdssjön*, hvilken skall hafva ett ovanligt djup.

Hafkatt (Anarhichus lupus), en taggfenig benfisk af 3—4 fots längd, till färgen brungrå med bruna fläckar på sidorna samt ryggfenan; lefver i Öresund och Kattegat, och måste behandlas försigtigt, emedan han bites farligt. Köttet värderas mycket af somliga; men förkastas helt och hållet af andra.

Hafmus (Chimæra monstrosa), en lösgälad broskfisk af 2—2½ fots längd, till färgen silfvergrå med bruna fläckar; lefver i Kattegatt och anträffas sällan i Öresund, samt uppehåller sig på 60 till 100 famnars djup. Köttet begagnas aldrig; men lefvern användes såsom ett verksamt läkemedel emot gikt, ledvridningar och brännsår.

Hafra (Avena sativa), en ettårig sädesväxt, hvilken odlas i de flesta af rikets landskap, med undantag af de nordligaste; men företrädesvis uti de mindre bördiga, der den utgör hufvudsädet, emedan den mer än något annat sädesslag fördrager hvilken jordmån som helst, till och med så mager att inga andra sädesslag der kunna komma fort. Den är dessutom mycket härdig emot vårfrosten; men mycket senare än andra sädesväxter, hvilket gör den otjenlig för de norra landskaperna. Genom inflytande af lokala och klimatiska förhållanden, uppkomma deraf flera artförändringar, hvilka skilja sig genom kornens färg och storlek, när- eller frånvaro af agnborst, samt tidigare eller senare mognad. En af de bästa arterna är den s. k. Engelska svarthafran, som har svarta agnskal, hvars färg likväl genom odling på slättbygden öfvergår till gulhvit eller hvad vi kalla hvithafra. Hafran är den minst vigtiga af sädesslagen; den väger sällan mera än omkring 9—10 lisp:d per tunna. Mindre vanliga hafrearter, hvilka undantagsvis odlas hos oss är Turkisk hafra (A. orientalis), Tartarisk skallös hafra (A. nuda), och Kinesisk skallös hafra (A. chinensis), hvilken sistnämnde ofta uppgår till 13 lisp:ds vigt per tunna; men mognar sent och ojemnt. Hafra utgör en ej obetydlig utförselsartikel, ty under de sista 10 åren har utförseln deraf uppgått till 680,000, hvaremot införseln blott till 99,000 tunnor, med 32 sk. tull pr tunna.

Hafrebröd utgör ett hufvudsakligt födoämne för befolkningen i norra Bohus län, en del af Dalsland, Wermland och utmed Norrska gränsen. Det bakas i mycket tunna kakor, på sina ställen kalla-

de *lefvar*. Dessa äro ofta osyrade. Man gör sig vanligtvis ett origtigt begrepp om hafrebrödets smaklighet, då man tror det vara mera kärft och trögätet, än kornbrödet, hvilket icke är förhållandet. Af alla brödsorter är hafrebrödet det sundaste, och man tillskrifver detta födoämne icke utan skäl den liflighet, lätthet och friskhet, som utmärker allmogen i nyssberörde landskap.

Hafregräs, knylhafre, fromental, Franskt raygräs (Arrhenaterum avenaceum), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer endast sparsamt på andra ställen än på kustslätterna i Östergöthland, Öland, Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän; ger ett godt och ymnigt bete samt betydlig höskörd, hvarföre den med fördel användes till artificiella ängar.

Hafrerot, bockskägg, salsofi (Tragopogon pratense), en två-årig växt, hvilken finnes hos oss af tvenne arter, på ängar med lerbotten, i Skåne, Bohuslän, Westergöthland, Nerike och Upland ymnigt. Örten förtäres af de flesta husdjur och roten blir välsmakande genom odling, samt kan användas till matredning.

Hafsman eller **hafsmenniska**. Om dylika, hvarmed förstås ett i hafvet vistande menniskolikt djur, gå på Skandinaviens vestra kuster lika talrika som vidunderliga sägner. Så berättas t. ex. i Qville, att i början af förra århundradet en dylik hafsman der varit fångad. Då han drogs upp i båten, gaf han ljud såsom ett gråtande barn och gjorde vederstyggliga miner. Fiskaren hade honom en stund i båten; men släppte honom sedan varligt i sjön, hvarest det tycktes liksom hade en svart hand stuckit upp ur böljorna och fattat vidundret om lifvet. Straxt derpå uppstod en förfärlig storm. Äfven på Tjörn gå dylika traditioner, och för ett par år sedan påstodo fiskare i Bohus läns norra skärgård sig hafva varseblifvit liknande vidunder, omkring ett par mil utanför skärbandet. I Norrige, i trakterna af Lofjorden, känner man samma djur under namnet *Drauen*, och hyser der en så vidskeplig bäfvan för detsamma, att man blott behöfver om bord på ett fiskarfartyg ropa Drauens namn för att få fiskarena att, gripna af en panisk förskräckelse, genast ila till land. Detta underdjur var kändt redan i äldsta forntid. I konung Alfs saga omtalas ett dylikt, benämndt *Marmendil*, hvilket fångades af konung Hjorleifs fiskare, och förespådde sistnämnde konung hans stundande öden. Dessa allmänna sägner, jemförda med mytherna om Grekernes och Romarnes najader, tyckas antyda, att deras föremål icke är så helt och hållet fabelaktigt, som man trott. Det finnas naturforskare, som verkligen äro öfvertygade derom, att dessa sagor anspela på en ännu för vetenskapsmännen okänd art af skälhund (Phoca), dertill föranledda af de nästan alltid öfverensstämmande beskrifningar på hafsmannen, såsom varande lik en menniska till den ludna kroppens öfre, och lik en fisk till dess nedre del. När den i nordliga hafven förekommande skälarten *Phoca barbata* reser sin framdel öfver vattenytan, är han ej olik en skäggig mans figur, och det vissa är, att hafvet i sitt djup ännu döljer djurarter, hvilka, hittills okända för vetenskapsmännen, af dem betraktas, såsom ägande tillvaro endast uti inbillningen och vidskepelsen.

Hafsnejonöga, anprejare (Petromyzon marinus), en ringmundt broskfisk af 2 fots längd med gul och brun marmorerad kropp och gula ryggfenor; lefver i Östersjön och Kattegat, och går stundom, ehuru sällan, om våren upp i floderna, och fångas i mjärdar.

Hafsskälar (Halichœrus), ett djurslägte, hörande till de skälartade däggdjuren, phocaceæ, hvaraf en art förekommer uti de till Sverige gränsande haf.

Hafssälting, saltgräs (Triglochin maritimum), en mångårig växt, hvilken anträffas öfverallt vid hafsstränder, äfvensom vid stränder af större sjöar ej långt från hafvet, såsom vid Mälaren, och förtäres, i anseende till sin saftfullhet och salta smak, begärligt af husdjuren.

Hafsten kallas en väldig klippmassa, som till nära 300 fots höjd reser sig ur vågorna utanför ön Orousts norra udde. Viken deromkring bär namnet Hafstensfjord. Vid foten af berget ser man några forntida grifter.

Hafstenssund, ett trångt skeppslopp i Tanums skärgård i Bohus län, omnämnes flera gånger i fornsagorna, såsom skådeplats för forntida krigsäfventyr.

Hafsärter, strandärter (Pisum maritimum), en mångårig växt; förekommer på några ställen vid hafsstränder, såsom i Bohuslän på holmar och öar, vid Landsort och vid Ystad. Örten är ett begärligt boskapsfoder och fröna eller ärterna äro matnyttiga.

Haftorn, hafstörne, finkbär (Hippophaë rhamnoides), en buske eller litet träd, som växer på sandiga och stenbundna hafsstränder vid Bottniska viken, från Roslagen till Westerbotten, ymnigt. Veden är hård och seg samt begagnas dels till bränsle, dels till mindre slöjdarbeten; bären kunna användas till ett ätbart mos; qvistar och löf äro tjenliga till husbehofsfärgning och sjelfva busken planteras på flygsandsfält.

Hafvande qvinna är, med afseende på de serskildta förhållanden, som detta tillstånd medför, föremål för egna föreskrifter i vår Svenska lag. Att dråp på hafvande qvinna är belagdt med dödsstraff, innebär väl blott en tillämpning af vår brottmålslags allmänna grundsatser; men att dödsstraff icke får verkställas på dertill dömd hafvande qvinna, förrän sex veckor efter förlossningen, är ett stadgande, grundadt derpå att genom hafvande qvinnas död äfven en annan varelses lif förspilles. Samma förhållande gäller äfven med hafvande qvinna, som blifvit för brott dömd till kroppsstraff. Likaså, då lägrad qvinna måste undergå fängelsestraffet vid vatten och bröd, verkställes detta straff först ett år efter barnets födelse. Utom dessa mildringar i bestraffningen för hafvande brottslig qvinna, är äfven hvarje hafvande qvinnsperson, serskildt i och för detta tillstånd, skyddad emot våld genom den föreskrift, att om någon slår hafvande qvinna, så att fostret dör, full mansbot må-

ste erläggas, om gerningsmannen visste att hon var hafvande, och om han icke visste detta, ökas såraboten med 50 daler. För den händelse att sådant våld föröfvas af arfvingar, stadgar lagen äfven arfsrättens förlust; det skulle nemligen eljest hända, att gerningsmannen hade större fördel af sitt brott än olägenhet af straffet, och mången gång kunde den blifvande arfvingens undanrödjande vara bevekelsegrunden till en våldsam behandling af modern. Å en annan sida är lägrad qvinna skyddad af lagen ifrån alltför sträng behandling af slägtingar eller husbondfolk. Hennes tillstånd får nemligen ej göras allmänt bekant, och hon sjelf ej lemnas utan vård, till dess förlossning är skedd. Meningen med detta lagbud är, att icke drifva den förförda qvinnan till förtviflan, hvilket lätt kunde föranleda barnamord. — I ett fall är slutligen det hafvande tillståndet en anledning till ett serskildt stadgande i arfslagarne, nemligen om mannen dör och öfverlefves af en hustru, som är hafvande. Hon äger då rätt till underhåll af oskiftadt bo, medan detta hennes tillstånd räcker.

Hafva tand för tunga, står väl hos gamla och unga, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås, att det är berömligt att icke lemna tungan fritt lopp, utan betänka sig innan man talar.

Hafveri. Detta ords mest vidsträckta bemärkelse innefattar alla på en sjöresa förefallande utgifter, och är då af trenne slag: det mindre eller s. k. *ordinära*, det partikuliera eller *enskilda*, och det gemensamma eller *hafveri-gross*. I mera inskränkt och vanlig bemärkelse förstås dermed hvarje skada och derigenom förorsakade omkostnader, som drabba fartyg eller last under en sjöresa. Det ordinära hafveriet består i sådana umgälder och omkostnader, hvilka skeppare, efter hvarje orts bruk och tillfälligheter, föranlåtas att göra, skepp och laddning till godo, antingen uti sjelfva last- eller lossningsorten eller under varande resa. Dessa umgälder och omkostnader bestå i följande: de vanliga lotspenningar, ankar-, fyr- eller båk-, pråm-, bro-, karantäns- och revier-penningar, afgifter vid amiralskap, till vissa kasteller vid förbiseglandet, äfvensom omkostnader som göras på ett utan fara infruset skepp, att genom isning bringa det uti en lägligare hamn, till hvilket allt försäkringsgifvaren icke svarar, utan bör deraf räknas $\frac{2}{3}$ på laddningen efter godsets lästetal, och $\frac{1}{3}$ på sjelfva skeppet, så framt redaren och befraktaren ej öfverenskommit annorlunda derom. Under enskildt hafveri inbegripes den skada, som skepp eller laddning lider utan skepparens och skeppsfolkets förvållande, då på hvardera ägaren enskildt räknas den sålunda uppkomna skadan, hvilken bör ersättas af försäkringsgifvaren, om den öfverstiger de i försäkringsbrefvet utsatte tre, eller, på socker, salt, m. m., tio för hundradet. Gods, som genom storm och sjöstörtning skadas, drage enskildt skadan. Med gemensamt eller s. k. hafveri-gross förstås den skada och kostnad, som man i yttersta sjönöd eller annan fara måste göra på skepp och gods, hvilket af det således räddade skeppet och godset beräknas efter marketal af hvars och ens andel, och bör ersättas af försäkringsgifvaren.

Hafverö, en socken, belägen i Medelpads fögderi och kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, 11 mil V. från Sundsvall. Kyrkan är gammal. En sägen går, att då den byggdes funnos endast 7 bönder i socknen. Dessa skola likväl erhållit något biträde från Ytter-Hogdal. Denna sägen vinner någon trovärdighet deraf, att de gamla byarne äro 7. Hafverö har fordom lydt under Torp. Förenades 1562 med Ytter-Hogdal, hvarifrån det 1813 afskiljdes att utgöra ett eget konsist. pastorat af 3 kl. — Den söndag, då 3:dje lysningen afkunnas för något brudpar, skall den blifvande bruden vara s. k. lillbrud, d. v. s. hon skall då kläda sig med blommor i hufvudet. Sjelfva bröllopsdagen klädes hon af prestfrun. Sedan brudfolket kommit hem och ätit middag, blir begåfning, hvilken tillgår sålunda, att presten jemte brudfolket sätta sig vid ett bord, och gästerna aflemna sina gåfvor till de nygifta. Dessa gåfvor bestå i penningar, kreatur, husgeråd, m. m. Den kontanta gåfvan uppgår sällan till 100 R:dr Rgs. Brudfolket dansar derefter en polska med hvarje gäst, hvarefter brudgummen uppböjes af män, och bruden af qvinnor, hvarpå de nygifta traktera, taga afsked af de ogifta och emottagas af de gifta; bruden afklädes sin skrud och iklädes ungmorskläderna, samt tar derpå befattning med trakteringen. Andra dagen förekommer en ny begåfning i penningar, hvilket kallas att *ge i vaggan* — den uppgår stundom till nära lika belopp med den egentliga begåfningen — hvarefter bruden utdelar till sina och sin mans föräldrar och syskon, linntyg och nattkappor, samt till andra gäster ett par vantar och ett par strumpeband; denna brudens skänk kallas *töle*. Då första lysningen afkunnas bjudas gästerne till två, tre, fyra *nätter*, aldrig till vissa dagar eller dygn, allt efter som man har råd, att hålla längre eller kortare bröllop. Gästerna medföra matvaror, som emottagas af värd och värdinna. Förr har brännvinet blifvit anlitadt alltför mycket; nu anses det för en skam, om någon tager sig för stor andel deraf. Klädedrägten är, hvad männer angår, enkel. Folket är raskt och arbetsamt. Till sinnelaget är det godt. Socknen består af $8\frac{3}{4}$ mtl., hvartill komma några inom Rätans socken i Jemtland belägna byar, hvilka i ecklesiastikt afseende tillhöra Hafverö och utgöra tillsammans 2 mtl. Folkmängden är 854 personer; år 1750 var den allenast 258. Jordmånen är torr och mager. Öfverallt berg; men af ringa höjd. Utom en betydlig mängd mindre sjöar, finnas tvenne stora, nemligen *Hafvern* och *Holmsjön*, genom hvilken Ljunga-elf har sitt lopp. Alla byar, utom Waden, hvarest kyrkan är belägen, måste om söndagarne begagna båt, för att komma till kyrkan. Från några byar måste 3 till 4 båtar serskildta gånger användas. I anseende till de många sjöarne är gemenskapen besvärlig. Landsväg och postgång saknas alldeles. Socknens areal utgör 155,936 tunnl., af hvilka 25,000 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Haga, ett kongl. lustslott, beläget straxt invid Stockholm och utom norr-tull, i Solna socken, med sin stora tillhörande lustpark, bestående af det fordna *Brahelund* (en grefliga slägten Brahe fordom tillhörig egendom), en liten landtgård, kallad Haga, och en utjord, som af gammalt lydt under Solna prestbord. Innan konung Gustaf III emottog Haga, var det, på 1760-talet, ett torp, kalladt Prest- eller Prosthagen, hvilket innehades, mot årligt arrende af 50 plåtar, utaf lagmannen Palén, som ägde husen, dem konungen köpte af honom år 1771. År 1786—1787 uppförde han det nuvarande slottet, der han ofta vistades; men ernade på ett berg, icke långt derifrån, bygga ett stort och praktfullt slott, hvartill grunden af honom lades d. 19 Aug. 1786. Det hann likväl, först genom kriget och sedan genom konungens död, icke längre, än till källrarne och stenfoten. All den huggna graniten har i senare åren blifvit använd till andra behof; men källrarne qvarstå ännu, ehuru öfvervuxna af träd och buskar, vittnande om byggnadens tillämnade storhet. Lilla slottet byggdes 1786 och 1787. En del af Brahelunds ägor tillköptes 1785, af öfverste A. F. Wijnblad, som utvalde stället, i anseende till den herrliga belägenheten utmed Brunnsviken och de mångfaldiga utsigterna. Hvad ännu kunde saknas i naturen har konsten ersatt. Vid anläggningen af planteringarne har man följt den Engelska smaken, enligt framl. hof-intendenten F. M. Pipers plan, med kanaler och slingrande gångar. Det så kallade lilla slottet på slätten, beboddes redan af konung Gustaf III, då han ofta vistades på Haga. Slottet är inrättadt i nymodig smak och präktigt möbleradt. En kiosk, tempel och prydnader af flera slag synas på åtskilliga ställen. Igenom ett högt berg är sprängd en lodrätt öppning, hvilken ernades till ett vattenuppfordringsverk för en på höjden tillämnad stallbyggning. Äfven finnes här ett korps-de-garde och ett värdshus. Allt anlades och byggdes efter konungens egen anordning. Af detta nya lustslott antog Gustaf III namnet af *grefve af Haga*, under hvilket inkognito han gjorde sina flesta utrikes resor. Under Gustaf IV Adolfs regering uppbyggdes för de kongl. barnen en paviljon vid sjön. Aggerhuus ridande jägare, af hvilka en afdelning tjenstgör i Stockholm, äro förlagde här. Detta lustslott har en ståthållare tillhopa med Ulriksdal.

Haga, annex till Wassunda, beläget i Håbo härad af Stockholms län, 2 ½ mil S. från Upsala, vid Mälaren. Å Thorslunda gärde här i socknen finnas runstenar. Socknen innefattar 19 ½ mtl. och har 400 invånare. Dess areal utgör 3,657 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, eller Upsala och Brantshammar.

Haga, ett vackert säteri och gods 1 ¼ mil från Enköping, vid en uppvik af Mälaren, i Svinnegarns socken, har på 1400-talet varit en kungsgård, den drottning Filippa erhöll till morgongåfva af sin gemål, Erik XIII. Sätesgården består af 4 hemman, samt 2 rå- och rörs-hemman. Den har förut haft namn af *Marieborg*, varit byggd vid sjön och tillhört slägterne Bjelke, Bonde, Roos, Natt och Dag, Falkenberg, samt äges nu af hofstallmästaren v. Braunerhjelm. Der nu stenhuset står har fordom varit ett kapell, och i den nuvarande trädgården har funnits begrafningsplats dertill.

Hagaby bruk och **Fibbhytte** plåthammare, i Nora socken af Nerikes län, 3 ½ mil från Örebro. Bruket var privilegieradt före drottning Christinas tid och af henne stadfästadt; men nedlades år 1823, emedan koltillgången var otillräcklig och plåtsmidet ej mera var lönande härstädes, sedan det valsade plåtsmidet blifvit uppfunnet. Privilegierna såldes till Ribbingsfors i Amnehärads socken af Skaraborgs län, och bestodo i 200 skepp:d ämnessmide och 400 skepp:d plåtsmide. De bruket förut tillhöriga hemman lyda nu under Jerle bruk.

Hagberg, Carl Peter. Denne utmärkte religionslärare och intagande predikant föddes d. 23 Nov. år 1778 i Rasbo socken, nära Upsala, der hans fader var mjölnare. Denne anade icke då, att sonen en dag skulle blifva församlingens själasörjare. Vid 17 års ålder blef den unge H. student i Upsala, der han år 1803 tog magistergraden och prestvigdes. Anställd som pastorsadjunkt vid Storkyrkan i Stockholm väckte han snart uppseende genom sina ovanliga predikogåfvor, och kyrkan var alltid full så ofta han der uppträdde. Detta förmådde då varande enkedrottningen Sofia Magdalena, att kalla honom till sin hofpredikant. År 1808 belönades han med Svenska akademiens dubbla pris för ett äreminne öfver Axel Oxenstjerna och utnämndes följande året till seminarii-prefekt i Lund, hvarjemte han vid kröningen erhöll doktorshatten. År 1810 blef han theol. past. och professor i Lund, hvilken post han innehade till år 1815, då han kallades till kyrkoherde i Clara församling i Stockholm. När likväl hans födelseort, Rasbo pastorat, blef ledigt 1823, flyttade han dit; men emottog 1837 kallelsen till pastor primarius vid Storkyrkan i Stockholm, hvarest han afled d. 15 Sept. år 1841. Han hade deltagit i flera riksdagar, blifvit utnämnd till öfverhofpredikant hos enkedrottningen Hedvig Elisabeth Charlotta, L. af N. O. och år 1821 en af de aderton i Svenska akademien. Han har utgifvit flera strödda tal öfver aflidne personer och vid åtskilliga tillfällen; men den fullständiga samlingen af hans predikningar har erhållit flera upplagor. Hans son,

Hagberg, Carl August, professor Norbergianus i Lund, är född d. 7 Juli 1810, har emottagit trenne pris af Svenska akademien, och utgifvit: *Bidrag till den Grekiska dogmatikens historia*, och *Om den nya Fransyska vitterheten*, begge tryckta i Skandia; *Tal vid minnesfesten d. 12 Maj 1843;* en öfversättning af Aristophanes lustspel: *Demagogerne; Shakespeares Arbeten*, m. m.

Hagby, en socken med Ramsta, belägen i Hagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 1 ½ mil S.V. från Upsala, 1 ¾ mil från Mälaren. Hagby kyrka erhöll redan af påfven Honorius III, d. 30 Dec. 1221 bekräftelse på de dertill anslag-

ne gods. Fornforskare hafva anmärkt runstenar vid brunnen å kyrkoherdegården, hvilka förut stått vid Sunnanås qvarn, samt vid Möjbro by 2:ne och vid Forksta by 1 runsten. Ättehögar och grafställen äro anmärkte vid byarne Möjbro, Hagby, Forksta och Sunnanås. Pastoratet hör till 2 kl. och är prebende åt första theologie-adjunkten vid Upsala akademi. Socknen har 475 invånare och innefattar 21 $\frac{5}{8}$ mtl. Dess areal utgör 5,739 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Hagby med kapell, annex till Arby, beläget i södra Möre härad af Kalmar län, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Kalmar, vid hafvet. S:t Sigfrid från York i England blef, tillika med trenne dess systersöner, Winaman, Unaman och Sunaman, hitsände af konung Ethelred, på Olof Skötkonungs begäran. Många lemningar finnas här ännu efter S:t Sigfrid. Vid Hagby, der han landsteg ej långt ifrån Hagby by, byggde han ett kapell af sten, på det stället som kallas *S:t Sigfrids* eller *Lovers hamn*. Man har anmärkt dess cirkelrunda byggnad såsom märkvärdig och bevis till dess ålder framför andra kyrkor i denna ort. Ej långt härifrån finnes vid Lovers bro en kyrkogård för sjöfarande, kallad *Sigfrids kyrkogård*. I denna socken förekommer äfven *Sigfrids äng*. Vidare märkes: *Stora Hagby*, med underlydande 2 $\frac{1}{2}$ mtl. krono-skatte, har att behagligt läge nära vägen till Carlskrona. *Lovers alunbruk* (se detta ord). Danskarne uppbrände 1564 alla hemman i socknen. År 1704 uppkom i denna socken en smittsam sjukdom, kallad Sachsesjukan, emedan den bitfördes och kringspriddes af Sachsiska fångar; 200 personer dogo. Socknen består af 30 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,012 invånare. Dess areal utgör 4,721 tunnl., af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Hagby egendom om 3 $\frac{1}{4}$ mtl. i Almunge socken af Upland. Välbyggd, tillhörde fordom Bureska ätten. Derefter ägdes den af slägterne Bonde, Mörner, Falkenberg, Schütz och Knigge.

Hagby- eller **Nora-ån**, i Nora Bergslag af Westmanland, flyter förbi Jerle bruk, sedan åt Axbergshammar, och derifrån ökar sjön Wäringen, som faller ut genom Arboga-ån.

Hagbyberga, i Björkviks socken af Södermanland, 4 mtl., har vacker belägenhet, park, stora trädgårdar med växthus, kalkugn och tegelbruk. Det har af ålder varit ett Skytte-slägten tillhörigt gods; men sedermera hafva slägterne Berchner, Cedercreutz, Gyllenkrok, Ribbing och Leyonhufvud varit i besittning deraf.

Hagbyholm, i Ihrsta socken af Westmanland, 3 mtl. frälse och skatte, belägen mot Mälaren. Äger god jord och godt höbord. Egendomen har i äldre tider tillhört bönder. I slutet af 1600-talet voro And. Sparfeldt, dödskjuten vid Düna år 1701 och dess fru Cath. v. Grot-Johan, ägare häraf. Genom testamentarisk disposition förordnade de, att efter deras död en årlig stipendii-ränta skulle af egendomen utgå till Upsala akademi, och uppdrogo dertill utsedde kuratorer och deras afkomlingar, att, emot vissa vilkor, njuta besittningsrätt och vaka öfver testaments-vilkorens uppfyllande.

Hageby, 2 mtl. säteri, med underlydande 2 $\frac{1}{8}$ mtl. frälse, beläget i Sveneby socken af Skaraborgs län, har tillhört slägterne Lind af Hageby, Lagerberg och Mannerheim, äges nu af grefve C. J. von Hermansson.

Hagebyhöga, en socken, med Fifvelstad, belägen i Aska härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Wadstena, vid Wettern. Kyrkan är gammal, byggd af huggen kalksten, på en höjd vid stora landsvägen emellan Örebro och Wadstena. Här märkes: *Medhamra* säteri, 2 mtl., med derunder lydande Kolstorp och Klotorp, vid Wettern. Man har härifrån en vacker utsigt öfver Wadstena, Omberg och Westergöthland. Det har tillhört slägterne Gyllenållon, v. Wendel, v. Steyern, Mörner och Tisell. *Brukstorp* och *Hageby*, tvenne boställen. — Qvinnor och barn i denna socken sysselsätta sig med knyppling af spetsar, dem de försälja. Kalksten finnes på flera ställen. Vid Hagebytorp finnes en helsobrunn. På Appelby i denna socken föddes Peter Appelman, general-direktör öfver drottning Christinas domäner, och namnkunnig för sina öden. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 24 mtl. med 800 invånare. Dess areal utgör 4,536 tunnl., af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Hagel, kallar man mindre kulor af från $\frac{3}{8}$ tums tvärlinje till storlek af ett knappnålshufvud, som begagnas vid jagt, och förfärdigas af bly med en liten tillsats af arsenik, sålunda att den smälta metallen utgjutes uti fina såll, hvilka äro på botten betäckta med ett lager af blyaska, hvarigenom metallen liksom silas och utsipprar i form af större eller mindre droppar, de der falla från en så betydlig höjd, att de under fallandet stelna och sålunda bibehålla sin runda form. De sorteras sedan dels derigenom att de få rulla nedför en lutande plan, hvarvid endast de fullkomligt runda löpa rätt fram, de kantiga deremot nedfalla på sidorna, dels sedan medelst sållning genom såll af olika groflek, vanligen i åtta serskildta slag, hvilka betecknas med olika nummer, och hvaraf N:o 1 som äro de finaste, få namn af dunst. Hos oss tillverkas hagel isynnerhet vid Falu och Sala grufvor, der sjelfva stöpningen sker uti dagöppningen af djupa schakt, på hvars botten de nedfallande haglen samlas och sorteras på ofvannämnde sätt.

Hagelberg, Nils, en Svensk konstnär, om hvilken i Boyes Målar-Lexikon finnes uppgifvet, att han var född år 1767 och studerade vid målareakademien i Köpenhamn, der han år 1809 vann den mindre guldmedaljen.

Hagelsatt, sprutigt (metall.-term), kallas det tackjern, som är lagom malmadt och visar sig uti brottet mest hvitt, men är tillika instänkt med små gråa fläckar af nödsatt jern som likna hagel, och är utmärkt både för hårdhet och seghet framför annat tackjern, hvarföre det isynnerhet begagnas till gjutning af kanoner.

Hagelsnäs, en betydlig egendom i Wika socken af Dalarne, med vacker åbyggnad och läge vid en liten tjern nära stora landsvägen.

Hagelsrum, säteri, i Mölilja socken af Kalmar län, har före reduktionen tillhört adliga ätten Hand, hvilken sedermera kallat sig Drake af Hagelsrum, och innehades, på 1770-talet, såsom säteri-rusthåll af general-majoren frih. Pechlin. Till understöd för Sjundeqvills bruk i Wimmerby socken, erhöll major Pauli 1748 privilegium på inrättandet af en masugn på Hagelsrum, vid den der förbilöpande strömmen, och år 1771 erhöll friherre Pechlin privilegium, att få vid Hagelsrums bruk inrätta ett jernmanufaktur-verk och en kniphammare, samt derjemte för en serskildt stock tvenne spikhamrar. Hagelsrum deltager i stycke- och ammunitions-gjutning, och uppgifves i bergmästarnes berättelse såsom ett ammunitions-gjuteri.

Hagelstam, Otto Julius, född på Prostviks gård i Finland, den 11 Mars år 1785. Hans far, som var kapiten vid arméns flotta, hette Hagelberg; men då sonen år 1801 blef sergeant och kort derpå fändrik vid Sveaborgs eskader, antog han namnet *Hagelstam*, under hvilket han år 1818 upphöjdes i adligt stånd. Redan vid 18 års ålder förde han ett kofferdifartyg på Östersjön och Nordsjön, och, 20 år gammal, fick han uppdrag att förrätta åtskilliga hydrografiska mätningar i Bohuslänska skärgården. År 1808 bivistade han, såsom löjtnant vid flottorna, skärgårdsflottans fälttåg i Finland och pryddes med Svärds-orden, såsom belöning för sin derunder ådagalagda mandom och skicklighet. Åtskilliga förrättningar uppdrogos sedermera efter hand åt honom, bland andra den, att år 1814, såsom Svenska regeringens kommissarie, i Köpenhamn emottaga de Norska arkiverna, hvilka, enligt fredstraktaten i Kiel, skulle aflemnas till Sverige. Blef 1810 kapiten vid den nu mera uppbörda sjömätnings-korpsen och har erhållit öfverste n. h. o. v. Har utgifvit en stor militärisk-statistisk karta öfver Sverige, en skärgårds- och kustförsvarsplan för Öregrunds och Stockholms skärgårdar, en sammandragen geografisk, militärisk och statistisk karta öfver Sverige och Norrige, samt i en år 1840 utgifven skrift yrkat, att Sveriges försvar bör grundas hufvudsakligen, icke på en linje-, utan på en skärgårds-flotta.

Hagendorn, Elias von, född i Sachsen år 1625, gick 1655 i Svensk tjenst, utmärkte sig vid flera tillfällen, blef 1660 öfverst-löjtnant vid Polska bästgardet och slutligen vid Smålands rytteri. Afled 1677.

Hagge, malmfält, vid sjön Haggen i Norrberkes socken af Dalarne, förer jern- och kopparmalmer i kalk och hornblendartade gångarter; men är nu öde.

Hagge, jernbruk, i Norrberkes socken af Dalarne, är anlagdt år 1649 och stadfästadt 1689. Förut hade en s. k. rännverks-smedja här varit anlagd. Bruket har 2 härdar och 800 skepp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern. Skeppar på Stockholm. Hammarskatten är 8 skepp:d. Manufaktur- och spiksmide finnes härstädes. Ägare: L. Wetterdal. Bruksstämpeln visar: L W med ett P ofvanför.

Hagge, bergsmanshammare, har samma läge som Hagge bruk, uppbyggdes 1620 och konfirmerades 1689. Har 1 härd och 480 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 4 skepp:d 16 lisp:d. Skeppar på Stockholm. Ägare: Bergsmän och L. Wetterdal.

Haggård är i vestra Sverige namnet på gärdesgård, hvilket senare ord der högst sällan förekommer, och då endast om stängsel af sten och ris.

Hagiomelligartanus, Peter. I Appelby af Hagebyhöga socken uti Östergöthland föddes, förmodligen af bondeföräldrar, en person, hvilken under sin studietid antog detta vidlyftiga namn, det han sedermera utbytte mot Melengart, och slutligen, då han år 1660 upphöjdes i adligt stånd, mot *Appelman* efter sin födelseort. Han gjorde sig först känd genom ett kärleksäfventyr med en adlig jungfru, hvilken han bragte i en brydsam belägenhet. Han sjelf kom likväl i en ännu värre; ty han arresterades för detta då för tiden grofva brott. Likväl lyckades han att rädda sig med flykten år 1650, hvarefter han företog vidlyftiga utrikes resor. Derunder lär han hafva blifvit känd af drottning Christina, som antog honom till sin sekreterare, använde honom i åtskilliga beskickningar och gjorde honom till general-direktör samt ändtligen guvernör öfver sina domäner. Han dog år 1705 i en ganska hög ålder. Hans son, **Gustaf Gabriel Appelman**, gick i krigstjenst, var år 1710 öfverste vid artilleriet, blef sedan general-löjtnant, landshöfding öfver Kopparbergs län och friherre. Född 1660, död 1724.

Haglösa, $3\frac{1}{2}$ mtl. krono-säteri i Lilla Slågarps socken af Malmöhus län, är ryttmästare-boställe vid Skånska dragon-regementet. Har qvarn, god och tillräcklig åker; men ringa höhöstnad.

Hagshult, annex till Tryeled, beläget i Östbo härad af Jönköpings län, 5 mil S. från Jönköping. Kyrkan är af sten, och gammal, tillbyggd 1780. Igenom östra delen af socknen framlöper östra grenen af Laga-ån. Här finnes äfven några mindre sjöar: *Törnbo*, *Torpa* och *Hag*-sjöarne. I denna socken var fordom gränsmärket emellan Wexjö och Linköpings stift. En fyrkantig stensättning, troligen begagnad till hednisk gudstjenst, anträffas vid Starkeryd, äfvensom några små grifthögar. Vid Björkfors står en stor och märkbar bautasten; vid Jernboda äro äfven några sådana, jemte stensättningar och griftrör. Socknen innefattar $15\frac{3}{4}$ mtl. med 620 invånare. Dess areal utgör 9,581 tunnl., af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Hagström, Johan Otto, en förtjenstfull läkare och skicklig naturforskare, var född den 24 Juni 1716 på Frösön, der fadern var regementsläkare vid Jemtlands regemente. Likväl voro dennes vilkor så knappa, att sonen blott med yttersta svårighet kunde underhållas vid Frösö skola, och först vid 21 års ålder kunde blifva student. År 1749 promoverades han till med. doktor och företog följande året, på allmän bekostnad, en resa genom Jemtland och dess lappmarker, hvarom han afgaf en berättelse till vetenskaps-akademien. År 1754 blef han provincial-läkare i Östergöthland, visade mycken omsorg för allmo-

gens helsovård och intresserade sig lifligt för biskötseln, erhöll derföre tvenne belöningar af vetenskaps-akademien, och har derom utgifvit en skrift, kallad: *Pan Apum*, hvilken Linné högt berömmer. Dog den 12 Mars 1792. Hade med sin hustru inga barn; men namnet fortlefde dock genom hans brorson,

Hagströmer, Anders Johan, född på Länna bruk i Södermanland, der fadern var inspektor, d. 8 Sept. 1753. Han hade gerna velat studera medicinen; men bristande tillgångar tvungo honom att taga tjenst hos en fältskär i Stockholm, der han likväl förvärfvade mycken praktisk skicklighet, och begagnade alla lediga stunder att äfven öka sina theoretiska insigter. Af särdeles nytta var honom i detta fall hans bekantskap med Wargentin, hvarigenom han erhöll tillträde till vetenskaps-akademiens bibliothek. Denna akademi belönte, år 1773, den endast 20-årige ynglingen med sitt högsta accessit för hans svar på dess prisfråga: Om botemedel mot elakartade fläck- och röt-febrar. Redan året förut hade han blifvit anställd som under-fältskär vid Nerikes och Wermlands regemente, samt derefter vid gardet i Stockholm. Nu började han tjenstgöra vid lazarettet derstädes och ingick i kirurgiska societeten. År 1780 utgaf han, i förening med professor Krak, veckoskriften: *För Läkare och Naturforskare.* Vid den första doktors-promotionen i Åbo år 1781, var han en af dem, som pryddes med doktorshatten. Redan förut var han känd som en man af insigter och sjelfständig forskningsförmåga, och åtnjöt från denna tid många prof, ej blott på enskildtas förtroende, utan äfven på det allmännas uppmärksamhet. Sålunda uppdrogs honom att, jemte Schultzenheim, besörja kronprinsen Gustaf Adolfs koppympning samt att några år senare vara honom följaktig på en resa inom riket; blef regementsfältskär vid lifgardet, farmacie-professor, assessor i kollegium medikum, och, när det förvandlades till sundhets-kollegium, medicinal-råd, samt ändtligen general-direktör öfver sjukvården och lazaretterna i riket. Derjemte pryddes han med Wasa- och Nordstjerne-ordnarne, upphöjdes i adligt stånd, blef ledamot af vetenskaps-akademien och åtskilliga utländska lärda samfund. Att de kongl. utmärkelserna icke voro verk af den tillfälliga nåden, utan verkliga gärder åt den sanna förtjensten, kan synas deraf, att han erhöll motsvarande, och kanske ännu mera hedrande aktningsbevis af sina kamrater och disciplar. Dessa senare läto gravera hans porträtt, och de förre förfärdiga hans byst (ett arbete af Göthe), att uppställas i Carolinska institutets stora lärosal. Han hade förvärfvat anspråken på denna heder, icke blott genom sin egenskap af en särdeles kunnig och skicklig läkare, utan äfven genom sin personlighet och sitt verksamma nit för sin vetenskaps befordran. Då han år 1801 erhöll en guldmedalj af 28 dukaters vigt, af direktionen öfver Gustafs inrättning, för svaret på dess prisfråga om: "Bästa sättet för en allmän fattigvård i Stockholm", öfverlemnade han medaljens värde åt direktionen, att användas till förmån för fattiga arbetande; åt Svenska läkare-sällskapet skänkte han 2,000 R:dr; sina instrumenter och sin boksamling åt sundhetskollegium. Hans hus var en samlingsplats, ej blott för personer af den förnäma verlden — ty den fordom fattige ynglingen hade genom sin praktik blifvit en välmående man — utan isynnerhet för läkare och vetenskapsmän, och hans bord, hans kassa, hans samlingar och hans råd stodo alltid öppna för meddellöse studerande. Han, som återställt så mångens helsa, kunde likväl icke rädda sig sjelf undan följderna af öfverdrifna ansträngningar, och under de sista tio åren af sin lefnad var han en krympling, gående på tvenne kryckor, hvartill hans stora och tunga kropp måhända också var en af anledningarne. Han fördrog emellertid dessa missöden med lugn och tålamod, så mycket mera som han för öfrigt icke plågades af någon sjuklighet. Han afled den 8 Mars 1830, i en ålder af 76 och ett halft år. Hans utgifna skrifter äro, utom det ofvannämnda svaret på vetenskaps-akademiens prisfråga: Inträdestal i nämnde akademi, Åminnelsetal derstädes öfver Hartman, Théel, Schützercrantz och Schultzenheim, åtskilliga Rön införda i dess handlingar, samt uppsatser i flera tidskrifter.

Hagtorn (Cratægus oxyacantha), en buske eller mindre träd, hvaraf tvenne arter förekomma under namn af rundhagtorn och spetshagtorn, den förra alltid i buskform, isynnerhet på slättbygden, från Skåne till Bohuslän, Westergöthland, södra Nerike och Upland, den sednare i trädform, sällsynt i de östra, men allmänt i de vestra, skogstrakterna. Veden är användbar till mindre slöjdarbeten, bären äro ätliga, bladen förtäres af boskapen och den buskformiga växten egnar sig väl till häckar.

Hagunda, ett härad, i landskapet Upland och Upsala län, håller 3½ qv.-mil i areal och innefattar 9 socknar, nemligen: Hagby, Ramsta, Vestra Åker, Dalby, Tibble, Åland, Balingsta, Järlåsa och Gryta, hvilka bestå af 237⅜ mtl. och hafva 4,849 invånare. Marken är dels jemn, dels ojemn och bergaktig, hvilken senare del har god tillgång på skog, som deremot till större delen saknas i den jemnare delen. Spannmåls-odling och boskaps-skötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Betydligaste strömmen är *Såfva*, hvilken flyter genom hela längden af häradet, och de största insjöarne: *Bredsjön*, *Strandsjön* och *Sigforasjön*. Märkvärdigaste ställena äro säterierna: *Hammarskog*, *Salnecke* och *Wik*, samt pappersbruket *Lingonbacka*. I förening med häraderna Ulleråker, Waxala, Bälinge, Rasbo och Lagunda utgör detta härad en domsaga; men med häraderna Lagunda och Ulleråker ett fögderi. Häradet innehåller 70,471 tunnl., af hvilka 2,590 äro sjöar och kärr.

Hagunda, ett kontrakt af Upsala stift, i Upsala län, innefattar 8 socknar, fördelade till 5 pastorat, nemligen: Hagby och Ramsta, Vester-Åker och Dalby, Tibble och Åland, Balingsta samt Järlåsa. Af dessa pastorat äro 1 preb., 2 konsist.

och 2 patronella. Kontraktets folkmängd utgör 3,871 personer.

Hahn, Knut, den andre Svenske biskopen i Lund, var född d. 13 Nov. 1633, i Konga härad i Småland, der fadern var bonde. Hahn studerade först i Kalmar och begaf sig sedan till Greifswald, samt ernade derifrån resa till Wittenberg, hvarest han tänkte qvarstanna; men den i sistnämnde stad gängse pesten tvang honom i stället att vända sig till Rostock, och, då farsoten äfven utbröt derstädes, att återgå till fäderneslandet, dit han anlände icke utan lifsfara, emedan fartyget förolyckades. Han kom dock slutligen till Stockholm och fortsatte sina studier i Upsala, hvarest han år 1661 promoverades till magister. Samma år blef han filosofie professor i Lund. Då han år 1664, såsom nygift man, skulle från Wexjö, der han firat sitt bröllop, hemresa till Lund, anfölls han under vägen af ett svårt yrväder, hvilket tvang det unga paret att tillbringa hela natten under bar himmel, hvarvid han, som glömde sig sjelf, för att endast vaka för sin hustru, tog ohjelplig skada till sin helsa. År 1670 förrättade han i Lund den första promotionen i filosofiska fakulteten. En uppkommen oenighet emellan universitets-lärarne gjorde emellertid vistandet derstädes mindre behagligt, och han sökte derföre en flyttning till Runneby pastorat, hvilket han också erhöll. När den ålderstigne biskop Winstrup behöfde biträde uti embetet, förordnades Hahn dertill, och då W. slutligen afled år 1679, blef han dess efterträdare. Detta embete var för honom dock icke tillfredsställande, dels i anseende till de många kinkiga åliggandena dervid, emedan både lärosätet och hela kyrkotukten råkat i mycket förfall under kriget, dels emedan han längtade tillbaka till sin födelsebygd. Denna längtan uppfylldes slutligen år 1687, då Wexjö stift blef ledigt, och H. derpå undfick konungens fullmagt. Under vägen dit insjuknade han likväl och afled i Carlskrona den 29 Dec. s. å., innerligt älskad och vördad af det stift han lemnat, hvilket ganska ogerna förlorade honom.

Hahn, Johan, född Tysk, tjenstgjorde såsom fältskär, först i flera år vid Jönköpings regemente och år 1717 vid lifdrabant-korpsen. Efter Carl XII:s död fick han uppdrag att följa det kongl. liket till Stockholm, blef sedan konung Fredriks kammartjenare och stod hos honom i särdeles nåd, så att när han 1749 afled, några och 60 år gammal, begrofs han på konungens bekostnad med militäriska bedersbetygelser.

Hahr, August, född 1802, kapiten i arméen, tog afsked 1838, var löjtnant vid fältmätningskorpsen, har år 1846 utgifvit en *Geografisk och militär-statistisk karta öfver Sverige och Norrige.*

Haij, Isak och **Daniel,** tvenne bröder, begge läkare, födde, den förre 1767, den senare 1770 på Forsviks bruk i Westergöthland, der deras far var inspektor. **Isak,** promoverad 1797, blef läkare vid Åkers styckebruk; men dog der år 1800, och efterträddes af sin yngre bror, **Daniel,** hvilken samma år i Lund emottagit doktorshatten, tjenstgjorde under 1808—1809 årens krig såsom regements- och sjukhus-läkare, samt blef 1810 regements-läkare vid Götha artilleri, bivistade 1813—1814 årens fälttåg, och fick, i likhet med sine kamrater, pension af de Pomerska domänerna. Blef 1820 brigad-läkare och regements-läkare vid Westgötha-Dals regemente, samt afled i Wenersborg den 4 Januari 1824.

Haistadt, Nikolaus von, en Tysk adelsman, hvilken, såsom öfverste, någon tid varit i Gustaf I:s tjenst, skickades af honom år 1540 till Worms, att underhandla med pfaltzgrefven Henrik om ett förbund, i kraft hvaraf denne skulle, mot subsidier af Sverige, värfva en här af 14,000 man till fot och 4,000 till häst, hvarmed han, i förening med Sverige, borde angripa Danmark. Haistadt lärer icke hafva hållit saken nog hemlig, hvarföre den kom till konungens af Danmark öron. Då förbundet sedan icke blef af, förtröt detta underhandlaren så högt, att han hade den galenskapen att utmana Gustaf till envig, ehuru han af denne fått en ansenlig gåfva. Haistadt visade sedan vid alla tillfällen sin förtrytelse mot Svenskar, hvar han träffade några sådana.

Haj, hå, hafskatt, sjökatt (Sqvalus acantheus), en tvärmundt broskfisk af 2—3 fots längd; öfver brungrå, under hvit. Lefver i Kattegat och norra delen af Öresund.

Hajning kallas ett fartygs häftiga långskeppsrörelser uti hamn, under storm.

Hajom, annex till Berghem, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 3½ mil S.V. från Borås, 5 mil O.S.O. från Götheborg. Kyrkan af sten och obekant ålder. Socknen består af 18¼ mtl. med 1,185 invånare. Dess areal utgör 6,781 tunnl., af hvilka 375 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Hajstorp, station på Westgötha-linjen af Götha kanal, begynner med 11:te slussen vid Gobögen och slutar vid Riddarehagen. Stationens längd utgör 20,570 alnar. Kanal-arbetena här äro 10 slussar, 1 bassin, 1 aqvadakt, 4 aflopps-hvalf, 4 botten-aflopp, 6 broar och 19 par sluss- och stämportar.

Hakarp, en socken, belägen i Tveta härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 1 mil Ö. från Jönköping. Socknen kallas i gamla handlingar Hakatorp och har under katholska tiden varit annex till Skärstads pastorat; men blef af konung Johan III och konung Carl XI, d. 16 Aug. 1693, förklarad för serskildt pastorat. Konung Gustaf I lade 1556 åtskilliga gårdar under denna socken, hvilka förut hört till Sanda. Kyrkan uppbyggdes 1694, af dåvarande ägaren till Hakarps säteri, general-inspektoren öfver rikets tullar, Arvid Hägerflycht. På en af kyrkodörrarna synas märken af skarpa skott under kriget mot Danskarne i konung Erik XIV:s och Johan III:s tid. I socknen märkes: *Husqvarna*, gevärsfaktori; *Rumlaborgs slott* (se dessa begge ord). *Göransberr*, fordom *Grufveryd*, frälse-egendom. *Hakarp*, 2½ mtl. säteri, har tillhört slägterne Theet, Hägerflycht och Aminoff. Ägaren har patronat-rätt till församlingen. *Stensholm*, 3 mtl. säteri, har tillhört slägterne Qveckfelt, Gyllenbååth och Prinzensköld.

Sedan Danskarne omkring 1568 härjat här i socknen, blefvo de, efter ett förtviftadt motstånd, nedhuggne på en äng under Stensholm, hvilken ännu kallas Juten. På ägorna synas åtskilliga grifthögar. *Bråneryd*, 1½ mtl. berustadt säteri. *Rosendal*, väl bebyggd egendom, tillhör J. F. Mörk. Ett pappersbruk anlades 1702 å Göransbergs ägor af Ch. Lemken. Socknen hör till 3 kl. patron. Den innefattar 25¾ mtl. med 1,096 invånare. Dess areal utgör 15,297 tunnl., af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Hake, uppgifves såsom bror till Habor, samt var en Norsk fylkiskonung och viking. Han besegrade och dödade Hugleik, jemte dess båda söner, hvarefter han i fyra år innehade thronen i Sigtuna; men angreps nu af Erik och Jorund, då en skarp träffning uppstod på Fyrisvall. Här stupade Erik, och Jorund nödgades, slagen, gripa till flykten; men Hake hade sjelf i striden blifvit så illa sårad, att han förutsåg sin död. Han lät derföre lasta ett fartyg med fallne kämpars lik, der bygga ett bål och på detsamma lägga sig sjelf, jemte sina vapen. Sedan seglen blifvit hissade och bålet antändt, dref fartyget ut till sjös. Denna handling ansågs så berömlig, att från den tiden kallade man den, som utmärkte sig genom särdeles mannamod: en "Hake." Han skall enligt en annan sägen, förut hafva hämnat sin bror, Habors, död, angripit och slagit konung Sivar; men sedermera sjelf blifvit drifven på flykten, sedan alla hans män omkommit för Sivars folk, som skyndat till sin konungs undsättning. Enligt denna berättelse, skall Sivar hafva regerat i Halland och de, som kommo till hans hjelp, varit Skåningar.

Hake är en forntida benämning på större musketter; deraf hakeskyttar eller musketerare.

Hakefjord, Bohusläns största hafsvik, intränger med 7 sjömils längd emellan det så kallade Inland och de stora öarne Oroust och Tjörn mot Uddevalla, der dess milslånga fortsättning kallas Byfjorden. Fjorden är uppfylld af öar och skär; men är den minst fiskrika af alla i Bohuslän.

Haken, Johan Carl, född d. 28 Dec. 1756 i Stralsund, der fadern var juridisk embetsman, och efterlemnade åt honom en tillräcklig förmögenhet att lefva oberoende; men H. ansåg den såsom ett medel, att så mycket mera obehindradt kunna egna sig åt medicinen, till hvilken han drogs af sann kallelse, icke för att göra den till ett brödyrke. År 1780 blef han doktor i Göttingen och följande året promoverad, samt började praktisera i Pomern, hvarjemte han undervisade skolungdomen och yngre kirurger i naturalhistoria och osteologi. Han utnämndes 1790 till assessor i kollegium medikum i Greifswald, och i Stockholm 1798, garnisonsläkare i Pomern, hvarvid han använde sin lön till lazarettets behof, blef följande året lifmedikus, 1803 Wasa-riddare och 1814 adelsman; men af hvilken värdighet han likväl ej kom i åtnjutande, emedan han afled d. 15 Sept. s. å., med namn af en utmärkt skicklig, nitisk och mennisko-älskande läkare. Har utgifvit åtskilliga medicinska afhandlingar.

Hakes graf benämnes en märkvärdig grafkista, belägen på Hakesåsen i Ljungs socken af Bohuslän. Den är invändigt 7 alnar lång och i norra ändan 4 samt i södra ändan 2½ alnar bred. Allmogen påstår, att en konung Hake, känd genom sina fejder med en annan småhöfding i orten, konung Borre, här blifvit begrafven.

Hakeskyttar kallades fordom den del af krigsmagten, som var beväpnad med den art af långa bössor, hvilka benämndes hakar. Sådana brukades både af rytteri och fotfolk. De förekommo bland det förra i förening med den rustning, hvilken kallades skyttetyg. De ryttare, som buro sådan beväpning, kallades hakeskyttar till häst; men egentligen tillhörde hakarne fotfolket och hakeskyttar var benämningen på de fotknektar, hvilka buro detta vapen eller i allmänhet skjutgevär. Det fanns nemligen en annan klass af fotfolk, som brukade harnesk och långa värjor, samt kallades dubbelsoldenärer, emedan deras sold var större än hakeskyttarnes.

Hakon. Norriges regentlängd uppvisar flera konungar med detta namn, hvilka, ej mindre genom sina förbindelser med Sverige, än genom sina bragder och inrättningar i de landskap, som ifrån Norrige blifvit lagda under Svenska väldet, kunna anses tillhöra vår historia. De voro:

Hakon I, Adelstens fostre, konung Harald Hårfagers yngste son, och uppfostrad hos Engelska konungen Ethelstan eller Athelstan, efter hvilken han bar sitt binamn. Sedan han fördrifvit sin broder, den grymme Erik Blodyxe, ifrån Norska thronen, tillträdde han regeringen år 934 och styrde riket med kraft och vishet till år 963, då han öfverrumplades af Blodyxes söner på ön Stord, och erhöll, ehuru segrande, sitt banesår af en dubbelpil. På vägen ifrån slagfältet till en närbelägen kungsgård afled han på samma klippa, der han blifvit född. Den nordiska historiens fader ger honom det vittnesbörd: att han dog "begråten af både vän och ovän, hvilka förklarade, att Norrige aldrig skulle få hans like." Tapper, mild och vis, utmärkte han sig både såsom härförare och lagstiftare. Han utfärdade åtskilliga landskapslagar, indelade sitt rike i härader, och anordnade försvarsverket på det klokaste sätt. Sjelf kristen, uppförde han sig mot sina hedniska undersåter med en den tiden ovanlig tolerans, hvilket ock hans vän, Eyvind Skaldaspiller, räknar honom till godo, då han i sitt herrliga drapa, Hakonarmål, låter drotten, ledsagad af valkyrior, inträda i Walhalls gästliga salar och der välkomnas af de höge Asagudarne.

Hakon II Sigurdsson, med tillnamnet **Härdabred.** Under de rysliga partistrider, hvilka söndersleto Norrige åren 1134—1240, uppstodo en mängd äfventyrare, de der, på grund af föregifven slägtskap med Norska konungahuset, gjorde anspråk på thronen, och aldrig saknade medhållare. En af dessa var den blott 10-årige Hakon Härdabred, hvilken sade sig vara son af den år 1155 i Bergen dräpte konung Sigurd Haraldsson och en Bohusländsk tjenstflicka. Hakon upp-

trädde på den blodiga skådebanan 1157, och omgafs genast af ett mägtigt anhang. Den 10-årige gossen blef en ganska farlig fiende för sin farbroder, konung Inge, som innehade thronen. De tumlade om i väldiga strider, och oaktadt Hakon led tvenne fruktansvärda nederlag vid Kongahell och Hisingen, samt med möda undkom en nattlig öfverrumpling på Sörbo, några mil norr om Uddevalla, fick han slutligen öfverhanden, och Inge stupade för hans svärd, i slaget vid Opslo d. 3 Febr. 1161. Hakons regeringstid blef likväl ganska kort. Motpartiet utvalde en annan konung och den glade 15-årige kungasonen tillfångatogs, i striden vid Steinavog i Romsdalen, och afrättades år 1162.

Hakon III, son till konung Sverre, kom på Norska thronen 1202, och dog nyårsdagen 1204, förgiftad af sin styfmoder, Svenska prinsessan Margaretha, dotter af konung Erik den helige. Han var en mild och vänsäll furste, och sökte, ehuru med ringa framgång, läka de sår hans rike erhållit under de långa inbördes krigen.

Hakon IV, den Gamle, son till den förenämnde, kom efter sällsamma öden och många stridigheter på thronen år 1217, den han ock, oaktadt flera mot honom väckta uppror, af hvilka Ribbingarnes och Varbelgernes voro de farligaste, bibehöll till sin död, hvilken inträffade på en härfärd till Skottland 1262. Erkänd af alla häfdatecknare såsom Norriges störste konung, stillade han de öfver sekelgamla partikrigen och botade genom en vis och kraftfull styrelse de refvor, som genom dessa uppkommit på rikskroppen. Lycklig i sina krig och öfverlägsen i politiska underhandlingar, höjde han Norrige till en magt och ett anseende, som det hvarken förut eller sedan ägt. Hans personliga egenskaper gjorde honom till en af samtidens mest utmärkte furstar, och påfven Alexander IV tillbjöd honom till och med Tyska kejsarkronan, år 1256. Under freden byggde han en hop nya kyrkor, kloster, städer, befästningar och andra nyttiga inrättningar. Serskildt har Bohus län att tacka honom för befolkandet af sin skärgård. Han anlade nemligen här Marstrands stad, bebyggde Gullholmen och Öckeröarne, uppförde Dragsmarks kloster och slottet på Ragnildsholmen vid Kongelf. Hakon den gamle stod i vidlyftig politisk beröring med Sverige, med hvars furstehus han ock var i nära slägtförbindelse.

Hakon V, den förres sonson förde en kraftfull styrelse ifrån 1299 till sin död 1319. Han deltog mycket i den tidens politiska oredor i Sverige, genom det beskydd han lemnade de landsflyktige Svenske hertigarne Erik och Waldemar Magnussöner, ehuru han derunder råkade i krig med de senare sjelfva. Genom sin dotter Ingeborg, som han förmälde med nämnde hertig Erik, blef han morfader åt Svenske konungen Magnus Smek, hvilken lemnade Norriges krona åt sonen **Hakon VI**, i Svenska häfderna kallad *Håkan*.

Halbjörn Hali, hofskald hos konung Sverker Carlsson.

Halding. Med detta namn omtalas i de gamla sagohäfderna tvenne fylkeskonungar, hvilka skola hållit ett stort fältslag på den tillfrusna Wenern mot en konung Olof af Gardum, som der led ett svårt nederlag. Likväl stupade dervid Haldingarnes landtvärnsman, Helge den Fräkne, och de båda konungarne dödades någon tid derefter af Hromunder Gripson, hvilken varit en bland Olofs höfdingar och ville hämnas sin herres lidna nederlag.

Haldör Sqvaldri var en berömd skald, hvilken, jemte Einar Skulason, ofta vistades hos konung Sigurd i Wiken; men ännu mera hos konung Sverker, medan denne höll sitt hof på Axevall. Den sistnämnde af desse skalder kan anses såsom rimmets fader i den Svenska poesien, emedan han först skall hafva nyttjat det i sitt qväde öfver Norske konungen Östens seger mot de upproriske bönderne på Hisingen. Han hade gjort vidlyftiga resor och blifvit särdeles väl emottagen af Balduin i Acre. Slutligen stupade han under Sverkers krig mot Danskarne icke långt från Halmstad, der en runsten skall vara rest öfver honom.

Halenius, Lars, kyrkoherde i Söderala i Helsingland, der han var född d. 7 Okt. 1654 och der han dog d. 21 Maj 1722, författare till den *Bibliska Concordansen*, ett i sitt slag klassiskt verk, hvilket dock icke utkom förrän tolf år efter hans död. Hans son,

Halenius, Engelbert, född d. 8 Okt. 1700, e. o. filosof. professor i Upsala 1737, prestvigd 1741, då han utnämndes till kyrkoherde i Börje, sedan theol. professor och kyrkoherde i Danmarks församling och theol. doktor samt biskop i Skara 1753. Död d. 14 Febr. 1767. Han var en grundlärd theolog, en skarpsynt man; men mera ämnad till statsman, än till andelig talare och själasörjare, hvarföre han också efterlemnat ett tvetydigt minne, helst som han beskylles för en alltför långt sträckt egennytta. Djupt invecklad i alla den tidens politiska intriger, var han ett villigt verktyg i partiernas händer och en af ledamöterne i den kommission, hvilken år 1756 skulle undersöka och afdöma den då upptäckta anläggningen till regeringssättets förändring. När grefvinnan Brahe hos honom anhöll om skonsamhet för sin man, skall han hafva gifvit henne det hårda svaret: "Nej, hugg hufvudet af gåsen, så kacklar han icke mera." Man trodde sig anmärka, att himmelens straff hemsökte både dem och deras barn, som varit de förnämste handlande personerna i det blodiga skådespel, hvilket här bereddes folket. Halenius blef icke utan sin andel i denna hemsökelse. Flera af hans barn och barnbarn träffades af en ärftlig sinnessvaghet, och han sjelf förespåddes af Svedenborg, med hvilken han låg i delo, att han skulle falla i en svår sjukdom, ur hvilken han ej kunde räddas genom något annat, än ett förbättradt lefverne och en flitig läsning af Svedenborgs skrifter. Förutsägelsen gick i fullbordan. Hans söner adlades under namnet *Hallencreutz*.

Halenius, Jonas Petri, läkare, föddes d. 13 Febr. 1727 i Hedesunda församling i Upland, der fadern var komminister, promoverades af Linné till doktor år 1758, och blef följande året den förste provincial-medikus på stat i Upland, der han hade

många svårigheter att bekämpa mot allmogens fördomar och ovanor; men der han med utmärkt nit och oförtrutenhet likväl qvarblef i 38 år; fick afsked år 1797 med bibehållande af sin lön, och dog ogift i Upsala d. 13 Maj 1810. Har utgifvit åtskilliga skrifter såsom: *Plantæ Rariores Camschatcenses; Underrättelse för allmogen om rödsotens botande; Berättelse om medicinal-verket i Upsala län*, samt flera uppsatser i tidskriften Läkaren och Naturforskaren.

Halenius, Gustaf Engelbert, född år 1773 i Roslagen, der fadern var brukssmed, studerade vid Upsala och blef år 1789, således endast 16 år gammal, antagen till underläkare vid ett af fältlazaretterna i Finland, der han sedan qvarstannade i flera år, samt gjorde vidsträckta resor i Lappmarken och Ryssland. Han sysselsatte sig nu några år med barnaundervisning; men öfvergaf dock icke föresatsen att fullfölja sin medicinska bana, reste i början af 1800-talet till Lund, blef uppbördsläkare vid sjö-expeditionerna åren 1808 och 1809, och följde 1810 de läkare, hvilka kallades från universitetet till Qvidinge prestgård, att besörja kronprinsen Carl Augusts liköppning, blef ändtligen år 1813, vid 40 års ålder, primus vid doktors-promotionen i Lund, sedan stadsläkare i Helsingborg och dog d. 21 Nov. år 1831.

Halfbefaren kallas en sjöman, som ännu ej är fullt kunnig i sjöyrket.

Halfdan eller **Haldan.** Under detta namn äro flere konungar bekante i Svenska historien, den de likväl egentligen tillhöra endast genom sin härkomst eller sina anförvandter. Den förste af dem,

Halfdan Hvitben, var andre sonen af Olof Trätälja, således sonson till Ingiald Illråda. Efter den äldre brodern Ingialds död, blef han konung i Wermland, med hvilket han förenade Solö och Römarike, samt Hedemarken, Thoten, m. m. Hans sonson,

Halfdan Milde, en son af Eisten eller Östen, gjorde sig äfven namnkunnig genom både sin tapperhet och sin godhet. Hans son,

Halfdan III, Svarte, regerade gemensamt med sin broder Alf, och återvann Römarike, Hedemarken m. fl. landskap, hvilka Alf låtit fråntaga sig. Han drunknade då han for öfver en is, så älskad och aktad af sitt folk för tapperhet, rättvisa och mildhet, att hvarje landskap af riket ville få hans lik begrafvet inom sitt område. Häröfver uppkom en långvarig tvist, hvilken ändtligen slöts på det sättet, att den döda kroppen höggs i fyra delar, och hvardera lades i hög, den ena i Römarike, den andra i Ringarike, den tredje i Westfolden och den fjerde i Hedemarken; men alla fyra kallades: "Halfdans höger." Hans son var Harald Hårfager, som, vid pass år 854, omsider blef ensam regerande i Norrige, och hvars ätt der fortlefde till år 1319. — En **Halfdan Snälle** omtalas såsom konung i Skåne, hvilken skall hafva regerat der samtidigt med Ingiald Illråda. Hans förnämsta namnkunnighet är, att han var fader till Ivar Widfamne. — En sjökonung **Halfdan Ulf**som förekommer äfven, såsom gift med Ingeborg den fagra, dotter till Härfin Jarl.

Halfsättning kallas inom bergslagen, då den ena bergsmannen tillsläpper kolen och den andra malmen, samt sedermera dela emellan sig det blifvande tackjernet till hälften hvardera. Sådan halfsättning är ej tillåten emellan bergsmän af serskildta hyttelag.

Halfvard, S:t, var ett af nordens mest beryktade helgon, och dyrkades isynnerhet i sin hembygd Norrige, jemte dertill angränsande landskap af Svea välde. Han skall hafva varit beslägtad med S:t Olof, och bott på gården Huseby vid Drammen. Han blef mördad och kastad i Drams-elfven; men liket uppflöt, och många underverk skedde vid detsamma. Han förklarades då för helgon, och till hans ära uppfördes sedan domkyrkan i Opslo, S:t Halfvards kyrka, på hvars högaltare hans ben förvarades uti ett dyrbart skrin. Denna helgedom ägde ett ganska stort antal jordagods öfver hela Norrige. Sedermera helgades flera kyrkor åt S:t Halfvard, hvaribland må nämnas Ytterby kyrka vid Kongelf, uti hvars norra mur man ännu ser ett menniskoansigte, hvilket, enligt traditionen, skall föreställa samma helgon. Hans fest firades årligen d. 15 Maj, och denna dag är ännu en bemärkelsedag för allmogen i Bohus län, Dalsland och Wermland, under namn af Halfvards-messan. Man finner i kyrkor på dessa orter förvarad hans bild, merendels föreställd med en qvarnsten om halsen eller i handen. En sådan bild af verkligt konstvärde står i Skredsviks kyrka, norr om Uddevalla.

Halföre. Enligt mynt-ordningen af år 1532 utmyntades halfören, till hvilka en lödig mark verk höll 5 lod och en half ort fint silfver, hvaraf utmyntades i räknade penningar 5 mark, 5 öre och 8 penningar. I denna mynt-ordning är namnet *örtig* förändradt till halföre. Halfören började jemväl, att, enligt mynt-ordningen af år 1543, myntas till ringare halt än förut, dock till något bättre värde än det fyrkantiga myntet. Till halfören höll en lödig mark verk 2 lod och 1 qvintin fint silfver, som utmyntades till 7 mark och 7 öre räknade penningar. Myntare-lönen för halfören var 7 öre för en lödig mark fint silfver. Af dessa halfören innehöllo således 3 $\frac{1}{2}$ mark räknade penningar i det närmaste lika mycket fint silfver, som en Specie-riksdaler.

Halgå, ett jernbruk i Ekshärads socken af Wermlands län, har 4 härdar och 2,666 skepp.d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 26 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Bruket skeppar på Götheborg och tillhör Uddeholmsverken (se detta ord).

Halkaby säteri i Jönköpings län. Se: *Flishult.*

Hall, annex till Hangvar, beläget på Gottland i Forsa ting, 3 $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten år 1182. Här finnas 2:ne likstenar med run-inskrift. Socknen innefattar 7 mtl. med 276 invånare. Dess areal utgör 11,872 tunnland, af hvilka 290 äro sjöar och kärr.

Hall, Herman von, förordnades år 1395 till höfvidsman i Stockholm på Hansestädernas vägnar, hvilka garanterat konung Albrekts fullgörande af de förbindelser han åtagit sig till drottning Margaretha, då han frigafs ur fångenskapen. Denne Hall nämnes likväl icke af Stjernman bland höfdingar i Stockholm.

Hall, Andreas, ryttmästare vid norra Skånska kavalleriet, blef, jemte hela regementet, fången vid Dnieper, och fördes till Tobolsk, der han försörjde sig med färgning af tyger, en konst, den han i barndomen lärt utaf sin mor. Flyttad till någon annan Sibirisk stad, fick han tillfälle att fly, och kom, efter många mödor och faror, år 1715, till Skåne. Man vet icke om han då tagit afsked; det enda man känner om honom efter denna tid, är hans olyckliga död. Då han år 1725 skulle besöka några af sina vänner och slägtingar, red han vilse i mörkret, och föll ned i en torfgraf, der han omkom.

Hall, Peter Adolf, son till en handlande i Borås, der han föddes d. 23 Febr. 1739. Hans håg drog honom likväl åt ett helt annat håll än faderns yrke, och denne tillät honom följa sin böjelse. Han studerade först i Upsala historien och naturkunskapen; men vinnlade sig isynnerhet om ritkonsten, i hvilken han emottog sin första undervisning af akademi-ritmästaren Qvist, samt begaf sig derefter till Berlin och Hamburg. Återkommen till fäderneslandet, mötte han icke der den uppmärksamhet och välvilja han tyckte sig förtjena, och då han målat det porträtt af kronprinsen Gustaf, hvilket utsändes till dess trolofvade, den Danska prinsessan, hade han till och med svårt att utbekomma det ringa arfvode han derföre så väl förtjent. Förtrytelsen häröfver förmådde honom att lemna fäderneslandet, hvilket han föresatte sig att aldrig återse, en föresats, som han beklagligen blef alltför trogen. En Svensk målare, den ryktbare Roslin, hade redan gjort lycka i Paris, och Hall beslöt att äfven vända sig dit, för att förkofra sig i konsten. Då Roslin fick se ett af hans arbeten, sade han: "Har ni kommit hit för att lära er måla, så vänd om igen, ty här finnes ingen som kan lära er." Hall stannade emellertid qvar i Paris, med mycken välvilja omfattad af sin landsman. Han blef snart dess medtäflare i rykte och anseende, ehuru han gick en annan väg och egnade sig åt miniatyr-målningen, hvari han anses såsom den störste mästare, åtminstone såsom den störste på sin tid. En tafla, föreställande Franska kongl. familjen, beundrades af alla och förskaffade honom en plats som kongl. hofmålare. Revolutionen ryckte honom från konstnärsbanan, hvartill hans förtroliga bekantskap med La Fayette och Necker äfven bidrog. Vid bastiljens eröfring var han officer, och hans begge döttrar, lika utmärkta för sin skönhet, som fadern för sin talang, utsågos att förrätta insamlingen för de i striden fallnes efterlemnade familjer. Då La Fayette afreste till hären i Flandern, följde Hall honom dit och afled i Lüttich år 1794, såsom det säges i fattigdom. Fransmännen kalla honom: miniatyrens Van Dyck. Hans ena dotter blef äfven en utmärkt konstnärinna, och ärfde ett af fadern uppfunnet sätt att blanda färgorna, för att göra dem varaktiga. Enligt Boyes Målare-Lexikon skall hon hetat **Adelaide,** och varit gift med en Fransysk öfverste, hvilken, fjorton dagar efter bröllopet, blef ett af offren för September-morden i Paris; men enligt Biograph. Lexikon var detta hennes andra syster. — Peter Adolfs bror,

Hall, Birger Martin, en utmärkt läkare och provincial-medikus i Westerås län, född år 1741, död år 1814, var äfven en ganska förtjenstfull naturforskare och hade betydliga samlingar af insekter, örter, mynt och böcker. Tvenne örtslägter äro af Thunberg uppkallade efter honom. Han skänkte sina växtsamlingar åt Westerås gymnasium. Författare af några afhandlingar i sin vetenskap.

Hall, John, son till en från Skottland till Götheborg inflyttad ganska rik och ansedd handlande, har blifvit namnkunnig icke igenom sina egenskaper, utom genom sina missöden. Dessa voro visserligen frukterna af hans eget förvållande; men ännu mera af hans förvända uppfostran. Gossen visade inga onda böjelser, tvertom röjdes hos honom smak för naturhistorien och ritkonsten; det enda tadelvärda var hans osnygghet och envishet. Faderns fåfänga underhöll likväl dessa vanarter. När man sade honom, att hans son borde göra och lära sig något, svarade han med sin affekterade lakonism: "Se, min son behöfver icke arbeta, ty han kan aldrig blifva fattig." Då man gjorde honom uppmärksam på gossens osnygghet och han tillsade honom att rätta denna osed, anmärkte den unge John: "Men jag är ju ändå rike Halls son", och faderns svar blef: "Se, det har du rätt uti." Af fadern bestämd för handeln, röjde han dertill alldeles ingen fallenhet eller ens det vanligaste ordningssinne, och efter några få års handel, under Johns styrelse, var det stora Hallska huset år 1807 på obestånd. Detta torde dock icke hafva varit farligare, än att det, under en förståndig och redlig administration, kunnat afhjelpas; men härtill lära icke Halls kuratorer haft erforderliga egenskaper. Nu började en långvarig tvist mellan Hall och utredningsmännen af hans bo, hvilken af honom fördes med sällsynt ihärdighet; men utan all slags skicklighet. Han lyckades vinna på sin sida flere kunnige jurister och hela allmänheten; men då saken tycktes taga en för honom gynnsammare vändning, lät han narra sig att ingå en förlikning, enligt hvilken Hall af sine motparter skulle erhålla 100,000 R:dr; men hvaraf han i sjelfva verket fick icke en enda, emedan alltsammans åtgick till hans rättegångsombud och att betala en del af de skuldsedlar, han utan all urskiljning strött omkring sig. Derjemte lät han i tidningarne förklara, att alla de personer, hvilka han i 17 år beskyllt för att hafva velat plundra sig, voro vördnadsvärde män, hvilka i allt handlat ädelt och redligt. Han fortfor ännu några år att vandra omkring Stockholms gator, klädd som en eländig tiggare och så osnygg, att han ej kunde få inträde i något sällskap, eme-

dem han förpestade atmosferen i det rum, der hån vistades endast några minuter, vägrade mottaga något understöd af sina anförvandter, och den rike Hall, som aldrig skulle kunna bli fattig, dog vid jultiden år 1830, sittande uti en spisel i en usel koja, långt bort på en af malmarna i Stockholm, 60 år gammal.

Halla, en socken med Wrena, belägen den förra i Jönåkers, den senare i Oppunda härad af Södermanlands län, Nyköpings vestra kontrakt af Strengnäs stift, 3 mil N.V. från Nyköping, vid Yngarn. Kyrkan, af gråsten, anses vara gammal. En sägen berättar, att tvenne systrar, hvilka i trettonde århundradet bott på den s. k. Klosterbacken vid Ödsby hemman, blifvit oense, hvarvid den ena skall hafva uppbyggt Halla, och den andra Wrena kyrkor. Socknen utgöres af en utskjutande udde emellan sjöarne Yngarn och Halfbosjön och har fordom med skäl blifvit kallad Halla-öarne, hvilket ännu bevittnas, då vattnet, såsom under åren 1841 och 1846 stigit så högt, att det bildade sig 5 serskildta öar, emellan hvilka gemenskapen under tiden måste underhållas medelst farkoster. På Baldersta hemmans ägor finnes, å *Tjurberget*, lemningar af stenmurar och stenrösen, anlagda emot Binklinge-ån, hvarest en vid namn Baldur skall haft sitt tillhåll och försvarsverk. Å det s. k. *Glasberget* märkes en större stenmur eller skans, byggd af mycket grof sten, hvilken har en längd af 420 fot. Äfven märkes här flere ättekullar med runstenar. På Ödsby ägor synas lemningar efter någon större byggnad, och man ser att flere hus varit uppförde deromkring. Men på dessa byggnadsplatser stå nu gamla ekar, till den ålder och storlek, att de hålla 4 till 5 fot i diameter. Enligt äldre personers berättelser skall der hafva stått en gård vid namn *Hågersnäs*, och en Hallbo kämpe der haft sitt tillhåll. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 300 invånare. Den innefattar 15 mtl. och har en areal af 6,989 tunnl., af hvilka 3,980 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Halla ting på Gottland innefattar socknarne Dalhem, Ganthem, Halla, Sjorhem, Wiklou, Wenge, Buttle och Guldrupe, hvilka tillsammans utgöra 78 $\frac{3}{8}$ mtl. och innefatta en areal af 39,436 tunnl., af hvilka 4,800 äro sjöar och kärr, samt räkna 2,063 invånare.

Halla, annex till Dalhem, beläget på Gottland i Halla ting, 2 mil S.O. från Wisby. Kyrkan är byggd af sten år 1196. Socknen innefattar 9 $\frac{1}{2}$ mtl. med 220 invånare på en areal af 3,032 tunnl., af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Halland, ett landskap och höfdingedöme på Sveriges vestra kust, längs utmed hafsviken Kattegat, gränsar i norr till Götheborgs och Bohus län, i nordost och öster till Elfsborgs och Kronobergs län, i söder till Christianstads län, samt i sydvest och vester till Kattegat. Hallands äldsta forsminnen hafva redan förlorat sig i det mörker, uti hvilket alla folkslags häfder nedsjunkit. Tiden då detta land befolkades är oviss; men att det skett i en ganska aflägsen forntid är säkert. Ingen räddad fornsägen, ingen runa, intet minnesmärke vägleder forskaren till någon bestämmande visshet. En författare, som ibland Nordens häfdatecknare innehar ett upphöjdt rum, nemligen P. F. Suhm, anför i sitt arbete: *De Nordiske Folks ældste Oprindelse*, att de yttersta trakter i Skåne och Halland varit bebyggde 600 år efter förbistringen i Babel. Utan att antaga detta yttrande såsom säker grund, finnas likväl anledningar att tro, det Halland blifvit befolkadt ibland de första af denna sjökusts nejder. Den mängd fornlemningar, som Halland äger, dess fordom ryktbara fästen, hvilka tiden och förgängelsen nu jemnat med jorden, dessa lutande eller störtade minnesvårdar, dessa valplatser, bautastenar, skyddspelare, offerhögar, tingsplatser och envigesbenor, dess kummelgrottor och ättehögar flytta åskådarens föreställning årtusenden tillbaka, till de folkstammar, hvilka, ehuru måhända icke landets första inbyggare, likväl utgöra den fornverld vi beundra. Hallands äldsta kända namn är *Hallin;* men man kan ej med historisk visshet bestämma tiden, då den slutliga namnförändringen föregått och landet fått sin nuvarande benämning. Att namnen Hallin, Hallandi och Halland någon tid vexelvis varit begagnade, äger en viss sannolikhet, som hemtar stöd af åtskilliga fornhandlingar. Redan i senare hälften af nionde århundradet skola Halländske vikingarne, Askemännerne, gjort eröfringar och utflyttningar i Batavien. Man uppger, att minnet af en hembygd, vid hvilken de voro fästade, följde dem öfver hafvet, samt att ortnamn skola finnas i Holland, som hafva likhet med de Halländska. Redan ifrån äldre tider tillbaka har Halland haft en serskild indelning under benämning södra och norra Halland. Det förra har varit den del deraf, hvilken sträckt sig emot Skånska gränsen, det senare den del, hvars belägenhet varit åt Bohus län. Etran och Falkenbergs-ån har uti sin slingrande gång utgjort gränseskillnaden emellan dem begge. Tider hafva funnits, då äfven dessa serskildta afdelningar af landet stått under serskildta styrelser, de der fört sina serskildta vapen; men begge afdelningarne af landet hafva det oaktadt haft ett gemensamt. Med en viss historisk trovärdighet kan Halland leda förteckningen öfver sina beherrskare äfven in i en aflägsnare forntid. — Under Ivar Widfamnes regering lades Halland, tillika med det öfriga Danska riket, under Sverige. Det utgjorde således en del af den stora nordiska monarkien, intill dess Sigurd Ormöga blef regerande öfver Skåne och Halland, hvarefter det, intill kristendomens införande styrdes dels af egna konungar, dels jarlar, hvilka senares styrelse äfven fortfor under början af nämnde tidehvarf, och hvartill äfven sedermera kommo grefvar och hertigar. Sher. Rosenhane uppräknar 2:ne konungar och 12 grefvar och hertigar af Halland, af hvilka senare Fin Arandsson, hvilken Danske konungen Sven Tjufskägg förordnade härtill år 1060, är den förste, och Margarethas gunstling, Abraham Brodersson, den siste, hvilken halshöggs på Jutland 1410. Hans företrädare var Blankas gunstling, Bengt Algotson. Birger Jarl höll på Ättarp, år 1257, ett möte med

Danske konungen Christoffer, för att bilägga den oenighet, som yppats emellan konungen och erkebiskop Jakob Erlandson i Lund. Ett inbördes krig blef likväl följden och då Christoffer låtit fängsla erkebiskopen, bannlystes Halland och förblef det i 16 år eller från 1259 till 1275, då bannlysningen upphäfdes på kyrkomötet i Lyon. Näst efter grefve Nikolaus af Halland, Waldemar II:s son, intager hans son Jakob, såsom grefve af Halland, ett icke obetydligt rum i landets historia. Han, tillika med marsken Stig Andersson, anförde den i Sverige om våren 1276 inbrytande Danska krigshär, med hvilken Erik Glipping biträdde hertigarne Erik och Magnus emot deras broder, konung Waldemar i Sverige; men af enskild hämnd blef grefve Jakob delaktig i sin konungs mord och flyktade till Norrige. År 1288 var utmärkt af ett lysande sammanträde uti Halland, emellan Magnus Ladulås och Danska enkedrottningen Agnes. En giftermålstraktat skulle afslutas emellan Danske konungen Erik Menved och Magni dotter, prinsessan Ingeborg. Under århundraden tillhörde Halland ömsom Sverige och ömsom Danmark, intill dess drottning Margaretha år 1397 stiftade den märkvärdiga nordiska föreningen. Derefter skiftade åter Hallands öden mellan fred och ofred, samt utgjorde ett tvisteämne mellan Sverige och Danmark, allt intill 1645, då detta landskap tillföll Sverige, genom freden i Brömsebro. — Halland framvisar jordytans mest omvexlande former. Vissa trakter, höga och bergiga, innesluta inom sina hopträngda branta väggar, dalar, der vandraren finner sig omsluten af de skönaste romantiska omgifvelser. Här synas strömmar, hvilka antingen våldsamt hvälfva sina brusande vågor utför klippan, eller tyst framflyta för att utgjuta sig i hafvet. De ifrån Hallands skogs- eller bergsbygder utgående högre bergsträckningar sänka sig någon gång under deras fortsättning utåt stranden, de vidga sig småningom i mindre utgreningar, och utmärka omsider karakteren af ett slätare land, och en ojemn jordyta framvisar någongång formerna af stora hafsvågor. Visserligen äger Halland för det närvarande bergsträckor, hvilka äro så kala, så ofruktbara, att naturen synes hafva velat utesluta dem från all menniskoflit; men så finnes äfven andra, försedda med djupare jordskorpa, på hvilkas spetsar täta löfskogar höja sig. Hallands högsta berg är gränsberget mot Skåne, Hallandsås (se detta ord). De små kullar och spridda bergåsar, hvilka i norra delen intränga från Götheborgs län, uppnå icke öfver 200 fots höjd. Länet har många vattendrag; men få af någon betydenhet. De märkligaste äro: sjöarne Lygnaren och Trillen, samt de fyra hufvudströmmarne Laga-, Nissa-, Etra- och Wiskeån. De hafva det med hvarandra gemensamt, att ingen af dem genomlöper någon sjö uti Halland eller är segelbar, hvadan de icke heller hafva stort inflytande på den inre gemenskapen. Folket har i allmänhet god bildning och urskiljning, samt i öfrigt äfven god sedlighet; men, sannolikt oftare än i andra landsorter, förekommer här föräldrars missfirmande, hvilket anses såsom en följd af det nog allmänt rådande undantags-systemet. Äfven tarflighet, arbetsamhet och mycken näringsflit, särdeles i de ofruktbaraste delarne, utmärka Halländningarne, hvilka vidare, efter en gammal sägen, skulle skilja sig i tre klasser, nemligen: *den slafviska*, *den sjelfständiga* och *den sjelfsvåldiga klassen*. Af dessa skulle den slafviska intaga södra Halland, emedan der finnas de största och vidsträcktaste godsen, hvilka odlas efter samma plägsed som i Skåne, då brukarne af underlydande hemman fordom utgjorde till hufvudgårdarne allt, hvad egendomens innehafvare påfordrade (nu mera till större delen enligt ordentliga kontrakter), hvarföre allmogen härstädes, i allmänhet utan sjelfständighet, liknar Skånes frälsebönder. Mellersta Halland skulle bebos af den sjelfständiga klassen, emedan der finnas få frälsegods och bonden således mer allmänt är sjelfägande, hvaraf följt en tidigare och bestämdare kännedom om egna så väl rättigheter som skyldigheter. Norra Halland skulle hysa den sjelfsvåldiga klassen, emedan, likasom Mellan-Halländningen är i sjelfständighet framom Söder-Halländningen, så utmärker sig Norr-Halländningen framför den mera fogliga Mellan-Halländningen genom tilltagsenhet och stundom hårdare, samt till och med hämndlystet lynne; likväl anser man att ett enda pastorat mer än hela afdelningen gifvit anledning till denna sistnämnda utmärkelse. Allmogens klädedrägt visar den mest skiftande omvexling. Den svarta moderna skurna fracken och de utländska tygsbyxorna i åtskilliga socknar af norra Halland, göra ett starkt afbrott mot den korta hvita vadmalströjan och skinnbyxorna i åtskilliga socknar af södra Halland, likasom den fotsida högtidsrocken i några socknar af Himle härad starkt afbryter emot den till ytterlighet korta sjömanströjan i andra socknar af samma härad. Nästan hvar och en församling äger i klädedrägt något eget, som gör den igenkänd bland de andra. Äfven qvinnohanden har här tilldanat klädedrägter, hvarigenom menniskoformen på ett i deras tycke behagligt sätt röjes eller skyles. Halland äger jemförelsevis till åtskilliga andra Sveriges landskap ett mildare luftstreck. Valnötträdet och den äkta kastanjen bära här någon gång frukt. Åtskilliga apotheksörter växa här med utmärkt framgång. Åkerbruket fyller i vanliga år numera länets behof af spannmål, i följd af de under senare åren antagna förbättringar vid jordens brukande och den tilltagande arbetshågen. I norra Halland är korn hufvudsädet, i det södra deremot hafra. Potates-odlingen har oformligt utvidgat sig, för brännvins-bränningens skull. Betydliga odlingar hafva under senare åren blifvit verkställda; men det är dock tvifvelaktigt huruvida afkastningen blir på längd lika betydlig, för odlingssättets skull, emedan allmogen, lockad af ögonblickets vinst, verkställer sina odlingar merendels medelst förbränning af öfversta matjords-lagret och sedan tager skördar år efter år så länge jorden ger någon afkastning, utan att den får hvarken hvila eller tillbörlig gödning. Lin odlas till afsalu, isynnerhet i norra Halland, ham-

på blott till allmogens gröfre väfnads-behof, samt humle endast i skogsbygden; men otillräckligt. Boskapsskötseln drifves så betydligt, att den är en källa, ur hvilken allmogen hemtar tillgång till en del af sina skatter och utskylder, oaktadt ängsmarken är mer än tillbörligt inskränkt och nästan vansköttes. Hästarne äro af temligen godt slag; hornboskaps-kreaturen äro små och svaga, utom på större egendomar. Fårskötseln är högst uppdrifven i södra Halland; men allmogens får äro små, mágra, grofulliga och föga ullrika. Skogarne äro glesa och medtagna. Inga kronoparker eller allmänningar finnas. Väfnads-industrien är rätt betydlig och man finner vid spinnrocken ej endast qvinnor, utan äfven ålderstigne karlar och backstuguhjon. Linneväfnaden idkas med flit i norra Halland, och mest utmärkta för denna tillverkning äro Förlanda och Fjärås härader, samt några socknar af Warbergs fögderi. Ylleväfnaden, Halländska industriens förnämsta gren och länets betydligaste inkomstkälla, drifves förnämligast i södra Halland, i de ofruktbaraste trakterna, der den magra och inskränkta åkern icke ger brödföda för ¾ af året, och der betes- och foder-tillgångarne ej medgifva någon lönande boskapsskötsel. Tillverkningarne bestå af vadmal, sängtäcken eller ryor af nöthår, hästtäcken och golfmattor, samt bordtäcken af finare, blekt blångarn. Möbel-tillverkning drifves i Lindome socken, der nästan hvarje mansperson är möbelsnickare; byråer, stolar, soffor, bord, sängar, m. m. förfärdigas och afsättas i Götheborg, hvarifrån de sedan försäljas till Skåne, Danmark samt till och med i Amerika. Sjöfarten är väl mindre än förr; men ganska många af yngre befolkningen inskrifva sig på Götheborgs sjömanshus och hemmansägarne i Onsala, Walda, Släp och Hanhals socknar, dels såsom kofferdiskeppare, föra fartyg för nästan alla Sveriges skeppsägande städer, och dels, med smärre fartyg, s. k. *nordbåtar*, sysselsätta sig med kustfart för frakt, eller ock gå för egen räkning med bräder till Skåne och derifrån med spannmål. Fiske idkas litet i förhållande till länets vidsträckta kust, och drifves endast af strandallmogen, samt såsom bisak, då åkerbruket icke upptager tiden. För sina kyrkoärender lyder Halland under Götheborgs stift och består af 4 prosterier eller kontrakt, nemligen Fjäre och Wiske, Warbergs, Halmstads, samt Laholms; 45 pastorat, hvaraf 34 reg., 4 konsist., 4 patr., 1 preb., 1 ärftligt och 1 altern. regalt och patronelt. I rättegångsväg lyder länet under Götha hofrätt och indelas i 3 domsagor och 8 tingslag, nemligen Fjäre, Wiske, Himle, Faurås, Årstad, Halmstad, Tönnersjö och Höks. I administrativt hänseende i 3 fögderier och 8 härader, samt 88 socknar. Den militära indelningen utgör 364 rotar. Utaf länets fem städer äger hvar och en anspråk på en serskild märkvärdighet, och ibland annat Halmstad, såsom under unionstiden emottagande de ifrån Nordens trenne riken till gemensamma öfverläggningar ofta församlade folkombuden, och såsom stället för de trenne förenade rikenas konungaval. Warberg för sitt deltagande i Hanse-förbundet, för sin märkvärdiga riksdag år 1346, och för den der beslutade Svenska och Norska thronföljden. Falkenberg och Laholm för deras starka befästande och krigshändelser, och Kongsbacka för sitt grannskap med tummelplatsen för så ofta stridande härar, det namnkunniga Hanehals. Länets areal, 43¼ qv. mil, innefattar 953,946 tunnl., hvaraf 57,237 äro sjöar och kärr, samt 2,909 mtl. och 5,582 tunnl. städerna tillhörig jord. Hela länets folkmängd utgör 94,084 personer, af hvilka 52,915 äro skattskrifne och 41,169 skattfrie.

Hallands infanteri-bataljon utgör en del af Svenska härens reserv-trupper. Dess tjenstgöring inträffar således hufvudsakligen i krigstid. Nummerstyrkan utgör ett antal af 2,627 man, under befäl af 7 officerare, utom underbefäl. En bataljonschef, af majors rang, förer regements-befälet och närmast honom tvenne kompani-chefer. Hela kostnaden för denna korps uppgick år 1845 till en summa af 10,639 R:dr B:ko. Den utgör en del af tredje militär-distriktets trupper och har sin mötesplats nära Halmstad.

Hallands kyrkohemman. Vid reformationen i Danmark på 1530-talet, dit Halland då hörde, och under konung Christian III, indrogos de andliga godsen till kronan. Kyrkor och prester förseddes med bestämda inkomster, dels af jord, boställen, tionde och der sådant icke ansågs tillräckligt, af vissa räntor från kronans hemman. Deraf uppkom, att omkring 200 hemman i Halland, der kyrkotionden icke var så betydlig, som i de fruktbarare Danska staterne, blefvo ålagda, att dels till någon kyrka, dels till presten, eller till begge utgöra viss andel af kronans ränta, hvilken der vanligen utgick i smör, och derföre ofta benämnes i äldre handlingar *smör-ränta*. Kyrkornas ekonomi förvaltades derefter af en myndighet, benämnd *Stichtet*, som i hvarje län var tillförordnad, hvari konungens fogde (landshöfdingen) var ordförande och stiftsprost eller annan tillförordnad prost bisittare. De krono-hemman, af hvilka viss ränta var anslagen till kyrkor eller prest, bortstädjades såsom andra krono-hemman. Om någon andel af städjan, svarande mot räntan, den tiden gick till kyrkan eller presterskapet är ej kändt. Att på 1600-talet bortstädjandet skedde ensamt för kronan, derpå finnas dock flera bevis i läns-redovisningarne. Emellertid blef Halland först pantsatt till Sverige, och sedan med Sverige införlifvadt. Af den berättelse, som vid Hallands öfverlemnande till de Svenske ombuden afgafs af Lars Kagg år 1645, finner man de betydliga skatter och onera, som ålågo hemmanen, utom räntan till kyrkor och presterskap, och hvilka pålagor utvisa, att dessa hemman icke ansågos tillböra kyrkorna eller presterskapet, emedan de då, såsom privilegierad jord, icke kunnat sådana åläggas. I jordböckerna funnos dessa hemman intagna under krono-rubriken, men i serskild kolumn med namnet "kyrkohemman", för att skilja dem från de kronohemman, af hvilka kronan uppbar hela räntan. De donerades, såldes, förpantades, indelades till boställen, o. s. v.,

alldeles såsom andra kronans hemman, så väl under drottning Christinas tid, som sedan under konung Carl XI, då de ålades rotering. Gamla kontrakter utvisa, att kyrko-förvaltningarne, under första Svenska tiden, och i många fall ännu på 1700-talet, i städjobrefven som af desamma utfärdades, endast omtalat städja för den ränte-andel kyrka eller prest åtnjutit. Huru städselrätten under början af 1700-talet kommit så allmänt att öfvergå i kyrko-förvaltningens händer, har aldrig genom offentliga handlingar kunnat utredas; men det synes som detta skett till följd af flere sjelftagna åtgärder, under den oreda, som dels till en början varit en följd af provinsens öfverlemnande till Sverige, och Svenska författningars tillämpande på ursprungligen olika förhållanden, dels under konung Carl XII:s krig uppstått, då hemmanen ofta stått utan åbo och då, såsom kändt är, så väl civile, som militäre embetsmän, troligen äfven kyrkostyrelser och prester, företogo sig att sjelfve bortstädja de hemman, hvaraf de hade någon del af räntan åt sig anvisad. En stark anledning är likväl, att den år 1697 utfärdade instruktionen för kyrko-inspektorerne i Halland, varit grund till de flesta inkräktningarne på kronans städselrätt. I 1 §. af denna instruktion stadgas, "att inspektorerne borde söka förhöja kyrkornas inkomster och räntor af deras hemman och jordar"; och som hemmanen fått i uppbörds-redovisningarne namnet "kyrkohemman", fastän aldrig till kyrkorna eller presterskapet blifvit förlänadt annat än en del af deras ränta, så hafva förmodligen kyrko-inspektorerne tillvällat sig en rätt, som konungens befallningshafvande, under de snart inträffande krigstidernas oreda, och svårigheten att för den tryckande rustnings- och roterings-skyldighetens utgörande bortstädja hemmansdelarne, villigt låtit dem åtnjuta. Sedan kyrko-inspektors-tjensterna afskaffades, bibehöll hvarje kyrko-förvaltning, eller oftare presterskapet, för sig städselrättens utöfning. Att likväl aldrig, under de derefter närmast påföljande tider, då ännu dels åbo-familjernas rätt som kronobönder var i mannaminne, dels städselrättens olagliga förändrande hade lätt kunnat bevisas, vederbörande vågade ifrågasätta vägran af hemmanens försäljande till skatte, hvilket enligt 1723 års förordning om skatteköp likväl varit icke endast deras rätt, utan äfven en pligt i alla de fall, då icke starkare skäl talade för försäljningen, detta bevisar, att man efter skatteköps-förordningens tillkomst väl visste, att hemmanen, ehuru benämnde "kyrkohemman", voro verkliga kronohemman, och endast såsom sådana lagligen kunde anses. Också blefvo under 1700-talet och början af 1800-talet många hemmansdelar köpte till skatte af åboerne, och konsistorium i Götheborg visade aldrig betänklighet dervid, då det lagenliga vilkoret insattes i skattebrefvet, att *kyrkans eller prestens ränte-andel förblef oförkränkt.* Ingen ifrågasatte, att ju under tidernas tider en och annan kyrka kunnat genom enskild donation, testamente eller köp tillvunnit sig hemman, som således är "kyrkans hemman." Om sådana är ingen fråga, då man talar om de så kallade *Hallands kyrkohemman*, ty deras natur var just den, att blott räntan eller en del af den blifvit till kyrka eller presterskap anslagen. Emellertid ingick preståndet 1815, utan med-ständernas hörande, till konungen med den anhållan, att kyrkohemmanen i Halland icke skulle få till skatte försäljas, utan utarrenderas och icke, såsom förut, bortstädjas till förre "brukarens" (så kallade preståndet kronoåboen) slägtingar; och utan att rikets ständer vid 1818 års riksdag deröfver hördes, förklarade Kongl. Maj:t år 1819, att sådana hemman, "till hvilka kyrkorna hade städselrätt icke kunde till skatte försäljas, eller kyrkorna från städselrätten skiljas, så framt icke visas kunde, att kyrkorna en sådan dispositionsrätt sedan Danska tiden obehörigen sig tillegnat." Genom detta kongl. bref blef således icke endast åboerne beröfvade sin lagliga rätt, såsom kronoåboer, att köpa sina fäders jord till skatte, utan då frågor derom väcktes, blef bevisning dem ålagd, i stället att kyrko-förvaltningen och presterskap lättast bordt kunna med kyrkornas handlingar visa sin åtkomst, samt den lagliga grund på hvilken städselrätten af dem utöfvades. Nu uppstod det märkliga förhållande, att Kongl. Maj:t, på d. v. kammar-expeditionens föredragning, d. 19 Aug. 1823, rörande hälften af ett hemman Lyngåkra, hvaraf, i likhet med öfriga s. k. kyrkohemman, en viss ränta var kyrka anslagen, stadfästade ett konungens befallningshafvandes och kammar-kollegii utslag, hvarigenom hemmanet förklarades vara af krononatur, kyrkans städsel ogillades, och kronofogden ålades att hemmanet i laglig ordning bortstädja; men sedan, på ecklesiastik-expeditionens föredragning d. 29 Mars 1825, med ogillande af ett kammar-kollegii likartade beslut, angående den andra hälften af samma hemman, förklarade presterskapet, äga att deröfver disponera. För att gifva skäl åt denna motsägelse, utfärdades d. 26 April 1826, ett kongl. bref, hvari förordnas: att åboledigt kyrkohemman borde på 30 år utarrenderas, hvarvid sättet närmare bestämdes. I anledning af dessa beslut, hvaröfver rikets ständer, oaktadt lydelsen af 77 §. i regerings-formen, aldrig blifvit hörde, ingingo ständerne år 1830 med en underdånig anmälan, "att före pröfningen af sig yppande frågor om skatteköp å kyrkohemmanen i Halland, vid vederbörlig domstol i laglig ordning må varda, i närvaro af behörige krono- och konsistorii-ombud, undersökt och pröfvadt, huruvida Kongl. Maj:t och kronan eller kyrkan hade jordäganderätt, och att, såsom följd häraf, jemväl måtte förklaras, att de uti administrativ väg redan fattade beslut, icke äro af den beskaffenhet, att de kunna vara hinderliga för äganderätts-frågans upptagande och afgörande i tvisteväg." Kongl. Maj:t vägrade härtill sitt bifall, genom resolution d. 9 Juli 1830. Vid 1835 års riksdag gjorde rikets ständer åter en framställning i ämnet, samt anhöllo "om en allmän undersökning rörande de så kallade kyrkohemmanen i Halland, hvarigenom på en gång kunde utredas och urskiljas om och hvilka af dessa hem-

man tillhöra kronan, samt böra med åboer af kronan förses, eller äro af beskaffenhet, att kyrkorna till dem hafva äganderätt och lagligen kunna dem bortstädja"; i sammanhang hvarmed, och som åboerne å ifrågavarande hemman lika med innehafvarne af kronoskatte-hemman utgöra allmänna onera, jemte de för hemmanen fastställda arrenden, och hvilket skall förorsaka den nödställda och tryckande belägenhet, hvari dessa åboer sig befinna, rikets ständer tillika framburo den underdåniga anhållan, "att i händelse en sådan undersöknings verkställande icke i nåder bifalles, Kongl. Maj:t måtte täckas å näst infallande riksdag framlägga för rikets ständer förslag till den lindring i onera för de Halländske kyrkohemmanens åboer, hvartill omständigheterna kunna föranleda. Äfven detta lände ej till någon ändring. Genom kongl. resolutionen af d. 28 Nov. 1835 förklarade konungen sig hvarken vilja bifalla undersökning eller låta uppgöra serskildt förslag till ändring i onera för åboerne. Vid 1840 års riksdag, och sedan flere bevis blifvit för rikets ständer framlagda, hvilka utvisade att de, vid föredragningarne inför konungen, anförde skäl för kyrkornas dispositionsrätt af hemmanen voro dels ogrundade, dels vanställda, anhöllo rikets ständer, "det Kongl. Maj:t täcktes föranstalta, att genom behörigt förordnadt ombud å Kongl. Maj:ts och kronans vägnar stämning till vederbörlig domstol utteges och talan utfördes, om återvinnande af kronans jordägande- och dispositionsrätt till de ifrågavarande hemmanen." Vid alla dessa riksdagar har presteståndet, i serskildta underdåniga skrifvelser, hos konungen bestridt medståndens beslut; men embetsverk och äfven konsistorium i Götheborg tillstyrkte den anhållan om laga undersökning rikets ständer år 1840 begärt. Något bifall eller afslag härtill afhördes ej under konung Carl XIV:s regering. Vid 1844 års riksdag fingo rikets ständer emottaga en kongl. proposition i ämnet, åsyftande att betrygga kyrkorna om deras nuvarande afgäld af hemmanen, och åboer och arrendatorer om oqvald besittning, emot vilkor, att alltid för framtiden utgöra den nu öfverenskomma afgälden, samt att vid frågan om skatteköp gamla räntan, icke det nya arrendet, skulle läggas till beräkningsgrund för köpeskillingen. — Rikets ständer förklarade under d. 24 Jan. 1845, att de icke kunde bifalla högtberörde proposition, utan anhöllo, "att Kongl. Maj:t täcktes, på sätt i nåder pröfvas tjenligast, låta verkställa en allmän undersökning, hvarigenom må tillförlitligen utrönas om och hvilka af de så kallade kyrkohemmanen i Halland tillhöra Kongl. Maj:t och kronan samt böra af kronan med åboer förses, eller äro af den beskaffenhet att kyrkorna och presterskapet till desamma hafva jordägande- och dispositions-rätt." — Regeringen har, för att anskaffa sig nödiga upplysningar om rätta förhållandet under Danska tiden, i sammanhang med andra kameralistiska forskningar uti Danska arkiver, låtit uppsöka hvad derstädes kan vara att inhemta i denna sak.

Hallands Wäderö eller, som den också kallas, **Torekovs ö**, är belägen vid södra ändan af Kattegatt, $\frac{1}{4}$ mil vester om Torekov och 2 mil norr om Kullaberg, i Bjära härad af Christianstads län. Ön, hvars areal skall utgöra omkring $\frac{1}{4}$ qv.-mil, skänktes af konung Magnus II Smek år 1344 till S:t Thomas kapell uti Torekovs by, hvilken gåfva sedermera blifvit bekräftad af flera Danska konungar och senast år 1556 af Fredrik II. Torekovs invånare hafva här ett godt gräsbete för sina kreatur, mot en viss afgift till kyrkan. Ön är bevuxen af ek och bok samt mindre skog, hvarifrån större delen af Torekovs invånare hemta sitt vedbehof. Ungefär midt på ön i skogen finnes en liten slätt, kallad Gårdsplatsen eller Gårdsslätten, der, enligt sägen, i äldre tider skall hafva stått en herregård. Deremellan och den vid öns sydöstra sida belägna Kapellhamn (Kapellets hamn), har, vid gräfning, funnits tegel, hvilket också utvisar att ön i äldre tider varit bebodd. Med en stenrad finnes utmärkt en plats till kyrkogård för drunknade, som flyta till ön. Under krigen 1808—1813 begrofvo Engelsmännen här sina döda. Jordmånen är stenbunden och består till stor del af flygsandsfält, hvilka äro vallade. Kärr och mossar anträffas på några ställen. Omkring ön fångas det bästa slaget Kullasill, utom en mängd annan slags fisk. I anseende till öns belägenhet i ett ofta begagnadt farvatten, i närheten af Sundet, tima härstädes ofta skeppsbrott. Emellan ön och Torekov finnes god ankarplats för fartyg, hvilka under vestliga stormar, der söka sin tillflykt. Till ledning för inlöpande fartyg äro tvenne båkar uppsatta, den ena i söder på Wingaskäret, den andra i norr på Wrenen.

Hallands-ås innehåller icke allenast den ansenliga höjden af 567 fot, utan äfven på några ställen bredden af en hel mil. Den liknar en fjällrygg, synes på flere mils afstånd, börjar vid hafvet och sträcker sig längs efter Karups socken och Hasslöfs pastorat i Halland, till dess den omsider förlorar sig i Skåne, hvartill under sträckningen dess södra sida hörer. Genom sin höjd och sin jordyta olik den öfriga delen af Halland, har åsen äfven sitt eget luftstreck, som är kallare. Under heta somrar, då sädesfälten i den lägre trakten blifva skadade, är grödan oftast bäst på åsen. I våta somrar är förhållandet tvertom. Då det om vintern regnar i grannskapet af åsen, snöar det vanligtvis uppe på densamma. Stundom faller der uppe regn, eller uppstiga der tjocka dimmor, då man ner om åsen har det klaraste solskensväder. Då ingen snö finnes nedan om åsen, åker man der uppe någon gång på släde. Ehuru vintrarne på åsen stundom äro långvariga, vårens ankomst således senare och fruktträden ofta dö ut, så är här likväl aldrig den fortsatta grad af köld, att växtligheten här uppe tillkännagifver någon af denna höjdsträckning antagen fjällnatur. Också består Hallands-ås i allmänhet icke af berg, utan äfven i sina djupaste jordlager af grus, fullspäckadt med större och mindre gråsten. Mera sällan finner man här någon liten kalksten. Boken är ett ibland de trädslag, som växa och trifvas med den mest utmärkta framgång på åsen. Den täf-

har här uti storlek och frodighet med eken, också utgöra bokskogar det hufvudsakliga smycket på den resliga Hallands-åsen. En mängd källor finnas här, hvilka erbjuda ett godt och rensmakligt vatten. Åsen har varit en tillhållsplats för ströfvande partier, och uti dess mörka skogar och bergsgrottor uppehöllo sig röfvare och Snapphanar, hvilka, på allt upptänkligt sätt, plågade det här omkring boende folket. Uti Snapphanarnes sold stod äfven en stor del af de infödde i orten, och till åminnelse af en uti röfvarbandet intresserad åbo äger hemmanet Tjufhult på Hallands-ås sin benämning. En ransakning af Höks härads tingsrätt d. 7 Dec. 1658 visar, att landshöfdingen Durell låtit lasstals föra 18 stycken krabbater eller Snapphanar ifrån Wallen, hvilka uppehållit sig på åsen.

Hallaren, den största af Westmanlands sjöar. En del af gränsen emellan Upland och Westmanland går härigenom. Den faller ut i Sala dam, hvars aflopp är Sag-ån.

Hallaryd, en socken, belägen i Sunnerbo härad och kontrakt, Kronobergs län och Wexjö stift, 8 mil S.V. från Wexjö. Kyrkan är af starkt kärnfurutimmer. En källa nära kyrkan får ännu offergåfvor. Helge-å delar socknen i 2 delar och rinner jemte kyrkan. En brudkrona om 90 Köln. lod förvaras der. Folket är af Skånska stammen. De säga *uga* i stället för vecka, *snes* för tjog, *bör* för ord, *vinut* för fönstret, o. s. v. Klädedrägten är Skånsk. En folkskola är stiftad här af kansli-rådet och rikshistoriegrafen Jonas Hallenberg, som var född här i socknen. Till denna inrättning skänkte han 1,000 R:dr B:ko, och till fattigvården 4,000 R:dr B:ko. Socknen är 2 mil lång och ½ mil bred, samt hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 29¾ mtl. och har 1,557 invånare. Dess areal utgör 24,971 tunnl., af hvilka 1,960 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hallaröd, en socken i Onsjö härad och annex till norra Rörum i Frosta, belägen 4¼ mil N.N.O. från Lund. Socknen innefattar 10⅞ mtl. med 780 invånare på en areal af 5,068 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Hallblad, Erik, son till en bergsman i Falun, föddes derstädes år 1720. Han begaf sig till Stockholm i afsigt att ingå på tjenstemanna-banan; men upptäckte snart sin kallelse för målarekonsten och trädde i tjenst hos den skicklige porträttmålaren Arenius, der han dock måste betala sin undervisning med förrättande af drängsysslor. Sedan han studerat härstädes i åtta år och hunnit till 28 års ålder, började han på egen hand måla porträtter; men öfvergaf snart detta, för att uteslutande egna sig åt en alldeles egen gren af konsten: renoverandet af taflor och deras flyttande från en duk till en annan, till och med från träd, koppar och gips. Häri uppnådde han en sällsynt fullkomlighet, och erhöll uppdrag att utöfva sin konst, icke allenast från flera håll i Sverige utan äfven från andra länder, så att man ständigt, skickade honom gamla, illa medfarna, målningar att transportera. Han afled d. 25 Aug. 1814, i den höga åldern af 94 år.

Halldin, Olof, född af bondeföräldrar år 1671, blef 1698 kyrkoherde i Nesaby i Skåne, hvarifrån han år 1706 flyttades till Engelholms pastorat. Vid Danska infallet derstädes år 1709, tillskickades honom af fienden ett plakat, hvilket han borde låta uppläsa i kyrkorna; men då H. fann sådant stridande mot sin undersåtliga pligt, reste han i stället till Stockholm och aflemnade skriften till regeringen. Hans nit belönades med kyrkoherdebeställningen vid Riddarholmen, hvilken blef ledig under hans vistande i Stockholm. Här afled han likväl år 1713, endast 42 år gammal, sedan han förstört sin helsa genom ansträngd läsning. Han var en ganska grundlig orientalist.

Halldin, en under senare hälften af Gustaf III:s regering bekant person, hvilken under namnet *Publicola* skref i Stockholms Posten och äfven serskildt, åtskilliga uppsatser i oppositionel syftning. Han skall hafva varit extra ordinarie amanuens i kongl. bibliotheket och bokhandlare, tillgifven Svedenborgs lära och ännu år 1807 lefvat i Helsingborg, 70 år gammal. En skrift af honom, införd i Stockholms Posten för den 14 April år 1779, om brännvinsbränningen, föranledde en aktion, hvari H., äfvensom tryckeriets disponent, Schildt, dömdes till döden; men den förre befriades från allt straff, och Schildt, jemte bokhandlaren Holmberg, förskonades med 8 dagars fängelse vid vatten och bröd. Halldin lär sedan hafva fått en pension af konungen. Denna händelse blef en af anledningarne till tryckfrihetens inskränkning och ett slags återinförande af censuren, år 1780.

Halleberg, är beläget icke långt från Wenersborg, 270 fot öfver Wenern och 400 öfver hafvet. Berget är ofvanpå beväxt med en tjock skog, bestående af gran, björk och al, m. m. samt har en lång smal sjö. Här växer äfven murgröo. Sidorna af berget äro bildade med stora, räta och mycket höga pelare. Berget kan icke besökas på annat sätt, än genom vissa klefvar, dem naturen danat; ty sidorna äro rätt uppstående. Här hafva fordom funnits en mängd hjortar, rådjur, m. m. samt på ett ställe ett jernmalmstreck, hvilket är arbetadt. En domare-ring med 12 högar finnes nära härintill.

Halleby, 1 mtl. gammalt frälse-säteri, med 5¾ rå och rör, som brukas derunder, ½ mil från Skärkinds sockenkyrka, i Skärkinds härad af Östergöthland, har en utmärkt skön belägenhet vid Halleby-sjön. Under konung Birgers regering, hade hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, ofta sin hofhållning på Halleby. År 1318 kom konung Birger med sitt folk för att intaga Halleby; men blef då af hertigarnes vänner tillbakaslagen och drifven på flykten. Namnet Hall, som betyder hof eller kungsgård, synes bestyrka att fordom varit kungsgård härstädes. Åbyggnaden är ansenlig och beqväm. Mangården är på tvenne sidor omgifven af starka murar och vallar, hvilka förskönas af skuggrika träd och vackra planteringar. Trädgården med flere hundrade fruktträd, är en af

de vackraste i orten. Säteriet har tillhört slägterne Ållongren, Lillje, Tessin, Wrede, Fleetwood, v. Scheven och Wolffelt. Öfversten N. F. v. Scheven stiftade år 1790 en skola, hvartill fond anslogs och skolhus uppbyggdes på Halleby ägor.

Halleluja, ett från Hebraiskan lånadt ord, med betydelse: "Lofver Herren", begagnas ännu i vår ritual och andliga skaldekonst.

Hallen, annex till Sunne, beläget i Jemtlands läns södra fögderi, 3 mil V. från Östersund. Kyrkan af sten, belägen, tillika med socknen, vid en vik af Storsjön, som kallas Hallens sjö, utvidgades i slutet af förra århundradet. Utom Hallens eller Storsjön, äro några mindre vatten, såsom Höla-sjön, Ramsjön och Draf-Tjärn, m. fl. jemte några små åar, hvarest sågar och sqvaltqvarnar äro anlagda. Vid Sundsbacken är färja för dem, som resa åt Matmar, 6 till 7 byar af denna socken ligga på Hammarnäset, som utskjuter i Storsjön vid Trångsviken, men är landfast med Matmar. De som bo der måste om sommaren fara på båtar öfver Hallens sjö, för att komma till kyrkan. Socknen består af 30⅛ mtl. och har 1,000 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Hallencreutz, Sten Engelbrekt, en sonson till biskop Halenius, expeditions-sekreterare, bibliothekarie vid Engeströmska bibliotheket, född 1787; har utgifvit flere Latinska skaldestycken, såsom: *Carmen juvenile; Italia; Elegiæ*, m. fl.

Hallenberg, Anders, lektor vid Wexjö gymnasium, född 1707, fadern bonde. Wiesselgren anför om honom: "Han var, enl. Ö—nn, en snäll botanikus efter Bachini och Tourneforts nomenklatur. Handledde häri först Ö. och kröp dervid på händer och fötter in i en gruft på Solberget af en rar mossart. Han tog ibland det Spanska röret till hjelp för att inpregla Ciceros tal *pro Milone*, som han helst läste. Var ogift och tog en slägting J. Hallenberg, den sedan Europeiskt namnkunnige till fosterson."

Hallenberg, Georg, en ganska skicklig praktisk läkare, om hvilken det heter: "Han förenade mycken och redig beläsenhet med god praktisk insigt, var välgörande och ägde den hederligaste karakter." Han var derjemte en god musikus, förfärdigade sjelf flera ganska goda kirurgiska instrumenter, var medarbetare i Svenska Encyclopedien, samt ägde ett utvaldt bibliothek. Född på Gottland 1746, död år 1814 i Norbergs bergslag, der han var anställd som läkare.

Hallenberg, Jonas, född i Hallaryds Norregård af Hallaryds socken i Småland d. 7 Nov. år 1748. Hans håg för studier förmådde hans mor att härom rådfråga sin bror, eloqv. lektorn Hallenberg i Wexjö, hvilken besvarade frågan derigenom, att han upptog den fattige systersonen såsom eget barn i sitt hus, och besörjde hans uppfostran. Han lät honom besöka Upsala, der han år 1766 tog magistergraden. Oaktadt sin lärdom och sina studier, hvilka egentligen voro rigtade på historien och den orientaliska språkforskningen, var lyckan honom vidrig både i Upsala, samt, då han förtrytsam lemnade det, äfven i Stockholm. Han blef väl år 1786 ledamot af vitterhets-akademien vid dess återupplifvande; men de tjenster han sökte, undgingo honom oupphörligt, hvartill törhända hans oböjliga sinne och sträfva väsende till någon del kunna anses hafva varit orsaker. Ändtligen utnämndes han år 1803 till gardes de medailles vid mynt-kabinettet, hvarpå sedermera följde Nordstjernan, kansli-råds titel och adelskap, af hvilket sistnämnda nådebevis han likväl icke begagnade sig, emedan det ej tillföll honom förr än vid 70 års ålder, då han var öfver tidens flärd, samt för öfrigt ogift och barnlös. Han skänkte i stället 1,000 R:dr B:ko, svarande mot kostnaden för ett adelsbref, till en sockenskola i sin födelsebygd. Han afled i Stockholm den 30 Okt. 1834. Under sitt vistande i Danmark år 1788, der han var sysselsatt med samlande af materialier till Gustaf II Adolfs historia, fick han kunskap om Danska krigsrustningarne mot Sverige, reste hem genom natt och dag, och var egentligen den förste som bragte Gustaf III kunskap derom. Bland resultaterna af hans mångsidiga kunskaper, hans outtröttliga flit och skarpsinniga forskningar, äro de förnämsta: *Nya allmänna historien*, från 16:de århundradets början, hvaraf likväl endast tre band utkommo; *Gustaf II Adolfs historia*, hvilken ej hann längre än till och med år 1626, emedan han i harmen öfver den ringa belöning och uppmärksamhet, hans arbeten vunno, öfvergaf historiens fält för att bearbeta de Österländska språken; hans *Anmärkningar öfver Uppenbarelseboken*, hvilken belades med seqvester; åtskilliga *Numismatiska skrifter*, samt *Anmärkningar öfver Lagerbrings Svenska historia*. Denna sistnämnda röjer en viss afvoghet mot Lagerbring, hvilken likväl, såsom trettio år förut afliden, ej mera stod honom i vägen. Den hårdhet i lynnet, som man tillvitat honom, och hvilken var en följd af hans långvariga motgångar och länge uteblifna uppmuntran för hans förtjenster, röjes äfven i hans stil; men uppväges af de lärdomsskatter och den skarpsinnighet, som öfverallt utmärka hans skrifter. Utom de ofvannämnda skrifterna, har H. utgifvit: *Undersökning huruvida forntidens historiska arbeten kunna nu för tiden tjena häfdatecknare till eftersyn; Disquisitio de Origine Nominis Gud; Collectio Numorum Cuficorum; Berättelse om Kongl. Svenska Myntkabinettet; Berättelse om ett i Motala ström träffadt fynd; Numismata Orientalia; Illustrium Virorum Testimonia atque Epistolæ*, m. fl.

Hallenborg, Carl Arvid, son till titulerade landshöfdingen, lagmannen Hallenborg, var född i Skåne år 1737, tjenstgjorde först i Götha hofrätt och blef 1771 assessor i Åbo hofrätt, der han år 1788 hade stigit till vice president; 1796 kallades han till ledamot i högsta domstolen, med hvilken befattning han fortfor till 1800, då han återvände till Åbo, i hvars hofrätt han blifvit utnämnd till president. Under ett besök i sin födelseort, Rydsgård i Skåne, dog han der d. 22 Nov. år 1803. K. af N. O. Han beskrifves såsom en religiös och rättskaffens man, med goda juridiska

studier, hvilken tagit till sitt valspråk: *Rätt och Sanning.*

Hallequed, säteri i Upland. Se: *Funbo* socken.

Hallindskulle, ett af Bohusläns högsta berg och yppersta landkänning, är beläget i norra delen af Stångenäs härad och äger formen af en afstympad kägla. På alla sidor omgifves det af djupa dalgångar, hvarigenom det, sedt på afstånd, erbjuder en imposant anblick.

Hallingeberg, en socken, belägen i södra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 3 mil N.N.V. från Westervik, 1 ½ mil från hafvet. Kyrkan är byggd 1760. Fyra stycken helgonabilder och tvenne grafstenar med munkstil förvaras härstädes, samt en dopfunt och ett rökelsekar från äldre tider. I socknen märkes: *Ankarsrum*, 1 mtl. frälse, med 16 underlydande hela hemman. Har tillhört slägterne Gyllenstjerna, Lejonankar, Gyllenankar, Cederbaum, Dahl, de Maré och Hoppenstedt. Härunder hör Ankarsrums jernbruk (se detta ord). *Rispetorp, Lilla Spånga, Svartmörja, Hallingeberg* och *Kälkestad*. På Svartmörja gårds ägor har man anmärkt en jernmalmsgrufva, belägen 2 mil från Westervik. På Kälkestads ägor är ett tegelbruk. Dessutom finnas i socknen 9 tullsågar och en husbehofs-såg. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 34 ⅝ mtl. och har 1,995 invånare på en areal af 35,048 tunnl., af hvilka 3,490 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Hallingen, är namnet på en dans, hvilken ännu brukas i några trakter af vestra Sverige, såsom Bohuslän, Dalsland och Wermland. Den härstammar ursprungligen från Hallingdalen i Norrige, på hvilken ock namnet häntyder. Dess utförande fordrar utomordentlig vighet och stor muskelstyrka, samt erbjuder en ganska vacker anblick, särdeles då den dansas af äkta "Hallingdöler", i deras egendomliga nationaldrägt.

Hallman, Samuel, är stamfar för de flera utmärkte män, som gjort detta namn ryktbart, kyrkoherde i Göthlunda i Westmanland, hvilken stod särdeles väl hos Carl XI, hvarpå såsom bevis anföres följande anekdot. Då konungen en gång for förbi hans prestgård, stod H. i dörren af logen, klädd i skinnpels och nattmössa, i hvilken drägt han helt obesvärad gick fram och helsade. Sedan Carl en stund samtalat med honom, fattade han honom vid handen, drog honom ned i släden, befallte kusken köra, och förde den öfverraskade pastorn på detta sätt med sig genom Arboga till Kungsör, der den skinnpelsade presenterades för drottningen. Han qvarstannade här i flera dagar, hvarunder konungen lät åt honom förfärdiga nya kläder, och skickade honom åter hem. Hans sonson,

Hallman, Johan Göstaf, var först brukspastor vid Dylta i Södermanland, sedan kyrkoherde i Ladugårdslands församling i Stockholm och theol. doktor, död derstädes år 1759, troligen något öfver 60 år gammal. Han är känd såsom författare till: *Olai och Laurentii Petri Lefverne; Beskrifning öfver staden Köping; Hjeltars grönskande Lager, thet är minne af Båta Ätten*, m. fl.; men egentligen såsom poet och författare till: *Dödstankar; Svenska Troheten; Menniskans Åldrar; Erik och Waldemar*, sorgespel, o. s. v. Han hade tvenne, hvar i sitt slag, utmärkte söner. Den äldste af dem,

Hallman, Johan Gustaf, studerade botaniken under Linné och föreslogs af honom år 1749 att på allmän bekostnad resa utomlands, för att taga kunskap om mullbärsträdets skötsel och silkesodlingen. Han besökte nu, under fem års tid, de flesta Europeiska länder och utnämndes efter hemkomsten till kongl. lifmedikus, i hvilken egenskap han länge tjenstgjorde vid hofvet. Derjemte besörjde han mullbärsträdets plantering på Ladugårdslandet i Stockholm, hvarest år 1759 funnos 25,000 sådana telningar. Då veneriska smittan på 1770-talet rasade bland de fattige, skötte han 5,000 sådana med outtröttlig omsorg och med egen uppoffring, i trots af den rådande fördomen, till dess han år 1784 ändtligen härtill fick nödiga anslag af allmänna medel. Blef samma år assessor i kollegium medikum. Född 1726, död 1797. Han var en särdeles höflig, välvillig och tjenstaktig man, författare af: *Bref till sin fader* under sina utrikes resor; *Verser öfver lifmedikus Bäck; Om drunknades räddning.* Han har förtjensten af att, genom sitt inflytande, räddningsverk meddelades hvarje parmmätare i Stockholm. Hans son, **Johan Gustaf**, född 1769, död 1814, blef äfven kongl. lifmedikus, vice preses i kollegium medikum, chef för fältläkare-korpsen, R. af W. O.; men bortrycktes i sin bästa ålder.

Hallman, Carl Israel, yngre sonen till Johan Göstaf H., var född i Stockholm d. 31 Dec. år 1732 och dog der den 23 April 1800. I ungdomen lär han hafva varit anställd i bergs-kollegium; men öfvergaf snart en lefnadsbana, som för honom icke skulle leda till någon utmärkelse, för att välja en med hans lynne och egenskaper mera öfverensstämmande: den sjelfständige litteratörens. Han hörde till den glada, bekymmerslösa bacchantiska skolan, hvilken, under Gustaf III:s glada tidehvarf, bildade sig vid sidan af den i lefnad och stil mera korrekta och klassiska. Bellman hörde icke till den senare; men kan icke heller egentligen räknas till den förra. Hallman deremot var den sannskyldiga typen deraf. Hans lefnad bestod i lika täta libationer åt Bacchus som åt sånggudinnorna, utan omsorg hvarken för morgondagen eller odödligheten. Hans skrifter kunna ej kallas egentliga teckningar af folklifvet; ty han tecknar föga mera deraf, än en enda sida: dryckenskapen; de tillhöra komiken, i hvilken han ofta har ganska mycken kraft, och parodien, som dock hos honom icke är ett uttryck af elakhet och skadefröjd, utan ett slags oemotståndligt begär att skratta åt allt och ställa äfven det allvarligaste på hufvudet. Sålunda är hans *Korpral Ölbom* en parodi på Creutz elegi *Zephis* och väckte så litet dennes misshag, att han tvertom skall hafva sagt, det han heldre velat skrifva parodien än elegien; *Skeppar Rolf*, en dylik på Gyllenborgs *Birger Jarl; Pethis och Thelé* på *Thetis och Pelé* af Wellander, o. s. v. Dessa, äfvensom *Finkel, eller: Det underjordiska Bränneriet*, m. fl., gåfvos isynnerhet på theatern i Humlegården och skaffade

sin författare ryktbarhet och inkomst; men äro till stilen så låga, att endast den tidens bristande yttre hyfsning förklara möjligheten, huru de kunnat spelas. Högst fördelaktigt skiljer sig från dessa *Tillfället gör Tjufven*, hvilket andas en oskyldig, idyllisk naivitet och som man derföre velat påstå icke hafva varit Hallmans. Också ansågs Armfelt länge för dess författare. H. blef på ålderdomen, enligt Thorilds yttrande, vacker som en antik.

Hallman, Gustaf Hieronymus, son till den yngre lifmedikus Johan Gustaf H., kapiten vid topografiska korpsen, R. af S. O., född 1800, har, såsom det heter i Boyes Målar-Lexikon: "utvecklat sig till en god miniatyrmålare, under professor Gillbergs handledning."

Hallon, bringbär, brinkbär, hängbär, fallbär, brännbär (Rubus idæus), en mindre buskväxt, hvilken förekommer ymnigt öfverallt i riket, utom i fjälltrakterna, isynnerhet på steniga och skogiga ställen. Frukten eller bären användas såsom allmänt kändt är, i anseende till sin angenäma lukt och smak. De förekomma stundom hvita och äro då sötare, men hafva svagare lukt.

Hallonmask, hallonvifvel (Anthonomus rubi), en insekt af skalbaggarnes ordning, hvilken, såsom larv, förekommer i form af en hvit mask uti hallon, så väl svarta och blå som röda, hvilka han dels uppäter, dels genom sitt qvarlemnade mörka maskmjöl gör osmakliga. Såsom utbildad insekt är han af $\frac{3}{4}$ linjes längd, till färgen svart, obetydligt gråfläckig, antennernas bas rödbrun, lång, smal, bågformig och glest punkterad näbb, hvitludna spröten, samt otydligt taggiga lår; ryggskölden tätt punkterad, hvarje skalvinge med omkring 8 strimmor och djupt intryckta punkter. Han uppehåller sig om sommaren på hallonbusken.

Hall-Rätt kallades en nyligen upphäfd domstol, hvarunder lydde fabriker och handaslöjder, så vida som de icke voro begripne under skrå. Hall-rätter funnos likväl ej i alla städer, samt ersattes, der de ej blifvit upprättade, af magistraten, hvilken då utöfvade hall-rättens myndighet. Hall-rätten var hufvudsakligen en ekonomisk och civil domstol. Med brottmål befattade den sig icke vidare, än att den upptog frågor om slagsmål emellan personer, som tillhörde fabriks-personalen, samt arbetares uppstudsighet emot husbönder. Hall-rättens hufvudsakliga sysselsättning var, att dömma i politie-mål angående dithörande näringar, skuldfordringsmål hos fabriks-arbetare, jemte fabriksidkares fordringar hos hvarandra i och för arbete och handräckning, som den ena näringen njutit af den andra, o. s. v. Ifrån Hall-rätt vädjades till kommerse-kollegium, och, sedan domare-ärender till största delen blifvit skiljda från styrelse-verken, till hofrätt. Från och med år 1847 upphörde denna domstol och skola numera alla tvistemål, brottmål och andra ärender, som tillkommit hall-rätterne, i alla städer upptagas af magistraten. I Stockholm utöfvas magistratens befattning med dessa mål och ärender af politie-, embets- och byggnings-kollegium. Hvad för poliskammaren i Stockholm och vissa andra städer serskildt är stadgadt om upptagande af polismål, som angå fabrikanter, manufakturister och deras arbetare, fortfar likväl ännu.

Hallsta, säteri i Westmanland. Se: *Dingtuna*, socken.

Hallsta-Ån, i Östergöthland, är sjön Drögens utlopp i Jernlund.

Hallström, Carl Erik, biskop öfver Wisby stift sedan 1841, L. af N. O., född d. 3 Okt. 1786 i Lofta prostgård i Östergöthland, der hans far var kontraktsprost och kyrkoherde. Student 1803, ultimus vid magisterpromotionen 1809, prestvigd 1817 och s. å. kyrkoherde i Ed i Linköpings stift. Blef riksdagsman för sitt stift 1823, hvilket förtroende sedan varit honom uppdraget vid alla efterföljande riksdagar, och det han på ett särdeles värdigt sätt motsvarat. Han tillhörde den moderata oppositionen, och frihetens och folkrättigheternas grundsatser hafva alltid i honom funnit en varm försvarare. Efter sin upphöjelse på biskopsstolen har han dock talat mera sällan.

Hallstämpel skall åsättas inhemska fabriksvaror för att utmärka det godset blifvit tillverkadt inom riket. Denna stämpel är olika, allt efter varans beskaffenhet. Jern-, stål- och manufaktur-smide bör, innan det härdas och proberas, stämplas med tillverkarens namn, m. m. På socker och tobak sättes serskildt märke å pappersomslagen. Väfveri-varor skola till stycke eller partal vara tecknade med tillverkarens inväfda eller, på kläden, insydda namn m. m. Plakat-sedeln, som åsättes väfveri-varor, innehåller uppgift om orten och fabriken der godset blifvit tillverkadt m. m., samt underskrifves af en hallrätts-ledamot och stämpelmästaren.

Halltorp, en socken, med Woxtorp, belägen i södra Möre härad och kontrakt af Kalmar län och stift, 3 mil S.V. från Kalmar, vid hafvet, midt emot Öland. Kyrkan, af sten och obekant ålder, är tillbyggd och betydligt reparerad år 1796. Utanför Stufvenäs i denna socken hade Holländska flottan ankrat år 1677, sedan landstigning blifvit försökt vid *Wärnanäs* egendom (se detta ord) och på flere ställen, hvilket alltid hindrades af landets raska allmoge. I kyrkans källare förvaras ett ovanligt stort ben i form af en halfcirkel. Det håller 4 alnar 2 tum i längden, samt i omkrets 13 tum i den tjockaste och 8 tum i den smalaste ändan. Socknen bör till 2 kl. konsist. och har 1,115 invånare. Den innefattar 40 mtl. Dess areal utgör 8,424 tunnl., af hvilka 15 äro kärr. Adr. Kalmar.

Halm är den egentliga benämningen för alla grässlags stjelk; men användes hufvudsakligen endast för sädesarternas, samt, ehuru oegentligt, äfven för odlade skidväxter, t. ex. ärter och vicker, någon gång till och med för potatisens stjelk och blad. Den begagnas, såsom bekant är, bland annat äfven, och ofta hufvudsakligen, till boskapsfoder; men är dervid betydligt mindre födande än hö, hvilket beror dels deraf, att halmen eller strået i sig sjelf är af en fastare byggnad, och innehåller mindre närande delar än bladen, och isynner-

het de stridare sädesslagens till en icke obetydlig del består af kiselsyra, som derpå bildar ett fast öfverdrag, dels ock deraf, att den alltid är skördad först efter fröets mognad, då alla näringssafter blifvit af detta upptagna ur växtens öfriga delar. Halm användes, såsom bekant är, äfven till taktäckning och sådana tak äro, då de läggas väl, ganska varaktiga, samt så länge halmen ej är skadad äfven föga eldfarliga, hvilket alltid beror på dess sten- eller glasartade öfverdrag af kiselsyra, som gör att man till och med kan släcka eld genom att öfverhölja den brinnande kroppen med en betydlig mängd finskuren halm. Har deremot det fasta öfverdraget genom inverkan af luft och vatten blifvit förstördt, så är det återstående ganska eldfarligt.

Halmstad, stapelstad vid Nissa-åns utlopp, belägen i Hallands län 50⅝ mil S.V. från Stockholm, är säte för länsstyrelsen. En mängd här inträffade märkvärdiga händelser hafva under århundradens lopp gifvit ryktbarhet åt Halmstad. Hit församlades fordom folksrepresentanter ifrån hela den Skandinaviska norden, till de för folkslagen vigtigaste öfverläggningar. Uti Halmstad skulle, enligt Kalmar unions-fördraget, konungavalen hållas för de förenade rikena Sverige, Norrige och Danmark. Den äldsta kända krigshändelse, som förefallit vid Halmstad, är det af Sturleson omtalade *Nizár orrusta*, eller Nissâ-slaget, emellan konungarne Harald Hårdråda och Sven Ulfsson (se *Nissâslaget*). År 1434 intog Engelbrekt Halmstad och samma år samlades här fullmägtige ifrån alla de tre nordiska rikena, till en allmän herredag. Här beslutades bland annat, att det af Engelbrekt eröfrade Halland skulle återlemnas till konungens öfvervälde, m. m. År 1436 öppnades Halmstads portar för andra gången för den segrande Engelbrekt. År 1441 begärde konung Christoffer af sin medtäflare till Svenska thronen, Carl Knutsson, ett möte, och detta hölls i Halmstad d. 13 Jan. År 1450 hölls ett nytt möte i Halmstad, då Carl Knutssons egne fullmägtige, glömske af sina pligter emot fäderneslandet, försvagande sin konungs magt, afstodo Norrige. Vid mötet i Halmstad 1468 sökte Christian att åter upplifva den nordiska föreningen; men det slutliga afgörandet uppsköts likväl till ett annat sammanträde, som nu bestämdes, men hvars verkställighet Carls vänner skola hindrat. År 1483 anställdes, vid thronledigheten efter Christian I, konungaval uti Halmstad. Fullmägtige från Sverige, Norrige och Danmark anlände; men de Svenska skola hafva undvikit att här afgöra något. Sent ankomne hit, foro de bittida härifrån och undandrogo sig att skrida till konungaval, dels derföre att de ej ansågo sig dertill bemyndigade i sina fullmagter, dels äfven emedan de yrkade uppskof med valet, intill dess alla de tre rikenas samfällda klagomål voro afgjorda. Man har antecknat, att Svenska trupper, under Svante Stures anförande, anfallit och uppbrännt Halmstad år 1507. Denna anteckning, hvilken funnits i magistrats-arkivet, saknar likväl alla stöd af häfdatecknarens intyg. Med afsigt att trygga Christian III:s anspråk på Danska thronledigheten, samlade Gustaf I, på efterhösten 1534 sina trupper, lät en här, under Johan Thuresson Roos, inrycka i Halland och belägra Halmstad. Efter tappert motstånd tecknades kapitulationen Allhelgona-afton samma år, hvarefter både staden och slottet uppläts åt de Svenske. I spetsen för en till Halmstad ankommande här, uppfordrades staden utaf grefve Johan af Hoja, nyårstiden 1535. Uppfordringen afslogs. Striden begyntes och blef blodig; men underrättad om de Svenskes antågande till stadens undsättning, upphäfde grefven belägringen och undvek äfventyret af ett fruktadt nederlag. Konungarne Gustaf I:s och Christian III:s fullmägtige sammanträdde i Halmstad d. 19 Juli 1537, för att öfverenskomma om Svenska adelns i Danmark indragna gods. Med afsigt att bilägga åtskilliga emellan Svenska och Danska hofven yppade tviste-ämnen möttes år 1562 konung Erik XIV:s och Fredrik II:s sändebud i Halmstad. Å Svenska sidan underhandlade Dionysius Beurreus, och efter vidlyftiga öfverläggningar beslöt man, att en varaktig fred skulle äga rum emellan begge rikena. Halmstad mötes beslut blef högtidligen kungjordt i nästan alla Sveriges städer. Men i anledning af ett fredsbrott ifrån Danska sidan uppbröt Erik XIV i Oktober nämnde år ifrån Jönköping, anföll Halland, och stannade med sin här d. 23 Okt. utanför Halmstad. Konungen sjelf, jemte Claes Horn, anförde belägringen af staden ifrån norra sidan af Nissa-strömmen, och Mornay stod i spetsen för de belägrande ifrån strömmens södra sida. Det grofva artilleriet, hindradt på de djupa vägarna, hade icke ännu hunnit framkomma från Småland. Man afbidade icke heller dess ankomst, utan började beskjuta Halmstads murar endast med tre fältstycken. Den 27 och 28 Okt. lät konungen uppfordra staden, hvilken troligen hade kapitulerat, om detta ej blifvit förekommet af en dit rymd Svensk äfventyrare, Lasse Bölja, som af fruktan att blifva återtagen, ihjelslog en af stadens borgmästare, då denne ernade dagtinga. Konungen befallte en ny stormning; men denna misslyckades, äfvensom ett ytterligare nytt försök. Den 9 Nov. aftågade Svenska trupperna. I spetsen för en Svensk korps ankom Birger Nilsson Grip om hösten 1566 utanför Halmstad, uppfordrade staden; men fick afslag. För att öfver de med vatten fyllda grafvarna kunna företaga ett anfall, hade så kallade väderbollar blifvit medförde; men krigslydnad saknades, och soldaten nekade att anfalla på detta sätt. Stadens invånare begärde 3 dagars betänketid. Detta bifölls, och Halmstadboerne afsände genast ett bud, hvilket genom natt och dag skulle skynda till Gullbergs ängar, för att få undsättning ifrån den der stående Rantzowska korpsen. Svenska befälhafvaren, som saknade krigslydnad hos sina trupper, ansåg ett anfall vara ändamålslöst och återtågade. År 1619 d. 25 Febr. anlände konung Gustaf II Adolf till Halmstad, och emottogs en half mil utom staden af konung Christian med hela dennes svit. Den 3 Mars åtskiljdes konungarne och man har anmärkt, att så väl monarkerne sjelfve, som de dem åtföljande hof-

män täflat att ömsesidigt visa hvarandra den mest utmärkta högaktning och vänskap. År 1645, då Halland gick att sluta sig intill sitt uråldriga fäderneslaad, och att åter intaga det rum bland Sveriges landskap, det enligt sitt läge borde äga, intågade d. 16 September Svenska generalguvernören Casper Otto Sperling i Hallands hufvudstad, emottog staden och förlade dit Svensk besättning. Samma dag utryckte ur Halmstad Danske slottsherren Nils Krabbe med den under hans befäl stående Danska trupp, som hittills innehaft garnisonen. År 1687 hölls i Halmstad den i Svenska häfderna märkvärdiga riksdag, der reduktionens verkställande beslöts. — Staden, som förut i sitt vapen förde endast trenne halmkärfvar, erhöll år 1563 af Danske konungen Fredrik II den ökade vapendekorationen af trenne röda hjertan i blått fält, hvilka skulle bibehålla minnet af invånarnes tapperhet under kriget. Stadens läge, såsom en i forntiden beqväm ansedd landningsplats, gjorde att man här tidigt var betänkt på anläggande af befästningsverk. Stället begagnades under oroliga tider såsom en tillflyktsort, och man vet med visshet, att fästningsbyggnader redan före år 1225 varit påbegynte. Efter denna tid finner man denna befästning omtalad flerestädes i häfderna. Enligt ännu i behåll varande plan-kartor utgjordes fästningsverken af 6 bastioner, och blefvo på riksdagen 1736 utdömde. Slottet ägde fordom sina vallar och grafvar så inrättade, att det kunde serskildt försvaras. Det utgöres för närvarande af en stor fyrkantig af tegelsten grundmurad byggnad, hvilken innesluter en fyrkantig borggård. Den del af Halmstads fordna fästningsverk, som till vår tid öfverfört namnet *Klosterbastionen*, gifver anledning till förmodan, att kloster fordom funnits härstädes. Också finner man år 1246, att kloster funnits i Halmstad. Det ena af dessa tillhörde Dominikanerne och kallades S:t Catharinæ kloster, det andra Fransiskanerne och kallades S:t Annæ kloster. Det förra lärer efter all sannolikhet varit det äldsta. — Halmstad äger i allmänhet en vacker belägenhet, och omslutes på åtskilliga ställen af de skönaste romantiska trakter. Norra sidan omgifves af en mängd trädgårdar, den östra af Nissaströmmen, och af dess med löfträd bevuxna stränder. I vester ligger straxt utom staden de vackraste åkerfält, och åt söder äger man en vidsträckt utsigt öfver hela Laga-fjärden. På Nissans andra strand ligger en temligen bebyggd förstad. Stadens kyrka är ganska gammal och omtalas redan år 1462; men har sedan dess undergått flere förbättringar. Stadens allmänna skola är gammal och redan i början af 1500-talet omtalas "den Latinske Skole och den Danske Skole." Vid den förra voro redan den tiden 2:ne lärare, nemligen skolmästaren och höraren (rektor och kollega). Dessutom finnes här en Lancaster- och en småbarns-skola. Halmstad har under de senare fem åren börjat förkofra sig, i följd af den ökade handelsrörelse, som uppkommit genom hamnbyggnaden. Denna byggnad påbörjades år 1837 och fullbordades år 1840. Kostnaderna uppgingo till 94,514 R:dr, deraf staten anslagit 60,000 R:dr B:ko. Före denna hamnbyggnad kunde ej fartyg, inkomma, som gingo djupare än 4 fot, då nu deremot 10 fot djupgående kunna ligga förtöjda i yttre hamnrännan. Denna byggnad, den enda i riket af detta slag, består af nedsänkta faschiner, på hvilka sedan en stenmur är uppförd. Nissa-strömmen, hoptvingad inom dessa begge hamn-armar, håller, genom sin egen kraft, strömfåran öppen, och detta ändamål har man velat vinna med hamnbyggnaden. Stadens utförsel består nästan uteslutande i trädvaror på Danmark, och bokstäfvrar på Norrige. I utbyte deremot tages å förra stället spannmål, de år sådan behöfves, och på senare stället sill och fisk. Handtverkerierna äro i försvagadt skick, och bland fabriker förtjena endast nämnas herr Wallbergs klädesfabrik, hvarmed är förenadt ett färgeri. År 1841 tillverkades här för ett värde af 88,938 R:dr B:ko, med en arbetspersonal af 117 personer. Halmstads laxfiske idkas tvert öfver hela Nissa-floden. Vid dess utlopp, i vestra sidan, äger staden 9 laxelänkar (ett ställe i stranden, till hvilket lax plägar gå; en länk beräknas så lång, som sju garn kunna stå) och den lax som här fångas är den bästa. För öfrigt kan rörande Halmstads laxfiske anmärkas, att den mesta Halländska lax tillgodonjuter både i Stockholm och annorstädes benämningen af *Halmstads lax*. Också täflar den andra Halländska laxen uti godhet merendels med Halmstads laxen. Den före midsommar fångade laxen är, såsom störst och fetast, mest tjenlig att röka; den åter, som fås efter midsommar, är, ehuru talrikast, likväl magrast. — Magistraten uti Halmstad utgjordes fordom af två borgmästare, en syndikus och sex rådmän. Syndici-embetet indrogs 1668 och den ena borgmären 1682. Nu utgöres den af en borgmästare, fyra rådmän och en kämners-preses. Stadens äldsta i behåll varande privilegier äro år 1307, utgifne uti Falkenberg af hertig Christoffer till Halland och Samsö. Halmstad med socknarne Öfraby och Holm, utgör ett regalt pastorat af 2 kl. Staden har 243 hus och tomter samt 1,120 tunnl. den tillhörig jord. Folknummern utgör 2,178 personer. Marknader hållas här i April, Juni, Oktober och December.

Halmstad, ett härad i Hallands län, håller omkring 8 qv.-mil i arealvidd, samt innefattar 1 stad, Halmstad, och 12 socknar, nemligen: Getinge, Harplinge, Holm, Kinnared, Quibille, Räfvinge, Slättåkra, Steninge, Söndrum, Torup, Vapnö och Öfraby, hvilka utgöra 381 $\frac{5}{6}$ mtl. med 9,655 invånare. Häradet är i allmänhet mera jemnt än bergaktigt, samt har temligen bördig jordmån, så att spannmåls-odling är inbyggarnes hufvudnäring. Största strömmen är *Nissa*, hvilken till en del utgör gränsskillnaden emellan detta och Tönnersjö härad, och den betydligaste insjön är *Fritten*, af hvilken blott en del hör till detta härad. Utom staden Halmstad, äro säterierna *Fröllinge* och *Vapnö* de märkligaste orterna. I förening med häraderna Hök och Tönnersjö utgör detta härad en domsaga;

men endast med det senare ett fögderi. Af häradets areal, 122,193 tunnland, äro 5,732 sjöar och kärr.

Halmstad, ett kontrakt af Götheborgs stift, i Hallands län, innefattar staden Halmstad och följande socknar fördelta till 11 pastorat, nemligen: Drengsered med Krogsered, Wessige med Askome, Abild, Åhrstad med Asige, Sloinge med Eftra, Getinge med Räfvinge, Harplinge med Steninge, Söndrum med Vapnö, Halmstad med Öfraby och Holm, Slättåkra med Quibille samt Torup med Kinnared. Af dessa pastorat äro 9 regala och 2 konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 18,957 personer, hvari äro inberäknade Halmstads invånare 2,178 personer.

Halmstad, en socken, med Zireköpinge, belägen i Luggude härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, 1 ½ mil N.O. från Landskrona. Här märkes: *Dufeke*, 3 ⅛ mtl. frälse-säteri; gården har 2 skattlagda mjölqvarnar, god åker, förträffligt hôbol, samt fiske och skog. *Bollofta*, frälse-säteri, lyder under Dufeke. Begge säterierne tillhöra aflidne majoren Berg von Lindes arfvingar. Socknen hör till 3 kl. pastorater och är alternativt regalt och patronelt. Patronat-rätten tillkommer ägaren af Dufeke. Socknen innefattar 16⅔ mtl. och har 730 invånare. Dess areal utgör 5,994 tunnl., af hvilka 1,157 höra till Rönnebergs härad och endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Halmstad, segern vid. Valplatsen, der denna vanns, ligger emellan Fyllebro och Kistinge i Tönnersjö härad, icke långt från landsvägen till Laholm. Slaget stod d. 17 Aug. 1676 och konung Carl XI anförde sjelf den segrande hären. Konung Christian V hade, med 16,000 man Danska trupper, landstigit i Helsingborg och sökte att genom Halland förena sig med sin Norska armé, eller åtminstone sätta Götheborg och general Mörners fördelning af Svenska hären emellan tvenne eldar; men konung Carl skyndade från Carlshamn genom Småland för att undsätta Halland, och ankom till Knäred d. 16 Aug. med 6,000 man och fortsatte marschen till Laholm. Danske general-majoren Duncam, som börjat belägra Halmstad, hade upphäfvit belägringen. Konung Carl uppsökte fienden och hade redan d. 17 Aug. vid Fyllebro uppställt sina trupper i slagtordning emot den ifrån Halmstad återtågande Duncam. Striden var blodig. Danska fältherren blef sjelf tillfångatagen; allt artilleri, 40 kanoner och 3 mörsare, gick förloradt, och af 4,000 man undkom endast ett mindre antal. Grefve Ascheberg, som anförde förtrupperna, blef af tvenne kulor sårad i armen. Vid det s. k. Kistingehörne, nära landsvägen, utmärker en upprest sten stället, der Danske öfversten Lytzow stupat, sedan han intill sista ögonblicket ådagalagt den största personliga tapperhet. På Drottningholms slott finnes en oljefärgstafla, som föreställer detta slag.

Halna, annex till Undenäs, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 2 ¾ mil O.S.O. från Mariestad, vid Viken. Kyrkan är byggd af furutimmer, under okänd tid. Biskop Brynolf Gerlackson har år 1487 gifvit den några särdeles friheter. Här märkes: *Halnatorp*, 1 mtl. säteri med 8 torp, har vacker och prydlig mangård, äges af S. och D. W. Lilljehöök, samt G. B. Richerts 2:ne äldsta söner, enligt testamente af framl. professor Sv. Norder. År 1273 har konung Waldemar utgifvit ett bref till Halna byemän, hvars original ännu förvaras i byn, och hvari konungen skänker dem denna by att bruka fri inom de råmärken, som brefvet utsätter. Halna-boerne hade förmodligen gjort denne konung någon vigtig tjenst under dess oroliga regering och i kriget med dess broder, hertig Magnus, sedermera konung Magnus Ladulås. Om ett krig, som blifvit fördt inom församlingen, går en allmän sägen, att Wahle, en fremmande konung eller höfding, skall med sin här kommit hit tågande öfver Wettern, och slagit läger på ett berg, hvilket efter honom ännu kallas Wahle-klef, förskansat sig derstädes, sedermera brutit upp och tågat till sjön Wiken, som då var tillfrusen, närmare emot sin fiende, hvilken med sitt folk stod i Halna. Denne, hvars namn ej är kändt, antog då ett råd af en bonde, Måns i Halna, och lät genom sågning försvaga isen, så att Wahle, som ej märkte faran, drunknade med sitt folk. Hans döda kropp blef sedan igenfunnen i en vik af sjön, ännu kallad Wahlvik. Efter stark sjögång uppfiskas här stora sporrar och betselstänger. Bonden skall till belöning erhållit löfte om så mycken skog, han på en dag kunde springa omkring, hvarpå han skall kringlupit hela den rymd, som nu utgör Halna sockenskog. Den nytta han drog häraf blef likväl ej långvarig, ty genom det hastiga löpandet hade han straxt derefter sjuknat och dött. — Socknen innefattar 7 ½ mtl. med 706 invånare. Dess areal utgör 8,123 tunnl., af hvilka 1,980 äro sjöar och kärr. Adr. Wassbacken.

Halsberg, annex till Kumla, beläget i Kumla härad af Nerikes län, 2 ½ mil S. från Örebro. Kyrkan blef ombyggd år 1824. I socknen märkes den ålrika sjön *Tisarn*, samt *Huldtsjön* och *Gårsjön*. *Skåle* gamla jerngrufva är här belägen. Härstädes finnes ock en vexel-undervisningsskola, stiftad år 1826, hvilken underhålles af socknen, och hvarest 60 till 70 barn njuta undervisning. På hemmanet *Rösäters* ägor anträffas gjutsand, hvilken är lika god med den utländska. Socknen innefattar 37 ½ mtl. och har 1,675 invånare. Dess areal utgör 23,027 tunnl., af hvilka 2,620 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Hals dricke, hals betale, ett gammalt ordspråk, betecknande att man ofta får vedergälla med halsen, hvad som gått derigenom.

Halsduk. Denne klädespersedel har bland många andra äfven varit föremål för lagens stadgande, ty enligt en kongl. förordning af d. 26 Juni 1766 föreskrefs, att "alla manspersoner i gemen" ej finge bära silkes-sammet samt sidentyger till annat än halsdukar, m. fl. småsaker, hvaremot ryttare, dragoner, soldater, lakejer, kuskar, drängar och deras vederlikar, hvilka icke innefattades bland "manspersoner i gemen" förbjödos allt bruk af sidenhalsdukar, vid 20 daler silfvermynts plikt, angifvarens ensak.

Halshuggning. Detta straff, till hvilket vår lag dömmer dem, som tagit andras lif, begått majestätsbrott, rån, mordbrand, tidelag och förräderi mot riket, fanns redan stadgadt i Björköa-rätten och har ända till och med 1700-talet äfven blifvit verkställt för politiska förbrytelser. Bland dem som detta straff öfvergått har äfven funnits utmärkte män, hvilka beklädt rikets högsta värdigheter. Sålunda lät Magnus Ladulås år 1280 halshugga trenne riksråder, Jöns Carlsson, Börje och Jöns Philipsöner af Folkunga-slägten, hvilka anstiftade flere uppror och sträfvade efter kronan. År 1306 blef, på konung Birgers befallning, riksföreståndaren Torkel Knutsson halshuggen, sedan han i 12 år varit en berömlig förmyndare för denne konung. År 1319 halshöggs och steglades amiralen Brunke, för det han med råd och dåd gått konung Birger tillhanda, då denne lät ihjälhungra sine bröder, hertigarne Erik och Waldemar. År 1320 halshöggs nämnde konungs son och bröstarfvinge, hertig Magnus, blott för sin faders tyranni. År 1436 blef riksrådet Broder Svensson Tjurhufvud halshuggen, på riksmarsken Carl Knutssons befallning. År 1437 läto dåvarande riksdrotset Christer Nilsson (Wase) och Carl Knutsson halshugga riksrådet och guvernören öfver Norrland, Erik Puke, fastän han icke var saker till något brott. År 1520 halshöggs i Finland biskopen uti Linköping, Hemming Gadd, och s. å. riksrådet Bengt Gregersson Lillje. Detta år ägde blodbadet rum, då Christian II lät halshugga så många ädle män, hvaribland 82 riksråd, biskopar, borgmästare och rådmän, m. fl. ansedde personer. År 1521 halshöggs i Jönköping, på Christians befallning, Leonard Ribbing och hans tvenne söner. År 1527 halshöggs och steglades biskopen i Westerås, Petrus Jakob Sunnanväder, för förrädiska stämplingar mot konung Gustaf I. För samma brott halshöggs nämnde år domprosten Knut i Westerås, sedan han kort förut blifvit vald till erkebiskop i Upsala. År 1559 blefvo riksråderne Magnus Bryntesson Liljehök och Nils Olofsson Winge, för anställda uppror, halshuggne på Brunkeberg. År 1600 halshöggos, i Linköping, riksråden Sten och Gustaf Banér, Erik Sparre och Thure Bjelke, 1605 riksrådet Hogenschild Bjelke, 1651 Arnold Messenius och sonen Johan, 1701 generalen Otto Arnold Paykul, 1719 baron Georg Henr. Görtz, 1720 prosten Peter Brenner, 1743 generalerne H. M. v. Buddenbrock och Carl Emil Lewenhaupt, 1756 öfversten Erik Brahe, samt år 1790 hufvudmannen för Anjalaförbundet, öfversten Joh. Henr. Hästesko. Konungamördaren, kapiten Joh. Jak. Ankarström halshöggs d. 27 April 1792. (Se för öfrigt alla dessa namn.)

Halsjern utgör en straffbestämmelse i vår lag. Sålunda stadgas i kongl. förklaringen d. 23 Mars 1807, punkt. 18, 19, att den som för andra gången beträdes med fickstöld, skall ställas vid en påle i halsjern, att skämmas en timma, och derefter afstraffas enligt lag. Den som olofligt tillegnar sig annan mans häst, boskap eller annat kreatur, som går ute i bete, skall äfven, utom hvad lagen för öfrigt bestämmer, stå tvenne timmar i halsjern. Enligt en år 1792 af öfver-ståthållaren utfärdad instruktion för qvarters-uppsyningsmännen i Stockholm, skulle den, som beträddes med att hafva utkastat orenlighet på de ställen der pålen med halsjernet stod, genast sättas i detta jern. Detta straff förekommer i våra gamla lagar under namn: *bändel um hals.*

Halstan, son af konung Stenkil och sin broder Inges medregent, lärer hafva aflidit omkring år 1090. Han berömmes som en rättvis och välsinnad regent, "hofsamber och godlynder", vid hvars död hela landet sörjde.

Halter och krumpen gör laget likt, eller lika foglar leka bäst, är ett gammalt ordspråk.

Halwerstadt, Anries, omtalas såsom Svensk rådsherre år 1375.

Hamberg, Peter, hofpredikant och regementspastor vid lifgardet, född 1718, död 1765, var en af de förste, som i Sverige omfattade Zinzendorffska läresatserna och derföre måste utstå åtskilliga olägenheter. Bland annat blef han år 1761 förbjuden, att "uppvakta Deras Majestäter med predikande."

Hamborgö, en stor ö i Qville skärgård af Bohus län, skiljes från fasta landet förmedelst det långa och trånga Hornborgs sund. På andra sidan af detta sund ligger, på en hög klippa, de märkvärdiga lemningarne af det gamla Hornborgs slott. (Se detta ord.)

Hambræus, Jonas, är en i sitt slag sällsynt märkvärdig man, icke så mycket genom sina lärda och vittra förtjenster, som genom sitt ädla sinne, sin hjelpsamhet och den skändliga otack, hvarmed han belönades. Han var född i Hambre by i Bollnäs socken uti Helsingland i November månad år 1588 och antog namnet efter sin födelseort, blef hofpredikant hos Gustaf Adolf och professor i Hebreiskan vid Upsala akademi; men reste med en ung Rålamb till Paris, der han med smärta såg en mängd lutheraner sakna all själavård, och således föranstaltade om inrättandet af ett lutherskt kapell i Svenske ministerns hus, der han predikade och tillhandagick alla, icke för långt derifrån boende, protestanter med religionens tröst. Han blef så aktad, icke blott af egna trosförvandter, utan äfven af Fransmännen, att han utnämndes till professor i Österländska språken, och, som det hette: "Corrector af den stora Syriska och Arabiska bibeln." Han har äfven författat ett Svenskt skaldeverk öfver de årliga evangelierna, kalladt: *Mikesath Besora.* Det var icke blott med andelig tröst han biträdde landsmän, utan äfven med verldslig. Han gick nemligen i borgen för många Svenska ädlingar, som i Paris råkade i penningeförlägenhet, skaffade dem kontanta lån och väntade att de skulle godtgöra sina förbindelser. Sådant skedde likväl icke, oaktadt talrika påminnelser. Fordringsägarne ansatte borgensmannen, tillgrepo hans dyrbara bibliothek och öfriga tillgångar, samt ville slutligen äfven bemägtiga sig hans person, i hopp att derigenom tvinga de verklige gäldenärerne att betala. Franska regeringen skyddade honom länge mot denna olycka; men förmådde det slutligen icke,

utan den 70-årige Hambræus måste, till lön för sin godtrogna hjelpsamhet, försmäkta flera år i ett osundt fängelse, till dess Carl XI, såsom gosse, slutligen lärer hafva användt dels kontanta medel, dels Svenska ministerns inflytande för att befria honom. Han skall hafva aflidit år 1671.

Hambré, Alexander, född på Ekolsund år 1790, var elev af Westin och gaf de mest utmärkta förhoppningar. Han lade sig slutligen på arkitekturen och skulle resa till Italien; men dog i Paris år 1818, endast 28 år gammal.

Hamburg. Denna stad förekommer flera gånger i Svenska historien. År 1708 hade en oenighet derstädes utbrustit mellan borgerskapet och magistraten, såsom det troddes, anstiftad af presterne, och till hvars dämpande kretstrupperna måste användas. Som Sverige förde direktorium inom kretsen, skickade det 6,000 man, under Nils Carlsson Gyllenstjernas befäl, till denna expedition, hvars ändamål utan svårighet uppnåddes. — År 1762 d. 22 Maj afslöts här fred mellan Sverige och Preussen, då allt återställdes på samma fot som före kriget, hvilket varat i fem år och utan ringaste nytta kostat landet betydligt både folk och penningar. — År 1813, då Franska trupper inryckte i Hamburg, begärde staden hjelp af general von Döbeln, hvilken stod i Meklenburg med en afdelning Svenskar, och denne ditskickade general Boije med två bataljoner, två kanoner och två haubitser. Dessa inryckte här d. 21 Maj, och hade en liten träffning med Fransmännen, då de skulle gå öfver Elben; men d. 26 återkallades Svenska trupperna, till följd af erhållen befallning från kronprinsen. (Se vidare: *Döbeln, Georg Carl von.*)

Hamilton. Denna vidtutgrenade ätt härstammar från Skottland, liksom många andra, hvilka vunnit namnkunnighet både i Sverige och andra länder. Stamfadern säges hafva varit en Hantoun eller Hamptoun, hvilken lefde under konung Robert Bruce år 1310—1330. Från denne ättefader härleda sig flera furstliga, grefliga, friherrliga och adliga slägter i Storbritannien, Frankrike, Österrike och Sverige. På Svenska riddarhuset finnas med detta namn tvenne friherrliga och en greflig ätt. Den äldsta är en Hamilton till Deserf, Hugo, hvilken, tillika med sin bror Ludvig, här baroniserades år 1654 under N:o 50. Hugo var då öfverste för ett regemente inhemska knektar; men återvände åtta år senare till Irland, der han dog som kongl. råd. Ludvig var, när han adlades, endast major, och blef af våda ihjelskjuten. Ingendera af bröderne efterlemnade några arfvingar, så att ätten utgick med dem. I slutet af 1600-talet anlände till Sverige Malcolm Hamilton, hvilken härstammade från en yngre gren af furstens af Hamilton hus, hvilken, tillika med sin yngre bror — enligt andra hans naturlige son — Hugo, år 1689 utnämndes till friherrar under N:o 99. Enligt Stjernman skall Malcolm redan år 1654 hafva kommit till Sverige och blifvit pikenerare vid lifgardet; men enligt Biografiskt Lexikon skall han varit född 1635. Han dog år 1699, såsom general-major och landshöfding i Westernorrland. Den yngre, Hugo, blef general-fälttygmästare och dog år 1724. — Ehuru vidtutgrenad den Hamiltonska slägten är och ehuru många af dess medlemmar varit utmärkte män, finnes likväl icke bland dem någon af dessa stjernor af första ordningen, som djupare ingripit i händelserna, i likhet med hvad åtskilliga andra familjer hafva att framvisa. Vi vilja af dess medlemmar anföra de märkvärdigaste:

Hamilton, Johan Hugo, son till Malcolm H., var redan år 1700 öfverst-löjtnant, då han bivistade slaget vid Narwa, och utnämndes kort derefter till öfverste för Östgötha kavalleri, hvilket han anförde i slaget vid Klissow år 1702, och blef hela Östgötha-kavalleriets chef år 1708. I slaget vid Frauenstadt, år 1706, kommenderade han lifdragonerne. Till belöning för en blodig seger mot Ryssarne, hvilken han som befälhafvare tillkämpat sig, blef han general-major. Efter slaget vid Pultava föll han i Rysk fångenskap och fördes till Kasan, der han sades hafva aflidit. Ryktet härom spriddes med sådan tillförlitlighet, att sonen tillträdde arfvet efter honom och att hans regemente bortgafs. Han återkom likväl, jemte de öfrige qvarlefvande fångarne, år 1722, och utnämndes genast till general af kavalleriet. År 1734 blef han fältmarskalk och tog afsked 1746. Vid ordnarnes stiftelse år 1748 blef han Serafimer-riddare; men hann ej prydas med denna orden, emedan han afled samma år. Hans födelseår är icke uppgifvet.

Hamilton, Gustaf David, son till Hugo H., född, enligt Stjernman 1697, enligt Biographiskt Lexikon 1699, var öfverste-löjtnant i Fransk tjenst år 1741, då han hemkallades för att blifva öfverste för ett värfvadt infanteri-regemente. Han upphöjdes år 1751 i grefligt stånd och uppham alla statsvärdigheter af fältmarskalk, exellens och Serafimer-riddare, samt dog d. 29 Dec. år 1788. Han är egentligen den namnkunnigaste af hela slägten. Han förde år 1757 befälet öfver den 17,000 man starka Svenska hären, som började kriget mot Preussen, om hvilket han sjelf meddelat en berättelse i *Sv. Merkurius.* Han var derjemte en lycklig talare, och är bekant för sina qvicka infall. Så t. ex. hade han en gång fått till present en af Adolf Fredrik egenhändigt svarfvad dosa. Då drottningen fäste hans uppmärksamhet på hvad som utgjorde gåfvans egentliga värde, sade han: "Jag skulle tycka mera om att konungen vore guldsmed, än svarfvare." — Hans son,

Hamilton, Adolf Ludvig, kammarherre hos Gustaf III, född 1747, död 1802, är märkelig genom sina memoirer, hvilka gå från 1718 till 1800, äro skrifna i en liflig, ofta pikant stil och röja den uppmärksamme betraktaren, fosterlandsvännen, men äfven partimannen. Dennes son,

Hamilton, Gustaf Wathier, född 1783, död 1835, justitieråd, sedan landshöfding i Östergöthland, K. af N. O., var en redlig, kunnig och aktningsvärd embetsman, som alltför tidigt bortrycktes från sin verkningskrets. Hans son, **Henning Ludvig Hugo,** kammarherre hos H. K. H. kronprinsen, kapiten i topografiska korpsen och en tid

sekreterare vid krigs-vetenskaps-akademien, född år 1814, har utgifvit: *Tankar rörande Militär-undervisningen; Sjuttonde delen af Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens handlingar; Afhandling om krigsmagtens och krigskonstens tillstånd i Sverige under konung Gustaf II Adolfs regering*, m. m., samt i förening med Pettersén, *Bibliothek för Krigshistoria och Krigskonst*, 5 delar. — Konstsinnet synes vara ett utmärkande drag i det Hamiltonska slägtlynnet, och i Boijes Målare-Lexikon anföras icke mindre än sex med namnet Hamilton, såsom målare och konstnärer. Bland dessa är äfven en Svensk,

Hamilton, Hugo, friherre, fil. mag., kammarherre, öfver-postdirektör och chef för kongl. theatern, född i Nerike år 1802, om hvilken det heter: "Historiemålare, rikhaltig i komposition, hvarom hans utgifna lithografiska arbeten vittna, och synnerligast: Teckningar till Skandinaviens äldre historia, med flera utgifna lithografier." Ridd. af Ryska Stanislai-ordens 1:sta klass.

Hamlad. Detta ord som förekommer i 6 Kap. 2 § Ärfda-balken torde nu mera förstås af få. Loccenius, pag. 74, öfversätter verbum *hamla*, "ita cædere aliquem, ut mutiletur, vel ei membrum amputetur", det är: slå någon så illa. att han stympas, eller lem bräckes och skadas.

Hammar, en socken, belägen i Sundbo härad af Nerikes län, Kumla kontrakt af Strengnäs stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Askersund, är på begge sidor omgifven af Wettern. I socknen märkes: en del af *Dohnafors* bruk (se detta ord); *Sjöstad*, nu *Skyrstad*, skall fordom i en konung Wahles tid varit en ansenlig stad, belägen på näset vid Wettern, hvarest kyrkan nu står. Den blef förstörd af Danskarne. Man har anmärkt lemningar af murar och hvalf efter densamma; åtskilliga gamla stridsvapen äro äfven tid efter annan funna derstädes. I *Bölsbergen*, icke långt derifrån, har man funnit magnesia, färgemalm eller brunsten. *Harge*, ett hemman; här finnes kalk- och limstens-brott. Dylika brott finnas äfven vid *Dalmarks* hemman, men af bättre och skönare slag. Denna marmor, bearbetad och polerad, skulle ej eftergifva den utländska. *Aspa* bruk och en del af *Algrena* (se dessa ord). *Olshammars* säteri (se detta ord); *Igelbäcks* masugn, med flere underliggande grufvor och hemman. *Johannisbergs* och *Fredriksbergs* koboltverk. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 2,938 invånare. Den innefattar $59\frac{9}{16}$ mtl. och har en areal af 42,097 tunnl., af hvilka 2,840 äro sjöar och kärr. Adr. Askersund.

Hammar, berustadt säteri i Nosaby socken af Christianstads län, består af 4 mtl. Här har kongl. slottet *Hammarhus* eller *Hammarslott* varit, der konung Christian IV gifvit staden Christianstad sina privilegier. Af lemningarne efter slottet synes, att det icke varit särdeles stort. När gården uppbyggdes är icke kändt; men då Christianstad uppbyggdes, gafs den till landshöfdinge-embetet derstädes. Uti Rhyzelii *Sviogothia Munita* anföres att slottet lärer varit någorlunda i stånd, intill Danska kriget 1676 och följande år.

Hammar. En stad med detta namn skall fordom varit belägen i Skytts härad af Skåne, icke långt ifrån Skanör, vid hafvet. Att staden varit befästad slutas af de grafvar, vallar och murar man upptäckt på denna högländta ort, fastän flygsanden nu helt och hållet öfverhöljt dem.

Hammar, Anund, pastor i Warberg, utgaf år 1758 en skrift, kallad: *Tankar om Svenska barn.*

Hammar, Olof, prost, kyrkoherde i Jemshög och Näsum af Lunds stift, född 1784, har utgifvit: *Beskrifning om Norrige* och några *Fransyska Låse-öfningar.*

Hammar, Stora, annex till Ring, beläget i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil S. från Malmö, vid hafvet. Till denna församling har domkyrkan i Lund i fordna tider haft jus patronatus. Här märkes: *Lilla Hammars by*, som fordom haft en egen kyrka, hvarefter murar ännu finnas på ägorna. Byns ägor gränsa till Saltsjön och *Foteviken*, hvarest år 1136 stod det märkvärdiga Foteviks-slaget (se: Nilsson, Magnus). På detta ställe hålles svanjagt hvarje år, den tid svanorna fälla sina vingpennor, då de dels skjutas och dels drifvas lefvande i land, hvaraf inkomsten tillfaller landshöfdingen i länet. *Kungstorps* gård, $\frac{1}{2}$ mtl., har god åker och äng. Socknen innefattar $9\frac{1}{4}$ mtl. och har 395 invånare. Dess areal utgör 2,175 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Trelleborg.

Hammarberg, Gustaf, son till kyrkoherden i Clara Hammarinus, och född i Stockholm 1653, ingick i kansliet och åtföljde en beskickning till England, Holland och Köln, blef sedan sekreterare i Götha hofrätt, derefter öfverjägmästare och bytte tvenne gånger dessa befattningar; men stannade slutligen vid den af öfverjägmästare, från hvilken han år 1714 tog afsked, med hofjägmästare titel, och upphöjdes i adligt stånd år 1683. Han är egentligen bekant genom en tilldragelse under sin tjenstebefattning såsom sekreterare i Götha hofrätt, hvars ledamöter, genom en afkunnad dom, ådragit sig Carl XI:s misshag och derföre erhöllo en skrapa. Deras förklaring häröfver misshagade konungen, som befallde sekreteraren till sig, såg efter i konceptet, och då det befanns, att de misshagliga ställena icke härrörde från honom, utan från åtskilliga af ledamöterne, fick H. befallning, att emot dem anställa aktion. Hans son,

Hammarberg, Henrik, född på sin fars egendom, Wiredaholm, år 1683 och död derstädes år 1768. Inskrifven i Götha hofrätt som auskultant år 1707, anställdes han såsom sekreterare hos grefve Magnus Stenbock och tjenstgjorde hos denne såsom adjutant i slaget vid Helsingborg. Stenbock var så nöjd med honom, att han ville öfvertala honom att ingå i krigsståndet, för hvilket den unge mannen likväl icke hade någon böjelse, och blott mot sin vilja emottog han en fullmagt som regements-qvartermästare, då han af sin förman blef afsänd att för prinsessan Ulrika Eleonora aflemna rapport om fälttågets utgång. Han befordrades efter hand till ryttmästare, och blef, 30 år derefter, för sina militäriska förtjenster belönad

med Svärds-orden, ehuru han straxt efter Carls död tog afsked från krigstjensten, för att återvända till civilståndet. Han utmärkte sig nu som en skicklig embetsman, och tillika som en ifrig anhängare af mösspartiet. Dessa dubbla förtjenster gjorde honom säker om befordran, och han uppsteg efter hand till justitie-kansler och slutligen president i Svea hofrätt, hvilket embete han dock icke innehade mer än tvenne år, emedan han tog afsked år 1753. Han hade nära gifvit anledning till ett blodigt uppträde på riddarhuset, under de stormiga öfverläggningarna om riksrådens afsättning vid 1739 års riksdag, då Plomgren föreslog en deputation till borgar-ståndet, för att bestämma dess beslut, och H. hotade, att om denna deputation afgick utan votering, skulle han afgå med en annan. — H. var äfven dilettant i vitterheten, har skrifvit en komedi: *Den beständiga Herdinnan*, samt tvenne tillfällighets-poemer vid Carl XII:s begrafning och Ulrika Eleonoras hyllning.

Hammarby, annex till Fresta, beläget i Wallentuna härad af Stockholms län, 3 mil N. från Stockholm, 1 mil från Mälaren. Här märkes *Löwenströmska* lasarettet, bygdt af sten, med följande inskrift: "Stiftaren af denna boning sökte icke minnet åt sitt namn. Han sökte tillfredsställelsen i sin uppfyllda pligt och belöning i nödens lättade plågor, 1809." I Göranssons Bautil uppräknas en mängd runstenar, hvilka finnas här i socknen, nemligen vid Bromby, Hammarby by, Hargs by, klockargården, norra Bogårdsmur, Odensholmen, sakristiemuren, Skjälby ängshage, Smedby hage, Tjursåker, Triminge, Wiks gärde, Wilunda ägor, m. m. Socknen innefattar 28½ mtl. och har 485 invånare. Dess areal utgör 4,536 tunnl., af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Antuna.

Hammarby, annex till Wallby, beläget i Östra Rekarne härad af Södermanlands län, ½ mil N.O. från Eskilstuna, vid Mälaren. På Tidö gärde och i kyrkomuren märkes runstenar. Socknen innefattar 10 mtl. och har 352 invånare. Dess areal utgör 1,875 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Hammarby, 2⅞ mtl. säteri i Danmarks socken af Upland, anmärkningsvärdt genom den store naturforskaren Carl v. Linné, hvilken år 1758 inköpte denna egendom tillika med Säfsjö, för 80,000 daler. Nära intill sätesbyggningen, som är väl bibehållen, uppbyggde Linné år 1769, på en skogbeväxt bergskulle, det stenhus (bestående af en någorlunda stor sal i fyrkant, der ännu kathedern och bänkar visas), der han inrymde sitt nu mera förskingrade museum, och der han för sina förtrognare lärjungar, som sommartiden flyttade med honom på landet, och hyrde sig in i de närbelägna bondgårdarne, föredrog de naturliga växtfamiljerna. Likasom fordom "långväga främlingar drogo till detta Botanikens Tusculum, för att frambära blomsterkonungen den allmänna gärden af Europas beundran", så kommo, för 11 till 12 år tillbaka, utländningar till Hammarby, för att skåda den sista telningen af den förmultnade stammen, den då ännu lefvande dottern, Lovisa v. Linné, som alla somrar intill sena hösten, bodde på det straxt invid Hammarby belägna Hubby, om 2:ne, Upsala akademi tillhöriga, frälsemantal, på hvilka konsistorium akademikum, i enlighet med konungens önskan, tilldelat Linné jemte enka och barn åborätt för lifstid. Efter fröken Linnés död, som inträffade 1839, i hennes 90 års ålder, öfvertogs arrendet å Hubby af öfver-direktör Ridderbjelkes arfvingar, som efter deras nyligen aflidne moder, en dotterdotter till Linné, nu äro ägare till Hammarby med underliggande hemmen i Säfja, Edeby, Ängsby och Wallby byar. Ännu besökes Hammarby af främlingar och isynnerhet af den studerande ungdomen i Upsala, som i stora flockar gör sina botaniska exkursioner ditåt, dels för att rikta sitt herbarium med en blomma från den store botanistens trädgård, som nu mera bär utseende af en dyster och mörk park, med jätteträd, dels ock att kröna sina hufvuden med den Linnéska doktorshatten, som, jemte andra lemningar efter den vidtfrejdade mannen, ännu förvaras i tvenne rum af öfre våningen, hvilka stå såsom fridlysta egendomar, oförändrade och otillgänglige för andra, än vettgirige åskådare. Ganska få ibland socknens invånare minnas arkiater v. Linné, då nu 69 år äro förflutna sedan han upphörde att lefva och verka; men alla veta att han med yttersta omsorg sörjde för de fattiga inom socknen, att han var nedlåtande och höflig emot den ringaste; derföre är ock hans namn allmänt älskadt och vördadt. I friskt minne deremot lefver ännu hos de fleste enkefru professorskan Linné, som dog för 40 år tillbaka, 94 år gammal. Hon omtalas här såsom mycket vänlig och godsint mot underhafvande, frikostig mot fattige, en utmärkt matmoder, som höll sitt folk väl och manade godt för sina hästar, hvilka, ibland husdjuren, voro hennes förnämsta favoriter.

Hammarby, ett jernbruk i Nora socken af Nerikes län, 3 mil från Örebro, har 4 härdar och 1,435 skepp:d privil. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Hammarskatten är 14 skepp:d 7 lisp:d. Skeppar på Stockholm. Under bruket lyder *Bröstorps* hammare, med 1 hammare och härd. Här är tullqvarn, samt fattighus för fyra ålderstigne bruksarbetare, inrättadt år 1726 af brukspatron A. J. Leyel. Bruket äges af A. och P. G. Wedberg.

Hammarby, ett jernbruk i Ofvansjö socken af Gefleborgs län. Är ett af de äldre i orten, kändt redan år 1638. Riksrådet Bengt Skytte skall först varit ägare deraf, men upplåtit sin rätt till myntmästaren Isak Kock (adlad Cronström), hvilken år 1660 erhöll bergs-kollegii privilegium härpå. Då fanns här blott 1 hammare med 2 härdar. År 1672 köptes bruket af Isaac Macheii d. ä. och har sedan dess alltid varit inom denne ägares slägt samt tillhör nu Th. Petré. För närvarande finnas här 4 härdar och 2,423 skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvaraf hammarskatten utgör 24 skepp:d 4 lisp:d 14 skålp:d. Stångjerns-tillverkningen vid detta bruk, får dessutom

emot serskild hammarskatt, drifvas så högt ske kan vid tillåtne verkstäder, och är spiksmide äfven tillåtet härstädes. Bruket skeppar på Gefle och Stockholm. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet HG med krona öfver.

Hammarby, s. k. kronohammare, är en bergsmanshammare med samma läge, som ofvannämnde Hammarby bruk, har 1 härd och 430 skepp:d 11 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, som skeppas på Gefle eller Stockholm. Hammarskatten utgöres med 4 skepp:d 6 lisp:d 2 skålp:d. Tillhör bergsmän och Th. Petré. Smidesstämpeln är ett H omgifvet af fyra x. Men för Hammarby bruksägares smide härstädes får brukets stämpel tillika åsättas.

Hammare, ett redskap, som nu mera användes blott i fredliga yrken, var fordom ett stridsvapen, begagnadt af alla folkstammar, som bebott norden. Den äldsta hammaren var af sten, och ägde formen af en vigge. Det folk, som begagnade bronz till vapen, nyttjade hammare af detta ämne; men gaf åt dem en prydlighet i form och sirater, hvilken ännu väcker beundran. Sedan hammaren började förfärdigas af jern, utdrogs dess ena bane till en stark hvass spets, för att med den lättare kunna hugga igenom fiendens hjelm, samt försågs med en krok på skaftet, hvarmed den fästades vid bältet. Den tillhörde riddare-rustningen och brukades långt in i senare tider. Allmänt beryktad är konung Carl IX:s silfverhammare, hvilken esomoftast nådde hans omgifning. I mythen och folksagan uppträder guden Thor alltid hammarbeväpnad.

Hammarfelt, Otto Reinhold, öfverst-löjtnant vid örlogsflottan, R. af S. O., född den 8 Maj 1768 på Högby sätesgård i Upland och död derstädes år 1821. Då, i sjöträffningen vid Svensksund d. 24 Aug. 1789, chefsfartyget Turunmaa Björn Jernsida, omringadt af fienden, blifvit skjutet nära redlöst, dess befälhafvare öfverst-löjtnant Fleetwood och hans närmaste man, majoren Hohenhausen stupat och eld tvenne gånger fattat i fartyget, försvarade sig löjtnant Hammarfelt länge och med utmärkt mod; men måste slutligen, af brist på ammunition, gifva sig med den ringa återstoden af besättningen, och fördes i Rysk fångenskap, der han qvarblef tills fredsslutet. År 1802 förde han befälet på jakterna Amadis och Esplendian, på hvilka marggrefven och marggrefvinnan af Baden från Åbo öfverreste till Stockholm, och 1807 kommenderade han de kanonslupar, som skulle betäcka Blücherska fördelningens öfvergång från Svenska Pomern till ön Usedom, och uppförde sig dervid med lika mycken tapperhet som skicklighet.

Hammarinus, Samuel, hofpredikant hos drottning Christina och kyrkoherde i Clara församling i Stockholm och Bromma pastorat. Denne mans öde förtjenar omtalas såsom karakteristiskt för tidens bildning, tänkesätt och åsigter. Han tyckes hafva varit egennyttig och grälaktig. Väl vårdade han sig om Clara skola, hvars stiftare han var; men sådant skedde på bekostnad af storskolan, der han förut varit rektor, och hvarifrån han borttog åtskilliga böcker och penningar för att användas till sin egen skola. Han låg i strid med doktor Emporagrius, som han offentligen beskyllde för mened, utan att kunna bevisa det, anklagades för många slags missbruk af sin myndighet, för uppsåtligt försummande af sin tjenst, för groft ockrande, såsom att hafva tagit ränta på ränta och låtit gifva sig skuldsedlar till högre belopp, än hvad han verkligen utlånt, att hafva fordrat betalning i bättre mynt, än han lemnat penningar, o. s. v. Allt detta rubbade likväl icke hans ställning eller skadade hans förtroende hos erkebiskopen; men då han nedskurit en piga, som hängt sig sjelf på hans prestgård i Bromma, väckte denna handling af menskligbet en sådan förargelse, att han derföre lagfördes och dömdes från alla sina embeten. Detta skedde år 1663. Upsala domkapitel, hvars utlåtande regeringen infordrade, huruvida han "försedt sig mot sitt presterliga kall", svarade härpå den 2 Juni nämnda år: "Att emedan det 4 Capitel i Högh. B. LL. uthtryckeligen förmähler, huru man sigh i sådant fall skall förhålla, och M:r Samuel lijkvähl daremoth gjordt hafver, kan man intet säija annat, än det är ju ett stort förseende. Eljes och var han nog varnat och hade bordt afstå med slijk handell, när han sågh att Legofolket och andre hans underhafvande drogho sigh undan för sådane gärningh, som af ransakningen är till att see. Dy hafver han visserligen försedt sigh, emoth sitt prästerligha kall, för hvilken skuldh han också är blifven suspenderad ifrån Prediko-embetet, altifrån den tijden sådant skedde. Och är sannerligen at beklaga, at han så obetänkt skulle inlåtha sig uthi en slijk gärningh som jämväl och andra uthom Prediko-embetet styggies vid, och thermed icke allenast sin person utan ock sitt Embete vanärat och Gudz försambling offenderat hafver för hvilken honom hade bordt vara ett efterdöme till ett ostraffeligt, sedigt och oförargeligit lefverne och umgänge efter Apostelens lähra i Phil. 4: v. 8 1 Tim. 3 och Titi 1 och Kyrkio-ordningens förklaring om Prästernes lefvande", m. m. Han återställdes väl genom en kongl. resolution samma år, i sin medborgerliga ära, men kunde icke få något presterligt embete, icke en gång det af pastor i trädkapellet på Brunkeberg. Han dog i början af år 1665, något öfver 60 år gammal. Stamfader för de tre adliga ätterna Hammarfelt, Hammarberg och von Hylten.

Hammarkind, ett härad i Östergöthlands län, blef d. 17 Aug. 1633 lemnadt som underpant åt pfaltzgrefven Johan Casimir, och den 16 Juli 1651 af drottning Christina ärftligen bortgifvet åt samma pfalzgrefve på hans manliga lifsarfvingar. År 1543 var allmogen härstädes den upproriske Dackes medhållare; men återlemnade sedan allt det de röfvat vid Stegeborg, begärde nåd och gåfvo sig under konung Gustaf I:s lydnad. Häradet innefattar en stad, nemligen Söderköping, samt 9 socknar: Börrum, Drothem, Gryt, Mogata, Ringarum, S:t Anna, Skällvik, Skönberga och Vestra Husby, hvilka utgöra tillsamman $432\frac{3}{4}$ mtl. med

15,561 invånare. Marken är i allmänhet bergaktig, utom på några få ställen. De flesta hemmanen hafva skog i ymnighet. Spannmåls-odling och boskapsskötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång, undantagande vid kusten af Östersjön, der en ansenlig mängd små öar bilda en vidsträckt skärgård som lemnar ypperliga tillfällen till fiske, hvilket också utgör kust-inbyggarnes hufvudsakliga sysselsättning. Betydligaste strömmarne äro *Storån* och *Tvärån*. Af de många insjöar som finnas här, äro *Yxningen*, *Hölvern*, *Asplången*, *Wispelen*, *Strålången* och *Byngarn* betydligast. Genom sjön Asplången och en del af detta härad går Götha kanal. Utom staden *Söderköping*, äro säteriet *Stegeborg*, lastningsplatsen *Waldemarsvik* och *Gusums bruk* de märkvärdigaste ställena. Detta härad utgör en domsaga; men i förening med häradet Skärkind ett fögderi. Häradets areal utgör 197,686 tunnl., af hvilka 10,500 äro sjöar och kärr.

Hammarkind, ett kontrakt af Linköpings stift och Östergöthlands län, innefattar staden Söderköping och socknarne i Hammarkinds härad, fördelade på 7 pastorat, nemligen: Söderköping och Sköaberga, Mogata och Börrum, Skällvik och S:t Annæ kapell, Gryt, Ringarum, Drothem samt Vestra Husby. Af dessa pastorat äro 2 regala och de öfriga 5 konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 15,331 personer, hvartill kommer Söderköpings 947, eller tillsamman 16,318 personer.

Hammarlunda, annex till Harlösa, beläget i Frosta härad af Malmöhus län, $1\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Lund. Här märkes: *Löberöd*, $4\frac{1}{2}$ mtl. säteri (se detta ord). Socknen innefattar $16\frac{3}{8}$ mtl. och har 704 invånare. Dess areal utgör 5,601 tunnl., af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Hammarlöf, en socken, med Wemmerlöf, belägen i Skytts härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Malmö, $\frac{1}{2}$ mil från hafvet. Socknen hör till 2 kl. regala. Den består af $14\frac{5}{6}$ mtl. och har 665 invånare. Dess areal utgör 2,199 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Trelleborg.

Hammarskatt kallas den afgift, af 1 proc. utaf tillverkningen vid stångjernshamrar, hvilken årligen erlägges till kronan och i så måtto är beständig, att år 1695 skett en allmän hammarskatts-reglering, och sedermera vid hammarverks privilegierande alltid regleras huru stor årliga tillverkningen, och i följd deraf skatten, bör vara. Härifrån undantages likväl rekognitions-verken Löfsta, Österby, Gimo och Rånäs, hvilka njuta oinskränkt smidesrätt emot 1,333 R:dr 16 sk. B:ko årligen För frälsehamrar afslogs all frälsefribet år 1696; men bestämdes sedan på det sätt, att för frälserätten beståls 15 procents öfversmide, hvarför ingen afgift erlägges. De efter 1803 tillkomne nya hammarverken erlägga dubbel hammarskatt eller 2 proc. af tillverkningen, utan att frälsefrihet äger rum dervid, och för tillökningssmide skulle betalas rekognitions-afgift $\frac{2}{8}$ till 1 R:dr skeppundet, hvilket dock sedermera blifvit förvandladt jemväl till dubbel hammarskatt. Årliga hammarskatts-smidet utgör för alla bruken 606,203 skepp:d 16 lisp:d 2 skålp:d, hvarföre hammarskatt erlägges med 6,063 skepp:d 1 lisp:d 5 skålp:d, hvarjemte bör tilläggas, att vid 31 stångjernshärdar, nemligen vid Löfsta, Österby, Gimo och Rånäs bruk i Upsala och Stockholms län, Ankarsrum i Kalmar län, samt Gammelstilla, Hammarby, Hofors och Svabens verks bruk i Gefleborgs län, den årliga smidesrätten är oinskränkt vid de uti privilegierna tillåtne verkstäder, hvaremot smidet vid Åkerby bruk i Upsala län, äfvensom vid Svartlå i Norrbottens län är tills vidare nedlagdt, emot skattefrihet, likasom hammarskatt ännu icke utgöres för omkring 18,000 skepp:d stångjerns-smide, som under senare tiden tillkommit vid serskildte hittills icke färdigbyggde verk inom Wermlands, Westernorrlands, Jemtlands och Norrbottens län. (Se äfven: *Frälse-smide*, *Stångjerns-smide*.)

Hammarskog, säteri i Upland. Se: *Dahlby* socken.

Hammarsköldiska stipendium, donerades d. 1 Febr. 1711 af friherrinnan, fru Vendela Hammarsköld till Tuna, på 450 daler kopparmynt årligen, att i 4 års tid åtnjutas af en student vid Upsala akademi. Såsom vilkor härföre föreskrifves, att denna stipendiat "skall 1) vara född i Calmar-Län under Linköpings Sticht, 2) hafva varit Gymnasist i Linköping och minst ett år Student i Upsala, innan han kan få thet. 3) Vara fattig; men synnerliga qvick och flitig. 4) Vistas städse vid Academien, eller strax mistat. 5) Orera hvart annat år och 6) skola ej allenast hennes Arfvingar; utan ock Inspector Nationis i Upsala och Biskopen med Consistorio i Linköping hafva häröfver hand och upsicht, vid vite af all then förbannelse, som läses i Deut, 28: 15 seqv."

Hammarsköld, Peder Michelsson, en af de mest utmärkte krigare under Carl IX:s och början af Gustaf II Adolfs regering. Enligt vissa uppgifter skall han hafva varit son till ståthållaren på Kalmar, Michael Pederson, enligt andra till en smed i Målilla i Kalmar län, nödgats i ungdomen tjena som vallgosse, och, för att undgå en sträng husbonde, flytt till Kalmar och tagit tjenst vid Sigismunds trupper. Det säkra är, att han utmärkte sig genom särdeles mod och rådighet, och lärer genom dessa egenskaper blifvit känd af hertig Carl, hvilken ansåg honom för en bland sina farligaste motståndare. Beviset derpå är, att då Peder Michelsson blef fången vid Stångebro och Carl fick se honom, ropade han: "Har jag dig då ändtligen, din skälm!" Men hvartill den fångne oförskräckt svarade: "Jag är ingen skälm, utan har som en ärlig man tjent min konung, hvilken jag svurit min trohet. Hade jag gifvit eders furstliga nåde min ed, så skulle jag hållit den lika troget." Detta frimodiga svar afväpnade hertigens vrede, och han förskonades icke allenast till lifvet, utan upptogs äfven i segrarens tjenst och användes af honom i många uppdrag, förordnades till ståthållare på Stegeborg och Leckö, adlades, då han antog namnet *Hammarsköld*, och fick i förläning 30 kronohemman. Carl ernade förtro honom befälet i Kalmar; men, till sin och landets

olycka, ändrade han detta beslut och gaf denna vigtiga post åt Christer Some. Såsom befälhafvare på Borgholms slott år 1611 och 1612, försvarade han sig med mycken tapperhet mot Danskarne; men nödgades slutligen kapitulera. Ett prof huru han var ansedd och fruktad af fienden är, att då fråga om dagtingan väcktes, fordrade Rantzow som ett vilkor, att Hammarsköld skulle utlemnas; men hvilket besättningen med afsky förkastade. Han utförde sedan flere förrättningar, men tillbragte sina sista år i lugn, hvilket han ocksä ganska väl behöfde, emedan hans kropp var så sargad och sönderskjuten — sju kulor hade gått honom genom lifvet — att han till slut icke förmådde mata sig sjelf. Han afled den 12 April 1642 på säteriet Tuna. Af hans barn förtjena ihågkommas: **Peter,** öfverste och landshöfding i Kalmar, samt hans dotter, **Vendela,** ett fruntimmer med sällsynta egenskaper, som stiftat det Hammarsköldska stipendium.

Hammarsköld, Lorenzo. Denne i vår Svenska vitterhets senare historia namnkunnige man, var född på Tuna i Kalmar län, den 7 April 1785. Hans far var kammarherren C. G. Hammarsköld. Vid 16 års ålder blef han student; men kunde först år 1812 blifva magister, emedan han väl tog examen år 1806, men måste stå tillbaka för äldre kamrater med bättre betyg. Han hade emellertid redan 1806 ingått såsom e. o. amanuens i kongl. bibliotheket, befordrades 1808 till andre och 1811 till förste amanuens, och erhöll 1826 titel af kongl. bibliothekarie. Afled den 15 Okt. 1827. Hammarsköld var en moraliskt redlig man, med ett godt hjerta, hjelpsam och menniskoälskande, en aktningsvärd make och husfader, en glad och treflig umgängesman, derjemte brinnande af kärlek till litteraturen, utrustad med ett förträffligt minne och en omättlig läslust; men egentligt snille hade naturen förnekat honom. För öfrigt inverkade personlig tillgifvenhet och afvoghet alltför mycket på hans omdöme, hvilket derföre ofta blef lika partiskt både i loford och tadel. I sina forskningar saknade han ihärdighet, var föga noggrann i undersökningar, och litade för mycket på sitt minne, hvarigenom han förleddes till otillförlitlighet i sina uppgifter. H:s egentliga vittra arbeten äro: *Prins Gustaf*, en tragedi; *Kärleksqvaden; Poetiska Studier; Bref öfver Plotins filosofiska lärobyggnad; Utkast till de bildande konsternas Historia; Sju timmar på Fittja; Erik Johan Stagnelius, ett kors på hans graf; Historiska anteckningar rörande fortgången och utvecklingen af det filosofiska studium i Sverige*, belönt med vitterhets-akademiens högsta pris, m. fl. Största delen är likväl kritiker, såsom: *Försök till en Kritik öfver Fr. Schiller; Stridsfrågan i vår litteratur; Kritiska bref rörande Herr Kanslirådet C. G. af Leopolds samlade skrifter; Öfversigt af poesiens Historia; Svenska Vitterheten*, egentligen hans förnämsta arbete; men i sitt ursprungliga skick föga begagneligt, så att den af Sondén utgifna, till en stor del omarbetade, andra upplagan, utgör lika mycket dennes som Hammarskölds verk; *Grunddragen af Filosofiens Historia*, hvarförutan han skrifvit en mängd uppsatser i Phosphoros, Polyfem, Sv. Litteratur-tidningen, Kometen, jemte flera andra tidningar och tidskrifter.

Hammarslagg (metallurg. term), kallas så väl den hinna af oxid, som bildas på ytan af jern eller koppar, då de glödgas och hvilken vid utsmidningen affaller i form af fjäll, som ock den smälta glasartade massa eller slagg, hvilka bildas vid tackjernets bearbetning i härd, för att färskas, d. v. s. förvandlas till smidigt jern, och denna är af tre olika slag, nemligen: råslagg, bildad i början af smältningen, färskslagg, som bildas under sjelfva färskningen, samt stockslagg, hvilken utpressas ur smältan under utsmidningen.

Hammarstad, i Vester-Hanninge socken och Sotholms härad i Södertörn; lyder under Häringe. Här finnes en skön ruin af ett kapell, hvilket berättas vara bygdt af S:t Brita. Från denna gård härstammade den gamla Hammarstada-slägten. Den ägdes äfven af Dionysii Beurrei barn, samt 1610 af hertig Johan. En fru Brita till Hammarstad, dotter af Danska riks-hofmästaren Olof Axelsson Tott och gift med Svenska riksrådet Ehrengissle Nilsson d. y. till Hammarstad, af slägten kallad *Natt och Dag i längden*. Hon är namnkunnig för sina förrädiska stämplingar mot konung Carl VIII, hvarföre hon ock på herredagen i Stockholm år 1452 blef dömd att lefvande brännas. Straffet lindrades på det sätt, att hon skulle föras till Kalmar slott för att der lefvande inmuras; men blef ytterligare benådad. Hon lät sedermera eftergöra åtskilliga sigiller, så väl döda som lefvande personers, hvilka sigill hon begagnade och förskaffade sig mycket penningar. I hennes fatebur fanns ett så godt förråd deraf, att hennes mans skrifvare kastade ett stort antal i ån, som löper förbi Hammarstad.

Hammarstein, träffningen vid. Öfverstarne Teuffel och Streuff hade i Tyskland för Gustaf II Adolfs räkning värfvat 1,500 man, hvarmed de, i början af år 1627, skulle stöta till Svenska hären i Polen. Koniecpolsky hade fått underrättelse derom och angrep dem med en öfverlägsen styrka vid Schlochtau. De drogo sig, med förlust af sin tross, tillbaka till Hammarstein; men då de här ånyo angrepos, förlorade de modet, satte, såsom fredstecken, sina hattar på pikarne och gingo öfver till fienden, der många togo tjenst; men de flesta fingo tillåtelse att återvända hem mot löfte, att ej på ett år tjena mot Polen. Äfven Teuffel blef fången men snart utvexlad och sedan öfverste för gula regementet.

Hammarström, E. G., har utgifvit åtskilliga skrifter rörande Dalarne, såsom: *Äldre och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget år 1789; Ljusnarsberg eller Nya Kopparbergs socken 1811; Grythyttan 1817.*

Hammarström, Johan, hette förut Stensson, ägare af Forsmarks, Berkinge, Ölseboda och Kortfors jernbruk, adlades 1684 såsom en ansedd bruksägare, hvilken utomlands inhemtat många till sitt yrke hörande insigter. Född 1632, död 1699.

Hammarsting, höllos förr af bergmästare, jemte en serskild nämnd, hvarvid upptogos och afdömdes tvister rörande hammarverken. Dessa serskildta ting grundades blott på gammal vana, men icke på lag, hvadan de ock förbjödos genom kongl. förordningen den 16 Juli 1756, och skulle der handlagde mål upptagas vid bergsting.

Hammaryd, säteri i Solberga socken af Småland, 2 mtl. Stället har prydlig åbyggnad, tullqvarn med 2 par stenar, sigtqvarn och såg, 4 torp och kalkbrott. Nära gården har man anmärkt en jättebacke.

Hammarö, en ö i Wenern, belägen i Carlstads tingslag och Kils kontrakt, Wermlands län och Carlstads stift, ½ mil S. från Carlstad. Ön utgör en socken och är prebende-pastorat åt hist. lektorn vid Carlstads gymnasium. Kyrkan anses vara en bland de äldre i landet, ehuru den, efter tidens sätt och lägets omständigheter varit liten och byggd af träd. Att munkar, för fiskets skull, ofta uppehållit sig här, och underhållit messan, torde vara orsaken, det man, i nyare tider, hållit före, att ett kloster varit beläget på Hammars gård, hvilken den tiden var ett stort herresäte och skall hafva tillhört lagman Folkvider. Hammarön har i början af 1300-talet tillhört slägten Oxenstjerna, och nämnes år 1307 ibland fru Brigitta Oxenstjernas fäderne-arf. På ön har funnits ett domaresäte af 11 stenar i en rundel och den 12 midtuti. Äfven märkes här runstenar, jättegrytor och ättehögar. Ön innefattar 22⅙ mtl. och har 1,098 invånare. Dess areal utgör 9,118 tunnl., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Hammenhög, en socken, med Hannas, belägen i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1½ mil V.S.V. från Cimbritshamn. Här märkas: *Tosterup*, *Gyllerup* och *Bollerup*, frälsehemman. Socknen hör till 3 kl. reg. och räknar 450 invånare. Den består af 15 mtl. och har en areal af 2,175 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Hammerdal, en socken, med Ström, Alanäs och Bergvattnets kapell, belägen i Jemtlands norra fögderi och kontrakt, Jemtlands län och Hernösands stift, 5¼ N.O. från Östersund. Kyrkan, af sten, är belägen på ett näs vid Hammerdalssjön. Dess ålder är obekant; men förmenas vara bland de äldsta i orten, emedan en Agmunder nämnes redan år 1382, såsom "profaster i Hambradal" på en laga delning i Brunflo. Allmogens näringsmedel är förnämligast åkerbruk och boskapsskötsel. Höstrågsädet, som i förra tider var obekant i denna socken, blef icke infört förrän mot slutet af förra århundradet. Boskapsskötseln är fördelaktig, i anseende till många, ehuru aflägsna fäbodar, särdeles på afrads-landen, hvarest finnes ymnigt bete. *Karismässo-marknad* hålles här i November månad, uti byn Åsen, som är utsedd till marknadsplats. Bland sjöar märkas Hammerdals-sjön, Gås-, Raft- och Grånäs-sjöarne, m. fl. Perl-fiske har förut idkats här med framgång, både i Stor-ån, Sikeså- och Öjarn. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 2,283 invånare, samt innefattar jemte Bergvattnets kapellförsamling 37½ mtl. Hela pastoratets areal utgör 1,467,049 tunnl., af hvilka 95,000 äro sjöar och kärr. Adr. Östersund.

Hamn, hamnelag. I våra äldre lagar stadgades, att de delar af landet, eller häradet, som lågo närmast hafskusterna, och "så långt upp, som laxen kunde gå, skulle hålla vissa fartyg." Dessa orter, som kallades *Skeppsredor* eller *Ledingar*, indelades uti vissa hamnelag, som hvardera förestods af sin serskildta hamnfogde. Han hade uppsigt öfver hamnbröderne, att de på utsedde ställen höllo sina fartyg i skick och ordning. Isynnerhet hafva trenne hamnar eller vårdställen varit kända, nemligen: *Fyrishamn*, *Ultuna* och *Kongshamn*, af hvilka den sistnämnde varit vidast bekant. Inom hamnelaget hade hamnfogden sitt boställe, hvilket man efter man, som bestridde denna syssla, besatt och innehade. "Huo som ej er Adel-Konu Sön efter Fader eller Fader efter Sön, tha erfuer Konungen Styrishafne." Det var i början alldeles skattfritt; men blef sedermera lagdt under någon utskyld. Hvarje hemman uti hamnlaget erlade en viss afgift till byggnad af fartyg, uträknad, dels efter hemmanens värde, dels efter de utskylder, som deraf utgjordes till kronan. Med afseende på handeln upplyses, genom ett öppet bref, utfärdadt år 1452 af konung Erik III, hvilket är Stockholms stads äldsta i behåll varande privilegium, att inga olaga hamnar fingo besökas, hvilket äfven stadfästades af regenterne under åren 1442, 1444, 1563, 1573 och 1636. Uti konung Christian I:s öppna bref, dat. 1461 *feria quinta post festum beati Bartholomei Apostoli* förklaras Östhammar och Hernösand, af hvilka den sistnämnde då ännu icke erhållit stadsprivilegier, för olaga hamnar, hvilka voro Stockholms-boerne i deras köpenskap hinderlige, och förbjöds att till dessa hamnar in- eller utföra något gods. År 1531 utverkade sig Stockholms stad konung Gustaf I:s öppna bref, att Hernösand och Hudiksvall, hvilka då ännu icke voro städer, och alla öfriga olaga hamnar i Norrland skulle aflysas, och ingen seglats ske på Norrbotten, utom till "Torna, Ula, Kim och Ya", hvilket fastställdes genom konung Sigismunds köphandels-ordinantie af år 1594. Norrtelge, som då ännu icke var stad, samt Harbovik och Åkersö fingo enligt konung Johans öppna bref 1589 endast besökas af skärkarlar och fiskare; men Estbacken, Brommavik och Stäke förbjödos alldeles. I Mälaren blefvo, utom Stockholm, inga andra hamnar tillåtne, än Upsala, Sigtuna, Enköping, Arboga, Köping, Westerås, Thorshälla, Strengnäs, Mariefred och Södertelge, samt Norrtelge för Roslags-allmogen. Landtmannen förbjöds ock att med sin afvel besöka andra, än städernas rätta hamnar. (Se äfven: *Leding*.)

Hamnbusar är en i senare tider uppkommen benämning på de fattiga gossar, hvilka på torg och i hamnar erbjuda sin tjenst åt de trafikerande att hembära uppköpta saker; men hvilket sökande af arbetsförtjenst för många endast är en förevändning, att härunder begå olofliga tillgrepp både

från säljare och köpare. Åtskillige af desse gossar sakna både hemvist och föräldravård, och beklagligen synes deras antal med hvarje år mera till- än aftaga.

Hamneda, annex till Ljunga, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 8½ mil V.S.V. från Wexjö. Hamneda skrefs 1637 Hannada. Man har ansett namnet ifrån början hafva varit *Haugnaheda*, liksom här funnits en *Hagnaskog*, som ännu 1757 var ansenlig; men af denna skog är blott minnet qvar. Den är till det mesta förstörd genom svedjande och torp-anläggningar. Kyrkan, byggd på en kulle nära landsvägen, har i fordna dagar varit utmärkt i Sunnerbo (se Nya Smålands beskrifning af Wieselgren 3: 969.) Laga-ån går genom socknen från norr till söder, och dalgången bredvid är på sina ställen, isynnerhet vid Horn, ganska fruktbar. Laga-ån har ett större fall vid Hjulsvik, efter hvars afvägning blifvit ådagalagdt, att åns sänkning skulle förekomma mången öfversvämningsskada och bereda tusendetal tunnland odlingsbar jord. Vid Ryd öppnades 1827 "byns ättehög" — sådana finnas här vid alla äldre byar. En hufvudskål fanns, lik dem man finner i benhusen. I några af byarnes högar träffas urnor med aska; i andra synas liken hafva blifvit insatta obrända. En del hafva stenkistor. Midt emot Hamneda kyrka har man på en ö i Laga funnit lemningar af ett slott, hvilka i orten enstämmigt kallas *Sunnerborgs slott*. Ön benämnes Sunnerborg; men som ån årligen borttager något af norra ändan deraf, hvarvid den södra ändan ökas, så är det ej underligt, att man numera ej finner några spår deraf. På Sunnerborgs slott bodde fordom en ädling, höfvidsman i Sunnerbo, den der i spetsen för Sunnerbo bönder slog Skånska höfdingen Gram och Danska kungafogden Tideman, hvilka anlände med stor manstyrka för att uppbära skatt, anseende sig såsom herrar öfver landet, för det att Gram dödat Götha-konungen Skäring i envig. Tideman begärde "sju spann råg af hvars mans plog, och hvart fjerde svin på ollonskog." Men Edeling (ädlingen) och Sunnerbo folk erkände ej Sunnerbo för en provins af Götha rike. Man stridde.

"Nu ligger Herr Tideman, Honom rinner blod.
Ännu går plogen i svartan jord
Och än gå svin på ollonskog.
Det lofva alla de Sönnerbo."

Folkvisan här ofvan ses i *Arwidssons* Svenska Fornsånger, II, 417. — En folksägen finnes, att å Sunnerborgs slott fordom regerat en qvinna. En Dansk konung anföll henne med krig; men hon mötte honom och slog honom, mellan Dörarp och Korsatorp, der man ännu 1761 visade märken, som bibehöllo denna sägen. Vid Hamneda mönstrade konung Carl XI sina 6,000 man, då han d. 2 Okt. 1676 tågade till Skåne. Öster om Lagan i *Hällornas* gärde finnas fem stycken grafvar, jemte vallar. De 2 största ligga i öster. Oberäknad vallen, hvilken ligger åt norra sidan, hafva de ännu ett djup af 2 alnar, och lemna emellan sig öppning för en smal väg. Ett litet stycke norr om dessa grafvar finnes en halfö, den der synes hafva tillkommit derigenom, att ån, i stället för att gå omkring en udde, genombrutit näset och sedan med sand igenlagt det gamla in- och utloppet. Sådana ställen finnas många inom socknen och kallas af allmogen *Håar*. På nämnde udde eller halfö finnas två bredare grafvar med vallarne emellan sig. Genom en graf vid ändan af den ena vallen, har denna fått likhet med en ättehög. Emellan denna udde och de förstnämnde grafvarne anträffas uppresta stenar i rund form af 2 famnars diameter. En famn från denna stensättning står en vacker resesten. Deromkring finnas flere gräfda hålor, som synas vara Laga-åns fria verk. Socknen innefattar 35 mtl. och har 1,608 invånare. Dess areal utgör 30,572 tunnland, af hvilka 2,480 äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Hammerin, Peter, född år 1712 i Christinehamn, der fadern var jernbärare. Studerade kirurgien hos stadsfältskären Boltenhagen i Stockholm, tills han 1732 kunde få begagna Roséns föreläsningar i Upsala, hvartill han blef i tillfälle genom ett kongl. stipendium. Detta sökte han få behålla, ehuru han lemnat akademien efter aflagda specimina, och medicinska fakulteten tillstyrkte det med det största beröm för sin kandidat. År 1738 blef han ensam promoverad till med. doktor, hvilket ej förut händt någon. S. å. blef han prov. medikus i Wermland, hvarifrån han tog afsked år 1764 med lifmedici fullmagt och dog på en landtgård i Säthers socken d. 20 Okt. 1766. Han har upptagit och undersökt Carlstads brunn, Lönnhults och Russ källor, samt utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Rödsoten, till dess åtskiljande, igenkännande och härstammande; Beskrifning på hetsig feber;* m. fl.

Hamnfogde kallas den person, som har uppsigt uti inre hamnar och kanaler, stundom under hamnkapitenens lydnad. Han föranstaltar om fartygens förläggande på deras behöriga ställen, för lossning och lastning, och håller vägen alltid öppen för så väl fartyg som båtar, hvilkas förare han bör underrätta om de skyldigheter, som de hafva att iakttaga i hamnen. I öfrigt tillser han att stängseln omkring hamnen äro i behörigt skick, och att länkarne äro lästa under natten. Der serskild hamnkapiten icke finnes, har han att fullgöra dennes åligganden. I öfrigt tillser han att hamnordningen efterlefves och anmäler till laglig beifran förbrytelser emot densamma. I skärgård och på fiskeläge utgör hamnfogden, tillika med trenne bisittare en serskild hamnrätt. (Se detta ord samt *Hamn*).

Hamnkapiten eller **hamnmästare**. Till denna befattning väljes vanligen en kunnig och erfaren sjöman, hemmastadd i fremmande språk. Med sådana egenskaper är han sjöfarandes närmaste och mest oberoende rådgifvare. Hamnkapiten eller hamnmästare finnes anställd i hvarje stapel- och större sjöstad. Han till- och afsättes af hamnadministrationen, eller den auktoritet, under hvilkens högsta inseende hamn-inrättningen lyder. Han har närmaste befälet öfver nämnde inrättning och på hans ansvar hvilar att hamnen är försedd med bollverk, bryggor, kajer, duc d'Alber och andra förtöjnings-anstalter i tjenstbart skick, m. m. Hans

skyldighet är att vid fartygs ankomst, och innan det ankrar, öfverlemna hamn-ordningen, att vaka öfver dess efterlefnad, och att så väl vid till ankars- som till segels-gående med sin närvaro förekomma, att ingen olägenhet händer dervid. Han anmäler och åtalar förbrytelser emot hamn-ordningen, samt bör, innan någon af besättningen å ett från utrikes ort ankommet fartyg tillåtes gemenskap med land, i hela besättningens närvaro efterfråga, huruvida någon med venerisk smitta behäftad person finnes på fartyget, samt deröfver inlemna rapport till den embetsmyndighet, som har befattningen med stadens polis.

Hamn-ordning eller **hamn-reglemente** finnes för hvarje hamn serskildt utfärdad, efter hvarje orts lokal-beskaffenhet, och äro vanligen tryckta på Franska, Engelska och Tyska språken, till sjöfarandes efterrättelse. De äro naturligtvis af olika innehåll allt efter hamnens belägenhet, dock öfverensstämma alla dessa författningar väsendtligen deruti, att man bör ankra eller lägga sitt fartyg der hamnkapitenen, eller den hans ställe företräder, bestämmer, att i hamnarne icke utkasta barlast, icke utan tillstånd eller såsom nödsignal lossa skott, icke hafva eld eller krut om bord, inom ett visst afstånd från staden, m. m.

Hamnpenningar kallas den afgift, som de i hamn varande fartyg måste erlägga för begagnandet af förtöjningsmedlen. Den lämpas i Sverige efter fartygens djupgående; men på många andra ställen efter deras drägtighet, och i China efter afståndet emellan stor- och fockmasten.

Hamnrätt är en egen domstol i smärre mål, angående fiskerierna. Den består af hamnfogden såsom ordförande och tre fiskare såsom bisittare. Den handlägger tviste- och ordningsmål vid fiskerierna, förbrytelser mot hamnordningen, samt äfven smärre brottmål, hvilka beläggas med böter till högst 20 dalers belopp. Öfver hamnrättens utslag kunna besvär anföras hos rådstufvu- eller häradsrätt.

Hamnstyrelse benämnes den auktoritet, som har högsta inseendet öfver en hamn; den kallas ock hamn-administration, hamn-kommission, m. m. Denna styrelse innehafves stundom af drätsel-kommission, drätsel-kammare eller magistrat. Under hamnstyrelsen lyda hamnverkets tjenstemän, af hvilken de till- och afsättas, och hos hvilken klagomål öfver dem anmälas.

Hamntid, den tid, då högt vatten eller flod inträffar i någon viss hamn vid ny och fullmåne.

Hampa (Cannabis sativa), är en årlig växt, hvilken har hanblommor och honblommor på serskildta stånd, och odlas allmänt så väl för den i stjelken innehållna tågan, som för frön, hvilka äro mycket oljerika, och derföre användas till pressning af hampolja. Blomman, likasom hela växten, har en döfvande lukt, och yttrar äfven sådana verkningar, hvilket likväl i ännu högre grad är förhållandet med en annan växt af samma slag, kallad Österländsk hampa (Cannabis hachich), hvars afkok lemnar ett ämne, som fått namn af Hadschi och af Österländingarne begagnas såsom rusgifvande medel. Sjelfva tågan utur stjelken, hvilken äfven får namn af hampa, begagnas, som bekant är, till spånad för tillverkning af tågvirke, samt särdeles fasta väfnader, äfvensom till förfärdigande af papper, hamppapper, hvilket är vida starkare än andra sorter, och derföre begagnas till sedlar. Han- och honstånden lemna icke lika god tåga, utan den bästa erhållas af de förstnämnda. Så väl i följd häraf, som af andra omständigheter är den i handeln kommande hampan af ganska olika godhet. Den bästa erhålles från Ryssland öfver Petersburg, Riga och Archangel, och underkastas före utförseln en noggrann sortering och vräkning. Hampa, hampfrö och hampolja utgöra icke obetydliga införsels-artiklar, af den senare har under loppet af 10 år per medium blifvit infördt 216,000 kannor, à 3 sk. B:ko tull per k:a.

Hampört, flocks (Eupatorium cannabinum), en mångårig växt, som förekommer i de södra och mellersta landskaperna vid vattensamlingar. Den ätes endast af geten; men kan användas till husbehofsfärgning, samt har äfven fordom blifvit begagnad mot galna hundars och giftiga djurs bett.

Hamra, annex till Öja, beläget på Gottland i Hoborgs ting, 7 ¾ mil S. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af huggen sandsten år 1046. Här finnas 7 likstenar med runor. I denna socken, vid södra ändan af landet, har man anmärkt 4 serskildta mineralkällor, inom en liten vidd. Den helsobrunn, som här upptogs 1752, var länge i lägervall, intill år 1760, då den åter sattes i stånd och nyttjas ännu. Mineralvatten eftersöktes förut länge på Gottland, tills denne af allmogen för sin bittra smak så kallade *Pukes Saudi*, eller den ondes källa blef upptäckt. Vidare märkas här tvenne landthamnar: *Enviken* och *Stockviken*. Vid den senare är ett sjömärke af träd. Socknen innefattar 6 ⅛ mtl. med 315 invånare. Dess areal utgör 3,217 tunnl., af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Hamrén, Olof, har år 1754 utgifvit en *Manufaktur-spegel*, och öfversatt en skrift, kallad: *Grundritning till första konsten, hvarefter en regent kan göra sig sjelf stor och mägtig.*

Hamrånge, en socken, belägen i Gestriklands fögderi och kontrakt, Gefleborgs län och Upsala stift, 2 ¾ mil N. från Gefle, vid hafvet. Socknen ligger öfverst i Gestrikland och följer sjösidan, samt anses vara en af de först uppodlade här i landet. Kyrkan, af gråsten, står vid landsvägen, 3 ⅝ mil från Gefle. Tiden för dess uppbyggande är okänd; men den har flere gånger blifvit förbättrad. Vid Ryssarnes härjande här d. 18 Maj 1721 förlorade kyrkan både skrud, penningar och handlingar. S:t Michael skall fordom varit ansedd som kyrkans patron, och minnet deraf har länge bibehållit sig. Allmogen kallar äfven nästföljande dagen efter Michaelis dag ännu för kyrkmessa, och är äfven då merendels högtidsklädd. Bland fornsaker i kyrkan märkas ett rökelsekar, en så kallad S:t Eriks fana, med flere bilder, hvilken i katholska tiden brukades i processioner på gångdagarne; S:t Górans bild till häst, af träd, som länge stått i

vapenhuset, har blifvit bortflyttad, jemte andra gamla bilder, emedan de gifvit anledning till oskick och förargelse i kyrkan. Vattendrag finnas en stor mängd inom socknen. Hafsvikar, som stänga socknens östra sida, bilda åtskilliga sand, bugter och fjärdar på samma trakt med flere större och mindre öar, hvilka utgöra en vacker skärgård. Af öar och skeppshamnar inom socknens skärgård märkas isynnerhet *Kungsökalfven*, med god sjökänning och begrafningsplats, samt 2 goda skeppshamnar. *Kusön*, *Gåsholmen* med *Synskäret*, *Lindön*, *Furön*, m. fl. Vidare märkes: *Wifors*, *Wiksjö* och *Axmars* jernbruk (se dessa ord). Vid *Norrsunds* lastageplats, ½ mil från kyrkan, hafva Ugglebo-verken med Wiksjö och Wifors bruk sina jern- och sädesbodar, hvarest fartygen lägga till och lasta. Då Ryssarne härjade Svenska kusten 1721, landstego de här vid Gåsholmen, uppbrände alla närmast belägna bondgårdar, tillika med Axmars och Wifors bruk, m. m. Flere berättelser om fiendtliga infall i denna orten bibehållas ännu från äldre tider. Vid *Mordbäck*, ¾ mil N. från kyrkan, skall fordom hafva stått ett fältslag. Eljest förmenas, att stället fått namn af den helige Stephan, Helsinglands förste kristne lärare, hvilken blef mördad derstädes på nionde århundradet. Vid de ryktbara troll-ransakningarne på 1670-talet, blefvo äfven här 18 så kallade trollpackor dömde till döden och aflifvade. — Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 29 mtl., utom bruken, och har 2,042 invånare. Dess areal utgör 70,447 tunnl., af hvilka 10,500 äro sjöar och kärr. Adr. Gefle.

Hamrånge konung. Uti Helsinge-lagen, konunga-balken, flock XI, säges: att Helsingar skola till "Hambrungis Konunge förslä fylghia", hvilka af några blifvit så uttydt, att Gestrikland skolat ägt egna konungar, hvilka bott i Hamrånge socken af nämnde landskap. Denna text är likväl origtig och skall härleda sig af orätt läsning af handskriften. Rätta meningen af dessa ord, är: "Helsingar skola till Hambrunge (Hamrånge) beledsaga konungens följe eller ressällskap."

Hamrånge-verken är det gemensamma namnet för Axmars, Wifors och Wiksjö jernbruk, belägne i Hamrånge socken af Gefleborgs län. (Se för öfrigt under dessa bruk.)

Hamung i Fornsvenskan detsamma som *öde*, *lycka*.

Hanaskog, ett betydligt gods i Quiinge socken af Christianstads län, består af $1\frac{13}{16}$ mtl. frälsesäteri med underlydande 11 mtl. inom socknen. En gammal berättelse förmäler, att denna gård i äldre tider legat på en holme i Helge å, hvilken framlöper här, samt att då gården nattetid råkat i brand, har en tupp flugit upp utur elden, satt sig i närmaste skogslund och med sitt galande gifvit sin herre tillkänna, att det vore lyckligast uppbygga gården på detta ställe. På nämnde holme har man äfven funnit hvarjehanda lemningar, som vittna om en nedbränd större byggnad. Gården uppbyggdes sedan på det ställe, som tuppen utmärkt, och fick deraf namnet Hanaskog. Godset har tillhört slägterne Sitsviz, Bjelke, Tornerfeldt, Rosentvist, Winterfelt, Tott och Nolcken.

Hanaslöfsberget, i Lekaryds socken af Kronobergs län, är af en ansenlig höjd, så att man från dess spets i klart väder kan se 18 af de närmast belägna kyrkerna. Om detta berg berättar allmogen många löjliga och vidskepliga sagor.

Hanbörd, ett härad i Kalmar län, innehåller omkring 8 qv. mil i arealvidd och innefattar 5 socknar, nemligen: Fagerhult, Fliseryd, Högsby, Kråksmåla och Långemåla, hvilka bestå af $210\frac{1}{8}$ mtl. med 12,695 invånare. I allmänhet är marken ojemn och stenbunden, samt jordmånen mager, så att spannmåls-odlingen ej är särdeles betydlig, hvaremot boskapsskötsel och skogshygge utgöra inbyggarnes förnämsta näringskällor. Häradets allmänning är belägen i Långemåla socken och innefattar en skogsrymd af 1,704 tunnl. Största strömmarne äro *Alster* och *Åmd*, och de betydligaste insjöarne äro: *Algunnen*, *Barnebosjön*, *Bodasjön*, *Bosjön*, *Bruddsjön*, *Hultmåssjön*, *Rungen*, *Stora Sinnern* och *Wålen*. I förening med häraderna Stranda och Norra Möre utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Märkligaste ställena äro säterierna *Berga* och *Fliseryd*. Af häradets areal, 253,855 tunnl., äro 18,580 sjöar och kärr.

Hanbörd, ett kontrakt af Kalmar stift, beläget i Kalmar län, innefattar samma socknar som Hanbörds härad, hvilka äro fördelade till 3 pastorat, nemligen: Högsby och Långemåla, Fagerhult och Kråksmåla, samt Fliseryd, det första ett regalt, de tvenne andra konsistoriela pastorat. Kontraktet har 12,695 invånare.

Hand, Nils Pederson, adlades i Wadstena på S:t Gertruds dag år 1508 af Svante Sture, såsom det hette "af synnerliga gwnst och godwillia, saa och för welwilljogh troskap och thienista han mich och Richet bevist haffver." Hans sonsons sonsons son, Erik Drake, blef sedan 1625 introducerad under denna ätts nummer. Denne var år 1630 öfverste för Östgötha regemente till fots, blef illa sårad vid Nürnberg 1632, förd fången till Ingolstadt och dog derstädes sex dagar senare. Han var ogift, och ätten utgick med honom.

Han dansar väl med mindre käpp, än såstång, ett gammalt talesätt, hvarmed man betecknar en person, som vill "klifva för högt."

Handbok, kyrko-. De påfviske hade sina breviarier, hvilka innehöllo böner, vissa stycken af bibeln, jemte sagor och legender om de heliga, af hvilka några skulle efterhand uppläsas på alla sön- och helgedagar. Deras missalier föreskrefvo sättet och ceremonierna vid den offentliga gudstjensten och flere tillfällen. I stället för sådana missalier fastställdes på mötet i Örebro 1529, att en Svensk kyrko-agenda, eller handbok, skyndsamt skulle utarbetas, hvilken kunde tjena presterna till ordning och rättelse uti deras förrättningar. Olaus Petri, då kyrkoherde vid S:t Nikolai kyrka i Stockholm, åtog sig utarbetandet, och var så nitisk i sitt arbete, att handboken redan samma år, 1529, utkom från trycket. Uppmärksamheten dervid blef så mycket större, som denna bok var i sitt slag den första på Svenska språket, och Olaus Petri hade i allt ställt sig mötets beslut till efterrät-

talse: Han afvek från den Latinska handboken, der den stridde emot Guds ord, eller brukade onödig vidlyftighet. Men på det icke alltför stort oväsende måtte yppas i landet, ännu besväradt af så många vidskepliga, behöll han en mängd vanliga, fastän mindre nödiga ceremonier, de der i sig sjelfva icke stredo emot den heliga skrift, och afskaffade endast de dervid fästade missbruk och vantron. Ibland dem voro salt, olja, hvitt kläde och ljus vid döpelsen, samt smörjelsen på de sjuka. Men han förklarade tillika, att han icke ville binda någon till sina föreskrifna bönesätt. Om någon fann större behag för dem, som voro föreskrifna i den Latinska handboken, kunde man följa sitt tycke, allenast att de måtte läsas på Svenska och öfverensstämma med Guds ord. Kyrkohandboken utgafs ånyo 1533 och 1537. Likväl var det icke konung Gustafs uppsåt, att ännu skynda med ändringen af ceremonierna, hvilket han rätt allvarsamt föreställde erkebiskopen år 1539. "Man skulle", sade konungen, "först skaffa goda och kristliga predikanter, de der kunde lära den menige, enfaldiga allmogen trona och trones frukt; sådant var mest af nöden, och sedan skulle man reformera med messor och annat mera hvad behof gjordes." Uti den handbok, som trycktes 1541, befinnes smörjelsen vid döpelsen vara utesluten och lithanian införd; men den som utkom i Stockholm 1548 utelemnade de sjukas smörjelse, och tillade ett kapitel "huru handlas skulle med de barn, som hemma döpte voro." Men för att sätta dessa föreskrifter i verkställighet, fordrades en ännu kraftigare åtgärd, för hvilket ändamål erkebiskop Laurentius Petri omkring år 1553 anställde en visitation öfver hela Sveriges rike. Fyra år derefter, nemligen 1557, såg man åter en ny och förbättrad upplaga af handboken, uti hvilken en märklig ändring blifvit vidtagen vid de dödas begrafningar, emedan hela det kapitlet uteslöts, som förut handlat om förrättningarne innan liket bars ur huset. År 1586 utkom i Stockholm en ny upplaga af den evangeliska handboken, alldeles lika med den af år 1557. Omkring 1595 klagade presterskapet öfver den oordning, som inrotat sig vid deras förrättningar, i följd af den antagna lithurgien (se detta ord). De hade hittills, både vid döpelsen och Herrans nattvard, nödgats bruka åtskilliga påfviska sedvänjor. Bönerna för de döda ägde främsta rummet vid begrafningar. — En nygift qvinna ansågs, efter bröllopet, ovärdig församlingens gemenskap, så framt hon icke undfick ny välsignelse, hvarföre hon blef offentligen inledd i kyrkan. Dessa och dylika missbruk ogillades väl på mötet i Upsala och afskaffades sedermera efterhand; likväl voro de enfaldigare presterne icke i stånd, att fullgöra de stycken, som hörde till deras embeten, förrän de kunde erhålla en förbättrad handbok. Bokens granskning företogs derföre, isynnerhet år 1598 och 1599 uti Stockholm, då den erhöll en märklig förbättring. Sedan konung Carl IX på riksdagen i Örebro år 1608 angripit biskoparne, på ett nog häftigt och eftertänkligt sätt, fingo de påminnelse ifrån hofvet om handbokens öfverseende, hvarpå de svarade, att den redan var färdig och inlemnad i kongl. kansliet, samt anhöllo om tillstånd att trycka den. Men konungen lät säga dem, att han ännu icke sett den, och förrän han sjelf igenomsett handboken, finge den icke befordras till trycket af biskoparne. I Juni månad nämnde år sammankallade han presterskapet till Upsala, i uppsåt att lägga sista handen vid samma arbete, då de ock hunno till ett önskligt slut dermed. Vid Gustaf II Adolfs anträde till regeringen, framlades åter den öfversedda handboken på riksdagen i Nyköping år 1611. Den blef då gillad och antagen, så att den 1614 utkom från trycket, till allmän efterlefnad i Svenska församlingarne. Likväl kom icke 1602 års riksdagsbeslut till verkställighet, hvilket innehöll, att den skulle läsas för inbyggarne i hvart landskap, och af dem erkännas. Denna handbok var inrättad efter Upsala mötes beslut. Hvad man der öfverenskommit att afskaffa, blef nu uteslutet; men intet mera. Ej heller tillades något, som icke hemtades antingen ur den då i Sverige brukliga kyrko-ordningen, eller ock af andra rena evangeliska kyrkostadgar. Således utelemnades nu salt, ljus och den hvita klädnaden vid dopet, och besvärjelse-orden ändrades. Förrättningen vid nöddop bestämdes tydligare. Upphöjelsen, klämtningen dervid och ljus på altaren vid Herrans nattvard uteslötos; derjemte gjordes åtskilliga tillägg om iakttagelser vid brudvigsel, kyrkogång och begrafningar. Utom dess inrycktes jemväl allt hvad förut varit afhandladt uti den serskildta messboken, om förrättandet af den offentliga gudstjensten. Med detta arbete hade man således varit sysselsatt i 16 år, alltifrån 1598. En ny upplaga utkom år 1671, hvilken i alla delar öfverensstämde med den af år 1614. Under konung Carl XI blef den ånyo öfversedd. Ett kapitel tillades om Judars, Turkars, Mahomedaners och hedningars dop, utom flere förbättringar. Denna handbok antogs d. 22 Juli 1693, utkom samma år från trycket och utdelades det följande till alla kyrkor, med tillsägelse, att kyrkoceremonierna, med hvad mera som deruti påbjöds, skulle derefter noga förrättas, samt att den, som understod sig afvika derifrån, skulle anses med behörig näpst. Härvid förblef det orubbadt intill 1789, då konung Gustaf III, i anseende till tidehvarfvets smak vid språkets vunna odling, på riksdagen samma år yrkade nödvändigheten af handbokens förbättring. Förslag från rikets domkapitel förelades det till jubelfesten i Upsala 1793 församlade presterskapet, och sedan ett serskildt tillförordnadt utskott granskat de från domkapitlen inkomna förslagen, utgafs samma år i Upsala: "*Förslag till en ny Kyrko-handbok.*" Ett nytt förslag till kyrko-handbok utgafs af ecklesiastik-kommittéen 1799. Vid riksdagen 1800 gjorde presterskapet några anmärkningar dervid. Det upptogs till slutlig pröfning vid riksdagen i Stockholm 1809-10, och den omarbetade, af rikets ständer gillade och af konungen d. 12 April 1810 stadfästade handboken påbjöds genom kongl. brefvet d. 7 Mars 1811, samt är den nu af vår församling begagnade.

Handel. Den äldsta handeln i Sverige var, såsom vanligt under råa tider, i behof af ett mägtigt skydd emot röfverier, och fördes med vapen i hand. Den inre landthandeln var åter sammanhängande med de allmänna offren, vid hvilka marknader uppstodo. En serskild handelsklass fanns ej i det hedniska Sverige; men i den mån serskildta samhällsklasser uppstodo bildade sig köpstäder, såsom medelpunkter för handeln. Handel i större skala hade Sverige under medeltiden blott såsom beroende af hansestäderna. Dessa försågo vårt land med dess införsel, afhemtade dess produkter och drogo största fördelen af vår handel. De rotfästade sig i våra städer, så att under medeltiden hälften af städernas råd brukade utgöras af Tyskar. Detta fremmande inflytande verkade betydligt på städernas utbildning efter Tyskt mönster. De Tyska handels-gillena infördes och blefvo skyddsföreningar för handeln, så väl som för handtverken. Bemödandet att samla all handel i städerna kröntes med framgång och stränga förbud emot landsköp inkommo i vår handels-lagstiftning. Handeln sammanträngdes i städerna tidigare än handtverken; landthandeln förbjöds sedan i stadslagen från Magni Erikssons tid, och likaså blef hvarje stads handel skiljd från andra städers. En serskild rättighet hade dock ridderskapet och adeln på 1500- och 1600-talen, att, för sin nödtorft, handla med fremmande köpmän och detta utan tull. Äfven presterskapet hade rätt att handla fritt för egna behof, en frihet, som åtminstone under katholska tiden, missbrukades. Gustaf försökte hejda missbruket. Adelns tullfrihet blef föremål för borgerskapets bittra klagan, under påstående att adeln begagnade den utöfver privilegiernas rätta mening. Den blef ock omsider af ridderskapet och adeln afstådd. Hvad serskildt beträffar utländsk handel, så ägde i äldre tider utländningar väl stapel- och nederlagsrätt i sjöstäderna; men en blott inskränkt handelsfrihet. Med denna stapelrätt sammanhängde städernas utskeppningsrätt, som icke var alla städer förunnad, och derigenom uppstod skillnaden emellan stapelstäder och uppstäder. Grundsatserna för vår handels-lagstiftning hafva således varit handelns egenskap af stadsmanna-näring, samt skillnaden emellan upp- och stapelstäder. Handelns historia lärer oss, att den Svenska handeln först på Gustaf I:s tid lösgjorde sig från hansestädernas öfvervälde och blef aktiv handel. Den har sedermera förkofrat sig, och det var en tid då Svenskarne hoppades blifva en af de största handlande nationer. Landets aflägsna läge, dess fattigdom på kapitaler, olyckliga och andra om äfven segerrika, dock alltför vidlyftiga krig, samt mägtigare folkslags täflan har omintetgjort detta hopp. Kompanierna, hvilka bildades under Gustaf Adolfs och Christinas tid för handel på aflägsna länder, upphörde efter någon tid, och nyare försök i samma väg hafva ej heller bibehållit sig; men Sverige drifver dock ännu en aktiv handel, skyddad och befordrad af handelstraktater med fremmande magter. Vilkoren för handels idkande äro senast bestämda genom den nya handels-ordningen d. 22 Dec. 1846. Hvarje välfrejdad Svensk man äger nu, att, under burskap i stad, idka handel och kan förena både gross- och minuthandel. Dessutom äga fabriks- och handtverksidkare i allmänhet rätt, att, i öppna bodar, försälja sina tillverkningar, i hvilken stad som helst. En till vissa mindre kramhandelsgrenar inskränkt handelsrättighet kan äfven vinnas af qvinnor, och handelsbodar å landet få uppsättas. Handeln tillhör således icke numera städerna uteslutande. Handelsbod å landet bör dock vara minst tre mil aflägsen från närmaste stad, i fall andra än egna tillverkningar der försäljas. Deremot är rättigheten att handla med landtmannaprodukter oinskränkt. — Den utländska handeln är så vida frigifven, som hvar och en äger att utföra egna alster och tillverkningar, samt, under vissa vilkor, införa utländska varor. Han måste nemligen antingen sälja dem i gross och från sjelfva fartyget eller någon af stadsmyndigheten anvisad lägenhet, eller också lemna dem i kommission åt någon verklig handlande. För egen förbrukning äger han dock införa hvad han behöfver från utrikes ort. Borgare-skyldigheter åligger en hvar som drifver handel i stad, och i stället för burskap erläggas af qvinnor och de som icke hafva burskap, t. ex. de som införa utländskt gods, utan handelsrättighet, en viss afgift. Vissa läro- och tjensteår för rättigheter till handels idkande finnas ej mera; men handels-föreningar böra upprättas, som äga att yttra sig öfver ansökningar om handelsrättighet, hvilka dock afgöras af magistraten allena; på landet gifves tillstånd af landshöfdinge-embetet. — Lifligheten af handeln, särdeles sjövägen, emellan Sverige och *Norrige*, beror hufvudsakligen, hvad införseln från Norrige beträffar, på den större eller mindre tillgången på fiskvaror i detta land, och i afseende på utförseln från Sverige, på den större eller mindre tillgången derstädes å spannmål, till täflan å Norska marknaden med andra länder. Som år 1844 var ett godt fiskår i Norrige och spannmålsprisen i Sverige voro i allmänhet särdeles låga, var, i följd häraf, handelsförbindelsen ovanligt liflig. Äfven den vigtiga handeln landvägen hade ökat sig mot de näst föregående åren. Införselns värde beräknades till 2,570,000 R:dr B:ko, hvaraf 984,000 eller nära 38 proc. med Svenska fartyg, 1,572,000 R:dr eller omkring 61 $\frac{1}{2}$ proc. med Norska fartyg, samt 14,000 eller något öfver $\frac{1}{2}$ proc. landvägen. Utförseln är beräknad till 1,411,500 R:dr, hvaraf 518,800 R:dr eller omkring 36 $\frac{3}{4}$ proc. med Svenska, 426,400 R:dr eller omkring 30 $\frac{1}{5}$ proc. med Norska, 100 R:dr med fremmande fartyg och 466,200 R:dr eller något öfver 33 proc. landvägen. Den betydligaste artikeln var spannmål, dernäst väfnader, jern, bokstäfver och koppar. Införseln från *Finland* år 1844, hufvudsakligast viktualievaror och budar, är beräknad till 945,000 R:dr B:ko, hvaraf 136,700 R:dr eller nära 14 $\frac{1}{2}$ proc. med Svenska, 791,600 R.dr eller omkring 83 $\frac{7}{9}$ proc. med Finska, och 16,700 R:dr eller omkring 1 $\frac{7}{9}$ proc. med andra fremmande fartyg. Införseln landvägen finnes inberäknad i den först-

nämnda summan. Så väl införseln på det hela, som i allmänhet af de vigtigaste varuartiklarne, var mindre än under de nästförutgående åren. Utförseln är upptagen till 1,093,000 R:dr, hvaraf 151,000 R:dr eller nära 14 proc. med Svenska fartyg eller landvägen, och 942,000 R:dr eller något öfver 86 proc. med Finska fartyg, och bestod hufvudsakligen af toppsocker, jern, tobak och hvetmjöl. Ehuru betydligt införseln från *Ryssland* år 1843 nedgått mot de föregående årens, minskades den ytterligare år 1844, då den beräknades till 806,000 R:dr, hvaraf 775,000 R:dr eller omkring $96\frac{1}{8}$ proc. med Svenska fartyg. Utförseln, fastän låg, var dock något större än år 1843, och beräknas till 113,000 R:dr, uteslutande med Svenska fartyg. De artiklar som infördes voro: hampa, hampolja, hamp-, lin- och roffrö, torra hudar och skinn, talg och råg; utförselsvaror voro alun och hafra. Införseln från *Danmark*, med derunder lydande hertigdömena Schleswig och Holstein, nedgick från 1,269,480 R:dr år 1843 (1,698,170 år 1842) till 1,124,000 R:dr, hvaraf 841,000 R:dr eller omkring $74\frac{4}{5}$ proc. med Svenska fartyg, samt bestod i kaffe, socker, spannmål, ull, tran och späck, samt hudar. Utförseln, något större än nästföregående år (1843 var den 2,371,750 R:dr), beräknas till 2,411,000 R:dr, hvaraf 2,116,500 R:dr eller omkring $87\frac{5}{6}$ proc. med Svenska fartyg, och utgjordes af jern, stål, koppar, trädvaror, papper, tjära och spannmål. Införseln från *Preussen*, var år 1844 den största under hela det sista decennium och mer än dubbel mot föregående årets. Den beräknas till 627,000 R:dr, hvaraf 585,800 R:dr eller omkring $93\frac{2}{5}$ proc. med Svenska fartyg. De betydligaste föremålen för införseln voro ull, hvete, ekvirke och zink. Utförseln beräknas till 1,602,000 R:dr eller något mindre än förutgående året; men mer än något af de öfriga i det sistförflutna årtiondet. Häraf utfördes för 1,531,700 R:dr eller något öfver 95 proc. med Svenska fartyg, resten med Norska, Preussiska och Engelska, och voro de hufvudsakligaste föremålen: kanoner och kulor samt stångjern, gårad koppar och tjära. Införseln från *Meklenburg* beräknas till 139,000 R:dr, hvaraf 138,700 eller öfver $99\frac{3}{4}$ proc. med Svenska fartyg och utgjordes af ull, hudar och skinn. Utförseln beräknas till 456,000 R:dr, hvaraf 426,000 eller omkring $93\frac{2}{5}$ proc. med Svenska fartyg, och bestod af jern, trädvaror och kalk. Sveriges handelsförbindelse med *Lybeck* är skenbart en af dess mest betydande. Förhållandet är nemligen, att denna stad är afsändningsort för största delen af det varubelopp våra Östersjö-provinser erhålla från nederlagen i Hamburg, hvilka vanligen förse Sverige med största delen af dess förbrukning utaf Franska mode-artiklar, samt med det betydliga belopp Engelska och Tyska manufakturvaror, Franska viner, kolonialvaror, m. m. Sveriges utförsel till Lybeck, hufvudsakligen bestående af tyngre och skrymmande varor, afser deremot vanligen endast afsättningen inom Lybecks eget handelsområde, till hvilket delar af Holstein, Lauenburg, Meklenburg och Hannover kunna räknas. Någon gång kan en större efterfrågan i Hamburg der föranleda en efterfrågan af Svenska produkter från lagret i Lybeck. Sedan Sverige, genom 1834 års realisation, återfått ett nytt mynt med bestämdt metalliskt värde, har ett tredje föremål för Sveriges handelsförbindelse öfver Lybeck uppkommit, nemligen, att denna väg, från den för oss vigtigaste handelsorten Hamburg, under gynnande handelsförhållanden, i metallisk valuta indraga uppkomna vexelöfverskott, äfvensom att under ogynnande, på samma sätt saldera vexelbristen. Värdet af införseln från Lybeck till Sverige år 1844 beräknas till 3,553,000 R:dr, allt med Svenska fartyg, med undantag af 1,000 R:dr. Värdet af utförseln beräknas till 928,000 R:dr, hvaraf 897,000 eller omkring $96\frac{2}{3}$ proc. med Svenska fartyg. De vigtigaste artiklarne som infördes voro silfver, kaffe, vin, väfnader, bomull, ull och hudar. Från Sverige utfördes jern, koppar, stål, papper och trädvaror. Den omedelbara handels- och sjöfartsförbindelsen med *Hamburg* afser hufvudsakligen Sveriges vid Nordsjön belägna hamnar, särdeles Götheborg. Införseln, till det hufvudsakligaste bestående af kaffe, socker, hudar och tobak, beräknas till 551,000 R:dr (eller mindre än de begge förutgående åren), hvaraf 415,000 R:dr eller nära $75\frac{1}{3}$ proc. med Svenska fartyg. Utförseln beräknas till 95,000 R:dr, hvaraf 69,600 eller något öfver $73\frac{1}{4}$ proc. med Svenska fartyg, och utgjordes af stångjern och spik. Införseln från *Bremen*, bestående af tobak, utgjorde 77,000 R:dr, hvaraf 72,000 eller omkring $93\frac{1}{2}$ proc. med Svenska fartyg. Utförseln, bestående af hvarjehanda slags jern, beräknades till 300,000 R:dr, hvaraf 274,000 eller $91\frac{1}{3}$ proc. med Svenska fartyg. Till Sverige ägde år 1844 ingen omedelbar införsel rum från *Hannover* och *Oldenburg*, hvaremot till dessa länder utfördes varor för 143,000 R:dr, helt och hållet med dessa länders egna fartyg, och bestodo i jern, hafra och tjära. Införseln från *Nederländerna*, mindre än de begge nästföregående åren, beräknades för år 1844 till 310,000 R:dr, hvaraf 292,800 eller omkring $94\frac{2}{3}$ proc. med Svenska fartyg, och bestod hufvudsakligast i arrack, s. k. Turkiskt rödt bomullsgarn, färgstofter, rofolja, ostar, samt torra och saltade hudar och skinn. Utförseln upptages till 548,000 R:dr, eller mer än de begge nästföregående åren, hvaraf 414,000 eller omkring $75\frac{1}{2}$ proc. med Svenska fartyg. De varor som utfördes voro isynnerhet flere slags jern, gårad koppar, tjära, rof- och linfrö samt korn. De från *Belgien* år 1844 införde varor, bestående hufvudsakligen af bomull och hudar, uppgingo till ett värde af 92,000 R:dr (betydligt mindre än under något af de trenne föregående åren), hvaraf 61,000 eller nära $66\frac{1}{4}$ proc. med Svenska fartyg. Utförseln, bestående af trädvaror, stångjern, spannmål, tjära och linfrö, beräknas till 363,000 R:dr, hvaraf 247,600 eller omkring $68\frac{1}{4}$ proc. med Svenska fartyg. Sveriges omedelbara handel med *Storbrittannien* och *Irland* är bland dess mest betydliga. Införseln var år 1844 stör-

re än under något af de år, för hvilka beräkningar blifvit uppgjorde, med undantag endast för år 1842. Den beräknas till 3,009,000 R:dr, hvaraf 1,900,400 eller omkring 63 1/7 proc. med Svenska fartyg. Utförseln öfversteg äfvenledes beloppet under hvarje af de år, för hvilka man anställt beräkningar, en följd hufvudsakligen af en stark tillökning i exporten af stångjern och en betydlig spannmåls-skeppning. Den beräknas till 5,651,000 R:dr, hvaraf 2,781,000 eller omkring 49 2/7 proc. med Svenska fartyg. De vigtigaste föremål för införseln voro bomull, hvitt och rödt bomullsgarn, hel- och half-ylleväfnader, stenkol, stybb, socker, indigo, tenn, bly, hudar, &c. De för utförseln voro jern, brunsten, spannmål, kreatursben, trädvaror och tjära. Införseln från *Frankrike* beräknas till 383,000 R:dr, hvaraf 335,600 eller något öfver 87 1/2 proc. med Svenska fartyg. Denna omedelbara införsel utgör dock, i förhållandet till värdet, blott en mindre del af hvad Sverige årligen förbrukar af Franska varor, då manufakturvaror nästan uteslutande och betydliga partier viner gå öfver Hamburg och Lybeck. Utförseln beräknas till 1,874,000 R:dr, hvaraf 1,029,000 eller omkring 54 9/10 proc. med Svenska fartyg, och bestod hufvudsakligen af jern, trädvaror, tjära, koppar och spannmål. Införseln från *Spanien*, som, ehuru vida mindre än i äldre tider, varit under de sista 6 åren i oafbrutet stigande, beräknas till 261,000 R:dr, hvaraf 237,000 eller omkring 90 4/5 proc. med Svenska fartyg, och utgjordes hufvudsakligast af salt, vin, russin och bomolja. Utförseln, hvilken äfven under senare åren visat ett årligt tilltagande, bestod af trädvaror och tjära, samt beräknas till 276,000 R:dr, hvaraf 251,000 eller något öfver 91 proc. med Svenska fartyg. Införseln från *Portugal*, hufvudsakligast salt och vin, uppgick till 137,000 R:dr, hvaraf 116,000 eller omkring 84 2/3 proc. med Svenska fartyg, och utförseln, jern, stål och trädvaror, antages till 895,000 R:dr, hvaraf 842,000 eller något öfver 94 proc. med Svenska fartyg. Från de Brittiska besittningarne *Gibraltar* och *Malta* har på många år ingen införsel ägt rum, hvaremot 1844 dit utfördes för ett värde af 39,000 R:dr. Sveriges handel på Italien och Levanten har, efter de sedan den allmänna freden återställda förbindelserna, aldrig återvunnit den lifligbet, den ägde före och särdeles i början af Franska revolutions-krigen. Sverige bibehöll dock en temligen betydlig fraktfart på dessa länder, intill dess, efter Algiers eröfring af Frankrike och upphörandet af Tunis och Tripolis kaperier, Medelhafvet öppnades för flaggor, hvilka förut aldrig vågat besöka detsamma, en förlust, som dock i någon mån blifvit ersatt genom en någorlunda liflig utförsel och skeppsfart till de nya Franska besittningarne på Afrikas norra kust, samt genom besparingen af de dryga utgifter Svenska flaggans privilegier kostade Svenska statsverket. Från de *Italienska staterne* (Österrikes besittningar ej inberäknade), var införseln 1844 betydligt mindre än förutgående året, då ett ovanligt antal saltladdningar hemtades från Sicilien. Den beräknas till 71,000 R:dr, hvaraf 61,500 med Svenska fartyg. Utförseln, större än föregående årets, upptages till 215,000 R:dr, hvaraf med Svenska fartyg 15,400 R:dr till Sardinska riket, 179,900 till Toscana, samt 13,100 till Neapel. Medelst Svenska fartyg ägde ingen handelsförbindelse rum med Kyrkostaten och ej någon införsel från Sardinska riket och Neapel, eller någon utförsel till Sicilien. Handelsförbindelsen med *Österrikiska hamnar* år 1844 inskränkte sig egentligen till Venedig, dit utförsel ägde rum för 46,000 R:dr, hvaraf 44,600 med Svenska fartyg. Till *Smyrna* utfördes trädvaror, jern och tjära för omkring 24,000 R:dr. Äfven Svenska frakthandeln från och till utrikes orter var 1844 i Turkiska hamnar lifligare än föregående åren. Sveriges handelsförbindelser med den nya Franska besittningen *Algir* eller *Algerien* inskränker sig till utförsel till detta land. För år 1844 beräknas den till 398,000 R:dr, hvaraf 300,000 eller omkring 75 1/2 proc. med Svenska fartyg, och bestod hufvudsakligast af stångjern och trädvaror. Införseln från *Förenta Staterna af Norra Amerika* hade redan år 1843 sjunkit under lägsta beloppet för något af de förutgående 10 åren, och nedgick ytterligare år 1844. Bestående af tobak, bomull, socker, risgryn, kaffe, m. m., utgjorde den 585,000 R:dr, hvaraf 447,000 eller omkring 76 2/5 proc. med Svenska fartyg. Ehuru utförseln, jern, stål och smärre partier trädvaror, icke uppgick till dess lägsta belopp under något af åren före 1842, steg den dock till nära dubbelt mot dess för år 1843 beräknade värde och antages till 1,816,000 R:dr, hvaraf 1,288,000 eller något öfver 70 5/6 proc. med Svenska fartyg. Införseln från *Brasilien*, bestående hufvudsakligen af socker, kaffe och hudar, beräknas för 1844 till 2,368,000 R:dr, hvaraf 1,958,000 eller något öfver 82 2/3 proc. med Svenska fartyg. Utförseln, jern, trädvaror, tjära, m. m., som alltid i förhållande till införseln stått lågt, och år 1843 nedsjunkit till föga öfver hälften af förra årets värde, uppgick år 1844 till högre belopp än under något af de förutgående 10 åren, med undantag af 1841, då ett mer än vanligt stort belopp stångjern under mera gynnande priser än år 1844 utfördes. Den upptages till 443,000 R:dr, helt och hållet med Svenska fartyg. Införseln från *Ostindien* samt öfriga Ost-Asiatiska länder, bestående af socker, kaffe, arrack, the, gryn, hudar, m. m., beräknas till 825,000 R:dr, hvaraf 757,500 eller omkring 92 proc. med Svenska fartyg. Utförseln, jern och trädvaror, beräknas till 511,000 R:dr, uteslutande med Svenska fartyg. Till Sverige ankommo från dessa länder 12 Svenska fartyg om 1,745 läster, och från Sverige afgingo till dem 12 om 1,807 läster. Från nederlagen i London utfördes 1844 betydligare partier jern och stål till Ostindien. Värdet af rikets hela in- och utförsel år 1844, jemförelsevis med föregående årens, synes af följande sammandrag:

Införseln:	B:ko R:dr.	Hvaraf med Svenska fartyg.
År 1844	18,480,000.	13,682,000.
„ 1843	17,257,600.	12,322,500.
„ 1842	19,511,800.	12,657,700.
„ 1841	20,662,900.	14,725,700.
„ 1840	18,308,300.	13,590,600.
Utförseln:		
År 1844	21,680,000.	14,540,000.
„ 1843	19,449,600.	13,794,100.
„ 1842	23,373,500.	15,701,200.
„ 1841	22,827,300.	14,371,100.
„ 1840	20,437,300.	14,417,400.

Då man med visshet kan förutsätta, att Svenska skeppsfartens behållning å fraktfart med utländska varor emellan utländska hamnar vida öfverstiger det belopp, hvarmed värdet å de landvägen från Norrige till Sverige införda varor, å hvilka ingen uppgift till tullkamrarne erfordras, öfverstiger värdet å de ouppgifna varor, som landvägen från Sverige till Norrige utföras, äfven med tillägg af den skillnad, som kan uppkomma genom större misstag det ena eller andra året vid värdeberäkningar, eller under vanliga förhållanden genom vexeltillgångens ökande eller minskande, öfverskott å inflytande eller utgående arfsmedel, upptagna eller betalta lån, räntor, o. m. d.; så kan man med någorlunda säkerhet i allmänhet antaga det skenbara årliga öfverskottet af utförseln öfver införseln, såsom minimi-värdet af hvad i oloflig väg blifvit i riket infördt, och skulle, efter de här uppställda beräkningsgrunder, minimi-värdet af den olofliga införseln under åren 1840—1844 i rundt tal utgöra 11,670,000 R:dr, eller i medeltal för år 2,334,000 R:dr; dock har troligen verkliga värdet varit icke obetydligt större. Man måste likväl vid tillämpningen på ofvan anförde fem år afse, att år 1840 indrogs å ett af en hypotheksförening upptaget utrikes lån, minst 1,200,000 R:dr Sv. B:ko, att deremot Svenska banken år 1841 å dess sedelskuld i Finland, utöfver hvad nämnde hypotheks-förening indrog å återstoden af dess utrikes lån, afbetalte omkring 330,000 R:dr, samt år 1842 omkring 2,350,000 R:dr och år 1843 omkring 440,000 R:dr, utan att dessa senare år någon utomordentlig tillgång fanns på vexelmarkden att betäcka denna påkänning. Efter afdrag af således in- och utfördt guld och silfver i mynt och plantsar (tackor), utgjorde det beräknade varuvärdet för förflutne 10 år:

	Af införseln.	Af utförseln.
År 1844	17,487,000.	21,580,000.
„ 1843	17,256,000.	16,919,000.
„ 1842	19,507,000.	18,135,000.
„ 1841	19,797,000.	21,009,000.
„ 1840	17,143,000.	20,347,000.
„ 1839	17,942,000.	20,985,000.
„ 1838	19,499,000.	19,637,000.
„ 1837	16,456,000.	16,641,000.
„ 1836	15,537,000.	18,556,000.
„ 1835	14,843,000.	18,415,000.

(Beträffande Sveriges inrikes handel, hänvisas till hvarje serskildt län och stad.)

Handelsbok, gäller såsom bevis i skuldfordringsmål, så vida den icke genom serskildta omständigheter är af misstänkt trovärdighet. Den måste innehålla hvad som är borgadt och betaldt, med dag och år då liqviden skedde, utan någon ändring, och derjemte måste den med ed styrkas af den, hvilken hållit eller låtit hålla boken. Äro dessa villkor å fordringsägarens sida uppfyllda, åligger det vederparten att visa fel i bokföringen eller andra omständigheter, hvilka kunna göra personen misstänkt; i annat fall gäller boken såsom fullt bevis.

Handelsförening. Enligt handels-ordningen af d. 22 Dec. 1846, skola de i hvarje stad bosatte handlande utgöra en handelsförening, hvilken samfäldt eller genom fullmägtige, dem de handlande utse bland sig, äger besörja de angelägenheter, som bero på föreningens handläggning, för befrämjande af handels-näringens förkofran. Antalet af dessa fullmägtige bestämmes af de handlande sjelfve, i mån af stadens storlek och de handlandes antal. Valet förrättas inför stadens magistrat, och kan äga rum på samma grunder, som äro stadgade för val af stadens äldste. Äfven kunna handlande och handtverks-idkare bilda en gemensam handels- och handtverks-förening, med eller utan fabriks-idkares delaktighet. Då den, som vill vinna rättighet att idka handel i stad, skall göra anmälan derom hos magistraten, äger äfven handels-föreningen rättighet att yttra sig i ämnet, innan den sökta rättigheten får af magistraten företagas till afgörande. Hvar och en som vunnit handelsrättighet, skall inom en månad från det han började begagna sådan rättighet, göra anmälan derom hos handels-föreningen och erlägga 4 R:dr till föreningens kassa.

Handels-Kollegium kallas den afdelning af Stockholms stads magistrat, som handlägger ekonomiska ärender rörande hufvudstadens handel. Det inrättades 1652 på samma gång som de öfriga magistratens kollegier. Dess domsrätt är, såsom nämndt, ekonomisk och den upptager frågor om burskap, om tvister rörande seglation, om olaga handel eller om handelsvarors felaktighet, om mått mål och vigt, om personers tjensteutöfning, som kollegium antagit till mätare, vågkarlar, jernbärare o. dyl. samt stadens betjente, hvilkas befattning ligger inom kollegii område. Dit höra ock tvistemål emellan handlande och deras betjente om tjenstetid, lön, m. m. Handels-kollegium har derjemte en annan bestämmelse, nemligen att vara uppbördsverk. Stadens krono-utskylder upptagas under dess uppsigt och kollegium levererar medlen till vederbörlig ort och redovisar för dem. Såsom en del af magistraten utgöres handels-kollegium af rådmän, med en egen handels-borgmästare till ordförande.

Handels-kompanier. Flera sådana hafva efter hand blifvit inrättade, såsom det Afrikanska, det Ost- och West-Indiska, fiskeri-kompaniet, koppar-kompaniet, köphandels-kompaniet, Levantiska skepps- och tjäruhandels-kompanierna. (Se dessa serskildta ord).

Handels- och Närings-diskont kallas den låne-inrättning till understöd för handel och näringar, som är förenad med rikets ständers bank. Den utgör en gren af bankens diskontrörelse, likasom utlåningen på namn och reverser utgör en annan, samt den på aktier och publika papper en tredje. Handels- och närings-diskontens fond är betydligt mindre än fonden för utlåning på namn. Den utgör blott 3,000,000 R:dr, då den sistnämnde är grundad på 8,000,000 R:drs kapital. Säkerheten är olika, och här lämpad efter låne-inrättningens egentliga föremål; den består nemligen ej i namn, utan i hypothek af inrikes vexlar och förskrifningar eller accepterade invisningar, hvilka förfalla ungefär samtidigt med lånet. Minsta lånesumman är 1,000 R:dr, eller i visst fall 500 R:dr; om nemligen ett i allmänna diskonten begärdt lån icke genast kan utfalla, meddelar handels-diskonten i stället lån å den nämnda summan. Uppgår åter lånets belopp öfver 10,000 R:dr fordras en större säkerhet, nemligen tvenne personers namn, af hvilka hvardera meddelar full säkerhet för lånet. Högre lån än 40,000 R:dr får icke finnas på samma hand, ej heller någon häfta för större summa såsom acceptant eller hypotheks-utgifvare. Deremot är en person, som begagnat handels-diskonten till detta högsta belopp oförhindrad, att tillika anlita den allmänna diskonten, enligt för den stadgade grunder. Lånesummornas minimi- och maximi-belopp utvisa handels-diskontens bestämmelse att vara till nytta för den större rörelsen, den allmänna diskonten utgifver nemligen lån på till och med 100 R:dr, men ej till högre belopp än 6,000 R:dr, ehuru låntagaren af en sådan summa tillika kan häfta för en lika stor summa såsom borgesman.

Handels- och Sjöfartsfonden, kallades förut konvoj-kassan. Dess hufvudsakliga föremål är handelns och sjöfartens skyddande och befrämjande, så väl inom som utom riket. Svenska handelns bidrag till denna fond erlägges med 10 procent af tullafgiften för inkommande varor och artiklar af alla slag, hvaremot afgiften till denna fond för utgående varor upphörde med år 1834. Det möjligen blifvande öfverskottet å denna fond skall afsättas för att, efter kongl. kommerse-kollegii samt handels-societeternas i rikets större stapelstäder hörande i hvarje fall, der Kongl. Maj:t pröfvar nödigt att inhemta deras utlåtande, användas till förutnämnde ändamål. Denna fond står under kongl. konvoj-kommissariatets inseende, hvilket äfven förvaltar *Sveriges och Norriges gemensamma fond,* till hvilken senare Norriges bidrag ingår med 15,000 Norska Specier och Sveriges med omkring 168,000 R:dr (se: *Konvoj-kommissariat*). Sveriges enskildta handels- och sjöfartsfonds tillgångar vid slutet af år 1843 utgjorde i kontant behållning 326,064 R:dr samt i utlånta medel, inventarier m. m. 416,452 R:dr eller tillsammans 742,516 R:dr B:ko, af hvilka afgiften till fonden för samma år utgjorde 352,470 R:dr. Bland fondens utgifter märkas: bidrag till Trollhätte kanals ombyggnad med 60,000 R:dr, under 25 års tid, bidrag till ny slussbyggnads uppförande emellan Mälaren och Saltsjön, med 20,000 R:dr, under vissa år; Svenska kyrkans i London underhåll, och arfvode till pastorn derstädes med 3,670 R:dr; muddrings-arbeten, sjö-expeditioner, bidrag till fonden för Sveriges och Norriges gemensamma utgifter, m. m.

Handels-societeter. Genom 7 § i kongl. stadgan d. 25 Febr. 1546 påbjöds, att en allmän handelsfördelning i städerna borde befordras till verkställighet. Denna fördelning kom då dock endast i stånd i Stockholm, hvarest öfverståthållaren och magistraten först 1635 reglerade ordningen emellan handeln och handtverkerierna, och sedan, genom en d. 1 Jan. 1641 utfärdad stadga, förordnade hvilka varor de då redan inrättade handels-societeterne hvar för sig ägde att handla med. Denna stadga fastställdes sedermera genom kongl. resolutionen d. 1 Juli 1642 och d. 1 Jan. 1650. De i Stockholm inrättade handels-societeter äro följande: för jern-, klädes-, krydd-, lärfts- och siden-kramhandel, diversehandel, viktualiehandel, minuthandel med läder och skinn, handeln med lin och hampa, möbelhandel, tobakshandel, vinhandel (vinskänks-societeten). I Götheborg gäller väl i afseende på handeln i allmänhet ett kongl. reglemente af d. 14 Okt. 1734, ett af d. 29 Okt. 1771 och en kongl. resolution af d. 3 Dec. 1795, angående hökerihandeln derstädes; men utom Stockholm är endast i Upsala handeln ordentligen fördelad, nemligen i 7 klasser. Sålunda måste i dessa städer hvarje klass handla med vissa varor, och tillstädjes ej att handla med andra. Hvarje klass utgör en societet, med hufvudman och vissa deputerade, hvilka inom klassen väljas för trenne år och sedan förordnas af magistraten. Dessa hafva att besörja societetens angelägenheter. Denna fördelning af handeln kommer likväl, med undantag af bokhandel, källare-, vinskänks-, schweitzeri-, värdshus-, traktörs- eller krog-rörelse, att upphöra den 1 Juli 1847, från hvilken dag hvar och en, som vunnit rättighet att idka handel, enligt handels-ordningen af d. 22 Dec. 1846, är berättigad att drifva handel med alla slags varor, i hvad myckenhet som helst. Hvarje societet, i den form dessa ämnen äga, har en kassa, fotad på frivilliga gåfvor, in- och utskrifnings-penningar af lärlingar, qvartals-afgifter o. m. d., hvilken kassa förvaltas och redovisas af societetens hufvudman och deputerade. Societeterne hafva ock hvar för sig en fattigkassa, af hvilken lemnas understöd till afsigkomne ledamöter samt deras i behof varande enkor och barn. I andra städer tillhöra alla handlande en och samma societet. (Se vidare: *Handelsförening.*)

Handelsaup. Ingenstädes torde brännvinet vara ett så oundvikligt bihang vid uppgörandet af handel, som i Lappmarken. Det ringaste Lappen säljer skall alltid vid liqviden åtföljas af denna förderfliga dryck. Petrus Læstadius anför härom följande, i sin *Journal för Första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken:* "De handlande kallas i Lappmarken borgare (på Lappska *Borkal,* tilläfventyrs liktydigt med Birkarl). Hvar och en borgare har sina vissa kunder med hvilka

han handlar. Men bränvin måste framför allt bestås; ty eljest blir handeln ganska klen och matt. När nu en Lapp kommer till sin handelsborgare (kund), så skall han till en vacker början hafva *puorist-kokse* (välkomstsupen) först och främst, hvarom Lappen ofördröjligen påminner, derest hans borgare synes gå för långsamt till väga med uppfyllandet af en så ovilkorlig skyldighet. Sedan skall han hafva *små vejsa*, det är: häktring, sax, syring och andra dylika småsaker, hvilket allt en borgare är skyldig (efter gammal vana) att gratis gifva sin handels-Lapp. Å sin sida presenterar denne *vuossiam-pjerko* (kokkött). Detta kan bestå af en rehnstek, eller en sida, bringa, bog och dylikt, eller flere stycken tillsammans. Men, hvad som hos oss följer på fisken, det följer här såsom en högst gifven sak på detta kokköttet, nemligen en sup, och den dugtig, en rigtig kandidatsup. Ty borgaren måste traktera, ej blott den, som gaf, utan och de fränder och vänner, hvilka gifvaren har med sig såsom vittnen. Dock rättar borgaren å sin sida trakteringen efter kokköttets mängd och beskaffenhet. — När det nu ändtligen här åstad att handla, så tar sig Lappen väl till vara att ej sälja borgaren alla sina skinn på en gång, utan helst ett i sender, och det af den orsak, att han för hvarje uppgjord handel skall hafva sig *åses-kokse* (handelssupen). Så snart han nu känner sig tarfva en sup, så går han i sin bod och hemtar ett skinn samt går till borgaren. När han nu säljer sitt skinn, betingas ofta ett qvarter eller halfstop brännvin att ingrediera i betalningen och han sätter fram en tennflaska på disken. Sedan han fått denna fylld, så begifver han sig med sitt sällskap till någon stuga, kåta eller bod, der laget placerar sig, eller ock stundom i snödrifvan."

Handfästning, detsamma som *löfte, öfverenskommelse*; begagnades så väl om förlofningar som om förbindelser af andra slag.

Handgeingarmen, Handgangsinnamen, eller **Handgånges** och **Handgångesnesmän**, voro sådana som gingo konungen tillhanda, voro honom till tjenst vid hofvet, samt hade räckt honom hand uppå, att bevisa någon särdeles trogen tjenst. De kallades ock *trosvorne män*, emedan de hade räckt konungen hand, och svurit honom trohet och huldskap. De, som voro utsedde till hemliga förrättningar, buro namn af *handgifne* och *handfästade män*.

Handla ärligen, svara djerfligen, ett gammalt ordspråk, betecknande att den som handlar ärligt, kan dristigt stå till svars för sina gerningar.

Handlingar af offentlig natur äro i Sverige till sitt innehåll så till vida hvar mans egendom, att hvilken som helst äger rätt att allmängöra dem genom tryck. Undantagen äro serskildt uppräknade i tryckfrihetslagen, och innefatta protokoller förda inför konungen i statsrådet, eller i ministeriella ärender och kommandomål samt rikets ständers och till en viss grad de af dem tillsatta myndigheters handlingar. Dervid får dock ihågkommas, att grundlagen förbinder rikets ständer att sjelfve befordra sina protokoller till trycket; en enskild äger ej att trycka dem utan ständernes bifall. Under detta förbud inbegripes äfven hemliga utskottets och konstitutions-utskottets protokoller, och statsrådets diplomatiska handlingar äro äfven förbjudna att tryckas utan tillstånd, så vida de angå en senare tid än femtio år; och slutligen äro äfven undantagne sådane anteckningar i kyrkoböcker, som röra enskildta personers sedlighet. Straffet för olofligt utgifvande af förbjudna handlingar är bestämdt i tryckfrihetslagen och består i böter af minst 100 R:dr. Rättegångar i sådana fall är tryckfrihetsprocess. Strängare straff drabbar den, som varit betrodd att vårda handlingarne och sjelf utgifvit dem. Men utom de serskildt nämnda undantagen kunna alla domstolars handlingar, alla till offentliga myndigheter inlemnade skrifter, der förda protokoll och derifrån utgående beslut o. dyl., utfordras i afskrift och utgifvas af hvem det behagar. Samma frihet gäller äfven med enskildta rättegångshandlingar, hvilka derföre kunna tryckas äfven af den, som icke är part i saken. Dervid gäller dock ett förbehåll, att den part som trycker sina egna rättegångsskrifter äfven är skyldig att utgifva så mycket af motpartens, som fordras för att upplysa sakens beskaffenhet. Dessutom har tryckfrihetslagen försäkrat det enskildta förtroendet emot missbruk, och derföre förbjudit tryckningen af enskildta bref samt i publik vård nedlagda deposita af skrifter och handlingar, äfvensom handlingar i förlikta brottmål, utan parternas tillstånd, eller inom femtio år efter deras död.

Handlingar rörande Sveriges historia finnas i otalig mängd inom våra arkiver. Då den historiska vetenskapen allt mera börjat vända sig till staternas inre sammansättning och sjelfva folkets lif, har dess omfång vidgat sig, så att alla offentliga handlingar blifvit af större eller mindre historisk vigt. Man har ock i nyare tider börjat anlita kammar-kollegii arkiv för historiska forskningar rörande kameralverket; vår lagskipnings historia ligger till största delen i domstolarnes handlingar, och detsamma kan för hvarje del af statslifvet sägas om dithörande embetsverk. Den största samlingen af historiska handlingar finnes i riks-arkivet, hvilket förvarar rådets protokoller, en mängd riksdagshandlingar, offentliga skrifter i stor mängd från olika tider, och äfven enskildta bref och rådslag m. m., som upplysa Sveriges historia. Andra samlingar af dylikt innehåll och stort värde finnas på Upsala universitets bibliothek, och hafva uppkommit genom lärde mäns nit att samla gamla handskrifter. Sådana äro de Palmsköldska och Nordinska samlingarne, andra att förtiga. De Gustavianska papperen intaga deribland ett högt rum. Slutligen förvaras äfven i enskildta slägters ägo, särdeles på vissa adliga gods, betydliga skatter af historiska handskrifter. Den rika tillgången deraf på Skokloster är allmänt känd. Äfven utrikes är mycket i den vägen att studera. I Paris, i Köpenhamn och i alla de hufvudstäder, hvarifrån diplomatiska förbindelser med Sverige brukat under-

hållas, finnas minister-brefvexling m. fl. slags skrifter af historisk vigt för Sverige. En del af dessa senare handlingar har professor Fryxell, under sin för detta ändamål företagna resa, samlat och utgifvit i tryck. Af inhemska handlingar finnas äfven många samlingar, af hvilka den mest omfattande är den, som *Samfundet för Handskrifter rörande Skandinaviens historia* utgifvit. Den utgör för närvarande närmare 30 band och fortsättes ännu. *De la Gardieska arkivet* är namnet på en samling handlingar ur bibliotheket på Löberöd, utgörande 20 band. En värderik samling till Gustaf I:s historia utgafs för ej längesedan af herrar Ekblom och Thyselius, samt af den sistnämnde ensam tvenne större häften till Svenska kyrkans och läroverkens historia. Äldre äro *C. Adlersparres Historiska Samlingar*, *Loenboms* under flera titlar utgifna samlingar, bland hvilka de vigtigaste äro *Handlingar till Konung Carl XI:s Historia*, *Fants* samling, m. fl., till största delen mindre försök att bilda urkundsamlingar. Oändtligt mycket återstår ännu att utgifva. Dertill erfordras penningar, då sådana företag sällan belönas med vinst i bokhandeln, samt kunskapsrika mäns bemödanden. En omfattande plan för utgifningen, så att de skrifter, som angå samma hufvudsak, bildade ett sammanhängande helt, vore äfven önsklig och har hitintills merendels saknats.

Handsaxa- eller Svärds-leken, en lek som öfvades af nordens forntida kämpar. Den tillgick på det sätt, att man på en gång lekte med trenne små svärd, så att ett alltid var i luften, medan man hade ett i hvardera handen, och i det man uppkastade dessa hvart efter annat, grep man det nedfallande om handtaget eller udden. En Sigmund och en Endrid Illbried omtalas i sagorna såsom mästare i denna lek; men ingen öfverträffade Olof Tryggvason, ty under det han utombords ytterst på årbladen gick rundt omkring sitt krigsskepp "Ormen den långe", under fullaste rodden, lekte han handsaxa-leken, så att ett af svärden alltid var i luften, och alltid grep han det nedfallande i handfästet, en färdighet så undransvärd, att äfven den för sina idrotter utmärkte Endrid, då han under en täflan med konungen uppmanades att göra detta efter, svarade intagen af förundran: "Icke bära Guds englar mig i vädret som eder."

Handskar. Likasom staten ännu beviljar utförsel-premier för vissa inom landet förädlade tillverkningar, stadgades år 1766, att sådan premie skulle af manufaktur-fonden utbetalas för utförseln af i Sverige tillverkade handskar, med 10 procent af varans värde. Denne premie har likväl senare upphört att utbetalas.

Handsöl. Detta ord härleder sig från det Engelska *handsel*, och betydde den betalning på förhand köparen gifver säljaren, för att vara viss om köpets bestånd.

Handtverk hafva i Sverige varit bundna af de s. k. skråförfattningarne, ända till den vigtiga förändring, hvilken nyligen inträffat i vår näringslagstiftning, genom Kongl. Maj:ts nådiga fabriks- och handtverks-ordning af d. 22 Dec. 1846. De hitintills bestående skrån datera sitt upphof från medeltiden och sammanhängde ursprungligen med de s. k. gillena, som den tiden funnos i stor mängd. Dessa voro till långt före skrån och afsågo helt andra ändamål; men deras sammansättning tillämpades på de uppkommande handtverks-föreningarne, kända under namn af skrån, så att dessa kunna anses hafva uppväxt ur gillena, eller hafva varit en användning af gilles-inrättningen på handtverken. (Se art. *Gille.*) Handelsgillen föregingo handtverks-gillena, hvilka dock redan på 1000-talet ej voro sällsynta i flera Europeiska länder. Dessa brödraskap emellan de fredliga näringarnes idkare afsågo gemensamt försvar emot feodal-adelns plundringar, lika mycket som regleringen af egna ekonomiska angelägenheter. Så bildade sig, under en följd af strider, Frankrikes fria borgare-stånd. Konungamagten medlade i dessa strider och tog stundom städerna under sitt beskydd. Ty skrån, såsom dessa handtverks-gillen kunna kallas, samlade sig i städerna, och sökte sitt skydd inom deras murar, hvarföre deras historia till en stor del blir historien om städernas kamp för sin frihet emot adeln, likasom den i senare tider till en stor del handlar om striden emellan stads- och landtmanna-näringar. I England, der gillena funnits under Anglo-Sachsiska tiden och tidigt antagit karakteren af närings-föreningar, ställde de sig ofta under konungarnes beskydd och betalade med penningar de frihetsbref, dem konungamagten gerna beviljade. I Tyskland uppkommo likartade föreningar, ehuru i vissa delar af något olika inre sammansättning. Öfverallt hade dessa föreningar ett stort inflytande. på städernas författning. De voro från början fria föreningar till näringarnes skydd, förvärfvade sig efterhand företrädesrättigheter och blefvo omsider slutna samhällen, som utestängde hvar och en, hvilken ej var deras medlem, från rättigheten att drifva deras näringar. Sådant var förhållandet i England och de Germaniska länderna på Europas fasta land. Det blef äfven i Sverige hufvudsakligen detsamma, om också anledningarne till skråns uppkomst voro något olika, emedan en mägtig feodal-adel, som måste bekämpas, icke fanns till i vårt land. Skrån äro äfven något yngre än i de öfriga länderna utom i Danmark, der de äldsta skråstatuterna ej gå längre tillbaka än 1400-talet. Med Norriges städer hafva de Svenska återigen den likhet, att skrå-inrättningarne voro af utländskt ursprung. De härstammade från Tyskland. Det var Hansestäderna, som beherrskade Sveriges handel, och köpmännen i de Svenska städerna voro till en stor del Tyskar. Med dessa följde Tyska handtverkare, hvilka bildade skråföreningar. Huru och på hvad tid dessa skrån slöto sig tillsamman och utbildade sig är svårt att utreda, då de ej uttryckligen omtalas i medeltidens lagar. Det kan dock bevisas, att de funnos i 15:de seklet. Senare förordningar från Wasa-konungarnes tid utvisa, att dessa inrättningar betraktades såsom redan länge bestående. De kunde så mycket lättare uppstå, som gillena, skrå-inrätt-

ningarnes allmänna utgångspunkt; ingalunda voro främmande för de gamla Svenska sederna och ytterligare infördes af de Tyska köpmännen. Med upphomsten af dessa skrån eller yrkesgillen — såsom de äfven kallades — började äfven näringarne blifva städernas uteslutande tillhörighet. Ty från hedenhös funnos inga städer, likasom ingen egen näringsidkande klass. Städerna upphunno icke heller någonsin en politisk vigt eller ett välstånd, som på något sätt kan jemnföras med dem uti de flesta andra länder. Ordningar för serskildta skrån funnos redan länge; men den första allmänna skråordningen är icke äldre än år 1669. Inom skrån funnos de allmänt kända graderna, lärling, gesäll, mästare. Lärlingen borde undervisas i yrket, och tillika betjena mästaren; men deremot njuta en faderlig vård. Han hade rätt att anses för en medlem af familjen, mot de förbindelser som kunde blifva en följd af en sådan ställning. Derifrån härledde sig äfven bruket att låta lärlingarne uträtta äfven andra ärender än som börde till yrket. Detta urartade stundom till missbruk, så att lärlingen i sjelfva verket blef mästarens betjent mera än en ämnessven i hans yrke. Enligt skrå-inrättningens ursprungliga mening skulle han dock ej på detta sätt vedergälla mästaren för den vård och det underhåll han åtnjöt. Detta skulle ske genom den fördel mästaren drog af hans biträde vid arbetet, utom det att några lärlingar äfven erlade en viss läropenning. En viss lärotid af tre till fem år var bestämd ifrån lärlingens inskrifning inför embetet; dock kunde denna tid förkortas för dem som betalade undervisningen med penningar. Sjelfva inträdet såsom lärling beviljades icke åt hvem som helst; i äldre tider fordrades till och med bevis öfver äkta börd. En sträng lydnad för mästare och gesäller var lärlingen ålagd, intill dess han utskrefs såsom gesäll. Denna öfvergång till en högre grad var ej alltid, men ofta åtföljd af skyldighet att aflägga prof på skicklighet i yrket. Gesällens ställning var i flera fall olik lärlingens. Han var friare än denne, och icke till samma grad underkastad mästarens husbondevälde. Grundvalen, att ett husligt lif borde förena mästaren och hans arbetare, var dock äfven tillämpad på gesällerne, så att desse, åtminstone i äldre tider, lefde i mästarens hus. Egen för denna grad inom skrået var gesällvandringen, eller bruket att under en viss tid resa från ort till annan, för att på flera verkstäder förkofra sin färdighet. Dessa vandringar, först en sedvänja, sedan en skyldighet, urartade ofta till ett förderfligt landstrykarelif och ett för allmänheten i hög grad besvärande tiggeri. Så snart detta missbruk ej inträffade voro vandringsåren en ganska nyttig lärotid, både för arbetsskicklighetens och karakterens utbildning. Gesällerne arbetade för betalning af mästaren och understöddes på sina vandringar af skrå-embetet i den stad dit de kommo, isynnerhet med undfägnad på s. k. gesäll-herbergen. Stundom inrättade gesällerna egna gillen med en *åldgesäll* eller *lådgesäll* till ordförande, och understödde hvarandra med sjukvård o. s. v., samt utöfvade inom dessa gillen en viss disciplinär myndighet öfver hvarandras uppförande. Den som fälldes af gillet för något fel måste erlägga öfverenskomna böter, eller blef han af gillet skymfad, d. v. s. att kamraterna icke ville arbeta med honom, och hans namn blef illa utmåladt hos brödraskapen i andra städer. I förhållande till mästarne utöfvade också gesällerne en slags gemensam myndighet, så att en illa omtyckt mästare, befarade att öfvergifvas af alla gesäller, hvilka sammanrotat sig emot honom. Ett annat missbruk var den s. k. *fria måndagen*, såsom alla dagar kallades, då gesällerna sammansatt sig att icke arbeta. Benämningen härleder sig från seden att fira s. k. *blå måndag*, före fastlagen. En egen inskränkning för gesällerne var förbudet att gifta sig. Brödraskapet erkände blott ogifta medlemmar, och den gifta gesällen blef sällan mästare. Mästerskapet var eljest beroende af viss tillryggalagd gesälltid och dessutom s. k. årsarbete eller ett års verksamhet på samma verkstad, sedan man begärt att blifva mästare. Slutligen ägde gesällen att uppvisa fullgjordt mästerstycke, hvilket pröfvades af embetet. Afgifter erlades, bevis framvisades, att sökanden ägde förlag för sitt handtverk, burskap söktes i någon stad och gesällen blef omsider mästare. Det hände likväl stundom, att han i alla fall icke kunde nedsätta sig i hvilken stad han ville; emedan skråna på vissa ställen voro slutna, så att blott ett visst antal mästare fingo finnas. Mästarne valde sin åldermen i de flesta fall, ehuru stundom magistraten hade någon del i utnämningen, såsom rättighet att bekräfta valet, o. s. v. I senare tider valdes åldermannen fritt, likaså hans bisittare. Likasom gesällerne, så utöfvade mästarne sinsemellan en viss polisuppsigt, understödde hvarandra i nöd och biträdde hvarandra att bevaka skråets gemensamma bästa. Sådan var handtverks-skrånas inrättning. Deras uteslutande rätt att idka handtverk blef snart nog först påstådd, sedan erkänd; det senare dock ännu ej under medeltiden. De kämpade med andra arbetare i städerna och med gerningsmännen på landet, samt vunno seger. Gustaf I påbjöd skillnaden emellan stads- och landtmanna-näringen, och gerningsmännen befalldes inflytta till städerna, utom vissa slag af arbetare, hvilkas behöflighet såsom sockenhandtverkare erkändes. Skråtvånget blef sedermera allt fastare och torde hafva varit behöfligt, dels för att hejda fuskare, dels såsom ett värn emot adelns intrång genom sina s. k. embetsmän. Dermed förstod man de handtverkare, dem adeln, enligt sina privilegier, hade rätt att hålla för sin personliga tjenst; men hvilkas antal adeln ökade öfver höfvan. Detta missbruk, blef på Gustaf II Adolfs och Christinas tider, en anledning till tvister emellan borgare-ståndet och ridderskapet. Konungamagten medlade emellan stånden och sökte hindra adelns missbruk. I förhållandet till landet fortfor lagstiftningen att gynna städernas skrån. Deremot inrättades, genom Axel Oxenstjernas bedrifvande, fria marknader och skrånas envälde hämmades äfven genom bestämda taxor öfver priserna. Skråväsendet

blef emellertid ett beständigt tvistämne på riksdagarne, och borgare-ståndet kämpade emot näringsfriheten. Skråna bibehöllo sig med framgång, om äfven deras egenskap att kunna vara slutna, d. ä. lemna rum blott för ett visst antal mästare, upphäfdes i skrå-ordningen 1669, och s. k. frimästare, d. ä. med frihet från borgerlig tunga, stundom tillsattes af regeringen. Skråsystemet öfverlefde alla statshvälfningar under 17:de och 18:de århundradet, och qvarstod i sitt flor när 1809 års revolution inträffade. Ordningar och reglementen hade ej saknats, som i vissa punkter ändrade förhållandet; men i hufvudsaken voro städerna och inom städerna skråna i laglig besittning af hela handtverksrörelsen. Gustaf III lossade likväl något på skråtvånget, genom en och annan stads fritagande derifrån, och genom vissa lättnader i skyldigheterna för mästerskaps vinnande. Politiska orsaker förskaffade borgare-ståndet dock åter hvad det genom skråförfattningens inskränkande trodde sig hafva förlorat. Konungen sökte nemligen vinna borgerskapets bifall till förenings- och säkerhets-akten 1789 genom en försäkran, hvilken utestängde alla utom skrån från handtverks idkande, och gjorde burskaps vinnande beroende af skrånas tillstyrkande. Men vid 1809 års riksdag, då stånden skulle täfla i försakelse af privilegier, besvarade borgare-ståndet adelns afsägelse af den uteslutande besittningsrätten till säterier med en förklaring, att hvilken klass medborgare som helst ägde rätt att idka borgerlig näring, emot uppfyllande af dermed förknippade skyldigheter. Härmed trodde nu mången att näringsfriheten var medgifven. Men det var icke så. Borgerskapet innefattade skråförbindelserna under uttrycket "dermed förknippade skyldigheter", och visade genom sin förklaring vid 1812 års riksdag, att näringsfriheten icke gjort något framsteg genom det nämnde begifvandet. Meningen var blott att hvar och en kunde ingå i skrå. Mindre förändringar i näringsfrihetens anda hafva tid efter annan ägt rum; en kommitté nedsattes 1812 att granska närings-författningarne, förslager framburos till konungen serskildt af borgare-ståndet och serskildt af de öfriga stånden 1823, som ingendera fordrade eller medgaf någon synnerlig näringsfrihet, och slutligen begärde stånderne 1840, att konungen måtte utfärda en förordning i ämnet. Borgare-ståndet försvarade då ännu skråtvånget, och detta qvarstod till dess handtverks-ordningen utkom den 22 Dec. 1846. Denna är bestämd att ligga till grund för Sveriges blifvande närings-lagstiftning. Härigenom har den enskildta husfliten blifvit fullkomligt frigifven, så väl medelst arbete för eget behof, som på landsbygden till afsalu. Den egentliga förändringen ligger dock mera i den nya rättigheten för hvar och en som vill, att hålla handtverks-verkstad i stad eller *på landet*, utan förbindelse till skrå eller någon viss lärotid. Mästerskap eller bevis om vunnen skicklighet i yrket måste dock äfven nu anskaffas, och burskap sökas för handtverksrörelse i städerna, eller inom en half mils afstånd derifrån. Denna näringsfrihet gäller äfven qvinnor, och innefattar rättigheten att idka flera handtverk på en gång, eller att dela handtverket, så att en person blott upprättar verkstad för en del af rörelsen. Enahanda frihet gäller äfven, att emottaga arbete från annan ort än der verkstaden är belägen. Landtbrukarnes rättighet att antaga gerningsmän är utsträckt till hvilket handtverk som helst; förut kunde nemligen blott vissa slags handtverkare antagas för socknen. Gerningsmännen få äfven begagna andra arbetares biträde. Utom denna större frihet att hålla verkstad med arbetsbiträde, äger hvar och en man eller qvinna, den sistnämnde dock ej före 25 års ålder, att *med egna händer* idka handtverk för sin utkomst, likaså kunna vissa välgörenhets-inrättningar, fängelser och allmänna arbets-inrättningar tillverka handtverksvaror till afsalu, och kronan att för sitt behof antaga serskildta arbetare. Burskap för handtverkare fordras ej alltid; men en borgares skyldigheter åligger dem i alla fall, och i stället för de personliga förpligtelser, som åtfölja burskapet, betalas en afgift till staden. Mästerskap utdelas af magistraten, sedan mästareprof blifvit aflagdt och granskadt af sakkunnige män, som väljas för detta ändamål. Deribland få dock icke finnas flere än två mästare i yrket och handtverks-föreningen äger väl att afgifva sitt yttrande; men icke att deltaga i magistratens beslut. I skrå-embetenas ställe skola nu träda handtverks-föreningar, hvilka innefatta handtverken samfäldt, ehuru hvarje handtverks idkare serskildt för sig kunna hålla sammanträden och öfverlägga om sin handtering. Rörande lärlingar och gesäller är väl husbonde-väldet öfver lärlingarne bibehållet; men icke rättigheten, att, utan uttryckligt medgifvande i kontraktet, begagna dem till andra sysslor än arbete i och för handtverket. Gesällbref gifves af handtverks-föreningen efter företett betyg om skicklighet i yrket, och sådant gesällbref äger hvarje välfrejdad lärling rätt att erhålla vid fyllda 18 års ålder, och slutligen kunna andra arbetare än gesäller äfven antagas, under upprättadt kontrakt på minst sex månader. Magistraten i städerna och konungens befallningshafvande på landet utöfva den administrativa domsrätten rörande handtverkerierna, och besvär öfver deras beslut pröfvas af Kongl. Maj:t. Enligt de till kongl. kommerse-kollegium inkomne förteckningar öfver handtverkare med deras gesäller och lärlingar i hela riket, utgjorde 1844 dessas antal i städerne, 5,962 mästare, 5,518 gesäller och 6,960 lärlingar, af hvilka de flesta funnos i Stockholm och Götheborg, på det förra stället 966 mästare, 1,901 gesäller ock 2,067 lärlingar, på det senare 212 mästare, 378 gesäller och 382 lärlingar. I bevillning erlade dessa handtverkare samma år 90,346 R:dr B:ko, hvaraf 58,674 R:dr ensamt af Stockholms handtverkare och idkare af sådana näringar, som hvarken kunna bestämdt hänföras till handel eller handtverk. De på landet boende handtverkares antal för samma år uppgick till: 11,415 mästare och 8,528 lärlärlingar, hvaraf de flesta i Skåne, nemligen i Malmöhus län 1,448 mästare och 1,364 lärlingar,

samt i Christianstads län 1,168 mästare och [illegible] lärlingar. Det lägsta antalet var i Westerbottens län, nemligen 50 mästare och endast 8 lärlingar. Hela antalet af handtverkare år 1844 utgjorde eljes ändes 17,377 mästare, 5,518 gesäller och 15,486 lärlingar. Af handtverkare på landet utgjordes största antalet af skräddare, skomakare och smeder eller hofslagare, isynnerhet i Skåne, Östergöthland och Kalmar län. — Bland de handtverks-embeten, som höra under politie-, embets- och byggnings-kollegium i Stockholm, äro 11 uppgifne att äga kassor för begrafningshjelp och andra välgörande ändamål, till ett belopp af 40,000 R:dr; hverjemte några embeten och gesällskaper hafva egna hus, i hvilka herbergen och sjukrum äro inrättade.

Handtverks-skolor. Sådana finnas 6 till antalet i Stockholm, nemligen: *S:t Nikolai församlings*, för gesäller och lärlingar. Undervisningen äger rum om söndags eftermiddagarne kl. 4—7, för ett antal af 50 till 70 lärjungar, och lemnas af en lärare, hvilken i lön åtnjuter 100 R:dr B:ko. Skolans kapitalfond utgjorde 1842 en summa af 4,078 R:dr. *S:t Clara församlings*, har 1 lärare och begagnas af 20 till 30 gesäller och lärlingar. Skolans fond, skänkt af numera aflidne grosshandlaren Henrik Ekström, utgör 2,000 R:dr, af hvars ränta läraren aflönas och skolmaterialier bekostas. *Jakobs och Johannis församlingars* och den dermed förenade *Stockholms stads borgare-skola* emottager lärjungar från handtverkerierna inom hela hufvudstadens område. Undervisning meddelas 7 timmar i veckan uti arithmetik, geografi, skrifning, bokföring, brefs och räkningars uppsättande, m. m. Skolan har under åren 1838—1842 varit bivistad af 323 lärjungar, bland hvilka omkring $\frac{1}{3}$ genomgått fullständig lärokurs. Läraren har i lön 100 R:dr af friskolans fond och 150 R:dr af ett sällskap, hvilket bildat sig för att upprätthålla borgare-skolan. *Mariæ Magdalenæ församlings*, för gesäller och lärlingar, lemnar undervisning, ifrån kl. 1—4 söndags e. m., i rentläsning, räknekonst och skrifning, samt, så mycket tiden medgifver, i rättstafning och geografi. Lärarens lön är 66 R:dr 32 sk. och lärlingarnes antal har vanligen varit 30. *Catharina församlings*, har 1 lärare med årlig lön af fattigmedlen, 66 R:dr 32 sk.; och lärjungarnes hafva i medeltal uppgått till 50. *Hedvig Eleonoræ församlings*, meddelar undervisning på söndags eftermiddagarne åt handtverks-lärlingar. Undervisningen bestrides af läraren i församlingens fattigskola, hvarföre han uppbär 66 R:dr 32 sk. i arfvode. Äfven i småstäder finnas dylika skolor. (Se äfven *Slöjd-skolan*.)

Handöl, en stor by i Jemtland. Norr ut från Sylfjäll går den smala fjällstigen från denna by till Tydalen i Norrige. Det var här Svenska hären om vintern 1719 förfelade vägen på återtåget från Norrige, sedan vägvisaren var ihjelfrusen, och i stället att rigta marschen åt norr, vände sig åt söder till Sylfjäll, samt förlorade mycket folk genom hunger och köld. Man upphögg nu isen på södra Enabogen och såg misstaget. Men vände nu och kom ändtligen hit till Handöl, i det man följde vattnets gång. De nattliga fjällmarscherna kostade vid detta tillfälle många menniskors lif.

Handöls telgstensbrott i Åre socken af Jemtlands län, hela kullen består af ljusgrå telgsten, med gråbergs-band. Denna telgsten är så lös, att den kan ristas med nageln. Den erhålles genom uthuggning och kalkning mellan gråbergsbanden och bearbetas sedan till grytor, pannor, hällar, m. m. Försäljes dels i orten, dels till Norrige. Tingslagets sigill vittnar att denna handtering är uråldrig härstädes.

Handöls koppargrufvor i Åre socken af Jemtlands län, upptogos i slutet af 1730-talet sedan det i orten inrättade kopparverks-bolag måste upphöra med grufdriften i Offerdal. Här anlades 4 grufvor och en kopparhytta byggdes 7 mil derifrån. Försöken tillkännagåfvo haltig och flytande malm, hvilken förtrycktes på större och mindre djup, till dess, efter fyra års drift, arbetet måste afstannas, sedan 48 skepp:d koppar blifvit tillverkade och afförde till Avesta.

Hane. Denna sinnebild, hvilken de kristna fordom satte öfverst på kyrkotornet, skulle vara en påminnelse, att så väl lärare som åhörare skola i sin kristendomsöfning vara vakande, såsom hanar, samt att vi vid betraktandet af denna bild skola ihågkomma apostelns Petri fall och omvändelse vid hanegalet. I *Svenske Kyrkie Handlingar* anför Dijkman utur andra delen af Johannis Coleri Æconomia: "För sin hets skull är hanen ganska vakande och sömnelöös, ty förkunnar han dagsens tillkommelse, hvadan det kommer, att uppå alla Kyrcketorn, sättes hane uthaf koppar, till en påminnelse, at the Christnom höfves achtsamhet och vacksamhet, mot Christenhetens afsagde fiende, som natt och dag söker der efter, at han ess kan förderfva."

Hane, Måns, en af Dackes förnämste anhängare, bonde likasom han, hvilken ofta förekommer i historien om hans uppror. Han gjorde honom till sin öfverste; men då han trodde sig hafva fått mera magt, blef betänkt på en bättre ordnings införande bland sina otyglade hopar och begynte anställa en strängare räfst med sina befälhafvare, träffades Måns Hane af denna räfst och halshöggs på Dackes befallning.

Hanebo, annex till Segersta, beläget i södra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, 3 $\frac{1}{4}$ mil V. från Söderhamn. Här märkes följande jernbruk: *Kilafors* och *Annefors* (se dessa ord) samt *Cathrineberg* (se Ockelbo-verken). Socknen innefattar 47 $\frac{1}{3}$ mtl. och har 2,700 invånare på en areal af 62,463 tunnl., af hvilka 9,300 äro sjöar och kärr. Adr. Söderhamn.

Hanebo-polskan leder sitt ursprung från Hanebo socken, hvilket namnet äfven antyder. Ännu lefver i folkets mun en saga om densamma, då kallad Horgadansen, af hvilken man kan sluta, huru högt denna dans fordom här varit älskad och den vi här vilja anföra. Hvarje lördagsafton plägade ungdomen i socknen samla sig i Horga by till dans, och fortsatte detta nöje ofta långt inpå

sätterska. En afton, hänförd af dansens flygt, lät det muntra laget ej en gång af sabbatens inbrytande störa sig i sin yrande glädje, utan fortfor att dansa äfven då sammanringningen redan hade begynt. Plötsligt finna de en fremmande i helgdagskläder midt ibland sig, hvilken ingen kände; men som dock inbjöds att deltaga i dansen, hvilket han ock antog. Snart förstod han att sätta sig i spetsen för laget och föreslog till slutdans en slingring eller *slinker*, såsom den der på orten kallas. Alla voro med derom. Slinkern var genast färdig. Hand i hand, med den fremmande i spetsen, började slängdansen och som en hvirfvelvind bar det åstad igenom alla rum ur gård och i gård, genom fönster och dörrar, så att ingen förr någonsin varit med på dylikt. Då började några med förskräckelse ana sin ohygglige anförares rätta lynne och ville draga sig ur ringen; men det var för sent. De förmådde icke slita sig lösa, och då en uti sin förtviflan, högg sin fällknif fast i dörrposten, för att hålla sig qvar, blef hans arm afsliten och der qvarsittande, medan han sjelf rycktes bort med de öfriga, hvilka nu, med satan i spetsen, dansade hän öfver åkrar och ängar, bort till den höga Horga-åsens spets, hvarest ännu i dag visas det släta granitgolf, der endast hufvudskallarne ännu fortforo att dansa, tills de voro afnötta ända till yttersta hårspetsen.

Hanefors, ett jernbruk i Mo socken af Elfsborgs län, har 3 härdar och 1,533 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide, af köpt tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 15 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d. Bruket skeppar på Götheborg. Smidesstämpeln J. G. E. Ägare: G. Mannerstråle och E. J. Hedborg.

Hanekind, ett härad i Östergöthlands län, håller omkring 3 qv.-mil i areal och innefattar 1 stad, Linköping, och 6 socknar, nemligen: S:t Lars, Kärna, Kaga, Slaka, Skeda och Wist, hvilka bestå af 254¼ mtl. och hafva 8,350 invånare. Marken är i allmänhet jemn, utom i södra delen af häradet. De flesta hemman lida brist på skog. Sädesodling och boskaps-skötsel utgöra invånarnes förnämsta näringsfång. Största strömmen är *Stångån*. Med undantag af andelar i insjöarna *Roxen*, *Ringen* och *Erlången* finnes ingen sjö af betydenhet. Utom staden *Linköping*, hvars invånare ej äro inberäknade i ofvannämnde folkmängd, är säteriet *Sturefors* märkligaste stället. I förening med häraderna Memming, Skärkind, Bankekind och Åkerbo utgör detta härad en domsaga; men med Åkerbo och Bankekind ett fögderi.

Hanekinds och **Åkerbo** förenade kontrakt eller Linköpings stifts domprosteri, innefattar 1 stads församling och 12 socknar fördelade till 12 pastorat, nemligen: Linköping, S:t Lars, Kärna, Kaga, Slaka, Skeda, Landeryd, Wist, Törnevalla, Östra Harg, Rystad samt Östra Skrukeby med Lillkyrka. Af dessa pastorat äro 2 reg., 6 preb., 1 patron. samt 3 konsist. Kontraktets folkmängd utgör 12,883 personer, hvartill kommer 4,275 invånare i Linköping, eller tillsammans 17,158 personer.

Hangagud (mythol.). Ett Odens tillnamn, som betyder: de hängdes gud, emedan de åt Oden offrades lemmar upphängdes i träd inom lunder.

Hangelösa, annex till Källby, beläget i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, 1¼ mil O.S.O. från Lidköping, ½ mil från Wenern. Kyrkan är uppbyggd af sten, under okänd tid, och flyttad från sitt fordna ställe, ⅛ mil härifrån, hvilket ännu behålles kyrkogården; den reparerades betydligt 1787. I denna socken märkes följande mindre säterier: *Gategården*, 1 mtl. med underliggande 2¾ hemman. *Öredal* ½ mtl. med underlydande 1¼ hemman samt *Djupedal*, 1⅛ mtl. frälsehemman. Socknen innefattar 16½ mtl. med 720 invånare. Dess areal utgör 5,855 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Hangvar, en socken, med Hall, belägen på Gottland i Forsa ting, Gottlands läns norra fögderi, 3½ mil N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, är uppbyggd år 1218. Här finnes treanne likstenar med runskrift. I denna socken märkes den så kallade *Elingheims kyrka*, uppbyggd 1050; men nu så förfallen, att träd växa inom dess murar. Det är okändt när denna kyrka blef ödelagd. *Kapellshamn*, ¾ mil från Hangvars kyrka, der en stor hafsvik skjuter inåt landet, utgör en god hamn. Här finnes ett kalkbruk, och kalkugnen är byggd som en masugn. På östra sidan om Kapellshamn anträffas korallstränder, hvilka bestå af hvit och grå klapper, och hvarje sten är intet annat än korall. Denna landthamn erhöll 1827 förmåner af fri införsel- och utförsel-handel med lofgifna varor. *Irevik*, hamn. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 13½ med 459 invånare. Dess areal utgör 11,016 tunnl., af hvilka 1,200 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Hangöfjerden, sjöträffning vid. Schoutbynachten Ehrenskiöld, som här varit förlagd med ett blockhus, 4 galerer och 3 skärbåtar, omringades den 27 Juli 1714 af flera Ryska linjeskepp och 115 galerer, hvilka dock först efter tre timmars strid och med en förlust af 4,600 döde och sårade, kunde öfvermanna den ojemförligt ringare Svenska flottan, af hvars besättning, utgörande 900 man, 700 voro döde eller sårade. (Se: *Ehrenskiöld*.)

Hanhals, annex till Kongsbacka, beläget i Fjäre härad af Hallands län, ½ mil S.O. från Kongsbacka. Socknen påminner ännu, ehuru med någon förändring, om namnet af det i fjortonde århundradets krigshistoria märkvärdiga slottet och fästet *Hunehals*. Fästet är jemnadt med jorden, och tom står den öfver djupet lutande klippan, på hvilken fästet fordom stod nära Rolfs-åns utlopp i hafvet. Icke en gång några spridda lemningar deraf erbjuda sig åt den ankommande fornforskaren. Det skall, enligt Hvitfelts berättelse, blifvit anlagdt af konung Eriks mördare år 1287, och var då beläget på ägor, tillhörige Lunds domkyrkogods. Hanhals kyrka, belägen ½ mil från Kongsbacka, har ett ganska högt läge. Hon är byggd af sten och tillbyggdes 1764. Södra kyrkodörren, som är starkt jernbeslagen, skall, enligt en fornsägen, vara upptagen bland ruinerna af Hunehals slott

och blifvit hitförd till kyrkodörr. På Hunehals skall den hafva utgjort sjelfva slottsporten. Vid Rolfs-åns utlopp i hafvet var fordom ett skeppsvarf, der flere mindre fartyg blifvit byggda. Socknen består af $32\frac{3}{4}$ mtl. och har 930 invånare. Dess areal utgör 3,402 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

Han har bitit hufvudet af skammen, och stoppat det i barmen, ett gammalt talesätt, som användes att beteckna en oförskämd person.

Han kom tidigt nog, som hängdes vid ljuse, ett ordspråk hvarmed förstås att olyckan alltid kommer tids nog.

Han måste lägga väl i matsäcken, som vill lefva en annan ut. Med detta ordspråk förstås, att mången för arfvets skull väntar på en annans död, och är sjelf närmare sitt slut än han tror.

Hannas, annex till Hammenhög, beläget i Ingelstads härad, $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Cimbritshamn. Socknen innefattar 9 mtl. med 288 invånare på en areal af 1,365 tunnl., af hvilka 4 äro kärr och sjöar. Adr. Cimbritshamn.

Hannibalsfejden. Så kallades kriget mellan Sverige och Danmark på Norska gränsen år 1644. Benämningen uppstod efter den utmärkte Danske härföraren Sehesteds dopnamn Hannibal, emedan han var den egentliga själen i företagen härstädes och den som ordnade Norska stridskrafterna, så att han dermed icke blott kunde försvara Norrige, utan äfven gå anfallsvis tillväga mot Sverige. Allmogen sammandrog ordet till: *Baltsefejden,* hvilken man ännu hör omtalas på gränsorterna.

Hannäs, annex till Tryserum, beläget i norra Tjust härad af Kalmar län, 7 mil N.N.V. från Westervik, 5 mil S. från Söderköping. Kyrkan, af gråsten, är af obekant ålder, och har målningar i taket. I socknen märkes: *Gräfsäter,* 1 mtl. frälse-säteri. Har fordom tillhört slägten Ribbing och öfvergick sedan till slägten Silfversparre, som ägde det en lång tid. Det tillhör nu frih. J. C. Adelsvärd. *Röhall,* säteri, fråndömdes kronan 1628 och har sedan lydt dels under Winäs och dels under Eds bruk. Socknen består af $25\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,294 invånare. Dess areal utgör 29,276 tunnl., af hvilka 4,780 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Hanokela. Vid denna gård i Finland stod år 1711 en träffning, hvari Svenskarne, under Carl Gustaf Armfelts befäl, slog Ryssarne, som förlorade 7 officerare, 175 man döde, 68 fångar och hvarvid 250 hästar samt ett stort spannmålsförråd eröfrades.

Hans. Så benämnes ofta konung Johan II.

Hans, S:t, kyrka har varit en af Wisby stads förnämsta hufvudkyrkor, uppbyggd år 1130, hvaraf nu endast några få murar återstå. Kyrkan har varit invigd åt jungfru Maria, Johannes döparen och Johannes evangelisten. Dessa helgon hafva, jemte flera, alla haft sina serskildta altaren, och dessutom ett "heliga lekamens" altare, vid hvilket en messa af samma namn sjöngs alla thorsdagar under katholska tiden. Vid denna kyrka ägde äfven det anmärkningsvärda förhållande rum, att hon var den första under reformationstiden, der evangelium rent predikades efter Luthers lära, och i följd deraf själa-messorna med all annan påfvisk vidskepelse aldraförst afskaffades. Detta torde hafva inträffat år 1525, då Lybeckarne hitkommo, för att, enligt konung Fredriks i Danmark tillåtelse, i afbetalning för hafde omkostnader under kriget, några år uppbära inkomsten af landet. Men en Powel Sestedt, höfvidsman på Wisborgs slott, som var ifrig papist, och understöddes i sitt uppsåt af biskop Brask i Linköping, jagade med hugg och slag de Lutherske ur kyrkan. Munkarne i S:t Catharinas kloster, hvilka icke trodde att ordningen skulle så snart komma till dem sjelfva, ansågo denna bragd för en herrlig gerning och antecknade den i sin dagbok. Men deras glädje varade icke länge, ty borgerskapet i staden tog de evangeliska i sitt skydd, samt återställde åt dem genast deras kyrka. S:t Hans kyrka lärer äfven blifvit längst vidmagthållen och begagnad, intill dess hela Wisby stad lades under en församling och S:t Mariæ kyrka.

Hans Rosepol omtalas hafva af Bo Jonsson fått Humlaborgs eller Rumlaborgs län sig anförtrodt, till säkerhet för ett lån af 1,000 mark lödig. Han lofvade dervid riksdrotset trohet och lydnad såsom sin länsherre, i hvars tjenst han skulle, när så påfordrades, infinna sig sjelf tionde, i fullkomlig rustning. Blef han eller någon af hans folk fången i striden, så borde han utlösas af drotset, hvilken skulle äga alla de fångar Hans gjorde. Han skulle i sitt län icke hägna någon som vore Bo Jonssons fiende, skulle af Jönköping uppbära 100 mark penningar och halfva delen af stadens sakören, m. m.

Hansdotter, Christina, är ibland de få litterära fruntimmersnamn, som förekomma i den Svenska medeltiden. Hon har nemligen, tillika med Karin Johnsdotter, författat en: *Gudelika Snillis Väckiare.*

Hansestäderna förbund i Tyskland uppkom egentligen år 1234, då Hamburg ingick förening med inbyggarne i Ditmarschen och Hadeln, till inbördes handelsförsvar. De utöfvade sedermera ett stort inflytande på Sveriges icke blott handel, utan äfven politiska förhållanden ända till konung Gustaf I:s tid, då Sverige fullkomligt lösgjorde sig från beroendet af dem. På samma tid blef deras magt i allmänhet bruten, genom de förändringar verldshandeln undergått, efter upptäckten af Amerika och af sjövägen till Ostindien. Ordet *Hanse* skall betyda *förbund;* enligt andras mening åter betecknar det *myckenhet,* massa. Huru som helst namnet än må förklaras, så betecknades dermed ett förbund till gemensamt skydd för handeln, ingånget emellan Tysklands serskildta vigtigaste handelsstäder. Dessa städer blefvo så mägtiga, att de innehade hela Östersjö-handeln, för att icke tala om deras inflytande på den inre handeln i eget land och deras förbindelser med det södra Europa. De voro, såsom nämndt är, Tyska städer; men upptogo småningom i sin förening sådana äfven

inom Sverige, Danmark och Norrige. Wisby hörde dit, och man har velat påstå, att hanseförbundet ledde sitt ursprung ifrån denna stad. Redan i hedenhös voro Gottländningarne utmärkte för sin handel. Tyske köpmän nedsatte sig sedan på ön och bildade der en förening, hvilken skall till en stor del hafva varit förebilden eller källan för hanseförbundet. Från Wisby stiftades ett stort handelsnederlag i Nowgorod, och hansestäderne banade sig väg till Ryssland. Under sin största välmagt omfattade förbundet 85 städer med mera än 500,000 invånare. Det höll en stark flotta och en här af 12,000 man. I de Svenska städerna voro de till den grad mägtige, att halfva rådet i städerna brukade utgöras af Tyskar. Utom Wisby, som, efter sitt olyckliga krig med Waldemar Atterdag i Danmark år 1361, sjönk ifrån sin förra storhet, var Lybeck den stad, hvilken isynnerhet beherrskade den Svenska handeln. Sveriges förhållande till hansestäderna blir således i hufvudsaken Sveriges förhållande till Lybeck. Redan Birger Jarl gaf denna stad handelsfriheter i Sverige, och vid detta tillfälle åberopades dylika af ännu äldre datum. Lybeck och de öfriga förbundsstäderna ägde rätt att tullfritt införa sina varor, färdas med dem äfven inuti landet, och deras köpmän kunde nedsätta sig i Sverige och lefva under Svensk lag. Desse Tyskar innehade Stockholm i flera år, sedan det öfriga Sverige hyllat drottning Margaretha, och utöfvade då ett blodigt tyranni öfver den Svenska befolkningen i hufvudstaden. De kallades vid detta tillfälle Hättebröder; men Fetaliebröder den del af hansestädernas köpmän, hvilka höllo skepp i Stockholms farvatten, för att tillföra staden lifsmedel. Hansestädernas friheter ledo ingen inskränkning före Gustaf I:s tid; också kändes deras handelsvälde aldrig så tryckande. Dels var nemligen Sverige icke i tillfälle att sjelf förse sig med sina behof, ännu mindre att mäta sig med deras flottor, dels voro de en välkommen bundsförvandt emot Danmark. Detta rikes konungar ledo af dem föga mindre än Sverige, och sökte bereda sitt folk tillfälle till en friare handel. Städerna begagnade då Sveriges hat emot Danmark, att hejda Danska konungarnes planer. På detta sätt uppkom Svante Stures förbund med hansestäderna 1510, och samma orsak beväpnade äfven Lybeck till Gustaf Wasas bistånd. Det kan icke nekas att deras vänskap, vid det förra tillfället, beredde Sverige en icke obetydlig fördel. Hemming Gadd intog Kalmar med deras biträde, hvilken stad han svårligen kunnat instänga från sjösidan, utan i förening med dem. Deras förbund med Gustaf Wasa var af mindre vigt. Hufvudsaken dervid blef den, att Lybeck icke utlemnade honom då han, flyende, kommit till deras stad. För öfrigt var hjelpen mindre betydlig, och lemnades blott mot dryg betalning. Lybecks intresse var blott, att sätta Sverige emot Danmark, mera till skrämskott än till Sveriges fullkomliga befrielse. Derföre vägrade Lybecks sjöfolk att angripa Norrby, då han uppehölls af motvind utanför Stockholm 1522 och hans flotta lätt kunnat förstöras. De vägrade att låna Gustaf Wasa blott tvänne kanoner, ehuru han bjöd dem två fasta slott i pant. Krigets förlängande var deras önskan, för att så mycket längre söndra de nordiska magterna, och förvärfva sig stora penningefordringar af Sverige. De framträdde, efter slutadt krig, med sådana, hvilkas tillfredsställande kostade Gustaf Wasa stora bekymmer och Svenska folket svåra ansträngningar. För att betala dessa användes kyrkoklockorna, hvaraf uppstod ett uppror, som kostade upphofsmännen deras lif. Gustaf I kunde icke afslå Lybecks fordringar; men sträfvade under tiden att göra sig oberoende af dem. Sedan skulden omsider var betald, vägrade han att förnya deras privilegier, och förhållandet blef sedermera fiendtligt. Lybeck sökte, ehuru fåfängt, att uppvigla Svante Sture emot konung Gustaf; det stämplade emot hans lif, det försvarade Christian II:s fördelar i den s. k. grefvefejden i Danmark, eller, rättare sagdt, begagnade hans namn. Det arfföljds-krig, som deraf uppstod, var i sjelfva verket ett krig emellan Sverige och konung Christian III i Danmark emot Lybeck. Staden påstod, att dess fordran ej blifvit till fullo betald; Gustaf åter att han betalt den; men sändebuden förskingrat penningarne. Kriget slutade till Sveriges fördel och Lybeck förlorade tullfriheten. Dessa strider emellan Gustaf Wasa och Lybeck utgöra brytningen i Sveriges förhållande till hansestäderna. De återvunno aldrig sitt insteg i vår handel. Den tid var kommen, då en sjelfständig Svensk handel skulle börja drifvas och Gustaf I är skaparen deraf. Lybeck var väl ännu mägtigt nog, att uppträda såsom krigande magt i Norden; men dock med mindre styrka än förut. Det var ibland Erik XIV:s fiender, ehuru ej så farligt, som Danmark. I Stettinska fördraget 1570 erhöll Lybeck löfte om ersättning för gamla fordringar; men detta löfte blef icke uppfyldt. Hanseförbundet upplöstes år 1638.

Hans Italienare, en öfversättning af mannens verkliga namn, **Giovanni Battista**, en Italiensk byggmästare, som Gustaf I införskref, och hvilken han begagnade vid byggandet af flera slott. Bland dessa omtalas Upsala, Borgholms, Gripsholms och Wadstena, hvilket sistnämnda fullbordades af Bulgrim och Jakob Wee.

Hans Johansson, en naturlig son till hertig Johan, Johan III:s son med Gunnila Bjelke. Moderns namn är obekant. Troligen var hon af ringa härkomst, emedan sonen i ungdomen hölls som smådräng eller page hos sin fader. Denne ihågkom honom likväl i sitt testamente. Hans öfriga lefnadsomständigheter äro ej kända.

Han skickar sig, som ko i kragstöflor, ett talesätt, hvarmed man betecknar, att en person bär sig oskickligt åt.

Hans Olofson, borgmästare, har författat *En rimmad relation om Christian II:s tyrani*, hvilken utkom i Stockholm 1644. Han fullbordade dessutom Skyttes skrift: *Kort förklaring eller utläggning på Sveriges Stadzlag.*

Hanson, Anders Johan, hofmålare och ledamot af målare-akademien, född i Skåne 1770, död

i Stockholm år 1833, sysselsatte sig förnämligast med att kopiera andra mästares arbeten eller att restaurera äldre kompositioner, och har i detta fall gjort sig mycken förtjenst.

Hans räf biter icke min gås, ett talesätt, hvarmed man tillkännagifver sig vilja möta list med list.

Hansson, Peder, till Hvalstad, blef år 1602 ståthållare på Nyslott och i dess län. Vid Carl IX:s andra gemåls, Christinas, kröning år 1607, var han en af dem, som buro kröningshimmelen öfver drottningen.

Hansson, Jöns, vanligen kallad *Jöns Papista*, blef år 1616, jemte några andra, öfverbevist om förbuden brefvexling med den fördrifna grenen af Wasahuset, samt att hafva infördt och kringspridt flera smädeskrifter mot Carl IX och Gustaf II Adolf. Af desse och deras anhängare blef äfven Johan Messenius angifven som delaktig i nämnde stämplingar, och att han genom Jöns Papista trenne särskildta gånger haft bud till Polska Wasarne. Messenius påstod, att han blott genom nämnde person sökt till Sverige återbekomma flera historiska skrifter, dem biskop Brask vid sin flykt medfört till Danzig.

Hansson, Magnus, kapiten vid amiralitetet, R. S. O. Om honom berättas, att då Gustaf III, natten före revolutionen, besökte amiralitetsvakten, skjöt någon beställsam person igen dörren med sådan häftighet, att den gick i lås och ej kunde öppas. "Konungen gaf nu Hansson en genomträngande blick. Denne, som intogs af harm att blifva misskänd af sin konung, gaf dörren en så våldsam stöt, att den gick i stycken. Konungen gaf honom med en annan blick en nådig upprättelse."

Hanstavik, en egendom i Telge socken af Stockholms län, har i senare tider ömsom tillhört grefliga Taubeska samt Hildebrandska slägterna. År 1799 afbrändes manbyggningen med alla gamla handlingar, jemte då varande ägarens, vice presidenten Stjerngranats bibliothek. Kommerserådet Reimers, hvilken, till sin död år 1811, innehade egendomen, byggde ett vackert växthus af sten. Parken är tillökt af nuvarande ägaren, kammarrådet Dufva.

Hanström, Svante Peter, provincial-medikus i Wimmerby distrikt af Kalmar län, född 1780, promoverad 1813, har utgifvit åtskilliga medicinska skrifter och afhandlingar, tryckta i läkaresällskapets handlingar.

Han åker icke illa, som vända kan, ett talesätt, hvarmed förstås en klok och försigtig menniska.

Hanåsen skog. Se: *Högsby* socken.

Han är alltid god, som gången fyller, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att den som bjuder på något, den får allt vänner.

Han är intet svinen lik, som är de sina lik, ett gammalt ordspråk, hvarmed uttryckes: den som brås på sin far, urartar ej från slägten.

Han är intet så galen, som hufvudet är ludet, ett gammalt ordspråk liktydigt med: han är icke så dum, som han ser ut att vara det.

Hanö, en ö i Östersjön utanför Sölfvitsborg. År 1810, då en stor del af Engelska handeln gick öfver Sverige, var den ganska mycket besökt; men nu tjenar den om sommaren endast till vistelseort för fiskare, och är betesplats för hästar, kor och får, af hvilka de sistnämnda lefva der både sommar och vinter. Ön håller 1 mil i omkrets och är omkransad af tät löfskog.

Haparanda (egentligen: **Happaranta**), stapelstad vid Bottniska viken och på vestra sidan af Torneå-elf invid gränsen emot Ryssland, 115 mil N.N.O. från Stockholm, är Sveriges nordligaste och yngsta stad, emedan den, grundlagd 1812, var köping intill d. 10 Dec. 1842, då dess stapelstads-rättigheter utfärdades. Staden saknar likväl bequämt hamnställe på närmare håll än 1 mils afstånd. Folkmängden är omkring 400 personer. Handtverkerierna äro fullt jemförliga med Piteå och Luleå städers. Handeln och sjöfarten utgöra den hufvudsakliga grund, hvarpå stadens bestånd hvilar. Uti Kalix socknar, Neder-Torneå, Carl Gustafs och Öfver-Torneå församlingar samt Juckasjerfvi och Enonteckis lappmarker uppköpa stadens handlande de hufvudsakligaste utförsels-artiklarne, hvilka bestå af tjära, pelsverk och betydliga viktualievaror, såsom smör, talg och lax, de der sedermera utskeppas till det mesta på Stockholm. En del införselvaror återhemtas och derifrån; men större delen deraf tages direkte från utländska platser. Sjöfarten motsvarar handelns behof och drifves på både in- och utländska orter med 6 fartyg, om tillsammans 439 läster. Här finnes lärdomsskola, apothek och postkontor.

Happ, från det Engelska *hap*, betyder *stump, händelse, tillfällighet*. Deraf *happa sig* eller *hampa sig*. Ordet *oförhappandes* torde deremot böra härledas från *hoppas*.

Har (mythol.), ett namn som Oden tog sig, då han för konung Gylfe förklarade det förnämsta innehållet af Asarnes gudalära.

Hara, Erik, blef år 1606 fogde på Tavastehus, sedan ståthållare på Uleåborg och Kajaneborg, samt öfver hela Österbotten. Han torde hafva något strängt förfarit emot Johan Messenius under dennes fängelsetid derstädes, emedan denne i sitt qväde säger derom:

"Ståthållaren Erik Hara
Red mig värre än en mara."

Hans son, öfversten **Rasmus Hara,** till Maitila, upphöjdes år 1639 i adligt stånd; men lärer förmodligen aldrig blifvit introducerad, emedan han stupade i slaget vid Leipzig år 1642.

Haracker, en socken, belägen i Norrbo härad af Westmanlands län, Fernebo kontrakt af Westerås stift, 2 mil N. från Westerås. Socknen är redan nämnd 1288 uti ett bytesbref af biskopen i Westerås, Peter Olofsson. Kyrkan är mycket gammal och byggd af det byte, som biskop Kettil fick i slaget mot konung Christian I år 1464 (se *Helleskog*). Den tillbyggdes år 1796. På 1750-talet har man anmärkt styckegluggar i kyrkogårdsmuren, förmodligen nyttjade i ofvannämnde slag; men hvilka numera ej äro synliga. Här märkes:

Hällskog, eller *Hällebyns* skog (se det förra ordet), *Svand* säteri och stångjernsbruk samt *Fröslunda* säteri (se dessa ord). *Almunda*, skolmästare-boställe. Sekreteraren och skolmästaren Groth har här anlagt åtskilliga planteringar, humlegård och trädskola. *Boda* eller *Ölkanneboda*, $\frac{1}{4}$ mtl. purt säteri. *Kättsta*, 1 mtl. Direktören Abr. Hedman anlade här på 1730-talet en stor linnefabrik och innehade egendomen ännu på 1750-talet, hvarefter fabriken nedlades. *Haracker's qvarnar* tillhöra ägarne af Skultuna bruk i Skultuna socken. Man har här i socknen anmärkt den s. k. *Pukstenen*, hvilken ännu förvarar minnet af slaget emellan Erik Puke och Carl Knutsson, och berättas fått sitt namn deraf, att Puke, sedan han förlorat förutnämnde slag, gömt sig under stenen; men blifvit tillfångatagen af Carl Knutsson. Lemningar af en skans finnas på en klippa på Åkerby ägor utmed Göttorpet. Denna skans lärer förmodligen blifvit nyttjad vid ofvannämnde och flere andra inhemska oroligheter. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 33$\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,300 invånare. Dess areal utgör 14,835 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Harald, konung i England, son af Edvard och Guda (se detta ord).

Harald kallas i ett dombref af 1355 under-lagmannen i Wermland, och man har af honom ett stadfästelsebref af konung Erik för Warnhems kloster på godset Ampe, jemte dess fiskvatten. Han har bevittnat det tillika med riddaren Anund Sture och domprosten Carl i Skara. Man vill göra honom till stamfader för Soopiska slägten.

Harald I Hårfager, en af de utmärktaste konungar i Norrige, son till Halfdan III Svarte (se detta ord), blef, enligt Sh. Rosenhane, omkring 854, enligt andra uppgifter år 898, ensam konung, hvars efterkommande regerade i Norrige till 1319, då den siste prinsen af Ynglinga-ätten, Hakon V Magnusson, afsomnade. Harald uppehöll sig, då hans fader dog, på Dovrefjell, samt hade redan i flere slagtningar visat mycken tapperhet och utmärkta egenskaper. Kärleken gjorde honom till eröfrare. Han hade erbjudit sin hand åt Gyda, en Dansk konungadotter; men den stolta prinsessan svarade Haralds sändebud, att hon icke ville blifva hans maka, förrän han vore herre öfver hela Norrige. Harald svor då, att han icke skulle klippa eller kamma sitt hår, förrän Gydas önskan vore uppfylld, och tio år derefter var han herre öfver hela sitt fädernesland. Hans hår hade emellertid blifvit mycket långt och emedan han icke skötte det, fick det ett ytterst oborstadt utseende, hvarföre han erhöll binamnet *Harald Lufva*. Sedan han åter började vårda det, blef det utmärkt vackert, och han kallades deraf Harald Hårfager. Harald skall hafva dött år 938, sedan han genom visa lagar och handelns uppmuntran försatt sitt rike i ett blomstrande tillstånd.

Harald Hildetan, stridens tand eller stridsman, son till Ivar Widfamnes dotter, Audur, ärfde sin morfaders vidsträckta länder; men vistades för det mesta i Danmark, och upptog till medregenter i Sverige först sin halfbroder Randver, sedan, efter dennes död, hans son Sigurd Ring. Han var icke en vild krigare, utan en hjelte, hvilken förde krig blott då det behöfdes, och då med tapperhet och skicklighet; men som älskade freden och öfvade dess dygder. Han var en vis, mensklig och välsinnad regent; men hade det i åtskilligas ögon oförlåtliga felet, att lefva för länge, hvarigenom intet fält blef öppnadt för tidens stridslust och plundringsbegär. Det gick slutligen så långt, att hans tjenare sökte qväfva honom i ett bad. Då den gamle konungen, hvilken regerat i 50 år, märkte detta, ville han göra ett ärofullt slut på sin ärofulla lefnad, och stämde derföre sin brorson, Sigurd Ring, till strid på det rum och den tid denne ville utsätta. Sigurd föreslog då Bråvalla hed i Sverige, och man rustade sig å ömse sidor till ett fältslag, hvilket blef det största Nordens häfder känna, och hvartill de mest berömde stridsmän och sköldmör samlades från alla länder kring Östersjön och Nordsjön. Haralds flotta var så talrik, att hon betäckte Öresunds hela vattenrymd emellan Seland och Skånska kusten, så att man på de tätt hopträngda skeppen kunde gå som på en brygga emellan Seland och Skanör. Äfven Svenskarnes och Norrmännens styrka var icke mindre, och uppgafs till 2,500 skepp. (Se vidare: *Bråvalla hed*, i Östergöthland.)

Harald Länsman var en af anförarne för en upprorisk bondhop, som, efter Dackefejdens slut, uppehöll sig vid Husby, nära Kalmar. En fogde, vid namn Nils Svensson, skickades från Kalmar att dagtinga med dem; men de mördade honom. Då gjorde Jakob Bagge ett utfall från slottet, och tvang både bönderne och deras anförare att öfvergå på konungens sida; men länsmannen i Högsby, Harald, hvilken satte sig deremot, blef halshuggen.

Harald Sigurdsson, Olof den heliges halfbroder, tog sin tillflykt till Sverige, efter slaget vid Sticklarstad, reste derifrån till Konstantinopel, ingick bland Wäringarne, förvärfvade stora rikedomar, begaf sig med dem till Ryssland, gifte sig der med Jaroslaws och Svenska prinsessan Ingegierds dotter, Elisabeth, och blef slutligen konung i Norrige. (Se vidare: *Einar Tambarskielfver*.)

Harald Skrång, en Dansk, hvilken de upproriske bönderne i Skåne begärde till sin konung, dels för hans resliga växt, hvilken förskaffade honom tillnamnet *Skrång*, dels för hans slägtskap med Danska konungahuset. Birger Jarl lät honom således samla något krigsfolk i Sverige; men han blef slagen af biskop Absalon, och återvände till Sverige, der han tros vara begrafven icke långt ifrån Svingarns kyrka vid Ingberg, hvarest en hög kulle af landtfolket ännu kallas Haralds hög.

Haraldsmåla egendom i Ryssby socken af Kalmar län, består, med underlydande i nämnde och Ålems socknar, af 5 hela oförmedlade mtl.; tillhörde den som stor musikus bekante kongl. hofintendenten och kapellmästaren Joh. H. Roman, som dog här d. 20 Nov. 1758. Gården är väl odlad och har ett angenämt läge.

Haraldsson, Carl, riddare, var lagman i Wermland under konung Magnus Ladulås tid, och har utgifvit ett dombref, att "godset Fialscapem hört och böra skall under biskopen i Skara."

Haraldsson, Magnus, den siste katholske biskopen i Skara, af den gamla Wånga-slägten, blef biskop derstädes efter Slaghöks flykt och i sådan egenskap bekräftad af Gustaf I. Icke desto mindre visade han mycken oginhet både mot konungen och reformationen, och inlät sig i en sammangaddning, den några Westgöthske adelsmän anlagt år 1529. Då företaget misslyckades, flydde han först till Helsingborg, sedan till Tyskland, följde Christiern till Norrige år 1531, blef der fången tillika med honom, skickad till Köpenhamn och sedan förvist ur Danmark. Han uppehöll sig derefter i Meklenburg, och stämplade så mycket ondt han kunde emot Sverige, samt dog derstädes efter år 1550. När han flydde från sitt stift, medförde han sin broder, **Bengt Haraldsson** till Wånga, som efterlemnade två späda söner, om hvilkas uppfostran konung Gustaf tog vård. Den ene af desse, **Johan**, blef kyrkoherde, först i Säderstad, sedan i Fägerhed, och en stamfader för Strömfelt- och Fegre-slägterna; men den andre, **Harald**, gick in i verldsliga ståndet och blef stamfader för Appelbomska och andra slägter.

Harbo, en socken, belägen i Upland, till en del i Norunda härad af Upsala län, till en del i Wåla härad af Westmanlands län, Norra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, 6 ¾ mil N.O. från Westerås, 3 ¼ mil N.O. från Sala. Här märkes *Harbonäs*, 1 mtl. säteri. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 1,196 invånare. Den innefattar 50 ¾ mtl. och har en areal af 31,382 tunnl., af hvilka 3,200 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Harbo-sjön eller **Temnarn**, den största sjö i Upland, näst Mälaren. I Harbo vik fanns 1589 en handelsplats.

Harbroholm, en egendom i Edbo socken af Stockholms län. Se nämnde socken.

Hardeberga, en socken med Sandby, belägen i Torna härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, ¾ mil Ö. från Lund. Här märkes: *Hardeberga* säteri, 1 mtl. *Arendala*, en af hela byhemmet sammanslagen gård under ett bruk, äges af H. Zickerman. Socknen är ett regalt pastorat af 2 klassen och prebende till filosofiska fakulteten i Lund. Den innefattar 11 ⅝ mtl. och har 625 invånare. Dess areal utgör 3,726 tunnl., af hvilka 96 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Hardemo, ett härad i Nerikes län, innefattar tvenne socknar, nemligen Hardemo och Kräklinge, hvilka utgöra 93 ½ mtl. med 1,543 invånare. Spannmålsodling och boskapsskötsel utgöra inbyggarnes förnämsta näringsfång. Skogstillgången är i allmänhet ringa. Märkligaste ställena äro säterierna *Falkenå* och *Skoftesta*. Detta härad bör till fögderiet Vester-Nerike och utgör i förening med häraderna Edsberg, Grimsten, Kumla, Leke bergslag och Sundbo en domsaga. Häradets areal utgör 17,566 tunnland, af hvilka 400 äro sjöar och kärr.

Hardemo, en socken, belägen i Hardemo härad af Nerikes län, Kumla kontrakt af Strengnäs stift, 2 ¼ mil S.V. från Örebro. Den s. k. Öja fjerding i socknen hör till Grimstens härad. Kyrkan är byggd af sten år 1766; i sakristian förvaras Olof den heliges bild. Kyrkan har ett vackert läge på en mo, hvaraf man förmodar att socknen fått sitt namn Hardemo, hvilket af allmogen är förbytt i Hallme (*Här* betyder hög). Nära kyrkan stå spannmålsmagasinet och skolhuset, det senare bygdt år 1808. Skolan är donerad af aflidne brukspatron Lundmark, medelst testamente af 3,000 R:dr B:ko. Han har äfven stiftat en invalidkassa härstädes. *Hardemo-åsen* delar socknen i tvenne delar, på hvilkas båda sidor små vattendrag stryka fram. *Wänsbäcken* på den östra sidan har sin upprinnelse från en källa på Nålberga ägor, kallad *Wänskällan*. Denna källa, öppen hela vintern, är belägen under en skyhög gran, i ett temligen stort träsk, och är ännu ett föremål för fabelaktiga berättelser. *Brandåsa-ån* eller *Bäcken* på vestra sidan, får sitt vatten ifrån en källa, som uppväller ur hårda sandbacken under en gran på allmänningen, ej långt ifrån Sumpen i Wiby, hvarföre den i början kallades *Sumpabäck*. Norr ut ifrån kyrkan uppväller *S:t Olofs källa*, hvilken äger det klaraste och bästa vatten man någonsin torde anträffa. En sägen är, att konung Olof den helige af Norrige här emottagit det heliga dopet. Sydvest ifrån denna källa, men närmare kyrkan, upprinna tvenne andra källor, den ena med mineraliskt, den andra med sött vatten. Här inträffar det märkvärdiga förhållande, att begge ådrorna till så olika vatten äro hvarandra så nära, att man, i trots af tvenne serskildta laggtunnor, tror sig se blott en enda källa; också sammanflyta de ofvantill, men den enas vatten har ingen gemenskap med den andras. Mineralkällan, som skall vara af god halt, har fordom varit besökt med nytta emot gikt, och kallad *Hardemo helsobrunn*. Bredvid dessa finnas flera mindre källor, och en gungande vall visar tecken till flera. *Skarby sjö*, omkring ½ mil lång och på några ställen öfver ¼ mil bred, gränsar intill Öja fjerding. Denna sjö är fiskrik och derur flyter *Wia å*, hvilken till någon del utgör socknens gräns, den hon likväl sedan lemnar för att drifva Wia qvarnar. Något norr om S:t Olofs källa ligger en höjd, kallad *Sigtruds-* eller *Sigtrygs-borg*. Konung Olof den helige af Norrige skall hafva bott uti ett fordom der beläget slott, tillhörigt jarlen Sigtryg, som förmodas hafva ägt och bebott Skyberga hemman, hvilket då skall haft namn af Sigtrygsberg, hvarom endast traditionen lemnar kunskap. Der lärer ännu finnas spår af djupa hvalf, hvilka utgöra, ehuru igenrasade, icke obetydliga fornlemningar. Dessutom finnas här flera ättehögar och ibland dem *Thorshögen*, nära Skyberga, samt *Berga backar*. Uti Öja mosse ligger en lång sandbank, kallad *Hullings-åsen;* man gissar att här varit någon byggnad, ehuru deraf nu icke återstå spår. Vidare märkes här *Mårsta*, 1 mtl. frälse, samt *Hulunda*, ½ mtl., som förmodas hafva varit kungagård med namnet *Helgeö*, det äld-

sta kända, sedermera äfven *Hulenö* och *Hulö*, sås som det äfven nu kallas, förbytt till Hulunda. Socknen hör till 2 kl. konsist. och innefattar 42 mtl. med 1,473 invånare. Dess areal utgör 10,322 tunnl., af hvilka 2,246 höra till Grimstens härad och 120 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Hardtman, Johan, provincial-läkare i Roslagen och assessor i kollegium medikum, född år 1758, död år 1826, blef stabsmedikus vid hären i Finland 1788; men föll i Augusti månad s. å., vid en rekognoscering, i Rysk fångenskap, der han qvarhölls till krigets slut. Han var, särdeles i yngre åren, en utmärkt vacker karl och således isynnerhet anlitad af damerna. En sjuk fru skall hafva yttrat: "Man kan just bli frisk, så snart man får se doktor Hardtman." En gång på 1780-talet kom han i en häftig ordvexling med assessor Svenson, hvilken körde ut honom ur sin kammare, och sade, att han icke ville vara i samma rum med honom. Då ropade H. i förstugan: "Till din harm skall du en gång få se mig sitta bredvid dig vid collegii medici bord." Hans hotelse gick också i fullbordan.

Hare (Lepus borealis), ett till ordningen gnagare hörande däggdjur, af omkring 2 fots längd, med äggformigt, ofvan kullrigt, nedåtböjdt, på sidorna hoptryckt hufvud, trubbig och kullrig nos, med många längre och kortare morrhår, samt fem dylika kortare i en rad öfver hvardera ögonen, hvilka äro temligen starkt framstående, gulbruna med svarta radial-linjer; munnen liten; läpparne på insidan ludna och den öfre klufven upp till näsan; öronen långa, aflångt äggformiga; halsen kort; kroppen långsträckt; frambenen kortare än bakbenen; svansen mycket kort och yfvig; fällen tät, mjuk och fin, bestående af tre slags hår. Färgen omvexlar efter olika årstider och vistelse-ort. Sommardrägten är i allmänhet ofvan grå, ljusare i de nordligare och mörkare i de sydligare landskaperna, under hvit; vinterdrägten i de norra landskaperna fullkomligt hvit, i de södra gråhvit. Han lefver öfverallt i riket, men ej sydligare än Skåne, ty de harar som förekomma i Danmark, Tyskland och äfven sydligare Europeiska länder, äro af en annan art. Han vistas så väl i skogar som på slätter, och döljer sig om sommaren isynnerhet uti sädesåkrar, de öfriga årstiderna emellan stenar, tufvor och små buskar, vid hvilka han merendels gräfver sig en aflång håla, hvaruti han nätt och jemnt rymmes. Uti dessa gömsleu tillbringar han hela dagen om sommaren, med hufvudet vändt åt norr, om vintern vändt åt söder, och sofver som det påstås med ögonen öppna; ty han är mycket rädd och flyr för det ringaste buller. Innan han beger sig till sitt gömställe, eller som det kallas sätter sig, går han rakt förbi det på något afstånd, vänder derpå om i samma spår och gör derefter några långa afsprång till lägerstället, hvarigenom han försvårar sitt upptäckande af hundar och andra rofdjur, hvilka förfölja honom på spåren; och om han har tillräckligt försprång begagnar han äfven samma sätt då han drifves af stöfvare. Harens lopp, som utgöres af långa språng, är temligen hastigt och är hans enda räddningsmedel. Synen är svag; men lukt och hörsel fina. Fångad, såsom mycket liten unge, blir han temligen, dock ej fullkomligt tam. Hans födoämnen bestå af åtskilliga saftiga växter, gröesäd, gräs och rötter, äfvensom om vintern af bark och knoppar, särdeles af asp, sälg och pil, i fall han ej kan komma åt grönrågen på åkrarne, å hvilka han annars gör betydlig skada. Redan i Februari månad börja de, åtminstone i de sydliga landskaperna, att para sig, eller som det kallas ramla. Honan går drägtig 30—31 dagar, och sätter 3—5 ungar, hvilka däggas i 20 dagar. Haren föder vanligen tre kullar om året. Dess kött utgör en sund och smaklig föda, håren användas till hattar, och vinterfällen äfven såsom foderverk, i följd hvaraf hans skinn utgör en ej obetydlig handelsartikel. För erhållande af dessa jagas och fångas haren på åtskilliga sätt, nemligen dels med stöfvare, hvarvid haren under drifningen bugtar, så att jägaren kan ställa sig i håll på en plats, der han af skallet kan sluta till att haren skall gå fram, merendels vid någon väg, gångstig, grind eller kolbotten, och der han således kan skjutas under språnget. Detta kallas stöfvarjagt. Eller ock hetsas han på slättbygden med vindthundar, som upphinna och gripa honom i språnget; hetsjagt. Om vintern spåras han då snö nyss fallit och skjutes antingen på sitt läger, på sätet, eller uppdrifven derifrån af medhafda stöfvare, på samma sätt som vid stöfvarjagt, enär han stundom är svår att komma inom skotthåll på sätet, emedan han, såsom det benämnes, sitter olika hårdt, särdeles under parningstiden i mycket stark köld, samt morgon och afton. Fångas, isynnerhet i de norra landskaperna, med snaror af förut glödgad jerntråd, hvilka uppsättas på de ställen der haren har sin gång, äfvensom med s. k. *Lemmar* och *Stockar*. (Se dessa ord.)

Harekål, tomtört (Lapsana communis), en årlig växt; förekommer allmänt som ogräs i trädgårdar och på åkrar, likväl ej i de nordliga landskaperna. Bladen kunna användas såsom sallat och i soppor.

Harekällan, en helsobrunn i Foutskäls socken af Westergöthland, hvars vatten skall likna det vid Loka.

Hareris, knagel (Spartium scoparium), en buske som växer på flygsandsfälten i Skåne, Halland och Bohuslän, äfven sparsamt på öar i Wenern och i Småland, samt är en af de tjenligaste växter, hvilka odlas för att hämma flygsandens förödelser.

Harestad, annex till Thorsby, beläget i Inlands södra härad af Bohus län, Elfsyssels södra kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil V.S.V. från Kongelf, vid hafvet, 3 mil från Götheborg. Harestads kyrka, fordom jemte socknen kallad *Harundarstaf*, är märkvärdig för sin höga ålder och sin utomordentliga litenhet. Der förvaras ännu ifrån katholska tiden S:t Olofs bild, samt ett i ek skuret altarskåp, i hvars midt man ser madonnan med den döde försonaren på sina knän. Här märkes: *Korseberg*, hvilket, under namnet *Rossaberg*, erhållit historisk märkvärdighet för det stora och vigtiga

mötet, som här hölls midsommardagen 1257, emellan konungarne Magnus Hakonsson i Norrige och Waldemar Birgersson i Sverige å ena, samt den senares broder Magnus Ladulås å andra sidan, och hvilket möte bivistades af en lysande samling af furstar och ädlingar ifrån hela Norden (se vidare *Kersberg*). Socknen innefattar 21 $\frac{3}{8}$ mtl. med 856 invånare. Dess areal utgör 3,842 tunnl., af hvilka 150 äro sjöar och kärr. Adr. Kongelf.

Harfvedraget kallas en lång, i dagen liggande qvartsgång uti bergen på gården Husebys utmark, i Morlanda socken på Oroust. Sägnen härom är, att Necken en gång uppstigit på stranden i skepnad af en hvit häst, och blifvit fångad af en bonde, förmedelst en signad grimma. Bonden plågade sin fånge på allt upptänkligt sätt, till dess den heliga grimman en vacker dag föll af, medan Necken gick för harfven. Befriad från den mägtiga fjättern satte Necken af i fyrsprång till hafvet, och släpade efter sig harfven, hvilken då skall hafva åstadkommit berörda hvita rand i berget.

Harfvefeldt, Erik, född i Atmars socken i Medelpad år 1785 och död i Stockholm d. 18 Jan. 1834, var son till en rotebåtsman, Olof Ström, hvilken dog då sonen endast uppnått fem års ålder. Gossen råkade likväl vinna uppmärksamhet hos en ung prestman Ahlner, och sedan hos församlingens kyrkoherde doktor Dillner, och sattes derigenom i tillfälle att börja sina studier, samt derefter genom lyckligare lottade kamraters biträde att fortsätta dem; tog magistergraden 1815 och blef 1818 professor i mathematiken vid läroverket å Marieberg, hvarmed han fortfor till kort före sin död. Ledamot af vetenskaps-akademien. Har utgifvit en elementarkurs i mathematiken, hvilken afhjelpte ett länge kändt behof af en sådan lärobok, och öfversatte Legendres geometriens elementer, samt plan och sferisk trigonometri.

Harg, en socken, belägen i Frösåkers härad af Stockholms län, Olands och Frösåkers förenade kontrakt af Upsala stift, 1 mil S. från Östhammar, vid Saltsjön. Här märkes: *Harg*, säteri och bruk (se detta ord); *Björksta* grufva upptäcktes 1664, efter en skogseld, af en bonde. Brytningen upphörde 1693; men började ånyo 1708, löste likväl ej mödan. *Hjukepuns* och *Nygrufvan*, straxt bredvid, upptäcktes 1711, och brötos från 1727 till 1802, då den måste öfvergifvas, flera tusende lass fingnistrig, svartblå och refraktorisk malm om 60 proc. *Gråsätra* grufva (se detta ord). Ättehögar finnas vid Marka, Söderharg, Löfhamra och Malsätra, samt äfven runstenar på några ställen. Socknen hör till 3 kl. patronela pastorat. Patronat-rätten åtföljer Hargs bruk. Socknen består af 47 mtl. och har 2,006 invånare. Dess areal utgör 40,968 tunnl., af hvilka 2,200 äro sjöar och kärr. Adr. Östhammar.

Harg, säteri och jernbruk i landskapet Upland, Hargs socken af Stockholms län, består af 6$\frac{1}{2}$ mtl. Säteriet byggdes 1638 af landshöfdingen Hans Kyle, och tillhörde sedermera slägterna Stenbock och Broman. År 1688 anlades bruket af grefve C. O. Stenbock, genom Isak Mechey. Sedan år 1731 har det tillhört friherrliga slägten Oxenstjerne. Det är egentligen landshöfdingen frih. Oxenstjerna, ägare 1731, som bildat Hargs bruksegendom, och tillköpt flera betydliga säterier, såsom *Bassvik* i Knuthy och *Christinehohna* i Lohärads socken. På 1730-talet förvärfvades dessutom full ägande-rätt till *Björsta* grufva i Hargs socken, hvilken länge hade rik tillgång på jernmalm af samma godhet som Dannemora grufvors. Den nedlades år 1802; men har i senare tider åter börjat bearbetas. *Hilleviks* masugn i Gestrikland tillköptes år 1750 i stället för den då nedlagda *Stockby* masugn. Bruket uppbrändes 1719 af Ryssarne. Det har för närvarande 4 härdar och 3,000 skepp:d priv. årligt smide, af hvilket det s. k. högre frälse-smidet utgör 940 skepp:d 8 lisp:d 5 marker, allt af eget tackjern. Hammarskatten är 20 skepp:d 19 lisp:d 2 marker. Skeppar på Stockholm. Ägare: frih. C. G. Oxenstjerna, som har patronat-rätt till Hargs socken.

Harg, säteri om 3$\frac{1}{4}$ mtl., i Kisa socken af Östergöthland, har en utmärkt stor trädgårdsanläggning samt stor mangårdsbyggnad. Här märkas flera fornlemningar, och skall fordom äfven varit offerställe vid Harg.

Harg, Vestra, en socken, belägen i Wifolka härad af Östergöthlands län, Wifolka och Walkebo förenade kontrakt af Linköpings stift, 2$\frac{3}{4}$ mil S.V. från Linköping. Vid kyrkan, på en vacker höjd vid Hargsjön, har i hedendomen funnits ett offerställe; hon är byggd af gråsten, tillbyggd 1689, ombyggd åren 1814 och 1815; man förmodar att den först blifvit invigd åt S:t Olof. I socknen märkes: *Bo* frälse-säteri (se detta ord); *Spellinge* eller *Spellingetomta*, $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, med qvarn, såg och tegelbruk. Har tillhört slägterna Ulfsparre, Hummelhjelm, Lejonhufvud, m. fl. *Svaneholm*, på en holme i Kilarpe-sjön, skall hafva varit kungasäte, den tid Östergöthland hade serskildta konungar. Man har efter detta slott anmärkt lemningar, bestående af ett rundt torn. En 200 famnar lång stenbro har fordom förenat slottsplatsen och gården *Borg*. Slottets sista innehafvare skall hafva varit en näskonung Asmund Garp, hvaraf det af allmogen kallas *Garpe-slott*, och en äng, icke långt derifrån, *Asmunds-ängen*. Bland de många små insjöarne i socknen äro *Hargsjön* och *Kilarpsjön* de största. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 34$\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,592 invånare. Dess areal utgör 22,171 tunnl., af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Harg, Östra, en socken, belägen i Åkerbo härad af Östergöthland, Linköpings stifts domprosteri eller Hanekinds och Åkerbo förenade kontrakt af nämnde stift, 1 mil N.O. från Linköping, vid Roxen. Den kallas Östra Harg, i anseende till dess läge i öster om ofvannämnde Vestra Hargs socken. Kyrkan är byggd af tälgsten, på okänd tid. På en höjd vester om kyrkan finnes ett offerställe. I socknen märkes: *Idingstad*, frälse-säteri (se detta ord); *Egeby*, *Idestad*, *Harg*, *Sisturp* och *Mylinge*, boställen. Åtskilliga grifthögar finnas inom socknen. Pastoratet hör till 3 kl. konsist. Socknen

består af 29½ mtl. och har 745 invånare. Af dess areal, 12,381 tunnl., äro 5,890 sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Harjager, ett härad i Malmöhus län, håller omkring 7 qv. mil i areal. Det kallas också *Harthakers* eller *Harhögsäckers* härad och innefattar 16 socknar, nemligen: Barsebäck, Dagstorp, Hofterup, Hög, Käflinge, Lilla Harrie, Lyddeköpinge, Norrhviddinge, Remmarlöf, Saxtorp, Stora Harrie, Söderhviddinge, Vestra Karaby, Vestra Sallerup, Wirke och Örtofta, hvilka utgöra 218⅛ mtl. med 10,152 inbyggare. Åkerbruksskötseln är inbyggarnes hufvudnäring, emedan, med undantag af några få enskildta planteringar, bland hvilka förtjena att nämnas furuplanteringarne längs utmed sjökusten mellan Lomma och Saxtorp, några betydliga skogar icke finnas inom häradet. Deremot äger det ganska betydliga och nästan outtömliga torfmossar. De största sjöarne äro *Heljarps-ån* och *Kjeflinge-* eller *Lödde ström*. Potates- och tobaksplanteringen drifves i häradet mera allmänt än i de öfriga häraderna, hvilken senare skall vara ganska lönande och tobaken mycket afsättlig till i landet varande fabriker. Märkligaste ställena äro säterierna *Ellinge* och *Örtofta*. I förening med häraderna Bara och Torna utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Häradets areal utgör 42,674 tunnl., af hvilka endast 39 äro sjöar och kärr.

Harjager, ett kontrakt af Lunds stift, i Malmöhus län, innefattar samma socknar som Harjagers härad, utom Lyddeköpinge, men med Annelöfs socken, fördelade på 8 pastorat, nemligen: Vestra Karaby med Saxtorp, Vestra Sallerup med Remmarlöf, Barsebäck med Hofterup, Hög med Kjeflinge, Örtofta med Lilla Harrie, Stora Harrie med Wirke, Norrhviddinge med Dagstorp, samt Söderhviddinge med Annelöf. Af dessa pastorat äro 5 konsist., 2 alternativt patr. och konsist., samt 1 patronelt. Kontraktets folkmängd utgör 10,732 personer.

Harjeberget, på Hartsö, ligger vid inloppet af de så kallade inre Södermanlands-skären, och synes långt upp i landet. På dess spets underhålles en vårdkase i händelse af ofred. Berget är dessutom märkvärdigt för den grotta, som finnes på en af de brantaste sidorna. Ifrån en trång öppning vidgar sig ett någorlunda rymligt rum inuti berget, med platt golf och nästan lodrätta väggar. Det säges, att en jungfru, för att undkomma en mägtig vällustings stämplingar, tagit sin tillflykt i denna grotta och uppehållit sig der en tid. Ännu i mannaminne skola lemningar efter hennes spinnrock funnits qvar i grottan.

Harkebusierer voro en art lätt rytteri, hvilket fordom brukades i Svenska hären. Det tillhör egentligen tiden från Johan III till Gustaf II Adolf. Under den förstnämnde konungens tid hade nemligen rytteriets rustning blifvit förändrad, sålunda, att karbinen eller bandoler-haken efterträdde den gamla glafven. De så beväpnade ryttarne kallades harkebusierer, karbinierer eller bandoler-ryttare. Hela deras rustning var vida lättare än de tunga lanciererernes och kuirasiererernes; men deras användbarhet var äfven mindre. Deras styrka låg i skjutgevärselden, hvilken icke företrädesvis tillhör kavalleriet. Deremot vore de svage till försvar. Konung Gustaf II Adolf brukade dem derföre ej mycket, ehuru han eljest hade både tungt och lätt rytteri. Men detta senare beväpnade han på annat sätt, hvilket ger anledning till den förmodan, att harkebusiererne på hans tid mest varit värfvade utländningar.

Harklöfver, harfötter, harsvans, flätgräs, sopper (Trifolium arvense), en ettårig växt, hvilken förekommer allmänt på åkrar och betesmarker uti kust- och slättbygder, från Skåne till Bohuslän, Westergöthland, Nerike och Gestrikland. Den ätes af geten och fåret, och skall med fördel kunna användas såsom botemedel emot en sjukdom hos det senare, kallad gallsjuka.

Harlingson, Samuel Gustaf, född i Wikingstad nära Linköping år 1740, död såsom riksdagsman vid 1809 års riksdag i Stockholm d. 21 Mars 1810, då hist. et moral. lektor i Linköping, professor och theol. doktor, nämnes i Hammarskölds "Svenska Vitterheten", såsom en bland sin tids mindre bekante poeter.

Harlösa, en socken med Hammarlunda, belägen i Frosta härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2¼ mil Ö. från Lund. Här märkes *Hjularöd*, frälse-säteri om 2½ mtl., tillhör friherr. v. Schwerin, har boningshus af korsvirke, omgifvet af en graf, god åker, mjölqvarn, samt mycken ek- och bokskog. En sägen bland allmogen i socknen förmäler, att "i gamla tider skall en gubbe, vid namn Knut Jyde, kommit hit från Danmark, och för att försöka djupet af strömmen, som flyter ifrån sjön vid Öfveds kloster, gifvit sig ut i vattnet vid Gellingbro, för att vada uppföre. Sysselsatt med detta förehafvande förekom det honom, midt emot Hammarlunda, likasom han sett en med jernkedjor bunden brålande och stångevand tjur, hvarföre han måste stiga ur vattnet; men begaf sig åter dit några steg längre upp, då han vadat, till dess han kommit för Harlösa mark till en ort, kallad Piletofta, hvarest honom förekommit likasom en kycklingehöna med sina fjädrars uppresande, derest han åter måste stiga ur vattnet; men då hon henne förbigånget, har han åter stigit i vattnet, och vadade framgent fort förbi Qvinnesvad bro till en ort, Aftonholmarne kallad, belägen vid Harlösa ängen, hvarest honom syntes såsom tvenne dejliga jungfrur, liggande uti en säng, och med leende mun räckte honom händerna, derföre han åter måste stiga upp ur vattnet och begifva sig till sitt hemvist Tromhult, i Harlösa socken." — Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar 33¼ mtl. och har 1,263 invånare. Dess areal utgör 8,054 tunnl., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Harmens, Gustaf, med. et phys. experimentalis professor i Lund, en utmärkt akademisk lärare och författare i sin vetenskap, var född i Stockholm d. 4 Nov. år 1699. Fadern var handlande och borgmästare derstädes. Den unge Gustafs håg vändes tidigt till medicinen; men han lät förmå sig

att ändra lefnadsplan, studerade juridiken och afgick år 1720 som kanslist till freds-kongressen i Braunschweig, der han vistades ett år. Då han, återkommen till Stockholm, anställdes som kanslist vid sundhets-kollegium, återväckte göromålen derstädes hans kärlek för medicinen och han beslöt nu att på allvar egna sig deråt, reste till Leyden att studera under Boerhave, sedan till Paris att inhemta anatomi och kirurgi, derifrån till London och 1726 tillbaka till Stockholm. Här antog han uppdraget att som guvernör följa en ung Banér på dess utländska resa, vistades ett år i Genève, for till Italien, hvars förnämsta städer han besökte, sedan åter genom Frankrike och England till Holland, der han i Hardervik år 1731 ändtligen promoverades till doktor. Var en tid brunnsläkare vid Djurgårdsbrunnen i Stockholm, och tillträdde år 1735 sitt ofvannämnda embete i Lund, der han dog d. 18 Nov. år 1774. Har utgifvit en stor mängd skrifter och disputationer, såsom: *Parentation öfver Carl Gyllenborg; Tal på kröningsdagen 1751;* en föreläsning om *Jordens fruktbarhet och grunden till åkerbruket*, m. m.

Harmoniska Sällskapet är en förening af musikvänner och dilettanter i Stockholm, hvilka sammanträda för att genom utöfning af tonkonsten förskaffa sig både tidsfördrif och själsnjutning. Det stiftades för ungefär 40 år sedan och hette i början: *Musikaliska Sällskapet.* Det bestod förut af tvenne afdelningar: instrumental- och sångafdelningarna; men i senare åren har den förra upphört. Många större kompositioner äro här gifna i en skala och med en fullkomlighet, som endast det kunnat åstadkomma, och för bekantskapen hvarmed allmänheten har det att tacka vid de offentliga koncerter, som det stundom gifvit för välgörande ändamål eller till understöd åt någon förtjent artist. Isynnerhet utmärkta äro dess körer, och kännare försäkra, att man endast i Italien får höra någonting motsvarande i noggrannhet, helgjutenhet och rösternas skönhet.

Harmynta (Thymus Acinos), en årlig växt, hvilken förekommer öfverallt på torra, sandiga och stenbundna ställen på slättbygden, från Skåne till Wermland och Ångermanland; har angenäm timjamslukt och begagnas stundom till matkrydda.

Harmånger, en socken, med Jättendal, belägen i Helsinglands norra fögderi och kontrakt, Gefleborgs län och Upsala stift, 2¾ mil N. från Hudiksvall, vid hafvet. Kyrkan är af okänd, men troligen ganska hög ålder, helst uti förvarade gamla handlingar, ända till 200 år tillbaka, hvarken förmäles något om sjelfva kyrkans uppbyggande eller om tiden, då hon blifvit till en del påbyggd. För öfrigt förtjenar anmärkas, att tornet, likaledes af obekant ålder, är fristående för sig sjelf, vester ut från kyrkan, och troligen en lemning från hedendomen, då det antingen varit ett vårdtorn, eller ett offerställe. — *Bröllop* firas här i 5 till 6 dagar, och sker vigseln sällan i kyrkan. Sjelfva vigseldagen kallas *stordagen*. Mot aftonen insamlas bröllopsgåfvorna, för hvilka de å brudparets vägnar betackas af den prest, som förrättat vigseln. Brudsvennen räcker dervid åt gifvaren en bägare öl, för att dricka brudparets skål. Dansen öppnas kort derefter af presten. Dagarne derpå tillbringas under dans, lekar och sånger. Med några få omvexlingar försiggå vanligen allmogens bröllop på detta sätt, åtminstone i hela norra delen af Helsingland. *Barndop* ske alltid i kyrkan, så väl om vintern som under sommaren. Dervid brukas alltid 4 faddrar, 2 gifta och 2 ogifta. Först vid barnaföderskans kyrktagning hålles gästabud, egentligen åt faddrarne. Vid *begrafning* möter presten, åtföljd af klockaren, några alnar utom kyrkogården liket, hvilket sedan under sång af klockaren beledsagas till grafven. *Klädedrägten*, för mankönet, är på högtidsdagar svart eller mörkblå rock med underkläder af samma färg, eller ock mörkblå sjömanströja, alltsammans till större delen af köpt kläde. Qvinnornas drägt är hemväfd, utom bindmössan af hvitt, brunt eller svart siden och halsduk af samma slag, afpassad så att vid olika högtidsdagar en och samma färg brukas af hela församlingens qvinnor. Sommartiden nyttja de yngre qvinnorna, äfven på högtidsdagar, tröjor af hvitt bomullstyg eller fin hvit lärft, med synnerligen vida armar. Såsom bevis derpå, att allmogen ej så lätt lemnar de lefnadsvanor den af ålder bibehållit, må anföras det här i socknen, gemensamt måhända med hela Norrland, förvända sätt att gå till väga vid frierier. Frågar man någon: "Har den flickan någon fästman?" så svaras: "Ja, den och den ynglingen har länge gått till henne", d. v. s. legat hos henne. Frieriet är dermed afgjordt och förlofningen tillkännagifven. Denna plägsed, hvilken det största straff ej skulle kunna utrota, lärer likväl ej inverka menligt på sedligheten. — För ett och annat ondt anses det för en ofelbar kur, att läsa böner bakvändt. Att troll nu så sällan låta se och höra af sig, kommer deraf, säger allmogen, att det är så ymnigt på Guds ord. Helsingens vanliga fallenhet för slöjder och mekanik skönjes äfven här. Folkets sinnelag är fromt och godt. Gästfriheten är stor. — I socknen märkes: *Ströms* jernbruk (se detta ord). Flere sjöar finnas inom socknen, hvaribland *Kyrksjön*, *Harrsjön*, norra och södra *Holmsjön*, m. fl. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 32 mtl. och har 1,325 invånare. Dess areal utgör 30,109 tunnland, af hvilka 6,550 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Harnesk kallades i det gamla krigsväsendet hela krigarens beklädnad, så vida den var af stål. Harnesk hörde således icke till vapnen, utan till uniformen, såsom ordet lyder i våra dagar; men då detta icke var någon viss del af beklädningen, utan betecknade stålrustning i allmänhet, så kunde flera slag af harnesk förekomma, såsom hufvudharnesk, bröstharnesk, m. fl. Liktydiga med harnesk voro äfven orden *tyg*, *rustning*. Stålbeklädningen kunde vara mer eller mindre fullständig och inrättad på olika sätt. Den fullkomligaste rustningen för rytteriet kallades *köritz*, och bestod af stål, ifrån hand till fot. *Drabbtyget* var åter en annan art af harneskbeklädnad, af mindre värde och olik

körits isynnerhet deruti, att benvapnen saknades. Det sista slaget harnesk hette *skyttetyg*, hvilket i mycket liknade drabbtyget; men utmärktes deraf, att ryttaren förde en lång hake eller bössa. Fotfolkets harnesk bestod af stormhatt, krage, bröst, armskenor, handskar och lårskenor.

Harpers, Johannes, en ganska skicklig miniatyr- och emalj-målare, lärjunge af Meytens och Kraft. Född i Stockholm 1688, död i Berlin 1746. Hans son, **Adolf Fredrik,** lärde hos sin far och utmärkte sig äfven i miniatyr- och blomster-målning vid Würtembergska hofvet. Född 1725. Död 1806.

Harphus, i Åkers härad af Södermanland, har säteri-rättigheten förenad med Bergshammar. Det anses vara anlagdt af en vid namn Arph, och heter således egentligen Arphus. Detta är förmodligen det minsta säteriet i riket, ty i jordeböckerna är det antecknadt såsom ett oskattlagdt gatuhus, och har först vid extra roteringen år 1811 blifvit ansedt såsom ⅛ hemman.

Harplinge, en socken med Steninge, belägen i Halmstads härad och kontrakt, Hallands län och Götheborgs stift, 1½ mil N.V. från Halmstad, vid hafvet, kallas *Harpelyung* i konung Waldemars jordebok. Kyrkan är byggd af sten och täckt med bly, tillbyggd 1815. Tornet uppbyggdes 1651. I socknen märkes: säteriet *Margretheberg*, välbebygdt; har vidsträckta ängar. *Harpas-bur* har, enligt fornsägen, varit boningsplatsen för en fru vid namn Harpa, som uppbyggt kyrkan, och gifvit den sitt namn. Fornlemningen Harpas-bur sökes numera förgäfves; men den omtalas i en anteckning i pastors-arkivet af år 1735, och utvistes då på Lyngåkra hed 3 till 400 alnar från Harplinge kyrka. För närvarande finnas här endast några små mullhögar. På Lyngåkra hed funnes fordom tvenne domkretsar, den ena af 16 och den andra af 12 stenar, samt åtskilliga ovala stensättningar. Här äro jordfynd gjorda af flintknifvar och urnor. På Lynga åkergärde finnas flere ättekullar. Emellan Lynga, Hafredal och Willshärads byar är ett flygsandsfält af betydligt område. Socknen hör till 1 kl. regala pastorat. Den består af 52¼ mtl. med 1,706 invånare. Dess areal utgör 9,627 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Harpoja kallas kokt och afskummad furu- eller grankåda, blandad med litet svafvel. Den användes synnerligen om skeppsbord, att bevara hvarjehanda träd-inventarier mot röta.

Harr (Thymallus vulgaris), en mjukfenig benfisk af 1 till 1½ fots längd, med kullrig rygg, lång sammantryckt, trubbigt rundad nos, lång och hög ryggfena. Till färgen blåaktig, längsefter brunrandig; stjertfenan djupt inskuren; färgen på ryggen brun, på sidorna grå, på buken hvit; fjällen stora nästan sexkantiga; iris gul; små tänder i käkarna. Lefver uti floder i Norrland och Lappland, i Dalelfven samt Klarelfven. Leker i Maj och går då ned ur sjön i floderna.

Harrie, Stora, en socken, med Wirke, belägen i Harjagers härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1¼ mil N.N.V. från Lund. Socknen hör 3 kl. konsist. Den innefattar 23⅞ mtl. med 746 invånare. Dess areal utgör 2,615 tunnl., af hvilka 4 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Harrie, Lilla, annex till Örtofta, beläget i samma härad och kontrakt som ofvanstående socken, 1½ mil från Lund. Socknen består af 8¾ mtl. och har 425 invånare på en areal af 1,689 tunnl. jord. Adr. Lund och Örtofta.

Harskramla är ett instrument af ask, ek eller något annat starkt trädslag. Det består af en fyrkantig ram, hvars fjerde sida är en refflad vals, hvilken går genom de två närmaste sidorna och har en förlängning till handtag på ena sidan. På valsen hvila två eller tre hårda och tunna trädspjäler, som af en serskild slå hållas spända mot valsen och vid instrumentets kringsvängning hallas från den ena refflen till den andra, hvaraf ett häftigt slammer uppkommer. Vid jagt är detta instrument otjenligt, så vida man ideligen bullrar dermed; man måste tvertom endast på vissa mellanstunder hastigt skrälla till dermed och sedan åter en stund gå tyst.

Harsprånget, af Lapparne *Niaumelsaskas* kalladt, är namnet på det största vattenfall i Lule-elf och förmodligen också det största som finnes i riket. Elfven framkommer vid höjden af en bergsrygg, som sträcker sig i öster och vester, hvilken med dess norra sida föga höjer sig öfver jemna marken; men som på den södra deremot har en brant sluttning ned åt en djup däld. Midt igenom denna bergsrygg har naturen öppnat en trång graf, hvilken blifvit den väg strömmen måste följa ned till djupet af den underliggande dälden. Denna graf är på vestra sidan begränsad af en lodrätt uppstående bergvägg och på den östra, ömsom af öfverhängande fasta klyftor, ömsom af lösa stenblock, som nedrasat och ligga uppstaplade öfver hvarandra, hvarest man endast på ett par ställen med lifsfara kan nedklättra till vattnet. Emellan dessa klyftor nedstörtar vattenmassan med ett dån, hvilket höres på flere mils afstånd från fallet, såsom ett doft underjordiskt buller. Stundom bryter sig vattenstrålen mot klipporna och kastas flere famnar högt i luften, och stundom framslingrar den med en oberäknelig hastighet, sammanträngd till endast 12 à 16 fots bredd. Hela detta strömfall, hvilket torde vara öfver ⅛ mil i längden, kan antagas hafva omkring 400 fots höjd. Det är egentligen endast öfversta afsättningen deraf, som Lapparne gifvit namnet Niaumelsaskas. Fallet är här brantast och våldsammast, och den täta molnstod af fina vattendroppar, som beständigt uppstiga härifrån, skall stundom under stränga vintrar småningom sammanfrysa till ett ishvalf, som nära täcker hela strömfallet och hvaröfver man sett harar springa, hvilket gifvit anledning till benämningen.

Harstad, annex till Wäderstad i Göstrings härad, beläget i Lysings härad af Östergöthlands län, 1¼ mil S.V. från Skenninge. Den har gemensam kyrka med modersocknen. Harstad innefattar 27¾ mtl. med 660 invånare. Arealn är 2,430 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Harsyra, surklöfver, göksyra, vinkals, gökmat, harväppling (Oxalis acetosella), en mångårig växt, hvilken förekommer öfverallt i riket, med undantag af de högre och lägre fjälltrakterna. Innehåller en betydlig mängd surt oxalsyradt kali och användes i Schweitz till beredning af detta salt, som derföre äfven kallas *harsyresalt*, och begagnas dels i medicinen, dels till uttagande af bläckfläckar, under namn af bläckpulver.

Hartgrepa (mythol.). I de nordiska sagorna talas mycket om en elak jätteqvinna, kallad Hartgrepa, hvilken var fostermor åt den väldige Starkodder, en kämpe, så förfärlig i strid, att sagan tillägger honom fyra par armar.

Hartlef, Andersson, vanligtvis kallad Hartliks, son till borgmästaren i Stockholm, Anders Johansson, blef år 1379 biskop i Westerås, der han, sällsamt nog, d. 16 Aug. 1387 skall hafva dött i stor fattigdom, af det skäl, att hans många slägtingar i Stockholm, för att undgå konung Albrekts förföljelser, tagit sin tillflykt till honom, och legat honom så till last, att hans egendom och hans inkomster af dem blifvit alldeles förtärda, och dessa äro likväl, som man vet, icke ringa vid Westerås biskopsstol.

Hartman, Jakob, biskop i Åbo 1775, var född derstädes 1716, der hans far var professor och dog 1788. Det heter om honom i Thomæi kyrkohistoria, att man "kan göra sig en god tanka om honom", ehuru det ej är bekant hvarigenom han ådragit sig Gustaf III:s missnöje, hvilket yttrade sig, dels genom enskildta bannebref, dels genom hans förbigående vid en doktors-promotion.

Hartman, Gabriel Israel, docens i filosofien vid Åbo universitet och bibliothekarie derstädes, var född på Åland (der fadern var kapellans adjunkt), d. 28 Jan. 1776, och dog i Åbo d. 1 Mars 1809. Under sin korta lefnad hann han likväl förvärfva ryktbarhet genom sin *Lärobok i Geografien*, hvilken allmänt antogs i Finland, samt till en del äfven i Sverige, och är författad i en liflig och populär stil, samt genom sin *Kunskapslära*, ett försök till framställning af vetenskapen om kunskapernas grunder, lynne och värde, hvari han utvecklade sjelfständiga åsigter och sökte grunda ett nytt filosofiskt system.

Hartman, Carl Johan, provincial-läkare i Gefleborgs län, R. af N. O., L. af W. A. Född i Gefle den 14 April 1790. Fadern, som var glasmästare, dog straxt efter sonens födelse. H. blef 1811 student i Upsala, 1820 med. kandidat och 1822 med. doktor. Han hade då redan förut, med vetenskaps-akademiens understöd, företagit en naturhistorisk resa i Norrige, varit pensionär i fältläkare-korpsen och läkare vid invalid-inrättningen på Ulriksdal, hvilken befattning han lemnade 1826 för att idka enskild praktik i och omkring Sigtuna. År 1828 blef han provincial-läkare i Eskilstuna, samt erhöll år 1833 transport till Gefleborgs län. Har utgifvit en *Handbok i Skandinaviens Flora*, hvilken erhållit flera upplagor; en *Beskrifning på Årsskulan; En kort Sundhetslära; Husläkaren, eller enskildta och allmänna föreskrifter i Sundhetsläran*, som likaledes blifvit flera gånger upplagd; *Utkast till populär Naturkunnighet; Utkast till Botanologien eller Växtläran i allmänhet.*

Hartmansdorff, Johan August von, president i kammar-rätten, K. af N. O. med St. K., R. af Ryska S:t Annæ-ordens 2:dra klass, af Preussiska Johanniter-orden och Led. af W. A., är född den 12 Mars 1792, blef student 1806, år 1809 e. o. kanslist i krigs-expeditionen och användes s. å. såsom kanslist vid fredsunderhandlingarne i Jönköping, samt vid Pomerska expeditionen, vid fälttågen i Tyskland 1813 och 1814, blef 1816 sekreterare hos riksståthållaren i Norrige, uppträdde år 1823 på riddarhuset såsom en af oppositionens utmärktare talare, och valdes till fullmägtig i riksgälds-kontoret, blef 1831 stats-sekreterare för ecklesiastik-ärenderna, 1836 tillförordnad hofkansler, hvilken befattning han dock lemnade d. 2 Nov. 1838, då ett liberalare system i anseende till tryckfriheten antogs af regeringen, och förordnades till vice landshöfding i Kalmar län, hvilket embete han innehade till slutet af Mars 1840. Blef år 1830 Led. af W. A. Har utgifvit ett *Förslag till inrättningen af Sveriges statsförvaltning; Om Svenska statsverkets tillgångar och behof under åren 1840—1845*, samt åtskilliga uppsatser i Svea och andra tidskrifter.

Harts är en allmän benämning för en hel klass af växtämnen, utmärkta genom sin egenskap att vara olösliga i vatten; men lösliga i alkohol, feta och flygtiga oljor, samt ofta äfven i alkaliska vätskor, vanligen sköra, kristalliserade, eller glasglänsande, mer eller mindre färgade, lätt antändliga och brinna med starkt lysande och sotande låga, såsom benzoe, dammar, kopal och mastix, och särdeles harts. De förekomma uti växterna, vanligen i förening med eller upplösta uti flygtiga oljor i tjockt flytande tillstånd och kallas då naturliga hartsarter; men intorka i luften, dels genom oljans förflygtigande, dels genom dess syrsättning och förvandling till harts. Utan tillägg begagnas benämningen mera allmänt för det harts som erhålles af pinusarter samt gran, tall och lärkträd, m. fl., hvilket är det allmännast förekommande; men finnes af ganska olika godhet. Det renaste och bästa, som användes för fiolstråkar, kallas *kolofonium*. Af tall- och grankåda erhålles blott sämre harts, som icke är användbart till något af de ändamål hvartill hartset begagnas, och en ej obetydlig mängd införes derföre deraf, vanligen omkring 300 lisp:d à 16 sk. tull per lisp:d.

Haruggla, kattuggla, nattuggla (Strix aluco), en roffogel af 14—16 tums längd, spräcklig af brunt, rostgult grått och hvitt, med en aflång hvit fläck på skuldrorna; brun snibb från näbben till pannan med hvit kant; honan mera rödbrun och vingfläcken mindre ren; ungarne likna honan. Denna är den allmännaste af alla våra ugglor, lefver om sommaren i skogarne, isynnerhet i täta löfskogar med ihåliga träd, der hon om dagen döljer sig och endast i skymningen eller månskenet flyger ut för att söka rof. Födoämnena utgöras af råttor, fältmöss, mullvadar samt grodor och skalbaggar, så-

gen gång äfven små foglar. Under parningstiden har hannen ett tjutande läte: "*kuh-kuh-kuh-kuhuh.*" Honans deremot är mera skrikande. Äggen, hvilka äro hvita, nästan runda, läggas 3—5 utan bale uti ett näste, vanligen ett öfvergifvet korp- eller kråkbo, stundom uti ihåliga träd, bergshålor, o. s. v. Hon är mera nyttig än skadlig, emedan hon förtär och utrotar en mängd skadliga råttarter och högst sällan griper hon någon ung dufva eller annan nyttig fogel, och då alltid när de sofva eller då de äro fångade i snaror.

Hasafors, blästerverks-smedja, $\frac{3}{8}$ mil från Meldersteins bruk i Råneå socken af Westerbottens län, inrättades af bonden Olof Andersson år 1782, till 35 skepp:d jerntillverkning, af myrmalm och är till $\frac{1}{3}$ brukets egendom.

Haslekärr eller **Hastekärr,** egendom i Westergöthland, Se: *Gerum,* socken.

Hasper, Theodor, en af Carl XII:s följeslagare, var född i Mitau i Kurland. Hans far var kapiten i Rysk tjenst. Sonen studerade kirurgien, blef regements-fältskär vid Krassauska regementet, gjorde med det alla Carls fälttåg mot Ryssarne, följde konungen till Bender och qvarblef der under hela hans vistande derstädes. Efter hemkomsten år 1716 tog han afsked, nedsatte sig som praktiserande läkare i staden Bergen på ön Rügen och dog der år 1735. Hans son, **Bogislaus Johan,** född i sistnämnda stad 1733 och död i Stralsund 1794, studerade i Stockholm, blef regements-fältskär vid gula husar-regementet och sedan vid drottningens lifregemente i Pomern, var allmänt älskad för sin menniskokärlek och sina kunskaper. Stiftade år 1773, i förening med assessor Deneke, ett enskildt läkaresällskap i Stralsund.

Hassel (Corylus avellana), ett mindre träd, hvilket växer, isynnerhet på bergig grund, i de mellersta och tempererade delarna af riket ända till Stafsnäs och Kragen i Wermland, Skinnskatteberg i Westmanland samt norra delen af Gestrikland, samt sedan vid kusten ända upp till Ångermanland. Veden, isynnerhet af roten och äldre stammar, användes till fina slöjdarbeten, grenar och unga stammar till tunnband, käppar och korgar. Löfvet begagnas till foder, och frukten eller nötterna hafva, såsom bekant är, en välsmakande kärna, hvilken innehåller en betydlig mängd fet, torkande olja.

Hassel, Henrik, en utmärkt akademisk lärare i Åbo, född på Åland d. 12 Nov. år 1700, död i Åbo d. 18 Aug. 1776, Porthans föregångare i eloqv. professionen, med kansli-råds titel, var egentligen den, som stadgade Romerska litteraturens anseende vid det Finska lärosätet, bekämpade med framgång den skolastiska filosofiens välde och den Wolfiskas ensidigheter, hade en rik litterär bildning och kryddade sitt föredrag med en sällsynt vältalighet. Har författat en *Latinsk oration om Gustafvianska konungafamiljens förtjenster mot fäderneslandet,* samt 135 disputationer.

Hassela, annex till Bergsjö, beläget i Helsinglands norra fögderi och Gefleborgs län, 5 $\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Hudiksvall. Socknen består af 9 mtl. och har 1,490 invånare på en areal af 100,625 tunnl., af hvilka 7,500 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Hasselfors, jernbruk i Skagerhults socken af Nerikes län, har 4 härdar och 1,825 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Frälsesmidet är 225 skepp:d, hammarskatten 16 skepp:d. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet HF. med krona öfver. Bruket skeppar på Stockholm och Götheborg, samt tillhör enkefru grefvinnan Wachtmeister.

Hasselgren, Harald, en grundlärd orientalist, född i Lexberg vid Mariestad, blef uti Upsala bekant med en till kristendomen öfvergången rabbin, Johan Kemper, under hvars ledning han vidare utvecklade sina kunskaper i Hebreiska, Kaldeiska och Talmudiska litteraturen, blef 1708 professor i Österländska språken i Greifswald; men måste år 1711 öfvergifva detta ställe, vid fiendernas infall derstädes, och öfverreste till Sverige, hvarest han tillbragte 15 år utan någon anställning, tilldess han ändtligen år 1726 blef kyrkoherde i Broddetorp af Skara stift, med titel af prost, och dog der år 1755. Resultaterna af hans ovanliga lärdom och forskningar voro nedlagda i en vidlyftig kommentarie öfver Jobs bok; men hvartill manuskriptet förtärdes af en vådeld, tillika med största delen af hans bibliothek.

Hasselgren, Gustaf Erik, professor, ledamot af de fria konsternas akademi, född 1781, död 1827, gaf i sin ungdom de bästa förhoppningar att blifva en utmärkt historiemålare; men år 1806 reste han ut till Berlin, vistades trenne år i Dresden och Wien och fem år i Italien, antog härunder den då en kort tid moderna gamla Tyska skolans manér, och målade, efter återkomsten till fäderneslandet 1816, visserligen ytterst korrekt med en väl genomtänkt komposition och noggrann utarbetning; men tillika så torrt och kärft, att man allmänt föredrog hans yngre, mindre korrekta arbeten. En altartafla, den han förfärdigat för Jakobs kyrka i Stockholm, blef visserligen der uppsatt; men snart åter borttagen, likasom den första alldeles misslyckade predikstols- och altardekorationen. Detta, med flera andra obehag, torde hafva påskyndat konstnärens för tidiga död. — Hans fru, Anna Catharina Åbom, var en ganska skicklig dilettant, särdeles i landskapsmålning.

Hasselgren, Konrad Adrian af, en ganska rik bankier i Amsterdam, född derstädes 1750 af en Svensk far, dit inflyttad från Uddevalla, hvilken under Gustaf III:s tid åt honom anskaffade flera lån och biträdde honom i åtskilliga penningeafhandlingar, hvarföre han, såsom belöning, utnämndes till Svensk agent i Amsterdam samt pryddes med Wasa-orden, blef 1797 upphöjd i adligt stånd och dog år 1812.

Hasselmus (Myoxus Muscardinus), ett till gnagarnes ordning hörande däggdjur af 3 tums längd, med äggformigt hufvud, trubbig nos med långa morrhår, stora svarta ögon, svans af kroppens längd med mot ändan långa, åt sidorna rigtade, hår. Färgen ofvan brunröd, under hvitgul. Liknar något husråttan; men öfverträffar alla råttarter i

munterhet, flinkhet och skönhet, närmande sig i dessa afseenden till ekorren. Han finnes endast i de sydligaste landskaperna, samt äfven der sparsamt, och endast i täta hassellundar, der han redan i Oktober nedbäddar sig med mossa, löf eller gräs under rötterna af ett träd eller buske, och sofver till slutet af April eller Maj, då han uppvaknar. Det om hösten insamlade förrådet af födoämnen, utgöres isynnerhet af hasselnötter, ollon, frön och andra växtämnen, för hvars insamlande han, liksom ekorren, med lätthet klättrar upp i träd och buskar. Honan föder i Augusti månad, (uti ett bo som liknar en bale, af löf, mossa, o. dyl., fästadt emellan grenarne i en hasselbuske något upp ifrån marken), 4 ungar dem hon däggar en månad.

Hasselqvist, Fredrik, en af Sveriges mest utmärkte resande och naturforskare under förra århundradet, var född d. 3 Jan. 1722 i Törnevalla vid Linköping, der fadern var kommminister; måste i sin ungdom kämpa med den svåraste medellöshet, hvilken dock besegrades genom flit och härdighet. Han studerade naturhistorien under Linné. Dennes yttrande, att Palestina vore så föga kändt till sin naturhistoria, gaf H. anledning att söka afhjelpa denna brist, hvarvid han aktade hvarken sin fattigdom eller sin svaga helsa. Linné understödde på allt sätt hans föresats, och genom sammanskott af landsmän och gynnare samt flera stipendier, lyckades den unge mannen äfven att få utföra den, afreste om sommaren 1749 till Smyrna, besökte Egypten, der han anställde en mängd undersökningar, hvilka han ytterligare fortsatte i Palestina, hvarigenom många misstag i bibel-öfversättningen rättades och mycket ljus sprides öfver flera förut mörka ställen i texten. I Augusti 1751 begaf han sig på återvägen till Smyrna, hvarifrån han ernade besöka Libanon; men han afled, endast 30 år gammal, af lungsot d. 9 Febr. 1752, uti byn Bodga, der han skulle genomgå mjölkkuren. Hans rika samlingar räddades undan kreditorernes tillgrepp af drottning Lovisa Ulrika, som betalte hans skulder, och Linné häpnade öfver de skatter de innehöllo, beskref en stor del af dem, samt utgaf hans resa, ännu ansedd såsom ett klassiskt arbete. Han hade, under det han vistades i Kairo, blifvit promoverad till medicine doktor, utnämnd till med. adjunkt och ledamot af vetenskaps-akademien, i hvars handlingar han, tid efter annan, infört åtskilliga uppsatser. I sin ungdom hade han äfven egnat några stunder åt poesien och utgifvit en versifierad "vördsam fägnad öfver läkarekonstens tillväxt vid Upsala akademi", samt några andra tillfällighetsverser.

Hasselöarne äro tvenne icke obetydliga och ganska vackra öar, belägna i hafsviken nordost om Oroust, och tillhöriga Fräkne härad. Öboerne idka skeppsbyggeri.

Hasselö-skans, har varit belägen i Östersjöns inlopp åt Nyköping, på en liten holme, $\frac{1}{2}$ mil från staden. Här tros vikingar och härnadsfarare haft sitt fasta säte. I senare tider fanns här ett. säkert fästningsverk, som tjente staden till värn mot fiender; men då faran försvunnit lärer det blifvit öfvergifvet och nedbrutet, hvilket berättas hafva skett åren 1645, 1659, 1668 och 1684. År 1720 sattes den åter i stånd med murar, vallar och bastioner; men förföll åter de följande åren.

Hassla betydde på gamla Svenskan att sätta rå och rör eller utstaka en gränsskillnad, eller en envigesplats, och *Hasslerör* var således gränsen emellan Svea och Götha jarladömen.

Hassle, en socken, med Berga, Färed och Enåsa kapell, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 1 mil N.O. från Mariestad, vid Wenern, 1 mil från Götha kanal. Socknen har haft kyrkoherde redan på 1300-talet, och tillföll genom konung Gustaf I:s testamente dess son, hertig Carl. Kyrkan är ombyggd 1747. Då den gamla kyrkan nedrefs och trädgolfvet togs upp, fanns främst i kyrkan en på sidorna murad graf; men så liten, att der knappt var rum för 2 kistor. Der fanns en vanligt stor kista, öfverdragen med svart kläde, hvilket var förmultnadt; men furubräderne, hvaraf kistan var förfärdigad, syntes helt nya. En mans kropp låg deruti framstupa, omgifven med fint bly af ett tjockt runstyckes tjocklek, hvilket var arbetadt i form af en fiol. En hel skifva deraf, som betäckte ansigtet, bröst och öfriga kroppen, var passad efter hufvadet, inböjdt vid halsen, blef bredare åt axlarne m. m. och smal åt fötterna. En dylik skifva låg under kroppen, samt en hel skifva rundt omkring på sidorna, alldeles som sidobräderna på en fiol. Denna skifva var så starkt sammanlödd med den öfra och undra, att man ej förmådde bryta upp lödningen. Sedan man skurit hål på blyet, varsnades att kroppen låg framstupa. Då den vändes om fanns på hakan skägg, långt som en slants tjocklek. Hela kroppen var lindad i ylletyg och detta omviradt med snören. En brun salfva eller tjock vätska fanns äfven der. Uti kistan lågo några vedträd af asp och något humle. Dessutom hittades i grafven några barnskor, broderade med guld och silfver. Huru länge denna kista stått der, var okändt; men det deröfver befintliga golfvet hade ej varit öppnadt eller vidrört på 100 år. Platsen var alldeles torr. Dåvarande kyrkoherden i Hassle, A. Kjerner, skref derom till biskop A. Rhyzelius i Linköping, som förmodade att denna konstiga svepning var gjord på fremmande ort åt någon person, hvilken bivistat korstågen och dödt derunder. Dessutom märkes i socknen: *Börstorp*, $3\frac{3}{8}$ mtl. säteri, med $15\frac{5}{8}$ underliggande hemman frälse; det har tillhört slägterna Falkenberg och v. Knorring. Egendomens areal är 5,718 tunnland. Den har ansenliga byggnader och trädgårdar. För byggnader, ansenliga gåfvor och frikostighet till församlingens kyrkor, tillerkände kammar-kollegium år 1716 patronat-rätten åt Börstorp och Säby säterier (det senare beläget i Berga socken), som då innehades af slägterna Falkenberg och Posse, hvilken rätt de i hela sin vidd utöfvade till år 1803, då den inskränktes till kyrkoherdars tillsättande. Ett gråstensberg, $\frac{1}{4}$ mil från Hassle kyrka, kallas

af allmogen *Jätteberget*. Socknen hör till 2 kl. patr. Den består jemte Enåsa kapellförsamling af $45\frac{1}{8}$ mtl. och har jemte samtliga annexerne en areal af 21,546 tunnl., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Hassle socken har ensam 975 invånare. Adr. Mariestad.

Hassle-Bösarp, annex till Solberga, beläget i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 2 mil V. från Ystad, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Kyrkan är mycket gammal och så liten, att den knappt rymmer 100 personer, ehuru folknummern är 305. Enligt Truls Turessons bref af år 1532 skall den såsom ett kapell hafva lydt under Dalby kloster. Hon är belägen på en temligen hög backe eller ås, som genom en djup dal är skiljd ifrån en ännu högre ås, på hvilken finnes en stensättning af 29 stora och vackra stenar, hvardera till 4 à 5 alnars längd, hvilka ligga i en omkrets af omkring 100 alnar, och kallas *trolldansen*. Derom berättas följande. Hassle-Bösarps och Skurups byelag ville fordom hafva en gemensam kyrka, som skulle byggas på ofvannämde plats; men den kunde ej blifva färdig, emedan de byggnads-ämnen, hvilka ditfördes om dagarne, åter bortfördes om nätterna till Skurup, der dess kyrka är belägen, omkring $\frac{1}{8}$ mil från Bösarp. En fru, kallad Hvitfota, som då skall hafva bott på Hassle-Bösarp, besökte jemte denna byns öfriga invånare, någon tid Skurups kyrka. Derunder uppkom oenighet emellan fru Hvitfota och herrskapet på Svanholm, hvilket sistnämnde kyrka tillhörde. Anledningen till oenigheten var ett slagsmål emellan herrskapets och fru Hvitfotas hundar, som träffades vid kyrkan och der de sistnämnde måste bita i gräset. Häröfver blef fru Hvitfota så förtörnad, att hon ej mera besökte Skurups kyrka, utan företog sig att bygga ett eget kapell i Bösarp. Sagan förmäler intet om tiden då detta skall hafva tilldragit sig; men väl att fru Hvitfota skall varit mycket begifven på spel, öfver hvilket hon slutligen fått samvetsqval, och ansett sig ovärdig att blifva begrafven i vigd jord, hvarföre hon ock nedsattes i en håla eller däld på marken, omkring 20 alnar från kyrkogården. Stället kallas än i dag *Hvitfota-hålan*. Ett litet stycke söder ifrån kyrkan, nära vid en der belägen bondgård, fanns, för icke längesedan under gräfning, lemningar af en tjock tegelmur, hvilken tilläfventyrs tillhört fru Hvitfotas bostad. Åtskilliga fornsaker, såsom flintknifvar, viggar, gamla svärd, till och med en hel rustning för karl och häst lära blifvit funna i de djupa torfmossarne, af hvilka Hassle-Bösarp omgifves. Vidare märkes: *Stora* och *Lilla Munkamölla*. Namnet antyder att der varit tvenne qvarnar, fordom tillhöriga munkar förmodligen i Dalby kloster. Nu är der blott 1 qvarn och 1 vattenstamp. Socknen innefattar $4\frac{1}{2}$ mtl. på en areal af 746 tunnl. jord. Adr. Ystad.

Hasslöf, en socken, med Wåxtorp, belägen i Höks härad af Hallands län, Laholms kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil S.S.O. från Laholm. Detta ortnamn förekommer olika på olika tider. På en karta af år 1277 kallas socknen Haderslöf. Den har äfven haft namnet Hadeslöf. Allmogen kallar den Hassle. Den förtjente naturforskaren, prosten doktor Osbeck berättar: "I en dal, som hörer till kantonen Bern i Schweitz och kallas Hasale eller Hassli, påstå invånarne, att de härstamma af en Svensk koloni. Resande Svenskar kunna i deras tungomål fullkomligen igenkänna sitt eget modersmål." Med denna berättelse instämmer ett Franskt arbete (Essai sur la population de L'Amerique. Tom. V, p. 172, Amsterdam, 1767). Kyrkan är byggd af gråsten och hvälfd med tegel. Uti muren finnes en nisch, der en helgonbild stått, hvilken i katholska tiden ansetts för kyrkans skyddshelgon. På kyrkogården hvilar den ofvannämnde prosten Osbeck, som var pastor i denna församling. Hans graf beskuggas af de granar, tallar och lönnar, som han sjelf planterade och omsorgsfullt uppdrog omkring denna sin begrafningsplats, den han utsåg flere år före sin död. På den del af Hallandsås, hvilken sträcker sig genom detta pastorat, finnes både i skogarne och på utmarkerna en myckenhet stenrör. Åtskilliga af dessa äro väl odlingsrör, och omslutas i detta fall af en lokal, som fordom varit uppröjd åker, ehuru hundraåriga ekar nu stå der. Allmogen har härledt dessa odlingsrör från en tid, kallad *Hackaretiden*. Men åtföljande traditionen om denna tid är föga tillfredsställande för forskaren. Andra åter af dessa stenrör äro minnesvårdar öfver några der begrafne. Hvad man emellertid med visshet kan antaga, är det, att Hallands-ås fordom varit ganska starkt befolkad och tätt bebyggd. De på åsen vid Hasslöfs sockens södra sida utvisade ställen *Kyrkohäll* och *Kyrkomessa* lemna med sina namn stöd åt traditionen, att gudstjenst fordom blifvit hållen derstädes. *Kongshögen*, en ättehög nära åsen, har 13 stegs sluttningshöjd. Efter denna ättehögs bortförda ätthäll synes ännu hål i högen. En ek växer nu på ättehögen och omsveper med sina rötter den slumrande. Enligt fornsägen skall en konung vara jordad härstädes. *Brattakilde* eller *Brantakällan* ligger vid vägen, som går uppåt åsen, icke långt ifrån Hasslöfs by. Hon har fordom varit en offerkälla, och vid henne samlas ännu bygdens ungdom till midsommarslekar. *Stenkitteln* vid Baramåsa på åsen. Uti sjelfva klippan anträffas ett hål, liknande en gryta, och ett mindre derintill. På bottnen af det större hålet, som är en så kallad jättegryta, har man funnit en mängd äldre och yngre mynt. Säteriet *Dömmestorp*, $3\frac{3}{4}$ hemman, med 15 underlydande, har stor åbyggnad af sten och goda trädgårdsanläggningar, samt qvarn, fiske och skog. Hasslöfs och Wåxtorps socknar hafva, under förflutna tiders krig, uti icke obetydlig mån fått erfara krigets olägenheter. Åtskilliga anteckningar uti Hasslöfs kyrkobok upplysa härom. Bland fromma stiftelser i församlingen märkas: Pål Rasmundssons testamente på 1,000 daler silfvermynt, upprättadt 1673, samt prosten Dahlbergs testamente 1759, på en lika summa. Socknen är ett alternativt regalt och patronelt pastorat. Patronaträtten tillhör ägaren af säteriet Wallen (i Wåxtorps socken), som äfven kallar komminister. Socknen innefattar $26\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,003 invånare. Dess

arealen utgör 9,095 tunnl., af hvilka 700 äro sjöar och kärr. Adr. Laholm.

Hasslösa, annex till Säfvared, beläget i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{2}$ mil S.O. från Lidköping, 1 mil från Wenern. Kyrkan är byggd af huggen sten, tornet förbättradt 1826 och kyrkan 1829. I socknen märkes: *Skräddaregården* och *Båtkilld Jakobsgård*, säterier om 1 mtl. hvardera. Socknen innefattar 12 $\frac{1}{4}$ mtl. med 678 invånare. Af dess areal 4,814 tunnl. äro 20 sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Hast är namnet på en genom tre ättleder fortgående läkareslägt. Stamfadern, **Herman Henrik H.**, var född i Minden i Westfalen, tjenstgjorde vid Svenska hären under Carl XII:s krig, blef regements-fältskär vid Österbottens regemente och dog i Wasa år 1749. Hans son,

Hast, Barthold Rudolf, var född i Wasa år 1724 och dog derstädes 1784, såsom provincialläkare, har mycken förtjenst om läkarevården i Österbotten, upptog en surbrunn vid Wasa och en vid Uleåborg, bidrog till anläggandet af ett apothek och läns-lasarett i Wasa, hvilket sistnämnde han utan lön förestod i flere år, införde kopp-ympningen och förskaffade den ett sådant förtroende, att allmogen sjelfvilligt begärde hans biträde. Till belöning derföre erhöll han assessors fullmagt, jemte ett arfvode af 32 skill. för hvarje ympadt barn. Från 1768 till 1784 blefvo också 15,848 barn af honom ympade, för hvilka han uppbar ett arfvode af 10,190 R:dr. Han vinnlade sig jemväl om botandet af boskapssjukdomar. Har utgifvit ett par medicinska afhandlingar. Var äfven en skicklig naturhistorikus, och Linné har efter honom uppkallat en *Tortrix Hastiana*. — Hans son, **Herman Rudolf H.**, faderns efterträdare i embetet, född i Wasa 1756 och död derstädes 1821, var också en utmärkt både läkare och naturforskare.

Hasteröd är en bondgård i Hjertums socken af Bohus län, märkvärdig för sina undersköna, af folksagan med andeväsen befolkade omgifningar, och för ruinerna af en skans, som här uppkastades under Gyldenlöwsfejden.

Hastfehr, Jakob Johan, född i Revel 1647, gick vid 19 års ålder i krigstjenst, kom sedan till Stockholm, blef anställd som hofjunkare hos den endast 11-årige Carl XI, hvars ynnest han förvärfvade, och hvilken han sedan tjente, visserligen med nit; men likväl icke till hans verkliga fördel. Efter en sjöresa till Portugal, blef han 1671 fendrik vid lifgardet och var 1676 major. Han var den egentliga anledningen till den praktfulla karusell, hvarmed Carl firade sitt anträde till regeringen. Under kriget visade han mycken tapperhet och blef öfverste vid lifgardet, friherre, slutligen grefve, fältmarskalk, kongl. råd och general-guvernör öfver Lifland. Här genomdref han reduktionsverket med den yttersta stränghet, utöfvade många våldsamheter och prejerier, och bidrog på allt sätt att göra Svenska styrelsen förhatlig. Dog år 1695, endast 48 år gammal och har efterlemnat ett tvetydigt minne.

Hastfehr, Johan och Gustaf Behrend, tvenne bröder af samma Tyska ätt som den ofvanstående, naturaliserades år 1731. Den förre dog år 1753, såsom öfverste vid Jemtlands regemente, R. S. O.; den senare blef major vid Westgöthadals regemente, kammarherre och R. S. O.

Hastfehr, Berndt Johan, öfverste för Åbo läns regemente, brigadchef, K. af S. O., var den, om hvilken det berättades, att han, i Juni månad år 1788, utskickat ett parti Svenska soldater, klädde i Ryska drägter, att plundra på gränsen af Svenska Finland, hvilka plundringar åberopades å Svenska sidan såsom en bland skälen för krigsförklaringen. De Ryska uniformerna påstodos vara förfärdigade i Stockholm hos en skräddare vid namn Lindblad, hvilken derföre fått direktörs titel. Sådant bestrides deremot af andra, som med skäl anmärka, att en dylik tillställning aldrig skulle kunnat döljas, när den behöfde så många deltagare, samt att Lindblad varit Gustaf III:s enskildte skräddare och derföre fått sin titel. Hastfehr deltog sedermera i Anjala-förbundet, och skulle väl då icke underlåtit att upptäcka det föregifna bedrägeriet, arresterades och dömdes från lif, ära och gods; men förskonades, emedan hans fel ansågs hafva tillkommit mera af öfverilning än af elakt uppsåt, undslapp med förlust af orden och embete, fördes till sina slägtingar — han var gift med riksrådet Bondes dotter — och försågs af dem med respenningar till England. Hans vidare öden äro obekanta.

Hate (mythol.), en son af Fenrisulfven och jättequinnan Gya. Hate var en bror till Skoll. Begge voro hiskeliga ulfvar. Den förre förföljde ständigt månen, den senare solen, likväl utan att upphinna dem, förrän vid Ragnarök, då det ändtligen skall lyckas de begge odjuren, att helt och hållet sluka dessa himlakroppar.

Hatt, Amund, riddare och lagman i Wermland, var riksråd år 1398. Hans och hans enkas gods, hvilka lågo på Öland, skall, enligt Stjernman, konung Albrekt hafva år 1367 bortskänkt åt sin rådsherre, Erik Carlsson Örnefot. Det öfverensstämmer dock ej med ofvannämnda uppgift i rådslängden, emedan Albrekt upphörde att vara konung 1389, och Hatt således icke kunnat vara hans riksråd 1398.

Hattar och **Mössor** voro benämningar på tvenne under den s. k. frihetstiden ömsom herrskande, ömsom besegrade politiska partire, hvilka delade, icke allenast ständerna, utan äfven alla personer inom landet, som deltogo uti dess allmänna ärender. Parti-ifvern sträckte sig jemväl till fruntimmer, så att grefvinnan De la Gardie och generalskan Buddenbrock ansågos en tid stå i spetsen för det ena och en hoffröken Bonde för det andra. Anledningen till namnen uppgifves olika. Sålunda berättas det, att man skall hafva sagt om grefve Arvid Horn, att han stod så väl vid hofvet och var så viss om sitt anseende, att han kunde gå in till drottning Ulrika Eleonora med hatten på sig, hvaraf hans anhängare började, i känslan af sin betydenhet, kalla sig *Hattar*, då deras motstånda-

re, för motsatsens skull, benämndes *Mösser*, äfven *Nattmössor*. Enligt en annan uppgift skall konung Fredrik hafva sagt om några, som icke nog väl bevakat hofvets fördelar, att de voro "nattmössor", hvilket speord deras antagonister sedan tillade hela hofpartiet. Visst är emellertid, att hela Svenska folket var ifrån 1720-talet söndradt emellan dessa begge partier, hvilka likväl först vid 1738 års riksdag, och sedan den Hornska ministèren var undanträngd, antogo en mera bestämd karakter, då Hattarna blefvo det Fransyska och Mössorna det Ryska partiet, det ena eller det andra tillgifvet hofvet, allt efter som detta slöt sig närmare till endera magtens politik. Under Adolf Fredriks tid, särdeles mot slutet deraf, utgjorde Hattarna hofpartiet. Ett moderat parti, som skulle gå en medelväg emellan begge ytterligheterna och kallade sig *Jagtmössor,* kom aldrig till någon betydenhet. Genom 1772 års revolution upphörde begge partiernas magt och inflytande, ehuru benämningarna länge fortforo, och det hat, som förföljde Gustaf, ännu till en del förföljde hans minne, härleder sig förnämligast derifrån, att han krossade faktionsväldet och beröfvade dess medlemmar tillfället, att, för högsta möjliga pris, sälja sig sjelfva och fäderneslandet.

Hattstofferare. Vid 1641 års handelsfördelning upptogos hattstofferare i Stockholm inom köpmansklassen, att handla med bestämda varu-artiklar, hvilka senares antal förökades 1648. Men genom en d. 17 Aug. 1654 för dem utfärdad skrå-ordning blefvo de hänförde till handtverks-klassen, under serskildt skrågille, med rättighet icke allenast att idka den för dem förut tillåtna handeln med de varor, som i sistnämnde författning uppräknas, utan ock att begagna lärgossar och gesäller till utöfvande af hattstofferare-handtverket. Genom kongl. brefvet d. 6 Febr. 1722 betogos de åter rättigheten att handla med annat, än hvad de sjelfva förfärdigade, och skulle de ställa sig 1720 års skrå-ordning till efterrättelse. Det oaktadt och fastän de alltjemnt förblifvit inom skrå-embetet, hafva de likväl sedan varit obehindrade att drifva en rörelse nästan som diversehandlare, i hvilkas rättighet de ock synas befästade genom kongl. kungörelsen d. 9 Nov. 1826, och så väl vid 1778 års klassifikation, som sedermera hafva de blifvit upptagne bland handlande. Genom handels-ordningen af d. 22 Dec. 1846 har likväl nu all så kallad separerad handel, i afseende på serskilda varuslag, upphört.

Haubitz, Anna von, älskarinna åt hertig Magnus af Östergöthland, Gustaf Wasas andre son, med hvilken han hade en naturlig dotter, Helena. (Se detta ord.)

Haukivaara jernmalmsfält i Norrbottens län, Jukkasjärvi Lappmark, upptäcktes 1759 af brukspatron Abr. Steinholtz. Det håller knappast öfver $\frac{1}{8}$ mil i tvär linje, och är af nästan rund form. Det utgöres helt och hållet af endast jernmalm, hvilken öfverallt ligger i dagen. Denna malm är en tät, stålfärgad blodstensmalm af ett skönt och rikt utseende, som på en del ställen har ett finfjälligt brott, sparsamt insprängdt med små qvartsådror, samt här och der inuti massan helt fina sprickor, fyllda med en högröd jernoxid. Malmen förekommer i stora lösa hällar, som bilda ordentliga liggande lager eller strata, och man har ej på något ställe af berget träffat fast klyft.

Haul eller **Höll** (mythol.). En af de underjordiska floder, som hafva sitt egentliga utlopp från hjorten Ekthyrners horn, ur hvilka det ständigt droppar en vätska ner i brunnen Hvergelmer, som sedan flödar öfver i en mängd floder.

Hauld, förmodligen af det Tyska ordet Halle, betydde i den gamla Svenskan detsamma som gård, hof, och *Hauldsrätt,* origtigt öfversatt med halsrätt, den lagskipningsmagt hvarje ansedd friboren man utöfvade inom sitt område, icke blott öfver sina underhafvande, utan äfven öfver fremmande, hvilka kommo i någon tvist med dem derstädes. Den adeliga domsrätten härleder sig derifrån.

Haurida, annex till Wireda, beläget i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, $3\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Jönköping. Kyrkan är byggd af träd, och kallas i orten den gamla offerkyrkan. Den skall vara uppbyggd på 1400-talet, tillbyggd i slutet af 1500- eller början af 1600-talet, samt förbättrad 1792 och 1826. Socknen består af $12\frac{3}{4}$ mtl. med 462 invånare. Af dess areal, 11,548 tunnl., äro 1,290 sjöar och kärr. Adr. Grenna.

Hauswolff, von. Denna ätt härstammar från kyrkoherden vid Tyska församlingen i Carlskrona, Justus Christoffer Hauswolff, död år 1722, hvars begge söner, **Bernhard Reinhold,** landshöfding i Falun med presidents titel och R. N. O., och **Eberhard Salomon,** kammarråd, adlades 1743. Härigenom uppfylldes det löfte konung Fredrik gifvit deras yngre broder, **Henning Wilhelm,** assessor i Åbo hofrätt, hvilken d. 10 Nov. 1746 afled af svält, nattvak och arbete, då det fartyg, hvarpå han skulle öfverresa från Stockholm till Åbo, tog läck, och båten, hvari passagerare och besättning sökte rädda sig, af stormen drefs utåt hafvet. Det enda der fanns, utom folket, var papper, hvaraf man förtärde hela förrådet; men hvilket snarare tyckes hafva förkortat än uppehållit de olyckliges lif, ty H. dog efter 6 dygn, endast 34 år gammal.

Hauswolff, Justus Christoffer, den yngste af bröderne, född år 1708, död år 1773, kyrkoherde i Clara församling i Stockholm, theol. doktor och hofpredikant hos konung Adolf Fredrik, var en både vid hofvet och i det allmänna särdeles ansedd man, hvarpå såsom bevis må anföras, att hans hustru och barn år 1756 upphöjdes i adligt stånd. — Mera bekanta medlemmar af denna slägt voro öfver-ceremonimästaren, K. af N. O., **Leonard von H.** Han hann väl på den civila tjenstemanna-banan icke längre, än till protokolls-sekreterare vid krigs-expeditionen, hvilken tjenst han innehade till sin död år 1826; men deremot kunde han, genom sitt prydliga väsen och sina cirklade fasoner, anses såsom typen för en ceremonimästare, hvars värf han grundligt studerat och om hvars åligganden han lärer författat memoirer,

[illegible] med många anekdoter. [illegible] 18[illegible], guvernements-sekreterare på S:t Barthelemy, och någon tid anställd i Kolumbisk tjenst, har år 1835 utgifvit en *Teckning af Sällskapslifvet i Norra Amerika.* Död 1843.

[illegible], utanför Enköping, i Vårfrukyrka socken, har fordom varit en kungsgård. Den nämnes år 1420 ibland drottning Filippas lifgedingsgods. Denna gård har ock blifvit kallad Haga. Den sköflades år 1457 af den uppproriske erkebiskopen Jöns Bengtsson. Konung Christian I utgaf här privilegier för Enköpings stad 1459. Riksföreståndaren Sten Sture d. ä. sammankallade hit, år 1471, efter konung Carl Knutssons död, de Svenske, att rådslå om rikets ärender. Efter denna kungsgård är nu ej mera öfrigt, än att en äng, utanför Enköping, ännu kallas *Kongsäng.*

Hávamál, eller den höga sången, intager ett upphöjdt rum ibland Asalärans urkunder, och är en af de skönaste didaktiska skaldestycken, något forntida folks mythologiska häfder äga att uppvisa. Den tillskrifves till större delen Oden såsom författare, ej mindre för dess höga krigiska och sedliga grundton, hvilken fullkomligt öfverensstämmed den Odinska lärans, utan ock emedan Oden sjelf uppträder i sången, såsom styrkande sanningen af sina läror, genom erfarenhetsrön, hemtade ur hans mythiska äfventyr, särdeles vid bortröfvandet af Suttungs skaldemjöd. Anse vi Völuspá för Asalärans dogmatik, blir Hávamál dess sedolära, den nordiska mythologiens ordspråks- och predikare-bok, som i höga men klara bilder lemnar, med få undantag, de mest allmänt giltiga visdoms- och lefnadsregler. Dessa framträda i korta, tankedigra satser, hvilka oftast äro så sammanbundna att de uppdraga en parallel emellan den vises och dårens handlingssätt. Såsom prof må anföras följande:

Ej bättre börda
man bär på vägen
än vishet mycken.
Bättre hon är än guld
på okänd ort;
hjelp hon är i nöden.

En ovis tänker
sig evigt lefva få,
om strid han undflyr;
Men åldren gifver
dock ingen fred,
fast honom spjuten gifva.

En usel man
och ett argt sinne
ler åt allt.
Han vet icke det,
han veta borde,
att han ej sjelf är felfri.

Till ögonspel,
du ingen annan hafve,
fast fremmande han kommer;
Mången, sen han funnit
ro och torra kläder,
skall du vis befinna.

Stor omväg är det
till svekfull vän,
fast han i vägen bor;
Men genvägar många ligga
till trofast vän,
fast han bor fjerran.

Ej ofta må du
i samma stad
till gästnings komma.
Ljuf blifver led,
som länge sitter
på andras bänkar.

Ett bo är godt,
fast det är litet.
Hvar man är herre hemma.
Fast tvenne getter endast
och halmtäckt tjell man äger,
det bättre är än tigga.

— — — — — —

med gåfvor och gengåfvor
varar vänskap längst
då de af hjertat bjudas.

Sinom vän skall man
vän vara,
och med gåfva gåfvan gälda.
Mot den leende
vännen var glad;
förställd mot en svekfull.

Det träd förtorkas,
som står vid gården,
utan skygd af bark och blad.
Så är en man
förutan vänner;
hvi skall han länge lefva?

Små äro sandkorn,
små äro vattendroppar,
små menskornas tankar;
Icke vordo
jemnvise alla.
Hvart sekel bär blott *en* man.

— — — — — —

Åt en dig förtro,
ej åt den andra;
Verlden vet hvad trenne veta.

Sin magt hvar vis
och rådig man
med hof skall bruka;
då han det finner,
när han bland tappra kommer,
att ingen är för alla mägtig.

Bort dör din hjord,
bort dö dina fränder,
och sjelf dör du äfven;
Men ett vet jag,
som aldrig dör,
domen om den som dog.

Vid qvälln skall dagen rosas,
Hustrun, då bränd hon är,
Svärd, då det är pröfvadt.

Mö, då hon är gift.
Is, då du är öfver
Öl, då det är druckit.

Flygande spjutet,
sjunkande vågen,
nattgammal is,
ringslagen orm,
brudens bädd-tal,
eller brustna svärdet,
björnens lek,
eller konungens son,

En sjuk kalf,
en sjelfrådig träl,
en önsktalande spåqvinna,
nyss slagna på fältet,
en klar himmel,
en leende herre,
hundaskall,
skökosorg och

Tidigt sådd åker
skall ingen tro,
och ej för tidigt sin son;
Vädret råder för åkern,
vettet för sonen;
ovissa äro de båda.

— — — — — —

Ingen sot är värre
för den vise mannen,
än sig med intet nöja.

Hávamál innefattar tre afdelningar, nemligen *Odens sång*, ur hvilken här införda utdrag äro gjorda, och som utgör det gediguaste af det hela; *Lodfafners sång*, som tydligen är en yngre efterbildning af den förra, hvilken den dock ej upphunnit, samt *Runtalen*, innehållande dunkla myther om en i runorna förborgad kraft till hemlig vishet, samt till både innehåll och syfte olik de båda andra Hávamáls sånger.

Hazardspel äro förbjudna vid böter till ett belopp af 25 R:dr af bankören och lika mycket af de spelande, hvarjemte alla penningar, som varit utsatta på spelet, anses förbrutne, så vidt de kunna öfverkommas. Blifva omyndige barn förförda till hazardspel, äga så väl deras föräldrar eller målsmän, som ock de sjelfva, att angifva förföraren.

Hazelius, Johan August, öfverst-löjtnant i arméen, kapiten vid topografiska korpsen, adjutant hos konung Oscar, lärare i taktik och krigshistoria vid artilleri-läroverket på Marieberg, sekreterare i krigs-vetenskaps-akademien, R. af S. O., är född den 18 April 1797 i Stockholm, der fadern var lärftskramhandlare, blef kadett vid krigs-akademien 1807 och derifrån utexaminerad år 1814, då han ingick vid fältmätnings-brigaden och deltog i fälttåget mot Norrige. År 1823 belönades han af krigs-vetenskaps-akademien för en prisskrift: *Om officerares bildning* och invaldes bland dess ledamöter samt erhöll 1836 dess högsta pris för en skrift: *Om stående härar och folkbeväpning*. År 1830 förordnades han till lärare vid Marieberg, och blef ordonnans-officer hos dåvarande kronprinsen; företog 1839, på allmän bekostnad, en resa för att bese andra länders militär-anstalter och besöka nyare tiders ryktbaraste slagfält. Blef år 1844 krigs-vetenskaps-akademiens sekreterare. Har vid flera tillfällen uppträdt såsom både militärisk och politisk skriftställare, och utgifvit: *Berättelse om fältmätnings-korpsen och dess arbeten; Några ord om central-försvaret; Lärobok i artilleriet för linje-officerare; Lärobok i befästningskonsten; Förelädsning öfver krigshistorien; Granskning af riksdagsmannen Anders Danielssons Förslag till en förändrad organisation af Sveriges försvar; En af dagens frågor, eller huruvida en minister-styrelse, sådan som den i Frankrike och England, är öfverensstämmande med Svenskt folklynne och Svensk Grundlag? Ytterligare om minister-styrelser; Några samhällsfrågor, utkast; Om ståndsval och allmänna val; Om student-examen samt elementar-läroverkens brister;* m. m.

Heckeberga, frälse-säteri i Skåne. Se: *Genarps socken*.

Hed, en socken hörande till 3 kl. pastorater, belägen i Skinnskattebergs härad af Westmanlands län, Köpings kontrakt af Westerås stift, 2 ½ mil N. från Köping. Här märkes följande stångjernsbruk: *Karmansbo-verken*, bestående af *Karmansbo*, *Nyhammar*, *Holm* och *Norrhammar* (det senare i Skedvi socken); *Wallbricka* eller *Jönsarbo*, samt *Berndshammar* (se alla dessa ord). Vid *Bysala* gästgifvaregård är ett vackert tingshus, hvaruti hålles ting med Skinnskattebergs domsaga. Uti Heds kyrka märkes en vacker altartafla, målad i Rom af Åkerström. Socknen innefattar 12 mtl. och har 1,357 invånare. Arealn utgör 19,093 tunnl., af hvilka 2,460 äro sjöar och kärr. Adr. Köping.

Hed och Forshammar, jernbruk i Skinnskattebergs socken af Westmanland, uppbygdt 1650. Har 3 härdar och 1,333 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af köpe-tackjern, med 13 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d hammarskatt. Här finnes serskildt under bruket lydande manufaktur-verk. Under gården höra äfven flere hemman samt Uggelfors qvarn. Bruket skeppar på Stockholm och äges af T. L. Bohnstedt och med-intressenter. Smidesstämpeln visar tvenne sammanbundna H.

Heda, annex till Rök, beläget i Lysings härad af Östergöthlands län, 2 mil S.V. från Skeninge, nära Wettern. Socknens största längd och bredd är ⅝ mil. Den utgöres af slättland med bördig jordmån, hvarest kalksten förekommer i mängd åt Ombergssidan. Här finnes ingen enda sjö, endast en liten å rinner igenom socknen och faller ut i Tåkern, under namn af *Diseveds-ån*. Kyrkan, belägen på en höjd i grannskapet af Omberg, med den vackraste och vidsträcktaste utsigt, isynnerhet åt Wetterns sida, är sannolikt den äldsta landskyrka i länet. I kyrkan förvaras trenne hufvudbaner öfver utmärkte män af slägterne Schulzendorff, Brunn och Hååff. På kyrkogården märkes 2:ne runstenar. Socknen har en enskildt allmänning, *Hällemoen*, i Store Åby socken samt ett sockenmagasin. En sockenskola har en längre tid

varit organiserad. Den uppkom genom en testamentarisk disposition af enkefru S. E. Carbiin i Tuna 1760. På Häggestads ägor finnes en helsekälla, med förmån nyttjad mot gikt. Af äldre fornlemningar märkes häradets uråldriga tingskrets på komminister-boställets ägor, samt flera ättebackar i kyrkans grannskap. Af berömde män äro här i församlingen födde: prosten S. Hedborn, doktor J. Hedenborg samt prosten A. Hedner (se dessa namn). Socknen består af 35½ mtl. och har 1,000 invånare. Dess areal utgör 3,356 tunnl., af hvilka 25 äro kärr. Adr. Ödeshög.

Hedared, kapellförsamling under Bredared i Wedens härad af Elfsborgs län, 1¾ mil V.N.V. från Borås. Kapellkyrkan är byggd af ek och troligen en af de äldsta i Skara stift. Handslöjder idkas mycket inom församlingen, hvarföre här finnes skickliga timmermän, laggare, snickare, smeder, med flera andra handtverkare, hvilkas arbeten föras omkring landet till försäljning. Enligt jordboken utgör Hedareds socken ett med annexet Sandhult, och består jemte denna af 27 mtl. Hedared har endast 248 invånare på en areal af 3,680 tunnl., af hvilka 185 äro sjöar och kärr. Adr, Borås.

Hedborn, Samuel Johan, kyrkoherde i Askeryd af Linköpings stift, är född i Heda socken nära Wadstena, d. 14 Okt. 1783. Hans far var soldat, och sonen, hvilken i början kallade sig Hedenvall, kunde således blott med svårighet komma i tillfälle att studera, och först vid 23 års ålder få besöka Upsala. År 1809 prestvigdes han och började kort derefter göra sig bekant genom åtskilliga skaldestycken, införda i Elegant-tidningen, Phosphoros, Poetisk Calender och den af Afzelius utgifna tidskriften: För Religionens Vänner. År 1812 utgaf han sina psalmer, af hvilka några äro intagna i den nuvarande Svenska psalmboken och utgöra hans förnämsta arbeten; sedermera en predikan vid magister-promotionen i Upsala 1815; ett åminnelsetal öfver erkebiskop Lindblom och 1835 en Samling af sina poetiska skrifter, jemte anekdoter ur författarens barndom och ungdom. Arbetet bär den gemensamma titeln: *Minne och Poesi*, och är försedt med H:s porträtt. Svenska akademien har tilldelat honom det Lundbladska priset. År 1820 utnämndes han till kyrkoherde i Askeryd.

Hede, bergsmanshammare, i By socken af Stora Kopparbergs län, skall vara den äldsta i orten. Den har 1 härd och 200 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 2 skepp:d. Skeppar på Gefle och Stockholm och äges af bergsmän. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet HE.

Hede, en socken, med Wemdalen, Tännäs och Storsjöns kapell, samt Ljusnedals bruksförsamling, belägen i Herjeådalen, Herjeådalens fögderi af Jemtlands län, Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift, 11½ mil S.V. från Östersund. Kyrkan af sten, utan torn, är belägen vid Ljusna-elf; var förut mycket trång, men ombyggdes år 1776. Handelsresor på Norrige och andra orter anställas årligen ifrån dessa socknar af några vissa invånare, som göra näringsfång deraf. I Trondhiem och vid Röros kopparverk tillbyta de sig fiskvaror, hästar och brynstenar, emot väfnad, något humla, slipstenar, m. m. En del afsätta sin gårds afvel på marknaderna i Frösö, Färila och Borgsjö, samt tillhandla sig der nödiga varor. Andra besöka Helsingestäderna; några resa om vintern till Falun och södra orterna, andra bivista marknaderna i Upsala och Hedemora. *Ljusna-elf* rinner genom denna socken (se: *Ljusna-elf*), och tager sin början i fjällen inom detta pastorat. Nedanför *Långa skans* ökas vattenleden af *Mittå-elfven*. Öfver samma å är en kostsam bro anlagd vid vägen åt Tännäs. Förut, och innan dessa elfvar förenas, hafva de många vattendrag, samt ökas af flere små sjöar och åar, så att nästan hvarje byalag har sitt serskildta fiskvatten. *Ljungan* begynner på östra sidan om Helags-fjällen, i denna sockens fjällbygd, 2 mil vester ut från Ljungdals by (se vidare: *Ljungan*). Märkligt är, att så många stora elfvar taga sin början här vid Norska fjällen och mot Herjeådalen på några mils afstånd, inom och utom rikslinjen, nemligen: *Södra* och *Norra Wonsjön*, *Nea-elfven*, som går åt Trondhiem, *Ena-elfven*, som rinner åt Jemtland, *Gulldals-elfven*, m. fl. En gammal sägen om dessa vattendrag är: "att Ljusnan har slotter, Ljungan gifver fiske, men Glåmen tager folk", som der ofta omkomma. Om man skulle upptaga alla de åar och mindre strömmar, tjärnar och sjöar, som i detta pastorat gifva vatten åt nämnde stora elfvar, skulle antalet deraf öfverstiga 200. Endast i Mittå-dalen samlas vatten till Ljusnan ifrån 14 sjöar, i Anå-dalen utlöpa 11. Så rik är orten på strömmar och åar. Väderleken i denna ort är mycket föränderlig. Den i fjällen på många ställen, likasom stora isberg, ständigt liggande sjön, kyler luften, så att ofta på den varmaste dag kan följa en natt, då thermometern faller under fryspunkten. Kölden af nordanvädret från fjällen tränger sig alltid mera ned i dalarne, hvarest byarne äro belägne, och gör der ofta stor skada på säden. Derigenom att elfvarne ständigt ökas om sommaren af snövatten, uppstiger äfven derigenom någon kyla, så att ofta kornbrodden i Juni månad kan frysa bort; men vid snart infallande värme plägar den likväl komma sig före, hvaremot nattfroster vid Olofs-, Lars- och Bertils-messo-tiderna alltid äro mera skadliga för åkrarna. Man ser med förundran huru renarne om sommaren, då stark hetta infaller, söka sig närmast fjällen, att få svalka emot solhettan, och för att freda sig mot bromsar och andra besvärliga insekter. Nödvändigt är för dem, som vistas här i orten, att akta sina ögon, emedan många genom solstrålarnes verkan förlorat sin syn. Om vårtiden vid solskensväder och vid infallande ny snö, måste man derföre begagna flor. I sådant "ögonväder" eller solsken, måste också körare ofta binda för oxarnes ögon, på det de icke måtte blifva blinda. Tecken till förändring i väderleken hafva dessa sockneboer af *Sonfjället*, ett af de högsta i orten, 2 mil från Hede kyrka, åt Särna-

sidan. När fjällets öfversta topp om aftonen är utan moln, och kullen visar sig klar, väntas uppehållsväder; men tvärtom nederbörd. Hvarföre det ock är en gammal sägen: "Om Senen tagit hättan på sig, så kommer visserligen regn i natt eller morgon; men är han barhufvad, så blir det klart väder." Mittå-elfven säges årligen bebåda årsväxten. Om den vid jultiden bryter löst, och åstadkommer ett starkt buller, hvilket ofta höres så starkt till den $\frac{1}{4}$ mil derifrån belägna Långå-by, att fönstren dallra, tages det för godt tecken, att följande sädesväxt blir ymnig; men om denna elf icke bryter upp så tidigt, är allmogen alltid i fruktan för missväxt. Lappar uppehålla sig både sommar och vinter i detta pastorat vid fjällkanten, särdeles åt Storsjö-sidan. Fremmande Lappar hafva tillförene med sina rehnhjordar fritt fått besöka Hede-fjällen; men icke numera. I trakten af Storsjö kapell förekomma flera lemningar af Lapparnes fordna offerställen och begrafningsplatser. — Tät- eller långmjölk, ost, smör och fisk utgöra till större delen invånarnes föda. Antingen årsväxten hunnit till mognad och förråd af spannmål finnes eller icke, ätes dock sällan bröd af ren säd, utan uppblandas med agnar och bark, för att bibehålla vanan i nödens tid, att då kunna bättre äta agnar och bark. Bonden anses välmående när han till utspisning äger brödämne, d. ä. $\frac{1}{8}$ godt mjöl, $\frac{1}{4}$ agnar eller förfruset kornmjöl och det öfriga bark. Ofta saknas dock det förra, och nyttjas endast det senare till utblandning med barken. Till vällings blandning hafva de ock alltid litet rent kornmjöl i förråd, annars består den till mer än hälften af vatten. Till sådant behof anses också drank för en särdeles läckerhet. — Forntidsminnen förekomma åtskilliga i denna ort. I Ljung- och Ljusnedalen finnas många ättehögar. Dessa skola i början af sextonde århundradet blifvit öppnade af en bonde, som deruti säges hafva gjort hvarjehanda fynd af silfver. *Långå skans*, $1\frac{3}{4}$ mil från kyrkan (se detta ord). Ortens svåra öde i fordna tider, då den skiftesvis lydde under Sverige och Norrige, har ofta gjort denna trakt till en tummelplats för utöfning af fiendtligheter. Balsar-fejden år 1611 (se detta ord) bibehåller ännu minnet deraf. Sedan ortens invånare då blifvit plundrade, och öfver sommaren uppehållit sig i skogarne, invid fjällen, måste de öfver vintern flytta till Tydalen i Norrige. I Hede blef på samma gång allt afbrändt, utom en badstuga. Tjugu år derefter skola Hogdals-åboer ifrån Helsingland på eget bevåg gjort anfall på denna ort, i afsigt att plundra. En bonde vid namn Gudmund Larsson i Qvisthån, som förra gången blef bunden vid en hästsvans och släpad $1\frac{1}{2}$ mil till Ransjö by, för det han icke uppgaf sin egendom, men likväl undkom med lifvet, hade nu gömt sig i en liten sjö vid sitt hemvist; men så, att hufvudet var uppe, hvarföre han ock blef skjuten. — Språket uttalas efter ortens dialekt, som mycket liknar den Norska, med blandning af både Norska och Svenska gamla ord, och är således svårt att förstå för en fremling. *Du* brukas här, som i Dalarne, mycket allmänt, både i tal med föräldrar och bättre folk. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den har 628 invånare och innefattar jemte alla annexer 27 mtl. på en areal af 1,215,949 tunnl., af hvilka 120,000 äro sjöar och kärr. Adr. Östersund.

Hede, annex till Krokstad, beläget i Sörbygdens härad af Bohuslän, $3\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Uddevalla. Socknen kallades fordom Heida. Dess område bildas af södra delen af Sörbygden. Ungefär midt i socknen öppna sig några vackra dalar, som afbryta behagligt emot de skogiga fjällen på vestra gränsen och emot den nakna, magra bergsluttning, som visar sig söderut. Den förnämsta gården i socknen är *Hällungstad*, f. d. fändriksboställe, $1\frac{1}{4}$ mtl. Ibland frälsehemman utmärker sig *Brattön*, $1\frac{1}{4}$ mtl., genom sina stora skogar och vattenverk, samt tegelbruk. Hede kyrka är byggd af träd 1727. Derinom förvaras en medelmåttigt arbetad madonnabild af ek, som varit förgylld, samt en ganska märkvärdig och uråldrig dopfunt af telgsten, utsirad med en mängd figurer i fyra fält. I det första ser man den korsfäste, i det andra 3 helgonabilder, i det tredje S:t Görans eller S:t Michaels strid med draken, och i det fjerde, en engel med en våg i handen, uti den ena af hvars skålar ligger ett menniskohufvud, och i den andra en penningsäck, åt denna senare synes satan med hela sin tyngd fåfängt bemöda sig att gifva öfvervigt, under det han gör med andra handen åt engeln ett hånande tecken, som pojkar bruka kalla: "räcka lång näsa." Denna föreställning äger en lätt utredd symbolisk betydelse. Funtens fot prydes af två groteska djurhufvud. Ibland allmogen har bibehållit sig en sägen om en forntida borg, hvars numera försvunna murar rest sig på klippan, der Hällungstad är uppbyggdt. Der skall bott en konung, som gjort sig förtjent af sagans minne, genom deltagandet uti nederlaget på Skottarne vid Nafverstads kyrka, samt genom en strid mot den orolige Rane i Svarteborg, med hvilken han slogs vid Ellinge, samt vid Torp och Sörbo, vid gränsen emellan Hede och Krokstads socknar. På sistnämnda ställe förekomma många forngrifter och en upprest stenvård. Högarne, som ligga spridda, dels på den s. k. *Sörbohogen*, dels i Torps gärde och trädgård, samt på den ljungbevuxna sandås, som ifrån Torp sträcker sig vester ut, och bära det märkliga namnet *Sköldungs backar*, äro 86 till antalet, hvilket ursprungligen varit vida större; men blifvit reducerat af plogen till det här uppgifna. Flera utmärka sig för sin storlek, och det synes antagligt, att närheten af det historiskt bekanta Sörbo, likasom Hällungstad, icke varit utan inflytande på betydenheten af denna griftplats. Det berättas ock, att ett slag hållits på *Slätthult* under Åboland, hvarest man finner många griftkullar. Det närbelägna *Kyrkoberget* tros hafva sitt namn deraf, att ett kapell med sin griftplats fordom legat derintill. Samma saga är fästad vid ett stort, af grofva randstenar omsatt griftrör vid Möllebacka. En hålväg på Fisketorps ägor, i närheten af Hede kyrka, kallas *Göthadalen*. Man finner der många vattenfyllda

hålor, och traditionen omtalar, att "Göther", som ingång infallit i Sörbygden, skola härstädes blifvit nedhuggne och begrafne. Sedan kropparne förmultnat, skola nämnde hålor uppkommit. Traditionen och dalens namn hänvisa på den tid, då Svenskarne stodo i ett fiendtligt förhållande till "Sörbölingarne." Vid *Alsbo* skall en drabbning förefallit. Spår af förstörda grafhögar visas på *Brattön*, samt på *Gunnarsröds* och *Ryrs* moar. En källa på Röstans ägor kallas *Hallayekälla* (den heliga källan), och är offerkälla, i likhet med *S:t Arngrims källa* på Kopparhult, hvilken tros vara upprunnen af en viss Arngrims blod, som der blifvit oskyldigt utgjutet. En dal vid Hede kyrka benämnes *Bralles dal*, till minne efter en vild rånsman vid namn Bralle, hvilken, efter att hafva mördat hela sin slägt, slutligen blef nedhuggen i denna dalgång, der man tror att hans vålnad ännu drifver sitt ofog. Socknen består af $25\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,247 invånare. Dess areal utgör 17,288 tunnl., af hvilka 1,495 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Hedegran, P., har utgifvit ett alfabetiskt ordregister öfver alla kongl. förordningar från 1719 till 1728.

Hedemora, en uppstad, på en ås vid sjön Håfran, i landskapet Dalarne och Stora Kopparbergs län, $18\frac{1}{4}$ mil N.V. från Stockholm. Staden erhöll privilegier redan af konung Christoffer år 1446, hvilka förnyades af Carl Knutsson 1449. Hedemora är välbyggd, de flesta husen af träd, brädklädda och målade samt till större delen uppförda sedan 1754, då hela staden lades i aska, med undantag af kyrkan, hospitalet och några få gårdar på sidorna. Riksrådet Erik Carlsson (Wase), som gjorde uppror mot konung Carl Knutsson samt dervid erhöll några framgångar, samlade, vid början af år 1470, en krigsmagt af 30,000 man samt 800 hofmän, inryckte i Dalarne för att plundra Kopparberget och utrota de begge Sturarne. Vid Hedemora lofvade han sina trupper ett rikt byte; men der mötte honom Sten Sture med förtrupperne, 500 kopparbergsmän, och lät med största trygghet Dalbaneret svaja, hvarvid de upproriske miste modet och blefvo slagne, till så stort antal, att man på valplatsen skall hafva funnit 1,500 pantsar. I denna stad öfvade år 1520 Gustaf Eriksson dagligen sitt krigsfolk; lärde dem göra pikar och undervisade dem om ett bättre och nytt sätt att smida pilar. Han upprättade här ett mynthus, samt lät slå klippingar. År 1743 blef landshöfdingen der instängd af den upproriske Dalallmogen. Borgerskapet och flere af stadens invånare nödgades underteckna en skrift, lemna 150 daler och 24 man. Staden måste äfven vidkännas en stark gästning. Den 10 Juni uttog allmogen en mängd musköter, som voro förvarade härstädes för krigs-kollegii räkning, samt på rådstugan en mängd gevär, om hvilka uppkom ett blodigt slagsmål. — Stadens läge, vid den genom landet strykande sandåsen, är ej obehagligt. Vittnar Falun om en stad i aftagande, så är det med en viss tillfredsställelse man nalkas Hedemora, emedan allt här har utseende af en stad i tilltagande, nemligen en årligen stigande folkmängd och en någorlunda jemn utbredd välmåga, om också ej förmögenhet. Dertill bidrager ej allenast folkets idoghet, utan äfven ett lönande jordbruk, de flere i trakten belägne bruken samt den i början af Februari månad här inträffande marknad, en bland de betydligare i riket, hvarvid stora jern-affärer uppgöras. I staden bor en af länets provincial-läkare samt en stadsläkare, hvarjemte här finnes apothek och postkontor. Rådhuset, beläget vid torget, är uppfördt af träd, och räntorna af den till staden anslagna skattejord utgå till magistratens aflöning. Kyrkan, byggd af sten, härstammar från 13:de århundradet. Hus och tomter i staden äro 139, och den staden tillhöriga jorden utgör 2,318 tunnland. Stadens vapen är en gran. Näringarne äro åkerbruk, handtverk och handel. Hedemora stad hör till 4:de klassen och har N:o 50. Här är tingställe för Dala lagsaga, och för bergstingen med östra bergslagen och östra Dalarne. Hedemora stad och socken utgöra ett regalt pastorat af 1 kl. Folknummern i staden är 1,031 personer.

Hedemora, ett kontrakt af Westerås stift, beläget inom Stora Kopparbergs län. Innefattar en stad och 7 socknar, bildande 6 pastorat, nemligen: Hedemora stad och socken, Husby, Folkerna, By, Garpenberg, samt Grytnäs och Avesta. Af dessa 6 pastorat äro 2 reg. af 1 kl. och 1 af 3 kl., samt 3 konsist. af 2 kl., hvilka tillsammans hafva en folkmängd af 21,112 personer.

Hedemora, en socken, annex till Hedemora stad, belägen i Näsgårds fögderi och ofvannämnde kontrakt, omgifver staden Hedemora. I anseende till de många jernverken har socknen ej tillräckligt skog. Utom åkerbruk och boskapsskötsel kan bland vigtiga näringsgrenar räknas det i socknen idkade svartsmide samt tillverkning af plogar, harfvar och liar, hvilkas goda beskaffenhet gjort dem kända och afsättliga uti de flesta bland rikets södra landskap och fremmande orter. Allmogen i denna socken anses för denna binäring behålla en årlig förtjenst af 20,000 R:dr B:ko. Omkring 86,000 st. liar tillverkas årligen härstädes. I socknen märkes: *Kungsgården* vid Hedemora. Den stormades och plundrades af 150 upproriske Dalkarlar år 1531. *Davidshytta*, *Norns bruk* och *masugn*, *Wikmanshytte* bruk, *Presthyttan* med *Lågfors* bruk, *Borganäs* fäste, *Lassbo*, helsobrunn (se under dessa ord), *Wibberboda*. Här bodde fordom Peder Svensson, en myndig bergsman, stamfader för Schönströmska och Adlerheimska slägterna. Han var Gustaf Erikssons höfvidsman öfver alla bergslager, och anförde dess trupper i slaget vid Brunbäck och Utsunda år 1521. Vid *Österby* eller *Mällby* skall i Christian II:s tid förefallit ett slag emellan Danskarne och Dalkarlarne. En minnessång uttrycker sig härom sålunda:

"Sen Danskom vi klufvit vid Medelby
Vi forum mäst fort till Hedmor-by,
Och sattom varis fanor högt up ad sky", m. m.

Nära elfstranden i denna socken har man anmärkt *Konung Gustafs källa*, med sött vatten. Den skall,

enligt sägen, erhållit detta namn, emedan konungen druckit derur under sin flykt i Dalarne. *Häfran*, en betydlig sjö, ½ mil i längd och bredd, märkvärdig derigenom att Dalelfven genomstryker den. Här märkes tre stora holmar: *Storgrundet*, *Stackharn* och *Brånö*. Följande bättre bebygda egendomar finnas här: *Wiggenäs*, *Svedjan*, *Holm*, *Eriksdal*, *Gysterbo*, *Trollbo* samt *Ivarshyttan*. För öfrigt märkes bland sjöar: *Wiggen*, *Norn*, *Sundsjön*, *Brunnsjön*, *Trollbosjön* m. fl. mindre. Sockenen är mest flackländig, och har föga spår till malmanledningar. Kring Rensbo och Norn finnas dock några ödelagda jerngrufvor. Bland berg märkas: *Skjulsbo klint*, *Grytkeberget*, *Ramsåsarne*, *Damsjöberget*, *Karttjärnsklinten*, m. fl. Sockneu innefattar 124¾ mtl. med 5,136 invånare. Arealn utgör 74,752 tunnl., af hvilka 8,200 äro sjöar och kärr.

Hedenborg, Anders, en på sin tid utmärkt läkare, kongl. lifmedikus, assessor i kollegium medikum och ledamot af vetenskaps-akademien, var född i Stockholm den 5 April 1737 och dog derstädes den 19 Dec. 1798, promoverades 1760, blef 1768 lifmedikus hos dåvarande kronprinsen Gustaf, följde hertig Carl på dess resa genom Tyskland, Holland och Frankrike, och blef sedan dess beständige lifmedikus. Har utgifvit en öfversättning af Gmelins erinringar vid antiflogistiska systemet och ett par andra skrifter. — Hans son, **Carl August von Hedenborg,** general-adjutant och landshöfding i Norrbottens län, R. af S. O., är född 1784.

Hedenborg, Johan. Samma socken, Heda i Östergöthland, som gifvit härkomst och namn åt poeten Hedborn, gaf dem äfven åt läkaren och naturforskaren Hedenborg, hvars far jemväl var soldat. Han föddes derstädes år 1787. Det lärer knappt behöfva nämnas, att han, såsom son till en fattig far, måste utstå många svårigheter och försakelser, för att kunna beträda lärdomens bana; men hvilka han likväl genom flit och ihärdighet öfvervann, så att han år 1812 kunde blifva student och 1817 stipendiat vid fältläkarekorpsen. År 1820 fick han följa amiral Wirsén och hofmarskalken Gyllenram på en resa genom Danmark, Tyskland och Frankrike, hvarvid han ej försummade tillfället att studera sin vetenskap. År 1822 blef han ändtligen medicine doktor. Följande året anlade han, under Berzelii ledning, i det fordna orangerihuset vid Carl XIII:s torg, en inrättning för artificiella vattens beredning, hvilken sedan bibehållit sig härstädes och derifrån spridt sig till nästan alla orter i riket. År 1825 åtföljde han, såsom läkare, Svenska beskickningen till Konstantinopel, och har, med undantag af ett par korta besök i fäderneslandet, allt sedan vistats i Orienten, der han gjort vidsträckta resor och hvarifrån han, tid efter annan, hemskickat talrika och intressanta samlingar af naturalier, mynt, böcker, m. m., hvilka för det mesta blifvit inlöste på statens bekostnad och riktat dess offentliga muséer. Han har äfven låtit utgifva ett verk, kalladt: *Turkiska nationens seder, bruk och klädedrägter*, åtföljdt af kolorerade plancher, samt *Resa i Egypten och det inre Afrika*, Del. I. Vetenskaps-akademien har valt honom till sin ledamot och regeringen tillagt honom professors titel samt utnämnt honom till riddare af Nordstjerne- och Wasaordnarne. Utom ofvannämnde arbeten har han infört åtskilliga uppsatser i Skandia, i Läkare-sällskapets Handlingar samt i flera tidningar, allt resultater af hans resor.

Hedendom betyder det trostillstånd, i hvilket den befinner sig, som ej känner och dyrkar den sanne guden. Då de rådande religiösa begreppen hos ett folk, hvart efter sin art, påtrycka dess nationalitet en egen pregel, och äro af det största inflytande på dess politiska och samhälls-utveckling, har man i serskildta folkstammars historia allmänt låtit hedendomens tid bilda den första hufvudperioden, och under denna innefattas såsom underafdelningar de tidsrymder, då olika hedniska gudaläror varit herskande. Sveriges hednatid sträcker sig in i början af 11:te århundradet. Om de olika lärobegrepp som derunder varit rådande, lemna häfderna icke lika upplysande intyg. Den äldsta och allmännaste synes hafva varit *Thors dyrkan*, som från början var en ren naturdyrkan; men hvilken med tiden gjorde sig gudar af de personifierade naturkrafterna. Jemte denna finna vi i rikets vestra och södra trakter *Balders dyrkan*, egentligen en soldyrkan; men äfven med personifierad gudomlighet och identisk med Druidernas religion. Den har sannolikt blifvit införd och öfvad af en Celtisk folkstam. Begge dessa upptogos i den Göthiska folkstammens *Odins dyrkan*, emedan detta folk begagnat samma djuptänkta politik som Romarne, att inrymma ett i besittning taget lands gudar ett rum jemte sina egna. I hvad mån de båda förstnämnda lärobegreppen lemnat rum för bildningen, är svårt att bestämma; likväl synes Balders dyrkan i detta afseende stått långt framför den af Thor. Begge stämplas dock, i likhet med den eljest upphöjda Odins-religionen, af mennisko-offrens ohygglighet. Om vi afräkna detta råa bruk, ägde den sistnämnda, som var en polytheism, men hade den egenheten, att den gjorde sina gudar ändliga, och underordnade dem ett högsta oändligt väsende, allfadren, honom "hvars namn ingen vågar nämna", företrädet framför de flesta hedniska läror, genom sina sköna myther och sin upphöjda, rena sedolära. En mängd af de förra sammansmälte med kristendomens, och dess sedolära förändrades föga af denna. Den Odinska religionen erhåller en verldshistorisk betydelse, genom sitt yrkande på förakt för döden (förenad med en dygdig lefnad), såsom vilkor för sällhet i ett annat lif. Denna lära danade nordens folk till den tappra, högsinta och dygdiga hjeltestam, hvilken under medeltiden så mägtigt inverkade på Europas öde och först väckte chevalleriet. Det ädla skaplynne Odins-läran påtryckt nordens stammar gick emellertid förloradt, sedan, mot slutet af hedendomen, tron på Asagudarne lemnat rum för en grof otro. Under denna tidpunkt stämplas nordbon oftast af grymhet, råhet och sedeslöshet. Detta tillstånd kan emellertid betraktas såsom nödvän-

ligt, till följe af tingens ordning, emedan en öfvergång från hedendom till kristendom ej kunde förmedlas utan oro och en dylik öfvergång är alltid en gäsningsprocess, då allt måste omröras och grumlas, innan det hela kan förädlas. Sålunda undergräfd af skepticism och sedeslöshet, skakades den nordiska hedendomen af de från vikingatåg och handelsresor hemkomne nordboars berättelser om "Hvite Christ", hvilka slogo djupa rötter i de tviflande sinnena. Många hade äfven i utlandet mottagit dop eller primsigning, så att dödsstygnet redan var gifvet Odins-läran innan denna fullkomligt nedslogs, genom inkomna apostlars predikningar och regenternes öfvergång till kristendomen. I Sverige upphöjdes kristendomen till statsreligion af Olof Skötkonung omkring år 1000, och dess antagande af massan rönte föga svårigheter; åtminstone fläckas ej våra häfder af sådana omenskligheter, som i Norrige beledsagade Olof Tryggvasons omvändelsenit, och hvartill hedningarnes motstånd der gåfvo anledning. Här och der i aflägsnare landsorter höllo väl ännu hedningarne tillsammans vid sin gudstjenst, särdeles i Småland och öfra Sverige, och sedan konung Inge, omkring 1089, nedbrännt hedendomens hufvudsäte, det herrliga Upsala-templet, vågade hedningarne ett uppror under konungens svåger Sven, hvilket ock lyckades; men denna rörelse var Odins-lärans dödsryckning. Efter trenne års förlopp krossade Inge den fullkomligt, och det enda man sedan hör om den är historiens berättelser om en och annan "landheden", som ej ville förakta Vallhals starke gudar, och folksagans dunkla erinringar om ensliga "jättar", hvilka ej kunde lida klockringningen ifrån de kristna bönehusen.

Hedenhös betecknar tiden före kristendomens införande i norden. Det är troligt, att detta ord uppkommit deraf, att, då i början af kristna tiden, de gamle förtäljde sina ungdomsäfventyr, de sade dessa hafva tilldragit sig medan de ännu gingo med odöpt (*heidinn*) hufvud (*haus*). Det förekommer endast i talesättet: *ifrån hedenhös*.

Hedenius, Johan, en af Carl XII:s följeslagare i fångenskapen, född år 1679 i Sundborns församling i Dalarne, blef prestvigd 1703 och följande året kapellan vid Kungsholms församling i Stockholm. Ett rikt gifte satte honom i stånd att följa sin oemotståndliga böjelse för resor, hvilka han anträdde år 1707 och blef magister i Wittenberg. Härifrån begaf han sig till Svenska hären, der han förordnades till regements-predikant vid lifdragonerne. Efter slaget vid Pultava, följde han konungen till Bender och qvarstannade här ända till dess Carl återvände hem. Han hade under tiden blifvit förordnad till notarie vid hof- och fältkonsistorium, samt att vara de kongl. hofpredikanterne behjelplig. År 1717 utnämndes han till kyrkoherde i Westerviks stads och Törnesfalls församlingar; men dog år 1724. Han berömmes för utmärkta predikegåfvor och mycken frikostighet mot fattiga, särdeles mot nödlidande officerare, hvilka han ofta understödde, så att han sjelf derigenom råkade i förlägenhet.

Hedensbårga eller Hinsberga, säteri i Tillberga socken af Westmanland. Man förmodar, att det fordom varit herresäte eller kungsgård. Gården består väl af 7 hemman; men dessa äro dock så små att de fordom blifvit upptagne till 6 à 7 öresland hvardera. Till Hinsberga fidei-kommiss höra flera hemman, så väl i Tillberga som näst-gränsande socknar. Gården är antecknad, omkring år 1660, såsom hertig Johans, konung Johan III:s sons, furstliga gods. Det har sedermera tillhört slägterne Oxenstjerna, v. Liewen, Bååt, Patkull, Cederhjelm, Drufva, Piper, De Geer, Du Rietz och Hamilton. År 1770 blef egendomen af De Geer till Löfsta förvandlad till fidei-kommiss.

Hedenstjerna, Isak, en gammal Carolin, son till bergsmannen Per Larsson, hette förut **Hedingson**, efter sin födelseort Hedemora, der han var född år 1663, ingick 1680 som volontär vid drottningens lifregemente i Malmö och blef der underofficer 1683, transporterades sedan till artilleriet, der han likväl först år 1692 blef styckjunkare och på konung Carl XI:s befallning utsedd att undervisa Smålands grenadierer i konsten att kasta granater, hvarefter han fick uppsigten öfver Husqvarns krutbruk. Först år 1699, således vid 36 års ålder, blef han officer, fändrik vid artilleriet, deltog sedan i Carl XII:s alla fälttåg, ända till Pultava, der han blef fången och förd till Klinow. Han var då kapiten vid artilleriet och adlad, hvarvid han antog namnet *Hedenstjerna*. Efter hemkomsten ur fångenskapen 1722 utnämndes han till öfverst-löjtnant, med tygmästare lön, och fick ett kompani vid artilleriet i Fredrikshamn. År 1734 tog han afsked som öfverste och dog 1741, i en ålder af 78 år. Tre söner hade före honom funnit döden på slagfältet.

Hedensö, egendom i Näsholts socken af Södermanland, 11 ¼ mtl., har sitt namn af en vid namn Heden, som flyttade mangården på en ö i Näsholtssjön, der den nu är belägen, och hvarest nämnde ägare blef begrafven. Före denna tid eller till början af 1300-talet, var egendomen belägen på fasta landet vid nuvarande ladugården, och kallades *Vesterby*, till skillnad från en underliggande bondgård, Österby. Efter denna tid har egendomen tillhört slägterne Fargalt, Gylta, Kurk, Arfwedson, samt v. Wahrendorff och äges nu af J. A. Arfwedsons sterbhusdelägare. Till egendomen hör *Näshulta* stångjernshammare (se detta ord). Direktören vid Ostindiska kompaniet And. Arfwedson har isynnerhet försköna tegendomen. Ägaren har patronat-rätt till Näshulta församling.

Heder byter seder, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att den som kommer till hög ära ombyter lynne.

Hederhjelm, Peter, förut **Hulthéen**, var år 1700 auditör vid arméen; men blef 1705, i slaget vid Warschau, sårad och fången, likväl snart åter befriad, tog nu afsked och blef protonotarie i Götha hofrätt. År 1709 ingick han i verklig krigstjenst, blef kapiten vid general-major Sinclairs regemente, öfver-adjutant i Malmö fästning, deltog i slaget vid Helsingborg, der han fick tre

sår, och blef 1712 major vid östra Skånska regementet. År 1718 tröttnade han åter vid krigstjensten, blef lagman i Eksjö läns lagsaga och 1724 häradshöfding i Kind, Walkebo, Wifolka och Ydre härader, der han dog midsommaraftonen år 1724. Då han år 1712 adlades, antog han namnet *Hederhjelm*.

Hederstjerna. Tullnären i Båstad, Magnus Scherna, hade fem söner, hvilka alla adlades år 1717, med namnet **Hederstjerna,** sannolikt för den äldstes, **Erlands,** skull, den mest utmärkte, hvilken dog 1722 såsom schoutbynacht; den andre i ordningen, **Behrend,** dog på 1750-talet såsom kommendör, R. S. O.; den tredje och fjerde, **Paul** och **Peter,** voro äfvenledes officerare vid amiralitetet; men den femte, **Arvid,** blef adlad som löjtnant vid Uplands Femmännings-regemente.

Hederstjerna, Erland, son af general-majoren och landshöfdingen i Kronobergs län, Salomon H., född d. 30 Maj 1770, general-löjtnant, generalbefälhafvare i andra militär-distriktet, K. af S. O. med stora korset, Serafimer-riddare, under några månader 1832 t. f. president i krigs-kollegium, utmärkte sig vid flera tillfällen under 1808 års krig.

Hedeskoga, annex till Ystads S:t Mariæ församling, beläget i Herrestads härad af Malmöhus län, $\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Ystad, vid hafvet. Socknen innefattar $12\frac{5}{6}$ mtl. och har 375 invånare. Dess areal utgör 1,504 tunnl., af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Hedesunda, en socken, belägen i Gestriklands fögderi och kontrakt af Gefleborgs län och Upsala stift, 4 mil S.S.V. från Gefle. Kyrkan, till sin första anläggning uråldrig, blef såsom trång och förfallen nedrifven år 1773. Nuvarande byggnad, af sten, är fullbordad 1775. Der märkas flere bilder samt en dopfunt. I katholska tiden skall Michaels dag blifvit här firad såsom kyrkofest. Näringssätt äro de vanliga: åkerbruk, boskapsskötsel, kolning och fiske, äfven malm- och jernkörslor om vintern för närmast belägna bruk. Dal-elfven, som löper genom socknen, är här bred och bildar flere fjärdar och ett stort antal holmar och öar, af hvilka en vid namn *Öhn* bebos af nio bönder. *Bramsön* är en af de större öar, hvarpå är en fäbode-vall, tillhörig Harfs by, som säges hafva den af drottning Christina; den är icke bebodd. Ättehögar finnas här många uti flere byar, såsom Öhn, Berg, Öfveda och Landa; men äro alla små, med undantag af en på Öhn. På *Sundsåker* skall i fordna tider stått ett blodigt fältslag. På den s. k. *Hedesunda heden* äro tydliga märken efter en skans, som kallades *Gadaborg,* med pallissader och grafvar af grus och sten, uti nära rund form, hvars diameter är omkring 160 fot. De ängar, som slutta emot elfven eller ligga på dess öar, hvilka senare kallas *elf-ängar*, blifva stundom starkt öfversvämmade. År 1764, vårtiden, nådde Dal-elfven en alldeles ovanlig höjd, så att färjestaden då befanns på midten af ett pastorn tillhörigt åkergärde, vid en derstädes ännu befintlig stor sten, invid landsvägen. Under tiden hade färjekarlen begagnat pastorns tionde-lada till bostad, emedan vattnet i hans egen stuga stått ända upp i bakugnen, hvarest äfven en gädda fångades. Efter nyligen skedd afvägning stod elfven berörde år 10 fot öfver dess lägsta stånd i perpendikulär höjd, då annars vanligen vårfloden och äfven någon gång höstfloden är 5 högst 6 fot öfver dess lägsta stånd. — I socknen märkes dessutom *Hade* eller *Hadeholm* frälseegendom, $1\frac{3}{5}$ mtl., hörer under Gysinge bruk, och äges, liksom detta, af afl. brukspatron M. Benedicks arfvingar. — Vid större bröllop här i socknen, hvilka dock i senare tider äro få, brukas icke mindre än 10 slags maträtter, hvaribland 4 äro tillredda af mjölk, och hvaribland 1 utgöres af gryngröt. När steken inbäres sker detta under violin-musik, efter ett serskildt musikstycke: "*Stekta karar, gödda svin*", m. m. Klädseln hos både man- och qvinnokönet har under loppet af 50 år undergått en betydlig förändring. I stället för kortare grå vadmalsrockar med häktor, brukas nu längre sådana, dels grå, dels blå af vadmal eller kläde med knappar, äfvensom långbyxor och korta jackor med knappar. Stöflor och kängskor nyttjas nu i stället för skor och snösockor. Qvinnornas tröjor voro förut af vadmal med 5 till 6 tums långa skjört; nu göras de dels af vadmal, dels kläde, med $1\frac{1}{2}$ till 2 tums skjört. Sommartiden nyttjas icke tröjor af ungdomen vid gudstjensten, utan s. k. öfredelar af finare lärft, broderade med rödt garn. Vid begrafningar brukas af närmaste slägten bland qvinnorna sorghylkor af kambrick, hvilka betäcka hufvudet och hänga ända ned till axlarna och ryggen, så att ansigtet är synligt blott till en del. Alla dessa sörjande sitta i sista bänkarna i kyrkan, den helgdag, då liket begrafves och tacksägelsen sker. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 69 mtl. och har 3,652 invånare. Dess areal utgör 100,810 tunnl., af hvilka 24,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gefle.

Hedin, Sven Anders, en ganska utmärkt läkare och författare i sin vetenskap, var född på Husaby bruk i Småland d. 19 Aug. 1750. Fadern var inspektor derstädes. I Upsala studerade han under Linné, hvilken, vid Hedins ankomst dit 1769, redan var gammal och började förfalla. År 1775 blef han med. doktor och anställdes som hof-medikus vid Drottningholm, der han sedermera blef fästad för lifstiden, då han efter hand befordrades till lifmedikus och provincial-läkare i Svartsjö län. Hans befattning vid kongl. hofvet var icke blott af intresse i medicinskt hänseende, utan äfven i politiskt, emedan Hedin var en af de få Svenske läkare, som begagnade de tillfällen en läkare äger, att lära känna många för andra dolda förhållanden och tilldragelser, samt att deröfver uppsätta memoirer. Han gjorde det utan Dalbergs ensidighet och ilska. Man har hans anteckningar att tacka för många upplysningar öfver tidens historia, och till en del dess skandalösa krönika. Det var likväl icke endast härtill Hedins författareskap inskränkte sig. Han har utgifvit en mängd skrifter och afhandlingar i sin vetenskap, hvaraf blotta förteckningen uppfyller icke mindre än fyra sidor i Sveriges läkare-historia, och hvaribland serskildt

nämnas: *Minne af Linné, far och son*, jemte ganska många uppsatser i tidskriften: *Läkaren och Naturforskaren.* Han befordrades till medicinalråd, pryddes med Wasa-orden och af Ryska regeringen, såsom belöning för sin vård om de på Drottningholm förlagde Ryska krigsfångarne, med Annæ-ordens andra klass. Genom en lycklig operation, förrättad af Bjerkén, räddades väl år 1805 hans lif, hvilket hotades af ett inspärradt bråck; men det ondas följder kunde likväl icke lika lätt undanrödjas, och de lade honom i grafven d. 19 Okt. 1821, visserligen i en ålder af 71 år; men likväl tidigare, än hvad hans starka kroppsbyggnad och försigtiga lefnadssätt eljest skulle låtit vänta. Bland hans serskildt utgifna skrifter må nämnas: *Anmärkningar i praktiska delen af läkarevetenskapen; Handbok för praktiska läkare-vetenskapen*, åtföljd af en *Pharmakopé; Utkast till en Handbok för Brunnsgäster; Om Smittkoppor och förvaringsmedel deremot; Handbok för vaccinatörer och vaccin-föreståndare*; m. fl.

Hedlinger, Johan Carl, Sveriges och på sin tid Europas störste medaljör, var född i Schweitz 1691, och blef, under sitt vistande i Paris, inkallad till Sverige genom baron Görtz. Den första medalj han graverade härstädes vann i så hög grad Carl XII:s bifall, att denne utnämnde honom till mynt-direktör och lät honom sjelf bestämma sina lönevilkor. Den ynnest, hvarmed de följande regenterne omfattade honom, fäste honom så vid Sverige, att han qvarstannade der, oaktadt de fördelaktiga anbud, som från flera håll gjordes honom, bland andra från Ryssland, hvarest han skulle få 1,000 dukater i lön och dessutom serskildt betaldt för hvarje arbete. Han emottog likväl beställningar från fremmande länder. År 1735 tilläts honom på 2:ne år resa till Ryssland, hvarifrån han återkom, öfverhopad med skänker och hedersbetygelser. Hemsjukan dref honom emellertid tillbaka till fäderneslandet år 1745 och han dog der 1771, nära 80 år gammal. Hans medaljer äro, med få undantag, de yppersta som blifvit preglade i Sverige. Han har efterlemnat en mängd sådana. Om honom berättas följande lilla puts, som han roade sig att spela den lärda verlden. På en medalj hade han ristat det Svenska ordet *Lagom* med Grekiska bokstäfver. Antiqvarierne förklarade den allmänt för en Grekisk mästares konstverk, till dess Hedlinger upplyste förhållandet. Påfven hade för en öfver honom preglad medalj utnämnt H. till riddare af Christi-orden. På hemresan från Sverige förlorade han, genom ett skeppsbrott, största delen af sin egendom; men hvilken förlust konung Fredriks frikostighet till det mesta ersatte.

Hedlund, Olof, en skicklig orgelbyggare i Stockholm, elev af Cahman, har byggt orgelverk i Mariæ och Jakobs kyrkor, i Sigtuna och Ulricehamn, dessutom i flere landskyrkor, såsom Bollnäs, Björskog, Björklinge, Delsbo, Nerpes, Tierp, Torstuna, Rasbo, Wesslanda, m. fl., hvilka arbeten vittna om hans goda insigter och erfarenhet i konsten. Död 1748.

Hedlund, Thomas, extra provincialläkare i Hernösand, assessor, R. af W. O., författare af åtskilliga medicinska afhandlingar och iakttagelser, är född i [illegible] d. 24 April år 1791.

Hedner, Anders, född d. 10 Dec. 1801, af torparföräldrar, i Wimmerby landsförsamling, intogs i Linköpings lärdomsskola 1815 och nödgades alltifrån inflyttningen i andra klassen uppehålla sig genom barns undervisning. Blef student i Upsala 1823 och gjorde sig der känd såsom Latinsk skald, hvarföre han, efter erhållen promotion, utnämndes till docens i Romersk poesi 1831. Blef eloquent. et poëseos lektor i Linköping 1836, samt föreslagen till eloquent. et poës. professor i Upsala 1839 och i Lund 1842. Ledamot af det kongl. nordiske fornskrift-sällskapet i Köpenhamn 1845. Kyrkoherde i Asby 1846. Har utgifvit flere Latinska dissertationer; åtskilliga Latinska poemer innefattade i *Metra Latina*, häft. I—III; några Svenska skaldestycken, hvaribland *Besöket på Omberg* och *Tempel-echo*; Latinska författare, nemligen *Curtius, Cornelius* och *Sallustius* med kommentarier; *Zumpts större och mindre grammatikor* bearbetade på Svenska; *Latinsk konstruktions-lära; Alexander den Stores bedrifter af Curtius*, öfversättning; samt *Wallensteins page*, öfversättn.; m. m.

Hednings-skansar kallas åtskilliga stora stenhögar, dem man funnit i Dalarne vid sjön Wäsman, på tvenne näs Askevik och Grönö, samt vid Korsnäs vid sjön Björken.

Hednings-slottet var ett slott i Wäse härad af Wermland. Det har legat uppe i skogsbygden, 1¼ mil N.O. från gården We, var litet, bygdt af sten, på en hög kulle, som sedan blifvit öfvervuxt med skog; men om dess öde vet ingen att tala.

Hedræus, Benedictus, math. professor i Upsala, född på Dalsland af fattiga föräldrar 1608, död 1659, användes i Lifland vid befästandet af åtskilliga platser år 1638 och belönades 1649 med den ofvannämnda professionen. Har i handskrift efterlemnat åtskilliga mathematiska uppsatser.

Hedrén, Johan Jakob, biskop i Linköpings stift, theol. doktor, K. af N. O., riddare af Carl XIII:s orden, är född i Högsäters pastorat på Dalsland. Fadern var då sockenadjunkt och undervisade sjelf sina söner. Den yngre, **Magnus,** primus vid medicine-doktors promotionen år 1806, dog som lazaretts-läkare i Wexjö 1815, endast 33 år gammal. Då sönerne år 1793 reste till Upsala, följde fadern med dem och opponerade mot dem vid deras disputations-akter. Han blef äfven, märkligt nog, theol. doktor på samma gång som sonen Johan Jakob år 1809. Denne sistnämnde hade emellertid år 1803 blifvit prestvigd och anställd som adjunkt i Jakobs kyrka i Stockholm hos Lehnberg, väckte snart uppmärksamhet genom sina ovanliga predikogåfvor, blef notarie i hof-konsistorium, hofpredikant och regements-pastor vid Svea lifgarde 1807, samt kyrkoherde i Jakobs och Johannis församlingar 1810. Här qvarstadnade han till 1830, då han kallades till biskop i Carlstads stift, sin födelseort, hvarifrån han år 1833 flyttades till Linköping. Öfver-hofpredikant 1818 och konung

Carl Johans biktfader. Är en af direktörerne i Östgötha privatbank, har öfversatt åtskilliga skrifter i landthushållningen, utgifvit tvenne band predikningar och en mängd andeliga tal vid åtskilliga tillfällen.

Medströmmen har sin upprinnelse i landskapet Dalarne, flyter söder ut genom Westmanland och faller i en vik af Mälaren, kallad Galten.

Medwardus, förmodligen **Edvard**, född Engelsman, kom öfver till Sverige och blef år 1102 biskop i Skara. Rhyzelius anmärker om honom, att som han "icke var snål och konstig att draga under sig och till biskopssätet gods och egendom, ty hafver han icke berömligit namn i munkeskrifterna." Han hade i England qvarlemnat hustru och barn, från hvilka han icke ville skiljas; men ville icke heller taga dem öfver till Sverige, emedan redan då biskoparne icke allmänt hade hustrur, hvarföre han, sedan han i sex år innehaft sin biskopsstol, samlade sig respenningar och återvände till sitt fädernesland.

Hedvig, Magnus Ladulås' gemål, förmäld med honom Mårtensmesso-dagen i Kalmar år 1276, var dotter till grefve Gerhard af Holstein. Hon dog på 1320-talet.

Hedvig Eleonora, Carl X Gustafs gemål och förmäld med honom i Stockholm d. 24 Okt. år 1654, var född d. 23 Okt. 1636, dotter af Fredrik III, hertig af Holstein Gottorp. Under sin son Carl XI:s minderårighet deltog hon i förmyndare-regeringen, samt äfven några månader under sonsonens minderårighet 1697. Hon afled d. 14 Nov. år 1715, efter ett 55-årigt enkostånd, det längsta någon Svensk drottning tillbragt, utom Gustaf Wasas tredje gemål, Catharina Stenbock. Hon hade mycket inflytande öfver sin son, så att han gaf henne vid de flesta tillfällen företrädet framför sin egen gemål, och man vill tillskrifva enkedrottningen en del af det stundom något sträfva förfarande konungen visade denna. Likväl förmådde Carl sin mor, att anlägga Drottningholms slott, emedan hon, såsom han yttrade, borde använda sina penningar till någonting.

Hedvig Eleonoras kyrka och församling i Stockholm, i den delen af staden, som benämnes Ladugårdslandet. Till denna kyrka lades grunden år 1658; men byggnaden, som skulle uppföras efter en ritning af Joh. De la Vallée, afstannade sedan den var uppförd några alnar från marken. Väl anslogos härtill 3,000 dal. s. m., af de utaf rhabarber-handeln inflytande medlen; men kyrkobyggnaden inställdes dock omsider helt och hållet, och en interimskyrka uppfördes der bredvid af träd år 1670. Efter 60 år, eller år 1730, blef byggnaden ånyo företagen, sedan trädkyrkan förfallit och amiralitets-kollegium, på hvars bekostnad stenkyrkan börjat byggas, aflemnat dertill insamlade medel, 30,518 dal. s. m., hvarjemte rikets ständer beviljade dertill ett sammanskott af 1 öre s. m. på hvart matlag i städer och på landet öfver hela riket, och dessutom insamlades medel genom stambok år 1738. Sedan 80 år efter kyrkans grundläggning voro förflutna, var hon ändtligen så vida färdig, att hon kunde invigas 11 söndagen efter heliga trefaldighet, eller d. 21 Aug. 1737, då kyrkan uppkallades efter första anläggarens gemål, drottning Hedvig Eleonora. Den gamla trädkyrkan blef 1738 nedrifven och borttagen. Uti en gammal klockstapel af träd är kyrkans stora klocka märkvärdig, tagen vid eröfrandet af Kronobergs slott år 1658, och sedermera omgjuten i Stockholm 1671. Den skall väga nära 27 skepp:d. Församlingen, som äfven benämnes Ladugårdslands församling, hör till de regala pastoraterna och räknar 14,565 invånare. Här finnas en *lägre apologist-skola*, hvarvid äro anställde trenne lärare och bivistas af omkring 60 lärjungar; en *katechet-skola*, med 1 lärare och omkring 30 lärjungar; en *handtverks-skola* för lärlingar, samt *fattig-skolan*, i 2 afdelningar, den ena gemensam för gossar och yngre flickor, med omkring 150 lärjungar. I den andra afdelningen undervisas äldre flickor. De fattigaste af skolbarnen undfå, på fattigvård-styrelsens föranstaltande, middag vid skolan de sex kallare månaderna af året. (Se äfven *Ladugårdslandet.*)

Hedvig Elisabeth Charlotta, Carl XIII:s gemål och kusin, dotter till Fredrik August, hertig af Holstein Oldenburg, var född d. 22 Mars 1759 och förmäldes, endast 15 år gammal, i Stockholm d. 7 Juli 1774. Dog hastigt d. 20 Juni 1818. En godsint, välvillig och umgängsam prinsessa.

Hedvig Sofia, Carl XI:s äldsta barn, född i Stockholm d. 20 Juli 1681, och död derstädes d. 11 Dec. år 1708. Hon förmäldes d. 12 Juni 1698 på Carlberg med Fredrik IV, hertig af Holstein Gottorp, och blef sålunda stammoder för det nu regerande Ryska kejsarhuset. Hon begrofs i största stillhet i Riddarholmskyrkan d. 17 Jan. 1717, tillsammans med sin farmoder, enkedrottning Hedvig Eleonora.

Hedvigsfors, jernbruk i Bjuråkers socken af Gefleborgs län, har 3 härdar och 1,600 skepp:d priv. årligt smide, af eget tackjern, med 16 skepp:ds hammarskatt. Manufaktur-verkstäder finnas här; men begagnas endast för husbehof. Bruket skeppar på Stockholm och äges af frih. P. A. Tamm. Smidesstämpeln visar C. W. med krona öfver.

Hedvigsholmen kallas ett i Marstrands hamn beläget skär, hvilket fordom var befästadt med ett mindre skansverk. Denna holme torde framdeles blifva af stor vigt, såsom tjenlig till plats för nödiga anläggningar för en skärgårdsflotta, hvilken sannolikt förr eller senare kommer att förläggas till Marstrand, såsom dess tjenligaste plats, och såsom nödvändig för Carlstens försvar.

Hedyphan, ett mineral tillhörande slägtet bly, som består af arseniksyrad blyoxid och chlorbly med arseniksyrad och fosforsyrad kalk. Förekommer uti Långbanshytte grufva i Wermland derbt, till färgen gråhvitt, i brottet ojemnt, sprödt och skört, samt repas lätt af knif.

Medåker, bergsmanshammare i Vestra Fernebo socken af Westmanlands län, uppbyggdes 1617. Har 1 härd och 100 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 1 skepp:d. Skep-

gar på Stockholm. Ägare: Stora Kopparbergs bergslag.

Hedåker, säteri i Westergöthland. Se: *Holms* socken.

Heerdhjelm, Henrik, vice president i Svea hofrätt och en på sin tid ansedd embetsman, född i Åbo 1655, död i Stockholm 1712, hette förut **Schaefer**, och härstammade från en gammal Tysk adelig ätt; men antog namnet *Heerdhjelm*, då han år 1693 blef Svensk adelsman.

Hegardt, Peter, handlande och rådman i Malmö, hade tvenne söner, **Martin** och **Cornelius**, den förre född 1685, den senare 30 år derefter eller 1715. De barn, som voro emellan dessa, äro ej i historien bekanta. — Den yngre, **Cornelius**, död 1772, som stadsfysikus i Gefle, har utgifvit ett par vetenskapliga skrifter. Den äldre, **Martin**, som gick den presterliga vägen, är mera känd såsom en lärd Orientalist, och såsom den förste Svenske pastor i London, när Svenska församlingen år 1710 derstädes skiljdes från den Danska, samt genom den nåd, hvarmed Carl XII omfattade honom. Konungen bodde nemligen hos honom under sitt nära två-åriga vistande i Lund, stod fadder åt hans son och upphöjde både honom sjelf och äldste sonen, **Peter Fredrik**, i adligt stånd. Han var då theol. doktor, professor och kyrkoherde i Wallkärra och Stångby. Sedermera blef han 1728 domprost och dog d. 4 April 1732. Den ofvannämnde äldste sonen, blef stats-sekreterare, K. af N. O. och friherre; men den friherrliga ätten utgick med honom.

Heida eller **Heidi**, en sköldmö, som under Harald Hildetans baner deltog i Bråvalla slag.

Heide ting på Gottland, beläget i södra fögderiet af ön och Wisby stifts medel-kontrakt, innefattar följande socknar: Heide, Wätö, Klinte och Fröel, hvilka tillsammans utgöra 58 mtl. med 2,528 invånare.

Heide, en socken, med Wätö, belägen i ofvannämnde Heide ting, $2\frac{3}{4}$ mil S. från Wisby. Kyrkan, af huggen Gottlandssten, är uppbyggd år 1090. Här äro 2:ne likstenar med runor. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den innefattar $14\frac{3}{4}$ mtl. med 550 invånare. Dess areal utgör 14,487 tunnl., af hvilka 1,530 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Heideby, annex till Endre, beläget på Gottland i länets norra fögderi, $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Wisby, i Endre ting. Kyrkan är byggd af sten år 1072. Socknen består af $7\frac{1}{4}$ mtl. och har 225 invånare på en areal af 4,513 tunnl., af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Heidecken, Pehr Gustaf von, född i Stockholm år 1781, ledamot af de fria konsternas akademi, en ganska skicklig landskapsmålare, isynnerhet lycklig i föreställningen af upprörda böljor, har bildat sin lätta pensel genom flera års vistande i Tyskland, Frankrike och Italien.

Heidenfelt, Gustaf, hette förut **Heideman**, och var, då han år 1677 adlades, öfverste-löjtnant vid Dal-regementet, blef dess chef och sedermera öfverste för Kronobergs regemente, bivistade landstigningen på Seland 1700; men tog år 1708 afsked, i anseende till sin höga ålder.

Heidenstam, Peter von, var född i staden Heide i Ditmarschen d. 11 Aug. 1708, der hans fader var handlande och hette Peters. Han blef i Frankfart an der Oder år 1786 promoverad till doktor, och kom med Adolf Fredrik till Sverige. Härifrån återvände han väl för att emottaga med. professionen i Kiel; men kallades ånyo år 1747 till Stockholm, såsom lifmedikus för den nyfödde kronprinsen Gustaf. Här blef han konungens arkiater och år 1770 adlad, hvarvid han, efter sin födelseort Heide, antog namnet *Heidenstam*. Han åtnjöt konung Adolf Fredriks synnerliga förtroende och följde konungen vanligtvis på alla dess resor; var för öfrigt en ganska skicklig praktisk läkare, af ett flärdfritt och redbart väsende. Afled i Stockholm d. 8 Jan. 1783. Hans son,

Heidenstam, Ernst Joakim von, född i Kiel den 17 April 1745, promoverades till doktor i Upsala 1772 och blef tio år senare Dalbergs efterträdare såsom lifmedikus hos Gustaf III, samt år 1795 preses i kollegium medikum, under hvars tillsyn all läkarevård i riket nu mera ställdes. Fick arkiaters titel och blef R. af N. O. Rörd af nervslag, var han sjuklig under de sista åren af sin lefnad; men bibehöll likväl det glada lynne, hvilket alltid utmärkte honom. Han var för öfrigt en man af grundliga kunskaper och mycken godsinthet. Dog i Stockholm d. 17 Aug. 1803. Hans yngre bror,

Heidenstam, Gerhard Johan Baltzar, född 1746 och död den 22 Maj 1803, blef 1782 minister-resident i Konstantinopel, samt afslöt, i denna egenskap, en allians-traktat mellan Sverige och Porten, hvilken sistnämnda magt dervid, emot sin vana, samtyckte att betala subsidier. Freden i Werelä väckte likväl Turkarnes förtrytelse och H. utsattes dervid för många förolämpningar, hvilka förmådde honom att begära sin rapell, som han äfven erhöll följande året. R. af N. O. Af dennes söner är den äldre, **Robert Gustaf**, född 1783, löjtnant och fäktmästare i Upsala, och den yngre, **Carl Peter**, född 1793, hvilken varit ryttmästare i Fransysk och öfverste i Persisk tjenst, samt erhållit den Persiska Mirza-orden, sedan 1831 generalkonsul och chargé d'affaires i Grekland, öfverst-löjtnant och R. af S. O. Har utgifvit en *Resa i Persien* samt några Franska noveller: *L'orpheline d'Argos, Elmas ou le Guebre Persan* och *Le Tertre de Smirne.*

Heidrik, en gammal sagokonung i Göthaland, hade i ungdomen mördat sin broder Angantyr och derföre blifvit förvist från sin faders gård. Vid bortresan gaf likväl hans fader honom åtskilliga goda förmaningar med på vägen; men hvilka den öfverdådige unge mannen ofta trotsade och föraktade, samt bragte sig derigenom i mången förlägenhet och olycka, till dess han ändtligen, undervist af åren och erfarenheten, sjelf blef en vis och rättrådig konung, hvilken insatte en tolfmannanämnd af kloke lagfarne, och lofvade, att hvar

och en, huru mycket han sjelf förbättrat sig, skulle få sin sak afdömd af denna nämnd, samt att han ej ville straffa någon, som kunde besvara de frågor och gåtor konungen ställde till honom. (Se: *Gestet Blinde.*)

Heidrun (mythol.). En stor, ypperlig get, som stod utanför Walhall och från hvilken alla Asar och Einheriar hemtade sin dryck. Men hennes jufver innehöll icke mjölk, utan det herrligaste mjöd, hvaraf alla gästerna vid gudataflorna frossade, likväl utan att blifva druckne.

Heimdal (mythol.), Walhalls väktare, äfven kallad den hvite Asen. Oden var hans far; men han hade icke *en* mor, utan *nio*, ty sagan berättar att han var son af nio mör, hvilka alla voro systrar. Derföre kallas han *helig*. Hans tillnamn var Gullintand, emedan hans tänder voro af guld. Hans häst hette Guldtopp. Hans boning är Himmelsberg eller Himinborg, vid Bifrost. Af sina mödrar, hvilka voro jätteqvinnor, men alla utmärkt sköna, har han ärft en reslig växt och yttre skönhet; af sin far deremot, styrka och förstånd. Derföre uppdrogs åt honom den vigtiga posten att vara himmelens väktare. Eddan säger, att Heimdal behöfver mindre sömn än en fogel, samt att han ser lika bra natt och dag, hundrade mil i omkrets. Han hör gräset växa på marken och ullen på fåren. Vid bron Bifrost sitter Heimdal i sitt fristående palats, derifrån han har utsigt öfver alla länder och åt alla väderstreck. Hans göromål är att passa på när Surturs kämpar, eller Muspels söner, samt bergresar och troll vilja nalkas, för att storma himmelen. Vid deras antågande blåser han i Gjallarhornet, så att det dånar öfver all verlden.

Heimer (mythol.). *Kung* Heimer kallas han af några skalder; men hvar han varit konung är icke uppgifvet. Häfden omtalar, att han var den sköna Brynhildas svåger, samt att denna hade, med Sigurd Fafnersbane, en dotter, benämnd Aslög. (Se detta ord.)

Heimskringla, ett Isländskt ord, som betyder jordens krets, har blifvit nyttjadt såsom benämning på Snorre Sturlessons konungasagor, emedan bland de första orden i detta arbete förekomma: *kringla heimsins.*

Heiner, Justinianus, professor i Upsala, född Tysk, är bekant genom en år 1624 hållen oration: *Comparatio antiqv. et recent. republicarum*, och har i handskrift efterlemnat *Juridiska föreläsningar.*

Heinrich, Carl, Tysk språkmästare i Stockholm, har utgifvit en *Praktisk Lärobok i Tyska språket*, ett *Tyskt och Svenskt Handlexikon*, mellan åren 1802 och 1819; ett *Svenskt och Tyskt Handlexikon; Nytt och fullständigt Svenskt och Tyskt Lexikon*, samt *Handelsbref.* Död 1833, 55 år gammal.

Heinum eller **Heinhem**, en socken, med Bål, belägen på Gottland i Bähls ting och länets norra fögderi, Wisby stifts södra kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Wisby. Kyrkan af sten och i Göthisk stil med en vacker portal, och byggd år 1169. Här äro 7 likstenar med runor. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $9\frac{3}{4}$ mtl. med 812 invånare. Af dess areal, 9,378 tunnl., äro 510 sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Heistrich, Filip Jacob, öfverste och öfverkommendant i Christianstad år 1675, född i Tyskland 1604, död 1684, och begrafven i Christianstads kyrka, der en minnesvård med Tysk inskrift finnes öfver honom.

Heiter (mythol.), en son af Gore. Se: *Beiter.*

Heiti (mythol.), äfven kallad Gullveig, en elak trollqvinna af fagert utseende. Hon förstod att tillreda alla slags trolldrycker, samt medelst kokning af örter och genom en mängd signerier förskaffa menniskor hvad de önskade. Isynnerhet hade hon förmågan att anskaffa guld i myckenhet; men detta guld uträttade allt möjligt ondt: det väckte afund, hat och split mellan vänner och anförvandter, gjorde qvinnorna trätgiriga, till och med unga, älskvärda flickor stygga och förargliga. Dessutom hade det den egenskapen att det försvann ur händerna som en skugga, eller ett moln; men qvarlemnade alla önskningar och behof, utan att tillfredsställa dem, hvarföre de gamla nordboerna sade, då någon rik blef fort fattig: "Hans guld var Heiti-guld." — Denna trollqvinna hade tre gånger blifvit dödad af Asarne; men lefde det oaktadt.

Heitmüller, Didrich, en skicklig och på sin tid ansedd läkare, född i staden Bass i Bremen år 1655, och promoverad i Wittenberg år 1683. Då hans broder, hvilken var öfverste i Svensk tjenst, kallade honom till Sverige att der sköta sig, blef han känd af riksdrotset Magnus Gabriel De la Gardie, och antagen till hans hofmedikus, hvarefter han äfven anlitades af de kongl. personerna. Mot slutet af 1680-talet ingick han ett förmånligt giftermål med en brukspatron Geijers dotter i Wermland, och köpte säteriet Norsholm i Östergöthland, då han drog sig ifrån all praktik. När pesten utbröt i hans trakt 1710, anmodades han likväl återtaga sin läkare-befattning, hvilket han äfven gjorde; men blott så länge smittan rasade, hvarefter han vände om igen till sitt lugn, och dog 1718. Har utgifvit en *Förordning om förhållandet vid pesten* och en *Underrättelse för prester och allmoge om farsotens behandling.* — En **J. Christ. Heitmüller**, förmodligen hans son, har år 1764 utgifvit: *Tankar om Auktioners nytta, jemte kungörelser rörande auktioner ifrån d. 27 Febr. 1674, då de här i Sverige inrättades.*

Hejderidare, egentligen skogsryttare, fordom en ridande jägeribetjent.

Heklaberget. Se: *Högsby* socken.

Hel (mythol.), dotter af den onde Asen Loke och den vederstyggliga jätteqvinnan Angerboda. Hon var syster till Fenrisulfven och Jormungand, eller Midgårdsormen. När Asarne fingo kunskap om dessa ohyggliga syskons tillvaro, slungade de ormen ned i hafvet, der den växte till en oerhörd längd, ulfven uppfödde de hemma hos sig; men trollet Hel skickade de ner i underjorden, der de gåfvo henne magt öfver *"nio verlder."* Dessa nio verldar gränsade till Nifelhems område och nämndes med ett gemensamt namn Helved. Helved var icke en

strafforet, utan blott en vistelseort för de aflidna, hvilka icke doge på stridsfältet, eller hade mod att taga sig sjelfva af daga. Hels tröskel hette *fallande sock*, hennes säng *tvinsot*, hennes fat *hunger*, hennes knif *svält*, hennes träl *senfärdig*, hennes sänggardiner *förtärande sorg*, &c.

Helagsfjället, på gränsen emellan Jemtland och Herjeådalen. Se: *Fjäll.*

Heland, Mårten Rudolf, en ganska skicklig gravör, elev af Martin, född i Björkviks socken i Södermanland år 1766, död i Stockholm 1814. Vistades, till utbildning i sin konst, från 1802 till 1809, i Paris, der han isynnerhet egnade sig åt aqva-tinta-gravyren, hvari han lemnat åtskilliga prof på sin skicklighet. Under senare åren af sin lefnad förföll han i svårmod, hvilket satte honom ur stånd att arbeta, och slutligen bortryckte honom i hans bästa dagar.

Heldmann, A., har år 1718 utgifvit *Paradigmata* och kort derefter en *Tysk grammatika*, hvilken erhållit åtta upplagor.

Helena, konung Inge I:s andra gemål och moder till Margaretha Fridkulla.

Helena, en dotter till Svenske jarlen Folke Bengtsson. Första gemål åt Knut Johansson den långe och moder åt Hollinger och Filip, afled år 1227, hvarefter Knut gifte om sig med Erik X:s dotter,

Helena, född 1211 och förmäld år 1227. Efter sin gemåls död gifte hon om sig med Filip Larsson af Runby, hvilken år 1252 delade öde med hennes stjufsöner. Se: *Hollinger.*

Helena, dotter till konung Knut Eriksson, gift med Holmgeir d. å.

Helena, dotter af konung Sverker II, var nunna i Wreta kloster, hvarifrån hon bortröfvades af jarlen Sune Folkesson, hvilken mot hennes vilja gifte sig med henne. Detta klosterrof omtalas i de gamla folkvisorna såsom en styggelse, och det ser ut som om äktenskapet icke blifvit lyckligt. Klostret skall hafva haft 12 riddare till betäckning, hvilka förgäfves sökte försvara det och stupade för Sunes och hans mäns svärd. Af detta äktenskap föddes Catharina, sedan förmäld med Erik Läspe och Halte.

Helena, Birger Jarls dotter med Mechtild, och gift med en Dansk ädling vid namn Ingemar, konung Magni Ladulås' gunstling. (Se: *Ingemar.*)

Helena, naturlig dotter till hertig Magnus af Östergöthland och Anna von Haubitz, följde sin faster, den beryktade prinsessan Cecilia, ut till Tyskland, då hon hemfördes af sin gemål, marggrefven af Baden; men återkallades af sin farbror, Johan III, år 1585, och erhöll 1591 af honom åtskilliga gårdar till sitt underhåll. Hon var gift med en Waldemar Didriksson Yxkull till Kasti, Djursnäs, Ogesta och Kiörunda, hvilken lärer varit konungens hofmarskalk.

Helena, S:t, skall hafva varit en rik enka; men efter andra berättelser konung Inge III:s andra gemål, samt dotter af Guttorm, hertig af Westergöthland. Denna Helena hade en dotter, gift med en betydande man, hvilken behandlade sin maka illa, och blef derföre ihjälslagen af sin betjening. Hans slägtingar beskyllde Helena för brottet, och hon företog sedan i 12:te århundradet en pilgrimsfärd till Kristi graf. Hennes mågs misstänksamma slägtingar vållade hennes mord år 1140. Hon blef derefter ansedd som helig och förklarad för martyr, hvilket sedan bestyrktes af några uppdiktade underverk, som skola skett efter hennes död. Påfven Alexander III samtyckte, och Stephanus, den förste erkebiskopen i Upsala, verkställde hennes kanonisation och skrinläggning år 1164, d. 31 Juli, då hennes fest årligen skulle firas. Många vidskepelser öfvades sedan vid hennes ben, i ett litet hvalf eller chor i Sköfde kyrka, inredt af henne till graf. Erkebiskopen M. Abrah. Andreæ Angermannus lät, vid den stränga general-visitation, han år 1596 förrättade öfver hela riket, borttaga och begrafva S:t Helenas ben, och sönderslå skrinet. All vidskepelse upphörde derigenom. (Se vidare: *Elins kapell, Elinsmessa.*)

Helenæ kyrkas säteri, 3 ½ mtl., i Torna härad af Malmöhus län, tillhör biskopsstolen. Det har under påfvedömet varit munk-kloster af Benediktiner-orden; men sedermera uti konung Christian III:s tid indraget till kronan, och derefter anslaget på lön åt landtdomaren i Skåne, samt omsider indeladt på lön till biskopen i Lund. Säteriets ägor brukas af biskopen sjelf, genom åboerne i Östra Tora och flere andra, enligt kongl. resolutionen d. 18 April 1689. Å detta säteris ägor har fordom stått en kyrka, kallad Helenæ kyrka. Rhyzelius uppger, att klostrets namn skall hafva varit *Helgona* kloster, hvilket blifvit förändradt till *Hälna* kloster eller ock *Hälna* kyrka.

Helenas källa, S:t, belägen i Götheneds socken af Westergöthland. Källan, som är offerkälla, och vid hvilken fordom stått ett trädkors, har icke allenast varit ryktbar för underverk, utan ock namnkunnig för aflat och syndaförlåtelse. Biskop Lars i Wexjö har år 1462 gifvit 40 dagars förlåtelse åt dem, som besökt S:t Helenas källa.

Helfrihet. Alla inom Sveriges rike byggda eller i behörig ordning naturaliserade fartyg, hvilka bevisligen tillhöra Svenska undersåter, förunnas helfrihet både vid inkommande och utgående, så att den i taxan utsatta tull beräknas för alla varor, som med dess fartyg till riket införas eller derifrån utföras, utan afseende eller skillnad, om inkommande varor hemtas direkte från produktionsorten, eller utur andra handen. För alla varor deremot, som inkomma eller utföras med fremmande fartyg, förhöjes den belöpande helfria tullen, utom i de fall då, genom serskilda afhandlingar med fremmande magter, undantag häruti blifvit öfverenskomna och hvarom kongl. kommerse-kollegium vid början af hvarje år utfärdar underrättelse. (Se äfven: *Fribref.*)

Helga, en dotter af Amund Röriksson, blef år 1358 gift med Waldemar Eriksson, konung Waldemars sonson.

Helgabrudar eller **Haurgabrud** (mythol.), egentligen Thorgerda eller Thorgard. Dotter till en af de konungar, hvilka rådde öfver Helgeland i Nordsjön. Helge hette denne konung, bland annat

märkvärdig derigenom, att hans graf var betäckt med guld och silfver. Hon hade äfven en annan dotter, som hette Yrpa. Både Thorgard och Yrpa blefvo, efter döden, dyrkade som gudinnor.

Helgahögben, låcke, väggspindel (Phalangium Opilio), ett spindelartadt djur, tillhörande ordningen låckdjur; med äggrund kropp, utan skillnad emellan hufvud, bröst och mage, till utseendet lik en spindel, med ofantligt långa ben i jemförelse med kroppens storlek, samt blott 2:ne ögon; hannen mindre än honan. Förekommer öfverallt i riket, och sitter hela dagen stilla på någon vägg; men är om natten i rörelse, för att fånga insekter, hvilka utgör dess födoämne. Benämningen *Helgahögben* tros den erhållit af allmogen, såsom ett gyckel med de late och sysslolöse munkarne, hvilka ej tycktes arbeta mer än denna spindel.

Helga Kors källa, äfven kallad **S:t Östens källa,** i Foss socken af Bohus län, har intill våra dagar varit offerkälla. Den skall hafva uppsprungit på det ställe der Norske konungen Östen Haraldsson blef aflifvad, och hans blod rann ned på jorden. Af denna källa trodde många sig hafva fått bot för sina bräckligheter. (Se vidare: *Foss* socken.)

Helga Kors källa, på Högebo ägor i Mortorps socken af Kalmar län. Berättelsen lyder, att S:t Sigfrid äfven här skall hafva förrättat den heliga döpelsen, samt att det skett under ett, antingen uti eller vid källan upprest kors, hvaraf hon fått sitt namn. Munkarne hafva föranledt till en annan mening om källans namn, genom uppdiktandet af ett underverk, hvilket skall här hafva tilldragit sig. En blind hednisk man träffade, under en brännande törst, denna källa och drack ymnigt af dess vatten, hvilket hade den lyckliga påföljd för honom, att han i ögonblicket återfick sin syn. Tacksamt fästades hans första blick på det välgörande vattnet, hvars spegelklara yta till hans stora förundran återgaf skenet af ett skimrande guldkors, som vid nogare efterseende befanns hänga i ett träd öfver källan. Korset nedtogs och mannen, hvilken nu öfvergaf sin hedniska vantro och lät döpa sig, skänkte det såsom tacksamhetstecken till Mortorps kyrka, der det länge förvarades, men bortröfvades slutligen af fiender. Heliga kors källa har varit en gammal offerkälla, som länge besöktes äfven af folk från aflägsna orter. Sjuklingar drucko af dess vatten, badade sig med dess gyttja och delade slutligen sitt medförda offer så, att en del kastades i källan; men det öfriga skänktes åt moderkyrkan, dit vallfarter härifrån anställdes. Men kuren ansågs icke fullbordad förr, än man å kyrkans väggar och dörr hade inristat sitt namn eller bomärke. Nyare inskärningar i Mortorps kyrkodörrar, samt åtskilliga i Heliga kors källa funna runstycken eller andra småsaker bevittna, att denna vidskepelse bibehållit sig bland en del enfaldige intill senare tider.

Helga Lekame dag (dies corporis Domini nostri Jesu Christi), Jesu Kristi kropps dag, som firades under katholska tiden uti veckan efter heliga trefaldighets-söndagen, och på hvilken dag sjöngs och undervisades om det andliga Jesu Christi ätande, hvilket sker med tron. Af en gammal Svensk postilla, tryckt 1537, inhemtas, att vid den tiden begagnades, till evangelii text, Johannis 6 kap. ifrån 55 versen och intill den 59 epistelu af den 1 till de Corinther 11 kap. ifrån 23 versen &c.

Helgarö, annex till Fogdö, beläget i Åkers härad af Södermanlands län, $1\frac{1}{2}$ mil N.V. från Strengnäs, vid Mälaren. Socknen består af $22\frac{1}{4}$ mtl. och har 500 invånare. Dess areal utgör 4,166 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Strengnäs.

Helga-varma, kallas utloppet ur Helga-sjön, $\frac{1}{2}$ mil utom Wexjö. En såg är anlagd härstädes.

Helga-ån, kommer ur Helga-sjön vid Wexjö.

Helgdagar kallar sjöfolk de ställen på ett fartyg, som blifva bara vid ojemn tjärning eller lappsalfning. (Se detta ord.)

Helgeandsholmen, en liten holme i norra strömmen vid Stockholm, der Birger Jarl, vid stadens anläggning, byggde ett hospital eller helgeandshus, hvaraf holmen fick sitt namn. Der skall då hafva stått ett kapell, som Birger låtit nedrifva; men hvilken uppgift af Messenius icke är fullt tillförlitlig, åtminstone har ett annat sedan blifvit uppbygdt, ty ett kapell har under katholska tiden verkligen stått härstädes. Holmen var förmodligen sammanbunden med den egentliga staden och fasta landet. Denna holme förekommer ofta i Svenska historien och åtskilliga märkliga händelser hafva på den tilldragit sig. Till de förnämsta sådana räknas det s. k. *Helgeandsholms-beslutet.* Magnus Ladulås skall här år 1282 hafva samlat en herredag, hvarvid han föreställde ständerne, att Upsala öde icke mer var tillräckligt för konungens hofhållning och bestridandet af öfriga utgifter, helst som de andeligas egendomar icke betalte några utskylder och frälse-rusttjensten minskade skatterna. Det beslöts derföre, att alla ännu icke upptagna bergverk, alla obebyggda skogar, sjöar och strömmar, som icke hade någon viss ägare, skulle hädanefter tillhöra kronan. Det är numera afgjordt, att detta s. k. Helgeandsholms-beslut är understucket. Det omnämnes också ej utaf någon af våra äldre historieskrifvare, utan en Palne Eriksson Rosenstråle har i Erik XIV:s tid först afgifvit en berättelse derom, hvilken Göran Persson påtecknat, med det tillägg: "ther han doch slät intet hafver at bevisat med." — Magnus' sonson, den olycklige prins Magnus Birgersson, blef halshuggen på Helgeandsholmen 38 år senare, och åtskilliga träffningar hafva här förefallit vid serskildta anfall mot staden, bland andra under stridigheterna mellan konung Christian I och erkebiskopen Jöns Bengtsson, då allmogen ryckte an för att befria den fångne erkebiskopen. Bönderne blefvo angripne af de kunglige och en stor del af dem nedgjorde. Det heter härom i rimkrönikan:

"I Hälghans Holmis Kirkia var hundratry,
Ther hörde man sorg ok myckin gny,
The vorte slagna manga nider,
Ok aller Almogen gaffs ther vider."

(Se: *Bonde-uppror* och *Thure Thuresson*). — På Helgeandsholmen anlades år 1673, efter Tessins rit-

ning, kongl. stallet, hvilket uppbrann 1696, hvarå vid 4 stalldrängar och 20 hästar omkommo i lågorna, äfvensom en mängd krönings och andra dyrbara kongl. vagnar. Det uppbyggdes sedan åter och försågs med 2 flyglar; framför den norra var det s. k. grefve Pehrs (Brahes) hus. Detta, jemte södra flygeln och en del af den norra, måste dock nedrifvas för att lemna rum åt kaibyggnaden vid Nya bron, hvilken drogs ifrån Norrmalmstorg öfver holmen rätt fram till kongl. slottet. Förut gingo deröfver tvenne broar, den ena från Mynttorget, den andra från östra sidan af slottet. År 1840 byggdes här en s. k. Bazar (se detta ord). Det har ofta varit fråga om att nedrifva alla husen på denna holme, tillika med stallet, för att anlägga antingen en promenad eller någon prydligare offentlig byggnad; men hittills har verkställigheten af denna plan uteblifvit.

Helgeandshus kallades forntidens hospitaler, hvilka inrättades af fromma brödralag, och tillika voro ett slags bönehus, der messa och gudstjenst förrättades. Sådana bönehus funnos i Upsala, Stockholm, Enköping, Linköping, Skeninge, Söderköping, Skara, Lödese, Strengnäs, Westerås, Arboga, Wexjö, Lund och Landskrona m. fl. ställen.

Helgeandsledaren var en gård belägen på Ladugårdens ägor utanför Stockholm, anslagen till Helgeandshuset, hvaraf den fått sitt namn.

Helgebodafors, jernbruk i Eda socken af Wermlands län, har 2 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af köpt tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 9 skepp:d. Här idkas äfven spiksmide. Bruket skeppar på Götheborg och äges af Olof och O. F. Dalmans samt C. A. Svederi konkursmassor. Bruksstämpeln visar tvenne sammanbundna H.

Helgedag är en till gudstjenst och andra andaktsöfningar invigd dag, åt minnet af någon för kristendomens historia märkvärdig händelse eller person. Helgedagarne voro fordom, under katholska tiden i Sverige och äfven inom Lutherska kyrkan, ganska talrika; men hafva tid efter annan blifvit inskränkte till sitt antal. Dessa helgedagar, hvilka således i begreppet böra skiljas från söndagar, voro: en väldig skara apostladagar, dagar för helgonens ära, enstödingsdagar, kyrkmessodagar, kyndelsmesso-, Marie besökelse-, heliga Michaelis-, allhelgona-, skärthors- och gångdagarne, m. fl. Vid reformationens början var man redan betänkt på att göra indragningar i de alltför många helgedagarne; likväl blefvo åtskillige af dem länge bibehållne, såsom tredje och fjerde dagarne vid de tre stora helgerne, Marie besökelsedag, skärthorsdagen, gångdagarne och apostladagarne, på hvilka sistnämnde folket dock tillstaddes att drifva deras handel och vandel, samt annat lofligt arbete, sedan gudstjensten var förrättad. Detta antal helgedagar befanns alltför stort och man var angelägen att inskränka dem, hvarvid, på det att folket ej skulle stötas, varsamhet ansågs böra iakttagas. Derföre inskränktes, af de nu uppräknade, firandet af apostladagarne till hållandet af endast en predikan, och det föreskrefs att tjenstehjon, gesäller och arbetare ej skulle understå sig att efter hållen predikan vägra förrätta de ärender dem kunde anbefallas. All gudstjenst å dessa dagar afskaffades genom kongl. förordningen d. 11 Nov. 1741, utom på orter der marknader på sådana dagar inträffade. Då man likväl sedermera fann, att ändamålet för deras afskaffande icke vunnits, nemligen att söndagarne måtte hållas så mycket heligare, blefvo de åter upplifvade genom kongl. förordningen d. 25 Juli 1743. Slutligen utkom d. 4 Nov. 1772 Kongl. Maj:ts nådiga förordning om sabbatens firande, samt vissa helgedagars flyttning och indragning. Om Marie kyrkogångs-, Michaelis-messo- och allhelgona-dag stadgades, att om de inträffade på en söknedag, deras firande skulle flyttas fram till nästföljande söndag; inträffar Marie kyrkogång i veckan före fastlags-söndagen tillbakaflyttas den till söndagen näst förut. De helgedagar vi nu hafva qvar äro: julen, påsken och pingsten med sina annandagar, trettondedagen, Marie bebådelsedag, långfredagen och Kristi himmelsfärdsdag, alla med allmänt kända betydelser; nyårsdagen, firad såsom en bönedag för det påbegynta året, och midsommarsdagen såsom naturens högtid. Af mera katholskt ursprung äro kyndelsmessan och vårfrudagen eller Marie bebådelsedag, såsom egentliga Marie-fester, Michaelis-dagen, såsom englarnes, och allhelgona-dag, såsom helgonens högtider, ehuru den Lutherska kyrkan åt dem gifvit en mera allmänt-kristlig betydelse. Helgedagarne indelas i *fasta* och *rörliga*. Med de förra menar man sådana, som årligen infalla på samma dag i året, och till hvilka höra nyårs-, trettonde-, kyndelsmesso-, vårfru-, midsommars-, Michaelis- och allhelgona-dag, samt julen. De rörliga bestämmas af påsken, hvilkens infallande beror på påsk-fullmånen. Advent-söndagen kan ock räknas till rörliga helgedagar; med mindre skäl böndagarne.

Helgedom betecknar i allmänhet hvarje till religiöst bruk bestämdt ting. I medeltiden gafs detta namn uteslutande åt helgonreliker, särdeles ben och dylikt.

Helgedoms dag, firades under katholska tiden i Sverige; men dagen då detta ägde rum, finnes icke uppgifven. Den kallas på Latin: "Festum reliquiarum, Solennitas reliquiarum hujus vel illius Ecclesiæ."

Helgedoms-kar, voro fordom bland kyrkans inventarier. Dessa krismo-, salt-, smörjelse- och helgedoms-kar voro af förgyldt silfver eller af guld, af större och mindre vigt. Sålunda fanns uti Tiotusende riddares prebende i Stockholm ett helgedoms-kar af silfver, som vägde 56 lod och utur Hillersjö kyrka utlemnades d. 16 Juni 1545 trenne krismo-kar, hvilka, jemte ett Agnus Dei, vägde endast 10 lod och 3 qvintin.

Helge-klint är en ovanlig höjd på rusthållet Ängs ägor i Torpa socken af Östergöthland, från hvilken man vid klart väder skall kunna se Linköping, Wadstena, Omberg, Wettern, m. m. Åtskilliga fjällväxter hafva ock blifvit funna på denna höjd. *Helge klint* i Säby socken af Jönköpings

län, vid gården Falla, med en källa på spetsen, som blifvit firad af vidskepelsen.

Helgerum, säteri skatte-rusthåll i Vestrums socken af Kalmar län, har vacker belägenhet, lydde fordom under Roma, som är beläget ej långt härifrån. Flera ätter hafva skrifvit sig till Helgerum. Carl Mornay, en Skotte, som för sina stämplingar mot Johan III:s lif, blef halshuggen i Stockholm 1574, skref sig till Roma, Helgerum och Erikstad. Säteriet har derefter tillhört slägterne Sparre, Cederflycht, Bauman, Bäckerström och Leyonhufvud. Bergsrådet P. C. Bauman (adlad Cederbaum) anlade här skeppsbyggeri, pappersbruk efter Holländsk method, Engelskt garfveri, flere stenhusbyggnader och plantager. Här finnes äfven tegelbruk.

Helge Sigmundsson, en frejdad härkonung, hade trolofvat sig med Sigrun, Norske konungen Högnes dotter; emot faderns vetskap och vilja, hvilken lofvat henne åt Hodbrodd, Göthakonungen. För att hindra detta, angrep Helge vid Svarinshög i Westergöthland, sin älskades fader och Hodbrodd, hvilka båda stupade för hans svärd, äfvensom Högnes söner. Blott en af desse, Dag, blef skonad mot det han hyllade Helge. Han var likväl förrädisk och dödade kort derefter sin faders och sina bröders baneman. Sigrun sörjde bittert häröfver och lät begrafva Helge, sittande på sin guldbetslade häst och iklädd sina blänkande vapen.

Helgesmål gör mager kål, med detta ordspråk menas, att sysslolöshet icke inbringar något.

Helgesta, en socken med Hyltinge, belägen i Willåttinge härad af Södermanlands län, Strengnäs stifts domprosteri, 1 ½ mil S.S.O. från Malmköping. Pastoratet är alternativt konsist. och patronelt af 2 kl. Patronat-rätten utöfvas af egaren till Sparreholm (i Hyltinge socken). Socknen består af 31 ½ mtl. och har 930 invånare. Dess areal utgör 15,159 tunnl., af hvilka 4,480 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Helge Thorsdag. (Se: *Himmelsfärdsdag, Kristi.*) En af våra gamla psalmer började med dessa ord: "Helge Torsdagh, medh Ängla skaar, Jesus Christus till himbla faar."

Helge Thors källa, i Skatelöfs socken af Kronobergs län. Enligt Geijers anteckning ur Palmsköldska samlingarne har en källa här upprunnit, genom den store Thoregudens under, der en piga mördat och begrafvit sin fästman. En visa sjöngs härom i sjuttonde århundradet:

Thore lät vattnet springa af grund,
God makt hade han,
Det botade en blindan i samma stund.
Det heliga namn.

Denna källa besökes hvarje helg-thorsdagsnatt. Wieselgren, i sin *Ny Smålands Beskrifning*, förmenar snarare, att den missionären Thordo, hvilken Vitis Aqvilonea upptager, förättat det antagna undret, än att här vore fråga om Asaguden. Kanske, tillägger W., var det här som Thordo ibjelslogs och källan uppsprang ur hans blod, derföre att han krossat Thorsheens Thorsbild.

Helgeå, en ström i Christianstads län, har sin upprinnelse i södra delen af Småland, flyter i sydlig rigtning och faller i Östersjön, 2 mil nedanför staden Christianstad, efter ett lopp af omkring 12 mil. Den är mycket fiskrik, isynnerhet fångas i densamma mycket god lax.

Helge-å, slaget vid. Här hade Anund Jakob, i förening med Norske konungen Olof den Helige, samlat sin styrka för att angripa Danske konungen Knut den Store, och fördämt Helge-åns utlopp. När Knut, i spetsen för sin Danska och Engelska flotta, ryckte an emot dem, upptogs fördämningen och det instängda vattnet störtade med sådan våldsamhet på hans skepp, att flera af dem drefvos undan och skadades, och hans eget, den stora draken, kringrändes, hvarvid han sjelf blott med möda räddades af Ulf Jarl. Knuts flotta lärer hafva lidit så betydligt, att han icke fann rådligt att följande dagen förnya striden, utan drog sig undan till Danmark, och de förenade flottorna återvände hvar till sitt, så att ingenting egentligen uträttades genom den stora anläggningen. De förnämste, både bland Svenskar och Norrmän, lära äfven hafva visat mycken obenägenhet deremot, isynnerhet mot fortsättningen af sjötåget.

Helgon. Vissa landsorter hafva företrädesvis anropat sina enskildte älsklings-helgon. Städer och kyrkor hafva äfven haft serskildte skyddshelgon och patroner, och om vi börja med att fästa uppmärksamheten på Sveriges national-helgon, eller de, som varit födde eller predikat, lefvat och dött härstädes, så förekommer först *Erik IX*, hvilken icke afbildas med andra insignier än de kongl. regalierna. Såsom hela landets patron, ser man honom uti en praktfull medeltids-drägt, i Sveriges gamla vapensigill eller "riks-klämman", hufvudet betäckt med ett slags stormhufva, hvilken går ned öfver hals och bröst, och derpå en femgrenig krona. Han är klädd i tröja eller lifrock, broderad i nedre kanten, hvaruti äro fästade en mängd nedhängande bjellror; om lifvet är fästadt ett broderadt bälte, uti hvilket äfven hänga dylika bjellror; knäna hafva liksom små harnesk; den på ryggen hängande manteln uppehålles af armarne; ett svärd med långt fäste ser man vid sidan; händerna äro beklädda med handskar; med den högra håller han riksbaneret, och med den venstra Sveriges vapen tre kronor. Såsom förut Frey, ansågs nu Erik för befordrare af årsväxten, hvarföre hans fana bars kring åkrarne. (Se vidare: *Eriks banér*, *Eriksmessan*, *Eriks skrin*, *Eriks öfverförelse-fest*). Erik var serskildt Stockholms patron, hvarföre man ser hans hufvud eller bröstbild i stadens vapen. Han var i Upsala den förnämste af helgonen, och liksom man i hedniska templet dyrkat Oden, Thor och Frey, så blefvo *S:t Erik*, *S:t Laurentius* och *S:t Olof* patroner för domkyrkan i Nya Upsala. — Wexjö stads och kyrkas patron var *S:t Sigfrid*, hvars attribut är ett käril, hvaruti man ser trenne hufvuden; ty man säger, att han i ett käril i sjön sett sina tre medarbetares och slägtingars hufvud. (Se: *Gunner Gröpe.*) Dessutom plägar man gifva Sigfrid

biskops insignier, mössa och staf. — Westerås domkyrka är helgad åt Maria, men *S:t David* var Westmanlands apostel och hans graf ser man vid yttre muren af Munktorps kyrka. *S:t Eskil* blef Södermanlands apostel, *S:t Henrik* Finlands apostel, *S:t Botvid*, *S:t Stephanus*, vanligen kallad *S:t Staffan*, Helsinglands apostel; han är troligen af alla helgon mest ryktbar både i sång och saga. (Se vidare under dessa namn.) Äfven omnämnes en vid namn *Thorsten*, som var fäherde och tjente en hednisk herre i Westergöthland, samt mördades af denne; men Thorstens helighet blef ej bekräftad af påfven. Härtill komma drottning *Christina*, erkebiskop *Johannes*, *Holmgeir* Folkunge, *Carl* Folkunge, biskoparne *Carl* i Linköping samt *Thomas* i Åbo, hvilka alla af Vastovius äro uppförde på helgonlistan. Holmgeirs helighet bevistes, medan han lefde, genom uppror emot sin lagliga öfverhet; men efter hans död hafva underverk helgat hans graf, hvilka utan tvifvel voro af samma natur, som andra den tidens järtecken, alstrade af snålhet och sammansatte af osanning. Carl Folkunge, hvilken Vastovius beskrifver, dog i fält mot Lithauerne. Om biskop Carl vet man, att han blef ihjelslagen af Estländarne; men om någon annan helighet har man ingen kunskap. Ej heller vet man genom hvilken förtjenst biskop Thomas förskaffat sig rättighet att blifva insatt bland de heliga. Biskop *Kol* ökar dernäst helgona-längden; men så väl hans helighet som biskopsdöme i Linköping, äro af tvifvelaktig beskaffenhet. Vidare biskop *Brynolf* (se detta ord); en munk i Alvastra, vid namn *Gerechinus*, har blifvit upphöjd och prisad för ett ganska dygdigt lefverne, hvilket tillbragtes i böner och Guds åkallan, hvarföre han ock uti 40 års tid icke gick utom klostret. Under sina böner har han blifvit så hänryckt, att han sett nio chor af englar, och under oblatets upphöjelse flere gånger skådat Kristus under skapnad af ett litet barn. Det märkvärdigaste är, att då han af sin prior blef befalld att deltaga i brödbakningen, har jungfru Maria i hans ställe behagat arbeta degen. S:t Brita har förutsagt honom hans dödsdag, och har han sedermera uppenbarat för tre andra munkar i Alvastra, att de efter några dagar skulle göra honom sällskap till evigheten. I medlet af fjortonde århundradet nämnes äfven doktor *Matthias*, erkebiskop *Petrus*, biskop *Hemming* i Åbo, m. fl. Vastovii berättelse, att de som i konung Gustaf I:s tid ville vidröra Matthiæ ben, blefvo angripne af slag eller annan svår sjukdom, torde böra hänföras till vanliga munkdikter. Priorn i Alvastra, *Petrus*, är ock en af den tidens heliga, hvilken ådragit sig uppmärksamhet; ty han höll S:t Brita sällskap under hennes resor och förde så väl hennes som S:t Catharinas ben från Rom till Wadstena. *S:t Nils* eller Nikolaus Hermanni blef biskop i Linköping 1374; han är det sista af Svenska helgonen och blef ej skrinlagd förr än 1520. Bland qvinnor, förklarade för heliga, märkes: *S:t Brigitta*, *S:t Catharina*, *S:t Ragnild*, *S:t Helena* eller *Elin*, och *S:t Ingrid* eller *Ingerid* (se under dessa ord).

Helgonamessa, Helgemessa eller **Allhelgonadag**, kallas i Skånska lagen "Alle Gudz Helgons dagh", och firades den 1 November, hvilken dag i vår almanach ännu bär detta namn. Den begicks utan tvifvel i katholska tiden med stor ståt, hvarföre den ock på Latin benämnes: Festum glorificationis omnium sanctorum. Anledningen till firandet af denna fest var den, att då man ej kunde medhinna att serskildt fira en dag till hvarje helgons åminnelse, samt under årets lopp äfven ganska lätt kunnat glömma något af dem, ansåg man det vara nödvändigt, för att erhålla de saliga dödas gunst, att en allmän helgonens hedersdag firades i församlingen, med det fasta hopp, att då man på denna dag hade alla helgon i åminnelse, skulle dessa äfven bistå den bönfallande. Så väl i Östergötbland som Södermanland finnas socknar uppkallade efter Allahelgon.

Helgonskyld är en mycket gammal pålaga, hvilken utgår endast i Skåne och Blekinge. Nyström, i sin *Beskrifning om Svenska hemman*, förmenar helgonskylder varit en erkänsla till presten, för dess besvär på helgonens dagar. Wilskman yttrar i *Svea Rikes Ecclesiastique Werk*, att helgonskylden bestod uti den i förra tider till sångens underhållande vid församlingarne, och sedan skole-betjenterne till lön anslagne spannmål. Sedan allmogen i Skåne begärt att denna utskyld måtte upphäfvas, förklarade regeringen år 1742, att allt försök till en ändring i denna utskyld förbjöds vid 1,000 daler s:mts vite. Enligt en Skånsk folksägen härleder sig namnet deraf, att "när som varit tillsådt, hafva presterne och munkarne gått ut på åkrarne och helgonen tillbudit, att de årsväxten välsigna ville, för hvilket sitt omak de af hvar och en af allmogen i sin församling bekommit ett par skäppor säd."

Helgsmål. Enligt en gammal åsigt, traditionel ifrån Judarne, anses högtidsdagarne gå in kl. 6 eftermiddagen föregående dag. I följd häraf brukas ännu på de flesta ställen af Sveriges landsbygd, att tillkännagifva högtidsdagarnes ingång genom klockringning vid denna tid. Detta kallas *att ringa helgsmål*, eller att *ringa in högtiden*.

Helgum, en socken, belägen i Ångermanlands södra fögderi och vestra kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, $9\frac{1}{2}$ mil N.V. från Hernösand. Kyrkan, af sten, är mycket gammal; men har inga ålderdomsminnen. *Helgumssjön*, är märklig deraf, att den här, i den s. k. *Håfvålan*, eller före midsommar, drifver bort regnet, som då faller ymnigt på höjderna och ömse sidor, men i slottanden och hösttiden, drager samma sjö regnet till sig. Byarne äro belägna invid sjön, på begge sidor. Här märkes *Ledingeå*, sågverk, anlagdt omkring år 1760. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar $19\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,043 invånare. Adr. Sollefteå.

Helgåkra, säteri i Kronobergs län. Se: *Jäthsberg*, socken.

Helle eller **Eliasson, Paulus**, var en lärd prior i ett Karmeliter-kloster samt theol. professor i Köpenhamn, en af reformationens häftigaste

motståndare, hvilken, år 1528, utfärdade ett bref till konung Gustaf I, hvari han tadlade religions-förändringen och yttrade sin fruktan, att stora våder förestodo riket, hvarvid han åberopade S:t Brigittas spådomar. De katholskt sinnade Svenske biskoparne drogo försorg, att detta bref blef spridt kring landet; men Olaus Petri utgaf en skrift till dess vederläggning.

Helige Ands kyrka, den större, var en af Wisby stads fordna kyrkor, i norra delen af staden, den blef nedbränd och har sedan stått utan tak, samt är liksom de öfriga ruinerna, inspärrad af lador och uthus. Den har varit en bland de minsta inom stadens murar; men kanske den märkvärdigaste och skönaste. Sjelfva kyrkan är uppförd af stor och välhuggen sten, åttkantig och består af trenne våningar. Den blef byggd år 1046, och har tillhört det nära derintill liggande ännu äldre hospitalet. Man vet ej med säkerhet om den blifvit förstörd 1509 eller 1610, då hela hospitalet nedbrann.

Helige Ands kyrka, den mindre, stod så godt som vägg i vägg med den ofvannämnde. Hon kallades efter hospitalet, *Heilig Geist,* hvilket folket förändrade till *Helle-Gest*, och annat namn kände det ej. Sedan hospitalet, genom 1610 års brand, var lagdt i aska, stod det nästan öde, till dess landshöfdingen Jens Höyg fick Gottland i förläning. Han lät år 1628 icke allenast reparera hospitalets byggnader, utan äfven af sten uppföra en ny hospitalskyrka, som kallades Helige Ands kyrkan den mindre. Den var helt liten samt underhölls på hospitalets bekostnad. Kyrkan förföll och blef slutligen nedrifven.

Helgholmen, en liten ö vid Wamblingbo på Gottland. På denna holme märkes berg, urhålkade såsom salar och kammare.

Helin, Johan, riksantiqvarie och en om samlandet af Sveriges gamla handlingar ganska förtjent man, var född i Stockholm den 25 Juli 1679 och dog der den 16 Febr. 1753. Han var år 1713 med vid riksarkivets flyttning till Örebro, då det var nära att gå förloradt på Hjelmaren (se: *Drake, Nils von*), och tjenstgjorde många år i nämnde arkiv med mycken flit och omtanke; men såg sig ständigt förbigången ända till Peringskölds död 1725, då han omsider blef dennes efterträdare såsom riksantiqvarie. Likväl kom han först tio år senare i åtnjutande af fulla lönen. Han tog afsked år 1750. Han stod i brefvexling med många lärde och häfdaforskare i och utom landet, och var ganska tjenstaktig att meddela upplysningar som af honom söktes. Ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala och Petersburgska akademien. Berch blef hans efterträdare.

Hellant, Anders, ekonomi-direktör och astronomie-observator, död 1789, har utgifvit *Almanackor för Torneå Horizont* från 1744 till 1748; 18 Rön i vetenskaps-akademiens handlingar; *Ett nytt sätt att fiska i de Norrländska elfvarna*, o. s. v.

Hellberg, J. F., har år 1824 i Götheborg utgifvit en *Beskrifning öfver Orousts och Tjörns härader.*

Helle, en gästgifvaregård och färjestad i Lenelands socken af Bohus län, ifrån hvilken man färdas sjövägen till det $\frac{3}{4}$ mil härifrån belägna Fredrikshall. Ifrån denna gård gingo, under 1718 års krig, stora transporter af krigstillbehör till Fredrikshalls belägring. Konungen vistades här ofta, och ett stenblock på en klippbrant vid stranden bär efter honom namnet *Kongshällan.* Sägner berätta, att han här hållit en måltid under kulregnet ifrån de på Idefjorden liggande fiendtliga galererna, och för att ännu mera förherrliga hjeltens mod, gör man det tillägg, att han vid detta tillfälle suttit på klippbranten, med benen hängande öfver bråddjupet.

Helleberga, annex till Elghult, beläget i Uppvidinge härad af Kronobergs län, 6$\frac{1}{2}$ mil Ö. från Wexjö. Helleberga nya kyrka är en korskyrka af träd, med torn, byggd 1828. I socknen märkes: *Orrafors* jernbruk (se detta ord); *Gullaskruf, Orranäs* och ladugården *Tikaskruf,* 3:ne säterier om 1 mtl. hvardera, lyda under Orrafors. Bland 7 små sjöar märkas *Orranäs* och *Gullaskrufs sjö. Vapnebäcks å* går från Lenhofda in i Madesjö härigenom. *Gråstensmo*, en vidsträckt skog. Socknen innefattar 25$\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,310 invånare. Dess areal utgör 35,617 tunnl., af hvilka 1,160 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hellefors, en socken, belägen i Grythytte bergslag af Nerikes län, Nora kontrakt af Westerås stift, 4 mil från Linde. Här märkes: *Hellefors* jernbruk samt silfververk (se nedanföre), *Sikfors* bruk och hytta (se detta ord), *Carlsdals* bruk, *Säfvenfors* skär- och vals-verk, *Silkesdam*, plåtverk, *Säfsjön,* $\frac{1}{2}$ mtl. frälse, hvilka höra under Hellefors bruk. *Norra Ekebergs* hytta, 7 mil från Örebro, tillhör bergsmän, *Koltorpet*, kyrkoherdeboställe. *Saxe Knute* eller *Knuthöjden*, är ett märkvärdigt berg i denna socken, $\frac{1}{8}$ mil från sjön Saxen. Det är omkring 150 fot högre än sjön. Öfverst på kullen är råskillnaden emellan Hellefors, Saxhytte och Saxåns skogar, samt följaktligen emellan Nerike och Wermland. Högsta kullen består af hällar, och på högsta toppen är, af sprängd sten, ett stort uppmuradt röse, som utvisar dessa skillnader. Uti denna häll, så väl som en derpå liggande stor sandsten, och i de omkring stående träden, finnas en mängd namn inristade. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 2,467 invånare. Den består af 29$\frac{1}{4}$ mtl. Af dess areal 89,957 tunnl. äro 8,800 sjöar och kärr. Adr. Warnäs.

Hellefors, ett jernbruk och silfververk, beläget i ofvannämnde Hellefors socken, samt till $\frac{1}{4}$ inom Gåsborns församling af Wermland, 8$\frac{1}{2}$ mil från Örebro, i en trakt, hvilken, liksom flere nästgränsande, var en fullkomlig ödemark, tilldess konung Carl IX, för begagnande af dessa kronan tillhöriga sträckor, lät Finska nybyggare inkomma, hvilka nedsatte sig på stort afstånd från hvarandra, i de vilda skogarne. Den hårda jordmonen å största delen af verkets mark, hade säkerligen längre tid hindrat dess vidare befolkning och odling, om icke redan i konung Gustaf II Adolfs tid, silfvermalmådror blifvit upptäckte vid foten af en stor

bergshöjd, hvilka ådrogo sig styrelsens serskilda uppmärksamhet. Ett stort område af marken anslogs till silfververket, och man började genast, isynnerhet under drottning Christina, att genom beviljade förmåner förmå arbetare att nedsätta sig härstädes. Silfververket drefs för kronans räkning och skall en tid gifvit 2,000 mark lödigt silfver om året; men dess fyndighet aftog, förlust uppkom för kronan, så att Carl XI år 1686 öfverlemnade hela verket till ett bolag, endast emot förbehåll af kronans andel i afkastningen. Detta bolag ägde bestånd, oaktadt dess klagomål öfver sina förluster, till år 1731, då ett nytt bolag åtog sig detsamma. Men det rådande partiet vid 1766 års riksdag fråntog verket flera lägenheter. År 1770 erhöll det dock ny kongl. försäkran, ersättning och rättighet till jernverks anläggande. Delägarnes antal minskades sedan, och år 1821 var bergsrådet Detlof Heykensköld deraf ensam ägare, hvilken ansenligen förbättrade detsamma och ökade det i början obetydliga smidet så väl för Hellefors som de derunder hörande verk till 2,200 skepp:d, med hammarskatt, samt rättighet till 200 skepp:d rekognitionssmide. Den väl underhållna mangården är uppförd af honom. Här finnes trädgård med växthus samt en vacker park, der han, genom anställande af landtnöjen, hvarje helgedag, under den vackra årstiden, sökte ej allenast att bilda egna underhafvande, utan äfven att angenämt sysselsätta hela nejdens invånare, hvilka alla, utan undantag, der hade tillträde. För att hindra en stigande lyx i allmogens klädsel, anlade, på hans och hans dotters uppmuntran, qvinnorna inom Hellefors socken år 1816 en sockendrägt af egen tillverkning. (Se härom: *Allmogens klädedrägt.*) Vid Hellefors silfververk har man funnit amiant och *berglin* (se detta ord). Silfverstreckena, fordom ymniga, hafva aftagit. År 1745 gaf denna grufva 45 marker silfver. År 1845 har, utom det årliga hallarbetet, genom brytning och sofring i varpen vunnits 18 skepp:d blyglans, hvilket likväl icke funnits tillräckligt, för att ännu verkställa någon silfvertillverkning. — Bruket har nu 8 härdar och 4,936 skepp:d 15 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 49 skepp:d 7 lisp:d 7 skålp:d. Utom en betydlig ståltillverkning finnes äfven spik- och manufaktur-smide. Härunder höra *Carlsdal*, *Säfsenfors*, *Silkesdam* och *Säfsjön* (se *Hellestads socken*). Bruket skeppar på Stockholm och Götheborg och äges af grefve G. G:son Lewenhaupt. Smidesstämpeln visar en halfmåne omgifven af 7 stjernor och den åttonde inom halfmånen.

Hellekis, säteri, beläget på vestra sluttningen af Kinnekulle, i Medelplana socken, utmed Wenern. Säteriet har från uråldriga tider varit bebodt och troligen då ett vikingasäte, hvartill en ej långt nedanför gården varande ganska god hamn, som ännu begagnas, gaf den bästa lägenhet. Sägner inom orten omtala ännu, att en sjöröfvare Tulle bodt med 6 söner i den närgränsande så kallade sjöskogen, på ett ställe, som bär namn efter honom. Viken der Tulle lyssnat efter sina söners hemkomst, kallas ännu *Örsten*. I samma skog skall äfven hafva varit en sjöstad, kallad *Robonäs*, hvarefter trenne till Hellekis lydande och dertintill belägna hemman kallas *Robogårdarna*. Namnet Hellekis har säteriet säkert haft öfver 5 till 600 år; men anledningen dertill är okänd. Sagan anför likväl, att en jätte, vid namn Helle, och en jättinna Kisa, bebott stället och äro begrafna i en med grofva hällar betäckt graf, hvilken ännu synes i djurgården. Säteriet har tillhört följande slägter: Sparre, Liljesparre, Mattson af Winstorpa-ätten, Posse till Aspenäs, Stjernsköld, Posse till Hellekis, Cronskjöld, Ulfsparre, Posse till Säbyholm, Karlström. Gårdens åbyggnader hafva under så många århundraden undergått många förändringar, och äro nu de vackraste i orten. Gården utgör under samfäldt bruk 1 mtl. frälsesäteri Hellekis samt $\frac{1}{2}$ mtl. frälse Brunsgården och har en ägorymd af 657 tunnl. Utom ofvannämnde jättegraf märkes här trenne offerkällor, samt *Tvädurs källor* (se detta ord). Här finnes äfven kalkugn till eget behof. På Hellekis förvaras en mindre boksamling, hvaribland finnas fältmarskalken Henr. Horns egenhändiga dagböcker för åren 1674, 1682—86.

Hellens, Carl Niklas von, en utmärkt läkare och universitets-lärare i Åbo, hette förut **Hellenius**, var född i Tavastland d. 1 Aug. 1745, studerade i Upsala under Linné och blef af honom föreslagen till den nya botanices demonstratorstjensten, hvartill Haartman och Hisinger anslagit en lönefond och som var förenad med medic. adjunkturen. Härtill utnämndes han 1778, promoverades frånvarande till med. doktor i Upsala 1780, och utnämndes s. å. till professor i naturhistorien och ekonomien. Han satte akademiska trädgården i bättre stånd, och hans föreläsningar lockade snart ett ganska talrikt antal åhörare. Han bidrog verksamt till Finska hushålls-sällskapets stiftande, och var år 1809 dess ordförande. År 1811 inkallades han i Finska kollegium medikum, fick afsked 1816 och adlades, hvarvid han antog namnet *von Hellens*. Var jubelmagister vid promotionen i Åbo 1819, nästan blind under de två sista åren af sin lefnad, och dog d. 16 Jan. 1820. Örten *Hellenia* är uppkallad efter honom. Har utgifvit: *Sammandrag af uppgifter å tjenliga ämnen till boskapens föda vid infallande foderbrist; Underrättelse om årsväxten och annat anmärkningsvärdt omkring Åbo för hvarje år från 1780 till 1797; Åtskilliga rön och afhandlingar*, införda i vetenskaps-akademiens handlingar, samt en mängd disputationer.

Hellerö, 4 mtl. säteri i Kalmar län. Se: *Eds socken* derstädes.

Hellesjö, annex till Ragunda, beläget i Jemtlands läns norra fögderi, 10 mil O.S.O. från Östersund. Har af ålder jemte annexet Håsjö blifvit kalladt Kälarne, förmodligen af denna ortens stora skogar, hvilka allmänt kallas kälar. Den fick sedan namnet Helle- eller Hällesjö, efter en här belägen sjö, vid hvars vestra sida skall finnas en stor och märklig häll. Kyrkan påstås vara en bland de äldsta i landet, och säges vara uppbyggd

af en bonde. I socknen märkes: *Ljungå*, ansenligt sågverk, anlades 1753, afbrann 1774, men uppbyggdes åter och sågar årligen 13 till 1500 tolfter dubbla bräder. Socknen består af 8 mtl. och har 648 invånare. Dess areal inbegripes under modersocknens. Adr. Sollefteå.

Melleskog eller **Mällabyns skog**, i Harakers socken af Westmanland. Denna skog är namnkunnig i historien, emedan riksrådet Erik Puke, under dess oenighet med riksmarsken Carl Knutsson, år 1436 här hade slagit läger med de under hans befäl varande Dalkarlar, samt för det slag som stod härstädes 1464. Pukes läger var omgifvet af förhuggningar, hvadan marsken beslöt att med sin här tåga förbi skogen och således alldeles afskära vägen till Dalarne för Puke; men några af marskens folk anföllo förhuggningen antingen af missförstånd eller onödig djerfhet. Deras anfall afslogs med någon förlust. Marsken var högst missnöjd med sitt folks otidiga tapperhet och tog qvarter i nästgränsande byar, sedan utsattes förposter eller hållare till att afvärja öfverraskning. Marskens vänner inbillade sig att Pukes anhang snart kunde öfverändakastas och handlade derföre emot befallning; men nu sedan försöket misslyckades föllo de på fredliga tankar och rådde till förlikning. Carl Knutsson föreslog ett sammanträde. Puke emottog tillbudet, med vilkor att man ville lemna honom gisslan, infann sig hos marsken och försäkrade om beständig vänskap. Ett möte utsattes vid Harakers kyrka. Marsken infann sig, jemte erkebiskop Olof och biskop Thomas från Strengnäs. Ett förfärligt urväder inträffade och först på aftonen anlände Puke, ursäktande sig att han ej kunde styra allmogen. Marsken utsatte då Westerås till samlingsställe. — Vid Harakers kyrka, på presteburdets gärde och nedanför liggande myra, hade åter år 1464 Dalkarlarne, under anförande af biskop Kettil, här förskansat sig med förhuggningar. Konung Christian I, hvilken satte sig emot biskopen, som på riksdagen i Westerås blifvit antagen till riksföreståndare, blef anfallen af Dalkarlarne under biskop Kettil och Sten Sture d. ä. Efter två timmars strid behöllo Dalkarlarne fältet och fingo en fullkomlig seger, hvartill Sture isynnerhet bidrog. Konungen förlorade mycket folk, och en pil gick igenom hans gröna hatt. Man har i jorden på detta gärde funnit åtskilliga vapen, såsom pilar, m. m., hvilka ännu förvaras i orten. Konungen skyndade sig sedan till Westerås, der han stannade en stund på torget, för att intaga förfriskningar.

Hellestad, en socken, hörande till 1 kl. konsist. pastorater, belägen i Finspångs härad af Östergöthlands län, Bergslags kontrakt af Linköpings stift, 4 ¼ mil N. från Linköping. Jemte några hemman ifrån andra socknar har Hellestads socken i omkring 400 år utgjort en egen bergslag. Tiden för dess första privilegier är okänd; men Erik XIII utfärdade befallning till bönderne i Hellestads socken, att de skulle lyda under landslag eller häradsrätt, enligt dom af tvenne deras förre lagmän, och ej under bergsrätt, som bönderne sjelfve påstodo. Denna befallning är daterad Haraldsborg Dominica Vicesima Trinitatis 1428. År 1525 stadfästades privilegierna af konung Gustaf I, i Lerbäck. År 1587 af konung Johan III i Wadstena, och år 1629 af konung Gustaf II Adolf i Stockholm. Genom kongl. resolution den 30 Juni 1820 har Hellestads bergslag blifvit förvandlad till landslag. Genom konung Gustaf I:s testamente af år 1560, tillföll nämnde bergslag hans son, hertig Magnus. Socknens längd är 4 och största bredd 3 mil. Marken är bördig och bergaktig, samt har många vattendrag, ibland hvilka märkas insjöarne *Lyren*, *Gryten*, *Gulten*, *Hjerten*, *Hanesjön*, *Långbogen*, *Närlen* och *Walsjön*, samt delar af några andra. Trenne åar rinna härigenom. Beträffande kyrkan finnes antecknadt att, 1436 har väpnaren Rosenstråle påkostat choret, som år 1749 ombyggdes. År 1687 tillbyggdes nykyrkan och år 1708 utvidgades sakristian till ovanlig storlek. Här finnes dopfunt af messing, och på kyrkogården prosten P. Kernells minnesvård af marmor. Kyrkan har fordom blifvit skadad af ljungeld, år 1567 plundrad af Danskarne samt den 4 Mars 1726 uppbränd af vådeld. Här har funnits ett kongl. postkontor, inrättadt 1762. Icke långt härifrån hålles årligen en frimarknad d. 8 Jan. och så kallade sädes-möten d. 26 Febr., 26 Mars, 19 och 28 November. I socknen märkes: jernbruken *Sonstorp*, *Borggård*, *Grytgöl*, *Folkström* och *Djurshyttan* samt *Svartebo* och *Djuckerö* bergsmanshammare, och hemmanet *Falla* (om hvilka alla se dessa ord). *Remninge*, jernbruk, anlades 1635; men är nu nedlagdt och dess smide flyttadt till Finspong. *Österby*, klädes- och estofts-fabrik, tillhörigt Söderberg & Arosenius i Norrköping. Dessutom märkes 25 ödelagda grufvor och 15 ödelagda smältverk. Nu arbetas endast *Katterumsgrufvan* och *Stor-* eller *Sör-grufvan*. Den senare hade varit ödelagd öfver ett århundrade; men upptogs åter år 1825 af ett bolag; den har gifvit god och rikhaltig malm. Den enda masugn som drifves är *Katterums* och Österby hytta. Socknen innefattar 92 ¾ mtl. och har 3,307 invånare. Dess areal utgör 61,676 tunnl., af hvilka 5,390 äro sjöar och kärr. Adr. Tjällmo.

Hellestad, en socken med Dalby och Bonderup, belägen i Torna härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 ½ mil O.S.O. från Lund, har fordom varit ett regalt pastorat; men förvandlades 1764 till prebende, och anslogs till lön för ena theologie adjunkten i Lund. Hela pastoratet skall i äldre tider hafva lydt under Dalby kloster (se detta ord), enligt Anders Bildes bref, gifvet presterne i Dalby år 1530; men Bonderups socken blef ej anslagen såsom annex till pastoratet förrän 1673, utan hade dittills sin egen pastor. Folkets lynne är här å orten jemnt och stilla, och med några undantag äro inbyggarne sedige och anständige, så väl i deras samqväm som i allmänna lefvernet. Snygghet, höflighet och tjenstaktighet finner man nästan öfverallt. Ungdomen är mycket begifven på samqväm och lekar. Detta synes tydligen, om man ger akt på deras plägseder, att an-

ställa lekstugor, spel och dans från jul till fastlagstiden, samt från pingst och till midsommar, hvilka nöjen stundom börjas med ett högtidligt tåg eller så kallad *stass*, under musik till kyrkan, annandag pingst, och vidare från Michaelis-tiden till jul fortsättes med så kalladt *höste-* och *brytegillen* nästan hvarje söndagsafton. Ungdomens samqväm under julen hållas hos åboerna, efter omgång, och ifall på något ställe är hinder för dans och spel, samlas blott drängarne derstädes en afton, samt undfägnas med öl och brännvin, hvilket kallas *bröllagille*. Dessutom förekomma gästabud bland allmogen härstädes vid bröllop, kyrkotagningar, begrafningar och åldermäns-ombyten om efterhösten i byelagen. Dessa gästabud börjas alltid första dagen med middag, utsträckas flera dagar och hållas ganska öfverflödiga, i afseende på mat- och dryckesvaror, som bestå af salt kött och fläsk med senap, starka köttsoppor och lutfisk med smörsås till middagen, derefter olika slags stekar, sockerkakor, tårter och smörbakelser, samt risgröt till så kallad *medafton* eller aftonmåltid, som börjas straxt efter middagen och räcker sent in på aftonen. Salt mat, stufvad fisk, stekt kött och ölsupa eller varm mjölk och gröt framsättes till frukost, jemte brännvin och öl, som envist kringbjudes vid alla tillfällen och alla rätter. Dessa gästabud skulle *ett* hushåll för hela sitt så kallade *gilleslag*, som ibland kan bestå af 100 till 150 personer, ej ensamt kunna bekosta, om ej hvar och en hustru medförde sin *förning* (se detta ord), hvilket ock gör att man ordspråksvis säger: "När man ingen mat har, så skall man göra gille." Ett sådant kan äfven lätteligen anställas, emedan tillförseln vid dylika tillfällen är så ymnig, att det ej allenast blir tillräcklig mat för gästerna, så länge de äro samlade, utan ock för sjelfva husets folk flere dagar derefter. Till sådana samqväm bådas gästarne ett par dagar förut, kallas ånyo sjelfva gästabudsdagen och låta påminna sig flere gånger, innan de ankomma. Bjudningen förnyas sedan hvarje morgon och ofta till hvarje måltid hos folk, som bor i grannskapet, hvilken plägsed medför mycket besvär. Fruntimren sättas vid förnämsta bordet i stugan, och i ordning närmast högsätet efter slägtskap och ålder, hvarom är mycket krus, innan rätta personen kan bringas på sin plats. Karlarne placeras på samma sätt vid ett annat bord i stugan, med undantag af ståndspersoner, hvilka alla bjudas omkring förnämsta bordet. På sådant sätt upptager det talrika sällskapet stundom flere rum. Vid högtidliga samqväm läser klockaren, eller någon annan, de vanliga bönerna till och från bordet, och sjunger äfven någon passande vers ur psalmboken efter slutad måltid om aftnarne, hvarefter alla gästerna uppstiga, räcka till tacksägelse hvarandra händerna åt alla sidor, samt åtskiljas. Husets invånare sitta ej sjelfva till bords, utan betjena gästerna, och äfven brudpar intaga blott första dagen förnämsta platsen vid bordet, hvarest då vanligen sättas för dem hvardera dubbla tallrickar. Andra dagen bestyra också de om de öfriges förplägning; men sent om aftonen sitta de åter i sin bruddrägt vid bordsändan, undfägnas åter jemte alla dem, som brudgummen haft med sig, och flytta derefter till brudgummens hem, dit de ankomma i *stass*, åkande och ridande, äfven om detta är beläget tätt intill *gillesgården*. Sedan brudparet och gästerna gått från bordet, och uppstigit på sina vagnar och hästar, undfägnas, under musik, med kakor, brännvin och öl, hvilket stundom uppehåller dem ganska länge, innan de få köra från gården. Då de anlända till det nya boningsstället, upptager brudparet ur sin vagn en medförd matkorg, som de begge hjelpa hvarandra att bära in i deras så kallade *kammers*, hvarvid någon passar tillfälle att lossa ett skott under korgen och ett i sjelfva spiseln. Härefter sätter sig brudparet och gästerna åter till bords till ny måltid, hvilken består af salt mat, sylta och varm gröt. — Spel och dans brukas vid dessa och alla andra allmogens gladare samqväm; men ingen brudskänk eller faddergåfva meddelas, såsom på andra orter. Den enda penninge-utgiften i deras samqväm är ett litet sammanskott till *spelemännen*, hvilket upptages under musik, då gästerna om aftnarne sitta vid bordet. — Vid begrafningar öfverhängas skåp, klockor och andra möbler med hvitt linne, hvarjemte ett lakan uppfästes på väggen vid öfre bordsändan, på hvilket ett papper med den aflidnes namn, födelse- och dödsdag samt några bibelspråk eller verser ur psalmboken äro antecknade, eller ock äro derpå anbragte utaf svart papper utklippte bokstäfver, timglas och rosor. Hos några anträffas begge slagen af dessa prydnader. Ett hvitt linnekläde fästes äfven på loftet öfver bordet, med ett derå fästadt kors i midten och rosor af svart papper eller svarta band i de fyra hörnen. På några förmögnare ställen bruka vid sådana tillfällen hela stugan, väggar och loft vara öfverklädde med hvitt linne. På likkistan ställas tvenne brinnande ljus; men borttagas och utsläckas, då liket skall utbäras, hvilket verkställes af den aflidnes närmaste anförvandter. Sällan brukas likpredikningar eller hållas personalier öfver den döde, emedan tiden svårligen tillåter denna tillökning i prestens arbete om söndagarne härstädes isynnerhet vintertiden, då den vanliga predikan i pastoratets tre kyrkor måste hållas kort nog, om göromålen för dagen skola midhinnas af en enda prest. — Dialekten är härstädes temligen lätt, och stöter ej så mycket på Danska, som längre ned åt södre slätt. Några besynnerliga ord brukas här allmänt, t. ex. *rätt strajs*, hvilket betyder: i afton, om det ock säges om morgonen; *nåed på vån*, någorlunda; *arronget*, starkt; *ackavet*, hastigt, oväntadt; *villare*, *villast*, bättre, bäst; *en tjön hönling*, en vacker dräng; *onge nden*, inunder; *drya*, plöja; *vårgiedt*, farligt; *arsöl*, *errede*, begrafningsfest. Beträffande klädedrägten här i socknen gäller detsamma som om *Efverlöfs* socken (se detta ord). — Sjöar, strömmar eller fiske finnes ej uti hela socknen; men smärre bäckar genomskära ägorna här och der. I socknen märkes: *Abusa* gård, tillhörig kapitenen och ridd. S. H. Ljungman, samt *Vestra*

Tvet, tillhörigt ryttmästaren S. af Petersens. Dessutom har södra Skånska infanteri-regementet och Malmöhus läns bevärings-manskap sin exercisplats härstädes. I Hellestads by äro åbyggnaderna ganska tätt sammanpackade, hvarföre åboerne allvarligen måste tillhållas att försigtigt umgås med elden. Ålder- och ordningsmännen i byn hafva sig anförtrodd isynnerhet denna vigtiga omsorg. Åldermans-ombyte sker i November månad, och de dervid öfliga plägseder torde förtjena omnämnas. Den afträdande åldermannen bjuder en dag, vid Mårtensmesso-tiden, byns åboer och deras hustrur, samt husmän, handtverkare, drängar och pigor till middag, och anställes för tillfället ett ganska betydligt gästabud eller s. k. *åldermansgille*, med spel och dans, hvilket vanligen varar 3 till 4 dagar. Andra dagen göres reda för byns inkomster och utgifter. Tredje dagen efter aftonmåltiden sätter sig värden i huset, eller afträdande åldermannen, vid öfre bordsändan och tager der till sig åboen på nästa hemmansnummer, hvilken biträdt honom såsom dräng i åldermanstjensten det förflutna året, och nu skall träda i hans ställe såsom ålderman. Framför dem sättas två glas fyllda med öl, och sedan den afträdande, genom ett par stötar i byns horn, gifvit tecken till tystnad och hållit ett för tillfället passande tal, dricker han den nye åldermannens skål, tackar sine medhjelpare, trenne åboer, som kallas drängar och pojke, för deras biträde vid tjensten. Härefter håller den tillträdande åldermannen ett kort tal och väljer sedan äfven 2 drängar och en pojke bland åboerne, hvartill närmaste grannen ej får förbigås. Då detta är slut, aflemnas byns papper, horn, nycklar och andra saker, hvarefter den nye åldermannen, biträdd af sina utvalde medhjelpare, åtföljde af hela sällskapet och under musik bär alla sakerna hem till sig, der gästerna äfven undfägnas något och sedan åtskiljas. Den fjerde dagen undfägnas åboerne hos gamla åldermannen endast med frukost, som likväl räcker till aftonen. Till dessa gästabud medföras ock förningar. — Socknen består af 13 mtl. och har 974 invånare. Dess areal utgör 4,929 tunnl., hvaraf 5 äro kärr och bäckar. Adr Lund.

Hellestad, annex till Floby i Wilska härad af Skaraborgs län, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 2 mil V.S.V. från Falköping. Kyrkan är byggd af ekplankor. I socknen märkes fyra säterier: *Krabbelund*, 1 mtl., *Branstorp*, 1 mtl., *Stommen*, $\frac{1}{4}$ mtl. och *Långås* 2 mtl., äges af bönder sedan 1816, har fordom tillhört adliga slägter. Socknen består af 12$\frac{3}{4}$ mtl. och har 415 invånare. Dess areal utgör 6,179 tunnl., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Hellichius, Håkan Erland, en brorson till general Gustafschöld, en af de få prester, som tillika varit läkare; men utmärkt derigenom, att han icke, lik några andra, studerat medicinen, för att befordras på den presterliga banan, utan gjort det sedan han inträdt i det andliga ståndet. Han var född i Malmö den 8 Mars 1784, blef 1802 student i Lund, magister 1811 och prestvigd 1813, hvarefter han började studera medicinen såsom medico theologiæ stipendiat och promoverades till doktor 1819, blef samma år regements-pastor vid Wendes artilleri; men afled i sin bästa ålder den 1 Februari 1823.

Hellinge, säteri, i Näsby socken af Jönköpings län. Hellinge var fordom 1 mtl. frälse, bebyggdes i början af 1800-talet till herrgård af lagmannen Hummelhjelm. Utbyte skedde först mot Gerekulla i Lemnhults socken, som blef frälse då Hellinge fick säteri-natur och förmedlades till 3 hemman. Egendomen är väl anlagd och smakfullt byggd, har flere trädgårdar och ligger i en vacker park emellan två sjöar. År 1813 anlades härstädes ett manufakturverk med 1 knip- och 2 spik-hamrar med tillräckligt vatten, äfven för qvarn och såg. Härunder lyda Hultsby säteri, Nöbbeled och Näsby Sjöagård.

Hellman, Johan, filos. magister och brukspredikant, blef prestvigd år 1722 och predikade på åtskilliga ställen både i och utom Stockholm ända till 1732. Då råkade han i åtskilliga samvetsskrupler rörande några af kristna lärans hufvudsatser, och som han icke trodde sig med skäl kunna för andra predika hvad han sjelf drog i tvifvelsmål, afsade han sig prestembetet och lefde några år i mycken stillhet; men också under mycken hjertängslan. Nu kom han att läsa en Tysk afhandling: *Om Jesu Evangelii öfversvinneliga kännedom*. Häraf skingrades hans tvifvelsmål, han begärde åter få tillträda sitt prestembete, hvilket också tilläts honom, efter en noggrann examen i Strengnäs konsistorium den 1 Aug. 1740. Han höll sedan, under ett starkt tillopp af åhörare, många predikningar i Stockholms serskildta kyrkor; men dog redan d. 20 Febr. 1741, i en ålder af endast 44 år. Han har utgifvit åtskilliga andliga tal.

Hellstad, en socken, med Murum, Wånga och Möne, belägen i Ås härad och kontrakt af Elfsborgs län och Skara stift, 1$\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Ulricehamn. Kyrkan är nybyggd af huggen sten år 1819. I socknen märkes: *Elmestad Knappagården*, 1 mtl. säteri, är välbygdt. *Hof*, 2 mtl. säteri, rå och rör, har i äldre tider tillhört slägterna Yxkull, Duvall och Oxehufvud till år 1786, då det köptes af C. G. Schwartzenhoff, hvars arfvingar sedermera innehaft det. *Påarp*, 1 mtl. säteri, med underlydande 3$\frac{1}{2}$ mtl., skattlagd såg och qvarn. Stället har vacker åbyggnad, har af ålder tillhört slägten Uggla till 1752, då det köptes af Drakenberg. *Lida* källa uppspringer på Hofs ägor och är första ursprunget till Lida-elfven. Rännilo drar sig norr ut och bildar en stor bäck vid skillnaden emellan Skaraborgs och Elfsborgs län, samt ökar sig till en stor å, hvilken flyter i Wenern vid Lidköping. *Tärne* källa på Hofs ägor, har ett helsosamt vatten, som isynnerhet af allmogen begagnas med fördel mot ögonsjuka. På nämnde ägor finnes en stor, oformlig sten upprest, utan påskrift, kallad *ting-stenen*. Enligt gammal sägen, tros att här varit domsäte. Hela trakten deromkring kallas tingmark. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Socknen innefattar 24$\frac{1}{2}$ mtl. och

har 858 invånare. Dess areal utgör 6,573 tunnl., af hvilka 335 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås, Gammalstorp.

Hellstorp, säteri i Barnarps socken af Jönköpings län, om 1 mtl. med 6 torp, tullqvarn och såg, samt 2:ne manufakturhamrar. Härunder lyder *Hökhult*, 1 mtl. Har tillhört slägterne Sjöblad, Fleetwood, Lagercrantz och Bråkenhjelm.

Hellvi, annex till Lärbo, beläget på Gottland i Forsa ting och länets norra fögderi, 4 mil O.N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan skall vara byggd år 1249. Här märkes en väl arbetad basrelief i sten. Kyrkans tvenne dörrar äro bildade af konstigt huggen marmorartad sten, och prydda med pelare och kapiteler. Öfver chordörren märkes en run-inskrift; på kyrkogården en grafsten med munkskrift. I sockaen märkes: *Kyllei*, en hamn och strandbevaknings-uppsyningsmans-distrikt. *Klasen*, en ö vid Kyllei, temligen lång; men icke särdeles bred. Linné har anmärkt, att på denna ö växer vildt veide, frodigt och till myckenhet. Af detta färggräsets blad färgas blått och har af Spanjorerne blifvit från Södra Amerika infördt till Europa. *Furilen*, en ö (se detta ord). Socknen består af 10 mtl. och har 515 invånare. Dess areal utgör 12,567 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Helmfelt, Simon Grundel, en son till borgmästaren i Stockholm Jakob Grundel, föddes härstädes år 1617. Fadern härstammade från Lifland. Helmfelt ernade först gå den diplomatiska vägen, och följde tvenne beskickningar till England och Holland; men kände snart att han var bestämd för krigarens yrke, och fick äfven tillfälle att deri utbilda sig under Torstensson, hvilken år 1641 tog honom med sig som hofjunkare till Tyskland, samt utnämnde honom till kapiten vid det gamla blå regementet, det första inom hären, och sedan till major i artilleriet. Han adlades 1646, då han antog namnet *Helmfelt*, och blef sedan friherre, den förste och siste af sin ätt. År 1649 blef han chef för allt artilleri. Carl Gustaf, som lärt känna och värdera honom, utnämnde honom till kommendant i Riga, en, såsom det tycktes, icke särdeles betydande post; men hvilken nu var af högsta vigt, emedan denna stad, nyckeln till Lifland, hotades med en belägring af Ryssarne. Staden led brist på trupper, proviant och penningar, hemsöktes af pesten, hvilken ensamt i Helmfelts hus bortryckte 21 personer och deribland tre hans barn, och fienden var ofantligt öfverlägsen. Emot alla dessa faror hade Riga endast att sätta befälhafvarens mod och skicklighet; men hvilka också ersatte frånvaron af allt annat. Han afslog alla Ryssarnes anfall, förkastade deras uppmaningar att gifva sig, hotade, för att slippa dem, slutligen att nedskjuta de parlamentärer man skickade till honom, och, ehuru sjelf illa sårad i hufvudet, hvarvid det till och med säges, att hufvudskålen skall hafva blifvit spräckt, lemnade han likväl icke befälet, utan behöll det under hela belägringen, hvilken fortsattes halftannat år, samt räddade derigenom Riga och Lifland åt Sverige. Dess förtjenster belönades med general-löjtnants fullmagt, jemte guvernörskapet öfver Ingermanland och Kexholm. På denna plats qvarstannade han ända till år 1665, då han hemkallades för att emottaga rikstygmästare-embetet. När ett nytt krig hotade Finland år 1668, fick han generalbefälet derstädes och utnämndes till fältmarskalk. Carl XI gjorde honom, efter sitt anträde till regeringen, till riksråd, och gaf honom befälet i Pomern. Till Sveriges olycka bibehöll han det endast till Wrangels ankomst dit. Då han år 1675 företagit en resa genom Tyskland, för att sköta sin helsa, måste han, på hemvägen, taga en omväg öfver England, emedan Danskarne på allt sätt sökte få honom i sina händer, ett bevis huru de bedömde hans militäriska vigt. Han bidrog icke litet till segrarna vid Lund och Halmstad; men vid Landskrona, der han anförde venstra flygeln och red fram för att återställa en uppkommen oordning, träffades han af en kula i bröstet, hvilken på stället slöt hans hjeltelif, i hans 59 års ålder. Helmfelt var en fulländad krigare, djerf och försigtig, allt som det behöfdes, vidt förutseende och fintlig för ögonblicket, samt derjemte mild, mensklig, glad i umgänge och upphöjd öfver all egennytta. En utspridd berättelse om oordningar, som skulle åtföljt hans ungdom, och hvilken gifvit anledning till Gustaf III:s bekanta theaterstycke, saknar all grund. I brist på egna barn upptog han de studerande vid Upsala akademi dertill, och donerade 17,000 R:dr till en stipendii-fond för dem. — En af hans söner, **Gustaf**, dog 1674 vid 23 års ålder, såsom assessor i Wismarska tribunalet. Om honom berättas det nära otroliga, att han vid 12 års ålder icke blott skulle hafva förstått, utan äfven med färdighet talat, Hebreiska, Grekiska, Latin, Fransyska, Italienska, Spanska, Engelska, Holländska, Tyska, Ryska och Polska, samt dessutom ägt vidsträckta insigter i flere vetenskaper.

Helmik, magister och dekanus i Upsala, intogs år 1446 i rådet och var en bland de fullmägtige på mötet i Upsala 1450.

Helpten, Gyse van, och **Zabel, van**, voro år 1375 konung Albrekts rådsherrar, förmodligen bröder, och bland de Tyskar, han drog in med sig till riket, tillika med en *Jarme Hog*, *van Grabowe* och *Lüdeke Rutz*, 2:ne bröder *von Vitzen*, en *Johan Pinnow* och en *Lüdeke Neghendanck*, hvilka med något skäl väckte de Svenskes förtrytelse.

Helsan, helsobrunn, belägen vid Helsingborg uti en mycket vacker dal, omgifven af höga, skogbeväxta backar, utgör en af de till sin natur behagligaste orter i Sverige. Ifrån detta ställe, så väl som ifrån Ramlösa brunn, hvilken ligger något längre från Helsingborg och nära härintill, har man en särdeles behaglig utsigt öfver Öresund och Seeland, m. fl. ställen. År 1841 utbjöds denna brunn till salu för 10,000 R:dr B:ko, och skall enligt uppgift lemna 1,000 R:dr R:gs årlig inkomst.

Helsingborg, en urgammal stapelstad i Luggude härad af Malmöhus län, med N:o 18 bland rikets

städer, af 4:de klassen, belägen vid Öresund, 58½ mil från Stockholm. Den förmenas vara anlagd af Helsingarne, och deraf fått sitt namn, eller ock att staden af Öresund, fordom kalladt Helgesund, blifvit nämnd Helgesundsborg eller Helsingborg. Enligt en saga skola Helsingarne, vid tiden af Blotsvens uppresning mot konung Inge, hafva begagnat det anarkiska tillståndet i landet, för att göra ett ströftåg inåt Öresund, der de inkräktat sjöstranden på ömse sidor om sundet, och kallat, efter sin hembygd, staden på Svenska sidan Helsingborg, och den på den Danska Helsingör. Deras anförare skall hafva varit Ibjörn, som aflidit derstädes, och till hvars minne en runsten finnes rest vid Wahlbo i Gestrikland, med denna inskrift: "Ithilora lät rista sten denna aptir Ibjörn, son sin, som var höfdinge Helsingarnes och vann Seeland allt. Sven och Arnfaster och Ainviter, dessa hans följeslagare, gjorde grafhög åt Ibjörn, som blef död i Öresund. Gud hjelpe hans själ och Guds moder! Runorna ristade Hurmor." Staden omtalas redan af Adamus Bremensis, hvilken lefde år 1060. Den har i äldre tider legat på en höjd norr om den nuvarande, hvarest gamla slottstornet Kärnan ännu qvarstår; men efter vattnets minskande blifvit flyttad närmare sjöstranden, hvilket styrkes deraf, att man i senare tider funnit kölar af skepp i jorden, samt jernringar inslagne i bergshällarne tätt under backen norr om staden, som således tyckes då hafva varit en gräns för hafvet. Staden har fordomdags haft vida större anseende än den nu äger, att sluta af de många möten här varit hållna, såsom i trettonde århundradet ett under Lundensiske erkebiskopen Petri ordförandeskap, och af de betydliga lån, hvilka, enligt historiens vittnesbörd, blifvit af staden lemnade åt Kongl. Maj:t och kronan. Hvitfeldt förmenar slottet vara uppfördt af konung Frode, vid Kristi födelse, och andra af konung Erik af Pomern omkring år 1425, hvilket synes troligare, och vid hvilken tid staden äfven från sitt förra ställe flyttades nedanför höjden, derifrån öfverfarten till Helsingör utgör omkring ½ mil. Helsingborgs fordna slott har varit omgifvet med tre murar, rundlar, torn och grafvar. Tid efter annan har staden genom krig och oroligheter förlorat sin storhet, och har af det gamla fästningsverket endast öfrigt tornet Kärnan, hvaraf öfre delen är förfallen, och för närvarande 52¼ alnar högt, bygdt i fyrkant, 26 alnar på hvar sida och afdelt i fem våningar. Detta torn föregifves vara uppfördt för 1,500 år tillbaka eller i Svea konung Fjolners tid, i tredje århundradet. Många vigtiga tilldragelser, som intaga ett rum i Svenska historien, hafva timat i denna stad. Hit höra: den år 1310 mellan Sverige och Danmark afslutade freden. Den 20 Juli beslöts, att riket skulle delas emellan konung Birger och hans bröder, då konungen skulle behålla norra Sverige till och med Östergöthland, Finland och Gottland; men det öfriga af riket tillfalla Erik och Waldemar. Emellan Sverige och Danmark återställdes allt på den fot det förut varit. — Den 22 Juli 1343 bekräftade konung Magnus Eriksson freden med Lybeck härstädes, då det fastställdes, att all å ömse sidor tillfogad skada skulle glömmas, fångarne frigifvas och hansestädernas privilegier stadfästas. — År 1354 hölls här ett möte mellan konung Magnus och Waldemar af Danmark. Detta var vid Michaels-messan. — År 1358 afslöts här, på andra söndagen i fastan, en förlikning mellan konung Magnus och hans son. — År 1359 blef staden belägrad och intagen af konung Waldemar. — År 1394 i Augusti voro sändebud från alla tre nordiska rikena här församlade, för att öfverlägga om Albrekts befrielse ur sin fångenskap; men mötet afbröts genom en uppkommen tvist mellan Danskar och Tyskar, hvilken urartade till slagsmål samt hade till följd, att hansestädernas fullmägtige, som äfven infunnit sig här, reste sin väg. — Staden uppgafs af öfverste-löjtnant Hästesko natten emellan d. 3 och 4 Juli 1676 åt Danskarne; men återtogs d. 13 Dec. af general-majoren Schultz, efter 14 dagars belägring. — I Juni månad 1678 lät kommendanten derstädes, Carl Hård, narra sig genom falska bref, skrifna i Carl XI:s namn, att åter öfverlemna platsen åt fienden, som innehade densamma till fredsslutet. — Här stod d. 28 Febr. 1710 det namnkunniga slaget, hvari Stenbock med en här, till större delen af oöfvad allmoge, slog Danska arméen, hvilken dervid förlorade 4,000 döde, 3,000 fångar, 29 kanoner och hela lägret. På Svenska sidan stupade 807 man och 2,088 blefvo sårade. Några få föllo i Dansk fångenskap, hvaribland general Burensköld, som anförde venstra flygeln. Danske konungen var med skäl missnöjd med sine generaler, och Rantzau och Rewentlou fingo genast afsked. Detta var den sista stora drabbning, som förefallit på Svensk botten. Den 6 Jan. 1448 afled härstädes konung Christoffer af Bäjern. — Till senare tiders märkvärdigheter, för hvilka Helsingborg varit skådeplatsen, hör kronprinsen Carl Johans landstigning härstädes d. 20 Okt. 1810, då han för första gången beträdde Sveriges jord. — Staden har en kyrka, kallad Marie kyrka, och är jemte landtförsamlingen, samt socknarne Wällof och Raus ett regalt pastorat af 1 klassen. Offentliga inrättningar äro en trivialskola, samt dessutom en lankasterskola, sparbank, postkontor, sjötullskammare och paketbåt-inrättning. Stadens näringar äro jordbruk, handel, handtverkerier, sjöfart och fiske. Handtverkarne uppgifvas vara ovanligt skickliga. Folkmängden uppgår till 3,011 personer. Staden har 311 hus och tomter och 1,208 tunnland den tillhörig jord. Marknader hållas härstädes i Mars, Juli och Oktober månader. Garnisonen utgöres af en sqvadron af kronprinsens husar-regemente, som tillika har sin kommendant.

Helsingborgs landsförsamling, omgifver staden och innefattar 16⅝ mtl. med 1,000 invånare på en areal af 6,179 tunnl., af hvilka 6 äro sjö och kärr. Här märkas: *Vestra Ramlösa*, 3⅞ mtl. med helsobrunn (se: *Ramlösa*); *Påhlsjö*, 1 mtl. frälse, är välbebygdt.

Helsinge, träffningen vid. Denna ägde rum d. 18 Sept. 1808. Svenska styrkan, under befäl af

general-majoren grefve Lantingshausen, endast 2,600 man stark, hade här landstigit, försedd med otillräcklig ammunition, hvilken snart var bortskjuten, då de angrepos af en öfverlägsen Rysk korps och tvangos att retirera. Gustaf Adolf blef häröfver så uppbragt, att han, utan dom och ransakning, degraderade begge gardes-regementerna, som deltagit i träffningen.

Helsingefältet, i Alunda socken af Upsala län. Detta grufvufält tillhör ägaren af Kilafors bruk i södra Helsingland, och uppgifves hafva lemnat en sammanräknad jernmalmsvinst af 49,727 skepp:d, eller årligen 9,945 skepp:d.

Helsinge-lagen kallas den, som gällde i Norrland, innan en gemensam lag ännu fanns för hela riket. Den var, liksom de öfriga landskapslagarne, en sammanfattning af gammal häfd, och tillhör samma ålder som dessa lagverk i allmänhet, nemligen första hälften af medeltiden. Dess innehåll förråder, att den blifvit samlad åtminstone ej tidigare än Uplands-lagen, d. v. s. i slutet af 13:de århundradet. Den utbyttes, jemte de öfriga, emot en allmän landslag år 1442. Den gällde icke blott i Helsingland och de ännu nordligare Svenska landsorterna, utan äfven till en del i Finland. Detta lands befolkning utgjordes nemligen icke blott af Finnar, utan äfven af Svenska nybyggare, hvilka öfverflyttade från den motliggande Svenska kusten, och dessa fortforo att lefva i Finland efter sin hemorts stadgar. Gamla handlingar från medeltiden utvisa, att olika föreskrifter tillämpades efter *jus finnicum* och *jus helsingonicum*, såsom denna lag kallades på medeltidens Latin. Helsinge-lagen har till sitt innehåll en nära förvandtskap med Uplands-lagen, hvilket förhållande ännu mera befordrades deraf, att Helsingland lydde under Uplands lagman.

Helsinge regemente. Redan år 1650 har allmogen i Helsingland sökt, till undgående af utskrifning, att få hålla ett visst antal soldater. Ansökningen blef väl i början afslagen; men då den 1664 åter förnyades, biföll den slutligen 1675 med vilkor, att ett regemente af 1,200 man infanteri skulle uppsättas. Invånarne i orten fingo sins emellan förena sig, som de bäst pröfvade, endast regementet bestod af nämnde styrka. Hogdals sockens invånare, såsom torftige och boende på en mycket besvärlig ort och underkastade en dryg skjutsning, äro skyldige att uppställa blott en enda karl. Numera utgöras 300 man af landskapet Gestrikland och 900 af Helsingland. Regementet är förlagdt i Gefleborgs län och har Momyskie till mötesplats. Underhållskostnaden utgör 88,119 R:dr B:ko.

Helsingfors. Här kapitulerade Svenska hären d. 4 Sept. 1742, på de vilkor, att de Svenska regementerna skulle med gevär och fanor öfverföras till Sverige och de Finska återvända hem. Detta skedde äfven; men fartygen voro så få och utrymmet så inskränkt, att då fem veckors motvind uppehöll transporten, sjuknade eller dogo så många, att af hela styrkan kunde endast 2,500 man göra tjenst följande året. Generalerne Lewenhaupt och Buddenbrock voro då redan hemkallade och general Bousquet, som förde befälet, utverkade bättre vilkor, än man förut kunnat hoppas.

Helsingius, Petrus Jonæ, så kallad efter sin födelsebygd Helsingland, kyrkoherde i Mora och sedan i Falun, samt prost, känd för sin ärlighet, rättframhet och sina roliga infall, dem han icke sparade ens i sina predikningar, var född år 1592 och dog 1663. Om honom berättas många anekdoter. Så hade han en gång predikat i Stockholm, hvarvid drottning Christina, som kände honom väl och plägade bo hos honom, när hon besökte Falun, icke var tillstädes. Hon befallte då, att predikan skulle förnyas för henne eftermiddagen. Detta skedde också och mäster Pehr — som han vanligen kallades — började: "Här står jag nu och skall värma upp den kål, som jag kokte i förmiddags." Han invigde Falu nya kyrka och tog mycken vård om Mora kyrkas försköning och utvidgande. Han hade den olyckan att vålla en gosses död, hvilken han upptagit i sitt hus och fåfängt försökte lära läsa. En gång hotade han, att till straff, hänga upp honom; verkställde äfven hotelsen, men på ett sätt, som han trodde ej skulle vara skadligt. Förskräckelsen tog likväl lifvet af gossen. Nu skyndade mäster Pehr upp till Stockholm, kastade sig för drottningens fötter, berättade förloppet och vann förlåtelse. Händelsen är karakteristisk för tidens seder.

Helsingius, Gabriel Andreæ, prest vid Westernorrlands regemente, har år 1719 och 1725 utgifvit: *Pandectæ Miraculorum,* samt en, likaledes på Latin författad afhandling, kallad: *Tolf orsaker hvarföre Gud pålägger menniskorna straff och plågor.*

Helsingius, Henrik Daniel, en ganska aktad och verksam riksdagsman och representant för Stockholms stad, född 1783, död 1841, var ålderman vid bryggare-embetet, ordförande för Stockholms borgerskaps femtio äldste, riddare af Nordstjerne- och Wasa-ordnarna och hedrad af sine medborgares förtroende, utom representantkallet, äfven med en mängd municipala uppdrag.

Helsingland, ett landskap, bildande en del af Gefleborgs län och indeladt i tvenne fögderier, är beläget utmed Bottniska viken, håller 135 qvadratmil i areal och innefattar 2 städer, nemligen *Hudiksvall* och *Söderhamn,* samt 37 socknar, hvilka i rättegångsväg utgöra 2 domsagor, nemligen: *Norra Helsingland* och *Södra Helsingland,* och bebos af 71,710 personer, hvaraf 3,527 i de begge städerna. Landet utgör till större delen en dalsträckning på ömse sidor om strömmen Ljusnan och dess tillflöden, af hvilka Woxnan är den betydligaste. Af landets öfriga strömmar är Dellån ansenligast, och de största insjöarne äro: Hännan, Norrdellen och Söderdellen. I allmänhet är marken bergaktig, och åtskilliga långsträckta, jordhöljda och skogbevuxna bergsryggar löpa från gränsen af Herjeådalen i sydostlig rigtning ända ned till Bottniska viken. Helsingland förer titel af hertigdöme; dess vapen är en förgylld bock i svart fält och en med hertiglig krona betäckt sköld. (Se för öfrigt: *Gefleborgs län.*) Helsinglands

norra fögderi innefattar staden Hudiksvall och 22 socknar, nemligen: Idenor, Färila, Ytter-Hogdal, Ljusdal, Delsbo, Forssa, Hög, Enånger, Njutånger, Nianfors, Harmånger, Jettendal, Tuna, Bergsjö, Hassela, Norrbo, Bjuråker, Rogsta, Ilsbo, Gnarp och Karböle, samt Los kapell. Fögderiet består af 812½ mtl. och har 36,190 invånare, hvaraf 1,910 i Hudiksvall. Arealn utgör 1,956,661 tunnl., af hvilka 199,620 äro sjöar och kärr. Helsinglands *södra fögderi* innefattar staden Söderhamn och 15 socknar, nemligen: Mo, Regnsjö, Söderala, Segersta, Hanebo, Norrala, Trönö, Skog, Bollnäs, Alfta, Jerfsö, Arbrå, Undersvik, Ofvanåker och Woxna, hvilka tillsammans utgöra 853¾ mtl. Detta fögderi har 35,520 invånare, hvaraf 1,617 i Söderhamn. Dess areal utgör 1,154,059 tunnl., af hvilka 152,230 äro sjöar och kärr.

Helsinglands Norra kontrakt hör till Upsala stift och Gefleborgs län, samt innefattar 10 pastorater, nemligen: Hudiksvall och Idenor, Delsbo, Forssa och Hög, Enånger och Njutånger med Nianfors kapell, Harmånger och Jettendal, Tuna, Bergsjö och Hassela, Norrbo och Bjuråker, Rogsta och Ilsbo, samt Gnarp. Af dessa pastorater är 1 regalt och de öfriga konsistoriela, nemligen: 2 af 1 kl., 6 af 2 kl. och 1 af 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 28,361 personer.

Helsinglands Vestra Nedre kontrakt af Upsala stift och Gefleborgs län, innefattar 5 pastorater, nemligen: Bollnäs, Alfta, Arbrå och Undersvik, Ofvanåker, samt Woxna. Af dessa pastorater äro 2 reg. af 1 och 2 kl., 2 konsist. af 2 och 3 kl., samt 1 patr. af 3 kl. Folkmängden i kontraktet utgör 16,101 personer.

Helsinglands Vestra Öfre kontrakt af Upsala stift, hör till Gefleborgs län, utom Öfver-Hogdals socken, som hör till Jemtlands län. Detta kontrakt innefattar 4 konsist. pastorater, nemligen: 2 af 1 kl., Jerfsö och Ljusdal, samt 2 af 3 kl., neml. Färila, samt Ytter- och Öfver-Hogdal. Folkmängden uppgår till 12,495 personer.

Helsinglands Östra kontrakt af Upsala stift och Gefleborgs län innefattar 6 pastorater, neml.: Mo och Regnsjö, Söderala, Segersta och Hanebo, Söderhamn, Norrala och Trönö, samt Skog. Af dessa pastorater äro 2 reg. och 4 konsist. Folkmängden i kontraktet utgör 14,691 personer.

Helsingus, Olavus Nikolai. Han var Gustaf I:s hofpredikant och förordnades år 1562 af Erik XIV till biskop i Strengnäs, hvilket embete han innehade till sin död år 1585. Han skref år 1568 till konungen och förmanade honom, att anställa en allmän bot- och bönedag till försoning af Sturemorden. Äfven var han en af lithurgiens mest oförskräckte motståndare.

Helsingus, Martinus Olavi, samtidig med den föregående, hade varit kongl. hofpredikant och kyrkoherde i Gefle, då han år 1569 utnämndes till biskop i Linköping. Detta embete, som han tillträdde först 1571, fick han dock icke länge behålla, ty då han helt och hållet förkastade lithurgien och förklarade påfven för antikrist, uppbragtes Johan III på det högsta häraf, kom d. 18 Maj 1580, åtföljd af kardinalen Possevinus till Linköping, frågade biskopen om han vidhöll sin förklaring, och då denne härtill svarade ja, befallte konungen honom ikläda sig sin biskopsskrud och sedan nedlägga den på altaret till ett tecken, att han afsade sig embetet. Detta gjorde den frimodige biskopen, begaf sig sedan till hertig Carl, hvilken tog honom under sitt beskydd, och gjorde honom till kyrkoherde i Nyköping, der han afled år 1585.

Helsning. Bland särdeles anmärkningsvärda sätt, att helsa på ankommande vänner och bekanta, förtjenar att här omnämnas Lapparnes, såsom ett dem alldeles eget helsningssätt och fullkomligt afvikande från det i det öfriga Sverige brukliga. Helsningen sker, Lappar emellan, med näsan. Straxt man kommer säger man: *Puorist* (Väl! God dag!); sedan träder man närmare till hvarandra och sätter ihop nästibbarne, samt säger dervid ännu en gång med långsammare och uttrycksfullare ton: *Puorist!* Detta kallas: helsa med näsan, kyssas med näsan, ett talesätt, lika allmänt i Lappskan, som kyssa på hand eller på munn i Svenskan. På en Svensk helsar Lappen endast med handslag, kanske ock bland Lappar på någon, som han alls icke känner. Sedan man helsat, har man allmännast tre slags inledningar till vidare samtal: "I dag är det vackert (fult) väder." — "Tack för sist" och "Huru mår du?" Den sista är Lapparnes, och derpå följer: "Hvad nytt?" (*Mah sakan?*)

Helsobrunnar. Sveriges förnämsta helsobrunnar eller helsokällor äro: Medevi, S:t Ragnhild eller Söderköping, Himmelstalund och Flistad i Östergöthland; Loka, Sätra, Johannisdal och Emmaus i Westmanland; Porla och Adolfsberg i Nerike; Lund i Westergöthland; Lannaskede i Småland; Ramlösa i Skåne och Ronneby i Blekinge. (Se för öfrigt under alla dessa ord.) Vid de på längre afstånd från stad belägne helsobrunnar få enligt häfdvunnen praxis så väl köpmän som handtverkare från städerna, med vederbörande styrelsers serskilda tillstånd, hålla allahanda lofgifna varor till salu, äfven i öppna bodar och stånd, för gästernes behof, samt emot fastställda afgifter till brunnskassan. Vid Medevi får endast apothekaren sälja likörer, konfektyrer och sylter.

Helved (mythol.), den ohyggliga Hels rike. Der vistades den dystra och fasaväckande gudinnan, som beherrskade underverlden och allas deras själar, hvilka dogo af sjukdom eller ålder. Detta rike var stort och vidsträckt, ty det bestod, enligt sagans ord, af *nio verldar,* och genomströmmades af två och trettio floder, af hvilka en, kallad Gjal, omslöt hela landet. Öfver denna flod var byggd en bro, kallad Gjallarbron, belagd med skinande guld. Denna bro förde från den öfre verlden till den nedre, och vid densamma vaktade dag och natt en dyster mö, benämnd Modgunn, frågade de resande efter deras namn och slägt, samt visade dem vägen till Hels boning, i Helved. Sedan man kommit öfver bron, vidtog ett högt galler, kalladt Helgrindur, och först sedan man klättrat öfver detta, var man inom Hels egentliga område. Utan-

för gudinnans palats höllo några jungfrur vakt; men dessa voro, nära nog, lika förfärliga som hon sjelf, ty de voro blekblå, eller svartaktiga, och hade jera i ådrorna i stället för blod, och om något af detta blod utgjöts och föll på jorden, väckte det krig och förorsakade pest. Dessa afgrundsjungfrur satto alltid på knarrande stolar. Helved var ingen straffort, utan endast en vistelseplats för dem som dogo på sotsängen. Vid verldens undergång (Ragnarök) skulle de rättfärdiga skiljas från de lastbara, då de förra kommo till Gimle; men de senare till Niflhem.

Helvete, var, enligt Sjöborg, det fordna namnet på hemmanet Dalarsö i Bräkne härad af Blekinge.

Helvetesbacken, kallas en ättebacke, i Asa socken af Småland, der Oden sades vara begrafven. Namnet Helvetesbacken fick den sedan kristendomens införande. Denna backe uppgräfdes för mer än 100 år sedan, då man påträffade ett hvalf, vid hvars öppnande en besynnerlig eld, lik en blixt, skall utbrustit, hvarjemte en likkista af flintsten och en lampa uppgräfdes.

Helvetesfallen. Se: *Trollhättan.*

Helveteskärret, kallas af allmogen ett kärr, beläget emellan Kongslena by och Högstena-berget, hvarest de ur slaget vid Lena eller Kongslena flyende Danskar sjunkit ned i gyttjan och blifvit nedgjorde.

Helvetesportarne eller **Djeflaberget** i Lemnhults socken af Småland, öster från nämnde sockens kyrka, en bred remna eller skillnad i detta berg, med en öfverhängande klippa, som kallas predikstolen. Här anses den jätte hafva ställt vestra gafveln af Lemnhults kyrka, hvilken åtagit sig bygga nämnde kyrka, ungefär mot lika beting, som Finn (se detta ord) skulle bygga Lunds domkyrka. Likväl ses några af gafvelns stenar i ett vör på Gerekulla ägor. Här hörde presten sjungas i berget, då kyrkan var nära färdig: "Tig, tig, liten Kinn — I morgon kommer far din — Solfager Finn — Antingen med sol och måne att leka — Eller den fete presten att steka. (Enligt en variant hette jätten Wippekull.) Presten sade jätten namnet just som tornspiran uppsattes på vestra gafveln, då jätten uti vredesmod sprang bort; men tog nämnde gafvel med sig. Vi se här qvarlefvor af sol- och måne-dyrkan före kristendomen, och träffa Finns myth in i djupet af Småland. Presten satte då en trädgafvel till jättens stenbyggnad. Sådan är kyrkan än i dag; men år 1845 beslöts ny kyrkobyggnad, på ny plan å Gerekulla ägor (se detta ord).

Helvetesportarne, kallas ett af tvenne klippor på en hög backe, i Tjärstads socken af Östergöthland, inklämdt ställe af vägen, fordom beryktadt för röfvare och utmärkt genom en stor bautasten.

Helvetes portar, *sjn.* Så kallas ett hus i Stockholm vid Kornhamnstorget, förmodligen efter dess förste ägare, Helwich, som för prydnadens skull lärer anbragt flera portar på huset, än som egentligen behöfdes.

Helvetet kallades på 1500-talet en trakt af Stockholms stad, och förmenas böra sökas omkring nuvarande *Helvetii gränd* i Storkyrkobrinken, hvilket namn ännu vanligen uttalas: *Helvetis gränd.*

Helwig, Carl Gottfried, von. Denne om Svenska artilleriet högt förtjente man var född i Wolgast d. 7 Sept. 1765. Hans fader var stadsbyggmästare och ålderman för timmermans-embetet. Han gick vid 16 års ålder i krigstjenst som vallmästare på extra stat, kommenderades till Götheborg, der han tog tjenst vid artilleriet som simpel soldat, tjente dock snart upp sig till underofficer, sårades vid Qvistrum, der han föll i Dansk fångenskap; men frigafs vid den kort derefter afslutade freden, blef 1789 löjtnant vid Helsinge frikorps, sedan transporterad till artilleriet och bivistade fälttåget i Finland. År 1792 reste han till Köpenhamn, att bese Danska ridande artilleriet, och sedan biträda vid uppsättandet af en lika korps i Sverige. Han gaf ritning till lätta sexpundiga kanoner, hvilken antogs, hvarefter han befordrades till major vid Wendes artilleri och regements-qvartermästare. Då han år 1798 i Carlskrona öfvervar der anställda artilleriförsök, hände den olyckan, att en 36-pundig kanon sprang sönder, hvarvid han träffades i hufvudet. Han uppgaf sedan förslag till en mängd förbättringar vid både landt- och sjö-artilleriet, nya husar-sablar, kavalleripistoler, infanteri- och jägaregevär, samt till organiserandet af en med pikar och pistoler väpnad styrka, hvilket förslag man måste beklaga att det ej antogs. Han hade nu småningom blifvit befordrad till general-fälttygmästare, chef för allt artilleri, K. af S. O., adelsman och invald i vetenskaps-akadamien. Då Pomern år 1815 skiljdes från Sverige, tog han afsked ur detta rikes tjenst, såsom det påstås, till följd af Cardells afund och intriger, och ingick i Preussisk, hvilken han dock lemnade år 1826, såsom general-löjtnant. Ännu vid några och 70 års ålder sysselsatte han sig, med oförminskade kropps- och själskrafter, med arbeten i sin vetenskap. Han afled i Berlin år 1844. Hans redan 1831 aflidna hustru, var den inom Tyska litteraturen frejdade skaldinnan Amalia von Imhoff, född 1776.

Helviti eller **Helvete.** På detta ord lemnar Dijkman, i *Antiquitates Ecclesiasticæ*, följande förklaring: "Anlangande ordet *Helviti*, så är det af gamla ordet *Hel*, hvilket bemärcker dödh, förderf, och *viti*, thet är Straff och pijna. *Hel, heliar,* finnes igen uthi den 8:de Fluck., af Kristno balken Östgiöthl. *Slar klucku han til häliar,* thet är, til dödz. Här af hälla, *destruere*, förderfva, nederrifva; som uti Uplandzlagen, Widhonb. balcken 6 Fluk.: *Nu hällier man gard nider:* Thet är, nu rifver eller förderfvar man gerdzlegården. Af denna origination är ock vårt Svenska ord *Hälsoot*, *hällsjuka*, den siukdom som förer döden medh sigh. *Uiti, viti,* betydandes pijna och straff, får man igen uthi Herraudz-Saga. *En sala din socki i viti,* och din Siäl siancke i pijna."

Heman, Carl Magnus, läkare, föddes i Stockholm d. 14 Mars 1772, blef år 1796 anställd vid Svea artilleri och 1806 vid Åbo läns regemente, hvilket han följde under hela 1808 års krig, till-

dess han i Augusti månad s. å. blef brigadläkare vid norra Finska hären. Sedan gjorde han fälttågen i Tyskland och Norrige, fick assessors titel, blef 1826 läkare vid invalid-inrättningen på Ulriksdal, och dog d. 12 April 1831.

Hembud kallas den handling, hvarigenom en ägare erbjuder någon viss person att köpa en egendom, innan den försäljes till någon annan. Skyldigheten att göra sådant hembud på fastighet å landet hänger tillsammans med bördsrätten. Så snart nemligen skattejord är i begrepp att säljas utom börd, bör den först hembjudas till kronan, ifall den är af kronoskatte-natur eller till frälseägaren, om det är frälse-skattehemman. Hembudet motsvaras således af en företrädesrätt till köpet. Samma skyldighet att hembjuda äger äfven rum vid flere andra tillfällen, så måste den som äger och vill sälja byggnader, uppförda i stad på annan mans grund, först erbjuda egendomen åt den som äger grunden. En dylik lösningsrätt tillhör närmaste granne i städerna, om huset eller tomten är styckad eller söndrad från hans grund och gårdsplats, likaså om gårdarne gränsa till hvarandra på det sätt, att muren, som skiljer dem, är gemensam, samt om husens belägenhet gör det hus, som är till salu, besvärligt för den andras, genom takdropp, mörker eller dylika orsaker. Enahanda inskränkning till förmån för kronan äger rum, till en viss grad, vid användandet af skog på skattejord. Ägare af sådana hemman kunna icke lagligen hugga mastträd, utan att först hembjuda dem åt kronan, så vida ej skattehemmansägaren serskildt förvärfvat sig frihet att använda sin skog efter behag, hvilket genom nyare förordningar låter sig göra.

Hemfrid, af gammalt innefattad under edsöreslagarne, är ännu häfdad af lagen genom stränga straff. Ett års fängelse med eller utan arbete, efter omständigheterna, är stadgadt för den som slår en annan sår, blånad eller blodvite inom hans eget hem. Böter åläggas dessutom, 100 daler, dock allt med förbehåll, att hemfriden blifvit bruten med berådt mod att göra skada. Slagsmål af brådskillnad inom den ena partens hem är således icke hemfridsbrott. Deremot innefattas under detta brott det våld, som utöfvas då man bortför en person ur dess rätta hem. Ett försök till hemfridsbrott kallas hemgång och är belagdt med 40 dalers böter. Likaså äro böter till olika belopp stadgade för våld emot annans hem och der befintliga saker, då personligt våld icke varit förenadt dermed. Att ingå i annans hus eller tomt för att göra honom skada, kallas i allmänhet hemgång och påkallar lagens serskildta straff, utom den påföljd, hvilken utgör en ersättning eller upprättelse för sjelfva den tillfogade skadan. Se för öfrigt: *Edsöre*.

Hemföljd eller **Hemgift** kallas den gåfva i fast eller löst, hvilken en son eller dotter erhåller vid skillsmessan från föräldrahuset, vare sig att denna äger rum genom giftermål eller eljest egen bosättning. Hemföljd kan gifvas på två sätt, antingen med full ägande-rätt, då intet skifte af den således gifna egendomen sedan kan äga rum, eller ock så att det gifna värderas, och vid blifvande arfskifte räknas ibland det gemensamma boets egendom. I sådan händelse är blott nyttjanderätten, under föräldrarnes lifstid, upplåten åt den arfvinge som fått hemgiften. Vid konkurser utgår hemgiften såsom annans egendom; den anses tillhöra gifvaren, ej gäldenären, så framt den icke är gifven såsom ren gåfva. Men finnes hemgiften icke qvar, utan är förvandlad i annan egendom, då äger gifvaren borgenärs rätt; men utan företräde för andra fordringsägare.

Hemförare-båtgillet. Af anmärkningsvärda korporationer, som äga vissa uteslutande rättigheter, äro tvenne båtgillen i Götheborg. Det ena af dessa kallas *Strömbåts-gillet*, och dess befattning är att transportera det jern, som utföre Götha-elf föres till Götheborg; det senare har namn af *Hemförare-båtgillet*, och transporterar varor till och från fartygen. Dessa gillen inrättades 1625; men voro då förenade. De erhöllo sedan sina serskildta privilegier 1748 och de förmåner, hvilka strömbåtsgillet i början hade framför hemförare-båtarne blefvo jemnade genom en kongl. resolution 1753. Strömbåtarne bestodo i början af 24, starkt byggda, af omkring 400 skepp:ds drägt. Deras antal hade redan före Trollhätte-kanalens fullbordande förminskats, och deras uteslutande privilegium på jerntransporten upphörde dermed. Hemförare-båtarne äro något mindre, och deras vanliga antal har varit fjorton. Enligt deras privilegier måste allt hvad som under namn af köpmansgods och varor föres till eller från fartygen, transporteras med dem, hvarjemte det är stadgadt, att ingen som icke är borgare i Götheborg, eller vid staden har sitt embete och tjenst, samt således hörer till stadens och borgerskapets gemenskap, får vara delägare i någon sådan båt, utan hvar och en annan, hvilken genom köp, arf eller hvad laga fång som helst deri erhåller någon del, bör taga lösen efter mätismannaord, antingen af gillets ledamöter, såsom först dertill berättigade, eller af andra stadens borgare. Men det sällsammaste, är att dessa båtar tillika anses såsom fast egendom, så att de, likasom hus och gårdar, blifva på rådhuset offentligen uppbudne, fastebref derå utfärdade, inteckningar kunna tagas i dem, och att de kunna lösas i börd. En viss taxa finnes likväl för transporten af alla varor, så att skrårättigheten i detta fall är begränsad.

Hemgång. Se: *Hemfrid.*

Hemkall benämnes den förmån soldat njuter, jemte lönen, i de landsorter, der inga soldat-torp äro inrättade och anslagne, såsom i Helsingland och Gestrikland, och består af 2 tunnor spannmål och 2 skålp. matpersedlar, hvilka soldatens hustru undfår, då mannen är i fält eller på tåg. Är soldaten ogift, får han, då han är i fält eller på tåg, hvarken åtnjuta eller vid hemkomsten fordra hemkallet såsom innestående.

Hemlig kyrkopligt. Se: *Enskild skrift.*

Hemligt Utskott. Enligt regeringsformens 54 §. kan konungen äska sammankallandet af ett sådant,

hvilket då består af 12 ledamöter, och är det enda, som inför honom kan öfverlägga. Det äger dock ingen beslutande rätt, och får alldeles icke förblandas med det under riksdagstiderna allrådande *Sekreta-utskottet*. (Se detta ord.)

Hemman, såsom jordens fördelning i ägolotter brukat kallas i Sverige, ehuruväl numera benämningen hemman i åtskilliga orter icke begagnas — likasom hemmanens storlek äro mycket olika — äro så gamla som åkerbruket och detta är uråldrigt hos oss. Våra hedniska förfäder odlade jorden, och den plats som en husfader uppröjt för sig och sin ätt kallades hemman. Dessa jordlotter utgjorde fullkomlig egendom, motsvarande hvad som kallas *allodial-gods*, en motsats emot *feuda* eller län i vissa andra länder. Den grundsats, att bonden är ägare till sin jord, icke vasall under kronan, och att kronans skatt af jorden är frivilligt beviljad afgift, icke ränta, afrad eller dylikt, är urgammal i Sverige. Motsatta åsigter hafva blifvit framställda, särdeles af konung Gustaf I, hvilken synes hafva betraktat hela Sveriges jord såsom kronans och jordägaren såsom en art af förpaktare. Villfarelsen vann stöd af det föregifna Helgeandsholms-beslutet år 1282, då ett sådant allmänt regale skulle hafva blifvit erkändt. Det har dock sedermera blifvit uppdagadt, att detta beslut är uppdiktadt, och ett falskt dokument, som innehåller detsamma, understucket på konung Johan III:s tid. Men sjelfva saken erhöll äfven stöd ifrån ett annat förhållande, hvilket bildat sig under medeltiden, nemligen skillnaden emellan frälse- och skattehemman. Då nemligen skatt till kronan icke erlades af frälsegodset, låg den föreställningen nära till hands, att blott frälsemannen besatt sin jord med full äganderätt; men skattebonden blott vore en ärftlig förpaktare åt kronan. Man förblandade nemligen skatt och afrad, och ur denna villfarelse utgick det aristokratiska påståendet, att då frälsemannen köpt kronans rätt öfver skattehemman, vore han ock den egentlige ägaren till jorden. Förgäfves förbehölls bondens äganderätt uttryckligen åt honom, då kronan sålde sin rätt öfver hemmanen, hvilket skedde i sammanhang med kronogods-försäljningen till adeln under drottning Christinas regering. Tvister uppstodo beständigt och bönderne klagade att adelsmännen, som köpt kronans ränta, ville tränga dem från deras äganderätt. Numera, särdeles efter Carl XI:s reduktion, är saken afgjord i enlighet med den gamla rättsgrundsatsen, ehuru hemmanens skatter blifvit ständiga vid jorden häftade räntor. Olika slag af hemman funnos redan i urgamla tider. Man skiljde emellan odalbönder och allmänningsbönder. Begge ägde sin jord med full äganderätt till sjelfva marken; men de senare betalade en viss afrad till häradet. Deras hemman voro nemligen upptagna på häradets allmänning, hvaremot odalgodsen af urminnes tid tillhört enskildta ägare. En tredje klass af jordbrukare voro landtboer eller landtbönder, hvilka brukade annan mans jord; dessa voro förpaktare, icke ägare. Dessa olika slag af hemman kännas redan landskapslagarne. På Magnus Ladulås tid uppkom frälset, då hvarje skattebonde, som ville uppsätta häst och karl i krig, fick frälsa sitt hemman från skatt till kronan. Ur detta stadgande uppväxte adelsståndets privilegier. Rusttjensten utgår icke mera in natura, sedan indelningsverket gifvit Sverige en på helt annat sätt sammansatt krigsmagt; men skillnaden emellan frälse- och skattehemman fortfar. Rusttjensten är ersatt genom vissa frälsehemmanet åliggande skyldigheter, hvaremot frälsefriheten består i frihet från andra utlagor och bördor, som hvila på skattejorden. Skattehemmanens natur innefattar de ursprungliga vilkoren för besittning af jord; frälset är en senare inrättning. Ett slags frälse fanns äfven före Magnus Ladulås, hvilket sedan sammansmälte med det af honom upprättade. Det var nemligen vanligt, att konungens tjenare och läntagare besutto sina län under skattefrihet, och äfven kyrkan hade sitt frälse, som den förlorade vid reformationen. Frälsehemman, hvilka i början kunde ägas endast af adeln, hvars karakter just låg i besittningen af frälse egendom, kunna nu förvärfvas af hvilken Svensk man som helst, och skillnaden är blott emellan privilegierad och oprivilegierad jord. Frälsehemmanen blefvo efterhand sinsemellan af olika natur. Adeln förvärfvade på Erik XIV:s tid rättighet att besitta vissa gårdar, såsom frälsehemman utan rusttjenst; från denna tid skulle hvarje adelsman på detta sätt få undantaga en gård, hvarje friherre två och hvarje grefve tre gårdar. Dessa kallades *sätesgårdar* eller *säterier*. De kunna numera äfven besittas af ofrälse män, utan att likväl deras natur förändras. Privilegierna tillhöra jorden, icke ägaren för sin person, och säterifriheten bildar den mest privilegierade jorden. Till säterierna brukade äfven höra en *ladu-* eller *landbogård*, hvilken förblef i åtnjutande af samma frihet; en sådan fick nemligen undantagas jemte hufvudgården, och deraf uppstod den s. k. ladugårdsfriheten. Andra till säterier hörande hemman äro de s. k. *rå- och rörshemman*, hvarmed menas sådana, som blifvit uppröjda inom den byns rågångar, hvarest säteriet är beläget. I Skåne, Halland, Blekinge och Bohus län kallas dessa gårdar *insockne* hemman och det vanliga frälset *utsockne*. En mindre fördelaktig art af säterigods äro s. k. *berustade säterier*, hvilka uppkommo då Carl XI återgaf reducerade säterier, emot åtagande af rusttjenst-skyldighet, ehuru eljest vissa friheter förblefvo vid jorden. Benämningen *ypperligt frälse* innefattar säterierna, med dessa dithörande olika slag af jordnaturer; *allmänneligt frälse* åter betyder frälse utan säterifrihet. Begge klasserna bilda motsatsen emot skatte. *Kronohemman* utgöra åter en tredje hufvudklass af jordbesittningar. Dessa hemman tillhöra kronan med samma rätt, som de öfriga besittas af enskildta. Jordbrukaren är der icke ägare utan åbo, och betalar kronan afrad af jorden. Kronan har i de äldsta tider förvärfvat jord genom uppodling, likasom andra ägare. Kronohemmanens ålder går längre tillbaka än någon historia. De kallades Upsala öde, hvarmed förenades, genom urminnes häfd, äfven andra hemman; ytterli-

gare föllo förverkade gods under kronan och konung Gustaf I tog vanhäfdade hemman och lade dem till kronogodsen. En stor del afsöndrades genom försäljning och gåfvor till adeln under drottning Christinas tid; men återgingo genom Carl XI:s reduktion. Dessutom har kronan förvärfvat hemman genom afvittring, d. v. s. genom indragning till kronan af sådan jord, som ett hemman besitter utöfver sin rätta rågång eller utom sitt hemmantals behof. En del af Wasa-ättens gods blandades äfven med kronans och Bornholms vederlag, d. ä. de adeliga gods i Skåne, som lemnades i vederlag för ön Bornholm, genom freden i Köpenhamn 1660, blefvo kronogods. Kronohemman äro dels öfverlemnade till Kongl. Maj:ts eget nyttjande, dels förlänade åt städer och menigheter, såsom allmänningsjord, dels anslagne till embetsmäns boställen, dels bortarrenderade, dels besatta med brukande åboer emot afrad, o. s. v. Kronohemman kunna genom skatteköp förvandlas till skatte. Sådana kallas *kronoskatte*, och motsvara i nuvarande tid forntidens skattehemman. Kronan äger då räntan och hemmansbrukaren jorden. Det är nemligen egentligen skatten utaf sjelfva jorden, som då får namn af ränta. Skattehemmanen betraktas således numera ej såsom de af gammalt varit skatte, utan såsom en förening af krono och skatte. I sjelfva verket är äganderätten till sådana hemman lika med de gamla skatteböndernes. En dylik förening af frälse- och skattenatur uppkommer äfven, om räntan af frälsehemman tillhör en annan ägare än sjelfva marken. Hemmanet kallas då *frälseskatte*. Benämningen *skattefrälse* betecknar återigen de skattehemman, hvilkas skatt eller ränta till kronan gafs eller såldes till adeln på 1600-talet. — Dessa äro de allmänna klasserna af Svenska hemman i afseende på jordnaturen. Genom de olika ändamål, hvartill kronans hemman blifvit anslagne, hafva nya benämningar uppkommit, hvilka mera bero på förvaltningssättet eller anordningen af hemmanens afkastning än på sjelfva jordens natur. Så kallar man *rekognitions-skogshemman* de jordlägenheter, som blifvit aflagda från rekognitions-skogarne och skattlagda. Med rekognitions-skogar menas återigen sådana kronans skogar, som blifvit anslagna till bergverkens understöd, emot erläggande af en viss afgift till kronan. *Löningshemman* kallas de, hvilkas ränta är anslagen till lön åt tjenstemän, likasom *augmentshemman* betyda de jorddelar, hvaraf räntorna utgå till något rusthåll, såsom fyllnad i räntorna af det kronohemman, som utgör rusthållets stam. Likaså finnas *prebendehemman*, hvilka utgöra en del af lärarnes löner vid gymnasier och universiteter; *annex- och mensalhemman* samt *stomner*, hvilka ingå bland presterskapets aflöning; *lotshemman* i skärgårdarne, hvilkas innehafvare njuta serskildta friheter emot skyldigheten att betjena fartyg såsom lotsar; *posthemman*, som njuta lika privilegier, emot att besörja posten; *bergfrälse* eller kronohemman, hvilka blifvit gifna till bergverkens upprätthållande under frälsefrihet, men med motsvarande skyldighet för bergsmännen att upprätthålla bergsbruket; ändtligen andra *bergsmanshemman*, hvilkas innehafvare äro förbundne att, emot vissa förmåner, idka jernhandtering. Likaledes få hemman serskildta namn efter deras användande för kyrkor, skolor och fromma stiftelser, såsom *kyrkohemman*, hvilka mest uppkommit under medeltiden och tillhöra kyrkan, icke presterskapet, *akademihemman*, hvaraf största delen äro de s. k. Gustavianska arfvegodsen, hvilka Gustaf II Adolf skänkte till Upsala akademi; *hospitals-* och *barnhushemman; krigsmanshus-hemman*, hvilka alla jordegendomar dels äro af gammal krono-natur, dels gåfvor af enskildta. Ännu flera underafdelningar af hemman förekomma i vår kameral-lagfarenhet, allt efter de olika vilkor, hvarunder hemmanen besittas. — Enligt af Forsells "Statistiska Upplysningar" finnas 65,219 $\frac{1}{2}$ hemman i riket, af hvilka 21,424 $\frac{1}{4}$ äro frälse, 7,736 $\frac{1}{3}$ krono och 38,058 $\frac{7}{8}$ skatte. Största hemmantalet finnes i Östergöthlands län och det minsta i Norrbottens. (Se för öfrigt under alla dessa hemmans benämningar.)

Hemmansklyfning kallas den delning af jord, hvarigenom vissa delar af ett hemman afsöndras från det hela. Flera besutenheter uppstå derigenom på samma hemman. Sådana klyfningar utöfva det största inflytande, så väl på åkerbrukets fullkomnande som på folkets bergning. Ju flera familjer kunna lefva genom jordens delning på flera händer, desto bättre, blott hemmansklyfningen icke sträcker sig ända derhän, att hemmansdelarne blifva för små för att skänka bergning åt sin odlare. I hvad mån hemmansklyfningen bör tillåtas är derföre en af statshushållningens vigtigaste frågor. En för långt drifven hemmansklyfning framkallar en massa af utfattiga jordbrukare; för mycket stora hemman bilda deremot en liten klass af välmående bönder, och utestänga de öfriga från tillfälle att försörja sig. Lagen har derföre ordnat förhållandet, och dervid utgått från den grundsats, att besutenhet fordras för hvarje utklufven del af jorden. Besutenhet kallas den hemmansdel, som i vanliga år kan föda ett hushåll af tre arbetsföra personer, med en häst eller ett par oxar, två à tre kor, fem får eller getter. Till denna gräns får hemmansklyfningen gå. När ett hemman blifvit klufvet, så att ingen del vidare innefattar besutenhet, men flere ägare gemensamt innehafva den, får den lösas af någon bland dem, och den störste delägaren har dervid företräde. Men näst efter honom är icke den närmaste i afseende på ägolottens storlek, utan tvertom den minsta främst berättigad att utlösa de öfrige. Laga domstol i hemmansklyfningsfrågor är häradsrätt, samt i högre instans lagmansrätt, och de vanliga öfverdomstolarne såsom i vanliga tvistemål. En annan art af jord-afsöndringen uppkommer, då en hemmansägare upplåter en viss del af sin mark åt någon annan. Detta är tillåtet vid frälse, frälseskatte, krono-skatte, samt, under förbehåll, stadgade genom serskildta författningar, äfven för krono och krono-rusthållshemman, m. fl. En sådan afsöndring är förenad med skyldigheten att erlägga en viss afgäld till stambemmanet, och får, så vida den angår mera än $\frac{1}{10}$ af hemmanet, ej

ske utan konungens befallningshafvandes yttrande, jemte kammar-kollegii pröfning. Vid afsöndringar från bostallen besluter det embetsverk, under hvars uppsigt bostället i allmänhet hörer. Likasom sjelfva jorden kunna ock derpå befintliga inrättningar, såsom tullqvarnar, fabriker, bruk, o. dyl. afsöndras. Likväl är ett visst minimum i omkrets bestämdt för afsöndrade jordlotter, likasom vid verklig hemmansklyfning, nemligen fyra tunnland duglig jord, och sex tunnland i de norra orterna. I Dalarne har hemmansklyfningen gått särdeles långt. Den har blifvit befordrad, sedan längre tider tillbaka, genom en serskildt tillåtelse af konung Carl XI, och följden har blifvit en splittring af jorden uti en stor mängd små tegar, så att då flere tillfallit en ägare kan en egendom af t. ex. 50 tunnland vara delad i flere hundrade osammanhängande lotter. Olägenheten har dock nu till någon del blifvit afhjelpt, genom s. k. storskifte.

Hemmantalsräntan kallas vissa af jorden utgående skatter, hvilka från början utgjort bevillningar; men småningom blifvit stående skatter, oskiljaktiga från sjelfva hemmanet. (Se: *Extra ordinarie ränta.*)

Hemmesdynge, en socken med Södra Åby, belägen i Wemmenhögs härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, 3¼ mil V.S.V. från Ystad, vid hafvet. Inom detta pastorat finnas inga betydligare egendomar. Jorden äges af bönder, af hvilka ingen har någon ägovidd öfver 100 tunnl. Folket är nyktert, arbetsamt, fromt och fördomsfritt. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 12⅓ mtl. och har 399 invånare. Arealn utgöres af 1,682 tunnl. jord. Adr. Malmö.

Hemmesjö, en socken, med Tegnaby, belägen i Konga härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, ¾ mil O.S O. från Wexjö. Kyrkan, gammal och byggd af gråsten, är numera utdömd. Danskarne skola under ett krig borttagit blyet på ena sidan af taket och nedsänkt det i sjön vid *Jutudden*. Blytaket är nu helt och hållet borta. I *Kåragården* föddes 1634 Gudmund Kåhre, som stiftade *stipendium Kåhreanum* i Upsala. *Risinge,* 3¼ mtl. har tillhört slägterne Lode och De la Grange. *Billa*, 2 mtl. frälse; på ägorna finnas fyrkantiga stenrör med fyra hörnstenar och en stor hög med stenar inom sjelfva fyrkanten, således liknande dem man uppkastade, der solguden, Skottlands Beel, troligen Eddans Bil skulle dyrkas. Det har tillhört slägterne Pley, Eklundh och Queckfeldt, hälften äges nu af C. W. Lundblad. *Åryd*, 1 mtl. säteri; Ol. Lundblads arfvingar sålde det till landshöfdingen Mörner; ägdes sedan af öfverstlöjtnant Lode, öfverst-löjtnant Silfversparre, tillhör nu J. L. Aschan. *Åryds* jernbruk, å säteriets ägor (se detta ord). Hemmesjö har af urminnes tider varit prebende åt stiftets biskop och tillhör nu 3 kl. pastorater. Socknen innefattar 16¾ mtl. och har 845 invånare på en areal af 13,353 tunnl., af hvilka 1,620 äro sjöar och kärr. Sjöar i socknen äro *Hemmesjö*, *Bern*, *Åreda*, *Skie* samt *Härsjöarne*. Adr. Wexjö.

Hemmet, ett landställe vid Drottningholms ladugårds gärde. På detta gärde hade konung Gustaf I ett af sina läger, under den tappre öfversten Peder Fredags befäl, då han 1521 belägrade Stockholm.

Hemming, en käck viking, som deltog i slaget vid ön Swolder, och sedermera, år 1009, i förening med sin broder Thorkil Hafva, angrep Canterbury, hvars borgare måste, med 3,000 mark silfver, lösa sig från plundring och brand.

Hemming, biskop i Åbo och en af Finska kyrkans helige, ehuru han aldrig blef kanoniserad, var född i Bälinge i Upland och blef kanik först i Upsala och sedan i Åbo, innan han 1340 utsågs till stiftets biskop. Han var på sin tid en myndig man, troligen begagnad af tidens mägtige att ifra emot Magnus Smeks föregifna syndiga lefverne, hvarvid konungen slutligen tröttnade och lät 1342 sätta honom i fängelse; men då påfven hotade hela landet med bannlysning, måste konungen befria honom. Han var den förste biskop i Åbo, som hade Åland under sitt stift; han höll sträng ordning med sina underlydande, särdeles munkarne, inrättade ett prostembete vid domkyrkan, åt hvilken han af egna medel förärade en dyrbar biskopsskrud, jemte ett förråd af theologiska och juridiska böcker. För egen del förde han ett fromt lefverne, och dog den 22 Maj 1367 i en ålder af 77 år, sedan han i 27 innehaft biskopsstolen. Man ville efter hans död göra honom till ett helgon; men detta lyckades icke, förr än på sista tiderna eller 1513, då hans ben, som i 146 år legat i jorden, upptogos och lades i ett silfverskrin, hvilket ställdes på altaret, men borttogs kort derpå, emedan reformationen bortsopade denna vidskepelse.

Hemmingshögen, en kulle i Slöte socken af Westergöthland, i hvilken en konung Hemming föregifves vara begrafven.

Hemmingus Laurentii, sannolikt af Sparreslägten, blef år 1342 erkebiskop i Upsala, sedan han förut varit domprost i Westerås, var en af de fyra herrar, hvilka skulle förestå regeringen i Sverige under den tid konung Magnus vistades i Norrige, var nitisk i sitt embete och förrättade visitationer ända uppe i Torneå, der han invigde kyrkogården, samt i ett kar, nedanför kapellet, döpte en mängd Lappar och Finnar. Mest nitisk var han dock om påfliga och erkebiskopliga stolens förmåner; ty, enligt ett qvitto, har han år 1343 endast af Upsala stift uppburit 1097 lödige mark silfver, dem han öfversändt till Rom. Sitt embetes anseende uppehöll han på mångfaldigt sätt, riktade domkyrkan och sig sjelf, och uppräknar i sitt testamente, hvilken mängd af dyrbara lösören, särdeles i silfver, han efterlemnade. Dog på sin gård Arnö den 15 Maj 1351. En annan

Hemmingus Laurentii eller **Hemming Larsson,** blef 1388 biskop i Wexjö, der han dog år 1411. Under hans embetsförvaltning gaf riddaren Erengisles sonson ett rikt testamente till Wexjö domkyrka, för tre själamessor i hvarje vecka, och drottning Margaretha gaf äfvenledes för en ständig själamessa en ansenlig gåfva, hvaraf

biskopen, vid sin död, befanns hafva förlöst 480 mark; men hvilka hans arfvingar likväl måste återbetala till kyrkan.

Hempelman, Martin, en af Carl XII:s följeslagare, var son till regements-fältskären vid lifregementet Hempelman, blef sin fars efterträdare i samma syssla, följde regementet genom alla fälttågen, blef med det fången vid Pultava, fördes till Kasan och qvarhölls här till de Svenska fångarnes allmänna befrielse 1722, blef efter hemkomsten slottsförvaltare på Drottningholm och dog derstädes år 1732.

Hemse, annex till Alfva, beläget på Gottland, i Hemse ting af länets södra fögderi, 5 mil S. från Wisby. Kyrkan af sten byggd förmodligen i 11:te eller 12:te århundradet, och då enligt sägen kallad Catharina. Här finnes en liksten med runor. Socknen består af 8 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 288 invånare. Af dess areal 5,230 äro 1,640 sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Hemsjö, annex till Alingsås pastorat, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från nämnde stad. Kyrkan ånyo uppbyggd af träd år 1700, samt sedan förbättrad. Här finnes vexel-undervisnings-skola. Den 2 Okt. 1720 blef man varse en hop fisk, uti den vid kyrkan belägna sjön Hemsjö, hvilken, med stark sydost vind, kom i sådan myckenhet till stranden, att folket ej allenast kunde taga den med händerna, utan ock med käril ösa till sig så mycket de ville. Först kommo små mört, och sedan större fisk, såsom aborrar och gäddor, hvilka alla lågo på sidan och dogo straxt. Ål fanns ock deribland; men ingen död. Detta varade i 8 dagar, då fisken följde med vinden till alla stränder. I början åt folket deraf, utan att må illa. Uti sjöns in- och utlopp var fullt med fisk, hvilken liksom flydde ur sjön. Man iakttog äfven, att vattnet första dagen var alldeles grönt och förvandlades den andra till blått. Den fjerde dagen syntes bottnen hvit som salt, och derefter fick vattnet åter sin vanliga klarhet och färg. Under dessa dagar hörde man vattnet bullra liksom af jordbäfning. På sjön visade sig en stor upprifven torfva, hvilken vädret dref till stranden; likaså en mycket större, som med ena kanten hängde fast vid sjöbottnen. Socknen innefattar 20 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,425 invånare. Af dess areal 15,992 tunnl., äro 3,880 sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Hemskerk, Martin. Af denne store Nederländske målare, kallad: "Hollands Rafael", född 1489, död 1754, finnes i Linköpings domkyrka en stor tafla, föreställande frälsarens korsfästelse och några matyrers lidande, hvilken Johan III år 1581 köpt för 1,200 tunnor hvete af en Holländare, som skulle föra den till Novgorod. Den nyttjades först till altartafla; men emedan den på sin plats tog bort för mycket ljus, flyttades hon till ena väggen, hvarifrån hon i senare tider blifvit, temligen olämpligt, ställd bakom altaret. Hon är inställd i ett skåp, hvilket kan öppnas och tillslutas.

Hemsö, en ö i Bottniska viken, $\frac{1}{4}$ mil utanför Högsjö socken i Ångermanland, är 1 mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, samt 3 mil i omkrets. Här finnas åtskilliga gårdar, hvilka hafva god uppodlad mark, bete och skog till nödtorft. Under förra århundradet uppbyggdes här ett kapell till dervarande åboers och flere i skären vistande fiskares tjenst; ty vid infallande storm, eller då elfven hvarken brister eller bär, blifva de härstädes boende utan all gemenskap med socknen.

Hemul är en gammal juridisk term, hvilken ännu förekommer i vår Svenska lag och betyder den ersättning, som en köpare har rätt att fordra af säljaren, i fall köpet återgår. Köparen äger, i sådan händelse, att stämma säljaren, hvilken måste återbära köpeskillingen. Om nu egendomen redan gått genom flera händer, får den ene köparen söka den andra hela vägen. Hemulsman kallas säljaren, såsom underkastad skyldigheten att svara för hemul; men kan likväl befria sig från denna pligt genom serskildt förbehåll i köpebrefvet. Hemulsman är äfven den, som bör, när klander uppkommer, visa sin ägande rätt till den egendom som han försåldt.

Henck, Michael, en gammal, käck och erfaren sjöman, född i Stettin, for ifrån sin ungdom till sjös, tjente sig upp till skeppskapiten, hvartill han utnämndes år 1700 och utmärkte sig vid mångfaldiga tillfällen. Sålunda angrep han år 1710, med en liten brigantin, i hela Danska flottans åsyn, en af dess fregatter, förföljde den till Köpenhamn, antände der tre skepp och medtog tvenne, hvaraf ett Svenskt, hvilket Danskarne förut eröfrat. År 1712 fick han befäl öfver en liten eskader och öfverförde lyckligen från Carlskrona till Stralsund elfva fartyg, lastade med ammunition och proviant. Kort derefter angripen af Danske amiralen Sehestedt afslog han dess anfall och fråntog honom elfva köpmansskepp, bestämda till belägringshären vid Stralsund. Dessa skickade Henck till sistnämnde fästning, hvilken derigenom försågs med proviant, som deremot började trytа i fiendens läger. Man ville fördrifva den besvärliga eskadern ur dess ställning; men anfallet afslogs första gången, hvarvid H. sjelf blef sårad. Sedan fienden fått en ansenlig förstärkning, måste H. likväl draga sig tillbaka; men först efter ett tappert motstånd och sedan han tillfogat angriparne en kännbar förlust. Till belöning för sina bragder blef Henck adlad 1712, hvarvid han bibehöll sitt namn, blef öfverste för Rügiska sjö-regementet, schoutbynacht och slutligen amiral; men stupade den 28 Juli 1715 i en träffning mellan Svenska och Danska flottorna vid Pomerska kusten.

Hendelö, säteri om 2 mtl. i S:t Johannis socken af Östergöthland, 1 mil från Norrköping, afbrändes 1719 af Ryssarne. I katholska tiden har ett serskildt kapell varit bygdt härstädes, som äfven blifvit begagnadt för Hendelö och Westerbyholms ägare. Säteriet har tillhört slägterne Bååt, Hård, Lillje, Banér, Lilljehök och Sperling.

Hendene, annex till Skara domkyrko-församling, beläget i Skånings härad af Skaraborgs län, Skara stifts domprosteri, $\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från nämnde stad. Skall fordom haft sin egen pastor, till dess sock-

nen blef lagd till ofvannämnde församling. Kyrkan i sitt nuvarande skick är troligen uppbyggd på 1600-talet, och fastän liten, i det närmaste tillräcklig för den lilla socknen, hvars folkmängd ej utgör mer än 500 personer. I socknen märkes treane mindre säterier: *Horshaga*, 1 mtl., har tillhört slägten Tre Rosor intill år 1452, då Bengt Gustafsson (af nämnde slägt) testamenterade det till Skara biskopsstol. Sedan 1600-talet har det tillhört slägterne Svan, Gyllencornett, Gyllenhammar, Reuterhjelm, Hjerta, Lagergren samt Spindler. *Stubbesgården*, 1 $\frac{3}{4}$ mtl., har vackert läge och god manbyggnad, har tillhört frih. L. Åkerhjelm. *Åkedal*, $\frac{3}{8}$ mtl., kallas i jordboken Kinnavad och Björkerydjan. *Svineborg*, skall fordom varit en skans eller borg, belägen emellan Skara och Lidköping, på den s. k. *Lorgaskogen*, emellan Hendene och Säfvareds socknar, eller Skånings och Kinnefjerdings härader. Man förmodar, att denna borg varit det *Svimlaborg*, som intogs och förstördes af Engelbrekt. Socknen innefattar 13 mtl. på en areal af 5,184 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Henell, Anders Joakim von, har år 1728 utgifvit den första egentliga beskrifningen öfver Stockholms stad, kallad: *Det nu för tiden florerande Stockholm*. Derpå följde år 1729: *Det florerande Sverige*, tryckt i Leipzig, hvilket erhöll en ny upplaga i Stockholm år 1755. Förf. hette förut **Manell** och var borgarson från Stockholm, der han föddes år 1688, blef 1707 auditör vid en i Revel af majoren Hillenen uppsatt bataljon, hvarifrån han följande året tog afsked, var en tid anställd vid kommissariatet; men ingick år 1709 såsom fändrik vid Österbottens regemente, följande året löjtnant vid Wiborgs läns regemente, fången vid Wiborgs belägring och dog 1744 i Malmö såsom major och kommendant derstädes. Den nya ätten utgick med honom.

Henrikshammar, jernbruk i Fernebo socken af Wermlands län, anlades i hertig Carls tid omkring år 1604, och tillverkade då vågbalkar, sågblad, ankare, m. m. för bergslagens räkning, hvarföre det ock anses vara det äldsta i detta landskap. Stångjernshammaren uppbyggdes 1771. Bruket har 1 härd och endast 66 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, som skeppas på Götheborg och hvarföre hammarskatt utgår med 13 lisp:d 7 skålp:d. Något manufaktur-smide finnes ock härstädes. Bruket tillhör E. W. Holmstedt. Smidesstämpeln visar tvenne sammanbundna H.

Hennings, Hans, var år 1641 den äldste bisittaren i barberare-embetet i Stockholm, och hans namn står graveradt främst på silfverkupan till sigillet å drottning Christinas privilegier för barberare-embetet af d. 22 Jan. 1646. Han lefde ännu 1664. Detta embete kallades förut bard- eller bårdskärare, en dålig öfversättning af Tyska ordet: *Bartscherer*, och för detsamma utfärdades 1571 af Johan III en s. k. *Ordning*.

Henrichsen, Johan Georg, född 1707, död 1779, var kongl. Svensk emaljmålare och hade studerat i Paris. Man har af honom en Rinaldo, och Armida och en Diana, hvilka berömmas.

Henricus Pauli, född Dansk, blef, genom erkebiskopens i Lund, Asveri bemedling, biskop i Westerås, omkring år 1130; men han höll sig till hertig Magnus Nilssons parti, följde denne sedan till Danmark och stupade i slaget vid Fotevig år 1135.

Henricus Hermanni, valdes år 1367 till biskop i Åbo och begaf sig ut till Rom att få stadfästelse af påfven, hvilken han äfven erhöll; men dog under hemresan.

Henricus Caroli, såsom det tros, af den då ansedda Stensta-slägten och skref sig till Gårdsby i Wärend. Han var kanik både i Wexjö och Upsala, då han år 1383 valdes till erkebiskop. Konung Albrekt ogillade likväl valet, hvarföre Henrik, för att härpå vinna bekräftelse, måste resa till Rom; men, undervisad af erfarenheten, begick han nu saken klokare, utgaf i förskott 147 Floriner i guld till påfliga skattkammaren och 40 till påfvens betjening, hvarföre han också år 1384 erhöll påfvens stadfästelse. Han var en myndig man, som visserligen gynnade påfliga stolen vid dess penningefordringar; men också icke förglömde stiftets eller fäderneslandets bästa. Sålunda köpte han en mängd gårdar under domkyrkan, af hvilka han stiftade ett prebende, och genom sitt testamente gaf henne större delen af sin egendom, satte sig emot Eriks af Pomern val till konung och sade oförståldt, att dermed ingenting annat åsyftades, än att få Svea och Götha riken i evig träldom under utländskt herrskap. Han dog år 1408.

Henricus, Johannes, biskop i Westerås år 1535 och död derstädes 1556, var född Norrman af den Danska Kanneslägten, predikaremunk i Westerås kloster, samt efter dess upplösning, anställd såsom kyrkoherde vid domkyrkan, innan han der utsågs till biskop, fick år 1540 uppdrag att med tvenne andra biskopar företaga en visitation i Öster- och Westergöthland, jemte Småland, att rensa församlingarne från den katholska lärans lemningar och utgallra öfverflödiga kyrkor, samt att pröfva den s. k. *Interimsboken;* gynnades mycket af konung Gustaf I och rådfrågades ofta af honom i rikets ärender. Beskylles att, tillika med kansleren Konrad Pyhy, hafva uttänkt det ohyggliga spiktunnestraffet, hvilket Gustaf likväl förbjöd.

Henricus Canuti, valdes år 1579 till biskop i Åbo, eller, såsom konung Johan III ville kalla honom, superintent; men som han icke ville understöda liturgien, blef han antingen af Johan afsatt från embetet eller lemnade han det frivilligt.

Henrik, biskop i Linköping år 1258, var en i sitt embete nitisk man, som utfärdade åtskilliga författningar rörande ordningen och tjenstgöringen inom stiftet. Han fick år 1279 af Magnus Ladulås tillåtelse att i Finveden i Småland anlägga en stad. Sedan han i 24 år förvaltat embetet, greps han af lust att besöka det heliga landet; men dog år 1283 i Ackaron innan han hunnit fram till Jerusalem.

Henrik, biskop i Wexjö år 1366, hade förut varit munk. Han dog här 1382 och kapitlet valde efter honom en annan, *Henrik Caroli;* men hvilken påfven icke erkände, utan nämnde i stället en *Petrus*, hvarmed kapitlet måste låta sig nöja. Härpå förlorade likväl icke Henrik, i fall han var densamme som den förutnämnde *Henricus Caroli*. (Se detta ord.)

Henrik, grefve af Holstein, fick år 1363 Svenska kronan sig erbjuden af de mot konung Magnus sammansvurne Svenske herrarne; men han urskuldade sig för sin ålderdom, och hänvisade dem i stället till sin svärfader, hertig Albrekt af Meklenburg, hvilken hade tre söner, beslägtade med Svenska konungahuset, såsom systersöner åt Magnus. De sammansvurne föllo då med sitt val på Albrekt af Meklenburg. Detta förräderi straffades af Magnus och Håkan med landsflykt, hvilket straff träffade 24 af rikets anseddaste män, såsom biskop Nils i Linköping, Nils Thuresson Bjelke, Bo Jonsson Grip, sedan riksdrots, Carl af Tofta, m. fl.

Henrik, Erik XIV:s äldste son med Catharina Månsdotter, dog i sin späda ålder.

Henrik, Sankt, Finlands apostel, var född Engelsman och följde påflige nuntien Nicolaus Albanensis till Sverige, der han blef biskop i Gamla Upsala och i embetet inställd af nämnde kardinal. När Gamla Upsala domkyrka under hans tid blef färdig, invigdes den af honom, d. 15 Aug. 1156. I sitt gudliga nit förmådde han konung Erik den Helige till ett korståg mot Finland, hvarest den fromme biskopen sedan qvarstannade, för att fortsätta det af konungens svärd påbörjade omvändelseverket. Som han emellertid härvid gick något våldsamt tillväga, retade han landets invånare emot sig och sedan han våldgästat hos en af dem, vid namn Lalli, under hans frånvaro, förföljdes han och mördades af honom på isen af Kiulo sjö, den 19 Januari 1157. Detta ansågs naturligtvis som en martyrdöd och Henrik blef derföre kanoniserad, och förklarad för Finlands patron; hans på isen igenfunna tumme prydde Åbo domkapitels sigill; hans graf i Nousis kyrka, 3 mil från Åbo, blef dyrbart smyckad, och städerna Åbo och Örebro hålla på hans dag sin största marknad. En mängd underverk omtalas såsom timade, efter hans död, med hans afhuggna fingrar. Efter honom nämnes örten den gode Henriks ört (*Chenopedium bonus Henricus*), hvaraf han sades hafva beredt ett plåster, som läkte alla sår.

Hensbacka, är en af Bohusläns vackrast belägna egendomar, liggande i Foss socken, på den fjellsluttning, hvilken sänker sig mot Gullmarfjordens inre ända; men är för öfrigt af föga betydenhet.

Henschen, Salomon, theol. doktor och prost. Var kyrkoherde i Ronneby pastorat, då han, ovanligt nog för en prest på landet, erhöll, såsom prebende, Backaryds pastorat. Efter hans död åtskildes församlingarne åter, och fingo hvar sin kyrkoherde. Konung Gustaf III hade för H:s förtjenster, såsom riksdagsman, tilldelat honom denna fördel. Efter hemkomsten från riksdagen 1772 fick han af sina pastoratsboer en silfverkanna med inskrift: "åt theol. dokt. m. m. S. Henschen, af älskande och alldeles Svenske åhörare och män." Detta yttrande hade afseende på tidens partistrider. Död 1796. Äldste sonen, **Erasmus H.**, blef öfverst-löjtnant vid fortifikationen, och har på Franska språket utgifvit en berättelse om Finska fälttåget.

Henstorp, militiæ-boställe i Sandsjö socken af Östergöthland Se: *Dackemåla.*

Hentzell, Jean Gustaf, provincial-läkare i Strömstad 1810, lemnade sysslan 1813, emedan han plågades af mjeltsjuka och dog 1818, endast 37 år gammal.

Heraldik, vapenkonst, eller läran om vapen och sköldemärken, är, liksom numismatiken, en ganska väsendtlig hjelpvetenskap åt historien, och har sitt namn af härold, emedan det var dennes pligt att känna olika ätters vapen och kunna förklara deras uppkomst och betydelse. Våra häfdaforskare, såsom Messenius, Hadorph, Peringsköld, m. fl. hafva deråt egnat vidlyftiga undersökningar; men Uggla är egentligen den förste, som, i sin år 1746 utgifna: *Inledning till Heraldiken*, serskildt behandlat detta ämne, och Anders Schönberg har i Sv. Merkurius infört en vidlyftig afhandling derom. (Se vidare: *Vapne.*)

Heraur, ett urgammalt namn på budkafle.

Herbert eller **Herbricht**, anses för den förste biskop i Linköping, ehuru man icke med full säkerhet kan uppgifva hvarken när han lefvat eller hvad han uträttat. Dock har man antagit, att han innehaft embetet under konung Inge den äldres tid.

Herbst, Johan, biträdde Petrus Fechten och Kloster-Lasse vid författandet af den s. k. *Röda Boken* eller *Liturgien*, hvilken trycktes år 1576. Han var född i Tyskland och drottning Catharina Jagelonicas hofpredikant.

Hercules, Ulrik Alexander, född i Greifswald år 1696, blef 1716 löjtnant vid Södermanlands regemente, bivistade fälttåget i Norrige och Fredrikshalls belägring, blef sårad i träffningen vid Stäket 1719, deltog i träffningen vid Wilmanstrand 1741 och det följande årets fälttåg, fick afsked 1748, såsom kapiten, blef sedan adlad 1751 och R. af S. O. 1755. Dödsåret är icke uppgifvit. Ätten skall härstamma från Preston i Skottland, hvarifrån en Hans Harcles bosatt sig i Greifswald.

Hergang kallades i forntiden ett visst slag af de då mycket brukliga envigen. Dessa voro underkastade vissa reglor, och kunde ske på flere olika sätt. Ett sådant var, att de stridande nedstego i ett stort kar, och kämpade der med käppar af träd. Detta kallades hergang; men var dock ej mycket i bruk. (Se för öfrigt: *Envig.*)

Hergeir, en nyomvänd kristen, förut rådsherre och befallningsman i Björkö, lät på sin gård bygga den första kristna kyrka i norden och uppträdde sjelf såsom predikant. Om honom berättas följande underverk: När en gång, vid en sammankomst i religions-ärender, hedningarne förebrådde Hergeir, att han öfvergifvit sina fäders

tro, förbehöll han dem, till bestyrkande af de stridiga lärornas sanning, att de skulle bedja till sina gudar och han till sin, att ett oväder, hvilket syntes vara i antågande, måtte skona dem. Förslaget antogs, bönerna uppstämdes; men hedningarne blefvo genomblöte af störtregnet, hvaremot han och en liten gosse, som följde honom, icke vidrördes af en droppe. Detta stadgade hans anseende, och man lät sedan en tid kristendomen predikas ostörd.

Herjeulfr, skall, enligt allmän sägen, vara den, efter hvilken landskapet Herjeådalen fått sitt namn. Herjeulfr, som begynt odla denna ort och hitflyttat under konung Erik Edmundssons regering i Sverige, eller i Norske konung Halfdan Svartes tid, skall hafva varit den sistnämndes märkisman, eller banerförare; men kommit i onåd, rymt till Sverige och en tid varit der i konung Eriks tjenst, samt omsider lockat en förnäm mans dotter, eller, som historien förmäler, konungens syster derifrån, och begifvit sig till ödemarken emellan Sverige och Norrige, Sunnan om Jemtland, der han nedslagit sina bopålar vid den elf, som nu kallas Herje-ån. Stället skall af honom först blifvit kalladt Herjulfsdal, och dalen således fått namn af Herdal. Herjeulfr förmenas vara begrafven i Lill-Herjedals eller såsom den nu kallas Lillherrdals socken, uti en hög der äfven hans skatter skola vara gömde; men förgäfves blifvit eftersökte.

Herjeådalen eller **Herjedalen,** ett landskap och fögderi, lydande under Jemtlands län sedan 1810; men före denna tid under Westernorrlands län. Herjeådalen skiljes från de kringliggande landskaperna genom höga berg, stora skogar och ödemarker. Om herraväldet har icke mindre här, än i Jemtland, länge varit tvistadt emellan Sverige och Norrige, ehuru denna orten, vid flere äldre föreningar emellan dessa riken, icke tyckes blifvit så noga ihågkommen; emedan det då troligen var föga ansedt. Sedan landet skiftesvis lydt under Svensk och Dansk regering flere hundra år, och ofta fick från begge sidor vidkännas åtskilliga fiendtligheter och plundringar, blef det omsider, efter freden i Brömsebro 1645, öfverlemnadt åt Svenska kronan, och det, i anseende till sitt läge, östan om fjällen, hvilka i äldsta tider alltid blifvit ansedde för skiljemärken emellan Sverige och Norrige. Landet består hufvudsakligen af en ansenlig dalsträckning, på ömse sidor om strömmen Ljusnan och dess tillflöden, samt omgifves i norr, vester och söder af höga bergsryggar och fjäll, hvilka gifva detta landskap ett nästan helt och hållet afsöndradt läge, göra det till Sveriges vildaste bergland, samt dess kanske fattigaste och mest vanlottade landskap. Den mest öppna delen af denna dal sträcker sig från gränsen af Helsingland vid pass 10 mil uppföre strömmen Ljusnan; men derefter sammantränges landet småningom af de på ömse sidor tillstötande bergåsarne, till dess fjällbergen möta vid Funnesdal, 3 mil från Norska gränsen. I allmänhet är marken ganska bergaktig, så att få jemna fält finnas, och äfven dessa af ringa vidd. Bergsdalar, kärr, mossar, ödslig mark och insjöar utgöra hufvudsakligen landets yta, hvilken för det mesta är skogbevuxen, och de uppröjda ställena förekomma nästan såsom små öar i ett haf. Spannmål växer här visserligen; men skörden deraf räcker ej till inbyggarnes årliga behof. Boskapsskötseln är deremot deras hufvudnäring, hvartill de gräsrika ängarne och det ymniga betet gifva ypperligt tillfälle. Herjeådalen, som nu mera bildar ett fögderi, innefattar 2 pastorat med 10 socknar, nemligen: Sveg med Lill-Herrdal, Elfros och Linsell, Hede med Wemdalen, Tännäs. Storsjön och Ljusnedal, samt Öfver-Hogdals socken, hvilken är annex till Ytter-Hogdals socken i Gefleborgs län. Bland berg märkes här: *Rutefjäll*, *Svuckufjall* och *Wångsjögusten*, på gränsen mot Dalarne och Norrige. Ingen soldat underhålles af Herjeådalen, utan betalas i stället omkring 300 R:dr B:ko rotepenningar, hvilka äro såsom lön anslagna åt chefen för Jemtlands regemente. Ingen stad eller eljest märkvärdig ort finnes härstädes. Landskapets vapen är ett smedsted med en tång och tvenne hamrar. Herjeådalen innefattar 92 mtl. och har 5,733 invånare, på en areal af 2,206,695 tunnl., af hvilka 196,000 äro sjöar och kärr. I kleriskt hänseende hörer landet till Hernösands stift, och i rättegångsväg utgör detsamma med en del af Jemtland en domsaga.

Herje-ån, är den största vattuled i Herjeådalen, kommer från Särna och infaller i Ljusnan, 1 mil ofvan Svegs kyrka. Denna å utgör en serskild ådal. Ormosjön utfaller genom ett sund i Herjeån, hvilken derefter bildar en vik, som kallas Herjeå-sjön.

Herkepæus, Erik, född å gården Härkäpää i Perno socken af Finland, blef först domprost och sedan år 1576 biskop i Wiborg, hvilket embete han dock icke innehade längre än till d. 4 Febr. 1580, då han afled i en hög ålder.

Herkulberga, annex till Långtora i Lagunda härad, beläget i Trögds härad af Upsala län, 3 mil V.S.V. från Upsala, vid Enköping. Socknen består af 20 mtl. och har 448 invånare. Af dess areal 3,587 tunnl. äro 40 sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Herkuml, betyder i gamla språket fälttecken. I en tid, då hvarje slagtning var ett enda stort handgemäng, och då man ej, såsom nu, ägde ett igenkänningstecken i olika snitt eller färg på uniformerna, var det ett af nödvändigheten föreskrifvet bruk, att utanpå de lika rustningarne hafva något gemensamt tecken, hvarpå man under stridens hetta, sedan slagtordningarne voro brutna, kunde igenkänna vänner ifrån fiender. Dessa igenkänningseller fälttecken kallades *herkuml*, och fästades merendels på hjelmen eller axeln, samt voro olika hos olika partier och vid olika tillfällen. I slaget vid Stiklarstad 1030 nyttjade Olof den Heliges stridsmän ett hvitt kors på hjelmen och skölden. I slaget vid Brunkeberg 1471 bestodo Svenskarnes fälttecken af på hjelmarne fästade löfqvistar och halmtappar. Den hvita näsduk, som Svenska härens officerare buro om armen ifrån 1772 till

1809, var äfven ett herkuml, anlagdt revolutions-dagen förstnämnde år af konung Gustaf III och hans anhängare.

Herlin, Lars Wilhelm, född i Skåne 1807, en ganska skicklig miniatyr-målare och lithograf; men hvilken, tärd af en långvarig sjuklighet, afled i sin bästa ålder i Stockholm 1841.

Herljunga, en socken, med Tarsled, Remmene, Föleued och Eggvena, belägen i Kullings härad af Elfsborgs län, Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan, af obekant ålder, är uppförd af gråsten. På Herljunga utmark märkes en sten, *Herrebordet* kallad, emedan de herrar, som öfverlefvat det här i nejden hållna fältslag, skolat vid denna sten hållit måltid. Detta slag stod år 1471, då Sten Sture segrade öfver Danskarne. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar $7\frac{1}{8}$ mtl. med endast 285 invånare. Af dess areal 2,268 tunnl. äro 125 sjöar och kärr. Adr. Skara, Guntorp.

Hermafrodit kallas ett tvåmastadt fartyg, som är briggtakladt på främsta eller fockmasten, samt skonert-takladt på stormasten.

Hermanni, Emanuel, på sin tid en berömd läkare, född i Greifswald 1680 och död i pesten i Stockholm d. 21 Nov. 1710, en ganska skicklig kemist och som derföre ofta använde sina kemiska insigter vid medikamenters beredande.

Hermanni eller **Hermansson, Nikolaus,** biskop i Linköping år 1374, hvartill han valdes emot konung Albrekts vilja. Var en om kyrkans bästa mycket nitisk man, låg i strid mot både konung Albrekt och konung Håkan rörande Stångs kungsgård, tillhörde det rådande adliga partiet, såsom en bland verkställarne af Bo Jonssons testamente, invigde under sin förvaltning klostret i Wadstena och afled d. 13 Sept. år 1391, då han begrofs i domkyrkans norra kor, hvilket ännu bär hans namn. Efter döden ansågs han för ett helgon, och om hans kanonisation väcktes fråga på mötet i Kostnitz; men härmed drog dock ut på tiden ända till 1520, då hans skrinläggning ändtligen beviljades. Han åtnjöt således den äran att bli det sista af Svenska kyrkans helgon, till hvars ära biskop Brask lät i domkyrkan bygga ett dyrbart orgelverk. Hermanni skall eljest hafva varit en lärd man, blifvit juris utr. doktor i Orleans och hafva författat en s. k. *Hvitebok*, en juridisk afhandling, sammandragen ur Jus Canonicum och Kyrkofäderne.

Hermansson, Johan, Skytteansk professor i Upsala, var född d. 23 Sept. år 1679 i Stockholm, der fadern var hof-vaxfabrikör, hade i yngre åren åtskilliga motgångar i befordringsväg, till dess han, genom bemedling af general-guvernören i Skåne, friherre Burensköld, för hvars söner han var informator, blef år 1715 juris naturæ et moralium professor i Lund, samt två år derefter flyttad till den ofvannämnda befattningen i Upsala, den han innehade i 20 år, intill sin död d. 9 Febr. 1757. Var på sin tid den störste Latinske vältalare i landet, och har efterlemnat åtskilliga prof derpå i tal öfver aflidna personer. Barnen adlades efter hans död. Den utmärktaste af dem är äldste sonen,

Hermansson, Matthias von, född i Lund d. 13 Maj 1716, död i Stockholm d. 25 Juli 1789, riksråd, grefve, Serafimer-riddare och en af de aderton i Svenska akademien. Vid endast 21 års ålder följde han friherre Nolcken på en beskickning till Petersburg och vann derunder till sådan grad dennes förtroende, att han, vid hemkomsten, rekommenderade honom hos rådet och förespådde honom en lysande bana. Denna spådom gick äfven i fullbordan. H. utnämndes 1741 till diplomatisk agent hos befälhafvaren öfver hären i Finland, grefve Lewenhaupt, vid de förmodade negociationerna, sedan till sekreterare vid fredsslutet och derefter vid beskickningen till Ryssland 1744. Tre år senare blef han sekreterare i kansli-kollegium och 1755 kansliråd. Till sina politiska grundsatser var han emot hofvet, samt blef, så länge denna politik var rådande, på allt sätt uppburen af sitt parti; men när det förenade sig med hofvet, af detsamma gynnad. I den *Riksdagstidning*, som han utgaf 1756, och som var den första af detta slag, rådde således en anti-rojalistisk anda; men detta hindrade icke, att han några år senare stod ganska väl anskrifven hos kongl. huset, samt åtnjöt mångfaldiga prof på dess bevågenhet. Att sålunda begge partierna kunde ömsom gynna honom, då han ej förändrade sina grundsatser, är ett bevis på hans af alla erkända embetsmanna-duglighet. År 1759 blef han stats-sekreterare för utrikes ärenderna; men 1765 flyttad till presidentsstolen i kammar-revisionen och två år senare i kammar-kollegium; 1769 återkallades han i ministèren, blef riksråd och Serafimer-riddare, samt grefve. Då 1772 en tvist uppstod inom stånden, rörande konungens försäkran, och man ville än ytterligare inskränka konungamagten, nedlade han sitt embete; men återfick det kort efter revolutionen. År 1777 förordnades han att derjemte föra præsidium i kammar-kollegium. Han var ovanligt driftig och arbetsam, ehuru han hade att kämpa mot en öfverdrifven fetma och följaktligen en ganska tung kropp. I embetsstilen införde han mera lätthet och smak, utan att beröfva den sitt allvar och värdighet, och det var af denna anledning Gustaf III upptog honom bland de tretton ledamöter i Svenska akademien han vid dess stiftelse sjelf utnämnde, ehuru H. ingenting arbetat i den egentliga vitterheten. Han var derjemte af ett glädtigt lynne, själen i alla sällskaper och många af hans infall lefva ännu i minnet. — Hans yngre broder, **Johan H.,** dog 1793 i en ålder af 67 år, såsom general-major, direktör vid fortifikationen, K. af S. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. Det var åt honom, som Gustaf III år 1788 uppdrog den egentliga kommendants-beställningen i Götheborg, när Danskarne hotade staden med ett anfall, och landshöfdingen Durietz försummat vidtagandet af alla försvars-anstalter.

Hermanö, en ansenlig ö i Bohus läns skärgård, är belägen vester om Oroust. På dess norra udde är Gullholmens kapellkyrka uppförd.

Hermelin, vessla, lekatt (Mustela Erminea), ett till vesslesläglet hörande djur af 8—9 tums längd, med svansen längre än bakbenen, dess yttre hälft svart slutande med en hårpensel; färgen omvexlande, om sommaren ofvan brun, frampå hufvudet mörkare, inunder samt på örkanterna och fötterna hvit, om vintern helt och hållet hvit, med undantag af svansändan som är svart. Han lefver öfverallt i riket, vanligen parvis uti stenrör, ihåliga träd, rishögar, jordhögar, o. dyl., samt kommer om vintern stundom fram till husen, då han uppehåller sig i logar, lador, o. dyl. Likasom alla djur af detta slägte sprider han en odräglig stank. Han är ytterst liflig i sina rörelser, klättrar med lätthet i träd och simmar väl, med sin liflighet förenar den en hög grad af grymhet, och angriper äfven djur som äro betydligt större än han sjelf, såsom får, rådjur och harar, som det säges, till och med björnar och elgar, dessa på det sätt att han smyger sig på dem då de sofva, kryper in i örat och biter sig fast deri, hvarigenom djuret råkar i raseri och springer till dess att det störtar. Dess födoämnen utgöres af mindre varmblodiga djur samt ägg af åtskilliga fogelarter, till och med sjelfva foglarne. Han gagnar genom utrotande af råttor, lemlar och mullvadar; men åstadkommer skada, särdeles i höns och dufhus, dit han fått vana att gå. Parningen inträffar i Mars och honan föder i April eller Maj 5—6 ungar, dem hon snart lär att sjelfve mörda, derigenom att hon bär till dem lefvande små djur. Vinterfällen begagnades, fordom mer än nu, till foderverk och bräm, hvarvid de svarta svansspetsarne anbringas på vissa ställen derpå; men de hafva den olägenheten att snart gulna. Detta är icke, eller åtminstone i mindre grad, förhållandet med fällen af *Stora Hermelin-vesslan* (Mustela Erm. major), hvilken liknar den förra, finnes ända till 13 tum lång och lefver egentligen i Sibirien; men har äfven blifvit anträffad i Blekinge.

Hermelin, Olof, son till borgmästaren i Filipstad Nils Månsson, och född der 1658, antog namnet *Hermelin* efter ett spenamn, som hans skolkamrater tillade honom för hans qvickhet och lifighets skuld, blef 1691 professor i Romerska lagfarenheten vid universitetet i Pernau, 1699 rikshistoriegraf, kallades år 1700 af grefve Piper till fältkansliet, för att begagnas som sekreterare, och blef sedan stats-sekreterare, samt fången tillika med hela Svenska kansliet efter Pultava slag. Emedan han, vid krigets början, fått uppdrag, att vederlägga de många för Sverige förklenliga Ryska manifesterna, och tonen i dessa vederläggningar var bitter eller åtminstone ansågs så af dem de rörde, hade tsaren blifvit uppretad mot deras författare och lofvat att vedergälla honom derför, om han en gång fick honom i sina händer. Då detta nu inträffade, lärer han mot den fångne hafva utöfvat en oädel hämd, enligt några uppgifter låtit nedsabla honom utanför sitt tält, enligt andra inspärra honom i ett kloster, der han ej fick umgås med någon annan än munkarne, ej nyttja penna och bläck, samt icke läsa annat än nya testamentet, hvaraf han alltid plägade bära hos sig ett exemplar på Grekiska. Visst är åtminstone, att H. aldrig återkom ur fångenskapen, samt att han år 1718 ej fanns å den lista grefve Rhenskjöld inlemnade på de Svenska fångarne i Ryssland. Han beskrifves eljest som en "hedersman med förträffliga egenskaper", lärd och vitter samt en utmärkt Latinsk poet. Man har efter honom en öfversättning af *Du Fours Sedebok*, hvilken, för sitt vackra språk, anses som ett mästerstycke, samt åtskilliga Latinska skrifter, dels af politiskt, dels af vittert innehåll, t. ex. en *Hecatompolis Suionum*, innehållande epigrammer öfver de Svenska städerna; en *Epistolæ Heroidum Suecicarum*, m. fl. — Hans yngste son, **Carl Henrik**, född 1707, död 1789, blef riksråd, friherre, K. af N. O., nedlade sitt embete år 1769, och vägrade att sedan återtaga det, ehuru det tvenne gånger tillbjöds honom. Dennes son,

Hermelin, Samuel Gustaf, har förvärfvat ett odödligt namn på en bana, der beklagligen hos oss icke många velat täfla om priset: fosterlandskärlekens. Såsom son af en förnäm man och arfvinge till en betydlig förmögenhet, hade han kunnat med framgång gå embetsmanna- eller hofvägen; men han föredrog att på en af honom sjelf vald och jemnad väg, gagna det allmänna. Han inträdde väl i bergs-kollegium och hann der till bergsråd, hvartill han utnämndes 1781; men på hvilken post han också qvarstannade i 34 år. Efter en, till någon del på allmän bekostnad, år 1782 företagen resa till Norra Amerika, hvilken han sedan fortsatte genom flera Europeiska länder, begagnade han sina derunder samlade kunskaper och erfarenheter till det allmännas gagn. Hvem känner icke det Hermelinska kartverket, det utom all jemförelse största och fullständigaste öfver Sverige, och hvilket kan täfla med de bästa arbeten i detta slag något land äger att uppvisa? Han uppoffrade härtill ej blott egen tid och möda, utan äfven betydande summor. Ingenstädes torde någon enskild man hafva utfört ett likartadt verk. Detta vore ensamt nog att förvara hans namn i det tacksamma fäderneslandets minne, och likväl var det endast ett af bladen i hans medborgarekrona. Flere män af skicklighet och kunskaper utsändes på hans bekostnad till vetenskapliga resor inom och utom Sverige. Åt det mindre af naturen vanlottade, än af det allmänna vanvårdade Norrbotten egnade han en särdeles uppmärksamhet, och denna provins står hos honom i den största förbindelse. Han företog här vidsträckta anläggningar af flera bruk, af icke mindre än 130 nybyggen, af milslånga vägar, och om odlingen här gjort några märkbara framsteg, om denna trakt blifvit eröfrad ur vildhetstillståndet, är det Hermelin den har att tacka derför. Denna vinst för det allmänna köptes likväl med förlust för honom sjelf. Han hade mera tagit det vackra ändamålet, än sina tillgångar i beräkning, och dessa uttömdes ej så mycket genom felslagna beräkningar, som icke mer genom tillstötande olyckor, hvaraf följden blef hans ekonomiska obestånd. Al-

drig har någon sådan haft mera hedrande orsaker, och aldrig har det mindre medfört någon missaktning för den det träffade. Lyckligtvis återstod honom ett fideikommiss, som räddade honom undan nöden, hvilken för öfrigt rikets ständer skyndade att afböja genom en pension, som de anslogo åt honom. Redan vid 1800 års riksdag hade hans stånd, såsom en gärd af sin aktning, öfver honom åtit pregla en minnespenning. Vän af fäderneslandet, var Hermelin äfven en vän af friheten; redan vid 1769 års riksdag uppträdde han, ännu blott en 25-årig man, med en värdighet, ett allvar och en sans, som hans både offentliga och enskildta lif sedermera aldrig förnekade. Han var ej partiman, han ifrade mot missbruk, oklokhet, öfverdrift och elak vilja, hvar de träffades, och för det rätta, nyttiga och tidsenliga, hvar han fann det. Han slutade d. 4 Mars 1820 sitt verksamma och ärofulla lif. Anmärkningsvärdt är, att han först år 1810 erhöll Nordstjernan, samt att hon var den enda utmärkelse regeringen tilldelade honom. Vetenskaps-akademien valde honom till sin ledamot, och dess exempel följdes af flera utländska lärda samfund. Hans arbeten äro, utom det ofvannämnda stora geografiska verket: en afhandling: *Om kopparslaggens smältande efter rostning; Försök till en Mineral-historia öfver Lappmarken och Westerbotten med tabeller*, ett par *Åminnelsetal* och några rön i vetenskaps-akademiens handlingar.

Hermod (mythol.), en son af Oden. Han spelar i Asaläran ungefär samma rol som Merkurius i Grekiska mythologien, ty han är gudarnes budbärare, utmärkt för sin snabbhet. Han för också, likasom Merkurius, de aflidna till andra verlden, han ledsagar till Walhall de till saligheten utkorade. Den märkvärdigaste af hans bedrifter är hans resa till Hels boning, för att återbegära Balder, hvilken fördes genom en olyckshändelse till skuggornas rike. Hermod fick der se sin broder sitta på ett högsäte, tillika med Nanna, sin gemål, och ville då öfvertala Hel att släppa honom upp till den öfre verlden igen. Men han nödgades återvända med oförrättadt ärender (se *Balder*).

Hermunder, en son af Hjorward Ylfing, fick af Harald Hildetan Södermanland i förläning mot en måttlig skatt, sedan han förgäfves hos Ivar sökt återställandet af sin faders arf.

Hernevi, annex till Frösthult i Simtuna härad, beläget i Upland, Thorstuna härad af Westmanlands län, 1 ½ mil N. från Enköping. Socknen innefattar 13 ½ mtl. och har 415 invånare. Af dess areal, 1,759 tunnl., äro 15 sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Hernhutska församlingen. Se: *Brödraförsamlingen* och *Gradin*.

Hernqvist, Peter, veterinär-vetenskapens fader i Sverige, var bondson från Skara församling i Westergöthland, der han föddes d. 8 Maj 1726. Vid Upsala akademi, der han studerade, förvärfvade han sig, genom sina kunskaper och skarpsinnighet, ett sådant förtroende, att Linné uppdrog åt honom, att läsa korrekturet på sina disputationer, och att han erhöll på samma gång från flera håll anbud på lärare-befattningar; men hvilka han afslog, emedan han ville fullända en elevs bildning, vid hvilken han med särdeles tillgifvenhet fästat sig. Linné lemnade honom år 1764 valet emellan en profession i Petersburg och en resa till Lyon, för att der studera veterinär-vetenskapen. Han valde den senare, tillvann sig der den namnkunnige Bourgelats vänskap, särdeles genom upptäckten af några brister i hans skrifter, fick, vid ett besök på lilla Trianon, af Ludvig XV uppdrag att ordna der befintliga växter efter Linnés system; men undanbad sig den till belöning derför honom erbjudna survivansen på Bourgelats syssla. Hemkommen till Sverige år 1769 föreslog han stiftandet af en veterinär-skola; men hvartill inga medel kunde åstadkommas. Han hugnades med en pension af 1,000 daler silfvermynt. H. skänkte likväl 5,000 R:dr B:ko och betydlig egendom till denna inrättning. Åren 1778 och 1779 lät han med mycken omsorg och egen kostnad, samt med tillhjelp af 4,000 dal. s. m., på hemmanet Brogården vid Skara uppföra en ansenlig byggnad af träd. Pensionen fick han behålla, äfven då han år 1772 utnämndes till matheseos lektor vid Skara gymnasium, mot vilkor, att hvart tredje år hafva bildat två elever i veterinären. I stället åtog han sig att undervisa så många man ville tillsända honom, lyckades erhålla åtskilliga offentliga understöd åt den nyanlagda skolan, och från denna har således veterinär-kunskapen utgått kring fäderneslandet. Den enda offentliga belöning han derför undfick, var professors titel. Framgången af hans bemödanden var likväl den verkliga belöning den driftige och patriotiske mannen eftersträfvade. Han afled d. 18 Dec. 1808. Har efterlemnat en mängd skrifter i sin vetenskap, såsom: *Afhandling öfver rotsen hos hästar; Yttrande om botemedel mot boskapssjukan; Underrättelse för en arrendator eller landthushållare rörande boskapsmedicinen; Kort genväg till naturaliernas kännedom;* m fl.

Hernö, en ö, belägen i Ångermanland och Westernorrlands län, nedanför Ångerman-åns södra utlopp, skiljes ifrån fasta landet genom det s. k. stadssundet, och har en omkrets af 3 mil. Ön, på hvilken staden Hernösand är belägen, utgör en annexförsamling till nämnde stads församling, och hörer i ecklesiastikt hänseende till Ångermanlands södra kontrakt af Hernösands stift. I äldre tider var denna landsförsamling kapellslag under Säbrå prebende-pastorat och hade egen kyrka, hvaraf lemningar ännu finnas. Näringsfång äro här isynnerhet fiske och sjöfart, jemte något jordbruk. Flere hamnar och berg göra denna ö märklig för sjöfarande. Af de förra äro *Gånsviken* och *Solems* hamn mycket säkra skeppshamnar. Utom flere stora berg på ön, äro *Wålkalberget* och isynnerhet *Hernö klubben*, begge goda landkänningar. Åtskilliga öar och skär, såsom *Furå-holmen*, *Kyroskär*, *Medgrundshällorna*, *Truls-* och *Skärviks-klippan*, samt stor- och små-holmarne, med flere sund och vikar pryda ön och utgöra en vacker skärgård. Såsom ålderdomsminnen förekomma här flere ättebackar med de mycket namnkunniga *Djekne-*

och *Jungfru-högarne*. *Korsmässo-udden*, *Långsund* och *Hornsunda* bro voro ryktbara, då handelsmöten fordom höllos härstädes. Ön innefattar 7 $\frac{7}{8}$ mtl. med 204 invånare, staden Hernösands oberäknade.

Hernösand, ett stift, är det nordligast belägne och till vidden det största af alla stiften, nemligen 1,964 qv. mil land och 138 qv. mil sjö. Det innefattar landskaperna Ångermanland, Medelpad, Jemtland (med undantag af en socken), Herjeådalen, Westerbotten och Norrbotten samt Lappland, eller hela Westernorrlands, Westerbottens och Norrbottens län, samt Jemtlands län, utom Öfver-Hogdals socken, som tillhör Upsala stift, under hvilket stift äfven Hernösands hörde till år 1647, då Hernösands superintendentia inrättades, som 1772 upphöjdes till biskopsstift. Stiftet delas i 12 kontrakter, hvilka innefatta 83 pastorater, eller 6 stads- och 142 lands- utom kapell- och bruksförsamlingar. Komministers-beställningarne äro 64; extra komministers-, sockenpredikants-, bruks- och kapellpredikants-tjenster 22. Af pastoraterna äro 25 regala, 39 konsistoriela och 5 prebenden, nemligen 3 till biskopen och 2 till gymnasii-lektorer. Af dessa tillhöra 16 första klassen, 25 andra och 28 tredje klassen. Lappmarks-pastoraterna äro icke klassificerade och tillsättas alla af konsistorium. Enligt 1843 års qvinqvenni-tabeller utgjorde folkmängden då 247,730 personer, hvaremot den 1805 blott uppgick till 159,136 och har således på 38 år ökats med 88,594 personer.

Hernösand, en stapelstad, 46 $\frac{1}{2}$ mil N. från Stockholm i landskapet Ångermanland, nära Ångermanelfvens utlopp, är säte för styrelsen i Westernorrlands län och för biskopen i stiftet. Hernösand tillhör 4:de klassen af rikets städer, grundlades år 1584, och erhöll sina första privilegier af konung Johan III år 1587. Belägen på Hernön, har den, medelst 2:ne broar gemenskap med fasta landet, samt i det mellanlöpande sundet en förträfflig hamn. Af in- och utrikes handel och sjöfart, handtverkerier, strömmingsfiske samt något, fastän ringa, jordbruk påräkna stadens invånare förnämligast sitt uppehälle. Deras antal utgör 2,160 personer. Af dessa näringsfång har utrikes handel och sjöfart varit i jemnt fortgående stigande. Af stadens fartyg, som år 1833 endast utgjorde 11 st., men 1846 uppgingo till 66 st. om tillsammans 3,948 läster, sysselsättas de större med utrikes sjöfart, dels direkte från Hernösand till utförsel af timmer, bräder, jern och tjära, samt direkt införsel af salt, linfrö, m. m. och dels till fraktfart utrikes orter emellan. Vid stadens tvenne skeppsvarf blefvo under åren 1839—1843 17 fartyg nybyggda om tillsammans 1,433 $\frac{1}{2}$ lästers drägtighet. Handeln med köpmannavaror och landtmannens produkter är deremot i aftagande. Handtverksrörelsen bereder åt de idoge idkarne en tarflig, men tillräcklig utkomst. Den del af stadens invånare, som har burskap å fiske, är i allmänhet mindre välmående, härrörande af sträfvandet till tidig oberoende bosättning. En lättnad i bestridandet af fattigvården äger staden genom en af afliden rådmannen E. Nyberg i lifstiden gjord donation, som 1843 utgjorde ett kapital af 18,133 R:dr 16 sk. B:ko, hvaraf de årliga räntorna utdelas såsom pensioner till aflidne borgares obemedlade enkor och barn. Här finnes dessutom ett gymnasium, en lärdoms-skola, en navigations-skola och seminarium för folkskole-lärares bildning. Stadens vapen är en svart bäfver med lång stjert och fisk i munnen. Den innehar N:o 39 vid riksdagarne. Marknader hållas här endast i Oktober månad. Under 1676 års trollväsende i Norrland voro 3 bål uppsatte här utom staden, hvarest många blefvo aflifvade under dåvarande förbistring. (Se härom: *Eurenius, Jakob Abraham*.) Staden har 269 hus och tomter och 1,689 tunnl. den tillhörig jord, som nästan helt och hållet användes till beredande af höafkastning för underhåll af stadsboernas kreatur. Hernösand, jemte Hernö, utgör ett prebende-pastorat af 3 kl.

Herranæberg, eller **Gudsberg**, så kallades Husaby kloster i Dalarne (se detta ord).

Herrans smorda, är en benämning på konungen, såsom krönt. Namnet har afseende på den med kröningen förenade ceremonien, att konungen smörjes med välluktande olja. Kröningen är en religiös ceremoni, och betecknar, att konungen upptages i kyrkans serskildta hägn, och förklaras såsom en representant af den gudomliga verldsregeringen. Deraf benämningen herrans smorda.

Herrberga eller **Härberga**, annex till Normlösa, beläget i Wifolka härad af Östergöthlands län, 2 $\frac{1}{4}$ mil V. från Linköping. Kyrkan nybyggdes 1796 och 1797, samt fick namnet *Fredrika*, genom kongl. resolutionen d. 1 Mars 1798. Altartaflan är målad af Hörberg. I socknen märkas: *Forsa* kniphammare (se detta ord). *Öyebro*, vid Svart-ån, är den största qvarnby i Östergöthland, ty här äro 12 qvarnhus med 37 par stenar. Redan år 1373 tilldömde Bo Jonsson, på konung Albrekts vägnar, qvarnströmmen i Öyebro åt hospitalet i Skenninge. Öyarsbro, af hvilken byn fått sitt namn, är i senare tider ombyggd af sten, med 7 hvalfbågar, och är en af de bästa i orten. I *Svart-ån*, som löper genom vestra delen af socknen, har man fiskat äkta perlor. Socknen innefattar 17 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 570 invånare. Af dess areal, 2,708 tunnl., äro 15 sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Herre var i början en titel, hvilken gafs endast åt riddersmän. Riddare-värdigheten har funnits i Sverige sedan 13:de århundradet. Den omtalas under konung Erik Läspes tid och blef mera allmän under den praktälskande konung Magnus Ladulås. Herre var en serskildt hedersbevisning för riddare, och blef blott småningom en allmän benämning för män af stånd och bildning. Herrenamnet var den tiden mycket värderadt, såsom en hedrande utmärkelse. Det gafs äfven åt prelater, samt blef efterhand allmänt för de andelige. Men inom verldsligt stånd hölls detta namn i sådant anseende, att till och med riksråd fingo umbära den, så framt de ej tillika voro riddare. Af herre erhöllo de stores sammankomster namn af herredagar, och likasom dessa slutligen förlorade sig i

de allmänna riksdagarne, så blef ock herrenamnet småningom allt mera allmänt, genom de lägre ståndens tillväxt både i anspråk och i verkligt inflytande, bildning och förmögenhet.

Herrebarn bli icke alltid de bästa, ett gammalt Svenskt ordspråk.

Herreborum, gammalt frälse-säteri i Skällviks socken af Östergöthland, består med de derunder afbyste hemman af 4 $\frac{1}{8}$ mtl. Mangården ligger vid Saltsjön. Har ifrån äldre tider tillhört slägten Banér och har sedan dels genom arf, dels genom köp tillfallit slägterna Gyllenstjerna, Posse och Mörner. På ägorna märkes: *Rosenhags* och *Snäckenäs* grufvor.

Herredagar kallades de aristokratiska riksförsamlingar, hvilka brukades i Sverige, sedan de gamla allsheriartingen upphört. Då nemligen kristendomen upphäfde den gemenskap, som den gamla afgudatjensten underhållit emellan Svenska folkets olika stammar, förföll den gamla författningen, förbundet emellan Svear och Göther upplöste sig, den yttre anledningen till allsheriartingen, nemligen de stora offren i Upsala, fanns ej mera och en långvarig strid emellan stammarne uppstod. Denna strid förenades med mägtiga ätters anspråk på kronan. Den infaller under tidehvarfvet från Olof Skötkonung och hans söner till Folkungaättens uppstigande på thronen. Denna tid är således den gamla författningens upplösningsperiod. Vid dess slut visar sig den gamla odalmanna-friheten inskränkt af en mägtig aristokrati, hvilken, under Magnus Ladulås, skiljer sig från skattebönderne genom det adliga frälset och med sig införlifvar den katholska hierarkien. All lagstiftande magt hvilar sedan hos de store, och deras riksmöten kallas herredagar; emedan de icke voro folkets utan herrarnes möten. Den äldre benämningen var dock icke herredag utan *Dag*, äfven *Hof*. Den första herredagen säges hafva blifvit hållen år 1200 vid Askebäck, nu Askeberga i Wadsbo härad af Westergöthland. Der skall hafva blifvit skatt ålagd folket, utan dess hörande. Det är dock obevist om detta verkligen var första gången. Vid sådana möten infunno sig biskopar, konungens råd samt riddare och mägtiga herrar. Sammansättningen var obestämd och verkningskretsen likaså. Den verkliga magten inskränktes stundom för tillfället af folkskarornas uppror. Herredagarne voro dels sammankallade af konungen, dels fria föreningar eller s. k. samband af magnaterne. Sådana samband styrde Sverige till en stor del ända till Gustaf Wasas regering, och herredagarne upphörde först under honom. Magnus Ladulås hade redan erkänt dem såsom en laglig myndighet, då han förordnade år 1280, att ingen annan skulle få infinna sig till konungens samtal, än de som blifvit kallade eller som hade något att andraga. Han aflyste således de gamla folkförsamlingarne, allsheriartingen, och gaf laglig helgd åt den aristokrati, som börjat bilda sig. Likväl dröjde det ej länge, förr än nya allmänna riksmöten började uppkomma. Vid Magnus Erikssons val till konung 1319 voro äfven de ringare klasserna närvarande; men icke såsom på allsheriartingen, utan nu mera fördelade i stånd. Man får dock icke tro att stånden voro skarpt åtskiljda; de lägre bildade snarare en enda massa och voro väl ofta tillsamman med de högre; men en ståndsskillnad fanns och visade sig vid riksmötena. Dessa ståndsmöten fortgingo vid sidan af herredagarne, så att det berodde på den som kallade tillsamman mötet och på tidens omständigheter om det blef herredag eller riksdag. Då folket uppträdde med stor värdighet, framsteg det också vid riksmötena, och då en mägtig riksföreståndare behöfde en motvigt emot de stora herrarne, uppkallade han folkmassan. Så gjorde Sturarne, hvarföre ock Sten Sture d. ä. blifvit berömd såsom den der kallat borgare och bönder till riksdagen. Han gjorde det, men icke för första gången; ty om det äfven är ovisst huruvida borgare deltogo i konungavalet 1319, så är det säkrare att alla stånden nämnas i riksdagskallelsen 1359. Herredagarne fortforo derjemte. Det var en herredag, som kallade Gustaf Wasa till riksföreståndare 1521, och då konungens råd ännu den tiden var ett obestämdt begrepp i vår statsrätt, så liknade rådens sammankomster ännu på hans tid ganska mycket herredagar. Allmänna riksmöten blefvo dock från den tiden allt mera vanliga; men namnet herredag bortlades ej alldeles. Ännu i 1720 års regeringsform är ordet herredagsman liktydigt med riksdagsman; men brukades nu om ledamöter af hvad stånd som helst.

Herredags-penningar hafva utgått åtminstone sedan 1599, då dertill skulle användas häradets andel i sakören. Nu mera när riksdag infaller och bondeståndet enligt grundlagen dertill afsänder fullmägtige, efter sammansättning af ett eller flere härader inom samma domsaga, och om den består af mindre än 100 hemman, med häradet inom en annan domsaga, skall dem bestås ersättning för skjuts och underhåll, så länge de uppehålla sig vid riksdagen, antingen efter beräkning för hvarje dag, eller i ett för allt. Sådant kallas *herredags-penningar*, hvilka utgöras af alla kronohemman, hvaraf kronan uppbär ränta efter de allmänna beskattningslagarne, enär deras ägare och innehafvare deltaga i riksdagsmanna-valen. Fordom tycktes det som rusthåll skulle vara fria, emedan deras rätt bevakades af krigsbefälet; men detta har nu mera upphört, sedan krigsbefälet ej vidare serskildt infinner sig vid riksdagarne. Frie äro ock boställen i allmänhet, af hurudan beskaffenhet som helst; emedan allmogen, såsom ensam berättigad att välja till bondeståndets riksdagsmän, på sådan grund blifvit ålagd att ansvara för deras underhåll och resekostnader. Herredags-penningar erläggas efter det förmedlade hemmantalet, och förskottsvis för tre månader i sender, samt upptages af kronofogde, hvilken för besväret dervid ej åtnjuter något arfvode.

Herregunst är intet arfvegods, med detta gamla ordspråk betecknas, att herregunst icke är att lita på.

Herremanna-gårdar. Se: *Säteri*.

Herremän, utgör numera benämning på alla dem, hvilka ej tillhöra bonde eller arbetande klas-

stånd, och ungefär detsamma som ståndspersoner. De hade fordom äfven en annan betydelse; ty i Magnus Ladulås stadga af år 1280 talas om herremän, hvarmed lärer förstås *Hérmän*, eller läntagare, skyldige att infinna sig på konungens uppbåd, med ett visst antal soldater. Möjligtvis var det äfven liktydigt med *Hirdmän* eller hofmän. Huruvida alla desse såsom sådane, varit räknade för adel, är svårt att afgöra.

Herrestad, ett härad i Malmöhus län, förmodas hafva sitt namn antingen deraf, att den här belägna stora byn Herrestad varit ansedd liksom dess hufvudstad, eller af en vid namn Hervod, eller af prinsessan Hervor, hvarföre det också kallas Hervorstad eller Hervarstath härad. Det innehåller en stad, Ystad, och 10 socknar, nemligen: Baldringe, Bjeresjö, Borrie, Bromma, Hedeskoga, Herrestad, Högestad, Söfvestad, Tranås och Öja, samt delar af socknarne Köpinge, Tryde och Öfraby. I allmänhet är landet mera jemnt än ojemnt, har god jordmån och frambringar spannmål i ymnighet, samt har betydliga skogar och torfmossar. Största insjön är *Krageholms-sjön*, och betydligaste strömmen den som flyter ur nämnde sjö. De ansenligaste säterierna äro: *Baldringe*, *Herrestad*, *Högestad* och *Krageholm*. I förening med häraderna Järrestad, Ingelstad och Ljunits utgör detta härad en domsaga; men med häradet Ljunits ett fögderi. Häradet innehåller 207 mtl., med 6,650 invånare. Dess areal utgör 36,681 tunnl., af hvilka 2,539 äro sjöar och kärr.

Herrestad, ett kontrakt af Lunds stift. Se: *Ljunits* och *Herrestads* förenade kontrakt.

Herrestad, en socken med Källstad, belägen i Dals härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil S. från Wadstena. *Spå-tings-* eller *Mölna-å* rinner genom socknen. Kyrkan, af obekant ålder, är byggd af huggen kalksten och gråsten på en liten höjd vid Tåkern. Vid de flesta gårdar härstädes finnas utmärkt vackra fruktträdgårdar. Öfver Mölna-ån har biskop Colo eller Kol i Linköping, före år 1190 låtit bygga *Kolsbro*, af huggen kalksten, med 4 hvalfbågar, som i mer än 600 år trotsat tiden. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den innefattar $17\frac{1}{4}$ mtl. med 410 invånare. Af dess areal 4,281 äro 1,350 sjöar och kärr. Adr. Wadstena.

Herrestad, annex till Skredsvik, beläget i Bohuslän, Lane härad af Götheborgs och Bohuslän, $\frac{1}{2}$ mil från Uddevalla, vid hafvet. Denna socken är att anse såsom moderförsamlingen, oaktadt pastoratet nämnes efter Skredsvik, hvarest pastor har sitt boställe. Socknen äger mycken och bördig odeljord på *Herrestads hed* och slätten kring *Thorsberg*. På dessa slätter hafva 27 gårdar sina inägor. Skogarne äro utödda, och icke en gång hälften af socknen har tillgång på husbehofs-bränsle och gärdsel. Torfmossar finnas; men begagnas föga. Den största af dessa tillhör hemmanet *Öfverby*, och äger ett ovanligt rikt lager af såväl skär- som stamp-torf. Bland flere andra här belägna bställen märkes: *Berg* eller *Majorsberg*, 1 mtl., förste majorsboställe vid Bohusläns regemente, äger en viss märkvärdighet deraf, att det var det första hemman i norra Bohuslän, der bruket att träda jorden till höstsäde infördes. Denna odlings-förbättring vidtogs omkring 1770 af dåvarande indelningshafvaren, sedermera öfversten, Werner Tranefelt, hvilken genom 1788 års krigshändelser erhållit en lika allmän som olycklig ryktbarhet. På *Sörvik*, en för ståndspersoner bebyggd gårdsdel på en liten udde i Byfjorden, är ett tegelbruk anlagdt. Gården *Grytingen* anses i forn-sagan såsom den fabelaktige Långben Reses hemvist. Herrestads kyrka, ombyggd år 1826, är en rymlig stenbyggnad. Kyrkans rättighet att anses såsom moderkyrka, var förr ofta omtvistad, till dess den bekräftades genom konsistorii resolution den 21 April 1813. Denna socken är af alla i Bohuslän den på fornlemningar mest fattiga. Här märkes endast en samling grafkullar och några hällkisterör. Sägnerna om fordna strider på Herrestads hed afse sannolikt de der förefallna skärmytslingar under 1679 års krig, då Svenska och Danska härarne lågo lägrade emot hvarandra vid Uddevalla. Socknen innefattar $46\frac{1}{2}$ mtl. och har omkring 1,600 invånare, hvilka anses såsom de mest moraliskt förderfvade af länets invånare och brottens antal härstädes äro flere gånger större, än i någon af de andra socknarne. Dess areal utgör 12,938 tunnl., af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Herrestad, Stora, en socken med Borrie, belägen i Herrestads härad af Malmöhus län, Ljunits och Herrestads förenade kontrakt af Lunds stift, $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Ystad, vid hafvet. Här märkes frälse-säteriet *Stora Herrestad* (se nedan). Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $35\frac{1}{2}$ mtl. och har 970 invånare. Dess areal utgör 4,490 tunnl., af hvilka 670 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Herrestad, Östra, en socken med Ingelstad, belägen i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $1\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Cimbritshamn. Här märkes säteriet *Gårsnäs* (se detta ord). Socknen består af $15\frac{3}{4}$ mtl. och har 612 invånare. Af dess areal 2,777 tunnl. äro 25 sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Herrestad, Stora, frälse-säteri, $7\frac{7}{8}$ mtl, beläget i ofvannämnde Stora Herrestads socken, har ett stort grundmuradt boningshus, med stor och rymlig ladugård, likaledes grundmurad och i förträffligt stånd, samt en vidlyftig och väl anlagd trädgård med stora alleer och springvatten. Sedan ägaren, kommerse-rådet Lundgren i Ystad, tagit under eget bruk alla gården tillhörande och underlydande hemman i byn, hafva derå med en alldeles oerhörd kostnad flere ladugårdar blifvit anlagde och uppbyggde; hvilka hemman drifvas af statfolk med egna dragare, hvarigenom egendomen blifvit försatt i det förträffligaste tillstånd och försedd med derå uppförda kostsamma byggnader, betydliga planteringar, m. m. I förening med ett väl ordnadt cirkulationsbruk planteras här öfver 1,000 tunner potates årligen, som allt förvandlas

i brännvin, och hvarest denna rörelse också drifves i större skala än på något annat ställe inom länet. 79 par oxar, 3 à 400 kor af Holländsk ras, och ett betydligt antal får jemte nästan otaliga skaror af ungboskap och svin, som finnas vid denna egendom, vittna allt om dess storlek, fruktbarhet och ägarens förmåga att uppdrifva afkastningen, hvartill läget ½ mil från Ystad ganska mycket bidrager.

Herrestad, säteri om 4 mtl., beläget i Marbecks socken af Jönköpings län; dess första anläggning är obekant. Det har tillhört slägterne Pistohl, Rothkirk, Bortei, Rosenborg och Rosenqvist, Grosshandlaren A. Leffler sålde det till H. Exc. grefve Gustaf Trolle Bonde, hvilken år 1826, genom utbyte af flera under Bondiska fidei-kommisset varande ströhemman, insatte denna egendom till fidei-kommiss, enligt kongl. tillstånd af år 1827. Vid egendomen finnes skattlagd qvarn, såg och tröskverk, samt ett smides-manufakturverk, privilegieradt att årligen förädla 20 skepp:d ämnesjern till spik och andra behofver. Patronat-rätten till Marbecks församling åtföljer Marbecksby, som hör till denna egendom. Till Bondeska fidei-kommisset höra, utom säterierna *Harenda*, *Äng* och *Lindeskog* (se Marbecks socken), 6 ¾ i Marbecks socken belägna hemman.

Herrestad, säteri om 2 ½ mtl., beläget i Thoresunds socken af Södermanland, vid en vik af Mälaren, 1 ¼ mil från Mariefred, har på slutet af 1600-talet blifvit förvandladt till herresäte. Dess första kände ägare var amiralen frih. Örnfelt, som 1719 innehade det. Det har sedermera tillhört slägterne Lilljenberg, Ruuth och Grevesmühl. På ett under säteriet lydande hemmans, Genviks, ägor vid Mälaren märkas, på ett högt berg, ännu lemningar af en ansenlig borg, förmodligen anlagd för att försvara inloppet till Gripsholm eller Räfsnäs; men hvarken sägner eller andra källor lemna några underrättelser härom.

Herrestad och Hörda, i Kärda socken af Jönköpings län, säterier om 3 mtl. Herrestad har qvarnar och såg, trädgård, ansenlig boksamling, samt flere mindre byggnader. Hörda har flere byggnader och trädgård. Säterierne hafva tillhört slägterne Sjöblad, Strömfelt, Almqvist, Hané och Petersén.

Herrevadsbro, träffningen vid, lärer hafva ägt rum år 1252. De upproriske herrarne mötte här Birger Jarls trupper, och det berättas att dennes kansler, biskop Kol i Strengnäs, då infunnit sig hos dem och lofvat deras anförare "grid och trygghet", om de ville begifva sig till jarlens läger för att i godo med honom uppgöra tvisten. I förlitande härpå begåfvo sig då Filip, Knut den Långes son, Filip Larsson af Runneby, hans enkas son, Knut, hans systerson och Magnus Brok till jarlen; men knappt voro de ditkomne förr än de fängslades, dömdes som upprorsstiftare och halshöggos. Derefter angreps deras folk af jarlens trupper och alla Tyskar nedhöggos; men Svenskar och Danskar erhöllo förskoning, om de begärde den. Biskop Kol blef mycket ångerfull öfver denna händelse (se Kol); men Lagerbring söker rättfärdiga Birgers minne, och tror att en drabbning ägt rum, hvari segern förklarat sig för honom, hvarefter han nyttjat den rätt denna gaf honom, utan svek och trolöshet. Ovisst är likväl, hvar träffningen egentligen ägt rum. Tuneld uppgifver, att den stått vid Herrevadsbro i Westmanland, 2 mil från Westerås; men nämner tillika, att ofvannämnde fältslag skett i Westergöthland och Norunga socken, der äfven finnes en bro med detta namn.

Herrevads kloster, krono-säteri om 4 mtl., med 28 ⅝ till arbete underlagde mtl., beläget i Riseberga socken af Christianstads län. Biskop Rhyzelius förmäler att erkebiskopen i Lund, Eskil, på denna gård, såsom sitt arfvegods, år 1144 låtit uppbygga ett kloster för munkar af Bernhardiner-orden, hvilket blifvit invigdt 1150 och satt under sine abbotar. Lemningar efter detta kloster utvisa, att det varit en både stor och kostbar byggnad af huggen sten, hvilken, på konung Carl XI:s befallning, blifvit nedtagen och förd till Malmö, att der användas till Tyska kyrkans uppbyggande. — Efter klosterväsendets afskaffande kom detta kloster med allt hvad derunder låg, under Danska och sedan Svenska kronan, samt blef derpå omsider indelt först till öfverste- och sedan till öfverstelöjtnants-boställe vid norra Skånska kavalleri-regementet. Klostret hade en vacker belägenhet emellan tvenne strömmar, hvaröfver häradsfolket fordom haft sin väg genom ett vad, och deraf har klostret blifvit kalladt Härids- eller Häradsvads kloster. Konung Carl XI stod här med sin här år 1677, ifrån medlet af Mars till den 12 Juli. I klostrets hage finnes en graf, öfver 40 steg lång, med tvenne uppresta stenar, en vid hvar ända. Grafven är stenlagd ofvanpå. Uti denna, säger allmogen, ligger fru Vena med en guldkedja, så lång som hon sjelf var, och dessutom med många andra stora skatter. I följd af detta rykte om henne, företogo sig några unga drängar att uppbryta grafven, och grofvo en hel dag; men när de om morgonen andra dagen hade begynt samma arbete, hörde de en röst ifrån södra åsen, som ropade: "Vena, Vena, vänd dig om, rättnu ta de dina guldbrasar." Häraf blefvo de alla rädda, och gingo bort, undantagande en, hvilken stannade vid arbetet; men blef derföre vansinnig i all sin tid. På åsen, hvarifrån rösten kom, säges hennes man vara begrafven i en graf, längre än hennes.

Herrevik, en god hamn på ön Furilen vid Gottland.

Herre skänk är död, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att det är ondt efter gåfvor.

Herresäter, fordom Häradssäter, 3 ¼ mtl., öfverst-löjtnants-boställe vid kongl. andra lifgrenadier-regementet, beläget i Wärna socken af Östergöthland. Häradssäter skall fordom hafva varit en ansenlig kungsgård, hvarunder varit lydande hela den omkring liggande trakten af gårdar, hemman och torp. Då det sedermera förbyttes till säteri tillhörde det slägterne Bjelke, Stuart, Oxenstjerna och Ulfsparre. Det ärfdes af drottning Gunnila Bjelke och vidare af hertig Johan af Öster-

[illegible]götland, hvilken före år [illegible]6 skänkte det till sitt råd, Erik Jöransson, efter hvilken det ärfdes af sonen landshöfdingen Jör. Eriksson, som först upptog namnet Ulfsparre. År 1675 hemföll det till kronan, sedan Eriksson aflidit utan manliga arfvingar. En mineralkälla finnes på ägorna.

Herrestorp, säteri i Kalmar län. Se *Momebo*.

Herråkra, annex till Dädesjö, beläget i Uppvidinge härad af Kronobergs län, $3\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Wexjö. Dess kyrka var byggd i konung Gustaf II Adolfs tid, af träd, hvarföre en ny, äfven af träd, uppfördes år 1803. I denna socken märkes: *Bolma*, *Skäggetorp* och *Ramnås*, boställen. Vid *Kälta-kull* har fordom varit offerkälla. Kringboende allmoge hade år 1543 hemligen öfverenskommit med Gustaf I:s befälhafvare, Jakob Bagge, att låtsa vara af den upproriske Dackens medhållare, för att upptäcka hans tillhåll och fasttaga honom; men då denne märkte deras afsigt, flydde han till Blekinge. Socknen innefattar $12\frac{1}{4}$ mtl. och har 430 invånare. Dess areal utgör 14,025 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Herröd och Bose. Sagan om deras vänskap hör till de vackraste bland forntidens berättelser af detta slag. Herröd var son af en konung Ring i Östergöthland, och Bose son till en bonde. De hade pröfvat hvarandra i striden under ett vikingatåg, och sedan ingått fostbrödralag, hvilket de höllo under hela sin lifstid. De bestodo många äfventyr gemensamt, och utförde många bragder; bland andra deltogo de i Bråvalla slag, i hvilket en annan Bose stupade. Konung Ring hade en oäkta son, vid namn Siod, som han insatt till sin skattmästare, hvilken var afundsjuk på Bose, och då han ej förmådde stifta oenighet emellan vännerna, sökte han göra dem misstänkte hos konungen, hvilket äfven lyckades, så att när Bose ihjelslagit Siod under ett sjötåg, ville konungen bestraffa denna gerning med döden, samt till och med låta sin egen son undergå den, när denne ej kunde förmås att skilja sin sak från vännens. Men emedan Herröd var högt älskad af folket, fann Ring för godt att förelägga Bose, såsom medel att undgå döden, ett svårt vågstycke, nemligen att borttaga några dyrbara smycken ur Jumales tempel i Bjarmaland. Detta utförde de begge stallbröderne, och Herröd bortröfvade derjemte konungens i Gläsisvall unga syster, Hleidur, hvilken hölls fången i templet, för att der, mot sin vilja, blifva prestinna. Herröd gifte sig med henne; men då han sårad hemkom från Bråvalla slag, fann han henne bortröfvad, sin fader dödad och landet förhärjadt af Bjarmalands konung. Hon återtogs likväl af de båda vännerna, och Bose blef konung öfver Bjarmaland.

Herrökna, 2 mtl. säteri i Gryt socken af Södermanland, har fordom tillhört kongliga personer, hvaribland senast drottning Christina. Efter denna tid har säteriet haft åtskilliga ägare, hvaribland slägterne Herdhjelm, Wallenstråle, Kahl och Wahrendorff. Egendomen hör nu under Läna bruk.

Herrön, är en stor ö, belägen vester om Tjörn, ifrån hvilket den skiljes genom det, i flera afseenden märkvärdiga Ryxesund. Ön bebos af några bönder och ett stort antal fiskare. Vid Herrön strandade en stormig natt omkring år 1720 ett skepp, innehållande konung Fredrik I:s ifrån Hessen hemtade flyttgods. Tjörnbönderna utplundrade vraket, och man kan ännu här och der hos dem finna stycken af gyllenbrokad, m. dyl., hvilket skall hafva tillhört denna last. Dyrbarast af allt var likväl en toilettmöbel af guld, i form af vagga, hvilken en Tysk furstinna sändt konung Fredriks gemål såsom gåfva. Ingen visste hvart fartyget tagit vägen, förr än detta händelsevis uppdagades, genom en käpp, som pastorn på Tjörn, Michael Kock, medförde till Stockholm, då han begaf sig dit såsom riksdagsman, och hvilken konung Fredrik igenkände såsom sin. Konungen styrkte sin äganderätt till densamma, derigenom att han visade presten ett gömställe i käppen, uti hvilket en dukatrulle låg instucken. Kock måste redogöra för åtkomsten, och bekänna att han erhållit den af en fiskare i Kläfvedals socken. Skeppsbrottet och röfveriet blefvo nu uppdagade. Kock undslapp med att blifva förvist från riksdagen; men en trupp soldater sändes till Tjörn, för att uppspåra godset och särdeles guldvaggan, hvilken fanns hos en bonde på gården Stordal. Men bonden, på förhand underrättad om besöket, nedgräfde vaggan i utmarken och denna påträffades ej, oaktadt anställda gräfningar. En lång tid derefter, då bonden låg på sin sotsäng, yppade han, drifven af samvetsqval, för en prest hvar klenoden låg gömd, och anmodade denne att, efter bondens död, återställa den till konungen; men sedan presten gått, ångrade syndaren sin bekännelse, smög sig ut i utmarken, upptog vaggan och dolde den på ett annat ställe. Kort derpå dog han, och med honom kännedomen af dyrbarhetens gömställe. Många hafva sedan anställt gräfningar för att finna den; men förgäfves. Emellertid erhöllo Tjörnboerna för denna vrakplundring namnet Tjörbotjufvar, hvarmed de ännu helsas, och många af dem tro, att det står skrifvit öfver porten på Stockholms slott, att ingen pliktar för det man kallar dem med detta öknamn.

Hersar voro i äldre tider konungens embetsmän, de förnämste näst jarlen, och fyra sådane vanligen lydande under en jarl. De voro rättare eller uppsyningsmän öfver vissa härader, skipade lag, vårdade hushållningen och voro skyldige att utrusta tjugu krigsmän, när så erfordrades. Deras inkomster voro vanligen en tredjedel af jarlens, och de kunna anses svarande mot baroner i England och grefvar i Tyskland.

Herslöf, en socken med Säby, belägen i Rönnebergs härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Landskrona, vid hafvet. Här märkes: *Hildesborg*, $2\frac{1}{2}\frac{1}{4}$ mtl. frälse, är väl byggdt, har vackra planteringar, både mycken och fruktbar åker, väl odlad, ett märkt vackert läge, med utsigt öfver sundet. Tillhör aflidne grosshandlaren Wängs arfvingar. Socknen är ett regalt och alternativt patronelt pastorat af 3 kl. Patronats-rätten tillhör ägaren af Bältsberga säteri

i Ottarps socken. Den innefattar 21½ mtl. och har 1,118 invånare på en areal af 6,065 tunnl. jord. Adr. Landskrona.

Hertzöll. Denna ätt härstammar från en Gothard H., kansler hos kejsar Rudolf II. Hans ättlingar hade, förföljde för sin religion, nedsatt sig i Meklenburg. Af detta skäl blefvo år 1731 fyra bröder och deras äldste brorson introducerade på Svenska riddarhuset. De voro allesammans officerare; men blott den äldste, **Gottfried Ulrich**, hann till majors rang och R. af S. O. Brorsonen **Hans H.** var en af fångarne vid Pultava och blef, efter hemkomsten ur fångenskapen år 1722, anställd såsom kornett vid lifregementet.

Hertha (mythol.). Den milda, allgoda gudinnan, den allt födande, allt underhållande och närande, med ett ord, den fraktgifvande jorden. Hon dyrkades först serskildt; men blef sedan förblandad med Frigga, Odens gemål. Egentligen lärer hon dock hafva varit identisk med Goa (Göja). Bland alla forntidens gudomligheter njöt Hertha den största äran; ty hennes dyrkan var den mest vidsträckta och spridd öfver hela norden. Hon tyckes hafva varit känd och dyrkad äfven i Gallien, till och med i Britannien, likväl mest bland Tyskarne, framför allt på öarne Seeland och Rügen. Der fanns hennes förnämsta tempel eller hufvudsätet för hennes dyrkan. Den högtidligaste eller gladaste af årets fester firades till Herthas ära, och kallades julablot. Dock hade Frej äfven del deri, synnerligast i Sverige, Norrige och Danmark. Mythen om Hertha hör dock ej till de ursprungligen nordiska, utan lärer af yngre skalder vara lånad från Germanien och sålunda införlifvad med fornskandinaviens gudalära.

Hertig. Denna från Tyskan lånade furstetitel torde icke hafva kommit i bruk i Sverige förr än under kristendomen, och sedan Svenska språket börjat göra flera lån från Tyskan. Den förste, som nämnes dermed, är Ingevald Folkeson, hvilken inkom i riket omkring år 1095, tillika med sin far, Folko Filbyter, och kallades hertig i Götha rike. Äfven hans bror, Olde Halstan, erhöll denna titel, hvilken tydligen var lånad från deras hemland. Benedikt Folkeson kallas hertig i Östergöthland år 1130. *Jarl* öfversättes eljest på den tidens Latin med *Dux*, och Svea och Götha jarlar kallade sig merendels hertigar. Sådant var fallet med Birger Jarl Brosa, med Filip Jarl och Birger Jarl af Bjälbo. Denne sistnämnde var eljest den förste som fördelade riket i hertigdömen, då han anslog sådana åt sina söner.

Hertzenhjelm, Carl Henrik, son till öfverstlöjtnanten Henrik von Hertz, hvilken stupade i slaget vid Malplaquet år 1709. Carl Henrik, född efter faderns död den 3 Mars 1710, förlorade kort efter födelsen sin moder, blef 1728 volontär vid Bohusläns regemente, 1731 korporal, gick sedan i Österrikisk tjenst; men återkom 1742 till fäderneslandet, då han blef löjtnant vid Dalregementet och bivistade med det kriget i Finland. År 1743 ville Dalallmogen tvinga honom att blifva dess anförare och han måste med våld befria sig ur dess händer. Under kriget i Pomern kommenderade han, såsom major, vid Neukahlen Dalregementet, och som det både här och vid andra tillfällen visade utmärkt tapperhet, hugnades han med en lifstidspension och adlades 1769, då han antog namnet *Hertzenhjelm*. R. af S. O., tog afsked såsom öfverst-löjtnant 1774, död år 1782. Hans son,

Hertzenhjelm, Adrian, född d. 17 Nov. 1774, blef helt ung fändrik vid Dalregementet, bivistade kriget mot Ryssland 1788 och 1790, förflyttades, genom byte, till kapiten vid Jönköpings regemente, tog afsked 1802 med pension och såsom major i armén, fick 1814 öfverst-löjtnants och 1823 öfverste titel. R. af S. O. På sin sena ålderdom erhöll han en besynnerlig och föga hedrande ryktbarhet. År 1803 gift med Catharina Ulrika Hjort af Ornäs, hvilken då redan var 35 år gammal och lärer hafva varit af ett klent förstånd, något slösint, så att hon, kort efter sin enda dotters födelse 1804, förföll i ett slags sinnessjukdom, behandlade han henne icke blott med likgiltighet, utan med en oförsvarlig hårdhet, flyttade henne i ett afskiljdt rum, lät henne der sakna allt umgänge och vård, till och med eldning, försåg henne blott med den tarfligaste föda, och då hon, som hade dåliga tänder, ej kunde tugga det hårda brödet, hvilket räcktes henne, gaf man henne icke en gång mjukt bröd, utan hon måste, för att stilla sin hunger, förtära rått mjöl, och detta allt ehuru egendomen var hennes. Så lefde den beklagansvärda qvinnan ända till d. 11 Jan. år 1837, då döden ändtligen slutade hennes usla lif, och utan att någon deltog i hennes lidande, eller sökte, åtminstone genom lagens åtgärd, verka på den hårdhjertade mannen. Denne blidkades icke en gång genom sitt offers död, utan lät liket ligga i rummet, der hon aflidit, att half förtäras af råttorna, innan det fördes till grafven. Nu vaknade ändtligen några deltagande röster. Det omenskliga förfarandet kom i dagen, en ofantlig uppmärksamhet derpå väcktes både inom och utom landet, och den allmänna åklagaremagten måste uppträda i målet. Öfverste Hertzenhjelm stämdes för rätta och försvarade sig der med mycken djerfhet; men innan dom fallit, hade den nära 83-årige gubben blifvit kallad inför en högre domare.

Hertzman, Johan Adolf, kommerse-råd, R. af N. O., död 1836, i en ålder af 70 år, utgaf ifrån 1801 *Handelstidningen*, hvilken ända till 1827 utkom med ett understöd af kommerse-kollegium, samt *Försök till en Historia om första, andra och tredje korstågen*, hvilken belöntes af Svenska akademien.

Herwa eller **Herwor** var i de gamla sagorna en konungadotter, hvilken tidigt förlorade sina föräldrar, och som en förrädisk stridsman och undersåte ville tvinga att blifva sin brud, sedan han beröfvat hennes broder både riket och ett svärd, hvilket alltid gaf banesår. På bröllopsdagen drack hon likväl sin trolöse brudgum rusig, flydde, med biträde af Engelske konungasonen Ormer, sedan hon bemägtigat sig svärdet och en förtrollad silkesskjorta, på hvilken stål aldrig kunde bita, träf-

fäde sin broder, samlade, med sin åldriga tillhjelp, en stor här och angrep förrädaren, som blef slagen. Hon deltog sjelf i striden och berättas hafva nedlagt 2,000, enligt andra sägner ända till 12,000 man; men dog kort derefter af sina sår, och den trogne Ormer sörjde sig till döds. Detta torde vara grunden till historien om Angantyr; men hela sagan är svår att urskilja från den om en *Herwor*, som motstod Hunahären och stupade vid Herrestad i Westergöthland.

Herweghr, Daniel, biskop i Carlstad, född 1720 d. 28 April, och död å Forsbacka bruk på Dalsland d. 28 September 1787. Han befordrades 1765 till domprost i Westerås, år 1770 pastor primarius vid storkyrkan i Stockholm, hvilket blef föremål för ett tadel vid 1771 års riksdag, som hanhända hade haft utnämningens återgång till följd, om icke 1772 års revolution mellankommit. Kort derefter, år 1773, flyttades han till Carlstads biskopsstol och qvarstannade der till sin död, ehuru han tvenne gånger varit på förslag till erkebiskop. Var en skicklig musikus och ledamot af musikaliska akademien, samt litteratör af förtjenst. Har utgifvit öfversättningar från Grekiska skalder, tal vid åtskilliga tillfällen, flera lefvernes-beskrifningar, införda i Gjörwells samlingar, och ett par Latinska uppsatser.

Hesselby, sätesgård i Spånga socken af Upland, har ett stort stenhus med flyglar, hvartill första början berättas vara gjord af konung Carl VIII; men sedan nybygdt af riksrådet frih. C. Bonde, hvilken slägt det alltsedan tillhört.

Hesselbyholm, sätesgård i Fogdö socken (se detta ord). Den beryktade stortjufven Lasse Maja tjenade här såsom hushållerska hos ställets dåvarande ägare.

Hesselgren, Erik, biskop i Hernösand från 1779 till 1803, då han dog 88 år gammal, blef 1754 theol. adjunkt med Börje prebende-pastorat och 1760 theol. professor. Var en af regeringens nitiske anhängare, hvarföre han belönades med theol. doktors-hatten och kommendörs-dekorationen af Nordstjerne-orden, hvartill han utnämndes år 1789, på samma gång med biskop Wingård. Utom dem, fanns ingen prest, mer än erkebiskop Troil, då bedrad med denna värdighet.

Hesselius, Anders, född i Skedvi i Dalarne 1677, blef vid 30 års ålder magister och fick 1711 kallelse att vara predikant vid Svenska församlingarna i Norra Amerika. Han lät då prestviga sig och afreste dit år 1712, samt qvarstannade derstädes till 1722, under hvilken tid han mera tjenstgjorde såsom missionär, än som egentlig kyrkoherde, företog vidsträckta vandringar och omvände äfven presbyterianer. Under hemvägen 1723 förlorade han, genom en storm, nästan all sin egendom och deribland sin naturalie-samling, samt efter ankomsten till London, sin hustru, hvilken efterlemnade fyra små barn, hvaraf det yngsta var 8 veckor gammalt. Hemkommen, betygade honom konung Fredrik i sin gemåls och samtlige riksrådens närvaro, sitt välbehag öfver hans insända berättelse om *Svenska Kyrkans tillstånd i Amerika*. Han utnämndes sedan till kyrkoherde i Gagnefs pastorat i Dalarne, och dog d. 28 Dec. 1733. Hans broder,

Hesselius, Johan, en ganska utmärkt läkare, provincial-medikus i Nerike och Wermland, assessor i kollegium medikum, ledamot af vetenskapsakademien, född i Falun 1687, död på sin gård Alqvittern i Wermland, d. 10 April 1752, var en förtjent naturforskare, som sökte i sina läkemedel företrädesvis begagna Svenska örter, anställde åtskilliga rön att tillgodogöra inhemska växter, t. ex. att nyttja bränhässlor som vinterfoder, att göra bomull af jolsterträn, att tillaga en svart ritfärg af kärnan i solblommans stjelkar, att befordra enbusken till en resligare växt, så att deraf kan fås ett vackert virke, m. m., om hvilket allt han utgifvit beskrifningar. Fick från sin broder en mängd naturalier, dem han samlade och lemnade till Carl Gyllenborg, som sedan skänkte dem åt Upsala akademi.

Hesselius, Anders, d. y., son af den ofvannämnde Anders H., Engelsk språkmästare i Upsala, hvars födelse- och dödsår äro obekanta; men som torde hafva aflidit efter 1760, var en på sin tid ansedd vitterhets-idkare, hvilken skrifvit ett par theaterstycken: *Erik den nionde eller Helige*, hans förnämsta arbete, en tragedi *Thorilda*, samt en annan: *Vänskap och trohet i döden* eller *Den Indianska Prinsessan Zaletta*, och, enligt egen uppgift, 499 bröllops- och grafskrifter, utom åtskilliga andra större eller mindre vittra arbeten.

Hesselkulla, grufva i Winteråsa socken af Nerike, är betydlig och rikhaltig på jernmalm. Man har anmärkt såsom en sällsynthet, att här finnes gedigen koppar. Den kopparmalm som blifvit uppfordrad i östra grufvan har lemnat omkring 2 till 3 proc. År 1841 vunnos härstädes 626 skepp:d.

Hesselskog, en socken, med Laxarby, Mo och Fröskog, hör till 2 kl. konsist., är belägen i Dalsland, Tössbo härad af Elfsborgs län, Norra Dals kontrakt af Carlstads stift, 1 ½ mil V. från Åmål. Der Hesselskogs kyrka nu står har i katholska tiden varit ett märkvärdigt kloster, kalladt *Gisle*. Ruinerna deraf finnas rundt omkring kyrkan. Klostret blef afbrändt 1500; men dess kyrka inreddes till Luthersk kyrka. Denna blef åter vid slutet af sextonde århundradet afbränd under ett anfall af Norrmännen, och förmodligen gingo då alla gamla handlingar förlorade. Visst är att Hasselskogs kyrka varit en hufvudkyrka i Dalsland. Den nuvarande kyrkans långsidor skola utgöra de inre pelarraderna i den gamla, hvilka vid kyrkans förminskning blifvit fyllda. I grannskapet af kyrkan är en källa, som kallas *Sankt Niklas källa*. Så berättas, att då en munk härstädes, vid namn Niklas, fordom efter slutad messa, kom från klostret, mötte honom några druckna drängar, hvilka ville tvinga honom att återvända och ånyo messa för dem. Men då Niklas nekade dertill, förföljde de honom, ryckte kappan af honom på *Kapellången*, samt hättan på ett gärde, som kallas *Munkhättan*. Slutligen dödades han på det ställe der källan upprann efter honom. Med källans vatten har man trott

sig kunna bota allehanda sjukdomar. Både guld- och kopparmynt hafva och såsom offer blifvit ditkastade. I Kapellängen och Munkhättan finnas åtskilliga högar, dem allmogen anser vara uppkastade öfver "munkar." Sägnen är, att folket blifvit så förbittradt på munkarne, att det uppröfvit deras likkistor och nedgräfvit dem, der högarne synas. Socknen består af 13 ⅜ mtl. och har 1,014 invånare. Af dess areal, 17,478 tunnl., äro 3,432 sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Hessen-Kasselska ätten i Swerige både började och slöts med konung Fredrik I. (Se sistnämnda ord.)

Hessenstein. Med detta namn benämndes konung Fredriks barn med fröken Taube. De voro till antalet fyra: en dotter, född 1733 och död s. å., en annan dotter, **Hedvig Amalia**, född 1744 och död 1752, sonen **Carl Edvard**, Romersk riksgrefve och Svensk grefve, öfverste för ett garnisons-regemente i Götheborg, R. S. O., Serafimer-riddare, general-löjtnant, född 1737, död ogift i Paris d. 2 April 1769. Den mest kände, ehuru dock ej särdeles märkvärdig, är

Hessenstein, Fredrik Wilhelm von, född d. 10 Mars 1735 och död ogift d. 27 Juli 1808, blef, för sin börd, både af Österrikiske kejsaren och Svenske konungarne, bemött med den största aktning, utnämndes till Romersk riksfurste och Svensk furste, med titeln durchlaucht och "vår älskelige käre frände", öfverste för Östgötha infanteri, fältmarskalk, riksråd, general-guvernör i Pomern, Serafimer-riddare, m. m. Han saknade likväl hvarken karaktersfasthet eller militäriska egenskaper, gaf under Pomerska kriget prof af tapperhet och fältherreomdöme, samt tillhörde mösspartiets politiska grundsatser. Detta troddes hafva utsett honom till riksföreståndare, i händelse 1772 års revolution misslyckats, och rådet kunnat bemägtiga sig konungens person. Gustaf sökte afväpna honom genom ett stort prof af förtroende, då han vid detta vigtiga tillfälle erbjöd honom befälet i hufvudstaden; men H. hade nog hederskänsla, att afslå detta anbud. Han arresterades då; men ådrog sig likväl icke derigenom konungens ogunst eller misstankar, hvilket kan synas af de utmärkelser han sedan af honom erhöll.

Hessleby, annex under Rumskulla i Sevedes härad af Kalmar län, beläget i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, 4 ¼ mil S.O. från Eksjö. Här äro 7 sjöar. Kyrkan, af sten, är till sin ålder okänd. I socknen märkes: *Marianelund*, 1 mtl. frälsesäteri. Dess första anläggning är okänd; men det utbyttes omkring år 1680 till säteri och blef kalladt *Strömstorp;* har sedan tillhört Rosenholtska slägten. General-majoren, frih. G. A. von Siegroth köpte egendomen 1755, samt förbättrade och förskönade den i allt hänseende, så att det blef ett af de prydligaste säterier i orten. Efter dessa förbättringar gaf han det nytt namn af Marianelund, efter sin hustru, född Mariana Meckler; äfvensom han, efter sig sjelf, kallade det af honom i Brusa-ån anlagda manufakturverk för *Gustafsfors.* Till bibehållande af sitt minne förordnade han, "att hans i olja målade porträtt, samt medaljong af gips, för alla tider bör bibehållas vid Marianelund, i hvars hand det komma må." Säteriet ägdes sedermera af slägterne Risselschöld och Adlerborg, samt kammarjunkaren Hammarsköld, som här inrättat färgeri, garfveri, oljeslageri och ett papperbruk. *Sjögle*, 1 mtl. säteri, har tillhört slägterne Lejonhjelm, Wulfvenerona och Nordenskjöld. Socknen innefattar 36 mtl. och har 1,200 invånare. Dess areal utgör 28,142 tunnl., af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Hesselius, Nils, biskop i Lund, R. N. O., född i Wisseltofta i Skåne 1728, död år 1811. Född af bondeföräldrar, genomgick han hela den presterliga befordringsskalan, var i femton år informator i biskop Engeströms hus, blef theol. adjunkt 1763, domprost i Lund och biskop 1805, således vid 77 års ålder. Detta förhållande, äfvensom hans alldeles icke utmärkta själsgåfvor, utesluter hvarje fordran på någon högre embetsmanna-verksamhet. Han har ej gjort sig känd genom några skrifter; men väl genom sin hushållsande, hvilken satte honom i stånd att samla en betydlig förmögenhet, och genom sina satiriska infall, hvarmed han väl bestraffade mången inbilsk tilltagsenhet; men också gjorde sig många ovänner.

Hessingeborg, ett litet ställe på Djurgården å Ladugårdsgärdet i Stockholm vid Brunnsviken, består af 18 ½ kappland.

Hesslunda, en socken med Risekatslösa, belägen i Luggude härad och kontrakt, Malmöhus län och Lunds stift, 1 ¾ mil Ö. från Helsingborg. Socknen hör till 3 kl. altern. reg. och patr. pastorat. Patronat-rätten tillkommer ägaren af säteriet *Bosarp*, beläget i annex-socknen. Hesslunda innefattar 18 ⅛ mtl. och har 620 invånare. Dess areal utgör 2,754 tunnl., af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Adr. Helsingborg.

Hestra, en socken med Gryteryd, belägen i Westbo härad och kontrakt, Jönköpings län och Wexjö stift, 9 mil S.V. från Jönköping. Den gamla kyrkan var mer än en gång tillbyggd. Folksägnen berättar, att den en gång blifvit förbränd af Danskar. Ett torp nära derintill kallas än *Skansen*, och en jordvall uppvisas, som förklaras vara uppkastad af Danskarne. Svenskarne hade då sitt läger ⅛ mil derifrån, der man ännu ser ett långt, bredt och djupt dike, med all jorden uppkastad på norra sidan, så att bröstvärnet synes ställdt mot Bröttjared lyckoplats, hvilken då efter förstöringen innehades af fienden. Kyrkan var förut anlagd vid Bröttjared. Den nya byggdes 1829 af sten. Då den gamla refs 1831 fann man i grunden mynt med Erik XIII:s pregel, hvilket visar att den varit mycket gammal. *Wårhögen* eller *Wårdhögen* ligger nära Bröttjared. Der tändes eldar, då fienden annalkade, för att i tid samla motståndskrafter. Här märkes dessutom: *Samseryd*, 2 mtl. säteri, förmedladt till ¾, har tillhört slägterne Liljesparre, Netherwood, Aminoff, Sundberg, Roupe, Ekelund. I socknen finnas 15 sjöar. *Isaberg* har en liten sjö, under hvilken märkas underjordiska gångar. Theol.

Gustaf Adolph Ryden, var född i Rydaholm här i socknen. Utom 400 R:dr B:ko, som han 1805 skänkte till stipendium vid Wexjö skola, har denne minnesvärde öfversättare af Pontoppidans *Collegium Pastorale* gifvit till Hestra församling 800 R:dr B:ko, hvaraf räntan bortlottas till en af årets kyrkans brudar, och 488 R:dr 42 sk. 8 r:st., hvars ränta utdelas till de fattigaste bönder, som hafva de flesta barnen under 12 år. Vid Hestra prestgård finnes en timvisare af flera i en krets omkring en trekantig resesten uppställda flata stenar, på hvilka timtalen äro uthuggna. Kyrkoherden Petrus Krok i Hestra var 1616 tilltalad derföre, att han, vid de i Småland uppkomna oroligheterne, icke styrkt undersåtarne i deras trohet, utan snarare varit orsak till bullret; han miste alltså embetet. Det berättas, att han, för det han diktat ett nådebref åt sig, blifvit dömd, att bo midt på gränsen af Halland, hvilket då lydde under Danmark, så att huset skulle sättas till hälften på Svensk till hälften på Dansk botten. Wieselgren anför i "Ny-Smålands beskrifning", att herr Pehr likväl fick nåd; men fanns den dag han skulle utföras för att högtidligen afklädas skruden, död, som man trodde, af intaget gift. Sägnen om förvisning till en så beskaffad stuga, som ofvan nämnes, anser W. sakna skäl. — Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 36¼ mtl. och har 1,120 invånare. Af dess areal, 20,829 tunnl., äro 1,050 sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Hestra, annex till Stengårdshult, beläget i Mo härad af Jönköpings län, 6 mil S.V. från Jönköping. Här räknas 9 sjöar. Kyrkan ombyggdes 1769, är liten och af träd. I socknen märkes Qvarsebo postkontor på hemmanet Wiken. Socknen består af 9 mtl. och har 350 invånare. Dess areal utgör 6,526 tunnl., af hvilka 725 äro sjöar och kärr.

Hetsjagt lärer nyttjas i Skåne, kunde äfven begagnas på Uplands, Westergöthlands och Östergöthlands slättbygder; men de dertill erforderliga vindthundarne förekomma mera sällan i mellersta delarne af Sverige. Jägaren måste dervid vara till häst, för att kunna följa drefvet.

Hetvägg. Så kallas den maträtt, som ätes öfver hela Sverige, under fastlagen på tisdagarne, eller åtminstone på fettisdagen. Den består af uppkokad mjölk, med runda hvetesimlor eller bullar, serskildt bakade för ändamålet, och kända under namn af *fastlags-bullar*. På åtskilliga orter har denna rätt fått namn af *fetvägg*, och den undfägnad med fastlagsriset, som på fettisdagen bestås, blifvit kallad *hetvägg*. Man vill härleda ordet från *het* och *vecka* (hetveckan), och från *heyde* (hedning) och *wegge* (vigg), hvilket skulle betyda "hedningens vigg", hvarmed hedningen skulle utpiskas. Rätteligen kommer det af Tyska *Heissweck*, d. ä. "det heta brödet." (*Weck* är neml. ett slags viggformigt hvetebröd, hvars namn återfinnes i flere ord, såsom *Christweck*, *Osterweck*, m. fl.)

Heurlin är en ansedd presterlig slägt inom Wexjö stift. En af dess ättlingar, som icke beträdde den andeliga banan; men som derföre icke mindre förtjenar ihågkommas för sina sällsamma öden, är

Heurlin, Peter, född år 1753. Han hade kondition som informator hos en Laurén. Hemkommen en afton något rusig, stötte han, oöfverlagdt, sin lärjunge, till straff för någon ringa förseelse, i spiseln, der gossen brände sig. Saken handterades något hårdhändt, och H. dömdes till fängelse å Landskrona fästning. Frigifven härifrån, sökte han förgäfves att få fortsätta sina studier, gick derföre till sjöss, kom till Java, samlade der en betydlig förmögenhet, hvarmed han lofvade hemkomma och understödja sina fattiga föräldrar; men den karavan han åtföljde blef plundrad af röfvare och alla omkommo, med undantag af en enda, hvilken räddade sig och föranledde röfvarnes bestraffning. Denne ende var dock icke Heurlin. Hans äldste broder,

Heurlin, Samuel, död 1835, nära 92 år gammal, såsom kyrkoherde i Åsheda pastorat i Wexjö stift, der han tillbragt 55 år, och R. N. O., hvartill han utnämndes vid 82 års ålder, var en utmärkt lärd, en polyhistor, hvilken förtjent en vidsträcktare verkningskrets. Har utgifvit åtskilliga vetenskapliga skrifter, dels på Latin, dels på Svenska, såsom: *Om Elektricitetens verkningar på organiska kroppar; Om musikaliska harmoniens grunder; Om ny och nedanets verkningar*, m. m., samt flera uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar, hvaraf han var ledamot. Hans ende son,

Heurlin, Christoffer Isak, född i Åsheda d. 25 Okt. 1786. Han hade först ernat gå den akademiska vägen och egna sig åt mathematiken; men då han här ansåg sig hafva föga utsigter till befordran, öfvergaf han den, blef 1816 prest och filos. lektor i Wexjö, 1822 kyrkoherde i Tolgs pastorat, 1829 domprost i Wexjö och 1838 biskop på Gottland. Då han år 1827 var en af stats-revisorerne, väckte han för första gången uppmärksamhet såsom politisk person, och denna uppmärksamhet underhölls och ökades ännu mera vid följande riksdagar, i hvilka han tog en verksam del. Han ansågs användbar äfven i statens regeringsvärf, och kallades år 1838 till stats-sekreterare för ecklesiastik-ärenderna. Vid statsrådets nya organisation år 1840 lemnade han denna post och emottog i stället Fellingsbro pastorat af Westerås stift. År 1843 inkallades han i statsrådet, såsom föredragande af ecklesiastik-ärenderna. År 1844 erhöll han likväl åter afsked ur statsrådet, med en pension ur konungens handkassa, intill dess en annan plats med motsvarande löneförmåner kunde beredas honom. Detta skedde år 1846, då han utnämndes till kyrkoherde i Carlshamns pastorat. Han befordrades dock snart, redan år 1847, till biskop i Wexjö efter Tegnér. Vid 1845 års riksdag valdes han till fullmägtig i riksgälds-kontoret. H. är kommendör med stora korset af N. O., ordens-biskop i survivans och ledamot af vetenskaps-akademien. Har utgifvit åtskilliga disputationer och programmer.

Heurlin, Elias, lektor vid Wexjö gymnasium, född 1761. Hans föreläsningar i historia och moral gjorde stort uppseende. Hans undervisning i

mathematiken var klar och ofta frukt af sjelfständiga studier. Ehrenheim yttrar i sin bok om *Klimaternas rörlighet*, att H:s annotationer och journal i metereologien "äro nästan ett mönster af fullständighet och ordning, med bifogade årliga sammandrag. Vi äga inga observations-journaler så ordentliga, så omfattande, som Heurlins från 1800 till n. v. tid (1824). Det är det enda bekanta stället i riket, der atmidometer för någon längre tid blifvit observerad." Hans programm vid C. v. Linnés sekularfest i Wexjö 1807 är väl skrifvet. Död 1825.

Hex-processer intaga också ett blad i historien om Svenska folkets tänkesätt och seder. Lagen har ända till nyare tider belagt trolldom med svårt straff, och ej längre tillbaka än medlet af 1600-talet offrades menniskolif af domstolarne i ej obetydligt antal för sådana orsaker. Det gick den tiden såsom en farsot genom Europa en tro på satans välde och menniskornas förbund med honom. Det var en själssjukdom, hvilken påminner om predikosjukan i våra dagar och flera dylika fenomener. Lagskipningen delade folktron, och betraktade Blåkulla-färderna icke såsom inbillningsfoster, utan såsom verkliga händelser. Smittan spridde sig till Sverige; först till Norrland, derifrån till Stockholm och flera orter. Mest omtalade äro hex-processerna i Dalarne. En mängd personer anklagades att hafva rest till Blåkulla, ätit och lefvat med satan och hans tjensteandar. Barn vittnade, att de bortfördes nattetid af namngifna personer, hvilka foro genom luften, under hädelser mot Gud, och vid framkomsten till satans boning tvingade dem att skrifva sitt namn med blod i en bok och gifva sig åt honom. De visste att beskrifva utseendet i Blåkulla, huru gästabud höllos der, och satan ibland satt i högsätet såsom en stor herre, ibland åter låg under bordet; men alltid var bunden med en stor kedja. Det var isynnerhet qvinnor, s. k. trollpackor, som anklagades för satans tjenst, och barn, hvilka fördes af dem till den ondes boning. Man ser af handlingarne, som till en del äro tryckta — af häradshöfdingen Kröningsvärd i Falun — hvilka föreställningar lågo till grund för vidskepelsen: gamla elaka qvinnor, de der förförde barn, för att vinna anhängare åt satans rike och tillika begreppet om en gudomlig allmagt, som under all den onde andens väldighet likväl håller honom fängslad. Saken behandlades med stränghet, och dödsdomar fälldes öfver dem, hvilka sjelfva bekände sina Blåkulla-färder. Stundom begagnades vantron till uppsåtligt falska angifvelser för att störta ovänner. Några halshöggos och liken brändes; andra benådades på afrättsplatsen; andra åter hudströkos utanför kyrkogårdsporten. Oväsendet afstannade omsider, sedan det rasat under några år. Det förtjenar anmärkas, att denna trolldomsfeber isynnerhet framgick i de aflägsna skogs- och bergstrakterna, der en hög och poetisk natur kraftigt talar till inbillningen. Gammal folktro qvarlefver länge hos bergsboer, och ensliga vandringar i de öde skogarne bland bergens skuggor äro särdeles tjenliga att väcka dystra och hemska inbillningar. Tron på det underbara befordras af sjelfva naturen och förvirrar de religiösa begreppen, helst bos dem, hvilkas andaktsöfningar uttrycka deras enda själsodling. Men att vidskepelsen under vissa tider antager en mera fasaväckande gestalt och framträder mägtigare än annars, kan blott förklaras ur djupare fysiologiska grunder. Den tidens naturvetenskap var icke mägtig af en sådan förklaring, och vår tids är det knappt. Troligen skulle en närmare kännedom af den magnetiska kraftens inflytande på menniskan förklara mycket. Hex-processerna och Blåkulla-färderna äro blott vissa tiders form för en gammal vantro, hvilken, underhållen af låga passioner och ett ondt samvete, smyger sig fram genom alla tider, vid sidan af den sanna religionen och i strid med den. En ytlig eller falsk bildning, stundom ock behofvet af en större själsodling, än som finnes att ernå, förvirrade religionsbegrepp, ett svagt förstånd och begäret att vinna uppseende äro mägtiga driffjädrar till sådana företeelser. Själsförvillelsen lättas ej obetydligt af ett retligt nerfsystem, och sprider sig lätt från man till man. Fullkomligt försvinner den troligen aldrig. Ännu i senare hälften af förra århundradet måste trolldoms-ransakningar anställas i Elfdalens socken i Dalarne; men behandlades då endast af andelig myndighet och angifvelserna betraktades såsom falska inbillningar. Ett annat spår till tron på trolldom förspörjes ännu ehuru svagt, och, såsom det synes, utan inflytelse på den allmänna folktron. Det är troligt, att en kunskap om användandet af vissa naturföremål, särdeles i medicinsk väg, fortlefver såsom en hemlig konst, hvilken för den enfaldiges ögon får utseende af trolldom; måhända finnes ännu hos några bland allmogen en sådan blandning af elakhet och vidskepelse, att de tro sig sjelfva kunna trolla. Straffet emot trolldom utströks ur vår lag på Gustaf III:s tid, emedan sjelfva brottet vore en omöjlighet.

Heykenskjöld, Dettlof. Kopparsmeden Dettlof Heyke kom år 1642 från Tyskland och nedsatte sig i Säther, samt derefter i Avesta och kallades bruksmästare. En ättling af honom, brukspatronen på Gammelbo, Dettlof Heykes son, född 1707, död i Stockholm d. 26 Mars 1775, ingick i bergs-kollegium, reste i flera länder för att inhemta deras insigter och erfarenhet i bergsvetenskapen, blef bergmästare i Nya Kopparberget, bergsråd och ledamot af vetenskaps-akademien, samt adlades 1761, hvarvid han antog namnet *Heykenskjöld*. Har författat ett *Tal om bergshushållningen* och en skrift: *Om bergshandteringens öden i fäderneslandet*.

Heyn, Mikael, född i Königsberg, kom 1675 till Stockholm och blef 1684 kongl. lif- och hofbarberare. Att han varit en ansedd man kan slutas deraf, att han på barberare-societetens vägnar år 1691 underskref föreningsakten mellan nämnde societet och kollegium medikum, angående fältskärers rättighet, att äfven förordna invärtes medikamenter, samt att han underskrifvit protokollet vid Carl XI:s liköppning. Hans son,

Heyn, Johan Christoffer, född år 1684 och död 1740, följde Svenska hären såsom läkare från landstigningen på Seland till Narva och Düna, och skötte de sårade och sjuka med sådan omsorg och skicklighet, att Carl XII tilldelade honom ett rese-stipendium på fem år, hvilket han begagnade till sin vidare utbildning och tog i Hardervik doktors-examen. Han följde nu Svenska arméen åter någon tid; men blef 1707 assessor i kollegium medikum och praktiserande läkare i Stockholm. År 1717 kallades han af konungen till Lund, att der hålla en disputation i hans närvaro. Han upptog Wårby brunn, och undervisade barnmorskor. Har utgifvit flera medicinska skrifter, såsom: *Underrättelse om Engelska saltets rätta bruk; Om hittills gängse barnamässlingar;* m. m. Adlades år 1719, hvarvid han antog namnet *Nordenheim*.

Hidinge, annex till Knidsta i Edsbergs härad, beläget i Lekebergs härad af Nerikes län, 2 mil V.S.V. från Örebro. Här märkes: *Sellevalla* eller *Sveavalla*, nu *Sellvan* kallad, en by, och fordom en stor stad, hvarefter man anmärkt lemningar. Man förmodar, att der varit en Sveamäns förskansning, midt emot Göthesvalla, som ligger på andra sidan om strömmen. På Sellevalla ägor finnes en god helsobrunn. *Lanna högar,* en högländt äng, med vacker ekskog, ej långt från Sellvans by. Denna äng kallades fordom *Höga hed,* och är namnkunnig af den strid, som i sjette århundradet här tilldrog sig emellan konungabröderna Amund och Sigar. Amund blef då slagen och förmodar man att han blifvit begrafven härstädes vid en ek, som kallas *Kungs-eken.* Denna trakt fick sedan namn af *Anundabråten,* emedan den trohet dessa bröder lofvat hvarandra, här blef bruten. Det närliggande fältet bär än i dag namn af *Lanna-* eller *Anunda-Bråte.* Vid Hidinge bro har förut varit en bergstull, hvilken indrogs då landt-tullarne upphörde. *Kinnahyttan*, tackjernshytta, $2\frac{1}{2}$ mil från Örebro, tillhör bergsmän. Socknen består af $40\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,425 invånare. Af dess areal, 17,427 tunnl., äro 1,100 sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Hierarki, egentligen det heligas välde, betecknar i vanligt språkbruk kyrkans verldsliga magt, särdeles påfvens välde under medeltiden. Det stadgades i Sverige genom Linköpings möte 1153 och genom det senare mötet, som hölls i Skenninge 1248. Vid det förra tillfället beslöts den första beskattning af Svenska folket till påfliga stolen, och vid det senare stadgades, att presterne ej skulle få gifta sig, jemte biskoparnes val af domkapitlen, utan inflytande af konungen eller folket. De öfriga prestsysslorna tillsattes likaså, blott genom prelaternes egen åtgärd. Den ursprungliga häfden hade varit fritt val af menigheten. Genom celibatet gjordes presterne nästan oberoende af förbindelsen med verldsligt stånd, och bildade ett sjelfständigt samhälle, undergifvet endast påfven. Lägger man härtill det andeliga frälset eller kyrkans och presternes frihet från verldslig skatt; vidare den andeliga domsrätten, enligt hvilken prester och kyrkans underhafvande kunde dömmas blott af andelig domstol; besinnar man slutligen kyrkans rikedom genom fromma gåfvor och det högre presterskapets inflytande på den borgerliga styrelsen, genom biskoparnes säte i rådet och på herredagarne, så har man hierarkiens byggnad färdig i Sverige. Den stod orubbad intill medeltidens slut; men krossades af Gustaf Wasa. Skattefriheten hade uppkommit vid 1200-talets början, domsrätten nästan vid samma tid, ehuru den i början icke var så vidsträckt som den sedan blef. Erkebiskopen var alltid sjelfskrifven i rådet, de öfriga biskoparne sutto der merendels och hade befästade slott, hvarest de, likasom adeln, kunde underhålla krigareskaror till sin egen, icke nödvändigt till konungens tjenst. Allt detta förlorades genom Westerås recess år 1527. Konungen tog deras slott i besittning, förbehöll sig att få bestämma deras och presterskapets inkomster, indrog till kronan större delen af tionden, upphäfde den andeliga domsrätten, besatte, utan påfvens bifall, biskops- och prest-embeten, och dels återtog sjelf, dels lät enskildta personer återtaga sina förfäders gåfvor till kyrkor och kloster. I samma mån dessa grundsatser verkställdes förföll hierarkien, kyrkan blef den verldsliga magten undergifven; men, genom bibehållande af vissa privilegier, en inrättning i staten, utan att likväl utgöra ett sjelfständigt samfund. Biskoparne äro från den tiden konungens ombud inom kyrkan och dess talemän inför thronen, samt domkapitlen förvaltande verk mera än domstolar. I rent andeliga mål är dock domarebefattningen bibehållen. En protestantisk hierarki har aldrig uppstått på ruinerna af den katholska, ehuru den verldsliga magten en tid fruktade, att biskoparne hyste sådana planer. Detta inträffade under drottning Christinas minderårighet. Men om också afsigten varit sådan var magten för ringa att sätta den i verket, och den Svenska kyrkan har väl blifvit privilegierad och mägtigt beskyddad; men dock alltid varit hela rikets regering undergifven. Dess författning, länge obestämd, reglerades i sådan anda genom konung Carl XI:s kyrkolag 1686.

Hierta. Ätten härstammar från Ragwald Mattsson Hierta till Sageri i Danmark, höfvidsman för en fana ryttare. De af hans ättlingar, som först adlades, eller rättare introducerades på riddarhuset, voro **Torsten** och **Bengt,** söner af ståthållaren på Warbergs slott, Lars Ragwaldsson Hierta, hvilken stupade under Erik XIV:s krig mot Danskarne. De begge bröderne tillfångatogos af Svenskarne, i hvilkas tjenst de genast inträdde och introducerades 1627.

Hierta, Johan Gustaf, son till öfverste-löjtnanten Carl Johan H., föddes i Götheborg d. 25 Okt. 1791, försändes år 1806 till krigs-akademien på Carlberg, hvarifrån han utexaminerades 1808 och blef underlöjtnant vid Götha artilleri. Såsom sådan tjenstgjorde han vid hären i Norrige, och blef adjutant hos Götha artilleri fördelnings-chefen. Vid revolutionens utbrott år 1809 hade han en beskickning till öfverste-löjtnant Adlersparre, hvarom han lemnat en intressant berättelse. Det förhållande, hvari han härigenom kom till revolutions-

männen, i förening med ynglingens tidigt ådagalagda skicklighet och kunskaper, gynnade hans framsteg på den militära banan. Han anställdes som adjutant dels hos brigad-chefen, grefve C. H. Anckarsvärd, dels hos divisions-generalen friherre Posse, dels hos riks-ståthållaren i Norrige, grefve Essen, och utmärkte sig härunder vid flera tillfällen. Så t. ex. bidrog han en gång, under kriget i Tyskland, väsendtligt till räddningen af Svenska härens tross, hvilken, utom hans åtgärd, lätt kunnat borttagas af Fransmännen. År 1818 blef han major vid Westgöthadals regemente och 1821 bataljonschef vid lifbeväringe-regementet i Stockholm, öfverste-löjtnant och R. S. O., ledamot af krigsvetenskaps-akademien och vitterhets-samfundet i Götheborg. Tog afsked ur krigstjensten 1829. — H. har likväl utmärkt sig ännu mera såsom riksdagsman och skriftställare, än som militär. Han bivistade riksmötena 1818, 1823 och 1828, och var fullmägtig i riksgälds-kontoret från 1823 till 1832. Det var isynnerhet vid 1823 års riksdag, då han blef ledamot af stats- och konstitutions-utskotten, som han uppträdde med en opposition i så lugna och föga stötande, men tillika så bestämda former, att han vann begge sidornas aktning och förtroende, samt att mycken fråga lärer varit om krigs-portföljens öfverlemnande åt honom; men hvilket fann ett hinder i hans vägran, att ingå på ett dervid fästadt vilkor. År 1829 började han utgifva tidningen *Medborgaren*, hvilken fortgick till 1832. Hans öfriga utgifna skrifter äro: *Förslag till Norska arméens organisation genom indelning; Tal vid Presidii nedläggande i Götheborgs Vetenskaps- och Vitterhets-samhälle 1820; Om allmänna undervisningens rigtning till medborgerlighet; Några i Krigsvetenskaps-akademiens handlingar intagna uppsatser; Om Mynt, Banker och Riksgäld; Förslag till ny Banko-ordning och Banko-reglemente; Återblick på det förflutna, med afseende på det tillkommande; Landtbrukslära för allmogen*, bearbetad efter *Schnée*, samt *Valda Sånger af Beranger*, öfvers.

Hierta, Lars Johan, son till räntmästaren vid Upsala akademi, C. D. Hierta, föddes i Upsala d. 23 Jan. 1801. Blef magister 1821, inträdde kort derefter i bergs-kollegium, der han 1825 blef ordinarie notarie, förrättade under fyra månader år 1828 bergmästare-tjensten i Wermland och vid flera tillfällen sekreterare-tjensten i kollegium. Vid riksdagarne 1823, 1828 och 1830 tjenstgjorde han såsom notarie vid riddarhuset. Vid sistnämnde riksdag började han, tillika med assessor Crusenstolpe, utgifva en riksdagstidning. Efter riksdagens slut, köpte han ett boktryckeri och egnade sig från den tiden ej längre åt tjenstemannabanan, utan åt boktryckare-, förläggare- och tidnings-utgifvare-yrket. Den 6 December 1830 började han utgifva *Aftonbladet*, hvilket ännu fortfar. H. har derefter ingått äfven i andra industriella företag, såsom anläggning af ett stilgjuteri, en stearinljus-, en såp- och svafvelsyre-fabrik, mångfaldiga förlager och slutligen äfven ordentlig grosshandel. Har vid alla de senare riksdagarne uppträdt såsom en verksam talare inom sitt stånd.

Hierta. I Eklunds "Försök till Lärobok i Fäderneslandets historia", berättas om slaget vid Pultava, att Carl XII "endast genom öfverste *Hiertas* trohet, hvilken sjelf sårad, med uppoffring af sitt lif, lemnade honom sin häst, undgick vådan att falla i fiende hand." Detta lärer vara ett misstag. En general-adjutant **Claes Hierta** stupade i slaget vid Holofzin. Den händelse Eklund anför torde vara en förblandning med en dylik vid Smolensk. (Se: *Hård, Thure* och *Gierta, Johan.*)

Hietaniemi kapellförsamling, annex till Öfver-Torneå socken, beläget i Torneå fögderi af Norrbottens län, 5 mil N.N.V. från Haparanda. Har blifvit anlagdt i medlet af 1600-talet, till beqvämlighet för deromkring boende, emedan moderkyrkan ligger 2 mil derifrån. Kyrkan, af träd, ombyggdes 1746. Socknen innefattar 16 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,470 invånare. Arealen inbegripes i modersocknens. Adr. Haparanda.

Higöl, ett soldattorp i Öggestorps socken af Jönköpings län, anmärkningsvärdt endast för den naturhändelse, som här inträffade 1828. Den 18 Dec. vid solens uppgång uppvällde ur en hård gräsbacke ett vattuflöde, hvilket uppkastade och bortsköljde med största hastighet 100 lass jord och småstenar. Den på en half alns djup tillfrusna jorden uppsprängdes styckevis i 4 till 5 alnars torfvor. På planen der utbrottet skedde var en nästan ny gärdesgård, hvaraf nära 20 famnar upprycktes och bortfördes af strömmen, så väl som de på stället växande träd och enbuskar. Under explosionen ljöd det i luften som åskdunder. Gamla män i orten hafva från förfädren en spådom, att hemmanet Higöl skall få sin undergång genom utbrott af en underjordisk elf, liggande ofvanför gården. Här förmärktes äfven natten emellan d. 29 och 30 Sept. s. å. en ganska betydlig jordstöt.

Hilchen, Jakob och **Frans,** bröder, voro begge öfverste-löjtnanter, då de år 1664 introducerades på Svenska riddarhuset, sedan de bevisat, att de voro Polske adelsmän.

Hildebrand, Henrik Jakob, född i Wolfenbüttel, egnade sig åt handeln, blef leverantör åt Carl Gustafs härar under kriget mot Danmark, råkade derunder ofta nog i personlig fara och blef en gång illa sårad, då Danskarne öfverföllo den Svenska transporten; begaf sig år 1660 till Stockholm, der han blef borgare, 1673 kamrerare i general-kommerse-kollegium; gjorde under det derpå följande Danska kriget kronan ansenliga försträckningar, idkade ej blott en vidlyftig handel, utan upptog äfven Rotkops grufva i Finnmarken i Grythytte bergslag, hvarigenom en förut öde trakt befolkades, och blef, till lön för dessa förtjenster om det allmänna, adlad år 1698. Dog 1715, sedan han två år förut firat sitt guldbröllop med sin hustru Maria Sofia Amia.

Hildebrand, Bror Emil, född d. 22 Febr. 1806 på Flerohopp i Kalmar län. Fadern bergsmekanikus. Blef student i Lund 1820, filosofiemagister 1826 och docens i numismatiken 1830. Kallades, genom Kongl. Maj:ts förordnande af d. 7 Nov. 1832, till Stockholm, att ordna och beskrif-

-na kongl. myntkabinettets under många år hopade dyrbarheter. Detta förordnande fortfor till dess han, efter kansli-rådet Liljegrens död, utnämndes d. 30 Juni 1837 till riks-antiqvarie, gardes des médailles och sekreterare i kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien, och således under egen vård mottog statens mynt- och antiqvitets-samlingar. Af dessa hafva några bland de vigtigaste afdelningarne blifvit vetenskapligt granskade och till en del fullständigt ordnade. De öfverflyttas nu (1847) i en bättre lokal, hvilken inredes i ändamål att på bestämda tider kunna hållas för allmänheten tillgänglig. För att lära känna dylika samlingar i andra länder, har han under olika år besökt de vigtigaste muséerna i Tyskland, Danmark och Norrige. Sedan 1836 har han äfven haft vården om bankens myntkabinett, hvilket erhållit ny inredning och anordning. Valdes 1833 till amanuens och 1841 till sekreterare i kongl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Anställdes 1833 såsom e. o. amanuens i kongl. riks-arkivet, der han tjenstgjorde till 1845 års slut. Följande året i December förordnades han af Kongl. Maj:t, att bestrida den lediga riks-arkivarie-tjensten och mottog samtidigt det vid 1845 års riksdag inköpta och åt riks-arkivet upplåtna f. d. Ridderstolpeska huset, hvilket, efter nödiga yttre förändringar, inreddes till en del, hvarpå den praktiska afdelningen af riks-arkivet, jemte expeditionen, öfverflyttades dit i början af Juni månad 1846. Förordnandet upphörde derefter, genom professor Nordströms utnämnande till ordinarie riks-arkivarie. R. N. O. 1844. Ledamot af åtskilliga akademier och lärda samfund. Af hans utgifna skrifter må nämnas: *Svenskt Diplomatarium*, 3:dje bandets 1 del (fortsättningen är under tryckning), samt *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, funna i Sveriges jord*, hvarigenom bland fremmande lärde uppmärksamhet blifvit väckt på de för medeltidens historia vigtiga Svenska jordfynden och de rika skatterna i Svenska kongl. myntkabinettet, som inom den nämnda och vissa andra afdelningar af medeltidens mynt är rikare än någon annan samling i Europa.

Hildegalt (mythol.), en utmärkt konstig och dyrbar brynja eller pansarskjorta, som utgjorde en af de tre klenoder, hvilka konung Rolf Krake utbad sig af konung Adils, såsom belöning för det han lät sina tolf berserkar bistå Adils i krig mot Norrige.

Hildesborg, $2\frac{1}{24}$ mtl. utsockne frälse i Herlöfs socken af Malmöhus län, är väl bebygdt, har både mycken och fruktbar åker, väl odlad, och fiske i Saltsjön, utmärkt vacker belägenhet, med utsigt öfver Öresund. Tillhör afl. grosshandlaren Wängs arfvingar.

Hildesheimska gästabudet. Efter slutet af 1640 års fälttåg i Tyskland, höllo de protestantiske härförarne, d. 28 Okt., ett sammanträde i Hildesheim, för att öfverlägga om vinterläger, plan till följande årets fälttåg, o. s. v. Mötet slöts, enligt tidens sed, med ett väldigt drickande. Ett par af gästerne sjuknade och dogo kort derefter, Banér och hertig Georg ett halft år senare, hvilket allt gaf anledning till det rykte, att katholikerne här sökt förgifva sine motståndare, samt att en Fransk mask tillblandat giftet. Likväl yttrade Banér aldrig någon misstanke i detta syfte.

Hildesvin (mythol.), en förträfflig hjelm, hvilken konung Adils i Sverige tog såsom krigsbyte af konung Ale i Norrige, sedan han öfvervunnit och dödat honom. Adils tog, vid samma tillfälle, Ales ridhäst.

Hildur (mythol.), en dotter af konung Högne. Hon var vidt i rop för sin skönhet och tapperhet. En gång, då hennes far befanns i härnad, blef hon bortröfvad af en ung sjökonung, vid namn Hedin. Då Högne vid sin återkomst till hemmet fick veta hvad som skett, ilade han att upphinna och fasttaga Hedin. Han seglade då längs Norriges kust, uppåt Skottland. Vid Orkney-öarne träffade han sin dotters röfvare, som låg der med sina skepp och sitt folk. Hildur gick då mot sin fader och talade till honom, eller enligt eddans ord: "Hildur gick genast till sin fader och erbjöd honom fred, i Hedins namn; men tillade dock att Hedin hade rustat sig till strid och skulle icke gifva Högne efter i tapperhet, om han icke ville antaga fredsvilkoret. Derefter begaf hon sig genast till Hedin och sade, att Högne alldeles icke ville ingå fred, hvarföre hon uppmanade honom (Hedin) att rusta sig till strids. Båda stego då i land och ordnade sitt manskap." Hedin var mera fredligt sinnad, ty han erbjöd sin svärfader en ansenlig summa i förlikning, för att ej behöfva bära vapen mot honom. Högne svarade att detta anbud kom för sent, emedan han redan hade dragit sitt svärd, Dainsleif, hvilket hade den egenskapen, att, då det en gång kommit ur slidan, skulle det ovilkorligen döda någon menniska, hvarjemte de sår det gjorde voro oläkliga. Hedin svarade, att han väl prisade svärdet, men icke striden; likväl tyckte han att det svärd som var sin ägare troget, kunde kallas det bästa. En blodig kamp begynte då mellan båda härarne, och varade hela dagen. Om aftonen gingo begge härförarne ombord på sina skepp; men Hildur smög sig, dem ovetande, i land och väckte, genom hemliga konster, de fallne och sårade hjeltarne till lif och helsa, så att när konungarne om morgonen vaknade, stodo begge härarne åter krigiskt sinnade och slagtfärdige midtemot hvarandra. Så gick det nu, dag ifrån dag, och sagan påstår att detta skall fortfara intill Ragnarök.

Hilfeling, Anna Maria, fru, född i Stockholm år 1713, död 1783, egnade sig ganska ung åt målarekonsten, särdeles åt miniatyrmålningen, och uppnådde deri en sällsynt grad af skicklighet. Man har af henne bland annat konung Fredriks och dess gemåls porträtter, en munk, betraktande en dödskalle, m. fl. Gift med

Hilfeling, Johan Gottfried, född 1695 i staden Dessau uti Sachsen, der fadern var arkitekt och hette Ebeling, kom vid 10 års ålder till Sverige, blef kirurg och kammartjenare hos grefve Carl

Gustaf Tessin, af hvilken han fick Halleby gård i Östergöthland, blef sedan stadskirurg i Norrköping och dog i Stockholm 1755. Hans son,

Hilfeling, Carl Georg Gottfried, konduktör, född i Östergöthland 1740, död i Stockholm 1823, fick år 1785, på konungens af Danmark bekostnad, göra en resa i antiqvariska ändamål genom Skåne och Blekinge och biträdde sedan öfverintendenten P. Tham, att afteckna ålderdomslemningar i Bohus län och på Gottland. Hans teckningar äro utmärkt korrekta.

Hill, Carl Johan, professor i mathematiken vid Lunds universitet, född d. 12 Jan. 1793 i Målilla socken af Kalmar län, der fadern var gästgifvare, blef 1809 gymnasist i Linköping och 1817 filos. magister med andra hedersrummet i Lund, ernade först egna sig åt medicinen; men öfvergaf snart detta studium, blef 1821 astronomie-observator, 1827 phycises professor vid teknologiska institutet i Stockholm och erhöll 1830 sin nuvarande profession. Har utgifvit: *Kort Logaritm-tabell; Allmän proportionslära; Afhandlingar i Schweiggers Neue Journal für Chemie;* m. m.

Hillared, annex till Sexdröga, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 2 ½ mil S.O. från Borås. Kyrkan, vid landsvägen till Ulricehamn, är byggd af sten och ganska gammal, förmodligen från katholska tiden, tillbyggdes 1816. Här finnes en sten med besynnerlig inskrift öfver en jungfru Gyrid Gylta. Herrarne Knut och Gabriel Liljehöök hade öfver henne år 1685 uppsatt ett grafchor; men hvilket ej kunnat återfinnas i senare tider. Här begrafdes d. 3 Juli 1831 en vid namn Anders Andersson, som var 113 år gammal. I socknen märkes säteriet *Gålared* (se detta ord). Socknen består af 10 ⅙ mtl. och har 578 invånare. Af dess areal, 7,452 tunnl., äro 620 sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Hille, en socken, belägen i Gestriklands fögderi af Gefleborgs län, Gefle kontrakt af Upsala stift, ½ mil N. från Gefle, vid hafvet. Socknen säges fått sitt namn af en jungfru Hilleborg, som uppbygdt kyrkan. Såsom bevis härtill anföres den qvinnobild, som visar sig i sockne-sigillet. Kyrkan, af sten, förmenas vara byggd i 13:de århundradet och reparerades på 1500-talet, samt 1742. Skogen, som intager en stor del af socknens mark, är betydlig, ehuru i senare tider nog tillitad genom kolningar och brädsågning. Bland sjöar må nämnas: *Hillesjön, Mårdängs-, Mugg-, Skorf-, Normarks-,* m. fl. sjöar, samt *Tistebo-* och *Norr-ån.* I socknen märkes: *Oslättfors* jernbruk (se detta ord); *Stigslund*, tegelbruk, bränner omkring 70,000 mur- och 10,000 tak-tegel årligen; *Hille,* helsobrunn, upptogs 1711 af häradshöfding Arosell och godkändes af arkiater Hjerne, erhöll kongl. privilegier 1714. *Hilleviks* masugn, vid Oppala-åns utlopp i Hille, är först anlagd på 1640-talet, har från 1752 varit en tillhörighet under Hargs bruk i Roslagen. Märkliga berg förekomma inga särdeles, ehuru nog finnes höjder, af hvilka *Dansarhällarne* på Oppala skog, och *Hvarfva* eller *Harfhällarne* äro betydliga, utom flere som af sjöfarande anses för landkänning. Skärgården för denna socken, har jemte flere hit ingående vikar, åtskilliga större och mindre öar som pryda orten; af de förra äro *Björke-* och *Trödje-viken* störst. *Utvarnäs* och *Edskö-klubben* äro fiskehamnar. *Holö-klubben* är ock märklig; utom några smärre holmar och skär vid hafsbandet, förekomma några större öar närmare fasta landet. *Edskön*, ¼ mil från Hilleviks masugn, är bebodd, och har vacker belägenhet med flere förmåner. Derpå ligger *Drakberget*, hvaruti finnes en håla, i form af ett ägg, täckt med en stor häll. På bottnen ses en slät, oval sten af ¾ alns diameter, nednött i berget, liksom i en gryta. *Iggön* eller *Iggan* (se detta ord). Socknen är prebende-pastorat af 3 kl. Den innefattar 23 ⅕ förm. mtl. och har 1,898 invånare. Adr. Gefle.

Hille helsobrunn i Hille socken af Gestrikland, 1 ½ mil från Gefle, upptogs 1711 af häradshöfdingen Arosell och godkändes af arkiater Hjerne, samt har varit mycket i bruk. Brunns-privilegierna äro utfärdade 1714.

Hillebard, Erik, adlades år 1646, såsom öfverste-löjtnant vid Jönköpings regemente och blef sedan kommendant i Kalmar. Ätten utgick med hans son, öfverste **Erik Hillebard,** som dog i Lund år 1716.

Hilleboda masugn i Löfsta socken af Upland, har blifvit anlagd omkring år 1638 af Henr. Lemmens, hvilken anläggning ytterligare stadfästades år 1646. Tillhör nu H. Ex. grefve C. De Geer.

Hillebårdar utgjorde ett ibland forntidens vapen i fält. De voro af två slag, dels med smalare blad, och kallades då *gemen hillebård*, dels s. k. *drabante-hillebård*, hvilken ansågs förnämligare, var bättre arbetad och hade bredare blad; ett tredje slag var hillebården med rör eller bössa. Hillebården synes hafva varit brukad isynnerhet af fotfolk.

Hiller är ett ännu brukligt provinsord, härstammande ifrån det äldsta språket, och betyder grotta, bergshåla af större och rymligare beskaffenhet.

Hillers, Lars Erik, öfver-fältläkare, R. af W. O., född i Stockholm år 1767, blef 1795 regements-läkare vid Svea artilleri, tjenstgjorde under kriget i Tyskland år 1805 till 1808, då sjukhuset i Bergen på Rügen upplöstes, vid hvilket han varit anställd, gick sedan till armén mot Norrige, blef 1809 förste fältläkare vid södra hären, sedan provincial-läkare i Kronobergs län och derefter läkare vid länslazarettet i Wexjö, har utgifvit åtskilliga afhandlingar, tryckta dels i Hedins Journal, dels i vetenskaps-akademiens handlingar och läkare-sällskapets berättelser.

Hilleshög, annex till Färentuna, beläget i Färentuna härad af Stockholms län, 3 mil V. från Stockholm, på Svartsjölandet. Socknen säges erhållit sitt namn af en jungfru Hilder, som skall vara begrafven i en stenhög vid kyrkan. Runstenar märkes här i socknen vid Quarstads ängsbacke, och Runeberget i kyrkobyn. Här märkes: *Väntholmen,* en kungs-ladugård, belägen på en ö af samma namn, skall fordom varit säte för fyl-

hus-konungar, i senare tider ett enskildt kongl. taffelgods. Gården består af 2½ hemman. Nere vid sjön synas lemningar efter en gammal stenbyggnad. På Vänthelmen mötte hertig Johan, år 1567, först sin broder konung Erik XIV, sedan hertigen nyss sluppit ur sitt fyra-åriga fängelse. Socknen innefattar 12⅛ mtl. och har 313 invånare. Af dess areal 3,217 tunnl. äro 20 sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Hilleskiöld, Hans, hette förut Thorstensson, var befallningsman öfver Wista, Bara och Tveta härader i Skaraborgs län, ådagalade mycket nit och patriotism under kriget med Danmark år 1644, uppsatte på egen bekostnad flera ryttare, gjorde till härens behof åtskilliga penningeförskotter och ansträngde sig på allt sätt, att afhålla fienden från gränsen. Han adlades derför 1648. Ätten är längesedan utgången.

Hilleström, Pehr, stundom, ehuru origtigt, skrifven **Hillerström,** en af Sveriges mest utmärkte konstnärer, var född i Wäddö prestgård i Roslagen. Hans far hade varit en af Carl XII:s kämpar, löjtnant vid Uplands regemente och fången i Sibirien. Sonen kom vid 10 års ålder till Stockholm, och sattes 1745 i lära hos en Fransman, Darie, för att lära hautelisse-väfnaden, fullbordade efter hans död den af honom började kappan omkring thronhimmelen i kongl. slottets audiensrum med sådan skicklighet, att sekreta-utskottet tillade honom den aflidne mästarens arfvode och han fick 1757 på allmän bekostnad besöka Paris och Nederländerna. Han bildade sig här hufvudsakligen efter den Nederländska skolan, och har efterlemnat arbeten, dem man jemfört med Wouvermans och Rugendas, särdeles en tafla, föreställande Stockholms borgerskaps mönstring på Adolf Fredriks torg år 1791. Han var en säker tecknare, hade en god kolorit och isynnerhet förträfflighet vid återgifvandet af liflösa föremål. Han var ganska arbetsam och man har af honom en mängd genrestycken; derjemte till sin personlighet utmärkt älskvärd. Professor, ledamot af målareakademien 1771 och dog såsom dess direktör år 1816. Hade det missödet att i fyra år öfverlefva sin son,

Hilleström, Carl Peter, lärare vid krigsakademien på Carlberg, en god tecknare, särdeles i landskapsstil, och som gaf om sig de bästa förhoppningar. Dessa förverkligade han dock icke, emedan han började lefva oordentligt och vårdslösade sin talang. Dog år 1812, endast 37 år gammal. — En annan son, eller kanske densamme, omtalas i *Barfods Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållande 1788—1794*, såsom fändrik vid amiralitetet, och hvilken, med mycken tapperhet, utmärkt sig i slaget vid Svensksund år 1790, der han med sin kanonslup äntrat hemmeman Oden, hvilken blef i slaget på samma ställe året förut tagen af Ryssarne.

Hilleviks masugn, i Hille socken af Gestrikland, vid Oppala-åns utlopp i Hille hafsfjärden eller Björkeviken, är först anlagd på 1640-talet, samt derefter förbättrad 1654 och ägdes länge under Tolfors bruk. Såldes sedan till landshöfdingen frih. Erik Oxenstierna, och har från 1752 varit en tillhörighet under Hargs bruk i Roslagen. Malm hitföres sjöledes både ifrån berörde bruks frälse och Dannemora grufvor. Tackjernstillverkningen uppgår till omkring 2,000 skepp:d årligen. I tiondeafgift gifves 13 lisp:d för dygnet.

Hillska Skolan upphörde 1846, emedan den icke kunde bära sig, ehuru för eleverne erlades 300 R:dr B:ko i årsafgift, samt aktie-ägarne, hvilka tillskjutit medel till inrättningens stiftande, aldrig erhöllo någon utdelning å kapitalet. (Se vidare: *Barnängen* och *Frölich, David.*)

Hillske (Androsace septentrionalis), en årlig växt, som finnes på sandfält uti rikets östra slättbygder.

Himble, ett härad i Hallands län, innefattar 1 stad, Warberg, samt 13 socknar, nemligen: Lindberg, Torpa, Hvalinge, Skällinge, Nösslinge, Stamnared, Träslöf, Hunnestad, Gödestad, Grimeton, Rolfstorp, Tvååker och Spannarp, hvilka utgöra 415⅝ mtl. med 11,700 invånare. Häradets areal är 90,256 tunnland, af hvilka 4,955 äro sjöar och kärr.

Himinbjörg (mythol.). Guden Hejmdals lysande boning, belägen vid himlens ända, der Bifrost (regnbågen) förenar himlen med jorden. Ordet betyder egentligen himmelsberg, och ett berg med detta namn finnes i Rolfstorps socken Himle härad af Halland. Det utvisas ock af folksagan såsom "den hvite Asens" fordna bostad, och en gammal sång, hvilken fordom sjöngs af ortens allmoge, skildrade, i glödande färger, detta ställes underbara herrlighet, den tid Hejmdal här vaktade med sitt gjallarhorn. Ännu ser man på den vackra bergskullens topp några orediga stensättningar, som troligen utmärka grundvalarne till en gammal borg, och ortens allmoge brukar ännu att, vid bröllops och andra högtidligheter, samlas på densamma till dryckeslag och andra förlustelser. Dessa omständigheter göra den förmodan icke osannolik, att Hejmdal, äfven Rig kallad, varit en historisk person, som bott på Himmelsberget, och måhända den förste Halländske regent af den invandrade Asastammen.

Himlaboningar (mythol.) I den himmel, hvilken låg närmast jorden, funnos, enligt de gamle nordboernas rika inbillning, en mängd palatser, trädgårdar, lundar och lustparker, som ägdes af nordens gudar. Der var *Walaskjalf*, tillhörigt Oden, *Ydalir* i *Alfhem*, hvarest Frej bodde, *Thrudvagn*, Thors hemvist, med slottet *Bilskirnir*, *Völkesang*, der *Folkvagn*, den milda Frejas slott, var beläget, *Sökvabäck*, en herrlig lund tillhörig Saga, häfdens gudinna, dernäst *Gladhem*, de från jorden flyttade kämparnes, Einheriarnes tummelplats, hvarest de roade sig med krigiska lekar och uppassades af tjusande Valkyrior. En annan herrlig lund fanns der äfven, benämnd *Glasur*. Löfven på alla de träd som växte der voro af guld. Der stod äfven *Thrymhem*, den sköna jättedottren Skades palats, hvilket hon delade med sin make, Njord, sedan han flyttat från Noatun. Skönast bland himlapalatser var dock *Breidablick*, der Balder hade bott med

sin älskade Nanna. Icke mycket gaf Forsetes boning efter i prakt; den hette *Glitner* och sades hafva guld till väggar och silfver till tak. Frigga ägde äfven ett ståtligt palats, *Fensal*, och Heimdal ett icke mindre herrligt, vid namn *Himinbjörg*, beläget vid Bifrost. Skönast och herrligast var likväl det evigt beståndande *Gimle*, i himmelen *Widblain*.

Himmel, som bäres vid högtidliga processioner öfver furstliga personer, kallas äfven baldakin. Bruket att begagna en sådan härstammar ifrån Orienten, och var väl från början ej annat, än en sol- och regn-skärm, hvilken hölls öfver fursten, då han vandrade ut till fots. Den utgör nu en symbol af majestät och höghet, och bäres i katholska länder vid andeliga processioner, äfven öfver Christus och Mariæbilderna.

Himmel. Enligt nordiska mythologien skulle det finnas tre himlar, af hvilka den lägsta var medelst bron Bifrost förenad med jorden. Här fanns Walhall, Asarnes boning, och följaktligen en herrlig och ljuflig trakt. Denna himmel hörde dock inom gränsorna af tid och rum, och skulle således förgås vid Ragnarök (verldens slut), tillika med hela den synliga verlden. Icke en gång Odens oförlikneliga palats, Valaskjalf, skulle blifva skonadt, icke heller Lidskjalf, derifrån han skådade öfver all verlden. Men det fanns öfver denna en annan himmel, kallad Andlång. Eddan beskrifver likväl icke denna, hon säger blott att den var belägen ofvanpå den, der gudarne bodde. Dertill kom, enligt hennes påstående, en tredje, Widblain, ljusalfernes boning. Här var det herrliga slottet Gimle, bygdt af guld, perlor och ädelstenar, skönare än alla gudapalatsen, mera strålande än solen. Denna tredje himmel skulle de rättfärdige bebo efter Ragnarök, och den skulle fortfara i alla evigheters evigheter. Der tänkte man sig Allfaders, den osedde, högste, evige Gudens boning. Enligt Vollmer räkna vissa fornhäfdatecknare nio himlar: *Widblain*, *Windblain*, *Widfemi*, *Andlång*, *Hjodr*, *Hlyrni*, *Gimir*, *Wetmimir* och *Skaturnir*.

Himmelsberget i Rolfstorps socken af Halland. På detta berg är en planerad bana, 90 alnar lång och 40 bred, der man lärer förehaft flere slags kroppsöfningar, och så långt traditionen går tillbaka omtalas, att man isynnerhet pröfvat sin styrka med att från berget nedkasta stora stenar.

Himmelsbref spela en rol i vidskepelsens historia, emedan enfaldigt folk på olika tider tro sig hafva träffat sådana, innehållande varningar om ett förbättradt lefnadssätt, om himmelens vrede öfver begångna synder, o. s. v. Bland annat hade en bonde, vid namn Thure Månsson, enligt egen berättelse, år 1677, träffat ett blott papper med förgylda bokstäfver hängande i luften. Det lemnades till kommendanten i Bohus, och en kopia deraf förvaras i Linköping.

Himmelsfärds dag, Kristi, har blifvit bibehållen af vår Svenska evangeliska församling, både i äldre och nyare tider, och kallas i vår första kyrkolag *Helga Thorsdag* (se detta ord). Dagen firas på åtskilliga orter med serskild utmärkelse. Vid de flesta Svenska läroverk iakttages ännu af ungdomen den gamla seden, att tidigt på morgonen låta från stadens kyrkotorn höra andliga sånger. — Förlustelser af verldslig art upptaga der och hvar eftermiddagen. Något om en lustbarhet denna dag, sedan urminnes tider bruklig på Omberget i Östergöthland, må nämnas: På eftermiddagen ifrågavarande dag sammanströmmar en stor folkskara från alla håll, för att, vid de så kallade *Mullskräerna*, dels nära *Höje* och flera ställen, hemta hvitlera till taks öfverstrykande. Den bleke (lera), som denna dag hemtas anses kraftigt skydda mot spöken och annat ondt. De som för ändamålet samla sig vid norra ändan af berget, eller kalkstensbrottet, fara derifrån sjöledes till Mullskräerna, åtföljda af ortens spelmän, hvilka med den ljufligaste musik försköna färden till föresatt ställe. Efter framkomsten klättra de vigaste uppför schifferlagret, hvardera försedd med en säck, som vid uppkomsten ifylles, hvarefter den nedrullas och emottages af de nedanstående. Sedan nu detta bestyr, under hvarjehanda löjliga uppträden, är förrättadt, återvänder hela sällskapet till det ställe, hvarifrån utfarten skedde och der en festlig dans slutar deras dag. Detta gamla bruk visar till en del att ifrågavarande dag af allmogen hålles för en så kallad märkelsedag. Mångfaldiga andra omständigheter styrka detsamma.

Himmelsgräs, kropp, draker, råmjölk, imjölk, illermjölk, getrams, elgrams, ålmjölk, kalfrumpa (Epilobium angustifolia), en mångårig växt och en af våra mest högväxta örter, som förekommer allmänt på steniga moar och isynnerhet uti skogstrakter öfver hela riket, utom fjällträkterna. Den förtäres begärligt af nötboskap, getter och får, och skall öka mjölken hos dessa; den ymniga fröullen kan begagnas som bomull; men insamlingen lönar sig likväl icke. Den sönderskurna örten nyttjas som sallat och rötterna som nödbrödsämne.

Himmelskällan, i Öglunda socken af Skaraborgs län, å hemmanet Ulunda ägor, nära intill Himmelsberget, är en helsokälla, som äger balsamiskt välsmakande vatten. Dess ådror gå förmodligen genom en närbelägen bädd af gyttja, hvilken skall vara alldeles lika med den som finnes vid Loka, hvarföre den användes till badning, dels här och dels hemtas till andra ställen. Vattnet nyttjas äfven såsom helsovatten och skall verka isynnerhet mot gikt. Källans medicinska nytta skall först blifvit bekant 1775.

Himmelstalund, säteri med helsobrunn, i Östra Eneby socken af Östergöthland, $\frac{1}{8}$ mil utom Norrköpings stad. Gården har fordom varit bondby och kallats Hemmelstada. Här var en juft- och läderfabrik, privilegierad 1669 och 1704, som tillika med gården uppbrändes 1719 af Ryssarne. Säteriet har tillhört en Balk, Wittfogel, Schmidt, Toutin, Broocman och Stjernman, samt ägdes 1842 af öfveringeniören Ahreik. Helsokällan upptäcktes 1808 af provincial-läkaren M. G. von Block och har alltsedan varit uti bruk, mest af Norrköpings invånare, hvilka ock på detta behagliga ställe finna sina bästa sommarnöjen. Källans vatten har likhets vid Medevi källors, ehuru dess mineralhalt

icke är så stor, som dessa senares. Det har visat sig välgörande emot lidanden, hvilka härröra af allmän eller lokal svaghet i underlifvet, atonisk gikt, hysteri, bleksot, skrofler, nervsvaghet, dålig matsmältning, magkramp, m. fl. Sjelfva källan är blott genom en allé skiljd från herregården, samt belägen i nedre ändan af brunnssalongen. Under de senare åren har stället blifvit mycket förskönadt och har vackra åbyggnader. Äfven finnes här att tillgå artificiella mineralvatten. Brunnsgästernas antal har under de senare åren uppgått till 160 á 190 personer, hvaraf omkring trefjerdedelar ståndspersoner. För brunnsgästernas beqvämlighet afgå dagligen på bestämda tider omnibusvagnar till och från Norrköping. Vanligen börjas brunnsdrickningen ur den naturliga helsokällan härstädes d. 11 Juni och fortfar till samma dato i Augusti månad, hvaremot brunnsinrättningen för de artificiella mineralvattnen endast är att begagna från d. 11 Juni till d. 23 i påföljande månad. Brunnsläkare är för närvarande professorn, doktor Johan Gabriel Collin (se detta namn).

Himmelstecken, så benämner allmogen våra norrsken, nordbloss, då de äro mycket starka.

Himmerfjärden, begränsar hela östra sidan af Mörkön, emellan Mörkö och Sorunda socknar af Södermanland. Den är 1¾ mil lång och något öfver ¼ mil bred. Den hopträngda delen af denna fjärd, som är belägen emellan öarne Oaxen i Mörkö och Regarn i Sorunda socken, kallas *Regarnsström*, och är märkvärdig för dess starka strömdrag och djupa vatten.

Himmeta, en socken, belägen i Åkerbo härad af Westmanlands län, Arboga kontrakt af Westerås stift, ¾ mil V. från Köping. År 1610 lades denna socken till Ulfsunds län och hertig Gustaf Adolfs hertigdöme. Här märkes lemningar efter tvenne borgar samt stensättningar på Tveta och Gässlinge byars ägor. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 42 mtl. och har 807 invånare. Af dess areal, 4,675 tunnl., äro endast 15 sjöar och kärr. Adr. Köping.

Hindafjället (mythol.), ett högt berg, på hvars höjd den namnkunniga Brynhilda bodde, djupt in i skogen och der hon, försänkt i en trollsömn, fanns af Sigurd Fafnersbane.

Hindersmessan eller rättare **Henriksmessan**, firades fordom, under katholska tiden, d. 19 Jan., till minne af biskop Henrik (se detta ord), hvilken efter sin död räknades bland helgonen. Dagen bär ännu hans namn och Hindersmessan är en af våra betydligare marknader, samt hålles i Örebro.

Hindradag, i fornsvenskan detsamma som *förrgår*.

Hindsberga eller **Hjortsberga**, i Hembla socken af Nerike, har i fordna tider burit namn af *Hjorvardsberg*, och varit ett höfdingesäte namnkunnigt af sin borg.

Hingst-depôt, kallas de anstalter, som utom stuterierne, m. m., äro vidtagne till hästafvelns förbättrande i riket, och finnas vid Flyinge (se detta ord) samt i Upsala, på hvilket senare ställe 6 st. beskällare från Strömsholms stuteri ständigt skola vara stationerade, för att i kringliggande landsort fortplanta en bättre hästafvel, och derjemte tjena till den studerande ungdomens undervisning i ridkonsten.

Hingst-hållning. Se: *Hästafveln*.

Hinka penning, en i flere landsorter bekant lek, hvilken utföres på följande sätt. En stol stjelpes omkull, så att karmsidan ligger uppåt. En penning lägges ytterst på karmen. Man fattar med begge händerna i stolfötterna, ofvanför nedersta slån, stöder sig på armarne, sträcker ut fötterna och lutar sig framåt för att taga penningen med munnen. — Den utföres äfven sålunda, att man med begge händerna fattar ungefär på midten af den kullstjelpta stolens fötter, samt lutar sig ned mot karmen och upphemtar penningen med munnen.

Hinneryd, annex till Markaryd, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 6 mil V.S.V. från Wexjö. Kyrkan, af träd och sten, till ålder något yngre än modersocknens, som uppfördes på 1400-talet. På kyrkogården finnes en grafsten öfver en beryktad man, vid namn Hune, hvaraf församlingen troligen först blifvit kallad Huneryd, sedermera Hinnaryd. Enligt Wieselgren, i "Ny Smålands beskrifning", skall en lefvande hind blifvit begrafven der kyrkan uppbyggdes. En bokskog vester från kyrkan kallas *Hunskogen*. I socknen finnas 12 små sjöar, den största vid Skarpsby. Här märkes äfven skattehemmanet *Fagerdal*, hvilket, enligt Bexell, Hallands historia 3 del. sid. 96, anses vara det ställe, der konung Waldemar Birgersson år 1268 mötte konung Erik Glipping. *Bolmån* löper genom socknen och utgör skillnaden emellan Hamneda och Hinneryd. Allmogen härstädes försörjer sig med åkerbruk och boskapsskötsel, samt någon småhandel. Välmågan är här större än i modersocknen. Traditionen förmäler, att vid gården *Geraryd* skall fordom herrgården *Ånga* varit belägen, och der bodde Truls, en ansenlig man, som haft tre söner och tre döttrar. Sönerna hade nog tidigt begifvit sig ut på ströfvande, och då deras systrar en julnatt gått från Ånga till Sunnerborg i Torpa socken, hade de blifvit mördade af bröderna och kastade i tre små sjöar, sedan kallade *Systergölarne*. Sönerna gingo nu till fadern och uppviste systrarnas kläder, hvilka fadern igenkände, och slog straxt ihjäl två söner, utan att känna igen dessa; men då han af den tredje fick höra sammanhanget, lät han slå sig i jern och störtade sig af förtviflan i en liten sjö, kallad *Stafsjön*. Allmogen har sedermera i en folkvisa förvarat minnet af denna händelse. — Socknen består af 48¼ mtl. och har 1,755 invånare. Dess areal utgör 46,494 tunnl., af hvilka 1,635 äro sjöar och kärr. Adr. Laholm eller Wexjö.

Hin ondes hål kallas af allmogen några på vestra sidan af Halleberg befintliga 70 till 80 fot djupa hål, af samma storlek som de basaltpelare, hvaraf hela berget består. Namnet har allmogen tillagt dessa hål, emedan kreatur, som betade ofvanpå berget, stundom nedstörtade i dem och förlorades.

Hinseberg, säteri i Näsby socken af Nerikes län, 2¼ mil från Örebro. Under säteriet lyder en be-

tydlig landtegendom, med stor och prydlig åbyggnad af sten, uppförd i början af 1800-talet. Denna egendom i förening med Frövi bruk, är en af de större i orten och sällsynt vacker. Tillhör J. J. Tersmeden.

Hinsegården, 2 mtl. säteri i Breviks socken af Skaraborgs län. Här finnas flere nederlags-magasiner för varor, som transporteras öfver Wettern. Transportbåtar finnas äfven att tillgå.

Hinsekind, säteri i Wernamo socken af Jönköpings län, består af 1 mtl. frälse-säteri och 1 3/4 mtl. säteri rusthåll; har prydlig och stor mangårdsbyggnad, nybyggd och rymlig ladugård, med stora logar och lador, en betydlig trädgård med många fruktträd. Frälse-säteriet har en liten ägorymd af blott 4 torp, deremot har säteri rusthållet stor ägorymd och 31 st. torp, oberäknade de 11 st., som majoren och ridd. Eckerman under sin tid förpantade. Hinsekind har god och betydlig åker och äng, stor och vidsträckt skog, samt godt fiske, isynnerhet i den närbelägna sjön Hinsen. Få egendomar i Småland lära finnas, som till sitt hemmantal har så vidsträckta ägor, af hvilka många äro ganska bördiga, och har Hinsekind en ganska vacker belägenhet bredvid den 1 mil långa sjön Hinsen, som genomskär säteriets ägor. Den öppna skogen består af 798 tunnl. vidd. Hela arealn 3,064 tunnl. ökas af 50 tunnl. öar. De 11 st. förpantade torpen hafva omkring 1,200 tunnlands vidd, och uppgår hela förpantningssumman till 16,733 R:dr 16 sk. B:ko. Ägare till Hinsekind hafva varit slägterne Sjöblad, Thomson, Lillje, Palmfelt och Mörner. År 1811 såldes egendomen af kapiten Christer Mörners arfvingar för 36,000 R:dr B:ko åt majoren F. Eckerman. Sedan den åter varit i tvenne andras ägo inropades den år 1821 för 19,190 R:dr B:ko af lagmannen J. C. Lemchen, hvilken ansenligt förbättrat den genom nybyggningar, mossodlingar, m. m. På Hinsekinds gärde finnes en större och en mindre domare- eller tingsplats, bestående den förra af 19 och den senare af 9 stora stenar.

Hinsgabel. Detta slott, beläget på Jutland, innehades år 1657 af Danske general-majoren Henrichssen med 450 man, och gaf sig genom kapitulation åt Svenska trupperna, under Aschebergs befäl. Besättningen, som bestod af Tyskar, tog genast tjenst i Svenska hären.

Hinström, Palemon, död i Lund 1751 vid 38 års ålder, såsom kollega vid domskolan, förtjenar ihågkommas såsom på sin tid en särdeles flitig samlare af orationer och disputationer. Vid sin död efterlemnade han 8,093 sådana, inbundna i 274 band, hvilka köptes af Danske statsministern grefve Johan Ludvig von Holstein, en af Danmarks störste mæcenater.

Hiostad, Ystads fordna namn.

Hipping, Anders Johan, prost och kyrkoherde i Wichtis socken uti Finland, född i Perno socken år 1788, utgaf i Petersburg *Ryska och Svenska samtal*, och derefter *Beskrifning öfver Perno socken; Bemerkungen über einen in den Russischen Chroniken erwähnten Kriegszug der Russen nach Finnland*, o. s. v.

Hirdmän eller hofmän voro i äldre tider icke blott konungens tjenare, utan sådana funnos äfven anställda hos jarlar, hersar och andra betydande personer.

Hirdstiornarl är efter orden *hofstyrare*, och var fordom namnet på den, som hade befälet i hofvet och styrelsen öfver allt hoffolket. De kallades ock hofmästare och motsvarade nutidens hofmarskalkar.

Hirschenstierna, förut **Gambrotius,** var sekreterare i Svenska fältkansliet under slutet af 30-åriga kriget, skickades 1657 såsom env. extra ordin. till Meklenburg och Holstein, sedan i samma befattning 1661 till Frankrike, blef krigsråd och hofråd, samt adlad sistnämnda år, då han antog namnet *Hirschenstierna*. Född i Pomern 1624, död i Stockholm 1672.

Hirschfängare, en Tysk benämning på ett vapen, som på Svenska egentligen heter *hårsvångare;* men hvilken senare benämning sällan begagnas. Detta vapen består af en kort och obetydligt krökt sabel eller rättare knif, om 20 tums längd. Bäres af jägare i band öfver axeln och i slida.

Hirschheit, Axel von, kom i tjenst som volontär vid lifgardet år 1691, gjorde Carl XII:s krig ända till Pultava, der han som kapiten blef fången och fördes till Galitsch, hvarest han qvarhölls till år 1722, fick vid hemkomsten öfverstelöjtnants titel med kapitens indelning vid Westmanlands regemente, erhöll 1733 öfverste afsked med 160 daler s. m. i pension, och dog 1758 i en ålder af 83 år.

Hirt, Adam, adlad **Hirtenberg,** var född i Schlesien, kom år 1634 till Sverige, och blef kirurg hos Axel Oxenstjerna; men år 1643 drottning Christinas lif- och hof-barberare. Denna sällsamma titel lärer dock icke ha betydt annat, än att han var drottningens hof-kirurg. Han förordnades år 1644 till medikus vid Lifländska guvernementet, samt för garnizonen och milisen i Lifland. För sina tjenster i denna befattning adlades han och återreste kort derefter till sin födelseort.

Hishult, en socken, med annexet Fagerhult i Skåne, belägen i Höks härad af Hallands län, Laholms kontrakt af Götheborgs stift, 1 ½ mil O.S.O. från Laholm, sträcker sig både till Småländska och Skånska gränsorna. Flere större och mindre bergsryggar draga sig härigenom, och ibland dessa utmärker sig den, på hvars öfre kant en väg leder till norra delen af socknen. Ibland berg må nämnas *Trolleberg* och *Hiskullen*. Förutnämnde bergssträckning, som går öfver flere ljunghedar, kallas *Flyborgsliar*. Traditionen tillägger, att den fått namn efter en Flyborg, som varit härsanförare och stupat i dessa liar, samt lemnat sitt namn åt stället, sin graf åt heden. I ett berg å hemmanet *Slätthult* utvisas en underjordisk boning, med berättelse, att en åbo från hemmanet flyktat hit under Danska kriget, bott här i trenne år, och slutligen aflidit i denna sin tillflyktsort. Utmärkte för

[illegible] skola naturligen förekomma här i socknen säterierna *Oshult* och *Sjöboholm*. Det förra till större delen uppbygdt under förra ägaren, framlidne hofjägmästaren Burenskjölds tid, äger mjöl- och sågqvarnar. Oshultsjön går intill egendomen och sjöns stränder prydas af en vacker löfskog. Säteriet, ett hemman, har skogar både på inägorna och utmarken. Sjöboholm, 1 $\frac{1}{8}$ hemman, beläget på en holme i sjön, är genom en bro förenadt med fasta landet. Begge säterierne hafva tillhört slägterne Burenskjöld, Gyllengrip, Cronqvist och Munck af Rosensköld. Bland fornlemningar märkas: *Tingsbacken*, en domplats i Hishults by. Sjelfva tingshögen är förstörd genom det grus, som här blifvit taget till vägfyllning. Idavallshällen ligger störtad ned i grushålan och domstenarne hafva blifvit inlagde i gärdesgårdarne nära deritill. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 42 $\frac{1}{6}$ mtl. och har 1,265 invånare, på en areal af 18,422 tunnl., af hvilka 1,240 äro sjöar och kärr. Adr. Laholm.

Hising, Michael, en förtjent man af handelsklassen, född i Köping 1687, död i Stockholm år 1756, förvärfvade genom handel en betydlig förmögenhet, anlade flera jern-, hammar- och manufakturverk, både i Sverige och Finland, var riksdagsman vid 1734 års riksdag och efterlemnade ett aktadt minne för sin välgörenhet och sitt flärdfria väsende.

Hisingen, en af rikets största öar, innefattar det trekantiga land, som Götha elfs båda utloppsgrenar bilda emot hafvet. Längden är 2 $\frac{1}{2}$ mil och arealen omkring 2 qvadratmil. Ehuru uppfyldt af berg, äger likväl Hisingen betydliga och utomordentligt bördiga dalar, såsom t. ex. Qvilledalen, hvilken genomskär landet ifrån N.V. till S.O. och upptager ett litet vattendrag, som upprinner i midten af dalen och går åt dess begge motsatta mynningar. Vidare floddalen utmed Götha elfs södra arm, hvilken dal tydligen är en alluvion af samma elf, samt Myklehed mera vester ut. Här finnes äfven en stor högslätt, kallad Rönnings slätter, hvilken till en del är ouppodlad. Inga insjöar anträffas der. Hisingen är ovanligt bördig, synnerligen de delar deraf som utgöras af berörde dalar, och framför allt Backa socken, hvilken ock derföre vanligtvis kallas Hisingens trädgård. Jordmånen är styf lermylla, och tillgången på mergel icke obetydlig. Hufvudsädet är bönor, korn och potatis, hvarförutan vissa trakter odla en betydlig mängd köksträdgårdsväxter, hvilka med god fördel afsättas i det närliggande Götheborg. Grannskapet med denna stad har ock på ett fördelaktigt sätt inverkat på ladugårdsskötseln i denna ort. Man finner här den bästa boskap i Bohus län. Den enda förmån denna väl lottade ö synes sakna är tillgång på bränsle. Orten är nemligen alldeles skoglös. Hisingen har från ålder varit indelad uti Norrska och Svenska Hisingen, den förra innefattande Kongelfs eller Rödbo, Säfve, Backa, Björlanda och Thorslanda socknar, samt skärgårdssocknen Öckerö; den senare åter Lundby och Tufve, alla tillsammans utgörande 3 pastorat och en del af ett fjerde. Berörde benämning antyder på Hisingens ifrån urminnes tid till freden i Roeskilde 1658 fördelning emellan Norrska och Svenska väldet. Detta är orsaken hvarföre Norrska Hisingen ännu räknas till Bohus län och tillgodonjuter dess betydliga skatte-privilegier, under det den Svenska räknas till Westergöthland. En sådan fördelning ägde rum redan i Olof Skötkonungs tid. Sturleson omtalar en sådan, med tillägg, efter Are Frode, att det då fanns en liten bygd, som ömsom ansåg sig tillhöra Sverige och Norrige. Vid fredskongressen i Kongahell 1017 afgjordes denna tvist, genom tärningskast emellan konungarne Olof Skötkonung och Olof den helige, hvilka begge slogo 3 gånger å rad sexor all; men vid den Norrske konungens sista kast sprang en af tärningarne sönder och uppvisade ännu en etta, på grund hvaraf han tillegnade sig den omtvistade bygden. Hisingen räknar omkring 8,000 invånare, en i många afseenden utmärkt befolkning. De utmärka sig för ärlighet, ordentlighet och arbetsflit, hvilket är så mycket anmärkningsvärdare, som de äga Götheborg i sitt grannskap, och man af erfarenhet känner, att stora städers närhet alltid inverkar menligt på närboende allmoge. Det enda man kan förebrå dem, är ett i senare tider inkommet begär efter yppighet i lefnadssätt och klädedrägt. Hvad denna senare beträffar, ägde Hisingsboerne en sådan af egendomlig beskaffenhet; men den ser man numera sällan. Den bestod hos männerna uti ett slags mellanting emellan frack och tröja, hvartill kommo knäbyxor, mellanblå ullstrumpor och skor med silfverspännen; hos qvinnorna deremot uti en röd bindtröja med ärmar, samt derutanpå ett grönt lifstycke, någongång med gula lister. — I vår fornhistoria omtalas Hisingsbönderne flera gånger såsom ingripande i Norriges politiska hvälfningar, genom det beskydd de lemnade de många under partistriderna uppträdande thron-pretendenterne. Märkligt är den namnkunnige länsherren Erling Skakkes omdöme om dem, då de med härsmagt tillbakadrefvo honom och hans son, den till Norrska kronan utvalde konung Magnus Erlingsson: "Vi vilja ej slåss med Hisingsbönderne, ty de äro svåra att hemsöka och hårda män i strid, fastän oförståndige och ledsna snart vid sina gäster." Det senare tillägget åsyftade konung Sigurd Sigurdsson med sin hofstat, hvars försvar Hisingsboerne tagit. Ett af dessa stolta öboars mest bekanta uppträdande i historien är deras uppror mot konung Östen Haraldsson år 1141, hvilket lyktades genom deras fullkomliga nederlag genom slaget vid Lexby, hvaröfver skalden Ejnar Skulasson diktade det första *rimmade* skaldeqväde i Norden (se: *Lexby*). Bland utmärkta Hisingsboar nämner historien tvenne konung Harald Hårfagers hofmän, bröderne Sigtryg och Halfvard, hvilka för sin drift och snabbhet att utföra konungens värf kallades, den förre Snarfare och den senare Hårdfare. De dräptes i en sjöstrid af den i sagorna frejdade Qväldulf och hans son Skalagrim.

Hisinger, Johan, bergsråd, R. af W. O., född 1727, död 1784, adlades år 1770, då han antog

nemnet *Hisinger*, var en ganska verksam man, som upptagit och bearbetat många grufvor och malmstreck, samt stiftat flera nyttiga inrättningar i Nyland.

Hisinger, Wilhelm, bruksägare, R. af N. O., ledamot af vetenskaps-akademien, är född d. 23 Dec. 1766, har isynnerhet egnat sig åt studium af mineralogien och geologien, och har deri utgifvit en mängd skrifter. Den förnämsta af dem är: *Lethæa Suecica seu Petrificata Sueciæ, iconibus et characteribus illustrata*, hvilken torde länge blifva en vigtig handbok för Svenske geologer. För öfrigt: *Samling till en mineralogi öfver Sverige; Geognostisk karta öfver mellersta och södra Sverige; Beskrifning öfver Skinnskattebergs socken i Westmanland; Profiler och tabeller öfver de förnämsta bergshöjder i Sverige och Norrige;* m. fl. Han har skänkt sina dyrbara samlingar till vetenskaps-akademien.

Hisingerit, ett mineral af slägtet silikater, bestående af kiselsyrad jernoxid-oxidul, som förekommer i form af njurar, inväxta i koppar- och svafvelkis, till färgen svart, sprödt och skört, vid Skinnskatteberg i Westmanland och Tistebo grufva i Dalarne.

Hisinge vestra härad, beläget på ön Hisingen, innefattar 6 socknar, nemligen: Säfve, Backa, Björlanda, Torslunda, Öckerö och Rödbo, hvilka tillsammans utgöra 187½ mtl. med 6,539 invånare. Häradets areal är 38,162 tunnl., af hvilka 1,276 äro sjöar och kärr.

Hisinge östra härad, utgöres af tvenne socknar, Lundby och Tufve, om tillsammans 45½ mtl., med 1,812 invånare. Arealn utgör 7,799 tunnl., hvaraf 75 äro sjöar och kärr.

Historien är en vetenskap, hvilken blifvit i nyaste tider idkad i Sverige med lysande framgång inom de delar af Sveriges häfder, dit forskningen sträckt sig. Ty mycket är ännu outforskadt; vår historia ligger till största delen i de ofantliga handskriftsamlingar, som kongl. biblіotheket, riksarkivet, de civila embetsverken och andra samlingar innehålla. Upsala universitet har stora skatter i detta afseende, i de Palmsköldska, Nordinska, m. fl. samlingar. En stor del af detta förråd väntar ännu icke blott på häfdatecknaren, för att begagnas till lefvande skildringar, utan äfven på ordnande händer för att kunna nyttjas. Riks-arkivets flyttning till en bättre lokal har först gjort ett sådant ordnande af dess samlingar i något större omfattning möjligt. Dessa handskrifter kunna dock ej gälla den urgamla tiden. Dess historia ligger i skaldernas sånger, i Isländarnes sagor och kristna missionärers berättelser om Svenskarnes omvändelse. Den är blandad med hednisk myth och diktade händelser. Någon säker historisk framställning med tillförlitlig kronologi finnes icke före kristendomens första predikande. Allt hvad vi trott oss veta om det hedniska Sverige är idel sagor. Först vid Olof Skötkonungs tid, eller kort före honom, uppstår en verklig historia; men hvilken ännu sväfvar i dunkel och måste lemna mången vettgirig önskan ouppfylld. De Isländska sagorna skildra sederna och kasta mången ljus stråle öfver samhällsskicket; men berätta ej Sveriges historia. Blott tillfälligtvis upplyses den af dem. De gamla landskapslagarne innehålla vårt äldre samhällsskick, sådant det skulle vara enligt lagen. Men dels äro dessa lagar samlade först efter införandet af kristendomen, dels är det i historien stor skillnad emellan den skrifna lagen och det verkliga lefvernet. Mången lag har blifvit stiftad med vishet och verkställd med sorglöshet, mången författning har stått qvar i lagboken, sedan den upphört att svara emot sederna; "man skrifver icke Sveriges historia efter författningar", har vår störste historieskrifvare sagt. Men då dessa lagar blifvit samlade efter gamla sedvänjor, uttrycka de visserligen den tidens samhällsordning och äro af mycken vigt för denna del af vår historia. De tillhöra medeltiden, som dessutom hade sina historiska författare i dem, hvilka skrifvit rimkrönikorna, samt Ericus Olai och de namnkunniga bröderne Olaus och Laurentius Petri. Källorna för denna tids historia har man att uppsöka i de tusentals pergamentsbref, som finnas qvar och begynt framträda i tryck genom Svenskt Diplomatarium, hvilket började utgifvas af Liljegren och fortsättes af riks-antiqvarien Hildebrand. Det är ett mödosamt arbete att läsa medeltidens handskrifter, och fordrar en egen förfarenhet, den blott få besitta. Språket är föråldradt, äfven i grammatikaliskt afseende, och bokstafsformerna olika vår tids. Mödan lättas dock något genom den tabell öfver medeltidens bokstafsformer, hvilken kammarjunkaren Rääf i Småland utgifvit. Permebrefven bestå af offentliga handlingar, konungabref, köpebref, o. dyl., skrifter, som upplysa sammanlefnaden och regeringssättet. En del af medeltidens dokumenter trycktes redan på 1600-talet af Hadorph, jemte Bjœrköa-rätten och tvenne gamla rimkrönikor. Man finner der kongl. försäkringar och herredagars beslut, m. m. — Det första spår till historisk konst möter hos Olaus Petri; men sedan blir åter den historiska litteraturen torr och får sitt värde mera såsom samlingar af historiskt material, än såsom arbeten med kritik och stil. Sveriges historia förfalskades af patriotismen. Sverige skulle nödvändigt vara det äldsta land i verlden, och dess historia så gammal som bibelns patriarker. Hela konungalängder diktades för att fylla luckorna. En sådan diktare var den siste katholske erkebiskopen Johannes Magnus i sin krönika. Blott för de tider, som ej voro mycket aflägsna från författarnes samtid, äro sådana arbeten af vigt. Olaus Magnus, bror till den nyssnämnde, skref ock ett arbete om Sveriges historia. Serskildta delar af den senare tidens häfder bearbetades med mera framgång, och en och annan af våra konungar voro sjelfva historieskrifvare. Carl IX skref en rimkrönika och Gustaf II Adolf började en historia om sin faders regering. Erik Göransson Tegel, son till Erik XIV:s gunstling Göran Persson, skref Gustaf I:s och Erik XIV:s historia. Rasmus Ludvigsson var en verksam arbetare i historiska skrifter. Hans krönika öfver Gustaf I., öfversedd af Pehr Brahe, konungens systerson

ingen, är ett mästerverk för konung Gustafs regering; andra krönikor öfver samma tidehvarf att förtiga. Werwing författade i 17:de århundradet Sigismunds och Carl IX:s historia, likasom Widekindi Gustaf Adolfs. Den senare är också författare af en historia om Sveriges krig i Ryssland 1607—1617. En utländning, Chemnitz, adlad i Sverige och antagen i Svensk tjenst, beskref Sveriges krig i Tyskland. Lägger man dertill några mindre arbeten, samt Messenii *Scondia Illustrata*, en stor rikshistoria på Latinska språket, hvilken förtjenar all uppmärksamhet, så har man summan af Sveriges historiska litteratur före Carl XII:s tid. Bland mindre arbeten bör serskild uppmärksamhet fästas vid de akademiska disputationerna, som innehålla en mängd monografier af olika, men stundom stort värde. Denna litteratur är föga läst, helst den blifvit skrifven på Latin ända till nyaste tider, då Svenska disputationer börjat undantagsvis utgifvas. Den förtjenar större uppmärksamhet än den vunnit, särdeles när man besinnar att sådana män, som den lärde Ihre, Fant, m. fl. nedlade deruti frukten af sin lefnads trägna mödor i vetenskapens tjenst. Utaf Fant finnas flere hundrade historiska disputationer. — Frihetstiden gjorde epok i den historiska litteraturen, genom Lagerbrings, Dalins och Botins arbeten. Den sistnämndas klassiska verk *Om Sveriges Invånare* är äfven af vigt för Sveriges historia, likasom det arbete han skref serskildt för sjelfva statshistorien. Lagerbrings och Dalins verk äro utförliga rikshistorier, som dock ej hunno fulländas; Lagerbring stannar vid medlet af femtonde århundradet, Dalin vid Carl IX:s död. Dalin var stilist, en förtjenst som Lagerbring saknat. Lärdom och grundlighet ägde begge, Lagerbring måhända mest. Vid sidan af deras stora arbeten står Wildes grundliga verk *Historia Suecicæ Pragmatica*, och något senare framträdde Olof Celsius d. y. med Gustaf I:s och Erik XIV:s historia, hvilka njutit ett stort anseende, samt Schönberg med sina *Bref om Svenska regeringssättet*, ett arbete af stort värde; men som aldrig fullständigt utkommit. Politiska omständigheter hindrade utgifvandet, likasom Wilde lidit ett slags förföljelse för sitt försvar för Carl XI:s regering. Frihetstiden unnade ej rättvisa åt det Carolinska tidehvarfvet. Till Gustaf III:s tid höra Hallenbergs grundliga verk öfver Gustaf II Adolfs historia, samt den lärde Porthans arbeten i disputationsform, och vid samma tid uppträdde Fant, såsom historiarum professor i Upsala, med en mängd af historiska monografier. Senare hafva vi erhållit en och annan förträfflig afhandling af Hans Järta, tryckta i vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens handlingar. Våra dagar hafva upplefvat den stora reform af Svenska historien, som Geijer förberedde genom *Svea Rikes Häfder*, och utförde genom *Svenska Folkets Historia*, arbeten, hvilka äga blott ett fel, nemligen att vara ofullbordade. Nya åsigter hafva framträdt i dessa begge skrifter och der ligga de idéer, hvarefter sannolikt Sveriges historia hädanefter kommer att behandlas. Historisk konst har aldrig framträdt i vår historiska litteratur med ett sådant mästerskap, som hos Geijer. Hans arbeten lemna detaljerna outredda åt kommande författare; men sammanhanget i historien ligger klart för läsaren. Bredvid Geijers häfder — egentligen kritiska undersökningar — står Strinnholms episka skildring af vår hedna-ålder, ett arbete, hvars stora förtjenst ligger deruti, att den lemnar oss en lefvande tafla af förfädrens lif. Efter de Isländska sagorna tecknar han den gamla nordens seder, samhällsskick och författning. Öfver Geijers och Strinnholms arbeten finnes en grundlig kritik af Bergfalk i tidskriften *Skandia*. Fryxell åter berättar Sveriges namnkunniga mäns bedrifter, med enkel ledig stil och efter till en del nya källor, dem han begagnat med grundlighet. En skarpare kritik än Reuterdahls i sin *Svenska Kyrkans Historia* — ett arbete af stort värde äfven för den politiska historien — har Sveriges litteratur aldrig sett; och slutligen har Nordström gifvit vår litteratur en dyrbar skänk, i sina bidrag till Svenska samhälls-författningens historia.

Historieskrifvare. Sverige erhöll sådane långt senare än andra länder, som tycktes erbjuda dem vida ringare ämnen att bearbeta. Sjelfva Norrige är i det fallet rikare. Den första, som något upptecknat rörande Svenska historien, var Isländske presten Are Frodé och ännu mer hans frejdade landsman, Snorre Sturleson, hvilken kan kallas Svenska häfdernas fader. De inhemska anteckningarne voro både få och torftiga, och inskränkte sig till några diarier i klostren, hvaribland *Diarium Vadstenense* är det förnämsta. Senare började rimkrönikorna, den lilla och den stora, hvaraf den sistnämnda utom all jemförelse är den vigtigaste. Den förste namngifne Svenske historieskribent är Ericus Olai, efter honom följde Johannes och Olaus Magni, Olaus och Laurentius Petri, Messenius, Tegel, Olof Rudbeck, Loccenius, Girs, Werving, Hadorph, Björner, Verelius, Peringsköld, Puffendorff, Dalin, Lagerbring, Botin, Wilde, Fant, och i senare tider: Hallenberg, Geijer, Strinnholm, Fryxell, Granberg, Afzelius, Rühs, m. fl.

Historiska sällskapet var en af de fria föreningar för vissa vetenskapsgrenars bearbetande, som bildade sig under 1700-talet. Den största af dessa var vetenskaps-akademien, som blifvit en stor af staten beskyddad förening för naturvetenskaperna. Men andra mindre samfund funnos, hvilka sedermera upplöst sig. Ibland dessa var äfven ett historiskt sällskap, hvars verksamhet visade sig i utgifvandet af *Samlingar i Svenska Historien*, de der utkomme i slutet af 1790-talet. Detta sällskap var således något helt annat, än det sedermera inrättade och ännu bestående *Samfundet för utgifvande af Handlingar rörande Skandinaviens Historia*, hvilket allmängör historiska handlingar, och till närvarande tid åstadkommit en samling af 27 band dylika skrifter, af större och mindre värde.

Hitta och tiga, har tjufven i barmen, med detta gamla Svenska ordspråk betecknas, att den som hittar en sak och förtiger den, är jemngod med tjufven.

Hittebarn, förekomma år 1840 till något större antal än vanligt, nemligen 3 i Stockholm och 6 i Lund, eller tillsammans 9. Under hela de fem föregående åren voro blott 6 sådana antecknade.

Hittegods. Se: *Fynd.*

Hjadningar (mythol.). Så kallades de kämpar, hvilka stupade i ett slag på en af Orkney-öarne; men blefvo genom den intagande sköldmön Hildurs hemliga trollkonster väckta till lif igen. Likväl uppstodo de endast för att åter börja strida och skulle sålunda hålla ut till Ragnarök.

Hjalmar den hugfulle. Den sköna sagan om dennes kärlek till Ingeborg och strid med Angantyr, hör till de mest bekanta i norden. Arngrims tolf söner, hvilka bodde på en ö i sjön Bolm i Småland, voro fruktade såsom vilde berserker. En af dem, Hjorvard, hade den förmätenheten att fria till Ingeborg, Upsala-konungen Yngves eller Anes dotter, hvilken ansågs för den skönaste qvinna på sin tid; men Hjalmar, en af konungens förnämste kämpar, framställde då sina anspråk på prinsessan. Konungen hänsköt saken till sin dotter, som valde Hjalmar. Nu stämde Hjorvard och hans broder Angantyr den lycklige till envigeskamp på Samsö. Hjalmar tog med sig sin vän och stridsbroder Orvar Odd. Då de kommo till Samsö och der gingo i land, anlände Arngrims söner och nedgjorde, under deras frånvaro, hela besättningen på deras skepp. Striden gick sedan för sig mellan Hjalmar och Angantyr, samt mellan Odd och de öfrige elfva bröderne. Desse sistnämnde nedlades alla af Odd. Hjalmar hade deremot en svårare kamp att bestå; ty Angantyr var icke blott ett hufvud högre än sina bröder och fruktansvärdare än de, utan bar äfven ett dvergasmidt svärd, Tirfing, som troddes alltid gifva seger åt sin ägare. Icke desto mindre dödades han af Hjalmar; men denne erhöll under striden sexton sår och kände att det var hans sista bragd. Då bad han sin stallbroder draga af hans finger förlofningsringen och bära den till Ingeborg. Detta löfte uppfyllde Odd, sedan han först, enligt öfverenskommelse, lagt de slagne kämparne med sina vapen i hög på Samsö. Då Ingeborg fick höra sin älsklings öde, och såg hans lik, som Odd medfört, dog äfven hon, enligt en berättelse, af sorg, enligt andra för Hjalmars svärd, på hvilket hon kastade sig. De båda älskande nedlades i samma graf.

Hjalte (mythol.). En af de tolf berserkar, hvilka konung Rolf Krake sände sin stjuffader Adils till hjelp, då denne var inbegripen i krig mot en Norsk konung.

Hjalte, en af konung Harald Hildetans skalder, hvilka följde honom till Bråvalla slag.

Hjelm, denna del af våra förfäders rustningar kallades af dem *jernhatt* eller *kettilhatt*, emedan den var smidd af jern eller koppar, till hufvudets bevarande. Hjelmen vägde vanligtvis 10 marker.

Hjelm, Nils, korporal vid Carl XII:s drabanter, sedan öfverste för ett dragonregemente, följde konungen från landstigningen på Seland till Pultava, der han blef fången. Fick efter hemkomsten från Ryssland general-majors värdighet; men blott öf-[illegible]-löjtnants indelning vid Westmanlands regemente, adlades 1706; men som han afled ogift, år 1726, utgick ätten med honom.

Hjelm, Peter, en utmärkt läkare, född i Wexjö år 1670, promoverades i Greifswald 1697, blef samma år provincial-läkare i Södermanland, der han upptog Norrby brunn nära Nyköping, blef 1705 medicine professor i Åbo, der han sökte få inrätta en botanisk trädgård, men hvilket icke då lät göra sig i anseende till kriget; förordnades till fältläkare vid hären i Finland, då han hade det missödet att falla i Rysk fångenskap, fördes till Moskwa och dog derstädes 1715. Berömmes som en ganska lärd man.

Hjelm, Jonas, född 1710 i Dädesjö i Småland, student i Lund 1731 och docent i mathematiken 1735, förestod math. professionen i Lund 1741—44. Från 1739 hade Kongl. Maj:t på ständernes förord för hans mekaniska uppfinningar, anslagit åt honom 60 tunnor korn, derjemte dubbelt stipendium af 80 daler silfvermynt. Lektor i Wexjö 1744, samt erhöll följande år titel af hofsekreterare. Död 1766. Ödmann anför, huru han praktiskt lärde ungdomen mäta höjder, afstånd, m. m., när årstiden sådant tillät. Han åtföljdes vid sina utfärder af en korps, "liknande Gustaf Adolfs pikenerare." Han lärde gnomik m. m. och hade intagande gåfvor.

Hjelm, Peter Jakob, myntguardien och föreståndare vid bergs-kollegii kemiska laboratorium, ledamot af vetenskaps-akademien, född d. 2 Okt. 1746, död i Stockholm d. 7 Okt. 1813, en driftig embetsman och utmärkt vetenskapsidkare, har utgifvit flerfaldiga skrifter, t. ex. *Anvisning till bästa sättet att tillverka saltpeter; Berättelse om Elfdals porfyrverk;* många uppsatser och rön i vetenskaps-akademiens handlingar.

Hjelm, Carl Jakob, född i Falun 1772, död i Stockholm 1827, elev af Desprez och en ganska skicklig dekorationsmålare vid kongl. theatern, der han var anställd.

Hjelm, Peter Gustaf, kommendör-kapiten vid Kongl. Maj:ts flotta, f. d. ordonnans-officer hos H. K. H. kronprinsen Oscar, tygmästare i Stockholm, R. af S. O., R. af Wladimirs-ordens fjerde klass, född år 1794, gjorde år 1820 en ovanligt snabb resa till Ostindien på skeppet Preciosa, då han till och med seglade in assuransen och dermed ådrog sig Engelska amiralitetets beundran. Har utgifvit: *Svar på en af närvarande tids vigtigaste frågor rörande Sjökrigsväsendet; Gensvar på Kapiten Ehrenstams erinringar vid Herr Kommendör-kapiten m. m. Hjelms svar på en af närvarande tids vigtigaste frågor rörande Sjökrigsväsendet.*

Hjelmare kanal och slussverk, ¼ mil från Arboga vid Arboga-graf, var redan under byggnad i Gustaf II Adolfs tid och fortsattes under drottning Christinas regering, då 12 slussar blefvo färdiga. Men som grafvens djup var otillräckligt för genomfarten med skutor och fartyg, började 1691 med slussarnes ombyggnad, hvilkas antal förminskades till 8 och blefvo färdiga 1701. Slussverket upplåts sedan tid efter annan under arren-

[illegible] petuchet. År 1766 befanns slussverket i sådant förfall, att 5 slussar förklarades genast behöfva ombyggnad och de öfriga ganska dryga reparationer, så att framtida inkomster icke ensågos möjligen kunna betala 2 procent på kapitalet. Det utbjöds således 1768 af kronan på auktion, åt den som utan köpeskilling ville emottaga det med dertill hörande lägenheter till evärdelig egendom, med vilkor att af egna medel och utan kronans betungande sätta det i fullgodt stånd och framdeles underhålla det. Örebro stad gjorde genom sina deputerade inropet. Slussverks-arbetet började år 1770 och blef färdigt 1776; härtill hade åtgått en kostnad af 52,222 R:dr. Inom få år visade det åter så många bristfälligheter, att man såg, det dess obestånd snart skulle inträffa. Det uppehölls likväl genom ständiga reparationer; men som det redan 1814 hotade att ramla, och [illegible] bolagsmän icke tilltrodde sig, att ånyo uppbygga det, anhöllo de att få återlemna det till Kongl. Maj:t och kronan, sedan de återbetalt till förenämnde byggnad erhållne statslån. Åren 1816 och 1818 utfärdades kongl. kungörelser om upprättande af ett bolag, till besörjande af kanalens och slussverkets ombyggnad och underhåll, samt om subskription dertill. Sistnämnde år beviljade ständerne ett lånebidrag af 200,000 R:dr, att utgå med 50,000 R:dr i 4 år, emot ränta, 3 för hundradet. De subskriberade medlen utgjorde 58,800 R:dr, 1815 och 1816 årens anslag af nionde hufvudtitelns 50,000 R:dr eller tillsammans 308,000 R:dr. Hela kostnaden beräknades 1816 till 351,722 R:dr; men befanns år 1823 uppgå till 892,349 R:dr. Major-mekanikus Edström åtog sig byggnaden, hvilken började 1819, då ny kanal upptogs från Sågsjön till Arboga-å, på något afstånd ifrån den gamla, hvaruti uppfördes 8 slussar af gråsten med gjutna tackjernsportar, och i förening dermed en reparationsdocka, äfven af gråsten, der 9 fartyg kunna uppställas. Under byggnaden af de första 8 slussarne begagnades farten genom de gamla. Endast 742 aktier, à 100 R:dr B:ko, blefvo tecknade och till fullo inbetaldte. Kanalen fullbordades 1830 och har kostat 942,674 R:dr B:ko. Den är 7 fot djup, har 9 slussar, 5 broar, 1 färja, 4 lastage-platser, samt 1 reparationsdocka. En direktion har inseende öfver slussverket, på hvars obehindrade begagnande Örebro stads hufvudsakliga bestånd beror. Detta verks förfall skulle äfven hafva det skadligaste inflytande på landskapets hufvudnäringar, jord- och bergsbruk. Redan i konung Erik XIV:s tid år 1561 omtalas seglation ifrån Stockholm till Götheborg, och nämnes som genväg för Revels stads invånare, i fall konungen af Danmark tillslöt sundet för dem och hindrade deras handel, att de kunde föra sina varor ifrån Stockholm öfver Mälaren till Arboga, derifrån öfver Hjelmaren till Örebro och öfver Littstigen till Elfsborg. År 1844 användes för varutransporten genom kanalen 316 fartyg och båtar, samt år 1845, för samma ändamål, 344 st. Afgifterna uppgingo det förstnämnda året till 13,260 R:dr, och det senare till 13,848 R:dr B:ko.

Hjelmaren, en sjö, belägen emellan Södermanland och Nerike, 70 fot öfver hafvet, 7 mil lång, $4\frac{1}{2}$ mils areal. I denna sjö finnes ymnig tillgång på fisk, hvaribland den så kallade Hjelmare-ålen och gäddorne äro mycket begärliga för sin godhet. Sjön är förenad med Mälaren genom Arboga-gräf, slussverk och å. Sjöns höjd emot denna å är 32 alnar. Den har sitt utlopp i Mälaren, genom *Thorshälla-ström.* I Hjelmaren ligga öarne: *Vinön, Ekßön, Engelbrektsholmen*, m. fl.

Hjelmarsberg, i Örebro härad, Almby socken, $\frac{3}{4}$ mil från Örebro, 2 mtl., har tillhört slägterne Lejonhufvud, Wachtmeister, Åkerhjelm, Drakenberg och Hofstén. Man har på ägorna anmärkt ett godt telgstensbrott, hvarifrån en mängd sten blifvit bruten till byggnader.

Hjelmars hällar. Se: *Ringaby*, rusthåll i Nerike.

Hjelmarsund, icke långt från Eskilstuna, har en färjestad och öfverfart för dem, som resa från Westmanland till Södermanland.

Hjelmseryd, en socken, med Stockaryd, belägen i Vestra härad af Jönköpings län, Vestra härads kontrakt af Wexjö stift, 6 mil S.S.O. från Jönköping. Kyrkan, på prestgårdens ägor, är nu (1846) utdömd och ny kyrkplan inköpt. I socknen räknas 23 sjöar, då gränssjöarne inberäknas. Störst deribland äro *Allgunnen* och *Hillen;* dernäst *Rydasjön*, *Boda*, som nu utgräfves, *Backsjön*, *Wermen*, *Bodaryds*, *Wällingen.* Bland större hemman märkas: *Helseryd*, *Mo*, *Möcklehult*, *Söndra* och *Näsaja.* Här märkes äfven den märkvärdiga *Grönakullen* (hvarom se detta ord). Dernäst är *Helseryds ås* det högsta berget. Säges bebos af troll, hvilka i skepnad af kattor nedstiga och stjäla vörten från qvinnornas brygd. På *Gådebergs kulle* samlas ungdomen till dans pingstaftonen. På Hetseryds ås anträffas ättehögar. Stenkummel finnas äfven på flere ställen. Bland sedvanor må nämnas: Alla lysningssedlar uttagas i ny; timmer hugges under nedan. Tisdagen får man icke byka, thorsdagen icke spinna, lördagen icke mala på hemqvarn, då bli fåren galna. — Man talar om en qvinlig "Kapten Ellin", såsom bränd i Vestra härad, under Carl XI:s tid. "Kitta Grå" från Giggaryd i denna socken brändes, dömd af en lagman Stedt. Han kunde sedan aldrig gå, och det gror aldrig der hon brändes på Gådebergs mark. Här utbröt predikosjukan. I denna socken föddes d. 25 Dec. 1750 sedermera professorn vid Upsala akademi, theol. doktorn Samuel Lor. Ödmann, namnkunnig för sin lärdom, död d. 2 Okt. 1829. Socknen hör till 2 kl. 1 afd. konsist. pastorater. Den innefattar 55 mtl. och har 2,820 invånare. Af dess areal 44,620 tunnl. äro 4,180 sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Hjelmshults kungsgård, $2\frac{1}{2}$ mtl. i Allerums socken af Malmöhus län, är förste majors-boställe vid norra Skånska husar-regementet, har vackert grundmuradt boningshus med två flyglar, jemte trädgård, hvarunder äro anslagne flere hemman, jemte torp och fiskläget Wiken, att förrätta gårdens arbete. Vid egendomen finnes en qvarn, surskog till husbehof, tillräcklig höhöstnad och välhäfdad åker.

Hjelmsnabben. Se: *Elfsnabben.*

Hjelmsäter, 1 mtl. säteri, beläget i Medelplana socken af Westergöthland, har i äldre tider tillhört slägten Roos. Ägdes sedermera af slägterne Soop och Oxenstjerna och äges nu af grefve H. Hamilton.

Hjelp dig sjelf, så hjelper dig vår Herre, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att man icke bör stå fåfäng och sticka händerna i barmen, om man vill förvärfva sig något.

Hjelpe Gud eller Gud hjelp! Seden att begagna detta uttryck då någon nyser, tror man hafva sin upprinnelse från år 590, då en så förfärlig pest rasade i Rom, att personer ofta dogo utan föregående sjukdom och helt oförmodadt, sedan ett nysande påkommit. Sjöborg anmärker härvid i andra delen af *Samlingar för Nordens Fornälskare*, såsom förundransvärdt, att detta bruk efter mera än 1200 års förlopp, ej hunnit blifva urmodigt, "ehuru det nu merendels anses såsom en meningslös artighet, hvarföre det ej sällan förvandlas till ett *ödmjuka tjenare!* Visst är, att denna urgamla och goda önskan, hvars anledning af nysandets farliga påföljd få känna, vore nu mera nödig och passande, då man ser en med hårdt bunden halsduk, en lungsigtig i valsen, eller en hetlefrad, som börjar träta. Våra bönder i en del landsorter använda den ganska väl, då de se någon arbeta på marken, eller då de komma in till en sjuk."

Hjelpen är god, så när som i grötfatet, ett skämtsamt ordspråk, hvilket betecknar, att man ej behöfver hjelp vid ätandet.

Hjelsta, annex till Fitja, beläget i Lagunda härad af Upsala län, $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från Upsala, vid Mälaren. Runstenar märkas vid Bålsta äng och by, Belsunda by samt i kyrkomuren. Socknen innefattar $28\frac{5}{8}$ mtl. och har 551 invånare. Af dess areal 4,929 tunnl. äro 60 sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Hjernarp eller **Jernarp,** en socken, med Tostarp, belägen i Bjäre härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 mil N.N.O. från Engelholm, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Socknen hör till 2 kl. regala pastorat. Den består af $28\frac{1}{6}$ mtl. och har 1,595 invånare. Dess areal omfattar 11,571 tunnl., af hvilka endast 12 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Hjerpe, allmän hjerpe (Tetrao Bonasia), en hönsfogel af 14 tums längd, med svart, kort, tjock och kullrig näbb, hvars öfverkäk är något längre, något rundad stjert, långa fjädrar på hjessan, hvilka hos hannen kunna uppresa sig till tofs, en vacker högröd fläck öfver ögat, men ingen kam; tarserne till hälften täckta med grå mjukhåriga fjädrar; den nakna delen gråbrun, belagd med delade halfringar, tårna gråbruna, klorna blekbruna. Hufvudet ofvan, samt hals och framrygg, bruna eller gråbruna, med svarta tvärstreck; skuldrorna rostbruna med svarta fläckar och i utkanten ett långsgående hvitt streck; vingtäckarne gråbruna med hvita fläckar; ryggen och öfvergumpen askgrå, med svarta längdstreck och punkter; bakan och strupen mest svarta med hvit infattning, bakom näsborrarne en hvit fläck, halsen framtill rostbrun med hvita och svarta streck; vingpennorna mörkbruna; stjertpennorna svarta och askgrått spräckliga. Honan 1 till $1\frac{1}{2}$ tum kortare, med gul strupe och gul fläck bakom näsborrarne, eljest lik hannen. Ungarne lika honan. Omvexlar med blekare färger. Finnes aldrig i de sydliga landskaperna och endast undantagsvis nedom 59 breddgraden, deremot talrikt i de nordligare landskaperna; men ej så högt upp som orren och tjädern, samt nästan alltid på marken. Han lefver i engifte, parar sig i början af April, och locktonen är ett långt utdraget pip och ett derpå följande qvitter "tihib-tititi-ti", hannens starkare än honans och med flere toner i slatqvittret. Honan rufvar ensam äggen, som äro blekgula, brunflammiga och läggas 10—12 på marken, uti en håla i mossan utan bale. Födoämnena utgöras isynnerhet af björkknopp. Flykten sker med starkt buller och i korta afstånd. Köttet är utmärkt läckert och han jagas och fångas derföre ifrigt, dels genom skjutning med hagel eller lod, hvilket går ganska lätt, emedan de ej äro rädda för skott, så att man kan skjuta flera efter hvarandra i samma träd, blott man börjar med den nedersta, dels fångas han i fallstockar.

Hjerpe bolag, eller som det sedan kallats, **Gustafsbergs** bolag, har anlagt alla i Åre socken af Jemtland befintlige grufvor, nemligen Handöls och Fröå koppargrufvor; men år 1747 började ett annat kopparverks-bolag i orten under namn af *Herådals* eller *Carlsbergs*, bearbetade Förbergs, Nyvallens, Helgesjö och Edsåsens skärpningar, alla i Undersåker och Åre socknar, hvilka dock sedan blifvit inställde.

Hjerpe-skans, i Undersåkers socken af Jemtland, nu föga mer än till namnet öfrig, har en tid varit i godt försvarsstånd. På 1600-talet skall först en liten skans hafva blifvit anlagd norr om Kalls- eller Hjerpe-elfven, der då funnits en bro; men denna skans förstördes. Derefter uppbyggdes, på samma sida om elfven, år 1659, en annan skans af guvernören general-major Stjernsköld, och åter en dylik 1677. Dessa två skansar voro 1,000 alnar längre upp belägne. Den ena var en stenskans vid strömmen, och den öfre af mullvall nära derinvid på en kulle. Detta senare ställe, blef 1700 försedt med starkare vallar, skansar och en kommunikations-linje, hade 2 till 400 mans besättning, samt ansågs för den bästa skans i landet; men blef efter ständernes beslut 1784 ödelagd. Vid slutet af 1700-talet voro allenast blockhuset Kronan i den öfre, samt stenmuren i den andre skansen i behåll.

Hjerpås, en socken med Ufvered och Häggesled, belägen i Kållands härad af Skaraborgs län, Skara stifts domprosteri, $2\frac{1}{6}$ mil S.V. från Lidköping. Fordom funnos i församlingen 5 kyrkor. Af dessa sammanbyggdes Wedums för längre tider sedan och Höra 1803 med Hjerpås. Wedums kyrka, hvarefter lemningar ännu finnas, säges hafva blifvit ödelagd af den orsak, att en torpare skall

ihjälslagit sin husbonde, en adelsman på säteriet Bryne, vid namn Elfver, emedan denne tvungit torparen att till honom betala den skuld han ådragit sig. Torparen blef dömd att rådbråkas och halshuggas; men fick begrafvas i Wedums kyrkogård. Efter den tiden ville folket ej besöka gudstjensten i Wedum. Hjerpås gamla kyrka tros vara byggd på 1100-talet. Den nuvarande uppbyggdes 1808. På den sandås å hvilken kyrkan är belägen finnas stenar, hvilka torde tillkännagifva att här fordom varit domaresäte. Här äro äfven flere grifthögar, och deribland en ansenlig kallad *Dyrehög*, deruti en konung Dyre skall ligga begrafven. *Konungsberget* skall fått namn efter honom. Sydost från kyrkan är en offerkälla. *Lunner* och *Källeråsen* äro tvenne andra sandåsar, som hafva flere källsprång med det yppersta vatten. Dessutom märkes här i socknen följande mindre säterier: *Domö* (se detta ord), *Bryne*, 1 mtl., *Korpegården*, $1\frac{1}{2}$ mtl., och *Russelbacka*, 1 mtl., har mineralkälla. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $29\frac{1}{4}$ mtl. och har 930 invånare. Dess areal utgör 10,252 tunnl., af hvilka 55 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Hjersås, en socken, med Knislinge, belägen i Östra Göinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{1}{4}$ mil N. från Christianstad. Annexet Knislinge har fordom varit moderkyrka och Hjersås annex. Här märkes *Wanås*, frälse-egendom, 2 mtl., med underlydande $3\frac{1}{3}$ hemman, har patronat-rätt till församlingen, som hör till 2 kl. patronella pastorat. Socknen innefattar $22\frac{7}{8}$ mtl. med 1,420 invånare. Af dess areal 17,565 höra 2,199 till Willands härad och 1,685 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Hjerta, Peder Larsson, född 1599, var general-major och öfverste för Westgötha kavalleri, samt kallades allmänt, efter sin gård i Westergöthland, herr Pehr på Främmestad. Han var ifrån barndomen en afsvuren fiende till de Danske, hvilka kallade honom "Pehr Näbb", hvilket mycket förtröt Hjerta, så att de alltid fingo stryk, hvar helst han träffade dem. H. var för öfrigt en trög och argsint gubbe; men sin öfverhet i högsta grad tillgifven, samt af Carl X och XI mycket älskad för sin trohet och tapperhet. Icke destomindre träffade honom vid reduktionen det missödet, att förlora alla de egendomar slägten ägde uti Westergöthland, hvilka voro 14 till antalet; men härutaf rubbades likväl ej den gamles kärlek till sin konung. Under kriget med Danmark, men isynnerhet uti slaget vid Lund 1676 erhöll konungen ett tydligt bevis på gubbens trohet, då han under träffningen omringades af fiender och var nära att tagas till fånga; men räddades af H., som då, oaktadt sina 78 år, var konungens adjutant. Så snart han saknade konungen satte han sig i spetsen för lifsqvadronen af sitt regemente, åtföljd af sin son *Lars*, hvilken då var förste löjtnant, återtog konungen och agade honom med värjan under de häftigaste förebråelser, att han tjente illa i det han lemnade sin tropp. Härigenom lyckades han dölja för fienden att den återtagna fången var Sveriges konung. Både far och son blefvo vid detta tillfälle illa sårade; den förre af tvenne djupa hugg i hufvudet, den senare af en karbinkula, som qvarsatt i axeln. Sedan Svenskarne vunnit slaget infann sig konungen hos öfversten och tackade honom för sin trohet, samt tillade: "J var ondes i middags herr Pehr?" Gubben bet ihop tänderna och teg. "Hur står till?" fortfor konungen. Hjerta svarade nu: "Bara J vill låta bli och ria ifrå oss, utan tro gammalt folk, så ä dä lika godt hur dä ä med mej!" Konungen gick för att ej vidare oroa den sjuke. Följande dagen erhöll herr Pehr ytterligare ett besök af konungen, hvilken helsade honom som general-major, och föreslog att han hädanefter i lugn borde sköta sin helsa, samt tillade: "Nu ären J så gammal herr Pehr, så att J kan ta afsked, låta er son få regementet och J bo på Häggetorp, som jag skänker er till fideikommiss." Då blef gubben åter vred och svarade: "J ha inte satt mej te, J sätter mej inte å heller!" — "Nå, nå! bli inte ond herr Pehr, J har tjent mig för väl, att jag skulle sätta af er; er son kan få regemente ändå." — "Det har J råd te", svarade den vresige gubben. Emellertid erhöll han general-majors fullmagt och Häggetorp, der han afled år 1698, i den höga åldern af 91 år. — Sonen **Lars** fick regementet efter fadern, och bivistade med detsamma slaget vid Helsingborg. Han gick, ehuru med mindre sinneshetta, till alla delar uti sin faders fotspår, och uppnådde en hög ålder, oaktadt elfva undfångna sår. Kulan, som träffat honom i axeln vid ofvannämnde tillfälle, sjönk årligen och förorsakade slutligen hans död. Han blef liksom fadern general-major. Hans son och sonson innehade samma värdighet, och voro äfven öfverster för Westgötha kavalleri.

Hjerta, Gustaf Adolf, friherre, general-löjtnant, befälhafvare för 3:dje militär-distriktet, sekund-chef för lifregementets dragoner, förste adjutant hos konung Carl Johan, Kom. af S O. med St. K., ridd. af Ryska S:t Annæ-ordens 1:sta klass och af Preussiska Merit-orden, död den 15 Mars 1847, i en ålder af 65 år. Han var en af de verksammaste deltagarne i 1809 års revolution och en af dem, hvilka, jemte hofjägmästaren Greiff, förhindrade Gustaf Adolfs försök att undkomma öfver borggården, och hvilka grepo och buro honom tillbaka i sina rum. Han deltog sedan i Tyska och Norska fälttågen, och utmärkte sig under freden som en driftig landthushållare, samt en aktningsvärd och rättskaffens man. Han var äfven chef för stuteri-styrelsen och ordförande i en kommitté, tillsatt att utarbeta ett nytt kavalleri-reglemente.

Hjertavando fjäll, invid Norska gränsen, i Luleå Lappmark, vester om Kaitomsjön. Denna bergart är sammansatt af qvarts, kalkspat och isynnerhet åsksten. År 1749 anställdes här försök på silfver. Man fann blyglans, men som på centnern gaf endast 46 procent bly och $2\frac{1}{2}$ lod silfver, och man öfvergaf dessa icke lönande försök.

Hjerte-skepp, kallas en fördjupning i marken på nordöstra udden af [illegible] socken af Öland.

Hjertlanda, annex till Hultsjö, beläget i Westra härad af Jönköpings län, 6½ mil S.S.O. från Jönköping. Kyrkan, af sten, förbättrades 1821. I socknen märkes: *Brunseryd*, säteri ladugård, 1 mtl., med tvenne torp och qvarn, har tillhört C. A. Klöfverfeldts arfvingar, bönder, A. M. Nisbeth, äges nu af M. W. Ripa. Socknen innefattar 10¼ mtl. och har 330 invånare på en areal af 3,703 tunnl., af hvilka 370 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Hjertum, ett pastorat i Bohuslän, Oroust och Tjörns förenade kontrakt af Götheborgs stift, 3 mil S.O. från Uddevalla, vid Götha-elf, innefattar hela Inlands Torpe härad eller socknarne Hjertum och Vesterlanda. Pastoratet utgöres af den natursköna dal, som, med 3 mils längd, sträcker sig från Dalslands gräns söder ut, på Götha-elfs högra strand, och som i vester begränsas af en väldig bergstrakt, det så kallade Inlandsfjället. Denna bergstrakt, till större delen bevuxen med skogar, hvilkas betydenhet lemnar ortens invånare tillfällen till en vigtig binäring, upptager ett stort antal insjöar, af hvilka *Öresjön* utmärker sig ej mindre för sin storlek, än för sina romantiska stränder. Från dessa vattensamlingar nedlöpa en mängd vattendrag, hvilka under sitt lopp till Götha-elf till ett ovanligt djup nedskurit sig i nyssnämnde dals lerbäddar. Af bergen utmärka sig för sin höjd, och för den utsigt man från dem njuter, de båda jemnhöga *Vargklintarne*. Hjertumsdalen äger en naturhistorisk märkvärdighet för de stora jordras som här tid efter annan inträffat, och som några gånger varit åtföljda af metereologiska fenomen. De förra låta dock förklara sig genom elfvens undergräfningar, uti de lösa lerlager, som uppfylla denna trakt. Märkligast af dessa ras är det som inträffade d. 7 Okt. 1648 vid Intagan, och som kostade många menniskor lifvet (se *Jordfall*). *Hjertums* socken upptager pastoratets norra del och innehåller på en ägovidd af öfver en qvadratmil 62$\frac{5}{16}$ hemman, bebodda af öfver 3,000 personer. Hufvudnäringen är jordbruk och vigtiga binäringar är skogshandtering och en högst betydlig fraktsegling. Förnämsta egendomen i socknen är det vackra och stora herregodset *Ström*, hvarförutan flera välbebyggda egendomar äro här belägna. I historiskt afseende saknar Hjertum icke sin märkvärdighet. Dess förnämsta fornlemning är en hop erediga stensättningar och grafkullar på den nära kyrkan belägna mon *Hjertums Ske*. En trekantig stensättning derstädes kallas *Jättesan*, och en mindre rund dylik, liggande på något afstånd derifrån, *Jättesans hufvud*. Härom berättas den sägen, att en jätteqvinna, som ej kunde lida ljudet af klockan i Hjertums kyrka, försökte flera gånger att nedslå densamma med stora stenblock, dem hon framslungade med sitt hårband. Men då stenarne aldrig träffade, beslöt hon nedbryta hela byggnaden, och var på väg att utföra denna sin föresats, då klockan plötsligt klämtade till aftonbön. Detta verkade så på trollet, att det störtade till marken och afslog hufvudet, till minne hvaraf allmogen tror stensättningen vara gjord. En större märkvärdighet äger Hjertums Ske genom den derstädes d. 25 Sept. 1657 hållna träffning emellan Svenske generalerne G. Stenbock och Harald Stake samt Norske ståthållaren Ivar Krabbe. I densamme blefvo Sveaskarne underlägsne, oaktadt sitt stora artilleri, och måste med stor förlust retirera åt Wenersborg. Harald Stake sjelf, fick sig en häst undanskjuten, och hans brorson öfversten Johan Stake tillfångatogs och mördades af en sin förre, till fienden öfverlupne kammartjenare. Under de föregående och efterföljande fejderna var Hjertum ofta skådeplats för mindre krigshändelser, hvarom man erinras genom skanslemningarne vid Grafveröd, Hasteröd och flera ställen genom en hop sägner och spridda fynd af vapen, kulor och dylikt. Öfriga ortens fornlemningar tillhöra de vanliga slagen af griftkullar och små resta stenar. En offerkälla, *Måbergs källa*, på Hjertums Ske har hållits i vördnad intill senaste tider. Kyrkan, belägen ej långt från elfven på en ås, är anmärkningsvärd endast för sin ålder och sitt grafkor, som förvarar lemningarne efter flera adliga familjer, särdeles Macleaner och Benneter. Man finner här ett väl balsameradt lik efter en ung skönhet, fröken Maclean, som dog i början af förra seklet. Af märkvärdiga personer, som vistats inom denna socken, intages första rummen af ägarne till Ström, fältmarskalken och kongl. rådet m. m. grefve Rutger v. Ascheberg och hans descendent, den berömde fosterlandsvännen baron Rutger Maclean. Af presterna ihågkommes i en gammal anteckning herr *Andreas*, hvilken efter att hafva sjelf öfvergått till Lutherska bekännelsen, med hårdhet afvisade en flyktande katholsk biskop, som en natt sökte herberge i hans hus. Biskopen uttalade då en förbannelse öfver den ogästfrie presten och alla hans likasinnade efterträdare, att de skulle afbryta sina ben, hvilken spådom samma anteckning säger punktligt gått i fullbordan till år 1690. *Christian Jakobsson*, hvilken blef stamfader för v. Utfallska slägten, död 1673, *Anders Bonander* (se: *Bonander*) och nuvarande pastor, prosten Pehr Abraham Delin, hvilken, såsom kurator för Götheborgska nationen i Lund, var den förste som fattade idéen af den akademiska föreningen, och den verksammaste af de män, som samverkade till denna sköna idés realiserande. Universitetet uppdrog också enhälligt åt Delin förrättandet af den högtidliga invigningen af denna inrättning Oscars-dagen 1830. — Hjertums pastorat är patronelt, och jus patronatus tillhör ägaren af Ströms säteri. Adress: Götheborg och Lilla Edet.

Hjertzeel, Johan Gustaf, regements-fältskär vid Svea artilleri, höll, på kirurgiska societetens anmodan, offentliga föreläsningar i kirurgien på riddarhuset 1756, har författat åtskilliga afhandlingar, tryckta i Svenska Merkurius, och dog i Stockholm 1761, endast 43 år gammal.

Hjo, en liten uppstad vid Wettern, 34⅞ mil från Stockholm, är mycket gammal och väl belägen, samt en af de minsta i riket. Staden skall redan i hedniska tider varit handelsplats. Genom kunung

Gustaf I:s testamente tillföll staden hertig Magnus och sedan konung Johans son, hertig Johan, hvilken senare lät med stor kostnad anlägga en brygga från landet, flere famnar ut i sjön, der den så kallade Hjo-ån har sitt utlopp. Här idkas jordbruk och landthandel samt sjöfart med mindre båtar, hvilka afgå i handelsväg till Wadstena, Jönköping och Askersund. Kyrkan afbrann år 1734, och stadsförsamlingen utgör nu annex till Foglås socken. Stadens privilegier stadfästades af Johan III och förökades af Gustaf II Adolf 1620. Den styres af en borgmästare, hör till femte klassens städer, och har N:o 66. Vapnet är en båt med nedfäldt segel. Här finnes postkontor och apothek. Marknader hållas i Februari, Maj, September och November. Folknummern beräknas till 620 personer. Staden har 70 hus och tomter, samt 690 tunnl. den tillhörig jord. Dess uppskattningsvärde utgör 71,922 R:dr B:ko. Utanför södra tullporten, bredvid sjöstranden, är en liten backe, kallad *Kossackbacken*, der man vid gräfningar funnit lemningar efter flere menniskokroppar, förmodligen efter de 25 Ryska fångar, hvilka förlades hit efter slaget vid Narva, och här blifvit begrafne.

Hjelster, jolster, hjelster, bilster, vilster, halster, juster, vikar (Salix petandra), ett mindre träd eller större buske, som växer på kärraktiga och sidländta ställen, isynnerhet och i form af träd uti de norra skogstrakterna, ända till Enara träsk i Lappland, i buskform allmänt på de sydligare slättbygderna ända till Skåne. Telningarne begagnas till vidjor, löfven både torra och färska till boskapsfoder och barken i medicinen.

Hjonelags-penningar. Se: *Mantals-penningar.*

Hjor, i fornsvenskan liktydigt med *svärd.*

Hjort (Cervus), är egentligen benämningen för ett helt djurslägte, hörande till de idisslande däggdjuren, utmärkt genom sina årligen affallande greniga horn, eller rättare benutskott, hvilka dock saknas hos honorna med undantag af renhonan. Hos oss finnes deraf följande arter, nemligen: elg, ren, dof- och kronhjort samt rådjur eller råhjort, men benämningen användes företrädesvis, eller uteslutande, och utan tillägg för *Kronhjorten* (Cervus elaphus), och hvaraf hannen får namn af hjortoxe honan af hind eller hjortko. Hornen äro trinda, fint knottriga, rigtade uppåt bakåt och något utåt samt mot spetsen böjda inåt, och endast från främre sidan mer eller mindre greniga efter djurets ålder. Djurets längd är omkring $6\frac{1}{2}$ fot, höjden $3\frac{1}{2}$ fot; hufvudet är aflångt och litet i proportion mot kroppen, som är smärt med höga och smidiga ben; färgen, om sommaren röd eller kastaniebrun, under hvitaktig, om vintern mera grå, hos ungen till tredje månaden gulbrun med hvita fläckar. Hannen är så väl genom sin växt som sina vackra horn ett af de skönaste djur; honan som är mindre och saknar horn är också oansenligare. Vild träffas kronhjorten hos oss troligen endast i Skåne och lefver då gerna i stora skockar tillsammans på en viss trakt, hvilken får namn af hjortstånd och hvarifrån han aflägsnar sig endast i följd af parningsdriften, hungern, förnyade förföljelser eller traktens uthuggning. Dess syn, hörsel och lukt äro ganska skarpa och han synes älska musik, så att han stundom framlockas genom ljudet af åtskilliga blåsinstrumenter. Tidigt fångad kan han tämjas; men blir då ofta ganska ilsken, fastän han i vilda tillståndet är from och skygg, utom under parningstiden, då han till och med är farlig för menniskan. Denna inträffar från början till medlet eller för mycket unga ända till slutet af September och hannarne strida dervid ofta blodigt, till dess slutligen den starkaste förjagat alla de öfriga, eller till och med nedlagt den som icke annorlunda gifvit med sig, då han ensam parar sig med ända till 20 hindar. Dessa gå drägtiga $8\frac{1}{2}$ månad till 40 veckor och föda i Maj en sällan två kalfvar, uti en tät skogstrakt och på en bädd af mossa. Kalfven kan redan efter fjerde dagen följa modern, hvilken däggar och vårdar honom till dess hon ånyo blir drägtig. Födoämnena bestå hufvudsakligen af gräs, örter, löf, grön säd, samt ax af den mogna, äfvensom svampar, bär och ollon; om vintern af knoppar, qvistar och bark af yngre träd, samt ljung och mossa. Köttet, isynnerhet af yngre djur, är ganska läckert; huden begagnas förnämligast till beredning af sämsk, håren till stoppning; talgen såsom nöttalg och hornen dels till skaft på knifvar o. dyl., dels raspade till beredning af gelé samt till några farmaceutiska preparater. För dessa orsaker underhållas hjortar på flera ställen uti s. k. djurgårdar samt skjutas, så väl der som på de ställen der de finnas vilda, med kula.

Hjort, Ericus Svenonis, hade varit hofpredikant hos Gustaf I, hvilken år 1541 utnämnde honom till kyrkoherde i Skellefteå i Westerbotten. Han stod dock icke särdeles väl hos sina sockenboer, emedan han alldeles bortlade Latinska messan och öfriga katholska bruk, vid hvilka allmogen ännu fasthängde. Som han här icke fann sin trefnad, begärde han att befrias från den obehagliga tjensten och flyttades af konungen straxt derefter till biskopens i Skara, Sven Jakobsson, medhjelpare, och när denne sjelf begärde sitt entledigande från embetet, utnämndes Hjort till hans efterträdare år 1544; men dog redan följande året och hann således föga uträtta inom stiftet.

Hjortaknipen, ett anmärkningsvärdt bråddjup, utgörande en smal bergsvägg, hvilken sträcker sig utöfver bergsdalen Skärali i Skåne. Ofvanifrån utlöper på densamma en smal gångstig, hvilken ytterst vidgar sig. Det berättas, att en dödsfånge en gång skall hafva räddat sitt lif, derigenom att han med förbundna ögon och på en blind häst ridit ut på klippan och oskadad vändt tillbaka.

Hjorter, Olof, en utmärkt astronom, Nils Celsii svåger, vän och medhjelpare, var född i Jemtland år 1696 och död 1750 i Upsala, der han först 1746 blef astronomie-observator. Han var född till stjernkunnig, och började redan som gosse göra små observationer. Under en resa till Holland, der han gaf undervisning i sjömanskonsten, gjorde man honom de fördelaktigaste anbud; men dem han var nog oklok att icke antaga, emedan han

trodde, att fäderneslandet kunde behöfva honom. Detta syntes likväl föga bekymra sig om hans insigter, och blott igenom general-majoren grefve Axel Gabriel Oxenstjernas förord kunde han, år 1732, blifva astronomie-docens i Upsala. Här föranledde han mångfaldiga och noggranna observationer öfver en solförmörkelse, som inträffade 1733, hvilken blott i Sverige skulle bli total och hvars like icke på 83 år skulle återkomma i Europa. Han utgaf för detta ändamål en kort underrättelse om sättet att dervid gå till väga, och både vetenskapen och Sveriges geografi hade mycken nytta af de iakttagelser, hvilka gjordes till följd deraf. Har författat *Almanackor* för åren 1744—1748, *Sjökalender* och *Astronomisk kalender* 1749. Ledamot af vetenskaps-akademien, till hvilken han skänkte alla sina egna och sin svågers böcker i mathematiken och fysiken, 1,500 till antalet, och 6,000 daler k:mt, som han sjelf erhållit af sin gynnare grefve Oxenstjerna.

Hjorth, Johan, en skicklig läkare, fälthospitalsmedikus vid hären i Tyskland under Pomerska kriget, samt ifrån 1760 till 1804, då han afled på sitt 75:te år, provincial-läkare på Gottland. Har utgifvit åtskilliga embetsberättelser, de der finnas intagna i tidskriften: Läkaren och Naturforskaren.

Hjorthagen anlades år 1827 på Stockholms Djurgård, emedan djurens frigående icke var förenligt med planen till de vidsträckta planteringar, som här skulle företagas. Härtill bestämdes 130 tunnland, den s. k. Jägarebacken invid Ropsten, hvilken håller omkring 6,000 alnar i omkrets. Hjortarne, till ett antal af 200, indrefvos der; men hafva 1841 blifvit minskade till endast 75, hvilket ansågs tillräckligt för hofvets behof. Till deras utfodring åtgå årligen nio à tio parmar hö.

Hjorthed, en socken, belägen i Södra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 3 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Westervik, 1 $\frac{3}{4}$ mil från hafvet. Kyrkan blef till sin byggnad fullkomnad år 1778 och kallades Sofia Magdalena, enligt en kongl. resolution af samma år. Socknen, som innehåller 65,143 tunnl., af hvilka 6,430 äro sjöar och kärr, är mycket bergig med höga och svåra backar. Enligt uppgift finnas här icke mindre än 79 sjöar och gölar inom socknens gräns, och dessutom 24 gemensamma med andra närgränsande socknar. Betydligast bland sjöarne äro *Långsjön*, *Hjorten*, *Skrikgallen* och *Gissebosjön*. I socknen märkas följande egendomar: *Hjorthed* eller *Hjortö*, 2 mtl. säteri frälse, har tillhört slägterne Kagg, Rosenholst, Gyllenfält, Klöfverschöld, Rosvall och Schildt. *Blanka* eller *Blankaholm* skänktes 1612 åt Göran Gyllenstjerna. Ägdes sedermera af slägterne Zelow, v. Gardemein, Cederbaum, Lilljenstolpe och Montgomery. *Mjöshult* har tillhört en Ulfsparre, Mörner, Lilljenstolpe och Montgomery. *Totebo*, 1 mtl. Man har gissat, att konung Sigurds kämpe, Harald af Tote, bott här; denna gård var således det äldsta herresäte i Tjust, fastän dess ägare äro okände under 900 års förlopp. Det skänktes 1612 åt Göran Gyllenstjerna, har sedermera tillhört slägten Zelow, kronan, derefter slägterne Mörner, Montgomery och Breitholz. *Falsterbo* bruk (se detta ord). *Borhults* masugn. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 47 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 3,477 invånare. Adr. Westervik.

Hjorthufvud, Gudmar Månsson, till Ulfåsa och Loo, lagman i Westergöthland och riksråd, från 1299 till 1312, var den heliga Brigittas svärfader. Hans son, Ulf Gudmarsson, lagman i Nerike, riksråd och riddare 1324, afled år 1344. (Se: *Brigitta, den heliga.*)

Hjortqvarn, masugn i Svennevads socken af Nerikes län, anlades år 1838 af Gryts, Haddebo och Häfla bruksägare, hvilka ingått kontrakt med Emme bergsmäns hyttelag i Lerbäcks socken, att på 75 år emottaga alla bergsmännens kol emot ett minimipris af 3 R:dr 16 sk. B:ko per stig, samt under tiden ansvara för deras blåsningsskyldighet, genom hvilket af kongl. bergs-kollegium fastställda kontrakt, bergsmännen kommit i tillfälle att draga afkastning af sin skog, utan att äfventyra förlust af tackjernsblåsning vid deras egna hyttor.

Hjortron, multer, multbär, myrbär, julbär, snattron (Rubus Chamæmorus), en mångårig växt, hvilken förekommer på kärragtiga ställen öfverallt i riket, med undantag af Gottland och Öland samt de större på kalkformationer hvilande slätterna. Bären användas dels råa, dels till syltning.

Hjortsberg, Jonas Larsson, prost och kyrkoherde i Tjula och Sundby i Södermanland, född 1703, död 1766, har utgifvit åtskilliga poetiska skrifter, särdeles ett skaldestycke: *Yttersta Domen*, men är bäst bekant genom sitt *Katekismi-förhör*, ett slags både theologisk och politisk katekes, der förklaringen öfver hustaflan är lämpad efter de år 1756 bestående samhälls- och rättsförhållanderna.

Hjortsberg, Lars, Sveriges störste, isynnerhet komiske, skådespelare, föddes i Stockholm d. 22 Nov. 1772. Fadern var slotts-stenhuggare. Han blef, som ung gosse, satt till elev vid kongl. theatern, och deltog vid stora operans öppnande år 1782 i den stumma rolen af Coras broder. Från sitt första framträdande på skådeplatsen väckte han mycken uppmärksamhet, både hos allmänheten och konungen, hvilken antog honom i sin enskildta tjenst, bland de s. k. *garçons bleus*, ett slags ofrälse pager. I denna egenskap följde han Gustaf under kriget i Finland, sedan till Aachen och Spaa, samt var till och med närvarande vid hans dödssäng. Hos konungen förrättade han isynnerhet lektörs-sysslan. Derunder försummade han dock icke theaterns tjenst; men egnade sig först efter konungens död uteslutande deråt. Blef år 1799 ordningsman vid dramatiska theatern, 1810 styresman vid begge theatrarne och 1816 ordningsman för dramatiska scenen. Från denna tjenst erhöll han afsked 1828; men fortfor att jemnt att tjenstgöra som skådespelare till år 1834, då han, vid theaterns nya organisation, afgick från scenen; men qvarstod som andra departementschef. Detta uppdrag lemnade han dock äfven ett par år senare; men uppträdde likväl någon gång, efter serskild öfverenskommelse, och sist vid sin sonhustrus

recett d. 27 Dec. 1842, då han spelade Wibergs rol i *Bildhuggaren*. Han hade år 1811 fått hof-sekreterare- och 1836 hof-intendents titel. Under ett besök hos sin son i Nyköping, dog han der hastigt d. 8 Juli 1843. Kongl. theatern firade hans minnesfest dagen före hans födelsedag d. 21 Nov. 1843 och nya theatern på sjelfva födelsedagen d. 22 Nov. Inkomsten af den förra representationen användes till uppresande af ett monument öfver hans graf å Nyköpings kyrkogård, hvilket aftäcktes på hans dödsdag följande året, och den på nya theatern till preglande af en medalj af 12:te storleken, hvilken, på hans födelsedag 1844, öfverlemnades i guld till enkan och i silfver till barnen. Svenska akademien hade 1828, som ett bevis på sin aktning, till honom öfverlemnat sin stora medalj. — Hjortsberg, en litterärt bildad man, var oöfverträfflig, särdeles i roler af den högre komedien, i karaktersroler, äfven om de närmade sig till farsen; men uppträdde också stundom med lika obestridlig framgång i allvarsamma partier, t. ex. i *Jean Calas* och såsom fadern i *Trettio år af en Spelares Lefnad*. Slutscenen i första akten af sistnämnda pjes, der fadern förbannar sin utsväfvande son, och dervid sjelf nedstörtar liflös, gafs med en så utomordentlig natursanning, att åskådarne med förfäran trodde, det olyckan i verkligheten inträffat.

Hjortsberga, en socken, med Edestad, belägen i Medelstads härad och kontrakt af Blekinge län och Lunds stift, 2½ mil N.V. från Carlskrona, ¾ mil O.N.O. från Ronneby. Ej långt ifrån kyrkan på ägorna af säteriet Johannishus finnas flere stora uppresta stenar i en rundel. Detta s. k. domaresäte anses varit ett märkvärdigt tingsställe i Blekinge. De brottslige hafva straxt efter domen blifvit afstraffade på en närbelägen höjd, hvilken ännu kallas Galgbacken. Utom flere andra stensättningar, finnas 7 stora stenar uppreste, som kallas Sju Konungastenar. I socknen märkes: *Johannishus*, ett stort säteri, bestående af $12\frac{1}{12}$ hemman, är stamgods för grefliga slägten Wachtmeister. Gården, som förut kallats *Skunkenberg*, grundades år 1674 af landtdomaren Nils Skunk. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $35\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,185 invånare. Dess areal utgör 9,951 tunnl., af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Adr. Ronneby.

Hjortsberga, fordom annex till Qvenneberga, beläget i Albo härad af Kronobergs län, 2 mil N.V. från Wexjö. Denna socken utgör numera blott en församling med f. d. modersocknen och med gemensam kyrka vid Hjortsberga, likväl med fattigvård m. m. oberoende af hvarandra, och med bibehållande af sitt eget namn, hvilket ingendera vill se försvinna. Hjortsberga nya kyrka byggdes 1838—39. Den förra kyrkan var urgammal. Sägnen fortlefver, att då kyrkan först skulle byggas, nedrefs om nätterna hvad som byggdes om dagarne, men att då folket såg, att "liksom en hjort", dragit sten till ett visst ställe, så byggde man der Hjortsberga kyrka, hvilken då fick stå qvar. I Tranajö gärde står en runsten och på Wrets ägor en 3 alnar hög sten, under hvilken en konung skall vara begrafven. I socknen märkes: *Eksfors* och *Hakafors*, 2:ne mindre jern-manufakturverk, tillhöra tvenne smeder. *Lyngåsa* säteri, 2 mtl., med några ströhemman, lyder under Ängaholms fidei-kommiss och äges af frih. Koskull. *Forsa* säteri (se detta ord), 7 mtl., äges af grefvar Hamilton. *Guldfångarör*, ett soldat-torp på Wrets ägor, säges fått detta namn deraf, att en soldat fråntog en drake den skatt, som denne förvarade derstädes. Sagan tillägger: för att få magt öfver draken hade soldaten vidtalat någon att slå på ringklockan, då presten läste Fader vår under predikan, under hvilken tid soldaten fick tillfälle att röfva skatten. Straxt derefter blef han kommenderad i krig, gömde så skatten under en sten å Wrets ägor; men med tillsägelse till en af sina rotebönder, att om han dog i kriget, skulle bonden upptaga skatten på det anvista stället, treligen för att lemna den till någon anhörig. Soldaten återkom aldrig. Bonden tog rätt på skatten och behöll den sjelf, hvaraf hans afkomlingar än i dag bergat sig godt. — Små-böndernes lefnadssätt är likt det annorstädes; men så kallade stor-bönder eller *aristokrater*, som de äfven benämnas, efterhärma gerna ståndspersonerna i mycket. I Qvenneberga socken är allmogen mera stolt; men fast i sina beslut. I Hjortsberga är mängden mera enkel och höflig; men lätt lockad från ett beslut. I allmänhet är folket fattigt, någorlunda allvarsamt; men idka få handaslöjder. Hela pastoratet är uppfyldt af höjder och stenbundet. *Sjötorps-ås* är den största höjd härstädes, hvarföre triangel-mätning blifvit verkställd derifrån. Trenne små sjöar finnas härstädes, af hvilka *Stenhults sjö*, som är störst, nu (1846) aftappas. Folkmängden i socknen är 1,300 personer. Socknen innefattar $31\frac{1}{4}$ mtl. på en areal af 23,907 tunnland, af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hjortzberg, Lars, sjukhusläkare i Carlskrona, född 1727, död 1789, hade önskat gå den akademiska vägen och var på förslag till medic. professionen, både i Åbo och Upsala, hvartill han syntes i alla hänseenden kompetent; men erhöll ingendera gången sysslan. Han var en lika lärd som praktiskt skicklig man och har utgifvit åtskilliga medicinska skrifter. Hans son, **Nils**, äfven medic. doktor, dog före honom, icke 30 år gammal.

Hjorward, Andgrims eller Arngrims son. (Se: *Hjalmar den hugfulle.*)

Hjorward Ylfing, en mägtig sjökonung, förband sig med Granmar emot Ingjald Illråda, och deras förenade här besegrade honom i ett fältslag. Nu ingick Ingjald en s. k. evig fred med de begge bundsförvandterne; men sedan han lyckats härigenom insöfva dem i säkerhet, öfverraskade han dem en natt i deras gård på Sela-ön uti Mälaren, och brände dem inne med allt deras hoffolk. (Se: *Granmar.*)

[illegible] grufva i Upland. Se: *Hargs* socken.

[illegible], frälse-säteri om 2½ mtl., i Harlösa socken af Malmöhus län, tillhör frih. von Schwe-

rin, har god åker, mycken höhöstaad, skattlagd mjölqvarn, samt mycken ek- och bokskog.

Hjulsjö, en socken, belägen i Nora bergslag och kontrakt af Nerikes län och Westerås stift, $3\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Nora. I socknestugan, invid kyrkan, hålles bergsting med Hjulsjö bergslag. Uti socknen märkes: *Bredsjö* jernbruk (se detta ord); *Gröndals* och *Grönhults* grufvor, samt gamla *Grängeshyttan*; gamla och nya *Hjulsjöhyttan*, som tillhör Stjernfors stångjernsbruk (se detta ord); *Bredsjö* och *Björksjöhyttan*, tillhörige dels C. W. D. Heykensköld, dels bergsmän. *Rotkopps* grufva, upptogs af kamreraren i kommerse-kollegium H. J. Hildebrand, som der anlade en masugn, och med egna medel upptog, samt förskaffade invånare åt en öde nejd. Socknen hör till 3 kl. reg. Den innefattar $20\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,272 invånare. Af dess areal 47,003 tunnl. äro 3,820 sjöar och kärr. Adr. Nora.

Hjultrom äro ett slags i Norra Bohus län och Dalsland brukliga körredskap, som utgöra ett mellanting emellan släde och kärra. De äro tillverkade på det sätt, att under midten, vid sjelfva tyngdpunkten på den stora korgen, äro fästade ett par ganska små och starka hjul, samt under korgens främre ända ett par likaledes små kälkar. De dragas med linor af en eller två dragare, och äro särdeles lämpliga uti obanade marker. Då de dragas uppför backar vidröra kälkarne ej marken, äfvensom sällan och åtminstone högst lätt på jemn plan. Då det bär utföre, skära kälkarne i marken och tillbakahålla kördonet, hvilket annars skulle störta på dragarne. De begagnas nästan uteslutande till körslor af hö och säd, och erinra utan tvifvel om den äldsta i Norden brukliga skapnad på vagnar.

Hjälleskata, fordom kungsgård, i Näs härad af Wermland, beboddes af Olof Trätälja, den tid kämparne *Hjali* och *Skati* ville röfva hans dotter Åsa, och af dessa fick gården namn. Dessa kämpar voro tvenne bröder ifrån Norrige, som vandrade vidt och bredt omkring efter qvinfolk och rof; de hade fått se Åsa och blifvit förtjusta i henne. De ville likväl icke straxt röfva henne med våld, utan utsatte viss tid för konungen att försvara henne. Kämparne kommo på bestämd dag och hade 10 man i följe med sig, samt pockade starkt att konungen antingen skulle slåss med dem, eller ock utlemna sin dotter. Han svarade, att "han skaffat man i sitt ställe", hvilket väl ej var någon hjelte-sed den tiden, men torde ursäktas för hans ålder. Det var prins Olof Sigurdsson, som åtagit sig konungens sak, för att med svärdet vinna Åsa. Han utbjöd sig ensam emot alla 12, med det enda förbehåll, att få hafva ryggen fri, och ingen skulle bakifrån stjäla sig på honom. Det beviljades och striden ägde rum på en holme i Wenern, som nu kallas Bäröu, hvilken inom en kort stund blef de 12 kämparnes graf. Olof återvände derefter till kungsgården, som ifrån den dagen burit namn af dessa två öfverdådiga sällar, *Hjälleskata*. "Ehuru litet ansedd denna gård nu är", yttrar Fernow i sin beskrifning öfver Wermland, "så lär man dock hafva svårt för att framvisa någon annan sådan i hela verlden, som har äran att vara stamgods för största delen af Christenhetens Potentater."

Hjälstad, en socken, med Wad, Svenneby och Mo, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, Wadsbo kontrakt af Skara stift, $1\frac{3}{4}$ mil S.O. från Mariestad, 1 mil från Götha kanal. Detta pastorat har, till följe af kammar-kollegii utslag d. 15 Nov. 1705, länge varit ansedt för patronelt; men blef år 1798 förklaradt för regalt, i anledning af en rättegång emellan ägaren till Svenneby, grefve Hermansson, och ägaren till Moholm, grefve Lagerberg, hvilka begge trodde sig äga patronatsrätt. Det hör nu till 2 kl. Kyrkan, belägen nästan midt i församlingen, är byggd af sten på okänd tid och tillbyggd 1689. I Sparre-slägtens graf under choret hvilar en ättling af konung Gustaf II Adolf, grefve Mauritz Adolf af Wasaborg, född 1689, död 1748 straxt efter sin hemkomst från fångenskapen i Sibirien. I socknen finnes ett barnhus. Socknen innefattar $17\frac{3}{8}$ mtl. och har 480 invånare på en areal af 3,356 tunnland, af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Hjärne, Erengisle Suneson, jarl eller grefve till Orkney-öarne, riksråd från 1340 till sin död 1392, var den siste som i Sverige burit titeln jarl. Huru han fått den af Orkney-öarne, säges i rådslängden vara obekant; men tros härröra från någon skyldskap med dessa jarlar. Hjärne-ätten, dit han hörde, var ganska ansedd i Norrige.

Hjärne eller **Hjerna, Jon**, riddare och riksråd hos konung Håkan från 1360 till 1402, har år 1363 i Greifswald undertecknat bekräftelsen på de Wendiska städernas privilegier.

Hjärne, Jonas Eriksson. Hans fader var en af Gustaf I:s höfvidsmän under Ryska kriget och stupade derunder år 1555. Sonen var då ett år gammal. Egennyttiga förmyndare försnillade en stor del af hans fädernearf, så att han, vid den stränga vapensyn Johan III anställde, icke förmådde utgöra sin rusttjenst, och derföre beröfvades sina adeliga förmåner. En hufvudanledning härtill torde dock hafva varit, att han tillhörde deras antal, hvilka ömmade för den olycklige Erik XIV och önskade hjelpa honom ur det svåra fängelset. Allmogens förtroende kallade honom sedan till nämndeman och länsman.

Hjärne, Thomas, son till kyrkoherden och prosten i Nyenskans, Erland H., var Svenska regeringens ridderskaps-sekreterare på Ösel och lärer hafva dött vid slutet af 1600-talet. Har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Lyckans yppersta skatt*; en *Est-, Lif- och Lettländsk historia* på Tyska, var en flitig och insigtsfull samlare af historiska urkunder. Hans äldre bror,

Hjärne, Urban, är den märkvärdigaste af denna urgamla slägt. Han var född på Sqvoritz prestgård d. 20 Dec. år 1641 och dog d. 22 Mars år 1724, såsom kongl. arkiater och vice president i bergs-kollegium, med landshöfdinge titel. Var ett slags polyhistor, en af sin tids mest utmärkte vetenskapsmän i vårt land. Han kom, efter faderns

död, vid 16 års ålder, till Stockholm, medan pesten rasade derstädes 1657, upptogs af doktor Tranæus i Strengnäs, blef följande året student i Upsala, fick genom sin äldre halfbroders biträde begagna Rudbecks föreläsningar, började i Upsala spela små komedier, hvarvid han, som hade lyckliga målare-anlag, förfärdigade dekorationerna, skref, då Carl XI, som en elfva-årig gosse besökte akademien, sjelf en tragedi: *Rosamunda och de Longobarders konung Alboin*, hvilket mycket roade den unge konungen, studerade både medicin och bergsvetenskap, fick, genom åtskilliga förnämna personers förord och biträde, besöka Tyskland, Holland och Frankrike, tillbragte tre år i Paris, promoverades till med. doktor i Angers och sysselsatte sig äfven med astronomi. Såsom en bland ledamöterne i trolldomskommissionen 1676, medverkade han kraftigt till utrotande af den derom gängse vidskepelsen, ifrade emot den då öfverhandtagande husbehofsbränningen, upptog Medevi brunn och lyckades bringa den i kredit, i trots af det motstånd han rönte, fick uppdrag att förestå det nyss inrättade kemiska laboratorium, medverkade kraftigt till Sala silfververks och Falu grufvas bättre bedrifvande, samt förmådde Carl XI att beresa bergslagerna och egna en närmare vård åt bergsväsendet. Såsom konungens läkare under hans sista sjukdom yttrade han sig frimodigt öfver den alltför stora strängheten vid reduktionens genomförande, svarade på konungens fråga efter orsaken till sitt lidande: "jo, det äro de många fattiga enkors och faderlösa barns suckar och tårar, som för reduktionens skull gjötos, hvilka nu pläga Eders Maj:t", och lade sig, efter Carl XII:s död, emot kronans öfverflyttande på Fredrik, samt föreslog en ny regeringsform. Man har anmärkt om denne man, att han kom till Sverige med ett kapital af 3 mark k:mt, men efterlemnade en förmögenhet af tre stenhus och 20,000 R:dr i penningar, ehuru han uppfödt några och tjugu egna barn och stjufbarn, att hans tredje hustru och enka dog 118 år efter hans födelse och att han genom sina barn blef stamfader för en talrik slägt. Hans fäders adelskap upplifvades för honom år 1689. Hans efterlemnade skrifter upptaga en förteckning på nära två fintryckta stora oktavsidor. Bland dem anmärkas: *Utförlig berättelse om de nyss uppfunna surbrunnar vid Medevi; Den lilla Vattenprofvaren; Kort anledning till åtskilliga malm och bergarters m, m. efterspörjande och angifvande; Acta et Tentamina Chymica in Reg. Laboratorio Stockholm*, o. s. v. Hans yngste son,

Hjärne, Gustaf Adolf, född i Stockholm d. 5 Nov. år 1715 och död derstädes d. 13 (enligt Låstbom d. 19) April 1805, var officer vid artilleriet och hann der till öfverste rang, ehuru han icke erhöll regementet, var en verksam partiman under riksdagarne och uppsteg sålunda till de högsta värdigheter, så att han år 1761 inkallades i rådet, upphöjdes till friherre och grefve, kansler för Lunds akademi och Serafimer-riddare. Vid 1765 års riksdag var han nära att förafskedas af ständerne, men slapp med en skrapa, och 1769 var han den ende som bibehölls, emedan han var den ende som röstat för riksdagens sammankallande. Han tog väl afsked 1772, till följd af en tvist med Hermansson, men ingick åter i rådet straxt efter revolutionen och qvarblef der ända till rådskammarens upplösning år 1789. Vid krigets utbrott 1788 blef han förordnad till ordförande i utrednings-kommissionen. Han var gift med August Ehrensvärds syster, hvilken, sällsamt nog, skall hafva njutit en så vårdslösad uppfostran, att hon icke ens kunde tala Fransyska, hvilket satte henne i mycken förlägenhet då hon, såsom hofmästarinna, tilltalades af fremmande sändebud. I sin dagbok klagar han deröfver, att han i rikets tjenst förtärt sin egendom, så att den knappt räckte till att betala hans skulder.

Hjärne, Gustaf, son till assessorn i kommersekollegium, R. af N. O. Carl Hjärne, född 1768, major vid Svea artilleri och tygmästare på Sveaborg, om hvilken fästnings öfvergång han utgifvit en berättelse, R. af S. O., gick år 1811 ur Svensk tjenst och i den Ryska, der han stigit till geheimeråd, vice ordförande i Finska senatens ekonomiedepartement, friherre, R. af S:t Annæ och Wladimirs-ordens första klass, tog afsked år 1841.

Hjärne, Henrik, en äldre broder till den ofvannämnde, äfven en son af Urban H., arkiater och drottning Ulrika Eleonoras hofmedikus, blef aldrig promoverad med. doktor, emedan han, som det heter, under sin resa i Lifland, der han mycket vistades, sysselsatte sig mera med religionsärender än medicinen; han lärer dock hafva varit en lycklig praktisk läkare, som gjorde mycket uppseende, både med sina kurer och medikamenter, hvilka senare förnämligast bestodo i ett elixir och ett plåster, som han sjelf förfärdigade och sålde. Dog den 27 Juli 1794, nära 85 år gammal. Har utgifvit: *Hus- och Resapothek*, samt *Kort och enfaldig undervisning om helsans bevarande, grundad på menniskokännedom.*

Hlodina (Hlodin) (mythol.). Äfven *Lodina* och *Loduna*, identisk med Frigga, Göja och Hertha; emedan hon påstods vara Odens maka och Thors moder. De många och olika namnen hafva kommit från de olika länder der denna gudinna dyrkades.

Hlut-bolla; en helig offerkittel, hvari offerblod förvarades.

Hlutir (mythol.). Ett slags amulett, använd till skydd mot trolleri. Desse Hlutir bestodo af runemynt, guldbleckbitar och dylikt, hvarpå runor ovilkorligen måste finnas.

Hnos (mythol.). Den ena af kärleksgudinnan Frejas och hennes gemål Öders undersköna döttrar. Hnos och hennes syster Gersemi voro så vackra och intagande, att allt vackert fick namn efter dem. Såsom den hulda kärleksgudinnans döttrar och ständiga följeslagerskor, kunde de väl förliknas med de Grekiska gratierna.

Hoberg, ett berg på yttersta södra udden af Gottland, 114 Pariserfot öfver hafsytan, på alla sidor brant och lodrätt, med en slät plan ofvanpå, af 297 alnar i norr och söder, och 145 alnar i öster och vester. Här finnas åtskilliga grottor. Norr

ut i ett litet berg, är den största grottan, lik en hvälfd kammare, kallad *Hobergsgubbens sängkammare*, och skall det, som sagan om Hobergsgubben förmäler, hafva tilldragit sig på detta Hoberg.

Hobergsgubben var ett bergtroll, som hade sitt hemvist i Hoberget. Icke långt derifrån bodde en fattig torpare, hvars hustru födde ett barn, vid hvilket tillfälle torparen blef bekymrad öfver bjudningen af faddrarne, och beklagade sig för sin dräng, under yttrande, att han dervid hade svårt att förbigå Hobergsgubben, emedan denne gjort honom mycket godt. Bjöd han trollet så skulle detta äta upp allt och de andra faddrarne finge då intet; bjöd han honom icke, så skulle han ej framdeles kunna förvänta sig någon hjelp. Drängen åtog sig att ställa allt till rätta och framföra en bjudning till Hobergsgubben, så att han skulle neka att komma på barnsölet. Han begärde nu en säck och begaf sig till gubben, samt anhöll af denne att för sin husbondes räkning få några fiskar, tilläggande, att han denna gången måtte gifva stora fiskar och ej små. Tillfrågad om orsaken härtill, svarade drängen, att hans husbonde skulle göra barnsöl, och bjöd derjemte Hobergsgubben till fadder. Denne fann sig hedrad af bjudningen och lofvade komma, men frågade hvilken annan skulle blifva fadder. "Jo, S:t Pehr", svarade drängen. — "Då vet jag icke om jag kan komma, ty S:t Pehr är en tvärvigg och vi skulle icke kunna förlikas väl. Jag skall likväl komma efter din husbonde gjort mig den äran. Men skall det bli ännu några faddrar?" — "Ja, S:t Michel också." — "Då lär jag väl icke komma; ty S:t Pehr och jag torde väl kunna förlikas, men S:t Michel och jag knappast." Han lofvade dock att komma och frågade om ännu flere faddrar blifvit bjudne. "Ja, S:t Gertrud", sade drängen. Nu frågade gubben om bonden äfven betingat några spelmän. "Ja, trumslagaren (hvarmed han menade Thor) skall bli spelman", svarade drängen. Hobergsgubben sade nu, att han visserligen tänkt komma oaktadt S:t Pehr och S:t Michel, men med trumslagaren ville han alldeles icke vara i sällskap; ty denne hade en kort tid förut slagit så hårdt på trumman att gubben blifvit förfärad, hvarjemte han kastat trumpinnen (åskviggen) efter honom, så att den bräckt hans ena lårben och han hade ej nu lust att äfventyra det andra. Derefter frågade han om man brukade gifva faddergåfvor, och då drängen jakade härtill, gaf han honom en skofvel full med riksdalrar, sedan en till och så en tredje, samt frågade för hvarje gång om någon gåfve mer, hvartill drängen svarade ja, tills han fått den tredje skofveln full och ej orkade bära mera. Derpå afskedade han drängen, och tillsade honom att återkomma och hemta fiskarne. Drängen hade således gjort sin husbonde en stor tjenst, derigenom att han icke allenast hindrade gubben att komma, utan äfven skaffade torparen en stor faddergåfva.

Hoburg, ett ting på Gottland i södra befallningen, innefattar socknarne Öja, Hamra, Wamblingbo och Sundre, hvilka tillsammans utgöra 46 mtl. och hafva 1,833 invånare. Detta ting utgör det sydligaste af ön der sandstenen kommer i dagen och hvarest rågsädet hufvudsakligast och nära uteslutande af annat begagnas. Växtligheten lider här mindre af torka, emedan sandstenen bibehåller fugtighet och kyla, likväl inträffar här oftast missväxt under mycket regniga somrar, då god skörd erhålles på öfriga delar af ön. Fastän ingen malmart hittills blifvit upptäckt på Gottland, torde dock böra anmärkas som en besynnerlighet, att i Hamra socken af detta tingslag finnes en källa med stark mineralsmak, hvilken begagnas såsom helsobrunn.

Hoby, en socken med Håstad, belägen i Torna härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 ¼ mil N. från Lund. Pastoratet hör till 3 kl. konsist. Socknen innefattar 7⅜ mtl. och har 520 invånare. Dess areal utgör 1,643 tunnl. jord. Adr. Lund.

Hoby, en socken, med Öljehults kapell, belägen i Bräkne härad af Blekinge län, Listers och Bräkne förenade kontrakt af Lunds stift, 1 ½ mil O.N.O. från Carlshamn, vid hafvet. Socknen är omkring 3 mil i längden och 1 mil bred. Kyrkan, som är stor och vacker, är ansenligen utvidgad 1704. Presterne i denna församling hafva i äldre tider haft det anseende att de varit prostar och kommissarier öfver hela Blekings presterskap. Uti socknen finnes omkring 90 sjöar och gölar. De största äro *Troflasjön*, *Hårsjön*, *Årrsjön* och *Fulasjön*. *Bräkne-ån* går igenom socknen och faller ut i hafvet. Nästan hela socknen är belägen i skogsbygden och finnes på flere ställen mycken timmerskog. Några få hemman hafva dock brist på skog. Åtskilliga ålderdoms minnesmärken, och isynnerhet konung *Harald Hildetans hälleberg*, vittna att denna socken varit ett af de i norden mest ryktbara ställen. Detta hälleberg kallas *Runamo*, bekant för den der befintliga och omtvistade sten-inskriften. *Macklamo* ligger ett stycke derifrån på Hakarps ägor, och säges äfven här på en sträcka af 8 alnars längd runor hafva varit uthuggne. *Hoby altare* är en stor fyrkantig sten af menniskohöjd, belägen en half mil från Hoby, på vägen mot Ronneby. Den öfre flata sidan är helt och hållet slät, hvilket man tror härröra af de offer, som blifvit brände derpå. Vid *Kalmarekulle* firades fordom en högtid vid midsommarstiden med dans och lekar. Ännu i slutet af förra århundradet plägade allmogen under pingst och midsommar här fira glädjens årstid, och dansa på en med björkar kringvuxen plan, vid hvilket tillfälle de hade en kronbrud och brudgumme, hvilka, såsom ungdomens vårdtecken, skulle med munterhet föregå de öfriga. Märkvärdiga höjder äro äfven *Kolshög* och tvenne *Saxekullar*. Den förra tyckes hafva fått namn af någon konung eller hjelte Kol, som blifvit begrafven der. Nära vid Hoby äro flera bautastenar uppresta, dem allmogen kallar *resastenar*. Bland socknens märkvärdigheter må anföras ett horn, kalladt *Krångahornet*, utsmyckadt öfver allt med blomster och på öfre ändan mycket vackert och konstigt beslaget med silfver. En bonde, Bo Jönsson, eller som han allmänt kalla-

det, Krängaboen i Hjelmsa, har för lång tid tillbaka gjort detta horn till ett fidei-kommiss, sålunda, att den närmaste i hans slägt skulle förvara hornet och till förfädernas åminnelse nyttja det vid bröllop, barnsöl och andra samqväm; men skulle dock vara förbunden, att till de öfriga i slägten utlåna det vid dylika tillfällen. Socknen utgör ett regalt pastorat af 1 kl. Den består af 72½ mtl. och har 5,644 invånare. Dess areal utgör 49,410 tunnl., af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr. Adr. Ronneby.

Hochschild, Johan Henrik, lagman, rådman i Stockholm, död derstädes 1829, i en ålder af några och 70 år, har år 1775 utgifvit: *Utkast till historisk beskrifning om Svea rikes äldre landskapslagar samt stads- och landslagen*, samt öfversatt *Beccarias* skrift: *Om Brott och Straff.*

Hodbrod eller **Habrod** (mythol.). Son af den Svenske konung Granmar. Han var förlofvad med den sköna prinsessan Sigrun, mot hennes vilja. Hon som alldeles icke kunde tåla Hodbrod, uppmanade Helge, en ung kämpe, född stum, men åt hvilken hon gifvit förmågan att tala, att rädda henne från det förhatliga bandet. Helge dödade då, under ett krig, Hodbrod, hvarefter han gifte sig med Sigrun, hvilken äfven kallades Svava, och hvars historia återfinnes under detta namn.

Hoddmimers holt (mythol.), nämnes i sagorna en vild bergskedja, der ett menniskopar, Lif och Lifthraser, skulle gömma sig undan förstörelsen, då Ragnarök inbröt. Af detta par skulle den ur hafvet uppkommande nya jorden befolkas med lyckliga invånare.

Hoenstjerna, Christoffer Justus, hette förut **von Hoen,** tjente upp sig ifrån kopfardibåtsman, dels i Svensk, dels i Engelsk tjenst, till kapiten i amiralitetet, i hvilken befattning han adlades år 1719; hade 1715 uppdrag att bombardera Danska flottan vid Ysedom, blef i sin lilla båt uppbragt af Danskarne, hvilka trettio gånger förut jagat honom, och hölls nära ett år fången. Tog afsked 1720.

Hof betyder i det gamla nordiska språket detsamma som tempel; men förekommer under medeltiden i dess nuvarande betydelse såsom konungens omgifning. Det utträngde i denna mening det gamla ordet *hird;* hofmän benämndes fordom hirdmän. Hofman förekommer i dessa äldre tider ofta under betydelsen af krigare, äfven adelsman, helst adeln ursprungligen var ett krigarestånd. I politiskt afseende betydde hof detsamma som herredag, och är i denna betydelse äldre än den sistnämnda bemärkelsen. Större kongliga högtidligheter, t. ex. tornerspel, kallades också hof. I nyare tider är begreppet inskränkt till konungens omgifning och personliga tjenare. Konungen äger, enligt nu gällande regeringsforms 48 §., att uteslutande bestämma om sitt hof. Någon egen gårdsrätt, sådan den brukades äfven hos den högre adeln, kan dock icke komma i fråga, så vida dermed skulle menas en serskildt lagskipning för hofvet. Reglementen för ordningen inom sitt hof är konungen naturligtvis obetagen att stadga. Hofvets underhåll utgår af den s. k. första hufvudtiteln, utaf den vid hvarje riksdag bestämda statsregleringen, hvarföre också denna titel kallas anslag till kongl. hof- och stall-staterna. Den fördelas och användes af konungen efter dess höga behag, och innefattar äfven anslaget för sjelfva de kongl. personerna. Hvad detta senare beträffar pläga dock ständerne anslå en viss summa för konungen och dess hof, en annan för kronprinsen, o. s. v. Dessa anslag för hofvet och konungahuset äro, likasom hela statsregleringen, beroende till sitt belopp af ständernes beslut och kunna således ökas eller minskas vid hvarje riksdag. Konungens hof står under styrelse af riksmarskalken och, närmast honom, af öfverste-kammarherren. Det innefattar flere stater och embeten, såsom: ståthållarena på de kongl. slotten, klereci-, läkare-, stall- och jägeri-staten, det egentliga riksmarskalks-, hofmarskalks- och ståthållare-embetena på åtskilliga kongl. slott, kongl. museum, hofkapellet, direktionen öfver hofstatens gratial-kassa och förvaltningen af de medel, som förut voro ställda under öfre borgrättens vård. (Se: *Borgrätter.*) De kongl. personerna hafva hvar sin stat, ej blott den regerande drottningen och enkedrottningen samt de kongl. prinsarne och prinsessan, utan dervid finnas ännu enkedrottningarna Sofia Magdalenas och Hedvig Elisabeth Charlottas f. d. hofstater, kronprinsen Carl Augusts, hertig Fredrik Adolfs och prinsessan Sofia Albertinas f. d. hofstater. Hela hofpersonalen upptager icke mindre än omkring 800 personer, hvaraf 57 tillhöra den Norska, och är i öfrigt fördelad i åtskilliga titlar, såsom: 12 öfverste-kammarjunkare, 1 förste hofmarskalk, 1 förste hofstallmästare, 1 förste hofjägmästare, 1 förste hofintendent, som har befattningen med konungens ekonomi, 1 öfver-intendent, som är chef för öfverintendents-embetet, 1 hof-intendent, som förestår museum, 1 öfver- och en vice ceremonimästare, 14 ståthållare på slotten, hvilka sysslor till en del äro förenade med landshöfdinge-beställningarna, 6 kabinetts-kammarherrar, 1 direktör öfver hofkapellet och kongl. theatern, 29 hofmarskalkar, 8 kabinetts-kammarherrar, 160 kammarherrar, 86 kammarjunkare, 17 hofjunkare, hvaraf dock de fleste äro tjenstfrie, likasom 1 öfverste-kammarherre, 1 förste hofmarskalk, 2 förste hofstallmästare, utom de kongl. personernas enskildta betjening af hofmästare, kammarfruar o. s. v., häri icke inberäknade de af Norska hofstaten, som äro t. ex. 7 kabinetts-kammarherrar, 20 kammarherrar, o. s. v.

Hof, en socken, med Appuna, belägen i Göstrings härad och kontrakt, af Östergöthlands län och Linköpings stift, ¾ mil V. från Skenninge. Socknen kallades *Hoffs län* i konung Gustaf I:s tid. Kyrkan är ganska gammal och kyrkogården vacker. I socknen märkes: *Hofgården* (se detta ord), fordom kungsladugård. *Kloster-Orlunda,* 8 mtl., med vacker trädgård. *Annælund,* 1 mtl. Vid *Furdsa* är en helsokälla, nyttjad af allmogen. En Håkan Nilsson i Marka af Hoffs län var ibland de utskickade från Östergöthland till Småland för att å Ga-

staf I:s vägnar år 1529 underhandla med de uppröriske. Socknen hör till 3 kl. reg. Den består af 32 ½ mtl. och har 690 invånare. Af dess areal, 6,133 tunnl., höra 787 till Aska och 1,597 till Dals härad, 1,980 tunnl. äro sjöar och kärr. Adr. Wadstena.

Hof, Stora, 2 mtl. säteri, i Tråfva socken af Westergöthland, 2 ½ mil från Skara, i en bördig trakt, med vackert läge och välbebygdt. Här finnes tröskverk af gjutet jern, qvarnar och stor trädgård.

Hof, Johan, hette egentligen *Corylander* efter sin fader, kyrkoherde i Hofva; men antog, efter detta ställe, namnet *Hof,* hvarmed han vanligen benämndes. Då han sökte Foglås pastorat i Skara stift och för sådant ändamål utgifvit några theser, af hvilka en yrkade, att Kristi uppståndelse från det döda icke hörde till hans återlösareverk, ansågs denna sats för kättersk, konsistorium ifrade deremot, Hof underställde den först theologiska fakultetens i Upsala och sedermera den Wittenbergskas ompröfvande, och saken drogs till presteståndet vid 1680 års riksdag. Detta gillade omsider icke allenast satsen, utan rekommenderade H. hos konungen, hvilken utnämnde honom till det ifrågavarande pastoratet, der han gifte sig med sin företrädares dotter, och dog såsom en aktad lärare d. 21 April 1709. Han var en lycklig Latinsk skald och har författat flera sånger på detta språk.

Hof, Sven, den ofvannämndes halfbroder, född 1703 i Skara, död d. 25 Aug. 1786, på sin gård Ulfängen i Wäbrings socken, domkyrko-syssloman och lektor vid Skara gymnasium från 1740 till 1757, då han tog afsked. Ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala och verksamt bidragande till vetenskaps-akademiens stiftelse, var en stark Latinare och har dels utgifvit, dels i manuskript efterlemnat åtskilliga skrifter, såsom: *Svenska språkets rätta skrifsätt; Grunderna till Svenska presterskapets ståndsrättighet; Den Svenska skaldekonsten;* en större *Latinsk Grammatika;* o. s. v.

Hof-artiklar kallades den serskildta lag, som några af Sveriges framfarne konungar stiftade i och för ordningen inom deras hof, och hvarefter alla vid hofstaten anställde skulle rätta sig. Förhållanden, hvarom dessa icke stadgade något, dömdes efter Sveriges lag. Sådana hof-ordningar utfärdades af konungarne Gustaf I, Erik XIV, Johan III, Carl IX, X och XI, och skulle för vederbörande uppläsas fyra gånger om året. De hufvudsakligaste bestämmelserna deri angingo gudstjensten, förgripelse emot konungen och regeringen, hof-folkets lydnad emot sina marskalker och andra förmän, hof-embetsmäns och tjenares trohet i tjenst och förvaltning, hoftjenares lefverne i och utom konungens borg, samt inbördes skyldigheter, m. m.

Hofby, en socken, belägen i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 ¼ mil S.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. Socknen hör till 3 kl. reg. Den innefattar 18 ⅜ mtl. med 1,087 invånare. Dess areal utgör 3,356 tunnl., af hvilka endast 50 äro sjöar och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Hofby, annex till Lidköpings stads församling, är beläget i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, Kållands kontrakt af Skara stift, ½ mil S.V. från staden. Kyrkan är liten och byggd af gråsten på obekant tid. I socknen märkes säteriet *Wesby,* 3 ¼ mtl., vid ån Lidan. Socknen innefattar 12 ⅝ mtl. och har 495 invånare. Af dess areal, 3,795 tunnl., äro endast 10 tunnl. sjöar och kärr.

Hofby säteri i Östergöthland. Se: *Vestra Eneby* socken.

Hofby skans, belägen på ett ganska högt berg vid Asundens strand i Vestra Eneby socken af Östergöthland. Till detta berg finnes ej mer än en enda uppgång, hvilken varit befästad med ansenliga murar, den ena öfver den andra. Uppå densamma är i berget en urgröpning, hvaruti alltid finnes vatten; man har under belägringar dit uppvindat vatten ur sjön. Skansen skall blifvit anlagd antingen i vikingatiden eller under Dacke-fejden, då flera skärmytslingar blifvit hållna häromkring. På *Hofbyås* äro en mängd grifthögar och på dess s. k. *Bykudde* förmodar man att i hedentiden varit ett domaresäte. De många på detta ställe uppresta stenar tyckas tillkännagifva detta. Tiden har utplånat de derå ristade runorna.

Hoff eller **Hof,** har fordom varit en kungsgård i Göstrings härad af Östergöthland, hvarest landskapets jarlar hafva bott och hållit hof. Hertigarne Erik och Waldemar hafva på detta Hoff uppehållit sig år 1310, då de *feria 6 ante festum Ambrosii* utgåfvo ett bref för Riseberga kloster. Hvarken lemningar eller tecken finnas nu efter någon borg eller slott; men sägnen om en hofhållning bärstädes fortlefver ännu bland allmogen. Gården hör numera under Wadstena krigsmanshus.

Hoffberg, Carl Fredrik, hofmedikus och ledamot af kollegium medikum, en "stilla, arbetsam och förtjent" läkare, år 1790 uppförd i främsta rummet till professor i naturhistorien i Stockholm; men död samma år vid 61 års ålder. Har utgifvit åtskilliga skrifter, t. ex.: *Tal om djurrikets prakt; Anvisning till naturens kännedom, Del. I. Om Växtriket;* i senare upplagor benämnd: *Anvisning till växtrikets kännedom,* samt några uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar.

Hoffbro, en målare, hvars namn förekommer hos Bellman, och som fått en viss namnkunnighet, emedan "han ansågs i målarekonsten vara hvad Haqvin Bager var i vitterheten."

Hoffman, Jonas, en utmärkt målare, åt hvilken hans samtid likväl icke gjorde full rättvisa, men som vederfarits honom efter döden. Född 1728, död 1780 såsom kongl. hof-historiemålare och professor för teckningen vid målare-akademien. Var äfven ledamot af akademierna i Paris, Florens och Bologna, vistades 10 år i Italien och Frankrike, der han förfärdigade altartaflan i Clara kyrka i Stockholm, som är ett bland hans bästa arbeten.

Hoffman, Lovisa Dorothea von, förmäldes år 1723 med Gustaf Samuel Leopold, yngste son

af Pfaltzgrefven Adolf Johan, och förklarades af kejsar Carl VI för riksgrefvinna.

Hoffvenius, Petrus, blef vid 31 års ålder, år 1661, medic. professor i Upsala, samtidig med Olof Rudbeck, var en utmärkt anatom, samt i sådan egenskap högt ansedd äfven utom Sverige, råkade i en tvist med konsistorium för en utgifven disputation, hvilken ansågs hylla Cartesianska filosofien, och emedan han deri tillagt sin utländske lärare, en Calvinist, titeln: den helige. Tvisten drogs till presteståndet vid 1665 års riksdag; men hänsköts till kansleren M. G. De la Gardies afgörande, hvilken lät inför sig hålla ett sammanträde med konsistorium, då Rudbeck försvarade Cartesii lära och den vetenskapliga fördragsamheten. Kansleren förmanade begge partierna till enighet. H. afled d. 23 Maj 1682, endast 52 år gammal, hvilket han sjelf tillskrifver för täta åderlåtningar och för mycken tobaksrökning.

Hofförsamlingen. Denna, hvars kyrka är slottskapellet, skulle egentligen bestå endast af de till kongl. hofvet hörande personer; men som deras familjer och efterkommande ofta hålla sig till densamma, har den blifvit en af hufvudstadens s. k. friförsamlingar, likasom den Finska, Tyska och garnisons-regementernas, till skillnad från de egentliga territorial-församlingarne, d. v. s. att hvem som helst kan hålla sig dit, utan att behöfva bo inom någon viss trakt af staden. Den räknar för närvarande ungefär 500 medlemmar. En ordinarie hofpredikant är pastor för densamma, och dess fattigkassa står under riksmarskalks-embetets vård. Konung Carl IX gaf denna församling en serskild kyrko-ordning; men den vann icke Svenska församlingens bifall, emedan åtskilliga plägseder voro der utmönstrade, som den första församlingen hade iakttagit.

Hofgård, säteri i Rolfstorps socken af Halland, med underlydande 15 större och mindre dagsverkstorp och åtskilliga nybyggen, samt qvarnar och sågverk.

Hofgården, en forntida konungaborg på Adelsö, der icke allenast fylkeskonungarne, utan äfven öfverkonungar stundom hade sitt säte. Ruinen är belägen på en höjd omkring 400 steg i omkrets och vid pass 12 till 15 alnars lodrät höjd, hvarifrån man har en ganska vacker utsigt. Grundvalen af slottet är omkring 100 alnar lång och 40 alnar bred. För det närvarande finnes endast en liten del af den ena massiva muren qvar. På åtskilliga ställen synas små hvalf, som gått under jorden. Så länge Björkö stad florerade, var Hofgården residens för fylkeskonungarne i Björkö-riket. Bland öfverkonungarne under hedniska tiden hade Björn på Håga sin hufvudstad på Björkö, och bebodde Hofgården, hvilken utgjorde det rätta konungasätet. Äfven i kristna tiden, sedan staden blifvit förstörd, uppehöllo sig på Hofgården, utom andra, följande Sveriges regenter, nemligen: Magnus Ladulås, Birger och Torkel Knutsson. Omkring år 1420 var slottet ännu i godt stånd, ty Erik XIII räknar i sin jordebok Adelsö, eller som det då kallades, Alnsö slott och län till kungsgårdarne. Man vet ej när slottet blef ödelagdt; men byn vid kyrkan bibehåller ännu namnet Hofgården.

Hofgården, ett gods i Hof socken af Östergöthland, vid sjön Tåkern, var fordom kungsladugård, består af $7\frac{1}{4}$ mtl. skatte, kallas i gamla handlingar *Jarls Hoff,* emedan det tillhört och varit bebodt af Birger Jarl. Hertigarne Erik och Waldemar hafva äfven uppehållit sig härstädes 1310. År 1521 innehades det af Christian II, då konung Gustaf I genom sin höfvidsman Arvid Westgöthe bortdref derifrån Christians medhållare, Joh. Slengevater, och sköflade gården. År 1560 testamenterade konung Gustaf Hofgården åt sin son, hertig Magnus, efter hvilkens död den tillföll kronan; som bortskänkte den under rätt adeligt frälse till Wadstena krigsmanshus, hvars direktion sålde den 1750 till skatte. Den har sedermera tillhört slägterne Lagerfelt, Odencrantz, Funck, Sparre, v. Platen, Lindecrona och Rosenborg. Mangårdsbyggningen, af sten, är stor och prydlig. Ladugården stor och väl inrättad, samt trädgården vacker.

Hof-jagtvarfvet är beläget på Kungsholmen i Stockholm, vid stranden af Mälaren, förvarar de större och mindre roddfartyg, som fordom begagnats till kongl. familjens och hofvets resor till lustslotten eller promenader på sjön; men då sådana nu för tiden nästan aldrig ske, begagnas sagde fartyg endast till transport af hofbetjening och hofvets behof vid flyttningar ut till lustslotten. Stockholms eller kronans båtsmän kommenderas då till roddare. En officer af flottan har uppsigten öfver detta varf.

Hof-kansler. Se: *Kansler.*

Hof-kapellet är egentligen nu för tiden endast kongl. theaterns orkester, hvilken äfven är skyldig att tjenstgöra vid kongl. hofvet, då musik der behöfves, såsom vid konserter inom hofvet, vid kongl. kröningar, begrafningar eller andra högtidliga tillfällen. Det står under styrelse af direktionen för Kongl. Maj:ts hof-kapell och spektakler.

Hof-konsistorium lärer egentligen hafva blifvit inrättadt först år 1663, till följd af en författning, utfärdad af Carl XI:s förmyndar-regering d. 20 Dec. 1662. Derigenom uppfördes på hofstaten tre hofpredikanter, hvaraf en skulle vara öfver-hofpredikant. År 1681 d. 28 Juni utgafs konungens instruktion för dess *Consistorium Aulicum,* hvari detsamma tillägges enahanda rättigheter som andra konsistorier, och förordnas, att när saker förefölle rörande personer vid kongl. lifgardet, skulle de dervid anställde presterne taga säte i hof-konsistorium; men 1687 föreskrefs, att äfven predikanterne vid lifgardet och artilleriet skulle vara konsistorii ständige ledamöter. För närvarande består konsistorium, utom öfver-hofpredikanten, af de ordinarie hofpredikanterne, hvilka äro två, och af pastorerne vid de tre gardes-regementerna, Svea artilleri och Skeppsholms församling eller konungens flotta. De extra hofpredikanternes antal är obestämdt och för närvarande tio. — Den förste hofpredikant, som omtalas i Svenska hof-klereciets historia, var Everhardus eller Edvardus, Gustaf I:s hofpredikant. Han hade för-

ut varit kanonikus och kyrkoherde i Leksand; men föll i onåd för sin delaktighet i Dal-upproret och dog i fängelse år 1533.

Hofling, Samuel, miniatyrmålare och agréé vid målare-akademien, född 1780, död 1827.

Hofman, Sven, ryttare och rusthållare i Elfsborgs län, anställde år 1766 uppror, till förändring i regeringssättet. I detta tilltag voro icke mindre än 38 personer delaktige, hvilka af rikets ständers kommission dömdes till döden; men benådades från dödsstraffet, för det de betygat ånger och sjelfve gripit Hofman, samt dömdes till spöstraff och arbete å fästning.

Hofmans-fejden kallades det af förutnämnde Sven Hofman påbörjade uppror 1766. I anledning häraf utkom, år 1776, det bekanta skämtsamma skaldeqvädet *Boråsiaden*.

Hofmantorp, en socken, med Furuby, belägen i Konga härad och kontrakt, $2\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wexjö. Kyrkan är uråldrig och af träd, samt numera utsynt. Ny plan utsågs 1839. I socknen finnas 12 sjöar. De största äro: *Rottnen, Wasen, Knäsjö* och *Läen*. Af berg märkas: *Örnaberg, Ambotaberg* och *Abbakuse*, invid hvilket står en resesten af 8 fots höjd. Dessutom märkes här *Lessebo* bruk (se detta ord); säteriet *Hofmantorp*, $2\frac{5}{8}$ mtl., var, enligt sägen, herresäte redan i den tid då julfesten firades af hedningar på Abbakuseberg, dit "trollet" Abbakuse nu flytt från Hofmantorp. Men riddaren på Hofmantorp betedde sig tappert, infann sig vid hednafesten, drack ej, utan uthällde deras julöl; måste dock fly och det med sådan hast, att ena sporren tappades, hvilken ännu, till minne häraf, hänger i kyrkans sakristia. Säteriet har tillhört slägterne Skytte, Lilljeroth, Berghman, Hellenstjerna, Segerheim, Liewen, Rosenblad, och köptes 1838 af kammarherren N. A. Rosenblad. *Tånya* pappersbruk, anlagdt 1807, inköptes sedan af bergsrådet Aschan. Vid *Tollstorps* hemman tages "penning- och örtmalm" (sjö- och myrmalm) för masugnar. Pastoratet är konsist. af 2 kl. 2 afd. Socknen innefattar $27\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,406 invånare. Dess areal utgör 29,068 tunnland, af hvilka 5,880 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hofmän. Dessa utgjorde fordom en pålitlig hjelp för konungen, ehuru det ej fanns stadgadt, huru stort deras antal borde vara. I brist af penningar hade de hemman anslagne på lön, hvilka voro frikallade från alla utskylder; men deremot skulle de underhålla något manskap, hvilket äfven ökade hoftruppernas antal. Af konungens hofmän var *stallaren* den förnämsta. Han hade, under fredstid, inseendet öfver konungens stall-stat, jemte det krigsfolk, som läns- och hofmännen utgjorde; men förrättade i krig fältmarskalks-sysslan, och till sjöss amiralstjenst (se vidare: *Stallare*). Dernäst voro *merkis-män*, banérförare, hvilka ock voro betydande embetsmän. De s. k. *fylgdarmän* höllo vakt hos konungen, både hemma och i fält. Dessutom funnos *riddari*, riddare; *hirdstiori*, hofmarskalk; *skutilsveinir*, beskickningsmän, kammarherrar; *giester*, lifvakt, drabanter; *kiertisveinir*, de som skulle hålla och bära ljus för konungen; *svändsheri*, svärdbärare, knapar, pager, m. m. Desse vid konungens hof antagne män och tjenare, som inbegrepos under det gemensamma namnet *hirdmän*, voro alla af adligt stånd, och böra ej sammanblandas med de i äldre tider varande frälsemän, emedan adelståndet var förenadt endast med hofvets vanliga tjenster och embeten. Alla voro, efter deras större och mindre anseende, bättre och sämre rustade; likväl öfverträffades ej stallaren af någon i prakt, emedan han hade lof att föra så kostbar rustning, som konungen sjelf. Hofmännens mandom borde äfven noga pröfvas, enligt en beskrifning, hvilken författaren till Konunga- och Höfdinga-Styrelsen gifvit sålunda: "De skola hafva mycken håg och stadigt hjerta, bredt bröst och härdar, hålla hals och hufvud rätt, hafva god hörsel, lefvande ögon och rask uppsyn, stora händer och hårda knotor, stora ben och lemmar, stora och hårda senor, hårdt kött och litet, ty den som hafver mycket fläsk, han förmår ej mycket arbeta, och den som blött kött hafver, han hafver väl vilja; men liten magt till arbete och hård ting. En örligsman måste derföre vara tålig, van vid att slita ondt, och ändå åtnöjas med liten och allmännings föda. Han skall ej eller akta om att ligga eller sitta blött, icke vara qvinsk, utan töra se mannablod och sår; men framför allt skall han äga den konsten att värja sig sjelf och slå andra." Rimkrönikan lemnar oss den underrättelsen om hofmännens skicklighet, att

"Bätter Ridderskap jag ej vet
Ej innom all Christenhet,
Ther är Hofmän af Uplandom,
Af Östergöthland och Smålandom."

Hof-ordning. Se: *Gårdsrätt*.

Hofors, ett jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 2 härdar och 1,200 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 11 skepp:d 2 lisp:d. Frälsesmidet utgör 90 skepp:d; men den här eljest tillåtna obegränsade smidesrätten får icke begagnas under den tid, som brukets stämpel nyttjas vid Robertsholm (äfven i Thorsåkers socken). Spiksmide finnes äfven privilegieradt härstädes. Brukets afsättningsort är Gefle och Stockholm, samt äges af Th. Petré. Smidesstämpeln visar : R : P :

Hofors masugn, tillhörig ofvannämnde Hofors bruk, uppbyggdes för dess behof på 1600-talet. Malm hemtas från Göske, Nyängs, Penninge, Myggbo och Fagersta m. fl. grufvor inom Thorsåkers socken. Bruket erlägger för dygnet $14\frac{1}{2}$ lisp:d i tionde-afgift. Sedan Fagersta hytta ödelades, hafva några bergsmän derifrån, genom förening 1782, med bruksägaren här blifvit inbrukare till $\frac{1}{4}$:del, hvilka endast gifva 6 lisp:d i tionde för dygnet till kronan.

Hofreström, jernbruk i Elfsborgs län. Se: *Upperud*.

Hofriddare kallas i åtskilliga landsorter de unge ogifte män, hvilka på bröllopsdagen äro anställde till brudens uppvaktning. Deras serskilda åligganden äro mångfaldiga, men olika å olika orter. På några ställen skola de sängleda bruden. Allmän är likväl den seden, att hofriddarne vid kyrkobröllop, grannt utstyrda och på eldiga hästar,

under ett oupphörligt fram- och återjagande, springa framför brudskaran. Detta härleder sig från nåfrättstiderna, då ännu ingen qvinnofrid var påbjuden, utan en försmådd friare ofta under brudfärden bortröfvade bruden och dräpte brudgummen. Det var då nödvändigt, att några vänner, fullt beväpnade, redo förut för att undersöka om någon fara var på färde, varna för en sådan och försvara bruden. Dem tillhörde ock, likasom det ännu är brukligt, att hemta brudgummen till bröllopshuset, och hemföra det nygifta paret till deras hem. På några ställen kallas de brudriddare.

Hofrätten, nemligen Svea hofrätt, hvilken är den äldsta, stiftades år 1614; Götha hofrätt tillkom 1634 och hofrätten öfver Skåne och Blekinge först år 1821. Meningen med hofrätten skulle vara, att bilda en ständig öfver-domstol, hvarföre det också ännu i dag heter uti lagen, att hofrätten dömmer konungs nämnd. Behofvet af en sådan domstol var länge erkändt, och flera försök att upprätta densamma hade blifvit gjorda; men öfvergifna. Det märkvärdigaste bland dessa var konung Erik XIV:s högsta nämnd, i visst fall lik den nuvarande högsta domstolen. Rikets öfverdomstol var förut konungens räfst- och rättareting, hvilka längesedan upphört att motsvara samhällsskickets fordringar. De höllos ej ordentligt och kunde icke, såsom ej ständigt tillgängliga, uppfylla det oupphörliga behofvet af den högsta magtens utslag. Konung Carl IX anförde äfven ett annat skäl, nemligen att konungen ej borde vara domare sjelf, emedan han stundom måste vara anklagare, en åsigt, troligen härledd från de tillfällen, då Johan III och Carl IX uppträdde såsom åklagare emot rådsherrarne, och gjorde ständerne till domare. Denna ständernes domsrätt försvann ej fullkomligt förrän emot slutet af frihetstiden, men var ofelbart ett stort missbruk. Regeringsformen af år 1634 bär tydliga spår af den grundsatsen, att domaremagten borde vara oberoende af de andra statsmagterna, och hofrättens inrättande var äfven i detta fall nödvändigt. Det låg i hofrättens bestämmelse att vara den högsta domstolen; men den blef likväl icke detta. Ty redan följande året 1615 medgaf konungen åt missnöjda parter, att få söka *beneficium revisionis*, sedan hofrätten fällt dom, och härigenom grundlades en ännu högre instans hos konungen sjelf i rådet. Deraf uppstod sedan justitie-revisionen, såsom rådet kallades i egenskap af domstol, och ur denna rådets domsrätt, deruti äfven konungen sjelf deltog, har *Högsta Domstolen* utgått. Hofrätten blef således genast hvad den nu är, en mellaninstans. Ärendernas mängd föranledde snart nya hofrätter i Jönköping 1634, i Åbo 1640 och i Dorpat redan 1623. Hofrätten öfver Skåne och Blekinge är, såsom nämndt, mycket yngre. — Hofrätten, hvilken icke kom att motsvara sin första bestämmelse, nemligen den af högsta domstol, blef i stället äfven ett förvaltande verk, så till vida, att den utöfvade ett slags uppsigt öfver rättvisans skipande af underdomstolar, samt uppträdde såsom åklagare genom advokatfiskalerne. Från början bestod hofrätten af riksdrotset, såsom chef, vissa riksråder och några andra ledamöter af adeln, samt några ofrälse. Den sammanhängde således med rådet och regeringen, likasom förhållandet var med de förvaltande rikskollegierna. Sedan flere hofrätter blifvit bildade upphörde detta först derigenom, att riksdrotset förde ordet blott i Svea hofrätt och sedermera fick äfven denna sin egen president 1660. Ifrån frihetstidens början har presidenten varit tagen utom rådet, och hofrätten således upphört att utgöra en afdelning af detta. Rådsherrar upphörde att vara ledamöter redan under Carl XI:s tid, och 1698 upphäfdes skillnaden emellan adliga och ofrälse ledamöter. Efter dessa förändringar bestå nu hofrätterna af president, vice president, hofrättsråd och assessorer, utom sekreterare, advokatfiskal, fiskaler och mindre tjenstemän för kansliet och expeditionen. Hofrätterna arbeta på vissa divisioner, emellan hvilka målen fördelas. Den upptager dels s. k. underställningsmål, der underdomstols utslag ej får verkställas förrän hofrätt pröfvat detsamma, dels ock rättegångar, hvilka fullföljas af vädjande part. Öfver hofrättens utslag kan sedermera besvär anföras hos Kongl. Maj:t i högsta domstolen. Hofrätten är också forum i första instansen för vissa mål, rörande adelsmän, och Svea hofrätt upptager serskildt bankens och riksgälds-kontorets svaromål, samt de tviste- och brottmål, som år 1828 frånskiljdes kongl. bergskollegium. Hofrätten har nemligen fått en ökad verkningskrets, genom öfverflyttning af domstolsärender från de förvaltande verken. Hofrätten är således domstol både för tviste- och brottmål; men blott undantagsvis domstol i första instansen. I vissa fall dömmer hofrätten sedan underrätt ransakat, och under denna form, blir hofrätten privilegieradt forum för adeln. Uti andra mål, såsom högmålsbrott, både ransakar och dömmer hofrätten; men de flesta hofrätts-ärender äro dock underställningsmål, och sådana, som fullföljas med besvär eller vädjande från underrätt.

Hofrätt, Krigs-. Se: *Krigs-hofrätten.*

Hofrätts-examen, såsom den vid universitetet gemenligen kallas (i Finland benämnd juris-examen), hvilken erfordras för inträde i rikets rättegångsverk, uppkom i följd af kongl. förordningen d. 10 Mars 1749. Denna förordning förbjuder nemligen hvar och en att auskultera eller att brukas såsom notarier i rättegångsverken, med mindre han företett bevis från akademien om tillräcklig insigt i lagfarenheten. Följande året utsträcktes stadgandet till de öfriga civila verken, och derifrån härleda sig civil-examina vid universiteterna, nemligen hofrätts-, kansli-, kameral- samt bergs-examen. Dessa examina hafva sedermera varit öfverklagade, såsom hinderliga för vetenskapens utbildning vid universitetet. Studierna löpa fara att förvandlas till en stor mekanism, vetenskapen upplöser sig i läxor och lärarnes tid upptages af dessa förhör, till skada för deras egen utbildning såsom vetenskapsmän. Men å andra sidan är denna s. k. läxläsning, om den är ett ondt,

likväl ett nödvändigt ondt, enär ingen vetenskaplig bildning gerna vinnes, utan att elementerna blifvit inhemtade såsom läxor, och dessutom beror denna läxornas inkräktning på de vetenskapliga studierna i ej ringa mån på det sätt, hvarpå examens-studierna anordnas och pröfningen sker. Svårligen lärer staten kunna umbära embets-examina, och icke heller torde de lämpligen kunna anställas på annat ställe än vid universiteterna. Emellertid har stundom, särdeles i uppfostrings-kommissionens betänkande 1751, den grundsats blifvit uttalad, "att sannskyldiga ändamålet med ett universitet är rikets tjenstverk", hvarigenom universitetet kunde komma i fara att förvandlas till en blott förberedande skola för tjenstgöringen. Å andra sidan, då fråga var år 1773 om förändring af examina, begärde juridiska fakulteten i Upsala att de skulle öfverflyttas till kollegierna. De qvarstå emellertid, och hofrätts-examen utgör, jemte den juridiska doktorsgraden, det officiella bildningsprofvet för juridiska tjenstemän. Hofrätts-examen föregås af ett Latinskt stilprof inför konsistorium academicum, som vid detta prof har varit nödsakadt att betydligt nedstämma sina fordringar. De flesta studerande, som bereda sig för hofrätts-examen, sakna om ej underbyggnad från skolan, dock fallenhet och håg för de klassiska språken. Vidare fordras en serskildt s. k. preliminär-examen, bestående i ett förhör uti Svensk historia och praktisk filosofi. Detta förhör har förut utgjort en del af sjelfva hofrätts-examen; men blef, för några år sedan, åtminstone i Upsala, afskiljdt derifrån. Sjelfva hofrätts-examen är numera rent juridisk och omfattar den Svenska civil- och kriminal-rätten, samt rättegångs-ordningen, vidare närings-lagstiftningen, kameralistiken, national-ekonomien, politien, statsrätten, folkrätten, kyrko-, krigs- och sjö-lagstiftningen. Den utgör således en kurs i hela Sveriges rättsförfattning; men vidrör deremot obetydligt fremmande länders förhållanden, samt erfordrar mera ett studium af lagen sådan den är, än af lagens theoretiska grunder. Examen aflägges inför öppna dörrar, efter förut genomgångna tentamina i de serskildta vetenskapsgrenarne, inför juridiska fakultetens serskildta professorer. Tiden, som plägar åtgå till beredelsen för hofrätts-examen, är mycket olika efter olika flit och fallenhet. Det finnes exempel att studerande aflagt densamma efter två à tre terminers studium; men detta hör till undantagen. Ofta förflyta sex à sju terminer, innan hofrätts-examen hinner afläggas. Tentamina böra inom sex månader genomgås för att vara gällande, hvaraf följer att då längre tid förflutit efter första tentamen måste den ånyo afläggas, så framt icke serskildta orsaker föranleda undantag. Genom denna föreskrift om viss tid för tentamina blir hofrätts-examen i visst afseende svårare än juris kandidat-examen, ehuru denna senare förutsätter vidsträcktare studier. Den brukar nemligen få afläggas, utan att tentamina följt på hvarandra inom någon viss föreskrifven tid; men plägar icke upptaga större tid än hofrätts-examen för de förberedande studierna, emedan de som bereda sig till densamma vanligen hafva större fallenhet och intresse för vetenskapliga studier.

Hofrätts-predikan hålles alltid vid sessionernas början efter tilländalupne ferier, och bör bivistas af presidenten och samtlige rättens ledamöter "och jemte afhörandet af en til värcket lämpad predikan, åkalla Gud om nåd och bistånd."

Hofsbygden kallas trakten emellan Omberg och Wadstena.

Hofslund, belägen norr utanför staden Wexjö, bestod fordom af högstammiga löfträd, och hade midt uti en kulle, liknande en ätteplats. Lunden är nu ödelagd; men namnet bibehålles.

Hofs län, så kallades fordom Hofs socken i Östergöthland.

Hofsta, annex till Axberg, beläget i Örebro härad af Nerikes län, ½ mil N. från Örebro. Socknen innefattar 29¼ mtl. och har 725 invånare. Af dess areal 6,063 tunnl. äro 330 sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Hofsta eller **Hofdista äng** i Skerike socken af Westmanland, blef föreslagen af Erik Puke år 1436 till en mötesplats med Carl Knutsson. Marsken red dit en morgon helt bittida, utan att någon af Pukes folk infann sig der. Han väntade äfven förgäfves dagen derefter.

Hofsta eller **Hofvesta**, en by, äfven i Skerike socken. En Peder i Hofsta var i början af 1600-talet bekant för sin tillgifvenhet för Judaismen.

Hofstad, sätesgård om 5 mtl., belägen i Björviks socken af Södermanlands län. Hufvudgården är belägen vid Yngaren. Här äro park, trädgård och växthus. Ett bibliothek i vitterhet och historia är äfven samladt. Folktraditionen omtalar ett fältslag, hvilket, under Dackefejden, stått emellan Hofstads park och Lenberga. Sätesgården har tillhört slägterne Berndes, Posse, Ulfsparre, Meyerhelm, Ribbing och v. Schildt.

Hofstatens gratialkassa inrättades 1788 för enkor och barn af fattiga hofbetjenter. För sådant ändamål är *Elisa Guthermuth's* testamente af år 1703 bestämdt, äfvenså slottshusgeråds-mästaren *Spetz's* testamentariska gåfva af år 1765 samt *Eva Humble's* af år 1787. Af denna njuta vanligen 50 enkor understöd. Den ägde 1842 ett kapital af 26,660 R:dr. Inkomsterne hade uppgått till 1,933 R:dr och utgifterna till 1,578 R:dr.

Hofterup, annex till Barsebeck, beläget i Harjagers härad af Malmöhus län, 1¾ mil S.O. från Landskrona, vid hafvet. Här märkes: *Lundåkra*, $2\frac{1}{16}$ mtl. frälse-säteri, brukas under Barsebecks gård i modersocknen. Hedniska och Skånska konungen Hottar har i sjunde århundradet bott i byn Hofterup, och blifvit begrafven uti en här befintlig hög. Han skall äfven här hafva slagit Mennerne, hvilka skola blifvit begrafna i de s. k. *Mannahögarne* härstädes. Socknen innefattar $10\frac{5}{6}$ mtl. och har 505 invånare. Dess areal utgör 2,592 tunnl., af hvilka 2 äro sjöar och kärr. Adr. Landskrona.

Hofunder var hos Götherne den person, som vid konungaval utsågs att granska de anmälta kandi-

dafterne och att föreslå den, han ansåg lämpligast att komma i fråga till thronen.

Hofva, en socken med Elgarås och Finnerydja, belägen i Wadsbo härad af Skarabergs län, Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 3 mil N.O. från Mariestad, 1 mil från Götha kanal. Kyrkan är byggd af sten på okänd tid samt ombyggd 1810. Hofva utgör en ansenlig by med marknadsplats hvarest årligen hålles marknad i Febr. och Sept. månader. Här finnes äfven vexelundervisningsskola. Härvarande postkontor indrogs 1833. Denna socken skall fordom varit stad, afgudahus och vaktplats i ofredstider med Danmark; emedan orten, genom sina många sjöar och moras, är så belägen, att man ej kan komma uppåt landet, utan att färdas genom Hofva. — År 1579, under upproret i Westergöthland emot konung Gustaf I, läto de sammansvurne besätta landsvägen vid Hofva på Tiveden, med en vakt af 1,000 man. En prest, Nils i Hvalstad, anförde dessa. Han hade förut varit biskop Vincentii fogde på Leckö slott, och var ond på konung Gustaf, för det han tagit detta slott från biskopen. Genom denna vakt hindrades underrättelser om upproret att ankomma till hufvudstaden, innan hela denna landsort redan var under vapen. En stadstjenare i Stockholm, Hans, född i Westergöthland, slug och oförfärad, och derföre kallad Hans Wåghals, blef nu ansedd skicklig att hemligen resa ned till detta landskap, för att, under föregifvande att helsa på sin slägt, söka underrättelser om stämplingarne. Sedan han erhållit kunskap härom återvände han med en mängd Westgötha-ostar, hvilka han sade sig vilja försyttra upp i landet. För att blifva fasttagen af vakten på Tiveden, tog han med afsigt den vägen och blef äfven anhållen. Presten Nils från Hvalstad misstänkte hans förehafvande, betraktade honom skarpt och frågade honom: "om han ej vore en spejare, och ville föra tidningar kring landet?" Wåghals svarade, att han på flere år ej sett Upland, dit han likväl icke ernade sig; men vore sinnad att i de närmaste städer sälja sina ostar. Han fördes nu till länsmansgården, der han bevakades af 4 man. Till denna gård ställdes alla de sammansvurnes bref, hvilka Nils med säkra bud skulle sända omkring till deras ägare. Wåghals ställde sig in med länsmannen och hans husfolk, betalte frikostigt sin förtäring, skänkte länsmanshustrun några ostar och vann derigenom hennes förtroende. Han gjorde sig sjuk, man skötte honom väl; men hans krafter tycktes så aftaga att värdinnan måste mata honom. Vakten lemnade honom nu utan uppsigt. Då han en gång var ensam, blef han varse på en hylla under taket en ask, hvaruti han fann åtskilliga bref till herrar i Upland. Han satte asken med brefven tillbaka och lade sig åter; men om natten tog han brefven, begaf sig till skogs och kom till konungen med hela hemligheten. Då Nils frågade efter asken, föregaf länsmannen, att han hade sändt en ung dräng med brefven till Upland; men att denne drunknat på vägen. — Då den s. k. lilla tullen år 1638 utsträcktes till de större marknaderne på landet, retades derigenom allmogen i Hofva till våldsamhet emot tullbetjeningen, hvilket kostade upphofsmannen lifvet. Här utanför på Wenerns is har fordom stått en stor strid emellan Göthiske konungabröderne Haddingarne och konung Olof i Danmark. Svea konung Adil med 12 berserkar, mötte emellan år 400 och 500 äfven här på isen sin fiende, Norske konungen Ale, hvilken då stupade. — Fagerleds socken, som nu är förenad med Hofva, har äfven haft en liten kyrka, hvarefter på en höjd, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Hofva, synas lemningar, och en stor sten, kallad *S:t Pehrs sten*, med en cirkelrund öppning, hvaruti penningar m. m. offrats. — Socknen hör till 1 kl. reg. och har 3,025 invånare på 55$\frac{1}{2}$ mtl. Dess areal utgör 38,163 tunnl., af hvilka 6,620 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Hofva, slaget vid. Detta stod år 1275 emellan konung Waldemar och den uppbådade bondehären, samt hans bröder hertigarnes folk, hufvudsakligen bestående af Danskar och Tyskar. Waldemar anförde icke sjelf sina trupper, utan hade med sin drottning stannat i Ramundaboda, der han satt och spelade schack med henne, då en sårad riddare kom instörtande i rummet med berättelse, att konungens här blifvit vid Hofva angripen af de mera öfvade hertigliga trupperne och dels nedhuggen, dels skingrad. Den sårade gaf Waldemar det rådet, att draga sig tillbaka, samla sitt folk och åter föra dem i striden; men Waldemar var för svag att följa detta råd, flydde till Wermland, upphanns der af hertigarnes utskickade, emedan han för länge suttit qvar vid bordet, och fördes till Magnus. Denne erinrade honom, att han kunde tillskrifva sin drottnings oklokhet största delen af sina missöden; men att han likväl icke ville låta honom alltför dyrt umgälla hvad hon egentligen brutit. Detta skedde i Nyköping, dit den fångne konungen blifvit förd, och ett möte utsattes sedan att hållas i Upsala, der riket delades och Waldemar förlorade sin krona.

Hofvarpner (mythol.). En vindsnabb fåle, fölet af den förträfflige hingsten Ham och det icke mindre oskattbara stoet Gardrosa. Han tillhörde gudinnan Gna, Friggas budbärerska och var så skicklig springare, att han bar henne med pilens hastighet, öfver land och berg, genom eld och vatten.

Hofvenskjöld, fändrik vid flottan. Om honom berättas, att han, dagen före slaget vid Svensksund 1790, funnit några bräder på en holme, dem han bundit vid sin kanonslup för att, som han sade, nyttjas till likkista. Slupen sprang i luften, såsom det tros genom hans eget oförsigtiga tobaksrökande, men många af besättningen bergade sig på bräderna. H. fanns död med sabeln i handen på den från kroppen lösslitna armen och begrofs i en kista, hopslagen af de ofvannämnda bräderna.

Hofverberg, Johan, kyrkoherde i Landskrona från 1686 till 1696, då han kallades till kyrkoherde-beställningen vid Svenska församlingen i Malmö, hvarjemte han förordnades till prost öfver Oxie härad, hvilket han bibehöll till sin död 1728. En aktad och ansedd själasörjare och författare af

några tryckta academiska tal. Han var född i Bergs prestgård af Jemtland, d. 21 Okt. år 1652. Märklig är hans berättelse om den stränghet, hvarmed skolungdomen på den tiden handterades af sina lärare. Han anför t. ex. att en skolgosse, hvilken blifvit agad af en kollega, försvunnit, samt att hans egen son blifvit så illa slagen med en färla, att hans hand en hel månad var uppsvullen, men hvilket gossen ej vågade omtala, af fruktan för en ännu hårdare medfart, och likväl var H. lärarens närmaste förman.

Hofverberget, i Bergs socken af Jemtland, är, utom fjällen, det högsta och märkvärdigaste berg i landet, omgifves på alla sidor af Storsjöns vatten, förutan på den södra, hvarest en mossa eller myra af $\frac{1}{4}$ mil är belägen, emellan Storsjöns östra och vestra vik. Öfverst på berget synes vid klar luft 18 kyrkor. På en der upprest stock läses följande med knif inskurna ord: *Per arduo ad astra.* Igenom norra delen af berget går ifrån öster till vester, nästan ned till bergsfoten å vestra sidan, en spricka om några alnars bredd på somliga ställen. Der den är djupast ses ingen botten, utan mörka djupet, som man tror räcka ned ända till sjöns vattenbryn. Bönderne hålla före, att denna springa tillkommit vid Kristi död, då hällebergen remnade. Den kallas eljest *Storspringa.* Berget är vid foten ungefär 1 mil i omkrets. Ofvanpå växer skog, som, der berget är brant, nedstörtas eller vältas. En liten mossa eller myra finnes ofvanpå berget, uti hvilken ligger en liten tjärna, hvilken, utom vintertiden, har ständigt vatten.

Hofvering. Under påfvedömet har varit brukligt, att unghustrun togs i kyrkan af presten nästa sön- eller helgdag efter bröllopsdagen, hvilket lagen kallade *inledsen.* Efter reformationen hafva vi väl icke haft någon lag derpå; dock har samma plägsed varit en lång tid bibehållen. Den nygifta hustrun ställde sig i vapenhuset, hvarest presten läste öfver henne den bön, som finnes efter evangelium på andra söndagen efter trettondedagen. Sedan tog han henne i handen och ledde henne inom kyrkodörren, hvarefter hon frambar på altaret ost och kaka. Detta kallades "unghustruns hofvering"; men är längesedan aflagdt.

Hog, Jarune, en af konung Albrekts rådsherrar år 1375.

Hoga, ett länsmans-boställe på Tjörn i Bohus län äger stor märkvärdighet, för de der befintliga många ättekullar, hvilka åtföljas af en tradition, att en hop Skottar och Irländare, hvilka i fordna tider gjort ett plundringståg inåt ön, blifvit här nedhuggne och jordade. Skottarne skola haft fejd med en då på Tjörn regerande konung Alf (sannolikt en af det gamla Alfhems konungar af Alfiska ätten), hvilken bodde vid Stordal, hvarest ännu ruinerna efter hans borg visas. De landstego vid det söder på Tjörn belägna Hummersund, trängde uppåt ön och stormade borgen; men måste, efter ett der lidet nederlag, om hvars betydenhet vittna en myckenhet grafkullar vid Haketorp, draga sig tillbaka till Hoga, der ett ännu större väntade dem. Återstoden drog sig åt stranden, der den nedgrenadt nedhöggs af de tappre Tjörnboarne, och stället der detta skedde skiljes ännu af en hop uppresta bautastenar, och benämningen Morrik, som skall betyda mordrik, och hvilket det skall hafva fått af berörde händelse. Grifterna vid Hoga utgöra omkring 80 stycken. Den största af dem kallas *Kungshögen*, och säges Skottarnes anförare der vara jordad. Vid undersökning hafva dessa grafvar visat sig innehålla brända lik.

Hoga, en by på ön Oroust, skall fordom hafva varit kungsgård. Man finner der en myckenhet vackra grafhögar och runda stenkretsar, samt en runsten af 4 alnars längd med den svårtydda inskriften: *iasuri. am. tain. thonna. romunt.*

Hogdal, en socken i Bohus län, är moderförsamling i det vid Norska gränsen belägna Näsinge pastorat. Socknen utgöres till stor del af ett näs, *Hogdalsnäset,* hvilket bildas af Svinesund och den historiskt märkvärdiga Dynekilen. På detta näs är sandmylla rådande; men i den öfriga socknen skiftevis mager lera och mojord. Ägovidden är circa $\frac{2}{3}$ qvadratmil, hemmantalet $22\frac{1}{2}$ och folkmängden 950 personer. Socknen är en af de skogrikaste i Bohus län, ehuru allmogen derstädes ägde rättighet under en del af förra århundradet, att utföra ved och andra skogsprodukter till Norrige, då skogarne illa medfores. Märkvärdiga ställen äro berörde Svinesund, med sina historiska minnen, sin undersköna natur och sina kostsamma väg-anläggningar, samt Dynekilen, märklig för det olyckliga sjöslaget härstädes d. 27 Juni 1716, då Danske schoutbynachten Tordenskjold oförmodadt öfverraskade och borttog den här liggande Svenska transportflottan, en af den berömde hjeltens mest vågsamma och lyckligaste bragder, hvarigenom han omintetgjorde Carl XII:s planer på Norriges eröfring det året. Förnämsta gården är *Dyne* med skön belägenhet, vackra åbyggningar och goda anläggningar. *Norby* är anmärkningsvärdt derföre, att konung Carl hade här, under Norska fälttåget, en tid sitt högqvarter, hos den rike bonden Olof Eriksson. Af fornlemningar förtjena anföras twenne hällristningar vid Sundby och Torp, af hvilka man finner på den senare afbildad en sjöstrid, m. m. De flesta forssagorna vända sig omkring konung Carls person och bragder. Hogdals kyrka äger ett det älskligaste läge vid den romantiska Dynekilens ända, omgifven af åkerfält, skogar och fjäll; men är i sig sjelf en rätt skröplig helgedom. Den äger en ganska gammal ringklocka, på hvilken man läser i dålig munkstil: *Ihs. xrce fili dei vivi miserere nobis — gaude dei genetrix virgo.* Socknen hör till 2 kl. reg. Adr. Strömstad.

Hogdal, Ytter-, en socken, med Öfver-Hogdal, belägen i norra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, Helsinglands vestra öfre kontrakt af Upsala stift, $15\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Hudikswall. Pastoratet hör till 3 kl. konsist. Socknen innefattar $13\frac{1}{6}$ mtl. och har 920 invånare. Dess areal uppgår till 247,027 tunnl., af hvilka 25,000 äro sjöar och kärr. Adr. Ljusdal.

Hogdal, Öfver-, annex till ofvannämnde Ytter-Hogdal, beläget i Herjedalens fögderi af Jemtlands

lin, samma kontrakt och stift, som moder-socknen, 11 mil S. från Östersund. Vägen från Helsingland till Jemtland går igenom dessa Hogdals socknar. Namnet är taget af elfven Hogan, som kommer från Jemtland och rinner genom denna trakt åt Helsingland; hvarföre dessa tvenne socknar, i anseende till sitt läge vid samma vattudrag, fått namn af Öfver- och Ytter-Hogdal. Kyrkan af träd, mycket liten, blef ombyggd 1740. Socknen innefattar endast 5 mtl. och har 230 invånare. Adr. Ljusdal.

Hogenhausen. Se: *Hohenhausen*.

Hoghusen, Henrik, son till handlanden i Stockholm Johan H., behöll sitt namn, när han adlades år 1662, var då legations-sekreterare vid beskickningen till Frankrike, blef sedan sekreterare af staten och kansliråd, samt häradshöfding i Helsingland, född 1624, död 1684. Hans yngre broder, **Johan,** född 1634, död 1716, såsom landshöfding i Upland, hade varit proviantmästare vid hären i Skåne, blef friherre; men ätten utgick med hans son, adjutant vid drabanterne.

Hogland, slaget vid, emellan Ryska och Svenska flottorna. Det stod d. 17 Juli 1788 och man tillskref sig å ömse sidor segern, emedan man tillfogat hvarandra ungefär lika stora förluster, deribland ett linjeskepp, som hvardera flottan tog från den andra. Den Svenska, under hertig Carls befäl, bestod af 15 linjeskepp och behöll platsen. Den Ryska, under amiral Greigh, var 17 linjeskepp stark; men begaf sig om natten bort att söka Cronstadts hamn. Här stupade chefen på linjeskeppet Wasa, öfverste-löjtnanten grefve Horn, träffad af samma kula som dess närmaste man, kapiten Fust, chefen på fregatten Gripen, kapiten von Hoorn och 127 man. Sårade voro 344 man. Svenska flottan hade 200 kanoner mindre än den Ryska.

Hogne eller **Högne,** konung i Gestrikland tillika med sin broder Sigmund, Haldans söner, lefde i *fostbrödralag* med Sorl Starke, hvilken afhändt deras fader lifvet; men slägthämden försonades då de pröfvat hvarandras tapperhet, och fienderna blefvo nu vänner.

Hogstad, annex till Högby, beläget i Göstrings härad af Östergöthlands län, ¾ mil S.S.V. från Skenninge. Kyrkans ålder är obekant; men den hade sin curatus redan år 1347; altartaflan är från katholska tiden. Vid kyrkan är tingsbyggnaden beläget. I socknen märkes följande militiæboställen: *Hogstad, Mjerdevi, Kraksta, Mörby* och *Stora Ljung.* Vid rusthållet Stora Ljung är en källa med ovanligt stark åder. Socknen innefattar 34¾ mtl. med 796 invånare. Af dess areal, 5,230 tunnl., äro blott 30 sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Hohenhausen. Denna ätt härstammar från Tyskland, der en Arnold Hohenhausen år 1333 var rådsherre i Stettin. På Svenska riddarhuset infördes den år 1786, då

Hohenhausen, Carl Johan von, kapiten vid arméens flotta, R. S. O. och af Franska Pour le Merite-orden, blef Svensk adelsman. Han var född år 1755, hade tjenstgjort på Franska flottan, der han deltagit i sio sjöträffningar mot Engelsmännen, och ansågs för en så utmärkt officer, att Gustaf III, som ej brukade slösa med ynnestbevis, redan 1781 prydde den 26-årige mannen med Svärds-orden. Han stupade i första slaget vid Svensksund d. 24 Aug. 1789. Denna händelse och denne mans korta lefnadshistoria erbjuder ett så sällsynt bevis på den oreda, det slarf och de motsägelser, hvilka finnas i våra historiska källor och offentliga handlingar, att man här tager sig friheten anföra några prof derpå, såsom bevis på svårigheten eller omöjligheten, att undgå misstag vid begagnandet af dessa källor och handlingar. I statskalendrarne på 1780-talet finnas bland Svärds-ordens-riddare upptagna, icke denne kapiten Carl Johan von Hohenhausen, utan en, först *fändrik,* sedan *löjtnant* **Daniel von Hogenhausen** (en adelig ätt, som aldrig funnits), och denna origtighet fortsättes alla åren igenom. Att dermed afses den här ifrågavarande mannen, är emellertid tydligt deraf, att han uppgifves såsom riddare af Pour le Merite-orden. Enligt en allmänt känd sägen, skulle H. i det ofvannämnda sjöslaget, hafva sprängt sitt eget fartyg i luften, med de redan tagne och ombord varande Ryske fångarne, då han såg sig ur stånd till ett längre försvar mot den öfverlägsne fienden. En så vacker bedrift borde väl hafva väckt samtidens och isynnerhet hans kamraters önskan, att lära känna och kunna fullt styrka förhållandet, helst den såsom ett bestämdt faktum anföres i Possels historia om Gustaf III. Eklund berättar den också, med samma tillägg som Possel, att han förut tagit 450 Ryssar. Likaså Bruzelius, som likväl kallar honom *Hogenhausen.* Men i Svenska Sjökrigs-historien af Gyllengranat anföres händelsen endast såsom en sägen. I slägtens genealogi på riddarhuset berättas H. hafva blifvit dödskjuten, "vid slutet af förra Svensksunds-slaget, efter fjorton timmars tappert fäcktande", och i det af öfverste-löjtnant Fanck i krigs-vetenskaps-akademiens handlingar införda åminnelsetalet öfver akademiens ledamot, öfverste-löjtnant Hammarfelt (se detta ord), berättas att denne, i ofvannämnde slag, försvarat turunmaa Björn Jernsida, sedan fartygets befälhafvare, öfversten baron Fleetwood och "skeppschefen, herr majoren och riddaren von Hogenhausen, jemte högre och lägre befäl af infanteriet, samt större delen af besättningen blifvit bortskjutne och fartyget 2:ne gånger sattes i brand af fiendens fyrverkeri." — Den tappre mannens enka lefver ännu. Af hans begge söner är den äldste, **Carl Ludvig,** född 1787, kabinetts-kammarherre, R. S. O. och chef för första lifgrenadier-regementet, samt den yngre, **Mikael Sylvius,** född d. 6 Febr. 1790, landshöfding på Gottland, general-adjutant och kommendör af Svärds-orden.

Hoja, Johan von der, grefve, blef år 1524 konung Gustaf I:s regements-råd och 1527 höfvidsman på Wiborg. Gifte sig med konungens syster Margaretha, Joakim Brahes enka. Oenighet uppkom likväl emellan svågrarne; grefven inlät sig

med Lybeckarne i förrädiska stämplingar emot konungen, flydde till Revel år 1534, kom sedan in i Skåne med en hop krigsfolk och belägrade förgäfves Halmstad. Blef följande året ihjälslagen på Fyen och begrafven i Ottensee d. 11 Juni. Skrifves äfven van der Höye och Brockenhusen. Sönerne stannade i Tyskland. Har författat på Svensk vers en visa, hvilken röjer mycket poetiskt sinne.

Hola penningar kallades sådana små penningar, hvilka voro stämplade endast på ena sidan, och äro allmänt kända under namnet *bracteater*, af Latinska ordet *bractea*, en tunn plåt. Dessa små mynt omtalas i en Carl Knutssons mynt-ordning af år 1449, genom hvilken konungen öfverenskom med myntmästaren i Stockholm, Heynne von Newick, att denne skulle slå ett mynt, *små hola penningar*, till hvilka en vägen mark skulle hålla 5 lod fint silfver, och af samma vägna mark myntas 3½ mark och 2 öre räknade penningar, som efter 24 penningar på ett öre, och 8 ören på 1 mark, gjorde 720 penningestycken, hvadan på 2 lod fint silfver beloppet blef 288 penningar, eller 12 öre eller 1½ mark. Ett annat slags holen-penningar omtalas redan förut i en mynt-förening af år 1424, emellan Sveriges, Danmarks och Norriges drottning Filippa, samt hansestäderna Lybeck, Hamburg, Lüneburg och Wismar, enligt hvilken förening skulle myntas Lybska holen-penningar, af hvilka fina marken blef utbragt till 1,536 stycken, eller jemnt 8 Lybska mark, så att 192 stycken voro lika med en dåvarande Lybsk mark, och i det närmaste en Svensk riksdaler (år 1798). Lödigheten i dessa holen-penningar var 7¼, nemligen i 16 lod var 7¼ lod fint silfver. Af Danska holen-penningar, på hvilka stod en krona, skulle 2 räknas lika med en Lybsk holen-penning.

Holaveden, fordom en stor skog emellan Småland och Östergöthland, hvilken skog då räknades för rikets förmur. Här hade biskop Nils i Linköping år 1452 uppställt sitt krigsfolk och ett stort antal väpnad allmoge, som gjort en förhuggning och inväntade Danska hären under konung Christians befäl. Dess förtrupper blefvo dels slagna, dels skingrade och många riddare och svenner, till och med flera af konungens Danska råd, tillfångatogos. Hade Egbert Kromedik, Carl Knutssons befälhafvare på Rumlaborg, gjort sin skyldighet, så skulle hela konungens styrka kunnat blifva nedgjord; men han förhöll sig stilla och flyktingarne, hvilka dock lära hafva varit endast en ringa del, fingo obehindradt draga sig tillbaka. Christian ville icke desto mindre bryta igenom Holaveden; men hans Tyska legotrupper satte sig bestämdt deremot. Rödsot yppade sig bland Danskarne och konungen måste således draga sig tillbaka. Träffningen tros hafva stått vid Narbäck i Ödeshögs socken och Lysings härad i Östergöthland. Öfver denna strid författades följande vers:

"Complures ad Holaved, de Dacis föllo döda ned:
Dat finem rixae Dacis den Svenske pålyxe."

Den 24 Jan. 1568 ryckte Danskarne ur deras läger vid Skeninge in åt östra Holaveden, och lemnade blott 3 faner ryttare och 4 fännikor knektar qvar i staden, hvilka skulle följa såsom eftertrupper. Då de kommo på Holaveden hade konung Erik XIV låtit fälla ogenomträngliga förhuggningar. Danske fältöfversten Ranzow svor då och förbannade alla dem, som rådt honom att draga dit och ville återvända till Östergöthland; men en annan Dansk officer, Frans Brockenhusen, svarade: "Kere bror lille, vi äre her för och må her dö, om det ock kostade både knapp och kaggell." Ranzow rasade derefter i Norra Wedbo härad. En stark vinter hade inträffat, hvarigenom sjön Somen, belägen vid östra Holaveden, i Säby socken, under tvenne nätter tillfrusit så starkt, att hela Danska hären tredje natten kunde passera öfver. Deras fotfolk bortkastade då sina harnesk. De förlorade äfven 2 af sina största fältstycken, hvilka sjönko, tillika med hästarne.

Holge (mythol.). En son af jätten eller jotnakonungen Fornjoter. Hans bröder voro Ägir och Hler, ehuru sagan på andra ställen säger att Ägir och Hler voro samme personer. Holge regerade öfver ön Helgoland. Han hade tvenne döttrar, Thorgard och Yrpa, hvilka efter döden blefvo dyrkade som gudinnor. Den förra fick, af Hakon Jarl, tillnamnet Hörgabrud (tempelbrud). Holges graf var betäckt med guld och silfver, hvaröfver en betäckning var lagd af jord. Skalderne kallade sedan dessa metaller: *Holges graftak.*

Holk kallades ett slags större fartyg, som begagnades ännu på 1500-talet. Ett sådant, som uppbragtes af en Lybecks kapare, hade 200 mans besättning.

Holk kallar man ett slags jagtredskap, som begagnas till fångst af flere slags djur, såsom räfvar, gräfsvin, bäfrar, m. fl., och består af 4 hopslagna bräder af cirka 2½ alnars längd och 7 till 8 tums bredd, eller mindre för mindre djur. För främre ändan af holken göres ett tätt galler af tjock jerntråd, hvarigenom dagern lyser in, och vid bakre ändan är en fallucka, hvilken är uppdragen genom en tråd och fästad medelst en pinne, som står upprätt i holken fram emot gallret, så att den lossnar då djuret inkommer och dervid igenfäller luckan. Detta redskap anbringas vid en utgång från djurets håla, sedan alla öfriga, om flere sådana finnas, blifvit tilltäppta, så att djuret ej har någon annan utväg, än att försöka denna, hvartill det lockas af det inträngande dagsljuset.

Holk, Sten, öfverste, kanhända en son till Gustaf II Adolfs kämpe, hvars namn ofta förekommer i 30-åriga krigets historia. Han introducerades på riddarhuset först 1664; men var af gammal adel. Om honom berättas i matrikeln följande: "Råkade 1676 med sina tienare i Manskada på Stads Majoren i Halmstad, Adam Meisner, den af andre kallas Nesner och Neseney; fick Kongl. Pardon, sedan han 1679 den 14 April förlikt dess enkia, Brita Zederitz, med 2000:de daler silfvermynt." Man kunde således ännu på den tiden och under Carl XI:s regering få med penningar försona ett mord.

Hollberg, Lars, regements-läkare vid Westgötha-Dals regemente, öfver-fältläkare, assessor,

R. af W. O., ledamot af Götheborgska vetenskaps- och vitterhets-samhället, till hvilket han skänkte ett herbarium af 8,000 exemplar, född 1768, död 1823. Har utgifvit en mängd berättelser och afhandlingar tryckta i vetenskaps-akademiens handlingar och i Hedins tidskrifter, samt en *Beskrifning öfver Bohuslänska fiskarne*. Hans yngre bror, **Bengt**, var äfven läkare och assessor. Hade gjort en resa till Java, S:t Helena och flera andra ställen, hvarunder han samlat en mängd insekter och andra naturalier.

Hollerud, ett hemman invid nedre Ullered kyrka i Wermland, hvarest åboen hade den lyckan att öfverlefva digerdöden och har derigenom hos efterverlden blifvit namnkunnig, under namn af *Ulle Bonde*. I anledning häraf tror allmogen, att Hollerud är den äldsta gård i orten; men icke dess mindre har den förblifvit en medelmåttig bondgård intill senare tider. År 1654 nämnes Hollerud såsom säteri.

Hollinger eller **Holmgeir**, en son af Knut Johansson den långe, hvilken en tid uppbäfde sig till Sveriges konung. Efter hans nederlag vid Sparrsätra, lärer Hollinger, äfvensom hans broder Filip, hafva följt sin fader; men sedan, efter hans död, väckt oroligheter i landet och blifvit tillfångatagen. Tiden och stället äro icke uppgifna, emedan berättelserna härom äro ganska orediga. Jarlen Ulf Fasi synes likväl hafva skyddat honom; men antingen hans anhängare gjort försök att befria honom eller Birger Jarl höll ett sådant offer nödvändigt för rikets säkerhet, nog af, Hollinger halshöggs såsom upprorsstiftare, år 1248. Han lärer hafva stått i särdeles gunst hos de andlige, ty efter döden behandlades han som ett slags helgon, och flera underverk påstodos hafva skett på hans graf. Hans morbror, konung Erik Läspe, lät anständigt begrafva honom i Skokloster, hvilket hans fader stiftat. I Afzelii Sagohäfder berättas, att han suttit fången i 14 år, allt sedan slaget vid Sparrsätra. Den tapet, hvarpå han halshöggs, eller snarare den, som breddes öfver hans graf vid alla högtider och vid de messor, som höllos för hans själs ro, skänktes sedan till riksmuseum att der förvaras.

Holländska kyrkan i Stockholm inrättades på 1750-talet i ett hus på S:t Paulsgatan på Södermalm, tillhörigt Holländske envoyéen Rumpf. Flera Tyska familjer, tillhörande reformerta trosbekännelsen, hafva sedermera förenat sig med de Holländska och gudstjenst tidtals hållits i kyrkan, hvilken på andra tider varit tillsluten. Egendomen tillika med kyrkan äges nu af grosshandl. Wertmüller, och lär fråga vara att inrätta kyrkan till en Maria församlings folkskola.

Holm, Johan. Se: *Lejonkrona*.

Holm, Petrus, orientalisk professor i Lund och kyrkoherde i Ousby och Hästveda, född 1634, död 1688, var en grundlärd theolog och en väldig disputator, som gjort flera utländska resor och derunder uppehållit sig ett år i Jena, för att der disputera med professor Gerhard Junior. Författare till en skrift: *Om Mahomedanska religionen*, jemte åtskilliga andra.

Holm, Carl Johan, kontraktsprost, kyrkoherde i Själevad, född i Helsingfors d. 28 Aug. 1781, af fattiga föräldrar, hvilka, för att kunna låta sonen resa till akademien att blifva student, ville sätta sin gamla gård i pant, men kunde ej få låna så mycket derpå; men den enskildta välgörenheten kom H. till hjelp, och vid 23 års ålder blef han filosofie magister och prestvigdes i Borgå 1808. Tvenne år förut hade han blifvit e. o. bataljons-predikant vid Savolax jägare-regemente och åtföljde det under hela fälttåget 1808—1809. Vandrade med regementet, först i Finland öfver 200 mil och sedan från Torneå till Ångermanland 50 mil, samt var under tiden med regementet i 11 drabbningar. Efter krigets slut qvarstannade H. i Sverige, och fick bataljons-predikants-lön och indelning vid Helsinge regemente. Flere gånger vandrade han med detta regemente till Götha kanal, och tjenstgjorde der under dess arbetskommenderingar. År 1813 tjenstgjorde han dels i Bohuslän, dels på Dalsland, under det regementet utgjorde förpostkedja emot Norrige, och 1814 bivistade han fälttåget derstädes. 1824 kyrkoherde i Själevad. 1835 riksdagsman för Hernösands stift. 1839 revisor öfver stats-, banko- och riksgälds-verken. 1836 ledamot af W. O. 1838 kontraktsprost, samt erhöll vid biskopsvalet på Gottland fjerde rummet. Få prester torde till den grad hafva verkat för sin församlings förkofran, så som H. gjort det. Bland alla de nyttiga inrättningar orten har honom att tacka för, förtjenar anföras: sparlåns-inrättning, hvarigenom församlingen, utan några umgälder, alltid har uti sina visthus 800 tunnor till utsäde dugligt korn i förråd för inträffande missväxtår. Brandstods-förening, så väl för torpare som bönder. — Hållskjutsens afskaffande år 1838. — Linneblekeri för ortens finare väfnader, o. m. d. — Hvad som likväl af allt mest förverfvadt H. sina medmenniskors kärlek, är den af honom år 1839 vid fattigvården organiserade arbetsinrättning, hvilken med stor uppoffring och otroligt besvär blifvit vidmagthållen af honom. Flere års erfarenhet har visat, att denna inrättning, med ringa bidrag af församlingen, är både verkställbar, nyttig och välgörande. Allt tiggeri har derigenom försvunnit. De fattiga, som förut i hårda år måste lifnära sig med bark och annat dylikt, hafva nu beständig tillgång på arbetsförtjenst, samt derigenom god och tillräcklig föda. Deras barn, hvilka förut, under vandring på tiggeri, vande sig vid sysslolöshet o. d. sitta nu hemma och arbeta, samt erhålla genom fattigvårdens försorg en kristlig uppfostran. Vid denna fattigvård tillverkades år 1840 produkter till ett värde af 5,000 R:dr, af samma personer som de förra åren vandrade omkring och tiggde. I egenskap af jordbrukare har H. äfven varit utmärkt verksam och visat stora insigter i landthushållningen. Genom hans efterdöme har allmogen börjat bättre sköta jorden, så att spannmål nu kunnat utföras från socknen, i stället att den förut måste köpas. — Bland de af H. utgifna arbeten märkas: *Anteckningar öfver fälttåget mot Ryssland åren 1808 och 1809;*

Lärobok i Landthushållningen för Ångermanlands allmoge; Förslag till Representationsförändring samt till enklare behandling af riksdagsgöromålen, så att långa riksdagar undvikas må; Pastoral-kalender för Hernösands stift; Christendomsförhör med skriftebarnen, 3 upplagor; samt flere, dels till pastoralvården, dels till barnavården hörande skrifter.

Holm, Gustaf, justitie-borgmästare i Stockholm, K. af W. O. och R. af N. O., talman vid 1840 och 1844 årens riksdagar, född 1795.

Holm, en socken, med Kulla, belägen i Lagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 2 mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Socknen kallades fordom Agaholm och förmodar man, att ett fäste med samma namn varit här beläget. Konung Johan III gaf denna socken åt sin syster prinsessan Sofia. År 1695 erhöll kongl. rådet grefve J. Stenbock jus patronatus, derföre att kyrkan låg på dess ägor. Här märkes säteriet *Sjö*, vid sjön Ekoln. Säteriet har tillhört konung Gustaf I, slägterne Stenbock och De la Gardie. År 1813 erhöll öfverste-löjtnanten frih. J. G. Banér tillstånd att tillbyta sig denna egendom mot Djursholm (se detta ord). Den tillhör nu frih. Banérs arfvingar. Patronaträtten till pastoratet åtföljer säteriet Sjö; men kommnistraturen är konsistoriel och hör pastoratet till 3 kl. Socknen innefattar 20¼ mtl. och har 275 invånare. Af dess areal 1,828 tunnl. äro endast 20 sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Holm, kapellförsamling, annex till Indals socken, belägen i Medelpads fögderi och kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, 5 mil V.N.V. från Sundsvall, består jemte annexet Liden af 20⅞ mtl. och har ensamt 553 invånare på en areal af 57,950 tunnl., af hvilka 9,200 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Holm, annex till Halmstads stadsförsamling, beläget i Halmstads härad och kontrakt af Hallands län och Götheborgs stift, ½ mil N.N.V. från staden. Var fordom ett särskildt pastorat; men konung Fredrik II förordnade den 8 Juni 1586, att denna socken skulle vara annex till Halmstad, att pastor skulle hålla kaplan, hvilken, boende i Holm, kunde med sjukbesök betjena folket i Holms socken om nattetid, då fästningsportarne i staden voro tillslutna, och då således ingen prest kunde erhållas derifrån. Stads-komministrarne blefvo härefter pastorer i Holm, och voro det till 1749, då denna landsförsamling omsider i ordets hela bemärkelse blef annex till staden. Kyrkan, belägen på en höjd invid landsvägen, är byggd af sten. Socknen innefattar 27⅞ mtl. och har 524 invånare. Af dess areal 3,101 tunnl. äro endast 15 sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Holm, annex till Ör, beläget i Nordals härad af Dalsland och Elfsborgs län, södra Dals kontrakt af Carlstads stift, 4¼ mil N. från Wenersborg, vid Wenern. Utom den del som hör till Köpmannafjäll består socknen af odlad slättbyggd. Här märkes följande säterier: *Nordkärr* och *Berg*, med underliggande hemman, äges af H. M. konungen. *Westerråda*, hörer till Fryxell-Langensköldska stiftelsen, här är en sten upprest af doktor Fryxell med inskrift, till minne af Carl XIV Johans och Josef Frans Oscars förbiresa till Norrige den 13 Juli 1820. *Wedbyholm*, säteri, *Sunnanå*, herrgård. På *Töresby* ägor märkes tvenne stora stenkistor i jorden. Vid *Helgansnäs* (Helgeandsnäs) finnas stenläggningar efter ett kloster. På Ingriby ägor, vid sjön Nären, blefvo år 1845 icke mindre än 29 silfvermalm-anledningar inmutade. Kyrkan, som fordom kallades S:t Olof, är byggd af sten. Socknen innefattar 31 mtl. och har 1,950 invånare. Dess areal utgör 12,266 tunnl., af hvilka 725 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Holm, säteri i Öfver Länäs socken af Ångermanland, är den enda frälse-egendom i detta landskap, och består, jemte underlydande, af 8¾⅜ mtl. Denna gård skall förut hafva varit krono, och då en tid landshöfdinge-boställe, från 1645 till 1656; men blef 1676 till landshöfdingen och guvernören Carl Sparre upplåten i byte, emot några frälse gårdar på Öland. Här finnes såg och mjölqvarn. På ägorna jemte Ångerman-elfven anträffas de flesta och största ättehögar i orten. De äro stenlagde vid jorden.

Holm, jernbruk i Westmanlands län. Se: *Karmansbo-verken.*

Holma, 1 mtl. säteri vid Holmsjön med underlydande gods, beläget i Lemnhults socken af Jönköpings län, är förenadt med säteriet *Trolleba* (se detta ord). Vid Holma finnas flera grafminnen. På säteriets ägor, nedanför den s. k. *Korps-de-gardesbacken*, skall en träffning hafva förefallit emellan konung Gustaf I:s folk och den upproriske Dackes anhang. På samma ställe märkas ock flere rader jordhögar, liknande grafvar, och man har, äfven i senare tider, vid nämnde backe funnit lemningar efter gamla vapen och dylikt. Traditionen i orten omtalar utom dess flere ställen i denna trakt, der drabbningar med Dackes folk förefallit, såsom vid Byestad, m. fl. ställen. Lemningar af ett fängelsehvalf finnas bredvid gården, och påminna om den myndighet forntida egendomsherrar utöfvat.

Holma, ett säteri om 3 mtl. med underliggande 2 hemman, beläget i Brastads socken i Bohus län, äger vackra åbyggnader med det täckaste läge vid Gullmarfjorden, stor trädgård, genomskuren af kanaler, god skogstillgång, vidsträckt ägovidd och temligen god jordmån. Holma är fideikommiss inom Bundsenska slägten. Det innehades fordom af adliga Baggeska, Sehestedska, Aschebergska och Virginska ätterna.

Holmberg, Adam Peter, lärjunge af Depres, en ganska skicklig dekorationsmålare, född 1776, död 1819; var en säker tecknare, väl bekant med perspektiven och hans arbeten röjde både smak och stor stil.

Holmberg, Axel Emanuel, pastors-adjunkt, född i Stockholm d. 24 April 1817. Egnade sig förut åt landtbruket. Har utgifvit *Bohus läns Historia och beskrifning*, samt har under utgifning *Skandinaviens hällristningar*, ett arbete vittnande om kärlek och sinne för fornkunskapen. För samlandet af materialier till detta arbete, och att i det-

ta ifrågasatte kunna företaga en resa hom riket, erhöll han, på förord af vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien, ett anslag af 400 R:dr Bko. Ledamot af kongl. nordiska Oldskrift-Selskabet i Köpenhamn.

Holmberger, P., rektor i Norrköping, född 1745, död 1786, har utgifvit: *Kort utkast om insekternas vinterqvarter.*

Holmbergson, Johan, d. ä., juris ekon. professor vid universitetet i Lund, R. N. O., född i Hernösand d. 24 Juni 1764, död i Lund 1842, promoverad till magister 1788, tjenstgjorde vid riksdagarne såsom sekreterare i lag-utskottet 1809–1810, der han verksamt bidrog till de förändringar och förbättringar i åtskilliga lagstadganden, hvilka då vidtogos, utnämndes 1813 till sin ofvannämnda profession, och har utgifvit en mängd uppsatser och afhandlingar i sin vetenskap. Han var en af Sveriges mest utmärkte rättslärde under senare tider. Hans son,

Holmbergson, Johan, d. y., en konstnär, om hvilken man gjorde sig de mest välgrundade förhoppningar, dog beklagligen d. 16 Jan. 1835, endast 30 år gammal. Han kallas i Biograph. Lexikon "en af de originellaste karakterer", och det heter: "Troligen har ingen i vår tid lefvat så *utom vår tid* som han, af alla, som ändå kunnat sägas tillhöra de bildade folkklasserna. Han var derföre en *gåta* för de fleste, ett slags *syn* för alla; men ingaf ingen räddsla, utan älskades äfven af dem, som ej förstodo detta phenomen." Hans teckningar voro noggranna, men något stela, hans kompositioner genialiska, till sina ämnen alltid hemtade ur Svenska historien, helst från Gustaf Wasas tidehvarf.

Holmby, annex till Gårdstånga, beläget i Frosta härad af Malmöhus län, $1\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Lund. Socknen består af $17\frac{1}{4}$ mtl. med 660 invånare. Af dess areal, 3,819 tunnl., äro endast 4 sjöar och kärr. Adr. Lund.

Holmedal, en socken med Fogelmark, Tyxmark, Östervallaskog och Carlanda, belägen i Nordmarks härad och kontrakt af Wermlands län och Carlstads stift, 12 mil V. från Carlstad. Holmedals kyrka lärer varit den första, som blifvit byggd i häradet. Socknen hade både kyrka och prest år 1225, då konung Håkan låg i prestgården, sedan han förut slagit en hop Nordmarks bönder, hvilka lagt sig i förväg för honom på skogen. Nära kyrkan ligger *Kungskällan*, hvilken fått sitt namn deraf, att konung Carl VIII druckit derur, då han reste genom denna socken till Norrige. *Hajöms* skans är belägen 16 mil från prestgården. Den anlades af konung Carl XII. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Socknen innefattar $22\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,822 invånare. Dess areal utgör 29,253 tunnl., af hvilka 3,850 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Holmen, jernbruk. Se: *Norrköping.*

Holmestad, annex till Götbene, beläget i Kinne härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil N.O. från Skara, $2\frac{1}{2}$ mil S.V. från Mariestad. Kyrkan är af sten, ljus och rymlig, samt tillbyggd 1741. I denna socken [illegible], ej långt ifrån kyrkan. Vid Holmestads kyrka upprättas på skogen *Ringsåsen* en sten upprest på ett högländt ställe, hvarest, efter urgammal sägen, en konung Ring, som fordom bott här, och af hvilken så väl sjelfva skogen som hemmanen Ringsåsen och Ringsbacken skulle fått namn, blifvit slagen och begrafven. Stenen, ansenligt hög och utan inskrift, kallas af allmogen kung Rings grafvård. Här finnas äfven stora stenkummel, hvilka äfven förmodas vara lemningar af någon förskansning. Socknen består af $17\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,113 invånare. Dess areal utgör 8,679 tunnl., af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Holmfrid, Olof Skötkonungs dotter med Edla, förmältes med Sven Håkansson, jarl i Norrige.

Holmgång betyder på gamla språket envig, och härleder sig af gamla ordet *holma*, hvilket betyder ringa in, inhägna, emedan platsen för dylika strider omgärdades med i krets ställda hasselkäppar. — Ordet holma förekommer i denna betydelse ännu såsom en term vid björnjagter om vintern, der björnen säges vara holmad, då man genom en kretsgång omkring hans förmodade uppehållsort förvissat sig, genom spåren i snön, att han verkligen har sitt ide inom den inringade trakten.

Holmlund, Margaretha Helena, född Åbom, dotter till kongl. bibliothekarien Åbom, född 1781, död 1821, var agrée vid målare-akademien, "idkade konsten med framgång, och var ganska lycklig i komposition af allegoriska ämnen." Var gift med kryddkramhandlaren Nils Holmlund, hvilken i sin ungdom gjort åtskilliga icke olyckliga försök i skaldekonsten.

Holmström, Israel, krigsråd, fält-sekreterare och general-auditör, son till borgmästaren i Stockholm Gustaf H., stod i mycken nåd hos Carl XII, hvilken han roade med sina qvicka infall. En gång, då Carl sagt till honom, att han ej dugde till officer, försäkrade H., att han lika väl skulle kunna darra i ett par stora stöflor, som en viss general, ett slags gunstling hos Carl, hvilken dock icke tog svaret onådigt. Han dog i Lithauen 1708, var en lycklig poet, känd för sina parentationer öfver Carl XI och dess gemål; men ännu mera genom åtskilliga mindre skrifter och epigrammer, bland andra öfver konungens hund Pompe.

Holmström, Hans Olof, född d. 15 Okt. 1784, Docent vid Upsala akademi 1811, e. o. adjunkt derstädes 1816. Lektor i Strengnäs 1821, domprost 1828 och 1839 biskop i Strengnäs stift. K. N. O. med St. K. Riksdags-deputerad 1828 och 1834. Har utgifvit *Parentation* på Latinska språket öfver biskop J. A. Tingstadius; *Minne* af domprosten doktor H. Graffman, m. m.

Holmön, en af de mest bekanta öar i Westerbotten, $1\frac{1}{4}$ mil från fasta landet, 3 mil från Umeå. Den är egentligen $\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred; men innefattar tillika en sträcka af mer än 2 mil af flere smärre öar och skär, hvilka skiljas endast af smala sund, ifrån kronoskäret Fjäderägg norrut, till de märkliga klippor eller långa stengrunden Gaddarne söderut. Jordmånen består mest af hvit

sand, hvarföre vid skattläggning mera afseende blifvit fästadt på fiske än jordbruk. Resande emellan Umeå och Wasa betjenas för öfverfarten vanligtvis härifrån. Fordom skall här funnits ett mägtigt vikinganäste. Lemningar varsnas ännu, längst norrut på ön, efter murar, såsom af en skans, hvilka andra påstå vara lemningar efter något kapell. Gammalt folk berättar om ett sjukhus för spetälska, som skall funnits här afsides uppbygdt. Ön, som hör till Westerbottens första fögderi, har i ecklesiastikt hänseende förut varit annex till Umeå stadsförsamling; men hör nu under Säfvars socken och Westerbottens första kontrakt af Hernösands stift, samt räknar 225 invånare. Adr. Umeå.

Holofsin, slaget vid, d. 4 Juli 1708. Under Carl XII:s tåg till Ukrän träffade konungen här Ryssarne, hvilka likväl icke gjorde något särdeles motstånd. Svenskarne vadade öfver floden Beresina, så att vattnet stod dem upptill armarne. Konungen ropade till soldaterne: "Gossar, skälm den som skjuter!" lemnade sin häst åt den sårade Gyllenstjerna och stridde till fots. General-löjtnanten baron Otto Wrangel stupade härstädes.

Holst, Mauritz, var öfverste-vaktmästare för ett Tyskt regemente vid Svenska hären under trettioåriga kriget, då han, år 1638, introducerades på Svenska riddarhuset, sedan han bevisat att han var Tysk adelsman, fick år 1644 befälet öfver alla ryttare, knektar och gränsallmoge i Östergöthland och blef år 1653 landshöfding i Kronobergs län; men måste följande året afstå det till landshöfdingen i Jönköpings län, med hvilket det skulle sammanslås. Dog år 1655.

Holst är en gammal Svensk adlig slägt, hvaraf ättlingar omtalas i äldre handlingar, redan under början af Gustaf I:s regering.

Holst, Johan Hübner von, född i Norrige år 1774, död i Stockholm år 1836, son af generalmajoren och kommendanten i Fredriksstad Hans Gram von H., kom till Sverige år 1810 såsom öfverste-löjtnant och adjutant hos d. v. kronprinsen Carl August, hvarvid han öfvergick från Dansk i Svensk tjenst, antogs sedan af kronprinsen Carl Johan till adjutant och fästades enskildt vid hans person såsom sekreterare och föreläsare; men fick äfven stundom offentliga uppdrag, såsom år 1813 att vara kommendant i Lybeck, befordrades efter hand till general-major, upphöjdes år 1817 i adligt stånd, blef Kom. med St. K. af Svärds-orden och riddare af Ryska Annæ-ordens 2:dra klass. Aldrig har väl någon i hofvets tjenst så invigd varit mindre hofman, i den bemärkelse man vanligen fäster vid detta ord. Han bibehöll samma ärliga, vänliga och öppna väsende, som alltid tillhört honom, var så utan flärd och biafsigter, som det är möjligt att vara det, gjorde aldrig med afsigt någon menniska det ringaste ondt; men stiftade godt, tjenade och gagnade så mycket han förmådde, samt gick ur verlden troligen utan att hafva ägt någon fiende, åtminstone säkert utan att der qvarlemna någon.

Holst, Aron, politie-borgmästare i Götheborg, der han afled i en ålder af 65 år, lyckades der år 1743 att qväfva en jäsning hos borgerskapet, som ernade förena sig med den uppproriska Dalallmogen, och betackades derföre af konung Fredrik, då denne följande året besökte staden. Beskrifves såsom en arbetsam och äfven vitter man, och har utgifvit en s. k. *Genstig*, ett slags lagsamling.

Holst, löjtnant vid drabanterne och elev af Säfvenbom, var landskapsmålare och har efterlemnat åtskilliga taflor, en uppsatt i målare-akademiens rum, ett par andra bland prinsessan Sofia Albertinas samlingar. Dog i Rom under senare hälften af 1700-talet.

Holste, Gorius, omtalas som den rikaste borgaren i Stockholm år 1520, hvilken vid konung Christierns intåg derstädes d. 7 Sept., gjorde åt honom ett stort gästabud.

Holstein-Gottorpska ätten började med Adolf Fredrik och slöts med hans andra son, Carl XIII. Den härstammade från Wasa-ätten genom Carl XI:s dotter Catharina, förmäld med pfaltzgrefven Johan Kasimir.

Holsten, Andersson, en rik bergsman i Kallmora af Norbergs bergslag, lefde i medlet af 1500-talet, och blef stamfader för en talrik och märkvärdig slägt, äfven utom sitt stånd. Sonen *Anders Holstensson* var fader till lektorn och presten i Husby, *Jonas Anders Holstenius*, född i Kallmora 1615. En af Holstenierne var äfven prost i Stora Skedvi. Magister *Petrus Holstenius*, född 1694 var kyrkoherde i Lillhärad. Anders Holstenssons dotter Ursila Holstenius blef gift med den bekante konstmästaren vid Sala grufva Nils Jönsson, hvilken stod i stor nåd hos konung Gustaf II Adolf. Genom detta gifte blef Ursila stammoder för friherrliga ätten Reuterholm, slägterne Reuterhusius, Reuterberg och Rückerskiöld. Genom sin sonhustru, Elisabeth Björk, kom hon äfven i slägtskap med en Anders Rön i Borås, hvars moder var köttsligt syskonabarn med kejsarinnan Catharina Alexiewna i Ryssland, Peter I:s ryktbara gemål.

Holsten, Gabriel, provincial-läkare i Westmanland, född 1680, död 1736, hade varit fältläkare vid Svenska hären och blifvit fången vid Tönningen år 1713. Om honom säges, att han "var en vänlig och artig umgängesman, hade mycken erfarenhet och sunda tänkesätt."

Holstenius, Gabriel, ethices et polit. rektor i Westerås, prost i Munktorp och 1638 pastor i Westerås, der han afled d. 5 Juli 1649, endast 51 år gammal, en ganska lärd man, samt efter hans biografs, biskop Herweghr, omdöme, "en af de störste män som stiftet kan framvisa." Har efterlemnat en mängd Latinska och Grekiska afhandlingar, t. ex. *Epigrammata Sacra; Epigrammata Græca, Latina, Italica et Germanica; Carmina Hebræa, Græca, Latina, Germanica, Svetica, Italica*, m. fl., de flesta i anledning af någon förtjent mans död eller andra tillfälligheter.

Holthusen, C. G. von, kapiten, död 1818, har författat åtskilliga komedier, såsom: *Slädpartiet; Blomsterkrukan; Flintbergs bröllop; Borgersmännerne* eller *Julklappen* och ett poem: *Betraktelse öfver Försynen*, hvilket utmärker sig genom

en ledig stil; men för öfrigt icke är af någon särdeles poetisk lyftning. Thorild försvarade honom mot Stockholms-Postens tadel.

Holtsljunga, annex till Mjöbäck, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 4 mil S. från Borås. Socknen innefattar 17 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 858 invånare. Af dess areal, 16,431 tunnl., äro 2,250 sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Holzbom, Anders, läkare, promoverad i Utrecht 1704 och död som provincial-medikus i Södermanland 1711, var, utom sin kunskap i naturhistorien, en ganska skicklig ritare, följde år 1694 Olof Rudbeck d. y. på dess resa i Lappmarken, och besörjde de samlade foglarnes aftecknande i naturlig storlek, sådana de finnas i De Geerska samlingarne på Löfsta.

Homiletik. Sveriges homiletiska litteratur är ingalunda fattig och har att uppvisa arbeten, jemförliga med de yppersta andeliga talares i andra länder. Särdeles är den nyare homiletiken utmärkt, ifrån och med förra århundradets andeliga talare. Från det katholska tidehvarfvet finnes blott obetydligt i behåll, och ingenting utgifvet i tryck. Föga mera äga vi från den tid, som följde på reformationen, ända till dess de berömda predikanterne Nohrborg, Pettersson, Ekmansson, Tollstadius, Båld, Serenius, m. fl. uppträdde med sina gedigna framställningar af den Lutherska orthodoxien. I kärnfull kristlig anda hafva deras predikningar få sina likar, och torde ej kunna öfverträffas. *Nohrborgs* Den fallna menniskans salighetsordning betraktas ännu såsom ett klassiskt verk inom den Svenska kyrkan. Nohrborg var hofpredikant och afled i sin bästa ålder. Serenius var biskop i Strengnäs, Tollstadius kyrkoherde i Jakobs församling i Stockholm, Pettersson pastor i Riddarholmskyrkan, Båld pastor i Catharina, Ekmansson i Åby af Östergöthland. Till dessa sluter sig Michael Fant, pastor i Eskilstuna, hvars predikningar utgåfvos af hans bror, domprosten i Westerås, sedermera kyrkoherden i Leksand i Dalarne doktor Johan Michael Fant, som äfven sjelf var en utmärkt talare. I slutet af förra seklet uppträdde Lehnberg med en andelig vältalighet af annat slag. En af de förste, som prisbelönades af Svenska akademien för vältalighet, ägde Lehnberg en stor oratorisk förmåga, hvilken lockade menniskor i mängd till kyrkan på en tid, som eljest icke var utmärkt för religiöst allvar. Lehnbergs predikningar förneka ej heller tidens lynne. Deras dogmatiska innehåll har icke samma värde som det glänsande språket, och Lehnbergs rykte såsom predikant har sedermera blifvit något fördunkladt. Dertill bidrog icke litet att andra talare uppstodo efter honom, hvilka uti vältalighet voro hans likar och i dogmatiskt afseende öfverträffade honom. Wallins och Rogbergs namn äro kända för hvarje bildad Svensk. Hagbergs prediko-samling vann ett stort bifall, och i den nyaste tiden står Thomander oöfverträffad i andelig vältalighet. Det finnes likväl ingen större samling utgifven af honom; men flere serskildta predikningar och ett häfte innehållande ett mindre antal sådana, allesammans utmärkta för snille och en hänförande vältalighet. Enkel hjertlighet och en from innerlig kärlek och tro har gjort Franzéns predikningar till en dyrbar skatt för mången, medan Schartau bildat en egen skola af predikanter, hvilka icke alltid gilla de nyare vältalarne, såsom Wallin och Rogberg, utan företrädesvis bemöda sig om den gamla strängt dogmatiska andan, hvilken rådde på Nohrborgs tid. Det kan icke heller nekas, att en kärnfull kristendom andas i Schartaus arbeten. En mängd predikningar har utom dessa utkommit, såsom af den fromme älsklige Collianđer, af den grundlige Åström, m. fl. Den förstnämnde af desse dog såsom pastor i Adolf Fredriks församling i Stockholm, den senare såsom prost i Simtuna af erkestiftet. Äfven biskop Hedrén har riktat litteraturen med en prediko-samling. Såsom lärare i homiletiken verkade Ödmann oförtrutet och länge, samt verkar ännu genom sina tryckta prediko-utkast. Professor Bergqvist i Lund har äfven genom sådana arbeten förvärfvat sig en varaktig rätt till Svenska presterskapets tacksamhet.

Honing, en söt saft, som af bien och några andra insekter af steklarnes ordning samlas och beredes till föda för deras larver, samt finnes uti de af vax formerade rummen, hvilka tillsammans utgöra honingskakorna. Den består hufvudsakligen af druf- och slemsocker; men innehåller äfven andra ämnen, olika af olika växter, hvaraf den insamlas, så att man stundom på olika orter får röd, grön, bäsk eller giftig honing. Den bästa honingen samla bien i allmänhet af aromatiska örter, och den är då vanligen klar och ljus till färgen, samt får namn af jungfruhoning; i skogsbygder blir den vanligen mörkare till färgen, likväl beror dess färg och godhet ganska mycket af mer eller mindre omsorg vid dess skiljande från vaxet. Den som utan tillhjelp af värme utflyter ur honingskakan kallas sjelfskird honing och är bäst, sämre sorter erhållas genom honingskakornas urkokning med vatten. Honingen användes, fordom mera allmänt än nu, till samma ändamål som socker, samt i äldre tider isynnerhet till bryggd af mjöd, den har dock vanligen en egen kryddaktig smak, som för de flesta personer är mindre behaglig, och hvilken minskat dess användande. Förbrukningen af honing är likväl ganska betydlig, och tillgången deraf ungefär motsvarande landets behof, så att så väl in- som utförseln deraf är ganska obetydlig.

Honingsdagg, milddagg, mjöldagg (Erysibo commune), en liten svampart, som förekommer på ytan af lefvande och föga förändrade blad, samt stundom äfven på stjelkar isynnerhet emot hösten och särdeles uti trädgårdar samt odlade ställen. Olika arter förekomma dock på olika växter, dock isynnerhet på örtartade. En annan (E. aceris) är allmän på bladen af lönn, och åter en annan (E. corylli), på hassel och andra hängblommiga träd.

Hoo, bergsmanshammare i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 1 härd och 236 skepp:d 17 lisp:d 5 marker priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgör 2 skepp:d 7 lisp:d 7 marker. Skeppar på Gefle. Ägare: Bergsmän samt

G. L. Nätten och J. D. Sundin. Smidesstämpeln: H. med krona öfver.

Hool, en socken, med Siene och Horla, belägen i Kullings härad af Elfsborgs län, Kullings och Gesenedi förenade kontrakt af Skara stift, 1 mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan är byggd af gråsten, förmodligen före 16:de århundradets början, samt betydligt förbättrad 1776. Uti den ena kyrkdörren finnas märken efter 14 blykulor, hvilka, enligt berättelse, blifvit ditskjutne af Danskarne, hvilka fordom uppbrännt och härjat Hools by. Några af kulorna hafva gått igenom, och andra sitta qvar. Vid Hool, dels i och dels utom gärdet, finnas många kullar, hvilka skola af Danskarne blifvit nyttjade till förskansningar, och utmärka grafplatser. Dessutom märkes här en stor slätt, *Bänes hed,* emellan Hools och Bänes byar, omkring ¼ mil både i längd och bredd. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 16½ mtl. och har 845 invånare. Dess areal utgör 12,034 tunnl., af hvilka 580 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Hoorn, Johan van der, kongl. arkiater, död i Stockholm år 1724, i en ålder af 61 år. Var född derstädes af Holländska föräldrar, studerade i Holland och blef här promoverad år 1690, utnämndes 1692 till medlem af kollegium medikum och den förste intendent vid Norrmalms brunn, höll offentliga föreläsningar i anatomien och barnförlossningsvetenskapen, var den förste som undervisade barnmorskor, samt har, utom flere andra skrifter, utgifvit: *Den Svenska väl öfvade Jordegumman; De tvänne gudfruktige jordegummor Siphra och Pua.*

Hoppa in genom kajutfönstren är ett talesätt, hvarmed sjömän beteckna det befäl, hvilket kommit till sin post, utan att först hafva gått igenom graderna.

Hoppenstedt, Fredrik Wilhelm, läkare, född på Rügen 1713, död i Christianstad 1787, stabskirurg vid hären i Pomern och assessor, "känd ej mindre för en hederlig och välgörande medborgare, än för en kunnig och ömsint läkare, som blef lika eftersökt af både höga och låga, och till alla delade en lika öm omvårdnad."

Hopöl kallades under hedniska tiden de gästabud, som i början af året höllos af de fattigare, hvilka då samlades och gemensamt bestridde välfägnaden och offren. Dessa sistnämnda anställdes så väl åt Oden, för lycka i krig, som åt Frej, för god årsväxt, och galten var det djur, hvilket företrädesvis dertill användes. Man smyckade honom festligt och plägade då vid honom göra löften om någon krigsbragd eller annan gerning, den man ernade utföra innan nästa jul.

Hor kallas det kyskhetsbrott, som begås af gift person, nemligen enkelt hor om blott den ene, men dubbelt hor, i fall begge personerna äro gifta. Hor är således ett eget slag af kyskhetsbrott, eller, rättare, hor är verkligt äktenskapsbrott, till skillnad från enkelt lägersmål, hvilket uppkommer då ogift qvinna blifvit lägrad af ogift man. Lagen betraktar dessa olika förhållanden på olika sätt. Böterna för hor äro vida större än för enkelt lägersmål, och dubbelt hor är till och med belagdt med högsta kroppsstraff. Böterne för enkelt hor äro 80 d:lr för den gifte och 40 d:lr för den ogifte, utom 4 d:lr till kyrkan af mannen och 2 af qvinnan; men ökas vid hvarje förnyelse af brottet, och vid fjerde resan enfaldt hor är den gifte personen förfallen till högsta kroppstraff. Enkelt lägersmål försonas deremot första gången med 10 d:lrs böter af mannen, och 2 d:lr som qvinnan betalar till kyrkan, hvarjemte hon äfven undergår enskildt skriftermål. Hvad serskildt beträffar hordomsbrottet, så är äfven förbjudet för dem, hvilka bedrifvit hor, att ingå äktenskap med hvarandra. Deremot är å andra sidan horsbrott af den ena maken giltig orsak för den oskyldige maken, att erhålla äktenskapsskillnad. Deruti finnes dock åter en inskränkning genom en viss preskriptionstid; äktenskapsskillnaden bör nemligen sökas inom sex månader, sedan brottet blifvit bekant för den oskyldiga maken. Deremot försvinner denna rättighet att söka äktenskapsskillnad för hor, så framt begge makarne förbrutit sig i detta brott. Är nu äktenskapet blifvit upplöst för hors skull, så uppstår frågan huruvida den brottslige äger rätt att träda i nytt gifte, och lagen stadgar fördenskull, att detta icke får ske utan konungens och den oskyldiga makans samtycke, så länge denna senare lefver ogift. Sådana äro de allmänna föreskrifterna rörande straff för horsbrott, hvilka serskildt skärpas under vissa försvårande omständigheter, såsom då hor begås med slägtingar, i hvilket fall det straffas med döden, i fall det blifvit begånget inom de slägtskapsleder, der giftermål icke en gång af konungen kan tillåtas, och inom de leder, der giftermål med konungens lof kan äga rum är horsbrottet belagdt med kroppsstraff.

Horder, Ivar Widfamnes fosterfader. Då Ivar anländt med sin flotta till Kyrialand eller Karelen, hade han en besynnerlig dröm, hvilken oroade honom, och om hvars förklaring han anmodade sin fosterfader. Han hade nemligen drömt, att en eldsprutande drake, åtföljd af alla nordlandens foglar, flugit upp ur sjön öster ifrån och spridt ett starkt sken öfver hela nejden; ett åskmoln hade då omgifvit dem alla, ett väldigt gny vester ifrån hördes öfver hela Ivars rike och alla hans skepp blefvo förvandlade till hvalfiskar. Horder, missnöjd med sin fostersons omättliga ärelystnad, våldsgerningar och falskhet, ville nu begagna tillfället att säga honom den osminkade sanningen. Han förklarade derföre, att Ivar snart skulle dö och hans länder delas. Vredgad öfver denna uttydning bad Ivar fosterfadern, som stod på ett annat skepp, komma ombord till honom och vidare uttala sin mening; men härtill nekade den gamle. Ivar sporde honom då ytterligare, huru hans slägtingar mådde i Walhall, och Horder svarade, att de der stode i högt anseende, men voro mycket förbittrade på honom. "Huru är jag då sjelf ansedd hos Asarne?" frågade Ivar. "Lika vederstygglig som Midgårdsormen", blef svaret. Nu ropade Ivar, utom sig af vrede: "Du vanskaplige jätte skall ej öfver-

hafva min död, som du förespått! Följ mig till Midgårdsormen och låt oss der pröfva våra krafter." Dervid sprang han sjelf öfver bord, Horder följde honom och de syntes aldrig mera.

Horg kallades i hednatiden altaren, byggda under bar himmel, egnade åt gudarne, och de prestinnor, som dervid tjenstgjorde, fingo namn af *Horgabrudar*. De ansågos som heliga och utöfvade stort inflytande på folket. Ännu finnas på många ställen i landet minnen af sådana altaren och de ställen, der de stått, kallas *Horgaböge*, *Horgahagen*. Icke långt ifrån Litslena prestgård är en sådan höjd, som bär namnet: *Horgsbacken*.

Horgadansen. Se: *Hanebo-polskan*.

Horla, annex till Hool, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, 1¾ mil Ö. från Alingsås. Kyrkan är byggd af sten; dess ålder obekant. Enligt sägen skall den år 1715 blifvit afbränd. Socknen består af 6⅛ mtl. och har 443 invånare. Af dess areal, 4,258 tunnl., äro 35 sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Hormunsberget i Transtrands kapell-socken af Dalarne, på östra sidan om Dal-elfven. På vestra sidan ligger Kastarberget. Sägnen förmäler, att på dessa berg stodo en gång tvenne emot hvarandra fiendtligt sinnade jättar. Jätten på Hormunsberget slungade en stor sten mot sin fiende på andra sidan; men stenen nedföll på halfva vägen, och visas ännu vid lågt vatten i elfven, midt emellan nämnde berg. Jätten på Kastarberget slungade med väldigare arm sin sten, så att den träffade jätten på Hormunsberget och krossade dennes ena ben. På vestra sidan af detta berg finnes en [illegible] grotta, kallad *Trollstärhuset*.

Horn. Denna vidsträckta ätt, af hvilken sjutton beklädt rådsembetet, delar sig i flera grenar: *Horn af Rännesborg*, *Horn af Ekebyholm*, *Horn af Rantzien*, *Horn af Åminne*, *Horn af Marienborg* och *Horn till Kankas*. Dess stamfader skall hafva varit Sigmund Horn, härstammande från Brabant och kommen till Sverige med hertig Albrekt, konung Albrekts fader, då han nedsatte sig på Öland. Af densamma hafva funnits tre grefliga och tre friherrliga ätter. De utmärktaste bland deras efterkommande äro:

Horn, Claes Henriksson, hvilken år 1499 var riksråd, häradshöfding och lagman i Södra Finland och år 1512 underskref Malmö recess. Hans sonson,

Horn, Claes Christersson, hvars födelseår icke är uppgifvit, men torde hafva inträffat inemot år 1520, emedan han skall hafva varit några och tjugu år gammal, då han 1544 bivistade Westerås riksdag, samt kort derefter blef häradshöfding i Raseborgs län. År 1554 följde han Bagge på dess tåg mot Ryssland, blef följande året "öfverste för knekterne", bidrog verksamt till Wiborgs försvar och erhöll till belöning ståthållareskapet öfver denna vigtiga gränsort, med dess län. Vid Eriks kröning blef han frånvarande upphöjd till friherre, den andra af denna klass, inryckte i Estland, hvilket han tog i besittning och gjorde ett infall i Lifland, eröfrade med storm Pernau, Padis, m. fl. Då Danska kriget började år 1563, inkallades han i rådet och fick befälet näst efter konungen öfver den här, som sammandrogs mot Småländska gränsen. Han deltog då i det blodiga slaget vid Fjälgränne, der man å ömse sidor tillskref sig segern. Anfallen mot Halmstad och Bohus blefvo fruktlösa, hvaröfver Erik väl förtörnades, men likväl straxt derefter uppdrog H. befälet i Westergöthland, tillika med Mornay. Efter Bagges tillfångatagande måste H. taga befälet öfver flottan, och denna räknar under honom sitt mest lysande tidskifte. Straxt efter sedan han tillträdt den betydelsefulla posten, sammandrabbade han med Danska flottan vid Jungfrun, slog henne efter två dagars strid och tvang henne att återvända hem, så att hon icke mera det året vågade hålla sjön. Denna måste nu äfven H. lemna, för att öfvertaga landthärens ledning, inryckte först i Blekinge och sedan i Halland, der kriget, enligt tidens råa sed, fördes med härjningar och grymheter, samt återvände med rikt byte, sedan ingen fiende mera fanns inom Svenska gränsen. År 1565 gick han, efter ett kort landttåg, hvarvid Laholm och Engelholm uppbrändes, om våren ut med en flotta af femtio skepp, den största Sverige på århundraden utskickat, slog fienden i fem träffningar, hvari tvenne amiraler stupade och en blef fången, samt höll i Juli månad ett segrande intåg i Stockholm. I Augusti utlopp han ånyo, jagade Lybeckarne framför sig, tog många fartyg och återvände ej förr än fiendens flottor nödgades söka hamn och fälttåget var slutadt. År 1566 gick han ut den 28 April med 68 segel, tog på en enda dag 200 saltskepp, slog Danskarne och Lybeckarne vid Öland och kallades nu af konungen att taga befälet öfver landthären. På vägen dit afled han likväl oförmodadt d. 19 Sept. samma år på Åby prestgård i Östergöthland. Med honom nedgick Eriks goda stjerna. De yttre fienderna och det egna dystra lynnet, mot hvilka H. så kraftigt kämpat, blefvo honom nu öfvermägtiga. H. hade nemligen vid flera än ett tillfälle hindrat Eriks öfverilningar, varnat honom mot onda rådslag, och då han, efter triumftåget i Stockholm, häftigt utfor mot den fångne Danske amiralen Otto Rud, samt, ännu mera retad genom dennes frimodiga svar, rusade fram med dragen värja, höll Horn honom tillbaka, föreställande honom, att Rud ej gjort annat, än som en redlig man uppfyllt sin pligt emot sin konung. H. var en ibland dem, som Erik prydde med S:t Salvators-orden. — Horns söner hade icke ärft hans egenskaper. Den äldste, **Jakob**, följde Sigismund och qvarblef hos honom, men, som det tyckes, med föga belåtenhet, helst han förlorade sin egendom i Sverige och der hade sin fästmö. — Den andre i ordningen, **Christer**, lagman, var en lärd man och hade ett vackert bibliothek; men var för öfrigt föga utmärkt. Höll sig först till hertig Carl, men öfvergick sedan till Sigismund, anklagades derföre i Linköping och måste åskåda de öfrige fångarnes afrättning. År 1605 hade han ett lika missöde; men blef äfven nu benådad, ehuru hans morbroder, Hogenschild Bjelke, blef afrättad.

Horn, Henrik Classon till Kankas och Haapaniemi, stamfar för familjen H. till Kankas, var redan lagman i norra Finland, ståthållare öfver Revel och Estland samt riddare af Guds Lams orden, då han år 1569 inkallades i rådet. År 1576 gaf Johan honom afsked från befälet i Revel och Wiborg, emedan han ansåg honom för gammal; men som han ännu icke hade lust att sätta sig i ro, fick han befälet på Kexholm, blef lagman och ståthållare i norra Finland och dog 1595 i sitt 83 år. Hans son,

Horn, Carl Henriksson, biträdde 1574 sin far i försvaret af Revel, blef riksråd och ståthållare i Narva, men kapitulerade der år 1590 med Ryssarne, mot vilkor, att de skulle i stället för Narva erhålla Iwangorod och Koporie, der hans bröder Arvid och Göran förde befälet. Öfver denna dagtingan blef Johan III så förbittrad, att han lät dömma H. från lifvet; men förskonade honom på afrättsplatsen, till följd af Sigismunds och hertig Carls förböner. Fick sedermera ett uppdrag till Finland, blef år 1600 guvernör i Revel och utförde några krigsbragder; men dog år 1601. Kallas "en väl studerad herre och mycket erfaren i krigskonsten." Hans söner **Evert** och **Gustaf** (se längre ned). Två andra, **Henrik** och **Clas**, blefvo, den förre riksråd, den senare landshöfding i Upland.

Horn, Clas, Mauritz och **Svante**, söner af den förut nämnde Christer Classon, blefvo, den förste, riksråd, general-guvernör öfver Lifland och guvernör för den unge Carl XI, hufvudsakligen genom dess moder, enkedrottningens ynnest, hvilken han förvärfvat; men han var för öfrigt en man af föga inre betydenhet. **Mauritz** var en "vild och obändig sälle", som af bönderne i Finland anklagades för våldgästning och många orättvisor, stämdes af en bonde till Åbo hofrätt för röfveri, åtlydde icke stämningen; men erhöll likväl kongl. förlåtelse. Icke desto mindre blef han ledamot af Åbo hofrätt. **Svante** utnämndes till vice president i samma hofrätt; men afled innan han hann tillträda embetet.

Horn, Gustaf Christersson, äfven en son till den store Clas Christerssons andre son, född 1601 och död 1639, till följd af ett fall ifrån hästen, var kammarherre hos Gustaf II Adolfs moder, stod i mycken gunst hos konungen, användes af honom i flera diplomatiska ärenden och ledsagade hans lik till Wolgast. Blef riksråd 1638. Han talade Fransyska och Engelska med lika färdighet som modersmålet, och meddelade mycket af sina insigter deruti åt den unga drottning Christina, till hvars hofmarskalk han blifvit utnämnd. Hans brorson,

Horn, Bengt, född 1623, blef riksråd, generalguvernör öfver Estland och lagman i Karelen, sedermera president i Svea hofrätt och derefter fältmarskalk samt befälhafvare öfver den här, som år 1677 sammandrogs till Pomerns försvar; men dog d. 27 Jan. 1678 af en ådragen förkylning, kort efter sedan han firat sitt tredje bröllop. Ådagalade nit, skicklighet och drift både i de civila och militära värf han om hvarandra förvaltade.

Horn, Gustaf Adolf, son till öfversten Christer H., född år 1721, var i Preussisk, Österrikisk och slutligen i Fransk tjenst och i denna sistnämnda general-adjutant hos marskalken af Sachsen, hemkom och blef öfverste, chef för Smålands kavalleri, derefter för norra Skånska och löjtnant vid lifdrabanterne, general-major, president i krigskollegium och Kom. af S. O. samt grefve, tillika med yngre brodern. Död år 1793. Om honom berättas följande anekdot: Han ville af Gustaf III begära Svärds-ordens stora kors, infann sig derföre på audiensen och började med att fråga, om H. M. hade något skäl till missnöje med honom; då konungen helt kort härtill svarade ja, förlorade H. helt och hållet koncepterna och vågade ej framföra sitt ärende. Var igenom sin släta hushållning ofta i stor penningeförlägenhet. Hans yngre bror,

Horn, Fredrik, född 1725, död d. 1 Jan. 1796. Hade utmärkt sig i Fransysk tjenst och der blifvit öfverste, hemkallades vid Pomerska krigets utbrott; men blef icke använd vid hären, befordrades likväl till löjtnant vid lifdrabanterne, general-major och Kom. af S. O., var en verksam riksdagsman, tog nära del i 1772 års revolution, så att han till och med fick befälet näst konungen öfver Stockholms garnison, belönades derföre med grefve-värdighet, chefskapet för lifregementet, samt blef general och Serafimer-riddare. Han gick så långt i enthusiasm för Gustaf, att han begärde få utbyta sitt namn mot det af *Gustafsvän*, men då sådant icke tilläts, att åtminstone få upptaga konungens namnschiffer i sitt vapen. Då konungen likväl icke hade något mer att gifva honom, förbyttes vänskapen i hat och han väckte så mycket misstroende, att han arresterades vid 1789 års riksdag. Hans syster berättas hafva varit i hemlighet gift med konung Fredrik, men efter bröllopet icke hafva lefvat tillsammans med honom, och efter hans död blifvit gift med riksrådet grefve Barck. Sh. Rosenhane nämner likväl ingenting derom. H. sjelf förskaffade sig ett rikt gifte derigenom, att han enleverade Plomgrens dotter. Af detta äktenskap föddes en enda son, den olycklige

Horn, Clas Fredrik, född 1763, ingick i krigsståndet och befordrades, till följd af sina förnäma förbindelser, så fort, att han vid afskedstagandet 1785 var major. Likväl ägde han icke några anlag till krigare och icke heller till poet, ehuru han uppträdde såsom sådan, var af ett vekt lynne och sålunda lätt att förleda. Från hofman blef han, genom faderns förändrade politiska ställning, konungafiende, inblandade sig i mordanslaget mot Gustaf III, hvilket förnämligast uppgjordes på hans egendom Hufvudstad, nära Stockholm, dömdes derföre från lifvet; men benådades med ständig landsflykt, lefde från 1793 till 1800 i Danmark, under namnet Classon, men måste då lemna detta land, emedan sådant fordrades af Gustaf IV Adolf. Bodde derefter i Tyskland; men flyttade år 1813, under sitt verkliga namn, tillbaka till Köpenhamn och dog der 1823. Hans poetiska arbeten utkommo år 1816 under titel: *Smärre Skaldestycken*. Hans son,

Horn, Clas Fredrik, d. y., född den 11 Mars år 1791, blef 1809 adjutant vid lifregementets husarkorps och derstädes ryttmästare samt ordonnans-officer hos d. v. kronprinsen Carl Johan. Tog afsked 1822, uppträdde vid riksdagarna 1823, 1828 och 1834, såsom en häftig oppositionsman; men synes 1840 hafva förändrat åsigter, hvarföre han år 1841, såsom ordförande i stats-utskottet, till och med ansågs för en varm anhängare af regeringen; tillförordnades år 1842 att förrätta landshöfdingetjensten i Stockholms län, utnämndes sedan till embetet och pryddes med Svärds-orden.

Horn, Evert Carlsson, son till Henrik Carlsson H. (se ofvanföre), en lika insigtsfull och tapper krigare som ädel menniska, Jakob De la Gardies vän och följeslagare, fältmarskalk, gjorde sitt namn aktadt och älskadt under Ryska kriget, anförde nästan alltid förtruppen, vann på egen hand en seger mellan Smolensk och Moskau, hvari fienden förlorade 1,400 man, 7 kanoner, alla fanor och en stor del af trossen, vann en ny seger vid Torschok och hade år 1609 eröfrat elfva starka fästningar och befästade städer, stupade utanför Pleskow 1615 och begrofs under egna segerfanor på herresätet Kankas i Gustaf II Adolfs närvaro. Denne hade förut efter segern vid Bronitz, der slaget gafs för att bibehålla Nowgorod, skrifvit till De la Gardie och Horn: "Det är mig mera angeläget om edra personer, än om hela stora Nowgorod." Då en mängd fångar och deribland flera qvinnor, efter segern öfver Karnasinsky, fallit i hans händer, skyddade han dem mot all misshandling och lät dem återvända hem. Hans yngre bror,

Horn, Gustaf Carlsson, trettio-åriga krigets hjelte, var född på Örbyhus d. 23 Okt. år 1592, började sin krigarebana under sin erfarne broder Everts befäl, blef 1621 sårad vid Riga, år 1624 utnämnd till riddare och riksråd, samt 1628 till general-fältherre öfver hela Svenska hären i Lifland. Vid 30-åriga krigets utbrott följde han konungen dit, intog Kolberg och bidrog icke litet till segern vid Leipzig, emedan han der anförde venstra flygeln, öfver hvilken hela fiendens magt kastade sig, efter Sachsarnes flykt. År 1632 intog han Koblenz, Trierska landet, Baden och alla fästningar i Elsas. Efter konungens död inföll han i Bäjern, förenade 1634 sin här med hertig Bernhards och använde förgäfves sina bemödanden, först att afstyrka slaget vid Nördlingen, och sedan, då det genom Bernhards hetta förlorades, att minska dess olyckliga följder och stormade femton gånger det berg, hvarpå Österrikarne stodo. Bernhards rytteri störtade sig på hans trupper, och gjorde det derigenom omöjligt för H. att betäcka återtåget. Hertigen insåg för sent sitt misstag och ropade då förtviflad: "Jag är den okunnige stridsmannen; men Horn är den vise fältherren!" Han föll härvid sjelf i de kejserliges fångenskap, och ehuru han af dem bemöttes med all förtjent aktning, måste han dock tillbringa sju år i deras våld. Först på det åttonde utvexlades han mot tre generaler. På hemresan, hvilken togs öfver Schweitz, Frankrike och Holland, hade han tillfälle att se i hvilket anseende han stod hos utländningen. Vid ankomsten till Franska lägret i Perpignan, emottogs han af en kunglig vagn och en kavalleri-eskort samt hela hären uppställd i parad, och han erhöll af konungen rika skänker. I Calais fann han ett Engelskt örlogsskepp, hvilket skulle öfverföra honom till Wolgast, och Venedig gjorde honom de fördelaktigaste anbud, om han ville mottaga befälet öfver dess trupper. Återkommen till fäderneslandet, som han icke sett på tretton år, fick han likväl icke länge der njuta hvilan, utan måste, vid Danska krigets utbrott, ställa sig i spetsen för den här, som var bestämd att inbryta i Skåne. Han stod i begrepp att eröfra Malmö, då freden i Brömsebro afslöts. Under Carl X Gustafs regering uppdrogs honom hela rikets försvar, när konungen gick i fält. Då han skulle begifva sig till den i Skara samlade riksdagen, dog han den 10 Maj år 1657, och begrofs 1660 med mycken prakt i Jakobs kyrka i Stockholm. Han höll en sträng krigstukt, och ansågs af fienden för den mildaste af alla Svenska fältherrar. Hans förtjenster blefvo icke obelönta; han utnämndes till riksmarsk, general-fältherre, president i krigs-kollegium och grefve, samt erhöll 231 hela mantal i förläning i Finland. Var gift med Axel Oxenstjernas äldsta dotter.

Horn, Henrik Henriksson, son till riksrådet Henrik Carlsson H., född i Stockholm den 22 Mars 1618, död i Stade den 4 Mars 1693, var af ett häftigt, våldsamt och högdraget lynne, för öfrigt utan särdeles egenskaper och icke lycklig i de många vigtiga värf, hvilka uppdrogos honom; men likväl öfverhopad med sådana. Hans första utmärkelse var, att han vid 27 års ålder, då öfverste för ett Finskt kavalleri-regemente, i Skåne ihjelslog qvartermästaren Nieroth. För denna bragd belönades han sex år senare med friherreskap och expektans på Marienborg i Lifland, hvaraf han också antog titeln, blef sedan, efter hvarandra, riksråd, fältmarskalk, general-guvernör öfver Bremen och Verden, general-amiral och sist lagman i Tio härad, och sådant allt ehuru han måste lemna sitt guvernement då fienden öfversvämmade det, förlorade sjöslaget vid Kjögebugt och gjorde ett fruktlöst försök att år 1677 intränga i Norrige, der han, under tre veckors tåg i fjällen, ofta icke på en hel dag ryckte fram en fjerdedels mil. Hans friherrliga ätt utgick med sonsonen, **Henrik H.,** hvilken, såsom lifdrabant, stupade år 1708 vid Mohilew.

Horn, Jöran, af den yngsta linjen till Wuorentaka, var ståthållare på Åbo slott, öfverste för ett kavalleri-regemente och stupade i slaget vid Kerkholm år 1605. Hans sonson var den under riksdagstiderna namnkunnige statsmannen

Horn, Arvid Bernhard, son till öfversten för Österbottens regemente friherre Gustaf H., och född på Wuorentaka den 6 April år 1664. Vid 18 års ålder ingick han i krigstjenst, såsom soldat vid lifgardet, tjente der utan lön ett år och i två år som underofficer, samt blef först 1685 fändrik,

alltid kämpande mot brist och svårigheter. Stod sedan nio år i Österrikisk tjenst, men återkom till Sverige 1695; var redan år 1700 kapiten-löjtnant vid drabanterne och general-major, följde Carl under flera fälttåg, ådagalade både militärisk och diplomatisk duglighet, användes derföre af Carl XII än som krigare, än som underhandlare, föll i Sachsisk fångenskap vid Warschaus eröfring; men utvexlades och hemsändes till fäderneslandet, der han blef kongl. råd, kansli-råd, kansler för akademien i Pernau och guvernör för den unge hertigen af Holstein. Dessa förtroende-bevis vedergällde han med att förråda sin konung, sin elev och sitt fädernesland. Så måste den stränga och oväldiga historien benämna H:s förfarande, under hans derpåföljande politiska bana, emedan resultaterna af hans statskonst verkligen blefvo dessa, ehuru de bemantlades med namnen af hat mot envälde och nit för friheten. I sjelfva verket var det dock omsorgen för egen och sitt stånds upphöjelse, utan afseende till hvad pris detta mål måste köpas. Utrustningen af Stenbocks expedition till Tyskland bedrefs med sådan lamhet, att Carl ej kunde undgå att märka det, hvarföre han också sade till honom, då han år 1715 råkade honom i Lund: "Grefve Arvid, ni har blifvit ett hufvud längre sedan jag såg er sist." Detta var Carls enda hämnd, ehuru han visste, att H. isynnerhet var orsaken till den, emot hans vilja, under hans frånvaro sammankallade riksdagen. Efter konungens död utvecklades isynnerhet Horns och hans stånds planer, hvilka gingo ut på att lägga all magt i adelns händer. För detta ändamål måste hertigen af Holstein aflägsnas från alla utsigter till thronen; och hans förnämste anhängare och stöd, Horns personliga fiende, baron Görtz, blifva oskadlig, hvilket säkrast skedde genom det lagmord, som begicks på honom. Som den af honom på thronen upplyftade Ulrika Eleonora ej visade sig så eftergifven han väntat, nedlade han sitt embete af kansli-president och primier-minister; men återtog det snart, på ståndernes begäran, och samtyckte till kronans öfverlemnande åt Fredrik, när denne gick in på nya inskränkningar af konungamagten. För att befordra sin egen och sitt partis afsigter, skyddes inga medel. Ej blott hvarje motståndare aflägsnades eller uppoffrades, utan äfven landets intresse och ära, så att man lät Sveriges kuster sköflas af Ryssarne, och i de förderfliga frederna med utrikes magter bortslumpades det ena landskapet efter det andra. Regeringsformerna af år 1719 och 1720 voro Horns verk, och den följande partitiden ledde sin upprinnelse ifrån honom. Han skall väl, icke blind för den nya grundlagens faror, år 1720 hafva yttrat: "Nu hafva vi satt gräns för enväldet, nästa gång skola vi sätta den för sjelfsvåldet." Härtill voro likväl hans krafter för svaga. Han bemödade sig emellertid, när hans politik icke låg i vägen, att med förstånd, allvar och kraft bota rikets skador, under de 18 år han innehade dess styrelse, och om man kunde förbise sättet, hvarpå han hunnit sitt välde, skulle man med många skäl kunna berömma hans utöfning deraf. Denna är det, som förskaffat honom namnet af en förtjent statsman. Det Gyllenborgska partiet utträngde honom 1738; han nedlade då sina embeten och dog på sin egendom Ekebyholm den 17 April 1742. Berömmes i sitt enskildta lif för stränga seder, oegennytta och gudsfruktan; men hvilken gick till bigotteri och skryt. Ärelystnad och hämdgirighet tillvitas honom likväl. Hans yttre var intagande. Hans äldste son,

Horn, Adam, chef för Östgötha kavalleri, general-löjtnant, Serafimer-riddare, öfverste-marskalk och riksråd, hade år 1765 anbud att blifva kansli-president, då hans fars system segrade; men undanbad sig detta förtroende, med ursäkt, att han alltid följt trumman. Entledigades, jemte de öfrige, från sitt embete år 1769, men återkallades 1771; blef efter revolutionen åter entledigad, men kort derpå för andra gången åter inkallad och utnämnd till riksstallmästare. Dog d. 24 Jan. 1778.

Horn, Gustaf Jakob, af Rantzien, hofmarskalk och R. af N. O., var ibland offren vid 1756 års riksdag, och blef, jemte Brahe, Puke, m. fl. halshuggen såsom anstiftare af en anläggning till konungamagtens förmån. Han beskrifves såsom en man af inskränkta gåfvor; hvilken nit för hofvet fört till den oöfverlagda planen.

Horn, Henning Rudolf, var år 1704 general-major och öfver-kommendant för alla fästningar i Ingermanland, måste, efter ett tappert försvar af Narva, gifva sig till Ryssarne med 2,000 man, blef af fienden illa handterad, nödgades åse huru hans hustrus graf öppnades, kistan borttogs och liket kastades i strömmen, behandlades sjelf omenskligt och inspärrades i ett svårt fängelse, tillika med grofva brottslingar, utvexlades först år 1707, då likväl hans fem döttrar qvarhöllos ända till 1721, under hvilken tid de i fångenskapen gifte sig med Svenska officerare. Efter sin befrielse blef han af Carl utnämnd till general-fälttygmästare. År 1719 blef han riksråd; men höll sig dock obesmittad af tidens intriger, ehuru hans egen anförvandt stod i spetsen för dem. Upphöjdes i grefligt stånd. Dog 1750.

Horn, Reinhold Henrik, vice landshöfding i Westernorrland, general-major och öfverste för Jemtlands regemente, född 1673, död 1725, hade bivistat Namurs belägring, då han var volontär vid hertigens af Holstein-Plöen regemente, slaget vid Klissow, der han erhöll tre sår, vid Gadebusch, der han åter blef sårad och fälttåget i Norrige, der han var en bland de få, som blefvo vid lif efter det olyckliga återtåget öfver fjällen.

Horn, Clas Gustafsson af Åminne, son till presidenten i krigs-kollegium, Kom. af S. O., Gustaf Adolf H., blef general-löjtnant, kapiten-löjtnant vid lifdrabanterne, Serafimer-riddare och excellens. Född 1755, död 1823, var i Gustaf III:s hof utmärkt för sin skönhet.

Horn, Catharina Ebba, dotter till öfversten Christer Horn, föddes 1720, fängslade med sina behag vid 21 års ålder den 70-årige konung Fredrik I, sedan riksgrefvinnan Hessenstein aflidit. Ko-

ningen erhöll likväl ej hennes ynnest, utan med förbehåll, att verkligen gifta sig med henne, hvarpå hon äfven ingick. Om nu konungen, under brudnatten, fann olikheten af sin ålder mot hennes, eller om giftermålet utplånade kärleken, nog af, efter denna natt stod hon aldrig mera uti något närmare förhållande till sin kongliga gemål. Det var fråga, att hon skulle kalla sig grefvinna af Cassel, efter Hessiska hufvudstaden; men denna benämning omtalas ej vidare. Emellertid blef hon 1746 utnämnd till riksgrefvinna; men lät ändå rätt och slätt kalla sig *grefvinna Horn.* Efter konungens död gifte hon sig 1762 med riksrådet, grefve Gustaf Ulrik Bark, som långt före konungen varit hennes beundrare och hvilket förhållande äfven fortfor efter giftermålet med denne. Grefvinnan Bark dog 1781.

Horn, en socken, med Frösved och Säter, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil S. från Mariestad, 1 $\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Sköfde. Biskopen i Skara, Johannes Hyrne eller Horn, af hvilken socknen fått sitt namn, skall aldra först byggt kyrka här på 1200-talet. Den nuvarande är uppförd af sten år 1804. Socknen har en vexelundervisnings-skola, hvartill en hofmästare A. Wakson gifvit ett hemman. Socknen hör till 2 kl. konsist. och innefattar 18 $\frac{7}{8}$ mtl. med 550 invånare. Dess areal utgör 2,962 tunnl., af hvilka 330 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Horn, en socken, med Hycklinge, belägen i Kinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 6 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Linköping. En mängd små insjöar finnas här, och ibland dem äro *Täften* och *Erlången,* hvilken senare af en större å sammanbindes med *Åsunden.* Kyrkan grundlades år 1753 och invigdes 1754, då hon erhöll namnet Lovisa, efter drottning Lovisa Ulrika. Man har anmärkt, att 6 personer omkring 100 år gamla aflidit här i socknen. Här märkes: *Hornsberg,* 1 $\frac{1}{2}$ *mtl.* frälse, har tillhört slägterne Eketrä, Gripenhjelm, Duvall och Pauli. *Åbyboda,* 1 mtl., med underlydande 12 stycken torp, byggda och obebyggda utjordar, m. m. Denna egendom har ett utmärkt vackert läge, med vidsträckt skog och ypperligt fiske. *Wäsby,* 1 mtl., frälse-säteri. *Åby,* 1 mtl. frälse-säteri, väl beläget vid Stångån. Här är god trädgård, tegelbruk, qvarn och såg. På ägorna finnes en af de aldra största kända *runkestenar,* en lös klippa, i den jemnvigt, att hon kan gungas med en karls styrka. *Blomsfors,* pappersbruk, anlades 1797, bredvid Stångån, har omkring 2,000 R:drs tillverkningsvärde. *Skötholmen* eller *Silfverholmen* i Åsunden. Ibland frälsehemman märkes: *Flytthem,* 3 mtl.; *Christinaberg* eller *Jaby,* 2 mtl. Vid sjön Åsunden, på en tjock skog emellan Horns och Eneby socknar, hade den upproriske Nils Dacke år 1543 lägrat sig. Der blef en skarp drabbning emellan hans och konung Gustaf I:s trupper. Dackens parti blef slaget, och han sjelf skjuten genom begge benen. Han fördes hemligen bort för att läkas, och hans magt skingrades. Vid *Gudhem* står en ättegrift, och på andra ställen åtskilliga grifthögar. Vid *Östra Flatka* finnes en stensatt grifthög. Här hittades år 1815 två värjor samt ett spjut. Man förmodar äfven att någon strid fordom förefallit vid Flytthem. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 42 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,320 invånare. Dess areal utgör 42,493 tunnl., af hvilka 6,320 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Kisa.

Horn, kungsladugård på Öland. Se: *Högby* socken derstädes.

Hornad dopping, hornlom (Podiceps cornutus), en till simfoglarnes fjerde familj, gumpfotade, hörande fogel af 13—14 tums längd, med svart hufvud, på tre sidor omgifvet af långa yfviga fjädrar, ett brungult band genom ögonen, som fortsättes i en toffs bakåt, hals och kräfva brunröda, bröst och mage silkeshvita, benen utvändigt svarta, inåt grå, näbben undersätsig, hoptryckt, rät, svart och i spetsen blek. Förekommer sparsamt i södra och mellersta delarne af riket. Födoämnena utgöras af vattenväxter. Honan lägger 4—6 hvita, aflånga ägg och under fortplantningstiden äro könen oskiljaktiga, samt visa särdeles ömhet för hvarandra.

Hornaryd, annex till Sjösås, beläget i Uppvidinge härad af Kronobergs län, 3 mil O.N.O. från Wexjö. Kyrkan är byggd af träd 1758. Socknen består af 8 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 802 invånare. Dess areal utgör 5,739 tunnl., af hvilka 1,470 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hornavan, en stor sjö i Lappmarken, uppgifves vara 7 mil lång.

Hornberg kallas en med fina glimmerfjäll blandad stenhärdad lera, hvilken benämnes qvartsrådande, då qvartsen utgör hufvadbeståndsdelen, och skifferrådande då glimmern har öfverhanden.

Hornblende, vanlig eller lerjordshaltig hornblende, ett mineral af silikaternes slägte, bestående af kiselsyrad kalk, med kiselsyrad talk och jernoxidalaluminat, hvilket förekommer på flera ställen i riket, till färgen svart eller brungulaktig, med trådig, bladig eller mindre redig kristallinisk textur.

Hornborga, annex till Broddetorp, beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, 2 mil S.O. från Skara, 1 $\frac{1}{2}$ mil N. från Falköping, är sammanbyggd med modersocknen, der den för hela pastoratet gemensamma kyrkan är belägen (se Broddetorp). En gammal sägen förmäler att Hornborga-ån för guldsand. På Hornborga betesmark märkes 20 stycken större stenhällar. Ofvanföre varsnas den s. k. *Gigerugnen* eller *jättegrafven,* en forntids-grafvård af ovanligt stora stenar. På Hornborga bys ägor, å en udde vid sjön, äro lemningar efter slottet *Ytterborg.* Stenkummel finnas på flera ställen. Socknen innefattar 15 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 272 invånare. Af dess areal 2,175 tunnl. äro 717 sjöar och kärr. Adr. Skara.

Hornborga, äfven **Östen,** en sjö i Skaraborgs län, tillgränsar Gudhems, Skånings och Walla härader och ligger 216 fot högre än hafvet, kallades fordom Landen. Denna sjö emottager de vattendrag, hvilka uppkomma vester om Billingen samt N. och V. om Mösseberg och genomflytes af Flian

igenom hvilken den har sitt utlopp. Denna sjös långa stränder och de stora mossfält, som hafva aflopp deråt, förorsaka årligen mer eller mindre svåra vattenflöden; och då dessa år 1841 voro särdeles stora och långvariga, funno ortens invånare nödigt, att förena sig om åtgärder att förekomma berörde olägenheter. Ett förslag uppgjordes, hvars utförande skulle erfordra en kostnad af 19,896 R:dr B:ko, och hvarigenom 6,603 tunnl. sank mark skulle vinna väsendtligt ökadt värde, hvarförutan tillfälle bereddes till aftappning af omkring 13,000 tunnl. mossar, derföre likväl serskildta kostnader erfordrades. Detta förslag har likväl ännu ej blifvit bragt till verkställighet. (Se äfven *Sjögerås* och *Mönnarps* mossfält.)

Hornborgs slott, en ganska märkvärdig borglemning i Bohus-län, är beläget på en hög, föga tillgänglig, strandklippa vid det så kallade Hamborgsund i Quille socken. Lemningarne bestå af en stor jordvall, som omger klippans topp, och inom hvilken man finner spår af forntida stenbyggnader samt en ännu bibehållen vattencistern, der vatten aldrig tryter, förmodligen genom någon i dess botten utgående källåder. Bergets sidor äro i sina ojemnheter fyllda med sten och jord. Åtskilliga fynd af vapen och prydnader hafva härstädes tid efter annan blifvit gjorda. Denna fornlemning belyses ej af något historiskt ljus. Den muntliga traditionen tillskrifver dess grundläggning en småkonung Horne, hvilkens graf visas på den närbelägna lilla ön Hornö, som äfven skall hafva fått sitt namn efter honom. Borgen skall sedan blifvit förstörd; men skriftliga urkunder uppgifva, att den ånyo uppbyggdes omkring år 1218. Ännu i dess förstörda tillstånd utgjorde den en samlingsplats för Norra Bohusläns inbyggare, vid öfverläggningarne om deras allmänna angelägenheter. *Hornborgathing* omnämnes flera gånger i fornhandlingar, och på detta utropades Norske prinsen Hakon Hakonsson af Vikens inbyggare till konung år 1217. Sannolikt besattes det i medlet af 15:de århundradet af den Svenske riksmarsken Thord Bonde, som då förde krig mot Norrige; men lärer blifvit förstördt kort efter hans mord. Om dess slutliga öde går ännu en sägen i orten. Norrmännen skola nemligen en längre tid hafva förgäfves belägrat detsamma, då en käring i orten fästat deras uppmärksamhet på möjligheten, att uppföra belägringsstycken på det närbelägna Nordmannaberget, hvilket ock de belägrande funno och lyckades derifrån beskjuta fästet. Då detta slutligen stormades, skall blott en enda man af besättningen varit vid lif, hvilken kastade sig i sjön och undkom. Några yngre författare hafva förblandat detta fäste med det namnkunniga Karlsborg, hvilket legat i Stångenäs härad, ett par mil söder om Hornborg.

Horndal, jernbruk i By socken af Stora Kopparbergs län, är anlagdt af kammar-rådet Is. Cronström och privilegierades år 1652, har sedan dess tillhört dess slägt, och äges ännu af flere dess ättlingar på qvinno-linjen och disponeras af G. S. Tham. Bruket har 4 härdar och 1,811 skepp:d 16 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern från Walla masugn, samt skeppar på Gefle och Stockholm. Hammarskatt utgöres med 18 skepp:d 2 lisp:d 7 skålp:d. Bruksstämpeln visar ett träd med en stjerna å hvardera sidan samt en krona öfver trädtoppen.

Hornerus, Andreas Emundsson, hade varit hofpredikant hos pfaltz-grefven Johan Kasimir, då han år 1645 utnämndes till kyrkoherde i Fornåsa och Lönsås församlingar i Linköpings stift, hvarest han afled år 1670, i en ålder af 63 år. Efter honom har man i kyrkoboken en anteckning om den s. k. Olsmesso-floden i Östergöthland, hvilken förorsakade en svår och långvarig hungersnöd och blef så olyckligt märkvärdig, att gammalt folk efter den räknade sin ålder. (Se: *Fornåsa*.)

Hornkanter kallades fordom de skjutbågar, som voro förfärdigade af horn.

Hornkulla silfvergrufvor i Kroppa socken af Wermland, $\frac{1}{4}$ mil från Kroppa kungsgård. De bearbetades synnerligast under hertig Carl Filips tid, och torde då äfven varit lönande, att sluta af deras ofantliga djup. Försök gjordes äfven på senare tider, allt intill 1740-talet, hvilka likväl ej lönat mödan och kostnaderna.

Hornsberg, säteri i Solna socken, ytterst ut på Kungsholmen vid Stockholm, är först anlagdt af fältherren Gustaf Horn år 1652, och uppkalladt efter honom. Här är sockerbruk.

Hornsimpa (Cottus qvadricornus), en taggfenig benfisk af 7—10 tums längd, med fyra benartade och sträfva knölar på hufvudets främsta del, som äro olika till storleken, hos honan vanligen hvita, hos hannen oftast färgade. Lefver i Östersjön ända upp till Bottniska viken. Fångas både med krok och not.

Hornskiffer, en skiffrig hornbergsart af olika färg, vanligen smutsigt grön-, grå- eller svartaktig, som förekommer ganska allmänt i riket.

Hornsnäs eller **Cathrineholm**, säteri i Marbecks socken af Jönköpings län, har tillhört *Bo* Jonsson Grip. Sätesbyggningen är stor och har vacker belägenhet i en dal vid sjön Ralången och Svartåns inlopp i densamma. På ägorna märkes *Stalps* qvarn, med 3 par stenar, samt såg och tegelbruk. Nära derintill på ägorna är ett vattenfall, kalladt *Stalpet* (se detta ord). Äldre ägare till säteriet hafva varit slägterne Kafle, Ulf, Kulos, och från 1690 till närvarande tid grefliga slägten Bonde.

Hornsskans, i Rönö härad, Svärta socken af Södermanland, 1 mil från Nyköping i skären. Deraf lärer nu endast finnas lemningar.

Hornstedt, Clas Fredrik, lektor i naturalhistorien uti Linköping, der han var född 1758, död i Helsingfors 1809, gjorde år 1783 på ett Svensk-Ostindiskt skepp en resa till Ostindien, var lärare i natural-historien på Batavia, genomreste landet och samlade en mängd naturalier och andra märkvärdigheter, dem han, efter återkomsten till Sverige år 1787, fick öfverlemna åt Gustaf III. Inkallades i vetenskaps-akademien, blef 1792 lek-

tor och 1796 amiralitets-läkare vid Sveaborgs eskader. Vid fästningens öfvergång fördes han som krigsfånge till Ryssland; men fick hemkomma och förestå Ryska sjukhuset vid Helsingfors, der han afled. Har utgifvit flera skrifter och afhandlingar, dels i sin vetenskap, dels under sin resa.

Horns Tull i Stockholm har sitt namn efter Hornsviken, hvarvid den ligger, och hvaröfver en bro är byggd. Här uppfördes på 1770-talet en port af sten, jemte boningshus för tullbetjeningen. Den gata, som leder härifrån fram till Södermalmstorg och är den längsta i Stockholm, har deraf fått sitt namn, Hornsgatan.

Hornsunda bro var fordom benämningen på en hamn vid Hernön i Ångermanland. Den ansågs såsom olaga och förbjöds, såsom förfördelande Gefle stads handels-rättigheter.

Hornsviken, en liten insjö på Öland, ½ mil lång, ¼ mil bred, i Högby socken, endast anmärkningsvärd för att dess korta utlopp i Saltsjön, kalladt *Åkistan*, är den enda ström på Öland.

Horoskop är ursprungligen ett Grekiskt ord, hvilket betecknar aktgifvande på ett visst tidsmoment. *Att ställa någons horoskop* betyder sålunda, att på en för ändamålet tjenlig ansedd stund, genom astrologiska och kabbalistiska uträkningar, söka utforska en persons framtida öden och bestämmelse. Detta gyckel, ett foster af astrologien, förehades ännu i 17:de århundradet, och resultaterna deraf inverkade ofta, genom den tro man satte till dem, på den spådda personens framtida verksamhet. Särdeles ställdes horoskopen för furstliga och andra förnäma mäns barn, i deras födslostund, af tillkallade stjerntydare. Så berättas det, att kort före prins Eriks födelse kom konung Gustaf I:s lifmedikus, som efter den tidens sed var stjerntydare, för att efterfråga drottning Catharinas tillstånd. Då han fick höra att prinsen ej var född ännu, utropade han till det närvarande hoffolket: "Faller alla på knä och beder med mig, att barnet icke födes på denna timma, ty på himlen äro svåra och onda tecken, att föddes det nu, så blefve det allt Sveriges rikes sorgebarn!" Och under det han ännu talade, föddes barnet. — Den gången slog stjerntydarens spådom olyckligtvis allt för väl in.

Horred, annex till Istorp, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 4¾ mil S.V. från Borås, 3 mil N.N.O. från Warberg. Kyrkan, af sten, nybyggdes år 1828. I denna socken märkes: *Kransbo* säteri, har tillhört landshöfdingen frih. Eldstjerna och är i senare tider fideikommiss i grefliga ätten Cronhjelm till Flosta. *Ekarebol*, säteri, är fideikommiss åt slägten Silfverswan, utbytt emot Kaggeholm på Eckerön i Upland och Stockholms län. *Lindhult*, säteri. Socknen består af 24 mtl. och har 1,047 invånare. Dess areal utgör 8,563 tunnl., af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Horrilavaara, ett berg i Torneå lappmark, var en af de Franska astronomernas observationspunkter åren 1736 och 1737. På berget fanns fordom en upprest tafla; men den är numera försvunnen.

Horsens. Här afslöt Erik XIII år 1482 ett stillestånd på fem år med Hansestäderna, och det fastställdes, att man under tiden skulle underhandla om en varaktig fred mellan de krigförande.

Horsgök, enkel beckasin (Scolapax gallinago), en till vadarnes första familj hörande fogel af 11¾ tums längd, med svart hufvud, tecknadt med ett längs gående blekt rostgult streck, rygg och skuldror sammetssvarta med smärre hvitaktiga fläckar, hals och hufva rostgult brunaktiga, sidorna hvita med svarta tvärvågor, bröst och mage rent hvita, näbben lång, grönaktigt blygrå, i spetsen svart, benen grönaktigt gula; drägten något olika för båda könen, honan större än hannen; omvexlar helt hvit, eller hvit med roströd anstrykning eller mer och mindre hvitfläckig. Förekommer i kärr, på sanka ängar, i mossar och vid kanten af vattendiken, mer eller mindre talrikt öfverallt i södra och mellersta delarne af landet, sällsyntare i de nordliga. Dess flygt är hastig och sker i zikzak, hvarvid han ger ett läte likt "*kätsch-kätsch*." Under parningstiden har han ett eget gnäggande läte, och derjemte ett starkt skriande likt "*dicke-dicke-dicke*" eller "*viltje-viltje-viltje*." Anländer som flyttfogel till Skåne i medlet af Mars, och flyttar senast i Oktober. Födoämnena bestå af insekter, larver, musslor och små blötdjur. Parningen sker i medlet af Maj och honan lägger 4 päronformiga, blåa eller gröna ägg, med stora svarta fläckar, af 1 tum 4½ linjers längd och 1 tum 1 linjes tjocklek, på en liten tufva i ett kärr. Köttet är förträffligt och han skjutes vanligen i flygten för rapphönshund. Äfven fångas han under lektiden i stickgarn.

Hosianna, ett Hebreiskt ord, med betydelsen *hjelp oss*, förekommer i andelig poesi. Den herrliga hymnen *Hosianna, Davids son*, m. m. brukas temligen allmänt afsjungas af körer i Svenska kyrkor advents-söndagen.

Hosius, Stanislaus, kardinal och biskop af Ermeland, uppgifves såsom den, hvilken isynnerhet uppmuntrat Johan III och hans första gemål att i Sverige söka åter införa papismen.

Hosjö eller **Sandvik** kapellförsamling, annex till Wika, beläget i Kopparbergs fögderi och Stora Kopparbergs län, i norra delen af socknen. Har kyrka af träd. Församlingens folknummer, mantal och areal inbegripes under modersocknens.

Hosjö, bergsmanshammare i Ofvansjö socken af Gefleborgs län, kallades förut *Brobygge öfre hammare*, hade år 1695 blott 200 skepp:d smide; men har nu 1 härd och 425 skepp:d 5 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatt utgöres med 4 skepp:d 5 lisp:d 1 mark. Afsättningsorten är Gefle och Stockholm. Smidesstämpeln är tvenne sammanbundne W. Tillhör bergsmän.

Hospital. Så kallas, till skillnad från lazarett eller sjukhus, de inrättningar, der vansinnige vårdas. Sveriges naturliga beskaffenhet, särdeles den glesa befolkningen i förhållande till landets utsträckning, försvårar inrättandet af tillräckliga sjukvårdsanstalter. Likväl har mycket redan i äldre tider blifvit uträttadt för detta ändamål. Den kathol-

dra kyrkan öppnade tillflyktsorter, hvarifrån våra hospitaler härleda sig. Danviken är så gammal som Gustaf I:s tid och särdeles väl försedd med gåfvor, äfven i fastigheter. Den besitter omkring 100 s. k. Danviks-hemman, uppskattade till mera än en half million R:dr B:ko. Äfven de öfrige hospitalerne, nemligen de i Upsala, Wadstena, Wexjö, Malmö, Götheborg, Hernösand och Wisby, grunda sitt underhåll på testamenten och derigenom erhållna gåfvor. Hospitalernas hemman afkasta minst 12,000 tunnor spannmål årligen, och deras stat synes bära sig väl. Åtminstone uppgifves, att då inkomsterna år 1842 utgjorde 135,141 R:dr stego utgifterna till 128,025 R:dr. Kostnaden för hvarje vansinnig beräknas öfverhufvud till 120 R:dr och hospitalerna beräknas kunna emottaga 1,000 dårar, ett antal, hvilket ungefärligen motsvarar behofvet. Danviken har sin egen direktion; men de öfrige hospitalerna stå under Serafimer-ordens-gillets uppsigt. Fromma stiftelser sådana som dessa, hafva eljest varit förenade med kyrkoförvaltningen och stå ännu i första hand under biskoparnes och landshöfdingarnes gemensamma styrelse. Deras inkomster blefvo äfven försäkrade i presteståndets privilegier 1723. Serafimer-ordens befattning med hospitalerna härleder sig från år 1751, då en direktion af två rikets råd och Serafimer-riddare emottogo uppsigten öfver lazarettet i Stockholm. År 1763 erhöllo hospitalerna och barnhusen en rikets ständers deputation till styrelse, hvilken 1766 utbyttes emot en kongl. öfver-direktion. Serafimer-riddarne återfingo hospitalsvården 1773, och år 1787 inrättades det s. k. Serafimer-ordens-gillet. Hospitalerne äro således icke, såsom den öfriga läkarevården, ställde under sundhets-kollegium. — Allmänna hospitals- och barnhus-fonden ägde i kapital och fastigheter m. m., år 1843, en summa af 698,816 R:dr B:ko.

Hospital, drottningens. Se: *Drottningens hospital.*

Hospital, konungens. Se: *Konungens hospital.*

Hospitalsgården, 1 mtl. frälse, belägen ett litet stycke utanför staden Skara, der helgeands-huset stått, har en liten kyrka, hvilken fordom legat inom stadens staket och är mycket gammal, samt ett stort med henne i bredd beläget stenhus, uppbygdt 1735, deruti de fattiga bo. Flere hemman lyda under hospitalet.

Hospitalshemman kallas, utom de jordegendomar, dem hospitalerna kunna hafva förvärfvat genom gåfva och köp, äfven åtskilliga kronohemman, hvaraf bruket eller räntan eller vissa andra förmåner blifvit anslagna till hospitalernas behof. Dessa hemman förvaltas af den styrelse, som vårdar hospitals-inrättningen och få icke afhändas densamma. De äro af olika natur, krono, frälse eller skatte, utgörande omkring 90 frälse, 49 skatte och 63 kronohemman. Deras belägenhet är spridd i de flesta landsorter; likväl ligger minsta antalet i Norrland, det största deremot i Skåne, Upsala och Stockholms län, samt dernäst på ön Gottland.

Hossmo, annex till Ljungby, beläget i Södra Möre härad af Kalmar län, 1 mil V.S.V. från Kalmar, vid hafvet. Kyrkan är af okänd ålder. I socknen märkes: *Hossmo* och *Dunö*, 6 mtl. krono-säteri, är väl bygdt och anslaget åt landshöfdingen till boställe. *Binga*, 4 hela oförm. mtl. skatte, är väl bygdt, har ansenlig trädgård. Häradet lyder Husholms mjölqvarn med 4 par stenar, utom sqvaltqvarnar. Nils Dacke hade här ett läger, då han år 1543 belägrade Kalmar; men blef derifrån med förlust fördrifven till Ljungby skogsbygd, af den tappre ståthållaren Germund Svensson. — Här finnes vexel-undervisningsskola, sedan år 1828. Socknen innefattar $21\frac{1}{4}$ mtl. och har 640 invånare. Dess areal utgör 3,055 tunnl., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Hotagens kapellag, annex till Fölinge, beläget i Jemtlands norra fögderi, $7\frac{1}{2}$ mil N. från Östersund. Kyrkan, byggd af träd år 1797, ligger 5 mil från moderkyrkan. Gudstjensten bestrides der 3 till 4 gånger om året af pastorn i Fölinge; för öfrigt hålles der klockarmessa hvar fjortonde dag, och på söndagarne deremellan böne inom hvarje rote. Folkmängden uppgår till 320 personer. Hemmantal och areal inbegripes under modersocknens. Adr. Östersund.

Hottar. Så kallar *Dalin* Ottar Wendilkraki (se detta ord).

Houf, Hauf eller **Håf,** annex till Vestra Karup, beläget i Bjäre härad af Christianstads län, $2\frac{1}{4}$ mil N.N.V. från Engelholm, vid hafvet. Socknen innefattar $19\frac{5}{8}$ mtl. och har 1,500 invånare. Af dess areal, 4,814 tunnl., äro 10 sjöar och kärr. Adr. Båstad.

Houfs hallar. Ungefär $\frac{3}{4}$ mil nordvest från Båstad, ligga de så kallade Houfs hallar, och förete underbara naturföremål. Dessa förvånande kolosser och pelare likna en af jordrevolutioner förstörd bergstad, och stå brådstupa vid hafvet, hafva flere hålor och grottor, af hvilka Arons port är märkvärdigast. Flere sägner från Snapphanarnes tid hafva förut varit berättade om detta ställe; men i senare tider blifvit glömde.

Hougenfelt, Gabriel, adlades 1682, såsom öfverste-löjtnant i Svensk tjenst. Han hade under 30-åriga krigt med tapperhet försvarat fästningen Vöhrde i Westfalen mot de kejserlige. Hette förut Hupken, och var född Tysk. Tre af hans bröder hade stupat i Svensk tjenst.

Hougren, annex till Wall, beläget på Gottland i Stenkumla ting och länets södra fögderi, $1\frac{1}{2}$ mil S. från Wisby. Kyrkan, till största delen af huggen sten uppbyggd omkring år 1200, med vackra peristiler och pilastrar. Socknen innefattar $12\frac{3}{8}$ mtl. och har 288 invånare. Dess areal utgör 4,814 tunnl., af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Hrane, en rik bonde, hvilken omtalas hafva gästat Danske konungen Rolf Krake, då denne företog med sina kämpar en färd till Upsala, att återfordra de dyrbarheter, hvilka hans fader, konung Helge, hade ägt. Bonden stod ute, då konungen kom, och bjöd herberge åt honom, jemte

hade hundrade stridsmän och tolf kämpar. Då Hrane sporde afsigten med deras färd, rådde han konungen att resa med mindre folk; ty med mannstyrka skulle han icke vinna något hos konung Adils. Rolf märkte, att Hrane var en vis och förståndig man, hemsände derföre hälften af sina män, tog afsked och fortsatte sin väg. När det led mot aftonen följande dagen, komme de till en annan by, då man igenkände samma by och bonde, hos hvilken de gästat föregående natt. Folket tyckte detta vara en underlig trolldomsbragd utaf Hrane. Sannolikt hade bonden tvenne gårdar i dessa skogstrakter, en dagsled emellan, och reste sjelf en genare väg, än den han anvisat konungens folk. Minnet af bonden Hrane den rike, som äfven orätt blifvit nämnd konung Hrane, bibehålles tilläfventyrs i namnen på flere gårdar och byar, såsom *Ransberg* och *Ranaker*. På *Hraneshed*, hvilken nu kallas *Rådene*, står ännu qvar vid kyrkan en runsten, som tros förvara Hranes och hans faders namn, med denna inskrift: "Hrane lät resa sten denna åt Bethar, fader sin." En sägen är, att Hrane i ett hämndekrig slagit sina tvenne bröder, Skule och Sjöger.

Hrymer (mythol.). En jätte, hvilken vid verldens undergång (Ragnarök) skulle styra det stora skeppet Nagelfare, hvarpå en stor del af Muspels invånare skulle segla till Asgård.

Hunnröd, en socken, med Svenskôp, belägen i Gärds härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Christianstad. Sockenen hör till 3 kl. reg. Den innefattar $11\frac{1}{4}$ mtl. och har 820 invånare. Af dess areal 8,563 tunnl. äro 15 sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Hubberstad, säteri i Svenarums socken af Jönköpings län, består med underliggande hemman af $5\frac{1}{2}$ mtl. Har tillhört slägterne Adelcrantz, Broman och Stedt.

Hubbo, en socken, belägen i Siende härad af Westmanlands län, Westerås stifts domprosteri, $\frac{3}{4}$ mil N. från Westerås. Här märkes *Målby*, säteri, fattig-friskola, stiftad medelst en gåfva af 5,000 R:dr af öfverdirektören J. Norberg. På *Jädre* ägor finnes en stor grafhög. Socknen hör till 3 kl. preb. Den består af $21\frac{3}{4}$ mtl. och har 434 invånare. Dess areal utgör 4,513 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Huddinge, en socken, med Brännkyrka, Nacka och Erstavik, belägen i Svartlösa härad af Stockholms län, Södertörns kontrakt af Strengnäs stift, $1\frac{1}{4}$ mil S. från Stockholm, vid Mälaren. Här märkes *Wårby*, en vacker sätesgård vid Mälaren med god helsobrunn, hvars vatten pröfvades och godkändes år 1709. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $44\frac{5}{12}$ mtl. och har 1,280 invånare. Dess areal utgör 24,416 tunnl., af hvilka 2,350 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Huddunge, en socken, belägen i Norra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, Wåla härad af Westerås län, $8\frac{1}{2}$ mil N.O. från Sala. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af $15\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,068 invånare. Dess areal utgör 21,361 tunnland, af hvilka 950 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Hudene, annex till Björke, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, $3\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan är af obekant ålder, tillbyggd 1712. Socknen innefattar $25\frac{2}{3}$ mtl. och har 935 invånare. Dess areal utgör 6,341 tunnl., af hvilka 255 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Hudiksvall, en stapelstad i Gefleborgs län och landskapet Helsingland, vid Bottniska viken, 38 mil N.N.V. från Stockholm, grundlagd år 1582. Hufvudnäringarne äro handel, handtverk, strömmingsfiske och fabriksrörelse. För bedrifvande af utrikes handel har, på senare åren, här bildat sig ett bolag, under namn af *Hudiksvalls handels-kompani*. Handeln drifves här af samma personer med varor af alla slag, så väl i gross som minut, både inom och utom riket. Hvad staden afsätter går för det mesta till Stockholm. Staden hör till 2 kl. regala pastorat och har Idenor socken till annex. Den har 312 hus och tomter samt 908 tunnland den tillhörig jord. Folkmängden utgör 1,926 personer. Staden har 10 fartyg och ett skeppsbvarf, hvarest större skepp kunna byggas.

Hudt, en bondgård i Tanums socken af Bohus län, är frejdadt i folksagan genom minnen af en der fordom belägen konungaborg, efter hvilken likväl numera alla spår äro försvunne. En af dess beherrskare skall hafva mycket bidragit till segern öfver de vid Grebbestad landstigna Skottarne (se: *Grebbestad*). Mest omtalas likväl en här bosatt sköldmö, hvilken, efter ett misslyckadt friareförsök till höfdingen Rane i Svarteborg, påförde honom fejd och brände hans borg; men omkom sjelf på återtåget ifrån denna bragd. Hennes graf utvisar allmogen ännu under en stor numera kullstörtad bautasten vid Hudt. (Se vidare: *Rane*.)

Hufvudlin, eller såsom det kallades, **Hovidlin**, var en hufvudbonad af linne, som begagnades af påfviska messoprester.

Hufvudman kallas i lagstil den som begagnar en annan till fullmägtig. Serskildt betyder, i den Svenska statsrätten, hufvudman den ledamot af en adelig ätt, som i rätt nedstigande linje står stamfadern närmast, och derföre i första rummet representerar den adeliga ätten vid riksdagen. (Se för öfrigt *Fullmägtig*.)

Hufvudsköld, Göran, hette förut *Göran Henriksson*, tjente sig upp från ryttare vid Stålhandskes regemente till ryttmästare, adlades 1650 "efter som han föregifvit, att dess fader och faderfader varit adlade och kallade Hufvudskiöldar, dock utan nöjaktiga dokumenter." Född 1614, död 1682.

Hufvudskått, Bertil, förut *Jakobsson*, fick år 1647 sitt adelskap derföre, att han, utom många andra sår, blifvit skjuten genom högra kindbenet, då kulan gått ut nedanför örat. Tjente sig upp från simpel ryttare till öfverste.

Hufvudstad, en gård i Solna socken af Upland, icke långt ifrån Carlberg. Denna gård har i äldre tider tillhört Göran Persson och på 1780-talet grefve Clas Fr. Horn, hvilken var inveckland i

mordet på konung Gustaf III; begge ägarne olyckligt ryktbare. De sammansvurne i detta mord höllo här sina flesta öfverläggningar i detta ämne. År 1613, samma dag påbudet om förläningarnes indragning utfärdades, fick Erik Göransson Tegel bekräftelse på denna gård, hvilken konung Carl IX skänkt honom till everldelig egendom. Vid Svea hofrätts första sammankomst d. 22 Maj 1614 anklagades Tegel, att genom orätt berättelse hafva förmått Carl IX att skänka sig skattehemmanet Hufvudstad, hvilket arfvingarne efter en Wilh. de Wijk nu ville återvinna. Hofrätten fråndömde honom Hufvudstad.

Hufvudstol (hufvudstod) kallas i lagstil en utlånad summa eller kapital i motsats emot ränta. Hufvudstoden skiljes i alla skuldfordringsmål noga ifrån räntan, så att ingen afräkning får ske på hufvudstoden, förrän räntan blifvit erlagd. Det är ägarens rätt att njuta laglig ränta; men äfven låntagarens rätt att icke prejas genom beräkning af ränta på ränta. Blott i det fall, att båda parterne öfverenskomma, att, i stället för att betala den lagliga räntan, lägga densamma till kapitalet, kan detta förökas. Det är då samma förhållande, som i fall ägaren utsatte den erhållna räntan såsom lån åt en annan person.

Hufvudtitlar. Så kallas fördelningen af statens utgifter i och för deras olika föremål, sådan den bestämmes af ständerne vid hvarje riksdag. De voro ifrån 1809 till 1845 tio, utom allmänna indragningsstaten, och hela den sålunda uppkommande riksstaten fastställdes år 1810 till 3,434,276 R:dr. Dessa titlar ökades likväl småningom vid hvarje riksdag, så att de år 1835 fastställdes till:

1:a hufvudtit.:		Hof- och slottsstaterna .	719,250.
2:a	*d:o*	Landtstaterna	2,354,480.
3:e	*d:o*	Armén	3,392,500.
4:e	*d:o*	Flottan	1,242,180.
5:e	*d:o*	Fria konsterna	26,430.
6:e	*d:o*	Milda stiftelser	161,630.
7:e	*d:o*	Pensions-staterna	63,000.
8:e	*d:o*	Allmänna o. extra utgifter .	759,890.
9:e	*d:o*	Jordbruk, handel o. näringar	164,930.
10:e	*d:o*	Klereciet o. läroverken	565,620.
Allmänna	*indragningsstaten*	. . . .	248,280.
		Summa R:dr B:ko	9,698,190.

Härvid bör dock anmärkas, att spanmåls- och öfriga natura-utskylder, som förut beräknades efter ett ganska lågt pris, sådant det var före de förändringar myntvärdet undergått, vid 1823 års riksdag upptogos till det allmänt gängse priset, hvarigenom sifferbeloppet i riksstaten på en gång höjdes med 1,455,356 R:dr, utan att de verkliga skatterna derigenom ökades. När, vid 1840 års riksdag, den förändring gjordes i statsrådets organisation, att de fordne stats-sekreterarne samt general-adjutanterne för armén och flottan förvandlades till chefer, hvar och en för sitt departement, och i denna egenskap togo plats i statsrådet, fördelades riks-statens anslag på departementerna, och vid 1845 års riksdag fastställdes hufvudtitlarne på följande sätt:

1:a hufvudtit.:		Hof- och stall-staterna .	686,700.
2:a	*d:o*	Justitie-departementet	811,900.
3:e	*d:o*	Utrikes-departementet	225,650.
4:e	*d:o*	Landtförsvars-departementet .	4,118,240.
5:e	*d:o*	Sjöförsvars-departementet . .	1,414,100.
6:e	*d:o*	Civil-departementet	860,740.
7:e	*d:o*	Finans-departementet	1,705,600.
8:e	*d:o*	Ecklesiastik-departementet . .	1,038,200.
9:e	*d:o*	Pensions- o. allm. indr.-staten	524,460.
		Summa R:dr B:ko	11,384,790.

Detta sifferbelopp öfverskrides likväl vanligen i verkligheten genom tillfälliga utgifter, och som statens inkomster, under de sista åren, ofta gått högre än hvartill de varit beräknade, har, vid ständernes sammanträden, merendels ett öfverskott funnits i kassorna. Sådant har föranledt regeringen, att, utom den ordinarie riksstaten, af ständerne begära tillfälliga anslag för serskildta behof, och hvilka år 1844, af konungen äskades till ett belopp af 2,668,787 R:dr. Dessa anslag hafva fått namn af *Extra statsreglering*, och utgå merendels till anskaffande af vissa materialbehof för hären och flottan, och dels som bidrag, dels som lån till allmänna företag: anläggandet af vägar, gräfning af kanaler, aftappning af sjöar och myror, m. m.

Huge (mythol.), en förvillande skuggbild i menniskogestalt, hvilken den store trollkarlen Utgårdaloke skickade att löpa i kapp med Thors träl Tjalfe. Huge var Utgårdalokes tanke, och kunde således löpa snabbare än någon menniska.

Hugg och slag är belagdt med ringare straff än mången skulle vänta, nemligen med böter, hvilka likväl ökas ifall serskildta omständigheter försvåra brottet. Om en gift person slår sin maka blå eller blodig, fördubblas böterna; likaså om den slagne befunnit sig i det tillstånd, att han ej kunnat försvara sig, och om någon samma dag han begått nattvarden öfverfaller en annan med hugg och slag är han utom böterna förfallen till något annat straff, hvilket underdomaren föreslår. Men för öfrigt kan till och med ett så svårt våld, som att afhugga en annan näsa, öron, o. s. v. försonas med 50 dalers böter till den lidande och 30 daler dessutom för såramålet. Om flera lemmar blifvit förderfvade beräknas dessa böter serskildt för hvar och en af dem. För andra våldsamheter, utan så svår skada, bötas mindre i förhållande till våldets beskaffenhet. Sker skadan af våda, nedsättas böterna. Dessa straffbestämmelser blifva dock försvårade i det fall, att sjukdom tillkommer, ty då fälles våldsverkaren till mansbot, och är våldet så svårt, att den förolämpade dör af följderna inom natt och år, är den brottsliges lif förverkadt, och i alla händelser åligger honom att betala läkarelön, samt gälda sveda och värk, och all den kostnad och det hinder, som förorsakas den oskyldigt förolämpade.

Huggut, Henrik Mattsson, var förut befallningsman på Kexholm; men då han adlades år 1583, var han Johan III:s sekreterare och fick af honom flere gårdar i Finland i förläning, som det hette "för dess hulle och tro tieniste."

Hugg äro behållna håfvor, ett gammalt Svenskt talesätt, hvarmed förstås, att de hugg och slag man fått icke kunna återtagas.

Hugin (mythol.), en af Odens tvenne korpar, den andre hette Munin. Hugin och Munin betyder *hug* och *sinne* (förstånd). Desse foglar sände han ut i verlden, för att få veta hvad som föreföll. När de återvände till sin herre, satte de sig på hans axlar och hviskade i hans öron om allt hvad de sett och hört.

Hugleik, en fredsam konung i Sverige, satte sig i besittning af Upsala thron, efter Yngves död och under dess söners minderårighet. Han var rik och hans hof en samlingsplats för lekare, harpare, gigare, m. fl. Han angreps oförsedt af sjökonungen Hake, samt blef, jemte sina två söner, efter ett tappert motstånd, slagen på Fyrisvall.

Hugnedagen. Detta ord återfinnes i riksdrotset Bo Jonsson Grips testamente, hvarest orden lyda: "Skrifvit och uthgifvit näst Hugnedagen efter Påskadagen." Dijkman anmärker, att detta ej kan vara söndagen *Lætare*.

Hugo. Så hette Vitalianernes eller Hättebrödernes amiral, hvilken, år 1394, med sin flotta af åtta fartyg sökte förse det belägrade Stockholm med lifsmedel. Skeppen infröso, och för att försvara dem, omgaf han dem med en vall af huggna trädstammar, hvilka han lät öfverösa med vatten, så att den betäcktes med is, och såga sönder isen framför densamma. Då Svenskarne oförsigtigt angrepo vallen med ett hoptimradt torn, sjönk detta med manskap och allt, och Hugo lyckades undsätta staden.

Hukert, ett rundgattadt fartyg af 30 till 60 läster, som vanligen är galeas-tackladt; men har på stormasten eller den främsta masten, i stället för bramsegel, ett råsegel med bonnet (ett smalt segel, som i godt väder fästes vid underliket af ett annat segel, för att öka dess segel-area eller vindfång). Har detta slags fartyg stång med råsegel öfver mesanmasten, så kallas det *Krysshukert*.

Hukert-galeas, ett tvåmastadt fartyg, briggtackladt på främsta eller stormasten, och galeastackladt på mesanmasten.

Hulabäcker benämnes i Halland växten Chrysanthemum segetum, med anledning deraf, att detta skadliga ogräs först visade sig på egendomen Hulabäck, belägen i södra Halland. Det skall hafva blifvit dit infördt med spannmål ifrån Jutland, och har inom en tidrymd af vid pass 40 år utbredt sig ifrån Hallandsås till trakterna norr om Warberg, hvarest nästan hvarje åkerfält sommartiden lyser af dess sköna gula blommor. Äfven på Bohuslänska kusten inkom det för några år sedan, med Dansk utsädes-spannmål, och väcker genom sitt årliga utbredande så mycket större farhågor hos åkerbrukaren, som man icke känner något medel att utrota detsamma.

Hulared, annex till Dalstorp, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 2 ½ mil S.S.O. från Ulricehamn. Kyrkan är af sten och af hög ålder; har målningar i taket; reparerad 1821. I denna socken märkes säteriet *Reuterberg*. Socknen består af 6 ¼ mtl. och har 292 invånare. Af dess areal, 3,052 tunnl., äro 370 sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Huld (mythol.), hette en trollkunnig borgabrud, den argaste trollqvinna, som funnits i norden. Hon omtalas mycket och länge i sagorna, såsom en stammoder för Huldra-folket. Sedan Wisbur förskjutit sin första gemål, och hennes söner förgäfves sökte att af fadern utbekomma hennes morgongåfva: en dyrbar guldkedja och trenne goda gårdar, bad den förskjutna drottningen Huld om bistånd och hämd. Då sjöng Huld hård förbannelse öfver Ynglinga-huset och brukade trolldomen *Sejd*, hvilket skedde med kokning af starka örter, ormar och andra giftiga djur. Öfver guldkedjan qvad hon den förbannelsen, att den skulle blifva sin ägares olycka och den yppersta mans bane i Ynglingarnes ätt; men öfver denna slägt i allmänhet sjöng hon, att de skulle söndras inbördes och dräpa hvarandra.

Huldberg, P. U., apothekare i Wadstena och sedan i Stockholm, der han erhöll tillåtelse att inrätta det fjortonde apotheket, Fenix, till belöning för hans riksdagsmanna-förtjenster; måste likväl, af ekonomiska anledningar, sälja äfven det sistnämnda apotheket, uppträdde sedan som litteratör, utgaf tidningen *Axplockaren*, hvilken dock ej fortsattes länge, åtskilliga öfversättningar, bland annat af *Den sanna Fransyska katechesen*, hvilken aktionerades och på sin tid gjorde något uppseende, samt författade skådespelet: *Birger Jarl*, hvilket uppfördes på kongl. theatern 1835. H. var likväl då redan död, emedan han år 1834 afled i koleran, på ett af Stockholms sjukhus, vid hvilket han hade en provisorisk befattning som läkare. Han var då omkring 50 år gammal.

Hullingen, en sjö i Kalmar län, genomflytes af Hesselbyån. På bottnen af denna sjö tages sjömalm.

Hülphers, Abraham Abrahamsson, handlande i Westerås, med titel af direktör och med assessors rang, född derstädes 1734, död 1797, gjorde flera resor genom Sverige, Danmark och Ryssland, skänkte till Westerås gymnasii-bibliothek en samling af 1,300 böcker och handskrifter, har utgifvit flera topografiska arbeten, hvilka ännu i dag bibehålla sitt värde, och var äfven poet, ehuru som sådan mindre lycklig. Bland hans skrifter förtjena anmärkas: *Dagbok under en resa genom Stora Kopparbergs höfdingdöme; Samlingar till en beskrifning öfver Norrland; Historisk afhandling om musik och instrumenter;* m. m.

Hulsjö, en by, belägen i Gerdhems socken af Elfsborgs län, skall vara det Holasjö, som i Westgötha-lagen räknas till Upsala öde, och hvarunder lydt häraderna Ale, Bjärke, Flundre och Wäne.

Hult, en socken, med Edshult, belägen i Södra Wedbo härad och kontrakt, af Jönköpings län och Linköpings stift, 1 ¼ mil S.O. från Ekesjö. Kyrkan är byggd 1842. Den förra var af okänd ålder. Nära kyrkan äro några kummelrör; platsen kallas *Helige Lundar*. I socknen märkes: *Bruzaholms* jernbruk, samt mindre pappersbruk (se: *Bruzaholm*); *Östraby*, 2 mtl. säteri; *Skälsnäs*, 2 mtl.

säteri med *Westraby*, 2½ mtl., har tillhört slägten Stålhammar. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 32 mtl. och har 1,590 invånare. Dess areal utgör 28,975 tunnl., af hvilka 1,280 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.

Hult, jernbruk i Qvillinge socken af Östergöthlands län, är uppbygdt 1698, och har privilegier af åren 1697, 1710 och 1733. Bruket har 2 härdar och 1,221 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Frälsesmidet är 15 skepp:d och hammarskatten 12 skepp:d 1 lisp:d 7 marker. Utom åtskilligt manufaktursmide tillverkas här ankarkettingar, samt idkas ett ej obetydligt spiksmide. Tillverkningen afsättes på Norrköping och Stockholm. Bruket har tillhört J. Broberg och P. Hellvegh samt äges nu af M. L. Ekelund. På brukets ägor märkes en hög bergås med en sten kallad *Klofsten* af 5 alnars höjd och bredd, hvarifrån man ser öfver Thorsklint; samt *Borgareberget* (se detta ord). Brukets stämpel är ett H.

Hult, af samma rot, som det Tyska *holz*, betydde fordom skog. Deraf den ofta förefallande ändelsen på hult i många ställens namn.

Hultaby, säteri i Näsby socken af Jönköpings län, består af 3 mtl., tillhörde 1770 Falkenbergska slägten och 1828 kapiten Edman. På den härunder lydande Slottsön skall fordom Hultaby slott varit beläget. Deraf finnes intet mera öfrigt, än en efter jordytan jemnad stensättning och en derinom varande båla, som tyckes hafva utgjort en brunn. (Se äfven *Hvetlanda*.)

Hulterstad, en socken, med Stenåsa, belägen på Öland i dess södra mot och kontrakt, Möckleby härad, 5¾ mil S. från Borgholm, 4¼ mil S.S.O. från Kalmar. Sedan den gamla, i hedniska tiden uppbyggda kyrkan blifvit nedtagen, har en ny blifvit uppförd år 1803. Nära Triberga by synes lemningar efter *Triberga borg*, samt grifthögar på flere ställen i socknen. År 1676 d. 1 Juli stod utanför Hulterstad ett slag emellan Svenska samt Danska och Holländska flottorna, de senare anförde af amiral Tromp. I detta sjöslag omkom amiralen Lorenz Creutz (se detta ord) på skeppet Stora Kronan. — Henricus Andreæ, sist kyrkoherde i Hulterstad, hade förut varit slottsprest i Kalmar. Då han, efter denna stads öfvergång, kom inför konung Carl IX, slog konungen honom med sin silfverklubba på näsan, så att han snöflade i all sin tid då han talade; han dog ock härstädes. — Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 21 mtl. och har 930 invånare. Af dess areal, 11,016 tunnland, äro endast 20 sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Hultfreds slätt i Kalmar län, exercisplats för Kalmar infanteri-regemente (se: *Hvena* socken).

Hultgren, Anders, hofmålare och agrée af målare-akademien, född i Arboga år 1763, död i Stockholm 1841. "Rikhaltig i sina historiska kompositioner, har han isynnerhet dermed prydt de kongl. lustslotten Tullgarn och Rosersberg, samt varit lyckligast i dem han målat grått i grått."

Hultman, Magnus, en berömd klockgjutare i Norrköping på 1750-talet, har gjutit ganska många kyrkklockor i Östergöthland. Inskriptionen på Roglösa kyrkoklocka, omgjuten 1755, är följande:

"Då Svenske Män och Riksens Ständer
Sig samlat ifrån sina Länder
Til Stockholm, Hufvudstaden vår,
At Kongens väl och Rikets vårda;
Förbättras, efter mitt fall hårda,
Jag af en Man, som det förstår,
I Norrköping, med Hultmans händer,
Som för sin konst är vida känder.
Han nu mig hulpit till mitt ljud.
J hören mig, när jag högt ropar
På mitt sätt; kom'n i stora hopar,
At tjena Herran eder Gud."

Hultsjö, en socken, med Skepperstad och Hjertlanda, belägen i Westra härad af Jönköpings län, Westra härads kontrakt af Wexjö stift, 7 mil S.S.O. från Jönköping. Kyrkan, af sten, är af obekant ålder. Här äro flere grifthögar. I socknen märkes: *Björnskog*, 1 mtl. säteri, har tillhört slägterne Ramsvärd, Silfversparre, Stålhammar, Klöfverfelt och Reutersvärd. På gården finnes såg, qvarn och tröskverk, som drifvas med vatten. På en klippa i den härinvid belägna sjön har man anmärkt ruiner efter en byggnad, som troligen tillhört Nydala kloster. *Dollby*, 1 mtl. säteri, har från äldre tider och intill 1740 varit brukadt af bönder. Bebyggdes sistnämnde år af kyrkoherden härstädes H. Stickman, från hvars måg, G. Wickström, löjtnant A. C. Klöfverfelt tillspelte sig detsamma. På *Holgersö*, ett trumslagare-boställe på en ö i sjön Öfvingen, finnas lemningar efter en större stenbyggnad. Man berättar att Holger Dansk haft i forntiden sin bostad här på *Herreberget*. Vid hemmanet Hässlehult träffas spår till en förskansning i en skön åldrig skog. Der finnes ock en "skurugata", eller däld mellan så höga klippväggar, att inga träd öfverskjuta dem. Af sjöar märkas: *Allgunnen*, *Frissjön* och *Linnösjön*. Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den innefattar 37½ mtl. och har 1,420 invånare. Dess areal utgör 20,944 tunnl., af hvilka 3,250 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Hultås, ett militie-boställe i Dragsmarks socken af Bohus län, är frejdadt i folksagan, såsom vistelseort för Walborg Ingemarsdotter, Axel Thordssons brud. Der skall under senare delen af medeltiden varit anlagd en högskola, ledd af Augustiner-munkarne i det närbelägna berömda Dragsmarks kloster.

Humble, Gustaf Adolf, biskop i Wexjö från 1730 till sin död 1741, var född i Jönköping 1674, fick på Carl XI:s bekostnad göra en utländsk resa och blef genom hans moders, enkedrottningens förord, vid endast 26 års ålder, kyrkoherde i Eskilstuna, då han ännu icke var prestvigd. År 1709 utsågs han till hennes hofpredikant, två år senare till ordförande i hofkonsistorium och 1719 theol. doktor samt amiralitets-superintendent i Carlskrona. Var en utmärkt predikant och har utgifvit en mängd predikningar, samt *Betracktelser öfver alla Sön- och Högtids-dagars Evangelier*, hvilken sistnämnda samling utkom fyra år efter hans död.

Humble, Christoffer Olsson, kontraktsprost, kyrkoherde i Frötuna och Rådmansö, född 1758. Har utgifvit: *Fiskeskärs Morgon- och Afton-böner,* och öfversatt, på prosa, Klopstocks *Messias.* — **En Humble, Olof Carl,** har, jemte Broocman, fortsatt Lidéns: *Historiola litteraria.*

Humerus, Bonde, domprost i Wexjö, född 1659, död 1727, en patriarkalisk, from, välltänkande och aktad man. Fadern var kyrkoherde i Lekaryd, nära Wexjö. Sonen anträdde vid 31 års ålder en utländsk resa och promoverades till magister i Jena, hvarvid han var ultimus, blef år 1696 e. o. professor och bibliothekarie i Lund, der han sökte iordningsätta bibliotheket, hvilket var på ett oförsvarligt sätt vårdslösadt, blef math. professor 1716, hvarvid Carl XII bivistade hans invignings-akt, domprost 1718 och theol. doktor vid kröningen följande året, då han bivistade riksdagen. Skänkte 16,000 daler s. m. till ett stipendium för studerande af Wexjö stift. När han begrofs, kom den unge Linné, som var ställd till honom, in till staden, och intrycket af den nedslående tidningen, den första han mötte, och hvilken för ögonblicket kullkastade hans förhoppningar, gjorde på honom ett så smärtsamt intryck, att han sedan ej kunde tåla höra klockringning, och icke ens tillät den vid medicine doktors-promotioner.

Humla (Bombus), ett insektslägte af steklarnes ordning, utmärkt af en i allmänhet stor och tjock kropp, alldeles öfverklädd med ett sammetslikt ludd, hvars färger ofta bestämma olika arter och kön; trindt hufvud, lägre än bröstskölden; brutna cylindriska ledade antenner; invändigt urholkade mandibler olika hos hannen, och de andra båda könen; punktlika ögon i linjer tvert öfver hjessan; bakbenen försedde med en s. k. benkorg, hvilken tjenar till att bortföra det på blommorna samlade frömjölet; vingarne medelmåttiga. De hafva ådragit sig uppmärksamhet isynnerhet genom sitt egna brummande läte, på hvilket dess namn i de flesta språk häntyder, likaledes genom den rika kroppsbeklädnaden, som icke i så ymnigt mått finnes hos någon annan insekt, och hvilken synes stå i ett bestämdt förhållande till det klimat der humlorna vistas, nemligen i den höga norden, som är hemorten för de flesta och större arterne af slägtet, och dessa äro mera ludna ju högre upp de vistas. De lefva om sommaren i samhällen, hvilka äro temligen talrika, men upplösas om hösten. De samla honing, och bygga af vax bon, som äro anlagde under jorden, men mycket ofullkomligare än biens. Boet grundas alltid af en stammoder eller vise, hvilken blifvit befruktad om hösten och öfverlefvat vintern, samt fullbordas slutligen af arbetshumlor, när de blifvit utkläckta. Cellerna äro äggformiga, bildade af orent med hvarjehanda ämnen blandadt vax, och sammanhängande i horisontela eller oregelbundna kakor. Under visens äggläggning bygga arbetshumlorna på boet och anskaffa föda åt ungarne, hvarvid de äfven stjäla honing från hvarandra eller ur bikupor, ehuru de lätt förjagas af bien. De äro stilla och fredliga, samt anfalla aldrig någon, om de ej sjelfva först angripas; men då försvara de sig häftigt och enhälligt, kasta sig på ryggen under ett starkt brummande och utsträcka hotande tidt och ofta ur gumpen den grofva gadden, på hvars spets giftdroppen redan synes, hvilket förorsakar ett djupt smärtsamt stygn, åtföljdt af en viss lamhet i den sårade delen, men som likväl vanligen går öfver på vid pass en timma, utan att efterlemna inflammation eller svullnad, emedan gadden ej, såsom biens, qvarstannar i såret. De hafva många fiender, bland hvilka mårdar, igelkottar, mullvadar och näbbmöss äro de värsta; emedan de ofta uppäta hela boet, med alla dess invånare. De utmärktaste af våra inhemska arter äro: *Jordhumlan, Mjödhumlan, Mosshumlan, Stenhumlan, Trädgårdshumlan* och *Åkerhumlan.* (Se dessa ord.)

Humla, annex till Blidsberg, beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, $1\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Ulricehamn. Kyrkan, byggd af sten, är liten, men vacker, dess ålder okänd. Socknen innefattar $6\frac{2}{3}$ mtl. med 278 invånare. Af dess areal, 3,286 tunnl., äro 32 sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Humle, vildhumle, skogshumle (Humulus Lupulus), en mångårig skildkönad växt, hvilken förekommer på stenbunden mark, isynnerhet vid större sjöar, i Skåne, på Öland, i Småland, Halland, Bohuslän, Westergöthland, Nerike, på öar i Mälaren, i Roslagen, Medelpad och Jemtland, samt odlas allmänt för sin frukt, eller honhängen, de s. k. humleknopparne eller humle, hvilken, såsom bekant är, användes till kryddning af maltdrycker, ej allenast för att meddela dem en egen angenäm, aromatiskt bäsk smak, utan äfven för att göra dem mera hållbara, hvilket beror derpå, att humlen, jemte ett eget bittert aromatiskt harts kalladt lupulin, innehåller en betydlig mängd garfsyra, hvaraf under kokningen med maltvörten, den deruti innehållna fröhvitan och andra qväfhaltiga ämnen, hvilkas närvaro gör drickat benäget att öfvergå i ättikjäsning, surna, koaguleras, ystas, i förening med garfsyran och afskiljes i små flockor, så att vörten, som man säger "skär sig", och då den sedan silas, qvarstannar i silen jemte den urkokade humlen, så att vörten befrias derifrån. Den hos oss odlade humlen är dock i allmänhet af sämre beskaffenhet och frambringas ej heller i tillräcklig mängd för landets behof, så att årligen omkring 10,000 lisp:d införes mot 1 R:dr 24 sk. tull per lisp:d. Humlerefvan innehåller en grof men mycket stark tåga, hvilken genom rötning och beredning kan frånskiljas alldeles som lin och hampa, samt är lika så tjenlig till gröfre väfnader som den sistnämnde.

Humle, konung. Se: *Huna-folket.*

Humlebäck. Här landsteg Carl XII på Seland d. 25 Juli, n. st. d. 4 Aug. 1700, och då fartygen ej kunde, i det grunda vattnet, komma nog nära stranden, sprang han i vattnet åtföljd af trupperna. Den Danska styrkan, hvilken sökte hindra landstigningen, förjagades. När den unge konungen hörde något hvina omkring sig i luften och på sin fråga fick till svar, att det var fiendens kulor, ropade han: "detta skall hädanefter blifva min mu-

sik!" Härmed höll han också ord. Det tillernade anfallet på Köpenhamn uteblef likväl, emedan freden afslöts d. 18 Aug. i Travendal. Det korta kriget fördes med den strängaste aktning för folkrätten. Alla utskrifningar betaltes, och det var som om ingen fiende funnits i landet.

Humlegård är i byggnings-balken föreskrifven att anläggas på hvarje hemman, vid vite af en daler, ifall hemmansbrukaren försummat att lägga det föreskrifna antalet rötter. Likaså talas i lagen om böter för den, som låter anlagd humlegård förfalla, och stöld ur humlegård är, likasom tjufnad i trädgård, betraktad lika med annan stöld, så vida det stulna utgör en mans fulla börda eller ett helt lass; men om blott ett mindre förråd blifvit stulet, räknas det för snatteri.

Humlegården i Stockholm anlades år 1619 af Gustaf Adolf, och förvandlades, under Christinas tid, till en lustträdgård. Carl XI:s gemål besökte den ofta med sina barn, och tros der hafva låtit uppföra ett lusthus, den s. k. rotundan. Anläggningen vårdades likväl icke sedermera med särdeles omsorg, helst när trädgårdsstaten år 1762 indrogs och stället utarrenderades. År 1787 fick underståthållaren Liljensparre en del deraf åt sig upplåten, och 1792 erhöll han förläning af det hela på 30 år, en belöning för upptäckten af Gustaf III:s mördare. En knapp hälft af parken fick likväl begagnas af allmänheten. I senare tider har Humlegården varit disponerad af H. K. H. kronprinsen Oscar, som förlänat den på kortare tid åt åtskillige officerare, och hela parken har blifvit upplåten till en promenad för allmänheten. Under senare hälften af 1700-talet fanns här en liten theater, der, bland andra, Hallmans pjeser uppfördes. För närvarande finnes der en brunns-inrättning för artificiella mineralvatten, samt en karusell.

Humleklöfver, humle-lucern (Medicago lupulina), en ettårig ärtväxt, hvilken förekommer allmänt på ängar och vid vägar i hela riket, och är en god foderväxt samt en af de ärtväxter som bäst trifves på styf lera.

Humlemask, humlefly (Hepiolus Humuli), en insekt af fjärilarnes ordning, hvilken, såsom larv, är nästan så tjock som en skrifpenna, 1 ½ till 2 tum lång, ockragul med sparsamma svarta hår på kroppen, hufvud och halsring gulbruna, hårdskaliga, på hvarje segment, tecknad på ömse sidor med en brun punkt. Lefver från hösten till våren under jorden af humlerefvens rötter, hvarigenom han förorsakar stor skada. Fullt utbildad är han en fjäril af nära 1 tums längd och 2 ¼ tums bredd emellan vingspetsarne; vingarne hopläggas takformigt, räcka långt utom gumpen och äro hos hannen på rätsidan silfverhvita, hos honan ljust ockragula, de främre med tegelröda streck eller band, af hvilka det ena, som börjar nära vingroten, går emot inkanten och kröker sig på sidan vågformigt utefter bakkanten samt förenas i vingspetsen med det andra som börjar i denna med en tresidig fläck och fortsättes i form af en smal linje. Han framkommer i Juni och Juli här och der, merendels sällsynt, någon gång allmänt.

Humleqvällar beskrifvas af Ödmann i dess "Hågkomster från Hembygden och Skolan", såsom en folkfest i de flesta presthus i Småland. Humleplockning utgjorde aftonsysslan under September månad, och var således anledningen till dessa festers uppkallande. Med denna i sig sjelf icke roande förrättning hade forntiden förenat en liten lustbarhet. I skymningen upptändes en stor stockeld, medan drängarne inburo och uppstaplade framför spiseln en stor hög humlerefver, omkring hvilka alla husets invånare satte sig att plocka humle. Sällskapet undfägnades med öl, för att hålla sig vaket, och ålåg det hvar och en att förtälja någon saga ur forntiden. Från plockning var ingen frikallad, utom prosten och hans fru. Men sagoförtäljningen öppnades af prosten, samt gick vidare till adjunkt, döttrar, drängar och pigor. Hvar och en hade beredt sig dertill, och den som hört något roligt sparade det till humleqvällarne.

Humleviken vid Nyköping var fordom en mötesplats för vikingar, hvilka här samlade sina skepp och valde sin höfding. Enligt Dalin skall *Humble* hafva betydt den gamle eller en höfding.

Hummel, Arvid David, född 1778, blef protokolls-sekreterare vid hof-kanslers-expeditionen. Har utgifvit: *Ungdomsförsök i skaldekonsten; Götheborgs theater; Qvinnan;* m. m. Gick 1807 i Rysk tjenst, blef bibliothekarie, censor i Petersburg och riddare af Wladimirs-orden.

Hummelberget, ett berg i Äppelbo socken af Dalarne, ligger omkring 800 fot högt öfver Dalelfven.

Hummelbo silfvergrufva i Garpenbergs socken af Dalarne, håller en silfverhaltig blyglans.

Hummelhjelm, Hans, förut *Hummel*, var assessor i Götha hofrätt, då han adlades 1743, föreslogs 1751 af ständerna till riksråd; men undanbad sig detta embete, blef samma år R. N. O., revisions-sekreterare, landshöfding i Halland och dog 1772, i en ålder af 78 år. — Förmodligen en son af honom var protokolls-sekreteraren **Rudolf Wilhelm H.**, hvilken tog afsked 1774, bekant genom ett memorial vid 1778 års riksdag, hvilket anses hafva påskyndat densammas snara afslutande. Detta memorial innehöll likväl blott en hemställan, huru 1617 och 1772 årens regeringsformer skulle kunna förenas, i frågan om konungens och ständernes lagstiftningsrätt, hvaraf den senare tillägger ständerne lika rätt med konungen, enligt ståndens pluralitet; men den förra gifver konungen rätt, att, när stånden stannat i olika meningar, antaga hvad honom bäst syntes.

Hummer (Astacus marinus), ett skorpdjur af ordningen tiofötter, med hufvud och ryggsköld sammanvuxna i ett stycke, som icke är deladt i leder; ögonen sittande på rörliga skaft; 5 par fötter med klor, hvaraf det främsta paret jemförelsevis ganska stort, försedt med tångklor; sex par käftar och fyra ledfulla spröt. Blir stundom ända till 1 fot lång, är grön samt marmorerad med brunt, hvilken färg, såsom bekant är, genom kokning öfvergår till rödt. Förekommer i stor mängd vid rikets vestra kuster, särdeles i Bohuslän.

Hummerfiske. Detta fiske utgör en vigtig binäring för invånarne i Bohus läns skärgård, och till någon del äfven för Norra Hallands strandsittare. Det idkas med s. k. hummertinor, d. v. s. ett slags mjärdar, öfverdragna med nät och med dubbla ingångar. De agnas med hvarjehanda fiskafskräde och dylikt, hvarefter hummern är ganska begärlig. Så snart hummern är fångad tjudras han med sammanbundna klor vid stranden, eller förvaras i sumpar, till dess tillfälle gifves till hans afyttring. Den enda fridlysning vi äga af saltsjöfisket gäller hummern, hvilken, enligt en författning af 1834, icke får tagas under romläggningstiden eller sommarmånaderna. Hummerfisket privilegierades år 1686 för ett bolag i Uddevalla, samt kort derefter flera, till dess det, 12 år derefter, lemnades öppet åt hvar man. Under förra århundradet afsattes fångsten vid detta fiske, hvars nederlag var Strömstad, åt Holländare; men denna handel har nu en tid bortåt varit öfvertagen af ett Engelskt bolag, hvilket ock, genom hvarjehanda ej synnerligen lofvärda bestämningar, sökt försäkra sig om dess bibehållande. Denna handel lärer för detsamma vara så indrägtig, att det drager vinst deraf, äfven om blott en enda hummer lefver af tjoget vid framkomsten. De fartyg, hvarmed varan öfverföres till England kallas huckertar, och äro inrättade med sumpar att förvara hummern. Hummern säljes i tjog, och måste hvar hummer vara åtta Engelska tum lång, samt hafva begge klorna oskadade, för att vara gild; i vidrigt fall räknas han blott för en half.

Hummerhjelm, Alexander, en af Carl XII:s krigare och icke oförtjent af sitt förnamn, son till ryttmästaren Hummer och född i Östergöthland d. 1 Maj 1643. Ehuru af ett häftigt lynne och böjd för krigsståndet, tyckes han likväl sent hafva fått följa sin böjelse, ty först vid 27 års ålder blef han ryttare vid Skånska kavalleriet och sedan furir vid lifgardet. Här råkade han i ett slagsmål med riksstallmästaren Torstenssons stalldräng, dödade denne, flydde; men fick nåd, kom tillbaka och blef löjtnant vid bergs-regementet. Ett eldigt mod, liknöjdhet för faran, förslagenhet och en djerfhet, som gränsade intill oförvägenhet, utmärkte honom vid alla tillfällen. Så t. ex. då han bland Landskronas garnison, hvilken, genom kommendanten öfverste Lindebergs kapitulation, föll i Dansk fångenskap, blifvit öfverförd till ön Hven och der var nära att omkomma af hunger, for han till Helsingör, gaf sig der ut för Dansk löjtnant, reqvirerade en mängd matvaror och förde dem om natten lyckligt till sina kamrater. Återkommen från fångenskapen blef han ryttmästare vid Rhenskölds regemente, och efter krigets slut belönades han af konungen med förläning af ett gods i Wermland och adelskap, befordrades efterhand till öfverste samt deltog som sådan i Carl XII:s krig, ända till dess han föll i Polsk fångenskap, der han blef af segervinnaren omenskligt behandlad, och skulle hafva omkommit, om icke en Jesuit kännt medlidande med honom och räddat hans lif. Följden af misshandlingen och många fälttågs mödor gjorde likväl, att då han år 1705 utvexlades, voro den starke och härdade mannens krafter medtagna och han förmådde blott en kort tid deltaga i det återstående kriget. Han ville dock ej lemna sin konung förr, än efter fredsslutet med Polen. Han bivistade slaget vid Punitz och slog vid ett tillfälle sjelf 1,000 man Polackar. Nu begärde han likväl och fick tillstånd att begifva sig hem, utnämndes till general-major och friherre, samt lefde sedan i lugn till sin död d. 15 Maj 1723.

Hummersberg, ett litet ställe vid Carlbergskanalen utanför Stockholm, hvilket Judiska nationen år 1789 inköpte och der ofvanför anlade en begrafningsplats samt en liten byggnad, som kallas Aronsberg.

Humpgrufvan, en gammal jerngrufva på Rullerums ägor i Ringarums socken af Östergöthland, nedlagd för längre tid sedan; men åter upptagen år 1820, samt har sedan lemnat omkring 2 till 3,000 skepp:d malm årligen.

Huna-folket. Enligt en gammal sägen skall en stor mängd Hunner hafva kommit, under sin konung Humles anförande, att åt hans dotterson Löder utkräfva det arf, som nekades honom af hans broder, konung Angantyr, i Reidgöthaland eller Småland. De mötte mycket motstånd af den unge Hervor (se detta ord), hvarefter ett stort slag förefallit, hvilket räckte i åtta dagar, till dess Angantyr ändtligen blef segrare och konung Humle stupat. Likväl skola 30,000 Hunner hafva befästat sig på ett berg, hvilket efter dem kallas *Hunneberg*, och der de försvarade sig länge, till dess de blefvo af bönderne fördrifne derifrån. *Halleberget*, der midtemot, fick sitt namn af en bland deras höfdingar, *Hallo*. De öfverblifne bosatte sig sedan fredligt i landet. Efter detta infall säges den benämning af *Hundan* härflyta, hvarmed förstås någonting stort, förvånande, och flere namn, t. ex. af *Hunakälla, Hunalygn*, m. m. förvara minnet deraf.

Hunboberget, i Norrberkes socken af Dalarne, har ett lager af fingrynig magnetisk jernmalm i gångart af kalk.

Hund (Canis), är så väl den gemensamma benämningen för ett helt slägte af de köttätande rofdjuren, hvilket är utmärkt genom hufvud med utdragen nos, fem tår på framfötterna, fyra på bakfötterna, alla med trubbiga klor som ej kunna indragas; sex flikiga framtänder i hvardera käken, långa spetsiga och böjda hörntänder samt ofvan sex, nederst sju, kindtänder, hvaraf tvenne stora knöliga i hvardera käken, af hvilket slägte hos oss förekomma 5 arter, nemligen vargen, hushunden, allmänna räfven, fjällräfven och svarta räfven; som ock den speciella för *Hushunden* (Canis familiaris), hvilken skiljer sig från de öfriga arterna genom sin mer eller mindre uppåt samt vanligen åt venstra sidan krumböjda svans, och hvaraf för öfrigt en stor mängd varieteter af olika storlek, skapnad, hårbeklädnad och färg förekomma. Hos oss finnes af dessa: *Den egentliga hushunden* (Canis famil. v. domesticus), äfven kallad gårdhund, gård-

var, bandhund, hvilken har små mest upprättstående öron, mer eller mindre spetsig nos och långhårig uppåt krumböjd svans, samt är af samma storlek som räfven eller större, och hvaraf Lapphunden, Schäferhunden, Björnhunden och Isländska hunden utgöra underafdelningar. *Jagthunden*, *Pudeln*, *Vindhunden*, *Taxhunden*, *Blodhunden*. (Se dessa ord.) De många och i så hög grad olika arterna af hushunden, tillika med den omständigheten, att man ingenstädes funnit ursprungligen vilda utan blott förvildade hundar, har gjort det troligt, att den icke utgör någon naturlig art, utan uppkommit genom blandning af andra arter, såsom man förmodar, af vargen, räfven och schakalen, hvartill man har anledning deraf, att både hunden och hyndan para sig så väl med vargen som räfven, och dermed frambringa fruktsam afkomma, samt att vargen, tidigt fångad och tämd, ofta blifvit nästan lika så trogen, tillgifven och läraktig som hunden. Dessa egenskaper utgöra annars dess utmärkande egenskaper; men de omvexla dock nästan lika mycket som dess yttre skapnad, i följd hvaraf de olika arterna dresseras för olika ändamål, alla äro likväl menniskans trogna följeslagare och bebo med henne alla jordens zoner, samt hafva i betydlig mån bidragit till utbredandet af hennes välde öfver de andra djuren. Hundens födoämnen äro egentligen kött af varmblodiga djur, så väl färskt, som sedan det börjat öfvergå till förruttnelse; men derjemte håller han till godo med de flesta näringsmedel, hvilka begagnas af menniskan, så väl vegetabiliska som animaliska. Dess parningstid är ej bestämd; men inträffar vanligen två gånger om året, nemligen tidigt på våren och sent på hösten, då hyndan är brunstig 10—14 dagar, samt går derefter drägtig 63 dygn, och föder då 3—10 blinda hvalpar, hvilka, efter 10—12 dygn, få ögon, i fjerde månaden börja ömsa tänder och kunna redan i första året para sig, men först vid två års ålder blifva fullvuxna, samt lefver 15—20 år. Hundens stora nytta för menniskan såsom gårdvar, vallhund och jagthund är allmänt känd. I Kamtschatka och på Grönland begagnas han såsom dragare och af Söderhafsöarnes vildar användes köttet till föda. Någon skada kan han egentligen ej sägas åstadkomma, utom då han är angripen af vattuskräck, hvarvid han är i högsta grad vådlig, i anseende till sin benägenhet att bitas, och derigenom bibringar denna rysliga sjukdom, så väl åt menniskor som andra djur. — Rühs berättar, i sin Svea Rikes Historia, att bland de många dikter, dem partihatet utspridde om Carl XII, var äfven den, att han lät bevaka ön Rügen genom hundar, hvilka ställdes på vissa afstånd längs kusten, för att genom deras skällande blifva underrättad om fiendens annalkande, samt att ryttarne måste patrullera efter hundskallet, hvarigenom deras tjenstgöring gjordes högst besvärlig.

Hund, David Danielsson, till Romelberg, var hertig Carls kammarjunkare, blef befallningsman på Waxholm och sedan på Elfsborg, hvilket han af oaktsamhet lät Danskarne eröfra; men som hertig Carls folk sedermera återtog. Dog 1611. En **Daniel Hansson Hund,** förmodligen dennes fader, var litet poet och har skrifvit ett slags rimkrönika om Erik XIV.

Hundari är den gamla Svenska benämningen på härad. Den förekommer i de gamla Svealagarne, då Götalagarne deremot kalla häradet *hæradh*, *hæradh*. Begge benämningarne hafva afseende på räkneordet hundrade, hvilket i det gamla språket hette *hundradh*, likasom *hær*, *her* också betyder hundrade. Hundari utmärker ett antal af hundrade, och denna förklaring bestyrkes äfven af Taciti vittnesbörd; ty redan denne författare kände Germanernes fördelning efter hundradetal, både i krigsskaror och med afseende på den borgerliga författningen. Man har likväl yrkat, att hundradetalet icke borde tagas efter orden, utan att det blott betecknade ett större obestämdt antal. Det är svårt att afgöra förhållandet, och säkert att häraderna efterhand blefvo samhällen af olika storlek; men flera omständigheter synas antyda, att antalet hundrade från början låg till grund för indelningen. (Se för öfrigt ordet *Härad*.)

Hunddags-ferier kallas en hel månad midt på sommaren, under skördetiden.

Hund- eller Krok-dansen, en lek, bruklig i Norrland, hvilken utföres sålunda: Alla de i leken deltagande karlarne sätta sig i rad, på det sätt, att den förste räcker högra handen emellan sina ben åt den efterföljande, hvilken fattar den med sin venstra, samt ger, på samma sätt, sin högra hand åt den efterföljande, o. s. v. hela raden utföre, intill den siste, som vänder ryggen åt sin föregående, och griper, med högra handen, på ofvansagde väg, den åt honom sträckta handen. Den sista i raden bör vara en mycket vig karl, om han skall uthärda på sin plats. Efter en polska ledes dansen af den förste i rund, bågformar, vinklar, m. m., efter hans godtfinnande. Den siste, som kallas *kroken* eller *hundsvansen*, sliter ondt vid alla dessa rörelser, samt utgör ett slags paggiazzo för åskådarne.

Hundeberg i Lidhults socken af Kronobergs län, 80 alnar högt och det högsta berget i länet, ehuru det för öfrigt är kuperadt och uppfyldt af strödda höjder och kullar. Ena sidan är ganska brant, med en ihålighet, hvilken allmogen kallar *Sutarestugan*. Man har ifrån berget en utsigt af 8 mils vidd.

Hunden får intet hvar gång han hviftar med svansen. Med detta gamla Svenska ordspråk förstås, att man icke ger, så ofta det begäres.

Hundfleen, ett berg i Äppelbo socken af Dalarne, ligger nära 800 fot öfver Dalelfven.

Hundfötter (Hieracium dubium), en mångårig växt, hvilken förekommer på torra ställen i östra delarna af riket. Ätes af kreaturen, men kan icke odlas som foderväxt.

Hundgårdar. Under konung Fredriks och Adolf Fredriks tid funnos tvenne sådana på Djurgården invid Stockholm, den ena nära Blå Porten, den andra vid Rörstrand. På sistnämnde ställe höllos, år

1763, 24 hundar. Omkostnaden för dessa djurs och deras vårdares underhåll uppgick till 9,720 d:lr k:mt, hvaraf ständerne anslagit 4,050 d:lr. För hundarne åtgingo 100 tunnor hafra.

Hundhven, brunhven (Agrostis canina), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer på lågländta ängar, isynnerhet på sandjord och nära sjöstränder, allmänt ända upp till Upland, sedan sparsamt, och en artförändring deraf, isynnerhet ymnigt på Ölands Alvare, är tjenligt till utsäde på sura mossar och ger godt foder för hästar, hornboskap och får.

Hunding. En förtrogen vän och fosterbror till Hading, en olycklig Westgötha-konung, hvilken lidit nederlag och blifvit öfvergifven af sitt folk. Hundings och Hadings vänskap var så trofast och orubblig, att den blef ett föremål för både berättelser och sånger. Snart utspriddes dock ett rykte, att Hading stupat i krig. När detta kom för Hundings öron, tillställde han ett stort gästabud, till firande af sin väns minne. Midt under den mest högljudda glädjen, och då man som bäst klingade med hornen, yttrade Hunding till sine män, det han ej hade lust att lefva längre, utan ville gå till Walhall, der hans vän redan väntade honom. Knappt hade han utsagt dessa ord, förrän han sprang upp i ett mjödkar, genomstack sig med sitt svärd och slutade så med glädje sitt lif. Men ryktet om Hadings död hade varit osannt, och när denne fick veta hvad Hunding gjort för hans skull, samlade han likaledes omkring sig en hel skara af sine män och dödade sig i deras närvaro.

Hundkaxe, hundkäx, hundloka, hundfloka, hundkummin, spokter (Chærophyllum sylvestre), en mångårig växt, hvilken nästan allmännare än någon annan förekommer öfverallt i hela riket, till och med i Lappland. Den ätes af kreaturen, i allmänhet både färsk och torkad, åtminstone tillsammans med andra foderväxter, och användes äfven i medicinen. Med blomman färgas gult.

Hundlaf (Lichen caninus), en lafart, som förekommer allmänt i skogarne, dels på jorden, dels på stenar. Innehåller en betydlig mängd lafbrunt, hvarföre den kan användas till färgning af ylle och silke.

Hundrofva, qvesrot, hälgrofva (Bryonia alba), en mångårig växt, hvilken förekommer mindre allmänt i några städer och byar vid gärdesgårdar, inom södra och medlersta delarne af riket. Hela växten innehåller ett skarpt ämne och ratas af boskapen; men roten, som blir ända till armstjock, innehåller ej obetydligt stärkelse, hvilken kan erhållas derutur på samma sätt som af potatis.

Hundskogen, eller rättare **Hunnskogen**, på Adelsön, i Mälaren, förmenas hafva fått sitt namn af Hunnerne. Äfven i Skåne finnes en skog med samma namn.

Hundstagg, hornstagg, skinnäling (Gastrosteus pungitius), en taggfenig benfisk af 2—2½ tums längd, ofvan gråaktig med svarta tvärränder, under hvit, på sidorna messingsgul. Förekommer allmänt i kärr och bäckar. Köttet är välsmakande och han fångas i mjärde, med fin sänkhof eller på krok med mask.

Hundsvott eller Hundsfott, är egentligen ett Tyskt ord, och på detta språk liktydigt med skurk och skälm, i hvilken bemärkelse det högst sällan användes på Svenska. Deremot hafva åtskilliga döda ting erhållit detta namn. Så t. ex. kallar man hundsvott det lilla baksätet på en släda. Om skeppsbord benämnes så en vid stroppen af ett block fästad mindre linstropp, hvarvid en löpare fastgöres; ett litet öga i tampen af ett pyntadt tåg, som tjenar till att, med tillhjelp af en smäcker lina, hala tåget genom ett block eller dylikt. Eljest menas med: *hundsvottera någon*, att man behandlar en person illa, eller sämre än han förtjenar.

Hundsår läkas med hundhår, ett gammalt talesätt liktydigt med: taga bot der man fått sot.

Hund-tallen kallas en skog på Öland.

Hundtunga (Cynoglossum officinale), en tvåårig växt, förekommer allmänt vid hus, gårdar, gärden och vägar, isynnerhet på slättbygden; men är af intet hushållsvärde. En art af samma slag (C. linifolium), odlas i trädgårdar för sina små vackra, hvita blommor.

Hundturk, ett brukligt öknamn på hårda, obarmhertiga personer, betecknar ursprungligen inbyggarne i Barbaresk-staterna, hvilka allmogen förr, och kanske ännu på sina ställen, föreställde sig såsom skapade med hundhufvud. De ansågo dem vara menniskoätare, allt detta tydligen till följd af hemkomna sjöfarandes berättelser om Barbareskernes sjöröfverier och slafhandel.

Hunehals, ett fast slott, i fordna tider beläget i Hanhals socken och Fjäre härad af Hallands län (Rhyzelius, v. Dahlin och Tuneld uppgifva orätt, att det varit beläget i Hunestads socken af Himble härad), omkring 2,000 alnar från Rolfs-åns utlopp i hafvet, på en klippa nära derintill. Det skall, enligt Hvitfelts berättelse, hafva blifvit anlagdt af konung Erik Glippings mördare år 1287, och var då beläget på ägor, tillhörige Lunds domkyrkogods. Efter detta slott finnes nu mera inga lemningar. Flere krigshändelser skola härstädes hafva förefallit.

Hunehög, i Halland. Se: *Hunestad*, socken.

Hünemöder, August Ludvig, en ung, förhoppningsfull läkare, död d. 18 Nov. 1833, endast 27 år gammal, har utgifvit några uppsatser, tryckta i Läkaresällskapets Handlingar och Tidskrift för läkare.

Hunestad, en socken med Gödestad, belägen i Himble härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, ½ mil Ö. från Warberg. Kyrkan, af sten, är byggd på okänd tid, men på kyrkdörren står årtalet 1597. Hunestad har fordom varit rikt på fornlemningar, och ännu för några år sedan syntes några stenkretsar qvarliggande midt uti de uppodlade åkerfälten. På Hunestads gärde reser sig den märkvärdiga *Hunehög*, en vacker och väl bildad ätthög, med ätthäll och lemningar af en fotkedja. Traditionen berättar, att en fylkeskonung Hune skall här vara begrafven, hvilket gifvit socknen och pastoratet namn. För nära hundra år sedan var denna ätthög omsluten af en

land. Nu är denna försvunnen, och Hanes ätthäll står lutande och ensam uti det släta åkerfältet. Straxt bredvid landsvägen ligga trenne ättehögar, hvilka, efter en badstuga, som fått sin plats derinvid, i senare tider blifvit kallade *Badstuguhögarne*. På utmarken nära härintill är en ättehög *Beahögen* kallad. Vester från kyrkan står en höjd, kallad *Götharsberg*, om hvilken ingen forasägen finnes. Hunestadboerna berätta, att på Borsberg, uti gränsskillnaden emellan Hunestad, Träslöf och Spannarp, fordom funnits lemningar af vallar och murar. Traditionen tillägger, att en liten spöksammankomst stundom hålles på Borgberg, och att de dansande derstädes äro här i nejden kända under namn af Borgbergs jungfrur. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 23 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 540 invånare. Dess areal utgör 2,661 tunnl., af hvilka 215 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Hunger, Birgersson, konung Birgers rådsherre år 1306.

Hunger går frusen i skog, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed betecknas, att under nöd och brist afsvalnar kärleken, eller, med hungrig mage döfvas kärleken.

Hungersnöd, har flere än en gång hemsökt menskligheten. Den svåraste af detta slag är den, som inträffade år 1315, hvilken tyckes hafva öfvergått en stor del af Europa, så att uti England ingen vågade ensam färdas på vägarne, af fruktan att blifva uppäten. I Sverige berättas det, att der varit en förfärlig väderlek, "af thordön, regn, heta och väta", hvaraf all grödan förderfvades och derefter följde en smittosam sjukdom, så att en tredjedel af folket tros hafva blifvit medtagen. Härunder har likväl häfden förvarat ett drag af ädel menskligbet om Westgötha-lagmannen Algot Brynjolfsson Grip, hvilken icke allenast sjelf underhöll så många han kunde, utan äfven, när han fick höra det hans son, biskop Brynolf i Skara, dragit sig undan till sin gård Thorsö i Wenern, infann sig hos honom, åtföljd af en hungrande skara, män, qvinnor och barn, och förebrådde honom hans hårdhet, samt derigenom förmådde honom att öppna sina förråder för de nödställda. Under Carl XI:s regering inträffade flera hårda år, särdeles hans dödsår 1697, då i Åbo stift allena 60,370 personer omkommo. Det svåraste man på senare tider vet omtala, var 1783, då på missväxten följde (se: *Grill, Abraham*), en ovanligt sträng vinter, hvarunder djup snö låg ännu i slutet af April, och man i Maj for på släde öfver Ålandshaf. Många menniskor dogo af hunger, särdeles i Halland, och i Östergöthland utbröt ett litet uppror. Konungen befann sig då i Italien och uttryckte i bref sin smärta deröfver. (Se vidare: *Missväxt*.)

Hunger är god för matleda, ett gammalt Svenskt ordspråk, liktydigt med: hungern är den bästa kocken.

Hunhammar, ett gods i Botkyrka socken, af Stockholms län, var fordom en gammal kungsgård, och derpå ett Folkunga-säte. Här finnas lemningar efter en gammal borg. Konung Magnus Ladulås ägde detta gods, och hans söner efter honom, såsom arf. I rimkrönikan nämnes, att hertigarne Erik och Waldemar, lemnade här sina hästar och togo sig båtar då de ernade sig till Håtuna-leken. Godset lärer då hafva tillhört konung Birger.

Hunneberg, är beläget icke långt ifrån Wenersborg, 160 alnar öfver Wenern. Berget anses hafva fått detta namn efter Hunnerne, hvilka, enligt sägen, gjort ett infall i Skandinavien, och då de blefvo angripne, någon tid försvarat sig på detta berg, hvars klippor tjenade dem såsom en naturlig fästning. Men landets invånare hade likväl slutligen rest sig i massa, och, väpnade med klubbor, drifvit dem ur landet. Denna här kallades deraf *Klubbehären*. Traditionen i orten förmäler, att detta skett på slätten emellan Götha elf och Hunneberg, hvilken nu utgöres af Malöga bys samt hemmanen Höga, Gäddebäcks, Öhnas, Forstenas och Kåtenes ägorymder. Uppå berget finnas 23 sjöar, och några bäckar, hvaruti stå flera qvarnar. Bergsklipporna bestå af mest lodräta vid hvarann uppreste, dels som cylindrar, dels som paralellipipeder klufne berghällar, hvarpå finnes något skog samt murgrön.

Hunnebo klofvar, i Bohuslän och Fossene socken, är en af rikets märkvärdigaste naturbildningar. Af en bergsrygg, som med branta väggar stupar ned mot gården Hunnebos gärde, lösrycktes, genom en okänd naturrevolution, flera ofantliga stycken, hvilka hvar för sig utgöra ett serskildt berg. Remnorna dem emellan lemna tillgängliga, till och med beqväma öppningar, emellan lodräta klippväggar af 15 till 20 alnars höjd, hvilka derstädes äro afrundade och liksom polerade. En af dessa remnor täckes af ofvantill fastnade klippblock, de der, fästade blott på ett par punkter, tyckas sväfva öfver vandrarens hufvud och hvarje ögonblick hota att nedstörta. Uti densamma resa sig flera fristående pelare, från 12 till 15 alnars höjd, dels runda, dels ovala i genomskärningen, och så vackra, att de nästan synas vara bearbetade med mejsel. Fragmenter af några, som kullstörtat, betäcka remnans botten, ur hvilken flera slags snärjväxter klänga sig upp utmed väggarne. Anblicken af det hela har ett så mycket underbarare uttryck, som denna grottgång med sina kolonner belyses af en matt ofvanifrån fallande dager. Måhända kan fenomenet förklaras genom en stark vittring och slipning, uppkommen genom vattnets och luftens samverkan under årtusenden. Uti Harzgebirge i Tyskland skall finnas en likartad.

Hunne-hallar kallas trenne berghällar i Hvetlanda socken.

Hunnerum eller **Hunderum,** helsobrunn i Böda socken på Öland, upptäcktes 1763 af prosten Fageroth, och invigdes den 15 Juni 1766.

Hunnestad, frälse-säteri i Skårby socken af Malmöhus län, 2$\frac{1}{4}$ mtl., tillhörigt grefve Erik Pipers arfvingar, har god åker och äng, skog och torfjord.

Hunter, Benjamin, född i Danzig, studerade kirurgien i Stockholm och blef 1733 promoverad till doktor i Rheims, fick år 1747 titel af lifme-

[illegible]; men upphörde nu med läkarekonstens utöfning och dog 1785 på sin gård Näs i Östergöthland, 80 år gammal. Han testamenterade åt Stenby församling 4,000 R:dr till en skolinrättning, 500 till skolhusets byggnad, 2,000 till en fattigfond och 800 R:dr till läkemedel för sjuka.

Hunterus, Jakob, son till kronofogden i Roslagen Peder Thomasson Honter, är bekant genom sitt infall att afsäga sig Lutherska läran, för att öfvergå till den katholska, hvilket han lärer gjort i London år 1623. For sedan till Paris, blef här bekant med Hugo Grotius och Österrikiska sändebudet derstädes v. Werthemann, hvilken han följde till Wien, blef lärare för grefve von Fürstenbergs son och kejserlig sekreterare vid rikskonventet i Regensburg. Som likväl detta hände samtidigt med Gustaf Adolfs uppträdande i Tyskland, väckte man kejsarens misstroende mot den Svenske proselyten och han förlorade sin tjenst. Hans öden äro sedermera okända. H. är eljest känd för sin skrift: *Epistolæ miscellaneæ*, en samling af bref till åtskilliga personer, särdeles Svenskar, uppfyllda af mycken qvickhet och bitande infall.

Hurfva, annex till Gudmundtorp, beläget i Frosta härad af Malmöhus län, 1 ¾ mil O.N.O. från Lund. Socknen består af 12 ⅛ mtl. och har 387 invånare på en areal af 2,199 tunnl., af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Hus på boställen eller krono- och frälse-hemman skola byggas, dels af boställs-innehafvaren eller hemmanets åbo, dels af menigheten. Det sistnämnda äger till en del rum vid ecklesiastika boställen, likväl ej utan undantag, ty dels tillhör byggnadsskyldigheten för vissa uthus i allmänhet presten, dels är ock denna förbindelse olika delad i serskilda landsorter, samt till och med olika inom socknarne i samma landsort. Den utgör föremål för serskildt öfverenskommelse, när s. k. konventioner om presträttigheter uppgöras. Civilstatens boställen bebyggas såsom kronohemman utaf innehafvaren, hvilken betraktas likasom åbo. På militiæ-boställen byggas boningshusen af boställskassan, samt de öfriga byggnaderna af innehafvaren. På krono- och frälse-hemman är byggnadsskyldighet stadgad för åboen, och husens storlek bestämd af lagen; men med frihet för de hemman, som ligga på skoglösa orter, åtminstone vissa sådana, att få lösa sin byggnadsskyldighet med penningar.

Husaby, en socken, med Skelfvum och Ofva, belägen i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, Kinna kontrakt af Skara stift, 1 ½ mil Ö. från Lidköping, 1 ⅝ mil N. från Skara, på Kinnekulle. Här märkes: *Husaby* eller *Husaby Kind*, så kalladt till åtskillnad ifrån andra kungsgårdar med samma namn, emedan det var beläget i Kinnefjerding emellan Skara och Kinnekulle, har varit konungasäte från hedniska tiden. Det är märkvärdigt derigenom, att Olof Skötkonung ofta vistades på detta sitt stamgods, och skall här blifvit döpt och antagit kristna läran. Husaby blef således plantskolan för all kristendom i Sverige. Han hade af konung Ethelred i England begärt kristna lärare. S:t Sigfrid ankom derföre till Sverige, landsteg ej långt från Kalmar, tog vägen till Wexjö och besökte konungen vid Kinnekulle, hvarest han undervisade honom i den kristna läran. Konungen blef, tillika med sitt hoffolk, döpt af S:t Sigfrid i en källa, ej långt från slottet. Här märkas tvenne sådana källor. Den ena är belägen omkring 200 steg öster ifrån nuvarande kyrkan, och kallas *S:t Sigfrids källa*. Hon upprinner från foten af en liten klippa, i hvilken en rönn uppvuxit, och är sedan år 1763 försedd med ett brunnskar af sten. Vid landsvägen, som går nära förbi, finnes en sten upprest 1721 med verser, hvilka tillkännagifva, att Olof Skötkonung i denna källa antagit dop och kristendom. Han gaf genast hela byn till Husaby kyrka. I katholska tiden tillskref man denna källa undergörande kraft, hvarföre den ock besöktes af de vidskeplige. Efter reformationen blef den på biskop Laurentii Petri tillstyrkan igenfylld; men i följande tider åter uppgräfven och besökt af många, blott för dess namnkunnighet skull. Den andra källan är belägen nästan lika långt ifrån kyrkan i vester, och kallas *S:t Britas kapell*. Det var likväl utan tvifvel vid den förstnämnda, som konungen döptes. Der lät ock S:t Sigfrid uppbygga en liten kyrka af träd, i hvilken han, tillika med de lärare han förordnat, undervisade och döpte dem, som antogo kristna läran. Jon Sigurd, konung Olof Tryggvasons hofjunkare, hvilken, efter hans död, fann mera säkerhet i Sverige än i Norrige, kom äfven till Olof Skötkonung. Man föreger tillika, att han omvände och döpte här i Husaby källa. Biskop Thurgot, som grundlade Skara domkyrka, bodde i Husaby. Biskopsgården härstädes, med underliggande hemman, tillhörde likväl biskoparne i Skara, efter deras flyttning till Brunsbo. Biskop Brynolf III Gerlaksson lät år 1477 ånyo uppbygga eller kanhända betydligt reparera det gamla biskopshuset i Husaby. En ansenlig mur af huggen sten, hvilken utgjort södra gafveln af detta hus, står ännu qvar, ehuru den i mer än 300 varit utan tak, sedan godset, enligt Westerås recess, år 1527 blef kronan tillerkändt. Husaby kyrka har fordom varit ett af Olof Skötkonung bebodt slott; men af honom förvandladt till kristen kyrka. Den var domkyrka, till dess Skara domkyrka blef färdigbygd, år 1151. Den har således varit den äldsta domkyrka i riket, och är belägen på nedersta afsättningen af Kinnekulle. Den är byggd af huggen sandsten, och synes hafva undergått någon förändring sedan dess första anläggning; har ännu ifrån de äldsta tider sina små och smala fönster, och är, i jemförelse med de äldsta landskyrkor, ansenlig och utmärkt från alla andra genom sina tre runda torn, som stå i bredd på vestra gafveln. De två yttersta äro qvarlefvor af det kungliga slottet, efter hvilket man äfven i tornmuren ser igenmurade fönster och runda gluggar, samt flere boningsrum. Inuti anträffas spiraltrappor till hvarje våning. I kyrkan finnas tre altaren, ett större och två mindre. Det större står ett stycke från kyrkomuren, så att man vid

offrande och andra ceremonier kunnat gå rundt omkring altaret. I detta mellanrum förvaras det s. k. helgonakaret, som är af ovanlig storlek, samt en så kallad brödsten af röd marmor. En altartafla från katholska tiden förvaras äfven i kyrkan, samt dessutom en biskopsstol och åtskilliga andra fornsaker. I sakristian förvaras ännu några böcker från typografiska århundradet. På kyrkogården finnas tvenne grafvårdar, under hvilka Olof Skötkonung och hans gemål Estrid skola vara begrafna. Dessutom märkes här i socknen: *Husaby kloster* (se nedan); *Blomberg*, består af 18 $\frac{5}{8}$ mtl., har tillhört slägterne Roos, Hård, Palmström, Karlström, Scheffer och Hamilton. *Martorp*, 2 mtl. säteri, ligger tätt nedanför Kinnekulle, tillika med *Halla* ladugård, 1 mtl., hör under Blomberg. Ej långt ifrån Martorp, på Hofsgärdet, är en kulle af större och mindre stenar, hvarvid stå några hällar i fyrkant, hvilkas öfre del synas något öfver jorden, bildande 4 väggar af omkring 6 alnar i diameter. Mare, en son till Hälle och Kisa, och af hvilken Martorp fått sitt namn, skall vara begrafven härstädes. *Essgärdet*, 1 mtl. säteri, har tillhört slägten Ross. Höljd i en af de chorkåpor, som ännu förvaras i Husaby kyrka, brukade en af munkarne i klostret derstädes, om nätterna besöka en bondhustru på Essgärdet, under det mannen var borta. Denne, som dock slutligen fattade misstankar, satte ut varggarn omkring gården, gick derpå in, körde ut munken, hvilken, snärjd i garnet, måste lemna kåpan i sticket. *Flyhof*, *Bisgården* och *Halla*, hvardera om 1 mtl. säteri. — Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar 20 mtl. och har 708 invånare. Dess areal utgör 3,703 tunnl., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Husaby kloster, 1 mil från Skara, skall vara anlagdt omkring år 1020 eller 1055, emedan kristna religionen hade varit öfvad der i landet under Olof Skötkonung och dennes söner Anund och Emund öfver 50 år; men nämnes likväl ej af äldre författare. Klostret skall hafva blifvit inrättadt åt Benediktiner-munkarne, de första i Sverige, då Olof Skötkonung lät lägga grundvalen till Skara domkyrka och emellertid anlagt domen eller biskopshuset i Husaby, hvars kyrka, såsom ofvan blifvit nämndt, var domkyrka, tills Skara domkyrka 140 år derefter blef fullbordad och invigd af biskop Ödgrimr. Samma konung inrättade här, under biskop Thurgoth, af klostret ett lärohus för Westergöthlands ungdom, att lära läsa i bok, läsa och sjunga messor, och således danna till prester. Man anser likväl troligare, att det blifvit anlagdt i konung Edmunds tid år 1055. Äfven förmodas, att klostret blifvit lemnadt öde, när biskopssätet flyttades till Skara och större kloster blefvo stiftade derstädes. Husaby blef, med allt hvad som hört under biskopssätet och klostret, lagdt under biskopsbordet i Skara. Katholska biskoparne hade derföre en ansenlig gård i Husaby. Man har likväl ej funnit några lemningar efter densamma.

Husarer uppsattes i Sverige på 1740-talet, samt utgjordes då utaf en korps af 100 man, utom förer- och under-officerare. Då riket återvann fred, efter föregånget krig, blef korpsen indragen; men återuppsattes till ett antal af 1,000 man, enligt en med majoren, friherre Georg Gust. Wrangel år 1758 ingången kapitulation. Uti Sverige och alla derunder liggande landskap, äfven i Danzig och Lybeck, anskaffades erforderligt manskap, och skulle regementet, sedan det var uppsatt, vid yppande ledigheter, förses med rekryter från Tyskland, samt uti fredliga tider hafva sina qvarter uti de kronan Sverige tillhörige Tyska provinser. Det sålunda upprättade husar-regementet ökades sedermera och skiftades uti tvenne lika delar, hvardera af 800 man i krigs- och 600 man i fredstid. Det ena af dessa regementer, eller det *blå*, hade blå mundering, det andra, eller det *gula*, hade mössor af björnskinn med gul klädeskordong och en dödskalle af försilfradt bleck framtill på mössan, pelsar af gult "chamois", fodrade med hvita fårskinn, samt med bräm och uppslag af svarta fårskinn, svart dollman med gula uppslag, hvita snören, m. m. Efter återställd fred gjordes en ytterligare ändring med husar-regementerna, i det de till hälften indrogos, så att hvardera endast såsom stam inrättades till 300 man, hvaraf 192 beridne och 108 oberidne, fördelade i 6 sqvadroner. Husarernes hufvudstation var Greifswald och Bardt. Alla posteringar vid Pehn, Recknitz och Trebeln ifrån Wolgast till Damgarten utgjordes af dem, hvarförutan de äfven tjenstgjorde i Stralsund. Nu mera finnas i Sverige fyra husar-regementen, neml.: *Lif-regementets husar-korps*, *Smålands husar-regemente*, *Skånska husar-regementet* och *Kronprinsens husar-regemente* med tillsammans 2,600 man. (Se vidare under dessa ord.)

Husbehofsqvarn och **Husbehofssåg** får anläggas fritt af jordägaren eller åboen, under vilkor likväl, att den icke gör skada åt grannarne genom den erforderliga vatten-uppdämningen, hvarföre också anläggningen bör anmälas hos konungens befallningshafvande. Denna rättighet tillhörde först ridderskapet och adeln, samt ägare till säterier och frälsehemman såsom ett privilegium; men är i senare tider utsträckt till skatte- och kronohemman. Den åtföljes icke af förbindelse till skattläggning, likasom, då tullmjölqvarn skattlägges, ägarens egen husbehofsmäld icke inberäknas. Husbehofsqvarn får således ej hindras af förut befintliga tullqvarnar, så vida de allmänna reglorna för vattenverks anläggning iakttagas; men deremot får ägaren af tullqvarn söka förmedling i sin ränta, i och för den minskning han anser sig lida i förtjenst genom husbehofsqvarns anläggning. Emellan husbehofsqvarn och husbehofssåg är den skillnad, att böter måste erläggas af ägare, som tagit mäld af andra på oskattlagd qvarn; men deremot husbehofssågarne få emottaga sågning för betalning, då skattlagd såg icke finnes i grannskapet.

Husberget, ett i folksagan beryktadt berg, nära Enköping, berättas varit fordom bebodt af ett qvinligt troll, kalladt *Husbergsfrun*, som höll vakt derinne om en stor skatt. En springa i berget anses vara ingången till jättesalen. En enka, på

det närbelägna Gröngarn, skall en natt hafva tvingat sin dräng, att låta nedhissa sig i klyftan, för att upphemta skatten, hvilket ock första gången till en del lyckades; men sedan drängen andra gången, emot sin vilja, blifvit nödsakad att nedstiga, försvann han, och i stället upphissades en död häst. Till minne af det olyckliga offret för snikenheten uppsattes på berget ett jernkors, hvilket sedan qvarstod i långliga tider, och för de dyrbarheter, som blifvit första gången upphemtade, skall en i närheten på Mälarstranden liggande kyrka, Wårfrukyrkan, blifvit uppbyggd.

Husbonde kallas den, som brukar tjenstehjons arbete och hvarje husbonde äger att begagna så många hjenstehjon han behöfver; men får ej på sig låta mantalsskrifva en person, utan att använda hans tjenst och gifva honom underhåll. Husbonde har faderlig myndighet öfver tjenstehjonet, med rättighet till husaga; men äger icke att vräka tjenstehjonet ur tjensten utan laga uppsägning. Otrohet och likartade fel göra deremot tjenstehjonet förlustigt sina rättigheter, och allmän polismyndighet kan då tillkallas för att skilja tjenstehjonet från tjensten. Husbonden har deremot förbindelse, att vårda tjenstehjonet under sjukdom, ehuru kostnaden derför kan afdragas på lönen, och tjenstehjonet kan å sin sida, om detsamma lidit orätt, genom offentlig myndighet erhålla skillsmessa från sin tjenst. Det familjeförhållande, som lagen velat stadga emellan husbonde och tjenstehjon, föranleder också till skärpta straffbestämmelser för brott, som af dem begås i förhållande till hvarandra. Hugg och slag af tjenstehjon å husbonde straffas med kroppsstraff, och oqvädinsord med större böter än för samma brott emot andra personer. Hustjufnad och snatteri af tjenstehjon straffas dubbelt emot samma brott emot andra personer. Å andra sidan får ej rättigheten att bruka husaga begagnas ända derhän, att slå ett tjenstehjon lamt eller lytt, och lägersmål emellan husbonde och tjensteqvinna är belagdt med dubbla böter för mannen.

Husby, en socken, med Skederid, belägen i Lyhundra härad af Stockholms län, Sjuhundra kontrakt af Upsala stift, 1 mil V. från Norrtelge. Socknen hör till 2 kl. konsist. Här märkes: *Sundsta*, berustadt säteri, tillhör bönder. Sjöarne *Lommaren* och *Uppsjön*. Ättebackar finnas på åtskilliga ställen. Allmogens klädedrägt är för mankönet: blå vadmalsrock, med byxor af samma färg och tyg. Qvinfolken nyttjade fordom en rund mössa på hufvudet, med ett band omkring kullen. Numera bruka de ogifta en silkesduk, och de gifta samt enkor en grannt utstyrd tyllmössa, utom vid nattvardsgångar, då de begagna bindmössor. Husby-Skederids pastorat har alltifrån 1669 till och med närvarande tid varit inom slägten Humble, med undantag af åren 1822 till 1842, då det återkom dit. Socknen består af 41 ⅝ mtl. och har 828 invånare. Dess areal utgör 9,303 tunnl., af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelge, Husby.

Husby, en socken, belägen i Näsgårds fögderi af Stora Kopparbergs län, Hedemora kontrakt af Westerås stift, 3 ¾ mil S.O. från Falun. Kyrkan har en vacker belägenhet vid Dal-elfven. Den är uppförd af gråsten och med torn, samt förvarar några reliker från påfviska tiden. Socknen har flere betydliga sjöar, såsom: *Grycken*, *Fullen*, *Hisken*, *Hällingen*, *Längen*, *Amungen*, *Flintösjön* och *Holm*, utom en mängd mindre. Dal-elfven löper i en sträcka af ungefär 1 mil genom sydvestra delen af socknen, samt upptager från öster tvenne smärre vattendrag: *Långshytte* och *Klosters* åarne, vid hvilka jernbruken äro anlagde. Bland bergen märkas: *Skulhäll*, *Myrboberg*, *Hedmorbacken*, *Elgsjö-*, *Flinsjö-* och *Svärdsjö-bergen*. År 1646 uppfanns en grufva i Muckelberget, som höll silfver, koppar och jern. Smedgrufvan gaf 1,255 skepp:d jernmalm år 1839. Bland märkvärdiga ställen i denna socken märkas: *Husaby* eller *Husby*, kungsgård, midt emot kyrkan, på andra sidan Dal-elfven, skall i hedendomen varit ett konungasäte. Man förmodar att konung Braut Anund, hvilken lefde i åttonde århundradet efter Kristi födelse, här skall hafva tagit sin boning, och att här sedan varit säte för de fordna Dala-höfdingarne, hvilka kallades *Husabymän*, och skola varit i stort anseende vid kristendomens början. Höfdingasätet flyttades sedan till Säther och sist till Falun. Konung Birger och Magnus Smek vistades ofta härstädes. Kungsgården köptes år 1640 till skatte. Den åldrige byggnaden är nedrifven. En hop ättehögar, som funnits här, äro nu bortskurne af Dal-elfven. *Husby kloster*, vid Klosters bruk, anlades 1486, af lagmannen och riddaren Inge Johansson af gamla slägten Ulf, till S:t Juliani ära, åt munkar af Cistercienser- eller Bernhardiner-orden. Det skall hafva blifvit invigdt åt Vårfru Maria, S:t Bernhard och alla helgon. Klostret indrogs år 1538. Ruinerna utvisa att det varit 72 alnar långt och 32 bredt. *Näsgård*, en gammal kungsgård, *Klosters* jernbruk och krutbruk, jernbruken *Engelfors*, *Rårshyttan*, *Stjernsund*, bergsmanshammarne *Öfre-*, *Mellan-* och *Nedre Långshyttan*, samt *Ehre* (om hvilka alla se under dessa ord). Dessutom märkas: *Hinshyttan* och *Hanåker*, tvenne bättre bebyggda egendomar, samt *Bergsgärdet*, *Yttermora* och *Munkeboda*, trenne militieboställen. *S:t Stephans stol*, kallas ett af naturen bildadt säte, af gråsten, till åminnelse af S:t Stephan, hvilken skall varit abbot i Husby kloster. En mängd sägner och berättelser från forntiden förtäljas såsom timade här i socknen, på hvilkas tillvaro folket tror än i dag. Några af dessa sägner torde förtjena anföras. — För många å sedan for en man från Hanåker till Mjölnarbo, för att mala. Under malningen om natten varseblef han strömkarlen, sittande på en sten i elfven nedanför qvarnen, gråklädd och med en röd mössa på hufvudet, samt oupphörligt sjungande: "Jag får hoppas, att min förlossare lefver än." Kort efter stannade qvarnen, utan att man kunde utröna orsaken dertill, och fastän vattnet var pådraget. Mannen väckte då den sofvande mjölnaren, hvilken upplyste, att strömkarlen satt på kuggbjulet. Sedan han suttit der en stund, flyttade han sig, hvarpå qvarnen åter började gå med sådan häf-

tighet, att det smattrade i knutarne. Strömkarlen tycktes vara försvunnen. Mannen gick nu in i qvarnkammaren, der eld var på spiseln, lade sig och var nära att insomna, då strömkarlen kom in i rummet, ställde sig framför elden, och värmde sina små, fina händer, dem han vände och spärrade ut mot elden. — I Elfbacken nedanför Näsbyn syntes fordom ett hål, som man ansåg vara en elfväg. Ur detta hål såg man ofta små djur springa, hvilka liknade råttor, men hade fiskstjertar. Drängen i gården varnades af en gammal gumma, att icke vidröra eller skada detta hål. Men en dag pluggade han likväl igen det, och ett dygn derefter var han öfver hela sin kropp full med knölar, hvilka först försvunno sedan man "slagit ut efter honom." Hålet i Elfbacken öppnades sedermera af sig sjelft. — En qvinna framkom en gång till några arbetare, som voro sysselsatta med plöjning. Hon tog sig före att plocka både folk, boskap och redskap i sitt förkläde, samt bar alltsammans in till jätten. Men denne tyckte ej om det, utan sade: "du skulle ej rört det der; sådant folk blir det efter oss." Denna märkliga sägen finner man äfven i Norrland, Södermanland och Dalsland. Folket har växt upp vid dessa berättelser, hörda från fädernes läppar, de förtälja dem åter för sina barn, hvilka å sin sida tro derpå. — Socknen hör till 1 kl. reg. Den innefattar 84 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 4,602 invånare. Dess areal utgör 91,577 tunnl., af hvilka 13,800 äro sjöar och kärr. Adr. Hedemora.

Husby, annex till Odensala, kallas äfven Husby-Onsala eller Husby-Erlaad, är beläget i Erlinghundra härad af Stockholms län, halfvägs emellan Stockholm och Upsala. Här märkes: *Steninge*, 2 mtl. säteri, tillhör grefve A. Gyldenstolpe. Socknen består af 31 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 648 invånare. Dess areal utgör 7,984 tunnl., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Forsby.

Husby Långhundra, annex till Widbo i Seminghundra härad, beläget i Långhundra härad af Stockholms län, 3 mil S.O. från Upsala. Socknen innefattar 44 mtl. och har 912 invånare. På Stenby ägor i denna socken skall fordom funnits lemningar efter Broborgs slott. Det berättas, att en qvinna för många år sedan kommit ut från nämnde borg med en silfverkanna i handen, och budit en dräng, som ridit der förbi, att dricka. Drängen emottog kannan; men slog ut innehållet bakom sig på hästländerna, och red derefter hastigt sin väg. Han behöll väl således kannan; men allt hår gick af hästen der drickat träffat huden. Här märkes dessutom säteriet *Låksta*, 3 mtl. Socknens areal utgör 14,580 tunnl., af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Lockstaholm.

Husby Oppunda, en socken, belägen i Oppunda härad och Oppunda östra kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 2 $\frac{1}{4}$ mil N.V. från Nyköping. Kyrkan är en ibland de äldsta i stiftet. Den har flere lemningar från påfvetiden. I socknen märkas: *Torp*, sätesgård af 1 $\frac{1}{2}$ mtl. Ägdes i mer än 200 år af slägten Rosenhane. Detta gamla herresäte är numera, så väl till åker, äng och underliggande hemman, ett ibland de ansenligaste goda i orten. *Tärnö* eller *Tarna*, ett gammalt herregods (se *Tärnö*); *Husby*, sätesgård af 6 $\frac{3}{4}$ mtl. och ansenligt utsäde. Tillhör generalen grefve G. Wachtmeisters arfvingar. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 962 invånare. Den innefattar 47 mtl. inom en areal af 14,950 tunnl., af hvilka 3,610 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Husby Rekarne, en socken, belägen i Öster-Rekarne härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.V. från Eskilstuna, vid Hjelmaren. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 1,307 invånare. Den innefattar 38 mtl. Af dess areal, 18,352 tunnl., äro 890 sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Husby Sjutolft, en socken, fordom kallad Husby Gismark, är belägen i Trögds härad och kontrakt af Upsala län och stift, 3 mil S.V. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes sätesgården *Ekolsund* (se detta ord). Runstenar finnas vid Säfsta, Hårby, Wiggeby gård och gärde, samt Gåsemarken. Socknen hör till 3 kl. reg. Den innefattar 28 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 631 invånare. Dess areal utgör 5,385 tunnl., af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Husby, Vestra, en socken, belägen i Hammarkinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil V. från Söderköping. Kyrkan har varit den äldsta i stiftet, invigd omkring år 1186; den ombyggdes åren 1816 och 1817. I denna socken märkas: *Hylinge*, säteri (se detta ord); *Kårsäter*, 1 mtl. frälse-säteri, med vacker belägenhet på ett näs i Hellerstadsjön, har tillhört slägterne v. d. Osten genannt Sacken, Gyllencreutz, Adelsvärd och Gripenvaldt. *Minsjö*, 1 mtl. frälsesäteri, och 2 rå och rör, hvarunder hör *Kulla*, 1 mtl. berustadt säteri, har tillhört slägterne Minneskjöld, Creutz, v. Feilitzen, Adelsvärd och Berholtz. *Luddingsbo* eller *Lungsbo*, 1 mtl. berustadt säteri, i en vacker trakt vid sjön Asplången, med prydlig mangårdsbyggnad. Har tillhört slägterne Sabelfeldt, Janssonus och Steinhausen. Ättebackar anträffas en mängd på Hälla ägor, på en sandås emellan kyrkan och landsvägen, på en äng vid Jäfverstad, samt på flere ställen. En stenborg uti skogen på ett berg norr om Jäfverstad, bär namn af *Degensborg*, efter en smed vid namn Degen, hvilken, enligt traditionen, här haft sin vapenverkstad. *Götha kanal* genomskär socknen. Dessutom märkas här: *Hylingesjön* eller *Lillsjön*, *Ångarn* eller *Hvenasjön*, samt en del af *Asplången* och *Hellerstadsjön*. — Mathias Petri, som var kyrkoherde härstädes och dog 1611, var stamfader för adliga slägterne Stjernfelt, Oljeqvist, Liljeblad, Österling och Peringsköld. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 45 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,093 invånare. Dess areal utgör 11,780 tunnl., af hvilka 1,140 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Husby, Östra, en socken, belägen i Östkinds härad af Östergöthlands län, Wikbolands eller Östkinds och Björkekinds kontrakt af Linköpings stift, 2 mil Ö. från Norrköping, vid Bråviken. Socknens längd är 1 $\frac{3}{4}$ mil och största bredd $\frac{1}{2}$ mil.

Kyrkan är en ibland de vackraste landskyrkor i riket; nybyggdes emellan åren 1806 och 1809. Altartaflan är den största Hörberg målat. I socknen märkes: *Skenås*, kungsgård; *Bråvalla hed* (se detta ord). *Mauritzberg*, 4 mtl. frälse-säteri, med vacker trädgård, ett större tegelbruk och såg. Uppbrändes 1719 af Ryssarne, men sattes åter i stånd af riksrådet, grefve Cl. Ekeblad; har utom denna slägt äfven tillhört slägterne Grip, Sparre, Hägerstjerna, De Besche och Klingspor. *Eggeby*, 2 mtl. frälse. På en backe emellan *Werby* och *Walla*, icke långt ifrån *Wara-ån*, synas ättehögar och stensättningar, hvilka anses vara minnesmärken efter slaget på Bråvalla hed. Runstenar märkas vid *Lönö bro*, på Warby ägor och vid *Högtomta*. *Jemsjö borg* har varit en skans, hvarefter ännu varsnas lemningar inom Jemsjö och Ofvanbergs ägor; den är omgifven af en grof gråstensmur, isynnerhet åt södra sidan, der ingången varit, som ännu är synbar. *Stensö* eller *Stensborg*, var belägen på Stensö ägor, en halfö i Bråviken. Lemningar synas ännu. Den var murad af gråsten och lärer haft rund-gluggar och fönsterhål på södra och norra sidorna. Äfven synas qvarlefvor af 3 små torn med 7 alnars tjocka murar, jemte spår af utanverk. Allt är nu öfvervuxet med skog. En fylkeskonung har förmodligen haft sitt säte härstädes. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af 100 mtl. och har 1,691 invånare. Af dess areal, 11,502 tunnl., äro 55 sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Husby, säteri uti Mogata socken af Östergöthland, består uti sambruk af 17½ hemman frälse och krono, med utmärkt vacker belägenhet utmed segelleden till Söderköping och Götha kanal. Härunder lyder äfven *Nafvestad*. General-löjtnanten och guvernören frih. Jakob Burensköld, hvilken tillträdde detta betydliga gods efter sin fader presidenten Burensköld, förordnade det 1726 och 1732, jemte underlydande säterier, bruk och hemman, till fidei-kommiss inom sin slägt. Det innefattar i sin helhet 44 $\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ hemman, till största delen frälse, och deribland tvenne säterier: *Fyllingerum* och *Sverkelsholm* i Ringarums socken, samt Borkhults och Gobo jernbruk i Yxnerums socken, jemte flere qvarnar, sågverk och andra lägenheter. Trädgården är stor och vacker med flere växthus. Egendomen har ett bibliothek af 4,000 band. På ägorna finnas tegelbruk och kalkugn, samt fattighus för godsets fattiga. Tillhör grefve C. Ph. von Schwerin.

Husby kungsgård och **Husby** kloster i Dalarne. Se: *Husby* socken i Stora Kopparbergs län.

Husby, gods i Norsunda socken af Upland. Här skall i hedendomen varit konung Niords säte. Han uppgifves ligga begrafven härstädes i en hög, på hvilken ting fordom blifvit hållne.

Husby eller **Husaby** på Munsön, ¾ mtl., har fordom varit kungsgård, och under katholska tiden biskopsgård, gifven af konung Sverker år 1200 åt Upsala erkebiskopsstol; men reducerad till kronan år 1528. Har sedermera tillhört enskildta personer.

Husbyfjöls gästgifvaregård, i Brunneby socken af Östergöthland, vid stora landsvägen emellan Linköping och Örebro. I trakten deraf har den fordna sätesgården Huseby varit belägen; man förmodar att gästgifvaregården häraf fått sitt namn, och af den närbelägna bron. Vid Husby har i fordna tider varit ett kapell, i hvilket vägfarande offrat, då de antingen anträdde resan genom skogarne i Nerike, eller lyckligen genomrest dem; ty då voro dessa skogar farliga, dels för deras stora och många backar samt steniga vägar, dels för stråtröfvare. Nära Husbyfjöl har man ifrån Jothaberget en den mest pittoreska utsigt, af trenne bortom hvarandra liggande vatten, nemligen Motala elf, Götha kanal och Boren.

Huseby, jernbruk i Skatelöfs socken af Kronobergs län, nu af frälse natur, är beläget 2 mil från Wexjö, består af 10 till 7 förm. hemman frälse och krono-skatte, utom de flere hemman och egendomar, hvilka, under senare åren, blifvit i trakten deromkring tillköpta, en masugn af sten, hvarest finnes jernmanufaktur-tillverkning, hvartill der varande sjömalms-jern är utmärkt tjenligt, så väl i anseende till sin styrka, som äfven den goda egenskapen, att kokkärl deraf icke svärta; en stångjerns-hammare med 2 härdar, en manufaktursmedja med knip-, manufaktur- och spikhamrar; mjölqvarn, sigtqvarn, såg, garfveri, tegelslageri med bränaugn, samt ett pappersbruk. Bruket har 50 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern och smidet afyttras inom orten. Hammarskatten är 10 lisp:d. Malmerna, hvilka förädlas vid masugnen, tagas ur sjöarne *Sahlen*, *Åsnen*, *Wederlöfs-* och *Marsjön*, m. fl., som blifvit inmutade för bruket. Huseby har blifvit anlagdt af Holländare på 1500-talet; 1642 af riks-amiralen Gyllenhjelm doneradt till Arnold de Rees, såsom beläget på den förres frälse friherrskaps ägor; blef 1669 en furstlig förläning och lemnades till hertig Adolf Johan, konung Carl X:s bror, kom en tid derefter i 17-årigt ödesmål, blef ånyo 1689 upptaget och iståndsatt af bröderne Paul och Pehr Rudebeck, tillhörde sedan assessor C. Bergman, öfverste König, grefve A. Hamilton och äges nu af grefvarne M. och H. Hamilton. Bruksstämpeln är ett sammanbundet HB.

Huseby sätesgård, i Svingarns socken, vid Mälaren, ½ mil från Enköping, har fordom varit en kungsgård af 7 hemman; men blef år 1632 gifven till ståthållaren Lars Skytte, och år 1684 reducerad, samt förmedlad till 3½ mtl. Den har vacker åbyggnad. På säteriets ägor förekommer en stor ättehög, kallad *Haralds-högen*.

Husebyar kallades af konung Anund de gårdar, dem han med sitt eget folk uppodlat i alla landsorter, hvaraf kommer sig, att så många gårdar i alla orter ännu bära namnet *Husby*. Af dem tog konungen inkomsten till Upsala ödes och rikets behof; men bonden njöt oqvaldt frukten af sin möda.

Huseby ström, kallas sjön Sahlens utlopp, ofvanför Huseby bruk i Kronobergs län.

Husesyn kallas den besigtning, som anställes på byggnader, hvilkas underhåll åligger någon viss person, såsom skyldighet emot staten eller annan

ägare. Sådana syner förekomma på krono- och frälsehemmans åbyggnader, på boställsgårdar och dylika ställen. Så väl allmänna lagen, som serskildta författningar innehålla föreskrifter derom. Kronobetjeningen synar byggnaderna å kronohemman hvart tredje år; frälsehemmanens hus åter synas af frälse-ägaren med tvenne af nämnden. Skattehemman voro äfven ålagde att synas, hvilket stadgande härledde sig från den origtiga grundsats, som inkommit i vår kameral-lagstiftning, att skattebonden egentligen blott vore åbo och kronan ägare till all jord; men denna skattehemmansägarens skyldighet försvann år 1789, då Gustaf III, vid antagandet af förenings- och säkerhets-akten, gaf bondeståndet åtskilliga förmåner. Boställen synas dels af kronobetjeningen, såsom mindre civila tjenstemäns boställen, dels såsom å prestbol, på landet af domaren och i städerna af rådstugu-rätten, eller också af lagmannen, eller den som hof-rätten förordnar, hvilket äger rum vid landshöfdinge-residenser. På militiæboställen förrättas synen af domhafvanden vid de större och af auditören vid de mindre boställena. Dessutom kan äfven härads-rätten dömma till syn, om en sådan pröfvas nödig, för att afgöra tvist om ägor, o. dyl. Häradshöfding och nämnd hålla då synerätt och fälla domen derefter. Sedermera äger vad rum till lagmans-synerätt och derifrån vidare sökes rättelse hos riddare-synerätten, en gammal extra domstol, som dock numera sällan kommer i fråga. Den utgöres af en ordförande, (hvilken bör vara landshöfding eller eljest närmast riksråd i värdighet), samt fyra andra lagfarne män, och dess dom kan icke ändras.

Husfader. Så kallades husbonden i de gamla Skandinaviska hushållen. De hade stor magt öfver hustru, barn och tjenare, hvilken var särdeles vidsträckt på de ställen, der afståndet emellan gårdarne befanns stort, och hvarje familj i följd deraf utgjorde ett mera sjelfständigt samhälle. Husfadern kallades, likasom konungen, *drott*, i förhållande till sina tjenare *lónærdrott*, *lónarder*, och i motsats emot landtbönderne, sina förpaktare, *jorddrott*, *landdrott*. Tjenarne kunde han aga, trälarne ändock mera, så att, äfven då kristendomen belade dråp på en träl med samma straff som på en fri man, blef husfaderns och husfruns rätt undantagne. Barnen kunde, efter de gamla råa sederna, utsättas, efter husfaderns godtycke. Det brukade äga rum vid stor fattigdom och med lytta barn. Rättigheten, i sig sjelf grym, var dock ej oinskränkt; den måste begagnas innan fadern låtit vattenösa barnet, eller upptagit det i sina armar, hvilket var ett tecken att han ej förskjöt detsamma. Husfadern var med ett ord familjens regent, och blef först med stigande bildning och mera utvecklade samhälls-förhållanden bestämdt undergifven den egentliga öfverheten. På den tid, då landskapslagarne samlades, var redan husfadersmagten, i afseende på barnen, inskränkt genom straffbestämmelser, i fall den husliga tukten urartade till misshandlingar. Men deremot fortfor fadersväldet äfven sedan sonen blifvit myndig. Hustrun hette *husfru*, *husfröa*, *odalkona*. Hon vårdade den inre hushållningen; men var sin man likaså undergifven som barnen sin fader. Hennes skydd i lagarne var lika med barnens, men i ett fall kunde hon saklöst dräpas; det var om hon påträffades af sin man på färsk gerning i hor. Men likasom moder och barn voro fadern undergifne, så var ock han ansvarig för deras gerningar. Hans magt var icke blott rättighet; den medförde äfven förbindelser. Han svarade icke allenast för de omyndige barnens gerningar, utan äfven för de till mogen ålder komnes, intill dess han formligen på tinget afsagt sig ansvaret. Detta brukade ske, när sönerne gifte sig och skiftades ut ur boet. Dottern trädde vid giftermålet från sin faders välde under sin mans.

Husfattigkassan i Stockholm bestod af räntan å skänkta kapitaler och andra tillfälliga inkomster, hvilka förvaltades af politie-kollegium och år 1731 hade 27,000 daler kopparmynts inkomst, hvarmed fattiga och ålderstegna personer samt värnlösa barn i hufvudstaden skulle underhållas. Man fann likväl snart huru otillräckliga dessa medel voro, och år 1734 väckte kongl. brand- och polis-kommisionen, genom bref till stadens konsistorium, fråga om inrättandet af ordentliga fattighus inom hvarje församling. Detta kom likväl icke till stånd, förrän mellan åren 1745 och 1752.

Husfred. Se: *Hemfred*.

Husförhör, är en af kyrkolagen föreskrifven stadga, till vidmagthållandet af religiös sinnesstämning inom församlingarna. Presterne skola, utom de vanliga katechismi-förhören i kyrkan, som oftast besöka sina åhörare i deras hus, eller, der sådant ej beqvämligen låter sig göra, sammankalla invånarne i några hus och byar på landet i sender, för att efterhöra deras framsteg i kristendomen. Till biträde härvid äger kyrkoherden att uppfordra kapellanen. Husbonden, eller den hans egendom förestår, åligger det att vara tillstädes vid husförhöret, eller ock, i händelse af förfall, ingifva förteckning på de i hans hus, eller på ägorna boende personer, vid 2 R:dr B:ko vite. Alla slags gästabud vid dessa förhör äro strängt förbjudne, enligt kongl. förordningen d. 18 Jan. 1743.

Husgeråd. Under detta ord inbegripes allt det som tjenar till nytta, prakt och beqvämlighet inom ett hus. Hos våra äldsta fäder, hvilka ej kände så många behof som vi, eller älskade så mycken beqvämlighet, var husgerådet ej så mångfaldigt, som hos oss; men vissa delar deraf otroligt dyrbara, om vi skola tro fornsagornas intyg. Dryckeskärlen och bordredskapen voro icke sällan hos de förmögnare af guld och silfver, sängomhängena fullstickades med äkta perlor, tapeter, som breddes på bänkarne eller upphängdes på väggarne, sömmades af guld och silke o. s. v.; men jemte denna yppighet i något, finna vi den största enkelhet och fattigdom i annat. Under 17:de och första hälften af 18:de århundradet synes prakten i husgeråd hafva nått sin höjd här i norden. Man har sedan alltmera sökt utbyta det onödigt dyr-

hem emot det mera enkla och ändamålsenliga. I vissa trakter af riket sätter likväl allmogen ännu mycken ära uti att skryta med dyrbara husgerådsaker, isynnerhet dryckeskärl och sängkläder. Det är icke sällsynt, att i förmögnare bondhus i vestra Sverige träffa 5 à 6 stora silfverbägare, om ett stops rymd och deröfver, samt ett dussin uppbäddade sängar, med tre- till fyrdubbla omgångar täcken, o. s. v.

Husgerådskammaren, Kongl., är inrymd i ett hus innanför lifgardets till häst korps de garde vid yttre borggården af slottet, och hit flyttades en mängd märkvärdiga munderingar och persedlar, hvilka funnos i arsenalen å Fredrikshof. Brist på utrymme har tvungit till försäljning af åtskilliga gammalmodiga möbler och andra effekter, hvarigenom ändamålet med denna anstalt förfelades, hvilket var att här hafva en åskådlig historia öfver olika tidehvarfs bruk, smak och konstsinne.

Hushaga eller **Hushagen**, fordom kungsgård, [illegible]gesäte och slott, beläget i Stora Tuna socken af Dalarne, vid Dal-elfven och Domarefallet. Drottning Margaretha, som hade Dalarne till lifgeding, har haft sin hofhållning härstädes. Hushaga blef 1482, efter hennes död, såsom tillökning på lön gifven af Erik XIII åt biskopen i Westerås, Petrus Ingevaldi Selandus, en Dansk, som stod i synnerlig nåd vid hofvet. Det är nu boställe för landshöfdingen i Stora Kopparbergs län. Fornsägnen förmäler, att drottning Margarethas slott varit beläget utmed Dal-elfvens starkaste fall, på en ganska hög och brant udde eller halfö. Stället är förskönadt af framl. landshöfdingen frih. af Nordin. Dal-elfven och dess fall gör ställets belägenhet vacker.

Hushyra erlägges efter upprättadt kontrakt och med viss legostämma, samt fardag. Husägaren har rätt att njuta sin hyra och tager han derföre hyresmannens saker i pant, om denne uraktlåter betalningen, samt kan äfven begära förbud för hyresmannen att resa från orten. Vid konkurser har hushyran förmånsrätt. Likaså är det husägarens rättighet, att genast uppsäga hyresmannen, om denne icke betalt hyran. Deremot äger hyresmannen, att, med afdrag på hyran, verkställa nödiga förbättringar på huset, dem ägaren lofvat, men uraktlåtit att verkställa. Hyreskontrakt förfaller om egendomen säljes, så vida ej annan öfverenskommelse blifvit träffad genom inteckning. Att uthyra samma lägenhet åt tvenne, oberoende af hvarandra, är naturligtvis förbjudet, och förmånsrätt tillhör då den som först hyrde.

Hushåll. I Sverige funnos år 1825 tillsammans 522,055 hushåll, hvaraf 37,927 ansågos behållna, 364,040 bergade och 120,088 behöfvande; men enligt tabell-kommissionens berättelse år 1843, skulle förhållandet vara följande: hushåll, som anses äga mer än de behöfva, 54,795, sådana som med arbete kunna berga sig, 367,477, till någon del behöfvande 130,471, sådana som måste helt och hållet försörjas af andra 32,963; summa 585,706. Härvid bör likväl icke förbigås, att uppgifterna härom helt och hållet bero på tabell-författarens dervid använda noggrannare urskillning, utan att någon kontroll kan äga rum, och att hushållens antal icke kan instämma med de giftas, dels emedan många af de gifta icke hafva egna hushåll, hvaremot många sådana finnas utan någon bland dem varande gift person, dels igenom sammanflyttningar till undvikande af matlagspenninge-afgiften, och dels genom gifta tjenstehjons nu mera än förr ingående i årstjenst, mannen på annat ställe än hustrun. Af dessa 585,706 hushåll, bestodo 89,255 af blott 2 personer på hushållet; 276,461 af 3 till 5; 200,590 af 6 till 10; 16,703 af 11 till och med 15, samt 2,697 af mer än 15 personer.

Hushållnings-sällskaper inrättades de första åren af detta århundrade; men 1811 ålade Kongl. Maj:t landtbruks-akademien att söka befordra inrättandet af sådana sällskaper i alla de län, der sådan stiftning ej fanns vidtagen. Föremålet för sällskaperne är i allmänhet allt sådant, som inom kretsen af egen lokal och utom gränsorna af konungens embetsmäns och tillförordnade myndigheters befattning, kan, antingen genom sällskapets allmänna eller hvarje ledamots enskilda åtgärd verkställas till landthushållningens förbättring, genom upplysning, efterdömen, uppmuntran eller belöningar. I anseende hvartill inga af de ämnen, som finnas föreskrifne för landtbruks-akademien, anses undantagne från dessa sällskapers åtgärd. Landshöfdingen i länet är ständig ordförande, med afgörande röst, då rösterna äro lika delade. Hvarje sällskap har ett förvaltnings-utskott till angelägna ärenders beredning, samt utförande af sällskapets företag. De län, i hvilka sådana sällskap först stiftades, voro Gottlands, Wermlands, Nerikes, Westernorrlands, Skaraborgs, Elfsborgs och Kalmar län, af hvilka det förstnämnda är det äldsta, sedermera hafva sådana tillkommit äfven i de öfriga länen. Alla sällskaper äro verksamme att genom tjenliga skrifter, utgifne och spridde till allmänheten inom deras distrikter, meddela råd och upplysningar i landtbruksskötsel, och dermed sammanhang ägande ämnen, såsom förbättrade åkerbruks-redskaper, ladugårdsskötsel, m. m. De förhållanden, i hvilka landtbruks-akademien och hushållnings-sällskaperne varit, och ännu fortfara att vara ställde till hvarandra, samt de former, efter hvilka hvardera för sig hafva att rätta sig i sina tillgöranden, stå ej väl tillsammans med deras bestämmelse att i samband söka, fastän på olika vägar, befrämja ett för dem gemensamt ändamål.

Hushålls-slöjder voro icke okända hos våra äldsta förfäder. Smedsyrket idkades isynnerhet för det beständiga behofvet af vapen, och var i stort anseende. Äfven konungar idkade denna konst; Harald Hårdråde, Olof Haraldsson, med flere utmärkte män voro vapensmeder. Jern-tillverkning var känd, knappast dock jerngrufvor. Man hjelpte sig med myrjern, hvars tillgodogörande derföre ännu i dag kallas hedningablåster. Skeppsbyggeri var dock den förnämsta bland deras handaslöjder. Vikingaskeppen byggdes till en del med stor prakt, hvaraf Olof Tryggvasons skepp Ormen Långe är ett af de ryktbaraste exemplen. Detta höll sjut-

tiofyra alnar i vattengången, hvilket var ovanligt mycket för den tidens fartyg. Skeppen visade äfven folkets färdighet i andra mindre handarbeten, ty de icke blott målade sina fartyg, utan prydde dem äfven med förgyllningar, och drakhufvudet, hvilka plägade utmärka de större skeppen, visar dem såsom icke alldeles oförfarne i bildhuggeri. De hade äfven stundom konstiga bildverk i sina rum. Väfnader brukades också af qvinnorna, likasom söm. Man läser i sagan, att Sigurd lät i Biarmaland förfärdiga sina bröllopskläder af sin brud. Såsom åkerbruket var bekant, så förekom äfven brödbakning. Hushållsslöjder äro således gamla i Sverige och färdigheten deruti har fortlefvat, förkofrat sig och med stigande bildning utvidgat sig till allt flera föremål. Mycken slöjdfärdighet och husflit finnes ännu härstädes, oaktadt det intrång som den lidit af städernas skråförfattningar. Bonden förfärdigar sjelf en stor del af sina behof, och i vissa landsorter finner man icke sällan personer, hvilka förstå äfven sådana handtverk, som ej tillhöra de nödvändigaste behofven. Guldsmeder, bokbindare, urmakare finnas i Dalarne, för att icke tala om den med privilegier gynnade väfnads-slöjden i Westergöthland och linneväfnaden i Norrland.

Husie, en socken, med Vestra Skreflinge, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Malmö. Största delen af detta pastorat består af ett väl odladt och mycket fruktbärande slättland. Den jordägande delen af invånarne befinner sig för det mesta i goda omständigheter, flere af dem äro rika. Vigsel och barndop ske numera sällan i kyrkan. Dessa och andra kyrkliga förrättningar efterföljas af s. k. gillen, 3 till 4 dagar, allt efter förmögenhets-vilkoren. Dessa gillen bära, bland det rikare folket, spår af stadslifvets kostsamma lefnadsvanor. Man träder in till en väl anrättad måltid, vid ett efter de högre våndens bruk dukadt bord, försedt med mer än tillräckligt förråd af gröfre och finare dryckesvaror. Man skulle ej märka, att man hade en bonde till värd, om ej de högt upplästa bordsbönerna, hvilka slutas med afsjungandet af en psalm, hvari alla deltaga, ännu erinrade derom, att Svenska allmogen, ehuruväl i mycket, dock icke i allt efterapar herremannen. Kaffe, the, punsch, bischoff hörer till eftermiddagens undfägnad, för öfrigt tillbringas tiden med tobaksrökning, kortspel och dans. Vill någon inleda ett nyttigt samtal vid dessa tillfällen, så skall han icke sakna en krets af uppmärksamme åhörare och mången plats blir då ledig vid spel- och dryckesbordet. Emellertid, liksom en stor del af den forntida enkelheten i måltids-anrättningarne och samhälls-nöjena försvunnit, hvartill icke utan skäl räknas såsom en af de verkande orsakerna närbelägenheten till Malmö, så har också en ej ringa prakt gjort sig gällande i afseende på klädedrägt, m. m. Man igenkänner väl ännu bonden på den korta tröjan; men hufvudbonaderna, halsdukarne, kapporna, galoscherna, det fina klädet, m. m. liknar fullt ut ståndspersonernas. Likaså åkdonen med de messingsbeslagna salarne och väl lackerade liggfjäders-vagnarne. Likväl sköter allmogen här sitt åkerbruk med mycken omsorg och skicklighet, ehuru en och annan husbonde ej deltager vidare deri, än genom uppsigten öfver sina arbetare. Allmogens yttre lefverne är i allmänhet ärbart och anständigt, och deras sinnelag fogligt. Såsom ett bevis på detta senare torde ej böra lemnas obemärkt, att vid bondupploppet år 1811, hvilket upplöste sig i den bekanta sorgliga tilldragelsen vid det häratill närbelägna Klågerup, ingen enda af detta pastorats dåvarande invånare deltog, ej ens genom gillandet deraf. — Boningshusen hos de rikare bönderne äro väl och smakfullt inredde. Man finner der, utom de dagliga boningsrummen, en större högtidssal, i hvilken man inträder genom ett mindre rum. Salen har vanligtvis 6 par treluftsfönster, 2 å hvardera sidan, emedan den alltid befinnes å husets ena ända, med fönster åt tre håll. I bakgrunden, emellan begge fönstren, finnes på flere ställen en i olja utförd större landskapsmålning. — Pastoratet hör till 1 kl. preb. Sedan år 1764 till 1833 var det prebende åt 1:sta theol. adjunkturen vid Lunds universitet; men sistnämnde år blef det anslaget åt 4:de theol. professionen vid nämnde universitet. Socknen innefattar $18\frac{1}{4}$ mtl. och har 795 invånare. Af dess areal, 2,638 tunnl., utgöra 5 kärr. Adr. Malmö.

Huskarlahuot eller **hoffmännds huadhet**, kallades fordom de sånger, i hvilka barderne eller skalderne vid gästabuden prisade förfädrens manliga dygder och bedrifter.

Huslök, taklök (Sempervivum tectorum), en ganska mångårig växt, som endast förekommer på tak och murar hos bönder på Gottland, Öland, i östra Småland, Blekinge, Halland, Skåne, samt sällsynt i södra Nerike. Ursprungligen planterad, hvartill anledningen troligen har varit något skrock, (hvilket likväl nu blifvit bortglömdt), ty den har endast ett ganska inskränkt användande såsom husmedicin, till omslag på brännsår, m. m.

Husman betecknar i Skåne en backstugusittare och någongång inhysesbjon. I Halland säges om de senare att de *"sitta till husa."* Husmans-skatten, hvilken utgjordes i Bohus län, upphörde med år 1845.

Huspredikningar. Se: *Gudstjenst.*

Huspresst. Se: *Gudstjenst.*

Husqvarna, gevärsfaktori, beläget i Hakarps socken, $\frac{1}{4}$ mil från Jönköping, består af 1 mtl. krono. Norra och Södra Husqvarna blef anlagdt omkring 1680 under namn af Jönköpings fakteri; men erhöll sina privilegier först år 1715. Det drefs hela tiden för kronans räkning till år 1757, då det såsom everldelig egendom öfverläts till öfverdirektören Fredrik Ehrenpreus, hvarefter det ensamt fick namn af Husqvarna fakteri. Stället har en utmärkt vacker och fördelaktig belägenhet i öfre sluttningen af den dal, som vester ut sänker sig ifrån de höga berg, hvilka på östra sidan följa Wetterns strand norr ut. Det delas i tvenne delar af den s. k. *Husqvarna ström*, hvilken, sedan den på en sträcka af $\frac{1}{12}$ mil genombrutit förenämnde

berg, från fall till fall, af hvilka trenne isynnerhet äro märkvärdiga för sin höjd, af omkring 50 till 70 fot, slutligen i sjelfva Husqvarna störtar sig utföre det nedersta och brantaste fallet, samt sedermera, under en jemn och sakta fart, $\frac{1}{16}$ mil från Husqvarna, hvälfver sitt vatten i Wettern. Ägare af stället hafva varit ofvannämnde Fr. Ehrenpreus, dess son kapitenen J. Ehrenpreus och år 1829 öfversten frih. G. Stare och enkefru friherrinnan Charlotte Stare, hvilka tillhandlade sig det 1820 af nämnde kapiten E. Faktoriet, hvilket då var i hög grad förfallet, har sedan sistnämnde år blifvit med dryg kostnad förbättradt, dels genom betydliga reparationer, dels nybyggnader, hvaribland isynnerhet må nämnas: en smedja, med en räckhammare, 2:ne vällhamrar, 4 härdar och blåsmaschin, samt ett nytt borr- och appreterings-hus, med 8 borrbänkar, slipverk, såg- och dragverk för geväropipor, i hvilka begge allt det inre rörliga verket är af gjutet tackjern. År 1832 voro dessa verk brandförsäkrade för 10,000 R:dr B:ko. Utom förenämnde verk finnes äfven qvarn och 5 stora trädgårdar med betydligt antal fruktträd. Faktoriets tillverkning, hvilken likväl kunde betydligt ökas, utgör 2,000 st. gevär, hvilka af kronan beställas, enligt det genom kongl. brefvet af d. 7 Maj 1842 fastställda pris af 20 R:dr 30 sk. 5 r:st. för stycket. År 1843 aflemnades 1,000 st. gevär, och dessutom hafva 8,000 stycken blifvit förfärdigade och godkände, hvilka 1844 aflemnades till Carlsborgs fästning. För denna tillverkning har faktoriet rättighet att begagna och försvara 160 arbetare, hvilka alla, utom pipsmeder och stockmakare, som bo på stället, äro spridda på landet i Westergöthland och flere socknar i Småland, isynnerhet i Bankeryds församling. På Husqvarna ägor finnes lemningar efter ett fäste, hvilket, enligt sägnen, skall haft namn af *Garpa skans* eller *Garpa vall* och förmodligen tillhört den straxt nedanföre vid Husqvarna ströms utlopp i Wettern belägna, fordom starkt befästade *Rumlaborg*. Folkmängden beräknas till 300 personer. År 1822 inrättades här en vexelundervisnings-skola, samt 1827 ett kapell för Husqvarna bruksförsamling. Faktoriet har äfven egen försörjningsanstalt, fattighus och fattigkassa. År 1612 var här ett salpeterbruk. Kronans krutbruk vid norra Husqvarn, hade af ålder bestått af en enda krutqvarn under inseende af chefen för fält-artilleriet i Jönköping. Åtskilliga olyckor hafva timat här såsom åren 1729, 1746, 1754, 1757 och 1792. Den 2 April sistnämnde år sprang hela inrättningen, jemte 808 centner krut i luften, hvarefter bruket upphörde och dess privilegier år 1796 blefvo öfverflyttade till Husby kloster i Dalarne.

Husse, Johan Axel, född i Hernösand 1791, der fadern var borgmästare, sedan 1832 provincial-läkare i Mariestads distrikt af Skaraborgs län, assessor, har utgifvit en öfversättning af: *Handbok för kirurgiska operationer med de nyaste operations-methoder.*

Husse, Magnus, öfver-läkare vid Serafimer-lazarettet i Stockholm, professor vid Carolinska institutet, R. N. O., ledamot af vetenskaps-akademien, född d. 22 Okt. 1807 i Torp uti Medelpad, (der fadern var kontraktsprost och kyrkoherde), promoverad till med. doktor i Upsala 1835, en af hufvudstadens mest aktade läkare, har utgifvit åtskilliga uppsatser i tidskrift för Läkare och Pharmaceuter, samt i andra tidningar och tidskrifter.

Hussvala (Hirundo urbica), en till sparffoglarnes andra underordning, vandrare, hörande fogel, af $5\frac{1}{2}$ tums längd, med hela hufvudet ofvan samt ryggen och skuldrorna svarta, blåglänsande, vingar och stjert svarta, utan glans, stjerten klufven, med ofläckade pennor, alla undre kroppsdelar samt öfvergumpen hvita; tarser och tår glest fjädrade med hvita dun; varierar helt hvit eller mer och mindre hvitfläckig. Förekommer, om sommaren, i de flesta delar af riket, ända till gränsen af polcirkeln; anländer i Maj och flyttar i September. Födoämnena utgöras af insekter; lätet liknar "*kitt-kitt.*" Honan lägger 3—5 hvita, ofläckade, glänsande, $6\frac{1}{2}$ linjer långa, $4\frac{1}{2}$ linjer tjocka ägg uti ett näste af våt, klibbig jord, hvilket fästes utanpå hus under taklister o. dyl., samt är inuti fodradt med fjäder.

Hustjufnad, eller stöld i det hus och från den man, der tjufven bor och i hvars tjenst han är, straffas såsom nidingsstöld, med svårare bot än annan tjufnad. Såsom hustjufnad räknas icke blott hvad tjenstehjon tillgriper af husbondens egendom, utan äfven fabriksarbetares, skeppares och formäns samt gästgifvares tjufnadsbrott, om den förre stjäl af fabriksägaren, eller en gesäll af sin mästare, eller skeppare och formän af det gods som blifvit dem ombetrodt, eller om gästen på ett allmänt qvarter blifvit bestulen af sin värd.

Hustru följer mannens stånd och vilkor, och är hans målsmanskap underkastad. Gemensamhet råder äfven i afseende på egendom, så vida ej något undantag blifvit stadgadt före äktenskapet, i afseende på hennes medförande gods. Men af den gemensamma egendomen får hustrun ej sälja något, utan mannens samtycke, så vida icke mannen är afvita, eller öfvergifvit sitt hem. Å andra siden får ej heller mannen försälja hustruns odaljord eller hus i staden, utan hennes samtycke, och begge makarne svara serskildt för den gäld de gjordt den andra ovetande, och utan att han deraf haft någon nytta. Hustruns rätt vid arfskifte efter mannens död, är den s. k. giftorätten. Då hustrun numera äfven i detta afseende blifvit ställd i jemnlikhet med mannen, kan det sägas, att lagen antagit ett fullkomligt vexelförhållande emellan makarne, utom den ofvannämnda förbindelsen för hustrun, att vara mannen undergifven i ekonomiskt afseende, och följa honom, hvarthän hans bostad flyttas. Uppstår fråga om äktenskapsskillnad, har hustrun samma rätt som mannen, och sitter med barnen qvar vid egendomen, i boet, i fall hon varit den oskyldiga parten. I annat fall har hon rätt till underhåll, hvars belopp domaren bestämmer; men om begge varit vållande till skillnaden, har mannen företräde att öfvertaga barnens

vård, så framt icke domstolen pröfvar honom vara dertill mindre fallen. (Se äfven: *Giftermål.*)

Hustrun äter när hon vill och hvad hon vill; men bonden hvad han får och när han får. Med detta gamla talesätt förstås, att ehuru mannen skaffar maten till huset, beror det likväl på hustrun när och hvad mat han får.

Huswedel, Johan Albert, kongl. arkiater och ledamot af kollegium medikum, var född i Rostock år 1618 och dog i Stockholm 1674. Blef år 1659 Carl Gustafs hof- och lif-medikus med det då för tiden ganska ansenliga traktamentet af 1,000 R:dr; men blef samma år stadsfysikus i Hamburg, hvilken plats han ansåg mera lönande. År 1672 kallades han likväl af Carl XI och dess moder till Stockholm och emottog kallelsen. Har utgifvit en afhandling på Tyska, *Huru hvar och en bör förhålla sig vid inträffande sjukdomar*, samt ett *Consilium qvaternionis unice medicum.*

Huså, kopparverk, i Kalls socken af Jemtland, $\frac{1}{4}$ mil från Åreskutan. Hytta med 2 ugnar, vändrost och kolhus anlades här redan år 1745; men användes då ej länge. En hammare uppbyggdes äfven der 1749, som 1752 flyttades 4 mil längre ned till Semla-elfven. Detta kopparverk tillverkar nu i medeltal omkring 400 skepp:d koppar. Såsom en ovanlighet bör nämnas, att för brukets räkning begagnas med fördel en ångbåt om 8 hästars kraft, på den straxt invid och 1,500 fot öfver hafsytan belägna vidsträckta Kallsjön, till bogsering af jakter, hvilka föra så väl kol, som andra effekter till bruket. Brukets personal utgör omkring 800 personer.

Hvad du är svart, sade kitteln till grytan, ett gammalt ordspråk hvarmed betecknas, att man förebrår andra för de fel man sjelf äger.

Hvad hjelper att kistorna äro fulla, när den onde har nyckeln. Ett ordspråk, betecknande att ägodelar icke gagna till något om de användas illa.

Hvad nytt? Hvad nytt? en tidning, som utgafs i Götheborg af doktor Rosén år 1772; men bladet bibehöll icke många år sin förste redaktör, efter hvars död det likväl fortsattes af några hans vänner ända till 1785. Det innehöll blandade artiklar, i nästan alla slags ämnen; men äfven utrikes nyheter, samt till och med annonser.

Hvad svärd vinner, det snart förrinner, med detta ordspråk betecknas, att det som fås med våld, förgås äfven på samma sätt.

Hvalaklint, en ättestupa på Hvalasjö-ö i Rolfstorps socken af Halland, utgöres af ett öfver sjelfva djupet hängande brådstörtande hälleberg. Ofvanpå denna ättestupa ligger en häll. På denna satt den af ålder och af en lång lefnad trötte gamle, hvilade sig och sade farväl åt sine omkring honom samlade barn, innan han störtade sig i sjön och företog resan till Walhall. Senare tiders bergras gör den egentliga uppgången till ättestupan mindre märklig.

Hvalar, hvalartade djur (Cetacea), utgör de däggande djurens sista ordning och bilda en öfvergång till fiskarne, hvilka de till den yttre formen likna. De äga dock alla däggdjurens organer och föda lefvande ungar, dem modern däggar med sina spenar, hvarjemte deras stjertfenor alltid äro horisontela, då deremot de verkliga fiskarnes äro vertikalt ställda; de andas medelst lungor, hafva varm blod samt utvändigt öppna öron. Efter olikheten af sina födoämnen och tändernas deraf beroende skapnad, indelas de uti två underordningar, nemligen gräsätande och egentliga cetaceer. Af den förra ordningen förekomma inga vid våra stränder, af den senare deremot finnas några arter till och med, ehuru sällsynt, i Östersjön. (Se: *Delfin.*) De egentliga hvalarne eller s. k. hvalfiskarne förekomma icke vid våra kuster; men deremot hafva lemningar af deras skeletter blifvit funna på några ställen i riket, hvaraf kan slutas, att de i forntiden innan ännu den Skandinaviska halfön fullkomligt höjt sig öfver vattenytan, uppehållit sig uti det haf som då betäckte dess nuvarande slättbygder, på hvilka de omnämnde öfverlefvorna deraf blifvit funna, nemligen ett ovanligt stort skelett i början af förra århundradet uti Westergöthland samt en större verteber, för nära 25 år sedan, vid Hyby nära Malmö, på omkring 8 fots djup uti en grusbacke.

Hvalfisk-fångst, kompaniet till idkande af, inrättades i Götheborg 1774, och skulle fångsten idkas vid Grönland och Straat Davis. *Privilegierna*, daterade d. 1 Juni, ställdes på handelsmännen i Götheborg Gabriel Fredrik Beyer och Martin Törngren, med rättighet för dem att hafva flere med-intressenter, hvartill kronan äfven till en icke obetydlig del förhjelpte dem, emedan de fordringar som innestodo för sill-exportations- och trankoknings-premier icke mer, när de utföllo, skulle, såsom förut, tillfalla sina ägare, utan dessa nödgades, att för så stor summa som beloppet af fordringar utgjorde, deltaga i detta Grönländska kompani. Privilegierna voro ställda på 20 år. Fonden skulle samlas genom subskription, hvilken skulle räcka i två månader. Ingen fick teckna sig för mindre summa än 600 daler silf. mynt, hvaraf 20 procent betaltes genast vid anteckningen. Utländningar, af hvad nation som helst, ägde att deltaga i kompaniet, så framt de ville nedsätta sig här i riket. Af kronan fick kompaniet låna 3 tunnor guld, emot 3 procents årlig ränta. Det ägde äfven frihet att utifrån köpa och införa skepp med tillbehör, fritt för tull och umgälder, med tillgodonjutande af helfrihet. Alla de produkter som kompaniet, genom hvalfiske eller skäl-fångst, erhöll, kunde tullfritt in- och utföras, likväl skulle i begge fallen $\frac{1}{8}$ procents rekognition erläggas. Alla i kompaniets tjenst varande personer voro icke blott frie från värfning, utan äfven, tillika med hustrur och barn, frikallade från alla personliga utskylder, så vida de ej hade fast egendom eller idkade annan borgerlig näring. Att döma efter utgången synes det nästan som inrättningen af detta kompani varit alltför mycket förhastad, emedan de styrande icke tillräckligen lära hafva kändt alla de svårigheter, som voro att öfvervinna. Sättet hvarpå hvalfisk-fångsten idkades var

för Svenskarne obekant, och man nödgades derföre icke allenast förse sig med utländskt folk, så väl till sjelfva fångsten, som till befälhafvare på skeppen, utan äfven införskrifva de flesta redskaper. Emellertid understöddes kompaniet frikostigt af regeringen, så väl med lån som med premier, hvilka fördubblades 1779. Enligt afgifven berättelse om kompaniets tillstånd, från dess början intill slutet af år 1780, hade 27 resor varit förrättade och hela afkastningen uppgått till 52,000 R:dr. Denna afkastning kunde väl sägas vara en nationalvinst, emedan den blifvit skördad ur hafvet; men aktie-ägarne hade nödgats göra tillskott, och bolaget var dessutom i skuld, hvaraf 23,737 R:dr till kronan. Förtjensterna voro emellertid icke tillräckliga att betala någon skuld, än mindre förskaffa delägarne någon ersättning. Efter att ytterligare hafva erhållit af kronan ett räntefritt lån af en tunna guld, befanns likväl understödet otillräckligt att uppehålla kompaniet, och det upplöstes slutligen af sig sjelft, till förlust å alla sidor. Antalet af de personer, som genom innestående sill-premier blifvit, med eller mot sin vilja, delaktige i kompaniet, utgjorde något öfver 100, och den summa, som för deras räkning insattes, steg till 851,841 daler kopparmynt, eller 47,324 R:dr. De förlorade nu på dubbelt sätt, ty när kompaniet stiftades 1774, gjorde denna summa dubbelt så många riksdaler, emedan man då ännu icke räknade riksdalern till mer än 9 daler kopparmynt. — Ett äldre privilegium på hvalfisk- och skjäl-fångst i Öster- och Nordsjön, var det som år 1745 utfärdades för Abraham och Jakob Arfvedson & komp., och hvilket äfven var ganska vidsträckt.

Hvalinge, en socken, med Stamnared, Skällinge och Nösslinge, belägen i Himble härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil N.O. från Warberg. Socknens brist på skog ersättes genom en nästan allmän tillgång på bränntorf. Icke något strömdrag genomskär socknen, endast några små bäckrännilar framflyta någorstädes. Flere insjöar finnas, och ibland dem *Hvalinge sjö, Sembo-, Toarps-, Bönarps-, Rya-* och *Hultasjöarne.* Kyrkan, af sten, anses äga en hög ålder. Belägen på en höjd synes hon på betydligt afstånd. Vid Hvalingeås märkes en sällsam grotta, af allmogen kallad Stenstugan och Jättestugan, ingen behållen tradition leder till någon förmodan om dess fordna bestämmelse. På Bönnarpsberg, vid byn af samma namn, finnes ett altarkummel af Göthisk byggnadsart. Bönarp leder sin benämning af ordet *bön*, eller af de andaktsöfningar, som vid byn fordom hållits, inom en då i åkergärdet varande andaktsvård. På Hvalingeljung märkas 17 mer eller mindre skadade ättekullar, af hvilka en ännu har fotkedja och ätthäll, samt en endast fotkedja. Sjutton bautastenar, af hvilka den högsta, kallad jättestenen, är 2 alnar hög. Äfven finnes en andaktsvård, bestående af en stenkrets med 14 stenar. Allmogen, påstående att här stått en kyrka, ger stället derefter benämning af Munkekyrkan. Landby hemman har fordom ägt en myckenhet fornlemningar. Man har der förr räknat emellan 60 och 70 bautastenar, en mängd stensättningar och ett stort stenrör. Ännu finner man der en fullständig domkrets af 12 stenar. Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar 34 mtl. och har 892 invånare. Dess areal utgör 6,573 tunnl., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Hvalstad, en socken, med Kymbo, Wättak och Suntak, belägen i Wartofta härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 2 mil O.S.O. från Falköping. Kyrkan, af sten, är urgammal, har äfven ett högt torn af huggen sten, samt en klocka med munkstil. I denna märkas: *Grunnevad* säteri (se detta ord); *Hvalstad Gärdagården,* 2 mtl. säteri, med vattenqvarn, har vacker karaktersbyggning. Denna egendom var den första, som enskiftades i Skaraborgs län. Hofmarskalken, frih. Alex. Rudbeck lät år 1805 utbryta detta säteri, jemte derunder lydande frälse, $1\frac{1}{2}$ hemman, från samfälligheten med Hvadstads by, hvarefter de qvarblifne hemmanen togo storskifte. Frih. Rudbeck skänkte den utflyttningshjelp han af kronan erhöll med 266 R:dr 32 sk. B:ko, till en skolinrättning i Hvalstads by. Säteriet har sedermera tillhört slägten Palmstjerna. *Gimmene* (se detta ord). *Hårdaholm,* 2 mtl. säteri och *Backgården,* 1 mtl. säteri. Bland kyrkoherdar härstädes märkes herr Nils, hvilken år 1509 var biskopens i Skara, Vincentii Bellenacks fogde, eller, som det då kallades, biskops bryti, på Leckö. Han blef sedermera kyrkoherde, och slutade med att år 1529 vara höfvidsman för 1,000 upproriske Westgöthar mot konung Gustaf I, hvarefter han lärer hafva rymt ur riket, jemte biskop Harald Magnusson. En sägen är, att han här i Hvalstad gaf noga akt på de resande, och när någon kom i konungens ärenden, lät han gripa honom och nyttjade till arrestrum antingen Hvalstads kyrkotorn eller en gammal bodbyggnad af sten, hvilken ännu finnes på prestgården. År 1569 hade konung Johan III nedtågat med sin krigshär till Westergöthland, för att förena sig med hertig Carl, som kommit från Skåne. De råkades i fältlägret vid Hvalstad, då konungen var så nöjd med sin broder, att han tillbjöd honom förökning i hans furstendöme, hvilket hertigen likväl undanbad sig. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Det består af $59\frac{5}{8}$ mtl. Socknen har 556 invånare på en areal af 4,652 tunnl., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Hvarf, en socken, med Kongslena och Hömb, belägen i Wartofta härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 2 mil O.N.O. från Falköping. Kyrkan är af okänd ålder. I denna socken åt gränsen af Dimbo socken har det i historien namnkunniga slaget vid Gestilren stått (se detta ord). Flere cirkelformiga stensättningar omkring Kungsbron tyckas också bevisa, att de i detta slag fallne blifvit begrafne härstädes. Lena har förut varit moderkyrka och nuvarande till paster anslagne stom derstädes pastors-beställe, tills omkring år 1540 förändring skedde genom riksmarsken frih. G. O. Stenbocks föranstaltande, då förra stommen i Hvarf blef kyrkoherdens bostad och

Hvarfs kyrka moderkyrka. *Gislegården eller Gislerød*, en gård, hvaraf Hvarfsby uppkommit, förmodas vara det Gestilren, der ofvannämnde slag stått. Vid Hvarfsby är det så kallade *Segerkärret*, och i ett gärde märkes *Björnshög*, der man år 1740 påträffat en stenkista med ett lik, som hade sporrar på fötterna. Traditionen förmäler att det varit en småkonung, som stupat i ett slag vid Kongsbron. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. och innefattar 50⅝ mtl. Socknen har 275 invånare på en areal af 2,245 tunnl. Adr. Sköfde.

Hvarf, en socken, med Styra, belägen i Aska härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 1¼ mil Ö. från Wadstena. Kyrkan, af huggen kalksten, är urgammal. I socknen märkes: *Sörby*, 8 mtl. frälse-säteri, har tillhört slägterne Linderoth, Ulfsparre och Wennerstedt. I *Stenkilshvarfs* by förmodas hafva varit herresäte för en Stenkil. På Långskogen äro tvenne stensättningar, kallade *Kongsbacken* och *Drottningbacken*. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 26¼ mtl. och har 650 invånare. Af dess areal, 4,559 tunnl., äro 25 sjöar och kärr. Adr. Skenninge.

Hvar skrapar eld under sin gryta, ett talesätt, liktydigt med: hvar och en är sig sjelf närmast.

Hvart kar står på sin egen brädd, ett gammalt ordspråk, betecknande att hvar och en får svara för sina gerningar.

Hvar är god för sig i kungens gård. Med detta gamla Svenska talesätt förstås, att man icke bör förakta någon, utan låta hvar och en blifva i sitt värde.

Hvar är sin gåfva lik, sade käringen och gaf hofmannen en spik. Ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att ingen ger bättre än han har.

Hvass, Ericus Petri, biskop i Skara från 1558 till sin död 1560, var förut pastor och prost vid domkyrkan; men lärer hafva varit gammal och sjuklig redan då han förordnades till biskops-embetet, hvarföre han, under den korta tid han innehade detsamma, icke lärer hafva uträttat någonting till stiftets nytta.

Hvassbuk, skarpsill (Culpea Sprattus), en mjukfenig benfisk af 4 till 5 tums längd, ofvan blåaktig, under silfverglänsande, med 15—16 strålar i ryggfenan, kroppen ofläckad, hvilken lefver i Östersjön och Kattegatt samt leker hopvis om hösten och fångas då isynnerhet med nät. Köttet är fett och läckert.

Hvasser, Paul, född i Linköping år 1797 och död som lazaretts-läkare i Norrköping 1828, "allmänt saknad både i anseende till sin skicklighet som läkare och öfriga aktningsvärda egenskaper."

Hwasser, Israel, medicine professor, först vid universitetet i Åbo, sedan flyttad till Helsingfors och derefter till Upsala, är född år 1790 i Elfkarleby socken, der hans fader då var kyrkoherde. Denne erhöll slutligen Romfartuna pastorat i Westmanland, och slägten är utspridd i Westmanland och Dalarne. Israel Hwasser befordrades tidigt, redan vid tjugusju års ålder, till medicinæ pract. professor vid det Finska universitetet. Han förblef der i tolf år, till år 1829, då han lemnade den Ryska tjensten och besatte sig i fäderneslandet. Medic. theoret. et pract. professionen i Upsala blef då ledig, och professor Hwasser erhöll Kongl. Maj:ts fullmagt derpå följande året. Hvasser, som i sin ungdom tjenstgjort vid sjukvården å Upsala lazarett, samt under fälttågen 1813—14, har således tillbragt sin mesta tid såsom universitets-lärare, och verkat med stort inflytande på ungdomsbildningen. Detta har skett icke blott genom föreläsningar och utgifna skrifter, utan äfven genom den varma kärlek han hyser för ungdomen, och det lif han förstått ingjuta i det medicinska studium. Hans skrifter äro dels af rent medicinskt innehåll, utgifna först såsom disputationer, t. ex. *Läran om Feber*, om *Cholera Morbus*, och *Digerdöden*, m. fl. afhandlingar om serskildta sjukdomar, dels af allmänt populär syftning, såsom de vackra afhandlingarne *Om Universitets-inrättningen* (i tidskriften Skandia), *Om Äktenskapet*, *Om Sveriges Ungdom*, *Om Sveriges framtid*, den sistnämnda egentligen ett offentligt tal, i anledning af konung Carl XIV Johans tjugufemåriga regerings-jubileum. Någon gång har han uppträdt såsom politisk skriftställare och är författare till en skrift, som väckt betydligt uppseende och bär titeln: *Om Allians-traktaten i Åbo 1812*. Ett arbete, hvilket isynnerhet gjorde Hwasser känd i Sverige, var hans år 1829 anonymt utgifna bok: *Om Carolinska Institutet*. En del af hans rent vetenskapliga arbeten är utkommen i ett oktavband, under titel: *Smärre Medicinska Skrifter*, hvaribland isynnerhet tvenne förtjena att läsas äfven af dem, hvilka icke förstå medicin. Dessa begge skrifter äro afhandlingen *Om Vaccinationen* och hans recension öfver den i Tyskland utgifna boken: *Andeskåderskan från Prevorst*. Såsom politisk skriftställare tillhör Hwasser de konservativt-monarkiska åsigterna.

Hvellinge, en socken, med Fuglie, belägen i Skytts härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1½ mil S. från Malmö, vid hafvet. Pastoratet hör till 1 kl. reg.; men domkapitlet i Lund ägde fordom patronaträtt till församlingen. År 1676 skall konung Carl XI lemnat Malmö stads-komministrar privilegier att vara kyrkoherdar i detta pastorat, hvaremot deras lön från magasinet skulle försvinna. Socknen består af 23⅓ mtl. och har 900 invånare. Dess areal utgör 3,356 tunnl. jord. Adr. Malmö.

Hven, en ö, belägen 1 mil i hafvet från Landskrona, håller omkring 1 mil i omkrets, och innefattar *Sankt Ibbs* socken. Här märkes *Uranienborgs* kungsgård, 3½ mtl., bebyggd med ett tvenne våningar högt stenhus, hvilket är mycket förfallet. På denna ö, som genom freden i Roeskilde 1658 tillföll Sverige, finnes hvarken skog eller torfjord. Åkerjorden är sandig och skarp, med ringa höbol. Det oaktadt hafva öns invånare sin förnämsta bergning af åkerbruket, jemte fiske i saltsjön. Denna ö, som efter en gammal sägen fått sitt namn af en fru, benämnd Hvenilla, ligger mycket högt öfver vattenytan, och har varit länge bebodd, att sluta af de många ättehö-

gar, hvilka finnas derstädes. En fru med namnet Grimel, som ägt landet, skall härstädes blifvit dödad af sina bröder och vara begrafven på ett ställe, der några stenar äro nedsatta. Denna ö är äfven märkvärdig genom den store astronomen Tycho Brahe, hvilken här, på Danske konungens bekostnad, år 1571, lät uppbygga det bekanta astronomiska observatorium med tvenne torn. Tycho Brahe var född d. 13 April 1546 på sätesgården Knutstorp i Skåne, af Otto Brahe, riksråd och ståthållare på Helsingborgs slott, och Beata Bille. För ovänskap med en Walkendorf nödsakades han öfvergifva sitt fädernesland, och afled i Prag 1601. År 1716 landsteg på ön en Rysk här, 16,000 man stark, och efter dennes besök fanns Tycho Brahes vackra observatorium, hvaraf nu endast några få lemningar äro öfrige, med flere dess gjorde inrättningar, vara i grund förstördt. S:t Ibb eller ön Hven utgör ett regalt pastorat af 3 kl., hörer till Rönnebergs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, samt har 565 invånare. Den består af 14¼ mtl. och har en areal af 1,458 tunnl. Adr. Landskrona.

Hvena, en socken, belägen i Sevedes härad af Kalmar län, Tunaläns och Sevedes förenade kontrakt af Linköpings stift, 3 mil S.S.O. från Wimmerby. I denna socken märkes: *Wederkull*, 3¼ *oförm.* mtl. säteri-skatte, tillhörde slägten Slatte, tillika med åtskilliga ströhemman, som med säteriet reducerades till kronan. Har sedermera ägts af slägten Hellenstjerna. *Hultfreds slätt*, 2½ mil S. från Wimmerby. Här är exercis-plats för Kalmar infanteri-regemente. Slätten är ¼ mil lång och bred, jemn som ett golf, och utan tvifvel den beqvämligaste kamperingsplats i riket. Flere vackra byggnader äro här uppförda, för officerarnes och regementets behof. *Kopparmåla*. Här bodde en soldat, hvars hustru Elin, i anseende till sin spådomskonst, fästade konung Carl XI:s uppmärksamhet, vid en resa genom orten. Carl XII skänkte år 1698 hennes man, Jon Håkansson, besittning på Kopparmåla. Socknen hör till 3 kl. konsist. och innefattar 48 mtl. Den har 3,056 invånare på en areal af 54,059 tunnl., af hvilka 5,250 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Hvergelmer (mythol.), så kallades en brunn, belägen i medelpunkten af den underjordiska verlden, och der all den vätska samlades, hvilken dröp från hjortens Ekthyrners horn. Denna brunn öfverflödade så, att den fyllde trettiosju floder, hvilka alla hade sina serskildta namn, ehuru de ock gemensamt benämndes Elivågor. Eddan berättar, att gudarne, hvarje gång de skulle rida till Mimers brunn för att rådpläga, måste vada öfver alla dessa floder.

Hvete, vanligt hvete (Triticum vulgare), en hos oss allmänt odlad art af det gemensamma slägtet hvete, hvaraf i andra Europeiska länder ännu flera arter odlas, nemligen dels sådana som hafva vid kornen fastsittande skal samt ledvis aflossnande axfäste, och få namn af *spelt*, dels sådana som, lika med det vanliga hvetet, hafva lösa korn och segt axfäste, egentliga hvetarter. Till de förra höra utom *egentligt spelt* (T. spelta), *emmerik* eller *emmer* (T. amyleum) och *enkornigt spelthvete* (T. monococcum); till de senare, utom det *vanliga hvetet* (T. vulgaris), *Engelskt* eller *kubbhvete* (T. turgidum) och *Polskt hvete* (T. polonicum); men af alla dessa arter odlas blott emmrik och enkornigt spelthvete undantagsvis på Gottland och Öland, för öfrigt endast det vanliga hvetet, dels som höstsäd, dels som vårsäd. Detta har dock otaliga artförändringar, hufvudsakligen med afseende på axens beskaffenhet, och de förnämsta deraf äro: *Skäggkvete*, med slaka borstbärande, glatta eller sammetshåriga, hvita, bruna eller blåaktiga ax. *Kolfhvete*, med slaka borstlösa, glatta eller sammetshåriga, olikfärgade ax. *Igelkottshvete*, med täta borstbärande, glatta eller sammetshåriga, hvita ax och *Borrhvete*, med täta, borstlösa, glatta, brungula ax. I allmänhet anses de borstbärande hvetsorterna hafva starkare halm, samt mindre vara utsatta för rost och brand än de borstlösa. Dessa gifva deremot ett finare mjöl samt föredragas derföre; likväl äro dessa förhållanden ombytliga. Såsom höstsäd kan hvetet icke odlas högt i norden eller öfver hafsytan; men för våra slättbygder egnar det sig i allmänhet väl och ger större afkastning än råg. Det trifves bäst på fast lerhaltig jordmån, och tål mera fuktighet än råg, dock ingalunda någon syra i jorden. Medelafkastningen i korn kan antagas till 5 à 6 tunnor fast mål per geometriskt tunnland, och i halm ungefärligen något mer än dubbelt af vigten i korn, således 180 till 220 lisp:d per tunnland. Vigten per fast tunna rent och stridt hvete kan i medeltal antagas till 15 lisp:d, ehuru den stundom uppgår ända till 16 lisp:d, hvaremot den hos orent och svagt kan gå ned till mindre än 13 lisp:d. Förhållandet emellan kärna och skal, eller mjöl och kli, omvexlar betydligt hos olika sorter och troligen äfven hos samma sort i olika år, så att den förra utgör 72 à 80 proc. af det hela. Såsom vårsäd kan hvetet odlas högre i norr och öfver hafvet, än som höstsäd, dock anses det i allmänhet osäkrare och afkastningen omvexlar högst betydligt, samt kan öfverhufvud antagas till en fjerdedel mindre i korn och en femtedel mindre i halm, hvarjemte det väger mindre och lemnar mindre godt mjöl. De sjukdomar för hvilka hvetet är utsatt äro isynnerhet *sot* och *brand* (se dessa ord). Införseln af hvete är naturligtvis ganska omvexlande, i följd af olika årsskördar, så att den stundom varit ingen, stundom uppgått ända till 10,000 tunnor. Tullen derföre utgör 2 R:dr per tunna; Utförseln har högst uppgått till 1,500 à 1600 tunnor.

Hvete-skatten kallas den årliga skatt, som af allmogen i Östergötland utgöres för kungshästarne. Denna allmoge får icke erlägga skatten i penningar efter krono-värdering, utan måste utgifva den i hvete, hvilket gifvit anledning till namnet.

Hvetlanda, en socken, belägen i Östra härad af Jönköpings län, Östra härads kontrakt af Wexjö stift, 3 mil S. från Eksjö. Socknen är 2¼ mil lång och ¼ mil bred. Kyrkan byggdes 1797—

1600. På *Kringemad* vid Föreda hemman har ett fältslag stått, enligt sägen. Vapen-lemningar hafva funnits. På Kettilsås nära Flugeby hemman har mythen förlagt Kettil Runskes förtrollade slott, hvilket tros ännu stå qvar, ehuru ej synligt för den som söker att upptäcka det. Deremot kan en annan få se det, om han oförvarandes kommit inom porten. Här visa sig då stora hus och trädgårdar mellan dem, jemte sköna frukter på träden. Man får äta deraf; men kommer ej utom trollringen, förrän man lagt ifrån sig allt som man tagit der. Enligt hvad befallningsmannen Joh. Larsson i Gettinge försäkrat Rudbeck, skall en bonde år 1690 kommit inom den af Kettil förtrollade borgen. Hvetlanda har länge ansetts såsom qvarlefvan af den i sägnen och vår okritiska historia upptagna staden *Witala*. Vid en by, kallad *Torget*, skall denna ryktbara stad hafva legat, hvilken, enligt Dalin, fått sitt namn efter Viterne, ett nordiskt folkslag, de der, före Kristi födelse, flyttade ned åt södra Skandien. Kännemärken efter denna stad äro: *Hyltaby slott*, hvars lemningar och murar synas ännu vid Nässjagård på en ö i en liten sjö, $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan. Stengatorna äro öfver $\frac{1}{2}$ mil långa, fastän mycket öfvertäckta af jord; djupa källare anträffas på flera ställen. Denna fordna stadens plan är nu beväxt med skog, och kallas *Witala Mo*. Hela Hvetlanda-nejden är öfversådd med minnesmärken, och har en mängd bautastenar och grifthögar att uppvisa. Denna trakt torde fordom blifvit kallad *Wetala hed*, och blifvit uppodlad af en konung Erik, ty lilla rimkrönikan säger:

"Erik var första Konung i Göthaland red,
Som låtit upptaga Skåne och Wetala hed."

En anmärkningsvärd runsten, omnämnd af Liljegren, Sjöborg, Wallman och Wieselgren, skall hafva varit rest öfver Kettil Runske. Den säges hafva stått der kyrkan byggdes, troligen öfver den graf, som öppnades 1673 och der ett jätteskelett uppgräfdes, som ännu år 1815 låg i Hvetlanda sakristia. "Jätten *Skinnskarpe* hade hängt sig öfver en som ofredat dessa ben", hvarföre de ej gerna vidrördes af andra än klockaren. De lågo $5\frac{1}{2}$ alnar djupt under gamla kyrkomuren. Hufvudskålen var nära 1 tum tjock, 8 tum i diameter från nacken till pannan, samt 6 tum tvärsöfver, lårbenet 3 qv. $4\frac{1}{3}$ tum, underbenet 3 qv. 4 tum, enl. D. Tilas uppmätning 1757, öfverensstämmande med den mätning Wieselgren verkställde 1815. Inom Stålhammarska slägten förvaras en sägen, att kyrkoherdarne i Hvetlanda någon gång haft Bexheda och Näsby som annexer; men att, då herr Stålhammar på Hulsvik i Korsberga socken, vid ett besök af konungen (man säger Carl XI), inbjudit ortens prester och ståndspersoner, prostinnan från Hvetlanda kommit alltför rikt utstyrd. I harmen häröfver dömde konungen mannens inkomster vara för stora, och gjorde kapellanen i Bexheda till sjelfständig kyrkoherde. — Tingsplats och marknadsplats har socknen haft från uråldriga tider. Dessutom finnes här postkontor och apothek — Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den innefattar $56\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,674 invånare. Dess areal utgör 20,628 tunnl., af hvilka 1,180 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Hviderup eller Hvidarp, frälse-säteri om $6\frac{1}{2}$ mtl., beläget i Gårdstånga socken af Malmöhus län, har en ganska vacker belägenhet vid den så kallade Getinge-ån, betydlig mangårdsbyggnad af sten, med stora flygelbyggnader, samt stor och betydlig ladugård. Ägorna äro både vidlyftiga och goda, med ganska betydligt höbol. Gården har skog, $1\frac{1}{4}$ mil derifrån, bestående af en djurhage i Hunneberga bys ägor, hvari finnas dofhjortar, en skattlagd mjölqvarn samt tillräcklig torfjord, samt dessförutan många underlydande hemman och torplägenheter, med utmärkt fruktbar åker. Säteriet tillhör löjtnanten frih. Sten Ramel. Af förra ägarinnan till denna gård, riksrådinnan Anna Brahe är i Gårdstånga by år 1619 inrättadt och uppbygdt ett hospital, hvari flere fattiga hafva sitt underhåll, och hvilket i senare åren blifvit betydligen tillökt och förbättradt.

Hvilstad, i Klosters socken af Södermanland, i en vacker trakt vid en bugt af Thorshälla ström, består af 2 mtl. Har tillhört slägterne Cronhjelm, Köhler, v. Siegroth, m. fl. Vid landsvägen, som förbi Hvilstads skog går till Örsta gästgifvaregård, märkes en stor platt sten, kallad Drottningstenen, med ett inhugget spår af en fruntimmersfot, till minne deraf, att drottning Christina stigit till häst härstädes.

Hvin, Hvins, snattare, snatteri. Dessa ord förekomma i de gamla landskapslagarna.

Hvit, Nils Kettilsson, af en ansedd Dansk slägt. (Se: *Absalon*.) Blef år 1300 biskop i Westerås, tillfångatagen, tillika med hertigarne Erik och Waldemar 1306; var då redan vald till erkebiskop i Upsala och stadfästades år 1307 af påfven. Var särdeles nitisk om kyrkans inkomster och förordnade år 1313 på prestmötet i Upsala att den, som icke innan midfastan betalt tionden, ej skulle få begå nattvarden, samt, om han dog under tiden, ej begrafvas i vigd jord, förr än slägtingarne godtgjort hans skuld. Afled den 30 Maj 1313, och är den förste erkebiskop hvars grafsten ännu finnes i behåll i Upsala domkyrka.

Hvitaby, annex till Mellby, beläget i Albo härad af Christianstads län, 2 mil N.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. Saxo Grammaticus berättar att Sigurd Rings son, Ragnar Lodbrok, hållit ett fältslag vid byn Hvitaby och derigenom banat sig väg till det Skandiska öfverväldet. Vester om Grefiunda by synas lemningar efter en gård, hvarom finnes en sägen i orten, att en grefve vid namn Lund byggt denna gård, af hvilken byn sedermera fått sitt namn, samt att nämnde grefve skall ligga begrafven i en kulle ej långt från gården, hvarest en sten finnes upprest till minne deraf. Vidare märkes säteriet *Torup* (hvarom se detta ord). Socknen består af $16\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,140 invånare. Dess areal utgör 5,485 tunnl. Adr. Cimbritshamn.

Hvit Andorn (Marrubium vulgare), en mångårig växt, hvilken förekommer vid vägar, gator och murar, isynnerhet på mergelgrund, uti de södra

och medlersta landskaperna, samt användes dels i husmedicin, dels till husbehofsfärgning.

Hvita hästen, ett svårt fängelse, användt som tortyrmedel, i Stockholms gamla rådhus vid stortorget, der börsen nu står. Ehuru 1734 års lag afskaffade all tortyr, användes likväl densamma af ständerne sjelfva, till frambringande af bekännelser i politiska rättegångar, såsom vid 1741 och 1756 årens riksdagar, vid processen mot Blackwell (se: *Fredrik I*) och flera dylika tillfällen. *Hvita Hästen*, likasom alla andra tortyrmedel, afskaffades likväl af Gustaf III, straxt efter revolutionen.

Hvita höns värpa ock vindägg, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas att den kloke äfven har sina fel, eller kan begå misstag.

Hvita ormen. Nästan i alla Sveriges landsorter träffar man ibland allmogen sägner om "den hvita ormen." De öfverensstämma deruti, att den som är nog lycklig att finna detta heliga djur, smaka på dess fett, äta dess hjerta eller slicka dess afdragna hud, skall blifva begåfvad med högre vishet än andra, så att han kan förstå foglalåt, genomskåda naturens hemligheter och förutsäga tillkommande ting. Denna föreställning tyckes vara mycket gammal. Redan i den poetiska eddan förekommer något sådant, vid skildringen af Sigurd Fafnersbanes äfventyr, medan han stekte *Fafners* hjerta. De så kallade "kloka" ibland allmogen anses merendels hafva fått sin visdom ifrån "den hvita ormen", och kraften af en härigenom erhållen visdom tros vara så stor, att den varar genom flere ätteleder. För öfrigt säges detta underdjur visa sig blott hvart hundrade år.

Hvita vadum. På runstenar i Sverige och Danmark förekommer icke sällan uttrycket: att den och den dödt i *Hvita vadum*. En sådan runsten står t. ex. i Tenstads kyrkomur i Upland, rest öfver en Andvit; en annan vid Amnö i Veckholms socken och samma län, öfver en gift man Brune, hvilka dödt i hvita vadum; den senare i Danmark. Detta uttryck missförstods länge, och en tid antog man nästan allmänt, att hvita vadum betecknade ett visst slagfält, hvilket man, med ledning af inskriften å sistnämnde runsten, sökte inom Danska väldet, särdeles i Skåne. Man har likväl nu funnit, att berörde uttryck egentligen betyder hvita kläder, samt att de personer om hvilka det nyttjas, aflidit såsom nykristna, sannolikt efter att på sjuksängen hafva erhållit dopet. Det brukades nemligen att en hedning, som döptes, ikläddes af sina faddrar en hvit drägt, och att den bars någon tid derefter. Detta bestyrkes af många ställen i fornhäfden, särdeles af Olof Tryggvasons saga, hvarest omtalas tvenne personer, hvilka, ännu åtta dagar efter undfånget dop, bivistade konungens gästabud "i hvita vadum." Härvid kan anmärkas, att *vod* i Fornnordiskan betyder ett kläde, ett omhölje; att *våd* i Svenskan har en något liknande bemärkelse; att på de flesta ställen frambäras ännu barn till dopet i hvita kläder, äfvensom att veckan efter påsk i den äldsta kyrkans tider kallades *hvita veckan*, deraf att de som döptes påskdagen buro under densamma sina dopkläder, hvilka aflades först påföljande söndag, som deraf fick namnet *hvita söndag* eller *hvitsöndag* (se detta ord).

Hvitaxmask, hvitaxmått (Pyralis seeculis), en insekt af fjärilarnes ordning, som fullt utbildad är 5 linjer lång, 1½ tum bred emellan vingspetsarne, med ryggsköld och framvingar gråbruna, de senare mörkare och ljusare flammiga, med en i dessa belägen hvit halfmånformig tvärfläck, inneslutande en brun fläck liknande ett A, afvigsidan af dessa vingar, likasom bakvingarne, underlifvet och fötterna, bruna eller gulgrå, ögonen svartbruna, båda vingparen befransade vågiga, de bakre hvita. Lefver som larv, då den egentligen kallas hvitaxmask, uti strået af åtskilliga gräsväxter, särdeles råg och korn och förorsakar på dem s. k. hvitax, sålunda att fjärilen som framkommer i Maj, då råg och korn börjat skjuta ax, lägger ägg mellan axet och bladslidan på dessa växter, och så snart detta utkläckes kryper larven nedåt i bladslidan och uppäter all den saft som finnes deruti, ämnad till axets utveckling. Då han hinner till stråets första knäled, der det unga strået är mjukast och saftigast, äter han tvert af detta och afskär derigenom allt samband emellan stjelken och axet, hvilket derigenom vissnar och dör ut. Sedan masken ätit hål på strået, kryper han antingen ut derigenom och ner i jorden att förpuppas, eller ock går han baklänges upp uti strået, kryper ned uti bladslidan på nästa strå och fortfar på detta sätt från strå till strå, till dess han blifver fullväxt. Fullkomligt utbildad är hvitmasken 1 till 1½ tum lång, med trind kropp, segmenterna på midten något uppstående, hufvud och gump smalare än den öfriga kroppen, 16 fötter, grundfärgen grågrön eller blekgrön, på thorax och anus gräsgrön, längs åt ryggen 2 rödaktiga linjer. Puppan är i början ljusgrön, sedan brungul, slutligen brun. Hvitmasken anställer stundom mycken skada på säden och angriper icke allenast råg och korn, utan äfven hvete, hafra och gräs. Bästa sättet att utrota den, är att upprycka och uppbränna alla strån som hafva hvitax.

Hvitbeta (Beta cicla), är en artförändring af rödbetan (B. vulgaris) och har sjelf flera artförändringar, samt odlas dels såsom en mycket gifvande foderväxt, emedan de stora saftiga rören begärligt förtäras af boskapen, dels ock i anseende till dessas betydliga halt af rörsocker, för sockerberedning. Till foderväxter kunna alla arter af hvitbetor odlas; men för sockertillverkning väljes företrädesvis den alldeles hvita Schlesiska betan, hvars rot är päronformig och ej grenig, samt har ett fast hvitt kött. Goda hvitbetor innehålla ända till 12 proc. hvitbetsocker, som till alla sina egenskaper öfverensstämmer med rör eller det s. k. kolonialsockret, och de anses i allmänhet vara sockerrikare i nordliga länder än i sydliga. Tillverkningen af hvitbetsocker har isynnerhet blifvit drifven i stor skala uti Frankrike och Tyskland, och äfven hos oss hafva åtskilliga fabriker derför blifvit anlagda. För närvarande finnes en sådan i Landskrona, hvars tillverkning dock ej är betydlig.

Hvitbuk, bergand, gravenand (*Fuligula marila*), en simfogel af gåsfoglarnes familj, 20—21 tum lång; hannen med hufvudet och halsen svart grönglänsande, öfriga delen af bröstet och halsen svart, magen hvit, ryggen vattrad; näbben ljusblå; stjerten, öfver- och undergumpen svarta; benen blygrå. Honan med ett bredt hvitt band vid näbbroten ofvan näbben, fint prickad och vattrad på skuldror och ryggens sidor; ungfogeln olik de gamla. Förekommer om sommaren i de nordligaste delarne af riket och kläcker der; men flyttar mot vintern, dels till de sydliga kusterna der hafvet är öppet, dels till sydligare länder, dock ej längre än till Schweitz. Födoämnena bestå af musslor, snäckor, maskar och småfisk, hvilka upphemtas genom dykning. Honan lägger i slutet af Maj 12—14 gulgrå, i grönt stötande ägg, $2\frac{1}{2}$ tum långa 1 tum 5 linjer tjocka, på en holme i någon insjö bland högt gräs och på en bale af tort gräs eller mossa.

Hvitegöl, en liten insjö i Wissefjerda socken, der Kalmar och Kronobergs län stöta tillsammans med Blekinge. Här vid sjön märkes *Hvitasten*, fordom en af de sex hufvudpunkter, som utmärkte rågången emellan Sverige och Danmark. Rimkrönikan säger härom:

"Mellan Sverige och Dannemark thenne XII män
"Sex stena the satte och the stå än,
— — — — — — — —
"Hvitasten then femte uppsatter var."

Hviteklint, i Wånga socken af Östergöthland, vid sjön Glan, är det högsta berget i nämnde läns bergslag. Från detta berg har man en vidsträckt utsigt och varsnar 20 kyrkor. Der synas äfven lemningar af en borg.

Hvite Krist. Under sina härnadståg mot södern och vestern, der kristendomen redan vunnit en allmännare utbredning, erhöllo nordens vikingar kännedom om denna religionsläras grund och föremål, äfven i fall de, genom sin vilda framfart mot dess bekännare, sökte ådagalägga sitt nit för Odinsläran, eller för den nästan allmänna skepticism, hvilken, i slutet af nordens hednatid, likt de kyliga dimmorna i soluppgången, föregick det högre ljuset och förberedde detsamma. Hemkomna visste de att för sin omgifning, ibland andra under de sett i fjerran land, äfven förtälja om den gud man der dyrkade, hvars helgedomar de ofta skändat och till hvars praktfulla yttre tjenst de någongång varit vittnen. De kallade honom alltid *Hvite Krist*, af en anledning som numera ej är så lätt att utreda. Antingen måste de hafva tillagt honom detta namn för den hvita drägtens skull, hvaruti hans bild i helgedomarne den tiden merendels var klädd, eller hvilken hans nya bekännare alltid iförde före och under dopet, eller ock skedde det af en oredig förvexling emellan honom och den nordiske guden Heimdal, *den hvite Asen*, möjligen förorsakad af öfverensstämmelsen emellan dogmerna om begges födelse, såsom söner af *jungfrur*. Med kristendomens införande i norden upphörde namnet Hvite Krist, hvilket således synes hafva varit begagnadt endast af hedningarne och nydöpta. Hvilket begrepp man i början gjorde sig om den nye guden, visar berättelsen om tinget i Björkö omkring år 840, der fråga förekom om upptagandet af Hvite Krist ibland Asagudarne.

Hvitfeldt är namnet på tvenne män, hvilka, utan att göra läkarevetenskapen till sitt yrke, likväl fått ett mera utmärkt rum i dess annaler än många doktorer ex professo. Hofqvartermästaren **Johan Adolf H.** var känd för sina insigter i botandet af ögonsjukdomar och denna hans kunskap gick i arf på hans son, **Carl Leonard H.**, född i Asby socken i Östergöthland 1777. Han blef väl år 1800 i Lund medic. licenciat; men fortsatte icke sina studier, utan lefde såsom landthushållare, förrättade dock ofta starr-operationer och biträdde med särdeles framgång vid botande af ögonsjukdomar, blef 1816 R. af W. O. och dog på norra Liarp i Adelöfs socken af Linköpings län år 1823, endast 46 år gammal.

Hvitfelt, Margaretha, enka efter befallningsmannen öfver Bragsmarks län, Thomas Dyre, har i Bohuslän tillvunnit sig ryktbarhet, såsom den rikaste och myndigaste qvinna dess häfder känna. Hon föddes på gården Skälbred i Grinneröds socken d. 5 Nov. 1608, och afled på Sundsby sätesgård på Tjörn d. 16 Nov. 1683. Under de oroligheter, hvilka inträffade i Bohuslän i medlet af 17:de århundradet, förstod hon att begagna *sig* af böndernes betryck, för att få dem att *till sig* afstå eganderätten till en myckenhet gårdar, emot vilkor att besittningsrätten å dem skulle allt framgent förblifva inom böndernes slägt. Köpesumman bestod oftast af en högst ringa penning, och stundom blott uti födoämnen. På detta sätt blef hon ägarinna af det största gods, som ännu någon enskild person ägt i Bohuslän. Med rikedomen och den dermed förenade magt, hvilken lärer varit så betydande, att hon efter behag förfogade öfver sina underhafvandes lif och välfärd, följde likväl icke den jordiska sällheten. Hon måste se det ena af sina barn efter det andra i unga år bortryckas af döden, och slutligen äfven den siste sonen och arfvingen till hennes ofantliga förmögenhet, den 19-årige Ivar Dyre, som afled i Montpellier i Frankrike 1663. Efter hans död, och, såsom det hette, för att uppfylla en af honom uttryckt önskan, testamenterade hon, med förbigående af sin slägt, allt sitt fasta gods till en stipendii-fond för studerande vid Götheborgs gymnasium. Hon hvilar jemte sin man och sina barn uti grafkoret i Walla kyrka på Tjörn. Hennes lik är inbäddadt i humle och väl bibehållet. Detta utvisar att hon varit liten till växten, haft ett bredt ansigte, liten munn, trubbig näsa och rödt hår. Hon är svept i svart sammet, samt bär på ena handens lillfinger en guldring, med blå emalj.

Hvitfeltska stipendii-inrättningen vid Götheborgs gymnasium grundar sig på ofvannämnda fru Hvitfelts testamentariska disposition. Fonden, som hon skänkte härtill, utgöres af säterierna Sundsby på Tjörn och Åby på Setenäs om 6 mtl., med ett tilliggande gods af icke mindre än 140 hela hemman, kringspridda i alla Bohus läns härader. Dessutom äger inrättningen för närvarande ett närligt

kapital af mera än 10,000 R:dr B:ko. Afkastningen af denna fond, hvilken likväl först efter nyare stadganden af år 1815 blifvit betydande, användes dels till löner åt några mer och mindre nödvändiga tjenstemän, och dels till stipendier åt gymnasister och studenter af Götheborgs nation, sedan man afvikit från gifvarinnans befallning, att hennes gåfva skulle användas till bekostande af fritt uppehälle åt omkring 30 fattiga, men skickliga gymnasister. Hon har äfven föreskrifvit, att endast Bohusländningar skulle komma i åtnjutande af hennes gåfva. Detta har dock blifvit förändradt, sedan konung Carl XI reducerade nära $\frac{1}{3}$ af gymnasii-godset; men återskänkte det till stiftelsen under frälse-rätt, med befallning att afkastningen af denna tredjedel skulle tillfalla studerande från Halland. Stiftelsen står under förvaltning af ett s. k. kuratel, sammansatt af landshöfding, biskop och justitie-borgmästare i Götheborg, samt af lagmannen i Bohus län, en styrelse, hvars felaktiga sammansättning till stor del förklarar de förfärliga missbruk man under långliga tider gjort af denna storartade och till sitt ändamål så vackra inrättning. De begge säterierna utarrenderas hvart 30:de år. Bondhemmanen, hvilka, hvad besittningsrätten vidkommer, böra, enligt en författning af 1809, anses såsom kronohemman, innehafvas af bönder, hvilka, tillerkände evig besittningsrätt å desamma, till år 1815 utgjorde dagsverks-skyldighet in natura vid berörda säterier; men sedan dess erlägga, utom grundränta, en s. k. dagsverkslösen, beräknad i medeltal till 5 tunnor korn per helt hemman. På senare tider hafva åboerna härpå, eller de så kallade gymnasii-bönderne, hvilka tillsammans utgöra omkring 500 hushåll, varit föremål för en så godtycklig och pressande behandling, att de med skäl kunde anses för den mest betryckta allmoge i Sverige. Tillfälle härtill var gifvet genom en åt kuratelet beviljad rättighet, att skilja åbo från besittningen af hemmanet, om han beträddes med vanvårdnad af detsamma. På grund häraf skiljdes en mängd familjer ifrån sina gårdar för de mest lumpna orsaker, såsom t. ex. för en husebrist af 1 R:dr 16 sk. värde, o. s. v. Först sedan en yngre prestman i länet år 1843 åtagit sig den förorättade allmogens sak, och nya embetsmän inträdt i kuratelet, hafva de förra orättvisorna, så vidt sig göra låtit, blifvit godtgjorde, och i allmänhet en bättre förvaltning af inrättningen kommit till stånd. Ännu återstår dock i detta afseende oändligt mycket att önska, och svårligen är gymnasii-böndernes befrielse från godtycke och elände tänkbar, om ej en nyligen uppgjord plan, att medgifva dem rättighet till skatteköp på sina hemman, kan blifva verkställd. Ett sådant förslag förelades rikets ständer år 1844; men vann icke bifall. Till stundande riksmöte lärer detsamma, måhända med mera framgång, ånyo blifva bragt å bane.

Hvitlanda, jernbruk i Tössö socken af Dalsland och Elfsborgs län, har 2 härdar och 1,066 skepp:d 18 lisp:d priv. årligt smide af köpt tackjern. Vid bruket åstadkommes en ganska betydlig stål-tillverkning. Hammarskatten är 10 skepp:d 13 lisp:d 7 marker, och afsättningsorten Götheborg. Bruket tillhör M. Sablin. Smidesstämpeln: C:T. Vid bruket finnes en vexel-undervisningsskola

Hvitling, villing, vidding (Gadus Merlangus), en mjukfenig benfisk af 8—12 tums längd, ofvan gråröd, under silfverglänsande, med bruna sidor, lång och föga inskuren stjert, hvilken lefver i Öresund och Kattegatt, sällsyntare i södra delen af Östersjön. Leker om vintern, och fångas hela året om med bottenref och bete af skräde, musslor och räkor, eller sönderskurna bitar af mört och sill. Köttet är ganska smakligt och helsosamt.

Hvitlöksört (Eryssimum alliaria), en tvåårig växt, som förekommer vid gärdesgårdar, trädgårdsplank o. dyl., i södra och medlersta landskaperna, till Nerike och Upland, den ätes af getter och hornboskapen, men ger mjölken löksmak. Användes på några ställen i hvitkål.

Hvit måra, måra, mattram, hvitt frillegräs (Gallium boreale), en mångårig växt som förekommer högst allmänt på magra ängar och beteshagar öfverallt i riket, med undantag af fjälltrakterna. Roten innehåller ett rödt färgämne och användes till husbehofsfärgning.

Hvit nysrot, hvit prustrot (Veratum album), en mångårig växt, hvilken förekommer på fjällen vid Norska gränsen. Roten som innehåller en i hög grad giftig växtbasis, kallad veratrin, och i följd deraf har egenskapen att äfven i ringa mängd åstadkomma en våldsam nysning, begagnas i medicinen.

Hvitpil (Salix alba), ett stort träd som förekommer af trenne artförändringar, och växer isynnerhet i Skåne der det allmänt planteras, äfvensom på Öland och Gottland, i Halland samt östra kustprovinserna ända till Stockholm. Löfven ätas begärligt af kreaturen; barken innehåller en betydlig mängd garfsyra, och veden användes till bränsle, der ej bättre är att tillgå, och isynnerhet för den lätthet och hastighet hvarmed trädet fortplantas och växer.

Hvitpoppel, poppel (Populus alba), ett mindre allmänt träd, hvaraf finnes trenne afarter, och hvilka isynnerhet växa vid större städer, Malmö, Götheborg, troligen ursprungligen planteradt. Veden användes till åtskilliga slöjdarbeten, äfvensom till bränsle, i brist af bättre, och löfven utgöra ett godt foder för får och getter.

Hvitryggig hackspett (Picus leuconotus), en till klättrarnes ordning hörande sparffogel af 10—11 tums längd, med hufvudet, hos hannen ofvan rödt, hos honan svart; bröstet hvitt med svarta långstreck; buken, ryggen och öfvergumpen rent hvita; mage och undergump röda; halsen ofvan och främre ryggen samt de små vingtäckarne glänsande svarta; vingarne och stjerten svart och hvitbrokiga. Förekommer sparsamt, spridd i de nordligare delarne af riket; födoämnena utgöras af insekter, larver och puppor. Honan lägger 4—6 hvita glänsande ägg i något murket träd. Köttet är ätligt.

Hvitsand, kapellförsamling, annex till Fryksände, beläget i Fryksdals härad af Wermlands län, 12½

mil N.N.V. från Carlstad. Den omfattar 3½ mtl. med 1,803 invånare. Dess areal finnes upptagen jemte modersocknens. Adr. Carlstad.

Hvitsippa, hvitve, lök, hvitvis (Anemone nemorosa), en allmänt bekant mångårig växt, hvilken förekommer i skogar och skogsängar, öfverallt i riket från Skåne till norra delen af Ångermanland. Hela växten är ganska skarp emedan den innehåller en betydlig mängd anemonin, och är skadlig för de flesta kreatur; men begagnas något i medicinen.

Hvitsjudning, hvitkokning, kallas den behandling som mynt och annat silfver undergår, för att på ytan förvandlas till finsilfver, och derigenom erhålla den egna matta silfverhvita färg, som opolerade silfverarbeten äga; hvilket sker genom kokning med utspädd svafvelsyra som upplöser kopparn uti ytan och lemnar silfvret rent i form af en tunn hinna. Hvitsjudning kallas äfven det arbete, hvarmedelst kopparkärl förses med ett tunnt öfverdrag af tenn.

Hvitspinnare, ringelfjäril (Bombyx Neustria), en insekt af fjärilarnes ordning, af $\frac{2}{8}$ till $\frac{3}{4}$ tums längd och $1\frac{1}{4}$ till $1\frac{1}{2}$ tums bredd emellan vingspetsarne; till färgen rödbrun eller grågul med svartbruna ögon och tvenne ljusa eller mörka vågstreck midt på tvären af framvingarne, samt en ljus eller mörk båglinje tvärs öfver bakvingarnes afvigsida, och skiftevis ljusa eller mörka fläckar i båda vingparens fransar. Förekommer, som nattfjäril, öfverallt i riket och uppehåller sig såsom larv isynnerhet på äppel, plommon, hägg, slån, hagtorn och pilträdens löf, mera sällan på ek, björk, alm och poppel, samt är den allmännaste löfmasken i våra trädgårdar. Honan lägger vid pass 400 ägg tillsammans uti spiraler så att de bilda likasom en cylinder omkring unga grenar eller qvistar på löfträden, och larven som kläckes under loppet af April till och med Juni, lefver i början tillsammans i samhällen; men då de efter fjerde hudömsningen äro fullvuxna skilja de sig och lefva ensamma. De äro något öfver 2 tum långa, långlagda och slankiga, beströdda med långa fina hårpenslar, hvilka på ryggen äro gråsvarta, men på sidorna och öfver fötterna gulbruna; kroppen under grå, ofvan rödgul och blåstrimmig med hvit rygglinje; hufvudet stort, askblått med två svarta fläckar; halsringen har 2 stora och 2 små, sista segmentet öfver buken en dubbel och 2 små svarta vantar. Vid förpuppningen spinner han in sig uti en hylsa af snöhvitt silke, hvaraf han fått sitt namn, och denna kokong är på åtskilliga ställen öfverpudrad med ett gult pulver. Puppan är slät, kroppen 1 tum lång, mörkbrun med blå anlöpning och utväxer inom tre veckor. Larven gör betydlig skada på frukt- och löfträden i allmänhet.

Hvitstrupig dopping, silkes-and, tofs-lom, kraglem (Podiceps cristatur), en gumpfotad simfogel, af 20—22 tums längd, med svart hufvud och öfver nacken en tvådelad svart tofs, undre hakan, kinderna och ögonbrynen hvita; under hakan och kinderna en yfvig brunröd, svartkantad krage, halsryggen upptill svart, nedtill askgrå, sidorna af bröstet och magen rostbrunaktiga, de undre kroppsdelarne atlasbvita. Förekommer om sommaren i södra och mellersta delarne af riket, helst i sådana sjöar, som vid stranden hafva vass af rör och och säf, samt derutanför en fri och stor vattenspegel; anländer i April och flyttar bort i Oktober; är rädd och försigtig, samt dyker långa stycken under vatten vid minsta tecken till fara; flyger äfven både högt och snabbt, men sällan. Födoämnena utgöras af vattenväxter och vatteninsekter, äfven små fiskar. Honan lägger i Juni 4 smutsigt hvita, mycket aflånga ägg, uti ett bo, af en på vattnet flytande tufva af vattenväxter, fästad vid några rör i vassen. Köttet är ej ätligt och fjädern föga användbar, hvarföre fogeln sällan skjutes hos oss.

Hvitsärk, en af Ragnar Lodbroks söner med Aslög, hvilken erhöll, efter faderns död, af hans rike, Jutland och några andra landskap, enligt andra uppgifter Österrike eller Ryssland och Winland eller Wenden. Namnet *Hvitsärk* lärer beteckna de hvita kläder han brukade bära. Se vidare: *Iwar Benlös.*

Hvitsöndag, eller *dominica in albis* sc. *vestibus*, eller *Quasimodo geniti*, den första söndagen efter påsk (se: *Hvita Vadum*). Med den hvita drägten betecknades, att man medelst döpelsen iklädt sig "de rena Jesu Christi rättfärdighets kläder." Södermanlandslagen uti dess Tingmåbla balks 11 Flock, talar ock om denna dag: "Kiöpinga frider i Strängenäse ganger in vm Fredagz qväld, epte askuodinsdagh, ok stannir til qväls vm hvita Sundagh." På denna dag sjöngs en sång af följande innehåll: *Quasimodo geniti infantes Alleluja! rationabiles sine dolo lac concupiscite, Alleluja.*"

Hvittaryd, en socken, med Berga och Dörarp, belägen i Sunnerbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, $6\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Wexjö. Kyrkan, af sten, är af okänd ålder. På sjelfva gränsen emellan Jonsboda och Lindshult hemman grönskade fordom en ovanligt stor lind, hvilken gifvit anledning till namnen Lindelius, Linnæus och Tiliander (lind = *Tilia*), lärde och frejdade män från samma stamfader, bonden Jöns i Linnegården, af hvilkens manliga efterkommande dock numera ingen enda är öfrig. Också är den gamla, i tre större armar förgrenade linden förtorkad, jemte sina telningar. Man uppger, att en del bortvissnade med Lindelierne; den större och mest betydande delen med Linnæerne, hvarefter den slutligen utdog med Tiliandrarne. Men dess ovanligt stora stam, hvilken med sina grenar öfvertäcker ett stort stenrör på en åker derstädes, förvaras af gårdens ägare ännu i dag såsom en helgedom, en talisman för trefnad och lycka; och minnet af den gamla linden skall der städse fortlefva, lika oförgätligt, som i Svenska litteratur-historien de män, hvilkas namn blifvit föranledda af densamma. Wieselgren anför i sin *Ny Smålands beskrifning*, att "den år 1823 qvarliggande sista stammen ansågs så helig, att ingen dristade deraf taga en spån, något som ej bevisar folkets vördnad för de tre

prestslägterne, utan att linden fordom varit dyrkad som *vårdträd*." Dessutom märkes här i socknen: *Hvittaryd*, 1 $\frac{1}{4}$ mtl., synes redan i hedniska tider tillhört en utmärkt ätt, som här haft sina grafhögar. Minst 50 runda kullar finnas på ägorna. *Erikstad*, 2 mtl. säteri, vid sjön *Widöstern*, har tillhört slägterne Stenbock, Sparre, Bergius, Thut och Hägerflycht, och ägdes 1843 af generalmajor Hägerflychts arfvingar. Å prestgårdens gärde finnas grifthögar, och på en kulle, ej långt ifrån kyrkan, lemningar efter en stenbyggnad i elliptisk form, hvilken förmenas hafva utgjort ett kloster. Stället kallas ännu *Helgelund*. I Hvitteryd gaf konung Erik XIV år 1568 åt sin gemål, Catharina Månsdotter, adeligt sköldemärke, en halfmåne med 3 kronor, hvarefter hon kallades Månskjöld, och kröntes samma år till drottning. — Socknen hör till 2 kl. 1 afd. konsist. Den består af 16 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 600 invånare. Dess areal utgör 14,025 tunnl., af hvilka 1,720 äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Hvittinge, en socken, belägen i Upland, Thorstuna härad af Westmanlands län, södra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, 3 $\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Sala, 6 mil N.O. från Westerås. Här märkes: *Skattmansö*, en större sätesgård med stångjernshammare och tegelbruk. Bruket har på de senare några och fyratio åren icke hållits i gång. Egendomen har tillhört slägterne Bååt, Yxkull, Stjerneld och äges nu af afl. brukspatronessan M. Conradis dotterbarn. Vid Lilla Ramsjö och Holmtorp finnas runstenar. I de upplysningar, hvilka blifvit lemnade om denna socken, förmäles, att "f. d. fältmarskalken Stjerneld, som ägt Skattmansö, måtte varit en stor man, emedan hans stoft intager minst $\frac{1}{8}$ af hela kyrkogården." Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 46 mtl. och har 1,200 invånare. Dess areal utgör 25,156 tunnl., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Hvitväpling, hvitklöfver, hvitkullor (Trifolium repens), en mångårig växt, som förekommer på ängar och betesmarker öfverallt i riket allmänt, med undantag af fjälltrakterna, och är en af de utmärktaste grönfodrings- och hö-växter, hvarföre den allmänt användes dertill, och fortplantas på den mest olikartade jordmån. En särdeles frodväxt artförändring får namn af Hvit Holländsk eller Brabantsk klöfver. Den begagnas dessutom i medicinen, samt äfven till husbehofs-färgning.

Hvitåfors, jernbruk, beläget i Råneå socken af Norrbottens län, har 2 härdar och 900 skeppd priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre bruket åtnjuter vilkorlig befrielse från hammarskatt på viss tid, enligt kongl. brefvet d. 7 Dec. 1839. Bruket tillhör H. M. Konungen. Afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln visar A W med ett C ofvanför.

Hyby, en socken, belägen i Bara härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Malmö. Här märkes: *Klågerup*, frälse-säteri (se detta ord). Af Hyby utgöra 10 hela hemman fidei-kommiss för äldsta manliga arfvingen af friherrliga ätten Wrangel von Brehmer, hvilken fidei-kommiss-rätt blifvit förflyttad från Skeinge säteri i Vestra Göinge härad af Christianstads län, och hvarmed åtföljer för fidei-kommissarien så väl friherrliga titeln, som tillnamnet von Brehmer, efter fidei-kommissets stiftare. Säteriet har fordom varit en kungsladugård; men derifrån i senare tider utbytt till utsockne-frälse, är ganska väl bebygdt, har stor och vacker trädgårds-anläggning, mycken och god åker, äng och torfjord, samt äges för närvarande af enda arfvingen efter framlidne hofmarskalken frih. Wrangel von Brehmer, majoren frih. G. Wrangel v. Brehmer. Bland större byhem märkes: *Winneby by*, 9 $\frac{5}{16}$ mtl., *Wismarslöfs by*, 6 $\frac{5}{8}$ mtl., *Holmeija*, 5 mtl., samt *Yddinge*, 3 $\frac{1}{4}$ mtl. Pastoratet hör till 2 kl. patr. Patronat-rätten tillhör ägaren af Klågerup. Socknen består af 48 $\frac{1}{3}$ mtl. och har 2,107 invånare. Dess areal utgör 11,895 tunnl., af hvilka 730 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Hycklinge, annex till Horn, beläget i Kinds härad af Östergöthlands län, 7 mil S.S.O. från Linköping. Kyrkan, vid en vik af Åsunden, uppbyggdes 1778 och ombyggdes redan år 1792. Altartaflan är målad af Hörberg. I socknen märkes: *Gröninge*, 1 mtl. frälse-säteri, har tillhört slägterne Sölfverlod, Gripenhjelm, Duvall och Pauli. Uppå byn Hults ägor finnas tvenne besynnerligt hopväxta tallar, vid hvilka vidskepelse öfvas. Vid *Botolfs brink*, en backe, skall en brud omkommit vådligen, hvarföre här förrättas så kallade offerkast. Vid Östraby by märkas flere griftvårdar. Hela nejden kallas *Jättemoen*. Ibland insjöar märkas: *Spillfven*, *Hallången* och *Emten*. Socknen innefattar 27 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,380 invånare. Af dess areal, 24,277 tunnl., äro 3,050 sjöar och kärr. Adr. Wimmerby, Horn.

Hydraulik, hydrodynamik, kallas läran om vattens användande som drifkraft, i följd af dess rörelse vid fallandet utför större eller mindre höjder, i motsats till *hydrostatik*, eller läran om vattnets bärkraft och motstånd mot kroppar, som flyta derpå eller röra sig deruti, då det befinner sig uti hvila.

Hydrén, Lars, född af bondeföräldrar i Flens socken af Södermanland år 1694, drefs af sin håg till studier; men kunde dock först år 1719 bli student i Upsala. Kämpade länge mot armod och svårigheter, tills han år 1744 ändtligen blef poes. professor. Han var då 50 år gammal. Tre år senare lät han prestviga sig, men blef först 10 år derefter, eller 1757, kyrkoherde i Waksala prebende, sedan han förut blifvit theol. professor och doktor. Domprost 1764 och 1784 ledamot af N. O. med tromans värdighet, förmodligen den äldste af alla, som blifvit prydd med en Svensk orden, emedan han då var 90 år. Dog d. 5 Maj 1789, i en ålder af 95 år och tre månader. Han hade emellertid en ganska lycklig ålderdom, ty först vid 89 års ålder begärde han tjenstledighet, höll dock, ända till sina sista dagar, enskildta föreläsningar, och förde presidium i domkapitlet ännu några dagar före sin död. Nittio år gammal jordfäste han den yngre Linné. Han hade tvenne gån-

ger varit på biskops- och en gång på erkebiskops-förslag. Gustaf III visade honom mycken aktning, och tillade honom rättigheten, att, under erke-biskops-ledigheterna, förrätta prestvigning, hvilket eljest endast tillkommer biskopar. Hans utnämning till domprost föranledde en rättegång. Konsistorium akademikum hade nemligen på förslaget uppfört H. i första rummet och professor Mathesius i i det andra, ehuru denne var äldre professor. M. klagade vid 1765 års riksdag hos ständerne, en vanlig oformlighet denna tiden, och på deras förslag resolverade konungen följande året, att de professorer, som röstat för beslutet, skulle böta 50 daler silf. mynt och få en skrapa, Mathesius bära titel af domprost och hafva säte i domkapitlet framför Hydrén; men denne behålla embetet.

Hydrophit, ett mineral, tillhörande slägtet silikater, bestående af kiselsyrad jernoxidul och kiselsyrad talkjord med vatten, som förekommer derbt, med ojemnt brott, till färgen berggrönt, uti Taberget i Småland.

Hygrometer och *hygroskop* kallas instrumenter, hvarmed man bestämmer mängden af eller blott upptäcker luftens halt af vattengas, eller som det kallas dess fuktighet. Hygroskopisk kallar man hvarje kropp, som har egenskapen, att, i betydligare eller ringare grad, upptaga och kondensera den i luften innehållna fuktigheten, och isynnerhet om den sjelf dervid lider något slags förändring. Alla porösa kroppar äro hygroskopiska, och vinna derföre i vigt, då de utsättas för fuktig luft, många derjemte äfven i volum och dessa sägas då svälla eller bulna, t. ex. träd.

Hykleberget, i Orsa socken af Dalarne, ligger 1,669 fot öfver hafvet, har porfyr, kristaller, agat, röd och brun jaspis. Man har här anmärkt en täck park af allehanda löfträd, isynnerhet lind.

Hylander, Anders, theologie professor i Lund, L. af N. O., född 1750, död 1830. Måste ända till sitt 56:te år, då han erhöll ifrågavarande profession, draga sig fram i knappa omständigheter. Hade ett ganska lyckligt föredrag, ett klart omdöme, ett skarpt förstånd och var allmänt aktad för sin hjelpsamhet och välvilja. Har utgifvit: *Förklaring öfver Luthers lilla Katekes; Frågor och svar rörande salighetens grund*, en mängd tal och predikningar, m. m. Hans son,

Hylander, Sven, född d. 3 Dec. 1797, död d. 19 April 1825, innan han hunnit uppfylla de förhoppningar den lärda verlden och hans vänner gjorde sig om honom. Han blef vid 20 år magister och vid 23 år docens i Lund uti litteratur-historien, samt under-prefekt vid universitetets historiska museum. Längre hann han icke på befordringsbanan och behöfde eller eftersträfvade det ej heller, emedan hans håg var ensamt rigtad på studier och forskningar, för hvilket ändamål han företog flere resor både inom och utom Sverige. Har dels utgifvit, dels i manuskript efterlemnat åtskilliga skrifter, såsom: *De literarum in Suecia studiis; Catalogus reliquiarum Sanctorum in ecclesia Lundensi; En bearbetning af Erik den Rödes och Heidarviga sagor*, m. m.

Hylinge, säteri, i Vestra Husby socken af Östergöthland, består af 7 ½ mtl. Åbyggnaden är en af de vackraste och kostbaraste i orten. På ägorna finnes tegelbruk och stor trädgård med växthus. Säteriet har tillhört slägterne Gyldencloa, Appelgren, Burensköld, Schwerin och Strömfelt. Landshöfdingen grefve F. G. Strömfelt förordnade detta säteri, jemte 24⅜ hemman, år 1782, till ättegods. — En förskansning af lagda stenar, och en uppkastad jordvall, ifrån Lillsjön vid Hylinge intill sjön Asplången, sträcker sig ¼ mil i längden. Fornsägen förmäler, att Svenskarne lägrat sig der 1567 i konung Erik XIV:s tid, då Danskarne ströfvade omkring i Östergöthland och uppbrände städerna. Men tillika berättas att förskansningen troligen blifvit gjord år 1318 af hertigarne Erik och Waldemars parti, då Knut Porse efterspanade och besegrade konung Birger. Enligt en annan sägen har Söderköpings borgerskap flyktat hit vid något tillfälle.

Hyll, allmogens i vestra Sverige vanliga benämning på fläderbusken. Med de färska bladen af denna buske blankar bonden icke sällan sina skodon, äfvensom han icke är okunnig om den medicinska nyttan af "Hylle-théet."

Hylletofta, annex till Bringetofta, beläget i Westra härad af Jönköpings län, 5 ½ mil S.S.O. från Jönköping. Kyrkan är byggd af sten. I socknen märkes: *Nordenskog*, säteri om 2 ¼ mtl., är ibland de äldsta i orten, har vidsträckt ägorymd med många insjöar, mossar och kärr, mjölqvarn och såg. Säteriet har tillhört slägterne Stjerna, Silfverhjelm, von Vitinghoff, Fabritius, Mannerstedt och Wærnstedt; äges nu af auditör Hjertström. Å säteriets ägor, på ett aflägset ställe i skogen, ligger ett berg, kalladt *Fruberget*, hvarest märkes en grotta, 16 alnar lång, 10 alnar bred och 7 alnar hög. Taket utgöres af större lösa stenblock. Likaledes står ett berg i en mosse på ägorna, hvilket kallas *Marbohus*, med tre inåt löpande hvalf af manshöjd, dit gårdens ägare säges undanflytt vid fiendtliga infall, liksom i den förra grottan. En fru Stjerna, som då ägt gården, skall hafva bott i förstnämnde grotta, och gifvit berget namn. *Björkeryd*, 1 mtl., äges af löjtnanten G. F. Ax. Kulberg. Socknen innefattar 21 ¼ mtl. och har 890 invånare. Dess areal utgör 9,373 tunnl., af hvilka 200 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Hyllie, annex till Malmö stads S:t Petri församling, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, ½ mil S.S.V. från staden, vid hafvet. År 1605 förordnade Christian IV, att Hyllie socken, som varit anslagen till rektor scholæ i Malmö, skulle läggas till Bunkeflods pastorat (Bunkeflod är numera äfven annex till S:t Petri församling), mot en årlig afgift till rektor, som åter efter konung Carl XI:s bref 1664 skulle bestå i 40 tunnor spannmål. I socknen märkes: kalkbruket *Limhamn*, tillhörigt J. D. Kockum. Socknen innefattar 14 ⅞ mtl. och har 670 invånare. Af dess areal, 2,060 tunnl., äro endast 2 tunnl. kärr. Adr. Malmö.

Hyllning. Denna ceremoni, hvarigenom konungens kröning bekräftas och han egentligen erkän-

nes i sin värdighet, omtalas för första gången hafva ägt rum med Magnus Ladulås, som lät hylla sig vid Mora Stenar, pingstaftonen år 1285, och kröna sig följande dagen. Flere af de efter honom följande konungarne bibehöllo detta bruk, så att hyllningen föregick kröningen. En lång tid tyckes ingen hyllning hafva ägt rum, förrän drottning Ulrika Eleonora, som var krönt i Upsala d. 17 Mars 1719, hyllades af ständerne i Stockholm d. 11 April. Sedermera har ceremonien bibehållits i samma ordning, eller att den följt en eller flera dagar efter kröningen, ända till konung Oscars, då den bortlades. — Uti åtskilliga andra länder, t. ex. Preussen, förrättas ingen kröning, utan endast hyllning.

Hyllwider, en af Swipdagers söner, som biträdde Ingiald Illråda vid utförandet af hans trolösa förstoringsplaner.

Hyltaby slott. Se: *Hvetlanda* socken.

Hyltéen, Samuel von, var son af hofrättsassessoren Lars Andersson H. och lärer hafva varit född omkring år 1670. Ingick helt ung i Svea hofrätt och kansliet, befordrades efter hand ända till assessor; men hvilket embete han ej tillträdde, emedan han kort derpå utnämndes till lagman i Skåne och Blekinge och 1719 till landshöfding i Christianstads län. Adlades och upphöjdes i friherrligt stånd. Död 1738. Var en hederlig, välsinnad man och en bland dem, som varmt ifrade för enväldets afskaffande, hvarföre han också vid 1719 års riksdag invaldes i det utskott, som uppsatte regeringsformen. Vid 1730 års riksdag tillställdes genom intriger en aktion emot honom, då han blef suspenderad och lagman Frölich förordnades i hans ställe; men rättegången slog ut till hans fördel och han återfick embetet, som han behöll till sin död. Den friherrliga ätten utgick med hans son, som var auskultant i Svea hofrätt. Hans yngre broder,

Hyltéen, Anders von, skref sig sjelf *Hyltén*, blef riddarhus-fiskal, justitie-borgmästare i Stockholm och adlad år 1714. Vid 1719 års riksdag var han borgarståndets talman och ledamot i den kommission, hvilken dömde Görtz till döden. Den ovilja, som denna dom väckte, sedan partihatet med dess passioner hunnit slockna, har gjort, att man om denna kommissions ledamöter utspridt mångahanda berättelser, och om Hyltéen har det sålunda blifvit sagdt, att han dog uppfrätt af maskar. Sanningen häraf är svår att utreda; men visst är, att han icke länge öfverlefde den orättvisa domen, ty han dog i början af år 1721.

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, född d. 18 Maj 1818, son till kontraktsprosten öfver Albo, Carl Fr. Cavallius och Anna Elisabeth Hyltenius, af den gamla i Smålands historia bekanta Wieslanda-slägten. Student vid Upsala universitet 1835, fil. mag. 1839, e. o. amanuens vid kongl. biblioteket s. å., andre amanuens 1843. Herr C. utgaf först en polemisk skrift: *Herr Scott och Methodismen*, samt derefter, i förening med herr Geo. Stephens, en samling af *Svenska Folksagor*, Del. I; har författat ett historiskt skådespel: *Dackefejden*, m. fl. arbeten. Han är en af de mest verksamme stiftarne och deltagarne i det inom hufvudstaden befintliga konstnärs-gillet.

Hylte Skans, har fordom varit belägen vid hemmanet Hylte i Markaryds socken af Småland. Denna skans höll ett tunnland vidd i fyrkant, och blef på Carl XI:s befallning förstörd af Sunnerbo härads allmoge år 1686.

Hyltinge, annex till Helgesta, beläget i Willåttinge härad af Södermanlands län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Malmköping. Här märkes säterierne *Långdunker* och *Sparreholm* (se dessa ord). Kyrkan är ombyggd och försedd med torn, af generalen frih. J. W. Sprengtportens enkegrefvinna Sofi Mörner. Socknen innefattar 30$\frac{1}{4}$ mtl. och har 790 invånare. Af dess areal 17,727 tunnl. äro 3,550 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Hyltingeby, sätesgård. Se: *Sparreholm*.

Hypotheks-förening. Dessa inrättningar hafva till föremål, att för gemensam räkning upplåna penningar emot obligationer, på visst belopp, antingen på viss förfallo- eller uppsägningstid, men aldrig betalbara vid anfordran, samt att utlåna de upplånade medlen endast emot inteckning uti jordegendom, och ej till högre belopp än egendomens halfva värde. Hvarje hypotheks-förening bör omfatta ett distrikt, bestående af ett eller flere län. För att vinna delaktighet i sådana föreningar erfordras, att inom samma distrikt, under full eganderätt, innehafva jord af frälse- eller skatte-natur, eller stadsjord till ett värde af minst 1,333 R:dr 16 sk. B:ko, äfvensom att vid meddelandet af den hypotheks-föreningen tillkommande inteckning ej stå i ansvar för förmånsrätt-ägande medel. Sådana föreningar äro: *Bruksägares hypothekskassa*, grundad 1833 (se detta ord); *Hypotheks-föreningen emellan Skånska jordägare*, grundad 1836. All i Skåne belägen jord, som innehafves med full äganderätt, bekräftad genom lagfart eller fasta, eller laga kraftvunnet arfskifte, gåfvobref eller testamente, och hvilken, efter ett medeltal af de fem sista årens bevillnings-taxeringsvärde, från och med det år lån sökes, uppgår till minst 2,000 R:dr B:ko, får belånas i denna förening. Egendom af fideikommiss-egenskap kan äfven vinna beläningsrätt, så vida fidei-kommiss-stiftelsen sådant medgifver eller Kongl. Maj:t meddelat ett sådant tillstånd. Inbetalningarne, alla räntor, amortissementsprocent och bidrag till bestridande af inrättningens förvaltningskostnad, äro ställda på fyra terminer om året, nemligen den 1 Mars, 1 Juni, 1 Sept. och 1 Dec. Hypotheks-föreningen upptager lån af enskilta personer och verk samt publika kassor, emot obligationer, i den mån sådana lån kunna med förmån begagnas till föreningens ändamål, med iakttagande deraf, dels att fullgoda intecknade reverser alltid må finnas uti föreningens ägo, till belopp, hvilka fullkomligt motsvara det upplånta kapitalet, och dels att föreningens tillgångar kunna underhålla dess förmåga, att noggrannt uppfylla egna förbindelser; för fullgörande hvaraf den i hypotheks-föreningen intecknade jord, i händelse af inträffande behof, dessutom ansvarar,

i mån af det skuldbelopp, för hvilket låntagare, hvar för sig, då häfta i föreningen; och äga obligations-innehafvare denna säkerhet, med förmånsrätt framför hypotheks-föreningens delägare. Föreningens obligationer, med tre månaders uppsägning, utfärdas å 125, 250 och 300 R:dr B:ko, samt fyra procents ränta, och obligationer med sex månaders uppsägelse å 250, 500 och 1,000 R:dr B:ko, med fem procents ränta för året. Obligationerne inlösas å förfallodagen med bankosedlar. Vid hvarje obligation bifogas 10 stycken stämplade ränte-coupons, hvilka motsvara tio års ränta. *Hypotheks-föreningen emellan jordägare i Östergöthland och norra delen af Kalmar län* stiftad 1845, med nära 3,000,000 R:dr B:ko grundfond, i ändamål att bereda nämnde invånare tillfälle till lån, hvilka, derest årlig ränta och kapital-afbetalning ordentligen erlägges, ej kunna till kapitalet uppsägas, så framt icke ett större antal obligationer blifvit uppsagde än direktion för tillfället kan inlösa. Föreningens obligationer utfärdas å 100, 200, 250, 300, 1,000, 2,000 eller 5,000 R:dr B:ko på minst 1 år och derefter 6 månaders uppsägning. Den erhöll ett förnyadt reglemente d. 4 Nov. 1846. *Hypotheks-föreningen emellan jordägare i Småland och Halland*, grundades d. 12 Nov. 1846, med en tecknad fond af 9,000,000 R:dr B:ko, för jordägare i Jönköpings, Kronobergs och den delen af Kalmar län, som ej tillhör Östgötha hypotheksförening samt Hallands län. Rikets ständers år 1835 beviljade garanti för vissa hypotheks-föreningars skuldförbindelser, upphäfdes 1840.

Hyppelen, en af de inom Götheborgs skärgård belägna Öcker-öarne; bebos af så väl bönder som fiskare.

Hyra kallas den betalning, som tillkommer skepparen eller manskapet för deras tjenst. Den betingas antingen för hela resan, eller per månad, hvilket senare är det vanligaste.

Hyringa, annex till Tengened, beläget i Wiste härad af Skaraborgs län, 3 ½ mil O.S.O. från Wenersborg. Kyrkan är byggd af sten, och af okänd ålder. I socknen märkes: *Ekedal,* 1 ½ mtl. säteri, har tillhört slägten Cederstråhle. Socknen innefattar 16 ½ mtl. med 628 invånare. Adr. Lidköping.

Hyrne eller **Horn, Johannes,** blef år 1201 biskop i Skara, der han dog 1205. Beskrifves såsom "en klok, försigtig och allom mannom behaglig man."

Hyrrocken (mythol.). Den starkaste trollpacka sagorna veta omtala. Derjemte var hon vederstygglig att skåda; ty hon red på en ulf eller varg, och hade lefvande huggormar till tyglar. — När Balders lik skulle brännas, om bord på hans ståtliga skepp Ringhorne, var ingen af Asarne i stånd att skjuta ut det från land, icke en gång Thor, med all sin beprisade styrka. Jätteqvinnan Hyrrocken efterskickades då. Hon kom, ridande på sin med huggormar styrde varg, hvilken var så vild och grym, att fyra berserkar nödgades hålla honom, och hade all möda i verlden att förmå honom vara stilla, ehuru hans matmoder hade laggt omkull honom på marken. Hyrrocken sköt fartyget, der det, enligt tidens bruk, låg uppdraget på land, med en enda tryckning af sin knotiga trollnäfve, långt ut i sjön, med den hastighet, att de underlagda bjelkarne togo eld af den häftiga farten och att hela jorden darrade. Thor blef så uppbraggt på Hyrrocken, för det hon öfverträffade honom i styrka, att han höjde sin hammare öfver hennes hufvud och hade säkert dödat henne, om icke de närvarande Asarne tagit henne i försvar.

Hysing, en målare, som på 1740-talet här i Stockholm gjorde porträtter, hvilka vunno mycket bifall. Han dog i England.

Hysna, annex till Sätilla, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, 3 ¼ mil S.V. från Borås. Kyrkan af sten och okänd ålder. Socknen innefattar 25 ½ mtl. och har 1,736 invånare på en areal af 17,149 tunnl., af hvilka 1,780 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Hytta kallas i allmänhet det rum, der malmer smältas eller på annat sätt tillgodogöras, men isynnerhet sjelfva den byggnad, som är uppsatt omkring en smältugn; ofta begagnas namnet liktydigt med *Masugn* (se detta ord).

Hyttelag kallas ett bolag, vanligen af bergsbrukande allmoge, hvilka tillsammans äga och drifva en masugn, på det sätt att hvar och en af delägarne begagnar den vissa dygn af blåsningstiden, med användande af egna råämnen.

Hyttö, masugn i Hedesunda socken af Gestrikland, tillhör Elfkarleö bruk. (Se detta ord.)

Hå kallas i Halland det gräs, som fås i efterslottern eller då en äng bergas för andra gången. Det Isländska *há* begagnas i samma bemärkelse.

Håbaln betecknar i Bohusläns norra trakter högsommaren, eller rättast tiden emellan slottern och skörden. Man har trott det komma af Fornnordiska ordet *Hár*, hög och *Baldr*, solguden, samt således beteckna den tid, då solen står högst på himmelen.

Håberg, säteri i Westergöthland. Se: *Flo*, socken.

Håbo, ett härad, beläget till en del inom Stockholms och till en del inom Upsala län, och bestående den förra af Sigtuna, S:t Pehr, Wassunda och Haga socknar, den senare af Skokloster, Häggby, Håtuna, Tible, Öfver-Gran, Ytter-Gran och Kallmar socknar. Hela häradet har 7,181 invånare på 384 mantal. Dess areal utgör 61,686 tunnl., af hvilka 665 äro sjöar och kärr.

Håbo kontrakt af Upsala stift och län innefattar 7 pastorat, nemligen: Öfver- och Ytter-Gran, Kallmar, Vestra Ryd och Näs, Bro och Lossa, Häggeby, Håtuna och Tible, samt Skokloster. Af dessa pastorat äro 2 reg., 3 konsist. och 2 patron. Folkmängden utgöres af 6,743 personer.

Håbol, annex till Ed, beläget i Wedbo härad af Elfsborgs län, 8 ¾ mil N.N.V. från Wenersborg, 5 mil V.S.V. från Åmål. Socknen består af 24 mtl. och har 1,290 invånare. Af dess areal 28,448 tunnl. äro 4,500 sjöar och kärr. Adr. Åmål eller Wenersborg.

Håbrand (Sqvalus cornubicus), en tvärmundt broskfisk af 6—8 fots längd, öfver askbrun, under hvit,

-sen lefver i Kattegat och stundom går in uti sundet. Han fångas på krok eller med nät utlagda för andra fiskar, och lefvern användes till tran.

Måby, en socken i Bohuslän och annex till Foss, innefattar på en ägovidd af något öfver $\frac{5}{8}$ qv.-mil $26\frac{3}{8}$ hemman, med en folkmängd af vid pass 1,500 personer. Marken är temligen jemn, och jordmånen vexlande emellan bördig lera och mager sand. Blott få hemman hafva husbehofsskogar. *Torp*, 1 mtl. krono-skatte, är förnämsta egendomen i socknen i följd af sina dyrbara qvarn- och sågverk. Dessa senare drefvos en lång tid af ett bolag i Uddevalla, hvilket förskaffat sig denna stads den tiden privilegierade timmerhandel på Wermland. Socknens kyrka, belägen invid stora landsvägen, är visserligen gammal; men i saknad af all märkvärdighet. Ortens ålderdomsminnen äro få. De intressantaste äro belägna på en bergås vid gården Lerberg, och bestå af 102 runda och 9 aflånga grafhögar från hednatiden, samt åtskilliga stensättningar. Af de aflånga grifterna är en 50 steg lång och 3 alnar hög; af de runda hålla flera 75 stegs omkrets och 6 alnars höjd, samt hafva vid undersökning visat sig innehålla ask-urnor af lera, utmärkt vackert arbetade. Äfven vid Solbergs gård har funnits en stor grafplats. På ett ställe, kalladt Kongshagen, tros en "bergakung" hafva sin bostad. Några här belägna jättegrytor blefvo fordom begagnade till offerkällor. Adr. Uddevalla.

Håf, annex till Skölfvene, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan är byggd af sten i 17:de århundradet. I socknen märkes: *Stommen*, $1\frac{1}{2}$ mtl. säteri. Vid Håfs bro hålles marknad 2 gånger om året. Vid Håfs by stå en hop stenar i besynnerlig ordning, hvilka, enligt allmogens sägen, äro en förstenad brudfärd; men troligen ett domaresäte. Socknen består af $16\frac{7}{8}$ mtl. och har 498 invånare. Dess areal utgör 5,925 tunnl., af hvilka 480 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Håfran, sjö i Dalarne. Se: *Hedemora*, socken.

Håfvar. Att i kyrkorna dermed insamla kollektmedel började i Stockholm brukas d. 1 Juni år 1689.

Håga, en gård i Bondkyrka socken af Upland, $\frac{1}{4}$ mil från Upsala, var fordom konung Björns hofgård i nionde århundradet; hvarföre han kallades Björn ad Haugi. Deromkring anträffas åtskilliga högar, ättebackar och lemningar efter murar och byggnader. Här finnes en stor hög, som skall vara denne konungs grafhög, och kallas ännu i orten *Björns hög*. Den är nästan af samma höjd med Gamla Upsala högar. Här vid byn synes äfven grundstenar efter en kyrka.

Håkan I, Röde, valdes efter Stenkil till konung år 1067, hvarigenom ett slut gjordes på det inbördes krig, som förorsakades af thronledigheten. Man vet för öfrigt om honom ingenting annat, än att han mest vistades på sin födelseort Levene i Westergötland, samt afled der år 1079. Troligen har han icke efterlemnat några barn, åtminstone inga som vunnit någon historisk märkvärdighet.

Håkan II, son till Magnus Smek och Blanka, född 1338. År 1342 valdes han på herredagen i Skeninge till sin faders efterträdare på Norriges thron, och erkändes såsom sådan följande året af Norska ständerne, hvilka äfven tillade honom konunganamn. År 1350 förklarades han myndig, ehuru han då var endast tolf år gammal. Efter hans äldre broder Eriks död, sökte det aristokratiska partiet uppvigla Håkan mot sin fader, lika som det gjort mot brodern, för att, genom denna söndring inom konungahuset, göra sig sjelft säkert om väldet. Håkan lät också verkligen förleda sig, att, den 11 November 1361, i Kalmar fängsla sin fader och han sjelf blef följande året utsedd till hans medregent. Såsom en välsinnad son, insåg han likväl snart både sin pligt och huru man ville begagna honom till ett verktyg för egennyttiga afsigter, samt förlikte sig med fadern. Nu öfvergafs han af sina adliga anhängare, och förklarades 1363 förlustig Svenska thronen, tillika med Magnus. Slagen af Albrekt vid Tillinge år 1365, afstod han d. 15 Aug. 1371 sina anspråk på Sveriges thron, för att derigenom rädda sin fader ur fångenskapen, samt åtnöjde sig med Norska kronan, som han likväl icke bar längre än till den 1 Maj 1380, då han afled i Opslo. Han var förmäld med Margaretha.

Håkan Gamle, en högt ansedd odalman eller bonde i Erik Segersälls tid, hvilken finnes upptagen i rådslängden och gaf beskydd åt den förföljde Norske konungasonen Olof Tryggvason och hans moder Astrid, försvarade dem emot drottning Gunhild samt Håkan Jarls utskickade, och försåg dem med alla sina behof, jemte ett ansenligt sällskap, när Astrid ville resa till sin broder Sigurd i Gardarike.

Håkan. Med detta namn förekomma flera Svenska rådsherrar i äldre tider, såsom **Håkan** Attundalagman och **Håkan Tunnesson**, Svea rikes marsk i slutet af 1200-talet, **Håkan Haraldsson**, väpnare, år 1308 och **Håkan Hallstanson** omkring 1390.

Håkan Folkvidsson, gift med Erik den Heliges dotterdotter Christina, kallas Norriges välgörare och Sveriges ära, samt styrde länge Norrige.

Håkanbol, jernbruk i Rudskoga socken af Wermlands län, har 2 härdar och 1,200 skepp:d 4 lisp:d privil. smide af dels eget, dels köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 12 skepp:d 1 skålp:d. Afsättningsorten är Götheborg och Stockholm. Smides- och bistämplarne äro: K: samt K: J:C·. Den öfre härden äges af C. R. Bergius och den nedre af J. Strokirk.

Håkan på Dalen, fogde i Dalarne, omtalas såsom en af dem, hvilka, under det s. k. Näftåget (se detta ord), var utsatt för allmogens grymhet. Varnad hade han flytt hemifrån; men blef samma natt ertappad i sin grannes stuga, hvarest några Dalkarlar tillbragte natten och hörde huru han sökte öfvertala bonden, att föra honom bunden in uti Falu kista (fängelset), för att på detta sätt undgå den uppretade allmogens raseri. Gripen blef han förd till Kopparberget, för att der tvingas till bekännelse, hvarföre han verkat emot hertig

Carl. Som Håkan var en mägta rik man, trodde allmogen att han riktat sig på deras och kronans bekostnad, och ville utlemna honom åt hertigen. Men Kopparbergsmännen yttrade: "att man ej borde släppa den kronotjufven; ty då kunde han ljuga och prata sig ifrån galgen." Han framkallades derföre, fick sakramentet, tröstade sin hustru, sjöng psalmer och bad, att man ej skulle martera honom, utan genast gifva honom ett dödligt skott. Han dog likväl ej förr än man genomskjutit honom med trenne kulor, och en skäckta laggd på en stålbåge. Derpå plundrades hans hus, hvarvid allmogen fick ett rikt byte i guld, silfver och penningar.

Håkansboda, koppar-grufve-fält, i Ramsbergs socken af Nerike. Ungefärliga kopparhalten af malmen utgör mellan 5 till 8 procent. År 1837 uppfordrades här 600 skepp:d kopparmalm och år 1841 nära femdubbelt eller 2,917 skepp:d. Här brytes ock kobolthaltig malm. Ehuru Håkansboda är beläget 9 mil från Mårsätter kopparhytta och vida aflägsnare än andra grufvor, har sedan 1838 Håkansboda-malm, såsom vida rikare, blifvit företrädesvis begagnad. En del af intressenterne i grufve-fältet hafva, efter år 1841 erhållet privilegium, anlagt en profhytta för 3 års tid, vid Sandbacken i Lerbäcks socken. Under samma år tillverkades derstädes af Håkansboda- och något Läggesta- samt Wena-Smedje-grufvemalm 55 skepp:d 1 lisp:d 13 skålp:d stapelstads-vigt garkoppar. Vid *Flögfors* (se detta ord) anlades år 1840 äfven profhytta på 3 år. I anseende dertill att Märsgrufvan på Håkansboda-fältet gaf en malm, nog kobolthaltig för att lemna smidbar koppar, flyttades arbetet derifrån år 1840 till den året förut upptagna Kommersgrufvan, hvilken genast visade sig äga en särdeles vacker tillgång på god och rik kopparmalm af 5 till 8 procent och derföre egentligen gaf anledning till anläggande af en ny kopparhytta vid Flögfors. Vid 1841 års slut hade denna grufva, som var en liten skärpning norr om Märsgrufvan, nått ett djup af 15 famnar och innehöll god malm på $8\frac{1}{3}$ famnars längd samt 3 famnars bredd, sträckande sig inåt Märsgrufvan.

Håkansson, Olof, en af Svenska bondeståndets mest utmärkte representanter under förra århundradet, var född i Blekinge år 1695. Tidigt känd genom sin talareförmåga, var han vid alla trolofningar och bröllop i granskapet en sjelfskrifven talman, och denna egenskap förvärfvade honom, ehuru ung, en kallelse till 1726 års riksdag. Från denna tid intill hans död förflöt intet riksmöte, som han ej bivistade. Vid elfva sådana var han Blekinges representant, och vid åtta sitt stånds talman. Ehuru han, då han först började deltaga i statens värf, icke ens kunde skrifva sitt namn och aldrig af konsten lärde mera än det, var han likväl, genom sitt sunda förstånd, sin skarpsynthet och lätta fattningsgåfva, en af tidens klyftigaste statsmän, samt vann härigenom, och genom sin ofvannämnda ovanliga talegåfva, ett sådant inflytande på sitt stånd, att han i sjelfva verket kunde kallas dess styresman, och vid nästan alla tillfällen ledde det efter sina åsigter. Ett af de mest lysande prof på denna sin magt öfver sinnena gaf han vid 1743 års riksdag. Bönderne voro då allmänt stämde för kronprinsen af Danmark; men icke desto mindre förmådde Olof Håkansson, på en enda timma, så förändra deras tänkesätt efter det rådande partiets önskningar, att de deltogo i Adolf Fredriks val, och äfven samtyckte, att i protokollet låta inrycka den förklaring, att valet var enhälligt. En gång slog likväl detta inflytande felt, vid den namnkunniga 1765 års riksdag, då ett annat parti blef segrande och hämnade sig på sina motståndare, hvilka de sökte helt och hållet uttränga från ärenderna. Icke nöjdt med alla de misshagliga riksrådernes aflägsnande, sträckte det äfven förföljelsen till de mest ansedda af det fallna partiet inom stånden, och Olof Håkansson träffades jemväl deraf. Vid alla de föregående riksdagarna, sedan år 1734, företogs ingen omröstning inom ståndet vid besättandet af talmansstolen, utan Olof Håkansson ansågs alltid liksom sjelfskrifven dertill, och hans medbröder hade enhälligt anmodat honom intaga den. Nu deremot anställdes, i följd af Mössornas bedrifvande, ett ordentligt val och klubban öfverlemnades åt en annan. Fiendtligheten gick ännu längre och genom ett formligt beslut förvisades Olof Håkansson från sitt stånd, såsom det föregafs, emedan han skulle hafva tadlat beslutet om riksrådernes förafskedande. Den sluge mannen hade för mycken takt och sjelfbeherskning, att häröfver yttra något missnöje, väl vetande, att den meningsvind, som nu blåste emot honom, snart skulle vända sig. Så skedde det äfven. Mössorna begagnade sin seger med för mycket öfvermod och för liten återhållsamhet, för att kunna erhålla varaktiga följder. Då ny riksdag sammankallades till 1769, visade det sig att han sett rätt. Hans landsmäns förtroende hade ej blifvit rubbadt af den tillfälliga motgången; han valdes åter till riksdags-fullmägtig, och vid ankomsten till Stockholm blef det icke fråga om att välja någon annan till talman, än honom. Han fick likväl ej länge glädje sig öfver lyckans nya solsken. Redan förut sjuklig, tilltog hans svaghet ännu mera under riksdagens lopp, och då denna, som började des i Norrköping, förflyttades till Stockholm, afled han härstädes den 18 November nyssnämnde år och begrofs i Riddarholmskyrkan, med den högtidlighet hans personliga anseende och hans embetes värdighet erfordrade. Grefve Fersen, som varit den aflidnes vän och till hvars parti han alltid troget slutit sig, visade honom sin aktning derigenom, att han gaf sin väns stoft ett hvilorum i Fersiska familjens grafkor. — Olof Håkansson var af ett gladt lynne, ett jemnt och redbart väsen, hjelpsam, välvillig, godsint; men vän af magten och icke glömsk af egna fördelar, hvarföre han också efterlemnade en betydlig förmögenhet. Af hans söner blef den äldste, **Håkan,** bonde som han, och riksdagsman vid 1772 års riksdag. Den andre sonen,

Håkansson, Anders af, gick äfven den politiska banan, men den stråt, som hans uppfostran

satte honom i stånd att beträda, blef embetsmannavägen. Endast 17 år gammal inskrefs han i Götha hofrätt, blef tre år senare notarie i bondeståndet och vid 22 års ålder häradshöfding öfver Blekinges östra domsaga. Gustaf III lärde snart känna hans skicklighet och brukbarhet, invigde honom i hemligheten af sina planer och fann i honom en verksam befordrare af säkerhetsakten, utnämnde honom år 1790 till chef för handels- och finansexpeditionen och vid konungens resa till Spaa följande året, blef han till och med ledamot i den tillförordnade regeringen, något som förmodligen aldrig förr händt en person med hans, jemförelsevis underordnade rang. Efter Gustaf III:s död förlorade han sin plats; men återfick den vid Gustaf IV Adolfs anträde till regeringen, blef år 1800 landshöfding öfver Blekinge och 1801 adlad, 1802 Kom. af N. O. Vid 1809 års riksdag utsågs han till sekreterare i bondeståndet; men förmåddes, genom en intrig, att sjelf afsäga sig denna befattning. För denna försakelse tröstades han genom sin upphöjelse i friherrligt stånd. Utnämndes 1812 till president i kommerse-kollegium; men hann knappt tillträda embetet, förrän han bortrycktes af döden den 10 April 1813, i en ålder af 63 år, samt efterlemnade minnet af en duglig och verksam embetsman.

Håkansson, Peter, äfven född af bondeföräldrar i Bexheda socken af Jönköpings län år 1792. Ännu vid 19 års ålder var han ej annat än bonddräng; men kunde då ej längre tygla sitt kunskapsbegär, fick tillfälle att besöka Wexjö skola och år 1815 Upsala, dit han afgick med ovanligt goda betyg. Han blef informator i statsministern L. von Engeströms hus, ingick vid kansliet och anställdes år 1823 såsom kanslers-sekreterare för Lunds universitet; men arbete och bekymmer hade undergräft hans helsa, och han dog år 1829, endast 37 år gammal. Han hade sällsynta anlag för språkkunskapen, talade Fransyska, Tyska, Engelska, Spanska, Polska, Italienska, Latin och Nygrekiska, läste dessutom Portugisiska, Holländska, Ryska, Turkiska, Arabiska, Persiska, m. m., och de serskildta språken talade han med en lätthet och elegans, som skulle förvånat hos en fint bildad diplomat; men ännu mera måste göra det hos en, som vid 19 års ålder förrättat vanligt arbete på landet. Äfven som enskild menniska och umgängesman var han ganska älskvärd.

Håkansson, Elin, soldathustru, bodde på Kopparmåla i Hvena socken af Kalmar län, var på sin tid, medlet af 1600-talet, namnkunnig såsom "klok och kundig" i allehanda annars förborgade saker, och tillika gudfruktig och dygdig. Då konung Carl XI en gång reste till Kalmar, fick hustru Elin den nåden att för honom visa sin "klokskap", på det sätt att konungen frågat henne om en igrisig so, som gått på gården, huru många grisar den hade i sig och af hvad kön och färg de voro, hvilket Elin noga angifvit; hvarefter konungen skall hafva befallt att kreaturet skulle slagtas, för att utröna huruvida Elin spått sannt, hvilket ock verkligen lärer varit förhållandet. Hon skall äfven kunnat berätta om allt som tilldrog sig i nejden, upptäcka tjufvar och hvarest det stulna blifvit gömdt, o. dyl. Konung Carl XII skänkte 1698 hemmanet Kopparmåla åt Elins man, Jon Håkansson; men om denna gåfva haft afseende på mannens eller hustruns förtjenster, är icke kändt.

Håkansson, Sven i Ebbehult. (Se detta ord.)

Håkantorp, annex till Segerstad, beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, 1 mil N.N.O. från Falköping. I socknen märkes: *Espås*, ett välbygdt hemman. Vester om vägen emellan Hornborga och Thorbjörntorp, står en runsten, der, enligt sägen, en fylkeskonung blifvit begrafven, samt i en backe i nejden dess 12 söner. Socknen består af 6⅛ mtl. och har 208 invånare. Dess areal utgör 1,736 tunnl. Adr. Falköping.

Håkeby, en bondgård i Tanums socken af Bohuslän, var fordom kungsgård och har fått ett namn i historien deraf, att den ädle Norske konungen Olof Kyrre, son till Harald Hårdråde, derstädes afled år 1093. Folksagan ihågkommer ännu denna händelse; men sätter den origtigt i förbindelse med en på gårdens ägor befintlig fornlemning, hvilken den påstår vara berörde konungs graf. Olof Kyrre jordades likväl i Trondhiem. Att Håkeby ägt märkvärdighet i ännu aflägsnare tider, synes af en myckenhet vid densamma belägna stora ättehögar, uti en af hvilka för några år sedan träffades ett svärd, en yxa och en skära af jern, liggande vid en med aska fylld lerurna.

Håknäs finbladiga sågverk, beläget i Nordmalings socken af Ångermanland, tillverkar årligen omkring 2,000 tolfter ½ b. bräder, jemte plankor, läkter och ribbor. Tillverkningen föres ¼ mil till lastningsplatsen Skurun, hvarifrån den utskeppas.

Håksvik, annex till Kalf, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 5½ mil S.S.O. från Borås. Kyrkan, trång och mörk, är byggd af träd på obekant tid. Tornet är märkvärdigt för dess ålder, storlek och fordna nyttas skull; emedan det, då Skåne, Halland och Blekinge hörde till Danska kronan, tjente i ofredstider, på denna dåvarande gränseorten, till ett vakt och försvarshus. Det har fyra rum upptimrade öfver hvarandra, och ett, vaktrummet kalladt, i hvilket finnes åtskilliga skottgluggar. Dörren till detta rum är mycket sönderhuggen med värjor och sablar. I socknen märkes: *Källhult* och *Landboarp*, tvenne säterier. Socknen består af 17 mtl. och har 768 invånare. Dess areal utgör 24,925 tunnl., af hvilka 2,220 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Hålamen, en i nordvestra Sverige bruklig ed, hvilken sannolikt bör öfversättas med "Herre min!" Man säger ock: "Hålamen å santa", då det sista ordet torde vara en anspelning på Sancta Maria. Man har äfven trott, att denna bekräftelse ursprungligen icke är annat än begynnelsen af en Latinsk bön till S:t Olof: "Olave o sancte (martyr)."

Hålanda, annex till Skepplanda, beläget i Ale härad af Elfsborgs län, 4¼ mil N.N.O. från Götheborg, 1¼ mil från Götha elf. Kyrkan är byggd af gråsten på obekant tid; tornet lär vara uppfördt och kyrkan förbättrad 1756. Socknen be-

står af 25½ mtl. och har 1,328 invånare. Af dess areal 11,386 tunnl. äro 1,950 sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Måle, annex till Särestad, beläget i Åse härad af Skaraborgs län, 2¾ mil V.S.V. från Lidköping, ¾ mil från Wenern. Kyrkan är liten; men mycket ljus och vacker, byggd af sten samt tillbyggd år 1734. En runsten märkes i kyrkomuren, en annan som stolpe i norra porten och en tingshög på Stomens ägor. Socknen består af 12½ mtl. samt har 455 invånare. Dess areal utgör 2,060 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Målling är benämningen på vallhjon i hela vestra och södra Sverige.

Hållnäs, en socken, belägen i Olands härad af Upsala län, Örbyhus kontrakt af Upsala stift, 8½ mil N.N.O. från Upsala, vid Saltsjön. År 1719 härjade Ryssarne i denna socken. På en holme, kallad *Björn*, uppsattes 1824 en kännings-båk af träd, hvilken hör under norra lots-distriktet och Öregrunds fördelning. Pastoratet hör till 3 kl. patr. Patron-rättigheten åtföljer Löfsta bruk. Socknen består af 36 oförm. mtl. och har 2,094 invånare. Dess areal utgör 47,837 tunnl., af hvilka 3,350 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Hållskjuts, i motsats emot reservskjuts, kallas den skjuts, som vid gästgifvaregårdarne afvaktar resandes ankomst, för att genast befordra vägfarande till nästa gästgifvaregård. Reserven deremot uppbådas först sedan hållskjutsen redan gått ut och resande anländt. Det uppehåll, som ofta äger rum på gästgifvaregårdar, härleder sig i vanliga fall derifrån, att hållskjutsen redan utgått. Hållskjutsen inställer sig kl. 6 e. m. och väntar på resande ett dygn. Den tid då skjuts med minsta uppehåll bör kunna påräknas är således aftonen och natten. Genom den nya skjutsstadgan af år 1844 är hållskjutsen blott så till vida förändrad, att på de ställen, der entreprenad af skjutsskyldigheten kan åstadkommas, åligger det entreprenören att hålla det erforderliga en gång för alla bestämda antalet hästar till de resandes tjenst. Hållskjutsskyldigheten är således öfverflyttad emot betalning af de skjutsskyldige, från dem på entreprenören. På samma gång detta sker, förhöjes äfven skjutslegan från 16 sk. B:ko till 24 sk. B:ko milen för en häst på landet, och från 20 sk. B:ko till 28 sk. B:ko i städerna.

Hållö, roterande spegelfyr på en holme utanför Sotenäs i Bohuslänska skären uppfördes 1842. Byggnaden består af ett rundt torn af gråsten och lågan, som befinner sig på 200 fots höjd öfver hafsytan, roterar på 6 minuter.

Målta, socken i Bohuslän, annex till Solberga, innefattar en liten bergig skoglös trakt om $\frac{2}{7}$ qvadratmils areal i södra delen af Inland. Åt vester begränsas socknen af hafsviken Hakefjord. Jordmånen i dalarne är utmärkt bördig, emedan leran är uppblandad med skalmergel. Man träffar här någon, ehuru obetydlig bokskog. Hemmantalet är 26⅛ och folknummern 1,040. Här ligger det vackra och goda säteriet *Gullbringa*. Kyrkan är ansenlig, så väl till sin storlek och byggnadssätt, som inanrede, och hyser blott två epithafier, det ena öfver en af Carl XII:s bussar J. F. Richard, död 1731, och det andra öfver en Ole Andersson, som dog i pesten 1654. Ett par uppresta stenvårdar, några spridda griftrör, en sägen om ett forntida kloster på Restad, samt ett vid landsvägen liggande slätt klippblock, *Kongsbordet* kalladt, utgöra ålderdomsminnena. Adr. Kongelf.

Hålöga kulle, belägen i Gökhems socken af Westergöthland, och till skapnad och höjd lik högarne vid Gamla Upsala. Öfverst märkes en rund vid grop af en manslängds djup, hvartill finnes uppgång på den mindre branta sidan af Mösseberg. Man förmodar, att den derföre blifvit nyttjad till förskansning.

Hånger, annex till Kärda, beläget i Östbo härad af Jönköpings län, 8½ mil S.S.V. från Jönköping. Hånger var socken med kyrka redan 1299. Här märkes: *Stora Ryd*, 1 mtl. frälse, norr om gården stå i cirkelform flera resestenar på en jemn plan, der domaresäte anses fordom hafva varit. Fornkultstället synes deremot hafva varit på *Klintaberg*, S.V. från Hångers kyrka, derur en bonde en tid före jul hörde en gäll stämma ropa: "bed vörtasnuggan packa sig hem; ty hennes barn är fallet i elden." Han hemkom och omtalade hvad han hört, då i detsamma en trollqvinna sprang ned från ugnen och störtade på dörren. Man fann efter henne en kittel med den bästa vört, och förstod nu, att hon stulit in i sin kittel kraften af bondens bryggd, hvarföre den mot vanan misslyckades. Något ligger till grund för sägnen; ty en kittel, som sades varit vörtsnuggans, var skänkt till kyrkan och bortsåldes 1842. *Kylehof*, 1 mtl. säteri, kallades fordom *Gråstorp*, bebyggdes af öfverst-löjtnanten Kyhle, och fick sitt namn efter honom. Ägare dertill hafva sedermera varit slägterne Stake, Sandberg, v. Schaij, Sparre och Bergvall. Äges nu af bönder. Socknen består af 14 mtl. och har 650 invånare. Dess areal utgör 10,437 tunnl., af hvilka 1,890 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Hångsdala, en socken, med Skörstorp och Gerum, belägen i Wartofta härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 1¼ mil O.S.O. från Falköping. Kyrkan är af sten och byggd på obekant tid. Göthiska grafvårdar, i form af grottor eller s. k. dyrhus, finnas i mängd i denna församling. Deribland märkes isynnerhet vid vägen emellan Hångsdala och hemmanet Hunstorp, en kulle med en ofantlig gråstensklippa öfver en stor graf. Stället kallas *Lokehall*. Man har deruti funnit en mängd menniskoben. Hångsdala har, i förra tider, hört till Wisingsborgs grefskap och jurisdiktion. Pastoratet är nu regalt af 3 kl. Socknen har 276 invånare på en areal af 1,851 tunnl., af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Jemte annexerne består den af 36⅛ mtl. Adr. Falköping.

Hånö, säteri i Bälinge socken af Södermanland, 3¼ mil från Nyköping, består af 2 mtl., med 10⅝ mtl. underliggande strögods. Till gården hör en herrlig skog, hvilken är så mycket dyrbarare,

och skogarne, tillhörande herrgårdarne i socknen, äro till större delen medtagna. Egendomen har tillhört slägterne Fleming, Spens, Posse, Seton, Fleetwood, Furubom och Smedberg.

Håpar, ett slags båtar, hvilka begagnas i de Norrländska floderna. De äro byggda så, att de med lätthet löpa uppföre fallen, samt ganska smala och hvälfva lätt omkull, om man lutar sig för mycket åt ena sidan. Man kan blott sitta i midten och på ändarne, af hvilka roddarn intager den ena.

Hård. Denna i Svenska historien mycket bekanta ätt anses härstamma från Jöns till Nässjö, hvars sonsons sonson år 1490 var höfvidsman på Kalmar och gift med en Gunilla Hård. Barnen upptogo moderns namn och vapen. Först 1650 introducerades ätten på riddarhuset med **Carl Hård af Segerstad**, riksjägmästare, som varit utnämnd till landshöfding i Jemtland; men hvilket embete han ej emottog. Slägten består egentligen af tre grenar: till Jälla, till Segerstad och Tubbetorp eller Gudhammar. De märkligaste af densamma äro:

Hård, Gunnar Thomasson eller **Tynnarsson**, biskop i Skara från 1336 till sin död d. 8 Juni 1340. Hade förut varit kanik vid domkapitlet. Var född på Redsala gård icke långt ifrån Linköping, beskrifves som en berest och lärd man.

Hård, Peder Olofsson, till Häringe, riddare och riksråd år 1528, död 1534, son till den ofvannämnde höfvidsmannen på Kalmar, Olof Pedersson.

Hård, Bengt Åbjörnsson, till Händelö, blef riksråd år 1506, följande året häradshöfding i Lösings härad och år 1512 lagman i Tio härad, då han utgifvit en lagmans-dom på en qvarn vid Hanger.

Hård, Knut Bengtsson, till Ikornatorp, blef år 1567 ståthållare öfver allt Westergöthland, Wermland och Dal, var son till Bengt Olufsson till Mellunge och Karin Slatte.

Hård, Carl, öfverste-löjtnant, blef 1676 öfverkommendant på Carlshamns skans; men hvilken han utan nödtvång d. 17 Okt. s. å. uppgaf till Danskarne och dömdes derföre från tjensten.

Hård, Carl Gustaf, son till general-majoren och landshöfdingen i Halland, Johan Pedersson H., var född 1674, blef 1700 korporal vid drabanterne, sårad vid Punitz, och 1706 öfverste för ett regemente dragoner; var 1707 en af dem som åtföljde Carl XII vid dess resa till Dresden, följde konungen till Bender och upphöjdes der i friherrligt stånd, deltog i Turkarnes fälttåg mot Ryssarne och i kalabaliken vid Bender, der han blef sårad och fången, men snart derefter utlöst; följde konungen till Stralsund 1714, befordrades sedan till chef för lifsqvadronen, general af kavalleriet, guvernör i Skåne och 1727 till riksråd, hvarifrån han entledigades efter Hornska systemets fall år 1739. Blef 1731 grefve och afled d. 10 Febr. 1742. Hans son,

Hård, Johan Ludvig, bekant för sitt deltagande i 1756 års konspiration och sina omvexlande öden, var född 1720, ingick helt ung i krigstjenst, bivistade kriget i Finland 1741—1742, och gick efter dess slut i Holländsk tjenst, der han befordrades till öfverste, samt bivistade många fälttåg. Återkommen till Sverige, blef han löjtnant vid lifdrabanterne, inlät sig i sammansvärjningen till konungamagtens utvidgande; men lyckligare än de öfrige, räddade han sig i tid och fick en fristad hos sin fordne förman i Holländska tjensten, fursten af Waldeck. För att icke blottställa honom, då han reklamerades af Svenska hofvet, begaf han sig först till Schweitz och sedan till Preussen, der han anställdes som chef för ett nytt regemente, försvarade med mycken tapperhet Driesen, men blef Rysk krigsfånge och insparrades, på kejsarinnan Elisabeths befallning, i fängelse, der han qvarhölls ända till Peter III:s uppträdande på thronen. Denne monark icke allenast befriade honom, utan visade honom äfven den största godhet. Återkommen till Preussen, blef han befordrad till general-major; men som han 1765 benådades i Sverige, reste han dit, upphöjdes der till kommendör af S. O., vände tillbaka till Berlin, blef der general-löjtnant och guvernör i Spandau, tog afsked 1780, flyttade en tid till Paris, och gifte sig vid 61 års ålder med en grefvinna von Padevills, med hvilken han erhöll ett herrskap i Sachsen, pryddes år 1786 med Serafimer-orden och dog d. 21 Aug. 1798. Han påstås hafva haft mera sinne för krig och äfventyr, än för den sanna statskonsten, och den regeringsform, han ville införa i Sverige, skulle hafva gränsat nära till despotism. Hans sonson,

Hård, Carl Gustaf, var född d. 30 Sept. 1790, fick 1813 häradshöfdings namn, heder och värdighet, förordnades år 1824 till vice landshöfding i Östergöthland och 1826 till justitieråd. Detta embete lät han, emot sin önskan och fördel, öfvertala sig att tio år senare utbyta mot statsrådsembetet, hvilket han nedlade d. 16 Maj 1840, vid statsrådets förändrade inrättning. Såsom alldeles medellös, erhöll han af ständerne en pension; men hvilken han icke länge behöfde uppbära, emedan han afled på Runstorp i Östergöthland d. 27 Aug. 1841. Blef 1836 kommendör af N. O.

Hård, Carl, chef för Uplands regemente, general-major, chef för 9:de infanteri-brigaden och kommendör med stora korset af S. O., född i Wiksta socken af Upland d. 4 Juni 1768 och död i Upsala d. 30 April 1840. Han inskrefs som volontär vid Uplands regemente vid fyra års ålder, var löjtnant vid tjugu år, bivistade 1788 och 1790 årens fälttåg, och många af de förnämsta derunder förefallande krigshändelser, särdeles till sjös, kriget i Pomern och det i Norrige, der han mycket utmärkte sig vid stormningen af Liers skans, sårades, men tog en kanon och 100 fångar, samt belönades, ehuru endast major, med Svärds-ordens stora kors, bivistade fälttågen i Tyskland och Norrige åren 1813 och 1814, och blef 1816 chef för det regemente han då tillhört i 44 år. Tog afsked 1835. H. var, ehuru krigare, likväl mer än vanligt, känslig för fredens värf och isynnerhet för dess blommor: konsterna; hade ej blott dyrbara samlingar, utan idkade äfven teckningen med

mycken framgång, var begåfvad med ett varmt sinne för musiken och i allmänhet för allt skönt, var i sitt umgänge älskvärd och glad, till karakteren rättfram och trofast, och nästan tillbedd af sina underlydande. Upsala universitet, som han med mycken förkärlek omfattade och som vedergällde honom med en synnerlig tillgifvenhet, står hos honom i mycken förbindelse för gåfvan af alla hans samlingar af oljemålningar, handteckningar och planschverk.

Mårdh, Carl Wilhelm, kongl. lif-medikus, provincial-medikus i Jönköping och Götha hofrätts läkare, född 1767, död 1817, har utgifvit *Embetsberättelser* till kollegium medikum, hvilka finnas införda i Läkaren och Naturforskaren.

Hård nöt vill hafva skarpa tänder, ett gammalt ordspråk, betecknande att på skarpt tilltal erfordras skarpt svar, eller, att hårdt arbete erfordrar motsvarande krafter.

Hårdsatt (metall. term), kallas sådant tackjern, som erhålles då mera malm uppsättes på masugnen än kolen rigtigt kunna smälta, och är hvitt till färgen, hvarföre det ock kallas *hvitt tackjern.*

Hårds badstugubulle är ett gammalt forntidsminne, som förvaras efter slägten Hård af Segerstad, hvilket tillhört denna ätt. Bullen, hvilken för det närvarande innehafves af den siste Hårds på Segerstad dotters dotterson, löjtnant Josua v. Mentzer på Armsberg i Småland, är ett cylindriskt dryckeskäril, om 1 kannas rymd, svarfvadt af masurbjörk, och inuti öfverdraget med hartz. Det är 11 tum högt och 5 tum i tvärlinje, försedt ofvan och nedan med silfverringar, på hvilka de å våra dryckeshorn vanliga hieroglyfer äro ristade. Vid öfra kanten är en fyrsidig silfverskifva fästad, hvarpå läses: "af ålder heter jag Oluf Hårds badstugubulle på Segerstad: af samma d. 31 Oktober 1630 aflidne och för detta Landshöfdinge i Jönköping, min förste salig Herres och ägaren Oluf Larsson Hårds sonsons son. Oluf Adolfsson Hård, född på Skemningsfors d. 3 Jan. 1686, och dess fru, Benedicta Jeanna Linnardsdotter Bock; ofvannämnde salig Hårds sonedotters sonedotter, född på Malma i Östergöthland d. 16 Febr. 1700, är jag, efter många års kringvandrande hos andra, omsider med penningar igenlöst, och till mitt första och rätta hemvist ofvannämnde Segerstad lyckligen återigen hembragt d. 14 Mars 1739." Å serskildta smärre silfverplåtar äro ristade adeliga vapnen Uggla af Påarp, Lake, Holthausen, Hummerhjelm, Hård, Posse, med flere obekanta, troligen slägtingar till Oluf Hård.

Hårdsta, boställe i Undersåkers socken af Jemtland, skall fordom varit kungsgård.

Hårdt mot hårdt, sade käringen när hon föll mot hälleberget. Detta gamla talesätt användes, då tvenne trätgiriga och envisa personer träta och ingen vill gifva efter för den andra.

Hår-frisör. Dessa vår tids nästan oumbärliga "artister" ägde för mindre än hundra år sedan icke tillåtelse att utöfva sitt yrke hos oss, derigenom att en kongl. förordning af d. 26 Juni 1766 stadgade, att "ingen må hädanefter, vid ettbundrade Dal. Silf:mts plickt, såsom hårfrisör, betjena andre med Hårs eller peruquers accomoderande och frisering."

Håringe säteri, kallades förr **Häringe,** är beläget i Bolmsö socken af Jönköpings län, och rikt på fornlemningar. Nära till gården äro lemningar af ett stenhus med källrar; bland stenröset är en vid flat sten med några otydliga ritningar, korstecknet och riksäpplet. Ättestupor finnas här nära sjön Bolmen, det ena berget kallas *Kullerbyttan*, det andra *Applaberget*. Vid stranden af Häringsnäs gent emot Toftnäs är en "jättebro" af kullersten, af 10—13 alnars bredd, hvilken sträcker sig mot Askö 700 fot, synlig öfver vattenytan, ut i Bolmen. Det är ett oemotsägligt bevis, att här fordom funnits annat än fattiga bönder och en föga mägtig adel, det enda historien likväl framvisar. Huru långt den sträcker sig under vattenytan, är ej utrönt. Att "en jätte lagt den", må ej betviflas, ehuru han ej behöfver hafva varit en jätte genom sin egen kroppsstyrka; men han måste hafva ägt mer än Håringe, hvilket år 1820 gaf endast 250 R:dr riksgälds i arrende. Denna bro anses af andra icke vara annat än naturkrafternas lek med stenmassorna. *Lilla Håringe* lyder under det förra, har en sträcka af höjder, som bära märken af offeraltaren; å de förra finnas 9 bautastenar uppresta. Egendomen har tillhört slägterne Stjerna, Gyllensvärd, Lilljenberg och Palmqvist. Såldes 1838 af frih. Jos. Sylwander till bönder.

Hårleman, Carl, son till hof-intendenten för de kongl. trädgårdarne Johan H., föddes i Stockholm d. 27 Aug. år 1700, och dog der d. 9 April 1753. Han egnade sig tidigt åt de sköna konsterna, gjorde en utländsk resa och hemkallades år 1727 af Nikodemus Tessin, att biträda honom vid byggnaden af kongl. slottet. Det fullbordades också under hans ledning, hvarförutan han gifvit ritning till en mängd andra offentliga och enskilda byggnader, såsom: Kalmar domkyrka, Linnés botaniska trädgård i Upsala, tornen till domkyrkan derstädes och i Linköping, Stockholms observatorium, m. fl. Hans förtjenster lemnades ej heller obelönta; ty han blef friherre, öfver-intendent, ceremonimästare vid alla kongl. ordnar, samt var till och med vid 1746 års riksdag uppförd på förslag till riksråds-embetet, men hvilket han säges hafva undanbedt sig. Han afled i Stockholm d. 9 Febr. 1753, ännu i sina bästa år, och ehuru god helsa och friska kroppskrafter syntes lofva honom en längre lifstid. Ett retligt och ömtåligt lynne lärer dock varit egentliga orsaken till hans förtidiga död, hvilken säges hafva blifvit en följd af några stickord, dem drottning Lovisa Ulrika lät undfalla sig i anledning af några dekorationer, som ej blifvit färdiga på bestämd tid, kanske ännu mera för att dermed bestraffa honom för hans politiska föränderlighet och opålitlighet. Han var nemligen äfven invecklad i tidens partistrider, och lät bruka sig till verktyg af deras ledare. Man har ansett honom för Sveriges störste arkitekt, näst Nikodemus Tessin, och han var det äfven i anseende till rigtig beräkning, noggrannhet

och ritningarnes fulländning; men beskylles icke utan skäl, att, vid de tillbyggnader han gjort till äldre verk, icke alltid hafva nog tagit i beräkning dessa sistnämndas karakter och stil, hvilket t. ex. är fallet med det nya grafchoret vid Riddarholmskyrkan i Stockholm, tornet till Linköpings domkyrka, o. s. v., hvilka nästan alldeles icke sammanhänga med dessa tempels antika arkitektur. Hans friherrliga ätt utgick med honom; men en hans kusin, **Paco von Hårleman**, son åf guldsmeden i Stockholm Jakob Christiansson Hårleman, född i Stockholm 1694, adlades serskildt 1751, såsom afskedad kapiten.

Hårslöf, en socken med Bodarp, belägen i Skytts härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 mil S. från Malmö. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af 19⅝ mtl. och har 420 invånare. Dess areal utgör 2,476 tunnl., af hvilka 4 äro sjöar och kärr. Adr. Trelleborg.

Hårsnäppa, halfenkel beckasin (Scolopax gallinula), en till vadarnes femte familj hörande fogel af 8⅜ till 8¼ tums längd, med vid roten hög, hoptryckt, vid spetsen starkt nedtryckt och utvidgad näbb, hvilken i yttre tredjedelen är svart, eljest öfver hvit, under i gult eller blått stötande, olivgröna ben; svart hufvud med rostbruna små fläckar och ett rostgult band på hvardera sidan från pannan till nacken, samt utanför detta öfver ögonen ett smalt och kort svart streck; ögonbrynen rostgula; från näbben till ögat ett svartbrunt streck och ett otydligare under detta och ögat; halsen framtill och kräfvan blekgrå med otydliga bruna fläckar; underbukan, bröstet och magen hvita; halsryggen rostbrun med hvita punkter, rygg och skuldror sammetssvarta, grönt metallglänsande med rödbruna fläckar och längsgående rostgula band; vingarne mörkbruna eller rostgula och hvita, stjerten svart med rödbruna punkter. Hannen mindre än honan. Förekommer såsom flyttfogel, men mindre allmänt, isynnerhet i de södra och medlersta landskaperna. Födoämnena utgöras af larver, vatteninsekter och maskar. Honan säges lägga 4—5 1 tum 2 linjer långa, 7½ linje tjocka ägg, till färgen blekt gulaktiga, med stora orangebruna fläckar marmorerade ägg. Köttet är läckert.

Håsjö, annex till Ragunda, beläget i norra fögderiet af Jemtlands län, 9 mil O.S.O. från Östersund. Kyrkan är byggd af träd. Dess första anläggning obekant; men den nuvarande blef uppbyggd 1684 af bonden Olof Ersson. Här hålles gudstjenst hvar tredje helgdag. Ett berg, kalladt *Högklippan*, tjenar bönderne i denna ort till middags-linje. Socknen innefattar 5¾ mtl. med 447 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Sollefteå.

Håstad, annex till Hoby, beläget i Torna härad af Malmöhus län, 1 mil N.N.O. från Lund. Socknen innefattar 7⅔ mtl. och har 520 invånare. Dess areal utgör 1,643 tunnl. jord. Adr. Lund.

Håsun, Jemtlands-dialekt, betyder manssrumpor.

Håttebygden, är en benämning, hvilken gifves åt den del af Bohus län, som ligger norr om Gullmarfjorden, isynnerhet åt Sotenäs, Qville, Tanums, Wette och Bullarens härader. Folket der kallas *Håttar*, och utmärker sig framför sina öfriga landsmän genom sitt lifliga och redbara lynne. Denna liflighet röjer sig i allt, såsom i deras dialekt, hvilken är ytterligt brådskande, och har den egenheten, att lägga tonvigt på de båda sista stafvelserna i ordet; i deras musik, för hvilken de hafva så stor kärlek och fallenhet, att de alltid medföra fiolen på sina sjöresor, samt i deras dans, en polska, hvilken tillhör det raskaste slaget. "Håttepolskan" är namnkunnig för den ljungande fart och de många saltomortaler, hvarmed den utföres och hvilken kostat många lifvet. I liflighet öfvergår denna dans den ryktbara "Jössehäradspolskan" i Wermland. Håttarne indelas uti egentliga Håttar, boende vid kusten, i Fjällhåttar, som bo längre in i landet, och i Skråfhåttar, hvarmed förstås en hop på kusten och i skärgården kringspridda slägter, med mörklagda, skarpt tecknade ansigten och en jättelik kroppsbyggnad, hvilka tydligen tillhöra en fremmande stam; men måhända orätt anses för ättlingar af de Skottar, som i äldsta tider idkade sillfiske under Bohusländska vallen. Ordet Hått, ursprungligen fornnordiskt, tros beteckna en som bor *högre* upp, nemligen i norr. Det brukas nemligen endast af befolkningen söder om Gullmaren om sina nordliga grannar.

Håtuna, en socken med Tibble, belägen i Håbo härad och kontrakt af Upsala län och stift, 2½ mil S. från Upsala, vid Mälaren. Kyrkan, byggd af gråsten, är troligen en af de äldsta i landet, ehuru man icke känner dess ålder. En mängd adliga vapen pryda dess väggar. I socknen märkes: *Aske*, en större egendom, med utmärkt vacker karaktersbyggnad af sten samt tegelbruk. Egendomen har tillhört slägterne Oxenstjerna, Walrawe, Braunerhjelm, Drufva, Leyonstedt och Fleetwood. Äges nu (1846) af brukspatron Sehman, som uppfört alla här befintliga byggnader. *Håtunaholm*, 4 mtl., ett gammalt herregods, hvarest fordom Håtuna slott legat. Om detta ställe berättas, att en Horn (Carl Gustaf, född 1750, dödskjuten 1782), här blifvit mördad af sin betjent, lejd dertill af Horns fru, Florentina Ulrika Hildebrand, hvilken sedan blef gift med en Armfelt. Denne var okunnig om mordet; men då han fick aning derom, drog han sig tillbaka från henne och hon dog kort derpå helt hastigt. Hon bisattes genast (i en af Stockholms kyrkor), och natten derpå förlöstes hon med tvillingbarn. Morgonen derefter då kyrkvaktaren inkom i kyrkan låg hon bredvid kistan, omgifven af tvenne döda barn. Hon hade varit skendöd, då hon bisattes; men bade verkligen dödt efter barnsbörden. Detta skall hafva tilldragit sig i slutet af 1700-talet. Egendomen innehafves nu af kapiten J. Engelhart. *Skälsta*, 1 mtl. *Nyborg*, 2 mtl., fordom tillhörigt slägten Ulfsparre; äges nu af löjtnanten O. Blomstedt. Var fordom ett kloster, kalladt *Nyby*; enligt sägen skall fordom en underjordisk gång gått härifrån till Arnön i Gran. *Håtuna*, ifrån äldsta tider en ansenlig kungsgård, med ett fast slott, hvarefter ännu synas lemningar. Här hade konung

Birger Magnusson sin boning. Han löste till sig denna gård af grefve Gerhard af Holstein, hvilken hade fått den af sin svåger konung Magnus Ladulås. Detta ställe har blifvit ryktbart genom det förräderi, som konung Birgers bröder, Erik och Waldemar, år 1306 begingo emot honom, sedan de först förledt honom att uppoffra sin trognaste tjenare och det bästa stödet för sin thron, Thorkel Knutsson. I September sistnämnda år inställde de sig på Håtuna, der konungen då höll sitt hof, emottogos af honom med all gästfrihet; men följande morgon öfverföllo de honom och tillfångatogo honom, jemte sin gemål, två prinsar — Magnus räddades — en prinsessa, jemte biskop Nils Kettilsson Hvit, sex riddare och sexton väpnare, förde honom till Nyköping och tvungo honom att afsäga sig hälften af sitt rike. Detta skedde likväl icke utan ett föregående krig mot Danmark och Norrige, och Birger hämnades elfva år senare denna skändlighet med en nästan större. Häraf kallas denna händelse *Håtuna-leken*, hvarföre det heter: "Nyköpings gästabud och Håtuna lek, Hafva gjort många kinder blek." Konung Birger sålde sedan denna gård till Upsala domkyrka; men den återkändes till kronan år 1527 och är nu förvandlad till en bondby. *Signilsberg*, i gamla jordeböcker kalladt Forn-Sigtuna, skall hafva fått sitt namn af prinsessan Signild, hvilken här, jemte Norske prinsen Habor (se detta ord), skall af kärlek hafva slutat sina dagar, i sjette århundradet. Här synas ännu spår efter den förstöring Norske konungen Olof Haraldsson och Esterne här utöfvat. Sedan det nuvarande Sigtuna uppblomstrade såsom stad, kallades det ursprungligen Sigtuna, Forn-Sigtuna och Signildsberg. Egendomen har i äldre tider tillhört slägterne Woltemat och Sjöblad. På senare tider ägdes den af frih. M. Björnstjerna, derefter af frih. Banér, och tillhör nu enkefru statsrådinnan Schwan. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $45\frac{1}{8}$ mtl. och har 700 invånare. Af dess areal, 8,794 tunnl., äro 30 sjöar och kärr. Adr. Sigtuna.

Härd, urminnes. Dermed betecknas om man oqvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat någon fast egendom eller rättighet, så att ingen minnes eller sanningsenligt vet, huru hans förfäder eller fångesmän först tillvunnit sig den.

Häfla, jernbruk i Skedvi socken af Östergöthland, är uppbygdt af landshöfdingen frih. Jakob Fleming år 1684, mot Forsjö hammares raserande i Södermanland, enligt bergs-kollegii tillstånd d. 13 Dec. 1683. Dess privilegium är bekräftadt d. 14 Sept. 1742. Bruket har 3 härdar och 1,168 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget eller köpt tackjern. Frälsesmidet är 75 skepp:d och hammarskatten 10 skepp:d 18 lisp:d 13 marker. Vid bruket idkas stål-tillverkning, samt spik- och manufaktur-smide. Äfven finnes här ett skattlagdt ålfiske, en mjölqvarn med 3 par stenar och en såg. Afsättningsorten är Norrköping och Stockholm. Tillhör G. von Post.

Häfringen, är en känningsbåk vid inloppet till Nyköping, hör under norra lots-distriktet samt Norrköpings fördelning.

Härfverö, en socken med Singö, belägen i Wäddö skeppslag eller härad af Stockholms län, Närdinghundra kontrakt af Upsala stift, $4\frac{1}{2}$ mil N. från Norrtelge, vid Saltsjön. På norra udden af socknen är ett rikt jernmalmsfält, som ifrån längre tider tillbaka blifvit bearbetadt. Af grufvorna derstädes märkas: *Lappgrufvorna*, *Långkärsgrufvan* och *Herreängen* (se: *Grufvor*). Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af $63\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,813 invånare. Dess areal utgör 30,780 tunnl., af hvilka 1,380 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelge.

Hägerstad, en socken med Oppeby, belägen i Kinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 4 mil S.S.O. från Linköping. Sjöarne *Striern* och *Nimmern* ligga till en del inom socknen. I Skesängen på *Anestads* ägor, ej långt ifrån kyrkan, märkes en gammal tingsplats, som består af drottsäte och 24 Idevalls-stoder, hvilka blifvit dels rubbade, dels borttagna. Uti sjön Nimmern är en märkvärdig flottholme, 16 alnar lång och 7 alnar bred, som visat sig 1749, då den i tretton veckors tid varit öfver vattenbrynet, hvarefter den småningom sjunkit till sjöbottnen, men åter visat sig i mindre storlek på samma ställe d. 4 Sept., ett helt dygn. Samma holme lät åter se sig d. 4 Okt. 1756, och blef då ej synlig längre än till d. 9 i samma månad. De stora trädstubbarne på holmen vittna, att den fordom varit beväxt med grof skog. Som holmen alltid visat sig på samma ställe, emellan en ö och fasta landet, har man de tider den ej synts, försökt finna den på sjöbottnen; men förgäfves. Allmogen tror, att då holmen visar sig, skall krig tillstunda. Man har anmärkt att fisken i sjön Striern qväfdes och dog i stor mängd vintern emellan 1739 och 1740. Dessutom märkes i socknen: *Wiksholm*, 1 mtl. säteri, har tillhört slägterne Ulfsparre, Spens, Löfström och Friesendorff. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af $26\frac{1}{4}$ mtl. och har 605 invånare. Af dess areal, 5,601 tunnl., äro 930 sjöar och kärr. Adr. Linköping och Linnäs.

Hägg (Prunus Padus), ett medelmåttigt träd, som växer i något fuktiga skogstrakter öfverallt i riket, med undantag af fjälltrakterna och mindre allmänt på de stora slättbygderna. Löfvet är användbart till foder för får och getter; men skys på det högsta af hästar. Alla trädets delar innehålla blåsyra, och barken användes i medicinen.

Häggdånger, en socken, belägen i södra Ångermanlands fögderi och kontrakt, Westernorrlands län och Hernösands stift, $1\frac{1}{4}$ mil S.V. från Hernösand vid hafvet, var förut annex till Säbrå socken; men utgör nu ett eget pastorat af 3 kl. preb. Orten är uppfylld af berg, dalar och små insjöar med många bäckar. Mineralkällor träffas på flere ställen. Flere stora holmar räknas till denna sockens skärgård, såsom *Svenskäret*, *Glohamn*, m. fl. Äfven märkes åtskilliga fiske-hamnar, hvarest landets invånare och andra ifrån södra orter, som af ålder idkat fiske, uppehålla sig. Utom åkerbruk och boskapsskötsel idka sockenboerne isynnerhet strömmingsfiske. Af handaslöjder tillverkas lärft,

ylle- och bomullstyger. Socknen består af 16½ mtl. och har 849 invånare. Adr. Hernösand.

Häggeby, en socken, belägen i Håbo härad och kontrakt af Upsala län och stift, 2 mil S. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes: *Finstaholm*, en större egendom. *Nyborg*, 17 mtl. (se detta ord), samt *Rölunda*, 8 mtl., och *Rönöholm*. Runstenar finnas i kyrkan, Wiksjö gärde, Hessele, Finstad gärde och vid Kålstad. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 30⅛ mtl. och har 514 invånare. Af dess areal, 5,809 tunnl., äro endast 10 sjöar och kärr. Adr. Stockholm och Finstaholm.

Häggenås, annex till Lith, beläget i Jemtlands norra fögderi, 3 mil N.N.O. från Östersund. Socknen består af 19⅝ mtl. och har 1,048 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Häggesled, annex till Hjerpås, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, 1¾ mil V.S.V. från Lidköping. Kyrkan är gammal och byggd af sten. I socknen märkes: *Hinderstorp*, 1 mtl. säteri. *Stinggården*, 3 mtl. säteri, med vackra trädgårdar, tröskverk och qvarn, har tillhört frih. H. Fleetwood och O. M. J. Ramsay. Socknen innefattar 10⅜ mtl. och har 278 invånare. Dess areal utgör 3,147 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Häggman, Carl Fredrik, född i Petersburg 1794, var kyrkoherde vid Skeppsholms församling, men sedan vidare befordrad, utgaf åren 1820 och 1824: *Underrättelser om Evangelii framgång; Svenska Bibelsällskapets månadsskrift; Missionstidningen* och flere andra af Evangeliska Sällskapets skrifter.

Häggum, en socken, belägen i Walla härad af Skaraborgs län, Billings kontrakt af Skara stift, 1¼ mil S.V. från Sköfde. Kyrkan kallades fordom Häggenäs. I socknen märkas trenne mindre säterier: *Bjersgård*, 1 mtl., *Bränneberg*, ½ mtl., och *Bosgården Häggum*, 1 mtl. Berget Billingen omgifver socknen till en del. Ett enstaka stycke finnes i Ö. och V. af detta berg, kalladt *Möijeeller Tovatorps-berget*, och ett annat stycke *Brunnshemsberget*. Vid Bjessesjö är en ättestupa och en grifthög, kallad *Bjessekulle*. Der bredvid äro flere smärre dylika högar. I öster om Brunnhemsberget märkes *Kongshögen* och *Konuhög* eller *Kåhög*. *Sihlborör*, är en vacker höjd med ett stort rör och bautastenar. *Hästeskohall*, är en stor kalkstenshäll, deri man fordom anmärkt hästskomärken. På Häggums åkergärde äro i en halfcirkel stora grifthögar, kallade *Getharbergen*, på hvilka finnas flera rör. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 477 invånare. Den består af 17 mtl. på en areal af 4,050 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Häglinge, annex till Södra Rörum, i Frosta härad af Malmöhus län, beläget i Vestra Göinge härad af Christianstads län, Frosta kontrakt af Lunds stift, 4¼ mil V. från Christianstad. Här märkes säteriet *Börröd*, 1⅛ mtl., med underlydande 10¾ mtl. Om detta säteriets ålder eller grundläggare är icke kändt vidare än att det, efter berättelse, i Danska tiderna varit ett biskops-säte, hvilket är så mycket troligare, som konung Fredrik II år 1534 försålt detta gods till ett dess råd, Hindrik Brahe till Widtsköfle, och det med den s. k. biskops-tionden, den ägarne af gården allt sedermera varit och ännu äro innehafvare af. Gården ägdes sedermera af slägterne Ramel, von Pudebusch och Danckwardt. Enligt gammal sägen skall ej allenast sätesgården i Danska tiderna varit belägen i Häglinge kyrkoby, hvarest en gård ännu bär namn af Hofgården, utan ock i den tiden haft ett nunnekloster nära invid kyrkomuren, uti en då varande grundmurad byggnad, af hvilken lemningar ännu lära finnas. Der sätesgården nu står, skall äfven hafva varit ett domsäte. De nuvarande åbyggnaderna hafva alla blifvit uppförda efter år 1745. Socknen består af 19⅝ mtl. och har 815 invånare. Af dess areal, 11,502 tunnl., äro 445 sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Hägring är ett luftspel, som under vissa förhållanden uppkommer af solstrålarnes brytning mot dunster, hvilka uppstiga ur jorden eller vattnet. Särdeles äro dessa luftsyner vanliga kring Medelhafvet och i Afrikas och Asiens sandöknar, der man icke sällan får se de herrligaste landskap, städer och slott vinka på afstånd; men hvilka försvinna allt som man närmar sig dem. I Sverige finnas äfven ett slags hägringar, ehuru ej jemförliga med de nämnda. De visa sig isynnerhet öfver Wettern och på dess stränder, samt i Kattegat. Vid sistnämnda trakt synes stundom från Svenska landet det eljest utom synkretsen belägna Jutland ganska tydligt med sina kyrkor och kullar, och anses detta såsom ett förebud till regn. Ett annat slags hägring är då skären synas liksom sväfvande öfver hafsytan i luften, och hvilket skärgårdsboen kallar att "sjön apar", och hvilket bådar godt väder. Då det förra åter visar sig säges, att "sjön bygger."

Häij, Henrik, adlad 1689 såsom major och sedermera kommendant på Kochenhusen, var en skicklig fortifikations-officer och biträdde grefve Dalberg vid dess ritningar till förherrligande af Carl Gustafs bragder. Son af öfversten Alexander Häij. Ätten härstammar från Skottland och sagan berättar följande om anledningen till dess adlande. När Danskarne omkring år 920 infölle i Skottland och krigarne togo till flykten i slaget vid Lancarti, förtröt detta en bonde, som med sina två söner arbetade på fältet. De fattade då oken på sina oxar, det enda vapen de hade till hands, förmådde sine landsmän att hålla stånd, hvilket de äfven gjorde och tillkämpade sig segern. Nu träffades den gamle mannen liggande på marken sårad, men ropande: "Häij! Häij!" och detta ord blef hans namn då han adlades af konungen, hvilken derjemte skänkte honom så mycket land, som en falk kunde flyga öfver utan att tröttna.

Häklan eller **Häklekilnt**, i Tunhems socken af Westergöthland, 170 fot hög, ligger vid södra ändan af Halleberg, emellan detta och Hunneberg. Här märkes en ganska hög och besynnerlig ättestupa på södra sidan, omkring 50 alnar hög. Ofvantill är *Wålekäll*, som liknar ett hjerta, och har

å ömse sidor två halfrunda säten i berget, på hvilka man i hedendomen tyckes hafva suttit, vid sitt offrande, innan man störtade sig utföre. Derunder finnes en brunn eller damm, numera igenvuxen, hvaruti de döda blifvit tvagne, och sedan begrafne, i de många der befintliga högar. Dalen emellan Häklan och Halleberg är af naturen så väl förvarad likasom med murar, att man tyckes vara långt säkrare der för en fiende, än i den starkaste fästning.

Hälftenbruk kallas sådana arrenden, der egendomens afkastning delas till hälften emellan ägaren och arrendatoren, ehvad för öfrigt vilkoren innehålla. Det kan nemligen inträffa, att ägaren bidrager till hälften vid utsädet, samt i någon mån deltager i utskylder och arbetskostnaden, eller också att allt detta besörjes af förpaktaren. Likaså kan betet vara deladt till hälften emellan båda, eller tillhöra arrendatorn allena, o. s. v.

Hälgbo, en bättre bebyggd egendom i Åhls socken af Dalarne. På dess åker uppställde bruksskrifvaren Schedin (se *Dal-uppror*), år 1743, de upproriske Dalkarlarne, och aftågade derifrån med dem på den så kallade Kexbovägen till Falun.

Hällaryd, en socken med Åryd, belägen i Bräkne härad af Blekinge län, Listers och Bräkne förenade kontrakt af Lunds stift, $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Carlshamn, vid hafvet. Hit höra följande öar: *Tärnö, Joggesö, Hallö, Mjöö, Bockö, Horsö* och *Lyckö.* Emellan de stora skogarna och bergen här i socknen finnas flere sjöar, hvaribland, *Tarmlången, Kroksjön, Walsjön, Metesjön, Sandsjön* och *Ölsjön.* Bland berg märkes: *Walhall,* en ättestupa. Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 2,050 invånare. Dess areal utgör 15,205 tunnl., af hvilka 1,330 äro sjöar och kärr. Adr. Carlshamn.

Hälleflinta, tät fältspat, är en bergart som består af qvarts, fältspat samt andra silikater, och förekommer af olika färg och utseende, rödaktig, grön eller lefverbrun, på några ställen i riket, såsom i Dannemora, Sala och Finnbergs grufvor.

Hälleflundra, helgflundra, hällefisk (Pleuronectes Hippoglossus), en mjukfenig benfisk, hvilken uppnår högst betydlig storlek och ända till 700 skålp:ds vigt. Han lefver på djupet af hafvet alla årstider, utom vintern, då han nalkas kusten för fortplantningen, och inkommer då i Kattegatt; men aldrig veterligen i Öresund eller Östersjön, han är rofgirig och snål, samt fångas med krok på djupet.

Hälleknoppar, matgräs (Sedum album), en mångårig växt, som förekommer på stenbunden och bergig mark i de stora slättbygderna, isynnerhet uti de nordliga och östliga landskaperna, och kan användas som sallat.

Hällkiströr är en benämning, som man nyligen tillagt ett slags forntida grifter, bestående af på bergsspetsar hopförda stora stenrösen, hvilka dölja små af stenflisor eller hällar hopfogade kistlika grafrum. Dessa visa sig vid undersökning tillhöra en helt annan tid och folkstam än de vanliga ättekullarne, med hvilka man förut förblandat dem. De äro alltid belägna på höga bergspunkter, och innehålla dels brända, dels obrända lik samt stickande och skärande vapen af bronz, och någongång guldsmycken; men aldrig spår af jern eller silfver. De äro således äldre än jernålderns grifter, och måste tillskrifvas den Keltiska folkstam, hvilken vi finna med sina bronzvapen utbredd öfver vissa trakter af norden, under en tid långt före Asastammens invandring. Största antalet af hällkiströr träffa vi å Bohuslänska kusten och skärgården, der nästan hvarje bergstopp bär ett dylikt. Norr om Svinesund åter träffas intet enda förr än på Norriges vestkust. Ifrån Bohuslän utgrena de sig å ena sidan genom Dalsland till Wermland, och å den andra åter genom Norra Halland öfver Småland, hvarförutan de sparsamt förekomma i det öfriga Sverige. Det veterligen största af sådana griftrör är beläget vid gården Skebbervall i Qville härad i Bohuslän; det håller nära 100 stegs diameter. Det bekanta Kiviksröret i Skåne, och den så kallade konung Tryggves graf utanför Sotenäs, äro båda hällkiströr. Vanligtvis innehålla dessa griftlemningar blott en grafkista från 7 till 4 fots längd; men stundom träffas likväl 2 till 3 i samma rör. Kistorna äro med mycken omsorg hopfogade, och täckas alltid af en eller par större stenhällar.

Hällristningar kallas de forntida figurteckningar, hvilka man finner inhuggna i klippsluttningar flerestädes inom Skandinavien, framför allt uti Bohuslän. I norra delen af denna provins träffas de till ett antal af ett par hundrade. Vidare förekomma de på Dalsland, i Blekinge, Östergöthland, Jemtland, på Gottland, Danska öarne och i Norrige vid Sognefjorden o. s. v., ehuru ganska sparsamt. De äro anbragta i släta, svagt sluttande, bergshällar samt inhuggna till olika djup. Figurerna föreställa skepp, menniskor, hästar, nötkreatur, hjortar, hundar, foglar, ormar, träd, vapen och redskap, m. m., och röja ofta en icke ringa skicklighet hos tecknaren. Hufvudföreställningarna äro slagtningar till lands och sjös, till fots och häst, jagter, djurfängen, kärleksäfventyr och andra händelser. Genom dessa föreställningar och genom sin ålder, som är högre än runornas i norden, kunna vi betrakta hällristningarna, såsom de äldsta urkunder för vår historia, och i följd deraf såsom våra mest intressanta fornlemningar. Då likväl en del af figurerna omisskänneligen äga en symbolisk natur, hvars klav ej utan alltför djerfva gissningar kan bestämmas, blifva förklaringar öfver dessa tafvelskrifter icke gerna tillfredsställande. Det är också först i en senare tid, som fornforskarne häråt egnat sin uppmärksamhet, utan att ännu hafva hunnit något säkert resultat. Till och med om dessa fornlemningars ålder har man tvistat. Några vilja tillskrifva dem nordens äldsta inbyggare, hvilka saknade kännedomen om metallers bruk. Denna mening måste likväl alldeles förkastas, om man närmare betraktar några af de större hällristningarna. Man finner då tydligen, att de äro utarbetade med jernhackor, äfvensom att formen på vapenfigurerna, särdeles stridsyxorne, bestämdt hänvisa till originaler af jern. Lägges härtill, att skeppsfigurer-

na, samt andra afbildningar noga öfverensstämmer med de beskrifningar fornsagorna lemna oss på de härskepp och andra ting som brukades under vikingatiden, så bör man icke tveka att i hällristningarne se minnen ifrån denna tid. Att deras ålder ligger bortom runornas är klart; emedan man eljest nödvändigt bort å någon af dem finna dessa bokstafstecken, hvilket ej är händelsen. De måste således vara äldre än år 900, emedan nyare forskningar visat, att först vid denna tid runornas allmännare bruk tog sin början. Och emedan å hällristningarne förekomma bilder af sydliga länders djur, såsom kamelen, noshörningen och sköldpaddan, och det är uppenbart, att den som tecknat dem måste hafva besökt de länder, der dessa djur finnas och sjelf sett dem, så finna vi att berörde bergtaflor icke kunnat tillkomma förr än nordbon började besöka södern, och hvilket väl ej skedde förr än omkring år 600. Det är ock emellan detta år och början af 10:de århundradet, som vikingatidens mest lysande tidehvarf inträffar, om hvars bragder hällristningarne synbarligen erinra, hvilket lemnar nytt stöd för den här framställda uppgiften om de senares ungefärliga ålder. Vidkommande deras bestämmelse, är det mindre antagligt att mängden af dem förvara minnen af händelser, som haft något allmännare inflytande på nordens öden. De synas snarare hvar för sig utvisa någon enskild persons eller ätts bedrifter, öfvade antingen här hemma eller utom landet. Man har likväl trott sig med en och annan af dem böra göra ett undantag härifrån, såsom t. ex. med hällristningen vid Thorshamn i Blekinge, hvilken en berömd Dansk arkeolog ansett innehålla den historia om konung Harald Hildetands fader, som man förr af misstag sökte i Runamo. Huru härmed än må förhålla sig, äro likväl hällristningarne, genom sin bildliga framställning af våra fäders lefnadsförhållanden, att betrakta såsom högst vigtiga källor för vår fornkunskap. Staten lemnade år 1845 ett understöd åt en yngre fornforskare, för samlandet och utgifvandet af dessa hittills förbisedda fornlemningar, öfver hvilka man således har att snart vänta ett fullständigare arbete. Äfven utom Skandinavien träffas hällristningar, såsom på Brittiska öarne, i Spanien, Sibirien, Indien, Syrien, Arabien, Mexiko och flerestädes. Dessa äga likväl intet gemensamt med de nordiska, hvarken till utarbetningssätt eller innehåll, undantagandes att de alla vittna om folk, som icke känt bokstafsskrift. Blott en enda är befryndad med våra, nemligen en i Massachusetts på Nordamerikas östra kust; men nya forskningar hafva visat, att denna är förfärdigad af eller åtminstone vittnar om nordmannen Thorfind Karlsefne och hans följe, hvilka vid början af 11:te århundradet togo denna trakt i besittning. Föreställningarne på denna ristning låta ock med lätthet reda sig af den skriftliga tradition vi äga om nämnde händelse, hvars hufvuddrag den varit ämnad att bevara för efterverlden.

Hällsmörks kyrka, kallas ett stort klippblock icke olik ett kyrktak, liggande på Hällsmörks ägor i Näsinge socken af Bohus län, uti densamma viken, der konung Carl XII lät sina, ifrån Strömstad landvägen transporterade, galerer nedlöpa i Idefjorden under belägringen af Fredrikshall 1718.

Hällström, Carl Peter, öfverst-löjtnant, major i flottan, R. af W. O, L. af W. A., född i Ilmola socken af Wasa län i Finland, d. 27 Febr. år 1774, död i Stockholm den 13 Mars 1836, har stora förtjenster om fäderneslandet genom sina geografiska och hydrografiska arbeten. Härtill banade han sig vägen först som informator i friherre Hermelins hus, hvarigenom han kom i närmare beröring med denne fosterlandsvän, samt år 1798 började samla materialier till dess stora kartverk, till hvilket han bidragit med icke mindre än 22 kartor. Han företog, på dess bekostnad, en resa till Köpenhamn och London, att anskaffa skickliga gravörer. Ingick 1801 vid landtmäteri-kontoret, sedan vid sjömätnings-korpsen och blef 1809 chef för sjökarte-arkivet, samt kort derefter ledamot i strömrensnings-kommittén, der han ådagalade mycken verksamhet, undersökte och afvägde nästan alla större vattendrag, strömmar och fall från Norrbotten ned till Skåne och Blekinge, föreslog hamnbyggnader och väganläggningar i Wermland öfver till Norrige och på flera andra orter, hvarförutan han författat kartor till Sköldebrands "Voyage Pittoresque", till Sjöborgs "Skånes beskrifning", till Hisingers "Geologiska arbeten", o. s. v. Har utgifvit flera afhandlingar, tryckta dels serskildt, dels i vetenskaps- och landtbruks-akademiens handlingar, såsom: *Betänkande och förslag om öfverflödigt vattens afledande ur Hjelmaren; Förteckning på orters geografiska bredd och längd i Sverige; Tankar om statistik*, m. m. Hans tvenne bröder stannade qvar i Finland. Den ene var theol. doktor och professor i fysiken vid Helsingfors universitet; den andre är ännu öfverstlöjtnant vid strömrensnings-korpsen.

Hällsöarne, äro tvenne straxt norr om Strömstad belägna öar, af hvilka den ena äger en så romantisk natur att folktron dit förlagt en hesperisk trädgård, hvars paradisiska blomster-rabatter och träd dignade af gyllene frukter, omgärdade af en skidgård af guld och stål, likväl högst sällan, och aldrig mera än för ett enda ögonblick, uppenbarar sig för den dit vinddrifne fiskaren.

Hällum, annex till Skarstad, beläget i Barne härad af Skaraborgs län, 2 ¾ mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan är byggd på okänd tid, af träd. *Lida-ån* skiljer denna socken ifrån de angränsande annexerne af samma pastorat och utgör äfven skillnad emellan Barne och Skånings härader. I socknen märkes: *Halla*, 2 mtl. säteri. *Hälleberg*, ½ mtl. säteri med 14 torp. Socknen består af 4 ⅛ mtl. och har 205 invånare. Dess areal utgör 787 tunnl. Adr. Skara.

Hällungen, Stora, en fjällsjö med romantiska stränder i Inlands Nordre härad, är en af Bohuslänes största vattensamlingar, ehuru han blott äger ¾ mils längd. På vestra stranden af denna sjö, reser sig den fordom borgkrönta, rysliga klippan *Borgflog*, hvars lodrätta väggar, säkert till 300

fots höjd, hänga öfver vattenytan och tros till lika djup sänka sig under densamma. Anblicken af denna klippmassa, kringgärdad af skogar, och återspeglad i den lugna fjällsjön, är en af de sublimaste.

Hällungstad, ett militär-boställe i Hede socken af Bohuslän, var fordom säte för en småkonung, hvars bragder ännu lefva i folksägnen, och hvars borg skall hafva legat på samma ställe, som nuvarande mangården. Han deltog i striden mot Skottarne vid Nafverstads och Tanums kyrkor, och förde krig mot kung Rane på Svarteborg, vid gårdarne Ellinge och Torp, vid hvilka ställen man ock träffar ansenliga griftlemningar och stensättningar ifrån hednatiden.

Hämnd går sent, men kommer gent, ett gammalt ordspråk, betecknande, att straffet stundom går långsamt; men uteblifver icke.

Hämpling (Fringilla cannabina), en gångfogel af 5½ tums längd. Hannen med hufvudets främre del och sidorna af bröstet röda; ryggen brun, nacken grå, bröstet i midten svart, magen och undergumpen hvita, stjerten tvåklufven svart och hvit; näbben tjock, trind och spetsig, öfver mörkblå, under blek, benen köttfärgade, iris brun. Honans hufvud och halsrygg askgrå med små svartbruna fläckar, hals och strupe gråsvarta. Drägten olika om sommar och höst. Förekommer allmänt som flyttfogel och anländer redan i Mars. Locktonen är ett angenämt "*tyttitt tyllä*", som upprepas flera gånger med ett rent flöjtljud. Födoämnena utgöras af växtfrön samt trädknoppar. Honan lägger 5—6 blåaktigt hvita, i tjocka ändan rödt punkterade ägg, uti ett väl bygdt bo, utvändigt af grässtrån, invändigt fodradt med ull och hår, samt värper tvenne kullar om året. Fångas på limspön eller med slagnät för att hållas i bur, der de para sig med kanariefoglar och frambringa batarder; men böra i fångenskapen ej fodras med hampfrö, hvaraf de blifva för feta och dö.

Hängekäft, (Haugekjeptr) (mythol.). Den namnkunniga trollqvarnen Grottes förste ägare. Han antingen skänkte eller sålde qvarnen till konung Frode i Danmark. Ingen förmådde mala på denna tunga qvarn; men Frode köpte af konung Fjolner i Sverige tvenne utomordentligt starka trälinnor, Fenja och Menja, och de malde åt konungen *guld, ära och lycka;* ty denna qvarn var så beskaffad, att man med flitig kringvridning af dess tunga stenar kunde anskaffa allt hvad man önskade öfver dess ägare. (Se härom: *Grotte*, *Fenja*, *Menja*, *Mysing*.)

Här, Peter von, antogs år 1611 till fältbarberare för Svenska hären, och skulle derföre erhålla fri kost, 40 daler och en klädning om 60 dalers värde.

Härad kallades redan i de äldsta tiderna landets indelning i afseende på lagskipningen. Härad är samma begrepp som hundari, och betyder en förening af hundrade. Från början var det en förening för krigiska ändamål. Sedan ett fastare lefnadssätt blifvit antaget, fortfor benämningen härad för de serskildta rättssamfund, hvilka funnos inom landskaperna. Egentligen tillhör namnet Götha-lagarne, och hundari förekommer deremot hos Svearnes stammar. Upptagandet af nya boningsplatser i ödemarken kallades att bygga härader. Begreppet härad var ursprungligen personligt och betecknade de familjer, som utgjorde samfundet; men öfvergick efterhand till en beteckning för sjelfva jorden, den de odlat. Af flera häraders förening uppkomme landskapen, och dessa bildade, i ett slags förbund, hela konungariket. Men äfven *häradskonungar* omtalas och voro styresmän öfver häradet, förmodligen af hög, kanske kunglig börd. Måhända tillhörde de blott den mest ansedda slägten inom häradet; ty hög börd betraktades i dessa tider med mycken vördnad. Sedan häradskonungarne, som tillhörde de s. k. fylkeskonungarne, försvunnit, kommo styresmän, dem folket valde och hvilka kallades i Götha land *Hærædhshöfdhingi*, hvaraf blifvit häradshöfdingar, och i Svea land *Domari*. Vid den tid då landskapslagarne samlades blef häradshöfdingen tillsatt af en tolfmannanämnd, som konungens länsman utsåg, och detta konungens inflytande ökades sedermera. En tid utnämnde konungen häradshöfding inom ett förslag, uppsatt af en tolfmannanämnd inom häradet. Sedan adeln blifvit en privilegierad klass, förvärfvade den rätt att ensam bekläda dessa embeten, med undantag af några få härader, dem konungen förbehöll sig att få bortgifva åt hvem han ville. I våra dagar tillsättas häradshöfdingar af konungen efter förslag, som hofrätten upprättar. Häradshöfdingen var domare och häradets talman, samt i allmänhet den som ledde dess angelägenheter. I vissa delar af riket förekommer nu mera icke benämningen härad, utan i dess ställe *Tingslag*, samt *Skeppslag* i Roslagen, hvilket betyder detsamma. Häradet var ursprungligen en förening till gemensam säkerhet, och med gemensamt ansvar för upprätthållandet af den allmänna friden. Derifrån härledde sig häradets skyldighet att erlägga s. k. *Dulgadråpsböter*, en skyldighet, som ännu qvarstår i lagen. (Se: *Dulgadråp*.) Å andra sidan har häradet ännu gemensam rätt till en tredjedel i vissa penningeböter, hvilken lott då fördelas emellan häradet, nämnden och häradshöfdingen. — Häradernas antal i riket utgör 243, hvaraf 19 i Stockholms län, 13 i Upsala, 13 i Westerås, 10 i Södermanlands, 16 i Nerikes, 13 i Wermlands, 18 i Elfsborgs, 15 i Skaraborgs, 20 i Götheborgs och Bohus, 8 i Hallands, 10 i Christianstads, 13 i Malmöhus, 4 i Blekinge, 6 i Kronobergs, 9 i Jönköpings, 11 i Kalmar, 21 i Östergöthlands, 2 på Gottland, 7 i Falun, samt i Gefleborgs, Westernorrlands, Jemtlands, Westerbottens och Norrbottens 3 i hvartdera länet.

Härad, annex till Wansö, beläget i Åkers härad af Södermanlands län, ¾ mil V. från Strengnäs, vid en vik af Mälaren. Här märkes *Harphus*, har säteri-rättigheten förenad med Bergshammar i Fogdö socken. Skall vara anlagdt af en vid namn Arph, och heter således egentligen Arphus. Detta är förmodligen det minsta säteriet i riket; ty det är i jordeböckerna antecknadt såsom ett oskattlagdt

gathus och har först vid extra roteringen år 1811 blifvit ansedt såsom $\frac{1}{8}$ hemman. Socknen innefattar 25$\frac{1}{4}$ mtl. och har 866 invånare. Dess areal utgör 10,993 tunnl., af hvilka 600 äro sjöar och kärr. Adr. Strengnäs.

Häradsallmänning kallas en skogstrakt, som begagnas gemensamt af hela häradet. Dessa allmänningar uppkommo då landet först uppodlades, och ödemarker åtskiljde de nya bygderna. Dessa marker voro odelade, och betraktades såsom gemensam egendom. Nu för tiden anses kronan hafva äganderätten, ehuru häradet får nyttja marken. Deras ändamål är nu dels att understödja häradet med skogsprodukter, dels att lemna tillfälle för nyodlingar. De kunna dock äfven fördelas emellan socknarne, eller till och med emellan hemmanen; men den afskiljda delen bör då skattläggas såsom serskildt egendom. De begagnas dels till skogsfång och dels till betesmarker.

Häradshammar, en socken, med Jonsberg, belägen i Östkinds härad af Östergöthland, Wikbolands eller Öst- och Björkekinds kontrakt af Linköpings stift, 2$\frac{1}{4}$ mil Ö. från Norrköping, vid Östersjön. Om den gamla kyrkans ålder har man icke kunnat finna någon säker underrättelse; men troligen har här varit häradets första kyrka. En sägen omförmäler, att kyrkan först blifvit byggd midt i socknen uti den s. k. Sandhagen, hvarest några lemningar ännu lära synas; men att hon haft samma öde, som många andra kyrkor vid deras uppbyggande, att hvad som uppfördes om dagarne nedrefs om nätterna. Derefter fick slumpen bestämma hvarest templet skulle byggas. Den nuvarande kyrkan är byggd af sten år 1806, sedan den äldre samma år blifvit förstörd af vådeld. Altartaflan är målad af Hörberg. Häradshammars socken har åtskilliga gånger varit kongl. förläning, dels jemte, dels utan de andra socknarne i häradet, och har såsom sådan innehafts af riksföreståndaren Carl Knutsson, dess döttrar prinsessorna Margaretha och Magdalena, konung Gustaf I:s dotter Cecilia, samt konung Gustaf II Adolfs moder, enkedrottning Christina. Socknen kallas af allmogen Hershammar, och hette fordom Herseme. Här finnes 2:ne små insjöar *Gålsjön* och *Flaten*, samt 2:ne åar. Af ättekullar och ättebackar finnas 6 stycken. En sådan, innehållande några och 60 grafhögar, ligger straxt vid prestgården. Nedanför kyrkan ligger en stor ättekulle, innehållande vid pass 100 grafhögar. I Rippetorps äng synas lemningar efter grundvalen till någon betydlig byggnad. Der stå också flere bautastenar upprestа. Dessutom märkes här: *Sörbyholm*, förut *Sörby*, 1 mtl., väl bebyggd egendom. *Lundby*, 1 mtl. *Lönö skans*, på Lönö ägor, på en ö närmast farleden till Norrköping, midt emot klippan *Råbocksholmen*. Denna skans skall aldra först blifvit anlagd i Carl IX:s eller Gustaf II Adolfs tid; men reparerad under Carl XI år 1677, då en kapiten Rothkirch fick befallning att med 100 man af allmogen bemanna denna skans, om Danskarne skulle försöka en landstigning. Efter slutad fred 1679 lemnades skansen öde. Bruksherren G. de Besche fick då tillstånd, att der låta afhemta och bortföra allt trädvirke, hvilket äfven skedde. År 1719 lågo här ännu 26 jernkanoner, som en konstapel satte i ordning nedanför ett berg, i afsigt att dermed afhålla Ryska skärgårdsflottan ifrån Norrköping; men som manskap och ammunition fattades honom, måste han öfvergifva sin post. Lemningar efter skansen synas ännu. På Herrstads ägor har stått den s. k. *Farfars tall*, hvilken längesedan är borthuggen. Detta träd hade fått namn efter en bonde i Herrstad, vid namn Ragvald. Han lefde i 15:de århundradet, och skall hafva gått barfota till Rom, för att hemta aflatsbref. Han brukade bedja under denna tall, som ännu vördades på 1700-talet. På nyssnämnde ägor upptogs på 1750-talet en temligen rikhaltig jerngrufva, hvilken längesedan blifvit ödelagd. Jernmalms-anledningar finnas på Riseberga ägor och kalkstensbrott vid Holma, Gårdsjö samt Skärstad. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af 62$\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,330 invånare. Dess areal utgör 13,770 tunnl., af hvilka 385 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Häradshöfding. Se: *Härad* och *Häradsrätt.*

Häradshöfdinge-ränta. Se: *Lagmansränta.*

Häradskista kallas det förvaringsrum, som bör finnas vid hvarje tingstad, för häradets insegel och häradsrättens handlingar. Der förvaras äfven häradets andel i sakören. Häradskistan står under häradshöfdingens vård; men har tre nycklar, hvaraf domhafvanden förvarar en, kronofogden, eller den som häradet utser, en annan och den främsta i nämnden den tredje.

Häradsnämnd. Se: *Nämnd.*

Häradsrätt kallas första domstolen på landet. Sådan finnes för hvarje härad; men flera härader kunna vara förenade under en domare. Häradsrätten utgöres af domaren och nämnden. Den förre ransakar; men begge gemensamt dömma. Denna deras befattning är så delad, att häradshöfdingen bestämmer utslaget, så framt ej nämnden är enhällig om en annan mening. Häradsting hålles tre gånger om året, nemligen vinter-, sommar- och hösteting, samt dessutom extra ting, så ofta anledning är för handen. I vissa mål får häradsrätten blott ransaka, och måste lemna utslagets bestämmande åt hofrätten. I andra mål får den äfven dömma, men domen ej verkställas förr än den blifvit pröfvad af högre domstol. I andra ärender äger häradsrätten full domaremagt, ehuruväl alltid dess utslag, genom besvär eller vad, kan komma under öfverdomstols pröfning. Så t. ex. måste alla lifssaker underställas, hofrätten förr än domen får verkställas och grof försmädelse emot Gud får väl upptagas vid häradsrätt, men afdömmes af hofrätten.

Häradsskärs båk, i Östergöthlands skär, 1$\frac{1}{2}$ mil från Baresund, är uppbyggd 1741, synes 6 till 7 mil ut i hafvet.

Häradsting. Se: *Häradsrätt.*

Härberga, socken. Se: *Herrberga.*

Härd (metall. term), kallas vid smältverk en eldstad, hvarnti smältningen sker med tillhjelp af blä-

ster, och vanligen genom smältans beröring med brännmaterialet, såsom vid jern- och stål-tillverkning i Tysk- och vallonhärdar, stålhärdar, osmundshärdar och vällhammarhärdar, vid koppartillverkning i garhärdar, vid silfvertillverkning i drifhärdar. Härd kallas äfven en sluttande brädvägg, hvarpå förut bokad malm renas genom vaskning.

Härda (metall. term), kallas i allmänhet att genom behörig behandling göra metaller hårdare än de ursprungligen äro, hvilket äger rum isynnerhet med stål, och verkställes genom dess uppglödgning och hastiga afkylning uti vatten eller annan vätska, hvarvid olika grader af hårdhet kunna frambringas så väl i följd af den värmegrad, hvartill stålet upphettas, som i följd af den afkylande vätskans beskaffenhet; starkt upphettadt och afkyldt uti en mycket värmeledande vätska, t. ex. någon utspädd syra, blir stålet så hårdt att det kan pulveriseras; men hårdheten minskas åter småningom genom försigtig uppvärmning, hvarvid stålet antager olika färger i samma mån som hårdheten aftager, hvilket får namn af anlöpning. (Se vidare: *Stål.*)

Härene, annex till Algustorp, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, 2¾ mil N.O. från Alingsås. Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af sten, tillbyggd 1754. *Kullingsån* eller *Lillån* och *Nossan* flyta genom socknen. På venstra sidan om sistnämnde å, vid torpet Wadebacken, finnes på en kulle en urgammal, fordom vacker, nu till större delen förstörd grafvård, upprest af ofantliga hällar. Tvenne grafkullar, af hvilka en är fullsatt med omkring 40 bautastenar, finnas äfven på åns venstra sida. Dessutom märkes här säteriet *Ribbingsberg,* 1½ mtl., tillhörigt majoren, grefve C. E. Lewenhaupt. Socknen innefattar 13¼ mtl. med 456 invånare. Af dess areal, 4,258 tunnl., äro 128 sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Härened, annex till Lidköpings stadsförsamling, beläget i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, ¾ mil S. från staden. Kyrkan nybyggdes 1767 och erhöll namnet *Sofia Magdalena,* efter dåvarande kronprinsessan. Socknen har en vexelundervisnings-skola, stiftad år 1824. I socknen märkes: *Skofteby,* 1 mtl., har tillhört öfverste-löjtnanten D. v. Essen. Vid Skofteby har fordom varit en kyrka af samma namn, som raserades 1783. *Bronäs,* 1 mtl. säteri, har vacker åbyggnad. Resvelle och Östby kyrkor hafva fordom varit belägne i detta pastorat; man känner ej när de blifvit raserade. Lemningar efter den senare finnas å kapellansbostället Östby. År 1612, då Danskarne inföllo i Westergöthland, var denna ort och Lidköpings stad i stor fara. Men herr Olof, den tiden kyrkoherde i Härened, underrättad om fiendens antågande, lät upptända eldar i skogen på den väg fienden skulle framtåga, och utställde en hop folk, hvilka slogo på trummor både natt och dag, hvaraf fienden förskräcktes och drog sig till Skara. Socknen består af 30½ mtl. och har 943 invånare. Dess areal utgör 8,771 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Härfogel, videhopp, väringsfogel (Upupa Epops), en gångfogel af 10¾ à 11½ tums längd, brokig af svart och hvitt, med en 2½ tums hög fjäderkam på hufvudet, som efter behag kan uppresas och nedfällas, samt är roströd med svarta kanter; hufvudet, halsen, bakre och öfre delarne af ryggen rödgula med rostgul anstrykning; ryggen, skuldror och vingar svarta med gulhvita tvärband, öfvergumpen och magen hvit, den senare med svarta längdstreck; stjerten svart med ett bredt bågformigt band; näbben svart, benen grå. Förekommer sparsamt i södra och mellersta delarne af riket, på skogiga och sumpiga ställen, såsom flyttfogel, och ankommer i April, samt flyttar i Augusti eller September. Han är orolig och skygg, löper snabbt och flyger lätt. Dess läte är ett ofta upprepadt: *Opp-opp-opp! Opp-opp-opp!* och emedan man derunder sällan får se fogeln, som är ganska skygg, samt alltid flyttar sig undan och låter höra samma läte från ett annat håll, har den gifvit anledning till spökhistorier, likasom att fogeln blifvit räknad bland elaka förebud för krig och dyr tid. Födoämnena bestå af insekter, särdeles sådana som uppehålla sig på fuktiga ställen och i spillning. Honan lägger 4—5 grågulaktiga aflånga afrundade 1 tum ½ linje långa 6 linjer tjocka ägg, uti ihåliga träd, klippor och mera sällan på marken. Han gagnar genom utödande af skadliga insekter, och blir äfven mycket tam, om han fångas såsom unge.

Härfva, härfvel. På rikets ständers underdåniga tillstyrkan förordnades 1739, att en lika och allmän härfvel eller haspel borde begagnas vid alla fabriker och garnspinnerier. Haspeln skulle hålla i omkrets 2½ aln, och 100 trådar i hvar knäpp eller pasma, hvilket gör 250 alnar. Hvarje härfva eller hel sträng af linnegarn, skulle bestå af 16 knäpp eller 4,000 alnar; men en hel sträng klädes-, filt-, bomulls- och redgarn af 12 knäpp eller 3,000 alnar. Brott emot detta förordnande belades med böter.

Häringe, ett ansenligt gods i Vester-Hanninge socken, på udden Södertörn, utmed Landfjärden, en vik af Saltsjön, 3½ mil landvägen från Stockholm. Enligt sägen har Häringe i fordna tider varit sjöröfvaren eller vikingen Sothes borg eller näste. Efter någon borg finnas ännu lemningar på en udde tätt invid gården, hvilka visa, att fästet varit af gråsten och försedt med fyra torn. Utanför trädgården och nämnde udde synas ganska tydligt då sjön är lugn, trenne nedsänkta fartyg, hvilka sagan tillegnar Sothe. Den nuvarande gårdens åbyggnad är dels af gråsten, dels af tegel, och synes vara uppförd i 8:de eller 9:de århundradet. Man håller före, att Häringe, ifrån konung Stenkils tid, omkring år 1010, varit ett ansenligt gods, samt att det tillhört Svenska konungahuset; ej såsom kronogods, men såsom enskild egendom och som lifgeding innan drottning Christinas tid. Såsom kungsgård lydde till Häringe: Nynäs 35, Munsön 18, Norrön 1¼, Lund 1¼, samt Björnholmen ¼ mtl. Efter kristna religionens införande blef Häringe anslaget till Strengnäs bi-

skopssäte; men utbyttes af Sten Sture d. ä., hvarefter det genom arf öfvergick till Wasa-slägten. Konung Gustaf II Adolfs bref af d. 1 April 1628, till Axel Oxenstjerna, angående Tyska kriget, är dateradt Häringe samma dag. Häringe lärer sedan varit under kronan tills drottning Christina skänkte det åt en Wrede. Det har sedermera tillhört slägterne Horn, Lillje, De la Gardie och Löwen. General-majoren frih. Fabian Löwen gjorde 1769 Häringe till fideikommiss. Man förmodar, att huset, som är försedt med tjocka, starka tegelmurar, blifvit uppbygdt den tid Häringe tillhörde de andliga. Godset består nu af Häringe och Hammarstad (se detta ord), 7 mtl. säteri med derunder lydande 36 torp, $22\frac{1}{3}$ mtl. frälse och 18 mtl. frälse-skatte. Här är sågqvarn, 3:ne qvarnar och betydligt kalkbrott. Trädgården utgör $7\frac{1}{2}$ tunnl. och är försedd med flere hundrade träd af de utvaldaste fruktsorter. Här märkes äfven *Fruberget* (se detta ord).

Härja, annex till Sandhem, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil O.S.O. från Falköping. Kyrkan skall vara byggd af en betydande man eller konung, vid namn Harje, är af sten och ombyggdes 1767. I socknen märkes: *Grimestorp*, 1 mtl., har vacker åbyggnad och qvarn. Här var fordom en kniphammare, som nu är raserad. Socknen har 769 invånare på en areal af 12,752 tunnl., af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Dess hemmantal inbegripes under modersocknens. Adr. Falköping.

Härjevad, annex till Saleby, beläget i Skånings härad af Skaraborgs län, 2 mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan är af träd, liten och belägen vid ån Lidan. Socknen har 296 invånare på en areal af 1,157 tunnl. Jemte annexet Trässberg består den af $13\frac{7}{8}$ mtl. Adr. Lidköping.

Härkonungar. Så kallades, under hedniska tiden, lyckliga anförare för större väpnade skaror. Detta namn erhöllo de af sina underlydande, ehuru de icke ägde något land att styra, eller ock tillade de sig sjelfve en sådan titel. De herrskade med kunglig magt och myndighet öfver sina härskaror.

Härlanda, en egendom af länderi-natur, vid stora landsvägen till Alingsås, $\frac{1}{4}$ mil från Götheborg. Innan Ny-Lödese anlades lärer Härlanda hafva varit en stor by, emedan den skall haft en kyrka och ett kapell, kalladt Helga kors kapell, hvilket konung Gustaf I lät nedrifva, för att dermed uppbygga kyrkan i Ny-Lödese.

Härlingstorp, $3\frac{1}{2}$ mtl. säteri, beläget i Wings socken af Skaraborgs län, har öfver 100 år tillhört slägten Gyllenhaal. Ägdes förut af slägterne Ollonsköld och Hästhufvud. Konung Carl XIV Johan vistades här 1832 på sin resa till Norrige och utnämnde då till hofmarskalk, numera H. Ex. frih. L. H. Gyllenhaal.

Härlunda, annex till Skara stad och socken, belägen i Skånings härad af Skaraborgs län, $\frac{3}{4}$ mil S. från staden. Annexet Bjärka fick jemte Härlunda år 1781 en af huggen sten sammanbyggd kyrka. I socknen märkes säteriet *Hörryda*, 1 mtl., med underliggande 12 torp. Socknen innefattar $17\frac{5}{6}$ mtl. och har 1,050 invånare på en areal af 7,869 tunnl., af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr Skara.

Härlunda, annex till Skatelöf, beläget i Albo härad af Kronobergs län, 5 mil S.S.V. från Wexjö. Kyrkan är byggd af träd 1822. *Herrelund* var ett friherreskap, som upprättades 1635 till ersättning åt Carl Gyllenhjelm för det Bergqvara, som återlemnades till Sparreska ätten. Det är egentligen den bästa delen af Skatelöfs pastorat; men Härlunda syntes klinga bäst som friherrskapets namn, ombildadt till Herrelund, ehuru sätesgården väl ej ens blef grundlagd. Borgrätten hade sitt säte i *Sjöby*. På *Långsjömåla* hemman föddes Håkan Sjögren år 1727. Socknen består af $15\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,406 invånare. Af dess areal, 32,585 tunnl., äro 2,230 sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Härlöf, annex till Öjaby i Kinnevalds härad, beläget i Albo härad af Kronobergs län, $1\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Wexjö. Kyrkan, af sten, ombyggd 1695 och numera utdömd, är en så kallad offerkyrka, till hvilken ännu i dag utsocknesgåfvor inflyta. Hon uppstod således på en tid, då ej hela socknar ännu underhöllo sina kristna kyrkor, utan då de vidt kringspridda kristna underhöllo den byggnad de uppfört för offentlig gudstjenst, så vida man ej får anse att dessa offer antyda annat ändamål från hedenhös. Socknen innefattar $6\frac{3}{4}$ mtl. och har 236 invånare. Dess areal utgör 4,212 tunnl., af hvilka 367 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Härna, annex till Wing, beläget i Ås härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Ulricehamn. Här äro 4 små insjöar. Kyrkan är af okänd ålder. Vid Härna by står en runsten. Norr om kyrkan finnes en hög backe, kallad *Konungshög*, hvarest, ibland flere grafmonumenter, en runsten af ovanlig längd står upprest i midten af ett lågt rör af större gråstenar. Allmogen har en sägen om en träffning på stället, vid hvilket tillfälle mörkret hastigt inbrutit, konungen stupat och blifvit begrafven på platsen. Ett stenrör af ovanligt omfång är nära härtill, kalladt *Konungsrör*. Socknens namn, samt benämningen *Härrmansbro*, som, förmodligen till minne af krigiska händelser, blifvit gifven en bro i församlingen, i hvars grannskap flere bautastenar äro uppresta, äfven dylika ortnamn i nästgränsande Warnums socken, jemte en mängd minnesmärken i hela trakten, gifva vigt åt den gamla bland folket gängse berättelsen. Socknen innefattar 13 mtl. och har 487 invånare på en areal af 4,906 tunnl., af hvilka 210 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Härnskor kalla Lapparne sina vinterskodon. De äro sydda af *härnor* (huden på rehnens hufvud) och *bällingar* (huden på rehnens ben). Härnorna begagnas till sulor, och bällingarne till ofvanläder. Dessa skodon kallas på Lappska *kollakah*.

Härrop var fordom ett öfverenskommet ord eller mening, hvars uttalande fordrades i tvifvelaktiga fall, såsom bevis, att man ej var fiende. Dess utropande af hela hären var lösen till stridens bör-

jan. Deraf härleder sig vårt ännu bibehållna fältrop och lösen. Detta bruk är ganska gammalt, ej mindre hos nordboerne, än hos andra folkslag. Grekerne nyttjade härrop i slaget vid Kunaxa år 401 före Kr. f., och Norrmännen i slaget vid Stiklarstad år 1030. Till härrop valdes gerna ord af sådan betydelse, som troddes bringa framgång åt de uttalande, eller antyda den sak för hvilken de stredo. Så var Grekernes härrop vid nyssberörda tillfälle: *Zevs räddaren*, korsfararnes: *Gud vill det* (Dieu le veut). Konung Olof den heliges vid Stiklarstad: *Fram, fram kristmän, korsmän, konungsmän*, och bondehärens: *Fram bondemän*; vid Lützen var Svenskarnes: *Gud med oss*, och de kejserliges: *Jesus Maria*, o. s. v.

Härryda, annex till Landvetter, beläget i Säfvedals härad af Götheborgs och Bohus län, 2 mil Ö. från Götheborg. Kyrkan, af okänd ålder, är liten och af sten; murarne äro mycket tjocka och inuti fyllda med lös kullersten. Allmogen i socknen tillverkar laggkäril, skeppsvirke, åror och stegar, som afsättas i Götheborg. Socknen innefattar 18½ mtl. och har 1,010 invånare. Af dess areal, 12,358 tunnl., äro 1,575 sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Härrör. Se: *Budkafle.*

Härsporrar. Så kallades i fordna dagar stora klubbor, beslagna med taggar och inuti fyllda med bly, hvilka nyttjades till strid skeppen emellan, när dessa voro med hakar sammanhäftade vid fiendens och en äntring skulle företagas.

Härtecken kallades de märken, som begagnades i krig, för att beteckna den hop eller skara, vid hvilken hvarje krigare skulle inställa sig. Sådana tecken voro *baneret, fanan* och *standaret.* De gamle Götherne förde i krigstid i sina fälttecken en ringslagen drake eller lindorm med vingar, och i fredstid bilden af ett lamm. (Se äfven: *Herkuml.*)

Här-Thegn tros, enligt Dalin, vara det gamla namnet på *hertig*, emedan Thegn eller Thegnr betyder på Anglosachsiska en läns-man eller landshöfding.

Härvårdare eller **Lidswarder,** i fordna dagar den vakt, som var utsatt vid vårdkasar och andra ställen på sjökusten, att upptäcka misstänkta fartyg och tillkännagifva någon hotande fara.

Hässja, begagnas i Norrland och Lappmarken till hö- och sädestorkning. De äro af tvenne slag, enkla och dubbla. De enkla bildas af en 14 till 15 alnar lång och upprättstående stock, med fyrkantiga hål, hvari man insätter 8 till 10 alnar långa tvärstänger. Den första stången hålles upprätt af 4 stödjande sidostänger, och bär upptill stundom ett brädtak i form af en skärm, hvilken skyddar de öfre kärfvarne för regn. De tomma rummen mellan stängerna fyllas med kärfvar, helst samma dag man skurit säden. På detta sätt äro de förvarade för väta, samt torka fortare och bättre, än då de uppställas i skylar på åkern. Hela ställningen är stadigt fästad i jorden. Dubbla hässjor bildas af tvenne enkla, som luta mot hvarandra, eller stå bredvid hvarandra och äro förenade medelst breda tvärträd. Hässjorna uppresas helst mot nordost och nordvest, emedan dessa vindar äro i Norrland de mest torkande. Om den skördade säden är mycket våt, bindes kärfven lösare och inskjutes i hässjan mindre trångt.

Hässjö, annex till Ljustorp, beläget i Medelpads fögderi af Westernorrlands län, 2 mil S.V. från Hernösand, vid Indalselfvens utlopp. Kyrkan, byggd af sten 1794—96, midt emellan städerna Sundsvall och Hernösand, är en af de vackraste i stiftet. Här märkes: *Åviken*, ett betydligt jernbruk (se detta ord). I det s. k. *Brudnäsberget*, ej långt ifrån kyrkan, finnes en grotta, allmänt kallad *Jutstugan*, om hvilken berättas följande tilldragelse. Under loppet af 1600-talet skall till socknen hafva ankommit en Jutländning vid namn Marcus Christofferson, hvilken, genom giftermål, erhållit någon hemmansdel i Krigsbyn, belägen straxt norr om nämnde berg. Denne Marcus, som skall hafva varit af ett ganska elakt och trätgirigt lynne, så att han lefde i en daglig fejd med sina grannar, måste slutligen för sin halsstarrighet, genom ägobyte, förflyttas till Näset, ett enstaka hemman i grannskapet af Brudnäsberget och då tillhörigt Krigsby byamän. Då han här icke hade någon att kifvas med, föll han på det orådet, att förälska sig i sin syster, hvilket hade till följd, att hon blef hafvande. När detta grofva brott blef kunnigt, skall gubben Marcus, för att undvika det straff som var förenadt med ett sådant brott, och sedan han behörigen undervisat sin omgifning, att, då han möjligen efterfrågades, uppgifva att han antingen rymt, eller blifvit gripen och förd i fängelse, begifvit sig till nämnde grotta, försedd med matsäck och öfrige förnödenheter. Genom sin hustru, hvilken om nätterna försåg honom med nödig proviant, den han ock sjelf stundom lärer hafva afhemtat, erhöll han underrättelse om allt hvad som tilldrog sig. Ibland annat, som hon då skall hafva berättat för honom, skall äfven varit, att en ny konung uppstigit på thronen. Marcus, hvilken uppehållit sig ett helt år i grottan, och troligen var nöjd med dess enslighet, beslöt att begagna sig af denna gynnande omständighet, öfvergaf sitt gömställe och uppdukade vid hemkomsten för alla kommande och gående en rörande historia om sitt lidande i fängelse och sin oundvikliga död, om icke den nya thronföljaren, vid sitt uppstigande på thronen, benådat honom, jemte flere andra brottslingar, från allt straff. Så ungefär lyder i allmogens munn sagan om Juten Marcus, hvars trovärdighet lemnas i sitt värde, och ehuruväl en annan härledning kunde gifvas åt namnet Jutstuga, så synes dock temligen sannolikt att någon tillbragt en längre tid i denna grotta, ty intill senare dagar hafva der funnits lemningar af en stol och en säng, samt kol, äfvensom derstädes ännu finnas stenar, begagnade till eldstad. Ingången till grottan undanskymmes af en hop större stenar, samt ett större klippstycke. Grottan är 10½ alnar lång, 5 alnar hög och 5½ bred. Socknen består af 29½ mtl. och har 1,300 invånare. Dess areal är 30,780 tunnl., af hvilka 800 äro sjöar och kärr. Adr. S. Sundsvall, N. Hernösand.

Häst (Equus), ett djurslägte, som utgör en egen ordning bland de däggande djuren, neml. enhofvade, solidungula, och är utmärkt genom sex framtänder i hvardera käken, samt blott en fullkomlig tå på hvarje fot, omgifven af en odelad hof. Hos oss förekomma deraf tvenne slägten, nemligen: *Åsnan* (se detta ord), och *Vanliga Hästen* (E. caballus), utmärkt genom medelmåttigt långa och spetsiga öron, med mahn försedd hals, samt helt och hållet med långa borstlika hår (tagel) bevuxen svans. I vildt tillstånd förekommer den ännu i stora skaror uti de tempererade zonerna af Europa, och förvildade finnas de äfven i Amerika, samt har fordom äfven funnits åtminstone i förvildadt tillstånd hos oss i de södra landskaperna, under namn af *Skogshäst*. De vilda eller förvildade hästarne äro mindre med större hufvud och raggigt hår, samt på långt när ej så vackra som de tama, hvilka förekomma utspridda nästan öfver hela jorden och hvaraf en mängd olika raser finnas, af hvilka de förnämsta äro: *Den Arabiska*, som är den skönaste och snabbaste af alla; *Den Spanska*, som är den förnämsta bland de Europeiska; *Den Engelska*, som är frambragt af de begge förstnämnde; *Den Friesländska*, hvilken, likasom den *Jutska*, är utmärkt genom grof byggnad och styrka, samt den *Isländska* eller *Norska*, hvilken jemte den nästföregående hufvudsakligen förekommer hos oss; likväl äro dessa raser sällan oblandade, hvarföre ock hästen i olika landsorter år mycket olika så väl till storlek och utseende, som till styrka och uthållighet, sålunda att de i slättbygden merendels äro större och mera tunga, i skogs- och bergsbygden deremot mindre, men smidigare, eldigare och snabbare, samt, likasom i de nordliga trakterna, sällan svarta till färgen, utan vanligen blacka, öfvergående i isabellgult med svart mahn och svans, samt ett svart streck längs åt ryggen, då de egentligen få namn af *Nordbaggar* eller *Nordbakar*. *Öländningar* äro en egen ras, hvilken fordom fanns halfvild på Öland och ännu träffas i Skåne och några andra provinser; de äro minst af alla hästar, men vackra, väl proportionerade och lifliga. Hästens naturliga parningstid är från medlet af Mars till Juni. Honan, stoet, går drägtig 11 à 12 månader, och föder en, sällan två ungar, föl, och hannen, hingsten, kastreras vanligen, hvarefter den får namn af vallack. Lifslängden utgör vanligen högst 30 år, och åldern bestämmes i allmänhet genom tändernas beskaffenhet, ehuru likväl icke med full säkerhet. Till hästafvelns förbättring finnas så väl enskildta, som offentliga stuterier, hingst-depôter, sqvadronhingsthållning, landtbeskällare-inrättningen, samt premier för hingstafvel (hvarom se under dessa ord). Hela antalet af hästar i riket uppgifves af Forsell till 391,420 stycken, likväl anser han detta vara 10 à 15 proc. under det verkliga. — Enligt kongl. förordningen af den 26 Juni 1766, betogs hvar och en, under 30 års ålder, rättigheten att hålla sig hästar och åkdon, vid 500 daler silfvermynts plikt och konfiskation af begge delarne, hvari likväl undantag ägde rum för de arbetshästar, som bagare, bryggare, med flere oundgängligen behöfde för sin rörelse, och för hvilka hästar ej heller erlades bevillnings-afgift. Deremot skulle sådan utgöras årligen i Stockholm för hvarje par hästar, hvilka nyttjades till en vagn med fyra hjul, af personer mellan 30 och 40 år med 100 daler, mellan 40 och 50 år med 50 daler och mellan 50 och 60 med 25 daler allt silfvermynt. För ridhäst erlades efter samma klasser 10, 5 och 2½ daler. I alla öfrige städer betalades, likasom i Stockholm, för parhästar; men för ridhästar och sådana, som begagnades för schäsar erlades intet i småstäder och på landet, samt å sistnämnde ställe blott hälften för parhästar. Ifrån dessa afgifter frikallades likväl riksråden och alla de, hvilka hunnit öfver 60 års ålder.

Hästberget, i Stora Tuna socken af Dalarne, har flere grufvor af magnetisk jernmalm, med 60 proc. halt.

Hästbäck, bergmanshammare i Karbennings socken af Westmanlands län, uppbyggdes 1632. År 1655 fanns här en hammare; den andra kallades Landfors hammare. Genom 1689 års resolution bibehöllos dessa hamrar med hvar sin härd. Uti 1699 års hammarskattslängd äro de upptagne under namn af Hästbacks öfre och nedre hammare, hvilken senare ödelades 1767 och dess 50 skepp:ds smide flyttades till Engelsberg. Af ålder har den öfre hammaren tillhört bergsmän; men på 1750-talet tillföll den nedre, tillika med en del i Landfors eller Långsjöhytta, brukspatron Ad. Ternsten. Samma 50 skepp:d smide för nedre Hästbäcks hammare återflyttades hit år 1796. Hästbäck har numera 1 härd och 170 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, utgör i hammarskatt 1 skepp:d 14 lisp:d, samt äges af S. v. Stockenström. Afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämpeln: B Y K med ett H ofvanpå.

Hästehemman kallas de vid kavallerierne med sina räntor till lönefyllnad anordnade hemman, med afseende till kostnaden vid underhållet af tjenstehästar.

Hästehufvud, Anders Eriksson, var född i Bälstads prestgård på Dal, der fadern var kyrkoherde, år 1577, gick år 1600 i krigstjenst och blef 1612 ryttmästare vid Westgötha rytteri. I spetsen för 300 ryttare nedgjorde han, vid Skällinge kyrka i Halland, 200 Danske adelsmän, då konung Christian, sjelf femte, med möda undkom till Warberg. År 1621 försvarade han Mietau mot 12,000 Polacker, till dess af hela besättningen endast två kaptener och 24 soldater återstodo, af hvilka dessutom åtta voro sjuke, och han kapitulerade ej förr, än tvenne öfverlöpare förrådt tillståndet i fästningen; blef guvernör i Riga, fick befälet öfver en del af örlogsflottan utanför Danzig år 1626, tog afsked år 1648 och lefde på sina gods i Westergöthland; men begaf sig likväl till Stockholm år 1655, då han blifvit förordnad till ledamot i reduktions-kommisionen, samt dog barnlös d. 5 Maj år 1657. Gjorde kronan flere förskotter, skänkte till Skara domkyrka dess altartafla, jemte fond till ett par fattighus. En sägen är, att hans namn *Hästehufvud* härledt sig deri-

från, att han räddat Gustaf Adolf vid ett tillfälle, då en fiendtlig ryttare mot honom höjde sina vapen, i det han med sitt väldiga slagsvärd afhögg hufvudet på ryttarens häst. Konungen skall nu hafva sagt till honom, i det han pekade på hästhufvudet: "Der, Anders Eriksson, ligger ditt adeliga sköldemärke!"

Hästelids-ån, i Ydre härad af Östergöthland, skiljer detta län från Småland.

Hästeskedet, är namnet på en fjällplan i Foss socken af Bohus län, hvarest fordom hölls marknad och kappränningar. På densamma reser sig *Hästekullen*, en af länets högsta punkter, ifrån hvilken man njuter en den herrligaste utsigt af flere mils omfång åt alla sidor.

Hästesko. Med detta namn finnas tre ätter: en till Målagård, hvaraf tvenne bröder adlades 1602; en annan, hvars stamfader, **Peder,** adlades 1595 af Sigismund, "för dess välvillige, hulle trotienist", och en **Hästesko Fortuna,** hvilken förut hette Carlsson, och adlades som ryttmästare 1640, hvarvid han fick upptaga sin aflidne farbroders, **Mårten Classon Hästeskos** till Rumilax, vapen. Denne sistnämnde lärer härstammat från den gamla Hästesko-slägten, hvaraf en, **Jakob Henriksson,** var gubernator i Finland, då han år 1565 kallades till riksråd. Af den förstnämnda bland dessa slägter, den af Målagård, har

Hästesko, Johan Henrik, fått en bedröflig namnkunnighet. Han var öfverste för Åbo läns regemente och deltog i den sammansvärjning, som under 1788 års krig yppades bland Finska adeln, och som gaf sig luft genom det bekanta Anjalaförbundet. Det var han, som, jemte öfversten von Otter, vid Fredrikshamn, framträdde till konungen och förklarade, att hären var missnöjd med kriget, att den ej ville anfalla en fiende, hvilken icke förorättat landet, samt att regeringsformen förbjöd konungen att börja något anfallskrig utan ständernes samtycke. Han arresterades sedermera, jemte de öfrige deltagarne i anläggningen, fördes till Stockholm, ställdes under tilltal och dömdes till döden. De öfrige förskonades; men Hästesko, till hvilken Gustaf tyckes hafva hyst någon serskild ovilja, var den ende, som halshöggs d. 8 Sept. 1790, å Ladugårdslandstorget i Stockholm.

Hästevads stenar, kallas 8 stycken stenar, af 3 till 4 alnars höjd på Halleberg i Westergöthland. En af dem hade fallit omkull och blef afslagen; men upprestes ånyo och hopfogades med jernkrampor. På densamma märkes följande påskrift: "Uppå Kon. Adolf Fredriks och Drottn. Lovisa Ulrikas befallning, när de den 8 Aug. 1754 besågo detta ställe, blef denne omkullfallne stenen upprest af Länets Höfdinge Adolf Mörner."

Hästfibler, hårväxter, hurmänner, märrblomster, S:t Hans blomster, midsommarsört, vildringblomma (Arnica montana), en mångårig växt, som förekommer allmänt på magra och torra ängar i Småland, Westergöthland, Bohus län, Dalsland och Skåne. Den ratas af alla kreatur, utom geten, emedan den uti alla sina delar hyser ett eget skarpt ämne; men är deremot af utmärkt medicinskt värde och blomman användes derföre som ett kraftigt läkemedel.

Hästfluga, vanlig hästfluga (Hippobosca equina), en insekt af de tvåvingades ordning, med litet brunt och hvitspräckligt hufvud, utan punkteringar, liten mun, fint borstlikt utstående sugrör; långsträckta ögon, ytterst korta antenner; vingarne trubbiga, hvilande på hvarandra öfver ryggen; fötterna nästan horisontelt utstående, så att nästan hela kroppen hvilar på den yta der han går fram; tarserna beväpnade med starka, krokiga, och lika klor, kroppen platt och hård, längden 2 à 2 ½ linjer, kroppsfärgen brun. Förekommer allmänt och talrikt på hästar och nötkreatur i ljumskvecken, samt under eller i grannskapet af svansen. De äro mycket seglifvade, så att om man aftager hufvudet på dem, lefva de likväl en lång stund. Honan utkläcker, i form af ett ägg, nästan lika så stort som hennes mage, en inom hennes kropp så nära utbildad larv, att den utan behof af ytterligare föda inom en dag förpuppas, hvarutur efter ett par dagar den fullbildade insekten utkommer, samt afviker sålunda vid sina förvandlingar från alla andra insekter.

Hästfösen. Så kallades troligen den afskedsdryck man räckte någon, då han redan satt sig till häst för att afresa. En sådan afskedsdryck tillbjöds ock konung Carl XI, under en resa i Jemtland. En förmögen bonde i Herrö by af Svegs socken, hos hvilken konungen tagit nattqvarter, hade, ehuru ägare af nog silfver, likväl framsatt endast trädstop och andra trädkäril, för att ej låta se sin förmögenhet. Konungen skall hafva bemärkt en liten bod, om hvilken bonden varit mycket rädd och derföre icke velat öppna, fastän han eljest visat, hvad han ägde. Detta gaf anledning till vidare efterfrågan, och då konungen ändtligen efter begäran slapp in i boden, föll bonden på knä och bäd om nåd, efter der låg ett stort parti Norsk tobak. Men konungen skyndade sig ut, bad bonden väl förvara sin tobak, och sade: "Jag är icke din fiskal." Det berättas ock, att då konungen vid samma tillfälle satt sig till häst för att afresa, hade samma bonde framburit vin och sagt: "*Hästfösen*, ers majestät!" Konungen skall då hafva tackat för bondens välmening, och befallt honom gifva hästfösen åt de medföljande herrarne.

Hästhof, folafötter, lerbrand, hästört, brösttobak (Tussilago farfara), en mångårig växt, som förekommer på åkrar och annan mark med vattensjuk lerbotten, allmänt uti de mellersta slättbygderna i riket. Bladen framkomma senare än blomman och begagnas i medicinen.

Hästholmen, i Saltsjön, icke långt från Stockholm, midt för Blockhusudden, kallades förut *Finnesholmen* eller *Finnesö*.

Hästigel (Hirudo sanguisuga), ett till maskarnes andra ordning hörande djur, som förekommer allmänt tillsammans med blodigeln, med hvilken den ej sällan förvexlas. Se: *Blodigel.*

Häst-Jägare-sqvadrons-fonden är ursprungligen bildad, i och för organiserandet inom Norrbottens län af en kavalleritrupp, genom de årliga

vakans-afgifter för 115 nummer vid Westerbottens fältjägare-regemente, som vederbörande rotehållare, enligt med dem afslutade kontrakter af d. 20 Aug. 1824 och 7 Juli 1826, förbundit sig att under en tid af tjugu år, räknade från 1827 års början, erlägga. Denna fond förvaltas och redovisas af kongl. krigs-kollegium, och utgjorde 1845 en summa af 82,700 R:dr B:ko.

Hästmynta, horsmynta, åkermynta (Mentha arvensis), en mångårig växt, hvilken finnes allmänt på något fuktiga ställen öfverallt i riket, endast med undantag af Lappland. Den ätes af hästar, boskapskreatur och getter; men ej af får.

Hästsvans, vattengräs, ledgräs (Hippuris vulgaris), en årlig växt, hvaraf tvenne artförändringar förekomma vid floder och källor, öfverallt i riket från Skåne till Lappland; men sparsamt på Gottland och Öland, samt ratas nästan af alla kreatur.

Hästsyra, hästskröppa (Rumex acutus), en mångårig växt och bland våra högsta örter, hvaraf finnas tvenne artförändringar, hvilka förekomma här och der vid vattensamlingar på slättbygden från Skåne till Bohus län, Westergöthland och Upland. Roten användes till husbehofsfärgning.

Hästveda, en socken, med Farstorp, belägen i östra Göinge härad och kontrakt, Christianstads län och Lunds stift, 3¾ mil N.N.V. från Christianstad. Kyrkans enda märkvärdighet är dess höga ålder, ända från munktiden, och solida byggnadssätt. Socknen innehafves nästan blott af sjelfägande bönder, hvilka derföre berga sig temligen väl, kunna lefva hufvudsakligast af egna produkter, hafva en för odlingar högst tacksam, men för deras bedrifvande högst kostsam stenbunden jordmån. Bland forntida sägner märkas mer eller mindre trovärdiga berättelser från snapphanarnes tid, då vissa enstaka ställen i skogstrakterna härstädes lära utgjort tillhåll för dessa fribytare. År 1709 blef ett Danskt parti som fattat stånd här, dels nedgjordt, dels jagadt på flykten. Göingen är vanligen rask, sjelfständig, lättretlig och blir oförskämd, om man ej umgås försigtigt med honom. Ett visst lagom hör till konsten, att behandla honom rätt; ty för mycken eftergifvenhet förstår han sällan att värdera, helst han sjelf icke är mägtig en sådan, utan påstår sin rätt så långt den räcker, och är icke ovan vid rättegångsordningen. I sistnämnde fall synas likväl Hästveda invånare numera lefva företrädesvis fridsamt och stilla, samt hafva dessutom högst få brottmål. Socknen äger en egen brandstodsförening, och är alldeles oberoende af andra dylika inrättningar i länet. Socknen hör till 2 kl. reg. och har 1,200 invånare på 23⅓ hemman. Dess areal utgör 7,938 tunnl., af hvilka 596 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Hästö i Östkinds härad af Östergöthland, har ett vakthus för sjötulls-bevakningen. På denna ö och *Lilla Lindö*, der segelleden genom Häströmmen är smalast, gjordes under 1788 och 1790 årens krig några skanskorgar och batterier, hvilka dock aldrig blefvo fullbordade och bestyckade.

Hättan, en liten ö med god hamn, i Hakefjordens mynning en mil norr om Marstrand, bebos af fiskare. På densamma finnes en inlopps-tullkammare till Uddevalla.

Hättebröderne, Vitalianerne eller **Fetaliebröderne**, voro Tyskar, hvilka, under förevändning att hämnas den orättvisa, som blifvit föröfvad mot konung Albrekt, och för att hålla honom Stockholm till handa, och förse denna stad, under dess belägring, med proviant (fetalier), tilläto sig en mängd våldsamheter emot det Svenska borgerskapet, med hvilket de ägde hälften i stadens styrelse, enligt då gällande lag; men hvilken de, genom sin öfverlägsenhet fullkomligt beherskade. Den mest skriande af deras illbragder var den, då de, under lösa förevändningar, fängslade 60 Svenska borgare, inspärrade dem i Svartbrödraklostret, pinade dem med trädsågar och andra plågoredskap, för att tvinga dem till bekännelse af ett brott, det de ej föröfvat, och slutligen brände dem i ett hus på Käpplingen, nu mera Blasiiholmen, natten mellan den 11 och 12 Juni år 1389. Detta nidingsverk väckte en allmän fasa, och ett förfärligt åskdunder, som följande dag inträffade, troddes vara ett tecken till himmelens vrede deröfver. Missdådarne oroades likväl icke deraf, innehade Stockholm ända till dess det öfverlemnades åt drottning Margaretha, till följd af öfverenskommelsen om Albrekts befrielse, och utöfvade ännu ytterligare många grymheter mot de förtryckta Svenska invånarne. Till försoning af det ofvannämnda mordet på Käpplingen, skola de hafva blifvit ålagda, att utanför staden uppresa tvenne pelare, att beteckna afståndet mellan Pilati hus och Golgatha, samt det stället, der Kristus första gången föll till jorden under korsets tyngd. (Se: *Greneroth, Alf,* samt *Pelarebacken.*)

Hättorp, jernbruk i Tjällmo socken af Östergöthlands län, utmärker sig genom sitt höga läge och präktiga vattenfall, har privilegier af åren 1743 och 1799. Bruket har 2 stångjernshamrar med 3 härdar och 1,346 skepp:d 13 lisp:d årligt smide af köpetackjern. Frälsesmidet utgör 60 skepp:d och hammarskatten 12 skepp:d 17 lisp:d 7 skålp:d. Afsättningsorten är Stockholm och Götheborg. Här finnes äfven såg och 2:ne mjölqvarnar med tillhopa 4 par stenar. Den förut här varande masugnen är raserad och grufvorna ödelagda. Bruket äges af N. F. Tisell. Smidesstämpeln visar NHT sammanbundne.

Höand. Se: *Andtid.*

Höder (mythol.). Odens och Friggas son, broder till Balder, Brage, Thor, Hermod och Tyr. Han var mycket stark, men blind, hvarföre han oftast benämnes *den blinde Asen.* Omedvetet blef han Balders baneman, då Loke öfvertalade honom, att på brodern afskjuta telningen Mistelten, hvarvid Loke rigtade skottet. Wale, en annan son af Oden, då endast en natt gammal, hämnades på Höder; ty Wale blef genast fullvuxen och så stark som någon man. Han dödade Höder. Uti skuggornas rike träffades bröderne Balder och Höder, och som den senare ofrivilligt och utan ond

afsigt begått mordet, hyste den förre till honom icke det ringaste agg. Vid Ragnarök skulle de slippa ur Helhem, jemte de få öfverblifne Asarne, och bebo den strålande himlen Widblain, samt bygga och bo på den ur hafvet uppkomna jorden.

Hög eller **Höj**, en socken, med Kjeflinge, belägen i Harjagers härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 ½ mil S.V. från Lund, 1 mil från hafvet. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 518 invånare på 10 ½ mtl. Dess areal utgör 1,273 tunnl., af hvilka endast 2 äro sjö och kärr. Adr. Lund.

Hög, annex till Forsa, beläget i norra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, 1 mil N.N.V. från Hudiksvall. Socknen har 588 invånare på 29 ½ mtl. Dess areal utgör 17,889 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Högaberget på hemmanet Karstorps ägor i Bärebergs socken af Skaraborgs län, har bergaktig fot, der ofvanpå bördig äng, rundt omkring beväxt med löfträd. Vid vissa uppgångar tvertöfver har naturen i sjelfva berget danat slättmark med på ömse sidor stående löfträd, så att gångarne likna alléer. Öfversta spetsen är någorlunda jemn, och på sidan af denna spets finnes en af naturen bildad löfsal. Härifrån synes Halle-, Hunne- och Mösseberg, samt flera kyrkor.

Höga-drott. Enligt Dalin ett namn på Oden och liktydigt med de höga hamnars eller andars herre.

Höganloftsbur, är ett uttryck som ofta förekommer i medeltidens skaldekonst, isynnerhet i folkvisan. De gamla nordboerna hade, likasom ännu vår allmoge, öfver sina hus en framskjutande öfverbyggnad, hvilken fick namn af *loft*; i folkdikten *höga loft*. Här funnos de förnämligaste boningsrummen; bland dem: *höga loftsbur*, för qvinnorna (Eng. *bower*). — *Höga lofts bro* var trappan, som ledde dit; *höga lofts sval*, den balkong der bildades, och dess golf: *höga lofts spång*.

Höganäs, stenkolsverk, i Wäsby socken och Luggude härad af Malmöhus län, 2 mil N. från Helsingborg, 1 mil S. från Kullens fyrbåk samt 2 mil från Engelholm. Af äldre handlingar inhemtas, att redan under loppet af 1650-talet, arbeten blifvit anställde efter stenkol på åtskilliga ställen af trakten kring Helsingborg, äfvensom att, efter en genom kongl. bergs-kollegii förordnande år 1727 anställd undersökning, om flere den tiden yppade stenkols-anledningar, herrar *Svab*, *Ahlström*, m. fl. uppgjort ett bolag, hvilket, d. 18 Febr. 1757 (enligt Branting d. 13 Febr. 1737), erhöll privilegium, att i Luggude och Rönnebergs härader söka och bearbeta stenkolsbrott. Detta bolag, som bedref stenkolsfältet vid Vallåkra, bekostade vidsträckta undersökningar och upptäckte flere anledningar till stenkol, ehuru af sämre beskaffenhet och utan ordentlig strykning. Här, äfvensom i Boserups och Gidsholms stenkolsverk, belägne i Luggude härad, tvenne mil inuti landet, fortsattes sedermera, dock utan särdeles framgång, och uti olika ägares hand, stenkolsbrytningen till år 1776. Tid efter annan erhöll förenämnde bolag betydliga fri- och rättigheter, såsom skatteköpsrätt å flere kronohemman, förhöjd tull å utländska stenkol, understöd af manufakturfonden, befrielse från bevillning till Kongl. Maj:t och kronan, samt från alla afgifter under transport af kol emellan Svenska hamnar; men stenkolens ringa mägtighet, den till hafvet tvenne mil långa landtransporten, hvilken ökade kostnaden, försvårade afsättningen och medtog den vinst som eljest kunnat påräknas. Under hopp om lyckligare utsigter för framtiden, fortsattes rörelsen detta oaktadt till sistnämnde år, då framlidne H. Exc. grefve *Ruth* inköpte stenkolsgrufvan vid Boserup, hvilken han enskildt lät bearbeta i 10 år. Undersökningarne i grannskapet af Boserup fortgingo under tiden, utan att något lönande kol-lager der i trakten kunde upptäckas, till dess ändtligen en mera gifvande och vidsträktare stenkolsflöts påfanns, hvilken, både i anseende till kolens bättre egenskap samt lokala belägenheten, ersatte de hittills saknade fördelar. Arbetet upphörde derföre vid Boserup, och förflyttades fyra mil derifrån till Höganäs fiskläge och hamn. För att med mera kraft utföra detta företag, hvilket här borde verkställas i en större skala, upprättades år 1797 ett gemensamt bolag för detta ändamål. Den scientifika styrelsen af verket öfverlemnades till nu mera aflidne Engelsmannen, direktör *Stafford*, som, uppfödd vid kolgrufvorna i sitt fädernesland, ägde nödig kännedom för bedrifvandet af ett sådant arbete så väl i afseende på det mekaniska som sjelfva grufbrytningen. Arbetet börjades samma år med den nya stenkolsgrufvan, hvilken består af tvenne flötser, den öfre under namn af *Grefvinnan Ruths*, och 12 famnar djupare ned den andra, kallad *Fru Bagges kolflöts*. Den öfra är, i anseende till sitt grannskap med jordytan, mera föränderlig och blott tillfälligtvis att påräkna; men den undra har, i likhet med de Engelska kolflötserne, sitt bestämda tak af sandsten och botten af eldfast lera, samt är således den som i afseende på dess oföränderliga regelbundenhet förtjenar att arbetas. Så snart, efter inhemtad kännedom om flötsens stupning, öfra delen af kolfältet kunde till sin varaktighet beräknas, föresåg man redan från arbetets första början nödvändigheten af ett vatten-schachts anläggning längre ned på flötsen, för att kunna åtkomma de ofvanföre belägna stenkolen, och Ryd blef, i anledning af flere borrningsförsök, ansedt för tjenligaste stället. Till utförande af den sålunda vidtagne utsträckningen i arbetsplanen, erfordrades betydliga penningebidrag. *Stafford* uppgaf en summa af 300,000 R:dr såsom behöflig för verkets fullbordan, utom de vid öfra flötsen, eller den s. k. gamla grufvan, redan använde 60,000 R:dr B:ko, under anhållan, att en fond för detta bestämda ändamål och för arbetets oafbrutna fortgång, genast måtte afsättas; men som detta vilkor icke kunde uppfyllas af bolaget, beslöts att nödige medel efter hand skulle tillhandahållas. Till följd af detta beslut, skulle hufvudsakliga kostnaden nu mera användas vid Ryd, samt tvenne ångmaschiner der anläggas, medan brytningen oafbrutet fortgick på den öfre flötsen. Intill dess samma maschiner hunno fullbordas, bor-

de en mindre ångmaschin, af 28 tums cylinder, såsom då mera öfverflödig vid ett schacht på den öfre flötsen, flyttas ned till Ryd. År 1803 var ock den stora maschinen af 74 tums cylinder färdig, samt år 1804 schachtet på Ryd afsänkt till 32 famnars djup, så att endast 15 famnar återstod; men byggnaden af den andra, eller 45 tums maschinen, hade för bristande medel ej kunnat fullbordas, och då igenom schachtets afsänkning, genom Grefvinnan Ruths kolflöts, densamma efter flötsens stupning befanns ligga 2 famnar djupare än Fru Bagges, eller den nedra flötsen, till följd hvaraf, å ett annat ställe på flötsen högre upp, under namn af *Brors Backe*, kolbrytning kunde anställas, gjordes nu den hufvudsakliga förändring uti förra arbetsplanen, att den vid Ryd tillernade 45 tums maschinen, äfvensom ännu en annan maschin, af 53 tums cylinder, skulle uppsättas vid Brors Backe, till vinnande af kol derifrån, för att, genom den sålunda uppkommande vinst, bereda möjligheten af arbetets fullbordan vid Ryd. Kolbrytningen började äfven på Brors Backe; men vattnet, som här icke kunde undanhållas med en enda maschin, gjorde att hela arbetsstyrkan måste återflyttas derifrån till gamla grufvan, under förhoppning, att, genom den vinst som här kunde hemtas, betäcka omkostnaderne för arbetets fullföljande på Ryd, hvarest, i saknad af nödige tillskott, ingenting vidare kunde utträttas, och arbetet måste under sådana omständigheter inskränkas inom trängre gränser, än man hittills förmodat och första arbetsplanen hade bestämt. Sålunda fortgick kolbrytningen i flera år, stundom med vinst och stundom med förlust, i förhållande till de större eller mindre kostnader, som måste användas för vattnets länsning, hvarigenom bolaget öfvertygades om sin oförmåga, att med egna krafter utföra ett företag af sådan omfattning, och i brist af tillräckliga medel blef man nödsakad att inskränka sig blott till den öfra flötsen. Sådan var verkets ställning, då bolaget, som fann att detta fält snart skulle bli utbrutet, och icke ägde nog penningestyrka för att öppna nya koltillgångar genom fortsättningen af Ryds schacht, vid 1818 års riksdag erbjöd staten inlösandet af Höganäs stenkolsverk. Rikets ständer, som icke antogo detta anbud, men som tillika insågo fördelarne af stenkolsverkets fullbordan, beviljade då för detta ändamål ett anslag af 75,000 R:dr, hvartill kostnaden, enligt förslag, skulle uppgå, med dervid fästadt vilkor, att schachtet, inom utgången af 5 år, skulle vara afsänkt på nedra kolflötsen, samt att, om detta vilkor icke inom den föreskrifna tiden vore uppfyldt, skulle det beviljade understödet, i fall det begagnades, till staten återbetalas. Under sådana förbindelser företogs arbetet vid början af år 1820. Den vid Ryd uppförda 74 tums maschinen, hvilken dittills varit obegagnad, sattes åter i fullt stånd, och sänkningen af det s. k. *Charlottas Schacht* fortsattes till Mars månad samma år, då, under indrifningen af en ort från Ryds schacht, en vattenåder tillstötte, hvilken icke kunde undanhållas med den nu i gång varande 74 tums maschinen. Fråga uppstod väl då, att till Ryd nedflytta samt derstädes begagna tvenne andra ångmaschiner, som förut blifvit använde på öfre fältet; men då 51,000 R:dr af statsanslagnt redan blifvit lyftade, den återstående delen deraf nu mera ansågs otillräcklig för sänkningens fullbordan och bolaget var utur stånd, att af egna medel anskaffa ytterligare bidrag, afstannade åter arbetet vid Ryd, hvilket af anförde skäl ej vidare kunde fortsättas. Under sådana omständigheter förekom vid 1823 års riksdag åter fråga, huru och på hvad sätt medel skulle kunna utses för stenkolsverkets fullbordan, eller om detsamma, i saknad deraf, för alltid skulle nedläggas. Rikets ständers uppmärksamhet blef fästad på vigten och värdet, för landet i allmänhet och flere näringsgrenar isynnerhet, å den nästan outtömliga tillgång som der fanns på eldfast lera, hvilken förut icke blifvit till nytta använd. Grefve Ruth hade väl i Helsingborg, utom ett gjuteri, försedt med en kupol-ugn och tvenne reverber-ugnar, hvilka drefvos med inhemska stenkol, äfven anlaggt en fabrik för saltglaserade kärl; men dertill användes endast den nära dagen liggande smidiga och mindre eldfasta s. k. fälads-leran. Den rigtigt eldfasta, hårda och sträfva leran deremot, hvarpå nedra kolflötsen hvilar, hade hittills förblifvit onyttig och kom först i bruk och nyttjande vid de af öfver-direktören C. D. af Uhr, på brukssocietetens bekostnad åren 1818—1824, vid Skebo bruk verkställde puddlingsförsök. Sedan tegel blifvit tillverkad af den eldfasta leran vid Höganäs, och befunnits mera beständigt än det Engelska, fingo rikets ständer häraf en ökad anledning att behjerta verkets ställning och att bidraga till dess vidmagthållande, samt beslöto derföre, jemte lemnade föreskrifter, hvilka borde iakttagas vid medlens användande och lyftning, att statens fordran hos detta verk, uppkommen genom låneförsträckning till framlidne grefve Ruth, utgörande i kapital 199,560 R:dr B:ko, jemte derå löpande räntor, skulle få afskrifvas och öfverlåtas till då varande intressenterne uti stenkolsverket, emot vilkor, att bolaget borde besörja teckning och uppbörd af en fond stor 200,000 R:dr B:ko, hvilken fond ovilkorligen skulle användas, dels för nedsänkningen af det s. k. Ryds schacht, för arbetets bedrifvande på nedra flötsen, och dels för inrättandet af sådana fabrikationer, hvartill isynnerhet den ymniga tillgången på eldfast lera erbjuder rudimaterien. Genom denna öfverlåtelse inträdde nya bolaget i gamla bolagets förut innehafvande rättigheter och äganderätt till verket, med undantag likväl, att tullen å Engelska stenkolen, som förut var öfverlåten på gamla bolaget, indrogs och återgick till statsverket, hvilket sedan uppburit densamma. Sedan detta rikets ständers beslut af Kongl. Maj:t i nåder blifvit gilladt och stadfästadt, utfärdades genast af dertill utsedda kommitterade, en anmälan till Svenska allmänheten, om subskription till ett nytt bolag, med den framgång, att innan kort $428\frac{2}{3}$ aktier voro tecknade, hvarje hel aktie till 500 R:dr, motsvarande således en summa af 214,200 R:dr B:ko, och hade det sålunda

bildade nya bolaget sin första sammankomst d. 11 Juni 1825, samt emottog verket d. 1 Aug. samma år, från hvilken dag detsamma blifvit drifvet för nya bolagets räkning. I början af September månad 1825 anlände en coal weiwer, *Edward Steel*, samt en mekanist, vid namn *R. Hawtorn* från Newcastle, hvilka, efter treone veckors vistande på Höganäs, samt under tiden inhemtad noga kännedom rörande så väl grufvebrytningen som maschinerne och hvad i öfrigt tillhörde den nya grufvebyggnaden, återvände till England med löfte, att ofördröjligen afgifva betänkande, jemte plan för den nya grufvan och vattenuppfordringen, m. m., hvilket förslag inkom följande året. Vid 1826 års bolagsstämma hemställdes till gamla bolagets intressenter, hvilka äfven äro delägare i det nya, om icke de, för att underlätta och försäkra utförandet af ett företag, med hvilket deras egen fördel var så nära förenad, ville förbinda sig, att, sedan den redan tecknade aktiesumman 200,000 R:dr B:ko, först blifvit använd, samt intressenterne i gamla bolaget blifvit satte i full ägo och disposition af den summa med ränta, som rikets ständer vid 1823 års riksdag, såsom ersättning för stenkolsverkets öfverlåtelse, åt dem anvist, ville med någon del af dem sålunda tillfallande medel ytterligare deltaga uti nya bolaget, emot erhållande af ett deremot svarande antal nya aktier. Detta förslag antogs af gamla bolagets herrar intressenter, och utgör med denna tillökning hela det inbetalta aktie-kapitalet en summa af 257,171 R:dr B:ko. Den i fråga om stenkolsgrufvors bedömmande både i theoretiskt och praktiskt hänseende öfver hela England allmänt erkände coal weiwern Robert Bald har, på direktionens begäran, med hänseende till kolens beskaffenhet yttrat, uti ett betänkande, att de bestå af den i Skottland så allmänt förekommande sort, under namn af *betuminous cubical coal;* att kolen N:o 1 äro af en utmärkt god egenskap, tjenliga till de flesta behof. De anses af smeder gifva god vällhetta, både för finare och gröfre smidesarbeten samt äro tjenliga till cokes. Kolen N:o 2 äro mindre goda; men likväl användbara till vanliga behof i ugnar, ångmaschiner och spisar. Kolen N:o 3, eller flis, äro af vida sämre beskaffenhet. De utgöra en sort bituminös sten eller kol, blandade med stor tillsats af jordarter, användbara i ugnar, der starkt luftdrag underhjelper förbränningen. Eldfasta lerlagret hvarpå undra kolflötsen hvilar, har 5 fots mägtighet och deröfver, ända igenom af lika god beskaffenhet, och således tillräcklig, snart sagdt, för hela verldens behof. Rörande den eldfasta leran och teglet yttrar Bald äfven: "Jag har ofta sett hela arbetsmethoden och undersökt teglets brott efter bränningen, och som jag väl känner denna sort tillverkning, tvekar jag icke att yttra, det jag aldrig sett tegel som varit bättre arbetadt och af ett för afsalu fördelaktigare utseende." Till den eldfasta lerans förädling äro serskildta fabriker bekostade, hvilka året igenom hållas i oafbruten gång, nemligen: 1 fabrik med 3:ne ugnar för tillverkning af eldfast tegel; 1 dito med 2:ne ugnar, den ena för råbränning och den andra för glacering, för tillverkning af så kalladt stenporslin; 1 dito med en ugn, för beredning af sockerformar; 1 dito med en ugn, för saltglaserade kärl, samt 1 dito med en ugn, för tillverkning af takpannor, tillsammans 8 brännugnar, alla af olika byggnadsart, lämpad efter de olika behofven och försedda med tillräckligt utrymme af hus, med solida murar och eldstäder, så att lerans beredning, genom malning, siktning, trampning och slamning, jemte slagning och drejning, efter de olika behofven utan hinder fortgår både vinter och sommar, och finnas dessutom vid fabrikerna i ständig verksamhet 2:ne mindre ångmachiner för lerans malning och siktning; emedan den eldfasta leran, såsom olöslig i vatten, icke låter behandla sig som våra andra vanliga leror. Dessutom äro under de senare åren flere fasta boningshus uppförda, för den mer och mer ökade arbetspersonalen, hvarjemte äfven blifvit uppförd en qvarn med 2:ne par stenar, hvilken drifves af det från de stora pumpmaschinerne på Ryd uppfordrade vattnet, utgörande beloppet af alla för dessa anläggningar och inrättningar af nya bolaget nedlagde kostnader vid 1838 års slut en sammanräknad summa af 612,407 R:dr 36 sk. 11 r:st. B:ko, och således med 412,407 R:dr 36 sk. 11 r:st. öfverstigande den summa af 200,000 R:dr, som vid 1823 års riksdag blef bestämd, och då ansågs tillräcklig för ändamålets vinnande. På stället finnes en skol-inrättning efter Lancaster-methoden, hvaruti 150 barn, från 6 till 11 års ålder, äro inskrifne och hvaraf omkring 100 och deröfver dagligen besöka skolan. De äldre gossarne deremot, till ett antal af omkring 80, hvilka dagligen äro sysselsatte i grufvan, besöka om söndagarne skolan, för att genomgå hvad de derstädes förut inhemtat. Äfven finnes här sparbank, samt qvarn för husbehof med 2 par stenar. Den af verket brukade jord, utgörande något öfver 3 mtl., besittes dels under äganderätt för $1\frac{1}{8}$ mtl. med 242 tunnlands areal, dels ock $1\frac{3}{4}$ mtl. militie-hemman med 210 tunnlands areal, hvilken innehafves under arrende på vissa år. Så väl den egna som arrenderade jorden skötes med verkets arbetare, och ökar sig efter hand tillgången af både säd och gräs, genom de på fäladsmarken årligen skeende odlingar. En mängd körningar vid grufvan och fabrikerna, för hvilka den kringboende allmogen mot hög betalning tillförene måste anlitas, verkställes nu med verkets egna dragare, så att landtbruket betydligen understödjer och lättar den öfriga rörelsen på stället. — Priset på kolen är: N:o 1 1 R:dr, N:o 2 24 sk. och N:o 3 16 sk. En tunna eldfast, så kallad botten-lera kostar på stället 32 sk., 1 tunna eldfast rå, malen och siktad 1 R:dr 16 sk., samt 1 tunna eldfast bränd, malen och siktad 2 R:dr 16 sk., allt B:ko, hvilka priser till en del varit högre förut. Höganäs kol hafva alltsedan 1834 varit använda på postverkets ångfartyg emellan Ystad och Greifswald, ehuru de i början ansågos otjenliga. Vid de på Kongl. Maj:ts nådi-

ga befallning af vetenskaps-akademien år 1837 verkställde undersökningar, till utrönande af de Svenska stenkolens egenskaper i jemförelse med de utländska, erhöllos följande resultat:

Vid eldning under ångpannor, 100 tunnor Höganäs-kol emot 100 tunnor Hull-kol.

Vid sockerkokning, 100 tunnor Höganäs-kol emot 75 à 81 tunnor Engelska kol.

Vid smidning, 100 tunnor Höganäs-kol emot 62 tunnor Hull-kol, eller 56 tunnor Newcastle-kol.

Vid skrotjerns vällning, 100 tunnor Höganäs-kol emot 68 t:r Hull-kol, eller 50 t:r Newcastle-kol.

Vid tackjerns smältning, 100 t:r Höganäs-kol emot 67 t:r Hull-kol, eller 71 t:r Newcastle-kol.

Af det ofvanstående synes, att vid alla försök som blifvit anställda på ångfartyg, de inhemska stenkolen befunnits lika goda som vanliga Engelska stenkol; men att deremot verkan visat sig mindre då kolen blifvit använde till andra behof, hvarvid dock bör erinras, hvad vid dessa undersökningar äfven anmärktes, att vid reverberugnen t. ex. användes mycket starkare drag för Höganäs-kolen än för de Engelska, hvilket ökade kolåtgången, att risten och eldstäderna icke voro lämpade för Höganäs-kol, samt att, om dessa omständigheter blifvit iakttagne, ett annat resultat skolat vinnas än det som nu erhölls. Värdet af försålda kol och lerfabrikationer utgjorde åren 1834—1838 för kol 46,407 R:dr och lerfabrikationen 47,253 R:dr B:ko. Under första perioden af stenkolsverkets tillvaro funno dessa kol god afsättning på Köpenhamn, till flere 1,000 tunnor årligen, och rörelsen på Danska kusten blef ganska liflig under misshälligheterna med England, då all tillförsel af Engelska kol var hämmad. Exporten från Höganäs till Danmark utgjorde: År 1808 15,125 t:r, 1809 38,180 t:r, 1810 49,979 t:r, 1811 21,070 t:r, 1812 9,880 t:r; men föll derefter betydligt, troligen derföre, att Svenska stenkolen den tiden höllos i högre pris än de Engelska, hvilka, sedan handelsförhållanderna återkommit i deras vanliga skick, nästan alldeles utträngde de Svenska, hvilka, ifrån denna tid, funnit afsättning på Danska sidan endast i mindre partier vid ett och annat kalkbruk.

Högbo, kapellslag, annex till Ofvansjö, beläget i Gestriklands fögderi af Gefleborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil V. från Gefle, innefattar en trakt af modersocknens norra del, nemligen Högbo byar och Säfveräng, tillika med Högbo bruks tillhörighet. Första kapellbyggnaden anlades vid Vestanbyn och invigdes d. 18 Sept. 1622 af erkebiskop P. Kenicius. I början hölls predikan hvar tredje helgdag; men numera hvarje söndag, sedan egen predikant hunnit hit förordnas. Kapellet blef först på 1770-talet flyttadt, och då uppbygdt vid Högbo bruk (i Ofvansjö socken), hvars ägare tillsätter predikanten. Större delen af skrud och prydnader äro förärade af bruksägaren, hvilken ock till det mesta lönar presten. Högbo har 790 invånare. Dess hemmantal och areal inbegripes under modersocknens. Adr. Gefle.

Högbo, jernbruk i Gefleborgs län och Ofvansjö socken, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Gefle, privilegieradt 1659 och 1666 med 2 hammare och 4 härdar. Bruket har 2,425 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, och af hvilket smide tvenne bergsmän i Högbo ännu efter gammalt hafva rättighet till 25 skepp:d årligen i brukshammaren, likväl under serskild stämpel, ett sammanbundet HB. Brukets stämpel är en drufva med två qvistar. Stångjernet föres härifrån landvägen till Gefle. Hammarskatten utgör 24 skepp:d 5 lisp:d. Disponent: J. Th. Nordenadler.

Högboren. Sjöborg anför, i tredje delen af *Samlingar för Nordens Fornälskare*, att detta ord härleder sig deraf, att hvarje utmärkt eller storättad jordägare fordom icke hade sin familjegraf eller ättehög på någon allmän begrafningsplats, utan på sina enskildta ägor. Orden skulle betyda: född ägare af jorden och af ättehögen. — Detta predikat, som förr användes i konungens titel, ansåg Carl XI "otjenligt att brukas", och förbjöd dess användande i alla bref och akter. Det begagnas numera endast för kongl. prinsar och furstar.

Högborns jerngrufvor äro belägna i Grythytte socken af Nerikes län. På Högbornsmarken hafva följande grufvor blifvit upptagne och bearbetade, nemligen: *Forsbergs-grufvorna*, vid norra ändan af sjön Halfvars-Noren; den ena kallas *Rännilsgrufvan*, och den andra stora *Forsgrufvan;* för att leda vattnet ifrån den senare, har framl. riksrådet grefve von Stockenström der uppbygdt en stollgång. Uti *Mankgrufvegången* märkas stora *Mankgrufvan*, *Torkan*, *Horngrufvan* och *Smalsgrufvegången*.

Högby, en socken, med Vestra Skrukeby och Hogstad, belägen i Göstrings härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Skeninge. Kyrkan, belägen på en höjd, och byggd af huggen kalksten, är af hög ålder och hade redan år 1374 curatus och provast. Altartaflan är ifrån katholska tiden. I socknen märkas fem ättehögar vid kyrkan, ett domaresäte och tvenne runstenar, samt 28 grifthögar på Högby bys ägor; flere af dem äro omgifna med stensättningar. Inom nämnde bys tvenne ängar finnas ännu här och der lemningar efter en stenlagd väg ifrån Skeninge, då munkklostret flyttades derifrån till Högby sjö. Bland socknens minnesvärda händelser träffas antecknadt: "År 1747 var en grufvelig stark torka här i landet, så att de flesta brunnar och källor häromkring uttorkades och folket med kreaturen ledo stor brist på vatten. Det s. k. Dyet här vid Högby var så torrt, att therifrån utkjördes många hundra lass gjödsel. Sådant är ej skedt i mannaminne. Samma Dy blef år 1826 likaledes uttorkadt, ehuru den har tillgång på åtskilliga källdrag." Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 740 invånare på 27 hemman. Dess areal utgör 4,814 tunnl., af hvilka 35 äro sjö och kärr. Adr. Skeninge.

Högby, en socken, hörande till 2 kl. reg., belägen på Öland i dess norra mot och kontrakt af Kalmar län och stift, 8 mil N.O. från Kalmar, 4 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Borgholm. Här äro 3:ne insjöar: *Hornsviken*, *Wedby-* och *Wedborna-träsk*. Emellan

sistnämnde träsk och Borga, på hemmanet Binnerbäcks ägor, ligger Borgha-Edha, en af törnen öfverväxt borgmur. På den s. k. Nygårds-udden förekomma lemningar efter Capella S:t Ottonis in Högheby. Vid Wedborna märkes bautahällar m. m.; vid Dödevi by en märkvärdig stenläggning; vid Gaxa backar grifthögar. *Östra Sundviken,* N. om kyrkan, är en af de bättre hamnarne på Öland. *Gaxahamn,* S. om kyrkan, begagnas numera endast allmogen. Vid kyrkan är en frimarknad påbjuden, att hållas i September månad. Dessutom märkes här: *Horns* kungsladugård, 4 mtl. Denna egendom tillhörde i påfviska tiden Cistercienser-ordens-munkarne i Roma kloster på Gottland. Vid Horn och Wedby brytes brun marmor. Socknen innefattar $36\frac{1}{3}$ mtl. och har 2,315 invånare. Dess areal utgör 13,839 tunnl., af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Högdjur kallas sådana djur, som endast under en viss tid af året få skjutas. Dessa äro elg, kronhjort, dofhjort, rådjur, vild ren och svan, samt inbegripas under benämningen *stora jagten.* Annat villebråd kallas *lilla jagten,* och äfven ibland dithörande djur äro några fridlysta, nemligen tjäder, orre, hjerpe, rapphöns, snöripa och gräs-and. Böterna för olofligt skjutande af högdjur äro större än för annat vildt, och stegras ifall djuret skjutes under förbjuden tid. De utgöra 6 R:dr 32 sk. B:ko för den, som på annans mark förföljer högdjur och 16 R:dr 32 sk. B:ko om han dödar djuret, samt lika mycket derutöfver om skadan sker under förbjuden tid. (Se för öfrigt: *Djurfång.*)

Högebro, träffningen vid, föreföll år 1288 mellan Wisbyboerne och den Gottländska allmogen. Man känner ej af hvad skäl misshälligheterna utbrustit; men väl att det här kom till en drabbning, hvari bönderne blefvo slagne, ehuru de skola haft bistånd af härmästaren i Lifland. Drabbningen skulle hafva stått tredje söndagen efter påsk. Bönderne repade likväl snart åter mod och ryckte ånyo fram mot staden, då fiendtligheterna bilades genom presterskapets bemedling och konung Magnus Ladulås uppträdde med allvar emot Wisbyköpmännens tilltagsenhet.

Högens qvarn, i Arboga socken, med såg och laxfiske, har i påfviska tiden varit klostrets och helgeands-husets egendom. Efter Westerås recess 1527 kom den till kronan och lades under kungsgården i Arboga. Qvarnen var då byggd i tvenne hus, af hvilka ett med 2 par stenar var för kungsgårdens behof; det andra med 4 par begagnades af allmänheten. År 1647 skänkte drottning Christina denna ström och qvarn åt Arboga stad, med vilkor, att der skulle inrättas manufakturer. Den innehades sedermera af flere enskildte, under förpantning eller arrende, intill 1754, då den köptes till skatte af brukspatron Almgren för $777\frac{2}{3}$ daler silfvermynt och har sedan tillhört slägten Dankvardt-Lilljeström. Bredvid qvarnen, der nu valkstampen är belägen, har det af konung Gustaf II Adolf år 1625 inrättade kopparmynthuset varit beläget, der Arboga klippingar med flere myntsorter slogos åren 1626, 1627 och 1628.

Höger, har varit namnet på tvenne kungsgårdar, eller gods uti Ångermanland och Helsingland, lydande under "*Upsala öde.*" Det ena kallades *Höger thet Sunnersta* i Sundhede, och det andra *Höger i Nordstigen.*

Högerud, annex till Stafnäs, beläget i Gillbergs härad af Wermlands län, $6\frac{3}{4}$ mil N.V. från Carlstad. På *Hornviks-ön* och *Degernäset* märkes stenkummel. På nämnde Hornviks ägor skall äfven funnits silfvergrufvor. Socknen har 876 invånare på 6 hemmantal. Dess areal utgör 10,484 tunnl., af hvilka 4,550 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Högestad, en socken, med Baldringe, belägen i Herrestads härad af Malmöhus län, Ljunits och Herrestads förenade kontrakt af Lunds stift, 1 mil N.N.O. från Ystad. Här märkes: *Högestad,* frälsesäteri, $5\frac{1}{4}$ mtl. Utom $2\frac{1}{8}$ mtl. ecklesiastik-hemman höra både Högestad och Baldringe socknar under nämnde säteri, som, jemte flere andra egendomar, hvaribland *Baldringe* säteri i socknen af samma namn, utgör ett fidei-kommiss, med underlydande hemman i 11 andra socknar, af hvilka flere, oberäknadt de ecklesiastika hemmanen, helt och hållet tillhöra nämnde egendom. Här finnes schäferi. Fidei-kommisset äges af excellensen grefve C. C. Piper. Allmogens vilkor äro ovanligt goda, såsom landtbönder betraktade. Bland inrotadt skrock må nämnas: Vid linsådden skall hustrun vara med mannen ute på marken, om "tonaden", som det heter, skall blifva bra. — En del äldre personer bruka gömma en kaka af julbrödet, hvilken utdelas åt dragarne, då de skola börja vårarbetet. — När hustrun efter barnsbörden går i kyrkan, lägger oftast mannen en hufvudkudde på dörrtröskeln, på hvilken hon skall trampa. — Socknen hör till 2 kl. konsist. och har 367 invånare på $14\frac{7}{8}$ mtl. Dess areal utgör 2,612 tunnl., af hvilka 28 äro sjö och kärr. Adr. Ystad.

Högevalla räknas af Sam. Puffendorf, uti inledningen till Svenska historien, bland de höfdinga-säten och fästningar, dem konung Erik XIII antingen låtit bygga i Sverige, eller, såsom förut bygde, användt åt sina Danska bondeplågare, och hvilket Dalkarlarne, under Engelbrekts befäl, i Juni månad 1434, intogo och uppbrände. Rhyzelius uppger uti sin *Sviogothia Munita,* att man icke kunnat med visshet bestämma, hvarest detta Högvalla varit beläget; men antager att det torde hafva varit det slott, hvarefter lemningar funnos vid segelleden emellan Kungsör och Arboga.

Högfors, jernbruk i Nya Kopparbergs socken af Nerikes län, har 1 härd och 600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d. Skeppar på Stockholm. Äges af J. N. Ericssons sterbhusdelägare. Smidesstämpeln visar bokstäfverne J N E sammanbundne.

Högfors, jernbruk i Gräsmarks socken af Wermlands län, har 3 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, samt knippsmide och spik-tillverkning. Hammarskatten är 18 skepp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Bruket äges af B. Dahlgren. Smidesstämpeln visar C och tvenne sammanbundne H.

Högfors, jernbruk i Karbennings socken, med *Pehrsbo* i Norbergs socken af Westmanland. Redan 1615 hade grefve Magnus Brahe blifvit ägare till Högfors; ty samma år har Elisabeth Grip till honom försåldt detta bruk med, underliggande hemman, hammare och hytta. Bruket uppbyggdes år 1633 af riksrådet och riksmarsken grefve Jakob Pontusson De la Gardie, uppå dess egna frälseägor. År 1641 beslöt riks-bergs-amtet, att han skulle få behålla tiondejernet af detta och af Skärviks bruk i Skinnskattebergs socken, som han äfven ägde, och i stället derföre årligen gifva 300 daler silfvermynt. Hans enkegrefvinna Ebba Brahe fick år 1656 kronans tiondejern af alla bruk i Karbennings socken; denna tionde blef år 1685 återtagen, och förordnadt att tionde af stångjernssmidet borde här som af alla andra bruk årligen erläggas till kronan. År 1689 blef bruket stadfästadt. Det har sedermera tillhört slägterne Königsmark, Posse, Wittfoth och Hebbe samt äges numera af S. v. Stockenström. Bruket har 4 härdar och 2,079 skepp:d 15 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Frälsesmidet är 153 skepp:d. Derjemte idkas stål- och manufaktursmides-tillverkning. Hammarskatten utgör 19 skepp:d 5 lisp:d 7 skålp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Smidesstämplarne är ett sammanbundet HF inom en cirkel af punkter, samt P B, begge med en stjerna ofvanför.

Höggvackn, anfallsvapen, med hvilket, enligt lag, hvarje fri man under hednatiden skulle vid aderton års ålder vara beväpnad.

Högmessa är den förnämsta tiden af vår offentliga gudstjenst, då Herrans nattvard vanligtvis utdelas. Under påfviska tiden i Sverige utgjorde sången nästan hela gudstjensten, hvaraf vi ännu hafva i behåll namnen *ottesång* och *aftonsång*. Att tre samlingstider på helgedagar äfven då varit i bruk, ses af ett rum i våra gamla lagar, som lyder sålunda: "Nu är thetta Kluckarä skuld ringa til Ottusang oc Mässu oc Aptunsang." Men man hade ock utomdess flere andra tider i kyrkan, som uppräknas i ett tryckt bref af år 1500, utgifvet af abboten i Gudsbergs kloster i Husaby socken af Dalarne. I början af reformationen var icke antaget, att tre predikningar nödvändigt skulle hållas hvar söndag och stor helgedag, hvilket tydligt synes af vår äldsta kyrko-ordning. Den första lag härom torde vara den, då hertig Carl d. 6 Juni 1573 lät påbjuda uti hela sitt furstendöme, att tre predikningar skulle hållas i städerna, hvar sön- och helgedag, men endast en på landet. År 1686 stadfästades såsom allmän lag, att i städerna skulle hållas ottesång, högpredikan och aftonsång, på söndagar, de tre stora årshögtiderna, allmänna stora bönedagar, samt äfven andra högtidsdagar. Tiden till dessa sammankomsters början är genom lag och författningar bestämd. Till högpredikan har man fordom uti alla städer ringt klockan 7, och tillsamman kl. 8. Men vid 1747 års riksdag funno rikets ständer nödigt, att utsätta tiden en timma senare. Härifrån undantoges likväl kongl. hofvet, Finska nationella församlingen i Stockholm, samt de hus, hvarest herrskaperna, enligt förordningarne, äga frihet att hålla egna prester, så att gudstjensten får på dessa ställen hållas något senare, än i de öfriga kyrkorna. År 1746 d. 3 April, eller påskdagen, tog detta bruk första gången sin början i hufvudstaden. Men vid landsförsamlingarnes kyrkor i städerna, så väl som på landsbygden, förhålles med gudstjenstens begynnande efter kyrkolagen. Genom kongl. brefvet d. 1 Okt. 1805 stadgades att från d. 1 Sept. till d. 1 Maj skulle högmessorna i Stockholm börja kl. 10, hvilken tid genom kongl. brefvet d. 10 Mars 1813 blef fastställd för hela året. På flere andra ställen i städerna och på landet har man långt tillförene från d. 1 Okt. till d. 1 Maj börjat högmessan först kl. 10. På ett och annat ställe på landet ringes mellan ottesång och högmessa tre gånger, med några minuters mellantid mellan hvar ringning. I mindre städer hålles, liksom på landet, blott högmessa, men på stora högtidsdagar och böndagar äfven ottesång och långfredagen aftonsång. Genom kongl. brefvet d. 3 Dec. 1823 stadgades, att gudstjenst, utan hinder af kyrkolagen, får börjas enligt öfverenskommelse mellan kyrkoherdarne och församlingarne, grundade på lokala förhållanden; men böra dessa öfverenskommelser pröfvas, fastställas och regleras af konsistorierna, hvilka äfven äga att afgöra om skiljaktighet uppstår. — Den första Svenska evangeliska mess-ordningen utkom år 1531, hvarefter den med förbättringar från trycket utgafs år 1537, 1548, 1557, 1576 och 1588. Den förbättrades ånyo 1614, då den förenades med handboken, och ytterligare 1693, samt slutligen 1809. (Då det blefve för vidlyftigt att här intaga alla de tid efter annan gjorda förändringar, hänvisas till Sven Bælters *Historiska anmärkningar om Kyrkoceremonierna*, m. m. tredje upplagan, Örebro 1838, jemförde med första kapitlets andra afdelning i 1809 års handbok.) År 1531 nämndes om ingen predikan i messan. Konung Gustaf besvärade sig ock deröfver uti ett bref till erkebiskopen år 1539, att man ville hafva messor, skriftermål, m. m., men ingen predikan, hvaraf folkets okunnighet underhölls, som ledde till förargelse och uppror. Men år 1548 finnes förordnadt, att predikan skulle ske straxt efter evangelii uppläsande, och att tron skulle läsas efter predikan, antingen på Svenska eller Latin. Uti 1614 års handbok förmärkes härvid fyra ändringar. Först tillades Luthers trosbekännelse: "Vi tro uppå en allsmägtig Gud, som all ting i sino orde skapat hafver" &c.; så att man nu fick bruka antingen den, eller den apostoliska, eller Nicenska, efter behag. Dernäst tilläts, att tron fick antingen läsas eller sjungas, ehuru den äfven år 1571 blef sjungen. Vidare skulle trosbekännelsen ske på Svenska, och ändtligen borde den hållas före predikan. Dervid förblef det jemväl år 1693. Då uteslöts likväl den apostoliska tron utur handboken, och man förordnade att tron skulle nödvändigt sjungas, samt att Symbolum Nicænum skulle brukas på högtids- och stora bönedagar. Härvid kan anmärkas, att den Nicenska

trosbekännelsen, som finnes i mess-ordningarne af år 1537, 1548 och 1557, var uti några ordalag olika med den som begagnades 1762, samt att den år 1614 sattes i det skick, hvaruti den då befanns. I 1809 års handbok är Nicenska symbolum uteslutet och apostoliska trosbekännelsen åter införd att nyttja, då tron läses. Efter trosbekännelsen började man år 1531 och 1548 straxt förberedelsen till den heliga nattvarden för altaret. Men när trosbekännelsen år 1614 sattes framför predikan, gjordes tillika den ordning, att då presten, efter slutad trosbekännelse, skulle träda på predikstolen sjöngos tvenne föreskrifna psalmer. I 1809 års handbok är valet af tjenlig predikstolsvers lemnadt åt predikanten. Derefter sker predikan. Näst efter predikan läsas de vanliga bönerna, deribland alltid bönen för öfverheten; för vissa tillfällen såsom riksdags-bön, krigs-bön, vid kongl. personers sjukdom, vid biskops- och prestvigning m. fl.; för frukten på jorden, för sjuka, tacksägelser för aflidne personer, lysningar för brudfolk, bön för nattvardsgäster och sist alltid Fader vår. Derefter uppläsas kongl. förordningar, hvarvid hvad angår dem som årligen kungöras utelemnas regentens namn och titel i början, samt namn och kontrasignation vid slutet. Kollegiers och embetsmäns kungörelser, jemväl ock enskildtes auktions-kungörelser med flere angelägenheter, dock att sådane, som kunna föranleda folksamlingar, böra vara försedde med kronobetjentes påskrift, och lemnade till presterskapet förrän gudstjensten börjar. Sist slut-önskningen öfver församlingen. Efter predikan ånyo altare-tjenst, nattvardens förrättande, samt välsignelsen och ytterst en slutpsalm. — När evangelium och episteln läses, och tron, och o Gud! vi lofve dig sjunges, skall hela församlingen stå upp; men när syndabekännelsen, instiftelse-orden under nattvarden, fader vår och välsignelsen läsas, skola alle falla på knä, och således både med hjerta, mun och åthäfvor tjena och vörda den store och allsmägtige Guden. Bruket är ock att hela församlingen uppstår under det lofsång eller psalm om treenigheten sjunges, och nattvarden utdelas; äfvensom att hvarje mansperson är stående, medan kongl. förordningar uppläsas. (Se vidare: *Gudstjenst*, *Messa*, *Predikan*.)

Högmod gör elak blod, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed den skadliga följden af högfärden betecknas.

Högmålsbrott. Se orden: *Crimen læsæ Majestatis*, *Förräderi*.

Högne (mythol.). Fornsägnerna veta omtala tre hjeltar med detta namn. Den förste var konung Gjukes son, Gunnars och Gudruns broder. Han blef, tillika med sin bror, bjuden till konung Atle (förmodligen Attila), Brynhildas broder, hvilken hade äktat Gudrun, Sigurd Fafnersbanes enka. Denne Atle, som var en barbarisk man, öfverföll sina begge svågrar och tog dem till fånga, hvarefter han lät döda dem, på det sättet, att Gunnar kastades i en ormgrop; men på Högne, ännu lefvande, skars hjertat ur bröstet. En annan Högne var fader till den intagande sköldmön Hildur, hvilken bortröfvades af sjökonungen Hedin. Denne Högne ägde det ryktbara svärdet Dainsleif (se detta ord). Han förde krig mot sin måg på en af Orkney-öarne, och skola de fortfara dermed intill Ragnarök, emedan Hildur hvarje natt, medelst trollkonster, återger lif och helsa åt de fallne kämparne. En tredje Högne var fader till Sigrun eller Svava. Han stupade i det krig, hvarmed Helge hade öfverfallit honom, derföre att han lofvat sin dotter åt Hodbrod.

Högqvist, Emilie, en af kongl. theaterns i Stockholm mest utmärkta dramatiska konstnärinnor, född d. 29 April 1812, antogs först till elev vid baletten år 1822, gick helt ung derifrån, år 1826, som skådespelerska i landsorten, återkom till Stockholm 1828 och uppträdde i Oktober månad i Kotzebues "Brodertvisten" på kongl. theatern, till hvars förnämsta prydnader hon sedan hörde, synnerligast efter att år 1837 för andra gången hafva besökt Paris, der hon då vann inträde hos den ryktbara skådespelerskan demoiselle Mars, som med mycken välvilja omfattade henne. Hon utmärkte sig egentligen i den finare komedien; men hon återgaf äfven med framgång roler af allvarsam art. Sista gången hon visade sig på scenen var d. 7 Dec. 1845, uti "Mannen i staden och på landet", samt "Polkan." Några dagar derefter angreps hon af en svår sjukdom. Följderna häraf aflägsnade henne från skådebanan, och förmådde henne att i ett varmare luftstreck söka återställa sin helsa. Hon afreste från fäderneslandet i Juli 1846 för att begagna baden i Ems, och sedan begifva sig till Neapel. Hon hann dock icke längre än till Turin, der hon afled d. 18 Dec. 1846.

Högsby, en socken, med Långemåla, belägen i Hanbörds härad och kontrakt af Kalmar län och stift, 6 3/4 mil N.N.V. från Kalmar. Kyrkan, byggd af sten, i en skön dal nära Emm-ån, hvari hon speglar sina högresta gaflar, är ifrån katholska tiden, skall enligt tradition fordom varit täckt med messing och ovanligt herrligt beprydd, hvarföre utländningar föregifvit att hon varit öfverdragen med guld. Här förvaras en altartafla från katholska tiden, arbetad i träd, samt målad och förgylld, på hvilken nästan hela helgonlängden är föreställd. Den utgör ett verkligt konststycke. År 1686 borttogs ett så kalladt munkehus vid vestra gafveln; 1714 byggdes tornet af sten. I kyrkan stå flere epitafier. Öfver främsta chordörren märkes en runsten. På kyrkogården finnes ett prydligt och kostbart grafchor uppbygdt af häradshöfdingen och ridd. G. af Harmens på Ruda. I socknen märkes: *Berga*, 2 1/4 mtl. frälse-säteri, med ett skönt läge i Emmå-dalen. Har vacker karaktersbyggning och väl anlagd fruktträdgård. År 1299 donerades denna gård, jemte en mängd andra hemman, till Kalmar Systerkloster. Egendomen kom vid reformationen under kronan, ägdes sedermera af landshöfdingen Bengt Bagge, hvilken 1639 köpte den för 5,618 R:dr, och ägdes af denna slägt till år 1715. Har sedan tillhört slägterne De Besche, v. Gerdten, Broman, Åkerhjelm, v. Hegardt och af Harmens. *Ruda*, 3 1/4 mtl., har förr lydt under Berga, sam-

manbygdt till herrgård af G. Harmens. Har ett utmärkt vackert läge. Ett litet stycke från gården öppnar sig, på *Gullberga backe*, den förtjusande utsigten öfver Emmå-dalen, som utgör medelpunkten af Högsby socken. *Åsebo*, 3 ½ mtl. frälsesäteri, förlades hit ifrån Fliseryd. Ägdes af G. Harmens. *Odensvi*, 2 mtl. frälse, har vacker belägenhet nära Emm-ån. Har tillhört slägterne Corvin, Nordenankar, Rothlieb, von Segebaden och Harmens. *Hammarby* och *Linhult*, mindre egendomar. *Högmålehult*, 1 mtl. frälse, beläget i en angenäm trakt af skogsbygden. *Fogelfors* jernbruk (se detta ord). Der nu Högsby prestgårds ägor äro, har fordom kungsladugården *Högsholm* varit belägen. En fördelning af Dackens medhållare, från Hanbörds och Aspelands härader, uppehöllo sig i Högsby år 1543, der de med list togo och sedan dödade fogden Nils Svensson, utsänd till dem från Kalmar för att dagtinga. Den oförfärade Jakob Bagge skyndade då från Kalmar slott d. 30 Juni med 700 man och tvang deras anförare, så väl som många flere, att emot sina försäkringsbref träda på konungens sida, svärja honom trohet, samt utnämna 24 bosatte män af hvardera häradet som borgen. En Harald i Walåkra i Högsby socken, som var länsman, blef afrättad vid kyrkan, för sitt deltagande uti Dackefejden. — Sedan Danska befälhafvaren Gerdt Ranzau, vid medlet af Maj månad 1612, gjort en rörelse mot Svenska lägret i Ålhem, måste detsamma i största hast flyttas till Högsby, der fält-öfverstarne Knut Hand och Jesper Kruus stodo med en liten del af Svenska krigsmagten, samt allmogen från Hanbörds och ofvanför liggande härader. Några obetydliga nederlag, dem fienden skall hafva lidit i grannskapet af Högsby, hindrade honom ej att utdrifva Svenskarne utur deras öfriga förskansningar på *Handsa* skog och *Skräpple* ängar, hvarigenom han öppnade sig väg till Wimmerby stad. Danskarne ledo likväl senare ett nederlag härstädes (se: *Danska Stäket*). *Tingebro*, en ganska vacker och välbyggd bro öfver Emm-ån, 204 alnar lång. I grannskapet märkas flere grifthögar, lemningar efter skansar, samt, straxt vid bron, *Tingtälte backe*, hvilken så väl som bron har sitt namn deraf, att häradsting fordom hållits härstädes. Vid bron var 1612 en liten skans, den Svenskarne innehade, sedan de öfvergifvit lägret vid Högsby. För att beskjuta densamma lät Rantzau befästa en hög backe, hvarifrån han fördref Svenskarne ganska lätt. Man har anmärkt lemningar efter dessa skansar vid begge ändarne af bron. Kyrkan, prestgården och socknen plundrades vid detta tillfälle. *Heklaberget*, der Emm-ån faller ur sjön Ryngen, och *Blankan*, ett smalt, men ganska djupt svalg, der floden framtränger emellan tvenne klippor, samt *Åboklint*, ett ansenligt högt berg, äro märkvärdiga ställen i denna socken. Vid *Stora Handsa* hålles årlig höstmarknad. Hanbörds härads tingshus är beläget vid gästgifvargården Staby. I socknen finnes apothek. Pastoratet hör till 1 kl. reg. Socknen består af 79⅜ mantal och har 5,110 invånare. Dess areal utgör 95,950 tunnland, af hvilka 6,850 äro sjöar och kärr. Adr. Staby.

Högsholm, fordom kungsladugård. Se: *Högsby* socken.

Högsjö, annex till Gudmundrå, beläget i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 2 mil N.N.V. från Hernösand. Socknens läge är jemte Ångerman-elfven, som har bugtiga stränder åt denna sidan; men prydes af flere smärre holmar, öar och skär, vid dess utlopp i hafvet. Byarne ligga vidt kringspridde, merendels öfverallt åtskilda af djupa dälder och branta berg. Här märkes: *Utansjö* jernbruk, *Hemsön* och *Obols* eller *Åbordsön* (se dessa ord). Ibland berg är *Skuruberget* märkligt för dess höjd, en tvärbrant sida, en djup och mycket bred ränna ända ned till foten, samt en särdeles grotta, och en mineralkälla med ypperligt vatten. Socknen innefattar 25⅚ mtl. med 1,760 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Hernösand.

Högsjö, jernbruk i Vestra Wingåkers socken af Södermanlands län, har 4 härdar och 2,000 skepp:d priv. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Det härvarande högre frälsesmidet utgör 400 skepp:d och hammarskatten 16 skepp:d. Stål-, spik- och manufaktur-verkstäder finnas äfven. Tillverkningen afsättes på Stockholm och Götheborg. Smidesstämpeln visar en sköld med bokstäfverne HR sammanbundne och en krona öfver. Ägare: F. U. von Aken.

Högsjögård, ett gods i Vestra Wingåkers socken, 1⅜ mil från Nyköping, har fordom tillhört Wasa-ätten. Konung Carl XI vistades här ofta och bebodde en trädbyggning, der en kammare med små blyfönster ännu i senare tider kallades frökenkammaren, emedan den förmodligen varit bebodd af prinsessorna. Denna byggning är nu borttagen. Här skref Ol. v. Dalin sin Argus, såsom lärare hos dåvarande ägaren presidenten Rålamb.

Högsrum, annex till Repplinge, beläget på Öland i Slättebo härad af norra motet och Kalmar län, 1¾ mil O.S.O. från Borgholm, 2¾ mil N.O. från Kalmar. Kyrkan, af sten, är ombyggd 1822. I socknen märkes: *Halltorp*, 1¾ mtl., fordom kungsgård till år 1723 och då donerad med 20 års räntefrihet under skattemannarätt till major Sv. Åderman, för en uppfinning af ett nytt slags bandgevär. Är väl bygdt af sten. *Ekerum*, 1¾ mtl., är väl bebygdt och har vacker belägenhet. *Rälla*, 1 mtl., äfven väl bebygdt. Vid *Stora Rör* är färjeplats. *Rälla tall* är en tall- och granskog af ansenlig höjd. *Lundtorps källa* har svagt mineralvatten. I socknen finnas lemningar efter *Wipetorps borg*, der man funnit en afgudabild. *Odens flisor*, öster om kyrkan, äro en af Ölands märkvärdigaste andaktsvårdar. *Noaks ark*, är en märkvärdig stensättning. Hela denna nejd är för öfrigt en af de rikaste på fornminnen. Socknen innefattar 20 mtl. och har 1,235 invånare. Dess areal utgör 8,632 tunnl., af hvilka 18 äro sjöar och kärr. Adr. Borgholm.

Högsrum, frälse-säteri i Kalmar län. Se: *Fliseryds* socken.

Högsta Domstolen inrättades i följd af rådets upphäfvande, efter antagandet af förenings- och säkerhets-akten år 1789. Högsta domaremagten har från uråldrig tid varit ett kungligt prerogativ, utöfvadt af konungen i egen person, särdeles på allshärjartinget, sedermera på räfst- och rättaretingen, hvilka dock kunde hållas på konungens vägnar af andra högt uppsatte män; slutligen af konungen i rådet. En tid syntes rådet ämnadt att från statskonselj förvandlas till en blott domstol. Detta hade troligen blifvit följden om konung Carl XII:s kansli-ordning af år 1713 fortfarit att blifva gällande. Enligt denna skulle nemligen hela regeringen utgå ifrån konungen, genom kansliet, icke genom rådet. Men denna förordning upphörde att åtlydas efter konungens död, och rådet blef under frihetstiden både regering och domstol. Det satt på två afdelningar, innefattande hvardera hälften af rådsherrarne. Konungen hade två röster, så väl i egenskap af domare, som i andra regeringsärender. Gustaf III uppdrog, i 1772 års regeringsform, domsrätten åt ett utskott af sju rådsherrar, förbehållande konungen personligen blott tvenne röster. I andra än domstolsärender var konungen, efter nyssnämnda regeringsform, ensam beslutande. Före Carl XII:s död var allt detta mindre noga bestämdt, och berodde mest på personliga förhållanden emellan konungen och rådet. Grundsatsen, att konungens domsrätt kan uppdragas åt någon annan i hans stad och ställe, är således gammal, ända från räfst- och rättare-tingens tid, och dess vidare utbildning, att konungen alls icke får i egen person allena utöfva denna myndighet, har förblifvit gällande ifrån frihetstiden till våra dagar. Rådet utgjordes alltid af adelsmän; men högsta domstolen, från år 1789, skulle besättas med blandade frälse och ofrälse ledamöter, enligt förenings- och säkerhets-akten. Då högsta domstolen, efter 1809 års statshvälfning, bibehölls, blef antalet af ledamöter bestämdt till tolf, hälften frälse och hälften ofrälse. Dervid har det ock förblifvit, till dess all skillnad emellan frälse och ofrälse ledamöter upphäfdes genom en grundlagsförändring vid 1844—45 årens riksdag. Denna förändring kan å ena sidan betraktas såsom en eftergift af ridderskapet och adeln, då en adelsman hädanefter kan dömmas på högsta ort af idel ofrälse; men det kan också anses såsom en lika eftergift af de ofrälse stånden, hvilkas ledamöter på samma sätt kunna dömmas af endast frälsemän. Följden blir i alla händelser, att konungen äger friare val vid besättande af de högsta domareplatserna. Nu hvilar äfven till nästa riksdag ett konungens förslag, att öka ledamöternes antal och låta domstolen sitta på flere afdelningar. Utom sjelfva domsrätten öfver dit hänskjutna mål, är högsta domstolen äfven rådgifvare åt konungen vid vissa ärender, dem han i statsrådet ensam afgör. Detta äger rum vid ansökningar om nåd i brottmål, samt vid lagstiftnings-ärender. Konungens framställningar till ständerne i sådana frågor måste beledsagas af högsta domstolens utlåtande, äfvensom detta bör inhemtas innan konungen beslutar öfver förslag till lagförändringar, dem ständerne framställt. Högsta domstolen afgör vidare alla frågor om att bryta laga kraftvunnen dom och om återställande af försuten tid, samt har en ganska stor magt i afseende på förklaringar af lagens rätta mening. Dessa anses rätteligen för en handling af lagstiftande magten, och borde således tillhöra konungen och ständerne gemensamt; men om en lagförklaring behöfves, medan ständerne icke äro samlade, utfärdas den icke af konungen, utan af högsta domstolen. En sådan förklaring gäller såsom lag, till dess ständerne pröfvat, godkändt eller ogillat densamma. I fall ständerne icke göra anmärkning emot lagförklaringen, så förblir den gällande, ehuru den i sådant fall icke blifvit pröfvad af den ene statsmagten, och den andra möjligen kan hafva blifvit öfverröstad vid beslutet. Ty konungen äger icke heller i detta fall mera än tvenne röster. Förslag har uppstått, att förändra detta stadgande om lagförklaringarne, på ett för konungamagten fördelaktigt sätt; men denna förändring har icke vunnit ständernes bifall. Lika litet hafva ständerne velat afskaffa konungens tvenne röster, ehuru detta äfven blifvit föreslaget af konungen. Orsaken härtill ligger i Svenska folkets monarkiska anda, hvilket älskar att dömmas af sin konung personligen, och ehuru detta i sjelfva verket icke sker, emedan konungen kan underlåta att begagna sina två röster, så gifver dock blotta möjligheten, att han kan begagna dem, en ökad helgd inför allmänna tänkesättet åt högsta domstolens beslut. Dessa utfärdas också i konungens namn, äfven då han icke deltagit i målets afgörande. Men vid lagförklaringar äger konungen icke rätt att nedlägga sina röster. Högsta domstolens alla ledamöter deltaga ej på en gång i ärendernas behandling, utan högsta antalet är sju och det minsta fyra, hvilket senare antal dock endast är fullsuten rätt, om alla fyra äro ense om beslutet. Högsta domstolen är ansvarig inför riksrätt på anklagelse af justitie-ombudsmannen eller justitie-kanslern; den senare å konungens vägnar. Men en sådan rättegång emot högsta domstolen för embetsfel får anställas blott i det fall, att domstolen dömt så illa att någon oskyldig kunnat förlora lif, egendom och frihet genom dess vrånga dom. Dessutom kunna också högst trenne ledamöter afsättas genom votering i den s. k. opinions-nämnden, hvilken väljes af ständerne vid hvarje riksdag. Denna nämnd äger att votera öfver den frågan, huruvida några ledamöter af högsta domstolen böra, utan bevisliga fel, skiljas från sitt embete. Det är således en dom utan ransakning, utan försvar, utan bestämd anklagelse. Nämnden får nemligen icke ingå i någon pröfning af domstolens åtgärder, icke läsa dess protokoller, utan blott uttrycka, genom sluten omröstning, ständernes förmenande. En sådan inrättning kan lätt missbrukas till personlig förföljelse, och konungen föreslog derföre vid 1823 års riksdag dess upphäfvande. Ständerne ville dock ej afskaffa den, emedan högsta domstolen i sådant fall skulle blifva alltför oberoende, ej blott sjelfstän-

dig, utan nästan ansvarsfri. Konungen kan icke afsätta någon dess ledamot; men tillsätter dem alla. Ständerne hafva då förbehållit sig att kunna aflägsna dem, hvilka möjligen gjort sig ovärdiga allmänt förtroende. Man har nemligen tänkt sig möjligheten, att en ledamot af högsta domstolen kunde göra sig känd för ett ovärdigt handhafvande af sitt embete, utan att dock kunna öfverbevisas inför riksrätt. För att hindra orättvis förföljelse genom opinions-nämnden, har det blifvit stadgadt, att $\frac{2}{3}$ af dess ledamöter skola förena sig för att någon af högsta domstolens ledamöter må kunna utvoteras. Slutligen äger den som träffas af opinions-nämndens stränghet att behålla hälften af sin lön.

Högstena, annex till Dala, beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, 2 mil S.S.V. från Sköfde, $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Falköping. I Nolgärdet har fordom varit en offerkälla, ännu kallad *S:t Pehrs källa*. Socknen innefattar $14\frac{5}{8}$ mtl. och har 364 invånare. Dess areal utgör 1,990 tunnl. Adr. Sköfde.

Högström, Peter, kyrkoherde i Skellefteå, född d. 10 Nov. 1714, död d. 14 Juli 1784, har vunnit en förtjent ryktbarhet såsom tänkare, författare och missionär. Hans fader var en förmögen handlande i Sundsvall; men hvars egendom ödelades genom Ryssarnes härjningar å Svenska kusten. Detta, tillika med hans kort derpå timade död, försvårade betydligt sonens studier; men denne lyckades likväl medelst ihärdig flit att genomföra dem, och uppträdde med en skrift: *Förnuftiga tankar om Gud*, hvilken ansågs af så mycket värde, att dess författare befriades från skyldigheten att aflägga andra lärdomsprof till theol. kandidat-examen, och boken antogs till grund för de theologiska föreläsningarne i Åbo. Prestvigd år 1741 egnade han sig åt det svåra missionsverket bland Lapparne, lärde sig för sådant ändamål deras språk, och har på det utgifvit flere skrifter, bestämde till deras uppbyggelse och undervisning. Hans berättelse om sina vandringar och äfventyr bland dem är i högsta grad romantisk, och intressantare än mången roman. Äfven vinnlade han sig om jordens odling, der sådant kunde ske, införde med framgång äppel- och oxelträdens samt hasselbuskens skötsel i vinterns hemland, besörjde uppbyggandet af Skellefteå kyrka och prestgård, sedan han der blifvit utnämnd till kyrkoherde, samt hade ändå tid öfrig till författande af åtskilliga skrifter, hvaraf den mest kända är hans *Beskrifning om Lappmarken*, hvilken blifvit öfversatt på flera språk. Vetenskaps-akademien, som valt honom till sin ledamot, försåg han med flera afhandlingar. Hans åsigter i statsekonomien voro verkligen icke allenast öfver hans tid, utan beklagligen äfven öfver månget vår samtids begrepp. Han sade nemligen: "Unnom den fattige att arbeta, så behöfver han icke vår hjelp. Betagom honom icke utvägar att föda sig med äran, så skall han icke bettla vid våra dörrar. Qväfvom icke idogbetens lofliga tilltag; besinnom, att förtrycket oftast är den driffjäder, som tvingar eländet att gå i samråd med förtviflan. Att arbeta är icke ett brott emot samhället; inskränkning leder icke alltid till allmän och enskild styrka. Rättigheten att lefva, föder rättigheten att nära sig med sina händers verk. Der man så tänker, der behöfver man icke lätta ett ondt samvete med barmhertigsverk." Han var äfven en af dem, som först sökte vid Upsala universitet införa den Wolffiska filosofien.

Högsäte. Våra nordiska förfäders gästabudssalar eller högtidsrum voro så inredda, att bänkar, beklädda med hyenden, sträckte sig utmed de begge långväggarne. Midt på dessa bänkar reste sig ett upphöjdt säte, liknande en väggfast stol, och hvilken kallades Öndvegi (*högsäte*). Stundom omgafs detta af tvenne lägre, likväl öfver långbänken upphöjda platser, hvilka äfven voro hedersplatser. I kungasalarne intogos dessa senare af jarlen, och den honom närmast i värdighet. Öfver det högsäte, der husets herre plägade sitta, hängde hans svärd, sköld och stridsyxa, och detta lemnade han aldrig till någon; åt en förnäm eller aktad gäst anvisades plats i den gent emot belägna. Ännu anträffas uti dalarne af det inre Norrige en likartad ordning. Öfver husbondens högsäte hänger hans piska, och han lemnar det åt ingen, af huru hög rang denna än må vara. Stundom funnos i salarne blott *ett* högsäte, hvilket i så fall var ställdt midt emot dörren. Ej sällan omgåfvos högsätena af trädpelare, prydda med hvarjehanda snidverk och gudabilder, särdeles Odens och Freys.

Högsäter, en socken, med Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggerd, belägen på Dalsland, i Walbo härad af Elfsborgs län, Vestra Dals kontrakt af Carlstads stift, 4 mil N.N.V. från Wenersborg, hör till 2 kl. konsist. Socknen innefattar $39\frac{1}{8}$ mtl. och har 2,015 invånare. Dess areal utgör 22,356 tunnl., af hvilka 2,180 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Högsätes-kista, kallades det rum å forntidens skepp, der vapnen förvarades. (Se äfven: *Drake*.)

Högtider. Se: *Helgdagar*.

Högvalla, ett forntida fäste vid Arboga-ån. (Se: *Åkersborg*.)

Högålder betecknar i äldre skrifter den tidsperiod, under hvilken våra hedniska förfäder brukade att insätta sina döda obrända i högarne, och hvilken tidpunkt, enligt Sturlessons påstående, tog sin början vid Yngve Freyrs död, och varade under hela hednaåldern. Tiden före densamma benämnes brännåldern, emedan man då skall brukat bränna sina döda, och uppkasta en hög öfver den i en urna lagda askan. Nya forskningar hafva likväl bestämdt utredt, att Sturlessons mening om högålderns tidsomfattning är origtig. De obrända lik vi träffa i de nordiska grafhögarne tillhöra merstadels en helt annan folkstam och tid än den, hvars minnen nämnde historieskrifvare upptecknat. Man har gissat, att de antingen äro lemningar af Lappar eller en med dem befryndad stam, i fall jemte dem finnas vapen och redskap af sten; eller ock af Keltisk ras, om de åtföljas af bronzvapen. De obrända lik åter, hos hvilka man anträffar jernsaker, tillhöra tydligen den sista tiden af hedendomen, och man finner dessutom icke gerna

dessa förvarade uti egentliga högar, utan uti ett slags af uppresta hällar bildade stora, prydliga grafkistor, hvilka stå dels ofvan, dels under jord. Dylika förekomma icke sällan i vestra Sverige och i Norrige, samt likna till sin byggnadsart den af Sturlesson beskrifna konung Harald Hårfagers graf vid Karmtsund. Detta begrafningssätt, tydligen uppkommet först kort före kristendomens införande, och måhända föranledt af bekantskapen med denna, synes ej hunnit till allmännare bruk; tvertom finner man, att seden att bränna liken bibehållit sig in i början af kristna tiden. Oberäknadt nemligen skriftliga sagointyg om likbränningar ännu i 8:de århundradet, samt hvad som kan hemtas af en del i grifterna gjorda fynd, blir nämnda mening bestyrkt deraf, att man icke sällan träffat urnor med brända ben, insatta uti dertill gjorda rum, inuti murarne af gamla kyrkor. Dessa tillhöra nemligen uppenbart sådana som aflidit kort före dessa helgedomars uppbyggnad, och hvilkas stoft ömma anförvandter sedermera velat ombägna med välsignelsen af en kristligt vigd griftplats. Högålderns begynnelse böra vi således på goda skäl uppflytta till 8:de seklet. Detta hindrar icke att Sturlessons berättelse om Yngve Freyrs lik, hvilket skulle vara af Svenskarne insatt obrändt i högen, på det han äfven efter döden borde blifva en borgen för den lycka, som under hans lifstid krönt hans land, kan vara sann, utan att man af denna händelse får härleda ett allmännare begrafningssätt, olikt det förut brukliga.

Högås, annex till Skredsvik, beläget i Lane härad af Götheborgs och Bohus län, 1½ mil V. från Uddevalla, vid hafvet. Kyrkans läge, på en höjd ibland skogsdungar, är ganska intagande. Hon är för öfrigt, ehuru i senare tider mycket förändrad, en af de oansenligaste i länet. Några ättekullar, uti hvilka man gjort de vanliga fynden af lerurnor och benaska, hafva blifvit funna på *Åseklefven*. En bergshöjd vid *Granehogen* säges hafva i fordna tider varit befästad. Emellan Sund eller Kristvik står en 3 alnar hög bautasten, kallad *Stastenen*. En bonde på Kristvik hade i förra århundradet ett sällsamt äfventyr. Han föll nemligen utför en klippbrant af öfver 100 fots höjd, och räddades derigenom, att han råkade falla på en död käring, hvilken satt under bergsbranten. Bonden trodde i början att han vållat käringens död; men märkte snart att hon frusit ihjäl. Uti *Bohus läns Historia och Beskrifning* af Holmberg anföres: "Uti Ödmans beskrifning öfver Bohus län omtalas en krigshändelse, som tilldragit sig i Högås socken, uti Nötsund, hvarest lärer skett en verklig storslagt, emedan icke mindre än konungen af Danmark och ett litet majestät ifrån Norrige, samt en jarl, tillika med tre krigshärar, blifvit ombragte, att icke tala om Norske konungen Håkan och den frejdade Axel Thordsson, samt konung Amunds båda söner från Upland, hvilkas ömkeliga ändalykt i Skredsviks socken blott var ett litet preludium till det stora dramat i Högås. Likasom uti en rätt tragedi endast sufflören och åskådarne böra blifva vid lif, låter ock Ödman blott en kockspojke och en öfverdådig sälle, vid namn mäster Hendrik, slippa helskinnade ur leken. Denna saga, till hvilken Ödman ovedersägligen är sjelf fader, är icke annat än en misslyckad hoplappning af sägnerna om Axel och Walborg, om Ejnar Tambaskälfvers beteende i slaget vid Swoldern, och om Thorkel Leiras dråp af de fångne Jomsvikingarne, efter segern vid Hjorungavåg. Ofvannämnda *Nötsund* (fordom Nautasund), eller sundet emellan Högås och Torps socken på Oroust, omnämnes i Sverres saga, kap. 139. Under sitt krig med Baglerne låg denne konung här en gång med sin flotta (1198), och förlorade 12 af sina män, hvilka dräptes i en närbelägen skog, dit de i något ärende voro sände." Socknen innefattar 12½ mtl. med 595 invånare. Dess areal utgör 4,235 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Uddevalla.

Högåsen, ett berg i Wåthults socken af Småland, synes på flere mils afstånd och har lemningar efter en borg.

Höijer, Benjamin Carl Henrik, född d. 1 Juni 1767 på Klingsbo i Stora Skedvi socken af Westerås län, filosofie professor i Upsala 1809, död d. 13 Juni 1812. Det första, hvarigenom han offentligen utmärkte sig, var ett tal öfver Gustaf III:s död. Misstänkt såsom jakobin, emedan han ingått en förening med åtskilliga andra unge män vid universitetet, hvilka svärmade för Franska revolutionens grundsatser, låg detta honom i vägen vid hans befordran, och ehuru redan år 1798 filosofie adjunkt, samt känd såsom djup och skarpsinnig tänkare, skulle han dock svårligen erhållit den lediga filosofiska professionen, om icke revolutionen mellankommit. Han fick dock icke länge njuta den lycka, hvilken nu ändtligen syntes le mot honom, emedan han tre år derefter bortrycktes af döden, endast 45 år gammal. Han var en af Sveriges skarpsinnigaste tänkare, och hans skrift: *Om den Filosofiska Constructionen*, hvilken öfversattes på Tyska, omtalades med mycket beröm af Schelling i hans journal. Han hade ett ovanligt lifligt föredrag, och hans skriftspråk erkännes såsom mönster för afhandlingsstil, ehuru han för mycket uppblandade det med fremmande ord. Till sitt lynne var han sluten, något bitter och föga umgängsam, led af en försvagad helsa, följden af själsansträngningar, motgångar och en oförsigtigt framlefd ungdom. Han beskylles för egoism, stolthet och egenkärlek, samt ett koketteri i sin klädsel, som icke väl tycktes stämma öfverens med filosofens allvar. Hans halfbroder,

Höijer, Josef Otto, född d. 25 Aug. 1775 i Kumla i Westmanland, der fadern blifvit prost och kyrkoherde, var græc. litt. professor i Upsala 1815 och död i Upsala d. 2 Aug. 1833, känd för sina torroliga infall; men för öfrigt lefvande mest för sig sjelf, ehuru icke i någon sträng återhållsamhet, hvarken af det ena eller andra slaget. Död ogift, liksom brodern, testamenterade han sin egendom till Upsala akademi, att derföre underhålla en adjunkt i Grekiska litteraturen. Har utgifvit en öfversättning af Thukydides' *Historia om Peloponnesiska kriget.*

Höijer, Anna Orena, född i Norrige, och känd som skaldinna, öfvergaf evangeliska kyrkan, för att antaga vederdöparnes lära, och satiriserade öfver presterne, hvarföre hon af dem förföljdes och sökte sin tillflykt i Sverige, der hon lefde ännu 1648. Förföll i åtskilliga pythagoriska svärmerier, så att hon, bland annat, icke ville döda något djur.

Höja, en socken, med Starby, belägen i Södra Åsbo härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, på södra sidan om Engelholm, vid hafvet. Här märkes: *Skörpinge,* 2⅛ mtl. På ägorna och midt emot samt $\frac{1}{16}$ mil från Engelholm ser man lemningar efter två små batterier, hvilka berättas vara uppkastade i den tappre generalen Gustaf Horns krig, under drottning Christinas minderårighet. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 30¾ mtl. med 1,276 invånare. Dess areal utgör 7,313 tunnl., af hvilka 4 äro sjö och kärr. Adr. Engelholm.

Höjder. Den största bergshöjd i Sverige är *Sulitelma,* belägen i Luleå lappmark, och af 6,342 fots höjd. Dernäst *Sylfjellen* på gränsen af Herjedalen, Jemtland och Norrige, af 5,920 fots höjd. *Åreskutan* i Jemtland 4,919 fot; *Städjan* i Dalarne 3,904; *Taberg* i Småland 1,129; *Kinnekulle* 935; *Billingen, Fåredal, Ålle-* och *Mösseberg* 923, alla i Westergöthland; *Omberget* i Östergöthland 868, samt *Romeleklint* i södra Skåne 300 fot.

Höjelycke och **Albiera** kallas tvenne höga backar i Torrlösa socken af Malmöhus län. På den förra skall, enligt sägen, en jätte vara begrafven, hvilket en i kors liggande stenfattning utvisar. På Albiera bodde fordom en trollgubbe, den der mycket umgicks med sina grannar, trollen och invånarne i Kungaklint och Gjällaberg. Då Torrlösa kyrka skulle byggas och förläggas vid Östraby, bortskaffade gubben om natten alla materialier, som ditfördes om dagen, hvadan man måste uppskjuta med byggandet, till dess en af större kraft än gubben uppförde kyrkan i Torrlösa. Nu sade trollgubben sig ej kunna fördraga ljudet af denna nya "Torrlösa bjällko", hvarföre han beslöt att flytta till sina slägtingar i Möens klint. Vid sin afresa lemnade han till en förtrogen bonde ett skönt guldbroderadt bälte, med tillsägelse att aflemna detta såsom ett minne åt en flicka i det närbelägna hemmanet Vipenröd. Gubben hade nemligen fattat kärlek till flickan. Men bonden, som icke anade gubbens list, ville, före aflemnandet, skåda bältet på afstånd. Han band detsamma fördenskull om en ek på Albiera, för att betrakta det. Men knappt hade bonden gått afsides, förrän eken med dess rot susade upp i skyn; och fick trollgubben i eken famna en helt annan brud, än den han åstundat.

Höjentorp, kungsgård, belägen i Eggby socken af Skaraborgs län, fordom kallad *Agnatorp, Hygnatorp* och *Hågnatorp.* Det förmodas att den förut varit enskild egendom, tillhörig slägten Bonde, tills den af biskop Bengt hin gode, som var af denna ätt och dog 1190, lades till Skara biskopsstol. Enligt 1527 års riksdagsbeslut tillerkändes Höjentorp Kongl. Maj:t och kronan. Hertig Erik Magnusson firade här sin sista julhelg år 1317. Gården har den vackraste belägenhet; kungliga personer hafva derföre ofta uppehållit sig härstädes. Konung Carl IX, hvilken såsom hertig innehade Walla härad, skall med egen hand hafva planterat de i trädgården stående fyra stora lindar. Höjentorp brändes af Danskarne år 1566; år 1612 ströfvade de äfven ända hit. År 1647 förläntes gården till rikskansleren grefve M. G. De la Gardie. År 1681 reducerades den; men hemföll ej till kronan förrän 1688. År 1735 uppläts den på arrende till sedermera kommerse-rådet Jonas Alströmer, dess arfvingar och rättsinnehafvare, för att der anlägga schäferi, m. m. Arrendet upphörde 1830, då gården för kronans räkning åter bortarrenderades på 30 år. Ett vackert slott fanns härstädes, hvilket afbrann 1722. Från gården synas 32 sjöar. Den har fiske i 58 sjöar, af hvilka en stor del äro belägna inom gårdens enskildta ägor.

Hök, ett härad af Hallands län, innefattar 1 stad, Laholm, och 11 socknar, nemligen Laholms landsförsamling, Weinge, Tjärby, Hasslöf, Wåxtorp, Renneslöf, Ysby, Knäred, Karup, Skummeslöf och Hishult, hvilka tillsammans utgöra 334⅝ mtl. med 13,938 invånare, hvari staden Laholms icke äro inberäknade. I förening med häraderna Halmstad och Tönnersjö utgör Höks härad en domsaga och ett fögderi. Häradet innehåller i areal 192,063 tunnl., af hvilka 10,030 äro sjöar och kärr.

Hök, en underafdelning af falkslägtet, skild från de egentliga falkarne eller ädelfalkarne genom sin rundade näbbflik, sina korta trubbiga vingar samt långa, bandade stjert. Liknar för öfrigt till lefnadsvanor ädelfalkarne, samt täflar med dem uti djerfhet och mod. (Se vidare: *Dufhök, Sparfhök.*)

Hökarns, Petterssen, var år 1347 lagman i Ångermanland, och har, jemte flera andra, beseglat ett gåfvobref på laxfisket i Rämme i Afunda å, till erkebiskopsbordet i Upsala.

Hökeflycht. Denna ätt introducerades år 1634 på riddarhuset. En vid namn **Tufve H.** gjorde anspråk på denna utmärkelse, samt ålades att bevisa sin adeliga härkomst. Han uppgaf då, att hans farfar hetat Björn Olofsson; men att hans papper blifvit uppbrända. Han ålades nu att draga lott med några andra, och, sedan lotten fallit på honom, beviljades introduktionen. Han skall hafva stupat vid Malmö 1644, sedan han två år förut i det andra slaget vid Leipzig förlorat tvenne söner. Med detta namn omtalar sjökrigshistorien tvenne hjeltar, hvilka funno en värdig död på vågorna. Den ene, löjtnant **H.,** skickades, under kommendör Löscherns (se detta ord) träffning med Ryssarne på Peipussjön, d. 21 Maj 1702, med jakten Flundran att hemta ny ammunition från Dorpt. Så snart han hunnit ur de Svenske skeppens skotthåll, angrepo Ryssarne honom med hela sin styrka, hvilken skall hafva uppgått till 300 halfgalerer. Han sökte försvara sig; men stupade. Nu kastade besättningen kanonerna öfver bord, styrde på land och räddade sig sjelf. — Samma år d. 11 Juli blef

kapiten **Jonas H.**, som förde jakten Vivat, likaledes på Peipussjön utsänd att rekognoscera, då han anfölls af 200 Ryska lådjor. Han dref dem flere gånger tillbaka med betydlig förlust; men då fienden slutligen äntrat, satte han eld på krutdurken, sprängde sig sjelf i luften med alla ombord varande, både egne och Ryssar, och hvarvid 20 lådjor förstördes af explosionen.

Hökenatten (Isl. *Höku-nött*) kallade våra förfäder den längsta natten på året, eller den tredje före jul. Denna högtid firades först på denna natt; men framflyttades af konung Hakon Adalsten till den nu brukliga tiden. Namnet härledes från det Isländska *haki*, det sista af någonting, den sista långa natten, således den längsta. Hos Anglosachserna kallades samma natt modernatten.

Hökenberg, Åke, son till öfverste-löjtnanten vid "gamla blå regementet", Lars Hök, hvilken år 1634 med fem sina söner på samma dag stupade vid Winheims eröfring. **Åke** var den elfte sonen och tvilling. Född år 1616. Gick vid 13 års ålder in i sin faders kompani som musketerare, tjente upp sig till major, fick, under Carl Gustafs krig mot Danmark, befälet öfver allmogen på Dalsland, hade derunder en träffning med Norske generalen Bielke, som han slog på flykten och fråntog fienden 4 metallkanoner och en mängd tross, blef kommendant på Ryssås skans och adlad 1689, då han antog namnet *Hökenberg*. Död 1691. En ättling af denne stamfader är löjtnanten **Knut Erik Wenne H.**, född 1808, och bekant genom uppfinningen af de s. k. vattenskidorna.

Hökerum, fordom **Högerum**, 2 mtl. säteri, beläget i Wings socken af Elfsborgs län, vid sjön Mogden. Har fordom varit kungsgård och betat *Wäderö*, är upptaget i konung Erik XIII:s jordbok bland Sveriges slott och län, och varit beläget på en holme i sjön, samt blifvit i slutet af 15:de århundradet bytt ifrån kronan mot Gudhems kloster. Wäderö lär fordom varit befästadt, såsom liggande nära riksgränsen. Midt emot holmen synas lemningar efter försvarsverk, samt ekpålar efter en bro öfver sjöviken. Enligt gammal sägen skall säteriet hafva tillhört slägten Blå, till hvilken sägen en der befintlig runsten gifvit anledning. Säteriet har sedermera ägts af slägterne Brahe, v. Hyltén, Göthenstjerna, Sparre och Oxehufvud.

Hökhufvud, en socken, med Skepthammar (i Upsala län), belägen i Frösåkers härad af Stockholms län, Olands och Frösåkers förenade kontrakt af Upsala stift, 1 $\frac{1}{4}$ mil V. från Östhammar. I konung Gustaf I:s tid skall här varit en kungsgård med namnet *Hökhufvud*, som nu är prestgård.* Skärpningar hafva här blifvit anlagde på flere slags malm, alla utan beständighet åt djupet. En silfvergrufva arbetades i konung Gustaf I:s tid. År 1606 var *Bogårdsgrufvan* nedsänkt 24 famnar. År 1694 var den alldeles öde. Vid Vedicka by vanns en tid kopparmalm och var en kopparhytta uppbyggd här; men 1656 hade den redan varit nedlagd några år. Jernmalm har blifvit bruten vid Roddarne och Bogård. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 60 mtl. och har 1,181 invånare. Dess areal utgör 22,819 tunnl., af hvilka 580 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Hök och dufva, en allmän lek, som äfven kallas *Bo för Bisen*. Leken utföres i fria luften. Till dufbo väljes vanligen en förstuga, eller något tjenligt uthus med rymlig ingång, eller ock utstakas på marken ett visst område för samma ändamål. En rask yngling väljes till hök och de öfriga deltagarne, eller dufvorna, begifva sig i boet och stänga igen dörren, så att höken kan obemärkt söka sig ett gömställe. Är boet ute på marken, vända sig dufvorna åt en sida och tillsluta ögonen, medan höken gömmer sig. Derefter lemna alla dufvorna boet och sprida sig omkring för att söka, och så snart någon upptäcker höken, ropar han: "hök, hök!" då alla dufvorna skynda till boet. Höken jagar dem och söker att fasttaga någon, innan denne hunnit boet, der han är fri. Blir någon tagen, så gör äfven han tjenst såsom hök, gömmer sig, likasom första höken, och biträder honom att fånga dufvorna. Härmed fortfares, så länge någon dufva är qvar. Hökarne behöfva icke bibehålla sina gömställen, till dess de blifvit bemärkte, utan kunna hasta fram, när de finna tillfälle att gripa någon dufva. Sedan flere blifvit hökar, kunna äfven flere springa fram på en gång; men den som visat sig, och för hvilken dufvorna, för den gången, varit i boet, måste förblifva overksam, till dess alla öfriga hökar framkommit och man ånyo gömmer sig. Om en hök förföljer in i boet och blir gripen derstädes, anses han som dufva. Den som först blir tagen, skall vara första höken, i fall leken förnyas. — *Bo för bisen* lekes på samma sätt. Skillnaden är blott den, att höken här får namn af *bise*. — Leken utföres äfven enklare sålunda, att en gräns för boet utstakas på marken; höken går utanföre och dufvorna lemna boet, för att reta höken. Hvar och en som tages blir hök, och biträder att jaga. Den först gripne utgör första höken, då leken begynner ånyo.

Hökuggla (Strix funera), en roffogel af 14—15 tums längd, med temligen litet hufvud, smal och långlagd kropp, lång vigglik stjert, öronen ovala; ofvan brun med hvita fläckar, under hvit med bruna tvärstreck, stjerten brun med hvit spets och 7 till 8 hvita tvärstreck; hufvudet och halsen svartaktiga med små hvita fläckar; från bakre delen af ögat går ett svart band kring örat ned på sidan af halsen, och bakom detta en stor hvit fläck samt der bakom på begge sidorna en svart fläck; benen, ända till klorna, med yfvig, smutsigt hvit fjäderbeklädnad; näbbens öfverkäk gul, underkäken svartaktig. Förekommer egentligen i de lägre fjälltrakternas skogar, men äfven i de mellersta vestra delarne af riket; högst sällan och endast vintertiden i de södra landskaperna. Liknar i sitt lefnadssätt falken, flyger raskt och snabbt, samt ser äfven på ljusa dagen, hvarföre hon också då jagar sitt rof. Födoämnena bestå af råttor, lemlar och foglar. Hon säges häcka på höga träd och lägga 3—4 hvita ägg.

Hökälla, ett säteri om 1 mtl., med underliggande 1 $\frac{1}{2}$ frälsehemman i Säfve och Backa socknar

på Hisingen, äger svagt jordbruk, men vackra trädgårdsanläggningar och den bästa skogen på ön. Vid gården står en uråldrig ek, under hvilken en grefve v. Ascheberg skall hafva hållit sin bröllopsmåltid, enligt en i orten gängse sägen. Egendomen har en längre tid varit inom slägten v. Saltza.

Hököpinge, annex till Arrie, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, 1 ¼ mil S. från Malmö, vid hafvet. Denna socken består af 16 mtl. och har 575 invånare på en areal af 2,037 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjö och kärr. Adr. Malmö.

Hölebo, ett härad af Södermanlands län, innefattar Trosa stad och landsförsamling, samt socknarne Wagnhärad, Westerljung, Hölö och Mörkö, utgörande tillsammans 211 ¼ mtl. med 5,476 invånare. I förening med häraderna Rönö, Jönåker, Willåttinge och Oppunda utgör detta härad en domsaga och i förening med Rönö och Jönåker ett fögderi. Häradets areal utgör 76,464 tunnl., af hvilka 4,250 äro sjöar och kärr.

Höllene, Hölne eller **Höglunda**, såsom det på senare tider blifvit kalladt, är ett urgammalt gods i Grums härad af Wermland, och ägdes på 1450-talet af landtvärnsmannen Nils Brath a Wapn, samt har intill nyare tider bibehållits vid slägten. Jöns till Höllene, som lefde i början af 1500-talet, blef stamfader för adliga slägten Bratt.

Hölö, en socken, belägen i Hölebo härad af Södermanlands län, Södertelge kontrakt af Strengnäs stift, 1 ¾ mil N. från Trosa, vid Östersjön. Kyrkan, af sten, har utmärkt vackert läge, ombyggdes 1795 och blef då kallad *Fredrik Adolfs* kyrka, till åminnelse af hertig Fredrik Adolf af Östergöthland, hvilken då vistades på Tullgarn och ganska mycket medverkade till kyrkans förskönande. Altartaflan, målad af Hörberg, är en gåfva af hertigen. Kyrkan äger en mycket kostbar skrud, förfärdigad 1817 af prinsessan Sofia Albertina. I socknen märkes: *Tullgarn*, kungsgård (se detta ord); *Edeby*, 3 mtl., har tillhört slägterne Wrangel, Silfversparre, Grüner, Trolle, Löwen och Rosander. *Wrå*, 1 mtl., med underlydande 1 mtl. frälse. Har af ålder tillhört bönder; men sedermera slägterne Plomgren och Croneborg. *Lida*, 1 ½ mtl. säteri, har utmärkt vacker trädgård med en mängd de utvaldaste fruktträd, samt tröskverk och såg; har i senare tider tillhört prof. J. H. Gistrén. *Kjulsta*, 2 mtl. frälse, *Helleby*, 2 mtl. kronoskatte. Ättehögar och griftplatser förekomma på åtskilliga ställen inom socknen, hvaribland isynnerhet de på Sörby, Lida, Skilleby, Hejsta och Österby ägor befintliga må räknas. Stensättningar och stenrös förekomma så väl på åtskilliga andra ställen inom socknen, som isynnerhet till en stor mängd uti tvenne under prestgården lydande beteshagar. På en hemmanet Winterbälla tillhörig äng vid Saltsjön märkes en skans, hvilken lärer blifvit uppkastad i Gustaf II Adolfs tid, under konungens krig med Sigismund i Polen omkring år 1624, i afsigt att dermed förhindra fiendens landstigning, i händelse han skulle visa sig i sundet med sin flotta. I samma afsigt uppfördes äfven en bergskans på den midt emot liggande stranden i Mörkö socken. De blefvo likväl aldrig begagnade, utan snart utrymde. År 1568 d. 28 och 29 Aug. stod här ett fältslag emellan konung Erik XIV:s krigs-öfverste Ivar Månsson (Stjernkors), som här blef slagen, af hertigarne Johan och Carl. Stället hvarest denna strid blifvit hållen kan man väl icke bestämma med fullkomlig visshet, likväl är det ganska sannolikt, att det skett på den s. k. Hölö eller Tullgarns skog. År 1719, då Ryssarne började kusterna omkring Östersjön, inlopp en Rysk eskader i sundet emellan Hölö och Mörkö. Öfverallt i de angränsande socknarne plundrades och brändes förfärligt. Samma öde var tvifvelsutan bestämdt åt Hölö, hvarest äfven landstigning skedde af Ryssarne, på hemmanet Stafs ägor. Men de olyckliga följderna deraf förekommos genom dåvarande pastorn prosten Scharffs utmärkta rådighet. Denne behjertade man samlade då så mycket folk som i hast var möjligt, och tågade i spetsen för denna sammanrafsade trupp, beväpnad med liar, skäror, stänger, påkar och dylikt, fienden till mötes, hvarjemte han berättas hafva uppsatt en mängd hattar på de kringliggande höjderna, för att dermed inbilla fienden, att de sålunda betäckta buskarne utgjorde beväpnadt manskap. Sjelf var han försedd med en trumma, på hvilken han oupphörligt dundrade, och hvilken, i förening med några stekpannor, utgjorde hans krigsmusik. Fienden förskräcktes af detta larm och återvände skyndsamt till sina skepp. Bland sjöar märkes här: *Norrbosjön*, *Långsjön*, *Simsjön*, *Kyrksjön* och *Lillsjön*, m. fl. Berg finnas i socknen till stor myckenhet. Mineralkällor förekomma äfven på åtskilliga ställen, af hvilken den vid Lilla Åby isynnerhet bör anmärkas, såsom begagnad till helsobrunn. Till socknen hörer äfven *Ledarön*, belägen i Östersjön, består af sköna, bördiga ängar. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 62 ⅞ mtl. och har 1,410 invånare på en areal af 18,144 tunnl., af hvilka 1,690 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Hömb, annex till Hvarf, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 2 mil S. från Sköfde. Kyrkan är byggd i början af 1700-talet på hofstallmästaren Gust. Hårds bekostnad. I socknen märkes *Kaflås* säteri och alunbruk (se detta ord). Hela socknen utom ett hemman Påfarp tillhör Kaflås betydliga egendom. Socknen har 456 invånare på en areal af 2,962 tunnland. Dess hemmantal är inbegripet i modersocknens. Adr. Sköfde.

Höneström, jernbruk i Kronobergs län. Se jernbruket *Orrafors*.

Höns, hönsfoglar (Gallinæ), kallar man en hel ordning af foglarne, utmärkta genom låga till knäleden fjäderklädda ben, kort eller åtminstone ej stor näbb, med öfverkäften hvälfd öfver underkäften; korta afrundade, skållika vingar, 14 till 15 pennor i stjerten. Könen äro olika; hannen större och vackrare än hönan. De flyga tungt och ovigt, bada i mull och sand, men sky vatten; förtära frön, blad, knoppar, bär och insekter samt underhjelpa matsmältningen med nedsväljdt grus, hvilket, blandadt med födoämnena uti den s. k.

örmagen, genom denna sjelfvilliga rörelse söndermalas eller likasom tuggas deruti. De flesta lefva i mångifte, så att en hanne har flera honor, hvilka lägga många ägg, men blott en kull om året. Benämningen höns tillägges dock företrädesvis i dagligt tal en enskildt artförändring af denna ordning, nemligen *Tama hönsen* eller tuppen (Gallus domestica), hvaraf en oändlig mängd varieteter förekomma, hvilka alla synas vara frambragta dels af *Sonerats-tuppen* (G. Sonerati) ensam, dels genom beblandning med *Bankiva-tuppen* (G. Bankiva), hvaraf den förra lefver vild i Hindostan, den senare på Java. Dessa äro af alla foglar de mest kringspridda, och förekomma nästan i alla länder samt ibland alla folkslag, och synas hafva åtföljt menniskan sedan hennes första utflyttning från deras gemensamma stamland, och, jemte hunden, varit bland de första djur som hon bragt under sitt välde. Hos oss finnas de nästan allestädes, äfven i fjällgårdar, och af många artförändringar, af hvilka följande förekomma allmänt: *Tofshöns* eller topphöns, med en tät rund fjädertofs på hjessan, till färgen vackert spräckliga; *Fjösbenta höns*, bantam höns, med starkt fjäderklädda ben och tår; *Dverghöns*, ej större än dufvor, med mycket korta ben; *Dubbla sporrhöns*, med fem tår på hvardera foten. Mindre allmänt förekomma följande hönsslag, hvilka ock utgöra egna arter af tuppslägtet, nemligen: *Spanska höns*, dubbelt så stora som de vanliga, och vackert spräckliga; *Podoliska höns*, svarta med hvit fjäderkam och framtill likasom afhuggna näsborrar; *Krollhöns* eller perlhöns, med uppböjda eller tillbakarullade fjädrar, vackert spräckliga och som lägga fläckiga ägg, samt *Gumphöns*, med hel, ej taggig, kam och utan stjert.

Hönsbär, hönson, holteblommor, skrubbär, smörbär, svinbär (Cornus svecica), en buskartad växt, hvilken förekommer i fuktiga skogar, isynnerhet i norra delen af riket; men äfven, ehuru sparsamt, på andra ställen. Bären äro nästan smaklösa, och hushållsnyttan är ringa.

Hönsehylte-skans i Almundsryds socken af Kronobergs län. På ett näs emellan Hackeqvarns å, som här kallas *Hafbälten*, och *Hartyrepens Löjetrog*, en liten sjö, skall i hedendomen varit ett slott, med namnet *Trojenborg*, och en stad, *Troja*. Det kallas nu gemenligen Hönsehylte-skans. Här bredvid ligger en gård, som ännu kallas *Trojemåla*, och skogen deromkring *Troja-skog*.

Hönsgummans visa. Denna bekanta sång, hvilken innehåller en allegorisk framställning af Svenska regenterne under Lutherska tidehvarfvet, har till titel: "Hönsgummans visa, som hon söng för sig sjelf i Hönshuse, på Herregålen, när sista Kalase var", är författad af kyrkoherden *Olof Carelius* (se detta ord) och utkom i Stockholm år 1752. Den har sedermera fått flera tillökningar och fortsättningar (den sista till och med Carl XIV Johan är af *Ingelman*); men hvilka likväl ej lyckats återgifva dess ursprungliga naivitet.

Hönshirs (Panica Crus galli), en ettårig växt, hvilken förekommer såsom ogräs på fuktiga sandjordsåkrar i de södra landskaperna. Fröen äro mjölrika och kunna användas till föda åt svin och fjäderfä.

Hönsning, ett bland befarna sjömän vanligt bruk, att, vid passerandet af linjen, tropikerne, Gibraltars sund och vissa andra ställen, roa sig med theatraliska föreställningar och dans, eller att med vatten begjuta den eller dem, som för första gången befara dessa trakter.

Hönssäter, säteri, beläget i Österplana socken af Skaraborgs län, på nordöstra sidan af Kinnekulle, 2 ½ mil från Lidköping, består af 14 förmedlade hemman. Det underlydande godset utgör 16 ⅛ hemman. Här finnes alunverk, anlagdt 1766 och sedermera betydligt tillbygdt. Säteriet har ifrån början af 1600-talet och intill år 1795 tillhört slägten Stake, och sedermera innehafts af slägterne Lenck, v. Hofstén och Hamilton. Säteriägaren har patronat-rätt till Österplana församling.

Hönsunge kallas i Lappmarken den, som första gången besöker marknaden i Arjeplog. Han måste, såsom det heter, hönsa, det är bestå någon traktering en afton. Inledningen till den förteckning som upprättas öfver dem som skola hönsa, är af ungefär följande innehåll: "Som en gammal, loflig sedvana bjuder, att en hvar, som första gången vore anländ till denna sjö och uppstaden, skulle hönsas, alltså erinras följande herrar, att i sådant afseende prestera en butelj arrack och trefjerdedels skålp:d socker, samt ovägerligen infinna sig på utsatt ställe."

Hönö, den sydligaste af Öckeröarne i Bohusläns södra skärgård, är ½ mil lång och på det högsta ¼ mil bred. Den är i jordeboken uppförd till 4 ¼ mantal. Straxt söder om denna ö ligger den historiskt märkvärdiga *Danaholmen*.

Höpken. Denna ätt lärer ursprungligen härstamma från England, flyttade öfver till Tyskland, hvarifrån en, **Niklas Baltzarsson H.**, borgmästare i Stade, kom öfver till Sverige och adlades här år 1649, samt blef regerings-råd i Brehmen. Der föddes hans son,

Höpken, Daniel Niklas von, född år 1669, ingick i kansliet, blef sekreterare hos Arvid Horn, utmärkte sig genom sin brukbarhet och befordrades år 1714 till stats-sekreterare i inrikes-expeditionen, och fick år 1719 samma tjenst i den utrikes. Han var upphofsman till myntteckneo, och Görtz gjorde i detta fall ingenting annat, än fortsatte och utvidgade hans plan. Han blef sedan medlem af upphandlings-kommissionen, misstänktes att tillhöra Holsteinska partiet; men undgick tilltal, emedan han var i gunst hos drottning Ulrika Eleonora, hvilken ansåg honom som en fiende till Horn. Det var han äfven och bidrog väsendtligt till dennes första aflägsnande. När den mägtige mannen återfick sitt inflytande, vågade han likväl icke helt och hållet störta Höpken, utan sökte aflägsna honom ur rådet, genom hans utnämnande till president i kommerse-kollegium. Höpken bibehöll likväl största delen af sitt inflytande; men utöfvade det mest genom Gyllenborg, hvilken han skjöt framför sig. H. upphöjdes till friherre och

dog den 6 April 1741. Han var en slug, beräknande och försigtig man, hvars tankar och planer ingen kunde utgrunda, när han ville dölja dem. Det var han, som gaf det bekanta svaret, då konungen anmärkte, att han icke förstod en af H. uppläst, diplomatisk not: "Det skulle också förundra mig, om E. M. kunde inom några minuter förstå, hvad jag i tre dagar arbetat på att ingen skulle begripa." Han var ganska tankspridd och kom ofta upp i rådet utan halsduk eller hatt, stundom också med två hattar, en på hufvudet och en under armen. Af hans söner blef **Carl Fredrik** minister i Konstantinopel, sedan president i kammar-kollegium och Serafimer-riddare, död 1778. Han gjorde en resa till Palestina med Edvard Carleson (se detta ord). Namnkunnigast är likväl den andre sonen,

Höpken, Anders Johan von, född i Stockholm den 11 April år 1712, död der den 9 Maj 1789, riksråd, kansli-president, Serafimer-riddare, grefve, en af de aderton i Svenska akademien, ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna samt flera lärda samfund. Under en resa till Frankrike, den han företog endast 22 år gammal, väckte han der så mycket uppseende genom sin bildning, sina kunskaper och umgängesgåfvor, att han i Marseille antogs till ledamot af *Academie des belles Lettres*. Hemkommen ingick han i kansli-kollegium — han hade förut varit använd i åtskilliga ministeriella värf — invaldes i sekreta-utskottet och blef der en af de mest inflytelserika ledamöterne samt inkallades år 1746 i rådet. Här qvarblef han blott till år 1761, då han lemnade sin plats, emedan han icke ville bibehålla den för att der vara ett mål för de konstgrepp, hvilka spelades mot det parti han tillhörde, och kanske äfven för att undvika skymfen af en formlig afsättning. Han blef väl samma år anmodad att återtaga den; men gjorde det icke förr än år 1774, då han, i följd af förändrade omständigheter, ansåg sig med mera trygghet och lugn kunna inträda i rådet. De Svenska diplomatiska ärenderna hafva sällan blifvit skötta med den takt och skicklighet som under den tid han var kansli-president, eller från år 1752 till 1761. Han kunde likväl icke hindra, att Sverige inveckla des i kriget mot Preussen, hvilket hvarken öfverensstämde med dess intresse eller vid utförandet förökade dess ära och anseende; men väl bidrog att ännu mer förvirra dess förut intrasslade finanser. Hvad man dock mest förebrår honom, är att han icke med nog kraft afstyrde kriget, utan snarare gaf sig sken af att tillstyrka detsamma, då han, vid anförandet af skälen för och mot, nästan tycktes gifva största vigten åt de förra. Höpken var icke endast statsman, han var äfven vetenskapsman och vitterhetsidkare, och såsom sådan har han måhända ännu mer gagnat sitt fädernesland, än i den förra egenskapen. År 1739 var han en bland dem, som verksammast bidrogo till vetenskaps-akademiens stiftande, hvars förste sekreterare han blef, och år 1753 uppgjorde han planen till vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens inrättning, samt åtnjöt äfven den utmärkelse, att af drottningen nämnas till dess förste direktör. Vid Svenska akademiens stiftelse blef han dess förste ledamot. Flera utländska lärda samfund hade låtit honom vederfaras samma ära. Höpken är onekligen en af de renaste och vackraste karakterer frihetstiden frambragt, och en man, som skulle prydt och hedrat andra epoker. Han dog, rörd af slag, midt ibland sina gäster vid middagsbordet. Han har efterlemnat flera skrifter i politiska ämnen, samt åtskilliga akademiska tal, t. ex.: *Lettre d'un ami à Königsberg, relativ. à l'affaire de Willmanstrand; Åreminnen öfver grefve Tessin, grefve Ekeblad*, m. fl.

Höppener, Pehr Johan, var född 1725, studerade i Lund och blef 1750 filos. mag. i Greifswald, ingick samma år i riksarkivet, der han blef kanslist; men tog afsked derifrån 1761 med assessors titel, hvarefter han lefde hela sin öfriga tid utan någon offentlig befattning, och dog d. 5 Jan. 1802. Denne man är obestridligt märkvärdig i Sveriges publicistiska och politiska historia under senare hälften af förra århundradet. Någon ordentlig och opartisk biografi öfver honom finnes icke, ty de berättelser och uppsatser, som här och der läsas öfver honom, t. ex. i *Handlingar till Publicitetens Historia*, äro endast panegyriker, tilläggande honom alla menskliga fullkomligheter, en målning i ljus utan skuggor, hvaremot några andra på serskildta ställen framkastade uppgifter om hans falhet, att han skrifvit endast i konungamagtens intresse o. s. v., synas förestafvade af en lika partiskhet emot honom. Det vissa tyckes vara, att han varit en man med mindre vanliga själsgåfvor, karaktersfasthet och brukbarhet, att han älskat friheten, ifrat för den, särdeles för tryckfriheten, samt att han derföre varit utsatt för en och annan förföljelse; men deremot äfven varit gynnad af de mägtige och af sjelfva Gustaf III begagnad för vissa ändamål, till och med varit invigd i hemligheten om hans tillernade revolution. Han klagar sjelf deröfver, att han icke af konungen blifvit belönad som han bordt, och icke sett dess löften uppfylda. Sådant tyckes visa, att Gustaf icke hyst förtroende antingen till hans karakter eller till hans praktiska användbarhet. H. var en skräck för många af den tidens betydande personer, såsom riksdrotset Wachtmeister, öfver-ståthållaren Carl Sparre m. fl., eller hela korporationer, såsom riksrådet, Svea hofrätt, kansli-kollegium o. s. v. Hvad som gör loftalen öfver honom något misstänkta är bland annat hans hat mot Gjörwell, hvilken han beskyller för falskhet och spioneri, något som likväl alldeles strider mot Gjörwells kända sinnelag, berättelsen om ett mordförsök emot honom af en vid namn Dartis, hvilket auktoriteterna skulle hafva lemnat helt och hållet ostraffadt; att man för honom "upplade 40,000 plåtar, riddare- och adelsbref, tillika med ett stort kungsgårds-arrende, men allt fåfängt"; att man ställt tvenne mördare i hans väg på hans resa till Jönköping, der han skulle taga några smeder i försvar; att man velat förleda hans husfolk att mörda honom, m. m. Det återstår följ-

aktligen ämna att utforska det verkliga förhållandet med denne mans lynne och lefnadshändelser. På kongl. bibliotheket finnas handskrifter, under namnet: *Höppenerska Samlingen*, bestående af tio starka folioband, innehållande hans egna uppsatser samt vigtiga dokumenter om riksdagstiden.

Hör, en socken, med Munkarp, belägen i Frosta härad och kontrakt, af Malmöhus län och Lunds stift, $3\frac{3}{4}$ mil N.O. från Lund. Här märkes: *Åkersberg*, 1 mtl. frälse-säteri, väl bygdt, tillhör enkefru v. Seth. *Bokestorps* vattenqvarn jemte 26 andra torplägenheter. *Holmagård*, frälse-säteri, $1\frac{1}{4}$ mtl. Vid Hör finnes ett betydligt qvarnstensbrott. Socknen består af $28\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,300 invånare. Ad. Brongniart har i denna socken upptäckt en Flora af förstenade växter. Dess areal utgör 8,495 tunnl., af hvilka 255 äro sjöar och kärr. Pastoratet hör till 3 kl. reg. Adr. Hörby.

Hör är i vestra och södra Sverige den allmänna benämningen på linet. Sedan detta blifvit häckladt, erhåller det namn af teje och tagel.

Hörberg, Pehr. Denne man, som af naturen tycktes ämnad till en af sin tids störste målare, var född under förhållanden, hvilka tycktes böra qväfva hvarje anlag och aflägsna all utsigt till förvärfvande af ett namn inom konstens verld. Han var icke blott fattig, utan hade äfven att kämpa mot ett så ytterligt armod och så fullkomligt oartistiskt usliga omständigheter, att det fordrades hans oemotståndliga kallelse att genombryta de hinder, som öfverallt lågo i hans väg. Fadern var soldat och sonen måste taga reserv för hans nummer. Detta förhållande hindrade en målaremästare i Wexjö, hos hvilken han sökte tjenst, att taga den 14-årige gossen i sin lära. Först två år senare kunde detta ske, då fadern hunnit samla de 10 daler, som erfordrades för hans friköpande ur reserven. Han lyckades omsider att i Götheborg blifva måleregesäll och vid 23 års ålder häradsmålare; men i stället att nu fullfölja studierna, satte han sig ned på landet och gifte sig, ehuru han vid sin bosättning ännu var så fattig, att han icke ägde en egen gryta eller vedyxa, och ansåg sig rik, då han, tre år senare, fick mot arrende tillträda ett torp, der tre kor kunde försörjas. Han målade visserligen härunder; men till det mesta endast vanligt handtverksarbete. Emellertid lät dock den inneboende anden hos honom icke förqväfva sig, och han förskaffade sig tillfälle att göra en resa till Stockholm. Här emottogs han med mycken välvilja af Pilo och Sergel; men omfattades icke af konungen med all den ynnest man hade väntat. Härtill får orsaken kanhända sökas deri, att Hörberg då var 38 år, att hans sinne, smak och åsigter voro för mycket nedtryckta af åren, fattigdomen, den bristande bildningen och de husliga bekymren, för att kunna höja sig till det verkliga högre konstnärslifvet, så att Gustaf III troligen förtviflade om att af honom kunna göra det, som naturen ämnat honom till, och att bonden i öfrigt allt för mycket stack af mot hoflifvets former. Efter åtta veckors vistande i Stockholm återvände han således till hembygden, fick, genom kammarherren friherre De Geers på Finspång understöd, tillfälle att köpa sig ett fjerdedels hemman på Kolmården, tillbragte här sin lefnad, delad mellan bondens och artistens sysselsättningar, blef år 1797 ledamot af målareakademien med titel af hofmålare, erhöll 1812, af dåvarande kronprinsen, 100 R:dr B:ko i pension och dog d. 19 Jan. 1819, i en ålder af nära 73 år. Utom en oerhörd mängd af mindre arbeten, har han målat 87 altartaflor, hvilka finnas spridda i olika kyrkor kring landet. Han var således lika produktiv som genialisk, originel i uppfinningen, djerf och kraftfull; men han saknade bildningens hjelpmedel, således ej blott behag, finhet, elegans, utan äfven uttrycket af detta högre lif, denna förädlade idealitet, som ej var möjlig att vinna när den råa verkligheten oupphörligt tryckte honom med sin jernhand och sjelfva hans närmaste omgifningar icke förstodo honom. H. är i alla fall, äfven med sina brister, det största och märkvärdigaste natursnille Sverige frambragt.

Hörby, en socken, med Lyby, belägen i Frosta härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $3\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Lund. Här märkes: *Ousbyholm*, frälse-säteri, 3 mtl., äges af framl. kammarherren von Seths omyndiga arfvingar och enka, hvilken senare styrer hushållningen derstädes. Egendomen är väl bebyggd, har betydlig höhöstnad och bete. Till egendomen höra många och vidsträckta ägor, hvilka fordna ägare omsorgsfullt förstått att från nästgränsande grannar inkräkta på en tid, då skog och utmark mindre värderades och herremannens vilja aktades lika med regentens. Betydliga skogar och torfmossar höra äfven till denna gård. Socknen har postkontor och hör till 2 kl. konsist. Den består af $32\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,655 invånare. Dess areal utgör 9,489 tunnl., af hvilka 565 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Höreda, en socken, med Melby, belägen i södra Wedbo härad och kontrakt, Jönköpings län och Linköpings stift, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Ekesjö. Här finnes 24 större och mindre sjöar. Kyrkan, af sten, är af obekant ålder. År 1763 reparerades och tillbyggdes norra delen. I socknen märkes: *Hunestad*, $2\frac{3}{4}$ mtl. säteri med 7 torp, har tillhört slägterne Clerk och Bildstein, äges nu af friherrliga slägten Armfelt. *Ryningsholm*, 2 mtl. säteri med 17 torp, qvarn, såg och stor skog, tillhör grefve G. Taube. *Thorsjö*, $1\frac{3}{4}$ mtl. säteri med 8 torp, har qvarn, såg och ansenlig skog, äges af general-adjutanten C. J. Hederstjerna. I granskapet af kyrkan och vid Ryningsholm äro hedniska grafplatser. På det senare stället finnas äfven uppresta bautastenar bland ättehögarne. Vid Markestads by märkes en runsten. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $50\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,909 invånare. Dess areal utgör 29,021 tunnl., af hvilka 2,280 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.

Hörja, annex till Finja, beläget i vestra Göinge härad af Christianstads län, $4\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Christianstad. Socknen innefattar $19\frac{3}{4}$ mtl. och har 880 invånare på en areal af 13,747 tunnl., af hvilka 85 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Hörle och Carlfors, jernbruk i Vernamo socken af Jönköpings län. Hörle har 2 stångjernshamrar med 4 härdar, en manufaktur-smedja med 2 hamrar, 1 tullqvarn och såg, samt 1,800 skepp:d privil. årligt smide, hvaraf 500 skepp:d s. k. högre frälsesmide, och utgöres hammarskatt med 13 skepp:d. Detta bruk anlades år 1659 af Holländaren Laurentz Back. Ägdes derefter af v. Lindt och Brovwen, äfven Holländare, grefve Gabr. v. Seth, under hvilken tid, omkring 1740, Hörle med tillhörande och lägenheter vid Taberg i Månsarps socken, blef fidei-kommiss i friherrliga ätten Liljecreutz. År 1812 flyttades fidei-kommiss-egenskapen på Lundboholms säteri i Woxtorps socken och Hörle jemte tillydande bruk försåldes till major N. J. Eckerman, af hvars kreditorer det 1819 inköptes af grefvarne John och Jakob Hamilton, hvilka här stiftade en vexelundervisnings-skola. Carlfors lyder under Hörle och är beläget $\frac{1}{4}$ mil derifrån, har 3 härdar och 3 manufaktur-hamrar, samt 1,350 skepp:d privil. årligt smide, och utgör i hammarskatt 13 skepp:d 10 lisp:d. Laga-ån tillökes här af en stor elf ifrån Hooks och Lindefors-verken i Svennarums socken. Inom Vernamo socken lyda under Hörle $8\frac{3}{8}$ mtl., som kallas *Vaugömman*. Under Hörle lyder äfven Lomsjö masugn i Åkers socken, Tabergs hammare eller Norrhammar (se detta ord), södra Renstorps masugn i Månsarps socken samt flere mantal i åtskilliga socknar. Tackjernsfånget så vid Hörle, som Carlfors är eget, eller köpt tackjern. Bruken skeppa på Götheborg. Ägare: grefve Jakob Hamilton. Bistämpel: **Hörle.**

Hörling, född Svensk, var skicklig porträtt- och historie-målare, studerade länge i Rom, men föll i en stark melankoli, hvilken gränsade till sinnessvaghet, och lärer hafva dött i Wien.

Hörneåfors, jernbruk i Umeå socken i Westerbottens län, $3\frac{3}{8}$ mil från staden vid Hörneå by och vattendrag, anlagdt af aflidne direktören Olof Biur, öfver-inspektoren Törnsten och brukspatron Joh. Rothof, efter privilegium 1775. Bruket har 4 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern. Hammarskatten utgör 18 skepp:d. Bruket skeppar på Stockholm och äges af C. R. Roth.

Hörningsholm, ett gammalt Sture- och Banérgods, i Mörkö socken, på Mörköns nordligaste spets, omkring $1\frac{1}{2}$ mil från Södertelge och Trosa, nära Bårsundet, på en hög klippa, hvilken var forntidens Sijmonsöö eller Sjömansö, förmodligen ifrån den tid då vikingarne anställde sina sjötåg och vistades på dessa nära hafvet belägna öar. Sägnen förmäler, att vikingarne förvarade sina fångar i de af naturen och konsten i sjelfva stranden bildade hålor. Det namn, som stället nu har, härleder sig troligast från det trehörniga utseende, hvilket Sijmonsöö fordom hade, då den ännu icke var förenad med Mörkö. Anmärkningsvärd är äfven den tillämpning, hvilken Dalin och flere historieskrifvare gjort vid den Sturlesonska berättelsen om Granmar, fylkeskonung öfver Södermanland. Enligt denna berättelse seglade sjökonungen Hjordward Ylfwinger in uti Myrkwa-fjärden (Mörköfjärden) och landade der. När konung Granmar fick höra det, utskickade han sina män till honom och bjöd honom till gästabud, tillika med allt hans härfolk. Då knappt omkring denna fjärd något annat ställe finnes, der man kan landstiga och ännu mindre något, som historien kan tillägga någon ryktbarhet från forntiden, så blir denna förmodan så mycket sannolikare, att Sijmonsöö varit en af de borgar, på hvilka Granmar bodde, och att det uti ålder kan jemföras, om icke sättas framföre Granmars borg. (Se detta ord). Detta gamla slott förmodas vara bygdt före Sten Sture d. y. tid; hans mor fru Märtha Ivarsdotter bekom det i morgongåfva. Mycken anledning är ock att förmoda, att, under den tid denna egendom tillhörde den mägtiga Folkunga-ätten, ingenting blifvit försummadt hvarken i afseende på byggnad eller befästande, helst emedan ställets romantiska belägenhet, isynnerhet under denna riddaretid, ökade dess företräde, och då dessutom Sijmonsöö nämnes såsom det första gods, hvilket hertigarne Erik och Waldemar undantogo vid det bekanta arfskiftet år 1310 med sin broder konung Birger. Först vid slutet af Kalmare-unionen börja de handlingar, hvilka gifva stället en sammanhängande historia ända till närvarande tid. Den första underrättelsen, som dessa handlingar meddela, är, att namnet Sijmonsöö försvunnit och att dåvarande slottet i stället kallas Hörningsholm. Detta slott har flere gånger blifvit sköfladt, isynnerhet af Christian Tyran. Dess ägare hafva varit slägterne Örnfot, Sture, Banér och Bonde. Då slottet 1719 förstördes af Ryssarne, blefvo alla åtkomsthandlingar, dem tiden dittills förskonat, förmodligen förstörde. Här friade Norrby till Christina Gyllenstjerna, och här afled denna Stockholms hjeltemodiga försvararinna. Här tillbragte de af konung Erik XIV mördade Sturarnes enka och moder, Märtha Lejonhufvud, sina sorgliga dagar, och härifrån bortförde Erik Gustafsson Stenbock fröken Malin Sture, år 1572. Godset förblef länge i Sturarnes händer, och kom sedan i arf till Banérska slägten. Här föddes åtskilliga ättlingar af dessa slägter, och äfven Erik XIV:s dotter Sigrid, som de första åren uppfostrades under grefvinnan Märtha Lejonhufvuds vård. Det är äfven födelseort för den namnkunnige fältherren Johan Banér, hvilken här, i sin barndom, föll ut genom fönstret ifrån tredje våningen i tornet, utan att skadas. Den sista af Banérska ätten, som ägde Hörningsholm, var friherrinnan Elsa Ribbing, född Banér. Hon sålde godset efter sin mans död, åt landshöfdingen grefve N. Bonde. Trädgården, gamla parken och djurgården äro ansenliga. Stället har varit befästadt både af naturen och konsten, samt skansar anlagda på begge sidor om Skans-sundet, beläget nära Hörningsholm vid sjövägen till Stockholm. Godset är 52 hemman förmedlade till $34\frac{3}{4}$ mtl., och tillhör nu hofmarskalken, grefve Gust. Bonde.

Hörnespindel, vråspindel (Agelena domestica), ett spindelartadt djur af ordningen spindlar; brun med svarta fläckar, förekommer allmänt, lefver flere år och väfver ett af fina trådor sammansatt vågrätt

nät, i någon vrå af ett rum eller en annan lodrät vinkel, och sitter sjelf bredvid i ett litet serskildt bo, för att passa på om någon insekt fastnar i nätet, och då gripa densamma.

Mörred, en socken, med Maglehem, belägen i Gärds härad af Christianstads län, $3\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Christianstad. Socknen hör till 3 kl. reg. Den består af $6\frac{1}{8}$ mtl. och har 660 invånare på en areal af 5,300 tunnl., af hvilka 6 äro sjö och kärr. Adr. Christianstad.

Mörröd, säteri. Se: *Häglinge,* socken.

Mörsne, en socken, belägen på Gottland i Lina ting och norra fögderiet, Wisby stifts medelkontrakt, $1\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Wisby. Kyrkan är byggd af sten år 1096. På kyrkogården finnes en liksten med munkstil. *Bara* här belägna kyrka är längesedan ödelagd och qvarstår utan tak, men med torn. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af $17\frac{5}{8}$ mtl. och har 367 invånare. Dess areal utgör 7,621 tunnl., af hvilka 2,500 äro sjöar. Adr. Wisby.

Mörup, annex till Löderup, beläget i Ingelstads härad af Christianstads län, 2 mil Ö. från Ystad, 2 mil S.V. från Cimbritshamn, vid hafvet. Här märkes: *Gyllerup,* $1\frac{1}{8}$ mtl. säteri, med underlydande 6 hemman i denna och närgränsande socknar. Socknen innefattar 14 mtl. med 610 invånare på en areal af 2,430 tunnl., af hvilka endast 10 äro sjö och kärr. Adr. Ystad.

Hös, fordom detsamma som *hufvud.* Det hette således: *Härakr Jernhös* (Hårakr Jernhufvudet).

Hössna, en socken med Gullered och Strengsered, belägen i Redvägs härad och kontrakt af Elfsborgs län och Skara stift, 1 mil O.N.O från Ulricehamn. Församlingen är belägen på en ansenlig höjd, som kan täfla med Billingen och Kinnekulle. Man har här anmärkt mossar, som, ehuru högt belägna, likväl äro fulla med vatten och ur hvilka trenne floder leda sin upprinnelse, nemligen: *Falkenbergs-ån* eller *Äthran*, *Tidan* och *Nissan*. Denna höga bergssträckning, som går genom Götha rike ifrån Bohuslän genom Westergöthland, Småland, omkring Wettern och sedan i Östersjön, kan anses såsom ett sammanhang eller en stor gren af Seveberget och kallas af Linné Westgötha fjällar. Från en höjd, kallad *Hattåsen,* här det utföre nästan hela vägen till Jönköping, $3\frac{1}{4}$ mil. Ifrån denna höjd kan man se Kinnekulle, oaktadt afståndet är 12 mil. Inom pastoratet finnas 2 vackra tempel, Hössna och Gullered, begge uppförde af sten på 1830-talet, samt kapellet Strengsered, som, ehuru utdömdt, begagnas tills vidare. I fordna tider funnos här ännu tvenne kyrkor, nemligen Kinneryd och Tisseryd; men som det ansågs nog drygt, att i framtiden underhålla så många kyrkor, blefvo de sistnämnda äfvensom Strengsered utdömde, då Kinneryd flyttades till Hössna och Tisseryd förenade sig med Gullered. Ryktet förmäler, att vid Hössna, hvilket nu mera liknar slättbygden, fordom varit ansenlig skog, och att denna blifvit nedhuggen under krigsoroligheterna med Danmark, för att hindra fiendtliga truppernes fortkomst ifrån Ulricehamn. Äfven berättas att en konung Hägge ägt sin hofhållning $\frac{1}{4}$ mil Ö. om Gulleryd, samt att han låtit bygga en stad, som fått namnet *Häggestad.* Stället der kungshuset skall hafva varit beläget, finnes öfverväxt med skog. Dessutom märkes här säteriet *Önnarp,* 2 mtl., äges af bergsfogden G. Strömbom. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af $24\frac{1}{3}$ mtl. och har 1,030 invånare. Dess areal utgör 14,349 tunnl., af hvilka 836 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Hösta medan rågen är mogen, ett gammalt talesätt, hvarmed betecknas, att man bör rätt använda tid och tillfälle.

Höstklocker (Gentiana Pneumonante), en mångårig växt, som förekommer i de södra och vestra landskaperna på sanka ängar, och är utmärkt genom sina stora och vackra blommor.

Höstmånad kallas i almanachan månaden September. Den betraktades hos de gamle såsom slutet af sommaren.

Höstställen kallas fjäll-Lapparnes hufvudsakligaste hemvist om hösten och våren, och hvilka äro belägna på de tvärgående fjällgrenarne i skogsbrynet, det vill säga i den trakt, der skogen upphör att växa, således på gränsen emellan skogs- och fjällandet. De kallas på Lappska *fjaktja-saje.*

Höxeröd, en socken, belägen i Frosta härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil O.S.O. från Lund. Socknen hör till 3 kl. regala. Den består af $20\frac{3}{4}$ mtl. och har 912 invånare. Dess areal utgör 5,462 tunnl., af hvilka endast 6 äro sjö och kärr. Adr. Hörby.

I.

I. Emellan det korta *i* och långa *j* göres i Svenskan och andra till den Germaniska stammen hörande språk, icke samma skillnad som i de från Latinet härstammande, i hvilka *i* är en vokal och *j* (jodd) en konsonant. Fordom skrefs utan åtskillnad än det korta än det långa *i;* men under senare tider har man börjat bestämdare uppdraga gränsen emellan vokalen och konsonanten. Likväl skrifves ännu *j* för att uttrycka andra personen pluralis af *du.*

Ibb, St, socken på ön Hven. (Se detta ord.)

Iber (Iberis), ett örtslägte af tetradynamisternas klass och ordningen kortskidade (siliculosæ). Kännetecknen äro: regelbunden blomkrona; de två yttre kronbladen större än de inre; fruktskidan mångfröig, urnupen. Deraf finnas 14 species, bland hvilka *sandiber* (J. nudicaulis) förekommer i Sverige.

Ibjörn. Denne var anförare för en trupp Helsingar, som, under konung Inges tid, företogo en utflyttning, eller kanske snarare ett härnadståg till

Seeland. Danske konungen Sven Estridson var nyss död, landet i oordning och de funno således föga motstånd af hans son Harald. De intogo derföre begge stränderna af Öresund och tros hafva anlagt Helsingör å Danska sidan och Helsingborg på den Svenska. Här afled anföraren Ibjörn och till hans minne lät hans moder öfver honom uppresa en bautasten, som ännu finnes vid Walbo i Gestrikland och bär denna inskrift: "Ithilora lät rista sten denna aptir Ibjörn, son sin, som var höfdinge Helsingarnes och vann Seeland allt. Sven och Arnfaster och Ainviter, dessa hans följeslagare, gjorde grafhög åt Ibjörn, som blef död i Öresund. Gud hjelpe hans själ och Guds moder! Runorna ristade Hurmsr."

Ichneumon, ett till ordningen steklar hörande insektslägte, hvaraf tvenne arter förekomma hos oss. Det är utmärkt genom vertikalt hufvud, borstlika mångledade antenner, ofta af kroppens längd; bakryggen gulbrun; underlifvet långt ovalt; fötterna långa eller medelmåttiga; framvingarne med tre centralfält; hannens antenner längre och framstående, samt underlifvet smalare, honans antenner kortare, ofta efter döden hoprullade; underlifvet bredare. De hos oss förekommande arterna äro: *Randig Ichneumon* (Ichneumon sarcitorius), af ½ tums längd, svart med hvit ryggsköld, röda och svarta fötter, samt hvita fläckar på spetsen af underlifvet, hvilket vid basen är rödgult; vingarne smutsigt vattenklara. Hannen och honan något olika, finnes allmänt om våren under stenar, om sommaren på blomster. Den andra arten har fått namn af *Kämpen*. (Se detta ord).

Ichtyologien eller fiskarnes natural-historia har, likasom i allmänhet zoologien, blifvit mindre bearbetad i Sverige än botaniken. Linné sträckte dock sitt inflytande äfven öfver zoologien, och hans vän Peter Artedi var den förste utmärkte ichtyolog i Sverige. Han studerade i London under de stora ichtyologerne Willoughby och Rajus, samt dog utom fäderneslandet. Linné utgaf i Leyden hans efterlemnade arbeten. Innevarande århundrade har likasom den föregående tiden sett en lifligare verksamhet inom entomologien och botaniken. Likväl har ichtyologien ej blifvit alldeles glömd; professorerne Nilsson i Lund och Bengt Fr. Fries vid vetenskaps-akademien i Stockholm äro de mest kände namn inom denna gren af vår litteratur.

Icke alla äro goda kockar, som bära stora knifvar, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås att man icke bör tro alla, som berätta stora ting om sig sjelfva.

Icke all dygd i fagerleken, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att allt skönt icke är dygderikt.

Icke allt sannt, som är sanning likt, ett gammalt Svenskt ordspråk.

Ickholms masugn, i Rättviks socken af Dalarne, vid Ick-åns utlopp i Siljan, blef, sedan rådmannen M. G. Holmqvist d. 5 Febr. 1806 erhållit privilegium på anläggningen af denna masugn, jemte ett jernverk för 900 skepp:d stångjernssmide och 800 skepp:d ämnessmide, derefter uppbyggd af Fredshammars och Furudals bruksägare, hvilka äga densamma till hvar sin hälft. År 1807 öfverflyttades den ena hälften af stångjernssmidet till Fredshammar, och år 1809 den andra hälften till Furudal. Ämnessmidet är nedlagdt.

Ickjerberget, ett högt berg i Tuna socken af Dalarne, af röd granit, har blifvit brutet på kallbräckt jernmalm af 66 procents halt.

Ickornbär, hjertbär (Convallaria bifolia), en mångårig växt, som förekommer allmänt i skogar och skogsängar, hvilka den pryder med sina små vackra, hvita blommor; men äger ingen känd användbarhet.

Id, ort, ört, tjockfälling (Cyprinus idus), en till de mjukfeniga benfiskarne hörande fisk, som förekommer uti sjöar, nästan öfverallt i de södra och mellersta landskaperna, samt går om våren upp i floder och bäckar vid Öresund och Östersjön. Kroppen är hög och tjock; ryggen brungul; sidorna silfverhvita, nästan gula; hufvudet tjockt och trubbigt, den öfre käken något längre; iris gul; fenorna inskurna, ryggfenan 11- och stjertfenan 12-strålig. Leker i medlet af Maj, helst i strömmar och åar, samt fångas då i ryssjor och mjärdar, längre fram på sommaren med dragnot och nät, stundom nappar han äfven på slant- och långrefskrok, med skalade torndyflar eller bönstarmar till bete. Han är mycket skygg och man måste således färdas tyst fram då man vill fånga honom. Köttet är mycket benigt, men ganska godt, något sötaktigt, liknande mört och karp.

Idala, annex till Frillesås, beläget i Fjäre kontrakt af Hallands län, 2¼ mil S.O. från Kungsbacka, 3 mil N. från Warberg. Ortnamnet *Idala* härledes derifrån, att trakten först bebyggdes i dalarne vid Löftaå, der hemmanet Slätthall nu är beläget. Af denna i dalarne först bebyggda nejd kallades socknen Idala. Den förste pastor här omtalas skall hafva blifvit mördad juldagen vid Tjufås eller Tjufkärr, nära intill prestgården. Uti sjelfva Westgötha-gränsen nära hemmanen Rampegärde och Skoga, i denna socken, ligger en liten sjö, kallad *Helsjön*. Den erhöll 1809 en viss märkvärdighet deraf, att tusentals personer, ibland Hallands och Westergöthlands allmoge, strömmade dit för att både in- och utvärtes begagna dess vatten. Förtroendet till detta vattnets undergörande kraft väcktes genom berättelser, att barn, som på sjöstranden vaktade kreatur, detta år ofta sett en ung qvinna sittande på vattnet, visade dem en i handen hållen orm, och på detta sätt hafva tillkännagifvit vattnets helande kraft, hvilken återkommer blott hvart hundrade år, jemte ormen och vattennymfen. Fornlemningen *Ormstenen*, tillika med namnet *Underlund*, på ett ställe invid sjön, förtjenar fornforskarens uppmärksamhet. — Allmogens klädsel består merendels af blått vadmal, och så kalladt fyrtråd. Karlarnes hvardagskläder äro vanligen af sämskadt skinn. Den här egentligen idkade slöjden är lingarns-spånad, och garnet säljes till nästgränsande grannar i Marks härad. Socknen består af 10⅓ mtl. med 425 invånare. Dess areal utgör 4,837 tunnl., af hvilka 475 äro sjöar och kärr. Adr. Kungsbacka.

Idavallen, Idavöllr (mythol.). Så kallades ett ställe i Asgård, hvarest de tolf domare hade sina säten, hvilka af Oden blifvit tillsatte, på det de skulle handhafva lag och rätt inom himmel och jord. I salen Gladhem voro de tolf domrarnes högsäten inrättade; men der fanns äfven ett trettonde, tillhörigt Oden, högre och grannare än de öfrige. Derifrån kunde han blicka öfver hela verlden. Idavallen omtalas i eddan såsom den plats, hvarest, efter Ragnarök, de öfverblefne Asarne skulle mötas. De hitta der gyllene taflor i gräset.

Idavallsbord, en flat sten, som märkes bland stensättningar, skall, enligt Sjöborg, tjenat till bord framför Drottsätet (se detta ord).

Idegran, id, tax, benträd (Taxus baccata), ett vanligen litet och utbredt träd, hvilket förekommer uti sluttande och något fuktiga skogstrakter i de yttre kustprovinserna, äfvensom invid de större sjöarne, på Gottland och Öland, här och der i Skåne, Blekinge, Halland, norra Bohus län, på Kinnekulle m. fl. ställen, dock ej högre upp än till Dalarne. I anseende till sin ständiga grönska och tålighet för aga, har det blifvit inplanteradt i trädgårdar för bildandet af häckar, samt andra medelst klipping tillvägabragta prydnader. Veden är ibland den vackraste af våra inhemska slag, temligen hård med fina ådror och låter väl arbeta sig, samt användes med fördel till åtskilliga musikaliska instrumenter. Barren anses skadliga för kreatur, som förtära dem, och frukten eller de s. k. bären äro äfven skadliga för menniskor och djur.

Idekalfvarne. Se: *Erkerne.*

Idenor, annex till Hudiksvall, beläget i norra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, ½ mil S. från Hudiksvall, vid hafvet. Socknen innefattar 18½ mtl. med 564 invånare. Dess areal är 10,252 tunnl., af hvilka 500 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Ider, i fornsvenskan detsamma som ånger, hvarföre det heter: *en sann ider.*

Idingstad, frälse-säteri i Östra Hargs socken af Östergöthland, består af 4⅛ mtl. Landshöfdingen Jöns Nilsson Jakobsköld erhöll säteriet år 1607 d. 30 April genom kongl. donation. Han skref sig till Idingstad, lät år 1685 här uppföra ett ansenligt stenhus, som, då godset år 1685 undergick reduktion, blef förstördt af vådeld. Trenne trädgårdar äro här planterade med flere hundrade fruktträd. Säteriet har sedermera tillhört slägterne Rosenhjelm, Burensköld och v. Schwerin.

Idman, Nils, prost och kyrkoherde i Hvittis i Finland, född 1680, död 1750, blef, ovanligt på den tiden, endast 22 år gammal, sqvadrons-predikant vid Åbo läns fördubblings-kavalleri, och att denna befattning icke endast var en presterlig syssla, hvilken höll sin innehafvare vid boken och andeliga förrättningar, kan inhemtas deraf, att han i en träffning, som regementet hade med två Ryska dragon-regementer, måste förrätta adjutantstjenst, samt att han, efter att hafva följt sin korps vid alla dess krigsföretag, var, jemte 4 officerare och 9 soldater, enda återstoden deraf, när desse, vid Iwanogorods öfvergång, fördes hem under Rysk betäckning. Slutligen bivistade han äfven, efter Carl XII:s död, det olyckliga återtåget öfver Norska fjällen, då största delen af folket ihjälfrös. Härom höll han, andra söndagen efter trettondedagen 1719, en predikan, som blifvit tryckt med titel: *Folkets rop på Norska fjällarne.* Sistnämnda år 1719 hugnades han ändtligen med Hvittis pastorat. Af hans söner blef den ene hofrättsråd och lagman i Österbotten och den andre sin faders efterträdare i embetet. Denne har år 1774 i Åbo utgifvit en skrift, åsyftande att visa Finska och Grekiska språkens förvandtskap, hvilken blifvit öfversatt på Fransyska.

Idog hand gör kålen fet, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås att flit förkofrar allt.

Idre kapellförsamling, annex till Särna, beläget i Ofvan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, 3 mil från moderkyrkan och lika långt från Norska gränsen, samt 24¼ mil N.N.V. från Falun. Sommarväg finnes ej emellan Idre och Norrige; den vanliga vintervägen emellan förstnämnde ställe och Rörås går öfver Storbo, Flöttningen, Lillbo, Drefsjöhytta, Drefsjömoen, Sårken, Säter, Mittdalen, Mon, Hålla, Korssjön och Sävall-dalen, samt utgör en längd af 14¼ Norska mil; landsvägen inom Norrige börjar vid Fämmunds öfra ända och går öfver *Korssjöfjället* till Rörås. Vid Särna kyrkoby var Idre gränsetull; den är numera indragen. *Skäftloken*, en källa eller grop emellan byarne Hede och Idre, är en af de s. k. hungerkällor (*aqua periodica irregularis*), hvilka i torra somrar hafva vatten; men uttorka under våta år. När Skäftloken är full med vatten föregifves att den förebådar dyr tid; men när den är torr bådar den regn och godt år. Mantalsskrifning förrättas icke här lika litet som i Särna, emedan invånarne åtnjuta skattefrihet. (Se vidare: *Särna* socken.)

Iduna, Idun (mythol.), den älskligaste och däjeligaste af alla Asynjorna, odödlighetens, den eviga ungdomens gudinna. Hon hade hvarken far eller mor, åtminstone kände ingen hennes ursprung; det påstods att hon varit till från evighet. Hon var skalde- och tonkonstguden Brages maka. Denna sköna myth antyder, att sång, diktkonst, ära och odödlighet äro i evighet oskiljaktiga. Evig ungdom är det skönas lön, ty det sköna åldras aldrig; odödlig ära är skaldens och konstnärens beständiga sträfvan, är hans själs innersta tanke; derföre tänkte de gamle sig Iduna såsom Brages maka. Iduna förvarar i en ask de äpplen, hvaraf gudar och gudinnor äta, då de börja blifva gamla. Så snart de förtärt något af denna frukt, blifva de åter sköna och blomstrande såsom förut. En gång var likväl Iduna bortröfvad och alla de underbara äpplena med henne, hvarunder Asar och Asynjor ledo mycket af tidens allting förtärande tand, så att de blefvo gråhårige och gamla. Sagan, upptagen i Sturlessons edda, lyder som följer: Tre af Asarne, Oden, Loke och Häner, foro bort, reste öfver många länder och kommo slutligen till öknar och hedar, hvarest ingenting fanns till lifsuppehälle. Efter långsam vandring och med mycket hungrande magar, kommo de ändtligen till en

dal, der de sågo en stor hjord oxar gå på bete. Glade häröfver, tänkte de nu göra sig ett dugtigt mål, hvarföre de togo en af oxarne, slagtade den och satte den på elden, för att kokas. När de tyckte att oxen skulle vara nog kokt, togo de den af elden; men funno att köttet var hårdt som en sten. De påsatte den åter för att koka. Efter någon tid aflyfte de den ånyo; men funno den nästan hårdare än förut. I detsamma hörde de en röst öfver sig och när de blickade upp, sågo de i ett träd en ofantligt stor örn. Denne sade, att *han* var vållande till att köttet icke blef kokt; men om de ville lofva honom en andel deraf, så skulle han nog laga att det snart blefve färdigt. Asarne lofvade det. Genast flög örnen ner ur trädet och bortryckte af oxen båda låren och båda bogarne. Loke, utom sig af vrede, tog en jernstång och slog dermed efter örnen. Denne flög dervid upp i trädet igen; men då Loke slog andra slaget, fastnade ena ändan af stången fast vid örnens klor och den andra vid Lokes händer, hvarefter örnen började flyga, då Loke ovilkorligt måste följa med, så att hans fötter släpades mot stockar och stenar. Han trodde att hans armar skulle slitas från axlarne. Förgäfves tiggde han den obarmhertige örnen om förskoning. Denne svarade att han ingalunda ville släppa honom lös, så vida han icke lofvade att skaffa den sköna Iduna uti örnens våld. Loke lofvade det och örnen släppte honom genast, hvarefter han återvände till sina följeslagare, likväl utan att omtala örnens fordran och det gifna löftet. Huru de tre Asarnes resa fortsattes och slutades omnämnes icke vidare; men Eddan berättar, att på den tid örnen utsatt, var Loke mån om att spela Iduna i hans ägo. Han lockade henne att göra en lustvandring uti en skog, der han föregaf sig hafva funnit en mängd äpplen, dem hon särdeles skulle tycka om. Men på det hon skulle kunna jemföra dessa med dem hon förut ägde, bad han henne medtaga hela asken. Då kom jätten Tjasse i en örns skapnad, för att bemägtiga sig Iduna; ty det var han som hade pinat Loke och förargat Asarne under deras nyssomnämnda resa. Han tog genast Iduna och flög bort med henne till sitt hemvist. I Asgård blef en stor sorg och jemmer, helst som flere år förginge, innan man kunde upptäcka den bortröfvade gudinnans vistelseort. Asarne höllo råd, hvarvid blef fråga om hvem som sett Iduna aldrasist. Det upptäcktes att Loke hade varit i sällskap med henne då hon vandrade ut i skogen, hvarifrån hon icke mer återvände. Loke greps då och fördes till tinget, der han hotades med död eller hård medfart, så vida han icke ville säga hvar han gjort af Iduna. Loke, skrämd och feg, som han alltid var, lofvade söka Iduna i Jotunhem, så vida Freja ville låna honom sin falkehamn. Han fick den och begaf sig i hastig flygt till Jotunhem, der han ej fann Tjasse hemma i sin boning, emedan han hade rott ut på sjön. Iduna var ensam hemma. Henne omskapade Loke till en nöt, den han tog i sina klor och flög dermed hastigt bort. Tjasse kom snart hem och blef utom sig af raseri, då han saknade Iduna. Skyndsamt ikläddde han sig sin örnhamn och flög ut, i afsigt att upphinna tjufven, hvilken frånstulit honom hans högsta skatt. Asarne, som sågo falken komma flygande och tillika varseblefvo örnen, färdig att upphinna honom, buro till Asgårds mur en hel mängd brännbara ämnen. Falken hade nu hunnit inom muren, der han nedsänkte sig, hvarvid han genast återgaf åt Iduna dess verkliga gestalt, då hon inom några ögonblick lyckligen anlände till och välkomnades af de längtande Asynjorna. Men Asarne stodo qvar vid muren, för att passa på jätten. Just som denne var i antågande, antände de sitt bål, och när Tjasse nalkades muren, slog lågan upp i hans vingar, så att han ej kunde flyga längre, utan nedföll qväfd af rök. Asarne dödade honom tätt utanför muren; ty innanföre fick intet blod flyta. Skade, Tjasses dotter, ikläddde sig en hel krigsrustning och begaf sig till Asgård, i afsigt att hämnas sin faders död. Med henne ingingo likväl Asarne snart förlikning; ty de ville icke strida mot en qvinna, och dertill en bländande skönhet. Hon blef Njords gemål och moder till solguden Frej. (Se: *Skade*.)

Idvatten, ström, som i trånga farvatten löper längs stränderna i motsatt rigtning med den, som löper midt uti, hvilket, vid rodd uti dylika farvatten, iakttages sålunda, att man får strömmen med sig.

Idö, lotsgård, 1 mil från Westervik, i Westrums socken. Har fordom varit ett Folkunga-gods, tillhörde derefter riksmarsken Torkel Knutsson, och blef genom dess testamente, gifvet till Upsala domkyrka. Riksens herrar bekräftade här Westerviks stads privilegier år 1437. Konung Christoffer af Bäjern utfärdade äfven här år 1444 privilegier för samma stad. År 1466 led nämnde konung skeppsbrott utanför Idö, under resan till Kalmar. Stora rimkrönikan yttrar härom:

"Hans skepp stötte och sank i grund
Uthan för Ydöö på en steen."

Ifvetofta, en socken, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Christianstad, $1\frac{1}{4}$ mil från Sölfvitsborg, vid hafvet. År 1681 uti Henrik Neassenii tid, som då var pastor i Ljungby och Gualöf, blef Ifvetofta annex under Ljungby, hvarmed Carl XI benådade pastorn för den skada han lidit under kriget, hvarförutan han adlades och erhöll namnet von der Wettering. Då han 1683 aflidit blef Ifvetofta åter en egen socken. Den hör till 3 kl. patr. pastorater och tillkommer patronat-rätten ägaren af säteriet *Årup* (se detta ord). Socknen består af $36\frac{2}{8}$ mtl. med 2,134 invånare. Dess areal utgör 14,858 tunnl., af hvilka 3,255 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad och Årup.

Ifö, en ö, utgörande en socken med Kiaby, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 2 mil O.N.O. från Christianstad, $1\frac{3}{4}$ mil från Sölfvitsborg, uti Ifö-sjö, der allmogen tror att man på flere ställen icke kan finna botten. I denna sjö anser man det bekanta slottet Brattingsborg varit beläget och sjunkit. En

pastor på denna ö, vid namn Paulin, som varit kyrkoherde derstädes i 20 år och dog 1710 har uti ett manuskript lemnat följande berättelse: "Här i Ifvö-sjö är likvist ett grund eller stort öhr, som har en slätt sten botn, och om sommartiden är der ey mer än 1 och en half alns djupt vatn, men 3 alnar derifrån fins runt omkring, från 16 till 40 famnars djup. Om Brattingsborg här stådt eller fådt sitt namn af detta branta-djup, eller ock, huruledes det sjunkit, vet man icke." Hvitfeldt och Dalin uppgifva, att marsken Stig Anderson förstörde detta slott 1288. Paulin anför äfven: "För 140 år" (således omkring medlet af 1500-talet) "tilbakars skal man hafva funnit i sjön 2:ne kistor, den ena större än den andra; den mindre kistan blef förd till Kyrckan, hvilcken, då den öpnades, befans däruti en sedel, var på stod skrifvit desse Orden Rätt och Skiäl hörer Gud till, så sade Konung Atte på Brattingborg." Floræus uti sin Skånska Historia förmenar, att en konung Thiderick bott på Brattingborgs slott. På senare tider har ön tillhört erkebiskopen i Lund. På ön finnes en källa, *S:t Ursilas källa,* hvars vatten erkebiskopen Andreas Sunonis kunnat förvandla till vin. År 1680 reducerades ön och socknen från slägten Ramel till kronan. Socknen hör till 3 kl. reg., och har 402 invånare på $6\frac{1}{3}$ mtl. Arealn utgör 7,059 tunnl., af hvilka 4,635 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Igel. Se: *Blodigel.*

Igelkott, pinnsvin, piggsvin (Erinaceus europæus), ett insektätande rofdjur af 9—10 tums längd, med kägelformigt hufvud och afstympadt svart tryne, små långt åtskiljda ögon, korta afrundade öron, korta ben, fem svarta med klor väpnade tår på hvarje fot, hufvudet och kroppens undre delar samt benen täckta med grofva hår, hela öfre delen af kroppen bevuxen med tumslånga, trinda, hornaktiga, åt båda ändarne tillspetsade piggar, hvilka äro hvita vid roten och fram emot ändan samt i yttersta spetsen svarta. Han förekommer allmänt i Skåne, Gottland, Småland och Östergöthland, mera sällsynt i de mellersta provinserna och icke längre norrut än i Herjedalen, samt vistas i löfskogar under trädrötter, buskar o. dyl., hvarest han gräfver en håla med två ingångar, uti hvilken vanligen en hanne och en hona ligga tillsammans under sommardagarne, på en bädd af torrt gräs eller löf, och om aftonen gå ut för att söka föda, vintern tillbringar hvarje kön för sig, nedbäddadt uti ett eget bo, i oafbruten dvala, till vårens ankomst. Han är dum, trög och rädd, vid minsta buller rullar han ihop sig som ett klot och reser upp taggarne öfver hela kroppen, i hvilken ställning han endast med svårighet kan angripas af andra djur. Räfven förstår dock att med framtassarne vända honom på ryggen och kasta sin skarpa urin i dess ögon, hvarefter han nödgas utsträcka sig och blir då försvarslös. Han kan lätt tämjas och man håller honom stundom i lador, sädesmagasin och stall för att utrota möss och råttor, hvilka, jemte andra smärre däggdjur, äfvensom insekter, larver, maskar och snäckor, trädfrukter, säd och rötter, utgöra dess födoämnen. Dess parningstid inträffar i Maj och honan går drägtig 7 veckor, samt föder 4—6 ungar i löf- och mosshögar. Derefter nedbäddar hon dem i torrt, sönderbitet gräs eller mossa, och däggar en månad, samt bär till dem snäckor, daggmaskar, frukt och andra födoämnen. Ungarne äro i början hvita, med korta borstlika hår, hvilka utgöra ämnen till taggarne. Köttet är ätbart, och skall vara välsmakligt isynnerhet om hösten, då han lefvat af frukter. I tamt tillstånd skall han stundom göra skada på hönsägg och kycklingar.

Igelsta, säteri. Se: *Romfartuna* socken.

Igelström, Rysk general-löjtnant och fullmägtig vid freds-underhandlingarna i Werälä, torde hafva härstammat från Kurland, dit sista ättlingen af den Svenska adeliga ätten *Igelström*, kornetten Harald I., flydde, sedan han i Sverige mördat tvenne handtverkare.

Igelösa, en socken med Odarslöf, belägen i Torna härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 mil N.O. från Lund. Socknen hör till 3 kl. patr. Patronat-rätten tillkommer ägaren af säteriet Svenstorp (i Odarslöfs socken). Socknen innefattar $7\frac{1}{4}$ mtl. med 265 invånare. Dess areal utgör 1,504 tunnl. Adr. Lund.

Iggesund och Nianfors, jernbruk, belägne i Njutångers socken af Gefleborgs län, har 4 härdar och 1,230 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten är 12 skepp:d. Frälsesmidet utgör 30 skepp:d. Vid Iggesund hafva tillförene 2:ne spikhamrar begagnats. Skeppningen sker på Stockholm. Ägare: friherre G. Ridderstolpes arfvingar. Smidesstämplarne äro 2:ne; den ena utvisande ett ankare med ett slags krona öfver; den andra MR sammanbundne och med friherrlig krona öfver.

Iggön eller **Iggan,** 3 mil norr om Gefle, skild genom ett sund från fasta landet, är en af de större och märkligare öar i denna trakt, bekant dels för ymnigt fiske i fordna tider, dels af de iakttagelser sedermera der blifvit gjorde till utrönande af jordytans höjning. Redan i konung Gustaf I:s tid bodde här en så kallad Rik-Nils, som blifvit förmögen genom skälfångst. Ön var då krono; men köptes af Nils söner 1583 till skatte. År 1731 anmärkte professor And. Celsius, efter lektorn Joh. Rudmans afmätning vid Hamnskärsudd härstädes, att vattnet på 168 år hade sjunkit 8 fot, hvilket gaf anledning att på ett skär, $1\frac{1}{2}$ mil härifrån i söder, kalladt *Löfgrund* eller *Svarthällan,* i hafsbandet 2 mil N.O. från Gefle, inhugga i en sten årtalet 1731 med linje efter vattubrynet. Vid undersökningen 1785 befanns der efter 54 års förlopp en sjunkning af 25 tum. Hvarvid bör nämnas, att samma inhuggningar voro i fasta klippor, och att dessa rön gjordes midsommarstiden. Löfgrunds sten, hvarpå 1680, vid hvilken tid den legat i vattubrynet, skjälar kunde skjutas, skall efter 50 års förlopp, eller 1731 stått $20\frac{1}{2}$ tum deröfver. I Franska vetenskaps-akademiens handlingar omnämnes en sten vid Iggöns strand, hvarom någon lärd Fransman på 1600-talet gjort

-anmärkningar. För 150 år sedan seglade Gefle fiskerskap med sina skutor genom Iggesundet; men måste nu taga en annan led utanför samma ö. Äfven i äldre tider ansågs Iggön märklig. På det så kallade Kapellskäret här invid, skall fordom stått ett kapell; ännu ses att der funnits en begrafningsplats.

Igbiliberg. Se: *Eldsberga.*

Ignaberga, annex till Wankifva, beläget i vestra Göinge härad af Christianstads län, 2 ¼ mil V.N.V. från Christianstad. Socknen består af 16⅔ mtl. och har 890 invånare på en areal af 5,901 tunnl., af hvilka 225 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Ignell, Nils, född i Skällviks församling af Linköpings stift den 18 Juli 1806, af torpareföräldrar. Faderns husbonde, grefve Schwerin, tog vård om den hoppgifvande gossen, besörjde hans undervisning, hvilken fortsattes med den framgång, att han år 1825 kunde besöka Upsala och 1830 blifva prestvigd. Efter att i flera år hafva tjenstgjort inom stiftet, dels såsom adjunkt, dels som pastors-vikarie, anställdes han år 1840 såsom predikant vid Ladugårdslands fattighus i Stockholm och valdes år 1845 till komminister i Catharina församling derstädes. I. har utmärkt sig såsom författare af flera skrifter, särdeles *Grunddragen af den Kristna Sedoläran.*

I hafvet, i luften och på jorden, en pantlek, känd inom Östergöthland, Finland, m. fl. orter. Hvarje lekande tager sig tre namn, af ett djur, en växt eller något dylikt, som lefver eller finnes uti luften, i vatten eller på jorden; t. ex. örn, gädda, björn, tall, m. m. En af sällskapet går omkring, från den ena till den andra, och frågar, så öfverraskande som möjligt: "i hafvet?" eller: "i luften?" eller: "på jorden?" då den tillsporde skall svara med det namn han antagit ur det uppropade området. Eller ock sker frågan om tvenne, eller om alla tre på en gång, då svaren afgifves i den ordning frågorna framställas. Vid ett uteblifvet eller ett stapplande eller i origtig ordning afgifvet svar, erlägges pant. — Uti Finland sitter förstyret i leken inom kretsen af de öfriga, kastar en näsduk till en af de deltagande och gör frågan. Eller ock kasta de lekande sina näsdukar till hvarandra, med upprepande af frågorna. Leken begagnas sålunda äfven utan panter. — En motsvarande lek, kallad *Elementerna*, är äfven känd i Frankrike.

Ihering, Johannes Sebastian. Denne man var född i Upland, förmodligen på 1620-talet, emedan han på 1640-talet blef student och 1648 prest. Anställd som konsistorii-notarie i Stockholm, förordnades han att åtfölja den år 1655 till Ryssland afgående stora legationen under riksrådet Bjelke. Afsigten med beskickningen vanns icke; tvertom blefvo de utskickade af Ryssarne illa behandlade och hållne en tid som fångar. På hemvägen 1658 förolyckades det fartyg der Ihering var om bord, och han sjelf räddade med möda sitt lif, då han, jemte några olyckskamrater, kom på stormasten flytande till Åland, sedan de drifvit omkring halftannat dygn och voro nära att förgås af hunger och köld. Ihering rekommenderades till någon tjenst, blef hofpredikant och pastor i Skeptuna samt 1669 kyrkoherde i Tierp och kontraktsprost. Nu tycktes han hafva hunnit hamnen; men likväl berättas om honom, att han i Januari 1698 dog i Tierps fattigstuga i mycken torftighet. Det var nemligen på den tiden icke ovanligt, att en förtjent kyrkoherde fick på ålderdomen konungens tillåtelse, att afträda embetet åt en förtjent son. Detta gjorde äfven I., hvars son, **Sebastian I.,** eloqv. lektor i Gefle, på faderns begäran, blef kyrkoherde i Tierp år 1693. Oförmodadt dog likväl den unge mannen tre år senare, och som fadern icke kunde återfå det afträdda embetet och huset förmodligen lärer befunnit sig i knappa omständigheter, är det förklarligt, huru han, fastän kyrkoherde i ett stort pastorat, kunde dö i fattigstugan.

Ihre, Thomas, son till kyrkoherden i Martebo på Gottland, Thomas Ihre, föddes derstädes d. 3 Sept. 1659. Slägten troddes härstamma från en Skotte vid namn Eyre, hvilken för längre tid tillbaka nedsatt sig i Wisby. Den unge Thomas studerade i Köpenhamn och blef der baccalaureus, 1685 magister i Upsala, reste genom Danmark, Tyskland, Holland och Frankrike, såsom guvernör för tvenne unga ädlingar, Ribbing och Ekeblad, blef, efter återkomsten, e. o. theol. professor i Upsala, följande året ord. professor i Lund och 1717 domprost i Linköping, der han dog den 11 Mars 1720. Var en icke blott lärd, utan äfven humanistiskt bildad man, hvilken, utom de lärda språken, äfven talade flera moderna, nemligen Fransyska, Tyska, Italienska, Engelska och Holländska; berömmes såsom en utmärkt predikant och en ganska god sällskapsman, hvars umgänge kryddades af många qvicka infall. Författare till: *In nuce Roma;* ett *Sorgetal* öfver baron Ehrensteen och flera programmer. Hans son,

Ihre, Johan, är en af de störste språkforskare och i allmänhet en af de kunnigaste och snillrikaste män, den Svenska litteratur-historien äger att uppvisa. Född i Lund den 3 Mars 1707, förlorade han vid 13 års ålder sin fader; men morfadern, erkebiskopen Steuch, öfvertog vården om gossens uppfostran, hvilken lyckades så väl, att han vid 23 års ålder blef magister, något på den tiden ovanligt. Lika ovanligt var det, att han, efter en utländsk resa, isynnerhet till Holland, der han mycket umgicks med detta lands store filologer, förordnades till vice bibliothekarie och kort derefter till poëseos professor. År 1738 kallades han till Schytteanska professionen, hvilken han beklädde i 40 år. Fyra år derefter utgaf han en disputation rörande sammanhanget mellan den naturliga och uppenbarade religionen, hvilken väckte åtskilliga stränga ortodoxers ifran, och var nära att ådraga honom en juridisk förföljelse. Regeringen förfor likväl i en mera human och fördomsfri anda; hon hänsköt nemligen frågan till en akademisk undersökning. I följd häraf anställdes den 18 Oktober en disputations-akt, hvilken

räckte i sju timmar och slutades med ett enhälligt erkännande, ej blott af Ihres skarpsynthet och vältalighet, utan äfven af den upphöjda rigtigheten i hans satser. En politisk rättegång af vådligare art hotade honom kort derefter. Han hade frimodigt yttrat sig i sina disputationer mot den yterliga stränghet, hvarmed man behandlade de vilseförde, upproriske Dalkarlarne. En aktion tillställdes mot honom, hvilken räckte i fyra och ett halft år, och afgjordes genom ett utslag af högsta domstolen, hvilken på den tiden bestod af riksråder: "att professor Ihre kan alldeles icke blifva öfvertygad, att han sagt något orätt, och att derföre riksens råd finna högst betänkligt att belägga honom med sådant straff, hvarigenom all nytta kan beröfvas ungdomen af denne lärares talanger." Utslaget är karakteristiskt både för den förlägenhet, hvari rådet befann sig, och för den allmänna öfvertygelsen om Ihres förtjenst och oumbärlighet; emedan man ej vågade bestraffa den, som man icke ville ovilkorligen frikänna. Verkan af dessa båda förföljelser var densamma, som alltid plägar inträffa, eller att väcka deltagande för den förföljde och öka hans anseende. Från denna tid kunde han ostörd egna sig åt sina embetspligter och sin käraste sysselsättning: språkforskningen. Derigenom spridde han mycket ljus öfver Eddan och det fornnordiska skriftspråket, runorna, samt öfver Moeso-Göthiskan, till hvilken sistnämndes studerande han isynnerhet föranleddes af den s. k. *Codex Argenteus*. Det arbete, som nästan öfverskyggar alla hans öfriga och hvilket isynnerhet gjort honom namnkunnig, är likväl hans *Glossarium Sviogothicum*, det första och ännu det enda Svenska lexikon vi äga, och som, hvad verk än må utkomma öfver denna kunskapsgren, likväl alltid skall behålla ett odödligt värde, utmärkes af lärdom, skarpsinnighet och djup forskning, och hvarmed han kan sägas hafva gifvit vårt språk sin egentliga form och säkerhet. Blotta anmälan derom väckte så mycken glädje och deltagande, att ständerne, vid 1756 års riksdag, anslogo åt honom en belöning af 10,000 daler silfvermynt, hvarjemte han hugnades med kanslirâds karakter. Arbetet utkom år 1769, således sju år senare, än han trott sig kunna få det färdigt. Detta dröjsmål gjorde, att ständerne ville fråntaga honom en del af de uppburna medlen; men sådant afböjdes genom kansli-kollegii lofordande vitsord derom. Utom detta odödliga arbete, har han författat ett Svenskt *Dialekt-lexikon; Anmärkningar rörande Codex Argenteus; Bref till Lagerbring om Eddan: Monumentum veteris linguæ Ostrogothicæ;* m. fl. — Ihre var, som man väl bör vänta, ledamot af de då varande Svenska akademierna; dessutom upphöjdes han i adligt stånd och pryddes med Nordstjernan. En högre plats i samhället var honom ernad; men han undanbad sig den, emedan han icke önskade någon förändring i sin belägenhet. Denna var också verkligen sådan, att hon kunde tillfredsställa icke allt för långt sträckta önskningar. Han hade nemligen en så god helsa, att han på 40 år icke behöft inställa tvenne föreläsningar, var två gånger lyckligt gift, fader för hoppgifvande barn, befann sig i en ekonomiskt fördelaktig ställning och i åtnjutande af allmänt anseende. Såsom krydda härpå hade han ett muntert och skämtsamt lynne, och många af hans qvicka infall äro allmänt bekanta. Han afled d. 1 Dec. 1780. — Hans sonson,

Ihre, Albrecht Elof, son till kansliradet Albrecht Ihre, född d. 6 Okt. 1797, blef den 16 Maj 1840 statsråd, samt d. 29 Dec. 1842 statsminister för utrikes ärenderna, upphöjd i friherrligt stånd, Serafimer-riddare och prydd med Sardinska, Danska, Spanska, Ryska, Belgiska och Grekiska ordenstecken. Nationen skall alltid med tacksamhet erinra sig, att då frih. Ihre i November 1838 förordnades att förestå hofkanslers-embetet, vidtog ett förändradt, liberalare system i anseende till tryckpressen. Förföljelserna mot tidningarna upphörde, indragningsmagtens begagnande nästan bortlades, och följden häraf blef att jäsningen i sinnena lugnade sig samt att öfver Carl Johans sista regeringsår spridde sig en anda af lugn och förtroende, hvilken länge varit förvisad derifrån. Frih. Ihre är en vetenskapligt bildad man, samt Led. af både W. A. och Sv. akademien.

Ihre, Lars Peter, collega scholæ i Wisby, var, jemte Bergelin (se detta ord), anklagad för majestätsbrott, hvilket de skulle hafva begått på det sättet, att de vid en festlig måltid i Wisby d. 28 Jan. 1817, druckit Gustaf den Femtes skål.

Ihrsta, en socken, belägen i Siende härad af Westmanland, Westerås stifts domprosteri, ¾ mil Ö. från Westerås, vid Mälaren. Kyrkan är ganska vacker; den förenar i sitt yttre och inre både enkelhet och värdighet. Vester härifrån har man anmärkt *Konung Eriks källa*, hvilken har sitt namn deraf, att Erik XIV, då han fördes fången till Örbyhus, lät hemta vatten härur. På prestgårdens ägor äro de flesta ättehögar ifrån brännåldern stensatta i många former, med en stor bautasten. De hafva flere gånger blifvit undersökta; men man har endast funnit stycken af brända ben och lerkruker. Landet har flere vackra slätter af åker och ängsfält, är dock äfven kuperadt af höjder, stenig skog och klintar; men icke höga berg. *Ängsjön*, märklig för sina goda rudor, har numera blifvit betydligt sänkt. I socknen märkes: *Gäddeholms* säteri, 1 ¾ mtl. med underlydande 13 ¼ frälsehemman. Egendomen har i äldre tider tillhört slägterne Sture och Bjelke, och före 1600 en Posse, då landsflyktig, vidare Fägerstjerna, Siegroth, Jernfeldt och Cronstedt. Presidenten, frih. C. Cronstedt gjorde egendomen till fidei-kommiss, hvilket nu äges af en grefve Lewenhaupt. *Hagbyholm*, (se detta ord), äges af auditören E. J. v. Post. *Brunby*, 2 mtl., skänktes år 1503 af riksföreståndaren Sten Sture till Westerås kloster. Har tillhört slägterne Horn och Posse, äges nu af handlanden N. G. Frodell. *Kusta*, bernstadt säteri, 2 ½ mtl., med några underlydande hemman, vid Ängsjön, anses för en mycket gammal egendom, har tillhört slägterne Rostadinus, Fleming, v. Brunjean och Cronstedt, samt tillhör nu löjtnanten C. R. v. Post. Söder om gården har man anmärkt lemnin-

gar efter en borg. *Grefinge* och *Ullvi*, rusthåll om 2 mtl. hvardera. På *Dyboberg* har man äfven anmärkt ruiner af en borg, utgörande nu endast öfverväxta stenrösen. Till en skolinrättning, som dock ännu icke är i stånd har frih. C. F. Cronstedt förärat 1,000 R:dr B:ko. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 50¼ mtl. och har 1,130 invånare. Dess areal utgör 10,484 tunnl., af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

I H S. Enligt Sjöborg, i "Samlingar för Nordens Fornälskare", skrefvo munkarne *I H S* och *I h s* såsom en förkortning af Jesus, och såsom ett monogramm *H* och der upputi *I*. I senare tider har man tagit dessa trenne bokstäfver för initialer och läst *Jesus Hominum Salvator* (det är: Jesus menniskors frälsare), hvilka ord blifvit Serafimer-ordens härskri, hvarföre man ser dessa trenne bokstäfver på serafimerkorset. Dijkman anför, i Antiqvitatis Ecclesiasticæ, att dessa bokstäfver dessutom förmenas betyda *Jesus Herrans Son*, eller ock *In hoc Signo vinces*.

Ikorn, Alf, till Norsa, adlades år 1582 af Johan III, såsom det heter: "för välvillig tro tjenst, som han oss och vår älskelige Herr Son, Högborne Furste, Herr Sigismundus S. R. närmeste Arf-Furste och tillkommande Konung, gjordt och bevist hafver." Ätten utgick med hans sonson, **Johan Ikorn,** hofjunkare hos riksrådet Erik Oxenstjerna, hvilken år 1650 dödades i en duell, som ägde rum på Beckholmen (se detta ord), af hofjunkaren Erik von Saltz, som derföre dömdes till döden och arkebuserades.

Ikteört (Actæa), ett örtslägte af klassen mångmänningar och ordningen enqvinnade. Väsendtliga kännetecken äro: fyrbladigt blomfoder, blomkronan försedd med fyra kronblad; frukten enkamrig, fröen halfrunda, i två rader. Det innehåller fyra kända arter, hvaraf *Actæa spicata* växer vild i Sverige. Den trifves i skuggan, blommar i Juni och Juli med hvit blomklase, i toppen af stjelken; bladen greniga, mest dubbelt odelta, inskurna; lukten stinkande, hvarföre paddor hålla sig invid densamma; kallas *paddbär* i Upland, *trollbär* i Helsingland, *hundbär* i Westerbotten. Ett enda bär har dödat höns och foglar; stark dekokt af roten fördrifver väggohyra. Bärsaften med alun ger svart bläck. Roten, tillredd som gröt och lagd på körtelsvulnader, fördelar dem. Anses skadlig för boskapen.

Ilagräs (Narthecium ossifragum), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer på magra ställen, särdeles i södra delen af riket, på sumpiga ängar och anses skadlig för boskapen, särdeles för får, derigenom att den skall inverka på benen och göra dem mjuka eller sköra.

Ila kommer aldrig till hvila, ett gammalt ordspråk, betecknande att under ett oroligt jäktande blir ingenting verkstäldt.

Ilian, S:t. I konung Knut Erikssons tid lefde en biskop i Wester-Aros (Westerås), bördig från England, som tagit namn af en utländsk helig man, *Sankt Ilianus*. Han hade stora ägodelar, byggde Westerås slott, hvilket då kallades *S:t Ilianshus*, och till helgonet S:t Ilians minne, ett kapell, der Lillån har sitt utlopp i Svart-ån. Der blef han sjelf begrafven, då han dog på sin gård *Ilianstad*, nu kallad *Listad*. Han ägde äfven flere gårdar omkring staden. (Se socknen *S:t Ilian*.) S:t Ilian var Westmanländningarnes skyddshelgon. Derföre skedde ock i dessa bygder eder och förpligtelser i detta helgons namn, och läsas ofta i slutet af gamla dombref dessa ord: "Swa hjelpe mig Gud, vår Fru och Sankt Ilian." I Dala-lagen omtalas *S:t Ilians messa*.

Ilian, S:t, en socken, belägen i Norrbo härad af Westmanlands län, Westerås stifts domprosteri, invid Mälaren och staden Westerås, till hvars församling den utgör ett annex. Här märkes *Lista*, 2 mtl., har fordom tillhört biskopen i Westerås Ilianus, som lefde omkring år 1160; gården kallades efter honom *S:t Ilians stad*, hvilket sedan förändrades till Lista. Han hade äfven köpt åtskilliga hemman och sammanlagt dem till en socken, som äfven efter honom fick namnet S:t Ilians socken. *Emmaus*, helsobrunn (se detta ord). Socknen består af 25¾ mtl. och har 567 invånare. Dess areal utgör 7,984 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr.

Illa stämdt gör galet spel, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att der samklang fattas, blir allt i olag.

Illa vunnit, snart försvunnit, ett gammalt ordspråk, motsvarande ett annat, hvarmed betecknas, att "orätt fånget, är lätt förgånget."

Iller, hiller (Mustela Putorius), ett till mårdslägtet hörande rofdjur, af 1 fot 4—5 tums längd, med 6 tums lång svans, till färgen mörkbrun med ljusare botten; munnen, hakan och öronkanterna hvita; bringan, benen och svansen svarta. Den finnes endast i rikets sydliga landskaper, särdeles Skåne och Småland, uppehåller sig i ihåliga träd, under trädrötter, i jordhålor, stenrösen o. dyl., samt klättrar med lätthet i träden. Under sista hälften af Februari inträffar tiden för parningen, och denna sker under skrik och slagsmål, likasom kattornas, hvarefter honan går drägtig i två månader och föder då 4—5 blinda ungar. Dess födoämnen utgöras af mindre däggdjur och foglar, såsom råttor, lemlar, änder, höns och dufvor, äfvensom af kallblodiga djur, såsom grodor, sniglar m. m., samt dessutom af fogelägg, honing och om vintern äfven fisk. Han är i hög grad rofgirig, och dödar alla djur, som han kan åtkomma och öfvervinna, och gör mycken skada på vildfogelns ägg, äfvensom han stundom äter sig in uti bikupor samt uti hönshus och dufslag, och om vintern plundrar fiskdammarne, hvaremot han gagnar genom utrotandet af skadliga råttarter och genom sitt skinn, hvilket dock icke särdeles värderas. Han skjutes då han händelsevis anträffas, eller ock uppspåras han med hundar uti sitt bo, hvarutur man utgräfver honom, eller lägger en uttersax vid ingången dertill. Har man upptäckt boet, så kan han äfven utlockas på det sätt, att man nära derintill slipar en knif eller annan stålpjes på en slipsten, då han, som har en

stark afsky för det dervid uppkommande ljudet, utrusar i fullt raseri, och kan nedläggas, eller tagas af tillhands varande hundar, mot hvilka han likväl söker att försvara sig genom häftigt bitande, samt derigenom att han kastar sin skarpa urin i ögonen på dem. Hillersvansar användas till förfärdigande af penslar, och af skinnen infördes år 1842 274 skålp:d oberedda och 217 dito beredda.

Illersund, vid Strengnäs. Här samlades en hop Svenskar, efter Sten Sture d. y. död 1520, att göra Danskarne motstånd, hvilka kommo till Westerås; men som Svenskarne voro utan anförare, så skingrades de snart.

Illiana Gädda, dotter till riksrådet Ehrengisle Carlsson Gädda, var Svante Stures första gemål, och moder till Sten Sture den yngre.

Illstorp, en socken med Björka, belägen i Färs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 ½ mil N.N.V. från Ystad. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 6 ¾ mtl. och har 287 invånare. Dess areal utgör 2,199 tunnl., af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad och Söfdeborg.

Illsöki, i fornsvenskan detsamma som *motgång*, hvarföre det heter i Dala-lagen: *Marghe æru ilzöki* (många olyckor kunna inträffa).

Ilsbo, annex till Rogsta, beläget i Helsinglands norra fögderi af Gefleborgs län, 4 ½ mil N. från Hudiksvall. Bland kyrkans märkvärdigheter märkes en S:t Eriks fana, hvilken i fordna tider begagnades på gångdagarne (se detta ord). Omkring 20 större och mindre sjöar finnas här, äfvensom några stensättningar, dock till ringa antal. Socknen är rundt omkring omgifven af bergssträckningar och i följd deraf mycket hopträngd. En synnerlig tilldragelse må här anmärkas. Från äldre tider bodde komministrarne uti Rogsta, hvarmed dock Ilsbo socknemän icke lära varit särdeles belåtna. Denna missbelåtenhet tilltog allt mer, och tvister emellan församlingarne uppstodo rätt ofta i afseende på komministern, hvilken Ilsbo socknemän ville hafva öfverflyttad till sin församling. Saken tyckes icke mycket hafva väckt höga vederbörandes uppmärksamhet, hvarföre Ilsbo socknemän beslöto att med handkraft taga, hvad de icke genom framställda önskningar kunnat vinna. En uppmaning afgick således till Rogsta-boerne, att möta Ilsbo socknemän på Sanna hed i Tuna socken. Uppmaningen hörsammades. Skarorna möttes på utsatt dag i början af år 1735. Stridsropet höjdes och handgemänget började. Svetten lackade af gubbarnes bistra anleten; men snart hördes segerropet från Ilsbomännens sida, och i triumf fördes dåvarande komministern Martin Granlund till Ilsbo, hvarest komministrarne alltsedan varit bosatte. — Ifrån denna församling och Berga by härstamma, utom flere andra, slägterne Steuch, von Hermansson, Rosenblad, Munck af Rosensköld, Fahnehjelm, von Schwerin och v. Rosenstein, och äro stamfädren, bonden Erik Göransson i Berga samt Matts Göransson Ilsbodinus, som slutligen blef prost i Jäder och Barfva i Södermanland. Socknen består af 8 ⅓ mtl. och har 500 invånare. Dess areal utgör 10,391 tunnl., af hvilka 1,200 äro sjöar och kärr. Adr. Hudiksvall.

Imhoff, Amalia von. Se: *Helwig, von.*

Imsen eller **Ymsen,** en sjö i Westergöthland, som gifver vatten åt Wettern, ligger 239 fot öfver Öster- och Westersjön.

Inbillningen är värre än pesten. Detta gamla ordspråk betecknar, att föreställningen om en sak ofta är värre än verkligheten.

Inbördes testamente kallas den öfverenskommelse, hvarigenom äkta makar försäkra hvarandra, att efter enderas död den andra må sitta i orubbadt åtnjutande af den aflidnes giftorätt, eller såsom det kallas, att sitta i orubbadt bo.

Indal, en socken med Liden och Holms kapell, hör till 3 kl. konsist. och är belägen i Medelpads fögderi och kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, 2 mil N.V. från Sundsvall. Socknen består af 27 ½ mtl. och har 1,790 invånare. Dess areal utgör 62,741 tunnl., af hvilka 4,400 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Indals vattendrag och **elf,** hvars högsta källor ligga dels inom Norrige och dels inom Jemtland. Vattendraget kunde, med gemensamt namn, kallas Jemtlands-elfven; men har här flere benämningar, allt efter de socknar det genomgår. Hufvuddraget är det, som nordligast och från Norrige, vid Skecker-fjäll, går in i *Torrensjön*, som har sitt aflopp i Jusuln, hvilken faller i *Kallsjön*, till hvilken äfven *Rensjön* och *Anjen* flyta. Ifrån Kallsjön går vattendraget vidare, genom förening med *Underåkers elf* (ett aflopp för många smärre fjällsjöar) till *Storsjön*, i hvilken samla sig många mindre sjöar, t. ex. *Nälden* och *Alsen*. Utloppet ur Storsjön kallas *Krokom-elf*, som upptager *Långån*, hvilken uppkommer från *Storbussvattnet*, *Korsvattnet* och *Ransjön*, hvilka samla sig i *Landösjön*. Sedan vidare tillkommit *Hark-ån*, som har sin högsta källa inom Sörlie socken i Norrige och härstädes, bland flere andra fjällsjöar, genomflyter *Hotagen*, går vattendraget derefter, under namn af *Ragunda-elf*, genom *Gesund-sjön*, upptager *Amra-ån* eller *Ammer-elfven* och *Gård-ån*, samt öfvergår till Medelpad under namnet *Indals-elfven*, som faller ut i norra ändan af den s. k. *Klingesfjärden*, och sedan i Bottniska viken.

Indelningshafvare kallas de tjenstemän, hvilkas lön hel och hållen eller till någon del består i kronans hemman och räntor. Sådana kronans tillhörigheter, hvilka anslås till underhåll för embetsmän eller allmänna inrättningar, kallas indelta, och en sådan indelning finnes både för civil- och militär-staten, samt äfven för presterskapet, genom s. k. prestbol. Afkastningen af indelta hemman tillhör indelningshafvaren, emot skyldighet att underhålla erforderlig åbyggnad. Dock finnes, åtminstone för militie-staten, en allmän boställskassa, hvilken bidrager dertill, och på prestbostället deltager merendels församlingen i byggnads-skyldigheten. De indelta räntorna utgöras antingen in natura, eller med penningar efter markegången. De ecklesiastika boställena äro till en del mycket gamla och kunna anses indelta af kronan, så vida ko-

nung Gustaf I vid indragningen af kyrkogodsen, lät vissa af dem qvarstanna i presterskapets hand; andra bestå utaf dertill anslagna kronohemman; en annan del har åter blifvit inköpt för detta ändamål af församlingarne. Hemman, indelta till allmänna inrättningar, äro af många slag, såsom kyrko-, akademi-, hospitalshemman, m. fl. dylika; äfven lotshemman, posthemman, o. s. v. På sätt och vis skulle äfven hela gemenskapen vid arméen kunna räknas bland indelningshafvare, ehuruväl denna indelning är af ett helt annat slag. Den består icke i indelning af kronan, utan i den indelning, som utgöres af jordägarne genom rust- och roterings-skyldigheten.

Indelnings-stat. Under konung Carl XI:s tid, så utmärkt för ordning i rikets allmänna hushållning och drätselverket, bestämdes år 1696 stater för alla rikets embetsmän, militärbefäl, m. m., hvilka till en stor del erhöllo indelta löner uti hemmansräntor och kronotionde, hvarom förordnandet kallas *indelnings-stat*. Dessutom anslogos äfven till publika verk och inrättningar vissa inkomster af rikets intrader, och afsattes nödiga medel till oförutsedda, tillfälliga mindre utgifter, som kunde vara nödiga för riket och de administrativa verken. Många förändringar hafva sedermera inträffat häruti, isynnerhet i sammanhang med ombyten uti regeringssättet; likväl är 1696 års indelnings-stat ännu hufvudsakligen gällande för de derpå grundade aflöningar och inrättningar. Rikets öfriga utgifter måste egentligen rättas efter af rikets ständer vid riksdagarne upprättade riks-staterne. (Se detta ord.)

Indelningsverket kallas den inrättning, hvarigenom Svenska krigsmagtens underhåll är införlifvadt med jordbruket, och detta icke blott så, att dess underhåll åligger jorden, såsom en skattebörda, utan äfven sålunda, att soldaten tillika är jordbrukare. Dess egenskap är att sammansmälta krigarens och den fredliga medborgarens yrken. Indelningsverket utgör ett mellanting emellan stående här och national-beväring; ty den indelta soldaten är alltid krigare, användbar för landets försvar, eller för de arbeten staten i fredstid låter utföra af en väpnad styrka, hvarföre han också alltid står under krigiskt befäl. Men han är icke alldeles skiljd ifrån det öfriga folket, så vida han brukar jord likt bonden, och kan lefva såsom denne i ett familjelif. Garnisonslifvet är fremmande för honom. Men derföre kan icke heller indelningsverket uppfylla alla statens fordringar af sin väpnade styrka. Ett antal värfvade trupper finnas dessutom, hvilka utgöra artilleriet, samt garnisoner i hufvudstaden och fästningarne. Den egentliga landt-arméen är indelt. Konung Carl XI anses för upphofsmannen dertill; han har likväl blott utfört en äldre åsigt, hvilken härleder sig åtminstone från Gustaf II Adolfs tidehvarf. Den uppkom under de långa krigen, då, bland dryga bördor, utskrifningarne föllo såsom den drygaste öfver den fattige bonden. Ett indelt rytteri fanns redan under Carl IX, och äfven den soldat som blifvit uppsatt genom utskrifningarne erhöll en liten gård, fri för vissa utlagor. Under Gustaf Adolf afslutades ordentliga knekte-kontrakter med vissa landsorter; åtminstone var detta förhållandet i Dalarne. Men enligt Axel Oxenstjernas yttrande i rådet, några år efter konungens död, hade allmogen visat sig mycket obenägen för konungens plan, att göra uppsättandet af soldater till en skyldighet för jorden, i stället för de gamla utskrifningarne efter mantalet. Detta hade emellertid varit Gustaf Adolfs afsigt, hvilken således innebar ett frö till den organisation, som Carl XI utförde. Denne konung genomdref icke sin plan genom envåldsherrskarens magtspråk, utan genom fria öfverenskommelser emellan kronan och folket. Statens fördel blef, att erhålla en stående vapenstyrka; folkets att slippa utskrifningarne. I följd af denna inrättning åligger det nu allmogen, att, efter hemmantalet, uppsätta karlar till kronans tjenst, hvilka underhållas genom vissa jordlotter, de der utgöra soldat-torp. De hemman, som gemensamt utgöra en soldat, kallades en rote, och skyldigheten bär namn af rotering. Den innefattar förbindelsen att ställa mönstergill karl till kronans tjenst, och bekläda honom; det senare likväl endast till en del, ty kronan deltager i kostnaden. Gevär och trossen anskaffas af kronan; men trossbodar, der tross och utredningspersedlar förvaras, skola underhållas af roten. Detta om infanteriet. För rytteriet finnes s. k. rustning, hvilken utgår af krono- eller skattehemman, och af berustade säterier, d. ä. sådana säterier, som vid reduktionen under Carl XI skolat indragas; men blefvo qvarlemnade i enskildta ägares hand, mot skyldighet att underkasta sig rustning. Rusthållaren underhåller häst och karl med beklädnad, beväring, tross och rustkammare, hvaremot kronan efterskänker en del af sina räntor utaf hemmanet. Kostnaderna för härens vapenöfningar bestridas af rust- och rotehållare genom passevolans, eller mot det att en viss afgift erlägges, hvaremot kronan bestrider utgifterna. För flottan finnes båtsmanshåll, hvilka utgöras dels af städerna, dels af vissa vid hafskusten belägna landsorter, särdeles Blekinge. Städernas båtsmanshåll, hvilka bilda deras bidrag till indelningsverket, utgår numera i en kontant afgift. Endast Stockholm har i senare tider uppsatt verkliga båtsmän. Indelningsverket utgör naturligtvis en ganska dryg beskattning, och den frihet derifrån, som till en del tillhör den privilegierade jorden, är en af de större fördelarne vid besittningen af sådan egendom. Den är likväl icke alldeles fri, och har dessutom en serskild s. k. extra rotering, hvilken öfvertogs, då fäderneslandets statsskick nydanades efter 1809 års revolution. Den innefattar roterings-skyldighetens utsträckning till all ifrån ordinarie rotering frikallad jord; men utgår blott under krigstid. På några ställen har denna extra rotering blifvit utbytt emot en årlig vakans-afgift, både under krig och fred. Sådana äro de allmännaste dragen af indelningsverket i Sverige. I vidsträcktare mening skulle dermed kunna förstås äfven kronans anslag af gods och räntor till beställen och löner, så väl för krigs-

befälet, som civila och ecklesiastika tjenstemän. Löntagares förmåner, så vida de bestå i sådana anslag, kallas indelning. Hvad serskildt beträffar arméen, så underhålles dess befäl icke af den rust- och roterings-skyldiga jorden, utan af kronan sjelf. Det egentliga s. k. indelningsverket angår gemenskapen. Militiæ-statens boställen underhållas till en del af boställshafvarne, hvilka derföre äro belastade med en bestämd byggnads-skyldighet, samt till en del af kronan genom den s. k. boställskassan. Indelningsverket har förblifvit oförändradt till sina hufvudgrunder ifrån konung Carl XI:s tid intill våra dagar, och i vår nuvarande regeringsform är det föreskrifvet, att ingen ändring deruti får ske, utan konungs och ständers gemensamma beslut.

In Deo spes mea, var Fredrik I:s valspråk.

Indragningsmagten. Denna magt tillades regeringen på riksdagen i Örebro år 1812, på förslag af hofkansleren friherre Wetterstedt, i anledning af då varande brydsamma politiska förhållanden, och med löfte om dess afskaffande sedan dessa voro öfverståndna. Enligt regeringsformen bör hvarje ändring i grundlagarne föreslås vid en riksdag, för att antagas eller förkastas vid den påföljande; men denna gång iakttogs detta stadgande icke, utan vid samma riksdag, som förslaget derom väcktes, bifölls det äfven, och härigenom tillades hofkanslern rättigheten, att, utan föregången ransakning och dom, indraga en tidning, då han ansåg den "vådlig för allmän säkerhet, eller utan skäl och bevis förnärmande personlig rätt, eller af en fortfarande smädlig egenskap." Det obestämda och godtyckliga i detta stadgande, samt det tillägg, att det sedermera må ankomma på konungens pröfning, om utgifvaren af ett sådant indraget blad må tillåtas framdeles utgifva något dylikt, hvilket tyddes så, att detta alltid var honom förmenadt, om han icke, såsom undantag, serskildt dertill erhöll tillåtelse, detta måste föranleda missbruk, åtminstone alltid misstanke derom, och göra en sådan magt förhatlig, isynnerhet då den bibehölls i mer än 30 år, sedan de förhållanden redan upphört, hvarunder den var gifven, samt oaktadt mångfaldiga påminnelser om det ouppfyllda löftet. Den första tidning som träffades af denna indragningsmagt var *Gefleborgs Läns Veckoblad*, hvilken indrogs d. 7 Jan. 1813, och den sista var *Nya Freja*, indragen d. 24 Okt. 1838. Emellan dessa begge indrogos 58 tidningar, således inalles 60. Det var likväl isynnerhet åren 1836, 1837 och 1838, som indragningsmagten flitigast anlitades, emedan 28 tidningar indrogos ensamt på dessa år. Den tidning, som mest bland alla varit blottställd för indragningar, är *Aftonbladet*, hvilket deraf träffades icke mindre än 14 gånger. Detta godtycke, som beröfvade den Svenske medborgaren ej allenast en af dess vigtigaste rättigheter: yttranderätten, utan äfven det lofliga och lagliga medlet till hans utkomst, lärde tidningars förläggare att kringgå lagen derigenom, att de skaffade sig ansvarige utgifvare, hvilka vanligen ej hade med tidningen något att göra, mera än att deråt låna sitt namn, samt att, genom en obetydlig förändring af titeln, utgifva en, icke blott till innehållet, utan äfven till utseendet, fullkomligt lika tidning med den indragna, och att hafva tillståndsbref till en ny tidning i beredskap, i fall den som utgafs blef indragen. Slutligen gaf blott en ny nummer namn åt det s. k. nya bladet. Sålunda hafva vi haft till och med det *Tjugutredje Aftonbladet*. Sedan indragningarne upphörde, har tryckfriheten ej blifvit mera missbrukad än förut, och på 1844 års riksdag upphäfdes äfven sjelfva stadgandet derom.

Indragnings-Staten, allmänna. Se: *Hufvud-Titlarne.*

Infanteriet i Sverige utgör för närvarande på fredsfot 25,699 man, hvaraf 2,200 värfvade och de öfriga indelte. De värfvade äro första och andra lifgardet samt Wermlands fältjägare; de indelta äro: lifregementets grenadier-korps, första och andra lifgrenadier-regementerna, Smålands grenadier-bataljon, Uplands, Södermanlands, Nerikes, Wermlands, Helsinge, Dal, Westmanlands, Kronobergs, Jönköpings, Kalmare, Norra och Södra Skånska, Westgötha, Skaraborgs, Elfsborgs, Westgötha-Dals och Bohusläns regementer, Westerbottens och Norrbottens samt Jemtlands fältjägare, således tillsammans 26 regementer och korpser. Häri äro hvarken den extra roteringen 2,206 man, eller beväringen inberäknade.

Infirmarium var i Strengnäs ett hospital, i hvilket gamla orkeslöse prester blefvo intagne och i sin återstående lifstid nödtorfteligen skötte och försörjde. Det stiftades år 1496 af biskopen Conrad Rogge, då han dertill lät uppbygga ett i åtskilliga rum afdeladt stenhus, hvartill han ej allenast sjelf anordnade årliga räntor och inkomster, samt föreskref den ordning och stat som borde iakttagas, utan uppmanade äfven andra att begåfva denna stiftelse, såsom bevis på kristlig gifmildhet, hvilket den fromma allmänheten efterkom, så att detta hospital blef rikt begåfvadt. Äfven i Linköping och Skara fanns ett sådant infirmarium.

Inflyttningar. Emedan i Stockholm de dödas antal årligen med en tredjedel öfverstiger de föddas, skulle folkmängden derstädes småningom förminskas och slutligen alldeles utdö, om den ej underhölls och ökades genom inflyttningar. Dessa utgöra också årligen omkring 900 personer, hvaraf det förhållande uppkommer, att af Stockholms invånare ungefär hälften icke äro födda derstädes.

Införsel kallas den rättighet en fordringsägare kan betinga sig, att erhålla sin fordran intagen såsom en del af gäldenärens egendomsvärde. Sådan införsel är således en art pantförskrifning af egendomen och njuter förmånsrätt vid konkurs framför vanliga fordringar. Införsel kan äfven erhållas i gäldenärs lön på stat.

Införsel af varor. Se: *Handel.*

Ingas graf, drottning, på Björkön i Mälaren, i södra delen af ön midt i skogen. Detta grifträr har omkring 15 alnar i diameter och vid pass 3 alnars lodrät höjd, hvari växer en stor tall. Enligt sägen, senast meddelad af en gubbe på stället, Hans Ersson, hvilken för flere år sedan deg

vid 80 års ålder, har en bonde i konung Carl XII:s tid i detta griftrör funnit en kista af koppar och deruti ett benrangel, med ett bälte af guld om lifvet. Af kistan lät bonden göra sig flere kopparkärl; men gördeln tog hans dotter och prydde sig då hon gick i kyrkan på Adelsön, hvarest en af Carl XII:s bussar, Bergenfeldt, fick se samma bälte och köpte det. Fyndet var ett af de märkvärdigaste.

Ingatorp, en socken med Bellö, belägen i södra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, 3 mil Ö. från Eksjö. Kyrkan, byggd af sten, är af okänd ålder samt tillbyggd 1755. Tornet har en högst ovanlig byggnad. I denna socken märkes: *Ryssebo*, 2 mtl., har tillhört slägterne v. Schaar och Drake. *Bjurum*, 1 mtl., har tillhört slägten v. Schaar och sedermera fändrik F. W. Starenflycht. Kyrkoherde-bostället är nära invid kyrkan. Genom testamente år 1384 erhöll det af Carl Magnusson gården Dahl m. m., hvarföre messor skulle hållas för hans och hans hustrus själar. Här hålles årligen kreatursmarknad d. 11 Aug. samt d. 5 Nov.; den sistnämnda anses tillika för den betydligaste linmarknad i riket. *Valbacken*, nära kyrkan, är ett högt berg, under forntidens ställe för vårdkasar. På Stomarps ägor är *Borga* offerkälla, och på kyrkoskogen stenrader efter fordna boståder. På Himmestorps ägor är en grafplats och vid Näs gamla gränsstenar. Här märkes dessutom 11 sjöar. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 46 mtl. och har 1,796 invånare. Dess areal utgör 23,976 tunnl., af hvilka 830 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Ingatorp, fordom en kungsgård, vid Hornborgasjön i Gudhems socken af Westergöthland, utan tvifvel uppbygdt och nämdt efter någon konung Inge, troligen Inge den äldre, död omkring 1102. En sägen går, att konungen i begynnelsen der haft blott en liten jagtkoja, då han aktat på fogellek; men med tiden blef deraf en stor kungsgård, omgifven med graf och vall, hvarefter ännu spår synas. Der älskade konungen mest att bo, i sina senaste år och dog äfven der. Hans griftställe är på Hångers kyrkogård; men grafvården har varit en kupig sten af manslängd, mellan tvenne stenkors. Sjelfva stenen som liknar ett lock på en likkista, ligger ännu qvar der på kyrkogården. Inges qvarlefvor fördes från Hånger och jordades i Warnhems kloster, sedan detta blifvit uppbygdt. Nu är här blott $\frac{1}{4}$ hemman augment, äfven kalladt Ingatorp. I dess gärde finnes en stor stenhög och der midt uti ett djupt hål ned i jorden, hvilket fornforskare hafva ansett som qvarlefva af detta slott. I Hornborgasjön, här invid, skall fordom hafva stått en herrlig konungaborg, och underliga sagor hafva blifvit berättade om spökelser och sällsamma företeelser på vattnet, der borgen stått. Under vattnet, så säges det, står borgen nu; men i ljusa månskensnätter synes den stundom ofvan vattnet med sölfbelagdt tak, och ortens gamla fiskare, hvilka nattetid varit ute, veta berätta mycket om de riddare och granna fruar, som hvimla kring den spökande konungaborgen, hvilken äfven skall hafva tillhört konung Inge. Ifrån Hornborgasjön skall fordom varit båtled genom nuvarande kärr och små sjöar till Skara stad. Hertig Erik firade på Ingatorp, tillika med sin gemål, julhögtiden år 1313.

Inge I, med tillnamnet: *den Gode*, son till Stenkil, kom väl vid faderns död i åtanka till konungavalet; men som detsamma då föll på Håkan Röde, blef Inge, först efter dennes död, uppböjd på thronen år 1080. Hans oförsigtiga nit för kristendomens utspridande, då han befallte hvar och en att låta döpa sig och uppbrände Upsala tempel, retade hedningarne emot honom och hans egen svåger, Blotsven, begagnade sig af denna sinnesstämning för att störta honom från thronen, egentligen dock endast från styrelsen af det öfra Sverige; ty Inge bibehöll sig i Östergötbland, till dess han år 1083 nedgjorde Blotsven. Han tog sedan sin broder, Halstan, till medregent; men efter dennes död, omkring 1090, regerade Inge ännu i 22 år, eller till år 1112, då han lärer hafva aflidit med namnet af en god, tapper och rättvis konung. Han efterträddes af sin brorson,

Inge II, med tillnamnet: *den Fromme*, som först var sin äldre broder Filips medregent, intill dennes död år 1118; men sedan regerade ensam till år 1129 och slöt Stenkilska ätten. Han begrofs i Wreta klosterkyrka, hvilken han säges hafva uppbyggt. Hans död påstås vara vållad af förgift, första gången detta brott nämnes i vår historia. Lagerbring tviflar också derpå, isynnerhet att det skulle varit föröfvadt af hans fränkas, Margaretha Fridkullas, son prins Magnus. I öfrigt var Inge en trög, overksam konung, om hvars regering föga är att berätta.

Ingeborg. Med detta namn förekomma i den äldre historien flera konungars och kongl. personers gemåler och döttrar, nemligen: 1) Olof II:s gemål, dotter till en ansedd man i Norrige, och moder till den bekante Styrbjörn, hvilken stupade på Fyrisvall; 2) Birger Jarls första gemål, dotter af konung Erik X och syster till Erik Läspe. Hon förmäldes år 1236 och afled år 1254; 3) Waldemars andra sons, Eriks gemål, dotter till riksdrotset Knut Johnsson till Aspenäs. Inom denna slägt bibehölls sedan namnet, så att Eriks och Ingeborgs son, Waldemar, valde sig en gemål med namnet Ingeborg, dotter till riksrådet Bo Nilsson Natt och Dag; 4) Waldemars andra dotter, som år 1275 förmäldes med grefve Gerhard af Holstein; 5) Magnus Ladulås dotter, år 1296 förmäld med konung Erik Menved i Danmark och död d. 15 Aug. 1319; 6) Erik Magnussons, hertigens af Södermanland och Magnus Ladulås tredje sons gemål, dotter af Norske konungen Hakon V. Hon förmäldes 1312 och blef, genom sin gemåls olyckliga död, enka 1318, men gifte sig sedan andra gången år 1327 med Knut Porse, efter hvilken hon blef enka 1330. Hon sjelf lärer hafva aflidit omkring år 1350. Hennes svåger 7) Waldemar gifte sig, sedan han förskjutit sin första gemål, Torkel Knutssons dotter, äfven med en Ingeborg, dotter till konung

Erik Prestehatare i Norrige. Äfven hon blef enka 1318 och lefde sedan oförmäld till sin död, omkring år 1360; 8) Albrekts andra dotter, hvilken dog ogift; 9) Sten Sture d. ä. gemål, dotter af Axel Åkesson till Hjuleberg, beskrifves som så nitisk i sin gudstjenst, att hon hvarje år i fastan upptändt 1555 vaxljus till minne af Kristi sår, hvilka, enligt presternes försäkran, skola hafva varit så många.

Ingeborg, konung Yngves dotter. Se: *Hjalmar.*

Ingeborg, den heliga Britas yngsta dotter, insattes i Riseberga kloster och dog der såsom nunna.

Ingeborg. Eisten Belis dotter, med hvilken Ragnar Lodbrok förlofvade sig. Detta väckte Aslögs svartsjuka och blef orsaken till det krig, hvari hennes fader förlorade lifvet. (Se: *Aslög, Eisten Beli* och *Erik*, Ragnars son).

Ingeborg den Fagra, dotter till Herfin Jarl, förmäldes med sjökonungen Halfdan Ulfsson.

Ingeborg, en så kallad klok qvinna, i medlet af förra århundradet, kallades vanligen Ingeborg i Mjärhult (i Wirestads socken af Kronobergs län), och blef, enligt Linné, "sökt öfver hela landet och hade större namn om sig uti medicinen än mången doktor, som läst och praktiserat i all sin dag. Hennes theori och praktik voro följande: Hon trodde att Lucifers anhang blifvit nedstörtadt från himmelen på jorden, der några fått sitt boställe i vattnet och kallas *näcker*, under hus med namn af *tomtegubbar,* i rör och under trän såsom *elfvar,* i skogar såsom *skogsnufvor* och *rå*. Hon trodde att hvarje menniska hade sin hamn, som följer henne såsom skuggan följer kroppen, och att denna hamn gick perpendikulärt ned i jorden, såsom menniskan går ofvan jorden, hvarvid hamnen stadigt vände sina fötter emot sin menniskas fötter, till hvilken tro hon blifvit föranledd deraf att djur, skogar och berg, som finnas bredvid en stilla och klar sjö spegla sig i vattnet. Hon trodde, att menniskan och hennes hamn voro så förenade, att när den öfverjordiska menniskan led, så led ock den underjordiska, och tvertom, när den underjordiska menniskan blef skadad, deltog äfven den öfverjordiska deri. Hon trodde äfven att när menniskorna gingo och deras antipoder råkade gå öfver någon vätts, elfs, rås eller något dylikt spökes hemvist i jorden, skulle den underjordiska menniskan blifva skadad och den öfverjordiska följaktligen lida deraf." Men hvad hennes kunskap att känna sjukdomar vidkom, skall den, yttrar Linné, öfverträffat både hans och alla läkares förfarenhet; "ty när någon var sjuk, behöfdes icke patienten ses af henne, ej heller behöfde hon fråga efter dess konstitution, temperament, puls, symptomer eller förda diet, utan var henne nog att hon fick se en strumpa, ett strumpeband, ett lintyg eller något kläde, som patienten burit, hvaraf hon kunde sluta om sjukdomens eller passionens orsak och kur. Hennes pathologie, eller omdöme var merendels, att patienten låtit sitt vatten på något rum, eller sofvit på något ställe, eller att han tagit af något träd, som varit helgadt af någon ande, eller att patienten fått sjukdomen af luften, vattnet, elden eller jorden. Hennes kurer voro: patienten skulle gå ut tre morgnar tigande och fastande eller tre thorsdagsqvällar, mest norr ut eller till något träd eller rör, bedja om ursäkt eller offra någon mjölk eller dylikt." Hon hade ofta haft ledsamhet för sin trägna praktik, och blifvit hårdt tilltalad af så väl prester, som kronobetjenter och domare; men hon försvarade sig med att hon ej gjort någon menniska ondt. Eljest lefde hon gudfruktigt och bivistade flitigt gudstjensten. Hon hade dagligt tillopp af allmogen, som litade på henne såsom på ett orakel.

Ingeborgs källa, på prestgårdsgärdet i Bergs socken af Westmanland, hvilken säges hafva upprunnit efter en hustru, mördad af sin man på detta ställe. Detta skedde då kyrkan byggdes, på det sätt att en bonde, som varit med vid byggnaden en gång fått vänta på maten, som hustrun skulle bära till honom från byn. I vredesmod gick han emot henne, och gaf henne ett slag, hvaraf hon dog. Der hon föll upprann källan. Då han återkom till kyrkan med maten förebrådde de andra honom hans gerning, hvartill han nekade och önskade att maten skulle förvandlas till sten om det så förhöll sig; hvilket ock skett. I kyrkans sakristia förvaras ännu tvenne stenar, den ena alldeles lik en brödlimpa, den andra lik en ost, hvilka påstås varit denne bondes mat, som han haft för sig, då han önskade den förvandlad till sten.

Ingegerd, den heliga Britas dotterdotter. Hennes föräldrar voro Britas dotter Märta och Knut Algotsson. På sitt adertonde år blef hon förordnad till första abbedissa i det af hennes mormor stiftade Wadstena kloster. Denna värdighet lärer dock föga hafva öfverensstämt med den unga flickans böjelser; ty hon lät snart så många oordningar i lefnadssättet komma sig till last, och man förebrådde henne så många kärleksäfventyr, med både andlige och verldslige, att hon afsattes från sitt embete, oaktadt hennes skyldskap med stiftarinnan och hennes slägting, biskop Knuts i Linköping medhåll. Detta skall hafva skett år 1402.

Ingegerd, dotter till konung Olof Skötkonung och dess andra gemål, Estrid, förmäldes med konung Jaroslaw i Holmgården, och hennes dotter, Anna, som fick till gemål konung Henrik I i Frankrike, blef stammoder för Franska, Spanska, Portugisiska och Neapolitanska konungahusen. Lagerbring säger om denna prinsessa, att hon nästan aldrig nämnes i historien annat än när det är fråga om välgerningar, eller kloka och goda handlingar.

Ingelgren, Georg, född 1782, död i Stockholm d. 19 Sept. 1813 såsom e. o. i konungens kansli, har skrifvit åtskilliga poemer i Phosphoros, Polyfem och Poetisk Calender, samt utgifvit en upplaga af *Tyrtäus*. Hans Järta yttrar om honom i Odalmannen 1: pag. 116: "Den af döden allt för tidigt bortryckte Ingelgrens *Majsång* torde kunna räknas bland de angenämaste lyriska styckena, som Svenska vitterheten äger. De behaga äfven genom språkets välljud och lenhet, liknande för vårt öra Kellgrens skönaste melodiska sånger."

Ingelman, Göran Gabriel, föddes, enligt Hammarsköld, den 3 April, enligt minnesteckningen öfver honom, den 28 Mars 1788, i Wirestads församling i Småland, der fadern, som sedan blef prost och kyrkoherde i Göteryd och Traberyd, då var komminister. Modern var Samuel Ödmanns syster. År 1799 intogs han i Wexjö skola, afreste till Lund att der studera, bestridde en informatorssyssla i flera hus, inträdde 1818 i konungens kansli, men anställdes sedan i riksarkivet och krigs-hofrätten, hade föga lycka på befordringsbanan och erhöll blott med svårighet inom de båda embetsverken en knapp utkomst. Efter att en afton, d. 10 Dec. 1844, hafva tillbragt ett par glada timmar bland några vänner, försvann han, och då han på flera dagar icke återsyntes, fruktade man att någon olycka händt honom. Det berättades, att någon vid Rosenbads brygga hört en kropp falla i sjön; man befarade då, antingen att han, fördjupad i tankar och villad af töcknet, störtat i vattnet, eller att mördarens hand dit nedstörtat hans plundrade lik. Detta återfanns likväl i slutet af Mars följande året vid Skeppsbron oskadadt, med alla hans små tillhörigheter i behåll, och den förstnämnda förmodan fann sig sålunda bekräftad. Det jordfästades d. 28 Mars, med en högtidlighet, utmärkt deraf, att den var frivillig, emedan alla hans vänner och många, som icke ens personligen kände honom, utgjorde processionen, och flera deribland strödde diktens blommor på hans graf, samt på Solna kyrkogård läto uppresa ett enkelt kors af granit öfver hans stoft. — I. gjorde sig allmännare känd såsom skald, först år 1828, genom en då utgifven samling, kallad: *Skaldeförsök*. Härpå följde sedan flere andra, såsom en öfversättning af Oehlenschlægers *Helge; Valda Skaldeförsök; Menniskolifvets åldrar; Sveriges och Norriges Konungafamilj*, m. fl., samt tvenne poemer: *Gustaf Adolf den Store* och *Årstiderna*, hvilka Svenska akademien belönade år 1836, det förra med stora, det senare med andra priset. Dessutom har han efterlemnat en mängd tillfällighetsstycken, för det mesta vid grifter. Hans sångmö var älskvärd, idyllisk och glad; men äfven i glädjen låg ett melankoliskt drag på grunden, och en djup religiös känsla genomträngde hans dikter, liksom hans lif. Tvert emot allmänna förhållandet tillväxte hans skaldegåfva i styrka och säkerhet med åren, då andras aftaga med dem. Hans lefnads- och tänkesätt voro kanhända ännu mera poetiska. Aldrig har någon mindre vårdat materien, mindre frågat efter verldens utmärkelser, eller sörjt öfver deras uteblifvande, ingen har mindre saknat lyckan eller behöft mindre af hennes gåfvor, äfvensom ingen gladare och tacksammare njutit af det ringa mått som deraf beskärdes honom, likväl utan att nedsjunka i cynism eller likgiltighet för den yttre skickligheten, såsom någon gång varit fallet med åtskilliga äldre poeter. Detta älskvärda, godsinta lynne förskaffade honom en mängd vänner, och han bortgick säkert ur lifvet, utan att der hafva ägt någon fiende, ens någon, som en enda gång tänkt på honom med förtrytelse, eller med hvilken han haft någon tvist.

Ingelstad, ett härad i Christianstads län. Detta härad består till största delen af slättbygd och fruktbärande fält, hvarföre invånarne dels kunna försälja spannmål, dels ock förytttra kreatur och viktualievaror. Häradet förmenas fått sitt namn af en konung Inge, hvars grafvård utvisas vid Ingelstad by och gård. Häradet innefattar 21 socknar, nemligen: Ingelstorp, Walleberga, Löderup, Hörup, Hofby, Hammenhög, Hannas, Onslunda, Querrestad, Smedstorp, Glemminge, Tosterup, Stora Köpinge (i Malmöhus län), Öfraby, Benestad, Ullstorp, Bollerup, Östra Herrestad, Ingelstad, Tryde (i Malmöhus län) samt Spjutstorp, utgörande tillsammans $382\frac{1}{2}$ mtl. med 16,098 invånare. I förening med häraderne Ljunits, Herrestad och Järestad utgör detta härad en domsaga, samt ett fögderi i förening med Järestads härad. Arealn utgör 74,009 tunnl., af hvilka 2,568 äro sjöar och kärr.

Ingelstad, ett kontrakt af Lunds stift, Christianstads län, utom delar af Tryde och Stora Köpinge, som tillhöra Malmöhus län, innefattar samma socknar som Ingelstad härad, med undantag af Onslunda. Kontraktet utgöres af 11 pastorat, hvaraf 2 reg. af 1 kl., 3 reg. af 2 kl., 3 reg. af 3 kl., 2 alternativt reg. och patron. af 1 kl. samt 1 patron. af 2 kl. Folknummern uppgår till 15,736 personer.

Ingelstad, en socken, med Östra Grefvie, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Malmö. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $16\frac{3}{8}$ mtl. och har 805 invånare. Af dess areal 2,106 tunnl. äro endast 4 sjö och kärr. Adr. Malmö.

Ingelstad, annex till Östra Herrestad, beläget i Ingelstads härad af Christianstads län, $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Cimbritshamn. Här märkes säteriet *Ingelstad*, $6\frac{7}{8}$ mtl. med 28 st. underlagde arbetshemman. Gården förmenas vara anlagd af en konung Inge, efter hvilken så väl socknen som häradet fått sitt namn. Inges graf, bestående af några uppresta stenar ett stycke från gården, visas af ortens invånare, och $\frac{1}{8}$ mil från gården utvisas äfven några stora uppresta stenar i en rundel, i hvars midt ses en 4 till 5 alnar hög sten, hvilket ställe kallas *konung Gorms graf*. Socknen består af 10 mtl. och har 495 invånare. Dess areal utgör 2,592 tunnl., af hvilka endast 20 äro sjö och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Ingelstad, gästgifvaregård, $\frac{1}{2}$ mil från Wexjö, i Östra Thorsås socken. Var fordom kungsgård med slott och har fått sitt namn af Ynglingaslägten, konung Inge eller Inge Alversson, som haft sin hofgård och blifvit begrafven ej långt härifrån, i den stora så kallade *Ingelshög*, *Inglingehög* eller *Ingelstads Inglinge*, en af de vackraste grifthögar i Småland, 150 fot i omkrets och ännu 4 famnar hög. Öfverst på denna hög står en upprest sten, samt den märkvärdiga *Ingelstadsstenen*, (afteckad i Dahlbergs Svec. Ant. et Hodierna och i Svenska Minnen, Sthm 1836, 10:de häftet), hvilken är stor och nästan klotrund, af 5 alnars omkrets, med inhuggna ritningar. Wieselgren anmärker i

sin "Ny Smålands beskrifning", att han 1829 fann den klotrunda stenen nedrullad och en potatiskällare gräfd vid foten. Ting hafva fordom blifvit hållna på denna hög. Slätten och trakten deromkring äro uppfyllda af grifthögar, kummel och hallar; deribland märkas *Jätteplatsen*, *Kalfvakullen*, *Elfvarör*, *Kycklingehönan*, *Resestenarne*, m. fl. samt några hundrade famnar från sjön en fornlemningsplats, utmärkt genom en prydlig anläggning. I trakten äro ännu flera benämningar bibehållna efter konungasätet, såsom *Kongsängen*, *Kongsladan*, *Kongsmaden*, *Kongsbron* och *Kongsstigen*.

Ingelstad, säteri. Se: *Östra Thorsås* socken.

Ingelstorp. en socken, med Walleberga, belägen i Ingelstads härad och kontrakt, Christianstads län och Lunds stift, 2 ½ mil S.V. från Cimbritshamn, 1 ¼ mil Ö. från Ystad, vid hafvet. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af 23 ⅝ mtl. och har 845 invånare. Dess areal utgör 2,453 tunnl., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Adr. Ystad.

Ingelsåsen kallas en höjd i Karleby socken af Westergöthland, som sträcker sig flere hundrade famnar i längden från öster till vester. En höfding Inge skall hafva stupat i slaget på Nyckelängarne, och vara begrafven härstädes.

Ingemani, Magnus, rektor scholæ i Upsala, har derstädes år 1519 låtit trycka en *Composita verborum*, hvilken icke är annat, än en kompilation från ett Engelskt arbete.

Ingemar Nilsson, till börden Dansk, stod i så hög gunst hos Magnus Ladulås, att han säges hafva gifvit honom en af sina slägtingar till äkta. Det säkra är, att konungens ynnest för honom, tillika med gunstlingens öfvermod och trotsighet, väckte förtrytelse hos andra af hans omgifning, särdeles hos hans egna anförvandter, Folkungarne. Då inga föreställningar hjelpte, hvarken hos skyddsherrn eller skyddlingen, beslöto de missnöjde omsider att sjelfva skaffa sig rätt, öfverföllo år 1278 Ingemar, som då vistades, tillika med drottningen och hennes fader på Gällaqvist (se detta ord), och mördade honom. Detta hämnades konung Magnus längre fram, då han härtill fann tillfället gynnande, låtsade vänskap med Folkungarne, var deras gäst på Idön; men bjöd dem sedan till sig på Gällaqvist år 1280, der han lät gripa dem och föra dem till Stockholm. Här blefvo Johan och Birger Filipsson, Johan Carlsson och åtskilliga andra halshuggne; men Filip af Runby löste sig från döden, genom öfverlåtelse till konungen af allt sitt fasta gods.

Ingemarshof, en vacker egendom i Stockholm, straxt innanför Roslagstullen, tillhörde ursprungligen en Ingemar Frodbom, hvaraf egendomen fått sitt namn. Han skänkte en del deraf åt en sin trogne tjenare, Clas, hvilken del sedan kallades Clas på Hörnet. På Ingemarshof uppbyggde bergsrådet Sandels, i senare hälften af förra århundradet, ett större boningshus af sten.

Ingemo, S:t, en qvinna som blifvit vördad i Göthaland, och ansetts såsom synnerligen god att åkalla i allehanda boskapssjukdomar. Mellan Dala och Ljunghem i Westergöthland står en offerlund, af folket ännu helig hållen, och invid densamma en källa, kallad *den heliga Ingemos källa*. Helgonasagan om den heliga Ingemo finnes ingenstädes antecknad, och hennes lefnadshändelser äro längesedan förgätna; blott en sägen om hennes helighet och källans underbara kraft att bota sjukdom hos både folk och kreatur, fortlefver bland folket. Följande berättelse om den vidskepelse, hvilken derstädes ännu i våra tider föröfvas af de enfaldiga, har från orten, på begäran, blifvit ingifven till domkapitlet i Skara: "Af våra förfäder hafva vi hört, att Ingemo i sin tid varit hållen för en helig qvinna samt på det rum blifvit död och begrafven, der källan och lunden nu äro, men hennes lik sedan fördt till Dala kyrkogård och derstädes begrafvet. Och har vidskepelse i många tider varit brukad vid samma lund och källa, dock mer fordom än nu, sålunda nemligen, att de först gått några resor kring lunden och sedan till källan; somliga hafva druckit af hennes vatten, och andra tvått sig deruti och derefter offrat något penningar, nålar eller ett stycke bröd, och återigen gått ut i lunden, derstädes vid en gammal stubbe fallit på knä, gjort bön och sedan på stubben offrat något af kläder, som de sjuka nyttjat. Uti vår tid hafva vi försport många utan vidskepelse hafva kommit till källan, att dricka eller två sig, såsom vi ock sistlidne pingstdagsnatten sett hafva. Men i fordna tider hafver fallit mer offer hos källan, stundom 2 daler, men denna gång allena nio öre kopparmynt." Vid denna källan har blifvit nyttjad följande bön, som de sjuka, knäfallande vid den gamla trädstubben i lunden, brukat läsa:

"För den skull är jag kommen hit,
Att söka bot med största flit,
Vid denna brunn och denna lund,
Som mången gör i denna stund.
Dess heliga vatten jag dricker in,
Så ock bestryker skadan min.
Med knäfall för Sankt Ingemos tjäll
Gör jag min bön i denna qväll,
Och hoppas på de heligas nåd,
Af hvilkom bjelp visst kommer frå!
Tre resor går jag lunden kring;
Mitt ringa offer uti den ring
Nedlägger jag tacknämmelig
Och beder de låta behaga sig,
Min sorg att lindra dag från dag;
Min lust är komma i förra lag!"

Ingemund, med tillnamnet: *den Tyske*, hvilket han erhöll af sina resor eller krigståg till Tyskland, var en rik, mägtig och ansedd man under Erik Läspes tid, och anses såsom stamfader för Wasa-ätten.

Ingen barnalek, när gamla gummor dansa, ett skämtsamt uttryck, då man ser gammalt folk företaga sig något, som icke anstår deras ålder.

Ingen glädje utan sorg. Med detta gamla ordspråk betecknas, att ingen lycka är så stor, att ej menniskan har något att klaga öfver.

orgen utan syster, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås att sällan kommer någon skada eller olycka ensam.

Ingermanland. Detta landskap afträddes genom freden i Stolbowa år 1617 till Sverige, under hvars lydnad det förblef tills det, under Carl XII:s långa frånvaro efter slaget vid Pultava, åter intogs af Ryssarne, och, genom Nystadtska freden, slutligen öfverlemnades till dem. (Se vidare: *Stolbowa* och *Nystadt.*)

Ingesinne, i gamla Svenskan detsamma som *slägt*, *hushåll*, äfven *tjenstefolk*, hvarföre det heter i Magnus Smeks hofartiklar: "*Tha biudhom vi allom them i wart ingesinne ärw.*" (Så befalla vi alla dem, som höra till vårt hushåll). Torde härleda sig från det Tyska: *Gesinde.*

Ingevald, berättas hafva varit en konung, hvilken haft sin hofhållning på Ingevaldstorp vid Brunhemsbergets fot i Westergöthland. Detta torde dock vara en förblandning med Ingiald Illråda, helst hans dotter säges hafva hetat Åsa och varit elak och trollkunnig.

Ingevaldsson, Johan, konung Magnus Ladulås och hans son Birgers råd, lagman i Södermanland från år 1293 till 1307, hvarunder han utgifvit åtskilliga dombref.

Ingevasti, Petrus, född Dansk, blef, genom drottning Margarethas bemedling, biskop i Westerås, hvilket synes deraf, att han år 1406, på ett möte i Arboga, jemte erkebiskop Henrik, underskrifvit ett rörande bref, hvari anhålles om sammanskott af hela riket till reparation af S:t Britas hus i Rom, och år 1413 kallas han biskop i Westerås och konung Eriks rådgifvare i Sverige. Han lärer hafva dött omkring år 1415.

Ingiald, Braut Anunds son, fick tillnamnet *Illråda*, hvilket betyder "genom illbragd rådande", eller rådig, förslagen uti illbragder. På grafölet efter sin fader lofvade han, att föröka sitt rike till hälften på alla sidor. Härmed förstodo de närvarande, att det skulle ske genom eröfringar i årlig fejd. Ingiald sjelf förstod det likväl annorlunda; ty hans mening var, att, genom list eller våld, göra sig af med fylkeskonungarne, hvilkas magt och besittningar inskränkte hans egna. Om natten, efter grafölet, lät han derföre nedbränna det hus, hvari det blifvit firadt, och här omkommo nu konungarne Algoter, hans egen svärfar, och Yngvar med sina tvenne söner, konungarne Sporsnialler och Sigvarter. Desse voro likväl icke alla; men han fullföljde sin plan mot de återstående, mördade Granmar och Hjorvard, och lät genom sin dotter skaffa konung Gudrauder ur vägen. Då slutligen Ivar (se detta ord) anryckte mot honom, anställde han ett gästabud på kungsgården Renninge i Mälaren och om natten inbrände han der sig sjelf, sin dotter och hela sin hofstat. För öfrigt var Ingialds förfarande en statskonst i tidens smak; men härrörde icke från blodtörst och lågt skadebegär. Tvertom synes det hafva haft sin grund i en djupare beräknad plan, att åstadkomma enhet och kraft i styrelsen. En osäker uppgift omtalar och, att han låtit samla den äldsta Uplandslagen, förmodligen i afsigt att göra den till en gemensamt gällande lag för hela riket. Icke heller omtalas under hans regering några andra drag af egenmägtighet eller våldsamhet. Hans grafplats anser Sjöborg, i dess "Samlingar för Nordens Fornälskare", vara på Fogdön i Mälaren, hvarest Renningeborg var beläget, emedan ingen sägen eller tradition gifver anledning förmoda, att Ingialds aska bortfördes, och att han blifvit högad vid Gamla Upsala, eller på något annat ställe. Också finner man verkligen på Fogdön, på Husby ägor, en så kallad kongshög, hvilken med mycken trovärdighet kan anses för Ingialds ätthög. Den har 360 alnar i omkrets, och är, likasom alla de urgamla konungars griftställen, omgifven af stensättningar och af flere mindre högar, uti hvilka hofmännen hvila. (Ingialds hög uppgifves och beskrifves i *Iduna*, häft. 8, sid. 109.)

Ingiald, den äldste af konung Olof Träteljas båda söner, med den Solöerska konungadottern Solveig, blef faderns efterträdare i Wermland; men regerade blott några år och dog barnlös.

Ingierd, dotter till Birger Jarl Brosa, blef konung Sverker II:s andra gemål, och moder till Johan I. I sitt första äktenskap hade Sverker haft en dotter **Ingierd,** hvilken dog som abbedissa i Wreta kloster.

Ingrid, dotter till Inge den Godes son, Ragvald, med hans tredje gemål. Ingrid dog före fadern. Denna prinsessa blef icke mindre än fem gånger förmäld, nemligen 1) med Danske prinsen Henrik Skatelär eller Skokul, hvilken stupade i slaget vid Fotevig; 2) med Norske konungen Harald Gylle, som dog år 1137; 3) med Ottar Birting, hvilken mördades i Nidarås år 1144, då han om söndagen skulle gå i aftonsången; 4) med Ivar Sneis och 5) med Arne af Stodrein. De tre sistnämnde voro ansedde Norske herrar. Hon tyckes hafva varit ett fruntimmer af mindre noggranna seder, som hvarken afbidat den vanliga enkotiden, för att träda i nytt gifte, eller kanske ens den naturliga dödens biträde, för att befria henne från sina män. Sålunda fattade hon, i sitt första äktenskap, kärlek för en ung man, anlade mansdrägt och följde sin älskare till Ålborg på Jutland. Henrik Skatelär, otröstlig öfver hennes förlust, reste då efter henne och återförde henne. Kort derefter afled han, och Ingrid skyndade nu att förmäla sig med konung Harald, med hvilken hon beskylles för en alltför nära bekantskap redan under sin gemåls lifstid. Med sina fem män hade hon många barn, af hvilka några äro bekanta i Svenska historien. I första giftet blef hon moder åt Magnus Henriksson, Erik den Heliges mördare, åt hans jarl, Ragvald och åt Burislef, hvilken, efter Carl VII:s död, sökte bemägtiga sig Svenska kronan. I andra giftet hade hon en son, Inge, som blef konung i Norrige, och i det fjerde Orm Ivarsson, hvilken, under namn af "konungens broder", är berömd i Norska historien, och äfven någon tid vistades i Sverige hos sin halfbroder Magnus Henriksson. Jemväl i det femte hade hon flera barn; men hvilka icke vunno någon historisk märkvärdighet.

Ingrid, dotter till Svante Polk Knutsson, bortröfvades af Folke Algotsson Grip (se detta ord), och blef derigenom anledning till flera af sina slägtingars ofärd, hvilka varit behjelpliga vid rofvet.

Ingrid, S:t. Ingrid Jakobsdotter var en rik enka af förnäm slägt. Man vet ej med säkerhet, om hennes fader var Jakob Hvide i Danmark eller en Holländsk grefve Jakob. Hon var särdeles andäktig, och öfvertalade Birger Jarls enka, *Mechtild*, att, jemte henne, företaga en resa till Rom, Jerusalem och Compostella. Hon lärer hafva återkommit år 1270 och genast kommit i rop för att vara en helig qvinna, hvilket hon äfven sjelf inbillade sig, och emottog gåfvor af det enfaldiga folket, samt fattade det beslut, att inrätta ett nunnekloster i Skeninge. Hon skulle likväl ej hunnit långt dermed, om ej konung Waldemar låtit öfvertala sig att befrämja denna byggnad. S:t Ingrid blef den första abbedissa i detta kloster. År 1281 ernade hon sig åter till Rom och erhöll af påfven Martinus IV tillåtelse, att hon och hennes nunnor skulle få lefva efter S:t Augustini reglor, "sub cura fratrum Dominicanorum", hvaraf det kallades *Sorores Dominici ordinis.* Klostret har haft åtskilliga namn såsom: S:t Augustini, S:t Ingrids, S:t Mårtens och Jungfru Mariæ kloster eller Mariebo. — Vi hafva anfört detta såsom det omnämnes af Rhyzelius i dess *Monasteriologia Sviogothica;* men det strider emot Vastovii berättelse, då han försäkrar, att S:t Ingrid efter sin hemkomst år 1282 uppbyggt Skeninge kloster. Man nödsakas än vidare afvika från hans utsago, då han påstår, att hon, på mötet i Costnitz 1418, blef af påfven Martinus V förklarad för helig. Det är sannt, att konung Erik uti sitt bref till påfven af år 1414 gifver hennes helighet ett stort loford, och försäkrar, att hon tillbragt sin tid i fasta, vako, böner, m. m. och att han anhållit om hennes kanonisation. Men man beslöt allenast, att hennes helighet skulle underkastas nogare pröfning, hvarföre ock konung Hans år 1499 gjorde ansökning att hon måtte förklaras helig, till följe hvaraf hennes ben äfven blefvo upptagne högtidligen år 1506, och skrinlades, på S:t Olofs dag, uti riksföreståndaren Svante Stures närvaro; men någon kanonisation vet man icke af, hvilket långt för detta är intygadt af erkebiskop Erik Benzelius uti anmärkningarne till Vastovius.

Ingrid Larsdotter, en bondhustru i Ormesberga socken af Kronobergs län, född d. 28 Sept. 1662 och död i Februari månad 1768, hann således till den ovanligt höga åldern af 105 år och 5 månader. Hon blef ej gift förr än vid fyllda 46 år; men blef likväl moder för sex barn, hvaraf två döttrar öfverlefde henne. Den ena af dessa var född i moderns 56:te år och den andra i hennes 59:de. Ännu vid 100 års ålder kunde hon läsa i bok och gå i kyrkan.

Ingrid Persdotter från Gransjö i Algutsboda socken af Kronobergs län, dog år 1778 i en ålder af 88 år. Hon blef gift 1708 och enka 1741. I sitt äktenskap hade hon haft 10 barn, och blef stammoder för 47 barnbarn och 64 barnbarnsbarn, således för 121 menniskor. Deraf öfverlefde henne 69. Ännu fem dagar före sin död voro hennes ögon så goda, att hon, utan glasögon, kunde träda på en synål.

Ingrid Persdotter, bonde-enka, afled i Lilljendals socken af Jemtland i November månad 1846. Hon var född i November 1745, således 101 år gammal och efterlemnade 5 barn, 13 barnabarn och 33 barnabarnsbarn. Ännu några veckor före sitt frånfälle satt hon vid spiseln, sysselsatt med lättare arbeten och bibehöll på sotsängen alla sina sinnens bruk.

Ingrid Ylfva, af Trolleslägten, gift med Magnus Månesköld, i hvilket äktenskap hon blef moder åt Birger Jarl samt lagmännen Eskil och Bengt. Hon skall hafva varit ett fruntimmer af ovanliga själsgåfvor, hvilka förmådde den vidskepliga tiden att anse henne för sierska och undergörerska. Vid en träffning, som föreföll under de inbördes krigen, nära hennes gård Bjälbo, och då det parti, hvari hennes son Birger kämpade, syntes hotadt att förlora fältet för motståndarnes öfverlägsenhet, skall hon hafva skakat ett bolster ut genom fönstret med trollformeln: "Häst och kär af hvarenda fjär", och genast uppsteg en ryttareskara ur jorden, hvilken störtade på fienden och gaf hennes parti segern. I Bjälbo kyrka, dit hon skänkt en klocka af underbart vackert ljud, och som bibehöll sig der oskadad i 447 år, skall hon hafva haft tvenne kamrar åt sig inredda, i hvilka hon ofta plägade tillbringa sin tid.

Ingridstorp, 1 mtl. säteri, i Borgunda socken af Westergöthland, har vackert läge och anses hafva erhållit sitt namn af ofvannämnda Ingrid Ylfva. Äges för det närvarande af bönder; men tillhörde förut öfver-intendenten Tham.

Ingvar Widförle, en under Olof Skötkonung och hans söner namnkunnig och i deras historia ofta förekommande man, hvilken lärer hafva dött år 1041; och hvars saga Broocman utgifvit. Han åtföljde Anund Jakob på ett tåg mot Kurländarne, hvilka nekat gifva den skatt, de voro skyldige konung Olof Skötkonung; men då denne sistnämnde vägrade honom konungatiteln, hvarom han anhållit, tröttnade han vid dess tjenst och begaf sig till Ryssland, der han lärer kommit i besittning af ett betydligt land, hvilket hans son, Sten, sedan innehaft.

In Jehovah sors mea, ipse faciet, var Carl X Gustafs valspråk.

Inlaga, kallas den skrift, hvarmed en enskildt person söker en offentlig myndighet. Den bör underskrifvas med fullständig namnteckning och karakter eller stånd, samt för bönder, med uppgifvande af socknens och byns namn. Kan sakägaren ej sjelf skrifva, bör den som skrifver i hans ställe sätta sitt eget namn och stånd under inlagan, jemte orten der han vistas. Fullmagt bör ock bifogas, och underskriften af personer, som ej kunna skrifva, brukar ersättas genom bomärken.

Inlagsfä, en gammal lagterm, betecknar hvarjehanda i vård och förvar hos annan person insatt egendom. Den sådant gods mottagit, är, enligt

ing, pligtig detsamma oskadadt återställa, eller utgifva skade-ersättning.

Inland. Härmed förstås i allmänhet hela södra Bohus läns fasta land, som på ena sidan omgifves af den hafsvik, som ifrån Marstrand intränger till Uddevalla, och på den andra af Götha elf. I trängre mening deremot, betecknar detta namn endast södra delen af den sålunda bildade halfön, eller *Inlands Norra* och *Inlands Södra* härader. Benämningen, hvilken är ganska gammal, har sannolikt först uppkommit i Kongahell, till motsats af det om Westgötha-sidan någon gång förekommande namnet *Utlandet*. Inlands fördelning i härader är först verkställd i en senare tid. Dess vapen är en skog.

Inlands Fräkne, härad. Se: *Fräkne*.

Inlands Norra härad, af Götheborgs och Bohus län, innefattar 7 socknar, nemligen: Ödsmål, Uklum, Solberga, Jörlanda, Holta, Speckeröd och Norum, hvilka tillsammans innefatta 231 $\frac{3}{8}$ mtl. med 10,474 invånare på en areal af 73,502 tunnl., af hvilka 3,345 äro sjöar och kärr. Jemte Inlands Södra, Norra, Fräkne och Torpe härader utgör detta härad ett fögderi, och med häraderna Inlands Fräkne, Oroust och Tjörn en domsaga.

Inlands Södra härad, af ofvannämnde län, betecknar den sydöstra och södra delen af Bohus läns fasta land, eller den landsträcka, som ifrån Torpe härads gräns, följande Götha elf och dess norra utlopp, går till Hakefjordens mynning, och är i förhållande till sin storlek ett af de tätast bebyggda härader i länet. Häradet innefattar staden Kongelf och socknarne: Ytterby, Karreby, Rommelanda, Thorsby, Lycke, samt Harestad. Jemte Inlands Nordre, Fräkne och Torpe härader utgör detta härad ett fögderi, och jemte häraderna Inlands Södre, Torpe, Östra och Vestra Hisingen en domsaga. Häradet består af 224 $\frac{5}{8}$ mtl. och har 8,931 invånare. Dess areal utgör 50,313 tunnl., af hvilka 2,165 äro sjöar och kärr.

Inlands Torpe, eller **Torpe** härad, af samma län, utgöres af den tre mil långa, men ganska smala landsträcka, som går från Dal-gränsen längs Götha elf till Inlands Södra härad, och innefattar två socknar: Hjertum och Westerlanda. Utmed Götha elf, som här med stark ström framforssar emellan temligen djupa stränder, och midtför Ströms herregård eller vid Lilla Edet störtar sin rika vattenmassa utför ett fall af 9 fots höjd, löper en bördig dal, som än vidgar sig, än sammantränges mot flodbrädden och här och der afskäres af bergåsar, hvilka utgrena sig ifrån den stora, skogbevuxna bergsrygg, som med sina sluttningar upptager vestra och större delen af Torpe härad. Denna dal här i sitt sköte allt som erfordras för att göra ett landskap lifligt och intagande. Skogar, lundar och åkerfält, herregårdar och kyrkor, den segelfyllda floden med sina katarakter, kanaler och slussar, qvarnar och sågar med flera af naturens och industriens skapelser, — alltsammans i skönt afbrott mot Westgötha-bergen, hvilka på andra sidan elfven resa sina djerfva murar bakom Edets stadslika köping och det minnesvärda Foxerna, gifva den målande prospekten af denna dal en rörlighet och lif, som i allmänhet fattas de Bohusländska utsigterna. Äfven Hjertums bergstrakt erbjuder de vackraste utsigter, såsom t. ex. Öresjön, den stora vattensamlingen i gränsen emellan Hjertum och Dalsland, med sina holmar och uddar och sina ända till vattenbrynet nedgående skogar, som här och der öppna sig för att framvisa en odling, en menniskoboning eller en mossig klippvägg. Ingenstädes kan man bättre än i grannskapet af denna romantiska sjö fatta den höga, allvarliga, men melankoliska pregel, som naturen har påtryckt ett äkta nordiskt skogslandskap. Jemte Inlands Södra, Norra och Fräkne härader utgör detta härad ett fögderi och med Östra och Vestra Hisings samt Inlands Södra härad en domsaga. Häradet består af 99 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 4,610 invånare på en areal af 40,917 tunnl., af hvilka 4,650 äro sjöar och kärr.

Inledsen. Se: *Hofvering*.

Inloppsort. Sveriges vidsträckta kuster, hvilka skulle vara omöjliga att förse med tullbevakning, hafva gjort det nödvändigt att för sjöfarande stadga vissa inloppsorter. Hvarje skeppare, så väl å in- som utländskt fartyg, måste derföre för inloppet till städernas hamnar begagna de farleder, dem seglations-ordningen i detta hänseende föreskrifver. Sålunda måste farleden till Stockholm tagas förbi Landsort, eller emellan Utön och Örnön, eller förbi Hufvudskär genom Kymene sund åt Dalarö, Sandhamn, Furusund eller Södertelge; till Nyköping förbi Hasselö; till Norrköping genom Baresund eller Arkö; till Söderköping genom Baresund; till Westervik genom Spåresund; till Kongelf genom Stora Kalfsund, samt till Uddevalla förbi Hättan eller Lysekihl. Deremot få de insegla direkt till Kalmar, Carlskrona, Carlshamn, Åhus vid Christianstad, Ystad, Malmö, Landskrona, Helsingborg, Halmstad, Warberg, Götheborg, Marstrand, Strömstad, Grisslehamn, Gefle, Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Svartviken, Hernösand, Umeå, Piteå, Luleå, Haparanda och Wisby. Äfven är det till inlastning af ortens produkter, som till utförsel äro lofgifne, medgifvet att anlöpa de å Gottland varande landthamnar: Slitö, Burgsvik, Kylley, Rone, Lörje, Westergarn, Katthammarsvik, Fårösund, Kapelshamn, Ljugarn och Klinte. Tager skeppare, utan bevisligt nödtvång, annat inlopp, eller seglar utan anmälan förbi tullbevakning vid inloppsort, eller viker ur rätta farleden, eller, med eller utan bestämmelse till Sverige, lägger till eller ankrar vid Svensk kust, der tullbevakningsstation icke är inrättad, är sådant belagt med 300 R:dr B:ko böter och förverkas dessutom fartyg och gods, om det förra är under femton läster och odäckadt. Äfven får skeppare, på de ställen der lots-inrättning finnes, ej insegla utan lots, så framt denne icke hindras af hårdt väder att komma ombord.

Inläggande af hemman är en likartad åtgärd med att afhysa hemman. I begge fallen upphör hemmanet att hafva egen åbo, och brukas under ett annat hemman. Skillnaden består deremot der-

uti, att, vid afhysning, ansvarar det andra hemmanet för den afhysta gårdens skatte-skyldigheter; men vid inläggande äger detta icke rum. Inläggande skulle således medföra en gifven förlust för kronan, och får derföre nu mera icke ske, om ej för allmän räkning. Äfven afhysande af hemman kan icke äga rum, utan kammar-kollegii tillstånd.

Inlösen af sedlar äger rum i rikets ständers bank, till det värde, som myntbestämningslagen d. 1 Mars 1830 och med det ansvar för banken, som lagen för rikets ständers bank af samma år och dag föreskrifver. Vägrar banken att inlösa uppvisade sedlar, må innehafvaren göra anmälan derom hos Svea hofrätt, hvilken infordrar banko-fullmägtiges yttrande och sedan behandlar saken efter lag och författningar. Visar sig orsaken ligga i någon oförmögenhet hos banken att uppfylla sina förbindelser, anmäles detta af hofrätten hos Kongl. Maj:t, som pröfvar, hvilka utvägar må vidtagas i öfverensstämmelse med grundlagen, att återställa banken i solvent skick. Det beror då på föregående ständers förordnande om bankens förvaltning, huruvida Kongl. Maj:t kan vidtaga någon annan åtgärd än ständernas sammankallande. Ty banken står alltid under deras garanti och vård. Bankens skyldighet att inlösa sina sedlar är grundad på de ofvannämnda lagarne, som äro af civil-lags natur och ligga till grund för realisationen, hvilken beslöts vid 1828—30 årens riksdag och verkställdes 1834; men någon föreskrift derom saknas ännu i grundlagen, ehuru förslag om dess intagande i 72 §:n regerings-formen varit å bane. Deremot fordras åtskilliga vilkor, för att en sedel skall emottagas till inlösning; den får nemligen ej vara försliten, och fordringarne i detta fall äro vida strängare med de nu gällande sedlarne, som hafva konstgravyrer, än den var med de förut brukliga sedel-slagen. Der måste nemligen vara i behåll: nummer, littera eller seriebokstaf, årtal, den emellan nummern och seriebokstafven anbragta vignett, den med bokstäfver å midten af sedeln tryckta banko-valören, de i borden insatta riksgälds-valörerna, begge namn-underskrifterna och det så kallade fintrycket; ej heller får sedeln vara klistrad, utan, om den gått sönder, måste bitarne inläggas i pappersomslag. — Riksgälds-kontorets sedlar hafva försvunnit ur rörelsen, sedan de ej mera utgifvas, och all invexling af de gamla sedlarne upphört med 1845 års utgång. Äfven bankens gamla sedel-slag inlösas blott till och med år 1848. Privatbankernas sedlar inlösas af dem emot riksbanksedlar, enligt privatbank-lagstiftningens grunder.

Innerholmen, en stor holme utanför Rone socken på Gottland.

Inqvartering. En stadga af konung Magnus Ladulås från år 1285, hvilken i 11 §. ifrån *gästning* undantog konungens egna gårdar, samt biskoparnes, riddarnes och svennernes egendomar, är utan tvifvel den äldsta Svenska författning, som rörer inqvarteringen. Uti Westerås recess, af år 1527, åtogo sig samtlige köpstadsmän att hålla "borgaläger", allenast, såsom orden lydde, "det måtte skje med möjelighet, och at de gode karle, som när them låge, ville hålla och hafva sig redeligen", hvilket tyckes gifvit konungen anledning, att i dess 1544 utfärdade gårds-rätt förbjuda hoftjenare, småsvenner, drabanter och hofsindare, att för bättre mat, öl och herberges skull, intaga andra qvarter, än dem af konungens fogdar och befallningsmän, eller fodermarsken tilldeltes, eller att så öfverlasta sig med mat och dryck, att de, såsom orden lyda, "spydde och gjorde otackt i gode mäns sängar, rötandes och förderfvandes theras kläder", i hvilket fall de skulle afstraffas med fängelse vid vatten och bröd. Att gästnings- eller inqvarterings-besväret vid samma tid äfven verkligen existerat i städerna, inhemtas af 7 §. i konung Gustafs mandat d. 6 Maj 1557, som förklarade alla de, som i Stockholm brukade borgerlig handel och näring, skyldiga, att uti gästning deltaga lika med andra borgare, hvilket fastställdes i 4 §. af stadens privilegier 1563. Uppå Stockholms borgerskaps klagan öfver "den stora tunga, som de hade af knecktarne, som till dem omlagde vordo, och de med kost och säng höllo, eller eljest ifrån sig lega måste", blef borgerskapet, genom konung Sigismunds öppna bref d. 13 Juli 1594, befriat ifrån knektehåll och gästning, emot vilkor, att, efter dess eget anbud, sjelfva hålla nödtorftig vakt och vård i staden, och till lindring i borgerskapets tyngd i detta ämne, blef af konung Gustaf II Adolf, genom öppet bref d. 24 Juni 1621, åt det krigsfolk, som konungen vore sinnad, att dädanefter för rikets behof hålla i staden, till logementer förordnat alla de våningar, som tillydt Gråbrödraklostret i Stockholm, hvaremot staden borde, ifrån den sista Oktober till April månad, förse soldaterne med ljus och ved. Vid 1642 års riksdag klagade Stockholms borgerskap öfver inqvarterings-besväret och Kongl. Maj:t lofvade att afskaffa och upphäfva det, samt förskona borgerskapet derifrån, hvarå verkställighet äfven synes hafva följt, emedan, uti de flere kongl. bref, som intill 1660 ifrån Kongl. Maj:t afgingo till öfverståthållare-embetet, icke ett enda rörer inqvarteringen, förrän uti en resolution af d. 7 Mars 1660, hvaruti bestämmes att borgerskapet skulle endast förse de gemene, som blefvo inqvarterade, med spis och traktamente; men officerarne åtnöja sig med blotta husrum. År 1688 pålades, till inqvarteringens mildrande, en viss afgift på inkommande och utgående varor, och 1766 vidtogs, i anseende till Stockholm, den författning, att allt hvad till inqvarterings-fonden tarfvas öfver tolags-inkomsten borde dragas af borgerskapet enskildt till ena hälften; men till andra hälften insamlas af husen och gårdarne i hela Stockholms stad. — Inqvartering med hvad dertill hörer, tilldelas tågande eller med marche-forcée fortskaffad trupp, i enlighet med utfärdad marcheroute, antingen hos inqvarteringsskyldiga hemmansägare på landet, som ej bo långt från vägen, eller ock hos städernas invånare, i öfverensstämmelse med derom utfärdade inqvarterings-ordningar, samt den inom hvarje stad träffade och behörigen fastställda förening. Vid inqvarteringens fördelande å landet måste göras afseende dels på hemmantalet,

då detsamma understiger ett fjerdedels mantal, och dels på det utrymme, som inqvarterings-gifvarens åbyggnader erbjuda; dock att icke värden och hans husfolk utträngas från sina boningsrum. Inqvarteringen bestämmes, på landet af kronobetjeningen, och i städerna af magistraten, eller af den myndighet, som, med magistratens och invånarnes medgifvande, är förordnad dertill, samt verkställes på det sätt, att å gårdsporten eller husets vägg tecknas med krita den dit kommande styrkan till antal och grad; hvarjemte värden eller, i fall han ej träffas, hans hemmavarande husfolk underrättas derom. De sålunda utsedda qvarteren fördelas sedermera på kommenderingen af regements-qvartermästaren.

Inqvarterings-kommissionen i Stockholm, som har att för hufvudstaden besörja denna angelägenhet, medlens uppbärande och användande, består af tvenne ledamöter af magistraten, två af adeln, sex af ofrälse ståndspersoner och sexton af borgerskapet.

Inqvisitorisk rättegång, ett ord som icke sällan användes i Svenska rättegångs-handlingar, och äfven i dagligt tal, för att dermed stämpla någon domstols förmenta egenmägtiga eller orättvisa förfarande, och hvilket begagnas kanhända oftast af dem, som sjelfve icke veta hvad dermed rätteligen förstås. Vid inqvisitions-tribunalerna, hvilkas valspråk var *misericordia et justitia* (barmhertighet och rättvisa) var vanliga rättegångsättet det, att den angifne, som genast häktades och hölls i häkte flere månader eller år, allt som tribunalets ledamöter funno för godt, innan han ställdes till förhör, alldeles icke fick veta sina angifvare eller sina vittnen. Antalet af de senare borde väl vara 7; men till vittnen antogos alla, som kunde anträffas, utan att dervid gjordes minsta afseende på deras frejd, eller på jäf, härledde från uppenbar fiendskap eller andra omständigheter; att tvertom de, som bekände sig vara medbrottslige, ansågos för giltiga vittnen; att den angifnes hustru, barn, tjenstehjon afhördes; men blott de utsagor upptecknades, som förklarade honom brottslig; att, om han nekade till angifvelsen, användes tortyr; att dessa vittnen, som aldrig konfronterades, igenom hotelser och sträckbänkar förmåddes att anklaga den häktade, för att frälsa sig sjelfve; att ibland vittnenas antal äfven räknades den angifne, då han genom tortyr tvangs att vittna emot sig sjelf, och slutligen, att i fall han, oaktadt tortyren, framhärdade att neka, förklarades han likafullt för kättare eller brottslig, och öfverlemnades till den verldsliga magten att dömmas, med den förbön, att ej hans blod måtte utgjutas, hvadan ock kättare brändes lefvande, emedan ingen blodsutgjutelse skedde derunder. — Sverige har visserligen aldrig haft något inqvisitions-tribunal, likväl torde ej kunna nekas, att mången af dess fordna regenter, äfvensom domstolarne, förfarit nog inqvisitoriskt.

Inqvisitorn, allmänna trädloppan (Rhagium inqvisitor), en insektart af trädloppe-slägtet af 5—6 linjers längd; svart, med glest beklädd med gult eller hvitt, liggande fjun, som åstadkommer en svart och grå vattring på skalvingarne, hvilka dessutom hafva tvenne gula vågstreck tvärs öfver disken. Förekommer i skogar och lunder, der man ofta ser honom krypande uppför stammen af så väl barr- som löfträd, sökande skadade ställen eller sårnader på träden, för att deruti lägga sina ägg; träffas äfven på blommor af rönn, oxel, kassöta, m. fl.; under barken eller i veden är denna trädloppa och dess larv ej sällan funnen i sällskap med boktryckaren, eller någon annan art af trädborreslägtet.

Inrymningsbref, äfven åbobref, kallas det utslag, hvarigenom landshöfdinge-embetet i laga ordning gifver en hemmansbrukare åborätt å ett kronohemman. När åborätten å ett hemman är ledig genom sista åboens död, utan enka och bröstarfvingar, kungöres ledigheten i häradet, och närmaste slägtinge har då företräde till inrymningsbref. Äfvenså om en åbo vill öfverlåta hemmanet till någon annan än nästa arfvingen, måste sådan kungörelse äga rum, på det de mera berättigade må kunna anmäla sig.

Inrösningsjord är en benämning, hvilken förekommer isynnerhet vid skiftes-förrättningar. Såsom inrösningsjord räknas: tomtplatser, trädgårdar, åker, äng, med ett ord odlingsbar jord, i motsats emot afrösningsjord, såsom den öfriga marken benämnes. Förrän skifte får verkställas, måste inrösningsjordens omfång bestämmas, i förhållande till den öfriga marken. I fråga om af- och inrösningsjordens särskiljande, tillhör beslutande rätten skiftesmannen och gode männen; men uppstår tvist om denna sak, kan den serskildt underställas ägodelningsrätten, icke, såsom förhållandet är med vissa andra skiftes-frågor, blott i sammanhang med skiftet i sin helhet.

Insbruck, hofvudstad i Tyrolen, är i Svenska historien märklig derigenom, att drottning Christina i dess domkyrka d. 3 Nov. 1655 offentligt afsvor Lutherska läran och antog den katholska.

Insegel eller sigill brukar vanligen bifogas underskriften på dokumenter af juridisk natur. Likväl är detta, åtminstone i de flesta fall, icke föreskrifvet såsom en nödvändighet. Förfalskning deraf straffas med böter, skade-ersättning, när sådan kan komma i fråga, och ärans förlust. — Vanligen anses insegel liktydigt med sigill eller signet; men af en rättegång, som år 1496 fördes inför konung Hans och Danska rådet mot en herr Fedlou Eriksson, hvilken ej ville erkänna sonens fullmagt, emedan den endast var försedd med faderns signet och hvari det utslag fälldes, att "signet gäller lika med insegel, när vapen och namn är deröfver", inhemtas, att med insegel menades de under bref och dokumenter hängande sigiller, hvaremot de på brefven tryckta kallades signeter.

Insekter, yrfän (Insecta), utgöra en egen klass af djurrikets andra underafdelning, leddjuren. De hafva 2:ne andedrägtsrör, tracbéer, längs åt kroppens begge sidor, öppnande sig utåt sidorna genom andhål, samt hufvudet fritt och rörligt framom kroppens första led. Deras blod är färglöst

och likasom deras kropp något varmare än den omgifvande luften, hvilken värme ökas genom rörelse. De hafva tvenne stora orörliga ögon, sammansatta af många serskildta ögonstenar, sammanfogade som facetter, samt derjemte ofta tre små rörliga ögon på hjessan, och framför de orörliga ögonen två ledade trådlika spröt, kallade antenner, hvilka åtminstone hos vissa insekter äro lukt- och hörsel-organer. Deras munn har två par käftar, fästade till höger och venster, det ena paret ofvanför det andra, samt det öfversta, hvilket får namn af *mandibler*, vanligen starkast, hvaremot det andra kallas *maxiller*. Öfver mandiblerne befinnes öfverläppen (labrum), som består af 3:ne leder, hvaraf den yttersta kallas ligula. Vid hvardera ändan af mandiblerne och maxillerne finnes en ledad tråd, hvilken anses för känselorgan och kallas *munntrådar*, palpler, taster. Mandiblerne äro dock ej tydligt utbildade hos andra än sådana insekter, som kunna bita eller tugga, utan äro hos sådana som blott förtära vätskor förvandlade till sugredskap, ofta bestående af en snabel eller tunga, hvilken kan sammanrullas och är bildad af underläppen. Kroppen består af flere afdelningar, tydligt åtskiljda från hvarandra genom inskärningar, insektioner, hvaraf klassens namn härrör; dessa afdelningar äro vanligen tolf, stundom ända till mer än 200; men oftast äro ej alla utbildade. Fötterna äro vanligen 6, och sitta ett par på hvar och en af de bakom hufvudet befintliga fullkomligt utbildade afdelningarne, hvilka tillsammans få namn af *sköld* eller *harnesk*, thorax, och enskildt kallas efter den ordning de följa, *framsköld* (pro-thorax), *mellansköld* (meso-thorax) och *baksköld* (meta-thorax), samt äro sammanfogade af flere plåtar, hvaraf en, kallad *ryggskölden* (scutellum), framskjuter spetsigt ofvanpå mellansköldens rygg eller hos skalbaggarne mellan skalvingarne. Ben och fötter utgöres äfven af flera delar, neml. *höften* (coxa), som är ledad mot skölden; *låret* (femur), hvilket vid höften har en serskild del, kallad trochanter eller stipula; *skenbenet* (tibia), och foten, vanligen sammansatt af 5 delar, som tillsammans bilda *vristen* (tarsus), hvars sista led är försedd med *klor* (ungues). Det största antalet af insekter äro äfven försedda med vingar, 4 till antalet, och hvaraf det ena paret sitter på meso-thorax, det andra på meta-thorax. Vingarne äro af tvenne slag, neml. *skalvingar* (elytra) och *hinn-* eller *flygvingar* (alæ). Vissa insekter äga begge slagen, hvaraf de förra tjena till de senares betäckning, andra hafva blott hinnvingar och stundom blott det ena paret af dessa fullt utbildadt, det andra deremot endast antydt genom de s. k. *balanserstängerne* (halteres), t. ex. hos vanliga flugan. Hinnvingarne äro genomväfda med hårda greniga rör, kallade *vingnerfver*, fördelade i bestämd ordning deruti, samt hos fjärilarne belagda med fina, lätt aflossnande, ofta med lysande färgor försedda fjäll. Insekterne framfödas antingen och vanligast såsom ägg, hvilka utkläckas utom moderns kropp, samt undergå derefter tvenne förändringar, innan de blifva fullt utbildade. Ur ägget framkomma de neml. till utseendet lika maskar, som endast äta och växa, samt flera gånger ombyta hud, och kallas i detta tillstånd *larver*. Sedan de, efter kortare eller längre tid, blifvit fullväxta, upphöra de att äta och hvila antingen stilla och orörliga i sin sista hudbetäckning, eller ock inspinna de sig uti ett hus eller skal af silke ensamt, eller blandadt med andra ämnen och kallas i detta tillstånd *puppa*. Denna sista betäckning genombryta de sedan, efter kortare eller längre tid, och framkomma då i fullbildadt skick, för att para sig, lägga ägg och dö, hvilket allt hos åtskilliga arter sker på ytterst kort tid, stundom till och med på en dag. Ofvannämnde insekternes förändringar från ägg till larv, från larv till puppa och från puppa till fullbildadt djur kallas deras metamorfoser, och då de genomgått dem alla, sägas deras metamorfos vara fullständig. Detta är dock ej händelsen med alla, ty hos några utkläckas äggen inom moderlifvet, så att de framkomma som larver, till och med såsom puppor. Andra äro i alla tillstånd så lika, att hela metamorfosen består uti en simpel hudömsning, och den kallas då ofullkomlig metamorfos. De äro i allmänhet landtdjur, ganska få af dem lefva i sött vatten; inga i salt. Deras fruktsamhet är ganska stor; men betydligt olika hos olika arter, så att då några, t. ex. termiten, lägga öfver 86,000 ägg på en dag, lägga andra, isynnerhet af flug-slägtet, endast ett eller två. Näst termiten äro bien och bladlössen de fruktsammaste. Antalet af de till denna klass hörande arter är ofantligt, och omkring 60,000 äro redan bestämda; men hela antalet anses uppgå till 10 gånger denna summa. Hos oss finnas omkring 10,000 arter. Insekterna indelas i 8 ordningar, nemligen: skalbaggar, rätvingar, skinnbaggar, fjärilar, sländor, steklar, tvåvingar och krypare (se dessa ord), och läran om dem i sin helhet får namn af *Entomologi*.

Insjö grufvor och kopparverk, i Åhls socken af Stora Kopparbergs län. Grufvorna hafva tidtals varit brutna och öfvergifna. Ägas af Falu bergslag, hvilken senast arbetat desamma; men nu upphört dermed. Gustaf Schedin, anförare för den upproriske Dal-allmogen 1743, då den tågade till Stockholm, var bokhållare här vid Insjö kopparverk, och har ännu anhörige i orten.

Insjöar. Sveriges förnämsta insjöar äro (norrifrån): 1) i Lappland: *Torneå träsk*, *Stora Luleåvattnen* (9 mil i längd), *Horn-Avan*, *Stora Windelen* och *Stor-Uman*; 2) i Jemtland: *Storsjön* (1,020 fot öfver hafvet och 9 mil lång); 3) i Dalarne: *Siljan* (570 fot öfver hafvet, 5 mil lång, 3 mil bred och $2\frac{9}{10}$ qv. mils areal), samt *Norra* och *Södra Barken*; 4) mellan Upland, Westmanland och Södermanland: *Mälaren*, Sveriges vackraste insjö (2 fot öfver hafvet, 12 mil lång, $8\frac{1}{2}$ mil bred och 12 qv. mils yt-innehåll, förutan de i densamma belägna större och mindre öar samt holmar, hvilka sägas vara 1,300 och utgöra omkring 6 qv. mil). De märkligaste af de många mellan öarne belägna fjärdar äro: *Björkfjärden*, *Prestfjärden* m. fl. mellan Upland och Södermanland, *Westerås-*

fjärden, *Granfjärden*, *Blacken*, *Galten*, m. fl. mellan Westmanland och Södermanland. Vid Mälarens stränder ligga 8 städer, många kyrkor samt mer än 200 slott, kungsgårdar och säterier. 5) Mellan Södermanland och Nerike: *Hjelmaren* (70 fot öfver hafvet, 7 mil lång, 4¼ mils areal); 6) mellan Nerike, Östergöthland, Småland och Westergöthland: *Wettern* (295 fot öfver hafvet, 15 mil lång, vid pass 4 mil bred och 17 qv. mils arealvidd). Denna sjö är utmärkt af flere egenheter, t. ex. dess vatten, som är särdeles klart, stiger och faller på vissa ställen mycket hastigt utan märkbara yttre orsaker och ofta brusar det med häftig sjögång, fastän det på landet dervid ännu är lugnt; 7) mellan Wermland, Dalsland och Westergöthland: *Wenern* (147 fot öfver hafvet, 14 mil lång, 7 mil bred och nära 48 qv. mils ytinnehåll). Den södra delen kallas *Dalbosjön*. Af dess många vikar är betydligast: *Kinneviken* och *Dettern*, som begge gå in på Westergöthland. Som en egenhet hos denna sjö märkes, att vattenhöjden är mycket föränderlig, ända till 10 fot, dock under ett år sällan mer än 4 fot. 8) Mellan Wermland, Nerike och Westergöthland: *Skagern* (2 mil lång och 1⅛ qv. mils areal).

Inskrifning äger vanligen rum, så snart någon inträder i ett samfund, eller såsom tillhörande ett offentligt verk, samt brukar ofta vara förenad med vissa afgifter. Hvad serskildt beträffar handtverkslärlingars inskrifning i skrået, kan detta icke komma i fråga, sedan skråen blifvit upphäfna, genom handtverks-ordningen af d. 22 Dec. 1846, utan beror nu lärlingars antagande på enskildt öfverenskommelse med mästarne.

Inskriptioner och **öfverskrifter** måste, om man vill göra sådana på kyrkor, underställas kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens pröfning, enligt kongl. kungörelsen d. 20 Mars 1786, och vid kyrkors utvidgande och ombyggnad, bör alltid öfver stora dörren inristas årtalet när sådant skett. Äfven inskriptioner på grafvårdar, hvilka uppresas i sjelfva kyrkorna, böra förut underställas och gillas af nämnde akademi, som ock bör biträda med författandet deraf, om så begäres

Insockne- eller **veckodags-hemman** kallas de hemman, som ligga utom gränsen af den sätesgård hvarunder de lyda; men inom samma socken.

Installation kallas den akt, hvarigenom kyrkoherde offentligen insättes i sitt embete, i hvad art pastorat som helst, sedan han i laga ordning blifvit utnämnd, samt aflagt embets-ed inför dom-kapitlet. *Bæller* i sina "Historiska anmärkningar om Kyrkoceremonierna", kallar denna akt *Investitura* och *Introductio*. Med installation bör ej länge fördröjas, dock behöfver den icke ske uti prebende-pastorat, till hvilket man är berättigad, i kraft af annan tjenst, emedan installation till sjelfva hufvud-tjensten är tillfyllestgörande. Installationen var i början icke åtskiljd från prestvigningen. Lucas gifver tillkänna, att när apostlarne med händers påläggning och böner förordnade prester, inställde de dem härmed äfven i församlingen. På samma sätt tillgick det jemväl vid Nicenska mötets tidsålder. Biskopen reste till den lediga församlingen, och vigde samt inställde den utvalde läraren. Men sedan de, som ville blifva prester, begynte, i Leo den stores tid år 450, på vissa årstider, besöka biskopssätet, för att invigas till prediko-embetet, blef det en serskildt förrättning, att den kallade och vigde personen skulle installeras i den församling, hvilken han borde betjena. Straxt efter reformationen i Sverige skedde installeringen med ganska få ceremonier. Biskopen utfärdade det så kallade *Inställelse-brefvet*, hvilket inneböll, att presten var ordentligen kallad, förhörd och stadfästad till preste-embetet, samt beordrad till kyrkoherde öfver den eller den församlingen. Samma bref lemnades till prosten eller någon annan närboende prestman, hvilken, på en helgdag, uppläste det för församlingen, med förmaning, att åhörarne skulle vara sin nya kyrkoherde "efter Guds ord hörige och lydige", samt till hans uppehälle utgöra all den del, hvartill de voro pligtige. I följande tider blef denna handling vidlyftigare, såsom det synes af Laur. Paulini Gothi egenhändiga anmärkningar öfver kyrkolagen; men huruvida detta formulär varit antaget öfver hela riket, är icke kändt. En kyrkoherde i Wieslanda af Wexjö stift, vid namn Nicolaus Ringius, har beskrifvit sin installering sålunda: "A:o 1665 in Nov. blef jag korad och vald till kyrkoherde i Wisslanda, förmedelst Herrens Landshöfdingens Herr Mauritz Posses gunstiga befordran, och mine Erevördige Förmäns samtycke, och Socknarnes enhälliga kallelse. Och 1666 d. 7 Jan. blef jag af Erev. Herr Mag. Jona Zephyrinus, Pastore Wexionensi, till kyrkoherde insatt, som följer: 1:o Hade Mest. Jon et märkeligt tal til Församlingen, sedan min confirmation ifrån Capitlet var upläsen. Och förmantes Församlingen til hörsamhet och lydno emot mig, såsom ock troligen utgöra sina gamla sedvanliga Presteräntor och utgifter, och hvad mer, som nödvändigt var. Der til hela Församlingen svarade: ja gärna. 2:o Sedan, en alfvarsam förmaning til mig, huru jag med trohet, alfvarsamhet och flit mit embete förvalta skulle. Dertil jag svarade: Gärna. Derpå Hans Erev. intonerade: Veni S. Spiritus. Derefter lästes en bön. När Hans Erev. sig med Församlingen uprättade, lefvererade han mig insignia. 1:o Kyrkonyckeln, gaf dermed tilkänna om Embetsens nycklar. 2:o Handboken, till teckn, at förrätta de actus, som den innehåller. 3:o Kalken och Disken, explicerandes, hvad det hade at betyda. 4:o Psalmboken, hvad dervid var at märka. 5:o Biblia Sacra. Hvarpå han confirmerade och antvardade mig församlingen, och sedan med Välsignelsen slutade. Scriptum Oby den 1 Maji 1666." — Omsider utfärdades i kyrkolagen 1686 en allmän föreskrift för installationen, med hvilken den i 1809 års handbok nära öfverensstämmer. Installationen bör rätteligen ske af biskopen, eller ock af prosten, som förordnas dertill af biskopen. Församlingen tillkännagifves 8 dagar förut, att den skall försiggå; och några närmast boende kyrkoherdar anmodas att dervid biträda såsom assisten-

ter. Den sker i kyrkan, efter gudstjenstens slut. I sammanhang med installation bör också inventering ske af kyrkans tillhörigheter, såsom på kyrkoskruden, kyrkans husgeråd, dess handlingar, m. m., för hvilket allt den tillträdande sedan kommer att ansvara. Äfven kapellaner installeras, ehuru hitintills så icke varit öfligt i alla stift; men vid hofpredikants-, legations-, slotts- och fångprest-tjenster, m. fl. äro installationer ej brukliga. Kongl. brefvet d. 19 April 1695 yttrar sig, att installations-akten icke är något essentiale officii, utan blott en ceremonie: och deraf kommer det, att den någon gång blifvit åsidosatt. Hvarest den ej skett, utan pastor någon tid varit i utöfning af embetet, der behöfver den ock ej verkställas af det i nämnde kongl. bref anförde skäl, "att det är en öfverflödig tjenstaktighet att visa, huru den skall ingå i huset, som redan en god tid hafver deruti bodt."

Instigatorn (Pimpla instigator), en insekt af pimpla-slägtet, $\frac{1}{2}$ till $\frac{5}{8}$ tum lång, svart med brandgula fötter; men höfterne, höftlederne och baktarsernes spetsar af kroppens färg, vattenklara vingar med hvitt och svart märke, äggläggaren räckande minst 1 $\frac{1}{2}$ linje utom gumpen. Allmän om sommaren i trädgårdar och skogshagar; lefver såsom larv inuti puppan till kålfjärilen och häggmalen.

Inställelsedag kallas den dag till hvilken domstolen instämt borgenärerne i en konkurs, att sig derstädes infinna å bestämd dag, och sina fordringar så förete och bevaka, som lagen stadgar. Rådstugurätt och hofrätt utfärdar sådan offentlig stämning genom anslag å dess dörr, på alla borgenärer, att inställa sig före klockan 12 å utsatt dag näst efter 6 månader, och kungör dessutom anslaget tre gånger i allmänna tidningar, första gången sist fyra månader före inställelsedagen, och tredje gången en månad före nämnde dag. Häradsrätt stämmer äfven på samma sätt, med den skillnad, att borgenärerne skola inställa sig inom rättegångstimmans slut klockan sju på aftonen, å andra rättegångsdagen af det ting, som infaller näst efter 6 månader. På inställelsedag skall äfven gäldenär infinna sig i egen person, och skriftligen uppgifva skälen till den begärda afträdesförmånen.

Insulander, Olof, landtmäteri-direktör i Gefle, har år 1795 utgifvit en *Vägvisare genom Gefleborgs län* och år 1816 en *Afhandling, angående de hufvudsakligaste grunderna till jordbrukskunskapen för Gestrikland.*

Insulin, Steffan, bondeson från Öfverselö, visade tidigt mycken lust för läsning och för samlande af insekter och örter. Med svårighet lyckades det honom att få följa denna böjelse; dock öfvervann han omsider alla svårigheter och blef magister 1758. Han var då 32 år gammal. Länge gick det trögt med hans befordran, till dess han fick uppdrag, att, jemte Bergman och Mallet, utarbeta en del af verldsbeskrifningen. Nu blef han känd af Carl De Geer, hvilken anförtrodde honom fulländandet af sina söners uppfostran. År 1766 blef han lektor i logik och fysik vid Strengnäs gymnasium och 1793 biskop. Afled år 1808, i en ålder af 77 år.

Intaga kallas oskift mark, som intages till odling. Den som vill intaga sådan jord äger rätt till laga skifte, så vida grannarne ej vilja ingå i företaget. Men att, under förevändning af intagande, tränga in på grannens jordlott, räknas såsom åverkan.

Intagan, en by i Hjertums socken, på sjelfva gränsen emellan Bohuslän och Dalsland, har vunnit en viss ryktbarhet genom det besynnerliga jordfall, som der inträffade d. 7 Okt. 1648, då en del af nämnde bys inägor till en längd och bredd af flera hundrade famnar, och med ett djup af 27 alnar plötsligt kastades öfver Götha-elf till Westgötha eller s. k. Svenska sidan. Denna händelse, hvilken åtföljdes af ljungeld, åsklika knallar och svafvellukt, medförde en fruktansvärd olycka. Det lossnade jordstycket, hvilket upptog nära ett helt hemman, uppdämde elfven, hvilken ofvanom detsamma steg till 30 alnars höjd. Hus och magasiner, som lågo ofvanom, jemte i dem förvarade grofva storverksträd, sönderslogos till stickor; ett parti stångjern kastades många famnar från sitt ställe upp på en höjd. Spillrorna af husen, virket och 5 fartyg drefvo upp till Trollhättan och 85 menniskor omkommo, utan att någons lik blef igenfunnet. Märkligt är att två personer, hvilka befunno sig uti ett af de sönderkrossade husen, räddades på vrakstycken. Den ena af dem blef sedan prest. Sagan berättar ock att en bonde i Hjertum, som ämnade sig till Intagan samma dag, helt nära denna gård angreps af en så olidlig värk i benen, att han ej förmådde röra sig ur stället, och räddades derigenom. Tidens vidskepelse tydde denna förfärliga naturhändelse såsom ett förebud till Bohusläns 10 år derefter inträffade öfvergång till Svenska kronan. Den hundrade årsdagen af samma tilldragelse firades med gudstjenst, då kommisister Torsten Wassenius höll en predikan om: "Guds verk prisadt af barnabarn" öfver den väl valda texten ur Ps. 114: 5—8. — Det bortvältade jordstycket genomskars och bortfördes sedan till en stor del af elfven; men ännu qvarligger, på Westgötha-sidan, ett odladt stycke af detsamma, 660 alnar långt och från 30 till 100 alnar bredt.

Inteckning sökes hos häradsrätten, eller laga domstol i stad, i fall den skall erhållas i stadsegendom. Inteckningen följer egendomen åt, i hvars hand denna öfvergår, till dess skulden blir uppsagd; men måste, likasom skuldebref, förnyas hvart tionde år. Att döda inteckningen kallas då gäldenären företer sitt återfångna skuldebref och bevisar gälden vara betald. Vid konkurser äger inteckning förmånsrätt framför vanliga skuldebref; men ej framför omyndigas arf, m. fl. i högre grad gynnade fordringar.

Interdikt (Lat. *Interdictum*), ett kyrkostraff under katholska tiden, hvarigenom uppkom ett fullkomligt saeristitium, så att ingen offentlig gudstjenst fick hållas eller sakramenter utdelas, ehuru

med tiden likväl vissa religionshögtidligheter tillåtas. Detta straff, såsom högst vigtigt och hvilket träffade både skyldige och oskyldige, fick ej åläggas utan af påfven, eller biskop med kapitlets bifall. Det kallades *locale*, om det afsades öfver en hel menighet, såsom ett rike, stad, församling; *personale*, om det fastställdes emot en viss person, i hvars närvaro religionsangelägenheter ej fingo utföras; *mixtum*, om det var rigtadt emot både ort och person. Det missbrukades ofta på ett oförsynt sätt, till mycken oreda uti staterna, och vår politiska historia företer flere exempel derpå. Ibland annat, som konung Sigismunds försäkran angående religionen år 1594 innehöll, var jemväl det, att biskopar skulle hafva magt, att belägga dem med interdikt, hvilka sig okristligt och obotfärdigt förhöllo, intill dess de bättrade sig igen. (Se äfven *Bannlysning*.)

Interim. Då kejsar Carl V, i förening med påfven, efter Luthers död, trodde sig kunna återställa kyrkans enhet och bringa de protestantiska staterna tillbaka under påfliga stolens lydnad, författades en trosbekännelse, som kallades *Interim* och skulle vara en modifikation af både katholicism och protestantism. Tre sådana böcker sammanskrefvos; men det är egentligen den som år 1547 författades i Augsburg, hvilken angår Sverige, emedan den bitskickades af kejsaren. Konung Gustaf I lät då i Upsala sammankalla några theologer, hvilka afgåfvo det betänkande, att boken innehöll jesuitiskt gift, samt ej åsyftade annat, än att draga menigheten tillbaka till den gamla vidskepelsen. Boken förkastades således, och samma öde rönte den öfverallt, emedan den icke tillfredsställde någotdera partiet.

Intet vill jag ha'n, var benämningen på en lek, som uppfördes af de unga hofherrarne under Carl XI:s tid, synnerligast då konungen i sina yngre år vistades på Strömsholm eller Kungsör. Denna lek vidtog, när någon mindre hyfsad och utan ärende kom för nära konungens person. Då skuffade en hvar af hofherrarne en sådan person ifrån sig, under beständigt rop: "Inte vill jag ha'n!" ända till dess han kom ut från rummet; men leken var för äldre personer ibland nog hård. Det hände väl äfven, att konungen godtgjorde några, hvilka härigenom blefvo oskyldigt oförrättade. Så berättas det, att skolmästaren vid Strömsholms slottsstat, Möllner, hvilken såg enfaldig ut, och kanhända ej heller var nog väl klädd, en gång kom oförvarandes och oskyldigt med uti leken. Då gamle stallmästaren Reutercrantz såg att Möllner skuffades hit och dit, började han bedja för honom och sade: "Nej, ers majestät! nej, ers majestät! inte så der, det är en så bra karl. Han läser så väl för barn, har liten lön och är trogen!" — "Är han trogen?" svarade Carl; "ja, ers majestät!" sade R. — "Tig och gif dig tillfreds gubbe", fortfor konungen; "vet du intet, att han är utnämnd till vår egen hofpredikant vid Kungsör!"

Intrader, kronans. Med benämningen intrader, eller inkomster, menas de afgifter till bestridande af statsbehofven, hvarigenom det tillflyter kronan en verklig tillgång uti penningar eller persedlar; med onera publica, hvilka äfven kunna hitföras, menas skattebesvär eller servituter, last och tunga, hvilka utgöras för kronans eller det allmännas behof, och förbindas de med inkomster, emedan genom prestation deraf kronan eller det allmänna erhålla någon förmån, hvarigenom en eljest oundviklig utgift af allmänna medel besparas. T. ex. knektehållet, roteringsbesväret, är ett onus; det inbringar ej någon inkomst i Svenska statskassan; likväl tillkommer derigenom en beväpnad styrka, till hvars upprätthållande eljest skulle erfordras utgifter, hvilka nu besparas. Kronans intrader äro antingen *ordinarie* eller *extra-ordinarie*, och skiljas såsom sådana i räkenskaperna. Med de *ordinarie* förstås alla de inkomster, hvilka äro påräknade i riksstaten, och ej inflyta under namn af bevillning, såsom ordinarie räntan, afrads- och krono-tionde spannmål, lagmans- och häradshöfdinge-räntan, gerningsören, mantalspenningar, sakören, m. m. jemväl skogs- och stubbe-ören, hvilka nu mera räknas under ordinarie räntan, samt vakans-afgifter af rotenumror och bästvakans-spannmål, m. m. Till ordinarie inkomsterne räknas ock de medel, som erhållas genom försäljning af flere kronans in natura lemnade intrader vanligtvis och årligen: krut- och saltpeter-medel, persedle- och tionde-jern, samt hammarskattsjern, afradskoppar, svafvel och alun, hvilka alla antingen lösas efter fastställdt pris eller säljas på auktion. *Extra ordinarie* statsinkomster äro sådana, hvilka enligt 1809 års regeringsform § 60, anses såsom bevillning, t. ex. sjötullsmedel, postmedel, brännvinsbrännings-afgift, chartæ sigillatæ-medel, samt qvarntull och acciser i städerna; hvartill ock kunna föras opåräknade inkomster, de der, ehuru tillförsäkrade kronan genom drätsel-lagarne, ej kunnat upptagas i riks-staten, emedan de helt och hållet bero på tillfälligheter, såsom dana-arf, bytes och reduktionsmedel, o. s. v. Intraderna regleras genom de allmänna författningarne, intill dess de komma in till statsverkets disposition, antingen i landtränterierna eller kongl. räntekammaren, och kunna, såsom statsverkets tillgångar, användas till rikets behof. Statsverkets inkomster för år 1843 utgjorde 10,579,647 R:dr B:ko, hvaraf 4,829,616 voro ordinarie, samt det öfriga extra ordinarie inkomster. (Se äfven *Statsverket*, *Statsmedel*, o. s. v.

Intresse eller ränta på penningar får i Sverige icke öfverstiga 6 för hundrade. Hvad derutöfver kräfves, utgör ocker och straffas med förlust af hela räntan, samt en tiondel af kapitalet. Räntans läggande till kapitalet räknas deremot icke för ocker, om det skett vid skuldebrefvets förnyande och med gäldenärens och borgenärens samtycke. Detta blir samma sak, som att borgenären utlånar räntan till samma person, som har hans kapital. Intresse kan äfven åläggas för sådana fordringar der den ej varit från början betingad, nemligen om skulden ej betalas i rättan tid; räntan räknas då ifrån förfallodagen. Vid konkurser äger fordringsägaren rätt till ränta, dock med den inskränkning att ränta, som varit upplupen, men

obetald före konkursens början, ej får kräfvas för längre tid än tresne år.

Invalidhus-fonden kallas den fond, som bildades för inrättande af invalidhus, genom indragningar af adelsfane-regementets indelningar, till följd af rikets ständers beslut vid 1812 års riksdag. Denna fond hade år 1843 ett kapital af 155,863 R:dr B:ko. Häraf bestridas kostnaderna vid invalid-inrättningen å Ulriksdal.

Invalid-inrättningen är anlagd på Ulriksdal. Detta kongl. lustslott uppläts för ändamålet år 1823. Dess inkomster skulle bestå af alla de sedan år 1812 indragna boställs-afkastningarna vid f. d. adelsfane-regementet, jemte räntan å en serskild fond. Samtliga inkomsterna gå till något öfver 11,000 R:dr, för hvilka 80 invalider förses med husrum, föda och kläder. Det har mera än en gång varit föreslaget, att upphäfva denna anstalt, der hvarje invalid kostar staten 140 R:dr B:ko, utan att derigenom någon verklig trefnad och belåtenhet vinnes för de vid inrättningen intagne, och att i stället tilldela invaliderne pensioner, för hvilka de kunde erhålla en anständig utkomst på landet, samt till och med flera kunde underhållas; men denna plan har ännu icke vunnit framgång.

Inwidier (mythol.). Så kallades ett slags elfvor, hvilka sades bo i skogarne, der de lefde och dogo med det träd, i hvilket de hade sin boning. De liknade således Grekernes Drogmer. (*Vollmer.*)

Invisning eller assignation kallas den förskrifning, hvarigenom en person anordnar en summa som han bör betala, att utgå af en annan. Invisningar böra egenhändigt skrifvas och undertecknas, eller också bestyrkas med vittnen. I laglig form affattad gäller den lika med skuldebref. Vägras betalning af den på hvilken invisningen är ställd, åligger betalningsskyldigheten honom, som utgifvit densamma. En större rörelse med invisningar drifves af dem, hvilka hafva räkning med rikets ständers bank. De äga dock ej att utgifva assignationer på banken under 20 R:dr B:ko. Förfalskning af sådana invisningar äro belagde med vanärande straff. Om åter någon utgifver assignation på banken, utan att hafva räkning derstädes, eller sedan hans räkning förut blifvit öfverskriden och derföre hans assignationer kasserade, böter han 50 R:dr, andra gången dubbelt och blir tredje gången landsförvist.

Invocavit kallades första söndagen i fastan.

Inägor, dermed förstås åker och äng; *utägor* kallas hagar, skog och annan utmark.

Irländare, minnen af dem i Sverige. Under vikingatiderna hände det ofta att någon Svensk sjödrott landsteg på Irländska kusten, der han framfor med eld och svärd, och att Irländarne vedergällde dylika besök. I Hagedal i Bohuslän skall ett fältslag hafva stått mot en Irländsk höfding, hvilken besegrades derstädes af konungen i Alfhem eller Konghella, i spetsen för Tjörnbönderne. Irländarne stupade der och begrofvos i flera högar, hvaraf den största ännu kallas: *Konungahögen.*

Irwing, Alexander, född på sitt fädernegods Tullock i Skottland, d. 4 Aug. 1593, kom vid 15 års ålder till Sverige med sin far, som af Carl IX förordnades till underståthållare på Kalmar slott, och blef 1614 förare vid Nerikes regemente; men avancerade så att han 1644 utnämndes till öfverste för ett regemente Småländskt fotfolk. År 1654 blef han kommendant i Stade; men tog afsked två år derefter och dog i Tysslinge socken i Nerike d. 12 Jan. 1659. Ätten, hvilken introducerades i Sverige, utgick här med Alexanders sonsonsson, pagen Johan Gustaf Irwing, hvilken dog i Stockholm år 1748. I Skottland har familjen utgrenat sig i tolf serskildta hus.

Irvingsholm, 5 mtl., dels berustadt säteri, dels kronoskatte, beläget i Tysslinge och Kihls socknar af Nerikes län, 2 mil från Örebro. Säteriet skall hafva blifvit anlagdt af ofvannämnde Alex. Irwing, som skref sig friherre till stamgodset Tullock i Skottland och herre till Irvingsholm. Det tillhörde sedan brukspatron Hedberg och krigsrådet Maule, samt senast kammarherren J. Maule.

Is, varning för svag. De varningstaflor, hvilka af polismyndigheten i Stockholm under vintern uppsättas vid sådana sjöar, öfver hvilka gång- eller körväg under denna årstid begagnas af allmänheten, för att, vid erforderliga tillfällen, varna för svag is, hafva icke kunnat afhålla mången från att våga sitt lif endast för en genvägs skull. Dessa vågstycken voro förr belagde med strängt kroppsstraff. Sålunda stadgades år 1737, att den som vågade sig på någon is, med eller utan skridsko, förr än isarne blifvit öfverallt så starka, att de med fullkomlig säkerhet kunna bära folk och kreatur, och dertill blifvit af vederbörande offentligen från predikstolarne lofgifvet, skulle derföre straffas med 10 par spö eller ris, eller annat allvarsamt arbitralt straff, och skulle alla, som vid sådana tillfällen drunknade, anses såsom sjelfspillingar, och deras kroppar, derest de återfunnos, icke få begrafvas i kyrkogården.

Isabella, kejsar Carl V:s syster, blef, år 1515 vid endast 14 års ålder, förmäld med Christian II. Efter ett glädjelöst äktenskap, hvari hon blef moder till 5 barn, afled hon i Gent d. 19 Jan. 1526. Berömmes för gudsfruktan, mildhet och barmhertighet, sökte afböja så mycket ondt och uträtta så mycket godt hon kunde och visade särdeles deltagande för de i Köpenhamn fångna fruntimren.

Isabella, dotter af Johan III och hans första gemål, Catharina, föddes i föräldrarnas fängelse på Gripsholm 1564; men dog derstädes 2 år gammal.

Isala, en by i Svärdsjö socken af Dalarne, ½ mil från kyrkan. Hit ankom, förklädd i Dalkarlskläder, Gustaf Eriksson år 1520, när han nödgades fly ifrån Svärdsjö prestgård, undan befallningsmannen Brun Bengtssons efterspaningar. Sven Nilsson eller Elofsson, en redlig danneman och kronoskytt, bodde denna tid uti Isala; han sökte tillika med sin hustru, på allt sätt att hjelpa Gustaf. Då hjelten en gång, i sin vanliga bonddrägt, stod och värmde sig framför ugnen i stugan, inkommo hastigt de Danske utskickade och frågade bonden, om han ej

blifvit varse någon ung herreman, som vistades der på orten för att stifta uppror emot konungen. Sven Nilsson svarade: nej. Hustrun, för att ännu mera betaga Danskarne all misstanke, gaf Gustaf ett hårdt slag med brödspaden, och sade: "hvi står du här och gapar på fremmande? Har du aldrig sett folk förr? Packa dig ut i ladan." Gustaf efterkom genast hennes befallning, och undflydde sålunda sina fiender, hvilka ej kunde ana, att den som förorsakade dem så stor möda, var denna obemärkta person. Sven Nilsson förde sedan i ett halmlass sin dyrbara gäst till Marnäs by, på gränsen af Rättviks socken, 1 ¾ mil derifrån. Danskarne hade starkt besatt alla grindar och broar; de genomstungo det misstänkta lasset med spjut och svärd, och sårade Gustaf så djupt i benet, att blodet visade sig på vägen. Gustaf hade säkert blifvit upptäckt, om den sluge bonden, då han varsnade en så vådlig belägenhet, ej skurit sin häst i foten, och inbillat Danskarne att bloden flöt häraf. Sven i Isala fick, till belöning för sin trohet, en kronopark till arf och eget. Ladan, uti hvilken Gustaf tröskade, och derigenom undslapp Danskarne, står ännu qvar. Konung Carl XI besåg densamma vid sin förbiresa till Gefle d. 12 Jan. 1684, och gaf till dess underhåll 10 R:dr. År 1757 erhöll dåvarande åboen, Johan Hansson, den sjunde i nedstigande led ifrån ofvannämnde Sven i Isala, 27 daler kopparmynt till ladans förbättring, efter häradsrättens dom i orten. Isala lada behåller sitt gamla utseende, ehuru flere gånger reparerad; inuti finnes många namn skrifna, och på södra gafveln är ristadt med gammal stil: *Kung Jösta har tröskat här*. Konung Gustaf III lät vid ladan uppresa en minnesvård af porfyr, med inskrift: "Här tröskade Gustaf Eriksson; förföljd af rikets fiender, af Försynen utsedd till Fäderneslandets räddning; hans ättling i sjette led, Gustaf III, lät rista minnesmärket"; samt å andra sidan: "År 1786 d. 22 Dec. anslog Konungen 1 tunna spannmål årligen af Svärdsjö socken till ladans underhåll." Det blef äfven tillåtet dåvarande hemmansägaren Hans Jansson, i åttonde led härstammande från Sven i Isala, samt hans efterkommande och ägare af stamfadrens hemmansdel, att bära en ärepenning till minne af händelsen, med inskrift: "Till Sven Elofssons heder, som frälste gamla konung Gustaf, bär dess afkomma i Isala by denna penning, gifven af konung Gustaf III 1787."

Isander, Lars Jakob, major vid Svea artilleri, R. af S. O., lärare och sedan befälhafvare på Marieberg, filos. magister, född 1787, död 1833, har utgifvit: *Föreläsningar i Artillerivetenskapen*, 4 delar.

Isarnkol (mythol.), morgonvinden. — Asaläran innehåller, att gudarne hade, under bogarne af de hästar, som droge solens vagn, anbragt tvenne blåsbälgar, för att svalka de arma djuren, så att de ej skulle förgås af hetta. Den flägt som deraf uppkom, utgjorde den egentliga morgonvinden.

Isberg, Sofia, född d. 28 Febr. 1819 i Säby socken af Småland, der fadern idkar svarfvaryrket, har fästat allmänna uppmärksamheten genom sin utomordentliga fallenhet att skära i träd. På 1847 års slöjdexposition i Stockholm var ett piphufvud framställdt till åskådande, och hvilket genom den verkliga konstnärs-skicklighet det röjde, ådrog sig allas blickar, samt ansågs för en af expositionens yppersta prydnader. Det var skuret efter en ritning, som S. Isberg haft tillfälle att se; men figurernes upphöjning ådagalade, att hon, som aldrig lärt rita, och således sjelf ur sin egen känsla och sitt medfödda skönhetssinne hemtat proportionernas rätthet och formernas fulländning, måste äga mer än vanliga naturanlag. I konstnärsgillet förevisades samma år tvenne i träd skurna taflor, tillhöriga H. M. konungen, och bildade efter Sandbergs kompositioner, föreställande Gustaf I i Dalarne, och utförda i sann artistisk stil.

Isenberg, Nils Peter, kontraktsprost och kyrkoherde i Forsheda af Wexjö stift. Född 1732, död 1792. Började sin bana som lärare för Mich. Coswa (Anckarsvärd). Då han i Upsala disputerade pro exercitio infunno sig icke mindre än 10 opponenter, från hvilka alla han redde sig väl. Undervisade sedermera i ritkonst, Franska, Engelska och Tyska språken. Fick 1782 uppdrag af domkapitlet i Wexjö att öfverse och förbättra Sv. Psalmerna 162—213, hvilket han äfven fullgjorde, och tillade 15 nya psalmer, hvaraf några lära finnas i Upsala profpsalmbok af 1793. Vid biskopsvisitationen 1788 intygade biskop Wallqvist: Isenbergs "goda håg och vilja, förenade med drift och förmåga"; han "predikade grundligt, vackert och ganska uppbyggligt; varande många andra till säker föresyn." — "Han gick hemma i trädskor, red ut med silfversporrar."

Isendorff, Johan Kristoffer, född i Bremen år 1671, gick i Svensk tjenst och befordrades till öfverst-löjtnant vid Gyllenstjernska dragon-regementet, då han i April 1709 blef af Ryssarne fången vid Bielki och förd till Moskwa, der han qvarhölls hela tiden. Visade sig mycket nitisk för den Svenska skolinrättningen i Tobolsk, åt hvilken han genom sammanskott förskaffade penningar, böcker och andra behof. Hemkommen från fångenskapen 1721, fick han öfverste titel, och inseendet öfver Hjelmare slussverk. Död på Halleby i Westmanland 1736, då den adliga ätt han stiftat utgick med honom.

Iser, Matthias, född 1645 i Wermland och Alsters socken, der hans fader varit kemminister i 66 år, eller från sitt 21:sta år till sitt 87:de, då han afled. Matthias blef magister i Upsala 1672 och två år senare pastor vid lifregementet, sedan kyrkoherde i Maria församling i Stockholm och 1681 pastor primarius derstädes. Sedan han i 30 år innehaft detta embete, blef han år 1711, genom fullmagt, daterad Bender den 21 April s. å., utnämnd till biskop i Westerås, der han afled d. 19 Febr. 1725, och begrofs i domkyrkan, hvarest ett präktigt marmor-epitafium är uppsatt öfver honom. Han gjorde ett testamente af 4,000 daler kopparmynt till fond för ett stipendium åt en gymnasist vid Westerås gymnasium. Barnen adlades under namnet: *Iserhjelm*.

Iserhjelm, Beata Maria, född Frank, var en skicklig miniatur-porträttmålarinna, född 1739, död 1826.

Isle, Lilla, annex till Östra Torp, beläget i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 3 ½ mil V.S.V. från Ystad, vid hafvet. Här märkes *Böste*, fiskeläge, med 19 gatuhus, belägna vid sjökanten; åboerne idka fiske och finnes här äfven kalkstensbrott. Socknen består af 13 ½ mtl. med 660 invånare. Af dess areal 1,666 tunnl. äro blott 2 kärr. Adr. Malmö.

Islandslaf, Islandsmossa, hedelaf eller mossa (Cetraria Islandica), en lafart, som växer på marken i skogar och på ljunghedar, ju längre norrut desto ymnigare och allmännare, isynnerhet i fjällbygden, och är den nyttigaste af alla våra lafarter, i anseende till sin stora halt af lafstärkelse, hvilken, såsom födoämne, fullkomligt motsvarar den vanliga stärkelsen, i följd hvaraf lafven ock framför något annat ämne kan och bör användas till nödbröd. Jemte stärkelsen innehåller dock lafven äfven åtskilliga andra ämnen, alla för helsan oskadliga, och deribland ett eget bittert ämne kalladt lafbitter eller cetrarin, som ger den en obehaglig bäsk smak; men detta ämne kan bortskaffas genom lafvens blötning uti svag lut, helst af pottaska, eller i brist deraf fullkomligt klar spisaskelut, hvaruti den lemnas 12 till 24 timmar och sedan ytterst väl afsköljes med vatten samt torkas, då den kan förmalas till mjöl, hvilket ganska väl låter använda sig till gröt eller välling, men ännu bättre egnar sig till förbakning tillsammans med annat mjöl. Den ymniga tillgången på denna laf borde göra alla andra nödbrödsämnen umbärliga, samt kunskapen om dess egenskaper och sättet för dess användande borde således spridas så allmänt som möjligt. Den användes äfven ganska allmänt uti medicinen, isynnerhet såsom födoämne uti tärande sjukdomar, och då vanligen i form af gelé, hvilket beredes medelst den på förutnämnde sätt utlutade lafvens kokning med vatten, och silning, då afkoket vid kallnandet gelatinerar. Till en viss grad uttorkadt och sammanrifvet med kakaobönor ger detta gelé s. k. Islandsmosse-chokolad, hvilket, framför de flesta andra tillredelser, är tjenligt för svaga personer. Äfven såsom boskapsfoder kan den kokade lafven med fördel användas, och i anseende till dess ej obetydliga halt af färgämne kan den ock begagnas till husbehofsfärgning.

Ismanstorps borg, på Öland, i Långlöths socken, nära sjökanten, beväxt med småskog; men från grunden ännu flera alnar i höjden väl bibehållen med sina tjocka murar. I anseende till ålder och byggnadssätt skulle denna borg kunna hänföras till den tid, då Asbjörn var jarl på Öland. Orten torde ock fordom hafva hetat *Asbjörns torp;* ty Isman är icke något i norden kändt namn.

Isogæus, Simon, född d. 8 Dec. 1643 vid Danviken invid Stockholm, der fadern, Peder Rask, var bokhållare. Simon antog sedermera sin stjuffaders namn, blef informator hos biskop Terserus, sedan hos general-guvernören H. Fleming, 1679 pastor vid lifregementet, följde Nils Bjelke såsom legations-predikant till Paris och reste derifrån till Oxford, blef 1682 hofpredikant hos Carl XI och tio år senare kyrkoherde i Clara församling i Stockholm, der han afled d. 4 Dec. år 1709. Var en lärd man och en utmärkt predikant. Man har af honom flera tryckta likpredikningar, ett theologiskt *Betänkande om liks hemliga begrafningar*, m. fl.

Isp, är ett slags köttkorf, i form af en tjock irregulier brödkaka, som begagnas af Lapparne. Den består af sammanbackade hjertan, lungor och det feta köttet nederst vid sidorna och ljumsken af rehnen. Denna backmat stoppas in i ett stycke våm, hvilken klämmes ut i form af en kaka och torkas. Häraf skär man tunna skifvor och små bitar i grytan, kokar en liten stund och reder af med mjöl, så får man en stark och födande välling.

Israelsson, Jakob, erkebiskop i Upsala från 1276 till 1281, då han frivilligt nedlade sitt embete och tillbragte sin återstående lefnad i enslighet. Dog 1286. Skänkte sin gård Biskopskulla till underhåll för sex korgossar och anslog en ränta till 13:de diakonatet vid domkyrkan.

I stilla väder äro alla goda sjömän, ett gammalt ordspråk, hvilket betecknar att man lätt hjelper sig fram under vanliga förhållanden.

Istorp, en socken, med Öxnevalla och Horred, belägen i Marks härad och kontrakt af Elfsborgs län och Götheborgs stift, 5 mil S.V. från Borås, 3 mil N.N.O. från Warberg. Kyrkan, af okänd ålder och byggd af sten, är tillökad 1803. I denna socken märkes säterierne *Kärret*, *Bratorp* och *Byslätt*. Här finnes en undervisnings-anstalt stiftad af afl. häradsskrifvaren G. A. Frölich. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 35 ⅝ mtl. och har 1,515 invånare. Dess areal utgör 5,832 tunnl., af hvilka 785 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Istrum, annex till Warnhem, beläget i Walla härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil N.V. från Sköfde, 1 ½ mil O.N.O. från Skara. Här har fordom funnits kyrka; men nu mera hafva Istrums sockenboar gemensam kyrka med Eggby sockens. Här märkes: *Ölanda* säteri, 1 mtl. har tillhört slägterne Lilljehök, Bruce, Palm och Svalander. *Istrum Store* och *Lille gården*, 1 ½ mtl. säteri, är kapitensboställe vid Skaraborgs regemente. Socknen består af 8 ¼ mtl. med 395 invånare. Dess areal finnes inbegripen under Eggby sockens. Adr Skara.

Isåsa, bly- och silfvergrufva i Lerbäcks socken af Nerikes län, upptagen från ödesmål år 1809 af ett bolag, hvilket, sedan den erhållna vinsten icke svarat emot den nedlagda kostnaden, år 1821 upphörde att vidare bearbeta densamma. Vid de gjorda grufsmältningarne hade man erhållit endast 95 R:dr 14 sk. myntadt silfver och 227 lisp:d 12 ½ skålp:d verkbly. År 1824 bearbetades grufvan åter och den vunna malmen försäldes till Sala bergslag; men utan fördel för bolaget. Sedermera skedde åter grufvebrytning 1826 med större styrka än förr, en del af den brutna malmen uppsmältes vid bolagets egen hytta 1827. Grufvan, som är omkring 15 famnar djup, hviler för närvarande.

Iwangerods eröfring. Sedan Pontus De la Gardie i September 1581 intagit Narva, vände han sig emot Iwangorod, en vid floden Welikas utlopp af tsaren Ivan I anlagd stad, uppkallad efter honom. Slottet beskötts och uppfordrades. Ryssarne begärde tre dagars betänketid, hvilken de erhöllo, och efter dess slut uppgåfvo de staden mot vilkor af fritt aftåg. De voro 8,000 man och deribland många förnäma. När de marscherade ut mellan Svenskarnes leder, vårdade de sig icke se sina fiender i ansigtet, utan blickade dels mot himlen, dels mot jorden under täta korstecken. Bland annat byte tog De la Gardie här tvenne stora, väl arbetade, metallkanoner, som förvaras på Gripsholm. (Se: *Gallen* och *Suggan*.)

Ivar Benlös, Ragnar Lodbroks äldste son med hans andra gemål, Aslög, blef, efter sin fader, konung i Northumberland. Sitt tillnamn fick han förmodligen af sin vighet och smidighet, hvilken var så ovanlig, att han tycktes icke äga något ben i kroppen.

Ivar Jedvarsson uppgifves såsom bror till Erik den Helige och stamfader för Bondefamiljen.

Ivarska och **Lodbrokska ätterne.** Ehuru dessa äro tvenne serskildta hus, kunna de likväl icke gerna åtskiljas. Det förra förmenas härstamma från *Skjöld*, Odens son, som var konung i Danmark eller i Ledro. Det andra härleder sitt ursprung ifrån konungarne i Holmgården, och möjligtvis från *Sigurlam*, Odens son, som regerade i Gardarike, eller Ryssland. Enligt Wilde, voro regenterne af dessa ätter följande: Ivar Vidfamne, Harald Hildetan, Randver, Sigurd Ring, Eisten Beli, Ragnar Lodbrok, Björn I Jernsida, Erik II, Refil, Erik III, Björn II, Erik IV, Björn III på Håga, Emund I, Erik V Väderhatt, Olof I, Björn IV, död 933; Ring, död 937; Olof II, död 964; Emund II, Erik VI Segersäll, död 994; Olof III Skötkonung, född 981, död 1026; Anund Jakob, konung 1026, död omkring 1051, samt Emund III Gammal, död 1056.

Ivarsten, en af Kölens högsta toppar, i Luleå Lappmark, på riksgränsen.

Ivar Stråben skall hafva varit Gottländningarnes ombud då de beslöto förena sig med Sverige, på det sättet, att de väl erkände Svenske konungens öfvervälde; men likväl utgjorde ett sjelfständigt samhälle, styrt efter egna lagar. De skulle betala konungen en årlig skatt af 60 mark silfver och deltaga i hans härfärder; men kunde befria sig derifrån med 40 mark penningar för hvarje snäcka eller fartyg.

Ivars udde, fordom ett fäste, har varit beläget på en holme i sjön Krön och vid foten af den höjd, på hvilken Södra Wi kyrka, i Kalmar län, är belägen. En gammal tradition förmäler, att denna holme fordom varit bebodd och befästad af en mägtig man, vid namn Ivar, som bekrigat och öfvervunnit sin broder Krön eller Kröning, hvilken haft sin borg på holmens andra ända, kallad *Krönsborg*.

Ivar Vidfamne eller **Vidfarne,** den vidtomfamnande eller vidtbereste, son till konung Gudraud i Skåne och stjufson åt Ingiald Illrådas dotter Åsa, ryckte, för att hämnas sin faders död, med en här emot Ingiald, samt blef, sedan denne afhändt sig lifvet (se: *Ingiald*), herre öfver Sverige, Danmark, en del af Neder-Sachsen, Northumberland och flera andra vid Östersjön belägna länder. Var en djerf, modig, statsklok, ärelysten och om medlen liknöjd regent. Genom en nedrig anläggning retade han Danmarks samkonungar, Rörik och Helge, mot hvarandra, gaf sin dotter, Auda, icke åt Helge, hvilken hon älskade, utan åt Rörik, som var henne likgiltig, uppdrog likväl åt Helge, hvilken han inbillat motsatsen, att föra sin broders brud till honom, i det hopp, att kärleken härunder skulle taga ut sin rätt öfver pligten. Då denna beräkning likväl slog felt, inbillade han Rörik, att detta verkligen gått i fullbordan, förledde denne att mörda Helge och lät sedan nedhugga Rörik, för att, såsom han påstod, hämnas den oskyldige Helges död. Auda räddade emellertid sin son, Harald, undan morfaderns stämplingar, genom sin flykt till konung Radbart i Holmgården, med hvilken hon förmälde sig. Detta gaf nu Ivar en önskad anledning till ett krig med Radbart. Men här var målet satt för hans planer; ty då han med sin flotta anlände till Karelen, förleddes han af sitt häftiga sinne att sjelf afhända sig lifvet. (Se: *Horder*.) Ivar blef den egentlige stamfadern för Ivarska och Lodbrokska konunga-ätterna, hvilka i 300 år innehade Svenska thronen och utgingo med Emund Gammal.

Ivi, i gamla Svenskan detsamma som *öfver*, hvaraf *Ivirmän*: förmän.

J.

Jacob, grefve af Halland, son till Halländske grefven Nicolaus, deltog på ett verksamt sätt i de oroligheter, hvilka skakade norden i slutet af 13:de och början af 14:de århundradet. Han anförde år 1276 den Danska krigshär, hvilken då inryckte i Sverige, för att understödja hertigarne Magnus och Eriks uppror mot deras broder, konung Waldemar Birgersson. Efter återkomsten ifrån detta fälttåg, fann han flera anledningar till missnöje med sin konung Erik Glipping, af hvilka den vigtigaste var ett misstänkt förhållande emellan den senare och grefve Jacobs gemål, hvarföre han förenade sig med flere missnöjde och mördade den sofvande konungen, i Finderup på Jutland år 1286. För detta brott dömd fridlös öfver hela Danmark, flyktade han till Norske konungen Erik Presthatare, som förlänade honom Kongahells slott, samt hjelpte honom att befästa Hunehals fäste vid Konga-

backa, till erkänsla hvarför grefve Jacob, någon tid derefter, öfverlemnade Halland åt Eriks son, konung Hakon. Ett varaktigt minne har denna orolige och våldsamme man efterlemnat uti Bohus fästning, hvilken på hans förslag och efter hans plan anlades år 1308, för att betvinga den Svenska besättningen på Kongahells slott.

Jacob, mäster, var Gustaf I:s hofbarberare, rådfrågades i början af hans sista sjukdom, och skötte honom ensam till dess symptomerna blefvo allvarsamma, då magister Johannis tillkallades.

Jacobi, Sven, från Skenninge, var domprost i Skara, då han, efter biskop Magni Haraldssons flykt år 1530, valdes till biskop derstädes, mot vilkor, att af stiftets inkomster årligen gifva konungen 2,000 och staden 50 mark Danska. Han stod i särdeles gunst hos Gustaf I, hvilken en gång besökte honom på Brunsbo och två gånger använde honom såsom sändebud till Danmark. Han tyckes dock icke hafva sjelf varit särdeles belåten med sin upphöjelse på biskopsstolen, hvarföre han år 1544 frivilligt nedsteg derifrån och återtog domproste-sysslan. Afled år 1556.

Jacobsköld, Jöns Nilsson, var son af Nils Jönsson, hvilken inkom från Norrige, och blef 1573 hertig Carls, sedan konung Carl IX:s sekreterare, och af denne adlades 1605. Jöns Nilsson var äfven sekreterare hos konungen och användes af honom i åtskilliga värf, sedan ståthållare på Wadstena slott och slutligen 1623 förste vice presidenten i Åbo hofrätt. Var en nitisk och driftig embetsman, som vinnlade sig om forskningen i de gamla lagarna. Afled år 1633. Ätten utgick med hans son, hvilken fadern i sitt testamente kallar "en olydig son."

Jacobslund, jernbruk. Se: *Ljung*.

Jærunder Hafversson var lagman i "Jamptalande" i Magnus Erikssons tid, hvilket kan ses af ett dombref, som han utfärdat, i trettionde året af nämnde konungs regering, om ett olagligt häfdande af en skog, hvarom tvist fördes mellan "Kristin Halfwarsdotter, kärande, och Olauer Jonsson, svarande."

Jafnhar (mythol.). Den andra personen i de nordiska mythernas treenighets-lära. — Så kallade sig ock en af de tre vise män, hvilka mottogo konung Gylfe, då han, förklädd till en gammal man och under det antagna namnet Ganglere, vandrade till Asgård, för att af Asarnes egen munn förnimma något om deras gudalära.

Jag gick ut af idelig älskog, en folklek med sång, som lekes allmänt inom Öster- och Westergöthland, samt Småland. Ett fruntimmer befinner sig inom ringen och bjuder upp en karl, vid orden: "Vill du ha mig?" Orden, hvartill melodien återfinnes i *Arwidssons* Svenska Fornsånger, Del. III, lyda: "Jag gick mig ut utaf bara ideliga, bara ideliga älskog! Vill du ha mig, så kom och tag mig, Här är' handskarne, som du gaf mig. Liten är du, Så stor är jag, Små äro vi båda. Fria nu hvart du fria vill, Mig får du aldrig!"

Jag har ock legat sjuk i samma hospital, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas: jag har äfven varit stadd i samma nöd.

Jag känner kryddan, sade hin onde om nässlan, ett gammalt ordspråk, att beteckna, det person eller sak är redan förut känd.

Jag ser dej! en folklek med sång, upptecknad i Östergöthland, hvilken utföres på det sätt, att de lekande ställa sig på en rad bakom hvarandra, vexelvis af olika kön, vända åt samma sida. Under afsjungandet af första strofen: "Jag ser dej, jag ser dej! Tirallale rallalerallalerej. Jag ser dej, jag ser dej! Tirallalerallalerej. Ser du mej, så tar jag dej! Tirallalallalalalalalej", med dess omqväde, luta sig den främsta och eftersta, till höger och venster, utom linjen, för att se hvarandra. Sedan denna strof blifvit upprepad tvenne gånger, svarar den eftersta med senare strofen: "Ser du mej, så tar jag dej" m. m., hvarvid den främsta och eftersta springa fram, samt dansa om, under förnyadt afsjungande af nyssnämnde strof. De närmaste i ordningen, bland de främsta och sista, förnya detta, till dess alla dansat om. (Melodien äfvensom sjelfva leken återfinnes hos *Arwidsson*, Svenska Fornsånger, Del. III.)

Jagbackar kallas vissa mindre skogsdelar, fordom begagnade till jagtställen för kongl. personer. De äro spridde här och der, äfven inom enskildta personers ägor, och innefatta blott inskränkta rymder, samt äro svåra att vårda, ej heller alltid tjenliga till skogväxt. Rikets ständer beslöto derföre på Kongl. Maj:ts förslag vid 1818 års riksdag, att låta dessa jagbackar försäljas under skattemanna-rätt.

Jagt utgjorde hos den gamla nordbon, likasom hos alla andra krigiska folk, den käraste sysselsättning, på tider då vapnen hvilade. Att den idkades lika mycket för nytta, som för nöje var naturligt, särdeles i en tid, då få näringar gåfvos. En utländsk författare vet ock att omtala de dyrbara pelsverk, som Skandinaviens invånare försålde eller bortbytte åt Romarne. Genom de faror och äfventyr, som åtföljde jagten, den öfning, ihärdighet och kroppsförmögenheter den erfordrade och utbildade, ansågs jagten såsom det mest värdiga tidsfördrif för en friboren man, och sägnerna bevarade minnet af märkliga jagthändelser, jemte krigsbedrifterna, hvilka man förevigade genom afbildningar i klipphällar, tapeter och andra föremål. Ganska många af nordens hällristningar föreställa jagter. Enligt de intyg dessa och fornsagorna gifva, finna vi att jagten merendels skedde till häst, och de vapen som dervid nyttjades voro spjut och båge. Jagthundar eller *weidihundar* begagnades äfven, och voro väl dresserade. Till samma ändamål inöfvade falkar och hökar stodo i särdeles högt värde, och begagnades i följd deraf endast af högre och rikare män. Äfven då jagt ej var i fråga medföljde dessa foglar ofta sina herrar, sittande på axeln. De äldsta landskapslagarne innehålla många stadganden rörande jagt och rättighet dertill, fredandet af nyttigt vildbråd och rofdjurs utrotande, m. m. Der omtalas nät, snarer, gilder och an-

äro redan i äldre tider nyttjade jagtredskap. För de kongl. personernas nöje, i senare tider, var Djurgården i Stockholm egentligen bestämd. Carl XI och Fredrik I voro de, som mest egnade någon tid åt detta nöje. Äfven Adolf Fredrik jagade; men efter honom har detta tidsfördrif lemnat rum för andra. När hofvet ämnade sig på jagt, flaggades det från Logården, hvarvid äfven signal gafs åt hvilket håll jagten skulle anställas. Kammarjagten var kring Drottningberget, storjagten mellan Surbrunnsviken, Gröndahl och Amiralitets-tomterna, och biskopsjagten mellan Ryssviken och Waldemarsudden. Numera utgör jagten, med undantag af i Norrland på fogel och i Östersjöns skärgårdar på skjäl, ingenstädes någon allmännare näringsgren. För dess upphjelpande och skyddande hafva inga tillräckliga åtgärder blifvit vidtagna, om man afräknar några enskildtas och några jagtförbunds försök dertill. Jagtstadgan af 1808 är föga lämplig, och för öfrigt hålles ingen uppsigt på dess efterlefnad. Enligt densamma indelas jagten i den så kallade *stora* och *lilla.* Till den förra räknas högdjuren, eller elg, kronhjort, dofhjort, rådjur, vildren och svan, hvilka alla äro fridlysta; samt till den lilla jagten allt öfrigt nyttigt vildbråd, af hvilket tjäder, orre, hjerpe, rapphöns, snöripa och gräs-and äro fridlysta, och få således icke vid vite fällas vissa tider om året, särdeles fortplantningstiden. Med iakttagande af denna fridlysning, äger hvarje jordägare och boställs-innehafvare, men icke arrendatorer, jagträttighet på sina ägor. Rofdjur deremot få fällas hvar och när som helst. (Se äfven: *Djurfång.*)

Jagtfalk, Islandsfalk, hvitfalk, blåfot (Falco Gyrfalco), en till de hökartade roffoglarne hörande fogel af 22—24 tums längd, honan större än hannen, af hvit grundfärg med askgrå rygg, likasom tvärbandad, under hvit; stjerten hvit med smala bruna tvärstreck; näbben blek, näbbhud och benen gula, iris brun; begge könen temligen lika, men ungarne ofvan gråbruna, med smutsigt hvita eller gulaktiga fjäderkanter, under hvitaktiga med bruna långsgående fläckar, benen blåaktiga likasom näbben, näbbhuden och ögonkretsen blå. Han bebor om sommaren endast bergiga och vilda orter, aldrig jemna skogar; men träffas icke sällan uti sådana trakter i norra delen af riket; de gamla äro stannfoglar, men de unga flytta ibland åt sydliga ställen och träffas då, ehuru icke ofta, i de södra landskaperna. Hans flygt är skön, snabb och uthållande, synen skarp och lukten fin, derjemte är han skygg, försigtig och slug. Mot slutet af Augusti kommer han dock stundom nära fram till husen. Födoämnena bestå af större foglar och mindre däggdjur, särdeles harar, ripor, orrar, tjädrar, vildgäss m. m., och foglarne griper han helst i flygten, sällan på marken. Sitt bo bygger han i öfversta delen af någon hög och otillgänglig klippa, af ris och qvistar, samt lägger deruti tre ägg, och ungarne uppfödas af de gamla gemensamt, med dödade foglar. I anseende till den höga grad af styrka, mod och list, som finnas förenade hos jagtfalken, är han en af de mest ödeläggande roffoglar, och förorsakar stor skada på vildbrådet i de trakter der han uppehåller sig; men just dessa egenskaper göra honom äfven tjenlig till användande vid jagt, falkjagt, hvilken fordom synes hafva varit ett allmänt nöje för furstar och andra höga herrar, härstammande från Orienten och hos oss redan införd med Asarne vid deras invandring, samt ännu i bruk under konung Fredrik I:s tid, för hvilket ändamål han fångas på åtskilliga sätt. (Se vidare: *Falkfångeri.*)

Jagtkassa kallas den fond, som, enligt 1808 års förordning om jagt och djurfång, uppstår, i fall jordägarne, i stället för varggårdars och varggropars underhåll, vilja erlägga en afgift af 2 skilling för hvarje helt mantal. Kassan bör användas till jagttygs underhåll, till inköp af varg- och räfsaxar, till upptagande af gropar för vilddjurs fångande och till belöning för dem, som fångat eller dödat rofdjur. Kassan erhåller äfven del af ådömda böter i jägerimål. Öfverjägmästaren utsöker böterna af dem som endast hafva boställen, och föres i ränteriet konto öfver jagtkassan. Stockholms djurgårdskassa får ej förblandas med Stockholms läns jagtkassa; men af djurgårdskassan utgå hjelp och belöningar till jägeribetjeningen vid Djurgården.

Jagtplats för rofdjurs utödande åligger jordbrukarne att underhålla; ingen är derifrån undantagen, utom boställshafvare på prestgårdar och klockarebol. Jagtplatsen, likasom jagttyget, underhålles genom sammanskott, efter en viss fördelning på hemmanen. Antalet af jagtplatser beror på orternas beskaffenhet, samt den större eller mindre mängd af rofdjur, som brukat hemsöka nejden. En jagtplats i hvarje fögderi är dock, efter 1808 års jagtstadga, det största antal, som kan åläggas något län att underhålla. Jagtplatsen bör anläggas i större skogsmarker, på sådana ställen der skogshygge ej är af nöden, ej heller allmän landsväg går fram. Den förlägges gerna på kronans mark; men kan äfven upptagas på enskildt mans grund, hvars upplåtande ej får förvägras, om den anses företrädesvis tjenlig till jagtplats. Jägeristaten föreslår och konungens befallningshafvande bestämmer jagtplatserna.

Jagträtt tillhör ägaren till jorden och således äfven kronan å dess egendomar. På odisponerade krono-skogar och kungsgårdars mark är denna rätt kronan förbehållen; men på vanliga kronohemman tillhör den åboen. Hvad arrenderade egendomar beträffar, beror det af kontraktet huruvida ägaren eller arrendatorn åtnjuter jagträtten, likväl med undantag af skadedjur. På sådana platser, som ej höra till visst hemman, såsom klippor och skär, samt öppna hafvet, är jagten fri, så framt ej skatt för skytte erlägges af viss person. Öfver-hofjägmästaren, som tillställer jagten för konungens räkning på kronans mark, äger rättighet att jaga på all sådan mark, följd af dem han vill tillkalla. Äfven landshöfdingar och öfver-jägmästare äga, för deras egna personer, rätt att anställa den lilla jagten (se: *Jagt*), på krono-allmänningar inom deras län. Detsamma gäller också för ståthållare, i afseende på den mark som står under deras vård.

Rofdjursjagt får jägeri-betjening anställa å all kronans mark inom det län de tillhöra. I öfrigt får hvar och en som äger eller besitter jord, således äfven på boställen och rent krono, idka jagt på egen, från andras ägor afskiljd mark. Äfvenså delägare i socken-allmänning och annan samfälld mark, offentliga inrättningar med jordägor, och städerna med deras mark. Svanjagten är i vissa trakter anslagen till landshöfdingens lön, och får deri intet intrång ske. (Se för öfrigt: *Djurfång.*)

Jagtsteg räknas till en och en half aln.

Jagt-tionde. I de gamla lagarne förekommer stadgandet om en viss jagt-tionde, af "fuglum och djurum — bugh af Älghi och Björni hvarjum." I 5 VII KK. B. LL. nämnes endast tionde af "graskinnom." Ehuru 1617 års ordning var nog fullständig om tionde af "skogsvaror, skytteri, foglalek, snarom, fellom och gildrom", äfvensom skottbogen af elg, rehn, rådjur och hjort, m. m., lärer dock denna tionde, hvilken ej omförmäles i 1681 års förordning, nu mera icke utgöras. Det blef till och med i 3 §. af K. F. 1743 stadgadt för Österbotten, att det skulle stå i allmogens behag hvad den ville gifva kyrkoherden af "vildvaror", såsom ovisst och medförande stort besvär och tidspillan.

Jagt-tyg kallas vissa redskap, föreskrifna att begagnas vid allmän skallgång. Ett jagttyg består af målade jagtlappar och vargnät, de förra till ett antal af sextiofyra bundtar, hvarje bundt af fyratio famnars längd och de senare af 12 st. á tjugu famnars längd och 5 alnars höjd. Trenne sådana jagttyg, men ej flera, kunna åläggas invånarne i ett län att underhålla. Kostnaden bestrides genom sammanskott eller också af jagtkassan, och jagttyget förfärdigas efter jägeri-embetsmännens anvisning. Jagtlapparne äro oljemålade, med karrikatyrer i svart och rödt, eller andra afstickande färger. De äro fästade vid rep och nedläggas slätt på enkom för detta ändamål vid skallgatan anlagda broar.

Jakobinerklubb. Angifvelsen att en sådan skulle finnas i Stockholm väckte, under några dagar i Febr. år 1793, någon oro hos vederbörande; men tillvaron deraf var blott en dikt, uppfunnen af det öfverdrifna tjenstenitet hos en polisgevaldiger, hvilken, d. 30 Jan. nämnde år, till dåvarande öfverståthållaren Carl Wilh. Modée öfverlemnat en skrift, innehållande, att d. 29 om natten ifrån kl. 12 till om morgonen kl. ¼ till 7, befunnits ett Jakobinermössornas sällskap i Schönborgska huset å Södermalm, bestående af åtskilliga namngifna personer, till ett antal af omkring 120, hvaribland en fru. Klubben skulle, enligt öfverläggningarne, flyttas utom Skans tull, deputerade sändas med penningar till Haga och Drottningholm, att besticka lif-regementet, för att hålla deras parti när upproret utbröt, hvilket icke skulle dröja länge, samt att sällskapet sagt sig vilja vara fritt folk. Denna skrift berättade gevaldigern vara uppsatt af en fändrik, hvilken ej allenast erkände sig vara dess författare, utan uppgaf derjemte rummet der klubbarne blifvit hållna, beläget ofvanpå den våning, som beboddes af kongl. räntmästaren af Betin. Fändriken uppgaf sig äfven sjelf såsom ledamot. Vid anställd undersökning befanns likväl hela angifvelsen vara en hopspunnen dikt. Det uppgifna rummet var kongl. räntmästaren Norei kök; fändriken kunde icke beskrifva de uppgifna personerna, och bekände slutligen att rapporten till alla delar varit falsk, samt förhållandet sådant, att gevaldigern, hvilken i serskildta poster lemnat honom 9 R:dr 44 sk., då fändriken besökt honom, framtagit bleck, penna och papper, och tillsagt honom att skrifva efter diktamen. Märkligt härvid är, att gevaldigern icke bestraffades, hvaremot fändriken dömdes till döden; men benådades till lifvet, förklarades ärelös, afstraffades med 28 dygns fängelse vid vatten och bröd, 2 timmars halsjern, samt 3 års arbete å fästning.

Jakobsdal, det fordna namnet på *Ulriksdals* kongsgård. (Se: *Ulriksdal.*)

Jakobs kyrka i Stockholm lärer hafva blifvit byggd 70 eller 80 år efter sjelfva stadens anläggande, emedan hon omtalas i en taxeringslängd af år 1343, hvari fördelningen gjordes till pallii inlösen från Rom, och der S:t Jakobs kyrka taxerades till 12 öre. Som fienden, vid de täta belägringar, hvarunder Stockholm i medeltiden var blottstäldt, ofta begagnade denna kyrka, att deri förskansa sig, lät Gustaf I år 1527 nedrifva henne, jemte åtskilliga andra byggnader, använda på samma sätt. Johan III befallte likväl år 1588 dess uppförande ånyo, till en längd af 80 och en bredd af 30 alnar. Härmed gick emellertid så långsamt, att ännu år 1592 sjelfva väggarna ej hunnit bli färdiga. I detta skick lemnades hon till år 1641, då byggnaden ånyo företogs och fortsattes med den drift, att hon d. 26 Nov. 1643 kunde invigas till allmän gudstjenst. Tornbyggnaden vidtog sedermera och fullbordades 1645. Tornet var då högt och spetsigt; men sedan det blifvit antändt af åskan, natten emellan d. 14 och 15 Maj 1723, hvarvid äfven största delen af taket afbrann, uppfördes i stället ett mindre, som ännu är i behåll, och hvilket blef färdigt 1738, då kyrkan åter var iståndsatt efter de lidna skadorna. Den enskildta frikostigheten bidrog väsendtligt till kyrkans fullbordan och prydande. Så t. ex. skänktes altartaflan af drottning Christina, dopfunten af riks-kansleren grefve De la Gardie och chorskranket af presidenten Gyldenklous enka. När kyrkan var färdig uppdrogs gränsskillnaden emellan denna församling och Clara så, att de som bodde öster om Brunkeberg skulle förrätta sin gudstjenst i Jakobs och de andra i Clara kyrka. Då den ursprungliga inredningen i kyrkan mycket förfallit och tillgångarna det medgåfvo, började år 1815 en total reparation eller rättare ombyggnad af det inre. Denna ansågs likväl icke i alla hänseenden lyckad; isynnerhet var man missnöjd med Hasselgrens i det gamla Tyska manéret målade altartafla och med den kolossala, men smaklösa predikstolen, hvilka begge derföre borttogos och 1828 ersattes med en altartafla af Westin, och en predikstol, utförd af Göthe. — Med Jakobs församling är *Johannis*

församlingar, hvarigenom Jakobs kyrka är den enda i Stockholm, som har ett annex. Folknummera 10,925.

Jakobs kyrka, S:t, eller kapell i Wisby. Häraf finnes numera intet tecken. Den skall blifvit byggd af Lifländske köpmän, hvilka ock hållit sig till samma kyrka, af hvilken orsak erkebiskopen i Riga påstod sig äga rättighet, att förordna om dess prester och gudstjenst. Men då denna förmenta rättighet icke kunde styrkas, och biskopen i Linköping ej kunde lemna kyrkan utan presterskap, upplät biskop Henrik den 1272 åt kyrkoherden i Heliga Trefaldighets kyrka. Linköpings biskop stödde sin rätt derpå, att halfva staden Riga den tiden bestod af endast Gottländningar. Till kyrkan skall äfven hört ett nunnekloster, hvilket likväl icke med ett enda ord omnämnes uti flere bref angående kyrkan på 12- och 13-hundratalet; men uti senare tider, särdeles i ett permebref af år 1420 talas om "sanctimonialibus in ecclesia Sancti Jacobi apostoli degentibus ville Visbycensis." Kyrkans förfall daterar sig från 1509, då Lybeckarne härjade norra delen af Wisby, hvarest kyrkan varit belägen.

Jakobsmessan har blifvit firad d. 25 Juli, hvilken dag var Jakob apostelens dag och ännu bär hans namn.

Jakt, ett handelsfartyg, af 5 till 30 lästers drägtighet, med en mast, på hvilken föres ett stort bomsegel, fock, toppsegel och klyfvare.

Jamrifft, i den gamla Svenskan detsamma som *skymning*, hvarföre det heter i Westgötha-lagen: "*Tha all war Jamrifft, nat ock dagher.*"

Jankowitz, slaget vid. Det stod d. 24 Febr. 1645, emellan Svenskarne under Torstensson, samt Österrikare och Bäjrare under Hatzfeld, och segern blef, efter flera timmars skarpt fäktande, fullständig för de förre, hvilka dervid likväl förlorade 2 öfverstar och 2,000 man döde. Å fiendernes sida var deremot nederlaget ganska stort. De förlorade i döde fältmarskalken Götz, som stupade i början af slaget, till hvars olyckliga utgång för de sina hans oskicklighet mycket bidrog, 2 öfverstar och 4,000 man; i fångar sjelfva öfver-befälhafvaren, fältmarskalken grefve Hatzfeld, 5 generaler, 56 kapitener och ryttmästare, 163 löjtnanter, fändrikar och kornetter, 48 standarer, 34 fanor, 26 kanoner samt all medförd tross. Ibland de omständigheter, hvilka hufvudsakligen medverkade till Svenskarnes seger, var dels den inträffade kölden, hvarigenom de sattes i stånd att passera de tillfrusna vägarna och fälten, hvilka, både förut och straxt efter, voro upplösta af tövädret, dels att Torstensson den dagen var så frisk, att han kunde sitta till häst och sjelf ordna truppernas rörelser, ty straxt efter slaget började hans giktplågor ånyo, och han måste, såsom förut, begagna sin bärbår. — Kanonernas dån hördes ända till Prag och kejsaren, hvilken då befann sig derstädes, for omkring i alla kyrkorna att bedja Gud om segern. Då han erfor, att hans böner ingenting uträttat, flydde han till Wien.

Jansbrohult, kopparverk, beläget i Gräsmarks socken, Jösse härad af Wermlands län. Blåsningar hafva här varit anställda åren 1838, 1839 och 1841, hvilka blåsningar lemnat 27 skepp:d garkoppar. De grufvor, hvarifrån malmen härtill varit hemtad, äro belägne i Gunnarskogs socken af samma härad, och ehuruväl fyndigheten i dem något tilltagit, äro utsigterna föga lofvande.

Janson, Maria, fru, eller som hon mer karakteristiskt kallades efter sin boningsort: *Kisa-Mor*, var en qvinna af folket, som genom sin verkningskrets varit känd, åtminstone till namnet, i hela Sverige. Maria föddes 1791 i Hardemo socken på hemmanet Qvarntorp, som för omkring femtio år sedan ägdes af Marias fader, en välmående bonde vid namn *Jan*, allmänt kallad *Läke-Jan*. Af sina fäder hade Jan ärft flera urgamla recepter, hvilka satte honom i stånd att behandla de vanligare förekommande sjukdomarne, hvarföre han äfven var flitigt eftersökt af allmogen der i trakten, och verkställde mer än en lycklig kur, som innan kort förskaffade honom en vidsträckt praktik. Till denna ärfda skatt af kunskaper inom läkekonstens område lade ett långt lifs erfarenhet ett icke obetydligt förråd af vetande, så att den gamle Jan de senare åren af sitt lif allmänt ansågs som den bästa och rätta jordiske hjelparen i nöden. Några märkliga resultater af hans skicklighet har traditionen ej förvarat; dock är det säkert, att äfven han lefvat en lång tid i tacksamt minne hos mer än en, hvars helsa han återställt. Hans dotter Maria uppväxte under faderns ögon, ett dagligt vittne till hans utöfning af läkarekonsten. Denna omständighet, jemte ett inom slägten ärftligt anlag för denna konst, får man tillskrifva den tidigt hos Maria väckta hågen att vara sin fader behjelplig vid dess kurer. Den lilla flickan visste intet nöjsammare, än att i tysthet lyssna till de råd Läke-Jan gaf sina patienter, och härigenom fastnade mycket i det späda minnet. Sin första kur verkställde hon på en bonde, som afbrutit benet. Utan faderns vetskap spjelkade hon det och anlade ett ordentligt förband derå. Fadern fann det mycket väl gjordt; men dottern fick likväl uppbära handgripliga tillrättavisningar af honom. Hon hade beslutat att lefva ogift; men på faderns befallning gifte hon sig med en ung hemmansägare, Anders Olsson, och i följd häraf afhöll hon sig från all praktik i läkarekonsten, till dess det mindre lyckliga äktenskapet föranledde en skillsmessa, hvarefter Maria Janson åter började sin praktik. Hennes farmaceutiska kunskaper voro visserligen ej vidsträckta; men det fordrades ej heller för hennes sätt att gå tillväga; hennes läkemedel voro alltid de enklaste, sällan begagnade hon mer invecklade komposita, och anlitade alltid vid sådana tillfällen den närmast boende apothekaren. År 1814 nedsatte hon sig på en liten egendom Katrineberg, i Horns socken af Östergöthland, hvartill Kisa var närmaste gästgifvaregård, dit hon i början vanligen stämde rådfrågande patienter sig till möte, och hvaraf hon fått sitt rikskunniga tillnamn af Kisa-Mor. Till och med från hufvudstaden anlände personer, för att af henne hemta råd och hjelp, särdeles var detta fallet åren 1824 och

1825, och föranledde hennes resa till Stockholm det senare året, der hon fick förmånen att ådagalägga sin skicklighet inom de högsta kretsar i samhället. Detta så allmänna förtroende hade till följd hennes examinerande af Stockholms läkare, och sundhets-kollegii härpå grundade tillstånd för Maria Janson att utöfva läkarekonsten. — Maria Janson var för öfrigt en rask husmoder. Praktisk jordbrukare, visade hon sig äga förmåga, framför mången karl, att bedöma hvad som erfordrades för upphjelpandet af en vansköttjord. Snickra, timra och smida voro yrken, för hvilka hon ej var främmande. Att hon rikligen belönades för sin praktik torde kunna slutas deraf, att då hon afled, i början af år 1842, efterlemnade hon en förmögenhet af 50 till 60,000 R:dr, oaktadt hon älskade välleftnad, ett godt och väl besatt bord.

Jansson, Erik. Denne man, som vunnit en viss ryktbarhet och kommer att intaga ett rum i Svenska kyrkans historia, men på de mörka bladen om det religiösa svärmeriets förvillelser, är född år 1808 i Biskopskulla socken af Upsala län. Fadern, som var bonde, flyttade derifrån till Thorstuna, der sonen, Erik, arrenderade ett hemman i Sänkarby af Österunda församling, hvarest han gjorde sig känd som en skicklig, klok och arbetsam jordbrukare, hvars förstånd och insigter betydligt höjde honom öfver hans omgifningar. Religionsgrubbel störde likväl först hans egen frid och sedan så många andras. Han studerade flitigt Arndts "Sanna Kristendom", Luthers och flera andras skrifter; men hemtade derur icke kristlig ödmjukhet, utan andeligt högmod, hvartill han redan förut hade alltför stora anlag, jemte hat emot just dessa författare, dem han sedan fördömde och förkättrade. År 1842 företog han sig, att, såsom hvetmjöls-försäljare, resa omkring och besökte i Januari 1843 Helsingland, dit han sedermera flyttade med hustru och barn. Här förvärfvade han snart anhängare, hvilkas antal likväl icke torde hafva stigit mycket öfver 400, och som hade sitt förnämsta stamhåll i Alfta församling. Hans sekt öfverensstämmer så vida med läsarne, att den anser bibeln för den hufvudsakligaste källan till all upplysning, all andelig kunskap; men skiljer sig i andra hänseenden från dem och går så långt, att den icke blott förkastar alla af menniskor skrifna böcker, utan äfven förbränner dem offentligen. Den första handling af detta slag företogs d. 11 Juni 1844, hos bonden Anders Olsson i Tranberg, dit folket äfven från andra socknar förde sina böcker, bestående i Luthers, Arndts, Scrivers, Nordborgs och fleres skrifter, hvartill äfven sedermera kommo psalmbok och katekes, jemte alla nykterhetsskrifter, som kunde öfverkommas. Härunder sjöng hopen: "Tackom och lofvom Herran", samt en och annan yttrade till och med, att de framdeles skulle bränna sjelfva sina presters och profeters ben, eller åtminstone att de Lutherske presterne skulle få bli deras "spögubbar." Några ville taga permarna af böckerna, emedan de kunde vara användbara till något; men dervid ropade Erik Jansson: "Förbannad vare den, som tager perman af afgudarne!" Dylika bränneoffer förnyades sedermera flera gånger, så länge någon annan bok, än bibeln, fanns qvar hos hans anhängare. Deras författare ansågos förtjente af ett lika öde och en förbannelse uttalades öfver den, som icke trodde, att Luther sjelf skulle brinna i helvetet. I strid med hans yrkade lära om fördömligheten af allt menskligt skriftställeri i religiösa ämnen, har han sjelf utgifvit flera skrifter, t. ex.: *En kårlig beskrifning på menniskans tilloäxt, då hon helt är, enligt Johannes 15 Cap., inympad uti det sanna vinträdet Christo; Några ord till Guds församling; Ett afskedstal till alla Sveriges invånare, som har föraktadt mig, den Jesus hafver sändt; eller förkastat det namnet Erik Jansson, såsom orent, för det jag har bekänt "Jesu namn" inför menniskor*, och framför allt en 226 duodes-sidor stark psalmbok, kallad: *Några Sånger samt Böner författade af Erik Jansson*, jemte en katekes, utvecklande hans lärosatser, allesammans tryckta på sektens eget tryckeri i Söderala, men, såsom det på titelbladet heter: hos Blombergsson i Söderhamn. — Sektens hufvudläror äro: att de trogna, d. v. s. de, som tro på Erik Jansson, icke kunna synda, utan äro fullkomliga, att de icke känna någon uppstigande syndig lust, ingen begärelse till det onda, ingen frestelse inom sig, utan hafva en ostörd samvetsfrid och ro, erfara en oupphörlig fröjd i den heliga anda, behöfva ingen syndabekännelse, o. s. v. Erik Jansson är af Gud sänd att lära folket skriftens lära, hvilken hittills blifvit förfalskad, samt att upprätta Kristi kyrka. Guds anda talar igenom honom, hvaraf följer, att allt det han förkunnar är Guds ord. Alla andra äro falska profeter; men isynnerhet äro de, som göra Erik Jansson motstånd, straffvärda, emedan de förhindra skriftens lära och strida emot Frälsaren. Öfver dem må man bedja till Gud, att de måtte falla ur den ena synden i den andra, och ej komma till Guds rättfärdighet. E. Jansson sjelf är ofelbar och kan ej tillåta någon pröfning af sin lära, hvarföre också de, som tro på honom, icke hafva behof att pröfva sig sjelfva, ty skulle de tro att de hade synd, så hade de äfven sådan; men tro de det icke, så hafva de ej heller någon synd. — Två dagar efter den första uppbränningen af böckerna, arresterades Erik Jansson, hvartill erfordrades 40 eller 50 man, emedan hans anhängare sökte försvara honom. Han fördes till Gefle och derifrån till Westerås, hvarest han sattes under läkares och slottspredikants vård. Två af hans lärjungar hade under tiden begifvit sig till Stockholm, att utverka hans befrielse, och ransakning företogs om förloppet. En annan gång inställdes han, på kongl. befallning, till kansliförhör i Westerås, der han försvarade sig med bibelns ord, sägande, att han icke funnit någon prest i riket, som predikade detta rent och oförfalskadt. Inför dom-kapitlet i Upsala, dit han förpassades, sedan han andra gången blifvit häktad, efter den andra bokbränningen, afgaf han en förklaring, hvari han försigtigt undvek att vidröra några af sina egentliga irrläror, och hvarföre han icke heller kunde fällas, utan undslapp med en

varning. Tredje gången häktad i December 1844, qvarhölls han i Gefle till d. 18 April 1845, då hofrätten ogillade häktandet. Under hans dervaro besökte hans anhängare aldrig kyrkan, utan höllo sina enskildta sammankomster på samma tider, som den offentliga gudstjensten. Omsider beslöt han, att med sina anhängare öfvergifva fäderneslandet och begifva sig till Norra Amerika, hvilket beslut äfven verkställdes af dem om sommaren år 1846. Det berättas i år (1847), att han, kort efter framkomsten, afvikit med sina följeslagares reskassa, den de anförtrott åt honom; men hvilken uppgift ännu icke är bestyrkt. I det afskedstal, han höll vid afresan, och det han, enligt hvad ofvan är nämndt, låtit trycka, säger han bland annat: "Jag är kommen för att i Christi stad och ställe göra hvar och en salig, som antager försoningens ord, för att låta försona sig med Gud; men jag kan icke annat än säga eder sanningen, fast J icke vill höra den, att de ord som jag har talat i Christi stad, skola döma eder på den yttersta dagen; ty den mig föraktar, han föraktar Gud sjelf. Emellertid tar jag en oskyldig afskedshelsning af eder för evigt, ty J skolen få se, edert öde är hardt när eder; och J skolen icke se mig förr än J skolen ropa: "Välsignad vare han som kommer i Herrans namn!" Vidare heter det: "Om så har varit, att tiden har tillåtit mig att stanna qvar i detta djefla näste" — och han beder: "Milde Gud! öppna ögonen på Sveriges konung, att han måtte se, huru presterskapets djefla lärdom bedrager alla åhörare till helvetets fördömelse!" — Från Alfta församling, hvarifrån han till Amerika lockat 300 personer, skrifves, att af hans qvarlemnade lärjungar många ännu fasthålla vid sin förvillelse, hvars verkningar skildras såsom högst olycksbringande. En bland dem har hängt sig, ett par äro vansinnige, många gråta och sucka dagligen. Äktenskap äro upplösta, barn slitna från föräldrar, o. s. v.

Jansson, Hans, representant för bondeståndet vid 1828, 1834, 1840 och 1844 årens riksdagar, samt vid den sistnämnda dess talman, föddes i Låbyn af Moo socken, Tössbo härad på Dalsland d. 7 Jan. 1792. De redliga och flitiga, men fattiga, föräldrarne hade, utom Hans, ännu elfva barn, och ehuru den lilla gården, med arbete och ansträngning, visserligen räckte till för barnens tarfliga försörjning, gaf den likväl inga medel till deras undervisning, hvilken de måste förskaffa sig, dels genom föräldrarnes meddelande af deras eget kunskapsmått, dels genom lånet af en förskrift och en räknebok. Medelst dessa hjelpkällor lyckades Hans förvärfva så mycken underbyggnad, att han på sitt 17:de år kunde emottaga klockarebeställningen i Moo socken, med hvilken han förenade vaccinatörs-befattningen, för hvars nitiska bestridande han erhöll en belönings-medalj af sundhets-kollegium. Härmed fortfor han i 14 år, då han gifte sig och flyttade till ett litet hemman, det han så väl odlade och skötte, att dess afkastning betydligt förökades. Derjemte öfvade han snickare-yrket, och förfärdigade sjelf alla sina husgerådssaker. Han försummade likväl icke utvidgandet af sina kunskaper, och har, i detta fall, bragt det längre än de flesta af sitt stånd, samt längre, än man kunnat förmoda, när man besinnar, att han sjelf måste skapa hela sin själs egendom, likasom den ekonomiska. Dessa egenskaper kunde ej undgå att ådraga honom omgifvandes uppmärksamhet, hvaraf han äfven år 1828 erhöll öfvertygande prof, då den torftige fjerdedels-hemmansägaren, framför många lyckligare lottade, af Tössbo härad valdes till dess riksdagsman. Ehuru ovan vid ärenderna inhemtade han likväl snart sättet för deras behandling, och fastän han ej då ännu framstod som någon ibland ljusen och ledarne inom ståndet, vann han likväl, genom sitt rediga omdöme och sin osvikliga karakter, ett allmänt förtroende, hvilket uppenbarade sig vid nästpåföljande 1834 års riksdag, då han valdes till representant för hela domsagan, hvilken består af Tössbo och Wedbo härader. Här utvidgades hans verkningskrets. Han stod innan kort vid sidan af Anders Danielsson, dit han ej sjelf framträngde, men der han ställdes af sina medbröders enhälliga röst, ehuru denne, genom sin större erfarenhet och mera hänförande kraft, ännu behöll och förtjenade främsta rummet. Olik Anders Danielsson, har Hans Jansson ingenting egentligen imponerande i sitt väsende; men derföre icke mindre anseende, emedan hans framställningar hafva detta vänliga, lugna, nästan förbindande, som öfvertygar och ingifver tillit. Lyckligare än Anders Danielsson och Nils Månsson har han äfven förstått hålla sig aflägsnad från Stockholms- och riksdagslifvets stundom förderfliga inflytande på helsan och väsendet, hvilket tyckes lofva att längre bibehålla honom åt fäderneslandet. Han valdes vid sistnämnde riksdag till en af ständernes fullmägtige i riksgälds-kontoret, och såsom sådan kallades han af regeringen till ledamot i fattigvårds- och hemmansklyfnings-kommittéerna. — Vid 1840 års riksdag var han på förslag till talman för sitt stånd; men undanbad sig detta förtroende, hvilket han dock emottog vid den näst derpå följande. Då representations-kommittéen år 1846 tillsattes, utnämnde regeringen honom till ledamot deri. — Hans Janssons medborgare hafva, till ett bevis af sin aktning, åt honom gjort en insamling kring hela riket, hvartill så betydliga bidrag influtit, att han derigenom kom i tillfälle att köpa sig en bättre egendom och sålunda betrygga de sinas framtid.

Ja och nej gör trätan lång, ett gammalt ordspråk, betecknande att det är fåfängt att gå till rätta utan bevis.

Jarl. Detta höga embete, det förnämsta i riket näst konungens, och till hvilket man, efter dess upphörande, i Sverige icke haft något motsvarande, är ganska gammalt, ehuru man ej med visshet kan uppgifva när det först infördes. I äldsta tiderna funnos på samma gång flera jarlar i serskildta landskaper; men först senare förenades befattningarne i en enda hand, då embetets innehafvare kallade sig "Svears och Göthers Jarl." Den förste, hvilken omtalas i rådslängden, var Ottar,

jarl hos Erik Segersäll, och inalles anföras 27 sådana. Det är likväl sannolikt, att flere dels innehaft embetet i vissa landskap, dels varit beklädde med titeln, emedan jarlens närmaste anförvandter kallades jarlborne, och mer än en haft denna benämning, med hvilken likväl ingen magt varit förenad. Birger Jarl till Bjälbo är egentligen den siste jarlen; men hans son Magnus och dennes broder Erik, utnämndes till hertigar, med hvilken titel jarl-värdigheten ansetts liktydig, emedan ordet på Latin öfversättes med *Dux*, hvarföre de fått ett rum bland rikets jarlar. Embetet upplifvades åter i Bengt Algotssons person, af Magnus Smek; men upphörde för alltid med hans död. Emedan all, både krigisk och domaremagt var förenad hos denne embetsman, och han kunde anses som konungens *alter ego*, samt vissa landskap till och med voro anslagna som skattskyldiga under honom, kunde embetet, i en ärelysten, eller mindre välsinnad persons hand, blifva ganska vådligt, samt afskaffades derföre med skäl, så snart statsskicket blifvit mera ordnadt. Vid hans installering i embetet tillgick på det sättet, att allt hoffolket sammankallades genom trumpetstötar, då konungen intog sin thron och jarlen satte sig på dess trappsteg. Nu steg konungen upp, höll ett kort tal till jarlen, räckte honom ett svärd såsom tecken till hans värdighet, tog honom derefter vid handen och förde honom till det högsäte, som var bestämdt för honom.

Jarlaqvist. Se: *Gållaqvist.*

Jarlehus, beläget i Rackeby socken af Westergöthland, har varit ett slott, der Westgötha-jarlarne residerat. Lemningar derefter synas ännu tydligen ytterst vid stranden af sjön Wenern. Det har varit i flor i Ingiald Illrådas tid och fanns ännu på 1760-talet (enligt Tuneld). Härifrån skall, i hedentima, varit dragen en stark jernkedja öfver viken intill Dalbo-näset. Namnets uttal har hos allmogen blifvit så till vida förändradt, att stället nu vanligen kallas *Järnehus*. Jarlehus-sund utgör ett säkert hamnställe.

Jarlerus eller **Jarlerius,** troligen af en hög slägt och jarlboren, erkebiskop i Upsala från år 1236 till 1255, skall hafva varit en om stiftet och kyrkan i allmänhet särdeles nitisk man, hvilken utverkade anläggandet af ett Dominikaner-kloster i Sigtuna, stiftandet af ett kanoniskt kollegium i Upsala, der personer, som ämnade sig till det verldsliga ståndet och ej voro bundne vid någon munkorden, kunde erhålla bildning, och till hvilken stiftelses underhåll han anslog en del af tionden i Upland. Man har äfven af honom en stadga, hvilken bjuder, att hvarje bonde skulle årligen gifva två penningar åt sin prost.

Jarlssäten kallas mindre stenar i domstensform vid drottsätet. (Se detta ord).

Jaroslaw, tåget till. Det företogs af Carl Gustaf år 1656 på Sapiehas tillstyrkan, hvilken derigenom hoppades kunna draga konungen i förderfvet, genom det han lockades djupare in i landet och från sina förstärkningar. Planen var också nära att lyckas. Carl Gustaf kunde endast en kort tid uppehålla sig i Jaroslaw, och på återtåget derifrån led han så betydliga förluster, att han kanske sjelf gått förlorad med hela hären, utan det mod och den rådighet både han och soldaterne härvid utvecklade. Han var oupphörligt med i striden, och på 16 dygn, enligt andra uppgifter på 21, var han ingen enda gång afklädd. Flera gånger sväfvade han i fara att falla i de kringsvärmande Polackarnes händer, och vid öfvergången af San, flög en kanonkula mellan hans båda fötter, så att han helt och hållet öfverhöljdes af den uppkastade jorden. Detta tåg, säger Fryxell, var ett förespel till Carl XII:s tåg till Ukräna, med den skillnad, att här icke fanns något Pultava.

Jaspis, en qvarts-art och således tillhörande mineraliernas sjette slägte silikater, förekommer gul, röd eller brun, derb, matt eller föga skimrande, med mussligt brott och ogenomskinlig, innehåller alltid litet jernoxid och lerjord, hvaraf dess olika färg härrör, och förekommer hos oss ofta nog i form af små vackra stycken ibland klappur; men aldrig i fast klyft. De vackraste slagen deraf begagnas till smycken, äfvensom till arkitektoniska prydnader, samt åtskilliga lyxartiklar.

Jauloherra eller **Julherren,** var en afgud af lägre rang, som förr dyrkades af Lapparne, särdeles under julhögtiden. Man offrade då åt honom små, korsade och med renblod bestrukna farkoster af furu, af vid pass 3 qvarters eller en alns längd, hvilka uppsattes uti höga granar, som sjelfva till ett stycke uppåt stammen voro korsade och blodbestrukna.

Jeansson var emellan 1760 och 1780 en skicklig porträttmålare, bosatt i Ystad och död derstädes.

Jedeur, Thomas, härstammade från en till Sverige inflyttad vallonslägt, född i Arboga d. 19 Juli 1739, död som domprost i Westerås d. 5 Dec. 1815, har väl icke utmärkt sig, hvarken på den politiska eller litterära banan med några särdeles idrotter; men förtjenar likväl att nämnas, såsom en inom sin krets ganska märklig man, för sitt redbara, jemna väsende, sin rena fläckfria karakter och sitt skarpa förstånd, hvilka egenskaper länge skola förvara hans hågkomst inom det stift, der han lefvat och verkat. — Hans son, **Elof,** gymnasii-adjunkt och vice lektor i Westerås, född 1783, död 1841, har utgifvit åtskilliga tillfällighetsverser, utmärkande sig genom ett lekande skämt och en lätt versifikation. De trycktes dels i Stockholms-posten, dels i Westerås tidningar, samt utkommo slutligen i en samling, kallad *Vitterhets-Försök.*

Jeffcott, Johan, född i Skottland år 1746 och promoverad till läkare derstädes, kom till Sverige 1788 och blef fältläkare vid hären i Finland, samt efter krigets slut provincial-medikus i Mariestad med professors titel. Härifrån tog han afsked år 1795 och återvände hem, der han ännu lefde 1810. Om honom berättas, att han i Mariestad under femton operationer tappade nära 200 kannor vatten af handelsmannens i samma stad, Anton Sandborgs hustru, Catharina Hoof, en hän-

delse, hvarpå knappast något exempel företer sig i medicinal-historien.

Jognafo, ett 5,200 fot högt berg, i Torneå Lappmark.

Jehovah solatium meum, äfven **Deus solatium meum**, voro Carl IX:s valspråk.

Jemsjö. annex till Ramdala, beläget i Östra härad af Blekinge, $1\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Carlskrona, vid hafvet. Socknen innefattar $42\frac{3}{4}$ mtl. med 2,520 invånare. Af dess areal, 21,477 tunnl., äro 220 sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Jemna, färglummer (Lycopodium complanatum), en ormbunkeväxt, som förekommer öfverallt i riket uti ofruktbara skogar, dock mindre allmänt; men af tvenne artförändringar, den ena med tvenne, den andra med blott ett blomax. Den är utmärkt för sin betydliga halt af ätticksyrad lerjord, i följd hvaraf den ej allenast af allmogen, utan till och med uti färgerier, användes såsom färgväxt eller egentligen såsom betningsmedel för andra färgstofter, särdeles på ylle.

Jemshög, en socken med Näsum, belägen i Listers härad af Blekinge, Listers och Bräkne förenade kontrakt af Lunds stift, $2\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Carlshamn. Socknens namn blef i äldre tider skrifvet *Jemse*, eller *Gemse*, äfvensom det än i dag i uttalet nämnes i allmänhet *Jemsjö*. Till vidden är denna socken bland de större och till folkmängden den största i södra delen af riket. För 60 till 70 år sedan utgjorde den en vidsträckt skogstrakt; men företer nu för det mesta kala, afbrända stenhällar, med någon småskog mellan bergen. På en areal af 79,774 tunnl., deraf dock 9,520 äro sjöar och kärr, bo 8,836 menniskor, af hvilka 480 äro bönder, 250 jordtorpare o. s. v. på 85 hela hemman. Af större insjöar äro endast få: *Orlundssjön*, *Vidavann*, *Raslången*, *Halen*, *Kroksjön*. Utom dessa större, finnes en oräknelig mängd af mindre insjöar eller så kallade göl, dem allmogen räknar till ett antal af 365. Af större åar märkes *Mörrums* å. Socknen har af ålder varit indelad uti fyra fjerdingar, nemligen: Holljö, Gränums, Lönemåla och Willshults fjerding, af hvilka hvar och en är indelad i 2 rotar. Kyrkan, fordom ett kapell under Bäckaskogs kloster, afbrann tillika med kyrkobyn år 1803, men har i senare åren blifvit utvidgad och iståndsatt. Fornlemningar af historisk märkvärdighet finnas icke. En hög brant utmed Orlundssjön kallas *Walhall*, och anses för en ättestupa. I berget nära kyrkobyn anträffas en håla, som kallas *röfvarkulan*, der snapphanar tros hafva haft sitt tillhåll, under krigsåren 1676—1679. Några Göinge-bönder hade sällat sig till ett Danskt parti och borttagit, vid Lönsboda, en del af Svenska krigskassan och konungens tält, m. m., hvarefter de sökte sin säkerhet i skogarne, isynnerhet i Örkened, Losbult, Wirestad och Jemshögs socknar, der deras anhang dagligen ökades, så väl af rymmare från begge härarne, som ock af bönder och drängar samt annat löst folk, hvilkas okynne och lättja vida mer funno sin räkning vid att röfva och plundra, än att strida för sin lagliga öfverhet. De fingo ock lönen efter arbetet, då de efter hand blefvo gripne och på flera ställen vid landsvägen spetsade. Generalmajor Lybecker fick befallning, att, med sitt regemente, rycka in och afbränna hela Lönsboda (Ökened) socken, der de hade sitt mesta tillhåll, hvarefter samma öde förestod Jemshögs socken, som var nära sin ödeläggelse, derest icke dess dåvarande kyrkoherde, prosten Sorbons förbön hos Carl XI utverkat förskoning. Bland omkring 40 väl odlade och bebygda gårdar utmärker sig *Holje*, för sin byggnad, vackra belägenhet, trädgårdar, park, lärkträdsplanteringar, springvatten och flere anläggningar af framlidne öfversten och riddaren Carl v. Dannfelt. Här finnes ett bibliothek, konstkabinett, tafvelsamling af ypperliga mästare, synnerligen af Flammandska skolan. Denna egendom, hvartill hörer en kopparhammare, ett pappersbruk, en smedja med djuphammare, ett färgeri med valkverk, qvarnar och såg, är, hvad äganderätten beträffar, af förre ägaren testamenterad till en "underhålls-, uppfostrings- och undervisnings-anstalt" för Jemshögs församling med 200 R:dr B:ko årligt anslag; men med förbehållen nyttjanderätt åt Jublin-Dannfeltska slägten, så länge någon af familjen qvarlefver. Detta testamente är klandradt och icke till alla delar verkställbart. — Socknens förnämsta industri är potatesplantering, svedjande och brännvinsbränning. 283 brännvinspannor, hvaribland ett konstbränneri, af tillsammans 8,541 kannors rymd, tillverka årligen 2 till 300,000 kannor, till föga fromma för det allmänna bästa och den moraliska ordningen. Här finnes för öfrigt en fattigvårds-inrättning, stadfästad af Kongl. Maj:t 1835, en för socknen serskildt fastställd brandstodsförening, en socken- och hushållsnämnd, en nykterhetsförening, en sparbank upprättad 1838, samt en vexelundervisnings-skola under byggnad med flere distrikts-skolor. I Öllers beskrifning öfver Jemshögs socken omtalas att trolofningar här ske, såsom i bättre stånd, icke utan afsigter på förmögenhet och rikedomar. Ju förmögnare flickans föräldrar äro, ju mera se de efter, som de kalla det, "ett godt tillfälle", d. v. s. att få henne bortgift till någon rik dräng, eller god gård. De fattiga flickorna få vänta, tills någon friar till dem; men de förmögnare blifva knappt 10 år gamla, förr än fadern eller slägtingarne, börja tänka på någon dem värdig man. Han eller de, tala då med föräldrarne till någon förmögen yngling, äfvensom det ej är ovanligt, att flickans fader friar för sin dotter, förr än fästmannen. På lika sätt händer ock med föräldrar hvilka hafva någon son, den de vilja hafva undan för någon dotter, eller yngre son, åt hvilken de bestämt sin egen gård. De erbjuda då sin son åt någon förmögen flickas föräldrar, och detta ofta förr än de unga tu veta något derom. Gubbarne vidtalas vanligen om saken sedan de vid glaset börjat blifva något muntrare och merendels i all förtrolighet emellan fyra ögon. Man börjar nu hemligen bortauktionera sina barn och erbjuda summan, som man till-tror sig kunna gifva i hemföljd. Man har exempel på de fäder, hvilka på sådant sätt bortsålt sin 8 till 9 års gamla dotter; men det har ock händt,

att dottern, då hon kommit till mogen ålder, icke låtit tvinga sig, att ingå äktenskap med den mannen, som fadern i otid utsett åt henne, och detta förhastande kostar föräldrarne mången silfverkanna, eller betydande penningsumma i förlikning. Adr. Sölfvitsborg.

Jemsjöborg. Se: *Husby, Östra.*

Jemtland, ett län, innefattande landskaperne Jemtland och Herjeådalen, kallas äfven *Östersunds* län, beläget i den delen af Sverige, som inbegripes under benämningen Norrland, omgifves af Åsele lappmark i Norrige, samt landskaperna Ångermanland och Medelpad. Jemtland innehåller 30 mil i längd, ifrån Jaddnemsröset å Norska linjen, ned till Hällehöjden emot Herjeådalen; men är 22 mil bredt, och innefattar 330 qv.-mil. Namnet härledes förmodligen af landets jemna belägenhet nedan fjällen, ehuru det påstås, att en Kettil Jamte, Onund Jarls son af Sparabo, som flytt hit undan Norska konungen Östen Illrådas hårda regering, och här i orten säges gjort de första uppodlingar, skall gifvit anledning dertill. I äldsta tider blef Jemtland inbegripet under Jätne- och Jotaland, samt förmenas äfven varit bland det första i Skandien, som fått invånare (jemför Sturleson: Heims Kringla, Tom I. och v. Dalins Sv. Rikes Historia 1 del. s. 422). Några torde dock gått för långt i sina påståenden, då de gifva detta landskap inbyggare straxt vid Kristi tid, och säga: att jättar, hvilka Oden utdrifvit från Sverige, tagit denna trakt till hemvist, o. s. v. (Se K. Bildts kunskap om verlden, p. 135.) Sedan i början några små inflyttningar och uppodlingar hade skett, skola isynnerhet många från Norrige hit ankommit, under Harald Hårfagers regering, mot slutet af 9:de århundradet, hvilka inbyggare lefvat en tid såsom sjelfständige, tills de, i Håkan Adalsten Mildes tid, kommo under Norrige. Efter dess död förmenas de åter hafva gifvit sig under Sverige, emedan Jemtland icke uppräknas bland de orter i Norrige, som i följd af den vid Swolderön, omkring år 1000, gjorda delning tillföllo konung Olof Skötkonung. Af konung Olof Haraldssons den Heliges historia inhemtas, att Jemtland i elfte århundradet lydde under Sverige; emedan han då förgäfves sökte att intaga det med hot och vapen. Sedan skall konung Östen i Norrige öfvertalt Jemtarne, att frivilligt gifva sig under hans lydnad. I tolfte århundradet, sedan landet i 40 år varit afsöndradt från Sverige, bragtes det tillbaka igenom Erik IX:s Jarl Guttorm (se detta ord) en infödd Helsinge. I trettonde århundradet blef det försvaradt af den namnkunnige Fale Bure, kom dock sedan åter en tid under Norrige. År 1322 fick konung Magnus Eriksson Norrige med Jemtland i arf, efter sin morfar Hakon V; men det blef ånyo afskiljdt 1351. Sedan Margaretha 1397 hade förenat de tre nordiska rikena, blef Jemtland åter räknadt till Norrige, till dess att detta landskap, genom mötet i Brömsebro 1541, återgafs åt Sverige; men stridigheter å ömse sidor förorsakade ändock flere fiendtliga infall af begge rikenas magter, hvarigenom landet länge måste lida, särdeles under krigen 1570, 1611 och 1643. Fälttåget i Jemtland 1644 var en del af den s. k. *Hannibalsfejden* (se detta ord), och fördes först af Henrik Fleming, hvilken tvang Jemtländningarne att svärja drottning Christina trohetsed och betala en krigsgärd; men efter hans hemresa förnämligast af Johan Strijk, som i elfva veckor försvarade Frösön mot den öfverlägsna fiendtliga styrkan, till dess icke mer än 40 man af besättningen återstodo, då han genom kapitulation nödgades uppgifva Frösö skans. Nu återföll Jemtland i Danskarnes händer, och fälttåget derstädes upphörde. Slutligen blef det ånyo vid freden i Brömsebro 1645 återstäldt till Sverige; men dock genom ytterligare försök oroadt 1657, så att det 1658 uti freden i Roeskilde ånyo måste förenas med sitt gamla Jotunhem, såsom det ock alltsedan blifvit ansett såsom Sveriges tillhörighet, ehuru det åter 1677 hemsöktes med krig från Norska sidan. Ifrån 1645 till 1656 utgjorde Jemtland, med Ångermanland och Medelpad, ett serskildt län; men åtskildes af konung Carl X, som gjorde Jemtland och Herjeådalen till ett "gouvernement", hvars styrelse uppdrogs åt dåvarande general-majoren Stiernschöld. Men sedan han år 1660 blifvit riksråd, förenades dessa landskap med Gestrikland, Helsingland, Medelpad och Ångermanland under en landshöfding, med säte i Gefle. Vid 1762 års riksdag skedde åter en delning, då Jemtland och Medelpad, med Ångermanland, blefvo ett serskildt län och kallades Westernorrlands höfdingedöme. År 1810 förenades Herjeådalen med Jemtland till ett län, hvaremot de tvenne förutnämnde landskapen fortforo att utgöra samma höfdingedöme. Jemtland med hela Norrland hörde under Upsala erkestift, intill dess att Hernösands stift inrättades 1647, då det åtskildes och ditlades. Landets utseende täflar i behaglighet med de nästgränsande. Ifrån Medelpad skiljes Jemtland af en med skog betäckt landthöjd, kallad *Jemtskogen*, 4 mil lång. Denna landthöjd anses äfven som en sträckning af Sevebergen och dess ryggrads östra linje. Norska fjällen följa landets sträckning ifrån norr till söder, samt utgöra dess vestra gräns. Omvexlande med fjäll, höga berg, dalar, många sjöar och strömmar, stora skogar och smärre odlade fält, anses Jemtland vara ett ibland Sveriges vackraste landskap och har blifvit förliknadt, sett ifrån de höga fjällen, vid en något söndrig sållbotten. — *Bergsrörelsen*, ehuru den i anseende till de svåra transport-förhållandena icke torde kunna uppdrifvas till någon i det hela särdeles betydenhet för länet, är dock för de närmast omkring bruken, *Huså* kopparverk, *Ljusnedals* jernbruk och *Waplans* manufaktur-jernverk, belägna trakter af stor nytta, både genom spridning af penningar och arbetsförtjenst. Malmtrakterna gå ut på koppar, något jern och bly. *Jordbruket*, hvilket mycket försvåras af landets läge, beskaffenhet och luftstreck, drifves med skicklighet och flit, så väl hvad angår sjelfva åkerjorden som ängsskötseln, och ganska många nyodlingar vidtagas genom utdikning af myror, af hvilka de odlingsbara uppgifvas till 651,000 tunnland, hvilka genom sin frostdragande art äro

af högst förderfligt inflytande, äfven på omgifvande odlade marker. I ordning efter myckenhet sås här korn, som är hufvudsädet, potates, blandsäd, råg, ärter och hafra. Linodlingen är obetydlig; men hampa odlas allmännare. Ängsodlingen är betydlig; emedan *boskapsskötseln* är hufvudsakliga näringsyrket. Åt hästafveln, som anses blifvit förbättrad på senare åren, lemnar Jemtländningen mycken omsorg. *Skogarne* äro vidsträckta, men, för transportens svårighet, kunna skogsprodukter till afsalu med fördel lemnas endast af Ragunda, Liths och Hammardals pastorater, der också afverkningen är betydlig. Tjärbränningen drifves med mindre sakkunnighet och svagare afkastning än på flera andra orter, och af fullkomlig obekantskap med praktiska behandlingen tillverkas hvarken terpentin, pottaska eller harts, ehuru ortens skogar gifva både anledning och tillfälle till denna binäring, samt staten lemnat så väl anslag som lån till 3 procent. *Väfnadsslöjden* har här icke gjort några större framsteg. Gröfre och finare ylleväfnader förfärdigas egentligen till husbehof, och endast några gröfre, såsom vadmal, afsättas utom länet, ehuru till obetydligt belopp. *Jagt* och *fiske*, hvarå länets vidsträckta skogar och talrika sjöar i allmänhet lemna rik tillgång, utgöra icke obetydliga näringsfång. *Handeln*, är dock alltid för den skarpsinnige och på spekulationer begifne Jemtländningen en med synnerlig förkärlek omfattad inkomstkälla. De flesta bland den förmögnare allmogen uppköpa härstädes kreatur, smör, ost, talg, hudar, samt fogel och afyttra sedan dessa varor antingen sjelfve, eller genom utskickade ombud, i Norrige, Stockholm och å andra orter. *Folket* är sedligt, arbetsamt, älskande ordning och skick, samt har mångartad färdighet i mekaniska yrken. Såsom bevis på allmogens bildning kan anföras, att alla fullvuxna manspersoner, utan kändt undantag, kunna försvarligt läsa tryckt skrift och mer än hälften af dem skrifva. — Bland länets *berg*, d. v. s. höga fjäll, eller större höjder, hvilka dels på gränsorna omgifva detsamma, dels finnas i begge landskapernas V. men isynnerhet S.V. delar, märkas i Jemtland: på riksgränsen, *Skeckerfjällen*, *Kjälahög*, *Skurdals* och *Skördals-fjäll* och *port*, en genomskärning af fjället, liknande en port; *Sylfjäll*, *Skarfdörn*, en öppning emellan två fjällstötar af *Skarfdörsfället*, på afstånd liknande en stor dörr eller gata, genom hvilken en väg går till Norrige; inii landet: *Arnasfjäll*, *Åreskutan*, *Offerdalsfjällen*, *Kläpphögen*, *Hofverberget*, *Helagsfjället*, m. fl. Bland Jemtlands talrika vattendrag märkes: *Wassdalens* eller *Ströms-vattendrag*, som har sin upprinnelse inom Norrige, består af många småsjöar och fjellströmmar, samt innesluter de högst belägna källorna af Ångerman-elfvens högra gren; *Indals* samt *Ljungans* vattendrag (se dessa ord). Länets serskildta indelningar äro: *den ecklesiastika*, 2 kontrakt innefattande 14 pastorater, hvaraf 3 reg., 10 konsist. och 1 lappmarks-pastorat. Den *juridiska*, under Svea hofrätt, i 2 domsagor och 14 tingslag, nemligen norra Jemtlands domsaga: Ragunda, Hammardal, Lith, Rödön, Offerdal, Räfsund och Brunflo; södra Jemtlands: Undersåker, Sunne, Hallen, Oviken, Berg, Hede och Sveg. Den *administrativa* i tre fögderier, Jemtlands norra, Jemtlands södra och Herjeådalen, 3 härader, 1 stad och 55 socknar. I militäriskt hänseende indelas länet i 200 rusthåll för Jemtlands hästjägare och 848 rotar fältjägare. Länets folkmängd utgör 45,919 personer, hvaraf icke fullt hälften erlägga skatt. Det innefattar 919$\frac{1}{3}$ mtl. på en areal af 10,054,158 tunnl., af hvilka 960,000 äro sjöar och kärr.

Jemtlands fältjägare-regemente och **hästjägare-korps**, bestå det förra af 848 man, den senare af 200 man, och hafva förut utgjort ett regemente af 1,048 man. Då Jemtland och Herjeådalen år 1645 kommo under Sveriges krona, var der både ryttare-, dragon- och knektehåll. Till landets lindring blef antalet sedermera ansenligen minskadt, så att hvardera af dessa landskaper slapp med 40 man; men som detta icke var utan skada för riket, vidtogs denna ändring först i Jemtland, och med Herjeådalen gjordes samma författning, som i de öfriga Norrländska landskaperna. Hvad Jemtland vidkommer, förordnades att 340 man till fot der skulle uppsättas, ryttare anskaffas för alla hemman i orten, och som bönderne i berörde ort, genom sitt sista affall från Sveriges krona, ansågos hafva förverkat den skatte-rättighet, som större delen af dem påstodo sig äga till hemmanen derstädes, skulle de ryttare, som blefvo värfvade, sättas i besittning och bruk af dessa hemman, till en gård på hvar häst, så framt bönderne icke ville ånyo städja dessa hemman, och förena sig med ryttarne deri. Af dessa hemman, som inrymdes åt ryttarne, åtnjöt hvar och en af dem den utgående räntan; men erlade deremot till kronan de extra-ordinarie utskylderna, hvilka anslogos officerarne på lön och fördel. Ryttarne fördelades i 9 kompanier, af hvilka 5 lades under Uplands regemente, som sedermera kallades lif-regementet; då det kompaniet af lif-regementet, som låg uti Wermland, skiljdes derifrån, och sattes under Östgötharne. Hvad som återstod af Jemtländningarne, fördeltes på då varande öfverste Plantings regemente, eller som det ock kallades "Trundhems kavalleri." I Herjeådalen skulle utom de 40 knektar, som derstädes borde utgå och komma under Jemtländningarne, äfven för hvart hemman tillsättas fyra dragoner. Att åstadkomma så mycket manskap af dessa orter, var högst tryckande för allmogen. Herjeådalens inbyggare utverkade sig derföre frihet för utskrifningarne, med vilkor, att hvarje år, då utskrifning hölls, betala 1,200 dal. s. m., hvilket sedermera nedsattes till 900 dal. s. m. Ryttarne vid Jemtlands kavalleri-kompani påkostade sjelfve hvad som hörde till deras mundering, emot det att de uppburo den ränta, som af vissa hemman var anslagen härtill. Kompaniet, som ej utgjorde mer än 87 hästar, var kringströdt nästan i hela landskapet; vid en senare indelning blef det ökadt till 100 hästar. Indelningen för regementet blef i synnerhet påtänkt år 1681; ty hvad som förut i den delen blifvit vidgjordt var

högst ofullkomligt. Detta ärende kom derföre 1685, under nogare öfverläggning, då ett förslag till indelningens vidare verkställande författades, hvaruti hvarje dragon pålördes en rök, eller hemman af 15 dal. s. m. ränta. Genom kontrakt år 1688 blef landskapet Jemtland roteradt till 1,000 man; men regementet var i så måtto skildt från andra infanterier, att 48 korpraler m. fl. icke inbegrepos under samma nummer. År 1770 blef Jemtlands kavalleri-kompani förvandladt till lätt beridna dragoner. Kavalleri- och infanteri-uniformen var lika. Öfverbefälet hade blå rockar med lika uppslag och kragar, men gula underkläder. Underofficerare och gemena hade gula uppslag och krage på rockarne. Så väl regementet som korpsen äro förlagda i Jemtlands län, hafva Frösön till mötesplats och höra under sjette militär-distriktet.

Jemtlands norra fögderi, eller härad, innefattar 1 stad, Östersund, och 27 socknar, nemligen Ragunda, Fors, Hellesjö, Håsjö, Stugun, Räfsund, Sundsjö, Bräcke, Bodsjö, Brunflo, Marieby, Hotagen, Lockne, Nås, Lith, Kyrkås, Häggenäs, Frostviken, Alanäset, Hammerdal, Borgvattnet, Följinge och Ströms Lappmarker, Rödön, Näskott, Ås och Aspås, utgörande tillsammans 432 mtl. med 22,515 invånare. Af dess areal 4,542,988 tunnl. äro 399,000 sjöar och kärr.

Jemtlands norra kontrakt af Hernösands stift, innefattar 6 konsist. och 1 Lappmarks-pastorat, nemligen: Offerdal, Alsen och Mattmar; Ragunda, Fors, Hellesjö, Håsjö och Stugun kapell; Hammerdal och Ström med Alanäs och Borgvattnets kapell; Lith, Kyrkås och Häggenäs; Rödön, Näskott, Aspås och Ås; Undersåker, Åse, Kall och Mörsill; samt Lappm.-past. Följinge, med kapellerne Hotagen och Frostviken. Kontraktet har 22,916 invånare.

Jemtlands södra fögderi, eller härad, innefattar 18 socknar, nemligen: Sunne, Frösön, Hallen, Norderön, Marby, Oviken, Hackås, Myssjö, Berg, Rätan, Klöfsjö, Undersåker, Mörsill, Åre, Kall, Offerdal, Alsen och Mattmar, hvilka tillsammans utgöra 395 ½ mtl. med 16,794 invånare. Af dess areal 3,304,475 tunnl. äro 365,000 sjöar och kärr.

Jemtlands södra kontrakt af Hernösands stift, innefattar 7 pastorater, hvilka utgöres af Östersunds stad och följande inom Jemtland och Herjeådalen belägna socknar, nemligen: Brunflo, Lockne, Marieby, Näs och Östersunds stad; Räfsund, Sundsjö, Bräcke och Bodsjö; Sunne, Frössön, Hallen, Norderön och Marby; Oviken, Hackås och Myssjö; Berg med Åsans kapell, Klöfsjö och Rätan; Sveg, Elfros, Lillherrdal och Linsell kapell, samt Hede, Wemdalen, Tännäs och Storsjöns kapell, af hvilka pastorat trenne äro reg. af 1 kl.; trenne 2 kl. och ett 3 kl. konsist. Kontraktets folkmängd utgör 21,203 personer.

Jemtmötet kallades fordom en af de årliga marknaderna i Jemtland, nemligen Gregorii-messan, hvilken hölls på Frösön i Mars månad.

Jenisch, har år 1698 i Stockholm utgifvit en Tysk grammatika.

Jerbo, annex till Högsäter, beläget i Walbo härad af Elfsborgs län, å Dalsland, 5 ¼ mil N.N.V. från Wenersborg, 5 mil N.N.O. från Uddevalla. Socknen innefattar 19 ⅛ mtl. och har 898 invånare. Af dess areal 15,807 tunnl. äro 2,555 sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Jerechini, Johannes, född Dansk, var prost och electus i Westerås samt konung Erik XIII:s kansler, blef, genom konungens förordnande och utan domkapitlets hörande, år 1409 erkebiskop i Upsala och innehade detta embete i tio år, hvarunder han protesterade mot Lundske erkebiskopens primat öfver Sverige, och skänkte gården Thorsholm till en kantors underhåll vid domkyrkan. Men hans slöseri (han hade nemligen förstört domkyrkans skatt 20,000 Gulden, och utblottat flera kyrkor och prester i stiftet), hans lösaktighet, menederi och öfriga laster förmådde både kapitlet och konungen att år 1419 klaga deröfver hos påfven, som uppdrog åt erkebiskopen i Riga att häröfver ransaka och dömma. Jerechini erhöll stämningen i April 1421, och flydde nu öfver till Island, der han lärer blifvit biskop i Skalholt; men elfva år derefter retade han så Isländarnes förbittring, att de ihjelslogo honom och kastade kroppen, inlagd i en säck, i den förbi Skalholt framflytande Bruarån.

Jerf (Gulo), ett slägte af de köttätande rofdjurens andra familj, hälgångarne, och det grymmaste bland dessa senare, hvaraf hos oss förekommer en art, neml.: *Fjälljerf, jerf, fjällfras, filfras* (G. borealis), af nära 3 fots längd och 1 ½ fots höjd, med 6 tums lång svans, kort och tjockt hufvud, något utdragen nos betäckt med korta hår, små bruna ögon, korta afrundade öron, korta undersätsiga ben, med fem tår på hvardera foten (väpnade med hvassa krökta hvita klor), kort stark hals, samt lång kropp med något hvälfd rygg, betäckt med långa raka och styfva hår, hvilka på hufvudet äro svartbruna, glänsande och korta, bildande under hakan en liten hvit fläck; på halsen småningom öfvergående i röd- eller gulbrunt, hvilken är den rådande färgen på kroppens sidor, hvaremot på ryggen och något på sidorna finnes en stor, nästan hjertformig, glänsande svart fläck, kallad spegeln, som slutar nära svansroten; undre sidan af kroppen och inre sidorna af låren äro svartbruna, bruna fötter och svart svans. Jerfven finnes i alla våra fjälltrakter och vistas i täta snår, samt klättrar med lätthet i träd och på branta klippor eller bergsklyftor. Han är mycket grym och rofgirig, och dess föda utgöres troligen endast af kött, hvarföre han med list och djerfhet angriper äfven större djur, såsom elgar och renar, lika väl som harar, lemlar och flera slags fogel, och dödar då så många som han möjligen kan, hvarefter han först utsuger blodet och sedan förtär resten. Hvad han icke straxt kan förtära nedgräfver han i jorden eller gömmer på annat sätt till en annan gång. Hans vana att döda flera och större djur än han möjligen kan på en gång förtära, har gifvit anledning till många löjliga berättelser om hans glupskhet, såsom t. ex. att han på en gång kunde förtära äfven det största rof, samt derefter söka att

skaffa sin spända buk lindring derigenom, att han trängde sig emellan tvenne tält hopstående trädstammar, o. s. v. Dess parningstid skall inträffa i Januari, och honan föder i Maj en eller två, sällan tre ungar, uti någon otillgänglig bergsklyfta. Man anträffar dem ganska sällan, och äfven om de fångas mycket späda kunna de aldrig fullkomligt tämjas. Så väl i anseende till den skada som jerfven åstadkommer genom sin rofgirighet, särdeles för Lapparne, hvars renar han nedgör och hvars matförråd han ofta plundrar uti deras s. k. stabur, som ock för sitt vackra och kostbara skinn, fångas och jagas han på flera sätt, dock kan man ej vid dess jagande begagna hundar, emedan dessa sky för den odrägliga stank som han sprider, ehuru de med lätthet upphinna honom. Lapparne förfölja honom om vintern på skidor, och då de upphinna honom dödas han med spjut. Dessutom fångas han i slagjern, samt dödas med luder och med ett eget giller, kalladt *jerfgiller*, som består af en båge af träd, i hvilken ett med hullingar försedt spjut är fästadt, hvars spets går ut genom ett hål på ett bräde, hvarpå betet är fästadt med en tråd, så att då gillringen går lös spjutet träffar jerfven i bröstet. År 1842 utgjorde utförseln af oberedda jerfskinn 12 skålp., införseln deremot 6 skålp.

Jerfsö, en socken, belägen i södra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, Helsinglands vestra öfre kontrakt af Upsala stift, 8 ¼ mil N.V. från Söderhamn. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 140 ⅛ mtl. och har 4,396 invånare, på en areal af 184,680 tunnl., af hvilka 26,400 äro sjöar och kärr. Adr. Bollnäs.

Jerfälla, annex till Spånga, beläget i Sollentuna härad af Stockholms län, 2 mil N.V. från Stockholm, vid Mälaren. Här märkes: *Jakobsberg*, 5 mtl., har tillhört slägterne Düker, Bark, m. fl. *Görvälen*, 2 ¼ mtl., har i fordna tider varit ett furstligt gods och tillhörde Carl X:s broder, hertig Adolf Johan. *Skälby*, 2 mtl., *Säby*, 2 ½ mtl., jemte åtskilliga torp. *Kallhäll*, *Ingelbacken*. Socknen har 781 invånare på 27 ¼ mtl. Runstenar finnas vid kyrkan, vid Vible och Sylta. Arealn utgör 9,211 tunnl., af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Jerle, jernbruk i Nora socken af Nerikes län, vid Jerle-ån, som erhåller sitt vatten från Nora med flera ofvanliggande sjöar, och flyter vidare förbi Axbergs hammare, genom sjön Väringen till Arboga; bruket är beläget 3 ½ mil från Örebro, 1 mil från städerne Nora och Linde, har 2 härdar och 933 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Äfven finnes manufaktursmide vid bruket. Afsättningsorten är Stockholm. Hammarskatten utgör 9 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d. Jerle qvarn med 3 par stenar och Jerle skattlagde tullsåg äro anlagde vid Jerle-ån. Drottning Christina ernade här vid bruket anlägga en stad, såsom ett beqvämligare ställe dit städerne Nora och Linde skulle flyttas. Privilegier för densamma uppsattes 1642. Bruket har tillhört lagmannen S. E. Geijer och äges nu af dess arfvingar: C. af Forsell, L. E. Wedberg och enkefru E. Wennberg. Smidesstämpeln är C H Æ.

Jern och jernförädlingen. Jernet är en allmänt bekant elektro-positiv metall och ostridigt den nyttigaste af alla, enär dess användande utgör ett oeftergifligt vilkor för menskliga kulturens framskridande och alltid hållit jemna steg med denna. Ehuru redan bevisligen kändt omkring 2,000 år före vår tideräkning, har det dock icke varit så länge kändt och begagnadt som de ädla metallerna, samt koppar och bly, dels emedan det aldrig, eller åtminstone högst sällan, förekommer gediget, och då endast såsom meteorjern, d. v. s. uti sådana stenmassor som nedfallit ur luften, areolither eller meteorstenar, dels emedan dess malmer äga ett föga i ögonen fallande utseende och således i det längsta blifvit förbisedda, dels ock emedan till dess utbringande i metallform erfordras en hög värmegrad, till hvars frambringande nödiga medel länge saknades. Det ersattes derföre ganska länge af koppar, samt till och med af en legering utaf koppar och tenn (brons), så att ännu under Trojanska kriget vapen af koppar voro de vanligaste, af jern deremot högst sällsynta. Men sedan det en gång kommit i bruk och dess utbringande ur malmen blifvit allt mera lättadt, har dess användande i oerhörd grad tilltagit och detta isynnerhet under senare årtionden, då förbrukningen deraf blifvit mångdubblad, genom dess begagnande till jernvägar, jernfartyg samt byggnader, monumenter och otaliga artiklar, hvartill fordom sten och träd uteslutande användes. Allmännast finnes jernet i naturen syrsatt, uti våra vanliga jernmalmer. Jernet ingår i dem *a*) såsom *oxidul*. Sådana malmer äro mer och mindre ståltäta, gryniga, glänsande, svarta eller svartgrå och gifva dylikt pulver vid rifning, samt dragas af magneten och befinnas stundom sjelfva vara magneter. De innehålla likväl icke endast oxidul, utan den kemiska föreningen af oxidul och oxid, och kunna kallas *tärningsmalmer*, för deras likhet i sammansättning med talktärningar. Uti den hvita jernmalmen, hvilken allmänt kallas *stålmalm*, är jernoxidulen förenad med kolsyra, och i denna förening drages den ej af magneten; men malmen innehåller dessutom olika proportioner af kalkjord, manganoxidul och stundom äfven talkjord, likaledes i förening med kolsyra. *b*) *Oxid* uti de så kallade *blodstensmalmerna*, hvilka gifva rödt eller rödbrunt pulver vid rifning och ej dragas af magneten. *c*) Såsom *jernoxidhydrat*, hvartill höra *sjö-* och *myrmalmer*, samt de isynnerhet på utrikes orter förekommande mångfaldiga ockror, jernleror och jernstenar, hvilka ligga lagervis uti flöts eller flodlägriga berg och emellan lager af stenkol. Malmerna bestå dock ej helt och hållet af ofvannämnde ämnen, utan innehålla derjemte större eller mindre qvantiteter främmande inblandningar, såsom kiselsyra, jordarter, m. m. i form af inblandad gångart, och derpå beror så väl deras olika rikhaltighet, som olika förhållande vid utsmältningen. Jernet förekommer äfven i naturen förenadt med svafvel (svafvelbundet) i olika proportioner, under namn af *svafvelkis*, *magnetkis*

och *brandkis*, samt arsenikbundet, kalladt *arsenikkis;* dessutom ingår jernet uti en oräknelig mängd mineralier, dels såsom smitta, dels såsom hufvudsaklig beståndsdel. Hvilken method de gamle använde för att utbringa jernet är föga bekant, likväl synas de dervid hafva begagnat blästerugnar, och att jernet vid sjelfva utsmältningen tillika till en viss grad färskat, så att det i någon mån blifvit smidbart, samt mer eller mindre stålartadt. Först i åttonde århundradet af vår tideräkning finnes jernverk omnämnde i Steyermark; men förfarandet vid jernsmältningen var högst ofullkomligt, och jernhandteringen har fullständigt utbildat sig först efter införandet af masugnar och serskildta inrättningar för färskningen. Sättet att genom malmens första smältning frambringa smidbart jern, hvilket troligen blifvit upptäckt genom en tillfällig händelse vid verkan af en större eld på lättsmälta och rika malmer samt derefter till en början verkställd, dels i gropar med ved, dels i små ugnar med både ved och kol, dels uti ässjor och härdar med kol efter utbränd ved, har således utan tvifvel varit det första och äldsta, och så mycket mera lämpligt, som det erhållna jernet genast kunde användas till stridsvapen och till verktyg. Detta enkla smältningssätt, både uti härdar och ugnar och med kol af serskildt kolad ved, samt med mer och mindre skiljaktiga arbetssätt, har ännu i senare tider funnits uti allmänt bruk på rena jordmalmer, stålmalmer, lättsmälta blodstenar, äfvensom andra rika och färskande jernmalmer, på många utrikes orter; och om en lika jerntillverkning vittna dessutom lemningar af gamla ugns- och härdgrunder, samt slagghopar på många trakter här i riket. Beredningssättet har hos oss fått namn af *hedninge-bläster*, *osmunds-smide* och *blästerverk;* men sedermera blifvit i allmänhet kalladt *rännverks*-smide, antingen det skett i härd eller i ugn. Egentligen förstås dock med detta så väl malmers som slaggers reduktion, äfvensom ock derefter sammanvällde massors eller smältors hastiga omsmältning uti härd, till smidigt jern; hvaremot benämningen *luppsmältning* begagnas så ofta dertill varit nyttjade låga ugnar, hvilka efter olika skapnad och storlek hos oss af ålder blifvit kallade, dels *källingar*, dels, nu mera, blästerugnar. Merendels sammanblandas benämningarne på begge smältningssätten; men kunde heldre med ett ord kallas *rännsmide* och *rännsmältning i härd* eller *i ugn*, efter den method, som begagnas, sedan både härdar och ugnar dertill inrättas mera skiljaktigt än tillförene. De härvid utbragte massor eller smältor, af 1, 2, och i senare tider till flere, lispunds vigt, som få namn af *blästror*, *osmund* och *luppar*, eller *färskor* och *färskjern*, då deras storlek närmar sig till färskornes vid Tysksmidet, bestå dels af rent, dels, isynnerhet åt kanterna, af stålblandadt jern, dels ock till det mesta af stål. I förhållande derefter, kunna de antingen genast, eller efter stark vällning och hopslagning på alla sidor, förbrukas till smiden; eller ock, när de äro mycket ojemna, blandade med slagg eller malm, omsmältas i härd till jern eller stål. I Westerdalarne har rännsmältning blifvit idkad intill senare tider, så länge tillgång funnits på den bästa sorten myrmalm, som der kallas *örke* eller *yrke*. Den är af röd och rödbrun färg, samt kännes vek eller klibbig emellan tänderna, med sötaktig smak, och finnes dels såsom en fin jord, dels som groft salt, dels i klimpar. Osmunds-smidet är det äldsta i Sverige, och har, efter tackjernsberedningens utvidgande, i de flesta och längst i Wermlands, Grythytte och Nora bergslager, blifvit nyttjadt att tillgodogöra allehanda småjern, sönderslaget tackjern, spilljern och sådant som antingen utletas eller med stampverk vinnes ur masugns-slagg, genom smältning uti små eller osmundshärdar, till färskor af 10 till 20 skålp:ds vigt och deröfver, hvilka, sådana de komma ur härden och allenast afrensade ifrån slaggrusor, kallas *ovald osmund*. Till *vald osmund* räknas större och renare smältor, som, dels genast, dels efter förnyad vällning, hopslagne och något utplattade, blifvit huggne uti 3 till 5 aflånga stycken, så att de merendels hängt tillsammans uti den ena ändan. I sådan form har osmund fordom utgjort en handelsvara till Tyska hammarverken, och borde 24 till 27, högst 29 stycken gå på ett den tidens pund samt inläggas i tunnor eller så kallade fat. Etthundratjugu osmundsstycken kallades storhundrade, och svarade emot $\frac{1}{4}$ skepp:d tackjern. Allt intill slutet af konung Gustaf I:s regering utfördes härifrån ej annat än osmundsjern i fat, hvilka hvardera svarade ungefär emot 1 skepp:d tackjern. I senare tider har man på ett fat räknat 28 till 30 stycken luppar, och dess vigt till 20 lisp:d viktualievigt. Utaf ovald osmund kan en smed lemna 9 fat eller 180 lisp:d i veckan; men mindre såsom vald. Denna osmund är väl redan någorlunda smidbar och kan under god vällning uträckas till stänger; men för att få ett mera tätt och jemnt verkadt jern, måste den ännu en gång omsmältas och behandlas såsom färskjern uti stångjernshärd. Ibland vald osmund gifves äfven mera stålartade stycken, de der kallas *hård osmund*, och af smeder blifvit utsökt till stampar och till stålläggning af redskap. I mån af stångjernssmidets fortkomst genom tillverkningssätten i stort, och att allt tackjernsskro kan vid dem uppsmältas med större hushållning, samt genom den mindre omsorg, som börjat användas vid osmundsberedningen, har detta sätt att tillverka jern aftynat. Ehuru de nu brukliga tillverkningssätten för ämnesjern och stål, genom senare tiders förbättringar och isynnerhet i ekonomiskt afseende, kunna anses ganska förmånliga, finner man likväl af forntidens jern- och stålarbeten, såsom stålbågar, slagsvärd, hjelmar, harnesk, pantsarskjortor, instrumenter och verktyg, att deras jern var ovanligt tätt, mjukt och segt, samt att deras stål var ganska godt, hvarigenom det äfven vann af att äga en underbar styrka, emot hvad nu i allmänhet erhålles af båda delarne. Det i förra tider vid Säthers stad inrättade och allmänt kända harneskmakeri, tyckes bevisa fördelarne af det härstädes då brukliga rännsmidet, på derinvid varande Bispbergs malm. Våra förfäders största konst, att erhålla ett utmärkt godt jern och stål,

synes hafva bestått deri, att de, mindre angelägne om stora tillverkningar, så länge jernet begagnades endast till egna vapen och verktyg, än om godheten, med all omsorg och uppmärksamhet samt med mindre afseende på tid och materialier, icke allenast skötte beredningen af jern och stål utmärkt väl, äfven genom omarbetning flere gånger, i fall deras beskaffenhet så erfordrade, utan ock utvalde det bästa deraf till ämne för grannlaga smiden. Efter uppfinningen af masugnar inträffade en stor förändring uti sättet att utbringa jern ur malmen, emedan då man förut, utan afseende på åtgången af råämnen, malm och bränsle, endast åsyftade att erhålla ett så smidbart jern som möjligt, så blef nu hufvudsyftet att, med besparing af råämnen, frambringa en metallisk massa, hvilken dels kunde användas till åtskilliga ändamål i sin ursprungliga form, dels genom ytterligare bearbetning förvandlas till mer eller mindre smidbart jern, och man erhåller således af samma materialier, men genom olika behandling, jern af de olika egenskaper som utmärka de tre hufvudklasserna deraf, hvaruti det allmänt förekommande nu indelas, nemligen *tackjern*, *stål* och *stångjern*. Tackjernet utgör nu den första produkten af jernmalmens utsmältning, hvilken för detta ändamål beskickas, d. v. s. blandas, dels flere malmer af olika slag, dels med kalk dels med qvartshaltiga ämnen samt kol, och uppsättas på masugnen. Beskickningens ändamål är att frambringa en god och behörigen beskaffad slagg, och detta är nödvändigt, emedan endast ganska få malmer för sig sjelfva, eller enbart, smälta uti masugnen, hvarföre dessa få namn af en- eller sjelfgående malmer, de flesta innehålla antingen ett öfverskott af kiselsyra eller af jordarter, hvarföre i förra fallet kalkhaltiga, i det senare kiselsyrehaltiga mineralier måste tillsättas för att bringa dem till smältning och bilda slaggen. Det i malmen innehållna jernet reduceras redan ett temligen högt stycke upp uti masugnspipan, men smälter först sedan det längre ned deruti, i grannskapet af stället, upptagit en portion kol. Det smälta jernet samlas i det s. k. underställlet och betäckes der af slaggen, hvilken emellanåt aftappas öfver dammen, till dess att hela rummet är fyldt med jern, då detta utslås och, till större delen uti sandformar, bildas till *tackor*, hvaraf namnet härrör; stundom utgjutes det dock i andra formar till åtskilligt gjutgods och kallas då äfven gjutjern. Under smältningen upptager jernet ej allenast olika qvantiteter kol, hvaraf det får olika egenskaper och utseende, samt derföre indelas uti svart, grått och hvitt eller hårdsatt, fullsatt eller fullmalmadt och nödsatt tackjern, utan äfven andra i malmen befintliga ämnen, såsom kisel, svafvel, fosfor, m. m., hvaraf det likaledes erhåller olika mer eller mindre goda egenskaper, samt blir mer eller mindre tjenligt till gjutgods eller råämne för ytterligare förädling. Så t. ex. egnar sig isynnerhet sådant som innehåller en liten mängd mangan till beredning af *stål*. Detta bildas då genom tackjernets befriande från en del af sin kolhalt, medelst *färskning* (se detta ord), samt blir i följd deraf något smidigare. Det sålunda erhållna stålet, hvilket får namn af råstål eller smältstål, är dock af vida ringare godhet än det som erhålles genom förökande af stångjernets kolhalt, medelst cementering eller bränning med kol, och hvilket derföre kallas cement- eller brännstål. (Se vidare art. *Stål*.) Genom fullständig färskning förvandlas tackjernet deremot till stångjern. Stångjerns-smidet, infördt genom Tyska arbetare, kan icke räknas att egentligen hafva tagit sin början förr än vid medlet af konung Gustaf I:s regering, eller emellan åren 1540 och 1550; och år 1555 är stångjern aldraförst kändt såsom exportvara. På samma tid var konungen sjelf delägare i Dannemora berget, och Påfvel Büsseskütte inskaffade masmästare, hammar- och stål-smeder. Redan år 1526, äfvensom vid flera andra tillfällen, beklagade konungen sig deröfver: "att jernet, Rikets redbaraste egendom, bortfördes till de Vendiske städer i tackor och osmund och äfven i rå malm, utan att smältas, hvarefter man nödgades köpa det i stänger tillbaka." Konungens stadga för några bergslager af d. 30 Okt. 1540 innehåller: "Att i stället för det illa tillverkade osmundsjernet, skulle skatten gifvas i godt tackjern. Väl beredd osmund kunde tillåtas; dock anstod bäst vederbörande att låta slå ett redligt stångjern, till det minsta $4\frac{1}{2}$ alnar långt, hvaraf på skeppundet borde gå 9 till 10 stänger och ej derunder." Konungen förmådde äfven rikets borgerskap, i Mars månad 1554, till en förening, att de på ett år "intet jern skulle föra utländes, efter de fremmande icke ville gifva väl skäl för den varan, när man släpade dem så mycket i händerna deraf, för deras egna dörrar", och att icke låta någon fremmande köpa det i landet, under 120 mark för en läst osmund och 22 mark för ett skeppund stångjern. Tvenne förteckningar på handelsfartygen ifrån de betydligaste Svenska handelsstäder med deras innehafvande laddningar, åren 1559 och 1560 (tryckte i P. J. Bergii tal om Stockholm för 200 år sedan), vittna att 33 fartyg, af tillsammans 1,344 lästers drägt, dessa begge åren ifrån Stockholm, Gefle, Öregrund, Nyköping, Söderköping och Norrköping utfört osmundsoch stångjern till flere Tyska, Danska och Holländska orter, samt att stångjernet fallit 2 mark i värdet; men osmundsjernet var vid samma pris och bibehöll sig dervid till 1560. Genom Norrköpings riksdags beslut den 22 Mars 1604 förordnades: att all osmund och allt tackjern skulle utsmidas till stänger förrän det utfördes ur riket. Härefter aftynade hammarsmidet omkring Lybeck och Danzig i brist af osmund och tackjern, hvaraf hände att hammarsmeder derifrån hitflyttade. Förnämligast utspriddes och stadgades tysksmidet efter konung Gustaf II Adolfs kungörelse år 1627, att Tyska arbetare ägde frihet nedsätta sig här och bibehålla sin religion, samt genom Hans Steffens nit och bemödande, hvilken varit hammarsmed i Regensteinska området, och som några år förut lärer hafva inkommit. Deraf att bemälde Steffens införde konsten att göra trädbelgor, blef han år

1637 ålderman öfver belgmakeriet och öfver hammarsmidet, derefter bergsfogde, och år 1640 bergmästare öfver Öster bergslagen, Gestriklands och sedermera tillika öfver Uplands bergmästaredöme, och slutligen assessor i bergsamtet. Han föranledde äfven sin svåger, A. Angerstein, att inflytta ifrån Regenstein år 1639, då han medförde åtskilliga hammarsmeder, bland hvilka må nämnas, sedermera åldermannen Hindric Hentzel, hvilken inrättade stångjernssmidet vid Norn, Thurbo och Vikmanshytte bruk i Hedemora socken, och uppammade lärlingar, hvilka af Steffens kringsändes till andra bruk. Att likväl utskeppning fortfor af både osmund och tackjern, synes af förbuden uti drottning Christinas hammarsmeds-ordningar åren 1637 och 1649; men intet vite eller straff utsattes deremot och emot utförsel af jernmalm, förr än år 1739. *Vallonsmidet* deremot bragtes på en gång i full verksamhet genom en enskild man, Louis De Geer (se detta ord), hvilken, redan van att se och utföra företag i stort, samt ägare af Finspong, Godegård, Skyllberg, Leufstad, Österby, Gimo, m. fl. bruk, införskref smältare, masmästare och hammarsmeder, jemte byggmästare, kolare och andra handtverkare ifrån Flandern, eller landet emellan Lüttich och Namur (*Pays de vallons*), hvilka, emellan åren 1643 och 1650, bosattes dels vid Roslags bruken, dels vid andra bruk, der de också förbättrade tysksmidet. — Sedan *svartsmidet* något mer än 270 år varit godkändt och begagnadt inom riket, tyckes det nu böra hafva hunnit så långt, att det kunde räknas ibland våra mest utvidgade och fullkomnade näringar. Alla handteringar hafva likväl deruti delat ett lika öde, att de icke på en gång, utan efterhand vunnit tillväxt, i den mån som folkmängd, behof och kunskaper tilltagit, flere handgrepp blifvit påfunne och förbättringar derigenom uppkommit. Inom vårt land, der andra vigtiga näringar icke heller nog tidigt hunnit till förkofran och stadga, har man ock kommit senare i behof af svartsmidet än på andra orter, der en större folkmängd, näringsflit, mera allmänt nit samt flere uppmuntringar och gynnande omständigheter påskyndat dess framsteg. Första behofven deraf uppfylldes af Lybeckarne, och under deras välde kunde inga Svenska manufakturer uppstå, icke en gång få anses såsom nyttige och nödvändige. De första anläggningar till svartsmide kunna, så vidt man derom fått kunskap, räkna sin början från 1500-talet. Vid medlet af detta århundrade funnos vid Kroppa, numera Storfors bruk, flere smedshandtverkare, och ej långt derifrån, vid Hennike hammare, förfärdigades vågbalkar, sågblad, ankare, m. m., och vid Hätteelf brändes och bereddes stål af en Tysk stålarbetare. Vid Finspong och på flera ställen funnos dylika inrättningar. Under religionsförföljelserna i Frankrike vid slutet af sextonde århundradet, togo åtskilliga protestantiska arbetare sin tillflykt hit, ibland hvilka nämnas plåt-, bleck- och dragsmeder samt tråddragare. Såsom en följd af konung Gustaf I:s grundläggning till rikets välmåga, tillskyndades konung Carl IX äfven för sina stora omsorger den hugnad, att, under dess senaste regeringsår, något af spjell-, rör- och harneskplåtar, spik och hästskor utskeppades. Sedermera blefvo af Gustaf II Adolf och Carl X utländske uti bergs- och jernhandteringens alla grenar, förfarne män införskrifne; äfvensom många familjer, isynnerhet utaf Tyska arbetare, enligt hvad redan nämndt är, inflyttade emellan åren 1643 och 1650. Dessa arbetare fördelades till Carl Gustafs stad vid Eskilstuna, Jäders bruk vid Arboga, hvilket redan var i full gång år 1649, Norrtelge, hvarest gevärsfaktori anlades 1626, Börsjö bruk i Östergöthland, på hvilket ställe spiksmide för vattenhammare inrättades 1640, Ortala och Wira i Roslagen, Säther, Wedewoog, Söderfors ankarbruk, Rockhammar, Stensta, Ferna, Godegård och flere ställen. Vid samma tid infördes, genom förutnämnde Valloner, det uti Godegårds, Kjellmo och angränsande socknar af Nerike och Östergöthland, äfvensom uti socknar af Jönköpings län, Westergöthland och Dalarne, gångbara handsmidet af spik, hästskor, söm, liar, pann- och blecksmide, jemte beredningen af jerntråd. Konsten hade väl nu fått en fast fot i landet och utbredde sig allt mera, genom inrättningar här och der i orterna; men sedermera lärer någon tid hafva förbigått fruktlöst. Krigsoroligheter och deraf följande olägenheter som besvärade landet, torde hafva upptagit en tid af 40 eller 50 år, då jernförädlingen, antingen ej hunnit förkofra sig, eller ock blifvit till en del nedlagd. Att vissa gynnande tidehvarf kunnat befordra, så väl denna som flera näringars uppkomst, och huru de vid oblida skiften antingen alldeles afstannat, eller ock nödgades förminska sin rörelse, derom vittnar historien. Ifrån 1620 till 1720, eller på en tid af 100 år, utfärdades ej privilegier för flere än endast 60 knipp-, 4 stål- och 8 plåthamrar. Under följande 40 år, eller från 1720 till 1760, meddelades deremot privilegier för 177 knipp- och spikhamrar, 16 stålverk samt 34 plåt- och bleckhamrar. Ifrån 1760 till 1765 ökades anläggningarne med 5, 6 till 8 för hvarje år, isynnerhet för knipp- och spiksmide; men ifrån 1765 till 1770 med allenast 3 eller 4. Ifrån 1770 till 1780, äro omkring 30, derifrån till 1790, 64, derifrån till 1800, 54, samt vidare derifrån till 1804, 20 privilegierade större och mindre verk, inrättningar och tillökningar. — Sedan de här i riket ifrån forntiden brukliga blästeroch osmunds-smiden nästan upphört, det förra till någon del af mindre allmän tillgång på rena och lättsmälta malmer, och begge såsom alltför små och mindre lönande tillverkningar, äga vi numera *Vallon-* och *Tysk-smidet*, såsom tvenne egentligen olika methoder, jemte några ifrån dessa mer och mindre afvikande sätt, att af tackjern bereda smidigt jern. *Vallonsmidet*, hvilket idkas vid de flesta bruk, som nyttja Dannemora malmer, har arbetsmethoden fördelad emellan tvenne härdar för en hammare, på det sätt: att uti den ena förrättas tackjernets nedsmältning, färskning och det färskade eller smidbara jernets sammanarbetning till smälta, och kallas derföre *smältare-härd;* samt uti

den andra eller *räckare-härden*, verkställes jernets uträckning. *Half-vallon-smidet.* Detta sätt att bereda ämnesjern, hvilket brukas vid Söderfors ankarbruk, synes vara sammansatt af tvenne andra methoder, nemligen *koksmides-* och *vallon*-processen, af hvilka det förnämligast liknar den förra, med några få undantag, till hela arbetssättet, och med den senare äger det ingen annan likhet, än deruti, att smältning och färskning förrättas uti samma och ej i serskild härd, till beredande af ämnen för det der brukliga grofsmidet; ehuru äfven vanligt stångjern beredes på samma sätt under det smältning, färskning och räckning då ske i samma härd. Det tackjern, som för detta smide anses vara bäst och mest lättgånget i härden, är så väl det så kallade *hagelsatta*, eller som uti brottet är hvitt med tätt, liksom inströdda mörkare kis-korn (hagel); som ock *isrands-* eller *askrands-jern*, hvilket uti brottet är hvitt med en grå kärna midt uti tackan. De tecken hvarigenom förenämnde sorter tackjern åtskiljas, äro: att det *lagomsatta* eller hagelsatta har öfra ytan uppfylld med små ihåligheter, eller liksom sönderspruckna blåsor; det *råa* eller *nödsatta*, tjocka kanter och öfre ytan jemn; samt det *färska* eller *hårdsatta*, hvassa kanter, öfre ytan anlupen och uppfylld med små ojemnheter liknande koppärr. Med *Tysk-smide* förstås här i Sverige egentligen *kok-* och *färsksmide*, hvarvid tackjernets smältning, och de ifrån föregående skift erhållna smältstyckens uträckning, verkställes i en och samma härd och på samma gång. Härden härtill måste således till alla delar vara större och djupare än till vallonsmidet. *Färsksmidet* synes allt ifrån början hafva egentligen utgjort det så kallade Tysk-smidet, att sluta af historien och uppgifter om Tyska staternas malmer och jerntillverkningssätt, samt deraf, att jernets färskning genom kokning tillförene varit okändt på utrikes orter, och troligen blifvit en tillfällig påföljd af våra mindre lättfärskande och mera kolbundna tackjerns-sorters förhållande i härd, att ej, utan en föregående tydlig jäsning eller kokning, öfvergå till så mycken smidighet, att jernet sammansvetsas till färskjern. *Butsmide*, hvilket äfven räknas till Tysk-smidet, är ej annat än ett för högre vecko-tillverkning uppdrifvet färsksmide, der tackjernet redan under nedsmältningen, utan kokning eller serskildt färskningsarbete, får sammanrusa till en fast massa eller *but*, hvilken, efter svalning, kan omvändas och göras till smälta. Det nyttjas allmänt så väl till stångjerns- som ämnesjerns-beredningen i Wermland, Grythyttan, på Dalsland och flerestädes. Det erfordrar ännu mera färskande härdställning samt välartadt, satt och lättfärskadt tackjern, än färsksmidet. Härtill äro också Persbergs, Nordmarks, Tabergs, Finnmåsse och Långbansbytte malmer i Wermland ej mindre godkände, än Dannemora malmer för vallonsmidet. *Puddlings-processen* är en Engelsk uppfinning, och består deruti, att med lågan af stenkol i vanlig reverber-ugn smälta och färska tackjernet. Försök härmed hafva blifvit anställda vid Skebo bruk, på bruks-societetens bekostnad. *Lancashire-smidet* skiljer sig från vallonsmidet egentligen endast deruti: att, vid det förstnämnda, äro härdarne ändamålsenligare konstruerade, tackjernet gjutet i smärre stycken och uppvärmdt före nedsmältningen, samt att lupperne, genast efter sammanslagningen, öfverlemnas åt räckarhärden. Det kan ock med skäl anses såsom ett förbättradt vallonsmide, och har under loppet af åren 1833 och 1834 spridt sig från Bäckafors bruk på Dalsland, der det först användes. *Morellska* eller *Svabsverks-smidet* uti ovala ugnar, uppfanns år 1830 af öfver-smedsmästaren J. P. Morell, och är ett ifrån de vanliga smides-processerna afvikande sätt, bestående deruti, att låta färskningen och räckningen ske för en och samma härd; men smältgöringen för en serskild, dit färskjernet, efter fulländad räckning och färskning, öfverföres ifrån räckarhärden. Denna method, som allt ifrån år 1831 oafbrutet blifvit begagnad vid Svabensverks bruk i Helsingland, har gjort att det derifrån lemnade stångjernet intagit ett förmånligt och utmärkt rum i allmänna jernhandeln. Ibland senare tiders upptäckter för jernberedningens fullkomnande, intager begagnandet af *varmblåster* för smidet onekligen ett af de vigtigaste och mest anmärkningsvärda rum. Det kan till och med anses hafva gjort epok i nämnde yrke, och utgör grunden för en mängd nya förbättringar, så väl i verkstädernas byggnadssätt, som till besparande af råämnena. Man anser sig, genom denna nya method, vid malmens nedsmältning vinna $\frac{1}{10}$ i tid, 34 proc. besparing i kol och 6 proc. besparing i malm, utom andra förmåner. — De förnämsta förändringar uti godt jerns lynne och smidbarhet, ehuru mångfaldiga de äro, så väl genom malmernas art, som fast mera genom smedens behandlingssätt, torde kunna innefattas under följande indelning: *jemnhårdt* och *tätt*, är det aldra yppersta; *styft* och *hållfast* jern, som både kallt och varmt fordrar mera smidning, valsning och arbetning än det föregående, och är i brottet mera fingnistrigt samt ljusgrått; *hårdt* och *sprödt* jern, hvilket efter inhuggning afbräckes vid första slag och som väl kan böjas åt en led, men brister vanligen med en stark smäll när det brytes tillbaka; *mjukt* och *hållfast*, hvarmed förstås segt jern, som ger sig lätt för hammaren, både kallt och varmt, hvaraf det kallas *mjukt som bly*, och hvilket kan länge smidas och valsas kallt utan att spricka; *mjukt* och *sprödt*, eller *korttågigt* jern, som väl kännes mjukt för hammare och fil, men tål ej mycken brytning, ej heller annan påkänning, innan det brister. Med *oartadt* jern förstås egentligen det som är förenadt med sådana fremmande ämnen, hvilka, i mån af deras mängd, förändra dess smidbarhet och öfriga egenskaper, och som förorsaka att det får namn af *rödbräckt* eller *kallbräckt*. Rödbräckt är jernet, då det vid mindre grad af hetta än väll- och hvitvarmt, eller såsom ljusrödt och rödvarmt, smular sig under hammaren, brister eller antager mer och mindre djupa tvärbrakor, särdeles i kanterna. Kallbräckt jern deremot kan med lätthet smidas och valsas, samt böjas, vridas och sträckas, så länge det är hvit- och rödvarmt, samt är då mer än van-

ligt mjukt, och mest fritt från brakor, flagor, remnor och otätheter; men redan såsom brunvarmt kännes det styft. Det förnämsta af det hos oss tillverkade jernet och bland det bästa som finnes är det s. k. *Dannemora-* eller *Öregrunds-jernet*, hvilket tillverkas vid Dannemora-verken och fordom exporterades från Öregrunds, men numera från Stockholms våg, samt förekommer under tre olika stämplar, hvilka företrädesvis få namn af *rangstämplar*. Utom detta intaga flera af våra bruks tillverkningar ganska utmärkta rum på verldsmarknaden och täfla med de bästa utländska sorter, ehuru de på senaste tider icke mera äga det öfvervägande anseende som förut, hvilket härrör deraf, att de flesta andra länders, särdeles Englands jern-tillverkning ej varit betungad med de inskränkningar som vår, och således, i följd af friheten, gått med stora steg framåt, under det att vår, för det mesta, befunnit sig in statu quo. — I konung Gustaf I:s tid uppgick rikets hela jerntillverkning till 12,000 skepp:d. Årliga tillverkningen af smältstycken och stångjern uppgår nu till omkring 570,000 skepp:d, samt af manufaktursmide och stål till cirka 70,000 skepp:d. Deraf exporteras, af det förra ungefär 500,000 skepp:d, af det senare vid pass 40,000 skepp:d, samt förbrukas inom landet af begge slagen omkring 100,000 skepp:d. Tackjerns-tillverkningen för år 1845 utgjorde 502,059 skepp:d tackjernsvigt; således 97,734 skepp:d mindre än år 1844, och 129,287 skepp:d mindre än medel-produktionen åren 1839-1843. Stång- och ämnesjerns-tillverkningen uppgick 1845 till 568,941 skepp:d eller något mindre än medel-produktionen under de näst föregående åren. Jern-exporten var likväl 619,242 skepp:d eller 12,470 skepp:d större än år 1844, och 83,701 skepp:d starkare än medel-exporten åren 1839—1843. *Smidt jern* kommer i handeln af olika former och dimensioner, samt i följd deraf under olika benämningar, nemligen: 1) *smältstycken*, hvilka utgöra färskadt eller smidigt jern, som likväl ej blifvit utsmidt, utan endast sönderhugget i mindre stycken af olika storlek och vigt. 2) *stångjern*, hvarmed i inskränktare mening förstås sådant jern, som är utsmidt under stångjernshammare, eller utvalsadt till stänger af minst $\frac{3}{8}$ tums tjocklek, samt olika bredd från 1 tum ända till $11\frac{7}{8}$ tum, och hvaraf förekomma tvenne hufvudförändringar, nemligen *platt-* och *fyrkant-jern*. Af det platta jernet finnas följande varieteter: *Voyage-jern*, vanligen 5 à $5\frac{1}{2}$ alnar långt, $1\frac{1}{2}$ tum bredt och $\frac{3}{8}$ tum tjockt, samt hopviket två- eller fyrdubbelt för export till Spanien och Portugal; *extra platt*, $1\frac{1}{2}$ tum bredt, $\frac{3}{8}$ tum tjockt, $7\frac{1}{2}$ à 8 alnar långt; *finplatt*, $1\frac{3}{4}$ tum bredt, $\frac{3}{8}$ tum tjockt, 7 à $7\frac{1}{2}$ alnar långt; *ordinärt platt*, $1\frac{7}{8}$ tum bredt, $\frac{3}{8}$ à $\frac{1}{2}$ tum tjockt; *extra grofplatt*, 3 à 4 tum bredt, $\frac{1}{2}$ à $\frac{5}{8}$ tum tjockt; *ögeljern*, 5 à 6 tum bredt, $\frac{1}{2}$ tum tum tjockt, $2\frac{1}{2}$ alnar långt, antingen med begge ändar sammanviket nästan i form af en mungiga, då det kallas *böjda öglor*, eller rakt, då det kallas *raka öglor; medeljern* och *bergsmansjern* är af gröfre dimensioner, vanligen $2\frac{1}{2}$ à 3 tum bredt, $1\frac{3}{4}$ à 2 tum tjockt med ohuggna råändar, det förstnämnda isynnerhet ämnadt till stålbränning. Flere sorter af det senare, hvilket är af sämre art, måste på midten af stången förses med stämpeln B. M. J. Af fyrkant-jernet förekomma vanligen följande sorter: *extraordinärt*, af $\frac{3}{4}$ tums sida och 7 alnar långt, och det finaste som kan smidas under stångjernshammare; *extra sorter*, eller gröfre, som äro $2\frac{1}{4}$ tum, 5 alnar; $2\frac{1}{2}$ tum, 4 alnar, samt 3 tum, 6 alnar; *ordinärt* är $\frac{7}{8}$, 1, $1\frac{1}{8}$ samt $1\frac{1}{4}$ tum, 7 alnar samt $1\frac{1}{2}$ tum och 2 tum, 6 alnar; *schamplunjern* kallas det som betingas af serskildta dimensioner, enligt tolk; och *smedsjern* eller *spikjern*, det som betingas för husbehof till klen- och spik-smide och ej är slätadt. 3) *Manufakturjern* eller *smide* kallas sådant, som är utsmidt under lättare, s. k. knipp-, ämnes-, plåt- och spikhammare, eller valsadt, och hvaraf förekomma många slag, såsom: *bandjern, knippjern, bultjern, skärjern, plåtar, ankare*, m. m. Nerikes höfdingedöme är det län, som frambringar största andelen af Sveriges bergverks-produkter, ty om man inräknar i värdet de 70 à 80,000 skepp:d tackjern detta län tillverkar utöfver sitt eget behof, till stångjernssmide, så stiger hela beloppet af Örebro läns årliga tillverkning ur mineralriket till nära 2 miljoner R:dr B:ko. Näst Nerikes län är Stora Kopparbergs och sedan Wermlands län de mest gifvande, med hänsigt till bergshandteringen, hvardera för omkring $1\frac{1}{2}$ miljon R:dr eller något mindre. Huru mycket Wermlands län ökat sin bergsmanna-industri kan skönjas deraf, att år 1632, då Carlskoga ännu hörde till Wermland (numera är det tillagdt Nerikes län), smiddes der blott 5 à 600 skepp:d stångjern om året; men år 1666 hade tillverkningen stigit så högt, att emellan 25 och 26,000 skepp:d passerade igenom Götheborgs våg. Från Götheborg ensamt skeppades till ett medeltal under 9 års tid, från 1703 till 1711, omkring 56,500 skepp:d stångjern, hvilket under tiden betalades med 4, $4\frac{1}{2}$ till 5 R:dr i silfver. År 1713 skeppade samma stad ensamt 88,720 skepp:d stångjern, och priserne nedföllo snart derefter till 4 R:dr och derunder, samt slutligen 1718 till nära 3 R:dr skeppundet, hvilket måste varit en följd af säljarnes penningebehof. År 1719 steg det åter till 6 R:dr eller deromkring, och bibehölls dervid till år 1725. Efter sistnämnde år föllo jernprisen till $5\frac{2}{3}$ R:dr, eller deromkring, hvarvid de höllo sig till 1736, då de först gingo ned till 5 R:dr och sedan de nästföljande åren till $4\frac{3}{4}$, hvarvid de stannade till in på 1740-talet. Den ökade utförseln tyckes äfven vittna, att jernhandteringen då varit lönande; ty blott skeppningen från Götheborg, från och med år 1726 till och med 1743, uppgick efter medeltal af alla 18 åren till 76,700 skepp:d och således till 20,800 skepp:d mera än under den föregående tiden från 1719 till 1726. — Bergshandteringen har, utom åtskilliga vigtiga privilegier, betydliga låneanslag (af rikets ständers bank 600,000 R:drs kreditiv; stångjerns-fondens kapital, enligt 1843 års bokslut, utgjorde 1,540,997 R:dr och manufaktur-

fondens 296,007 R:dr), egna domstolar och ett eget administrerande kollegium. Den har äfven hittills, mot ringa afgifter, fått begagna stora sträckor af kronans skogar, under namn af rekognitionsskogar. En icke obetydlig mängd af allmogens hemmansräntor och skattebidrag har, under stränga vilkor, blifvit förvandlad till kolnings- och körsel-skyldighet under bruken. Till bergshandteringens förmån hafva äfven de fyra vigterna: tackjerns-, bergs-, uppstads- och stapelstadsvigt blifvit enkom inrättade. — Såsom af det föregående synes är det i allmänna rörelsen förekommande jernet icke rent, utan innehåller alltid en större eller mindre mängd kol, utom andra tillfälliga mer eller mindre skadliga inblandningar. För jernets användbarhet till vanliga behof är dock denna kolhalt nödig, emedan det först derigenom erhåller sin tillbörliga fasthet och härdighet, ty uti fullkomligt rent tillstånd, är jernet ytterst smidigt, men så mjukt att det icke skulle kunna användas der uthållighet erfordras. Dess egentliga vigt är 7,84, då stångjernets är blott 7,78 och tackjernets 7,25. Det utmärker sig framför alla andra metaller genom sin stora benägenhet att dragas af magneten och blir sjelf magnetiskt, dock i ringare grad än det kolhaltiga. Det rena jernet är i hög grad trögsmält, och vida mer än stångjern, stål och tackjern, hvilket senare är lättsmältast af alla jernsorter; men saknar deremot den egenskapen, hvilken det rena jernet samt stångjernet och äfven stålet äger, ehuru i någon ringare grad, nemligen att vid hvitglödgning blifva så mjukt, att det genom smidning sammangror eller låter svetsa sig. I luften syrsättes jernet genom inverkan af dess syre och vattenhalt, samt förvandlas på ytan till jernoxidhydrat, rost. Vid jernets upphettning anlöper det på blank yta först med gul, sedan med röd, blå och slutligen svart färg, och vid glödgning bildas derpå en tunnare eller tjockare hinna af glödspån, hvilken affaller vid smidningen och utgör smidslagg. Vid hvitglödgning tänder det sig och förbrinner, med ett fräsande ljud och under kringkastande af sköna lysande gnistor, vällgnistor, till jernoxid-oxidul. I syror löses det lätt och med vätgas-utveckling. Det ger med syre 3:ne föreningar, neml.: *jernoxidul*, hvilket består af 1 atom jern och 1 atom syre, är svart till färgen och förekommer i naturen färdigbildad; men aldrig i fritt tillstånd, utan ofta tillsammans med jernoxid, såsom vid jernmalm är omtaladt; *jernoxid*, hvilken består af 2 atomer jern och 3 atomer syre, förekommer i naturen dels fri uti blodsten och flera torrstensmalmer, dels med vatten som hydrat och med kiselsyra uti sjö- och myrmalmer, ockror, m. fl. Den erhålles äfven såsom biprodukt vid flera tillverkningar, såsom vid svafvel-beredning, vitriol- och alun-tillverkning, m. m., och är alltid rödaktig till färgen, hvarföre den i allmänhet får namn af *rödfärg* (se detta ord). Färg och hårdhet omvexla ganska mycket, och den senare är under vissa omständigheter ganska betydlig, hvarföre den användes till slipning och polering af metaller, under namn af *colcotar* eller *crocus martis; jernsyra* är till sin sammansättning okänd, föga undersökt och sönderdelas ytterst lätt. Både oxiden och oxidulen förenas med syror till salter, hvaraf några äro af stor användbarhet, särdeles *jernvitriol*, grön vitriol, hvilken utgör svafvelsyrad jernoxidul med kristallvatten, och förekommer upplöst i åtskilliga grufvors vatten, samt beredes efter olika methoder i stort, särdeles vid Falun och Dylta, för att användas till färgning m. fl. behof, och förekommer i handeln inpackad i fat af 100 skålp. innehåll. Den utgör ett föremål både för in- och utförseln, hvaraf den förra uppgår till ungefär 6,000 lisp:d med 12 sk. tull, den senare till 2,000 lisp:d, tullfritt.

Jerna, en socken, belägen i Vestra Dalarnes fögderi och kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 9½ mil V. från Falun, har sedan år 1822 utgjort ett eget konsistorielt pastorat af 2 klassen. De största sjöarne äro: *Wahn, Sexen, Hulen, Gensen, Halsjön* och *Storsjön*. Westerdals-elfven löper genom socknen, åtföljd af stora landsvägen och en ej obetydlig å. *Wan-ån*, som kommer från Wenjan, löper in i socknen öfver dess norra gräns och kastar sig i Westerdals-elfven. Hvad för folkets näring ej kan hemtas af åker eller äng, ersättes af skogen, hvadan kolning, tjärubränning, körslor och arbeten åt bruken äro vigtiga binäringar, om ej hufvudnäringar. Här märkes trenne jernbruk: *Snöå, Andersfors* och *Eriksfors* (se dessa ord), alla tre anlagde af Falu bergslag, hos hvilken allmogen står i stor skuld utgörande öfver 107,000 R:dr B:ko, hvaraf följden var att 1841 icke mindre än 40 fastigheter i socknen måste gå under auktionsklubban. Socknen består af 20⅛ mil och har 2,695 invånare. Dess areal utgör 127,378 tunnl., af hvilka 12,500 äro sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Jernarp, socken. Se: *Hjernarp*.

Jernbard kallades ett af forntidens fartyg. Med hänseende till tidens stridssätt, då äntring alltid var den angripandes hufvudföremål, byggde man gerna krigsskeppen höga; man var också angelägen om deras styrka, hvarföre de stundom beslogos med jernplåtar och förseddes ofvanpå bröstvärnet med en jernkarm; ett sådant fartyg kallades jernbard.

Jernboås, en socken, belägen i Nora bergslag och kontrakt af Nerikes län och Westerås stift, 1½ mil N.N.V. från Nora, har ett mycket vackert läge, bestående af löfskogar, små sjöar och dalar, samt löfbetäckta berg å alla sidor. Socknen var förut annex under Nora, hvarifrån den skiljdes 1795 och förklarades för ett regalt pastorat, af 3 klassen. Kyrkan, af träd, uppbyggdes 1658; men ombyggdes 1795 till korskyrka och är nu en af de vackraste landskyrkor. Orgelverk, kyrkans målning och större delen af altarskruden äro icke bekostade af kyrkans medel, utan skänkte af enskildte bland socknens invånare, hvilkas näringsfång är bergsbruk och grufve-arbeten vid de åtskilliga inom socknen belägna grufvor, äfvensom tackjernstillverkning vid de 3:ne masugnarne, *Lindesby, Fervhyttan* och *Wassland*, hvilka tillhöra bergsmän.

Dessutom märkes här *Finnå* stångjernsbruk (se detta ord), *Rösbergs malmfält*, på en ansenlig höjd, kallad *Björkbergshöjden*, der märkes *Rymningsgrufvan* och *Damsjögrufvan*. *Rågriks* och *Rökärrs koppargrufvor* upptäcktes 1710 af bruksförvaltaren D. Sundell. De förstnämnde voro rikhaltigare, hvarifrån malmen fördes till Rastelfs kopparhytta i denna socken; men Rökärrs-grufvorna hade deras hytta och gårmakeri vid Gyttorp i Nora socken, ¼ mil från staden. Dessa grufvor äro längesedan ödelagde. *Slotterbergs malmfält*, 1 mil från kyrkan, deribland märkas *Drågskärpningen* och *Slotterbergs grufvor*. — En egen klädedrägt bland karlarne blott i denna socken och angränsande Nora bergs-församling, består deruti, att de bruka ett slags rock, hvilken de benämna tröja. Denna är af en egen besynnerlig form, med ståndkrage och ett bredt veck på ryggstycket, liknande ett bräde. Denna s. k. tröja igenknäppes med häktor, och är så lång, att den räcker ned till fötterna samt brukas både vinter och sommar, i kyrkan, på bröllop, graföl, ja äfven vid arbetet. — En bergssexman Erik Eriksson här i socknen har gjort sig ryktbar derigenom, att han, på nuvarande enkedrottningen Desiderias 60 års födelsedag, d. 8 Nov. 1841, skänkt till församlingen ett nybygdt sockenmagasin med 100 tunnor råg och 100 tunnor hafra, hvaraf årliga ränte-behållningen af den utlånta spannmålen tillfaller församlingens fattiga. För denna gåfva har Eriksson af Kongl. Maj:t fått sig tillställd en guldmedalj af 5:te klassen för medborgerlig förtjenst. En annan bergsman Pehr Pehrsson (se detta ord), har äfven gjort sig känd för välgörenhet och frikostighet. Socknen består af 34 mtl. och har 1,500 invånare. Af dess areal, 23,907 tunnl., äro 2,280 sjöar och kärr. Adr. Nora.

Jernbref. Härmed har man menat det hemliga skydd, som, lagarna till trots, blef förlänadt någon af de magtägande gynnad person, hvarigenom han undvikit åtal för sina gerningar, ehuru lagstridiga de än varit. På de tider, då både lagstiftning och lagskipning voro osäkra och obestämda, kunde sådant verkställas, men måste blifva allt mera sällsynt och slutligen omöjligt, i den mån samhällstillståndet utvecklade sig till större ordning och bestämdhet. I senare tider har man sagt om någon person, hvilken, till mängdens förvåning, lyckats slingra sig undan följderna af sina borgenärers kraf, att han haft *jernbref*, ehuru intet sådant åtminstone då kunnat gifvas, och orsaken till företeelsen fått sökas i personens förmåga, att genom fintlighet, konstgrepp eller oförskämdhet draga sig ur den ena kinkiga belägenheten efter den andra.

Jernbroar. Den första af detta slag i Sverige torde vara den, som år 1830 i Norrköping lades öfver en liten arm af Motala, men hvarpå sedan följde en större, bestående af trenne hvalf öfver sjelfva strömmen, troligen den vackraste af detta slag i Sverige. I Stockholm byggdes den första jernbro år 1834 öfver Djurgårds-kanalen, nära brunnen. Sedan följde en liten bro öfver inskärningen i Strömparterren nedanför Norrbro och 1844 den s. k. spången, hvilken från Helgeandsholmen förer till Mynttorget. Den förmodligen hittills största jernbro i Sverige är Djurgårdsbron, hvilken består af tre hvalfbågar, och hvarå arbetet började om vintern år 1846, samt troligen kommer att slutas detta år (1847). I Upsala har äfven år 1846 en hängbro af jern blifvit byggd öfver Svartbäcks-ån.

Jernbyrd begagnades i norden, såsom ett ransakningsmedel inför domstol, redan under hedendomen. I senare hälften af 10:de århundradet skall den kristna predikanten biskop Poppo hafva vunnit Danska konungens bifall till den nya religionen derigenom, att han bar glödhett jern, utan att skadas deraf. Detta prof skall hafva blifvit honom ålagdt af den hedniske konungen, och man har deruti sökt ett bevis för jernbyrdens bruklighet under hedendomen. Sedermera förekom den ofta, isynnerhet såsom ett prof, hvilket parterne erbjödo sig att undergå. Jernbyrden var en af de fordna ordalier, eller Guds domar, hvarmed en anklagad, som ej kunde öfverbevisas om brottet, i vissa fall borde ådagalägga sin oskuld. Skånelagen känner tre olika slag af jernbyrd; det ena kallades *skra* och bestod deri att man med blottade fötter gick öfver glödande jern, det andra var *skrudsjern*, då man bar glödande jern, och det tredje hette *trugsjern*, och verkställdes sålunda, att man kastade det glödheta jernet, så att det föll uti ett på visst afstånd uppställdt käril. Det berodde då på konsten att träffa säkert, ty kastandet måste förnyas ända till dess jernet nedfallit på sitt rätta ställe. Denna orimlighet förrättades under många religiösa ceremonier, såsom nattvardens begående, o. dyl. Högtidligheten började med ett par Latinska böner, hvarefter psalmen *de profundis* afsjöngs och åtskilliga bibelspråk upplästes. Vidare helgades rummet, der jernbyrden skulle försiggå, genom en annan Latinsk bön, hvarefter jernet lades i elden, under afsjungandet af lithanian och de sju botpsalmerna; derpå följde åter en hop böner, den anklagade tillspordes om sin oskuld, och, om han vidhöll sin försäkran derom, anammade han Herrans nattvard. Sedan lades det glödande jernet på ett trädstycke under denna bön: "Herre Gud, för hvilken intet lönligit är, svara af din godhet till vår förtröstan, och gif att den som för att ursaka sig, bär detta glödgade jern, må antingen bevisas oskyldig eller skyldig", &c. Nu upplästes början af Joh. evang., 1 kap., rökelse kastades på jernet, hvilket äfven bestänktes med vigvatten, under bönen: "Gud fader, Son och Helige Ande! nedkomme din välsignelse öfver detta jern, till ådagaläggande af din rättvisa dom!" Nu gjordes korstecknet tre gånger öfver jernet, under nämnandet af treenighetens namn, hymnen: "Helig, helig, helig Herre Gud allsmäktig", &c. afsjöngs, och den anklagade förrättade profvet. — Att ett uppenbart underverk fordrades, för att medelst detta prof blifva frikänd, är gifvet; men lika visst och historiskt bevisadt är, att flere undergingo detsamma oskadda. Således måste bedrägeri här alltid varit med i spelet, och att sådant icke förblef hemligt, äfven för de i saken mindre invigde, synes af en authentik berättelse om biskop Nikolaus af Opslo

anbud till den falske thronpretendenten Erling Stenvägg i Norrige år 1204, att, ehuru han kände dennes verkliga börd, likväl emot vissa vilkor befrämja hans planer, derigenom att han föranstaltade ett sådant jernbyrdsprof, hvilket skulle öfvertyga vederbörande om verkligheten af Erlings föregifna härkomst ifrån den aflidne konung Magnus Erlingsson. Det ansågs såsom det högsta och yttersta bevisningsmedlet, ända till dess en stigande bildning började fatta dess betydelse snarare såsom ett försök att fresta Gud, än såsom ett vädjande till den gudomliga rättvisans beskydd. Biskop Wilhelm af Sabina, som höll Skenninge möte 1248, arbetade på dess afskaffande, och Birger Jarl anses hafva upphäft detsamma. Likväl förekom det någon gång äfven senare än hans tid.

Jernbäraland. Enligt Lagerbring skulle dermed i äldre tider hafva förståtts Dalarne och en del af Westmanland; men vanligen har man antagit, att det varit benämningen på Wermland och en del af Dalsland.

Jernfeldt, theol. professor och pastor i Dorpt, en lärd man, isynnerhet hemmastadd i Orientaliska språken. Han var född år 1660 i Christinehamn, der fadern var borgmästare, blef 1690 theol. professor i Dorpt och fem år derefter professor primarius och pastor i Johannis kyrka; men dog samma dag han introducerades i detta sistnämnda embete. Barnen adlades under namn af *Jernfeltz.*

Jerngrafven eller **Jernvågen** i Stockholm. Under den tid Stockholm var befäst, stod vid Söderport ett torn, hvaraf lemningar ännu finnas qvar, och kring detsamma fanns en bred graf. Då befästnings-systemet för hufvudstaden öfvergafs och malmarna började tätare bebyggas, blef denna graf onyttig, och jernvågen, som förut varit vid det nuvarande Jerntorget, flyttades år 1662 till den fordna stadsgrafven, hvilken sedan kallades jerngrafven eller jernvågen. Öfver denna graf gå tvenne broar, hvaraf den ena, eller den vestra, är ganska gammal och ombyggdes 1695; men den östra anlades af rådman Kjerrman år 1749. Den har likväl år 1846 erfordrat en ombyggnad.

Jern-kommissionen tog sin början år 1743, i anledning af ett kongl. bref d. 2 Nov. samma år, hvari omförmäles att rikets ständers sekreta utskott "hos Kongl. Maj:t i underdånighet anhållit, det Kongl. Maj:t i nåder täcktes låta bergverkens conservation vara sig besynnerligen om hjertat, och i det afseende utse två eller tre af riksens råd, som på det, af agenten Bachmanson (sedermera kommerserådet Nordencrantz) hos rikets ständers sekreta utskott föreslagna sätt, företaga sig, att om denna hela riket så nära rörande angelägenhet under en grannlaga tysthet öfverlägga och dervid bepröfva de medel, som bemälte agent tilltror sig kunna upptäcka och vid handen gifva." I anledning häraf utnämndes en kommission, som bestod af riksråden frih. Olof Cederström, grefve Arvid Posse och Carl Ehrenpreus. Denna kongl. kommission synes ej hafva alldeles upphört förr än 1750, ehuru dess befattningar mycket minskades, sedan jernkontoret blifvit inrättadt år 1747.

Jernkontoret. Under Gustaf Adolf den stores tid inrättades, till handelns och näringarnas utvidgande och förkofran, bland andra kompanier, äfven ett jernkompani. Men den egentliga och hufvudsakliga anstalten till jern-tillverkningens befordran och understöd var jernkontoret, hvilket stiftades i Stockholm d. 29 Dec. 1747. Flere förslag till denna inrättning voro redan långt förut, eller år 1743, allvarsamt å bane, och innan konungens stadfästelse ännu var vunnen derå, hade de flesta bergslager och enskildta bruksägare förenat sig om betydliga sammanskott till en gemensam fond. Första förslaget väcktes redan 1738 och att således nära 10 år förflöto innan den hann komma till stadga, visar tydligt, att de, hvilka satte sig i spetsen för dess utförande, hade många hinder att emotstå och öfvervinna. Med förslagen till ett jernkontor, ehuru i sina enskildheter behandlade af rikets ständers sekreta deputationer, hade man gått så öppet tillväga, som försigtigheten tillät, då mot dem, vid hvarenda riksdag, vanligen uppreste sig ett mägtigt parti. I jernkontorets grundinrättning låg ej heller något som behöfde döljas för allmänheten, utom det rent merkantila, i den händelse kontoret kom att köpa upp jern. Fonden dertill var redan grundlagd genom enskildes sammanskotter, och af det allmänna fordrades intet, utom säkerhet mot ingrepp, och det lånbiträde af banken på stångjern, som den, efter dåvarande banko-författningar, medgaf på vida mindre säkra och rörliga hypotheker. Jernkontoret styres af bruksägarne sjelfve, genom en af dem vald direktion, och ändringar i dess reglemente eller serskildta åtgärder, som af direktionen ej kunna vidtagas, beslutas af bruksägarne vid deras sammanträden, hvilka hållas hvart tredje år. Mas- och smedsmästare-staterna samt allt hvad som hörer till bergsbruket och jernhandteringen, står under denna inrättnings styrelse.

Jernkontors-dalern kallades den frivilliga, årliga afgift af 1 daler kopparmynt, som hvar och en af bruksägarne, vid 1743 års riksdag, öfverenskommo att erlägga, för hvart skeppund stångjern, efter hammarskatten räknadt, till bildandet af en fond, "för att värja sig emot vanpris på varan." Då likväl svårigheter mötte vid uppbärandet deraf, föreslogs, att denna afgift skulle i vågen erläggas af köparen, antingen han vore ut- eller inländsk, samt att de influtna medlen af vågbetjeningen till jernkontoret inlemnas och redovisas. Vid bruks-societetens fullmägtiges första sammankomst, d. 22 Febr. 1748, beslöts att vågmästaren borde ansvara för och årligen redovisa för jernkontors-dalern; samt vid hvarje månads slut för Stockholms våg i rikets ständers bank, och för de andra städernas i ränteriet eller hos de personer fullmägtige anvist, emot qvitto insätta de penningar som influtit.

Jernleror kallas ett slags jernoxidhaltiga stenhärdade leror, som förekomma, hos oss endast sparsamt uti jerngrufvor, vanligen uti små skölar, såsom vid Vestra Silfberget, Taberget, Stafsgrufvan i Södermanland m. fl., men för öfrigt isynnerhet uti flötsformationer, lägrade emellan sten-

kolslager, och på många ställen, t. ex. i England, utgörande de hufvudsakligaste jernmalmerna. De äro af ganska olika sammansättning, särdeles med afseende på den olika halten af jernoxid, samt hafva i följd deraf äfven ganska olika fysiska egenskaper, färg, hårdhet o. s. v.; en sådan jernlera är t. ex. den vanliga rödkritan, utmärkt genom sin temligen vackra röda färg, då deremot andra finnas som äro nästan svarta, bruna, gula eller grönaktiga.

Jernlunden, en sjö i Wårdnäs och Tjersta socknar af Östergöthland, 0,18 qv. mil i vidd. Der fångas, utom annan fisk, äfven lax, sutare, rudor och stundom vimba.

Jernmalmer kallas de i naturen förekommande föreningar af jern med syre ensamt, eller med andra syrsatta kroppar tillika, ur hvilka man med fördel kan utbringa jern i stort. De indelas med afseende på sina fundorter, d. v. s. de ställen hvarpå de förekomma, uti: bergmalmer, som anträffas uti urberg, flötsmalmer, hvilka förekomma uti öfvergångs- och flötsformationer, samt sjö- och myrmalmer, som förekomma på botten af sjöar och träsk. I afseende på sina fysiska egenskaper indelas de uti derba, grofgryniga, granngryniga, fjelliga eller bladiga, grof- eller granngnistriga, ståltäta, slaggtäta, speglande, damformiga; i afseende på sitt förhållande till magneten, uti: magnetiska, de der antingen sjelfve äro magneter, attraktoriska, eller som endast dragas af magneten, retraktoriska, samt uti ej magnetiska, repellerande, sådana som hvarken äro magnetiska eller dragas af denna. I afseende på sammansättningen delas de uti oxidulhaltiga, hvilka hafva öfverskott på oxidul, likväl aldrig i fritt tillstånd utan i förening med oxid, såsom alla magnetiska jernmalmer, oxidhaltiga, hvilka bestå antingen af blott oxid, såsom blodstensmalmer, eller blandade med lera, jernleror, eller i förening med vatten, såsom hydrat, uti vissa myrmalmer, samt uti hvit eller spatig jernmalm, hvilken består af jernoxidul i förening med kolsyra. Bergmalmerna, som i allmänhet äro de bästa, indelas i afseende på sitt förhållande vid smältningen samt det erhållna jernets beskaffenhet uti: godartade, hvilka ensamt gifva godt jern utan blandning med andra arter, röd- och kallbräckta, som gifva oartadt jern; en- eller sjelfgående, som kunna smältas utan tillsats af flussmedel, men äro antingen hårdsmälta eller lättsmälta; torrstenar, hvilka ej kunna smältas utan tillsats af fluss, qvickstenar, som väl smälta utan fluss men ändock erfordra sådan för att gifva ett behörigen beskaffadt jern, samt färskande, som ej kunna smältas utan tillsats af andra fattigare malmer medan de färska uti masugnen.

Jern-nätter kallas i de norra orterna trenne frostnätter, hvilka, enligt en längre tids erfarenhet följa på hvarandra, omkring d. 20 Augusti. Dessa frostnätter förstöra ej sällan säden, samt oftast trädgårdsväxterna. Likväl beror det mycket af lokalen, så att frosten inom ganska kort afstånd kan göra skada på det ena, men ej på ett annat ställe.

Jernsaxa (mythol.), en jätteflicka, så bländande skön, att hon fängslade sjelfva Thor, åt hvilken hon skänkte sonen Magne, som redan vid tre års ålder var starkare än någon af de fullvuxne Asarne.

Jernsida, ett hemman, beläget i Söderåkra socken af Kalmar län, vid hafvet. Det är ovisst, om det bär sitt ovanliga namn af den namnkunniga härnadsfararen Björn Jernsida (se detta ord); men det synes troligt, att han vid något af sina många ströftåg till sjös åt de södra orterna bär i grannskapet haft sina skepp och någon tid uppehållit sig.

Jernskog, annex till Köln, beläget i Nordmarks härad af Wermlands län, 14 ½ mil N.V. från Carlstad. Om denna sockens kyrka finnes hos allmogen en sägen rörande dess byggnad, från den tid Sverige och Norrige voro förenade under en konung, och då folket häromkring bivistade gudstjensten i Edaskogs kyrka i Norrige. Då Edaskogs kyrka dels blef för trång, dels ock vägen dit var ganska lång, skola de hafva beslutat att öfverlemna åt ödet, hvarest de skulle få sig beqvämare kyrkoplatser. De uppfyllde derföre tvenne urholkade stockar, den ena med *skillingar* (Norska styfrar), och den andra med *hästskor*. Dessa släppte de i vattudraget, som flödar från Norrige hitåt, med föresats att bygga kyrkor, der stockarne stannade. Den med skillingar skall hafva landat vid *Klefvenesundet*, och der byggdes *Skillingsmarks* kyrka, den andra flöt längre, till *Stommen*, och der uppfördes *Järnsko* kyrka. — År 1675 hade en ansenlig trupp Norska soldater tågat öfver Glomsfjället, i afsigt att belägra Eda skans, och rastade dervid i Noblgård här i socknen. En bonde, vid namn Anders Jakobsson, i Gunnarsrud, som fick kunskap härom, samlade ett dussin karlar, hvilka han, beväpnade med musköter och bössor, satte öfver en vik af Hemsjön, och lät dem genast återvända genom en liten skog. Detta förnyades så många gånger, att de Norske blefvo rädda för en så stor mängd snapphanar, och drogo sig tillbaka. Men de hämnades grymt på några invånare, och uppbrände äfven flere gårdar. Nämnde Anders Jakobsson underskref knekte-kontraktet 1688, och var 1693 riksdagsman för Nordmarks och Jösse härader. Han stod äfven i så stor ynnest hos konung Carl XI, att han i sin lifstid fick besitta Gunnarsrud skattefritt, och för hans efterkommande förmedlades det för everldeliga tider till hälften. Tvenne stenkummel märkes äfven härstädes. Sockner består af $20\frac{5}{12}$ mtl. och har 2,080 invånare. Dess areal utgör 56,608 tunnl., af hvilka 2,870 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

Jernsparf (Accentor modularis), en till gångfoglarnes 9:de familj, sångare, hörande fogel af 6 tums längd, med hufvud, hals och bröst askblåa med bruna fläckar på hufvudet; ryggen brun med svarta fläckar i rader; sidorna och öfvergumpen gråaktigt rostbruna; magen hvit, nedre stjerttäckarne bruna med breda hvita kanter; näbben om våren svart, vid roten, under och på sidorna gulaktig, om hösten svart i spetsen, annars gulaktig;

benen brungula; iris rödbrun; honan med flere och tydligare fläckar på hufvudet. Han bebor om sommaren bergiga och skogbevåxta trakter i nordligare delarna af riket, flyttar mot vintern till slättbygden och de södra landskaperna, der han ej sällan öfvervintrar, stundom ock drager längre söderut och återvänder i Mars eller April. Han är munter och liflig samt ständigt i rörelse; dess lockton är ett rätt skarpt *issri!* sången melodisk och vacker. Födoämnena bestå om våren af insekter, larver, puppor och regnmaskar, om hösten och vintern af granfrön samt andra växtfrön och bär. Sitt bo bygger han i täta buskar 2—4 alnar från marken, af mossa, små pinnar och rötter samt fodrar det inuti med hår. Äggen äro 5—6 af blågrön färg och rufvas vexelvis af båda könen.

Jernvidjor (mythol.). Onda och fula väsenden, hvilka sades hafva sitt hemvist i skogen Jernvid, öster om Midgård. Märkvärdigast bland detta trollslägte var en ulf, kallad Månegarm, hvilken närdes af alla döende menniskors lif.

Jerpulf, biskop i Skara, der han afled år 1201. Lärer hafva varit af den då högt ansedda Ulfaslägten. Han var den förste bland Skara biskopar, som pålade landets invånare biskopstionden, hvilken bekräftades på riksdagen i Alebäck år 1200. (Se: *Herredag.*)

Jersjöbo, bergsmanshammare, i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, har 1 härd och 496 skepp:d 12 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Tillverkningen afsättes på Stockholm. Hammarskatten utgör 4 skepp:d 19 lisp:d 6 skålp:d. Äges af bergsmän m. fl.

Jersnäs, en socken, med Forsarum, belägen i Tveta härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 2 ¼ mil O.S.O. från Jönköping. Forntida sägner berätta, att vid Blyhults strand af Skärsjön skall vid branten af djupet vara förvarad en större panna eller kittel, betäckt med en stenhäll, och innehållande ortens dåvarande dyrbaraste guld och silfverpjeser. År 1824 uppbittades, vid en större stenbrytning uppe i ett berg, på hemmanet Hottens ägor, 34 förrostade lemningar efter sabelfesten, eller handtag till dylika, under en sten, i storlek svarande emot 6 höstars krafter. Allmogen påstod, att dessa sabelfästen legat der sedan 1200-talet, då konung Waldemar blef nödsakad, att, från Jönköpings stad, resa till Rom och lösa aflatsbref; vid hvilket tillfälle Danskarne betydligt plundrat Sverige, och här på orten blifvit dödade samt deras vapen på detta sätt förvarade. Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist., består af 31 ¾ mtl. och har 1,102 invånare. Dess areal utgör 29,392 tunnl., af hvilka 4,550 äro sjöar och kärr. I denna socken finnes 17 större och mindre sjöar. Adr. Jönköping.

Jerstorp, en socken med Bankeryd, belägen i Tveta härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, ¼ mil V. från Jönköping, vid Wettern. Pastoratet har en naturskön belägenhet. Landet är bratet af en genom pastoratet från S.V. till N.P. gående djup och bred dalgång, omgifven af höga, men icke branta, odlade och med träd bevuxna bergåsar, af hvilka den ena har en lång sluttning Ö. åt Wettern. I vestra bergåsen är *Blekeberg* och i östra *Kalfberget* största höjden. Kyrkan, som ligger på en höjd, är af sten, tillbyggdes år 1831. Deruti är uppsatt Soopiska vapnet, hvilken slägt tillförene ägt de betydligaste egendomarne i socknen. En af de förmögnare af denna slägt var lagmannen öfver Skåne, Åke Soop, född 1682, död 1748, som skref sig herre till Juntorp, Attarp, Rustorp, Jerstorp, Björneberg och Olshammar. Betydligare egendomar äro: *Björneberg,* frälse-säteri, 4 hemman med underlydande 3:ne arbetshemman, beläget på östra bergåsen, omgifvet af högre med löfskog klädda bergspetsar, med en vacker park, har den herrligaste utsigt åt Wettern och dess stränder. Har tillhört slägterne Zachrisson, Adelsvärd, von der Lanken, Silfverhjelm, Wåhlin och Soop. Äges af enkefru S. Höckert. *Rustorp,* säteri, med underlydande 3 ¼ hemman, med vacker belägenhet. Var slägten Soops herresäte och *Azamo,* med underlydande 3 ¼ hemman, der tegelbruk är anlagdt, ägdes äfven af slägten Soop; men begge tillhöra nu P. G. Björkman. *Jerstorp,* säteri, 2 ¼ hemman, har vacker belägenhet och är väl bebygdt. Har tillhört slägterne Silfverhjelm, Wåhlin och Soop. Äges af aflidne handelsmannen Sandbergs arfvingar. *Tolarp,* 1 hemman frälse, väl beläget och väl bebygdt, äges af hofrättsrådet Å. Anselius. *Klemestorp,* säteri, 1 ½ mtl., utom andra så väl inom som utom socknen tillhörande lägenheter, var fordom klosterhemman, men på 1600-talet, genom utbyte af egendomar, förvandladt till säteri. I jorden hafva blifvit funne offerknifvar, urnor med aska, m. m. Åtskilliga på ägorna funna saker tyckas äfven visa, att Danskarne under sina fiendtligheter mot Jönköping här haft sitt läger. Traditionen berättar ock, att kongl. Götha hofrätt under härjande pestsmitta här haft sina sessioner, hvarefter ett ställe ännu bar benämning. Ägare hafva varit riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, slägterne Silfverhjelm, Roos, Klercker och Kulberg. Tillhör nu löjtnant G. A. Reutersvärd. Vidare märkes: *Dumsmosse,* en mosse, om 4,251 tunnlands areal, med trenne utlopp, nemligen genom *Dumsån,* som utfaller i Wettern; *Dunkahallån,* som bildar vattenfall för Jönköpings stads m. fl. qvarnar och sågar, faller äfven ut i Wettern, samt *Sandserydsån,* som, förenad med Tabergsån, har sitt utlopp i merannämnde sjö. Socknen hör till 3 kl. konsist. och har 660 invånare. Den består af 21 ¾ mtl. på en areal af 7,760 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Jerxvisla, en skans, uti Medelpad och Lidens socken, anlagd under Danska kriget i konung Carl XI:s tid, af Joh. Alander, mantalskommissarie och borgmästare i Sundsvall, som då, vid manskapets eller allmogens uppbådande mot Norska gränsen, blef kapiten, och förde befälet i denna skans ett halft år. Huru denna skans sedermera blifvit förstörd är icke kändt.

Jesuiter. Oaktadt Gustaf I genom reformationen sökte utrota påfvedömet i Sverige, förlorade Romerska hofvet likväl icke allt hopp att återföra

den Svenska församlingen till katholska kyrkans sköte. I detta hänseende understöddes påfven genom stämplingar under konung Gustafs regering, både lönligen här i riket och än mer utom landet, så väl af de flyktade biskoparne Johannes Magnus och hans broder Olaus, Joh. Brask ifrån Linköping, Magnus Haraldus från Skara och några herremän, som af de katholske hofven, särdeles dem som stodo i frändskap med Christian tyrann. I Erik XIV:s tid försummades ej heller dessa katholska ränker. Utan tvifvel åsyftades något sådant med giftermålet emellan hertig Johan och Catharina Jagellonica; ty sedan hertigen uppstigit på thronen efter sin afsatte broder Erik, och erkebiskopen Laurentius Petri Nericius aflidit, förmådde drottning Catharina sin gemål att bana vägen för återinförandet af katholska religionen, hvilket företogs genom den så kallade *röda boken* eller *lithurgien* (se dessa ord). Påfven Gregorius XIII tyckte likväl att saken ej kunde bedrifvas bättre än genom Jesuiter, och i detta ändamål anlände äfven sådana till Sverige. Drottningen hade till biktfader en Jesuit, Johan Herbestus, som var "primus et continuus motor", och skref företalet till röda boken. På konungens egen begäran genom Pontus de la Gardie, hitsände påfven sin apostoliska nuncius, Antonius Possevinus, en lärd Jesuit, för att bättre bedrifva katholicismen. Detta skedde år 1577. Men två år förut hade Jesuiten Laurentius Norvegus, jemte några andra Jesuiter, insmugit sig i landet. Han utgaf sig för ifrig Lutheran och fick af Stockholms presterskap tillåtelse att hålla en theologisk skola i Gråmunkeholms kloster, hvaraf han kallades *Kloster-Lasse* (se detta ord). Men han röjde sedan på många sätt hvad han förde i skölden. Medan Jesuiterne, för att återinföra påfvedömet i Sverige, skriftligen och muntligen gjorde hvad de hunno och förmådde, försummade icke kardinalen och biskopen i Ermland, Stanislaus Hosius (se detta ord), att befordra verket genom bref till konungen och drottningen. Också blefvo år 1579 en hop Svenska ynglingar utsände till Jesuitiska skolor i Rom, Olmütz, Wilna, Brunsberg, m. fl. ställen och konungen lät icke allenast inrätta Jesuitiska skolor i Stockholm, på Drottningholm och i Wadstena, utan flyttade äfven akademien från Upsala till Stockholm, der Kloster-Lasse, med flere Jesuiter, offentligen lärde påfviska religionens satser. Antonius Possevinus, som återvände till Rom 1580, sände hit åtskilliga Jesuiter, dem han likväl rådde, att de skulle kläda sig verldsligt och gifva sig ut för att vara köpmän eller andra personer, emedan Jesuitiska partiet, genom Catharina Jagellonicas död 1583, förlorade mycket stöd, hopp och hägn. Sedan konung Johan förmält sig med Gunnila Bjelke 1585, minskades efter hand hans tycke för Jesuiterne, och han upphäfde derföre samma år deras kollegium i Stockholm, hvarefter Kloster-Lasse, med flere andra Jesuiter, reste ur landet. Likväl stannade många qvar, icke endast på Drottningholm hos kronprinsen Sigismund, tills han reste till Polen, utan ock uti det s. k. Kettens hus i Stockholm och särdeles i Wadstena, hvilkas antal ökades, då Sigismund, efter konung Johans död, inkom att emottaga Svenska kronan och medhade legaten Mala Spina, jemte en mängd Jesuiter, hvilka oupphörligen gjorde den evangeliska församlingen förtret, oro och bryderi, till dess ständerne, uppå presterskapets begäran, vid sin sammankomst i Söderköping, d. 21 Okt. 1595 enhälligt beslöto, att alla "katholska prester och lärare, och alltså alla Jesuiter, skulle, ehvar de funnos, inom 6 veckors tid, förfoga sig utur riket, samt allt klosterväsende, såsom särdeles i Wadstena och Nådendal, som under konung Johans och Sigismunds tid hade liksom qvicknat vid igen, alldeles och utan all förskoning upphöra och aldrig mer inom Sveriges gränsor lidit varda." Äfven förbjödos de katholska hofvens sändebud att hit medföra Jesuiter.

Joachim, Michael, regements-fältskär vid lifgrenadier-regementet, i hvilket han tjenade många år och följde genom hela Carl XII:s krig, till dess han med återstoden deraf, efter slaget vid Pultava, blef fången vid Dniepern. Han fördes till Werchoturie; men om hans vidare öden har man ingen kunskap. Berömmes såsom en skicklig och erfaren man, hvilken med all möjlig ömhet behandlat sina patienter.

Joan Christinæson blef år 1344 riksråd hos Magnus Smek, förordnades till hans högste embetsman eller *Officialis Regis Generalis*, och var en af de fyra herrar, som, under konungens vistande i Norrige, skulle förestå regeringen. Han upphöjdes till drots, först i Sverige och sedan i Norrige, och stupade i slaget vid Tillinge kyrka år 1365. Denna sistnämnda uppgift finnes både i Sh. Rosenhanes konungalängd och i en not till dess afhandling om de fem höga riksembetena; men sällsamt nog heter det i texten till sistnämnda not: "Efter dess död blef Drotz-Ämbetet ej återbesatt. Det upphörde aldeles, när Bengt Algotsson år 1353 upphögdes till Sveriges Hertig", m. m. Han hade rättighet att fara kring landet med 30 hästar, och under konungens frånvaro med 45.

Joen Carlsson var Erik XIV:s befallningsman på Kalmar slott från 1561 till 1566, då han den 10 Oktober af konungens nämnd dömdes från lifvet, för åtskilliga i embetet begångna förseelser.

Johan I, son till Sverker II, Hack- och Blåfot, och dess andra gemål Ingierd, blef år 1216 vald till konung, dels för sin morfaders Birger Jarl Brosas skull, hvars minne ännu var kärt för folket, dels emedan ingen annan var att välja, enär Erik X:s son ännu var ofödd vid faderns död. Johan lärer då sjelf hafva varit ganska ung och troligen någon tid stått under förmynderskap, samt dog ogift år 1222, efter att i sex år hafva innehaft thronen. Med honom utgick Sverkerska ätten, af hvilken han är den enda konung som afled en naturlig död. Om hans korta regering är ingenting hvarken ondt eller godt att säga.

Johan II eller **Hans,** son till konung Christian I, och född år 1455. På herremötet i Halmstad valdes han till konung i Danmark och Norrige, samt i Kalmar d. 2 Febr. 1483 till konung i Sverige;

likväl kom han icke i besittning af thronen förr än år 1497, sedan det genom åtskilliga konstgrepp lyckats att få Sten Sture d. ä. skiljd från riksföreståndarskapet. Johan blef dock ej länge i besittning af thronen. Han hade uppstigit derpå genom de Svenskes oenighet, afund och ranglystnad. Som ingen konung funnits i landet på 27 år och blott en sådan kunde slå riddare, hvilkas hustrur allena fingo heta fruar, så sades många ansedda personers hustrur hafva förmått sine män, att antaga Johan till konung. Dessa anledningar voro likväl icke mägtiga nog att bibehålla honom. Väl hade han försökt blidka sinnena genom femtio riddarslag vid sin kröning, genom utdelandet af förläningar åt Sten Sture och många andra; men då han dels ville återtaga några sådana, dels icke uppfyllde alla sina löften, tilltog missnöjet mot honom, och då han begick den oförsigtigheten, att afhända den mägtige Nils Christersson Oxenstjerna ett laxfiske i Dalelfven, utbröt ett inbördes krig och Sten Sture återkallades år 1501 till regeringen. Herredagen i Wadstena dömde konungen förlustig Svenska kronan, hvilken han sålunda innehaft endast fyra år. I Danmark och Norrige regerade han likväl till d. 21 Jan. 1513, då han dog i Ålborg på Jutland, till följd af ett fall ifrån hästen.

Johan III, Gustaf I:s andre son, och den förste med Margaretha Lejonhufvud, var född på Stegeborgs slott d. 21 Dec. 1537. Genom faderns testamente förklarades han för hertig af Finland år 1556. Gustaf tyckes hafva haft en viss svaghet för denne son, hvars ärelystnad och öfriga fel antingen icke under faderns tid utvecklat sig, eller dem han skickligt förstod att fördölja. Han visade sig mycket tillgifven sin äldre broder och var ofta medlare mellan denne och den vredgade fadern. Knappt hade likväl den sistnämnde aflidit, förr än Johans planer började framträda i dagen och väckte Eriks misstankar. Hans förmälning med den Polska prinsessan gåfvo dem ökad styrka och han blef d. 12 Aug. 1563 tillfångatagen på Åbo slott, förd till Gripsholm och qvarhölls der fängslad till d. 22 Okt. 1567. Utsläppt derifrån, begagnade han sin frihet till ett uppenbart krig mot sin bror, hvilken han också följande året d. 29 Sept. lyckades störta från thronen. Före uppresningens början hade han lofvat Carl, att med honom dela väldet, men detta löfte glömde han genast, emedan han aldrig ernat hålla det, utan bemägtigade sig ensam thronen. Början af hans regering syntes lofvande och prisades mycket, särdeles af hans anhängare; men fortsättningen blef så mycket sämre, och, med undantag af hans vård om byggnadskonsten och gamla minnesmärken deraf, hvilka till en stor del hafva honom att tacka för sitt bibehållande eller återställande, är Johans styrelse en bland de lumpnaste och ringhaltigaste i Sveriges historia. Han förstod hvarken att sluta fred eller föra krig, hvarken kufva eller leda aristokratiens tilltagsenhet, och utan Carls biträde, hvilket han mot slutet nödgades påkalla, hade troligen ett utbrott af det allmänna missnöjet och adelns hersklystnaner ej kunnat undvikas. Han dog i Stockholm d. 17 Nov. 1592, icke fullt 55 år gammal, såsom katholik, och efter att hafva försökt att öfverändakasta sin faders verk: reformationen, efter att hafva utblottat riket med onödiga, icke ärofulla krig, och efter att hafva grundlagt den oreda och förvirring, som behöfde Carls jernhand att tyglas och göras oskadliga. Han hade, vid sin kröning, stiftat Guds Lams orden. Hans gemåler voro tvenne: Catharina Jagellonica och Gunnila Bjelke.

Johan, en son af Sverker I Kolsson och Ulfhild, hvilken dog före fadern omkring år 1150.

Johan, Christian II:s äldste son, född 1518 och död 1532.

Johan, hertig af Ostfriesland. Se: *Cecilia,* Gustaf I:s dotter.

Johan, son af Johan III och hans andra gemål, Gunnila Bjelke, född 1589, hertig till Finland, skulle, efter Sigismunds afsättning, enligt successions-ordningen, hafva varit närmast berättigad till kronan; men han kunde hvarken för sin ålder eller sina egenskaper täfla derom med sin mägtige rival, farbrodern Carl. Han afsade sig således all rätt till thronen, på Norrköpings riksdag den 6 Mars 1604, då han ännu icke fyllt femton år. Såsom ersättning fick han Östergöthland och Dal i förläning och Carls yngsta dotter, Maria Elisabeth, till gemål. Med henne ägde han inga barn. Han dog på Bråborg den 6 Mars 1618.

Johan, en sonson till Christian I, blef hertig af Holstein-Sonderburg och dog 1622, stamfader för flera af de Holsteinska furstliga husen.

Johan, biskop i Linköping under Sverker II:s regering, lärer i 8 till 10 år innehaft embetet; men utan att man vet något med säkerhet derom, lika litet som om hans åtgärder derstädes.

Johan anföres såsom tredje biskopen i Wexjö, hvilket embete han skulle innehaft ungefär i medlet af elfte århundradet, något som likväl är ganska osäkert, helst Wexjö icke utgjorde något serskildt biskopsstift, förrän Stenar, omkring ett hundrade år senare, lyckades stifta ett sådant. (Se: *Stenar.*)

Johan eller **Johannis.** Med detta namn finnas flere Svenske erkebiskopar och biskopar. Den förste af dem är

Johan, af Runbyslägten, hvilken år 1185 blef erkebiskop i Upsala; men, efter att i två år hafva innehaft embetet, mördades han vid Almare-Stäk af de i landet infallne Esterne. Hans stympade kropp återfanns sedan och begrofs i domkyrkan.

Johan Adolfsson eller **Odolfsson,** dominikanermunk och arkidiakonus i Upsala, blef år 1281 vald till erkebiskop; men på ett möte i Orviedo år 1284 afsade han sig embetet och återvände till arkidiakonatet. Afled år 1290. Han hade till domkyrkan förärat några gårdar och 400 marker silfver.

Johan från Polen, blef dominikanermunk och sedan prior i Sigtuna, samt år 1286 biskop i Åbo. Härifrån kallades han till erkebiskopsstolen år 1290. För att undvika smäleken, att nödgas emottaga

vigseln af erkebiskopen i Lund, begaf han sig till Avignon, för att erhålla investituren af påfven sjelf; men dog på resan i Frankrike d. 8 Sept. 1291. I Paris köpte han, för egna medel, ett stenhus till herberge för tolf Svenska studenter.

Johan Bengtsson Oxenstjerna. (Se detta ord.)

Johan Bokbindare, var en af Dackes anhängare, som år 1543 vid Öland blef tillfångatagen och straffad.

Johan Casimir. Sigismund hade först en son med detta namn, hvilken dog några månader gammal, och gaf det sedan åt sin följande son, född 1609, som efter hans äldste son, Uladislaus, blef konung i Polen. Denne prins hade sällsamma öden. I sina yngre år tjente han vid kejserliga hären, ingick sedan i Jesuiter-orden och blef kardinal; men då Polska kronan blef ledig, lemnade han andliga ståndet och valdes till konung år 1648. Efter att hafva regerat i 20 år, afsade han sig vid 59 års ålder regeringen, år 1668, begaf sig till Frankrike, erhöll der abbotsstiften Saint Germain des Près och Saint Martin, samt dog d. 14 Dec. år 1672. Med honom utgick egentligen Wasa-ätten på svärdssidan.

Johan Albert, en son af Sigismund, född 1612, död 1634, såsom kardinal och biskop i Krakau. Dessa båda bröder äro de enda kardinaler af Svensk härkomst.

Johan Casimir, son till pfaltzgrefven af Zweibrücken, Johan, född den 12 April 1589, kom vid 24 års ålder till Sverige, der en ömsesidig böjelse snart fästade honom vid Carl IX:s enda qvarlefvande dotter, den 21-åriga prinsessan Catharina, med hvilken han äfven förmäldes, och af hvilket äktenskap föddes, utom andra barn, sonen Carl Gustaf. Johan Casimir var en man, icke af stora, men goda egenskaper, och åtnjöt allmän aktning både af sin svåger, af hans dotter och af förmyndar-regeringen. Det nygifta paret tillbragte först några år i Westerås, sedan i prinsens lilla furstendöme; men hvilket vid 30-åriga krigets utbrott härjades af fienden, då Gustaf Adolf tillbjöd honom en fristad i Sverige. Han fick Stegeborg i förläning, hvaraf Christina sedan gjorde honom till hertig, och uppdrog åt honom styrelsen af kammar-ärenderna. Efter Gustaf Adolfs död önskade Johan Casimir erhålla förmynderskapet för hans dotter, hvilket ej lyckades, likväl utan att dessa bemödanden på något sätt störde det goda förhållandet mellan honom och den kongl. regeringen. Hans äktenskap var ett mönster af huslig trefnad, förtrolighet och god hushållning. Han dog på Stegeborg den 8 Juli 1652, i en ålder af 63 år. Karakteristiskt för tiden är, att hans egenskap af reformert alltid hos det Lutherska folket underhöll en viss obenägenhet och misstro emot honom. Hans sonson,

Johan Casimir, en son till pfaltzgrefven Adolf Johan, dog endast några månader gammal.

Johan Georg, kurfurste af Sachsen, är i Svenska historien bekant genom sitt förbund med Gustaf Adolf, sin feghet i slaget vid Leipzig, sitt affall från Svenska förbundet, efter Svenska vapnens olycka, och sitt bemödande att då blifva ställd i spetsen för de protestantiska ärenderna.

Johan Håkansson, af den nuvarande Silfversparre-slägten, kallades, år 1421, efter Johannes Jerechini flykt, till erkebiskop, hvilket val bekräftades af påfven, som tillät honom antaga Augustinerordens drägt, i stället för Brigittiner-ordens, till hvilken han hörde. Han lät viga sig i Wadstena. Var en om påfliga stolens och kyrkans anseende särdeles nitisk man och protesterade inför Erik XIII å presterskapets vägnar deremot, att något skulle af de andliges inkomster tagas till krigshjelp eller annan konungens och rikets nödtorft. Han afled i spetelska år 1431.

Johan i Gryta, prest i Gryta socken af Upland, skall, under biskop Kettils uppresning emot konung Christian, och då den sistnämndes trupper blifvit slagne, hafva samlat en mängd bönder, angripit de flyende Danskarne och tillfogat dem mycken skada. I krönikan yttras derföre om konung Christian:

"Det månde honom illa förtryta,
"Att han var slagen utaf *Kättil* och *Gryta.*"

Johannes Magnus, var född i Linköping år 1488, af adliga ätten Store, hvilket ord öfversattes med det Lat. *Magnus*, studerade först i Skara, sedan i Tyskland, Holland och Italien, blef theol. lektor vid gymnasium i Brundusium och fick år 1521 af påfven uppdrag, att resa till Sverige för att undersöka huruvida de af Christian halshuggne biskoparne verkligen varit brottslige. Gustaf Wasa, då riksföreståndare, fattade tycke för den lärde mannen och föreslog honom hos påfven till den, genom Gustaf Trolles afvikande ledigblifna erkebiskopsstolen. Han blef också verkligen kallad dertill år 1524. Denna utmärkelse förvirrade likväl hans sinne och väckte den högmodsanda, som dittills slumrat hos honom. Han lät icke allenast, på en företagen visitation, viga klockor, altaren och bilder, utan reste äfven med en svit af 200 hästar, lät för sig utbreda dyrbara tapeter, o. s. v., hvilket väckte konungens missnag. Bekant är hans yttrande till Gustaf vid ett gästabud i Upsala: "Vår nåd dricker eders nåd till", och konungens svar: "Din och vår nåd trifvas icke under samma tak!" Hans obenägenhet mot reformationen, den han hvarken vågade ärligt omfatta eller öppet motarbeta, förmådde honom att i hemlighet lemna riket, då han begaf sig till Rom och blef der år 1533 vigd till erkebiskop i Upsala; men hvarpå Gustaf icke gjorde något afseende. I Venedig, der han uppehöll sig hos patriarken Qvirinus, sammanskref han sin ryktbara: *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque Regibus*, jemte sin *Historia metropolitanæ ecclesiæ Upsaliensis*, hvari han väl ådagalägger sin lärdom och fosterlandskärlek; men tillika brist på all kritik och föga vård om sanningen. Bland annat har han deri gifvit Sverige de sex Carlar, som icke finnas annorstädes än i hans krönika, och genom sina oriktiga uppgifter satt efterföljande häfdaforskare i mycken förlägenhet. Han tillbragte sina sista år i mycket bekymmer i klostret Saxia i Rom, der han lefde af påfvens och kardinalernes allmo-

ser, samt dog den 22 Mars år 1544. Hans broder var *Olaus Magnus*, *Gothus*. (Se: *Gothus*). En annan **Johannes Magni**, biskop i Strengnäs, valdes dertill år 1464 och afled 1479. Under hans tid afbrann domkyrkan jemte dominikaner-klostret, 12 kanikgårdar och en stor del af staden på Trefaldighetssöndagen, den 5 Juni år 1473.

Johannes Matthæi, blef munk och prest i Wadstena kloster år 1476 och sändes 1487, såsom klostrets fullmägtig, till det generalmöte, hvilket skulle hållas i Gnadenbergs kloster vid Nürnberg, hvarifrån han sedermera fortsatte resan till Rom, för att hos påfven utverka S:t Catharinas kanonisering. Återkommen från Rom, förestod han trenne serskildta gånger confessors-sysslan i Wadstena kloster, och dog derstädes d. 19 Nov. 1524, med det loford, att hafva varit en arbetsam och för det allmänna gagnelig man.

Johannis är den förste läkare, som omtalas uti Svenska historien. Han skall hafva dött i Wisby år 1343.

Johannis, S:t, landsförsamling, annex till Norrköpings stads eller S:t Olai församling. Här märkes: *Lindö*, säteri, uppbrändes 1719 af Ryssarne; men uppbyggdes å nyo; har i äldre tider tillhört Oxenstjernska slägten och sedermera slägterne Lilljehök, Sperling och Leyonhufvud. *Westerbyholm*, gammalt frälse-säteri, 2 mtl., uppbrändes äfven af Ryssarne 1719. Har tillhört slägterne Somme, Sture och Adelsvärd. *Händelö*, säteri (se detta ord). Af dessa nämnde 3:ne säterier med tillydande hemman, tillsammans 9½ hemman, har nu Ebersteinska skolan i Norrköping en årlig inkomst af 300 tunnor spannmål. Folknummern är 989 personer.

Johannisberg, kungsladugård i Lundby socken af Westmanland, ej långt ifrån Westerås, vester ut vid Mälaren, 7 mantal säteri med underliggande *Grånsta*, 2 mtl., af samma natur. Den skall fordom hafva tillhört Westerås domkyrka. Man förmodar att Johannisberg sedan varit konung Johan III:s enskildta tillhörighet, som vid Sigismunds aflägsnande från riket kommit i kronans ägo. Drottning Christina skänkte denna gård åt generalen frih. Hans Wachtmeister; men den återtogs sedan af kronan och lemnades till Westerås stad. Westerås biskopar hafva äfven bott här. Efter frih. Wachtmeister innehades Johannisberg af landshöfdingarne i Westerås. Det innehades sedermera af slägterne Cronstedt, Cederström och Brandt, dels under förpantning, dels arrende. År 1824 meddelades 30 års arrende derå åt G. G. Kistner, mot 506 tunnor 27 kappar spannmål, hälften råg och hälften korn. På hela området finnes 11 smärre bebygda torp. Jorden utgör 411 tunnl. 27 kappland. I Johannisbergs södra åkergärde finnes en hög kulle, kallad *Borgen* eller *Önstensborg*, hvaraf lemningar ännu finnas. I en backe på vestra gärdet synas tydliga märken efter en i fordna tider begagnad begrafningsplats.

Johannisberg, fordom kalladt **Hagevik**, 8¾ mtl. frälse-säteri, med underlydande 1¼ hemman, beläget i Tjällmo eller Källmo socken af Östergöthland. Säteriet har en vacker belägenhet vid sjön Linn och är väl bebygdt. Slägten De Geer var först och äfven på senare tider ägare häraf. Dess emellan tillhörde det slägterne Ochartoun och Reenstjerna, samt slutligen brukspatron Jansson. På ägorna finnes mjölqvarn, samt stor och vacker trädgård.

Johannisbergs och **Fredriksbergs** koboltverk, i Hammars och Lerbäcks socknar af Nerikes län, nära Askersund, på Åmmestorp, Multna och Nyhytte ägor. Under namn af *Wena grufvor* bearbetades ifrån 1770 till medlet af 1780-talet de s. k. *Wena-* samt *Smedje-grufvorna*, jemte några skärpningar på ofvannämnde hemmans mark, förnämligast till vinnande af kopparmalm, hvarutur jemväl under samma tid omkring 89½ skålp:d kobolt utsoffrades, utan annan rengöringsprocess än att större kristaller och korn med hammare skiljdes från åtföljande bergarter. Sedermera var arbetet inställdt till år 1805, då *Wena-*, *Smedje-* och gamla *Gallgrufvorne* å nyo inmutades af ett bolag, hvilket dref arbetet både på koppar- och koboltmalm intill år 1812, då sista kopparsmältningen skedde och hvarefter endast koboltmalmen tillgodogjordes. Efter sistnämnde tid och då kobolt blef en allt mer och mer hos utländningen känd och efterfrågad vara, hade flera nya bolag tillkommit, hvilka inmutade och belade med arbete ej mindre på Åmmestorp och Nyhytte än Multna uppfunne anledningar. Bristande skicklighet och omtanke vid malmens rengöring, jemte flere orsaker verkade emellertid trög afsättning och lika ofta förluster, som vinst för gruf-ägarne, särdeles Wena-bolaget, som innehade de flesta omkring år 1812 kände grufvor, och hvarest intressenterne derföre ofta ombyttes. En annan följd af handteringens mindre fördelaktiga ställning var, att dåvarande ägare af Åmmestorps hemman, hvarå de betydligare grufvorna äro belägne, upplät sin jordägande rätt till andra personer emot tionde, som icke steg till något så betydligt belopp, att särdeles värde derigenom fästades vid grufvefältet. Några år derefter upplöstes Wena bolag och jordägande rätten i grufvorna, hvilken skiljdes derifrån, kom sedermera i andra ägares händer och innehafves nu af det år 1826 inrättade Johannisbergs bolag, bestående af 140 lotter, hvaremot uppfinnare-andelarne innehafves af det nyss förut tillkomna Fredriksbergs bolag, bestående af 20 lotter jemte flera enskildta mer och mindre betydliga delägare. Dessa grufvor äro belägna uti en låg, ofruktbar bergssträckning, hvarå dagjorden sällan äger öfver 1 alns djup, men ofta mindre; allmänna bergarten är gneis och glimmerschiffer. I denna bergart anträffas i form af kristaller och korn, koboltmalm, ofta blandad med koppar-, svafvel- och magnet-kis. Det fält, hvarpå malmtillgången hitintills blifvit å mångfaldiga ställen blottad, upptager en längd af något mer än 4,000 alnar med 600 till 1,200 alnars bredd. Ibland grufvorna må nämnas gamla och nya *Gallgrufvorna*, *Bock-*, *Ahl-*, *Klämmatycke-*, *Kärs-*, *Kofalls-* och *Fredriks*-grufvorna. Den på senare åren på Wena-fältet brut-

na koboltmalmen har blifvit rengjord vid Johannisbergs, Mårsätters, Åmmebergs och Lunds bok- och valsverk, samt utan vidare förädling afyttrad. Arbetet har dock till det mesta bestått i sofring af gamla grufvevarp. Tillverkningen derstädes utgjorde 14,002 skålp:d år 1837, 8,783 skålp:d år 1838, 8,335 skålp:d år 1839, 12,874 skålp:d år 1840 och 7,828 skålp:d år 1841 eller per medium 10,364 skålpund.

Johannisblod, Polsk eller oäkta konsionell (Coccus polonicus), en till sköldlus-slägtet hörande insekt, hvaraf honan är bredt äggformig, uppblåst och purpurröd, af $1\frac{1}{3}$ linjes längd; hannen smal, purpurröd, med en lång yfvig hårtoffs i gumpen, samt tunna mjölkhvita vingar med en grof, bred, hornaktig, purpurfärgad utkant och 2:ne vågstänger, samt blott $\frac{3}{4}$ linje lång. Likasom den äkta konsionellen (Coccus cacti), innehåller denna insekt ett rödt färgämne, dock i vida ringare mängd och i hög grad förorenadt, isynnerhet af ett eget fett, hvilket gör det mindre användbart, hvarföre den numera sällan om någonsin insamlas. Fordom samlades den i stor mängd, isynnerhet i Polen, hvaraf dess namn härrör, och användes till samma ändamål som nu den äkta. Han lefver merendels 1 tum djupt under jordytan, särdeles på rötterna af tandgräset och några få andra växter, och framkommer vid midsommarstiden, då insamlingen skedde, samt visar sig endast i solskensväder. Inom 14 dagar fäster sig honan; hannen lefver endast 4—5 dagar, och under denna tiden försiggår parningen. Fem till 8 dygn efter fästningen lägger honan sina ägg, som äro röda, aflånga, genomskinliga, glänsande, sammanhängande i rader, samt inveckladе i ett fint ludd under honans buk. Kläckningen sker i Augusti och ungarne likna modern. Inom en månad gömma de sig i sanden vid rötterna af nämnde växter, för att förvandlas till puppor, hvilka äro klotrunda, svartblå, stora som hampfrön, samt till hälften gömda i det gamla larfskalet, och först påföljande midsommar fullkomligt utvecklas. Användandet till färgning, hvartill endast honan begagnas, skall redan hafva varit kändt af Germanerna.

Johannisborg, fordom ett slott, beläget straxt norr utom staden Norrköping, anlades på Saltängen till stadens prydnad och värn d. 3 Maj 1614, af hertig Johan af Östergöthland, konung Johan III:s son, och fick efter honom sitt namn; hans gemål Maria Elisabeth skulle få detta slott till enkesäte. Det fullbordades ej förr än några år efter hertigens död. Genom denna byggnad blef allmogen mycket utarmad med både körslor och skatter, under namn af Norrköpings-hjelpen. Slottet hade regelbunden anläggning och präktigt utseende; det innehöll 3 våningar med 36 stora eldrum, vindar och källare allt under koppartak, och 6 stora torn. Rundtomkring voro djupa grafvar och dubbla vallar, besatte med 36 st. adertonpundiga jernkanoner. I drottning Christinas tid voro här beständigt befallningsmän och kommendanter. Under följande regeringar blefvo byggnaderna vidmagthållna. Men som slottet var landet och staden blott till prydnad och alldeles icke till skydd och försvar, samt dessutom beläget på ett mycket sankt ställe, så att det genom sjunkning blifvit alldeles obrukbart, tillät konung Fredrik år 1720 att af det förfallna slottets murar hemta sten till uppbyggande af de offentliga husen i Norrköping, hvilka vid Ryssarnes infall blifvit uppbrände. Af sjelfva slottet finnes nu mer ingen sten på sitt ställe, och den sista återstoden deraf förstördes genom åskeld d. 21 Juli 1806.

Johannisdal, helsobrunn. Se: *Köpings* helsobrunn.

Johannis döparens dag. Firandet deraf kan hänföras högst till det femte århundradet. Af Maximus, biskop i Turin 420, finnes en predikan för denna dag. På mötet i Agde 506 räknades den ibland de stora högtiderna, och år 800 hölls den i lika helgd. Den kristna församlingen firar endast tvenne födelsedagar, frälsarens Jesu och Johannis döparens. Vi kalla denna senare *midsommarsdag*, emedan den infaller vid sommar-solståndet, hvarföre ock de gamle ansett den, såsom sin löfhyddo-högtid. Fastän den alltid blifvit hållen för en stor högtidsdag, har likväl ett särdeles tillfälle under en liten tid fördubblat dess högtidlighet i Sverige. Just vid denna årstiden 1756 förehades en farlig anläggning till uppror i Stockholm, syftande på ändring i rikets på lag grundade regeringssätt, samt rubbning af rikets ständers välfångna frihet. Och som stämplingen lyckligen upptäcktes, förrän den åstadkom någon skada, fann konungen sin skyldighet fordra, att straxt, genom bref till konsistorierna d. 26 Juni nämnde år, påbjuda att en tacksägelsefest alla midsommarsdagar skulle firas till vördsam ihågkommelse af den gudomliga försyn, som tillåtit en så ögonskenlig fara för rikets och rikets ständers frihet yppas och afböjas. Presterne skulle vid detta tillfälle lämpa predikan så, att denna afsigt kunde vinnas, eller ock, efter predikan och bönerna, hålla ett tal, som öfverensstämde med ämnets vigt. Firandet af midsommarsdagen, såsom en tacksägelse-fest för hämmandet af en tillernad regements-förändring, inställdes genom kongl. kungörelsen d. 21 Aug. 1765, sedan mösspartiet vid riksdagen samma år fått öfvervigten.

Johannisfors, jernbruk i Säfvars socken af Westerbottens län, har 1 härd och 516 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af köpt tackjern. Hammarskatten utgör 5 skepp:d 3 lisp:d 7 marker. Här finnas äfven manufaktur-verkstäder. Afsättningsorten är Säfvar eller Stockholm. Bruket äges af E. Hæggström och O. Forssell. Smidesstämpeln visar O F samt E H sammanbundet, inom en cirkel af punkter.

Johannisfors, ett vackert jern-manufakturverk i Börstils socken af Upland, hvarest smiddes vagnsfjädrar, svanhalsar och stålaxlar. Det anlades af Jennings och Finlay och bestod af ett stålverk, en plåthammare, två knipphamrar, tre spikhammare, ett valsverk, ett skärverk, ett förtenneri och en bleckslagare-verkstad, men detta nedlades år 1771. Tillhörde slägten af Ugglas.

Johannisholm, jernbruk i Wenjans socken af Stora Kopparbergs län, anlagdt i slutet af 1830-

talet, har 1 härd och 600 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Vid bruket finnes spik- och lie-smide, samt annan svartsmides-tillverkning. Hammarskatten utgör 6 skepp:d. Bruksstämpeln visar J H med krona öfver. Ägare: Frih. E. Lagerheim och frih. C. J. af Nordins konkursmassa.

Johannisholm, glasbruk, med samma läge som jernbruket, är anlagdt på 1790-talet af framlidne landshöfdingen frih. J. af Nordin och har tillhört framl. statsrådet m. m. grefve G. F. Wirséns arfvingar, samt lagmannen J. Noreus. Brukets tillverkning uppgår i värde till omkring 50,000 R:dr Rgs årligen. Det har 6,500 tunnl. egen skog, samt, gemensamt med Grängshammars och Limå bruk, en vexel-undervisningsskola för bruksfolkets barn.

Johannishus, säteri i Blekinge. Se: *Hjortsberga socken* derstädes.

Johannis kyrka i Stockholm kallades förut Brunkebergs- eller Sankt Görans kapell; men hvilket nedrefs år 1527. Öfver-ståthållaren Cl. Fleming befallte uppförandet af ett trädkapell på detta ställe, för att nyttjas vid begrafningar. Detta arbete uppdrogs åt rådmannen Furubom, som utförde det år 1636 och dervid sjelf betalte arbetslönen. Han kallade det *Sankt Johannis*, hvilket namn det sedan bibehållit. Kapellet var då nästan hälften mindre än hvad det nu är; men begagnades nästan endast till begrafningar ända till år 1671, då Rundelius blef pastor för en härstädes nystiftad församling. Efter hans död 1675, förenade sig kapellboerne med Jakobs församling, till hvilken Johannis alltsedan utgjort ett annex. Kyrkan har efter hand erhållit åtskilliga tillbyggnader; men som man med skäl ansåg det lilla trädhuset opassande för en hufvudstad, beslöts år 1783 uppförandet af en korskyrka utaf sten i dess ställe, efter Rehns ritning. Grundstenen lades af konung Gustaf III d. 14 Sept. 1783 och med sjelfva grunden gjordes början; men arbetet upphörde efter konungens hemkomst från Italien, och den borttogs sedermera helt och hållet. Den gamla trädkyrkan qvarstår således; men har i senare åren blifvit både ut- och invändigt reparerad. Kyrkogården, en af de största i Stockholm, innehåller 60,000 qvadrat-alnar.

Johannislund, 2 mtl. frälse-säteri i Skedevi socken af Östergöthland, sammanbygdt af hemmanen Ekelund, Ekeby och Skinnsäter. Gården är belägen vid Tisnaren. Har tillhört slägterne Ulfsparre, Uggla och Gyllenkrook. På ägorna finnes tegelbruk.

Johannisört, birkenpirk, pirkum (Hypericum perforatum), en mångårig växt, hvilken förekommer allmänt på magra ängar, nästan öfverallt i riket, ända till norra delen af Ångermanland. Blommorna innehålla ett rödt hartsartadt färgämne och användes fordom i medicinen till beredning af s. k. Johannis-olja, genom digestion med bomolja, och denna tillredning begagnas ännu stundom såsom hus- och boskaps-medikament; äfven användes blommorna för att sätta vacker röd färg på brännvin, men meddelar det tillika en ej behaglig smak. Växten förtäres af hornboskapen, men äger icke något särdeles värde såsom foderväxt.

Johanniter-munkar, hvilkas orden stiftades år 1349 och hvars hufvudsakliga syftemål var att i klostren emottaga sjuka och vårda dem, hafva äfven funnits i Sverige, och, enligt Messenii uppgift, haft fem ansenliga kloster, nemligen i Stockholm, Söderköping, i Krokek på Kolmården, i Kronobeck och Eskilstuna. Likväl lära de i Sverige mycket afvikit från sina ordensreglor. Dessa munkar utsände vissa personer att samla sammanskott, hvilkas sysslor blifvit kallade *Commendaturæ*. (Se vidare: *Krokek*, *Kronobeck*.) Johanniter-ordens kapell i Stockholm, tillhörigt detta kloster, skall hafva varit beläget vid Österlånggatan.

Johanson, Johan, filos. magister, född d. 25 Aug. 1792, började år 1820, i förening med Georg Scheutz, utgifva tidningen *Argus*, hvilken fortfor, ehuru under något förändrade titlar, i anseende till de många indragningar, hvaraf den träffades, intill år 1839. Den kan sägas hafva gifvit en ny rigtning åt det Svenska tidningsväsendet och åt den publicistiska oppositionen. Serskildt har J. år 1836 utgifvit: *Om ett nytt föreningsfördrag mellan Sverige och Norrige*, jemte en *Historisk utveckling af den långa striden emellan de Norska statsmakterna.*

Johansson, Knut, en riddare, som, då konung Birger lät fängsla sina bröder i Nyköping, vägrade åtlyda hans befallningar och utföra den skamliga gerningen, utan tvertom sökte afråda konungen derifrån. Man vet icke med säkerhet om riddaren sedan öfvergifvit hans sak och gått på hans fienders sida, eller om aktningen för hans ädla frimodighet verkat äfven på dessa, ty efter Birgers fall valdes han till riksdrots.

Johansson, Lasse. Se: *Lucidor*.

Johansson, Måns, en af Gustaf I:s höfdingar, hvilken, vid Dackefejdens början, skickades med en trupp krigsfolk från Östergöthland, instängdes i Kisa socken mellan förhuggningar och lyckades, endast genom en bondes förräderi, att slå sig igenom och föra sin skingrade hop tillbaka till Linköping.

Johnsen, Henrik Filip, hofmusikus, inkom 1743 till Sverige såsom medlem af det kapell, som Adolf Fredrik medförde, blef klaverist vid kongl. kapellet, och 1745 organist i Clara kyrka, erhöll 1763 kapellmästare-fullmagt, att föra direktion öfver musiken vid Franska komedien. Blef senare kongl. hofkapellmästare. Utgaf, 1753, 24 Oder, stuckne i koppar samt *Beskrifning öfver Orgverk.* Bildade ett stort antal organister i riket. Undervisade äfven drottning Lovisa Ulrika i generalbasen. Hans födelse- och dödsår är okändt.

Jokmok, en socken, belägen i Luleå Lappmark af Norrbottens län, utgör ett konsist. Lappmarks-pastorat, med Quikjok till annex, i Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift, 15 mil N.V. från Luleå. Jemte Quikjok utgör den $26\frac{1}{2}$ mtl. och har ensam 980 invånare. — *Ruotivare* kallas ett berg $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Jokmoks kyrka, hvilket från äldre tider varit bekant för sin

jernmalm. Redan år 1683 hafva några handlande och bönder anmält sig, att dervid anlägga jernverk och sedan äfven några intressenter år 1732, dock utan vidare verkställighet. År 1796 gjordes besigtning och sprängningsförsök; men utan att derstädes finna någon säker malmtillgång. Berget är af ansenlig höjd, har flere afsättningar eller kullar och är jordtäckt till högsta spetsen. Jokmoks och Quikjoks areal utgör tillsammans 3,633,614 tunnl., af hvilka 350,000 äro sjöar och kärr. Adr. Luleå.

Jokul, en son af Kare, hör till de Fornjotherska sagodrottarne.

Jolin, Johan Kristoffer, född i Stockholm d. 28 Dec. 1818, studerade vid Upsala akademi och utmärkte sig der, både genom sina litterära och mimiska anlag, hvilka senare förmådde honom att år 1845 taga anställning vid kongl. theatern, der han uppträdde i ett af honom författadt stycke: *En Komedi*, som gafs första gången d. 14 Nov. s. å., hvarpå sedan följde en mindre pjes: *En man af verld och en man af värde*, och år 1847 ett skådespel i 5 akter: *Mäster Smith eller Aristokrater äro vi alla*, i hvilket sistnämnda han isynnerhet ådagalagt ganska lyckliga anlag som dramatisk författare, ej mindre än som skådespelare. År 1845 vann han redan andra priset i Svenska akademien för ett skaldestycke kalladt *Fjellbruden*. Hans sista arbete är komedien *Bröstkaramellerna*, gifven om sommaren år 1847 å Djurgårds-theatern.

Jomkihl eller **Jumkil**, annex till Åkerby, beläget till en del i Bälinge och en del i Ulleråkers härader af Uplands län, 1 ¾ mil N.V. från Upsala. Kyrkan är endast så vida märkvärdig att dess ålder icke kan bestämmas, men den finnes upptagen i "Registrum Upsaliense" upprättadt 1265 eller 1365. I altarfönstret funnos för några år sedan glasrutor med inbrända färgade figurer; men dessa såldes till Upsala domkyrka, med domkapitlets tillåtelse, för att medelst anbringande af klart glas göra kyrkan ljusare. Kyrkogården är så sank att man vissa tider vid jordfästningar måste en stund förut utösa grafvarne, på det de måtte vara fria från vatten. I socknen märkes: *Björnarbo*, jerngjuteri, privilegieradt 1843 på 400 skepp:d gjutgods på året. Björnarbo berustade säteri utgör ensamt 1 mtl., men med underlydande inom socknen tillhopa 2 ⅛ mtl. Konung Fredrik I som ofta brukade jaga härstädes säges hafva uppbyggt karaktershuset. Ägare: magister N. W. Lundeqvist i Upsala. Erkebiskopinnan v. Troil, född Silfverstolpe, bodde på Björnarbo och dog derstädes 1821, 95 år gammal. *Vallhofs* berustade säteri, 2 ½ mtl. med 1 ½ underlydande, äges af enkefru Sandberg. *Agersta*, en egendom om 4 mtl., äges af löjtnant C. Fr. Ahlgren. Runstenar anträffas vid Blacksta by, och vid Munkbacken, ej långt från Dalkarlsbo gästgifvaregård. Uti socknen finnes ett omkring 200 famnar högt berg, kalladt *Skansberget*. På nordvestliga sidan synas lemningar af en gråstensmur, och äfven vid sydöstra kanten, samt midt inuti dessa ruiner en murad håla liknande en brunn. På andra berg har man fordom hållit afgudatjenst. Sjöar finnas här, nemligen: *Lumpebo sjö* och *Bången*. Den s. k. *Trefaldighetskällan*, samt en annan källa vid stora Förarslätt begagnas ännu af de vidskeplige att dricka helsa i sig på Trefaldighetsaftonen och hafva troligen varit offerkällor. Vid kommministerbostället finnes en stenlagd ättebacke. — Genom testamentarisk disposition har aflidne geheime-rådet Knut v. Troil, samt ännu lefvande fröken Brita Eleonora Hjerta, anslagit ett kapital af 366 R:dr 32 sk. B:ko, hvaraf årliga räntan utdelas till 3:ne fattiga i socknen. Bland seder och bruk i socknen må nämnas, att allmogen har särdeles brådtom med barndop; emedan barnet ej anses tryggadt mot den onde eller elaka menniskor innan det är döpt. Det döpes derföre gerna andra dagen efter födelsen. Skrock är ej ondt om. Man botar barns konvulsioner med att uppbränna barnets kläder; smälter ihop tenn och bly, och kastar i korsväg; smörjer förlamade delar med s. k. "slagvatten", gjordt af vanligt vatten, i hvilket man slagit eller piskat med en tröskslaga. Ulleråkers-ån, på kartan benämnd Sala-ån, med vatten från Östfora- och Sigfora-sjöarne samt sjön Tarmlången, skiljer socknen i 2 delar, af hvilka den östra hörer till Bälinge härad och 4:de fögderiet, och den vestra till Ulleråkers härad och 3:dje fögderiet, eller 14 ½ mtl. till det förra och 8 ½ mtl. till det senare. Socknen har 619 invånare. Dess areal utgör 18,885 tunnl., af hvilka 580 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Jomsborg, Jomsvikingar. På ön Wollin vid Svineflodens utlopp blomstrade fordom en rik handelsstad, under medeltiden känd under namnet *Julin*; men af Skandinaverne kallad *Jomme*. Till stadens och det kringliggande landets beskydd, låg det i hela norden ryktbara vikingasätet *Jomsborg*. Sagan beskrifver fästets omfång så stort, att det inneslöt en hamn, tillräcklig att rymma 200 fartyg. Öfver inloppet till hamnen var ett stenhvalf och deruppå ett torn, hvarifrån man med kastmaschiner kunde krossa den, som vågade sig nära; dessutom var sjelfva öppningen eller hvalfvet försedt med jernbeslagna portar, läste med jernbommar. Detta fäste försvarades af ett samfund vikingar, hvilka, för att inom sig kunna bibehålla ordning och sämja, hade sina egna lagar, stränga och obevekliga, och beräknade att uppägga till hjeltemodiga handlingar. Ingen upptogs i samfundet som icke fyllt 18 år, eller som var äldre än 50; med ett ord, inga andre än kraftfulle män, och äfven af sådane, inga andre än de, som icke skydde att strida emot två, än mindre veko för en jemnstark. Ingen tåltes i samfundet, hvilken åstadkom trätor eller slagsmål, eller den der genom tal visade sig obeläten, eller klagade öfver sitt tillstånd, eller jemrade sig det minsta, ehvad nöd och fara som också var å färde. Desse bepröfvade män höllo tillsammans, liksom i ett besvuret fostbrödralag. De voro förbundne hvar och en att hämnas den andre, som vore det fader eller broder; sinsemellan skulle de lefva endrägtigt som bröder, med lika rättigheter, lika skyldigheter och lika faror, samt att allt byte, hvilket eröfrades i

härnad, skulle delas lika emellan alla. På det att äfven den minsta anledning till ovänskap måtte undanrödjas, var det icke heller tillåtet att skryta, högmodas eller bära falskt vittne. Ingen fick hafva hos sig sin hustru längre än öfver natten, och inga lättfärdiga qvinnor tåltes inom borgen. Samfundets öfverhufvud hade tillräcklig magt och myndighet, för att gifva kraft åt företagen. Han skulle underrättas om allt som föreföll; rörande vigtiga ämnen rådgjorde han med de mest erfarne inom borgen, sedan tog han sjelf sitt beslut. Utan hans tillstånd fick ingen vistas öfver natten utom borgen. Alla somrar drogo dessa Jomsvikingar ut i härnad; de voro namnkunnige i alla länder, ansedde för de tappraste krigare, och fruktade hvart de kommo. Ett fäste, försvaradt af sådane hjeltar, ansågs för ointagligt; men likväl eröfrades det af *Styrbjörn den starke* (se detta ord). Att Jomsborg blifvit intaget genom öfverrumpling är icke otroligt, isynnerhet som borgens höfding, den beryktade Palnatoke, var frånvarande på en resa till England. Palnatoke eller Toke Palnason var sjelf stiftare af detta vikingasamfund. Jomsborg anlade han efter öfverenskommelse med Wendiske konungen Boleslaw, under hvars välde landet och staden Julin lydde. Palnatoke skall hafva varit en man med stora egenskaper och en väldig krigshöfding. Sedan Styrbjörn tillbragt flera år med krig och plundring, gick han till Pomerska kusten, för att der mäta sig med de namnkunnige Jomsvikingarne, och, sedan han lyckats så väl i sitt företag, satt han sjelf någon tid såsom höfding öfver Jomsborg, samt bekrigade härifrån Danska konungen Harald Blåtand.

Jonæ, Petrus, biskop i Strengnäs från år 1586 till 1607, känd för sitt oförskräckta motstånd emot liturgien. Han var theol. professor i Upsala och då Johan III befallte antagandet af den nya messe-ordningen, begaf han sig till hertig Carl i Södermanland, hvilken med mycken välvilja emottog honom och slutligen befordrade honom till biskopsstiftet, hvari han likväl, i anseende till konungens obenägenhet, icke kunde blifva invigd förr än år 1593. Han författade en protest emot liturgien, hvilken största delen af presterskapet i stiftet underskref, och då de derföre dömdes såsom upproriske, lät han år 1588 sammankalla dem till ett möte i Örebro, hvarest de uppsatte en ny skrift, för att betyga sin oskuld och varna sina medbröder, att icke affalla från den rena läran. Carl IX uppmanade honom att ombesörja en ny Svensk öfversättning af bibeln, och att dervid begagna Luthers öfversättning, hvilket han äfven gjorde och författade de s. k. *Observationes Strengnenses*. Dessa iakttogos likväl icke vid den bibelupplaga, som Gustaf II Adolf lät utgifva år 1618.

Jonæ, Petrus, från Ångermanland, biskop i Wexjö från 1595 till d. 11 Sept. 1630, då han afled 71 år gammal. Hade förut varit rektor i Arboga och kyrkoherde derstädes. En lärd, nitisk och välgörande man, en exemplarisk biskop och husfader, författare af flera arbeten och äfven poet, så vidt det då ännu hårda språket kunde tillåta någon yttring af skaldeandan. Det berättas om honom, att han bivistade hvarje gudstjenst i domkyrkan, samt, förrän barn och tjenstefolk tillätos gå till middagsbordet, efterhörde hvad de lärt af predikan, och att han äfven vid sina visitationer examinerade sjelfva presterne i Luthers större katekes. Författare af en *Cursus visitationis*, ett *Carmen heroicum; Tre Läkiedommar mot pestilentien, som nu i Wäghsiö Stickt är uptend;* åtskilliga *Likpredikningar*, m. m. I Biografiskt Lexikon tillägges honom äfven *Observationes Strengnenses;* men hvilka af Rhyzelius, troligen med mera skäl, anses vara af förutnämnde biskop i Strengnäs. Då Danskarne år 1611 uppbrände Wexjö stad, tillika med domkyrkan, visade han sig både med ord och gerning särdeles verksam till dess återställande; men hvarifrån han dock undantog S:t Sigfrids graf, hvilken, jemte några andra fornlemningar, tjente till att underhålla menighetens vidskepelse.

Jonas, en bonde i Östergöthland, gjorde år 1618 mycket uppseende genom sina englasyner och föregifna uppenbarelser. En ande skulle hafva lärt honom skrifkonsten. Han författade ett vidlyftigt verk emot evangeliska läran, Frälsarens underverk och andra bibelns berättelser. Han fann flere anhängare, en kommitté nedsattes att förhöra dem, och när de vägrade återkalla sina villfarelser, blefvo flere af dem afrättade.

Jon Bengtsson från Ströby i Skatelöfs socken af Kronobergs län, riksdagsman vid alla riksdagar från 1756 till och med 1789. Han "kunde hvarken läsa eller skrifva", såsom han sjelf sade; men var stundom den slugaste i ståndet, ofta den oböjligaste. Han talade sin Smålandsdialekt, och sekreteraren, för att göra honom löjlig, afskref hans yttranden ordagrannt; men bland dem läses ännu ett kraftigt tal om allmogens nöd, då kronobrännerierna slöko 1000-tals tunnor säd och "folket måste äta bark, knopp, halm och allt, svarta i synen." I *Altonaischer Reichs Postreuter* 1766 N:o 206 påstås, att Jon efter riksdagens slut blef arresterad af sina kommittenter, som vid hans återkomst från riksdagen funno hos honom 100,000 d:lr k:mt, hvilket likväl lärer vara ogrundadt. Wieselgren anför i *Ny Smålands Beskrifning*, att Jon berättat följande anekdot för W:s far: "Då konung Gustaf III ville förmå allmogen att åtaga sig passevolansen och lockade och trugade en och en, lofvade Jon dem säga, att om Jon ginge in derpå, skulle ock de bifalla, viss att han nog skulle bestå mot både trug och lock. En dag kom till honom en landshöfding, visande Jon ett papper, der han skulle sätta sitt af bönderne kända bomärke, hvarvid han drog sin värja och hotade: skrif eller gäller det ditt lif. Jon tog pennan, men arbetade så länge med att formera den, att landshöfdingen tröttnade hålla lika högt den dragna värjan, utan sänkte den mot golfvet. Då hoppade Jon bort och lyftade i blinken en stol samt röt: gå eller gäller det ditt lif. Landshöfdingen gick. Jon fick sedan bud att uppkomma till kungen. Han dröjde länge öfver den bestämda tiden, ursäktande sig vid ankomsten med att han haft så

mycket att göra, som måste ske först. Hvad kunde det vara? frågade då konungen. Jag måste, genmälte Jon, först låta skrifva till min hustru, att jag nu gick upp till kungen, och om hon aldrig sporde mig mer, emedan jag måste säga nej till det jag visste H. M. ville, så skulle hon göra så och så i det och det af hushållsaffärer. Kungen afbröt, och der taltes ej mer om passevolanssen den riksdagen." Denne märkvärdige man, hvilken slutligen bodde i Nöbbeled, blef der 1797 mördad af en tjuf, som dock, säges det, icke fann några penningar Men på auktionen efter honom köpte en fattig man en linnetröja, som låg under sängen bland skräp, för 2 styfver. Efter flera år skulle han sy en ny och uppsprättade kragen till den gamla för att sätta stoppningen in i den nya. Och här fanns i stoppningen bankosedlar till flere tusen riksdaler. — Jon Bengtssons söner **Pehr Johnsson** och **Nils Johnsson** studerade. Pehr, född 1748, dog som kamrer i kammar-kollegium. Nils, född 1750, dog som afskedad protokolls-sekreterare i justitie-revisions-expeditionen.

Jonchère, Charles de la, af en Fransysk adlig familj och emigrant vid revolutionens utbrott, uppehöll sig en lång tid i Sverige, der han fann sin bergning genom undervisning i Franska språket. Lärde äfven härunder Svenskan till en hos utländningar, särdeles hans landsmän, ovanlig färdighet, och har här utgifvit en *Afhandling om Franska Språkets uttal* och ett ganska värderadt mindre *Lexikon*. Då Franska kamrarne beviljade en ersättning åt emigranterne, återvände han till fäderneslandet för att få sin andel deri.

Jon Knutsson, Folke den Tjockes sonson och beklädd med jarlavärdigheten, hade deltagit i slaget vid Gestilren, samt, efter hemkomsten derifrån, begifvit sig i korståg mot hedningarne. Här tillbragte han nio år, och hade knappt återvändt till sin hustru och son, förr än hans gård, Askanäs, om natten öfverfölls af en skara hämndlystne och rofgirige Ester, för hvilkas vapen jarlen stupade. Hans död blef likväl icke ohämnad. (Se: *Estklippan*.)

Jon Larsson och Mor Maja, en pantlek, känd i Westerbotten, Södermanland, Öster- och Westergöthland, på Öland, m. fl. orter. Den som förestår leken utnämner en karl och ett fruntimmer af sällskapet att föreställa Jon Larsson och hans gumma. De öfriga få hvar sitt namn efter vanliga matförråder eller maträtter i ett hus, såsom: bröd, mjölk, skinka, smör, ost, fisk, soppa, bakelser, m. m. De lekande sitta i ring; Jon och hans hustru inom densamma. Anföraren i leken talar ungefär sålunda: "Jon Larsson och hans gumma äro ett hederligt par! När man kommer till dem, blir man undfägnad med bröd, ost, smör", o. s. v. Så ofta Jon Larsson och hans gumma, eller någon matartikel uppnämnes, skola de personer, som föreställa dem, stiga upp och vända sig hastigt om, samt åter sätta sig. Den som häruti försummar sig, eller dervid sätter sig på en annans plats, aflemnar pant. Förstyret i leken talar fort, namnen upprepas om hvarandra, samt flera gånger, för att gifva det hela lif och rörelse. Yttrar han, att "Jon Larsson och hans gumma skola göra gästabud, och uppduka allt hvad huset förmår", eller, att de "vilja hafva alla rätterna på sitt bord", skola alla stiga upp och svänga om. Försummar sig någon härvid, böter han med en pant. — Leken benämnes äfven "Olof Andersson och hans gumma", samt "Fader Lars och hans gumma."

Jonsberg, annex till Häradshammar, beläget i Östkinds härad af Östergöthlands län, 2 ¾ mil Ö. från Norrköping, vid Östersjön. Kyrkan är korskyrka, byggd af träd, år 1726; altartaflan säges vara tagen i Tyskland under 30-åriga kriget, och inköpt af församlingen. I denna socken märkes: *Broxvik* eller *Brosvik*, 2 mtl. berustadt säteri, ett gammalt gods, som på 1400-talet tillhörde riddaren Påvel Månsson. Det har sedermera tillhört slägterne Ulfsparre, De Besche, v. Düben och v. Block. Kammarherren C. J. v. Block stiftade af egendomen med dess underlydande ett fideikommiss, hvilket 1802 tillträddes af systersons son, majoren J. Ridderborg, med vilkor att tillika kalla sig v. Block. *Hofgren*, 1 mtl. frälse, har tillhört slägterne Lillja, v. Öller, Räf, Österling och Hummerhjelm. *Gottenvik*, 2 mtl. frälse-säteri, *Gottenviks kopparverk* och *Arkösund* (se dessa ord). *Jonsberg*, 2 ⅜ mtl. frälse, har i äldre tider haft namn af *Menaos*. Har tillhört slägterne Ulfsparre, Rudbeck, Sparre och Schwartz. På ägorna finnas qvarnar och sågverk. Så väl här som på *Möckeläng* märkes större och mindre stenrör. *Mönnerum* är ett hemman på hvars ägor anträffas grafrör. I dess gärde, på ett högt berg, kalladt *Borgbacken*, är en liten gräsbeväxt slätt, hvarest synas lemningar efter en byggnad; rundtomkring bergets öfre kant äro stensättningar. *Arkö*, *Gräntsö*, *Lindö* och *Lindöja* äro lotshemman; lotsstaten består af 1 ålderman, 6 mästerlotsar, 8 sekundlotsar och 6 lotslärlingar. *Hästö* (se detta ord). *Aspö*, här är en begrafningsplats för fremmande sjöfarande, som aflida under deras resor i farvattnen häromkring. *Stångskär*, en liten bergholme, med en år 1814 uppbyggd spirbåk, till sjöfarandes underrättelse. Dessutom märkes här flere andra öar och skär hvaribland: *Askö*, *Björnö*, *Kartö*, *Stora Sundholmen*, *Isö* och *Benö*. Socknen består af 51 ¾ mtl. och har 1,310 invånare. Dess areal utgör 14,233 tunnl., af hvilka 290 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Jonsbol, Vestra, ett jernbruk i Visnums socken af Wermlands län, år anlagdt år 1688, har 2 härdar och 800 skepp:d privil. årligt smide af köpt tackjern, hvaraf hammarskatt utgöres med 8 skepp:d. Skeppar på Götheborg. Ägare: J. W. Holmstedt och med-intressenter. Bruksstämpeln visar: C E med OPS under.

Jonsbol, Östra, är äfven ett år 1684 anlagdt jernbruk i samma socken som Vestra Jonsbol, har samma antal härdar och lika qvantitet smide som detta och skeppar äfven på Götheborg. Ägare: A. Henström. Bruksstämpeln visar O. P. S inom en cirkel.

Jonsered, 1 mtl. berustadt säteri, beläget i Partilleds socken och Säfvedals härad af Götheborgs och Bohus län, på en höjd vid sydvestra ändan af sjön Aspens stränder, begränsas i öster af denna sjö, och i söder af den derifrån rinnande Säfveå, hvilken uttömmer sig i Götha elf vid gamla staden och der är känd under namn af Gammelstads-ån. Den södra landsvägen från Stockholm till Götheborg, går utmed sjön Aspen och Säfveå och ligger säteriet således utmed denna vägsträcka, 1 ¼ mil från Götheborg. Genom baron Alströmers patriotiska omsorg, och på hans bekostnad, blef denna väg anlagd 1779, samt den ofvan belägna vägsträckan, så långt som till Alingsås, betydligen förbättrad. *Jonsered fabrik* anlades år 1833 uti en dal nära utloppet af Aspen och utmed Säfveå. Dess längd är 300 fot, utom en 180 fot lång flygelbyggnad för en del af arbetarne, hvilken sträcka dock är en fortsättning af fabriken. Denna består af en 15 fots hög våning. Dess från taket kommande ljus meddelar sig jemnt åt fabriken. Fönsterna sitta så högt att arbetarne icke kunna se ut, och af yttre föremål hindras i sitt arbete. Inom dessa vidsträckta murar tillverkas årligen omkring 5,000 stycken segelduk och tältduk, hvilket, genom begagnandet af många kostsamma och fulländade maschiner, erhålles af en utmärkt jemn och vacker beskaffenhet. Tillverkningen har redan hunnit den höjd af sällsynt fullkomlighet, att fabriken med temlig fördel kan exportera de för landets behof öfverflödiga duksorter. Finare sorters väfnader tillverkas ej, med undantag af diverse fin tältduk för regementernes behof, af en mycket hvit, stark, tät och jemn beskaffenhet. För fabrikens behof anlades här ett jern- och metallgjuteri, hvilket numera icke allenast drifves för dess enskildta behof, utan äfven tillverkar maschiner och redskaper för fremmande räkning. Fabriken sysselsätter omkring 420 arbetare, hvilka alla hafva sin rikliga bergning, och hvilkas sedlighet och uppförande fabrikens ägare, herrar Gibson och Keiler, synes anse som en pligt att vårda och efterse. Alla inom fabriken befintliga maschiner drifvas genom ett jernhjul af 31 fots diameter, med cirka 24 fots fall. Vattnet ledes direkte ur sjön Aspen genom en synnerlig väl anlagd kanal, öfver hvilken en vacker spännbro är anlagd, som förenar den af kanalen genomskurna allévägen till herrgården. Herr Keiler har ledt och utfördt denna betydliga anläggning, och äger förtjensten att hafva lyckats i ett så vidtutseende företag.

Jonsson, Hans, borgare i Westerås, hade år 1590 börjat der sprida Judiska religionssatser, hvilka, huru sällsamt det än må låta, i den tiden yppades på flera ställen. Han var likväl sjelf född af kristna föräldrar och uppfödd i kristna läran. Flera gånger förhörd och satt i fängelse, afled han år 1601 under ransakningen, hvilken slutligen förehades i domkapitlets öfvervaro. Han hade emellertid funnit flera anhängare och deribland sin egen son. En Peder i Hofdesta, hvilken anklagades och slutligen afrättades för åtskilliga förbrytelser, förkastade Nya Testamentets skrifter, söndagsgudstjensten och öfriga kristna bruk, men iakttog deremot den Judiska sabbaten. En Pehr i Grytnäs halshöggs år 1619, emedan han smädade Christus och predikade Judiska läror. Samma år dömdes några i Linköping till bålet, emedan de talat hädelser om frälsaren.

Jonsson, Pehr, en ung smed i Norrköping, hvilken i början af 1640-talet gjorde sig olyckligt ryktbar. Den påbjudne och vedertagne inrättningen med allmänna brygghus, till förekommande af det s. k. kättilbryggeriet, hade ej behagat allmänheten, som förmodade att den skulle blifva upphäfven vid 1642 års riksdag, och i detta hopp samlade sig Norrköpings borgerskap mangrannt på rådhuset, då riksdagsbeslutet af den 20 April nämnde år upplästes. Då de här funno samma förordning än ytterligare fastställd, uppstod missnöje och folkmängden började sorla. Pehr Jonsson förde ordet och yttrade sig, att som ingen af menige man varit med vid herredagen, som kunde befordra deras bästa, icke heller någon af dem varit kallade eller tillstädes då riksdagsman valdes, ville de uppsända två "af sine medel" till drottningen, att vårda deras angelägenheter. Menigheten skred slutligen till excesser, och bland dem som straffades, var äfven Jonsson, som måste umgälla med sitt hufvud.

Jonstorp, annex till Farhult, beläget i Luggude härad af Malmöhus län, 2 mil N. från Helsingborg, 1 ½ mil V. från Engelholm, vid hafvet. Marken är bergig vid hafssidan; men jemn inåt landet. Skog är till husbehof, samt ett slipstensbrott. Uti hafsviken idkas något sillfiske. Socknen består af 26 ⅝ mtl. och har 1,555 invånare. Dess areal utgör 5,091 tunnl., af hvilka 6 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Jorda, är i några Blekingska socknar benämningen på lördagen.

Jordan, Michel, af en Schlesisk adelig ätt, hvars namn han bibehöll, då han adlades år 1638, kom i Svensk tjenst som soldat; men under de Lifländska, Preussiska och Tyska krigen tjente han sig upp till öfverste, och blef slutligen landshöfding öfver Nyslotts län. Född år 1590 och lärer hafva dött på 1650-talet. — En annan slägt är **von Jordan,** hvilken lärer härstamma från en Engelsk adelig ätt; men hvars stamfader i Sverige, **Edvard Berend,** var major vid kavalleriet, då han år 1680 adlades "för hans faders och hans egna långliga krigstjenster." Dog samma år.

Jordarter, med detta namn betecknar man uti kemien föreningar af åtskilliga metaller med syre, som i allmänhet äga mer eller mindre basiska egenskaper, så att några i detta afseende täfla med de starkaste baserna, eller alkalierne, samt derföre kallas alkaliska jordarter, och äro: baryt-, strontian-, kalk- och talk-jord. De öfriga få namn af egentliga jordarter, samt äro i allmänhet svagare baser, och några äga till och med egenskaper af svaga syror, de äro: ler-, beryll-, ytter-, zirkon- och thor-jord. I allmänna lifvet förstås deremot oftast med jordart eller jord de olika blandningar af oorganiska ämnen, söndergrusade

mineralier af mångfaldiga slag, samt deruti inblandade organiska qvarlefvor, hvilka betäcka alluviallagren och tjena till växternas fortkomst. Dessa jordarter, odlingsbar jord eller åkerjord, äga i följd af de olika oorganiska ämnen som de innehålla, samt af den större eller mindre mängd organiska qvarlefvor, hvarmed dessa äro blandade, olika egenskaper, så väl i fysiskt och kemiskt som i agronomiskt afseende, d. v. s. i afseende på sin förmåga att underhålla derpå uppkommande växter. De hufvudsakligaste af deras oorganiska beståndsdelar äro kiselsyra, kiselsyrad lerjord och kolsyrad kalk, hvartill komma gips, talk- eller bitterjord, jernoxid och jernoxidul, manganoxid, samt åtskilliga med dessa baser förenade syror, särdeles svafvel- och fosforsyra. De organiska beståndsdelarne bestå deremot dels af föga eller intet förändrade döda växter eller växtdelar; men isynnerhet af sådana som undergått sin fullständiga förvandling och bilda en svart pulverformig massa, hvilken fått namn af humus eller mylla. Denna senare beståndsdel utgör ett oeftergifligt vilkor för jordens fruktbarhet, och efter naturens ordning bildas den oupphörligen, i något större mån än den till nämnde ändamål behöfves, genom växternas eller deras delars successiva utdöende, i följd hvaraf nya kunna oupphörligen framalstras och fortkomma på samma ställe, så länge deras affall ej bortföres derifrån; men då, såsom förhållandet är på den odlade jorden, de uti sin växtperiod ännu stadde växterna dödas af skördarens hand, och bortföres från sin växtplats, så skulle jordens halt af mylla blifva otillräcklig till frambringande af samma slags växter, hvilka efter hand skulle derifrån utträngas af allt mindre och mindre, magert ogräs, om man ej genom gödsling, d. v. s. inblandning af andra organiska affall, återgåfve jorden sin behöriga halt af mylla. Det är dock icke allenast jordens halt af mylla, som betingar växtens fortkomst derpå, utan denna beror dessutom för serskildta växtslag af de olika oorganiska beståndsdelar hvilka finnas deruti, enär dessa äfven i större eller mindre mån upptages af och assimileras med växterna, samt olika af olika växtslag, såsom under ordet *Cirkulationsbruk* är nämndt. I följd häraf utgår man, vid klassifikationen af den odlingsbara jorden, så väl från dess oorganiska som dess organiska beståndsdelar, samt indelar den sålunda uti: *sand* eller *sandjord*, hvilken består af små korn, bildade af söndergrusade, ofta ganska olika mineralier, hvaruti kiselsyra i fritt tillstånd, i form af qvarts, alltid utgör den öfvervägande mängden. Den upptager i allmänhet mindre vatten än andra jordarter och qvarhåller det med ringa kraft. *Lera* eller *lerjord* består likaledes af flere olika mineralier; men innehåller en öfvervägande mängd af kiselsyrad lerjord, eller lera, i följd hvaraf den är mer eller mindre klibbig eller bildbar, samt upptager vatten i stor mängd och qvarhåller det med stor kraft. Halten af lera får dock icke vara alltför stor deruti, ty i sådant fall blir den otjenlig till odling, genom sin hårdbrukenhet, enär den då, uti fuktigt tillstånd är så seg, i torrt deremot så hård, att den ej låter plöja och ansa sig. *Mergel* eller *mergeljord* innehåller större eller mindre qvantiteter kolsyrad kalk, tillsammans med förenämnde beståndsdelar och förekommer af mångfaldiga förändringar, stundom med öfverskott af kalk, stundom med öfverskott af lera samt har egenskapen att bättre än någon af de förra i behörig mängd upptaga och qvarhålla vatten, samt att i luften, isynnerhet utsatt för ömsom fukt, ömsom torka, sönderfalla, i följd hvaraf den är mycket lättbrukad. *Mylla* eller *mylljord*, kallas den som innehåller en öfvervägande mängd humus, och i följd deraf i allmänhet är den mest fruktbärande, men likväl icke alltid för alla växter den bäst passande. Såsom nämndt är utgör myllan ett nödvändigt vilkor för växternas behöriga fortkomst, och de förutnämnda jordarterna måste således alltid innehålla en större eller mindre mängd deraf, antingen genom naturens egen åtgärd, eller genom gödsling. I förra fallet och då myllans mängd är något betydlig, få de vid benämningen ett tillägg af mylla, så att sandjorden, då den innehåller en större mängd mylla, får namn af *sandmylla*, lerjorden, under samma förhållande, af *lermylla*, o. s. v.

Jordberga, frälse-säteri, $3\frac{1}{2}$ mtl., beläget i Kjellstorps socken af Malmöhus län, tillhör aflidne landshöfdingen frih. von Nolckens arfvingar är utmärkt vackert bebygdt. Säteriet har stora och väl underhållna trädgårdar, betydligt åkerbruk och höbol. Utom tvenne betydliga skogshemman i Gustafs socken, höra under denna egendom många in- och utsockne frälsehemman, jemte en myckenhet hus och torpare, samt Beddinge fiskläge. Åkern och ängen är både vidlyftig och fruktbar.

Jordborr är ett verktyg, hvarmed icke allenast åtskilliga hvarf af jordarter, utan ock af stenarter, flolägriga berg eller flötser kunna eftersökas, upptäckas och till deras beskaffenhet undersökas, allenast genom borrhål af några tums vidd, till ett djup af flere hundrade fot, och hvilken således användes till upptäckande af nyttiga mineralier, samt i allmänhet till undersökningar af de olika jordlagrens beskaffenhet på olika ställen af jordytan. Härigenom hemtas mycken nytta ej allenast för bergshandteringen, äfvensom för åkerbruket och byggnadskonsten, utan ännu mera för geologien, enär vi derigenom sättas i tillfälle att på lättaste sätt bedöma beskaffenheten af jordens fasta skorpa, till ett ganska betydligt djup. Jordborren användes ock på sådana delar af jordytan, som utgöres af flöts-formationer, till frambringandet af s. k. *artesiska brunnar*, emedan vatten på sådana ställen vanligtvis framtränger genom det bildade borrhålet, då detta uppnått större eller mindre djup, dymedelst att på ganska många ställen lager af flötskalk befinna sig på större eller mindre djup från ytan betäckta af lager af lerskiffer, skifferlera eller andra kompakta flötsbergsarter, hvilka icke genomträngas af vattnet, hvaremot flötskalken alltid, då den är åtkomlig för detta, blir genom dess inverkan derpå porös och genomsläpper detsamma, i följd hvaraf, då den kompakta betäckningen öf-

ver kalklagret genombrytes, det derstädes befintliga vatten uppstiger till samma höjd som det innehar uti den reservoir, sjö eller flod, hvars botten kalklagret utgör, så att då dessa vattensamlingar, hvilka äfven kunna befinna sig på längre afstånd från det ställe der jordborrningen sker, ligga betydligt högre än detta, vattnet uppspringer till ofta ganska ansenlig höjd ur borrhålet, ehuru detta ofta måste drifvas till det djup, att det uppspringande vattnet genom inverkan af jordens inre värme är i betydlig mån uppvärmdt. I Sverige, hvars mark, endast med undantag af Skånes sydligaste del, icke utgöres af flöts-formationer, kan naturligtvis jordborrningen ej användas för frambringandet af artesiska brunnar.

Jordbäfning, jordskalf, jordstöt, kallar man det naturfenomen, som ger sig tillkänna genom en starkare eller svagare vågformig rörelse af jordytan, hvilken inträffar på obestämda tider; men isynnerhet ofta och våldsammast i tropikländerna och derintill gränsande delarne af de tempererade zonerna. Uti sin högsta grad af styrka, då det får den första benämningen, är rörelsen så häftig, att den under de få sekunder, som den varar, ofta kullstörtar de fastaste byggnader, bringar sjöar och andra vattensamlingar att utflöda öfver sina bräddar, genom bottnens höjning, samt berg och stundom hela landsträckor att nedsjunka, genom bildade remnor uti den i rörelse stadde jordskorpan. Derjemte åtföljes det ofta af vulkaniska utbrott, stundom bestående af den vanliga i glödande fluss befintliga lavan, stundom af oerhörda massor flytande dy, d. v. s. uppslamning af fasta, fint fördelade jordartade ämnen uti vatten, hvarmed de bilda en mer eller mindre tjockflytande massa. I ringare grad och sådant som detta fenomen stundom äfven hos oss inträffar, är rörelsen på jordytan föga våldsam, och medför sällan eller aldrig någon förstöring, utan röjer sig endast genom en under ett längre eller kortare tidsmoment märkbar skakning, samt kallas i förra fallet jordskalf, i det senare jordstöt. I Sverige hafva sådana förefallit på olika tider, ehuru aldrig åtföljda af de förödelser, som i andra, särdeles de sydliga länderna betecknat deras spår. Redan i gamla handlingar finnas sådana antecknade; år 1199 skall en jordstöt hafva kännts i norden, och d. 10 Jan. 1497 kändes en sådan öfver hela riket, hvilken var så stark, att stora hus dervid remnade. I Stockholm förmärktes ett jordskalf d. 4 Nov. 1823, och i Westergöthland spordes ett dylikt i Februari 1846. — Orsaken till detta fenomen antages med visshet vara följande. Då det med ovedersägliga bevis är ådagalagdt, att hela vår jord en gång befunnit sig uti smält tillstånd, samt endast genom småningom inträffad afkylning antagit fast form på ytan, samt ännu på ett, i förhållande till dess massa, obetydligt afstånd från denna befinner sig uti samma smälta tillstånd, eller som det kallas i glödande fluss, så att den består af en smält massa, omgifven af en temligen tunn, fast skorpa, hvilken dock genom fortfarande afkylning utifrån allt mer och mer tilltager i tjocklek, så måste det hända att denna skorpa, i följd af den vid stelningen alltid inträffande sammandragningen, småningom blir otillräcklig att fullt omsluta den ännu smälta massan. Härigenom inträffar, att en del af denna utpressas genom de öppningar, hvilka bildat sig på åtskilliga ställen genom den mer eller mindre ofta förnyade utpressningen, och få namn af vulkaner, hvarvid den sammantryckta massan erhåller aflopp i form af lava. Der detta ej kan ske, måste den omslutande fasta skorpan gifva vika och spricka sönder, i mån af sin tjocklek antingen ända upp till ytan eller till ett visst djup derunder, och denna senare sprickning af den fasta skorpan är orsaken till de vid jordbäfningar inträffade förödelser, enär en bristande kropp dervid alltid försättes uti en vibrerande, mer eller mindre vågformig rörelse. Orsaken till jordbäfningarnes större våldsamhet i tropik- och närliggande länder är sålunda lätt förklarad, enär det utan svårighet inses, att den fasta jordskorpan der måste vara betydligt tunnare än vid polerna, och att således sprickningen der vanligast måste sträcka sig ända till ytan, då den vid polerna och i deras grannskap sällan eller någonsin hinner dit.

Jordebok kallas förteckningen på alla serskildta jordlägenheter inom hvarje fögderi och socken. Dessa jordeböcker anbefalldes af konung Gustaf I, för att erhålla en bestämd öfversigt af kronans inkomster. Det åligger häradsskrifvarne att författa dem. Den äldsta jordebok, som finnes qvar, skall vara ifrån år 1541. Man har skiljt emellan *persedle-* eller *special-jordebok*, hvilken äfven kallas *liggare*, och den *årliga* eller *summariska jordeboken*, som var ett utdrag ur den förra. Denna senare är nu för tiden ännu mera sammandragen. *Landsjordeboken* kallas åter sammanfattningen af alla fögderiers jordeböcker. Den s. k. *liggaren* förnyas hvarje tionde år efter ett visst formulär, och innehåller hemmanens klassifikation efter olika jordnaturer, skatte, krono, frälse med de serskildta slagen af denna sistnämnda jordnatur, vidare en uppgift på alla derifrån utgående stater, löningar, m. m., samt huru krono-tionden utgöres, o. s. v. Den årliga jordeboken, eller, såsom den nu kallas, *förändrings-extraktet*, innehåller summariska anteckningar öfver de förändringar, som inträffa under den tid, som förflyter ifrån det en jordebok upprättas och till dess den bör förnyas.

Jordeboks-ränta, kallas äfven *ständig* eller *ordinarie* räntan. Den består uti en mängd persedlar af ortens produkter, hvilka, tid efter annan, blifvit hemmanen påförde, efter kronans behof och de skattskyldiges förmåga, och ifrån gamla tider intill våra åro bibehållna. Denna ränta har tydligen sitt ursprung ifrån ledungslama, åttargäld (se dessa ord), m. fl. gamla skatter. Benämningen häraf bibehålles ej allenast ännu i vissa orter (såsom i Bohus län ledings-penningar, smör, mjöl), utan skatte-persedlarne äro ock öfverallt af brutna stycketal, hvilket bevisar deras ursprung från de tider, då skatte-persedlar, efter vissa sammansättningar, utbetaltes af flere bönder, och af de skattskyldige pro rata tillskötos, t. ex. ½ får, 5 marker

fläsk, $\frac{2}{5}$ tjog ägg, o. s. v. De skatte-persedlar, hvilka ingå i jordeboks-räntan, äro af olika slag, ej blott i serskildta län, utan ock i härader och socknar, troligen derföre att landets indelning undergått förändring sedan skatterna tillkommit. Hvad som allmänt förekommer i jordeboks-räntan äro dagsverken och fodringen, hvilken sistnämnde likväl upptages mycket olika både i kronovärdi och förvandling till andra persedlar. Å vissa orter utsättas nu för tiden jordeboks-räntan under allenast få ränte-titlar. Så, efter Uplands-methoden, bestämmes numera vid skattläggningar jordeboksräntan under allenast 4 titlar, nemligen: fodringen med 6 årliga och 2 kungshästar; 6 st. jordeboks-dagsverken; hufvudräntan, uti spannmål, samt årliga penningar. På andra orter åter, t. ex. Westmanland, utsättes ännu en myckenhet persedlar på hvarje öresland till ganska brutna tal, såsom i Westerås län $\frac{1}{16}$ får, $\frac{1}{8}$ gås, 1 $\frac{1}{4}$ ägg, o. s. v., hvilka sedan hopsummeras efter hemmanets hela öretal.

Jorden är alltid frusen för lata svin, ett gammalt Svenskt bondespråk, som Gustaf II Adolf, hans farbröder och farfar, begagnade mot lata och beqväma personers invändningar.

Jordfallet kallas det nordöstra hörnet af ön Hisingen, förmodligen med anledning af något der fordom timadt jordras. Under den så kallade Balsefejden 1643—1645 hade Norrmännen, för att hindra Svenskarnes infall, härstädes uppfördt och bestyckat en skans, hvilken öfverrumplades natten till d. 13 Aug. 1645, och, såsom det då troddes, intogs genom förräderi af Svenskarne, hvilka der nedhögg̈o 70 man.

Jordfästning. Förr än begrafning (se detta ord) skedde under påfvedömet i Sverige, borde presten med hvarjehanda ceremonier viga liket, hvilken akt var så strängt påbuden, att intet lik fick stå ovigt en natt. Det stadgades väl straxt vid reformationen år 1528, att ovigt lik kunde saklöst föras till kyrkan; men, för att undvika förargelse, infördes uti handboken 1529 något, som skulle likna den vanliga likvigningen. Innan den döde bars ur huset, skulle presten göra en förmaning, med bifogad tröst till den dödes vänner. Derefter tillade han en bön, hvaruti han ock bad för den döde. Detta kallades *att viga lik* (se: *Likvigning*), och föregick sjelfva jordfästningen; men redan 1557 uteslöts denna akt alldeles ur handboken. Ceremonierna vid jordfästningen, såsom de först infördes uti vår evangeliska Svenska handbok år 1529, med derefter skedda förändringar, voro: när liket kom till grafven, lades det straxt deri och presten tog en skofvel och kastade tre gångor jord på liket, och sade: "Af jord äst du kommen, och jord skall du blifva igen, Jesus Christus, din frälsare, skall dig uppväcka på den yttersta dagen." I 1809 års handbok: "Jord skall du åter varda", i stället för "jord skall du blifva igen." Derefter läste presten en bön, som, med några få tid efter annan gjorda förändringar, bibehölls i 1809 års handbok. Medan jord kastades på liket, sjöng man någon psalm och derefter uppläste presten Pauli ord om de dödas uppståndelse, hvilka äfven finnas i vår nuvarande handbok. Om presten så ville, och nog folk var tillstädes, kunde han hålla en förmaning till folket, hvarefter han skulle låta det åtskiljas. I stället för de bestämdt uppgifna psalmerna, Pauli ord och förmaningen stadgar 1809 års handbok: "tjenliga böner, psalmer eller verser ur psalmboken väljer presten efter tillfället, såsom ock något skriftens språk. Derefter läses Fader vår och Välsignelsen." På landet sjunges efteråt en eller flere verser. I städerna börjas merendels genast ringningen, då jordfästning sker i kyrkan. Den förmaning, som i handboken omtalas, och skulle hållas i anledning af något skriftens språk, var icke annat, än en likpredikan (se vidare härom under detta ord). Exempel, att Kongl. Maj:t beviljat enskildte personer att på sina gårdar inrätta och nyttja serskildta grafställen, äro i senare tider ej så alldeles sällsynta. Dock böra sådana tillåtne platser alltid förut ordentligen af presterskapet invigas och är tillika förordnadt, att jordfästningen ändå bör ske i kyrkan, eller å det rum, som af församlingen begagnas till begrafningar.

Jordhumla (Bombus terrestris), en till humleslägtet hörande insekt, af $\frac{1}{2}$ till $\frac{3}{4}$ tums längd; sammetssvart med snöhvit gump och trenne svafvel- eller citrongula tvärband, det ena öfver framryggen, det andra nedanför basen af underlifvet; vingarne mot spetsen dunkla, liksom sotiga; hannen har stundom äfven hjessan och ansigtet gula. Förekommer ända från Skåne till upp emot polcirkeln och är en af våra allmännaste humlor i kryddgårdar, på ängar och i lundar. Hon bygger sitt bo djupt under jordytan, med långa krokiga gångar och innefattande ett temligen stort antal individer, vanligen emellan 60 och 150, stundom ända till 200 à 300.

Jordkräfta, mullvadssyrsa (Gryllotalpa vulgaris), en insekt af rätvingarnes ordning, af 1 $\frac{1}{2}$ till 2 tums längd, till formen ej olik en kräfta; grågul med svart hufvud och mörkbrun silkesluden ryggsköld, hvars ludd ganska mycket liknar mullvadens pels. Framfötternes skapnad är ganska egen, och har, i förening med djurets lefnadssätt, förorsakat benämningen mullvadssyrsa. Han lefver neml. under jorden och gräfver der gångar, hvarigenom växternes rötter skadas, så att, der den är allmän, såsom i södra Europa, han ofta anställer stora förödelser. Hos oss är han ganska sällsynt.

Jordloppa (Haltica), ett insektslägte af skalbaggarnes ordning, med liten, äggrund, kullrig och glatt kropp, trådlika antenner fästade nära hvarandra emellan ögonen; baklåren ovanligt tjocka, på undre sidan refflade för att upptaga bakbenen i denna ränna. Hos oss förekomma 56 arter deraf; alla äro växtätare och skadedjur. De allmännaste äro: *Allmänna Jordloppan* (H. oleracea), af något öfver en linjes längd, aflångt äggrund; inunder svartblå, ofvan blågrön och metallglänsande med en intryckt tvärlinje baköfver hela ryggskölden; skalvingarnes yta punkterad och finstrimmig. De finnas i flere generationer från våren till efterhösten på öppna ängar och i trädgårdar, på alla

slags växter, och uppäta löfven eller örtbladen på buskar samt andra låga växter, äfvensom hjertbladen på alla saftiga trädgårdsväxter, såsom kål, rofvor, rättikor, radisor, böner, sockerärter, m. fl., hvarigenom de åstadkomma stor skada. Om vintern gömma de sig under nedfallna löf, samt framkomma om våren, då de utsådda fröna börjat gro. De älska i hög grad solen och trifvas derföre ej på skuggiga ställen, samt frukta i hög grad för regn. Det är ej bestämdt afgjordt, huruvida de lägga sina ägg på växtens blad eller på sjelfva fröen, eller möjligen på båda delarne. I anseende till den skada de göra, hafva många medel blifvit använda till att utrota eller afhålla dem från växterne, och ibland dessa lär isynnerhet växternes stänkning med tobaksafkok samt fröets blötning i saltlake, före utsåningen vara verksamma. *Gulrandiga Jordloppan* (H. nemorum), är af $\frac{3}{4}$ till 1 linjes längd, glänsande becksvart, stötande i blått; antennernas bas, ben och tarser bruna; en bred lergul våglinje längs åt hvarje skalvinge, dessa senare fint punkterade. Träffas vid samma tid, har enahanda lefnadssätt och gör lika stor skada som den förra, samt utrotas på samma sätt.

Jordlöpare (Carabus), ett insektslägte af skalbaggarnes ordning, med aflång, stor och kullrig kropp, hufvudet nära jemnbredt, lika långt som ryggskölden, men smalare; halsen tydlig, antennerne trådlika; pannan kullrig, ögonen medelmåttiga; skalvingarne hvälfda med uppvikta sidokanter; inga hinnvingar. Alla arter tycka om att lefva i jorden och äro mest i verksamhet om natten. De äro vargar ibland insekterna, hvilka de anfalla och uppäta när de komma åt. Vid handtering gifva de en obehaglig lukt ifrån sig och utspruta en skarp, brännande vätska. Hos oss finnes 16 arter, hvaraf de märkvärdigaste äro: *Grönrandiga Jordlöparen* (C. violaceus), 1 tum lång, svart på ryggskölden stötande i blått, fördjupningarne längs skalvingarnes kanter violetta eller purpurglänsande; kroppsytan under polerad och glatt, ofvan skrynklig. Förekommer tidigt på våren och träffas ända mot hösten gömd under stenar om dagen. Larven är äfven en ifrig insektjägare. *Korniga Jordlöparen* (C. granulatus), $5\frac{1}{2}$ till 6 linjer lång; under kullrig, polerad svartblå eller grönsvart, ofvan något platt samt grönt eller kopparbrunt bronserad, skalvingarne refflade med 3:ne kedjelika rader af gryn- eller kornformiga vårtor. Allmänna på ängar, fält och betesmarkerna under mossa, stockar och stenar, från våren ända till hösten, under hvilken tid han utödar en mängd skadliga insektlarver. *Refflade Jordlöparen* (C. cancellatus), liknar den nästföregående; men är större, ofvan mera kullrig, hufvudet och ryggskölden kopparröda, första antennlederna alltid rödbruna. Förekommer som den förra. *Trädgårdslöparen* (C. hortensis) och *Ängslöparen* (C. nemoralis), likna de öfriga till utseende och lefnadssätt.

Jordmån kallar man de olika blandningar af s. k. jordarter, sandjord, lerjord, mergel- och mulljord, hvaraf den odlingsbara jorden på ett visst ställe utgöres, och hvaraf dess större eller mindre fruktbarhet i allmänhet eller tjenlighet för vissa växter isynnerhet beror.

Jordnafle, vif (Chrysosplenium alternifolium), en mångårig växt, som förekommer här och der vid sumpiga flodstränder och källdrag, samt anses gifva anledning att eftersöka källådror.

Jordnatur kallas ett hemmans olika beskaffenhet, i afseende på derå hvilande skatter, emedan jorden kan vara af krono-, frälse- och skatte-natur. Kronohemman äro statens egendom. Skattehemman, eller, såsom de nu kallas, kronoskatte, äro de jordlägenheter, der jorden tillhör enskildt man och kronan anses äga räntan, hvilken då utgår såsom en oföränderlig grundskatt; frälse åter kallas den jord, der hvarken sjelfva grunden eller räntan tillhör kronan. Af alla dessa jordnaturer finnas flera olika slag, såsom inom frälset: säterier, rå- och rörshemman samt allmänneligt frälse, o. s. v. Jordnaturen är oföränderligen fästad vid egendomen, utan afseende på ombyte af ägare. (Se för öfrigt artikeln *Hemman*.)

Jord-ransakning kallas den förrättning, hvarigenom, näst förrän ny jordebok upprättas, konungens befallningshafvande undersöka förhållandet med kronans gods och rättigheter af jorden. Dervid undersökes: om afhysta hemman, om jordlägenheters inläggande och om uppkomna ödesmål, samt i allmänhet om de förändringar, hvilka inträffat sedan sista jordeboken upprättades. Denna jordransakning är således en föregående åtgärd i och för upprättandet af ny jordebok.

Jordrefning kallas den landtmätarens förrättning, hvarmedelst en eller flere hemmans ägor och tillhörigheter blifva afmätte, på karta aftagne och beskrifne till sin beskaffenhet.

Jordrefva, jordkrypa, tusengodt (Glecoma hederacea), en mångårig växt, som förekommer ymnigt vid gärdesgårdar, hus och murar, samt i lunder, på åkrar och ängar uti flera landskaper. Den ätes af fåret och hästen, men ratas af andra kreatur; fordom användes den i medicinen.

Jordrök, åker-rök, åkersilke, gullgräs (Fumaria officinalis), en årlig växt, hvilken förekommer allmänt i åkrar bland säden, men sparsamt på jordvallar och i trädgårdar. Ätes af kreaturen, men ej begärligt, samt innehåller, jemte ett bittert ämne, hvarföre den begagnas i medicinen, äfven ett gult färgämne, hvilket gör den användbar till husbehofsfärgning.

Jordskyld, städernas, eller den så kallade åkerskatten, erlägges af en del städer, åt hvilka staten tilldelat skattlagde hemman eller åkergärden, för att å dem anlägga staden, med vilkor, att de betala till Kongl. Maj:t och kronan, efter areala innehållet deraf, antingen en stadgad afgift, eller ock utgöra hemmanets och jordens skattlagde räntor; men andra städer åter, hvilka äro af den beskaffenhet, att jorden, vid deras grundläggning, varit en ouppodlad utmark och icke tillhört något kronohemman, utan städernas inbyggare af fordna konungar fått tillstånd att bebygga och göra fruktbar sådan mark, emot afgift till magistra-

ternes aflöning, hvilken sedan fått namn af *vretskatt* eller *täppe-penningar* och *tomtören*, äro från en sådan jordskyld eller åkerskatt befriade, allt enligt fundations-brefven, städernas privilegier och serskildta kongl. resolutioner.

Jordspringare (Harpalus), ett insektslägte af skalbaggarnes ordning, med aflång, medelmåttig eller liten, hos de flesta mer nedtryckt än kullrig kropp; hufvudet utan tydlig hals, framtill afsmalnadt; ryggsköldens form mycket omvexlande; antennerne trådlika; pannan kullrig, ögonen små; skalvingarne något platta; med eller utan hinnvingar. Rofdjur, som lefva om dagen under stockar, stenar o. dyl., samt jaga om natten. Hos oss finnas af dem en stor mängd arter, hvaraf må nämnas: *Kopparfärgade Jordspringaren* (H. cupreus), 3 $\frac{1}{2}$ linje lång, oval; ofvan grön med kopparanlöpning, under glatt och svart blåaktig, med grön skiftning; fötterna becksvarta, antennerne svarta med rödbrun bas. Förekommer allmänt på torra ställen under stenar, lefver af insekter, larver, puppor och maskar. *Erzfärgade Jordspringaren* (H. æneus), 3 linjer lång, trubbigt oval; ofvan grön med blå eller brun anlöpning; skalvingarne hårda, punkteradt finstrimmiga; antenner och fötter alldeles rödbruna. Förekommer på samma ställen och tillsammans med den förra, samt liknar den till lefnadssätt.

Jordstenar, geschiebe, äro större eller mindre stenar, hvilka ligga spridda på jordytan, hvaruti de icke sänkt sig mera, än som varit en följd af deras egen tyngd och det underliggande jordlagrets större eller mindre eftergift. De bestå hos oss vanligen af granitblock, stundom af oerhörd storlek, mången gång ock af sand- eller kalksten. De förekomma ofta flera mil från närmaste berg af samma slag; men äro så skarpkantiga, att det tydligen synes, det de ej, under flyttningen derifrån, lidit någon våldsammare skakning eller nötning emot hvarandra eller andra hårda kroppar, utan synas som vore de af en oerhörd kraft ditslungade, hvarföre man ock ofta får af allmogen höra sägas att de äro ditkastade af jättar för att dermed krossa närbelägna kyrkor, hvilka kast dock alltid misslyckats. Den sannolikaste förklaringen af denna flyttning från deras ursprungliga lägerställen är, att vid den tidpunkt då större delen af vår halfö ännu var betäckt af vatten, de af detta sönderbråde sidorne af de deröfver uppskjutande högre bergen, under skarpa vintrar fästades vid vattnets isbetäckning och då denna sedan af stormen lösrycktes, så medföljde alla lösa klippstycken, som fästade vid isfältet, drefvo med detta ut öfver hafsytan och när isen ytterligare söndersplittrades eller uppsmälte, lossnade derifrån och sjönko till hafsbotten, hvilken nu utgör våra slättbygder. Att förhållandet är sådant ådagaläggеs faktiskt derigenom att dels ännu stundom uti polarhafven anträffas isberg eller isfält, som på sin yta uppbära betydliga klippmassor, dels deraf att, för några få år sedan, ett stenblock af omkring 17,000 skålp:ds vigt flyttades med isen från Finlands södra kust till den nordvestra sidan af ön Hogland.

Jored, ett militiæ-boställe i Qville socken af Bohus län, har blifvit bekant genom ett derstädes år 1816 gjordt fynd. Uti en liten jordkulle å dess ägor anträffades ett grafrum med tre afdelningar, bildadt af ekplankor samt derinom åtskilliga urnor af ler, en stor armring af guld, en guldpenning, med en inskrift af okända karakterer, en enkel och en tredubbel fingerring och två armringar af guld, ett spänne af samma metall, ett silfverkors, flera silfverskenor, ett kopparkäril, besatt med perlor och öfverdraget med en silfverskålla, samt dessutom åtskilliga jernsaker och annat, hvaribland en oljemålad, kopparbeslagen kagge af enträd, m. m. Någon tradition om stället finnes icke.

Jormungard. Se: *Fenrisulfven.*

Jorsalafarare eller **Jerusalemsfarare.** Så kallades under katholska tiden de, hvilka företagit vallfärder till heliga landet.

Jorund, Yngves son och sedan fader åt den gamle Aune, angrep, jemte sin broder Erik, våldskräktaren Hake (se detta ord); men förlorade träffningen och nödgades fly. Som Hake dog af de sår han erhöll i striden, kom Jorund i besittning af thronen och företog, efter tidens sed, ströftåg mot grannarne. Bland andra orter härjade han äfven på Jutland, och lade sig mot hösten med sin flotta i Limafjärden. Här angreps han af Gyllauger, son till Norske konungen Gudlauger, hvilken Jorund förut besegrat och upphängt vid stranden. Efter ett tappert motstånd träffades Jorund af samma öde, som han beredt sin motståndares fader. Då hans skepp blifvit redlöst, sprang han öfver bord, för att rädda sig med simmande; men blef tillfångatagen och upphängd i en galge.

Josefina Maximiliana Eugenia, Sveriges drottning, född i Milano d. 14 Mars 1807, hvarest hennes herr fader, Eugène Beauharnais, Napoleons stjufson, då var vice konung. Hennes moder är Augusta Amalia, dotter till konungen i Bäjern, Maximilian Josef. Förmäld d. 19 Juni 1823 med d. v. kronprinsen Oscar, nu H. M. konungen af Sverige och Norrige.

Josefina kyrka. Se: *Klockrike* socken i Östergöthland.

Josefinas, Kronprinsessan, pensions-inrättning. Under denna benämning har H. M. drottningen såsom kronprinsessa stiftat en pensions-inrättning vid kongl. andra lifgardet. Den erhåller af H. M. ett årligt bidrag af 300 R:dr. År 1842 ägde denna pensions-fond ett kapital af 11,000 R:dr B:ko.

Josephson, Jakob Axel, född 1818, filos. mag. 1842, är en bland våra yngre, mest lofvande kompositörer. Det första arbete, hvarmed J. uppträdde var ett af honom i musik satt poem (af Bergman), tryckt i en år 1841 i Upsala utkommen kalender. Samma år utgaf han ett häfte sånger, hvarpå sedermera följt flera dylika, af hvilka några blifvit utgifna i Tyskland. Dessutom en samling sång-qvartetter, samt nu senast s. k. tondikter för pianoforte. J:s sångmö, som ej allenast sjunger, utan äfven diktar, ty texter-

na till hans sånger äro till större delen författade af honom sjelf, "fängslar icke alltid vid första åhörandet; men ju mera man lyssnar till hennes toner, ju skönare blifva de, och äger hon derjemte den lyckliga egenskapen, att man gerna förnyar bekantskapen med henne." J. företog åren 1845—47 en konstresa genom Tyskland och Italien.

Jotna-slägtet. Se: *Jätteslägtet.*

Jotunaland. Se: *Jätteslägtet.*

Ju argare skalk, desto bättre lycka, ett gammalt ordspråk.

Jubelfester. Dessa höra till mera sällsynta högtider. Det är bekant, att *jubel-året* eller klangåret i gamla testamentet inföll hvart femtionde år (3 Mos. B. 25: 8, följ.). Den första jubelfest i nya testamentet anställdes år 1300 af påfven Bonifacius VIII, hvilken utlofvade syndernas förlåtelse åt alla dem, som på det året besökte de helige apostlarnes Petri och Pauli grafställen. Han vann ock derigenom sitt uppsåt, att Rom uppfylldes ej allenast med folk, utan ock med otroliga penningesummor. Det blef då beslutadt, att en sådan fest skulle hållas endast hvart hundrade år. Men de följande påfvarne kunde ej så länge umbära en så indrägtig penningeskörd. Clemens VI befallte derföre, att den skulle begås hvart femtionde år, och utskref den verkligen till år 1350. Hvarefter Urbanus VI, som blef påfve 1370, fann nyttigare, att ännu mera förkorta tiden, och afpassa den efter frälsarens ålder, så att denna inbringande högtid skulle infalla hvart trettiondetredje år. Men påfven Paulus II, som upphöjdes på påfvestolen 1464, tyckte att detta tidehvarf blef alltför långt, hvarföre han utsatte denna fest till hvart tjugondefemte år. Denna sedvana kunde vid reformationen icke straxt afläggas i Sverige, utan att alltför mycket blottställa sig för den påfviska verlden. Sedan de evangeliske åstadkommit hvarjehanda nyttiga rörelser i riket, tillstundade år 1525 en papistisk jubelfest. Bref hade ankommit derom från påfven Clemens VII, med tillåtelse, att Sveriges inbyggare skulle undslippa den kostsamma resan till Rom, och få fira högtiden hemma. Ögonen voro vända på konung Gustafs uppförande, hvilken likväl ännu ville synas okunnig om de evangeliskes uppsåt. Derföre tillstadde han, vid detta tillfälle, biskoparne för sista gången alla de vidskepliga äfventyr, som då förelupo. — Den första evangeliska jubelfest i Sverige var besparad åt Gustaf Adolf, och af den ville man äfven förnimma, huru det höga verk, som var börjadt af den förste Gustaf, skulle genom den andre Gustaf stadgas och befästas. Till denna stora högtid utseddes den 21 dagen uti Januari, Februari och Mars månader år 1621. (Vid dessa tillfällen förklarades följande texter: d. 21 Jan., 2 Mos. hela 1:sta och 14:de kap., samt 15 kap. 1 till 22 versen; d. 21 Febr., 2 Krön. B. 19 kap. från 4 versen till slutet, hela 20 kap., samt 65 psalmen; d. 21 Mars, 5 Mos. hela 8:de kap., 11 kap. 8—30 verser, samt 132 psalmen, enligt kongl. plakatet d. 3 Dec. 1620.) Då framburo Sveriges folk sina tacksägelser inför Gud, som hulpit deras fäder och dem från det påfviska mörkret, samt i etthundrade år förunnadt dem den saliggörande läran. Erkebiskopen Petrus Kenicius begagnade detta tillfälle, att, genom en allmän skrifvelse, uppmuntra rikets presterskap till trohet och ifver uti det dyra embete, som var dem anförtrodt, och yttrade deri, bland annat: "Bröder, vi äro väktare i Guds församling och böre fullgöra hvad det namnet hafver att innebära. Skärskådom med allvar vår egen lefnad, och ändrom våra felaktigheter. Sedan vilje vi arbeta uppå våra åhörares förbättring. Våra förnämsta göromål böra bestå deruti, att föra samveten till grundlig kännedom af synden, att upptäcka Guds vrede öfver ogudaktigheten, att förkunna bättring och syndernas förlåtelse för Kristi skull, att förmana till bön och åkallan, samt tålamod under lidandet. Men tänkom icke, att vi härmedelst gjort vårt embete tillfyllest." År 1693 på fastlags-söndagen, eller d. 26 Febr. anställdes öfver hela riket den andra jubelfesten. Den firades till minne af det namnkunniga Upsala möte, som hölls 1593, då den rena evangeliska läran stadfästades, den oförändrade Augsburgiska bekännelsen antogs, och den påfviska messboken afskaffades i Sverige. Konung Carl XI ville göra den ort lysande, der samma möte blifvit hållet, och infann sig derföre, jemte arfprinsen, i Upsala, samt bivistade de gudliga och lärda öfningar, som der ägde rum under en hel vecka. Vid detta tillfälle bekräftades jemväl Upsala mötes beslut, och femton theologer hedrades med doktorsnamn. Till åminnelse af denna jubelfest, slogs en skådepenning, hvilken lemnades till hvart och ett konsistorium, att förvaras på någon säker ort, antingen der, eller i kyrkan bland andra kyrkosaker. Den tredje jubelfesten firades d. 17 Mars 1721, i samma ändamål, som ett hundrade år förut, nemligen till allmän tacksägelse för den evangeliska lärans införande i Sverige. (Texterna voro: Malach. 4: 2. Ordspr. B. 2: 7, 8, 9. Col. 3: 15.) Den fjerde jubelfesten hölls år 1730, till minne af den stora nåd, som för 200 år sedan vederfarits den rena evangeliska kyrkan, genom den herrliga trosbekännelse, som på riksdagen i Augsburg framlemnades d. 25 Juni. Den gamla stylen brukades då ännu i Sverige, och fastän jubelfesten egentligen bordt anställas d. 25 Juni efter samma styl, emedan det nya kalendarium icke ännu var antaget då Augsburgiska bekännelsen öfverlemnades, ville regeringen likväl i detta fall göra ett med de evangeliske i Tyskland, hvarföre den lät här i Sverige förblifva vid d. 14 Juni gamla stylen, samma dag, då jubelfesten var utsatt att firas i Tyskland efter nya stylen. Som dagen inföll på en söndag, då det predikades om det borttappade fåret, hvilket evangelium ansågs mycket lämpligt för detta tillfälle, blef ingen serskild text utvald. Den femte jubelfesten firades 1793 d. 8 Mars till åminnelse af Upsala möte 1593 (texter voro: ottes. Matth. 16: 18., högm. ps. 118: 24., aftons. 2 Petr. 1: 2.). Den sjette jubelfesten firades 1817 d. 31 Okt. till minne af reformationens början år 1517. Vår sista jubel-

fest, den sjunde, firades d. 28 Nov. 1830, eller första söndagen i adventet, till minne af kristna lärans införande i Sverige för 1000 år tillbaka, Örebro möte 1529, då den genom Luthers reformation renade läran blef erkänd såsom stats-religion i Sverige, Augsburgiska bekännelsens aflemnande 1530 och konung Gustaf II Adolfs landstigning på Tysk botten till evangeliska lärans försvar 1630. Söndagens evangelium och epistel ansågos såsom tillräckliga till högmesso- och aftonsångstexter, och ottesångs-text var lemnad åt predikantens fria val. Dessa trenne sistnämnde jubelhögtider, nemligen 1793, 1817 och 1830, firades i städerna med ottesång, högmessa och aftonsång; men på landet endast med högmessa. Berättelser om anledningarne till dessa jubelfester och i anledning deraf författade tacksägelser, upplästes såsom sista förrättningarne på predikstolarne i högmessorna, hvarefter sjöngs 1793 N:o 6 i gamla psalmboken, samt 1817 och 1830 N:o 305 dersammastädes och 272 i nya psalmboken. Man har således antagit i Sverige trenne jubelfester, hvilka, efter etthundrade års förlopp, förnyas, nemligen: på det 21:sta, 30:de och 93:dje året af hvarje århundrade. — Äfven d. 6 Nov. 1832 firades med stor högtidlighet en tvåhundra-årig fest, till minne af Gustaf II Adolfs död nämnde dag 1632.

Jubilate kallades tredje söndagen efter påsk.

Judaism, i Sverige. Se: *Jonsson, Hans.*

Judar. Detta namn erhöllo Israeliterne (så benämnde efter deras stamfader Jakob, äfven kallad Israel), sedan de återvändt till Palestina från Babyloniska fångenskapen, emedan större delen af dem, som dit återkommo, utgjordes af de båda stammarne Juda och Benjamin, hvilka förut bildat konungariket Juda. Palestina erhöll då namnet Judæa och dess inbyggare kallades Judar, en benämning, hvilken deras afkomlingar intill närvarande tid bibehållit. För att kunna bedömma Judarnes ställning i Sverige, vilja vi här i korthet omnämna deras öden under föregående och närvarande tider i andra länder. Sedan Romarne, under Titus, 70 år efter Kristi födelse, oaktadt ett hjeltemodigt motstånd, eröfrat Palestina, förstört templet i Jerusalem och drifvit Judarne i landsflykt, spridde dessa sig småningom till alla den kända verldens länder, hvarest de lefde, med orubblig trohet för fädrens tro och lära, under mer och mindre tryckande lagar, under förföljelser och lidanden, framkallade af religionshat och egennytta. Med den första Franska revolutionen inträffade dock en lycklig vändning i Judarnes öden. År 1791 erkändes Judarne i Frankrike för statsborgare. Napoleon bekräftade denna deras rättighet, och de flesta länder, hvilka stodo i samband med Frankrike, följde dess exempel. Sålunda blefvo Judarne fullkomligt emanciperade i Holland och Hessen-Kassel. Belgien, skildt från Holland, stadfästade den emancipation Judarne, såsom Holländske undersåter, derstädes förut ägde. Norra Amerika betraktar sina Judiske invånare alldeles lika med landets kristna befolkning. Äfven i England och Danmark åtnjuta Judarne alla medborgerliga rättigheter, utom valbarhet till representanter. I det förra landet har denna förmån för Judarne likväl haft många vältaliga förespråkare i parlamentet, och i Danmark hafva ständerne tvenne gånger anhållit hos regeringen, att Judarne måtte anses valbara till ständer-deputerade, ehuru denna önskan ännu är ouppfylld. I de Tyska staterna äro Judarne dels emanciperade, såsom i Baden och i Würtemberg, dels mindre gynnade af de serskildta ländernas lagar, såsom i Preussen och i Sachsen. Emellertid har erfarenheten visat, att äfven i de Europeiska länder, der Judarne ännu sakna fullständiga borgerliga rättigheter, det medborgerliga förtroendet likväl tilldelas dem, så att de uti de flesta, och isynnerhet i de Tyska staterna, i stor mängd väljas till kommunala befattningar; och i allmänhet hafva Judarne, sedan de upphört att finnas såsom ett serskildt folk, allt närmare införlifvat sig med sina nya fädernesland. Endast tvenne länder i Europa neka ännu att hos sig upptaga Judar, och dessa tvenne länder äro: det bigott katholska Spanien, och — det frisinnadt protestantiska Norrige; men i det sistnämnda landet har, vid flera storthing, frågan om upphäfvandet af detta förbud blifvit väckt — Redan år 1667 finnes Juden d'Azzeveda vara befullmägtigad af Svenska regeringen, att åtfölja en flotta till Medelhafvet och underhandla med de Afrikanske furstarne. Konung Carl XI sände den skicklige G. Peringer Liljeblad till fremmande länder, för att der inhemta upplysningar om dem. Konungens kort derpå inträffade död hindrade utförandet af den plan han möjligen förehaft; och om utgången af d'Azzevedas sändning nämner historien icke något vidare. År 1680 hade åtskillige Judar bosatt sig i Stockholm, och några flera ernade sig dit; men detta afböjdes af konsistorium. En kungörelse af år 1718 tillåter de i Carlskrona bosatte Judar, att, inom lykta dörrar, utöfva sin gudstjenst, att omskära sina barn och att serskildt begrafva sina döda; likväl skulle presteståndet söka omvända dem till statskyrkan. År 1727 utkom en förordning mot Judarne, likväl tilläts dem att bosätta sig i smärre städer och der idka borgerlig rörelse; men år 1746 erhöllo de Portugisiske Judar, hvilka fingo konungens tillstånd att bosätta sig härstädes, rättighet att "intressera" i den då stiftade fiskeri-societeten. Om någon begagnat sig af detta tillstånd är ovisst. År 1748 förnyades åter den fordna kungörelsen, hvilken förbjuder dem att resa kring landet; men tillåter dem ånyo att bo i smärre städer, då de äfven skola erhålla respass för sina resor. Först under konung Gustaf III:s regering inkom ett så stort antal Judar i riket, att de kunde bilda egna församlingar och hålla offentlig gudstjenst. År 1782 utfärdades ett judereglemente, hvilket, jemte flera inskränkningar i Judarnes medborgerliga rättigheter, anvisade dem till vistelseort endast fyra städer, nemligen: Stockholm, Götheborg, Norrköping och Carlskrona. Påföljande år inkallade Judarne i Stockholm till sin rabbin Levy Hirsch från Mecklenburg, hvilken samma år stadfästades af konungen i sitt embete. De Svenske Judarnes

historia erbjuder under de följande femtio åren föga omvexling. Gustaf IV Adolf återtog en del af de få friheter, som hans fader förunnat Judarne, och 1806 utkom ett förbud mot ytterligare inflyttningar af Judar. År 1811 tilläts Judarne att bosätta sig i köpingarne Töksmark och Arvika i Wermland. Vid 1815 års riksdag väcktes motioner om ytterligare inskränkningar i 1782 års jude-reglemente; men sedan det utskott, till hvilket handläggandet af denna fråga blifvit remitteradt, tvenne serskildta gånger afstyrkt dessa förslag, stannade saken dervid, att förbudet mot fremmande Judars bosättning härstädes förnyades, genom en kongl. förordning af samma år. Visserligen utkommo efter denna tid flera författningar, med vissa undantag för enskilte Judar; men 1782 års reglemente har dock varit det gällande till år 1838. Då utkom, den 30 Juni, Kongl. Maj:ts förordning angående Mosaiske trosbekännares rättigheter och skyldigheter här i riket, hvilken i betydlig mån förbättrade Judarnes ställning i Sverige, ehuru den ingalunda medförde någon fullständig emancipation, helst rättigheten att bosätta sig allestädes i riket, utan Kongl. Maj:ts serskildta tillstånd, åter blef Judarne fråntagen genom en trenne månader senare utfärdad kongl. förordning af den 21 September. Vid 1840 års riksdag anhöllo preste-, borgare- och bonde-stånden visserligen hos Kongl. Maj:t om upphäfvandet af 1838 års förordning och att 1782 års reglemente måtte åter göras gällande; men denna begäran har regeringen icke bifallit. Judarnes antal i Sverige uppgick 1840 till 911 personer, hvaraf 388 i Stockholm, 500 i städerne Götheborg, Norrköping och Carlskrona, samt 23 på landsbygden. Församlingarne i Stockholm och Götheborg hafva förträffligt inrättade skolor, besörja, i likhet med församlingarne i Norrköping och Carlskrona, sjelfva sin fattigvård, samt äga dessutom inom sig flera välgörande sällskaper, hvaribland ett, som har till ändamål att besörja begrafningen af de döde och sjukvården bland församlingarnes fattige. År 1833 stadgades, att den Judiska ungdomen skulle, vid viss ålder, undergå en konfirmations-akt, såsom bestyrkande af förut erhållen religionsundervisning. Under loppet af innevarande år (1847) hafva Judarne i Sverige, genom föreståndarne för Mosaiske församlingarne i Stockholm, Götheborg och Norrköping, hos Kongl. Maj:t anhållit, om proposition vid först blifvande riksdag till rikets ständer, angående en fullkomlig emancipation för Svenske Judar.

Judepiga, judekona, stormun (Pleuronectes Limandoides), en mjukfenig benfisk, af 10—12 tums längd, med slät, aflångt äggformig kropp; stort svalg, stora fjell, af hvilka de bakres kanter äro hvitrandade; rygglinjen rak; rygg- och stjertfenorna strålar, med skarpa fjell, färgen blek; hufvudets längd $\frac{2}{7}$ af kroppens, underkäken $\frac{1}{3}$ af hufvudets. Förekommer ofta i Öresund och Kattegatt; men är mager och föga värderad.

Judica kallades femte söndagen i fastan.

Judöron, judesöron (Peziza Auricula), en svampart, hvilken förekommer här och der på ruttna träd, och användes, isynnerhet i husmedicin, såsom ögonmedel.

Jukkasjärvi, en socken, belägen i Torneå Lappmark, Torneå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens fjerde kontrakt af Hernösands stift, 28 mil N.N.V. från Haparanda. Bergen i denna socken äro ovanligt rika på malm-anledningar. Bland dessa märkas: *Schiangeli-fjäll,* invid högsta fjällryggen, nära Norska gränsen på Svenska sidan. *Regisvaara*, kopparmalms-anledning, *Kovovaara*, *Kurravaara*, *Svappavaara*, koppar- och jernmalmsfält samt kopparverk, *Kiirunavaara*, *Luossavaara*, *Haukivaara*, *Pulkapole*, *Wattavaara*, *Junosuvando* jerngrufvor och masugn (se alla dessa ord). Invånarne här drifva bland annat ett slags transitohandel, genom det att torr fisk köpes i Norrige, föres öfver fjällen till Muonioniska, samt derifrån, oftast på båtar, hvilka bära 600 lisp:d och deröfver, vid högt vattenflöde, utför alla forsar i Torne elf till hafskusten vid Haparanda, der båten, genom inbesparad forlön, betalt byggnadskostnaden, och säljes ofta till ett högst obetydligt värde, emedan den stundom ej kan begagnas till något annat än bränsle. Jukkasjärvi utgör ett konsistorielt Lappmarks-pastorat med 1,208 invånare och innefattar $7\frac{1}{2}$ mtl. Arealn utgör 2,625,557 tunnl., af hvilka 210,000 äro sjöar och kärr. Adr. Haparanda.

Jul. Att julen är årets största och gladaste högtid torde mindre böra sökas i dess kristliga betydelse, än i dess firande i norden under den aflägsnaste hednatid. Det vissa är, att den med lika stor glädje som nu emotsågs af våra hedniska förfäder, hvilka på densamma höllo sina största och långvarigaste gästabud. Den första och egentliga anledningen till dess firande ligger utom historiens område; men bör sannolikt sökas i en gammal soldyrkan, då solgudens återvändande till norden helsades med offer och festliga måltider. Man har försökt att härleda julens namn ifrån *hjulet*, vändandets symbol, hvilket likväl är en alltför dristig nödfallsförklaring. En gammal utländsk häfdatecknare, som lyckats få några underrättelser från det nordligaste Europa, omtalar huru dess invånare ej sågo solen vid midvintern på 40 dagar, under hvilken tid folket lefde i stor bedröfvelse; men på 35:te dagen uppsändes kunskapare på de högsta bergsspetsar, för att efterse om solen icke syntes, och, då detta inträffade, lagade man sig till att på det festligaste emottaga henne — en berättelse, hvilken ej torde sakna all grund, blott man afprutar ansenligt på tiden för solens bortovaro; men hvilken hänvisar oss till den aldrayttersta norden, då vi likväl veta att samma fest var gemensam för flere med nordbon beslägtade folk, såsom Sachser, Angler och andra. Julfesten tog sin början Hökenatten eller årets längsta natt, d. v. s. d. 21 Dec. och varade i tre dagar, ehuru gästabuden vanligtvis oafbrutet fortsattes till d. 13 Januari, hvilken sedermera fick namnet af S:t Knut, då ock det bekanta ordspråket: "Knut körer julen ut", uppkom. Då kristendomen infördes framflyttades högtiden tre dagar, eller till den nu brukliga tiden, genom hvilken åtgärd den hedni-

ska festen väl ansågs hafva blifvit kristlig; men fortfor dock att utmärkas af hedniska sedvänjor. Denna förändring skedde först i Norrige på konung Hakon Adalstens fostres föranstaltande, som ock befallde, att hvar och en, huru fattig han än var, då skulle i det minsta brygga öl på en tredjedels tunna malt, och hålla helg, så länge ölet varade, eller ock erlägga penningböter. Julens hedniska högtidligheter bestodo uti stora offringar och gemensamma gästabud, eller s. k. samburdar-aul, då hvar och en medförde mat och dryck till samfälld förplägning, hvarefter kalasandet hemma tog sin början. Om det offer, som då anställdes, har man icke varit ense, emedan man förblandat detsamma med den Disarblot, som i Sverige hölls högtidlig vid Upsala i början af Februari eller Goimånad, och efter hvilket Distingen ännu är ett minne. Ifrån detta senare bör dock midvintersoffret skiljas, eller det som de trenne juldagarne anställdes för årsväxten. Detta offret, som någon gång kallas Thorrablot, oftare Jolablot, var den ena af de årliga tre stora offerfesterna, och sannolikt den största af dem alla. Måhända är den ännu i vissa landsorter i nordiska länder brukliga *julbocken* (en löjligt utstyrd person, hvilken det tillhör att genom hvarjehanda påbitt och oväsende roa och skrämma gäster och barn) ett minne af de vid juloffret slagtade offerdjuren; *julkusen* syftar ock på detsamma. Till de hedniska julsederna hörde ock att en helstekt galt, Freyrs galt, inbars vid det första gästabudet, då hvar och en af de närvarande männen måste vidröra dess panna och aflägga ett löfte om något storverk, hvilket det sedan ansågs vanhederligt att ej kunna uträtta. Ett minne häraf är vår *julgris*, hvilken alltid måste ostympad införas på julbordet. Vår *julhalm*, hvars bruk likväl nu allt mer och mer försvinner, torde ock mindre vara att anse såsom ett minne af vår frälsares vagga, krubban, än af den halm, som vid juloffringen utbreddes i offerhusen till hvilobädd åt de dit från alla orter sammanströmmande skarorna. Julkalaserna, hvilka vanligtvis inträffa emellan juldagen och Knutsdagen, erinra på det påtagligaste om forntidens efter de stora allmänna offergillena hållna enskildta gästabud, och sjelfva julklapparne hafva säkert sin upprinnelse från de gåfvor, hvarmed husets herre fägnade sina gäster, då de efter erhållen välplägnad reste hvar till sitt. Liknande erinringar ligga i de flesta plägseder, som under denna högtid iakttages. Dessa bestå, oberäknadt dem vi redan antydt, af en till alla utsträckt gästfrihet. På de flesta orter dukas julbordet med öfverflöd af alla slags matvaror, isynnerhet af bröd och andra bakverk, på hvars finhet och yttre prydlighet husmodern användt all sin konst. Öfverst på dessa tornlika brödhögar lägges på åtskilliga orter *vårbullen*, ett bröd med hvarjehanda figurer, föreställande åkerbruksredskap och dylikt, och hvilken sedan förvaras orörd intills vårarbetet börjar, då den på åkern förtäres af husets folk, tydligen en erinring om det fordna midvinters-offrets ändamål, som var att bereda god årsväxt. Julbordet qvarstår flerestädes med sina rätter till Knuts-dagen, då en ringdans omkring detsamma förkunnar julens slut. Äfven kreaturen få under denna tid en rikare förplägning, samt till och med åt foglarne utsättas sädeskärfvar på tak och gärdesgårdar. Alla gröfre arbeten hvila, besök vexlas, nöjen sökas och skapas, särdeles öfvas gamla ringdansar och traditionella folklekar, hvilka ock sammanfattas under det gemensamma namnet jullekar, och föga brukas under andra högtider på året. Juldagen mottager ingen besök, annandagen sjunges Staffans och Herodis visor, och hästarne vattnas i fremmande socknar, åtminstone byar, hvarvid kappridningar äga rum, o. s. v. Med ett ord, julen är de Skandinaviska folkens gladaste, längsta och äldsta högtid, hvarvid hedniska och kristna traditionella bruk och minnen oupphörligt omvexla med hvarandra.

Jul-altare, ett slags tionde till presterskapet. Se: *Matskott.*

Julfrid kallades i det gamla Sverige den rättighet, som en hvar ägde att under julhelgen vara fri för all lagsökning. Den räckte ifrån julaftonen till åttonde dagen efter trettondedagen; likväl var sjelfva tidslängden olika efter olika landskapslagar. Sådana tider, då ingen lagsökning kunde äga rum kallades *fridher i soknum*, och voro flera. En ibland dem var "Julafridhær", en annan var "Anfridhær", som inträffade höstetiden, och en tredje var "Warfridhær", som iakttogs vårtiden, emellan midfastan och Kristi himmelsfärdsdag eller så ungefär. De tider på året, som inträffade emellan dessa tider voro de, på hvilka stämning till ting kunde äga rum.

Juliana, dotter af landtgrefven af Hessen Fredrik och Eleonora Catharina, dotter af Johan Casimir och syster till Carl Gustaf. Hon var född år 1652 och uppfostrades i Sverige, såsom man trodde, af enkedrottningen Hedvig Eleonora utsedd till gemål åt sin kusin, Carl XI; men en kärlekshändelse, som väckte allmän förargelse, beröfvade henne denna utsigt. Hon blef sedan, 1679, gift med öfversten för lifgardet, grefve Gustaf Hilmert Lillje, och lärer hafva dött år 1693.

Julin, Johan Fredrik, född i Askersund år 1798, kongl. hofmålare, ledamot af de fria konsternas akademi, landskapsmålare i en stor, romantisk stil, hvaraf isynnerhet utsigterna af Åreskutan, Åkerö, Laforsen m. fl. bära vittne. Död 1844.

Julita, en socken, belägen i Oppunda härad af Södermanlands län, Oppunda vestra kontrakt af Strengnäs stift, 7½ mil N.V. från Nyköping, vid Hjelmaren. Här märkes: *Julita* eller *Juleta*, en vacker sätesgård, af 4¾ mtl., vid sjön Öljarn. Den har fordom haft ett kloster, som också blifvit kalladt *Säby* eller *Saby*, stiftadt af konung Carl VII, genom Stefani, den förste Upsala erkebiskopens omsorg, till martyren Julitæ åminnelse. På denna gård har konung Carl VIII Knutsson blifvit uppfödd. Hit tog den upproriske Erik Carlsson (Wase) sin tillflykt, under samma konungs regering. Konung Carl IX vistades ofta härstädes, då han ännu var hertig af Södermanland. Här föddes riksrådet Carl Gyllenhjelm, naturlig son till nämn-

de konung. Konung Gustaf II Adolf gaf kungsgården i förläning åt sin moder år 1622. Uti drottning Christinas tid har riksrådet m. m. frih. Paul Khevenhüller, som i Tyska kriget gick från kejserliga hären i kongl. Svensk tjenst, med försträckningar och tillskjutne medel tillköpt sig såsom frälse de under Julita liggande hemman, samt fått donation på Julita gård. År 1662 tillföll egendomen slägten Palbitsky, hvilken allt sedermera varit ägare deraf. Här är ett bibliothek och tafvelsamling. Af det fordna märkvärdiga klostret äro endast få qvarlefvor öfriga. Här märkes äfven det 200 alnar höga *Wigs-berget*, med en märkvärdig skans ifrån hedenhös. På *Julita-löten* skall fordom stått ett slag emellan Svenskar och Danskar. *Gimmersta*, säteri (se detta ord). Socknen hör till 2 kl. patronela pastorater och tillkommer patronat-rätten ägaren till Gimmersta. Socknen består af 87 mtl. och har 2,683 invånare. Dess areal utgör 32,678 tunnl., af hvilka 2,560 äro sjöar och kärr. Adr. Ääs.

Julpa, säteri. Se: *Romfartuna* socken.

Julrofvan, är namnet på en folklek, som förekommer i Upland, Småland, Blekinge och Finland, hvarvid de lekande sitta uti ring på golfvet. En person går omkring för att pröfva rofvorna, upplyfter den ena efter den andra från golfvet och nedsätter den åter, mer eller mindre hårdhändt, under skämtsamma eller artiga yttranden om rofvans art och beskaffenhet. Rofvan gör sig dervid så tung som möjligt, för att öka den pröfvandes besvär.

Jul räcker inte till påsk, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att det fattigt folk äger icke varar länge.

Jumala var namnet på den högsta guden, fordom dyrkad af Finnarne. Det onda öfverväsendet var Perkele. Jumalas namn har sedan öfvergått till benämning på Gud, i deras kristna trosbekännelse. Jumala-dyrkan omnämnes i våra fornsagor. Enligt dem fanns vid Winån (nu Dvina-floden), en s. k. skidgård, eller af trädvirke inhägnad plats, hvartill ingången stängdes af en igenbommad grind. Stället bevakades hvarje natt af sex män, af hvilka tvenne oafbrutet höllo vakt. Inom inhägnaden var en stor hög af jord, uppblandad med guld och silfver, hvilket blifvit ditfördt i följd af en sed hos Bjarmerna, att, när en rik man dog, en viss andel af hans lösa gods, såsom ett offer, nedlades inom dylika helgedomar. Här fanns äfven guden Jumalas bild, med ett tjockt guldsmycke om halsen och en stor silfverskål, fylld med silfverpenningar, på knät. De djerfve Norrmännen lyckades obemärkta inkomma i helgedomen, lastade sig med byte ur den med dyrbarheter fyllda jordhögen, samt borttogo Jumalas silfverskål och halsprydnad. Då likväl vid det yxhugg, som lossade det sistnämnda, hufvudet med stort brak föll af den murkna bilden, kommo Bjarmerna i rörelse, och endast med största svårighet lyckades det tempelrånarne att undkomma.

Jumaliska eller Amaliska höfdinga-ätten var, enligt Dalin, den, från hvilken den Fornjotherska härstammat, således den uråldsta i Sverige.

Junebäck, bredvid Jönköping, hvaraf staden förmenas hafva fått sitt namn.

Jung, en socken, med Öttum och Fyrunga, belägen i Skånings härad af Skaraborgs län, Skara stifts domprosteri, 2 mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan är af sten, byggd i tolfte eller fjortonde århundradet, vid stora landsvägen från Lidköping till Götheborg. Här finnes en runsten. I denna socken märkes: *Åsa*, 1 mtl. säteri, tillhör bönder. *Dunstorps bro*, öfver ån Lidan, åtskiljer Skånings och Barne härader. *Rödinge backe*, skall bära namn af konung Håkan Röde, hvilken här lärer haft en boning, hvarefter några lemningar synas. Vid *Rödinge källa* är ett offerställe, der en mängd allmoge fordom samlades midsommarsaftonen. Rikshofmästaren Thure Jönsson (Roos) och riksrådet Måns Bryntesson (Lilljehök) m. fl. emot konung Gustaf I upproriske herrar skola här haft en sammankomst år 1529, förmodligen innan det stora mötet i Larf. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 20 ½ mtl. och har 722 invånare. Dess areal utgör 5,601 tunnl. Adr. Skara eller Lidköping.

Jungfru kallas plattrunda trädstycken, med trenne hål, hvilka begagnas, att, medelst i dem inskurna taljerep, fästa stäng- och under-vanten vid märsar eller röst på fartyg.

Jungfrukam (Aphanes arvensis), en liten, ettårig växt, som förekommer här och der på vidsträckta åkrar och fält, isynnerhet på öfvergångsformationer, såsom på Gottland, Öland, i Skåne m. fl. ställen, och är utan känd användbarhet.

Jungfrukullen, på Mörkön, kallas en med stenar och jord planerad och afkullrad spets af samma klippa, på hvilken Hörningsholm (se detta ord) är beläget. En sägen går, att en prinsessa härstädes blifvit begrafven och att kullen deraf fått sitt namn. Men genom en i senare tider anställd gräfning, har man likväl upptäckt, att ingen graf der finnes. Troligare synes så väl af läget, som de ännu qvarstående murarne, enligt grefve Dahlbergs ritning (i dess Suecia Ant. et Hodierna), att ett rundt torn i fordna tider varit bygdt på denna kulle, hvilket stått i förening med den fordom vidlyftiga slottsbyggnaden.

Jungfrukyssen var ett ibland de tortyrmedel, som under partitiden användes; men hvilket af Gustaf III afskaffades.

Jungfru Mariæ brudgran (Satyrium conopseum), en växt, som förekommer af tvenne artförändringar, på steniga ängar, nästan öfverallt i riket ymnigt, dock mindre och sällsyntare i Lapplands kärr- och fjälltrakter, utan känd användbarhet.

Jungfru Mariæ hand, jungfru Mariæ förkläde, handknoppar (Orchis maculata), en mångårig växt, hvilken förekommer öfverallt i riket, ända till de lägre fjälltrakterne, ganska allmänt. Roten, som till utseendet fullkomligt liknar en hand, består af växtslem, och användes likasom roten af en annan orchisart (O. Morio) i medicinen, under namn

af salep, hvilken likväl icke insamlas här utan förskrifves, isynnerhet från Persien.

Jungfru Mariæ nyckelpiga, jungfru Mariæ gullhöna, handskemärkare (Coccionella semptem maculata), en till skalbaggarnes ordning hörande insekt, af $2\frac{1}{2}$ linjes längd och $1\frac{3}{7}$ linjes bredd, kroppen halfklotformig, den hvälfda delen bestående af ryggen, den platta af bröstet och buken; skalvingarne upptagande nära $\frac{6}{7}$ af hela storleken; hufvudet litet och bredt, till en del gömdt under thorax; stora utstående klotformiga ögon; antennerne kortare än thorax; ryggskölden transversel; färgen på skalvingarne röd, med 7 svarta prickar, undre delen, samt hufvud och ryggsköld, svarta. Framkommer tidigt på våren och träffas sedan allmänt ända till hösten på löfven af träd, buskar och örter, der han jagar bladlöss, hvilka utgöra hans föda, samt parar sig och lägger ägg. Larven är $\frac{1}{4}$ tum lång, lansettformig med svart hufvud, lergul panna, för öfrigt blågrå med svarta vårtor och tvenne ljusröda tvärstreck, samt lefver äfven af bladlöss, hvarföre han så väl som den utbildade insekten gör mycken nytta genom dessas utrotande, och borde derföre inplanteras på växter, som äro mycket besvärade deraf.

Jungfrun, en farlig hafsklippa, i half-sferisk form, vid pass $\frac{1}{2}$ mil i omkrets, belägen i Kalmar sund, vester från Horns kungsladugård, 1 mil från landet, under 57 gr. 16 min. 20 sek. latitud. Tillhör ägaren af Wirbo i Misterhults socken. Ön har varit beväxt, emellan bergsskrefvorna, med små ekar, vildäppleträd, murgrön, lind- och måbärsbuskar, m. m., hvilka till det mesta afbrändes af våda år 1765. Häromkring hafva många skepp förolyckats. Öfversta klippan plägar af invånarne i orten kallas *Blå Jungfrun* och *Blåkulla*, emedan de af densamma förutspå tillstundande stormväder. Många troll- och spökhistorier berättas härom i orten. På högsta branten af denna klippa äro små kärr, med frånrinnande bäckar, hvilka sommartiden till det mesta uttorka. Fordom berättades, att öfverst på denna klippa skall funnits en sjö med svart vatten och svarta fiskar, dem ingen kunnat äta utan olägenhet. Förmodligen har ej någon varit deruppe, ty klippan är tvärbrant och otillgänglig. En sägen anför, att en jungfru, som blifvit våldkränkt af en sjöröfvare, sedan blygts och tagit sin tillflykt hit, och då hon ej fann någon ört eller rot till sitt uppehälle, skall hon hafva störtat sig i denna sjö, hvars vatten genom hennes förtviflade gerning blifvit svart. — Danska flottan, under amiralen Herlöf Trolles befäl, hade här lagt sig år 1564, d. 19 Aug. Konung Erik satt på Ölands strand, omgifven af ryttare i blanka rustningar, och åskådade bekymmerfullt sin tillstundande seger, färdig att med värjan emottaga fienden, i fall slaget för Svenska flottan, under Clas Horns befäl, hade blifvit olyckligt. Drabbningen blef häftig; trängseln och motvädret hindrade fienden mycket. Horn förlorade sitt skepp Elefanten; men Trolle slaget, 600 man och 5 adelsmän, samt skyndade sig ur Svenska farvattnet, der han ej mer återsyntes detta år. — År 1598, d. 11 Aug., afseglade konung Sigismund från Kalmar till Stegeborg, för att der landsätta sitt folk; men styrmännen misstogo sig, d. 16 Aug., om inloppet i Stegeborgs skären, så att flottan i ett starkt stormväder nödgades gå tillbaka. Konungen var i lifsfara på sitt skepp, hvilket uti tre dagar kastades omkring Jungfrun, till dess riksrådet Thure Bjelke kände igen Kolmården och de eldar, som der voro upptända af hertig Carls folk. — År 1677 i Augusti månad ankrade Danska flottan vid Jungfrun.

Jungfrun eller **Fagerön** kallas en kal klippa, med strödda skär i sjön Wettern.

Jungfrun gick åt lunden, en folklek med sång, upptecknad i Östergöthland, hvilken utföres på det sätt, att ett fruntimmer, inne i ringen, sätter sig på golfvet. Vid början af tredje versen reser hon sig, och bjuder upp en karl, med hvilken hon dansar omkring, intill sångens slut.

1.

Jungfrun hon gick sig åt lunden den gröna,
Så satt hon sig neder i gräset det gröna.

2.

Jungfrun hon satt snöhvit hand under kind,
Så fick hon se kärestan under grön lind.

3.

"Räck mig hit handen, min hjertelig kär,
"Och dig vill jag gifva min tro och min ära!" —

4.

"Din tro och din ära jag litet värderar,
"Ungkarlar de finna väl flickorna fler!" —

5.

"Nå nå, hå hå, se verlden är falsk,
"Gud nåde den flickan, som tro skall en skalk!"

(Melodien till denna lek återfinnes i *Arwidssons* Svenska Fornsånger, Del. III.)

Jungfrusund. Här gjordes år 1808 ett anfall af Svenska flottans barkasser på Ryska skeppet Styrbjörn. (Se detta ord.)

Jungfrutiteln. Se: *Frutiteln.*

Junker. Detta Tyska ord lånades redan tidigt till Sverige, att dermed beteckna unge män af adel; men användes i början endast på personer af ganska högt stånd, t. ex. den ädle och ansedde Folkungen Junker Carl, och på kongl. prinsar. Sedermera gick benämningen längre utföre, och på 1600-talet nyttjades ordet "junker" endast om medlemmar af den lägre adeln.

Junosuvando eller **Jounsvando** grufvor och malmfält äro belägna på gränsen, som skiljer Lappmarken från Öfver-Torneå socken, midt emellan Kalix och Torne elfvar, till 1 mils afstånd ifrån hvardera. Grufvorna hafva tillförene blifvit ansedda tillhöra Lappmarken; men vid utstakandet af rågången år 1753 skola de kommit inom Öfver-Torneå sockens gräns; men en del af malmfältet inom Lappmarks rågång. Man räknar derifrån $16\frac{3}{4}$ mil till Öfver-Kalix och $22\frac{3}{4}$ mil till Neder-Kalix kyrka vid Bottniska viken, $21\frac{1}{4}$ mil till Töreåfors bruk och lastageplats, 24 mil till Torneå stad, samt 8 mil till Kengis stångjernsbruk. Malmfältet, som utgör en strykande gång i N.N.V. och S.S.O. af mer än $\frac{1}{8}$ mil i längden, ligger i en däld

mellan tvenne bergsryggar, och följer längs efter stranden af en å, *Rautajoki*, hvilken, en mil ofvanför, upprinner utur Jukkasjärvi och utfaller i Tärende-elfven, 1 ½ mil från grufvorna. Af alla jernmalmsfält inom Norrbottens län har Junosuvando från längsta tiden tillbaka varit bekant och bearbetadt. Det upptäcktes 1644, och belades straxt derefter med arbete. Sedan den tiden hafva (intill 1818) serskildta grufvor och skärpningar blifvit öppnade på 180 alnars längd af malmgången, der den visat rikaste och ymnigaste tillgången på malm, såsom *Storgrufvan*, *Konstgrufvan* eller *Stora Elfsgrufvan*, *Lilla Elfsgrufvan*, *Långgrufvan*, *Masugnsgrufvan*, m. fl. De fleste af dessa grufvor äro dock ej arbetade till mer än 4 till 5 famnars djup, hvarefter man öfvergifvit dem, för att öppna nya brott, dels emedan tillgången på den kisfria och välartade malmen börjat blifva sparsam, dels ock emedan grufvorna vid detta djup alltid blifva vattensjuka. Härifrån gör likväl Konstgrufvan ett undantag, hvilken sist blifvit bruten till 10 famnars djup. Utom nämnde grufvor, finnes, 100 alnar längre mot söder, upp i dagen ännu ett malmbrott, som kallas *Magnetgrufvan*, emedan malmen på detta ställe är i hög grad attraktorisk. Också har man från densamma erhållit goda magneter. Sedan 1600-talet har Junosuvando malmfält alltid lemnat en nödig tillgång på malm, för alla de blåsningar, som blifvit verkställda vid Junosuvando och Tornefors, sedermera Palokorva masugnar. Malmen består af svartblå, magnetisk, i brottet finkornig, kristallinisk och merendels tät jernmalm af 60 till 70 procents halt. Grufvorna hafva ständigt blifvit brutna till Kengiska jernverken.

Junosuvando masugn är anlagd 1646, af en vid namn Grape, och ombyggd 1723, så nära vid ofvannämnde grufvor, att malmen ifrån handvind, med bäror, beqvämt lägges i rostmurar.

Junsele, en socken, belägen i Ångermanlands södra fögderi af Westernorrlands län, Ångermanlands vestra kontrakt af Hernösands stift, 14 mil N.N.V. från Hernösand. Bergshöjder, mossar och oländig mark intaga en stor del af socknen, så att orten föga kan uppodlas. Socknen hör till 3 kl. konsistoriela pastorater. Den består af 10 ⅞ mtl. och har 641 invånare. Adr. Sollefteå.

Ju närmare kyrkan, desto senare der, är ett gammalt Svenskt ordspråk.

Jupiter, ett mynttecken, som utgafs 1718.

Juridiken bestod i Sveriges äldsta tider uti kännedomen om de häfdvunna rättsreglorna, hvilka ersatte skrifven lag. På Skenninge möte 1248 anbefaltes studium af den kanoniska lagen, och i slutet af samma århundrade upptecknades Upplandslagen. Den tidens jurister voro andlige män, de enda bildade i bokliga studier. En juridisk litteratur, utom sjelfva lagarne, kom ej i fråga. Man kan, i detta fall, endast nämna domare-reglorna i Westgötha-lagen, hvilka möjligtvis äro skrifna af den utmärkte Eskil Lagman, en broder till Birger Jarl, samt den s. k. *Hvitebok*, en juridisk afhandling af biskopen i Linköping Nic. Hermanni. Först på 1600-talet kan en juridisk litteratur sägas hafva uppstått. Det var då, under Carl IX och Gustaf II Adolf, som konung Christoffers lag utgafs af trycket. Sedermera skedde detsamma med landskaps-lagarne, och under konung Carl XI uppkom stor lifighet inom den juridiska verlden, då lagen skulle omarbetas. Till denna tid och början af följande århundradet hör den lärde juristen P. Abrahamsson, hvilken utgaf landslagen med anmärkningar, som ännu bibehållit sig i stort anseende; äfvenså Arnells anmärkningar till stads-lagen. Den yppersta juridiska skrift från denna tid är dock Stjernhööks arbete: *De jure Sueonum et Gothorum vetusto*. Loccenius skref *Synopsis juris Sueo-Gothici*, *Lexicon juris Sueo-Gothici*, m. m. och äfven Stjernhjelm var juridisk författare. Claes Rålamb, riksråd och ett bland reduktionens offer, samt Wexionius, adlad Gyldenstolpe, och af sin samtid kallad "den ogement lärde", voro, jemte Puffendorff, århundradets mest berömde jurister. Kanslirådet Schmedeman utgaf, i sitt *Justitiæverk*, en mängd författningar. Då sedermera 1734 års lag utkommit erhöll den en kommentator i den lärde Nehrman, adlad Ehrenstråle. Ol. Rabenius och Jakob Wilde bearbetade med djupa kunskaper vissa punkter af lag-historien, Botin skref sitt klassiska arbete i kameralvetenskapen, Modée, Jusléen, m. fl. samlade författningar. I våra dagar hafva Schlyter och Collin gjort epok inom den juridiska litteraturen, genom de gamla lagarnes utgifvande i en förträfflig upplaga. *Nordströms* Bidrag till Svenska Samhälls-författningens Historia har efterträdt Stjernhööks arbete; men såsom hvarje klassiskt verk behåller sitt värde, så utgöra dessa gemensamt Sveriges bästa lag-historia, utan att någotdera gör det andra öfverflödigt. Andra män af klassiskt rykte äro Calonius vid Åbo universitet och Holmbergson vid Lunds. Lagen är under omarbetning, hvilket måste inverka på den juridiska litteraturen. Lag-kommittéens arbeten och deröfver afgifna yttranden äro, jemte de nyssnämnde författarnes arbeten, det märkvärdigaste, som våra dagar sett framträda inom denna gren af vetenskaperna.

Juringius, Paul, kongl. hofpredikant och kyrkoherde i Kimstad i Östergöthland, med Kullerstad till enskildt prebende, född 1745, död 1808, var en lycklig dilettant i vitterheten och har utgifvit: *Lefvernesbeskrifning öfver Ryske Fältmarsken Münnich; Tal vid Gustaf III:s kröning*, hållet inför sällskapet Utile Dulci; Svar på Patriotiska Sällskapets prisfråga: *Om en nationel Klädedrägt*, belönt af detsamma, m. m.

Juris kandidat-examen, eller fullständigt uttryckt, Juris utriusque kandidat-examen, kallas den första af de båda större examina, som de juridiska fakulteterna vid Sveriges universiteter anställa med de studerande, hvilka söka den juridiska doktorsgraden. Nu mera är det dock mindre vanligt, åtminstone i Upsala, att fortsätta de juridiska studierna ända till doktorsgraden; de flesta sluta sin kurs med juris kandidat-examen. Den måste föregås af en juridiko-filosofisk examen, inför filoso-

fiska fakulteten. Denna första examen förutsätter studium af Latin, Grekiska, filosofi, historia, statistik, mathematik, fysik, kemi och botanik. Den fordrar vanligen två till tre år ifrån ankomsten till akademien; dock kan den med använd god flit och goda elementar-studier afläggas på kortare tid, t. ex. ett och ett halft år. Sedan vidtaga de egentliga juridiska studierna, hvilka, efter två, tre till fyra års förlopp kunna sluta med juris kandidat-examen. Dessa studier omfatta hela Sveriges rättsförfattning och lag-historia, samt Romerska rätten och national-ekonomien. Deremot studeras föga af fremmande länders lagar, hufvudsakligen blott något af utländsk processualrätt. Juris kandidat-examen erfordrar något vidsträcktare studier än hofrätts-examen; men berättigar icke till något privilegium i juridisk befordringsväg. Fördelen af densamma ligger i det värde, som den vetenskapliga bildningen i och för sig innebär. Juris licentiat-examen är en senare pröfning, hvilken, när den någon gång förekommer, äger rum en längre tid efter afläggandet af juris kandidat-examen. Den är mera praktisk och förutsätter att juridisk tjenstgöring ägt rum, hvarjemte äfven en afhandling måste författas öfver ett af juridiska fakulteten uppgifvet ämne. Lägger man till dessa examina de begge disputationer, som erfordras för de akademiska graderna, så har man en öfversigt af de studier, som berättiga till juris utriusque doktors-värdigheten. Juris utriusque kallas denna grad, emedan den betecknar förfarenhet i två lagstiftnings-systemer, fäderneslandets och det Romerska. Ursprungligen hade detta uttryck afseende på den Romerska och kanoniska rätten. (Se: *Kanoniska lagen.*)

Jury är en inrättning vid rättegångar, som tillhör den Germaniska lagstiftningen. Den utgår ifrån den grundsatsen, att den anklagades skyldighet eller oskuld bör bestämmas af hans likar, och består deruti, att ordet *skyldig* eller *oskyldig* afkunnas icke af domstolen utan af en serskildt nämnd. Det är isynnerhet i England, som jury-inrättningen bibehållit sig och vunnit en stadga, hvilken ännu i dag gör den till ett vigtigt moment i den Engelska rättsförfattningen. I Sverige har häradsrättens nämnd enahanda ursprung. Den har dock småningom antagit ett något olika lynne, samt utgör nu en del af sjelfva domstolen. Domaren och nämnden ransaka gemensamt; men domarens mening fäller utslaget, så framt icke nämnden är enhällig. I detta fall bryter dess mening häradshöfdingens utslag. Egentlig jury finnes i Sverige nu för tiden blott i tryckfrihetsmål. Den väljes då af båda parterna och domstolen. Hvarje part utser fyra och domstolen fem jurymän, bland hvilka sedermera hvardera parten utesluter en af motpartens och en af domstolens jurymän, så att antalet blifver nio. Dessa nio yttra sig nu öfver den anklagade skriftens brottslighet, efter det af åklagaren åberopade lagrummet. Deras åtgörande består endast deruti; domstolen deremot leder ransakningen och fäller utslaget genom tillämpning af lagens innehåll. Jurymännen äro edsvurne och dem åligger att helre fria än fälla, hvarföre äfven fordras att $\frac{2}{3}$ af deras antal skall vara ense för att kunna fälla den anklagade. Denna sista föreskrift lägger i sjelfva verket utslagsrätten i domstolens hand; enär man kan antaga, att åklagarens jurymän gerna fälla och den anklagades lika gerna frikänna. Juryn är mera en samvetsdomstol än en juridisk rätt. Den åligger att fästa sig vid meningen och afsigten mera än vid ordalydelsen, och har derföre ansetts lämplig vid tryckfribetsmål, der saken svårligen kan bringas under rent juridiska bestämningar, och mycket afseende med skäl fästes på sjelfva andan af det åklagade stället. Juryn infördes år 1815 i vår tryckfribets lagstiftning. Mången har ansett densamma för en fremmande inrättning, föga öfverensstämmande med vår öfriga rättsförfattning. Särdeles hafva anmärkningar blifvit gjorda emot det sätt, hvarpå den Svenska juryn bildas, och yrkat att den icke så helt och hållet borde bero af parternes och domstolens val för tillfället. Den har likväl bibehållit sig i vår tryckfribetslag.

Jus canonicum. Se: *Kanoniska lagen.*

Juslenius, Daniel, theol. professor i Åbo, sedan biskop i Borgå 1734 och tio år senare biskop i Skara, född 1676, död 1752. Hans fader var kyrkoherde i Wirmo socken af Åbo stift, och brodern borgmästare i Nystad. Icke desto mindre var hans fattigdom så stor, att han vid 20 års ålder tvingades att afbryta sina studier och i två år som matros segla på en skuta, tillhörig hans broder. Motgångar förföljde honom äfven sedan, så att han två gånger nödgades med de sina fly öfver till Sverige, undan Ryssarnes härjningar. Han var en lärd och litterat man, känd genom en disputation öfver Kristi medlarekall, som på sin tid ådrog sig mycken uppmärksamhet; men isynnerhet genom ett *Finskt Lexikon,* hvilket utkom i Stockholm år 1745.

Jus patronatus. Se: *Patronat-rätt.*

Justering af mått, mål och vigt sker vanligen af landtmätare, som förordnas dertill af öfverdirektören för landtmäteriet. Då ny eller förändrad brännvinsredskap skall uppmätas tillsättas justeringsmän af konungens befallningshafvande. Förfalskning af mått, mål och vigt eller bruk af orätta mått straffas såsom tjufnad; men om justeringsmannen sjelf är förfalskare, lider han dödsstraff.

Justitie-kansler. Se: *Kansler.*

Justitie-kollegium utgör första afdelningen af Stockholms magistrat, och den borgmästare, som deri för ordet, är äfven den förnämste bland sine embetsbröder. Med detta kollegium, som inrättades år 1636, förenades år 1667 förmyndare-kammaren. Under denna auktoritet höra alla ofrälse personers arfs- och sterbhus-angelägenheter, samt de tvister, som af dem kunna föranledas. Häri dömmer det i första instansen, har vård öfver omyndigas rätt, samt till en stor del deras medel om hand.

Justitie-ombudsman kallas den af ständerne tillsatte embetsman, hvilken utöfvar deras kontroll öfver domaremagten och de förvaltande myndigheterna. En sådan kontroll vill Svenska folket

förbehålla sig; men å andra sidan har det ansetts vådligt, att förvandla ständerne till en domstol eller låta dem omedelbart ingripa i förvaltningen. Detta senare skedde under ett skifte af vår historia, nemligen tiden näst före Gustaf III; men har endast lemnat bittra minnen. Derföre hafva ständerne, efter 1809, inskränkt sig till att uppsätta ett eget embete för utöfvandet af denna kontroll. Justitieombudsmannen väljes vid hvarje riksdag för den tid som förflyter till nästa riksdag, och redogör då för sin förvaltning. Han bör dessutom årligen utgifva en berättelse om lagskipningens tillstånd. Hans myndighet består uti att kunna anklaga inför domstol hvarje domare eller annan embetsman, som öfverträder sin pligt. Derföre äger han tillträde till alla domstolars och andra embetsverks sessioner och handlingar. Äfven högsta domstolen kan af honom stämmas inför riksrätt. Blott konungens justitie-kansler kan han icke anklaga, emedan denne embetsman har samma magt å konungens vägnar, som justitie-ombudsmannen å ständernes. Ej heller lärer han kunna anklaga konungens rådgifvare, d. ä. statsrådet, så vida ej konstitutions-utskottet anbefaller honom att göra det. Men i sådant fall är han skyldig dertill; han är då verkställare af konstitutions-utskottets beslut, hvilket åter handlar med ständernes rätt. Men detta är det enda tillfälle, der justitie-ombudsmannen emottager befallning af ständerne. Ty för öfrigt är han, en gång vald, oberoende af dem, hvilka valt honom. Ständernes garanti ligger deruti att en sådan embetsman finnes; men icke i någon rättighet att föreskrifva honom bruket af hans magt. Deremot är han ej oberoende af lagen; tvertom hvilar öfver honom samma ansvarighet, som öfver hvarje annan åklagare, i fall han utan skäl besvärar oskyldiga personer med rättegång. Men serskildt ansvarighet inför ständerne är han icke underkastad. Domare är han aldrig; men väl ett slags rådgifvare åt ständerne i juridiska ärender. Honom åligger att fästa ständernes uppmärksamhet på bristfälliga lagar, att underrätta dem om de beslut konungen fattat i afseende på deras framställningar och om de lagförklaringar högsta domstolen gifvit emellan riksdagarne. Derjemte är han en tillflykt för den enskildte, som tror sig hafva lidit orätt af den offentliga magten. Hvar och en äger att vända sig med klagomål till justitie-ombudsmannen, hvilken då pröfvar om de äro nog grundade att föranleda någon embetsåtgärd, vare sig en anmälan hos Kongl. Maj:t, eller rättegång emot den embetsmyndighet, som felat. Serskildt är det honom anbefaldt att bevaka allt intrång, som kan ske i tryckfrihetens åtnjutande, och står han i detta fall i ett motsatt förhållande till justitie-statsministern, hvilken åklagar tryckfrihetens missbruk. Derföre är ock justitie-ombudsmannen ordförande i tryckfrihets-kommittén, som ständerne tillsätta. Justitie-ombudsmannen väljes af en serskild ständernes nämnd af tolf ledamöter af hvarje stånd, ibland hvilka fordras mera än hälften af de röstandes antal för att den person som fått flesta rösterna skall anses vald. Regeringsformen i § 96 beskrifver, huru tvisten skall slitas ifall ingen erhållit så stort röstantal. På samma gång och på samma sätt väljes en suppleant, som är justitie-ombudsmannens sjelfskrifne efterträdare, i fall han hindras af jäf vid något tillfälle, eller om embetet blifver ledigt. Sker detta på en tid då ständerne icke äro samlade, väljes ny suppleant af fullmägtige i banken och riksgäldskontoret. Mannerheim var den förste justitie-ombudsman från 1809—1823, då Ehrenborg valdes, men dog några veckor efter valet; sedan Törneblad från 1823—1834, då Poignant valdes, men dog kort efter valet i koleran; hvarefter Landin valdes sistnämnde år och fortfar ännu med denna befattning.

Justitie-revisionen uppkom 1615, kort efter Svea hofrätts instiftande. Ty ehuru denna nya domstol skulle vara konungens nämnd, medgaf likväl konung Gustaf II Adolf, att parterne ägde rätt, att, sedan hofrätten fällt sin dom, söka *beneficium revisionis* hos konungen, d. ä., att konungen måtte genomse hofrättens dom. Egentligt vädjande från denna sistnämnda domstol var icke tillåtet; men genom denna revision uppkom likväl ett slags ny instans. Den kallades justitie-revision, och blef i sjelfva verket den högsta domstolen. Det var konungen, som reviderade domarne, och sålunda blef hofrätten aldrig någon organ för konungens högsta domaremyndighet. Justitie-revisionen blef ett namn på rådet, betraktadt såsom domstol; ty konungens domaremagt utöfvades, likasom hela regeringen, i samråd med rikets råd. Konung Carl XI lät ock dervid bero. Större despot i orden än i gerningarne aktade han gammal rätt, och lät sitt folk njuta lagens skydd. Då konung Carl XII, genom kansli-ordningen af år 1713, ryckte hela riksstyrelsen ur rådets hand, för att samla den hos en mägtig kansli-president och föredragande ombudsråd, lät han rådet behålla domarebefattningen, och det är troligt, att om denna kansli-ordning fortfarit att vara gällande, rådet småningom blifvit rent juridiskt. Efter konungens död återtog rådet sin gamla magt och ännu mera, ehuru nu blott såsom ständernes fullmägtige. Dervid förblefvo justitie-revisionens ärender i rådets hand; men tillika omtalas äfven en *nedre justitie-revision* af revisions-sekreterare, hvilka beredde målen till föredragning i rådets justitie-afdelning, den der således blef den öfre eller egentliga justitie-revisionen. Denna utgjordes af hälften utaf rådsherrarne, desamma som behandlade utrikes ärenderna. Konungen hade der, såsom i allmänhet i rådet, tvenne röster. Konung Gustaf III inskränkte domarnes antal till sju; men behöll föreningen med rådet. Detta var, betraktadt såsom ett helt, en politisk konselj; domaremålen handlades af de sju rådsherrarne, som utgjorde revisionen. Konungen, ensamt beslutande i andra fall, åtminstone med högst få undantag, ägde i revisionen endast två röster. När rådet sedermera upphäfdes år 1789, kom en högsta domstol i den gamla justitie-revisionens ställe, och detta sista namn betecknade endast nedre justitie-revisionen eller revisions-sekreterar-

ne. Dessa hafva stundom stått under drotsets förmanskap, stundom under justitie-kanslerens, till dess det stadgades år 1840, att justitie-statsministern skulle vara revisionens chef.

Justitie-råd är benämningen på ledamöterne i konungens högsta domstol. Namnet uppkom med inrättningen af högsta domstolen år 1789. Förut var högsta domaremagten förenad med öfriga statsärender i konungens och rådets hand. Justitierådens antal var elfva intill år 1840, då justitie-statsministern, hvilken förut varit den tolfte ledamoten af domstolen, upphörde att hafva säte derstädes. Ifrån denna tid är antalet ökadt till tolf. (Se för öfrigt: *Högsta Domstolen.*)

Justitie-statens ¼-procent, kallas den afgift till statsverket, som utgår ur död persons qvarlåtenskap och nämnes bevillning i 1830 års riksdagsbeslut. Denna ¼-procent utgår i adels- och preste-sterbhus så i städerna som på landet, samt i ståndspersoners och borgares i städerne. Före 1835 voro borgares sterbhus i Stockholm och Götheborg undantagne härifrån, hvarest i stället, för hvarje icke fattigt matlag eller hushåll bland borgare och ståndspersoner, utgjordes 6 öre kopparmynt årligen. På landet utgöres den icke i ståndspersoners sterbhus, så framt den döde ej tillhört någotdera af de tre första riksstånden. Denna afgift erlades före detta till justitie-statens aflöning; men är nu mera ställd under stats-kontorets disposition.

Justitie-statsexpedition kallas justitie-departementet, såsom rådgifvande och förvaltande embetsverk. Dess chef är justitie-statsministern. Den inrättades år 1840. Förut voro revisions-sekreterarne föredragande i statsrådet; men 1840 uppdrogs denna befattning åt justitie-statsministern, och då upprättades justitie-statsexpeditionen, såsom ett eget verk, eller, om man så vill, en afdelning af kansliet. Justitie-revisionen blef deremot ett verk för domstols-ärender allena, nemligen för beredandet af sådana mål till föredragning i högsta domstolen. Äfven denna expedition har justitie-statsministern till förman, och kan sålunda anses, gemensamt med justitie-statsexpeditionen, utgöra justitie-departementet. Justitie-kanslers-expeditionen hör äfven dit, emedan justitie-statsministern äfven är kanslerens förman. Till afgörande i statsrådet genom justitie-departementet höra alla frågor om lagskipningen, likväl med undantag af egentliga rättegångar, hvilka ej kunna behandlas annorledes än af oafsättliga domare, och justitie-statsministern är således icke sjelf domare, ehuru chef för hela den juridiska embetsmanna-korpsen. Till justitie-departementet höra vidare alla lagstiftnings- äfvensom grundlags-ärender, säkerhetspolisen, fångvården samt tryckfrihets-ärender. I afseende på dessa sistnämnda har justitie-statsministern en egen sjelfständig magt, i det att han besluter när tryckfrihetsåtal af allmän åklagare skall anställas. Han har dervid icke blott rådgifvande utan äfven afgörande rätt.

Justitie-statsminister kallas den ledamot af konungens statsråd, som är föredragande för justitie-ärender. Hans rang är, jemte utrikes statsministerns, den högsta som någon embetsman i Sverige kan innehafva; men för öfrigt skiljer sig hans befattning ej mycket från statsrådets öfriga ledamöters. Han är icke någon sjelfskrifven chef för konungens rådgifvare, och hans företräde består endast i rättigheten, att, vid högtidliga tillfällen, såsom kröningar, m. m. jemte utrikes ministern närmast omgifva konungens person. Ett och annat serskildt åliggande är honom anförtrodt, utom hans befattning såsom konungens rådgifvare. Han har nemligen uppsigt öfver tryckfriheten; han bestämmer när tryckfrihetsåtal af offentlig åklagare bör äga rum; men utförandet af sådana rättegångar tillhör justitie-kanslern eller dess ombud. Justitie-statsministern granskar, jemte fullmägtige i banken och riksgälds-kontoret, riksdagsmännens fullmagter. Med högsta domstolen har han ingen vidare beröring, än att han är chef för justitie-revisionen, der domstols-ärenderna beredas till föredragning inför justitie-råden; men före år 1840 var han ledamot af högsta domstolen, och således både domare och rådgifvare i regerings-ärender. Deremot var han då icke föredragande för justitie-ärender.

Justus, en Polsk jesuit och Sigismunds hofpredikant, hvilken följde konungen från Polen till Stockholm, der han i sina predikningar, hållna, först på Polska och sedan på Tyska, utfor i häftiga anfall mot evangeliska läran, hvilka af den nitiske Schepperus upptogos och besvarades i samma ton. (Se vidare: *Schepperus.*) Han följde konungen tillbaka till Polen, och hans öfriga lefnadsomständigheter äro obekanta.

Justus Jehovah Judex var omskriften på en skådepenning, som Danske konungen år 1644 lät slå, i anledning af Svenskarnes anfall mot Danmark. Detta anfall var onekligen börjat af de förre; men kunde rättfärdigas genom de grundade skäl till klagomål Danska regeringen gifvit den Svenska, emedan hon tillåtit sig en mängd prejerier, öfvervåld och åtgärder, stridande mot tro och lofven.

Juta eller **Jutta,** dotter till konung Erik Plogpenning i Danmark och syster till Waldemar Birgerssons gemål, Sofia. Hon hade gått i kloster i Roeskilde; men då hennes syster, drottning Sofia, år 1271 var öfverrest till Danmark, fick Juta åter smak för verlden och besökte kort derefter sin svågers hof. Emellan honom och henne uppstod en kärlekshandel (se *Erik*), hvilken väckte mycken förargelse, förorsakade Waldemars misshällighet med sin gemål och hans tvungna pilgrimsresa samt blef en af de medverkande orsakerna till alla hans följande olyckor. Juta sattes i evigt fängelse på Laholms slott i Halland, och dog der 1280 af ånger och samvetsagg.

Jutabråten, i Skatelöfs socken af Kronobergs län, ett svart bälte på en taglemyr i nämnde socken, förvarar, enligt sägen bland folket, minnet af ett Danskarnes nederlag derstädes, år 1611. Enligt Palmsköld skola de fallnes kroppar blifvit inkastade i *Jutehallar*, en bergskrefva.

Jute, Jutar är den mundtliga traditionens vanliga benämningar på Danskarne. Namnet är härledt från Jutland; men äger alltid en fiendtlig bemärkelse. Jutska seder beteckna stundom i folkvisan sådana bruk, som voro en Svensk man ovärdiga eller skadliga att efterfölja. Namnet ingår i många ortbenämningar, såsom t. ex. Jutebackarne, Jutpussen, m. fl. och hänvisar då alltid till någon i fordna dagar der förefallen dust med våra bröder på hinsidan sundet, i hvilken de kommit till korta.

Jutebackarne. Denna benämning förekommer på flere orter i landet och betecknar att någon drabbning emellan Svenskar och Danskar ägt rum i granskapet, samt att dessa senare blifvit efter slaget jordade derstädes. Jutebackar förekomma i Ekeby socken af Östergöthland, i Högsby och Madesjö socknar af Kalmar län, samt i Svennevads socken af Nerikes län.

Jutebron och **Jutekärret.** Se: *Ebbehult.*

Jutehataren var namnet på amiralskeppet i Erik XIV:s flotta, som egentligen hette Mars, hvilket i träffningen vid Öland den 28 Maj 1564 sprang i luften, hvarvid många af fienden, som rusat om bord derpå, förlorade lifvet. Större delen af de kanoner Jutehataren förde, voro gjutna af de öfverflödiga klockor Gustaf I tagit från kyrkorna. Menigheten underlät ej att anse skeppets olyckliga öde som ett himmelens straff för det begångna helgerånet.

Jüterbock, slaget vid, stod d. 23 Nov. 1644, emellan Svenskarne under Torstensson och Österrikarne under Gallas och Bruay. Egentligen var det en fortsatt förföljelse af desse sistnämnde, ifrån Nimeck till Lucka; men hvilket fått namn efter staden Jüterbock, der Österrikarne ledo sitt största nederlag, särdeles på en gata, som ännu kallas *Blodsgatan.* Hvad de förlorat i döde och sårade kunde ej räknas, emedan desse lågo spridde öfver hela den långa sträckan; men fångar blefvo 1,500 ryttare, hvaribland en general och två öfverstar. Dessutom fråntogos dem 18 fanor och 3,500 hästar. Gallas hade af hela sin här knappt 2,000 man i behåll. Svenskarnes förlust var högst obetydlig. — Slaget vid Dennevitz 1813 föreföll äfven nära Jüterbock, hvarför det i början också kallades slaget vid Jüterbock.

Jutholmen. Se: *Dalarön.*

Jutland, fälttåget i, 1644. Torstensson hade inryckt här i tanka att på isen kunna gå öfver till Fyen; men då vintern förblef ganska mild, aflopp fälttåget utan några vigtigare följder.

Jutpussen kallas ett ställe i Svennevads socken af Nerike, hvilket skall utmärka att någon drabbning med Danskarne fordom skall hafva tilldragit sig i nejden.

Juusten, Paulus, son till en borgare i Wiborg, prestvigdes i Åbo 1540 och skickades af biskop Skytte till Wittenberg, der han blef bekant med Luther, Melanchton, m. fl. Efter återkomsten utnämndes han till rektor i Åbo. Johan III skickade honom såsom sändebud till storfursten Ivan, som höll honom i ett treårigt fängelse, hvilket så menligt inverkade på hans helsa, att han, genom följderna af behandlingen derstädes, fyra år efter sitt frigifvande, dog d. 22 Aug. 1576. I fångenskapen skref han en *Analys öfver årets predikotexter.* Har för öfrigt författat en *Berättelse om sin beskickning till Moskau,* år 1785 utgifven af Porthan; *Chronicon Episcoporum Finlandensium,* samt öfversatt katekesen och handboken på Finska.

Jåns, Jånses, Jånsnes och **i Jåns,** Östgöthadialekt, betyder: nyligen, för en stund sedan.

Jäder, en socken, med Barfva, belägen i Öster-Rekarne härad och kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, $1\frac{1}{4}$ mil N.O. från Eskilstuna, vid Mälaren. Här märkes *Fiholm* (se detta ord). Jäders kyrka ombyggdes, utvidgades och förskönades, till en af de vackraste landskyrkor, af rikskansleren grefve Axel Oxenstjerna, som då ägde och bebodde Fiholm, hvilket arbete, enligt en öfver kyrkdörren inristad inskription, fullbordades år 1651. Kyrkan, som är rikt beprydd med vapen, innesluter 3:ne Oxenstjernska familjegrafvar, och i den östra af dem, under altaret, ligger rikskansleren begrafven, omkring hvars enkla, med svart flanell öfverdragna likkista, initialbokstäfverna till hans namn och titlar äro anbragta uti silfverbroderi. Uti de öfriga grafvarne stå flere präktiga och dyrbara likkistor. Ett lik är instöpt i bly och 3:ne äro balsamerade. Uti choret finnas 4 stora af svart marmor väl arbetade epitafier öfver rikskansleren Axel Oxenstjerna, hans föräldrar, barn och syskon. Inskriptionen på rikskanslerens epitafium börjas sålunda: D.O.M.S. — *Magnus Svecorum Cancellarius Comes Axelius Oxenstjerna sui temporis Oraculum heic silet,* &c. Angående kyrkans uppbyggande finnes följande af nästan alla i socknen kända sägen. Då den förfallna kyrkan behöfde ombyggas, skall någon hafva yttrat till en gammal gumma, som var sysselsatt att grädda bröd, att rikskansleren Axel Oxenstjerna lär vara sinnad att på egen bekostnad ombygga sockenkyrkan, hvarpå gumman, som kände hans sparsamhet, skall hafva svarat, att om han gör det, så förvandlas denna (i ugnen varande) kakan i en sten, hvilket, såsom berättelsen förmäler, skall hafva skett och derefter sattes den i sten förvandlade kakan in i kyrkomuren på södra sidan, hvarest denna runda kakformiga sten är utmärkt genom murningen omkring densamma. På Wäfle ägor anträffas en runsten och på Mora bys ägor en större runskrift, inhuggen i ett berg. Ruiner efter en större borg märkas på ett berg invid Mälaren. — År 1694, d. 10 Aug., nedslog åskan i kyrktornet, skadade murarne och nedsmälte 3:ne klockor. Trenne personer blefvo träffade af åskan, af hvilka tvenne kommo sig före; men den tredje, en dräng, dog och till minnesmärke af denna händelse hänger ännu hans af åskan sönderslagna hatt öfver dörren till vapenhuset. Den 2 Juni 1702 inträffade en lika olycka, likväl omkom ingen dervid. Kyrkotornet skall nu (1846) förses med tornur. Till kyrkans och förutnämnda familjegrafvars underhåll är af en grefvinna Dohna Soop, född Oxenstjerna, en donation gjord 1767, hvars fond nu öfverstiger 12,000

R:dr B:ko. Socknen är ett patronelt pastorat af 1 kl. Patronats-rätten tillhör ägaren af Fiholm. — Socknen består af 64¼ mtl. och har 1,600 invånare. Dess areal utgör 10,160 tunnl., hvaraf 150 äro sjö och kärr. Adr. Strengnäs.

Jäder, ett jernbruk i Arboga socken af Westmanland, vid Arboga-ån, ¼ mil från staden. I katholska tiden hörde *Jädersholmar*, vid hvilka bruket är beläget, till Julita kloster. Jäders gård blef år 1377 pansatt åt samma kloster, af Ulf Johansson, för sin hustrus lägerstad; men genom Westerås recess år 1527, lades det under kungsgården i Arboga. Grofsmeden P. Nilsson Walsko, som var faktor i Arboga år 1617, hade i Jäders ström byggt en smedja, uti hvilken knippjern utsträcktes till faktoriets behof. En Sam. Pålsson tillträdde sedan smedjan; men förlorade den 1625 för gäld till kronan. Borgmästaren i Arboga, Er. Gudmundsson, blef samma år faktor, och köpte år 1629, af kronan 6 st. åkrar på Jädersholmen, jemte ställe i strömmen till grofsmedja, hvarefter flera smedjor byggdes i Garpströms nedbrända ådra och bruket förökades. År 1639 förordnades H. Krusbart till faktor i Arboga, samt erhöll privilegium på Jädersholme och ström; år 1642 fick han 6 års frihet på strömmen, efter hvilken tid han skulle gifva 600 dal. s. m. i arrende. Drottning Christina hade 1640 skänkt honom Jäders gård och qvarn under skattemanna-börd och rättighet; men hvarå han dock år 1647 erhöll bergfrälsefrihet och kronan försträckte honom 8,000 R:dr, hvilka drottningen 1650 efterskänkte honom. För ett lån af 5,000 R:dr, som Krusbart upptagit af riksrådet Cl. Stjernsköld, och hvilket han ej kunde betala, togs egendomen i besittning af Stjernsköld. År 1663 kom den åter i kronans händer och tillbjöds 1665 Arboga stad till inlösen; men öfverläts sedermera af nämnde riksråd åt Krusbarts måg Schaey, hvilken ingick nytt kontrakt med kronan om arrendet. Bruket innehades sedan af slägterne Schaey, Schötz och Neuman. Öfver-direktören W. Neuman köpte år 1757 bruket af kronan; han blef adlad med namnet Mannerstråle. Hans son, kapiten M. C. Mannerstråle emottog bruket 1795 och öfverlemnade det år 1818 åt sina söner Mårten, Henrik och Gustaf, brukspatron C. Mannerstråles arfvingar, samt mågen brukspatron Holmstedt, af hvilka G. Mannerstråle nu är disponent för bruket. Detta har 2 härdar och 653 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern. Hammarskatten utgöres med 6 skepp:d 10 lipun:d 13 marker. Här finnes spik- och allehanda manufaktur-smiden och dessutom ett större jerntråd-drageri. Bruket skeppar på Stockholm. Dess arbetare hörde under Arboga stads jurisdiktion; men lades år 1696 under Åkerbo häradsrätt. Vid deras embetssammankomster presiderade borgmästaren i Arboga, då tvister och mindre kriminal-mål afdömdes; men numera presiderar bruks-disponenten sjelf på deras skrådagar. Kardfabriken härstädes privilegierades 1807. Det af Holländaren J. van Vleck år 1670 här anlagda pappersbruket nedlades för omkring 70 år sedan. Brukets stämpel visar N med krona öfver. — Midsommarsdagen om aftonen, kläda sig smederna vid detta bruk med ormgräs; de kallas då *gröngubbar*, och dansa hela natten i denna drägt. Under bruket lyda 6$\frac{7}{24}$ hemman i Arboga socken. Jäders bruks qvarn i nämnde socken, med 4 par stenar och såg, jemte den s. k. *Jädersholmen*, kom i Julita klosters ägo genom gåfva af fru Ramfrid Bengtsdotter 1359, och tillföll kronan genom Westerås recess år 1527. Sedermera bildades deraf, med flera klostergods och konung Gustaf I:s arfvejord, *Djupmyra*, kungsgården i Arboga, der stuteri inrättades. Holmen anslogs då till bete åt stoen, hvilkas antal uppgifvas varit 80 till 90 stycken och hornboskapen 80 till 100.

Jäderbo, Öfre, eller **Finnäs**, bergsmanshammare i Ofvansjö socken af Gefleborgs län, vid Jädran, privilegierades 1637 och skall förut legat längre ned; men 1702 blifvit flyttad till nuvarande ställe i samma ström. Har 2 härdar och 900 skepp:d privilegieradt årligt smide af eget tackjern, som skeppas på Gefle eller Stockholm. Hammarskatten utgör 9 skepp:d. Äges af bergsmän, samt Uhrfors' bruks-intressenter.

Jäderbo, Nedre, äfven bergsmans-hammare i samma socken som ofvanstående, är uråldrig. Har 800 skepp:d priv. årligt smide och 2:ne härdar, samt eget tackjernsfång. Skeppar på Stockholm eller Gefle. Hammarskatten är 8 skepp:d. Ägare: bergsmän samt intressenterne i Uhrfors' bruk. Smidesstämpeln: Bo, inom en cirkel af punkter.

Jäf kallas det förhållande, som uppstår, då en person, i följd af vissa förhållanden, icke kan anses opartisk i någon viss sak. Slägtskap med andra personer, hvilkas fördelar komma i fråga, är isynnerhet hvad som grundar jäf. Likaså är domare jäfvig, hvilken förut dömt i samma sak, eller sjelf är målsägande i enahanda sak hos någon annan rätt, eller är partens kände ovän, eller om han eller hans nära anförvandter kunna hafva uppenbar nytta eller skada af sakens utgång. Part kan jäfva domare; men domstolen dömer sjelf om verkligt jäf äger rum; så kan ock domaren jäfva sig sjelf. Skulle domstolen vägrat att erkänna jäfvet, kan en sådan sak blifva föremål för klagan hos högre rätt.

Jäfre, en hamn i Piteå socken, i viken, som skjuter upp till Jäfre by och gästgifvaregård.

Jägarebacken, den enda kronoparken i Nerike, nära Örebro, innehållande 42 tunnl. skogbärande mark.

Jägerhorn, Georg Henrik, general-löjtnant, riddare och kommendör af S. O. stora kors, född i Savolax 1747, död på Wårby egendom, nära Stockholm, år 1826. Han var son till kapitenen Carl Fredr. J., som lemnade enka och sex barn i stor fattigdom, hvilket gjorde att deras undervisning blef ganska ofullständig, samt att Georg måste i fyra år tjenstgöra såsom soldat, innan han år 1766 befordrades till fältväbel. Först fem år senare utnämndes han till fändrik; blef känd af Sprengtporten och användes af honom i åtskilliga uppdrag, samt drog mycken nytta af dennes undervisning

och ledning. Märkvärdigt nog var det just lärjungen förbehållet att komma sin mästare på skam, ty då Sprengtporten, öfvergången till Ryssarne, med en nära tiodubbel styrka 1789 angrep Svenska trupperna vid Porosalmi, var det Jägerborns mod och rådighet, som hufvudsakligen bidrogo till träffningens lyckliga utgång, och förvandlade det nästan gifna nederlaget till en seger, hvarvid Sprengtporten sjelf blef sårad. Derefter utmärkte sig Jägerhorn i träffningarne vid Parkkumäki och Partakoski och rådfrågades ofta af Gustaf III, vid uppgörandet af planer. Såsom ett prof på konungens belåtenhet, pryddes han på Werälä slätt med Svärds-ordens stora kors. Efter freden förde han, under general en chefs frånvaro, högsta befälet i Finland. Vid krigets utbrott 1808 erbjöd han, som då redan lemnat tjensten, biträdet af sin erfarenhet och sakkunskap, för att dermed kunna vara sitt fädernesland och sin hembygd till någon nytta. Anbudet emottogs och J. förordnades till befälhafvare öfver garnisonen i Stockholm samt ledamot i regeringen under konungens frånvaro. Missnöjd med det följda systemet och förutseende dess förderfliga följder, begärde han likväl sitt entledigande från all befattning i December s. å., och tillbragte sin återstående lifstid i landsbygdens lugn.

Jägeri-staten. Se: *Skogs- och Jägeri-staten.*

Jägerskjöld är egentligen samma slägt som Jägerhorn, emedan **Clas Jägerskjöld,** död som major och kommendant på Dalarö skans 1691, förut hette Jägerhorn, och var son till borgmästaren i Wasa, hvilken förlorat sitt adelskap. Då Clas år 1686 adlades, fick han befallning att ändra sitt namn till Jägerskjöld.

Jäla, annex till Grolanda, beläget i Wilske härad af Skaraborgs län, 2¾ mil S V. från Falköping. I kyrkan fanns fordom ett s. k. S:t Britas skrin, som år 1755 blef lemnadt till gymnasii-bibliotheket i Skara. Socknen består af 22⅝ mtl. med 450 invånare. Af dess areal, 5,832 tunnl., äro 25 sjöar och kärr och 1,643 tunnl. höra till Frökinds härad, der äfven modersocknen är belägen. Adr. Falköping.

Jällaqvist. Se: *Gällaqvist.*

Jälluntofta, annex till Unnaryd, beläget i Westbo härad af Jönköpings län, 10½ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan ligger å *Jæluntomten* vid sjön *Jallon.* Här synes ortens hedniska grafplats varit belägen. I en kulle utom ringmuren har man anträffat en jernask med jord och aska. Vid hemmanet Hult, ½ mil S. om Jälluntofta, på den s. k. Jättebacken, förekommer ett tempelrör af 28 fots sidor, vanligen kalladt Jättekyrkan. År 1268 gaf en Joh. Eriksson i Hessleby, i Linköpings kapitels närvaro, 2 mark af lösöreboet i Wraxnäs till en kyrkas uppbyggande *in jæluntomptom*, jemte andra gåfvor till lika delning mellan alla prester och kyrkor i Westbo. I socknen märkes säteriet *Simarydsnäs*, fordom kalladt *Simmaritsnäs* eller *Sunnarydsnäs*, 3 mtl., har tillhört slägterne Silfversparre, Roupe, v. Hagedorn, Flodin och äges nu af bönder. Bland 9 sjöar är *Jällanen*, *Jällon* eller *Jällunden* störst, öfver 1 mil lång, ingenstädes ¼ mil bred. Socknen består af 12 mtl. med 352 invånare. Dess areal utgör 10,553 tunnl., af hvilka 2,210 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Jämsjöborg har varit en skans, hvarefter ännu lemningar synas inom Jämsjö och Ofvantorps ägor i Östra Husby socken af Östergöthland. Den är omgifven af en grof gråstensmur, isynnerhet åt södra sidan, der ingången varit och ännu är synbar.

Järdsjö, en by i Rättviks socken af Dalarne, anmärkningsvärd endast för det Gustaf Eriksson, enligt Tuneld, vistades här någon tid i en källare, för att dölja sig för Danskarnes efterspaningar.

Järeda, annex till Wirserum, beläget i Aspelands härad af Kalmar län, 4½ mil S.S.V. från Wimmerby. Kyrkan är byggd af sten år 1771. Den 16 Juli 1612, under kriget med Danmark, stadnade konung Gustaf II Adolf öfver natten vid *Kongsbro* i denna socken. Järeda består af 19¾ mtl. med 980 invånare. Af dess areal, 16,408 tunnl., äro 875 sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Stora Åby.

Järestad, ett härad i Christianstads län, som i gamla handlingar och konung Waldemars jordbok kallas *Jarlestads* härad, har otvifvelaktigt sitt namn af ortens fordna höfdingar, som i de tider kallades jarlar, och förmodligen haft sitt säte i Giärestads by. Häradet innehåller en stad, Cimbritshamn, och 10 socknar, nemligen: Järestad, Cimbrits, Nöbbelöf, Wallby, Bollshög, Stiby, Borreby, Wimmerslöf, Gladsax och Tommarp, hvilka tillsammans innefatta 175⅛ mtl. med 8,843 invånare. Häradet utgör en slättbygd och bördiga åkerfält, hvarföre invånarne kunna försälja mycken spannmål så väl som boskap. Arealn är 36,913 tunnl., af hvilka 1,196 äro sjöar och kärr. I förening med Ingelstads härad utgör Järestad ett fögderi, samt med Ljunits, Herrestads och Ingelstads härader en domsaga.

Järestad, en socken, belägen i Järestads härad af Christianstads län, Albo och Järestads förenade kontrakt af Lunds stift, ½ mil V.S.V. från Cimbritshamn, utgöres af Järestads och en del af Grästorps by. Socknens kyrka, belägen i Järestads by, härleder sig från katholska tiden. Vester om denna by och på dess närmaste ägor ligger ett hedniskt offeraltare, en ofantligt stor huggen gråsten, hvilande på flere andra sådana stenar, och på hvars öfra platta sida små runda fördjupningar äro gjorda. Något längre bort i samma väderstreck finnes en ättehög, med ett till en del förstördt stenmonument från hedenhös. Socknen består af 10 $\frac{41}{48}$ mtl. och har 424 invånare. Dess areal utgör 1,689 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjö och kärr. Adr. Cimbritshamn.

Järfva by, belägen i Solna socken af Upland. Här var ett af Gustaf Erikssons läger vid Stockholms belägring; men hvilket blef öfverraskadt af Danskarne. De upproriske Dalkarlarne stannade äfven här 1743, innan de inryckte i Stockholm. Jöran Persson, Erik XIV:s rådgifvare, skall hafva blifvit begrafven här invid vägen.

Järlåsa, en socken, belägen i Hagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 2½ mil V. från

Upsala. Här märkes: *Bredsjö*, en större egendom, tillhörig friherre G. O. Lagerbrings arfvingar. *Lingonbacka* pappersbruk. Den nuvarande kyrkan invigdes af erkebiskop Olof Svibelius 1688. Öfversten, baron Henning Kruus, dåvarande ägaren af Bredsjö, erhöll 1694 jus patronatus af det skäl, att han och förre ägaren af Bredsjö, presidenten frih. Gust. Rosenhane, nästan på egen bekostnad, låtit uppbygga och inreda kyrkan. Inga qvarlefvor finnas efter den fordna gillestugan härstädes; men väl efter gamla kyrkan, hvilken förut torde varit ett hedniskt tempel. En sägen förmäler, att en jarl haft sitt slott och ligger begrafven på en ås emellan prestgården och Nordanå hemman, deraf socknen skall fått sitt namn Järlåsa, eller rättare Jarlåsa. Sjöar äro: *Bredsjö*, *Skärsjö*, *Arfsjö*, *Småsjöarne*, *Hålsjöarne*, *Tarmlången*, *Siggfara-sjön*, *Östfara-sjön*, *Möjsjö*, *Dettern*, *Strandsjö*, *Börjedalssjön*, *Lis-sjön* och *Grissjö*. Socknen hör till 3 kl. patr., och patronat-rätten tillhör ägaren af Bredsjö. Den består af 15 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 807 invånare. Dess areal utgör 19,579 tunnl., af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Järn, annex till Ör, beläget i Nordals härad af Dalsland och Elfsborgs län, 3 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Wenersborg, vid Wenern. Socknen består af 11 mtl. och har 622 invånare. Dess areal utgör 4,374 tunnl., af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Järna, Öfver-, en socken med Ytter-Järna, belägen i Öknebo härad af Stockholms län, Södertelge kontrakt af Strengnäs stift, 5 mil S.V. från Stockholm, vid saltsjön. *Järna grufvor*, hvaraf socknen fått sitt namn, äro belägna i denna socken, hvarest jernmalm anträffas på mångfaldiga ställen till utsökt rikhaltighet, uppgående till 50 à 60 proc. och deröfver. Dessa grufvor hafva en lång tid varit ödelagde; men äro nu ånyo upptagne och bearbetas med mycken drift, medelst ny eld- och lufts-ångmaschin, till vattnets och malmens uppfordring. Ägas af slägterne Gyldenstolpe och Ridderstolpe. Här märkes: *Bankestra*, 1 mtl. *Linga*, 1 mtl., *Schewe*, 3 mtl., *Tilleby*, 1 mtl. Den öfre delen af denna socken kallas *Finn-parken*, emedan under drottning Christinas tid, då Järna allmänning tillhörde kronan, åtskillige inflyttade Finnar fått sig anvisade vissa skogstrakter till rödjning och odling. På *Linga-malm* finnes en ovanligt hög sten, kallad *Kungsstenen*, hvarest konung Granmar, som bott på Hörningsholm, skall hafva hållit kungsting. Äfven märkes här åtskilliga gamla begrafningsplatser, ättehögar och stensättningar från hednatiden, och en märkbar skans, kallad *Borgskans*, på en ö i sjön Wällingen. År 1719, då Ryssarne vistades 6 veckor på en ö, kallad Stora Rad-ön, uti Järna-fjärden, hvarest ännu finnas lemningar af murar, ugnar, m. m., och hvarifrån de föröfvade härjningar och bränningar nästan öfver hela socknen, hade kronofogden J. Schultz, å dess egendom Ytter-Eneby, belägen några hundra alnar derifrån, medelst trumning å jernplåtar, lagda på tomma dricksfat, bortskrämt Ryska hären, från denna egendom, som nästan var den enda, hvilken undgick det svåra ödet att förvandlas i grus. — Vid bosättning här i pastoratet plägar man första året gifva åt de nygifta något spannmål, hvilken upphemtas mellan jul och nyåret, under benämning af *gåfva till bods*, hvarvid en äldre sockenbo är närvarande och framför ärendet. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 24 mtl. och har 861 invånare. Dess areal utgör 10,414 tunnl., af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Adr. Södertelge.

Järna, Ytter-, annex till ofvanstående Öfver-Järna socken, har samma läge som denna, består af 30 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 676 invånare på en areal af 7,545 tunnl., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Här märkes: *Gerstaberg*, säteri, 2 mtl., äges af grefve Axel Löwen. *Brandalsund*, 5 mtl. säteri, äges af framl. general-löjtnanten och kommendören m. m. frih. Carl Lovisins arfvingar. *Engsholmen*, förut boställe för chefen vid adelsfanan. *Eneby*, 1 $\frac{3}{4}$ mtl., *Farsta*, 1 mtl., *Nible*, 3 mtl. Runstenar finnas vid Lydeby, Gjerstad, Hvalstad och i kyrkodörren.

Järnehus. Se: *Jarlahus*.

Järstad, annex till Wallerstad (i Bobergs härad), beläget i Göstrings härad af Östergöthlands län, $\frac{1}{2}$ mil Ö. från Skenninge. Kyrkan är gammal; men har år 1834 undergått en större reparation, nära nog jemförlig med nybyggnad. I socknen märkes: *Klaksborg*, 1 mtl. frälse-säteri. Uti hedendomen skola fylkes-konungar hafva bott härstädes. Egendomen har tillhört slägterne Kurk, Horn, Lindskiöld, Funck, Uggla och Boye. Man har här förut anmärkt lemningar efter en liten skans, omgifven af en graf med vindbrygga, men nu förstörda. På *Glänstorps* ägor är en helsokälla, approberad på 1740-talet af provincial-läkaren doktor Hagström, och sedan med fördel begagnad. Svart-ån och Skena-å rinna genom socknen. Socknen innefattar 15 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 420 invånare. Dess areal utgör 2,337 tunnl., af hvilka 15 äro sjö och kärr. Adr. Skenninge.

Järta, Hans, son till general-löjtnanten, friherre Carl Hjerta, född d. 11 Febr. 1774, blef vid tre års ålder fändrik vid Dal-regementet; men då han, såsom yngling, sjelf fick välja lefnadsbana, öfvergaf han militärståndet, och blef, endast 18 år gammal, andre sekreterare i kabinettet för utrikes brefvexlingen, hvarifrån han, i följd af serskildta politiska förhållanden, förflyttades till protokolls-sekreterare i justitie-revisionen år 1796. Hyllande de Fransyska fria åsigterna, var han en bland dem, som vid 1800 års riksdag afsade sig adelskapet, och försvarade dem, hvilka derföre tilltalades inför Götha hofrätt. Deras tacksamhet ådagalades genom en öfver honom i Berlin slagen medalj. Som han, för det att han afsade sig adelskapet, förlorade sin protokolls-sekreterare-befattning, var han i flera år utan någon sådan, till dess han år 1805 emottog sekreterare-sysslan vid Stockholms stads brandförsäkrings-kontor. Efter 1809 års revolution utnämndes han till stats-sekreterare för handels- och finans-expeditionen; men tog afsked derifrån 1811 och blef följande året lands-

höfding i Falun, hvars invånare öfver honom låtit slå en tackjerns-medalj. Han tog afsked år 1822 och fick af ständerne en pension af 2,000 R:dr B:ko. Sedan beklädde han icke något embete, ehuru han år 1837 emottog chefskapet i riksarkivet, dock utan att derföre uppbära någon lön. Denna befattning upphörde år 1846. (Se: *Nordström.*) Landshöfding Järta invaldes redan år 1819 i Svenska akademien; men höll först år 1826 sitt inträde derstädes. K. af N. O., ledamot af vetenskaps- och vitterhets-akademierna, m. fl. Författare af: *Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla Franska monarkien*, en år 1799 utgifven skrift, som då var ironi; men till hvars satser herr J. på äldre dagar med fullt allvar närmade sig; *Om Spannmålspris och Spannmålshandel; Odalmannen*, en populär tidskrift, hvaraf dock utkommo endast två häften och ett bihang; *Om Sveriges Läroverk*, utgifven år 1832, samt ånyo upplagd år 1846; *Försök att framställa Svenska lagfarenhetens utbildning ifrån Konung Gustaf I:s anträde till regeringen intill slutet af 17:de århundradet.* Första afdeln. *intill Konung Gustaf II Adolfs regeringstid*, belönt med vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens stora pris. Dessutom flera afhandlingar i Svenska Litteratur-föreningens tidning och Svea. Afled d. 6 April 1847. Hans son,

Järta, Carl Thomas, född i Stockholm d. 2 Sept. 1802, Skytt. professor i Upsala sedan 1839, erhöll 1822 Svenska akademiens stora pris i vältaligheten, för ett *Försök att utreda orsakerna till drottning Christinas afsägelse af kronan*, samt 1836 det pris af 100 dukater, som stiftades af en okänd, för ett äreminne öfver Gustaf II Adolf och Carl Gustaf. — Författare af *Några betraktelser öfver Carl X Gustaf och hans regering*, införd i Svea 1832. Död 1841.

Jäth, annex till Kalfsvik, beläget i Kinnevalds härad af Kronobergs län, $2\frac{3}{4}$ mil S. från Wexjö. Kyrkan, af sten, reparerades 1733. I denna socken märkes: *Jäthsberg* eller *Vestra Jäth* egendom med *Helgåkra* säteri, tillsammans $10\frac{1}{4}$ mtl., har tillhört slägterne Uggla, Lund, Hellman och Burman. Helgåkra har ägts af slägten Boye. Uti sjön Åsnen, midt emot Jäthsberg, är en holme, hvarpå fordom slottet *Brändsborg*, *Bruns-* eller *Bränsholmen* skall varit beläget, som sedan varit en sätesgård och tillhört Bjelke-slägten. I senare tider har Bränsholmen blifvit afhyst och säteriet flyttadt till Jäthsberg. Man har på holmen anmärkt lemningar af källrar och en stenbrygga, derifrån en väg gått på ekpålar till Ingelstad. Socknen består af 25 mtl och har 708 invånare. Dess areal utgör 14,163 tunnl., af hvilka 5,930 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Jäthsberg, säteri. Se: *Jäth*, socken.

Jätte. Hos alla folk, som äga myther och fornsägner, förekomma minnen af jättar, med hvilka man förstår mer eller mindre öfvernaturliga, men menniskolika varelser af utomordentlig storlek och styrka, och de der i sagan oftast framställas såsom gudars och menniskors fiender. Dessa öfver nästan hela jorden kringspridda berättelser hafva sannolikt sitt ursprung deraf, att folken, vid inträngandet i de länder de nu hvar för sig innehafva, funnit före sig en annan stam, hvilken de nödgades bekriga och undantränga eller utrota, innan de kunde komma till rolig besittning af sina nya bostäder. Denna undanträngda folkstam får i sagan vanligen namn af jättar. Äfven i norden är jättesagan vida utbredd, gällande ännu ibland allmogen såsom en trosartikel. Den hänvisar äfven här på ett äldre folk, bekrigadt af våra stamfäder, och på sina ställen angifves bestämdt, så väl att nämnde folk dyrkat Thor, som att det slutligen till större delen blifvit undanträngdt till Norska fjällen, medan en annan del ingått slägtskapsförbindelser med de invandrade fremlingarne och sålunda sammansmält med dem. I bergsbygder återljuder sagan om jättarne lifligast. Der skildras de såsom boende djupt inne i bergen, i grottesalar fulla med de största dyrbarheter, och derifrån man stundom hör ljudet af deras släggor, emedan de äro konstrika smeder, eller bölandet af deras hjordar. Dessa senare, hvilka alltid beskrifvas såsom "brandade", d. v. s. sotbruna, med ljusare strimmor, vaktas ibland af dem utom bergets väggar. Gerna locka de menniskors döttrar till sig och behålla dem, då det säges om en sådan att hon blifvit bergtagen; men deras egna döttrar, alla af en beundransvärd skönhet, blefvo icke sällan i sin ordning bortsnappade af raska ungersvenner, då vanligen jätten till slut biföll giftermålet och delade af sina skatter åt de nygifta. Med de närmast boende menniskorna lefva de i godt förstånd, så framt de icke förolämpas, hvilket lättast sker derigenom, att bullrande sysslor, såsom tröskning o. dyl., företagas om thorsdagsqvällar. De söka då att hämnas; men blifva vanligtvis af menniskorna öfverlistade, en antydning på den förutvarande folkstammens underkufvande genom våra stamfäders högre bildning. Sagan gör skillnad emellan dessa jättar och andra, hvilka vid kristendomens införande i norden uppträdt på ett mot densamma fiendtligt sätt. På mångfaldiga ställen påstås de hafva velat nedrifva de nybyggda kyrkorna, eller krossa dessa genom stora klippblock som de ditslungat, och hvilka, med åtföljande tradition, flerestädes utvisas. Alltid tillägges att de ej kunnat lida klockornas ljud, i förbittringen hvaröfver de kallat kyrkan "bjälleko." Denna saga upprepas från Skåne till Norrland och Throndbjem, och kan få tvenne förklaringar. Antingen är den en lefvande symbol af den strid emellan kristendom och hedendom, emellan ljuset och mörkret, hvilken vi finna i äldsta kristna tiden antydd genom symboliska föreställningar på de bildverk, hvarmed ett ganska stort antal af våra uråldriga kyrkor äro prydda, eller ock bevarar denna saga hågkomst af män, hvilka, då kristendomen infördes, envist höllo sig fast vid sin gamla tro, och sökte, så mycket möjligt var, motverka den nya lärans framgång. De vidunderliga omständigheter, hvilka upprepas i berörda sägner, hindra ej antagandet af den senare förklaringen såsom giltig; emedan en historisk tradition ej behöfver blifva särdeles gammal,

förr än den gestaltar sig uti dylika. Bevis på denna sats lemna sägnerna om konung Carl XII, hvilka i de orter der denne konung sist vistades, såsom Bohuslän, Dalsland och södra Norrige, redan begynna omhölja sig med liknande drägt, på ett sätt som föranleder det påståendet, att hans minne der skall efter några sekler mera likna det af en folksagans jätte, än af en vanlig menniska.

Jättebron. Se: *Håringe*, säteri.

Jättedansen, kallas ett ställe vid landsvägen emellan Sköfde och Binneberg i Frösveds socken. Här har varit domare-säte, hvilket ses af de derstädes ordnade stenarne.

Jättegrytor kallas ett eget slags, i Sverige ganska talrikt förekommande runda ursvarfningar i bergen. Man anträffar sådana till ett djup af 12 till 15 alnar och bredd af 4 till 6 d:o, ehuru de vanligtvis hålla blott en alns diameter och 2 till 3 d:o djup. Man finner dem belägna på de högsta berg, t. ex. Dovrefjäll i Norrige, och under hafsytan, såsom förhållandet är flerestädes i Bohus län, hvarest deras antal går till öfver tusende. Man bör således icke tvifla om, att ju deras tillkomst bör tillskrifvas naturen och icke konsten. Likväl ansågos de af våra äldre fornforskare och äfven af Tham, Sjöborg, m. fl. såsom menniskoverk, och man gissade dels, att de varit ämnade till ett slags bakugnar, dels till qvarnar, förvaringsrum för vatten och annat dylikt, som hypothesmakeriet behagade föregifva. Dessa naturbildningar äro svåra att förklara till sin uppkomst. Våra geologer tyckas öfverensstämma deruti, att de uppkommit genom svarfning af en sten, som vattnet satt i rörelse; men då har man ej betänkt den omständighet, att en svarfvande sten måste utnötas förr än den kunnat urholka berget till ett djup af t. ex. 12 till 15 alnar, äfvensom att jättegrytornas tillvaro på höga bergsspetsar då ej låta förklara sig. Dessutom är det alldeles otänkbart, att äfven den starkaste hafsström någonsin kan sätta i rörelse en sten, som finnes nedsänkt under vattenytan i en smal håla af ansenligt djup. För öfrigt finner man anomalier af jättegrytor, hvilka påtagligen motsäga nämnde hypothes. Man finner nemligen flera tätt vid hvarandra med genombrutna skiljeväggar, andra med vinkliga böjningar, en del med oval genomskärning, samt till och med några, såsom t. ex. vid Marstrand och på Mörkön, med spiralformig utborrning, hvilket allt utesluter möjligheten af deras tillkomst genom en af vattnet *småningom* skeende utsvarfning i berget. Härifrån undantagas likväl de jättegrytor, hvilka träffas under vattenfall, såsom i Dal-elfven, vid Trollhättan och flera ställen, hvarest den lodrätt nedstörtande vattenmassan under årtusenden väl förmått göra dylika hålor, genom kringförandet af sten och grus, som der ständigt nedkastas af strömmen. Den sannolikaste hypothes man framkastat om de öfriga jättegrytornas daning är, att de tillkommit vid den s. k. rullstens-floden, eller den våldsamma natur-revolution, som afslet och slipade våra berg från nordost till sydvest. Samma kraft som åstadkom detta, har ock kunnat vara mägtig att tilldana sådana hålor som ifrågavarande. De märkligaste jättegrytor hos oss äro: vid Baramossa på Hallandsås, flere hundrade fot öfver nuvarande vattenytan; straxt söder om Nortorps gästgifvaregård i Skaraborgs län finnes en af mer än tre alnars diameter, belägen omkring 250 fot öfver hafvet; vid kolarehemmanet Stensjön på Tiveden, äro tvenne jättegrytor mer än 400 fot öfver hafvet; och i Bergvattensberget på Tiveden står en stor jättegryta, kallad *Jättestolen*, belägen mer än 500 fot öfver hafvet; i Hulta berg i Bärebergs socken finnes en jättegryta, 22 tum bred och 11 tum djup, söder derifrån åter en mindre dylik, som kallas *Jättepottan*. På inre stranden af Hästholmen (se detta ord), midtför Blockhusudden, finnes en ganska betydlig jättegryta, omkring 13 fot djup, samt början till flera mindre. Denna märkvärdiga gryta besöktes af det Skandinaviska naturforskare-sällskapet, under dess sammanvaro i Stockholm i Juli månad 1842. Dessutom märkas sådana grytor på Hartsö och vid Nynäs i Södermanland; i Borgberget i Frötuna socken af Upland; uti ett högt berg invid Götha elf på hemmanet Slätthults ägor; på Hammarön i Kihls härad af Wermland; på Källåsen i Kulltorps socken af Jönköpings län, samt på posthemmanet Stenhestra ägor af Båraryds socken, m. fl. Under genomsprängningen och rensningen af den steniga sträcka, hvarefter Gråda kanal i Dalarne anlades, upptäcktes äfven flere större och mindre jättegrytor, hvaruti mer och mindre klotformiga stenar qvarlågo.

Jättegräs, stort sötgräs, kassevia (Molinia maxima), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer vid flodstränder, isynnerhet vid Wenern, äfvensom i Skåne, ymnigt, annars sparsamt, och odlas såsom en af de mest gifvande grässlag, isynnerhet på sank mark.

Jätte- eller Sten-gärdet, är beläget i Carlskyrka socken af Westmanland, tätt invid landsvägen emellan Hjelmarsund och Kungsör, på Kungsörs södra allmänning, $\frac{3}{4}$ mil ifrån Kungsörs ladugård på vestra sidan om vägen. Detta gärdes beskaffenhet, såsom bestående af klappersten, på några ställen runda och jemnstora, anses vara märkvärdigt.

Jättekast, kallas stora ensamma stenar, dem trollen sägas i fordomtima hafva kastat efter någon kyrka, när de lidit af klockljuden. Dessa stenar hunno dock aldrig sitt mål, utan föllo antingen för tidigt ned, eller slungades de öfver på andra sidan. Några inpressningar, liksom af en ofantlig hand, med djupt intryckta fingerspetsar, sägas vara märken efter jättehanden, som kastade dem. Vid många kyrkor, i alla landsorter, känner folket sådana sagor och utvisar *jättestenar*, hvilka alla sägas vända på sig, när kyrkklockans ljud höres. Huru illa tillfreds bergfolket var med de kristnas böneklockor, derom vilja vi anföra en af de många sägnerna. Vid Lagga kyrka i Upland står ett berg, beryktadt som trollens bostad, allt intill religionsförbättringens tid under konung Gustaf I, då kyrkan blef försedd med klocka. En gammal jättegubbe satt då ännu qvar i berget. En bonde i

Lagga, vid namn Jakob, kom en morgon nära berget och hörde bergagubbens röst: "Kom in Jakob och ät välling med mig." — Men Jakob, som blef orolig till mods vid denna bjudning, svarade: "Har du mer, än du äter upp, så göm tills i morgon." Han hörde då dessa klagande ord: "Jag får icke blifva här i morgon, måste nu hädan för den der bjällrans skull; jag gitter icke höra henne." — "När kommer du hit igen?" sporde ytterligare bonden. "När Lagga-fjärden blifver åker och Östuna-sjön äng", var jättens svar. — För mer än hundra år sedan har Lagga-fjärden redan varit åker och äng, och Östuna-sjön var då redan mycket tillvallad och igenvuxen. — För all sådan sägen är lätt att finna grunden. De, som funnos qvar af landets äldsta stammar, voro vilda hedningar och hade antingen ingen tro eller trodde på de gamle gudar. Till bergsskrefvor och skogsdjupen flydde de undan de kristne, dem de hatade samt med trolldom, våld och list tillskyndade skada. Ehvar helst kyrka byggdes och klockors ljud samlade en menighet, vantrifdes detta trollslägte, hvilket: "gat icke höra bjällrorna." (Se äfven: *Jemshög*, m. fl. socknar.) — Det blef sedan en tro bland folket, att, så långt en bönklockas ljud från kyrka eller kloster hördes, voro menniskorna fredade för trollen och all ondskans magt. Kyrkor kommo sålunda att byggas så många och så nära hvarandra, att de sedan måste öfvergifvas och kallades *öde-kyrkor*. Det tyckes hafva varit ett heligt sträfvande denna tiden, bland så väl höga som låga, att en gång intet rum skulle finnas inom Sveriges landamären, der icke vandrarens eller den uti i marken arbetande landtmannens öra kunde hinnas af en bönklockas ljud från något kloster eller helighus, att på de heliga tider och timmar, likasom ett bud skulle utgå, från kyrka hördt till kyrka, att alla Svenska hjertan med bön måtte mötas hos Gud.

Jätte-konungens graf, i Örgryte socken af Götheborgs och Bohus län. Då Ragvald Knaphöfde företog sin Eriksgata, framfor han kanhända med alltför stor myndighet, innan han, efter Sveriges gamla lag, på gränsen gifvit och tagit grud och gislan, eller ed och borgen, hvilket höfdes en ny konung, vid sitt första intåg i en landsort. Westgötharne, bland hvilka funnos många af Danska prinsen Magnus Nilssons anhängare, blefvo derföre snart uppretade. Allmogen samlade sig, beväpnad, emellan de trånga bergen i Örgryte socken vid Kallebäcken. Ragvald ville framtåga här; men blef ibjälslagen år 1135, och begrofs der bredvid i en hög, emellan tvenne bergkullar, nära Kallebäcks källa. Hans grift, som ofvanpå betäcktes med flata gråstenshällar, kallas ännu af allmogen i orten jätte-konungens graf, emedan Ragvald utan tvifvel varit stor till växten. — Enligt andra berättelser skall detta hafva tilldragit sig vid Karlaby Långa, i Wartofta härad af Skaraborgs län.

Jättekyrkan i Norrberkes socken af Dalarne, vid Bråfallsbygden, kallas ett urgröpt rum i berget Jättur-vallen, hvilket har liksom golf och takhvalf, och är så stort, att 6 till 7 personer kunna rymmas der tillsammans.

Jättemoen. Se: *Hycklinge.*

Jätten, den siste. I Magnus Smeks tid bodde uti Hästskede inom Wätte härad af Bohuslän, en man, vid namn Wrål, kallad den siste jätten, emedan ingen sådan efter den tiden omtalas i vår historia. Han skall hafva varit större än Goliath, och begått en mängd våldsgerningar uti kringliggande orter. En behjertad man, i förening med tre andra, angrepo och besegrade honom slutligen. Hans slägtingar ville då åtminstone begrafva liket i vigd jord; men ehuru de spände det ena paret hästar efter det andra för likvagnen och ökade dem ända till tio par, förmådde de likväl icke röra vagnen ur stället, utan de måste begrafva sin anförvandt på det ställe, der han stupat, i en kulle, som ännu kallas *Wrålshogen*, och der griften är utmärkt med fyra stenar. En storväxt bondeslägt der i trakten påstår sig vara den siste jättens efterkommande.

Jättendal, annex till Harmånger, beläget i Helsinglands norra fögderi af Gefleborgs län, $3\frac{1}{2}$ mil N. från Hudiksvall, vid hafvet. Kyrkan, som byggdes i detta århundrade, har ett mycket vackert läge, i midten af socknen, med alla byar, på två när, rundtomkring. I denna socken finnas många ättebackar, och för några år sedan påträffades i byn Hällan en begrafningsplats, troligen från vikingatiden. En by, vid namn *Kungsgården*, har, enligt qvarvarande handlingar, i fordna tider varit kungsgård; men är nu förvandlad till kronoskattehemman. Insjöar finnas tre: *Kyrksjön*, *Bålingssjön* och *Häggvikssjön*. Fjärdar vid hafvet äro ock tre: *Horrste*, *Lönånger* och *Mellanfjärden*, hvilken sistnämnde är en synnerlig god hamn för sjöfarande. Vid dessa fjärdar idkas strömmingsfiske af nästan alla socknens invånare, samt skjälfångst och laxfiske vid de s. k. Jätteholmarne, hvilka tillhöra socknen och ligga omkring 1 mil från fasta landet, ute i hafvet.

Jättesan och **Jättesans hufvud.** Se: *Hjertum.*

Jätte- eller Jotna-slägtet. Alla länders historia begynnes med sagor om en ursprunglig storväxt folkstam, hvilken, ehuru öfverlägsen i kroppskrafter, blifvit kufvad och slutligen utrotad genom senare inflyttningar af ett mindre, men klokare slägte. Så bodde ock i Sverige, enligt mångfaldiga sägners och skrifters vittnesbörd, i begynnelsen ett storväxt, vildsinnadt och grymt slägte, kalladt *Jotnar* eller *Jattar*, och det land, de innehade, omkring Finska viken och Norrbotten, kallades *Jotunaland* eller *Jättehem*. Då ett mera bildadt slägte inträngde från Asien i Sverige, uppstod emellan dem och jättefolket en strid, hvilken varade i flera hundra år; men genom klokhet och större förstånd öfvervunno de Asiatiska nybyggarne i norden landets äldsta, vilda invånare, hvilka drogo sig mer och mer in i de djupaste skogarne samt hade sina boningar i bergskrefvor och jordkulor. Ifrån dessa tider härleda sig alla våra folksagor om bergtrollen, jättar och bergboar. De beskrifvas, såsom de der ägde mycket guld och dyrbarheter

såsom onda, men lättrogna. Deras qvinnor voro stygga till utseendet. Dessa folk hade ingen samhällighet, ingen gemensam styrelse och lagar; derföre öfvervunnos de ock så lätt af de under sina drottars och konungars anförande samhälliga Asafolken, hvilka i tvenne serskildta inflyttningar derefter ankommo till norden.

Jättespår. Flerestädes i våra klippor, särdeles i de norra orterna, träffas urgröpningar, hvilka hafva likhet med fotspår af menniskor, och af allmogen kallas jättespår, med tillägg af den sägen, att de blifvit gjorda af jättar i en urtid, då bergen ännu voro mjuka. En del af dessa spår äro visserligen endast enkla naturdaningar; men andra åter synas tydligen vara konstgjorda. I Norrland äro dessa talrikast; men utbreda sig ända ned åt Småland och Halland, samt träffas, såsom hieroglyfiska tecken, på Bohusläns och Dalslands hällristningar. Om afsigten med de förra, samt om deras ålder kan man ej hinna någon visshet; men otvifvelaktigt äro de lika gamla som vår egen folkstam här i norden, och vinna en stor märkvärdighet derigenom, att de finnas i alla de länder den Germaniska stammen genomvandrat, ända till Indien, denna stams urhem, der de ganska talrikt förekomma, och der de äga en helig betydelse. Der träffas de å ömse sidor af Gangesfloden, äfven på öarne Ceylon, m. fl. och kallas på landets språk *Charan-Pad* eller *Kye do bara*, hvilket betyder herrans heliga fot. De anses der såsom minnen af guden Buddhas vandringar. Till de flesta af dem göres långa valfärder, särdeles till det på Adams Pik på Ceylon, hvilket, infattadt uti en med ädla stenar fullsatt metallram, anses såsom ett guds förbundstecken med menniskorna, att ingen flod mera skulle inträffa, och säges Buddha, såsom en räddande gudomlighet, hafva stått här, då syndafloden inbröt. Den kristna sagan har på sina ställen tillegnat sig dessa hedniska minnen, såsom på Tabor, hvars båda fotsulebilder tros uppkommit, då Kristus derifrån uppsteg till himlen, äfvenså på flera andra ställen, det nyssnämnda på Ceylon icke undantaget. Att de nordiska jättespåren skulle hafva samma heliga betydelse som de Asiatiska, kan väl svårligen antagas; men sannolikt har dock någon dylik fordom funnits fästad äfven vid dem. Begreppet af *vandring* tyckes vara det naturligaste, på samma gång de framställa bilden af menniskan, den enskilde eller en hel stam. På hällristningarne åtminstone synas fotsulorna beteckna vandring och landstigning, m. m., ehuru dessa bilder, hvarken till ålder eller till afsigten med sin tillkomst, äro identiska med de förra egentliga jättespåren.

Jättestenarne eller **Neckens borg**, äro tvenne ofantliga remnade klippor, i lodrät ställning, 17 alnar i höjden, på en slätt vid Linderån, nära Ödesången i Björkviks socken af Södermanland. En byväg går midt emellan dem. Folksägnen förmäler, att en jätte, som ridande fört dessa stenar på hästryggen, och förföljd af en annan hastigt velat undkomma, här afskurit tåget och afvältat stenarne i Linderån, hvilken deraf tagit ett annat lopp. Om någon af dem här stupat är ovisst; men Necken tros hafva sin boning i denna borg, då han, uppstigen ur hafvet, besöker bygdens floder och undervisar i musik.

Jättestolen kallas grottan i det höga berget utmed Polhems sluss vid Trollhättan. I grottan hafva flere kungliga personer egenhändigt tecknat sina namn, hvilka sedan blifvit i samma teckningar inhuggne i berget. Sjelfva grottan är en rundad och nedåt spetsad urholkning i berget och synes hafva varit en s. k. jättegryta, hvars ena hälft vittrat och bortfallit, och sålunda gifvit grottan formen af en stol.

Jättestugor, Jättehus. Denna benämning gifver allmogen åt alla de fornlemningar, hvilka förr inbegrepos under det gemensamma namnet kummel. Såsom alla minnesmärken ifrån en långt aflägsen tid, anses äfven dessa vara qvarlefvor efter en före menniskan befintlig jättestam, och så vida har traditionen rätt, att ifrågavarande jättestugor i allmänhet tillhöra ett för-Odinskt slägte. De äro af tvenne väsendtligt skiljda slag. Det första innefattar de så kallade halfkorsgrafvarne, hvilka bestå af ett utaf grofva väggstenar och ännu större takhällar bildadt aflångt rum, ifrån hvars ena vägg, helst den södra eller östra, en likaledes täckt gång leder, hvarigenom monumentet får likhet af ett halft kors, deraf det ock fått sitt namn, hvilket likväl nyligen blifvit utbytt mot det mera lämpliga Gånggrift. Dessa fornlemningar äro helt och hållet täckta i jordhögar, samt röja en förvånande likhet med de vilda Eskimåernes boningshus. De innehålla obrända lik i sittande ställning, omgifna af en stor myckenhet vapen och redskap af flinta, sten och ben, men aldrig metaller, och tillhöra således den uräldsta bildningsperioden i norden, då en gammal folkstam, obekant med metaller, utan begrepp om åkerbruk och andra till en något odlad nation hörande näringar, kringdrefvo i urskogarne och lefde af jagt och fiske. Detta slags jättestugor träffas särdeles i Skåne och Westergöthland, men för öfrigt sparsamt i Sverige, alls icke i Norrige; till största ymnighet i Danmark. Det andra slaget äro de s. k. Dyrhusen, hvilka förekomma särdeles i Bohuslän och Halland, samt hafva en viss likhet med de förutnämnda, men äro mindre, stå öppna ofvan jord, och äga blott tecken till gång. Äfven de utgöra ett slags griftchor; men innehålla brända lik och högst sällan stensaker, hvadan de böra tillskrifvas en yngre folkstam, så framt man icke vill antaga att de hafva af denna blifvit begagnade till grafvar, sedan de ursprungliga ägarnes ben och annan qvarlåtenskap blifvit bortröjda; ett antagande, hvartill anledning icke fattas. - Jättestugorna kallas ett ställe ofvanför Skårs hedar eller ängar, i Gökhems socken af Westergöthland, der den s. k. Markusbäcken, uttorkad om sommaren och om våren starkt flödande af snövattnet från bergen, afsköljt jordvallen på en afsättning vid Disakärr, aftäckt gråberget, öppnat dess innandöme och bildat flere större och mindre håligheter samt en grotta, till hvilken man kommer genom en ingång från sidan

af Disakärr. — En remna i berget Billingen, straxt ofvanför Ryd, kallas äfven jättestugorna. Bergets yttre klippiga kant, har till en betydlig sträcka skiljt sig från det öfriga berget. Remnans bredd är på somliga ställen ungefär 20 alnar och på andra nära dubbelt. Bottnen består af ofantliga stenmassor, hvilka troligtvis nedfallit vid remnandet. Sidorna äro nästan lodräta och hålla omkring 22 alnar i höjd. En sägen går, att en man der ligger förstenad och sofver på en stenkista, och skall stället vara farligt att besöka; ty man blir här förvillad. Vid hemmanet Hult i Bärebergs socken ligga 6 stora stenar, som utgöra en fyrkant, med en grof och tjock sten ofvanpå, liksom till tak, 6 alnar i fyrkant. Dessa kallas äfven jättestugan. I Westbo härad af Småland, Långaryds socken, förekommer en sådan, kallad Erik Räfs stuga (se: *Räf, Erik*), samt i Forsheda socken i Enskällebo berg. Den senare grottan är en i berget tillkommen öppning, 12 fot hög, 8 fot bred och 20 fot djup. Sidoväggarne äro alldeles släta, nästan lodräta och bestå hvardera af ett enda block. Likaså takhällen. Denna ligger horisontelt; men skjuter något utöfver grottans yttre öppning. På denna hvilar hela den öfriga ännu 100 fot höga bergmassan.

Jönköping, ett län i landskapet Småland, af hvilket det utgör norra delen, samt det sjette i ordningen af rikets höfdingedömen. Länet är beläget emellan 56 gr. 50 min. och 58 gr. 10 min. latitud. Gränsar i norr till Wettern, Skaraborgs och Östergöthlands län, i söder till Wexjö län, i öster till Kalmar län och i vester till Halland och Wenersborgs län. Länets längd är 16 mil, dess bredd 8 mil. Arealvidden uppgifves af Tuneld och Sundler till 104 qv.-mil, af Sköldberg (i dess Beskrifning öfver Skandinaviska Halfön) till 97 ½ qv.-mil. Jönköpings län skiljdes från Kronobergs län genom kongl. bref d. 6 Aug. 1687. Det är till beskaffenheten af sin yta ganska ojemnt. Utan några bestämda drag eller sträckningar omvexla här, nästan inom en och samma synkrets, berg och dalar, sjöar och strömmar, träsk och moras, mossar och kärr, stenrösen och ljunghedar, bättre och sämre skogsmarker, samt löf och barrskog; men större och bördiga slättmarker äro deremot sällsynta. Länets *malmtrakt* ligger inom de socknar, som närmast omgifva Taberg (se detta ord), och dess bergs- och bruksrörelse, som här bedrifves med nit och drift, är icke obetydlig, oberäknadt att den är Tabergs bergslags hufvudnäring; ty jordbruket är der så svagt, att tackjerns-tillverkningen är allmogens enda inkomstkälla. De flesta Småländska bruken och manufaktur-verken hafva den fördelen, att deras tillverkningar säljas för det mesta på bruksbacken, till ortens invånare och Skåningar. — *Jordmånen* är, till sin allmänna beskaffenhet, mager och stenbunden samt mindre fruktbar än i något af de andra Smålands-länen. Den omvexlar lika mycket som sjelfva marken; i Tveta härad består den hufvudsakligen af bättre och sämre mulljord, mycket sandblandad; Wista härad, som är det minsta, är det bördigaste; Norra Wedbo härads jord är allmänneligen lergrus, sand och svartmylla, frambringande spannmål både af särdeles god beskaffenhet och utöfver häradets behof; södra Wedbo härad har något svagare jord, men får dock säd för sitt behof; i Östra härad är den rådande jordmånen svartmylla. Westra härad deremot har svagare jord än något af de föregående; Östbo härad har i södra delen något bättre, men i den norra mycket svag jordmån, är skogrikt och har flere bruk än hela det öfriga länet; Mo härad är skogrikt, samt har mager örjord och sandmylla, så att jordbruket der snarare är att anse som binäring; Wästbo härad har sandjord och grusmylla, som blott bär korn och hafra, men är rikt på ljunghedar, mossar, nakna berg och stora ödeskogar. Oaktadt den sålunda i allmänhet magra och steniga jordmånen, är likväl nu mera jordbruket länets hufvudnäring och drifves både i stort och ganska väl; ty dels genom ängsodling, urtappning af sjöar, samt dels mossars och kärrs utdikning och odling m. m., röjer sig både possessionaternes och allmogens håg för jordbrukets förbättring. De allmänna sädesslagen äro: råg och korn i de härader, som stöta till Östergöthland och Kalmar län; men i de öfriga blandsäd (d. ä. här vår-råg och hafra) och hafra. Endast i Wista härad sås hvete och ärter allmänt. I hela länet sås, i ordning efter utsädets myckenhet, hafra, potatis, råg, blandsäd, korn, ärter och hvete. Afkastningen skulle i vanliga år motsvara behofvet, om icke brännvinsbränningen borttog så mycket af spannmålsförrådet. *Linodling* idkas i stort och med betydlig förmån, särdeles i södra Wedbo och Östra härad, hvarest den är mer än binäring. *Boskapsskötseln*, fastän icke mer som fordom länets hufvudnäring, är likväl ännu dess första inkomstkälla och sysselsätter den stora massan af folket. *Hästafveln* är af ingen betydenhet; ty Smäländningen i allmänhet är ingen hästvän, ryktar och sköter hästen merendels illa, samt vill ej gerna åt honom bestå bättre utfodring än åt oxen, hvadan Smålandsbondens häst är ruggig, mager och modstulen. På senare åren har hästskötseln likväl blifvit märkligt förbättrad i norra och södra Wedbo härader. Hornboskapen är förnämsta föremålet för Småländningens vård, likväl äro kreaturslagen i allmänhet små, ehuru hulliga, köttiga och mjölkgifvande. Mindre gynnsamma årsväxter hafva menligt inverkat på *ladugårdsskötseln*, och det förändrade sätt på hvilket oxhandeln nu mera drifves, lemnar icke hela vinsten deraf inom länet. Med undantag af de herrgårdar, som hafva holländerier, förtäres mestadels vid de andra smöret och osten på stället; men i bondens matredning får smöret föga ingå, utom vid jul och gästabud. Det mesta försäljer han och är smöret Smålandsbondens i allmänhet redbaraste afsättnings-artikel. Smålands allmänt värderade så kallade *prestost* har benämningen deraf, att den vanligen beredes af den tiondemjölk, som på bestämda tider af församlingarne aflemnas till prestgårdarne. (Tillfället då denna tionde-mjölk aflemnas, benämnes *Ostmöte*, af Ödmann i dess "Hågkomster från Hembygden och

Skolan", se sid. 31 derstädes.) *Fårskötseln* har, i följd af de under senare åren nedtryckta ullprisen, snarare gått tillbaka än framåt. Allmogens fårafvel är grofullig och ullafkastningen räcker endast till för husbehofvet. Emellertid hafva dock fåren så undanträngt getterna, Småländningens fordna skötedjur och ortens urfödingar, att man blott i Wästbo härad får se en och annan getahjord med sin hornblåsande vallpojke; och blott der ingå ännu getragg och getskinn såsom beståndsdelar i allmogens beklädnad och lönevilkor. — Uti ingen del af länets hushållning råder ett så stort slöseri, som i *skogshushållningen*, isynnerhet genom det allmänna svedjandet. Löfskogen trifves väl och tyckes blifva bättre vårdad än barrskogen; men ek- och bokskogarne äro nära att utrotas. Wisingsö kronopark, den enda i länet, är ställd under ekplanterings-styrelsens vård och inseende. Länets enda häradsallmänning, gränsskogen Holaveden, har ännu qvar både god och mycken skog. Mo, Östbo och Tveta härader räkna skogshandteringen för sin hufvudnäring. — Bland länets många *bi-* och *smånäringar* är fabriksrörelsen på landet den, som sysselsätter största antalet arbetare. Främsta rummet intages af Husqvarna gevärsfaktori (se *Husqvarna*), dernäst, och med afseende på tillverkningsbeloppet, af pappersbruken, garfverierna, färgerierna och oljeslagerierna. — Jagten är både en mindre binäring och en af allmogens förströelser. Med skogarne minskas dock tillgången på ätbart vildt; men ännu mer genom missbruket att fånga och fälla villebrådet under den förbjudna tiden. Mo och Wästbo härader äro rikast på vildt och en egen afsättnings-artikel derifrån äro räf- och vargskinn. — *Fisket*, i flere af länets många insjöar, gifver ännu dess idkare ej allenast husbehofvet, utan ock någon penningevinst; men i många orter af länet anses det icke ersätta tidsspillan och kostnaden för redskapen. — Körslor och foror dels med handelsgods, dels med jern och kol samt skjutsning äro ibland allmogens hufvudsakliga biförtjenster. — I åtskilliga socknar af Östbo härad tillverkas till afsalu vagnar och skrindor; i Wästbo härad tillverkar allmogen allmänt laggkärl, träskor, vadmals- och ylle-väfnader, simpla väggur och väfskedar, samt i Gnosjö socken sigtar och såll. Folket är väl i allmänhet temligen bildadt, men snart förledt till svärmeri, är lätt, lifligt, höfligt och tjenstvilligt samt tarfligt, sparsamt, näringsfintligt och idogt, men älskar icke tunga landtmanna-arbeten, hvilket icke eller den lätta jorden fordrar. Hågen är icke böjd för deltagande i stats- och kommunal-bestyren. Municipal-befattningarne, för hvilka den nödiga bildningen i allmänhet saknas, äro långt ifrån begärliga, utan betraktas fastmer såsom onera, dem man helst undviker, för att odeladt få egna sin tid och verksamhet åt de enskildta närings-yrkena. I gränslandet mot Östergöthlands slättbygd är folket mera trögt och makligt, och i sydvestra gränslandet (Wästbo härad) mera böjdt för handel och vandel. — Bland inrättningar på landet märkas numera äfven sparbanker, nemligen i Wernamo, vid Hörle bruk och i Linderås socken. En rättareskola för Jönköpings län har, efter fruktlösa rådplägningar om ett gemensamt landtbruks-institut för alla de tre Småländska länen, blifvit inrättad på egendomen Bjädesjöholm i Östra härad, Skolan grundas på ett genom aktieteckning bildadt kapital samt statsanslag, 1,000 R:dr B:ko för viss tid. Den öppnades i Oktober 1843. Hushållningssällskapet har, för att underlätta och utbreda sin verksamhet till länets alla delar, 16 filial-afdelningar med sine serskildte ordförander och distrikter, hvilka hafva hushållnings-sällskapet i Jönköping till föreningspunkt. Hvad folkets förmögenhetstillstånd vidkommer skall, enligt uppgift, välståndet ingalunda vara i tilltagande inom bondeståndet. Men ännu gäller det om den besutna delen af detta stånd, att den bergar sig temligen väl. — Ibland berg inom detta län märkas: *Taberg*, det enda berg i Sverige, som så helt och hållet har jernmalm och der brytningen sker ofvan jord (se Taberg), *Lufveberget* och *Almåskulle*. En lägre bergskedja, som börjar vid Östgötha-gränsen, sträcker sig förbi staden Grenna och sedan vidare inåt länet. — De förnämsta af länets vattendrag äro, utom Wettern: *Algunnen*, *Assjön*, *Bunn* eller *Bunnen*, *Flåren*, *Frillen*, *Kopken*, *Mycklaflon*, *Nätaren*, *Nömmen*, *Sommen* m. fl. Länets historiskt märkvärdiga ställen äro: *Wisingsö*, *Rumlaborgs slott*, *Linderås* kyrka, *Forsheda* prestgård, *Flishult*, *Rogberga socken* (hvarom se dessa ord). — Länets serskildta indelningar äro: den *ecklesiastika*, under Wexjö stift, i 9 prosterier, nemligen: Wista, Tveta, Wästbo, Östbo eller Össbo, Vestra härad och Östra härad under Wexjö stift, södra Wedbo och norra Wedbo under Linköpings, samt Redväg under Skara stift, innefattande 63 pastorater, hvaraf 20 reg., 38 konsist., 3 patron., 1 konsist. och patron. samt 1 preb. Den *juridiska*, under Götha hofrätt, i 5 domsagor och 7 tingslag, nemligen: södra och norra Wedbo; Wista, Tveta och Mo; Wästbo och Östbo, Westra härad samt Östra härad. Den *administrativa* i 6 fögderier och 9 härader, nemligen: södra och norra Wedbo; Wista, Tveta och Mo; Wästbo; Östbo; Westra härad samt Östra härad; 138 socknar och 3 städer: Jönköping Grenna och Ekesjö. I *militäriskt* hänseende utgöres ifrån länet indeldt krigsfolk: 250 man af Smålands husar-regemente, 399 man af Smålands grenadier-bataljon, 1,100 man af Jönköpings regemente och 401 af Kalmare regemente. Hela länets folkmängd utgör 151,953 personer, hvaraf 75,568 skattfrie. Länet innefattar 3,891 $\frac{3}{4}$ mtl. på en areal af 2,330,785 tunnl., af hvilka 217,970 äro sjöar och kärr. (Se äfven *Småland*.)

Jönköping, stapelstad i ofvannämnde län, belägen på Wetterns strand, midt uti den stora bugt, som utgör dess södra ända, 33 $\frac{3}{4}$ mil S.V. från Stockholm, säte för länets höfding och kongl. Götha hofrätt. Tiden för dess anläggning är ej känd; men staden säges redan vid samma tid som Stockholm anlades, hafva varit en ansenlig stad. Jönköpings gamla stad var af begynnelsen belägen vid

Junebäck, ifrån hvilken dess namn (Junecopia) skall härleda sig, samt utvidgades slutligen utefter Wetterns strand, ända till det stället, der yttre fästningsverken gå ned till sjön; men efter dess brand 1612, förordnade Gustaf Adolf år 1614 dess återuppbyggande på det nuvarande stället. Rogberg (i dess Historisk Beskrifning om Småland) slutar till ett visst stadens anseende, genom det härstädes försiggångna konung Waldemars biläger med Danska prinsessan Sofia, år 1263. (Rühs deremot anför, att denna tilldragelse ägt rum i Linköping.) Långt mera skulle i detta hänseende bevisas genom den omständigheten, att staden hade tvenne borgmästare och 12 rådmän, äfvensom att konung Magnus Ladulås år 1288 tillstadde tvenne fria marknader årligen, samt anlade ett eget myntbus i staden 1284. År 1448 beviljades fri spannmålshandel och år 1524 stapelstads-rättigheter, eller, som det i konung Gustaf I:s bref heter, rättighet att segla ut och in hvarest de (stadsboerna) bäst kunna, tullfritt i Lödese och Söderköping. Angående första anläggningen af Jönköpings fästning saknas äfven underrättelser. Den är likväl, enligt all sannolikhet, ganska gammal och torde uppgå till den tid, då de båda Göthalanden, det östra och vestra, styrdes af serskildta regenter. Om det af påfven Agapetus II i nionde århundradet stadfästade gränsefördrag emellan konungarne Emund Slemme i Upsala och Sven Tjuguskiegg i Danmark icke är, såsom det likväl tros, i senare tider understucket, så gick Danska gränsen helt nära härintill, eller efter Nissa källa, Dummemosse och Dummesand (Sv. Diplom., Tom. I.), det senare än i dag gränsemärke emellan Småland och Westergöthland. Under sådana förhållanden var en fästning här af vigt. Några tecken till äldre byggnadssätt kunna i den närvarande likväl icke upptäckas. Bastioner, kasematter, hvalf, m. m. häntyda omisskänneligen på en yngre tid för deras uppkomst. Ett helt och hållet nytt har således kommit i det gamlas ställe, troligen först med konung Gustaf I:s uppstigande på thronen. I ett bref af år 1601, ifrån Carl IX till fogdarne i Småland, anbefallas desse, att, vid strängt ansvar, noggrannt tillse, det bönderne utgjorde sina körslor och dagsverken till denna fästning. Konung Gustaf II Adolf lärer dock lagt sista handen vid denna herrliga byggnad. Carl X Gustaf gjorde den obehöflig. Det historiska om denna fästning är följande. Den belägrades, ehuru förgäfves, af Folkungarne, redan år 1279. Konung Birger Magnusson förbättrade fästningen år 1309; men samma år förvandlades den i en grushög af Birgers broder Erik, som med stormande hand intog densamma. År 1452 belägrades den och intogs af konung Carl Knutsson. Det var likväl synnerligen under Danskarnes äflan att återtaga det primat öfver Sverige, som konung Gustaf I frånryckt dem, som den oftare hotades; men lärer aldrig blifvit intagen af dem. De kanonkulor, som hittas i vallarne, och de menniskoskeletter, som uppgräfvas öfverallt på slätten deromkring, troligen lemningar efter fallne fiender, som blifvit jordade på stället, jemte stadens uppbrännande tvenne gånger, bevisa dock, att äfven här föregått allvarsamma strider. Sedan, genom Carl X Gustafs segrar, hafvet blef gräns emellan Sverige och Danmark, och fästningens bibehållande, i följd deraf mindre påkallad af nödvändigheten, lemnades den till pris åt tidens och menniskors våldföring. Snart är fästningen också blott en grushög. Det ena hvalfvet efter det andra faller tillsammans; den ena muren efter den andra nedramlar. Ännu i början af innevarande århundrade qvarstod ett vackert torn öfver norra fästningsporten; men äfven detta har blifvit nedbrutet. Porten med ett hvalf på hvardera sidan, af hvilka det ena begagnas till ränteri och det andra till förvaring af mindre krutförråder, bibehöllos. Uti tolfte århundradet lär ett Fransiskaner eller Gråbrödrakloster funnits härstädes. Det underhölls till reformationen, då dess ägor och förmåner antingen indrogos till kronan, eller återtogos af gifvarnes arfvingar. Konung Gustaf I skall, då han om hösten 1529 var i Jönköping, lemnat åt Matthias Johansson, gardianen i klostret, inkomster och gifvit honom lof att idka det vanliga munktiggeriet; men med vilkor att han skulle erlägga till konungen en viss årlig afgift och flitigt predika den rena evangeliska läran i hospitalet samt försörja de få gamla munkar, som ännu voro i klostret. Man känner ej hvar klostret varit beläget eller hvad dertill hört. Då inga lemningar deraf funnits, förmodas att orsaken härtill varit, att klosterhusen blifvit nedbrutne och använde till slottsbyggnaden eller fästningsverken. Det gamla slottet var beläget vid Munksjön; men förstördes 1309 såsom ofvan nämndt är. Det nya slottet var ganska rymligt, så att icke allenast landshöfding, landskamrer och kamrer deruti hade embets- och boningsrum, utan äfven tjenlig lokal fanns beredd för kongl. personer, då de ville vistas derstädes. Historien omtalar flera möten på detta slott, rörande rikets allmänna angelägenheter, såsom herredagen 1439, mötet med Danska och Svenska fullmägtige 1448, konung Gustaf I:s sammanträde med åtskilliga af rikets råd 1524, Småländska allmogens sammankomst under oroligheterna 1529, då de valde borgmästaren N. Arvidsson till sin höfvidsman. Äfven upprorsstiftaren Nils Dacke höll härstädes ett möte med bönderne i några härader omkring staden, år 1542. Ibland de vigtigare allmänna möten, som hållits härstädes, var utan tvifvel det, med rikets ständer 1599, föranledt af de oroligheter, hvilka voro en följd af tvisten om thronföljden i Sverige, emellan konung Sigismund och hertig Carl, hvilken senare, oviss om adelns tänkesätt, ansåg sig böra inkalla krigsfolk, till hvars underhåll en krigsgärd måste erläggas af Smålands allmoge. År 1602 måste staden erlägga 500 daler i krigsgäld. Det sista som timat i staden, med afseende på rikets allmänna angelägenheter, var sammanträdet i Nov. 1809, med Svenska och Danska fullmägtige, dervid fred slöts emellan dessa båda riken. — Staden har flere gånger blifvit afbränd: 1380 af våda; 1567 vid Danskarnes infall

i Småland; 1612 äfven af Danskarne; 1785 lades nästan hela den vestra och bäst bebygda delen af staden i aska; år 1790 ödelades 70 större hus, samt kyrkan, och flere mindre, eller tillsammans 137 tomter; 1835 uppbrunno äfven flere hus, gårdar och magasiner. — År 1831 den 18 och 19 Juli steg genom flere dagars störtregn, vattnet i Munksjön så högt, att det öfversvämmade en del af staden och att hofrättens tjenstemän endast roende i farkoster kunde uppkomma på sina embetsrum. — Då koleran utbröt härstädes 1834 framfor den med en rysvärdhet, som hittills icke var spord i Europa och bortsopade på en tid af 24 dagar, sjettedelen af stadens befolkning. — I staden är förlagd en fördelning af Götha artilleri; här finnes ett tyg-ammunitions- och bevärings-förråd, postkontor, apologist- och lärdoms-skola, vexelundervisnings-skola, militär-skola, sparbank, m. m. Marknad hålles här i Jan., Mars, Maj, Okt. och Nov. månader. Den gamla stadens privilegier föröktes och bekräftades af Magnus Ladulås 1284 och 1288, stadfästades af Magnus Eriksson 1333, förökades af Carl Knutsson 1448; förbättrades af Gustaf I år 1524, Johan III 1575, hertig Carl 1596 och Gustaf II Adolf 1620. Staden hör till 3:dje klassens städer, har N:o 20 och styres af en borgmästare. Vapnet är ett befästadt slott eller borg. Invånarnes antal uppgår till 4,599 personer. Jönköpings stads församling med Ljungarums socken till annex hörer till 1 kl. regala privilegierade pastorat; men staden har jus præsentandi. Stadens areal utgör 787 tunnl., den har 259 hus och tomter, samt 864 tunnl. den tillhörig jord.

Jönköpings regemente består efter indelningsverket af 1,100 man, fördelade på 8 kompanier, och hör till andra militärdistriktet, samt har sina vapenöfningar på Skillingaryd. Årliga aflöningen uppgår till 91,472 R:dr B:ko.

Jöns Ambjörnsson, en bonde från hemmanet Jonsboda i Dannäs socken af Småland, anmärkningsvärd såsom stamfader för trenne utmärkta slägter, nemligen: *von Linné, Lindelius* och *Tiliander*. Jöns Ambjörnsson, hvars far bodde i Linnegården i Dannäs socken, ägde tre söner, Ambjörn, Anders och Lars. Ambjörn kallade sig Ambertus Lindelius, dog såsom pastor i Långaryd 1684. Tredje sonen Lars (Lindelius) dog som pastor i Jönköping 1672. Denne hade två söner, af hvilka Johan blef provincial-läkare i Wexjö, och Daniel, adlad Lindeblad 1692, var häradshöfding på Gottland. Dottern Märtha blef gift med den då vidtberömde astronomen A. Spole. Andra sonen Anders förblef bonde och hade dottern Ingrid, gift med bonden Bengt Ingemarsson i Stigaryd, Hvittaryds socken. Deras son Bengt, äfven bonde, gift med Ingerd Ingemarsdotter från Jonsbo i samma socken, hade sonen Nils, hvilken antog namnet Linnæus, fader till Carl v. Linné. — På Dannäs kyrkogård finnes en grafsten, rest till minne af bonden Jöns Ambjörnsson, hvaraf inhemtas att han dog d. 5 Maj 1644, i hög ålder.

Jöns Andersson fick år 1525 Korsholm och Österbotten i förläning "med sådana förordt, skäll och wilkor, att han årligen gifva skall 1,200 marck ortigar i redhe penningar, 11 läster Lax och 10 skeppund gedder godt gods och till goda redo."

Jönsarbo, jernbruk i Westmanland. Se: *Wallbricka.*

Jönsdotter, Esther, en bondflicka i Norra Åby inom Skåne, fick på sin tid ett slags märkvärdighet derigenom, att hon föregaf sig i sex år hafva lefvat utan föda; men hvarunder hon dock bibehöll sin friska färg och kroppens fyllighet. Sekreteraren Roland afgaf häröfver en berättelse år 1710. Detta ansågs som ett underverk; men hvilket fick ett snöpligt slut, då pigan befanns i välsignadt tillstånd och afvek från orten, hvarom häradshöfdingen Hallenborg år 1713 höll ransakning.

Jöns Papista. Se: *Hansson, Jöns.*

Jönsson, Olof, förordnades år 1636 post-direktören till biträde, att resa omkring i orterna, samt, efter fastställd ordning, så i städerna som på landet, tillsätta postförvaltare och postförare.

Jönsson, Önnert, förste major vid Stockholms station af arméens flotta, öfverste-löjtnant och riddare, en tapper och skicklig sjöofficer, stupade i sjöträffningen mellan Ryska och Svenska skärgårdsflottorna vid Kimitto d. 2 Aug. 1808, då han anförde kanonsluparna.

Jönåker, ett härad i Södermanlands län, innefattar 11 socknar, nemligen Nyköpings landsförsamling, Tuna, Tunaberg, Bergshammar, Lunda, Kila, Stigtomta, Nykyrka, Halla, Björkvik och Bärbo. Uti detta härad på denna sidan om Bråviken, ligger äfven Qvarsebo socken, $5\frac{1}{2}$ mtl., som hör till Östergöthland och Östkinds härad; men till Strengnäs biskopsdöme. Märkligaste ställena äro: Tistad, Täckhammar, Hofstad, Hagbyberga och Öfver-Valinge säterier, samt Wirå jernbruk. Häradet innefattar 427 mtl. med 12,680 invånare. Dess areal utgör 217,612 tunnl., af hvilka 22,430 äro sjöar och kärr.

Jören eller **Jörn,** kapell-församling, annex till Norsjö socken i Westerbotten. (Se: *Norsjö.*)

Jörlanda, annex till Solberga, är beläget i Inlands norra härad af Bohus län, $1\frac{3}{4}$ mil N.V. från Kongelf, vid hafvet, med en ägovidd af nära $\frac{2}{3}$ qvadratmil. Socknen är skoglös; men en god sädesbygd, i anseende till dess jemna slätter och ypperliga jordmån. Hufvudsädet är korn och bönor. Något fiske idkas i den hafsvik, Hakefjord, utmed hvilken socknen sträcker sig. Kyrkan är oansenlig och förvarar intet märkvärdigt. Nära intill densamma ligga några grofva stenblock, hvilka, enligt traditionen, blifvit slungade emot kyrkan af en jätte och hans hustru, hvilka ej tålde höra klockljudet. Efter samma jätte visas i ett berg ett spår efter ett hugg, hvilket jätten ämnat en piga till lön, för det hon förlöst hans qvinna. Slutligen utledsnad vid klockringningen, drog han bort öfver hafven till ett öde land, der han en gång träffades af några vinddrifna sjöfarande från sin fordna bygd. Han var då blind af ålderdom; men då han sporde fremlingarne vara ifrån Bohus län, frågade han mycket efter förhållanderna derstädes, samt särdeles efter den förtretliga "bjälle-

hon på Ranehed", hvarmed han förstod Jörlanda kyrka. Slutligen bad han en af sjömännen räcka sig handen, på det han måtte få pröfva huruvida det fanns någon styrka i Bohusländningarne då för tiden; men denne glödgade i stället en båtshake och räckte jätten, som hopkramade den under ett föraktligt yttrande öfver Bohusländningarnes aftynande krafter. Jörlanda sockens fornlemningar inskränka sig till några grupper af jordhögar, i hvilka man för flere år sedan träffade hvarjehanda småsaker af guld, några bautahällar och kiströr, samt en stenkista, kallad altaret. Af naturbildningar finnes en större grotta, kallad Bolmevattens kyrka och en mindre med namnet Tjufhålet, der ett röfvareband haft i förra seklet sitt tillhåll, till dess det utrotades af en bonde, vid namn Östen, från gården Lind. Socknen består af 42 ¼ mtl. och har omkring 1,700 invånare. Dess areal utgör 13,747 tunnl., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Adr. Kongelf.

Jösse, ett härad af Wermlands län, angående hvars uppródjande och befolkande Fernow i sin "Beskrifning öfver Wärmeland", anför att en vid namn Göthe anlände till denna trakt med en hop folk, "till så stor myckenhet, att de upptogo för sig sjelfva ett helt härad, invid gränsen af Solöar, dit Olof (Trätelja) dem anviste." Denne Göthe var tvifvelsutan en qvarlefva af gamla Göthiska konungastammen och Olofs frände. Efter honom blef häradet kalladt *Göthes-härad*, hvilket sedan blifvit ömsom kalladt *Thjusse-*, *Jusses-* och *Jösses-härad*. Göthe lärer varit Westgöthe; men större delen af hans folk Skåningar, och skola Jösseháringarne (Jösse härads invånare) härstamma från dessa senare. Fernow anför härom: "Öfverst i Skåne ligga 2 härader, Östra och Vestra Göinge. Dess inbyggare äro i allting de andra Skåningarne olike, och kunna icke en gång trifvas med dem i omgänge. Språk, seder, klädedrägt, sinnelag hafva de hvarken med Skåningar eller Småländningar lika; och icke i hela riket, utan med Jösseháringar allena, såsom ock namnen på deras stambygder äro af en uprinnelse, och på deras språk är ingen märkelig skillnad. Både män och qvinnor äro hos båda lika klädde. Lika i sinnelag och uppförande, så att ingenting är vissare, än att desse äro af en stam." I Jösse härad finnes få minnesmärken efter hednatiden, likväl tillräckligt för att utvisa att orten redan då varit bebodd. Bergs gård synes ostridigt hafva varit detta härads hedniska höfdinga-säte, der ocksá Göthe förmodligen bott. Häradet innefattar Arvika köping och socknarne Arvika, Gunnarskog, Elgå, Ny, Brunskog, Magnskog, Boda, Köla och Eda, samt består af 178 mtl. med 25,048 invånare. Märkligaste ställen äro jernbruken Adolfsfors, öfre och nedre, Brunsbergsverken, Elgå, Fredros, Rexed, Helgeboda, Segerfors och Sällboda. Häradets areal utgör 378,226 tunnl., af hvilka 52,660 äro sjöar och kärr. Jösse och Nedre Frykdals härad utgöra tillsammans ett fögderi och en domsaga. Inom häradet finnas 125 rotar af Wermlands regemente.

Jösse, ett kontrakt af Carlstads stift, beläget in om Wermland, innefattar två konsistoriela pastorat af 2 kl., nemligen: Arvika med Gunnarskog, Elgå och Ny, samt Köln med Eda, Jernskog och Skillingsmark. Kontraktets folkmängd är 21,427 personer.

Jösse Eriksson, fogde öfver Westmanland och Dalarne. (Se: *Eriksson*.)

Jösse, Lille, en af Dackes förnämste höfdingar, utmärkt för sin tapperhet och ordhållighet, samt äfven derigenom, att han hade tolf tår och tolf fingrar. Omsider stupade han, jemte många af sine män, vid en träffning i Småland, emot Lars Siggesson och Johan Thuresson.

Jösslunda, annex till Sunnersberg, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, ½ mil N.V. från Lidköping, vid Wenern. Kyrkan är af okänd ålder, byggd af sten. På vestra gafveln har varit en dörr, kallad Dalbo-dörren, emedan de första kristna på Dalsland kommit hit att förrätta sin gudstjenst. Denna dörr har i senare tider blifvit igenmurad. Här skall fordom varit ett afgudahus. I socknen märkes: *Aspelås*, 1 mtl. säteri. *Jerneväg* eller *Villa Giacomina*, ¼ mtl. säteri, har en förträfflig utsigt öfver Kinneviken af Wettern, Kinnekulle, Kinnefjerdings härad och Lidköping. Gården har en prydlig byggnad. Här finnes ett dyrbart bibliothek, vackra anläggningar af löf- och frukträd, utom de här till ymnighet vildt växande träd, jemte alléer och häckar af alskog; alltsammans bildar en Engelsk lustpark. Inom ängen står ett lusthus af sten i antik stil. Majoren, grefve Gust. Piper, som ägde det 1833, lät till minne af sin aflidna maka, friherrinnan Jacquette Duriez, kalla stället *Villa Giacomina*. — Socknen innefattar 22⅝ mtl. och har 545 invånare. Dess areal utgör 3,217 tunnl. Adr. Lidköping.

K.

K. Denna bokstaf uttalas, liksom det Italienska *c*, hårdt framför vokalerna *a*, *o*, *u* och *å*, men lent framför de öfriga, såsom tje, tji, tjy, tjä och tjö. Denna sistnämnda regel gäller likväl endast i första stafvelsen af orden, hvaremot bokstafven uttalas hårdt framför samma vokaler i de följande stafvelserna, så att det t. ex. heter *icke*, ej ittje, *mycket*, icke myttjet, o. s. v. Man har i senare tider börjat skrifva med *k* äfven sådana fremmande ord, som ursprungligen blifvit skrifna med *c*, såsom *konsul*, *kollegium*, m. fl.

Kabbeläk, kalfleka, kabbeleka, mjölkros, mjölkblomster, trimjölksgräs, fölungsfötter, smörfärga (Caltha palustris), en mångårig växt, som före-

kommer öfverallt i riket, med undantag af sjelfva fjälltrakterna, ymnigt uti sumpiga ängar, rännilar, bäckar och källdrag, utmärkt genom sina stora, lysande guldgula blommor; men är af föga nytta, ty den ätes icke af de flesta bland husdjuren. Dess ännu små gröna knoppar kunna inläggas och begagnas som kapris.

Kabelgatt kallas om skeppsbord en merendels i förskeppet afstängd förvaringsplats för block, reserv- och ankartåg, m. m.

Kabiljo, stortorsk (Gadus morrhua), en mjukfenig benfisk, hörande till de bröstfeniga, af $3\frac{1}{2}$ till 4 fots längd och 15 till 20 skålpunds vigt, med aflång kropp, till färgen brungrå med gula fläckar, hufvudet deremot ofta ofläckadt, sidolinjerna hvita och föga böjda, stjerten nästan likformig, öfverkäken längre med framskjutande nos. Förekommer egentligen vid Norska kusterna; men går äfven in uti Kattegat, samt, ehuru sällan, i Öresund; men anträffas vetterligen icke i Östersjön. Köttet, som är hvitt och smakligt, användes dels saltadt och då egentligen under namn af kabiljo, dels torkadt, under namn af stockfisk eller klippfisk.

Kabinetmal (Tinea sarcitella), en nattfjäril af 2 linjers längd, metallglänsande, gulgrå eller grågul, med svartbruna ögon och en hvitaktig fläck på hvardera sidan af ryggen. Förekommer så väl, och allmännast, ibland samlingar i djurkabinetter, som uti garderober, emedan larverne lefva emellan skinnet och håret af pelsverk, samt uti uppstoppade djur- och fogelskinn, äfvensom i gamla ylle-kläder. Han uppäter håren på djurskinnen och pennfanet på foglarne, så att endast fjäderspolarne hos dessa äro qvar, och gör sig silkeskanaler, utvändigt omklädda med söndergnagit hår eller fjäder, hvaruti han gömmer sig. Han utrotas bäst genom de uppstoppade djurens och klädernas upphettning för några minuter till + 66 à 70°, då så väl fjärilar, som larver och puppor dö af hettan. För att hindra dess innästling på uppstoppade djur brukar man före uppstoppningen bestryka insidan af skinnet med åtskilliga arsenik-blandningar; men man har funnit detta vara vådligt, i anseende till en deraf uppkommande svag, men fortfarande utveckling af arsenikväte, hvarigenom atmosferen uti kabinettet förgiftas, hvarföre man på senare tider börjat att i stället för dessa vådliga preparater använda en upplösning af strychnin i alkohol eller till och med blott en sprit-tinktur af räfkakor, hvarmed huden före uppstoppningen väl öfverstrykes.

Kabinettet för utrikes brefvexlingen, är namnet på utrikes-departementets expedition. Stats-ministern för utrikes ärenderna är dess chef och näst under honom kabinetts-sekreteraren, hvilken svarar emot expeditions-cheferne i de öfriga departementerne. Namnet är icke äldre än sedan år 1791. Förut hette detta embetsverk: presidents-kontoret, emedan kansli-presidenten var dess föreståndare. Denna benämning var stadgad genom 1773 års kansli-ordning. Under frihetstiden fanns en och efter Carl XII:s kansli-ordning skulle finnas två utrikes expeditioner, den ena för de Tyska länderna, den andra för öfriga diplomatiska ärender. Enligt 1634 års regeringsform hörde utrikes ärenderna till kansliet, hvars ordförande var rikskansleren. Under frihetstiden omtalas kabinetts-ärender af en helt annan beskaffenhet, än de som tillhöra det nu s. k. kabinettet. Dessa kabinetts-ärender voro nemligen de inrikes mål, som konungen, enligt 1720 års regeringsform, ägde att afgöra utan votering i rådet. Till kabinettet eller utrikes-departementet böra nu alla Svenska statens och Svenska medborgares förhållanden till fremmande magter, jemte angelägenheter på utrikes ort, så vida regeringens biträde erfordras, samt dessutom frågor om rättighet för utländningar att inkomma i riket. Under utrikes-departementet subordinera beskickningarne hos fremmande magter, handels-agenter och kongl. translatorer. De utrikes ärenderna föredragas icke i statsrådet utan enskildt för konungen af utrikes stats-ministern, i närvaro af en statsrådets ledamot, och de protokoll, som dervid föras, granskas icke alltid af konstitutions-utskottet, utan endast så framt utskottet infordrar protokollet öfver något visst uppgifvet ärende. Men sedan detta skett är utrikes statsministern för sin föredragning underkastad ansvarighet. Frågan om krig och fred behandlas dock inför hela statsrådet, både det Svenska och Norska, hvilka då förenas till gemensam öfverläggning. I följd af föreningen med Norrige, som gör Sveriges diplomatiska förhandlingar till en stor del gemensamma med detta land, pläga äfven finnas Norrmän ibland sekreterarne i kabinettet.

Kabyss kallas kokrummet eller köket på ett fartyg. Det är vanligtvis tätt akter eller för om fockmasten.

Kackerlacka (Blatta), ett insektslägte af rätvingarnes ordning, med stor, medelmåttig eller liten, långlagd, oval, platt, glatt och glänsande kropp; hufvudet trekantigt, inböjdt under bröstet, gömdt under ryggskölden; ögonen njurformiga, nedtryckta; antennerna långa, fina, borstlika, fästade i ögonens urringning; ryggskölden transversel, rundad och kantad, liknande en pergaments-skifva, döljande hufvudet och basen af vingarne; alla dessa lika stora, eliptiska, horisontela, strimmiga, ådriga, mer eller mindre genomskinliga, i ändarne afrundade, hvilande med inkanterne på hvarandra öfver ryggen; underlifvet ovalt, ofvan platt, inunder något kullrigt, springfötterna hoptryckta, benen mångtaggiga, fem, ledade med putor emellan klorna. Alla äro skadedjur och fly ljuset. Hos oss förekomma *Amerikansk kackerlacka* (B. americana), af $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ tums längd, 5—6 linjers diameter, till färgen kastaniebrun, antennerne tvenne gånger längre än hela kroppen, vingarne gulbruna, längre än underlifvet. Har först hitkommit från Amerika till Götheborg, men finnes nu på flere ställen i riket, särdeles i sjöstäder och är ganska svår att utrota, der den en gång innästlat sig. *Ostindisk kackerlacka,* torracka (B. orientalis), hvars hemland är dels Amerika, dels Asien, hvarifrån den blifvit öfverförd genom Ryssland och Finland till oss. Hon är 6—7 linjer lång, svart-

brun, med antennerne ¼ längre än kroppen, hannens vingar knappt längre än halfva underlifvet, honan vinglös. *Lappsk kackerlacka* (B. lapponica), omkring 3 linjer lång, brunsvart, med ryggskölden och underlifvets kanter, bakvingar, ben och tarser grågula; skinnvingarne längre än underlifvet, grågula och brunprickiga. Förekommer allmänt om sommaren på örter och buskar, men isynnerhet uti fiskare-Lapparnes kåtor, hvarest de stundom ganska hastigt förtära dessas förråd af torkad och saltad fisk. *Tysk kackerlacka* (B. germanica), af ½ tums längd, grågul; underlifvet, rygg och tvenne långa streck på ryggskölden bruna, för öfrigt lik den sist omtalade. Härstammar från Kina, men är nu utbredd öfver hela Europa, hit har hon kommit med Ostindiefarare, först till Stockholm och Götheborg. Kackerlackan uppehåller sig vanligen på mörka och varma ställen i husen, och framkommer endast då det är mörkt. Deras föda består af alla slags matvaror, äfvensom de angripa kläder och husgeråd af linne, ull, silke, läder och dylikt, samt böcker och papper, och som de äro mycket glupska, samt starkt föröka sig äro de en verklig husplåga, der den innästlat sig, hvarföre man på mångfaldiga sätt söker att utrota dem, hvilket dock är temligen svårt. Det kan likväl ske med förgiftade sötsaker, samt ännu bättre, om tillfälle gifves, genom rummens fullkomliga utkylning för en längre tid, då de frysa ihjäl. Vid sin fortplantning förete de det märkvärdiga, att honan lägger hvarje gång blott ett mycket stort, cylindriskt ägg, men detta innehåller ända till 60 embryoner, hvilka, genom hennes rufning, derpå utkläckas i form af små hvita masklika larver, som, efter hvarje hudömsning, blifva mer och mer bruna. Puppan är större än larven, och har fullkomlig bröstsköld, samt ämne till vingar. Deras fortplantnings-förmåga är ganska stor, emedan deras förvandling går ganska fort, så att tre till fyra generationer årligen kunna utkläckas.

Kadett-korpsen eller **skolan** i Carlskrona, som upphäfdes 1792, grundades år 1756. Enligt 1761 års reglemente fingo frälse och ofrälse kadetter, till ett antal af 100, fri undervisning. Äfven erhöllo 50 af dem beklädnadspenningar. Underofficerare vid amiralitetet och landthären hade frihet, att, såsom extra kadetter, begagna sig af föreläsningarne. Korpsen var indelad i öfver- och under-skolan, hade sin egen chef och tvenne direktörer, af hvilka den ena var officerare, och hade uppsigt öfver ungdomens uppförande samt lärarnes flit att iakttaga arbetstimmarne. Den andra, som var professor, borde vara mathematikus och hade egentligen inseende öfver läsningen; men de theologiska lektionerne stodo under super-intendentens uppsigt. Den öfra skolan, som hade många lärare, var indelad uti flere klasser. Uti undra eller mindre skolan funnos tvenne lärare. Hos dansmästaren hade hvarje kadett fri undervisning i tre månader. Till denna kadettskola bestods årligen 4,166 R:dr 32 sk. specie. Ingen antogs till kadett utan förutgången examen, hvarefter uti inskrifningspenningar erlades 6 R:dr 32 sk. till korpsens bibliothek. De fattige voro likväl befriade derifrån. Antagningstiden var i September månad, då den theoretiska terminen började efter slutad sjö-expedition. Vid den tiden hölls äfven den praktiska examen med kadetterne. Den praktiska terminen började i April, då en theoretisk examen med hela korpsen förrättades. Kadetterne fingo beräkna sin ålder i konungens tjenst, ifrån den tid de blifvit antagne till kadetter. De hade en egen uniform, nästan lika med amiralitets-officerarnes.

Kadettskolan. En sådan inrättades år 1748 af Adolf Fredrik såsom kronprins, på hans egen bekostnad, då han för ändamålet lät, för sin handkassas medel, inköpa ett hus på Riddarholmen i Stockholm. År 1756 upphäfdes likväl denna inrättning, då kadettskolan stiftades i Carlskrona; men endast för sådana ynglingar, som bestämde sig för sjötjensten. Den fortfor till år 1792 (se ofvanföre) då en krigsakademi för både landtarméns och flottans behof inrättades på Carlberg. (Se: *Akademier*.) I senare tider har man mycket tvistat om ändamålsenligheten af denna anstalt, hvilken man ansett allt för dyr och allt för ensidig, samt velat förvandla till en polyteknisk skola. — Ifrån dess stiftelse till år 1845 hafva inalles 1,316 kadetter här varit intagne, hvaraf 928 betalande, 244 underhållna på statsverkets bekostnad och de öfrige dels af konung Carl Johan, dels på riddarhusets och Norénska stiftelsens bekostnad, genom indragning af pagelöner, o. s. v. Af dessa hafva två erhållit general-löjtnants, sju general-majors, en amirals, fyra kontre-amirals-graderna, fjorton blifvit generàl-adjutanter, sjutton regements-chefer, o. s. v. Söner af adelsmän hafva varit 863, af prester 29, borgare 62, ståndspersoner 336 och bönder 26. Adeln har således utgjort två tredjedelar af hela antalet. Men ehuru de ofrälse stånden sålunda haft en tredjedel i antalet af vetenskapligt underbygde officerare, förtjenar det likväl anmärkas, att t. ex. 1839 ingen enda ofrälse hunnit högre än till general-adjutants rang, och att desse endast voro 2 mot 30 adelsmän, 2 till öfverste, 12 till öfverst-löjtnants och majors, samt att, efter samma förhållande, endast hvar sextonde ofrälse kapiten har utsigt att hinna någon högre grad. Vid ingeniör-korpsen, artilleriet och flottan är deremot förhållandet annorlunda. Vid den förstnämnde funnos mot 2 adelsmän 7 ofrälse, vid artillerierna mot 32 adelsmän 51 ofrälse, vid flottan 2 amiraler af de 8, bland kommendör-kapitenerne 13 af de 24 ofrälse, o. s. v. För närvarande (1847) äro af H. M. konungens 9 adjutanter blott en enda född adelsman och en adlad; men för öfrigt är förhållandet ungefär detsamma som förut.

Kaf, i forn-Svenskan detsamma som *hafsdjupet*, hvarföre det också i drottning Margarethas hofartiklar heter: "*springa a Kaf*", detsamma som nu kallas "springa rå."

Kafeförbud hafva blifvit på olika tider utfärdade, emedan artikeln *kaffe* ofta spökat i stats-ekonomernes hjernor, så snart fråga varit om underbalans i han-

deln eller skadlighet för helsan. År 1794, under förmyndar-regeringen, utfärdades det första förbud mot kaffets nyttjande; 1799 förbjöds det åter, och terminen för dess vidtagande firades på åtskilliga ställen af riket med mer eller mindre löjliga ceremonier. Vid Djurgårdsbrunn, nära Stockholm, höll Hallman en parentation öfver "gudinnan Coffea"; i Upsala skall man hafva fört alla stadens kaffepannor tillsammans på torget och der högtidligen krossat dem, o. s. v. År 1817 utkom det sista förbudet emot den älskade drycken; men hvilket denna gång ej sträckte sig längre än till dess försäljning på offentliga ställen. Det upphäfdes åter 1822, och sedan dess har kaffet varit lemnadt i fred, såsom man bör hoppas, för alltid. År 1844 infördes icke mindre än 6,223,332 skålp. kaffe.

Kaflarp, en skog i Westbo härad af Jönköpings län. Angående denna skog har prosten Beth år 1715 antecknadt följande: "På Kaflarps skog var fordom en gård af samma namn, der förr så ogudaktigt folk hafver bodt, att när Pastor hafver fordrat Tiondesäden, hafva de svarat, gifver han oss en påse af Guds ord, så skola vi gifva honom en påse af tiondesäden. Sedan säges de hafva skickat bud efter Pastor, att han skulle komma att berätta en sjukan; thå hafva de lagdt en Sugga i sängen, bunden med ett linnekläde om hufvudet och öronen, hvaröfver Pastor, när han utkom, höll upp sina händer åt himmelen och ropade: Herre! låt icke ditt Heliga Ord och Heliga Sakrament bespottade varda och din tjenare begabbad varda! — Straxt hafver jorden remnat, hus, folk, fä, nedersjunkit i jorden, så att tupparne hafva hörts neder i jorden gala, så att der husen hafva stått, är nu kärr och vattensumpar att märka." Den beständigt vattenfyllda hålan, som föranledt historien, är allmänt känd, och vantron ser än i dag spöken på skogen deromkring.

Kafle är en gammal ätt, hemma i Westergöthland, härstammande från en **Erland Kafle,** hvilken år 1402 gjorde sitt testamente. Vid Thure Jönssons uppror mot Gustaf I, och då han sökte värfva anhängare åt den nyskapade konungen Måns Bryntesson Liljehöök, omtalas **Matts Kafle,** såsom en af de få, hvilka med förakt afvisade förslaget härom och sökte hos menigheten afböja dess framgång, hvilket mycket förtröt Thure Jönsson, som derföre hotade honom med mord och brand. Ätten infördes på riddarhuset år 1625 under N:o 70 med **Bengt Kafle,** som varit Gustaf Adolfs kammarjunkare, blef öfverste för ett regemente fotfolk, ståthållare på Kalmar slott och län, sedermera på Nyköping, drottning Maria Eleonoras marskalk och sist landshöfding i Jönköpings län, der han afled år 1636.

Kaflegräs (Alopecurus), ett växtslägte af gräsens familj, hvaraf flera arter förekomma hos oss, såsom kärrkafle och ängskafle. (Se dessa ord.)

Kaflås, säteri, beläget i Hömbs socken af Skaraborgs län. En betydlig och vacker egendom, hvilken så väl till ägorymd som afkastning är utmärkt i denna ort, emedan hela Hömbs socken, med undantag af Påfvarps säteri, lyder under Kaflås säteri, hvilket är utmärkt väl bebygdt och underhållet. Härunder hör äfven *Kaflås alunbruk*, anlagdt omkring år 1760 af kammarherren Fr. Ulr. v. Essen. (Enligt Tuneld är det anlagdt 1746 och privilegieradt 1748.) År 1808 inrättades här ett mekaniskt konstverk, som drages af vatten, för att bestrida pumpning af luten, och hvarigenom arbetskraft bespares. Årliga tillverkningen är omkring 1,000 tunnor. Egendomen har tillhört slägterne Helieson, Natt och Dag, Sparre, Marschalk, Brahe. År 1723 kom den genom köp till general-löjtnanten frih. Hans Henrik v. Essen, hvilken slägt den alltsedan tillhört, och äges nu af sekundchefen för lif-regementets husar-korps, generaladjutanten, m. m. frih. Fredrik v. Essen.

Kafring är ett eget slags syradt bröd, hvilket allmänt begagnas i Norra Bohus län.

Kafveldun, kasedun, dunstockar, dynema, krutläskare, narrkolfvar, klubbgräs (Typha latifolia), en mångårig växt, som förekommer uti kärr och dammar, samt vid åbräddar, i Skåne ymnigt, i Blekinge och på Gottland ej sällsynt, för öfrigt sällan, utom vid hafsstränder och på öfvergångsformationer, i Westergöthland, Östergöthland och Nerike; men förvexlas i allmänhet med en annan af samma slägte (T. augustifolia), hvilken således erhåller samma benämning och förekommer allmännare. Denna skiljer sig från den förra genom smalare blad och större höjd. Bladen ätas gerna af kor och begagnas af tunnbindare att lägga emellan stäfver för att täta vattenkärl. Dunet kan begagnas till stoppning af sängkläder; men blir snart knutigt.

Kaga, en socken, belägen i Hanekinds härad af Östergöthland, Linköpings stifts domprosteri eller Åkerbo och Hanekinds förenade kontrakt, ¾ mil N.V. från Linköping, vid Roxen. Kyrkan är uppbyggd af huggen telg- eller kalksten i konung Sverker I:s tid, omkring år 1137. Sakristian uppbyggdes 1745. Samma konungs fader, Kol, skall vid kyrkans invigning här blifvit döpt och genast derefter uti dopkläderna död och begrafven; men intet spår finnes nu till hans graf. Fornsägen förmäler äfven, att jarlen Totil på Brokind här blifvit begrafven. I denna socken märkes: *Gerstorp*, 1 mtl. berustadt säteri. Stället är välbygdt och har tillhört slägterne Garf, Gyllenram, Lejonhjelm, Brahe, Douglas och Dohna. Af byar och hemman hafva *Alguvid* och *Sättuna* fordom varit kungsgårdar, på hvilka konung Sverker och hans son Carl i tolfte århundradet bott och från de kringliggande tingshögarne hållit stämmor med allmogen. Till det nya kanonikatet i Linköping utfärdade konung Waldemar d. 22 Mars 1272 gåfvobref på Alguvid, med qvarnar m. m., samt Kaga socken, hvaröfver konungen hade patronat-rätt. I socknen finnas flere grifthögar, äfvensom en runsten i *Rackegatan*. Socknen är preb. af 3 kl. Den består af 36½ mtl. och har 660 invånare. Af dess areal, 4,675 tunnl., äro 1,240 sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Kagg, Lars, en af Sveriges mest utmärkte krigare under första hälften af 17:de århundradet, härstammade från en gammal adelig ätt, hvilken redan omtalas på 1300-talet. Han föddes år 1595

på Kjellstorp i Westergöthland, följde, som yngling, Gustaf Adolf under dess första vapenskifte, tog i en träffning 1612 en Rysk öfverste till fånga, och skickades af sin unge konung, hvilken detta mandomsprof särdeles behagade, till prins Moritz af Nassau, att under denne store mästare lära krigskonsten. Återkommen år 1620 blef han officer vid Östgötha regemente och hofjunkare hos konungen, som han sedan följde i alla dess fälttåg, och hvilken hyste så mycket förtroende till hans insigter och tapperhet, att han vid mångfaldiga tillfällen använde honom, ehuru detta förtroende stundom kom något olägligt, emedan det flera gånger afbröt hans tillämnade hemresa att hålla bröllop med Agneta Ribbing, med hvilken han varit förlofvad i fyra år. Hans betydligaste bragd intill 1630 var då han intog Greifswald, hvilken belönades med ett stort gods, som konungen skänkte honom. Under 1633 års fälttåg slog han vid Weser en kejserlig korps, hvaraf 2,000 stupade och 2,500 togos till fånga; men han sjelf blef sårad. Han biträdde sedan hertig Bernhard vid eröfringen af Regensburg, intog Donastauf, oaktadt ett erhållet sår i halsen, försvarade Regensburg mot kejserliga hären, som bestod af 65,000 man och sju gånger stormade, blef derunder för tredje gången på tretton månader sårad och måste slutligen, då ammunition började tryta, uppgifva staden. År 1641 utnämndes han till riksråd, sedan till fältmarskalk, riksmarsk och grefve med Mariestad till grefskap, kunde för sjukdoms skull icke deltaga i Carl Gustafs Polska krig, men rådfrågades ofta af konungen, förde dock sedermera, efter återvunnen helsa, befälet i Norrige, der hans företag mot Fredrikshall likväl ej kröntes af framgång. Förordnad till en af förmyndarne för den unge Carl XI, afled han barnlös d. 19 Nov. år 1661, då den grefliga ätten han stiftat utgick med honom. Han var en lika rättskaffens menniska som käck krigare.

Kagg, Lars, om hvilken man ej vet annat, än att han år 1765 utgifvit en skrift om *Krigskonsten*.

Kagge, Erland Mattsson, kallad "Wälbyrdog Sven och Höfvidsman på Stegeborg", hvilket han år 1487 uppgaf åt Sten Sture. Han innehade det såsom Ivar Axelsson Thotts befallningsman, och uppfordrad af Sten Sture, förband han sig att lemna slottet i hans händer, om han ej inom fjorton dagar fick undsättning från Ivar, likväl med det vilkor, att fru Magdalenas fatebur ej fick röras och besättningen ej nekas fritt aftåg. Som ingen undsättning anlände, följde kapitulationen och Kagge blef fången på sitt hedersord till d. 10 Aug., då han frigafs med det vitsord af riksföreståndaren, såsom det heter i dess skrifvelse, att han förhållit sig "som en ährlig Tro Dandeswen af ähra och rätt."

Kaggeholm, en egendom, innefattande den så kallande Lill-ön i Mälaren och hör till Ekerö socken och Färentuna härad. Egendomen utgör, med underlydande, 3 mtl. Den kallades fordom *Wettesjö*, namnet härledt antingen af vettar (ett slags sjörån) eller vettar (vårdkasar). Namnet Kaggeholm har den efter riksmarsken grefve Lars Kagg, som fordom ägt densamma och säges äfven hafva uppbyggt den. Mangårdsbyggnaden af sten, är stor och vacker, utsigten åt södra Björkfjärden vidsträckt. Vid egendomen är trädgård, bördig åker, godt höbord och skog till gårdens alla behof. Den har förut tillhört slägten Silfversvan, grossh. Billborg, herr Stålberg, och äges nu af lagmannen S. F. Lindeqvist, hvilken mycket påkostat denna egendom, uppfört bro öfver det smalaste sundet, anlagt ny väg öfver ägorna och sålunda öppnat en beqvämare kommunikation emellan öarne.

Kaima kallas den person, som har lika namn med en annan. Ordet är rent Finskt, och har på Svenska blifvit förändradt till *kajman*.

Kaja (Corvus monedula), en till korpslägtet hörande fogel af 13 ½ à 13 ¾ tums längd och 27 tums vingbredd, med pannan och hjessan svarta samt skönt blåglänsande; nacken, halsryggen, samt hufvudets och halsens sidor ljust askgrå och ljusast bakom hjessan; alla de öfriga kroppsdelarne svarta, de öfre med fiolett glans; iris hvit; näbb och ben svarta; honans färg mera stötande i askgrått, samt med mattare glans. Omvexlar helt hvit, eller något stötande i rostgult; näbb och klor hvita eller gulaktiga; iris stundom röd; benen hvitgula. Han förekommer nästan öfverallt i städer på höga byggnader i de södra landskaperna och lefver vanligen i större eller mindre kolonier hela året om på samma ställe, likväl så, att de om våren fördelas parvis, då de äldre bibehålla sjelfva hufvudsätet och de yngre uppsöka andra passande ställen i grannskapet för anläggandet af sina nästen, dem de bygga vanligen i remnor eller hål på skorstenspipor, kyrko- eller fästningstorn, o. dyl., men äfven i trädgårdar, samt stundom ock i skogen, och då alltid uti ihåliga träd, särdeles uti gamla glesa ekar. Om hösten samla de spridda paren sig alltid tillsammans, så att de bilda en mera sluten koloni, och de som om sommaren bebott skogen, flytta då in till staden, der de slå sig tillsammans med sina likar. De äro likasom alla sina samslägtingar sluga och skygga; men i allmänhet ännu mera lifliga än dessa, samt snabbare i alla sina rörelser. Deras läte är ett något klagande eller jamande *juah-juah!* eller *jäck! jäck!* som nästan beständigt höres och stundom då sällskapet är stort öfvergår till ett hiskeligt skrik. Likasom andra af samma slägte har kajan den egna instinkten, att uppsnappa och undandölja glänsande saker, till och med glödande kol, hvilket ofta nog gifvit anledning till att misstänka menniskor för tillgrepp af saker, som sålunda blifvit bortdragna. Roffoglar, hvilka visa sig i grannskapet af deras bo, förföljas ifrigt af hela sällskapet och jagas hastigt derifrån. Fångad blir han lätt tam och man kan lära honom uttala vissa ord, samt verkställa åtskilligt efter kommando. Födoämnena utgöras af insektlarver, maskar, fogelägg, säd, skidfrukter, körsbär och andra trädgårdsfrukter, och han följer om våren ofta plogen för att i fårorna upplocka utsädeskornen, likasom han stundom sätter sig på ryggen af svin och får,

för att bortplocka insekter. I trädgårdar är han en obehaglig gäst och afbiter ej sällan de nyss uppkomna grönsakerna. Om vintern lefver han af as och afskräden, samt gödsel och deruti befintliga ämnen. Redan i Mars månad börjar han bygga bo, hvarvid begge könen biträda hvarandra, dock ofta så att den ena sitter hemma i boet och ordnar pinnarne samt andra byggnadsmaterialier som den andra hemtar dit, äfven från andra kajors, skators eller kråkors obevakade bon. Parningstiden infaller i April och honan lägger vanligen 6 ägg, 1 ½ tum långa och 1 tum tjocka, med blekt blågrön bottenfärg, samt svarta och gröna fläckar och punkter. År 1741 stadgades, att den som fångade eller skjöt 10 kajor, skulle för hvar tionde erhålla 20 öre s. m. i belöning.

Kajaneborgs slott. Det var beläget i en ödslig trakt i Uleåborgs län, midt i en strid fors, med vattenfall ofvan och nedanföre, och anlagdt dels på en liten ö, dels på pålar, så att vattnet strömmade under några af rummen. Det är egentligen bekant genom Messenii fängelse derstädes. (Se vidare: *Hara* och *Messenius.*) Till dennes hypotheser hör för öfrigt, att Kajana skulle varit en amazonernas hembygd och namnet härleda sig från Queenland (Qvinnolandet).

Kajsa Rulta. En gammal gumma med detta namn skall af våda hafva fallit i en öppen brunn på Skeppsholmen i Stockholm, hvarefter brunnen igenfylldes, i afsigt att förekomma flera dylika olyckshändelser. Grefve Ehrensvärd lät likväl åter upptaga densamma, och deröfver bygga ett litet hus, hvarpå orden *Kajsa Rulta* voro skrifna med endast raka streck, och brunnen var allmänt bekant i Stockholm för sitt utomordentligt goda vatten. Vid dess rensning i senare åren, har likväl denna egenskap försvunnit.

Kaklaf (Lichen compressu), en lafart, som förekommer allmänt från Skåne ända till Upland, på stenar, samt kan användas till färgning af ylle och silke.

Kaknäs, ett jägare-boställe å Djurgården vid Stockholm, hvarifrån artilleriet öfvas i målskjutning med grofva kanoner, både om sommaren på öppet vatten och under vintern på isen.

Kaksnavarg, är ett gammalt Svenskt ord, som förekommer i våra gamla lagar och betyder mordbrännare, ty kaks eller kaksen betyder eld af en brasa, och varg betyder en röfvare eller våldsam menniska, hvilken med fullt uppsåt tänder eld på någon annans hus. I gamla tider straffades detta brott på det sättet, att mordbrännaren kastades lefvande i en eld, der den var starkast.

Kalabaliken i Bender. Så benämnes det anfall, som Turkarne d. 1 Febr. 1713 gjorde på Carl XII:s boning i Warnitza, för att, enligt sultans befallning, föra honom död eller lefvande till Adrianopel. 8,000 man Turkar angrepo 300 man Svenskar och en hop Polackar, som befunno sig i de yttre förskansningarne, hvilka genast blefvo tagne till fångar, då konungen med 30 man drog sig tillbaka i huset, med föresats att der försvara sig. Detta gjorde han också länge och förjagade de stormande fienderna till dess de slutligen satte eld på dess brädtak, då han nödgades lemna det för att begifva sig till kanslibyggnaden. På gården föll han likväl omkull, intrasslad i sina sporrar, då Turkarne kastade sig öfver honom, togo honom till fånga, jemte hans följeslagare, och förde honom till lustslottet Demotika. Denna onödiga bardalek kostade 60 Svenskar lifvet, utom en mängd af Turkarne.

Kalf, en socken med Håksvik, Mårdaklef och Frölunda, belägen i Kinds härad och kontrakt, Elfsborgs län och Götheborgs stift, 6 mil S.S.O. från Borås. Kyrkan af träd nybyggdes 1671, är trång och bofällig. Riksrådet Carl Carlsson Gyllenhjelm erhöll år 1616 Kalfs gäll i förläning med all deras vissa och behållna räntor. Här märkes säteriet *Erikslund.* Socknen hör till 1 kl. reg. Den har 1,062 invånare och innefattar 30 ⅛ mtl. Dess areal utgör 33,025 tunnl., af hvilka 6,570 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Kalf Arnesson var den, som i slaget vid Stiklarstad, gaf konung Olof den helige banesår. Han följde sedan Ejnar Tambaskjelfver på en beskickning till Sverige och derifrån till Holmgården, att uppsöka prins Magnus.

Kalfnos, kalfhufvud (Antirrhinum orontium), en ettårig växt, som förekommer på sandiga åkrar vid kusten af Skåne, vid Snarsta nära Ystad, äfvensom på Gottland och i grannskapet af Götheborg. Den har fått sitt namn af fröhusets skapnad, och allmogen använder den såsom rökelse vid vissa boskapssjukdomar.

Kalfskinns-huset. Under denna benämning fanns fordom i Wisby ett hus, hvarest konung Birger bott. Af detta hus återstår nu mera intet annat än en portmur. Anledningen till namnet berättas vara, att en så stor jordrymd att uppbygga detta hus lofvades och gafs åt en person, som denne kunde täcka med ett kalfskinn, och hvarvid han klippte skinnet i remsor och omgaf dermed en betydlig rymd.

Kalfsnäs, bergsmanshammare, i Thorsås socken af Gefleborgs län, har 1 härd och 146 skepp:d 1 lisp:d 4 marker priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgöres med 1 skepp:d 9 lisp:d 4 marker. Tillverkningen afsättes på Gefle. Smidesstämpeln visar ett K, omgifvet med punkter. Äges af bergsmän.

Kalfsund kallas skeppsloppet emellan de ansenliga öarne Björkö och Öckerö, ett par mil från Götheborg, och är historiskt märkvärdigt för de slag, som här höllos emellan Svenske hertigen Erik Magnusson och Norrmännen år 1309. Uti det första blef hertigen segrare, och eröfrade ifrån fienden sju skepp. Den andra drabbningen stod kort derefter; men aflopp olyckligt för de Svenske, hvilka blefvo i grund slagne, särdeles som ortens allmoge samlat sig på strand-klipporna och derifrån nedvräkte stora stenar på de i sunden inträngda Svenska skeppen. Kalfsund är ock märkvärdigt i naturhistoriskt afseende, deruti, att det är ett tillhåll vissa tider om året för det sillyngel, som alstras i Götheborgs skärgård; men hvilket, i följd

af befolkningens snikenhet och af dåliga författningar, ej fredas under tillväxten, utan uppsopas i otalig mängd, för att ofta säljas till gödningsämne. Kalfsund är äfven lotsplats. De lotsar, som här uppehålla sig och vanligen äro, utom åldermannen, tre, jemte tre drängar, en reservdräng och tre lärlingar, lotsa isynnerhet till serskildta ställen inom skärgården; men utlotsa äfven till sjös vid Winga.

Kalfsvik, en socken med Jäth, belägen i Kinnevalds härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 1¾ mil S.S.V. från Wexjö. Kyrkan är en af de äldsta trädkyrkor i riket. Den blef målad först 1333. I socknen märkes: *Kläcklinge,* 1 mtl. säteri, på en ö i sjön Åsnen. På Kalfshaga skattehemmans gärde finnes åtskilliga bautastenar. Fornsägen förmäler att här stått ett fältslag. *Kalfsvik,* 1 mtl. frälse, har tillhört slägten Brahe. Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den består af 24½ mtl. och har 1,210 invånare. Dess areal utgör 16,084 tunnl., af hvilka 4,980 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Kalix elf, nedflyter från Lappmarken och heter der *Kalas-eno* (Kalix-ån), efter ett träsk af samma namn. Den är en af landets större vattuleder, och sättes, i kongl. vetenskaps-akademiens handlingar för år 1751, i tredje klassen. Denna vattuled samlar sig uti skillnaden af Luleå och Torneå Lappmark, emellan Iverstens och Kainavaggs röse vid riksgränsen, hvarest både Kalix och Torneå elfvar taga sin början; men får stora tillökningar både från Torneå och Luleå Lappmarks träsk, särdeles i Öfver-Kalix. En mil från Neder-Kalix sockenkyrka få resande söder ifrån denna elf i ögnasigte vid Åkroken, der hennes gång, som dit är mest i full söder, kröker och vänder sitt lopp nästan i öster till Bredviken, ½ mil utanför kyrkan. Fastän elfven vid landsvägen synes med låga stränder, har den dock många forsar med höga bräddar. Der den på vissa trakter är låg, stiger floden vårtiden upp. Elfven är på några ställen ända till 510 alnar bred, plägar vanligast tillfrysa i slutet af November och gå upp förr eller senare i Maj månad. Hela Kalix-elfvens längd, ifrån Kalas-träsket till hafvet, är omkring 31 mil. Elfven äger många och långsluttande forsar; men högst få branta och våldsamma strömfall.

Kalix, Neder-, en socken, belägen i Råneå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift, 4½ mil V. från Haparanda, 9 mil från Luleå och vid hafvet. Socknen hör till 1 kl. konsist., består af 66⅝ mtl. och har 4,659 invånare. Namnet härledes af den vattuled här framrinner. Socknen borde således rätteligen kallas Kalis, hvilket den ock benämnes i gamla handlingar; men Kalix-namnet har i senare tider blifvit mera allmänt. Af belägenheten närmast sjösidan kallas hon Neder-Kalix, till skillnad från den längre upp mot Lappmarken befintliga Öfver-Kalix socken, som härifrån blef afskiljd år 1644. Kyrkovallen hade fordom mera anseende, då flere byggnader lågo omkring kyrkan; men af fruktan för eldsvådor och andra olägenheter, blef 1766 någon utflyttning förordnad. Allmogens kyrkstugor och stall fingo då platser norr om kyrkan vid landsvägen, der större skillnad med gator och gränder kunde inrättas; men handelsbodarne, som förut intogo hela stranden derintill, blefvo flyttade ¼ mil längre bort på Fisket eller lilla Fiskholmen i elfven, såsom ganska beqväm för varors in- och utlastning. Hafsvikar, hvilka omgifva socknens södra och vestra trakt, utgöra en vacker skärgård af 6 mils längd. Kalkbrott träffades år 1778 på hafsholmarne Hvitgrundet och Lutskäret. Mineral-brunn upptogs 1764, ⅛ mil från kyrkan, godkändes af läkare och blef sedan nyttjad; den kallas Eriksnäs. Ålderdoms-minnen och märkliga händelser äro ej här många bekanta. På några ställen förekomma stenar med åtskilliga figurer, en del likasom efter fjät af menniskor och kreatur. Fiendtliga infall omtalas ock i socknen, särdeles åren 1716 och 1717, då Ryssarne plundrade härstädes. Konungarne Carl XI och Adolf Fredrik besökte orten åren 1694 och 1752. Socknens areal utgör 439,205 tunnl., hvaraf dock 38,000 äro sjöar och kärr. Adr. Neder-Kalix.

Kalix, Öfver-, denna socken hör till 2 kl. konsist., är belägen i samma kontrakt och fögderi som Neder-Kalix, 10 mil N.V. från Haparanda och 13 mil från Luleå. Socknen består af 23 13/24 mtl. och har 2,084 invånare. Den bebodda delen går mest norr och nordvest om kyrkan. Denna är af träd, anlagd öster om elfven på 1630-talet, 1637 såsom kapell och 1644 förklarad för moderkyrka. Allmogen äger äfven här kyrkstugor på kyrkovallen, der de förvara helgdagskläder, och vistas under de större högtiderna. En del bor endast 2 till 3 fjerdedels mil från kyrkan; men många, särdeles nybyggare, hafva hemvist 3 till 4 och några 6 till 7 mil derifrån. Fiendtliga anfall af Ryssarne jultiden 1716 omtala de gamle såsom förskräckligt, emedan flere byar då blifvit plundrade, några gårdar afbrände och folk mördadt. — Sommartiden är härstädes behaglig, med sina långa ljusa nätter, hösten deremot mörkare, och vintern mera besvärlig än i de södra orterna. I December äro dagarne så korta, att man knappt ser läsa utan ljus, 2 timmar vid middagstiden. — Socknens areal utgör 794,610 tunnl., hvaraf 50,000 äro sjöar och kärr. Emellan Öfver- och Neder-Kalix har staten, med 7,000 R:dr B:ko, bekostat en väg-anläggning. Adr. Neder-Kalix.

Kalk, kalkjord, är en alkalisk jordart, som består af calcium i förening med syre. Den förekommer aldrig i fritt tillstånd i naturen; men deremot så mycket ymnigare i förening med syror, särdeles med kolsyra, svafvelsyra och kiselsyra uti en mängd mineralier, samt med fosforsyra, isynnerhet uti djurens ben. I fritt tillstånd, mer eller mindre ren, erhålles den genom bränning af åtskilliga arter kolsyrad kalk, särdeles kalksten och marmorarter, och förekommer då under namn af *osläckt kalk,* utmärkt genom sin egenskap, att, med yttersta liflighet och under stark värme-utveckling, förena sig med vatten, eller som det kallas släcka

sig, hvarvid den sönderfaller till ett fint, i mån af kalkens större eller mindre renhet, mer eller mindre hvitt pulver, hvilket utgör kalkhydrat och begagnas till en mängd tekniska behof, isynnerhet i stort genom behörig blandning med sand och vatten, till beredning af murbruk. Detta begagnas, såsom bekant är, till sammanfogning och betäckning (rappning) af sten vid murning; emedan det hårdnar småningom, i den mån vattnet afdunstar, hvarvid det bildar en förening af kiselsyrad och kolsyrad kalk. Är kalken till en viss grad oren, s. k. hydraulisk eller cement-kalk, så får murbruket egenskapen att hastigt hårdna under vatten, och begagnas då till hydrauliska byggnader. Med benämningen kalk förstår man alla de hufvudsakliga former af kolsyrad kalk, hvaruti kalkjorden förekommer i naturen och kallas urkalk, öfvergångskalk, flötskalk, o. s. v. Urkalken är alltid hård, kristallinisk, af olika färg, stundom genomskinlig, s. k. *kalkspat*, vanligen ogenomskinlig samt då antingen hvit med kornigt och tätt brott eller på olika sätt färgad, såsom *marmor-* och *kalksten*. Öfvergångs- och flöts-kalken är mer eller mindre hård och tät, hvitaktig eller gulgrå, stundom rödaktig, och innehåller försteningar eller aftryck af organiska varelser. Då den förekommer i kolformationer får den namn af *bergkalk*, i kopparschiffer-formationer *Zechstein;* den som ligger emellan brokig sandsten och keuper, får namn af *musselkalk;* den öfver keuperlagren kallas *Liaskalk;* det derpå följande lagret *Oolith;* öfver denna ligger *Jurakalken,* vanligen hvit till färgen. Den öfver grönsanden lägrade benämnes *planerkalk* och krita, samt den öfver brunkolsformationerne eller molassen hvilande *grofkalk*, och öfver denna ligger sedan åtskilliga andra yngre slag af *sötvattenskalk,* d. v. s. sådan som är afsatt ur källors kalkhaltiga vatten, bildande tuff, droppsten, o. dyl.

Kalkbergsgrufvan, i skillnaden emellan Films och Walö socknar i Upland, upptogs 1694 af Israel Brandt.

Kalkbollar, kristalläpplen, äro stenfyllningar af åtskilliga arter af familjen echiniter, sjö-iglar, hvilka hafva en mer eller mindre klotformig kropp och förekommer hos oss uti åtskilliga flolägriga kalkberg, ganska ymnigt uti Nerike, Westergöthland och på Öland. De äro antingen helt och hållet fyllda med tät kalksten och kallas då egentligen kalkbollar, eller ock äro de fyllda med kalkspatskristaller och få då namn af kristalläpplen.

Kalklaf (Lichen calcareus), en lafart som förekommer på kalkklippor, isynnerhet på Gottland och Öland, äfven på gamla murar, men sällan på andra ställen, och kan begagnas såsom rödt färgstoft.

Kalkmergel, en noggrann blandning af kiselsyrad lerjord med kolsyrad kalk, hvaruti den senare är öfvervägande, i följd hvaraf den ofta är stenhärdad samt får då namn af stenmergel, hvaremot den lösa, som kan söndersmulas, benämnes mergeljord. (Se vidare: *Mergel.*)

Kalkon (Meleagris Gallopavo), en hönsfogel, hvaraf finnes tvenne arter, nemligen den *Vilda kalkonen* (M. Gallopavo sylvestris), som lefver i Amerika, och *Tama kalkonen* (M. Gallopavo domestica), hvilken skiljer sig från den förra genom mindre kroppsstorlek och omvexlande färger, samt finnes hos oss nästan öfverallt på landet hos ståndspersoner. Födoämnena utgöres af säd, insekter och örter, hvarjemte de förtära mycket vatten samt grus; men äro synnerligen ömtåliga för åtskilliga växtämnen, särdeles persilja, bittermandlar och frön af fingerborgsörten, hvilka för dem äro dödliga gifter. De lefva i månggifte och en hanne är vanligen tillräcklig för 10—15 hönor, hvilka hvardera värpa 20—28 ägg samt rufva dem, sedan de laggt sitt fulla antal, 26 till 28 dygn så ihärdigt, att de under tiden knappast taga sig föda. Ungarne äro i början mycket ömtåliga, hvilket, i förening med honans ifriga rufning, gör uppfödandet af kalkoner temligen besvärligt, ehuru det för öfrigt är ganska lönande, emedan de, såsom bekant är, värderas ganska mycket, för sitt läckra kött.

Kalkspat, spatig kalksten, ett mineral hörande till slägtet carbonater, och bestående af mer eller mindre ren kolsyrad kalk, kristalliserad eller kristallinisk, droppstensartad, njurformig, stänglig, skalig eller bladig, antingen mer eller mindre genomskinlig, hvit eller färgad på åtskilliga sätt af metalloxider, i sitt renaste tillstånd får det namn af dubbelspat (se detta ord). Kalkspaten förekommer hos oss ganska allmänt och i alla formationer.

Kalksten, tät kalksten, ett mineral af slägtet carbonater, hufvudsakligen bestående af kolsyrad kalk, derbt och tätt med splittrigt och mussligt brott, hvitt, grått, gult, rödbrunt eller brokigt ogenomskinligt, i kanterne genomskinande, förekommer såsom beståndsdel uti alla formationer. Den uti urbergen förekommande, urkalken, är i allmänhet ren och egnar sig företrädesvis till kalkbränning, d. v. s. beredning af fri kalkjord, osläckt och släckt kalk. Den som förekommer uti öfvergångs- och flötsformationer är deremot mer eller mindre oren och ofta ej användbar till kalkbränning; men begagnas då såsom material till byggnader och arkitektoniska prydnader, särdeles t. ex. den hos oss förekommande s. k. *Ölandsstenen* (se detta ord), m. fl. arter, hvaraf finnes god tillgång, likasom på urkalk, hvaremot tillgången på de flötsformationerne tillhörande är ganska sparsam.

Kalkstenspilar, Ölandsspikar, darter, äro stenfyllningar af molusker, tillhörande familjen orthoceratiter, som hafva rak längdaxel och äro af cylindrisk eller konisk form samt finnas ganska ymnigt uti den Öländska flolägriga, grå eller bruna, kalkstenen, af olika storlek, från en skrifpennas till en arms tjocklek, och från 3 till 24 tums längd, men stundom utan tecken till skal.

Kalktuff, ett mineral tillhörande slägtet carbonater, bestående af mer eller mindre ren kolsyrad kalk, hvilken blifvit afsatt ur sin upplösning i vatten, i olika former samt äfven af olika färg, vanligen frambragt genom små qvantiteter jernoxid, samt inneslutande öfverlefvor af blad, stjelkar eller aftryck af ännu befintliga växter och sötvattenssnäckor, och bildas fortfarande, isynnerhet

vid åtskilliga varma källor, t. ex. Carlsbad i Böhmen, vid Siena och framför allt vid Tivoli uti Italien der det från Appeninerne nedströmmande starkt kalkhaltiga vattnet afsätter sin kalk vid dessas fot uti ofantliga massor, hvilka få namn af travertino samt begagnas allmänt såsom byggnadssten. Af samma beskaffenhet är ock den droppsten, som i form af större eller mindre takisar, finnes afsatt under bro- och källarhvalf, der vattnet är i tillfälle att genomtränga och upplösa en del af murbrukets kalk, t. ex. under hvalfven på Norrbro i Stockholm.

Kalkudd, tegelbruk, ½ mil från Mariefred, är ibland de större i riket, har en ugn, deruti på en gång kunna brännas 175,000 murtegel. Årliga tillverkningen är omkring 400,000 mur- och taktegel.

Kall, annex till Undersåker, beläget i Jemtlands läns södra fögderi, 7¾ mil N.V. från Östersund. Namnet är taget af en stor sjö *Kalln*. I gamla skrifter kallas både sjön och socknen Karel. Kyrkan, af sten, är mycket gammal och blef 1756 tillökt med en chorbyggnad. I socknen har funnits tullplats, hvilken inrättades efter 1743 års riksdag, till mera beqvämlighet för invånarne, att i missväxt-år kunna hemta spannmål från Snasen i Norrige. I socknen märkas: *Huså* kopparverk, samt *Kallströms skans* (se dessa begge ord). Tecken till åkerbruk och myrjerns-handtering anträffas 7 till 8 mil ofvan om kyrkan; men de hafva legat öde från urminnes tider. För 300 år sedan skall Fäviks-byn blifvit förstörd genom ett starkt snöfall, hvilket förqväft både folk och kreatur. I orten omtalas ännu huru denna och öfriga socknar i pastoratet, i sjuttonde århundradet, särdeles under den s. k. Balzarfejden (se detta ord), blifvit brände och plundrade af både de Svenske och de Norske. En särdeles händelse finnes här antecknad i en bok, der biskops-visitations-akter och kyrkornas inventarier stå anförde. Denna berättelse, hvilken förekommer både orimlig och diktad, torde dock kunna anmärkas såsom bevis på äldre tiders lättrohet. "År 1690 den 3 Febr. kl. 11 förmiddagen, enär Jon Nilsson i Sellsved, kom körandes ifrån Qvarnen, mötte honom tvänne Män, gåendes efter hvarandra, den förut geck, syntes honom uti en Prästhabit i Mässe-skjorta med en Bok i handen, hållandes et finger in uti boken emellan bladen; den andre som följde efter, hade på sig en svart Kappa ungefär af den längd, som Ryttare bruka. När nu desse nalkades Bonden alt närmare, bjuder han til at vika sin Häst af vägen, när de det sågo, stego de litet af på sidan, och den hvitklädde vinkade åt Bonden, at han skulle hålla vägen, sägandes: kör medan du hafver tid, jag är lifvet och visar vägen, gåendes med det samma Bonden förbi, den som Kappan hade, följde genast efter, och rätt som han geck fram, drog han ut et svärd, som var påseendes såsom en Eldslåga, och sade: Jag är döden och förkunnar Domen. Straxt derefter begynte de sjunga: Waker up i Christne alle, m. m. sjungandes den första versen helt ut. När Bonden såg sig tilbaka, blifver han då ingen varse." Folket i allmänhet är välvilligt och tjenstaktigt mot resande. I byar närmast gränsen, lemnas efter gammal sed, torrmat, ost, spickekött, m. m. på bordet, då folket om sommaren far på slotter, på det att rymmare ej skola bryta sig in och plundra. På några ställen står en ost och skinka både vinter och sommar på bordet, såsom skåderätter. Socknen består af 12$\frac{3}{7}$ mtl. och har 1,390 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Kalla svetten var en smittosam farsot, hvilken gick under första åren af Gustaf I:s regering, och, jemte den härjande missväxten, bortryckte många menniskor. De katholske presterne utropade dessa landsplågor såsom himmelens straff för konungens benägenhet för den nya läran.

Kallbit, benämnes en stamp med bred, hvass och något trubbig egg, hvilken begagnas för att afhugga eller afskrota stång eller tackjern, i kallt tillstånd och som derföre måste vara gjord af godt och väl härdadt stål.

Kallbräckt kallas oartadt stångjern, då det, vid luftens vanliga temperatur, är sprödt, så att det ej låter böja eller hamra sig utan att dervid brista, och denna oart härrör af en ringa halt af fosfor, hvilket lätt röjes, då jernet på blank yta etsas med saltsyra, hvarvid det blir hvad man kallar damaskeradt, d. v. s. betäckt med små teckningar af mångfaldig form och myckenhet, allt efter den större eller mindre halten af fosforjern, hvilket qvarstannar oförändradt på ytan i form af ett svart pulver, då det rena jernet upplöses.

Kallebäcks källa. Se: *Gustafs källa.*

Kalleputt eller **Kallebäcken.** Se: *Jättekonungens graf.*

Kall har både föda och fall, ett gammalt ordspråk, betecknande att allt efter som embetet skötes illa eller väl, följer dermed lycka eller olycka.

Kalling, Peter, son till assessorn i Svea hofrätt med samma namn, föddes i Stockholm år 1700, gick helt ung i krigstjenst och bivistade Fredrikshalls belägring; sedan 1734 i Fransk tjenst, der han deltog i tre fälttåg. Återkommen till Sverige, utmärkte han sig som en ifrig partiman och befordrades slutligen till general-löjtnant och kommendör af S. O.; men inkallades dock ej i rådet förr än år 1765. Här vann han ett sådant inflytande, att han rådfrågades i allt, och ansågs som ett slags premier-minister. Emedan han var en af hofvets mest hätske motståndare, stod han naturligtvis illa anskrifven hos detsamma. Vid Gustaf III:s revolution erhöll han befälet i hufvudstaden, då underrättelsen ditkom om resningen i Christianstad. På revolutionsdagen sprang han med blottad värja kring stadens gator och kallade folket till vapen för frihetens försvar, likväl utan att någon aktade på hans rop. Han häktades, men frigafs, liksom de öfrige, sedan revolutionen var fullbordad. Gustaf III upphöjde honom likväl till grefve, dock utan att använda honom, eller ens pryda honom med Serafimer-orden, hvilket Adolf

Fredrik ej heller gjort, ehuru K. särdeles eftersträfvade en sådan utmärkelse, och, i harmen öfver att se sig förbigången vid ett tillfälle, skaffade sig Ryska Andreæ-ordens blåa band. Vid 1789 års riksdag röjde han likväl lojalare tänkesätt; men han var då en gammal man. Han misstänktes emellertid att hafva varit delaktig i 1756 års anslag, eller åtminstone icke obekant dermed. Han dog d. 3 Mars 1795, i den höga åldern af 95 år, eller, enligt hans sonsons uppgift, 96. — Af hans sonsöner har en, **Carl Napoleon,** kapiten och R. S. O., deltagit i Spanska inbördeskriget och till belöning för dervid ådagalagd tapperhet, blifvit prydd med flera ordenstecken, och en äldre broder, **Fredrik,** afskedad ryttmästare, utgifvit biografier öfver "Öfverstar vid f. d. Nerike och Wermlands Regemente."

Kallkilning (bergsmans-term) kallas vid grufvor det arbetssätt, då berget brytes utan tillhjelp af sprängning eller tillmakning, blott med kil och hammare, äfvensom ock lösbrytandet af större bergstycken eller s. k. lossnor, då remnor synas i berget, antingen af naturen eller genom förutgången sprängning, särdeles i förra fallet, då det är mycket klyftigt och således icke någon betydlig verkan är att påräkna af sprängningen, i anseende till stenens löshet, hvilken ger den vid krutets förbränning utvecklade gasen tillfälle att uttränga innan den blifver tillräckligt sammantryckt för att sönderspränga stenen.

Kallmar, en socken, belägen i Håbo härad och kontrakt af Upsala län och Upsala stift, på en i sjön Mälaren utskjutande udde eller halfö, omgifven i öster af Kallmare-viken, i söder och vester af norra Björkfjärden, 4 ½ mil från Stockholm. Gårdar och byar äro *Bista* (deraf utbrutne hemmanet N:o 1 ⅝ mtl., har namnet *Fånäset*, samt N:o 3 finnes lägenheten *Aronsborg*, båda bättre bebyggda), *Broby*, *Kallmarnäs*, *Dyarne*, *Draget*, *Eneby Frösunda*, *Höglunda*, *Låddersta*, *Råby*, *Skörby*, *Torresta*, troligen rättast *Thorestad*, *Wiby* och prestgården. Ibland dessa är Kallmarnäs, 3 ¼ mtl. krono, anslaget till majors-boställe vid lif-regementets dragonkorps och innehafves för närvarande af ryttmästaren grefve Lars Cronhjelm. *Skörby*, 4 mtl. säteri, fideikommiss, tillhörigt friherre Johan Banér på Sjöö. *Wäppeby*, 2 ¾ mtl. skatte, äges och bebos af öfver-inspektoren vid landtmäteri-kontoret P. A. Fineld. Kyrkan, om hvars ålder ingen upplysning förefinnes, är uppförd af gråsten, hvilket synes vittna om en högre ålder. Den afbrann genom vådeld 1813; men återställdes 1830. Ibland kyrkans silfver finnes en kalk med patén från katholska tiden, äfvenså en messhake med åtskilliga utsydda prydnader. Kyrkan har sedan 1843 ett orgelverk med 8 stämmor, hvilket icke saknar en viss historisk märkvärdighet. Det har förut stått i Skoklosters kyrka, samt är, jemte ännu der befintlig predikstol och altartafla med prydnader, taget under Tyska 30-åriga kriget ur Oliva kloster och hemfördt af en Wrangel (förmodligen riksmarsken C. G. Wrangel). Flere ättehögar hafva funnits i socknen. Endast en större står ännu i någorlunda behåll. Den är belägen vid Wiby; men hvarken sten eller tradition förmäler hvilken der hvilar. Runstenar finnas 4, nemligen 2:ne vid Broby, 1 vid Låddersta och 1 vid Wäppeby. De äro alla upptagne i Bautil under N:ris 317, 319, 320 och 321. En dylik vid kyrkan förstördes vid senaste branden. Andra fornlemningar, såsom bautastenar, mindre grafhögar, stensättningar och kummel finnas på många ställen. Uti en hage vid Skörby stå 12 bautastenar och 7 mindre grafhögar. Vid prestgården 3:ne dylika stenar, jemte lika många grafhögar. Vid Eneby, Råby och på Wäppeby skog, kallad *Åsen*, finnas sådana. Vid Eneby finnes en äng, som bär namnet Thorsmyra. På en till Thoresta by hörande holme *Fagerön* står ett större kummel, från hvars höjd man har en ganska skön utsigt öfver norra Björkfjärden och Prestfjärden med deruti belägna många öar och holmar. En så kallad elfqvarn finnes å ett berg vid förutnämnda Eneby by För ej så aflägsen tid sedan anställdes der af vidskepelsen smörjningar och offer till återvinnande af helsa. Thorsdagsaftnar, och trenne å rad, voro offertiderna. Då ingneds stenens ihåligheter med fett eller ister, hvarefter man lade der smärre skiljemynt och knappnålar, och ve den, som vågade plocka bort något af dessa åt elfvorna invigda saker. På en backe vid Råby anträffas lemningar efter någon byggnad i forntiden. Stället bär ännu namn af Klosterbacken, hvilket synes bevisa, att någon klosterbyggnad fordom stått derstädes. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 30 $\frac{1}{16}$ mtl. och har 540 invånare. Dess areal uppgår till 4,061 tunnl., deraf 1,077 öppen åker, 609 äng och 2,375 skog. Adr. Ekolsund.

Kallrostning (metall. term) kallas ett eget rostningsarbete, som användes för fattiga eller svafvelrika kopparmalmer, och sker i öppna luften, uti serskildt murade rostgropar, vid föga upphöjd värmegrad.

Kallströms skans i Kall socken af Jemtland, skall legat på ett näs emellan sjöarne Kall och Jufvelen, 6 mil från Snasen i Norrige. Den har varit försedd med blockhus af träd och en stenmur östantill; men är nu förstörd och platsen bevuxen med skog. I *Rhyzelii* Sviogothia munita kallas den *Carlströms* fästning, och säges vara uppbyggd 1659, uppå general-major Stiernskölds föranstaltande. Den har sedan kommit i lägervall; men blifvit iståndsatt år 1700 af Helsinge regemente, som der legat i garnison år 1710. Kort derefter blef den ödelagd.

Kallundborgs slott, Christian II:s dödsort. Se: *Christian II.*

Kallö slott på Jutland, anmärkningsvärdt, emedan det var härifrån Gustaf Wasa begaf sig på flykten till Sverige, sedan han af Christian II blifvit afförd till Danmark. Den tiden bodde på Kallö den "fromme och redlige" herr Erik Banér, med hvilken Gustaf Wasa var slägt på mödernet. Banér ömkade sig öfver den svåra behandling hans unge slägtinge måste utbärda i Danska fängelset, och begärde af Christian att få taga honom med sig till Kallö, hvilket beviljades mot det vilkor,

att Banér skulle plikta 6,000 riksdaler, om den fruktade fången undkom. Gustaf erhöll här mycken frihet och förband sig både muntligen och skriftligen att icke resa någonstädes utan Banérs vetskap. Gustaf kunde dock ej glömma, att han var en fånge, samt att han blifvit det på ett förrädiskt sätt. Också kunde han icke längre utbärda denna belägenhet, då han hvarje dag hörde omtalas huru Christians här skulle falla in i Sverige, jemte de unge Danske ädlingarnes skryt. Slutligen, om sommaren 1519, tog han sitt beslut, förklädde sig till bonde och begaf sig från Kallö på färden åt Holstein, samt anlände d. 30 Sept. till Lybeck.

Kalm, Pehr, en af Sveriges mest utmärkte naturhistoriker, föddes år 1716 i Ångermanland, dit hans far, som var komminister uti Nerpes i Finland, flytt undan Ryssarne. Student vid 19 års ålder, bestämde han sig för det presterliga kallet, hvilken afsigt han sedermera verkställde; men förmåddes af biskop Brovallius, att först egna sig åt naturhistorien. På dess rekommendation upptogs han i presidenten baron Bjelkes hus och fick på dennes bekostnad göra en resa genom Finland, samt Upland och Westmanland. Han flyttade sedan från Åbo till Upsala, och njöt der Linnés undervisning. Genom den ofvannämnde mæcenatens försorg och på dennes bekostnad, reste han i Roslagen inom Södermanland, derefter i Westergöthland och Bohus län, hvaröfver han utgifvit en serskild beskrifning, och följde slutligen honom sjelf på en resa genom en del af Ryssland och Ukrän. Hans anseende var redan så stort, att han, ehuru ännu blott student, år 1745 invaldes i vetenskaps-akademien. Två år senare blef han den förste ekonomie-professorn i Åbo. Han utsågs nu att företaga en resa till norra Amerika, att undersöka dess naturalster och hvilka af dem som kunde trifvas i det norra Europa. Understödd af staten, af vetenskaps-akademien och af universiteterna i Upsala och Åbo, företog han denna resa år 1747, sedan han först besökt Norrige och England. Uti Nord-Amerika framträngde han till Kanada, Blå Bergen och Niagara-fallet. Svenska församlingen i Racoon saknade själasörjare, sedan proston Sandin aflidit. Kalm blef i mer än ett hänseende hans efterträdare, ty han predikade icke blott flere gånger för hans fordna församling, utan gifte sig äfven med hans enka. Hemkommen lät han prestviga sig, fick först Piikkis och sedan S:t Maria till prebende-pastorat, blef theol. doktor och, vid Wasa-ordens stiftelse, en bland de förste som pryddes dermed, och den förste Svenske prest, som burit någon orden. Han dog d. 16 Nov. 1779. Örtslägtet *Kalmia* förvarar hans namn; men ännu mer förvaras det i hans skrifter. Den förnämsta af dessa är hans *Nord-Amerikanska Resa;* men hvaraf likväl blott tre delar utkommo. En liten episod deri är en beskrifning på det då ännu föga kända Niagara-fallet, som han gjorde i ett bref till Franklin, och hvilket väckte så mycket uppseende, att sex upplagor deraf utkommo på ett år, samt öfversattes på både Tyska och Fransyska. Hans öfriga arbeten äro hans *Westgötha och Bohuslänska Resa; Berättelse om naturliga sättet, nyttan samt skötseln af några växter ifrån Norra Amerika;* 31 rön i vetenskaps-akademiens och patriotiska sällskapets handlingar, m. m. — K. hade anbud från Petersburg på en botanisk profession; men kärleken till fäderneslandet qvarhöll honom derstädes.

Kalmar, ett län, utgörande det elfte i ordningen af rikets höfdingedömen, innefattar östra delen af landskapet Småland, jemte ön Öland. De uti länet befintlige större vattendrag, hvilka likväl, i anseende till deras mindre bredd och djup, icke kunna anses för annat än åar, utfalla alla i Östersjön med undantag af Stångån, som har sitt utlopp genom Östergöthland uti den der varande sjön Roxen, samt visa genom sin sträckning och sitt fall, att landet småningom höjer sig emot länets vestra gräns, der största landthöjden, eller 620 fot öfver hafvet, finnes uti Rumskulla socken af Aspelands härad, 1 $\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Wimmerby. Uti länets norra del utgöres kusten af en vidsträckt, långt i hafvet utskjutande skärgård, tillkommen genom större och mindre vikar, dem Östersjön bildat; hvaremot kusten i södra delen af länet har en mera jemn sträckning, på hvilken flerestädes förmärkes huru det fasta landet, uti en icke obetydlig mån, allt jemnt gör inkräktningar på hafvets område, till följd deraf, att det fasta landet småningom höjer sig öfver hafvets yta. De betydligaste vikarne på fasta landet, äro: *Waldemarsvik*, *Edsviken*, *Syrsan*, *Gamlebyviken* och *Gåsfjärden*. De förnämsta vattendragen äro: *Yxningen*, *Windomen*, *Storsjön*, *Tynn*, *Langsjön* och *Yxnern*, hvilka flyta ut i *Helgerumsviken*, *Möckesjö*, *Kron*; *Hullingen*, genomflytes af *Hesselbyån*, som sedan förenad med *Emmån* går genom *Ryngen*. *Hinsjön* och *Algunnen* genomflytes af *Alsterån*, som faller ut i Kalmarsund, dit ock *Ryssbyån*, *Ljungbyån*, *Hagbyån* och *Prestlyckeån* flyta. Större berg finnas icke; men länets fasta land omvexlar i norra delen med höjder och dalar, till dess det längre söder ut utgör nära nog ett slättland, hvilket senare till alla delar är förhållandet med Öland. Smålandsdelen är i allmänhet ett skogsland. Marken är vanligen mycket stenbunden, på många ställen liksom öfversållad med större och mindre stenar, hvilka öfver hvarandra hopade här och der bilda långa sträckor, dock mera i norra, än i den södra delen. I norra delen äro insjöar och vattendrag, samt kärr och mossar talrika; men deremot sällsynta i den södra. Klimatet är också olika, nemligen mildare i den södra delen, än i den norra och det mer högländta vestra gränslandet. Jordmånen är äfven bördigare i södra delen än i den norra, också har man sett på några ställen aprikos- och persikoträdet samt vinstocken, under en och annan mer än vanligt varm sommar, bära mogna frukter på öppen jord. Kalmar län är ock den bördigaste delen af Småland. Jordbruket, detta läns första hufvudnäring, sköts i allmänhet med stigande omsorg, isynnerhet på fasta landet. De större egendomsägarne föregå med exempel, så väl i fördelaktigare brukningssätt och förbättrad åkerbruks-

redskap, som uti en i allmänhet mera klok landthushållning. I norra Smålandsandelen hindras framstegen af den mycket stenbundna marken; men i den södra utvidgas landthushållningen raskare. Efter utsädets myckenhet sås i länet: potates, råg, korn, hafra, hvete, ärter och blandsäd. Afkastningen, hvilken öfverstiger det egna behofvet, beräknas, efter afdrag för utsädet, till omkring femte kornet af råg, hvete, potates, ärter, samt omkring fjerde kornet af korn, hafre och blandsäd. Boskapsskötseln kan anses vara detta läns andra hufvudnäring. Hornboskapsskötseln drifves endast i skogsbygden; men till en sådan betydenhet, att den kan anses såsom en med jordbruket jemförlig hufvudnäring. På slättbygden är den, om icke försummad, åtminstone icke drifven till den höjd, hvartill länets naturliga beskaffenhet och förmåner synes bereda utvägar. Likväl öfverstiga ladugårdens alster länets egna behof, och från skogsbygden afsättes ej obetydligt slagtboskap på länets höstmarknader. Fårafveln är af allmogen på fasta landet försummad, likväl finnas på några af de betydligare egendomarne temligen stora hjordar af ädlare raser. Skogshandteringen är på fasta landet en vigtig binäring, så väl för den härifrån gående betydliga utförsel af hjelkar, bräder, m. m. och björkved, som för kolning och tjärubränning. Betydliga skogar finnas ännu af tall, gran, björk och ek; men inskränktare af al, asp, bok, m. m. Utom enskildta skogar finnas två härads-allmänningar, nemligen *Hanbörds* i Långemåla socken, omkring 3 mil från närmaste hafskust och innefattande en skogsrymd af 1,704 tunnland, samt *Norra Möre* i Förlösa socken, innehållande 353 tunnl. Bergsrörelsen är ock i åtskilliga trakter en god binäring, och länet har tillgång på både berg-, sjö- och myrmalm; men icke tillräckligt för tackjernsblåsningens behof, hvarföre det bristande hemtas från Utö grufvor och Östergöthlands läns skärgårds-grufvor. År 1842 voro i gång 4 masugnar samt 1845 34 härdar och 14 stångjernsverk; men tillverkningarne i allmänhet anses icke vara af särdeles god beskaffenhet, för den stora blandningen af sjömalm. Jagten är af föga betydenhet; fisket deremot, är en väsendtlig näringsgren för många af kustboerne. Väfnadsslöjden, hvilken här ingenstädes hunnit till den höjd, att den utgör något allmännare näringsmedel, eller på långt när fyller länets egna behof, är likväl en icke så obetydlig näringsgren i åtskilliga trakter på fasta landet, och består i tillverkning af linne och bomullslärft samt blångarnsväf. Förfärdigande af laggkäril och trädskor är en egen binäring i Tjusts härader. Sjöfart idkas af kustboerne i Södra Möre och i Tjusts härader. Handel med skogs- och bruks-effekter, kreatur, smör, ost, talg, linne- och ylleväfnader, fiskvaror, m. m. drifves af landtfolket så väl i städerna och köpingarne, som på landtmarknaderna. Folket, storväxt och resligt, är i allmänhet böjdt för gudsfruktan och sedlighet (i de inre trakterna af Smålandsdelen af länet något vidskepligt och benäget för svärmeri, öfverdrift och ofördragsamhet i sin gudstjenst) lefver fredligt sinsemellan, ådagalägger redlighet i handel och vandel, arbetsamhet och omtanke att sköta sitt kall och fullgöra sina skyldigheter, samt visar ofta prof på medlidsamhet och verksamt biträde åt nödställda likar. Småländningen i allmänhet anses för en särdeles god soldat, en egenskap som gått i arf från förfädren. I afseende på bildning och upplysning står, af Smålandsdelen, kustens och slättlandets allmoge framför den i vestra gränslandet och skogsbygden. För handaslöjder visa länets invånare ingen utmärktare håg. Likväl är skogsbygdens allmoge långt mera drifven och fyndigare i åtskilliga binäringar, hvartill en orsak är, att jordbruket lemnar der mera ledighet att vända hågen på andra sysselsättningar. — Länets fasta land innefattar 9 härader, nemligen Norra och Södra Tjust, Sefvedes, Tunaläns, Aspelands, Hanbörds, Stranda samt Norra och Södra Möre härader. Öland är delad i två så kallade Mot, det Norra och det Södra, af hvilka hvart och ett, efter en äldre indelning, innehåller tre härader. I kameralt och administrativt hänseende är länet indeladt uti sex fögderier, hvaraf fyra på fasta landet, nemligen: Norra och Södra Tjust; Sefvedes, Tunaläns och Aspelands; Norra Möre, Stranda och Handbörds, samt Södra Möre fögderi. I afseende på lagskipningen innehåller länet fem under kongl. Götha hofrätt samt Kalmar läns och Ölands lagmansrätts jurisdiktion lydande domsagor, af hvilka fyra innefatta hvar sitt af länets på fasta landet belägna fögderier, och den femte består af ön Öland, med tvenne tingsställen, ett för Norra och ett för Södra Motet. I anseende till bergväsendet tillhör länet Södermanlands och Östergöthlands bergmästaredöme; och uti ecklesiastik hänsigt lyda Öland, Södra och Norra Möre samt Stranda och Handbörds härader under Kalmar stift, hvaremot den öfriga delen af länet tillhör Linköpings stift, med undantag likväl af en uti Aspelands härad belägen sockendel, Carlstorps Skate kallad, hvilken lyder under Wexjö stift. Länet har fyra städer, nemligen Kalmar, Westervik, Wimmerby och Borgholm, och dessutom 10 utmed hafvet belägna köpingar, nemligen: Waldemarsvik, Gamlebyn, Almvik, Figeholm, Döderhultsvik, Påskallavik, Mönsterås, Pataholm och Bergqvara på Smålandssidan samt Mörbylånga på Öland. Länets areal utgör 96,8 qv.-mil, innefattande 2,395,763 tunnl., af hvilka 147,005 äro sjöar och kärr, samt 3,366$\frac{7}{8}$ mtl. och 8,723 tunnl. städerne tillhörig jord. Länets folkmängd utgjorde år 1841 ett antal af 181,937 personer, och har sålunda, då den år 1836 uppgick endast till 170,710 menniskor, vunnit under fem år en tillväxt af ej mindre än 11,227 personer, hvilken tillväxt likväl hufvudsakligen tillhör den folkklass, hvars enda egendom utgöres af dess arbetsförmåga, och som består af tjenstehjon, torpare och inhysesbjon med flera. (Se äfven *Öland.*)

Kalmar stift hörde helt och hållet under Linköpings stift till år 1602, då en superintendentia inrättades, hvilken i början, utom nu dithörande del af Småland, äfven inbegrep Tjust, Tunaläns, Sevedes och Aspelands härader, hvilka dock 1627 återgingo under Linköpings stift. Östra delen af

Blekinge lades väl 1678 under Kalmar stift; men återförenades redan 1680 med Lunds. Superintendenten i Kalmar upphöjdes 1678 till biskop. För närvarande består stiftet af sydöstra delen af Småland, eller Södra och Norra Möre, Stranda och Handbörds härader samt ön Öland, alla tillhörande Kalmar län, samt en liten del af Konga härad i Kronobergs län. Stiftets areal är 51 qv.-mil. Det delas i 7 kontrakter, som innefatta 42 pastorater, eller 60 församlingar. Af pastoraterna äro 8 regala, 32 konsistoriela och 2 prebenden åt stiftets biskop. Efter nu gällande, vid 1836 års prestmöte upprättade och 1842 i nåder fastställda klassifikation, höra 7 pastorater till första, 24 till andra och 11 till tredje klassen. Stiftets hemmantal, efter uppgift, utgör inom Kalmar län 2,108 mtl. och inom Kronobergs 18½ eller tillsammans 2,126½ mtl. Folknummern utgör, enligt 1835 års qvinqvennii-tabeller 102,601 personer, hvaraf 800 i Kronobergs län. Enligt 1805 års tabeller utgjorde folknummern 79,369 och har den under loppet af 30 år ökats med 23,232 personer. Vid 1844 års början hade densamma ökat sig till 113,714 personer.

Kalmar, en ansenlig och väl befästad stapelstad, 44¼ mil från Stockholm, på den s. k. Qvarnholmen i Kalmar sund, vid sydöstra kusten af Norra Möre härad, med tvenne förstäder, den ena, Malmen kallad, på Qvarnholmen, och den andra, på fasta landet, genom en bro förenad med nämnde holme och kallad Gamla Staden, är säte för länsstyrelsen och en biskop allt sedan år 1678. Bemödandet att vilja utforska på hvad tid eller af hvem denna stad först blifvit anlagd, skulle vara fruktlöst. Den konungs namn, som gaf staden sina första privilegier, har tiden undandöljt för vår kännedom, äfvensom fiender och lågorna längesedan förstört en sådan gåfva. Att staden blifvit anlagd straxt efter kristendomens införande, är bevisligt deraf, att den nämnes af skriftställare från nästföljande tidehvarf. Ett äldre och mera bestämdt intygande om Kalmars tillvarelse såsom stad, redan i dessa flydda sekler, finner man uti den bekanta *Geographia Nubiensis*, omkring år 1153 af vår tideräkning, sammanskrifven på Arabiska språket af Muhamed Ben Muhamed, al Seherif al Edrissi, men 1619 i Paris utgifven i Latinsk öfversättning (se härom artikeln *Chazarer.*) Här beskrifves Kalmar såsom en folkrik stad, af lika betydenhet med Odensee och Sigtuna, om icke af större, då deras afstånd och belägenhet bestämmes efter denna stads. Säkerligen behöfde Kalmar århundraden för att vinna ett anseende, som berättigade det till uppmärksamhet af Arabiske skriftställare. Sitt namn har staden bibehållit nästan oförändradt ifrån de äldsta tider, endast med den obetydliga skillnad, att det stundom blifvit uttaladt eller skrifvet: *Kalmarna*, *Kalmarnom*, *Kalmeren*, *Kalmere* och *Kalmer*. De tvenne sista äro bland ortens allmoge ännu de vanliga. Man har gissat att Kalmar emottagit sina första bebyggare ifrån *Björkenäs* (se detta ord), ett ställe i Kläckeberga sockens skärgård. Till stöd för denna gissning åberopar man en tradition bland bygdens allmoge, som vid fornlemningarne vid Björkenäs fäster den bestämda uppgiften, "att der fordom varit stad, innan Kalmar kom upp." Än mer: man har velat anse Kalmar för det Birka, der Ansgarius landsteg, då han anlände till Sverige; andra anse det för en dotter af samma Birka, samt att detta vid sin förstöring, omkring år 1036, ånyo uppblomstrat i nuvarande Kalmar. Belägenheten vid hafvet, midt emot Öland, är ganska vacker; staden har en aflång form, och är en af de mest regelbundna i riket. Sedan den i drottning Christinas tid år 1647 alldeles afbrunnit, flyttades den till sitt nuvarande ställe. I Kalmar gamla stad funnos under påfvedömet tvenne kyrkor inom ringmuren, och lika många, om icke flera, straxt utanför densamma, oberäknade serskildta kapell på slottet och i de båda klostren. Förnämst ibland dessa var *Stora hufvudkyrkan* af hög och obekant ålder, i gamla handlingar kallad *Bya Kyrkan* och *Kalmarna kyrka*, hon hade sin plats nästan midt i staden på den ännu bibehållna kyrkogården, och upphöjdes af konung Erik XIII till domkyrka, med domkapitel af 12 kaniker, hvilka ålades att hålla själamessa för konungen, dess gemål och förfäder, samt erhöllo namn af konungens egna kapellaner. Uti kyrkan funnos fem serskildta kapeller, nemligen S:t Petri och Pauli, S:t Antonii, S:t Erasmi, S:t Mariæ och Själakapellet, samt 10 altaren, tillhörande S:t Christoffer, S:t Nicolaus, Helga Lekamen, S:t Anna, Maria, Barbara, Clara, Maria Magdalena och Helga Tre Konungar. *S:t Britas kyrka* var den andra; dess belägenhet är obekant; *S:t Jörans kyrka*, på hvars grund nuvarande sjukstuga vid södra landsvägen i senare tider blifvit uppbyggd; bredvid kyrkan var äfven ett helgeandshus eller hospital. *S:t Gertruds kyrka* stod på den s. k. fattigkyrkogården vid norra landsvägen på Malmen. Det första och äldsta kloster i Kalmar tillhörde Dominikaner-, Svartbrödra- eller Predikare-munkar, och var anlagdt under Erik XI:s tid, år 1232, vid kanten af gamla staden, och var rikligen begåfvadt. Genom Westerås recess tillerkändes klostrets egendomar kronan. *Johannis Döparens kloster*, för Dominikanernunnor, hade sitt läge utanför staden, på norra sidan vid kanalen, mellan Qvarnholmen och fasta landet, och lärer blifvit uppbygdt omkring 1289. Som detta kloster ansågs beläget på en farlig ort, blef det af rikets råd år 1504 upphäfdt och flyttadt till Skeninge. I staden funnos fordom fem gillen eller andliga brödraskap, nemligen: S:t Annæ, S:t Christoffers, S:t Nicolai, S:t Olofs och Helga Lekama Gille. Kalmar stad intager ett märkligt rum i Svenska historien; men alla de händelser som timat härstädes äro för mångfaldiga att här kunna inrymmas, hvarföre vi inskränka oss till de mest anmärkningsvärda. År 1276 firade konung Magnus Ladulås här sitt bröllop med prinsessan Hedvig af Holstein, och 1285 hölls här ett möte, då samme konung var medlare emellan Norrige och Hansestäderna. Uti rikets olyckor under Albrekts regering tog Kalmar betydlig del; men vann der-

emot på sin befolkning en ansenlig tillväxt af den stora mängd Tyskar, som under hans tid inkommit och här bosatte sig. Staden blef snart härigenom nästan lika mycket Tysk som Svensk, hvilket anseende den bibehöll under hela unionstiden. Så snart Margaretha 1388 öfvervunnit Albrekt, skyndade Kalmarboerne att lyckönska henne till Svenska thronen och åt henne öfverlemna nycklarne till staden. År 1397 hölls här en märkvärdig riksdag, på hvilken den så kallade Kalmare-unionen afslutades (se nedan); i slottet visas ännu den s. k. unions-salen, der föreningen undertecknades. År 1438 den 2 Juli hölls här en sammankomst, då unionen bekräftades. År 1444 hölls ett nytt möte härstädes, nästan endast märkvärdigt genom en träta emellan de andlige. Erkebiskop Tuve i Lund lät nemligen på gatan i staden, med mycken ståt, bära framför sig det dubbla patriarkalkorset. Detta upptogs så illa af de Svenske biskoparne, isynnerhet den från Linköping, att de stämde honom inför rådet till förklaring. Den listige Tuve svarade: att han gjorde det af kärlek till korset, samt konungens närvaro till prydnad. Åren 1472, 1474 och 1476 höllos här sammankomster för att förlika Sten Sture d. ä. och Christian I, samt åren 1482 och 1483 tvenne andra möten för att bilägga tvistigheterna emellan Sten Sture d. ä. och konung Hans. Det märkvärdigaste var ett, som började den 15 Augusti 1483 då här afslöts den s. k. Kalmare recess (se nedan), en förnyelse af unionen, då Hans kallades till konung i Sverige. Riksföreståndaren Svante Sture afsände 1504 Linköpings patriotiske biskop, Hemming Gadd, att belägra Kalmar, hvilket innehades af Danskarne. Sture sjelf förenade sig snart med honom. De lyckades, att, genom öfverraskning, intaga staden, der ett rysligt blodbad anställdes bland de Danske, af hvilka flere undangömt sig i hus och källrar, hvarifrån de framdrogos och dödades. Staden försvarades sedan tappert i 11 års tid, först af Johan Månsson (Natt och Dag), och derefter af dess enka, Anna Bjelke. År 1520 ankom hit Gustaf Eriksson Wasa; men måste snart, för sin säkerhet, begifva sig härifrån. Under hans befrielsekrig mot Danskarne utstod Kalmar flera belägringar, så väl af Svenskar som Danskar. År 1596 d. 8 Nov. uppgafs Kalmar stad och fästning åt konung Sigismunds anförare, Carl Gustafsson Stenbock. Hertig Carl måste derföre anfalla den med en krigsmagt, hvilken nödgade Stenbock att uppgifva fästningen. År 1598 ankom konung Sigismund ifrån Danzig med sin flotta till Kalmar. År 1611 öfverlemnades Kalmar slott förrädiskt af Krister Some (se detta ord), till Danske konungen Christian IV. År 1613 återgafs, genom freden i Knäred, Kalmar åt Sverige, som det sedan oafbrutet tillhört; men likväl icke ostördt, ty 1676 landsattes här från Danska och Holländska flottorna 3,000 man trupper, under anförande af Danska generalen Buks, hvilken lät uppfordra staden och fästningen. Detta afslogs och fienden antände genast ladorna och väderqvarnarne utom staden, samt en del af malmen, som förtärdes af lågorna. Emellertid besköttos Danskarne ifrigt från staden och från en skans på Knorrholmen, samt slottsvallarne, så att de slutligen ledsnade och drogo sig tillbaka. När Rysslands förändrade politik fordrade, att konung Ludvig XVIII af Frankrike skulle lemna sin fristad i Mitau i Kurland, tog han vägen genom Sverige, och ankom sjöledes till Kalmar d. 25 Sept. 1804, under namn af grefve af Lille, och dess brorson, hertigen af Angoulème, under namn af grefve af Chatellerault, med deras svit, bestående af duc de Pienne, markisen de Vassé, en läkare och en prest. Konung Ludvig bodde i landshöfdinge-residenset, hos dåvarande general-majoren och landshöfdingen frih. Mich. Anckarsvärd, och undanbad sig den hedersvakt af Kalmar regemente, som var beordrad för honom. En närvarande person har berättat, att då folket en afton var samladt utanför residenset, tog konungen ett ljus och öppnade fönstret, och sedan han underrättat sig huru *vive le roi de Suède* ljöd på Svenska språket, utropade han: "Lef kong af Sverg!" Äfven konungens broder, grefven af Ponthieu, sedermera Carl X, anlände hit d. 7 Okt. Ludvigs protest mot Napoleon, då denne lät utropa sig till Fransmännens kejsare. skall vara daterad Kalmar, hvarigenom denna stad vunnit en viss märkvärdighet äfven i Franska historien. Den 24 Okt. afreste de höga gästerne härifrån. — Kalmar slott ligger omkring 400 steg från staden, invid gamla staden. Det omgifves på tre sidor af hafvet; från landet skiljes det medelst tvenne, nu till det mesta igenrasade grafvar, hvaröfver gå bryggor af träd. Fästningsverken bilda en regelbunden fyrkant, med ett rundtorn i hvarje hörn. Slottsbyggnaden räknar sitt nuvarande utseende från konung Johan III:s tid, hvars namn synes på de präktiga portalerna af sten. På vestra flygeln står det stora tornet, som fordom var mycket högre och pryddes af en förgylld kula, som lyste flera mil utåt hafvet; men det förlorade en betydlig del af sin höjd, då kronobränneriet här inrättades. En väderqvarn sattes då ofvanpå tornet; men den nedtogs 1791. Tillika med unions-salen är i denna flygel de fordna kongl. rummen, hvilka till en del begagnas af länets hushållningssällskap. Här märkes konung Erik XIV:s sängkammare, deri de gamla sidengardinerne och skulptur-arbetet i taket äro temligen väl bibehållna. Konungen skall sjelf med inlagdt arbete och sitt vapen prydt paneler och dörrar på detta slott. Unions-salen är i andra våningen, 45 alnar lång, 19 bred och 8 hög, den är nu mera utan prydnader och har ej något qvar, som vittnar om dess fordna märkvärdighet och prakt. Drottning Margarethas thron hade redan på 1730-talet blifvit bortröjd och såld för några daler silfvermynt. Salen begagnades sedan af kyrkofolk, som suto på några bänkar midt för den öppna dörren till kyrkan, som är till höger om salen. Denna, så väl som hela slottet, förderfvades mycket genom de bränneri-anstalter, som i konung Gustaf III:s tid här inrättades. Redan 1781 var den ett fullkomligt skräprum, uppfylld med bränneri-red-

skap, samt vanställd af tvenne midt igenom rummet uppdragna skorstenspipor. Kalmar slott var hertigarne Erik och Waldemars vanliga vistelseort, och den förre underhöll här ett lysande och praktfullt hof, sedan slottet blifvit hans enskildta tillhörighet. Den 11 Nov. 1361 insatte konung Håkan sin fader fängslig på Kalmar slott. Då konung Gustaf I år 1531 firade sitt biläger med prinsessan Catharina af Sachsen-Lauenburg, anslog han Kalmar stad, slott och län, m. m. till morgongåfva och lifgeding åt henne. Vid en trappa på slottet visas i väggen Sommes i sten uthuggna hufvud, med utryckt tunga. Här märkes äfven den så kallade Snäckesten, på hvilken det berättas att konung Erik XIV eller Carl X Gustaf pröfvat huru deras drabanter, efter erhållet rus, kunde gå upp på dess spets. Kalmar slott har fordom, tillika med Stockholms och Nyköpings med flera, varit det säkraste fäste i riket. Då Skåne och Blekinge hörde under Danmark, räknades detta slott för gränsfästning och Götha rikes nyckel. Det begagnas nu till länsfängelse, krono spanmåls-magasin och för upplag af åtskilliga från garnisonstiden qvarvarande persedlar. Ehuru staden redan i början af innevarande århundrade upphörde att äga garnison eller anses såsom någon för rikets försvar erforderlig fästning, äro likväl vallar och fästningsverk ännu i allmänhet temligen väl bibehållna, och har Kongl. Maj:t 1841 i nåder befallt, att stadens och slottets vallar, bastioner och andra försvarsverk, böra, genom myndigheternes försorg, skyddas från all annan åverkan, än den, som tiden kan utöfva på dem, och denna synes äfven nu börjat taga ut sin rätt. Till staden höra 1,285 tunnl. jord, hvaraf största delen fordom utgjort en by under namn af Hagbygärde, som konung Gustaf II Adolf och drottning Christina skänkt till staden. Den äger en god och rymlig hamn, till hvars förbättrande åtskilliga kajbyggnader och andra anläggningar blifvit i senare tider bekostade. Inom stadens vallar finnas 400 tomter, hvaraf de flesta äro bebygda med tvåvåningars trädhus. Af de enskildta husen äro endast några få byggda af sten. I förstäderna finnas 183 tomter, af hvilka dock många begagnas såsom trädgårdar. Stadens folkmängd uppgår till 6,024 personer. Stadens hufvudnäring är in- och utrikes handel. Den idkas dels med utförsel af ortens skogs- eller bergsprodukter, samt dels med minutförsäljning af in- och utländska varor. Utförseln verkställes nästan uteslutande med stadens fartyg. Utom 24 smärre fartyg, hvilka begagnas hufvudsakligen att hitföra skogseffekter från skärgården, äger staden 67 större fartyg, om tillsamman 3,304 lästers drägtighet. Tullinkomsten af utförseln utgjorde år 1841 en summa af 13,913 R:dr, och af införseln 79,980 R:dr B:ko. Här finnes ett skeppshvarf, ställdt på aktier. Det är hufvudsakligen ämnadt till reparerande och förbyggande af stadens egna fartyg; men stundom byggas der äfven nya. För ungdomens undervisning finnas följande anstalter: ett gymnasium, en högre lärdomsskola, en apologist-skola, en folkskola, ett seminarium för bildande af folkskolärare, en navigationsskola, samt en flickskola. Sparbank inrättades här år 1831. Dessutom finnes en enke- och pupillkassa för handlande borgerskapet, magistratens medlemmar med flere personer; en dylik pensionskassa för skeppar-societetens medlemmar, samt en för handtverksklassen. Kalmar domkyrko- och landsförsamling böra till 1 kl. prebende-pastorat.

Kalmar socken eller landsförsamling är belägen i Norra Möre härad, och är annex till Kalmar stads domkyrko-församling. Socknen består af 16¼ mtl. och har en areal af 4,582 tunnl. med 425 invånare. Här märkes: *Skälby* ladugård, 5 hela hemman, ¼ mil från staden. Här hade den upproriske Nils Dacke år 1543 sitt högqvarter, hvarifrån han lät säga kommendanten på Kalmar slott, att han kunde besöka honom här, om han hade något otaladt med honom. General-löjtnanten Robert Douglas fick år 1651 denna gård till friherreskap; men den indrogs åter till kronan 1680 och blef boställe åt landshöfdingen, på hvars lön den nu är anslagen. *Törneby*, 2 mtl. kronoskatte. *Perstorp*, ett ödelagdt hemman nära staden, på hvilket hemmans äng Svenska krigshären lägrade sig år 1611, anförd af konung Carl XI, midt emot den Danska krigsmagten, och så nära, att de kunde råka hvarandra med ett muskötskott. Danska rytteriet gjorde ett utfall; men blef förjagadt. *Spennarebacken.* Vid ett utfall, som Germund Larsson från Kalmar slott år 1543 gjorde på Dackens folk, blef Peder Spennare, en af hufvudmännen för de upproriske, tagen till fånga och steglad på denna ännu i dag efter honom benämnde backe. Vidare märkes: *Stensö*, *Grimskär*, *Fredriksskans*, *Svinö* och *Skallöarne* (hvarom se dessa ord).

Kalmar sund, emellan Kalmar och Öland, något mindre än 1 Sv. mil bredt; vid Skäggenäs blott ⅜ mil. Man har anmärkt att här, midt i saltsjön, uppspringer en frisk källa.

Kalmar blodbad. Ett sådant tillskrifves konung Hans. Efter det felslagna mötet i Kalmar, år 1505, från hvilket Svante Sture uteblifvit, emedan han fått höra, att konungen der infunnit sig med en stor örlogsflotta, förtröt detta konungen så mycket, att han lät halshugga borgmästaren, rådmännen och flere af de förnämste borgarne, under förevändning, att de förrådt staden i Svenskarnes händer. Sturen och de Svenske rådsherrarne trodde sig häri se en tydlig föreställning af hvad som skulle vederfarits dem, om de oförsigtigt gått i snaran. — Sedan Carl IX genom dagtingan intagit Kalmar slott, hvars besättning var bragt till det yttersta af brist på proviant och amunition, lät han, utan rättegång eller ordentlig dom, d. 16 Maj 1599 derstädes afrätta befälhafvaren Sparre, Christoffer Gyllengrip, Lars Rålamb och slottspresten Birger, hvilkas hufvud uppsattes öfver Westerport; flere af lägre stånd hängdes. Bödeln var en Tysk, vid namn Hans, som Sigismund medfört; men hvilken qvarstannat i Kalmar och nu måtte afrätta sina fordna herrar. Det berättas, att han härtill nyttjat ett likaledes från Polen medfördt bödelssvärd, i form af en sabel, och med

yrkets insignier: stegel och hjul graverade på klingan. Svärdet ärfdes sedan af en Småländsk ryttare, som nyttjade det under krigen i Tyskland. Dessa afrättningar hafva äfven blifvit kallade *Kalmar blodbad* och voro begynnelsen till den följd af stränga och hårda handlingar, som sedan utmärkte Carls regering.

Kalmar dagtingan. År 1436 var det beramadt, att konung Erik XIII skulle här möta Svenska rådet för att bilägga de uppkomna misshälligheterna och uppgöra en förlikning med Svenska folkets ombud. Emot sin vana infann sig Erik här på bestämd tid, omkring d. 15 Juli, och, utom honom, hertig Bogislaw af Pomern, Wratislaw af Wolgast, Barnim af Bardt, jemte flere andra utländske herrar, sändebud ifrån Lybeck, Hamburg, Wismar och andra hansestäder, och dessutom de Svenske fullmägtige, biskoparne Thomas från Strengnäs och Magnus från Åbo, drotset Christer Nilsson och en stor hop rådsherrar, riddare och andra personer. Öfverläggningarne öppnades d. 29 Juli i S:t Christoffers hus och räckte till d. 1 Sept., då beslutet uppsattes. Häri stadgades, att Sverige skulle erkänna Erik för sin laglige konung; men han styra riket efter lag och låta dess invånare åtnjuta sina gamla friheter och rättigheter, besätta embeten blott med infödingar och lemna slotten endast i infödde Svenske mäns händer, allt det förflutna vara glömdt; men vissa enskildta oförrätter skärskådas och dömas af konungen och några dertill utsedde riksråd, alla förlorade gods återställas, fångar frigifvas, o. s. v. Erik höll emellertid sina här ingångna förbindelser lika litet, som han hållit de föregående, och försoningen med hans missnöjda folk kom icke längre än på papperet. — Ett annat möte, nära nog i samma afsigt, var utsatt att hållas härstädes år 1495 emellan konung Johan II och Sten Sture d. ä., för att bilägga de då varande tvistigheterna emellan Sverige och Danmark, och att få Johan antagen äfven till Sveriges konung, hvartill han 12 år förut, likaledes i Kalmar, blifvit utsedd; men Sten Sture, som misstänkte Johans afsigter, dröjde att infinna sig, och mötet upplöstes utan resultat.

Kalmare-kulle. Se: *Hoby* socken.

Kalmar leding kallas i historien det krigståg, hvilket Sigurd, en kristen konung i en del af Norrige, företog att med evangelium och svärdet omvända Kalmars invånare. Sigurd var en af forntidens mägtigaste hjeltar och härförare, samt hade, efter sin pilgrimsresa till Jerusalem, erhållit tillnamnet Jorsalafarare. Han hade der dyrt lofvat att utbreda kristna läran, och kom år 1123 med en ansenlig flotta in i Östersjön, och, sedan han sköflat Skånska kusterna, anlände han till Kalmar, der han landsteg som fiende, utan synnerligt motstånd af invånarne, hvilka han omvände.

Kalmar regemente. I början af år 1683 gjorde allmogen i Kalmar län underdånig ansökning, att komma under det vissa knektehållet, således nemligen att två hela hemman åtogo sig att anskaffa en duglig karl. Men som konungen beslutat att alla regementer till fot borde hvardera utgöra 1,200 man, så ehuru i Kalmar län, till deras uppsättande ej voro mer än 1,000 hemman, blef dock denna ansökning i början ej annorlunda bifallen, än att allmogen sins emellan borde förena sig om något sätt, hvarigenom detta antal kunde åstadkommas. Sedermera och på det verket måtte vinna framgång, och allmogen lättas under sin börda, förklarade konungen sig sjelf vilja förse knektarne med beklädningen och tillät äfven att ett helt, $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ hemman voro tillsammans om en karl. Det hände icke dess mindre, att tillgången af Kalmar län ensamt blef otillräcklig härtill. Regementets styrka 1,100 man utgöres nu på så sätt att 347 man utgå af Kalmar län, 352 af Kronobergs och 401 af Jönköpings län, hvilket haft den påföljd, att hvardera af berörde regementer icke kunnat bringas högre än till 1,100 man.

Kalmar recess. Sedan Johan II på en herredag, som hölls i Kalmar stad, blifvit vald till konung, sammankallades i September år 1483 här ett möte af alla tre rikenas ombud, hvari dels de då pågående tvistigheterna skulle slitas, dels unionen ytterligare befästas genom serskildta föreskrifter. Beslutet fattades d. 8 Sept. år 1483. Häri stadgas hufvudsakligen, att ingen, isynnerhet icke Sturarne och Iwar Axelsson skulle kunna ställas till rätta för hvad som skett, att hvar och en, som under oroligheterna förlorat sitt gods skulle återfå det, att konungen skulle styra hvartdera riket efter dess lagar och vistas der ett år i sönder, ej kunna pålägga någon skatt utan rådets bifall; man skulle årligen, på S:t Olofs dag, sammanträda för att jemka uppkommande missförhållanden dels i Kungsbacka, dels i Nylödöse, dels i Kunghäll, o. s. v. Adeln passade derjemte på tillfälle att befästa sin magt, och det bestämdes, att hvarje adelsman skulle vara konung öfver sina underhafvande, skulle kunna vägra inträde på sin borg åt sjelfva konungen, på annat sätt än mot gisslan, och ingen ofrälse skulle få köpa eller arrendera frälsegods. — Denna recess förde likväl icke Johan på thronen, utan Sten Sture bibehöll magten, efteråt som förut.

Kalmar slott eröfras. Då Danmark år 1611 förklarat Sverige krig, ryckte förnämsta delen af dess här, under Christian IV:s eget anförande, mot Kalmar, hvars fasta slott, genom befälhafvaren Christer Somes förräderi, d. 3 Aug. föll i hans händer, såsom Some påstod, emedan han icke ägde någon amunition för att kunna afslå en storm. Danskarne fingo här 200 större och mindre kanoner, 3,000 tunnor säd och de dyrbarheter, som de kringboende ståndspersonerna fört dit, i den tanken, att här hafva dem i så mycket större säkerhet. (Se vidare: *Some, Christer.*) Denna förlust smärtade Carl så djupt, att han i sin förbittring utmanade konung Christian, i ett häftigt bref, dateradt Ryssby d. 12 Aug. Han ville, säger han, möta sin motståndare i kyller, utan hjelm och harnesk, endast med svärdet i handen. Hvardera skulle medföra tvenne tjenare fullt väpnade, samt försedde, den ene med två pistoler, den andre med pistoler och värja. "Möter du oss icke", heter det, "så hålla

vi dig hvarken för en hederlig konung eller rättskaffens soldat." Christian afslog utmaningen i ett ännu gröfre och ohöfligare bref, hvari han säger sig förnimma, "att handdegarne ännu icke äro förbi uti din hjerna", förebrår honom, att han låtit Kalmar slott "borttagas midtför sin näsa", m. m. Vidare heter det: "Vi veta alltför väl, att du är gammal och skröplig; att det är bättre för dig sitta bakom varma ugnen, än att fäkta mot oss; att du snarare behöfver få till dig en läkare, som kan sköta din hjerna, än att möta oss i ett envig. Du borde blygas, du gamle gäck, att antasta en ärlig man! Du har kanhända lärt sådant af käringar, hvilka äro vana bruka munnen." Dessa bref karakterisera tidens seder. Förtrytelsen häröfver anses hafva påskyndat Carls död.

Kalmar-unionen. Denna statshandling, en af de märkligaste i Svenska historien under medeltiden och i allmänhet i hela den Europeiska historien, ägde rum d. 20 Juli 1397. Sedan Margaretha såg sig befästad på sina throner, kallade hon ombud från sina tre riken att samlas i Kalmar till hennes systersons kröning, och till verkställande af den förening hon redan förut i Nyköping förberedt. Sjelfva akten afslöts på hennes namnsdag, och underskrefs af sjutton de mest ansedde bland de närvarande. I följd häraf skulle Sverige, Norrige och Danmark alltid vara förenade under en konung, hvilken skulle väljas af de tre rikenas ombud. Hvartdera riket skulle styras efter sin lag och gällande stadgar, samt dess rättigheter och privilegier bibehållas; intet krig föras dem emellan, utan det ena bistå det andra mot en gemensam fiende; ingen i det ena landet biltog dömd äga fristad i något af de öfriga, o. s. v. Denna förening, ernad att befästa fred och samdrägt emellan de tre länderna och af dem bilda en mägtig statskropp, blef likväl, genom regenternes oskicklighet, deras partiskhet för Danmark, jemte Svenska adelns oligarkiska syften, tvertom en källa till hundraåriga tvister, krig, olyckor och fiendskap, och, sedan den aldrig verkat till sitt ändamål, upphörde föreningen, då Gustaf Wasa upphöjdes på Sveriges thron år 1523.

Kalmeter, Henrik, föddes i Falun d. 20 Aug. 1693; fadern var löjtnant. Anställd i bergs-kollegium fick han der uppdrag att öfverse och i registerform ordna alla utfärdade privilegier för äldre och nyare bergverk, hvilket arbete han på kort tid och till kollegii nöje verkställde. Härigenom känd som en både kunnig och verksam man, erhöll han 1718 ett underStöd af 1,000 R:dr, att företaga en utländsk resa i bergsvetenskapligt ändamål. Han anträdde den genast, besökte Holland, Tyskland, England och Frankrike, samt återkom först år 1727, efter nio års frånvaro, till fäderneslandet, der han afgaf en fullständig beskrifning öfver resultaterna af sin resa. Han befordrades nu till kommissarie i kommerse-kollegium och anbefalltes företaga en annan resa genom Sverige, för att undersöka tillgången på gallmeja, stenkol och andra mineralier, samt derefter att afgå till utrikes ort, för att anskaffa skicklige arbetare att tillgodogöra dem, och blef sedermera kommerseråd och ledamot af vetenskaps-akademien. Hans nyttiga verksamhet afbröts likväl af döden d. 24 Dec. 1750, då han uppnått endast 57 års ålder. — En hans slägting, doktor **Olof Kalmeter,** hade varit hans följeslagare på resan till Lappmarken och har derom utgifvit en disputation. Denne var en flitig observator, som ofta meddelade sina iakttagelser öfver märkliga sjukdomsfall åt kollegium medikum, hvars ledamot han var.

Kalmus, kalmerot, kalmusrot (Acorus Calamus), en mångårig växt, hvilken förekommer uti dammar, vid åbräddar och gropar i de sydliga och isynnerhet kustprovinserna; men icke högre upp än till Dalelfven. Hela växten har stark kryddlukt, starkare än någon annan inhemsk. Detta gäller isynnerhet om roten, hvilken begagnas i medicinen.

Kaln, Nicolaus de, biskop i Skara från 1358 till 1386. Det är ovisst huruvida han härstammade af en Tysk adelig ätt, eller om han varit från Kållands härad i Westergöthland. Det finnes ännu ett påfligt bref af år 1379, hvari Urban VI bekräftar honom i besittningen af de gårdar, som Magnus Smek, under sin landsflykt, pantsatt åt honom för 1,000 Stockholmska mark.

Kalsenius, Anders, biskop i Westerås från 1734 till 1750, var son af prosten i Söderberke, Olof K., och af biskop Nils Rudbecks dotter, som förut varit gift med prosten Barchius, och hvars son, Nils Barchius, blef biskop i Westerås. Kalsenius var således sin halfbroders efterträdare. Han föddes d. 1 Nov. 1668, blef 1716 kallad till huspredikant hos grefve Cronhjelm, då han lät prestviga sig, och blef kort derefter pastor vid Dal-regementet, sedan vid lifdrabant-korpsen och 1722 hofpredikant. Här kom han i synnerlig nåd hos konung Fredrik, såsom det påstods, emedan han deltog i konungens jagtpartier och främjade ej blott denna, utan äfven andra konungens böjelser, så att han lät förmå sig att viga honom vid fröken Taube. Han gick än längre och försvarade, i en utgifven skrift, månggiftet, såsom icke stridande mot bibeln, utan endast mot kyrko-ordningen; men från hvilken konungen kunde befria hvem han ville och i främsta rummet sig sjelf. Under partitiderna, då man ville tvinga konungen att handla efter det rådande partiets afsigter, och derföre retade allmänna omdömet emot hans förhållande till fröken T., blefvo naturligtvis de, som i denna sak bistått honom, äfven föremål för oviljan, och isynnerhet Kalsenius, hvilken under tiden befordrades till öfver-hofpredikant, pastor primarius i Stockholm och slutligen biskop i Westerås. Man afmålade honom med de mörkaste färger, såsom girig och lycksökare. Annorlunda skildras han deremot af sin parentator, Herwegr, och af Rhyzelius, såsom en nitisk, välgörande, för det allmänna verksam och i sitt embete oförtruten man. Hans minne är äfven kärt för Westerås gymnasium, åt hvilket han skänkte sin myntsamling, och för Upsala akademi, der han inrättade en theologisk profession, efter honom kallad den Kalsenianska, hvartill han

donerade Sätra brunn, hvarförutan han skänkte ett kapital af 20,000 dal. k. m., af hvars ränta 30 fattige skola underhållas. Han afled julaftonen 1750, samma dag som Kalmeter. Han förordnade, att manuskripterna till hans predikningar skulle läggas i hans likkista, och förtalet har utspridt, det sådant skedde för att dölja, att de voro en öfversättning från Engelskan.

Kalvarie-berg. Enligt en uppgift af d'Ogiers, skall en kulle, längst ut på Södermalm vid Stockholm, hafva funnits med detta namn. Ett kors skall hafva stått derstädes, hvilket berättas varit upprest redan år 1096. Här begrofs år 1634 en vid namn Grosse, sekreterare hos Franska sändebudet.

Kalvinism. Under Erik XIV:s regering gjordes ett försök att sammansmälta de reformerta och Lutherska trosbekännelserna, hvilket särdeles understöddes af konungens lärare, Dionysius Beurreus; men försöket strandade mot presterskapets, isynnerhet erkebiskopen Laurentii Petri obenägenhet. Denna stränga orthodoxi hindrade äfven, under Carl XI:s styrelse, de Franske reformertas emottagande i Sverige, när de fördrifvits ur Frankrike. Carl IX var eljest icke obenägen för denna lära och gaf reformerta församlingen i Götheborg ett sigill, hvari föreställdes en lilja med omskrift: *Velut lilium inter spinas* (liksom en lilja bland törnen).

Kambrick, bomulls kammarduk, sockerduk, är ett fint starkt och tätt bomullstyg, likväl af olika finhet och art. Tillverkades först uti Cambray i Frankrike; men väfves nu i de flesta länder; de gröfre slagen, d. v. s. som hålla mindre antal trådar på tummen, äfven hos oss.

Kameral-examen kallas det akademiska prof, som måste afläggas för att vinna inträde i rikets räkenskapsverk. Dertill erfordras kunskap i Sveriges kameral-vetenskap och grundlagarne, samt elementerna af statsläran och mathematiken. Den kurs som genomgås är ej vidlyftig, och fulländas på temligen kort tid, stundom på en à två läse-terminer. Likväl måste, före examen, äfven afläggas ett skrifprof, ehuru ej, såsom vid andra akademiska examina, på Latin, utan på Svenska. Detta skrifprof består uti en mindre afhandling öfver något uppgifvet ämne, och granskas af konsistorium akademikum. Kameral-examen, ehuru ett ibland de mindre lärdomsprofven, öppnar många utsigter för en ung mans framtid. Den ger inträde i alla kammarverk, ehuru icke på kanslisidan. Landskontoren, kammar-kollegium, kammar-rätten, stats-kontoret, rikets ständers bank, m. fl. verk emottaga till tjenstgöring den som genomgått kameral-examen. Denna examen är såsom andra embets-examina offentlig; men dess utgång beror af föregående tentamina, hvilka anställas enskildt.

Kameral-vetenskapen afhandlar frågorna om statens inkomster, hvarifrån de hemtas, huru de upptagas, förvaltas och användas. En sådan vetenskap kan dels betraktas såsom en del af national-ekonomien, samt innehåller då de theoretiska grunder, hvarefter dessa förhållanden inom staten böra ordnas, dels ock såsom en framställning af de författningar, hvarefter stats-inkomsterna blifvit ordnade inom en viss stat. I sådant afseende kan man tala om Svensk kameral-vetenskap eller kameral-lagfarenhet, ty denna vetenskap hör otvifvelaktigt till kretsen af de juridiska vetenskaperna, eller, rättare sagdt, till stats-vetenskaperna. Vårt Svenska kameralverk är särdeles inveckladt, i anseende till de många serskildta titlar, hvarunder kronans räntor af jorden utgå, och äfven i följd af de olika jordnaturerna, skatte, krono och frälse, hvilka skilja sig i afseende på beskattningen. Kameral-vetenskapen, såsom en egen gren af de politiska studierna, är icke gammal i Sverige. Dess litteratur sträcker sig ej öfver det adertonde seklet. Men då frambragtes likväl ett klassiskt verk i detta ämne, nemligen: *Botins* Beskrifning om Svenska Hemman och Jordagods. Detta arbete studeras ännu, utan att kunna undanträngas af de nyare verk, som i ämnet utkommit. Den mest begagnade läroboken är professorn i Upsala *Rabenii* arbete med titel: Lärobok i Svenska Kameral-lagfarenheten. Något yngre än Botins arbete är *Nyströms* Beskrifning om Svenska Hemman. Ett vackert bidrag till kameral-vetenskapen, betraktad ur historisk synpunkt, har professoren *Bergfalk* lemnat i sin disputation: Om Svenska jordens beskattning. För Finlands kameralistik finnes ett vigtigt arbete af *J. G. von Bonsdorff*, hvilket är upplysande äfven för Svenska förhållanden, i anseende till det nära samband, som äfven i dessa afseenden ägt rum emellan de begge länderna.

Kamillblomma, kamelblomma, kommenteblommor, sötört, sötblomster, söttuppor, hvitkullor, hvitört, hvitkryddor, hvitpigor, guldblomster (Matricaria Chamomilla), en ettårig växt, hvilken förekommer af tvenne arter, hvaraf den ena med finare och mera nedböjda strålblommor än den andra. Den ena förekommer allmänt, isynnerhet i rågåkrar på slättbygden, från Skåne till Bohuslän, Westergöthland och Upland; den andra allmän på ängar och bland gräs uti skogstrakter, såsom i Småland, södra delen af Westergöthland, Wermland och Norrland ända till Medelpad här och der, i Jemtland sällsynt. Hela växten, men isynnerhet blomman, begagnas i medicinen, isynnerhet till huskurer.

Kammar kallas dels de afrundade trädkuggar, som vid blästerverk sitta uti blåshjulstockarne och hvarmed bäljorne nedtryckas; dels ock de uppstående ryggar eller streck af annat stenslag som uti malmgångar och grufvor ofta infalla, merendels bestående af hårda och ofyndiga stenarter.

Kammar (Geranium cicutarium), en ettårig växt, hvilken förekommer af tvenne artförändringar på odlade ställen vid vägar, den ena från Skåne till Wermland och Medelpad, den andra på kusten af Skåne, Öland och Halland. Är af föga nytta såsåsom foderväxt; men begagnas af allmogen på sina ställen till sympatikur mot frossan.

Kammarherre, Kammarjunkare, Kammarpage, serskildta hof-embeten, ofta endast titlar, hvartill fordom kommo **Jagtjunkare.** Kammarherrarne delades förr i kammarherrar *med*

och utan nyckel, egentligen för att skilja de hos de kongl. personerna tjenstgörande från de blott betitlade; men hvilka benämningar sjelfva sedermera ofta ej voro annat än titlar. De hafva i senare tider blifvit utbytta emot "kabinetts-kammarherrar" och endast "kammarherrar." Pagerne voro fordom en talrik korps, liksom alla vid hofvet anställde, endast adeliga ynglingar, hvilka uppfostrades derstädes och utgjorde betjening hos kongl. familjens medlemmar. Gustaf III hade likväl äfven några ofrälse pager, hvilka kallades *garçons bleues*. Hans hof bestod t. ex. 1785 af en öfver-kammarherre, 6 öfverste-kammarjunkare, 1 öfver-hofjägmästare, 3 hofmarskalkar, 1 öfver-intendent och 2 hof-intendenter, 3 ceremonimästare och 1 vice ceremonimästare, 4 förste kammarpager, 18 kammarjunkare, 16 hofjunkare, 4 jagtjunkare, 2 kammarpager, hvilka borde skiljas från "förste kammarpager", 16 pager, o. s. v. Drottningens hofstat, som stod under styrelse af hennes öfverste-marskalk, bestod af en öfver-hofmästarinna och en hofmästarinna, 11 statsfruar, en öfver-kammarherre, 17 kammarherrar, en öfver-hofstallmästare och en stallmästare, 2 kammarpager, o. s. v. De öfriga kongl. personerna hade dessutom sin serskildta hofstat, till hvilken hörde "kavaljerer." Om det nuvarande förhållandet se: *Hof*.

Kammar-kollegium har utgått ur den gamla räknekammaren, eller, om man så vill, utgör en lemning deraf. Detsamma kan sägas om de flesta af våra kollegier. Kammar-rätten, stats-kontoret, bergs- och kommerse-kollegierna äro allesammans utbrutna stycken af den gamla räknekammaren, hvilken omfattade hela rikets ekonomi, utom den militäriska, ty denna har väl aldrig varit fremmande för krigs-kollegium, ehuru äfven detta kollegium hade sin arbetssfer något obestämdt begränsad af räknekammarens. Denna återigen omtalas på Gustaf I:s tid. Han hade fyra kammarråd och en öfverste-räknemästare. Det började införas större enhet i rikets förvaltning, statsskicket ordnades och i samma mån framstod behofvet af ordentliga embetsverk. De utbildades äfven småningom och räknekammaren blef riks-skattmästarens kollegium. I slutet af 1500-talet omtalas denne embetsman, och 1634 års regeringsform beskrifver sammansättningen af hans kollegium. Några riksråd sutto der såsom i de öfriga kollegierna. Men snart kändes behofvet af en större arbetsfördelning. Bergskollegium blef eget verk redan på drottning Christinas tid, och samtidigt dermed uppstod kommersekollegium. Konung Carl XI inrättade stats-kontoret för rikets ränta och drätsel; men lät landtbruk, handel, m. m. förblifva under kammarens uppsigt. Kammar-revisionen uppkom och kammaren skiljdes efter hand fullkomligt från stats-kontoret, med hvilket den ännu sammanhängt nästan såsom olika fördelningar af samma verk. Denna skiljsmessa var gjord i början af frihetstiden; kammaren hade landtbruk, skattläggnings-ärender, förvaltning af kronans gods, m. m. under sin vård, och dervid har det sedermera i hufvudsaken förblifvit. Kammaren, som nu kallas kammar-kollegium, består af en president och sex kammarråder, samt erforderligt kansli.

Kammar-rätten är icke ett förvaltande, utan ett granskande och kontrollerande embetsverk, samt äfven domstol, ty den dömer äfven öfver den juridiska sidan af kronans balansmål. Alla offentliga räkningar granskas derstädes. Det är för regeringen ett verk något liknande hvad stats-utskottet är för ständerne. I äldre tider hörde granskningen af statens räkenskaper till räknekammaren, hvilken kammar-rätten således till en del motsvarar. Äfven räknekammaren var såsom kammar-rätten är, en financiel domstol. Ett kammar-revisionskontor upprättades 1651, och blef en förberedelse till kammar-rätten, såsom eget verk. Den var dock ännu under Carl XI:s tid förenad med kammarkollegium under samma president. Detta upphörde väl 1719; men ärenderna skiljdes ej noga emellan de begge verken. Under frihetstiden fördes lifliga tvister om balansmålen, hvarthän de skulle höra. Tvisten föranledde inrättandet af balanskommissioner i provinserna. De omtvistade ärenderna kommo dock omsider till kammar-revisionen, hvilken år 1799 fick det nya och ännu brukliga namnet kammar-rätten. Den består af en president och sex kammar-rätts-råder.

Kammarsvenner kallades fordom de som vid konungens af- och påklädande voro honom dervid behjelplige, hade alla dess kläder i ordning och voro för dem ansvarige; tillhandagingo vid högtidligheter, lekar och kroppsöfningar, så ofta omklädningar förefölla, äfven skulle de låta förfärdiga nya, när sådant erfordrades.

Kammarverk, rikets, består af trenne serskildta hufvuddelar, nemligen: beskattnings-, uppbörds- och räkenskaps-sättet.

Kammecker, Joachim, var född i Stockholm år 1642 och afled derstädes 1732 i en ålder af 90 år, hade i sin ungdom tjent i Österrikiska hären, och blifvit upphöjd i adligt stånd; men återvände till fädernebygden, blef ålderman för bagare-embetet i Stockholm och borgareståndets taleman vid fem riksdagar. Jemte tre andra borgare stiftade han ett enkhus för borgerskapet å Ladugårdslandet. Med sin hustru firade han år 1721 sitt guldbröllop.

Kammecker, Martin, superintendent i Wisby från 1745 till sin död d. 6 Maj 1757, var född i Simtuna prostgård i Upland d. 17 Juni 1698. Företog i ungdomen en vidsträckt utländsk resa, öfver hvilken han författat en dagbok, som dock aldrig blef tryckt; theol. doktor 1751. Var en grundlärd man, en af Sveriges störste bokkännare och ägare af ett förträffligt valdt bibliothek, särdeles i theologiska ämnen. — Hans äldre broder, **William,** promoverad läkare i Rheims, blef, efter återkomsten från en vidlyftig utländsk resa, assessor i kollegium medikum, och afled, på sin gård Fullersta i Södertörn, år 1778, i en ålder af 80 år.

Kammgräs, kammtåtel (Koeleria cristata), en mångårig gräsväxt, hvaraf tvenne afarter träffas, ehuru ej allmänt, på sandfälten i de södra land-

skaperna. Fastän något styf och föga storbladig ätes den af kreatur och kan isynnerhet på flygsandsfält bidraga till bildandet af brukbart bete.

Kamsäxing (Cynosurus cristatus), en mångårig gräsväxt, och en af de vackraste som finnes hos oss, förekommer å fruktbärande, sluttande ängar i de södra landskaperna, isynnerhet kustorterna, på Gottland, i Östergöthland, Nerike och Bohus län ymnigt, i Upland sparsamt. Är en för kreaturen högst begärlig foderväxt; men icke mycket lönande att odla, emedan den är kort och växer glest.

Kampana-sund. I Monum. Upland. Tom. I. omnämnes en hamn, med detta namn, emellan Luleå och Torneå. Hvar den legat är likväl ovisst. Gissningsvis förmenas, att sundet emellan Trollön och Repskäret i Neder-Kalix socken, straxt öster om inloppet till Sangis by, så torde blifvit kalladt, emedan det ännu af några benämnes frihamnen, och som Svenska språket talas till och med i Sangis, så anses troligt att Luleå socken sträckt sig dit.

Kampberget, i Skultuna socken af Westmanland, ett mycket brant berg, ½ mil från sockenkyrkan. Här finnas lemningar efter en vidlyftig skans, förmodligen nyttjad 1436, under oenigheterna emellan riksmarsken Carl Knutsson och riksrådet Erik Puke. Denna skans är tillgänglig på östra sidan; men på vestra omgifven af en tjock ringmur.

Kampen, en utmärkt vacker egendom, i Wexjö landsförsamling, hvilken fordom lärer hetat *Wällarne.* Stället har fordom tillhört Wexjö domkyrka och varit nyttjadt som betesmark. Med kammar-kollegii tillstånd upplät domkapitlet 1723 denna lägenhet till landskamreraren (sedan assessor) Branting, som der uppbyggde *Brantingshus.* Sedan blef hofrättsrådet H. F. Berghman dess innehafvare, och kallade det *Kampen,* derföre att djeknarne der hade haft en lekbana. Traditionen vill likväl leda namnet Kampen ifrån ett här hållet slag emellan Svenskar och Danskar. År 1760 afträddes stället till H. och C. Apiarie, hvilka här anlade en yllefabrik, hvilken åter nedlades efter fyra år. År 1788 köptes egendomen af lagman J. Bergencreutz, som här nedlagt betydliga kostnader och förskönat stället på ett utmärkt sätt, samt lemnat trädgården öppen till promenadplats för stadens invånare. Stället har dessutom en egen historisk märkvärdighet deraf, att, enligt sägen, vid en af dess stränder blifvit mördade eller nedsänkte S:t Sigfrids trenne systersöner Unaman, Vinaman och Sunaman, hvilka, jemte deras morbroder nedsatt sig i eller vid Wexjö, för kristna lärans utbredande. Lagman Bergencreutz har äfven här anlagt en egen graf, murad af gråsten, öfvertäckt af grästorf i form af ett kummel. Hans föräldrars och anhörigas lik förvaras der och begrafningsrätten är bekräftad genom kongl. resolutionen af d. 14 Jan. 1800.

Kampersmåla, i Almundsryds socken af Kronobergs län, ett fordom obegagneligt och mycket stenigt skogshemman, som handlanden Dan. Broms i Stockholm köpte 1751 och började förbättra genom odlingar och byggnader, samt anlade ett potaske-raffinad- och kalciner-verk. Sonen Jonas Broms blef sedan ägare, fortsatte förbättringen, köpte skatterätten, anlade 12 torp samt nyttig trädgård med växthus. Gården är nu förvandlad till en vacker, fruktbar och betydlig egendom.

Kampudden, en säker ankarplats i Nässja socken vid Wettern.

Kanaler. Betraktar man mängden och beskaffenheten af de olikartade alster, som föras på våra kanaler, varsnar man först att Sverige är ett fattigt land. Visserligen har transporten på de flesta af dem ökats under de senare åren; men i det hela är den dock för obetydlig mot hvad den kunde vara. Grunden härtill är dock icke endast landets fattigdom, utan torde den äfven böra sökas deri, att den inre rörelsen ej förmår bära de höga kanal-afgifter, man fordrar af densamma. Kanalerna äro till en del nyligen ombyggde eller i senare tider anlagde, i allmänhet väl bygde samt af ansenliga dimensioner. Dessutom utgöra de vattendrag de sammanbinda, stora vidder af landet; men varorna äro icke desto mindre, så väl till mängden, som värdet, af föga betydenhet. Dessa kommunikations-linjer äro likväl af utomordentlig vigt; den inre rörelsen får derigenom ett ökadt lif, hvarvid landtmannen, isynnerhet vid de större vägarne, på de tider af året då sjöfarten är i gång, tillskyndas en icke obetydlig lättnad i skjutsningsbesväret. Huru mycket som under de sista 37 åren endast genom kanal-anläggningar blifvit tillgjordt för befrämjandet af gemenskapen inom landet, dels utfördt under inseende af f. d. storamirals-embetets tredje afdelning samt nuvarande styrelsens för allmänna väg- och vattenbyggnader, dels påbörjade och dels föreslagne ifrån och med 1810 till och med 1847, torde inhemtas af följande:

Kanaler:

	Djup i fot.	Börjad.	Slutad.	Kostnad.
Götha	10.	1810.	1832.	10,385,800.
Hjelmare	7.	1821.	1830.	942,674.
Södertelge	12.	1807.	1819.	556,500.
Wäddö	10.	1820.	1841.	440,302.
Ströms } Stallbacka }	10.	1828. 1827.	1832. 1833.	130,000.
Säfle	6.	1826.	1836.	135,000.
Carlstads	6.	1835.	1838.	89,900.
Albrektssund	6.	1842.	1844.	24,000.
Röråsgrundet	—	1840.	1841.	4,675.
Strömsholms	10.	1842.	—	1,311,884.
Gråda	4.	1837.	—	93,134.
Trollhätte (nya)	10.	1838.	—	2,142,000.
Stockholms	12.	1847.	—	500,000.
Åkers	6.	1820.	1825.	62,737.
Wermdö	3.	1832.	1833.	5,700.
Djurgårds	4.	1832.	1834.	50,978.
Carlbergs	6.	1833.	1833.	9,400.

Dessa uppgifter, hemtade ur en tablå öfver kanal-arbeten m. m., enligt uppgift utgifven på nådig befallning, af kapiten E. v. Vegesach, öfverensstämmer dock i många hänseenden ej med andra autentika meddelanden. Sålunda anföres i af

Forsells Statistik öfver Sverige, en tabellarisk öfversigt af kanalerna, meddelad af öfver-direktören och ridd. Axel v. Sydow, och hvarigenom följande skiljaktigheter uppstå: Wäddö kanal uppgifves der slutad år 1832; Ströms kanal börjad 1827, slutad 1833; Säfle kanal slutad 1838, kostnad 141,000 R:dr; Carlstads kanal 10 fot djup, slutad 1837; Strömsholms kanal 5 fot djup; Gråda kanal börjad 1824, kostnad 94,556 R:dr; nya Trollhätte kanal, kostnad 2,043,000 R:dr; Carlbergs kanal, börjad 1832. Kostnaden för Götha kanals anläggande har förut blifvit uppgifven till 8,922,853 R:dr, enligt flere uppgifter, men lärer egentligen utgöra 10,385,800 R:dr B:ko. Likaså framställer sig en skillnad emellan den förut uppgifna kostnaden för Djurgårds-kanalen, grundad på de öfver kongl. Djurgården utgifne beskrifningar, hvilken torde uppgå till uppgifna belopp. Bland här ofvan nämnde kanaler torde böra anmärkas, att det för Stockholms nya kanalbyggnad uppförde belopp 500,000 R:dr B:ko utgör den summa, hvartill byggnaden, enligt förslag, anses böra uppgå. — Utom dessa kanaler, af hvilka Trollhätte, Götha, Södertelge, Strömsholms, Hjelmare och Wäddö kanaler utgöra de betydligaste, äro äfven flere sådana föreslagna till anläggande, nemligen: Hjelmarens och Wetterns kanal, hvartill kostnadsförslag ej lärer vara uppgjordt; Hjelmarens och Wenerns kanal, kostnadsförslag 3,691,000 R:dr; Barkens och Siljans, 1,461,233 R:dr; Möckelns, 259,895; Mälarens och Yngarens, 912,804 R:dr; Åmänningens och Snytens, 84,812 R:dr; Barkens och Wessmans, 526,789 R:dr; Filipstads, 98,376 R:dr; Forshaga, 94,377 R:dr; Degerfors eller Deijefors, 110,000 R:dr; Ärrens och Ånimmens, 60,000 R:dr; Wenerns och Stora Lee, 257,856 R:dr; Uddevalla, 3,000,000 R:dr; samt Rådmansö kanal, 70,000 R:dr B:ko. Beloppet af de afgifter för skepps- och båtfarten, hvilka år 1844 uppburos vid de sex betydligaste kanalerne, nemligen: Trollhätte, Götha, Södertelge, Strömsholms, Hjelmare och Wäddö kanal, utgjorde tillsamman 209,468 R:dr B:ko. På rörelsen å öfriga kanaler lemnar kommerse-kollegii berättelse om inrikes sjöfarten, ingen upplysning.

Kane, en af dessa forntida kämpar med konunganamn, hvilka i folksagan vunnit sin odödlighet. Han säges hafva bott på Slottsberget i Svartebergs socken af Bohus län. Isynnerhet lefva i sägnerna hans strider med en annan småkonung, vid namn Rörek i Bullaren, såsom minnen af hvilka man utvisar flere fornlemningar. Slutligen skall Rörek hafva förbundit sig med andra höfdingar i orten, och genom en nattlig öfverrumpling dödat Kane och brändt hans borg. En stor stenhäll med det betydelsefulla namnet Kongshällen ligger vid foten af Slottsberget, och tros betäcka askan af den frejdade kämpen.

Kanelsten, hessonit, prismatisk granat, essonit, ett mineral af slägtet silikater, som består af kiselsyrad lerjord med kiselsyrad kalk och jernoxid, hvilket förekommer derbt i ljusa, kanelfärgade prismer vid Gullsjö kalkbruk i Wermland. Förekommer äfven kristalliseradt, genomskinligt, af hyacintröd eller orangegul färg på Ceylon och användes då såsom smycksten.

Kaniker kallades under katholska tiden medlemmarne af kapitlen, hvilka ägde att ombesörja stiftets förvaltning, utöfva domsrätt i saker rörande kyrkan och dess rätt, samt vid inträffad ledighet välja biskop. De motsvarade vår tids konsistoriales.

Kanin (Lepus cuniculus), ett till harslägtet hörande djur, med öronen kortare än hufvudet och nästan nakna, svansen kortare än låren, till färgen lika med kroppen, samt bakbenen kortare än bålen. Förekommer hos oss endast tam, men vild uti de flesta sydligare Europeiska länderna, särdeles i Spanien, hvilket lärer vara dess ursprungliga hemland, och är då 1 fot 5 tum lång, med 2 tum lång svans, till färgen rödgrå med rödbrun nacke, hvitaktig bringa och buk och grå öron, samt lefver tillsammans i stora flockar, isynnerhet i backiga och sandiga trakter, der hvarje par gräfver ett bo med flere utgångar, i hvilket de lefva tillsammans, och föröka sig mycket starkt, ty honan ynglar 4—7 gånger om året, samt får 4—8 ungar i hvarje kull, så att ett enda par skulle kunna på fyra år frambringa öfver 1 ¼ million afkomlingar. Der de förekomma i mängd göra de betydlig skada på sädesåkrar och unga träd, emedan de, likasom haren, lefva af grön säd, samt bark och knoppar af träd, hvarjemte de underminera marken, hvarföre de på flere ställen blifvit utrotade. I tamt tillstånd förekomma de af tvenne artförändringar, neml.: *Tama kaninen,* som är något större än den vilda, af olika färg, hvit, svart, brun, röd, gul eller fläckig och med röda ögon, då kroppens färg är ljus, annars gråa, gula, bruna o. s. v., samt *Angoriska kaninen* eller *silkesharen,* ännu något större än den tama och likasom denna af omvexlande färg, men med något lockiga, långa, silkeslika hår. Begge slagen träffas i de sydligare landskaperna, den senare dock mindre allmänt, vanligen i stallen hos kor, hästar och får, hvarest de likväl ej böra få gå lösa, ty om de fälla sitt hår uti fodret kunna vådliga sjukdomar inträffa hos kreaturen, i fall de förtära dem. De fodras med gräs, hö, hafra, kål- och rotväxter, samt para sig flera gånger om året, hvarvid, om flere hannar finnas tillsammans, de svagare vanligen blifva svårt bitna af den starkaste, som dervid alltid först angriper födslodelarna på sina rivaler för att kastrera dem; äfven honorna äro svartsjuka på hvarandra och slåss om hannarne. De gå drägtiga 30 dagar och föda 4—11 blinda ungar, hvilka efter 9 dagar få ögon. Köttet är hvitt till färgen, men till stek sämre än harkött; skinnen begagnas till pälsverk, och håren till hattar, strumpor, vantar o. dyl., och är isynnerhet af silkesharen af högt värde; men dess handterande är vådligt för ögonen. År 1842 infortullades 46 skålp. har- eller kaninhår à 12 sk. tull per skålp.

Kanna, ett rymdmått för våta varor, hvilket utgör enheten, ej allenast uti vårt nu gällande målsystem för dessa, utan äfven uti det föreslagna, men ännu ej antagna nya decimal-systemet. Det

innefattar en rymd af 100 kubik-decimal- eller 172,8 kubik-verktum, samt rymmer vid + 13° 6,15592 skålp. eller i rundt tal 6 skålp. 5⅛ lod destilleradt vatten. Enligt nu gällande målsystem underafdelas kannan uti 2 stop, eller 8 qvarter, eller 32 jumfrur; enligt decimal-systemet deremot uti 100 tummingar, hvardera af 1 kubik-decimaltums rymd.

Kannstöpare betecknar en som gerna, och utan att äga omdöme och förmåga dertill, utbreder sig öfver politiska ämnen. Namnet har uppkommit genom *Holbergs* bekanta komedi: Den politiske Kandestøber, hvaruti hjelten är en, i sin egen tanke, i statssaker hemmastadd tenngjutare (*Kandestøber*).

Kanoner kallades på gammal Svenska *kärrebyssor*. Man vet icke med visshet när de först infördes; men under Carl Knutssons riksföreståndareskap brukades vid Stäkeborgs belägring år 1439 kanoner eller, som de då kallades, föglare, med hvilka man skjöt stenar. Verkan af dessa föglare, äfvensom deras styrka och lavettage, lärer likväl varit högst ofullkomlig, emedan det förmäles, att den första föglaren, som af de belägrade aflossades, hoppade ur lavetten; på den andra sprang krutkammaren, och den tredje hoppade äfven ur lavetten. I Ryska kriget 1496 medförde Sten Sture en "byssaborg" af 300 skerpentiner. I Wiborg funnos kartauer, med kulor af både bly och jern, och Ryssarne, som belägrade staden, nedskjöto vallarne med byssor och stenkastare. De första kanoner, som tillverkades, voro af träd med jernband omkring. Sedermera smiddes de af jernstänger, och slutligen påfann man att gjuta dem af jern och koppar. Deras skapnad var också i början oformlig. Innan man uppfann att gjuta dem med tappar, hade de mindre en skruf vid drufvan, hvarmed de fästades i en ekplanka, och de större lades på ställningar, då de skulle brukas, hvarigenom de blefvo både osäkra och svåra att handtera. Med tiden gjorde man dem af en alldeles ofantlig storlek, så att de kastade stenar af en tunnbottens vidd. Dessa skjutgevär hade ock besynnerliga namn, såsom: basilisk, slanga, skerpentin, böffel, bölare, falk, näktergal, trumpet, m. m., hvilka härledde sig, antingen från pjesens skapnad, eller läte, bruk och sirater. Förr än i början af sextonde århundradet kommo väl icke kanoner i mera allmänt bruk till sjös; men äfven under senare hälften af femtonde århundradet voro skeppen någon gång försedda dermed. I Sten Stures flotta hade en krafvel, år 1495, 300 skerpentiner, och ett stort skepp, kalladt Gripshufvud, tillhörigt konung Johan, hvilket uppbrann i Kalmar sund, förde 500 skerpentiner. Kanonernas vidsträcktare inflytande på krigen börjar likväl med Gustaf II Adolfs tidehvarf, eburu en af uppfinningarne ifrån denna tid, de s. k. läderkanonerna, icke bibehållit sin brukbarhet. Dessa förfärdigades först år 1627 af öfversten Melcher Wurmbrandt, på Juleta i Södermanland. De bestodo af kopparrör med jernskenor, omlindade med tåg och ytterst öfverdragna med läder. De brukades ej efter slaget vid Leipzig. Orsaken härtill var den, att de så starkt upphettades, att ej mera än tio till tolf skott å rad kunde skjutas med dem. Deremot bibehöllo sig de något tidigare af Gustaf Adolf införda *jernkanonerna*, i stället för de gamla *metallstyckena*.

Kanongjuteri. Se: *Styckgjuteri. Styckebruk.*

Kanonier-kompanierna inrättades år 1833, när de båda sjöartilleri-kompanierna förflyttades från Stockholm till Carlskrona. De bestå hvardera af 75 man, 50 kanonierer och 25 under-kanonierer, ernade att utgöra en stam för underofficers-korpsen, så att ynglingar af de bättre klasserna skola äga anledning att deri ingå. Deras aflöning, äfvensom deras beklädnad, är derföre något bättre än den vanliga soldatens, och upptages t. ex. för detta år (1847) för kanonierenne till 12 sk. B:ko om dagen under nio månader, och 4 sk. under tre permissionsmånader, samt för 50 under-kanonierer till 8 sk. i nio månader och 2 sk. under de tre permissions-månaderna. Dessutom två marker mjukt bröd om dagen. Befälet har inga löner, utan blott arfvoden, nemligen för hvarje kompani-chef med 200 R:dr, en underofficer med 25 och 4 korporaler med 20 R:dr B:ko hvardera.

Kanoniska lagen (jus canonicum) har varit och är ännu gällande för den Romersk-katholska kyrkan. Den består af författningar hvilka innefatta kyrkofäders yttrade meningar, kyrkomötens beslut och påfliga reskripter. Den kallas *jus canonicum*, emedan *canon*, i vidsträcktare mening, betyder hvar och en kyrkoförfattning. Ändamålet med det för medeltidens historia så ryktbara jus canonicum var väl, till någon del, att befordra ordning och fromhet inom kristna katholska kyrkan; men hufvudsakligen att grundlägga och befästa påfviska stolens både andliga och verldsliga herravälde öfver hela kristenheten. Egentligen är det, af dessa författningar, ock dekretalerne (se detta ord), som utfört Vatikanska hofvets system, att undandraga kyrkan all den sekulära magtens välde, under syftning deremot att underkasta konungar och folken kyrkans myndighet, och göra dem underdåniga biskopen i Rom, i den honom tillagda egenskap af Kristi vikarius på jorden. Kyrkan skulle bilda öfver hela verlden ett fritt, af all verldslig magt oberoende samhälle eller stat, påfven skulle vara dess öfverhufvud, presterskapet hans embetsmän, samt regenter och folk hans undersåter. Kanoniska lagens grundsatser synas antagligen hafva inkommit i Sverige med sjelfva religionen, och dess i början utländske lärare. Men detta skedde styckevis och småningom, helst ock de Svenske prelaterne ej kunde vara mycket kunnige om kanoniska lagens bud, så vida en del deraf, Gratiani decretum, i början var föga kändt och kringspridt, till och med saknade påflig autentik stadfästelse intill 1580. Oaktadt den oerbörda möda påfviska väldets anhängare nedlagt på dess registrerande, bringande i minnesverser, o. s. v. var det dock nog vidlyftigt att afskrifva och läras genom läsning, isynnerhet som Latinska språket, hvarpå det är författadt, icke kan antagas hafva varit särdeles

kändt af Svenska presterskapet under begynnelsen af katholska perioden, här i landet. Det var först efter det att Vatikanska lagstiftningen blifvit bragt i rigtigt system, genom Gregorii IX år 1230 stadfästade dekretaler, som kanoniska lagen kunde mera allmänt läras och spridas. Också läto påfvarne, hvilka ställde den fullkomligt i bredd med den civila lagfarenheten, densamma läras och kommenteras vid de ryktbaraste och mest besökta universiteter i Europa. Hedersgrader utdelades i den kanoniska lagfarenheten likasom i den civila; och många Svenska ynglingar och män, hvilka studerat vid utrikes akademier, återvände hem, efter att grundligen hafva genomgått kanoniska lagarne, och derföre blifvit utmärkte med titeln af *doctores in decretis*, och när någon blifvit graduerad i både den civila och kanoniska lagfarenheten kallades han, hvilket ännu är i bruk, *juris utriusque doctor*. (Se *Juris kandidat-examen*). En hufvudsaklig åtgärd för kanoniska lagens införande i Sverige, både till grundsatser och innehåll, blef isynnerhet vidtagen vid det under påfliga legatens Wilhelmi Sabinensis presidium år 1248 i Skeninge hållna kyrkomöte, der bland annat stadgades, att biskoparne skulle inom ett år förskaffa sig, jure proprietatis, och till sin död förvara påfven Gregorii IX dekretaler och deruti studera. I ett gammalt *Calendarium Œconomicum*, kanske från början af 1400-talet, påminnes, att i Juni månad *Lib. IV. Decretalium* borde gås igenom för instundande prestmöte. På sådant sätt blef, ifrån medlet af trettonde århundradet, stadig grund lagd för det påfliga väldet i Sverige. På sådant sätt blef ock kunskapen om den kanoniska lagen spridd och befästad härstädes, hvilket, under de följande tiderna, allt mera visade sin verkan, och äfven i märklig måtto hade inflytelse på våra förfäders allmänna lagstiftning. Såsom exempel kan anföras: lysning, som bör föregå äktenskap; att då ofrälse man med lag och landsrätt var gift med frälse qvinna, barnen skulle gå å "bättre halwo"; i giftermålssaker, beträffande skyldskap; de mångfaldiga eder hvarigenom man fick värja sig, och hvilka öfverallt finnas föreskrifna i de gamla lagarne, äro tydligen tagna från kanoniska lagen, äfvensom att de borde afläggas på "book och hälgadoma." Att i öfrigt den kanoniska lagen blifvit rådfrågad vid stiftandet af allmänna landslagen, derpå tjenar till ett märkligt bevis, att ett ej obetydligt stycke af konung Christoffers stadfästelse på berörde lag blifvit ordagrannt afskrifvet ur Gregorii IX konfirmation eller ingress till dekretalerne. Med reformationens införande upphörde den ursprungliga kanoniska lagens gällande i Sverige.

Kanonjern kallas det tackjern, som är tjenligt till kanongjutning, eller sådant att det väl faller ut i formen med slät yta, är starkt både mot sprängning och nötning, således lagom hårdt och segt, samt fritt från håligheter eller s. k. gallror, hvaraf kanonen kan blifva skadad i kulloppet. Det bästa kanonjernet är s. k. sprutigt eller hagelsatt, som består af en noggrann blandning af hårdare och mjukare till någon del färskadt jern.

Kanonjollar och **Kanonslupar**, små bestyckade skärgårdsfartyg, ursprungligen Ehrensvärds uppfinning, förande de förra en, de senare två kanoner, och de förra med 22, de senare med 50 till 60 mans besättning. De hafva, isynnerhet kanonjollarna, genom amiralen von Sydow, i nyare tider undergått väsendtliga förbättringar, hvarigenom deras brukbarhet blifvit mycket förökad. Särdeles äro kanonjollarna lika lätta, som fruktansvärda vapen. En sådan kostar, enligt af Forsell, 4,800 R:dr att bygga; men en kanonslup med bombkanon 11,000. Svenska skärgårdsflottan ägde 1844, enligt samme författare, 92 kanonslupar, 123 kanonjollar och 20 däckade kanonslupar eller kanonskonertar. En sådan kostar 35,000 R:dr att bygga.

Kansler. Ordet härledes af det Latinska cancellarius = *qui ad cancellos forenses stat*, den som står vid domstolarnes skrank. Det utmärker således ursprungligen en rättsbetjent, som uppvaktar vid domstolen, eller en skrifvare, hvilken uppsätter domen och förvarar handlingarne. Ifrån denna betydelse har utbildat sig begreppet sekreterare, koncepist hos furstar och andra mägtige män. Med denna egenskap af handsekreterare förenar sig lätt den af rådgifvare, hvilka båda begrepp fästa sig vid namnet kansler. Under medeltiden bestriddes i Sverige, liksom i det öfriga Europa, kanslersembetet af de andlige, och bildade ett af de band, hvilka förenade dessa med den verldsliga magten. Kansleren var prelat, eller blef det igenom detta embete; ty befordringar derifrån till biskopsstolar förekommo åtskilliga gånger. Genom kanslers-embetet gick äfven en väg till konungens råd. Redan i slutet af femtonde århundradet, under konungarne af Sverkerska och Erikska ätterna, förekommo andlige män såsom kanslerer, samt, i och med detsamma, såsom rådsherrar. Den förste vi känna var Kol, biskop i Linköping, kansler hos konung Johan Sverkersson. Kanslerens inflytande på en tid, då de verldsliga magnaterne knappt kände skrifkonsten, blef ganska stor, likväl ej i den grad man kunnat förmoda; emedan äfven vigtiga saker icke afhandlades skriftligen så ofta och så vidlyftigt, som i våra dagar. Något riksembete får man ej föreställa sig att medeltidens kanslerer innehade, ännu mindre att de stodo i spetsen för något embetsverk. Härom kan ej fråga uppstå före Gustaf I:s tid. Under honom förekommer en "öfverste-kansler", eller, om man så vill, rikskansler. Det var utländningen Conrad Peutinger eller von Pyhy, känd för sina bedrägerier och sitt snart förlorade inflytande hos konung Gustaf. Från och med reformationen blefvo kanslererne verldslige män. Von Pyhys efterträdare var en viss Kristoffer Andersson, likasom den förre en äfventyrare, hvilken slutade sitt lif i landsflykt. Konung Gustaf utnämnde ingen efter honom; men under Erik XIV framträder med kanslerstiteln den gamle, för sin klokhet berömde Nils Gyllenstjerna, och sedermera under striderna emellan Johan III och rådet, samt emellan Sigismund och Carl IX, den namnkunnige Erik Sparre, slutligen Svante Bjelke. Namnen tillkännagifva, att embetet tillhörde den höga adeln.

Deremot var kansleren icke alltid konungens man. Erik Sparre var illa anskrifven hos Johan III, och dog för Carl IX:s bödelssvärd. Kanslers-värdigheten var således, åtminstone sedan den en gång blifvit gifven, oberoende af konungens nåd och hindrade ej sin innehafvare att vara partichef. Wasa-konungarne regerade omedelbarligen, ingrepo personligt i nästan alla frågor, och brukade, såsom underordnade, dels fogdar i landsorterna, dels omkring sina egna personer ett enskildt kansli af män utan rang och börd. Desse voro merendels adelns fiender, stundom lycksökare utan ära och tro; men ej utan talanger. En sådan var den bekante Göran Persson hos Erik XIV, Olof Sverkersson hos Johan III, Hans Hansson till Monikala hos Carl IX; andra att förtiga. De innehade det s. k. sekreterare-regementet, illa beryktadt hos aristokratien; men som bildar en nödvändig länk i utbildningen af vår statsrätt, enär konungarne ej vågade förtro sig åt aristokratien, och en bildad medelklass ännu ej fanns, hvarur embetsmän kunnat hemtas. — Vid slutet af sextonde århundradet nämnes i Sigismunds försäkring för rikets ständer år 1594, öfverste-kansleren, såsom den der med två af rikets råd och sekreterare skulle förestå kansliet. Här visar sig således början till ett eget embetsverk under kanslerens ledning. Med inrättningen af en beständig rådkammare år 1602 utbildades detta, och framträder fullfärdigt i 1635 års regeringsform. Axel Oxenstjerna hade då redan i en följd af år beklädt kanslers-embetet, och dels genom sin person gifvit ökad vigt åt detsamma, dels begagnat det såsom en länk i det kollegiala förvaltningssystem, hvilket upprättades i Sverige under hans och den store Gustaf Adolfs ledning. Rikskansleren blef president i ett af rikskollegierna, nemligen kansli-kollegium, och tillika ordförande i rådet. Utrikes ärenderna tillhörde rikskansleren och hans kollegium; dock synes inrikes frågor ej heller varit för detta embetsverk fremmande, helst rikskansleren alltid deltog i rådets sammanträden. Embetet innehades efter Axel Oxenstjerna af hans son, Erik, hvilken blott en kort tid öfverlefde sin far, samt af Magnus Gabriel De la Gardie. Likväl förflöto flera år från Erik Oxenstjernas död till De la Gardies utnämning, hvilket skedde af konung Carl X i hans testamente. — Med statsförändringen 1680 inträder ett nytt förhållande. Den enväldige konungen tillsatte ej rikskanslers-embetet, som just då var ledigt efter De la Gardies utnämnande till riksdrots. I kanslerens ställe förekommer en kansli-president. Namnet är förändradt, embetet detsamma, utom den skillnad, som blef en följd af rådets förändrade ställning till konungen. Rikskansleren var en sjelfständig rikets embetsman; kansli-presidenten en enväldig konungs tjenare. Den af konung Carl XII i Turkiet år 1713 utfärdade kansli-ordning skulle, om den blifvit gällande, hafva gjort kansli-presidenten till konungens verktyg; men såsom sådan ännu mägtigare. Denna förvaltningsplan åsyftade i stället för rådet en regering genom kansliet, fördeladt på flere afdelningar under en president, hvilken, således ställd öfver alla regeringens grenar, men beroende af konungens nåd, skulle hafva blifvit nära nog en storvizir. Bengt Oxenstjerna och Nils Gyldenstolpe beklädde platsen under de båda Carlarnes regering. — Frihetstiden återgaf kansli-presidenten en af konungen oberoende ställning; men gjorde honom till partiernas anförare och slaf. Så öfvergick embetet från Arvid Horn till Carl Gyllenborg, för att efterhand beklädas af Tessin, v. Höpken, Ekeblad och Löwenhjelm, samt Joachim v. Düben. Den som var det rådande partiets chef blef kansli-president, ty detta namn betecknade den förste ministern; men för att vara kansli-president måste han leda regeringen i partiets intresse. Detta var tjenstens politiska lynne under frihetstiden. Med 1772 års revolution förändrades den åter och embetet försvann omsider. Konung Gustaf III:s kanslipresidenter voro nemligen Scheffer och Creutz; men då den senare afled år 1785, utnämnde konungen ingen efterträdare. I stället för kansli-presidenten tillsattes en kommission af grefve Joh. Gabriel Oxenstjerna och friherre Emanuel De Geer. Den senare nedlade snart sin befattning, den förre följde konungen till Finland och grefve v. Düben förordnades att förestå det hemmavarande kansliet. Efter rådets upplösning 1789 förvaltades embetet dels af grefve v. Düben, dels af stats-sekreteraren Franc, till dess, efter konungens död, hertigen-regenten upplifvade rikskanslers-embetet i friherre Fredrik Sparres person. Men konung Gustaf IV Adolf upphäfde denna värdighet å nyo, och återinförde titeln kansli-president. Dessa förändringar har kanslersvärdigheten undergått i Sverige. Först var kansleren skrifvare och hade i sitt förvar sigillet och handlingarne; snart blef han rådgifvare; efter Gustaf Wasa trädde han ut ur kretsen af konungens män och blef en af oligarkerne; under Gustaf II Adolf var han en hög embetsman vid konungens sida och beroende af honom; derefter återgick han, under enväldet, till sin första egenskap af konungens tjenare och verktyg, för att under ett förändradt tidskifte upphöjas såsom styrande partichef och slutligen ännu en gång nedstiga till blott utfärdare af konungens bud, och till hans rådgifvare. Sålunda berodde rikskanslers-värdighetens betydelse på statsförfattningen. En lemning deraf finnes ännu i statsministers-embetet för utrikes ärenderna. År 1809 infördes denna förut obrukliga titel, och dermed förenades i hufvudsaken rikskanslerens åligganden. Likasom denne skulle äfven utrikes ministern vara chef för kansliet, ledare af rikets underhandlingar med fremmande magter och ledamot af rådet. Chefskapet för kansliet har dock sedermera blifvit afskiljdt ifrån utrikes statsministers-embetet, enär nu mera hvarje departementschef står i spetsen för sitt departement, och kansliet, såsom ett helt, knappt kan anses finnas, om ej såsom ett gemensamt namn för stats-departementerna. Rikskanslers-embetet är likväl ej det enda i Sverige, som påminner om den gamla kanslers-värdigheten. Vi hafva haft hofkanslerer och vi äga ännu en justitie-kansler. Deremot torde ej kanslers-embetet för universiteterna kunna der-

ifrån härledes. Det förstnämnda embetet leder sitt ursprung från gamla tider.* Redan i den förnyade Kalmar-föreningen år 1436 omtalas en "Gardzcanzler", såsom en annan person än den vanliga kansleren, och då den beständiga rådkammaren infördes 1602, förordnades en hofkansler till biträde i kansliet. Denne embetsman var således rikskansleren underordnad och ej ledamot af rådet. Den förste hofkansleren var den bekante Nils Chesnecopherus, och den mest ryktbara som beklädt denna post var tvifvelsutan Adler Salvius. Denne undertecknade, såsom hofkansler, Westfaliska freden, och var, genom ett undantag från det vanliga bruket, tillika rådsherre. Efter 1634 års regeringsform blef hofkansleren bisittare i kanslikollegium. Embetets betydelse berodde sedermera på förändringar i statsförfattningen. Regeringsformen 1809 tilldelade hofkansleren trenne befattningar: att vara ständig ledamot af statsrådet, att bivista utrikes ärendernas föredragning inför konungen, samt att hafva uppsigt öfver tryckfriheten. Dessa båda sista befattningar utgjorde skillnaden emellan hofkanslers- och statsråds-embetet. Hofkanslerens närvaro vid afgörandet af ministeriella mål innebar alls icke något deltagande i dessa ärenders beredning af utrikes ministern. Långt derifrån. Hofkansleren var för utrikes departementet en alldeles fremmande person; men då grundlagen uteslutit dessa ärender från hela statsrådets handläggning, och likväl ville att någon mera än blott utrikes ministern skulle yttra sig deröfver, blef detta ålagdt hofkansleren. — Såsom tryckfrihetens vårdare ålåg hofkansleren att beifra dess missbruk. I denna del innehade han en sjelfständig myndighet, att indraga periodiska skrifter och anställa tryckfrihetsåtal. Han var ej rådgifvare i sådana saker, utan en på eget ansvar beslutande embetsman. Men hans magt sträckte sig blott till att besluta anställandet af åtal. Han var ej aktor, ej heller domare, utom i s. k. ordningsmål, dem han "summario processu" afgjorde. Icke heller ägde han att utöfva någon censur, eller förhindra utgifvandet af nya periodiska skrifter. Tillståndsbevis för sådana skrifter skulle väl sökas hos honom; men han ägde ej rätt att vägra dem. Genom statsrådets förändrade inrättning år 1840 blef hofkanslers-embetet indraget; dess befattning med utrikes ärenderna uppdrogs åt den ledamot af statsrådet, som konungen förordnar, och den med tryckfriheten åt justitie-statsministern. — Justitie-kanslers-embetet härleder sig från konung Carl XII:s senare regeringsår. Denne konung utfärdade år 1714 en kansli-ordning, enligt hvilken en högsta åklagare eller ombudsman skulle inrättas, hvilken borde öfvervara justitiemålens föredragning inför konungen. År 1719 utnämndes en justitie-kansler, hvars embete motsvarade den nyssnämnde ombudsmannens. Kansleren blef efterhand ett slags justitie-minister. Honom ålåg ett allmänt inseende öfver lagskipningen; han var chef för justitie-revisionen; han var närvarande i rådet vid föredragningar af justitiemål; han skulle bevaka konungens ombudsmän och fiskaler, att de ej förrättade sina embeten "med förolämpande, egennytta och obeskedelighet"; han borde inkomma till ständerne med utförlig berättelse huru lag och författningar efterlefdes, samt föra talan om något befunnes emot regeringsformen vara förelupet. Före justitie-kanslers-embetets inrättning hade åklagaremagten och uppsigten öfver lagskipningen stundom tillhört riksdrotset, stundom hofrätterne, stundom serskildta ombudsmän. En sådan tillsattes 1665; men afskaffades åter 1675. Under Carl XI:s envälde voro revisions-sekreterarne föredragande och i denne konungs testamente år 1693 uppdrogs åt hofrätterne ett uppsyningsembete öfver domstolarne. Men sedan justitie-kanslers-embetet stiftades, har allmänna åklagaremagten tillhört denna myndighet. Efter år 1809 är justitie-kansleren konungamagtens juridiska ombud, samt högsta åklagare. Hans åklagaremagt gör honom till förman för alla fiskaler, hvilka, efter befallning af honom, utföra kronans talan. Sjelf handlar han å konungens vägnar och är af honom beroende. Han innehar således förtroendeplats och är afsättlig. Men ehuru ej domare är dock hans embete af juridisk natur, hvarföre konungen skall välja honom inom den juridiska korpsen. Justitie-kansleren måste vara en lagfaren man och nyttjad i domareväfr. Äfven högsta domstolen kan af justitie-kansleren talltalas inför riksrätt. Sjelfva grundlagens uttryck i den § som handlar derom, utvisa att man antagit det riksrätts-aktioner snarare vore att förvänta ifrån folkets åklagare än ifrån konungens. Men då högsta domstolens ledamöter äro af konungen oafsättliga, ehuru deras domar fällas å hans vägnar, har grundlagen ansett det konungen genom sitt ombud borde kunna beifra missbruket af sitt namn, likasom folkets ombud bevakar dess möjligen våldförda rätt. Derföre, då regeringsformen uppdragit åt justitie-ombudsmannen såsom *pligt* att vid förefallande anledning ställa högsta domstolen under tilltal, har den medgifvit justitie-kansleren detsamma såsom *rättighet*. Då justitie-kansleren är af konungen afsättlig, blifver deraf en följd, att han kan utföra hvarken denna eller någon annan åtgärd utan konungens åtminstone tysta bifall. — Deremot är justitie-kansleren icke konungens rådgifvare. Han var det före grundlagsförändringen 1840; men är det icke numera. Han är blott verkställare af konungens beslut i justitie-ärender, så vida de fordra advokatorisk åtgärd. Emellan justitie-kansleren och justitie-statsministern äger den skillnad rum, att den senare är rådgifvare, den förre en verkställande myndighet. Den senare har den allmänna uppsigten öfver lag- och rättegångsverken, den förre är kronans advokat; den senare är ansvarig inför konung och ständer, den förre inför konungen allena. — Till justitie-ombudsmannen står justitie-kansleren i det förhållande, att såsom han är konungens, så är den förre folkets ombud. Deras verksamhet rörer sig inom samma sfer; men fullkomligt oberoende sinsemellan. En serskildt gren af justitie-kanslerens embete innefattas i hans handläggning af tryckfribetsmål. Deras bevakning är nemligen delad emellan justitie-statsministern och justitie-kansleren, och den senares allmänna åkla-

garemagt således inskränkt dertill, att utföra den rättegång, hvars anställande den förre beslutit. Ministern bedömmer frågan ur politisk synpunkt, och äfven ur juridisk, så vida som han afgör huruvida rättegång skall anställas. Justitie-kanslerens befattning är rent juridisk, och beroende af ministerns föregående beslut. Men detta beroende upphör i samma stund kansleren emottagit målet. Han är, vid åtalets utförande, bunden endast af lagen och sitt samvete. Han handlar i hufvudsaken efter befallning; men på eget ansvar, och bestämmer sättet för sitt eget handlingssätt. Domare är han hvarken i dessa mål eller i något annat.

Kansli. Ordet, beslägtadt med kansler, har i Sverige blifvit ganska mångtydigt. Vi hafva landskansli, slottskansli, och de flesta af rikets embetsverk äga sin s. k. kanslisida. Men kansli i ordets egentliga bemärkelse af ett eget verk, en serskildt organ för riksstyrelsen, finnes nu mera icke. Först i våra dagar har man sett detsamma försvinna, likväl mera till namnet och formen än i sjelfva verket. Kansliet eller kansli-kollegium är samtidigt med rikskanslers-embetet. Regeringsformen 1634 uppgifver kansliet såsom ett kollegium, svarande emot den nyssnämnde höge embetsmannen. Det skulle bestå, utom kansleren såsom ordförande, af fyra bland rikets råd, en hofkansler och tvenne "*Secretarios Status*", helst af adel. Dess göromål voro af många slag. Dit hörde alla kommunikationer med rikets ständer, samt underhandlingar med fremmande magter; der protokollerades konungens rådslag uti rådet; der uppsattes eller granskades alla akter, innan de föredrogos för konungen; der utskrefvos fullmagter och författades alla stadgar och ordningar, som angingo riket i gemen eller någon del deraf, eller några korporationers och personers privilegier. Kansliet var således en gemensam expedition för riksärenden i allmänhet; hvarje vigtigare sak kom, i större eller mindre mån, under dess handläggning, och när de andra kollegierna hade hvart och ett sitt eget fält, sin afskiljda verkningskrets, var kansliets sfer lika stor med regeringens, och dess chef förste ministern. En äldre kansli-ordning, odaterad, men hvilken anses härleda sig från år 1626, afskiljer från kansliet krigs- och drätsel-ärender. Dessa hade ock sina egna kollegier, likasom domare-ärenden tillhörde hofrätten och icke kansliet. Dock, så vida man fäster sig vid ordalydelsen af 1634 års regeringsform, synes äfven krigs- och drätselverket i visst afseende ej legat utom kanslikollegii sfer. Sjelfva personalen i kollegium är för öfrigt något olika i denna äldsta kansli-ordning, jemnförd med 1634 års regeringsform. Under drottning Christinas tid inrättades handels- och bergs-kollegierna, och i följd deraf utbrötos dithörande ärender från kansliets område. Detta stadgades genom den nya kansli-ordningen år 1661, hvilken äfven fördelade målen emellan de fyra ledamöterne, så att en skulle förestå de inrikes och Danska angelägenheterna, en annan de Tyska landskapernas, en tredje de Polska, Ryska, Finska och provinsernas bortom Östersjön, och den fjerde riksarkivet. I allmänhet är det anmärkningsvärdt att ärenderna icke delades efter sin beskaffenhet, utan efter de landsorter som de angingo, så att en och samma sekreterare behandlade både justitie-, ecklesiastik-, drätsel- samt ärender af hvad slag som helst, så snart de angingo ett visst landskap. Statssekreterarne voro ännu underordnade embetsmän. Dem ålåg att utarbeta målen till föredragning, och tillhandagå vid utförandet af besluten. Men någon synnerlig beslutande rätt hade ej kansliet; det var ett beredande kollegium för regeringen. Dess göromål minskades genom handels- och bergs-ärendens frånskiljande, ökades deremot genom det under drottning Christina inrättade postverket, hvaröfver det erhöll uppsigten. En serskildt gren af kansliets verksamhet var uppsigten öfver tryckpressen, för hvars skull tvenne exemplar af hvarje tryckt skrift skulle insändas till kansliet, hvilket ålåg att anmäla hos Kongl. Maj:t om något "præjudicerligt" funnes i skriften. — Med denna allmänna egenskap af beredande regerings-kollegium förenades den af ett riksarkiv; ty denna inrättning har uppvuxit inom det gamla kansli-kollegium, och deraf en skola för rikets tjenstemän. En sådan mening visar sig i antagandet af s. k. kansli-junkare, d. ä. unga adelsmän, hvilka, såsom en beredelse till rikets högre embeten, fingo emot tysthetsed tillträde till kansliet, arkivet och senaten, utan säte och stämma. Likväl kunde deras tjenst tagas i anspråk af kansli-kollegium vid påfallande behof. Deras ringa antal, de voro blott 4—6, tyckes utvisa att denna slags tjenstgöring var mest beräknad för deras öfning, samt innebar tillika ett förtroende för hoppgifvande och utmärkta ynglingar. Sådan var i korthet kansliets inrättning under och efter den Oxenstjernska perioden, då Sveriges embetsverk danades. Konung Carl XI behöll i det hela kansliet oförändradt. Ordföranden kallades kansli-president och personalen minskades till följd af konungens testamente 1693. Större förändringar verkställde konung Carl XII genom sin kansli-ordning, daterad Timurtasch d. 26 Okt. 1713. Deruti indelades kansliet efter en helt annan grund än förut, nemligen ärendernas beskaffenhet. Det visar sig ett frö till kansliets söndersplittring i serskildta statsexpeditioner, ett närmande till ministerial-styrelse. Nu bildades nemligen utom revisions-expeditionen, hvilken hörde till justitie-ärender, fem departementer, för krigs-, kammar-, handels-, utrikes och Tyska ärender. Personalen utgjordes af en president och ett kansli-råd, som båda voro bland de kongl. råden, hofkansleren samt några kansli-råder. Dessutom hade hvarje statsexpedition sitt ombuds-råd, såsom chef, med stats- och expeditions-sekreterare till biträde. Emedan bevakningen öfver tryckpressen ansågs tillhöra kansliet, så räknade detta bland sina medlemmar äfven censor librorum. Men statsförvaltningen gick hufvudsakligen genom ombuds-råden och expeditionerne. Den kollegiala grundsatsen inskränktes till utrikes ärendernas behandling. Carl XII:s åsigter öfverlefde honom, och regeringsformen 1719 och 1720 förändrade ej betydligt kansliets samman-

sättning. Expeditionerne minskades till tre för utrikes, krigs- och civila ärender och ombuds-råden afskaffades; men stats-sekreterarne erhöllo deras plats. Från denna tid framstå desse embetsmän såsom förvaltningens ledare. De beredde ärenderna; de föredrogo dem oberoende af kansli-kollegium; de voro ock ledamöter af detta verk, hvilket nu blifvit ett kollegium för utrikes ärenderna. Dessa behandlades derstädes och de inrikes statsexpeditionerna voro nästan blott till namnet delar af kansliet. — Under konung Gustaf III närmade sig kansliet sin upplösning. De utrikes ärenderna skiljdes till en stor del derifrån, genom inrättningen af presidents-kontoret, eller, såsom det kallades efter år 1791, kongl. kabinettet för utrikes brefvexlingen. Detta bestod af en presidents-sekreterare, eller såsom han sedermera benämndes och ännu kallas, kabinetts-sekreterare, samt några "förste" och "andre" sekreterare, utgörande kansli-presidentens expedition för den diplomatiska brefvexlingen. När härtill lägges den förnyade inrättningen af handels- och omsider äfven ecklesiastik-expeditionen, så har man nämnt hvari kansliets förändring igenom regementsförändringen 1772 bestod. Dess ställning till den nu mera sjelf regerande konungen, blef för öfrigt densamma som förut till det mägtiga rådet. Men af dess befattning återstod hufvudsakligen de Pomerska ärenderna. Af det gamla vigtiga kansli-kollegium fanns blott en skugga. Det upplöstes fullkomligt af konung Gustaf IV Adolf, år 1801. Förordningen derom, på samma gång den uppdrager dess göromål åt andra myndigheter, visar äfven hvari dessa göromål bestått. Der talas om en uppsigt öfver uppfostringsverken, för hvilka nu inrättades ett nytt kollegium, benämndt kanslersgille och bestående af universiteternas kanslerer gemensamt; vidare om uppsigten öfver postverket, hvilken nu öfverlemnades åt öfver-postdirektören, utom vissa befattningar med posthemmanen, som, förut gemensamt behandlade af kansliet och kammar-kollegium, nu anförtroddes åt det senare allena. Några smärre financiella bestyr uppdrogos åt stats-kontoret, och kansliets befattning med konsuls-embetens tillsättning och deras instruktion skulle öfvertagas af kommerse-kollegium och konvoy-kommissariatet, hvarjemte behandlingen af Svenske mäns förhållanden till personer å utrikes ort ålades kansli-presidenten, hvars titel blef bibehållen i stället för utrikes ministern. Slutligen erhöll hofkanslern kansliets uppsigt öfver boktryckerierna. När jemte allt detta ihågkommes några smärre uppdrag, såsom att emottaga markegångstaxor från konungens befallningshafvande, kansligebühren från konsistorierne och rapporter från gränsposterna, visar det sig att kansliet på sina sista tider hade göromål af många slag; men likväl sådana, att det kunde anses på sin höjd för en ruin af hvad det fordom varit. — Uti inledningen till 1801 års kongl. kungörelse om kansli-kollegii upplösning, omtalas denna åtgärd såsom tillernad af konung Gustaf III, och behofvet af en egen öfverstyrelse för uppfostringsverken nämnes såsom skälet dertill. Inrättningen af kanslersgillet var således hufvudsaken. Detta gille försvann efter statsförändringen år 1809 och kansliet återkom under namn af kongl. kansli-styrelsen. Denna utgjordes af utrikes statsministern, såsom chef, och närmast honom hofkanslern, vidare stats-sekreterarne, ett obestämdt antal kansli-råd, öfver-postdirektören, kabinetts-sekreteraren och sekreteraren vid riksarkivet. Kansli-styrelsen iklädes samma verksamhet, som tillhört kansli-kollegium före 1801. Det visar sig af den år 1809 utfärdade kansli-ordningen, särdeles af det uppsyningsembete, som uppdrogs utrikes statsministern och i hans frånvaro hofkanslern, att kansli-styrelsen icke var ämnad till förvaltande verk för någon viss gren af riks-styrelsen, utan blott att sammanhålla regeringens serskildta fördelningar. Det var, såsom namnet lyder, en styrelse öfver kansliet, en gemensam ram och infattning för stats-expeditionerna. Hvad nytta kunde åstadkommas genom ett sådant verk, lemnas derhän. Bland dess göromål fanns intet, som ej synes lika väl hafva kunnat vårdas af den statsexpedition, hvarmed det var beslägtadt, och det formella af göromålen, hvaruti kansli-styrelsen nu inblandades, synes med större reda och mindre tidspillan hafva kunnat handteras dess hjelp förutan. Den kommer nu ej mera i fråga. Kansli-styrelsen upplefde ej en gång 1840 års organisation af statsrådet. Den var upplöst sedan 1833, och af dess myndighet qvarstod endast utrikes statsministerns uppsyningsembete öfver alla expeditionerna, hvarjemte kansli-styrelsens befattning med besättandet af dithörande tjenster blef ett af denne ministers åligganden. För öfrigt efterträddes styrelsen, för hvarje af sina åligganden, af den myndighet, hvartill detsamma syntes höra. Förhållandet blef i många stycken ensahanda med det som ägde rum efter år 1801, och slutligen, sedan år 1840 utrikes statsministern upphört att vara de inrikes expeditionernas förman, hafva dessa till alla delar trädt i kansliets ställe och af detta återstår knappt namnet, hvilket kan brukas, om man så vill, i dagligt tal; men utan någon politisk betydelse.

Kansli-rätt kallas en egen domstol för konungens kansli, hvilken dömer öfver de till detsamma hörande personer i sådana mål, som angå tjensten. Den utgöres af justitie-kansleren, kabinetts-sekreteraren och expeditions-cheferne för de öfrige statsdepartementerne, samt revisions-sekreterarne.

Kanterberg, Hans, förut **Hessling,** innan han år 1674 adlades. Född 1613, död 1686. Han var proviantmästare vid amiralitetet, och säges om honom i matrikeln, att han sin tjenst "med heder och beröm uti 29 år har förestått, och på det högsta sökt att skaffa riket någon profit af de inkomna persedlar i magazinen, igenom deras förvandling, tidiga beställningar om mältningar, bryggningar och bakningar", m. m.

Kantklocka, nässelklocka (Campanula Trachelium), en mångårig växt, och störst bland hela sitt slägte, ända till 3 fot hög, hvilken förekommer i lundar och småskog på slättbygden, från Skåne till Bohus län, Nerike och norra delen af Upland ymnigt; förtäres blott af kor och svin; men inplan-

teras stundom i trädgårdar, der den ofta får dubbla blommor.

Kantzow, Johan Albert von, född d. 2 Jan. 1788, son till hofmarskalken, kansli-rådet, minister-residenten och R. N. O., frih. Johan Albert K. Han är grosshandlare i Stockholm, under firma Kantzow & Biel, och hörde vid 1823, 1834 och 1840 årens riksdagar till de mest utmärkte representanter på riddarhuset, der han bekände grundsatserna af en sansad liberalism.

Kapell, förstads-, byggdes fordom utanför de stora städerna, på det den resande fremlingen kunde bereda sig med bön och befalla sig i helgonens skydd, förrän han gick in i staden. Sådana förstads-kapell, vanligen helgade S:t Olof, Örjan (Göran), Gertrud eller Wesela, funnos en tid vid alla större städer. Vid Sigtuna funnos S:t Örjans och S:t Gertruds kapeller. Vid ankomsten till Vester-Aros (Westerås) på alla fyra vägarne, som löpa in i staden, funno de vägfarande, vester ut åt Munktorp, S:t Ursilas kapell, hvaraf ännu lemningar synas vid bron utom staden; vid vägen norrut åt Skultuna S:t Örjans; vid vägen åt bergslagen och Dalarne S:t Gertruds, och vid vägen från Upsala S:t Olofs. Så omtalas ock fyra förstads-kapell hafva stått invid vägarne till Skara, 1 mil från hvarandra, ty så stor säges staden hafva varit. Ännu lefva sägner om dessa kapell. Ett, helgadt åt S:t Niklas, och kalladt Hedensbo, skall hafva stått der man nu anträffar Hinsbo. Ett annat, benämndt Heliga Kors kapell, låg i skogen bortom hospitalet, der kringliggande åkrar ännu heta Korsgärde, samt ett på malmen emot Lidköping. — När den resande anlände till ingången af de stora skogarne, öfver hvilka det ofta var vådligt att färdas, för de stigmän och fridlöse, hvilka uppehöllo sig derstädes, voro kapell byggda, helgade åt skogens skyddshelgon, på det han åt dess hägn och skydd måtte med bön kunna förtro sin färd, förrän han begaf sig på den farliga vägen. Minnesmärken och sägner om ett sådant *skogs-kapell* finnas vid det gamla Husaby, der nu Husbyfjöls (se detta ord) gästgifvaregård är belägen. I nämnde kapell offrade vägfarande, som kommo från Svealand genom Örebro åt Östergöthland, och gjorde sin bön till dess helgon, innan de anträdde den vådliga resan genom Nerikes stora skogar. (Se för öfrigt: *Församling.*)

Kapellaner, sacellani, stundom diaconi. De förnäma fingo fordom hålla messa hemma och på resor, för hvilket ändamål de försågos med *altaria portatilia,* emedan messa ej kunde ske utan altare, hvari förvarades heliga reliker. Altaret kallades då *capella* eller *sacellum,* och deraf benämndes den prest, som hade relikerna i sin vård capellanus eller sacellanus. Kapellaner voro således i början enskildta förnämare personers prester, till gudstjenstens förrättande, hvarvid de ock, under den okunniga tiden, ej sällan förrättade tjenst hos sina herrar såsom skrifvare eller notarier, och stundom hos de förnämste kallades kanslerer. Först efter reformationen, i konung Gustaf I:s tid, synas kapellanerne hafva blifvit förordnade till ordinarie tjenster inom församlingarne. Kapellan, liktydigt med komminister, — detta senare ord betyder medtjenare — är numera kyrkoherdens biträde vid religionsvården; men icke beroende af honom. Kapellanerne innehafva ordinarie tjenst, tillsättas genom församlingens val inom ett af domkapitlet upprättadt förslag, eller på några ställen genom jus patronatus, och njuta lön dels af dertill anslagna boställen, dels direkt af församlingen, dels af kyrkoherden. Kapellan betyder kapellpredikant; men numera har denna betydelse förlorat sig så, att begge dessa namn beteckna olika begrepp. Kapellpredikant kallas den prest, som bor och besörjer gudstjensten vid s. k. kapell, d. ä. vid serskildta kyrkor, hvilka blifvit uppbyggda för någon viss aflägsnare del af församlingen. Kapellaner deremot finnas äfven vid moderkyrkan. En del mindre församlingar hafva dock endast en ordinarie prest, nemligen kyrkoherden, och i Skåne finnas kapellaner endast i städerna. I allmänhet kan hvarje välkänd prest befordras till kapellan, så snart han uppnått 25 års ålder; men vid några kapellans-tjenster, t. ex. vid församlingarne i Stockholm, fordras äfven aflagd pastoral-examen. Deremot upprättas kapellans-förslagen blott efter tjenstår, utan afseende på lärda förtjenster. Då pastoralvården åligger kyrkoherden, blifver det kapellanens tjenst att deltaga i predikoturen, i presterliga förrättningar, nattvardsbarnens beredelse och i allmänhet i religionsundervisningen. Kapellaner kunna, likasom kyrkoherdar, begagna biträde af adjunkt, hvilken förordnas af domkapitlet och underhålles af kapellanen sjelf. Sedan kapellanerne, såsom ofvan antydt är, efter reformationen småningom blefvo verkliga socknepretser, likasom kyrkoherdarne, erhöllo de prestgårdar att bebo och bruka. Sådana kapellansbol togos dels af kyrkans jord, dels af allmänningar, dels af kronans mark. Deras lön af församlingen bestämdes genom en kongl. förordning år 1681. Den är nu mera olika inom olika orter och beror väl till någon del på öfverenskommelser med församlingarne. I allmänhet är det en olycka för kapellanerne att deras löner icke, likasom kyrkoherdarnes, bruka bestämmas genom s. k. konventioner, utan vanligen utgå efter gamla författningar, hvilka öppna tillfälle för mycket underslef och en ojemn fördelning. Lönen plägar nemligen utgå till visst belopp af hvarje matlag eller hushåll, hvarigenom händer att intet kan erhållas af de fattige, och deremot de förmögnare sockneboerne icke betala i mån af sin egendom, utan blott efter det en gång för alla bestämda beloppet, hvartill kommer äfven en besvärlig uppbörd, enär, åtminstone på många ställen, kapellanen måste resa omkring i socknen, för att upptaga sin rättighet. De flesta kapellans-sysslor skänka blott en knapp bergning, några äro dock fördelaktigare i mån af socknarnes storlek och serskilta öfverenskommelser. På vissa ställen uppbär kapellanen äfven klockarens lön och är då skyldig att underhålla en person, hvilken sköter klockaretjensten. Deremot äga kapellanerne, likasom kyrkoherdarne, röst-

rätt vid biskopsval och serskild representationsrätt vid riksdagarne, den de dock, med undantag af Stockholms stads kapellaner, hitintills sällan begagnat.

Kapellbackarne kallas de höjder, som i söder begränsa den dal, hvaruti Uddevalla än belägen, och öfver hvilka landsvägen leder till staden. Dessa höjder, hvilka fått sin benämning af ett der fordom stående kapell, äro ryktbara i geologiskt afseende, genom de utomordentligt rika lager af fossila snäckor och andra hafslemningar, som å desamma ligga uppvräkta på en höjd af omkring 207 Svenska fot. En del af de snäckarter här påträffas, igenfinnas nu icke mera i de närmaste hafstrakterna. Särdeles utmärka sig ett slags ovanligt stora Balaner, hvilka någon gång träffas fastgrodda vid klipporna, och derigenom bevisa att dessa bankar hildat sig den tid dessa höjder utgjorde hafsbotten, och således icke tillkommit genom någon hastig natur-revolution. Af snäckorna i Kapellbackarne brände man fordom kalk, hvilket tillgick sålunda, att man skiftevis bredde ett lager snäckskal öfver ett lager ved, till dess man fått ett helt bål tillsammans, då det antändes. Sedan veden nedbrändt och kolen slocknat af sig sjelfva, utplockades skalen, samlades i högar och släcktes, såsom annan bränd kalk.

Kapellshamn. Se: *Hangvars* socken.

Kapfelman, Erik Jakob Arrhén von, som i första delen af detta verk (sid. 61) blifvit upptagen under namnet **Arrhén,** hvarvid tillägges: Född i Westervik; fadern var tull-inspektoren Clas Peter A. v. K. Han blef år 1809 studerande vid Lunds universitet, der han 1810 tog juridisk examen. År 1824 utnämnd till lärare vid krigs-akademien. Bland hans musikaliska arbeten är uppgifvet "Fjellblommor", men hvilket utgör en poetisk broschyr. Bland nämnda arbeten märkas för öfrigt: *Blommorna; Euterpe; Hervors Qvädde; Den heliga döende Paula; Röfvaren på korset; Jesu intåg i Jerusalem,* de tre sista kantater.

Kapitaler. För dessa betalas ej direkt bevillnings-afgift, likväl äro de ej fria, så vida de inbringa ägaren 6 procents ränta. Låntagaren, som betalar för sin *synbara* förmögenhet, utan att få göra afdrag för gäld, antages förskottsvis betala långifvarens bevillning, och är derföre berättigad, att af den erläggande räntan afkorta 5 proc. på räntebeloppet, ehvad skuldkapitalet är intecknadt eller ej: räntevinsten anses såsom inkomst af penningerörelse. Härifrån undantages endast sparbankers och diskonters utlånta kapitaler.

Kapitations-afgift, eller, på gammal Svenska, *koppskatt,* kallas den afgift, som erlägges till staten för hvarje person, till skillnad från den skatt som betalas för egendom, embete, borgerlig rörelse, o. s. v. Sådana personliga afgifter finnas i Sverige af tvenne slag, mantalspenningar och den personliga skydds-afgiften, hvilken ingår i den allmänna bevillningen. Mantalspenningarne räknas ibland de ordinarie stats-inkomsterna, eller s. k. grundskatterna, och leda sitt ursprung från den år 1625 beviljade qvarntullen. Redan något tidigare funnos s. k. hjonelags-penningar, som dock hade upphört, innan qvarntullen infördes. Denna skatt, hvilken skulle utgå i en viss afgift för det qvantum spannmål som förmaldes, förbyttes snart i en personlig afgift. I städerna Stockholm, Götheborg och Carlskrona fortfor dock qvarntullen ännu ganska länge, samt utgår nu i dessa städer såsom bevillning, jemte mantals-penningarne. Dessa senare betalas af alla personer emellan 15 och 63 år, samt äfven vid högre ålder af dem, som hafva lön på stat eller skatta för näring och jordbruk. Adeln och presterne voro fordom befriade derifrån; men detta upphörde genom eftergiften af privilegierna år 1809. I serskildta fall gifvas dock åtskilliga undantag från denna skatt, äfvensom gemenskapen vid arméen, så vida den icke äger jord, är befriad derifrån. Den personliga skydds-afgiften åter utgår af alla skattskrifne personer, ifrån 18 till 60 år, med 24 sk. för man och 12 sk. för qvinna, och äfven vid högre ålder af dem, hvilka äga 100 R:dr årlig inkomst af tjenst, rörelse eller undantagsbeting, i fall de öfverlåtit sin egendom åt andra, samt dessutom af dem hvilka betala bevillning för fast egendom af mera än 200 R:drs värde. Undantag derifrån äger rum för studerande, manufakturister i Eskilstuna fristad, nybyggare i vissa nordligare provinser, upptagne fattiga barn, m. fl., samt hela befolkningen i Särna socken af Öster-Dalarne.

Kapitelsmän (*capitulares*), kallades fordom biskopens bisittare i domkapitlet. Hvarje af dem hade sin serskildta titel, såsom præpositus, decanus, pœnitentiarius, pastor, m. fl.

Kapitensudden, en lägenhet å Stockholms Djurgård, straxt till venster när man kommit öfver bron, af 1 $\frac{1}{4}$ tunnlands areal, upplåts år 1736 åt Djurgårds-inspektoren Stenberg, hvilken uppfört det dervarande tvåvånings stenhuset. S. var då tillika ägare af bron, hvilken tillhörde lägenheten ända till år 1824. För närvarande innehafves Kapitensudden af protokolls-sekreteraren Pontin.

Kappa brukade de gamle Nordboerne att bära utanpå den öfriga drägten. Då någon besökte konungen måste kappan afläggas. Ville konungen deremot gifva den som erhöll företräde ett synnerligt prof på ynnest och aktning, hängde han ett dylikt plagg öfver hans axlar. Vid högtidligheter nyttjades alltid kappa, såsom tillhörig galadrägten. De äldsta kappor voro försedda med ett slags kapuschong, hvilken kunde dragas öfver hufvudet, äfvensom de vanligtvis voro fodrade med gråverk. Dem konungarne nyttjade vid högtidliga tillfällen voro så långa, att de släpade på marken.

Kappe, ett rymdmått för torra varor, hvilket utgör lägsta underafdelningen uti det för dessa nu gällande målsystem. Den består af en kub af 5 tum 5 lin. 9 gr. 4 skr. sida och rymmer 1 fot 7 tum 5 lin., motsvarande 1 $\frac{3}{4}$ kanna. Kappen utgör egentligen äfven enheten uti nämnde målsystem, så att deraf 32 gå på en s. k. *lös,* och 36 på en s. k. *fast* tunna af alla sädesslag, 38 på en fast tunna malt, men 34 på en dylik af kalk eller salt, samt, för

Stockholm, endast 24 på en tunna jord- eller trädfrukter.

Kappridningar. Sådana började, enligt Engelskt mönster, införas i Sverige år 1831. Den första hölls på Ladugårdsgärdet i Stockholm d. 7 Juni nämnde år och en annan det följande; men dermed afstannade de i hufvudstaden. Deremot hafva de med framgång blifvit fortsatte i Skåne och en sådan hålles årligen utanför Helsingborg. Äfven allmogens hästar få deltaga deri, och anstalten torde således verka fördelaktigt till hästafvelns förbättring.

Kapte, är benämningen på Lapparnes öfverplagg och består af en kolt eller päls, liknar till formen en skjorta och begagnas af begge könen. Den är antingen af vadmal eller kläde; det senare slaget hörer till högtidsdrägten, och favoritfärgen dervid är blått, isynnerhet ljusblått eller mellanblått. Eljest får man se både svarta, hvita, gröna och grå koltar; men aldrig bruna, gula eller röda. Kragen är oftast af annan färg än sjelfva kolten; men merendels mörk. Den är utsydd med mycket arbete och oftast prydd med tenn- eller silfvertråd, samt kring kanten en röd list. En sådan kolt af vadmal, antingen hvit eller grå, eller ock en gammal skinnpäls, nyttja Lapparne alltid närmast kroppen, ty något linne begagna de icke. Om lifvet fästes ett bälte af fina läderremsor, hvarmed kläderna tillsnöras, dock så att kolten blir tillräckligt vid och ledig ofvanför bältet, liksom på en mess-skjorta. I det härigenom uppkomna påsaktiga rummet, som kallas barmen (*puogna*), stoppar Lappen hvarjehanda mindre saker, hvilka han vill bära med sig, såsom vattenslef, mat, brännvinsflaska och dylikt. Hufvudsakligaste skillnaden emellan mannens och qvinnans klädebonad består just i sättet att fästa upp kläderna med bältet. Männerna draga så mycket af kolten upp om bältet, att den förra knappt räcker ned till knäet; men hos qvinnorna räcker den ned midt på vaden eller smalbenet. Detta är i den yttre klädseln nästan den enda skillnad, som förmärkes mellan begge könen, isynnerhet i de nordligare Lappmarkerna.

Kapten Elin var spenamnet på en qvinna vid namn Elin Eriksdotter, som, under det så kallade trollväsendet i Wermland, dömdes 1724 till risslitande och tukthus-arbete, emedan hon tillstått sig hafva ingått förbund med satan, samt bivistat åtskilliga af honom utställda sammankomster och möten.

Karaby, annex till Tun, beläget i Åse härad af Skaraborgs län, 3 mil Ö. från Wenersborg, 2 ¾ mil V.S.V. från Lidköping, vid Wenern. Kyrkan är liten, mörk och af okänd ålder. Socknen består af 9 mtl. med 300 invånare. Dess areal utgör 1,805 tunnl. jord. Adr. Lidköping.

Karaby, Vestra, en socken med Saxtorp, belägen i Harjagers härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 ¾ mil O.S.O. från Landskrona, vid hafvet. I denna socken har konung Harald haft sitt säte, hvarest Helge och dess dotter, samt konung Hejdriks drottning skola hängt sig. Många minnesmärken finnas om denna ortens namnkunnighet, såsom *Disardalen*, *Disesten*, *Haraldsborg*, *Wahleshög*, *Thorskärr*, samt flere stora stensättningar och ättehögar. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 23 ½ mtl. och har 1,362 invånare. Dess areal utgör 5,346 tunnl., af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Adr. Lund.

Karantäns-inrättningen i Sverige stiftades år 1807, och är förlagd till Känsö vid Götheborg. Den styres af en egen karantäns-kommission i Götheborg, sammansatt dels af embetsmän, dels af handlande. Utom denna öfverstyrelse finnes på sjelfva Känsö en karantänsstat, bestående af en karantäns-chef, samt läkare och kassör. Vid karantänsorten står en militär-bevakning, hvilken tillser att ingen obehörig nalkas stället, intet förbjudet umgänge äger rum, hvarigenom sjukdomssmitta kunde spridas, o. s. v. Militär-befälhafvaren eller karantänsmästaren jemte läkaren undersöker ankommande fartyg och äfven dem, hvilkas karantänstid är slutad, för att tillse om de kunna utskrifvas eller om karantänen behöfver förlängas.

Karat, är en vigt, hvilken begagnas dels för guld, dels för ädla stenar, men är af olika tyngd; i förra fallet utgör den en 24:dedel af en myntmark och motsvarar således ⅔ lod, samt underafdelas uti 12 grän, hvardera lika med 15 $\frac{4}{7}\frac{1}{2}$ ass vikt.-vigt; i senare fallet deremot motsvarar 1 karat endast 4 ass vikt.-vigt.

Karbenning, annex till Vestra Wåbla, enligt Kongl. Maj:ts resolution d. 1 Mars 1820, är beläget i Norbergs härad af Westmanlands län, 6 mil N.N.V. från Westerås, 4 mil V. från Sala. Denna socken var fordom kapellslag under Vester-Fernebo och hade sin egen kapellan redan på 1600-talet. I denna socken märkas: *Högfors* jernbruk (se detta ord). *Landforsen* hör under Engelsbergs bruk i Vestra Wåbla socken, här är äfven en masugn eller hytta. Grefvinnan Ebba Brahe har år 1662 lemnat en Bengt Knutsson tillstånd att här anlägga ett nybygge. *Presthyttan*, hade fordom 2 härdar, hvaraf den ena blef utdömd 1689; på 1750-talet var här 1 härd tillhörig bergsmän. *Bennebo*, *Hästbäck* eller *Landforsbacken*, *Klingbo*, *Karbenningsby* och *Olsbenning* äro bergsmanshyttor; *Nickelbo* hytta tillhör brukspatron Stockenström på Fagersta bruk (se detta ord) i Westanfors socken; *Högfors* hytta tillhör aflidne brukspatron Hebbes arfvingar. *Bennebo* öfre och nedre, *Hästbäck*, *Högfors* och *Persbo*, *Karbenning*, *Olsbenning* och *Örbäck* äro bergsmanshammare (hvarom se under dessa ord). Vid *Hökmora* och *Klingbo*, invid Winån, hafva varit tvenne stångjernshammare, uppbyggde i Gustaf II Adolfs tid. Socknen består af 9 ⅝ mtl. och har 1,350 invånare. Af dess areal, 28,258 tunnl., äro 2,690 sjöar och kärr. Adr. Avesta.

Karbenning, bergsmanshammare i Karbennings socken af Westmanlands län, uppbyggd och privilegierad 1617, har 2 härdar och 261 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 2 skepp:d 12 lisp:d 7 marker. Smidesstämpeln är ·K· och afsättningsorten Stockholm. Ägare: bergsmän med flere intressenter.

Karbin, såsom vapen för rytteriet, skall först hafva blifvit införd under tiden före konung Gustaf Adolfs regering. År 1600 vet man, att en beställning gjordes i Köpenhamn af 100 karbiner.

Karborrar, borrar, tordönsskäppor (Arctium lappa), en tvåårig växt, hvilken förekommer af tvenne arter, allmän vid vägar, hus, åkerrenar, äfvensom i vanhäfdade åkrar. Bladen ätas endast af kor och getter; men de späda stjelkarne kunna användas till stufning, likasom roten, hvilken äfven kan begagnas till nödbrödsämne och användes i medicinen.

Kardis. I denna by, som ligger på gränsen emellan Estland och Lifland, afslutades år 1661 freden mellan Sverige och Ryssland. Konung Carl Gustafs död gaf Ryssarne anledning att öka sina fordringar; men som de Svenske underhandlarne voro ståndaktiga, hotade att afbryta negociationerna samt några trupper till och med öfversändes till Lifland, för att gifva stöd åt deras förklaringar, ingicks slutligen freden, då allt återställdes på samma fot som före kriget. Märkvärdigt nog uppgifves dagen olika af serskildta författare, af Lagerbring till d. 23 Juni, af Granberg och Fryxell till d. 21, af Rühs och Ekelund till d. 2 Juli, samt af Bruzelius till d. 16 Aug.

Kare (mythol.), en son af Fornjoter; men hvars namn tros beteckna vinden eller luften, och, lik alla personerna i denna period, faller mera inom sagans än historiens område. Från honom kommer sjötermen "Blås Kari", i senare tider förändradt till "Blås Kajsa."

Karekant kallades ett smycke, hvilken fordom bars af konungen, i en guldkedja kring halsen.

Karelen. Detta Finska landskap eröfrades af Torkel Knutsson, och tillhörde i senare tider dels Kymmenegårds eller Heinola, dels Kuopio län; men gick, likasom det öfriga Finland, förloradt genom fredsslutet i Fredrikshamn år 1809.

Karesuando, Lappmarks-pastorat, utgöres af Karesuando och Enontekis socknar, beläget 32 mil N.N.V. från Haparanda, i Torneå fögderi af Norrbottens län, Westerbottens fjerde kontrakt af Hernösands stift. Närmaste stad är Tromsöe i Norrige, 25 mil härifrån. Bland Lappar och Finnar i detta pastorat råder mindre sedligt förderf än bland dem i Jukkasjärvi. Den nya kyrkan är vacker, både ut- och invändigt. För Karesuando hålles om vintern häradsting, krono-uppbörd och marknad vid kyrkan. Midnattssolen är vid Karesuando kyrka omkring midsommaren synlig sju fulla veckor. Två tredjedelar af denna tid kan man om midnatten taga eld med solglas. Deremot om vintern, som räcker inemot $\frac{2}{3}$ af året, har man två eller tre veckor endast 3 eller 4 timmar dag. Pastoratet har 1,248 inbyggare på $7\frac{1}{2}$ mtl. och en areal af 1,205,234 tunnl., af hvilka 65,000 äro sjöar och kärr. Adr. Haparanda.

Karfe är benämningen på ett af forntidens långskepp, hvilket var det förnämsta näst drakarne. Det hade endast 12 till 15 roddare, och var i framstammen prydt med ett varghufvud.

Karfstock eller motbok skall, enligt 1766 års masmästare-ordning, masugns-ägare hålla med en hvar af hytte-arbetarne öfver hans arbete eller förtjenst. Äfven smedsmästare, som arbetade vid bergsmanshammare, skulle hålla karfstock eller förteckning på hvar och en smedjelagares idkande smide, och inlemna den till bergsfogden i orten. Beträddes han att hafva inlemnat svekfull karfstock, straffades han med fem par spö. Äfven stadgades, att vid bruken skulle hållas sådan stock med dem af folket, hvilka sådant åstundade, och var försummelse häraf belagd med 20 dalers plikt. Bryggare hafva äfven fordom begagnat sådana karfstockar, hvilka utgjorde ett slags motbok emellan aflemnaren af något fat dricka eller öl och emottagaren, af hvilka en hvar innehade sådan stock, hvari inskars ett streck till bevis på aflemnandet och emottagningen.

Karin Olsdotter, bondhustru i Skäkerud i Erikstads socken af Dalsland, dog 1771 i en ålder af 101 år. Hon var enka efter en man, med hvilken hon sammanlefvat i 61 år, och efterlemnade 36 lefvande barn, barnbarn och barnbarnsbarn. Hennes man hade varit 99 år, hennes broder 98, hennes far 107 och hennes faster 112 år.

Karinsmessa eller **S:t Catharinas dag** firades d. 25 Nov. till åminnelse af den heliga Brigittas dotter Catharina. Evangelium, som på denna dag under Lutherska tiden fordom afhandlades, var Matth. 13: 44; episteln 10 kap. till de Korinther.

Karismesso-marknad. Se: *Hammardals* socken.

Karkhus, ett befästadt slott i Lifland, erhölls af hertig Johan såsom pant för en konungen i Polen försträckt penningesumma. Det eröfrades af Svenskarne år 1563.

Karl. Enligt Dalin kallades folket eller hela Svenska menigheten fordom ofta med det gemensamma namnet *Karl.*

Karlabordet kallades det bord, der fordom de tolf konungens utvalde kämpar spisade, hvilka fäktade under lif-baneret.

Karlaby, en gård tillhörig Birger Jarl, hvilken han skänkte åt Johanniterne i Eskilstuna; men hvarvid han, med sitt vanliga förstånd och omtanka, förbehöll kronan dess rätt till ledung och ledungslama, såsom dessa af ålder utgått. Här stod i Februari år 1318, under inbördes kriget mellan konung Birger och de upproriske, en träffning, hvari den uppbådade allmogen blef slagen af konungens trupper och större delen af deras anförare tillfångatagne. En riddare vid namn Bo förmådde likväl konungen att göra slut på mördandet, och medgifva de återstående bönderne fritt hemtåg.

Karlaknap. I Rhyzelii biskops-krönika omtalas en evangelii-bok, som erkebiskop Stephanus skulle hafva fått af påfven Alexander och "then the Andelige sedan nämnde *Karlaknap*, uthan twifvel af thes innehåll, som ingalunda motte wara Euangelisk lära, utan några *Secreta* Påfvens Artiklar eller hemliga *Instructioner* för Archibiskopen och hans efterträdare, huru the skulle efterhand *Knäppa Karlarna*, thet är, styra, kufva och under *Hie-*

rarchien eller Påwaweldet bringa the werldsliga, ja, ock sjelfva Konungarna, eller alla, som för sin frihet ville sig *Karlachtigt* upföra. Wisserligen motte the, som welste bokens innehåll, af sådant *Karlarnas knäppande* nämnt henne *Karlaknap*, och ingalunda hwarken Påfven, eller thes *Cancellie* gifwit henne thet namn, emedan knapt någor i Rom tå wetste hwarken hwad *Karl* eller *knap* och *knäpp* egenteligen monde betyda."

Karleby, annex till Slöta, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, ¾ mil Ö. från Falköping. Kyrkan, ombyggd 1755, är en bland de större och vackrare landskyrkorna. I socknen märkes: *Snösbäck*, 2 mtl. säteri; *Karleby Skattegård*, 1 mtl. frälse samt *Karleby Långa* (hvarom se nedanför; *Ingelsåsen*, *Ålleberg* och *Warkulla* (se dessa ord); *Lofvened*, en kulle, der en konung Hemming föregifves vara begrafven. Socknen har 648 invånare på en areal af 5,716 tunnl. Dess hemmantal inbegripes under modersocknens. Adr. Falköping.

Karleby Långa, en ansenlig by i förutnämnde Karleby socken, anlagd längs efter landsvägen, och belägen nästan midt i landet. Westgötha allmogen skall fordom här haft sina sammankomster. Efter konung Inge den yngres död 1130, valde Westgötharne Danske prinsen Magnus Nilsson till konung, en dotterson af konung Inge den äldre; men Östgötharne och Upsvearne valde Ragvald Knaphöfde, son af Olof Näskonung. Westgötharne hade år 1135 samlat sig till ting vid Karleby, och emedan konung Ragvald Knaphöfde skall hafva inställt sig der, utan att vara anmodad, eller enligt bruket gifvit gisslan, blef han, förmodligen genom tillställning af Magni medhållare, anfallen af den uppretade allmogen, som omringade honom på trenne sidor. Han flydde till den nedanför byn belägna mossen, blef der ihjälslagen och begrafven i *Ravarehög*. Högen består af kalkstenshällar, och är betäckt med gråstenshällar af ovanlig storlek; ingången var i öster, ofvan betäckt med torf. Enligt andra häfdatecknare har detta skett vid Kallebäcken nära Götheborg. År 1318 blef konung Birger förjagad från Skärkind i Östergöthland och återvände öfver Holveden till Westergöthland. Han fann då adeln och bönderne församlade vid Karleby till en stor mängd, under befäl af riksrådet Bo Nilsson. Konungen råkade härigenom i stort bekymmer; men nyttjade list och ränkor, så att man ingick tre dagars stillestånd, och bönderne, som ej voro tillräckligt försedde med lifsmedel, återvände till sina hemvist. Så snart konungen blifvit underrättad att antalet var ansenligt förminskadt, bröt han stilleståndet, och tågade i slagtordning mot de öfriga. De qvarblefne hofmännen beredde sig till försvar med deras manskap. En häftig strid började och då mörkret inbröt lät konungen tända eld på en by, att för sitt folk upplysa striden. Bondhopen blef alldeles slagen, och många af deras anförare tillfångatagne. Nederlaget hade blifvit än större, om ej Bo Nilsson förmått konungen till förlikning, i kraft af hvilken bönderne gingo hem och alla fiendtligheter upphörde.

Karleby, Östra, annex till Reslöf, beläget i Onsjö härad af Malmöhus län, 2¾ mil Ö. från Landskrona, 2½ mil N. från Lund. Socknen består af 7½ mtl. och har 420 invånare. Af dess areal, 1,389 tunnl., äro endast 2 sjöar och kärr. Adr. Lund.

Karill af Edzwäri, som han kallas af Stjernman. (Se: *Carl af Edsvåri.*)

Karlsborg. Ibland de fästen riksmarsken Thord Bonde anlade i Bohus län, för att afhålla Norrmännen, under kriget emellan konungarne Carl Knutsson i Sverige och Christian i Danmark, blef Karlsborg det namnkunnigaste. Dess anläggningsår synes hafva varit 1455. Det var här den hjeltemodiga Thord förrädiskt mördades med ett yxhugg af sin utaf fienden köpte tjenare Jösse Boson, vid Pingsten 1456, och med detsamma gick Sveriges magt och sjelfständighet för en lång tid under. Karlsborg blef sedan ödelagdt; men upprättades ånyo i början af 16:de århundradet. Det innehades då, under den tid Gustaf Wasa inkräktade Bohus län, af Jakob Krumme, som år 1530 öfverlemnade det till Åke Tott, hvilken behöll det under länsrätt, emot en årlig afgift af 600 mark örtuger, och förbindelse att med egna knektar försvara borgen. Till slottet hörde då ett serskildt område, under namn af Karlsborgs län. När konung Christian II följande år sökte från Norrige intränga i Bohus län, angrep han det i hans väg liggande Karlsborg, och lyckades, efter hårdt motstånd, eröfra detsamma, sedan Åke Tott blifvit dödskjuten. Fästet blef så i grund förstördt, att man länge icke ens visste hvar det varit beläget. Man har likväl nu lyckats upptäcka dess ruiner vid gården Röe i Stångenäs härad, 4 mil norr om Uddevalla. De utgöras af svaga murverk, uppförda på en med en numera igengrodd vallgraf omgifven klippa, hvilken höjer sig nära hafsstranden i den romantiska dal, hvaruti nämnde gård är belägen. På en utskjutande spets igenkänner man tydligt grundvalen efter ett rundt torn, hvilket, liksom de öfriga murverken, varit uppfördt af groft tegel, inlagdt i stora kalkmassor. Nedanför klippans östra brant finnes, inom vallgrafven, en liten slät plan, benämnd kyrkogården, och hvilkens jordlager äro uppblandade med en myckenhet menniskoben. Samma fynd anträffas på klippans plan, jemte vapenlemningar af jern, allt skadadt af eld, hvilket ådagalägger att fästet, eller, såsom det af ortens allmoge kallas, "slottet", blifvit nedbrändt öfver lefvande eller döda menniskor. För omkring 50 år sedan hittades här en guldring, jemte andra dyrbarheter. En vattencistern öfverst på klippan är ännu i godt stånd, och ständigt fylld med drickbart vatten.

Karlstén, Arvid, före Hedlinger, Sveriges störste medaljör, och af infödde Svenskar måhända den mest utmärkte intill detta århundrade. Han var äldste sonen af landtmäteri-inspektoren i Wermland Kjälläander, och född på Gelskogen i Carlskoga socken d. 16 Mars 1647. Han antog, jemte två af sina bröder, namnet *Karlstén*. Redan tidigt röjde han mycket anlag för gravyr och utbildade

sig under en utländsk resa, hvilken kammar-rådet Cronström förskaffade honom tillfälle att göra. Härvid hade han fördelaktiga anbud från Polska och Brandenburgska hofven, men dem han afslog, hemkallades till Carl XI:s kröning år 1672 och utnämndes till kongl. medaljör, hvilken befattning han innehade till sin död år 1718. Under denna tid förfärdigade han de flesta i Sverige utgifna medaljer, ensamt öfver kongl. personer 67 stycken, och hade dessutom beställningar från främmande länder. Man förebrår honom någon hårdhet i teckningen. Han upphöjdes år 1692 i adligt stånd; men ätten utgick med honom, emedan han icke efterlemnade någon son.

Karlstorp eller **Karstorp**, en socken med Kråkshult, belägen till en del i Östra härad af Jönköpings län och Östra härads kontrakt af Wexjö stift, och till en del i Aspelands härad af Kalmar län, hvilken senare del kallas *Karlstorps Skate,* 4 mil O.S.O. från Ekesjö. Socknen är ganska bergig och stenbunden, helst den stora bergsryggen, som af ålder skiljt Småland och Götharnes land här framgår. Kyrkan är byggd af sten år 1760. Socknen var förut skiljd från Kråkshult; men blef 1696 åter förenad dermed. Här märkes: *Husnas,* 1 mtl. frälse-säteri, har tillhört slägterne Silfverbrand, Bäfverfeldt, Hval, Lind, Sahlström och sedan bönder. *Gripslund,* 2 mtl. frälse-säteri, kallades förut *Ugglekärr,* har tillhört slägterne Silfverbrand, Gripensköld, Pettersson, Hederberg, Höjer och Nordensköld, samt äges nu af kapiten A. M. Nordensköld. Belägenheten är vacker och stället välbygdt. *Paulström* och *Fluxerum*, jernbruk (se dessa ord), i den delen af socknen som hör till Kalmar län. År 1543 hade tvenne anförare af Dackens parti Peder Skegge och Peder Djup uppehållit sig en natt i Karlstorps prestgård. Konung Gustafs folk skyndade efter, men förrädarne hade en halftimma innan de anlände blifvit varnade af en Måns Skåningh, boende härstädes, så att Skegge och Djup undkommo; likväl blefvo tio af Dackens egna tjenare dödade här i prestgården. *Boands å* rinner genom socknen och skall hafva stannat 1674, d. 1 Jan. 1684 och d. 20 Nov. 1701, samt äfven senare. Ett *Brudaberg* ligger nära Boanäs, der "en brudfärd blifvit bergtagen." Walborgs-eldar upptändas här på flere berg och kringdansas under sång. Bland märkvärdigheter förtjenar anföras att prosten Chrysander (1793—1829) upptog "röfvarkällrarne i prestgården och fann 2 alnar under jordbrynen en stor ekesyll förkolad." På denna gård stod i förra århundradet en ask, som vårdträd, af 12 till 13 famnars omkrets; den öfverskyggade hela prestgården och syntes 2 till 3 mil derifrån. Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den består af 38 mtl. med en befolkning af 1,266 personer på en areal af 23,327 tunnl., af hvilka 2,340 äro sjöar och kärr. Häraf i Aspelands härad $17\frac{3}{4}$ mtl., 586 invånare och 12,381 tunnl. Adr. Hvetlanda.

Karmansbo-verken i Westmanlands län utgöras af jernbruken Karmansbo, Nyhammar och Holm i Hed socken, samt Norrhammar i Schedvi socken. Detta jernverk har 7 härdar och 3,993 skepp:d 19 lisp:d priv. årligt smide samt 99 skepp:d frälsesmide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 38 skepp:d 19 lisp:d. *Karmansbo* är beläget vid sjön Ånderns utlopp och uppbyggdes år 1611. Detta bruk har 2 härdar och 1,465 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide, samt ofvannämnde 99 skepp:d frälse-smide. Hammarskatten är 13 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Ägare härtill hafva varit på 1750-talet öfverste Woltemat, derefter bergmästaren Örnskjöld, hvars arfvingar sålde det till grosshandlaren Wretman i Stockholm. I dess konkurs inropades det af grosshandlaren J. Schmidt, af hvilkens kuratorer det 1819 såldes till statsrådet baron C. J. af Nordin och justitierådet baron C. Kurck. Efter friherre af Nordins konkurs såldes 1847 Karmansbo, jemte Hellsjö masugn, till grosshandlarne Schön & komp. för 225,000 R:dr B:ko. *Nyhammar* är ett gammalt verk, som till år 1636 var ödelagdt, då borgmästaren i Köping N. Hansson erhöll riks-bergsamtets tillstånd att åter uppbygga verket, hvilket bekräftades åren 1639 och 1641. Här finnas 2 härdar och 1,288 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide, med 12 skepp:d 17 lisp:d 13 marker hammarskatt. En del af detta smide är hitflyttadt från Holms bruk i Thorshälla socken af Södermanland. *Holm* har 1 härd och 440 skepp:d priv. årligt smide, med 4 skepp:d 8 lisp:d hammarskatt. Det har förut tillhört handlanden R. Petré, assessor C. Christjerssons arfvingar, fru E. M. v. Schantz och assessor C. Svedenstjerna. *Norrhammar* uppbyggdes 1624 af P. Myra, borgare i Köping och kallades *Täckthammar,* förbättrades år 1673 af dåvarande ägaren, ofvannämnde Petré, och stadfästades åt honom 1696. Tillhörde sedermera förutnämnde Christjersson, v. Schantz och Svedenstjerna, derefter P. Julin, O. J. Lorichs och J. Schmidt. Detta bruk har 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide, hvarföre hammarskatt utgöres med 8 skepp:d. Utom *Hellsjö* masugn och $\frac{1}{3}$ i *Enkulla* masugn med dertill hörande skogar och hemman, belägne i Norrberke och Grangärde socknar i Stora Kopparbergs län, hörer under dessa verk $10\frac{1}{3}$ mtl. dels frälse, dels skatte, med en arealvidd af 15,200 tunnl. Samtlige verkstäderna äro byggda af sten, äfvensom ett större tegelbruk finnes härstädes. En vexelundervisnings-skola inrättades 1823 af baron C. J. af Nordin, hvarest 40 till 50 barn årligen njuta fri undervisning. Verkets smidesstämpel visar en flygande örn. Tillverkningen skeppas på Stockholm.

Karmeliter-orden räknar sin ålder från tolfte århundradet, och upprättade först sitt brödraskap på berget Karmel i Syrien, af hvilken boningsort orden fick sitt namn. Inkom vid år 1238 till Europa. Till Sverige blefvo Karmeliterna inkallade af konung Erik af Pomern vid år 1410; men de hade här blott tvenne kloster, det ena i Landskrona och det andra i Örebro, anlagdt omkring 1460, af konung Christian I:s gemål, drottning Dorothea, som erhållit Örebro till morgongåfva och lifgeding.

Karonader. Se: *Karronader.*

Karp (Cyprinus Carpio), en mjukfenig benfisk af 2 till 3 fots längd, med stort hufvud, tjocka läp-

par och 4 små skäggtrådar; på ryggen brungrå, på sidorna gulaktig, samt förekommer sparsamt uti stillastående eller långsamt flytande vatten i de södra landskaperna. Han leker i Juni och Juli månader och fångas med dragnot, äfvensom genom mete, då hvetebröd begagnas till bete. Köttet är behagligt och räknas såsom läckerhet.

Karreby, ett pastorat af 2 kl. reg., beläget i Inlands södra härad af Bohus län, Elfsyssels södra kontrakt af Götheborgs stift, utgöres af socknarne Karreby och Romelanda. *Karreby* socken, $\frac{3}{4}$ mil N.V. från Kongelf, innefattar en temligt stor och ganska bördig slätt, kallad Karreby hed, hvilken omgärdas af låga, nakna bergskullar. Jordvidden hinner knappt till $\frac{1}{3}$ qvadratmil och är fördelad emellan 36$\frac{5}{8}$ mtl. Jordmånen på slätten består af lera och lerblandad mylla; i den kuperade trakten åter af sand och femjord. Inga i något afseende utmärkta egendomar eller gårdar äro här belägna, med undantag af det historiskt kända Skärby, fordom Skurhaga (se detta ord). Den urgamla kyrkan, ursprungligen helgad Jungfru Maria, är förfuskad genom senare tiders reparationer. I densamma förvaras en utomordentligt gammal dopfunt, prydd med groteska bildverk och en runristning, som ej låter tolka sig. Fornlemningarne inskränka sig till återstoder efter en gammal borg på Grokarrebys mark, hvilken skall hafva blifvit anlagd af en viss Kare eller Kal; men förstörd under partistriderna i 13:de århundradet af hertig Skule. Vidare finnas några grafhögar, hvaraf en kallas Faxe, samt några föga märkvärdiga stensättningar. I Wegstorps torfmossar har man gjort intressanta fynd af bronzsaker, hvilka förvaras ibland fornsamlingarne i Stockholm. Af dess pastorer hafva flera blifvit historiskt bekanta, isynnerhet de som voro här vid tiden för reformationens införande. Den förste af dem dog af slag i samma stund hans embetsbröder förebrådde honom hans Lutherska tänkesätt, och Karreby-boerne, som ansågo detta såsom ett himmelens straff för hans kätteri, svuro att lefva och dö i den påfviska läran. Den andre *Andreas Jani* fick erfara detta, då hans åhörare vägrade honom inträde i kyrkan och hotade att stena hans sköna hustru, hvilken de ansågo för ett "af djefvulen utsändt spöke, som ingaf presten hvad han hade att föredraga." Den tredje *Tolle* blef 1554 bortdrifven från pastoratet, för det att han, under en missväxt, ej tillät bönderne att anropa helgonen. Han dog sedan af sorg öfver sin otrogna hustru, till stor glädje för sina papistiska åhörare, hvilka uti en prests giftermål sågo det största af alla brott. *Jens Dahl* var så stor patriot, att han rördes af slag, då han, efter Bohus läns öfvergång till Svenska kronan, skulle aflägga den nya trohetseden. Han blef stamfader till Grubbenfeldtska och Dahlkronska ätterna, och dog 1671. *Severin Pedersen Ström*, en i flera afseenden märkvärdig man (se: *Ström*) och *Lars Kock*, hvilken senare "blef förgjord" eller fick slag i tungan, då han en söndag från predikstolen häftigt utfor emot trolldom och förbund med satan o. dyl. Adr. Kongelf.

Karronader utgöra ett slags skjutvapen, lättare och kortare än kanoner, med mindre krutladdning än dessa; men afskjuta lika stora kulor och kunna derföre, på nära håll, göra samma verkan som kanoner. De brukas på skansen af våra krigsfartyg, samt i båtar. Vid Engelska flottan infördes de först år 1779. Namnet härleder sig af gjuteriet Carron i Skottland, der de först tillverkades.

Karsholm, säteri i Österlöfs socken af Christianstads län, är väl bebygdt, har ypperligt fiske och god jagt. Under gården hörer 22$\frac{1}{8}$ insockne, 12$\frac{1}{4}$ utsockne frälse, 55 st. insockne frälse gatuhus, en mjölqvarn, bok-, ek- och furuskog vid underliggande bondhemman. Ägaren har patronaträtt till Österlöfs pastorat, med ägande-rätt till socknens krono- och kyrko-tionde, tillköpt emot bondhemman af Henr. Gyllenstjerna, enl. Fredrik III:s bytesbref af år 1648, bekräftadt genom reduktions-kommissionens resolution d. 19 April 1698. Man tror att Clas Podebusch lagt grunden till denna gård; men att mågen, nämnde Gyllenstjerna, år 1627 fullbordat byggnaden.

Karsten, Christoffer Christian, Sveriges störste sångare och en af de skönaste röster som prydt någon theater, var född i Ystad år 1756. Tidigt röjde han sina ovanliga musikaliska anlag, och sjöng redan vid tolf års ålder i Lunds domkyrka vid akademiens jubelfest år 1768. Enkedrottningen Lovisa Ulrika hörde honom vid sitt vistande i Ystad, under resan till Berlin, på en konsert, som man der lät anställa för henne, och hänrycktes så af den unge sångaren, att hon anbefallde honom i grefvinnan Pipers vård, hvilken förskaffade honom medel att begifva sig till Stockholm, der han första gången uppträdde i Adonis role. Han var då 20 år gammal. Följande året fick han, på konungens bekostnad, i Köpenhamn taga undervisning af den här anställde Italienske sångaren Potenza. Efter nära ett års vistande derstädes, återkom han till Stockholm och fortsatte sin tjenstgöring vid kongl. theatern. Här uppträdde han år 1778 i Bores role, i stället för en som sjuknat, och nu först ådagalade han hvilken fördelaktig inflytelse bildningen utöfvat på hans sällsynta anlag, emedan han hänförde alla och främst deribland Gustaf III, hvilken genast betydligt förbättrade hans vilkor och ökade hans repertoir med många roler af vigt. Han förblef nu den lyriska scenens yppersta prydnad, ända till dess upplösning år 1806, då han, likasom denna scens öfrige artister, sattes på pensionsstat. När operatheatern åter upplifvades, efter 1809 års revolution, ingick Karsten likväl icke i direkt tjenstgöring, utan uppträdde då och då emot serskildt arfvode, men hvilket på senare åren skedde allt mera sällan, och sista gången vid ett galaspektakel d. 6 Nov. 1821 i Oedips role. Han var då 65 år; men sjöng ännu med nästan samma styrka, lifighet och behag, som i sin ungdom. Hans sista offentliga uppträdande var vid en konsert, som han gaf på börssalen år 1825, och hvarvid den 69-årige sångaren i Atalibas recitativ och aria ur *Cora och Alonzo*, tycktes vara nära nog densamma, som då han för 43 år sedan uppträdde i sam-

ma role. Han afled om sommaren år 1827. Hans röst var icke blott utmärkt för sin sällsynta renhet, fyllighet, styrka och skönhet, utan äfven för sitt ovanliga omfång, hvilket gjorde, att han med samma lätthet utförde de djupaste bas- och de högsta tenor-partier. Hans vackra imponerande figur och ädla hållning gjorde honom äfven ypperlig som skådespelare, helst i konunga- och hjelteroler, bland hvilka isynnerhet bör nämnas Christierns i *Gustaf Wasa*, Achilles i Glücks *Iphigenie i Auliden*, Oedipes o. s. v. Hans dotterdotter är den utmärkta dansösen Taglioni. Hans dotter,

Karsten, Elisabeth Charlotta, född i Stockholm 1789, gift med Ryska generalen Simeon Kachanoff, har utmärkt väl kopierat åtskilliga landskap i olja, efter Ruysdael och andra. Hon erhöll sin första undervisning af Carl Joh. Fahlcrantz; men utbildade sedermera sjelf sin landskapsstil. Lefde ännu 1833.

Karstenius, Henrik, biskop i Wiborg, hvilket var biskopssäte intill dess staden jemte länet afträddes åt Ryssland. Född i Helsingfors år 1612, blef han 1639 prost i Borgå stift, 1668 domprost i Wiborg och 1679 biskop derstädes; men afled, efter icke fyra års förlopp, d. 27 Jan. 1683. Har utgifvit en skrift, kallad *Christi Svanesång*, utgörande en afhandling om Kristi sju ord på korset.

Karta, kalkstensbrott i Sorunda socken af Stockholms län. Den betydliga tillverkningen vid härvarande kalkbränneri försäljes till största delen i Stockholm. Tillhör grefve C. H. Anckarsvärd.

Kartek, ett slags sidentyg, hvilket omtalas såsom fordom användt till fanor.

Karthusianer-orden. Under Sten Sture d. ä. inkommo till Sverige några munkar af denna orden. De åtnjöto ett högt anseende för sina stränga lefnadsreglor; de klädde sig i svart hårduk invid kroppen, åto aldrig kött, drucko sällan vatten blandadt med vin och borde ej äga något af jordens ägodelar. År 1490 fick denna orden, med rådets och ständernes samtycke, ett munkkloster på Höringsön, i senare tider kalladt Svartsjö, och året derefter uppbyggde Sten Sture åt dem ännu ett kloster, der nu Mariefreds kyrka och kyrkogård äro belägna, samt sju år derefter, 1498, gaf han hela sitt arfvegods Gripsholm med underlydande hemman åt denna orden. Detta senare kloster invigdes år 1504 af erkebiskop Ulfson och helgades åt Jungfru Maria, och efter henne erhöll det namn af Mariefred. Dagen efter invigningen begrofs klostrets stiftare Sten Sture med stor högtidlighet härstädes, och i mera än 20 år hvilade här hans ben i klostergrafven, till dess de, genom Gustaf I:s försorg, flyttades i Kernbo kyrka, hvarifrån de fördes år 1577 till Strengnäs domkyrka, der de nu hvila. Uti Karthusianer-klostret i Mariefred ingick den gamle erkebiskopen Jakob Ulfson, och afled härstädes 1522. År 1526 hemställde Gustaf I till rikets ständer om det ej, såsom hans arfvegods, borde tillfalla honom, hvilket beviljades; hvarefter orden upplöstes och munkarne kringspriddes till sina vänner i landsbygden, sedan de förut af konungen blifvit försedde med kläder och penningar.

Kartoger (*kartouer*) kallades i äldre tider, och ännu på konung Gustaf II Adolfs dagar, vissa gröfre artilleristycken. De bortlades likväl efterhand vid denna tid, enligt den antagna grundsatsen, att göra kanonerna lättare, för att derigenom med mera fördel kunna bruka artilleriet. Längst bibehöllo sig dessa tunga kartoger vid bestyckningen af fästningar.

Kartor öfver Sverige. De första någorlunda fullständiga af detta slag utgåfvos af Anders Bure, styresman för landtmäteriet (se: *Bure*, *Anders*). År 1611 hade han redan färdig en öfver norra Sverige, och 1626 öfver hela landet, på sex regalark. Efter hans tid författades flera provinskartor af Carl Gripenhjelm. Jakob Faggot hade sedan mycken förtjenst om kartverket, började 1734 utgifva kartor öfver Sverige och 1747 öfver Finland. Det är likväl egentligen sedan början af detta århundrade, som det Svenska kartverket kan räkna sin gyllene ålder. Största förtjensten om detsamma hafva *Hellström*, *Acrell*, *Hermelin*, *Åkerland*, *Hagelstam*, *Carpelan*, *Klint*, *Forsell*, *Hahr* (se dessa ord), hvarförutan topografiska korpsen utgifvit flera kartor öfver serskildta delar af landet.

Karup, Vestra, en socken med Houf, belägen i Bjäre härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 2 mil N.N.V. från Engelholm, vid hafvet. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af $47\frac{1}{8}$ mtl. och har 2,280 invånare. Dess areal utgör 12,682 tunnl., af hvilka 225 äro sjöar och kärr. Adr. Båstad.

Karup, Östra, en socken med Skummeslöf, belägen i Höks härad af Hallands län, Laholms kontrakt af Götheborgs stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.V. från Laholm, $\frac{3}{4}$ mil O.S.O. från Båstad, vid hafvet. Kyrkan är en vacker Göthisk byggnad, i spetsbågsstil, med stenhvalf och har en utmärkt vacker belägenhet vid foten af Hallandsås. Den förvarar åtskilliga helgonbilder från katholska tiden. Större delen af socknen ligger på Hallandsås, är temligen mager, samt här och der bevuxen med bokskog. Den delen som ligger nedanom åsen är bördigare, men skoglös. *Stenså*, som nära Båstad utfaller i Kattegat, flyter genom pastoratet, och utgör ett stycke af gränsen emellan begge socknarne. I socknen märkes: *Himmeslöfsgården*, en mindre, men välbyggd, och, i anseende till ett dertill hörande godt skogshemman, värderik egendom. Den äges af hofrätts-auskultanten C. V. Nibelius, hvilken för ett par år sedan för densamma betalte 20,000 R:dr B:ko. På Finsbo och Lya utmark, vester om inägorna vid länsgränsen, är en trakt, som kallas *Kongsskogen*. Man berättar att här fordom stått en kungsgård och att vid de så kallade *Räfve-* och *Ladugårdshögarne* för några år sedan funnits tomtningar till större hus. Uti berget Klacken, på Gräsryds ägor, är en grotta, kallad Klackestugan. — När någon gång större bröllop firas, hvilket dock sällan inträffar mer än 1 till 2 gånger om året, hemtas brudgummen på morgonen från sitt hem af brudsvennerne, hvilka äro till häst. Hästar-

nes hufvud äro prydda med pappersremsor af olika färger. Af brudsvennerne samt flere andra bröllopsgäster, hvilka dels rida, dels åka, ledsagas han till brudens boning, hvarvid spelmän till häst låta höra sina klarinetter och fioler, samt skott lossas af så väl de ridande, som andra hvilka åskåda "stassen." Likasom på flere andra ställen skilja sig äfven här brudsvennerne två till tre gånger från brudgummen, för att i förväg bebåda hans ankomst. Då brudgummen anländer måste bruden ut och taga emot honom, hvarefter vigseln förrättas, så snart presten är anländ. Derefter ätes middag, hvilken är ganska tarflig; men likväl dyr, i anseende till gästernas stora antal, som vanligtvis uppgår till mellan 100 och 200 personer. Första rätten består alltid af kokt kall skinka, tunga och korf med senap. Den andra af ärter och den tredje af torkad fisk. Brännvin finnes till öfverflöd. Skedar beslås åt alla gästerna; men knifvar måste hvar och en sjelf hafva med sig. Gafflar begagnas icke. Knif, gaffel och tallrikar framsättas endast åt brudparet, prest, klockare, taleman och talemans hustru, hvilka senare äro brudgummens närmaste slägtingar. Sedan alla äro "bordade", hvilket drager länge om i anseende till det myckna krusandet, hvilket måste iakttagas och stundom går så långt, att somliga gäster med handkraft (knuffningar &c.) måste tvingas att intaga de för dem bestämda ärofullare platserna, håller talemannen ett tal, som vanligen består af följande ord: "Efter vi nu äro komne till bords, så låt oss läsa en liten stund." Hvar och en åtlyder tyst uppmaningen, hvarefter klockaren uppstämmer en psalmvers. Derefter ätes och drickes af alla krafter. Den förning (se detta ord) hvarje gift hustru medhafver, består här af flere lispund siktadt rågbröd, en stor sockerkaka, ett fat risgröt samt små bakelser. Efter middagens slut inbäres, under musik och skott, "talemanskans" förning, som då "skiftas", så att hvarje gäst får litet af hvarje. Derefter reser prest och klockare hem och dansen börjar. Bröllopet fortfar tre till fyra dagar med trenne måltider om dagen. Andra dagen upptages brudskänken, bestående af penningar. Klädd i svart klädning (af bombasin eller thibet), med förgylld silfverkrona på hufvudet, utstofferad med alla möjliga grannlåter i hufvud och på bröstet, bestående af guldkedjor, bröstnålar, ringar, sidenband, m. m., allt lånt af ortens ståndspersoner, måste bruden jemte brudgummen sitta stilla på sin plats vid bordet första dagen; men "slipper sedan lös", hvarefter hon skall dansa med de förnämsta gästerna af mankönet. Sedan brudskänken blifvit upptagen iklädes hon sin vanliga drägt. — Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $28\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,179 invånare. Af dess areal, 8,216 tunnl., äro 320 sjöar och kärr. Adr. Laholm.

Karuseller hafva flere gånger varit anställda i Stockholm. Den första vi finna antecknad är den, som ägde rum vid hertigens af Zweibrücken, Adolf Johans, förmälning med riksdrotset Pehr Brahes dotter, grefvinnan Elisabeth Brahe, d. 20 Maj 1649. Dernäst vid drottning Christinas kröning d. 20 Aug. 1650. År 1668 d. 24 Nov., konung Carl XI:s födelsedag, och d. 19 Dec. 1672, då samme konung tillträdt regeringen, firades dessa högtidliga tillfällen med karuseller. Alla dessa nämnde riddarespel och ringränningar ägde rum på den s. k. riddarebanan vid Hötorget i Stockholm. Konung Gustaf III höll äfven karusell på Adolf Fredriks torg d. 29 och 30 Maj, samt 2 och 3 Juni 1777.

Karvek, en bergshöjd på Wallefjället i Torneå Lappmark, omkring $\frac{1}{2}$ mil nedom Wallespiken, på halfva fjällsluttningen, utgör en stor massa, hvilken nästan på alla sidor har lodräta väggar och på många ställen kala öfverhängande klyftor, samt stora och grofva stenras. Detta berg har blifvit uppgifvet äga jernmalm. Vid undersökning och sprängning, som år 1797 genom hitsände grufvearbetare af Luleå bruksägare här verkställdes, fanns vid bergsfoten allenast en jernmalmsgång af 2 till 4 fots bredd, af vanlig magnetisk jernmalm, med rödbruna granater, glimmer och hornblende; men i öfrigt anträffades ej något betydligt malmlager, ehuru de kala och svarta klyftorna på afstånd gifva anledning dertill.

Kasamyran, i Bygdeå socken af Westerbottens län, är en slätt, hvarest lemningar af spikklubbor, spjut och andra gevär legat i flere högar eller kasar, och hvaraf platsen säges fått namn. Gammalt folk hafva hört af sina förfäder, att här fordom stått någon drabbning; men berättelserna härom äro olika. Att en drabbning här skett med Ryssar, efter vissa sägner, torde dock vara lika ogrundadt, som andras påstående, att Estländare i elfte och tolfte århundradet härjat på dessa kuster. Ett fältslag inom landet i äldre tider är alldeles obekant. I Löfånger nämnas Kasarne såsom abboten Bures banemän. Kanhända myran fått sitt namn af dessa.

Kasberget, vid Grisslehamn, hvarpå telegraf finnes upprest.

Kase. Se: *Vårdkase.*

Kasi. Med detta namn förekomma tvenne rådsherrar Harald och Magnus, hvilka år 1371 voro konung Albrekts råd.

Kasjackor, en drägt, hvilken Johannes Rudbeck ålade presterne att bära, emedan han hos dem tålde ej ens skenet af flärd och grannlåt. De ofvannämnda kasjackorna voro i början af 1600-talet nästan allmänt aflagda, och ansågos derföre alfvarsamma, såsom fallet vanligen är med allt gammalmodigt.

Kassavare är ett högt och brant berg i Luleå Lappmark, $1\frac{1}{4}$ mil från Qvickjokk. Berget höjer sig från stranden af Saggat till ett brant stenras, och utgör derofvan en lodrät vägg mot sjösidan, hvarest bergarten är grå och svartgrå qvarts fint inblandad med glimmer och lerämne, samt med drammer och lerskiffer, med insprängd svafvelkis, och är denna bergart dels öfverdragen med rost, dels med utvittradt salt af alun och af vitriol.

Kastala kloster, eller Kastelle-klostret, var ett på sin tid ganska ryktbart Franciskaner-kloster i det gamla Konghell. Det fick sitt namn efter det kastell, som konung Sigurd Jorsalafar lät uppföra

till nämnde stads försvar; men hvilket förstördes af Wenderna 1135, hvarefter sagde kloster uppfördes på dess ruiner. Qvarlefvorna deraf utgöras af en ofantlig stensatt jordkulle, kallad Kastellkullen, på hvilken sjelfva hufvudbyggnaden varit uppförd, medan den präktiga kyrkan och andra tillhörande byggnader hade sin plats nedanför. Klostrets stiftelseår är obekant; men ligger inom 13:de århundradet, ehuru det från början ej tillhörde Franciskanernes orden. År 1204 begrofs härstädes den i Forsbälla kyrka mördade Bagler-höfdingen Jon Drotning. År 1291 erhöll det, jemte Franciskanerklostren i Oslo, Tönsberg och Marstrand, rättighet att utdela aflat. Det var ganska rikt och ägde jordegendomar öfver hela södra Bohus län, till ett antal af omkring etthundrade, och hvaraf blotta landskylden uppgick till 139 pund smör, 72 tunnor malt, 11 tunnor mjöl och 80 gyllen. Dessa indrogos till staten, då klostret år 1533 upphäfdes. Byggnaderna användes till befästande af Bohus.

Kasta perlor för svin, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås att man ej bör skänka sina gåfvor åt dem, som icke förstå att sätta värde på sådana.

Kasta ut kroken, det nappar väl någonstädes, ett gammalt talesätt, liktydigt med: trägen vinner.

Kastelholm på Åland. Här förvarades Erik XIV i ett trångt och mörkt fängelse, der han hölls innesluten några månader under sommaren år 1571; men emedan Finland var blottadt på krigsfolk, hvilket måste användas i Lifland, ansågs stället icke nog säkert, hvarföre den höge fången flyttades till Gripsholm, om hösten sistnämnde år.

Kastellgården, ett krono-säteri om 6 mtl. i Bohus län, var förut boställe för chefen för Bohus läns regemente. Under Danska tiden låg det såsom ladugård under Bohus slott. Läget är ganska vackert, utmed stranden af Götha elfs norra gren, åbyggnaderna goda, jorden utmärkt bördig, och egendomen, hvars ägovidd uppgår till 1,600 tunnland, att räkna till de ansenligaste och bästa i orten. Här finnes ett undsättnings-magazin för godsets talrika underhafvande, och anstalt fogad för inrättandet af en skola. Kastellgården är historiskt ryktbar, såsom stället der det frejdstora Kongahell, Nordens största stad, fordom höjde sina tornspiror mot himmelen. Qvarlefvorna derefter ligga kringspridda öfver alla det vidsträckta godsets inägor, ehuru tiden och odlingsfliten reducerat desamma till orediga stensättningar. De betydligaste af dessa fornlemningar äro de fordna gatorna, hvilka upptäckas under det öfversta jordlagret, de qvaderstensmurar, som anträffas i sjelfva strandlägget, borgruinerna efter Niklaborg på den i elfven liggande Ragnildsholmen, samt isynnerhet den så kallade Kastell- eller Klosterkullen, nära sjelfva gården, hvilken utvisar stället, der Sigurd Jorsalafars berömda borg, förevigad i häfden genom dess hjeltemodiga försvar och olyckliga öde i striden mot de Wendiska röfvarhorderna år 1135, med sin präktiga korskyrka var uppförd, och der sedan ett rikt Franciskaner-kloster (se: *Kastala kloster*) intog "kastellets" rum. I närheten af denna fornlemning har man nyligen påträffat ofantliga samlingar af menniskoben, sannolikt qvarlefvor af Wender och Kongahells-boar, hvilka stupat vid borgens stormning 1135, och dem en låg handelsspekulation utskeppade till England såsom — gödningsämne. Ibland Kastellgårdens fordna innehafvare räknar man general-guvernören grefve Rutger v. Ascheberg, hvilken afyttrade det till kronan, och general-majoren Axel Roos, densamme som räddade Carl XII vid Bender från en Janitschar-kula och hvars kärleksäfventyr gifvit anledning till Tegnérs herrliga dikt: Axel.

Kastellholmen i Stockholm. En liten af en enda klippa bestående holme, belägen invid Skeppsholmen, med hvilken den förenas genom en bro. Den hette förut *Notholmen*, och lärer i äldre tider varit bebodd af fiskare. Här anlades i medlet af 1600-talet ett kastell, men hvilket så förföll, att år 1785 en fullkomlig ombyggnad deraf måste företagas. Det var i mångkantig form och innehöll 12 kanoner, hvilka likväl nyttjades endast för exercis, utan krut. På flaggstången var Svenska flaggan hissad, och från ett utanföre anlagdt batteri besvaras inkommande fartygs salut. Det brandbatteri, hvarifrån brandsignal vid inträffande eldsvådor gafs, men hvilka signaler på sista åren afskaffades, fanns äfven här, likasom flottans sjukhus, hvilket dock bortflyttades år 1834. Här står äfven en mastkran. Den 21 Juni 1845 sprang kastellet i luften af obekant orsak, men hvilket lyckligtvis skedde under middagstimman, då arbetarne befunnos frånvarande, så att ingen skada timade. Det uppbygges för närvarande (1847) efter en förändrad plan.

Kastenhof. Detta vid Gustaf Adolfs torg i Stockholm belägna hus började år 1645 byggas af staden, för att deri inrätta en kämners-kammare och nödiga fängelser, hvarjemte en källare, till försäljning af utländska drycker, deri skulle anordnas. Besynnerligt nog fick huset sitt namn af den förste vinskänk som deri inhyrdes, och hvilken hette Kasten Hof. Första våningen deri har länge tjenat till boställe för sekund-chefen vid lifgardet, hvarjemte de norra kämners-rätterna der haft sina sessioner, men hvilka i senare åren blifvit förflyttade till rådhuset.

Kastlösa, en socken på Öland i Gräsgårds härad, Ölands södra mot och kontrakt af Kalmar län och stift, 3 ½ mil S.V. från Kalmar, 5 mil S.S.V. från Borgholm. Kyrkan är af sten, med tvenne torn, reparerad i senare tider. I trakten af Stora Dalby by är en tingsstad och derintill den så kallade *Tingskällan*. Konung Johan III uppehöll sig stundom på Wisterstad i denna socken, under sina jagt- och lustresor. År 1676 härjade Danskarne denna socken. Den hör till 2 kl. konsist. och har 1,132 invånare på 38 ⅙ mtl. Af dess areal, 11,039 tunnl., äro endast 5 sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Kastöl kallas ett slags i provinserna närmast Norrige brukliga tillställningar eller små gästabud, dertill hvar och en af deltagarne sammanskjuter välplägningen, vanligtvis in natura, stundom i pen-

ningar. Dessa kastöl påminner om de gamles Samburdaraul.

Kateches, med härledning ifrån ett Grekiskt ord, hvilket betyder undervisa, är en i frågor och svar skrifven lärobok i kristna tros- och sedoläran för de i desamma mindre kunnige. Bruket af katecheser är ganska gammalt. En Pantenus i 2:dra århundradet lärer hafva författat den första lärobok af detta slag, hvilken han sammanskref för dem som besökte den katechetiska skola han förestod uti Alexandria. Inom protestantiska kyrkan har den af Luther i Oktober år 1529 utgifna mindre kateches, densamma som hos oss ännu är i bruk, varit ansedd såsom ett mönster af redighet, renlärighet och lättfattlighet, och innebar, jemte den af honom utgifna s. k. större katechesen, hvilken innehåller en katechetisk utläggning af den mindre, fjerde rummet ibland vår kyrkas symboliska böcker. Uti Sverige hafva, från äldre till nyare tider, en mängd katecheser utkommit; men alla mer eller mindre tillfredsställande. Den af staten till begagnande vid religions-undervisningen anbefallda är doktor Svebilii förklaring öfver Luthers mindre kateches af år 1691, hvilken förklaring nyttjades till år 1810, då den omarbetades af erkebiskop Lindblom, och i dess nya form anbefalldes till allmänt bruk. Denna är likväl högst bristfällig, särdeles hvad förklaringen af tredje trosartikeln vidkommer, hvarföre preste-ståndet, på riksdagen 1834—1835, yrkade en förbättring af samma lärobok. Detta har ännu icke kommit till stånd; men uppmaning har utgått till dem, som tro sig dertill skickliga, att insända försök till dylika läroböcker till erkebiskopen, för att framdeles tagas under pröfning. De mest anmärkningsvärda katecheser vi eljest hafva, äro författade af Möller, Schartau, Bergqvist, Wallin, Lundgren, m. fl.

Katechetik kallas den theologiska vetenskapsgren, som lärer huru de i kristna läran mindre kunniga skola ytterligare undervisas deruti, genom afbrutet tal eller samtal. Ingen Svensk theolog har författat någon lärobok i katechetiken.

Katechismi-förhör. En väsendtlig del af Svenska kyrkans själavård ligger i de s. k. förhören, der presterskapet äger ett tillfälle dels att undersöka församlingens kristendoms-kunskap och den religiösa undervisningen, samt sedligheten inom familjerna, särdeles å landet, dels att meddela en undervisning lika vigtig som den, hvilken tillhör predikstolen; men med en närmare praktisk tillämpning än denna. Dessa förhör måste naturligtvis vinna en ökad vigt och nytta i samma mån förhållandet emellan själasörjaren och församlingen är enkelt, hjertligt och patriarkaliskt. Deras värde beror således på prestens personlighet, dock äfven till någon del på andra förhållanden. I allmänhet kunna de i städerna lättare nedsjunka till en formalitet än på landsbygden, der vanligen husfädren, icke blott af böndernes klass, utan äfven ståndspersoner, infinna sig i förhöret med maka, barn och tjenare, ehuru visserligen de senare samt barn och ungdom, särdeles de som snart skola beredas till sin första nattvardsgång eller nyligen blifvit beredda dertill, hufvudsakligen förhöras. Det har dock varit exempel i detta århundrade, att en theol. doktor framkallade sin egen hustru till förhör i katechesen. Förhören hållas ej på samma tid af året i alla orter. De äro af flera slag, dels sådana som utgöra ett eget möte emellan presten och församlingen, hvilka för detta ändamål indelas i vissa s. k. *läsrotar*, dels sådana, som äro förenade med andra religiösa förrättningar. Af förra slaget äro ottesångs-förhören, hvilka ersätta de under en del af året inställda ottesångs-gudstjensterna. De vigtigaste äro dock de s. k. husförhören, hvilka, såsom namnet utvisar, anställas inom den husliga kretsen; dock sker det stundom äfven vid kyrkan. Dessa förhör hållas på vissa orter höstetiden efter tjenstehjonens flyttning, annars emellan nyåret och påsken. På några ställen i Sverige, särdeles i Skåne, hållas äfven af klockarne ett slags förhör. Af senare slaget äro de förhör, som åtfölja de s. k. katechismi-predikningarne, hvilka på vissa ställen brukas, vidare fastlags-förhören, som äro förenade med fastlags-predikningarne, kommunion-förhören, som brukas vid anteckning till herrans nattvard, men endast med de sig då anmälande nattvardsgästerna, förhören med trolofvade före lysningens utfärdande, med tjenstehjon, när flyttningsattesten uttages, och slutligen prediko-förhör, som stundom hållas efter slutad gudstjenst, med afseende på dagens predikan. Sådana förhör infördes åtminstone genom en kongl. förordning 1731; men äro nu mindre brukliga. Ett slags förberedande nattvards-förhör brukar ock anställas med ungdomen, näst före det år då den skall beredas till sin första nattvardsgång.

Kateket-skolor. Dessa blefvo stiftade af samfundet *Pro Fide et Christianismo,* hvilket först inrättade en sådan på Södermalm i Stockholm, då läraren hade 400 daler k. m. i lön. Sedan utvidgades de, så att 8 sådana finnas i hufvudstaden, hvilka besökas af 50 till 70 lärjungar, som der undervisas i kristendomen, hvarje söndags eftermiddag. Viktualiehandlaren Erik Boman Eriksson, hvilken afled i Stockholm d. 28 Mars 1825, har, bland sina många gåfvor till välgörande ändamål, äfven ihågkommit Ladugårdslands och Catharina arbets- och fattig-skolor med en gåfva af tillsammans 15,000 R:dr.

Katharina kyrka, St, byggd 1160, har varit den skönaste Wisby stad ägt, och utgör såsom ruin troligen det utmärktaste Sverige har att framvisa. Den har tillhört Franciskanerne, som här invid ägde ett kloster. Uppförd i spetsbågsstil är kyrkan med choret, utom förhuset, 92 alnar lång och 33 alnar bred. Tolf åttkantiga pelare, ordnade i tvenne rader, hafva uppburit hvalfven, som nu äro nedrasade. Likväl äga pelarne ännu samband genom de lätta, i luften sväfvande arkader, som hafva sitt stöd på kapitelerna. Sidogångarnas hvalfbågar, nästa alla nedfallna, hafva hvilat på väl arbetade, i murarne insatte hvalfflötter. Kyrkan har varit upplyst af tolf stora och höga fönster. Choret, som är bygdt senare än sjelfva kyrkan, är utfördt i ren Göthisk stil, med fönster-

lufter, kolonn-kapiteler och pilastrar, i full öfverensstämmelse med detta byggnadssätt. Sju fönster, utvändigt åtskiljda genom öfverst spetsade pilastrar, hafva upplyst detta chor, hvarest finnas tvenne nischer, prydda med åtskilligt listverk. Kyrkan har haft trenne ingångsportar, en på södra och två på norra sidan. Till förhuset, hvars hvalf ännu qvarstår, är dörr på vestra sidan. På södra sidan intill kyrkan är ett stort hvälfdt jordfästnings-kapell, öfver hvilket har funnits en sakristia. Mot norra muren finnes en contrefort, och öfver vestra hvalfvet ett torn med urverk, ditsatt 1605. Denna kyrka synes hafva varit längst i bruk. Ännu 1697 äro 18 personer begrafne i denna kyrka och 1732 var det fråga om, att hon skulle förbättras och sättas i stånd till Tysk kyrka, "hvarest Tysk prest och Gudstjenst hållas skulle till tjenst för främmande fabrikörer."

Kathedral-skolor kallas de elementar-läroverk, dem staten underhåller i universitets-städerna Upsala och Lund. Der finnas nemligen icke gymnasier, utan i dessas ställe skolor, deruti undervisningen sträcker sig till det kunskapsmått, som erfordras för inträde vid universitetet. I Stockholm fanns äfven en kathedral-skola; men denna är nu förvandlad till ett gymnasium. Kathedral-skolorna äro i allt jemförliga med gymnasier och trivial-skolor, utom deruti, att vid kathedral-skolorna hela läroverket står under samma lärare och dessa icke äro ledamöter af domkapitlet. Deras titel är skol-adjunkt eller kollega. De stå under domkapitlets öfverstyrelse, och hafva i Upsala erkebiskopen och i Lund biskopen derstädes till sin ephorus.

Kathen, Gottfried von, hette förut Kathe och var ålderman för Kramer-kompaniet i Stralsund, adlades år 1692 för dess förtjenster emot Svenska kronan, emedan han, under Sveriges krig med Danmark, införskrifvit både ammunition och viktualier för härens behof, skaffat underrättelser om fiendens företag, i spetsen för en trupp borgaremilis besatt Neufehrs skans på Rügen, då Svenska trupperna måste dragas derifrån, på egen bekostnad utrustat flere ryttare, gjort hären åtskilliga penningeförsträckningar, och indragit en del af de Franska subsidie-medlen, hvilket mötte många svårigheter under kriget.

Katholsk är en theologisk, ifrån Grekiska språket hemtad benämning, hvilken begagnades om kristna kyrkan, för att beteckna dess allmännelighet eller dess tjenlighet och bestämmelse att utbreda sig till alla tider, rum och personer. I den protestantiska kyrkan är talesättet på senare tider utbytt mot den mera begripliga *allmännelig,* och begreppet katholsk brukas i inskränkt mening blott om den Romerska och Grekiska kyrkan, hvilka ock, med uteslutande af hvarandra, göra anspråk på att anses såsom den enda, hvilken förtjenar och äger rätt att tilläggas detta epithet. I samma mening taget, betecknar begreppet *katholicism* den trosform, som uppenbarar sig inom nämnde kyrkor. Dess hufvudgrundsats är: att menniskan kan erhålla saligheten genom *förtjenst,* då protestantismens är: salighet af *nåd.* Från den förra satsen har man dragit de mest förnuftsvidriga läror och af dem härflytande anordningar, såsom den om öfverloppsgerningar, helgondyrkan, aflatet, nattvardens förvandling, klosterväsendet, o. s. v. Dess grundtanke är fiendtlig mot all andens utveckling till sjelfständighet, mot all sträfvan till frihet och ljus, och verkar starkast genom sitt inflytande på det sinliga hos menniskan, hvilket den skyddar och anslår. I följd häraf äro ock den katholska kyrkans ceremonier ytterst praktfulla och rika, och den har dessa hufvudsakligast att tacka för de proselyter den i senare tider lyckats göra inom den protestantiska verlden. Den Romerskt-katholska kyrkans välde i Sverige upphörde genom konung Gustaf Wasas kraftiga mått och steg, på riksdagarne i Westerås 1527 och Örebro 1529. Den sökte väl återvinna detta under Johan III:s och hans son Sigismunds svaga regeringar; men lyckades blott ofullständigt och för en kort tid. I våra dagar har den åter uppträdt på ett oroväckande sätt med sitt proselytmakeri, och lyckats vinna många hemliga anhängare, särdeles i hufvudstaden, der en katholsk församling är inrättad. Ehuru katholiker alltid funnits i Sverige, fastän till ett ringa antal, och allesamman dit inflyttade utländningar eller deras afkomlingar, var det dem likväl icke tillåtit att här hålla sin gudstjenst, förrän år 1783, då religionsfrihet beviljades fremmande trosförvandter. En theol. doktor Paschalis Oster anlände då till Stockholm såsom påflig vikarie, och undfick konungens öppna bref, att hafva inseende öfver alla katholska kyrkoärender i Sverige, hvarjemte ett rum i norra flygeln af stadshuset upplåts till inrättande af ett kapell, hvilket invigdes d. 11 April 1784. Oster afreste snart och en abbé d'Ossary blef församlingens förste egentlige pastor. Sedan tillräckliga medel hunnit insamlas, blef likväl katholska församlingen betänkt på uppbyggandet af en större och värdigare kyrka, hvilken förlades till Norra Smedjegatan och högtidligen invigdes d. 16 Sept. 1837. Dess nuvarande pastor är Studach, tillika vicaire apostolique härstädes.

Katrineberg, en kungsgård i Låstads socken af Skaraborgs län, består af 2 mtl. och är anslagen till löningshemman åt konungens befallningshafvande i nämnde län. På denna kungsgård föddes, d. 9 Mars 1735, den namnkunnige kemie-professorn Torbern Bergman.

Katrinefors pappersbruk, samt derinvid belägna **Susannefors** finbladiga såg, samt vadmals- och skinnstampar, nära intill Mariestad, med det ypperligaste läge invid ån Tidan. Pappersbruket har åren 1800 och 1801 blifvit uppfördt af en Engelsk byggmästare. Här finnes stor och rymlig trädgård med tvenne boningshus, och byggnad för bruksarbetarne. Sågen och stampen äro belägna på en holme midtför bruket.

Katslösa, annex till Sjörup, beläget i Ljunits härad af Malmöhus län, $1\frac{1}{4}$ mil V.N.V. från Ystad. Här märkes: *Kaddesjö* gård, $1\frac{2}{16}$ mtl. frälse, är till man- och ladugård välbyggd och innehafves af

majoren Silfverskölds arfvingar. Socknen innefattar 11 mtl. och har 485 invånare. Dess areal utgör 2,013 tunnl. Adr. Ystad.

Katt (Felis), ett slägte af de köttätande rofdjurens första familj, tågångare, hvilket innefattar de grymmaste och blodtörstigaste af alla däggdjur, och är utmärkt genom rundt hufvud med afrundad kort nos, fem tår på hvarje framfot och fyra på hvarje bakfot, alla väpnade med starka, krökta, hvassa klor, som kunna indragas och för att ej nötas under gåendet, ligga med spetsen uppåt vänd i en egen slida af huden; tungan skroflig med bakåt riktade taggar, pannan aflång i perpendikulär rigtning, sex framtänder, långa och starka hörntänder, samt ofvan fyra, nedan tre kindtänder på hvardera sidan. Hos oss förekomma trenne arter, nemligen: *Varglo* (F. lynx) och *Kattlo* (F. lyncula) se dessa ord, samt *Vanliga katten* (F. catus), hvilken dock ej finnes vild, och endast af en ras eller *Tama katten* (F. catus domesticus), hvars artförändringar äro: *Angoriska tamkatten* med långa, silkeslika, glänsande, hvita, gulaktiga eller gråa hår, som omkring halsen äro längst och bilda ett slags halskrage; är hos oss ytterst sällsynt, så att blott en och annan individ finnes på ett och annat ställe. *Spanska tamkatten* med mjuk rödaktig hud och svartfläckig pels, samt *Kartheuser-katten*, som har fina hår af askgrå, i blått eller brunt stötande färg, hvilka begge äfven äro sällsyntare än den *Allmänna tama katten*, som vanligen är gulaktigt grå med svarta strimmor; men äfven helt hvit, svart, askgrå eller brokig. Fastän ett af de allmännaste husdjuren är katten dock på långt när ej så tam som hunden, bortlägger aldrig fullkomligt sin medfödda grymhet och list, förvildas ganska lätt, samt återtager då helt och hållet sitt ursprungliga skaplynne. Han är i hög grad falsk, till och med vådlig för menniskan, ty man har exempel på att han angripit och dödadt små barn, samt illa sargat sofvande personer, och hans bett kunna, då han är häftigt retad, medföra svåra följder, till och med döden. Härpå må anföras såsom exempel en ung Spanjor, hvilken under det han lekte med en katt blef biten af denna i fingret, hvaraf han dog och blef begrafven uti kyrkan S. Maria del Copolo i Rom, hvarest hans grafvård berättar händelsen. Kattens parningstid inträffar i Februari och Mars, och parningen sker under slagsmål och ett allmänt bekant ohyggligt tjutande. Honan går drägtig 55 dagar och föder 5—12 ungar, hvilka äro blinda de första 9 dagarne, och dem hon försvarar med raseri, samt tidigt vänjer till roflystnad, derigenom att hon bär till dem lefvande råttor. Födoämnen äro egentligen kött; likväl håller han till godo med de flesta andra af menniskans näringsmedel, och älskar isynnerhet söt mjölk. Dess nytta genom utrotande af råttor och möss är allmänt känd, och dess skinn användes ganska mycket som pelsverk.

Katt, ett straffverktyg om skeppsbord, bestående af 9 stycken 6- eller 9-garns linor, hvilka hvardera hafva trenne knutar och äro i andra ändan sammanflätade till ett skaft. Straffet, hvilket äfven kallas katt, gifves på blotta ryggen.

Kattarp, annex till Wälinge, beläget i Luggude härad af Malmöhus län, 1 ¼ mil N.N.O. från Helsingborg. Socknen består af 22 mtl. och har 735 invånare. Af hela dess areal, 4,883 tunnl., äro endast 3 sjö. Adr. Engelholm.

Katt bråš på kön., och trollet på sin mor, ett gammalt ordspråk, liktydigt med: äpplet faller icke långt från trädet.

Kattegat kallas den stora hafsvik af Westerhafvet eller Nordsjön, som stöter intill Götheborgs och Bohus län, Halland och Skåne, samt förenas med Östersjön genom Öresund. En del deraf kallas äfven *Skagern* och *Skagerrack*.

Kattfötter (Gnaphalium dioicum), en mångårig växt, som förekommer på torra, upphöjda ställen öfverallt, till och med på Lappska fjällen, ganska ymnigt, utan hushållsnytta.

Kattglimmer, kattguld och kattsilfver, äro glimmerarter, den förra hvit eller ren och ofärgad, den senare i allmänhet jernhaltig och gul till färgen, som ofta finnas uti vanlig granit och i reflekteradt ljus skimra med metallglans och hvit eller gul färg, således liknande silfver eller guld, hvaraf namnen härrör.

Katthammar, en vik och landthamn i Öster-Garns socken på Gottland. Denna hamn erhöll år 1827 förmåner af fri import- och exporthandel.

Kattlo (Felis lyncula), ett rofdjur af kattslägtet, af omkring 50 tums längd, hvitaktigt, beströdt med små runda svarta fläckar på rygg, sidor och ben; öronen med svarta hårpenslar, morrhåren svarta, svansen kort, endast 5 tum, i ändan svartaktig. Förekommer i alla skogrika och bergiga landskaper i riket; men mindre allmänt än dess samslägting varglon. Födoämnen utgöras uteslutande af lefvande djur, dem han jagar, så väl mindre fyrfotadjur, såsom harar, får, getter och renar, samt foglar, hvilka han, i anseende till sin vighet, med lätthet griper. Dess parning sker i Februari, honan går drägtig i 8 veckor, och föder då, i någon bergsklyfta, två, sällan tre, ungar, hvilkas skinn äro gråbruna till färgen. Han förorsakar betydlig skada, särdeles på villebråd, och dess skinn värderas högt, för hvilken orsak han jagas med spårhundar, hvarvid han snart begifver sig upp i något träd, uppföre hvars stam han med lätthet springer, samt hoppar ur det ena trädet i det andra.

Kattlöser (Adonis vernalis), en mångårig växt, som förekommer på upphöjda fält, belägna på större öfvergångs-kalkklippor emot de sydöstra flodmynningarne och uddarne på Gottland och Öland. Äger ingen hushållsnytta; men inplanteras i trädgårdarne för sina vackra blommor.

Kattmynta, kattleka, kattlusta, lössegräs, nyttegräs (Nepeta cataria), en mångårig växt, som förekommer vid hus och vallar samt i gärden, från Skåne till Wermland och Upland här och der. Den ätes endast af fåret; men blommorna besökas flitigt af bien, och hela växten kan användas till färgning.

Kattost. Med denna benämning förekomma tre serskildta växter, neml.: *Blek kattost* (Malva alcea), en mångårig växt, hvilken finnes på Öland och i

Skånska skogsbygderna i steniga ängar och lundar; *Liten kattost* (M. rotundifolia), en ettårig växt, som förekommer öfverallt vid gator, vägar och hus; men hvaraf finnas tvenne artförändringar, den ena mindre allmän; bladen begagnas i medicinen; *Röd kattost* (M. sylvestris), en tvåårig växt, som förekommer ymnigt vid gädesgårdar, i åkrar och ängar uti Skåne, mera sparsamt i Nerike, Bohus län och på Gottland. Alla dessa växter innehålla en stor mängd växtslem, och stjelkarne gifva genom rötning ett slags tågor, som i afseende på finheten står emellan lin och hampa.

Kattrumpa (Verbascum nigrum), en mångårig växt, som förekommer på ojemna kulliga ängar uti slättbygden, från Skåne till Westergöthland, Nerike och Upland, här och der ymnigt samt af tvenne artförändringar. Den ätes icke af husdjuren; men blommorna besökas flitigt af bien, och hela växten begagnas i boskaps-medicinen.

Kattun är egentligen en gemensam benämning för alla slags ofärgade och otryckta bomullsväfnader, motsvarande benämningen lärft för linneväfnader. I handeln förekomma dock fyra olika slag af bomullsväfnader under denna benämning, neml. hvitt eller rått kattun, tryckt kattun med brokiga mönster, på hvit eller färgad botten, Ostindiskt kattun, med målade mönster, äfven kalladt sits, samt sarsinett eller enfärgadt kattun, i olika färger, utan påtryckta mönster. Hos oss förstås dermed dock uteslutande tryckta bomullstyger, och de fabriker der dessa tillverkas få namn af kattunstryckerier.

Kattunstryckeri. Det första kattunstryckeriet anlades på Sickla, en ö i Brännkyrka socken och straxt utom Danviks tull i Stockholm. Anläggningen skedde på kommerserådet Jonas Alströmers och med-intressenters förlag, af en skicklig Holländare, vid namn De Brun, som från London blifvit år 1722 af Alströmer afsänd till Stockholm. År 1759 drefs fabriken ännu af De Brun och hans trenne söner, hvilka dervid sysselsatte 72 personer. På senare tider har denna näringsgren betydligt aftagit. Tillverkningen för år 1844, som i värde uppgick till 76,723 R:dr, bestod af 79,640 alnar kattuns- och möbel-sits, 4,721 alnar diverse tryckta tyger, 154,334 stycken shawlar och dukar, samt 38 st. diverse tryckta tyger. (Se för öfrigt härom under artikeln *Fabriks- och Manufakturnäringen.*)

Kaulbars, Arvid Johan von, öfverste-löjtnant vid Schlippenbachska regementet, blef med detta fången vid Pultava och fördes till Tobolsk, der han var förman för alla Svenska fångar i Sibirien. Lärer, efter fredsslutet, hafva qvarstannat i Lifland.

Kaulbars, Johan Fredrik von, född Tysk, kom år 1714 i Svensk tjenst, blef 1715 major och fången vid Stralsunds belägring; men straxt derpå utlöst, följde Carl XII till Norrige, och skall, enligt Gezelius, hafva varit närvarande vid konungens död i löpgrafven utanför Fredrikshall, hvarföre G. mycket beklagar, att Kaulbars icke efterlemnat några upplysningar om det närmare förloppet med denna olyckshändelse. Han befordrades sedan efter hand till general, landshöfding öfver Götheborgs och Bohus län, friherre och kommendör af S. O., samt afled år 1762 vid 73 års ålder. Hans son,

Kaulbars, Lars Fredrik, född d. 11 Jan. 1734 och en tid vice landshöfding i Kalmar, general-major och kommendör af S. O., förde befälet öfver den trupp, som i Juli 1789 beordrades framrycka mot Kaipiais. I början erhöll han väl några fördelar öfver Ryssarne; men deras befälhafvare, general Denisow, hvilken insåg passets hela vigt, försvarade sig tappert, uppkastade i hast ett litet batteri och lyckades icke allenast bibehålla sig, utan äfven att drifva Svenskarne tillbaka ända till Anjala, dit de förföljdes, emedan K. under reträtten försummat att upprifva broarne efter sig. Härigenom måste planen att angripa Fredrikshamn uppgifvas, och en del af fälttågets beräkningar slogo felt. K. ställdes derföre under krigsrätt och dömdes till döden; men benådades endast med afsked ur tjensten. Dog d. 15 Juli 1815.

Kaution, eller borgen för skuld, kan gifvas under olika former och med olika kraft och verkan. Kaution *såsom för egen skuld* berättigar fordringsägaren att utkräfva skulden af hvilkendera han helst vill söka den, antingen af gäldenären eller kautionisten. Denna formel kallas proprie borgen. En annan är enkel borgen, då kautionisten endast häftar för det som gäldenären ej förmår betala, hvilken då måste sökas i första rummet. En annan skillnad äger rum emellan solidarisk borgen, d. ä. då flere borgat, en för alla och alla för en, och icke solidarisk borgen, då borgesmännen ansvara endast hvar och en för sin andel. Borgen bör egenhändigt tecknas eller också bestyrkas af tvenne vittnen, af hvilka då den ene skall hafva skrifvit löftesskriften. Borgen fortfar till dess skulden blifvit gäldad, eller ny borgen anskaffad. Dock finnes en preskriptionstid för utsökning af borgensförbindelser. Dessa gälla nemligen, likasom reverser, för en tid af tio år, och böra vid den tidens slut förnyas, för att ytterligare vara gällande; vid proprie borgen gäller yttermera den inskränkning, att skulden måste utsökas inom tolf månader efter förfallodagen.

Kautschuks-fabrik. Den första fabrik som anlades för tillverkandet af kautschuks- eller luft- och vattentäta tyger m. m. skedde i Stockholm år 1830 af fabriksidkarne Pierre & Leopold D. Lamm, hvilka d. 26 Jan. nämnde år erhöllo kommerse-kollegii privilegium exclusivum på 10 år, å ett sätt, att medelst tvenne tygers sammanhäftande till ett, förmedelst ett mellanlag af upplöst kautschuk, bereda vatten- och lufttäta ylle-, bomulls-, linne- och siden-väfnader af alla slag, klädespersedlar, hattar, kappsäckar, m. m. Sedan denna tid har denna näringsgren blifvit betydligt förbättrad af kapitenen vid flottans mekaniska korps A. L. Fahnehjelm, hvilken för närvarande drifver den enda fabrik af detta slag och tillverkar arbeten af mångfaldiga slag. (Se: *Fahnehjelm, Anton Ludvig.*)

Kavalleriet i Sverige är dels indeladt, dels värfvadt. Det indeldta underhålles genom rusthåll, som äro dels af krono- dels af skatte-natur. I äldsta

tider uppsattes rytteri genom adelns rusttjenst, hvilken, med deremot svarande frälsefrihet, var sjelfva grunden för adelns tillvaro såsom ett eget stånd. Nu mera utgår denna rusttjenst icke mera in natura, utan kavalleriets uppsättning beror dels på indelningsverket, dels på anvärfning. Kavalleriet inom Svenska hären utgöres af lifgardet till häst 400 man, lif-regementets dragon- och husarkorpser, hvardera om 500 man, Smålands och Skånska husar-regementerna, det förra 500, det senare 1,000 man starkt, Skånska dragon-regementet om 1,000 man, samt kronprinsens husar-regemente och Jemtlands hästjägare-korps, det förra om 600, den senare om 200 man; tillsammans 4,700 man. Af dessa äro lifgardet till häst och kronprinsens husarer värfvade, de öfriga af rusthålls-natur, d. v. s. indeldta. Såsom regementernas namn utvisa, äro kavalleri-trupperna till större delen förlagda i södra Sverige; lif-regementets dragoner och husarer tillhöra likväl indelningarne i mellersta Sverige, förnämligast Upland och Nerike; men deras indelning går äfven in öfver Westmanlands och Westergöthlands gränsor. Lifgardet till häst ligger i Stockholm. Kostnaden för alla dessa kavalleri-korpser utgör vid pass 1,203,778 R:dr. Dyrast äro Skånska dragonerna och husarerna, hvilka äfven äro de talrikaste, utgörande hvardera 1,000 nummer. De kosta omkring 223 à 225,000 R:dr hvardera; men i förhållande till sin ringa nummerstyrka är lifgardet till häst det dyraste, och kostar 182,000 R:dr, hvaremot Jemtlands hästjägare-korps, utgörande halfva antalet emot lifgardet till häst, underhålles med 29,000 R:dr. I alla dessa uppgifter är dock det ridande artilleriet icke beräknadt.

Kavalleri-inspektörer kallas de högre militärpersoner, som utöfva distriktchefs-embetet i afseende på trupperna till häst. Hela kavalleriet har en gemensam inspektör, hvars embete likväl förrättas för närvarande af tvenne andra generalspersoner, en för det första och en för de öfriga militär-distrikterna. Kavalleriet har på detta sätt sin egen inspektion, oberoende af den allmänna indelningen i militär-distrikter.

Keder, Nils, en lärd antiqvarie, född i Stockholm d. 20 Mars 1659. Fadern var handlande och kommissarie i banken. Hans vilkor tilläto honom att bekosta en utländsk resa åt sonen, hvilken tidigt röjde anlag för lärdomsbanan. Han fick härunder besöka icke blott Danmark, Tyskland och Böhmen, utan äfven Italien, Estland och Ryssland. Återkommen till fäderneslandet och känd genom sina antiqvariska kunskaper, uppdrogs honom att ordna en mängd gammalt mynt, som förvarades på kongl. bibliotheket, i hvilket värf han hade till medarbetare grefve Wrede och Elias Brenner. År 1697, således först vid 38 års ålder, blef han assessor i antiqvitets-kollegium, den högsta förmån han både uppnådde och eftersträfvade, ty då, efter Peringskjölds död år 1725, riks-antiqvarie-beställningen erbjöds honom, ansåg han sig för gammal att emottaga den, hvarföre han undanbad sig densamma. Han torde hafva ärft någon förmögenhet efter sin fader, och då han var ogift och hade få behof, ägde han tillräckligt för sin bergning, hvarföre han också sjelf säger, att han aldrig varit fattig, aldrig rik. Han tillbragte ett fromt, stilla, flitigt och förnöjsamt lif, i kretsen af några vänner, hvilka han högt värderade och af hvilka han värderades, och det adelskap, hvartill han blifvit upphöjd år 1711, utslocknade med honom vid hans död d. 17 April 1735. Har utgifvit en mängd skrifter, särdeles i numismatiken.

Kedjebo, jernbruk. Se: *Ferna-verken.*

Kedjeskär, det urgamla namnet på Riddarholmen. (Se detta ord.)

Kedkevare fjäll och grufvor, i Jokmoks församling af Luleå Lappmark, 6 mil i V. från Qvikjoks kyrka och lika långt från Norska gränsen, samt 35 mil från Luleå stad, öfvergår alla omkringliggande fjäll i höjd, och skyarne stryka nästan ständigt derpå, hvilket synes förorsaka, särdeles vintertiden, ständig stark blåst och urväder, samt ohelsosam luft. Kedkevare silfvergrufvor blefvo uppfunna år 1657, arbetet började för kronans räkning, och Qvikjoks smältbytta uppbyggdes år 1661, 5 mil från grufvorna. Som malmen ej var beständig och verket drefs med förlust för kronans räkning, så lemnades det till vidare försök år 1681 åt enskildta delägare från Luleå stad och landsort, hvilka, sedan de i 6 år underhållit brytning och smältning, och arbetet ej kunde bära dess omkostnad, återlemnade detta silfververk till kronan. Konungen förordnade, att dessa försök skulle fortsättas med årligt understöd af 3,000 dal. s. m. af statsmedlen, jemte tillverkningens värde, och arbetades åter grufvorna för kronans räkning till år 1699, då den så kallade Westerbottniska bergslags-societeten inrättades, hvilken åtog sig, att, jemte koppar- och jernverken i Torneå Lappmark, drifva detta silfververk, och skedde grufbrytningen vid Kedkevare och Alkevare till och med år 1702, då detta silfververk med konungens tillstånd ödelades. Sedan har ej någon vidare grufvebrytning blifvit verkställd, utom några skott, som en och annan låtit spränga vid dessa malmanledningar, ehuru först brukspatron Steinholtz år 1745 och sedan kapiten Meldercreutz år 1769, och derefter några andra anmält sig att upptaga detta silfververk, hvarpå likväl ingen verkställighet följt. Af Kedkevare malm tillverkades år 1662 vid Qvikjoks silfverhytta 54 marker silfver och 1663 tillverkades 39 marker, och för de följande åren finnes dels ej fullständig underrättelse, dels har smältning ej blifvit verkställd alla år. Öfversta afsättningen af det fjäll, hvarå grufvorna äro belägna, sträcker sig till 150 famnars längd och 60 famnars bredd. Fjället är ofvanpå alldeles kalt, utan växter. I detta berg finnas mägtiga qvartsgångar, i hvilka anträffas groftärnig blyglans och svafvelkis, i körtlar af 2 till 4 fots bredd. På en längd af 108 famnar har sådan malm blifvit uppsprängd i dagen, och finnes den bredaste malmen midtpå höjden af fjället, och dessutom på alla sidor insprängd i qvartsen. Malmen har hållit 5 till 6 lod silfver efter centner, och 20 till 30 proc. bly

på ren stuff eller vaskad malm. De grufvor, hvilka isynnerhet blifvit arbetade, äro följande: *Norrgrufvan* af 5 famnars djup, begyntes 1665, ödelades 4 år derefter, sedan malmen på bottnen utgått, ehuru den förut gifvit den bästa malmen i detta malmfält. *Carlsgrufvan*, upptagen 1668, innehade malm till 1 famns bredd och drefs 5⅓ famnar djup, men malmen aftog. *Hedvigsgrufvan* innehade fläckvis blyglans, inställdes på 4 famnars djup, då malmen nästan försvunnit, samt *Eriksgrufvan*, som arbetades från 1666 till 1670, då malmen, efter tre famnars djup, upphörde.

Kedum, annex till Tådene, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, 2¼ mil V. från Lidköping, vid Wenern. Kyrkan har varit moderkyrka till år 1349; den tillbygdes 1687. Socknen innefattar 11 mtl. och har 250 invånare. Dess areal utgör 1,157 tunnl. Adr. Lidköping.

Keiths hus i Stockholm kallades länge *Papisternas hus*. Det ligger på Österlånggatan midt emot Johannis gränd. Det skall hafva blifvit uppbygdt år 1336 på Magnus Smeks befallning för Johanniter-orden, hvaraf gränden fick sitt namn. Sedermera lades det under Wadstena kloster och kom derefter att tillhöra Andreas Keith, en Skottsk adelsman, gift med en Svensk fru af Grip-slägten. Begge makarnes vapen är uthugget i en sten på huset med orden: *Auxilium nostrum a Domino.* Keith skref sig friherre till Finstad, Dignevall och Forsholm. År 1594 sålde han huset för 7,000 R:dr till konung Sigismund, hvilken skänkte det åt Jesuiterne. Detta föranledde kyrkoherden mäster Erik Skeppar, att följande året hos borgmästare och råd begära, att de måtte läsa igen herr Anders Keiths hus, "der de Påfviske Prester höllo sin gudstjenst." Härom lofvade magistraten att ödmjukeligen tillskrifva konungen, eller ock anhålla, att "vår Nådige Furste, Hertig *Carl* samt R. Råd, måge sådant med det forderligaste afskaffa."

Kellander, Johan M., berättas hafva varit drottning Christinas kabinetts-sekreterare, öfvergått till katholska läran, och efter hennes död erhållit kardinalshatten; men hvilken berättelse likväl är obestyrkt.

Kellander, Peter, prost och kyrkoherde i Lundby församling af Götheborgs stift, utgaf år 1697 ett *Ventriloquium, Inbillning att utan lagl. kallelse vilja läsa i Guds Församling.* Hans son, **Daniel K.**, blef år 1720 med. doktor i Lejden och straxt derefter stadsfysikus i Götheborg, en ganska kunnig och skicklig läkare, ledamot af vetenskapssocieteten i Upsala och författare af ett par vetenskapliga skrifter; men afled i sin bästa ålder år 1724.

Kellgren, Johan Henrik. Denne man, som gjorde epok i Svenska vitterheten, föddes d. 1 Dec. år 1751, i Floby prestgård i Westergöthland, der hans fader var kyrkoherde. Han studerade vid Åbo akademi, der han blef magister vid endast 20 års ålder. Hans ovanliga skaldeanlag gjorde sig redan der bekanta genom poemet: *Mina Löjen.* Blef 1774 docens i vitterheten; men måste söka sin utkomst genom enskildt undervisning och kom i sådant ändamål till Stockholm, der han blef informator i grefve Meijerfelts hus. Här väckte han Gustaf III:s uppmärksamhet genom sina vitterhetsstycken, deribland isynnerhet en prolog till ett på Drottningholm gifvet skådespel, samt ett pris: *En Ynglings inträde i verlden*, som han vann i vitterhets-akademien år 1778. Sistnämnda år började han, i förening med sedermera kommerse-rådet Lenngren, utgifva *Stockholms Posten*, hvars första nummer utkom d. 29 Oktober, och hvilken tidning, hufvudsakligen af litterär och kritisk syftning, blef af ett oberäkneligt inflytande på tidens smak, själsodling och konstbildning, samt hvars domar, under Kellgrens tid och ännu efter densamma, ansågos såsom orakler i alla litterära frågor. Till en ganska stor del förtjente de äfven detta anseende, ehuru man lika litet kan frånkänna dem, liksom andra menskliga domslut, någon ensidighet och partiskhet. Dessa voro likväl, å Kellgrens sida, alltid ofrivilliga, och han var sjelf den förste att rätta en begången orättvisa, så snart han insett henne, såsom fallet var med Leopold, hvars första offentliga försök i skaldekonsten han bedömde alltför omildt. Likaledes återkom han, under sina senare år, i väsendtlig mån från den alltför långt sträckta förkärlek han hyst för den Franska vitterheten, och från sina fördomar mot den Tyska, Engelska och Danska. Under tiden hade konungen med allt större välvilja omfattat honom, drog honom in i sin enskildta sällskapskrets, utnämnde honom till bibliothekarie och sin handsekreterare, d. v. s. gaf honom pensioner för dessa tjenster, och anvisade honom ett bland de första rummen i Svenska akademien vid dess stiftelse. Öfveransträngning i arbete, kanhända i förening med någon oförsigtighet i lefnadssättet, undergräfde likväl alltför tidigt hans af naturen svaga helsa, och han bortrycktes af döden endast 43 år gammal, d. 20 April år 1795. Hans skrifter utgöra blott tre volymer, emedan han, någon tid före sin död, med obeveklig stränghet, från deras antal utgallrat allt det, som han icke ansåg värdigt att förvaras åt efterverlden, och ehuru både denna och samtiden långt blidare bedömt åtskilliga deribland. Till de utmärktaste höra operorna: *Gustaf Wasa, Gustaf Adolf och Ebba Brahe*, samt *Æneas i Carthago*, jemte dramen *Christina*, men till hvilka Gustaf III likväl författat utkastet; det förut nämnda skaldestycket: *Mina Löjen*, *Ljusets Fiender*, *Nya Skapelsen*, m. fl., hvilka gifva honom, intill hans tid, och efter honom ända till Tegnérs, det främsta rummet bland Sveriges lyriska skalder.

Kellin, Carl, komminister i Maria församling i Stockholm och död såsom sådan år 1728, endast 45 år gammal, var, såsom det säges i Biograph. Lexikon: "en af de presterligaste prester på sin tid", och är besjungen af Jakob Frese. Han hade på en gång kallelse till komministraturen i Clara och Maria församlingar; men valde den senare, emedan hon först begärt honom, och qvarstannade derstädes, ehuru icke mindre än fyra pastorater erbjödos honom.

Kellman, Gustaf Fredrik, född i Jönköping, blef student 1773. Afreste sedermera till S:t Domin-

go och blef med. doktor vid universitetet i Philadelphia 1782. Erböds botaniska professionen vid nämnde universitet, samt i Cambridge vid Boston. Återvände till Sverige och dog 1792 såsom läkare i Nora.

Kellna, annex till Östra Ljungby, beläget i Norra Åsbo härad af Christianstads län, 1 ½ mil O.S.O. från Engelholm, 1 ¾ mil från hafvet. Socknens namn stafvas olika, såsom Kjellna, Källna och Kiälna. Här märkes egendomen *Iljelmslund*, kallades fordom Bolrstad, är välbyggd. Socknen innefattar 15 ⅝ mtl. och har 515 invånare. Dess areal utgör 1,828 tunnl., af hvilka 25 äro sjöar och kärr. Adr. Åby.

Kellner, David, organist vid S:t Jakobs kyrka och klockspelare vid Tyska kyrkan i Stockholm, var förut kapiten vid något infanteri-regemente. Har 1732 på Tyska utgifvit en *"Treulicher Unterricht"* &c., hvilken 1739 af Joh. Londee blef öfversatt och kallad: *Trogen underrättelse om General-basen*. Den första afhandling i detta ämne på vårt språk, och som mycket bidragit till konstens kännedom. Deri omnämnes, att en gosse på 7:de året (sedermera organisten Henrik Londicier), efter Kellners method, under gudstjensten i S:t Jakob kunnat spela orgerna, samt att en 9 års flicka (öfverste Freudenbergs dotter) förstått slå generalbas.

Kellsta, socken. Se: *Kettilstad.*

Kellstorp, en socken med Lilla Beddinge, belägen i Wemmenhögs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 ¾ mil V. från Ystad, ½ mil från hafvet. Domkapitlet i Lund har fordom haft patronat-rätt till kyrkan; men är pastoratet numera regalt af 1 kl. I socknen märkes: *Jordberga* frälse-säteri (se detta ord). Socknen består af 20 ¾ mtl. och har 690 invånare. Dess areal utgör 3,009 tunnl., af hvilka 5 äro sjö och kärr. Adr. Ystad.

Kellunge, en socken med Wallstena, belägen på Gottland i länets norra fögderi och Båhls ting samt norra kontraktet af Wisby stift, 1 ¾ mil Ö. från Wisby. Kyrkan är byggd år 1072. I kyrkoväggen är jungfru Marias bild med barnet. År 1762 fanns vid Burs hemman mellan några i fyrkant satte stenar i en hög, 300 famnar från gården, ett hufvudpansar af metall på en hufvudskål, och derjemte ovanligt långa bröstben. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 12 ⅞ mtl. och har 325 invånare. Af dess areal, 3,541 tunnl., äro 450 sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Kelter eller **Celter.** Med detta namn betecknar man en af de största och äldsta ifrån Asien invandrade folkstammar, hvilken bosatte sig på vestra Europas fasta land och på Brittanniska öarne, hvarest den ännu i Skottland bibehåller en egen nationalitet, under benämning Gaeler. En ännu obestyrkt historisk förslagsmening antager, att de ifrån sistnämnde ort samt ifrån Jutland och Danska öarne, flere århundraden före vår tideräkning, hafva inträngt i Skandinavien och der förjagat eller undertryckt der förut bosatte folkstammar. De orter man uppger att de innehaft äro Skåne, Blekinge, Smålands kust, Gottland och Öland, södra Halland, Bohus län, samt en och annan fläck af Norska kusten. Såsom lemningar efter detta folk hafva senare forskare velat anse de så talrikt i nyssnämnda landskap inom torfmossar, grifter och jorden anträffade vapen och skärande redskap af bronz, åt hvilka de förstodo gifva stålets hårdhet och smidighet. Guldet var dem bekant, men ej jern och silfver. Att döma af dessa fynd, — de enda historiska dokument, jemte grifterna, om deras bosättning i Skandinavien, — synes den Keltiska folkstammen ägt en stor bildning och skönhetssinne, samt en otrolig konstfärdighet. Dess hufvudskålar vill man skilja ifrån andra, genom deras längd och låga, men breda hvälfning. Om deras näringar i Norden vittna fynden, att de idkat, utom krig, jagt och fiske, äfven jordbruk, handel och sjöfart.

Kelter är ett vedertaget namn på ett slags egna vapen ifrån bronz-perioden, hvilket fått denna benämning efter den folkstam, som begagnat och efterlemnat dem. De äro alltid urhålkade för skaftet, och stundom försedda med en ögla, att dermed bättre fasthålla detsamma.

Kemi är en vetenskap, som har till ändamål att utforska kropparnes inverkan på hvarandra, deras sammansättning, medlen uti åtskilliga deras beståndsdelar, samt att af dessa frambringa nya kroppar af samma eller olika art med dem hvaruti de förut funnos; den omfattar således kännedomen om materiens alla, så inre som yttre, egenskaper, och ingriper derigenom på det mägtigaste uti alla lifvets materiella förhållanden, hvarföre den ock, i den mån som den fullständigare utvecklat sig, intagit ett utmärkt rum uti vetenskapernas kedja och numera nära nog är oumbärlig för hvarje praktisk man. Utsprungen från menniskans begär att underhålla och förlänga sitt lif, samt att derunder bereda sig all möjlig njutning, utgjorde i början målet för dess sträfvande, att finna de vises sten, samt derjemte konsten att göra guld och förlänga lifvet; men under jägtandet efter dessa dunstbilder utbildade den sig allt mer och mer under århundradens lopp, till dess att den småningom antog formen af en vetenskap, som på indirekt väg låtit oss i det närmaste uppnå dess dunkelt föresväfvade mål, enär vi nu med dess tillhjelp äro i stånd att på förnuftets vishetssten undersöka och utröna naturens hemligheter, och derigenom komma i tillfälle att använda dess många rika skatter, uti medicinen till förlängandet och uppehållandet af lifvet, uti industrien till vinnandet af guld, genom förädlingen af mångfaldiga fordom försmådda ämnen till nyttiga produkter. Uppkommen genom tillfälliga iakttagelser och efter all anledning först hos Egyptens prester bragt uti ett slags system, som ingick uti deras mysterier, utvecklades kemien allt mer och mer, samt gjordes tillgänglig genom Araberne; men öfvergick under deras bearbetning, efter hvad det vill synas, först till hvad som fått namn af alkemi eller guldmakarekonst, och i denna form bearbetades den, under loppet af flera århundraden uteslutande i de flesta Europeiska länder, isynnerhet uti klostren; men genom de under dessa arbeten af flere skarpsinniga forskare, såsom Araberne Geber, Rhazes, Avicenna Avenzoar, Albukases, samt Vesterländningarne Albertus Magnus, Roger Bace, Arnoldus Villanovianus och Raymundus

Lullus gjorda uppfinningar af ämnen, hvilka befunnos äga kraftiga medicinska verkningar, vände den sig småningom allt mer och mer till medicinen, så att under loppet af 16:de och 17:de seklerna alkemisternas antal allt mer och mer minskades. Hos oss har kemien först blifvit i någon mån vetenskapligt bearbetad af Joh. Kunkel, hvilken inkallades af Carl XI mot slutet af 1600-talet, utnämndes till bergsråd, och adlades under namn af von Löwenstern, ty ehuru redan under Carl IX:s tid A. Forsius sysselsatte sig med kemiska arbeten i större skala, voro dessa likväl endast alkemistiska försök, stående i samband med hans öfriga mystiska och kabbalistiska forskningar, och utan någon vetenskaplig grund. Detsamma var ock i det närmaste förhållandet med B. v. Below, ehuru denne var samtidig med Kunkel, och H. N. Grims arbeten i kemien utfördes största delen i fremmande länder. Samtidigt med och straxt efter Kunkel uppträdde Urban Hjärne, hvilken kan anses såsom kemiens egentliga fader i Sverige, ehuru äfven han ännu icke var fullkomligt fri från alkemistiska spekulationer. Detta gäller äfven om Em. Svedenborg, som likaledes med ifver idkade kemiens studium. Emellertid bragtes, genom dessa männers arbeten och forskningar, kemien till vetenskapligt lif, och omfattades samt utvecklades sedan såsom en praktisk vetenskap af ett stort antal snillrika män, neml. H. T. Scheffer, J. G. Wallerius, A. F. Cronstedt, C. W. Scheele, Torbern Bergman (dessa begge de utmärktaste af sina samtida och föregångare), samt Gadd, Gadolin, Gahn, Ekeberg, Engeström, Hjelm, v. Svab, Brandt, Ankarström, Garney och S. Rinman, hvilka senare dock hufvudsakligen egnade sina arbeten åt bergvetenskaplig och metallurgisk kemi, till dess den slutligen lyftades till den höjd som den nu hos oss innehar, genom vår odödlige J. Berzelius, hvars namn ensamt skall försäkra oss om hedersplatsen bland nationerna uti kemiens annaler, om vi icke redan förut ägde rättighet dertill genom våra öfriga kemisters utmärkta verksamhet och nästan förvånande inflytande på vetenskapen, genom sina mångfaldiga upptäckter, hvarpå såsom exempel må anföras att af de 50 såsom enkla eller grundämnen ansedde kroppar, hvilka icke sedan den aflägsnaste forntid varit kända, äro icke mindre än 22 upptäckta af Svenska kemister, de der således i detta afseende uträttat nästan lika mycket, som alla öfriga nationers kemister tillsammantagne.

Kempe, Johannis, biskop i Skara från 1655 till sin död d. 6 Nov. 1673, då han hunnit till 77 års ålder. Han hade förut varit rektor i Skara skola och sedan pastor i Fogelås. Berömmes som en snillrik, dygdig och verksam man.

Kempe, Anders, och dess son **Joan,** voro på 1600-talet tvenne för sina charlatanerier i läkarekonsten ryktbare män. Fadern, **Anders,** hade först varit artilleri-officer, och i 20 år uppehållit sig på Frösö skans i Jemtland, till dess denna raserades, då honom erbjöds en majorsplats vid artilleriet; men han i stället for till Norrige och förskaffade sig derstädes både anseende och inkomst genom sina medikamenter, dem han sjelf uppfunnit och förfärdigat. Derjemte utgaf han theologiska skrifter, t. ex. *Probatorium Theologicum; Perspicillum Bellicum; Harmonia Fidei & Religionis; Krigs-Perspectif,* m. m., hvaraf några ansågos så kätterska, att Svenska regeringen år 1671 befallte deras uppbrännande och magistraten i Hamburg förviste dess författare ur staden, samt att en djekne, Johan Rahm, hvilken samma år af Svea hofrätt dömdes från lifvet och att brännas "för ohyggliga utlåtelser i religionen", sade sig hafva blifvit förledd till irrläright genom Kempes skrifter. K. dog i Altona år 1688 i en ålder af 66 år. — Sonen **Joan** hade ärft hans medicinska och alkemistiska kunskaper. Han var född i Jemtland år 1655, öfvade läkarekonsten dels i Norrige, dels i Holland och Tyskland och förtjente isynnerhet penningar genom ett medel mot sten. Vid Trondhiems brand år 1680 förlorade han emellertid all sin egendom, då han begaf sig till fadern och laborerade tillsamman med honom. Efter dennes död reste han till Köpenhamn och fick anbud på 600 R:dr lön, emedan han för sten botat åtskillige Danske herrar; men längtade till fäderneslandet och begaf sig till Stockholm, der han lefde ännu år 1707. Hans dödsår är obekant.

Kempenskiöld, Samuel, hette förut **Kempe,** till dess han adlades år 1647. Han var då häradshöfding öfver Ahle härad i Westergöthland, och ansågs för en af sin tids lärdaste män. Clara kyrka i Stockholm pryddes af honom med en vacker portal. Har utgifvit: *De laudibus Litterar.* och *Historiæ Gustavi I, Libri V.*

Kengis-verken, i Öfver-Torneå socken af Norrbottens län, bestå af jernbruken Kengis och Svanstein. *Kengis* är beläget omkring 16 mil från Torneå stad, vid Torneå elf, ¼ mil förrän Muonio vattuled infaller, och anlades 1646 af handlanden i Stockholm Arndt Grape. I början voro här 3 hamrar, hvardera med 2 härdar, gärmakeri och kopparsmedja, hvarest Svappavaara kopparmalm blef gårad och utsmidd. Myntverkstäder drefvos ock en tid, då efter tillstånd sex-dalers plåtar myntades, med 2 daler s. m. valör, hvars stämpel först var A. J. R. (Abr. och Jac. Renstjerna); men sedan tre stjernor, i stället för dalpilar på Avesta plåtar. Denna plåtmyntning upphörde 1715. På 1740-talet hade detta bruk 2 hamrar och 4 härdar; men blef efter tillstånd deladt 1754, då hälften af smidet lades till Svansteins nya verk, och här vid Kengis endast bibehölls 1 hammare med 2 härdar till 1,000 skepp:d årligt smide, hvilket 1755 ytterligare privilegierades med stämpel K, hvartill äfven lades 1 knipphammare, 2 svantshammare, samt stålugn och inrättning till tråddrageri. Det här ofvan belägna Kengis fall är det största i Torneå elf, af 100 famnars bredd, hvilket, på ungefär 150 famnars sträckning, uppgifves vara öfver 60 fot högt. *Svanstein* ligger omkring 10 mil från Torneå och 7 mil nedanom Kengis, vid Kuita bäcks utfall i Torneå elf. Detta bruk är uppbygdt af Abr. Steinholtz, privilegieradt 1754 till 1 stångjernshammare och 2 härdar med 1,000 skepp:d årligt smide,

med stämpeln K*. Dessa begge bruk äro förenade under namn af Kengis-verken och hafva nu tillsammans 2 härdar och endast 350 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, i stället för de fordna 2,000 skepp:d. Hammarskatten utgöres med 3 skepp:d 10 lisp:d. Jernmanufaktur-tillverkning och spiksmide finnes äfven vid dessa verk; men tillverkningen vågföres icke. Masugnar under dessa verk äro Junosuvando, 7 mil ofvan om Kengis, anlagd 1646 och ombyggd 1723 så nära vid grufvorna, att malmen ifrån handvind, med bäror, beqvämt lägges i rostmurar, samt Tornefors, 5 ½ mil derifrån, uppbyggd 1715 vid Torneå elf; men på 1740-talet flyttad längre ned ½ mil. Malm hemtas från Junosuvando grufvor, samt till någon del från Svappavaara och Luossavara malmberg. Malmen föres med ahkior (se: *Ahkia*) och renar till masugnarne, likaså tackjernet ifrån Junosuvando på samma sätt om vintern till Kengis. Sommartiden hemtas tackjernet först från Tornefors, med båt till Kengis, och sedan efter behof derifrån sjöledes utför elfven till Svanstein, med stora båtar om 25 skepp:d drägt. Tillverkningarne föras ifrån begge bruken, dels vintertiden till brukslastageplatsen Hellola, ½ mil nedom Torneå stad, dels om sommaren med smärre båtar, hvilka gå emellan Kengis och staden igenom 29 större och mindre forsar. Ägare till Kengis-verken äro: J. A. Wallenberg och O. Öhlund, m. fl. Smidesstämpeln visar K* inom en cirkel.

Kenicius, Petrus. Denne mans lefnad är ett bevis på huru mycket det stundom kan blifva af en ringa början, och huru lyckan, så ofta bedräglig i sina löften, likväl, såsom något enda sällsynt undantag, ibland håller mer än hon lofvat. Han var född år 1555 i Umeå (der hans fader var birkekarl eller handlande), studerade till prest och sträckte ej sin ärelystnad längre, än att blifva kapellan i sin födelseort; men hade dervid det missödet, att allmogen förkastade honom för hans svaga uttal. Nu reste han till flere Tyska akademier, hvarifrån han, sex år senare, återkom utrustad med en sådan skatt af lärdom, att han år 1585 blef logices professor i Upsala, och sedan theol. professor derstädes. Hans motstånd emot Johan III:s lithurgi ådrog väl honom konungens misshag; men tillika den uppmärksamhet både af hertig Carl och presterskapet, att han vid mötet 1593 utsågs till en bland presidis bisittare och två år senare valdes till biskop i Skara. Härifrån kallades han år 1609 till erkebiskopsstolen, hvilken han innehade till sin död, d. 3 Febr. år 1636. Han är, näst Laurentius Petri, den som längst innehaft detta embete. Sådant var likväl icke hans enda utmärkelse. Han hade andra och mera redbara, den af presteståndets taleman vid alla riksdagar från 1617 till 1633, att hafva varit den förste theol. doktor i Sverige; men framför allt att hafva tillstyrkt många författningar till kyrkans bästa, medverkat till stiftandet af Dorpts akademi, till Svenska bibelns förbättring, o. s. v. Han skänkte till Upsala domkyrka en ljuskrona, inköpt för den då betydliga summan af 376 R:dr. Anmärkningsvärd är hans sällsynta blygsamhet, ty sedan han i åtta år innehaft Skara biskopsstol, ansåg han sina krafter alltför ringa för ett så högt embete, och begärde derföre af hertig Carl, att bli flyttad till Gefle pastorat, en önskan, som hertigen dock icke fann skäl att bifalla. Genom sina tolf barn blef han stamfader för flera adeliga ätter, såsom Clo, Lagerskiöld, Gripenhjelm, Odelstjerna, Odelström, Benzelstjerna, o. s. v.

Kerkholm, slaget vid. Det är en af de bedröfligaste tilldragelser i Svenska krigshistorien, emedan det förlorades emot en vida underlägsen fiende, blott genom Carl IX:s oförsigtighet och envishet. Hans här bestod af 16,000 man; Polackarne under Kodkewitz utgjorde knappt 5,000. Dessas undergång skulle hafva varit oundviklig, om Carl lydt Anders Lennartsons råd att ej angripa med det uttröttade, till en del illa beväpnade folket, hvars amunition var förderfvad af regnvädret, samt att icke öfvergifva sin fördelaktiga ställning på höjderna. Härtill lät han likväl narra sig af Polackarnes förställda flygt, och Svenska hären led ett fullständigt nederlag, förlorade 9,000 döda, hvaribland hertig Fredrik af Lüneburg och den tappre fält-öfversten Lennartson, hela lägret, 500 fångar, 60 fanor och 11 kanoner. Carl sjelf råkade i den största fara, emedan han omringades af fienden och hans häst var skjuten, då Henrik Wrede (se detta ord) kom honom till hjelp. Denna olycka tilldrog sig d. 17 Sept. år 1605.

Kern, Filip, var konung Johan III:s hofbarberare och kammartjenare. Såsom ledamot af bårdskärare-(barberare-) embetet, var han en af dem, hvilkas namn finnes graveradt på silfverkupan å embetets privilegii-bref. Mest och olyckligast namnkunnig är han likväl derigenom, att han, på konungens befallning, tillagade den förgiftade dryck, hvarmed Erik XIV togs afdaga. Då hertig Carl, efter Claes Flemings död, intagit Åbo slott, var äfven Kern en af dem, som föllo i hertigens händer. Kern var nu en gammal man, med gråa hår. Carl, som ständigt hatat honom, säges hafva framkallat, bannat och slutligen slagit honom, så att blodet sprang ut genom både näsa och munn.

Kernell, Pehr Ulrik, en ung, förhoppningsfull man, son till kyrkoherden i Hellestads pastorat af Linköpings stift, Pehr K., var född d. 9 April 1797 och dog under en utländsk resa i Erlangen d. 30 Mars 1824, innan förhoppningarnes blomma ännu hunnit bära någon mogen frukt. Han beskrifves såsom af ett sällsynt älskvärdt väsende, utrustad med många lyckliga natursgåfvor, ett fördelaktigt yttre, hvilket afspeglade ett ännu vackrare inre, en skön sångröst och ovanliga mimiska anlag, så att han med särdeles framgång föredrog Bellmans sånger och derigenom vid akademien blef själen i alla glada sällskapskretsar. Derunder försummade han likväl icke sina studier, utan gjorde i dem ganska goda framsteg. En svag helsa förmådde honom att företaga en resa till Portugal, Spanien, Frankrike, Italien och Tyskland, hvarunder han afled i Erlangen. Öfverallt der han vistades förvärfvade han så mycken vänskap och till-

gifvenhet, att alla de studerande vid sistnämnde universitet följde honom till grafven, hvarvid skalden, grefve Platen, föredrog ett sorgeqväde, och hans landsmän vid Upsala universitet, Östgötha nation, firade efter honom en minnesfest. Hans anteckningar under sin resa utgåfvos på trycket och mottogos med så mycket bifall, att de erhöllo fyra upplagor.

Kerstin Ersdotter, torparhustru i Istre by, Arbrå socken i Helsingland, afled d. 5 Sept. 1847, i den höga åldern af 100 år, 5 månader och 9 dagar.

Kersö, på Eckerön i Mälaren, består af 5 mtl. Den äldste kände ägaren är konung Magnus Ladulås bror, Bengt, hertig till Finland och biskop i Linköping, hvilken år 1289 gaf denna gård åt Clara kloster. Den kallades i upplåtelsebrefvet hertigens hofgård, beboddes sedan af bönder och indrogs 1527 till kronan; under tiden blef den upplåten till Danviks hospital. Som riksrådet Johan Skytte tillbytte sig Kersö emot hemman i Upland och Södermanland, dem konung Gustaf II Adolf förut förlänat honom under allodial-frälserätt, uppföres Kersö i jordeböcker ifrån 1640—1696 under frälsetitel. Efter Skyttes död såldes gården till grefve Ch. Gyllenstjerna, hvilken öfverlät den till riks-kammarrådet Joël Gripenstjerna, som förvärfvade säteri-frihet åt hela gården, samt utverkade att den 1682 söndrades från Sånga socken å Svartsjölandet och blef förlagd till Eckerö församling. Vid reduktionen indrogs gården till kronan. Gripenstjernska slägten bibehölls dock vid besittningen genom årlig ränta. Egendomen har ansenlig och solid mangårdsbyggnad af sten, vackert läge vid sjön Långtarmen, trädgård, god och vidsträckt åkerjord, tillräckligt hö och mot behofvet svarande skog.

Kertis-svenner kallades hos våra förfäder ett slags pager i konungens hof, hvilkas egentliga åliggande det var att vid gästabud och andra sollenna tillfällen hålla ljus för konungen och hans gäster, då de suto till bord. De buro häraf sitt namn (af *kerta*, ljus), ehuru dem ålåg äfven andra förrättningar.

Kesja, i forntiden ett *jagtspjut*. Det säges i rimkrönikan: "*Han hafde Kesio i sine hænde.*"

Kettil, född i Westergöthland, blef 1257 kansler hos konung Waldemar, samt 1267 den sjette biskopen i Åbo. I hans tid flyttades biskopssätet från Räntämäki till Åbo. Med konung Magnus Ladulås tillstånd upprättade han ett collegium canonicorum, hvartill påfven lemnade tillåtelse. K. var, jemte öfrige rikets biskopar, år 1271 närvarande vid erkebiskops-sätets flyttning från gamla till nya Upsala. Såsom riksråd har K. bivistat åtskilliga riksmöten och underskrifvit Alsnö stadga år 1285; han afled samma år.

Kettil Carlsson. Se: *Wase.*

Kettil Okristen, jarl hos konung Håkan Röde. Denne sistnämnde, ehuru sjelf kristen, följde likväl det berömliga och hos hans trosförvandter för ingen del vanliga system, att bibehålla samvetsfriheten och låta hvar och en tjena Gud efter sin öfvertygelse. För att tydligt ådagalägga denna afsigt, valde han till jarl en ansedd och mägtig man från Kinds härad i Östergöthland, vid namn *Kettil*, ehuru denne vidhöll den gamla Asa-läran och derföre af de olika tänkande belades med smädenamnet: *Okristen.* I början följde han noggrannt sin konungs regerings-grundsatser och upprätthöll fördragsamheten; men när biskop Adalwart började predika kristendomen, på det vanliga sättet, med eld och svärd, och Eginus förstörde afgudatemplet i Skara, råkade Kettil i vrede och torde någon gång hafva utöfvat vedergällningsrätten på de kristne. Då Inge d. ä. tillträdde regeringen och började följa samma omvändelse-ordning, som mängden af hans trosförvandter, drog sig Kettil från allt umgänge med verlden och inneslöt sig under de tre sista lefnadsåren i sin grafhög, för att ej antingen tvingas till dop och kristendom, eller att med svärdet nödgas afvisa försöken dertill. Hans död torde hafva inträffat omkring år 1082.

Kettilberg, Matthis, en Tysk höfding, som innehade Örebro slott, då Engelbrekt belägrade det med sina Dalkarlar. Han hade derföre betalt konung Erik tusende marker silfver och fått slottet i förpantning. Uppfordrad att gifva sig, lofvade han att göra det om sex veckor, så framt han icke inom den tid hade fått någon undsättning från konungen. Tiden förflöt, undsättningen anlände icke och K. uppgaf således slottet. Engelbrekt betalte honom de tusende mark silfver, hvarigenom Örebro slott och län blefvo hans egendom. Denne Kettilberg kallas också *Kotelberg* i ett qvittens, som han år 1432 i Stockholm utgifvet på "13 mark Svenska, 49 mark gylden, hvar gylden räknad för sju öre Svenska och en örtug och dertill åtta örtuger Svenska, hvilket utgör 50 mark Svenska." Åke Axelsson Tott var eljest den egentlige höfdingen för Örebro, och Kettilberg lärer hafva innehaft slottet endast å hans vägnar.

Kettilberget, i skillnaden emellan Tjersta och Eneby socknar i Östergöthland, har ett trindt urgröpt hål, som en kettil, öfverst uppå berget, hvilket är ett ibland de högsta i orten. Hålet består ungefär af två alnar i bredd och djuphet, och tjenar till råmärke emellan byarnes ägor.

Kettilmundsson, Matts, har blifvit ansedd såsom riksföreståndare under Magnus Smeks minderårighet och såsom en stor och förtjent man. Han lärer hafva tillhört ätten *Tre Rosor*, hvilket dock är osäkert, utmärkte sig under Torkel Knutssons Ryska fälttåg genom ett oförskräckt mod, såsom då han utmanade hvem som ville af det fiendtliga rytteriet till envig, hvilken utmaning likväl ingen fann rådligt att antaga; men öfvergick snart till hertigarne Erik och Waldemars parti och blef deras mest verksamme och skickligaste anhängare. Man vet ej med säkerhet hvad del han haft i anläggningen mot Torkel Knutsson och denne store mans död; men säkert är, att han, efter förräderiet på Håtuna, intog Stockholm och förde hufvudbanéret när Svenska och Danska härarne möttes omkring Bjälbo. Här störtade likväl hans häst,

hvarvid fanstången sönderbröts och hären, hvilken ansåg denna händelse som ett olyckligt förebud, vägrade att strida. Sedan Birger på Nyköpings slott hämnats Håtuna-leken, uppträdde Matts Kettilmundsson i spetsen för den allmänna resningen, förklarades på ett herremöte i Skara år 1318 för riksföreståndare, intog Stäkeborg, hvilket försvarades af Birgers son, prins Magnus, lofvade honom dervid säkerhet till lif och lem; men bröt detta löfte och lät halshugga den unge prinsen. Vid den till Mora stenar utskrifna riksdagen framträdde han med den treårige prins Magnus Eriksson på sina armar, samt utverkade hans val till Sveriges konung. Straxt derefter nedlade han sitt riksföreståndarskap; men torde i sjelfva verket hafva utgjort själen i den förmyndare-regering, som nu bildades, bestående af 35 personer, 29 verldsliga och 6 andeliga, hvilka ingått ett förbund till gemensamt försvar af sina rättigheter. Man kan ej bestrida denna regering åtskilliga förtjenster, såsom hushållningens förbättrande i Helsingland, fortsättning af landskapslagarnes öfverseende och Skånes förvärfvande åt Sverige, genom dess utlösen från Holsteinarne, hvilka hade det i pant af Danske konungen. Lösen derföre måste likväl Magnus, såsom fullmyndig regent, betala. Kort efter hans tillträde till regeringen afled Matts Kettilmundsson d. 5 Maj, antingen 1334 eller 1337. Han var, jemte sina onekliga goda egenskaper, aristokratiens både hufvud och arm, arbetade för dess och sin egen förkofran, hvarföre också konung Birger en gång beklagade sig hos Uplands-lagmannen deröfver, att han orättvist tillskansat sig några gårdar i Westerås, tillhöriga Peter Magnusson. Under den förmyndare-regering, hvarpå han troligen utöfvade ett väsendtligt inflytande, utfärdades också Magni s. k. *Gårdsrätt*, hvilken tydligen bar en aristokratisk pregel.

Kettil Runske omtalas såsom den, hvilken skall hafva stulit Odens runekaflar och med dem bundit hans hundar och tjur, samt till slut sjelfva hafsfrun, som ville komma Oden till hjelp. *Kettilsås* i Alsheda socken, skall hafva fått sitt namn efter honom.

Kettilshög, nära Liareds kyrka i Westergöthland, är en stor kulle, synbart tilldanad af menniskohand, hvarom en i orten allmän sägen förmäler, att en konung Kettil bott der invid, på hemmanet Stomsåker, hvilken anfallit konung Olof Skötkonung i Husaby med krig, i afsigt att straffa honom för dess afvikelse från sina fäders tro, och då Kettil i denna fejd blef öfvervunnen och förföljd, gick han i sin hög med allt sitt gods. Denna hög liknar snarare en forntidens domplats än begrafningsställe, emedan några stenar der finnas ställde i en form, som tyckes utvisa ett domaresäte.

Kettilstad, äfven **Kellsta,** en socken med Tjärstad, belägen i Kinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 4 mil S.S.O. från Linköping. Kettilstad var redan år 1357 ett kanonikat. Kyrkan, så väl som socknen, skall hafva fått sitt namn efter Kettil, en mägtig herre i Götha rike, som bott i Kind i Östergöthland. Han förblef hedning, ville ej antaga kristna läran, och blef derföre kallad *Kettil Okristen*. Hans grafhög, hvilken, enligt traditionen, skall varit belägen der kyrkan nu står, borttogs vid planeringen af platsen, då Kettils och hans gemåls ben nedgräfdes utmed kyrkomuren å norra sidan, der jorden ännu är något upphöjd. Gamla kyrkan skall vara uppbyggd åren 1123 och 1155, eller 100 år efter Kettils död. Den ligger på en ansenlig och vacker höjd vid sjön Strierns nordvestra ända, samt ombyggdes 1760. Här förvaras en kalk med munk-inskrift, ett aflatsbref af biskop Benedictus III år 1440, och en ovanligt stor hufvudskalle efter förutnämnde Kettil. Många insjöar finnas i socknen, af hvilka de största äro: *Åländaren, Åmmern, Hårsfjärden, Glyben, Gallmaren, Tolen* och *Balllången*. I socknen märkes för öfrigt: *Söderö*, 2½ mtl. frälse-säteri, är väl bebygdt med trädgård och flere planteringar; har tillhört slägterne Lejonstierna, Borden, v. Knorring och Adelsvärd. *Norrö*, 1 mtl. frälse-säteri, har tillhört slägterne Spens, Sparrsköld, Taube och Adelsvärd. Socknen är indelad i fyra fjerdingar, af hvilka en del är skogsbygd. En väg anlades derigenom till Söderö på 1770-talet, af landshöfdingen frih. J. Adelsvärd, såsom ägare till Åtvidaberg, och ifrån Söderö till kyrkan år 1792 af öfversten E. G. Adelsvärd. Skogsbygden här utmärker sig genom sin ganska högländta belägenhet. På sjön Striern, nedanför kyrkan, bildades, genom en häftig knall i Augusti månad år 1804, en besynnerlig flottholme. Grifthögar finnas på sandåsen vid kyrkan och på många ställen, i hvilka, vid gräfning, funnits urnor med aska och ben, m. m. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 41 mtl. med 1,370 invånare. Af dess areal, 29,183 tunnl., äro 5,580 sjöar och kärr. Adr. Linköping och Linnäs.

Kettler, Gotthard von, siste stormästaren för de Kurländske svärdsriddarne, upphäfde orden och gjorde sig till ärftlig hertig öfver landet, der han införde reformationen. Hotad af Ryssarnes infall, öppnade han underhandlingar med Sverige och förekommer härigenom flera gångar i Svenska historien, under medlet af 16:de århundradet.

Keuler, Mikael, född Tysk, blef prinsessan Cecilias hofpredikant, den tiden hon vistades på kungsgården i Arboga, hvilken blifvit år 1551 så beqvämt och prydligt inrättad, att de kongl. personerna en längre tid kunde uppehålla sig derstädes. År 1576 kallades han till kyrkoherde vid Tyska församlingen i Stockholm, hvarvid han fick i lön 200 daler, och, vid sitt giftermål, af magistraten åtta silfverdaler såsom skänk. Var närvarande vid Upsala möte och underskref beslutet som kapitularis. Afled år 1595.

Keventer är namnet på tvenne utmärkte Svenske läkare. Den äldre, **Gustaf Henrik,** född i Carlshamn 1733 och promoverad i Lund 1762, företog, på allmän bekostnad, en resa till Lyon, att studera veterinär-vetenskapen; men afled 1763 icke fullt 30 år gammal. Var tillika en utmärkt ryttare och fäktare, samt ganska skicklig i teckning och äfven i oljemålning. Hans brorsen,

Hans Christoffer K., född 1775 i Upsala, der fadern, en studerad man och filos. magister, var rådman. Promoverades frånvarande i Lund 1806, under det han som hof-kirurg tjenstgjorde hos d. v. kronprinsen Gustaf i Norrköping, förordnades att som regements-läkare, under Wittkophs tjenstledighet, följa lifgrenadier-regementets rusthålls-fördelning till Tyskland, blef der d. 6 Nov. 1806 fången, tillika med hela regementet, och förd till Frankrike. Här fick han Napoleons tillåtelse först att besöka de förnämsta hospital och sjukanstalter i Frankrike, och slutligen år 1808 att hemresa, oaktadt det fortfarande kriget. Då han, om hösten, åtföljde en del af regementet, hvilket skulle afgå till Finland, förolyckades fartyget och han räddades med möda; tjenstgjorde sedan vid vestra arméens högra flygel och 1812—1814 vid dess sjukhus. Blef öfver-fältläkare, regements-läkare vid andra lifgrenadier-regementet, intendent vid Medevi helsobrunn och R. N. O. Afled år 1839. Har utgifvit åtskilliga medicinska afhandlingar och uppsatser, dels serskildt tryckta, dels införda i tidskrifter.

Kexél, Olof. Denne man, som, jemte Bellman och Hallman, bildade ett triumvirat af glada sångare, tecknare af naturen och folklifvet, ehuru dem underlägsen i snille och originalitet, var född d. 28 Nov. 1748. Fadern var kyrkoherden i Norra Möckleby på Öland, Petrus Kexbelius. Efter genomgångna studier kom han år 1768 till Stockholm, och ingick, som auskultant, i kammar-rätten eller kammar-kollegium. Göromålen derstädes öfverensstämde dock föga med hans lynne, och han började i stället utgifva en tidning kallad: *Hatten*, hvilken likväl ej hann längre än till elfva nummer. Derpå följde: *Mina tidsfördrif på Gáldstufvan*, men hvilken skrift ådrog honom en process, för ett par lättsinniga artiklar. En sådan och mera vidt utseende tillskyndades honom genom en skrift om *Mössornas ursprung och uppförande*, hvarigenom han råkade stöta det då rådande partiet. Den unge författaren ansåg nu rådligast, att, på någon tid, aflägsna sig från riket, och gjorde, med en bekant sjökapiten, en resa till Portugal och England. Efter återkomsten anställdes han vid kongl. theatern, såsom ordonnatör, och blef slutligen andre sekreterare vid nummer-lotteriet; men hvilken plats han knappt lärer hunnit tillträda, emedan han afled d. 5 Mars 1795. Vitterheten, glädjen och sången upptogo hans lefnads verksamhet, och blefvo honom aldrig otrogna, äfven under de brydsammaste omständigheter, hvilkas tyngd de för honom lättade, så att han knappt märkte deras tillvaro. Ingenting kunde rubba hans muntra lynne, icke en gång den kännbara brist, som för öfrigt, med mer eller mindre tryckande tyngd, följde honom igenom lifvet, så att då han bysattes för skuld, skref han jemväl i häktet ett slags fortsättning af *Tidsfördrifven på Gáldstufvan*, kallad: *Mina tidsfördrif på Högvakten*. Om tonen deri är mindre lifig, torde skälet få sökas icke i författarens nedstämda lynne, utan i de tilltagande åren. Han berömmes dock ej blott för sin glädtighet, utan äfven för sin godsinthet och redliga karakter, och han gick ur verlden med det sällsynta vitsord, att der icke hafva qvarlemnat någon fiende, kanske knappt ägt någon. Nöjet och sången voro hans lifs-elementer. Han föredrog och sjöng gerna andras stycken, hvartill han ägde en vacker och klangfull röst och gjorde sjelf föga afseende på sitt författareskap. Detta bestod till det mesta i skrifter, författade för Par Bricole, samt i åtskilliga theaterstycken, såsom *Sterbhuskammereraren Mulpus; Kapten Puff; Michel Wingler; Bergslagsfröken; Folke Birgersson till Ringstad*, m. fl., hvilka dock i mer eller mindre mån voro imitationer eller öfversättningar.

Kexholm, på Finska *Käkisalmi* (Gökholmen), en gammal stad i Karelen vid Ladoga-sjön, blef år 1293 intagen af Torkel Knutsson och slottet försedt med Svensk besättning; men föll året derpå åter i Ryssarnes händer. Den blef ånyo intagen af Pontus De la Gardie d. 4 Nov. år 1580. Han hade med glödande kulor beskjutit den och satt den i brand, då Ryska besättningen af förtviflan kastade sig i elfven, hvarvid 2,000 man omkommo. Staden förblef sedan i Svenskarnes våld ända tills hon d. 9 Sept. 1710 eröfrades af tsar Peter, hvilken i fjorton dagar bombarderat densamma, då kommendanten, öfversten Stjernskantz, som endast hade 400 man qvar af besättningen, nödgades kapitulera. Dermed gick den för alltid förlorad för Svenska kronan.

Kexlerus, Simon, född d. 29 Dec. år 1602 af bondeföräldrar, antog, då han började sina studier, namnet af sin födelseby Kexle, i Edsbergs församling af Nerike, blef 1632 magister i Upsala, tio år senare professor i mathematiken vid det nystiftade universitetet i Åbo, och erhöll 1651 Piikkis prebende-pastorat. Dog d. 22 Mars 1669, med namnet af en utmärkt mathematikus. Har författat åtskilliga arbeten i sin vetenskap, hvaribland flere läroböcker. Man har dessutom af honom en almanacka för Örebro och en för Åbo, samt en mängd dissertationer.

Keyser, Henrik, tjente i Gustaf Adolfs härar; men hade, innan han valde soldatyrket, lärt boktryckerikonsten. Detta blef bekant för konungen, som år 1625 skänkte honom ett boktryckeri, hvilket blifvit taget i Lifland. Detta flyttade han till Stockholm, der han sedan bodde såsom förläggare, boktryckare och bokhandlare. Sjelf har han författat och utgifvit en *Sveriges Rijkes Ridderskaps och Adels Wapenbook.*

Khewenhüller, Paul, född i Kärnthen, der hans fader, friherre Sigismund K., var erkehertig Carls af Österrike råd och kamrerare. Han sjelf blef kejserligt råd och burggrefve i Klagenfurth; men som han tillhörde protestantiska läran och såg sina trosförvandter förföljde, lemnade han kejsarens tjenst och inträdde i den Svenska, hvarvid alla hans betydliga egendomar konfiskerades. Gustaf Adolf gjorde honom till öfverste, och år 1653 inkallade Christina honom i rådet. Han hade förut blifvit upphöjd i friherrligt stånd, eller rättare: hans ärftliga friherreskap erkändes äfven i

Sverige. Han dog hastigt d. 9 Dec. 1655, då han värmde sig framför spiseln i rikssalen, der han bivistat kronprinsens, sedermera Carl XI:s, döpelseakt. Ätten utgick med hans son, som afled ogift i Nürnberg, år 1662.

Kiaby, annex till Ifö, beläget i Willands härad af Christianstads län, 1 ½ mil O.N.O. från Christianstad, 1 ¾ mil från Åhus och hafvet. Här märkes: *Beckaskog* (se detta ord), hvilket, jemte Kiaby socken, år 1680 indrogs till kronan från Ove Ramel, som af politiska skäl förlorade alla sina egendomar i Sverige. Socknen består af 23 ½ mtl. och har 950 invånare. Dess areal utgör 8,956 tunnl., af hvilka 3,996 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Kiel. Denna stad har i Svenska historien blifvit bekant genom tvenne händelser. Den ena är följande. Efter slaget vid Femern hade Svenska flottan förlagt sig utanför Kiel, der hon instängdes af den Danska och snart befann sig emellan tvenne eldar, emedan Gallas intog staden, och Danskarne från Fyen öfverskickat 2,000 man, hvilka anlagt ett batteri, hvars kanoner oroade Svenska flottan. I allmänhet gjorde de väl föga skada; men en af dess kulor dödade den tappre Clas Larsson Fleming (se detta ord). Wrangel, som efter honom, och efter hans anordning, öfvertog befälet, beslöt att bryta sig ut och verkställde detta äfven d. 30 Juli 1644, då Danske amiralen Galt, i stället att angripa den underlägsne fienden, höll undan och afseglade till Köpenhamn, hvarföre den 70-årige mannen ställdes inför rätta och dömdes till döden. Tvenne dagar före flottans utlöpande eller d. 28 Juli, stormade Torstensson det ofvannämnde batteriet, samt intog det, sedan fienden förlorat 500 man. — Den 14 Jan. 1814 afslöts i Kiel fred mellan Sverige och Danmark, hvilket sistnämnda dervid biträdde alliansen mot Frankrike, och till Sverige afstod Norrige; men deremot erhöll Pomern och Rügen. Som Norrige likväl förklarade sig för ett sjelfständigt rike och ett serskildt krig måste företagas mot detsamma, kunde det sistnämnde vilkoret ej uppfyllas. Pomern och Rügen återgingo till Svenska kronan och Danmark förlorade Norrige utan ersättning.

Kiellman, Joseph, lektor vid Wexjö gymnasium, född 1709, blef lektor 1742. Enligt S. Ödmann föreläste han historien på Latin öfver Cellarii hist. politica, hvilken han bar interfolierad under armen, och uppläste utantill både Cellarii thema och egna variationer så hastigt, att knappt ett ord kunde fattas. Derföre liknades hans föreläsningar öfver fäderneslandets historia vid "ljudet af en bröms." Han hade endast blått glas i sina fönster för sina svaga ögons skull. "Var incorruptibel som konsistorial; återsände en gång en smörbytta så stor att den kunnat fresta sjelfva biskopen, till en sökande, betalande sjelf den som återbar gåfvan."

Kiellman-Göransson, Julius Axel, född d. 22 Nov. 1811 å Gripsholm. Fadern kamrerare. K. blef student i Upsala 1830 och prestvigdes 1837, komministers-adjunkt i Clara församling s. å., lärare vid sjömansskolan i Stockholm 1840 och komminister i Vestra Åker och Dalby af erkestiftet 1844. Han har utgifvit en mängd skrifter, såsom: *Smärre Dikter*, hvilka utkommo 1839; 16 predikningar i den af Mellin m. fl. utgifne: *Christlige Predikaren*; *A-B-C-bok för Fäderneslandets barn*; *Carl Johans Drapa*; *Kärlekens Seger*, en Skandinavisk berättelse i 4 häften; *Abednego*, roman i 3 delar, och *Den blifvande Konungen*, roman.

Kihl, en socken med Gräfve, belägen i Örebro härad samt Nora och Lekebergs bergslager af Nerikes län, Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift, 1 ½ mil N.V. från Örebro. Kyrkan är mycket gammal och sannolikt en bland de äldsta i Nerike, byggd på en hög sandås, har fordom varit liten och smal; men sedan tillbyggd på vestra sidan, hvarest hon ock å ömse sidor är utvidgad och således har likhet af tvenne kyrkor. Man vet ej när första tillbyggningen skett; men den blef färdig 1618 och predikan hölls deri första gången Allhelgonadagen samma år. Sista gången utvidgades den 1779—1780. Den gamla kyrkan har sin första form sådan den blifvit begagnad i katholska tiden, och visar, att denna skogsort var då både litet bebyggd och bebodd. Åtskilliga lemningar äro anmärkta efter denna tid, såsom S:t Olofs bild, munkstolar, vigvattens-kar, m. m. Å södra sidan finnes en utbyggnad, kallad Juli-chor, hvaruti är Anrepska grafven. Den östra delen, som nu utgör sakristian, kallades före 1780 års ombyggnad Munkkyrkan, hvaraf vill synas som något kloster legat i grannskapet. Hvad som äfven gifver styrka åt öfvertygelsen om kyrkans ålder, är den bland allmogen ännu gängse sägnen, att ett troll, benämndt *Kihls Wigge*, skall hafva uppbyggt kyrkan, i följd af någon träffad öfverenskommelse emellan trollet och någon mägtig person, att denna skulle tillfalla trollet, som hade sin bostad i de närbelägna höga bergen, i händelse han icke före kyrkans färdigblifvande, kunde säga trollets namn. Han lyckades dock att utleta detta, hvaraf följde trollets död. I de så kallade Kihlsbergen (se nedan) märkes *Ullavi klint*, der lemningar synas efter en, som den ock ännu kallas, *Borg*, bestående af en hop stenar i cirkelform. Utsigten härifrån är herrlig. Örebro stad och slott, största delen af Hjelmaren, som ligger på 2 mils afstånd härifrån, med alla deromkring belägne herrgårdar och kyrkor i Östra Nerike utbreder en skön tafla äfven för det obeväpnade ögat. Dessutom märkes här: *Ramshytta*, säteri och stångjernsbruk, *Frösvidals* bruk och *Irvingsholm* (se dessa ord). Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 72 $\frac{1}{24}$ mtl. och har 1,900 invånare. Dess areal utgör 27,910 tunnl., hvaraf 8,460 höra till Lekebergs och 8,794 till Nora bergslag, samt 950 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Kihl, annex till Rasbo, beläget i Rasbo härad af Upsala län, 2 mil N.O. från Upsala, kallas äfven Rasbo-Kihl. Socknen är till större delen en skogsbygd, dock utan några betydliga bergshöjder och har för öfrigt ett sådant läge, att den södra af här befintliga tvenne sjöar, hvilken kallas *Stensjön*, har sitt aflopp genom Rasbo, Funbo och

Danmarks socknar, i Fyris-ån och derigenom i Mälaren, hvaremot Kihls norra sjö, *Rasten*, bildar ett vattendrag, hvilket går åt Österby bruk och således först på en lång omväg utlöper. I socknens norra ända och Rasbo härads allmänning är anmärkt *Skalby* jerngrufva, uppfunnen omkring 1685 af Henrik De Geer och Måns Steffansson; försök hafva fordom blifvit anställde af en brukspatron P. Lagerholm. I denna socken märkes *Årby* säteri, 1½ mil från Upsala. Egendomen, jemte underlydande hemman, består af 10 oförm. mtl. och har tillhört slägterne Schildt och v. Post, samt äges nu af framl. H. Ex. grefve Magnus Brahes d. ä. arfvingar. En vidskeplig sägen förmäler, att på Kröblinge ängar i denna socken syner visat sig, hvilka förebådat förändringar i rikets styrelse. Uti en titellös skrift, hvilkens företal, dateradt d. 17 Dec. 1733, uppgifver densamma vara en öfversättning af ett, före 1680, utaf prof. Joh. Schefferus på Latin författadt arbete, läses (sidd. 20—23) följande derom: "Samma dag fältslaget vid Lützen hölls, hvilket för Konung Göstaf Adolfs dödsfall skull nog bedröfveligt var, dock till sin utgång fröjdefullt, tå voro tvänne, om nattetid, på vägen stadde vid Rasbokihl uti Upland; när the kommo midtpå ängen, som vid kyrkian ligger, få the höra så stort buller af fäktande folk, så mycket skri af them, som upmuntra, slå, fly, gå på, så mycken knall af styckeskott, att the blefvo helt förskräckte och ej visste, hvart the sig vända skulle, eftersom the på stunden tyckte sig falla uti fiendens händer. Och ehuruväl the uti mörkret icke klart se kunde, trodde the sig likväl vara hardt när faran och sin undergång, till dess the, framkommande uti grannelaget och under förskräckelse afvaktande dagsljuset, befunno sådant buller vara spökaktigt, eftersom intet krigsfolk på slättmarken var. Icke långt therefter kommo tidender om en herrlig seger, som Konungen erhöll emot Kejsaren, dock therhos sorgelig för Konungens mistande." — "K. Carl Göstaf rustade med all makt till krig emot Polen, dock voro få om Konungens och tillrustningens ändamål underrättade. Vid samma tid, nemligen 1655 uti Februari månad, kommer en soldat något sent till predikan gående, och ser på förberörde plats, nära vid kyrkian, en stor hop beväpnadt folk fäktande sins emellan. Sådant berättar han straxt för några sina grannar. Strax föres mummel i kyrkian om fiendens inbrott. En hvar, utaf fara för sig och the sina, skyndar sig ut, och följer presten sjelf med. Så snart the utkommo, fingo the se tvänne fullkomliga krigshärar träffa sins emellan på en stor äng, å norra och södra sidan om kyrkian. Största delen trodde saken sig så i sanning förhålla; så rent och klart syntes altsammans: hästar, karlar, betsel, pistoler, pikar, spjut, värjor, och huru then ene bögg efter then andra; huru man eftersatte the flyktande, ja, huru then ene förföljde then andre i buskarne, samt med värjor och pistoler mördade. Ther nära intill voro tvänne skeppsflottor med master, kabbel, i luften spelande flaggor och utspända segel, samt med mycket båtsfolk och krigsfolk theruppå, af hvilka några sårade eller döde tycktes stupa i sjön. Med ett ord, här fattades ingenting i sanningen; elden sprutade utur stycken och pistoler, och rök uppsteg som tjock moln; dock hördes intet gny som i andra fältslag. På sidan gick af och an, såsom åskådare af fältslagtningen och dess utgång, en man af större längd än en menniska, med fotsid kappa och nedsläppt hatt, hvilken strax förfogade sig till närmsta by, och, så snart han tit kom, försvann tillika med allt thet öfriga. Nästan en månad therefter syntes på samma mark en hop svartklädt folk, med släpande kappor och helt breda hattar, dock stillastående orörlig, likaledes strax bortsvinnande ur ögsynen. Att häraf thet ena betydt kriget med Polen, Dannemark och thet flera, thet andra Konungens altför hastiga frånfälle, vill ingen tvifla om." — Socknen består af 34⅜ mtl. med 620 invånare. Af dess areal, 14,719 tunnl., äro 350 sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Kihlafors-verken, i Gefleborgs län, bestå af jernbruken Kihlafors och Annefors i Hanebo socken, samt Tönshammar i Skogs socken. *Kihlafors* och *Annefors* hafva 7 härdar och 3,600 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 36 skepp:d. Vid Kihlafors, hvarest stålugn tillika finnes, begagnas äfven vallon-smidesmethoden för någon del af tillverkningen. Vid Annefors finnas flera spik- och manufakturverkstäder. *Tönshammar* har 2 härdar och 1,200 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hitflyttadt från Kihlafors. Hammarskatten är här 12 skepp:d. Afsättningsorter för tillverkningen äro Söderhamn, Gefle och Stockholm. Smidesstämplarne äro trenne: R &* C; ett bakvändt R sammanbundet med K; ·R·. Bistämpeln är W—*n*. Ägare: P. C. Rettig.

Kihlsbergen. Från gränsen af Westmanlands län till Rosvalens utlopp, sänker sig höglandet med sakta lutning och förlorar sig i slätten; men i V. om denna sjö uppskjuta medens 600 till 700 fot höga bergkullar, som, efter Jerleåns genombrott, bilda de s. k. Kihlsbergen, hvilka, i förening med den allmänna landtryggen, fortgå i S.V. rigtning genom Lekebergs bergslag till S. om sjön Multen, öfverallt branta och oländiga, sönderdelade af smala, med kärr och måssar fyllda dalbottnar, samt på östra sidan stupande mot slätten i tvärbranta bergväggar, hvilka i allmänhet höja sig 400 till 500 fot öfver det nedanom dem liggande låga slättlandet. Emellan sjöarne Multen och Ölen öfvergå de branta bergen till utplattade skogsberg och jordhöjder, som sänka sig till slätten på omkring 300 fots höjd öfver hafvet; men landtryggen fortgår med ringa höjd och bredd mellan Ölen och Möckeln samt V. om sjön Toften, till gränsen af Skaraborgs län, der den ånyo uppstiger till högre berg på skogshöjden Tiveden, och förenar sig med den bergstrakt som omger Wetterns norra del. Från dessa berg utskjuter äfven landthöjden *Käglan* (se detta ord).

Kiirunavaara jernmalmsberg i Torneå Lappmark, 2½ mil i vester från Jukkasjärvi kyrka, räknar 34

mil från Torneå stad. Detta berg är högt och man har derifrån utsigt omkring Torneå och Luleå Lappmarker, samt till de snöbetäckta fjällen vid gränsen mot Norrige. Allmänna hälle-arten, hvaraf detta berg består, är granit-porfyr, af gråaktig färg, hvars hufvudmassa utgöres af tät qvarts, hvilken är nära öfvergången till hälleflinta, insprängd med bladig fältspat af gråaktig röd färg. Högsta höjden af detta berg utgöres af en jernmalmsgång, som är 8,400 fot, eller inemot $\frac{1}{4}$ Svensk mil i längden, och i bredden 400 till 800 fot efter gångens olika bredd och krökningar, bestående nästan endast af ren jernmalm. På höjden af berget anträffas en hög spets till ansenlig vidd, bestående endast af ren jernmalm. Malmen är magnetisk, af blåaktig jernsvart färg, hvaraf en del faller i stycken som parallelipipeder; en del malm är speglande, och i drushål har man funnit åttasidiga jernmalms-kristaller. Malmen är så skild från inblandning af bergart, att på få ställen synas några strimmor af glimmer, asbest, kalkspat och fältspat, samt, ehuru sällsynt, några gnistor af svafvelkis. Förhållandet utvisar, att denna malmgång fortsättes på djupet och således utgör ett ovanligt förråd af malm. Detta malmberg uppfanns eller angafs 1736, och blef då kalladt Fredriksberg. Malmen har dock ej hittills blifvit nyttjad, utom några få skeppund, som blifvit transporterade till de inom Torneå socken inrättade Kengiska jernverken (se: *Kengis*), hvilkas afstånd gör forslingen kostsam, så väl af Lapparne med renskjuts, som af nybyggarne på orten.

Kil, annex till Wisnum, beläget i Wisnums härad af Wermlands län, 3$\frac{1}{4}$ mil S. från Christinehamn, vid Wenern. Nuvarande kyrkan är ej äldre än från 1756; men den gamla trädkyrkan ägde många bevis, att hon var byggd med de första i Wermland och hela riket; här finnas stora ljusstakar af jern från katholska tiden, äfvensom en S:t Görans bild, gjord på samma sätt, som den i Stockholms storkyrka (se: *Göran, S:t*), fastän något mindre. Såsom nära belägen till Wenern, har denna kyrka äfven varit offerkyrka. Då fordom siklöje-fisket några år å rad misslyckades, offrades hit en silfverlöja, hvilken sedermera en lång tid, äfven efter reformationens införande, tjente till skrock; men bortbyttes slutligen af prosten Axel Norén mot en psalmbok till kyrkan. Ifrån Warnhems kloster, både i Westergöthland och Wermland, hade munkarne nära väg hit, att vid messfall förrätta gudstjensten, hvaraf *Munkerud* och *Munketorp* hafva fått namn. Eljest har denna socken, lika med de andra i pastoratet, utgjort skatt till nämnde kloster. I socknen märkes: *Nynäs*, fordom hertige-säte, der hertig Carl någon tid hade sin hofhållning. År 1592 bytte hertigen Nynäs till Shering Eriksson Arp, mot gods i Östergöthland, och blef det då säteri. *Hygnetorp* uppräknas af Palmsköld bland Wermlands förnämsta herresäten, der ock en kunglig djurgård skall varit, hvilket ej torde vara annat än frälsegården *Hygn*, på östra sidan om sjön Hyngen eller Kilsviken, som fordom skall varit ett ansenligt herregods, innan det aflades vid Nynäs. *Kilsbyn*, vester från kyrkan, har länge varit ett stort gods af 2$\frac{1}{2}$ hemman, af hvilka *Ödekyrkan* skall vara stamgården och förmodligen fått namn deraf att den blifvit öde vid digerdöden. Socknen består af 31$\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,576 invånare. Dess areal utgör 18,607 tunnl., af hvilka 1,590 äro sjöar och kärr. Adr. Christinehamn.

Kila, annex till Lunda, beläget i Jönåkers härad af Södermanlands län, 8 mil V. från Nyköping, mot Östergöthland. Socknen innefattar 28 mtl. och har 1,815 invånare. Af dess areal, 86,473 tunnl., äro 1,450 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Kila, en socken med Tveta och Svanskog, belägen i Näs härad af Wermlands län, Gillbergs kontrakt af Carlstads stift, 5 mil S.V. från Carlstad. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Socknen består af 37$\frac{5}{8}$ mtl. och har 2,228 invånare. Dess areal utgör 32,331 tunnl., af hvilka 5,920 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Åmål.

Kila, en socken, belägen i Öfver-Tjurbo härad af Westmanlands län, Sala kontrakt af Westerås stift, 3 mil N. från Westerås, $\frac{1}{2}$ mil S.V. från Sala. I socknen märkes: *Sätra* helsobrunn (se detta ord), *Limsta* säteri, 1 mtl., uppbyggdes till säteri 1686 af fru Hägerstjerna, har sedermera tillhört slägterne Mathiesen och Leyonflyckt, och äges nu af kapiten Billmansson. *Ljömsbo*, $\frac{1}{2}$ mtl., äges af öfverste Tersmeden. Landshöfdingen Adlersparre har några år ägt och bebott denna gård och förbättrat den betydligt. I de upplysningar, som blifvit lemnade om Kila socken, säges att "Ljömsbos läge vid sin sjö är ett Sverige i miniatyr." I kyrkan förvaras från katholska tiden en dopfunt af metall och en altartafla, hvardera med munkstil och den senare med årtalet 1450. En fjerdedels mil härifrån står på Grällsta bys gärde en bautasten; $\frac{1}{2}$ mil längre i söder synes ännu, vid Lånsta by, tecken efter en förlagd begrafningsplats, jemte sägen om ett kapell, som skall hafva stått härstädes. — Af sjöar märkas: *Ljömsbosjön*, *Alten*, *Ekan*, *Skrifvaredammen*, *Lisjön*, samt större och mindre *Kråktjärn*. — Bröllopsfester blifva allt mera sällsynta; men deremot allt större förlofningskalas på första lysningsdagen, då all ungdom, äfvensom nygifta komma med gåfvor in natura, i stället för de fordom här brukliga skrifna gratulationerna. Ett stort grönt träd, med vidhängande glaslyktor och brinnande ljus, bekostas och uppsättas på samma gång af byns ogifta karlar. Musik, dans och skjutning å bröllopsdagen äger ännu rum, isynnerhet det senare. Vid barndop vakar å de flesta ställen ungdomen hela natten emellan barnets födelse och döpelsedagen: förr, på det ej den onde emellertid skulle göra utbyte mot ett så kalladt *bytingsbarn* med stort hufvud; nu, endast för att undfägnas och få roa sig. Många veta ej mera hvarföre? Ingen beryktad qvacksalfvare blir i början af sjukdomar obesökt, oaktadt äfven läkare anlitas. Trefaldighetsbrunnar tros med säkerhet verka lika mycket som vattnet i Sätra brunn. Någon gång har dopvatten och öfverblifvet kommunion-vin, äfvensom kyrkogårdsmull

-blifvit användt såsom bot mot sjukdomar. Under nedanet vill man ej låta lysa till äktenskap. På ingen måndag, onsdag eller fredag begrafves eller sker flyttning till nytt bomvist eller ny tjenst. Folket är i allmänhet arbetsamt, nyktert, egenkärt och snyggt. De förra tidernas tarflighet i både mat och klädsel är nästan alldeles försvunnen. Tyger köpas numera af köpmännen i städerna, ehuru väfnader här idkas både flitigt och med skicklighet. Äfven åkdon och möbler äro af de mera kostbara slagen, ty allmogen här vill i allt täfla med ståndspersonerna. Också hafva många i det närbelägna Sala köpt sig både jord och gård, hvilket verkat mycket menligt på seder och förbindelser. Flere bland allmogen hålla sina döttrar i läroanstalter i Sala. Barnen få här alltför snart komma till väldet, hvaraf händer att föräldrarne blifva nådehjon i deras hus. — Sockaen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $34\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,314 invånare. Af dess areal, 23,999 tunnl., äro 890 sjöar och kärr. Adr. Sala.

Kilanda, annex till Starrkärr, beläget i Ale härad af Elfsborgs län, $3\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Götheborg, $1\frac{3}{4}$ mil V. från Alingsås. Kyrkan är af okänd ålder. I denna socken märkes: *Kilanda*, 3 mtl. frälse-säteri, med underlydande $4\frac{1}{8}$ mtl., qvarn med 3 par stenar och såg. Egendomen har tillhört slägterne Oxenstjerna, Bonde, Rosenhane, Alströmer, Zelow och äges nu af P. W. Ekman. Socknen innefattar 16 mtl. och har 524 invånare. Dess areal utgör 6,434 tunnl., af hvilka 580 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Kilander, Anders Birgersson, superintendent i Carlstad. Han var född af bondeföräldrar i Sörtorp och Fiskekihlens socken, blef 1648 lektor och konsistorii-notarie i Carlstad, sedan kyrkoherde i Nyeds pastorat och prost, samt år 1666 enhälligt kallad till superintendents-embetet. Beskrifves som en lärd, verksam och foglig man. Då han skulle hålla likpredikan öfver borgmästaren i Carlstad och lagt sig på sängen att genomläsa konceptet dertill, fanns han död med detta koncept på bröstet, d. 6 Febr. 1673.

Killinghammar, jernbruk. Se: *Ferna-verken.*

Kiln, ett härad i Wermlands län, består af 5 socknar, nemligen: Kiln, Frykerud, Nedre Ullerud, Öfre Ullerud och Ransäter, hvilka tillsammans innefatta $104\frac{7}{12}$ mtl. med 13,238 invånare. Ättehögar finnas här öfverallt till ett oräkneligt antal, såsom bevis, att denna ortens vackra belägenhet och fruktbarhet på de flesta ställen, hitlockat många invånare i äldsta tider. Omkring en jordvall på *Hammars* ägor 10 st., på *Hoflunda* 6 och 3 på *Torpsängen*, allt på Hammarön. Vid *Ilandaholm* och *Brynjefjolen* m. fl. ställen äro ock ättehögar. Norr om *Runvall* (i Kilns socken) synes på en stor sandkulle omkring 100 ättehögar. Äfven stenkummel och runstenar märkas på flere ställen. *Dyfvelsten*, är märklig från hednatiden, emedan den då utgjorde ett slags gränsskillnad emellan Wermland och den skog som skiljde Götha land derifrån. Dock fattas icke heller folkets skrock härom, att den blifvit ditkastad af en jätte. — Häradets areal utgör 160,699 tunnl., af hvilka 19,885 äro sjöar och kärr.

Kiln, ett kontrakt af Carlstads stift i Wermlands län, innefattar 4 prebende-pastorat, neml.: Carlstads stads- och landtförsamling; Kiln med Frykeryd; Öfra Ullerud, Nedra Ullerud och Ransäter; Grafva samt Hammarö, hvilka tillsammans hafva en folkmängd af 21,230 personer.

Kiln, en socken med Frykerud, Öfra Ullerud, Nedra Ullerud och Ransäter, belägen i ofvannämnde Kilns härad och kontrakt, 2 mil N.N.V. från Carlstad. Här märkes: *Eknäs*, biskops-boställe, blef såsom en fast arf- och hufvudgård år 1431 gifven till prestbol af väpnaren Alex. Torstensson (Busk) och dess fru. Dertill lades ännu några andra hemman och torp, hvaremot "presten skulle föda dem till dödedagar, och sedan hålla en själamessa i hvar månad för deras egna, deras föräldrars och alla Christnas själar, till evig tid." Det hände biskop Olof Bjurbäck, hvilken, såsom biskop i Carlstad, blef pastor för detta pastorat, att då han såsom barn skulle med föräldrarne flytta till Bada bruk i Lysviks socken, och barnet sofvande låg inbäddadt i torftiga kläder, föll det af slädan och blef liggande på vägen. De flyttande fortsatte sin färd nära en half mil, innan det saknades; man skyndade tillbaka, och fann det ännu i en ostörd hvila midtför Kilns kyrka, der Bjurbäck sedermera blef pastor. En mängd ättekullar och stenkummel finnas i socknen. Denna är prebende åt biskopen. Den innefattar $31\frac{5}{8}$ mtl. och har 2,932 invånare. Af dess areal, 34,344 tunnl., äro 4,660 sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Kimröksbruk. Det första sådant, äfvensom det första glasbruk, anlades i medlet af 1600-talet, på Djurgården i Stockholm, af en Melchior Jung.

Kimstad, en socken, belägen i Memmings härad af Östergöthlands län, Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift, $1\frac{1}{2}$ mil N.O. från Norrköping, vid Götha kanal. Fyra små insjöar, ibland hvilka *Löfstasjön* är den största, finnas i socknen, hvilken genomskäres af *Motala* ström. Äldsta kyrkan lärer blifvit kallad *Kämpestad*, efter den envigeskamp, som prinsarne Erik, konung Edmund Gammals son, och Erik, konung Anund Jakobs son, omkring år 1060 här hållit om thronföljden. Till minne af denna strid, i hvilken begge prinsarne stupat, blefvo vid kyrkans ombyggnad 1732 och 1733, tvenne ryttare af jernbleck ställda på kyrkotaket. Det grundmurade ansenliga tornet uppfördes 1770. I socknen märkas: säterierne *Löfstad*, *Norsholm* och *Landsjö* (se dessa ord). Följande äro berustade säterier: *Forsby*, 1 mtl., med vacker byggnad och trädgård, har tillhört slägterne Törnsköld, Rosenberg, Stegman, Hägerflygt och Roxendorff. *Runstorp* med *Örsäter*, 1 mtl., har tillhört slägterne Törnsköld, Skytte, Wrede och Kuylenstjerna. *Kimstad*, 2 mtl., har tillhört R. J. v. Askenberg, presidenten J. Strömfelt, öfverste Hilchen och inspektor Wikberg. *Tångestad*, 2 mtl., har haft samma ägare som Runstorp. *Alfvestad*, har tillhört slägterne Ödla, Skutenberg och Leiman. Hemmanet *Greby* och Kim-

stads qvarnar med 8 par stenar tillhöra Götha kanal-bolag. Vid *Ökna* bondgård, $\frac{1}{4}$ mil N.O. från kyrkan, märkes *Domarebacken*, hvilken lärer varit en idavallur eller domkrets; men har i senare tider blifvit genom grustägt förminskad. På samma bondgårds ägor hafva vid gräfning funnits urnor med ben och aska och likaså på Ullevids hemmans ägor. Under gräfningen af Götha kanal, hvilken genomskär denna socken emellan *Roxen* och *Asplången*, har man funnit flere stridshamrar af sten, tvenne ovanligt stora skeletter och sköldpaddsskal på 3 till 5 fots djup, under ytan af en hård och stenbunden mark. Den 4 Sept. 1818 träffades af en bergsman, sysselsatt med ålfiske i Motala ström, emellan Roxen och Glan, ett stort rundt forntida konststycke af guld, prydt med stenar; det hade fastnat i refven och vägde 2 marker och 14$\frac{1}{2}$ lod, värderadt till 148 dukater. Det anses med största sannolikhet vara ett spänne eller fibula till en biskopskåpa, gifven af konung Sigismund år 1594, åt biskop Petr. Benedicti i Linköping, och af honom här nedsänkt. — Socknen är ett patronelt pastorat af 3 kl. och patronat-rätten tillhör ägaren af Löfstad. Den innefattar 47 mtl. och har 1,244 invånare. Af dess areal, 15,459 tunnl., äro 1,210 sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Kina slott. Se: *Drottningholm.*

Kind, ett härad af Östergöthlands län, räknades tillhöra Småland till år 1645. Konung Erik den heliges morbror, Kol Jarl och dess fäder skrefvo sig hertigar och höfdingar till Kind i Östergöthland intill Toril och Totil, hvilka bodde på Brokind. Häradet innefattar 11 socknar, nemligen: Kettilstad, Horn, Tjärstad, Hycklinge, Wårdnäs, Vestra Eneby, Kisa, Hägerstad, Oppeby, Ulrika och Tirserum, hvilka tillsammans innefatta 403$\frac{1}{4}$ mtl. med 18,378 invånare. Jemte häradet Ydre utgör Kind ett fögderi och en domsaga. Dess areal är 295,189 tunnl., af hvilka 49,600 äro sjöar och kärr.

Kind, ett härad af Elfsborgs län, innehades fordom af hertig Eriks enka, hertiginnan Ingeborg, under morgongåfvo-rätt. Det öfverlemnades trettondags-aftonen år 1388 åt drottning Margaretha af riksdrotset Bo Jonsson Grips testaments-exekutor, Algot Månsson Sture, som innehaft det för hans räkning. Detta Kinds härad innefattar 35 socknar, nemligen: Kalf, Mårdaklef, Håksvik, Frölunda, Mjöbäck, Elfsered, Holtsljunga, Svenljunga, Ullasjö, Örsås, Refvesjö, Redslared, Sexdrega, Ljushult, Roasjö, Hillared, Länghem, Dannicke, Månstad, Åsarp, Gällstad, Semb, Grönahög, Finnekumla, Tväred, Marbäck, Dalstorp, Hulared, Ölsremma, Ljungsarp, Nittorp, Tranemo, Måssebo, Ambjörnarp och Sjötofta. Humla odlas här till betydlig afsättning på andra orter. Inom häradet finnes glasbruk vid Limmared; färgerier och fabriks-anläggningar vid Ljungsarp och Sexdrega, samt 6 potaske-kalsineringsverk, hvilka årligen tillverka 5 till 600 skepp:d. Kinds härad utgör, jemte Redvägs, ett fögderi och en domsaga. Häradets areal är 496,275 tunnl., af hvilka 47,751 äro sjöar och kärr, samt innefatta 528 mtl. med en folkmängd af 26,474 personer.

Kind, ett kontrakt af Linköpings stift i Östergöthlands län, består af 5 pastorat, nemligen: Kettilstad och Tjärstad, Horn och Hycklinge, Wårdnäs, Vestra Eneby och Kisa, samt Hägerstad och Oppeby, af hvilka pastorat 4 höra till 2 kl. konsist. och ett till 1 kl. Kontraktets folkmängd utgör 15,534 personer.

Kind, ett kontrakt af Götheborgs stift, inom Elfsborgs län, består af 8 pastorat, nemligen: Mjöbäck med Elfsered och Holtsljunga; Svenljunga med Örsås, Refvesjö och Redslared; Sexdrega med Roasjö, Ljushult och Hillared; Länghem med Dannicke, Månstad och Åsarp; Gällstad med Grönahög, Tväred, Marbäck och Finnekumla; Dalstorp med Hulared, Nittorp, Ölsremma och Ljungsarp; Tranemo med Måssebo, Ambjörnarp och Sjötofta, samt Kalf med Håksvik, Mårdaklef och Frölunda. Af dessa pastorat äro två reg. af 1 kl. och ett af 2 kl., tre konsist. af 2 kl. och ett af 3 kl., samt ett patr. af 2 kl. Kontraktets folkmängd utgör 25,548 personer.

Kinda, i forn-Svenskan liktydigt med: *upptända eld.*

Kinda kanal, i Östergöthland, hvilken, efter flera anställda undersökningar om dess möjlighet och nytta, genom understöd af ett serskildt bolag beslöts och gillades af Kongl. Maj:t 1799, samt förseddes med reglor d. 2 Juni 1801, var ernad att öppna en båtled ifrån Åbyviken i Horne socken till Labbenäs vid sjön Rengens norra strand, 1 mil nära Linköping. Kanalens sträckning skulle således utgöra en längd inom länet af 10 mil. Kanal- och slussarbetet började d. 1 Maj 1808, under framl. brukspatron Åkerréns ledning; men har, genom tillstötande hinder och svårigheter, ännu saknat både en lycklig fullbordan och en åsyftad nytta, som af denna båtleds sammanbindande med Götha kanal, i framtiden endast kan bestämmas. En trädsluss med vindbrygga återstår ännu, såsom ett minne af det afstannade företagit.

Kindblad, Karl Eduard, son till protokollssekreteraren C. Kindblad och dess fru S. Ch. Hedengran, född i Stockholm den 11 Juli 1807; kom vid 11 års ålder, efter begge föräldrarnes död, till Strengnäs, samt genomgick der trivialskolan och gymnasium, till medlet af år 1824; måste, efter att hafva tillbragt vårterminen 1825 vid Upsala akademi, afbryta studierna derstädes, för att egna sig åt barna-undervisning, dels hos enskildta skollärare, dels äfven sedermera i egen privatskola. Anställdes, efter ett förnyadt kort vistande vid nämnda akademi vårterminen 1833, såsom extra-ordinarie i dåvarande krigs-expeditionen, samt blef kopist derstädes 1842 och samma år sekreterare vid ingeniör-korpsen. Höll vintern 1832—1833 offentliga föreläsningar i hufvudstaden, öfver de äldsta folkslagens skapelse-theorier, samt öfver Kinas och Japans häfder; meddelade åren 1831 och 1832 handtverksgesäller kostnadsfri undervisning, uti en egen upprättad söndagsskola. Har utgifvit historiska handböcker, samt *Ordbok öfver Svenska Språket*, 3 häften.

King, Jakob, född Skotte, gick i Gustaf II Adolfs tjenst och användes af honom vid flera till-

fälten, samt befordrades till general. År 1638 förde han befälet öfver vestra sidohären i Tyskland; men uträttade föga, och måste följande året taga afsked, för att lemna rum åt Königsmark. Han afled i Stockholm 1652, i en ålder af 63 år. Han hade till Sverige inkallat sina brorsöner, **Jakob** och **Henrik**, hvilka adlades år 1672. Den förre var page hos Carl Gustaf, sedermera löjtnant och stupade 1676, då Danskarne eröfrade Christianstad. Den senare var drabant, och dog barnlös på 1680-talet, då ätten utgick med honom.

Kinmansson, Daniel Leonard, prost och kyrkoherde i Stora Åby och Ödeshög af Linköpings stift, Led. af W. O., utgaf år 1807: *Samtal i Fysiken för Ungdom.*

Kinmansson är namnet på en slägt af utmärkte skådespelare vid kongl. theatern. Den äldste, **Fredrik,** var i början anställd vid baletten; men då hans användbarhet för skådeplatsens högre yrken bemärktes, togs han derifrån och var sedan i nära 40 år en af både sångscenens och talscenens mest utmärkta medlemmar. Hans vackra, fulla basstämma har icke i senare tider haft hos oss någonting jemförligt, och äfven för den dramatiska scenen var han lika användbar, länge i obestridd besittning af de första tal- och sångrolerna i sin genre, särdeles operan och tragedien, såsom *Agamemnon*, *Œdipe*, *Vattendragaren*, *Oden*, *Virginius*, m. fl. År 1845 lemnade han skådeplatsen med pension. Hans yngre bror, **Lars,** äfven i början anställd vid baletten, qvarstår ännu vid theatern. Hans genre är egentligen komiken, både i tal- och sångpjeser, ehuru han äfven med framgång uppträdt i åtskilliga roler af allvarsammare lynne. Dennes son, **Gustaf,** anställd vid mindre theatern, spelar förnämligast älskare-roler.

Kinmark, Erik, död 1777, endast 27 år gammal, har utgifvit: *Considerationes artic. fidei.*

Kinna, ett härad af Skaraborgs län, innefattande 15 socknar, nemligen: Göthened, Wättlösa, Holmestad, Ledsjö, Forshem, Wedum, Fullösa, Medelplana, Westerplana, Österplana, Kjestad, Klefva, Sihl, Lugnås och Bresäter, hvilka utgöra 218 mtl. med 8,488 invånare. De mest anmärkningsvärda ställena inom detta härad äro säterierne Hellekis, Råbeck, Hjelmsäter, Hönssäter och Aranäs, samt Kinnekulle. I förening med häraderne Skåning, Laske och Kinnefjerding utgör detta härad en domsaga, samt med de tvenne förstnämnde och Wilske härad ett fögderi. Kinna härads areal utgör 77,087 tunnl., af hvilka 1,031 äro sjöar och kärr.

Kinna kontrakt af Skara stift, i Skaraborgs län, innefattar 8 pastorat, nemligen: Göthened med Holmestad, Wättlösa och Ledsjö; Forshem med Wedum och Fullösa; Björsäter med Lugnås och Bresäters kapell; Källby med Broby, Hangelösa och Skeby; Hagby med Skelfvum och Ofva; Medelplana med Westerplana; Österplana med Kjestad, samt Klefva med Sihl, af hvilka pastorat två äro reg. 2 kl., ett preb. 1 kl., tre konsist. 2 kl. och ett 3 kl., samt 1 patron. 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 12,457 personer.

Kinna, annex till Örby, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Borås. Kyrkan af okänd ålder och byggd af sten, har vacker belägenhet och är i senare tider tillbyggd, sist år 1803. I socknen märkes *Ginkalunda* säteri. Den består af $17\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,065 invånare. Dess areal utgör 6,434 tunnl., af hvilka 690 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Kinnahus eller **Kinnaholm,** i Frölunda socken af Elfsborgs län, var fordom ett konungasäte eller fäste, och nämnes i konung Erik XIII:s jordbok ibland kronans slott. Härunder hörde, såsom län, Kinds härad och en del af Westergöthland. Danskarne belägrade slottet förgäfves år 1306; men år 1434, då det förstördes af Engelbrekts trupper, var en Dansk man befälhafvare härstädes. När konung Carl VIII Knutsson år 1449 red sin eriksgata, befallte han att Kinnahus ofördröjligen skulle sättas i stånd, såsom en gränsfästning mot Danmark, hvilket äfven skedde. Det belägrades derföre åter förgäfves år 1452 af konung Christian I:s trupper. Tiden då detta fäste sedermera blifvit förstördt, är ej känd.

Kinnared, annex till Thorup, beläget i Halmstads härad af Hallands län, 4 mil N.N.O. från Halmstad. Här märkes *Kinnared*, 2 hemman, välbebyggde med qvarnar, sågverk och fiske. Anmärkningsvärdt är, att allmogens klädedrägt i denna socken mera liknar den uti nästgränsande socknar i Småland, än den i moderförsamlingen. Socknen innefattar $13\frac{1}{2}$ mtl. och har 366 invånare. Af dess areal 3,888 tunnl. äro 50 sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Kinnarumma, annex till Seglora, beläget i Marks härad af Elfsborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Borås. Kyrkan af träd och okänd ålder. I denna socken märkes: *Fageràs*, mindre herrgård. *Mariæ källor*, eller som de kallas i kämpavisor och af folket i orten, *Majebo källor;* dessa begge källor, hvaraf den ena skall vara ymnigare, äro belägna på Vestra Viks ägor. De tillades fordom en öfvernaturlig kraft; man har der anmärkt lemningar efter ansenliga murar, öfverskuggade af stor furuskog. Sagorna förmäla om Majebo kyrka, att dit fordom skänktes en klocka, för hvilken Hellelied, en prinsessa blifvit såld. En af källorna har varit offerkälla, och man har dervid anmärkt trenne offerberg. Socknen består af $18\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,396 invånare. Dess areal utgör 20,273 tunnl., af hvilka 2,380 äro sjöar och kärr. Adr. Borås.

Kinnefjerding, ett härad i Skaraborgs län, innefattar 1 stad, Lidköping, och 12 socknar, nemligen: Härened, Hofby, Säfvared, Linderfva, Hasslösa, Husaby, Skälfvum, Ofva, Källby, Broby, Skeby och Hangelösa, hvilka innehålla $169\frac{1}{8}$ mtl. med 6,321 invånare. Märkligaste ställena i häradet äro: Lidköping, Husaby, egendomarne Blomberg och Mariedal samt Lunds helsobrunn. I förening med häraderna Skåning, Kinne och Laske utgör detta härad en domsaga, samt med häraderna Barne, Wiste, Åse och Kålland ett fögderi. Häradets areal utgör 48,853 tunnl., af hvilka 130 äro sjöar och kärr.

Kinnekulle, bredvid Wettern, är en höjd, hvilken synes på 8 à 9 mils afstånd, liksom en hattkulle öfver horisonten, emellan Wenern och Skara. Den utgör ett af de sällsammaste berg i Sverige, så för dess stora och jemna afsättningar, som för dess serskildta stenslag i hvardera afsättningen. På denna höjd äro belägna fem kyrkor och socknar, vackra herrgårdar, sköna trädgårdar och fruktbärande träd, hvilka här växa vildt. Sägnen berättar, att Kinnekulle är det första ställe i norden, som efter syndafloden uppsöktes af jättarne Kinne, Helle, Gomer och Mare. Kinnekulle, Hellekis, Gom eller Gum, Martorp eller Maretorp skola häraf erhållit namn, äfvensom Essgärdet, efter Mares dotter Essa, hvilken först bebodde det. De 3 sistnämnda hemmanen äro belägna i Husaby. Kullen, som är i norr och söder 2 till 2 ¼ mil lång och ¾ mil bred, utgör ett berg med breda och vidlyftiga afsättningar, eller trappvis lagda fält, hvilka innehålla hela socknarna. Dessa afsättningar äro betäckta med vackra ängar, åkerfält, skog eller löfträd. Hvardera fältet består af serskildta bergarter, hvilka, liksom afsättningarne, gå nästan horisontelt omkring bergets medelpunkt. Afsättningarne äro åtskilda med perpendikulära afbrytningar, eller så kallade klefvor, de der likna kyrko- eller slotts-murar. *Sandstens-klefven*, eller nedersta hvarfvet, 450 alnar bred, men i lodrät höjd med hela sluttningen 41 alnar, består af hvit sandsten, hvilken stöter något i gult, betäckt med sand samt svart och något rödblandad mylla, men på några ställen mojord. På vestra sidan om Hellekis och Råbecks stränder, och äfven under Hjelmsäters-skogen, ser man, då Wenern starkt utfallit, huru detta hvarf utstryker i sjön flera famnar under vattenytan uti tunna skifvor eller lager, ofta ej 2 tum mäktiga, då deremot de ofvanföre befintliga hålla 4 till 6 qvarters tjocklek. *Limstens-klefven*, hvars jordmån är dels svartmylla, dels röd och svart kalksten, är i längd 800 alnar, men i lodrät höjd 36. Detta stratum är af kalksten, som blir god till kalk genom bränning. En rödaktig förändring af kalken med gröna ådror finnes vid Råbeck och skulle genom slipning gifva en ganska vacker marmor. De sällsyntaste träd och örter växa här. Man har jemväl funnit petrifikater. Samma stratum har äfven lefversten, som i elden springer i stycken, och orsten, hvilken är kristalliserad såsom ett salt. Ofvanpå limsten ligger ett kråkberg i hårda fasta strata. *Rödstens-klefven* är i längden 800 alnar och består af Ölandssten. Denna är af tre slag: grön griffelsten underst, grå telgsten derofvanpå af hvilken golfsten förfärdigas, samt der ofvanpå röd telgsten och öfverst svartmylla. Innanför ligger *Gorstens-klefven*, i längd 600 alnar, och, sammanräknad med Rödstens-klefvan, har en lodrät höjd af 77 alnar. Denna sten tjenar hvarken till kalkbränneri eller stensliperi. Längre uppåt finnas höga backar, om 600 alnars längd, af idel kullriga gråstenar uppfyllda. Högre upp är Kråkberget af svart skiffer, till 500 alnars längd. Här och der finnes ett slags skiffer, som är hård och gråaktig och så fint gry som den bästa oljesten. När den tillhugges och behörigen slipas, tjenar den till fina äggjerns brynande. Denna klef tillskapas af ofantliga och med hvarandra ifrån norr till söder jemnlöpande åsar, som på östra och vestra sidorna liksom omfatta högsta kullen, der äfven deras lodräta höjd är störst. På norra sidan sker åsarnes afsluttning mera tvert och stupande. På mellanrummet, som dessa åsar på södra sidan innesluta, ligger *Stendsen*, som häftar vid Högkullen och afsöndras ifrån vestra Långåsen, med en djup, men smal dal och mosse, kallad *Medelplana Sprängesdal*. Här finnas ofantliga bergskullar, bestående af ofantliga stenkastningar, sammanvräkta till en förundransvärd höjd på ena och försänkta i afgrundsdjupa dalar på andra, samt utbredda i åtskilliga sträckningar på tredje stället. Trakten kallas på allmogens språk *Knullarne*, emellan hvilka och östra Långåsen träffas *Österplana Sprängesdal*, som börjat med en efter föregifvande bottenlös mosse. Den på vestra åsen är mest uppodlad till åker och kallas Medelplana sal, till skillnad från den på östra åsen, som kallas Österplana sal. Högsta kullen består af grof och hård sandsten, eller af trapp, som kallas jernbinda, och är en mörkgrå förstenad jernlera, tvertöfver af 862 alnars längd, men i lodrät höjd 243 alnar, de höga backarna och Kråkberget inberäknade. Denna är betäckt med barrskog. Den rundel öfversta planen utvisar, är nästan cirkelformig och ifrån medelpunkten afsluttande åt alla håll. Härifrån har man den vackraste och vidsträcktaste utsigt, och skulle man troligen, så framt berget Billingen samt Ålle- och Mösseberg på södra sidan ej hindrade, kunna vid klart väder se öfver hela Skaraborgs län, till och med nästan öfver hela Westergöthland. Denna höjd har isynnerhet varit passande för vårdkasar, hvilka antändes för att tillkännagifva fiendens ankomst. En sådan vårdkase har äfven stått på kullen tills i början af 18:de århundradet; men hvilken en fru Nackrey på Hjelmsäter förvandlade till ett prydligt åttkantigt hus med torn, kalladt Mariehus, och af allmogen Apehus. Det var uppfördt för att tjena till hviloställe eller lusthus, för dem som besökte kullen; men som det stod utan fönster och dörrar, blef det natten före påskdagen år 1741 af en orkan ikullkastadt. *Martorps-klef* ligger söder för kullen, är af 26 alnars perpendikulär höjd och består af röd telgsten. Blott på fyra ställen kan man uppstiga på kullen; dessa ställen kallas kast eller fall. Af kullens utseende kan man dömma om blifvande väderlek, ty då kullen har klar topp, är luften ren; när deremot molnen nalkas spetsen, vet man att samma moln öppnas med regn, o. s. v. Kinnekulles höjd öfver Wenern är 397 alnar eller 794 fot, Wenerns höjd öfver Westerhafvet är 147 fot, hvadan kullens höjd öfver detta haf blir 941 fot. Jordmånen är svartmylla. På öfversta och mellersta sluttningen af kullen växa äppel- och körsbärsträd vildt. Ordningen uti hvilken jordlagren följa på hvarandra på Kinnekulle, är nederst sandsten, så alunskiffer, derpå kalk, sedan åter skiffer och öfverst en mörkgrå trapp; Kinnekulles sandstenshvarf hvilar på gra-

-sit. Man har här träffat lösa stenkolsbitar. Svampar, som äro ovanliga, växa här på de nedfallna löfven af ask, bok, hägg, päron och oxel. Enligt sägen, skall uti Westerplana äng, nära sjön bredvid den brantaste klippan, legat en kyrka, kallad *Hestings-kyrkan*, efter hvilken sjelfva klefven ännu benämnes. Här anträffas en tvärbrant uti sandstenshvarfvet, som går perpendikulärt neder mot 40 alnar, hvarest vattnet susar inunder. Nämnde kyrka säges hafva varit en offerkyrka; men inga lemningar af murar synas efter densamma. Uti trakten deromkring äro de bästa sandstensbrott. Öfverallt på kullen finnas små källor, hvilka för det mesta innehålla kalkaktigt vatten. När man går på kullens öfversta spets, tycker man sig af dånet kunna sluta till underjordiska ihåligheter. Fordom hafva hjortar och rådjur lefvat härstädes.

Kinnemond, Patrik och **Thomas**, tvenne bröder, födde i Skottland och grefskapet Tife, der deras adliga ätt Kyninmond blomstrade redan i 12:te århundradet, inkommo under Gustaf Adolfs tid till Sverige, der de båda togo tjenst som simpla soldater, men snart stego i grader. Den äldste, **Patrik**, blef år 1635 öfverste och stupade vid Pirnas belägring; den andre, **Thomas**, blef äfvenledes öfverste och kommendant på Dünamündes skans, som han uppbyggde, och hvilken i början efter honom kallades Kinnemünde. Dog barnlös, men dödsåret är obekant, och den nya adliga ätt de begge bröderne stiftat utgick med honom.

Kinnevald, ett härad af Kronobergs län, utgör förenadt med Norrvidinge det andra fögderiet i länet, samt i förening med Albo och Norrvidinge Tio härads andra domsaga och innefattar 12 socknar, nemligen: Wexjö landsförsamling, Öijeby, Bergunda, Öija, Skatelöf (en del), Wederslöf, Dänningelanda, Täfvelsås, Kalfsvik, Jäth, Urshult och Almundsryd, hvilka tillsammans utgöra 328¼ mtl. med 15,359 invånare. Tingsstället för häradet är nu mera i Wexjö, ditflyttadt från Nötbeled, dit det flyttats från Jäth. Häradets areal utgör 220,297 tunnl., hvaraf 48,850 äro sjöar och kärr.

Kinnevalds kontrakt af Wexjö stift uti Kronobergs län, innefattar 7 pastorat, nemligen: Wexjö stads- och landsförsamling, Bergunda och Öija; Urshult och Almundsryd; Kalfsvik och Jäth; Täfvelsås; Wederslöf och Dänningelunda, samt Öijeby och Härlöf, af hvilka pastorat 1 är reg. af 1 kl. och 1 af 3 kl.; 1 patron. af 3 kl., 2 preb. af 3 kl., samt 2 konsist. af 2 kl. Kontraktets folkmängd utgör 15,919 personer.

Kinneved, en socken med Wårkumla, belägen i Frökinds härad af Skaraborgs län, Wilska kontrakt af Skara stift, 1 mil S.S.V. från Falköping. Kyrkan har vacker belägenhet på en någorlunda jemn plan. I socknen märkes: *Mörnarp*, ett hemman, beläget på en mosse, dit ingen kan komma till fots; tillhörde år 1813 prosten B. Carlsson, som anlagt väg dit från fasta landet. *Thorshall* och *Lilla Thorshall* äro 2:ne stora stenar i betesmarken söder om Kinneved; den större liknar en kägla, omkring 30 alnar hög. Man förmodar att de fått namn af Thor. — Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består jemte Wårkumla af 49 mtl., men har ensam 913 invånare och en areal af 9,072 tunnl., hvaraf 1,800 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Kinstagatan i Stockholm, eller som hon vanligen kallas *Kinstugugatan*, tros ursprungligen hafva hetat *Kungshästegatan* eller *Hingstegatan*, emedan konungen der haft sitt stall. Der finnes det hus, som är omtaladt i I Del. sid. 402, art. *Eldbrasan*. Tillägges, att det der omnämnda straffet skall år 1558, enligt konung Gustafs befallning, blifvit verkställdt på Stortorget.

Kirskål, kirs, sqvallerkål, trebening (Ægopodium Podagraria), en mångårig växt, hvilken förekommer i trädgårdar och skogsängar, isynnerhet fuktiga och belägna vid större sjöar, i Bohuslän, Westergöthland och Upland allmänt, den förtäres af kreaturen och kan användas som grönkål; men är dock af föga hushållsnytta.

Kirstenius, Petrus, drottning Christinas lifmedikus och medic. professor i Upsala, var född i Breslau år 1577 och skickades af sin fader, köpman derstädes, till Posen för att lära sig Polska språket. Detta gjorde han äfven; men lärde sig derjemte flera andra, isynnerhet Österländska, så att han påstås hafva kunnat 26 språk. Derjemte valde han medicinen till sitt yrke, och blef, vid 24 års ålder, promoverad i Basel, reste sedan genom flera Europeiska länder, äfven till Asien, samt återkom 1608 till Breslau, der han idkade sin vetenskap och särdeles vinnlade sig om Arabiskan, så att han der införde Arabiskt tryck. Någon tid derefter flyttade han till Preussen, der han blef känd af Axel Oxenstjerna, hvilken tog honom med sig till Tyskland och sedan till Sverige. Här blef han bemärkt af den unga drottning Christina, som anställde honom i hans båda ofvannämnda befattningar. Han var likväl sjelf af en svag helsa, och dog den 5 April 1640. Var en ovanligt lärd man, som i Upsala anlade ett Arabiskt tryckeri, och har författat en mängd skrifter, t. ex. en *Arabisk Gramatika; De fyra Evangelisternes skrifter;* en *Afhandling om Medicinens bruk och missbruk*, o. s. v. Hans sonson, **Johan Leonard**, major vid artilleriet och död under Rewels belägring år 1710, adlades år 1686, då han antog familjens ursprungliga namn: *Kirstein.* En af hans ättlingar ägde tvenne hus i Stockholm, ett vid Munkbron och ett vid Clara Strandgata, hvilka blifvit bekanta såsom lokaler för många af hufvudstadens offentliga tidsfördrif eller för sammanträdande sällskaper.

Kirurgiska Societeten, eller såsom den kallades: *Bard-* eller *Bårdskärare-embetet*, af *Bart* (skägg), stiftades genom Johan III:s privilegier af d. 20 Juli 1571 och stadfästades ytterligare af Gustaf Adolf, drottning Christina och Carl XI, då benämningen förbyttes till *Societas Chirurgica.* Genom kongl. resolution af d. 28 Okt. 1797 upplöstes likväl denna societet och förenades med kollegium medikum.

Kisa, annex till Vestra Eneby, beläget i Kinds härad af Östergöthland, 5¼ mil S. från Linköping, var moderförsamling år 1255. Kyrkan är af obe-

kant ålder, belägen utmed vägen till Kalmar, tillbyggdes 1754 och har sedan 1820 undergått en högst betydlig förbättring. Altartaflan är af Hörberg, och ett af hans yppersta arbeten. Trakten omkring Kisa är särdeles fruktbar och behaglig. Insjöar finnas här i mängd. De största äro: *Öfra* och *Nedra Föllingen, Hargs-sjön, Kisa-sjön, Varfveln, Ören, Stensjön, Mjölsefalls-sjön* och *Hundsjöarne.* Mellan sjöarne äro flera bäckar. I socknen märkes: *Björksnäs,* 1 mtl. frälse-säteri, bygdt dertill af assessorn Peder Mattsson Stiernfelts son. Har tillhört slägterne Cambel, Stackelberg, Winter, Dusèen, äges af bönder. *Föllingsö,* 2 mtl. frälse-säteri, uppbygdt af förutnämnde assessor Stiernfelt, stamfader för slägten Grubbe. Har sedan tillhört slägterne Drake och Helwegh. Här finnes såg och mjölqvarn. *Mjölsefall,* 3 mtl. frälsesäteri. Här är tullqvarn. Har tillhört slägterne Stiernfelt, Kugelhjelm, Dellvig, Wetterstrand och Sjösteen. *Harg,* 2 $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri, $\frac{3}{4}$ mtl. frälse. Är välbygdt och har utmärkt stor trädgårds-anläggning. Här märkes flere fornlemningar, och skall fordom vid Harg varit ett offerställe. Välbygda gårdar äro: *Carleby,* 2 mtl. frälse, förlorade säteri-frihet i Carl XI:s tid. *Råstorp,* $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan. *Millingstorp,* 1 mtl. rusthåll, har vacker belägenhet vid Kisasjön, nybyggdes af kammarjunkaren L. F. Rääf. *Thomestorp,* 1 mtl. kronoskatte, med vacker belägenhet vid Nedra Föllingen, uppbyggdes af lagmannen Rääf. *Örnströms* pappersbruk, vid Örens utlopp, är med stor kostnad anlagdt af fändrik P. G. Durling. *Carlsberg,* en fordom mycket besökt helsobrunn. Kisa gästgifvaregårdar kallas i konung Carl XI:s dagbok den första krog i Småland. En kronobod finnes här ännu i behåll, samt ett hus i trädgården, som säges blifvit uppbygdt åt samme konung i dess fälttåg mot Danskarne. Här är en marknadsplats, hvarest större boskapsmarknader hållas i April och September månader. Vid *Kullagården* är ett postkontor. *Svikingslid* eller *Sisselid,* en backe på Yxefalla ägor, vid hvilken de upproriske Småländningarne, under Dackefejden, öfverföllo konung Gustaf I:s krigsfolk, år 1542, anfördt af Gustaf Olofsson Stenbock, bråttades omkring och afslogo dem, som förmente sig säkrast komma den vägen längre fram in i Småland, emedan Kinds och Ydre härader flere gånger svurit konungen trohetsed. Slutligen kom Stenbock lyckligen ur förhuggningen öfver ett högt berg och i handgemäng med bönderna emellan bergen. Här i skogen blef krigsfolket slaget; men största delen undkom till Linköping. Stället har fått namn af dessa häradsbönders trolösa förening med invånarne i nästgränsande härader i Småland. Man har här i jorden funnit gamla sporrar, minnen af drabbningen. *Svikingsbro* vid Stensjön åt Gäddefalla-vägen, är deraf benämnd, att Nils Dacke, då han ernade bryta in i Östergöthland, och der funnit för sig en förhuggning af allmogen, som han trodde hålla hans parti, utropat: "jag är besviken", hvarefter han måste vända sig åt andra sidan om sjön, åt Yxefalla by, der han vid ofvannämnde Svikingslid träffade konungens folk. *Ennesbovad* (se detta ord). Socknen består af 58 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,890 invånare. Dess areal utgör 48,971 tunnl., af hvilka 6,180 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Kisa.

Kisa, jättinnan. Se: *Hellekis.*

Kisa-mor. Se: *Janson, Maria.*

Kisel är en enkel kropp, som utgör radikalen uti kiselsyran och har sitt namn deraf, att denna senare utgör hufvudmassan uti de mineralier, hvilka af geologerne blifvit kallade kisel eller kiselstenar och förekomma allmänt.

Kiselsyra, fordom kallad kiseljord, är en förening af 1 atom kisel med 3 atomer syre, och utgör den ymnigaste beståndsdelen af jordklotets fasta massa, enär den nästan utan undantag ingår uti alla mineralier, dels fri, dels i förening med baser. I fritt och fullkomligt rent tillstånd, samt kristalliserad form, bildar den bergkristaller, och i mer eller mindre rent tillstånd, dock ännu fri, qvarts, flinta, sandsten, m. fl. mineralier, hvilka äro allmänt utbredda.

Kiser äro antingen genom förening med svafvel, arsenik eller med båda tillsammans mineraliserade metaller, som utmärka sig derigenom att de likasom de rena metallerna, fullkomligt reflektera ljuset, och således hafva en speglande metallisk yta, samt hvit, gulhvit, gul eller brun färg, och äro alltid kristalliserade. Sådana äro: kopparkis, magnetkis, misspickel och svafvelkis.

Kistinge hed, belägen en half mil från Halmstad, är märkvärdig derföre, att Carl XI och Rutger v. Ascheberg härstädes vunno en ärofull seger öfver Danska hären d. 17 Aug. 1676. Till minne häraf beslöt Hallands läns hushålls-sällskap 1820 att uppresa ett monument öfver grefve Rutger v. Ascheberg, hvilket 1828 aftäcktes och består af en 9 alnar hög opolerad granit-kolonn med följande inskrift på piedestalen: *Carl XI, biträdd af Rutg. v. Ascheberg, vann här sin första seger, den XVII Augusti 1676.*

Kistofä, dermed benämner vår gamla lag allt det gods, som gömmes uti kistor, och skulle således beteckna de angelägnaste och dyrbaraste saker af ens egendom.

Kivik, ett ansenligt fiskläge i Mälby socken af Christianstads län, hvilket ännu har lemningar efter ett kapell, hvaraf man kan sluta, att det fordom varit större och folkrikare, än nu. De flesta som bo här äro fiskare. Fångsten består af lax, torsk, flundror och sill; men isynnerhet en myckenhet ål. Äfven fångas här marsvin, hvaraf fiskrarne koka tran. Här märkes den så kallade *Penningegrafven,* en grafvård, inredd med mycken möda och kostnad; men åt hvem den blifvit uppkastad, eller om någon här haft sitt lägerställe, kan icke med säkerhet utrönas.

Kiviksmonumentet eller **Bredarör,** ett af Sveriges märkvärdigaste fornlemningar, är beläget ej långt från fiskläget Kivik i Albo härad af Skåne, vid pass 400 steg ifrån stranden. Det utgöres af ett ofantligt stenrör af omkring 150 alnars diameter. I dess midt finnes en af släta hällar murad grafkista, 7 alnar lång samt ifrån 1 $\frac{1}{2}$ till

2 alnar bred, vid hvars södra ända en mindre dylik anträffas. Båda hafva ursprungligen varit täckta af stora öfverliggare. På sidostenarne till den större varseblifvas åtskilliga inristade figurteckningar, af ett ganska märkvärdigt innehåll. På en af stenarne, som likväl nu är bortförd, såg man 2 män, inom en halfcirkelformig figur, sysselsatta med något som man gissat skulle vara ett musikaliskt instrument, till höger derom, på samma rad, stå fyra mansfigurer, af hvilka den förste är obeväpnad, samt klädd i ett slags rock eller kjortel; den andre för en klubba eller ett käril i handen, och de begge öfriga blåsa i krumma lurar. Den mellersta raden på samma sten visar 8 figurer, något liknande Latinska S, ställda mot hvarandra på ömse sidor af ett altare eller kar. Man har förmodat att dessa skulle beteckna offerprester eller prestinnor, i sin släpande skrud. Den nedersta raden föreställer två figurer, liknande hästskor, uti hvarje af hvilka en svärdbeväpnad man inför 4 bakbundna mansfigurer, sannolikt fångar, hvilka insättas i fängelse. Tre dylika följda af en man med draget svärd, och af en menniska, som kör en med 2 hästar förespänd tvåhjulig vagn, intaga öfra raden på den andra stenen. I midten å densamma stå några djur och nederst träffas 8 figurer, lika de ofvannämnda, hvilka man ansett vara offerprester. De företrädas af en man med upplyftad klubba i handen. Den tredje stenen på grafvens vestra sida visar ett par enkla genomkorsade cirkelformar, lika dem som så talrikt förekomma på hällristningarne, samt tvenne figurer, sannolikt betecknande yxblad. Af grafvens östra sidohällar äro fyra försedda med teckningar. Den första stenen har två strukna cirkelformar emellan spetssirater, ställda inom dubbla linjer. Liknande sirater, här hopställda, åtskilja den andra hällen i tvenne fält, uti hvardera af hvilka man ser två djurbilder. På den tredje i ordningen finner man blott en enkel ristning, af en båt med 6 mans besättning, och på den fjerde några otydliga drag. En femte sten, af högsta vigt för monumentets historiska belysning, är bortkommen; men hade lyckligtvis förut blifvit aftecknad. Den föreställer 2 stridsyxor, 2 lansspetsar och en s. k. pålstaf, ställda på en skeppsform. Denna märkvärdiga fornlemning har varit underkastad många försök till förklaring. Lagerbring och Wessman ville uti figurteckningarne se afbildadt ett Romerskt triumftåg, och den förre framkastade den hypothesen, att de skulle erinra om någon af Romarne på Skandinaviens södra kust vunnen seger. Sjöborg antager väl icke detta; men anser det ej omöjligt, att någon, som haft begrepp om ett Romerskt triumftåg, velat, med föreställningen derom, hedra den i grafkistan jordade kämpen, hvilken, att dömma efter grafvens storlek och öfriga omständigheter, synes hafva varit af stor betydenhet, sannolikt en konung. Bilden af vagnen, äfvensom af fångarne, har föranledt dessa meningar, hvilka äro så till vida riktiga, att ett segertåg här synes vara i fråga; men all tanke på Romarne måste naturligtvis frånskiljas. Suhm ansåg monumentet erinra om Ragnar Lodbroks seger öfver de upproriska Skåningarne vid Hvitaby, år 750. Biskop Münter åter vill här se afbildad en Druidisk offerfest, och en yngre fornforskare har bevisat, att han haft rätt åtminstone deruti, att han tillskrifver detta minne den Keltiska stam, hos hvilken Druid-dyrkan var rådande. Bevisen härför äro hemtade ej mindre af grafvens byggnadsform, hvilken fullkomligt öfverensstämmer med vestra Sveriges kiströr, de der innesluta lik af en stam, som haft denna religion och nyttjat bronzvapen, samt icke känt jernet, än af sjelfva figurerne, särdeles vapenformerna och lurarne, hvilka äga en omisskännelig likhet med likartade af bronz; men omöjligt kunna föreställa sådana, förfärdigade af jern. Äfven återfinnas spetssiraterna i grafven på vapen och redskap ifrån bronz-åldern. Fornlemningen är således äldre än Asarnes tid, och veterligen den enda stenristning i norden ifrån bronz-perioden. Ristningen innehåller sannolikt en förnäm mans i bildskrift framställda saga, der en större seger, måhända firad med mennisko-offer, är det mest framstående. Sjelfva grafkistan med dess figurer upptäcktes omkring 1750 af skattgräfvare; men blef sedan förstörd. Sjöborg återställde den likväl, så godt sig göra lät, år 1814, då ett par af stenarne voro förkomna, och en måste utbrytas ur ett bränneri, der den fått sin plats i panmuren.

Kiåuravare (ansenliga berget), är ett mycket högt och brant fjäll, i Jokmoks församling af Luleå Lappmark, på östra sidan om Luleå elf, hvarest å dess södra ända skett ett stort bergfall. I denna brant har funnits blyglans, blandad med zinkblende, i en nästan lodrät stående gång, i början af ½ fots bredd, sedan af 1½ fots, och derefter malmen aftagande och nästan alldeles utgången, såsom anföres i bergmästare-relationerna på 1730-talet.

Kjedum, annex till Ryda, beläget i Barne härad af Skaraborgs län, 3¾ mil S.S.V. från Lidköping. Kyrkan af sten, gammal och af oviss ålder, utvidgades på 1790-talet och förbättrades år 1818. I socknen märkes: *Torpa,* 1 mtl. säteri, med ansenlig löfskog. *Kjedum*, ett hemman, skall fordom varit säteri; men säterifriheten har sedan blifvit förflyttad till Rylanda i Ryda socken. Socknen innefattar 13⅝ mtl. och har 682 invånare. Af dess areal 5,346 tunnl. äro 15 sjö och kärr. Adr. Skara eller Lidköping.

Kjeflinge, annex till Hög, beläget i Harjagers härad af Malmöhus län, 1 mil N.N.V. från Lund, 1¼ mil från hafvet. I 1734 års kyrkobok för socknen finnes antecknadt om en gengångerska, hvilken några år efter skillsmessan från verlden uppenbarade sig för mången, medelst oljud, och gaf tydliga svar, på de frågor man gjorde henne samt på detta sätt upptäckte ett mord. *In veritam hujus* (heter det till slut) Petrus Stewenius. Året 1740 omtalas såsom märkvärdigt med afseende på alla årstidernas beskaffenhet. Vinter och vår beskrifvas, den förra så kall, att Sundet redan i Januari månad var tillfruset och låg till medio af

Mars, så att Skånska allmogen hann öfverforsla 6,000 lass bränsle till Köpenhamn. Denna köld räckte utöfver Maj månad, och fingo kreaturen icke "fullt bete" förr än i Juni månads slut; hvarföre, och i anseende till förra årets missväxt, en mängd svalt ihjel. Om sommaren var spannmålen mångenstädes omöjlig att erhålla ens för penningar. Priset steg till tredubbelt, sedan förra årets efterhöst, då det redan stod högt. När hösten kom måste grödan hemforslas på slädar, "under vinter och snö", heter det; och det frös redan före Michelsmessodagen så skarpt, att isen bar. År 1745 härjade en så stark boskapspest, att blott ett enda kreatur skonades här i socknen. Kyrkoboken omtalar äfven en smed, som med eget blod förskrifvit sig åt hin onde, med vilkor att denne förband sig "att hjelpa honom till penningar så länge han lefde." Sedeln, lagd emellan tvenne stenar vid vapenhusdörren, bemärktes. Den skyldige bekände och dömdes till döden; men fick den mildring i domen, att umgälla sitt brott med 20 par spö och uppenbar kyrkoplikt. — Socknen innefattar $9\frac{1}{3}$ mtl. och har 609 invånare på en areal af 1,597 tunnl. Adr. Lund.

Kjellander, Bengt Jonasson, föddes d. 23 Jan. 1781 i Flo församling i Westergöthland, der fadern var kyrkoherde. Modern var Kellgrens syster. Han egnade sig åt medicinen och promoverades till läkare år 1810, hvarvid han hade andra hedersrummet, anställdes sedan som öfverläkare vid Götha kanals öfra fördelning; men dog 1816, endast 35 år gammal. I ungdomen offrade han också några stunder åt skaldekonsten, och belönades år 1804 af Svenska akademien med andra guldpenningen, för en öfversättning af fyra Horatii Oder. En samling af hans skaldestycken utkommo år 1807.

Kjellberg, Sven, provincial-läkare i Elfsborgs län, född d. 1 Mars 1784, har utgifvit en *Underrättelse om Messlingens behandling,* samt åtskilliga rön och uppsatser, införda i Läkare-sällskapets handlingar.

Kjellberg, Jonas, grosshandlare i Götheborg, der han föddes d. 22 Okt. 1752. Blef sedan ägare af säteriet Storeberg i Westergöthland, hvarest han afled d. 14 April 1832. Erhöll ett aktadt namn genom sitt nit för menskligbetens och serskildt sina landsmäns upplysning och förbättring, hvartill han sökte medverka genom spridandet af åtskilliga uppbyggelseskrifter, hvaribland isynnerhet Köppens bekanta arbete: *Bibeln, ett verk af Gudomlig vishet,* hvars öfversättning och förläggande han bekostade. Han har äfven sjelf författat en skrift i samma syftning, kallad: *Andeliga Sånger,* dels originaler, dels öfversättningar från Roos, Bengel, m. fl.

Kjellin, Carl Erik, professor vid Götha artilleri-regemente, år 1812 mathem. professor i Lund och kyrkoherde i Kumla pastorat af Strengnäs stift 1825, ledamot af vetenskaps-akademien, född år 1776 i Götheborg, der fadern var fortifikationskassör. Död år 1844. Har utgifvit: *Plan och sferisk Trigonometri; Grunderna till Geometrien; Grunderna till Arithmetiken; Lärobok i Astronomien; Omarbetning af Forssells Algebra,* utom flera predikningar, akademiska tal och dissertationer.

Kjellman, Gustaf Fredrik. Namnet Kjellman är ett i Svenska läkare-historien ofta förekommande namn. Den mest hoppgifvande af alla dem, som burit detsamma, var likväl troligen den här anförde, hvilken föddes år 1755 i Jönköping, der fadern, regements-läkaren Carl Axel K. bodde såsom praktiserande läkare. Sonen reste år 1780 till England, Nordamerika och Westindien, blef år 1782 med. doktor i Filadelfia, höll föreläsningar i botaniken derstädes, så väl som i Cambridge vid Boston, hade på begge ställena anbud af en professorsplats i botaniken, hvilken han likväl ej emottog, besökte Sankt Domingo och andra Westindiska öar, för att samla naturalier, återvände till Sverige 1783, var en tid praktiserande läkare i Nora, samt 1789 fält-medikus vid hären i Finland och dog i sina bästa år, på en resa till Stockholm d. 16 Dec. 1792. Om honom säges, att han "var känd för mycken drift, qvickhet och rådighet." Han testamenterade 600 R:dr B:ko åt de fattiga i Skarsta socken af Jönköpings län, hvilka deraf årligen erhålla räntan.

Kjellstorp, 3 mtl. säteri, beläget i Örslösa socken af Skaraborgs län, med den vackraste belägenhet utmed en vik af sjön Wenern, har vacker åbyggnad af sten och trädgård. Det har ifrån äldre tider tillhört slägten Kagg. Lars Kagg född här 1595, antog krigstjenst först i Böhmen och Nederländerna, tjente sig upp från simpel soldat och blef slutligen grefve och riksmarsk, samt dog 1660. Säteriet tillhörde 1830 fröken Elin Hjerta.

Kjelvene eller **Kälfvene,** annex till Åsaka, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 mil S.O. från Falköping. Kyrkan, belägen på en vacker höjd, är uppförd af gråsten på okänd tid. Socknen har 239 invånare på en areal af 1,736 tunnl. Dess hemmantal upptages under modersocknens. Adr. Falköping.

Kjerfvingeborn, bruk. Se: *Warnäs.*

Kjerman, Gustaf. Denne, under riksdagstiderna, namnkunnige och betydande man föddes år 1702 i Askersund, der fadern var rådman och handlande. Sonen ingick i faderns yrke, blef grosshandlare i Stockholm, rådman och sedan handels-borgmästare derstädes, samt direktör vid Ostindiska kompaniet, riksdagsman och vid flere riksdagar, talman för borgarståndet, öfver hvilket han länge utöfvade ett sådant inflytande, att hans mening till en stor del afgjorde besluten. Sålunda var det han, som år 1743 väsendtligen bidrog till Adolf Fredriks val till thronföljare, och 1761 genomdref sin mågs, öfver-adjutanten Duvalls, uppförande å riksråds-förslaget. Mest bekant är han dock genom sina vexel-företag, såsom ledamot och egentligen styrande i det s. k. vexel-kontoret, hvilket borde beherrska kursen och hålla den låg. När sådant likväl i längden icke var möjligt, till följd af de starka sedelutsläppningarne, och kursen år 1761 steg ända till 75, upphäfdes kontoret, efter fjorton års tillvaro, och då Mössorna, vid 1765 års riksdag, blefvo rådande, inträffade en reak-

tion, hvarvid en sträng räfst företogs med Vexel-kontorets ledamöter och särdeles med Kjerman. Han beskylldes deri för mycken egennytta, uppgafs hafva varit stundom på en gång redogörande och redefördrande, att hafva, såsom banko-fullmägtig, skrifvit decharger och qvittenser åt sig sjelf, hafva begagnat banken såsom sin enskildta kassa, derur, jemte brukspatronen Lefebure, uttagit koppar till ett värde af mer än 2½ millioner daler kopparmynt, hvilka han sedan betalt med sedlar efter en ganska låg kurs, uttagit 200,000 R:dr Hamb. B:ko till införskrifning af silfver, hvilket i flera år uteblifvit, och sedan betalt förskottet efter 42 marks kurs, ehuru kursen verkligen var 72, o. s. v. Till följd af alla dessa angifvelser belades hans och de öfrige ledamöternes egendom med seqvester och dem affordrades dryga återbetalningar, men hvilka vid följande riksdag eftergåfvos. Förrän denna upprättelse vanns, hade Kjerman likväl aflidit d. 15 Sept. 1766, och begrofs i en grift, som han haft den fåfängan att låta spränga åt sig under Riddarholmskyrkans sakristia, således tätt bredvid Gustafvianska grafkoret. Hans stjufson adlades, efter hans död, under namn af

Kjermanschöld, Jakob. Han hette förut *Lohtsack*, var född i Götheborg år 1743, ingick vid amiralitetet och var der endast löjtnant, då han upphöjdes i adligt stånd. Dog som kapiten år 1818.

Kjernander, Johan, lärer hafva varit född år 1711 i Östergöthland, och kanhända i Ketilstad, der fadern varit prost. Han fick genom i Stockholm vistande Tyske missionärer, hvilka i sin kallelse reste till Lappmarken, lust att träda i deras fotspår och begaf sig år 1734 till Francke i Halle, att bereda sig till sitt vigtiga värf. Af honom skickades han, på det Engelska missionssällskapets begäran, till Ostindien, der han först anställdes i Cuddalore, en liten Engelsk besittning; men då denna blef eröfrad af Fransmännen, flyktade han år 1758 till Calcutta, hvilket sedan i många år blef föremålet för hans verksamhet. Det i Cuddalore med mycken framgång påbörjade omvändelseverket fortsattes här med icke mindre drift och gynnades af Engelske guvernören lord Clive, så att K. på ett enda år döpte 175 Hinduiske barn. Han förlorade här sin första hustru, Wendela Fischer, och kort derefter gifte han sig med en ovanligt rik enka, Anna Wolley, hvarigenom han oförmodadt blef en af Bengalens förmögnaste män. De strängt orthodoxe stötte sig derpå, att han åkte i vagn med fyra hästar, "såsom en af verldens herrar", men hvartill de synas haft intet skäl, helst K. icke lät sitt nit svalna eller undandrog sig de mödor och försakelser, som det besvärliga kallet vid många tillfällen föranledde. Han använde också på det ädlaste sätt sin rikedom, byggde på egen bekostnad den vackra missionskyrkan i Calcutta, hvilken kostade honom 8,000 pund sterl., uppförde andra byggnader, hvilka kostade 4,000, och grundlade en missionsskola, der 250 barn skulle underhållas. Derjemte var han ganska gästfri och hans hus en samlingsplats, ej blott för vetenskapsmän och lärde, utan äfven för alla resande af något slags anseende. Dessa tillväxte allt mer och mer, emedan sjelfva Calcutta, som vid Kjernanders ankomst dit var en obetydlig ort, dagligen förkofrade sig, och som K., med förgätenhet af egna fördelar och vanlig affärsvana, ej i tid inskränkte hvarken sin gästfrihet eller sin välgörenhet, medtogos häraf hans tillgångar, och han befann sig år 1785, vid 74 års ålder, i konkurstillstånd. Han nödgades nu lemna Calcutta, der missionsverket efter honom högst märkbart aftynade, och begaf sig till Shinsura, der han blef pastor vid en liten Holländsk Luthersk kyrka. Här tillbragte han tio år, då staden intogs af Engelsmännen och K. blef krigsfånge. Frigifven återvände han till Calcutta; men var der känd af ingen och lefde obemärkt ifrån 1795 till början af 1800-talet, då han lärer hafva aflidit, några och nittio år gammal. Han berömmes som en man af utmärkta gåfvor, med ett fördelaktigt utseende, ett intagande sätt att vara, mycken bildning, ett brinnande nit för sin sak, redlighet och oförskräckt mod.

Kjernander, Jonas, en utmärkt läkare, provincial-medikus i Westergöthland, sedan läkare vid drottninghuset i Stockholm och praktiserande med lifmedici titel, född år 1721 d. 26 Juni, död d. 13 Mars 1778, hade förtjensten af det s. k. ammeskaffnings-kontorets i Stockholm stiftelse år 1757, men hvilket indrogs af ständerna vid 1765 års riksdag, hvarvid K., utan ersättning, förlorade sin lön. Är författare af ett *Utkast till Medicinal-lagfarenheten*, hvilket belönades af patriotiska sällskapet, år 1777, med en skådepenning i guld.

Kjerråkra, annex till Börstig i Frökinds härad af Skaraborgs län; men beläget i Ås härad af Elfsborgs län, 2 mil N. från Ulricehamn. Kyrkan är nästan nybyggd af sten år 1822. Socknen består af 17⅞ mtl. och har 635 invånare. Af dess areal 7,614 tunnl., äro 125 sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Kjesa är ett provins-ord, som nyttjas om nötkreatur, då de under varma dagar springa för bromsen och stingflugan.

Kjestad, annex till Österplana, beläget i Kinne härad af Skaraborgs län, 2¼ mil O.N.O. från Lidköping. Kyrkan, byggd af sten, på okänd tid, skall vara tillbyggd 1767 och förbättrad 1823. Socknen innefattar 8½ mtl. och har 202 invånare. Dess areal utgör 833 tunnl. Adr. Lidköping.

Kjortel, kunglig, så benämndes fordom den kungliga manteln. Den liknade mycket en kjortel, var öppen framtill och hade armhål.

Kjula eller **Tjula,** en socken med Sundby, belägen i Östra Rekarne härad af Södermanlands län, 1 mil N.O. från Eskilstuna, innefattar 37¾ mtl. och har 1,208 invånare. Socknen hör till 2 kl. reg. Dess areal utgör 14,649 tunnl., af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Kjöping, Nils Mattsson, son af prosten i Köping Matts Nilsson Thunæmontanus, lärer varit född omkring år 1630, fick en god skolunderbyggnad; men drogs af sin håg till sjöväsendet och blef år 1647 matros i Holländsk tjenst. Han be-

rättas hafva rest ut med drottning Christinas rekommendation, men hvilken ej tyckes varit behöflig för att vinna en sådan befattning. Han tillbragte åtta år och sju månader på resor, till det mesta i Asien, passerade härunder sex gånger linjen, var i tjenst än hos Holländska Ostindiska kompaniet, än hos ett Holländskt sändebud, än hos schachen i Persien, blef efter återkomsten löjtnant på Svenska örlogsflottan och bivistade flera af de under Carl Gustafs krig förefallna sjödrabbningar mot Danskarne och Holländarne, särdeles slaget mellan Ystad och Cimbritshamn d. 29 Okt. 1658. Han afled i sina bästa år, omkring 1667, sedan han ordnat sina anteckningar, hvilka utkommo sistnämnda år under titel: *Een Reesa, som genom Asia, Africa och många andra hedniska Konungariken samt öijar med flit är förrättad af Nils Mattsson Kjöping, för detta Skepps-Lieutenant.* Den lästes, ännu länge efter hans död, med mycken begärlighet och erhöll flere upplagor. Ett prof, huru man likväl ännu på den tiden såg fremmande länder och föremål, och beskref hvad man sett, äfven med den fullkomligaste sanningskärlek, lemnar eljest denna resa, der K. t. ex. säger om S:t Helena, att "der vankas mycket spökeri om nätterna och att gastarna dansa uppenbarligen omkring eldarna som man gör"; eller när han, såsom prof på de Javanska elefanternas förstånd, försäkrar, att när de mötte "en af adel, fast han var aldrig så illa klädd, föllo de straxt neder och gjorde honom ära; men der en var aldrig så väl klädd, men af slät härkomst, den gingo de rätt förbi, likasom de intet sågo honom." Detta var ett drag af tidens oskadliga enfald. Ett fruktansvärdare var trolldoms-epidemien, hvilken rasade i Europa ungefär vid samma tid.

Kjörboe, Carl Fredrik, ryttmästare, född i Holstein 1800, är för närvarande en bland Sveriges förnämste, kanske den utmärktaste djurmålare, isynnerhet lycklig i föreställningen af hästar. K., som sedan 1840 studerat i Paris, har der utfört flere större taflor för prinsen af Wagram, och erhöll 1846 samma slags guldmedalj, hvilken förut blifvit Pehr Wickenberg tilldelad.

Kjörtingsberg, i Wiby socken af Nerikes län, 6 mtl. säteri med derunder lydande 3 ¾ mtl. frälse, är grundlagdt i början af 1700-talet af en öfverste Gadde. Ägare hafva sedermera varit slägterne Gadde, Broms och v. Hofstén. Här finnes ett mindre bomullsspinneri, trädgård och park.

Klacka odal-grufve-fält, i Nora socken af Westmanlands län, hafva ett vidsträckt malmfält, samt äfven många ifrån urminnes tider ödelemnade stora grufvor. Den utbrytna rymningen i den så kallade Stora Lerbergs-grufvan, stödjes på 8 pelare i två rader. Uti detta malmfält är ett annat anlagdt, och i flera år med stor kostnad fortsatt arbete, bestående af en stollbyggnad, kallad Konunga-stollen, för att undersöka malmen och vinna vattuledning ur Räfbergs-, Ox- och Malm-grufvorna.

Klackeborg nämnes såsom ett slott eller fäste vid Skenninge. Några lemningar äro likväl numera icke synliga.

Klafreström, jernbruk i Nottebäcks socken af Kronobergs län, anlades 1736 af löjtnanten L. J. Silfversparre och ryttmästaren Fr. R. Johnstone, och bestod då af 1 masugn, 1 stångjernshammare med 2 härdar. Har numera äfven 2 härdar med 900 skepp:d priv. årligt smide af eget eller köpt tackjern, samt spik- och manufaktur-smide. Bruket med sina byggnader upptager nära hela Klafreströms-åns längd emellan Engshults-sjön och Norrsjön. Kopparhammaren, omtalad 1815, och stjelpugnen för gjuteri äro nedlagda. Under bruket lyda *Kolshults* säteri, 2 mtl., samt dessutom 2 ¾ mtl. Ägare härtill hafva varit P. R. Prinzell, J. Cosswa, Math. Brock, Eksjö hofgårdsbolag och bergsrådet J. L. Aschan. Nuvarande ägaren är den sistnämndes son, ryttmästaren Joh. Lor. Aschan, hvilken ombygdt hela bruket. Brukets tillverkningar afsättas på Kalmar eller Carlskrona. Smidesstämplar: K S inom en cirkel af punkter, samt L: A:

Klagodag kallas den dag, som vid konungars frånfälle utlyses öfver hela riket, och på hvilken gudstjenst förrättas, hvarjemte denna dag i allmänhet anses såsom helgdag.

Klagstorp, annex till Tygelsjö, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, ¾ mil S. från Malmö, vid hafvet. Socknen innefattar 13 ⅝ mtl. och har 550 invånare på en areal af 1,782 tunnl., af hvilka endast 2 äro kärr. Adr. Malmö.

Klagstorp, annex till Espö, beläget i Wemmenhögs härad af Malmöhus län, 3 mil V. från Ystad, ½ mil från hafvet. Socknen består af 14 ⅚ mtl. med 780 invånare. Dess areal utgör 3,124 tunnl., hvaraf endast 6 äro sjö och kärr. Adr. Malmö.

Klander å fällda utslag af offentlig myndighet kan fullföljas hos högre instans inom den tid, som lag och författningar för hvarje serskildt sak bestämma. Klander kan ske genom *besvär* eller genom *vad.* I brottmål äger vad icke rum, utan endast besvär, och ifrån hofrättens dom får ingen vädja; men väl besvära sig hos Kongl. Maj:t, då en summa penningar, kallad revisions-skilling, nedsättes i hofrätten. Denna summa behåller hofrätten, i fall dess dom icke varder ogillad, i annat fall återlemnas densamma. Skillnaden emellan besvär och vad ligger mera i formen än i saken. Då vad äger rum, skall en vade-skilling erläggas, och vadet ifrån häradsrätt fullföljas vid nästa lagmansting. Äfven direkte till hofrätten kan i vissa fall vädjas ifrån häradsrätt. Likaså vädjas ifrån kämnersrätt under rådstugurätt, och från denna senare samt lagmans dom, under hofrätt. Men emot Kongl. Maj:ts, d. ä. högsta domstolens beslut får intet klander äga rum. Den enda räfst, som kan ske med högsta domstolen utöfvas af riksrätten och rikets ständer, genom opinions-nämnden. Riksrätten kan döma högsta domstolen till ansvar; men icke ändra dess dom, och likaså kan opinionsnämnden afsätta vissa ledamöter af domstolen; men får icke granska eller ändra dess utslag. Uti administrativ väg kan likaså klander föras ytterst hos Kongl. Maj:t; men öfver konungens regeringsbeslut får ingen besvära sig. Ansvar derför kan drabba konungens rådgifvare, i fall ständerne och

deras konstitutions-utskott finna skäl dertill; men beslutet kan derigenom icke upphäfves. Under frihetstiden var förhållandet annorlunda. Då kunde man söka ändring hos ständerne i det som regeringen beslutit; men erfarenheten af de missbruk, hvilka blefvo en följd deraf, har föranledt de stadganden i våra nuvarande grundlagar, som bestämdt skilja ständernes lagstiftande magt från den lagskipande och verkställande, hvilken tillhör domarekorpsen och konungen. Dessa trenne statsmagter stå vid sidan af hvarandra, ingendera får inkräkta på den andra.

Klapperstarr (Carex glareosa), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer här och der vid Östersjökusten norr om Gefle.

Klar-elfven. Se: *Götha elf* och *Fämmund.*

Klarera, att genom skeppsmäklare betala åtskilliga afgifter, såsom fyr- och båk-afgifter, hamnpenningar, m. m. (Se: *Skeppsklarerare.*)

Klasen, en ö vid Kyllei hamn på Gottland, temligen lång; men icke särdeles bred. Linné har anmärkt, att på denna ö växer vildt veide, frodigt och till myckenhet, såsom det vore sådt och planteradt. Med detta färggräsets blad färgas blått.

Klefva, en socken med Sibl, belägen i Kinna bärad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 2 mil O.N.O. från Lidköping, 2 ¼ mil N. från Skara, på Kinnekulle, 1 mil från Wenern, kallas äfven *Kinneklefva* till skillnad från nedanstående Klefva socken. Uti de skriftliga upplysningar som af kyrkoherden i detta pastorat, Erik Mellin, blifvit lemnade, förmäles: Traditionen bland folket och några spår tyckas antyda, att i uråldern här funnits en stad, med namnet *Gillestad,* och ett hemman *Gillesgården,* hvarest stadens gille och kongl. slottet skall varit beläget på den höga klefhällen, "med skyhöga koppartorn, gyllene spiror och gulltuppar." Staden lärer varit en sjöstad, emedan åldriga spår af hafsvågens svall ännu skönjas på klipporna, och sjelfva jorden visar tydligen, att ofantliga sträckor af dälder och mossor, ifrån Westerhafvet, inåt Elfsborgs och Skaraborgs län, "från verldens skapelse varit haf." Så har äfven, hvilket "tydligen synes, stora sjöar och haf, svallat förbi socknens klippor ut i Wenern, och vid klipporna, på hvilka förenämnde slott höjde sina spiror, der simmade äfven Gillestadens örlogsdrakar, tills de genom uttorkadt vatten slutligen måste stranda i dyen och flyet, af hvilket ämne i dälden, *Flygård* och *Flyhof,* liksom annexen *Sibl* och *Sjögateledet,* hafva sina namn." På flere ställen i mossorna har man funnit skeppsvrak. På kalkstenskullen till höger om slottet, der kyrkan nu står, der höjde sig stadens praktfulla afgudatempel, uppbygdt af "de första och största timmerblock, från skapelsen uppvuxne nedanföre i Alnemossen, der man numera ej kan upptäcka en trädplanta." Fordom funnos i Gillestad endast 6 gårdar, nemligen: "*Gumsegården,* der gumsar beständigt göddes för afgudatjensten och stektes för kungliga taffeln. *Gröneberg,* det kongl. lustslottet, der öfver gröna vallar, på tornhöga altaner, de kunglige endast fingo slicka solskenet." Det utgör nu 1 mtl. säteri, på en högländt plats, hvarifrån man har en skön utsigt öfver Billingen, Ålleberg och Mösseberg. "*Kartegård,* der kongsträdgården var, alldeles uppfylld af vilda kartäpplen, hvilka den tiden voro läckerheter för hofgomarne. *Kaggården,* der bodde offerpresterne, och sjelfva gödde och illske, som baggar, rusade de ofta ut, ridande på dessa vilddjur, att stånga alla de syndare på gatorna, som ej ville knäfalla för dem och för afguden. *Skrifvaregården,* det kongl. kansliet, der blinde lagskipare och högfärdige trollkarlar, med skärestockar ritade dödsdomar, med vanskaplige vilddjursbilder, på hvitlimmade väggar. *Knarkagården,* der var, i vester om staden, den kongl. hafre- och kornåkern, der kornknarren alltid hördes; men sedan dess alldrig hörts, på den sidan af staden, emedan han då skämdes för alltid af de kungliga gnäggande och snarkande hästar, som der hade sitt stall, och der voro äfven de orimligt höga stats- och stridsvagnarne, som natt och dag gingo i *knerk* och *knark;* ty vagnssmörjan var ännu icke uppfunnen." Så målar traditionen, fortfar kyrkoherden Mellin i sina ofvannämnde lemnade upplysningar, den åldriga taflan af Klefstaden, och att den då varit mer än en bondby, torde äfven kunna ses deraf, att om man gräfver på gatan, som än kallas Kongsgatan, finnes en ordentligt stenlagd gata, en aln under jorden, och en annan gata, som än kallas Drottninggatan, och drar sig öfver brådstörta klippor, torde kanske efter den tidens smak, varit den skönaste promenad, äfven för drottningar. Staden ligger på Kinnekulles andra afsättning, på skiffer- och kalkstenslagret. Kristallklara vattenkällor, brusande och smygande från hällarne, skölja rätt ofta stadens "trottoirer" och släcka den torftige arbetarens törst. Äfven finnes här på de fordom och i de äldsta kyrkoböcker s. k. Malmarne, en med uthuggna hällar försedd källa, kallad *Skattkällan,* der öfvertron under påfvedömet offrat mången penning. Klefva-staden är på norr fredad af Högklefvens sköna och busktäckta skansar, hvilka kallas "drottning Kinnas höga knän", och belägen på "drottningens gamla och breda fotablad." På denna upphöjda vallskans vandrar man, enligt sägnen, bland tusenåriga ruiner af förstörda trollslott, konungaborgar, uppdukade jättebord i hällarne, och bland jättestenar och förtrollade, förstenade brudskaror i dalarne, hvilka brudskaror likväl ej torde hafva varit annat än ett gammalt domaresäte, emedan 12 till 14 stenhällar der finnas uppresta. Tvenne större sådana, hvilka sägas varit bruden och brudgummen, stå likväl, besynnerligt nog, afskilde från de andra, liksom hofverande i brudparad, nästan midt i ringen, och den barnsliga öfvertron hviskar bland folket, att "brudens höjda bröst kännes ännu varmt midt i vintern, och dess hjerta kännes klappa i den hårda hällen." På den förutnämnda vallskansen, 400 famnar från Klefstaden, höjer sig det stora och märkvärdiga *Brattefors* (se detta ord) der, enligt sägen, bergstrollen hafva haft sitt sköna guldslott och af en ryttare blifvit nödgade att till Klefva kyrka lemna en skön, stor silfverkalk.

Härom förtäljes följande sägen: "En manhaftig ryttare afsändes från Klefva-staden, att ridande bivista Brattefors-fruns och trollens nattliga, lysande fest uti berget, der de sjöngo, dansade och spelade i de underjordiska salarne. Dessa underjordens godsinnade dvergar kommo ut till ryttaren och räckte honom gästfritt på hästen en stor perlsmyckad, fullbräddad silfverkalk med fradgande mjöd; men ryttaren uttömde hastigt öfver axeln det sköna innehållet och återvände till staden i sporrstreck öfver de besådda åkrarne. Då hveno kring hans hufvud hotande stormar och underjordens drottning syntes rusa med utsträckta armar och i stormvinden fladdrande hår, bredvid på närmaste gräsängen, ty hon hade ej magt att på åkern komma en menniska närmare. Med thordönsröst ropade hon till ryttaren: "Du Christne bof, Gif hit ditt rof. Rid ej på åkern den sköna, Utan på ängen den gröna. Gör icke synd, Med röfvadt fynd. De elfvor små i oskuld gå, Hur vågar du dem röfva då? Hvad skulle det dig båta, Du får det snart begråta. Rid ej på åkern den sköna, Utan på ängen den gröna. Blygs usle Christ, Och vet förvisst, I elakhet din like, Fanns aldrig i mitt rike. Ditt bofstreck skall jag löna, Din skalle skall jag kröna. Rid ej på åkern den sköna, Utan på ängen den gröna." Emellertid fortsatte ryttaren sin väg och sprängde öfver kyrkomuren, der han med sitt rof var fullkomligt fri från förföljelsen. Men sagan förmäler, att både han och hästen dogo samma natt. Klefva kyrka äger ännu denna enda, stora silfverkalk, till öfre delen nygjord i senare tider; men nedre delen af gammalt förträffligt arbete, der många ädla stenar synas hafva varit infattade. Med upphöjda munk-runor kring foten, tyckes den räkna sin ålder från kristendomens äldsta tid, och har till inskrift: *In hoc Clausura Christi latet Caro pura.* I den gamla kyrkans klocktorn stå nattvakter från Michaeli till midsommar. Ett företag, som i flere hundra år skyddat detta samhälle från vådeld och tjufvar, hvaraf i mannaminne ingen härstädes varit besvärad. Nära intill kyrkan märkes det så kallade *Plantelandet,* der en god jord på skiffer och kalkstenshällar frambringar de bästa kål- och rotplantor i orten. Gräfningen af detta land skedde, till och med år 1846, precist hvarje år den 5 Maj, kl. 12 på dagen, om ock snö och is förut måste köras bort. På slaget 12 voro alla, unga och gamla, med spadar församlade på stället och med foten på spaden afvaktade de tolfslaget, då de, efter urgammal sed, upphofvo ett sådant hurraande, att det genljöd i de aflägsnaste berg och dalar, och i ögonblicket började gräfningen med oafbruten häftighet, ty på en half timma skulle allt vara färdiggräft, landet hyfsadt och plantfrö af alla slag utsådt. Aftonen samma dag skulle all ungdom bland bönderne vara församlad, att dansa kring Plantelandet, hvilket kallades att "sträcka eller räcka plantorna", och den som då föll omkull, hade intet annat att vänta än krokiga plantor för året; men annars tvertom. Angående forntidens seder och bruk härstädes förtjenar anmärkas, huru det tillgick vid frieri. Vester från prestgården märkes en vacker och klotrund kulle, som kallas *Friarekullen,* inuti konkav och starkt beväxt med gräs både innan och utanpå. Här ägde frieriet rum. Bonddrängen nedlade sig på ena sidan af kullens höga jemna kant, och pigan på samma sätt på kanten midt emot. Föräldrar och andra vänner lågo på de öfriga kanterne af backen, såsom glade och orolige åskådare. På ett gifvet tecken började det unga paret, att, som det kallades, "tumla kinste" emot hvarandra på backens inre sida, ända ned till bottnen. Kommo de med ansigtet emot hvarandra då de stannade, så ansågos de redan som lycklige makar och hade lof att tumla om med hvarandra utanför kullen, hvarvid dans på kullens kanter, spel, sång och drickande fortsattes flere dagar. Men den som icke stannade med ansigtet mot den andra, då de tumlat ned till bottnen, den blef bortkörd med käppar och stenar och fick aldrig fria mer. Bland folkfester firas Walborgsmess-aftonen med eldar, och midsommarsnatten med dans kring majstång, bredvid ofvannämnde Plantelandet, hvarest äfven märkes en åldrig qvarlefva af ett groft och högt kärnträd af furu, som varit öfver 70 alnar högt, och säges vara skodt långt ned i jorden med grofva jernstänger. Ruttnadt nedvid jorden nedföll det för 93 år sedan, "den märkvärdiga onde Fredagen 1754", och slogs af i toppen 30 alnar emot en ladugård, öfver 70 alnar härifrån, hvilken gård alldeles krossades; men stången står ännu upprest och är 40 alnar lång. Den har grofva hål från roten upp till toppen, borrade med 1 alns afstånd från hvarandra, hvilka här varit försedde med kuggar och har den tydligen tjenat till stege och möjligen varit den gamla stadens vårdtorn. — Folket härstädes uppnår vanligtvis en hög ålder, ty det ovanligt klara och friska källvattnet och de rundtomkring och i "staden" belägna kalkugnarne, göra trakten utomordentligt helsosam och bevara den från smittosamma sjukdomar. Socknen har nyligen fått en folkskola och undervisningen är derstädes började. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 12¼ mtl. och har 305 invånare. Arealen utgör 995 tunnl. Adr. Lidköping.

Klefva, en socken med Ullened och Bjurum, belägen i Wilske härad af Skaraborgs län, 1¼ mil N.V. från Falköping. Kyrkan ligger emellan första och andra afsättningen af bergsfoten vid Mösseberg, är tillbyggd tvenne gånger och sist år 1774. I socknen märkes: *Sjögerås,* 1 mtl. säteri. Här skall fordom varit kyrka. *Åstorp,* 1 mtl. säteri. På Klefva hedar äro flere stenrör och grafvar; deribland märkas de så kallade *Bredhällar.* På vestra kanten af Mösseberg är den af allmogen s. k. *Konung Albrekts skans,* som är mycket förfallen; man har deromkring funnit stora sporrar, m. m. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 26 mtl. och har 712 invånare på en areal af 7,406 tunnl., af hvilka 770 äro sjöar och kärr. Adr. Klefva.

Klefva, koppargrufva och rödfärgsverk, i Alsheda socken af Jönköpings län, tillhörde bergsrådet doktor J. L. Aschan, utdömdes 1760 af amiralitets-

fiskalen Broch och låg sedan länge öde, tills den, på 1820-talet, åter upptogs af bergsrådet Aschan. Kopparmalmen brytes och bearbetas dock ej som sådan, utan innehåller den äfven betydligt med nickel, för hvars bearbetning en hytta blifvit uppförd ½ mil derifrån, på Repperda Källagårds ägor. Efter stora nedlagda kostnader och mångåriga försök, börjar detta nickelverk löna sig. Rödfärgstillverkningen har jemnt fortgått. Sedan koppargrufvan åter blifvit upptagen, har dervid befunnits, att den egentliga fyndigheten derstädes utgöres af nickelmalm, och hafva, i en för denna malms tillgodogörande uppförd smälthytta vid Klefva, 126 skepp:d så kallad rå-nickel blifvit åstadkomna, af hvilka 38 skepp:d 15 lisp:d undergått garning vid Lessebo bruk, och lemnat 6 skepp:d 3 lisp:d nickelkoppar, bestående af cirka 80 procent nickel och 20 procent koppar.

Klefhe, Schweder Thiedrich, född Tysk, gjorde sig år 1633 känd genom ett Latinskt sorgeqväde öfver Gustaf Adolf, ingick 1648 i Svensk tjenst, såsom resident vid Hessen-Casselska hofvet, användes sedan i åtskilliga diplomatiska ärenden vid flere Tyska hof och sist vid det Holstein-Gottorpiska samt i Hamburg; men tog afsked 1676. År 1652 blef han introducerad på riddarhuset såsom Svensk adelsman. Både födelse- och dödsår äro obekanta.

Klemestorp, 2½ mtl. säteri, i Järstorps socken af Jönköpings län, fordom klosterhemman; men på 1600-talet, genom utbyte af egendomar, förvandladt till säteri. I jerden hafva blifvit funna offerknifvar, urnor med aska, m. m. Åtskilliga på ägorna funna saker tyckas äfven visa, att Danskarne under sina fiendtligheter mot Jönköping här haft sitt läger. Sägner berätta, att kongl. Götha hofrätt under härjande pestsmitta här haft sina sessioner. Säteriet har tillhört slägterne Gyllenhjelm, Silfverhjelm, Roos, Klercker och Kulberg, samt äges af löjtnanten G. A. Reutersvärd.

Klemma, forntida benämning på sigill.

Klenshytta, bergsmanshammare i Grangärdes socken af Dalarne, uppbyggd 1620, bekräftad 1689, har 1 härd och 106 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatten utgör 1 skepp:d 1 lisp:d 7 marker. Afsättningsorten är Stockholm. Ägare: bergsmän. Smidesstämpeln: K L H.

Klepp kallas i vestra skärgården ett redskap, bestående af en på en kort stake fästad stark krok, med hvars tillhjelp större fiskar dragas ombord, och lasten lossas från fiskarefartygen.

Klercker, Carl Nathanael af. Denne aktningsvärde krigare härstammade från en gammal Skottsk adelig ätt, hvilken på 1600-talet nedsatte sig i Sverige och hufvudsakligen egnade sig åt sjötjensten. En af dess afkomlingar var prosten och kyrkoherden i Kågeröds och Stenestads församlingar i Skåne, Peter Reinhold Klerck, hvars son, den här ifrågavarande, föddes derstädes d. 1 Nov. år 1734. Han var först bestämd att följa samma lefnadsbana som fadern, och skickades derföre till Lunds universitet. Ynglingens håg drog honom likväl åt ett annat håll. Han valde krigstjensten och ingick vid knappt 17 års ålder som volontär vid fortifikationen, skickades, vid Pomerska krigets utbrott, till Tyskland, der åtskilliga uppdrag anförtroddes honom, och hvarest han blef konduktör vid korpsen. Känd härigenom af fältmarskalken grefve Ehrensvärd och vald till dess adjutant, ville denne använda honom vid sin nya skapelse, skärgårdsflottan, och han blef år 1761 löjtnant med lön vid arméns flotta, samt bivistade, såsom sådan, sjökriget med flottiljen i Frische Haff. Efter fredsslutet öfverförde han till Sveaborg jagten Camilla, och fick uppdrag att ordna Finska eskaderns lotskontor, hvarjemte han förrättade tygmästare-tjensten och uppsatte ett reglemente för flottans upptackling och bestyckning. Han befordrades småningom till major och öfverste-löjtnant, samt upphöjdes 1780 i adligt stånd, då han antog namnet *af Klercker*. Finlands geografiska och topografiska beskaffenhet var vid denna tid föga känd, hvarföre det ansågs nödigt, att inrätta en rekognoscerings-korps derstädes, i spetsen för hvilken K. sattes, en befattning, som han, med få afbrott, innehade under större delen af sin öfriga tjenstetid, eller till 1805. Vid 1788 års krig fick han befallning att åtfölja konungen såsom general-qvartermästare. I första sjöslaget vid Svensksund år 1789 användes han af Gustaf, att i en roddslup meddela förhållningsorder, och fick, efter slagets olyckliga utgång, befallning att ombesörja flottans reparation, hvilken bedrefs med den skyndsamhet, att hon, knappt en månad derefter, åter kunde utlöpa. I Januari 1791 utnämndes han till kommendant på Sveaborg och fick uppdrag, att på årsdagen af det senare slaget vid Svensksund, d. 9 Juli, på Ehrensvärds grafvård å fästningens stora borggård, i spetsen för arméns flottas officerskorps, nedlägga de under kriget af skärgårdsflottan eröfrade segertecken. Han hade under tiden alltid bibehållit chefskapet för rekognoscerings-brigaden; men 1795 befriades han från kommendantskapet och fick någon tid att egna åt landtbruket och vetenskaperna. Två år senare måste han dock återtaga kommendants-befattningen, och under general-befälhafvarens i Finland frånvaro äfven hans plats, samt utnämndes efter hand till general-major och general-löjtnant, samt kommendör af Svärds-orden. År 1801 blef Cronstedt kommendant på Sveaborg, och K. förunnades någon hvila; men då han år 1808 var general-befälhafvare under grefve Klingspors frånvaro, underrättades han af Svenska sändebudet i Petersburg om det tillernade Ryska infallet i Finland. K. var då 74 år och hade nyss tillfrisknat från en svår sjukdom. Icke desto mindre vidtog han, med ungdomlig värma och manligt förstånd, genast alla anstalter till landets försvar, sammandrog hären, anskaffade, hufvudsakligen genom folkets patriotism, de oundgängligaste förråderna och uppgjorde den kloka operationsplan, att söka, så länge möjligt var, försvara gränsen, om det ej lyckades, sammandraga hären vid Tavastehus, der våga en hufvuddrabbning, och, först i händelse af dess förlust, retirera norr ut. Kling-

spors ankomst med konungens befallning förändrade likväl denna plan, och K., hvilken sedan under hela fälttåget qvarblef vid hären, hade den smärtan att se dess ansträngningar fruktlösa och Finland gå förloradt. En ringa tröst för honom var, att han utnämndes till general-befälhafvare sedan allt var förloradt, då ingenting annat återstod, än att rädda spillrorna, hvilket också skedde med så mycken heder som möjligt, och att han sjelf blef general af infanteriet och friherre, samt ordförande i krigs-hofrätten. Då arméen mot Norrige sammandrogs, uppgjorde den 80-årige mannen en karta öfver krigstheatern, hvilken öfverlemnades till konungen. Han afled d. 18 April 1817, med namn af en sällsynt duglig, redbar och exemplarisk embetsman. Hans son, **Carl Ulrik,** en ganska skicklig och aktad sjöofficer, dog d. 18 Aug. 1828 vid 50 års ålder, som kommendör-kapiten vid Kongl. Maj:ts flotta och R. S. O. — C. N. af Klerckers yngre bror, general-majoren **Adolf Kleröker,** hvilken på samma dag som den äldre upphöjdes i adligt stånd, var general-fälttygmästare och inspektör öfver artilleriet, samt afled d. 7 Okt. 1817, i en ålder af 71 år. En ännu yngre broder, **Gustaf Fredrik,** blef år 1801 adopterad under ättens nummer. Han var då major vid arméens flotta, född 1751 och död barnlös 1812, som major och R. S. O.

Klerk, af Latinska ordet *Clericus*, en under medeltiden nyttjad benämning på en man af det andliga ståndet. Derifrån öfvergick det till begreppet af en man med studier och kunskaper. Brukas numera sällan.

Klett, i gamla Svenskan liktydigt med *höjd, kulle.*

Klick, Östgötha-dialekt, betyder: fläck, dåligt rykte. Deraf kommer talesättet: "få en klick på sig", hvarmed förstås att man ådrager sig ett vanrykte.

Klick, Wilhelm, härstammande från en gammal Brabantsk adelig ätt, ingick i Svensk tjenst, hvari han tillbragte 27 år och befordrades till kapiten och kommendant i Pernau. Adlades år 1654; men först hans sonson, **Carl,** introducerades år 1731. Han var då öfverste-löjtnant vid Åbo läns regemente, hade bivistat fälttåget i Norrige 1718 och i Finland 1742. I matrikeln heter det: "Förenämnde *Wilhelm Klicks* broder, *Jöran Klick,* begärde väl tillika med honom adelskap, Ryttmestaren *Hans Klick,* med sina bröder, *Henric, Otto, Wilhelm, Wässel* och *Jöran Klicker,* begärte äfven tillika adelskap. *Capitaine Hans Klick* med sin broder *Kårsten Klick,* begärte allesammans och tillika, uti en inlagd, och ännu uti Kongl. Maj:ts och Riksens *archivo* förvarad böneskrift, år 1654 til Drottning Christina, adelskap, efter som alle desse stådt uti Sveriges krigstjenst, en del uti 27, somlige 23 och 20 år, samt igenomgått alla *charger* ifrå gemene till de Ryttmestare och *Capitains* platser de då under Finska regementerne förestodo: de hafva under varande tienstetid mycket ondt utstått, serdeles i Tyskland, åtskilliga gånger skutne, sårade, fångne och *spolierade,* samt sig sjelfva frigiort; men ingen af dem alla blef adlad, mer än förenämnde *Wilhelm Klick.*"

Kli-laf, gul-laf (Lichen furfuraceus), en lafart, hvilken förekommer mycket allmänt på träd och är rik på färgämne, hvarföre den användes till färgning af gult och brunt.

Klimat, det Svenska, är ganska olika på olika ställen, och kan ej vara annorlunda i ett land, som intager en sträckning af 16 grader i latitud, och der vissa delar af landet höja sig 2,000 fot öfver hafsytan, samt blott en del af de bebodda orterna ligga mindre än 300 fot öfver hafvet. Sverige är likväl det minst kalla och det fruktbaraste af alla länder, belägna under samma latitud. På Gottland t. ex. höll sig medeltemperaturen mellan 1817—1822 vid 8,66 + eller högre än i Berlin, och det sistnämnda året steg den ända till 12,6, d. v. s. högre än i Paris. I Stockholm steg värmen d. 3 Juli 1811 till 36° och d. 20 Jan. 1814 kölden till 32°. Genom eldstädernas bättre inrättning och rummens omsorgsfullare byggnad är kölden i Sverige inom hus icke allenast mindre kännbar, än i något annat lika nordligt luftstreck, utan äfven mindre än i många sydliga. Anmärkningsvärd är emellertid den föränderlighet klimatet i senare tider undergått, då vintrarne stundom äro blidare, men vårarne kallare än fordom. I allmänhet är den långa våren, med sin torra blåst, det obehagligaste och för växtligheten menligaste i det Svenska klimatet.

Klinckow von Friedenschildt, Fredrik, son af borgmästaren i Stralsund, Klinckow, ingick 1658 i Svenska kansliet, blef assessor i Wismarska tribunalet, sekreterare vid Oliviska fredstraktaten och adlades 1682. Utgaf öfver Carl Gustafs död ett: *Monumentum Sepulcrale in obitum Regis Caroli Gustavi.* Han var född i Stralsund 1616; men dödsåret är ej uppgifvet.

Klinckowström. Af denna ätt, hvilken år 1719 först infördes på Svenska riddarhuset, med slottshauptmannen i Stralsund Mårten Klinckow, men som egentligen härstammar från Brandenburg, äro följande de märkligaste:

Klinckowström, Leonard, den ofvannämndes son, född år 1685, ingick 1704 vid Svenska fältkansliet och blef jemte det fången vid Poltava; men lyckades, efter tre års fångenskap, befria sig derur och återkomma till Stockholm, der han anställdes hos baron Görtz; men utan att indragas i dennes missöde, befordrades efter hand till kansliråd och statssekreterare, blef ledamot af vetenskaps-akademien, friherre och K. N. O. och dog år 1759, samt är begrafven i Clara kyrka i Stockholm. Hans broder,

Klinckowström, Gustaf Thure, upphöjdes tillika med honom i friherrligt stånd. Han var då kansler i Pomerska regeringen och R. N. O. Hans son,

Klinckowström, Thure, steg väl af hela ätten högst i värdigheter; men den utmärkelse han efterlemnat hör dock icke till de lyckligaste. Han tjente vid hofvet, blef hofmarskalk, K. N. O. och Serafimer-riddare, president i Wismarska tribunalet, öfverste-marskalk hos drottningen och en af rikets herrar. Sänd att underhandla om Gustaf Adolfs förmälning med prinsessan af Meklenburg,

gjorde han sig känd genom sin utomordentliga och, på den plats han innehade, för Svenska namnet föga hedrande hushållsanda. Han ansågs för rik; men icke desto mindre befanns hans bo vid hans död d. 23 Nov. 1821, vid nära 86 års ålder, i konkurstillstånd. Hans son,

Klinckowström, Axel Leonard, kommendörkapiten vid flottan, R. S. O., född år 1775, död år 1837, är känd genom sin *Resa i Förenta Staterna,* utgifven år 1818, med en dithörande Atlas. Hans broder,

Klinckowström, Otto Wilhelm, gick, såsom öfverste-löjtnant, kammarherre och R. S. O., år 1816 i Rysk tjenst, der han först var landshöfding i Wiborgs län, blef sedan ledamot och ordförande i Finska senatens ekon. departement, geheimeråd, general-löjtnant, riddare af flere Ryska ordnar. Han har numera tagit afsked ur kejserl. senaten.

Klinga, frälse-säteri i Borgs socken af Östergöthland, 4 1/8 mtl., är bygdt till säteri af presidenten A. Liljehök. Trädgården är vacker. På ägorna märkes på en berghäll ett hedniskt offeraltare, bestående af en stor flat sten, lagd på fyra mindre.

Klingbo hytta, i Karbennings socken af Westmanland, uppbyggd i konung Gustaf II Adolfs tid och omnämnes 1651. Här har äfven varit stångjernshammare med härd och 50 skepp:ds smide; men finnes vara ödelagd redan 1734. Hyttan är taxerad till 15 lisp:d per dygn.

Klingenberg, Carl, sekreterare vid Upsala universitet, och kusin till fru Nordenflycht, samt medlem af hennes vittra gille och medarbetare i *Våra Försök*, hedrades vid sin död d. 28 Jan. 1757 med ett af henne författadt skaldeqväde, kalladt: *Skuggor af en Forlorad Vän eller samlade Tankar öfver Secreteraren vid Academien i Upsala, Herr Carl Klingenberg.* Är för öfrigt känd af en skrift: *Om koppors ympande* och en öfversättning af Davenants afhandling: *Angående sättet att vinna uti handelsvågen.*

Klingenstjerna, Samuel. Majoren Zacharias Klingenstjerna (se: *Klingius*), som stupade under Carl XII:s fälttåg i Sachsen, hade en son, hvilken vid detta sorgliga tillfälle var endast 8 år gammal; men som derföre icke blef faderlös. Hans moder bodde nemligen i Linköping, och biskopen derstädes Spegel, tog vård om gossens uppfostran, hvilken besörjdes så väl, att han vid 18 år kunde begifva sig till Upsala, der han började studera juridiken. En händelse förändrade likväl riktningen af hans studier. En offentlig förebråelse, som han erhöll af professoren, för det han bullrat under en föreläsning, gjorde sådant intryck på hans ömtåliga sinne, att han beslöt hädanefter studera på egen hand och läste således bland annat Puffendorfs arbete öfver natur- och folk-rätten. Några satser deri, hvilka föreföllo honom mörka, och hvarom han rådfrågade sin fordne informator, förskaffade honom af denne det råd, att om han ville känna saken med mathematisk visshet, borde han hafva studerat mathematiken. Detta förmådde honom att läsa Euklides, och härigenom fick han först begrepp om sin rätta kallelse, som tydligen var denna vetenskap. Han ingick visserligen i kammar-kollegium; men utan egentlig smak för de tröga göromålen, och då han år 1723 utgaf ett par afhandlingar i *Acta litteraria Sueciæ,* hvilka ådrogo honom allmän uppmärksamhet, beslöt han att helt och hållet egna sig åt mathematiken. Han blef ledamot af vetenskaps-societeten i Upsala, erhöll det Helmfeltska stipendium, företog en utländsk resa och studerade under Bernulli och Wolff, genom hvilken sistnämndes förord han år 1728 befordrades till math. professor i Upsala, ehuru då endast 30 år gammal. För att gifva sina föreläsningar ett ökadt behag, företog han sig att krydda dem med fysikaliska experimenter, och visade bland annat luftpumpen, som förr icke varit sedd i Upsala. När Dalin genom en intrig blifvit skiljd från lärare-befattningen för kronprinsen Gustaf, uppdrogs denna af ständerne åt K., hvilken bestridde den till år 1764, då hans sjuklighet förmådde honom att söka ett biträde, hvartill professor Ferner utsågs. Såsom ett prof på sättet huru han förstod gifva sin kunglige elev nyttiga lärdomar, berättas följande anekdot: En gång satt prinsen, omgifven af sina unga kavaljerer, eller rättare: lekkamrater, och utdelade åt dem allehanda höga embeten, som skulle tillfalla dem, när han en gång blifvit konung. K. frågade om han dervid skulle helt och hållet förgätas? och försäkrad af prinsen, att äfven han skulle erhålla hvad han önskade, svarade han, att han vore gammal och för sin del ingenting begärde; men att han hade en trogen och tillgifven tjenare, för hvilken han anhöll, att han måtte få bli H. K. H:s morian. "Är han då svart?" frågade Gustaf. — "Nej", svarade K., "men han blir väl, endast han får sysslan." Han erhöll under denna tid åtskilliga prof af konungens välvilja, i det han utnämndes till kansliråd, stats-sekreterare och R. N. O. Han dog d. 26 Okt. år 1765, i en ålder af 67 år, och drottningen lät begrafva honom på Lofö kyrkogård, under ett monument, der han hvilar vid sidan af Dalin. Hans skrifter utgöra en samling af mer än 200 afhandlingar i geometri, algebra, mekanik, optik och astronomi, men hvilka, i brist af förläggare, aldrig blefvo fullständigt utgifna. Endast några få utkommo på trycket, såsom: *Muschenbrocks Elementa Physicæ,* öfvers.; *Åminnelsetal öfver Polhem; Åtskilliga afhandlingar* i vetenskapsakademiens och societetens handlingar, m. fl. K. ansågs som en af sin tids störste mathematici och var medlem af flere utländska lärda samfund.

Klingius, Zacharias, son till kyrkoherden Hedingius i Kräklinge församling i Nerike, der han föddes antingen 1603 eller 1610, blef huspredikant hos friherrinnan De la Gardie, derigenom känd af rikskansleren och utsänd till Tyskland, der han år 1647 blef theol. doktor i Wittenberg. Efter hemkomsten drottning Christinas hofpredikant, kyrkoherde i Nyköpings vestra församling, sedermera general-superintendent i Lifland och prokansler för Dorpts akademi, men hvilken plats han måste lemna vid Ryssarnes inbrott i Lifland år 1656. Medan Carl Gustaf innehade Seland år 1659, förord-

sades han till biskop öfver Selands stift, hvilket lär hafva väckt mycken förtrytelse hos det Danska presterskapet. År 1663 valdes han, efter Terserus, till superintendent i Götheborg; men ville ej emottaga denna befattning, om den icke förändrades till biskopsvärdighet, hvilket regeringen också biföll, och han innehade nu sin biskopsstol, den första i stiftet, till sin död d. 3 Sept. 1671. Han var en utmärkt theolog och har utgifvit flera predikningar och theologiska afhandlingar på Latin, men efterlemnar ett tvetydigt namn såsom tilltagsen, högmodig och intolerant. På detta sistnämnda lyte anföres tvenne märkliga bevis, det ena då han, utnämnd till ledamot af den kommission, som skulle granska Terseri katekes, gick längre än dennes angifvare åsyftat, samt till och med af honom beskylldes för öfverdrifven hätskhet, och då han från pastoratet afsatte en Göran Fris, kyrkoherde i Breared i Halland, hvilken författat ett utdrag ur Melanchtons *Loci communes*, men hvilket arbete preste-ståndet på 1668 års riksdag förklarade för renlärigt, samt rekommenderade författaren till ett nytt pastorat i stället för det förlorade. Han adlades år 1666, då han antog namnet *Klingstjerna*, hvilket sonsonen sedan förbytte till *Klingenstjerna*. — Hans dotter, **Maria Eleonora**, var så studerad, att hon på Linköpings gymnasium uppläste ett af henne författadt Latinskt tal.

Klingspor, Wilhelm Mauritz, härstammade från en ätt, hvilken redan 1460 stod i anseende och hvars Svenska stamfader var krigsöfversten **Staffan v. Klingspor.** Han var född d. 7 Sept. 1744, på Fluxerum i Kalmar län. Fadern var vice-presidenten Christian Fredrik K. Denne man är ett af de många bevisen, huru man utan egenskaper och förtjenst, ja, med dessas motsatser, likväl kan stiga till statens högsta värdigheter, beklädas med de vigtigaste uppdrag och icke blott hedras med hofgunst, utan till och med af folkgunsten erhålla offentliga aktningsbetygelser, med ett ord, ett af de många bevisen hvad denna gunst och dessa utmärkelser, hvaröfver samtiden är så stolt, någongång äro värda inför den oväldiga efterverldens ögon. Han ingick vid 8 års ålder såsom korporal vid Westgötha kavalleri, och blef, endast 12 år gammal, löjtnant vid Franska regementet Royal Suedois, genom sin farbror, Jean Filip, som var brigadier och chef för prinsens af Nassau-Ysingen regemente. Här tjenstgjorde han verkligen och skall, 13 år gammal, deltagit i slaget vid Hastenbeck år 1757. Tio år senare utnämndes han till kapiten vid Jemtlands regemente, erhöll Svärds-orden 1770 och befordrades 1779 till öfverste för Westerbottens regemente. Såsom förste stallmästare hos hertig Fredrik Adolf, blef han känd af Gustaf III, och förmodligen omtyckt för sina umgängesgåfvor, följde han honom till Finland. Efter krigets slut utsågs han till general en chef derstädes, ett af denne monarks största misstag och ett af de olyckligaste, emedan sonen bibehöll honom vid denna vigtiga befattning i 18 år, och han således innehade den vid utbrottet af 1808 års krig, då han, genom sin oskicklighet, tillintetgjorde den förtjente Klerckers goda anstalter, förlamade, så mycket han kunde, verkningarna af Adlercreutz, Sandels, Cronstedts, m. fl. bragder, och sålunda betydligt bidrog till Finlands förlust, samt derigenom till Gustaf IV Adolfs fall, hvartill han också vid revolutionen 1809 omedelbart räckte en hjelpsam hand. Denne hade förut redan år 1800 upphöjt honom till excellens och 1808 till fältmarskalk, prydt honom med Serafimer-orden och gjort honom till grefve. Vid revolutionen d. 13 Mars förtroddes honom öfverståthållare-befattningen i Stockholm och de sammanträdande ständerne förklarade honom, äfvensom Adlercreutz och Adlersparre, sin erkänsla för deras medverkan till den timade hvälfningen, hvarigenom de "gjort sig af fäderneslandet väl förtjente." En annan hvälfning störtade likväl Klingspor ej blott från denna befattning, utan äfven från hela hans anseende; ty vid Fersens mord 1810 afsatte Carl XIII honom från öfverståthållare-embetet, hvarpå följde en fullkomlig onåd, hvilken K. ej längre öfverlefde, än till den 15 Maj år 1814. Hans bror,

Klingspor, Fredrik Filip, född 1761, död år 1832 såsom hofmarskalk, ståthållare på Stockholms slott och Kom. af N. O., har efterlemnat namnet af en hedersman och konstvän. Han var ledamot af de fria konsternas akademi, och det heter om honom i Boyes Målarelexikon: "Målade miniatyr, stundom större hufvuden, med vattenfärg, och var de bildande konsters tillbedjare och vän."

Klingspor, Mauritz Staffan, sonson af Wilhelm Mauritz och son till hofmarskalken K., hvilken Gustaf III sjelf bar till dopet. Han är född 1800, kapiten vid Svea lifgarde, hvarifrån han tog afsked år 1841, har utgifvit: *Financiella Åsigter*, tryckt år 1835, och blef vid 1834 års riksdag bekant genom sin opposition på riddarhuset mot den föreslagna ändringen i majestätsbrotts-lagen, hvilken ådrog honom, likasom kapitenen, friherre Stedingk, ett slags förvisning till någon tids tjenstgöring på Carlstens och Carlsborgs fästningar, hvilket på sin tid gjorde mycket uppseende.

Klingstedt, Henrik, en af Carl XII:s kämpar, general-adjutant, son till landshöfdingen öfver Kronobergs län, Jonas K., skickades år 1713 med depescher till konungen under dess vistande i Bender, blef derigenom en af deltagarne i kalabaliken och tillfångatogs af Tartarerne; men friköptes. Gick år 1714 i Meklenburgisk tjenst såsom general-major, sedan i Holsteinsk och dog 1735.

Klingvall, J. G., kyrkoherde på Gottland, född 1786, har utgifvit: *Försök till en Uranografie* och *Fornlemningar i Wisby.*

Klink säges ett fartyg vara bygdt på, då bordläggningsplankorna ligga med sidokanterne fastnaglade öfver hvarandra. Spanten äro på sådana fartyg mycket smäckrare, än på kravelbyggda af samma storlek, hvarföre de icke äro så starka; men också icke så kostbara som dessa. Endast mindre fartyg och båtar byggas på klink.

Klint, Erik af, son till häradshöfdingen Esaias K. och född på Kölby nära Kalmar d. 6 Okt. 1732,

ingick vid 18 års ålder som kofferdi-båtsman vid örlogsflottan och blef år 1755 löjtnant vid amiralitetet. Han var likväl icke blott en praktiskt, utan ock theoretiskt skicklig sjöman, och förordnades derföre år 1757 till informations-officer vid kadettkorpsen i Carlskrona, samt att förrätta en triangelmätning i Blekingska skärgården. Under Finska kriget åren 1788 och 1790 förde han befälet på chefskeppet Gustaf den tredje, ådagalade vid flera tillfällen prof på talang och mannamod, blef derföre en af de förste riddarne af den nystiftade Svärds-orden med stora korset, öfverste-löjtnant, och fick, efter reträtten vid Wiborg, en hedersvärja. Efter fredsslutet blef han öfverste och lotsdirektör, samt utgaf flera sjökartor, på hvilka han hade den blygsamheten, att icke utsätta sitt namn. Flyttade år 1796 till Gottland, der han såsom belöning erhållit ett 50-årigt arrende af kungsgården Wisborg; men uppdrogs 1798 vice landshöfdinge-befattningen, i hvilken han adlades. Afled d. 10 Nov. 1812, med namn af en duglig, redlig och allmänt aktad man. Af hans söner, han efterlemnade vid sin död sex sådana och sju döttrar, blef **Carl** vice-amiral, K. af S. O. med stora korset och general-adjutant vid flottan, hvilken befattning han lemnade 1840 och afled den 19 Juli s. å., i en ålder af 65 år, en redbar och arbetsam man, värdig son af en värdig far. Utmärktare är dock äldre brodern,

Klint, Gustaf af, född i Carlskrona den 31 Maj 1771. Redan från barndomen röjde han en afgjord böjelse för sjömansyrket och utvecklade för detsamma anlag, som man måste beklaga, att de ej fingo användas på en större verkningsbana. Kadett vid 10 år, utarbetade han ett fullständigt signalbref, för att begagnas vid kadetternes båtexerciser, och då han vid elfva års ålder gjorde sin första sjöresa på en konvoj-expedition åt Spanska sjön, erhöll han den utmärkelsen, att stundom vid manövern kommendera fregatten. Vid återkomsten till Carlskrona fick han sin första officersfullmagt, hvilken dock ej för honom, som för så många ynglingar på den tiden, var en tom titel, utan en anvisning på redbar verksamhet. Han sysselsatte sig länge med att afrita kartor för flottans behof, hvilka kopior räddades vid den brand, som 1790 förtärde Carlskrona och äfven kartearkivet. Vid utbrottet af 1788 års krig blef han tjenstgörande på linjeskeppet Prins Gustaf, och efter slaget vid Hogland befordrad till löjtnant, användes vid flera tillfällen både att rekognoscera fienden och att undersöka farvattnen, och hade ynglingens råd blifvit följdt, skulle mer än en gång, dels förluster kunnat undvikas, som nu drabbade flottan, dels betydliga fördelar kunnat vinnas, bland annat vid anfallet på Ryska flottan vid Revel. Vid reträtten från Wiborg lyckades han dock att göra sin mening hörd, i trots af flertalets, och deribland vida äldre och högre officerares tanke, och utbrottet företogs genom den farled han föreslagit, hvaraf flottans räddning blef en följd. Som belöning derföre befordrades han, vid återkomsten till Sveaborg, till kapiten. Han var då endast 19 år gammal. Efter freden sysselsatte han sig dels med utarbetande af sjökartor och de undersökningar, som dertill erfordrades, dels med sjökadetters undervisning först i Carlskrona och sedan vid Carlberg, då krigs-akademien derstädes inrättades. Ett afbrott i denna sysselsättning var en expedition till England 1798, då han fick det obehagliga uppdrag att öfvertaga befälet på den fregatt, som skulle från Dovre hemföra de andra begge fregattcheferne, hvilka ansågos hafva felat mot sina order. Han uppgjorde nu planen att författa en fullständig samling af sjökartor under namn af: *Sveriges Sjöatlas*, hvilken skulle bestå af 65 kartor. Denna plan antogs af regeringen och understöddes äfven något, ehuru ej så, som arbetets vigt och förtjenst erfordrat. Detta sysselsatte K. under hela hans återstående lefnad, har blifvit af oberäknelig nytta för sjöfarande och är eftertryckt i andra länder, hvarigenom författaren icke af sitt arbete skördat den fördel han borde kunnat påräkna. Han befordrades under tiden efter hand till vice-amiral, Kom. med S. O. stora kors, Led. af W. A. och var dessutom prydd med Franska, Ryska och Danska ordnar. Han afled den 30 April 1840, nära 69 år gammal. Hans efterlemnade arbeten äro allmänna kartor, passkartor, kustkartor och beskrifningar, hvilka sistnämnda äfven blifvit utgifna på Tyska. Hans äldste son, kapitenen i flottan, R. af S. O., **Erik Gustaf af K.,** som fortsatte faderns verk, omkom under en expedition till Westindien med korvetten Carlskrona, hvars chef han var, då korvetten den 30 April 1846 af en orkan öfverändakastades, icke långt från Havanna, och hvarvid af hela besättningen endast 17 man räddades.

Klint, Gustaf Adolf, en skicklig bildhuggare, var född i Stockholm år 1775, reste omkring år 1814 till Frankrike; men der hans vidare öden äro obekanta.

Klinta Tall, ett gammalt träd, hvilket stod på en kal klippa vid Badelund i Westmanland, och ansågs så heligt, att ingen vågade skada det eller deraf hugga ens en spån. En hafsfru, som bodde i berget derunder, troddes vara trädets rå eller skyddarinna, och man påstod sig hafva sett snöhvit boskap stundom drifvas upp ur sjön och vandra deromkring. Tallen är nu af ålder omkullfallen; men den multnande stammen och grenarna ligga ännu qvar orörda.

Klintberg, Carl af, son till fabrikören Carl K., var född i Gefle d. 19 Okt. 1767, inträdde såsom ung i Kommerse-kollegium, der han qvarblef hela sin lifstid, genomgick alla tjenstegraderna och utnämndes 1824 till president i det embetsverk, der han börjat sin bana som extra ordinarie, en händelse, som i Sverige hör till de sällsynta undantagen. Från 1817 till 1824 uppdrogs åt honom finans-ärendernas portfölj; han adlades och blef Kom. af N. O., och afled den 15 Juli 1826, till följd af ett fall ur vagnen, hvars bästar skenade. Han var en nitisk, verksam och redlig embetsman; men tillhörde den tidens prohibitiva åsigter, hvari han var uppfödd.

Klinte, en socken med Fröel, belägen på Gottland i Hvide ting, södra fögderiet och kontraktet af Gottlands län och Wisby stift, 3 mil S.S.V. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, är uppbyggd år 1046. Här i socknen märkes: *Wines-* eller *Unnes-Hus*, en gård, som skall bibehålla åminnelse efter den kristna läraren Unno, som år 936 predikat kristendomen på Gottland och haft sitt hemvist i denna socken. *Klintehamn*, en landthamn. Här var *Landskrona*, *Kronvall* eller *Klinte slott*, uppbygdt af konung Albrechts son, prins Erik, hvilken dog der år 1397, sedan hans furstinna och deras enda barn kort förut aflidit. År 1361 landsteg Danska konungen Waldemar vid Klinte eller Kornvall, der inbyggarne, som skulle försvara landet, blefvo slagne och skingrade. Klinte hamn erhöll år 1827 förmåner af fri import- eller export-handel med lofgifna varor. Posten från Öland ankommer hit en gång i veckan och afgår härifrån med postjagt eller båt. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 13 ⅞ mtl. och har 864 invånare. Af dess areal 5,763 tunnl. äro 45 sjö och kärr. Adr. Wisby.

Klinteberg, Fredrik Ludvig af, en utmärkt skeppsbyggmästare, var född den 21 April 1760 i Herslöfs prestgård i Skåne, der fadern var kyrkoherde, ingick vid 17 års ålder som elev vid örlogsflottans skeppshvarf i Carlskrona, fick studera under Chapman, bivistade Finska kriget och skickades på en expedition till Tunis, isynnerhet för att gifva akt på den kutterbriggs segling, på hvilken han var om bord, och som var byggd efter ett nytt system. Turkiska regeringen hade förut af den Svenska begärt sjö-officerare, att besörja dess örlogsskepps byggnad. Denna begäran, hvars villfarande politiska skäl länge hindrat, uppfylldes nu, och K., som under tiden blifvit befordrad till kapiten, fick befälet öfver de utsände konstruktions-officerarne, vistades i sex år i Turkiet, och byggde, dels på Rhodus, dels i Konstantinopel, flere större och mindre krigsskepp, hvaribland en tredäckare om 110 kanoner. På sistnämnda ställe anlade han dessutom en docka, hvilken väckte allmän beundran. Uttröttad af Turkarnes okunnighet och snålhet, samt de många fremmande konstgrepp för hvilka han var ett mål, återvände han ändtligen till fäderneslandet; men hade ej länge varit hemma, förrän han fick befallning att begifva sig till Frankrike, att taga kunskap om dess örlogshamnar och marin-inrättningar. År 1804 erhöll han chefskapet för konstruktions-departementet, som han innehade till sin död, hvilken öfverraskade honom vid endast 52 års ålder, d. 10 Dec. 1812. Han var då öfverst-löjtnant, R. af S. O. och adelsman. Hans äldre bror,

Klinteberg, Wilhelm af, född den 22 Mars 1759, gick den civila vägen, blef 1778 auskultant i Götha hofrätt, 20 år senare häradshöfding i Lane, Tunge, m. fl. domsaga i Bohuslän, samt 1805 i Albo och Norrhviddinge härader i Småland. Känd såsom en insigtsfull och driftig domare, upphöjdes han 1807, jemte sin ofvannämnde broder, i adligt stånd, och fick följande året det obehagliga uppdraget att på Gottland anställa undersökningar om både embetsmäns och enskildtes förhållande under Ryska invasionen derstädes; men hvaraf han lyckades "göra så *litet* som möjligt." Efter freden organiserade han nationalbeväringen på ön, och förordnades till justitie-kansler, just under de brydsamma ransakningarna om Carl Augusts död och Fersens mord, hvilka han förde med förstånd och allvar; men utan onödigt fjesk. Då ett uppror utbröt i Skåne 1811 och en skicklig landshöfding der behöfdes, erhöll K. i Juli månad förordnande att öfvertaga denna befattning, hvartill han följande året ordentligt utnämndes och innehade embetet till sin död den 19 Juni 1829. Härunder upphöjdes han till friherre, Kom. af N. O. och fick presidents-titel. Han var en särdeles verksam, driftig och förståndig embetsman och landshöfding, ehuru han, efter den tidens åsigter, trodde att stränghet, till och med godtycke, stundom voro oundvikliga för polisåtgärder och för upprätthållandet af en kraftfull styrelse.

Klintz, Johan Bernard, en skicklig kirurg, född i Gartz på Rügen, kom vid 20 års ålder till Stockholm 1798; men reste snart ut till Holland och Tyskland, samt tjenstgjorde under kriget vid fältlazaretterne i Italien, hvarifrån han återkom 1802, blef kirurgie magister, ledamot af kollegium medikum och skickades till Stralsund, att under sin morbroders, assessor Denekes, sjukdom förrätta regements-fältskärs-tjensten vid Engelbrechtska regementet i Stralsund, hvilket han åtföljde under de krigshändelser, hvari det deltog. Efter Pomerns utrymmande kom han till Kalmar, Åland och Stockholm, hvarest han afled d. 18 Febr. 1809, endast 31 år gammal.

Klippan, beläget invid Götheborg, på Elfsborgs kungsladugårds ägor, är nu en staden tillhörig sjöhamn och bevakningsort, der alla båtar eller smärre fartyg som ämna sig till staden böra lägga till, för att undergå visitation. Klippan var fordom en hamn eller kanske rättare ett varf, der Ostindiska kompaniet hade upplagen af sina skeppsförråd, och der dess skepp blefvo utrustade och undergingo nödiga reparationer.

Klippan, pappersbruk. Se: *Christianstads län.*

Klipping, ett pregladt mynt, hvars kant blifvit afklippt i raka linjer. Den vanliga formen är fyrkanten eller rutan. Konung Christian II lärde först Svenskarne känna ett dylikt mynt, hvilket var mycket ringhaltigt och föranledde dem att på spe kalla honom klippings-kungen. Gustaf Wasa nödgades, vid befrielsekrigets början, slå nödmynt af denna form. De preglades i Hedemora år 1521, samt kallades derföre vanligen Dal-klippingar. De voro af tvenne slag, usla assignater uti konung Gustafs egen och rikets då förtviflade belägenhet, hvarigenom en myntbankrutt af 330 procent föranleddes i penningeverket. På ena sidan syntes tre kronor och två dalpilar och ofvan emellan dessa ett G, på andra sidan en beväpnad man. Dessa klippingar höllo på en lödig mark eller 16 lod, 3 lod och 1 qvintin fint silfver, och på en lödig mark verkskrodades 24 kast,

eller 96 st. klippingar, och borde stycket väga 3 ort. En af dessa klippingar svarade i verkligt värde ungefärligen emot 9 Svenska runstycken nu för tiden; men gällde för 18 penningar, räknade efter Sveriges dåvarande mynt, och 18 sådana penningar svarade i verkligt värde emot 3 sk. 5 r:st nu för tiden. Af dessa Hedemora-klippingar finnas äfven 28 kast eller 112 stycken vara utmyntade af en lödig mark, som höll i fint silfver 3 lod och 1 qvintin, hvilka således voro af än ringare värde. Klippingar hafva också samma år blifvit myntade i Söderköping, 24 kast af en lödig mark verk, och förmodligen af lika finhet. Men detta svaga mynt slogs ej mer än första året af Gustafs regering. Följande åren lät han slå bättre mynt i Stockholm, Upsala och Åbo. Ville någon undersåte då låta ommynta klippingar, särdeles i större summor, till 40 mark eller deröfver, var sådant tillåtet, och skulle klippingarne ommyntas till örtigar, fyrkar eller små penningar, efter fastställd vigt och finhet. Skadligt inverkade på handeln, att klippingarne aflystes i Danmark, men gingo ännu i Sverige, och intet medel var vidtaget att förekomma de häraf så oundvikligen följande bedrägerierna från Danmark; ty Danska undersåtarne från Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän strömmade öfver gränsen in i Småland och Westergöthland, tillhandlade sig af Svenskarne alla slags redbara varor och betalte dem med klippingar. Såsom botemedel mot det onda blefvo klippingarne äfven aflyste i Sverige, på herremötet i Wadstena 1524, och nytt mynt slogs, i den mån kronan hade silfver att tillgå. Botemedlet användes likväl för sent; ty icke nog med att Svenska undersåtarne vid Danska gränsen blifvit bedragne af Danskarne, de blefvo det äfven af Svenska kronan, som förklarade klippingarnes verkliga värde vara föga eller intet. De rike af adeln kastade i sin harm säckar fulla af detta mynt kring gatorna i Upsala, och yttrade hårda ord, då de kort efter riksdagens slut besökte Distingsmarknaden. Bönderne, hvilka för sin spannmål, och andra, som för sina varor blifvit betalte med detta mynt af stadsboerne, skockade sig i stora flockar utanför konungens hus, stodo i förväg då han gick ut och bådo honom på det enträgnaste, att klippingen åtminstone måtte få gälla en örtug, på det deras skada måtte blifva dräglig. Men konungen afslog deras begäran och sade: "Om J hafven en myckenhet klippingar, och låten göra eder grytor deraf, så kunnen J säga, det J hafven dyrbarare grytor i edra kök, än konungen." Mot slutet af konung Gustafs regering (1543—1557) myntades åter fyrkantiga klippingar, efter öretal, till 16, 15, 12, 8, 4 och 2 ören, sådana slogos äfven rutformiga 1557 till 16, 8 och 4 ören stycket. Konung Erik XIV lät äfven pregla rutformigt klippings-mynt på 16, 8, 4 och 2 öre; och likartade, utan annan skillnad än myntmästarmärket, lära blifvit utgifna af brodern, hertig Magnus af Östergöthland. Under Johan III slogos åren 1569, 1570 och 1571 rutformigt klippings-mynt på 8, 4, 2 och 1 mark, samt 4 öre. Fyrkantigt klippings-mynt slogs äfven till 8 och 4 ören. Carl slog, både såsom hertig, riksföreståndare och konung klippingar i guld och silfver, de förra på 10, 8 och 5 mark, de senare på 5, 4, 2 och 1 mark.

Klissow, rättare **Klitschow,** slaget vid, stod den 9 Juli 1702. Svenska hären, under Carl XII, 12,000 man stark, slog den Polska och Sachsiska, som anfördes af konung August, och innehade en fördelaktig ställning. Den förlorade dervid 2,000 man i döde och 1,500 fångar, samt 48 kanoner, hela lägret och allt bagaget; Svenskarne endast 300 döde och 800 sårade. Bland de stupade var hertigen af Holstein, Carls svåger, hvilken, då han skulle intaga en höjd, på hvilken fiendtliga artilleriet stod uppstäldt, träffades af en kula, och afled två timmar derefter, 30 år gammal. Vid underrättelsen om hans död frågade Carl om hertigen hade sitt harnesk på sig, och då detta bejakades, sade han: "Det var ändå väl, eljest hade jag fått bannor af enkedrottningen." Klissow är en liten stad i wojwodskapet Sandomir i Lilla Polen, och slaget derstädes stod samma dag, som öfvergången öfver Düna egde rum ett år förut.

Klockare. Deras befattning i forntiden torde i det närmaste hafva öfverensstämt med hvad som nu erfordras af dem. Det som då hufvudsakligen ålåg dem hörde likväl mera till de religiösa ceremonierna. Uti Dale-lagens kyrkobalk beskrifves deras embete sålunda: "Böndir skulu kluckara fa, han skal fyrstum i Kirckin vara, ock senstum ufara. Ringia gen både qvickum och dödum, font wachta, at han skuldi ey lengir oppin stånda, än Fontir vigies och barn döpis." Af åtskilliga gamla lagar finna vi äfven, att klockaren var skyldig bära bok och stol (messekläder), eller bok, kalk, paten, oblat, olja, o. s. v., med presten i socken. Äfven ett annat göromål omnämner samma lag, nemligen, att om något barn dog förr än presten döpt det i kyrkan, eller lefde så länge att det blef döpt af faddrarne eller någon annan, säger denna lag: "Dör det barn, tha skal thet barn qvart läggia. Taki en af gussivin och standi til prästins. Taki Klåckare stenkill och vigt vatn, bäri till barns och stäncki a thet, tha skal thet till Kirckiu förä, och prästir skal thet jorda." Klockarens skyldighet var således att med vigvatten begifva sig till nöddöpt barn, att bestänka det dermed, på det icke barnet oinvigdt måtte föras öfver annors bostads ägor; emedan det var förbjudet, att föra något lik ovigdt öfver åker och ängar, och skulle den som gjorde detta, böta enligt lag. Uplandslagen omnämner äfven, att klockaren ej fick vittna om någon skänkt eller testamenterat något till kyrkan eller presten, i fall sådan gåfva klandrades.

Klockarebol kallas landtgårdar, anslagne till boställen åt klockare. De äro till en del ganska gamla, ända från medeltiden. En del af dessa gamla klockareboställen hafva sedan blifvit kapellansbol, i det att kapellanerne, när sådana tjenster inrättades, äfven öfvertogo ansvaret för klockare-sysslans behöriga skötande. Nyare klockarebol

anslogos af konung Carl XI utaf kronans mark, eller hafva blifvit inköpte af församlingarne. En del församlingar hafva intet klockarebol, utan endast en gård, der klockaren njuter husrum.

Klockgroda (Bombinator igneus), ett till amfibiernes fjerde ordning och grodornas familj hörande djur, af $1\frac{1}{2}$ tums längd, med 2 tums långa ben; till färgen ofvan gråbrunt eller orent olivgrönt, inunder rödgult med blå fläckar; kroppen ofvan tätt beströdd med vårtor. Tillhör egentligen södra Europa; men finnes äfven i Skåne, dit den, likasom till Danmark och Hven, blifvit införd af Danska rikskansleren Peder Oxe, hvarföre den ock på sistnämnde ö kallas Peder Oxes fröer. De utmärka sig genom det ljud, som de låta höra från djupet af källorna, under fortplantningstiden i Maj och Juni, samt äfven annars vid väderskiften, och hvilket liknar en på afstånd hörd klockringning, hvaraf de fått sitt namn.

Klockgropen, ej långt från Mora kyrka i Dalarne, är en liten till hälften nedfallen jordkulle af en slättåker, vid landsvägen nära prostgården. I konung Gustaf I:s krönika af Girs anföres, att Gustaf Eriksson från denna kulle år 1520 vid jultiden tilltalat allmogen, om det förtryck Christian II öfvade mot fäderneslandet. Detta motsäges likväl af sägnen i orten, enligt hvilken konungen vid detta tillfälle skall hafva tilltalat dem från ett annat ställe, kalladt Badstufvubacken. Konung Carl XIV Johan hade beslutat att här låta uppföra en minnesvård af porfyr.

Klockhoff, P. M., har 1748 utgifvit: *Politica eller Inledning till läran om Borgerliga samhällens regering.* Hans lefnadsförhållanden äro obekanta.

Klockljung, kopattar (Erica Tetralix), en liten buskväxt, hvilken förekommer på stora ljunghedar endast i de södra och vestra delarne af riket, och ej längre i öster än vid Wexjö. Har ingen hushållsnytta; men är utmärkt för sina vackra blommor.

Klockrike, en socken med Brunneby, belägen i Bobergs härad af Östergöthlands län, Gullbergs och Bobergs förenade kontrakt af Linköpings stift, 2 mil N.V. från Linköping. Den fordna kyrkan var en af de äldsta i länet och genom i fordna tider skedde tillbyggnader, korskyrka. År 1567, då Danskarne härjade i Östergöthland, tillfogades kyrkan mycken skada, hvilken först genom Gustaf II Adolfs ädelmod blef förbättrad; men förföll åter. Den nya eller *Josefina-kyrkan* grundlades 1822, sammanbyggdes med Brunneby och fullbordades 1826. Den resliga klockstapeln, af ålder kallad *Helge Björns Horn*, uppbrändes den 10 Juli 1818 af åskeld. Norr om kyrkan märkes en grifthög, kallad *Gislegraf.* Öster om kyrkan i Täcktö gärde, är ett åkerstycke kalladt *Jutlyckan*, emedan här på samma ställe fordom skall stått ett slag emellan Svenskar och Danskar, hvarefter vapen funnits. Man förmodar att slaget vid Gestilren (se detta ord) skall hafva stått här vid Gisles graf. Icke långt från kyrkan är en källa, kallad *Helga Bjorns Hålk*, hvaruti man fordom offrat. Vidare märkes här i socknen: *Karstorp*, 2 mtl. berustadt säteri, med underlydande *Kullersbo* i Flistads socken. Har tillhört slägterne Banér, Kyle, Krusebiörn, Wolfeldt och Nordqvist. *Hassla* och *Walstad*, äro tvenne välbyggda sätesgårdar, den senare med tegelbruk och lerkärlsfabrik. Pastoratet hör till 3 kl. reg. och har 2,026 invånare. Socknen innefattar $30\frac{3}{4}$ mtl. Dess areal utgör 6,665 tunnl., af hvilka 60 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Klockspelet i Tyska kyrkan i Stockholm, förtjenar något närmare kännas, såsom det enda i riket. Tyska församlingen, hvilken, under senare hälften af 1600 och förra hälften af 1700-talet, var vida mera talrik och förmögen än nu, inköpte detsamma, för den då för tiden betydliga summan af 3,534 R:dr, från Amsterdam, hvarest det förfärdigades af en Hamburgare Frantz Hemonii. Det består af 28 större och mindre klockor och innehåller således $2\frac{1}{3}$ oktav. Derpå speltes första gången den 18 Juli 1666 och fortfor så hvarje dag; men hvilket sedan inskränktes till endast tisdagar och fredagar, såsom ännu sker.

Klocksten kallas en art grof jernbinda, d. v. s. en bergart som utgöres af en ytterst intim blandning af hornblende, qvarts, glimmer och jernmalm, hvilken förekommer uti Bohuslän, och har egenskapen att ljuda som en tackjernshäll, då man slår derpå med en hammare.

Klockupproret. Se: *Bondeuppror*, I del. sid. 156.

Klokhet har ögon i nacken, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande, att den kloke ser sig väl för innan han handlar.

Kloo, Johan, var född i Skåne på 1670-talet, gick, efter slutade studier, i krigstjenst vid prins Fredriks regemente uti Brabant, och bivistade flera fälttåg derstädes, återvände sedan till Sverige, der han blef kapiten vid öfverste von der Noths femmännings-regemente och befordrades till major; men utnämndes år 1717 till häradshöfding i Jönåkers m. fl. härader i Södermanland, kort derefter till lagman i Enköpings läns lagsaga, adlades 1733 och dog 1738 barnlös i Prag.

Klorocka, pankrocka (Raja clavata), en tvärmundt broskfisk, hvars kropp är sparsamt försedd med vid basen stjernformiga taggar, och som förekommer, ehuru sällsynt, i Kattegat.

Kloster. Klostren i Sverige voro ej jemnåldriga med kristna religionen derstädes; ty oaktadt kristendomen infördes i slutet af nionde århundradet, blef landet ej kristligt, uti egentlig mening, förr än i början af elfte århundradet, och något kloster torde derföre svårligen hafva funnits härstädes före denna tid. Våra munklegender föregifva, att ett Benediktiner-kloster uppbyggdes år 836 uti Björkö, och ett annat af samma orden år 853 uti Östergöthland, kalladt Munkeboda; men om man betänker den svårighet och det motstånd, som uti ett alldeles hedniskt land mötte den kristna religionens predikande, blir detta påstående om klosterbyggnaden mindre troligt. Några utländske prester, om de haft stort följe med sig, torde svårligen kunnat, ja icke ens dristat, anlägga så kostbara byggnader, hvilka måste företagas med konungens eller folkets bifall, och på någonderas

bekostnad. Samma tvifvel framställa sig om uppbyggandet af Gelboa kloster vid Wexjö år 1028 af Cluniacenser-munkarne, och om Munketorps klosters grundläggande af samma ordens munkar vid samma tid i Westmanland. Troligare är det, som berättas om Husaby klosters anläggande i Westergöthland år 1055; ty då hade der i landet kristna religionen, under Olof Skötkonung och hans söner, öfver 50 år varit älskad och allmänt antagen; derföre var det väl ock möjligt, ehuru ej bevisligt, att drottning Guda der kunnat låta bygga Gudhems kloster. De förste lärare och de konungar som först gåfvo sitt bifall till kristna religionen i Sverige, funno angeläget att inrätta skolor, i hvilka ungdomen kunde undervisas i att läsa och skrifva, för att sålunda blifva skicklige till läro-embetet. Sådana lärohus höllo utan tvifvel S:t Sigfrid i Gelboa och S:t David i Munketorp; men det är icke sannolikt, att dessa lärohus varit kloster, fastän de troligen bildade grunden till dem. Klostren blefvo med tiden många och förmögna, samt uppgifvas varit öfver hundrade till antalet, somliga munke- och somliga nunne-kloster, af hvilka ett, nemligen Wadstena kloster, af S:t Salvatoris orden, blifvit ansedt såsom hufvud- eller moder-kloster; ty efter detta inrättades ett kloster i Danzig, *Paradisus* i Florens, *Mariendal* vid Revel, *Marienwold* vid Lübeck, *Marienkron* vid Stralsund, *Richmond* och *Syon* i England, *Mariebo* på Laaland, *Munkalef* uti Bergen i Norrige, *Nådenberg* vid Nürnberg, *Nådendal* nära Åbo, förutan många andra annorstädes, i hvilka S:t Brigittas reglor efterlefdes. Munk-klostren voro i begynnelsen icke, hvad de sedan beskylldes att vara, ett hem för sysslolösa lättingar; lärde män, i så väl verldslig som andlig kunskap, undervisade i sina lärosalar landets ungdom, medan några af klosterbröderna gingo omkring landet, att genom tiggande skaffa de arbetande föda och underhåll, emedan de icke hade några löner att uppbära. I klostren uppfostrades män till rikets gagn och de högsta embeten, såsom lagmän, biskopar och rikets råd. Bonde- och herreson hade lika rätt till klosterlärdom. Munkarne gingo äfven omkring i bygden och besökte de sjuka med enkla läkemedel, och, kunde de icke mer, så gåfvo de dem religionens tröst, efter som sed var på den tiden. Att missbruk kunde ske, särdeles när klosterfolket blef för talrikt, kan ej betviflas. Lärdomsklostren hade dyrbara samlingar af handskrifna böcker, hvilka, vid Lutherska religionsförändringen, till stor del fördes med det flyktande klosterfolket ur landet. Den största boksamling säges hafva funnits i lärdomsklostret *Gudvalla* på Gottland. Det äldsta lärdoms-klostret förmenas varit *Munkeboda*, beläget i Östergötland, å den vackra stranden vid sjön Roxen. Det kallades sedan Nor, och heter nu *Norsholm*. Märkas må ock här *S:t Annas* (jungfru Marie moders) kloster i Nyköping, der hennes bild funnits af massivt silfver, hvilken vägde öfver 27 lödiga marker. Af detta kloster finnes ännu ett minne der, nemligen *S:t Annas qvarn*. I den fordna, nu glömda, staden Wä i Skåne säges biskop Eskil i Lund hafva byggt ett kloster. Munkarne saknade der friskt vatten och vedbränsle, hvadan de fingo flytta till ett ställe, der de hade både *bäck och skog*, och hvilket deraf kallades *Bäckaskog*. Men det äldsta kloster i Skåne uppgifves vara *Bosjö* kloster vid Ringsjö. Vidare märkas kloster i Enköping, Sigtuna och Gefle, samt *Björkö*, *Skog-* eller *Sko-*, *Roslaga* eller *Öregrunds*, *Arnö*, *Bura* och *Ekholms* kloster och i Stockholm, *S:t Clara*, *Gråmunkaholms* och *Dominikaner*-klostret. I *Linköping* Fransiskaner- och Bernhardiner-kloster, *Wadstena*, *Skenninge* munk- samt nunne-kloster, *Wreta*, *Söderköpings* Fransiskaner- och Johanniter-kloster, *Alvastra*, *Askaby*, *Krokeks*, *Byarums*, *Kalmare* munk- och nunne-kloster, *Jönköpings*, *Kronobergs*. *S:t Jakob*, *S:t Katharina*, *Solberga*, *Roma*, m. fl. i Wisby och på Gottland. *Skara*-klostren, *Sköfde*, *Gudhems*, *Warnshems*, *Husaby*, *Gudvalla*, *Lödese* och *Kongella* i Skara stift, *Lurö* och *Wernamo* i Wermland, Eskilstuna i Upland, *Wårfruberga* eller *Fogdö*, *Julita*, *Svartsjö*, samt Strengnäs, Mariefreds och Nyköpings kloster, *Risaberga*, *Ramundaboda* m. fl. Westerås, *Munkatorps*, Arboga, Köpings, *Husaby*, *Norbergs*, Wexjö, *Gelboa*, *Nydala*, *Kronobergs*. I Skåne, Halland och Blekinge: Lunds, Malmö, Ystads, Landskrona, Trelleborgs, *Dalby*, *Beckaskogs*, *Byringe*, *Herrevads*, *Widtsköfle*, *Ödvids*, *Gladsaxa*, *Tomarps*, Halmstads, *Ås*, m. fl. I de stora skogar och obygder, der den vägfarande och vandraren på hela dagsled icke såg någon mensklig boning, voro klostren, vid trötthet och åkommen sjukdom, välgörande tillflyktsorter. Sådana kloster voro: Ramundaboda på Tiveden, Vårfruklostret på Kolmården, midt i skogen, der nu Krokeks kyrka är belägen. Vid *Munsterås* i Kalmar län, hafva länge funnits lemningar i skogen efter ett gästkloster, som hetat *Norr-obygd*, derföre att det legat i norra skogs- eller obygderna. Till Lurö kloster, i Wermland, hade fiskare och sjöfarande på invattnet sin tillflykt. Derföre offra sjömän ännu i dag vid förbiresan, i Munkekällan derstädes. — I en tid, då ännu icke qvinnofriden var stadgad i norden mot de hedniska, våldsamma seder, var det väl, att de af qvinnokönet, hvilka voro för ömtåliga att lemna sig till rof för vilda krigsmän och saknade nog kraftfullt stöd i en faders borg, hade en fristad och tillflykt. De gårdar och rika gåfvobref, som en döende fader eller moder skänkte till klostren med sin dotter, att hon skulle skyddas der, voro välfången egendom; och de missbruk, hvilka föregåfvos, voro måhända icke så alldeles fullt bevis för rättvisan hos den magt, som sedan tillegnade sig dem. Emellertid gagnade de för sin tid. Enkan och den värnlösa jungfrun sutto der vid söm och bok, i stilla fromhet. Sjuka qvinnor vårdades der, och mycken barmhertighet utöfvades af de fromma systrarna mot dem och fattiga. Vid *Grönsö* i Upland säges ett kloster hafva funnits för munkar, och midt emot öfver viken *Utö* kloster för nunnor, och skall mellan båda klostren ännu vara synlig en gång under viken. Sådan sägen är ock om tvenne kloster: *Marieberg* vid Haga i Upland och *Svingarns* kloster. Men

icke alla klosterjungfrurna hade svurit kyskhets- eller renlefnads-löfte, utan funnos många i klostren hvilka blifvit ditlemnade för att få lärdom och uppfostran. Den nyttiga bestämmelse klostren hade, kan man se af ett kungabref till nunnorna i Skokloster, deri följande föreskrift läses: "Om några goda män, barn, jungfrur och pigor, så väl utaf nedrige som högre stånder, varda dem tillbjudne och betrodde till lärdom, skola de då dertill villiga och redebogna låta sig befinna och med största flit välvilligen dem undervisa och lära ärliga seder, goda dygder; thesslikes läsa, skrifva, sömma och annat mera, som till ungdomens upptuktan behöfvas och för nöden vara vill." — En nunnas invigning var en högtidlig akt, och åskådades af en stor menighet med andakt och tårar. Den skedde i klosterkapellet med mycken sång och procession. Först visade sig den unga jungfrun såsom en brud i sin verldsliga prydnad, men framleddes för högaltaret, der denna afklåddes; det sköna lockiga håret afklipptes, och, sedan den hvita armen blifvit blottad, kastade presten deröfver tre skoflar mull. Sedan ikläddes hon en sid, merendels svart nunnekappa eller rock, och en svart slöja kastades öfver hufvudet, hvarefter hon gick sin renlefnadsed, att aldrig mer tänka på någon jordisk fröjd eller vänta någon jordisk brudgum, utan städse tänka på den himmelska brudgummen och hafva sin hug och sin omgängelse, i bön och andliga begrundningar med honom, hans heliga moder och alla helgon. Från denna stund vördades den invigda utaf verldsmenniskorna såsom ett heligt väsen, och utan omgifning af andra systrar och klosterfolk fick hon aldrig mera visa sig utom klostergallret. Många föräldrars hårdhet, då de af högmod eller att hindra en trogen kärlek, när denna icke behagade dem, tvungo sina barn att gå i kloster, gaf anledning till månget sorgefullt uppträde och gjorde denna högtidlighet fasansvärd, såsom hade den varit en lefvandes begrafning. Det är icke osannolikt, att någon gång, i en renlefnads-jungfrus och invigd nunnas hjerta, dessa tre skoflar mull icke hade magt nog att döda all jordisk kärlek, och att löftet blifvit brutet; men de många om sådana brott gängse sägner, hvilka omtalas i orter, der lemningar efter nunneklostren finnas, huruledes vid religionsförändringen, uti ihåliga träd, såsom vid Wadstena, eller såsom nere vid sjöstranden å Fogdön (se detta ord), små barns ben och hufvudskallar blifvit funna, äro törhända ej fullkomligen tillförlitliga, utan synas vittna om deras nit, som, för att afleda folket från dess gamla tro på katholska läran och påfvedömets helighet, utspridt sådana rykten, att icke uppror och inbördes krig skulle möta religionsförändringen, då klosterfolket och de olyckliga jungfrurna utdrefvos ur sina fristäder. Med Lutherska lärans införande år 1527 försvann klosterlefnaden, och sjelfva klostren hafva dels blifvit nedrifne, dels öfverlemnade åt tidens förstörande inverkan. Klostergodsen tillerkändes kronan, och de af adeln, hvilka kunde lagligen styrka sina förfäders äganderätt, återfingo de gårdar, som de förutnämnde skänkt åt klostren. Vid dessa tillsatte konungen förtjente män, merendels af adel, hvilka fingo använda och njuta klostrens vanliga räntor och inkomster; likväl med vilkor, att de ej allenast skulle gifva någon viss årlig afgift till kronan, utan ock låta det klosterfolk, munkar och nunnor, som voro och förblefvo qvar i klostren, få till föda och kläder hvad de tarfvade. Många klosterjungfrur gifte sig, eller gåfvo sig uti tjenst i städer och på landet. De af munkarne, som ägde studier och skicklighet, fingo efterhand preste- och skole-tjenster. De gamle och orkeslöse af begge könen blefvo försörjda till döddagar.

Kloster, annex till Eskilstuna, och omgifver staden på östra sidan, beläget i Östra Rekarne härad af Södermanlands län. Här märkes: *Tunafors*, jernbruk, och *Hvilstad*, säteri (se dessa ord). Jemte annexet Fors innefattar Kloster 65 $\frac{1}{4}$ mtl. med 2,130 invånare. Dess areal utgör 16,778 tunnl., hvaraf 650 äro sjöar och kärr.

Kloster, jernbruk i Husby socken af Stora Kopparbergs län, är i senare tider förändradt och utvidgadt, tillhörde 1646 bergsmän och skall då bestått af 3 masugnar, 8 härdar och 4 hamrar, hvilka ödelades, hvarefter i medlet af förra århundradet majoren A. Rosenborg erhöll privilegium att här idka manufaktur-smide för 1 knipp- och 2 spikhammare. År 1801 erhöll sonen A. F. Rosenborg privilegium att här anlägga ett valsverk till beredande af 100 skepp:d förtennt jernbleck, på Engelska sättet, hvilken tillverkningsrättighet tid efter annan blifvit utvidgad till det belopp som kan medhinnas, detta är det första dittills kända valsverk i Sverige. År 1807 erhöll bruksägaren kongligt tillstånd att härstädes inrätta 2:ne härdar med en ämneshammare, samt derföre utsmida, emot dubbel hammarskatt, eget tackjern från Löfsjö halfva masugn, af hvilket smide, jemte det ämnesjern, som tillverkas i brukets sedermera inköpte andelar i Ehre och Långshytte bergsmanshamrar, manufaktur-förädlingen nu verkställes. Bruket har numera 400 skepp:d privil. årligt smide vid dess tvenne härdar och utgör 4 skepp:d i hammarskatt. Vid ett större valsverk drifves en ansenlig tillverkning af jernplåtar. Dessutom finnes spiksmide, mekanisk verkstad och ett jerngjuteri. Brukets afsättningsort är Stockholm. Det äges af intressenter och disponeras af friherre G. F. Åkerhjelm och H. F. Lagergren. Brukets stämpel visar M f med ett K öfver och deremellan en pil.

Kloster, ett krutbruk, i samma socken som Klosters jernbruk, har blifvit anlagdt år 1741 på kronans bekostnad, af majoren Ax. Rosenborg, och hade då 84 krutstampar, 2 räffelkruts-bokare m. m. Det afbrann till någon del den 14 Juni 1757; men upprättades sedan, så att det vid början af 1790 var betydligt utvidgadt. Enligt kontrakt af den 29 Mars 1809, upprättadt med Kongl. Maj:t och kronan, som upphörde 1828, uppbar bruksägaren årligen af kronan 7,999 R:dr 42 sk. B:ko, utom 2 R:dr 44 sk. 6 $\frac{3}{10}$ r:st för hvarje approberad och till kronan levererad centner krut, hvaremot kronan var berättigad att hvarje år erhålla 2,895 centner krut så vida salpetertillgången det medgaf. Enligt

1831 års krutbruks-kontrakt och det genom kongl. brefvet den 30 Juni 1841 bestämda lösningspris för oluttrad salpeter, kostar en centner handgevärs- eller stycke-krut från Klosters bruk, kronan 34 R:dr 33 sk. och ett centner bergkrut 3 R:dr 3 r:st, hvari äro inberäknade så väl materialier till krutet, som underhållskostnader för brukets byggnader, inventarier och inrättningar, fördelade på kontraherade centner, transport- och magasinerings-kostnader, m. m. Enligt kontrakt skall bruket för kronans räkning årligen tillverka 750 centner handgevärs- och stycke-krut, samt 1,550 centner bergkrut, hvilket tillsammans utgör en kostnad af 78,724 R:dr B:ko. Kronans behållning af krut vid Klosters bruk utgjorde vid 1843 års slut 3,265 centner.

Klosterlasse. Denne i Svenska kyrkohistorien bekanta person hette egentligen **Lars** och var född i Tomberg i Norrige år 1538, men uppfostrad hos Jesuiterne i Louvain, hvarifrån han kom till Polen, hvars drottning skickade honom till Sverige. Här gaf han sig ut för Lutheran och kom i stor gunst hos konung Johan III, hvilken gjorde honom till professor i Upsala; men då han snart märkte hans användbarhet för andra ändamål, utnämnde han honom till direktor för ett seminarium, hvilket inrättades i det fordna klostret på Riddarholmen. Hans boning i detta kloster och predikningar i kyrkan, gåfvo honom tillnamnet *Klosterlasse*. Vid hofvet kallades han pater Nikolaus, eller Laurentius Norvegus, och stod här i stort anseende. Då Johan III, efter sin första gemåls död, blef mindre varm i sitt nit för katholska läran, förföll den nyskapade akademien, och då Jesuiterne, efter hans död, fingo befallning att lemna riket, träffade detta öde äfven Klosterlasse, som återvände till Polen, och dog i Wilna 1622. — I Riddarholmstornet fanns en kammare, belägen midtöfver sakristian, hvilken lärer varit hans studiirum och som ännu kallas "Klosterlasses kammare."

Klosterpiskan utgjorde ett af munkarnes bohagsting. Sjöborg beskrifver en sådan, den han haft tillfälle se. Den var omkring en aln i längden, handtaget bestod af om hvarannan hårdt lindade hvita band, i ena ändan var en ögla att upphänga den med, i andra ändan var riset, som utgjorde största delen af piskans längd och bestod af hvita trådändar eller fransar med större och mindre knutar, af hvilka några få voro försedda med jerntaggar. Om kåpan var van att dölja "gamle Adam", tycktes piskan vara ämnad att drifva ut honom.

Klotens manufakturverk, i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, är privilegieradt d. 8 Mars 1824, i ändamål att med erforderligt behof af nafvarjern, spik och annat smide förse Håkansbo kopparverk, jemte Klotens och Granhults jernverk, samt består af en äskja med 1 knipp- och 1 spikhammare. Ägare: L. D. och D. Heykenskölds arfvingar. Disponent: Selim Heykensköld.

Klothyttan, i Ramsbergs socken af Westmanland, vid sjön Långvattnet, omkring ½ mil V. om skillnaden emellan Ramsbergs och Söderberkes socknar, har sedan början af 1700-talet lydt under Vestra bergslagen och sistnämnde socken i Stora Kopparbergs län. Tillhör L. D. Heykensköld och D. Heykenskölds arfvingar.

Klot-verken, i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, utgöres af jernbruken Nyfors och Korslång. *Nyfors*, skall först vara anlagdt af en inspektor Geyer och en rustmästare Kohl, som 1677 erhållit tillstånd att här inrätta klingsmide, hvilket 1687 blef förbytt till stångjernsverk, med nyttjande af några Ramsbergs, Norr- och Söderberkes socknars allmänningar emot rekognitionsafgift. Det ägdes 1679 af assessor Marc. Cronström, hvars enkefru år 1680 erhöll bergs-kollegii bekräftelse härå; det blef ytterligare privilegieradt 1680 och 1689. Landshöfdingen Schnack fullbordade verket, som på 1750-talet tillhörde Malingsbo ägare och Lagermarkska arfvingarne. *Korslång* är anlagdt vid samma tid som Nyfors, privilegieradt 1680 och tillhörde på 1750-talet samma ägare. Klot-verken hafva nu 3 härdar och 1,455 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 14 skepp:d 11 lisp:d. Skeppningsorten är Stockholm. Smidesstämplarne: P S inom en cirkel af punkter, samt α F D inom en fyrkant, med en punkt i hvartdera af hörnen. Ägare: L. D. Heykensköld och D. Heykenskölds arfvingar. Disponent: Selim Heykensköld.

Kloärt (Astragalus), ett växtslägte med mångåriga nästan krypande rötter, hvaraf fem arter förekomma hos oss, nemligen: *Fjäll-kloärt* (A. alpinus), som växer ymnigt i Lappska fjällen och lemnar ett smakligt bete för kreaturen; *Fält-kloärt* (A. campestris), som växer på några ställen på Öland; *Luden kloärt* (A. pilosus), hvilken växer i Östergöthland; *Sand-kloärt* (A. arenarus), hvilken endast förekommer i Skåne nära Widtsköfle uti den fastare drifsanden; men der ymnigt, samt *Söt-* eller *Lakrits-kloärt* (A. glyciphyllus), som växer i skogsängar och lundar i flera af rikets landskaper, och är utmärkt genom den sötma, hvilken så väl roten som bladen äga.

Kloört (Lycopus europæus), en mångårig växt, hvilken förekommer vid bräddden af floder och sjöar i de sydligare landskaperne, isynnerhet i slätt- och kust-trakter, från Skåne till Bohuslän, Nerike och Upland. Äger intet värde som foderväxt; men skall kunna användas till färgning af äkta svart.

Klubbar. Sådana inrättades af grefve Carl Gyllenborg, för att förstärka sina anhängares leder och utveckla de åsigter han ville göra gällande vid 1738 års riksdag. Man öfverenskom att såsom kännetecken bära en bandros eller en kokard på hatten.

Klubbefejden, Klubbehären. I Svenska historien förekomma dessa benämningar tre gånger, den första vid Hunnernes föregifna infall i landet, då de förskansat sig på Hunneberget, hvarifrån de fördrefvos af de med klubbor väpnade bönderne (se: *Hunneberg*). Andra gången tillades detta namn den landstorm konung Erik XII uppbådade emot den i Skåne år 1359 infallna Danska hären, under

konung Waldemar Atterdags anförande. Namnet härledde sig ifrån de klubbor och stakar, hvarmed denna landstorm, i saknad af bättre vapen, till stor del var beväpnad. *Klubbekriget* kallades äfven det inbördes krig, hvilket i slutet af 1596 och början af år 1597 ägde rum i Finland, då bönderne, pressade af krigsfolket, under deras inqvartering i landet, och äggade från Sverige af hertig Carl, gjorde uppror, väpnade sig till större delen med klubbor, och anföllo konungens trupper. Till anförare valde de en vid namn Jakob Ilkainen, hvarföre kriget ofta kallas *Ilkainens krig.* Fleming kufvade likväl de upproriske, mot hvilka man förfor med yttersta hårdhet.

Klubbgräs, borsttåtel (Corynephorus canescens), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer flerestädes på de södra landskapernas sandiga hafskuster, och är isynnerhet passande till fårbete.

Klubbsvamp (Clavaria), ett slägte af hattsvamparne, hvaraf flera arter förekomma hos oss, af hvilka tvenne äro ätliga, nemligen: *Bockskägg* (C. coralloides), som växer här och der på marken i varma och våta år, samt (C. fastigiata), hvilken förekommer öfverallt i löfskogar. Begge slagen tillredas dels såsom riskor, dels som championer.

Klumpfisk (Orthagoriscus Mola), en lösgälad broskfisk af 1 ½ till 2 fots längd, med skarp hud; kroppen föga längre än hög, med sidorna och buken silfverfärgade. Förekommer i Kattegat och kastas stundom mot våra kuster genom stormen. Köttet är osmakligt och knappast ätbart.

Klums- eller **Klunshög,** en stor hög, emellan Vestra Rickeby och Trostabyen i Gottröra socken af Upland, liknande forntidens ättehögar. Här märkes en upprest stor, kantig sten, som tyckes tillkännagifva, att någon betydande man blifvit begrafven härstädes.

Klunkhyttan, i Hidinge socken af Nerikes län, 2 ½ mil från Örebro, tillhör bergsmän.

Klyft (bergsm.-term) kallas en remna eller spricka uti ett berg eller sten, antingen smal som ett halmstrå eller allenast af några tums mägtighet, ägande strykning och stupning, liksom gångar. De kunna vara antingen alldeles tomma eller fyllda med vatten, eller ock innehålla de fremmande bergarter och äro då icke annat än små gångar; ty den egentliga skillnaden emellan klyft och gång är, att begge blifvit bildade genom hufvudbergets sprickning, under dess massas afsvalning, men gången sedan åter fylld genom inpressade delar af fremmande, för tillfället i smält tillstånd befintliga, bergarter från jordens inre delar, då klyfterne deremot icke blifvit sålunda fyllda. Klyft betyder ock sjelfva fasta berget eller stenen, antingen detta är malmförande eller ej, och man säger derföre att ett ämne förekommer i fast klyft, då det finnes uti berg inväxt, till skillnad från sådana som förekomma endast lösa uti jordytan.

Klyftamon, en bergstrakt, hvilken till någon del tillhör Lerdala socken i Westergöthland, är i geologiskt afseende ganska märkvärdig. Den synes vara af vulkanisk produkt och består af yngre granit, samt äger således till dess formation alldeles ingen öfverensstämmelse med de öfriga Westgötha öfvergångs-bergen, såsom Kinnekulle, Hunne- och Halleberg, Billingen, m. fl. Oaktadt Klyftamon ligger blott på ¼ mils afstånd från Billingen, äger den dock icke flötsbergens beståndsdelar och är således i saknad af de petrificerade estomostraciter, orthoceratiter m. m., hvarmed den senare är så öfverflödande begåfvad och hvilket således för Klyftamoberget hänvisar till ett vida äldre antidiluvianskt ursprung. Att här i forntidern förefallit vulkaniska utbrott och natur-revolutioner är snart sagdt påtagligt. De här befintliga yngre granitbergen äga ofta en flerfaldig och sinsemellan oliktidig sammansättning. Bergen synas vara stundom danade hvarftals, med mellanlägg af annan stenart, såsom qvarts, hvilka mellanlägg dock sällan ligga i vågräta riktningar, utan förekomma antingen i plattbågformiga eller ock stundom i perpendikulära linjer. En del bergsryggar äro äfven på ett helt annat sätt danade och ligga i en nästan likformig sträckning från N.O. till S.V., något liknande mycket stora, 20—30 alnar breda trappsteg, dock sålunda, att den inre, eller den åt nordost varande sidan är något djupare och den åt sydost, i jemn sluttning uppåt något högre. Der ofvanpå ligga spridde mer och mindre stora kantiga klippblock, hvilka blifvit lösryckta och bortslungade från de der och hvar qvarstående höga klippmassorna. Ett större berg, ¼ mil i norr från de förra, befinnes vara klufvet i 2:ne delar, hvilka lemna en öppning af nära $\frac{1}{16}$ mil längd och några hundrade alnars bredd, i hvars mellanrum nu finnes en gräsbärande jemn mosse, kallad *Djupedals håla.* På Klyftamon finnas tvenne smärre sjöar: *Stora* och *Lilla Bjursjöarna.* Den förra af omkring ⅜ mils och den senare af hälften mindre omkrets, hvilka i uråldriga tider sannolikt hafva utgjort fast mark; men under någon våldsam natur-revolution blifvit sänkta eller tilldämde och förvandlade till sjöar. Detta kan äfven med mycken sannolikhet slutas deraf, att sedan den större af dessa sjöar, af Sparresäters nuvarande ägare, för nära 30 år tillbaka genom gräfning och bergsprängning sänktes omkring tre alnar, för odlingars verkställande och andra ändamål, upptäcktes på bottnen af sjön, men isynnerhet utmed dess stränder en mängd ekar och förnämligast stora kärnfurustammar, som alla lågo störtade i sydvestlig riktning, hvilket sannolikt varit en följd af en häftig orkan, då marken vid samma tillfälle sjunkit, eller genom fördämning förvandlats till sjö. Ganska märkvärdigt är dessutom, hvad ännu kan ses, att efter nämnde sjös sänkning, finnas nu blottade kulliggande furustammar, på hvilka ekar, af omkring en alns diameter uppvuxit, samt med sina rötter omslutit furustammarne, hvilka till följe deraf legat omkull innan eken derå hunnit uppväxa. Nära sistnämnde sjö finnes ett stort och högt berg, kalladt *Börje-Hall,* hvars södra sida emot sjön, är nästan lodrät. Här säges en konung med namnet *Börje* (Birger) fordom hafva bott; troligen någon mägtig viking, som der haft sitt vintertillhåll. Vid sydvestra sidan af berget, hvarest ett

slags väg leder uppåt höjden, synas lemningar af tvenne ringmurar.

Klysendorff, Gustaf, var hofjunkare hos Carl XII och blef dödskjuten i kalabaliken i Bender år 1713.

Klågerup, frälse-säteri, 6 $\frac{1}{4}$ mtl., beläget i Hyby socken af Malmöhus län, med en skattlagd väder- och en vattenqvarn. Gårdens byggnader bestå till mangård af stenmur och ladugård af korsvirke. Den har vidlyftig och god åker och äng, synnerligen genom de i senare tider gjorda betydliga odlingar, mycken torfjord, men alldeles ingen skog. Säteriet räknas bland egendomar i Skåne med en större spanmåls-afkastning. Det har patronat-rätt till Hyby pastorat och äges af framlidne frih. Trolles efterlemnade barn och bröstarfvingar. (Om de upproriske Skånske böndernes nederlag härstädes, se: *Bonde-uppror,* Del. I, sid. 158.)

Klå icke allt som kliar, ett gammalt talesätt, hvarmed förstås, att man icke bör vara allt för nogräknad.

Klåmask, skabbflott (Acarus scabiei l. exulcerans), en till ordningen krypare hörande insekt af orslägtet, hvit med 8 röda fötter, bakfötterna mycket långa, och på hvar och en af de fyra bakre ett långt borst, samt för öfrigt liknande or; men mycket mindre, så att den knappt kan upptäckas med blotta ögat. Detta lilla djur förorsakar skabb, sålunda att det, isynnerhet på vissa ställen af kroppen på menniskan, samt ofta äfven andra djur, genomtränger öfverhuden och gräfver sig en gång derunder, hvaraf uppkommer en häftig klåda med åtföljande inflamation och vargöring, så att en liten blåsa eller qvissla bildas omkring dem, ur hvilken de kunna med en lansett eller nålspets uttagas. De springa mycket fort, så att ofta ett hastigt vidrörande ger dem tillfälle att öfverflytta sig från en person till en annan, och de kunna lefva temligen länge utan att vistas på något djur, om de blott ej sakna fuktighet och värme, i följd hvaraf de äfven kunna öfverflyttas från en skabbsmittad person till en frisk genom kläder, möbler och redskap. Redan Linné visade detta vara förhållandet, och detta har sedermera genom ytterligare forskningar blifvit bekräftadt; men icke desto mindre har förhållandet flera gånger blifvit bestridt.

Klå måman, en lösen som begagnas i pantlekar. Ögonen förbindes på den pantskyldige, och i hans (hennes) hand lemnas en papperslapp, hvilken han (hon) skall antända på ett ljus. Att detta lyckats erfar han (hon) oftast blott af lågan, som bränner mot fingrarne, och hvartill de öfriga deltagarne bruka vara behjelplige.

Kläckeberga, annex till Dörby, beläget i Norra Möre härad af Kalmar län, $\frac{3}{4}$ mil N.V. från Kalmar, vid hafvet, blef tillika med Dörby år 1621 prebende till biskopen i Kalmar. Kyrkan är urgammal, anlagd i en borg, af hvilken lemningar ännu synas; nedskjöts af Danskarne d. 5 Dec. 1611, blef sedan förbättrad och tillbyggd, 1634 och 1730. Borgen hade besättning och krigsfolk ännu i konung Gustaf I:s tid. I denna socken märkes: *Kläckeberga* gård, 6 $\frac{3}{8}$ hemman, belägen i en vacker nejd, $\frac{1}{8}$ mil från Kalmar, är ett urgammalt säteri, ägdes 1387 af ståthållaren på Kalmar slott, Ficke von Fitzen. Det har sedermera tillhört slägterne Rääf, Enander, Gyllenadler, Skyttenhjelm, De la Gardie och general-majoren frih. Abraham Cronhjort (se detta ord), känd för sina många bedrifter i partikrig emot Ryssarne under konung Carl XII. Sedermera af slägterne Rothlieb, Ulfvenklou, Berg von Linde samt häradshöfdingen G. Harmens, hvilken ökat godset med flere hemman, helt och hållet ombygdt gården till den prydlighet och beqvämlighet den nu äger, anlagt trädgårdar, samt ganska mycket förbättrat egendomen genom tillköpande af flere hemman, så att den nu är en af de fördelaktigaste i orten. Här förvaras en stor pokal, med tvenne mindre, som tillhört biskop Skyttenhjelm, och kallas *Kläckeberga Skräcka.* — *Kärrstorps* egendom, består af Stora Kärrstorp, 1 mtl. frälse-säteri, Lilla Kärrstorp, tegelbruket, m. m. Stället har tillhört slägterne Rothlieb, Anckarsvärd, v. Segebaden och Forssman. På ägorna finnes en märkvärdig stensättning och vid Kylinge by en annan. *Warsnäs* gafs på 1400-talet af Bengt Knutsson Ulf till Stäflö till Dominikaner-klostret i Kalmar, i syndabot för det han ihjälslagit en klosterbroder. *Björkenäs* (se detta ord). *Kläckeberga skans* har stått invid kyrkan. Den innehades 1436 af konung Erik XIII:s trupper, samt anfölls och intogs samma år af de Svenska, under riksrådet Nils Stenssons anförande, som härifrån oupphörligt anföll Kalmar. Skansen erhöll nu en besättning, under befäl af Bengt Gottskalksson Ulf och Gustaf Laurentsson Sneckenberg, hvilka skulle hindra slottsherrn i Kalmar från allt ströfvande i trakten och afskära all tillförsel till staden från landsidan. Samma skans intogs år 1470 af riksföreståndaren Sten Sture d. ä. och erhöll vid detta tillfälle 60 mans besättning; men ej långt derefter bestormades, intogs och förstördes den af konung Christian I, på det han sedermera skulle kunna bemägtiga sig Kalmar slott. Då Dacken 1543 belägrade Kalmar, stod här vid kyrkan ett af hans läger, hvarifrån han d. 2 Mars, med förlust af 100 man, blef drifven af ståthållaren Germund Svensson. — Socknen innefattar 33 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,006 invånare. Dess areal utgör 8,262 tunnl., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Kläder hedra mannen, ett talesätt, liktydigt med: Som man är klädd, så blir man hädd.

Klädesfabriker samt andra yllefabriker synas, vid manufakturernas införande i Sverige, ehuru med saknad af inhemska råämnen, hafva haft mera framgång än andra. Redan drottning Christina gaf privilegier och ett tillräckligt utrymme på Munklägret (nu mera Kungsholmen) åt en Anders Slorff, till anläggande af vantmakeri eller klädesfabrik. Åren 1646 meddelade samma drottning privilegier å vantmakeri i Norrköping åt Joach. och Pet. Danckwardt, och 1650 åt Gert Ströming. Den första klädesfabriken i sistnämnde stad synes blifvit anlagd 1674, hvilket år kommerse-kollegium utfärdade resolution för Abel Becker och dess der-

städes anlagde klädesfaktori och raskmakeri. Klädesfabriken å Barnängen i Stockholm drefs 1686 af handelsmannen Gavelius, som för sitt nit om manufakturerna, blef adlad och kallad Lagerstedt. Dessa privilegier torde vara de första, som för denna fabriksgren blifvit utfärdade; men hvilka inom kort tid följdes af ett större antal sådana. Bland namn hvilka ännu qvarstå bland de betydligare klädesfabrikanterne, finna vi en Söderberg, för hvilken privilegium utfärdades 1754 å klädesfabrik i Norrköping. Klädesfabrikationen i Stockholm, såsom den förnämsta i hänseende till värdet af tillverkningarne, voro under åren 1830—1834 betydligast hos fabriksidkaren Diblström och fabriksbolaget Pierre & Leopold D. Lamm, samt dernäst hos fabriksidkarne Öberg, Pfeiff samt J. C. Fougts enka. I Norrköping åstadkoms största qvantiteten vid fabriksbolaget Söderberg & Arosenii fabrik; dernäst af assessor Arosenius, C. Lenning, Schubert och Asklöf. Å det förra stället steg värdet af tillverkningen under nämnde år till endast 2,273,000 R:dr, då den å senare stället uppgick till 11,077,000 R:dr B:ko. Alltsedan denna tid har samma förhållande ägt rum emellan dessa begge städer. (Se: *Klädesfabriker* under artikeln *Fabriks- och Manufaktur-näringen.*) Oberäknadt Stockholm och Norrköping, hafva uti 12 bland rikets öfriga städer klädesfabriker under loppet af år 1844 varit i gång, vid hvilka ylleväfnader blifvit tillverkade till ett sammanräknadt värde af 470,823 R:dr. Den hufvudsakligaste produktionen ägde rum i Nyköping, vid hvars 4 egentliga klädesfabriker och en fabrik för s. k. korderoj, tillverkades 21,836 alnar kläde och 13,596 alnar korderoj, m. m.; i Halmstad, der vid en fabriksidkaren J. R. Wallberg tillhörig fabrik förfärdigades 28,996 alnar kläde, 37,767 alnar boj, samt 1,368 st. filtar, samt i Wexjö och Alingsås, der fabrikationen uppgått, på förra stället till 24,304 alnar, hufvudsakligen groft kläde, och på det senare till 10,799 alnar af diverse slag. Bland de på landet inrättade 8 verk af ifrågavarande slag torde böra anmärkas 3 inom Östergöthlands län, der värdet af tillverkningen, 17,921 alnar, utgjorde 93,931 R:dr; Näs fabrik i Elfsborgs län, som lemnade en tillverkning af 9,368 alnar, uppskattade till 32,166 R:dr, samt Edvalla fabrik i Wermland, hvarest åstadkommits 7,480 alnar, i värde upptagne till 19,828 R:dr, allt B:ko. Af ull infortullades under 1844 1,032,486 skålp. Jutsk och Isländsk, samt af andra slag 504,653 skålp.

Klädesholmen, ett starkt befolkadt fiskeläge, kapellförsamling, lotsstation och kronohamn, är beläget i Paternoster-skären, vid pass en mil ifrån Marstrand. Stället är illa bebygdt. Befolkningen, utgörande nära 400 personer, lefver af fiske; men är fattig och oordentlig. Här finnes för närvarande 10 fiskfartyg. Kapellagets kyrka är, under det sista stora sillfisket, uppförd af träd på den närbelägna Koholmen, och lärer snart, såsom numera obehöflig, komma att nedrifvas.

Klädesmal, tapetmal, klädes- eller tapet-mott (Tinea tapetzella), en nattfjäril af 3 linjers längd, med hufvudet och bakre hälften af framvingarne hvita; men främre hälften tillika med hela ryggskölden svartbrun; bakvingar, underlif, fötter och framvingarnes afvigsida grå; på det hvita af framvingarne åtskilliga otydliga mörka punkter. Fjärilarne förekomma om vintern och sommaren i garderober, äfvensom i kabinetter der uppstoppade djur förvaras, och flyga om natten för att lägga sina ägg uti alla sådana ämnen som bestå af djurhår. Så snart larverne äro utkläckta börja de att gnaga ull och hår af det tyg hvaruti de befinna sig, blanda det med sitt eget silkesämne och förfärdiga sålunda små tutlika kanaler omkring sig, i följd hvaraf de, som kändt är, förorsaka mycken skada på kläde, möbler och uppstoppade djur. De kunna dock lätt utrotas genom det angripna ämnets upphettning till + 65° à 70°, äfvensom genom dess duktiga genompiskning, samt afhållas derifrån, dels genom ofta förnyad piskning och vädring, dels genom klädespersedlarnes förvaring uti stall, emedan de ej tåla utdunstningen af hästar, dels och enklast på det sätt, att kläderna eller möblerne, öfverdragne med rent linne inläggas uti ett rum samt betäckas med papper doppadt uti en blandning af terpentinolja och sprit, hvilket ombytes så snart terpentinlukten betydligen minskats; hvarvid de återigen vädras och piskas.

Klämmestorp, säteri, beläget i Utvängstorps socken af Westergöthland, 3 ½ mil från Lidköping, består med underlydande hemman af 2 ¾ mtl. Hufvudgården är prydligt bebyggd med större korpsde-logis, utmärkt väl inredd. Äng och betesmark äro bevuxne med vacker löfskog. Genom ägorna flyter ån Tidan, hvarvid en under egendomen lydande qvarn om 2 par stenar jemte såg äro uppförda. Egendomen har för öfrigt ett utmärkt vacket läge och en större trädgård.

Klämtning. Tio-klämtningen om förmiddagen och fyra-klämtningen om eftermiddagen, hvilken verkställes i kyrkotornen hvarje söcknedag, så väl i Stockholm, som ock rikets flesta öfriga städer, är en urgammal sed från katholska tiden. Denna klämtning var då en uppmaning till Marie-bönen, som började med evangelii ord: Hell, full med nåd, välsignad! o. s. v. Då skulle hvar kristen man i Sverige bedja till den heliga modren för konung och fäderneslaud. När efter religionsförändringen alla andra katholska ceremonier afskaffades, blef dock denna klämtning bibehållen. I Stockholm måste den icke hafva varit bruklig, eller ock upphört en tid, emedan det omnämnes i Stockholms stads historia, att klämtningen derstädes tog sin början d. 4 Mars 1672. På Gottland klämtas äfven vid begrafningar, i Wisby endast två slag före ringningen till begrafning; men på landet flere slag, allt efter den dödes ålder. Klämtningens användande såsom brandsignal förordnades i Stockholm år 1728, med 4 slag för staden, 3 för hela Norrmalm och 2 för Södermalm.

Klätt, klint, svartklint eller klätt, rödklint eller klätt, kornnejlikor, åkerrosor, slätt (Agrostemma Githago), en ettårig växt, hvilken förekommer öfverallt i riket uti rågåkrar, der den utgör ett all-

mänt ogräs, som dock ej är svårt att utrota. Fröet är skadligt för åtskilliga djur, åtminstone för fjäderfä, och troddes äfven frambringa elaka verkningar, då det förtärdes uti brödet, såsom inblandning uti rågen; dock synes detta icke vara händelsen.

Klöfsjö, annex till Berg, beläget i södra fögderiet af Jemtlands län, 8 mil S.S.V. från Östersund. Kyrkan, af träd, är belägen vid Klöfsjön och får gudstjenst endast hvarannan helgdag. Märkligt är att de af invånarne, som bo närmast fjällen, öka sitt boskapsfoder med en hvit mossa, den de berga om hösten, sedan skörden är förbi, och bemföra om vintern i frusna klimpar, att gifvas boskapen, hvilken skall trifvas mycket väl deraf; sådan mossa räknas alltid för tredjedelen af deras foder. *Klöfsjö-fjället*, hvilket innehafves af sockneboarne mot 3 dal. 24 öre s. m., begagnas af allmogen till fäbodställen och slottland, samt utgör gränsen emellan denna socken och Wemdalen i Herjeådalen. Vägen till samma ort går öfver detta fjäll, hvilket är så högt och brant, att det nästan är omöjligt att rida uppföre på alla ställen. Man omtalar ännu såsom ett underverk, att en vagn gått der fram i krigstider; men på det sätt, att den måste söndertagas och bäras styckesvis deröfver. Socknen innefattar endast 4 $\frac{3}{4}$ mtl. med 563 invånare. Dess areal finnes inberäknad i modersocknens. Adr. Östersund.

Klöfvedal, annex till Tjörn, beläget i Tjörns härad af Bohus län, 2 $\frac{1}{4}$ mil från Marstrand, 6 mil från Götheborg, innefattar ön Tjörns nordvestra hörn med närliggande holmar och skär, och räknar på $\frac{1}{4}$ qvadratmils areal omkring 1,200 personer, hvilka lefva af jordbruk och fiske. Hemmantalet är 24 $\frac{5}{8}$. Marken är alldeles uppfylld af berg, hvilka på sina ställen skjuta betydliga massor i höjden. De små dalarne dem emellan äro ganska bördiga, samt nästan helt och hållet upptagna till åker, hvilken besås med korn och bönor. Fisket utgöres af storfiske, samt hummer- och ostrontägt, hvilka begge senare här idkas i betydlig skala. Socknens inbyggare anses såsom de råaste och mot hyfsningen mest fiendtliga af hela vestra Sveriges befolkning. Kyrkan är nybyggd. Af ortens märkvärdigheter i öfrigt förtjenar i mineralogiskt afseende att nämnas den myckenhet mariengläs, som finnes på hithörande öar, samt en på stora granater rik glimmergång i ett berg nära kyrkan; i antiqvariskt åter den märkvärdiga griftplatsen vid Pirlanda, der en backe af nära ett tunnlands rymd är alldeles öfversållad med ättehögar och stensättningar af alla former, vidare en sällsam stensättning vid Kyrkofjell, Dopkällan i berget nära kyrkan, samt de i folksagan bekanta S:t Olofs vårdar (se detta ord). Adr. Oroust.

Klöfve hallar, belägne i Stenestads socken af Christianstads län, der de bilda en bergsdal. I dalen finnes en utmärkt stor och vacker jättestuga, i hvilken snapphanarne äfven sägas haft ett godt försvar.

Klöfver (Trifolium), ett växtslägte, utmärkt genom sina alltid regelbundet tredelade blad, hvaraf flera arter förekomma hos oss, hvilka i allmänhet äro utmärkta foderväxter, samt derföre äfven odlas, såsom: *Klöfver*, röd- eller ängsklöfver, röd väppling, sugor, rödtuppor, rödkullor, honingsblomster (T. pratense), som är mångårig och förekommer öfverallt på torra ängar ända till gränsen af Lappland. Den utgör en af de mest fördelaktiga och längst odlade foderväxter, och har genom kultur erhållit en mängd afarter, hvilka förekomma under olika benämningar, såsom: Holländsk, Brabantsk, Fransk, Engelsk och Spansk klöfver, m. fl., och af alla odlade slag synes den s. k. Grönklöfvern vara den yppigaste. Den trifves bäst på kalk- och mergelblandad jord, men äfven på all ej för lätt eller sandig, väl redd och gödslad, samt fordrar för att rätt frodas temligen fuktig väderlek. Vanligen ger den tvenne skördar om året samt lemnar ända till 400 lisp:d hö per tunnland, och omkring 10 till 15 lisp:d frö. *Hvitklöfver*, hvit väppling, hvitkullor (T. repens), är likaledes mångårig och förekommer öfverallt i riket, ymnigt på ängar, betesmarker och vid vägar, undantagandes fjälltrakterna, samt utgör äfven en utmärkt grönfoder och höväxt, och en af de förnämsta betesväxter, hvarföre den betydligt odlas, särdeles som den kommer fort i den mest olikartade jordmån, dock bäst på fuktig sand, helst kalkblandad. Genom odling uppkomma flera afarter med yppiga former, hvilka få olika namn, såsom: hvit Holländsk och Brabantsk klöfver, m. fl. *Blå* eller *smultronklöfver* (T. fragifolia), liknar den sistnämnde, men är mindre. *Blodklöfver* (T. incarnatum), förekommer ej vild, blott odlad, och härstammar från södra Europa. *Gulklöfver* eller väppling, gulkullor, humleklöfver, jordhumle (T. agraria), är ettårig och växer vild i åkrar och ängar på torra stenbundna ställen från Skåne till Wermland, södra delen af Nerike och Upland, sällsynt i Medelpad, samt blir genom odling frodväxt. *Brunklöfver* (T. spadiceum), är ettårig och träffas på fuktiga ängar i mellersta delarne af riket, ehuru ej allmänt, samt är en god betesväxt och en af de få som tillhöra fuktiga ställen. Bergklöfver, Blek- eller Alsike-klöfver och Harklöfver. (Se dessa ord.)

Klöfver-ön är en af de större öar, som omsluta Marstrands hamn. Den genomskäres af en vacker, med löfskog bevuxen och väl uppodlad dal.

Knaggrocka (Raja rubus), en tvärmundt broskfisk, med rhomboedrisk kropp, öfver och under beströdd med fina taggar, hvilken förekommer i Kattegat.

Knalle är en gammal benämning på kringstrykande handlande Westgöthar. Ursprunget dertill bör sannolikt sökas i det gamla provinsordet *knalla*, som betyder gå, drifva omkring. En förändring häraf är *skålknalle*, härledande sig deraf att dessa personers äldsta handelsvaror bestodo i svarfvade skålar och andra kärl af träd.

Knallpulver kallas en blandning af 3 delar salpeter, 2 delar renad pottaska och 1 del svafvel, alltsammans fint pulveriseradt, hvilket har egenskapen att, uppheltadt uti ett jernkärl till började smältning, på en gång afbrinna med en i förhål-

lande till mängden ytterst häftig knall. Framför andra knallande preparater, såsom knallguld, knallsilfver och knallqvicksilfver, hvilka alla genom upphettning, eller ett någorlunda starkt slag eller gnidning mot hårda kroppar, afbrinna med en våldsam explosion, och af hvilken det sistnämnde utgör hufvudbeståndsdelen uti s. k. knallhattar, äger knallpulvret en egen märkvärdighet i vår historia, emedan man, kanske ej utan skäl, anser denna blandning hafva varit använd till frambringandet af den ryktbara Wiborgska smällen. (Se detta ord).

Knape var under medeltiden en adelig titel. Den utmärkte väl isynnerhet de ynglingar, som vistades hos någon riddare, för att lära sig adeliga idrotter; men brukades oegentligt äfven om adeln i allmänhet och särdeles om landt-adeln. Måhända var namnet liktydigt med *svener, svener af vapn*, hvilka sedermera kallades *väpnare*, och betecknade en lägre grad inom ridderskapet, hvilken måste genomgås innan man erhöll riddareslaget. Det är dock troligt, att den egentliga betydelsen ej strängt bevarades, och att knaparne icke utgjorde någon egen klass, utan deras namn betecknade snarare den lägre adeln i allmänhet. Ett minne af denna benämning har bibehållit sig i speordet *knap-adel, knapr-adel, knapr-herrskap*, hvilket ännu gifves åt en orts mindre bemedlade adelsmän och ståndspersoner.

Knape, Olof, var fiskarson från Käringön i Bohus län, der han föddes 1664. For sedan till sjös och kom i konung Carl XII:s tjenst, och bragte sig upp till schoutbynacht. Han var en tapper buss, hvilket han visade, då han 1709—1716, nästan lemnad åt sig sjelf, skyddade Bohusländska kusten mot Danskarnes infall. Han adlades 1715 under namnet *Strömstjerna*, blef sedan vice-amiral och dog på Stångenäs 1730. Ehuru icke så ryktbar som Tordenskjold, var han dock en värdig motståndare till denne, och förstod, att, med en hand full folk, hålla honom ifrån Bohusländska kusten. Detta omnämnes med smickrande ord i det sköldbref, som Carl XII utfärdade åt honom. Af hans krigshändelser har dock ingen blifvit bevarad af historien, utom hans olycka i Dynekilen d. 27 Juni 1716, hvilken får tillskrifvas mera Tordenskjolds lycka, än Strömstjernas försumlighet. På Stångenäs, der han bodde på Wese säteri, lefver han ännu i traditionen. Man vet der att omtala, huru en gång ett Danskt fartyg inlupit i Brofjorden, i afsigt att, till hämnd för de förluster Strömstjerna under kriget tillfogat de fiendtliga kusterna, uppbränna Wese, samt, om möjligt, uppfånga amiralen sjelf; men att denne fått underrättelse om saken, anställt på gården ett förfärligt skjutande, under det en hans torpare, förklädd till tiggare, gick ombord på det fiendtliga fartyget och beklagade sig öfver Strömstjernas tyranni emot sina underhafvande, om hvilka han föregaf, att de nödgades dagligen deltaga i militäriska öfningar på Wese, hvarpå skjutandet nu lemnade det säkraste intyg. Bedragne af denna osanning, som hos dem väckte fruktan för ett häftigt motstånd, lyftade Danskarne ankare och begåfvo sig sina färde; men torparen erhöll, för den skicklighet hvarmed han utfört sin rol, skattefrihet på torpet, hvilken följt hans afkomma intill senaste tider. En annan anekdot omtalar, att då galererna 1718 släpades från Strömstad till Idefjorden (se härom detta ord), fördes en dag befälet öfver arbetet af Strömstjerna, i konungens närvaro. Arbetet gick trögt, och då Carl yttrade sitt missnöje och förundran häröfver, uppgaf Strömstjerna såsom orsak dertill, att han icke i Hans Maj:ts närvaro kunde kommendera på "ren Svenska." Konungen förstod meningen och aflägsnade sig, hvarpå Strömstjerna på sitt vanliga sätt späckade sina kommando-ord med de mustigaste eder, hvilket hade den följd, att den ena galeren efter den andra steg, under båtsmännens hurrarop, öfver bergsbranterna. De porträtt af denne man, hvilka ännu förvaras på Stångenäs, hafva öppna, djerfva och beslutsamma drag. En alltför stor häftighet skall hafva vidlådit Strömstjernas lynne, hvilket han ock visade, då han en gång, vid någon öfverläggning, drog värjan emot presten i sjelfva choret till Bro kyrka.

Knappsäf, sälta, salting (Scirpus palustris), en mångårig växt, hvaraf tvenne artförändringar förekomma allmänt i kärr, gölar, vid åar och insjöar, samt ätes, ehuru ej gerna, af getter och hästar, roten deremot begärligt af svin, hvarjemte växten kan begagnas till taktäckning och flätning af mattor.

Knappt i köket, gör magra bitar, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås att armod lär menniskan spara, eller att armodet tvingar till mager kost.

Knarrer. Se: *Knorrar.*

Knat, knorrhane, gnoding (Trigla gurnardus), en taggfenig benfisk af 12—14 tums längd, till färgen ofvan svartaktig eller brun, stundom med hvita fläckar, under hvit, som förekommer allmänt i Kattegat och Öresund, samt äfven, ehuru sparsamt, i Östersjön. Köttet värderas föga.

Kneit kallades det svärd, som tillhörde konung Olof Haraldsson och öfverlemnades åt en Svensk, då konungen stupade vid Sticklarstad. Svärdet gick sedermera uti arf i slägten, till dess sista ägaren, som var väring, sålde detsamma, hvarefter det blef upphängdt i S:t Olofs kyrka i Konstantinopel.

Knektar var i äldre tider den vanliga benämningen på soldater till fots. De utgjorde, före införandet af indelningsverket, dels gårdsknektar och en drabante-fenika, dels landsknektar. De förre bildade ett slags lifvakt, hvilken bestod af knektar tagne ur landsfenikorna, eller andra frivilligt värfvade krigare. Landsknektarne åter erhöllos genom utskrifningar, som förrättades af krigsbefälet med biträde af konungens fogdar och magistraten i städerna. De utskrifna knektarne voro efter olika vilkor vid utskrifningen af flere slag. När adeln och presteståndet deltog i utskrifningarne utgjorde deras knektar en egen trupp, kallad *frälse- och preste-knektarne;* åtminstone var detta förhållandet vid utskrifningen, hvilken beslöts i Örebro 1610. Genom Carl IX:s påbud år 1606 uppkom ett nytt slag, som kallades *sköldeknektar.* Konun-

gen ville nemligen, genom beviljandet af större förmåner, väcka en lifligare håg för krigstjensten och erhålla en trupp, som tjenade på frivillig värfning. Han erbjöd derföre åt alla, de der frivilligt drogo ut i Polska fälttåget, erforderlig beväring, frälsefrihet för deras gårdar, högre sold lika med främmande fotfolk, samt sköld och hjelm för dem och deras afkomlingar. De som nu antogo dessa vilkor kallades sköldeknektar. Under Danska kriget 1611 förekom äfven en s. k. *bergslags-fenika*, hvilken utgick af någon bergslags-ort, troligen Nora och Linde. Äfven en *fogde-fenika* omtalas vid samma tid i Småland. Under vinterfälttåg var ej heller ovanligt, att en del af knektarne utgjordes af *skidkarlar* eller skidlöpare, hvilka samlades från de norra provinserna i Sverige och Finland.

Knektehåll kallas det militära indelningsverket i Sverige, så vida det rörer fotfolket, likasom kavalleriets underhåll beror på rustning. Knektehåll, eller, såsom det äfven kallas, rotering, är grundadt på kontrakter emellan kronan och jordägarne. Grundsatsen är den, att en viss jordrymd uppsätter och underhåller en soldat i freds- och krigstid. Den stående hären hvilar på knektehållet och rustningen. Namnet knektehåll har afseende på sjelfva saken, som skall presteras, knektarnes underhåll; namnet rotering åter afser jordens indelning i rotar, med afseende på knektehållet.

Knektetyg eller rustning, kallades i allmänhet krigarens beväring i äldre tider. Den var af flere olika slag, såsom: hvad rytteriet beträffade, köritz, drabbtyg och skyttetyg, af hvilka hvarje slag innefattade åtskilliga persedlar. Knektetyg är dock egentligen benämningen på fotfolkets vapenbeklädning. Den utgjordes af stål öfver större delen af kroppen. Dess olika delar förekomma under serskildta namn, stormhufva eller stormhatt, krage, rygg, bröst, armpipor eller armskenor med pucklor, handskar, lårskerfvor eller lårskenor. Dessa persedlar utbyttes stundom emot andra, såsom då Spansk hufva eller päcknelika, hvilket den kallades, användes i stormhattens ställe. Den var något lättare än den senare, vägande 3 marker, då denna eljest vägde 9 marker. Hela knektetyget skall hafva vägt öfver 2 lisp:d. Mutzeharnesk var namnet på ett eget slags sämre knektetyg, som brukades en tid under konung Erik XIV:s regering. Till knektetyget hörde äfven skölden, eller, såsom han benämndes, rundelen eller rundassen, hvilken likasom hela tyget var af mera eller mindre vårdadt och vackert arbete. Rustningarne kallades, med afseende på utseendet, blanka eller svarta, och begge dessa slagen brukades ömsom efter råd och lägenhet. Tyget förfärdigades vanligen af jern eller stål, stundom äfven af koppar. De egentliga vapnen åter kallades värjor, under hvilket namn inbegrepos både stickvapen och skjutvapen. Allt detta var soldaten pligtig att på sin bekostnad anskaffa; kronan bestod ej rustningen, men utlånade den stundom ur sina förråder åt dem, hvilka ej förmådde förskaffa sig densamma sjelfva.

Knista, en socken med Hidinge, belägen i Edsbergs och Lekebergs härader af Nerikes län, Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift, 2 ½ mil V.S.V. från Örebro. Här märkes: *Willingsbergs* jernbruk (se detta ord); *Lekeberga*, 2 mtl. säteri. Denna egendom lär fordom burit namn af Lekegården och tillhört adliga slägten Asrep intill närvarande tid. Socknen hör till 2 kl. konsist. och innefattar 46 mtl. med 1,505 invånare. Dess areal utgör 18,329 tunnl., af hvilka 856 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Kniephausen, Dodo von. En under trettioåriga kriget af Gustaf Adolf mycket begagnad general, född Tysk. Han utmärkte sig vid flera tillfällen; men stupade nyårsdagen 1636, då han i Westfalen angreps af de kejserlige. Detta skedde i början af drabbningen; men Svenskarne förlorade derföre icke modet, utan ordnade sig under äldste öfverstens befäl och fördrefvo Österrikarne, som dervid förlorade 1,300 man i döde och sårade, 500 fångar och fyra kanoner.

Knifsta, annex till Alsike, beläget i Erlinghundra härad af Stockholms län, 2 mil S.O. från Upsala, 1 mil från Mälaren. Här märkes: *Noor*, ett ypperligt gods, 2 mil från Upsala. Sätesgården består af 3 hemman och 7 rå- och rörstorp, har tillhört slägterne Gyldenstolpe och Hermelin. *Oleda*, 2 mtl.; *Knifsta*, 5 mtl., är lagdt under sambruk med Noor säteri. *Särna* och *Särsta*, tvenne mindre egendomar om 1 mtl. Vid Odensala-vägen, på Skässla södra gärde, på Wikby ägor och vid Engby finnas runstenar. Socknen innefattar 40 ⅞ mtl. med 650 invånare. Af dess areal, 8,216 tunnl., äro 530 sjöar och kärr. Adr. Upsala eller Stockholm och Brantshammar.

Kniggeska och Kniperska donationerna. Dessa höra till de betydligaste i Stockholm och i Sverige. Enkefru von Balthazar Knigge, hvars man, grosshandlare, genom sitt testamente af d. 26 Sept. 1795, testamenterat 28,000 R:dr till åtskilliga inrättningar, gaf, vid sin död, en ytterligare utsträckning åt den aflidnes vilja, så att dessa begge makar skänkte tillsammans icke mindre än 76,666 R:dr 32 sk. åt flera stiftelser, såsom: åt enkhuset 12,500, åt drottninghuset 28,666 R:dr 32 sk., åt Adolf Fredriks apologist-skola 11,000, åt storkyrko-församlingens fattigskola 4,000 R:dr, o. s. v. Enligt Rothlieb uppgick summan till 89,666 R:dr 32 sk. B:ko. (Se: Stockholms tidning för d. 7 April 1824.) — Enkefru Kniper, hvars man äfven varit grosshandlare, gaf, d. 20 Mars år 1780, hela sin förmögenhet åt de fattige. Vid hennes död steg den till 75,666 R:dr 32 sk., hvaraf 6,000 tillföllo enkhuset, 4,000 drottninghuset, 5,000 sjömans-fattigkassan, o. s. v.; men den största delen, eller 56,000 R:dr, anslogs till en pensionsinrättning för fattiga ogifta fruntimmer, hvaraf nära ettbundrade erhålla pensioner af 50 R:dr Rgs årligen. Inrättningens direktion består af fem ledamöter.

Knipa, dopping, hvitsida (Fuligula clangula), en till dykand-slägtets tredje grupp, kniper, hörande simfogel af nära 19 tums längd och 30 ½ tums vingbredd, med svart näbb, hvars pannskål är nästan rätvinklig och nagels äggformig, ej intagan-

de hela näbbspetsen, näsborrarne små, ovala, liggande närmare denne; iris svartgul; benen rostgula med svartgrå simmhinnor; stjerten vigglikt afrundad, bestående af 16 pennor; vingarne spetsiga; skulderfjädrarne nedhängande, i en eller begge kanterna svarta; på slaksidorna ligga äfven långa hvita fjädrar med svarta kanter. Hannen i vinterdrägt har hufvudet och öfverdelen af halsen svarta, skiftande i grönt eller purpur; en stor rund hvit fläck framom ögat vid näbbroten. Nedra delen af halsen, bröstet, magen och sidorna hvita; ryggen, öfvergumpen, öfre stjerttäckarne, främre och mellersta vingpennorna, inre skulderfjädrarne, samt vingkanterna glänsande svarta. De mellersta vingtäckarne och de mellersta vingpennorna hvita, hvarigenom en stor hvit fläck bildas längs efter den hoplagda vingen, de yttre skulderfjädrarne hvita och svarta, hvarigenom en mindre, afbruten hvit fläck tillkommer ofvan den förra. Nedra vingtäckarne och skänkelfjädrarne svarta; stjertpennorna svartgrå, nedre stjerttäckarne hvita. Honan är mindre än hannen och har hufvudet samt öfre delen af halsen enfärgade, mörkt rödbruna; derunder en hvitaktig ring kring halsen; nedre delen af denna samt sidorna och undergumpen mörkt askgrå; frampå halsen ljusare med hvitaktiga fjäderkanter. Bröst, buk och nedre stjerttäckarne hvita; framrygg, skuldror och vingtäckare svarta eller svartaktiga glänsande med blågrå fjäderkanter; bakrygg, öfvergump och utsidan af skänkeln svarta, enfärgade, glänsande; en stor aflång, nästan tvådelad hvit fläck på vingarne och hvitaktiga kanter på den mellersta vingtäckaren. Drägten för öfrigt hos begge könen olika, så väl efter olika ålder, som olika årstider. Knipan tillhör egentligen de mellersta delarne af vårt land, och synes hafva sin förnämsta kläckort emellan 62 och 67°; men förekommer och kläcker till och med så väl längre i norr, som i söder, från Herjeådalen ända till Skåne, ehuru sparsammare. Hon är ingen egentlig flyttfogel, utan flyttar blott undan isen, samt trifves äfven i de kallaste trakter, der öppet vatten finnes; dock utflyttar en del till sydligare länder i November och återkommer i Mars. I kläckorten är hon tam och orädd; men under vandringen skygg och liflig. Hon dyker förträffligt och upphemtar sålunda födoämnena, hvilka utgöras af vatteninsekter, skaldjur, larver, maskar, musslor och vattenväxter. Sina ägg lägger hon aldrig under bar himmel, utan i ihåliga träd eller buskar, äfven uti från husen vid stranden utsatta hålkar. Äggen äro 9—12 till antalet, af ljust blågrön färg, 2 tum 1 linje långa, 1 tum 6 linjer tjocka, och ungarne äro redan i medlet af Juni utkläckta. Hon skjutes dels för vettar vid skären, dels fångas hon i garn.

Knippelskär, kallas i vestra Sverige de söndertröskade fröhusen af linet, hvilka användas till föda åt fjäderfä och i missväxtår såsom nödbröd.

Knippert-Dolling, en vederdöpare, hvilken jemte Melchior Rink, år 1524, med några Tyska fartyg anlände till Stockholm, der de åstadkommo mycken förtret med sitt sekteriska nit. I början höllo de sig stilla; men sedan konung Gustaf rest ned till Malmö, uppträdde de oförfäradt och ofta med våld uti predikstolarne, och började utfara på det ifrigaste både emot de påfviske och hela deras gudstjenst, med sång, beläten och kyrkoprydnader. De föregåfvo sig vara drifne af den heliga anda, väsnades och skreko, och lyckades slutligen att uppröra det sämre folket. Nu uppstod ett ohyggligt oväsende. Skomakare, garfvare och andra, ofta de okunnigaste och lastfullaste personer, inbillade sig, eller ville inbilla andra, att äfven de voro drifna af den heliga anda. Dessa nya apostlar uppträdde i kyrkorna; men på den vrede, den häftighet hvarmed de predikade, kunde man ej igenkänna kristna apostlar. Pöbeln, uppviglad af deras tal, rasade våldsamt fram i kyrkorna och klostren. Alla beläten och kyrkoprydnader nedrefvos och släpades föraktligt omkring på de smutsiga gatorna. Olaus Petri och hans medhjelpare sökte stilla oväsendet; men förgäfves. Många sluga prelater betraktade med hemlig tillfredsställelse de vildsinta upptågen, och hoppades deruti få en förevändning, att göra slut på hela reformationen. Katholikerne grämdes mest häröfver. S:t Erik och den heliga Brigitta, för hvilka de från sin barndom ofta uti fast tro och innerligt hopp framburit sina böner och tacksägelser, sågo de nu i en sådan förnedring. Bönderne i Upland hotade att göra uppror, draga till Stockholm och rensa staden och riket från Lutheraner och kättare. Under denna villervalla återkom konungen. Olaus Petri och hans medhjelpare fingo uppbära många och svåra förebråelser, för deras flathet och eftergifvenhet för svärmarena. Knippert-Dolling och Melchior Rink uppkallades och fingo ännu värre ord. Slutet blef, att de kastades i fängelse, och sedan med första skepp fördes ur riket, med den helsning från konung Gustaf, "att det skulle kosta deras hals, derest de vågade ännu en gång sätta sin fot på Svea rikes jord."

Knipphammare kallas en mindre vattenhammare af högst 15 lisp:ds tyngd, hvarunder stångjern eller stål utsmides till hvarjehanda smärre arbeten eller ämnen, såsom band- och bultjern, samt alla slags s. k. manufaktursmide.

Knippjern kallas allt det stångjern, hvilket, för en mängd behof, fordras att vara af mindre dimensioner än som kan åstadkommas under vanlig stångjernshammare. Det smides derföre under knipphamrar, och förekomma deraf blott trenne hufvudsorter, nemligen: *egentligt knippjern*, af tvenne sorter, antingen fyrkantigt eller platt, de der bindas uti knippor, 8, 10 till 12 eller flere stänger i hvarje, eller så många, att knippans vigt blir ½ skepp:d, och har detta gifvit anledningen till benämningarne knippjern och knipphammare; *bultjern* smides, isynnerhet för skeppsbyggeriernas behof, antingen åttkantigt, rundt eller sexkantigt, samt *bandjern*, hvilken benämning gifves åt knippjern, som smides så tunnt, att det ej kan slätas på kant, utan endast uträckas tvärtöfver städet, och användes till bandning af tunnor och fastager.

Knislinge, annex till Hjersås, beläget i Östra Göinge härad af Christianstads län, 2 mil N. från

Christianstad. År 1631 har dåvarande pastorn härstädes, Paulus Olai, då ett Svenskt parti bröt in i Skåne och kom till denna orten, med en förgiftad dryck afhändt en del lifvet, hvarföre hans hus och egendom blef hemsökt med eld och svärd; men han sjelf kom på flykten och uppehöll sig en lång tid på Härra-ön, en holme uti insjön. I socknen märkes: *Blifvaröds* säteri; förmenas vara uppbygdt af en fröken Marg. Ackeleija, består af 7 mtl., har mjölqvarn, tillräcklig skog och jagt på gårdens ägor. Socknen innefattar 24½ mtl. och har 846 invånare. Dess areal utgör 8,655 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Knistad, 2 mtl. säteri, med underlydande 20 torp, såg, mjölqvarn, tegelbruk, tröskverk och 500 tunnl. skog. Egendomen, belägen i Suntetorps socken af Westergöthland, ligger högt, sundt och vackert, med utsigt åt Billingsbergets östra sida, 1 mil från Sköfde. Har en ansenlig och prydlig åbyggnad. På ägorna finnas flere goda springkällor, af hvilka en fordom varit nyttjad till helsokälla. På en backe i en hage nära gården märkes en forntida begrafningsplats.

Knop, Olavus Helgonis, född Dansk och kanonikus i Upsala, insattes år 1421, utan lagliga former, af Erik XIII på Westerås biskopsstol, der han likväl tyckes hafva förvärfvat sig förtroende och tillgifvenhet, samt var en af dem, som, jemte sina kolleger, i ett bref till påfven, dateradt Wadstena d. 22 Mars 1433, högeligen beklagade sig öfver konung Eriks tyranni. Han afled år 1441.

Knorrar voro ett slags utomordentligt stora skepp, med höga kastell i aktern och förn, hvilka fordom brukades i Norden. De ägde stark beväring; men nyttjades likväl hufvudsakligast såsom handelsfartyg.

Knorring, Göran Johan von, var öfverste för Helsinge regemente och bivistade dermed Carl XII:s fälttåg, från slaget vid Narva till det vid Gemauerthoff 1705, då han blef förordnad till kommendant i Mietau. Denna fästning försvarade han tappert mot Ryssarne; men måste kapitulera, hvarvid fritt aftåg beviljades garnisonen. Förde sedan befälet i Kurland, men tog afsked år 1707; upphöjdes år 1720 i friherrligt stånd, och afled 1726, i en ålder af 69 år.

Knorring, Gustaf, öfverste, född i Westergöthland 1772, död 1823, omnämnes i Boyes Målarelexikon såsom skicklig landskapsmålare både i svartkrita och lavis-manér.

Knorring, Sofia Margaretha, född d. 29 Sept. 1797, dotter af hofmarskalken, R. S. O. Christer Göran von Zelow, d. 31 Dec. 1820 gift med nuvarande chefen för Skaraborgs regemente, öfversten och R. S. O. frih. Sebastian Carl von Knorring, är en af Sveriges nu lefvande mest utmärkta författarinnor. Hon började sin litterära bana år 1834 med romanen: *Kusinerna*, hvilken gjorde mycket uppseende. Derpå följde *Vännerna; Qvinnorna; Illusionerna; Axel; Ståndsparalleler; Tant Lisbeths testamente; Skizzer; Nya Skizzer; Torparen och hans omgifning; Bref till Hemmet.*

Knorten kallas i Lappmarken ett slags mygg, som isynnerhet ofantligt plågar rehnkorna, hvilkas spenar blifva helt blodiga af deras bett.

Knut, vanligen kallad **Mäster Knut**, kanik i Westerås, och utnämnd till erkebiskop i Upsala, hvilket embete han likväl aldrig fick tillträda, emedan han dess förinnan blef afsatt, då han, under konung Gustaf I:s närvaro i Westerås domkapitel, ifrigt försvarade den af konungen för förräderi anklagade biskop Peder Sunnanväder (se detta ord), och åberopade den kanoniska lagen, enligt hvilken andeliga ej kunde dömmas af verldslig domstol. Konungen svarade på ögonblicket: "att den, som ville hjelpa öfverbeviste förrädare, måste sjelf vara en förrädare, hvarföre han nu straxt förklarade erkebiskop Knut för afsatt." Mäster Knut stämplade sedan i Dalarne mot Gustaf och flydde slutligen till Norrige; men blef på Gustafs allvarsamma föreställningar utlemnad. Han instämdes för en domstol af både andlige och verldslige män; Gustaf uppträdde som anklagare, och framlade ovedersägliga bevis på Mäster Knuts brott, hvarefter han som riksförrädare dömdes till döden. Han måste hålla ett skymfligt intåg i Stockholm, sittande bakfram på en utsvulten häst, klädd i trasig chorkåpa och med en biskopsmössa af näfver, hvarvid hopar af förklädde menniskor följde efter, för att skymfa och gäcka den olycklige. Sedan tåget gått igenom staden fördes han till kåken och måste dricka med bödeln. Den 21 Februari 1527 blef Mäster Knut slutligen rådbråkad på Brunkebergs torg.

Knut, Erik den Heliges son, är den ende laglige Svenske konung med detta namn. Han kom efter sin faders död likväl icke i besittning af thronen, icke ens sedan dess mördare stupat, utan segraren Carl Sverkersson bemägtigade sig densamma och innehade den till år 1157, då Knut, som under tiden hemligt uppehållit sig i Norrige, återkom, angrep och mördade Carl på Wisingsö. För att försona detta mord, är det icke osannolikt, att Knut, redan under sin lifstid, låtit välja den mördades son, Sverker II, till thronföljare. Denna slags försoning ansåg Sverker likväl icke tillfyllestgörande, utan försökte undanrödja sin företrädares barn på Elgarås (se detta ord). En stilla död befriade måhända Knut sjelf från ett dylikt öde; ty han afled på Eriksberg i Westergöthland år 1199, efter att i 32 år hafva innehaft thronen. Han tyckes hafva varit en from och fredsam regent. Under hans tid förstördes Sigtuna af Estherne. Hans gemål är ej känd till namnet; men hon skall länge hafva varit förlofvad med Knut, hörde troligen till Folkunga-slägten, och var ett utmärkt skönt och älskvärdt fruntimmer; men som, när hennes trolofvade nödgades fly ur riket, till sin egen säkerhet gått i kloster och äfven antagit nunnedrägten. Denna bortlade hon dock efter den älskades återkomst, med hvilken hon sedan lefde i ett mångårigt lyckligt äktenskap. Då hon en gång blef illa sjuk, ingick hon, för sin räddning, ett fullkomligt kyskhetslöfte, hvartill hon erhöll konungens samtycke. Efter hennes tillfrisknande ångrade Knut likväl detta förhastade löfte, hvarföre han begärde och erhöll påfvens tillåtelse att bryta det. (Se: *Kol, Sverkersson* och *Burislef.*)

Knut. Med detta samma hafva funnits två kunglige prinsar, nemligen Carl VIII Knutssons äldste son, med dess andra gemål; han dog i sina barna-år; och Christian I:s son, hvilken likaledes både föddes och dog år 1451.

Knut Boson. Se: *Natt och Dag.*

Knut Folkesson, son af Folke den Tjocke och Ingrid, Danske konungen Knut den Heliges dotter, var jarl under Inge d. y. regering.

Knut Johansson, den Långe, son af Johan Knutsson till Aspenäs af Folkunga-slägten, i anseende till sin resliga växt kallad den långe, uppreste sig mot konung Erik Läspe och Halte, och slog honom vid Oluström år 1230, då Erik nödgades fly till Danmark. Härifrån återkom han fyra år senare, då Knut blef slagen vid Sparrsätra och lärer kort derefter hafva dött af sina der erhållna sår. Ehuru han under tiden mellan dessa båda slag innehade högsta magten i landet, räknas han dock icke bland Sveriges konungar.

Knutarf, påske, pjyska, nejde, te, fryle, hvitglygg (Spergula arvensis), en ettårig växt, som förekommer af tvenne artförändringar, den ena öfverallt och ymnigt på åkrar och ängar, den andra här och der på torra granitklippor ända till Upland. Det utgör ett allmänt ogräs isynnerhet bland råg och bohvete; men en god foderväxt och odlas derföre, hvarvid det blir saftigare och frodväxtare, samt kan skördas tvenne gånger om året och har på mager sandjord gifvit 12 lisp:d hö per tunnland, samt ända till 6 lisp:d frö.

Knutberg, Carl, kapiten-mekanikus, död 1780, har utgifvit: Tio rön i vetenskaps-akademiens handlingar, och ett tal derstädes: *Om nyttan af ett laboratorium mechanicum.*

Knutby, en socken med Faringe, belägen i Närdinghundra härad och kontrakt, Stockholms län och Upsala stift, 3 ½ mil N.O. från Upsala. Här märkas följande egendomar: *Björkö*, 4 ⅙ mtl., har tillhört slägterne Bergsköld, Svinhufvud, Wrangel, Taube och Wattrang. *Burvik* 4 ½ mtl. *Gafle* 3 mtl. *Söderby* 1 mtl. *Ekeby* 1 ½ mtl. *Velnora* masugn, anlagd på Åsby ägor 1686. Stället kallades derföre en tid *Åsby bruk*, och fanns härstädes en stångjernshammare från 1684 till 1735, då den nedlades. P. Lagerholm sålde Velnora 1753 till J. J. De Geer. Sedan en hammare blef anlagd vid Rånäs (se detta ord), lyder Velnora derunder. På ett berg nära masugnen är en gammal stenborg, omkring 300 alnar i omkrets. Vid Knutby kyrka nedhögg Erik Carlsson Wase år 1469 Carl Knutssons trupper. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 52 ¼ mtl. med 1,495 invånare. Af dess areal 31,474 tunnl. äro 2,950 sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Rånäs.

Knuthöjden eller **Saxe Knute,** ett märkvärdigt berg i Hellefors socken af Nerikes län. (Se *Hellefors* socken.)

Knut Magnusson Brok. Se: *Brok, Magnus.*

Knuts Gille, S:t, i Malmö, har en ålder af omkring 500 år, påstås haft sin moder-loge i Skanör och nämnes först i Malmö privilegier af konung Waldemar III år 1360. Stiftaren af detta gille är Danske konungen Knut IV Svensson, kallad den Helige, hvilken för öfrigt hvarken varit en stor eller berömvärd regent; men han blef förrädiskt och oskyldigt mördad, år 1086, och sedermera kanoniserad. — Länets höfdinge kallas vanligen till lagets ålderman, och borgmästaren i staden är vice ålderman. Gillets sammankomster äga rum å rådhuset, i den för sin skönhet och vidt bekanta storlek kända *Knutssalen*, bestående af ett enda rum, 50 alnar långt, 19 alnar bredt samt 12 alnar högt. Den prydes af 3 ofantligt stora kristallljuskronor; konung Knuts porträtt i fonden af salen, är flyttadt till närmast belägna rum. Uti nedersta ändan af salen öfver ingången är en stor läktare uppförd för orkestern. Utom flera samtalsrum intill salen finnes äfven en stor matsal öfverst under takstolen. Det fordna minnesmärket af gamla målskjutningen i Malmö, hvilken här, liksom utomlands, utgjort en stor högtidlighet, består af en utaf silfver förfärdigad papegoja, hvilken ganska oriktigt benämnes dufva. Den hänger i taket uti en stor silfverkedja, af 52 lods vigt. Vid Knutsgillets årliga sammankomster hänges den om halsen på den som inviges i Knutslaget. En liten afbild deraf bäres sedermera vid gillets sammankomster, såsom ett ordenstecken, i blått band, på bröstet af gillets bröder och systrar. Konung Fredrik II i Danmark skall hafva skänkt detta smycke åt gillet, af hvilket flera kungliga personer äro ledamöter. Det Knuts-gille som fanns i Skanör, stiftades år 1256, och har varit en öfverdomstol för de öfriga gillena af samma slag. I gillets stadgar var förbjudet, att upptaga bagare till bröder. Malmö S:t Knuts Gille var det namnkunnigaste; men sådana gillen funnos äfven i Sigtuna, Upsala, Landskrona och Wisby, samt flerestädes.

Knuts kapell, S:t, har varit beläget på Öland i Algutsrums socken. Lemningar häraf finnas ännu.

Knutsson, Torkel, som det tros af Trolle-slägten, var rikets råd och marsk då konung Magnus Ladulås vid sin död förtrodde honom förmynderskapet för sin tio-årige son. Det var onekligen det bästa val han kunnat göra. Den nye regentens första omsorg blef, att söka afhjelpa följderna af Magnus slöseri och yppighet. Han indrog således fattigtienden under kronan, och, ehuru han ej kunde undgå att bekräfta presterskapets privilegier, undantog han likväl derifrån friheten för krigsgärder och rättigheten att upptaga böter för vissa brott. Han lät icke ens genom en hotande påflig bulla afskräcka sig från att fullfölja detta system af jemn rättvisa och förståndig omtanke för rikets bästa. Då Karelerne infölle i Svenska Finland och dervid understöddes af Ryssarne, tågade han emot dem, underkufvade deras land, eröfrade Kexholm, anlade Wiborg och vid Svartåns utlopp i Newa en fästning, den han kallade Landskrona. Han öfversåg lagverket och lät utarbeta Uplandslagen, och en af de gamle historieskrifvarne försäkrar, att riket under hans styrelse uppnådde en styrka och välmåga, som det länge saknat och icke sedan återvunnit. När

hans kunglige myndling uppnått myndiga år, öfverlemnade han åt honom regeringen, vid samma tillfälle han sjelf firade bröllop med sin andra fru, Hedvig, grefvinna af Ravensberg, och Birger tackade honom för det ärofulla sätt, hvarpå han förvaltat sitt uppdrag. Ett annat prof på hans tacksamhet förestod likväl den värdige mannen; ty på sina bröders och kanhända några presters inrådan, lät Birger förmå sig, att samtycka till sin förtjente förmyndares fall. Denne fängslades kort före jul år 1305, då han vistades på sin gård Lena i Westergöthland, sattes med hopbundna fötter på en dålig häst, och fördes, genom natt och dag, till Stockholm, der han inkastades på slottet. Folke Johansson af Fånö förkunnade honom att man beslutit hans död, och d. 10 Febr. 1306 halshöggs han på det ställe, der nu Södermalmstorg är beläget, men hvarest då var stadens betesmark. Ett tält uppsattes öfver platsen, ett altare restes derstädes, och framför ett kors lästes dagliga messor för hans själ, till den 18 Maj, då liket, på hans anhöriges begäran, ändtligen fick föras till Riddarholmskyrkan, åtföljdt af alla stadens prester. (Se: *Waldemar Magnusson*, *Kolsäter* och *Konungastyrelsen*.)

Knutsson, Bengt, var en studerad och vidtberest man, tillhörande en ansedd slägt och år 1453 erkedjekne i Strengnäs. Den 9 Maj 1461 blef han högtidligt insatt till biskop i Westerås; men innehade embetet ej längre än till följande året, då han afled.

Knutsson, Anders, en borgare i Hedemora, föregaf sig år 1619 hafva haft engla-uppenbarelser, och yttrade sig på ett stötande sätt om både öfverhet, presterskap och nästan alla stånd; men vann icke många anhängare, lika litet som en qvinna, *Anna Hovén*, hvilken vid samma tid blef bekant för sina svärmerier.

Knutstorp, frälse-säteri om 7 1/4 mtl., beläget i Kågeröds socken af Malmöhus län, har korps de logis, 2:ne våningar hög, med två flygelbyggnader, grundmurade och byggda på en holme i en liten sjö. Denna gård är 1554 uppbyggd af Danska riksrådet Otto Brahe, och har sitt namn af en torpare som hetat Knut och bott der gården nu är belägen, har fordom haft en vida ansenligare byggnad med 2:ne torn, hvilken 1678 under dåvarande kriget med Danmark blifvit förstörd. Äges för närvarande af en grefve Wachtmeister. Tycho Brahe, som är född härstädes, anlade på samma ställe ett pappersbruk, hvilket sedermera blifvit flyttadt till Klippan. Under egendomen lyda många hemman och torplägenheter, jemte en såg och flere mjölqvarnar. Ägaren har, enligt kongl. brefvet d. 13 Dec. 1560, patronats-rätt till Kågeröds pastorat.

Knylhafra, hafregräs, fromental, Franskt raygräs (Avena elatior), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer på ängar, isynnerhet i de sydligare kustlandskapernas på Gottland, Öland, i Blekinge, Skåne, Halland och Bohus län ymnigt, men uti inre delarne af landet mera tillfälligtvis. Det är en utmärkt god foderväxt och ett af de tidigaste slagen, så att det kan slås tvenne gånger, hvarföre det odlas helst på sandblandad mylla eller lera, och uthärdar torka bättre än de flesta andra goda slottergräs. I England har man, motsvarande vid pass 500 lisp:d hö, uti tvenne skördar på sandblandad lera erhållit 1,500 lisp:d gräs per acre (26 3/8 kappland).

Knäk (bergsm. t.) säges en malmgång göra då den vänder sig eller afviker med en tvär och hastig bugt, antingen i strykande eller stupning.

Knäfvel antages beteckna det som är tvåklufvet; men *Knevel* i platt-tyskan, *Knebel* i högtyskan, betyder detsamma som på Svenska en *kafle*, och ett spjut med en kafle i kors eller ställdt på tvären vid udden kallas *knäfvelspjut* (se detta ord) och betecknar ett tvåuddadt spjut. *Knäfvelbår* (Knebelbart) förklaras af samma grund betyda ett tvåklufvet skägg, ett tvärskägg, som liknar en tvär kafle. Det betecknas nu mera med det från Fransyskan lånade namnet *mustasch*.

Knäfvel, Östgötha-dialekt, betyder: djefvul, äfven en arg och elak menniska.

Knäfvelspjut var ett vapen, som tillhörde det s. k. skyttetyget, eller den sämsta rustningen, af de tre slag utaf beväring, som brukades i äldre tider. Köritz och drabbtyg voro de bättre och dyrbarare rustningarne; skyttetyget den sämre. Dit hörde knäfvelspjut, hvilket var ibland de flera slagen af stickvapen ett utaf de minst värderade.

Knäppingsborg, har i fordna tider varit ett fäste, beläget på en klippa nära vid Motala ström och Norrköping. Danskarne skola fordom intagit detta slott; men blifvit af Svenskarne tillbakadrifne, hvilka lägrat sig på den midt emot belägna och ännu så kallade *Borgarehögen*.

Knäred, en socken, belägen i Höks härad af Hallands län, Laholms kontrakt af Götheborgs stift, 1 1/2 mil Ö. från Laholm. Ibland de flera strömdrag, som genomflyta denna trakt, utmärker sig *Laga* ström, hvilken midt för Sjöared störtar in i Halland öfver den fordna riksgränsen, hvälfver här sin brusande våg öfver en bergsrygg, och bildar det märkvärdiga fallet *Majefors*. Denna bergsrygg har, i sin brådstörtande sluttning, likasom trappsteg, hvilka endast vid litet vatten blifva synbara och från dessa störtar floden in i en håla, hvars botten ännu icke kunnat träffas. Lagan flyter härifrån igenom Knäreds socken, och faller in i Laholms socken på Uddareds ägor. Dernäst märkes *Kråkåen* och *Fardala å*. Ibland ställen, utmärkta för ett skönt naturläge, äro *Båsthult*, *Lagered*, *Gunnarsbygget* och *Bassalt*. Hemmanet *Huralt*, ett ibland de bästa i socknen, beboddes för något öfver hundra år sedan af en Liljegranath, hvilken var den siste adelsman, som bott i Knäred. Då det år 1724 ringdes för Liljegranaths aflidna fru, sprācktes den stora klocka, som hängde i tornet, och denna händelse har förvarat deras troligen eljest här i nejden förgätna namn. Knäred har för de möten och fredsslut som här ägt rum intagit en icke obetydlig plats i nordens fornhäfder. *Kongstenen* utvisar stället der Knäredska freden (se detta ord) afslutades 1613. Stenen äger form af ett litet bord, är 1 aln 9 tum hög samt 1 aln och

6 tum bred, och ligger vid landsvägen nära Sjöareds gästgifvaregård. Vid denna skall konung Christian IV suttit och spisat, då han for att i Ulfsbeck möta konung Gustaf II Adolf. Ett litet strömdrag *Klackebeck*, hvilket rinner emellan det så kallade Svenska och Danska Sjöared, uppdrager gränseskillnaden emellan Halland och Småland. Knäred nämnes bestämdt såsom det ställe, der år 1304 konungarne i Sverige, Norrige och Danmark tillika med deras drottningar möttes. På kongressen i Knäred emellan Svenska och Danska hofven 1571 blefvo väl de hufvudsakliga tvisteämnena oafgjorda; men man beslöt likväl en ömsesidig åtgärd, att hålla Östersjön ren från kapare. År 1575 hölls åter ett sammanträde emellan Svenska och Danska fullmägtige. Såsom orten för öfverläggningarne nämnes Halländska gränsen emellan Ulfsbeck och Knäred. Vid den på samma ställe år 1580 ånyo hållna kongress beslöts bland annat, att alla oordningar på gränsorne skulle rättas genom skiljomän, och ingen oroas på någondera sidan till sjös eller lands, utan Stettinska freden evärdeligen hållas. Afhandlingen skedde vid Sjöared; men undertecknades på Ulfsbeck i November 1580. Uti Kongsbacken, på landsvägen emellan Uddared och Evebygget, möttes konungarne Gustaf II Adolf och Christian IV år 1619. På Uddareds ägor föreföll ett slag emellan Svenska och Danska trupper. De Danskar, som stupade, ligga begrafne icke långt derifrån i Evebyggets äng. *Rigshög*, en med löfträd bevuxen ättbög af 50 stegs sluttningshöjd, står på en äng nära landsvägen, tillhörig Dyreborgs hemman. Vid Kyrkbult utvisas en andaktsvård, med åtföljande vanlig tradition, om en tillämnad men misslyckad kyrkobyggnad, m. m. Sydost från kyrkan vid Lagaströmmen ligga lemningar efter förskansningar, efter hvilka fornlemningar sjelfva stället fått benämning af *Skansarne*. På Lagaströmmens andra strand, Lagereds ägor, har man fordom utvisat ruiner efter slottet Halleborg. Endast sägnen och namnet, men inga till vår tid skonade fornlemningar gifva anvisning på den gamla öfvergifna borgen. I Knäred har fordom hållits årliga marknader, och är här ännu likasom under en tyst öfverenskommelse årligen en folksamling på den dag, då kyrkan först blifvit invigd. De då ifrån trakten häromkring församlade, sysselsätta sig, enligt gammal vana, med byteshandel, med säljande af här förfärdigade väfnader och väfskedar, hvilka senare föryttras så väl här, som i Danmark och Norrige, samt med upphandling af lin. Socknen hör till 3 kl. reg.; innefattar 43$\frac{2}{3}$ mtl. och har 1,947 invånare. Arealn utgör 40,523 tunnl., af hvilka 1,750 äro sjöar och kärr. Adr. Laholm.

Knäred, freden i. Denna afslöts i Januari månad år 1613, emellan Axel Oxenstjerna å Svenska och Christian Friis å Danska sidan. Gustaf Adolf afsade sig deruti titeln de Lappars och Kajaners konung, och Danska konungen skulle få behålla tre kronor i riksvapnet, dock utan rättighet till Sveriges krona. Herraväldet öfver Sonnenburg och Lappmarken mellan Titisforden och Waranger afstods åt Danmark, hvilket inom sex år skulle erhålla en million riksdaler, för att återställa Elfsborg, den bekanta *Elfsborgslösen*, hvilken länge lefde bland folket i ett förhatadt minne.

Knästorp, en socken med Tottarp, belägen i Bara härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Lund. Här märkes: *Wåsums* by, 3 mtl. kronoskatte, har mycken och god både åker, äng och torfjord. *Höjebro mölla*, skattlagd vattenqvarn, som är prestgård för kyrkoherden vid S:t Peders kloster af Torna härad. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 4$\frac{3}{4}$ mtl. och har 270 invånare. Dess areal utgör 879 tunnl. Adr. Lund.

Knätte, annex till Böne, beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, 1$\frac{1}{2}$ mil N.O. från Ulricehamn. Knätte skrefs fordom Knottur, Knatt, Knattur och betydde klot. Knatte, lek, när man kastar klot eller trissa; knattedræpa är sällträd. Utaf en sådan lek är orten kallad Knätte. Inom socknen finnes vid Knätte Jonsgård ett pottaskebruk, inrättadt af förre riksdagsmannen Johannes Peterson, hvilken benämnes "kronan för ortens allmoge." Kyrkan är uråldrig och förfallen. Sjön Jogen gränsar till socknen, hvilken genomskäres af ån Ethran eller Eftran som bildar ett vackert vattenfall vid Knätte. Kärlek för läsning visar sig särdeles inom denna socken. Gårdfarihandeln har nära upphört, till icke ringa gagn för välståndet och sederna. Socknen består af 17$\frac{1}{3}$ mtl. och har 571 invånare. Dess areal utgör 5,878 tunnl., af hvilka 325 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Knöltång, knyltång (Fucus nodosus), en hafsväxt, hvilken förekommer öfverallt uti Nordsjön på sandbotten till en famns djup och uppkastad på kusten ända till Kullen i Skåne, begagnas hufvudsakligen till inpackning af ostron, för att hålla dem vid lif.

Knöppel, Kristoffer, Fransysk språkmästare i Stockholm, utgaf på 1760 och 1770-talet åtskilliga Fransyska läroböcker; men är äfven känd icke blott såsom öfversättare af några Fransyska theaterpjeser, hvaribland *De la Mottes* sorgespel: *Maccabéerne*, utan äfven såsom författare af ett lustspel, kalladt *Mötesplatsen i mörkret*, samt af flera fabler, af hvilka en och annan utmärker sig genom en för sin tid särdeles lycklig versifikation. Hans son, **Christoffer**, född 1760, död 1829, var en skicklig och ansedd läkare, hvilken år 1812 erhöll afsked från regementsläkare-beställningen vid artilleri-beväringsstaten i Stockholm.

Knös är namnet på en i Svenska klereci- och universitets-historien utmärkt slägt, som leder sitt ursprung från hemmanet Knorrn i Hängelösa socken af Westergöthland, hvilket, såsom det berättas, länge skall gått i arf från far till son. Namnet **Knös** antogs först af en **Birger**, jägmästare öfver Elfsborgs län, död år 1711 vid 79 års ålder. Hans son,

Knös, Olof Birgersson, kan egentligen anses såsom den lärda Knös-slägtens stamfader. Han var prost och kyrkoherde i Wånga, der han dog den 7 April 1748, i en ålder af 65 år, en grundlärd man och strängt renlärig theolog, som har utgif-

vit åtskilliga dissertationer, predikningar och äfven tillfällighets-poemer. Dennes son,

Knös, Anders, var född d. 3 Febr. 1721 i Mariestad, då fadern var kyrkoherde derstädes, och dog den 29 Maj 1799, såsom domprost i Skara, hvartill han utnämndes år 1771, sedan han förut under en tidrymd af 20 år varit rektor skolæ i Mariestad, med Lexberg till prebende, filos. lektor och andre theol. lektor i Skara, med Winköhls pastorat till prebende, förste theol. lektor, kyrkoherde i Götheued och kontraktsprost, samt blifvit vid Lunds akademis jubelfest promoverad till theol. doktor. Såsom riksdagsman, vid 1778 års riksdag, var han en bland kronprinsen Gustaf Adolfs faddrar. Ett embete, som han eftersträfvade, men ej kunde erhålla, var en theologisk lärareplats i Upsala. I ungdomen hade han varit en ifrig anhängare af Wolffs filosofi, den han egentligen sökte införa vid sistnämnde universitet, och en dissertation, som han härom höll 1740, väckte mycket uppseende och mötte motstånd hos konsistorium; men försvarades af Ihre. K. öfvergaf likväl sedan filosofien för att egna sig åt theologien, i hvilken han blifvit en af våra mest fruktbare författare. Bland hans skrifter må nämnas: *Institutiones Theologiæ Practicæ; Anmärkningar öfver Psalmboken och dess förbättring; Anmärkningar öfver Pauli Epistel till the Romare, under jemförelse af Nya Prof-öfversättningen med Grundtexten; Bref till N. N. om Religionen och den sanna moralen;* m. m.

Knös, Olof, son till den ofvannämnde, var född i Lexberg den 21 Mars 1756 och dog såsom Grec. ling. lektor i Skara d. 15 Jan. 1804, efter att i knappa sju år hafva innehaft denna plats, hvilken föga svarade mot hans lärdom och förtjenster, hvarföre han också ej utan saknad emottog den; men som var den enda han kunde erhålla. Under sitt mångåriga vistande i Upsala, der han helst önskade qvarstanna, stiftade han det s. k. *Historiska Sällskapet*, en enskild förening af historiens och litteraturens vänner, som ibland sig räknade många ledamöter, hvilka sedan blifvit utmärkte män, och som uträttade mycket godt. Författare af: *Lefvernesbeskrifning öfver Loccenius och Hellstadius; Historia Academiæ Upsaliensis; Skara Månadsskrift,* hvaraf likväl endast tre häften utkommo, m. m. Hans yngre bror,

Knös, Carl Johan, född i Skara d. 10 Dec. 1767, död den 10 Maj 1835 såsom domprost derstädes, theol. doktor och Led. af N. O., en utmärkt lycklig predikant och en i lärdomens mysterier djupt invigd man. Författare af: *Hebreisk språklära jemte inledning om Hebreiska litteraturen och sättet att lättare lära språket; Tal vid Skara stifts Bibelsällskaps sammanträde; Åminnelsetal öfver Rektor Morell;* m. fl.

Knös, Gustaf, en ännu yngre broder, född i Skara d. 20 Okt. 1775, död d. 13 Dec. 1828 såsom orient. professor i Upsala och kyrkoherde i Åkers och Dablby patronella pastorat, hvilket han fick innehafva tillika med professionen, samt theol. doktor. Efter fulländade studier och sedan han år 1800 blifvit docens vid Upsala universitet i gamla och nya testamentets exegetik, företog han en resa till Frankrike, Tyskland och Holland, att studera Grekiska och Orientaliska språken, hvarpå han tillbragte nära sju år, och så väl hans lärare som medlärjungar väntade, att han skulle blifva en utmärkt författare bland orientalisterne, emedan han dertill hade sällsynta anlag och kunskaper. Denna förmodan gick likväl icke i fullbordan, och ehuru han i Göttingen utgifvit en afhandling om *Sabéernes språk*, en *Historia om konung Azad Bachts tio vizirer och söner*, m. m., uppträdde han likväl i fäderneslandet aldrig med något arbete i samma ämne, utom ett par akademiska dissertationer. Hans skrifter voro: *Ossians Skaldestycken*, dem han utgaf i förening med O. A. Knös och G. Rosén, före sin utländska resa, åtskilliga predikningar samt det bekanta: *Samtal med mig sjelf om Verlden, Menniskan och Gud*, jemte ett tillägg dertill, hvari man trodde sig finna några spår af Svedenborgianism, och hvilket på sin tid väckte mycket uppseende. Han beskrifves såsom en särdeles älskvärd, oegennyttig, men på den yttre verlden och dess utmärkelser föga aktgifvande man. Hans brorson,

Knös, Anders Erik, son till domprosten Carl Johan K., född i Skara d. 9 Febr. år 1801, theol. pastoralis professor i Upsala, theol. doktor och L. af N. O., samt kyrkoherde i Gamla Upsala, har, utom åtskilliga dissertationer, utgifvit: *Ecklesiastik Tidskrift*, i förening med Fahlcrantz och Almqvist, samt en mängd afhandlingar, recensioner och uppsatser i Skandia, Svenska Litteraturföreningens tidning, m. m.

Koberg, säteri, beläget i Lagmansered socken af Westergöthland, nämnus i jordeböckerna som sätesgård omkring år 1600, då tillhörigt grefvinnan Ebba Lejonhufvud, förmodligen grefve Sten Erikssons enka, född Lilljehök. Det är okändt, om den långa, höga stenbyggnaden då blifvit uppförd. Dess oordentliga byggnadssätt, ännu synligt å mer än hälften af huset, tyckes antyda en hög ålder. Efter att från början af 1700-talet hafva tillhört slägterne Palbitzki och Ribbing köptes egendomen 1757 af direktören vid Svenska Ostindiska kompaniet Niklas Sahlgren, som, af Koberg och underlydande gods, år 1761 och 1774 stiftade ett fidei-kommiss. I händelse af Sahlgrens descendenters möjliga afgång, blir detta fidei-kommiss, enligt testamentet, ett slags kommenderi inom kongl. Wasa-orden, och kommer att af Kongl. Maj:t för lifstiden förlänas åt en för flit och insigt i landthushållningen förtjent riddare af samma orden, med förbehåll af en tiondedel af årliga netto-afkastningen för bemäldte ordens kassa. Egendomen består af omkring 20 hemman af säteri och frälse natur, har betydlig skog, fiske, qvarnar och tegelbruk, oberäknadt flere utarrenderade hemman, tillräckliga arbetshemman och torp för under eget bruk varande vid Koberg och trenne underlydande ladugårdar samt tillhopa 1,100 tunnl. åker och äng. Hela ägorymden utgör 1,400 tunnl. åker och äng.

Kobolt, en elektropositiv metall, hvars malmer länge varit kände och begagnade till beredning af blått glas och blåa emaljfärger, innan sjelfva metallen, år 1733, upptäcktes eller framställdes af en

Svensk kemist Brandt. Den förekommer aldrig gedigen, deremot ej sällsynt i förening med andra ämnen, särdeles svafvel och arsenik, eller begge tillsammans, bildande med blott svafvel *koboltkis*, med blott arsenik *speiskobolt*, med begge tillsammans *glanskobolt*, hvilka båda senare äro dess vanliga malmer. Dessutom förekommer den i förening med syre, dels såsom oxid, tillsammans med mangansuperoxid, under namn af *koboltmulm*, dels såsom oxidul, i förening med arseniksyrlighet, såsom *koboltbeslag*, eller med arseniksyra såsom *koboltblüthe*, bildande då röda nål- eller hårformiga kristaller. Sjelfva metallen begagnas icke till några tekniska ändamål och framställes derföre aldrig i stort. Den är utmärkt för sin egenskap att dragas af magneten, är till färgen hvitgrå samt trögsmält, oföränderlig i luften och af 8,7 egentlig vigt. Med syret ger den tvenne föreningar, hvaraf den ena, koboltoxidulen, är den märkvärdigaste, emedan den med flere syror, samt isynnerhet med kiselsyra, ger utmärkt vackra blå föreningar, och af denna orsak begagnas till glastillverkning samt beredning af emalj och färgade glasflusser. Härtill användes likväl icke oxidulen i fritt tillstånd, utan vanligen i form af arseniksyrad koboltoxidul, i tekniken kallad chaux metallique, hvilken erhålles antingen blott genom rostning af vanlig speis- eller glanskobolt, eller ock genom en förutgående rening antingen på våta eller torra vägen af orena koboltmalmer. Sådana förekomma på några ställen här i riket och af olika slag. Speiskobolt finnes vid Tunaberg i Södermanland och vid Loos i Helsingland; glanskobolt på förstnämnde ställe samt vid Wena i Nerike; koboltkis vid Loos; koboltbeslag och koboltblüthe anträffas på alla dessa ställen, ehuru i smärre qvantiteter. Koboltmalm utgör en ej ovigtig exportartikel; ty utförseln deraf uppgår till omkring 12,000 à 20,000 skålp:d årligen, med ett pris af från 3½ till 5 R:dr och deröfver per skålp:d, samt utgjorde 1844 17,627 skålp:d.

Koboltverk. Sedan det på 1730-talet i Färila socken af Helsingland anlagde Loos koboltverk, å hvars tillverkningar förunnades tullfrihet vid utskeppning, på 1760-talet råkat i ödesmål, har kobolt vunnits vid åtskilliga kopparverk, såsom *Riddarhyttan* i Westmanland, *Gladhammar* i Kalmar län, *Tunaberg* i Södermanland, *Håkansboda* och *Wena* i Nerikes län, de tvenne senare för Johannisbergs och Fredriksbergs koboltverk, jemte några flere. Af dessa äro likväl Riddarhyttan och Gladhammar längesedan nedlagde (beträffande de andra se under dessa ord). Kobolttillverkningen år 1845 utgjorde, enligt bergs-kollegii berättelse, 3,500 skålpund vid Tunabergs och 9,398 skålpund vid Wena koboltverk.

Kobrygga kallas den midskepps, mellan fock- och stormasten, befintliga del af öfre däcket på ett fartyg, hvarå båtarne, samt, på ömse sidor om dem, reservhulten fastsurras.

Koch von Crimstein, en tapper krigare, född i Erfurt den 16 Maj 1623, studerade i Jena, gick sedan i krigstjenst vid Österrikiska hären; men blef vid Jüterbock tillfångatagen af den Svenska, i hvars leder han inträdde, något på den tiden icke ovanligt. Här blef han fändrik vid Carl Gustaf Wrangels Tyska regemente, och tjente sig efter hand upp till major. Såsom sådan hade han det missödet, att, under Carl X Gustafs Polska krig, blifva fången af de Krimske Tartarerne, hvilka voro Polackarnes bundsförvandter, och fördes af dem till deras hemort, der han på allt sätt misshandlades, samt till och med måste draga plogen, ehuru fängslad med jernbojor. Efter att i fyra år här hafva utstått otaliga lidanden, lyckades han omsider att år 1660 rädda sig med flykten, endast medförande den sele, hvari han varit spänd och en påse med mjöl. Bojorna hindrade hans vandring, och i åtta dagar höll han sig dold under en bro, der han med en skarp sten filade på sitt fängsel, endast vid de tillfällen, då någon körde deröfver, emedan han eljest fruktade att upptäckas. När han omsider var fri, och mjölet slut i påsen, lade han i stället dit in sina bojor och sin sele, fortsatte vandringen nattetid, och gömde sig om dagarna i åkrar eller höga träd. Sålunda kom han till Finland och derifrån till Sverige, hvarest han erhöll någon tröst för sitt lidande, genom utnämningen till öfverste för norra Skånska kavalleriet, jemte adelskap, då han till sitt namn lade *Crimstein* och i vapnet insatte de bojor han burit. Under Carl XI:s krig, hvari han med beröm deltog, utnämndes han till general-major. Dog på Tunbyholm i Skåne den 12 Mars 1690.

Kochen, Christoffer von, född i Revel, der fadern var rådman, åtföljde som kanslist Svenska ambassaden till Moskwa år 1655, hvarest han, tillika med de öfriga dervid anställda personer, blef, vid krigets utbrott med Sverige, fängslad och qvarhållen till fredsslutet. Härom har han utgifvit en beskrifning. Blef sedan Svensk kommersfaktor i Moskwa och adlad 1680, envoyé i Ryssland och burggrefve i Narva. Dog år 1711, i en ålder af 74 år.

Kock, Jörgen, Westfalare till födseln, kom i början af 1500-talet till Malmö, blef der först myntmästare, hvarföre han äfven kallades Jörgen Mynter, och sedan borgmästare och riddare. Han hade ett verkligt snille och isynnerhet stort anlag till politikus, hvarföre han så intog Danska rådet, att han kände alla deras hemligheter. Jemte stadens tre öfrige borgmästare uppgjorde han en plan, hvars syfte var att störta Gustaf I, med härsmagt intaga Danmark, från dess thron utestänga Christian III, fördrifva adel och biskopar, införa Lutherska läran, och allt detta under föregifvande, att vilja från fängelset frälsa samt åter upphöja den fångne Christian II. Grefve Christoffer af Oldenburg kallades att gå i spetsen för städernas härar, hvarföre kriget kallades grefvefejden (se detta ord). Kock gjorde ett misslyckadt försök, att med list intaga Köpenhamns slott. Då Lybeckska flottan kom i Sundet, förenade sig Kock med grefve Christoffer, hvarefter de eröfrade Seland, hvilket tvingades att hylla Christian II. Med den här Gustaf I skickade till Skåne 1535 förenade sig de Danska trupper, som voro Christian III tillgifne,

jemte Skånska adeln, och nu blefvo de upproriske helt och hållet slagne, och Kock nära att falla i sina fienders händer. Kock hade af Fredrik I blifvit benådad med adelskap och slagen till riddare. Han hade äfven fått Borreby, och såsom förläning innehade han Tomerups stad och kloster nära Cimbritshamn. Ehuru upprorsstiftare under Christian III, bibehöll han dock konungens nåd, och, hvad mera är, förtjente den genom verkliga tjenster. Han var dock en förslagen man, som kunde "vända kappan efter vinden" och det med ett öfver all förmodan orubbadt förtroende. — Då konungen, den 11 April 1536, höll sitt intåg i Malmö, föranstaltade Kock om en stor middag på rådhuset och inrättade åt konungen vid bordet ett högsäte, hvars fyra fötter bestodo af fyra ihåliga pelare, liknande fjerdingar, fyllda med Danskt silfvermynt, samt bad Christian sedan vara nådig och taga med sig den stol han sutit på. Hans dödsår är icke kändt.

Kock, Markus, myntmästare och bruksdirektör i Avesta, var född Tysk och hade förtjensten af många förbättringar i det Svenska myntväsendet; dog derstädes 1657, i en ålder af 72 år. Fem af hans efterkommande, son och sonsöner, adlades år 1667 under namn af *Cronström,* och en af dem blef fader till Holländske generalen Cronström. (Se detta ord.) En son, hvilken denna utmärkelse likväl icke vederfors, var

Kock, Abel, öfver-hofpredikant och ordförande i hofkonsistorium samt kyrkoherde i Solna, afled d. 21 Febr. år 1668, vid endast 41 års ålder. Var en utmärkt predikant; men så blygsam, att han icke ville låta trycka sina predikningar, utan lemnade dem i koncept till enkedrottningen Hedvig Eleonora, hvilken merendels begärde att få dem afskrifna.

Kock, Lars, pastor i Karreby socken af Bohus län, död 1731, erhöll survivance på pastoratet under svärfaderns lifstid. Då han en gång som bäst dundrade emot trolldom, fick han slag i tungan och lefde sedan ett sorgligt lif till sin död. Om honom har man antecknat: att "han hvilar uti sin graf, intet såsom en Guds nåds krämare, then ther prutar til halföret, utan som en skickelig, företänksam, sedig prästman och gästgifvare, then aldrig kan lemna rikedomar efter sig, utan fast helre bortgår han ifrån fattiga barn, hvilket är långt bättre, än utskifta ibland them the dalrar man trugat sig til af sina åhörare."

Kofna, i Fornsvenskan detsamma som *qväfvas.*

Kogg, fordom ett slags fartyg. Rimkrönikan omtalar:

"*Kogga stora och breda.*"

Kohvete, kovall, mjölkvall, orregräs, ekört, holtemjälla, nyckelgräs, skenling (Melampyrum pratense), en ettårig växt, hvilken förekommer allmänt uti torra skogsängar, öfverallt i riket, med undantag af de Lappska fjällen. Ätes af hornboskapen; men ej af hästar och svin. Gör smöret godt och gult.

Koltiax, träffning vid. År 1711 angrep Carl Gustaf Armfelt härstädes Ryssarnes förskansade magasiner, dem han eröfrade, nedgjorde helt och hållet ett kossack-regemente, och tog en stor mängd fångar, jemte ett antal hästar.

Kokhus till sjöfarandes behof, att der under vistandet i land, laga sin mat, torde vara en gammal inrättning; ty redan i 1552 och 1553 årens räkenskaper för Stockholm nämnas kokhuspenningar bland stadens inkomster. Kokningen lärer då hafva skett uppe i en gränd vid Skeppsbron, hvilken år 1557 ännu kallades Kokhusgränden. De nuvarande kokhusen vid Skeppsbron anlades likväl först 1754. Redan 1554 pålades ankommande fartyg en kokhusafgift.

Kol, en enkel kropp, tillhörande klassen metalloider, hvilken förekommer ganska ymnigt uti naturen, särdeles såsom hufvudbeståndsdel uti dess organiska bildningar, men äfven uti en mängd oorganiska, likväl sällan rent eller i fritt tillstånd, utan i den organiska naturen företrädesvis i förening med väte eller qväfve, i den oorganiska deremot med syre i form af kolsyra. Det i de organiska kropparne förekommande kolet afviker dock, i sina förhållanden till andra kroppar, märkbart från det som förekommer uti de oorganiska, och man gör derföre skillnad emellan organiskt och oorganiskt kol, såsom tvenne s. k. allotropiska modifikationer af samma ämne. Det oorganiska kolet förekommer, ehuru temligen sparsamt, i fritt tillstånd uti naturen, d. v. s. såsom rent kol, och detta i tvenne olika former, nemligen såsom *diamant,* då det är genomskinligt och kristalliseradt, utmärkt för sin höga grad af hårdhet och ljusbrytningsförmåga, och såsom *blyerts* eller *grafit* (se detta ord), samt utgör radikalen uti tvenne af kolets föreningar med syret, nemligen koloxid och kolsyra (se dessa ord), ingående för öfrigt äfven föreningar med svafvel, fosfor, saltbildare och metaller. Det organiska kolet förekommer deremot aldrig fritt i naturen, och vinnes såsom återstod efter organiska kroppars förstöring, hvarvid det likväl, vanligen genom inverkan af en högre temperatur, öfvergår till oorganiskt, i följd hvaraf de flesta s. k. kolslag, så väl naturliga, såsom anthracit, stenkol och brunkol, som de, med konst framställda eller kolade, utgöras af oorganiskt kol, ofta till större delen i fritt tillstånd, men förorenadt genom intim blandning med fremmande ämnen, särdeles kolväteföreningar och kolmetaller, bildade af de ämnen som jemte kolet ingått uti den organiska kroppen, genom hvilkens förstöring de blifvit frambragte. Rent organiskt kol kan likväl erhållas genom sönderdelning af vissa organiska ämnen, hvilka vid en föga upphöjd temperatur förkolas, t. ex. rent socker, vissa flygtiga oljor, o. dyl.; men genom upphettning öfvergår äfven detta till oorganiskt, och frambringar derföre vid sin förbränning koloxid eller kolsyra. Vid denna förbränning, och särdeles då tillgång på syre eller atmosferisk luft är fullt tillräcklig, för att förvandla kolet till kolsyra, uppkommer en ganska stark värme-utveckling, och kolet utgör derföre det ämne, som nästan uteslutande, och i stort alltid, begagnas såsom brännmaterial för frambringande af högre värmegrader, och detta då, antingen oförändradt förenadt med andra

ämnen, särdeles med väte, sådant det vanligen finnes i växterne, såsom ved, eller föga förändradt, i form af torf, vidare genom naturens egen åtgärd betydligen förändradt och befriadt från en del af växtens öfriga beståndsdelar, uti brunkol och stenkol, samt slutligen genom konstens åtgärd så nära som möjligt befriadt från förstörbara ämnen medelst den operation som får namn af kolning, i form af vanligt trädkol. Hos oss, som nära på sakna all tillgång på andra brännmaterialier än ved och deraf beredda kol, utgöra dessa en för vår industri, mera än i de flesta andra länder, vigtig nödvändighetsartikel, så mycket mera, som den ena af våra hufvudnäringar, bergsbruket, helt och hållet är beroende derpå och anses erfordra minst 20 miljoner tunnor kol, motsvarande omkring 2 milj. famnar ved. Det är således af icke ringa vigt, att detta för oss så oumbärliga ämne må kunna med minsta kostnad och svårighet frambringas, så mycket mera som genom fordna tiders, och ännu i betydlig mån fortfarande, likgiltighet och okunnighet för och om de bästa sätten till deras frambringande, d. v. s. om de ändamålsenligaste kolningsmethoder, oerhörda qvantiteter årligen vid sjelfva tillverkningen förstöras, samt i förening med den för öfrigt i allmänhet ganska släta skogshushållningen, i hög grad hotar med en bristande tillgång derpå. På det sätt som kolningen också i allmänhet skötes, äro dessa förluster icke att undra på, och huru betydliga de måste vara, inses lätt deraf, att af samma mängd ved, kolad i samma slags milor, kan kolqvantiteten differera ej mindre än 30 proc. i volumen, så att då en väl skött mila lemnar ända till 120 proc. af kolvedens volum lösa kol, svarande mot 83 proc. fasta, kan detta utbyte genom dålig skötsel eller särdeles missgynnande omständigheter, hvilka bero på sjelfva kolningsmethoden, nedgå ända till blott 90 proc., samt således ej mindre än 30 proc. af kolen gå förlorade vid tillverkningen, hvilket på det ofvan antagna totalbeloppet utgör för hela riket ej mindre än 6 miljoner tunnor årligen. Det torde ock, i följd häraf, snart nog blifva nödigt, att äfven här söka införa mera ändamålsenliga kolningsmethoder, och isynnerhet att låta dem utföras af dervid fullkomligt vanda personer, eller verkliga kolare, och bland de metheder, hvilka synas förtjena en allmännare uppmärksamhet, intager troligen den i Belgien och vissa delar i Frankrike begagnade så kallade *rödkolnings-methoden* främsta rummet, emedan dervid en högst betydlig del af vedens brännbara eller värme-utvecklande beståndsdelar, hvilka annars äfven vid den bäst utförda kolning efter vanliga methoden, svartkolning, går förlorad, här bibehålles, samt, genom sjelfva milans ändamålsenliga, men likväl ganska enkla, konstruktion tillfälliga förluster nästan alldeles förebyggas. Likväl torde, såsom vid införandet af allt annat nytt och nyttigt, flere svårigheter i början möta, dels för inöfning af kolare, hvilka mera uteslutande än vanligt måste egna sig åt detta arbete för att blifva skicklige deruti, dels i anseende till produktens, de s. k. rödkolens, olika förhållande mot de vanliga vid metallurgiska operationer, hvarigenom äfven vid dessa förhållanden vanda arbetare äro af nöden, för att erhålla goda resultater. Äfven uti ett annat afseende utgör kolet ett ganska vigtigt ämne, nemligen genom sin förmåga att förstöra och borttaga färgande och luktande ämnen uti upplösningar, hvarföre det isynnerhet begagnas till rening af brännvin, d. v. s. bortskaffande af dess finkelolja, äfvensom vid socker-raffinering, för att göra sockret i högsta grad hvitt. Till detta senare ändamål användes dock uteslutande benkol eller s. k. bensvärta, hvilket utgör djurkol, blandadt med fosforsyrad kalk eller benjord, och erhållet genom bränning af däggdjurs ben uti tjenliga apparater; men hvaruti kolet ensamt utgör det verksamma ämnet.

Kol (Carl), son till Asmund Eschefida, var på 900-talet en mägtig viking i Småland, hvars fartyg lågo vid Liodhus och oroade mycket de sjöfarande, äfvensom de närmaste Norska landskapen. Hakon Jarl, hvilken då herrskade i Norrige, ville hämma detta ofog, och afsände fem fartyg för detta ändamål. Dessa träffade Kol vid Helsingborg. Han var lika stark som fienden och tvekade således icke att angripa honom, var redan segrare och hade äntrat Norrmännens skepp, då svärdet af en kastad sten slogs honom ur handen och han nedgjordes af mängden.

Kol, en son till Blotsven, men äfven kallad **Erik Årsäll** eller **Kornerik**, för den lyckliga årsväxt, som inföll under hans regering. Efter sin faders död blef han konung öfver en del af Götha rike och sjelf fader till Sverker I.

Kol, en son till konung Sverker I och hans andra gemål Richissa, berättas hafva upprest sig emot konung Knut; men stupat i ett slag mot honom. Denna uppresning är likväl förblandad med Burislefs, och slaget vid Bjelbo. (Se: *Burislef.*)

Kol, biskop. Se: *Colo.*

Kola, en liten sjöstad vid Hvita hafvet, i höfdingedömet Archangel, 96 mil N. om Petersburg. Ända hit lät konung Gustaf I, genom birkekarlarne, upptaga skatt af landets invånare.

Kolbjörn Gast eller **Gäst**, var anförare för en Norsk styrka af 3,000 man, hvilken, under Carl VIII:s regering, ville undsätta Lödese; men blef slagen af Thord Bonde och tillfångatagen med dem af sitt folk, som icke stupade.

Kolbränna. Enligt Dalin skulle detta varit ett smädenamn på Anund Jakob, för den stränghet, hvarmed han undersökte och bestraffade mordbrand, något på hans tid ganska vanligt, och hvilket försonades med 40 marks böter. Enligt andra skall detta namn blifvit tillagdt konung Inge den äldre, för det han förstörde Upsala tempel.

Kolbäck, en socken, belägen i Snäfringe härad af Westmanlands län, Munktorps kontrakt af Westerås stift, 2 mil V.S.V. från Westerås, 1 ½ mil från Köping. Biskop Colo eller Kol, som öfver sitt förräderi mot Folkungarne fått samvetsqval skall derföre hafva uppbygdt kyrkan. Efter honom skall äfven socknen fått sitt namn (se: *Colo* och *Herrevadsbro*). Kyrkan, belägen vid vägen

från Westerås till Köping, är en vacker stenbyggning. Här i choret är den för sina politiska skrifter, predikningar och långvariga fängelse, bekanta prosten i Mora Jakob Boëthius (se detta ord) begrafven. Han dog härstädes 1718 på *Vesterqvarn*, hvilken egendom han erhållit med sin hustru. I socknen märkes: *Strömsholms* kungsgård, *Herrevadsbro* och *Trångfors*, stångjernsbruk (hvarom se dessa ord). Socknen hör till 2 kl. reg. och presterskapet härstädes håller gudstjenst i Strömsholms slottskyrka hvar tredje söndag. Socknen innefattar 50 ½ mtl. och har 1,578 invånare. Af dess areal 8,979 tunnl. äro 60 sjöar och kärr. Adr. Strömsholm.

Kolbäck eller **Hammån**, en ström i Westmanland, som uppkommer från sjön Wessman, Norr- och Söder-Barken, samt flera tillflytande vattendrag, och faller vid Strömsholm i Mälaren.

Kolbäcks bro. Här skall den händelse hafva ägt rum med de upproriske Folkungarne, då de, på biskop Kols (se: *Colo*) inrådan, läto förmå sig att, utan gislan och säkerhet, lemna sig i Birger Jarls våld. Under Carl VIII:s regering möttes här Nils Sture, i spetsen för Dalkarlarne, och Erik Nilsson Oxenstjerna, hvilken med en trupp Nerkingar anryckte till sin frändes, erkebiskop Jöns Bengtssons undsättning. Man skärmytslade ett par dagar, tills en förlikning träffades emellan dem, på det vilkor, att Nils Sture skulle erhålla Westerås slott och Erik Nilsson återvända till Örebro.

Koleraflugan, stöf-lus (Psocus fatidicus), en insekt af ständornas ordning och stöfslände-slägtet, af ½ till 1 linjes längd, gulgrå med mörka ögon. Lefver helst på unkna fuktiga ställen i gamla böcker, äfvensom uti herbarier och insektsamlingar; men utrotas ur dessa genom flitigt begagnande, luftvexling och torkning i solen. Hon framkommer stundom i oräknelig mängd, när efter fuktighet hastig och häftig värme inträffar, och var af denna orsak särdeles allmän 1834 då koleran rasade härstädes, så att de vingade honorna på åtskilliga ställen visade sig skocktals, och detta gaf anledning till benämningen koleraflugа.

Koleran. Denna härjande sjukdom, hvilken år 1834 hemsökte Sverige, utbröt först i Augusti månad och medtog på den korta tiden af omkring 2 månader icke mindre än 12,637 personer. Största dödligheten ägde rum i Götheborgs län, der 2,526 personer dogo på landsbygden, 1,709 i staden Götheborg och 260 i Uddevalla, eller tillsammans 4,495 personer. I Stockholm dogo 3,665 personer, i Jönköping 636, i Wadstena 215, i Carlshamn 186, i Wenersborg 138, i Carlstad 110, och i 24 af rikets öfriga städer, mer och mindre, 707 personer. I Elfsborgs län dogo 1,225 personer eller nära lika många som i 16 af de öfriga länen, der sjukdomen, i mer och mindre mån, härjade 1,260 personer.

Kole å eller **Kola af**, Östgötha-dialekt, betyder: dö.

Kolhandeln har hittills varit betydligt inskränkt så inom som utom bergslag. Ingen bergsman har haft rättighet att försälja någon kol-tillverkning utom hyttelaget eller förskingra den under blåsningen i samma hytta, utan var förpligtad, att utbjuda kolen inom hyttelaget. Den som beträddes att från bergsmansskogarne och tackjernsblåsningarne handla några kol, vare sig bruksägare eller någon annan, för att desamma använda till hammarverk, masugnar eller andra koltärande verk, skulle första gången plikta 50 daler s. m. för hvarje stig, andra gången dubbelt och tredje gången vara sina bruksprivilegier förlustig, m. m. Genom kongl. förordningen af d. 27 April 1846 har likväl kolhandeln blifvit betydligt befriad från det tvång hvaruti den hållits. Under iakttagande af hvad författningarne stadga om byggnads- och värmnings-skyldighetens utgörande inom hyttelagen, är det hemmansägare *inom bergslag* obetaget, att kol från egna, till blåsning i hytta indelta, skogar inom eller utom bergslagen föryttra eller för annat ändamål fritt använda, derest hyttelaget, efter hos hyttefogden skriftligen gjordt hembud, icke velat lösa till sig kolen emot det i orten gångbara priset; likväl utan rubbning i de laga aftal, som tilläfventyrs å serskildta ställen kunna vara ingångna om skogstillgångarnes användande. *Utom bergslag* har hemmansägare numera frihet, att från egna skogar försälja kol till hvem som helst, utan hinder af de erbjudanden om kolbetjening från dessa skogar, som vid undersökningar om anläggning af jernverk eller tillökning i smiden blifvit gjorda, så vidt de icke bekräftats genom lagligen förbindande afhandlingar. Hembud om kol skall göras skriftligen hos hyttefogden, med uppgift å beloppet och utsättande af tid och ställe för kolens aflemnande. Hyttefogden är skyldig, att efter hembudets emottagande, genast sammankalla hyttelaget och meddela detsamma hembudet, samt tillställa kolsäljaren skriftligt svar, om hyttelaget vill inlösa kolen mot gångbart pris; uraktlåtes detta svar, är säljaren oförhindrad att afyttra kolen till annan eller använda dem för annat ändamål. Hytte-delägare, som utom hyttelaget föryttrar eller använder kol, utan att vara berättigad dertill, har första gången förbrutit halfva, och hvarje gång öfverträdelsen förnyas, hela värdet af det som blifvit olofligt föryttradt eller användt.

Kolja (Gadus æglefinus), en mjukfenig broskfisk, af 1—1 ½ fots längd, med 3 ryggfenor och 1 stjertfena. På ryggen brunaktig, inunder hvit med en svart rand på hvar sida. Förekommer i Nordsjön samt Kattegat och Öresund, isynnerhet på sandbankar. Leker vintertiden samt lefver af blötdjur och maskar. Köttet är mjukt och föga smakligt.

Koljefjorden, en vik af hafvet, emellan Oroust och Bokenäs i Bohuslän.

Kollegium. Kollegierna utgöra, alltsedan konung Gustaf II Adolfs tid, en vigtig länk i Sveriges statsförvaltning. Deras inrättning ingick väsendtligt i den plan denne konung bildat för Sveriges regeringssätt. Det är derföre af vigt att uppfatta kollegiernas bestämmelse, enligt Gustaf Adolfs mening, så mycket mera som kollegierna först på hans tid erhöllo en fast och bestämd tillvaro. De hade småningom bildat sig under den föregående

tiden. Det äldsta var kansliet, ehuru i dessa gamla tider utan kollegial form. Ifrån detta afsöndrades efterhand vissa egna embetsverk. Gustaf I utgaf 1544 instruktion för räknekammaren. Fyra år tidigare, då rikets råd besvor arfföreningen, nämnes en ibland dem, herr Sten Eriksson, med titeln krigsråd. Hvad denna titel betydde är likväl ej klart. Ett halft århundrade derefter, i konung Sigismunds försäkran 1594, visa sig tydliga spår till en kollegial myndighet för finanserna. Konungen lofvade nemligen, att förordna en af rådet till rikets skattmästare och gifva åt honom, jemte två andra af rådet, rikets regalier, samt skatt och ränta i förvar. Benämningen kammar-råd förekommer på samma ställe. Men först under Gustaf II Adolf ordnades kollegierna fullständigt. Regeringsformen 1634 uppräknar dem, fem till antalet, svarande emot de fem riks-embetsmännen. Ordförande platserna bekläddes af desse; ledamöter voro dels några af rådet, dels andra bisittare, och kollegiernas bestämmelse var att utarbeta och bereda ärenderna för handläggning af regeringen i rådet. De utgjorde på en gång afdelningar af rådet och serskildta embetsverk. De liknade stats-departementer, med kollegial form, och de fem riks-embetsmännen voro på en gång de förnämste i rådet, och, såsom kollegiernas presidenter, chefer hvar och en för sin gren af förvaltningen. — Kollegierna hade uppsigt öfver alla underordnade embetsmän; men voro sjelfve ansvarsskyldige inför konungen för sin förvaltning, eller, då konungen var hindrad, inför riks-embetsmännen. Först redogjorde drotset med sitt kollegium inför de andra riks-embetena, och sedan dessa hvar i sin ordning. Enskildta ledamöter kunde ställas till ansvar inför en serskild domstol, bestående utaf de fem höga embeten samt två af hvarje kollegium. Ett helt kollegium, eller dess ordförande, kunde deremot tilltalas endast inför konungen och rådet, eller, i vissa fall, inför en af samtlige hofrätterne, rådet, höfdingarne och borgmästarne i de större städerna sammansatt riksrätt. — Ett annat förhållande förbereddes, då kollegiernas antal ökades. Bergs- och kommerse-kollegium inrättades under drottning Christinas regering; stats-kontoret och kammar-rätten något senare. De fem äldsta voro Svea hofrätt, krigs-kollegium, amiralitetet, kansli-kollegium och räknekammaren. Sambandet med regeringen bibehölls dock ännu, så länge presidenterne utsågos ibland rikets råd. Men sedan detta, efter regeringsformen 1720, icke längre var tillåtet, skiljdes kollegierna, med undantag af kansliet, helt och hållet ifrån regeringen. I stället för kollegierna, såsom stats-departementer, trädde stats-sekreterarne; de förra blefvo förvaltande och beredande verk, underkastade regeringens kontroll och verkande efter dess instruktioner. Sådant är också förhållandet ännu i dag. De äro icke afdelningar af styrelsen, hvilken tvertom bestämmer gränserna och sättet för deras verksamhet. Denna kan vara fri och sjelfständig; men blott i den mån instruktionen bestämmer, utfärdad af regeringen. För öfrigt kunna upplysningar och råd från kollegierna infordras, hvarjemte de i vissa fall äga domaremagt, t. ex. bergs-kollegium, kammar-kollegium och kammar-rätten. Den magt kollegierna utöfva, såsom förvaltande verk, är konungens, den han åt dem öfverlemnat. De äro honom ansvarige; men detta ansvar kan blott i laga ordning utkräfvas, enär ledamöterne icke äro afsättlige. Konungen har för sådana fall sin justitie-kansler, genom hvilken hvarje embetsverk kan ställas under tilltal. Men presidenterne, som i konungens ställe skola leda kollegiernas verksamhet, bekläda förtroendeposter, från hvilka de kunna skiljas, när konungen pröfvar sådant för riket nyttigt. Till rikets ständer stå kollegierna icke i omedelbart förhållande, emedan dessa hafva intet att beställa med lagstiftningen och beskattningen. Likväl äro de pligtige, att, på anfordran, meddela upplysningar i förefallande mål. Men denna anfordran framställes då genom konungen, på ständernas begäran, ty sjelfve kunna dessa icke bestämma något öfver kollegierna, dock med undantag af stats-kontoret, hvilket, ehuru regeringens och ej ständernes verk, står, i afseende på skyldigheten att meddela upplysningar, i samma förhållande som ständernes egna verk, banken och riksgäldskontoret. Detta kollegiernas oberoende af ständerne hindrar dock icke justitie-ombudsmannen, att, i laga ordning, befordra dem till ansvar, om han anser medborgares rätt af dem våldförd. Kollegierna äro numera följande: krigs-kollegium, förvaltningen af sjö-ärenderna, kammar-kollegium, kammar-rätten, stats-kontoret, bergs-kollegium, kommerse-kollegium och sundhets-kollegium, hvartill kunde läggas general-tulldirektionen, post-styrelsen, styrelsen öfver allmänna väg- och vattenbyggnader, samt styrelsen öfver fängelser och arbets-inrättningar. Dessa fyra sistnämnde bära ej namn af kollegier och äro i vissa delar på olika sätt inrättade; men motsvara i det hela samma ändamål som dessa, ehuru för andra grenar af förvaltningen.

Kollegium illustre kallades ett serskildt läroverk, hvilket, under ledning af Johan Skytte och med Johannes Matthiæ till förste lärare, år 1625 inrättades i Stockholm för adelns bättre uppfostran. Anledningen härtill var det öfverklagade förhållandet, att adeln uppfostrade sina söner "till dans, jagt, nöjen och hoflefverne"; men icke till "kunskaper och arbetsamhet, hvarföre ock kansli-sysslorna allt mer och mer måste falla i händerna på ofrälse stånden." Men denna läroanstalt gick redan 1633 öfverända, af brist på medel.

Kollekt (af Latinska ordet *collecta*, samling) är ett sammanskott af frivilliga gåfvor, hvilka insamlas uti håfvarne eller bäcken vid gudstjensterna, antingen inom en viss kyrka, visst stift eller öfver hela riket, och användas till bestämda ändamål, såsom till kyrkomedel, för välgörande inrättningar, för en del af kyrkobetjeningen, m. m. Ingen kollekt får utan Kongl. Maj:ts vetskap, tillstånd och befallning pålysas, ej heller föranstaltas om dess insamling. De årliga och ordinära, af Kongl. Maj:t nådigst beviljade, kollekter äro olika till antalet i serskildta stift. De mest allmänna äro följande:

åt fattiga studerande, till någon hjelp och underhåll, få på vissa dagar om året kollekter uppbäras i församlingarne; kopverdie-sjömanshuset, en kollekt om året öfver hela riket, och insändas medlen till kommerse-kollegium, som fördelar dem emellan sjömanshusen; till lazarettet, en kollekt årligen å första söndagen i adventet; till ecklesiastik-verket i Lappmarken uppbäres årligen tvenne kollekter; till vaccinationens uppbjelpande anslås tvenne årliga kollekter, hvilka genom konsistorium till sundhets-kollegii disposition nedsättas i ränterierna i de län inom hvilka de influtit; till gymnasii- och trivial-skolehusens vidmagthållande upptagas årligen tvenne kollekter; till förmån för allmänna institutet för döfstumma och blinda, upptages årligen en kollekt öfver hela riket, hvilken af konsistorierna insändes till direktionen öfver nämnde inrättning. — Med *collecta* betecknas äfven den bön, som vid gudstjensten brukas näst före episteln, antingen derföre, att den är en kort samling af utsökta skriftens ord, eller att den förrättas af den församlade menigheten och predikanten tillika. Den bön, som presten fordom läste i de "trognas messa", näst efter lithanian, förrän den heliga nattvarden utdelades, kallades egentligen *collecta;* emedan den var en kort summa eller samling af alla de föregående bönerna. Då vände sig presten ifrån församlingen, emedan det var en antagen sed, att under bönerna ställa sig emot öster. Utan tvifvel har man alltifrån apostlarnes tid brukat sådana kyrkoböner, till allmän nödtorft. Gelasius, biskop i Rom år 493, skall hafva varit den förste, som bragt kollekterna i någon ordning. Men ifrån Gregorius Magnus, som lefde år 600, lära vi hafva de flesta af våra nu brukliga kollekter. Dessa böner äro merendels ställda till fadern, sällan till sonen, och aldrig till den heliga anda. De slutas: "genom din son, Jesum Christum."

Kollerö, ett stål- och manufakturverk, i Ryrs socken af Westergöthland, på gränsen af Bohus län, vid den så kallade Ris-ån, anlagdt 1724 af rådmannen J. Kock och direktör J. Dassau, samt kallades *Kullered,* emedan det var anlagdt på den så kallade kullen, der sätesbyggnaden uppfördes. Det är privilegieradt på obestämdt skeppundtals smides-förädling af köpt ämnesjern till in- och utrikes försäljning. Det består af 2:ne stålugnar med trenne kistor, af tillsammans 250 skepp:ds rymd, knipp- och spik-hammarstockar med hamrar. Hit höra 3 hemman, mjölqvarn, sågqvarn och ett tegelbruk. Till smidet nyttjas stenkol; men till ugnarne trädkol af egna och rekognitions-skogen. Det stål som här tillverkas anses för det bästa och är efterfrågadt af utländningen.

Kolltorp, säteri i Westergöthland. Se: *Gerums* socken.

Kolmila, kallas den af till förkolning ämnad ved, kolved, efter behöriga reglor uppstaplade eller uppresta hög, uti hvilken kolningen verkställes, under en så vidt som möjligt lufttät betäckning af ris, jord och kolstybb, eller s. k. stybbning, och uti hvilken endast en svag förbränning underhålles medelst insläppning af smärre qvantiteter luft genom de s. k. rymningarne, eller på behöriga ställen deruti gjorda små öppningar, så att endast en liten del af veden förbrännes, samt så mycket som erfordras för frambringandet af den värme, hvilken är af nöden för utjagandet af de flygtiga ämnena, eller kolningen af det öfriga. Efter det olika sätt hvarpå kolveden är sammanhopad får milan olika benämning, nemligen *liggmila,* då veden lägges i horisontelt läge på hvarandra, och *resmila,* när den uppreses nästan lodrätt eller med en viss stupning mot medelpunkten af milan.

Kolmodin, Israel, son till rektorn i Enköping, sedan prosten och kyrkoherden i Simtuna, Mikael Kolmodin, hvilken antog detta namn efter sin födelseort Kuldmo i Arbrå socken af Helsingland. Israel var född i Enköping 1643, blef vid 29 års ålder magister i Upsala och först vid 31 år prestvigd, antogs till notarie vid Upsala domkapitel, preste-ståndets sekreterare vid riksdagarne 1678 och 1682, theol. adjunkt och kyrkoherde i Näs och 1692 superintendent på Gottland, der han afled d. 19 April 1709. Blef theol. doktor vid jubelfesten 1697. Har författat en psalm i gamla psalmboken, öfversatt två och förbättrat en, samt utgifvit *Miles Christi; Dispositiones breves Concionum elaborandarum,* m. m. Hans brorson,

Kolmodin, Olof, d. ä., kyrkoherde i Flo af Skara stift och kontraktsprost, död d. 8 April 1753, nära 63 år gammal, ansågs på sin tid som en ganska lycklig skald och är isynnerhet bekant genom sin lärodikt: *Biblisk Qvinnospegel öfver qvinnorna i Gamla och Nya Testamentet;* men hvilken kanske röjer mindre verklig poesi än några af hans andaktssånger, såsom: *Den trogna själens gyldene rökelsekar; Andelig Dufvoröst,* m. m. Han var äfven en god predikant och drottning Ulrika Eleonora hörde honom ofta ganska gerna. Hans smärre poetiska skrifter äro utgifna i Carlesons *Skaldeflockar* och Sahlstedts samling af verser. Hans måg, prosten Christoffer Dahl i Saleby, kallade en af sina söner efter honom, hvilken således är den här följande:

Kolmodin, Olof, d. y., halfbroder till den berömde professorn i Grekiska språket Christoffer Dahl, var född i Westergöthland d. 13 Sept. 1766, och blef vid 39 års ålder Skyttiansk professor i Upsala, hvilket embete han innehade till sin död, hvilken träffade honom helt oförmodadt, under ett besök hos sin vän och fordne lärjunge, grosshandlaren Arfvidsson på Broby, der han, under en spatsergång, d. 14 Juli 1838, blifvit efter sällskapet och fanns liggande liflös på en kulle, belyst af aftonsolen. Han var en utmärkt Latinsk författare, hvars stil röjde en särdeles lätthet och prydlighet. Har öfversatt Livius och Tacitus, och hållit ett tal i anledning af Gustaf Adolfs kröning. Han var af en ovanlig blygsamhet, hvilken gick så långt, att han, på vägen till sin kandidat-examen, ernade vända om, hvarföre en af examinatorerne, hvilken råkade honom, nästan med våld måste draga honom med sig. Lika stor var hans hjelpsamhet, hvilken ofta bragte honom sjelf i förlägenhet. En sådan iråkade han synnerligast genom en borgen,

som han ingått för sin broder, och hvaraf följderna hemsökte honom under hela hans lif.

Kolmodin, Israel, provincial-läkare i Gottlands södra distrikt, född d. 22 Juli 1792 i Ekstads socken på Gottland, der fadern, prosten och led. af W. O. Gustaf K., var kyrkoherde, har utgifvit *Embets-berättelser,* tryckta i läkare-sällskapets handlingar, samt åtskilliga rön, såsom: *Svafvelsyrans nytta emot Fluxus mensium; Iakttagelser efter en obetydlig stöt på underlifvet,* o. s. v.

Kolmodinus, Ericus, studerande från Södermanland, men hvars öfriga lefnadshändelser äro obekanta, var, under sitt vistande i Upsala, en särdeles vän af theatraliska öfningar och anförare för en trupp studenter, hvilka begärde och erhöllo tillåtelse att roa sig dermed. Har författat ett i Åbo tryckt skådespel, kalladt: "*Genesis Aetherea, eller Jesu Christi födelse, hvilken sig tildrogh efter wärdenes Skapelse 3970 vthi Keyser Augusti 31 Regementz-Åhr, som än af oss Christne Christo till Evigh åminnelse åhrligen begås, den 25 dagh vthi December månad. Vthi en enfaldigh Comoedia fattat, hvilken innevarande Åhr 1659 den 9 Jan. publice celebrerades i Åbo stad, vthi höge Herrars närvaro oc förnembligit folks frequens, med serdeles personer oc den qualitet man aff historiens grund hempta kunde, aff Erico Kolmodino.*"

Kolmule, svartsej (Gadus carbonarius), en mjukfenig benfisk af 2 fots längd och deröfver, med underkäken betydligt förlängd, stjerten djupt tvåklufven, sidolinjerne hvita och raka; nos och mun svarta. Förekommer i Kattegat och Öresund, samt fångas stundom, ehuru sällan, tillsammans med andra af sina samslägtingar.

Kolmått kallas det kärl eller stång hvarmed kolskrindor justeras och pröfvas till deras innehåll. En tunna kol skall innehålla 36 kappar eller 6,300 kubik decimaltum, och de uti bergslagerne begagnade kolskrindorne äro inrättade för 6, 12, 18, 24 och 36 sådana tunnor. I Stora Kopparbergs bergslag räknas dock blott 32 kappar på hvarje tunna kol, samt 12 sådana tunnor på en stig och 18 tunnor på en skrinda. Benämningen skrinda är annars liktydigt med stig, läst eller ryss, och bör innehålla 12 tunnor; men med storstig förstås 24 tunnor.

Kolmörker, den fordna benämningen på skogen Kolmården.

Kolna (mythol.). Enligt Vollmer, en nordisk blomstergudinna; icke omnämnd i Sturlessons Edda. Vollmer uppger, att hon blef af Oden förjagad från Walhall. Hon kom, säger han, sedan ner till jorden, hvarest hennes sysselsättning var att sammanblanda blommorna, så att de erhöllo en mångfalld af färger och blefvo af så många hundrade arter.

Kolnehus. Se: *Göthlunda* socken.

Koloxid är kolets lägsta syrsättningsgrad och bildas då vanligt kol förbrännes vid ofullkomlig tillgång på syre, eller vid svagt luftombyte. Det utgör en gasformig kropp, som är tyngre än atmosferiska luften, och kan uti denna antändas och förbrinna med blå låga till kolsyregas. Af denna gasarts förbränning uppkomma de små blå lågor, hvilka visa sig på ytan af en glödbög uti eldstäder, t. ex. kakelugnar, äfvensom det vackra azurblå bältet, hvilket intager nedersta delen af lågan på ett ljus.

Kolskrinda. Se: *Koltunna.*

Kolsund eller **Kolsundet,** en färjestad mellan Södermanland och Westmanland, har namn af biskop Kol, som der ägt ett fiskläge. Vid farten häröfver hände Gustaf I det missöde, år 1520, under sin resa till Dalarne, att hans dräng bortrymde med sin herres dyrbaraste saker af guld och silfver; men blef straxt ertappad, och måste flyende lemna både häst och dyrbarheter. Då Westerås slott år 1521 var belägradt af Gustafs trupper, sedan frisk Dansk besättning ditkommit och den gamla skulle föras åt Stockholm, hade en af Gustafs anförare, Lars Persson (Hård), lagt sig vid Kolsund, förskansat sig på begge sidor om sundet och med stenkistor stängt vägen, så att Danskarne måste använda tvenne dagar för att undanrödja dessa hinder, hvarefter de med stor förlust af fartyg och folk slutligen trängde sig igenom. Ibland de illa sårade voro Göran Siggeson (Sparre) och Ol. Ryning, hvilka ännu, tillika med Pehr Hård, tillhörde konung Christians anhang.

Kolsva, Vestra, jernbruk, beläget i Bro socken af Westmanlands län, vid Hed-strömmen, har blifvit anlagdt af O. Hising, hvilken 1641 erhöll privilegium att der uppbygga en hammare; det blef 1691 privilegieradt. Bruket har 2 härdar och 990 skepp:d privil. smide, samt 45 skepp:d frälse-smide af köpe-tackjern. Hammarskatten är 9 skepp:d 9 lisp:d. Under bruket lyder Kolsva skatteqvarn med 2 par stenar. Ägare: A. af Forselles. Smidesstämpeln visar sammanbundne VKH. Skeppningsorten är Stockholm.

Kolsva, Östra, jernbruk, i Malma socken af Westmanlands län, vid Hed-strömmen, privilegierades 1691. Bruket har 2 härdar och 1,075 skepp:d privil. årligt smide af köpe-tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 10 skepp:d 15 lisp:d. Skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln är ett sammanbundet KH. Ägare, af ena härden, L. L. Lorichs; disponent, för andra härden, E. W. Montan.

Kolsyra är det oorganiska kolets högsta syrsättningsgrad, bestående af 1 atom kol och 2 atomer syre. Den förekommer i naturen fri, såsom en beståndsdel af atmosferiska luften, särdeles de lägre lagren deraf, och isynnerhet uti betydlig mängd i jordytans fördjupningar, såsom grottor, underjordiska gångar och källare, hvilka länge varit stängda; dessutom finnes den äfven i fritt tillstånd, stundom till ganska betydlig mängd, uti källors vatten, uti hvilket den aldrig fullkomligt saknas. I förening med baser, särdeles med kalk, förekommer den ännu ymnigare såsom en beståndsdel af kalksten, marmor, krita och andra dylika mineralier af slägtet karbonater. I sitt fria tillstånd bildar den, vid luftens vanliga temperatur och tryckning, en ofärgad gas af en egen sur stickande lukt, $1\frac{1}{2}$ gång tyngre än atmosferiska luften, och oförmögen, att, såsom denna, underhålla förbränning och djurens andedrägt, hvarföre ett ljus infördt uti en at-

mosfer af kolsyra genast släckes och ett djur qväfves. Till och med då dess mängd ej utgör mera än en tiondedel af luftens volum, inverkar den skadligt på djur och menniskor, som vistas uti sådan luft, i följd hvaraf ock uti några grufvor kostbara luftvexlings-inrättningar måste anbringas för att bortskaffa den kolsyregas som der samlar sig och annars skulle medföra våda för arbetarnes helsa. Genom en hög grad af tryckning förvandlas den till en ytterst tunnflytande, vattenklar vätska, hvilken åter, genom stark afkylning, eller den som uppkommer genom dess egna, behörigen afpassade, förflygtigande, förändras till en hvit snölik, fast massa. Den absorberas af vatten och åtskilliga vätskor, och är i denna form orsaken till den egna pikanta och uppfriskande smaken hos friskt källvatten, samt i butelj förvarade jästa drycker, t. ex. champagne, m. fl. Under vanliga förhållanden upptager vatten deraf endast en med dess egen lika volum; men likväl utan afseende derpå, om kolsyran förut är sammantryckt eller förtunnad. Af denna omständighet begagnar man sig för att bibringa de s. k. komprimerade kolsyrevattnen, soda- och seltersvatten, en större mängd af kolsyra, dymedelst att denna före inledningen i vattnet, med tillhjelp af en tryckpump, sammanpressas till vid pass $\frac{1}{6}$ af sin ursprungliga volum. Dessa kolsyrehaltiga vatten utgöra, såsom bekant är, en högst angenäm och uppfriskande sommardryck; men ofta förfalskas de på det sätt, att jemte kolsyran en betydlig mängd atmosferisk luft inpressas deri, hvarigenom de blifva i hög grad musserande, men ändock i verkligheten vida sämre samt ytterst lätt förlora hela sin halt af kolsyra. Äfven i butelj förvarade jästa drycker innehålla mer än en gång sin volum kolsyra; emedan den under jäsningen frigjorda kolsyran sammantryckes i det tillslutna kärlet; men åter till en stor del bortgår, med starkare eller svagare fräsning, då buteljen öppnas eller vätskan utbälles, hvilket frambringar musseringen.

Kolsäter eller **Kolsäterud**, jernbruk, i Långseruds socken af Wermlands län, är anlagdt år 1694. Under påfviska tiden funnos här *Lönskogs* och *Åsneskogs* kapeller, hvilka ödelades vid reformationstiden. Stället är äfven anmärkningsvärdt för den förlikning, som här ingicks emellan konung Birger och hertigarne Erik och Waldemar (se nedan). Bruket har 5 härdar och 2,550 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern, hvarförutan ett betydligt spik- och manufakturverk finnes vid det hithörande Emilsdal. Hammarskatten utgöres med 25 skepp:d 10 lisp:d. Smidesstämpeln visar: B E med krona öfver. Afsättningsorten är Götheborg. Ägare: B. Eriksson.

Kolsäter, dagtingan och fred derstädes. Då hertigarne Erik och Waldemar år 1304 första gången uppreste sig mot sin broder och konung Birger Magnusson, lefde Torkel Knutsson ännu och deras förrädiska försök hade således ingen framgång. Deras nya fästning Dalaborg eröfrades och en slagtning var nära att gifvas, hvilken de likväl funno försigtigast att undvika, genom en förlikning, som de d. 13 Febr. 1305 på Kolsäter, (hvilket ställe lärer legat antingen på Dalsland eller i Wermland), ingingo med sin broder, under konungarnes af Danmark och Norrige samt grefve Gerhards af Holstein bemedling och i flera biskopars och rådsherrars närvaro. De tillstodo, att de förbrutit sig mot konungen, underkastade sig hans nåd och välbehag, lofvade honom trohet och lydnad, erkände hans son Magnus för thronarfvinge, förbundo sig att tillfoga hvarken Torkel Knutsson eller andra konungens män någon skada, för det bistånd de gjort sin herre i denna fejd, o. s. v. Som de häraf insågo, huru hinderlig Torkel Knutsson var för deras planer, arbetade de på att rödja honom ur vägen, och, sedan detta skett, lyckades deras förehafvande ganska lätt på Håtuna följande året.

Koltrast, solsvärta (Turdus merula), en till trastslägtet hörande gångfogel af $10\frac{1}{2}$ tums längd och 17 tums vingbredd. Hannen med svartgul näbb, samt gula eller orangefärgade ögonlockskanter; ben och iris bruna; yngre, mindre rent svart, med bruna fjäderkanter på framhalsen och vingarne mera bruna, med otydliga gråa utkanter, samt näbben med brun spets och rygg. Honan mörkbrun, ofvan mörkare, under buken stötande i rostbrunt, med mörkbruna fläckar; underhakan och strupen blekare med tydliga svartbruna fläckar; näbben brun, ibland gulspräcklig; ögonlockskanterne och mundvikarne gula; benen bruna. Ungarne ofvan bruna, med ett gult streck åt hvarje fjäderspole på hufvud, hals, framrygg och skuldror; nedre kroppsdelarne rostgula med svartbruna tvärfläckar; näbb och ben bruna. Förekommer allmännare i de mellersta och sydliga, än i de norra trakterna af landet; likväl temligen långt uppåt norr. Han vistas året om i de sydliga och mellersta landskaperna, dock om vintern talrikare i Skåne, der han ofta framkommer på slätten och i trädgårdar. Annars har han sitt tillhåll i de tätaste och buskigaste delarne af skogen, särdeles i bergstrakter och talrikare i barr- än i löfskogen. Då man nalkas honom flyger han endast undan från buske till buske helt lågt; men dock snabbt. Då han sätter sig slår han upp stjerten, rör vingarne, nickar och bockar sig, och då han blir skrämd flyger han vanligen upp i ett träd och låter höra ett smackande ljud, liknande *tack-tack-tack*, stundom skriker han *tjuck-tjuck-tjuck-hit-hit*. Dess sång är mindre rask och mera melankolisk, samt mindre omvexlande än sångtrastens, men är dock vacker och välljudande, särdeles under en stilla sommarafton, efter ett mildt regn. Födoämnena utgöras om sommaren af daggmask och insekter, hvarmed ungarne äfven uppfödas, och vintern af bär, såsom rönnbär, enbär, m. fl. Han bygger tidigt om våren sitt bo, hvilket är skålformigt och består utvändigt af fina qvistar och mossa, invändigt sammansmetadt af lera och fet jord, samt beläget i de tätaste snår, oftast lågt ned mot marken. Äggen, som läggas till ett antal af 4 till 6, äro 1 tum 2 linjer långa och $7\frac{1}{2}$ linjer tjocka, grågröna och beströdda med ljusbruna fläckar. Han fångas om hösten i donor med rönnbär, tillsam-

mans med annan kramsfogel, samt liknar denna uti köttet.

Koltunna kallas den runda måltunna, hvarmed kol uppmätas, synnerligast vid bruken. Denna tunna skall innehålla 36 strukna kappar eller 63 kannor, enligt kongl. brefvet d. 5 April 1770. Ifrån detta stadgande är likväl Stora Kopparbergs län undantaget, hvarest, enligt kongl. resolution af d 3 Aug. 1779, koltunnan blott skall innehålla 32 strukna kappar eller 56 kannor. Aderton tunnor utgöra en *kolskrinda*.

Komma efter som ko i orent gräs, ett gammalt Svenskt talesätt, betecknande, att den som kommer sent till gästabud får dålig plats.

Kommandomål kallas de ärender konungen afgör, i dess egenskap af högste. befälhafvare öfver krigsmagten till lands och sjös. Dessa ärender behandlas på ett annat sätt än öfriga militära regeringsärender. Skillnaden består deruti, att de föredragas inför konungen enskildt, och ej i statsrådet. Konungen fattar beslut, utan att höra någon annan rådgifvare än föredraganden; men denne är förbunden, att yttra sin mening under konstitutionel ansvarighet. Likasom i statsrådet alla ledamöter, som ej tillstyrkt det beslut konungen fattat, foga sina betänkligheter till protokollet, så gör ock föredraganden i kommandomål, och bör detta genom konungens egen höga påskrift bestyrkas. Det synes som grundlagen betraktat befälet öfver krigsmagten icke såsom en utöfning af sjelfva konungamagten, utan såsom ett med den konungsliga värdigheten förenadt embetsmanna-prerogativ, och derföre afskiljt dithörande ärender från den egentliga regeringskonseljen. Men såsom ingen kontroll kan gifvas öfver konungen, utom den som rikets ständer utöfva i afseende på rådgifvarne, och kommando-ärender mången gång äro af lika vigt som de allmänna regerings-ärenderna, har grundlagen äfven på dessa tillämpat den nyssnämnde kontrollen. Den vidsträcktare myndighet konungen i dessa mål synes äga är blott skenbar, ty hos föredraganden i kommandomål ligger samma motståndskraft, som hos en föredragande i statsrådet. Att vägra kontrasignation är väl icke anbefaldt, så mycket mindre som kommandomål kunna afgöras och utfärdas, utan att kontrasignation äger rum; men ingenting hindrar föredraganden att till sina föreställningar emot konungens beslut, då de ej aktas, lägga en afskedsansökning. Deremot är föredraganden i kommandomål, ehuru blott i ringa mån, gynnad med en mindre vidsträckt ansvarighet än föredraganden i statsrådet. Ty han är icke skyldig att till konstitutions-utskottet utlemna de inför konungen förda protokollen, utom för serskildta af utskottet uppgifna fall. Utskottet har ingen rätt att i massa genomgå dessa protokoller, för att efterse huruvida föredraganden försummat sin pligt; men om något allmänt beslut utgått på kommandoväg, dervid utskottet misstänker att föredraganden begått något fel, eller om ett sådant beslut är af vigt för utskottets bedömande af andra frågor, då förefinnes intet hinder för utskottet, att infordra detta protokoll, och sedan protokollet en gång kommit under konstitutions-utskottets ögon, är föredraganden underkastad full statsråds-ansvarighet. Inför konungen är han ock ansvarig och kan genom justitie-kansleren tilltalas; men detta kommer väl icke i fråga, ty om konungen förlorat förtroendet för föredraganden, blifver denne sannolikt afskedad, snarare än lagförd. Utom kraftiga föreställningar — bland hvilka de äro kraftigast, som åtföljas af en afskeds-ansökning — äger föredraganden i kommandomål ett annat medel att hejda konungens företag, om han "finner dem vara af en vådlig riktning eller omfattning, eller grundade på ovissa eller otillräckliga medel att dem utföra." Detta medel består i att yrka sammankallandet af ett krigsråd, utaf minst tvenne högre militära embetsmän. Detta krigsråd är dock i konstitutionelt afseende af föga eller ingen vigt. Ty först och främst är det blott en pligt för föredraganden att yrka dess sammankallande, men icke för konungen att verkligen sammankalla det; vidare, om konungen äfven gör detta, är han ingalunda pligtig att hörsamma krigsrådets röst. Det är blott en förstärkning af rådgifvare-personalen, så att konungen hörer trenne rådgifvare i stället för en. Det är ett slags extra statsråd för kommandomål; men deruti olikt det ordinarie, att konungen icke ens är pligtig, blott berättigad att höra dess råd. — Då krigsmagten består både af landtarmé och flotta, måste kommandomålen vara af dubbel art. Det gifves således tvenne föredragande i kommandomål, och dessas embeten äro numera förenade med departement-chefs-platserna för landt- och sjö-försvaret. Före år 1840 var det icke så. Försvarsverkets ärender voro delade emellan tre embetsmän, stats-sekreteraren för krigs-expeditionen, som föredrog i statsrådet de egentliga regerings-ärenderna både för arméen och flottan, samt konungens general-adjutanter för arméen och flottan, hvilka föredrogo kommandomålen, hvar och en för sitt vapen. Men vid 1840 års riksdag förändrades detta derhän, att stats-sekreterare-embetet för krigs-expeditionen delades emellan två föredragande statsråd, en för landt- och en för sjö-försvaret, och med den förre förenades kommandomålen för arméen, samt med den senare de för flottan. Desse nya embetsmän omfatta således hälften hvardera af stats-sekreterare-embetet, och hvardera sin general-adjutants-befattning. Fördelarne af denna förändring äro tydliga. Landt- och sjöförsvarets ärender, som hvardera kräfva sin man och stundom olika insigter, äro nu delade på två händer. Regerings-ärender och kommandomål, hvilka ibland äro så nära förenade, att de ej kunna skiljas, behandlas ej längre af olika personer utan samband sinsemellan. Dessa olika slag af frågor kunna svårligen afgöras utan ständig hänsigt till hvarandra; ja, grundlagen har så ofullständigt utsagt hvad den menar med kommandomål, att det någon gång kan vara vanskeligt att säga, hvad som är regerings-ärende och hvad som är kommandomål. Regeringsformens 15 §. ger föga upplysning derom. Man kan i allmänhet finna, att

grundlagen menar sådana frågor, som angå krigsmagtens tjenstgöring, marscher, beväpning, uniformer, m. m., hvilka kunna bestämmas genom order; och med regerings-ärender det som angår försvarsverket såsom inrättning i staten, dess ekonomi, löner, pensioner, indelningsverket, båtsmanshållet, lots- och båk-anstalter, fästningsbyggnader, m. m. samt befordrings-ärender. Men ehuru begge klasserna af mål numera föredragas af samma person, qvarstår dock skillnaden i behandlingssättet. Föredraganden har ock en serskildt expedition för kommandomålen, der militärer göra tjenst, samt för regerings-ärender en annan, bestående af civila personer. Sjelf har föredraganden alltid varit en militärperson, och det synes naturligt, att det alltid skall förblifva sålunda. Men stats-sekreteraren för krigs-expeditionen var deremot civil. Genom den nya regleringen af dessa embeten har det således blifvit en nödvändighet, att alltid tvenne af krigsmagtens befäl äro föredragande äfven i statsrådet.

Kommendants-staten består för närvarande af 2:ne öfver-kommendanter, en i Stockholm och en i Carlskrona, en öfver-befälhafvare på Carlsten, 17 kommendanter i Stockholm, Götheborg, Carlskrona, Christianstad, Waxholm, Landskrona, Ny-Elfsborg, Malmö, Kungsholmen och Drottningskär, Carlshamn, Dalarö, Gefle, Helsingborg, Ystad, Grisslehamn, Carlsborg och Wisby, en gräns-befälhafvare vid Haparanda, en stadsmajor i Wisby, samt 3 place-majorer i Carlskrona, Malmö och Wisby. Enligt 1842 års riks-stat utgjorde omkostnaderna för kommendants-staten 6,765 R:dr B:ko.

Kommerse-kollegium. Dess uppkomst härleder sig från den tid, då kollegierna i allmänhet först blefvo ordnade. Knappt hade regeringsformen år 1634 bestämt kollegiernas antal till fem, förrän detta visade sig vara för litet, och kommerse-kollegium lades till de öfriga år 1637. Förut hade näringarne hört under kammaren, eller, såsom den nu kallas, kammar-kollegium allena. Men då förordnades trenne personer, hvilka voro den namnkunnige öfver-ståthållaren och riksrådet Claes Fleming, sekreteraren af staten Lars Grubbe och general-tullförvaltaren Mårten Augustinsson, att "oppå commerciernes lopp godh ackt gifva både innan och uthan landz, och dertil hjelpa råda, att dhe måtte komma i ordentlig godh gång, och väl varda excolerade." De bekläddes, enligt sjelfva fullmagten, med en viss myndighet, dock något obestämd, att fritt verka inom sin sfer; men der något "svårt" föreölle, skulle de sådant tillkännagifva och taga vidare föreskrift. Några år senare, år 1651, förnyades inrättningen efter en mera omfattande plan. Kollegium skulle förläggas på tre olika ställen, i Stockholm, någon af de Lifländska städerna och en stad i Tyskland. Ledamöterne skulle vara trenne på hvardera stället, inalles nio, hvarje afdelning vårda näringarne inom sitt område; men allesamman stå i förbindelse med hvarandra. Det Lifländska och Tyska kollegium skulle årligen genom en deputerad aflägga berättelse om näringarnes tillstånd, och hvarje tredje år alla afdelningarne mötas i hufvudstaden. Då skulle de jemföra sin erfarenhet och rådpläga gemensamt. Meningen var, att ordna handeln och manufakturerna efter en sammanhängande plan för hela riket; men tillika med beständigt afseende på den olika karakteren hos Sveriges den tiden vidt kringspridda landskap. Gustaf Adolfs eröfringar hade öppnat nya floder för Svensk segelfart, och gjort fremmande kuster till Svenska. Dertill kom, att Sveriges flagg for tullfri genom Öresund. Lifland, Estland och Ingermanland kunde blifva hamnar för Rysslands och Lithauens handel; genom Pomern stod vägen öppen till det inre Tyskland; besittningen af Bremen öppnade Wesers flod-område och skänkte en hamn vid Nordsjön. Sådana fördelar måste begagnas. Derföre skulle en styrelse öfver handeln upprättas i större skala, och ledamöterne, såsom nämndt är, fördelas på olika länder. Men äfven inom hvarje land skulle de vara delade på flere orter. Af den Lifländska fördelningen skulle en ledamot hafva sitt säte i Riga, en annan i Revel, en tredje i Narva, och den Tyska likaledes dela sig emellan Wismar, Stade och Stettin. Desse embetsmän utgjorde tillsamman med de tre, hvilka sutto i Stockholm, ett kollegium med många och vidsträckta åligganden. Det skulle öfverväga de hinder, som stodo i vägen för sjöfarten och näringarne; det skulle undersöka huru de serskildta yrkena borde fördelas, serskildta näringsgrenar förenas, andra åter skiljas åt, samt hålla stads- och landtmanna-näringarne begränsade hvardera inom sitt område. Då landet frambringade råämnen, borde kollegium tillse, att de förädlades inom landet, så att intet rått och oarbetadt gods gingo ut ur riket. Dock borde icke "utförslen oppenbart och per directum förbiudas", men "sådant förbud consilio exerceras, och att folksens industrier det practicerar uthan någons förtaal eller förtreet." För den inrikes förbrukningen borde "gode Handtwärkzmän" anskaffas i de yrken, som ännu voro fremmande för landet. För den utrikes handeln borde kollegium befordra omedelbara förbindelser, så att Svenska fartyg ur första hand hemtade landets behof och sjelfve utförde dess egna produkter. Derföre anförtroddes kollegium skeppsbyggeriet, så att dess förnödenheter inom landet måtte anskaffas, samt godt sjöfolk uppfylla stapelstäderna. Slutligen tillhörde kollegium äfven fattigvården, på det att "ungdomen i landh och städer måtte dragas i tijdh ifrån lättian och tiggerij, till ett ährligt lijfzmedel at föda sigh medh." Kollegium borde ock sätta sig i förbindelser på utrikes orter med konungens beskickningar, och äfven andre kunnige personer, för att få veta handelns tillstånd och utsigter, samt draga försorg derom att konsuler måtte kunna anställas. — Denna 1651 års instruktion är märkvärdig, såsom ett prof af regeringens handels-politik. Öfverallt i denna tids historia möter oss en liflig verksamhet, djerfva företag, omfattande planer, jemte en håg att ordna, skapa och sammanbinda alla fäderneslandets intressen. Äfven denna inrättning var frukten af en sådan anda. Den var ämnad att småningom, ej på en gång, sättas i verket. Början skedde med den

Stockholmska afdelningen, som fick sin fullmagt d. 1 Okt. 1651. Den bekläddes med magt att infordra reda och räkenskap öfver städernas "af handelen och handtwärckerierne dependerade actioner", och städerna förständigades att lyda kollegii bud. De andra afdelningarne kommo knappt längre än på papperet, ty redan 1652 inrättades ett general-handels-kollegium öfver hela Svenska monarkien. Kommerse-kollegium har sedermera undergått vexlande öden. Det omtalas i 1660 års regeringsform, jemte bergs-kollegium, i tvetydiga uttryck; men lemnades dock orubbadt. Det synes som man fruktat någon förvirring i de gamla kollegiernas verksamhet genom dessa nya. Men vid 1680 års regements-förändring förlorade kommerse-kollegium sin sjelfständighet. Konung Carl XI förenade kommerse- och kammar-kollegierna; det förra blef en afdelning af det senare. Men Carl XII återgaf detsamma en egen tillvaro. Denne konung, hvilken säges hafva onyttigt förslösat fem dyrbara år i Turkiet, sysselsatte sig dock just under den tiden att ordna Sveriges styrelseverk. Ifrån Turkiet utgick befallning, att kommerse-kollegium skulle skiljas ifrån kammar-kollegium. Det skulle nu bestå af en president, en vice president, tvenne kommerseråd och fyra assessorer, utom en femte, hvilken skulle vistas i Götheborg. Sin nya instruktion fick kollegium dock ej förr än 1723. Det delades på två afdelningar; men icke såsom 1651 efter orterna, utan efter sakernas beskaffenhet: en afdelning för handeln och den andra för manufakturerna. Det blef kollegii pligt, att genom resande stipendiater inhemta kännedom om fremmande länders industri, att årligen ingifva en berättelse om Sveriges handelsförhållanden, samt att, genom afgifna yttranden, medelbarligen deltaga i handelstraktaters afslutande. Att barnhus och fattig-inrättningar ställdes under detta kollegium förefaller oväntadt; skälet var att kollegium skulle för manufakturer och handtverk använda der befintliga personer. — Kommerse-kollegium, förr misstänkt att bringa oreda i andra embetsverk, fick sjelf klaga öfver intrång af en fremmande myndighet, af manufaktur-kontoret, hvilket uppkommit, sedan ständerna anslagit en egen fond för fabrikernas understöd. Detta bestod icke af kronans embetsmän, utan af de fyra riksståndens fullmägtige. Det utgjorde ett af ständernas försök under frihetstiden, att ej blott vara lagstiftande, utan äfven regera sjelfve. Manufaktur-kontoret skulle uträtta detsamma som kommerse-kollegium; men med egna och nya medel. Efter 1766 års riksdag försvann manufaktur-kontoret och kollegium blef åter allena. Det förstärktes 1770 med en ny afdelning för justitie- och konfiskations-ärender, hvilken förblef orubbad i den nya instruktion konung Gustaf III utfärdade år 1774. De andra begge fördelningarne sammanslogos deremot till en enda. — En egen justitie-afdelning var blifven behöflig för de domareväRf, hvarmed kollegium blifvit belastadt. Man har i Sverige brukat sammanblanda lagskipning och förvaltning, likasom icke dessa vore motsatta saker, snarare än beslägtade. Kommerse-kollegium började blifva domstol kort efter sin första inrättning; redan år 1654 sattes det till domare i konfiskationsmål. Åtskilliga förordningar under konung Carl XI:s minderårighet utvidgade allt mera dess domsrätt. Det blef ett slags hofrätt för handels-ärender, stundom åter en domstol i första instansen. Ändringar skedde tidtals; men det hände ock, att hvad kollegium den ena gången förlorat, återfick det en annan gång. Så vandrade vexel- och sjörätts-målen af och an emellan hofrätten och kommerse-kollegium. Föreningen med kammar-kollegium upphäfde ej egenskapen af domstol, och den erkändes både af Carl XII och Gustaf III. Numera är den dock försvunnen, eller betydligt förminskad. Ständerna vid 1823 års riksdag framställde en önskan derom, och regeringen lyssnade dertill. Förordningen af d. 17 April 1828 frånskiljde från kommerse-kollegium en mängd rättegångs-ärender. Sedermera har detta kollegium erhållit ny instruktion af d. 23 April 1831. Det består nu af en president, fyra kommerseråder, sekreterare, samt ett advokatfiskals-kontor, ett registrators- och arkivarie-kontor, ett statistiskt och ett manufakturdiskont-kontor, med erforderliga tjenstemän. Presidenten bekläder förtroende-post, de öfrige äro oafsättlige. Men konungen utnämner dem; sekreteraren, kamreraren och advokatfiskal efter kollegii förslag, de öfrige omedelbart. Underordnade tjenstemän tillsätter kollegium; men kan ej afsätta dem. Dess magt sträcker sig blott till suspension med eller utan anklagelse genom advokat-fiskalen, inför Svea hofrätt. Dock kan kollegium, genom suspension, beröfva den felande sin lön, till dess suspensionen blifvit upphäfd eller rättegången afdömd. Sjelft ansvarar kollegium inför högsta domstolen, på anklagelse af konungens justitie-kansler eller rikets ständers justitie-ombudsman. — Såsom det ligger i begreppet af ett kollegium, att dess arbete är gemensamt, så afgör kommerse-kollegium sina ärender in pleno. Dessa ärender äro af fem slag: de som röra handeln, sjöfarten, fabrikerna, handtverkerierna och fiskerierna. Denna indelning ligger till grund för sakernas föredragning af ledamöterne, hvilken närmare bestämmes af presidenten. Ledamöterne äro således sjelfve föredragande, hvar och en för sin afdelning af målen. Presidenten är verkets styresman och ledare af göromålen, serskildt inför konungen ansvarig. Kollegii bestämmelse är nu, såsom fordom, att vara underrättadt om näringarnes tillstånd, arbeta på deras förkofran och på undanrödjande af hindren derför. Det verkar dels på fri hand och dels såsom rådgifvande och beredande myndighet, underordnad regeringen. Såsom domstol har kollegium blott en pröfningsrätt i mål, hvilka blifvit behandlade på administrativ väg. I sådana fall vädjas ifrån konungens befallningshafvande och magistraterna. Derföre har ock kollegium ett visst förmansvälde öfver konungens befallningshafvande, samt "underlydande autoriteter och tjenstemän utom verket", bestående deri, att kollegium kan, genom förelagda viten, tillhålla dem att verkställa kollegii föreskrifter.

Kommunionlängd. Se: *Kyrkoböcker.*

Komposition var namnet på ett parti, som under 1771 års riksdag, vid början af Gustaf III:s regering, bildade sig för att återställa en bättre styrelseform, och isynnerhet afskaffa det nesliga korruptionsväsendet. Anhängarne deraf kallades *Komponister*, och skulle, bland annat, arbeta på bibehållande af det dåvarande rådet, i hvilken Hattarne hade flertalet. Deras motståndare kallades *Anti-komponister*, och förslaget att indraga partipenningarne väckte så mycket missnöje, att dessa sistnämnde snart blefvo ganska talrika, och en formlig konfederation bildade sig, hvars medlemmar förbundo sig att understöda hvarandra, för att kunna qvarstanna vid riksdagen och göra sammanskott åt de medellöse. Detta blef anledningen till den s. k. Svenska Botten (se detta ord).

Kompromiss är en juridisk term, lånad från Romerska lagen. Den har afseende på sådana rättsfrågor, dem parterna, genom frivillig öfverenskommelse, öfverlemnat åt serskildt valde skiljedomare. Ändamålet är dels att förekomma rättegångar, dels att bringa dem till slut. I Sverige kallas skiljedomarne med en Svensk benämning Gode Män (se detta ord).

Komptare, ett ord om hvars betydelse man tvistat, emedan somliga velat dermed förstå *talare*, andra: *konungens embetsmän.*

Konfirmation, fordom fermelse, som endast kunde gifvas af biskopen inom sitt stift, sedan barndomen var förbi, medelst påstrykning af invigd olja, chrisma, läsandet af en viss bön, korstecken, m. m. Konfirmation erkännes ej i vår kyrka såsom något sakrament; likväl upptages den i kyrkohandboken ibland våra kyrkobruk. Den är en religionsceremoni, hvarunder uti choret de så kallade catechumeni, eller sådane, som första gången admitteras till Herrans nattvard, innan de dertill komma, efter undergånget förhör i kristendomens läror och dervid godkände, liksom ånyo upptagas i församlingen och deras döpelseförbund befästas, hvilket sker, ej med yttre åthäfvor, händers påläggande, m. m., utan blott med ett af presten hållet tal, hvilket erinrar om döpelsen, och innehåller kristliga förmaningar jemte tjenliga frågor och svar rörande kristna lärans dyra sanningar, samt trosbekännelsens afläggande. Konfirmationen, öflig i flere reformerta länder, var en lång tid hos oss okänd; men 1768 anbefalltes konsistorierna, att inkomma med betänkande om densamma borde antagas i vår kyrka; och sedan den under ganska enkla ceremonier blifvit nyttjad i några stift, har den slutligen blifvit föreskrifven i IV kap. kyrkohandboken, och öfver hela riket införd.

Konfiskationer bestå uti afhändandet af det gods, hvarmed någon förbrytelse skett, och som då tillerkännes kronan. Sådana straff förekomma ofta, isynnerhet vid förbrytelser i allmänna hushållningsmål, t. ex. oloflig sjöfart, landsköp, öfversmide, oloflig brännvinsbränning, oloflig in- och utförsel af varor, lurendrägeri och tullförsnillning, brott emot seglationsordningen, o. s. v.; jemväl ock i polisförbrytelser, såsom i spel och dobbel, der alla de penningar, som vågas och utsättas, skola konfiskeras. De konfiskerade varorna fördelas, i vissa betydligare fall, emellan kronan och angifvaren; i mindre betydliga lika som böter.

Konga, ett härad af Kronobergs län, utgör en del af det fordna fylkeslandet Wärend, och är numera skiljdt från Uppvidinge, länets första fögderi, samt i förening med samma Uppvidinge första domsagan af Tio härads lagsagan. Häradets namn är tvifvelsutan af konungasätet vid Ingelstad. I sigillet ser man ock en kung med 2 spiror i handen. Häradets inbyggare voro under en Joen Andersson, år 1535 och 1537, upproriske emot konung Gustaf I, röfvade, plundrade, och slogo sig till Dackes parti och måste då betala sakören. På det att Småländska krigsfolket under kriget år 1565 skulle begifva sig till deras landsort och ej komma Warberg till undsättning, drog Göran Bilde, en Dansk adelsman, samma år, med en fana ryttare och fem fenikor knektar in uti Konga och Albo härader, för att härja hela Småland; men d. 24 Sept. blefvo Danskarne slagne af knekte-höfvidsmannen Lasse von Skara, så att af 1,000 man knappt 20 undkommo; han förlorade deremot några få man, fick 4 fanor, förutan hästar och rustningar, och allt som Danskarne röfvat i Småland. Häradet består af 1 stad, Wexjö, samt 16 socknar, nemligen: Furuby, Hofmantorp, Hemmesjö, Tegnaby, Wexjö landsförsamling, Nöbbeled, Thorsås, Ljuder, Långasjö, Wissefjerda, Elmeboda, Linneryd, Sandsjö, Wäckelsång, Singsås och Uråsa, hvilka utgöra 541 $\frac{7}{8}$ mtl. och hafva 25,752 invånare, hvari Wexjö stads folkmängd, 2,200 personer, icke äro inberäknade. Vatten saknas icke och jernmalm finnes i Rottnen, Årydsjön, Läen, Wiren, Ygden och Tiken m. fl. sjöar. Folket är i allmänhet af reslig växt, särdeles qvinnorna, i förhållande till karlarne. Klädedrägten, fordom svart eller grå, är nu till det mesta blå. De som tala "ren bondska" säga *schen*, *schvin;* diftonger älskas. Kläder uttalas: *kläjer*, gå: *gau.* Bland fördomar som här och der ännu äro rådande må nämnas: Onsdagar och thorsdagar må vigtigare sysslor ej företagas. De äro förkastelsedagar. Thorsdagsqvällarne hvila spinnrockarne gerna, liksom dymmelveckan. Lysning till äktenskap begäres i ny. Stål sättes i vägg så länge odöpt barn är i huset, att det ej må bli "bortbytt." Efter lik, som utbäras, kastas eld, att de ej må spöka. Orakler hemtas af mycket. Är lik mjukt dör snart en annan i slägten. Boningshusen äro ljusa och rymliga, två våningar höga. Man kläder sig yppigt, heldre än smakfullt. Handaslöjd och konstfärdighet är sällsyntare än maklighet. Den fordna välmågan är i aftagande. Odlingshågen är väckt; men går mest ut på åker, dervid man ofta förderfvar gräsväxten, utan att rätt uppodla marken till att bära säd. Märkligaste ställen i detta härad äro: Åryd, Lessebo och Stenfors bruk. Häradets areal utgör 347,490 tunnl., af hvilka 34,935 äro sjöar och kärr.

Konga kontrakt af Wexjö stift innefattar 7 inom Kronobergs län belägne pastorat, nemligen: Wäc-

kelsång med Tingsås och Uråsa; Linneryd med Sandsjö; Elmeboda; Långasjö med Ljuder; Nöbbeled med Östra Thorsås; Hofmantorp med Furuby; samt Hemmesjö med Tegnaby. Af dessa pastorat äro fem konsistoriela: två af 1 kl., två af 2 kl. 1 afd. och ett af 2 kl. 2 afd., samt två prebende, hvaraf ett af 1 och ett af 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 21,499 personer.

Konga, en socken med Ask, belägen i Onsjö härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 3/4 mil O.N.O. från Landskrona. *Konga ö,* utbytt från utsockne frälse till säteri, enligt en kongl. resolution af år 1762, har obetydliga byggnader, mindre bördig åker och äng; men tillräcklig hög- och surskog. Socknen hör 3 kl. reg. och har 772 invånare. Den innefattar 15 3/8 mtl., hvaraf 1 hör till Norra Åsbo härad i Christianstads län. Af socknens areal, 6,665 tunnl., äro 14 sjö och kärr. Adr. Landskrona.

Kongabordet, på södra ändan af Svinö i Kalmar sund, är en stor flat sten, med omkringlagda fem stycken smärre. Den har fått sitt namn deraf, att konung Carl XI en gång haft sin middag dukad på densamma.

Kongelf, en af nordens äldsta, fordom mest lysande och historiskt märkvärdiga städer, nu mera en af de minsta och oansenligaste, belägen på Bohusländska stranden af Götha elf, der denna bildar sina två utloppsarmar å ömse sidor om Hisingen. Staden hette fordom *Konungahella* eller *Kongahell,* med betydelsen af konungars sal eller tillhåll, i anledning af de många konungamöten här ifrån ålder varit hållna. Anläggningsåret ligger utom den skrifna historiens område; likväl omtalas Kongahell redan i 6:te århundradet, och i början af det 10:de var det till och med bebygdt med hus af sten. Läget var då en half annan fjerdingsväg sydligare än det närvarande, nemligen vid Kastellegården, hvarest hela elfstranden till en fjerdedels mils längd ännu utmärkes af tomtlemningar. Våra äldsta sagor omtala Kongahell den tiden, såsom en mägta herrlig och betydande stad, med vidsträckta handelsförbindelser och stora rikedomar; och en nyare forskning har bragt i bevis, att det, i förra hälften af 12:te århundradet, räknade omkring 14,000 invånare. Denna herrlighet varade likväl icke längre än till Larsmessodagen år 1135, då en Vendisk här, af 10,500 man fotfolk och 500 ryttare, angrep staden, eröfrade den efter stor manspillan, och inträngde den öfverblifna befolkningen på det af konung Sigurd Jorsalafar uppbyggda kastellet. Här levererades en strid, hvilken intager ett det ärorikaste rum i historien. Kastellet emotstod tre stormningar af de rasande Venderne, hvilka här förlorade största delen af sitt folk. Slutligen, sedan Kongahells hjeltar bortskjutit alla sina vapen, samt till och med nödgades begagna tillspetsade ekstörar i stället för spjut, emottogo de den flera gånger förut afslagna dagtingan, som Vendernes konung Rettibur erbjöd dem; men de aftalade löftena svekos, och stadens befolkning dels nedhöggs, dels bortfördes i fångenskap, hvarifrån högst få återvände. Sedan uppnådde Kongahell aldrig sitt fordna välstånd, tillägger Sturleson, hvilken noga skildrat denna händelse. Den uppbyggdes likväl genast efter denna olycka, och utsträckte sina handelsförbindelser ända till Medelhafsländerna, hvarvid den skaffade sig en stor politisk vigt uti de politiska oredorna i Norrige. Med olika anseende bibehöll Kongahell sig temligen uppe under fyra århundraden, inom hvilka det likväl sköflades tvenne gånger af fiendeband, nemligen 1368 af Svenske konungen Albrekt och 1502 af rebellen Herlof Hydefat, samt måste dela sin handel med de närbelägna städerna Gamla Lödese och Marstrand. Men från året 1563, då det nordiska sjuåra kriget utbröt, begynte stadens egentliga förfall. Den sköflades och brändes då af Svenskarne under Pehr Brahe, och låg öde under hela kriget. Samma behandling erfor den 1612, då Jesper Kruus lade den i aska. Med denna olycka förlorade den till och med sitt gamla namn och läge. Den nya staden uppbyggdes under Bohus murar och kallades Kongelf; men krigets förödelse drabbade den på nytt 1645, då den ödelades af Svenskarnes glödgade kulor, samma dag freden slöts i Brömsebro. Sedan staden, genom Roeskildska freden, kommit under Svensk lydnad, beröfvades den af konung Carl X Gustaf sina privilegier såsom stad, och borgarne befalldes att flytta till Götheborg eller Marstrand, ett beslut, hvilket dock så till vida förändrades genom konungens död, att Kongelf tilläts fortfara såsom uppstad, hvilken förbjöds att handla på andra ställen än i Götheborg och Marstrand. Till denna olycka kom ödeläggelsen under Gyldenlöwsfejden, då, vid Norska belägringshärens anryckande år 1676, staden uppbrändes af kommendanten på Bohus, såsom hinderlig för fästningens försvar. Efter detta sista missöde flyttades Kongelf ifrån sin plats på Bohus fästningsholme till det ställe, der det nu är beläget, emellan Götha elfs norra arm och Fontinsbergen. Här kämpade det länge om sin tillvaro, tills den återlemnade stapelfriheten af år 1762 någorlunda uppbjelpte detsamma. Först på de sista decennierna har detta samhälle kunnat vinna en betydenhet, som lemnar garantier för dess framtida bestånd. Stadens näringar äro för närvarande handel med landsbygden, samt ett betydligt jordbruk. Utrikes handeln är ingen, ej heller idkas någon sjöfart. Den donerade stadsjorden utgör icke mindre än 6 hela hemman, med ganska vidsträckta ägor och den bördigaste jord. En del af denna jord är fördelad emellan magistraten, stadens öfrige tjenstemän och en del äldre borgare. De årliga marknaderna hållas i Februari, April och Oktober. I staden finnas 20 handlande och 20 handtverkare, 1 strumpfabrik och 1 färgeri. Staden är illa bebyggd och äger blott en enda gata; men hvars längd och ojemnhet gör den oförgätlig för hvar och en som passerat densamma. Husens antal uppgå till 121 och invånarnes till 700. Oaktadt sin yttre torftighet, äger den lilla staden ett det älskligaste utseende, genom sina omgifningar af det stolta Fontinsberget, elfven med sina öar, den blomstrande Hisingen, åkerfälten, trädgårdarne, och framförallt de

herrliga ruinerna af det ridderliga Bohus, hvilka resa sig på en af elfven omsvallad holme, förenad med staden genom en prydlig rullbrygga af jern. De offentliga byggnaderna äro af träd och alla oansenliga. Styrelsen utgöres af en borgmästare och 3 rådmän. Skattebidragen äro obetydliga. Stadens skola är för närvarande en pædagogi; densamma i hvilken den berömde tänkaren Thomas Thorild inhemtade sitt första vetande. Den äger en betydlig donation, gifven af en mamsell Sivertson, till lärjungarnes understöd, äfvensom ett betydligt bibliothek, ditskänkt af framlidne prosten i Thorsby, Sivertson. Till fattigvården äro ock anslagna åtskilliga tid efter annan testamenterade fonder. Kongelfs vigtigaste och äldsta privilegier äro utfärdade af konung Christoffer år 1442 d. 30 Juli, af konung Christian I d. 31 Dec. 1452, af konung Hans d. 8 Sept. 1483, samt af konung Fredrik II i Danmark 1568 och af Adolf Fredrik 1762. Såsom pastorat tillhör Kongelf 2 kl., och har till annexer Ytterby socken på Inland och Rödbo eller Kongelfs socken på Hisingen, hvilken senare, i brist på egen, begagnar stadens kyrka. Af märkvärdiga pastorer härstädes, må nämnas: *Anders Brunsson*, hvilken utmärkte sig vid stadens ödeläggelse af Venderne 1135. Han deltog sjelf i försvaret, och lyckades, sedan han blifvit tillfångatagen, tillvinna sig den Vendiske konungens ynnest, så att denne skänkte honom kyrkan, med dess prester och dyrbarheter ehuru gåfvan icke respekterades af de andre. Hans fintlighet räddade honom likväl, i det han förklarade en hastigt påkommande hetta för ett himlens vredesbevis, för det hedningarne bemägtigat sig det heliga korset i Kongahells kyrka, hvilket inneslöt en spån af Kristi kors, hvarpå Venderne kastade korset och presten i en båt, som med båtshakar sköts ifrån skepp till skepp tills den väl kom i land. *Carl* var under Christian II:s ståthållarskap i Norrige, tvenne gånger anklagad för delaktighet i uppror och sammansvärjningar; den första gången med Herlof Hydefat, och den andra med den olycklige biskop Carl i Hammar; men undgick likväl faran, ehuru med möda. *Lars* var pastor i Kongahell vid reformationens införande, och motsatte sig med stor häftighet densamma. Han tillställde omsider ett upplopp mot de Lutherske lärarne, hvilka borttagit vigvattnet ur kyrkorna, så att militärstyrka måste anlitas och slottsherren på Bohus höll på att dödas i tumultet. Slutligen måste han fly till Köpenhamn. I Kongahäll hafva följande märkliga möten blifvit hållna. År 650 möttes här konung Hjorleif den Qvinnokäre på Rogaland och Seländske konungen Reidar. År 997 var här ett möte emellan konung Olof Tryggvasson i Norrige och Svenska drottningen Sigrid Storråda, rörande ett dem emellan föreslaget giftermål; men hvilket omintetgjordes, då den uppbragte Olof, på drottningens vägran att blifva kristen, slog henne i ansigtet med sin handske och kallade henne "hednisk hynda." Sigrid hotade att hämnas och hotelsen gick i fullbordan, när Olof Tryggvasson omkom i slaget vid Svoldern år 1000, angripen af Sigrids son Olof Skötkonung i Sverige och hennes senare gemål Sven Tveskägg i Danmark. År 1022 hölls en fredsunderhandling i Kongahell emellan Norske konungen Olof den Helige och den Svenske Olof Skötkonung, då den flerårige striden dem emellan förliktes. Vid detta tillfälle skedde det märkvärdiga tärningsspelet, hvarigenom en del af Hisingen kom under Norrige (se: *Hisingen*). År 1028 var här ett nytt möte emellan Olof den Helige och hans svåger konung Anund Jakob i Sverige, då krig beslöts mot konungen i Danmark, Knut den Store. År 1036 möttes på samma ställe konung Magnus den Gode i Norrige och Danska konungen Hårdaknut, de der på fredlig väg öfverenskommo, att hvilken af dem, som öfverlefde den andra, skulle ärfva hans rike. År 1067 afslöts fred i Kongahell emellan de Norska och Danska konungarne Olof Kyrre och Sven Ulfsson, till befästande hvaraf den senare gaf sin dotter till gemål åt den förre. År 1078 inträffade åter ett möte emellan Olof och Danska konungen Knut, den Helige, hvarvid en härfärd till England beramades. År 1100 sammanträdde i staden, eller rättare straxt invid på Kongsvallen (se detta ord), nordens trenne konungar Magnus Barfot i Norrige, Inge d. ä. i Sverige och Erik Ejegod i Danmark, hvar och en utmärkt framför den andre, Magnus för sin lifighet, Inge för sin reslighet och sitt manliga väsende, och Erik för sin skönhet. Det krig, som dessa furstar en tid bortåt fört med hvarandra, slöts här med en billig fred, till hvars stadgande Svenske konungen gaf åt den Norske till gemål sin dotter, Margaretha, hvilken, med anledning deraf, erhöll i historien det märkliga binamnet *Fridkulla*. År 1241 infunno sig i Kongahell konung Hakon den Gamle och Birger Jarl i Sverige, för att bilägga tvister, som uppkommit emellan de begge rikena. Likaså år 1248. År 1247 höll kardinalen Wilhelm af Sabina ett kyrkomöte med Svenskar och Norrmän i Kongahell. Ett dylikt hölls på samma ställe år 1194 af kardinalen Fredrik S:t Marcelli; men slöts på det sätt, att kardinalen af konung Sverre jagades ur staden, då han, mot vissa vilkor, bjöd konungen aflat för hans synder. År 1254 möttes på samma ställe nämnde Hakon och Danske konungen Christoffer, för att förlika sina tvister; men lyckades ej bättre, än att oenigheten utbrast i öppet krig. Detta var det sista konungamötet i Kongelf. De som sedermera höllos, skedde alltid på Bohus. De vigtigaste slagtningar som blifvit hållna uti eller vid staden äro, utom förutnämnda krigshändelser, i hvilka staden blifvit förstörd, slaget år 1159 emellan konung Hakon Härdabred och länsherren Gregorius Dagsson, hvaruti den förre blef slagen; drabbningen år 1180 emellan konung Sverre och Magnus Erlingsson, samt den besjungna sjöbataljen år 1160 emellan Hakon Härdabred och konung Inge Krokbak, hvilken sistnämnde blef segrare. Det var öfver denna sjöstrid skalden Ejnar Skulason diktade sina berömda "Elfvarvisor."

Kongsbacka. Se: *Kungsbacka*.

Kongsbacken, i Vestra Follstads socken af Östergöthland, är en liten bergshöjd på Hästholmens

ägor, 50 famnar från Wettern. Här finnes tecken till en förskansning; men man känner icke när den blifvit begagnad. I nejden har man funnit kanonkulor, sporrar, m. m.

Kongsberg, fordom en kungsgård, i Färentuna socken af Stockholms län, hvarefter murarne ännu synas. Den anses hafva blifvit anlagd sedan Ringnäs (i samma socken) fallit i ödesmål. Konung Magnus Ladulås har ofta vistats härstädes. Namnet bibehålles ännu genom den härinvid belägna byn, Kongsberga.

Kongsberg, en vacker kungsgård i Fogdö socken, 1 mil från Strengnäs, bredvid Mälaren. I hedentima har i granskapet af gården stått en konungaborg och gård, af våra häfdatecknare kallad Renninge, Röninge och Redningeborg, på hvilken Ingiald Illråda lät bränna sig inne, jemte sin dotter Åsa och sina hofmän. Under påfvedömet fanns här ett nunnekloster (se: *Fogdö kloster*). Kungsgården har varit förlänad till rikskansleren Axel Oxenstjerna. Från reduktionen har den varit bortarrenderad. Arrendatorn disponerar 738 dagsverken mot ersättning till kronan. På hemmanet Kalby, gränsande intill Kongsberg, träffar man i skogen en af de märkvärdigaste skansar i Södermanland, och ingenstädes finnas så stora och väl bibehållna murar som der. Muren som omgifver berget, är blott på några ställen nedfallen; men murarne utmed tvenne inkörsportar äro i godt stånd.

Kongsbordet kallas ett stort stenblock, med jemn yta, liggande ej långt från Hålta kyrka i Bohuslän, helt nära landsvägen. Orsaken till namnet skall hafva varit att en konung under unionstiden, efter ett besök i Marstrand, vid denna sten intagit sin måltid.

Kongshamn, i Alsike socken vid Flottsund, ¾ mil från Upsala, har, som namnet gifver tillkänna, fordom varit hamn för Upsala-konungarnes flotta. Gården tillhör nu grefve Ugglas.

Kongshamn, en ort i Södermanlands-skären. Här skulle den gisslan utbytas, som var öfverenskommen med konung Christian II; men hvilken han så trolöst bröt och bortförde Gustaf Eriksson, m. fl. till Danmark i fångenskap.

Kongshamn. Se: *Grafverna.*

Kongshatt, en ö i Mälaren, kallas äfven Fogelön, är belägen 1 mil från Stockholm, och skiljes medelst ett sund från fasta landet, genom hvilket sund de flesta seglare passera till och från hufvudstaden. Den hör till Lofö socken. Namnet Kongshatt skall den hafva erhållit genom den drabbning som 1218 här ägde rum emellan jarlen Jon Knutssons enka och Esterne, hvilka hon angrep och slog på flykten (se: *Estklippan*). Till minne af denna seger blef en hatt uppsatt på berget och ön kallad Kongshatt. Hatten var fordom af koppar; men denna metall blef för dyrbar att flere gånger ånyo uppsättas till åverkan; den är nu mera af jernbleck. Andra författare uppgifva, att denna hatt uppsattes till ett minnesmärke, att en Svensk soldat, under kriget mellan Olof Skötkonung och Norske konungen Olof den Helige, omkring år 1008, på detta ställe afslagit Norske konungens hatt. Andra föregifva, att hatten af ålder blifvit ditsatt, till åtanke efter någon händelse med konung Erik V, med tillnamnet *Väderhatt,* emedan han kunnat skaffa vind och väder, när han ville och dit han hviftade med sin hatt. Ännu en annan berättelse, att en Svensk konung, förföljd af fiender, blifvit jagad till den höga klippspetsen och var nära att blifva dödad eller fången; men tvang sin raska häst till ett språng öfver det närliggande sundet, förlorade dervid sin hatt, men blef sjelf räddad. Fordom har Kongshatt, eller Fögelön, hört under Gråmunkaholms (nu Riddarholmen) hospital. På denna ö firade påfvens sändebud, jesuiten Possevin, S:t Ignatii fest d. 1 Nov. 1579, då åtskilliga hus och altaren här blefvo uppförde. En stor mängd af hufvudstadens invånare hade vid detta tillfälle hitströmmat. Ön utgör en vacker herrgård och äges af en baron Löwen.

Kongshällan. Se: *Helle.*

Kongskullen, belägen i Westergötbland, Viste härad, Levene socken, vid Kongsledstorp, vester från kyrkan. Denna kulle är konung Stenkils hög, af år 1066, är omgifven med fotkedja och har äfven haft en ätthäll, 4 alnar lång, som benämndes konungssten och skäcktesten.

Kongslena, annex till Hvarf, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 2½ mil O.N.O. från Falköping, 2 mil S. från Sköfde. Kyrkan, af gråsten, skall vara byggd i första hälften af 1200-talet genom konung Erik XI:s (Halte och Läspe) försorg, troligen af tacksamhet för den seger, hans fader vann vid Lena år 1208 och fullkomligen vid Gestilren 1210 öfver Sverker den Unge. Lena har varit moderkyrka och den till pastor anslagne stom derstädes pastorsboställe, till dess en förändring skedde omkring år 1549, genom riksmarsken frih. Gustaf Olofsson Stenbocks föranstaltande, då förra stommen i Hvarf blef kyrkoherdebostad och Hvarfs kyrka moderkyrka. Kyrkan i Kongslena har 3 små trädtorn, hvilka anses blifvit uppförde till minne deraf, att Birger Jarl, med sin son Waldemar och måg konung Håkan från Norrige, påskdagen 1258 bivistat gudstjensten i kyrkan, vid hvilket tillfälle Birger och Waldemar ledsagat Håkan emellan sig fram till altaret att offra. Kyrkan utvidgades 1783 och blef 1818 förbättrad, så att den nu täflar i prydlighet med de flesta äldre landskyrkor. I denna socken märkes: *Kongslena,* 2 mtl., är chefsboställe vid Skaraborgs regemente; har varit konunga- eller jarlasäte och senare ett Folkunga-gods. En af dess förste ägare var Birger Jarl af Bjälbo. Det tillhörde sedan domkyrkan i Linköping och omkring år 1300 riksmarsken Torkel Knutsson. Här vistades han år 1305, då konung Birger Magnussons bröder, hertigarne Erik och Waldemar, intalade sin broder konungen, att endast marsken varit orsaken till all oenighet emellan kongliga huset, hvilket föranledde marskens fängslande härstädes och aflifvande i Stockholm (se: *Torkel Knutsson*). Lena lär derefter tillfallit kronan, sedermera åter Linköpings domkyrka. År 1569 blef Lena kungsgård, med underliggande hemman i Wartofta härad, af

konung Johan III anslagen åt slägten Stenbock såsom friherrskap; men återgick till kronan 1687 och blef 1692 chefsboställe. Till de utmärkte män, som innehaft det hör fältmarskalken, frih. P. Scheffer, som afled härstädes 1790. Här finnes trädgårdar utgörande öfver 7 tunnland. Efter det slott, som Torkel Knutsson bebott, och på hvilket äfven Birger Jarl stundom vistades, synas ännu tydliga lemningar på en höjd, nästan midt emellan Kongslena kyrka och berget. Platsen finnes uti ett sädesgärde, kallad *Slottsgärdet*. Källare och grundmurar antyda, att byggnaden varit lång och smal, med ett rundt torn på hvardera ändan i öster och vester. Sägnen förmäler, att grefve Pehr Brahe här begynt bygga ett stenhus; men att arbetet upphört då grundmurarne voro färdiga. Ägaren har förmodligen ämnat uppföra ett stenhus på grunden af det fordna slottet; men hvilken plan lärer afstannat, då det blef fråga om godsets reduktion till kronan. *Kongslena by* och derunder liggande 49 gårdar skänktes af drottning Christina 1647—1650 till riksrådet grefve Fredrik Stenbock. Då den ansenliga byn förstördes af vådeld 1669, ernade grefve Pehr Brahe d. y. förvandla densamma till en köpstad, som skulle kallas *Brahelena*, emedan denna by och Wartofta härad hörde till hans grefskap, och lät i detta ändamål utstaka gator och tomter, hvarpå några hus blefvo uppförda; men oroliga tider, grefvens död och hela grefskapets reduktion under kronan, bindrade detta förslag. Lena blef derefter, såsom ofvannämndt är, indeladt till öfverste-boställe och kalladt Kongslena, till skillnad från andra byar i Westergöthland med samma namn. År 1672 öfvergick denna by en häftig vådeld. Den blef sedan efter en ny och ordentlig plan uppbyggd och indelad i lika stora qvarter, genom gator, hvilka till en del äro på sidorna planterade med löfträd, så att byn i ordentlig anläggning liknar en stad. Kongslena by genomskäres af allmänna landsvägarne emellan Mariestad, Sköfde och Jönköping, och utgör dessutom en föreningspunkt å sin ort till tvenne frimarknader, sommar och höst, med landets egna produkter och boskapskreatur. — Lena är äfven märkvärdigt för det slag, som stod här år 1208. Sedan Sverker II Carlsson låtit mörda Knut Erikssons barn (se: *Elgarås*), uppreste sig hela Sverige mot honom, och han blef, oaktadt alla sina heliga löften, öfvergifven af sina anhängare här i riket. Han anropade då sin frände, konung Waldemar Seier i Danmark, om hjelp, och sin förra gemåls mägtiga slägtingar i det landet, isynnerhet prelaterne i Lund och Roeskild. Med Waldemars tillstånd skaffade Skånske erkebiskopen Andreas Suneson Hvide, äfvensom hans bröder, ett stort antal krigsfolk till Sverkers tjenst. Hvides bror, biskop Peder i Roeskild, anförde, under konung Sverker, hela Danska hären, hvilken bestod af mer än 16,000 man, dels Danskar och dels Böhmare, dem Waldemars drottning anskaffat från sitt fädernesland. Roeskilds biskop hade med sig såsom underfältherrar sina bröder Lars, Jakob och Ebbe Suneson, samt konung Sverkers svärfar. Valerius, erkebiskop i Upsala, var äfven å Sverkers sida. Lägret slogs vid Lena. Erik Knutsson mötte Sverker der med sina Svenska och Norska trupper, under Fale Bure den Unges anförande. Den 21 Januari stod detta slag, ett af de blodigaste i norden. Det börjades med mycken tapperhet å ömse sidor, samt varade länge, så att segern var tvifvelaktig; men slutligen veko Danskarne och konung Sverker Carlsson led här ett fullkomligt nederlag. Man såg ej flyende och jagade trupper, utan endast här och der en eller annan, som i tysthet drog sig från valplatsen, hvilken var alldeles betäckt med döda. Lars, Jakob och Ebbe Suneson, tillika med fältöfversten Erik Glug, utom flera betydande män, stupade härvid. Danska kämpavisorna förmäla, att af 8,000 man hade knappast 55 återkommit. Sverker flydde då, tillika med Svenska erkebiskopen och fältherren biskop Peder, till erkebiskopen i Lund. I Sverige gjordes segersånger öfver detta fältslag, jemte den bekanta munkversen:

"Contigit in Lenum duo Danske lupo för enom
Af Svenskom Svenom togo dorsum verbere plenum."

Erik Knutsson blef derefter utropad till konung i Sverige. Fale Bures tapperhet afgjorde isynnerhet segern öfver konung Eriks fiender. I Norrige hade man länge en saga, att en resande en afton kommit till en smed och bedt honom sko sin häst. Smeden frågade hvar han legat natten förut. Den resande nämnde så långväga orter i norr, att smeden ej ville tro honom. Han sade då, att han länge varit i norden och i sjökrig, och ville nu resa till Sverige på samma häst. "Mitt namn är Oden", tillade han, "och vill du ej tro, så se hur jag far." Dermed for han upp i luften och försvann. Sagan lärer vara uppfunnen af munkarne, hvilka, missnöjda med Erik Knutssons seger, ville inbilla den enfaldiga hopen, att han blifvit hjelpt af Oden eller den onde. Efter slaget vid Lena finnas många minnesmärken. Bland dem må nämnas de oräkneliga menniskoben, som på hemmanet Tjufvatorps ägor blifvit funne år 1845. Ett fältslag skall här i nejden äfven, enligt sägen bland allmogen, förefallit vid en grind, kallad Gimmersled. Man visar ett kärr, *Helveteskärret*, der de flyende Danskarne sjunkit ned i gyttjan och blifvit nedgjorda. Begge dessa ställen äro belägna emellan Kongslena by och berg, på ena sidan, och Högstena berg på den andra. I norr om sistnämnde berg, ej långt från hemmanet Borgatorp, ses en ansenlig kulle, kallad *Kungshögen*, på hvilken, såsom det berättas, en konung stått och åskådat ett fältslag. Vid denna kulle har man i jorden funnit krigsredskap, äfvensom man i Kongslenas norra gärde, på de så kallade *Ryttarebackarne*, hittat yxor, hamrar, sporrar och menniskoben. Socknen har 666 invånare på en areal af 4,652 tunnl., af hvilka 15 äro sjö och kärr. Dess hemmantal är inberäknadt under modersocknens. Adr. Sköfde.

Kongs-Norrby, i Brunneby socken af Östergöthland, består af 10 hemman, var förut kungsgård, sedan öfverste-löjtnants-boställe vid Östgötha kavalleri-regemente och har af ålder varit ett Wasaslägtens gods. De katholska biskoparne i Linkö-

ping hafva någon tid här haft sin hofhållning och kallat gården *Biskops-Norrby;* men när den, i konung Gustaf I:s tid, kom under kronan, fick den sitt nuvarande namn. Sedan Hogenskild Bjelke och grefve Pehr Brahe år 1567, under kriget med Danskarne, låtit uppkasta skansar och upprifva broarne öfver Motala ström, slogo de läger vid Kongs-Norrby, hvarifrån de ofta nedhöggo fiendtliga partier och gjorde en hop fångar. De trodde sig här väl förskansade och säkra; men Danska befälhafvaren Ranzow, som saknade undsättning och led brist på lifsmedel, anföll dem i morgongryningen den 15 Januari och skingrade hela Svenska hären. Anförarne kommo sjelfve med möda undan. Lägret, krigskassan, 7 fältstycken och 150 Danska fångar föllo i fiendens händer; men ganska få blefvo slagne eller fångne, så att folket straxt kunde hopsamlas. Hertig Magnus, konung Gustaf I:s son, bodde stundom på Kongs-Norrby, på det han ej under sin sinnessvaghet skulle ledsna vid ett och samma ställe. År 1637 skänktes gården af regeringen till fältmarskalken Joh. Banér, som skref sig till Norrby. Åren 1687—1690 har den åter såsom kungsgård varit bortarrenderad för 600 daler silfvermynt. År 1691 skattlades den såsom öfverste-löjtnants-boställe. År 1796 erhöll indelningshafvaren 20 års besittningsrätt på Kongs-Norrby, hvilken 1808 ytterligare förlängdes på 12 år. Genom Kongl. Maj:ts stadfästelse på jordersättningen för Götha kanals anläggning, beviljades innehafvaren 10 års prolongation af dess besittningsrätt, eller till den 14 Mars 1828, efter hvilken tids förlopp Kongs-Norrby kommit under kronans omedelbara förfogande, såsom indraget boställe.

Kongsskjuts äger rum då någon af kongl. familjen reser igenom landet. Derföre erlägges lika betalning som för andra resande är utsatt.

Kongsvallen kallas ett gärde på säteriet Mariebergs ägor vid Kongelf, till minne af ett derstädes hållet möte emellan tre nordiska konungar. Detta möte är troligen det som hölls härstädes år 1100 emellan konung Magnus i Norrige, Inge i Sverige och Erik i Danmark. Ställets läge öfverensstämmer med Sturlesons berättelse om nämnda möte och platsen der det hölls.

Kongsådra, i gamla lagarne benämnd "aldra manna ledh", är en viss del af sjöar, åar och strömmar, som bör lemnas ledig och icke får instängas, utom med högst sällsynta undantag. Den består af $\frac{1}{3}$ utaf vattnet, eller åtminstone 8 till 10 alnars bredd, der detta är djupast. Den bör bibehållas der den af ålder varit. Dess ändamål är: att förekomma öfversvämningar, att bibehålla kommunikationerna sjöledes, samt att låta fisken obehindrad upp och nedstiga i de vattendrag som genomskära landet. Den säkraste upplysning om kungsådrors belägenhet lemnar landtmäteri-kontoret eller kammar-kollegium, såsom domstol i sådana tvister.

Kongsäter, en socken, med Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf, belägen i Marks härad af Elfsborgs län, Marks och Bollebygds förenade kontrakt af Götheborgs stift, 5 mil S.S.V. från Borås, $8\frac{1}{4}$ mil N.O. från Warberg. Kyrkan, byggd af gråsten och träd, är af okänd ålder, choret är uppbygdt 1828. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar $15\frac{1}{4}$ mtl. och har 762 invånare. Af dess areal 6,897 tunnl. äro 980 sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Kongsör, en väl belägen kungsgård i Torpa socken af Westmanland, $1\frac{1}{2}$ mil från Arboga, der ån flyter in i Mälaren, kallades i konung Gustaf I:s tid *Ören*, samt före år 1579, *Ulfvesund.* Länet har äfven erhållit namn af Kungsörs eller Ulfsunds län. Här föddes, i Mars månad 1549, konung Gustaf I:s dotter, prinsessan Elisabeth. Sedan hertig Johan år 1567 blef lösgifven ur sitt fängelse på Gripsholm, tog han, med konung Eriks bifall, sitt säte på Kongsör. Här afgåfvo erkebiskopen Laurentius i Upsala, biskoparne Nikolaus i Strengnäs och Johannis i Westerås, d. 13 Sept. 1569, sitt märkvärdiga betänkande om konung Erik XIV:s afdagatagande. År 1609 erhöll hertig Gustaf Adolf Kongsör, m. m. i förläning, och, blefven konung, lät han år 1622 der anlägga ett vantmakeri och en klädesfabrik. Kongsör var ett af konung Carl XI:s käraste uppehållsställen. Konungen vistades der, jemte kongl. huset, hvarje år innan vinterns slut, och anställde ofta häromkring elg- och björnjagt. Äfven under sin sista sjukdom uppehöll sig konungen härstädes, för att återvinna krafter. På norra sidan om ån ser man tydliga spår af sten, efter en anläggning af regelbundna gator och tomter, liknande en köping, hvilken Carl XI ernat låta uppbygga. Denna anläggning är nu öfvervuxen med jord. En mycket vacker korskyrka, hvartill nämnde konung lagt grundstenen, är här uppförd och här socknen derföre namn af Carls kyrka. Alla härvarande byggnader hade dels blifvit bortflyttade och dels sålde år 1817, med undantag af det så kallade kungshuset, hvilket konung Gustaf I låtit uppföra. Detta hus blef likväl med öfriga byggnader förstördt af vådeld d. 4 Sept. 1822, och hela Hofgården 1825. Här fanns ett stuteri och schäferi; men år 1811 flyttades stuteriet till Strömsholm, och de ängar, som voro anslagne dertill, blefvo utarrenderade, tillika med ladugården, hvilken beräknas till 22 hemman. Här dog år 1684 skogvaktaren Henrik Finne, i en ålder af 136 år.

Konkordie-boken, eller **formeln** (Formula Concordiæ), är en af vår kyrkas symboliska skrifter, författad i klostret Bergen nära Magdeburg, af sju theologer, i afsigt att vederlägga och tillintetgöra de Kalvinistiska och andra nya läror, hvilka insmugit sig i Lutherska kyrkan. Konkordie-formeln mötte i början det häftigaste motstånd, och, i stället att förena, bidrog den att ytterligare söndra de Lutherske trosförvandterne. I Sverige antogs den såsom en symbolisk bok först under Carl XI:s förmyndare-regering år 1663. Terserus satte sig deremot, erinrande att boken var så stor som hela bibeln och inneböll många onödiga kontroversier, samt att förmodligen icke en bland hundrade af presterne läst denna bok, hvilken de ville stadga såsom regel i gudaläran. Presterskapet ha-

de i sitt svar härpå intet annat skäl för sin tro att åberopa, än konungens vilja, d. v. s. regeringens, ty Carl XI var då endast nio år gammal. Genom regeringens plakat och ständernes beslut tillades nu symboliskt anseende åt Luthers större och mindre Katekes, Apologien, de Schmalkaldiska artiklarne och Formula Concordiæ stricte sic dicta. Följderna häraf voro icke gynnande; ty, säger Thomé, "förut var bibeln grundskriften och symbolerna ett förklaringsförsök; nu blefvo symbolerna grundskriften och bibeln en symbolernas förklaringsbok." Då tvister snart började uppkomma, ansåg sig regeringen böra, för att förekomma dem, utfärda påbud, innehållande bannstrålar mot hvar och en, som yttrade tvifvelsmål om antingen symbolernas eller ceremoniernas ofelbarhet, för hvilket brott de hotades med ingenting mindre än döden. — Boken innehåller tvenne delar, nemligen 1) 12 punkter, öfver hvilka tvister uppstått emellan theologerne af Augsburgiska bekännelsen, och 2) en vidlyftig utveckling och förklaring af dessa punkter.

Konkurs, kallas det tillstånd som uppstår, då en gäldenär med hela sin förmögenhet ej förmår godtgöra sina borgenärers fordringar. Ett sådant förhållande kallas i rättsvetenskapen formel konkurs, då egendomen blifvit formligen afträdd till borgenärerne, och materiel konkurs, då gäldenären, ehuru i sjelfva verket insolvent, ännu besitter förmögenheten sjelf. I ett sådant fall finnas tvenne medel att undvika formel konkurs; det ena är, genom ett moratorium, då borgenärerne bevilja uppskof, det andra genom ackord, då en del af fordringarne efterskänkas, emot betalning af det öfriga. Ett moratorium kan äfven komma i fråga utan att gäldenären är insolvent, nemligen då han, för tillfället oförmögen att tillfredsställa borgenärerne, likväl kan göra det under vilkor af någon tids uppskof. Både moratorium och ackord bero naturligtvis på borgenärernes fria behag att bevilja. När intetdera blifvit sökt eller medgifvet, anses konkursen, efter Svensk lag, började, så snart gäldenärens ansökning derom är af domstolen upptagen, ehvad han sjelf eller arfvingarne efter hans död ingifvit densamma, eller ock borgenärernes begäran om hans försättande i konkurstillstånd blifvit bifallen. Detta sistnämnda sätt att inleda en konkurs, nemligen genom begäran af borgenärerne, äger rum i det fall, att utmätning skett och borgenärerne, alla eller några af dem, befara, att, sedan utmätningen försiggått, återstoden ej förslår till att betäcka skulderna. Likväl böra, i detta fall, de fordringar vara förfallna, hvilkas innehafvare begära konkurs. Deremot om all gäldenärens kända egendom är under utmätning, eller han sjelf sedan minst tvenne månaders tid varit bysatt, äga borgenärer rätt att begära konkurs, oaktadt deras fordringar icke äro förfallne. Ifrån den stund konkursen anses började tillhör egendomen borgenärerne, kallas då konkursmassa och förvaltas af lagligen valde gode män, intill dess ett allmänt sammanträde af borgenärerne ägt rum och fordringarna blifvit besvurna, då gode männen aflösas af s. k. syssloman. Sedan konkursen är börjad upphör den exekutiva magten med all handläggning af förut anhängiga utsökningsmål emot gäldenären, och upptager ej nya. Det första sammanträdet emellan gäldenären och de närmast boende fordringsägarne utsättes af domstolen inom en föreskrifven kort tid efter konkursens början; det andra, då fordringarne besvärjas och alla borgenärer måste bevaka sin rätt, vid påföljd att eljest förlora den, infaller efter sex månader. Sedan detta försiggått håller rätten på bestämda tider tvenne upprop, i fall det är rådstugu- eller hofrätt, som behandlar saken. Häradsrätten åter ransakar på samma ting, då inställelsedagen inträffat, och å nästa ting, i händelse saken ej genast kan afslutas. Vid de nämnda uppropen och vid tinget bevakar hvarje borgenär sin fordran, anför sina påståenden emot gäldenären och emot andra borgenärer, samt de anspråk han möjligen kan äga på förmånsrätt för sin egen fordran. Domstolen fäller dom borgenärerne emellan, samt emellan dem och gäldenären, hvarigenom således bestämmes hvar och en borgenärs rätt till betalning med eller utan förmånsrätt. Sedan domen fallit äger hvarje borgenär att ur massan uttaga så mycket honom tillkommer, och kan detta ske redan förr än domen vunnit laga kraft, dock i sådant fall blott emot borgen. Forum i konkursmål är rådstugu-rätt i städerna, häradsrätt å landet, samt, då gäldenären är adelsman, hofrätt. Vad till högre domstol kan likväl äga rum. (Se för öfrigt art. *Syssloman*, *Urarfvagörelse*, m. fl.)

Konow, Gustaf Adolf von, var ryttmästare vid Åbo läns dubblerings kavalleri-regemente och blef med det fången i Narva år 1704, samt qvarhölls i fångenskapen till 1721. Tog afsked ur krigstjensten 1734 med öfverste-löjtnants titel, och omkom på Ålands haf, då han flyktade undan Ryssarne 1742. Hans tre söner blefvo år 1772 naturaliserade som Svenske adelsmän. Ätten inkom från Brandenburg till Ingermanland år 1631.

Konow, G. von, major, inrättade år 1814, i Mariefred, ett militär-institut, der 80 elever, en stor del af de mest ansedda slägter i riket, erhöllo undervisning i alla till militärståndet hörande vetenskapsgrenar. Institutet upphörde 1817, emedan det icke lärer burit sig i ekonomiskt hänseende, hvilket ansågs för stor skada, helst inrättningen var god och stod under en skicklig och förtjent mans ledning. De af konung Gustaf III uppförde, s. k. Kongshusen, voro dertill anslagne.

Konr, betyder i Svenskan en man af hög, furstlig börd. Deraf härledes ordet konung.

Konradsberg, en lägenhet straxt utanför Kungsholmstullen i Stockholm, hvarpå muraregesällen Konrad Hiesman år 1770 fick magistratens upplåtelsebref. Stället fick namn efter honom, som upptog det från sitt ödesmål; men egentligen blef det af någon betydenhet då det år 1821 köptes af en rik man, garfvaren och kapitenen vid borgerskapets infanteri, Jakob Westin, hvilken, med en jemförelsevis oerhörd kostnad, förvandlade den oländiga marken till bördiga ängar och lät derstädes uppföra nya byggnader.

Konsistorii-fullmägtig. Se: *Fullmägtig.*

Konsistorium. Konsistorierna eller domkapitlen i Sverige leda sitt ursprung från trettonde århundradet. Man räknar deras tillvaro från det namnkunniga Skeninge möte år 1248. Likväl blefvo de icke inrättade på en gång, utan hade småningom bildat sig; men erhöllo vid detta tillfälle ordentlig helgd såsom organer för kyrkostyrelsen. Påfvebref, något äldre än Skeninge möte, nämna sådana "capitula" i Sverige. Dessa inrättningar funnos eljest i hela den katholska kyrkan. Deras första uppkomst har man sökt redan ifrån 6:te århundradet, i reglorna för Benediktiner-orden, hvilka föreskrefvo, att de yngre skulle samlas på vissa timmar för att inhemta de äldres undervisning. Dessa sammankomster blefvo en sed vid de större kyrkorna, äfven utom Benediktinernes orden. Presterne samlades och hörde sig föreläsas ett kapitel af den heliga skrift, eller någon annan kyrkans urkund. Derjemte lefde de gemensamt, efter vissa reglor, *canones,* dock ej såsom klosterbröder. Deraf namnen *capitulum* och *canonici.* Småningom antogo dessa *capitula* beskaffenheten af ett råd för biskopen och hjelp i kyrkostyrelsen, samt förvaltandet af det biskopliga embetet, när detta var ledigt. Bestående af prester och fullkomligt införlifvad med hierarkiens intressen, blef denna inrättning ett verksamt medel för dess förkofran och ett föremål för påfvemagtens nitiska beskydd. Det blef ett vigtigt steg i hierarkiens utbildning när biskopsvalen öfverlemnades åt kapitlen, ej såsom förr åt församlingen, och kapitlen voro den skola, der prelaterne uppväxte. Detta biskoparnes val "*per electionem canonicam*" stadgades på Skeninge möte. Sjelfva inrättningen af kapitel förvandlades på samma gång från sed till en anbefalld skyldighet. Deras äldsta beskaffenhet af ett brödraskap, hvilket lefde gemensamt efter vissa reglor, förlorade sig; men deras betydelse såsom en myndighet i kyrkan tillväxte. Deras underhåll grundades på egendomar, dem konungar och andre hade gifvit dem, af fromhet, vidskepelse eller för att vinna kyrkans vänskap. Ledamöternes titlar och befattningar voro flerahanda. En var *decanus* och vårdade disciplinen, en annan kallades *præpositus* och förvaltade ekonomien, en tredje var *scholasticus* eller undervisningens ledare, en fjerde *cantor,* som förestod chorsången, en femte *sacrista* eller kyrkans skattmästare och en sjette *custos* eller vårdare af kyrkans byggnader, m. m. Deras anseende var olika; men de begge förstnämnde voro de förnämste. De gamla embetena *archipresbyteri* och *archidiaconi,* hvilka varit biskoparnes närmaste män före kapitlens uppkomst, införlifvades med den nya inrättningen, och denne blef, jemte biskoparne, den styrande magten inom kyrkan. Stundom deltogo de äfven med biskoparne i de verldsliga magtutöfningar, som desse förstått att bemägtiga sig. Sådan var domkapitlens ställning under katholska tiden. Den förändrades genom reformationen. Deras magt blef kringskuren, inkomsterna förminskade och prelaternes öfvervälde upplöst; men inrättningen qvarblef. Domkapitlen, såsom verktyg för hierarkien, kunde ej finnas, ty hierarkien fanns ej mera; men de stodo qvar såsom en form för kyrkostyrelsen. De rika stiftelser, hvaraf de lefvat, måste de lemna i konungens hand, och han gaf dem så mycket han ansåg dem behöfva, varande han, och ej påfven, nu mera deras herre. Men den yttre formen lemnade han orörd, och begagnade kapitlen såsom ett kollegium för kyrkan inom hvarje stift, med biskopen till ordförande. Tid efter annan förändrades dock äfven sammansättningen. Åtminstone förekomma i 1571 års kyrko-ordning till en del andra benämningar, än de gamla katholska. Denna kyrko-ordning, hvilken utgör den Lutherska församlingens i Sverige äldsta grundlag, visar oss kapitlen till det yttre föga förändrade; men af deras magt var blott skuggan öfrig. All verldslig magt var förlorad, domsrätten vriden ur deras hand; de voro blott uppsyningsmän öfver kyrkotukten, läran och sedligheten. Men om all verldslig myndighet blef kapitlen beröfvad, eller, för att bruka ett annat uttryck, om de blefvo från sådana omsorger befriade, så har deras verkningskrets blifvit utsträckt inom ett annat fält, nemligen undervisningens. Ej blott religionsbildningen utan äfven den medborgerliga blef anförtrodd i deras hand, i samma mån denna bildning blef ett föremål för statens omsorg, genom ordnandet af våra läroverk. Undervisningen hade visst aldrig varit en fremmande omsorg för kapitlen; tvertom voro de andlige under medeltiden det enda lärda ståndet, och de skolor som funnos tillhörde klostren och domkyrkorna. Men dessa skolor dels förgingos med hierarkien, dels försummades under ett tidehvarf af inbördes strider och mångahanda jäsningar, och när sedan konung Gustaf II Adolf företog sig att nydana läroverken, inflätades de ånyo med kyrkan, lärarne blefvo prester och biskoparne skolans styresmän. Denna läroverkens och kyrkostyrelsens förening härledde sig ingalunda ifrån någon förkärlek hos konungen för en uteslutande andlig styrelse öfver skolan. Den tidens prelater misstänktes för gamla hierarkiska syften, och konungen var långt mera benägen att inskränka än att utsträcka deras magt. Handlingarne från denna tid bära tydliga spår, att det icke var hans afsigt att lemna vården om läroverken odelad i biskoparnes hand, likasom han aldrig ämnade sina läroverk till prestseminarier, utan till allmänna inrättningar för så väl presterlig som all medborgerlig bildning. Men dels voro de mera bildade ibland presterne, jemte några af den högre adeln, de ende, som besutto lärda studier, dels var den theologiska lärdomen samt de klassiska språken, hvilka voro nära förenade med den förra, en erkänd grund för tidehvarfvets bildning; dels voro biskoparne, i följd deraf, de mest passande vårdare af skolverket; dels var konungen af de mångfaldiga värf, som splittrade hans verksamhet, förhindrad att åt alla sina inrättningar gifva just *den* form han helst önskat. Följden blef emellertid icke blott att konsistorierna fingo med biskoparne vården öfver läroverken, utan äfven att deras sammansättning förändrades, ty gymnasiernas

lärare blefvo konsistorii ledamöter. De gamla benämningarne försvunno och konsistorierna blefvo ett råd af skollärare, hvilka dels voro prester, dels införlifvade med det presterliga ståndets intressen, och hade under sin uppsigt både kyrkan och skolorna. Likasom kapitlens första uppkomst, så var ock denna deras nya organisation icke en enda dags beslut. Läroverken bildade sig småningom, redan kyrko-ordningen 1571 nämner bland "dem som sittia widh Domkyrkiorna" skolmästaren och en lector theologiæ; uti presterskapets bevillning vid Norrköpings riksdag år 1604 omtalas, att konung Carl IX medgifvit, att en lector theologiæ och en konrektor skulle vara vid domkyrkorna och äfven deltaga i kapitlens göromål, samt åtnjuta det underhåll, som dekanus och pœnitentiarius förut haft. Det är tydligt, att ett äldre sammanhang fanns emellan stiftsstyrelsen och skolan. Gustaf II Adolf tog sakerna sådana han fann dem, ordnade spridda delar till ett helt och gaf bestämd form åt de elementer, som förefunnos. Den protestantiska kyrkoförfattningen i Sverige var länge obestämd, gränsorna emellan andlig och verldslig myndighet vacklande och ett temligen fritt spelrum lemnadt för godtycket. Det andliga ståndet stod under drottning Christinas regering i spetsen för motståndet emot den adliga rådsregeringen, som beherskade Sverige. Tvister om kyrkoförfattningen voro ej sällsynta, och först konung Carl XI bestämde densamma. År 1686 gaf han kyrkan en ny kyrkolag, och kort derefter en serskildt förordning om rättegång inför domkapitlen. Här visar sig föreningen med läroverken fullkomligt färdig. Konsistorierna utgöras af biskopen, såsom ordförande, samt kyrkoherden vid domkyrkan och lektorerne vid gymnasium såsom ledamöter. Härifrån göra dock de båda stiften undantag, der universiteter äro belägna. I Upsala och Lund äro theologie-professorerne ledamöter. Detta undantag innebär i sig ett annat. Ty då ända intill våra dagar lärareplatserna vid gymnasierna endast kunnat besättas af dem, hvilka ägt presterlig befordringsrätt inom stiftet; men deremot universiteternes professorsstolar varit tillgängliga för alla provinsers barn, har det inträffat att Upsala och Lunds domkapitel kommit att utgöras af personer, hvilka för öfrigt icke tillhört stiftet. Det är icke bekant att detta vållat någon olägenhet; snarare torde det kunna anses för ett bevis, att kyrkostyrelsen lika väl kan skötas af andra personer, som af "stiftets barn." Af detta förhållande har ännu den olikhet uppstått, att dessa konsistorier utgöras af blott prester, då i de öfriga äfven de lektorer hafva säte och stämma, som ej äro prestvigde. Desse erhöllo väl befrielse ifrån konsistorii göromål, eller, om man så vill, uteslötos derifrån år 1762 och hänvisades till undervisningen och skolstyrelsen allena; men denna ordning upphäfdes ånyo 1779. Konsistorierna äro så många som stiften, samt tvenne dessutom, nemligen Stockholms stads konsistorium och kongl. hofkonsistorium. Det förra utgöres af pastor primarius i hufvudstaden, såsom ordförande, och alla kyrkoherdarne vid hufvudkyrkorna i Stockholm såsom ledamöter. Detta konsistorium är för Stockholms stad hvad de öfriga äro för de serskildta stiften. Stockholms stad har således sin egen kyrkostyrelse, likasom den i borgerligt hänseende utgör ett eget höfdingedöme under öfverståthållaren. Men erkebiskopen är dock Stockholms stads biskop, och pastor primarius måste till honom afträda ordförandeplatsen, när den förstnämnde infinner sig. Eljest, och hvilket utgör vanliga förhållandet, är detta konsistorium äfven utan erkebiskopen fullsutten rätt. Det heter blott i instruktionen af år 1668, att hos erkebiskopen skall, "när så omtränger, göras räkenskap och till honom the saker af Consistorio refereras, som hans censur behöfva." Kongl. hofkonsistorium består af öfver-hofpredikanten, såsom preses, med ordinarie hofpredikanterne och pastorerne vid gardesregementerne, artilleriet och flottans eskader i Stockholm till bisittare, och dess befattning sträcker sig till kyrkovården inom Kongl. Maj:ts hof, de i Stockholm förlagde trupper och kongl. Svea hofrätts personal. Ännu ett konsistorium var det s. k. amiralitets-konsistorium i Carlskrona, hvilket nu mera är upphäfvet och dess göromål förenade med domkapitlets i Lund. Fältkonsistorium är deremot en inrättning, hvilken finnes blott i krigstid, och utgöres af regementernes pastorer. Konsistorierne äro på en gång förvaltande verk och domstolar, presterskapets målsmän, som försvara dess rättigheter, och uppsyningsmän, hvilka beifra dess fel. Såsom förvaltande verk tillhör konsistorierna uppsigten öfver kyrkans och skolornas egendom, samt presterskapets lönereglering. Såsom domstol äro de inskränkta till den rent ecklesiastika sidan af hvarje sak, utan att det likväl kunnat undvikas, att ju deras befattning omfattar äfven mål af åtminstone blandad natur. Så är konsistorium forum för klagomål öfver socknestämmors och kyrko-råds beslut, i frågor, hvilka röra kyrkorna eller skolor inom socknen, samt för klagomål emot prester i och för embetet. Konsistorium kan till och med dömma en prest till afsättning; men blott i fall ej undersökning inför verldslig rätt är af nöden. Äktenskapsskillnader tillhöra äfven konsistorii handläggning. Innan äktenskapet upplöses skall konsistorium varna; men får ej utfärda skiljobref, förr än verldslig dom fallit. Äfven vid klagomål öfver prestval får ej konsistorium inlåta sig i vidare ransakning, än blott att pröfva om formerna blifvit försummade, röstberäkningen varit oriktig, o. s. v.; men i mera invecklade fall hänvisas saken till verldslig domstol. Kort sagdt, konsistorium är ett administrativt verk, ej domstol, och den domsrätt det utöfvar, är blott en följd af dess pligter såsom sedernas och kyrkotuktens vårdare. I egenskap af kyrkans och preseståndets målsman bevakar konsistorium, genom fullmägtige, de rättegångar, hvarest dessa komma i fråga, såsom då en prest dömmes af verldslig domstol eller tvisten handlar om kyrkors och skolors egendom, m. m. Ecklesiastika befordringsmål handläggas äfven af konsistorium. Der uppsättas förslag till de flesta tjenster och utfärdas fullmagterna, utom vid regala

gäll. Sjelft utnämner konsistorium blott ett ringa antal tjenstemän, t. ex. sin egen notarie; men pröfvar, genom anställd examen dem, hvilka söka inträde i preseståndet. Men inom läroverket har konsistorium större magt, ty så väl gymnasii-lektorer som skollärare i allmänhet utnämnas af domkapitlet, efter aflagde lärdoms- och undervisningsprof. Konungen är kyrkans öfverhufvud, och all förvaltande myndighet der likasom i staten utgår ifrån honom. Konsistorium är således ett kronans embetsverk inom kyrkan; men tillika kyrkans representant inför konungen. Det är mera än de civila verken oberoende af regeringen, ty dess ledamöter tillsättas icke af konungen, och, ehuru biskopen utnämnes af konungen, är han dock oafsättlig; ja, konungen kan utnämna honom blott inom ett af presterskapet uppsatt förslag. Såsom konungens ombud inom församlingen kan konsistorium förliknas vid länsstyrelserna; men den kollegiala formen och äfven arten af konsistoriernas verksamhet, då intet rikskollegium för kyrko-ärender finnes, påminner om kollegierna. Dessa äro icke någon mellanlänk emellan konsistorium och konungen, ehuru det visserligen händer, att, isynnerhet kammar-kollegium, handlägger samma ärender som konsistorierna, t. ex. pröfning af presterskapets löne-konventioner med församlingarne. Men i frågor om presters afsättning och dylika domstolsmål, är hofrätten högre domstol än konsistorium. I allmänhet äro konsistorierne konungen omedelbart underordnade, och sjelfva blott enligt lag ansvariga. — Utom dessa stifts-konsistorier talades fordom om *consistorium generale* och *consistorium regni*. Dessa benämningar hafva nu mera blott historisk betydelse. Konsistorium generale var ett förslag, för hvilket konung Gustaf II Adolf mycket nitälskade; men som han, för presternes motstånd, aldrig förmådde genomdrifva. Det var hans mening, att, under detta namn, upprätta en allmän kyrkostyrelse, ett kollegium af blandade andlige och verldslige ledamöter, under erkebiskopens och drotsets presidium. Ändamålet var att erhålla en gemensam öfverstyrelse, en kontrollerande myndighet öfver biskoparne. Desse i spetsen för sitt stånd satte sig deremot, och ansågo förnärmande för kyrkans frihet, om styrelsen skulle delas med lekmän, eller, såsom det hette, "politiske personer." Konungen, omgifven af fiender, upptagen af göromål och i behof af presternes bistånd, helst desse voro den hårdt tryckta, ofta missnöjda allmogens ledare, ville ej förbittra ståndet, utan afstod från sitt förslag. Det förnyades efter hans död; men hvad den kraftfulle monarken ej förmått genomdrifva, kunde ännu mindre vinnas af en förmyndare-regering, hvilken, ehuru stark och snillrik, likväl ofta betraktades med partisinnets ögon, och saknade både konunganamnets helgd och vigten af en så älskad personlighet. Hela första hälften af 17:de århundradet förflöt under tidtals förnyade underhandlingar. Förslaget gick ej i fullbordan; men är af mycken historisk märkvärdighet. Handlingarne i denna fråga upplysa så väl det sätt, hvarpå reformationens grundsats tillämpades af styrelsen, som de hierarkiska begrepp, hvilka ibland de Lutherske prelaterne ej voro utslocknade, och den stora kraft till motstånd emot hvarje intrång, som kyrkan ägde genom sin politiska ställning. — *Consistorium regni* var en benämning för det vid riksdagarne församlade presterskapet. Detta handlade i vissa fall såsom ett öfver-konsistorium för hela riket, till dess konung Carl XI upphäfde magten och förbjöd benämningen. Den enda lemning som finnes af denna preseståndets egenskap, är att detsamma, under namn af Clerus Comitialis, plägar utfärda ett cirkulär till rikets presterskap, likväl utan någon dermed förenad myndighet. En helt annan art af konsisterier, hvilka hafva endast namnet gemensamt med de ecklesiastika myndigheterna, äro *Consistoria Academica*. Dessa utgöra universiteternas närmaste styrelse. Ledamöter äro alla ordinarie professorer samt akademiens räntmästare; ordförande är akademiens rektor och konsistorium har i kansleren sin förman. Detta konsistorium, eller, såsom det äfven kallas, den akademiska senaten, utöfvar akademiens domsrätt öfver dit hörande personer, icke blott lärare och studenter, utan äfven all den betjening, som vid universitetet har laga försvar; det förvaltar akademiens egendom; det handhafver den akademiska disciplinen, anställer de offentliga embets-examina, upprättar förslag till akademiska lärareplatser och vårdar universitetets intressen, dels såsom förvaltande myndighet, dels såsom dess representant inför konungen, samt i förhållande till personer och myndigheter utom detsamma. Det behandlar icke blott sådant, som angår universitetet såsom vetenskapligt institut, utan äfven en mängd civila och kommunala angelägenheter, såsom bouppteckningar, skatteuppbörd, m. m., hvarföre man äfven ser poliskungörelser gemensamt undertecknade af "Rector och Senatus Academicus" samt "Borgmästare och Råd." Ordföranden ombytes årligen, efter en viss ordning, emellan de fyra fakulteterna och professorernes ålder inom hvarje fakultet. Domaremagten i tvisteoch brottmål utöfvas af ett utskott, kalladt *Consistorium Minus*, under ordförande af den som det sist förlidna året varit rektor; men alla tillsamman utgöra Consistorium Academicum majus, d. ä. det större akademiska konsistorium.

Konst (bergsm. t.), betecknar vid bergverken egentligen en sådan maschin, hvarmed vatten uppfordras utur grufvor, och består af flere eller färre pumpar, af större eller mindre dimensioner, hvilka sättas i rörelse vanligen med tillhjelp af ett vattenhjul, stundom ock med hästkraft, då den får namn af hästkonst.

Konsten bättrar naturens fel, ett gammalt talesätt, betecknande att dygd skyler vanskapnad.

Konsten har en gyllene botten, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås, att konsten har något att lita på då behofven tränga.

Konstföreningen i Stockholm. Under detta namn bildade sig 1832 ett sällskap af konstnärer och konstälskare, i ändamål att verka för ett allmännare och varmare deltagande för de i serskild mening så kallade bildade konsterna. Föreningens

syftemål, att dels skaffa utvägar för uppmuntran af unga artister, dels åstadkomma expositioner af äldre och yngre konstnärers arbeten, dels bilda en föreningspunkt inom konstverlden, till meddelande och utvexling af idéer, samt framkallande af ett allmännare intresse för konsten, är af stor vigt och väsendtlighet. Årsafgiften är 10 R:dr B:ko. Öfverskottet af föreningens inkomster, sedan de ordinarie omkostnaderna utgått, användes företrädesvis till inköp af lefvande, inhemske konstidkares arbeten, och dernäst till underlättande af företag i konstväg. De arbeten, som hembjudas föreningen till inköp eller offentliggörande, underställas ompröfvandet af en nämnd, sammansatt af styrelsen och fyra serskildt dertill valde ledamöter. Alla af föreningen inköpte konst-produkter förblifva en tid exponerade i dess lokal. Genom lottkastning, hvilken anställes en gång om året på bestämd tid, fördelas desse konstprodukter bland de ledamöter, som inbetalt afgiften för året. Föreningen har äfven föranstaltat exposition af gravyrer.

Konstitutions-utskott. Detta utskott är den myndighet vid riksdagarne, som bereder och i vissa fall afgör alla frågor om förändringar i grundlagarne, om statsrådets ansvarighet och om grundlagens rätta mening. I allmänhet är konstitutionsutskottet deruti olikt de öfriga rikets ständers utskott, att detsamma icke blott handlägger dit remitterade mål, utan äfven sjelft kan väcka nya frågor och alltid i en viss mån deltager i rikets ständers beslutande rätt. Ja, i vissa fall hvilar denna hos utskottet allena, och detta utgör således en verklig magt vid riksdagarne. — Ingen grundlags-förändring kan pröfvas af ständerne förrän konstitutions-utskottet blifvit hördt. Andra frågor kunna ej afgöras, utan att först hänskjutas till utskott; men grundlags-förändringar få icke en gång upptagas till öfverläggning förrän detta skett. Enskildta riksdagsmäns förslager framställas icke en gång i stånden, utan lemnas omedelbarligen till konstitutions-utskottet. Konungens propositioner i grundlagsfrågor öfverlemnas väl åt riksstånden in plenis; men måste, utan diskussion, hänvisas till konstitutions-utskottet, hvaremot rörande andra ämnen öfverläggning, ehuru ej beslut, kan äga rum, äfven om konungens propositioner, före deras behandling af utskott. Konstitutions-utskottet är således det, som i första rummet yttrar sin tanke om hvarje grundlags-förändring. Men utskottet gör icke blott detta, det icke allenast till- eller afstyrker, utan dess till- eller afstyrkande närmar sig till karakteren af beslut. Konstitutions-utskottets magt är dock mindre i afseende på konungens propositioner, än vid enskildta motioner, ty utskottet kan ej förqväfva en konungens proposition, på sin höjd afstyrka den. Men endast i det fall, att utskottet afstyrkt en kunglig proposition, kan den af ständerne afslås vid samma riksdag, då den blifvit framställd. Deremot om utskottet tillstyrker en konungens proposition, måste den af ständerne antagas till grundlagsenlig behandling vid nästa riksdag. Deraf följer likväl ingalunda, att konstitutions-utskottet i hufvudsaken binder rikets ständer, ty en konungens proposition, hvilken genom utskottets bifall blifvit hvilande till nästa riksdag, kan då afslås, och konstitutions-utskottets afstyrkande hindrar icke ständerne att antaga en konungens proposition till grundlagsenlig behandling vid nästa riksdag. Förr än denna inträffat kan i alla fall en grundlags-förändring aldrig vinna laga kraft. Konungamagten och tvenne riksdagars pluralitet kan således, i strid med konstitutions-utskottet, genomdrifva en grundlags-förändring; konungamagten gemensamt med utskottet kan förhindra ändringens afslående vid första, men icke vid den senare riksdagen; riksstånden och konstitutions-utskottet i förening kunna redan vid första riksdagen afslå en konungens proposition. Ehvad utgång än saken får har formen berott på konstitutions-utskottet, och på formen beror ofta sjelfva saken. En fråga, som vid första riksdagen kunnat möta ett öfvermägtigt motstånd, kan deremot af en förändrad personal vid nästföljande riksdag bifallas, och detta bifall har då blifvit en möjlighet derigenom, att konstitutions-utskottets tillstyrkande vid första riksdagen var tillräckligt att då förekomma ett afslag. Sådan är föreskriften om kongl. propositioners behandling i grundlagsfrågor enligt 81 §. Reg. F. Denna står dock i strid med 56 §:n, enligt hvilken ständerne endast kunna öfverlägga, men ej besluta i en sådan sak. Ständerne skulle således ej då kunna afslå konungens proposition, äfven om utskottet afstyrkt densamma. Deremot innehåller denna §., att utskottets utlåtande endast i det fall blifver hvilande, att riksstånden ej göra anmärkningar dervid, hvaraf följer att utskottets tillstyrkande icke skulle förslå att göra propositionen hvilande. Ständerne skulle, genom dessa sina anmärkningar, kunna medelbarligen afslå konungens propositioner, äfven om utskottet tillstyrkt densamma. — Vid behandlingen af enskildta riksdagsmäns förslager har konstitutions-utskottet ännu större magt. Ett sådant förslag, som af utskottet ogillas, förfaller, utan att ens blifva föredraget i riksstånden. Konstitutions-utskottet träder i ständernes ställe och besluter med deras rätt; men endast i fråga om afslag, ty om konstitutions-utskottet gillar ett förslag, då måste detsamma hänskjutas till riksstånden. Utskottets bifall är blott ett tillstyrkande; men dess ogillande är ett verkligt beslut. Den enda inskränkning konstitutions-utskottet i detta fall är underkastadt, ligger i dess skyldighet att redogöra för sitt afslag; motionären har rättighet att erhålla del af utskottets skäl, och kan genom tryckfriheten vädja till allmänna omdömet; men också endast dit. Likasom konstitutions-utskottet, åtminstone efter 81 §., har en egen magt att befordra hvarje förändring, som konungen föreslagit, så är utskottets ogillande tillräckligt att förhindra hvarje ändring, som härleder sig från enskildta riksdagsmäns förslag. Ett annat fall, olikt dessa begge, inträffar, då konstitutions-utskottet tillstyrker en enskildt riksdagsmans förslag eller sjelft framställer ett sådant. I detta fall, likasom vid frågan om konungens propositioner i grundlagsfrågor, är behandlingen den

mest invecklade bland alla den Svenska riksdagens former. Föreskrifterna motsäga hvarandra, strider derom hafva förefallit vid riksdagarne, och man har förgäfves bemödat sig att genom förändringar i grundlagen bringa de §§., hvilka handla derom, till större tydlighet och reda. Det finnes en lätt förklarlig misstänksamhet emot konstitutions-utskottets myndighet; man har fruktat, att genom förändrade former öka densamma, och att inskränka den har ej heller velat lyckas. Hufvudfrågan är den, huruvida ett konstitutions-utskottets förslag kan redan vid första riksdagen afslås. Föreskriften lyder så, att ständerne må vid samma riksdag, då förslaget framträder, derom kunna öfverlägga; "men icke vid densamma besluta." Dessa ord hafva blifvit sålunda tolkade, att ständerne ej skulle kunna besluta förändringen, d. v. s. antaga den. En sådan tolkning har ock ett stöd deruti, att en konungens proposition, som utskottet afstyrkt, enligt 81 §. Reg. F., kan afslås redan vid första riksdagen. Detta är utom allt tvifvel, enligt den nämnda §:n i Reg. F.; men, såsom ofvanföre är sagdt, inbegripas i 56 §:n konungens propositioner under den allmänna regeln, att rikets ständer icke må vid första riksdagen besluta. Deruti ligger onekligen en motsägelse, så vida man ej antager den nyssnämnda tolkningen. Med motsägelsen förenas vidare orimligheten, att tillerkänna konstitutions-utskottets egna förslager en större helgd än konungens; de förra skulle nemligen ovilkorligen hvila, de senare deremot kunna afslås. Icke desto mindre kan det ej nekas, att ordet "besluta" blott med svårighet kan erhålla en sådan tolkning, samt att det lika väl kan betyda beslut i allmänhet, vare sig till afslag eller bifall. Men om man också medgifver, att konstitutions-utskottets förslager kunna genast afslås, så återstår i alla fall för detta utskott en serskild rättighet och äfven förbindelse. Rättigheten består deruti, att endast under ett visst vilkor emottaga återremiss, nemligen om något riksstånd förenat sig om vissa anmärkningar såsom ståndets gemensamma tankar. Hvarje enskildt riksdagsmans anmärkningar föranleda icke återremiss, utan blott de, som ett riksstånd genom formligt beslut antagit. Förbindelsen ligger i utskottets pligt, att, när sådana återremisser skett, sammanjemka riksståndens olika meningar. Då nu alla fyra stånden kunna stadna i olika meningar, och en ringa olikhet i uppställningen stundom kan förändra hela saken, och slutligen dessa olika meningar kunna vara så rakt motsatta, att ingen sammanjemkning är tänkbar, eller också, om en sådan försökes, riksstånden ånyo kunna stadna uti olika beslut, är det lätt att finna huru invecklad frågan kan blifva, ända derhän, att knappt den största spetsfundighet förmår att lösa den. Det gifves då ingen annan utväg, än att tvärt afhugga knuten. Detta sker genom förstärkt konstitutions-utskott. Med de tjugufyra ledamöter, hvaraf utskottet består, förenas då fjorton nya utaf hvarje stånd, och alla dessa tillsamman votera öfver frågan, med rikets ständers beslutande rätt; men utan att förut öfverlägga. Denna åtgärd vidtages icke blott när två stånd stadnat emot två, utan äfven om blott ett enda varit af skiljaktig mening ifrån de öfriga. Intet stånd är således skyldigt, att, i afseende på förändringar i sjelfva statsförfattningen, låta öfverrösta sig, utan att åtminstone erhålla omröstning i förstärkt utskott öfver sin mening. Denna omsorg om de serskildta ståndens rätt, kan emellertid medföra den utgång att ett stånd öfverröstar tre. En sådan händelse kan endast förklaras derigenom, att det fjerde ståndet, samt det ordinarie konstitutions-utskottet, hvilket utgör en sjelfskrifven stam för det förstärkta, i förening med minoriteten af de öfriga ståndens ledamöter i utskottet, bildar en utskotts-majoritet, motsatt majoriteterna i de tre ståndens plena. På detta sätt är en damm upprest emot dessa majoriteters allmagt; men som tillika kan blifva ett bålverk för stånds-intresset. — Men innan votering i förstärkt konstitutions-utskott kan företagas, fordras ännu att bestämma voterings-propositionerna. Detta är stundom en ganska svår sak; ett enda ord tillagdt eller borttaget förändrar saken och ändlösa strider kunna uppstå. Här är det rikaste fält för en hårklyfvande spetsfundighet och en fin intrig. Konstitutions-utskottet föreslår voterings-propositionerna, och man såg vid 1828—1830 årens riksdag detta utskott föreslå att votera om voterings-propositionerna. Utskottet fann den gången ingen annan möjlighet att bringa saken till ett redigt slut, utan att frångå sin påstådda rätt, att icke låta sitt förslag vid första riksdagen förkastas. Detta skedde i fråga om en ny tryckfrihetslag, hvilken utskottet föreslagit. Huru som helst än grundlagen tolkas, står dock fast, att en grundlagsförändring, hvilken konstitutions-utskottet ifrån början ogillat, aldrig kan antagas, så framt den ej blifvit af konungen föreslagen. Men sedan ständerne öfverenskommit, att låta en grundlags-förändring hvila till följande riksdag, då är konstitutions-utskottets befattning slutad. Det återstår för utskottet blott, att vid den andra riksdagen inlemna en förteckning på sådana hvilande förslag, hvilka sedan afgöras utan utskottets vidare hörande. — Likasom vid grundlags-förändringar så är ock konstitutions-utskottet, i afseende på statsrådets ansvarighet, blott till en viss grad ständerne underordnadt. Statsrådet är ansvarigt icke inför ständerne allena, icke en gång inför ständerne efter konstitutions-utskottets hörande, utan äfven inför ständerne och utskottet gemensamt, ja, inför konstitutions-utskottet, såsom en egen oberoende myndighet. En anmärkning emot konungens rådgifvare får lika litet, som en grundlags-förändring, upptagas till öfverläggning, mycket mindre till beslut inom riksstånden, förrän den blifvit behandlad af konstitutions-utskottet. Den remitteras till utskottet utan diskussion, ja, utan att dess innehåll ens blifvit i stånden meddeladt. Blott en anmälan göres i ståndet, att anledning till anmärkning äger rum, hvarefter genast remiss meddelas. Utom af enskildta riksdagsmän kunna sådana anmärkningar äfven framställas af andra utskott. Det ligger i sakernas natur att det utskott, som oftast kommer i tillfälle att

framställa anmärkningar emot statsrådet, är stats-utskottet, i sammanhang med statsverkets granskning. Sedan en anmärkning sålunda kommit till konstitutions-utskottets handläggning och der blifvit ogillad, meddelar utskottet sitt utslag och skälen derför åt riksstånden, hvilka då först erhålla kännedom om anmärknings-anledningen. Den är då afslagen, ty grundlagen tillämpas på det sätt, att stånden icke kunna, i strid med konstitutions-utskottets åsigt, tillämpa 107 §. Reg. F., ehuruväl denna konstitutions-utskottets magt icke är tydligen uttryckt i grundlagen. Statsrådet är befriadt genom konstitutions-utskottets dom. Detta utskott har således i sin hand magten att frikalla statsrådet från all ansvars-påföljd. Rikets ständer kunna aldrig tillämpa någon sådan, förrän konstitutions-utskottet medgifvit att anledning till anmärkning äger rum. Sakerna pröfvas efter statsråds-protokollerna, och konstitutions-utskottet är det enda, som till dessa har tillgång. De öfverlemnas vid hvarje riksdags början till konstitutions-utskottet och utgöra den officiella källan för utskottets omdömen, så väl öfver anmärkningar anmälda hos utskottet, som äfven då sådana väckas inom utskottet sjelft. — Återigen, om konstitutions-utskottet funnit anledning till anmärkning äga rum, då kan, efter sakens olika natur, ett dubbelt behandlingssätt förekomma. Konstitutions-utskottet ställer antingen statsrådet inför riksrätt, eller gör en anmälan hos rikets ständer, till den påföljd rikets ständer finna skäl att vidtaga, enligt 107 §. Reg. F. Den förra åtgärden, eller riksrätt, begagnas, då statsrådets ledamöter, alla eller en del, tillstyrkt eller försummat, att, i hvad på dem berott, förhindra en öfverträdelse af rikets grundlagar eller allmän lag; den senare, eller anmälan efter 107 §., äger rum, då utskottet anser statsrådet i sina rådslag icke hafva iakttagit rikets sannskyldiga nytta, eller någon föredragande icke hafva utöfvat sitt förtroende-embete med oväld, nit, skicklighet och drift. Det förra behandlingssättet leder till rättegång inför domstol; det senare kan leda till en anmälan hos Kongl. Maj:t, om personens entledigande. I förra fallet är konstitutions-utskottet ensamt beslutande, och rättegången utföres af justitie-ombudsmannen efter remiss, ej från ständerne, men från utskottet; i den senare händelsen ligger beslutande rätten hos rikets ständer sjelfve, och dessa kunna då antingen frambära till konungen en anmälan om entledigande eller också frikänna statsrådet, oaktadt konstitutions-utskottets anmärkning; men aldrig kunna rikets ständer besluta någon åtgärd emot statsrådet, så framt konstitutions-utskottet förklarat att skäl till anmärkning icke förefinnes. Utskottets magt är således större att fria än att fälla, och i det förra afseendet alldeles afgörande. Icke så i det senare fallet, ty icke blott ständerne äga rätt att lemna utskottets anmärkningar utan afseende; men riksrätten kan äfven frikänna. Konstitutions-utskottet är genom justitie-ombudsmannen anklagare; men riksrätten dömmer efter lag. Deremot är konstitutions-utskottets granskning af protokollerna icke blott en rättighet, som begagnas vid misstänkta fall, utan en allmän skyldighet. Protokollerna genomgås ifrån början till slut, för att efterse om något fel blifvit begånget. Men icke alla inför konungen förda protokoll, utan blott statsrådets, öfverlemnas till utskottet. De öfriga, nemligen de som röra ministeriela och kommando-mål, har utskottet visserligen också rättighet att granska; men endast i de serskildta fall, då utskottet finner skäl att begära något visst protokoll. Skillnaden är blott den, att dessa icke öfverlemnas i massa till någon allmän granskning. — En tredje egenskap tillhör konstitutions-utskottet, såsom domare emellan riksstånden eller något af dem och dess talman. En sådan tvist stånden emellan har grundlagen förutsatt i tvenne fall: det ena om remiss af väckta frågor, det andra om tillsättande af nya utskott. Skulle nemligen olika stånd remittera en fråga till olika utskott, bestämmer konstitutions-utskottet till hvilket utskott saken skall öfverlemnas. Likväl inträder konstitutions-utskottets beslutande magt endast i det fall, att ständerne icke genom pluralitet stånden emellan kunna afgöra tvisten. Likaså vid frågan om nya utskott. Det är ständerne obetaget, att, utom de i grundlagen nämnda utskott, tillsätta äfven andra. Detta beror på ständerne, ej på konstitutions-utskottet, att besluta; men om två stånd stadna emot två vid öfverläggningen, huruvida ett nytt utskott bör tillsättas eller ej, öfverlemnas afgörandet åt konstitutions-utskottet. Slutligen uppkomma äfven olika meningar emellan riksstånden och deras talmän, i anledning af s. k. vägrad proposition. Talmännen äro bundna af sin ed, att ej öfverträda grundlagen. Förekommer en fråga, hvars bifallande skulle, enligt talmannens åsigt, medföra ett grundlagsstridigt beslut, så vägrar han proposition till bifall. Utan af talmannen framställd proposition kan intet beslut fattas. Talmannens enskildta åsigt skulle således vara tillräcklig att hindra ständernes beslut, om ingen myndighet funnes, hvilken kunde förklara hvad som är grundlagsstridigt eller icke. En sådan myndighet är nedlagd hos konstitutions-utskottet. Så snart ett riksstånd yrkar en proposition, den talmannen vägrat framställa, hänskjutes frågan till konstitutions-utskottet, hvars utslag blir en bindande regel för både talmannen och ståndet. Det är likväl oafgjordt, hvilka frågor kunna blifva föremål för vägrad proposition. Konstitutions-utskottet 1840 sökte stadga en ny grundlags-tolkning, genom den förklaring, att proposition aldrig finge vägras å utskotts-betänkanden, utan endast å motioner, när de väckas i ståndet. Talmannen är också skyldig att underkasta sig konstitutions-utskottets bedömande endast i det fall, att ståndets pluralitet, genom formligt beslut, yrkat en proposition, som han anser grundlagsvidrig. Icke enskildta ledamöter, utan hela ståndet, kan, i strid med talmannen, bringa saken till afgörande i konstitutions-utskottet.

Konstitutorial kallas det förordnande, hvarigenom en person utnämnes att förestå en tjenst, utan att dock erhålla fullmagt derpå. Konstitutorial medför de åligganden och berättigar till de för-

måner, som i sjelfva förordnandet äro omtalade, så vida det icke lyder på hela tjensten med åtföljande lön. Skillnaden emellan konstitutorial och fullmagt ligger deruti, att den senare gifver full besittning af sjelfva embetet, det förra deremot är ett förordnande tills vidare, och kan, åtminstone i de flesta fall, återkallas utan laga dom. Vissa befattningar kunna äfven gifvas, hvarå aldrig någon fullmagt kommer i fråga. Till dem höra de, hvilka ej äro lönade på stat och ej beräknade att fortfara för alltid, t. ex. förordnanden att utföra vissa förelagda arbeten.

Konstnärsgillet i Stockholm, stiftades den 31 December 1845, och är en förening af konstnärer, vitterhetsidkare och konstvänner för samlif och nationalitet i konst, bildning och glädje. Detta gille åsyftar att blifva en föreningspunkt för landets yngre konstidkare, och att hos dem, genom inre personlig beröring och fritt utbyte af idéer, lifva och utveckla sinnet för nordisk konst. Gillets angelägenheter vårdas af en styrelse, bestående af ordförande, vice ordförande, sekreterare, ordningsman och skattmästare. Gillets samtlige ledamöter indelas i sex afdelningar: litteratörer, artister i bildande konst, sceniska artister, musici, sångare och konstvänner, hvilka afdelningar hvar för sig utse en hufvudman, hvilken det åligger att lifva ledamöterne i sin afdelning till verksamhet inom gillet. Gillet sammanträder hvarje tisdag, hvarvid litterära, musikaliska och dramatiska föredrag hållas, samt målningar och andra konstalster förevisas, m. m. Inträdesafgiften är 1 R:dr B:ko och årsafgiften 2 R:dr för hvarje halfår. Gillet räknar för närvarande (1847) omkring 400 ledamöter.

Konstruktions-korps. Se: *Flottans konstruktions-korps.*

Konsuler kallas de ombud, hvilka underhållas i fremmande länder, i och för handelns befordrande och beskydd. De skiljas från egentliga diplomatiska sändebud deruti, att deras befattning endast rörer handeln, men icke politiska angelägenheter, och de väljas ofta inom sjelfva handelsklassen. Det är nemligen icke ovanligt, att en konsul tillhör det folk i hvars land han vistas, och icke det, hvars angelägenheter han besörjer. Likväl får en Svensk man icke, utan konungens tillstånd, emottaga konsulsbefattning för en fremmande magts räkning. Att, såsom nämndes, tillsätta en konsul, hvilken icke är Svensk undersåte, måste anses för grundlagsvidrigt, så framt konsulerne räknas ibland embetsmän. Men de skulle väl ock kunna anses blott såsom af regeringen antagna kommissionärer, till resandes och isynnerhet sjöfarandes beqvämlighet. De uppräknas dock tillsamman med de tjenstemän, som innehafva förtroendeposter. I följd af sakens natur förekommer behofvet af konsuler förnämligast i sjöstäderna; dock finnas de äfven anställde i större städer inuti landet, der en liflig rörelse äger rum, t. ex. Paris. Ibland konsulerne finnas flera grader, generalkonsul, vice konsul, o. s. v. Dem åligger att bispringa Svenska handlande och sjöfarande med råd och handräckning i fremmande land, samt att meddela till fäderneslandet hvad märkvärdigt passerat i afseende på handeln. De utnämnas af konungen. För närvarande underhåller Sverige med Norrige (ty konsulerne äro gemensamma för begge länderna), konsuler på ej mindre än sjuttioåtta ställen i olika länder och verldsdelar, och i Sverige vistas öfver hundrade konsuler å fremmande magters vägnar, hvaribland största antalet ifrån grannstaterna Danmark och Ryssland, samt Storbritannien. Stundom händer det att konsulatet förenas med den politiska beskickningen. Detta äger för närvarande rum med Sveriges sändebud i Grekland, republiken Venezuela, Turkiet, Portugal och Brasilien. En sådan förening af begge befattningarne förekommer isynnerhet, då förbindelserna emellan båda länderna äro af öfvervägande kommerciel natur.

Kont, en urholkad och sedan med skinn öfverdragen trädklabb, i hvilken Lapparne bruka hafva sina barn. — Uti Finland benämner man sålunda ett slags aflång, af näfver flätad ränsel, tillsluten med ett lock. I Norrbotten kallas den *Kunt.*

Kontingenthandel kallas den handel, som idkas i stad, utan burskap och utan att idkaren derpå lärt eller tjent. Sådan handel kan ännu bedrifvas af den som innehar burskap, utan att han derföre behöfver vara boende i stad. En sådan person kallas kontingentborgare, och hans handelsrättighet stödjer sig på stadens privilegier der han vunnit burskap. Ordet kontingenthandel har väl utgått ur senaste handels-ordningen af d. 22 Dec. 1846; men sjelfva grunden derföre qvarstår i viss mån.

Kontrakt är en i yngre tid uppkommen benämning på prosterier, dock anträffas en dylik indelning af stiften redan i äldre katholska tiden. De 12 stiften innefatta tillsammans 174 kontrakter, hvaraf i Upsala erkestift 27, i Linköpings 21, Skara 14, Strengnäs 15, Westerås 15, Wexjö 12, Lunds 24, Götheborgs 12, Kalmar 7, Carlstads 12, Hernösands 12 samt Wisby 3 kontrakter.

Kontraktsprost eller **Häradsprost** utgör en länk i kyrkostyrelsen, emellan församlingarnes pastorer och domkapitlen. Kontraktsprostens embete är icke bundet vid något visst pastorat, utan besättes af biskopen med hvilken han behagar, ibland prosteriets pastorer, sedan desse inkommit med förslag. Antalet af prosterier eller kontrakter beror på stiftens olika storlek. Hvarje kontrakt består af ett större eller mindre antal pastorer. Ett och annat finnes med blott tvenne sådana, andra med åtta till tio och ännu flera. Kontraktsprosten håller visitationer i kyrkorna inom sitt område, vakar öfver presternes embetsförvaltning, förrättar i biskopens ställe kyrkoherde-invigningar, och är vanligtvis valförrättare vid prestval, äfvensom vid val till riksdagsmän och biskopsförslag. Kontraktsprostarne äro domkapitlens organer, genom hvilka dess bref och cirkulärer m. m. meddelas presterskapet. Dem åligger att sammandraga en gemensam kontraktstabell öfver folkmängden, efter de serskildta sockentabellerna. Benämningen häradsprost har afseende derpå att prosterierna dels äro, dels varit af lika namn och omkrets med härader-

na; men detta inträffar nu mera på många ställen icke. Kontraksprostarne njuta, såsom arfvode för sitt besvär, en tunna spannmål af hvarje kyrkas tionde inom prosteriet.

Kontrasignation. Med detta namn betecknas underskriften på offentliga påbud, förordningar och bref, så vida denna underskrift äger rum icke blott af den som innehar den beslutande magten, utan äfven af en underordnad ledamot eller sekreterare. Det är denna senare underskrift, som kallas kontrasignation. Sålunda kontrasigneras landshöfdingeembetets kungörelser af lands-sekreteraren, och konsistoriernas af deras notarie. Detta är vedertagen sed, af konungen gillad eller anbefalld; men deremot är det en föreskrift i grundlagen, att konungens egna befallningar skola kontrasigneras af föredragande rådgifvaren. Denna kontrasignation är af en egen politisk betydelse, såsom en af de garantier, dem vår grundlag antagit för statsförfattningens helgd. Föreskrifterna derom intaga således en plats i vår konstitutionella statsrätt. Den första regeln är den, att intet regeringens påbud är gällande, utan kontrasignation af föredragande statsrådet eller statsministern. Undantag äger endast rum för kommando-mål, dem konungen äfven under någon annan form kan utfärda. Om dessa ärender kan på sätt och vis sägas, att de utfärdas med kontrasignation, men utan annan underskrift, ty konungens eget namn saknas; men föredraganden undertecknar "på nådigste befallning." Alla andra från konungen utgående expeditioner och befallningar kontrasigneras af föredraganden, hvilken är ansvarig för deras öfverensstämmelse med protokollet. Då konungen är allena beslutande blir det klart, att föredraganden måste kontrasignera hvad konungen beslutit eller upphöra att vara föredragande. Kontrasignation kan icke vägras, utan att embetet på samma gång nedlägges. Men det finnes ett fall, då en sådan vägran att kontrasignera är af grundlagen föreskrifven; det är då konungens beslut strider emot regeringsformen. Grundlagen har sökt, att, i en vägrad kontrasignation, uppresa ett värn emot konungamagtens möjliga försök att omstörta regeringssättet. Då konungens befallningar icke äro gällande utan kontrasignation, blir en sådan vägran visserligen tillräcklig att hindra det olagliga beslutet; men då föredraganden i och med detsamma nedlägger sitt embete, samt konungen i alla fall kan när han så behagar fråntaga honom detsamma, är beslutet blott så länge förhindradt, till dess en annan mera medgörlig föredragande blifvit uppsökt. Men om konungens beslut vore uppenbart stridande emot regeringsformen, lärer detta svårligen låta göra sig, ty ansvaret drabbar föredraganden. Men kan en föredragande erhållas, som vill bära ansvaret, då utgår konungens beslut i vanlig ordning med gällande kraft. I motsatt fall eller om en vägrad kontrasignation vore ett ovilkorligt hinder, så blefve ock beslutande rätten till en betydlig del öfverflyttad från regenten till rådgifvaren. Denne skulle då kunna, blott genom sin enskildta åsigt om beslutets stridighet med regeringsformen, förhindra äfven lagenliga åtgärder. Grundlagen har blott velat förhindra revolutionära försök. Sitter på Sveriges thron en konung som föraktar svurna lagar, omgifven af samvetslösa rådgifvare, då är revolutionen för dörren. Vägrad kontrasignation innebär blott en tillämpning af den konstitutionella grundsatsen, att rådgifvaren lemnar sin plats då han ej kan gilla regentens system. Skyldigheten att så handla är dock inskränkt till det fall, då konungens beslut strider emot regeringsformen; hvaraf följer att rådgifvaren ej är förbunden att vägra kontrasignation för regeringsärender, som leda till allmänt förderf, ehuru de ej innebära något lagbrott, ja, icke en gång för sådana, som strida emot andra gällande lagar, allenast ej regeringsformen våldföres. Grundlagen har således tänkt sig vägrad kontrasignation blott såsom ett nödvärn, då en våldsam despot ville sönderbryta sjelfva statsförfattningen. Grundsatsen att rådgifvaren lemnar sin plats, då konungen ej längre följer hans råd i vigtiga samhällsfrågor, är således endast i detta fall af vår grundlag föreskrifvet. Men å andra sidan lägger grundlagen intet hinder, hvarken för konungen eller rådgifvaren, att i hela sin vidd tillämpa denna grundsats, ty konungen kan när som helst afskeda en rådgifvare, som ej delar hans åsigter, och rådgifvaren kan begära sitt afsked då konungen ej gillar hans. Är nu en sådan rådgifvare tillika föredragande, så innebär hans afskedstagande en vägrad kontrasignation. Men denna är icke af grundlagen föreskrifven. Den erkänner kraftiga föreställningar till statsrådets protokoll, såsom en tillräcklig undflykt. Men i det ofvan uppgifna fallet är detta icke nog, då måste kontrasignation vägras. Då nu föredraganden ensam kontrasignerar, är också vägrad kontrasignation en handling af honom allena och ej af hela statsrådet. De öfriga ledamöterne äro äfven i detta fall af reservationer skyddade från ansvar. Men i alla andra fall är ansvarigheten lika för föredraganden, som för de öfriga. Föredraganden fruktar ej ansvar, så vida protokollerna förvara hans "kraftiga föreställningar" emot det beslut han sjelf underskrifvit. Detta må vara väl eller illa; men sådan är grundlagens föreskrift. — Den föredragande, hvilken, i följd af vägrad kontrasignation, nedlagt sitt embete, får icke återtaga detsamma förrän ständerne pröfvat och gillat hans förhållande; men behåller under tiden sin lön. Det senare vilkoret är en förmån, ämnad att ersätta den redlige embetsmannen förlusten af dagligt bröd, hvilket ett troget uppfyllande af hans pligt eljest kunnat förorsaka. Den förstnämnde bestämmelsen kan naturligtvis ej så uttydas, som vore det hans rättighet att återtaga embetet sedan ständerne gillat hans handlingssätt. Sådant vore en orimlighet, enär ständerne ej kunna tvinga konungen att antaga en rådgifvare emot sin egen vilja. I denna bestämmelse kan svårligen ligga någon annan mening, än att icke en gång konungen kan, förrän ständernes pröfning ägt rum, åter intaga i statsrådet en ledamot, som utgått till följd af en vägrad kontrasignation, enligt 38 §. Reg. F. Det

vore en möjlighet att den som vägrat kontrasignation blott vältrade ansvaret på en annan mindre försigtig rådgifvares skuldror, för att sedan sjelf åter inträda i konungens råd, och, fri från ansvaret för det grundlagsvidriga beslutet, utveckla frukterna deraf. Sådant kunde möjligen ske utan att formligen bryta grundlagen, ehuru det första steget ej kunde tagas utan ett grundlagsbrott. En sådan anläggning må anses i högsta grad osannolik, helst den skulle förutsätta en sammansvärjning emellan konungen och hans minister; den ligger dock inom möjlighetens gräns, men är genom det nyssnämnda stadgandet motverkad. Hemliga anläggningar utanför statsrådet, på sidan om grundlagen, kan ingen lag förekomma. Det är en omöjlighet, att, med juridiska kontroller, förekomma all orätt, så väl den som kommer af förräderi, som af politiskt oförstånd. Moraliska inflytelser, de styrandes personliga lynnen, omständigheternas magt gifva åt sakerna deras gestalt och bestämma händelsernas utgång. Så kan det inträffa, att de bäst beräknade kontroller blifva otillräckliga och stundom att de ej behöfvas. Den rätta kontrollen ligger i de styrandes samvete, och, när detta befinnes nog rymligt, i ständernes magt att påminna derom med en sådan kraft, att deras påminnelser ej kunna föraktas.

Kontrollverket erhöll sin stadga af Kongl. Maj:t d. 7 Dec. 1752. Då förordnades, att kontrollstämpel borde tecknas å hvarje guld-, silfver- eller tenn-arbete, som förfärdigades. Att guld- och silfverhalten likväl århundraden förut var föreskrifven, inhemtas af våra gamla landskapslagar, äfvensom konung Christoffers landslag, hvilka stadganden förnyades vid Kalmar recess. År 1752 förordnades för kontrollverket en öfver-direktör och en kontrollör, hvilkas bestämmelse dock ej var att endast tillse det arbetet kontrollerades, utan äfven, såsom orden i författningen lyda, att gå guld-, silfver- och tenn-arbetarne tillhanda med råd och dåd, och på vederbörlig ort föredraga deras angelägenheter. Kontrollverket skulle således vara en art af styrelse öfver dessa slags arbetare. Kontrollverket stod till en början under kommerse-kollegium, likväl så, att statskontoret äfven hade befattning dermed; nu mera är det förenadt med detta senare verk, såsom en derunder ställd afdelning, samt införlifvadt med myntverket. Det utgöres för närvarande af en öfver-direktör, en myntmästare, en mynt- och kontroll-kamererare, en mynt- och bergs-proberare, en kontrollör samt tvenne amanuenser. De kontrollbara metallerna måste alla kontrollstämplas, innan de få utgifvas från verkstäderna, eller försäljas från öppna bodar eller på auktioner, undantagande så små nipper, att stämpel derå ej kan anbringas, och arbetet är ringare, i guld än ½ dukat, i silfver än 1 lod. I kontroll-afgift erlägges för hvarje qvintin guld 5 sk., lod silfver 1 sk. 4 r:st, skålp:d tenn 1 sk., allt fullhaltigt gods. Det kontrollerade guldet uppgår årligen till omkring 25,000 qvintin, hvaraf cirka 2,000 mera i Stockholm än i landsorterna; silfver 150 à 300,000 lod, hvaraf vanligtvis 20 á 30,000 lod mera i Stockholm än landsorterna; tenn omkring 20 à 25,000 skålp:d, hvaraf omkring blott $\frac{1}{10}$ i Stockholm och det öfriga i landsorterna. Enligt kontrollverkets räkenskaper utgjorde dess uppbörd af kontrollstämpel-medel år 1843 en summa af 11,245 R:dr.

Konungadömet var det fordna namnet på häraderne Jönåker, Rönö och Hölebo i Södermanlands län.

Konungakrona. Se: *Kronjuveler.*

Konungars mord och olyckliga dödssätt. Det missödet, att ej hafva fått dö en naturlig död, har, sedan kristna tideräkningen började, träffat följande Svenska konungar: *Sverker I*, som mördades af sin stallmästare, julnatten 1155; *Erik den Helige*, som halshöggs af Danske prinsen Magnus Henriksson; *Carl VII*, som mördades på Wisingsö af sin efterträdare; *Sverker II*, som stupade i slaget vid Gestilren; *Magnus Smek*, som drunknade nära staden Bergen i Norrige; hans son, *Erik XII*, om hvilken det uppgifves, att hans moder, Blanka, förgifvit honom, men om hvilken andra tro, att han omkommit i en smittosam sjukdom; *Johan II* eller *Hans*, som dog af ett fall från hästen på Jutland; *Sten Sture d. y.*, hvilken dog af sitt sår i slaget vid Bogesund; *Erik XIV*, som förgafs af sin broder på Örbyhus; *Gustaf II Adolf*, som stupade vid Lützen; *Carl XII*, som föll vid Fredrikshall, troligen likväl för fiendens vapen, och *Gustaf III*, hvilken mördades af Ankarström.

Konungastenen. Se: *Markaryds* socken.

Konungastolen. Den praktfulla silfverstol, som vid högtidliga tillfällen utgör den Svenske konungens thron, är en skänk af dåvarande riksdrotset Magnus Gabriel De la Gardie till drottning Christina, hvilket en Latinsk inskrift på stolen omförmäler. Det var år 1650 den lycklige gunstlingen tilläts göra sin monarkinna denna föräring.

Konungs- och Höfdinge-styrelsen är namnet på en gammal skrift, hvilken Gustaf II Adolf först lät utgifva af Buræus och som Hammarsköld kallar ett "genom sin klarhet och precission stilistiskt mästerstycke", hvars författare tydligen varit en, för sin tid, grundligt studerad man. Till denne författare har man velat göra Torkel Knutsson; men Ihre tror att den är af biskop Brynjolf i Skara.

Konung Davids A B C, en pantlek, som utföres på följande sätt: Alfabetet fördelas på de lekande; likväl kunna flera personer erhålla samma bokstaf, för att försvåra svaren. Den som "går med leken", frågar: "Hvad är att svara på kung Davids A B C?" — En hvar af deltagarne svarar hastigt med ett ord, som börjar med den bokstaf honom blifvit tilldelad. Vid dröjande eller bristande svar, eller om det innehåller, hvad förut är yttradt, ges pant. Frågorna behöfva ej göras i den ordning de lekande sitta, och kunna förnyas hos samma person.

Konungens bestämmelse inom det Svenska samhället har af ålder varit att "lag styrkia" och "fridh halda." En lagens och fridens vårdare, en hämnare af all orätt, rättvisans tolk och fäderneslandets förste försvarare, dessa äro de begrepp, som

innefatta den gamla Svenska konungamagten. Oinskränkt kan denna magt icke kallas, emedan den grundar sig på lag, och den har också endast in praxi någon gång blifvit oinskränkt. Detta har skett antingen derigenom, att samhället varit så förvirradt, att ingen laglig ordning funnits, och således tidens uppgift just varit att bilda ett nytt samhälle, eller också på det sätt, att folket, hänfördt af afundsjuka emellan samhällsklasserna, lemnat envåldsmagten åt konungen, blott för att förödmjuka det ena ståndet inför det andra. Det första förhållandet ägde rum under Gustaf I, det senare under Carl XI och Gustaf III. Betraktar man det gamla Svenska begreppet konung, så ligga deruti förenade offerprestens, krigshöfdingens och domarens förrättningar. Den förstnämnde försvann med införandet af kristendomen, då kyrkan bildade ett nytt, ett eget stånd och erkände blott påfven för sitt öfverhufvud. Gustaf I återgaf på visst sätt den religiösa karakteren åt Sveriges konung, i det han satte kyrkan under staten och konungen till begges öfverhufvud. Den krigiska karakteren har aldrig saknats och är kanske den sidan af konungabegreppet, som framträdt mest och talat lifligast till folkets sinne. Det har ej funnits en stor konung i Sverige, som ej varit en stor krigsanförare. Dels konungarnes egen, dels hela folkets krigslystnad, dels ock händelsernas gång har gjort, att Sveriges historia till en stor del är en kedja af krig, der konungen merendels går främst i elden. Att skipa rättvisan var konungens tredje bestämmelse; äfven den är djupt inpreglad i Svenska sinnen. Folket vill ej bero af någon annan dom i högsta rummet än konungens. Denna känsla är så stark, att den hindrat rikets ständer ännu i våra dagar, att samtycka till konungens förslag, att skilja hans person från högsta domstolen. Ty samhällets förändrade skick har dock föranledt domaremagtens öfverlemnande åt en af konungen oberoende korps, ehuruväl den utöfvas i konungens namn i högsta instansen och han äfven personligen kan deltaga deri, i fall han så behagar; men blott såsom en ibland flere domare, icke såsom lagens enda tolk. För att återgå till de äldsta tiderna, så låg i detta nu antydda konungamagtens lynne en möjlighet, att utsträcka den i alla rigtningar och med obestämda gränser. Att vårda lag och frid innebar äfven en verkställande magt, hvilken kunde blifva så mycket mera vidsträckt, som tiden saknade noggranna bestämningar och sederna i de flesta fall fyllde lagens plats. Konungens organer voro hans *landsherrar* och *länsmän* i landskaperna, hvilka utförde hans bud, upptogo skatter och samlade krigshären, när ofrid stundade. Konungavärdigheten i gamla tider erhölls genom val. Väl känner man icke något serskildt konungaval före Olof Skötkonungs son, Anund Jakob; men det lider intet tvifvel, att ju åtminstone folkets erkännande erfordrades, förr än konungasonen var sjelfskrifven efterträdare åt sin fader. Men valet hölls dock inom den gamla, från gudarne härstammande konunga-ätten, och thronen blef på detta sätt ärftlig, genom häfd, snarare än lag. Med slägtens utgång, — Olof Skötkonungs söner voro de siste, — och med kristendomens införande, upphörde det band, som förenat folkstammarne. De nya familjerna erkändes ej med samma vördnad, och den gemensamma nationalhelgedomen vördades ej mera. Då uppstod krig emellan Svear och Göther, emellan täflande konunga-ätter. Den politiska grundsats, som erkänner arfrikets företräde, fanns ännu ej; mägtiga äfventyrare syftade åt kronan och allt bidrog att stadga valmonarkien såsom Sveriges statsform. Valet bestämdes närmare i landskapslagarne. Det skedde vid Mora stenar af folkländerne, hvarefter Uplands-lagmannen skulle den valde "til kununx döma", d. ä. förklara honom lagligen vald. Sedan erkändes han på eriksgatan af de öfriga landskaperna. Något senare omtalas, att valet borde ske "med alt Svearikis Radh", och år 1210 infördes kröningen. Denna var en religiös helgd, som kyrkan gaf åt den verldsliga magten. I fjortonde århundradet var det lag, att tolf med hvarje lagman ägde konung taga vid Mora sten. Allt detta hindrade ej, att saken tillgick annorlunda i verkställigheten. Drottning Margaretha lät rådet af nordens trenne riken utkora Erik af Pomern, och Carl Knutsson valdes af 70 serskildta valherrar. Gustaf I, den siste valkonungen, valdes af ständerne, och hos dem har valrätten sedermera legat och ligger der ännu, så snart det ärftliga konungahusets utslocknande gör ett konungaval nödvändigt. Den valde konungens magt inskränktes under senare hälften af medeltiden genom aristokratien. Konungen skulle styra riket med råds råde, hvilket närmare bestämdes genom försäkringar dem konungen stundom måste gifva, att icke förordna om länen utan rådets samtycke o. s. v., samt genom det privilegium, som de stora herrarne förvärfvade sig, att befästa sina gårdar, hvarest de underhöllo väpnade krigareskaror till sin egen tjenst, äfven emot konungen. Så skulle ock rådet styrka konungen, att hålla sin ed likasom folket sin, och fick derigenom ett anspråk, att utgöra en medlaremagt emellan konung och folk. Ingen ny skatt fick konungen pålägga och ej stifta lag. Det gamla begreppet om konungen fortfor oförändradt; men verkligheten blef en annan. Rådet, adeln och prelaterne inskränkte myndigheten, utom när bönderne reste sig i massa. Kalmare-unionen bidrog äfven dertill, genom konungarnes frånvaro i de andra länderna, och genom deras personligheter, som ej vunno Svenska folkets aktning. De store upprätthöllo gerna unions-konungarne till namnet, och folkpartiet besatte thronen med riksföreståndare. Sturarne regerade utan konunganamn, och konungens plats i samhället var verkligen förlorad, då Gustaf Wasa företog sig att återupprätta konungadömet. Han gjorde det med kraft och vishet, i sann fosterländsk anda, stundom med despotiska medel. Laglig ordning fanns ej; man bör då icke klandra honom att han ej vördade den. Hans bestämmelse var just att bilda en sådan, och detta har han gjort, så mycket som under en mans lefnad kunde medhinnas. Konungamagten i hans hand var envåldig, utom de inskränkningar, som böndernes än-

nu okufvade våldighet satte emot honom. Han bröt dessa inskränkningar, när han kände sig nog stark att göra det; eljest underhandlade han och fogade sig efter tidens kraf. Hans söners split och svaghet satte faderns verk i fara; aristokratien rustade sig till inkräktningar, men blef slagen af Carl IX. I allmänhet voro Wasa-konungarne mägtigare än medeltidens monarker, utan att likväl gränserna för deras rättigheter kunna noggrannt uppgifvas. Ty en regeringsform fanns ännu icke; konunga-balken i landslagen och konungarnes försäkringar innehålla tidehvarfvets statsrätt. Motståndskraften emot konungaväldet låg ännu alltid hos adeln och rådet, till en mindre del hos ständerne i allmänhet. De ofrälse klasserna, skiljda ifrån adeln, voro ännu för svaga, hvarföre äfven deras frihet förlorades, sedan de, på Carl XI:s tid, uppoffrat den afundade adeln åt konungen. Denne hade, under 1600-talet, blifvit i orden mera än i saken bunden af rådets och ständernes bifall. Det heter i Gustaf II Adolfs konungaförsäkran, i afseende på vigtigare ärender, såsom att börja krig o. s. v., att konungen intet fick företaga utan dessa magters samtycke. I sjelfva verket berodde allt på personliga inflytelser. Gustaf Adolf var en mägtig konung; men förnämligast genom den magt hans personlighet utöfvade. Drottning Christina regerade äfven med stor myndighet, och likaså Carl X. Men de tvenne långa förmyndareregeringarne gjorde aristokratien mägtig, på konungens bekostnad. Missbrukad magt och oenighet inom adeln väckte ofrälseståndens fiendskap och gaf dem vapen i hand. Striden, som fördes med bittert partihat, bröt sig 1680, till adelsväldets undergång, genom reduktionen, hvilken gjorde adeln fattig, och genom rådets afsättning från all sjelfständig betydelse. Konungen och folket stodo nu gent emot hvarandra, utan medlare. Så blef Carl XI enväldig. Rådet lemnades i hans hand 1680; lagstiftande magten 1682—83, och beskattningen 1693. Det var nemligen då han berättigades, att, utan vidare samtycke, upptaga den gamla bevillningen och göra lån på rikets kredit. Vid 1682 års riksdag räknade ständerne för en konglig nåd, men icke för en rättighet, att blifva åtsporda vid stiftandet af nya lagar. Det konungsliga enväldet var färdigt; men blef ej långvarigt. Det följdes efter Carl XII:s död af en period med en vanmägtig konungastyrelse. Konungen blef den förnämste i rådet och hade dubbel röst vid dess voteringar; rådsherrarne voro ständernes fullmägtige, ansvarige inför dem. Detta var en rådsregering, och, man kunde säga, en ständer-regering; ty ständerne satte sig till doms öfver regeringens beslut. Konungens skillnad från rådet bestod endast i den yttre glansen, och att han var fri från ansvar, samt hans värdighet ärftlig. Annorlunda under Gustaf III. Då möter oss, efter 1772, en konungamagt; men lagbunden, oberoende af rådet, men icke af ständerne. Erforderlig säkerhet för friheten saknades väl, så länge viss tid för lagtima riksdags inträffande icke var bestämd, och man ej hade rådgifvare, ansvarige för ständerne. Konungen var herre öfver rådet; ständerne hade dervid intet att säga. Förenings- och säkerhets-akten återförde konungamagten till envåldets gräns. Ständernes lagstiftande och beskattningsrätt förnekades ej; men ingen säkerhet fanns för dess ostörda utöfvande. Att garantera rikets skuld, vårda banken och riksgäldsverket voro Svenska folkets återstående privilegier. Domare hade konungen alltid varit, i senare tider såsom ledamot af rådets justitie-revision. Så mycket Gustaf III älskade magten ville han ej i denna sak bryta en gammal häfd, och förbehöll sig derföre blott två röster, när högsta domstolen inrättades. Kronans ärftlighet, införd af Gustaf Wasa, tyst afundad mera än öppet bestridd under hans söner, var flera gånger bekräftad, ömsom utsträckt till qvinnolinjen, ömsom åter inskränkt till den manliga. Det förra skedde första gången 1590 för Johan III:s efterkommande, förnyades 1624; men upphäfdes i Carl X:s arf-förening 1650. Carl XI återställde och frihetstiden förkastade densamma. Sedan denna tid har ingen qvinna varit berättigad till Sveriges krona. Vår nuvarande statsförfattning har bibehållit konungamagtens karakter. Den är uttalad i §. 16 regerings-formen, hvilken innehåller hvad Svenska folket fordrar af sin konung, nemligen att vårda allas rätt och hålla frid och allmän säkerhet i landet. Andra ställen i grundlagarne bestämma denna konungens magt och skyldighet mera noggrannt. Krigsmagten står under hans befäl; han är således anförare i krig. Rättvisan skipas i hans namn; han är således domare, ehuru han i allmänhet icke sjelf utöfvar denna magt. Han kan dock deltaga deri, med tvenne röster i högsta domstolen. Lagstiftningen är en gemensam angelägenhet för konung och ständer; begges bifall erfordras för hvarje förändrad lag. Beskattningen beror på ständerne, åtminstone bevillningen. Konungen uppgifver statens behof, ständerne pröfva dem och gifva hvad erforderligt är, samt icke öfverstiger landets kraft. Men penningarne förvaltas till en stor del af konungen, genom under honom stående embetsverk. Likaså vårdar han kronans egendom, efter af ständerne bestämda grunder. Mindre är således konungens magt i afseende på penningeverket, och blifver ännu mindre derigenom, att de extra-ordinarie skatterna, eller bevillningen, icke ingå till kronans verk utan till ständernes eget, riksgälds-kontoret, samt derigenom att banken är undandragen konungens uppsigt. Deremot är konungen i besittning af en icke obetydlig lagstiftande myndighet, oberoende af ständerne, emedan han ensam ordnar alla ekonomiska förhållanden. Alla förordningar, som icke rubba grundlag eller allmän civil-, kriminal- och kyrko-lag, bero på konungen allena; de räknas till hans förvaltande myndighet. Inom denna, likasom hela sin verksamhetssfer, är konungen dock bunden af skyldigheten att höra ansvariga rådgifvares råd. Intet riksärende får, utan deras hörande, afgöras och intet beslut utgå utan underskrift af föredraganden, med undantag af de befallningar konungen utfärdar såsom befälhafvare öfver krigsmagten. Våra grundlagar hafva dock minskat den inskränkning

som den ministeriella ansvarigheten pålägger konungen, derigenom, att de erkänna rådgifvarnes rätt, att, genom föreställningar till protokollet, freda sig för ansvarspåföljd. Blott i ett fall, nemligen om konungen bryter emot regeringsformen, fordras af föredraganden att nedlägga sitt embete eller underkasta sig ansvarighet för beslutet. Betraktar man i allmänhet konungamagtens vilkor i våra dagar, så bör det erkännas, att de motsvara de fordringar, som med skäl kunna göras i ett bildadt samhälle. Statens medel granskas af ständerne och likaså hela regeringens system genom statsrådets ansvarighet; folket är skyddadt emot beskattning af konungsligt godtycke, och stiftar sjelf sin lag. Men genom konungens deltagande i lagstiftningen är en gräns upprest emot folkelementets inkräktningar. Då härtill kommer, att det icke finnes något tillfälle för ständerne, att lagligen intränga på den lagskipande eller styrande magtens fält, samt att konungen fritt väljer sitt råd, kan det med skäl sägas, att konungens magt, ehuru lagbunden, dock kan fritt och obehindradt utöfvas inom de gränser, som folkets säkerhet fordra. — Det är svårt, att, med full trygghet, uppgifva huru många konungar Sverige ägt, emedan de serskildta konungalängderna: Peringskölds, grefve Gustaf Bondes, Stjernmans, Lagerbrings och Sh. Rosenhanes icke följa samma system. Den sistnämnda, som icke blott är den sista, utan äfven tyckes hafva gått mest methodiskt till väga, får ej antalet, till och med Gustaf III, högre än 95, emedan han utesluter Fornjotherska ätten ur räkningen och icke heller upptager åtskilliga pretendenter eller våldskräktare, såsom Blotsven, Magnus Nilsson, Ragvald Knaphöfde, Magnus Henriksson, Knut den Långe, o. s. v. Sålunda skulle konung Oscar vara den 99:de Svenske konungen, då Odin är den förste.

Konungens Befallningshafvande kallas första styresmannen i ett län, och tillsättes af konungen. Han benämnes landshöfding, hvilket rättare borde heta länshöfding. Flintberg anmärker i sitt *Lagfarenhets-Bibliothek*, Del. I, att denne embetsman kallas i utsökningsmål konungens befallningshafvande, men landshöfding, då det angår länets politie och ekonomi. (Se vidare: *Landshöfding*.)

Konungens hospital inrättades 1796 af Stockholms borgerskap. Det utdelar pensioner åt afskedade krigare och sådana fattige män, som icke blifvit upptagne vid andra inrättningar. År 1808 utdelades genom detta hospital de i Sverige och Pomern samlade penningar, 8,500 R:dr B:ko, för de i Pomerska fälttåget svårt sårade krigare, eller deras efterlemnade enkor och barn. Fonden utgjorde vid 1842 års slut 154,304 R:dr; inkomsterna för året 7,857 R:dr och utgifterna 5,817 R:dr; deraf 2,194 R:dr i understöd till 106 personer i hufvudstaden.

Konungs-ara. Se: *Krono-uppbörd.*

Konungsfrid kallades en af de inskränkningar i den gamla sjelfhämden, hvarigenom denna blodiga sedvänja småningom motarbetades. Sådana voro lagarne om hemfrid och kyrkofrid och likaså konungsfriden. Denna bestod uti ett förbud emot enskildt hämd, under den tid konungen vistades i landskapet. Den var likväl äfven utsträckt till en viss tid, sedan konungen lemnat orten. Straffet för den, som bröt konungsfrid, var busköfling och everldelig landsflykt. Stadgandet om denna konungsfrid återfinnes så väl i flere gamla lagar, som äfven i Skenninge stadga af år 1280.

Konungsnämnd var en af konung Erik XIV, på herredagen i Arboga 1561, inrättad högsta domstol, hvilken borde, när så tarfvades, resa omkring landet, särdeles då marknader och landsting höllos, samt undersöka och döma i vigtigare eller s. k. högmålssaker. Hälften af ledamöterna i denna nämnd borde alltid finnas i Stockholm.

Konungssund. Så kallades fordom Söderström vid Stockholm, men hvilket dock var så grundt, att större skepp ej kunde passera det annat än vid mycket högt vatten.

Konungsund, en socken, belägen i Björkekinds härad af Östergöthlands län, Wikbolands eller Öst- och Björkekinds kontrakt, 1 mil N. från Söderköping, vid Bråviken. Kyrkan byggdes år 1801 och 1802; altartaflan är af Hörberg. Den gamla kyrkan konung Erik XI låtit bygga år 1228 har efter denne konung och det sund, som här bildas af Bråviken, fått sitt namn. I socknen märkes: *Rafnäs*, fordom *Rafvanäs*, 2 mtl. gammalt frälsesäteri. Har tillhört slägterne Rosenstråle, Ribbing, Kagg, Stålarm samt Posse. *Svinsund*, kalladt efter år 1803 *Svanksund*, 2 mtl. frälse-säteri, med vackert läge vid Bråviken. Har tillhört friherrliga slägten Wrangel. Säteriet uppbrändes 1719 af Ryssarne. *Marmorbruket* (se detta ord). Då Ryssarne d. 25 och 26 Juli nyssnämnde år härjade i denna trakt, gingo många af folket öfver till dem. En kommission, bestående af riksråden grefve De la Gardie och Ekeblad, general-guvernören Burenskjöld, justitie-kansleren Stjerncrona, lagman Kijl, häradshöfding Sparrsköld och advokat-fiskalen Feman, nedsattes sedan. Sven i Tomta dömdes till döden och länsman Höckerstedt till gatulopp. I ett berg på Wäsby ägor finnas större och mindre jättegrytor. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 25¼ mtl. och har 612 invånare. Dess areal utgör 4,976 tunnl., af hvilka 95 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Konung öfver de Kajaner och de Lappar i Nordlanden, var en titel, som förut varit obruklig; men antogs af konung Carl IX vid dess kröning, och blef en af orsakerna till kriget emellan Sverige och Danmark.

Konventiklar, religions-, eller hemliga och inom lykta dörrar, utan vederbörligt tillstånd, hållna sammankomster, till utöfning af gudstjenst, tillåtes icke någon att anställa, bivista eller tåla hemma hos sig. Detta stadgande grundar sig på det så mycket omtvistade "Konventikels-plakatet" af d. 12 Jan. 1726, föranledt af det Dippelska oväsendet (se: *Dippel, Johan Konrad*), och, såsom ställdt mot "offentliga gudstjenster hemma i husen", efter annan ritual, än vår kyrkas, och mot hennes offentliga gudstjenster, för att träda i deras ställe, blifvit förstådt och tillämpadt mot all hus-

andakt och privat-uppbyggelse, hvilka kunnat förarga dem, som ej känna sig behöfva gudaktighetsöfningar, förutan den yttre kultens formalism. I detta plakat är tydligen frågan om "sammankomster till en serskild gudstjenst", hvilken definieras vara "i privata och enskildta hus, män och qvinkön, gamla och unga, *kända* och *okända*, få eller flera, skola hafva frihet att sig samla och tillhopa komma, allt under *förevändning*, att bruka sin andakt och *enkannerliga* gudstjenst, den der med de vanliga sön- och helgedagars texters *predikande utläggande* i böners och *nya bönesätts* förklarande", det förklaras hvarken för nyttigt eller oundgängligt. Häremot sattes böter; men presterne ålades, att, för tillfredsställande af gudstjenst-behofvet hos folket utom det kyrkliga, *esomoftast* besöka sina åhörare i deras hus eller sammankalla några hus i staden eller byar på landet, för att föra dem till den rätta salighetens grund och kunskap, nb. utom hvad som kunde ske ej blott i den rituelt föreskrifna offentliga gudstjensten, utan ock i de vanliga katechismi-förhören. Plakatet stadgar således privat-konventiklar eller enskilda af religiös afsigt *af presterna* föranstaltade extra sammankomster, för att förebygga folkets gående på egen hand i detta afseende. Derjemte bjuder plakatet, att sträng hand skall hållas mot alla osedligheter på helgedagarne, enligt kongl. stadgan om eder och sabbatsbrott af d. 17 Okt. 1687. Hade plakatet hållits rätt af vederbörande myndigheter, så hade Svenskar säkert aldrig gjort sig skyldige till dess hårda straffbestämmelser, 14—21 dagars fängelse vid vatten och bröd, samt vid tredje förbrytelsen två års landsförvisning, för dem som hålla eller tillåta och 40, 80 till 120 mark s. m. för dem som bivista — ofta en uppläsning af ett bibelkapitel i en väns hus.

Konvoj kallas det beskydd, som handelsfartyg under krigstider åtnjuta af vissa dertill utsedde örlogsfartyg. Sjelfva den af krigsfartygen skyddade handelsflottan kallas äfven konvoj.

Konvoj-kommissariat. Rikets ständer föreskrefvo, i början af frihetstiden, att en viss afgift, under namn af extra licent, skulle erläggas af inkommande och utgående varor, för att bereda tillgångar till sådana konvojer, som ansågos nödvändiga under Barbaresk-staternes sjöröfveri på Medelhafvet. Den styrelse, hvilken förvaltade dessa medel, fick namn af konvoj-kommissariat. Det hade sitt säte i Götheborg; dess ledamöter voro dels kronans tjenstemän, dels ständernes fullmägtige. Politiska traktater förändrade sedan förhållandet, så att det som förut åtgått till konvojen användes till presenter åt de Afrikanska sjöröfvare-staterna. Kommissariatet flyttades till Stockholm 1742; dess tillgångar visade sig otillräckliga, helst deraf äfven skulle bestridas kostnaderna för beskickningen i Konstantinopel och konsulerne i Medelhafvets hamnar. Extra licenten blef till och med tredubblad och ständerne måste icke desto mindre låta afskrifva den skuld, uti hvilken kommissariatet råkat hos banken. Det upphäfdes 1790; men återställdes 1797. Under mellantiden förvaltades penningarne af stats-kontoret, och de öfriga göromålen sköttes af en kommitté. Efter föreningen med Norrige har en Norrsk ledamot inträdt bland de Svenska och brödrariket delar kostnaden. Afgifterna hafva i senare tider undergått betydliga förändringar. De bestämdes ännu, efter 1825 års konvoj-taxa, till en viss afgift efter varornas värde; men år 1831 antogs en annan beräkningsgrund, nemligen tulltaxan, så att konvoj-afgiften blef en viss procent af tullen och tullfria varor äfven befriades från konvoj-afgift; varor, som lades på nederlag eller kredit-upplag, voro också derifrån undantagne. Inkommande varor erlade ifrån fem till femton och utgående ifrån femton till femtio procent; men för varor, hvilka fraktades på ofria fartyg förhöjdes afgiften med fyratio procent vid införsel och femtio vid utförsel. År 1833 nedsattes konvoj-afgiften för utgående varor till hälften och år 1835 befriades utförselhandeln helt och hållet derifrån. Samma år stadgades äfven, att den återstående konvoj-afgiften, nemligen för inkommande varor, skulle beräknas till tio procent af tullen för alla slag af varor, och öfverskottet af inkomsterna användas till handelns och sjöfartens utvidgande och befrämjande, så väl inom som utom riket. Sjelfva benämningen af konvoj-afgift försvann, och i dess ställe benämnas dessa medel: afgift till handels- och sjöfarts-fonden (se detta ord). Under konvoj-kommissariatet står så väl *Sveriges enskildta handels- och sjöfarts-fond*, som ock *Sveriges och Norriges gemensamma fond*, till hvilken Norska statsverket årligen bidrager med 15,000 Norska specier, eller omkring 40,000 R:dr B:ko. Denna senare fond ägde 1843 en behållning af 105,764 R:dr. Utgifterna under året hade uppgått till 218,187 R:dr.

Kopmannus, den femte biskopen i Upsala, hvilken, efter den helige Henriks mord år 1157, upphöjdes på dess lediga stol, hvilken han dock ej innehade längre än till år 1162, emedan sorgen öfver konung Erik den heliges död skall hafva lagt honom i grafven. Då konungen under gudstjensten blef öfverfallen af Henrik Skatelärs son, Magnus, förrättade Kopmannus messan.

Kopp af. Under den sinnesyra, som ofta påkom Erik XIV de senare åren af hans regering, påstod han sig frestas af en ond ande, som hette *Kopp af* (hufvudet af).

Koppar, en elektropositiv metall, som varit känd sedan urminnes tider och långt före jernet. Den förekommer i naturen dels gedigen, och stundom i ganska stora massor, särdeles i Amerika och Australien, i mindre massor äfven i Falu grufva, dels på flerahanda sätt mineraliserad, genom förening med syre och svafvel. Med syre förekommer den både såsom oxidul och oxid; den förra i fritt tillstånd, under namn af *röd kopparmalm*, kristalliserad, ofta utmärkt skön till färgen och genomskinlig, och då fullkomligt ren, stundom mekaniskt blandad med jernoxidhydrat, under namn af *tegelmalm*, i anseende till färgen; den senare förekommer dels i fritt tillstånd, under namn af *kopparsvärta*, men vanligen i förening med syror, särde-

les med kolsyra, kiselsyra och fosforsyra, under flere olika benämningar, såsom malakit, kopparlazur, kopparsmaragd, m. fl. Med svafvel förekommer den dels som *kopparglans*, det är svafvelkoppar i fritt tillstånd, dels som *brokig kopparmalm* (bunt kupfererz), en förening af svafvelkoppar med mindre svafveljern, dels som *kopparkis* eller gul kopparmalm, en dylik förening med mera svafveljern; vidare såsom *fahlertz*, som är en förening af svafvelkoppar med svafvelantimon, svafvelarsenik och svafveljern. Den hos oss allmännast förekommande kopparmalmen, är den gula eller kopparkisen, hvilken således företrädesvis användes till kopparns utbringande, likväl anträffas äfven de flesta öfriga malmerna, ehuru i mindre qvantiteter. Vår förnämsta koppargrufva är vid Falun, och kopparns utbringande ur malmen sker der, först genom rostning, vidare genom sulusmältning, då s. k. skärsten bildas, hvilken underkastas s. k. vändrostning, och slutligen nedsmältes till råkoppar, den der genom en egen reningsprocess, kallad garning, förändras till gar- eller rosett-koppar och i detta tillstånd bringas i handeln. I rent tillstånd är kopparn till färgen röd, kristallinisk, ytterst smidig, men tillika fast och sammanhängande, af 8,63 till 8,89 egentlig vigt, temligen trögsmält, i luften föga föränderlig, likväl öfverdrager den sig på ytan med en hinna af oxidul, samt på fuktiga ställen med ett beslag af kolsyrad kopparoxid, kallad erg. I syror är den temligen tröglöst, med undantag af salpetersyra; vid mycket hög temperatur syrsättes den och förbrinner med en vacker grön låga. Den ger tvenne föreningar med syret, nemligen oxidul och oxid, likaledes med svafvel, hvaraf den mot oxidulen svarande förekommer färdigbildad i naturen och utgör ofvannämnde svafvelhaltiga kopparmalmer. Med de flesta metaller legeras kopparn, och och flera af dessa legeringar äro af stor användbarhet, såsom mynt- eller arbets-guld och silfver, klockmetall och brons, messing, m. fl. Före år 1580 var det en hvar bergsman, så väl vid Stora Kopparberget, som annorstädes i riket, fritt och obetaget, att föryttra sin koppar huru och åt hvem honom godt syntes; men den 29 April samma år utkom konung Johan III:s öppna mandat, der konungen klagade öfver det underslef, som af koppar-bergsmännen blifvit föröfvadt, både med den afrads- och tionde-koppar, som de årligen plägade utgöra, i det han varit 2 daler ringare i fint, än konungens egen hyttekoppar, såsom ock att bedrägeri blifvit föröfvadt med kopparplåtarne, i så måtto, att de smält kopparen och gjutit honom oluttrad och obränd i formen, hvarigenom kopparen blifvit utomlands "varvyrdad"; på hvilka skäl och i anseende till den förlust kronan lidit i sina tionden, konungen, vid varans konfiskation, förbjöd bergsmännen och andra, som hade gammal eller ny koppar att aflåta, att föryttra den åt någon annan, än den, som på konungens vägnar vore förordnad till "koppar-köpare", för det värde som konungen låtit sätta derpå, och kungjorde tillika, att de som ville tillhandla sig koppar, skulle derom besöka konungens köpman Anders Larsson i Stockholm, hvilken på konungens vägnar skulle försälja till dem så mycken koppar, som de behöfde. I detta mandat, som tvenne år derefter, den 30 Mars 1582, förnyades och skärptes, gjordes likväl genom plakatet d. 28 Jan. 1590 den förändring, att sedan bergsmännen låtit inväga deras råkoppar och betalt tionde deraf, skulle de få utsmida den öfverblifna kopparen i plåtar och få sätta kronomärke derpå, emot afgift till kronan af 4 daler för skeppundet. Anledning är ock att tro, det bergslagen, med detta vilkor, idkat fri handel med sin koppar, intill dess kronan, år 1615, för dess räkning, lät uppköpa all den koppar, som kom på vågen, hvilken sedan med vinst såldes åt kronans afnämare, och fick denna vinst namn af *koppartull*. Ett kompani erbjöd sig derefter, år 1625, att på hvarje skeppund betala 60 daler kopparmynt så kallad koppartull, hvilket antogs emellan kronan samt intressenterne i kopparkompaniet (se detta ord), enligt kontrakt af d. 10 Jan. 1625, af innehåll, att bergsmännen skulle till kompaniet aflåta deras koppar för 50 Svenska daler skeppundet i reda penningar; att kompaniet finge slå all kopparen i mynt till 150 daler, och att ingen koppar skulle säljas under denna summa; hvaremot kompaniet borde gifva i tull, af hvart skeppund det uppköpte, 60 daler k:mt, och för hvart skeppund af kronans afradskoppar leverera ett skepp:d myntad koppar, för 126 daler k:mt. År 1634 blef, såsom det ses af ingressen till kongl. plakatet af den 12 Juli 1635, en fri handel mellan koppar-bergsmännen och köpmännen tillåten, emot skyldighet, att, jemte afraden, gifva kronan tionde; men som bergslagen förklarade sig, i dess dåvarande betryckta tillstånd, densamma icke mägta utgöra, och den obetydliga tullkopparen ej heller på långt när svarade emot tiondedelen af koppartillverkningen, hvilken för åren 1634 och 1635 utgjorde tillsammans 22,337 skepp:d 4 lisp:d 13 skålp:d, så blef, i förmåga af 5 §. i 1635 års riksdagsbeslut, ett nytt kopparkompani inrättadt, hvilket ökade det förras koppartull med 2 R:dr, eller sammanlagdt 12 R:dr på skeppundet. Ifrån det tvång, hvaruti kopparhandeln var försatt genom detta kompani, sökte väl bergslagen, att esomoftast vinna förskoning; men då dessa klagomål ej medförde annan verkan, än att skärpta förbud utfärdades, att sälja koppar åt någon annan än koppar-kompaniet, så åtogo sig bergslagerne, år 1638, att till kronan erlägga hvart fjerde skeppund, lispund eller mark, af allt som tillverkades, på det bergslagen måtte fritt få sälja den öfriga delen; kronans afrad 12,000 skepp:d årligen likväl oberäknad, hvilket anbud antogs af regeringen, som 1639 förklarade att kompaniets kontrakt vore till ända, samt att hvar och en ägde frihet, att, efter gammal vana, handla och vandla med bergsmännen. Denna fjerde-skeppunds-afgift fortfor i 130 år, eller ända till 1769 års riksdag, då, i anseende till den svåra belägenhet, hvari bergslagen råkat genom kursens hastiga fall till 42 mark och kopparens underpris, samt vid besinnande af Stora Kopparbergs grufvans olika afkast-

ning emot 1639, då bergslagen åtog sig denna afgift (år 1639 uppgick denna grufvas afkastning till 11,021 skepp:d och år 1769 till 4,689 skepp:d), bergslagen åtnjöt förmedling från fjerde till åttonde skeppundet. De öfriga kopparverken voro olika taxerade, i mån af arbetsdriften, till 20:de à 40:de skeppundet af deras tillverkningar. Härförutan funnos en mängd andra afgifter de der tryckte koppartillverkningen, såsom afrad, skjutsfärdskoppar, bevillningsafgift af kopparverken, sjötull, lanstull, landtulls-rekognition, gränsetull, m. m. Vid Stora Kopparberget hafva år 1845 blifvit uppfordrade 66,780 tunnor malm, hvilka vid auktionerne försålts till 1 R:dr 47 sk. 3 r:st pr tunna, till ett sammanlagdt belopp af 132,558 R:dr 4 sk. B:ko. Af malmen från de skattlagda grufvorna derstädes hafva under bruksåret 1845 blifvit tillverkade 2,852 skepp:d 9 lisp:d 15 skålp:d koppar. Tillverkningen af s. k. "frikoppar", har dessutom uppgått till ett belopp af 470 skepp:d 14 lisp:d 19 skålp:d. Sammanräknas hela koppartillverkningen vid Stora Kopparberget, så har den uppgått till ett qvantum af 3,323 skepp:d 4 lisp:d 14 skålp:d. Vid Åtvidabergs kopparverk i Östergöthland, har tillverkningen gifvit icke mindre än 2,930 skepp:d 13 lisp:d 13 skålp:d. Då härtill lägges uppgifven koppartillverkning af malm hemtad ur andra grufvor och förvandlad till metallisk koppar vid kopparverk, så blir den sammanlagda summan af i riket år 1845 tillverkad koppar 8,067 skepp:d 4 lisp:d 19 skålp:d. I handeln förekommer koppar dels såsom endast smält, i form af garkoppar, dels smidd eller valsad, såsom kopparbleck, kopparbult och spik, m. fl. Dess användande till taktäckning, kok- och destiller-redskaper m. m., är allmänt kändt. Den årliga utförseln anses uppgå till nära 5,000 skepp:d, hufvudsakligen garad, mot 5 R:dr, samt smidd mot 1 R:dr 32 sk. tull; men för rå med 18 R:dr 36 sk. tull per skepp:d. Den årliga produktionen af koppar i hela Europa anses uppgå till omkring 125,000 skepp:d.

Kopparbergs, Stora, län. Se: *Dalarne.*

Kopparbergs fögderi utgör första fögderiet i Stora Kopparbergs län, och är beläget omkring Falu stad. Marken är till större delen bruten, ojemn, skogbeväxt och stenbunden, dock förekomma jemna fält i Skedevi och Thorsång. Ehuru jordbruket visserligen skötes väl och med industri, emedan koppelbruk för det mesta är antaget, så alstrar fögderiet dock ej sitt fulla spannmålsbehof. Ett betydligt bergsbruk samt kolning och körslor utgöra högst vigtiga näringsgrenar. Fögderiet innefattar 1 stad, Falun, samt 7 socknar, nemligen: Kopparbergs, Svärdsjö, Sundborn, Wika, Stora Skedevi, Thorsång och Aspeboda, hvilka utgöra 334 mtl. med 15,856 invånare, hvaribland Falu stads ej äro inberäknade. Fögderiets areal utgör 520,160 tunnl., af hvilka 76,400 äro sjöar och kärr. Kopparbergs och Näsgårds fögderier utgöra tillsammans en domsaga.

Kopparbergs, Nya, bergslag, i Nerikes län, utgöres af Ljusnarsberg eller Nya Kopparbergs socken. Koppartillverkningen inom denna bergslag, som från år 1628, då Ljusnarsbergs koppargrufva upptäcktes, utgjort egentliga anledningen till befolkningen af denna förut glest bebodda Finmark, började för omkring 50 år sedan, då koppargrufvornas malm-afkomst minskades, att undanträngas af jernhandteringen; och då bergslaget icke var hugadt att bedrifva kopparmalmsbrytningen i den skala, hvilken, vid år 1827 hållne bergs-kommissioner, föreslogs såsom vilkor för bibehållande af den för koppar-rörelsen förunnade bergs-frälse-friheten, förklarades Nya Kopparberget år 1829 för jernbergslag. Efter den nya skattläggning, hvilken år 1836 kom till stånd, väcktes året derpå fråga om återupptagande af Gustafs schakt i Ljusnarsbergsfält, till mera än hälften fyldt med vatten, och bergslaget öfverlemnade under vissa vilkor åt ett, bland dess intressenter, bildadt bolag att på 25 års tid bearbeta och för allmänna bergslagets räkning försvara grufvorna. Vid 1841 års slut hade detta bolag nedlagt omkring 20,000 R:dr riksgälds på schaktens tömning, konstens försättande i brukbart skick och Bonde-schaktets afsänkning; men i saknad af ändamålsenligt byggde smältverkstäder kunde af den icke obetydliga malm-afkomsten icke då tillgodogöras mer än 85 skepp:d koppartillverkning, hvilken likväl år 1843 steg till 259 skepp:d. Des frihet från tionde, som under tolf år är beviljad detta verk, uppmuntrar till fortsatt undersökande af malmfältet och återupptagande af flera grufvor, hvilande från forntiden, deraf allmän och enskild förmån är att förvänta. Tackjernsblåsningen åren 1837—1841 uti bergmästaredömet är uppskattad i medeltal årligen till 48,167 skepp:d. Stång- och ämnesjernstillverkningen under samma tid, i medeltal årligen 10,495 skepp:d. Vid Krokfors inom denna bergslag finnes gjuteri och mekanisk verkstad för machin-tillverkning.

Kopparbergs bergslag och grufva, Stora. Stora Kopparbergs grufva är belägen inom staden Faluns område. Enligt en tradition, gafs första anledningen till malmgångarnes upptäckande af en Finne från Torsån, vid namn Kåre, som vallade boskap på det ställe der grufvan nu är, och märkte att en bock, som kom tillbaka från skogen, syntes rödfärgad af en ovanlig jordart. Man fann snart att det var förvittrad kopparmalm. Ett fordom rikt malmstreck heter ännu *Bockskullen*, der man alltid fann röd jord, ända till raset i stora grufvan 1686 och 1687. Grufvan upptogs kring medlet af 13:de århundradet och erhöll förnyade privilegier af Magnus Smek 1347, sedan de gamla voro förkomne. Dess afkastning har fordom varit betydligt större än nu. Den största man känner var år 1650, då grufvan gaf 20,321 skepp:d koppar; men den har sedermera aftagit. År 1676 gaf den ännu 16,000 skepp:d. Sedan år 1690 hade tillverkningen icke stigit till 10,000 skepp:d. Under Carl XII:s regering föll den mot 6,000 skepp:d årligen. Ifrån 1718 till 1792 har den sällan hunnit så högt. Ännu på 1820-talet utgjorde den omkring 5,000 skepp:d årligen; men för närvaran-

de håller den sig kring 2,000 skepp:d. Under senare tider hafva grufvans malmtillgångar, till stor del upphemtade genom de i Storgrufvans ras anlagde soffringsarbeten, icke undergått någon väsendtligare förändring; men i anseende till grufvans djup, och nödvändigheten, att jemväl bryta arbetsställen, hvilkas malmer vid försäljningen gifvit, i förhållande till brytningskostnaden, en årlig förlust af omkring 28,000 R:dr B:ko, har behållningen af grufvan så nedgått, att utdelningen för hvarje af åren 1841 och 1842 till grufve-intressenterne icke utgjorde mer än 2 R:dr B:ko på fjerdepart eller 2,400 R:dr för hela grufvan. Den af bergslaget för flere år sedan sökta nedsättning i den höga koppar-räntan, hvilken motverkar de svagare malmernas tillgodogörande, har, jemte flere, för detta bergverk nödige, af bergslaget gjorde framställningar, varit föremål för undersökning inom orten af den dertill i nåder förordnade kongl. kommission. Koppartillverkningen af soffrad slagg ur äldre varp, har äfven tilltagit och tvifvelsutan varit förmånlig för näringsidkaren, i anseende till någorlunda höga kopparpris, i förening med god afsättning, men äfven stundom skadligt inverkat på moraliteten hos en del af den ungdom, som af soffringsarbetet haft sin sysselsättning. Vid medlet af år 1843 inträdde dock ett motsatt förhållande, så att kopparen i allmänhet saknade efterfrågan, under det priset nedgick till 12—14 R:dr per skeppund. Den egentliga minskningen i tillverkningen daterar sig från det stora raset 1687. Då förändrades helt och hållet grufvans utseende och bildade den stora öppningen af 200 famnars längd, 110 famnars bredd och 50 famnars djup, hvilken nu ligger i dagen under namn af Stöten. Konster och uppfordringsverk blefvo dervid förstörde, så att många lotter eller fjerdeparter blefvo utan ägare. Nuvarande grufvans djup är 200 famnar. Det vatten, som åtgår att drifva konster och spel, kommer från treune mindre sjöar, kallade Vällorna. För detta grufveverk inrättade konung Gustaf I vissa ordningar och lotter, de voro då 20 par; hvart par bestod af 4 half-fjerdingar, och hvar half-fjerding af 4 fjerdeparter, hvilket tillsammans gör 80 half-fjerdingar och 320 fjerdeparter. Konung Carl IX ändrade detta således, att dervid uppstodo 45 gamla och 20 nya par, deraf 3 helfjerdingar tillhörde bergsmännen och den 4:de kronan. I konung Gustaf II Adolfs tid hade begge paren hvar sin egen grufva; de gamla arbetade i *Bondestöten*, som var den äldsta, och de nya i *Blankstöten*. År 1616 voro alla paren 56, eller 896 fjerdeparter, förutan de 19 par, eller 304 fjerdeparter, som tillhörde kronan, hvilket gör tillhopa 1,200 fjerdeparter, hvilka utgöra det närvarande antalet af gruf-lotter. Till dessa böra äfven flera jernbruk och masugnar, och betalas hvarje fjerdepart för närvarande med 1,000 R:dr B:ko. Delägarnes antal är öfver 300, större delen boende utom orten, och inemot hälften fruntimmer, hvilket senare gifvit en författare anledning yttra, att bergslagen vore på öfvergången till ett jungfrustift. I fordna tider skedde lottning på grufstugan eller i grufrättens närvaro, om parens ordning att få malm, hvilket kallades dobbla; då kastades med tärning i ett stort kopparkäril, af storlek som ett litet bord, och hände då att N:o 75 så snart kunde få malm som N:o 1, och när alla paren hunnit få lika utdelning började ånyo med lottning; således, ju mera malm man fick ur grufvan, och desto fortare det hann igenom paren, desto oftare skedde dobbel. — Stora Kopparbergs bergslag har egen styrelse, under en bergshauptmans ordförande. Dess enskildta jernverk, eller bruksbolaget, ledes af en direktion i Falun. Dessa verk, efter hand anlagde eller inköpte af bergslaget, äro: Svartnäs bruk, Nåraåns bruk, Rässhyttan, Korså, Snöå, Andersfors och Eriksfors bruk, Avesta koppar- och jernverk, Ågs, Tanså och hälften i Löfsjö masugn, hvartill höra betydliga jerngrufvor, särdeles vid Windtjern i Svärdsjö. Vid Kopparbergs grufva äro många byggnader uppförda, en stor del af sten, såsom verkstäder, embetsrum, beställen, m. m.; men sjelfva grufvan är så i aftagande, att den nära nog blott drifves för privilegiernas skull, och snart endast blir en historisk märkvärdighet, ty efter nuvarande försäljningspris å malm, visar sig, att fjerdepartsägarne hafva af grufvan nästan ingen afkomst. Fördelas den verkliga vinsten på den uppbrutna malmen, har bolaget icke haft mera än 2 sk. behållning af hvarje uppfordrad tunna malm. I Juli hvarje år är allmän bolagsstämma med intressenterna, då förvaltningen granskas och nya förslager framlemnas. Enheten i administrationen synes rubbad derigenom, att grufvan har en egen, och jernverken en egen styrelse. Den som hör talas om Stora Kopparbergs bergslag, eller köper en fjerdepart, föreställer sig naturligtvis, att allt arbete sker gemensamt, för att erhålla största möjliga vinst till utdelning. Motsatsen är dock både synbar och förvånande, då man vid nogare granskning finner, att här ej blott är bolag i bolag, utan ock ej mindre än fyra serskildta, som hvart och ett arbetar på sitt intresse, och snart sagdt ingen på det gemensammas. Af dessa äro, hvilket icke uppenbart motsäges, fjerdepartsägarne de egentliga delägarne, och hvilka hedras med namnet att äga det man kallar Stora Kopparbergslaget; men dertill komma äfven bergsmän, hytteägare och bergfrälse-jordägare, hvilka alla både gemensamt och hvar för sig inkräkta på fjerdepartsägarnes rätt och bästa. För närvarande delas den uppfordrade malmen i vissa hopar, hvilka dels säljas på auktion, till betäckande af allmänna utgifter, dels utdelas till fjerdeparts-innehafvarne och utsmältes af s. k. brukande bergsmän vid deras hytter. Ett sammanbruk för hela bolagets räkning har ej kunnat bringas i gång. En förvandling af skatten samt indragning af den stora embetsmanna-staten, hvilken ännu är lika talrik, som då grufvan gaf fyrdubbel afkastning, har ej heller kunnat åstadkommas, oaktadt bergslaget har en egen representant vid riksdagarne. — Till grufvans eller Kopparbergets historia hör äfven, att den äldsta kända handling, hvari Kopparberget förekom-

mer, är en försäkran utgifven till konung Birger Magnusson af hans bröder hertigarne år 1310, d. 20 Aug., hvarigenom Birger försäkrades om ostördt bibehållande af sin del i Kopparberget, hvilken genom arfsrätt tillfallit honom. En grufvedräng här var år 1342—1372 berättigad att rödja i skogen, äfven på annans grund, och att behålla den för sig och efterkommande. För ett lån till konung Albrekt af grefvarne af Holstein, uppburo de i ränta årligen 100 skepp:d koppar, och hade derföre sina egna fogdar vid Kopparberget. Det rikaste strecket i grufvan, ägdes i början af 1500-talet af Måns Nilsson (Svinhufvud) på Asboda, den rikaste bergsman på sin tid. Omkring år 1635 hade i grufvan en död kropp blifvit framdragen ur en brytning, hvilken kropp var så frisk till utseendet, som hade han omkommit samma dag, ehuru man af klädedrägten och några gamla mynt, som han hade hos sig, kunde sluta, att han 200 år förut blifvit öfverrasad. År 1749, då det nya hospitalet i Falun öppnades, utbars derifrån ett lik, som i 30 år varit ofvan jord; det igenfanns 1719 i Mårdskinns- och Vredes-schakten, sedan det i 49 varit under vatten. År 1670 hade samma karl, grufarbetaren Matts Israelsson, farit ensam ned och omkommit. Vid upptagningen ur grufvan var han i början mjuk, som en lefvande kropp, men så snart han blef torr, blef han hård som sten, hvaraf ryktet uppkom att han var petrificerad. Han förvarades sedan i grufvan i ett glasskåp; men då han började sönderfalla, befanns att han hårdnat endast af det vitrioliska grufvattnet och ofullkomlig sälta. Han blef derefter begrafven. Märkvärdigt är att en gumma, som varit förlofvad med denna person, igenkänt honom efter 49 års förlopp, och begärt att få begrafva honom.

Kopparbergs, Nya, socken. Se: *Ljusnarsberg.*

Kopparbergs, Stora, socken, annex till Falu stads eller Christinæ församling, har fått sitt namn af Stora Kopparberget, hvilket, äfvensom Falu stad, ligger inom dess område, och omgifver socknen således staden. Socknens kyrka, eller Kopparbergs kyrka, ligger inom staden, på den s. k. norra kyrkobacken, och förmodas vara byggd i medlet af 14:de århundradet, troligen vid den tid då Kopparberget blef egen församling. Förut lärer här varit blott ett kapell, hvilket lydde under Thorsång. Kyrkan är byggd af tegel på en icke rätt säker grund, hvarföre den ofta för remnor i hvalfven måst repareras. År 1656 tillbyggdes utanföre 18 sträfpelare. Inuti har den 19 pelare och hvalf; den tillbygdes 1685. De största sjöarne äro *Runn*, *Rog*, *Varpan*, *Grycken*, *Ulgrycken*, stora och lilla *Vällan*, *Tunsen*, *Spjutsjön*, *Tisken*, *Hosjön*, m. fl. Bland åar märkes isynnerhet det vattendrag, som uttömmer Rogs vatten i Varpan och dennes genom Östanfors-ån i Runn. Landet är mycket kuperadt, genomskuret af vattendrag, stenbundet och skogrikt. Socknen har, utom 4 tullqvarnar, 23 mindre qvarnar, eller s. k. sqvaltor. Högsta berget kallas *Gryckbo backe*, samt hinner en höjd af 968 Sv. fot. Dessutom märkas *Jungfruberget*, *Hornberget*, *Jerlindsberget* och *Källslättberget*. I anseende till belägenheten omkring en större stad, har jordbruket i denna socken blifvit högt uppdrifvet, och många ganska eländiga trakter genom flit och konst bragte till en förundransvärd bördighet. Bergsbruk utgör eljest hufvudsakliga näringsfånget. Många kopparhyttor voro i fordna dagar här i gång, hvarefter stora slagghögar ligga qvar, och hvilka stundom blifva ånyo bearbetade på koppar. Flera rödfärgsverk finnas. Ödelagda grufvor förekomma flerestädes, såsom *Skyttgrufvan*, ½ mil från Falun, ånyo upptagen 1563, håller zinkblende och blyglans, samt var fordom arbetad på koppar; *Svedsgrufvan* upptogs 1704; *Bjusgrufvan* upptogs 1706 efter hundrade års ödesmål; *Skuggarfsgrufvan*, bruten kring 1705; *Näfverbergs* grufva, upptagen 1801 och ödelagd 1806. Utom dessa kopparanledningar hafva försök på jern blifvit anställde vid Slättmyra, Harmsarfvet, Buråsen, Lurgrufvan, Qvicktjernsberget, m. m. Bland betydligare och bättre bebyggda egendomar märkas: *Gryckbo* pappersbruk (se detta ord), *Rottneby*, beläget vid den lilla angenäma Hosjön, ½ mil från Falun, är ett ibland de vackraste ställen i orten. Egendomen är väl bebyggd, har hjelplig skog och bete. En särdeles märkvärdighet har den genom den benämning den gifvit åt den i orten vidt utgrenade Rottneby-slägten, härstammande från Olof Olsson i Hosjö, som var sonson till Danske riksdrotset Nils Olsson, hvilken i början af 14:de århundradet nedsatte sig i Sverige, der han blef stamfader för flere dels ännu lefvande, dels utgångne ätter, såsom Stjernhjelm, Svinhufvud, m. fl. Hans afkomlingar voro ägare af Rottneby tills mot slutet af förra århundradet. Egendomen tillhör nu landshöfdingen och kommendören Lorichs. *Främby*, *Korsnäs*, *Varggården*, *Morbygden* (se nämnde ord och Håkan på Dalen), *Norslund*, en vacker, välbyggd och välhäfdad egendom helt nära Falun. Bland öfriga bättre bebyggda egendomar i denna socken märkas: *Samuelsdal*, *Bäckehagen*, *Främsbacka*, *Helsinggården*, m. m. Socknen består af 56 mtl. och har 1,387 invånare. Dess areal utgör 71,003 tunnl., af hvilka 15,200 äro sjöar och kärr. Adr. Falun.

Kopparbergs läns och Bergslags enskilda Bank grundades år 1835, samt oktrojerades samma år den 14 November, att taga sin början från och med 1836. Denna bank, med ett tecknadt kapital af 626,000 R:dr B:ko, bedrifver sin lånerörelse jemnlikt reglementet, dels genom diskontlån, dels medelst kassakreditiver, hvarförutan kontanta penningar få insättas så väl à depositionsräkning, som i upp- och afskrifnings-räkning. Banken förvaltas af en direktion i Falun, bestående af sex bland delägarne årligen valde ledamöter. En öfversigt öfver bankens ställning ingifves för hvarje månad till finans-departementet, och allmängöres derefter i det officiela bladet. Bankens ställning den 30 Juni 1847 var följande: *Tillgångar* 1,844,660 R:dr B:ko, hvaraf 438,200 R:dr hypotheker för grundfond, samt 894,580 R:dr fordringar. Af dessa senare befunnos nära 490,000 R:dr utlånta på diskont-räkning och 404,800 lyftade à kreditiv-

utskningen. *Skulderna* voro, utom för lottägarnes tillskott och säkerhetshandlingar (626,000 R:dr), innestående medel på depositions-, upp- och afskrifnings-räkningen 164,400 R:dr. Utelöpande kreditsedlar 972,434 R:dr, så att tillgången utöfver skulderna var 81,725 R:dr B:ko.

Koppar-kompaniet inrättades först 1625; men ett senare 1732 i Stockholm, och erhöll d. 20 Mars s. å. uteslutande rättighet att utskeppa all kronans och enskildtes garkoppar och plåtar. Kompaniet fortfor till d. 6 April 1736, då det upphäfdes genom en kongl. förordning. (Se äfven *Koppar.*)

Kopparmatte kallades en bronz-staty, som fanns upprest på Träsktorget i Stockholm på skampålen. Den säges varit gjuten på föranstaltande af en Tysk borgmästare i Stockholm, hvilken hyste mycket agg mot sin embetsbroder, hvars drag han derföre lät aftrycka i bilden, för att sålunda häda och förlöjliga honom. Vedergällningen träffade likväl den låge smädaren i hans efterkommande, ty flere af dem berättas hafva blifvit för begångna brott straffade vid samma höga påle, på hvars spets bilden var upprest. Den uppsattes först på Stortorget, flyttades år 1776 derifrån till Packartorget och sedan till Träsktorget, hvarest nu är straffplatsen. För ungefär 12 år sedan inrapporterades till poliskammaren af polisbetjenten Thomasson: "*att Koppmarmatte nedfallit från pålen å Träsktorget och vådligen omkommit*", och sedermera har den ej blifvit upprest.

Kopparmynt. Se: *Mynt.*

Koppamåla. Se: *Hvena* socken.

Kopparorm, ormslå (Anguis fragilis), en amfibie af ödlornas ordning, hvilken till formen liknar en orm och derföre fått sitt namn. Han är 15—16 tum lång; ofvan brungrå, bronz- eller kopparfärgad, oftast med ett smalt svart streck längs åt hvardera sidan, och ett ännu smalare midt emellan dessa; fjällen rundade och platta; kroppen nästan cylindrisk, trubbig, ganska slät och glänsande; stjerten längre än hela kroppen och hufvudet; detta senare äggformigt, aflångt, utan märkbar gräns emot halsen; ögonen med dubbla lock; tungan pilformig, i spetsen klufven; stjerten småningom smalnande, men trubbig i spetsen. Djuret är ganska vackert och alldeles oskadligt; men anses ändock allmänt såsom högst farligt. Han är ytterst rädd, och när han förföljes eller gripes gör han sig styf till den grad, att han med lätthet kan afbrytas. Om vintern ligger han i dvala så länge kälen är i jorden. Dess födoämnen utgöras af insekter och deras larver, samt sniglar, genom hvars utrotande han gagnar. Likasom ormen ömsar han skinn, hvarvid han slingrar sig genom taggiga buskar, så att skinnet fastnar deri och han kan krypa utur detsamma, qvarlemnande det ut- och invändt.

Kopparstickare. Se: *Gravörer.*

Koppartorp, kapell-församling. Se: *Tunabergs* socken.

Koppervik, en hamn vid Wisby.

Kopparvitriol, blå vitriol, blå alun, blå galisensten, svafvelsyrad kopparoxid, är ett neutralt salt, bestående af kopparoxid och svafvelsyra, hvilket förekommer upplöst i flere koppargrufvors vatten, t. ex. Falu grufva, m. fl., samt beredes äfven i stort med konstens tillhjelp, emedan den utgör en temligen betydlig handels-artikel och användes till flere tekniska behof, såsom färgning, beredning af målare-färger, m. m.

Koppleri. Den vanärande rörelse, som erhållit detta namn, är, efter Svensk lag, belagd med nesligt straff. Brottet tillräknas så väl kopplaren som de qvinnor, hvilka låtit sig brukas på sådana hus, der koppleri bedrifves. Straffet är att schavottera, eller, såsom lagen uttrycker sig, att stå vid kåken trenne dagar. Tredje dagen varder kopplaren hudstruken af bödeln, och försändes till allmänt arbete under tre års tid, hvilket sistnämnda straff utsträckes till hela lifstiden, om brottet förnyas. Qvinnorna åter äro äfven underkastade allmänt arbete; men i stället för att stå vid kåken, dömas de till böter, eller äfven, särdeles vid förnyadt brott, till ris. Sådana brottmål räknas i rättegångs-balken till s. k. underställningsmål, d. ä. sådana, deruti dom ej får verkställas, förrän den blifvit skärskådad af hofrätten.

Kopporm, ett jernbruk i Jernskogs socken af Wermlands län, har 2 härdar och 1,150 skepp:d privil. årligt smide af köpe-tackjern, samt spik- och manufaktur-smide. Hammarskatten är 11 skepp:d 10 lisp:d. Afsättnings-orten är Götheborg. Smidesstämpeln visar ett H med ett I i midten. Tillhör H. Juel och med-delägare.

Koppskatt, af det Tyska ordet *Kopf,* hufvud, en personlig skatt, ålagd hvarje fullväxt man eller qvinna inom landet, hvilken benämning numera är utbytt mot *Mantals-penningar.* (Se: *Kapitations-afgift.*)

Koppympningen infördes först i riket under senare hälften af 1700-talet. Då varande professorn, sedermera presidenten Schulzenheim utsändes år 1754 å allmän bekostnad till England, Frankrike och Tyskland, för att taga kunskap derom, och, efter återkomsten år 1756, ympade han hofmarskalken Carl De Geers barn, de första på hvilka medlet användes. Först 10 år senare började det likväl allmännare begagnas, dock icke mer, än att 20 barn ympades i två terminer om året. Under kuren fingo patienterne fritt underhåll och medikamenter. Denna välgörande uppfinning syntes böra vinna allmännare förtroende, då kronprinsen Gustaf lät ympa sig år 1768 (se: *Dalberg, Nils*); men det skedde icke, utan anstalten besöktes, efteråt som förut, blott af ett mindre antal personer. År 1778 inköptes ett serskildt koppympningshus på Södermalm; men inrättningen flyttades derefter till åtskilliga ställen, och omsider till ett hus på Ladugårdslandet och Grefgatan. (Se vidare: *Vaccinationen.*)

Kopvardie-skeppare-societetens fattigkassor i Stockholm, med ett kapital af 11,750 R:dr B:ko, lemnade 1842 understöd till 25 fattige, med 867 R:dr 24 sk.

Koraller tillhöra djurrikets femtonde klass, djurväxter, och äro djur, omslutne af en oorga-

nisk massa, vanligen fastsittande på hafsbottnen. Deras kropp består af ett enkelt rör, som kan sammandragas, med en mun omgifven af små trefvare, hvilka tillika tjena till fångarmar. Sjelfva djuret får namn af polyp, och blott den hårda oorganiska skorpan, hvaraf det är omgifvet, får egentligen namn af korall. Denna är i början genomdragen med en organisk väfnad, hvaruti fasta ämnen, hufvudsakligen kalk, afsöndra sig, på samma sätt som i skorpdjurens skal eller ryggradsdjurens skelett. Den sålunda bildade oorganiska skorpan tillväxer och utvidgar sig med sjelfva djuret, hvilket fortplantas så väl genom knoppar, som genom äggläggning, i följd hvaraf likasom grenar och nya stammar utskjuta och uppskjuta på och jemte hvarandra, från en gemensam rot, och korallbildningen tilltager allt mer och mer, så att på detta sätt, genom dessa små djurs verksamhet, oerhörda massor af oorganiska ämnen uppkomma i hafvet, beklädande deruti befintliga fasta klippor och bilda de ofantliga korallbankar, hvilka dels befinna sig under vatten, dels uppskjuta deröfver och utgöra grunden för en stor del af Australiens öar. Sjelfva djuren lefva både uti salt och sött vatten; men uti det förra äro de aldrig omgifna af koraller, utan på sin höjd af ett mjukt mer eller mindre läderlikt skinn. De indelas uti mosskoraller och blomkoraller. De förra hafva munnen midt på hufvudet, omgifven af trefvare, försedde med ytterst fina s. k. flimmertrådar, hvarmed djuret åstadkommer en hvirflande rörelse i vattnet, hvilken indrager i dess mun smärre djur och andra ämnen, som tjena till dess föda. I somliga slägten simma djuren fritt omkring, i andra sitta de fast på en stängel, och likna mossväxter, hvarföre de äfven blifvit kallade korallmossor. Flere bland dessa små djur äro förenade, men hvart för sig inneslutet i en serskild hylsa, hvarutur de kunna utskjuta hufvudet. Några arter deraf förekomma i Kattegat, vid våra kuster, neml.: *Flustra membranacia,* hvilka ligga utbredda på stenar och tångväxter; *Cellularia avicularis,* som har de papperstunna hylsorna, endast förenade med ändarne; *Polythalamia,* som äro mikroskopiska, sällan öfver $\frac{1}{16}$ linje, och hvilkas skal hafva någon likhet med snäckors, samt bilda den oerhörda massa af kolsyrad kalk, som vi kalla krita. Blomkorallerna äro i allmänhet beklädda med korallskorpa och fastsittande, dock finnas äfven bland dessa några arter nakna och böjliga samt fria. Vid våra vestra kuster förekomma några arter af denna ordning, neml.: *Hafsnässla* (Actinia coriacea), naken, 4—6 tum lång, kastanjebrun med ljusa trefvare; *Sjöfjäder* (Pennatula rubra), röd, med spetsen nedstucken i lerbottnen. *Hornkorall* (Gorgonia pinnata), fågrenig, röd. *Hafkork* (Alcyonium digitatum), fingerdelad, brandgul. En annan art, neml.: *Flodsvamp* (Spongia fluuviatilis), förekommer vid floders stränder, fastvuxen vid pålverk.

Korf. Detta namn, hvarmed hopen vant sig att benämna stadsvakten både i Stockholm och andra städer, lärer endast vara en förvändning af ordet *gårdvard* eller gårdsväktare; emedan åtskilliga slott och fästen fordom kallades gård, såsom Husbygård, Kymmenegård, m. m.

Korftåget. När, under Sigismunds och Carl IX:s inbördeskrig, en trupp Finnar, 3,000 man, under Stålarms befäl anryckte mot Stockholm, och lagt till i Gröneborgs hamn, der den väntade på konungens ankomst från landsidan, samlades några tusen Uplandsbönder, anförde af två professorer från Upsala, hvilka angrepo Finnarne, fördrefvo dem och förföljde dem ända till Åland, hvarunder de ledo mycken förlust, både på folk och förråder. De måste härvid lemna sina matsäckar i sticket, hvaraf expeditionen tros hafva fått sitt namn. Andra härleda det från Upländningarnes proviant, hvilken till det mesta lär hafva bestått af korf. Händelsen tilldrog sig i Juli månad år 1598.

Korgpil, Tysk korgpil, bandpil (Salix viminalis), ett stundom temligen stort träd, hvilket växer vid byar i vestra delarne af Skåne och angränsande delar af Halland, äfvensom vid Säveån invid Götheborg och på några andra ställen, dock som det synes, tillfälligtvis. Löfvet begagnas till foder för hästar och hornboskap, särdeles för får och getter, qvistarne till korgflätning och stammen samt de uppbrutna rötterna till vedbrand.

Korksopp, hvitticka, syltopp (Boletus suberosus), en hattsvamp, som växer här och der på björkstammar uti bergiga trakter, och kan nyttjas till fnöske, äfvensom till blodstillande medel.

Korkä, Nils, en af Erik XIII:s rådsherrar, som lärer blifvit det 1413.

Korn (Hordeum), en allmänt bekant sädesväxt, hvaraf flere arter äro allmänt odlade, neml.: *Fyrradigt eller smått korn* (H. vulgare); *Groft tvåradigt korn* eller *gumrik* (H. distichon); *Skyffel-plymage, påfogels- eller bred-korn* (H. zeocriton), samt *Sexradigt korn* (H. hexasticon). Det har en betydligt vidsträcktare utbredning än andra sädesslag, och är isynnerhet uti sitt späda tillstånd mindre ömtåligt för frost än dessa, hvarföre det kan odlas så väl högt upp i norden, som högt upp öfver hafvet. Det trifves bäst uti lös, helst något kalkhaltig lerjord, och fördrager ej syra eller för stark väta, samt fordrar i allmänhet en på näringsämnen rik och väl sönderdelad jord, samt sås derföre såsom höstsäd med särdeles fördel efter potates, för hvilken blifvit ymnigt gödsladt. Kornaxen blomma innan de utbryta ur skidan, och derföre lider kornet mindre än andra sädesslag af regn under blomningen, ehuru torr väderlek är gynnsammare, hvaremot fuktighet erfordras under fröets utbildning. *Det vanliga eller små-kornet* (H. vulgare), odlas hos oss som vårsäd, dess medel-afkastning antages till 6 à 7 tunnor per tunnland efter 1 à $1\frac{1}{2}$ tunnas utsäde; men ej mer än cirka 160 lisp:d halm. Vigten per tunna utgör i medeltal $11\frac{1}{2}$ lisp:d; men det lemnar endast 50 à 60 proc. mjöl; emedan hylsan är ganska tjock. En afart af detta korn, kalladt *höstkorn,* odlas utomlands som höstsäd, och har äfven blifvit försökt hos oss, dock utan fördelaktigt resultat. *Det tvåradiga kornet* eller *gumrik,* äfven kalladt *flättring* eller *grofkorn,* odlas äfven som vårsäd och är i allmänhet att fö-

redraga framför småkornet. Det har flere varieteter, hvaraf de förnämsta äro *Kavaljers-* eller *Chevaliers-korn*, som har något fredigare växt och större ax än det vanliga, och ger större afkastning än något annat slag; men fordrar en utmärkt kraftig och väl arbetad jord, emedan det annars snart urartar. *Jerusalems-korn* är utmärkt af axens raka, upprätta ställning, och har så styf halm, att det ej lägger sig. Det skall gifva ännu större afkastning än kavaljers-kornet; men halmen är mindre tjenlig till foder, och odlingen deraf är hos oss ej vetterligen införd. Tvenne batard-arter af gumrik, det ena med små korn, det andra med skyffelkorn, finnas äfven; men hafva ej blifvit odlade i stort hos oss. Det vanliga sexradiga kornet ger 7 à 8 tunnors afkastning per tunnland efter 28 kappars eller 1 tunnas utsäde, och vigten deraf kan i medeltal antagas till minst 18 lisp:d. *Skyffel-*, *bred-* eller *påfogels-korn*, odlas ej, åtminstone allmännare, hos oss; det mognar senare än annat korn, samt växer högre, så att det ger mera halm, och har äfven något tyngre korn än vanligt. *Himalaya-* eller *himmelskorn*, är troligen blott en artförändring af det vanliga småkornet; men är skallöst och således af större värde. Det är icke ömtåligt för kölden; men mera grannlaga på jordmån än småkorn och gumrik, samt mognar tidigare än detta senare. Afkastningen är betydligt olika; men större än af det vanliga småkornet, så väl i afseende på kärna som halm, men denna senare är kort och grof. Kornets medelvigt uppgår ända till 14 till 18 lisp:d och det lemnar ända till 68 proc. mjöl. *Tvåradigt skallöst korn*, har större korn än det föregående; men ger ändock mindre afkastning, det är deremot lika tungt och mjölrikare, samt lika litet ömtåligt för kölden, eller granlaga på jordmån som detta. *Sexradigt korn* (H. hexastichon), skiljes lätt från småkornet genom sina sex regelbundna, från hvarandra skiljda rader af frön, hvilka sedda uppifrån bilda liksom en stjerna, hvarföre det äfven blifvit kalladt *stjernkorn*. Det odlas äfven på några ställen hos oss, men ganska inskränkt, dock skall det vara mera gifvande och vigtigt än vanligt småkorn. Kornet utgör en ej ovigtig utförsels-artikel, ty under loppet af de senare åren hafva ända till 18,000 tunnor deraf blifvit utförda, och 1840 icke mindre än 63,000 tunnor, hvaremot införseln deraf endast utgjorts, åren 1828—1839, af tillsammans 1,299 tunnor emot 1 R:dr tull per tunna.

Korn kallas, vid guld och silfvers probering, den rena metallperla, som qvarstannar på kapellen efter afdrifningen med bly, i följd hvaraf ock samma benämning användes för att beteckna halten af den ädla metallen uti mynt.

Korn, J. P., en talangfull landskapsmålare på 1790-talet; men om hvilken ingenting vidare är bekant.

Kornett, blef mot slutet af 1600-talet benämningen på fana.

Kornmal (Tinea granella), en nattfjäril af 2 linjers längd, med takformiga vingar; framvingarne glänsande silfverhvita med vackra gula och svartbruna fläckar; bakvingarne grå; hufvudet och de taggiga fötterna hvitgula. Fjärilen träffas i Maj och Juni på sädesloft och magasiner, särdeles der gammal och unken säd förvaras. Honan lägger 80—90 ägg bland sjelfva säden, fastsättande på hvarje korn ett à två ägg, hvarutur 14 dagar derefter små hvita masklika larver utkläckas, som få namn af *hvit kornmask*. De äro fullväxta 3—4 linjer långa, tjocka som ett fint snöre eller en ulltråd, ljust ockergula med rödt hufvud. I början hålla de sig endast i det korn hvarpå de blifvit kläckta; men när de blifva större sammanklibbar hvarje mask en mängd korn till stora klimper, inom hvilka han spinner sig hvita silkeskanaler, der de ligga skyddade för yttre våld och under tiden dels förtära, dels förderfva spannmålen genom sina klibbiga hvita exkrementer. Då han blifvit fullvuxen, vanligen i September, öfvergifver han sädesbingen, kryper upp på väggar och taksparrar, samt söker att gömma sig i springor, hvaruti han gör sig en liten hylsa till vinterboning, der han om våren i Mars eller April förvandlas till en brun puppa, samt i Maj eller Juni till fjäril. Larven eller kornmasken är en af de svåraste gäster uti spannmåls-magasiner och anställer der stora förödelser, hvarföre man på allt sätt sökt att utrota den, hvilket säkrast sker genom spannmålens torkning uti ria eller i bakugn, vid + 60° eller något deröfver, samt dess behöriga rengöring, medelst blåsning och harpning, jemte sjelfva förvaringsrummets rengöring, medelst sopning och skrapning, och slutliga öfverstrykning af väggar, golf och tak med kokhet såpsjudarelut, eller vanlig byklut, försatt med osläckt kalk. På detta sätt har det lyckats att fullkomligt utrota så väl denna, som den bruna eller svarta sädesmasken, på krono-magasinen i Götheborg, der de till den grad innästlat sig, att stora qvantiteter spannmål årligen förstördes.

Kornsjön, Nedre, en insjö på gränsen emellan Dalsland samt Bullarens och Sörbygdens härader i Bohuslän, är 1 ½ mil lång och faller genom Kynne elf i södra Bullarsjön. I denna sjö märkes en större skogbevuxen ö, *Flötsmarksön*, hvarest lärer finnas björnniden. Ett sund emellan fasta landet och en liten holme i denna sjö, kallas Kongsund, och förmäler sagan, att Carl XII summit deröfver i spetsen för en sqvadron ryttare, hvarefter han hvilat om natten i Nafverstads prestgård. Han skall då hafva kommit ifrån bonden *Hallvord*, på kronohemmanet Klefmarken uti Eds pastorat på Dalsland, hvilken varit hans synnerliga gunstling, och af honom begagnad till spion under Norska kriget. Hos denne bondes efterkommande lärer ännu förvaras en kista, hvarpå konung Carl hvilat, och en trädskål, hvarutur han druckit, öfverlemnades, år 1814, af prosten, doktor Eklund åt konung Carl XIII. (Se: Iduna, h. VI, s. 125.) Den är nu försedd med ett massivt silfverbeslag.

Kornsjön, Öfre, en insjö på gränsen af Bullarens härad. På *Isholmen* i denna sjö står ett af gränserösen emellan Sverige och Norrige, och uti detsamma uppsatt en sten med tre uthuggna kronor.

Kornsparf, kornlärka (Emberiza miliaria), en till sparfslägtets första afdelning, egentliga sparfvar, hörande gångfogel af 7 tum 6 linjers längd och 13 tum 4 linjers vingbredd. Hannen i vårdrägt, med hufvudet ofvan, halsen, ryggen och skuldrorna stötande i rostbrunt med en längs gående svart fläck i midten af hvarje fjäder; bakre ryggen och öfvergumpen af samma grundfärg, nästan utan fläckar. Öfver ögonen åt nacken går ett hvitaktigt band med små bruna streck, på tinningarne en stor brunaktig fläck; hakan hvit, ofläckad; halsen framtill hvit med små svarta fläckar; sidorna fint svartfläckade; magen och undergumpen mer eller mindre rent hvita, ofläckade. Vingarne och stjerten svartbruna med grå fjäderkanter; näbben gul med svart rygg och spets. Iris mörkbrun; benen gulaktiga; stjerten något klufven, räckande utom vingarne. Honan är litet mindre, till färgen lika, utom det att hon har något större svarta fläckar på strupen, samt att fläckarne på bröstet äro mindre sammanlöpande. Ungarne före ruggningen likaledes olika de gamla. Höstdrägten för både ungar och gamla temligen lika; men betydligt olik vårdrägten. För öfrigt omvexlar färgen, så att den stundom är helt hvit, stundom blott med flere eller färre hvita fjädrar inströdde bland de vanliga. Han tillbringar hela året på slättlandet bland sädesfälten, och lemnar aldrig det slättland hvartill han en gång kommit, samt finnes i följd deraf på östra sidan endast på Skånes slättbygd; men der i otalig mängd, på vestra deremot ända upp till Warberg. Dess sång är qvittrande, kort och liflig men sträf, och kan uttryckas med *toj, toj, toj, tiritz!* och upphör, sedan ungarne äro utkläckta, intill dess att deras vård är fullbordad, då man på hösten stundom får höra den, ehuru mindre liflig och stark. Flygten är utmärkt genom sin olikhet under fogelns fortplantningstid eller annars, och han träffas då endast ensam eller parvis. Annars lefva de tillsammans i stora skockar, som ströfva omkring åkrarne med en utmärkt hastig flygt och under ett eget smackande läte. De bada sig i vatten äfven om vintern och hålla sig i träden. Födoämnena utgöras hufvudsakligen af sädes- och andra växtfrön, om sommaren äfven af insekter och larver, hvarmed ungarne också uppfödas. Boet är konstlöst sammanlagdt af torrt gräs nära marken bland gräs, mossa eller snår, och inuti fodradt med hästhår, samt innehåller 5 à 6 ägg, hvilka äro blekgrå, stundom stötande i rostbrunt, med bruna och svarta streck och fläckar, mycket olika till utseendet, af 1 tums längd samt $5\frac{2}{3}$ linjers tjocklek. Fogeln fångas dels med slagnät, dels skjutes den med fogeldunst, likasom och tillsammans med annan kramsfogel, emedan dess kött är fett och läckert.

Korp (Corvus), en underafdelning af det till sparffoglarnes ordning hörande korpslägtet, utmärkt genom tjock och stark näbb af medelmåttig längd, utåt hoptryckt och något litet nedböjd, med näsborrarne vid roten, täckta med borstlika fjädrar; fjäderklädnaden mindre yfvig, fast och hård; vingarne långa, med spetsiga, under flygten skiljda, vingpennor; stjerten medelmåttig, tvär eller rundad; flygten hög och uthållande. Af detta slägte förekommer hos oss följande arter: *Korp*, *Kråka*, *Rauk* eller svartkråka, *Råka* och *Kaja* (se dessa ord).

Korp (Corvus corax), en till korpslägtet hörande fogel af 2 fots längd och 4 fot 4 tums vingbredd, med stor, tjock, trubbig och kullrig näbb, hvarpå öfverkäkens spets är rigtad nedåt, samt likasom öfverkäken glänsande svart; iris med två cirklar, den inre gråbrun, den yttre hvit; halsen framtill täckt med långa, spetsiga fjädrar; hela fjäderklädnaden svart, med grönaktig och purpurglans. Honan litet mindre, men annars lik hannen. Omvexlar stundom, svart med hvit kalott, ansigte och strupe, dels svartfläckig; men med hvita vingpennor, några af de främre med svartgrå kant eller spole; smärre vingtäckarne hvita; mage och sidor hvita med svartaktiga fjädrar, eller helt och hållet hvita, eller gulaktigt hvita. Han förekommer i alla trakter af riket, och vistas om sommaren så väl i de stora skogarne uti det inre af landet, som i skogslundar och någon gång i trädgårdar, om vintern mera på slätten och vid kusterna. Bland alla sina samslägtingar, som alla hafva en ytterst fin lukt, står han dock i detta afseende främst, hvarjemte han är slug och försigtig, så att man svårligen kommer honom inom skotthåll. Flygten är hög och vacker, och under fortplantningstiden låter han dervid höra ett välljudande läte "*klong, klong*"; likväl höres detta sällan, hvarföre det är en sägen, att han ej kan slå klong, förrän han är hundrade år gammal. Dess vanliga läte är deremot ett sträft skrik "*krack, krack*", eller "*kruch, kruch.*" Både unga och gamla kunna lätt tämjas och äfven lära att uttala vissa ord. I likhet med sina öfriga samslägtingar uppsnappar och undangömmer han begärligt alla glänsande saker, som han kan åtkomma och deraf härrör ordspråket att stjäla som en korp. Han uppgifves kunna lefva ända till hundrade år och deröfver. Med roffoglar för han ett beständigt krig, och då detta gemensamt utföres af alla som finnes i en viss trakt, drifvas äfven de största af deras fiender på flygten; men han är sjelf en ganska glupsk roffogel, och griper ej allenast andra mindre foglar, samt deras ägg och ungar, utan äfven mindre fyrfota djur, såsom unga harar, m. fl. Derjemte tjena honom till födoämnen musslor, sjöborrar, fisk och afskräden, samt åtskilliga bär och frukter, äfvensom kadaver. Parningstiden infaller redan i Februari och Mars månader, och han bygger sitt näste i höga träd eller på klippor, hvaruti han lägger 3—6 ägg, af 2 tum 1 linjes längd och 1 tum 4 linjers tjocklek eller deröfver, till färgen smutsigt grå med bruna fläckar. Köttet är odugligt; men vingarne äro eftersökta till skrifpennor, särdeles för ritare.

Korp, Bengt, annars kallad **Bæne** och **Benn** af den adliga slägten Korp, var från år 1370 kanik i Skara. Då de Svenske missnöjde inkallat drottning Margaretha emot konung Albrekt och det kom till slaget vid Falköping mellan dem, grep den tappre kaniken med sina tjenare till vapen och

-uppförde sig så manneligen, att rådet, till belöning för hans bragd, upphöjde honom till biskop i Skara. Man vet för öfrigt ingenting om honom mer, än att han kallat sig sjelf "Riksens Rådgifvare och Man i Sverige", och att han lärer hafva dött år 1395 eller 1396.

Korpar. I Ynglinga-sagan berättas, att Oden haft tvenne korpar, hvilka han lärt tala, och de der flögo bort till andra länder, och sedan förkunnade honom nyheter derifrån, hvarigenom han blef mycket vis och klok. — Har sagan någon historisk grund, så häntyder den sannolikt uppå utsände personer, hvilka bibragte underrättelser om främmande länder, jemte inrättningar derstädes.

Korrektions-inrättningar, ställen dit misstänkta personer, ansedda såsom vådliga för allmänna säkerheten, blifvit försända i afsigt att der hållas till tvångsarbete eller åtminstone göras oskadliga, hafva länge funnits, och spinn- och rasp-husen hafva dertill isynnerhet blifvit använda. Redan år 1624 stadgades, att s. k. "skalkar och hofvar" skulle å barn- och tukt-huset hållas till arbete, och 1668 inrättades ett eget tukthus. År 1692 beslöts anläggandet af ett rasp- och spinnhus; men hvilket, i anseende till de långvariga krigen, ej kom till stånd förr än år 1724, då det ställdes under kommerse-kollegii inseende. Det var förnämligast qvinnor som här intogos, särdeles vanartiga och lösaktiga personer; men äfven karlar och gossar insattes derstädes. I Norrköping blef sedermera ett dylikt inrättadt och finnas nu 5 korrektionshus, nemligen 2 i Stockholm, samt 1 i hvardera af städerna Norrköping, Götheborg och Malmö, för hvilka utgifterna år 1843 uppgingo till 280,290 R:dr B:ko, hvaraf för Stockholms södra korrektions-inrättning 116,126, för den norra 39,235, för Norrköpings 16,164, för Götheborgs 8,287 och för Malmö 100,478 R:dr. Det egentliga korrektions-systemet i sin nu mera allmänt gällande bemärkelse, kom likväl först i gång sedan styrelsen för fängelser och arbets-inrättningar stiftades år 1825. Man införde då den methoden, att s. k. försvarslöse och lösdrifvare skulle qvarhållas i fängelserna, intill dess de kunde erhålla årstjenster eller laga försvar, hvarigenom deras fängelsetid blef obestämd, stundom förlängdes till många år, och de, i förtviflan häröfver, begingo verkliga brott, öfvervåld, till och med mord för att komma ur detta laglösheststillstånd under lagen, samt åtminstone få en gräns för sin fångtid. Genom deras sysselsättning i fängelset, deras sammanvaro derstädes med utlärda bofvar och omöjligheten att hålla dem under behörig tillsyn, blefvo de, ifrån lättsinniga eller rent af oskyldiga, ofta förvandlade till verkliga brottslingar, fingo tillfälle att i sjelfva fängelset begå åtskilliga förbrytelser, t. ex. sedelförfalskning, och ordet *korrektionist*, hvilket skulle betyda en förbättrad brottsling, har tvertom, under de senare tiderna, blifvit synonymt med det af en oförbätterlig bof. Också hafva korrektionisterne lemnat 20 till 25 procent af de för gröfre brott sakfällde förbrytarnes antal. — För att något afhjelpa detta missförhållande, hafva krono-arbets-korpser blifvit inrättade. Dessa bestodo, vid 1844 års slut, enligt justitie-ministerns berättelse, af 1,595 man, hvaraf 198 i soldatklassen och 1,397 i fästningsklassen; men enligt den i Forsells Statistik införda uppgiften, meddelad af chefen för fångvårdsstyrelsen, voro de endast 1,580, hvaraf 197 i soldat- och de öfrige i fästningsklassen. (Se äfven *Fångar*, *Fångvård*.)

Kors bars under katholska tiden vid högtidliga processioner framför erkebiskopen. Denna utmärkelse tillkom endast honom, och ej de andra biskoparne; men han fick åtnjuta den blott inom gränserna af sitt eget erkebiskopsdöme. När derföre erkebiskop Tufve i Lund lät bära korset framför sig i Kalmar år 1444, föranledde detta en vidlyftig skriftvexling emellan Svenska biskoparne och nämnde Tufve, emedan de förre ville deruti se ett försök af den senare, att utsträcka sin erkebiskopliga myndighet äfven till Sverige. — Korset på kyrktornen skall vara ett tecken, att församlingen bekänner den korsfäste Jesum Christum och följer dess lära. — När under Carl XII:s regering, pesten härjade allt landet, många menniskor bortrycktes, ja, hela byar utöddes, brukade folket stryka ett kors på dörren af det hus, der smittan var inkommen, att de som ämnade sig gå in i huset, måtte varnas att dermed hafva något umgänge.

Korsberga, en socken, med Lemnhult och Solberga, belägen i Östra härad af Jönköpings län, Östra härads kontrakt af Wexjö stift, 4½ mil S. från Ekesjö. Här finnas 12 sjöar, af hvilka de största äro: *Bosqvarn*, *Wånge*, *Lösa* och *Binta* eller *Hjerta*. Kyrkan, belägen vid sluttningen af ett berg, är nyligen ombyggd. Man tror den hafva fått namn af ett kors, som anträffas inhugget i det norr om henne liggande berget. Sjelfva detta berg bildar äfven med sina upphöjningar liksom ett kors. Den gamla kyrkan var 30 alnar hög och 22 bred. En äng vid Hjertasjön tillhör prestgården, och säges vara skänkt af en fröken på Hulsvik, för det att hon fick hugga serskild dörr på kyrkan, emedan hon ej kunde gå in genom samma dörr som en hatad syster. I socknen märkes: *Åkershult*, 3 mtl. säteri, med 4 torp; har ett skönt läge på en höjd vid Hjertasjön. Ägare hafva varit slägten Rosenqvist, Mannerhjelm, Macklier, Strokirch, Gripenschöld, Klingström, Troili och Ulfsparre, samt tillhör nu öfverste-löjtnanten F. A. Reutersvärd. *Hulsvik*, 1 mtl. säteri, med 4 torp. Här bodde öfverste-löjtnanten P. Stålhammar, då Carl XI köpte och sände honom humle, sedan konungen vid sitt besök fått dricka öl, som var för svagt. Äges af löjtnant A. F. Grönhagen. *Ankarsnäs*, 1 mtl. säteri, med ladugården *Bondanäs*, till denna egendom lyda 1 mtl. frälse samt tvenne bebodda utjordar. Tillhör C. M. Santesson. *Byestad*, 1 mtl. säteri, med underliggande 1½ mtl. och 11 torp, jemte tullmjölqvarn och såg. På ägorna är en däld, *Dackeholmen*, der konung Gustafs folk och Nils Dackes anhang skola hafva drabbat samman. Vid *Stockatorp* ses kullar af småkornig *Diabas* (grönsten) med grå fältspat som gör en öfvergång till syenit. Vid *Sjöanäs* finnes en sjö, ur

hvilken utflyter en bäck, öfver hvilken *Granstronebro* ligger, der Östra härads qvinnor sprungo, då springskatten (se detta ord) ådrogs, enligt sägen. *Skeftesfallshåla* är en bred och djup kanal emellan en sträcka höga och ofta branta berg. Socknen hör till 2 kl. 1 afd. konsist. Den innefattar 49 ¼ mtl. och har 1,605 invånare. Af dess areal 28,952 tunnl. äro 1,890 sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Korsberga, annex till Fröjered, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 ¼ mil V.S.V. från Hjo. I socknen märkes följande säterier: *Dannmarka*, 2 mtl.; *Karstorp*, 2 ½ mtl., har mjöl- och sågqvarnar samt tegelbruk. *Stora Hamrum*, 1 ½ mtl.; *Solberga*, 1 mtl.; *Styrskull*, 1 mtl.; *Stora* och *Lilla Stallerkull*, hvardera om ½ mtl. Socknen innefattar 20 ⅝ mtl. och har 910 invånare på en areal af 6,850 tunnl., af hvilka 115 äro sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Korsbetet eller **Korsbedningen** kallas den mark utanför Wisby östra tull, hvarest ett stenkors finnes upprest, till minne af de 1,300 (enligt Sjöborg 1,800) bergare, som här föllo i striden för fädernestaden år 1361, mot Waldemar III. Korsbete eller korsbedning kallades i allmänhet flere ställen i riket, der kors blifvit uppreste, antingen till minne af någon historisk tilldragelse, eller till påminnelse om förbön, på det ställe der någon omkommit genom mord, bråd-död eller våda.

Korsborg, en kulle på Faleby ägor i Foss socken af Bohuslän. På denna kulle har fordom funnits en befästning, som folket tillegnar en drottning Gunnila, hvilken ock säges hafva blifvit begrafven derstädes. Sägnen afmålar denna qvinna såsom högst öfvermodig, hvarföre man ock på henne öfverflyttat den bekanta sagan om Polykrates, Samos beherrskare. Hon skall nemligen en gång kastat en guldring i Gullmarsfjorden, under yttrande, att det vore så omöjligt för henne att blifva olycklig, som att återfå den bortkastade ringen. Men denna återfanns följande dag i magen på en fångad fisk, och drottningen fick inom kort besanna den sålunda gifna vinken om lyckans ostadighet. Hon blef nemligen angripen af en sin fiende, konung Asmund, och stupade i den slagtning, som hon höll med honom uti den sedan efter henne uppkallade Gunnilaviken. Det säges ock, att ringen blifvit röfvad ur hennes graf; men att hennes vålnad tvingat högbrytarne att återbära rofvet. Konung Asmund skall sedermera hafva stupat i en strid med Fossbönderne, som ville hämnas sin drottnings död, och säges han blifvit jordad uti en af jordåsarne emellan Åtorp och Lilla Foss. Det är möjligt, att denna saga är en dunkel erinring om Gunhil Kongamoder, Erik Blodyx drottning. Men Korsborg äger en större märkvärdighet deraf, att det var der, som den s. k. "affairen vid Saltkällan" afgjordes i November 1675. För att på en gång afskära återtåget för general R. v. Ascheberg's trupp, hvilken stod vid Svarteborgs kyrka, och för att väl komma förbi Qvistrums pass, hade Gyldenlöwe beordrat öfverste Krag, att med en styrka af 1,000 man, ombord på 6 bestyckade galerer och 28 skärgårdsbåtar, landstiga vid Saltkällan (se detta ord) i Foss socken. Men varnad af sina kunskapare drog Ascheberg, som genomskådade planen, sig i tid undan till Qvistrum, och lät 200 man af Bohusläns gröna dragoner besätta Korsborg, medan han, i den djupa dal, hvilken på ena sidan omger detta berg, dolde några kompanier kavalleri, under öfverste-löjtnanten Ugglas anförande. När detta var väl beställdt kom Krag med sin eskader inåt fjärden, förbi Korsborg, låtsande först såsom han icke kände den ögonblickliga vigten af denna punkt; men vände plötsligen och landsatte sitt folk, som med häftighet anföll de posterade dragonerna. Men då framstörtade de i bakhållet förlagda kompanierna, och tillbakaträngde Danskarne, hvilka, med kännbar förlust, och i största hast, måste söka sin räddning på båtarne, och återvända med oförrättadt ärende. Denna strid var den första i den blodiga Gyldenlöwsfejden. (Se detta ord.)

Korseberg, i Harestad socken af Bohuslän, har under namnet *Rossaberg* erhållit historisk märkvärdighet, för det stora och vigtiga möte som härstädes blef hållet midsommarsdagen 1277, emellan konungarne Magnus Hakonsson i Norrige och Waldemar Birgersson i Sverige å ena sidan, samt den senares broder Magnus Ladulås å andra sidan. Waldemar hade med sin drottning tagit sin tillflykt undan sin broders förföljelser 1275, och begifvit sig till ett fäste på Ragnildsholmen vid det gamla Kongahell. Norske konungen Magnus Lagabœter, som åtog sig den nödställde frändens sak, höll, för att skaffa honom upprättelse, år 1276 ett möte på Rossaberg, med Magnus Ladulås utskickade, likväl utan önskad verkan. Året derpå hölls, i samma afsigt, ett nytt möte på samma ställe, dit Magnus anlände midsommarsdagen med en flotta af 160 skepp. Näppeligen har norden sett en mer lysande samling af furstar och ädlingar, än denna gång på Korseberg; ty utom den Norske och de begge Svenske konungarne, samt Waldemars gemål och son, voro här tillstädes från alla tre nordiska rikena, 2 erkebiskopar, 7 biskopar, grefvarne af Rafvensberg och Jakob af Halland, samt för öfrigt en väldig skara verldslige och andlige förnämheter. Med all denna ståt, och oaktadt de tvistande bröderne, på Norske konungens förslag, hänsköto afgörandet af sin sak åt ett utskott af sjutton bland de förnämste herrarne, blef likväl föga eller intet uträttadt. Waldemar yrkade envist återställandet af sina förra rättigheter, och Norske konungen understödde honom deruti; men den Svenske throninkräktaren var lika envis i sin vägran, och bevektes hvarken af Norske konungens vältalighet eller af åsynen af hans väldiga flotta, hvarföre sammankomsten upplöstes utan något beslut.

Korsholm eller **Korsborg,** ett fäste, som Birger Jarl lät anlägga på Finska kusten, på det ställe, der han landsteg under sitt krigståg mot Tavastarne. — Ett annat *Korsholm*, på hvilket Erik Puke skall varit höfvidsman, omtalas under Engelbrekts uppresning, eller torde kanske hafva varit detsamma.

Korshål, lilla svalegräset (Ranunculus ficaria), en mångårig växt, hvilken förekommer på mera fuktiga ställen vid trädgårdsplank och i klippgia lundar uti de tempererade, jemnare och nära kusten belägna delar af riket, ända till södra delen af Nerike, Westmanland och Lappland, här och der. I trädgårdar utgör den ett förtretligt ogräs, som svårligen utrotas. Likasom alla sina samslägtingar är det ganska skarpt, och drager till och med hål på huden, hvilket isynnerhet gäller om roten före blomningen.

Korskällor. Se: *Källor.*

Korslång, jernbruk. Se: *Klot-verken.*

Korslöte borg, norr ut från staden Köping i Westmanland, har i hedniska tiden varit ett ansedt fäste.

Korsmessa. Genom Kristi lidande och död uppkom en ny symbol, korset, hvilket fick tvenne högtider i den kristna kyrkan, vår- och höstetiden; dessa voro de begge korsmessorna. Korsmessan om våren, *inventio crucis*, inföll den 3 Maj. Den föregifna anledningen till denna korsmessas firande, var, att kejsar Konstantin den Stores moder, Helena, då hon år 326 besökte det förlofvade landet och de heliga ställen på berget Golgata, låtit gräfva och der funnit det kors, på hvilket Frälsaren dog. Denna korsmessa utmärkes på runstafven med ett kors och en segerfana. Merendels ser man äfven dervid en svala, som betecknar sommarens annalkande. Korsmessan om hösten, *festum exaltationis crucis*, inföll d. 14 Sept., då svalorna flytta. Anledningen härtill var denna. Den Grekiska kejsaren Heraclius blef med krig öfverfallen af Persiske konungen Chosroes II, som intog Jerusalem och bortförde de kristna, jemte patriarken, ja äfven det föregifna Kristi kors, hvilket Helena sändt till sin son i Konstantinopel, och ville ej göra fred med annat vilkor, än att de kristne skulle tillbedja solen. Heraclius slog då Perserne och återtog korset. Detta skedde år 628. Till minne häraf se vi äfven vid September månad ett kors på runstafven. Dessa tvenne korsmessor omnämnas af Sjöborg i dess "Samlingar för nordens Fornälskare"; men Dijkman, i dess "Kyrko-Handlingar", omnämner blott den första, eller vårkorsmessan, och anför, att Helena funnit Kristi kors 200 år efter Frälsarens död. Detta lärer likväl, antingen korset blifvit funnet eller ej, vara ett misstag; ty kejsar Konstantin föddes år 274 och dog 337.

Korsnäbb (Loxia), ett till ordningen gångfoglar och familjen sparfvar hörande fogelslägte, utmärkt genom medelmåttig, stark, på sidorna hoptryckt, ofvan och under kullrig näbb, med begge käkarne krökta, den öfre nedåt, den nedre uppåt, så att spetsarne korsa hvarandra; näsborrarne vid näbbroten, små, runda, täckta med framåtliggande borstlika fjädrar; benen undersätsiga, uttån vid roten hopvuxen med mellantån; klorna temligen starka och krumböjda; vingarne medelmåttiga; båda könen mycket olika och ungarne olika de gamla; lefver af frön och bär. Hos oss förekommer af detta slägte tre arter, nemligen: *Mindre Korsnäbb*, kugelrifvare, krumsnabel (L. curvirostra), af $6\frac{1}{2}$ tums längd och $11\frac{1}{2}$ tums vingbredd. Hanne ung, efter ruggningen, röd på hufvudet halsen och hela kroppen, ofvan mörkare, isynnerhet på ryggen och skuldrorna, något ljusare på hufvudet och kroppens undre delar, samt ännu mera på öfvergumpen; magen åt midten hvitaktig; vingar och stjert svarta med smärre rödaktiga pennkanter. Gammal är han grön eller gröngul på alla ställen der han såsom ung var röd, hufvudet, halsen och kroppens undre delar gula, öfvergumpen gul. Honan gråbrun, med gula fjäderkanter på hufvud och rygg; öfvergumpen gröngul; undre kroppsdelarna grå; pannan samt hufvudets och halsens sidor askgrå; skuldrorna temligen lika den gamla hannens. Ungarne mörkbruna och då de nyss lemnat boet utan korsade näbbspetsar. Förekommer öfverallt i tall- och granskogar, om sommaren allmänt i de norra, om vintern i de sydliga landskaperna. Han är föga skygg och blir lätt tam; men sönderbiter buren, om den är af träd. Födoämnena utgöras endast af kärnor och frön, särdeles granfrön, dem han utplockar ur kotten sittande på eller hängande under densamma, hvarvid han ofta nedfaller med denna utan att låta störa sig i sitt arbete. Fortplantningen sker om vårtiden, och sitt bo bygger han på högsta grenarne af barrträden, utvändigt af fina qvistar, derinom af mossa och innerst fodradt med skägglafvar. Äggen äro 3—4, gråaktigt hvita med röda och bruna fläckar och streck. Köttet är ätbart. — *Större Korsnäbb*, större krumsnabel (L. pythiopsittacus), af $7-7\frac{1}{2}$ tums längd och $12\frac{1}{2}-13$ tums vingbredd. Hannen ung, cinnober-röd med mörkare rygg; vingtäckarne mörkbruna; hufvudet, halsen och kroppens undre delar ljusröda och öfvergumpen ännu ljusare; magen nedtill hvit, smutsigt gulaktig åt sidorna; ving- och stjertfjädrar svartaktiga, med smala rödaktiga utkanter. Gammal blir han gulgrå eller grön, med ljusare hufvud; under ljusgrå, ving- och stjertpennornas utkanter gulgröna. Honan grå; ofvan mörkare med grönaktig inblandning; under ljusgrå med grönaktig anstrykning på bröst och sidor; öfvergumpen gröngul; ving- och stjertfjädrar svartbruna med grönaktiga eller grå kanter. Ungarne grågröna med mörkgult, något svartare hufvud. Förekommer på samma ställen, men allmännare än den nyssnämnda, samt företrädesvis i tallskogar. Födoämnen och fortplantningstid lika med denna; men boet betydligt större och olika bygdt för olika årstider. Äggen 3—4, temligen små, smutsigt hvita och tätt brunfläckiga. Är mycket glupsk och under ätandet så föga skygg, att han kan fångas med en vid ett spö fästad snara, som trädes på halsen; annars så försigtig, att under hvilandet alltid en gammal hanne sättes på utpost och varnar för faran med ett skarpt ljud: "*köp köp!*" eller "*kip kip!*" — *Bendel Korsnäbb* (se detta ord).

Korsnäs, en egendom, vid sjön Runn och stora landsvägen till Falun, på gränsen emellan Kopparbergs och Wika socknar. Sedan Gustaf Eriksson flyktat från Ornäs i Thorsångs socken, skall han gått in i Korsnäs hytter, för att fråga efter vä-

gen; men då han här blifvit varse en bergsman, Nils Hansson på Främsbacka, sittande på härdlaget, den han visste vara af konung Christierns anhängare, gick han straxt till den derintill belägna Sandviksbyttan, och bad smältaren visa sig närmaste vägen till Svärdsjö, hvarefter han skall gifvit smältaren en silfverdart, med yttrande: "Om Gud hjelper mig, så kom till mig, och skall jag väl betala dig."

Korstecknet begagnades fordom vid välsignelsens uppläsande af presten, då han med tvenne utsträckta fingrar gjorde tre kors i vädret öfver folket, hvarföre ock i våra äldsta evangeliska messböcker korsen finnas sålunda utmärkte: I namn Faders † och Sons † och dens Helga Andas † Amen. Men Olaus Petri bevisade, att oförstånd varit vållande, att välsignelsen skulle ske med korsande. Äfven vid döpelsen begagnades korstecknet, och denna sedvänja afskaffades först genom 1809 års handbok, der den finnes utesluten; men hade i alla de föregående blifvit bibehållen, emedan den icke blifvit afskaffad på Upsala möte 1593. Korstecknet skulle påminna oss, att de, som döpas, måste undergå mycket kors och bedröfvelse, samt varda derifrån genom den korsfäste Frälsaren nådeligen förlossade. Redan Olaus Petri anmärkte 1531 uti sitt företal till Svenska messan, orimligheten af det myckna korsandet, och försvarade der korstecknets inskränkning, i följande ord: "Men der somlige kaste oss det före, at vi icke göre så mång kors, som nu i en lång tid skiedt är, låta ock de förstå deras oförståndighet. Förty korsande och tecknande kommer här intet vid. Ej hafver eller Christus det sielfver budit, äntå at man det utan skada göra kan, när en rätt mening är här med, så at man icke menar enkom vara af nödene, at så skie skal."

Korståg kallas de härtåg, som den kristna verlden företog mot Palestina, för att befria dess heliga jord ifrån de otrognes, Saracenernes, våld. Samma namn, uppkommet deraf att krigarne buro ett kors af siden eller kläde på högra axeln, tillades sedan liknande företag mot Mohrerne i Spanien och andra till kristna läran icke omvända folkslag, såsom Vender, Finnar, Esther, m. fl. Mindre hoppet om ära och byte, än tidens begrepp om syndaförlåtelse för sådana gerningar, dref oräkneliga skaror af Europas befolkning, under ett par århundraden, att gjuta sitt blod för den heliga grafvens eröfring och skydd. Ej mindre än sju miljoner kristna krigare omkommo derunder; men Europa vann i utbyte en högre bildning och ett nytt lif i alla dess näringar. Särdeles uppblomstrade handeln, hvarjemte grunden lades till det tredje ståndets uppkomst. Det första stora korståget öppnades år 1095 och slöts år 1099 med Jerusalems eröfring af de kristne. Det andra varade åren 1147 och 1148, och lemnade inga gynnande följder. Det tredje begynte två år efter Jerusalems återeröfring af Saracenerna, räckte 1190—1191 och aflopp lika med det förra. Derefter företogos flera olyckliga korståg till det heliga landet, till dess år 1291 i Maj, då de kristne miste sin sista besittning derstädes. Uti det första af de stora korstågen känner man att några Svenskar deltogo, och deribland konung Erik den Heliges fader Jedvard Bonde, hvilken blef, vid Kristi graf, slagen till riddare. I det tredje åter kämpade stora skaror af våra landsmän emot den Seldschukiske sultanen Saladin. De anlände, jemte Danskar, Norrmän och Friser, sjöledes till det heliga landet, och deltogo i Ptolomais belägring, medan de sjelfve belägrades af Saracenerna. Vid den derpå följande hufvudslagtningen måste Svenskarne mottaga det första anfallet af de otrogne, och blefvo, oaktadt sitt tappra motstånd, i början öfverändakastade; men bidrogo sedan till segern. Svenskarnes inlagda ära i dessa strider, vitsordas af ett uttryck i påfven Honorii III:s bref till Svenska konungen år 1222, der han säger: att de Svenske voro vana att uti de heliga krigen vara de främste, e. s. v. Detta bref innehåller en uppmaning till deltagande uti ett nytt korståg till Palestina; men lärer icke föranledt någon betydlig hjelpsändning i krigsfolk. Sedan likväl, genom mötet i Lyon 1274, blifvit stadgadt, att den, som anlagt korset, ej sjelf behöfde deltaga i färden, utan kunde sända en annan i sitt ställe, eller friköpa sig derifrån med penningar, och likväl njuta de andliga välsignelserna deraf, läto många hos oss inskrifva sig ibland korsets riddare; men medverkade till ändamålet endast genom den dryga lösen de erlade. Endast personer ur de lägre klasserna, och sådana, som voro fördjupade i skulder, drogo nu till det heliga landet, bevekta af de materiella fördelar, hvilka, genom nämnde mötes beslut, tillerkändes korsfararne, och hvaribland serskildt må nämnas, att de hvarken kunde sökas eller stämmas, utan behöfde svara endast inför påfvens sändebud, samt att de befriades från erläggande af all ränta på erhållna penningelån, äfven om de med ed förbundit sig till en sådan. Samtidigt härmed påbjöds äfven en uppbörd till den heliga grafvens återeröfring. Denna utgick under många år och var så ansenlig, att fem års afgift ifrån Sverige uppgick till öfver 3,000 mark silfver. Emellertid hade Svenskarnes heliga äfventyrarlust med mera förkärlek vändt sig mot grannländerna i öster. Man predikade, att dervarande hedningars omvändelse var ett lika själafrälsande värf, som Saracenernas fördrifvande ur det heliga landet. Dertill kom en hos nationen rotad fiendskap till de förra, hvilken gått i arf alltifrån sagans och vikingafärdernas tider. De landvinningar här voro att göra till rikets fördel togos ock i beräkning, hvadan dylika företag uppmuntrades äfven af den verldsliga politiken. Det första Svenska korståget gällde de hedniska Finnarne, och utgick härbudet dertill år 1156. Det anfördes af konung Erik den Helige. Efter att hafva besegrat fienden i en drabbning vann konungen det dubbla ändamålet af denna härfärd, invånarnes omvändelse och landets införlifvande med Sverige. De som vägrade mottaga dopet, nedgjordes utan barmhertighet af den fromme konungen, hvilken likväl sjelf fällde tårar vid anblicken af de många fallne, som dödt utan dop. Det andra korståget utfördes år 1249

af Birger Jarl emot Tavasterne, hvilka på det ryslігaste sätt framfarit mot de kristne. Påfven Gregorius IX:s bref uppmanade härtill. Tillrustningarne gjordes så vidlyftiga som möjligt, och företaget kröntes med framgång. Tavastland eröfrades och kristnades, och Svenska väldet i landet betryggades genom anläggandet af Korsholm och Tavastehus. Torkel Knutsson, anförde under sitt riksföreståndarskap det tredje och sista korståget mot östern, nemligen mot de hedniska Karelerne 1293, med samma framgång som hans föregångare i dessa företag; men råkade med detsamma i krig med Ryssarne. Dessutom deltogo enskildta personer uti andra nationers korståg, såsom uti Danskarnes mot Rügierne eller Venderne, uti de Preussiska Svärdsriddarnes emot Lithauerne och andra folkstammar, samt uti de Spanska kristnes strider med Mohrerne på Pyreneiska halfön. Men häfderna förvara ock ett minne af ett korståg, för hvilket Sverige sjelf varit föremål. Det inträffade år 1123. Det var då Sigurd Jorsalafar, konung i Norrige, för att uppfylla det löfte han gifvit konung Balduin af Jerusalem att befrämja kristendomen, landade vid Kalmar, med en flotta af 300 segel, och med eld och svärd tvingade Småländningarne, hvilka sannolikt redan varit kristna; men på nytt blifvit hedningar, att emottaga dopet, och i dopoffer gifva femtonhundrade nötkreatur. Till detta korståg, hvilket fick namnet Kalmare leding, hade äfven Danske konungen Nils Svensson förbundit sig att lemna bistånd; men han uteblef, och fick plikta derför genom Sigurds härjningar på Seland och i Skåne.

Korså, jernbruk, i Sundborns socken af Stora Kopparbergs län, vid gränsen af Gestrikland, anlades 1839. Bruket har 6 härdar och 3,150 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, från Ågs masugn. Hammarskatten utgöres med 31 skepp:d 10 lisp:d. Skeppar på Gefle. Smidesstämpeln visar ett A öfver tvenne korslagda pilar. Ägare: Stora Kopparbergs bergslag.

Korsön, i Wermdö socken af Stockholms län, vid Sandhamn, har en känningsbåk med lampfyr under norra lotsdistriktet och Stockholms fördelning, hvilken underhålles af enskildte, den är fyrkantig och af 36 alnars höjd samt uppsattes 1746.

Korsört, stenört, blodgräs, krucifixgräs (Senecio vulgaris), en ettårig växt, hvilken förekommer ymnigt på gator, tak och i trådgårdar nästan öfverallt i riket, ända till gränsen af Lappland. Den ätes af kor, getter och svin; men ej af hästar och får. I husmedicinen användes den till omslag på svullnader. Den kan äfven begagnas till färgning.

Kortfabriker funnos år 1844 till ett antal af 7, hvilka under året tillverkat 142,476 lekar, hvaraf hos Boman i Stockholm ensam 55,932. Hela tillverkningsvärdet utgjorde 39,360 R:dr B:ko. Stämplingsafgiften för spelkort, hvaraf hälften tillfaller Stora Barnhuset i Stockholm, beräknas årligen till 18,400 R:dr B:ko.

Kortfors, jenbruk i Carlskoga socken af Nerikes län och landskapet Wermland, har 2 härdar och 1,066 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, som skeppas på Götheborg eller Stockholm. Hammarskatten är 10 skepp:d 13 lisp:d 7 skålp:d. Åges af intressenter. Disponent: C. Lindberg. Smidesstämpeln visar: K⁝

Kortz, Daniel, bildhuggare, har år 1702 förfärdigadt de fyra kolossala bilderna, som pryda kyrkogårdsportarne vid Storkyrkan i Stockholm.

Korum, eller rättare **Chorum,** vid regementerne, anbefalltes först i konung Gustaf II Adolfs krigsartiklar af år 1621, att hållas morgon och afton, och äro straffbestämmelserna der för försummande af eller förseelser under chorum vida strängare än de, som förekomma i 1798 års, nu gällande krigsartiklar. Sålunda stadgas, att den som missbrukar Guds namn med svärjande och bannande skulle "uthi näste Chorum mitt i ringen giöre Gudhi affbön på knä, alt medhan Chorum varar", vidare stadgas der, att "hvilken soldat Chorum försummar, skal första och andra gången aff sin Rootmästare pundas, tredje gången stå i Halsjärn dagh och nat, der han icke lagha förfall hafft hafver." I 1683 års krigsartiklar stadgas åter, att soldat, som utan laga förfall försummar chorum, skall första och andra gången "bära någre Musqueter, Carbiner eller Harnesk, tredje gången stånde i halsjern dag och natt", o. s. v. I 1685 års sjö-artiklar stadgas för enahanda försummelse, att den dertill förvunne "skall förste och andre gången af profossen, när näste chorum är hållet, straffas med några slag för masten, men tredie resan sittia i jern ett dygn vid vatn och bröd." Under och efter predikan, samt vid chorum när bönerne läsas, skulle alla stå på knä. Enligt 1798 års krigsartiklar måste dylika brott försonas med penningar, nemligen 13 R:dr 16 sk. B:ko för eder och svordomar vid gudstjenst eller bön; 8 R:dr 16 sk. för hvardera brottet om någon inställer sig drucken, eller gör oljud och förargelse; men bör i alla dessa händelser äfven undergå uppenbar kyrkoplikt. Huru chorum skall förrättas föreskrifves i 1819 års tjenstgörings-reglemente.

Korvetter kallas sådana krigsfartyg, som äro något mindre än fregatter, endast hafva ett lag kanoner och icke något däck öfver det däck, på hvilket kanonerna stå. De äro lika tacklade med fregatter, hafva vanligen 18 eller 20 kanoner och omkring 150 mans besättning. Svenska flottan äger för närvarande endast 4 korvetter.

Kosboth, Johan Adolf von, härstammande från en gammal Tysk adlig ätt, hvilken redan på 1200-talet blomstrat i Thüringen, naturaliserades år 1806 såsom Svensk adelsman, då han var major vid Westgötha-Dals regemente, med hvilket han bivistat 1788 och 1790 årens krig, utmärkt sig vid åtskilliga tillfällen och kommenderat förtruppen vid återtagandet af Korhois pass. Han tog afsked år 1810 med öfverste-titel. Hade författat: *En Kompagni-chefs och Majors Instruktion*, hvilken så behagade Gustaf IV Adolf, att han befallte honom författa äfven en *Regements-chefs Instruktion*, hvilket arbete han belönade med en gulddosa. Född den 25 Mars 1753, död 1832.

Koskull. Denna ätt härstammar från Lifland och inkom hit 1682, med **Jakob Koskull** eller **Kosschild,** som var ståthållare på Nyköpings slott. Ätten infördes på Svenska riddarhuset 1638 med

Koskull, Anders, till Odenfors och Bocksjöholm, hvilken år 1641 var kommendant i Dorpt och öfverste, blef 1654 general-major, 1656 landshöfding öfver Wiborgs län; men fick 1657 d. 17 Dec. afsked för "ålder och oförmögenhet." Icke desto mindre utnämndes han år 1661 ånyo till landshöfding och kommendant i Dorpt. Hans sonson,

Koskull, Anders, son till kapitenen Erik Andersson K., var öfverste-löjtnant vid ett värfvadt dragonregemente, då han år 1712 från Bender, dit han följt Carl XII, efter att hafva bivistat hela det föregående kriget, afsändes till Wallachiet att upphandla hästar för konungens då tillämnade hemresa. De nyttjades i stället af den betäckning, som följande året beledsagade konung Stanislaus från Bender till Polska gränsen. K. var en bland de Svenske officerare, som 1714 följde sistnämnde konung till Zweibrücken. Han befordrades sedan till öfverste för södra Skånska kavalleriet, derefter för lifregementet, blef general-major, general-löjtnant och 1729 landshöfding i Kronobergs län, der han hade många förtjenster om den inre hushållningens befordrande och förvaltade embetet med rättvisa, drift och vänlighet. Upphöjdes i friherrligt stånd; men som han 1746 afled, 69 år gammal, utan söner, utslocknade denna nya friherrliga ätt med honom. Den ännu lefvande härleder sig från

Koskull, Otto Johan, son till öfversten Johan K., hvilken var vice-korporal vid Carl XI:s drabanter, blef 1711 korporal vid korpsen och deltog 1712 i den expedition, som uppsnappade konung Augusts bref. År 1716 blef han chef för Östgötha kavalleri, bivistade 1718 års fälttåg i Norrige, blef general-major och friherre; men dog 1728 i en ålder af endast 48 år.

Koskull, Gerhard, var major vid öfverste-löjtnant Skoghs värfvade dragon-sqvadron och blef med korpsen fången vid Dniepr, fördes till Werchuturje; men fick 1716 tillåtelse att hemresa till Lifland. Efter krigets slut kom han till Sverige och tog 1723 afsked med öfverste-löjtnants titel. Han skall sedermera hafva flytt öfver till Lifland, man vet ej af hvad orsak, eller hvilka öden sedan träffat honom.

Koskull, Gustaf Adolf, son till hofjunkaren Anders Otto K., född 1780, blef 1807 assessor i Götha hofrätt, lagman på Gottland och sedan i Westergöthland, kammarherre hos dåvarande drottningen 1811, vice landshöfding och derefter ordinarie landshöfding i Norrbottens län 1816, R. af N. O. 1818; men tog afsked 1821 och dog 1829.

Kosmografiska Sällskapet i Upsala stiftades år 1758 af Ferner, Bergman, prosten P. Arrhenius, lektorn i Carlskrona Zegolström, Insulin, sedan biskop i Strengnäs, gravören A. Åkerman, Mallet, Strömer, Vargentin och Prosperin. Det upphörde med geografen Daniel Djurberg, slutligen dess ende ledamot, och emedan han var enögd, yttrade man på skämt, att en sådan harmoni rådde inom sällskapet, att det såg allt med ett enda öga.

Kosopp, kosvamp (Boletus bovinus), en hattsvamp, hvilken förekommer högst allmänt i alla skogar. Den ätes af kor, men mjölken skall blifva seg och osmaklig, om svampen förtäres till myckenhet. I Ryssland och Preussen begagnas den såsom andra ätliga svampar, och är ostridigt, likasom många andra svamparter, ett ganska godt födoämne, hvilket icke borde förbises, emedan de ätliga svamparne, genom sin betydliga qväfhalt, äro i hög grad födande, och i detta afseende närma sig djurämnen.

Kosta eller **Kostahl,** glasbruk, i Ekebergs socken af Kronobergs län, bredvid stora landsvägen till Carlshamn, anlades 1741—1743 af general-löjtnanterne och landshöfdingarne i Kronobergs och Calmare län, frih. Anders Koskull och Georg Bog. Staël von Holstein, och fick efter första stafvelserna i deras namn, namnet Kostahl, hvilket sedermera blifvit förändradt till Kosta. Anläggningen skedde å Norregårdens ägor, i anseende till den i trakten då och ännu varande tillräckliga skog och blemstensbrott. Det är skattlagdt till 4 deglar, och finnes på området stampverk, qvarn och såg. Här tillverkades omkring 1828 årligen 400 kistor fönsterglas, 4,500 bytthandteradt, hvitt, blått och grönt småglas. Glassliperi finnes på stället. För brukets arbetare äro 15 byggnader uppförda. Folkmängden vid bruket och underlydande hemman stiger till 300 personer. Blåsningen sker vid två serskildta ugnar; vid den ena blåses fönsterglas, vid den andra hvitt glas; äfven verkställes pressning, slipning och ritning. År 1840 var den behållna inkomsten af tillverkningar härstädes endast 6,000 R:dr B:ko, då den 1809 lemnat 18,000 Rdr samma mynt. År 1843 tillverkades här för ett belopp af 52,666$\frac{2}{3}$ R:dr B:ko. Bruket har flere ägare, arfvingar till majoren Angerstein och hofrättsrådet J. Fr. Dufva.

Kostbera (mythol.). Högnes gemål, omnämnd i Gjukungasagan. (Se: *Reidmar*). Hon afrådde sin man och sin svåger från resan till konung Atle, emedan hon anade svek emot dem; men de åtlydde ej hennes råd, utan foro åstad, till sitt förderf.

Kosteröarne, i Bohusläns skärgård, Tjernö socken, belägna 1 mil från Strömstad uti hafvet, tvenne till antalet och åtskilda af ett smalt sund, *Nordkostersund.* De äro af betydlig storlek, starkt befolkade, och de vestligaste af Sveriges öar. På östra sidan af södra ön finnes en ypperlig hamn för större skepp. Denna ö är bevuxen med löfträd, och träffas här, med undantag af bok och afvenbok, alla i Sverige vildt växande allmänna trädslag; men Nordkoster är nästan naken. Begge öarne äro väl odlade, så vidt den klippiga marken det tillåtit. Öboerne nära sig hufvudsakligast med fiske, särdeles af hummer, genom hvilket de befinna sig i välstånd. De äro hittills de enda som idka makrillfiske, med drif- och sättgarn. Det salt hafvet uppkastar, begagnas ofta till saltning af fisken. Här byggas ock de så kallade Kosterbåtarne, hvilka äro de bästa snällseglare i riket,

och de starkaste att hålla sjön, ehuru de föga duga till lastdragare. De äro af ek och i allmänhet ganska dyra. En sådan båt, med 6 alnars köl utan all tackling, betalas vanligtvis med 90 till 100 R:dr riksgälds. Deras byggnadssätt var länge en hemlighet, känd af blott en enda öbo, hvilken lärt sig den i Norrige; men tillhör nu flere af hans afkomlingar. Utanför Koster ligger *Grisbodarne*, de vestligaste af Bohuslänska skären. På dessa öar ligga några hedniska griftrör samt några stenhopar, hvilka betäcka benen efter en mängd Danskar, som stupade i Gyldenlöwsfejden, samt vid Tordenskjolds anfall på Strömstad, den 8 Juli 1717. Kosteröarne besöktes en gång af Carl XII; men besöket blef kort, emedan man varseblef några Danska galerer, som styrde kosan till ön. År 1719 låg Danska flottan, under dess konungs eget befäl, i dervarande hamn en månads tid.

Kostgäld, en slags onera som i konung Gustaf I:s tid omkring 1542—1562 beviljades till Dacke-upprorets hämmande. Denna pålaga utgick dels in natura, af jordbrukets alster, dels i penningar, såsom lösen derföre. Beloppet på hvar bonde, så frälse som skatte, var 5 öre i Upland, 3½ öre i Södermanland, o. s. v.; 1 tunna malt värderades till 12 öre, 1 tunna bröd 1 mark, 1 tunna korn 7 öre, 1 pund smör 12 öre, m. m.

Kothen, Christoffer, var major och hade under åtskilliga fälttåg så utmärkt sig, att han, till belöning för sitt välförhållande, fick löfte på adelskap. Hans död lärer dock hindrat löftets uppfyllande; men det fullbordades mot hans söner, **Matthias Christoffer och Simon**, hvaraf den förre då var ryttmästare, men den andre endast pikenerare vid gardet, då de adlades år 1681. Den senare befordrades slutligen till öfverste och dog i Wermland 1736. Hans son,

Kothen, Magnus Olof von, var landshöfding i Westerbottens län, då han 1771 upphöjdes till friherre. Han dog i Umeå den 9 April 1775 vid 71 års ålder.

Koulas, David Samuel, född i Lauben i Ober-Lausitz, studerade först i Breslau, sedan i Danzig, derefter i Köpenhamn och sist i Lund, ernade bli advokat; men öfvergaf detta yrke för att i stället omfatta medicinen. Häri handleddes han af arkiater Stobæus, i hvars hus han bodde. Vid denna tid kom den unge Linné till Lund, och den beskedlige K., som hade tillträde till arkiaterns bibliothek, hjelpte Linné att i hemlighet få låna böcker derutur. K. reste sedan till Halle och blef der medicine doktor, vistades en kort tid i Jena, återvände till Sverige 1732 och kallades till stadsfysikus i Malmö; men dog i sina bästa år 1743.

Kovovaara, kopparmalmsberg i Jukkasjärvi socken af Torneå Lappmark, 3 mil norr om nämnde sockens kyrka, uppfanns och försöktes vid början af 1750-talet. Malmarten var gul kopparkis, med blekgul svafvelkis i hvit qvarts, jemte tungspat. Denna senare, hvilken finnes derb, en del hvit, en del röd, glänsande, i kanterna genomskinlig, fosforescerar vid lindrig hetta, vid starkare förlorar den färgen, och vid fortfarande hetta smälter den till hvit opak slagg. Bergarten i denna malmgång är körtelvis klorit af lökgrön färg, och drusig qvarts med ljusgula svafvelkis-kristaller. Jernglans eller fjällig glänsande blodstensartad jernmalm på qvarts har i större körtlar varit i gången, i hvilken malmen tycktes vara nog spridd i bergarten.

Koön, en stor ö vid Marstrand, är skänkt åt denna stad till mulbete. Den är till en del uppodlad, bevuxen med någon löfskog och bebyggd med några torftiga landtställen.

Kraak, Ivar, en om den nyare språkkunskapen i Sverige förtjent man, var född 1708 i Köpenhamn, der fadern var bokhållare vid operahusets byggnad. I sin ungdom fick han uppdrag af ett sällskap, hvilket sysselsatte sig med guldmakeri, att skaffa det en i konsten erfaren person. Denna konst gaf lika liten vinst åt nämnde sällskap, som den gifvit så många andra, hvilka svärmat derföre; men för K. hade den en omedelbar vinst på det sättet, att han blef bekant med en ganska bildad familj, hvari husfadern, under sina resor uti Frankrike, Italien, England och Holland, lärt sig dessa länders språk, och med de sina alltid talade Fransyska och Tyska. Härunder fattade K. mycken smak för dessa språk, öfvade sig så deruti, att han kunde emottaga en kondition i Carlskrona och sedan blifva språkmästare först i Lund, sedan i Götheborg, dit han kallades af magistraten, och derjemte utnämndes till translator publicus, samt från 1748 ånyo i Lund, der han höll föreläsningar ända till 1781, med sådant nit och så god helsa, att han aldrig försummade en enda, hvarken offentlig eller enskild lektion. Sistnämnde år måste han för sin döfhet taga afsked, och dog icke långt derefter, med namn af en redlig och aktad man. Har utgifvit: *Fransyska och Engelska Gramatikor; English miscellanies*, samt äfven försökt sig i Fransysk både vers och prosa. Hans son,

Kraak, Johan, född i Lund 1745, död på Skartofta prestgård i Skåne den 21 Maj 1810, en ganska skicklig praktiserande läkare, hvilken från 1778 till 1781 förestod artis obstetriciæ professors- och direktörs-embetet vid Barnförlossningshuset i Stockholm; men hvarifrån han, i anseende till sin sjuklighet, måste taga afsked, för att göra en utländsk resa för sin helsas skull. Har utgifvit en *Handbok för Barnmorskor*, hvilken han utarbetade på kollegii medici befallning, samt dessutom i Läkaren och Naturforskaren infört flera afhandlingar och rön, t. ex. *Om naturliga koppors återkomst; Anmärkningar vid Letsoms kurmethod för kikhosta*, m. m.

Krabat. Invånarne i Kroatien benämndes *Kravater* eller *Kroater*. Kroaternes vilda och tygellösa framfart, under 30:åriga kriget, gaf anledning att åt öfversittare, våldsamma, men för öfrigt odugliga personer, gifva namnet *krabater*.

Krabba (Cancer), ett djurslägte af skorpdjurens första ordning, tiofötter, med kort, bred ryggsköld och ganska liten stjert, hvilken efta ligger inböjd under den förra, samt långa ögonskaft. Hos oss förekomma deraf tvenne arter, neml.: *Krabbtaska*, taskkräfta (C. Pagurus), stundom 9 tum

bred, gulaktig med svarta klor och 9 tandlika vinklar på hvarje sida om kroppens framkant. Förekommer allmänt vid våra vestra kuster och är läckrast bland de kräftsorter som finnas hos oss. *Sjökrabba* (C. Moenas), 2 tum lång, med 5 tandlika vinklar på hvardera sidan om kroppens framkant. Förekommer vid de vestra kusterna.

Krabbat, en benämning på snapphanarne. (Se detta ord).

Krabbe är ett slags af Bohus läns fiskare begagnadt ankare, af ganska enkel beskaffenhet. Det består af ett något böjdt trädkors, hvars ändar bilda klorna, och vid hvilket är fästadt fyra upptill hopbundna svegar eller käppar, hvilka omsluta en större sten, som ger åt pjesen sin behöriga tyngd. Krabben erinrar sannolikt om de äldsta i Norden brukliga ankare.

Krabbe är namnet på en ganska gammal ätt, hvaraf serskildta grenar blomstrat både i Sverige och Danmark, och bland sig räknar ganska utmärkte män, hvilka flere gånger förekomma i vår historia, så att redan 1467 och 1470 nämnas en *Jeppe* och en *Anders Krabbe*. Såsom tillhörande Sverige må deribland anföras:

Krabbe, Erik, till Svaneby, var år 1607 konung Carl IX:s kammarjunkare, blef sedan ståthållare på Svartsjö hus och Wänthulmen, jägmästare i Wermland och Nerike, år 1625 introducerad på riddarhuset och 1628 skickad såsom agent till Danmark. Han afled d. 13 Aug. 1634 vid 52 års ålder. Ätten utgick med hans sonson.

Krabbe, Jörgen, till Krageholm, son af Danske riksrådet och ståthållaren i Norrige, Ivar K., hade varit konung Fredrik III:s sekreterare, och ägde stora gods i Skåne. Då detta landskap afträddes till Sverige, öfverflyttade han dit, och introducerades 1664 på Svenska riddarhuset. Som han genom sina slägtförbindelser, sina böjelser och vanor till en stor del ännu hängde fast vid Danmark; men tillika var en rik och ansedd man, sökte Carl XI, efter sitt anträde till regeringen, och särdeles vid det utbrustna kriget med Danmark, att draga honom, liksom andra af den förnäma Skånska adeln, in i Sveriges fördelar, upphöjde honom år 1676 till friherre, med löfte på att antingen bli landsdomare i Skåne eller vice president i Götha hofrätt. Icke desto mindre beskylldes han, jemte flere andra, särdeles hans svågrar Knut, Holger och Tage Tott, att vara Danskt sinnade, att hafva underhållit stämplingar med Danskarne, vistats i deras läger, o. s. v. De öfrige anklagade räddade sig i tid med flykten; men Krabbe, som litade antingen på sin oskuld eller derpå att intet ondt skulle vederfaras honom, stannade qvar, fängslades och ställdes inför en tillförordnad domstol, samt dömdes till döden. Konungen skall hafva tillbjudit honom nåd, om han velat erkänna sig brottslig; men hvartill han nekade. Icke desto mindre skall Carl likväl, på fru Krabbes bön, hafva beviljat denna nåd; men hvilken Krabbes fiende, den i Malmö befälhafvande generalen Sperling, hindrat genom förbudet för hvar och en att inkomma till staden, innan exekutionen försiggått, och hvilket förbud äfven utsträcktes till kuriren, som öfverförde pardonen. Krabbe arkebuserades på Stortorget i Malmö d. 13 Jan. 1678, endast 44 år gammal. Det berättas, att domen verkställdes af officerare, hvilka han skänkt 30 dukater hvardera. Hans guldklocka, den han skickade till sin fru, skall hafva stannat i samma ögonblick ägaren upphörde att lefva. Liket begrofs med de utmärkelser, som tillhörde hans rang och rikedom; men hans död verkade ofördelaktigt på sinnesstämningen i Skåne, och äfven vid fredsslutet i Nimwegen, emedan Danska sändebudet Höghs fru var Krabbes syster och vän med Franska sändebudet Colberts fru.

Krabbe, Nils, en på sin tid mycket beryktad Finsk adelsman, hvilken, under början af konung Gustaf I:s regering, gjorde Danska magten mycket afbräck uti Finland. Han for omkring på sina små skärbåtar, och hade oftast blott tolf eller sexton karlar med sig. Då han utspejat något af Danskarnes förehafvanden, öfverföll han dem oförsedt om natten, vältrade stora stockar för dörrarne, och tände eld på husen, der Danskarne lagt sig, innebrände eller nedhögg stora hopar af dem. När de samlade sig och satte efter honom, flydde han till sina båtar och gömde sig bland öarne, eller seglade i nödfall öfver till Estländska skärgården. Likväl dröjde han ej länge derstädes, utan kom snart tillbaka och började samma lek, och skall han på sådant sätt stundom hafva nedlagt flere hundrade man endast med sina sexton. Hans blotta namn var en skräck för Danskarne. De flydde slutligen alla in i fästningarne, och sökte der skydd mot en så fruktansvärd fiende.

Krabbefejden. Innan Roeskildska freden kom till stånd 1658, hade Bohus län haft känning af de skakningar, som föranledde kriget. Det fördes härstädes år 1657, och har fått namnet Krabbefejden, efter Ivar Krabbe, hvilken 1648 erhållit Bohus slott och län i förläning, och som under denna ofred förde befälet öfver de Norsk-Danska trupperna. Emot hans anfall försvarades Svenska gränsorna af riksrådet Erik Stenbock, fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock och framför alla af general-major Harald Stake. I likhet med hvad förr skett, oroades Westergöthland från Bohus län, och Krabbe hade, för att beqvämare anfalla detsamma, uppkastat en skans vid Hjertum (se detta ord), samt ernade uppföra en dylik på en holme i elfven, ett stycke ofvanför Bohus. Denna senare kom likväl ej till fullbordan, emedan Svenskarne förstörde den, innan den blef färdig, vid hvilket tillfälle de Danske förlorade mycket folk, som till det mesta under flykten drunknade i elfven. Lika olyckligt gick det med Hjertums skans, hvilken anfölls och förstördes af Harald Stake. Vid en drabbning uti Hjertum d. 25 Sept., hade deremot Danskarne öfverhand. Krabbe och Stake kämpade här emot hvarandra. Slaget blef blodigt, segren förklarade sig för de Danske och Harald Stake måste draga sig tillbaka till Wenersborg. Krabbes företag ifrån sitt befästade läger vid Uddevalla blefvo derefter allt mer våd-

-liga. Fältmarskalken Stenbock anryckte derföre från Skåne och general-qvartermästaren Gustaf Oxenstjerna från Wermland, för att med gemensam styrka fördrifva honom ur denna ställning. Af fruktan för de anryckande Svenskarne hade allmogen lupit till skogarne. Stake framträngde obehindrad till Uddevalla, lät nedhugga pålverket och trängde in i staden, der han gjorde en hop fångar. Krabbe hade natten förut aftågat till Qvistrums bro och drog sig skyndsamt till Hallen, nuvarande Fredrikshall, med Svenskarne tätt i spåren, hvilka bortsnappade hans eftertrupper.

Krackman, Anna Henriksdotter. Hon skall hafva varit försäljerska af grönsaker och ådragit sig Carl XI:s uppmärksamhet, då han, en dag nyss efter anträdet till regeringen, gick öfver ett af Stockholms torg. Uppmuntrad af konungens nådiga blickar, tog hon sig friheten erbjuda honom några utvalda bär. Följden af den sålunda början bekantskapen blef, att konungen, några månader senare, ansåg sig böra skaffa flickan en man, då valet föll på notarien vid Stockholms magistrat Aulævill (se detta ord i supplementet), hvilken sedan blef borgmästare. Sonen **Peter** ansågs för Carl XI:s naturlige son, och hade den fåfängan, att alltid kalla sig drottning Ulrika Eleonoras broder. Anna Krackman dog år 1709.

Kræmer, en Tysk adelig ätt, hvars stamfader, **Niclas Cremer,** var borgmästare i Arensburg på Ösel, då han adlades år 1691. Hans son, **Fredrik,** stupade som ryttmästare i slaget vid Pultava och först dennes söner, **Fredrik Johan, Niklas Adolf** och **Kasper Henrik,** introducerades år 1756 på riddarhuset.

Kræmer, Robert Fredrik von, landshöfding i Upsala län och ståthållare på Upsala slott, är född år 1791. Efter att hafva tjenstgjort, ifrån sjutton års ålder, såsom officer vid konungens andra lifgarde, utnämndes friherre v. Kræmer år 1830 till landshöfding i Upsala. I denna tjenstebefattning har han utvecklat en utmärkt verksamhet, genom det nit, hvarmed han vårdat Uplands angelägenheter, och icke minst genom den frikostighet, hvarmed han understödt allmänt nyttiga företag. Deribland kunna nämnas utdelandet af priser för boskapsskötsel, den helt nyligen inrättade bank- och spannmåls-belånings-anstalten inom Mälare-provinserna, m. m. Han upphöjdes i friherrligt stånd år 1837, och erhöll år 1844 Nordstjerne kommendörs-värdigheten, sedan han redan 1834 erhållit Svärdsorden i juveler.

Krafft, Pehr, var född i Arboga år 1520 och blef elev af Scheffel; men reste, för att utbilda sig i konsten, till Danmark, Tyskland och Frankrike, hvartill han sattes i stånd af Danska geheimerådet grefve Thott, som åt honom uppdrog att kopiera åtskilliga taflor. Härifrån reste han till Rom och blef hofmålare hos konung Stanislaus, hos hvilken han qvarstannade till 1768, då han återvände hem. Här utnämndes han till kongl. hofmålare, professor och ledamot af målare-akademien. Dog i Stockholm 1793. Har efterlemnat en mängd porträtter, hvaribland må nämnas flere af Upsala akademies konsterer, hvilka finnas i Upsala, Bellmans och talmannens för bondeståndet vid 1778 års riksdag, Anders Mattssons, på Gripsholm, o. s. v. Hans son,

Krafft, Pehr, kongl. hof- och historie-målare, professor i teckningen vid de fria konsternas akademi, elev af David, är känd genom en mängd porträtter och stora historiska kompositioner, t. ex. slaget vid Hogland, Carl Johans kröning, nuvarande konungens, då kronprinsen Oscars förmälning, m. fl., född i Stockholm 1777. Hans fru, **Sofia Robsahm,** har i olja ganska skickligt kopierat flere mästares arbeten.

Krafft, L., har år 1759 i Upsala utgifvit en mycket begagnad: *Manuale hermeneutico-analyticum Linguæ Græcæ Novi Test.*

Krafftman, Johan, död såsom ekonomie-professor i Åbo 1751, har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Om Fabriker; Om spannmåls- och penningebrist; Tankar om Finska landtmannens vanmagt;* o. s. v.

Krafs ger ock föda, ett gammalt ordspråk, betecknande att små smulor äro ock bröd.

Kraft, David von, en på sin tid utmärkt målare, född i Hamburg 1655 och systerson till Ehrenstrahl, hvilken inkallade den tjugu-årige ynglingen till Sverige. Dit anländ kom han snart i mycken nåd hos enke-drottningen, som år 1684 skaffade honom tillfälle att företaga en resa till Italien. Härunder uppehöll han sig dock en längre tid både i Danmark och vid flere Tyska hof, för att porträttera kongl. och furstliga personer, och dröjde länge på åtskilliga ställen inom Italien, der han vann ett sådant anseende, att han, i detta målarekonstens hemland, fick flera, både offentliga och enskildta uppdrag. Äfven besökte han Paris och Nederländerna; men hemkallades 1697, för att biträda den gamle och sjuklige morbrodern. Han erhöll af drottning Ulrika Eleonora år 1719 hofintendents rang, jemte adelskap; men lät aldrig introducera sig på riddarhuset, förmodligen emedan han icke ägde någon son. Afled i Stockholm år 1724. Har efterlemnat en mängd arbeten, särdeles flere af Carl XII:s generalers porträtter, hvilka finnas i en sal på Drottningholm.

Kraftiska skolan i Stockholm, med en fond af 26,000 R:dr B:ko, är i främsta rummet bestämd till undervisnings-anstalt för fattiga borgares söner; men emottager äfven andra obemedlade gossar, så långt utrymmet medgifver.

Kraftrunor eller **Megin-Runir** ristades i afsigt, att antingen åstadkomma eller afvärja vissa öfvernaturliga händelser och inverkningar. Härtill begagnades de vanliga runbokstäfverna, än en, än flera. Dvergarne voro egentligen mästare i dylika konster, och Dain skall hafva varit den, som först lärt att tillreda och begagna sådana runor.

Krafveler, kallades de största skepp, som under slutet af medeltiden funnos i Norden. I Sten Stures flotta funnos år 1495 tre sådana, och i konung Gustaf I:s flotta fanns ett skepp, kalladt *Stora Krafveln,* bygdt 1533, hvilket hade 1,300 mans besättning, och torde varit det största skepp, som

intill den tiden blifvit bygdt i Sverige. Det var bestyckadt med murbräckor och annat svårt skytte.

Krageholm, frälse-säteri, 9¾ mtl., beläget i Söfvestads socken af Malmöhus län, med en skattlagd vattenqvarn, har ganska stor och ansenlig karaktersbyggnad med tvenne flyglar, tre våningar hög, af grundmur. I vestra flygeln finnes en kyrka med flere prydnader, invigd 1728 och kallad S:t Pauls kyrka, hvarest gudstjenst ännu förrättas. Borggården, så väl som ladugården, hvilken likaledes är ganska stor och betydlig, samt byggd af sten, äro omgifne af djupa grafvar, hvartill beständigt flyter vatten från den nära belägna Krageholms-sjön, och öfver hvilka grundmurade hvälfda gråstensbroar blifvit anlagde. Alla gårdens ägor, som äro både goda och vidsträckta, befinnas inhägnade med dubbel stengård. Höbolet är ganska stort och gifvande, så att härstädes hålles stuteri, holländeri och oxstallning. Fiske finnes i tvenne smärre sjöar på ägorna, som hafva betydliga skogar, hvilka alla tider varit omsorgsfullt vårdade och fredade. Denna egendom, tillhörig H. Ex. m. m. grefve Carl Piper, räknas bland de större Skånska possessionerna och lemnar en ganska betydlig afkastning. En skola för Söfvestads sockens barn och ett hospital för de fattige utgöra de för ägaren hedrande välgörenhets-inrättningar, hvilka här finnas anlagda och underhållas på dess bekostnad. Säteriets ägare har med konsistorium alternativ patronaträtt till Söfvestads pastorat.

Krahnert, Johan, var född i Erfurt och kallades af barberare-åldermannen Fuchs till Stockholm, att biträda honom såsom "Patient-Gesäll." År 1707 valdes han till ordförande af barberare-societeten, hvars medlem han i 30 år varit; men hvilket val, sällsamt nog, icke bekräftades af Carl XII, utan præsidium fördes af arkiatern Urban Hjärne. Krahnert dog år 1714.

Kraka. Se: *Aslög.*

Kraka är den Lappska benämningen på Lapparnes s. k. silfverkragar. De äro gjorda af mörkt kläde och likna till formen en stor gammalmodig nattkappa, öppen framtill, och i hvilken man träder in hufvudet. På denna krage finnes fastsydd en stor mängd silfvergrannlåter af åtskilliga namn. Somliga bestå i temligen tjocka plåtar, dels fyrkantiga, dels runda, med åtskilliga inskärningar, hål eller figurer, andra åter äro klotrunda eller äggformiga knappar af åtskillig storlek och krusning. Det mesta af allt detta är förgyldt och prydt med en myckenhet löfverk, d. ä. små platta kors, ringar eller dylikt, fästade i yglor uti de större pjeserne och skramla lindrigt. En viss symetri råder i denna silfverkrage. Pjeserna äro parvis fästade på ömse sidor, de klotformiga i brädden, de platta längre in på kragen. En väl utstyrd silfverkrage kostar betydligt, och betalas ofta med ända till 15 à 20 rehnar. För ett par större knappar till kragen betalas en rehnoxe, stundom dertill ännu en mindre rehn.

Krakau. Under Carl Gustafs krig i Polen och sedan han fördrifvit och skingrat Johan Casimirs här, framryckte han i Oktober 1655 till Krakau, hvilket gaf sig utan motstånd och hvarest han intågade endast 60 dagar efter det han bröt in öfver Polska gränsen. Denna Polens gamla hufvudstad hade då, på 365 år, icke sett någon fiende inom sina murar. Konungen inlade här en besättning af 3,000 man, under befäl af general-majoren Paul Würtz, född Tysk. Följande året 1656 belägrades staden af Polackarne tre serskildta gånger; men utan framgång. Fjerde gången under Czarnecky, sedan Ragotzky slutat fred med Polen, och en Österrikisk korps, under Hatzfeld, kommit Polackarne till hjelp, voro de lyckligare. Emedan stadens invånare voro mångfaldigt talrikare än hela besättningen, hvilken utgjorde endast 2,850 man, och fienden var ofantligt öfverlägsen samt ingen undsättning var tänkbar, ansåg Würtz rådligast att kapitulera och gjorde det på högst fördelaktiga vilkor. Han uttågade icke endast med flygande fanor, klingande spel och brinnande lunter, medförande sina 18 kanoner och 390 trossvagnar, utan hade äfven vidtagit den försigtigheten att fordra Hatzfelds och Polske konungens bekräftelse på kapitulationen, samt att han skulle till Oderströmmen beledsagas af 1,000 Österrikiska och 200 Polska ryttare, under en kejserlig öfverstes befäl. Denna försigtighet var också ganska nödvändig, ty i trots af de gjorda förbehållen, ville den trolöse Czarnecky angripa Svenskarne, hvilket Hatzfeld hindrade; men han gjorde det icke desto mindre sedan Österrikarne skiljt sig från dem vid Landsberg. Han kom likväl för sent. Würtz hade nemligen redan passerat floden och anlände lyckligt till Stettin.

Krake kallas en i flera af vestra landskaperna bruklig inrättning till torkning af ärter och bönor. Den utgöres af en i form af en takresning gjord ställning af svagt afqvistade träd, eller s. k. slagor, på hvilken nämnda sädesslag upphänges kort efter dess aftagning på åkern, och qvarblifver en längre tid. Någongång har denne ställning konisk form. Den kallas ock krakemärr och ärtekyrka. — Krake är annars ett i samma orter gängse öknamn på personer, som duga till ingenting, äfvensom på mycket långt och magert folk, och hvilket i sin senare bemärkelse måtte vara mycket gammalt; emedan det tillades den frejdade sagohjelten konung Rolf Helgesson för hans långa och tunna ansigte.

Krakou, Mårten, blef år 1604 slottslofven och sedan befallningsman på Gullbergs slott, för hvars tappra försvar han och hans fru blifvit så namnkunniga. (Se: *Gullberg.*) Han förflyttades år 1612 till ståthållare på Waxholm, hvilket konung Christian väl angrep; men utan verkan. Den käcke mannens vidare öden äro obekanta.

Kråkumål eller **Krakas Sång,** det qväde, som Ragnar Lodbrok påstås hafva diktat i ormgropen; men hvilket sannolikt är författadt af någon på sin tid utmärkt skald. (Se: *Ragnar Lodbrok* och *Bjarkamál.*)

Kramfors, sågverk. Se: *Gudmundrå* socken.

Kramsfogel kallas med ett gemensamt namn alla mindre, matnyttiga foglar, såsom sidensvansar, sparfvar, trastar, m. fl., hvilka dels fångas

på åtskilliga sätt med slagnät och donor, dels skjutas med s. k. dunst.

Krank, Abraham, skickades af hertig Carl såsom bud till de upproriske bönderne i Österbotten, för att förmana dem att framhärda i sitt förehafvande och hålla stånd emot konung Sigismund. Då fogden i Österbotten, Abraham Melckersson, begått flera trolösa handlingar emot bönderne och desse, för att hämnas, lagt sig i bakhåll för honom, der han kom framridande med 50 ryttare, samt desse så häftigt öfverföllos, att 22 af dem nedhöggos innan de ens hunno draga svärdet, kastade Melckersson af sig en dyrbar pels, fodrad med vargskinn och lyckades sålunda undkomma. Krank, som var bland de främste förföljande, fann pelsen och påtog sig densamma; men hade i stället nära förlorat lifvet, emedan bönderne togo honom för Abraham Melckersson och öfverföllo honom med hugg och slag, innan de bemärkte sitt misstag.

Krankelösa, en egendom i Ljungby socken af Kalmar län, består af 2 oförmedlade mtl. skatte och 1 förmedladt frälse. Sjelfva stamgården har ett behagligt läge bredvid ån, som löper der förbi, och hvari en mjölqvarn är anlagd. Har tillhört slägten Roxendorff.

Kranshirs (Panicum vurticillatum), en ettårig gräsväxt, hvilken stundom förekommer förvildad i de södra landskaperna, men förtjenar att odlas såsom betesgräs, likasom sin samslägting *Gråshirsen* (P. virida), hvilken träffas på sandiga åkrar i södra delarne af landet.

Krapp, ett i vestra Sverige vanligt provinsord, betyder trång, smal. Såsom substantivum utmärker det ett trångt pass emellan tvenne berg.

Krapperum kallades mellandelen af forntidens drakskepp och var bestämdt för besättningen, samt var endast betäckt med ett tält af vadmal eller segelduk, till skydd mot väderleken. Detta tält, hvilket gemenligen var tjäradt för att emotstå regn, borttogs under träffning. På de i krapperummet befintliga roddbänkar voro roddarne fördelade i förhållande till årornas längd och antal. Dessutom var krigsfolk här uppställdt, synnerligen bågskyttar.

Krapperup, frälse-säteri, $3\frac{1}{2}$ mtl., beläget i Brunnby socken af Malmöhus län, har en gammal mangårdsbyggnad, 2 våningar hög, af gråsten med 2:ne flygelbyggnader och att åttkantigt torn, innesluten af en mur och en djup graf, med ett prydligt utseende. Egendomen har ett serskildt privilegium, att uteslutande i orten hålla krögerier, och rättighet till strandade varor och skepp vid gårdens ägor. Egendomen utgör ett fidei-kommiss för äldsta manliga arfvingen af friherrliga ätten Gyllenstjerna, som derjemte äger Bjärsgårds säteri i Norra härad af Christianstads län, med många under dessa egendomar lydande in- och utsockne frälsehemman, belägna i Malmöhus, Christianstads och Hallands län, jemte Mölle och Arils fisklägen samt flere andra lägenheter, allt i egenskap af fidei-kommiss.

Krasse (Lepidium), ett örtslägte, hvaraf flere arter förekomma vilda hos oss, under olika benämningar, såsom *Bitterkrasse*, *Salomos ljusstake*, *Sokrasse* (se dessa ord), samt en art odlad i trädgårdar under namn af *Sommarkrasse* (Lepidium sativum). Under benämning af *Vinterkasse* (Barbaræa vulgaris), odlas en annan växt, och med namn af *Käll-* eller *Vattenkrasse* ännu ytterligare en, neml.: Nasturtium agratium, m. fl. Ännu allmännare odlas i trädgårdar *Indiansk Krasse* (Tropeolum majus), så väl för sina vackra blad och lysande blommor, som för frukten eller den s. k. krasseknoppen, hvilken begagnas tillredd såsom kapris m. fl., af krassens knopp.

Krassow, Ernst Ditlof, född i Pomern och upphöjd i friherrligt stånd 1707, var en af Carl XII:s ofta använde generaler och förde befälet i Polen, då tidningen anlände om slaget vid Pultava. Då konung August begagnade den motgång, som här träffat Svenska vapnen, för att bryta freden i Alt-Ranstadt, ansåg K. icke rådligt, att sätta Sveriges sista här i Tyskland på spel, utan drog sig undan till Pomern. Detta tyckes hafva misshagat Carl; men han gaf honom likväl år 1712 den 3 Januari general-löjtnants afsked. K. dog 1714. Hans friherrliga ätt utgick med sonen, hvilken var öfverste och envoyé ext. ord., samt dog utan barn.

Kratte, masugn i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, uppbyggdes 1672, tillhör Hammarby bruk, och gifver 13 lisp:d i tionde af blåsningen; hemtar malm dels ifrån flere grufvor inom socknen, dels ock ifrån Bensås i Garpenberg, Bäsängs i Folkerna, samt Bispbergs- och Gräsgrufvan i Säther.

Kraus, Josef Martin. Denne utmärkte tonsättare var född i staden Miltenberg vid Main, den 20 Juni 1756. Fadern var öfveramts-assessor. Redan tidigt röjdes hos honom ovanliga anlag både för vitterhet och musik; men isynnerhet för den senare, hvari han erhöll lärare, med förmåga att utveckla dem, nemligen Vogler och Bach. Han började med att skrifva kyrkomusik och deribland tvenne oratorier: *Jesu födelse* och *Jesu död,* till hvilka han sjelf äfven författat orden. Först sedermera, och vid 20 års ålder, utgaf han ett sorgespel i 3 akter, vid namn: *Toton.* Härunder studerade han juridik och skref öfver musiken. Hans bekantskap med Svensken Stridsberg, som vistades i Göttingen, förmådde honom att resa till Stockholm, för att der söka kapellmästaretjensten, hvilken han äfven erhöll tre år senare, 1781, ehuru han icke tillträdde befattningen förr än 1788, emedan den gamle Uttini först då tog afsked. Han tillbragte likväl icke tiden onyttigt; ty han komponerade först musiken till en opera: *Proserpina,* hvartill Kellgren författat orden, och sedan till: *Æneas i Carthago.* Besynnerligt nog blef den förra aldrig gifven, och den senare först flera år efter Kraus död, såsom galaspektakel vid kronprinsen Gustafs födelse år 1799. Kraus tilläts, under den tid han, på sitt sätt, åtnjöt tjenstledighet, att resa till Tyskland, besökte derunder Italien, mötte Gustaf III i Florens, följde honom till Neapel, gjorde en tur till London och Paris, samt återkom till Sverige 1787; men blef ej länge verksam för theatern, ty dels var denna icke i rigtig

gång under det krig och politik upptogo mycket af dess konungslige stiftares tid, dels tillslöts den helt och hållet genom dennes död, och när den åter skulle komma i gång, afled Kraus sjelf d. 15 Dec. 1792, endast 36 år gammal. Han var af en ovanligt eldig natur, med sällsynta gåfvor, på en gång liflig och djup, graciös och grundlig, och skulle kanske i musiken alstrat ändå mer och ypperligare saker, om icke hans själ dragits något åt andra håll, äfven af litteraturen. Hans förnämsta arbeten äro, utom de ofvannämnda operorna: *Alzire, Soliman* och bisättnings- samt begrafningsmusiken öfver Gustaf III. Dessutom en mängd arier, uvertyrer, kantater och orkester-saker. Han begrofs, enligt egen begäran, vid Tivoli, nära Stockholm, der ett monument af träd upprestes öfver honom. Några och femtio år senare har det likväl blifvit förvandladt till ett af sten.

Kravel säges ett fartyg vara bygdt på, då kanterna af dess bordläggningsplankor ligga invid hvardra, och formera nåt, som äro fyllda med dref och betäckta med bäck.

Kreander, J., utgaf år 1776: *De institutione juventutis*, samt *Äktenskapsståndet från den moraliska och fysiska sidan betraktadt.*

Kreaturens antal i riket var år 1842: hästar 391,420, oxar 264,038, kor 989,419, ungboskap 447,850, får 1,452,941, svin 534,144, getter 177,170. De hade väl från 1822, således på 20 år, ökats med ungefär 20 procent; men stå dock i intet behörigt förhållande till landets behof. (Se: *Boskapsskötseln.*)

Kreditiv kallas i diplomatisk stil det slags fullmagt, hvarmed sändebud vid fremmande hof äro försedda. I affärsväg menas med kreditiv sådana skrifna handlingar, som utfärdas för att öppna kredit för innehafvaren. Såvida dessa bref ej lyda på någon viss summa, utan på ett obestämdt belopp, kallas de öppna kreditiver. I vår Svenska statsförfattning har ordet kreditiv en egen financielt-politisk betydelse; så kallas nemligen de tvenne penningesummor, som rikets ständer vid hvarje riksdag afsätta att af regeringen vid förefallande behof lyftas i riksgälds-kontoret. Dessa medel utgå ej till de vanliga statsbehofven, utan äro en tillgång för oförutsedda händelser. Den ena summan, vanligen kallad det stora kreditivet, lyftes endast i ett enda fall, nemligen vid inträffande krig, och äfven då blott under förbehåll att ständerne sammankallas. Riksdagskallelsen måste föregå kreditivets utbetalning af fullmägtige i riksgälds-kontoret; men sedan detta vilkor blifvit uppfyldt och krigets utbrott är för handen, äger regeringen att lyfta den anslagna summan. Den är således en handpenning för de första utgifterna vid ett utbrytande krig. Så vida konungens rätt att utbekomma kreditivet förutsätter ständernes sammankallande, innebär detta en inskränkning i konungens rätt, att, utan ständernes hörande, besluta om krig och fred. Denna inskränkning rörer dock endast rättigheten att i och för krigets behof begagna statens medel, i hvilket fall konungen i alla händelser är beroende af ständerne. Frågan huruvida krig skall börjas eller ej beror i alla fall på konungen allena, och skulle konungen anse sig äga medel att bestrida krigets kostnader utan ständernes bidrag, så är detta honom visserligen obetaget; men då förfaller all rätt att lyfta kreditivet. Det andra, eller s. k. lilla kreditivet, är bestämdt för åtskilliga oväntade utgifter; likväl nämner regeringsformen försvarsverket likasom exempelvis. Dess utbetalning förutsätter ej ständernes sammankallande. Då detsamma äfven under djupaste fred kan utbekommas, följer ock att denna summa vid ett annalkande krig kan användas till förberedande rustningar, eller äfven vid krigets utbrott lyftas samtidigt med det stora kreditivet. En sådan åtgärd är icke af regeringsformen förbjuden. Den säger blott att hela statsrådet skall höras, samt att konungen skall finna utgiften vara oundvikligen nödvändig. Konungen är således alldeles icke inskränkt i förfogandet öfver denna tillgång; hans öfvertygelse om fäderneslandets behof bestämmer användandet. Samma konstitutionella ansvarighet hvilar öfver konungens rådgifvare vid detta tillfälle, som vid alla andra. Men för fullmägtige i riksgäldskontoret är ansvar serskildt stadgadt, i händelse af kreditivernas olagliga utbetalning. Ett sådant fel medför, när fråga är om det mindre kreditivet, förlusten af allt medborgerligt förtroende, och vid fråga om stora kreditivet äfven fästningsstraff, samt skyldighet att med sin egendom gälda de medel, som blifvit olagligt utlemnade. Intill år 1834 blefvo dessa summor formligen afsatta, och det större kreditivet anvisades på banken; men vid detta årets riksdag antogs en grundlagsförändring, hvarigenom penningarne nu mera ej behöfva afsättas, utan blott anvisas att utgå af befintliga tillgångar, hvilka äfven genom upplåning kunna beredas, och båda kreditiverna anvisas nu på riksgälds-kontoret. Denna grundlagsförändring stod i sammanhang med den år 1834 beslutade realisationen, för hvars säkerhet man ville skilja banken ifrån dessa penninge-regleringar. Det mindre kreditivet brukade äfven förut anvisas på riksgälds-kontoret. Rörande beloppet är blott stadgadt, att det skall föreslås af stats-utskottet; ständerne kunna således vid hvarje riksdag bestämma detsamma efter omständigheterna. Det större kreditivet har brukat utgöra 2,000,000 R:dr B:ko; det mindre har omvexlat emellan 1 ½ miljon, 1 miljon och 500,000 R:dr B:ko, och dervid hafva rikets ständer någon gång brukat bestämma en viss del för försvarsanstalter och en annan för andra utgifter. År 1823 företogo sig ständerne, att med anvisandet af det mindre kreditivet förena vissa förbehåll om uppgifvandet af ändamålen, hvartill regeringen ämnade begagna penningarne, och redovisning derför; men då regeringen förklarade sig ej erkänna något annat vilkor i detta fall än grundlagarnes ordagranna föreskrift, läto ständerne detta sitt beslut förfalla. Vid 1844—45 årens riksdag bestämdes stora kreditivet till den vanliga summan 2,000,000 R:dr och det mindre till 500,000 R:dr B:ko.

Kreditivet till manufakturers och ullkulturens förmån. Till manufakturernes underlättande samt ull-

kulturens upphjelpande, medelst lån mot låg ränta, hafva rikets ständer anslagit ett kreditiv på banken, hvilket, tillsammans med räntemedel, åter ingående lånekapital samt kontanta tillgångar, år 1842 uppskattades till 2,286,386 R:dr. Af denna summa afräknas räntorna (72,000 R:dr), 103,000 beroende på indrifning, samt 500,000 anslagne till förlagslån, då återstoden 1,610,828 R:dr blifvit fördelade bland lånsökande fabrikanter samt åtskilliga idkare af andra handteringar, på det sätt att de sammanföras i trenne klasser, af hvilka den första erhåller 18½ proc. af deras uppgifna tillverkningsvärde, andra klassen 14 proc. och tredje 9½ proc. Till 102 klädesfabrikanter, hvaraf 22 i Norrköping och 13 i Stockholm, hade lån blifvit beviljade, för ett sammanräknadt tillverkningsvärde af 4,036,292 R:dr; 13 sidenfabrikanter till ett värde af 550,386; 11 sullädersfabrikanter 267,407, tvenne porslinsfabriker 242,536; 10 glasbruksägare 306,937; 8 ägare af jerngjuterier, metallfabriker och mekaniska verkstäder 621,740 R:dr; 1 porterbryggeri 154,291 R:dr, jemte några mindre tillverkningar, tillsammansräknadt 6,240,545 R:dr. Andra klassen: 1,065,846 R:dr, bland hvilka 24 pappersbruksägare hade uppgifvit största tillverkningsvärdet, nemligen 557,245 R:dr. Tredje klassen: 1,569,905 R:dr, bland dem hade 7 bomullsspinneriägare uppgifvit ett tillverkningsvärde af 850,552 R:dr; 14 fabrikanter för ofärgade bomulls- och linneväfnader 439,687 R:dr, samt 4 segelduksfabrikanter 233,219 R:dr.

Kredit-upplag kallas ett upplag af införselvaror, för hvilka tullafgifter sedermera erläggas af ägaren, i händelse han ej ånyo utskeppar varorna.

Krehfelt, Henrik von, blef år 1672 introducerad på Svenska riddarhuset, emedan han var "både på fäderne och möderne af adelig stämma och hade sig tappert bruka låtit i Svea Rikes krigstjenst, samt årnar här sättia sig neder, till hvilken ända han ock afträdt ifrån then Romerska-Catholska *religion.*" Han var då ryttmästare vid öfverste Lybeckers Skånska regemente, befordrades sedan till major; men ställdes år 1678 till ansvar för det han samtyckt till Landskronas kapitulation. Han blef likväl benådad och 1679 ryttmästare vid öfverste Ramsvärds regemente.

Krepling (Azalea procumbens), en liten, ständigt grönskande buskväxt, hvilken förekommer mycket allmänt, på upphöjda och för vinden utsatta ställen, i alla fjälltrakter, isynnerhet de lägre och yttre, från Transtrand i Dalarne till gränsen mot Ryssland. Någon hushållsnytta är ej känd.

Kreuger, Johan Henrik, är född i Lovisa i Finland den 30 Mars 1782, ingick 10 år gammal vid arméens flotta såsom sergeant och blef der fändrik 1801, var under 1808 års krig, då han blef löjtnant, tjenstgörande vid Götheborgs eskader, förde under freden kopvardifartyg till åtskilliga länder, och kommenderades, som befälhafvare på örlogsskonerten Fröja, under en kryssning i Östersjön 1810, på jakten Amadis vid kronprinsen Carl Johans öfverresa till Åbo 1812, o. s. v., förde 1813 befälet öfver sex kanonslupar, hvilka deltogo i Stettins belägring, hvarvid han utmärkte sig; upprättade sedan ett pontonier-kompani, med hvilket han åtföljde Svenska hären till Holstein, derefter till Brabant, och slog vid Köln en skeppsbrygga öfver Rhen. År 1822 afgick han, såsom Norskt och Svenskt sändebud, till Marocko, för att bilägga de mellan dess sultan Soliman och konsul Gråberg uppkomna tvistigheter, hvari han äfven lyckades, samt fick, såsom bevis på sultans välvilja, af honom till skänks hela följande årets presentmedel, dem han likväl hade den oegennyttan att öfverlemna till Svenska kronan, åtnöjande sig med en ringa andel deri. K. befordrades till kommendör-kapiten, erhöll S. O., samt blef 1841 chef för förvaltningen af sjö-ärenderna, hvars ledamot han varit alltsedan 1825, kontre-amiral och kommendör af S. O. Har utgifvit: *Afhandling om ångmachiner och deras användande, hufvudsakligen till sjös,* samt åtskilliga mindre uppsatser i nautiska ämnen, införda i krigsvetenskaps-akademiens handlingar.

Krey, Fredrik, en ganska skicklig kirurg, född i Stockholm den 15 Maj 1732 och död derstädes d. 17 Aug. 1821, således 89 år gammal, praktiserade i Stockholm öfver ett halft sekel och blef assessor i kollegium medikum. Hans son, **Georg Fredrik,** född 1772, blef 1797 promoverad i Erfurt, 1799 hertig Carls hofmedikus och 1808 dess lifmedikus, hvarifrån han år 1811 erhöll tjenstledighet.

Krickand, kreka, kricka (Anas crecca), en simfogel af 15 tums längd och 22 tums vingbredd, hvars hanne, i vårdrägt, har hufvudet ofvan från pannan till nacken, samt kinderna och halsen rödbruna, strupen svart, ett svartgrönt band öfver hufvudet och halsryggen; ryggen, skulderfjädrarne och sidorna med vågiga svarta och hvita zikzaklinjer; kräfvan, bröstet och buken mest rostgula, till en del med svarta fläckar; stjertens undre täckfjädrar rent svarta; vingtäckarne askgrå stötande i brunt; de långa skulderfjädrarne bilda öfver vingarne ett långsgående rent svart och deröfver ett hvitt band; vingspegeln metallgrön, glänsande, större framtill, infattad af hvitt ofvan och under af svart; stjertpennorna askgrå med hvita kanter; nacken och halsryggen med långa fjädrar; näbben svartaktig; benen grå; iris brun. I sommardrägt är han nästan lik honan, samt således vida oansenligare, ty denna är ej allenast något mindre, utan har äfven vida mindre lysande färger. Ungarne äro äfven olika de äldre, isynnerhet hannen. Krickanden förekommer jemte gräsanden, hvilken han i många hänseenden liknar, ganska utbredd i landet, ända från Skåne upp till Lappmarken, samt på öar vid kusterna, likså väl som midt inuti landet. Under kläckningstiden vistas han alltid på sött vatten, som har dyig botten och är beväxt med gräs eller rör. Han ligger högt på vattnet, är snabb i sina rörelser samt uppflyger ytterst lätt och tyst; men är ej särdeles skygg och således ej svår att komma inom skotthåll. Han är en flyttfogel och öfvervintrar ej hos oss, samt återkommer om våren i smärre flockar, hvilka snart fördela sig parvis, hvarefter hvarje par lefver tillsammans under

parningstiden till dess att ungarne blifvit utkläckta. Då lemnar hannen familjen och återvänder först då ungarne äro flygfärdiga. Honan lägger 8—12 gulaktigt hvita ägg, 1 ⅞ tum långa och 1 ⅜ tum tjocka, bland gräset på en tufva eller en holme i vattnet, och under det hon rufvar dem finnes hannen i grannskapet af nästet; men sedan han lemnat dem, söker honan med hvarjehanda list bortlocka den, som nalkas de späda ungarne. Födoämnena utgöras af vattenväxter, insekter och maskar. Köttet är läckert.

Kriegebusch, Nafno Johansson, var af en Dansk eller sannolikare Pomersk adelig ätt, och hade varit kapellan hos Erik XIII, hvilken år 1415 emot domkapitlets vilja, insatte honom till biskop i Westerås. Han beskylles för att, genom sitt yppiga lefnadssätt, hafva förtärt mera än stiftets inkomster medgåfvo, hvarföre det blef för detsamma en verklig fägnad, då han år 1421 flyttades till Odensee.

Krig. Rättighet att besluta öfver krig eller fred tillhör konungen, enligt grundlagen. Formen är sådan, att konungen, efter att hafva hört sitt statsråd, allena vidtager beslutet. Rikets ständers medverkan blir väl sedan nödvändig, emedan dessa genast böra sammankallas, för att anslå medel att utföra kriget. Genom sin magt öfver penningarne, utöfva således rikets ständer sitt inflytande äfven på sådana frågor som denna. Det gifves visserligen en serskildt fond, det s. k. stora kreditivet, hvilket är anslaget till bestridande af de första utgifterna vid ett utbrytande krig; men äfven detta får ej lyftas, förr än riksdagskallelse blifvit utfärdad. Dessutom kan säkerligen intet fälttåg utföras utan ytterligare tillskott. Stora kreditivet plägar aldrig anslås till högre belopp än 2,000,000 R:dr, och denna summa är tvifvelsutan otillräcklig för att bestrida ett helt krigs omkostnader. Så vida ständerne således ej bevilja penningar kan det af konungen påbörjade kriget ej utföras, och den enda möjlighet för konungen att föra krig, utan ständernes begifvande, vore den, att konungen förde kriget på egen bekostnad, hvilket icke gerna kan inträffa. Detta ständernes medelbara inflytande hindrar dock icke att saken till en betydlig del beror på konungen; ty det blir dock alltid han som pröfvar huruvida den politiska ställningen påkallar ett fredsbrott. Blott i den händelse att konungen skulle anse kriget nödvändigt, men ständerne öfverflödigt, måste den förstnämnde statsmagten låta sin mening vika, af brist på medel att utföra kriget. Skulle åter ständerne önska ett krig, men konungen vilja bevara freden, så kan konungen hejda folkets krigslystnad, genom sin beslutande rätt öfver krigsförklaringen och sin ledning af rikets politik i förhållande till fremmande magter. Det är för öfrigt klart, att hvardera statsmagten kan, genom sina beslut och sitt handlingssätt, försätta den andra i nödvändighet att emot sin egen önskan draga svärdet. Ständerne kunna genom sina beslut, så vida dessa beröra fremmande staters förhållanden till Sverige, t. ex. i handelsväg, och konungen ännu lättare genom den rigtning han gifver åt sitt politiska system, förelämpa eller reta fremmande magter, så att ett krig till eget försvar ej kan undvikas. Deremot finnes ingen skillnad i grundlagen emellan anfalls- och försvarskrig, och en sådan kan i sjelfva verket icke bestämmas. Ty det är ofta omöjligt att afgöra, hvilken af de krigförande magterna är den anfallande. Den som skjuter första skottet är icke alltid den som angripit eller vållat krigets utbrott. Ingendera vill gerna erkänna sig vara orsaken till den fiendtliga brytningen, och det vore fåfängt att uppdraga en skillnad emellan ett krig till försvar emot ett redan verkställdt våld, och ett sådant som företages just för att hindra ett anfall. Men hvad beträffar Sverige, blir saken något mera invecklad genom förhållandet till Norrige. Krig och fred äro gemensamma för begge länderna, och frågan derom behandlas i gemensamt Svenskt och Norskt statsråd. Konungens magt är skenbart mera inskränkt i Norrige; ty han är der icke blott bunden af stortingets frikostighet eller njugghet på penninge-anslag, utan äger icke heller rätt att kommendera den väpnade styrkan till anfallskrig. Denna senare inskränkning gäller krigets utförande, och förstärker stortingets medelbara inflytande. Men redan beroendet af penningar gör konungens magt så bunden af representationen, att den andra inskränkningen uträttar föga mera. Hufvudsaken blir alltid den, att konungen hvarken i Sverige eller Norrige kan utföra ett krig utan ständernes och stortingets understöd, och om detta undandrages honom måste han låta krigslystnaden lyda nödvändighetens bud. Men ett mera obestämdt förhållande uppstår om kriget föranledes af orsaker, som blott röra det ena rikets intressen. Kriget blifver ändock gemensamt; men ovisst kan vara, om det andra riket vill kraftigt bidraga till ett sådant krig. Detta beror helt och hållet på den anda, hvaruti folken uppfatta sin ställning till hvarandra. Det är onekligen ett fel, att unionslagarne icke bemödat sig att närmare bestämma de ömsesidiga skyldigheterna för sådana fall, och det kunde visserligen hända, att ett sådant krig satte hela unionens bestånd i fara. (Se vidare art. *Fred.*)

Krigare, Sveriges störste. Sådana voro, under hedniska tidehvarfvet, de fleste af landets konungar. Bland de mest utmärkte krigare må nämnas: Agne, Hake, Ivar Vidfamne, Harald Hildetan, Ragnar Lodbrok, Rolf Krake, Hjalmar, Björn Jernsida, Erik Väderhatt, Erik Segersäll, Starkotter, Styrbjörn, m. fl. Under katholska tiden: Erik den Helige, Knut Johansson, Birger Jarl, Torkel Knutsson, Matts Kettilmundsson, Engelbreckt, Thord Bonde, Sten Sture d. ä.; under de senare tre seklerna: Gustaf I:s fältöfverstar Lars Eriksson, Peter Fredag, Arvid Westgöthe och Nils Krabbe, Erik Fleming, Hans Våghals, Jakob Bagge, Clas Christersson Horn, Pontus och Jakob De la Gardie, Clas Fleming, Gustaf II Adolf, Evert Horn, Banér, Gustaf Horn, Torstenson, Carl Gustaf Wrangel, Stjernsköld, Stålhandske, Liljehök, Königsmark, konungarne Carl X Gustaf, Carl XI, Carl XII, Ascheberg, Wittenberg, Helmfelt, Dalberg, Wachtmeister, Rhensköld, Lewenhaupt, Magnus Stenbock,

Cronstedt, C. G. Armfelt, Ehrensvärd, Stedingk, Mikael Ankarsvärd, Adlercreutz, Sandels, Vegesach, Döbeln, Cardell, m. fl.

Krigs-akademien. Se: *Akademier.*

Krigs-arkivet är förenadt med topografiska korpsen och står under serskild uppsigt af chefen för denna korps, biträdd af en officer, hvilken i egenskap af krigs-arkivarie, ansvarar för vården och redovisningen af alla dertill hörande ritningar, kartor, kartplåtar, böcker och handskrifter, m. m. Hvart tredje år förordnas om inventering af krigs-arkivet. Dess kapitalfond utgjorde år 1834 1,650 R:dr B:ko, hvilken förvaltas af krigs-kollegium.

Krigsartiklar kallas den lagstiftning, som bestämmer krigstukten inom hären och flottan. De äldsta krigsartiklar i Sverige äro från konung Gustaf I:s tid, af år 1545. Förut voro gårdsrätterna den norm, hvarefter den disciplinära lagskipningen i fält handhades, i de fall då allmän lag ej tillämpades. Krigsman och hofman voro liktydiga namn, och krigarne stodo under den herres gårdsrätt, till hvars hof de hörde, hvars tjenst de svurit. Sådane hof med gårdsrätter hade ej blott konungarne, utan äfven rådsherrar och andre förnämlige män. Konung Gustaf I:s krigsartiklar vittna om bemödandet, att, genom stränga straff, upprätthålla en allvarlig ordning. Lifsstraff förekomma ofta. Konung Erik XIV gaf nya krigsartiklar år 1567, och serskildta s. k. skepsartiklar för flottan redan år 1566. I dessa handlingar stadgas om krigsrätter, att de borde finnas vid hvarje fänika, med en profoss till åklagare, och bestå af tolf till tjugufyra ärlige krigsmän. En högre krigsrätt fanns äfven, för att dömma högre officerare, och i sådan rätt sutto till och med riksråder. Öfver profosserne stod, såsom en högste fiskal för hela krigsfolket, en öfverste profoss, eller, såsom han också kallades, general-profoss eller general-krigsprofoss. Konung Gustaf II Adolf fann, oaktadt denna lagskipning, mycket sjelfsvåld och en vild framfart ibland soldaterne, hvarföre han dels gaf general-profossen den mest vidsträckta fullmagt, att dömma och till lifvet straffa hvar och en, som kunde gripas i sitt brott, dels ock genom serskildta förordningar sökte skärpa krigsagan, till dess han år 1621 utgaf sina nya krigsartiklar. Deruti förordnades om religionsöfningar, med föreskrifter om predikan och bönestunder; vidare om lydnaden för befälet, med straff för subordinationsbrott, om soldaters värfning, om krigsdomstolarne, m. m. Subordination fordrades visserligen; men icke såsom en alldeles blind lydnad. Det hette tvertom, att derest befälet ålade soldaten sådant, som kunde komma konungen och riket till skada, förderf och nackdel, borde krigsmannen icke lyda. Detta stadgande kan icke gerna förklaras, utan att känna den stora skillnad, som ännu den tiden fanns emellan lagens bokstaf och verkställigheten. Orden voro ofta tvetydiga; men man fästade sig då vid lagens anda, hvilken man förstod, äfven om den var ofullkomligt uttryckt. Domstolarne voro öfver- och under-rätter. Begge bestodo af officerare; den förra med marsken eller fältmarskalken till president och högre befälhafvare till bisittare. Under-rätt kallades regements-rätt för fotfolket, och ryttare-rätt för rytteriet. En civilstat fanns ock vid dessa rätter, bestående af sekreterare eller rättegångs-skrifvare, samt rättegångs-väbel. Från under-rätten vädjades till öfver-rätten, utom i vigtigare fall, såsom majestätsbrott, förräderi, o. s. v., hvilka dömdes af öfver-rätten genast. I brottmål vädjades icke; men konungen kunde ändra domen. Profosser fortforo att vara åklagare. Vid sin afresa till 30-åriga kriget fullbordade konungen sin inrättning af den militära lagskipningen, medelst upprättandet af en ny krigsrätt i Stockholm för det hemmavarande krigsfolket. Den bestod af riksmarsken, en af konungen utnämnd vice president och fem assessorer; men kunde förstärkas med extra ledamöter af militäriskt stånd. Dessa Gustaf II Adolfs krigsartiklar ligga till grund för de nyare, hvilka konung Carl XI utfärdade år 1683, och slutligen de nu gällande af år 1798.

Krigsbefäl, denna titel tages antingen i vidsträcktare mening, då dermed förstås hela krigsmagten, eller uti inskränkt mening, då man dermed begriper befälet eller kommenderingen vid krigsmagten, efter dess olika inrättning. I allmänhet åtskiljer man emellan öfver- och under-befäl. Det förra består af officerare med kongl. fullmagter, och äro antingen regements-officerare, nemligen öfverste, öfverste-löjtnant och major, eller kompani-officerare, nemligen kapiten, ryttmästare, löjtnant, och underlöjtnant. Underbefälet åter består allenast af dem, som få sina fullmagter af regementschefen.

Krigsberg eller **Kristberg,** en socken hörande till 3 kl. konsist., är belägen i Bobergs härad af Östergöthlands län, Gullbergs och Bobergs förenade kontrakt af Linköpings stift, 3 mil N.V. från Linköping, vid Boren. Socknen har ett ganska högt läge och till större delen bergländig mark. Jordmånen är mestadels sand. Inom socknen finnes 49 större och mindre insjöar, af hvilka *Roxen*, *Stråken*, *Salstern*, *Wänstern* och *Ommen* äro de största. Kyrkan är belägen nära Roxen, på en höjd, hvarifrån man har en ovanligt skön utsigt. I socknen märkes: *Olivehult*, vid Stråken, består af $\frac{1}{2}$ mtl. frälse-säteri, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt krono-säteri, jemte afbysta frälse-hemmanen *Ströpla* och *Säter*, $\frac{1}{4}$ mtl. Egendomen kallades *Hult* då kronan 1645 försålde densamma till öfverste Hamilton, af hvilken öfverste Oliveblad till Wårby köpte den 1648, hvarefter den från frälse förbyttes till säteri under sitt nuvarande namn; men har sedermera, förmodligen vid reduktionen, undergått förändring. Här äro tvenne i Engelsk smak anlagda parker, 4 trädgårdar, hamlegård, rud-dammar, såg, mjölqvarn, tegelbruk samt kalkugn. Härunder lyda 7 $\frac{5}{8}$ bondhemman, 23 torp och 7 utjordar. *Elgmyra*, 3 mtl. berustadt säteri. *Herseby*, 1 mtl. krono-säteri. *Carlström* och *Qvarn*, tvenne jernbruk (se dessa ord). Välbyggda hemman äro: *Carlsby*, 1 $\frac{1}{2}$ hemman frälse; *Nordsjö*, 1 hemman; *Qvarnsgård*, $\frac{1}{2}$ mtl.; *Storeborg*, 1 mtl. *Hälla*, $\frac{1}{2}$ hemman, är väl bygdt, med trädgård, bränneri och mälteri, öfverflödig skog. Belägenheten är en ibland

de vackraste nära Göta kanals utlopp i sjön Boren. Har från början af 1700-talet tillhört slägten Tigerclo. — På *Vargklofsberget* finnas lemningar af förskansningar, och har man här funnit märken efter porthakar samt sporrar och mindre stridsvapen. Lemningar efter gamla fästen och förskansningar finnas äfven å *Borggölsberget* på Litsqvarns ägor. Socknen innefattar 48 mtl. och har 2,090 invånare. Af dess areal 34,576 tunnl. höra 10,160 till Aska, 2,800 till Gullbergs och 2,384 tunnl. till Finspångs härader, och 4,639 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Krigsdala eller **Kristdala**, en socken, belägen i Tuna läns härad af Kalmar län, Tuna läns och Sevedes förenade kontrakt af Linköpings stift, 6 ¼ mil S.V. från Westervik. Anledningen till namnet är svårt att uppgifva. Kyrkan var fordom belägen i en vacker af ekar beskuggad dal, hvarföre man förmodar, att någon kristen församling här bildat sig och deraf uppkommit benämningen: de kristnas dal. Andra härleda namnet från krig, ehuru icke en gång sägnen omnämner något örlig af den vigt, att stället deraf kunnat få namn. Den gamla kyrkan, af träd, låg på prestgårdens ägor, i en af höjder innesluten dal, dystert, skoggrikt. När den byggdes är okändt. Målningarne och bildhuggeri-arbetena gåfvo tillkänna att hon hörde till katholska tidehvarfvet. Den nya kyrkan, af sten, uppfördes 1790 ett stycke norr om den gamla. I Socknen märkes: *Hägerum*, säteri, med underlydande rå och rör, tillsammans 3 ⅜ mtl. Ägare hafva varit: Aminoff, Slatte, Tranhjelm, Weidenhielm, Svensson, v. Schantz, och tillhör det nu kapiten C. Weidenhielm. Nuvarande rusthållet *Bråhult* med 12 mtl. tillhörde fordom slägten Sabelsköld; men fråntogs den vid reduktionen. Ett halft mantal *Qvarngården* förtjenar anmärkas såsom högst eget i sitt slag. Det är till sin upprinnelse rå och rör under Hägerum, till natur frälse, till egenskapen skatte-krono. Qvarngården har inga jordägor, har lydt under Hägerum, under Bråhult, tillhört kyrkan och åter kommit under Hägerum. Sedan detta hemman i 162 år varit ansett och utgjort skyldigheter såsom skatte, blef det år 1840 förklaradt krono, och måste af nuvarande ägaren lösas. Hufvudnäringen i socknen är icke åkerbruk, ty berg, sten och vatten hindra odlingar; likväl bearbetas den oländiga marken, och de vattensjuka dälderne utdikas med mycken ihärdighet. Ännu är boskapsskötsel och skogsbruk hufvudsak. Här finnas 14 sågar, som gifva årligen omkring 5,600 tolfter bräder; men skogarne begynna också blifva medtagna. Den snara vinsten lockar till oförståndig skogshushållning. Nästan i alla sjöar finnes jernmalm och ett rikt kalklager på Malghults ägor, hvilka tillgångar äro inmutade af Hagelsrums och Storebros bruksägare. Vid kyrkan, der fem vägar mötas, hålles i början af November en marknad. Genom sammanstötandet af dessa vägar samlas här mycket folk, hvarföre flere handlande och handtverkare nedsatt sig här. — Krigsdalabon är, liksom Småländningen i allmänhet, lätt till kropp och sinne, arbetsam, ihärdig, förslagen; men ock envis, snart uppretad och hämndgirig om han blir förfördelad. Nästan hvar och en kan något handtverk. Män och qvinnor deltaga i samma arbete. Den mörka årstiden spinna äfven männerne aftnar och morgnar, och om dagen äro qvinnorna med dem åt skogen. Männernes klädedrägt är jacka, eller kort rock, långbyxor, och då det skall vara väl — stöflar. Qvinnorna visa sig aldrig i samqväm utan silkeskläden och klädningar af köpetyg. Sparsam hvardagslefnad ger tillgång till detta öfverflöd. Större gästabud vid bröllop, begrafningar, barnsöl äro högst sällsynta, blott närmaste slägtingar bjudas och i mat och dryck är intet öfverdåd. Fordom inträffade vid dessa tillfällen oordningar af alla slag, till och med gröfre brott; tilläfventyrs har en anstrykning af läseri, som inrotat sig, verkat fördelaktigt i denna del. Socknen hör till 3 kl. konsist. och oaktadt denna egenskap har en oafbruten slägtföljd allt ifrån 1598 intill närvarande tid innehaft detta pastorat. Nikolaus Duræus blef pastor sistnämnde år. Den nuvarande innehafvaren, prosten Carl Meurling, hans sonsons dotters sonsons son, äger en silfverpokal, hvilken gått i arf inom denna prestslägt ifrån Nikolaus Duræus. Stället anses vara mycket sundt; de fleste pastorerne hafva hunnit öfver 80 år och blifvit efterträdde af sin yngste son. Socknen består af 36 ⅛ mtl. och har 3,500 invånare. Dess areal utgör 47,396 tunnl., bestående af bergiga, steniga och skogbevuxna höjder, med deremellan större och mindre sjöar, de senare jemte kärr uppgående till 4,880 tunnl. Adr. Döderhultsvik.

Krigs-expedition kallades, före år 1840, den afdelning af konungens kansli, der försvarsverkets ärender behandlades och af hvars chef de föredrogos inför konungen i statsrådet. Men vid riksdagen det ofvannämnde året förändrades statsrådets sammansättning och ibland då vidtagne förändringar var äfven den, att krigs-expeditionen upphörde och ett landtförsvars- samt ett sjöförsvars-departement inrättades i dess ställe. Dessa båda regeringens departementer motsvara den gamla krigsexpeditionen, så att skillnaden består deruti, att chefen, hvilken förut var en stats-sekreterare, nu är ett statsråd, och att landthärens ärender blifvit skiljda ifrån flottans. Det som utgjorde en expedition är nu deladt på tvenne departementer. Deremot äro kommandomålen, som voro alldeles skiljda från krigs-expeditionen, förenade med de militära regerings-ärenderna under samma persons ledning, ehuru den olika formen för deras behandling inför konungen är bibehållen. (Se: *Kommandomål.*)

Krigsfartygens antal, enligt af Forsells Statistik öfver Sverige 1844, utgöres af: 10 linjeskepp, 9 fregatter, 4 korvetter, 3 briggar, 5 skonertar, 2 ångfartyg, 92 kanonslupar, 20 kanonskonertar eller s. k. däckade kanonslupar; 123 kanonjollar, 8 mörsare-fartyg, samt erforderligt antal chefs och sjukfartyg. — Exersiskostnaden för ett linjeskepp uppgår per månad till omkring 10,000 R:dr; för en fregatt 5,000; en korvett 2,500 och en

brigg 2,000 R:dr. Under excersistiden kosta 24 kanonjollar månadtligen 9,000 R:dr, 12 kanonslupar 8,700, ett brigad-chefsfartyg 500, och ett sjukfartyg 300 R:dr. Byggningskostnaden för ett 100 kanonskepp af ek belöper sig till 800,000 R:dr, samt det årliga underhållet af samma skepp till 33,000 R:dr. Ett 74 kanonskepp 500,000 R:dr, och underhållet 20,000. En 48 kanonfregatt 370,000, underhållet 15,000. Ett 200 hästars ångfartyg 240,000, underhåll 11,000 R:dr. En kanonslup med bombkanon: byggnadskostnad 11,000 R:dr, årligt underhåll 230. En kanonjoll, med en 24-pundig kanon: 4,800 R:dr, underhållet 100. En däckad kanonslup: 35,000 R:dr, underhållet 1,300. Ett 84 kanonskepp fordrar 700 mans besättning; en 48 kanonfregatt 400; en däckad kanonslup 58; en vanlig kanonslup 60; en kanonjoll 21. Ett ångfartyg om 200 hästars kraft 132 man.

Krigsgård. Se: *Gårder.*

Krigshjelp, extra. Under denna benämning har presterskapet, vid 1810 års riksdag, åtagit sig, att under krigstider utgöra en årlig afgift, hvilken är bestämd till 1, 1½ eller 2 tunnor spannmål, efter pastoraternes godhet och klassifikation.

Krigs-hofrätten inrättades 1791. Den är för rent militära rättegångar hvad hofrätterne äro för lagskipningen i allmänhet. Krigs-hofrätten är således ett privilegieradt forum för krigsståndet i mål som angå tjensten. Den dömmer i andra instansen; men är sjelf underkastad granskning af sina domar genom högsta domstolen. Den högsta instansen är gemensam för alla rättegångs-ärender. Behofvet af serskildta militär-domstolar ligger i beskaffenheten af dithörande mål, hvilka ofta fordra en närmare kännedom af sjelfva yrket, för att kunna rätt bedömmas. Krigs-hofrätten är också sammansatt af både juridiska och militära ledamöter. Ordföranden är en generals-person och för öfrigt består den af några militärer och en civil person, som bär titel af krigs-hofrätts-råd, samt sekreterare, krigs-fiskal och erforderligt kansli af civila personer. Inrättningen af denna domstol var ett ibland stegen till domaremagtens serskiljande från de förvaltande verken; ty förut tillhörde den militära domaremagten krigs-kollegium. Så hade likväl icke alltid tillgått; ty det fanns en lång tid, ifrån 1683 till 1774, en egen general-krigsrätt för detta ändamål. Men förr än den inrättades, och sedan den upphörde, var krigs-kollegium domstol, och det synes från början mera hafva varit ett dömmande än ett förvaltande verk.

Krigs-kollegium har utgått ur det på Gustaf I:s tid omtalade krigsrådet. Särdeles noga bestämd var icke sammansättningen af detta kollegium, eller dess verkningskrets. Det utgjorde ett ibland de embetsverk, som uppkommo efterhand, medan samhällsskicket utbildade sig till en bestämdare ordning än under medeltiden. Under Gustaf II Adolfs tid erhöllo kollegierna sin fulla utveckling. Ännu under denne konung visar sig dock krigsrådet mera såsom domstol, än såsom förvaltande verk. Det kallades äfven krigsrätt. Krigs-kollegium inrättades 1632 af Gustaf II Adolf, och man finner det omnämndt i 1634 års regeringsform. Det hade riksmarsken till chef och ibland ledamöterne sutto några riksråd. Dess bestämmelse var då både att förvalta militie-verket och vara domstol i krigssaker. Den förstnämnda egenskapen blef efterhand hufvudsak och den senare försvann alldeles 1683, då en general-krigsrätt infördes. Denna upphäfdes 1774 och krigs-kollegium blef åter domstol, tills det aflöstes i denna egenskap af krigs-hofrätten 1791. Krigs-kollegium består af en president, som plägar vara en militärperson, samt fyra civila krigsråd och tre militära ledamöter. Arbetena fördelas emellan dessa efter vissa afdelningar, hvilka äro artilleri- och fortifikations-, utrednings-, underhålls-, krigsmanshus-, indelnings- och boställnings-afdelningarne.

Krigs-kommissariatet, General-, är inrättadt för att i fält draga omsorg för arméens underhåll med hvad dertill hörer. Det står under direktion af en generalsperson, hvars ordre anses såsom konungens egna.

Krigsmagten i Sverige bestod i de urgamla tiderna af hela folket. Hvarje fri man bar vapen. Efter kristendomens införande och i den mån de serskildta stånden i samhället utbildade sig, ändrades förhållandet. Adelns rusttjenst stadgades och man antog bruket af värfvade trupper. Dessa blefvo så mycket mera nödvändiga för konungarne, som adeln ofta var dem olydig och dess rusttjenst illa utgjordes. Gustaf I underhöll 13 à 14,000 man, dels Svenskt, dels Tyskt manskap. Erik XIV ökade antalet betydligt, ända till 24,000 man fotfolk och 5,000 till häst. Vid slutet af Johan III:s regering utgjorde hären i Ryska kriget nära 40,000 man. Dessa trupper voro ej endast värfvade, de samlades till större delen genom utskrifningar. På Carl IX:s tid kan arméen anses hafva utgjort 20,000 man till fot och 3,000 ryttare. Under Gustaf II Adolf vexlade antalet beständigt. När han uppsteg på thronen emottog han, efter sannolika beräkningar, 40,000 man i fält. Så högt hade Carl IX uppdrifvit den väpnade styrkan i krigstid. Den sistnämnda summan svarar emot Oxenstjernas förslag till Svenska krigsmagtens inrättande. Förslaget om en stående här tillhör hufvudsakligen Gustaf II Adolf; det utfördes dock fullkomligt först af Carl XI. I allmänhet hade Gustaf II Adolf små härar, i slaget vid Breitenfeld knappt öfver 20,000 man, fotfolk och rytteri sammanräknade. Vid Lützen var antalet ungefär detsamma; men vid Nürnberg hade konungen 50,000 man. Dessa voro likväl icke allesamman Svenska trupper; en stor del var värfvad i Tyskland eller tillhörde Tyska furstar. Sedan Carl XI, genom indelningsverket, fästat försvaret vid jordegendomen, är krigshärens styrka mindre vexlande och äfven mindre till antalet, åtminstone ej större. För närvarande utgöres den af 33,399 man ständige trupper, hvartill komma reserv-tropperna, hvilka utgöras af Hallands infanteri-bataljon, Gottlands national-beväring, lifbevärings-regementet, extra roteringen och allmänna beväringsmanskapet. Dessa trupper innehålla obetydligt öfver 100,000 man, då landtförsvarets hela

styrka således uppgår till inemot 140,000 man. Deruti äro likväl inbegripna de nummer, som äro vakante och anslagna till serskildta ändamål, såsom till fältmusiken, o. s. v. Afräknas dessa så återstår en summa af 29,359 man ständige trupper. Betraktar man förhållandet emellan de olika vapnen, så är infanteriet det talrikaste, utgörande 22,591 man i verklig tjenst, då rytteriet blott har 4,288 och artilleriet 2,480 man. De värfvade truppernas antal i förhållande till de indeldta, är obetydligt. De förra utgöras blott af gardes-regementerne, Wermlands fältjägare, kronprinsens husarer, samt artilleriet och fyrverkare-korpsen.

Krigsmanna-sällskapet. Se: *Krigsvetenskaps-akademien*, Del. 1, sid. 17.

Krigsmanshus, Krigsmanskassa. För åldriga krigsmäns understöd samt för deras enkor och barn finnes amiralitets-krigsmanskassan i och för flottan, samt Wadstena krigsmanshus för landthären. Amiralitets-krigsmanskassan grundlades år 1642, genom enskildta sammanskott af amiralitets-staterna, har sedermera blifvit ökad genom kongliga gåfvor, och utgör nu en pensionskassa, dels för flottans invalider, dels för dithörande personers efterlemnade familjer. Den är delad i en pensions-fond, samt en enke- eller gratial-fond. Den äger ett räntebärande kapital samt andra inkomster af många slag, såsom anslag af lotsverket, s. k. inskrifningsmedel af lotsar och flottans gemenskap, af- och tillträdes-afgift vid vissa båtsmanshåll, och slutligen årsafgifter af de personer, hvilka kunna komma att åtnjuta pensioner. Denna kassa uppbar äfven s. k. centonal af embetsmäns löner, och har, sedan denna blifvit afskaffad, fått ersättning derför ur statskontoret. Deremot utbetalar den pensioner och begrafningshjelp åt så väl befälet som gemenskapen, samt alla flottans och lotsverkets tjenstemän, utom klereci-staten och skollärare, äfvensom gratialer åt enkor och oförsörjda barn. Kassans direktion har sitt säte i Carlskrona, och består af befälhafvande amiralen, en föredragande civil ledamot och tre ledamöter, hvilka väljas af flottans samtlige stater, jemte nödigt kansli. Pensioner erhållas till fullt belopp efter 30 års tjenst och tillryggalagda 55 lefnadsår, samt till mindre belopp vid 50 års ålder. Likväl kan full pension äfven tidigare erhållas af sårade sjömän eller sådane, som genom tjenste-utöfningen ådragit sig obotlig sjukdom. Gratialer åter tilldelas enkor och barn efter dem, hvilka verkligen tjenstgjort i femton år ifrån tjugu års ålder eller tillsatt lifvet i tjenstens utöfning. Befordras en flottans tjensteman, efter 30 års tjenstetid, från 20 års ålder, till tjenst vid andra verk, åtnjuter familjen samma pensionsrätt, som i fall han qvarstod vid flottan. Pensioner utbetalas så långt tillgångarne medgifva, dock med förbehåll, att pensionsfonden årligen bör tillväxa med 1,000 R:dr och gratial-fonden med 500 R:dr. Hvart tredje år granskas kassan, af serskildt dertill valda revisorer, hvilka utses af flottans samtliga stater. Högsta pensionen är 2,000 R:dr och tillhör amirals-graderna; de öfriga erhålla vissa procent af sina löneförmåner; men de hvilka ej innehaft öfver 300 R:dr behålla hela beloppet. Enkornas gratial bestiger sig till en femtedel af det pensionsbelopp, hvartill mannen kunnat vara berättigad, och tilldelas äfven enkor efter prester och skollärare vid flottan. — Wadstena krigsmanshus är gammalt, och njöt anslag redan på drottning Christinas tid. Det äger fastigheter till ej obetydligt belopp, 183 hela hemman, samt erhåller afgifter vid rusthålls af- och tillträdande, m. fl. inkomster. Äfven denna inrättning åtnjöt s. k. centonal, intill dess denna afgift upphörde 1834, och krigsmanshuset erhöll ersättning derför af statsmedel.

Krigsmanshus-dalern kallas den afgift af en daler som till krigsmanshuset erlägges för hvarje karl som inskrifves i rullan.

Krigsrätt är första domstolen vid hvarje regemente eller korps i landthären och flotta. Ordförande, en öfverste-löjtnant eller major, samt ledamöter, två ryttmästare eller kapitener, två löjtnanter, en officer af första graden och en auditör, alla med säte och stämma, förordnas af öfversten, eller den som har befälet i regementet eller korpsen. Finnes icke personer på stället med nyssuppräknade rang, kunna äfven andra af lägre grad tillförordnas i deras ställe. *Blandad krigsrätt* tillkommer, då flere till serskildta regementer och korpser hörande personer tillsammans föröfvat brott, eller om detta begås af dem, som äro tjenstgörande och kommenderade i arméen, men icke höra till visst regemente eller korps. Sådan krigsrätt förordnas, i fält eller garnison, af högste befälhafvaren, och, å fästning, af kommendanten. *Divisions-krigsrätt* uppkommer i följd deraf, att, då hären är sammandragen, upphöra de vanliga regements-krigsrätterna och lagskipningen bestrides af en inom hvarje division af högste befälhafvaren eller divisions-chefen förordnad krigsdomstol. Denna rätt, i lika anseende med öfver-domstol och benämnd efter den division till hvilken den hörer, utgöres af en generals-person eller öfverste såsom ordförande, fem regements-officerare, samt en krigs-justitiarie, öfver-auditör eller auditör. *General-krigsrätt* förekommer blott då arméen är sammandragen, och tillförordnas af Kongl. Maj:t eller högste befälhafvaren och sammanträder i högqvarteret, för att upptaga, undersöka och afdömma sådana mål, hvilka tillhöra krigs-öfver-domstol. För förbrytelser vid krigs-akademien, äfvensom invalid-inrättningen på Ulriksdal, tillsättas serskildta krigsrätter. Äfvenså å Carlstens och Carlsborgs fästningar. Mål, som i fredstider dragas ifrån krigs-domstol under konungens pröfning, afgöras af högsta domstolen. Tvenne militärpersoner, af högre grad, dem konungen härtill utser och förordnar, böra, med domarejäf och ansvar, sådana mål i högsta domstolen öfvervara och deröfver rösta, dock må domarenas antal icke öfverstiga åtta. (Om alla de serskildta mål, som af dessa rätter böra upptagas, se: *Handbok för militärer* af G. M. Stiernsvärd; XXI Tit., 2:a Afdeln.)

Krigsvetenskapen borde hos ett så krigiskt folk som det Svenska vara högt utbildad. Den har också blifvit det, likväl mera genom krigsbedrifter än

genom en militärisk litteratur. Konung Gustaf II Adolf gjorde epok i krigskonstens historia, och de fälttåg, som utfördes af hans fältherrar, hvilka voro hans lärjungar i krigskonsten, utgöra en märkvärdig del af krigskonstens historia. Krigsvetenskapen är också företrädesvis en praktisk vetenskap. Det är svårt, om ens möjligt, att blott med theorier uppgöra en användbar krigsplan, och man kan icke heller beskylla Svenskarne för sådana misslyckade försök. Vår litteratur är fattig i dessa ämnen. Några skrifter af mindre vigt finnas från konung Carl XI:s tid; men i allmänhet hafva Sveriges krigiska konungar och fältherrar mera bildat en krigsvetenskap genom sina fälttåg, än beskrifvit den i skriftligen sammanfattade systemer. I fortifikationskonsten har Sverige sedermera ägt en storhet af första ordningen i Sveaborgs grundläggare, Ehrensvärd, och äfven den theoretiska behandlingen har framkallat ett större antal skrifter än förut. I nyaste tider har verksamheten ytterligare blifvit ökad, sedan artilleri-läroververket vid Marieberg inrättades. Krigsvetenskapsakademiens handlingar innehålla afhandlingar af intresse, och äfven har vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademien låtit trycka en och annan skrift, som behandlar krigskonstens historia. En sådan är grefve H. Hamiltons prisbelönta arbete om Svenska krigsmagten under konung Gustaf II Adolf, hvilken utgör 17:de delen af sistnämnde akademies handlingar. Samme författare har utgifvit Bibliothek för krigshistoria och krigskonst. Sveriges sjökrigshistoria af Gyllengranat utkom för några år tillbaka, m. fl. nyare arbeten.

Krigsvetenskaps-akademien. Se: *Akademier.*

Krig utan medel, är kropp utan senor, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås, att krig ej kan föras med tomma händer.

Krikon, Tysk slån (Prunus insititia), ett mindre träd, hvilket förekommer på några ställen i skogstrakterna sällsynt och troligen förvildadt, samt äfven odladt i smärre trädgårdstäppor. Frukten är liten, till färgen mörkt rödblå och så sur, att den knappt kan förtäras innan den blifvit frostbiten, samt begagnas hufvudsakligen till salad inlagd med ättika och socker. Veden liknar plommonträdets, och kan användas till samma behof som denna.

Kriminal-lag kallas den del af privaträtten, som handlar om brott och straff, till skillnad från civil-lagen, hvilken sysselsätter sig med rättstvister medborgare emellan. Vi hafva i Sverige ingen serskildt codex för brottmålslagstiftningen, utan denna är tillika med civil-lagen sammanfattad i 1734 års lag, utgörande der missgernings- och straff-balkarne. Dessa hafva, likasom hela lagen, blifvit i senare tider omarbetade, ehuru det nya förslaget ännu icke är antaget. Efter den handläggning lagverket senast erhållit, af den ännu fortfarande lagkommittén eller s. k. lagberedningen, är kriminal-lagen nu färdig att granskas af begge statsmagterna vid innevarande riksdag (1848), och dess hufvudgrunder blefvo vid 1844—45 årens riksdag godkände af ständerne, ehuru pröfningen af sjelfva lagen ej kunde medhinnas.

Kringfors, Abraham, var född Svensk, men reste utomlands i slutet af 1720-talet, då han vistades vid åtskilliga utländska, särdeles Tyska universiteter, for sedan till England och Frankrike, gick i Österrikisk tjenst, återkom till Sverige 1737 och blef regements-fältskär vid gardet; men afled i sin bästa ålder år 1741. Berömmes såsom "en mycket snäll bråck-operatör, och för öfrigt högst skicklig kirurg."

Kristendomens införande i Sverige upptog en större tidsrymd än hvad som erfordrades dertill i de flesta andra Europeiska länder. Orsaken bör sökas deruti, att, med få undantag, denna vigtiga tilldragelse ej främjades genom yttre i folkets fria vilja ingripande eller kränkande medel, utan tillvägabragtes af sig sjelf på öfvertygelsens väg, och öfvertygelse, om den nya lärans företräde framför hvarje annan, kunde endast långsamt utveckla sig och stadgas hos massan af ett folk, hvars gudalära på det fullkomligaste sätt öfverensstämde med dess eget skaplynne, och hvilket dessutom uti sina drottar trodde sig befryndadt med sin gudastam. Den förbereddes emellertid af den lifliga beröring, hvaruti norden, ifrån 7:de århundradet, genom vikingsfärder och handelsresor kom med det kristnade Europa, och framför allt genom nordboernes vistelse i Myklagård (Konstantinopel), såsom den Byzantinska kejsarens lifvakt. De nordiske äfventyrarne återvände nästan alltid med skakad tro på sina gamla gudar, hvilken ock smittade de hemmavarande, och ganska ofta hembragte de, bland andra byten från södern, kunskapen om "Hvite Krist" och hans dyrkan, till hvilken de ej sällan genom primsigning eller dop förbundit sig, och hvilken anslog de upplystare, eller af tvifvel redan anstuckna sinnena i hemlandet. Kristendomen var således icke ringa förberedd och känd, då den af kejsar Ludvig den Fromme hitsände Ansgarius, år 829, landade på Sveriges östra kust, och i konung Björns hof på Björkö begynte sitt apostoliska värf. Berättelserna om denna missionärs första verksamhet här och de närmaste följderna deraf äro dock så orediga, att man af dem endast kan med visshet utleta, att han, som i alla afseenden tyckes varit vuxen sitt höga men vådliga kall, med välvilja mottogs af nämnde, såsom det synes, underkonung, att inga hinder lades i vägen för hans verksamhet, och att han i följd deraf lyckades, understödd af de i Björkö befintliga kristna fångar och af en myndig höfding i staden, Hergeir (se detta ord), hvilken mottagit dopet, grunda den första kristna församling i Sverige, samt såsom dess styresman qvarlemna vid sin bortresa en biskop Gautbert (se detta ord). Innan kort drabbades likväl den unga församlingen af en förföljelse, hvilken mera synes hafva gällt de nya lärarne än läran, men som kostade blod och medförde de förres landsförvisning, hvarefter legenden låter underverk, eller åtminstone underbara omständigheter skydda de nyomvände och göra folket så benäget den "hvite guden", att Ansgarius, då han efter en tjuguårig frånvaro åter besökte Björkö, kunde på ett allmänt landsting utverka vigtiga med-

gifvanden för kristendomens spridande. Mer och mindre nitiske efterträdare till Ansgarius fortsatte sedan hans värf, utan att man med säkerhet kan bestämma hvad framgång de haft. Det vill dock synas, som hade någon egentlig församling med kyrkor och presterskap funnits endast i Björkö och dess nejd, under det att missionärernes verksamhet, isynnerhet en Lifdags och en Odinkars, spridde ljuset till en mängd enskildte på södra och vestra kusterna. Mera än predikanterne ifrån Hamburgska erkebiskopsdömet, åt hvilket missionsväsendet i norden blifvit anbefaldt, bidrog emellertid till kristendomens utbredande i det inre af landet, nyhetsbegäret, som föranledde många Svenskar att resa till Dorpat, för att inhemta kunskap om Hvite Krist, samt, på sätt ofvan är nämndt, de oafbrutna härfärderna, och framför allt det stora krigståg, hvilket Erik Segersäll i slutet af 10:de århundradet företog till södra Danmark, och hvarifrån han lär återvändt med kristna lärare i sitt följe, efter det hären i Schleswig, genom biskop Poppos bemödande, fått höra den nya läran predikas. På sålunda banade vägar inträngde tidens ande, då under skepnad af omvändelsenit, vester ifrån och just vid tidpunkten för öfvergången emellan tvenne årtusenden, samt vann en afgörande seger. Westergöthland blef den punkt ifrån hvilken dess verksamhet trängde till alla delar af Sveriges välde. Detta landskaps jarl, Ragvald Ulfsson, antog kristendomen, då han förmälde sig med den ifrige troskämpen Olof Tryggvasons syster, och inbyggarne hade redan till hälften bestämdt sig för samma förändring, genom de ifrån vestra kusten utgångna missionärer, då den Engelske biskopen Sigfrid, i Norska häfderna äfven kallad Jon Sigurd, åtföljd af flere lärare, fullbordade omvändelseverket. Konung Olof Skötkonung sjelf, som då vistades på Husaby kungsgård, antog, med hela sitt hof, dopet vid S:t Sigfrids källa, år 1000, och kristendomen var med detsamma upphöjd till landets statsreligion. Det höga exemplet kunde ej undgå att verka efterföljd. Kristendomens egen beskaffenhet och de nya lärarnes kloka sätt att gå till väga, fullbordade segern. Huru grundlig den bibringade kunskapen om den antagna trosläran var beskaffad, lemnas derhän; men visst är, att ganska många i den nya läran trodde sig återfinna flera af Asalärans myther och Hvite Krist blef för dem den från Hels boning återkomne Balder, fridens och oskuldens gud. De gamla stora högtiderna bibehöllos, blott med förändrade bemärkelser, och någon tidsförändring. Gamla seder och bruk lemnades oantastade, hvadan det hela väl blef en blandning af hedendom och kristendom, hvilket först med tiden kunde afhjelpas; men dock var en omätlig vinning. Likväl är uppenbart, att det fanns orter, der kristendomen, mindre förberedd, rönte större motstånd, hvilket till och med på några ställen, såsom i Småland och Upland, urartade till förföljelser emot dess apostlar. De med Sigfrid från England inkomne lärarne Eskil, Wolfred, Unaman, Vinaman och Sunaman (se: *Gunnar Gröpe*), Stefan, m. fl., blefvo mördade. Särdeles bibehöll sig Asadyrkan i sistnämnde ort, der dess hufvudsäte, Upsalatemplet, ännu värnade de gamla gudarne intill år 1089, då det lades i aska af konung Inge; men hvilken bragd nära kostat denne kronan, i följd af de uppretade hedningarnes uppror. Desse reste sig nemligen under konungens svåger, Blotsven, och på ett allmänt ting vid Strengnäs yrkade Inges återgång till Odins lära, och, då han vägrade detta, jagade honom med stenar både ifrån tinget och Upsala-thronen, på hvilken Blotsven uppsteg och återupprättade Asadyrkan. Först med Blotsvens dråp, tre år derefter, vann kristendomen en länge afvaktad seger i dessa orter och var på samma gång, med undantag utaf en del af Dalarne samt några enskildta personer, hvilka troget vidhöllo sina fäders tro, herskande öfver hela Sverige. Ett allmännare återfall till hedendom synes emellertid kort efter, eller under, och kanske just i följd af Blotsvenska uppresningen, försiggått i Småland. Detta landskaps inbyggare omvändes af Sigfrid och hans medhjelpare; men visst är, att de år 1124 voro hedningar på nytt. För deras återförande till den rätta tron företog sig Norske konungen Sigurd Jorsalafar samma år en härfärd till Småland, känd under namnet Kalmare leding; men hvartill roflystnad och äfventyrarlust lika mycket som trosnit synes hafva varit verkande orsaker. Dop och brandskattning följdes emellertid åt, och var detta den enda gång, då fridens lära utbreddes i Sverige med svärdet. Antager man denna händelse såsom det sista uppträdet i det märkvärdiga skådespelet af kristendomens kamp och slutliga seger öfver Odins urgamla lära, finner man att detta i Sverige fortvarat genom trenne århundraden. Det är rikt på de mest intressanta och lärorika företeelser, till stor del ej upptecknade af historien, men upprepade i dunkla sagor af folkets läppar, och hvilka alla åskådliggöra samma sanning, som symboliseras i de bildverk, hvarmed nordens äldsta kyrkor äro uppfyllda, att det högre ljuset, genom kraften af sina egna strålar, trots allt motstånd, segrande bryter mörkrets välde.

Kristi Himmelsfärds dag. Se: *Himmelsfärdsdag.*

Kristna Balken kallades den afdelning af landskapslagarne, som infördes deri till följd af kristendomens utbredande, hvari stadgades om gudstjenst och klosterlefnad, samt de kristne lärarnes och presternes privilegier och rättigheter bestämdes.

Kristningsakt. Se: *Barndop, Dopelse.*

Kristofer i Fors, kyrkoherde i nämnde socken i Södermanland, utmärkte sig bland de häftigaste oppositionstalarne vid 1650 års riksdag samt yttrade sig så oförstäldt emot adelns tyranni, att till och med hans ståndsbröder varnade honom. Då några af adelns anhängare, och deribland Pehr Brahes tjenare, hotade honom med hufvudets förlust för sådant tal, svarade han: "Jag önskar vara den förste, som för sanningens skuld får låta mitt lif." Följande året gästade den unge Messenius hos honom, insjuknade på prestgården och förälskade sig i herr Kristofers dotter, men hvilket frieri ej hade någon påföljd, emedan hvarken flickan eller hennes far gynnade det. Likväl hade det

en annan verkan för den gästfrie värden; ty då Messenierne ställdes inför rätta, påstod sig den yngre hafva af herr Kristofer hört de flesta uttryck och uppgifter, som han infört i sin skrift. Kristofer blef derföre ställd för rätta; men kunde icke öfverbevisas om annat än åtskilliga oförsigtiga utlåtelser, hvarföre han slapp med några veckors fängelse och en skrapa.

Kristvalla, socken. Se: *Christvalla.*

Krita är en i naturen ymnigt förekommande form af kolsyrad kalk, som hufvudsakligen består af skal eller musslor efter otaliga små eller mikroskopiska hafsblötdjur och infusionsdjur af slägterne Nodosaria, Frondicularia samt Navicula, Synedra, m. fl., samt innesluter talrika försteningar af andra större blötdjur, isynnerhet, på några ställen, Nummuliter m. fl., äfvensom qvarlefvor af krokodilarter, jemte större och mindre flintknölar; samt hvilande på grönsand och bildande lager af 100 till 150 fots mägtighet samt betydlig utsträckning, isynnerhet vid kusten af England, norra Frankrike, vid Östersjöns södra kuster, på Rügen, Möen, Fyen, Jutland och Seland, samt den motsvarande delen af Skånska kusten. Till sin beskaffenhet är kritan betydligt olika, i allmänhet hvit till färgen, men stundom af inblandade fremmande ämnen gul- eller gråaktig; alltid derb och ogenomskinlig, men olika hård, vanligen vek och färgande ifrån sig, för känseln mager och häftande vid tungan. Dess användbarhet såsom målarfärg och till teckning är allmänt känd, dessutom begagnas den till en mängd tekniska behof och utgör derföre en allmän handelsartikel, hvaraf hos oss årligen införes omkring 5,000 tunnor, dels i stycken, dels malen; den förra mot 10 sk. den senare mot 24 sk. tull per tunna.

Kritberg eller **Klitberg** kallas af några en hvit, grå- eller gulaktig talkart, speckslen eller telgsten, hvilken ofta är malmförande och förekommer vid åtskilliga grufvor, såsom uti Stora Kopparbergs och Starbo grufvor, der den särdeles ymnigt förekommar medförande körtlar af ypperlig jernmalm.

Krogar anlades först af Erik XIII; men utgjorde sådana inrättningar, som för den tidens behof motsvarade våra gästgifvaregårdar. Nu mera beror det på konungens befallningshafvande att meddela tillstånd till krögerirörelse, samt att indraga öfverflödiga krogar. Anmälan derom kan göras af pastor och sockneman, efter sockenstämmobeslut. Ridderskapet och adeln hade länge privilegium att få anlägga krogar på sina ägor; men detta upphörde med ståndets begifvande vid 1834—35 årens riksdag. Utom på lagligen erkända krogar och värdshus får brännvin icke försäljas i minut. Öfverträdelse af detta förbud straffas med böter, och om försäljningen har arten af verklig krogrörelse förverkas både varan och kärlen, hvaruti den förvaras. I Stockholm funnos år 1636 endast 132 krogar; men deras antal steg sedan så betydligt, att de år 1747 inskränktes till 700. För närvarande äro de minskade till 400.

Krogius, Carl, biskop i Borgå, från 1788 till sin död 1792. — Hans son, **Samuel**, prost och kyrkoherde i Rautasalmi och Heinävesi församlingar på Ryska gränsen, och af hvilka 30 gårdar hörde under Ryska kronan, afled derstädes 1796, i en ålder af 68 år, med namn af "en utmärkt religionslärare."

Krogsered, annex till Drengsered, beläget i Årstads härad af Hallands län, $4\frac{3}{4}$ mil N. från Halmstad, $3\frac{1}{2}$ mil N.O. från Falkenberg. Kyrkan nybyggd 1818. Socknen består af $20\frac{3}{4}$ mtl. och har 720 invånare. Dess areal utgör 16,640 tunnl., af hvilka 1,430 äro sjöar och kärr. Adr. Halmstad.

Krok, Nils, biskop i Wexjö från år 1632 till sin död midsommarsafton 1646, då han var 71 år gammal. Var en lärd man, hvilken år 1603 innehade första rummet bland de 64 magistrar, som promoverades i Wittenberg. Berömmes såsom en "drifvande, arbetsam, försigtig och frimodig man", genom hvars bemödande Wexjö gymnasium inrättades år 1643.

Krok, Johan Peter, grosshandlare, född 1791, utgaf 1827—1828 en tidning kallad: *Skämt och Allvar*, hvilken indrogs sistnämnde år; *Maxel*, parodi på Tegnérs Axel; *Poetisk Mosaik*, m. m. Hade den tilltagsenheten, att föregifva sig hafva fått ett stort arf i Ohio uti Columbia, hvilket berättigade till tredje taburetten i Ohios senat, och att föreslå Svenska regeringen ingåendet af en handelstraktat. Lärer sedan hafva vistats i Götheborg.

Krokek, annex till Dagsberg, beläget i Lösings härad af Östergöthland, $2\frac{1}{4}$ mil N.O. från Norrköping, vid Bråviken. Socknen har alltifrån evangeliska lärans införande varit annex till Dagsberg, intill dess den blef ett serskildt pastorat; men år 1692 blef den återigen annex. Den består till största delen af berg, skogsmark och mossar, samt 44 små insjöar och gölar, ibland hvilka *Svintuna-*, *Boks-* och *Åkesjön* äro de största. Kyrkan ligger midt i skogen Kolmården; altartaflan är målad af Hörberg. Här stod förut Krokeks kloster (se nedan). Konung Gustafs fogde, Filip Mårtensson, lät 1542 här bygga ett litet trädkapell, hvilket säges blifvit kalladt Krokek, af en krokig ek, den enda som vuxit här i socknen. Drottning Gunilla Bjelke lät år 1594, då hon, såsom enka, vistades på Bråborgs slott, här bygga en trädkyrka, hvilken var sockenkyrka till år 1747, då en ansenlig stenkyrka uppmurades, hvartill mycken sten begagnades af det förfallna klostrets murar. Den blef invigd af biskop Rhyzelius den 6 Mars 1748, och kallad *Kung Fredriks kyrka*. Nära intill kyrkan är en upprest sten med inskrift: "till gränsmärke emellan Öster-Göthland och Södermanland." — *Ytterberg*, $\frac{2}{3}$ mtl. och *Hult* $\frac{1}{3}$ mtl., tillsammans 1 mtl. berustadt säteri. Vid Yttersberg ses ännu en rundel af uppmurad sten, till några alnars höjd, i hvilken funnits tecken till afdelta kamrar, med deras fönster eller gluggar, samt ingång ofvanifrån. Man har förmodat att Ottar Wendilkråka, efter hvilken säteriet i äldre tider hetat Ottarsberg, låtit uppföra byggnaden och stundom bebott den; men traditionen säger med mera sannolikhet, att den varit ett vårdtorn, hvarifrån under krigstider signaler blifvit gifna åt det på andra sidan Bråviken belägna Bråborg. På komminister-bostället

Örrekullas ägor finnes utvald fin marmor, jemte flera goda kalk- och limstensbrott. *Sandviken*, lastage-plats för Stafsjö styckebruk i Kila socken af Södermanland. Socknen består af 12¼ mtl. och har 730 invånare. Af dess areal 12,130 tunnl. äro 1,180 sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Krokek, kloster, var beläget på skogen Kolmården, på gränsen emellan Södermanland och Östergöthland. Det var mycket stort och uppbygdt af grof sten, hvaraf några få lemningar, öfvervuxne med skog, ännu finnas. Det kallades *Vårfru kloster på Kolmården*. Här emottogo Östgötharne och Södermanländningarne deras konung, då han red sin eriksgata omkring riket. Innan klostret byggdes, kallades orten äfven *Svintuna* eller *Svintunabygden*. Man förmodar att det blifvit bygdt i trettonde århundradet, eller under konung Magnus Ladulås tid, emedan S:t Johannis-munkar fingo år 1349 tillstånd att bo i Eskilstuna, hvarest de så lära hafva förökat sig, att Krokeks kloster måste uppbyggas för en del af dem. Detta kloster lärer, liksom alla öfriga i riket, blifvit riktadt med gåfvor och inkomster; men vid reformationen ödelagt. I kraft af Westerås recess blef det af konung Gustaf I gifvet åt den afsatte biskopen i Strengnäs, Magnus Sommar, som vistades härstädes och derföre kallades "biskop Måns i Krokek." Han skulle få bibehålla hos sig de gamla klosterbröder, som funnos der och ville qvarstanna. År 1545 blef det taget ifrån en Jöran Osterman, och öfverlemnadt åt Filip Mårtensson. Denne fick då äfven fullmagt att vara konungens fogde öfver det kopparberg, som der vid Krokek i Svintunabygden då brukades och var upptaget. Med detsamma lades Dagsbergs socken under Krokeks gård. Riksrådet Erik Carlsson Wase, som med våld ville gästa hos kyrkoherden Sigfrid i Öfver-Sela prestgård i Södermanland, men derföre blef ihjelslagen år 1491 af biskopen i Strengnäs Corts tjenare från Tynnelsö och bönderne på Sela, är begrafven i Krokeks kloster. Kyrkoherden, hos hvilken dråpet skett, blef dömd att inrätta en evig-messa öfver Eriks graf, i Johanniter-klostret i Krokek. Af detta grafställe tror man sig kunna dömma att Erik varit Johanniter-riddare.

Krokigt träd bär ock god frukt, ett gammalt talesätt, betecknande att man icke bör dömma menniskans inre efter hennes yttre.

Kroknos kallas i vestra skärgården den der ymnigt förekommande gråskälen (Halichærus griseus).

Krokom-elf. Se: *Indals vattendrag.*

Krokskogen omnämnes af Sturleson såsom ett inom Bohuslän beläget ställe, der pretendenten till Norska thronen, Folkungen och Westgötha-jarlen Carl Sunesson blef slagen af Norske länsherrarne Amund Giurdsson och Thiastalf Alasson år 1137. Man återfinner otvifvelaktigt detta ställe uti Krokbult i Sörbygdens härad, i hvars närhet ock ligger en dal, Göthadalen benämnd, hvilken sägnen utvisar, såsom en gammal valplats, på hvilken Svenskarne blifvit slagne af Norrmännen.

Krokstad, ett pastorat i norra Bohuslän, innefattar hela Sörbygdens härad, eller socknarne Krokstad, Hede och Sanne. Trakten bildar en dal, hvilken på ömse sidor stänges af två parallelt med hvarandra löpande väldiga fjällryggar, hvilkas rigtning är i norr och söder. På ryggen af samma fjäll ligga en mängd insjöar, de der utgjuta sig i den längs nämnda dal flytande Örekils-elfven, eller, såsom den närmare sitt utlopp kallas, Qvistrums-elfven. Orten är natursskön; men mager och fattig. Sand, mojord och en svag lera utgöra jordarterne, hvadan åkerbruket är litet gifvande. De föga hyfsade, men redbara inbyggarnes enda binäringar äro boskapsskötsel och skogsbygge, ehuru de svåra kommunikationerna hindra dem, att med fördel idka det senare. Orten äger, såsom en ofta begagnad skådeplats för fordna strider, många minnesmärken, och intressanta traditioner qvarblifva på folkets läppar, äfvensom många föråldrade bruk i dess hemlif. — *Krokstad socken* intager pastoratets norra del, och äger, på en jordrymd af halfannan qvadratmil, 52⅝ hemman samt en befolkning af omkring 2,600 själar. Inom densamma ligger det historiskt märkvärdiga Sörbo, en gammal f. d. kungsgård, på hvilken Hakon Härdabred var nära att innebrännas af sina fiender 1160, och der Norriges magt och ära grundlades d. 18 Mars 1177, då Sverre, af sina Birkebener, på detta ställe utropades till konung. Kyrkan saknar, ehuru gammal, all märkvärdighet. Fornlemningarna äro icke få. Nära kyrkan ligga ett par sköna ättehögar af ovanlig storlek, hvarjemte dylika, ehuru mindre, förekomma flerestädes, åtföljda af traditioner. Bresshögen och Hunahögen äro af dessa de märkligaste. Vid Söbbön stå bautastenar, och på Sandåkers moar ligger ett betydligt grafmonument, som kallas *Gålhusugnen* (se detta ord). Å byn Restads gärde göras ständiga fynd efter ett der i senare tider hållet fältslag, och hvilket enligt traditionen och skriftlig anteckning lärer infallit omkring 1645, då orten afbrändes af Svenskarne. Allmogen skall likväl hafva hunnit berga största delen af sin egendom undan fiendens hand. Ifrån gården Åsenöd fördes, enligt sägen, en med silfver fylld kista in uti djupa skogen, och hvilken ännu står qvar, emedan de som ditfört den omkommit, innan de hunnit angifva förvaringsstället. Nyckeln till densamma är ännu i behåll, och begagnas till signeri, och skall denna jemte kistan blifvit funnen af vallbjon; men hvilka lemnade skatten, då, i samma ögonblick den upptäcktes, vargar angrepo deras kreatur. Sedermera kunde den dyrbara kistan ej återfinnas. I Krokstads socken finnes ock en märkvärdig, till en del af menniskohand tilldanad grotta, kallad *Sysslehålet*, der en röfvare haft sin bostad, till dess han, en julmorgon, greps af kyrkfolk, hvilket ditlockades af tonerna af en psalm, som röfvaren sjöng. Flera heliga träd, samt ett par offerkällor, den ena kallad *S:t Jörans* källa, bibehålla sig, såsom minnen af gammal fromhet och ännu rådande vidskepelse — Om trenne af pastorerne i Krokstad finner man ganska egna anteckningar. Nils Bagge mördades omkring 1630 på ett barnsöl i socknen, af en bonde, hvilken, uti ett obetänksamt yttrande af presten, om ett par närvarande gossars stora likhet, såg

en hänsyftning på ett emellan bonden och en annans hustru misstänkt förhållande. Efterträdaren, Anders Wingård, ättefader till den adliga Wingårdska slägten, mötte, under sin kyrkofärd en påskmorgon, två beryktade trollpackor som redo, den ena på prestens bästa stalloxe och den andra på en varg, och hvilka åtföljdes af en sådan stormvind, att herr Anders med möda kunde hålla sig på hästryggen. Anländ till kyrkan, och på predikstolen dundrande emot trolldom och andra afgrundskonster, insveptes han i ett moln af dam, hvilket uppdrefs af en i kyrkan inrusande stormil, blef genast mållös, och dog på tredje dagen derefter år 1646. Samme prest har, uti en kort anteckning, lemnat en rörande beskrifning på sitt lidande under Svenskarnes omenskliga framfart i kriget föregående år. Efter honom kom Didrik Achen, som var nära nog att dela sin företrädares öde; ty då han, under en färd till kyrkan, en söndagsmorgon red förbi en bäck, varseblef han en af de trollkäringar, hvilka förgjort herr Wingård, tjernande smör i bäcken, och då han derföre tilltalade henne, stupade han i vattnet, der han omkommit, om ej klockaren räddat honom. Slutligen blef han 1680 förgiftad i färsköl. Sägnerna bära stämpeln af tidens vidskepelse. Achen var gift med enkan efter sina båda företrädare, hvilkens öde att få sin första man ihjelstucken, den andra förtrollad och den tredje förgiftad, är sällsamt nog. Adr. Uddevalla.

Krona. Med denna redan i de äldre lagarne nyttjade term förstås i lagfarenheten sjelfva subjectum majestatis, vidsträcktast uppfattadt, och således, efter våra grundlagars högsta begrepp, konung och folk tillsammans; man skulle kunna säga: Svenska väldet personligen betraktadt. Konung ensam har ej samma betydelse, ehuru stundom förblandning skett, och dessa termer blifvit nyttjade såsom liktydiga, t. ex. kongsgårdar, konungamedel i böter, m. fl.

Kronackerska målet. Detta blef ryktbart och vigtigt, mindre genom sin egen beskaffenhet, än genom sina följder. Ryttmästaren Kronacker gjorde, på grund af adliga privilegierna, anspråk på att få återbörda ett i Halland beläget säteri, hvilket tillhört hans slägt; men kommit under kronan, och således *frångått adelsståndet*. Ständerne hade år 1762 beslutit, att som detta säteri blifvit ganska fördelaktigt, genom ett der anlagdt trankokeri, kunde staten ej afhända sig detsamma; men Kronacker skulle få ersättning i annan jord. Emellan honom och kammar-kollegium uppstod nu tvist rörande beräkningen af denna ersättning; men då saken kom till rådet, vann Kr. och kammar-kollegium erhöll en sträng skrapa. Detta beslut fattades isynnerhet på grund af Reuterholms yttrande, med hvilket hela rådet förenade sig, och det beslöts att kammar-kollegium skulle aktioneras inför en serskild kommission af Svea hofrätt, hvars ledamöter Reuterholm sjelf föreslog, och hvilka alla voro ifriga Mössor. Detta var så mycket mera orättvist, som ständerne sjelfve, vid 1765 års riksdag, förbjudit alla extra domstolar och kommissioner. Skälet var, att kollegium skulle hafva "uppsatt sig emot konungens majestät och myndighet i rådet." Konungen, Adolf Fredrik, protesterade sjelf emot detta beslut, hvilket fattades i hans namn, ehuru han ansåg det olagligt. Riksrådet Hjerne var den ende, som förenade sig med honom. Hela saken hade nemligen blifvit en parti-angelägenhet, och det var mindre fråga om beloppet af den Kronackerska ersättningen, än om att upprätthålla Mössorna mot Hattarne.

Kronan, ett mynttecken, såsom hvars uppfinnare baron Görtz (se detta ord) orätt uppgifves; ty han hade den tiden ingen del uti rikets hushållning. Figurteckningen och öfverskriften är författad af dåvarande presidenten uti kongl. kommerse-kollegium Daniel Niklas v. Höpken. Kongl. förordningen härom utkom den 14 Mars 1715, då det äfven utgafs och antogs i handel och vandel. År 1719, kort efter Görtz afrättande, nedsattes detta mynt från 1 daler silfvermynt till 1 öre kopparmynt, hvarigenom en oräknelig mängd menniskor blefvo lidande och ruinerade.

Kronan, ett hus uti Storkyrkobrinken i Stockholm, midt emot gamla banken, så kalladt af en öfver dess port uppsatt krona, till minne af den händelse, att konung Carl XII, vid sin kröning, utanför detsamma skall hafva tappat kronan, hvilken fallit af hans hufvud. Andra uppgifva mera sannolikt, att detta hus fordom varit kongl. postkontor och att kronan derföre blifvit ditsatt.

Kronan, Konunga-. Se: *Kronjuveler*.

Kronan, en skans utanför Götheborg högre uppför Götha elf, hvilken anlades år 1650. Sitt namn erhöll den likväl först 1687, då Carl XI här lät bygga ett fast citadell, såsom ett utanverk till stadens och dess fästningsverks försvar.

Kronan. Detta Svenska amiralskepp, det största i dåvarande Svenska flottan, som förde 126 kanoner och hade 842 mans besättning, förstördes genom amiral Creutz oskicklighet i sjöslaget vid Öland den 1 Juli 1676. Amiral Uggla hade genom ett signalskott begärt få vända, för att afskära några af de Danska skeppen. Creutz icke allenast tillät vändningen, utan befallte hela flottan vända och gjorde det med sitt eget skepp, i trots af den erfarne kapiten Gabrielssons afstyrkande råd, som ville att man åtminstone först skulle minska segel, emedan skeppet var ganska rankt. Då seglen ombrassades, lade en stark by skeppet på sidan, då vattnet inträngde genom det nedre lagets otillslutna kanonportar. I detsamma kom elden lös, spridde sig till krutdurken och vraket sprang i luften. De förbiseglande fiendtliga skeppen begingo den omenskligheten, att icke rädda de nödställde, hvilka anropade dem om hjelp, utan hviftade hånande med hatten till farväl. Mot aftonen blefvo af major Klercks slup 3 officerare, samt 38 båtsmän, soldater och trumpetare räddade, de enda af hela besättningen. Bland de omkomne voro äfven befälhafvande amiralen Creutz och amiral Björnram.

Kroneborgs eröfring skedde den 6 Sept. år 1658. Man förmådde Carl X Gustaf att företaga belägrin-

gen af denna fästning, emedan hon ansågs oundgänglig för anfallet på Köpenhamn, hvilken sistnämnde stad Danskarne härigenom fingo tillfälle att sätta i försvarstillstånd. Kroneborgs belägring fortsattes i tre veckor, eller från d. 15 Aug. I början försvarade sig besättningen modigt; men sinnesstämningen hos soldaterne var icke god, och de i fästningen instängda qvinnornas förskräckelse och böner verkade att göra befälhafvarne rådlösa. Slutligen lät Wrangel, som anförde Svenskarne, utsprida att Köpenhamn vore eröfradt, och lossa kanonerna såsom fröjdebetygelse häröfver. Den välförsedda fästningen gaf sig då, med 77 kanoner, 6,700 kulor, 860 centner krut och en mängd proviant. Befälhafvarne blefvo i Köpenhamn dömde till döden, och en stor del af besättningen öfvergick till segraren.

Kronfändrik, dermed benämndes fordom banérföraren.

Kronhuset i Götheborg, hvilket vid sin första anläggning, skall hafva varit bestämdt till spannmålsmagasin, är anmärkningsvärdt derföre, att vid den riksdag som 1660 hölls i Götheborg, hade ständerne der sina allmänna sammankomster, samt att Carl XI der hyllades till Sveriges konung. Undre delen af huset tjenar nu till garnisons-kyrka, och det öfriga till tyghus. Kronhus-kyrkans församling består väl hufvudsakligen af den i Götheborg liggande militär, samt de dertill hörande civil-stater, hvarföre ock regementspastorn vid det i staden förlagde Götha artilleri, är kyrkoherde derstädes; men som ingen nekas att hålla sig till hvad församling han behagar, har äfven denna en mängd af ledamöter, hvilka ej genom stånd eller embete stå i någon förbindelse med garnisonen. De flesta bestå likväl af den tjenande eller arbetande klassen; men utgöra mera än en tredjedel af stadens hela folkmängd.

Kronjuvelerna eller **Riksklenoderna.** Härtill räknas icke blott egentliga ädelstenar, utan äfven andra dyrbarheter, som tid efter annan blifvit konungars och furstliga personers tillhörighet genom köp, gåfva eller eröfring, och hvilka de, enligt fordna tiders bruk, då konungarne väl betraktade statens egendom som sin, men också å andra sidan ansågo sin egendom såsom statens, lemnade i kammar-kollegii vård. Så tillkommo efterhand de s. k. riksjuvelerna. År 1822 gjordes en reglering af dessa, då derifrån afskiljdes hvad som kunde hafva något slags historisk betydelse, och dessa saker, till ett antal af ungefär 450, öfverlemnades till det historiska riksmuseum. Det öfriga förblef under kammar-kollegii vård. Hit höra nu först och främst de egentliga regalierna, nemligen tvenne konungakronor, den ena Erik XIV:s, förfärdigad i Antwerpen, och den första egentliga konungakrona, som i Sverige brukats; den andra Gustaf II Adolfs, hvilken han lät åt sig förfärdiga, emedan han ryste att bära en krona, fläckad med så mycket blod och stämplad med så många olyckor. Det är densamma som hans efterträdare på thronen sedan burit. Vidare en drottningskrona och 5 furstliga, af hvilka den femte förfärdigades till konung Oskars kröning, och hvartill användes isynnerhet ett perlband samt några smaragder, som funnos bland juvelerna. Konungens och drottningens spiror och äpplen samt svärdet och nyckeln höra äfven dit. Vid öppnandet af konungagrafvarna 1817 befanns det, att Carl X blifvit begrafven med krona, spira och äpple, hvilka prydnader togos ur hans kista, för att förvaras bland riksjuvelerna; men hvarifrån en brottslig hand redan lyckats bortbryta ett mindre stycke. Till dessa juveler höra äfven Riddarholmskyrkans silfver och en silfverservis, som af kronan för 14,000 R:dr köptes af grefve Creutz och begagnas af statsministern för utrikes ärenderna, ett par ordensdekorationer, en värja, tillhörande Gustaf III:s Svenska drägt, besatt med diamanter, ett Svärdsordens stora kors, äfven tillhörigt honom och bestående af 12 briljanter, en s. k. solitär, vägande 87 karat och i Gustaf III:s bouppteckning värderad till 36,000 R:dr. Kongl. familjens medlemmar äga att begagna dessa juveler, emot qvitto. Hit har äfven fordom hört den bekanta stora rubinen, hvilken togs af en Svensk soldat vid Prags eröfring, och af Königsmark skänktes till drottning Christina; men om hvilken man nu ej vet hvar den finnes, emedan ett i kammar-kollegium förvaradt konvolut, påtecknadt af tvenne kammar-råder, och förségladt med deras sigill, endast säger, att det handlar om en rubin. Utom dessa här ofvan nämnda saker bör till riksklenoderna äfven räknas det silfver, som begagnas af kongl. hofvet, och de dyrbarheter af åtskilliga slag, som finnas på kongl. husgerådskammaren och kongl. stallet; men hvaröfver intet inventarium lärer vara upprättadt. — Ibland de mest skandalösa uppträden under riksdagstiderna var den undersökning om kronjuvelerna, som ägde rum vid 1756 års riksdag. En af drottningens hofdamer hade omtalat, att drottning Lovisa Ulrika hade i Hamburg låtit pantsätta några juveler. Det rådande partiet omfattade detta tillfälle att visa sin magt och förödmjuka hofvet, isynnerhet drottningen, hvilken man ansåg styra både det och sin gemål. Man trodde eller låtsade tro, att de pantsatta smyckena tillhörde kronjuvelerna, att de derå upplånta penningarna blifvit använda till korruptioner, och man beslöt således att företaga en inventering af drottningens juveler. Förgäfves satte hon sig häremot, erinrade att dessa juveler blifvit henne lemnade på konungens vägnar i Berlin och förklarade att hon ville skilja dem ifrån sina egna, emedan hon ansåg sig "för god" att hädanefter bära dem. Detta förbittrade ännu mer och ständerne afgåfvo en ny i skarpa ordalag författad skrift, hvari de förklarade, att de ingenting högre önskade, än att man måtte lemna konungen "i ro, att göra sina undersåtare lyckliga och sin regering ärofull" samt bådo, att "han hädanefter måtte sjelf vara Herre i sitt hof och i sitt rike." Den svage Adolf Fredrik måste gifva efter och göra en slags ursäkt för sin gemåls yttranden, hvilka försäkrades endast härröra af hennes mindre bekantskap med Svenska språket.

Krono-allmänningar kallas de skogar och obygder, som af ålder tillhört staten och ännu äro i dess ägo. Krono-allmänningarne äro ganska gamla, och huru de blifvit kronans egendom kan i allmänhet icke utrönas. Det är dock afgjordt, att de icke härleda sig från något kronans dominium öfver all jord; ty kronan äger och har aldrig ägt sin jord med annan rätt, än hvarje enskildt ägare, ehuru motsatsen blifvit yrkad och lagstiftningen stundom erkänt kronans ursprungliga äganderätt till all jord. Att Helgeandsholms-beslutet år 1282 skulle tillagt kronan all obebyggd mark, är fullkomligen falskt. Snarare kunde allmänningarne härledas ur Uplands-lagens föreskrift, att om en allmänning låg emellan två härader, kronan skulle äga tredjedelen deraf. Åtminstone funnos kronoallmänningar redan under medeltiden. Gustaf I förklarade kronan för ägare af all obyggd mark, samt ökade derigenom antalet af krono-allmänningar. Sedermera hänfördes under denna benämning äfven härads- och lands-allmänningarne. Nu mera äro krono-allmänningarne dels undantagne för flottans och andra allmänna behof, dels indelas de i lotter och försäljas under skattemanna-rätt.

Krono-arbets-korps. Se: *Korrektionshus.*

Kronobageriet i Stockholm, nedanför artillerigården, skall till en del vara anlagdt af Johan III och de öfriga delarne af Carl XI. Vid slottets brand 1697, hitflyttades arkliet. Det nuvarande kronobageriet har tolf ugnar, hvarifrån man räknar att 28,000 man skulle kunna förses med bröd, och garnisonen erhåller härifrån mjukt bröd, emedan det torra, de s. k. knallarne, användas endast för provianterandet af kronofartyg.

Kronoberg, ett län i landskapet Småland, är det sjunde i ordningen af rikets höfdingedömen, gränsar i norr till Jönköpings, i öster till Kalmar, i söder till Blekinge och Christianstads, samt i vester till Halmstads län. Backigt, uppfyldt af strödda kullar och höjder, genomstrykes länet i vestra delen, från N.O. till S.V. af en landtrygg, som här utgör vattendelaren mellan Östersjön och Kattegat. Kronobergs län är mindre högländt, mer skogrikt och fullt af insjöar; men något bördigare än Jönköpings län, hvilket det för öfrigt liknar till markens beskaffenhet, så att äfven här tätt med hvarandra omvexla sjöar och strömmar, mossar och kärr, stenhögar och ljunghedar, bättre och sämre skogsmark, med dels löf- och dels barrskog, hvaremot större och bördiga fält träffas endast vid några få betydligare landtegendomar. Länets berg, om ock till det mesta spridda, hafva likväl en från N. till S. gående hufvudsträckning, och fortsättas öfver gränsorna dels inåt Blekinge och dels inåt Halland. Det högsta berget i länet är *Hundeberg*, i Sunnerbo härad. De betydligaste bland länets talrika vattendrag äro: *Möckeln*, som norrifrån förstärkes af *Runsen*, bland flera andra, från öster genom *Dieströmmen* af *Wirestads-sjöarne* och *Femlingen*, som genom *Helge-å* faller i Östersjön; *Helgasjö* till hvilken, bland andra småsjöar, flyta *Malkroken*, *Orken* och *Innaren*, och hvars aflopp *Helge-å* går in i sjön *Salen*, som förstärkes af *Stråken* och faller i sjön *Åsnen*, hvars utlopp *Mörrum-å* går genom Blekinge och faller ut i Östersjön; *Mie-sjön*, som genom *Mie-å* går genom Blekinge till Östersjön, likaså *Rottnen* genom *Ronneby-å*; *Alstern*, hvars aflopp *Alster-ån* genom Kalmar län flyter ut i Kalmarsund; *Flåren* och *Widöstern*, hvars aflopp *Laga-ån* här mottager *Bolmen* och genom Halland faller ut i Kattegat. — Åkerbruket, hvilket, oaktadt den magra jordmånen, utgör hufvudnäringen, uppdrifves årligen genom inbyggarnes utmärkt stora håg för dess förbättrande, dels genom uppbrytande af stenbunden mark och dels genom mossars och mindre sjöars aftappning eller sänkning. I ordning efter utsädets myckenhet sås här: potates, korn, råg, blandsäd, hafra, ärter och hvete. Med odlingsföretagen blir ock vexelbruket allmännare. Lin odlas allmänt och liksom humle utöfver länets behof; men hampa högst obetydligt och trädgårdsväxter knappt till husbehof. Med boskapsskötseln, som af ålder varit länets egentliga hufvudnäring, har, genom det förändrade sätt, på hvilket kreatursbandeln nu mera drifves, förhållandet blifvit annorlunda, så att här gäller allt detsamma, som om denna näringsgren är anmärkt vid Jönköpings län. Skogshushållningen är ganska dålig; men orten gynnas af en hastigare återväxt och länet var derföre fordom, i afseende på skogstillgången, jemförligt med rikets nordligare län. Allmänningarne *Horjemo* och *Ideberg* i Albo härad, *Hössö* och *Möcklehult* i Kinnevalds, samt *Algunnen* i Norrvidinge äro nu mera uppmätte och skattlagde. Skogstillgången är visserligen betydlig; men den anlitas ock på ett sätt, som skulle skogsbrist aldrig kunna inträffa; ty svedjande, kolning och trädvaruhandel drifves utan synlig omtanka för en något aflägsnare framtid än den närvarande dagen. Under de senare åren hafva timmerskogarne blifvit så mycket som möjligt anlitade, i följd af de tätt på hvarandra följande eldsvådorna i Wexjö. Men i afseende på stängsel hushållas här bättre än i andra, äfven skogfattiga orter; ty här råder en allmän täflan att lägga vackra stenmurar. Bergs- och bruksrörelsen, som alltid står i ett visst sammanhang med skogshushållningen, är en för orten vigtig näringsgren och en för allmogen hufvudsaklig inkomstkälla genom kolning och malmforsling; men saknaden af densamma ersättes genom den betydliga tillgång på så kallad sjö- och myr-malm, som finnes i en stor del af länets sjöar och myror. År 1842 funnos här i gång 4 masugnar och 22 härdar, hvarförutan drifves ett ej obetydligt manufaktursmide, hvilket hufvudsakligen består i tillverkning af plåtar, billar, spadar, hoftänger, vagnsaxlar, yxor, hästskor och spik. Binäringar utgöra härstädes glasbruk, pappersbruk, garfverier, oljeslagerier och tegelbruk. Fisket i länets många insjöar begagnas icke ens till husbehof. Jagten idkas med fördel i länets skogrikare trakter, och ej allenast afyttras villebråd, dels till Skåne och dels till Köpenhamn, utan orten, särdeles Sunnerbo härad, besökes äfven af utländningar för jagt under sommartiden. Linneväfnaden är allmän och betydlig; men inskränker

sig helt och hållet till gröfre sorter. Tjärubränningen har varit lönande, särdeles vid återuppbyggandet af Wexjö stad. I Markaryd förfärdigas väfskedar och afsättas med fördel så väl inom riket, som till Finland, Ryssland och Tyskland. I Albo och Sunnerbo härader tillverkas och försäljas här i myckenhet, hvartill kommer förfärdigandet af alla slags laggkärl samt af trädskor, hvilken sistnämnda tillverkning är mångens enda utkomst. Handeln idkas med spannmål, kreatur och andra ortens produkter. Kostnaden för rustning och rotering utgör jordbrukarens svåraste utskyld, och det är ett särdeles missöde, att rotarne i den af naturen mest vanlottade landsort skola bestå af $1\frac{1}{2}$ mantal och derunder, då de i fruktbarare orter utgöras af fulla 2 mantal. Roteringskostnaden anses i medeltal uppgå årligen för indeldta soldater till 74 R:dr per rote, och rustningskostnaden till 141 R:dr 31 sk. 4 r:st på mantalet. Länet underhåller: vid Kronobergs regemente 1,100 man; vid Kalmar regemente 352 man; vid Smålands grenadier-bataljon 101 man och vid Smålands husar-regemente 112 man. Länet innefattar 6 härader, nemligen: Kinnevalds, Norrvidinge, Albo, Sunnerbo, Konga och Uppvidinge härader. I kameralt och administrativt hänseende är länet indeladt uti 5 fögderier, enligt Tuneld, Sköldberg och Wieselgren, och i 4 enligt Forsell. I afseende på lagskipningen innehåller länet 3, under kongl. Götha hofrätt och Tio häraders lagsaga, lydande domsagor. Till Kronobergs bergslag höra äfven Skåne och Blekinge under samma bergmästaredöme, med 1 bergmästare och 2 bergsfogdar, varande Andratums alunverk det första bergsfögderiet och bergverken i Kronobergs och Blekinge län det andra. Uti ecklesiastikt hänseende består länet af 43 pastorater och 86 socknar. Länet har 1 stad, Wexjö, som är säte för landshöfdingen och för Wexjö stifts biskop. Länets areal utgör $89\frac{3}{4}$ qv.-mil, hvaraf $11\frac{7}{16}$ äro sjö. Det innefattar, enligt Wieselgren, $2{,}807\frac{5}{6}$ mtl. och enligt Forsell $2{,}823\frac{1}{4}$ mtl. Folkmängden utgör 121,451 personer, af hvilka mer än hälften, eller 68,737, äro mantalsfria. Hela länet hör till Wexjö stift, med undantag af Wirserums socken, hvilken lyder under Linköpings stift, och Wissefjerda socken under Kalmar stift.

Kronoberg, kungsgård, i Wexjö landsförsamling, 3 hela mantal, med 15 underliggande torp. År 1647 blef Kronoberg gifvet till friherrskap åt rikskansleren Erik Sparres samtliga barn och barnbarn; men blef efter reduktionen landshöfdingeresidens, och är nu såsom boställe anslaget på landshöfdingens lön. Till egendomen höra äfven 5 par skattlagda mjölqvarnar och en såg; men belägna i närstgränsande socknar, $\frac{1}{2}$ mil från Wexjö. Trädgården är vidlyftig och väl underhållen. Treqvart mil från kungsgården och $\frac{3}{4}$ mil från Wexjö, på en liten ö i Helga sjö, ligger *Kronobergs gamla slott*, hvilket fordom varit befästadt och vackert, och uppgifves vara anlagdt af S:t Sigfrid, den första kristna läraren i Småland, vid år 1002. Slottet har derefter tillhört katholska biskoparne i Wexjö, och blifvit kalladt *Biskopsberg*. Här firade den upproriske Dacken julhelgen år 1542, skref härifrån till konung Gustaf I och flera af rådet, samt underhandlade på ett djerft sätt med konungen om att erhålla belöning. Här stegladés år 1543 Måns Spiel, Åke Dacke och Frode Skräddare, Nils Dackes öfverstar, tillika med fem andra. I konung Gustaf I:s tid, år 1545, blef slottet ombygdt, tillökt och omgifvet med en fast mur, under namn af Kronoberg; men nedbrann under konung Erik XIV:s regering. Kronoberg har gifvit länet namn af Kronobergs län. Slottet uppbrändes 1612 af Danskarne; men skall åter blifvit iståndsatt i konung Gustaf II Adolfs tid. Troligen blefvo, såsom för kostsamt att underhålla, slottets öfversta våningar i konung Carl XI:s tid nedtagna och teglet infördt till Wexjö, der flera publika hus uppfördes deraf. Det fordna slottet är en af Sveriges vackraste ruiner, så väl i anseende till sitt förträffliga läge, som till sin qvarstående byggnad, hvilken är i fyrkant 100 alnar, med 4 stora torn, ett i hvarje hörn; murar qvarstå ännu till 12 alnars höjd. Midt på borggården, som är 60 alnar i qvadrat, står en ek af ovanlig storlek, hvilken säkert trotsat mer än två århundraden.

Kronoberg, helsobrunn. Se: *Evedal.*

Kronobergs hed, i Lekaryds socken, på säteriet Gåfvetorps ägor, är öfningsplats för Kronobergs regemente.

Kronobergs regemente, tillhörande indeldta hätens infanteri, är roteradt i Kronobergs län, således i södra delen af Småland. Det utgöres af 1,100 nummer, vakanser inbegripna. Frånräknas dessa till ett antal af 118, anslagna till åtskilliga ändamål, återstår en verklig nummerstyrka af 982 man. Regementet har sin mötesplats på Kronobergs hed, och beräknas att kosta i aflöning och underhåll 123,678 R:dr. I denna summa, uppgifven efter förhållandet år 1845, är inberäknadt allt, som tillhör aflöningen, vare sig penningar, boställen, indelade räntor, spannmål, beklädnad, vapen, m. m. Kronobergs regemente hör till andra militärdistriktet.

Kronobrännerier. Se: *Brännvin.*

Kronobäck, ett forntida kloster och hospital i Mönsterås socken af Kalmar län, blef år 1479 med löst och fast lagdt under S:t Johannis af Jerusalem orden, hvilken i Sverige hade Eskilstuna till hufvudsäte. År 1480 beslöts i Strengnäs, att Kronobäck skulle äga samma friheter som Eskilstuna, samt att det ej skulle undergå någon förändring, eller priorer till- och afsättas, utan kongligt samtycke; ingen utom konungen skulle döma emellan priorn och bröderne, ej heller kunde biskopen af Linköping ålägga dem någonting. Deremot skulle de väl försörja sina sjuka, och äfven för sin del bidraga till de summor, som Eskilstuna årligen skickade till ön Rhodus. Man förmodar, att namnet fordom varit *Bäck, Munkebäck* eller *Klosterbäck;* men då det i konung Gustaf I:s tid kom under kronan, upptogs benämningen Kronobäck. Det hade, såsom förut är nämndt, tillhört munkarne af Johanniterorden, och varit rikligen begåfvadt. Hospitalet, hvilket fanns här före munkarnes hitflyttning, lä-

ger äfven haft namn af *Norrobyad*, och man har funnit lemningar deraf i en skogspark, kallad *Spetalehult*. Allmogen i orten hade år 1529 klagat hos konung Gustaf I, att Kronobäcks kloster ej blef underhållet; men konungen svarade, att som klostret i början ej var ämnadt till ett kloster för munkar och prester, men till hospital för sjuka och fattiga, borde det åter användas dertill. Klostret blef förmodligen derefter, jemte sina gods, indraget till kronan. Kronobäck förvandlades sedan till kungsgård, och anslogs, i konung Carl XI:s tid, till öfverste-boställe vid Kalmar regemente. Af *S:t Gertruds kyrka* eller *Mönsterås kloster*, utdömd vid reformationen, synas ännu lemningar i ena hörnet af den stora trädgården. Konung Johan III gaf åt Erik Gustafsson Stenbock 27 gårdar i Kronobäck, för den tjenst han gjort honom emot konung Erik XIV. Konung Sigismund bekräftade detta friherrskap år 1594.

Kronogodsens försäljning. Se: *Reduktionen.*

Kronohemman kallas hemman, som utgöra kronans egendom, så att både räntan och jorden tillhöra staten. De äro dels anslagne för allmänna ändamål, eller till boställen och löner åt kronans tjenstemän, dels besatte med åboer, hvilka sköta dem och gifva kronan ränta deraf. (Se för öfrigt *Hemman, Frälse.*)

Krono- eller **Härads-fogde.** Hvarje län är indeladt i vissa fögderier, uti hvilka förordnas kronofogdar, de der nu mera tillsättas af Kongl. Maj:t, enligt äldre författning medelst konstitutorial. De böra ställa borgen för sig på minst 1,500 R:dr, dock få bönder härvid ej antagas såsom löftesmän. Före detta var det nog att allenna endast så kallad juratorisk revers, hvilken numera icke får antagas. Huru ringa denna borgen är, bevisas bäst deraf, att kronofogden oftast har att redovisa för en uppbörd af 70,000 till 80,000 R:dr. Kronofogdens göromål äro högst vidsträckta och mångfaldiga, sålunda skall han besörja uppbärandet och redovisningen för kronans räntor, hafva serskild uppsigt öfver kronans egendomar i fögderiet; besörja inqvartering och förplägning vid durchtåg, samt vaka öfver ordning och skick dervid; anordna allehanda allmänna krono-skjutsningar, samt tillstädesvara och föra räkning deröfver; bevaka kronans rätt i hvarjehanda tvistemål och ekonomiska förrättningar; besörja verkställighet af domar i exekutionsmål, m. m. Till biträde i alla dessa göromål hafva de länsmän och fjerdingsmän. I anseende till så många och ansvariga förrättningar som åligga kronofogde, är det denne tjensteman, på det han ej må lockas in uti vågsamma företag, hvarvid säkerheten för allmänna medel kunde äfventyras eller kronan förnillas, förbjudet att vara förmyndare, åtaga sig enskildta fullmägtigskap, drifva handel i allmänhet, handla med spannmål, besörja spannmåls-leveranser för allmogen, ingå i sjöförsäkring, samt inropa något på krono-auktioner, entreprenader och upphandlingar. Vid 1840 års riksdag beviljades åt dessa tjenstemän pensioner; men vilkoren för deras ernående, 40 tjensteår och 65 års ålder, hafva satt statsverket temligen i säkerhet för många utbetalningar af detta slag.

Kronomarker benämnes den öfverloppsjord, hvilken uppkommer, då hemman afvittras, d. ä. då sådan mark afskiljes derifrån, som hemmanet beantrtt öfver sin rätta rågång eller öfver sitt hemmantals behof. Sådan jord blifver då kronans. Den upplåtes, i de norra landskaperna, till anläggande af nybyggen.

Kronometer, ett med yttersta noggrannhet förfärdigadt sekundur, hvilket äfven under uppdragningen bibehåller en likformig gång, medelst en kompensations-inrättning, som motverkar inflytelsen af olika temperaturer. Om skeppsbord förvaras det i en låda, hvilken, medelst skrufvar eller surrning, är fästad på ett litet dertill serskildt inrättadt bord, i en vrå af kajutan, der det är minst blottställdt för stötar och drag. Detta ur begagnas, att, medelst en lätt astronomisk observation och räkning, finna sanna medeltiden om bord, och af dennes skiljaktighet med något annat ställes medeltid, som uret visar; äfven fartygets påvarande longitud från samma ställe. I Stockholm förfärdigas kronometrar af Victor Söderberg, hvilken derjemte är kongl. vetenskaps-akademiens astronomiske instrumentmakare, samt af C. P. Michal, som på 1847 års slöjdexposition i Stockholm förevisade tvenne sådana ur, till ett pris af 500 R:dr B:ko hvardera.

Kronomärke kallas det insegel, hvarmed sådant gods betecknas, som kronan tagit i qvarstad. Den som rubbar kronomärke bötar 40 daler.

Kronoparker äro vissa kronans skogar af samma natur som krono-allmänningarne, hvarföre de också begagnas likasom dessa, dels för kronans behof, dels på det sätt att de upplåtas åt enskilda genom köp.

Kronor och stakar, Ljus-. Af dessa äga våra kyrkor flera ganska anmärkningsvärda bland sina inventarier, isynnerhet hufvudstadens och domkyrkornas. Bland dessa prydnader torde i första rummet förtjena anföras: silfverkronan i Riddarholmskyrkan i Stockholm, hvilken Carl X Gustafs gemål, Hedvig Eleonora, år 1663 förärade till kyrkan och då vägde 4,012 lod. Denna krona nedföll år 1693 och skadades så, att vid reparationen måste tilläggas 800 lod. År 1723 nedföll den åter och förbättrades med ytterligare 167 lod. Sedan den för tredje gången nedfallit 1727 reparerades den åter fyra år derefter, har nu 18 armar och väger 4,888 lod silfver. I Stockholms storkyrka märkes en praktfull silfverkrona om 2,496 lods vigt, hvilken skänktes af riksrådet Jakob Pontusson De la Gardies enka, grefvinnan Ebba Brahe. Under denna med 24 pipor försedda krona hänger en liten engel af silfver, förande i ena handen en skifva, på hvars ena sida finnes grefve-ätterne De la Gardies och Brahes stamvapen och på den andra sidan en inskrift, hvaruti, bland annat, tillkännagifves anledningen till föräringen, nemligen: "emedan hon med sin sal. kiära Herre är här i Kyrckian blefven vigd Anno 1618 den 24 Junii, och sedan den sal. Herren här

begrafven Anno 1652 den 16 Nov. såsom och hon sjelf Anno 1674 den 5 Aprilis." Utom denna krona finnes der 2 andra, så stora, att 60 ljus kunna sättas i dem. I Upsala domkyrka märkes den vackra silfverljuskronan, som hänger i högkoret. Den väger 1,689 lod i silfver och är skänkt år 1648, efter Clas Horn till Kankas och grefvinnan Ebba Lejonhufvud, grefve Svante Stures enka. Busser säger i sin "Beskrifning om Upsala", att hon var Joh. Oxenstjernas enka; men detta är felaktigt, ty O. var gift med hennes dotter. Äfven finnes här en stor metall-ljuskrona, år 1764 inköpt från Stockholms storkyrka för 4,500 daler kopparmynt. Våra kyrkor äga äfven dels minnesvärda, dels ganska dyrbara ljusstakar: en stor stake af messing, hvilken står framför storkyrkans altare, och är hitskänkt af konung Magnus Smek, med vilkor att den skulle stå der, på samma ställe der hans far och farbroder, de begge hertigarne Erik och Waldemar blifvit begrafne; en stor messingsstake i Clara kyrka i Stockholm, af 6 alnars höjd och lika bredd, gjuten 1494 i Tyskland och hitskänkt 1626. I Upsala domkyrka märkas 2 stora silfverstakar, vägande tillsammans 556 lod, förärade af stats-sekreteraren Carl Banérs fru, Sigrid Bjelke, samt ett annat par om 126 lod, år 1713 hitskänkte af drottning Hedvig Eleonora.

Kronor, Tre. Detta Sveriges urgamla vapen blef anledningen eller rättare förevändningen till mycken blodsutgjutelse, många olyckor och svårigheter för nordens folk. Danmark, som, efter Kalmar-unionens slut, icke lätt kunde förgäta sin fordna magt öfver Sverige, sökte åtminstone i det yttre skenet bibehålla den, och konung Christian III lät redan år 1548 måla de tre kronorna på sin dotters vagn vid hennes förmälning, samt ändtligen 1557 insätta det i Danska riks-sigillet, hvaremot konung Gustaf häftigt protesterade. Under de båda konungarnes efterträdare blef begagnandet af detta vapen i Danmark en bland anledningarne till kriget. Freden i Stettin 1570 afgjorde icke frågan, utan uppsköt den, och genom freden i Knäred beslöts omsider, att Danmark äfven skulle få föra tre kronor i vapnet; men utan att sådant gaf det några anspråk på Sveriges thron. Äfven Johan Kasimir insatte de tre kronorna i sitt vapen och vägrade bortlägga dem, emedan han ansåg sig hafva rättigheter till den verkliga kronan. Dessa dödades genom freden i Oliva 1660.

Kronor, Tre, Stockholms äldsta torn, beläget vid det s. k. Adelshuset eller slottet, kallades först *Kärnan*, och var af ansenlig höjd, enligt hvad den, i drottning Christinas tid, öfver Stockholm upprättade perspektiv-karta utvisar. Men detta Stockholms åldriga kolossala vårdtorn, som tycktes trotsa all tidens åverkan, antändes vid slottsbranden 1697, och nedstörtade med ett dån, som utbredde mera förskräckelse, än en salva af alla der upplagda kanoner förut kunnat åstadkomma. — Birger Jarl hade i sin tid uppfört tornet till 57 alnars höjd; konung Gustaf I lät tillöka den med 55 och konung Johan III med 15 alnar, så att tornet slutligen, efter Hadorphs år 1675 gjorda mätning, var 127 alnar i höjden. Det kunde beskjuta strömmen samt näst omliggande berg och höjder. Der kunde ligga 30 stora stycken.

Krono-rusthåll kallas de kronohemman, dem kronan anslagit till kavalleriets uppehållande. Kronan eftergifver då vissa af jordräntorna, emot skyldighet för innehafvaren, att uppsätta häst och karl, med beklädning och beväring. Krono-rusthåll äro, såsom vanliga kronohemman, besatta med åboer. Stundom höra augments-hemman till krono-rusthållen, d. v. s. att räntan af ett annat hemman blifvit tillagd rusthållet, såsom ett bidrag till rustningens fullgörande.

Krono-skattehemman kallas de egendomar, hvilkas jord äges af enskildta; men räntan tillhör kronan. Rätteligen borde dessa hemman kallas skatte; emedan kronan ingen äganderätt har till dem. Men den skatt, som jorden utgjort, blef redan tidigt förvexlad med afrad, och har småningom blifvit fästad vid jorden, såsom en derifrån utgående, kronan tillhörig ränta. Denna åsigt har gjort sig gällande, isynnerhet från konung Gustaf I:s tid, och de bördor, hvilka under 30-åriga kriget lades på jorden, hafva antagit arten af sådana kronans räntor. Deraf kommer benämningen kronoskattehemman. (Se för öfrigt *Hemman*, *Frälse*, *Kronohemman*.)

Kronoskjuts kallas den skjutsskyldighet, som åligger landtmannen, i och för kronans eget behof. Den betalas lika med den vanliga gästgifvareskjutsen; men väntningstiden är längre. Den skjutsskyldige måste, vid kronoskjuts, vänta fyra timmar utan betalning, samt åtta timmar för vanliga väntpenningar.

Krono-säteri skiljes från kungsgård (se detta ord) hufvudsakligen i anseende till deras upphof. De äro nemligen dels gamla förbrutna frälsegods, dels reducerade egendomar, hvilka väl i begynnelsen varit krono; men kommit i adelns hand, erhållit säteri-frihet och blifvit väl bebyggde, samt efter reduktionen bibehållne vid sin förvärfvade säteri-frihet. En del af dem äro anslagne till militie-boställen, en del förblandade med de gamla kungsgårdarne, en del har fått stanna qvar i enskildtas evärdeliga besittning, emot vissa dem ålagda skyldigheter, hvilka sistnämnde jemväl få köpas till skatte, såsom de så kallade berustade säterierna.

Kronotionde kallas den af konung Gustaf I från kyrkan och presterskapet till kronan indragna tionden. Han tog för kronans behof $\frac{2}{3}$ af tionden, hvilken sedan tillhört staten. En mindre del deraf har kyrkan qvar i den s. k. vin- och byggnadssäden. I Skåne, Halland och Blekinge har dock kronan endast $\frac{1}{3}$ af tionden. Kronans rätt bevakas dels genom att räkna skylarne på åkern, dels genom tiondesättning, d. ä. derigenom, att man en gång för alla bestämmer huru mycket skall erläggas i tionde. Undantag från tionde-skyldighet njutes af kungsgårdar, säterier, prestgårdar, samt några flera bland de mångfaldiga arter af jord, som förekomma i vårt invecklade kameralverk. Kronotionden utgör en betydlig statsinkomst; men ingår icke hel och hållen till statsverket. En del deraf är nemligen anslagen till vissa behof, till

embetsmäns aflöning eller till att underhålla nyttiga inrättningar.

Krono-ugnen. Se: *Gottland.*

Krono-uppbörd. Många nuvarande räntor och besvär hafva blifvit bibehållna från urminnes tider, då de mesta utskylderna utgjordes i landets alster och hvarjehanda tjenstebesvär. Huruledes kronan uppbar inkomster af godsen under Upsala-öde samt de hemman, som för kronan uppröjdes, är nu mera ej bekant; men troligt är, att dessa gods tidigt blifvit bortförlänte; att de deraf som varit kronan behållne, blifvit brukade för dess räkning genom legofolk; att de allmänna kronohemmanen varit upplåtne åt landtbönder, då deraf utgått *städsel, landskyld, öl, humla,* m. m., som i gamla stadgar omtalas. Frälse-egendomarne voro skattfria. För att bereda lätthet och ledighet vid uppbörden af kronans inkomster förordnades senare, att de ordinära utgärderna skulle levereras *hundaris, skeppslags, attungs* och *hamna-vis*, och kronan emottog sina ingälder, hvilka till drygaste delen utgingo i persedlar, uti så kallade *vista hus*, magasiner, hvarest de förvarades till dess de användes. Uppbördsstämma skulle utlysas 14 dagar förut, samt påstå 3 dagar; dervid skulle tillstädesvara kronans *täkjumän, optakis madhrar, skattmän* eller *konungsara*, hvilka emottogo skatterna; samt dessutom till vittne att de levererade persedlarne voro svarsgoda, äfvensom att uppbörden rigtigt skett, *länsmadher* å kronans vägnar, och *styrmän* eller *attungs-män* å de skattskyldiges sida, hvilka sistnämnde attungs-intressenterne sjelfve utsågo, och tillika borde vara af viss förmögenhet, och voro dessa personer erforderlige i en tid då skrifkonsten var föga känd, och då den förnämsta bevisningen i tvistiga mål skedde genom eder och vittnen. Laga förfall gällde för uteblifvande från uppbördsstämma; men försummade de skattskyldige att afbörda sig skatten, skulle de böta *menighetsvis*, då fråga var om skatt, som efter större sammansättning borde utgöras; *hvar för sig*, då skatt utgjordes af hvar skattskyldig serskildt. De öfrige, extra ordinarie inkomsterne, upptogos visserligen af konungens *soknare*, fiskaler, som voro berättigade att indrifva konungens andel i böter, härvid i någon mån privilegierade framför andra kärande, äfvensom af *skattmän* och *konungs-ara*, hvilke skickades till landsorterne, då de ock, såsom stadde i sina förrättningar, njöto ett särdeles beskydd. Huru kronans inkomster sedermera redovisades, förvarades och förvaltades, torde ej vara bekant, ehuru man finner att någon ordning deri måste varit nödig. Konung Anne den Gamles gunstling Tunne föregifves hafva varit *få-hirdr*, eller konungens skattmästare. Konung Magnus Eriksson uppdrog år 1335 åt drotset allmän vård öfver alla konungens slott, inkomster, gods, domar, m. m. Samme konung finnes ock hafva haft en serskild embetsman, troligen under drotset, att upptaga kronans årliga ingälder. Rikets räntkammare eller *trätit*, såsom den då för tiden kallades, skulle vara på Stockholms slott, och, troligen likasom det var stadgadt för Danmark, två ändlige och två verldslige hafva nycklarne dertill *medh Kammermestaren;* och hvad som kunde öfverskjuta skulle, enligt 24 och 25 §§. i Kalmar recess 1483, "inleggias uti Träsilen oc eij wtföras", utan efter menige rikseus råds råde. Mot slutet af unionstiden lära således ordentliga räkenskaper blifvit förde, och i konung Gustaf I:s tid blef 1524 beslutadt, att jordeböcker borde upprättas för hela riket. Att likväl kronan ej obehörigen skulle gå i mistning af sina ingälder, höllos vissa tider så kallade *räfste-ting*, hvarvid isynnerhet allmänna, vigtigare ordnings- och kommunal-ärender förekommo. Till grund för debitering och den derpå beroende uppbörden nu för tiden, äro: jordebok, kronotionde-längd, rusttjenst-längd, markegångstaxa, mantals-längd, bevillningstaxerings-längd, saköres-längder samt taxor och serskildta författningar, för hvilka trenne sistnämnde ingen egentlig debitering förutgår, utan bestämmas afgifterna efter de föreskrifter, som i sådana förordnanden äro gifne. (Se vidare *Uppbörd, Uppbördsstämma,* m. fl.) Enligt 1844 års summariska räkningar utgjorde krono-uppbörden i länen och Stockholms stad en sammanlagd summa af 6,410,564 R:dr, hvaraf i Upsala län 252,209, Stockholms 280,678, Södermanlands 270,254, Östergöthlands 494,186, Gottlands 106,260, Kalmare 303,125, Blekinge 165,572, Jönköping 205,057, Kronobergs 175,479, Christianstads 303,626, Malmöhus 491,946, Hallands 261,277, Götheborgs 296,615, Elfsborgs 384,472, Skaraborgs 333,340, Nerikes 265,580, Wermlands 298,336, Westmanlands 272,545, Kopparbergs 230,800, Gefleborgs 222,067, Westernorrlands 143,134, Jemtlands 51,068, Westerbottens 67,780 och Norrbottens län 102,867, samt Stockholms stad 432,278 R:dr B:ko.

Krono-utskylder kallas de beständigt utgående reela och personela räntor och skatter, som, efter föregången debitering, omedelbarligen ingå till kronan och räknas till statsmedlen; de kunna likväl också vara bortförlänte eller anordnade till vissa stater och inrättningar. Man säger, att "kronans räntor löpa år från år", och dermed förstås, att i allmänhet skatterna beräknas årsvis, nemligen personela krono-utskylder samt personela och närings-bevillningar efter kalenderår; men reela utskylder och jord-bevillningar efter fardagsår. Skulle, hvad de sistnämnde angår, förändringar under det löpande fardagsåret inträffa, håller kronan sig dock alltid till den vid uppbördsstämmotiden varande innehafvaren, för utbekommandet af de reela skatterna. Krono-utskylderne utgöras, i följd af de allmänna beskattningslagarne, efter serskildta förordnanden eller ock kontrakter, antingen *in natura, efter förvandling* och stundom *förhöjning*, eller i *penningar.* In natura: hufvudräntorna och spanmål, räntehö och halm samt dagsverken; *saltpetergärden*, så vida den åter skall upptagas; de skatter, som utgå af verk och inrättningar, som höra till *bergsnäringen*, såsom tionde af jern, silfver, svafvel och krut. Efter förvandling och förhöjning, hvilket sker ifrån en räntepersedel uti en annan, och stundom, hvilket är vanligast, ifrån

persedel uti penningar. I penningar: penningeutskylder, hvilka bestå dels af räntor och persedlar, de der blifvit förvandlade ifrån andra slag uti penningar, dels af penningar, bestämda utan föregående förvandling, såsom årliga penningar, skjutsfärds- och boskaps-penningar, mantalspenningar, o. s. v. Beträffande ansvarighet för andras krono-utskylder, står i sådan ansvarighet husbonde för tjenstehjon, landtbönder, torpare och andra arbetare, vid bristande tillgång hos dem; mästare för gesäll, hans hustru och barn; skeppare för antagne lärodrängar; sjömanshusen för det i deras rullor inskrifne sjöfolks bevillning; besittningsrättsägare å hemman, för hemmanets utskylder; bruksägare för räntan å till bruket skattesålda hemman, hvarå åboen odrifven måste bibehållas; ägare till stammen af ett hemman, hvarå, för enskiftes skull, klyfning skett, för de räntor och onera, som den frånklyfda delen proportionelt emot det hela bör draga. Hit skulle ock kunna föras, att om uppbördsman icke i laga tid och ordning utkräfver skattskyldiges utskylder, skall han ansvara för dem, i fall preskription åkommer till den skattskyldiges befrielse, eller den skattskyldige kommer af sig och ej kan betala. Preskription angående kronans medel gäller i frågor hos de skattskyldige i så måtto, att blifva kronans utskylder ej utfordrade inom tre år efter det årets slut, för hvilket de beräknas och bordt betalas, blir den skattskyldige fri från allt kraf derföre; hos uppbördsmän och redogörare, i anseende till uppbörd och felande redovisning derföre, i så måtto, att göres derå icke åtal inom 10 år efter det räkenskapen till kammar-kollegium inkommit, blir uppbördsman och redogörare fri från allt ansvar; hos andra, vare sig hvilka som helst, som emottagit kronans medel till något visst extra behof, är preskriptionstiden 3 år, efter redogörelsens aflemnande.

Kronpretendenter och **Kronkandidater.** I fall man såsom sådane vill anse alla dem, hvilka dels haft något slags anspråk på Svenska kronan, dels varit föreslagne att erhålla henne, dels eftersträfvat henne, så hafva de varit, så långt historien vet något derom, följande: *Olof Trätelja*, Ingiald Illrådas son, *Styrbjörn*, en *Thrugott*, Götbernes konung, *Olof Näskonung*, *Blotsven*, *Magnus Nilsson*, *Ragvald Knaphöfde*, *Magnus Henriksson*, *Kol Sverkersson*, *Burislef*, *Knut Johansson Långe* och hans söner, *Magnus Birgerson*, *Henrik*, grefve af Holstein, Albrekts bröder *Magnus* och *Henrik*, hvilka voro af grefve Henrik föreslagne likasom Albrekt, men hvarvid valet stannade på den sistnämnde, *Israel Birgerson Brake*, *Måns Brynteson Lilliehöök*, *Prins Gustaf*, Erik XIV:s son, *Johan*, hertig af Östergöthland, son af Johan III, *Uladislaus* och *Johan Kasimir*, *Carl Fredrik*, hertig af Holstein, *Carl Peter Ulrik*, sedan kejsare af Ryssland, och *Fredrik*, kronprins af Danmark. Hit kunna måhända äfven räknas biskop *Kettil Carlsson Wase*, erkebiskop *Jöns Bengtsson Oxenstjerna*, riddaren *Erik Axelsson Tott*, konung *Fredrik VI* af Danmark, som 1810 gjorde några försök att ihågkommas vid thronföljarevalet i Örebro, och prins *Gustaf*, Gustaf IV Adolfs son, som vid konung Oscars uppstigande på thronen, protesterade deremot. (Se vidare: *Falske Konungar* i Sverige). Sk. Rosenhane räknar hit ännu flere, hvilka verkligen blifvit konungar, såsom *Stenkil*, *Inge* och *Halstan*, *Sverker*, *Erik den Helige*, *Albrekt*, o. s. v. Detta synes något oegentligt, likasom då han häribland upptager Engelbrekt, Puke och Sturarne.

Kronprinsens husar-regemente, med en nummerstyrka af 600 man, är förlagdt i Skåne, hvaraf 300 man i Malmö, samt 100 i hvardera af städerna Ystad, Helsingborg och Engelholm. Regementet tillhör första militär-distriktet och har Bonarpshed till mötesplats. Aflöning och underhållskostnader uppgå till 157,565 R:dr B:ko.

Kronstrand, ett i senare krigshistorien bekant ställe vid Idefjorden, i Skee socken af Bohuslän. Ett utskjutande berg bildar här ett märkvärdigt rum af 110 alnars längd, 26 alnars djup och 13 alnars höjd. Framför detsamma ligger en vall af jord och sten. Denna bergshåla, hvilken jemte sin befästning, fick namnet Clausenborg, begagnade Carl XII såsom förrådshus för sitt grenadier-regemente, hvilket åren 1717—1718 var posteradt i Wätte härad, till skydd för magasinerna i Strömstad. På klippväggen ser man inhugget Carl XII:s namnschiffer, samt bokstäfverna J. C., A. H. v. H. B.; A. F. v. H.; A. L. och A. P., förmodligen initialerne till namnen på officerarne vid nämnde regemente.

Kronstång kallas i några landsorter en tjock skalad stång, som går tvert öfver rummet, så högt från golfvet, att man med möda kan nå den, och på hvilken allmogen brukar hänga sina kläder, då de äro våta.

Krontorp, eller **Krontorps-verken**, jernbruk, i Wisnums socken af Wermlands län, består af *Bäckhammar* och *Emtekjärn*, med 2 härdar å hvardera stället, eller tillsammans 4 härdar med 1,575 skepp:d privilegieradt årligt smide af köpt tackjern. Skeppar på Götheborg. Bäckhammar anlades 1690 och Emtekjärn 1693. Spiksmide drifves äfven vid bruket, hvarest stålugn tillika är privilegierad. Hammarskatten är 15 skepp:d 15 lisp:d. Smidesstämpeln: *J. S.* Ägare: A. Henström.

Kronvall. Så hette det stället på Gottland, der Danske konungen Waldemar landsteg år 1361 och hvarest invånarne samlades för att motstå honom; men blefvo tillbakadrifne. (Se: *Fjellemyr*.) *Kronvall* blef sedan det Gottländska namnet på ett slott, som Albrekts son, prins Erik, år 1395 byggde åt sig vid Klinte hamn, men hvilket han kallade Landskrona och der han dog barnlös två år senare.

Kropp, en socken med Mörarp, belägen i Luggude härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, ¾ mil N.O. från Helsingborg. Här märkes säteriet *Rosendal*, 4¾ mtl., äges af framl. friherre W. Bennets arfvingar. Blef år 1615 bebygdt af Anders Bille, länsman öfver Helsingborgs slott och län, med korps-de-logis. Har 2 envånings höga flyglar och 2:ne torn. Borggården, omgifven af en djup graf, inneslutes af tvenne stora trädgår-

går, med vackert läge för öfrigt, vid en skogslund och stora alléer. Egendomen har en mjölqvarn, fruktbar och väl häfdad åker, stort höbol, skog och torfjord, humlegård och sågqvarn. Pastoratet är alternativt regalt och patronelt af 2 klassen, på så sätt, att ägaren af Rosendal, som har patronaträtt, tillsätter pastor tre gånger och konungen den fjerde gången. Socknen innefattar 29½ mtl. med 1,142 invånare. Af hela arealen, 6,781 tunnl., äro endast 4 sjö och kärr. Adr. Helsingborg.

Kroppa, en socken, med Lungsund, belägen i Filipstads bergslags härad af Wermlands län, Nyeds kontrakt af Carlstads stift, 1½ mil S.S.O. från Filipstad. Redan 1625 fanns här kyrkoherde; men pastoratet blef likväl icke stadgadt förr än 1642, då åtskilliga gårdar från Carlskoga, Warnums och Filipstads socknar lades hit, hvilket drottning Christina konfirmerade 1648. Häromkring fanns fordom bergsbruk och så mycket folk, att för deras skull ett kapell var bygdt vid Herrhult. Hertig Carl fann orten så bebaglig, att han här lät bygga en gård: *Kroppa kungsgård* och *Kronobruk*, så snart han började tänka på Wermländska bergsbrukets förkofran. Gården anlades på en backe, söder om elfven, som kommer ur *Yngen*, och tyckes hafva varit byggd i fyrkant omkring en borggård om 200 alnar. Här vistades hertigen ofta med sin hofstat och fann sitt nöje i bergsbruket, hvarföre han anlade vid gården ett stort kronobruk för jern och silfver, hvarefter nu föga mer igenfinnes, än lemningar på stället eller i gamla handlingar. På en stor del af samma äng, der kungsgården legat, synas åtskilliga byggnader hafva stått, antingen till verkstäder eller boningsplatser för arbetare och Walloner, hvilka funnos här till stort antal. Vid Kroppa fanns en masugn af konstig sammansättning, med 2 pipor, och man har i senare tider funnit spår dertill, att der stått ett styckebruk och lostöperi. För brukets räkning anlades en liten kyrka, sedan Herrhult blifvit förstördt, der ordinarie prest underhölls på hertigens stat, utom det, att både kyrkoherden och kapellanen från Fernebo, borde predika härstädes. *Hornkulls* silfvergrufvor lågo härunder, ¼ mil från kungsgården (se *Hornkull*). I *Jordkullen* skall en hednisk konung vara begrafven. För öfrigt märkes här; *Storfors-verken*, bestående af *Norra* och *Södra Storfors*, *Lillfors* och *Hättelf*, hvarunder äfven lyda *Bjurbäck* och *Åminnefors* jernbruk i Lungsunds socken. *Gammelkroppa* och *Skarphyttan*, 2:ne jernbruk, samt *Svartsång*, bergsmanshammare (se vidare under dessa ord). Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 3 mtl. och har 1,406 invånare på en areal af 52,604 tunnl., af hvilka 8,450 äro sjöar och kärr. Adr. Filipstad.

Kroppsplikt. Se: *Kroppsstraff*.

Kroppsstraff. De kroppsstraff, som Svenska lagen stadgar, äro: *spö* för man och *ris* för qvinna, hvilket ovilkorligen ådömes vid inbrottsstöld andra gången, och för annan stöld tredje gången, m. m., och med val för domaren mellan detta eller fängelse vid vatten och bröd, vid slag å föräldrar, då mordbrännare gripes i gerningen, m. m. År 1841 stadgades, att då, efter lag eller serskildta författningar, böter äro ådömde, i stället för hvilka, vid bristande tillgång hos den sakfällde, kroppsplikt bör stadgas, får icke spö eller ris, såsom förut, ådömas, utan skall kroppsplikten i sådana fall alltid utsättas till fängelse vid vatten och bröd. Fyratio par spö och 30 par ris utgör det högsta antalet, i vissa fall svarande mot lifsstraff. Detta skall fulländas på 20 minuter, och mindre antal under motsvarande mindre tid, och får det ej verkställas vintertiden under köld och oväder. Kronofogde eller exekutor ägde förut med spö eller fängelse näpsa den som verkställer straffet med flathet; men detta upphäfdes år 1835. *Hudstrykning* ådömes endast för koppleri. *Gatulopp*, hvilket stadgas i krigsartiklarne, afskaffades år 1812, hvaremot nu ådömes i stället *prygel* eller *dagg*, då 26 prygel eller dagg svara emot 1 hvarf gatulopp, samt 1 par spö mot 3 prygel eller dagg, och äro 100 prygel eller dagg svarande mot 40 par spö. *Rågång* och att *dragas under kölen* äro straff, som förekomma i sjölagen. Till *fängelse vid vatten och bröd* dömes den, som ej kan gälda böter för åverkan, fylleri, lönskaläge, m. m. och när domaren pröfvar att hans välfärd spilles genom annat kroppsstraff. Äfven då lagligen styrkt är, att någon till spöstraff dömd ej kan uthärda detsamma utan fara för helsan, kan öfverdomaren förordna om förvandling deraf i fängelse vid vatten och bröd. I alla de händelser, då lagen föreskrifver tillökning i straff för den, som andra eller flere gånger beträdes med brott, förutsätter den ej blott, att förbrytaren blifvit förut tilltalad och dömd för brott, utan ock att han undergått straffet derför. Den svårare bestraffning, som bör följa på förnyad brottslighet, kan således ej äga rum, innan det straff blifvit i alla delar fullbordadt, hvartill förbrytaren var dömd för den missgerning, som han förut föröfvat. Begår någon serskildta brott, för hvilka han ställes under ransakning och dom på en gång, bör domaren först utsätta de olika straff af böter med penningar, fängelse vid vatten och bröd, eller ock spö eller ris, som följa efter lag å hvarje gerning för sig, hvarom förbrytaren är förvunnen; men sedan uträkna och förvandla de olika bestraffningarne till det slag af straff, som är svårast, efter de allmänna grunder som föreskrifvas i straffbalkens femte kapitel; dock att lagens stadgande om högsta kroppsplikt ej öfverskrides.

Krumme. Med detta namn förekomma tre Svenska rådsherrar, en **Jakob K.**, en **Nils K.**, som var höfvidsman på Carlsborg och dog 1544, samt hans son, **Nils**, hvilken blef ståthållare på Stockholms slott 1565.

Krummedijk är namnet på tvenne rådsherrar, **Erik K.** till Tranekärr, riddare, hvilken dog år 1440 och **Eggert K.** till Toftanäs, som var en bland dem, hvilka uppreste sig mot Carl VIII Knutsson. Förordnad till höfvidsman öfver Rumlaborg och skickad med en trupp in i Halland, att der motstå konung Christian, öfvergick han i stället till denne och blef en af hans höfdingar. I sådan

egenskap afslöt han 1455 med **Lödese** borgare en öfverenskommelse, att de, mot en brandskatt af 400 mark Lybska, skulle få behålla sin stad "oskinnad och obränd." Detta löfte hölls likväl ej bättre, än att, så snart de erlagt penningarne, blef staden plundrad och bränd. År 1482 blef han höfvidsman på Lyckå slott och bivistade 1484 mötet i Kalmar, der han, med andra Sveriges, Danmarks och Norriges råd, underskref en förbindelse, att de tre rikena skulle evärdeligen vara förenade under en konung. Afled år 1487.

Krumpe, Otto, var befälhafvare för den Danska krigsmagt, som Christian II år 1520 utrustade att eröfra Sverige. Krumpe har efterlemnat ett förhatadt minne genom de grymheter han begick, isynnerhet mot en mängd Westgötha-bönder, dem han lät nedhugga vid Olleberg, nära Saleby på en kulle, hvilken efter honom ännu kallas Krumpehög. Han blef, till belöning för sina förtjenster mot Christian, af honom slagen till riddare, vid högtidligheterna efter hans kröning; men han öfvergaf honom slutligen, liksom hans öfrige tjenare och allt hans folk.

Krumpehög, i Stöta socken af Westergöthland, på Slöta gärde vid landsvägen till säteriet Saleby, har sitt namn deraf, att då konung Christian II:s fältherre Otto Krumpe härjade i Westergöthland år 1520, skall han till denna hög framlockat en mängd af allmoge och låtit nedhugga allesammans.

Krusbjörn, Peter, var köpman i Stockholm, då han adlades år 1622. Utnämndes år 1625 till ståthållare i Kopparbergslagen, med dess län jemte Tuna socken, och afled 1646. Han var född Tysk och hette Kruse, hvilket namn han behöll till år 1643, då herrarne Kruse, hvilka härstamma från en gammal Dansk ätt, som 1521 inkom till Sverige, klagade deröfver, att han förde deras namn. Hans son, **Frans,** lofvade nu, att han och hans efterkommande skulle hädanefter kalla sig *Krusbjörn.* Denne Frans blef år 1641 landshöfding öfver Westernorrland, med Piteå bergsbruk och silfvergrufva.

Kruse. Två friherrliga ätter hafva funnits med detta namn. Den ena, som skref sig af Kaibala, härstammar från den ofvannämnde Kruse (se: *Krusbjörn*), hvaraf **Erik,** general-löjtnant af kavalleriet och guvernör öfver Bohuslän, död 1665 vid 49 års ålder, blef friherre 1653; men ätten utgick med hans son, generalen **Carl Gustaf K.** Den andra är *Kruse af Werchou*, hvilken härstammar från Meklenburg och **Hans Abraham K.,** född derstädes, och död i Umeå 1668, inkom med drottning Maria Eleonora, hvars hofjunkare han var, till Sverige, blef öfverste för Dalregementet, sedan landshöfding öfver Westerbotten och upphöjdes i friherrligt stånd år 1679. Han hade i yngre åren tjent, först som soldat och sedan som underofficer vid Franska hären, och i Sverige, under Carl Gustaf och Carl XI:s tid, bivistat fälttågen i Polen, Danmark och Skåne.

Kruse, Wilhelm, landtmätare i Götheborgs län, var, under första hälften af den s. k. frihetstiden, en slags politisk poet, som vid nästan hvarje riksdag uppvaktade ständerne med reflexioner på vers öfver allahanda ekonomiska ämnen. Sådana äro hans: *Riksdags-Memorial; Tankar om Landshjelp; Lycko-Bild af Olycks-Emne, till Lyckans Herras Allvisa Försyns underliga Styrelses allmänna Lof och Beröm;* m. m., hvilka utkommo åren 1732 och 1734.

Kruse, Jonas Gunnarsson, född af bondeföräldrar i Westergöthland, upptogs af Jonas Alströmer, hvilken begagnade honom att ordna sina plantager omkring Alingsås och bekostade hans resa till Tyskland, England och Holland, hvarunder han promoverades till medicine doktor i Harderwik. Han dog likväl 1744 i sina bästa år. År 1734 upptog han en surbrunn nära Alingsås, hvilken mycket begagnades och sedan erhöll namnet Adolfsbergs brunn, efter dåvarande landshöfdingen Adolf Mörner.

Kruse, Sivard, ståthållare på Upsala slott, omkring år 1569 och död 1571. Hans bröllop med Alfrid Natt och Dag har fått en slags historisk märkvärdighet deraf, att ett skämt af en bland fröknarna, som dervid tog en fana och gick omkring i salen, hvarföre hon af Erik Sture och Sten Banér kallades "Herr Fänrik", och ett artigt bref i tidens stil, som de dagen derpå skrefvo till henne, blef en af anklagelsepunkterna emot Nils Sture och de öfrige herrarne, emedan Göran Persson påstod, att brefvet, under förtäckta ord, åsyftade någon hemlig stämpling.

Krusenberg, en egendom i Alsike socken af Stockholms län, belägen vid sjön Ekoln; kallades förut Alsike. Den består af 5 mtl., och har 19 torp. Johan Kruse, måg till rikskansleren, grefve Axel Oxenstjerna, uppförde en stenbyggnad härstädes och gaf stället sitt namn. Han skref sig till Krusenberg, äfvensom flere af denna slägt. Egendomen har sedan tillhört grefliga slägten Bjelke, och äges nu af H. Exc. grefve G. af Ugglas.

Krusenstjerna, Mauritz Peter, son till öfversten och R. af S. O. Nils Grameen, var född i Carlskrona d. 18 Jan. 1763, blef officer 1786 och var tredje styrman i Ostindiska kompaniets tjenst, samt i denna egenskap stadd på en Ostindisk resa, hvarifrån han först 1790 återkom, så att han ej förr än då kunde deltaga i kriget mot Ryssland. Han bivistade likväl då återtåget från Wiborgska viken och blef, för sitt förhållande dervid, utnämnd till kapiten vid amiralitetet. År 1801, då han var öfverste-löjtnant och R. af S. O., adlades han och adopterades under den gamla ätten Krusenstjerna, som hans moder tillhörde, och hvilken 1649 infördes på riddarhuset med **Filip Kr.,** förut **Crusius,** som då var assessor i borgrätten i Revel och sedan blef ståthållare derstädes. År 1803 hade M. P. Kr. befälet öfver en expedition, hvilken skulle blockera Tunis hamn. Under 1808 års krig uppgjorde han planen, att med flottans barkasser öfverrumpla och taga hämeenmaa Styrbjörn och ett par andra skärgårdsfartyg, som vid Sveaborg fallit i Ryssarnes händer och nu af dem begagnades mot Svenskarne. Planen misslyckades så till vida, att blott Styrbjörn äntrades, der hela Ryska besättningen nedgjordes; men fartyget måste sedan

öfvergifvas. (Se: *Styrbjörn.*) Den väl anlagda planen och det vid utförandet visade mannamodet medförde likväl sin belöning för upphofsmannen, hvilken derföre utnämndes till öfverste, öfver-adjutant hos konungen och R. af S. O. stora kors. År 1809 förde han ett befäl vid expeditionen till Ratan, och visade der prof af samma talang, rådighet och verksamhet, ehuru lyckan icke heller här gynnade företaget. Det bar likväl någon frukt för K., som utnämndes till kontre-amiral, sedan Kom. af S. O. och någon tid vice landshöfding på Gottland. En sjuklighet, hvilken gjorde hans lynne ganska ojemnt, förmådde honom likväl att taga afsked och bortryckte honom vid endast 50 år, d. 18 Aug. 1813. — Hans bror, **Fredrik Wilhelm Graméen**, major vid amiralitetet, R. af S. O., adlades vid samma tillfälle som han.

Krusbär, stickelbär (Ribes Uva crispa), en buskväxt, hvilken förekommer på kullar vid byar och vägar, isynnerhet i Skåne, på Öland, Gottland och i Westergöthland, samt då med små släta bär af föga värde; men jemte sina samslägtingar eller möjligen blotta afarter (R. reclinatum & grossularia), odlas den i trädgårdar, och dessa hafva sålunda frambragt den betydliga mängd varieteter af växten, som för närvarande finnas, och skilja sig från hvarandra både genom buskarnes växt samt bärens form, färg och mognadstid. De utmärktaste af dessa äro de s. k. Engelska krusbären, hvilka äro mycket stora, kunna indelas uti röda, gula, gröna och hvita, samt hvar och ett af dessa slag åter uti runda, aflånga, ludna och glatta, med ytterligare modifikationer, i följd af färgens olika nyanser, såsom mörkröda, ljusröda, o. s. v. Bären nyttjas, såsom bekant är, dels råa, mogna, dels syltade, antingen omogna eller mogna, hvarjemte de äfven med fördel användas till beredning af krusbärsvin, hvilket blir ganska godt.

Krustistel (Carduus crispus), en två-årig växt, hvilken förekommer allmänt uti åkrar, isynnerhet kornåkrar, öfverallt i riket, samt äfven i trädgårdar, kålhagar o. dyl. Den ätes af kor och hästar; för öfrigt af ingen känd hushållsnytta.

Kruståtel (Aira flexuosa), en två-årig gräsväxt, som förekommer på torra fält och andra torra skogiga ställen öfverallt i riket, till och med fjälltrakterna, ymnigt. Ätes af kor, getter och får.

Krut, egentligen en förvändning af Tyska ordet *Kraut*, ört, gräs. Häraf ordspråksvis: "ondt krut förgås ej", en dålig öfversättning af: *Unkraut vergeht nicht*. Benämningen *krut* såsom skjutningsmedel (Tyska: *Pulver, Schiesspulver*, Fransyska: *Poudre, Poudre a tirer*, m. m.), är troligen lånad från det Tyska: *Zündkraut;* men har ensamt i de nordiska språken bibehållit sig. Sjelfva Tyskarne, krutets uppfinnare, likasom alla andra nationer, beteckna det genom en omskrifning; (se ofvan). Krut-tillverkningen skedde fordom på kronans förlag och för hennes räkning, hvadan ock de hemman, å hvilkas mark krutbruken äro anlagde, blifvit förklarade vara ibland kronans omistliga gods, och krutbruk ännu ej få anläggas utan Kongl. Maj:ts tillstånd. Åkers, Fliseryds och Forsebró krutbruk äro, jemte derunder lydande ägor, qvarnar och lägenheter, efter arrende-kontrakter åt brukens förvaltare, upplåtne på vissa besittningstider; men Klosters bruk är inrättadt på enskild skattegrund. Jemväl idkas i Husby socken af Dalarne af allmogen någon krut-tillverkning och njuta de flesta krutbruken understöd ifrån kronans allmänningar af nödigt virke, ved och kol. Det krut kronan ifrån bruken erhåller, disponeras sedan af krigs-kollegium för artilleriet, arméen och flottan, äfvensom till nödiga reserv-upplag, och bergslagerne och hvad eljest till inrikes behof kan reqvireras; återstoden aflåtes till utrikes afsättning. Kronans behållning af krut vid 1843 års slut, utgjorde: 39,400 centner, hvaraf 31,104 centner uti artilleriets och flottans förråder och det öfriga vid krutbruken, hvilken förstnämnde qvantitet understiger det belopp Kongl. Maj:t d. 10 Dec. 1842 ansett såsom minimum för rikets behof, under sex månaders tid i krigstillstånd, nemligen 41,000 centner; hvaraf för arméen och landtfästningarne 21,000, för flottan och sjöfästningarne 19,000 samt till försäljning inom riket och tillfälliga behof under krigskollegii vård 1,000 centner. Enligt 1831 års krutbruks-kontrakter och 1841 års lösningspris för oluttrad salpeter, kostar en centner krut Kongl. Maj:t och kronan 34 till 35 R:dr B:ko. Försäljningspriset på krut ur kronans förråder, eller ifrån bruken direkte, fastställer Kongl. Maj:t, efter af krigskollegium derom ingifvet förslag. Bergslagerne njuta för sitt krutbehof, både i anseende till pris och betalningsvilkor, vissa serskildta dem förunnade förmåner. Borgare som i städerna få handla med krut, blifva i Stockholm af öfverståthållaren och magistraten samt i de öfriga städerna af landshöfdingen och magistraten dertill utsedde och förordnade. Försäljningen skall, vid 50 dalers vite och varans förlust, hållas på anvista ställen.

Krutbrännare (Orchis ustulata), en två-årig växt, hvilken förekommer på ängar lägrade på öfvergångsformationer, såsom på Gottland och Öland ymnigt; men äfven på kusten af Skåne, ehuru sällsynt. Rötterna innehålla, likasom alla dess samslägtingar, en stor mängd växtslem, och kunna användas till saleb.

Kruthus. År 1695 anlades på Djurgården vid Stockholm flera sådana, hvilka ställdes under Djurgårdsbetjeningens uppsigt. År 1716 sprang ett af dem i luften vid en eldsvåda, som hemsökte laboratorium och på 1760-talet hände detsamma med ett annat; men, som man tror, genom nidingsverk, för att dölja der begångna försnillningar. För närvarande finnas endast två qvar derstädes; men hvilka äro tomma.

Krutmejer, David, kansli-råd, förste expeditions-sekreterare och R. af N. O., har utgifvit: *Fransysk Parleur; Nöjsam läsning för barn*, m. fl. undervisningsböcker.

Kruus, Gustaf Ferdinand, skall hafva varit den sista ättlingen af sin slägt och är endast derigenom märkvärdig, att han öfvergick till kathol-

ska lärare och år 1741 lefde i Frankrike under namn af Abbé de Doné.

Kryddkramhandels-societetens pensionsfonder utgjorde vid 1842 års slut 66,468 R:dr B:ko, jemte en fastighet, värderad till 12,000 R:dr. Afkastningen af dessa tillgångar användas till understöd för fattige medlemmar af nämnde societet i Stockholm, jemte deras i armod efterlemnade enkor och barn. Till 51 personer har nämnde år blifvit utdeladt 3,300 R:dr.

Kryger, Johan Fredrik, var född 1707 i byn Alte Fehr på Rügen, der fadern var kyrkoherde, studerade i Greifswald och kom 1733 till Stockholm, såsom lärare för sedermera presidenten friherre Strömfelt. Emedan han här gjorde sig känd genom åtskilliga skrifter, bland annat en afhandling om *"Nationers i allmänhet och den Svenskas isynnerhet temperament"*, blef han 1746 antagen till notarie vid sekreta handels- och manufaktur-deputationen och sedan kommissarie vid manufakturkontoret. När detta sammanslogs med kommersekollegium, blef han 1770 tjenstgörande kommerseråd och kort derefter ledamot i Tabell-kommissionen. Vetenskapsakademien hade redan 1755 kallat honom till sin medlem. En försvagad helsa tvang honom 1772 att begära afsked och han dog d. 16 Febr. 1777, ogift, testamenterande sin boksamling åt akademien och sin öfriga förmögenhet åt enkhuset, hvarmed han åtminstone på något sätt tycktes hafva velat godtgöra sin förseelse mot qvinnokönet, bland hvilket han underlåtit att söka sig en ledsagarinna genom lifvet. K. var en verksam och flitig man, hvilken nitiskt intresserade sig för de Svenska näringarnas förkofran, och derom utgifvit en mängd skrifter, äfvensom åtskilliga i andra ämnen, theologiska och politiska, såsom: *Den välmenande Patrioten; Om Svenska enigheten; Om Svenska fabrikerna; Landtbrukets hjelp genom en fri spannmålshandel*, o. s. v.

Krypare (Aptera), utgöra insekternas åttonde ordning, och skilja sig från de öfriga genom fullkomlig saknad af vingar. Denna ordning är likväl ej så säkert bestämd, emedan åtskilliga slägten, som föras dit, derföre att de sakna vingar, i följd af andra kännetecken åter synas tillhöra sjunde ordningen, t. ex. loppslägtet; andra deremot, såsom lusslägtet, tredje ordningen.

Kryphven, fioringräs (Agrostis stolonifera), ett mångårigt grässlag, som växer temligen allmänt på fuktiga ängar med sandgrund, i närheten af hafvet, samt på sjelfva hafsstranden, äfven på flygsandsfälten i södra och mellersta Sverige, och har flere afarter, hvaribland (A. stol. gigantea) är den väsendtligaste, emedan den blir stor och äfven trifves på flygsand, hvarföre den med fördel användes till sammanbindande deraf och hämmande af dess förödelser. Det bibehåller sig särdeles länge på hösten och står vanligen grönt under snön till våren, hvarföre det är ett ypperligt betesgräs både höst och vår. På fet och sumpig mark ger det ända till 880 skålp:d gräs eller 380 lisp:d hö per acre (= 26⅔ kappland).

Krypt (Cryptus), ett insektslägte af steklarnes ordning och familjen ichneumonider, med platt eller kullrig skutell, bakryggen chagrinerad; underlifvet skaftadt, omvexlande till formen; mer eller mindre långt äggläggningsrör; honan stundom vinglös; då de vidröras sprida de en lukt af citron. Hos oss finnes: *Allmänna krypten* (C. sponsor), af ½ tums längd, svart med tegelbruna fötter och underlif, vattenklara vingar och långa fina svartbruna antenner hos båda könen; lefver som parasit i flera slags löfmaskar; *Vinglösa trädgårds-krypten* (C. Pezomachus hortensis), ⅛ linje lång, gulbrun eller brungul med hufvud och äggläggare samt antennspetsarne svarta; vinglös. Endast honan är bekant och uppehåller sig i trädgårdar der hvitspinnaren och häggmalet hafva bo, för att på dem få lägga ägg.

Krypvide (Salix fusca), en helt liten buske, hvilken förekommer temligen allmänt på sidländt mark, i de södra, vestra och nordöstra delarne af riket. Ätes af hornboskapen; men för öfrigt af ingen känd hushållsnytta.

Kråka, gråkråka (Corvus Cornix), en till korpslägtet hörande fogelart, af 1 fots 7—8 tums längd, med hela hufvudet, framhalsen, vingar och stjerten rent svarta; rygg, skuldror, öfvergump, bröst, mage, sidor och undergump ljust askgrå, med bruna smala fjäderkanter; näbb och ben svarta. Honan mycket mindre än hannen; ungarne smutsigt askgrå. Omvexlar 1) med hufvud och strupe svartgrå, pannan hvit; alla de hos den vanliga kråkan gråa delarne, hvitgrå eller blandade med hvita fjädrar; vingar och stjert hvita, dock alla fjädrar mot spetsen svartaktiga; 2) rent hvit, äfven näbb och ben bleka. Kråkan förekommer hos oss ganska allmänt, så väl i Lappland som Skåne. Uti de nordligaste delarne är hon mera tam och närgången än annorstädes. Hon är ingen egentlig flyttfogel, dock sträcker hon sina vandringar från de nordligare delarne åt söder, så att hon om vintern drager sig nedåt de södra landskaperna, samt från de inre skogiga trakterna af landet mot kusten till städer och byar, samt gerna i grannskapet af öppet vatten. Hon är mindre skygg och slug än sina öfriga samslägtingar. Dess födoämnen äro ganska mångfaldiga. Om våren följer hon plogen och uppfångar maskar, insektlarver o. dyl.; om sommaren fångar hon möss, grodor, insekter samt dess larver, äfvensom fogelungar, fogelägg, fiskar, kräftor, snäckor och musslor, med hvilka senare hon, likasom råkan och flera af sina samslägtingar, flyger högt upp samt låter dem falla emot någon klippa, för att krossa skalet; om hösten gör hon ofta skada i trädgårdar genom förtärandet af trädfrukter, och om vintern förtär hon afskräden, korn och frön, isynnerhet i gödseln; kadaver, samt ruttnade och på stranden uppkastade fiskar äro dock företrädesvis dess läckraste spis. Hon bygger sitt näste i träd, så väl midt inuti täta och stora skogar, som i ensamt stående, och sammansätter det temligen starkt af stora risqvistar med jordtorfvor emellan, samt bekläder det invändigt med mindre qvistar, ull och hår. Äggen,

som läggas till ett antal af 5—6 mot slutet af April, äro grönaktigt grå, 1 tum $5\frac{1}{2}$ linje långa, 1 tum 2 linjer tjocka, tätt beströdda med mindre gråbruna fläckar. Samma näste begagnas år efter år af det par som anlagt det, och repereras årligen före äggläggningen. I vestra skärgården, der inga träd finnas, bygger hon sitt bo på de högsta klipporna i bergskrefvor. Köttet är segt och illaluktande samt odugligt till förtäring, likväl skall det om vintern eller tidigt på våren vara njutbart och ett ordspråk säger att en Marskråka är så god som en orre, hvilket dock icke får tagas efter orden, ty köttet är verkligen äfven då endast mindre obehagligt än annars. — En annan art af samma slägte är *Svartkråkan* eller *Rauken* (Corvus Corax), som till storlek och kroppsformer så fullkomligt liknar den förra, att den möjligen endast är en artförändring deraf; men skiljer sig från denna genom färgen, hvilken är helt och hållet svart på kroppen med blå glans, på stjert och vingar stötande i brunt, dock omvexlande med gråkantade fjädrar, hvarigenom färgen äfven närmar sig den förra. Hon förekommer endast och sparsamt på den östliga kusten, samt ymnigast på Gottland och Öland uti skogslundar samt trädgårdar, och qvarstannar till en del öfver vintern. Födoämnena äro desamma som den grå kråkans, och sitt bo bygger hon likaledes i träden, samt lägger deruti 4—6 blågröna ägg, beströdda med stora och små askgrå och olivbruna fläckar.

Kråkenäs, säteri i Kronobergs län. Se: *Gårdsby* socken.

Kråkerum, säteri i Mönsterås socken af Kalmar län, $6\frac{1}{2}$ mtl., har fordom tillhört slägten Bjelke, och var då dermed förenadt allt frälset i Mönsterås socken och det mesta i närgränsande socknar. Bland gamla handlingar på stället förvaras ett utdrag af ett bref från konung Gustaf I, af d. 17 Juli 1552, deri konungen besvärar sig hos herr Thure Bjelke, att fogden på Kråkerum tillfogat kronofogden några involentier; ett bevis på egendomens storlek och Bjelke-slägtens magt den tiden. Från denna slägt öfvergick Kråkerum genom arf till slägten Banér, och försåldes år 1663 af riksrådet frih. G. Banér till general-tullförvaltaren i Sverige och Finland, Wilh. Drakenhjelm. Denna egendom utgjorde då med Björnö (1 mtl. frälse) 8 mtl. säteri, 13 rå och rörs frälse samt $22\frac{1}{2}$ mtl. frälse utom flere tomter och utjordar i Mönsterås socken, och flera dertill hörande i Fliseryd, Högsby, Döderhults och Ålems socknar. Efter Drakenhjelms död kom godset, något förminskadt, i Leyoncronska slägten. Efter e. o. envoyén Leyoncronas död 1729 delades egendomen emellan hans trenne döttrar och mågar, majorerne Rappe, Lilljehorn och Rudbeck. Kråkerum har trenne karaktersbyggnader och trenne trädgårdar. Egendomen har 1 mils skärgård i Östersjön och en vacker belägenhet vid en vik deraf, midt emot Mönsterås köping, som har sin ankarplats inom egendomens område. En del af dess ägor utgöras af holmar i saltsjön, hvarest fiske och jagt äro förmånliga. Gården uppbrändes af Danskarne d. 2 Aug. 1677. År 1810 afbrann ena gården; men uppbyggdes åter 1815. Den andra gården ombyggdes 1820. Ägaren hade fordom alternativ patronaträtt till Mönsterås socken. Vid Kråkerum har fordom varit S:t Botolfs kapell, utdömdt vid reformationen. I en hage finnes en mängd grifthögar, bevuxne med stora ekar.

Kråkhvete, korphvete, pukhvete (Melampyrum arvense), en ettårig växt, som anträffas på åkrar och ängar, samt i grannskapet af sådana, uti de mera släta kustlandskaperna, från Skåne till Gottland och Södra Halland ganska ymnigt, sedermera här och der ända till Westergötbland och Upsalatrakten. Är ett elakt ogräs, isynnerhet i råg; emedan dess frön medfölja vid tröskningen och göra att bröd som bakas deraf blir svart, samt till och med bäskt.

Kråkklor, hundatand, hjorthorn (Coronopus depressus), en ettårig växt, hvilken förekommer vid vägar, i städer och byar, isynnerhet uti de södra kustlandskaperna. Bladen, som hafva smak af krasse, begagnas stundom bland salater.

Kråkklöfver, kråkfötter, mjölkpungar, hummeltoppor, källgräs (Comarum palustre), en mångårig växt, hvilken anträffas i skogskärr och fuktiga ängar öfverallt i riket, ända till de lägre fjälltrakterna ymnigt; men deremot sparsamt på slättbygden, såsom Gottland, Öland, m. fl. Hela örten med rot kan användas till garfning, emedan den håller temligen mycket garfsyra och med roten ensam kan man färga rödt.

Kråklök (Ornithogalum minimum), en lökväxt, som förekommer af tvenne artförändringar på fet jordmån, från Skåne till Bohuslän, Westergötbland, Nerike och Gestrikland, här och der ymnigt. Lökarne kunna ätas sedan de blifvit stekta i aska.

Kråkor har blifvit en benämning på invånarne i Svärdsjö socken inom Dalarne, enligt uppgift af följande anledning. Då Sven uti Isala, hvilken, för att rädda Gustaf Wasa, gömde honom i ett halmlass, och Danskarnes spjut träffade honom i benet, skar Sven sin häst i foten på det stället, som kallas "kråkan", och denne Sven var från Svärdsjö.

Kråkris, kråkbär, kråkling, loppris, skräken (Empetrum nigrum), en liten ständigt grönskande buskväxt, som förekommer öfverallt i landet, ymnigast i de norra landskaperna, ända till de höga Lappska fjällen. Bären användas af allmogen på några ställen till matanrättningar, samt kunna äfven begagnas till färgning.

Kråkshult, annex till Karlstorp, beläget till $\frac{2}{3}$ i Södra Wedbo och $\frac{1}{3}$ i Östra härad af Jönköpings län, $3\frac{1}{4}$ mil S.O. från Eksjö. Kyrkan är uppbyggd af sten 1801—1802. Den kan räknas bland de vackraste kyrkor i Wexjö stift. Nybyggnadsförslaget väcktes redan 1714, ritningen stadfästades 1791, sedan frågan 1776 åter kommit i gång. Altartaflan, föreställande: "Jesus välsignar barnen", är målad af Hörberg, 5 andra taflor af samme mästare pryda den vackra kyrkan. Kyrkogården är väl planerad och planterad med träd. I sock-

nen märkes: *Farstorp*, 2 mtl. säteri, *Fagerhult*, 3 mtl. säteri. *Qvill*, ½ mtl., uppbygdt 1782 af brukspatron J. G. Blohm, som år 1817 anlade *Blomsholms* pappersbruk, vid den der förbilöpande ån. Här finnes äfven mjöl- och sågqvarnar, oljeslageri, manufaktursmedja och lädermänteri. Egendomen tillhör P. J. M. Blohm. Socknen innefattar 31¼ mtl. med 1,156 invånare. Dess areal utgör 18,399 tunnl., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Kråksmåla, annex till Fagerhult, beläget i Handbörds härad af Kalmar län, 5½ mil N.V. från Kalmar. Vestra delen är odlad och bebyggd, östra deremot en vidsträckt skogstrakt, hvarest nästan alla socknens hemman hafva sina andelar och hvarå finnes tillräcklig skog både till husbehof och afsalu. Nuvarande kyrkan är byggd af timmer, med utvidgning, och uppfördes 1761 i stället för en äldre, äfvenledes af träd, hvilken ända till 1612 var blott ett kapell till Fagerhult med gudstjenst en gång i månaden. Hemman bebyggde för ståndspersoner äro: *Hinshult*, 1¼ mtl., äges af rusthållaren Jonas Andersson; *Flatehult*, öfra och nedra, 1⅛ mtl., behos af ägaren, kapiten J. P. Björkman och fanjunkaren J. D. Björkman; *Fagranäs*, ¼ mtl., af enkefru Uddenberg och *Strömsrum* af mamsell C. Lönegren. Dessutom finnes här 2 pappersbruk: *Strömsrum* och *Strömsholm*. Socknen innefattar 23¾ mtl. och har 1,969 invånare. Af dess areal 40,269 tunnl. äro 3,880 sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Kråksyra, bergsyra, göksyra, syrbilla, tierprot (Rumus Acetosella), en mångårig växt, hvilken förekommer på klippiga ställen, svedjeland, trädesåkrar, torftak o. dyl., öfverallt i riket, äfven i fjälltrakterna. Den ätes af husdjuren, utom hästen; för öfrigt användes den ej.

Kråkvik, säteri. Se: *Eds* kapellförsamling.

Kråkärter (Orobus vernus), en mångårig växt; finnes allmänt i lundar och skogsängar, från Skåne ända till Wermland, Dalarne och Ångermanland, deremot icke i kusttrakterna, isynnerhet åt vestra sidan, med undantag af Westergöthland och dess orstenslager.

Kräckla. Så kallades af menigheten i äldre tider biskopsstafven, i anledning af sin form, emedan den var böjd i öfra ändan. Den kallades eljest af munkarne på deras Latin, *cambuta* eller *cambota*, såsom i början gjord af hagtorn. Sedermera gjordes den af dyrbarare trädslag, öfverdrogs med silfver eller guld, handtaget af kristall eller något dylikt ämne, hvari någon relik förvarades. Den krökta öfversta ändan förbyttes sedan till ett kors, smyckadt med perlor och ädla stenar. Denna staf lät biskopen vid högtidliga tillfällen bära framför sig inom sitt stift; men att göra det inom ett annat, betraktades som ett ingrepp i grannens rättigheter, samt föranledde ofta tvister och klagomål. Namnet torde böra härledas från det fornnordiska ordet *Krake*, som betyder båtshake, med hvilken kräcklan har en viss likhet.

Kräfta (Astacus), ett djurslägte af skorpdjurens första ordning, tiofötter, med tångklor på alla fötterna; lång ryggsköld och lång stjert med simfenor i ändan. Hos oss finnas tvenne arter, neml.: *Kräfta* (A. fluviatilis), af ända till 6 tums längd, dock i allmänhet vida mindre, emedan största delen fångas unga; till färgen grönsvart, men blir genom kokning förändrad till röd; har äfven innuti magen ett par tandade käftar; ombyter årligen skal i Maj eller Juni månad, under och straxt efter hvilket ombyte den blir seg och mager; men återtager snart hullet, och har då ett ganska behagligt kött. I Mars eller April utsläpper hon rommen och förvarar den under stjerten till dess ungarne blifva så stora att de kunna föda sig sjelfva. Kräftorne fångas på flera sätt. På grundt vatten i bäckar och åar kan man taga dem med handen då man lyser sig med bloss; på djupare vatten tagas de med långa trädtänger. De fångas äfven med ryssjor, mjärdar och små smala håfvar, med småfisk eller en bit rått kött till bete.

Kräftriket eller **Cathrineberg**, en liten egendom invid Stockholm, ett stycke utom Roslagstullen. Köksmästaren Schmidt erhöll detta område på 1790-talet. Han inrättade der ett värdshus, och vinnlade sig om att uppköpa stora kräftor, hvarmed han serverade sina gäster och förskaffade sig stor trafik; af denna anledning kallades stället Kräftriket. Då general Armfelt erhöll Frescati (se detta ord), var Cathrineberg äfven deruti inbegripet. Sedermera erhöll stats-sekreteraren Georgii Cathrineberg på 50 år, mot 40 R:dr B:ko årlig afgift. Georgiis arfvingar sålde 1841 besittningsrätten till bryggaren Joh. Jak. Westman mot 5,000 R:dr B:ko, hvilken der nedlade betydlig kostnad på byggnader och ett stort bränneri. Värdshuset har likväl under hela tiden bibehållit sig, dock ej sin ryktbarhet för utvalda kräftor. Westmanska kreditorerne sålde lägenheten till bryggaren Sjöstrand, hvilken 1843 sålde densamma till källarmästaren Selenius för 25,000 R:dr. När arrendetiden är förlupen, skall Cathrineberg förenas med Bellevue.

Kräftstenslaf (Lichen Parellus), en lafart, hvilken förekommer på klippor vid hafsstranden, så väl på östra som vestra kusten af riket. Den innehåller en betydlig mängd orcin och ger genom behörig behandling lafrödt, hvarföre den samlas och jemte andra liknande lafver utföres under namn af bergmossa.

Kräfvete utgjorde en del af harnesket i äldre tider. Det bestod i bröstbetäckning af stål. Det fanns i alla rytterirustningar, både vid s. k. köritz och drabbtyg, samt skyttetyg.

Kräggaholm, i Venjans socken af Dalarne, blef år 1754 privilegieradt för ägaren till Siljansfors bruk. Brukspatron Runer, delägare i nämnde bruk, började att år 1759 här anlägga dammbyggnader, såg, qvarn och boställen.

Kräklingbo, en socken med Ahla och Anga, belägen på Gottland i länets norra fögderi och Kräklingbo ting, Wisby stifts medelkontrakt, 3½ mil S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten år 1211 och kallad S:t Bartholomäus. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 10½

mtl. och har 360 invånare. Af dess areal 9,072 tunnl. äro 520 kärr och sjö. Adr. Wisby.

Kräklinge, en socken, belägen i Hardems härad af Nerikes län, Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift, 2 ¼ mil V.S.V. från Örebro. Socknen delas af en liten å, som rinner ifrån söder till norr, i tvenne nästan lika delar. I denna socken brukades fordom allmänt en egen klädedrägt; den siste bonden, som bar denna drägt dog 1720, 100 år gammal. Sedan dess har någon olikhet uppkommit i klädedrägten. Kyrkan uppgifves vara byggd under hedendomen. I socknen märkes: *Falkenå* säteri (se detta ord); *Wässby*, 2 mtl. berustadt säteri, har tillhört slägterne Lagerhjelm och Lilljencrantz. Man har anmärkt att goda qvarnstenar huggas här i socknen. Kräklinge hör till 2 kl. konsist. Det består af 51 ⅛ mtl. och har 1,972 invånare. Dess areal utgör 7,244 tunnl., af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Krämaremarken, krono-allmänning i Nerikes län.

Krämbol, ett af de äldre jernbruken i riket, beläget i Östra Wingåkers socken af Södermanlands län. Dess anläggning är obekant, äfvensom tiden då det blef privilegieradt; ty alla handlingar, som röra detta ställe blefvo lågornas rof år 1754 på Claestorp, till hvilken fideikommiss-egendom Krämbol hör. Enligt en berättelse, som ännu finnes, af bergmästaren Danckwardt, funnos derstädes år 1632 trenne stångjernshammare, och ägdes verket då till en del af nämnde Danckwardt och andra intressenter. Det innehades sedermera af kongl. rådet och fältmarskalken grefve J. J. Hastfehr, hvilken dog 1695; men bruket var då redan reduceradt till 1 stångjernshammare och lydde under Sjöholm, som äfven tillhörde Hastfehr. Emedan tillgång på skog var knapp, erhöll han, för de tjenster han gjort konungen och riket, nådigt tillstånd att för brukets behof fritt få kola å kronans kringliggande allmänningar. Denna rättighet sträckte sig äfven till hans arfvingar. Dessa privilegier blefvo sedan bestämda till en viss del af allmänningarne i Östra Wingåkers och Stora Malms socknar, hvilka år 1710 blefvo till bruket upplåtne mot rekognitions-afgift, med rättighet att å nämnde allmänningar anlägga kolbyggen. Det köptes af riksrådet grefve N. Stromberg, och riksrådet grefve Claes Stromberg inbegrep det i Claestorps fideikomiss. Bruket har nu 3 härdar och 1,290 skepp:d priv. årligt smide af köpt tackjern. Frälsesmidet är 90 skepp:d, och hammarskatten 12 skepp:d. Här finnes äfven stålugn, jemte spik- och annan manufaktur-tillverkning. Bruket skeppar på Stockholm. Smidesstämpeln visar K·. Bruket har den vackraste belägenhet och god vattentillgång, så att alla verkstäder kunna hela året begagnas till och med i torra år. Ägare: grefve Claes Lewenhaupt.

Kränga-hornet. Se: *Boby* socken.

Kröger, Carl, prost och kyrkoherde i Winslöf i Skåne, var född d. 4 Okt. 1711 i Carlshamn, der fadern var handlande och dog d. 3 Juli 1773. Han var mycket ansedd, under riksdagstiderna, såsom riksdagsman vid 1765 och särdeles 1769 årens riksdagar, vid hvilken sistnämnde han utvoterades ur ståndet, för det han, i trots af de segrande Hattarne, försvarat rådet och den kongl. namnstämpelns bruk. Detta förvärfvade honom stort anseende hos minoriteten. Han betraktades som en frihetens hjelte och martyr, och d. 5 Dec. 1769 gåfvo hans vänner, hvaribland voro riksråder, generaler och grosshandlare, honom en stor middag på Liljeholmen utanför Stockholm, der honom förärades en silfverkanna med prydliga emblemer, vägande 242 lod. Verser författades till hans ära och skålar druckos, hvaribland en så lydande:

"Den är för Sveriges frihet tröger,
som icke älskar prosten Kröger."

Denna hyllning torde äfven till en del få anses såsom uttrycket af en opposition mot det herrskande partiets öfverdrift och förkättringslusta, hvilken gick så långt, att presteståndets taleman skref till domkapitlet i Lund, att stiftets presterskap ej mer borde kalla K. till sitt ombud. Denna vink besvarade stiftet på ett värdigt sätt derigenom, att det vid nästa riksdag åter skickade honom till Stockholm. Han tyckes eljest hafva varit en värdig och förståndig man och har efterlemnat ett par riksdagsskrifter, som vittna om lugn och hofsamhet.

Krönigsvärd, Zacharis, son af fältskären i Bohus län Henrik Krönich, och född 1686, blef vid 16 års ålder volontär vid Svenska lif-regementet, befordrades så att han 1718 var kapiten, då han bivistade fälttågen i Norrige och var en af de sista Carl XII adlade, emedan det skedde d. 27 Sept. 1718. Från honom härstammar

Kröningsvärd, Carl Gustaf, häradshöfding, född d. 19 Jan. 1786. Fadern majoren och R. S. O. A. Z. Kröningssvärd. Han har haft flera förordnanden att förrätta härads- och lagmansting. Har utgifvit: *Handlingar rörande Trolldomsväsendet i Dalarna; Glaset och Lyran*, en samling valda sångstycken; *Sveriges Grundlagar med deraf föranledda institutioner; Harald Hårfagers afkomlingar på Europas throner*, ett genealogiskt arbete; *Afhandlingar rörande naturvetenskaperna*, med planscher; *Nordiskt Sagobibliothek*, 5 häften; *Diplomatarium Dalekarlicum, eller: Landskapet Dalarnes Urkunder*, 3 delar; *Flora Dalekarlica eller Dalarnes Phanerogamer och Filices; Om den föreslagna Vallagen för den nya National-representationen, lämpad till Stora Kopparbergs län; Volsungarne*, forn-nordisk hjeltesaga, förra afdeln. — Herr K. har till Westmanlands och Dala nations bibliothek i Upsala skänkt en boksamling af 200 volymer, till största delen i den forn-nordiska och Isländska historien och sagolitteraturen.

Krönikor. Se: *Historieskrifvare.*

Kröning är ursprungligen en katholsk ceremoni, införd af kyrkan och betecknande den verldsliga magten, såsom helgad och invigd af den andliga. Ceremonien kan, om man så vill, betraktas såsom en symbol af konungamagtens gudomliga ursprung, i hvilket fall den illa öfverensstämmer med våra tiders konstitutionella samhällsskick. Men den kan

också anses blott för en högtidlig invigning till det konungsliga kallet, hvilket, såsom det högsta på jorden, genom kröningen helgas af religionen. I flera länder, serskildt i Preussen och i Frankrike efter Juli-revolutionen, är kröningen icke mera bruklig. I Sverige infördes den i början af 13:de århundradet, då konung Erik Knutsson var den förste konung, som lät kröna sig. Kröningen är dock icke föreskrifven af någon lag, och kan således när som helst af en ny konung afskaffas. I Norrige är den stadgad i grundlagen. Ceremonien består i kronans påsättande, hvilket sker hos oss gemensamt af erkebiskopen och justitie-statsministern, samt i konungens smörjelse, som förrättas af erkebiskopen. Ceremonien verkställes nu mera alltid i Stockholms Storkyrka, och är förenad med offentlig gudstjenst. Till de många ceremonierna vid kröningen hörde äfven den s. k. *kröningsoxen*, en af papp gjord figur i skapnad af en oxe med förgyllda horn, inuti fylld med knyten af mat och vinbuteljer, hvilka utkastades bland folket. Sista gången detta bruk förekom, lärer varit vid Gustaf III:s kröning. Konungens häst skulle äfven vara försedd med lösa silfverskor, dem han, vid återkomsten från kyrkan, borde fälla och hvilka upptogos af folket, då de blefvo de lycklige hittarenas byte. Detta iakttogs äfven vid Carl Johans kröning. Ännu en sed, och den enda af det slaget som bibehållits, är *kröningspenningarne*, bvilka utkastades ännu vid konung Oscars kröning.

Kröning af mått, mål och vigt. Se: *Justerare*.

Krönsborg. Se: *Ivars udde*.

Kröpelin, Hannes, till Årsta, var född Preussare, och från 1422 till sin död 1440, Erik XIII:s riksråd samt höfvidsman först på Stockholms och sedan på Åbo slott, gjorde sig, under Engelbrekts uppresning, allmänt aktad, af både vän och fiende, genom sin rättvisa, foglighet och hederliga tänkesätt. Han sökte, så mycket möjligt var, medla för sin oskicklige och föraktlige konung, och ställa till rätta de uppkomna missbälligheterna, hvilket dock ej lyckades; men derför ej minskade K:s anseende och det förtroende han tillvunnit sig hos folket. — Hans dotterson, en son af riksrådet Christer Bengtsson Oxenstjerna, var riddare, kantor och dekanus i Upsala, samt kallade sig efter morfadern "unge Herr Hannes Kröpelin."

Kröpelin, Carl, var en af de förste assessorerne i Åbo hofrätt, och tillträdde sin befattning vid domstolens första sammanträde d. 31 Okt. 1623. Han hade förut gjort utländska resor, samt, under sitt vistande i Helmstadt, utgifvit en Latinsk tillfällighetsskrift. Som detta skedde i Januari 1592, lärer han redan varit gammal, då han kallades till assessors-embetet.

Kudby, en socken, belägen i Björkekinds härad af Östergöthlands län, Wikbolands eller Öst- och Björkekinds förenade kontrakt, 1 mil N.O. från Söderköping, vid Slätbaken. Den gamla kyrkan har i urminnes tider blifvit tillbyggd; en ny uppfördes 1831. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af $87\frac{1}{4}$ mtl. med 1,178 invånare. Dess areal utgör 10,576 tunnl., af hvilka endast 65 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Kufiska mynt. Med detta namn betecknar man sådana silfvermynt, hvilka blifvit slagne under Arabiska kaliferna i Asien, och äro försedda med en Arabisk inskrift, hvilken något afviker från den vanliga, och, efter en stad Kufa, blifvit benämnd Kufisk. Ganska stora massor af dessa fynd hafva blifvit funna på Gottland och Öland, och vidare längs hela Skandinaviens östkust, samt vittna om en i fordna tider emellan dessa trakter och Orienten underhållen liflig handelsförbindelse. Så funnos t. ex. vid Sandby på Öland, år 1841, öfver elfvahundrade dylika, utom en mängd bitar, och nära lika många hittades vid Sundre på Gottland två år förut. På vestra kusten träffas de sparsamt. Kongl. myntkabinettet innehåller en ovanligt rik samling Kufiska mynt. De af dessa man hunnit undersöka utgöra öfver ett tusende olika slag, preglade under 14 dynastier och på 67 olika myntorter. Deras ålder omfattar tiden ifrån år 698 till år 1002 af vår tidräkning, eller efter den Muhamedanska åren 79—393 efter Hegira. De vägar på hvilka dessa mynt inkommit i norden, tillika med de mångfaldiga smycken och oarbetade stycken af silfver, som träffas jemte dem, har man utrönt vara tvenne, nemligen den ena ifrån trakterna öster om Aralsjön genom Ryssland till Östersjön, och den andra från Khorasan, genom Armenien och till Svarta hafvet, från hvars kuster de af der boende folkstammar spriddes till norden.

Kuflungar, ett politiskt parti i Norrige, uppväcktes år 1185 af en munk Jon, hvilken föregaf sig vara konung Inges Krokbaks son, och på grund deraf eftersträfvade kronan. Det huserade äfven inom Svenska gränsorna; men skingrades vid hufvudmannens fall 1188. Namnet var ett öknamn, härledt af det gamla ordet Kufl, som betyder kapuchongen på en munkkåpa.

Kühn, Georg Fredrik, var född i Königsberg, blef 1712 regements-fältskär vid Södermanlands regemente och med det fången vid Tönningen; men frigjorde sig ur fångenskapen, kom tillbaka till Sverige och bivistade fälttåget 1718. Reste sedan ut och blef 1733 promoverad i Harderwik; men drunknade julafton samma år på Tärnasjön i Södermanland och begrofs i Nyköping. Kort förut hade han testamenterat sin både ärfda och förvärfda icke obetydliga förmögenhet till en stipendii-inrättning vid Nyköpings trivialskola.

Kulla kallas i Dalarne en ogift qvinna eller flicka.

Kulla, annex till Riala, beläget i Åkers skeppslag af Stockholms län, $3\frac{1}{4}$ mil S.V. från Norrtelge. Den gamla kapellkyrkan härstädes uppbyggdes af rikskammar-rådet Peder Erlandsson Båât, i början af 1600-talet, emedan någon kyrka icke förut fanns här, utan församlingen bivistade gudstjensten i Riala kyrka. Kulla nya trädkyrka är byggd af kongl. rådet och presidenten i kammar- och kommerse-kollegium Fabian Wrede, och invigdes år 1706. I Kulla kyrka finnas tvenne gamla porträtter, det ena af Peder Erlandsson Båât, född 1589, herre till Östanå, Fituna och Ekeby,

har varit ståthållare öfver Åbo slott, samt Tavastehus, Borgå och Raseborgs län, sedermera landshöfding öfver Södermanland och sist riks-kammarråd. Det andra porträttet är af hans fru Elin Fleming, Clas Hermansson Flemings dotter. År 1654 jordfästades begge makarne samma dag i Kulla kyrka; men deras lik fördes sedan till familjegrafven i Serunda kyrka. Peder Erl. Bååt har låtit gjuta den ena lilla klockan i Kulla, med sitt och sin frus namn uppå. I socknen märkas: *Östanå* sätesgård, 6¾ mtl. Ägare härtill hafva varit ofvannämnde Bååt, slägterne Wrede, Meyerfeldt och Hebbe. Efter kommerse-rådinnan Hebbes död tillföll det, såsom fideikommiss, dess dotter, Ch. Elisabeth, gift med framl. öfver-intendenten Fredenheim, och tillhör nu, sedan Fredenheimska ätten på manliga sidan utgått, lagmannen Er. Sam. Boström, gift med öfverste-löjtnant Fredenheims dotter, Gustafva Elisabeth. *Mällby*, 6½ mtl., ärfdes också af nämnde lagman genom giftet. *Wira* bruk (se detta ord) ligger i församlingen. *Grönborg*, ett högt berg, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt. Här ses ännu några rudera och lemningar af stenmurar, hvilka år 1598 under oroligheterna emellan hertig Carl och konung Sigismund, blifvit uppkastade härstädes. Finnarne, tillika med Estländningarne, ankommo med en hop skepp i hamnen utanför Grönborg, för att förena sig med konungen och hans magt. Men hertigen lät riksflottan löpa ut emot dem, och till lands hade flere tusende bönder förenat sig, under anförande af tvenne Upsala-professorer, så att Finnarne nödgades segla hem tillbaka. Denna strid kallas korftåget, emedan böndernes matsäckar till det mesta bestod af korf. Någon del af ofvannämnde murar säges blifvit använd till grund att anlägga en holme, som skulle svara emot den s. k. *Kaninholmen*, för hvilket ändamål äfven några gamla fartyg blifvit nedsänkte; men företaget afstannade genom kongl. rådets grefve Fabian Wredes död. Den 17 Aug. 1719, kl. 5 på morgonen, anlände en Rysk flotta utanför Grönborg och begynte ett starkt skjutande, och samma dag kl. 12 antände de gamla Östanå, hvaraf grunden nu endast synes qvar. Nya Östanå uppbyggdes närmare sjöleden af Hebbe. Socknen består af 26⅝ mtl. och har 666 invånare. Dess areal inbegripes under modersocknens. Adr. Norrtelge, Östanå.

Kulla, äfven **Bondekulla**, annex till Holm, beläget i Lagunda härad af Upsala län, 2¼ mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes säteriet *Friberg*. Socknen innefattar 15¾ mtl. med 320 invånare. Af dess areal, 1,713 tunnl., äro 20 sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Kullaberg, **Kulla-Knipa** eller **Kulla-Knifva**, en bergsrygg i Luggude härad af Malmöhus län, hvilken utgör en fortsättning af den åt öster genom Christianstads län gående södra åsen. Denna bergsrygg sträcker sig omkring en mil i längden, från öster till vester, i norra delen af häradet, längs åt Kullaviken och skjuter ungefärligen ¼ mil ut i hafvet vid Kattegat. Här ser man flera nakna och branta bergshällar; men öfverst uppe ligger enstaka rusthållet *Kullagården*, omgifven af den vackraste bokskog, af åkrar och ängar. På en af de högre kullarne vid hafssidan tjenar fyrbåken *Kullafyr* eller *Lyktan*, en 15 alnar hög rund stenbyggnad, de sjöfarande till varning och rättelse. Ner vid hafsbrynet finnes en inhuggning, kallad *Silfpickarehålet*, der Danskarne sökt silfvermalm, och på norra sidan märkes det så kallade *Trollhålet*, en sällsam grotta i berget. Utsigten öfver Skåne är här icke så vidsträckt, som man skulle förmoda; men då sjöfarten är lifilig är den så mycket mera underhållande åt Danska sidan, åt Sundet och Kattegat.

Kulla-Gunnarstorp, frälse-säteri, 1¾ mtl., jemte underlydande hemman, beläget i Allerums socken af Malmöhus län. Åbyggnaden består af ett tvåvånings högt hus med ett torn, bygdt år 1562 af herr Görgen Brahe. I huset finnes ett hvälfdt rum, inrättadt till kyrka, hvilken blifvit invigd af biskop P. Winstrup. Borggården är omgifven med en djup graf, hvarintill i öster och vester en stor och vacker trädgård är anlagd. Gården, som har ett ovanligt vackert läge, äger tillräcklig skog, stora torfmossar, mycken och god åker samt tillräckligt höbol, flere under egendomen lydande in- och utsockne hemman, hus och torp, tvenne mjölqvarnar, ett tegelbruk, godt fiske af hummer och annan saltsjöfisk vid trenne underliggande fiskelägen, samt patronat-rätt till Allerums församling. Enligt en gammal sägen skall en ryktbar sjöröfvare, med namn Alle, blifvit af ortens allmoge dömd till döden vid *Domsten*, efter hvilken socknen skall hafva erhållit sitt namn. Säteriet äges af H. Ex. m. m. grefve C. de Geer.

Kullberg, Carl, theol. doktor, prost och kyrkoherde i Vestra Karup och Strö i Skåne, der han afled d. 17 Febr. 1808, i en ålder af 65 år, var en utmärkt theolog och en anhängare af de Bengelska religiösa åsigterna, har utgifvit en öfversättning af Roos' *Förklaring öfver de Daniels profetior, som sträcka sig in uti Nya Testamentets tid; En ny sång af Helyonen*, föreställd vid prosten Stewenii graf, samt åtskilliga predikningar. Hans son,

Kullberg, Anders Carlsson af, född i Strö d. 3 Aug. 1771, blef 1793 magister i Lund, då han var ultimus vid promotionen. År 1797 docens i Grekiska och Österländska språken, ingick sedan i kansliet och gjorde sig känd såsom lycklig poet, särdeles genom skaldestycket *Ålderdomen*, hvilket år 1802 vann Svenska akademiens stora pris. Blef protokolls-sekreterare 1807, och 1810 anställd såsom handsekreterare hos kronprinsen Carl August, hvilken han följde på dess resa till Skåne. Befordrades sedan till kansliråd, stats-sekreterare vid ecklesiastik-expeditionen, Kom. af N. O., adelsman och inkallades i Svenska akademien. År 1830 valdes han till biskop i Kalmar, och utnämndes dertill med Ljungby till prebende. Prestvigdes s. å., och blef theol. doktor. Har utgifvit: *Poetiska försök; Tal vid Bibelsällskapets sammankomst år 1819;* öfversättningar af Voltaires *Semiramis* och Arnaulds *Oscar, Ossians son*, samt åtskilliga predikningar. Hans son,

Kullberg, Karl August, kammarjunkare, född d. 23 Aug. 1813, vann år 1831 Svenska akademiens pris för skaldestycket *Leopold.* Har utgifvit: *En ung mans memoirer;* tragedien *Svenskarne i Neapel,* uppförd på kongl. theatern 1835; *Det Otroliga,* komedi, uppförd på nya theatern 1845; *Bref, anteckningar och skizzer från utlandet; Domaren; Konung Gustaf III och hans hof; Folkgunst och Hofgunst; En sommar i Småland,* m. m.

Kullberg, Henrik Adolf, af en annan slägt än de ofvanstående, född d. 2 Okt. 1772, död d. 13 Sept. 1834, blef 1819 syssloman vid Wadstena hospital; men hvilken syssla han förlorade i anseende till en yppad balans, var i flera år en flitig och skicklig öfversättare af en mängd romaner och theaterstycken, hvaraf åtskilliga på vers, såsom: *Mågarne; Universal-arfvingen; Giftermål på gamla dagar* och *Den häftige Friaren.* Har utgifvit *Mindre Vitterhetsstycken,* författat orden till musiken vid Carl Johans kröning och den *Folksång,* som då kom i bruk. Lärer äfven hafva skrifvit en dram i 3 akter: *Celestine,* som uppförts på kongl. theatern; men ej blifvit tryckt.

Kullen, bomullsfabrik, belägen på Gamlebo Kullen i Lerums socken af Elfsborgs län, nära Götheborg, anlades af framl. fabrikören och ridd. Fr. Hummel och intressenter, 1796, för 500 så kallade spel eller trådar till bomullsgarns-spånad. I detta skick öfvertogs fabriken vid Hummels död, år 1808, af dess brorson H. W. Hummel, under hvars styrelse densamma under tiden till 1817 blifvit utvidgad till 2,000 trådar, hvaraf den år 1832 bestod, och drefs under firma *Kullens Intressenter.* På stället är äfven anlagdt ett färgeri, der alla sorters färggarn tillverkas, samt ett kemiskt blekeri efter Engelskt sätt. Verket drifves med tvenne stora vattenhjul vid en ganska förmånlig lokal, uti den vid hemmanet Kullens ägor förbiflytande Säfveån. Vid arbetet begagnas, utom mekanikus och öfrig styrelse och tillsyn, endast barn, mest af qvinkönet, från Lerums och närliggande socknar i häradet. Allt maschineri förfärdigas på stället uti dertill inrättade verkstäder för snickeri, smide, svarfning, filning, m. m. Garn-tillverkningen uppgår till omkring 70,000 skålp. årligen.

Kullen, ett berg, på en udde af vestra Skåne mot hafvet, är synligt för sjöfarande långt ut på hafvet, har fordom blifvit kalladt *Blåjungfrun* eller *Blåkullan,* och deraf, att i hafssvallet nedanför klipphöjden äro farliga skär, der mången lidit skeppsbrott och sjunkit i djupet, sades om en sådan olycksfärd, att "fara till Blåkulla." Ofvanpå kullen bland klipporna ligger en gård, omgifven af boklundar, med utsigt åt hafvet. Det förtäljes, att en man, i fordom tid, haft der sin boning, och ifrån ett stentorn på högsta klippan, med djup visdom på hafvets, molnens och stjernornas lopp skådat tillkommande ting.

Kullerstad, en socken, belägen i Memmings härad af Östergöthlands län, Lösings, Bråbo och Memmings förenade kontrakt af Linköpings stift, 3 mil N.N.O. från Linköping, från Norrköping 1 ½ mil, vid Glan. I socknen märkes: *Ribbingsholm,* fordom kalladt *Hallestad,* 8 mtl. berustadt säteri, består med underlydande af 9 ¾ mtl., är väl beläget på ett näs vid Motala ströms utlopp i sjön Glan; har såsom frälse tillhört Chr. Strömfeldt, blef derefter reduceradt till kronan, och finnes under namn af Ribbingsholm intaget uti det af konung Carl XI den 25 Maj 1695 egenhändigt underskrifne indelningsverk för Östgötha kavalleri, såsom 3 kronohemman, säteri och rustningsstam samt tillhörigt bröderne Sv. och Th. Ribbing. Den har sedermera tillhört slägterne Charliere, Schröder, Åhmansson, Spens och Godenius. *Skattna,* 2 mtl., gammalt frälse-säteri, har tillhört slägten Rosenstråle. *Lundby,* ½ mtl. berustadt säteri. *Skärblacka,* manufakturverk (se detta ord). *Ljusfors,* ett hemman vid Motala ström, tillhörigt fabrikör Pamp i Norrköping, som år 1828 erhöll tillstånd att här anlägga en manufaktur-smedja, med en knip- eller räck-hammare, samt två spikhammare å en stock, jemte dertill hörande eldstäder, och att utaf köpt ämnesjern årligen tillverka och vågföra 100 skepp:d diverse manufakturer och spik. På samma hemmans äng, nära sjön Glan, märkes trenne jättegrytor, samt grifthögar på detta och flera andra hemmans ägor. Tre små insjöar finnas här, nemligen: *Laxfjällen, Denseln* och *Runken.* Motala ström flyter genom socknen. Denna innefattar 26 ½ mtl. och har 649 invånare. Pastoratet hör till 3 kl. konsist. Arealn utgör 7,822 tunnl., af hvilka 3,280 äro sjöar och kärr. Adr. Norrköping.

Kulling, ett härad af Elfsborgs län, innefattar 1 stad, Alingsås, samt 22 socknar, nemligen: Alingsås landsförsamling, Rödene, Bälinge, Ödenäs, Hamsjö, Herrljunga, Tarsled, Remmene, Fölene, Eggvena, Hol, Siene, Horla, Algutstorp, Härene, Sköfde, Brätensby, Landa, Lena, Bergstena, Follestad samt Långared, hvilka tillsammans utgöra 301 ⅔ mtl. och hafva 13,938 invånare. Häradets areal är 164,940 tunnl., af hvilka 22,451 äro sjöar och kärr. Natten till den 29 och 30 Sept. 1829 inträffade en jordbäfning uti detta härad. I förening med häraderna Ås och Gesened utgör detta härad en domsaga och ett fögderi.

Kullings kontrakt. Se: *Gesened.*

Kulltorp, en socken med Gnosjö, belägen i Westbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 7 ¼ mil S.V. från Jönköping. Kulltorp har fått namn af sina många kullar. Högst af dem äro *Lanna* och *Älmås* kullar samt *Lysåsaberg* vid Tyngel. På Lanna var signalpunkt under den topografiska mätningen i orten. Kyrkan är tillökt 1802 eller 1803. Nära derinvid ligga *Jutekullarna,* der Danskarne, som stupade här 1564, anses vara begrafne. Säterier äro: *Aggarp,* 2 mtl. och *Stora Åshufvud* eller *Ekholmen,* 1 mtl., äro belägne, det förra på en höjd norr om kyrkan, det senare vid Albosjön. Den förste kände ägaren var riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, hvilken lemnade det i arf till Estrid Store, gift med Anders Hård, page hos konung Gustaf II Adolf. Begge säterierne voro uti slägten Hårds ägo tills på 1760-talet, då de skingrades emellan major Hårds

born. Aggarp äges nu af häradshöfding N. P. Lagerbjelkes enka och barn, Ekholmen af bönder. Uti Albo gärde, nära skattegården, förekomma 10 större och mindre ättekullar, deraf tvenne äro temligen stora, eller af 25 alnars tvärlinje, samt tvenne fotanglar af jord. Vester ifrån dessa, nära Kyrkosjön, på en temligen hög sandkulle, kallad *Stjernkullen*, ligga 14 icke särdeles stora ättehögar. Vid Lanna by finnes en samling af 75 ättehögar inom en omkrets af 200 alnars längd och 60 alnars bredd. Något här timadt fältslag har troligen föranledt denna mängd af grifthögar, alla af smärre slaget. På en hög bergås, vid hemmanet Kalset, kallad *Källåsen*, är en jättegryta, 1½ aln djup och 1 aln i diameter samt fullkomligt rund. Grytan har vunnit helgd af offerkälla, der man, som vanligt, midsommarsnätterne, fordom mer än nu, offrade, drack och förlustade sig. *Storån* genomflyter socknen. Genom hemmansklyfning och uppodling har jordens afkastning i denna socken mycket tilltagit, så att de flesta hemman icke såsom förut köpa spannmål, oaktadt i de bästa sädesår åkerbruket gifver högst fjerde kornet och jordarten består af rödmo och ringa svartmylla, mycket bevuxen med ljung och hvit mossa. Genom annan idoghet underhjelpes hvad åkerbruket ej förmår anskaffa. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 24¾ mtl. och har 975 invånare. Dess areal utgör 21,685 tunnl., af hvilka 1,230 äro sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Kulor af ovanlig storlek förvarades under Carl IX på Stockholms slott och omtalas i räkenskaperna, än under namn af "ihåliga lod", än af "runda lod." En sådan kula skall hafva vägt 3 skepp:d 14 lisp:d, en annan 3 skepp:d 5 lisp:d och 3 marker, samt tre sådana 13 lisp:d och 10 marker hvardera.

Kulshuld eller **Kålshult**, i Tvings socken af Blekinge, anmärkningsvärdt för de förbund, som här i början af 1500-talet blifvit bekräftade emellan Blekings- och Wärends-boarne. Enligt dessa förbund skulle de komma hvarandra till hjelp, såsom gode besvurne dannemän, försvara hvarandras frihet och ära, och om någon missgerningsman gick öfver från det ena landskapet till det andra, skulle han gripas och utlemnas, på det han mätte tillbörligen straffas. Dessa och flera öfverenskommelser ingingos egentligen vid Hjordsberga landsting år 1520; men bekräftades i Kålshult. Detta förbund förorsakade till en stor del, att Blekingsboarne villigt underkastade sig Gustaf I, fastän Christian II:s blodiga spira och Gustafs segrande vapen skulle tillfyllest kunnat föranlåta det. Denna grannsämja förförde sedermera äfven Blekings invånare att biträda den upproriske Nils Dacke.

Kumbläus, J., utgaf år 1749 ett *Betänkande om Herrnhutska sekten*, hvilket på sin tid väckte något uppseende, och föranledde en anmärkning af kansli-kollegium, hvarpå Stockholms konsistorium svarade.

Kumla, ett härad af Nerikes län, innefattar socknarne Kumla, Halsberg och Lerbäck, hvilka på 200$\frac{7}{12}$ mtl. hafva 9,183 invånare. Kumla härad utgör jemte Sundbo, Hardemo, Grimstens och Edsbergs härader ett fögderi under namn af Vestra Nerike, samt jemte dessa härader, Leke bergslag och Carlskoga en domsaga. Märkligaste ställen inom häradet äro: jernbruket Skyllberg och Isåsa bly- och silfvergrufva. Häradets areal utgör 110,369 tunnl., af hvilka 11,290 äro sjöar och kärr.

Kumla, ett kontrakt af Strengnäs stift, inom Nerikes län, består af 7 pastorat, neml.: Askersunds stad, Askersunds landsförsamling, Hammar, Hardemo, Kumla och Halsberg, Lerbäck samt Snaflunda. Af dessa pastorat äro ett reg. af 1 kl., två konsist. af 2 kl. och två af 3 kl., samt ett patr. af 2 kl. och ett af 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 19,367 personer.

Kumla, en socken med Halsberg, belägen i Kumla härad och kontrakt af Nerikes län och Strengnäs stift, 1¾ mil S. från Örebro. Kyrkan är belägen på en vacker slätt, nära stora landsvägen från Örebro till Westergöthland. En inskrift i kyrkan tillkännagifver, att här d. 9 Okt. 1676 predikades på Finska språket för öfverste Cl. v. Barons kavalleri-regemente, till hvilket äfven då den heliga nattvarden utdelades. Dopfunten är prydd med figurer och årtalet 1592. Prosten i Kumla, mag. Laurentius Nicolai, var fader till hofkansleren Nils Chesnecopherus (se detta namn), född härstädes. Johannes Laurentius, en annan prost i Kumla, hade en dotter Margaretha, som vid 15 år predikade och profeterade ifrån Oktober 1627 till Mars 1628, med fasliga symtomer och under ett stort tillopp af folk. Hon uppvisade s. k. himmelsbref (se detta ord), sade sig vara besatt af en ond ande. Hon hvarken hörde, såg eller kunde tala på flera timmar; men när hon talade smädade hon Gud. Ibland bestraffade hon tidens laster med de oanständigaste utlåtelser; hon ville äfven att Judarnes sabbat skulle firas. I socknen märkas: *Säbylund*, 2 mtl. säteri, ägdes fordom af Lewenhauptska och Cederhjelmska slägterne, tillhörde sedan öfverste Gyllenspets, fröken Essen och grefvinnan Lewenhaupt. *Hindsberga* eller *Hjortsberga*, har i fordna tider burit namn af *Hjorvardsberg* och varit ett höfdingesäte, namnkunnigt af sin borg. *Tynninge*, 2 mtl. krono, löjtnants-boställe, på dess ägor ligger en god helsobrunn, *Oxöga*. Man har anmärkt dess vatten såsom klart, lindrigt och välsmakande, samt innehållande någon svafvelånga och liknande Loka-vattnet. Denna brunn har ifrån äldre tider varit ansedd som en *lakekälla*, hvilken äfven i senare tider botat flere sjukdomar. *Hälla Börten*, på norra Måssby ägor, hvarest brytes telgsten, som liknar Ölands sandsten; men är något skörare och ligger äfven hvarftals i jorden. *Södra Wia*, ryttmästare-boställe. *Sanna hed*, exercisplats för Nerikes regemente. Kumla socken har fattighus, sockenmagasin och en vexelundervisningsskola, stiftad 1823. Man förmodar, att i denna socken fordom varit ett kloster, emedan *Kumblaboda* på Tiveden nämnes af äldre författare och denna skog fordom sträckte sig från Mariestad till Örebro. Den gamla folkvisan om Eilisif, nunna i Riseberga kloster, bortröfvad af herr Bernhard, ljuder:

"De fardas så fram i fullo god mak,
Till Kumlabo kloster de rida.
De budo Herr Hugo i klostret var
Han ville dem tillsammans via."

samt: "Kung Albrecht från Kumlabo kom, etc." Andra författare förbyta Kumlaboda med Romlaboda eller Ramundaboda. Socknen hör till 1 kl. reg. Den innefattar 11 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 3,320 invånare. Af dess areal 23,583 tunnl. äro 1,250 sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Kumla, en socken hörande till 2 kl. konsist., belägen i Öfver-Tjurbo härad af Westmanlands län, Sala kontrakt af Westerås stift, $\frac{3}{4}$ mil S. från Sala. Kyrkan blef ansenligen förbättrad och utvidgad år 1766. Här märkes *Ransta*, 1 mtl. säteri. Daniel Buschovius (se detta ord), som åt Sverige eröfrade Särna socken i Dalarne, blef kyrkoherde härstädes år 1653 och begrofs i Kumla kyrka. Socknen innefattar 35 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,064 invånare. Dess areal utgör 14,881 tunnl., af hvilka 150 äro sjö och kärr. Adr. Sala.

Kumla, annex till Svanshals, beläget i Lysings härad af Östergöthlands län, 1 $\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Skenninge. Kyrkan, nära sjön Tåkern, är mycket gammal och förfallen och skall framdeles ödeläggas. I socknen märkes: *Sjötuna*, fordom *Baggetuna*, 3 mtl. frälse-säteri. Här tillhört slägterne Fleming, Silfversparre, Ramsvärd, Blommensköld, v. Björnbourg, Berotin, Roxendorff, frih. Boye, v. Kothen och Freytag. Socknen innefattar 15 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 340 invånare. Af dess areal 2,384 tunnl. äro 1,190 sjöar och kärr. Adr. Ödeshög.

Kumla kapellförsamling, i Södra Möre härad af Kalmar län, hör under Ljungby pastorat (se detta ord).

Kummel (forn. *Kuml*), betyder en samling af något, och egentligen ett stenrös. Ofta är det liktydigt med *Kummelgrotta*, ett ganska obestämdt ord, och nu mera helt och hållet utmönstradt ur den nordiska arkæologiens terminologi. Med kummelgrotta förstod man eljest hvarje för-Odinskt grafmonument, som var bildadt af uppresta stenar, täckta med en öfverliggare. Vidare skiljde man dessa i grafkummel, altarkummel och tempelkummel, o. s. v. Samma benämning gafs sålunda åt griftlemningar från olika perioder och olika folkstammar.

Kummel (Gadus Merluccius), en mjukfenig benfisk, något nära lik kabeljo, men smalare och tunnare, med stora silfverglänsande taklagda fjäll. Förekommer i Kattegat, och uppehåller sig på djupet, sällan besökande stränderne, hvarföre han fångas på 16—20 famnars djup.

Kummelnäs, en egendom på Wermdön i Stockholms län, vid segelleden, har tillhört grefliga slägterna Posse och Wrangel. Grosshandlaren Palmstedt, som sedermera ägde den, hitflyttade de förut på Gripsholm varande fabriker för ättika, vitriololja, m. m. Tillverkningsvärdet vid ättiksfafabriken uppgår årligen till 2 à 3,000 R:dr B:ko.

Kummelåldern, en nu mera alldeles förkastad term, betecknar tiden före Asarnes eller Norræna-stammens invandring, då man troddes hafva begrafvit sina döda uti ofvannämnde "kummelgrottor." Benämningen är icke olämplig, i likhet med brännålder och högålder, och af samma skäl. (Se: *Högålder*.)

Kummin, brödkummin, kommin, komjan, karv (Carum Carri), en tvåårig växt, som förekommer på högre ängar, isynnerhet uti de nordligare skogsbygderna från Wermland och Upland till Lappland ganska ymnigt, mindre allmänt i de södra landskaperna och högst sällan på öfvergångs-formationer. Sjelfva örten, som begärligt ätes af husdjuren, kan användas till grönkål, och rötterna af den odlade växten begagnas äfven som mat-anrättning. Fröet är dock det hvarföre kummin egentligen värderas och på flera ställen odlas, det innehåller neml. en stor mängd af en egen aromatisk flygtig olja, kummin-olja, hvaraf det får en stark, behaglig och värmande kryddsmak, samt begagnas derföre såsom krydda, isynnerhet på bröd och brännvin, och äfven i medicinen.

Kunemoder kallas på Gottland den qvinna, som vid bröllop och gästabud lagar maten och fägnar gästerna.

Kungens heder är rika undersåter, ett gammalt Svenskt ordspråk. Rimkrönikan säger ock i detta fall: "Rika Städer och ymnigt Landh, Fäster Kongen Svärd i handh."

Kung Märta, så kallades Svante Stures gemål, Märta Lejonhufvud (se detta ord).

Kungsbacka, en gammal stapelstad i landskapet Halland, 51 $\frac{3}{8}$ mil V.S.V. från Stockholm. Denna stad, hvaraf, efter den olyckliga vådeld, som den 24 April 1846 öfvergick densamma, föga annat återstår än grushögar, hvilka utmärka stället der det lilla men trefliga samhället haft sina boningar, är med sitt nuvarande namn föga känd uti den äldre historien. Det intager likväl der sitt rum, under namnet *Aranås*; ty redan år 1256 omtalas i häfderna köpstaden Aranäs, såsom förstörd af Norske konungen Håkan den Gamle. För omkring 100 år sedan utvisade man ännu på en höjd nordost ifrån staden, några skonade lemningar af en befästad borg, som fordom stått der, och Chytræus Wejanus omtalar dessa fornlemningar, med uppreparde af den uti hans tid ännu bibehållna sägnen, att de utmärka rummet, der Ragnar Lodbrok bott, och att staden erhållit sitt nuvarande namn, efter konungens borg, som varit belägen på denna höjd eller backe. Under den dubbla benämningen *Kongsback* sive *Aranäs*, finnes staden utmärkt på kartan af 1277, och synes här, omsluten af begge strömdragen, äga samma läge, som för det närvarande. Stadens äldsta kända privilegier äro utgifne af Danske konungen Fredrik II, och daterade Fredriksborg d. 17 Februari 1582. Efter den ofvannämnda branden 1846 fanns blott ett enda bättre hus bergadt undan den allmänna förstörelsen, jemte några små spridda kojor, i den glest bebyggda södra delen af staden. Allt öfrigt, jemte kyrkan, hvilken, i likhet med stadens öfriga byggnader var af träd, blef, inom några timmar lågornas rof. Före ödeläggelsen hade staden 88 till större delen bebyggda tomter, upp-

skattade i värde till 96,440 R:dr, räknade öfver 500 invånare, och erlade i sammanräknade utskylder en summa af 3,713 R:dr. Stadsjorden, inskränkt till vidd, blott 150 tunnl., men särdeles bördig, är i värde upptagen till 10,455 R:dr. Näringarne äro, sedan längre tid tillbaka, af ringa betydenhet, och sjöfarten nästan ingen. Handeln med trädvaror är den enda, som någorlunda håller sig uppe och sätter staden i handelsförbindelse med angränsande orter. Trädvarorna bestå af bräder och något timmer, hvilka, från Bollebygds härad i Elfsborgs län, nedflottas på Kungsbacka-ån, äfvensom utåt sjön Lygnern, hvarifrån de landvägen afhemtas. Från staden afsättas dessa varor, jemte snickare-arbeten från Lindome socken, dels i Skåne, mot utbyte af spannmål, dels i Götheborg, hvarifrån jern, salt och sill återhemtas och afyttras till allmoge i angränsande Elfsborgs län. Kungsbacka-ån, vid hvars vestra strand staden är belägen, var fordom segelbar för större fartyg; men kan nu befaras endast med grundgående pråmar, emedan mynningen stänges af en, i sjelfva hafsviken uppdrifven sandbank, som vanligen har 3 till 4 fots djup; men hvilken, efter uthållande N.O. storm, visar sig i vattenytan, från ena stranden till den andra. Läget, ehuru ej fullt ¼ mil från hafvet, är således icke gynnande för sjöfart och aflägsnare handel, och fråga har äfven blifvit väckt om stadens flyttning till utloppet af den närliggande Rolfs-ån; men äfven denna är uppgrundad i mynningen, och fördelarne af en sådan flyttning hafva icke ansetts motsvara olägenheterna, hvadan ock staden, efter en fastställd regelbunden tomtplan nu (1847) återuppbygges på sin gamla, under loppet af 6 århundraden, oförändrade bolstad. Kungsbacka innehar, ibland rikets städer, riksdagsnummern 79. Stadsförsamlingen utgör ett regalt pastorat af 3 klassen, med Hanhals socken till annex.

Kungsbacken i Stockholm lärer fått sitt namn af en skans, som konung Håkan år 1370 lät uppkasta på Norrmalm, då han anryckte mot Stockholm. Den kallades då *Konungsberg;* men hvilket namn sedermera förbyttes till det nuvarande.

Kungs-Barkarö, en socken i Westmanland. Se: *Barkarö*, annex till Köping.

Kungsboken. På Maltesholm i Skåne står ett träd, hvilken ännu här detta namn till följd af den icke särdeles märkliga händelsen, att när en Svensk konung ville en gång besöka konungen af Danmark, som då uppehöll sig derstädes, stannade han under denna bok för att ömsa kläder. Boken är, för att förvara hågkomsten af denna händelse, omgifven med en rund stensatt jordvall.

Kungsbro, boställe, i Wreta socken af Östergöthland, 8 hemman, var förut kungsgård och kallades *Bro*, äfven *Biskopsbro*, då det tillhörde de katholska biskoparne, samt var förmodligen befästadt. Kungsbro kallades det i anledning af dess indragning till kronan, efter Westerås recess 1527; derefter blef det, emot en viss årlig afgift, förlänadt åt förtjente män, hvilka äfven måste hålla den af biskop Tidemanni uppförda stenhusbyggnad i stånd. Gustaf I:s son, hertig Magnus bodde stundom på Kungsbro, och dog derstädes d. 20 Juni 1595. Hit fördes från Linköping år 1598 med hustrur och barn, på bondvagn och klöfsadlar med stark bevakning, de af konung Sigismund till hertig Carl utlemnade riksråden. Under kriget med Danmark år 1612, mötte konung Gustaf II Adolf här den 16 Juli en trupp Danskt krigsfolk, hvaraf 35 blefvo nedhuggna och 76 fångna. Konungen skall 1630 hafva sålt gården till ståthållaren L. Skytte, för 27,442 d:lr 4 öre Svenske, hvarefter slägten Duwall blifvit dertill ägare; men vid reduktionen tillföll gården kronan, blef öfverste-boställe vid Östgötha infanteri och är nu brigad-generalsboställe. Här finnes vacker trädgård med växthus.

Kungs-bönedagen (på Lappska *Konogis-Beno*) kallas af Lapparne den första bönedagen. I Lappmarken äga presterskapet och församlingen att öfverenskomma sjelfva sinsemellan om tiden för bönedagarnes firande, och detta lämpas efter förhållandena, så att man utsätter bönedagen på den tid, då folket har lägligast att kunna bivista den. Första bönedagen firas dock på den i almanackan utsatta dagen.

Kungsfogel (Regulus cristatus), en sparffogel, hörande till underafdelningen gångfoglar och familjen sångare, af 3 tum 4—6 linj. längd och 6 tum 2 linj. vingbredd, med saffransgul hjessa, blekgrå kinder och ögontrakt, långa fjädrar på hufvudet, hvilka kunna uppresas till en toffs; halsens sidor grå, rygg, skuldror och vingtäckare olivgröna, öfvergumpen gul; nedre kroppsdelarne ljusgrå, magen hvitaktig; vingarne svartbruna med två hvitaktiga tvärband och en rent svart fläck; stjerten något klufven, mörkbrun; näbben svart, benen bruna. Förekommer i de östra landskaperna både sommar och vinter; under senhösten flyttar en del till de södra landskapernas löfskogar eller vandrar till andra länder och återkommer då i Mars, hannen förr än honan. Han uppehåller sig då i buskar och bäckar, och om sommaren sjunger han temligen afvexlande, ehuru lågt. Dess födoämnen utgöres af små insekter, larver, ägg och puppor. Han säges bygga ett stort, klotrundt, vackert näste på yttersta ändan af grenarne i en tall eller gran, bestående utvändigt af fin mossa, invändigt klädt med fjäder och med öppningen vänd uppåt, samt lägga deruti 8—10 rosenfärgade, med starkare röd färg svagt vattrade ägg.

Kungsfors, jernbruk, beläget i Ofvansjö socken af Gefleborgs län, har 3 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, som skeppas på Gefle. Hammarskatten är 18 skepp:d och smidesstämpeln E: P: Bruket äges af intressenter och disponeras af Th. Petré.

Kungsgatan. Så hette fordom den nuvarande Stora Nygatan i Stockholm. Det berättas, att då en husägare här lät gräfva för att lägga grund till sin källare, skall han, 5 alnar under jorden, funnit en båt med mast och åror.

Kungsgårdar och **Kungsladugårdar** äro de ansenligaste kronogods i riket, till en stor del bi-

behållne sedan den hedniska tiden, då med inkomsterna deraf afguda-offren och konungens hofhållning borde underhållas, samt tillika landet fredas. Också torde Upsala-ödes gods igenfinnas i de flesta ännu varande kungs- och kungsladngårdarne. Som de stundom blifvit nyttjade till boställen för högre civila och militära embetsmän samt till landets försvar, emedan de ofta voro befästade, så voro ej sällan vissa trakter af landet dem underlagda, hvaraf benämningarne Wäsby, Ulfvesunds, Näsgårds län, m. fl. Redan 1285 frikallades de från gästning, lika med adelns sätesgårdar, och njuta de ännu med dem enahanda förmåner och friheter; men få ej försäljas till skatte, ej upplåtas under evärdelig besittningsrätt, utan de skola utarrenderas på bestämdt antal år. Icke heller få de sönderdelas eller klyfvas, om ej för att erhålla högre arrenden. I fordna tider förvaltades de såsom afvelsgårdar, genom gårdsfogdar, för kronans räkning, dels till hof-förtäringens, dels till hofstallets underhåll. Sedermera, under konung Carl X:s tid, började man, liksom på försök, att, efter föregången skattläggning, utarrendera dem på vissa år, och då detta förvaltningssätt befanns vara förmånligare för kronan än det äldre, har det i senare tider alltid varit vanligt, hvarvid arrendena blifvit ställde på viss tid eller ock varit fortfarande, hvilka sistnämnda likväl nu mera alldeles upphört. Kammar-kollegium skulle väl vid arrendena bevaka kronans bästa; dock gåfvos de ofta såsom kungliga benådningar, emot lindriga vilkor. Nu mera föreskrifva rikets ständer grunderna för kungsgårdarnes förvaltning. Fordom åtföljde vissa inventarii-kreatur, samt åker- och kör-redskap, m. m. jemte kungsgårdarne. Dessa hafva nu upphört, likaså jordbruks- och mantalsdagsverken, hvilka fordom utgjordes in natura af kringboende allmoge, och hvarom betingades vid arrendets ingående. För arrendet skall ställas borgen, och afslutas detta nu mera på 30 års tid. Kontrakt utfärdas af kammar-kollegium, och tillträdet sker den 14 Mars. Dessförinnan anställes, af häradshöfding och nämnd, af- och tillträdessyn. Landshöfding, och under honom kronofogde, har serskild uppsigt, och kammar-kollegium det allmänna inseendet öfver kungsgårdarne.

Kungsgården, en gästgifvaregård, bredvid Norrala kyrka i Helsingland, hvarest på en kulle, från hvilken man nedblickar i den sköna dalen, det nu mera upplösta sällskapet *Pro Amico* i Gefle låtit uppresa en sten, till minne af den tid, då Gustaf Wasa här uppmanade Helsingarne till fäderneslandets räddning. Inskriften på stenen är följande: "Här uppmuntrade Gustaf I, år 1521, samlade Helsingar till rikets räddning. Frihetshjelten till ära, under ättlingen Gustaf III:s regering, restes stenen, år 1773, af sällskapet Pro Amico."

Kungsholmen. Denna del af Stockholms stad hette förut: *Arnön*, *Lidarnön*, *Liderne* och *Munkliderne* eller *Munklägret*, till år 1672, då den af Carl XI fick sitt nuvarande namn. Dess invånare hörde, enligt kongl. förordningen af den 13 Juli 1529, till Storkyrkans, men sedan 1636 till Clara församling. Trettio år senare var likväl denna holme så bebyggd, att den ansågs kunna utgöra en egen församling, hvarom kyrkoherden i Clara väckte fråga. År 1671 inköptes vantmakeri-tomten, i qvarteret Ulrika derstädes, af en Slorffs enka, jemte den derpå stående trädbyggnaden, hvilken inreddes till en provisorisk kyrka, som invigdes d. 8 Sept. 1672, då magister Jonas Lille blef dess förste kyrkoherde, och Solna socken dermed förenades. Den 20 Mars 1679 förstördes emellertid trädkyrkan af en vådeld, och gudstjensten förrättades tills vidare i en vid bron belägen trädbyggning, tillhörig dåvarande kansli-rådet Gripenhjelm. Man hade redan år 1673 lagt grund till en ny stenkyrka, efter arkitekten Matthias Spielers ritning; men byggnaden bedrefs ganska långsamt. Trädkyrkans brand påskyndade likväl arbetet, och d. 2 Dec. 1688 invigdes den nya kyrkan, hvilken fick namnet *Ulrika Eleonora* efter drottningen. Kyrkan var dock utan torn, i följd af församlingens medellöshet, ända till 1810, då ett sådant uppfördes, ett jerngaller sattes kring kyrkogårdens södra sida och år 1822 försågs kyrkan med en ny altartafla, målad af Westin, jemte nytt altare och altaredisk, skänkte af dess broder, kapitenen och garfvare-åldermannen Jakob W., hvartill samma år kom en ny predikstol, en skänk af sergeanten Johan Carlgren. Som församlingen är den minsta i Stockholm (den innehåller omkring 3,000 invånare), hafva pastors inkomster varit så knappa, att, till deras förbättring, Bromma pastorat blifvit anslaget såsom annex; men då, efter kyrkoherden Fuchs död år 1846, sistnämnde församling begärde att få sin egen pastor, och detta af Kongl. Maj:t beviljades, hafva nya bekymmer i detta hänseende uppstått, ehuru kyrkoherden af statsmedel uppbär 250 R:dr och kommministern 66 R:dr 32 sk. B:ko.

Kungs-Husby, annex till Weckholm, beläget i Trögds härad af Upsala län, 4¾ mil S.S.V. från Upsala, vid Mälaren. Här var fordom en stor kungsgård, hvarefter lemningar ännu synas. Den befanns i godt stånd under konung Magnus Ladulås och konung Birgers tid, i trettonde århundradet. Sistnämnde konung förlänte denna gård år 1299, till lifgeding åt sin drottning Märtha. Äfven Erik XIII gaf Kungs-Husby, med hela Trögds härad, till morgongåfva åt sin drottning Filippa, hvilket sjelfva brefvet af år 1420 utvisar. Det är likväl ej kändt, om kungsgården vid det senare tillfället ännu fanns till. Den är nu längesedan förvandlad till en bondby. Åtskilliga runstenar hafva blifvit anmärkte här i socknen. Den innefattar 26½ mtl. och har 550 invånare. Dess areal utgör 3,749 tunnl., af hvilka 30 äro sjö och kärr. Adr. Enköping.

Kungshuset i Stockholm. Det fordna Wrangelska huset på Riddarholmen, hvilket först var en skänk af Gustaf II Adolf till ståthållaren på Jönköpings slott, Lars Sparre, men sedan af drottning Christina återköptes och förärades åt fältherren Wrangel, hade afbrunnit den 4 April 1693 och nyss blifvit åter iståndsatt, då det, efter kongl. slottets brand 1697, inköptes af kronan för 13,333⅓ R:dr, och fick namn af *Kungshuset*, emedan kongl. famil-

jen inflyttade dit och bodde derstädes ända till år 1754. Det tätt intill belägna Cruusiska huset var inköpt för samma ändamål. Sedan de kongl. personerna lemnat detta hus, förlades dit några af rikets kollegier, och det rymmer nu Svea hofrätt, statskontoret och kammar-kollegium.

Kungshästar kallades i äldre tider en verklig prestation af ett visst antal hästar, när antingen konungen sjelf reste eller någon dess embetsman i konungens ärende; ty den tiden var ingen skjutsordning inrättad. I senare tider är denna prestation af konungens hästar förvandlad till en viss penningeskatt, lämpad efter orten och hemmantalet, och uppbäres således årligen ibland andra kronans räntor.

Kungshögarne. Se: *Vestra Skrukeby* socken.

Kungshögen och **Konuhög**, genom förkortning nu kallad Kåhög, 2:ne stora högar i Häggums socken af Westergöthland. Den senare är af konisk form, upplagd af jord, alldeles lik Upsala högar och föga mindre. Upp i toppen af densamma finnes en konisk insänkning.

Kungshögen, i Leksands socken af Stora Kopparbergs län, det ställe på Åsby fjerdingsmark, midt i ett kärr, der Gustaf Wasa någon tid uppehöll sig, då han år 1520 flydde från Isala och Marnäs till Rättvik. Kullens skapnad är som en ättebacke, af 9 alnars höjd och omkring 40 alnars diameter. Öfverst på kullen är en vacker plan, hvarest fordom stått en tall, fullristad med namn af dem som besökt stället. Trädet är längesedan kullblåst och murknadt.

Kungshögen, en stor och hög stenkulle, med jordvall öfverst uppå, i Näs härad af Wermland, 1 mil Ö. från Brobacken, berättas dels hafva varit en förnäm mans grafställe, dels ock, att der stått, såsom namnet innebär, ett kungshus, borg eller fäste, hvilket senare ock synes troligast, så mycket mer, som en väl jernbeslagen dörr, hvilken sedan är begagnad till Bro kyrka, blifvit funnen härstädes.

Kungskällan, i Asarums socken af Blekinge, har sitt namn deraf, att Carl XI skall hafva druckit derur. Den har varit öfverbyggd och kringstängd med staket, hvarvid en fattigstock var uppställd. Midsommarsafton och dag samlas här en ansenlig hop folk af flere stånd, för att, enligt gammalt bruk, dricka och offra. Cronholm berättar att källan kommit i rop, emedan en handskmakare, Matthias Malm, hvilken hade en blind son, drömt att han borde tvätta dennes ögon i denna källa, hvilket han äfven gjorde och hvarefter barnet återfick synen. Detta lärer hafva tilldragit sig omkring år 1720.

Kungsljus, ljusbrand, trollkäring, slända (Verbuscum Thapsus), en tvåårig växt, som förekommer af tvenne artförändringar, på torra grusbackar, vid vägar, o. s. v., i södra delarne af landet ända till Upland ymnigt, vidare i Wermland vid Ryssbergs grufva, i Helsingland vid Jerfsö, i Medelpad och Ångermanland sällsynt. Blommorna användas i medicinen och kunna äfven begagnas till färgning af gult.

Kungsord. Ett urgammalt Svenskt ordspråk säger: "det är så godt som kungsord", hvarmed förstås ett löfte, som aldrig kan brytas. Detta ordspråk, eller rättare talesätt, har uppkommit deraf, att konungen ansågs oryggligt böra uppfylla det han lofvat, om han ville "af folket njuta hyllest och något aktad vara." Jarlar och andra värdiga odalmän kände ganska väl detta sinnelag hos allmogen och rättade sig då derefter, så att de troget uppfyllde hvarje löfte, äfven ett förhastadt, däraktigt och dem till skada. Såsom exempel torde kunna anföras, att då Sorle och Atle, tvenne kämpar, slogos på envig, hade de kastat sina svärd och brottades. Detta lyckades så för Sorle, att han fick Atle på rygg och stod öfver hans bröst. "Hade jag nu min goda klinga", sade Sorle, "så dödade jag dig." — "Gack efter henne!" sade Atle, "jag lofvar att ligga, som jag ligger." Sorle gick och Atle höll ord. Detta tycktes Sorle så prisvärdt, att han ingick fostbrödralag med Atle; och blef detta sedan mycket omtaladt. En sådan ordhållen man blef mycket aktad af folket.

Kungsord hafva lag i hand, ett gammalt talesätt, hvarmed förstås, att konungens befallningar hafva laga kraft.

Kungsspira, kung Carls spira, myrkung (Pedicularis sceptrum Carolinum), en mångårig växt, hvilken förekommer isynnerhet i norra delarne af riket, allmänt i Lappland, sedermera sparsamt i norra Dalarne, Upland, Westmanland, Wermland, Westergöthland, Östergöthland och Småland, är utmärkt för sina vackra, gula och purpurfärgade blommor.

Kungsträdgården i Stockholm lärer hafva börjat anläggas redan på 1430-talet; men Gustaf I tog isynnerhet vård derom och ännu mera Johan III, som anbefallte trädgårdsmästaren, en af Erik XIV införskrifven Fransman, Jean Allard, att här plantera allehanda utländska träd och tillhandahålla konungen goda frukter och grönsaker alla tider af året. Det nuvarande landtmäterihuset lärer hafva varit ett till trädgården hörande lusthus. Carl XI lät år 1693 här anlägga en vattenkonst, men hvilken sedermera utbyttes mot en grön plan med Fredrik I:s bröstbild. Ett orangeri inrättades 1762. Här öppnades år 1796 en s. k. Vauxhall, eller offentliga baler, till förmån för lifgardets barnhus. I slutet af Carl XIII:s regering undergick trädgården en fullkomlig förändring. Murarna borttogos och ersattes åt östra sidan med jernkedjor, hängande på små granitstolpar, gatan emellan trädgården och den fordna arsenalsgården sänktes i linje med marken, endast hufvudalléerna bibehöllos, de andra träden nedhöggos och hela platsen utlades till ett torg, med namn af Carl XIII:s, efter den bildstod af nämnde konung, hvilken blef der upprest.

Kungsåra, en socken med Harrbo, belägen i Siende härad af Westmanlands län, Westerås stifts domprosteri, 1 ¼ mil Ö. från Westerås, vid Mälaren. Konung Erik XI, i trettonde århundradet, har låtit uppföra Kungsåra kyrka. På backen der den står skall i fordna tider varit ett konungasäte

och kungsgård, samt en borg, kallad *Näsborg*, hvaraf åtskilliga minnesmärken funnits i orten. En by bredvid kyrkan bär namn af Kungsbyn, och vid Skepphusa by synes hvar Kungsbryggan varit belägen. Vid kyrkan har man anmärkt tvenne ättebackar och en runsten. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 19 mtl. och har 535 invånare. Arealen utgör 9,558 tunnl., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Kungsörn, örn, landtörn (Falco fulvus), en art af falkslägtets underafdelning, landtörnar, af 3 till 3¼ fots längd eller deröfver, samt ända till 7½ fots vingbredd. Honan mycket större än hannen, med hufvud och hals ofvan brungula, under svarta, det förra täckt med långa spetsiga fjädrar, kroppen ofvan mörkbrun, under svartaktig, stjerten vid pass 3 tum längre än vingarne, afrundad, från roten till två tredjedelar hvit eller gråspräcklig, derefter svart; vingarne räcka 3 tum nära stjertspetsen och sluta ungefär der det hvita på den upphör; näbben 2 tum 5½ linjer lång, mycket stark, rät och endast i spetsen krökt till en lång hake; vid roten rundtomkring hvitbläaktig, utåt hornblå, i spetsen svart, näbbhuden gröngul och de utstående mungiporna saffransgula. Vingpennorna, de främsta mycket spetsiga, 4—5 tum långa och längst; benen mycket starka. Tarsen fjäderklädd, 4 tum 1 lin., inre tåns klo 2 tum, baktåns 2 tum 1½ lin, lång. Klorna stora, krökta, spetsiga, under platta, den mellersta inåt rundad, tårna gula. Mycket gammal får han hufvudet och halsen rödbruna, kroppen mörkbrun med inblandadt grått, vingpennorna svarta; mycket ung är han äfven något olika och färgen är i allmänhet temligen olika efter åldern. Dessutom omvexlar han 1) helt hvit; 2) hvit på rygg, hoplagda vingar och stjert; hufvud och hals rostbrunaktiga, några tår, de nedre stjerttäckarne och stjertens yttre tredjedel stötande i rostgrått, en och annan stor hvit fläck på pannan. Han förekommer hos oss isynnerhet i de norra, bergiga och skogfulla landskaperna, särdeles i Lappland; på slättbygden mera sällsynt, i Skåne endast höst och vinter. Han skall uppnå öfver 100 års ålder, är i hög grad modig, grym och glupsk, samt, i anseende till sina fruktansvärda klor och näbb, en farlig fiende för alla mindre varmblodiga djur, så väl däggande, såsom harar, räfvar, lam, unga getter, som foglar, isynnerhet de större. Han anfaller och dödar äfven unga hjortar, renar, rådjur och kalfvar; men förmår ej att flyga bort med dem, hvarföre han på stället förtär deraf så mycket som han förmår, och sedan afrifver stora stycken, dem han bortför. I brist på lefvande djur, går han på friska kadaver. Vatten dricker han sällan, ty blodet af de dödade djuren släcker hans törst. Merendels jaga hanne och hona tillsammans, utom under rufningstiden, då hanen ensam anskaffar födan. Hvarje morgon uppkastar han, likasom alla roffoglar, de bollar af hår och fjäder, som samla sig i dess mage. Sitt näste bygger han för lifstiden på en klippa, eller i ett mycket högt träd. Det är nära 3 alnar i genomskärning, fullkomligt platt, samt hopflätadt af torra rör, betäckt med ljung, rör eller grästorfvor, och deruti läggas i medlet af Mars 2, sällan 3, smutsigt hvita med rödbruna fläckar tecknade ägg, hvilka rufvas en månad, och så snart ungarne kunna flyga, utdrifvas de för att sjelfva jaga, samt fördrifvas fullkomligt från de gamlas grannskap, då de kunna föda sig sjelfva. Han åstadkommer stora förödelser på villebrådet i den trakt der han vistas, och man har till och med exempel på, att han gripit och bortfört späda barn. Man söker derföre ifrigt att utrota honom, medelst skjutning vid skottkoja på luder, eller fångande i slagjern.

Kungörelser fortfara ännu att uppläsas från predikstolen, oaktadt presterskapets förnyade klagomål deröfver vid riksdagarne. Bruket är gammalt, äldre än 1686 års kyrkolag, och har sedermera blifvit ännu mera utsträckt. I äldre tider var det blott Kongl. Maj:t och dess befallningshafvande, som ägde att på detta sätt kungöra sina påbud. Alla andra meddelanden i verldsliga mål upplästes på kyrkovallen eller i sockenstugan; men vid 1766 års riksdag förklarades, i resolutionen å allmogens besvär, att alla kungörelser af Kongl. Maj:t, dess befallningshafvande, embetsmän eller af någon undersåte, borde uppläsas icke på kyrkovallen utan å predikstolen. Beqvämligheten att på detta sätt erhålla och gifva del af allmänna beslut, har hittills varit mägtigare än det opassande och för kyrkoandakten störande i detta sätt att blanda gudstjensten med de mest verldsliga omsorger. I afseende på enskildta kungörelser af ekonomiskt innehåll, tillhör det likväl presterskapet att pröfva deras lämplighet att uppläsas i kyrkan. — Utom på detta sätt kungöras regeringens och embetsverkens beslut, dels genom införande i Post- och Inrikes-Tidningar, dels genom införande i Svensk Författningssamling, hvilken först några år utgafs tillika med det s. k. årstrycket; men efter 1834 års början ensam, och i stället för detta.

Kunitz, träffningen vid. Icke långt efter slaget vid Warschau öfverraskade Ascheberg derstädes, i spetsen för 750 ryttare, 1,600 Polackar, som lågo helt sorglöse i nämnde by, hvilken sattes i brand och endast 150 man undkommo. Bland fångarne var en ung furste Zamoiski.

Kuortane, träffningen vid, föreföll d. 1 Sept. 1808, då en fördelning af Finska hären under Adlercreutz befäl, lyckades tillbakadrifva den vida öfverlägsna Ryska styrkan och behålla slagtfältet. Som fienden erhållit förstärkningar och stället var ofördelaktigt, nödgades A. likväl, redan följande dagen, draga sig tillbaka.

Kuowa-manno var en gammal Lappsk afgud, hvars fest, hvilken inföll i Februari månad, firades på det sätt, att Lapparne bundo det i deras skor och vantar begagnade hö vid hornen på renarne, hvarefter de under buller och skramlande med ringar och dylikt, samt bultande på ackiorna, med höga rop uppmanade guden att äta.

Kunlaf (Lichen scruposus), en lafart som växer på klippor och murar öfverallt, och kan användas till färgning af brunt på ylle och violett på silke.

Kurassierer kallades fordom en art af rytteri. Ordet är tvifvelsutan beslägtadt med kyriss, küritz, hvilket betecknade den bästa och tyngsta arten af rustningar, som rytteriet brukade. Sådan tung ryttarebeväpning var af gammalt förenad med adliga rusttjensten. Värjan och pistolerne utgjorde kurassierernes, eller, såsom de kallas, chorisser-ryttarnes anfallsvapen.

Kurator kallas stundom, med en Latinsk benämning, den s. k. gode mannen i en konkurs. Gode män eller kuratorer äro de af borgenärerne valde förvaltarne af den ännu outredda konkursmassan. Sysslomän i konkursen kallas åter de förvaltare, hvilka väljas sedan borgenärerne bevakat sina fordringar, och då emottaga massan ur kuratorernes hand. Dessa sistnämndes bestämmelse är således blott att vårda konkursmassan under konkursens första period innan fordringarne blifvit lagligen bevakade. De väljas ock på förhand, så snart konkursen blifvit börjad, och tillsättas af de borgenärer, som infunnit sig till det första sammanträde rätten utsatt, genast efter cessions-ansökningens upptagande; sysslomännen väljas deremot af alla, som bevakat fordringar i massan. Valet af kuratorer sker antingen inför domstolen eller af borgenärerne sinsemellan; men anmäles då hos rätten, och de valde öfvertaga genast all befattning med massans ärender. Men om blott ett ringa antal af borgenärerne, och sådane, som endast hafva mindre fordringar, infunnit sig, eller om boets förvaltning ej kan anses säker i deras hand, då äger rätten att utse en eller flere medhjelpare åt de af sådane borgenärer valde gode män. Antalet af desse är två, eller, i större konkurser, äfven flere; i små kan massan äfven lemnas åt en enda, dock med rättens bifall. Helst väljas till gode män de, hvilka sjelfve äro borgenärer, och bofaste män. Dem tillhörer det nu att bevaka alla massans rättigheter, indrifva dess fordringar, vårda dess tillhörigheter, försälja dithörande lösören, m. m., allt under ansvar; men med rättighet till arfvode, sedan redogörelse blifvit aflagd och gillad. I sin förvaltning äro kuratorerne, utom af allmän lag och författningar, äfven bundne af borgenärernes föreskrift, så framt desse funnit skäl utfärda någon. Detta är en rättighet för borgenärerne. Ansvarigheten inträder icke blott vid redovisningen, utan när som helst; de stå nemligen under en fortgående uppsigt af borgenärerne, samt äro skyldige, att, vid anfordran, lemna äfven enskildta borgenärer upplysningar om boets förvaltning. För uraktlåtenhet af denna pligt stadgar konkurslagen vitesansvar, och, om detta föraktas, kunna kuratorerne af rätten skiljas från sin befattning. Deras redovisning aflemnas till sysslomännen; när desse emottaga boet, och äger äfven rum i det fall att samma personer, som varit kuratorer, blifvit valde till sysslomän. De redovisa då serskildt för den första förvaltningen. — Ordet kurator förekommer äfven under en helt olika betydelse och inom en annan sfer. Det betecknar en befattning inom de Svenska universiteternas disciplinära anordnande. Kurator är i detta fall den af ungdomen sjelf utvalde vårdaren af dess angelägenheter. Hvar och en af de studerande nationerne har sin kurator; några hafva flere, dock ej mera än tre. En har då vanligen biblioteket, en annan den gemensamma kassan under sin vård, och en tredje den disciplinära myndigheten. Kuratorerne äro de studerandes ombud och talemän hos den akademiska styrelsen, och till dem vänder sig denna styrelse med tillkännagifvanden och befallningar, som angå de studerande. Inom hvarje nation är kurator dess ordförande, verkställaren af dess beslut i sina enskildta ärender, vårdaren af nationens tillhörigheter och har sig anförtrodd den närmaste uppsigten öfver hvarje studerandes uppförande. Han emottager de till universitetet ankommande, besörjer deras inskrifning, och den disciplinära magt, som nationerna sjelfva innehafva, utöfvas till en stor del af honom. I detta fall kunna dock serskildta vilkor vara bestämda af de serskildta nationerna. Vald af ungdomen äger kurator ingen annan magt, än den som nationens egna stadgar gifvit honom; till den akademiska styrelsen står han i och för sin person i samma förhållande, som hvarje akademisk medborgare. Sjelf är han alltid ledamot af den nation, som valt honom, stundom student, stundom en yngre akademisk tjensteman. Hans befattning räcker ett halft eller ett helt år; men i vissa nationer kan samma person omväljas. Vanligen åtnjuter han en ersättning ur nationens gemensamma kassa för sitt besvär.

Kurbma kallas på Lappska en larf, hvilken under hela vintern uppehåller sig mellan skinnet och hullet på renen, samt om våren kryper ut och blir en broms. Det händer i följd häraf, att renhuden är nästan oduglig om våren, i anseende till en oräknelig mängd små runda hål, hvilka larfven förorsakat, och som göra att den liknar nästan ett såll. Sjelfva insekten kallas på Lappska *Sldutja* eller *Snupok*, hvilka dock lära utgöra tvenne serskildta arter.

Kurck. Denna ätt härstammar från Småland, der en vid namn *Axel* eller *Oxle* lefde i medlet af 1300-talet, men hvilken hette *Korcke* eller *Kurch*, och ätten utgick med biskopen i Åbo, **Arvid**, hvilken dog år 1522 (se här nedan). General-krigsöfversten för Finska krigsfolket, **Axel Jönsson** till Annola, hvilken dog 1617, upptog först det gamla Kurcknamnet, efter sin moder, riksrådet och lagmannen Knut Erikssons fru, Elin Clasdotter Kurck. En annan gren af ätten kallade sig *Svärd*, hvilken utgick år 1535.

Kurck, Arvid, hade varit kanik och sedan dekanus vid Åbo domkapitel, då han 1510 valdes till dess biskop och dertill vigdes i Strengnäs d. 4 Okt. följande året. Bland hvad han uträttat för stiftet nämnes, att han år 1513 ombesörjde den helige Hemmings kanonisation. Han var en af Gustaf Wasas anhängare och bistod hans höfvidsmän, Nils Arfvidsson, med manskap och vapen till Åbo slotts eröfring; men då han skulle fly undan Severin Norrby, som med sin flotta angripit och sköflat Åbo, och i sådan afsigt begifvit sig upp

till Nerpes, för att derifrån fara till Stockholm, öfverfölls han af en häftig storm, då farkosten kantrade, och biskopen, jemte dekanus, mag. Conrad, samt några vänner och slägtingar, hvilka åtföljt honom, funno sin graf i vågorna.

Kurck, Jöns, son till ryttmästaren för Uplandsfanan Knut Jönsson Kurck, var född 1590, blef 1626 ståthållare på Åbo slott och i dess län, följande året öfver Wiborgs, och 1631 president i Abo hofrätt, hvilket embete han dock ej tillträdde förrän året derefter. Riksråd 1633 och 1641 lagman i Westergöthlands och Dals lagsaga. År 1651 upphöjdes han i friherrligt stånd, med en stor del af Lempelä socken till friherreskap, der han i Aimala by uppbyggde en sätesgård för sin familj. Dog 1652. Han anses för en af Finlands mest utmärkte män, en verklig ädling, hvilken med ett lysande lefnadssätt förenade kunskaper, kärlek till konst och vetenskap, rättvisa och verksamhet. Han ägde ett ansenligt bibliothek, särdeles i fäderneslandets historia, var väl hemmastadd i Finska språket och i lagfarenheten, hvarpå Åbo hofrätts handlingar förvara flera bevis, och har sjelf författat en *Censura de Jure hæreditario.* Hans son,

Kurck, Knut, var född år 1622 och blef, vid endast 29 års ålder, landshöfding i Westmanland, sedan 1660 på en gång riksråd och assessor i kommerse-kollegium, till hvars president han uppböjdes 1663, lagman i Nerike och 1667 president i Svea hofrätt. Han hörde till oppositionen inom rådet emot den mägtige De la Gardie; men var derföre icke mindre aristokrat än denne, ty han yrkade den då för tiden hos många antagna satsen, att rådet var en medlare mellan konung och ständer, d. v. s. den verkligt styrande. Af hat mot De la Gardie fordrade han, jemte sin broder, att en ransakning måtte företagas om förvaltningen af kronans inkomster under minderårigheten; men ville likväl undandraga sig den utnämnde kommissionens åtgärder, emedan de icke erkände dess behörighet. Han hade emellertid ådragit sig konungens obenägenhet i lika hög grad som hans motståndare, och ej heller gjort sig älskad af nationen. Derföre förvistes han hofvet 1681, och ehuru denna förvisning efter få veckor återkallades, fick han derföre icke Carl XI:s nåd tillbaka, utan då auktion var utlyst på hans egendom och lösören, afslogs hans begäran om några månaders anstånd för att anskaffa penningar, och auktionen gick för sig. Han dog 1690, utan att efterlemna några barn, ehuru hans andra fru, Barbro Natt och Dag, ej mindre än 18 gånger gifvit hopp derom. Denna Barbro var eljest hans syskonbarn, och som detta giftermål derföre ansågs olofligt, måste han år 1665 göra afbön och gifva 2,000 daler s. m. till fromma stiftelser. Hans broder,

Kurck, Gustaf, var född 1624, gick i krigstjenst och befordrades till öfverste, samt utmärkte sig i drabbningen vid Zusmarshausen 1648, blef 1658 landshöfding i Östergöthland och 1664 riksråd, hvartill sedan kom häradshöfdinge-sysslan i Häradskinds härad, krigsråd och slutligen lagman i Kalmar län. Beskylles för egennytta och intriger, särdeles för att åtkomma guvernörskapet öfver drottning Christinas egendomar, hvilket han äfven vann, men blott för en kort tid, ty han stötte sig snart med drottningen och entledigades från befattningen år 1674. Delade för öfrigt sin broders politiska åsigter och öden, samt afsattes, liksom han, från råds-embetet 1682, när han nekade att frivilligt begära afsked. Dog 1689.

Kurck, Arvid Fredrik, blef president i kammar-kollegium, ledamot af konungens högsta domstol och rikets allmänna ärenders beredning, Serafimer-riddare, exellens och grefve, likväl utan att taga introduktion, förmodligen emedan han var barnlös, begärde afsked 1801 och dog d. 6 April 1810, nära 75 år gammal. Han var son af kaptenen, friherre Axel Gustaf K.

Kurck, Clas Arvid, son af kammarherren friherre Axel Johan K., var född 1769, blef justitieråd 1810 och 1832 president i kammar-rätten. Kom. af N. O. Dog uti koleran i Stockholm d. 12 Sept. 1834.

Kurestad by. Se: *Furuby* socken.

Kurhus, Stockholms stads och läns. På det förra intogos år 1846 tillsammans 1,049 patienter, neml. 567 karlar och 482 qvinnor, och sedan förra året qvarliggande 133. Af hela antalet dogo 5, hvaribland en tre veckors gammal flicka. Utgifterna stego till 17,661 R:dr, som på hvarje sjuk gör nära 15 R:dr, och fördelta på 52,337 underhållsdagar, något öfver 16 skill. om dagen. På länets kurhus intogos samma år 93 patienter, hvaraf 54 karlar och 39 qvinnor, utom 36 qvarliggande; 4 afledo, hvaribland en årsgammal gosse. Utgifterna för sjukvården stego till 2,059 R:dr, som gör nära 16 R:dr på person, och, fördelta på 9,840 underhållsdagar, 10 skill. om dagen. Medikamentskostnaden för året har varit på stadens kurhus 830 och på länets 80 R:dr.

Kurra gömma, en barnlek, benämnes äfven "Räkna Grebo" samt "Dunk." Den som skall söka de andra, står med hufvudet vändt emot en vägg, en knut eller ett hörn, och får ej se omkring sig. Härunder räknar han till tjugu, sålunda: "En och två bad mig gå; Tre och fyra bad mig bida; Fem och sex, kör vall gäss; Sju och åtta kom till måtta; Nie och tie, slipa lie; Elfva och tolf, slå näsa i golf; Tretton och fjorton, plocka hjortron; Femtan (femton) och sextan (sexton), vattna hästar; Sjuttan (sjutton) och attan (aderton), gå på gatan; Nitton och tjugu, sopa stufvu." Sedan han slutat ropar han: "nu går jag!" och spottar eller slår emot väggen der han står, samt tillägger: "tvy" eller "dunk" för den som står bakom mig!" Stadnar någon bakom honom, så är han först tagen; men försummas slaget eller spottningen, så är den qvarstående fri, om han först slår i väggen eller spottar för sig. Sedan går den räknande omkring, för att söka de öfriga, hvilka gömt sig. Härunder passar en hvar på, att hinna till "boet" eller platsen der det räknades, och att slå eller spotta för sig; men får räknaren se någon af de gömde och hinner förut fram till boet, samt der slår eller spottar för honom (hvilket sker med

orden: "tvy för N. N.!" eller "dank för N. N."), så är denne tagen. Den som först blir tagen söker nästa gång.

Kurravaara jernmalmsberg, är beläget i Torneå Lappmark, 1 ½ mil från Jukkasjärvi kyrka, ¼ mil från Oinakka sjöstrand vid Torneå elf. Detta berg är märkvärdigt för bergartens förhållande, ehuru lönande malm ej lär finnas derstädes. Det är af medelmåttig höjd, till större delen bevuxt med småskog, samt omgifvet af högre och lägre fjällberg. Detta består till öfre delen af breccia eller sammangyttrade klapparstenar. Dessa stenar, som äro runda, till större delen ovala, bestående en del af qvarts, en del af fältspat, och en del af qvarts och glimmerblandning med inmängd jernmalm, äro inpackade och sammangyttrade med en hällearts blandning af grå fin glimmer, med helt fina qvarts, kalkspats och fältspats partiklar. På bergets sydöstra sida anträffas stora nedfallna klippor, hvilka hafva utseende af sammangyttrade stenhögar. Stenarne hafva alltid glatta sidor, och oftast äro de så fastsittande med den omgifvande bergarten, att de vid stenras eller klyftor brustit i tvenne delar; men oftast äro de också lossade från den glimmerrådande bergarten. I denna fasta hällearten har man äfven erhållit kopparglans och gul kopparmalm, körtel och strimvis i grå talkskiffer, gulaktig qvarts, samt fingnistrig hvit och grå qvartsblandad kalksten, hvarå några skärpningar blifvit arbetade från år 1749 till 1756 på 8 famnars djup; men som malmen var spridd och till ringa mängd, blef detta försök instäldt.

Kurs. Vexelkursen infördes första gången i Stockholm d. 10 Mars 1671.

Kursel, Claus, en Lifländare, som år 1570, af missnöje med Johan III, sökte göra slut på Svenska väldet i sitt fädernesland. Han hade år 1568 intagit Ösel och d. 7 Jan. 1570 bemägtigade han sig slottet i Revel, hvarvid den nye guvernören, Gabriel Christersson Oxenstjerna, föll i hans händer. Denne frigafs likväl åter; men slottet skulle de sammansvurne behålla såsom underpant för den innestående solden. Några månader senare lyckades likväl Svenskarne, genom en krigslist, att åter eröfra detta slott, då Kursel, jemte sina förnämsta anhängare, afrättades; men de öfrige fingo nåd.

Kursel, Jost, en son till Georg K., ståthållare öfver stiftet Dorpt, fick år 1579 hertig Carls fullmagt: "att hafva tillsyn öfver bruken i Nerike, och eljest se och akta Hans Fursteliga Nådes bästa i den landsändan." År 1580 blef han befallningsman öfver Örebro och Nerike och lärer hafva aflidit d. 23 April 1606. Då Axel Lejonhufvud i Westergöthland uppreste sig mot hertig Carl, fick Kursel befallning, att, med väpnad hand, göra slut på hans tilltag; men hvilket Lejonhufvud icke afbidade, utan räddade sig med flykten till Polen.

Kurtelas, ett slags fordom begagnadt gevär. I Werwings historia om Sigismund, talas, sid. 424, om hertigens rådsperson Hans Eriksson Ulfsparre, som mot fienden manligen brukat sin kurtelas och sidovärja.

Kurö, en säteségård i Teda socken af Upsala län, 2 mil från Enköping, består af 6 ¾ mtl. Har fordom tillhört slägterne Ulfsparre, Lejonhufvud, Gyllenstjerna, Wrangel, Posse, Bjelke, Wackerbordt och Hammarfelt. Kurö har en af de vackraste belägenheter vid Mälaren, och hänger med en sida tillsammans med Engsön, som hörer under Westmanland. Vid skillnaden emellan dem har fordom varit en skans, hvaraf nu blott en stenhög återstår, hvarföre den delen af ön ännu bär namn af *Borgen.*

Kuröds bro, en brygga öfver den genom Uddevalla rinnande Bäfve-ån, straxt öster om staden, är märkvärdig i krigshistorien, såsom den, hvars upprifning, ombesörjd af öfverste-löjtnant Z. Aminoff, blef enda räddningsmedlet för den, från det olyckliga fältslaget vid Uddevalla, d. 29 Aug. 1677, flyktande och förföljda Svenska hären.

Kuse, underhöfdingen för de Skottska vikingar, hvilka gjorde den i folksagan så berömda landstigningen vid Tanum i Bohus län, blef, enligt samma sägen, på återtåget ifrån Bullaren, nedhuggen nära hafsstranden i förstnämnde härad, hvarest man ännu visar hans graf, ett par treuddiga stensättningar, på den efter honom uppkallade gården Kuseröds mark (se: *Grebbestad.*)

Kuse, Erik, till Almby, riksråd och slottslofven på Stockholms slott 1520, var ett af offren vid Stockholms blodbad.

Kuseboholm, frälse-säteri. Se: *Wårdnäs* socken.

Kusmin, Michita, en Ryss, skickades af ståthållaren i Novgorod, Demetrius, år 1554 till Gustaf I, föregifvande sig vara sändebud från storfursten, att tillbjuda konungen fred och vänskap; men som han tätt efterföljdes af en Rysk här, hvilken med mord och brand for fram i Finland, ansågs han endast för en spejare och fängslades såsom sådan.

Kut, Gottländsk dialekt, betyder skjäl.

Kuylenstjerna, Johan, hette förut **Kuyhl,** var son af amiralitets-kaptenen Wilhelm K., hvars fader varit Holländare, och såsom arkitekt dött i Götheborg. Johan blef år 1674 kajutvakt på ett Engelskt skepp, gjorde många och vidsträckta sjöresor och valdes af kommendörerne på de Svenska och Danska konvojfararne att vara vice kommendör för koopvardiflottan. För sitt välförhållande i denna befattning adlades han år 1693.

Kybergs skansar, i Qvisbro socken af Nerikes län, skola af Örebro borgerskap i ofredstid blifvit uppkastade till att afhålla Danskarnes infall i landet.

Kyhle. Af denna slägt förekomma flere män, som spelat en rol i Sveriges historia. De märkligaste äro tvenne rikets råd: **Claes,** hvilken år 1524 kallades till denna befattning, och tillika blef "förlofvare" på Stockholms slott, lagman på Öland och slottslofven på Stockholms slott, och hans son, **Hans,** hvilken skref sig till Erstavik, liksom fadern, blef 1565 riksråd, riddare af S:t Salvators-orden, amiral, slottslofven och sedan ståthållare på Stockholms slott. Dog år 1583 och är begrafven i Brännkyrka. Hans sonson,

Kyhle, Hans Claesson, var först konung Gustaf Adolfs kammardräng, blef sedan fändrik, tjente sig upp till öfverste, hvilket embete han innehade i elfva år, hvarunder han bivistade Lifländska, Polska och trettiåriga krigen till år 1642, där han blef landshöfding i södra prosteriet af Österbotten, till d. 9 Maj 1648. Nu utnämndes han till landshöfding öfver hela Österbotten med Ny-Karleby till residens. Tog afsked 1650. K. har en viss märkvärdighet genom sina giften, ty i det första hade han den lärda Wendela Skytte (se detta ord), och i det andra Elsa Catharina Didriksdotter von der Lyhe, hvilken beskylldes för en kärlekshandel med hans granne Erik Soop, landshöfding i Uleåborgs presteri af Österbotten, hvarföre han, förföraren, af Svea hofrätt dömdes d. 8 Juli 1651, att böta 100 daler silfv. mynt och hon 80 daler, "efter hon var en främling af ringa medel." Ett bevis på tidens tänkesätt är, att äktenskapsbrottet ansågs kunna försonas med böter; men då Soop lät hemligt viga sig med Elsa, sedan hon blifvit skiljd från Kyhle, beifrades detta strängt och han dömdes till landsflykt. Han benådades likväl d. 10 Dec. 1653 så vida, att honom tilläts återkomma till riket; men med förbehåll, att sitta stilla på sina gods i Wermland och ej resa omkring i landet. — Kyhle introducerades år 1625 på riddarhuset. Ätten utgick med kapitenen vid Westmanlands regemente **Hans Gabrielsson K.**, som dog ogift i början af 1700-talet.

Kylander, Jonas, är ett af de många bevisen, huru flit och ihärdig vilja stundom förmå besegra motgångar och svårigheter, samt bana väg till anseende och utmärkelser. K. var född af fattiga föräldrar i Gammelkils socken nära Linköping, år 1566, kämpade länge mot armodet, låg ofta i skjutsfärd och for dervid ganska illa. Utsigterna klarnade väl något, då han, vid elfva års ålder, började besöka Linköpings skola och 1583 var så förkofrad i studier, att kyrkoherden i Wårdsberg, Nikolaus Bjugg, skickade honom med sin son till Upsala 1583. Ehuru hans studier äfven här snart afbrötos och han måste återvända hem, för att biträda sin fattiga moder vid gårdsbruket, kunde han likväl år 1586 ånyo få resa till Upsala och prestvigdes år 1591, då biskop Canutus Benedicti förskaffade honom medel, att företaga en utländsk resa, hvarunder han studerade i Wittenberg, fick ett kongl. stipendium, och, då detta indrogs, några disciplar att undervisa, samt blef ändtligen 1598 gratis promoverad till magister, hvarefter han återvände till Sverige och blef följande året rektor scholæ i Linköping. Snart känd för sin lärdom och utmärkta predikogåfvor, tillbjöds honom af Carl IX ett kyrkoherde-embete i Stockholm, och sedan superintendents-embetet samt pastoratet i Mariestad. Han föredrog dock att qvarstanna i födelseorten, och blef kyrkoherde i Wreta samt derefter i Wadstena. År 1607 kallades han till Linköpings biskopsstol. Han var då 41 år gammal och innehade med heder sitt embete i 22 år. Under hans tid invigdes Linköpings gymnasium och kyrkotornen reparerades. Han afled d. 30 Maj år 1630.

Kylberg, Lars Wilhelm, kapiten, född i Westergöthland 1798. Om honom heter det i Boijens Mål. Lex.: "Målar ganska skickligt landskap i olja och vattenfärg; men har dessutom en naturlig fallenhet att uppfatta det anständigt-satiriska, hvarom hans många lyckliga teckningar till fru Lenngrens skaldestycken och andra hvardagsscener lemna det bästa bevis." K. är för närvarande landtbrukare, och har, såsom ombud för Skaraborgs läns hushållssällskap, vid 1846 års Svenska landtbruksmöte, afgifvit ett ganska sakrikt betänkande, rörande försfattningen om stängsel-skyldigheten.

Kyleberg, förut Berga, i Svanshals socken, af Östergöthlands län, 3 mtl. frälse-säteri med underlydande $3\frac{1}{2}$ frälsehemman, med vackert läge ett litet stycke från sjön Tåkern, ägdes till år 1650 af landshöfdingen Hans Kyle, af hvilken det fått namn. Här är en större trädgård med prydlig park, mjölqvarn och såg.

Kyllingaryd, annex till Böne, beläget till en del i Redvägs härad af Elfsborgs län, och till en del i Wartofta härad af Skaraborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil O.N.O. från Ulricehamn. Kyrkan är nu, såsom gammal och förfallen, utdömd; tillbyggd 1720 och 1763. Här märkes riksrådet och lagmannen Erik Carlsson Gyllenstjernas grafsten med dess husfrus och 9 barns bilder. I socknen märkes: *Årås,* $6\frac{1}{4}$ mtl. säteri med underlydande hemman, har tillhört slägten Gyllenstjerna till omkring år 1720, ägdes derefter af slägten Wästfelt och tillhör nu friherrinnan Pfeiff. I Gyllenstjernornas tid, äfvensom i bergsrådet Westfelts, utgjorde godset omkring 80 hela hemman; men delades emellan den senares trenne söner. Gården är på alla sidor omgifven af vatten och löfskog, ängar och gärden med vidsträckt utsigt och en sällsynt skön belägenhet. Till egendomen höra 20 torp. Ån Tidan, hvilken åtskiljer mangården och ladugården, ger tillfälle att begagna åtskilliga vattenverk, såsom qvarn, såg, tröskverk, m. m. Betydliga odlingar hafva blifvit utförda af nuvarande ägarinnan, och säd och klöfver intaga nu mossans och ljungens ställe. *Kylingsholm,* eller, såsom det kallas i jordeboken, *Kölingsholm,* $3\frac{1}{4}$ mtl. frälse, med den vackraste belägenhet, omgifven af park, trädgård och löfängar. Tillhör kammarjunkaren C. M. Wästfelt. Här finnes tegelbruk och qvarn, samt ett icke obetydligt schäferi. Ullen spinnes på stället genom en fabriksmessigt inrättad spinnmaschin. *Ingared,* fordom säteri, numera kapitens-boställe vid Westgötha regemente. Här på ägorna stod fordom en kyrka, hvarefter lemningar af ringmur och menniskoben ännu synas. Vid *Starhaster* skall äfven funnits en kyrka. En ättestupa finnes å berget Wallhall eller Verldens ända; på detta berg är äfven en flat sten, kallad "Skams altare." Socknen består af $26\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,043 invånare. Dess areal utgör 15,760 tunnl., af hvilka 2,220 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Kyllei hamn, på Gottland, i Hellvi socken.

Kymbo, annex till Hvalstad, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil S. från Falköping. Kyrkan, af sten och gammal, är uppbyggd på okänd tid. Här märkes: *Kymbo*, *Jungfrugården*, 1 mtl. säteri. Socknen har 430 invånare på en areal af 3,402 tunnl. Dess hemmantal är upptaget under modersocknens. Adr. Sköfde.

Kyndelsmessa (*purificatio* eller rening-dag), kallas eljest i gamla Svenska handlingar *Kyndersmessa*, *Kyndilmessa*, *Qvindelsmessa* och *Qvindermessa*. Ordet härleder sig från det Latinska *Candela*, ljus, hvarföre ock denna dag, hvilken firades d. 2 Febr., till åminnelse af jungfru Marias kyrkotagning eller kyrkogång, jemte dagarne deromkring, ännu kallas *ljusmessodagen* och *ljusmessotiden*. Runstafven utmärker denna dag med en stor ljusstake, emedan då ej allenast en ovanlig mängd ljus brannu i kyrkan, utan de flere slags kyrkoljus, som begagnades vid gudstjensten, invigdes Kyndelsmessodagen. Man hade neml. kyndersmesso-ljus, hallelujahljus, kristninga-ljus, helgons belätensljus, martyrers griftljus, m. m. Olaus Petri har sammanfattat en betraktelse öfver denna dags evangelium, hvari han yttrar: "Denna sed är först upkommen af Hedendomen, förty at Hedningarna plägade fordomdags gåå uthi Rom, omkring deras framledne vänners grafvar, medh brinnande lius och bläss, på denna tijden om året, hvilket så i seedvana kommit var, att det icke väl afläggias kunde, medh mindre folchet ville gå på denna tijd medh brinnande bloss och lius, så väl sedan de hade tagit Christendom, som förr; Och derföre tillstadde tå Biskopen i Rom, at sådan liussahögtijd, til prydning, doch icke vidt den mening, som Hedningarna henne höllo, uthan at det skulle skee denna Högtijd till prydning. Och derföre måge vij nu medh sådane lius, som vij bruke i dagh, hafva en åminnelse der af, huru Jungfru Maria bar sin Son i Templet i dagh, hvilken är det saanskyldiga liuset, som hela Werldene uplyser."

Kynne-elf, kommer ifrån Bogsjön på Dalsland, rinner genom Korn- och Bullare-sjöarne åt Idefjorden. Dess utlopp kallas *Kyrke-elfven*. Vid Sundshult har den ett ganska vackert fall, och drifver betydliga såg- och qvarnverk.

Kynnefjäll, en väldig fjällsträckning i Bohus län, begynner nära Svartebergs kyrka, der den med branta väggar stupar mot dalen, löper sedan längs östra stranden af Bullaresjöarne inåt Norrige, förbi Fredrikshall. Dess rygg är milsbred, kal och fylld af mossar och insjöar.

Kyrcka, ett gammalt Göthiskt ord, som betyder: strypa, eller med strypning döda någon, såsom: "Hærraudi kyrckti Sueinin til bana", Herröde strypte svennen till döds.

Kyrie eleeson, ett Grekiskt uttryck som betyder: Herre, förbarma dig! I stället för detta Grekernes kyrie eleeson, hvilket de mätte hafva antagit antingen af psalmen 51: 3, eller af den Kananeiska qvinnans bön Matth. 15: 22, begagnas i vår Svenska messa: "Herre förbarma dig öfver oss! Christe förbarma dig öfver oss! Herre förbarma dig öfver oss!" Romerska biskopen Sylvester skall, vid pass år 380, infördt denna suck, och befallt, att den skulle sjungas tre gånger å rad. Uti Augustini tid omkring år 420 betjente sig Götherne deraf. Deruti instämde hela församlingen i den Grekiska kyrkan; men sade likväl aldrig: Christe förbarma dig öfver oss. Uti den Romerska församlingen hördes så väl Christe, som Herre, nio gånger tillsammans, nemligen sex gånger Herre, och tre gånger Christe, hvarom Gregorius Magnus förordnade år 600. Vi säga två gånger Herre, och en gång Christe, förbarma dig öfver oss, förmodligen att dermed beteckna treenigheten; men år 1571 sjöngs kyrie nio gånger på de större högtiderna, på Latin och Svenska.

Kyrkan är aldrig så full, att ej presten får rum, ett skämtsamt uttryck, hvarmed antydes, att ingen är så mätt, att han ej förmår äta en bit till.

Kyrkeby, bergsmanshammare i By socken af Stora Kopparbergs län, är uppbyggd 1597, bekräftad år 1689. Har 1 härd och 190 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Här finnes äfven en bytta. Tillverkningen afsättes på Gefle. Hammarskatten utgöres med 1 skepp:d 18 lisp:d. Tillhör bergsmän. Smidesstämpeln visar K inom en cirkel af punkter.

Kyrkeby, helsobrunn, belägen i Wermland, omkring ⅛ mil från Arvika köping. Denna mineralkälla, hvilken hufvudsakligen innehåller jern i förening med vanliga salter, har länge varit begagnad och visat sig nyttig i sjukdomar, som härröra af svaghet i kroppen i allmänhet eller lokalt i underlifvet, såsom trög matsmältning, kolik, maskar, nervsvaghet, m. m. Här finnes en i godt stånd varande badinrättning, der bad af utmärkt god gyttja erhållas, samt dessutom så väl salta som jernhaltiga och andra artificiella bad. Tillgång på artificiella mineralvatten finnes äfven härstädes.

Kyrke-elf. Se: *Kynne-elf*.

Kyrkefalla, en socken med Mofalla, belägen i Kåkinds härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 1 ½ mil N.N.V. från Hjo, 2 ½ mil Ö. från Sköfde. Kyrkan är af grof gråsten, tillbyggd 1736. I socknen märkes: *Ingelsby*, 1 mtl. säteri, har vacker åbyggnad och belägenhet vid ån Tidan, samt mjölqvarn med 3 par stenar. *Assarby*, 1 mtl. säteri, *Pokan*, 1 mtl. säteri. *Ruder*, 1 mtl. säteri med *Haydsen*, ¼ mtl. *Tideberg*, ½ mtl. säteri, har vacker byggnad, qvarn och husbehofssåg. *Friggestorp*, andra majorens boställe vid kongl. Skaraborgs regemente. *Årberg*, jernbruk (se detta ord). Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 44 ¼ mtl. inom en areal af 22,472 tunnl., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Jemte annexet Mofalla har den 2,932 invånare. Adr. Sköfde.

Kyrkesund, ett trångt och krokigt farvatten för sjöfarande emellan ön Tjörn och Herrön, tros, enligt sagan hafva blifvit danadt af konung Olof den helige, hvilken, på en vadsegling med sin broder Harald, blifvit efter, emedan han låtit hindra sig af messans bivistande. S:t Olof satte rätt fram på berget, hvilket öppnade sig till ett sund; men

trollen utkommo bestörta, och ville hindra färden. Helgonet förvandlade dem likväl till sten, och ser man dem ännu högst på berget uti de så kallade "S:t Olofs valar" eller vårdar — några murade stenpelare.

Kyrkerud, komministers-boställe i By socken af Wermland, anmärkningsvärdt såsom skaldens Esaias Tegnérs födelseort. Byggnaden, der skalden föddes, qvarstod i sitt gamla skick till 1845. På platsen der den stått, ämna By församlings invånare uppresa en enkel minnessten, hvartill följande inskrift är föreslagen:

ESAIAS TEGNÉR,
Född d. 13 November 1782,
Död d. 2 November 1846.

Här hans vagga,
I Wexjö hans graf,
I sången hans minne.

Kyrketorp, annex till Sköfde, beläget i Kåkinds härad af Skaraborgs län, $\frac{1}{4}$ mil S. från nämnde stad. Här märkes *Claestorp*, 1 mtl. säteri, med $2\frac{1}{2}$ mtl. inlagde hemman, har ansenlig åbyggnad och vacker belägenhet. Under egendomen lyda 16 torp, såg och mjölqvarn samt tegelbruk. Godset utgöres för öfrigt af 5 mtl. frälse, belägne dels i Sköfde och dels i Sjögerstads församling. Socknen består af $14\frac{5}{8}$ mtl. med 350 invånare. Af dess areal, 3,819 tunnl., äro 150 sjöar och kärr. Adr. Sköfde.

Kyrketorp, annex till Stenstorp, med hvilken socken det är sammanbygdt; beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Sköfde. Socknen innefattar $10\frac{5}{8}$ mtl. och har 229 invånare. Dess areal utgör 1,065 tunnl. Adr. Sköfde.

Kyrkfolket är en af allmogens benämningar på de små elfvorna, som tros bo under kyrkor och efterhärma menniskornas bruk med vigsel, barndop och kyrkogång, samt, likt alla dylika väsen, väntande sin förlossning.

Kyrkheddinge, en socken med Esarp, belägen i Bara härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 mil S.O. från Lund. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af $15\frac{1}{4}$ mtl. och har 760 invånare. Af dess areal, 2,777 tunnl., är 2 kärr. Adr. Lund.

Kyrkholmen i Stockholm, i äldre tider kallad *Myntholmen*, troligen af ett der beläget mynthus, är en liten klippa emellan Blasiiholmen och Skeppsholmen. Sitt nuvarande namn har den fått af den här år 1679 byggda trädkyrka, den s. k. Holmkyrkan, hvari Skeppsholms församling höll sin gudstjenst, till dess hon ödelades af den vådeld, som, den 12 Juni 1822, härjade en del af Blasiiholmen och äfven Skeppsholmsbron. Här byggdes år 1784 det norra slagtarhuset och i senare tider en hop salubodar; men hvilka år 1846 borttogos, emedan det nya riksmuseum, enligt regeringens beslut, här skall komma få sin plats.

Kyrkmesso-dag, var den årsdag, på hvilken kyrka blifvit invigd, och firades fordom årligen. Denna messa var naturligtvis icke allmän öfver hela landet på samma dag, utan efter hvar och en kyrkas invigningsdag. Man ser derföre, att Westgötha-lagen lyser kyrkmessofriden inom "sockne-märckie" allenast, och icke längre. Likaså stadgar Östgötha-lagen kyrkmesso-dags frid. Dagen kallas eljest på Latin, *dies dedicationis*, för det de på kyrko-invigningsdagen hafva anbefallt henne åt ett eller flere helgon, hvilka skulle särdeles tillbedjas i kyrkan och derföre kallades "kyrkans patroner." Efter reformationens införande brukades på denna dag till evangelii text: Luc. 19 kap. 1—11 verserne; epistel, Joh. Upp. B. 21 kap. ifrån 2 versen. Denna kyrkmesso-dag bibehölls i Sverige till år 1550.

Kyrkobyggnad åligger församlingens invånare såsom en gemensam skyldighet. Blott få undantag finnas ifrån skyldigheten att bidraga dertill; sådana undantag göras dock för soldater, samt i Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän för säterierna. Då kyrkans nybyggnad förutsätter en betydlig kostnad, böra medel dertill samlas på förhand genom en längre tids årliga sammanskott, hvarjemte Kongl. Maj:t stundom beviljar kollekt i alla rikets kyrkor för sådant ändamål, samt insamling medelst s. k. stambok Ritningen till nya kyrkor måste fastställas af öfver-intendents-embetet, innan byggnaden får företagas. Kyrkobyggnad är ett föremål för sockenstämmobeslut; men får ej verkställas utan anmälan hos domkapitlet och Kongl. Maj:t, hvaremot äfven frågan om flere närbelägna kyrkors sammanbyggnad icke kan afgöras emot församlingarnes vilja.

Kyrkoböcker. Omkring år 1609 saknade man ännu i Sverige denna angelägna uppmärksamhet, synnerligast hvad dopbok beträffade, hvarföre bland Laurentii Paulini Gothi anmärkningar öfver kyrkolagen dessa ord finnas antecknade: "Det vore godt, at Pastor hade en bok förvarad i Kyrkone, der uti han antecknade hvart och et barn, som det året blifver döpt, och hvad månad och hvad dag det skier, och hvilka som voro vittne åt deras Döpelse, efter som brukeligt hafver varit i gamla tider, hvilket man förnimmer af Dionysio och Gratiano." Kyrkoböckerne äro nu mera af 9 serskildta slag, nemligen: 1) inventarii, 2) anteckningsöfver födde, vigde och döde, 3) protokolls, 4) husförhörs, 5) kommunion, 6) summarisk räkenskapsbok öfver kyrko- och fattig-kassorna, 7) specialräkning öfver dito, 8) utlåningsbok för dito, samt 9) lazaretts- och kollekt-bok. Kyrkolagen stadgar, att i kyrkoböckerna skall, under vissa blad och titlar, införas 1) inventarier på allt det som kyrkan äger, i löst och fast, med all den underrättelse som dertill hörer. 2) Kyrkans inkomster, af hvad namn de vara må. 3) Prestgårds inventarium och dess tillhörige ägor. 4) Bänklängden, hvaruti år efter år upptecknas de förändringar, som dervid ske. 5) Räkningen på inkomst och utgift, för hvart år serskildt, samt underskrifven af kyrkoherden och kyrkovärdarna, sedan den i församlingens närvaro är uppläst och sannfärdig befunnen. 6) Hvad som i sockenstämma är beslutadt, angående kyrkans behof. 7) Hvad sällsamt som

tilldragit sig i socknen, bestående af en eller annans synnerliga goda eller onda bedrifter, eller ock det, "som utom naturens ordentliga skickelse, i Elementerna, eller på qvikt och dödt, sig ter och visar, som värdt är at uptekna." 8) Visitationsakterna. 9) Alla brudfolk, med deras och föräldrarnes namn, samt underrättelse, "hvadan the äro komne", och hvad vittnesbörd de haft. 10) Alla barns, så väl äktas, som oäktas, med deras föräldrars och faddrars namn, födelse- och döpelsedag, samt orten, der de äro födde. 11) De aflidnes namn, som i kyrkan eller på kyrkogården äro begrafne, med kort underrättelse om deras lägerställen, stånd, vilkor, lefverne och ålder. 12) Deras namn, som tid efter annan flytta in uti, eller utur församlingen. Skrifteboken, eller den förteckning på sockenfolket, under by och bolag, fördelad i vissa kolumner, deruti beskrifves framstegen i katechismi lära hos hvar och en som kan läsa. Ingen får till tryck utlemna utdrag af kyrkoböcker, eller af andra själavården och kyrkodisciplinen rörande handlingar, i afseende på enskilde personers lefverne och seder, så vidt de lända dem till skada eller förklenande. Den häremot bryter, böter 33 R:dr 16 sk. B:ko.

Kyrkofrid var i den gamla lagstiftningen ett af de fall, der edsöresbrott kunde begås. Kyrkan och kyrkogården var fridlyst, äfven vägen till och ifrån kyrkan. Huruvida kyrkofridsbrott räknades till edsöresbrotten, äfven om det skedde utan förutfattadt uppsåt att skada, är svårt att afgöra; landskapslagarne äro i denna punkt icke öfverensstämmande. Kyrkorna och klostren, såsom fridlysta orter, tjenade äfven till ett värn emot sjelfhämnden, innan denna vikit för de af kristendomen förädlade sederna. Medan kristendomen ännu kämpade med den gamla råheten var dock kyrkan en fristad, der hämnaren icke ägde rätt att uppsöka sin fiende. Dit flydde dråparen intill dess förliknings-underhandlingar kunde öppnas. Denna fristadsrätt omtalas i stadganden från konung Gustaf I:s tid; men har sedermera utgått ur lagstiftningen, och var i alla fall aldrig gällande för brott emot sjelfva fristadens helgd, eller s. k. kyrkofridsbrott. Ännu qvarstår likväl en större helgd för kyrkan än för vanliga ställen, hvarföre öfvervåld i kyrka straffas med serskildt afseende på rummets helighet. Så t. ex. är dödsstraff stadgadt för den, som drager knif eller blottar svärd af vrede i kyrkan, under gudstjensten.

Kyrkogrimar. Vid de kristna kyrkornas invigning uteblef icke den gamla hedniska vidskepelsen. Folket ville hafva något qvar af den hedniska tempeltjensten, samt offrade, vid den lagda grundvalen eller utanför ringmuren, åt de gamle gudar, som de icke förgätit, något djur, hvilket lefvande nedgräfdes i jorden; och berättades sedan, att dessa djurs andar eller vålnader vankade omkring kyrkogården, under nattens spökelsetimmar. Dessa djurandar benämndes kyrkogrimar, och det är icke otroligt, att de sysslolösa, utifrån inkomna munkarne diktade eller underhöllo sådan vidskepelse; ty vandraren eller vägfarande kristen man fruktade alltid, då hans väg nattetid förde honom förbi en kyrka eller öfver en kyrkogård, och köpte han derföre gerna något helgonaben eller annat skyddsmedel, hvilket signades af de andlige, till den resandes trygghet mot kyrkogrimen. Många orter och kyrkor hafva, enligt sägner, fått namn af dessa spöken; såsom Hästveda by och kyrka i Skåne, hvilken fordom skall hetat Hästhvita, emedan en hvit häst skall derstädes vara kyrkogrim. Huruledes sådana spöken visa sig, endast då vigtiga tidshändelser stunda, till stor lycka eller olycka, derom finnas ännu många berättelser bland folket. En sägen har ock varit, att under altaret i de första kristna kyrkor blifvit nedgräfvet ett lamm, och skulle det gifva trygghet för kyrkans varaktighet och bestånd. När någon på tider, då gudstjenst icke hålles, inträder i en kyrka, händer stundom, så är sägen, att han ser ett litet lamm springa tvärs öfver choret, och försvinna. Det är kyrkolammet. När detta visar sig för någon på kyrkogården, särdeles för dödgräfvaren, säges det båda ett litet barns död, hvilket nästa gång skall bäddas i mullen.

Kyrkogång, barnaqvinnors. Se: *Kyrkotagning.*

Kyrkogård. I alla tider har det blifvit ansett tröstefullt och nödvändigt, att döde trosförvandter måtte begrafvas på helgade rum i vigd jord. Efter våra förfäders bruk hafva begrafningsställen varit i kyrkor eller å kyrkogårdarne. Längesedan har man dock varit betänkt på att afskaffa grafvar inom kyrkorna. Redan 1751 föreställdes allmänheten härom, och vid 1779 års riksdag anhöll presterskapet, att Kongl. Maj:t ville förbjuda dem. Detta har dock ej skett; emedan man ej velat förnärma äganderätten till en gång förvärfvade grafvar i kyrkor och på kyrkogårdarne i städerna; men på rikets ständers begäran förordnades 1815, att begrafningar å kyrkogårdar i städer och byar böra, efter hvad tid och omständigheter medgifva, upphöra, och i stället begrafningsplatser utses utom städerne och byarne. Begrafningsplatser, äfven sådana der icke någon kyrka finnes ens i grannskapet, bibehålla alltid benämningen kyrkogård, och det finnes stadgadt, att då sådana nya platser blifvit utsedda skola de förses med anständig stängsel, och sådana tecken, som utmärka dess ändamål, samt omkring planteras med träd, och skall platsen sedan ritning deröfver blifvit insänd till Kongl. Maj:t innan arbetet företages, invigas, då den blifvit färdig, hvilken invigning stadgades 1808. Under katholska tiden skedde äfven invigning af kyrkogård; men detta afskaffades vid reformationen, emedan det gifvit tillfälle till ganska stora missbruk. Likväl blefvo kyrkogårdarne ansedde för heliga rum. Konung Gustaf I befallte år 1528, att alla slagsmål på kyrkogårdar skulle komma under namn af edsöre. Detta stadgande bibehölls äfven i 1734 års lag; men 1779 förändrades detta till 200 dalers plikt. Fordom fick man ej heller med våld taga någon ifrån kyrkogård, som flytt dit för frids skull. Man har ifrån gamla tider ansett den norra sidan om kyrkan för ett mindre hederligt lägerställe, hvilket måtte här-

rört af tvenne orsaker. Den norra kyrkoväggen var, på de gamla kyrkorna, för det mesta igenmurad och utan fönster, hvarföre den ansågs för en bakvägg och af ringare värde, i anseende hvartill ingen lärer gerna dervid velat begrafvas. Sedan torde man äfven gjort mycket afseende derpå, att alla kyrkodörrar fordom voro på södra sidan, och som processionerna under katholska tiden nödvändigt skulle gå åt den sidan der dörren var, trodde man förmodligen att stället helgades mera deraf. Det var derföre icke underligt, att man inbillade sig större heder och förmån, ju närmare man fick ligga kyrkodörren, samt att den norra sidan om kyrkodörren blef föraktlig. Vi afskilja ännu ett serskildt rum på våra kyrkogårdar, icke af vidskepelse, utan för exempel skull. Öfverheten har i denna del lämpat sig efter folkets inbillning, att den norra sidan skall vara nesligare, än den öfriga trakten af kyrkogården. (Se äfven *Neslig begrafning*, i slutet af artikeln: *Begrafning*.)

Kyrkohandbok. Se: *Handbok*.

Kyrkohemman hafva tillkommit under katholska tiden, dels derigenom att sockne-menigheten borde tillskjuta jord till hvarje kyrka, hvilken jord merendels användes till prestgårdar, dels igenom gåfvor och stiftelser, köp, förpantningar, arf och dana-arf efter prester, testamenten, m. m., hvilka senare torde vara de som synnerligast bidrogo till kyrkogodsens förökande. Lättheten för de rike, att, under påfvedömet, köpa sig syndernas förlåtelse, gjorde att de vältrade sig i uppsåtliga synder och missgerningar, dem de alltid voro i stånd att försona genom någon gåfva eller välgerning emot kyrkan, något testamente till ett kloster, eller något dylikt. En stor del af de så förvärfvade godsen blef dock indragen, genom konung Carl VIII:s räfst 1454 och af konung Gustaf I genom Westerås recess 1527; men återstoden blef kyrkorna försäkrad, och hafva kyrkogodsen sedermera genom en eller annan gåfva blifvit något förökade. Kyrkornas gods och hemman skola förvaltas till deras gagn, och få icke afhändas dem i någon måtto, likväl, om några ibland dem varit af ålder upplåtne åt presterskapet eller den lägre kyrkobetjeningen, så får ingen ändring ske häruti. Dessa lägenheter bestå af större eller mindre hemman, å hvilka åboernes enkor och barn haft en slags fortfarande besittningsrätt. Kyrkohemman i Skåne, som ej äro af skatte natur, utarrenderas på 25 till 30 år. Beträffande Hallands kyrkohemman; se detta ord. Å kyrkohemman i allmänhet hafva landshöfding och biskop i så måtto uppsigt, att de böra förhjelpa kyrkorna, att deraf få njuta sin tillständiga ränta. Ingen tvist angående detta slags hemman får afgöras, utan att krono- och konsistorii-fullmägtig tillstädeskommit och blifvit hörde.

Kyrkoherbergen skulle fordom vara inrättade i hvarje socken. Efter föregången räkning på åkern af hvarje tionde sädesskyl, infördes två tredjedelar deraf i tiondeladan, der den uttröskades och inlades i kyrkoherberget; men den öfriga tredjedelen, som då bar och ännu bar namn af prestens tertial, tillhörde kyrkoherden och fördes till prestgården. Af de först nämnde tvåtredjedelar skulle, under titel af afkortning, utgå: *kyrkans vin- och byggnads-säd; domkyrkotunnan*, af hvarje herberge 1 tunna för stiftets domkyrka; *prostetunnan*, 1 t:na af hvarje herberge inom kontraktet, till häradsprosten; *bibeltryckstunnan*, 1 t:na af hvarje herberge. Från början var den anslagen till bibelns öfversättning och tryckning på Svenska språket, sedermera till annan fäderneslandets nytta, isynnerhet lärdom. Äfvensom anslag deraf blifvit gjorde dels till antiqvitets-kollegium, och dels till skole-staternas aflöning. *Barnhustunnan*, eller den allmänna barnhusen i Stockholm och Malmö anslagne hvar 40:de tunna af odelade spannmålsbeloppet; *Krigsmanshustunnan*, eller den till krigsmanshuset i Wadstena anordnade hvar 40:de tunna af odelade beloppet i alla herbergen; *presterskapets nederlag*, när sådant är gifvet, och *dammspannen* (se detta ord). På de flesta ställen hafva nu mera tionde-herbergen och tionde-bodarne upphört, sedan en viss tionde-sättning af hemman och lägenheter i stället blifvit stadgad, enligt hvilken tionden anordnas till vederbörande, under namn af kronotionde. Kyrkoherdarnes tertial åter, utgörande hvar trettionde sädesskyl, såsom kyrkoherde-inkomst af församlingen, räknas på åkern och införes till prestgården, der ej öfverenskommelse emellan kyrkoherden och församlingen om presträttigheternas utgörande på annat sätt blifvit träffad.

Kyrkoherde, Kyrkoherdar (presbyter, presbyter curati, parochi paroeciæ, plebani) kallas de prestmän, hvilka under sin pastoralvård erhållit en eller flere i ett pastorat förenade församlingar, med skyldighet att för de presterskapet derinom åliggande pligter vara ansvarig, dels genom egna tjenste-åtgärder, dels genom inseende å de öfrige der förordnade prester. I kristendomens första århundraden voro biskoparne ej annat än våra nuvarande kyrkoherdar, nemligen de som sutto främst i collegia presbyterorum, hvilka bildades för att undanrödja schismer, vidmagthålla ordning, o. s. v. inom församlingarne. Men sedan presterskapet kommit till välde och ordines blifvit flera, nedsjönko församlingarnes egentliga lärare i anseende, och ifrån fjerde århundradet räknar man att biskoparne började tillsätta presbyteros och diaconos, för att under biskoparnes myndighet och styrelse utföra själavården i socknarne, medan biskoparne sjelfve tillerkände sig väldet inom kyrkan. Likväl måste, enligt sakens natur, kyrkoherdarne bibehållas vid en viss grad myndighet i kyrkosaker, relatift till församlingarnes sekulära ledamöter. I våra gamla kyrkobalkar omtalas kyrkoherde under benämning sockneprest, eller helt enkelt presten. I allmänhet hade socknemännen frihet att välja honom sjelfve; men försummade de rätta tiden dertill, tillföll utnämningsrätten biskopen. I konung Magnus stadga 1345, äfvensom i VIII GB. LL., förekommer benämningen "kyrkoherrar." Sedermera blir namnet kyrkoherde mera vanlig. Hans inkomster bestå af boställe, annexhemman samt tionde och andra af åhörarne utgående afgifter. För att blifva kyrkoherde måste man vara fyllda 30 år,

och hafva genomgått pastoral-examen. Undantag från det förra vilkoret äger rum för dem, som presiderat för en akademisk dissertation, hvilka kunna blifva pastorer vid 25 år.

Kyrkohistorien har i Sverige varit bearbetad blott med afseende på vår egen nationalkyrka, och äfven inom denna omkrets, af ett endast mindre antal författare. Den utmärktaste är i nyaste tider *Reuterdahl*, hvars *Svenska Kyrkans Historia*, ehuru långt ifrån fulländad, intager ett ibland de högsta rummen i vår historiska litteratur. Den är dock mera en skarpsinnig kritik öfver källorna, än en utförd historisk framställning. Samlingar till en kyrkohistoria äger man äfven af *Thomæus;* men för öfrigt nästan blott smärre sammandrag af *Bruhn* och *Möller*, bestämde för elementar-undervisningen. Från förra århundradet finnes början till ett omfattande verk i Svenska kyrkohistorien af *Celsius;* det sträcker sig dock ej längre än till år 1000, och innehåller således endast kristendomens begynnelse i Sverige. Äldre äro Bängs, Örnhjelms och Spegels kyrkohistoriska arbeten, samt Baazii förtjenstfulla samlingar, under namn af *Inventarium ecclesiæ Sueo-Gothicæ.* Bång är full af fabler om Sveriges höga ålder; men Örnhjelm, Spegel och Baazius äga historisk kritik. Ifrån medeltiden omtalas ett och annat manuskript af kyrkohistoriskt innehåll, såsom *Historia ecclesiastica regni Sueo-Gothici*, af biskop Birger Gregerson, o. s. v.

Kyrko-inspektor, var en inom hvarje län, tillsatt tjensteman, hvilken det ålåg att förvalta kyrkornas egendom och medel, samt föra dess räkenskaper. Denna tjenst upphäfdes 1841, då kyrkoherdarne fingo sig pålagda kyrko-inspektorens göromål och ansvar.

Kyrkoköpinge, annex till Gylle, beläget i Skytts härad af Malmöhus län, $2\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Malmö, $\frac{1}{4}$ mil från hafvet. *Åkus* fiskläge tillhör Mellanköpinge by i denna socken. Socknen innefattar $10\frac{1}{2}$ mtl. och har 310 invånare. Dess areal utgår 1,134 tunnl. Adr. Trelleborg.

Kyrkolagen i Sverige efterträdde under katholska tiden, den kanoniska lagen. Innan den andliga domsrätten hunnit utbildas, stodo prester och alla kyrkliga förhållanden under allmän Svensk lag, d. v. s. landskapslagarne. En egen Svensk kyrkolag fanns egentligen icke före konung Carl XI:s tid, hvilken utfärdade den nu gällande år 1686. Ty den år 1571 utgifna kyrko-ordningen, var alltför obestämd att kunna sägas hafva varit en kyrkolag; den utvisar snarare blott grunddragen af den protestantiska kyrkans inrättning under dess första tidsrymd i Sverige. Den handlar endast om gudstjensten och de religiösa ordningarne, såsom skriftermål, döpelsen, m. m. samt äfven något om skolorna. Dessa voro alltför nära sammanväfda med kyrkan för att icke inbegripas i den ordning, som stadgade den senares förhållanden. De gamla skolorna hade delat den Romerska kyrkans olycksfall, och återupprättades, men på protestantiskt kyrklig grund. Deremot var 1571 års kyrko-ordning icke af juridiskt innehåll, hvarföre också kyrkans förhållande till staten fortfor att vara obestämdt, och ett föremål för tvister emellan andlig och politisk myndighet. Liturgiens herravälde var kort, och sträckte sig aldrig öfver hela Sverige; ty hertig Carl erkände den icke inom sina landskap. Efter 1593 års möte var 1571 års kyrko-ordning åter gällande. Bredvid densamma funnos dock af biskoparne uppgjorda stadgar, serskildt för serskildta stift, och öfverläggningar höllos flere gånger om en ny kyrko-ordning; men utan framgång, till dess konung Carl XI utfärdade, i samråd med ständerne, den nya kyrkolagen, hvilken blef uppsatt 1682 af presteståndet, och sedan granskad af en serskildt kommission, af både andlige och verldslige män. Den har sedermera blifvit ändrad i enskildta punkter, genom nyare författningar, hvilka således, jemte denna kyrkolag, utgöra delar af Sveriges *jus ecclesiasticum.* Under senare tider har förslag till ny kyrkolag blifvit utarbetadt af en kommitté, som öfverlemnade sitt arbete till konungen år 1828. Detta granskades af domkapitlen och var äfven föremål för enskildta personers anmärkningar, hvarefter det, i förening med dessa, öfverlemnades till ny handläggning af kommittén. Denna senare har blifvit flerfaldigt förändrad till sin sammansättning; den utgöres af dels andlige män, dels verldslige rättslärde. Dess nya arbete är ännu icke pröfvadt af konung och ständer. Med kyrkolagen står en annan förordning i nära sammanhang, nemligen den om rättegång inför domkapitlen. Denna utfärdades 1687, och utgör den processuela delen af vår kyrkolagfarenhet. Det bör för öfrigt ihågkommas, att en mängd andra författningar, särdeles ekonomiska, finnas, hvilka i mera eller mindre mån röra kyrkans angelägenheter.

Kyrkolamm. Se: *Kyrkogrimar.*

Kyrkomötena. Tre sådana af stor vigt hafva blifvit hållna i Sverige. Det första samlades i Linköping år 1152, af kardinalen Nikolaus Breakspear, hvilken sedermera, under namnet Adrianus IV, intog S:t Petri stol. Hans afsigt var att här, såsom han lyckats i Norrige, tillsätta en erkebiskop; men den strandade emot Svearnes och Götharnes afundsjuka, hvilka hvarken kunde öfverenskomma om personen, som skulle bekläda denna värdighet, eller om stället, der erkebiskopsstolen skulle inrättas. På detta möte beslöts utgåendet af den allmänna skatten till Rom, S:t Peters penning, äfvensom grunden lades till den Svenska allmogens förtryck, genom förbudet för densamma att bära vapen. Ändå vigtigare blef kyrkomötet i Skenninge år 1248, dit större delen af Svenska kyrkans prelater och presterskap samt rikets verldslige herrar samlades, på kallelse af den ränkfulle kardinalen af Sabina. Det var isynnerhet på detta möte, som hierarkiens välde grundlades och stadgades i vårt land, genom införandet af kanoniska lagen, förbudet mot presternes giftermål, de andliges frikallelse ifrån trohetsed åt verldslige herrar, biskopsvalens öfverlemnande åt domkapitlen, och införandet af tionde, m. m. Det tredje kyrkomötet var det så kallade Upsala möte år 1593, hvilket under hertig Carls ordförande, bivistades af fyra biskopar, en mängd prester från alla rikets

delar samt adel och ombud från alla häraders allmoge, och hvilket möte af nämnde riksföreståndare var sammankalladt i ändamål att omintetgöra de, af den året förut aflidne konung Johan III, gjorda försök till katholicismens återinförande. Beslutet blef att bibeln, de tre äldste kristna symbola, samt den oförändrade Augsburgiska bekännelsen bestämdes såsom trosgrund, författningar vidtogos att hindra spridandet af andra kyrkors och sekters villomeningar, och åtskilliga bestämmelser skedde rörande liturgien och andra kyrkliga saker. Eljest hölls i Arboga år 1412 ännu ett kyrkligt möte, under erkebiskop Johannes Jerechini ordförandeskap; men hvilket, i anseende till vigten af det fattade beslutet, ej kan jemföras med de redan omtalade. Det sysselsatte sig hufvudsakligast med kyrkoceremonierna och disciplinen. En helgedag till S:t Annas ära infördes, och tvister om kyrkogods undandrogos verldslig domstol, m. m.

Kyrkoplikt är dels *enskildt*, dels uppenbar. Om den förra, se *Enskildt skrift*. Den senare består i en offentligen inför hela församlingen aflagd syndabekännelse af en lagfälld brottsling. Denna handling, hvilken efter lagens mening ej bör anses såsom ett skymfande straff, utan såsom ett upptagande af en ångerfull syndare i församlingens gemenskap, har i allmänna tänkesättet antagit arten af ett slags schavottering, likasom det af den brottslige betraktas mera såsom straff än såsom en religiös akt. Det ligger ock i sakens natur, att den så måste anses, enär kyrkoplikt ej äger rum, om icke verkligen skymfliga brott blifvit begångna, såsom tjufnad. Kyrkoplikten undergås i den kyrka inom hvars församling brottet blifvit begånget, eller, om denna är mycket aflägsen, inom den socken, der domen blifvit fälld. Kyrkoplikt åläggas väl hvarje gång någon förbrutit sig; men blott en gång i fall flera brott vid samma tillfälle blifvit den anklagade öfverbevisade. För fremmande trosförvandter äger ej kyrkoplikt rum; deras namn och brott kungöres från predikstolen; men deremot tillämpas den lika för dem hvilka begått herrans nattvard och dem, hvilka detta blifvit förvägradt för bristande kristendomskunskap. Tredskar någon att undergå kyrkostraffet, pliktar han serskildt derför med vatten och bröd, först i åtta, samt, om han ändock fortfar att tredskas, i fjorton dagar, hvarefter ett serskildt strängare straff kan honom åläggas.

Kyrkor. Kyrka, ett från Grekiska språket lånadt ord med betydelse: Herrans hus, kallas hvarje för den offentliga gudstjensten uteslutande bestämd byggnad. I bildlig bemärkelse begagnas samma ord att beteckna hela kristna församlingen, eller någon hufvuddel deraf, som genom lära och institutioner skiljer sig ifrån de öfrige. Den första kristna kyrkan uti Sverige skall hafva blifvit uppbyggd omkring år 831 af Hergeir, rådsherre och befallningsman i Björkö, utom eller inom denna stad. Fastän kristendomen icke ännu 862 var allmännare antagen och ej vann någon stadga inom landet förr än år 1000, erhöll dock Gautbertus, som anlände till Sverige 836, frihet att anlägga en offentlig kyrka. Alla de från hedentima ryktbara köpstäderna hade sina kyrkor. Vidunderliga sägner om trollväsendets strid med kristendomen saknas sällan vid någon af dem, och hafva troligen sin grund i den hedniska gudasagan. De kyrkor som byggdes före Sverkerska och Bondeska husens ättskifte, äro icke många, och man hör stundom sägas om dem af folket, att de stått "före syndafloden." Det säges, att Erik den Helige grundlade sina kyrkor, i nära likhet med afgudatemplen, uti rundel, så att den andlige talaren stod midt uti, och åhörarne rundt omkring, ty så voro de vande, att vid tingen hafva lagmannen, som ljudeligen uppläste lagens balkar, midt uti, och allmogen slutande sig i runda kretsar omkring honom, så nära de det kunde. Kyrkogårdsmuren byggdes ock i ring, emedan stensättningarne kring de gamles grifter och ätteplatser voro lagde i rundelar. Bland kyrkor af cirkelrund form är nu endast Dimbo i Westergöthland qvar; men qvarlemnade grundmurar efter ödelagda kyrkor utvisa, att fordom många sådana funnits der. Många af dessa kyrkor hafva varit offerkyrkor, dit offer långväga ifrån blifvit sända ifrån sjuka, som deraf väntat sig lisa, och underliga sägner om deras första byggande hafva varit gängse bland folket, och bland de vanligaste voro, att hvad menniskor om dagen uppbyggde, blef om natten nedrifvet af trollen. Sedan blef det en tro bland folket, att, så långt en böneklockas ljud från kyrka eller kloster hördes, voro menniskorna fredade för trollen och all ondskans magt. Kyrkor kommo sålunda att byggas så många och så nära hvarandra, att de sedan måste öfvergifvas och kallades *ödekyrkor*. Det tyckes hafva varit ett heligt sträfvande denna tiden så väl bland höga som låga, att en gång intet rum skulle finnas inom Sveriges landamären, der icke vandrarens eller den ute i marken arbetande landtmannens öra kunde hinnas af en böneklockas ljud från något kloster eller kyrka, att på de heliga tider och timmar liksom ett bud skulle utgå, från kyrka hördt till kyrka, att alla Svenska hjertan med bön måtte mötas hos Gud. Kyrkobyggnaden företogs ofta till försoning för stora brott, såsom fader och brodermord; till minne af stor sorg och för olyckligen omkomnas arf samt flere dylika anledningar, hvarvid kyrkorna alltid blefvo rikt donerade. Sturlesson anför, att uti Skara biskopsdöme funnos 1,100 kyrkor i tolfte och trettonde århundradena, och på samma tid blefvo äfven de flesta stenkyrkor anlagda och uppbyggde i Sverige, hvilkas antal sedermera allt mera tilltog intill år 1520, då de efter hand befriades från de påfviska vidskepelserna och användes till vår evangeliska församlings behof. Man häpnade väl vid reformationens början, då några kyrkor och kapeller blefvo utdömda och använda till andra menighetens förnödenheter, än till offentlig gudstjenst. Men då endast de öfverflödiga, som lände mera till skada än gagn, undergingo det ödet, försvunno bekymren småningom och konung Gustaf I kunde derföre på riksdagen i Westerås 1527 med allt fog besvära sig mot de andligas

klagomål att han nedbröt kyrkor och kloster. En blind vördnad för dessa byggnader hade hos folket alstrat den tron att de voro Guds boning, hvarföre det, på mötet i Örebro 1529, bekändes och faststälides, att kyrkohusen icke borde anses såsom föremål för någon gudsdyrkan. De tjente allenast dertill, att man der måtte komma tillhopa att höra Guds ord. Häraf drogos tvenne slutsatser: kyrkorna skulle byggas och vidmagthållas, genom församlingens försorg; de skulle hållas i den vördnad, som var tillbörlig. Våra evangeliske konungar, hafva ock visat att de följt dessa grundsanningar. Ingenting var mindre konung Gustafs uppsåt, än att kyrkorna skulle ödeläggas. År 1523 lemnade han Linköpings domkyrka den försäkran, att alla friheter, som hon på sina gods tillförene njutit, skulle framgent blifva oryggliga. På 1527 års riksdag beslöt väl konungen att bruka en del af kyrkornas inkomster till rikets tjenst; men lofvade dock derjemte efterse, hvad som tarfvades till deras underhåll. Ett strängt förbud utkom 1540, att inga gods skulle ryckas från kyrkorna, utan laga dom. Uti sitt religions-plakat af år 1563, skyddade konung Erik XIV kyrkorna, såsom allmänna lärohus, hvilka borde stå öppna äfven till de villfarandes undervisning. Carl IX var ganska nitisk om kyrkornas vidmagthållande. Gustaf II Adolf gaf 1624 Westerås domkyrka stora friheter, och utfärdade följande år författning om Maria Magdalena kyrkas uppbyggande i Stockholm, samt 1632 en förordning om hvad som på landet af sockneboerne borde iakttagas vid kyrkobyggnad. S:t Catharina kyrka i Stockholm är ett vedermäle af Carl X Gustafs omsorg i detta hänseende. Kungsholms och Ladugårdslands kyrkorna i hufvudstaden prisa Carl XI:s frikostighet; för öfrigt stadgade denne konung år 1686, att allt hvad som till kyrkors prydnad och byggnad, eller gudstjenstens förrättande kunde erfordras, skulle passera tullfritt genom stora och lilla tullen, ehvad varorne kommo utifrån eller voro förfärdigade i riket. Då Upsala domkyrka till en del afbrunnit 1702, anskaffade Carl XII genast medel till dess återuppbyggnad. På samma sätt hafva äfven de följande regenterne visat sig nitiske för kyrkornas vidmagthållande och regeringen har ansett detta af sådan nödvändighet, att den gjort denna till en föreskrift uti vår verldsliga lag, der det i Byggninga-balken heter: "Alle, som i socknen bo, skola kyrkio bygga och uppehålla, och hvad dertill hörer." — Våra förste evangeliske fäder i Sverige, tyckte icke mycket om kyrkovigningen. Mötet i Örebro 1529 nödgades väl bibehålla denna ceremoni; men utmönstrade dock derifrån den påfviska vantron. Det stadgade, att kyrko-invigning icke borde ske i den akt och mening, att kyrkan skulle blifva bättre, efter hon vigdes, utan Guds ord brukas dervid, på det vi måtte förbättras, och icke missbruka ett sådant rum. Uti kyrkolagen af år 1571 afskaffades all invigning af kyrkor, kyrkogårdar m. m., emedan den gifvit tillfälle till ganska stora missbruk under katholska tiden. Senare tider hafva likväl, sedan vidskepelsen försvunnit, återupptagit detta bruk och så väl kyrkolagen som kyrkohandboken föreskrifver, att då kyrka blifvit fullfärdig, skall densamma till sitt heliga bruk invigas. Då ombyggnad eller större reparation försiggått är väl ej serskild invigning påbjuden; men oftast har någon högtidlighet vid första derefter hållna gudstjenst blifvit iakttagen. Våra kyrkor äro af trenne serskildta slag, nemligen: domkyrkor, stadskyrkor i allmänhet och landtkyrkor. Domkyrka finnes en i hvarje stift uti den stad hvarest biskop residerar. Benämningen härledes från *dominicum*, som de första kristna begagnade i stället för *templum* eller kyrka. De kallades ock kathedral-kyrkor deraf, att biskopen hade derinvid sin katheder, hvarifrån han lärde och dömde. Domkyrkorna i Sverige äro merendels af ett utmärkt och prydligt byggnadssätt, och skulle blifva öfvermåttan betungande till byggnad och underhåll för de vanligtvis smärre städer hvarest de finnas. Tillkomne, de flesta, under katholska tiden, då frikostighet var så allmän och så stor för religiösa stiftelser i allmänhet, och till betydlig del uppförda för själa-aflat, underhållas de såsom riks-monumenter, utan någon församlingens gravation, dels af staten, dels af deras egna medel (se vidare *Domkyrka*). Beträffande stadskyrkor i allmänhet måste en kyrka finnas för hvarje allmän församling inom staden. Med de privilegierade församlingarne kan vara annat förhållande, efter som församlingen derom kommer öfverens, eller Kongl. Maj:t derom förordnat vid församlingens stiftande; hvilket sistnämnde ock gäller om tolererade trosförvandters gudstjenst och kyrkor. Stadskyrkornas inkomster kunna vara lika beskaffade som domkyrkornas, med undantag af någon andel i kronotionden; men förslå ej kyrkans egna medel till dess byggnad, utgifter för gudstjensten m. m., då måste det erforderliga tillskjutas af församlingen. Till stadskyrkor kunna ock räknas vissa privilegierade församlingars kyrkor, hvilka byggas och underhållas, samt med allt hvad till kyrkotjensten hör, förses på statens bekostnad, såsom kongl. hof-kapell, garnisons-kyrkor, slotts- och fång-kyrkor, m. fl. — Landtkyrkor skola finnas en för hvarje allmän församling: jemväl för de privilegierade, såsom bruksförsamlingar och brunnsförsamlingar, hvartill äfven kunna räknas kapelllagen. Vanligtvis underhåller hvarje socken sin kyrka, nemligen moderkyrko-församlingen sin, och annexet sin, dock händer stundom att dessa hjelpa hvarandra, men annexet är ej förbundet att bygga moderkyrkan, derest annexet ej reciprokt har hjelp af moderkyrko-församlingen för sin kyrka. Kapelllag underhåller sin kyrka ensamt, och får ej undandraga sig den delaktighet det fordom, innan det blef kapell-församling, haft i moderkyrkans eller annexe-kyrkans byggnad. — Under katholska tiden förordnades att i kyrka, och såsom dess tillhörighet, skulle finnas: *helghidomber*, eller reliker, helgonens öfverlefvor, *täcke*, tapetum eller coopertorium altaris; *duk*, palla; *hyende* under messboken, cassinus vel aureale; *skath*, manutergium; *kalk*, calix; *disken*, patena; *ciborium* för hostians insättande; *monstranz*, käril att bevara den heliga

oljan; *vinflaska*, ampla; *missale*, *breviarium*, *krucifix*, *ljusastakar*, *mässesärk* med *hufvudlijn* och *lindör*, alba; *supellicium*, *stola*, *manipuli*, *mässhaka*, casula, med dertill hörande dalmatica och subtile; *röklin*, m. m. Nu mera hör till kyrkoskruden, hvaribland mycket är bibehållet från Judiska bruken samt Grekiska och Romerska kyrkorna: *mässhake* och *mässeskjorta*, *altarduk* och *kalkkläde;* samt till inventarierne *kalk*, *vinflaska*, *patén*, *dopfunt*, *timglas*, *ljusstakar*, *ljuskronor*, *ljusarmar*, *handbok*, *evangelii- och psalmböcker*, *räkenskaper*, *syne-instrumenter*, m. m. Bland våra stadskyrkor intaga Skara och Lunds domkyrkor främsta rummet med hänseende till deras ålder; bland landskyrkor lära Husaby i Westergöthland samt de fleste af Gottlands kyrkor kunna räknas till de äldsta. Med afseende på tiden för förnämsta kyrkornas grundläggande och deras storlek, kunna följande kyrkor i hufvudstaden och stiften anföras, nemligen:

	Anlagd.	Längd.	Bredd.
Riddarholms	1284		
Storkyrkan	1260	103 aln.	65 aln.
Maria Magdalena	1576		
Catharina	1656		
Clara	1572	93½ „	23 „
Kungsholms	1673	67 „	67 „
Ladugårdslands	1658		
Jakobs	1580	80 „	30 „
Upsala domkyrka	1258	180 „	76 „
Strengnäs „	1291	150 „	56 „
Linköpings „	1138—51	163½ „	46 „
Westerås „	10:de o. 11:te årh.	153 „	61 „
Wexjö „	färdigb. 1746	82½ „	51½ „
Skara „	1020	93 „	57 „
Kalmar „	1660	91 „	53 „
Lund „	11:te årh.	136 „	44 „
Wisby S:t Maria	1190	96 „	

Kyrkoråd bör finnas i hvarje församling. Det utgöres af kyrkoherden, såsom ordförande, och kyrkovärdarne samt fyra till åtta af församlingens invånare, valde på socknestämma. Kyrkorådet har närmaste vården om kyrkans ekonomiska angelägenheter, och handhafver verkställigheten af kyrkostämmo-besluten. Men det bildar tillika ett slags andlig domstol, till upprätthållande af allmän sedlighet och tukt, och äger att varna oeniga makar, o. s. v. För verkställandet af sina beslut har kyrkorådet s. k. sexmän. Öfver kyrkorådets beslut kunna besvär anföras hos domkapitlet eller verldslig rätt, allt efter sakernas olika beskaffenhet, och kyrkorådet hänvisar sjelf stundom till undersökning vid laga domstol, t. ex. då saken ej kan utredas, utan att höra vittnen på ed, hvilket kyrkorådet ej får göra. Kyrkorådet utgör således en moralisk mera än juridisk domstol. Den utdelar varningar; men dömer icke till straff, sedan nu mera stockstraffet blifvit upphäfdt, hvilket kunde, enligt 1817 års förordning, åläggas af kyrkorådet.

Kyrkostöld är, såsom i allmänhet brott emot kyrkans frid, belagd med skärpta straff i förhållande till annan tjufnad. Kyrkostöld straffas med fästningsfängelse och dubbelt större böter än för annan stöld, samt fördubblad kroppsplikt. Dertill kommer äfven den ytterligare strängheten, att ingen skillnad emellan stöld och snatteri erkännes i dessa fall, utan all kyrkotjufnad räknas för stöld. Dit hör också stöld ur kyrkans fattigbössa, eller i likhus, eller om någon uppgräfver och plundrar jordade lik, m. fl. sådana fall.

Kyrkostöt, kyrkoväktare, äfven spögubbe. Denna benämning härleder sig deraf, att han fordom gick omkring i kyrkan, under predikan, med ett långt rör, försedt med skramlande ringar, m. m. och stötte dermed i golfvet eller väckte med lätta slag sofvande åhörare.

Kyrkotagning eller **Barnaqvinnors kyrkogång**. Att sjelfva hedningarne hade sina reningssätt, och icke tilläto någon oren komma till sin gudstjenst, är allmänt kändt. De härmade i detta, så väl som offren, efter Judarne, hvilka i Gamla Testamentet hafva en särdeles rening föreskrifven för de qvinnor, som blifvit välsignade med barn. Sex veckor eller omkring 40 dagar efter barnsbörden, borde de infinna sig i helgedomen. Då tvättade de sig i friskt vatten och frambure de vanliga offren, hvarefter de förklarades för rena. Samma sedvana tjente till en erinran af menniskoslägtets afielse och födelse i synd, samt afbildade den rening, som förvärfvades genom Frälsaren och erhålles ifrån synden. Det är troligt, att denna renelse hos Judarne gifvit någon anledning till barnaqvinnors kyrkogång, äfven i Nya Testamentet. Men orsakerna dertill igenfinnas likväl icke i någon ceremonialisk lag. Vi äro befriade från de Levitiska stadgarne, och derföre behöfva icke våra qvinnor nu mera iakttaga dem; men tvenne skyldigheter blifva likväl alltid orubbade. Först, att en moder, efter sin barnsbörd skall sköta sin helsa, för hvilken orsak hon någon tid bör hålla sig inom sitt hus, och sedan, att hon efter hemtade krafter må, i församlingens närvaro, tacka Gud för undfångna välgerningar. Ifrån reformationens början i riket, äro äkta hustrur efter barnsbörd offentligen intagne uti kyrkan. Men då våra kristlige regenter och lärare fastställde denna sedvana ibland oss, voro de högst angelägne, att meddela menige man mogna tankar och begrepp derom. Menige man höll dem för orena, och likasom hedningar, förr än de blefvo kyrkotagna, och om de dogo i barnsbörd, ville man ej begrafva dem ibland annat kristligt folk. Presterne befalltes derföre att underrätta sina åhörare, huru sådana qvinnor icke voro uteslutna ifrån Guds församlings gemenskap. Intet annat än vården om deras egen helsa, det allmänt antagna bruket i kristenheten, samt en kristlig tukt och anständighet borde hålla dem inne i sex veckor, och i fall de, efter den tiden, gingo i kyrkan, utan prests inledning, eller med någon prests biträde, kunde vara lika mycket. Dock fingo de icke förakta vår fastställda ordning. Dessa anmärkningar infördes uti vår första evangeliska kyrkolag. Äfven påyrkade biskop Gezelius år 1673, att barnaföderskor skulle, efter barnsbörden, hålla sig några veckor ifrån Guds hus, och sedan blifva intagna;

men han bekände tillika, att detta icke skedde derföre, att barnsbörden skulle i sig sjelf vara ohelig och Gudi misshaglig, utan för deras egen helsa och kristlig tukt, hvarföre så väl deras hemmablifvande, som deras kyrkogång grundade sig på de kristnas frihet. Det gamla bruket blef år 1686 stadfästadt uti kyrkolagen, som i kap. V §. 1 stadgar, att "Barnaföderskor skola hålla sig inne vid pass sex veckor efter födseln, emedan en kristlig sedvana, tukt och ärbarhet, så ock theras egen hälsa sådant fordrar; sedan tagas the i kyrka efter vanlighet." Ceremonierna vid kyrkogången voro, straxt efter reformationen, af följande beskaffenhet. Hustrun ställde sig i vapenhuset, hvarest presten läste en i 1529 års handbok föreskrifven bön. Sedan tog han henne i handen och ledde henne inom kyrkodörren, sägande: "Herren bevare din ingång och din utgång, nu och till evig tid, Amen." Och i detta afseende kallades denna handling ej allenast kyrkogång, utan ock inledsen (se detta ord). Vid samma tillfälle buro hustrurna, som toges i kyrka, ljus i händerna, dem presten sedan behöll. Äfven skedde af dem offer och föräringar, som likaledes tillföllo predikanten. På somliga orter började denna kyrkotagningsakt, med en föreställning till folket om anledningen till och grunden för denna akt. Derpå följde den vanliga bönen, önskan och inledningen. Af biskop Paulini egenhändiga anmärkningar öfver kyrkolagen finner man ock, att presten, efter fulländad bön, hållit en tacksägelse på predikstolen. Dessa ceremonier hafva tid efter annan undergått hvarjehanda förändringar. Ofvannämnde föreställning till folket har icke varit allmän. Ljusen och offren afskaffades år 1593 på Upsala möte; dock tillåtes ännu på Gottland, att af hvar kyrkogångshustru, såsom ock af faddrarne må gifvas, hvad de af en god vilja kunna och förmå att offra på altaret. Inledningen i kyrkan upphörde 1693. Ej heller hålles någon tacksägelse på predikstolen. Nu för tiden brukas inga andra ceremonier, än att hustrun, som skall kyrkotagas, faller på knä, hvarvid presten läser den i handboken föreskrifna bön; derefter stiger hustrun upp, och presten tager henne i hand och säger: "Herren ledsage dig i din sanning och fruktan, nu och till evig tid. Amen." För den moder som förqväft sitt barn, och då andra qvinnor kyrkotagas, som före vigseln, under äktenskapslöfte häfdade, födt barn, föreskrifver handboken serskildta böner. År 1650 anbefalltes, att sådan kyrkotagning skulle förrättas i kyrkan, i församlingens åsyn; dock förrättas den allt för ofta hemma, eller i prestgården.

Kyrkovisitationer böra årligen anställas af biskopen i så många församlingar, som möjligt. Kyrkoherden redovisar då för sin embetsutöfning, och särdeles förvaltningen af kyrkans inventarier och inkomster, äfvensom hvad anmärkningsvärdt kan vara i afseende på sedligheten. Med visitationen är förenadt katechismi-förhör i kyrkan. Utom biskops-visitationer finnas äfven proste-visitationer, dem häradsprosten förrättar inom sitt prosteri, likasom biskopen öfver hela stiftet.

Kyrkovärdar utgöres af personer, som af socknemännen genom val vid sockenstämma utses och antagas, att bevaka kyrkans angelägenheter och indrifva dess inkomster. Sådana värdar tillsattes äfven fordom för att vårda kyrkans ekonomi. Uti de gamla lagarne förekomma de under olika benämningar, så t. ex. kallar Uplands-lagen dem "Kirckiuvärjande", Westgötha-lagen "Kirckiudrottar", det är kyrkornas förmän. Deras embete beskrifves sålunda: "Twer skulle kirckiu drottar vära, tridie Prästin, the skulle en tima a areno rekna fore alle sockn fore Paska, ock skuldis kräfwiä", d. ä. tvenne skola kyrkans förmän vara och presten tredje, dessa skola en tid om året uppräkna för socknen kyrkans inkomst och uppgift, och det näst före påsk, sedan skola de ock utkräfva kyrkans skulder. I Östgötha-lagen kallas de "Kyrckiugiömare", "de som Kyrckiofä giäta", m. m. Skåne-lagen kallar dem "Kyrckiumän", "Kirckiomader", "Kyrkiovärner." Kyrkorna kunde fordom ej vara dem förutan; emedan de hade så många hemman, fingo stora testamenten både i löst och fast, och tillföll kyrkan dagligen, särdeles på högtiderne och fastan, stora skänker till helgonen, hvarpå skulle hållas noga reda. Till kyrkovärdarnes embete hörde äfven att följa presten till den obotfärdige syndaren och försöka hans bättring, innan han sattes i bann. För sina vidtomfattande och trägna göromål med kyrkans räntor, m. m. voro de frikallade från utskylder till församlingen, hvilket synes af Uplands-lagen, X flock. konungabalken, der det heter: "Ey ma kirkiu wäriandi nämnas, som Konungz uthgiärder."

Kyrkstenar eller **predikostenar** äro hällar och stora stenar, som ännu förekomma i några landsorter, och hvarmed förstås sådana stenar, på hvilka de första kristna lärarne uppstigit, för att predika för den omkringstående menigheten. Folket, som tyckte sig med kristendomen hafva fått stor fröjd och lycksalighet, ihågkom länge med tacksamhet dessa ställen, och munkarne togo sig sedan anledning deraf att förvilla de enfaldiga till den vantro, att underverk med sjuke skedde vid dessa stenar. I alla landsorter funnos sådane, fastän de nu till större delen äro förglömda. *Gåberhall* (Gautberts hall) i Westergöthland vid byn Brunhem, är, enligt de gamles sägen, ett minne af en kristen prest, hvilken der predikat för hedningarne. Den kallas nu *Skåberhall*, som i landets språk är sammandraget af S:t Gautberts hall. En dylik ryktbar sten, vid hvilken vidskepelse ännu för ett hundra år sedan bedrefs, och kräfde ett förbud af domkapitlet i Upsala, är *Wappasten* i Tillinge och *Ekeby kyrkosten* i Vårfrukyrka socken.

Kyrkås, annex till Lekåsa, beläget i Barne härad och Skaraborgs län, 2 3/4 mil N.N.O. från Alingsås. I socknen märkes 3:ne smärre säterier, nemligen: *Ingelstorp*, 1 mtl., skall vara det äldsta säteri i länet, och kanske äfven det sämsta. *Lunnabol*, 1/2 mtl., har det vackraste läge och en liten trädgård. *Guntorp*, 1 mtl. Socknen består af 4 mtl. och har 158 invånare. Dess areal är 2,916 tunnl., hvaraf 15 sjö och kärr. Adr. Skara eller Alingsås.

Kyrkås, annex till Lith, beläget i Jemtlands norra fögderi, 1 ¼ mil N.N.O. från Östersund. I kyrkan förrättas gudstjenst endast hvar tredje helgdag. Lemningar af ett gammalt kapell finnas ⅛ mil i öster härifrån. Socknen har flere insjöar, hvaribland *Ismund-*, *Millert-*, *Näst-*, *Gäll-* och *Kläpp-sjön* äro störst. Socknen består af 6⅝ mtl. med 300 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Kyssa sin skugga, ett sätt att i pantlekar lösa panten, och begagnas egentligen endast af fruntimmer. — Pantägarinnan ställer sig mot en vägg, så att skuggan faller mot densamma. Då hon ernar kyssa sin skugga, ställer en karl sig emellan henne och skuggan, för att uppfånga kyssen.

Kåfalla, jernbruk, beläget i Fellingsbro socken af Nerikes län, har 3 härdar och 1,101 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide, af köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 11 skepp:d 7 skålp:d. Ägare: enkefru Gahn. Bruket skeppar på Stockholm.

Kågeröd, en socken med Stenestad, belägen i Luggude härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2¼ mil N.O. från Landskrona. I ett vid kyrkan förvaradt dokument omnämnes en gammal sägen, att i denna socken och Simmelsberga by skall fordomdags bott en adelsman, vid namn Gagge, hvilken, under reformationstiden, skjutit en katholsk prest under messan för altaret, och då Gagge derföre dömdes till döden skänkte han en äng, kallad Sandängen, till prestgården med förbehåll, att få afrättas på Simmelsberga gata, hvarest ock finnes tvenne stenar uppresta till minne af denna händelse. Uti Rökatofta ängar finnes ännu minnesmärke efter ett hedniskt offerställe. Dessutom märkes här i socknen säteriet *Knutstorp* (se detta ord). Pastoratet är alternativt regalt och patronelt af 3 kl. Patronaträtten tillhör ägaren af Knutstorp. Socknen består af 36 mtl. och har 1,650 invånare. Dess areal utgör 13,539 tunnl., hvaraf 1,875 äro belägne i Onsjö, och 1,157 i Rönnebergs härad, samt 10 sjö och kärr. Adr. Landskrona.

Kåhre, Truls, preses i kämnersrätten i Stockholm, der han dog den 16 Juli 1672, var född af bondeföräldrar i Ryssby socken nära Kalmar år 1600, men lyckades få studera, erhöll kondition som informator hos riksrådet Soop och fick af Axel Oxenstjerna ett stipendium, hvarmed han år 1641 företog en utländsk resa, hvarifrån han återkom först julafton 1645, efter att hafva besökt ej blott Tyskland, Frankrike och England, utan äfven Portugal, Italien, Marocko, Kandia, Cypern, Libanon, Palmyra, Eufrat, Palestina, Egypten, Grekland och Turkiet. Året efter sin återkomst blef han rådman i Stockholm. Hans namn har rikshistoriegrafen Widekindi förvarat i Latinska verser, hvilka pryda hans marmor-vård i Stockholms Storkyrka. I Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske män, uppgifves denne Kåhre såsom stiftare af *stipendium Kåhreanum*, hvilken uppgift rättas af Wieselgren i "Ny Smålands Beskrifning", III delen, sid. 690, der såsom stiftare af detta stipendium uppgifves

Kåhre, Gudmund, född 1634 i Kåragården i Hemmesjö socken af Kronobergs län, var sekreterare, och stiftade *stipendium Kåhreanum* vid Upsala universitet. En mängd ynglingar hafva deraf njutit understöd, och bland hvilka må nämnas C. P. Thunberg, hvilken, såsom stipendiarius Kåhreanus, begaf sig på sin bekanta resa, hvaraf resultater uppstodo för Europeisk ryktbarhet. Kåhre kallas Choræus i P. Lagerlöfs programm till stipendii-stiftarens minnesfest, den 12 Maj 1689. Testamentet hade då nyss blifvit uppsatt och af Kongl. Maj:t stadfästadt.

Kåkenäs, en strandplats i Norums socken af Bohuslän, äger ett slags märkvärdighet för de förbränningar af ej mindre än sju trollpackor, som här ägde rum under Carl XI:s tid. Ibland häxorna var ock deras anförarinna, en viss Malin i Viken, ett motstycke till den beryktade kapten Elin, och hvilken, jemte sina olyckssystrar, tvingades till alla möjliga bekännelser af det vördiga presterskapet i Kongelf, hvilket, för detta ändamål, en hel natt höll dem upphängda i armarne i Kongelfs skolstuga. Kåkenäs fick sitt namn af de för dessa vansinniga afrättningar gjorda anstalter.

Kåkind, ett härad af Skaraborgs län, utgör en del af det gamla fylkeslandet Wärend, och tillföll, enligt konung Gustaf I:s testamente af år 1560, dess son hertig Magnus; men återgick till kronan före år 1594, då konung Sigismund till hertigens underhåll anslog vissa räntor af häradet. Sedan hertigen aflidit år 1594, tillföll det 1604 hertig Johan, konung Johan III:s son; men efter hans död 1618 återföll det till kronan. Häradet innefattar 2 städer, Sköfde och Hjo, samt 16 socknar, nemligen: Foglås, Hjo landsförsamling, Kyrkefalla, Mofalla, Sköfde landsförsamling, Ryd, Suntetorp, Sventorp, Forsby, Hagelberg, Kyrketorp, Wärfruhem, Grefbäck, Brevik, Walora och Wärsås. Socknarne hafva 14,818 invånare och de begge städerne 1,166, och utgör således hela häradets folkmängd 15,984 personer. Jemte häraderne Walla och Gudhem utgör detta ett fögderi, samt i förening med Walla, Gudhem och Wilske en domsaga. Häradet består af 345⅕ mtl. inom en areal af 138,465 tunnland, af hvilka 3,046 äro sjöar och kärr.

Kåkind, ett kontrakt af Skara stift, i Skaraborgs län, innefattar 7 pastorater, nemligen: Foglås med Hjo stads och landsförsamling; Fröjered med Korsberga och Fridened; Walora med Wärsås, Ljunghem och Edåsa; Kyrkefalla och Mofalla; Daretorp med Welinge och Brandstorp; Acklinga med Ånarp och Baltak, samt Grefbäck med Brevik, af hvilka pastorat ett är reg. af 1 kl. och två af 2 kl., fyra konsist., neml. två af 1 kl., ett af 2 och ett af 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 17,848 personer.

Kåks, koaks, eller afsvafiade stenkol, äro stenkol, hvilka genom kolning uti ugnar, milor eller i hög blifvit befriade från alla flygtiga ämnen och sålunda framför de naturliga egna sig till flera metallurgiska arbeten, der en hög grad af hetta skall frambringas; emedan de, i anseende till sin täthet,

innehålla på samma volum en betydligt större mängd kol, samt således äfven ett mindre mått deraf frambringar en större mängd och inom ett ringare utrymme koncentrerad värme, ehuru detta ändock i afseende på qvantiteten är ringare än af en lika stor vigtsmängd vanligt kol.

Kål (Brassica), ett växtslägte, hvaraf tvenne arter förekomma vilda hos oss, nemligen åkerkål och åkerrofvor (se dessa ord); men ännu flera arter och afarter odlas dels i stort, dels uti trädgårdar, några för sina ätbara blad eller fruktämnen, andra för sina rötter. Till de förra höra: *Blomkål* (B. oleracea botrytes), hvaraf det förnämsta slaget är s. k. stor *Holländsk; Broccoli* (B. ol. multiceps), en artförändring af blomkål, som ej sätter blomhufvuden. *Hvitkål* (B. ol. capitata), hvaraf finnas flera olika slag under olika benämningar, såsom sockertoppskål, savojkål och virsingskål; *Rödkål* (B. ol. capit. rubra), skiljer sig från hvitkålen egentligen blott genom hufvudenas röda färg. *Trädkål*, foderkål (B. ol. arborescens), uppnår en höjd af 2½ aln och deröfver, samt odlas mycket utomlands såsom foderväxt. *Rosenkål, Brüsselsk sprosskål* (B. ol. aricia), utgör en öfvergång mellan hvitkål och blomkål. *Blå kruskål* eller *Vinter-blåkål* (B. ol. crispa vulgaris), som ursprungligen växer vild i Grekland, England och Frankrike och är, likasom den nästföregående, så härdig att den icke lider af vår vinter. *Kålrabbi* (B. ol. gongyloides), är en växt, hvilken står på gränsen emellan de egentliga kålarterna och rotkål. Dess stjelk bildar nemligen straxt ofvanför roten en rund knöl, från hvilken bladen utgå, och denna är det som användes till mat. Af de senare slagen eller de hvilkas rötter äro ätbara, odlas hos oss: *Rofvor* (se detta ord) af flera slag, samt *Kålrot* (Brassica Napobrassica), hvaraf finnas tvenne afarter, nemligen den rödgula och den hvita, af hvilka den senare anses för sämre till smaken.

Kålfrö (Sclerotium Brassicæ), en liten buksvamp, hvilken, likasom sina samslägtingar, uppkommer af växters årligen utsvällande saft, och förekommer af tvenne slag, det ena ofvan, det andra under jorden, på kålslagen, samt anses af lättrogna trädgårdsmästare vara orsaken till kålens yppiga växt, hvaraf den fått sitt namn.

Kålland, ett härad i Skaraborgs län, innefattar 22 socknar, nemligen: Hjerpås, Ufverid, Häggesled, Sönnersberg, Strö, Jösslunda, Otterstad, Senäte, Rackeby, Skalunda, Örslösa, Söne, Gillstad, Wäla, Tådene, Tranum, Lafva, Kedum, Råda, Mellby, Åsaka och Slädene, hvilka tillsammans utgöra 339¼ mtl. och hafva 10,975 invånare. Märkligaste ställena inom häradet äro: *Leckö*, samt säterierne *Lindholmen* och *Traneberg*. Jemte häraderne Barne, Wiste och Åse utgör detta härad en domsaga, samt i förening med dessa och häradet Kinnefjerding ett fögderi. Häradets areal är 83,774 tunnl., af hvilka 720 äro sjöar och kärr.

Kålland, ett kontrakt af Skara stift, i Skaraborgs län, består af 8 pastorat, nemligen: Lidköping, med Härened och Hofby; Sonnersberg, med Jösslunda och Strö; Örslösa med Söne, Wäla och Gillstad; Råda, med Åsaka och Mellby; Tådene, med Lafva och Tranum; Tun, med Friel och Karaby; Otterstad, med Senäte och S:t Mariæ kapell, samt Rackaby, med Skalunda. Af dessa pastorat äro ett reg. af 1 kl. och sex af 2 kl., samt ett patr. af 2 kl. Kontraktets folkmängd utgör 13,558 personer.

Kållands ö, belägen i Kållands härad af Skaraborgs län, emellan den så kallade Dalbosjön och Kinneviken. Dess skapnad är nästan rund, med en tvärlinje af något öfver ¾ mil. Den skiljes från fasta landet medelst ett sund, benämndt Ulleresund eller Ullersvik, som på det stället der landsvägen går, icke är bredare än en större bäck, och hvarest finnes en bro, hvilken förenar ön med fasta landet. En gammal sägen går bland folket, att den första, som nedsatt sig på denna ö, varit en man, gemenligen kallad Sigge Fiskare. Han flyttade hit från Kinnekulle, dels för det goda fisket, dels för biskopens grannskaps skull i Husaby, emedan all fisk, som Sigge tog, ville biskopen hafva på sitt bord. I likhet med sagan, om den första fiskarekoja, som byggdes på Agnesnäs, der nu Stockholm är beläget, berättas äfven om fiskaren på Kållands ö. Han satt i sin fiskarebåt och talade med en stor lax, den han fångat:

"Lax, lax, lerbak!
Inte kommer du på bispens fat."

Biskopens fogde hade kommit ned till stranden, att begära fisk till sin herres bord, och hörde detta, då han hotade:

"Det svär jag vid bispens hatt,
Du skall sofva i tornet i natt."

Fiskaren förstod då, att det var bäst att fly. Han svarade:

"Mitt valmarssegel och ekebåt,
De skilja mig och bispen åt."

Derpå hissade han segel och stannade ej förr än i Ullersvik på Kålland; der satte han sig ned, och blefvo Sigges efterkommande denna orts första invånare. Konung Magnus Barfot af Norrige ryckte år 1095 med en stor krigsmagt ifrån Wiken, eller Bohus län, in i Westgötha-Dal, der han öfverallt härjade och brände, samt tvang invånarne att gå sig tillhanda. Han anlade, af torf och träd, en fästning på *Qvaldings ö, Waldis ö* eller Kållands ö i Wettern, för att hålla sitt nya land i underdånighet, gräfde en djup graf omkring fästet, lade deruti 300 man till besättning och försåg den med matvaror. Finn Skoftesson, konungens slägting, och Sigurd Ullsträng förordnades deröfver till höfvidsmän. Sveriges konung, Inge Stenkilsson, upptog detta fredsbrott med köld. Han samlade långsamt sin krigshär; men så snart isen lagt sig på Wenern, tågade Inge dit med 3,000 man och uppfordrade fästningen, med vilkor, att besättningen med allt sitt byte skulle få fritt fara hem igen. Sigurd Ullsträng svarade: "att konungen skulle få annat att göra, än visa dem bort som hind ur hage." Sedan Inge åter budit dem draga bort med vapen, kläder och hästar, men de afslagit anbudet, lät han beskjuta fästningen med sten och eldbränder. Då bresche var skjuten be-

gärde fienden lif och fred, hvilket de fingo; men med vilkor, att de skulle aftåga utan vapen i underkläderna. När de gingo ut, fick hvar och en af dem ett slag af ett ris öfver länderna, hvilket hölls för en stor vanheder, och hela landet gaf sig sedan med glädje åt sin laglige konung. Mest ryktbar blef derefter, i påfvedömets tid, på 1200-talet, den yttersta udden af Kållands ö, sedan biskop Brynolf i Skara der byggde det stora, fasta slottet Leckö (se detta ord). Detta namn säges udden förut haft af den myckenhet lake, som der fångades, och deraf blifvit kallad *Lakö*. Huru de stora stenrören, ättehögarne och andra nu på ön befintliga minnesmärken tillkommit, berättar ingen sägen. — Här fanns fordom ett hospital, hvars inkomster 1689 transporterades på Skara hospital.

Kållered, annex till Fässberg, beläget i Askims härad af Götheborgs och Bohus län, 1 mil S.S.O. från Götheborg. Kyrkan af gråsten, är af okänd ålder. I socknen märkes: *Sagered*, 1 mtl., med ett utmärkt vackert läge vid landsvägen mellan Götheborg och Kungsbacka, har prydliga åbyggnader, samt vacker löfskog. Socknen innefattar 17¼ mtl. och har 555 invånare. Dess areal utgör 4,953 tunnl., af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Kållerstad, annex till Åhs, beläget i Westbo härad af Jönköpings län, 9½ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan af träd, är en af våra s. k. offerkyrkor, hvilken öfvertygelse ännu inbringar kyrkokassan årligen något från andra orter. Den är byggd 1759 och utdömd 1835. Den äldsta var korskyrka, byggd af upprättstående tjocka ekeplankor om en alns bredd och en tvärhands tjocklek, hvilka voro plogade och höllos samman af en ekskifva, som var stucken i plogningen mellan hvarannan planka. Årtalet 999 såg man djupt inskuret öfver främsta kyrkodörren. Kyrkan står på den höga kullen, "der S:t Sigfrid hvilade." Härledningen till namnet Kållerstad säges vara den, att, enligt legenden, S:t Sigfrid under sin vandring kommit till dessa trakter, hvarest man mera envist bibehöll sin gamla gudalära, och i brist af herberge, som blifvit nekadt honom, nödgats tillbringa en natt under bar himmel och på samma kulle, på hvilken kyrkan nu står. Natten var kall på den, visserligen ej höga, men för nordanvinden blottställda kullen, hvarföre ock då han föranläts att här bygga en kyrka, han ville gifva densamma ett namn liktydigt med den egenskap han om natten fann hos luftstrecket på kullen, och kallade den derföre Kåller- (kall) stad. — Det här i församlingen belägna säteriet *Staffansbo*, 1 mtl., har små, men temligen goda ägor. Socknen består af 10 mtl. och har 428 invånare. Dess areal utgör 7,521 tunnl., af hvilka 710 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Kålmården, en betydlig bergs- och skogstrakt, öfver hvilken gränsen går emellan Södermanland och Östergöthland. Med breda ryggar sträcker den sig åt höger till hafvet och åt venster genom norra delen af Östergöthland, genom Södermanland, öfver gränsorna af Nerike till Westergöthland, der denna landtrygg sammanstöter med skogs- och bergsryggen Tiveden. På ryggen af Kålmården omvexla höjder, dalar och bergssjöar; men skogen fortgår nästan oafbrutet. Midt i skogen ligger Krokeks kyrka (se detta ord). På Kålmården i Svintuna-bygden, vid norra stranden af Bråviken, inom Krokeks socken, är ett marmorbruk. Här användes den stora sträcka af bergkalk, som framgår efter hela Kålmårdsryggen allt ifrån udden vid Bråviken; samma kalk är till större delen insprängd och blandad med gröna serpentins-partiklar, grå kalkartiga och borniska fläckar, hvilka förvärfvat den namn af marmor och är den så kallade Svenska marmorn. Man vet ej med visshet när den begynte först att arbetas; det är troligt, att det skett af den om Svenska bergsrörelsen och manufakturerna högst förtjente Louis De Geer; men då han funnit de af honom anlagde jern- och messingsbruk, jemte andra verk och manufakturer nyttigare, har marmorarbetet upphört omkring år 1680. I kongl. bergs-kollegium är antecknadt om marmorbruket på Kålmården för år 1668; men vidare upplysning saknas. År 1722 blef det ånyo bearbetadt af då varande kanslirådet baron E. Wrangel och kommerserådet Gabr. Gyllenqvist, hvilka då erhöllo Kongl. Maj:ts privilegium d. 17 Mars samma år, och införskrefvo kunniga marmorarbetare från Italien. Dessa herrar antogo flere intressenter, och deribland kansliråedet Jak Bunge, assessor Stjerncrona och handlanden Lennman; under deras tid blefvo flere betydliga arbeten förfärdigade, så väl för Stockholms slott som höga personer i riket, och äfven för utrikes orter. Marmorbruket har sedan tillhört presidenten grefve Gyllenborg, löjtnant Klingstedt, grosshandlaren Nordstedt, bildhuggaren Beurling och brukspatron J. N. Ekerman. Ibland flere der förfärdigade epitafier och sarkofager, må nämnas minnesvården öfver kronprinsen Carl August på Qvidinge hed i Skåne, prydnaderna på kongl. lustslottet Rosendal och kongl. posthuset i Stockholm; utom mångfaldiga andra arbeten, som vittna om smak och skicklighet. Marmorbruket har inom en sträcka af en knapp ½ mil i längd och ¼ dito i bredd, omkring 48 serskildta marmorbrott af bättre och sämre beskaffenhet och olika färger, hvaraf blott 8 à 9 bearbetas. Under bruket lyda äfven uti samma socken belägne hemmanen *Fagervik*, *Holmtorp* och *Oxåker*, hvardera ¼ mtl., samt i Krokeks socken *Gusäter*, ¼ mtl., och frälse utjorden *Erlandstorp*.

Kålsnackan (Tipula oleracea), en insekt af tvåvingarnes ordning, 1 tum lång, gråaktig med svarta ögon; hjessan och thorax askgrå, den senares balancerstänger och ryggskölden gråröda; antennstjelkarne bruna; antennskaften, trynet och fötterna gråbruna; vingarne oklara, med brunaktiga ådror. Förekommer allmänt på ängar, betesmarker och i trädgårdar. Larven är askgrå, cylindrisk och tvärfållad, besatt med några få borst; hufvudet svart och kan indragas inom bröstskölden. Man trodde fordom att denna larv förstörde rötterna på kålväxter; men har sedan funnit att så ej är förhållandet, utan att den endast lefver uti sådana som

af andra insekter förut blifvit skadade eller dödade, och således gagnar genom förtärandet af de ruttnande lemningarne.

Kåltistel (Cnicus oleraceus), en mångårig växt, hvilken förekommer på fuktiga ängar nära skogslundar i Skåne, öfverallt, samt här och der i Halland; örten ätes af hästar, getter och svin, samt kan begagnas till grönkål då den är späd.

Kånna, annex till Angelstad, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 7 mil V.S.V. från Wexjö. Här märkes: *Orberg*, 2 ½ mtl. säteri. I kapellansbostället Berghems gärde finnes flere grifthögar och bautastenar (hvarom se: *Ny Smålands Beskrifning* af Wiesselgren, Del. II, 963). Socknen innefattar 18 ¼ mtl. och har 640 invånare. Af dess areal, 9,998 tunnl., äro 400 sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Kåpa (bergsm.-term), kallas den stenart, som ligger öfverst uppå ett berg och bekläder det under varande hälleberget, hvarifrån den skiljer sig uti ämne eller stenslag. Sådana kåpor, eller gråbergskåpor, betäcka stundom malmer, infalla äfven under sänkning uti grufvor och afskära malmgångar uti dess fallande på djupet. Med kåpa, eller bälgkåpa, förstås äfven afledaren eller locket på de vid masugnar och stångjernshärdar, samt andra större smält- och smidesverk begagnade trädbälgor; vidare detsamma som härdkåpa eller rökkåpa, d. v. s. muren eller hufven öfver en härd, flammugn eller dylikt, hvilken samlar rök och gnistor samt leder dem upp uti skorstenen.

Kårberg, bergsmanshammare, i Ramsbergs socken af Nerikes län, har 1 härd och 297 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Afsättningsorten är Stockholm. Hammarskatten utgöres med 2 skepp:d 19 lisp:d 8 marker. Smidesstämpeln visar ett sammanbandet K och H. Ägare: bergsmän.

Kåre, i forn-Svenskan detsamma som *svärd*.

Kåre betecknar en god vind som fyller seglen. Ordet härstammar från *Kares* (se detta ord) lyckliga sjöresor, och har förmodligen uppkommit derföre, att sjömän, då de åkropat Kare, hvilken det troddes vara godt att åkalla för väder och vind, när fläkten kommit, brukat säga: "Nu kommer Kåre." Från hedentima har sjöfolket lärt, att, när de hafva stiltje, åkalla denna gud och ropa: "Blås Kari." — Nu, då ingen vet hvad detta ord betyder, har det blifvit ansedt för qvinnonamn och man ropar: "Blås, Kajsa!"

Kåreholm, egendom i Rönö socken af Östergöthlands län, består af 3 mtl. frälse-säteri med derunder afhyste frälsehemmanet *Wargdal*, ½ mtl., samt frälselägenheten *Kronudden*, har vacker belägenhet vid saltsjön och Götha kanals segelled, 4 mil från Norrköping. Den har fordom tillhört slägten Oxenstjerna, en Stenbock, Lillja, Sack och De Geer. Till egendomen hör äfven under samma bruk 2 mtl. kroneskatte skärhemman *Eknön* i Hammarkinds härad och Skällviks socken. Kåreholm är försedt med en i senare år ånyo uppförd smakfull stenbyggnad. Här finnes äfven väderqvarn och väderqvarn, utmärkt godt tröskverk, väl inrättadt bränneri med mält-inrättning och en ibland de största trädgårdar i orten, samt ett ovanligt godt fiske, som lemnar, utom fjällfisk och strömming, en fisk, kallad *Prigg*, i sådan mängd att deraf i vissa år kunna kokas 1,400 kannor olja, förutan det betydliga gödningsämne, som deraf erhålles; här är äfven för osttillverkning inrättadt ett förmånligt osttryckeri.

Kårholms hamn på Öland, utanför Djurstads by i Föra socken.

Kårsta, annex till Frösunda i Semminghundra härad, beläget i Långhunda härad af Stockholms län, 4 ½ mil N. från hufvudstaden. Vid Broby, Wällestads by och i kyrkogafveln märkes runstenar. Socknen består af 27 ⅞ mtl. och har 670 invånare. Dess areal utgör 12,636 tunnl., af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Mörby.

Kårsäter, säteri. Se: *Vestra Husby* socken.

Kåseholm, ett säteri, beläget i Tryde socken af Christianstads län. Om denna egendom berättas af Barfod följande sällsamma historia: Ägaren af densamma nedgräfde derstädes år 1676, då han skulle resa upp åt landet, en summa af 14,000 karoliner i silfver, köpeskillingen för den af honom sålda egendomen Hjularöd. Återkommen efter fredsslutet med Danmark, insjuknade han hos sin vän Hans Ramel på Maltesholm, samt omtalade för honom den nedgräfda skatten; men förlorade talgåfva och sansning just då han ville nämna stället, hvarest den låg gömd och dog i sådant tillstånd. Hans förtrogne tjenare afled vid samma tillfälle i en sjukdom, hvilken beröfvade honom förståndets bruk, och hemligheten gick med dem till grafven. De följande ägarne hafva gjort sig mycken men fruktlös möda, att upptäcka de sålunda förlorade penningarne.

Kåsäter, i Göthlunda socken af Nerikes län, 4 mtl. säteri, hvaraf 1 berustadt, med underliggande 8 ⅝ rå och rör-, frälse- och skattehemman, samt 26 torp, blef af landshöfdingen frih. Lennart Ribbing till Gimmersta och Boxholm, m. m. år 1689 bebygdt till säteri. Såldes 1705 af dess enka till öfversten Jakob Lilljeström, har sedan gått i arf och lösen inom Lilljeströmska slägten, och äges nu af majorerne Gustaf och Fredrik Dankwardt-Lilljeström.

Käfsjö, annex till Åker, beläget i Östbo härad af Jönköpings län, 6 ¼ mil S.S.V. från Jönköping. Kyrkan, af träd, är mycket gammal och tillbyggd 1775. Här märkes: *Stråkeveds kulle*, märkvärdig för sin höjd och stenart. På höjden stå tre stenar i trekant och troll berättas hafva bott derstädes; men nödgats fly af hat till den "hvita kon" (Käfsjö kyrka), särdeles sedan hon fick bjällan (ringklocka) på sig. Tydliga spår af förkristlig religionsöfning finnes på kullen. Om tvenne berg, ett vid Käfsjö sjö och ett på Slangås ägor äro folksägner anmärkta. Ett stort grafrör på en kulle i Kyrkbyns skog af 160 stegs omkrets och 7 alnars lodrät höjd öppnades 1817 under 11 mans arbete i sex dagar, då skattesökarne blott funno i midten en stenkista af några på kant stående stenar, täckt med 3 flata hällar, deri ett blott 16 tum långt metallsvärd och ett förmerkadt ben, som lärer varit svärdfäste; men ej tecken till

aska eller skelett. Liljegren anför att vid Käfsjö funnits en stad *Alrike*. Spår af gatorna utvisas ännu vester om kyrkan. Socknen består af 15 ½ mtl. och har 730 invånare. Dess areal utgör 19,903 tunnl., af hvilka 3,980 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Kägla-Kropp, en jättegrift i Göthlunda socken på skogen Käglan, så kallad af jätten Kropp och jättinnan Kägla, efter hvilken senare äfven skogen fått sitt namn.

Käglan, en landthöjd på gränsen emellan Nora och Lekebergs bergslager i Nerikes län, hvilken utskjuter från de tvärbranta Kiblsbergen (se detta ord) och följer södra stranden af Wäringen och går, längs Arboga-ån, inåt Westmanland och Södermanland. I början låg och utplattad, nära jemnhög med slätten, höjer den sig mot stranden af Wäringen, brant och stupande på norra sidan, men långsluttande åt söder mot Hjelmaren, hvars norra gräns den bildar. Södra gränsen af denna sjö utgöres af en dylik skogbeväxt höjdsträckning, hvilken utskjuter från landtryggen vid Tiveden. Midtför Wibysjön utgår en låg förgrening deraf, hvilken skiljer Svartåns från Täby- och och Telge-åns dalar. Landtryggen delar sig derefter i tvenne grenar, som äro stupande, bergiga och tvärbranta mot norr; men jemnländiga och sakta lutande mot söder. Den norra grenen, som bildar gränsen mot slättlandet, går utåt Hjelmarens södra strand inåt Södermanland; den södra sträcker sig genom Östergöthland till Kålmården, och bildar, i förening med Tiveden, den sammanhängande skogsbygd, hvilken utgör naturliga gränsskillnaden emellan Svea och Götha riken, och som, i fordna tider, gifvit anledning till det å ömse sidor liggande landets benämning af Nordanskog och Sunnanskog.

Kägleholm, säteri om 4 mtl., i Öby eller Ödeby socken af Nerikes län, 2 ¼ mil från Örebro, är ett gammalt gods. En herr Gudmar Månsson, hvilken skall hafva fört ett lejon i vapnet, lär hafva bodt här på 1300-talet. Sagan förmäler om honom, att han en julafton ridit ut i sjön vid Kägleholm och icke kommit igen förr än andra året derefter, äfven om julaftonen, stannat med sin häst vid stugufönstret och ropat på dem som funnos i huset, att de skulle se ut. Hans fru skyndade genast till fönstret och ropade af glädje: "se herr Gudmar!" men så snart hon sagt detta, vände han om och hans häst slog tillbaka, så att tre eller fyra stockar föllo in i stugan och sedan red han sin väg, utan att mera återkomma. Denne Gudmar hade tvenne söner Ulf och Måns, af hvilka den förra var gift med S:t Brigitta och den senare med hennes syster. Godset har derefter tillhört slägterne Lejonhufvud, Horn, De la Gardie och i senare tider brukspatron Tersmeden. Å säteriets ägor finnes, nära sjön, en borg på en höjd, hvarifrån man har utsigt öfver sjön Wäringen. Troligen stod härstädes ett gammalt vikinganäste. Flere lemningar märkes här äfven efter stora och kostsamma, men förfallna anläggningar vid denna egendom.

Kähler, Mårten, son till qvartermästaren vid lif-regementet Costbäck, men antog stjuffaderns, rådmannen i Upsala, Gottfried Kählers namn, af tacksamhet för dennes omsorger och huldhet, studerade under Rosenstein och Linné, samt promoverades till läkare 1772, fick på drottning Lovisa Ulrikas bekostnad företaga en naturhistorisk resa till Frankrike och Italien; men ådrog sig härunder en sjukdom, hvilken lade honom i grafven d. 28 Okt. 1773. Var då amiralitets-läkare i Carlskrona, en skicklig läkare och naturforskare, samt äfven bevandrad i vitterheten.

Kälkerön, en ö i Stigfjorden emellan Oroust och Tjörn, är märkvärdig för sin fortfarande uppskjutning öfver hafsytan, hvilken fortgår med större hastighet än kringliggande trakters. (Se: *Landhöjning*.)

Källa, en socken, belägen på Öland i Åkerbo härad, Ölands norra mot och kontrakt af Kalmar län och stift, 4 mil N.O. från Borgholm. I kyrkan, byggd af sten, förvaras en väl arbetad dopfunt och en runsten. Vid byarne Wij och Qvarnstad äro stensättningar; i gärdet var fordom en tingsplats. Vester om kyrkan äro stenrör, kallade *Åse-rör* och *Wete-rör*. Nämnde byar voro i katholska tiden donerade till nunne-klostret i Kalmar. Öster om kyrkan ligger *Källa hamn*, en ibland de bästa vid denna strand. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 19 mtl. och har 609 invånare. Af dess areal, 5,693 tunnl., äro 10 sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Källby, en socken, med Broby, Hangelösa och Skeby, belägen i Kinnefjerdings härad och Kinna kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 1 mil Ö. från Lidköping, vid Wenern, en ort, rik på forntidsminnen, begrafningskullar och bautastenar, med och utan runristning. Kyrkan, byggd af sten år 1793, är en ibland de vackraste landskyrkor, hvarmed annexet Brobys kyrka är sammanbyggd. *Källby ås* är en sandrygg, som börjar vid Kinneviken och slutar vid Skeby kyrka. På denna ås äro många grifthögar och deribland en vid Höjen, hvilken troligen gifvit gården namn. På östra sidan om åsen äro *Källby hallar*, bestående af 8 stora stenar i rundel. För 60 år sedan fann man här i åsen stycken af urnor. Icke långt ifrån dessa stodo 8 mindre, äfven i rundel, men hvilka 1780 blifvit bortsprängda. En fjerdedels mil från gästgifvaregården Kållängen, på samma ås, stå tvenne höga runstenar, en på hvardera sidan om vägen, hvaraf den ena blifvit förd från Skelfvums by år 1669. Bredvid finnes en däld, kallad *Drottninghålan*, der, enligt sägnen, en drottning skall vara begrafven. Vid Gums by har man under gräfning funnit en jemn slät mur under jorden. Det närbelägna hemmanet Backeborg tyckes genom sitt namn tillkännagifva, att här fordom varit något försvarsverk. Allt utvisar, att här i socknen, vid de s. k. Källby hällar, utmed hvilka ofvannämnde Drottninghålan är belägen, fordom stått ett tingställe, och, nära derinvid, konunga- eller jarla-säte. Men om de män, som från hedentid ihågkommas på runristningarne här, vet man

mer ingen man och ingen bok att berätta något. Af namnen kunde slutas att Kjale, som med sina fyra bröder, till sin faders minne låtit uppresa runstenen vid Härinhed, här varit mägtig i hedentid och att Källby betyder Kjales by eller gård. Att Westgötha-lagmannen här haft sitt säte under Stenkilska ättens regeringstid är ock troligt. (Om slaget som stått vid Källby, se nedan.) Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar $14\frac{7}{8}$ mtl. och har jemte Broby 664 invånare. Dess areal utgör 3,911 tunnl., af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Källby, slaget vid. Under konung Stenkils regering inbröt Norske konungen Harald i Westergöthland, då det kom till en träffning vid Källby och Skoftaby, hvari Svenskarne, anförde af Håkan Jarl, väl blefvo öfvermannade af de talrikare Norrmännen; men desse likväl förlorade så mycket folk, att de funno rådligast draga sig tillbaka. Håkan Jarl samlade nu en utvald tropp, genskjöt fienden och nedlade den ena af hans hopar efter den andra, till dess han träffade den Norrman, som bar hans banér, hvilket förlorades i slaget vid Källby. Denne fällde han till jorden och återtog baneret. Före stridens början ville Westgötha-lagmannen Thorwidr hålla ett uppmuntringstal till bönderne; men då desse upphöjde ett härskri, blef hans häst deraf så skrämd, att han ryckte upp pålen, hvarvid han var bunden och slog den mot ryggen på lagmannen. Denne trodde, att det var ett skott ifrån fienden, och ropade: "Det är också ett fördömdt skjutande!" och begaf sig hem.

Källerhals, tibast, tjusbast, tysvedhast, tevedbast, tifelbast (Daphne Mezereum), en liten buskväxt, hvilken förekommer i de inre delarne af landet, från Skåne till Lapplands lägre fjälltrakter, här och der, men synes sky grannskapet af hafvet. Den har utmärkt vackra och välluktande blommor, hvilka framkomma mycket tidigt, före bladen, och stundom innan snön gått af marken; men hela växten är derjemte märkvärdig för den höga grad af skärpa den äger, hvilken härrör af ett ytterst skarpt harts, ock företrädesvis yttrar sig uti barken och bären. Den förra begagnas derföre i medicinen såsom ett yttre blåsdragande medel, samt stundom, i ytterst ringa mängd, såsom ett starkt invärtes retemedel. Bären deremot användas såsom en beståndsdel af s. k. vargluder; emedan de äro så giftiga, att endast 6—8 stycken behöfvas till dödandet af en varg. De begagnas visserligen äfven af allmogen, så väl till in- som utvärtes huskurer, särdeles såsom botemedel för frossan; men dessa kurer äro så vådliga, att mången tillsatt lifvet deraf, i följd af inflamation i magen, förorsakad af bärens häftiga retning i denna.

Källeryd eller **Källerö**, annex till Åsenhöga, beläget i Westbo härad af Jönköpings län, 6 mil S.V. från Jönköping. Kallas Källerö i Rogbergs "Smålands Beskrifning", och efter honom har denna blifvit en ecklesiastik benämning. Heter i gamla jordeböcker Källerydh och i nyare Källeryd. I sydvestra hörnet har socknen stora mossar, och sådana träffas här öfverallt, ehuru icke till betydlig vidd. Socknen är annars skogrik, särdeles i trakten af Nissa-ån. Här äro 5 sjöar: *Källeryd-*, *Öhreryd-*, *Jahlevad-*, *Algustorp*-viken och *Husjön*. Källeryds kyrka, hvilken uppbyggdes 1662—63 (enligt Allvins "Beskrifning öfver Westbo härad"; men 1672 enl. Tuneld och Wieselgren), på bekostnad af dåvarande landshöfdingen och guvernören öfver Skåne, Halland och Blekinge, Magnus Dureel, är så väl till det yttre som inre en af de sällsammare i riket. Hon är af Göthisk byggnadsordning eller med rätt uppstående gaflar, hvilka öfverskjuta taket. All till kyrkans prydnader begagnad marmor och alabaster hemtades från Holland. Den finnes utförligt tecknad i ofvannämnde beskrifning. Guvernören förärade äfven kyrkans vackra och dyrbara skrud, jemte ett helt frälsehemman till komministerboställe. Ett inventarium följde af 6 kor, 1 par oxar, $1\frac{1}{2}$ tunna råg, 6 t:r korn och 3 t:r hafra, hvilket hvarje afträdande bör hålla efterträdaren tillhanda. Denna frikostighet belönades med rättigheten att ensam utnämna komminister i Källeryd, hvilken rättighet ännu åtföljer säteri-rusthållet *Källeryds* ägare. Detta säteri var i början af drottning Christinas tid en bondby af $7\frac{1}{2}$ mtl. Dureel, som stod i mycken gunst hos drottningen, blef af henne adlad och fick denna by såsom gåfva år 1645. Ägorna äro vidlyftiga; men föga tjenliga att bära andra växter än skog. Förläningen återgick vid reduktionen, förmedlades 1692, blef skatte-kavallerirusthållsstam 1796, med i öfrigt bibehållen säterifrihet. Efter guvernören Dureel ärfdes Källeryd af mågen, frih. Christer Horn, assessor i Götha hofrätt, der han tappade i en votering och blef deröfver så förtörnad, att han körde hela hofrättspersonalen på dörren. Carl XI, som fann att mannen icke var på sin rätta plats, gjorde honom till kommendant på Norrköpings skans. Säteriet togs i arf af Christers son, Svante Horn (född 1675). Svante gick ut i fält såsom volontär, bivistade 23 fältslag och blef i alla mer eller mindre sårad. Deltog i slaget vid Schloofa i Lithauen 1708, der han blef svårt sårad genom ett klubbslag, hvilket nära krossade hans hufvud, fick derjemte ett sting i veka lifvet af en kosackpik, utom 13 andra sår, och kastades, såsom död bland liken, der hans trogne dräng Lindbom uppsökte honom, skaffade honom herberge, vårdade och återställde honom till helsan. Begge tillfångatagne efter slaget vid Pultava, den 23:dje af de drabbningar i hvilka Horn deltagit, blefvo de afsände till Sibirien samt vistades i byn Solimkaonsk, nära Tobolsk. Här uthärdade de en 13-årig fångenskap. Genom Lindboms kunskap i sadelmakeri och baronens inöfvade skicklighet att fläta korgar, förtjenade båda sitt lifsuppehälle. Återkomne 1722 från Sibirien dog Lindbom d. 13 Jan. 1730, och Horn bivistade vid 66 års ålder, fälttåget i Finland 1740, såsom major. Blef öfverste-löjtnant och riddare, samt dog 1756. Han var en välgörande man och hans minne lefver ännu hos socknens allmoge i ett par enkla rim: "Så länge här växer korn, förglömmes

ej Svante Horn." På hemmanet Hagelstorp lefde ännu år 1844 en 105-årig gumma, som visste förtälja mycket om Svante Horn. Efter honom ägdes säteriet af enkefru Flach, hvilken 1785 försålde det till öfver-kommissarien Samuel Löfvensköld, hvilken inköpte *Nissafors* jernbruk (se detta ord) och gjorde säteri och bruk, med ett betydligt gods, till fidei-kommiss, hvilket för närvarande innehafves af excellensen, friherre Salomon Löfvensköld. Söder om ladugården står en kulle, kallad *Tjufvekista-kullen*, af den anledning, att då Dureel byggde kyrkan, betjente han sig af fångarne från Christianstad, och hade inrättat ett fängbus på samma backe. Angående hemmanet Gylfhult, eller som det nu mera skrifves Hjulfhult och på ortens tungomål, Hjule eller Juleved, anföres (af Allvin, i ofvannämnde beskrifning) en märklig folksägen, att nemligen härstädes bott en konung, vid namn Gylfe (Ölfve). På en temligen stor, slät plan, nära Hammar, eller som den äfven kallas, Hofmannasjön, visas lemningar efter källrar till någon byggnad. En norr ut belägen udde i sjön, nu beväxt med barrskog, är omgifven med graf och torde varit den egentliga byggnadsplanen, ehuru på densamma ej finnas tecken till byggnader. Ett bredvid liggande hemman, Ölfvestorp, synes, i anseende till namnet, hafva en nära gemenskap med föregående. På Algustorps (Algottstorp) ö qvarstå lemningar efter hus, och det säges, att ett afgudatempel här varit beläget. Sägnen tillägger, att en horizontelt liggande stenhäll i Källeryds gärde af silfverlik färg (glimmerskiffer) varit golf under konungens kostall. För vid pass 80 år sedan hittade också gamla mannen Sven, i Källeryds gärde, en hästsko af silfver. I hästskon voro 12 sömhål och han vägde omkring 1 skålp:d. Vidare säges, att Gylfe hade sina kämpar i Kämpabo, i Hofmannakull sina hofmän, i Vallshult sin boskap, i Hindebo sin djurgård, i Svinhult sin svinajord o. s. v., och ängarne voro Henjamader. De bestå af ett ganska stort myrfält, på sandbädden utmed Nissa-ån i Anderstorps socken, 1 ½ mil från Hjulfhult. Alla här uppräknade hemman ligga emellertid i trakten, men på 4 till 5 fjerdingsvägs afstånd från residenset. Berättelsen har dock för mycken likhet med Isländarnes romantiska sagor, för att i sin vidsträckta bemärkelse, icke hafva samma ursprung. Emellertid hindrar detta icke, att Gylfhult eller Ölfvestorp varit en stor egendom, ägd och bebodd af en mägtig man med namnet Gylfe eller Ölfve, hvilka egentligen äro ett och samma. På en liten höjd i Gylfhults gärde, ungefär midt emellan nämnde källarehålor och hemmanets byggnader, förekomma fem af de vanliga runda stensättningarne. Rundlarnes läge liknar våra nutida femstenarör i rågångar, eller bilda tillsammans ett ordentligt kors, troligen en helgedom, hvarest Ölfve förrättat sin gudstjenst. Straxt nedom sockenkyrkan på gärdet öster om ligger ett större griftrör af blandad jord och sten samt längre i sydost, utöfver bäcken, en ättekulle af jord, omkring hvilken 7 aflångt klumpformiga bautastenar varit reste; men hvilka för närvarande äro nästan kullfallne. På Slättekärrsrödjan, ett temligt stycke i öster härifrån på en bergkulle, ligger en vanlig rökoffersplan, af 32 fots tvärlinja, och 25 alnar härifrån i söder, i sluttningen af backen, på hvilken stenkretsen är belägen, stå 2:ne bautastenar reste, 3 fot ofvan jord, af hvilka den ena är rektangelformig och den andra något spetsig uppåt, utvisande en linje från öster till vester. Nordost från Källeryd Storegård, upp uti skogen, träffas äfven ett större griftrör, 60 steg i omkrets. Detta har varit öppnadt för spaning efter egodelar. Framlidne öfver-kommissarien Samuel Löfvenskölds och hans aflidna frus grafvar, på Källeryds kyrkogård, utgöra 2:ne väl bildade ättekullar, med hvar sin bautasten i medelpunkten af grön marmor, der man i förgyld skrift underrättas, att öfver-kommissarien afled d. 22 Dec. 1803 och att hans maka öfverlefde honom blott fem månader. Kullarne omgifvas af ett jernstaket på fot af granit. Socknen innefattar 9 ¾ mtl. och har 780 invånare. Af dess areal 18,121 tunnl. äro 1,850 sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Källgräs, kärrtistel (Molinia aqvatica), en mångårig gräsväxt, hvilken träffas, ej sällsynt, i södra och mellersta Sverige på sanka platser, och helst i stillastående eller långsamt flytande vatten, der den bildar en tät vegetation, som utgör ett slags flytande gräsvall, emedan rötterna ej äro fästade i bottnen. Gräset är sött och saftigt, samt ätes gerna af kreaturen, och kan med lätthet odlas på under vatten stående gyttjig botten eller fuktig sand; men är ej mycket gifvande.

Källhagen, ett landtställe på Ladugårdsgärdet utanför Blå Porten vid Stockholm, invid Djurgårds Brunnsviken. Innehafves nu af auktions-kommissarien Björkman.

Källingar, kallas uti Vester-Dalarne sådana små blästerugnar, hvarest af myrmalm eller örke smältas jernfärskor eller blästror, och äro antingen *enkällingar*, hvarvid blästern frambringas med ett par enkla läderbälgor, hvilka drifvas genom trampning; eller *tvåkallingar*, som äro mycket större, och hvarvid tvenne par bälgor begagnas. Sjelfva ugnen liknar till formen en upp och nedvänd kegla af 7 fots höjd och 5 fots största diameter, med ett derunder liggande ställe, 2 ½ fot långt, 1 à 1 ½ fot bredt. De äro utan tvifvel de äldsta smältugnar för jern, och smältningen förrättas deruti endast med torr klufven ved. Ur hvarje sådan enkel smältugn kunna dagligen 6 à 8 smältor eller s. k. blästror om 1 ½ à 2 lisp:ds vigt erhållas, och jernet deruti blifver, äfven af de nämnde malmerne, hvilka annars lemna kallbräckt jern, välartadt, samt redan vid utsmältningen i betydlig mängd färskadt och smidigt.

Källjungfrur eller **Undiner**, vattunymfer, som bodde i källor och skyddade dem. Enligt folktron voro de särdeles bevågna den, som ränsade källan och deröfver planterade ett skuggrikt träd, men harmfulla mot dem, som ofredade henne.

Källor, kallar man de mindre vattensamlingar, som uppkomma medelst vattnets uppqvällande ur sjelfva jorden, genom s. k. källådror, och ur hvil-

ka således en större eller mindre mängd vatten oupphörligen utflyter. De bildas derigenom, att det på höjderna, dels i form af regn och snö nedfallna, dels i form af dagg ur atmosferen afsatta, vattnet, nedtränger uti de sprickor och remnor, hvarmed bergen äro i alla rigtningar genomkorsade, och sjunker deruti så djupt, att den sålunda bildade vattenpelarens tryckning blir tillräckligt stark, för att undandrifva någon del af den omgifvande fasta marken, eller till dess att sprickorne öppna sig antingen direkte i dagen eller uti porösare jord, såsom sand o. dyl., då vattnet flyter derutur antingen helt stilla, eller med större eller mindre häftighet uppkastas öfver jordytan; i senare fallet få källorna allmänt namn af springkällor, ehuru denna benämning äfven tillägges alla källor, som uppstå genom källådror. Källor uppkomma stundom ganska långt från den höjd der vattnet först nedträngt, äfven på ställen der ingen höjd finnes i grannskapet, eller till och med på betydligt högt belägna ställen, hvaraf det stundom ser ut, som ofvannämnde förklaring af deras uppkomst ej skulle vara rigtig; men detta beror blott deraf att sjelfva deras ursprung ligger utom det ställes horisont der de framkomma i dagen. Under sin silning genom bergens massa upptager vattnet åtskilliga beståndsdelar af denna, mer eller mindre i mån af dess större eller mindre löslighet i vatten, men isynnerhet mycket, om den till någon betydligare del utgöres af kalk, hvilken lätt upplöses deruti, genom inverkan af den kolsyra, som alltid finnes uti jordens djup och af vattnet begärligt upptages. I följd häraf innehåller källvattnet nästan alltid någon qvantitet upplösta ämnen, ofta kalk, och det stundom i betydlig mängd, samt alltid en qvantitet kolsyra, hvilket är orsaken till dess uppfriskande smak. Några källor innehålla betydliga qvantiteter af åtskilliga, i medicinskt afseende verksamma, salter, och dessa få namn af *helso-* eller *mineralkällor*, andra innehålla derjemte högst betydlig mängd kolsyra och kallas *surbrunnar*. I allmänhet synes vattnet öfverallt nedtränga till ett visst djup under jordytan innan det framkommer i dagen, och härpå beror det att med få undantag vattnet uti källorna på samma latitudsgrader har en oföränderlig och bestämd temperatur, hvilken får namn af jordtemperatur, och är naturligtvis ju lägre ju längre ifrån, samt högre ju närmare intill eqvatorn, så att då den hos oss utgör i medeltal + 7°, utgör den redan i Frankrike + 12°. Källor, hvilkas temperatur sålunda är lika för ett visst land eller område, få namn af kalla källor; men det finnes andra af betydligt högre värmegrad, till och med ända upp till + 100°, och dessa kallas varma eller heta källor, samt hafva sitt ursprung antingen i grannskapet af vulkaner, eller på så stort djup, att vattnet uppvärmes af jordens inre värme, hvilken troligen redan på 900 fots djup är + 100°. De flesta källor flyta beständigt, andra deremot uttorka partielt och vanligen är vattnets utflöde i samma källa icke alltid lika starkt. Dessutom är det i olika källor högst olika ympigt, så att då en del lemna endast några kannor i minuten, andra deremot afsätta högst betydliga qvantiteter. I detta afseende utgör den s. k. Qvarnkällan i Upsala en bland de märkvärdigaste, enär derur utflyter icke mindre än 3,900 kannor i minuten.

Källor, Skir- och Offer-. *Skirkällor* (af gamla ordet *skira*, rena), eller heliga reningskällor, brunnar, eller andra vattensamlingar, hafva fordom funnits vid offerställen, och finner man ännu spår af dem vid offerhögar, tempelkummel och offeraltaren. Uti detta skirvatten dränktes stundom de menniskor, hvilka skulle offras. Så skedde i Upsala (enligt Crantzius) och på Island (enligt Worm), hvarföre man äfven kallade dem blotkällor. De första kristne här i landet blefvo döpte vid sådane källor. *Offerkällorna* härleda måhända sitt första upphof från de gamla skirkällorna; men fingo under påfvedömet en invigning af annat slag, hvarföre de merendels bära namn af något helgon. Här samlades man på detta helgons dag, eller vanligen vid midsommarstiden, de sjuke för att anropa den skyddande helige, och för att i den enkla drycken finna läkedom, de friske för att träffa godt sällskap, ungdomen roade sig med dans och lekar, alla drucko af vattnet, alla offrade några småsaker i källan, och helsan och glädjen spridde trefnad omkring dess bräddar. Kyrkorna och presterna i grannskapet befunno sig äfven väl deraf; ty på flera ställen emottogo de vid samma tillfälle ett mera redbart offer. Denna gamla sed bibehåller sig på några ställen, ända intill våra dagar. De friske gå ej miste om nöjet, och sjuklingen, om han ej tror på helgonet, tror åtminstone på källan, hvilken tro, om den är rätt stark, ej litet bidrager till återställandet af helsan. Nästan i alla våra landskap finnas flera sådana källor, och då jättegrytor stundom innehålla vatten, hafva äfven de någon gång blifvit begagnade såsom offerkällor. I Westergöthland och Småland hafva många källor fått namn af S:t Sigfrid; men ingen är märkligare än den vid Husaby (se detta ord), hvilken, i skygd af det skogrika berget, har den skönaste belägenhet, vid foten af en stenklippa nära kyrkan och vägen. Dessutom funnos *korskällor* och *trefaldighetskällor*, eller sådana offerkällor, som icke voro något serskildt helgon tillegnade. Så kallade korskällor utvisas flerestädes på Svenska landsbygden. Dermed förstås sådana, hvilka den katholska vidskepelsen fordom, af en eller annan anledning, vanligtvis ett diktadt underverk, förklarat för heliga, och dem munkarnes vinningslystnad inrättade till offerkällor. De utgjorde valfartsorter för de närmast boende, hvilka samlades dit på en viss dag, och, för lyckan att få dricka af källans vatten, offrade en skärf antingen i sjelfva källan eller i en dervid ställd offerkista. Namnet härleder sig ifrån det kors man för de fromma valfärdandes andakt uppreste vid dylika källor. Uti Torps kyrka i Bohuslän förvaras ännu det kors, som stod vid en korskälla på hafsstranden, och om hvilket den sagan är gängse, att det en gång, då man ernade flytta det ifrån källan, blef så tungt,

att ingen förmådde röra det ur stället, förr än man lofvat föra det till Torps kyrka. Den märkvärdigaste af dessa källor är otvifvelaktigt Helga Korskälla uti Foss socken, några mil norr om Uddevalla, hvilken, enligt så väl traditionen i orten, som Sturlesons påstående, skall vara upprunnen på det ställe, der konung Östen Haraldsson i Norrige mördades af sin broder, konung Inge, d. 21 Aug. 1157. Källan, hvilken äfven kallas S:t Östens källa, hålles ännu i vidskeplig vördnad, och äger qvar något af det murverk, hvarmed den fordom varit kringgärdad. Ej mindre märklig är en annan Helga Korskälla (se detta ord) i Mortorps socken i Småland, der S:t Sigfrid skall hafva döpt och der hvarjehanda underverk sig tilldragit. Vid källan stod vanligen ett kors, dervid de sjuka först förrättade sin andakt. Derefter tog någon af klosterfolket, som gemenligen bevakade den och uppbar offren, ett kors och rörde deruti, hvarefter de sjuka drucko eller tvådde sig med upphemtadt vatten. I alla landsorter finnas ännu sådana, och landtfolket samlas der midsommarsaftonen eller ock trefaldighetsafton. Den ryktbaraste af dem är *Svingarns källa* i Upland. I Westergöthland märkas: *Skara*, *Liverts*, *Marias* och *Lagmansberga källor*, *S:t Olofs källor* på flere ställen i riket (hvarom se dessa ord), *Bräckalla* på Kullen i Skåne, m. fl. Många källor finnas med namn efter helgon, hvilka der blifvit dyrkade med offer.

Källsjö, annex till Fagered, beläget i Faurås härad af Hallands län, $2\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Warberg. Hela denna socken skall fordom, såsom frälse, tillhört Danska slägten Svalj. Uti en ängshage vid stora Egnared utvisas på en hög backe tomtningen efter den stora herrgården, under hvilken en betydlig del af denna trakt varit lydande. Socknen består af $12\frac{1}{6}$ mtl. och har 342 invånare. Af dess areal 5,277 tunnl. äro 430 sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Källsjöberget i Grytnäs socken af Stora Kopparbergs län, är anmärkningsvärdt för dess djupa hålor, hvilka likna kamrar.

Källstad, annex till Herrestad, beläget i Dahls härad af Östergöthlands län, 1 mil S.S.V. från Wadstena, utgör till en del en halfö i sjön Tåkern. Kyrkan är urgammal, byggd af kalksten nära nämnde sjö, och tillbyggd på senare tider. Socknen består af $12\frac{1}{4}$ mtl. och har 276 invånare. Dess areal utgör 3,309 tunnl., af hvilka, enligt Forsell, 3,010 äro sjöar och kärr. Adr. Wadstena.

Källunda, 3 mtl. säteri, med underliggande frälsehemman i Kärda socken af Jönköpings län; har i äldre tider tillhört slägterne Trolle, Ulfsparre och Bonde, hvarefter egendomen såsom arfvegods kommit i landshöfdingen Sjöblads ägo. Hans dotter, gift med framlidne riksrådet Ruth, erhöll egendomen efter fadern och tillköpte af Reuterholmska slägten de angränsande säterierna *Bestorp* och *Heyda*, $1\frac{1}{4}$ mtl., inom Kärda socken, med frälsehemman inom Hångers socken (annex till Kärda), och stiftade af den gemensamma egendomen fidei-kommiss för Ruthska slägten. Hennes son, excellensen och general-guvernören grefve Erik Ruth, öfverförde fidei-kommiss naturen på annan fastighet i Skåne, och sålde år 1810 Källunda till lagman Carl Danckwardt. Egendomen består nu af $12\frac{3}{4}$ mtl. säteri, med 40 torp, samt $1\frac{3}{8}$ mtl. frälse skatte. Källunda är af denne ägare bygdt på en ny plan, å en sällsamt vacker lokal, omgifven af sjö, ek- och bokskog. Bestorp är flyttadt, samt nybygdt, intill Källunda ägogräns midtöfver sjön, der lagman Danckwardt, efter erhållna privilegier, anlagt jernbruk med masugn för tackjerns- och gjuteri-tillverkning af sjömalm från Bolmen och Vidöstern, samt flere mindre sjöar och myrmamlsfält. Denna anläggning har fått namn af *Åminne* jernbruk (se detta ord), och säteriet Bestorps förra namn blifvit förändradt till Åminne. Det har en naturskön belägenhet, omgifven af sjöar, ek- och bokskogar och är ibland de vackraste bruksanläggningar i riket. Hela trakten emellan och omkring begge gårdarne utgör en naturlig park af nära $\frac{1}{2}$ mils längd, der utsigter af vatten, väl bebyggda gårdar och aflägsna landthöjder, som oftast framblicka emellan den tätaste löfskog. Nära Källunda gård äro många grifthögar, der man vid anställd gräfning funnit sådana metallsmycken, hvarmed, efter fornforskares tanka, krigarne fordom prydt sina bälten. Bestorps och Hejda säteri hafva fordom ägts af slägterne Hjulhammar och Reuterhjelm; men vapen, efter gamla sättet målade på fönsterrutor, hvilka funnits i gamla sätesbyggnaden och ännu förvaras i den nya, utvisa, att egendomen i ännu äldre tider tillhört slägterne Hand, Brehm och Cronhjort. Hvarje af dessa egendomar har sin serskildta ladugård, Lararp $1\frac{1}{2}$ mtl. i Kärda socken, under Källunda, ock Fröje äfven $1\frac{1}{2}$ mtl. i Hångers socken, under Åminne. Af Åminne gods äro $\frac{5}{8}$ frälse, och $\frac{1}{2}$ mtl. skatte belägna i Forsheda angränsande socken, och utom pastoratet.

Källunga, annex till Skölfvene, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, $4\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Alingsås. Här märkes: *Källery*, som fordom skall hafva varit kungsgård. Socknen innefattar $10\frac{5}{6}$ mtl. med 387 invånare på en areal af 6,665 tunnl. af hvilka 1,575 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Källta, Östgötha-dialekt, betyder: ofta påminna om något.

Kältring, ett gammalt namn på de inom Sverige bosatta zigenare, hvilka föda sig med landstrykeri och hästbyte. Har sedan öfvergått till namn på hvarje annan person med råa seder och opålitligt uppförande, eller ett gnatigt och trätosamt lynne.

Kälvik, helsobrunn i Loftahammars socken af Kalmar län, på Aleglö boställes ägor, är anmärkningsvärd för dess läge omkring 20 fot från Saltsjön. Har starkt mineralvatten. På nästan lika afstånd från samma mineralkälla finnes en källa med ganska godt, klart och friskt vatten. Mineralkällan besökes årligen af omkring 50 ortens invånare, hvilka här ordentligen göra sin brunnskur.

Kämnersrätt, såsom första instansen ibland städernas domstolar, har uppstått ur den gamla stadslagens föreskrift om en lägre rätt under den domstol, hvilken utgjordes af städernas råd. Denna senare kal-

lades rätten uppå rådhuset, och den lägre domstolen åter "Rätten uthe å torgeno." Den nyare stadslagen låter denna rätt bestå af tre fogdar, "en å Konungsens wäghna och twe rådmän å stadsens wäghna." Sedermera, då konung Gustaf II Adolf år 1619 utgaf stadgan om städernas administration, förekommer deruti ordet "Cämnärer", såsom betecknande den rätt, hvilken trädde i den lägre rättens ställe. Den skulle döma i mindre vigtiga saker, dels efter lag och dels såsom förlikningsdomstol. Dessa "Cämnärer" eller "Kämmenärer", såsom deras namn också blefvo skrifna, funnos dock redan förut, nemligen såsom städernas uppbördsmän för stadsutskylderna. Efter nu gällande lag är kämnersrätten första domstol i städerna för alla tvister och brottmål, hvilka ej, efter lag och serskildta stadgar, böra under annan rätt. Dock får, med undantag af Stockholm, kämnersrätten i underställningsmål endast ransaka; men domen fälles af rådhusrätten.

Kämpar (Plantago lanceolata), en mångårig växt, hvilken förekommer af tvenne artförändringar, den ena på ängar och åkerrenar öfverallt i riket ända till Fahlun och Helsingland, den andra här och der på Gottland och Öland, sällsynt i Roslagen, Södermanland och Westergöthland. Örten ätes af får, getter och hästar; men ogerna af kor, samt kan användas till färgning.

Kämpen (Ichneumon luctatorius), en insekt hörande till ichneumon-slägtet, af $\frac{1}{2}$ till $\frac{2}{3}$ tums längd, svart, med ansigtet, framryggens öfverkant, skutellen, benen och tarserna, samt framdelen af underlifvet citrongula; vingarne smutsigt vattenklara. Förekommer öfverallt på blommor i Juli och Augusti månader.

Kämpinge, en by i Rengs socken af Malmöhus län, har fordom haft kyrka, hvarefter ännu finnas lemningar. General-majoren och landshöfdingen Carl Adlerfelt (se detta ord), lät här på sin bekostnad resa en tio fot hög sten med kunglig krona, der minnet af Carl XII:s landstigning bevaras i följande inskrift: "Här landsteg Konung Carl XII, då han år 1715 d. 23 December från Stralsund anlände: Till åminnelse deraf är denna sten rester af Carl Adlerfelt år 1768."

Känd sak är så god som vittnad, ett gammalt ordspråk, betecknande att ett allmänt bekant förhållande ej tarfvar vittnesbörd.

Känsö, en af de yttre öarne i Götheborgs skärgård. Här är en karantäns-inrättning för hvilken förordning och reglemente utfärdades 1806 och 1807. På ön finnes vidare magasinsbyggnad, lasaretts- eller pesthus, observations-sjukhus, boningshus för karantäns-läkaren, militär-chefen, m. m., konvalescenthus, i en med löfträd planterad dal, samt mönstringshus, allt af tegel. Här står äfven en känningsbåk af sten.

Käpplingen, det gamla namnet på Blasiiholmen i Stockholm, och bekant genom den skändliga grymhet, som Hättebröderne (se detta ord och *Greneroth*, *Alf*) här begingo mot Stockholms borgare.

Käpplunda, fordom **Kapellunda**, en by norr om staden Sköfde. Här finnas ännu lemningar efter ett kapell, helgadt åt S:t Brita, och af biskop Sigge i ett bref af år 1425 ihågkommet med 40 dagars aflat. Kapellet lärer sedermera blifvit ödelagdt, i anseende till grannskapet med Sköfde. Forn-sägen förmäler, att allt hvad man om dagen uppbyggde på S:t Britas kapell, drogs om natten af en osynlig hand till Sköfde. Man måste derföre upphöra med allt reparerande af detta hus.

Käps eller **Käbs**, detsamma som träl.

Kära kettil svärta icke grytan, ett gammalt ordspråk, hvilket betecknar, att man ej bör tadla andra för fel, dem man sjelf äger i högre grad.

Kärande, dermed förstås den person, som, å egna eller andras vägnar, genom stämning eller angifvande, öfverlemnar en sak under domstols pröfning.

Kärda, en socken med Hånger, belägen i Östbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 8$\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Jönköping. Ibland sjöar märkes här: *Haga*, *Gunnern*, *Harsta*, *Nästa* och *Källunda* sjöar. Kyrkan är gammal och byggd af sten. Här finnes många graf-minnesmärken, äfvensom vid Nästa, hvarest äfven finnes en offerlund. I socknen märkes: *Wallerstad*, säteri, 4$\frac{3}{4}$ mtl. Dess första kända ägare har varit en kronobefallningsman Drefling, grefliga Liljenbergska slägtens stamfader. Lagman David Liljenberg stiftade häraf ett fidei-kommiss, äges af f. d. ryttmästaren D. Liljenberg. Här finnes såg och qvarn, samt trädgård. *Herrestad* och *Hörda* säterier, 3 mtl., samt *Källunda* säteri (se dessa ord). Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar 21$\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,056 invånare. Dess areal utgör 17,473 tunnl., hvaraf 1,750 äro sjöar och kärr. Adr. Wernamo.

Käringkrokar, en term, hvarmed betecknas då man, i brottande eller slagsmål, sätter det ena benet emot motståndarens, för att, på detta sätt, slå omkull honom. Anledningen till benämningen förmäles vara den, att då Thor en gång kommit till Utgård, en hufvudort i jättarnes boning, skulle han der brottas med någon, för att försöka sin styrka. Jätten Utgårda-Loke lät då, för att drifva gäck med Thor, framkalla en gammal qvinna, sin amma. Ju mera Thor bemödade sig, desto fastare stod hon; men slutligen började käringen kasta krokben och fällde så Thor till jorden; deraf har sedan kommit, att sådana konster i brottandet kallas käringkrokar.

Käringlåret, en skans vid Kalmar sund. Se: *Fredriks Skans*.

Käringmöte. Till de många vidskepliga sägnerna bland menigheten hör, att om man, då man lemnar hemmet för en resa, en jagt eller dylikt, möter en qvinna, isynnerhet en gammal, bådar sådant olycka, och, för att undvika den, vänder mången om hem igen. Denna tro härleder sig från sagorna om skogsrån, hvilka voro qvinnor, och, när de ville skydda sitt vildbråd, eller voro en jägare mindre väl bevågna, gingo honom till möte för att varna honom att ej företaga den tillernade jagten.

Käringrock, brunört, skogshumle (Prunella vulgaris), en mångårig växt, som förekommer på

magra och fuktiga ängar och betesmarker öfverallt i riket, utom fjälltrakterna, en afart deremot på kalkformationer i Skåne, på Gottland och Öland allmänt, i Roslagen sparsamt; örten begagnas af allmogen på sina ställen såsom förband på sår.

Käringruka, mjölkgubbar, takgräs (Ajuga pyramidalis), en mångårig växt, på torra och hårda skogsbeten ifrån Skånes skogiga del till Bohus län, Westergöthland, Nerike och öfre delen af Westmanland, sedan vid Östersjö-kusten upp till Medelpad; ätes endast af får och getter.

Käringtänder, kattklor, gulkam, björnklor, gök-smör (Lotus corniculatus), en mångårig växt, af tvenne artförändringar, på ängar i största delen af riket ända till öfre delen af Ångermanland och Jemtland allmänt, sedan här och der emellan fjällen. Växten ätes både frisk och torr med begärlighet af kreaturen, och bildar på torra ställen ett godt bete, samt lemnar på fuktiga ängar försvarlig höskörd. I anseende till sin föga noggrannhet på lokalen odlas den i England såsom foderväxt och har lemnat ända till 500 lisp:d gräs, motsvarande 155 lisp:d torrt hö per acre (26 $\frac{2}{3}$ kappland).

Käringön är det längst uti hafvet och följaktligen för sin näring bäst belägna af Bohusläns fisklägen. Det tillhör Orousts skärgård och Morlanda pastorat; men utgör sedan 1795 en egen kapellförsamling med serskild prest. Det bebos af omkring 100 hushåll, med tillsammans 400 personer, hvilka utmärka sig för flit och ordentlighet. Fisket bedrifves nästan hela året, i anseende till hafvets sällan inträffande tillfrysning, med fem fiskskutor och några sjöbåtar. Någon fraktfart idkas ock, ehuru obetydlig. På Käringön föddes år 1664 fiskaresonen Olof Knape (se detta ord), hvilken, under Carl XII:s krig, vann stor ryktbarhet, såsom sjöhjelte, blef vice amiral och adlad under namnet Strömstjerna.

Kärleken faller så snart på kotråcken, som på liljeblad, ett gammalt Svenskt talesätt, betecknande, att kärleken ej ser så noga på föremålet. Konung Carl XI insåg äfven detta, hvilket bevisas af en hans anteckning på en resolution. Under kriget med Danmark, hvilket slöts genom freden i Lund 1679, hade konungen tagit qvarter i en prestgård. Vid afresan frågade han kyrkoherden, hvaruti han kunde se honom till godo, till ersättning för den olägenhet, hvilken han väl visste, att krigsfolket förorsakat honom. Pastorn tackade konungen i underdånighet för denna tillbudna nåd; men, som han vore barnlös, och hade ett godt pastorat, behöfde han ej någon ny nåd af konungen. Pastorskan bannade sin man sedan för ett sådant svar och föreställde honom, att han snart kunde dö, samt att hon då icke torde hafva något att lefva af. Hon narrade mannen att ingifva en böneskrift till konungen och anhålla, det konungen, efter hans död, ville göra hans enka den nåden, att ej gifva pastoratet åt någon annan, än den hon tyckte om och ville välja till man. På denna suplik tecknade konungen egenhändigt: "Denna begäran kan icke bifallas, efter kärleken är underlig och kunde falla på en stafpelle."

Kärmessa, äfven kallad **Slånkveckan**, kallas, på vissa orter, några dagar under flyttningstiden, då tjenstefolk å landet roa sig i byarne med dans under bar himmel, isynnerhet från söndagsaftonen till måndagsottan, hvarefter de pläga använda den öfriga veckan till egna arbeten. Stundom tåga de omkring med musik. Då göras bröllop och lysningskalas. Auktioner hållas, förenade med dans. Öfverallt äro i denna vecka buller och bång på landsvägarne, liksom i byarne. Endast der ingen spelman finnes är allting tyst. Några allvarsamma flickor uppoffra den fria veckan, och erhålla i dess ställe några strödda fria dagar under tjenståret.

Kärn, jernbruk. Se: *Näshammar*.

Kärna, en socken, belägen i Hanekinds härad af Östergöthlands län, Linköpings stifts domprosteri eller Hanekinds och Åkerbo förenade kontrakt, $\frac{1}{2}$ mil V. från Linköping. Kyrkan har, enligt fornsägen, blifvit uppbyggd af en Pehr Tyresson och hans fru Karin, till syndabot i konung Sverker Kolssons tid, år 1137. Den är af sten, tillbyggdes tvenne gånger och sist 1750. Här förvaras ett rökelse- och ett vigvattens-kar. Runstenar äro en i kyrkogårdens ringmur, och en annan till tröskel i vestra kyrkodörren. I socknen märkes: *Lagerlunda*, 1 mtl. frälse, har, utan att vara fideikommiss, redan i 200 år tillhört slägten Lagerfelt. Före 1630 kallades det Vestra Ledinglunda, till skillnad från den midt emot säteriet belägna Ledinglunda by, bestående af 3 $\frac{1}{2}$ frälsehemman, redan då och allt sedermera lydande under säteriet. *Thorfors* eller *Tolefors*, 1 mtl. frälse-säteri. Härunder hör äfven *Forssa* säteri i Rappestads socken, utgörande tillhopa 5 $\frac{1}{4}$ mtl. Biskop Enander har först anlagt detta säteri, som sedan tillföll hans mågar major Klingenstjerna och kapiten Stegling. På kronoparken *Malmskogen* är kongl. lifgrenadier-regementernes exercisplats *Malmen*. Här har äfven *Vänga* varit beläget, der förutnämnde Pehr Tyresson bodde. Traditionen förmäler, att han hade tre döttrar, hvilka på skogen blefvo anfallne af röfvare och halshuggne, då de ej ville öfverlemna sig åt dem. Röfvarne begåfvo sig sedan till Vänga för att sälja flickornas kläder, hvilka igenkändes af modern, fru Karin. Pehr Tyresson nedhögg genast tvenne af röfrarne; men blef af den yngste underrättad att dessa voro hans egna söner, hvilka i yngre år begifvit sig till fremmande land. Till syndabot härföre uppbyggde han och hustrun Kärna kyrka. En brunn, hvilken ännu 1673 bar namn af *Vänge brunn*, säges hafva uppsprungit på det ställe der jungfrurnas hufvuden föllo. Minnet af händelsen förvaras i en folkvisa: "Pehr Tyrsons döttrar i Vänge, Kaller var deras skog, De sofvo en sömn för länge, Medan skogen han löfvas", m. m. Enligt den vidskepliga traditionen skola dessa tärnor visa sig hvar midnatt, i nejden deromkring och isynnerhet vid en gammal smedja på skogen. — Intill Malmslätten, vester ut på Ledinglunda gärde samt på utjorden

Wikärrs och hemmanet Kapplets ägor finnes en mängd små kellar, i hvilka man funnit sporrar, värjor och urnor. Socknen hör till 3 kl. preb. Den består af 33¼ mtl. och har 883 invånare. Dess areal utgör 5,068 tunnl., af hvilka blott 20 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Kärna (bergsm. term), kallas de rikaste malmkörtlar, som anträffas vid malmens sofring. I metallurgien förstås med kärna den hårdare eller ej fullt genomrostade del uti för öfrigt rostade malmer, dels uti brännstål en liten jerntåga i midten af stången, samt vid gjuterier den del af formen som skall bilda håligheten uti den gjutna pjesen.

Kärnan, tornet, i Stockholm. Se: *Kronor, Tre.*

Kärnbo, annex till Mariefred, beläget i Selebo härad af Södermanlands län och omgifver staden. I denna socken märkes *Gripsholm* (se detta ord), *Läggsta* gästgifvaregård, der fältmarskalken grefve C. G. Rhensköld dog d. 29 Jan. 1722, då han for konung Fredrik I till mötes, för att vara honom följaktig på dess eriksgata. Den fordna kyrkan var så väl Mariefreds som socknens kyrka. Då staden brann 1682 förstördes också stadskyrkan, och man nödgades hålla gudstjenst i Kärnbo, ehuru den under tiden förfallit. Nu är den en ruin af några få murar, samt anses som en förskönimg af utsigten från Gripsholms slott. Sten Sture d. ä. och hans gemål voro här begrafne; men flyttades till Strengnäs domkyrka, af hertig Carl och på konung Johan III:s befallning. På ägorna vid Edsala by står en större mängd grafhögar och grafkullar, emellan hvilka finnas större och mindre stenkretsar, tre-uddar och skeppssättningar. I början af Juli 1846 undersöktes en hög af 40 alnars omkrets vid roten och något öfver 3 alnars höjd. Den bestod, sedan öfversta jordlagret var aftagit, af stora stenar och groft grus. Snart förmärktes små kol och ben; på 18 tums djup från dess högsta yta möttes ett kollager af en tums tjocklek, under detta lager lågo väldiga stenar i oordning och mellan dem hårdt sammanpackad jord. Stenarne uppbrötos och fanns ändtligen under dem, på 8 tums djup under kollagret samt i dess midt, en grafkruka af bränd lera, 4 tum hög, 3 tums tvärdrag i botten, samt 4 tum ofvantill. Urnan innehöll finare kol, aska och ben, samt en med största omsorg arbetad lansspets af jern. Vid samma tillfälle undersöktes flere andra högar, då en 11 tums hög lerurna, illa gjord, anträffades i en, samt i en annan hög äfven lemningar af grafkäril. Socknen innefattar 8¼ mtl. och har 940 invånare. Af dess areal 11,803 tunnl. äro 520 sjöar och kärr. Adr. Mariefred.

Kärngris, Östgötha-dialekt, betyder: det yngsta barnet.

Kärnsjön, en af Bohusläns största fiskvattensamlingar, är belägen 3 mil norr om Uddevalla, på gränsen emellan Tunge och Sörbygdens härader. Den är 1 mil lång, men föga bred, och drifver genom sitt utlopp, Qvistrums-elfven, stora vattenverk. I densamma finnes gös, hvilken fiskart blifvit ditplanterad af länets första landshöfding, general-majoren Harald Stake.

Kärnäkoski. Detta starka pass, hvilket innehades af Ryssarne, öfverraskades af Svenskarne, under Gustaf Maurits Armfelts befäl, den 15 April 1790, och eröfrades, hvarvid fienden förlorade magasiner, kanoner och tross.

Käromål kallas en stämning eller började rättegång, betraktad med afseende på den parten, som stämmer, anklagar, besvärar sig, eller, i allmänhet börjar rättegången. Han är kärande part, motparten kallas svarande. Stämning gifves af domaren, med utsättande af den sak, för hvars skull stämmes; men har käranden dermed inledt målet åligger det honom ock att fullfölja detsamma, så vida han ej vill återtaga stämningen. Att uteblifva från rättegången kostar böter, ehvad svarande eller kärande part uteblifver; men för käranden dessutom ersättning åt svaranden, för hans omak att nödgas hafva inställt sig vid rättegången.

Käro-söndag eller **Kiäräsundag**, med denna dag ingick vårfriden, hvarföre Uplands-lagen säger: "Warfrider ganger in a Kiäräsundagh, ock stander til hälga Torsdagh." Kärosöndag kallades den af ordet kära, klaga inför domaren, och emedan ingen utan högsta nöd fick kära inom den lagsatte vårfriden; men intill kärosöndag fick käromål föras ifrån julafriden, och sedan skulle de hafva frid både för vårarbetets skull, samt för pågående fasta. Af denna orsak skull stadgar Westgötha-lagen, uti 17 flocken kyrkb., förbud, att "gå edh, i niu vikna fasta, eller i pascha hälgd."

Kärrbo, annex till Kungsåra, beläget i Siende härad af Westmanlands län och Westerås stifts domprosteri, 1½ mil S.O. från Westerås, vid Mälaren, kallades fordom Käfverbo och Kärnebo och har utgjort en egen församling. I socknen märkes: *Lindö* och *Walla* säterier om 2 mtl. tillhopa i sambruk, med åtskilliga derunder lydande frälsehemman, har ifrån urminnes tider varit ett gammalt herresäte. Greger Matsson (Lillje) fick Lindö genom arfskifte och häfdabyte år 1483 och hans efterkommande hafva varit ägare deraf ända till 1716. Konung Gustaf I var äfven ägare deraf genom sitt andra gifte, det är sedan obekant huru det återkom till slägten. Riksrådet Clas Bjelkes arfvingar tillbytte sig Walla och lade det under Lindö. Ägare deraf hafva sedermera varit slägterne Lewenhaupt, Fleming, Cronstedt, De la Gardie, Banér, König, Stierneld, Silfverstråle och Ingelotz. *Solviks borg*, *Aggarön* och *Frösåker* (se dessa ord). *Springsta*, en egendom om 3 mtl., har tillhört slägterne Bonde, Piper och Cederström. Socknen består af 26¾ mtl. och har 545 invånare. Dess areal utgör 4,953 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Westerås.

Kärrebyssor, det gamla namnet på fältkanoner, hvaraf konung Carl Knutsson hade 20 stycken, när han år 1453 inryckte i Skåne. (Se vidare: *Artilleri* och *Föglare*.)

Kärre-Kussa, i Åhs socken på Öland, var en märkvärdig källa på ett flatt hälleberg, med en af naturen aflång springa, af 3 alnars längd och

1 alns bredd midt på, samt 1 $\frac{1}{2}$ alns djup. Under norra ändan af denna springa, fanns en håla af 3 alnars längd, hvilken hade ett ständigt vattentillopp. Den är nu igenfylld.

Kärrhökar (Circes), utgöra en afdelning af falkslägtet, utmärkt genom långlagd, smärt kropp, med långa och smala ben, samt ett slags halskrage, som omgifver hufvudet. De vistas merendels i låga, sumpiga trakter, bland kärr och moras, der de bygga sitt näste lågt vid marken, bland säf och gräs, samt lefva förnämligast af amfibier och fiskar, äfvensom af smärre däggdjur och foglar. Hos oss finnas tvenne arter: *Rödbruna kärrhöken* (Falco rufus), är 21—22 tum lång, till färgen mörkbrun eller rödbrun; halsen, nacken och strupen rostgula eller rostgulaktigt hvita, vingpennor och stjertpennor utan tvärband; näbben temligen liten, men med bredt gap; klorna temligen raka och spensliga, stjerten lång, rundad. Drägten olika för olika ålder, hos den unga fogeln ofvan mycket mörkbrun; hufvudet ofvan och en del af halsryggen rostgula, strupen gulhvit, ofläckad, nedre kroppsdelarne rödbruna, med eller utan ljusa fläckar; hos den gamla hufvudet ofvan, och en del af halsryggen, gulhvita med bruna streck längsefter, strupen rostgulaktig, öfre delen af bröstet rostgult med bruna fläckar, för öfrigt alla öfre delar mörkt rödbruna, de undre ljusare; näbben svartaktig, näbbhud och ben gula. Han förekommer sparsamt, dock i alla delar af riket på sumpiga ställen, såsom flyttfogel, och honan vanligen i sydöstra Skåne; samt lägger 3—4 hvita afrundade ägg. Födoämnena utgöras af unga vattenfoglar, grodor, ödlor, möss, fiskar, sniglar och insekter. *Kärrhök med halskrage*, halskragshök, måshök (Falco cyanus), har stjerten tecknad med tvärband, och till två tredjedelar täckt af vingarne. Hannen är 17 tum lång, med hufvudet, ryggen och vingarne ofvan blågrå; halsen framtill, öfre delen af bröstet samt magen, låren, undergumpen, vingar och stjertens öfre täckfjädrar rent hvita; vingpennorna af första ordningen svarta, vid roten invändigt hvita, stjertpennorna askgrå och hvita, så att hela fjäderklädnaden är ofvan blågrå, under hvit ofläckad. Honan deremot är 18 $\frac{1}{2}$ à 19 tum lång, ofvan brun, under tegelfärgad, med längsgående bruna fläckar; hufvud och sidor hvitaktiga, med en brun fläck på örontrakten; näbben svart vid roten, blek inunder, mundvikarne gulgröna, näbbhuden gul likasom benen. Förekommer mindre allmänt, som flyttfogel, i Skåne endast höst och vår under vandringar, uppehåller sig på slätten, vid åar och sjöar. Födoämnen äro desamma som den förras och han är isynnerhet en farlig fiende för andungar, samt angriper om våren äfven stundom höns. Äggen äro 3—4 blåaktigt hvita och ofläckade.

Kärrkafle, knäkafle (Alopecurus geniculatus), en mångårig gräsväxt, som förekommer allmänt i hela Sverige på fuktiga, helst tidtals öfversvämmade ställen och mest utvecklad på mullrik eller lerhaltig grund. Ätes gerna af kreaturen och utgör ett särdeles godt betesgräs, som förtjenar att sås tillsammans med mannagräs och källgräs.

Kärrlathyr, kärrviol (Lathyrus palustris), en mångårig växt, som träffas på sanka ängar i de flesta delar af riket, ehuru sällan ymnigt; den ätes begärligt af boskapen och förtjenar uppmärksamhet såsom foderväxt på sanka ställen.

Kärrskäfte, ronegräs (Eqvisetum palustre), en mångårig fräkenväxt, som förekommer öfverallt i skogskärr, dock mindre ymnigt. Den ätes endast af getter.

Kärrstorp, en socken med Glostorp, belägen i Oxie härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil S.O. från Malmö. Pastoratet är prebende af 2 klassen. Socknen består af 13 $\frac{1}{2}$ mtl. och bebos af 560 personer. Arealen utgör 2,985 tunnl. Adr. Malmö.

Kärrstorp, en socken, belägen i Färs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 3 $\frac{1}{2}$ mil Ö. från Lund, 4 mil N. från Ystad. Här märkes: *Bjärsjö* eller *Bjärröds* ladugård, $\frac{1}{2}$ mtl., tillhörig en ryttmästare Ehrenborg, är väl byggd, har god åker och äng, beteshagar, skog, torfjord och kalkstensbrott. Socknen hör till 3 kl. reg. Den består af 14 mtl. och har 970 invånare. Dess areal utgöres af 4,027 tunnl., hvaraf endast 6 äro sjö och kärr. Adr. Hörby.

Kärrsälting, sälting (Triglochin palustris), en mångårig fräkenväxt, som växer på kärraktiga ställen i hela riket och lemnar ett temligen godt bete, emedan den ätes begärligt af kreaturen, fastän den är mindre saftig och salt än hafsältingen och ej heller så riklig som denna.

Kärrtistel (Carduus palustris), en mångårig växt, hvilken träffas på kärrängar, isynnerhet i skogstrakter, öfverallt i riket, ända intill de nedre delarne af Lappland här och der. Ätes begärligt af kreaturen, och kan begagnas om våren i grönkål.

Kärt öga ser ingen brist, ett gammalt ordspråk, betecknande, att kärleken skyler alla fel.

Kästner, Abraham Gotthelf, geheime-justitieråd och professor i mathematiken i Göttingen, en af sin tids lärdaste och qvickaste män samt störste mathematiker. Född i Leipzig d. 27 Sept. 1719 och död den 20 Juni 1800 i Göttingen, der han i 44 år varit lärare. Var ledamot af Svenska vetenskaps-akademien, hvars handlingar han i en lång följd af år öfversatte och utgaf på Tyska.

Kögebugt, sjöträffning vid. Under Carl XI:s krig med Danmark träffade Svenska flottan, förd af amiral Horn, härstädes den Danska under Juel, den 1 Juli 1678. Drabbningen slöts till Svenskarnes skada, som härvid förlorade nio linjeskepp, tre brännare och sju mindre fartyg, samt omkring 4,000 man i döde och sårade. Af skeppen förlorades äfven några på andra ställen samma dag, nemligen ett vid Falsterbo och tre vid Malmö.

Köhler, Fredrik von, af en Tysk adlig ätt, tjente under Carl XII:s krig och blef, för sina bragder och sin skicklighet, befordrad till general-major, i hvilken egenskap han 1719 upphöjdes i friherrligt stånd. Vid sitt afskedstagande, år 1723, blef han general-löjtnant. Hans son, **Georg Reinhold,** blef äfven general-löjtnant och Kom. af S. O. och dennes son, **Axel Johan,** som gick

den civila vägen, blef 1789 ledamot af högsta domstolen, 1792 vice president i Götha hofrätt; men återgick 1796 till högsta domstolen, hvarest han qvarstannade till 1806, då han tog afsked. Dog 1831, i en ålder af 85 år. Hade varit rik; men nödgades på ålderdomen, i följd af ingångna borgensförbindelser, göra cession.

Köhler, Jakob Israel, född 1733, och död 1801 såsom theol. doktor, kyrkoherde och kontraktsprost, var ledamot af de vittra samfunden: *Apollini Sacra* och *Utile Dulci*, och hade i ungdomen hyllat sånggudinnorna. Man har af honom ett poem: *Foglarne*, infördt i *Vitterhetsnöjen*, och ett Tal, i anledning af konung Adolf Fredriks död.

Köhler, Pehr, en ganska förhoppningsfull artist, hvars fader var hofslagare i Östergöthland och hade bestämt sin son till sitt yrke; men denne lockades af sin håg till målarekonsten, gjorde deri goda framsteg och skulle sannolikt blifvit en ganska utmärkt miniatur-målare, om ej döden bortryckt honom 1811, vid endast 23 års ålder.

Köhler, Johan Gustaf, född i Södertelje 1806 och elev af Westin, en skicklig porträttmålare och som isynnerhet lyckas i föreställningen af interiörer.

Köhlmark, Peter, lektor i Carlstad, theol. doktor, professor och kontraktsprost, Led. af N. O., kyrkoherde i Hammarö, död 1841, utgaf redan 1785 en *Inledning till Filosofien och Moralen*, hvilken granskades af J. W. Faxe, och 1786 försvarades af författaren. *Filos. Histor. och Polit. reflexioner, framlemnade till en ung Prins vid dess uppträde på thronen; Tankar om allmänna uppfostrans verkan på samhällen; Utkast till allmänna uppfostrans förbättring i de lägre undervisningsverken i Sverige,* o. s. v.

Köinge, annex till Okome, beläget i Faurås härad af Hallands län, 2 mil N.N.O. från Falkenberg. Socknen har en viss historisk märkvärdighet för det här hållna slaget vid Axtorna (se detta ord). Till historien om de efter slaget fordom uppresta minnesvårdar hör berättelsen om det, på ett berg söder ifrån Köinge kyrka, förr här befunna Rosensparreska monumentet, bestående af en, på fyrkantig fotställning upprest tälgstensstod, på hvilken öfverst befanns ett lejon, hållande Rosensparreska vapnet, och derunder förgylda inskrifter på Latin, Tyska och Danska, af hvilka den sistnämnde var af följande innehåll: "Erlig och Wälbyrdig Sten Rosenspar till Skarholt, Dannemarkis Rigis mand og Commissarius lod sit lif og blod för sit fädernesIands Rige emod Rigets fiender, blef slagen her paa Vallsteden den 20 October aar efter Chrisel 1565 daa hand var 42 aar gammil og bleff hans lig medt tillbörlig äre bestedigt till sit sofvekammer i hans kircke Skarholt." Redan nära början af förra århundradet var denna minnesvård förstörd, och endast några lemningar deraf räddade på Köinge kyrkogård, hvilka sedermera, för att räddas undan förstörelsen, fördes till Falkenberg; men lära der blifvit använde till mur i en källare. Socknen består af 14⅛ mtl. och har 462 invånare. Dess areal utgör 5,624 tunnl., af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg.

Kölaby, annex till Åsarp, beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, 2 mil N.N.O. från Ulricehamn. Kyrkan är gammal och af okänd ålder, tornet skall fordom blifvit nedskjutet af fienden. I socknen märkes: *Lundby*, 4½ mtl. säteri, äges af bönder. *Tummarp*, 1 mtl. säteri. Socknen består af 23⅞ mtl. och har 645 invånare. Dess areal utgör 6,549 tunnl., af hvilka 125 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Kölby, säteri i Ljungby socken af Kalmar län, är välbygdt och utgör med derunder lydande frälsehemman i flera socknar 8⅛ hemman. Under säteriet äro skattlagde sqvalte-mjölqvarnar, ett stampverk och flera torp. Ågorna äro väl odlade och stället förskönadt af enkefru Bäckerström. Säteriet har derefter tillhört lagman Flygare.

Kölen. Se: *Fjäll.*

Kölen, dragas under, var ett i kongl. sjöartiklarne af den 2 Maj 1685 anbefaldt kroppsstraff, och fick ej verkställas mer än trenne gånger å rad på den dertill dömde. Att dragas två gånger under kölen svarade emot tre gångers *råspringning*, ett äfvenledes i samma förordning anbefaldt straff, hvilket bestod deri, att från skeppets rår nedkastas i sjön och dragas opp igen, hvilket ej heller fick verkställas mer än tre gånger. Stundom aflossades en kanon öfver hufvudet på deliaqventen, i det ögonblick hans hufvud syntes öfver vattenytan.

Kölhala (sjömans-uttryck). Ett fartyg vindas omkull, emot land eller en brobänk, så mycket, att botten och köl höjes ur vattnet, och kan repareras.

Köllner, är namnet på en från Tyskland härstammande läkareslägt. Fadern, **Johan Fredrik,** var född i Kiel och dog 1784 i en ålder af 66 år, såsom regements-läkare vid Kronobergs regemente. Äldste sonen, som bar faderns förnamn, var född 1758 och promoverades i Lund 1791, sedan han förut gjort tjenst under kriget; men måste 1796 taga afsked för sjuklighet, hvilken öfvergick till sinnessvaghet, som fortfor till den 4 Maj 1801, då han dog af inflamation i halsen, förorsakad af ett i svalget fastnadt stort ben. Yngre brodern, **Bernt Wilhelm,** född 1759 och efter sin fader regements-läkare vid Kronobergs regemente, måste 1791 taga afsked, äfven för sjuklighet, då han erhöll assessors titel. Förestod sedan läkaretjensten vid Wexjö lazarett; men dog 1805, endast 45 år gammal.

Köla, en socken med Eda, Jernskog och Skillingsmark, belägen i Jösse härad och kontrakt af Wermlands län och Carlstads stift, 10¼ mil N.V. från Carlstad. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 22¾ mtl. och har 2,744 invånare. Dess areal utgör 48,716 tunnl., af hvilka 4,875 äro sjöar och kärr. Adr. Arvika.

König, Johan, var Gustaf I:s apothekare, lifmedikus och geheimeråd, som han år 1528 införskref från Preussen och äfven adlade. Han innehade sin befattning hos konungen i 16 år.

König, Henrik, var handlande, född i Bremen och kommissarie hos hertiginnan af Holstein, samt adlades 1714 såsom belöning för sina förtjenster om handeln och skeppsrederierna. Dog i Bremen 1720. Sonen,

König, Christian, blef 1712 kommissarie i kommerse-kollegium, sekreterare derstädes och år 1723 lagman i Westmanland och Dalarne, från hvilken tjenst han tog afsked 1747, R. af N. O. Dog den 4 Mars 1762; var en grundlärd man och är känd genom sina utgifna: *Lärdoms-Öfningar.*

König, Blasius, kronofogde och sedan bergmästare, först i Rotneby och sedan i Carlskrona, var på sin tid ryktbar såsom de Blekingska snapphanarnes värsta plågoris, hvarföre han kallades Blekings-kungen. Under den tid Blasius var kronofogde i Blekinge, utgjorde detta blott ett fögderi och hade han uppseende öfver och uppbörd i hela länet.

Königsfelt, Matthias, hette förut Salmont och var född i Stettin; men gick 1656 i Svensk tjenst vid fortifikationen och användes af general Wurtz vid Krakaus befästande, följde sedan Carl X Gustaf under dess krig, gick 1670 i Fransysk tjenst, blef vid Leneff tillfångatagen af Holländarne, hos hvilka han då antog tjenst, som kapiten för ett kompani grenadierer, återvände till Sverige, följde Carl XI under dess krig, utmärkte sig inför hans ögon i slaget vid Landskrona, hvarföre han befordrades till major, adlades 1683, då han antog namnet *Königsfelt,* blef sedan öfverste, general-major och vice landshöfding i Kalmar, dog 1721 i en ålder af 81 år.

Königsmark. Denna ätt har på två serskildta tider blomstrat i Sverige, nemligen på 1300- och 1600-talen. Anföraren för den brudskara, som hitförde Beatrix, Erik XII:s Brandenburgska gemål, hette **Ivar** eller **Jonr Königsmark,** qvarstannade här och nämnes år 1364 såsom riddare och riksråd. Hans son, **Herbricht,** var 1374 äfvenledes riksråd, och fogde öfver Stockholms slott, likasom brodern, **Christer,** och 1475 var ännu en **Johan Albrektsson** ett af rikets råd. Den ofvannämnde Ivar, som äfven kallas *Yra,* blef gift med konung Waldemars sonsons enka, men lärer varit en hård och egennyttig man, emedan han tvang sin hustru, Helga Amundsdotter, att för 400 mark sälja sin gård Bro i Östergöthland, till Bo Jonsson, och satte, mot hennes vilja, hennes signet derunder, ehuru flere ansedde män med sina namns underskrifter betygade, att det skett med hennes fria vilja och begifvande, ett bevis på tidens lynne, då sådant kunde ske af de ypperste i landet.

Königsmark, Hans Christoffer von, var född d. 25 Febr. 1600 på Kötzlin i Altmarkt uti Brandenburg, blef page hos hertig Fredrik Ulrik af Braunschweig-Lüneburg, gick sedan i krigstjenst och ställde sig 1630 under de Svenska fanorna, der han uppsteg till de högsta värdigheter och blef fältmarskalk, grefve, riksråd och guvernör öfver Bremen och Verden, således lyckligare än andra utländningar i Svensk tjenst, af hvilka ingen hann till general-löjtnants värdighet. Han var en lika lycklig som driftig härförare, isynnerhet utmärkt som kavallerist och i det lilla kriget, slog två Chur-Bäyerska regementen vid Hambach, bidrog mycket till Fransmännens seger vid Wolfenbüttel, slog 1,800 man vid Schweidnitz, anförde venstra flygeln i det andra slaget vid Leipzig, förstörde Gallas här år 1644, lade Bremen och Verden under Svenska väldet och planterade Sveriges fana på Prags murar, der han åt sitt nya fädernesland förvärfvade den Ulfilanska bibeln, den namnkunniga rubinen, som förvarats i kongl. räntekammaren, 80 metallkanoner och ett lefvande lejon, hvilka han skickade till drottning Christina, föraktande att derföre taga den lösen af 18,000 R:dr som erbjöds honom. Han fick af drottningen deremot det gamla Sture-grefskapet Westervik och Stegeborg, samt Rothenburg till förläning, och hans årliga inkomster skattades till den då för tiden oerhörda summan af 130,000 R:dr. När han skulle följa Carl X Gustaf i dess Polska krig, hade han det missödet att lida skeppsbrott, blifva tillfångatagen i Danzig och insatt på Weixelmünde skans, hvarifrån han befriades först genom freden i Oliwa. Hans hjeltelif slutades i Stockholm d. 20 Febr. 1663, af en oskicklig operation på en vårta, hvaraf kallbrand uppstod. Hans tredje son,

Königsmark, Otto Wilhelm, var född i Minden i Westfalen d. 3 Jan. 1639 och blef familjens hufvudman, sedan hans begge äldre bröder dött, **Hans Fredrik** genom ett fall från hästen, och **Curt Christoffer** stupat vid Bonn såsom general. Han lade sig i yngre åren på studier och hann deri så långt, att han förstod Ebreiska och kunde tala Grekiska, samt var en vän af konster och lärdom. Denna smak utbildade han under resor till flera Europas hof. Skickades vid 22 års ålder såsom sändebud till England, der han uppträdde med utomordentlig prakt, passerade derefter alla militärgraderna från ryttare till öfverste, och afgick 1665 såsom ambassadör till Frankrike. Då han här skulle hålla det vanliga anträdestalet inför konungen, hade han det missödet att komma af sig; men hjelpte sig ur förlägenheten derigenom, att han med högtidlig röst och under djupa bugningar uppläste Fader vår och några andra böner, hvilka de med Svenskan obekante Fransmännen togo för godt mynt, men de närvarande Svenskarne hade svårt att qväfva sitt skratt. K. gick några år derefter i Fransk tjenst, blef marechal de camp, nämnes af prins Condé med mycket beröm, och fick af Ludvig XIV en hedersvärja. År 1676 blef han fältmarskalk, vann en seger på Rügen mot Brandenburgarne, försvarade Stralsund i tre år, och blef, efter freden i Nimwegen, general-guvernör öfver Pomern, Rügen och Wismar, samt Greifswalds akademiekansler. Vid reduktionen skall Königsmarkska slägtens inkomst hafva minskats med 240,000 R:dr. Som Otto Wilhelm likväl ännu hade i behåll 90,000 R:drs årlig inkomst, var han emellertid icke fattig. År 1685 kallade honom Venetianska republiken till sin general, hvilken kallelse han med konungens tillåtelse emottog, begaf sig med sin grefvinna, en dotter af Magnus Gabr. De la Gardie, med hvilken han blifvit gift 1682, till Venedig, förde befälet öfver republikens härar på Morea, slog Turkarne, intog Navarino och Napoli, men dog af fältsjukan, vid belägringen af Negroponte, d. 15

Sept. 1688, medförande namnet af en lika utmärkt krigare som aktningsvärd menniska.

Königsmark, Carl Johan von, son af Hans Christoffers andre son, generalen Curt Christoffer, var född den 5 Maj 1659 på Nienburg på Fyen, dit hans moder följt sin man under Carl X Gustafs krig. Han gick redan vid 18 års ålder i Maltheser-ordens tjenst och erhöll 1678 dess kors för en bragd, då han först sprang om bord på ett Turkiskt skepp, som de kristne skulle äntra, men hvilket Turkarne dervid sjelfve sprängde i luften. K. stod qvar oskadad på skeppets ena hälft, kastade sig i vattnet och samm tillbaka till den Malthesiska galeren, ehuru sårad i foten af en pil. Gick derefter i Engelsk tjenst och utmärkte sig vid anfallet på Tanger, samt vid flera andra tillfällen, hvarigenom han vann en sådan ryktbarhet, att han frikändes, då han 1682 i London var anklagad för delaktighet i ett mord och måhända icke heller var alldeles oskyldig, och att detta frikännande med glädjerop emottogs af folket. Från Engelska tjensten öfvergick han till den Fransyska, och deltog i kriget mot Spanien; men ville ej göra det mot de Fransyske reformerte, utan föredrog, att för tredje gången strida mot Mahomedanerne på Morea, helst han kunde få göra det under sin farbrors befäl. Här afled han likväl af en hetsig feber d. 27 Aug. 1686, endast 27 år gammal och ledsen öfver att dö, innan han hunnit uträtta mer i verlden, ehuru han då redan var öfverste. Jemte sina vapen skötte han äfven sina nöjen, och är lika bekant för kärleksäfventyr som för bragder. — Hans yngre broder,

Königsmark, Filip Christoffer, var född i Stade 1662, uppfostrades hos hertig Wilhelm af Braunschweig-Lüneburg, följde konung August på resor och faror och utnämndes af honom 1694 till general-major samt öfverste för ett kyrassier-regemente. Han lärer samma år hafva blifvit mördad i Hannover, till följd af kurfurstens misstänksamma svartsjuka, emedan han af dennes älskarinna, en grefvinna Platen, beskyldes för en kärlekshandel med kurfurstinnan Sofia Dorothea, hvars ungdomsvän han varit, men, såsom många påstå, utan att deras ömsesidiga tillgifvenhet någonsin öfverskridit tillbörlighetens gränsor. — De båda brödernes syster var den namnkunniga

Königsmark, Maria Aurora, konung Augusts af Polen ryktbara älskarinna. Anledningen till hennes bekantskap med honom var den, att, efter den yngre broderns död, nekade några Tyska köpmän att utlemna de penningar han hos dem nedsatt, emedan deras qvittenser förkommit. Detta förmådde hans båda systrar att vända sig till kurfursten af Sachsen, hvilken blef så betagen af den sköna och snillrika, ehuru då troligen 27-åriga, Aurora, att han sökte vinna hennes hjerta och äfven lyckades deri. Följden af denna förbindelse var en son, hvilken föddes d. 19 Okt. 1696, adopterades såsom riksgrefve och blef den ryktbare grefve Moritz af Sachsen, näst Fredrik den Store sin tids förnämste fältherre. Kurfurstens flyktighet och någon kroppslig skada, som Aurora lärer hafva ådragit sig vid sonens födelse, gjorde väl att det ömmare förhållandet dem emellan efter denna tid afsvalnade; men konungen upphörde derföre likväl aldrig att älska och värdera henne, hvilket hon ock i hög grad förtjenade. Långt ifrån att hos sin konunglige älskare söka väcka köld och ovilja emot hans gemål, uppmanade hon honom sjelf att aldrig åsidosätta de pligter han var henne skyldig, och åtnjöt derföre också den, för ett fruntimmer i hennes belägenhet, ovanliga lyckan, att vara väl sedd af drottningen och icke äga några qvinliga fiender vid hofvet. Hon hade dessutom snillegåfvor, hvilka ensamma skulle kunnat förskaffa henne anseende. Svenska, Fransyska, Italienska, Tyska och Latin skref och talade hon nästan alle med lika färdighet, och har författat skaldestycken på flera af dessa språk. Häribland nämnas serskildt en Fransysk komedi, hvilken skall blifvit uppförd på hofvet i Stockholm, en Tysk opera: *Die drei Töchter des Cecrops,* gifven på Hamburgska theatern; *Der Nordische Weyrauch,* en samling andliga qväden, o. s. v. Hennes snille egnade sig likväl icke endast för vitterheten, utan äfven för statskonsten, och då Carl XII stod med sin här i Sachsen, skickade August henne att söka underhandla med segraren och förskaffa honom drägliga fredsvilkor. Denna beskickning lyckades likväl icke, emedan Carl vägrade att emottaga henne, och, då hon en gång ställt sig i hans väg, red han henne förbi med en stum helsning. Orsaken var Carls stränga sedlighetskänsla, ty han föraktade henne för det hon öfverträdt anständighetens väg, och yttrade detta äfven då fråga var om hennes plats vid general Mejerfelts bröllop, till hvilket hon önskade komma. Grefve Piper ville veta hvad plats han skulle anvisa henne, då Carl svarade, att, "ingen af de ärliga Svenska fruarna borde åt henne cedera sitt rum, ty en sköka har ingen rang." August hade förskaffat henne den med betydliga inkomster förenade posten af kanonissa eller prostinna i stiftet Qvedlinburg, och som hennes sjuklighet de sista åren hindrade henne att fortsätta sitt vanliga yppiga lefnadssätt, kunde hon, vid sin död, som träffade henne d. 16 Febr. 1728, troligen vid nära 60 års ålder, lemna sin son en icke obetydlig förmögenhet.

Köpebref kallas den skriftliga förklaring, hvarigenom säljaren erkänner sig hafva försålt egendomen till uppgifven person, för visst i brefvet utsatt pris. Denna försäkran utgör en åtkomsthandling till bestyrkande af den nye ägarens rätt, och bör af honom förvaras, såsom bevis för hans äganderätt. Vid hvarje försäljning bör nemligen förre ägarens åtkomsthandlingar finnas att uppvisa, då lagfart begäres. Köpebrefvet plägar föregås af köpekontrakt, hvilket innehåller detsamma; men dessutom en förklaring af köparen, att äfven han erkänner köpets och köpevilkorens rigtighet.

Köpekontrakt. Se: *Köpebref.*

Köpenhamn, stormningen af och freden derstädes. Då Carl Gustaf beslöt sitt andra krigståg mot Danmark och landstigit på Seland, rådde honom Dahl-

berg, att genast företaga stormen på Köpenhamn, samt åtog sig att med hästar och vagn åka förut öfver vallar och grafvar, hvilka voro i ett ganska dåligt skick. Emot sin vana, tvekade likväl den djerfve konungen, företog i stället stadens belägring, lemnade denna tid att sätta sig i försvarsstånd och förstärka sin besättning så, att den, när stormen sex månader senare företogs, var nära dubbelt öfverlägsen angriparne. Stormen skedde natten emellan d. 9 och 10 Febr. 1659, på tre serskildta punkter, under anförande af Fersen, Gustaf Baner och Clas Tott; men misslyckades på alla tre ställena, emedan Danskarne i tid fått kunskap om anfallet och voro väl beredde att möta det. Följden var endast, att en mängd folk onödigtvis uppoffrades, enligt Svenska uppgifter 1,500 man, enligt Danska mellan 3 och 5,000, hvilket dock lärer vara öfverdrifvet. Danskarne, som under hela belägringen, och särdeles vid anfallet, ådagalagt mycket mod och patriotism, förlorade deremot ganska litet, såsom de sjelfva uppgifvit, endast 20 man. Ehuru detta sannolikt är för knappt beräknadt, var dock deras förlust jemförelsevis ganska ringa. — Efter Carl Gustafs död afslöts här d. 29 Maj 1660 freden mellan Sverige och Danmark, hvarvid den Roeskildska lades till grund, med den enda skillnad, att Sverige afstod från sina anspråk på Trondhiems län, återlemnade Bornholm och i stället fick åtskilliga Danska adeliga gods i Skåne. Freden skulle troligen redan tidigare kunnat afslutas, om icke de medlande magterna, Frankrike och England, gjort svårigheter och fordrade att på egen hand få uppgöra fredsverket. Deras öfvermod förmådde ändtligen de tvistande sjelfve att närma sig till hvarandra, och efter tre veckors underhandlingar kom man ändtligen till det önskade målet.

Köphandels-kompaniet privilegierades år 1615, med rättighet att handla på Westersjön, för hvilket ändamål åtskilliga förmåner blefvo detsamma tillagda. Det förvandlades år 1625 till *General-Söderhandels-kompaniet*, hvilket privilegierades att handla på Afrika, Amerika och Magellanika. Det upphäfdes likväl 1661, sedan Nya Sverige var borttaget af Holländarne.

Köping, en uppstad i Westmanlands län, 14¼ mil landvägen och 13 mil sjövägen V.N.V. från Stockholm. Denna stad är gammal och belägen ⅜ mil från Mälarens vik Galten, emellan Westerås och Arboga i det fordna Kungsörs län; den kallades fordom *Laylösa Köping.* En stor å flyter genom staden och delar den i *vestra* eller *gamla staden*, och *östra* eller *nya staden*, hvilken blef anlagd år 1639. Stadens privilegier, utgifne af riksföreståndaren Sten Sture år 1474 och konung Gustaf I år 1529, konung Johan III år 1568, 1572, 1583, 1584, af konung Sigismund år 1594, förbättrades af konung Carl IX år 1608 och bekräftades af konung Gustaf II Adolf år 1620 och 1624. — Fordom funnos härstädes fem kyrkor, och deribland en, som kallades *S:t Olofs*, och till hans åminnelse firades årligen en helg. Den nuvarande kyrkan är stor, vacker och försedd med ett prydligt torn. Den ryktbare kemisten Carl Wilhelm Scheele (se detta ord), som var apothekare i Köping, har d. 6 Juli 1827 i stadens kyrka fått en honom värdig minnesvård: en medaljong i hvit marmor och basrelief af professor Göthe, med underskrift: *Carolus Vilh. Scheele, Natus IX Dec. MDCCXLII, Denatus XXI Maji MDCCLXXXVI;* och nederst: *Ingenio stat sine morte decus* (Snillets ära förblifver oförgänglig). Öfver medaljongen, som är infattad i polerad brun Gottlandssten, stå tvenne korslagda qvistar, den ena lager, den andra ek. Denna minnesvård är uppsatt på den främsta pelaren till höger närmast altaret. — Ett gammalt och med tillräckliga inkomster försedt munkkloster har under katholska tiden varit beläget i Köping vester om ån, hvarest några lemningar deraf funnits. Man känner ej af hvilken orden klostret varit; men man förmodar, att det tillhört Bernhardiner-orden. Munkarne måste, år 1523, för att betala utländsk skuld och soldater, lemna åt konung Gustaf 100 lödiga mark. — Stadens väsendtligaste näringar utgöras fortfarande af handeln och handtverkerierna, ehuru den förra i fordna tider varit af vidsträcktare omfång, och af ej ringa vigt på bergslagen; men i följd af bristande rörelsekapitaler och en alltmer öfverklagad minskning i afsättningen, lemna dessa numera, äfven der både omtanka och drift, i förening med arbetsskicklighet, synas vara rådande, icke något öfverskott eller synnerlig vinst utöfver en tarflig utkomst. Orsakerna härtill torde sökas deri, att den fordom lifliga varu-omsättningen emellan denna stad och ofvan belägna bergslager svårligen kan för närvarande återvinnas, dels af nyssnämnde brist på kapitaler, dels ock emedan bruken, i stället för att fordom väsendtligast från stadens köpmän hemta sina förnödenheter af spannmål, samt viktualier och andra varor, numera inköpa dessa direkte från aflägsnare orter och mestadels från Stockholm. Handtverkerierna drifvas för det mesta med omsorg och skicklighet. Fortfarande utmärker sig allt ännu deribland schatullmakare-yrket, hvars flera idkare åstadkomma utmärkt vackra och varaktiga arbeten, utan att likväl numera bland dessa efterfrågan göres på de af alrot, deraf förut en mängd afyttrades till England, Frankrike och andra fremmande länder. Den prohibitiva författning, hvaraf staden ännu är i åtnjutande och som äger så väsendtligt inflytande på dess bestånd, är den stadens rederi förunnade uteslutande rättighet att med sina fartyg till Stockholm få afföra bergslagens bruks-effekter. Sedan bolaget för ångbogsering på norra sidan af Mälaren, hvilket utöfvade ett menligt inflytande på Köpings sjöfarts-inkomster, med år 1842 upphörde, bildades d. 1 Mars 1843, ett af ortens flesta bruksägare och några af stadens invånare, efter aktie-teckning, sammansatt rederi-bolag, hvilket, enligt antagne reglor, numera fullgör nämnde stadens urgamla befraktnings-åtaganden med 12 st. fartyg. — Staden har ett år 1842 nybygdt skolhus, indeladt i 2 våningar, med rum för lärarren, samt 2:ne större lärosalar, en i den öfre våningen, för rektors klass, och en i den nedre, för

vexel-undervisningen, hvilken senare begagnas gemensamt af omkring 100 barn af begge könen från Köpings stads- och landsförsamlingar, de der, jemte Kungs-Barkarö socken, utgöra ett regalt pastorat af första klassen. Staden är indelad i 4 qvarter, till större delen gamla trädhus, hvilkas antal, jemte tomter, uppgår till 250. Den äger icke några andra inkomster, än de vid Köpings och Strömsholms vågar utgående vågpenningar, samt hamn- och bropenningarne, hvilka alla år 1843 tillsamman utgjorde 3,457 R:dr B:ko. Staden är skyldig att uppställa 13 båtsmän, för hvilka passevolans erlägges. Den styres af en borgmästare, hör till fjerde klassens städer och har vid riksdagarne N:o 27. Vapnet är ett kors med K. Här finnes apothek, kämnersrätt, kongl. postkontor, besparings-inrättning samt tingsställe för Åkerbo domsaga. Folkmängden utgör 1,481 personer. Bredvid staden ligger den s. k. *Köpings tingskög*, på hvilken lag blifvit skipad. Nedanför staden vid ån har fordom varit en kongsgård, nära Köpings-Hus.

Köping, ett kontrakt af Westerås stift, inom Westmanlands län, består af 8 pastorat, nemligen: Köpings stads- och landsförsamling med Kungs-Barkarö; Björskog, Odensvi, Skinskatteberg, Bro, Gunilbo, Hed samt Malma. Af dessa pastorat äro ett reg. af 1 kl., fyra konsist. af 2 kl. och tre af 3 kl. Kontraktets folkmängd utgör 13,116 personer.

Köping, en socken eller landsförsamling, är annex till Köpings stads församling. Här märkes skatterusthållet *Strö*, 2 mtl. med underlydande *Kramsta*, har i gamla tider varit kungsgård och var det ännu i konung Gustaf I:s tid. Egendomen är väl bebyggd, har trädgård och park. Danske anföraren And. Persson, som 1521 nedhögg Gustaf I:s höfvidsman Peder Uggla och hans trupp, uppehöll sig härstädes 1527, i stöd af det benådningsbref han erhållit af konungen; men han blef här ihjälslagen, af vänner och slägtingar till de Svenskar han förstnämnde år dödade. Vidare märkes här: *Granmars borg* och *Korslöte borg* (se dessa ord). *Ströbo hög*, nära Strö sätesgård, är stor och rund, samt ibland de ansenligaste i riket. Den omgifves af flere mindre ättehögar. Man har äfven anmärkt dylika vid Frosta by, Sömsta och Ekesta; lemningar af skansar vid Wista och Kastena, samt äfven en borg i skogen vid Hagelsberga. Socknen innefattar 69 ¾ mtl. och har 1,220 invånare. Dess areal utgör 10,669 tunnl., af hvilka endast 30 äro sjöar och kärr.

Köping, en socken med Borgholms stad och Egby till annex, belägen på Öland i dess norra mot och kontrakt, Kalmar län och stift, ¾ mil Ö. från Borgholm. Kyrkan är af sten, byggd 1805 och den största på ön. I denna socken märkes: *Lundegård*, boställe för domhafvanden på Öland, har vackert läge och är i senare tider förskönadt. Sägnen förmäler att Lundegård varit säte för en konung. Under ett dryckeslag hos honom anlände en viking, som utmanade hans kämpar till envigeskamp. Han besegrade dem på ett ställe nära gården, sedan kalladt *Rokehage*, hvarest flere stensättningar finnas. Äfven märkas i socknen lemningar efter *Vagnborga borg*. Vid kyrkan står en runsten, kallad tingsflisa, samt stensättningar. Vid vägen till Borgholm flere bautastenar, åt sjösidan ett stenrör, kalladt *Blårör*, och i barrskogsparken Köpings Tall en offerkrets. Under kriget 1677, landstego Danskar och Holländare, d. 1 Aug., i denna socken, och uppbrände gästgifvaregården Gröndal, 5 bondgårdar i Klinta samt Kolstads by, dessutom brändes och plundrades på flere ställen af ön. År 1775 fanns, vid öfra Wagnborga by, en silfverskatt af 192 ½ lods vigt, bestående af arm- och fingerringar, Arabiska, Anglosachsiska och Tyska mynt. Samma år hittades vid Klinta by gamla silfverringar, m. m. och några Arabiska mynt, till 81 ¼ lod. År 1779 och 1780 gjordes äfven dylika fynd vid Klinta och Kolstad. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 39 ¼ mtl. och har 1,472 invånare. Dess areal utgör 9,373 tunnl., hvaraf 20 äro kärr. Adr. Borgholm.

Köping, en helsobrunn utanför staden Köping, är upptagen på Jämmertuna ägor år 1760, samt godkänd af arkiatern v. Rosenstein. Professor Ringensson har bebygdt stället och försedt det med alléer.

Köpingar äro af tvenne slag: beroende och oberoende af stad. De allmänna vilkoren, hvarunder de af städer beroende köpingar innehafvas, bestå hufvudsakligen deri, att handlande i dessa städer äga att, med uteslutande af andra städers borgare, der uppköpa landtmannavaror, dem de fritt få föra dit, likasom till alla andra orter i riket, samt att deremot hålla dem tillhanda deras behof af köpmansvaror, äfvensom att, vid lastningsplatserna, utan intrång af någon annan, drifva handel samt der inskeppa gods. Köpingarne äro: i Wermlands län *Arvika*; i Stora Kopparbergs *Smedjebacken* och *Wik*; i Östergöthlands *Motala* och *Waldemarsvik*; i Kalmar *Gamlebyn*, *Almvik*, *Figeholm*, *Döderhultsvik*, *Påskallavik*, *Mönsterås*, *Pataholm* och *Bergqvara*, samt på Öland *Mörbylånga*; i Blekinge *Ronneby* och *Christianopel*; i Christianstads *Torekow* och *Båtstad*; i Malmöhus *Trelleborg*; i Westernorrlands *Örnsköldsvik*. Utom dessa köpingar finnas många andra bytesplatser och försäljningsställen, t. ex. vid fisklägen, samt för bergslagen och Lapp-allmogen, der städerna i dess närhet äro skyldiga, att, äfven emellan marknaderna, hålla upplag af åtskilliga varor, och jemväl på andra håll, hvarest, till följd af städernas privilegier, kontingentborgare äga att nedsätta sig och drifva handel.

Köpinge, en socken med Lyngsjö, belägen i Gärds härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 ¼ mil S. från Christianstad, 1 mil från Åhus och hafvet. Här märkes säteriet *Ugerup*, har tillhört slägterne Ugerup, Ascheberg och Meyerfeldt. Säteriet består med underlydande af 14 mtl., har såg- och mjölqvarnar. Socknen hör till 1 kl. reg. Den innefattar 32 ¾ mtl. och har 1,686 invånare. Dess areal utgör 7,035 tunnl., af hvilka 228 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Köpinge, Stora, en socken, belägen i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds

stift, 2¾ mil V.S.V. från Cimbritshamn, 1 mil O.N.O. från Ystad, vid hafvet. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 28⅞ mtl. och har 1,021 invånare. Dess areal, af hvilken en liten del räknas till Herrestads härad af Malmöhus län, utgör 4,305 tunnl., hvaraf 10 äro sjö och kärr. Adr. Ystad.

Köpings-Hus var fordom ett fäste, beläget vid ån nära staden Köping, anlagdt af Birger Jarl. Konung Erik XIII gaf det år 1420, tillika med Snäfringe härad, åt sin drottning Filippa, till morgongåfva. Engelbrekt intog och afbrände Köpings-Hus 1433. Det blef likväl 100 år derefter återupprättadt och innehades af en Dansk fogde Anders Persson, då Gustaf I befriade Sverige från Danska oket; men förföll sedermera åter. År 1609 blef hertig Gustaf Adolf förlänad med Köpings-Hus, eller slott och stad, jemte flere socknar.

Köpings-leken. Peder Uggla, en tapper och oförskräckt man, som uti Lindes bergslag upprest folket för Gustaf Wasas sak (1521), fick höra att Anders Persson, fogde på Örebro slott, var i Köping och uppretade allmogen mot Gustaf, hvarföre han samlade sina bussar och angrep fogden och dess hop, slog den och dref den framför sig tvärt igenom Köpings stad. Uggla och hans kämpar, hvilka nu ansågo sig behöfva hvila, förfogade sig efter god förplägning till sängs. Andra drogo ut på bergåsen vid staden, och medförde dit många tunnor öl. På åsen upptände de flere hundra stockeldar, drucko, sjöngo och höllo sig glada till dess de småningom insomnade. Af denna deras försumlighet begagnade sig Anders Persson. Han skyndade till Westerås, fick der af fogden 300 ryttare, med hvilka han under natten återvände, och angrep de oberedda Svenskarne. Både Uggla sjelf och nästan hela hans hop blef nedergjord, och triumferande och stolta drogo Danskarne tillbaka till sina landsmän i Westerås. Dessa begge tilldragelser hafva fått namn af Köpings-leken.

Köp i tid, så har du i nöd, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att den som skaffar sig i förråd, har något då han behöfver.

Köpmansbok. Se: *Handelsbok.*

Köpmanshvalfvet i Stockholm var stadens östra inre port, hvilken ledde till Köpmansgatan och deraf fått namnet: Köpmanshvalfvet. Det nedrefs först 1685, och der det fordom stod finnes nu det s. k. Köpmanstorget, som fick sin vidd af tvenne bredvid varande små hus, hvilka äfven nedrefvos.

Köppen, Johan, var född i Stettin år 1686 och dog i Götheborg 1732, hade varit i krigstjenst från 1710 till 1719, då han fick afsked med majors titel och adelskap. Det sistnämnde delade han med sina fyra stjufsöner, hvilkas fader varit köpman i Götheborg, och med hvars enka K. gifte sig. Han utmärkte sig vid Stettins och Stralsunds belägringar, samt var, såsom det heter: "en tämmelig god poet uti Svenska och Tyska", och skref öfver sig sjelf en vacker, Tysk grafskrift.

Körfvel (Chærophyllum sativum), en ettårig växt, hvilken förekommer på odlade ställen här och der uti de södra kustlandskaperna, på Gottland, Öland, i Skåne, Halland och Bohuslän. Ätes af kreaturen, utom hästen, och användes dels till matkrydda, dels såsom läkemedel i bröstsjukdomar, hvarföre den äfven odlas i trädgårdar.

Köritz kallades fordom en art af harnesk för rytteriet. Det bestod i full stålklädning, från hand till fot, och dit räknades äfven en stålbeklädning för hästen, som kallades *Bars.* Till ett köritz hörde hjelm, krage, rygg-, bröst- och ben-harnesk, *spangereler* eller *axlingar,* såsom de betäckningar kallades, hvilka skyddade armarne, samt handskar, och slutligen s. k. *bard,* hvilken fastskrufvades på hjelmen och *skilting,* som fästades på bröstharnesket.

Körner är namnet på tvenne Svenske konstnärer, hvaraf en äldre, **Johan,** på 1750-talet målade eld- och saltstycken, och den yngre, **M.,** "tecknar väl djur och foglar efter naturen och har lithografierat dem, som finnas i Nilsons *Fauna,* med undantag af första häftet, hvilket är af Wright."

Körning är namnet på tre gamla Svenska adeliga ätter, som vid flera tillfällen förekomma i vår historia, och hvilka haft utgreningar äfven i Danmark. Den äldste, som omnämnes, var **Knut Eriksson,** hvilken 1286 var Magnus Ladulås råd. Till samma slägt hörde en yngre, **Simon Knutsson K.,** riddare, äfvenledes riksråd, hvilken år 1438 var höfvidsman på Kastelholm, bivistade mötena i Halmstad och Arboga 1450; men 1457 tagit Christian I:s parti emot Carl Knutsson. Ett tredje riksråd, **Matthias Körning,** inkallades 1528 af konung Gustaf I i rådet. Förmodligen hans son,

Körning, Erik Mattsson, var konung Johan III:s sekreterare, blef 1580 slottslofven i Stockholm och lät af Catharina Jagellonica förmå sig, att öfvergå till katholska läran. — Denna ätt lärer, enligt Stjernman, ej vara densamma som de två äldste riksrådernes, hvilken utgick med kyrkoherden **Matts Mattsson K.** år 1480, utan torde härstamma från **Ragwald Körning,** som lefde omkring år 1460, hvars ättling, **Olof K.,** blef af bönderne uppbränd i en lada, tillika med en Peder Magnusson Brahe (se: Del. I, sid. 170).

Körning, Carl, son till den ofvannämnde Erik Mattsson K., född 1594, död 1641, var kapiten för ett kompani Tyska knektar, då han år 1625 introducerades på riddarhuset. Slägten är redan utgången.

Körning, Olof, född i Medelpad år 1704, var 1729 rektor vid Fransyska skolan i Stockholm, blef sedan kyrkoherde i Fransyska kyrkan och derefter i Jakobs församling, men 1746 superintendent i Hernösand, samt vid Adolf Fredriks kröning adlad 1751, under namnet *von Körning.* Afled d. 11 Juni 1778. Ätten utgick med expeditions-sekreteraren **Johan Matthias K.,** som dog d. 2 Febr. 1832.

Körsbärsträd (Prunus cerasus och avium), äro mindre trän, hvilka hos oss allmänt odlas i trädgårdar och utgöra afarter eller batarder af Fogelbärs- (se detta ord) och egentliga körsbärsträdet (P. cerasus), af hvilka det förra lemnar de söta, det senare de sura afarterne. De förra äro: *Röda bigarder* af tvenne slag, ett ljusare och ett mörkare, hvilka mogna i början af Augusti. *Mörk-*

röda bigaråer af ännu mörkare färg, och mogna senare än de förra. *Gula bigaråer*, mogna i början af Augusti; *Marmorerade bigaråer*, mogna i Juli; *Svarta eller stora Spanska bigaråer*, mogna i Augusti; *Hvita Spanska bigaråer*, mogna i Augusti. Alla bigarå-slag hafva runda stenar, hvilka, då bären äro mogna, lätt lossna från köttet. *Stora Engelska körsbär*, mörkbruna, mogna i Augusti; *Söta Maj-körsbär*, mörkröda, mogna i Juli; *Orange-Kirschen*, grannt högröda, mogna i Juli; *Prinz-Kirschen*, mörkröda eller bruna, mogna i Juli eller början af Augusti. *Stora svarta hjertkörsbär*, mogna i Juli; *Röda hjertkörsbär*, mogna i Juli. De senare eller sura slagen äro: *Pragiska muskateller*, hvilka äro mörkröda eller bruna, mogna i Juli; *Dubbla Maj-körsbär*, som äro mörkbruna eller svartbruna, mogna i slutet af Juni eller början af Juli; *Kirschen von der Nott*, ett mindre slag, som äro rödbruna och mogna i Augusti: *Dubbla glaskörsbär*, stora högröda glänsande, mogna i Juli; *Weichsel-Montmorency eller röda Kentiska körsbär*, stora röda glänsande, mogna i Juli; *Moreller* af flere slag, tidigare och senare, neml. *dubbla*, till färgen mörkröda eller svartbruna, mogna i Augusti; *Leizkauer-moreller*, stora svartbruna, mogna i Augusti; *Brüsselska moreller*, stora svartbruna, mogna i Augusti; *Lodkörsbär* (Loth-Kirschen) äro bruna, de större slagen klotrunda, till färgen svartbruna, mogna i Augusti; *Oktober-körsbär*, stora svartbruna, mogna långsamt och bibehålla sig, särdeles på trädet, till sent på hösten utan att torka eller ruttna.

Körtelverk (bergsm.-term) kallas de malmer som icke förekomma uti ordentliga gångar eller fält, utan finnas inströdda här och der uti hufvudbergarten, utan någon bestämd ordning, och hvarje sådan serskildt malmmassa får namn af körtel eller njure. Äro de deremot mycket små så kallas de malmfläckar.

Kött utan salt och barn utan tukt kan icke vara länge. Med detta gamla ordspråk förstås, att liksom osaltadt kött snart förderfvas, så blifva äfven otuktade barn förderfvade af sjelfsvåld.

L.

Labbe (Lestris), ett slägte af simfoglarnes första familj, måsar, utmärkt genom mycket långa vingar, hvaruti första pennan är längst, genomsigtiga näsborrar, belägna på hälften af näbbens längd, näbben medelmåttig, temligen tjock, rät, vid roten nästan trind, mot spetsen hoptryckt; benen medelmåttigt höga, baktårna skrofliga och skarpa; simhuden hel. Deraf finnes hos oss tvenne arter, nemligen: *Bredstjertade labben* (L. pomarina), af $1\frac{1}{2}$ fots längd, med ansigte och kalott, ända nedom ögonen, svarta; rygg, skuldror och vingar svartbruna, enfärgade; sidorna af halsen samt halsryggen med trådlika glänsande gula fjädrar; kräfvan och bröstets sidor mörkbruna, med hvitaktiga streck; bröstet för öfrigt, samt magen och undergumpen hvita; sidorna brunfläckade; stjerten svartbrun, invid roten hvit; de tvenne längsta stjerttäckarne vridna, utskjuta långt utom den breda stjerten; näbben grönaktig; fötterna svarta. Ungfogeln något olika, särdeles de nedre kroppsdelarne, hvilka äro gråbruna, med rostgula vågor. Förekommer i öfre trakten af Östersjöns yttre skärgårdar, de yngre någon gång vid floder och sjöar långt inuti landet, lefver vanligen i smärre samhällen. Dess läten kunna uttryckas med orden: "*i-äh, i-äh*", samt "*wie, wie.*" Födoämnena utgöras af fisk, som han tvingar måsar och tärnor att uppkasta, samt af fogelägg och troligen äfven fogelungar. Honan lägger, på en tufva i ett kärr eller äng, tvenne olivgula brunfläckiga ägg. *Spetsstjertade labben* (L. parasitica), af 17 tums längd, 3 fot 5 tums vingbredd; helt och hållet brun, med svarta vingpennor och hvita spolar; tvenne långa spetsiga pennor i stjerten; näbbroten hvitgrå; benen svarta; ögonringen brun; tungan och svalget hvita. Omvexlar med hvit hals rundt omkring, samt hvit mage och grå undergump, hvarförutan ungfogeln är betydligt olik den gamla. Förekommer uti de yttre skärgårdarne, så väl af Östersjön som Kattegat, likväl allmännare i de nordligare delarne af den förra, sällan inuti landet, om ej under deras ströftåg, som de anställa till sydligare trakter. Dess läte liknar "*ioh, ioh*" eller "*je-äh, je-äh.*" Födoämnena äro desamma som den bredstjertade labbens, och åtkommas på samma sätt. De häcka på öarne, på en mossig tufva, vanligen vid sött vatten, och honan lägger i en liten håla på tufvan 1—2 olivgrå brunfläckiga ägg.

Labiau, fördraget derstädes. Det afslöts d. 10 Dec. 1656, emellan Sverige och Preussen, samt lade den egentliga grunden till Preussiska riket. Denna stat hade dittills stått i en viss länsförbindelse till Sverige; men hvilken här upphäfdes och kurfursten af Brandenburg, samt hans närmaste efterträdare, förklarades för högsta magtägande i hertigdömet Preussen och furstendömet Ermland, likväl så, att om hans ätt gick ut på manssidan, förbehöll sig Svenska kronan successions-rätten, hvartill Preussiska ständerna på förhand måste samtycka. Amtet Frauenburg skiljdes likväl från Ermland, och förblef en Svensk besittning. Man skulle icke å någondera sidan sluta serskild fred med Polen, utan Sverige af detsamma erhålla uttryckligt bestämda länder såsom ersättning.

Laboratorium chemicum. Ett sådant stiftades nästan samtidigt med bergs-kollegium år 1648, under namn af *Prober- och laborant-kammare*, och ställdes under bergs-kollegii styrelse. Det utvidgades år 1683, och till dess underhåll anslogos

1,000 R:dr. Dess lokal var på åtskilliga ställen. År 1694 flyttades det till Gripenhjelmska huset på Kungsholmen, år 1719 till det Olivecrantzska huset på Norrmalm; men år 1727 indrogs staten och huset såldes. År 1748 upplifvades likväl inrättningen ånyo och laboratorium flyttades till mynthuset, der det ännu finnes, men har på senare åren icke blifvit begagnadt. — Med ordet *Laboratorium* förstår man eljest i Stockholm vanligtvis artilleriets förrådshus för krut och andra till vapnet hörande persedlar, samt det ställe, der det tillagar fyrverkerier och skott, så väl för eget som arméens behof. Det är beläget på Djurgården, öster om Fredrikshof, straxt utanför staden. När det anlades är osäkert; men att sådant skett före 1660 bestyrkes af gamla handlingar.

Lachendorph, Jens Rahr, född i staden Ribe i Danmark d. 3 Dec. 1795, följde 1822 en af professor Jacobsens patienter till saltsjöbaden i Uddevalla och föranleddes deraf att flytta till Sverige, tog doktorsgraden i Lund 1824 och beledsagade exellensen grefve v. Engeström såsom enskild läkare till Posen. Efter dennes död återvände han till Sverige 1827, blef bataljonsläkare vid 1:sta lif-grenadier-regementet och 1834 förordnad att bestrida provincial-läkare-tjensten i Christianstads distrikt. Har utgifvit: *Några ord om Choleran; Några betraktelser öfver döden*, jemte ett par uppsatser, tryckta i tidskrifter.

Lacka, i gamla Svenskan detsamma som *springa*, och *lackere*, en *offentlig löpare*, hvilken gick omkring med konungens budskap, liktydigt med lakej.

Lackalänga, annex till Stäfvie, beläget i Torna härad af Malmöhus län, $\frac{3}{4}$ mil N.N.V. från Lund, 1 mil från hafvet. Socknen innefattar $10\frac{2}{5}$ mtl. och har 526 invånare. Dess areal är 2,060 tunnl. Adr. Lund.

Lacklök (Teucrium Scordium), en mångårig växt, hvilken förekommer på fuktiga ängar i de södra landskaperna, belägna på yngre formationer, såsom i Skåne, på Öland, Gottland och i Östergöthland. Ätes af kreaturen, men meddelar löksmak åt mjölken.

Lad, en *hårbindel* eller *prydnad*. I Småland kallas en sådan bindel ännu *la*.

Ladau, Otto Reinhold, af en Tysk adelig ätt, men född i Lifland d. 29 Aug. 1683, blef vid 13 års ålder volontär vid amiralitetet, bivistade landstigningen på Seeland år 1700, och utmärkte sig sedan vid åtskilliga tillfällen, så att han år 1702 blef konstapel på en af de fregatter, hvilka kryssade på sjön Pejpus; men förflyttades till infanteriet och blef löjtnant vid öfverste von Pahlens regemente. År 1706 tilläts honom gå i Fransk tjenst, då han anställdes vid baron Erik Sparres regemente, der han befordrades till kapiten, och bivistade slagen vid Ramilies, Oudenarde och Malplaquet, vid hvilket sistnämnde ställe han tillfångatogs af Holländarne. År 1711 återvände han till Sverige, blef ryttmästare vid Uplands femmännings-regémente, sedermera vid lif-regementet och adlades i denna grad d. 20 Nov. 1718. Han var den siste af Carl XII:s adelsmän. År 1741 blef han öfverste för Savolax och Nyslotts läns regementer, samt 1743 vice landshöfding i Nylands och Tavastehus län. Afled i Borgå d. 12 April 1746.

Lader, Daniel, född Tysk, var, emellan 1647 och 1675, empirikus, kemikus, okulist och läkare i Stockholm. Sistnämnde år förbjöds han att vidare utsträcka regeringens tillåtelse för honom att vara okulist, till försäljande af sådana medikamenter, som ej kunna eller böra begagnas till utvärtes ögonkurer.

Ladufogde kallas i Skåne rättaren eller underinspektoren på de större egendomarne.

Ladugårdar eller **ladugårds-hemman** kallas sådana frälse-hemman, hvilka fordom sammanslogos under omedelbart bruk med de egentliga säterierna, till dessas styrkande. De benämnas äfven afvelsgårdar, samt åtnjuta lika friheter med säterierna; likväl får ej mera än en ladugård finnas vid hvarje säteri, och den gamla frihet frälsemän ägde, att till ladugård afhysa sina insockne-frälsehemman, är dem numera fråntagen.

Ladugårdsgärdet vid Stockholm begagnades redan i början af 1700-talet såsom exercisplats. Under Gustaf III och Gustaf IV Adolf utvidgades det något, men det är egentligen genom Carl XIV Johans åtgärd, som det blifvit uppröjdt och planeradt, samt erhållit sitt numera vidsträckta område, utgörande en ganska tjenlig och prydlig kampanj-plats. Ett större antal regementen än förr hafva här under sistnämnde konungs och konung Oscars tid blifvit sammandragna, eller s. k. stormöten hållna, för att öfva regementerna i den mera omfattande fältmanövern. Vid östra sidan är en höjd, kallad *Drottningberget*. Härifrån öfverskådar man den största och egentligaste delen af exercisfältet, samt har lika vidsträckt som behaglig utsigt öfver staden och Djurgården. På denna höjd uppfördes 1818 den s. k. hufvud-paviljongen; 1821 konungens sido-paviljong och 1823 H. K. H. kronprinsens. Alla smakfulla byggnader, uppförda af öfverste Blom och enligt hans ritningar. Byggnader för betjening, för kök, stall m. m. äro belägna på norra sidan. Ladugårdsgärdets areal utgör med Kaknäs-udden 719 tunnl. Dess största längd ifrån Wiksberg tills bortom Komötet är öfver 4,000 alnar. Största bredden från laboratorium till Tegeludden något öfver 2,000 alnar. Längsta uppställningslinjen emellan Lindarängen och den s. k. Starrbäcken är något öfver 2,400 alnar.

Ladugårdslandet, en stadsdel af Stockholm, hvilken fått sitt namn af den kongl. Djurgården, hvars ägor småningom började bebyggas. När sådant skett, kan ej med visshet uppgifvas; men år 1623 fick befallningsmannen på Stockholms slott sig till everldelig ägo upplåten en kronans trädgårdstomt på östra malmen, belägen vid lilla tulltorget, ty vägen från Roslagen gick då genom ladugårdsgrinden. Kronans sjöfolk fick sedermera tillåtelse att här bygga sig hus och att lösa till sig besittningsrätten. År 1663 förständigade regeringen under-ståthållaren Udde Ödla det konungen funnit för godt att en del af ladugårdsägorna skulle utskiftas bland åtskilliga "dess och rikets

trogne Män och Råd, på det de dem med zirliga och förnäma lustbus samt träd och örtegårdar skulle bebygga och bepryda." Åtskilliga familjer lära, till följd häraf, hafva anlagt sådana malmgårdar, hvilket ännu synes af namnen på några gator, t. ex. Grefgatan, Gref Magni-gatan, Seved Båths-gatan, o. s. v. År 1685 afgaf öfver-ståthållaren Gyllenstjerna förslag till gatuläggningen å denna malm, föreställande isynnerhet nödvändigheten att stenlägga gatorna omkring Artillerigården, Proviantgården (krono-bageriet) och utanför Hummelgården, der vägen var så sank och djup, att knappt någon der kunde komma fram med häst och vagn. En skans lärer äfven hafva funnits på Ladugårdslandet, hvilken dock torde varit begagnad endast för regementernas öfningar.

Ladugårdslands församling och kyrka. Ladugårdslandet hörde, vid dess första bebyggande, till Jakobs församling; men blef småningom en amiralitets-församling, emedan en stor mängd sjöfolk bodde derstädes, då en trädkyrka der uppfördes år 1670 och Sorunda anslogs till prebende åt pastorn. Då amiralitetet flyttades till Carlskrona, qvarblef likväl predikanten Grawander vid Ladugårdslands församling. Dennas folkmängd ökades och en stenkyrka ansågs snart behöflig. Till kostnaderna härvid uppgafs år 1711, att församlingen ägde nödigt silfver, samt 80,000 daler kopparmynt. Byggnaden lärer hafva blifvit företagen redan omkring år 1690; men den afstannade kort derpå. Först 1730 vidtog den ånyo och fortgick med åtskilliga offentliga understöd, deribland ett sammanskott af ett öre s. m. på hvarje matlag i riket, och d. 21 Aug. 1737 kunde kyrkan ändtligen invigas, då hon fick sitt namn efter Carl X:s gemål, Hedvig Eleonora, emedan den gamla trädkyrkan var uppförd under hans tid. Kyrkan är byggd i en ädel stil, men har aldrig blifvit fulländad, hvarken in- eller utvändigt. Tornet felas, så att klockorna ännu sitta i en serskild trädstapel, och blott de begge pelarne omkring predikstolen — sannolikt till sin idé den vackraste i riket — visa hvad det hela var ämnadt att blifva. Altartaflan lärer vara skänkt af handlanden Johan Casson. Folkmängden utgör 14,565 personer.

Ladulås var det hedersnamn, som af allmogen tillades Birger Jarls andre son, **Magnus**, i anledning af dess fridslagar, hvarigenom han satte en gräns för våld och brott, och för den starkes förtryck mot den svage, samt sålunda liksom hängde ett lås för bondens lada. Han gjorde väl deri intet annat, än fullföljde den bana hans store fader beträdt; men sådant var redan mycket.

Ladusvala (Hirundo rustica), en fogel af svaleslägtet, således tillhörande sparffoglarnes andra underordning, vandrare, af 7—7½ tums längd och 13 tums vingbredd. Svart med blå glans; de gamla med tvenne långa smala fjädrar i stjerten, hvilka saknas hos de unga. Pannan och strupen rödbruna, bröstet svart; magen och undergumpen hvita; öfvergumpen svart. Omvexlar tillfälligtvis helt hvit eller gulaktig; stundom med flere eller färre hvita fjädrar bland de vanliga. Förekommer om sommaren, såsom flyttfogel, vid husen öfverallt i riket; bortflyttar om hösten och återkommer om våren, till Skåne vanligen emellan den 22 och 26 April. Man har trott och många påstå ännu, det svalan öfvervintrar hos oss, och dervid dväljes på bottnen af sjöar; men detta förhållande är både otroligt och obevist, samt efter all anledning föranledt af någon enstaka händelse eller origtiga observationer. Svalan flyger ganska snabbt och högt, särdeles i klart väder, då hon söker sin föda, hvilken utgöres af mjukvingade insekter, uti de högre delarne af atmosferen, hvarest dessa då uppehålla sig. Vid regn och mulen luft deremot vistas dessa nära jordytan, och svalan flyger då lågt. I följd hvaraf man anser svalans flygt förutspå vackert eller fult väder. Dess läte är hvasst och liknar "*zifit*", och med detta varnar hon tama foglar för annalkande roffoglar, emedan hon är ytterst skarpsynt, samt gerna förföljer dessa. Sitt bo bygger hon inuti uthus, eller under taken vid bjelkar, sparrar o. dyl. Det består af klibbig jord, blandad med hö eller halm, och är halfklotformigt, ofvan försedt med en öppning, inuti fodradt med mossa, gräs och fjäder, samt begagnas flera år efter hvarandra. De lefva i engifte och honan lägger 2 gånger om året 5—6 aflånga hvita, med rostgula punkter beströdda ägg, 7 linjer långa och af 4½ linjers tjocklek. Hon gagnar genom utrotandet af en mängd skadliga insekter, och köttet är ätbart fastän det ej användes hos oss.

Læding (mythol.) Så kallades en af de fjettrar, hvarmed Asarne sökte fängsla Fenrisulfven. Han lät binda alla fyra fötterna; men då han sedan sträckte ut sig, föll Læding sönder i tusende stycken.

Lælius, fys. professor i Stockholm, utgaf derstädes år 1588 öfversättning af "Büntings Reesebook öfver Nya Testamentet, med en karta öfver Palæstina", hvilken anses för det äldsta i Sverige utkomna trädsnitt.

Læstadius, Lars Levi, sannolikt den högst uppe i norden lefvande vetenskapsman och riddare af Franska hederslegionen, är född i Arjeploug af Piteå Lappmark d. 10 Jan. 1800. Föräldrarne voro ytterst fattiga, ehuru förfädren, i flera slägtleder, varit pastorer och fadern haft någon bildning. Berättelsen om deras lefnadssätt förtjenar att läsas i P. Læstadii *Journal*, sid. 56 och f. Tidigt röjde han sinne för vetenskaperna, och företog redan vid 19 års ålder en vetenskaplig resa genom en stor del af Lappmarkerna, samt Ångermanland, Medelpad, Jemtland och norra delarne af Norrige. Resultaterna deraf väckte så mycket uppseende, att vetenskaps-akademien år 1821 meddelade honom understöd att göra en ny resa genom Norrbotten och Luleå Lappmark, hvarpå år 1822 följde en annan i Wahlenbergs sällskap genom södra Sverige, för att förfärdiga figurer till Svensk botanik, och 1824 en fjerde resa genom Westerbotten, Ångermanland och Umeå Lappmarker. År 1820 blef han student i Upsala, och 1825 prestvigd i Hernösand, jemte sin broder Petrus (se nedanföre). Sistnämnda år förordnades han att före-

stå pastoratet i sin födelseort Arjeploug, der han redan ett år förut bestridt missionärs-tjensten. Kort derefter blef han pastor i Karesuando Lappmark. Då den Franska expeditionen, under herr Gaimards ledning, år 1838 besökte Lappmarken, fick L. regeringens uppdrag att åtfölja densamma, och hans dervid ådagalagda insigter och omsorger belönades 1841 med hederslegionen. Vetenskaps-societeten i Upsala och botaniska föreningen i Edinburg hafva kallat honom till ledamot. Han har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Om uppodlingar i Lappmarken; De Climate Lapponiæ*, tryckt i Paris; *Fragmenter i Lappska mythologien*; en *afhandling på Lappska i religionsämnen*, och flera uppsatser, införda i tidningar, samt i vetenskaps-akademiens handlingar. — Hans yngre broder,

Læstadius, Petrus, föddes äfvenledes i Arjeploug d. 9 Febr. 1802. Vid sex års ålder kom han till sin äldre broder Carl Erik i Qvickjock, hvarifrån han år 1816 skickades till Hernösands gymnasium. Följande år dog hans nyssnämnde broder, och emedan föräldrarne ej ägde några tillgångar, måste den 15-årige ynglingen då redan börja med egen omtanke förskaffa sig alla sina behof. Detta lyckades också genom denna sällsynta ihärdighet och kraft som utmärkte honom. Sålunda beskrifver han den resa, hvilken han om sommaren 1820, då han hade kondition hos vice pastorn i Anundsjö, företog derifrån till Arjeploug, för att besöka sina gamla föräldrar. Den tillgick på det sättet, att han förskaffade sig en näfverkont (ett slags ränsel af näfver), hvari han inpackade sina saker, tog den på ryggen och vandrade så den 20 mils långa vägen, anlitande gästfriheten hvart han kom, och aldrig förgäfves. På detta sätt lyckades han att färdas 40 mil utan annan kostnad, än 36 sk. R:gs, för lagning af sina stöflor i Lycksele. Han skulle nu, jemte sin broder, Lars Levi, begifva sig till Upsala, och de vandrade således till Råneå, för att der gå ombord på ett fartyg. Detta kunde dock icke bli färdigt på ännu tre veckor, och Petrus tog derföre ännu en gång sin näfverkont på ryggen och vandrade nya 33 mil till Umeå, der han gick ombord, och, efter sin önskan, anlände lyckligt till Upsala d. 30 Sept. Han uppehöll sig nu, liksom hittills, genom barnaundervisning, kunde prestvigas i Hernösand 1825 och om hösten 1826 taga filos. kandidat-examen, hvarefter han återvände till hemorten, att förrätta missionärstjensten i Piteå Lappmark. Härmed fortfor han till 1832, och afbröt embets-göromålen blott på en kort tid för att 1831 taga pastoralexamen. Ett betänkande till konsistorium i Hernösand, rörande undervisningsverket i Lappmarken, föranledde hans utnämning till visitator derstädes år 1832. Ett nytt förslag till reglemente för ecklesiastik-verket i Lappmarken inlemnades af honom 1835 till konsisterium och skickades af detsamma till regeringen, der det likväl ännu icke lärer vara afgjordt. År 1832 fick han ett kollegat i Piteå, hvaröfver han mycket klagar, emedan han till en början fick tillträda endast en fjerdedel af lönen och då redan var gift. Härigenom kom han i skuld och många bekymmer, hvilka dock något lättades, när han 1836 utnämndes till pastor i Wibyggerå och erhöll 1,000 R:dr R:gs, som arfvode för sina visitationsresor. Just som hans utsigter sålunda började något klarna, afled han i sin bästa ålder, den 6 Augusti år 1841. L. hade då redan i tio år varit känd i den litterära verlden, genom sina utgifna journaler öfver missionsresor i Lappmarken, hvaraf den förra utkom år 1831 och den senare 1833, och hvilka gjorde det största uppseende genom sitt sakrika innehåll och sin naiva stil. Förläggaren yttrar sig derom i förordet: "De många resorna och vandringarne, de äfventyr och faror, som derunder möta författaren, de många personer, man får göra bekantskap med, alltifrån aktningsvärda pastorer till de råaste fjäll-Lappar, och slutligen den största, något mer än blott intressanta bekantskapen man får göra med författaren sjelf, allt detta i förening med många lokal-beskrifningar, med för statsmannen högst upplysande anmärkningar om missbruk i allmän förvaltning, brister i kyrko- och skol-ordning, med de ljusaste förslag till förbättringar, med skildringar af Lappmarkens hela lif och lefverne året om, alltifrån det brokiga marknadslifvet till skogs-Lapparnes tretliga sysselsättningar vid deras sjöar — allt detta i en gedigen, fullfärdig, objektiv framställning, förflyttar läsaren till en alldeles ny verld, som man med skäl kan kalla Sveriges *terra incognita;* men som dock eger långt mera intresse, lif, omvexling och betydelse för fäderneslandet, än väl mången hittills förmodat." — L. klagar deröfver, att den senare journalen, enligt förläggarens uppgift, hade så liten afsättning, att den ej betäckte kostnaden, hvilket mycket nedslog hans mod, så att han först sju år derefter vågade åter fatta pennan. Han utgaf då en anonym skrift, kallad: *Tankar om fattigdomen och fattigvården i Sverige*, och började ett annat arbete: *Utläggning af Aposteln Pauli skrifter*, men hvilket döden afbröt. För mannens utmärkta förtjenster fick Læstadii enka 1845 en årlig pension af 100 R:dr B:ko. Af deras barn föddes ett med en arm och ett annat blindt på ena ögat.

Lætare är benämningen på midfasto-söndagen.

Laforsen, ett vattenfall i Ljusne-elfven i Helsingland, består egentligen af en kedja af flere mellan nakna strandklippor nedstörtande forsar, af hvilka de begge högsta fallen ungefär 9 alnar lodrätt. Vattenmassan är temligen betydlig; men kan ej jemföras med de större fallen. Vid Lassekrog, en enstaka bondgård, är sista laxfisket i Ljusne-elfven, ty allt laxens bemödande att arbeta sig vidare uppför Laforsen är fåfängt.

Lafrensen, Niklas. Om denne konstnär heter det i Boyes Mål. Lex.: "Lärer varit född Svensk, ehuru han länge vistats i Paris. Han blef 1773 ledamot af Svenska målare-akademien. Han målade endast i aquarell blandad med gouache; men i ett behagligt manér, historie- och konversationsstycken i mindre skala." Af honom finnas flera s. k. bambocciader.

Lafskrika, ensskrika, talltjuxa, furskrika, rödtjuxa (Garrulus infaustus), en till sparfoglarnes andra underordning, vandrare, hörande fogel af 11 ½ à 12 tums längd, med svartbrunt hufvud, kroppen rödbrunaktigt grå med yfviga fjädrar, stjerten lång och smal, grå; undre sidorna, likasom undergumpen, roströd; näbb, ben och klor svarta, iris brun; båda könen lika, men hannen något mindre än honan. Förekommer ganska allmänt i de norra landskaperna, sällan i de mellersta eller sydligare; vistas i täta barrskogar och lefver parvis, samt är ganska litet skygg, så att han till och med slår ned på menniskor. Födoämnen utgöras af insekter, larver och puppor, men äfven af smärre foglar dem han jagar, eller sådana som fastnat i snaror, likasom mindre däggdjur, såsom råttor och möss, hvarjemte han äfven förtär åtskilliga slags bär. Sitt bo bygger han uti en tall eller gran, 3—4 alnar från marken; det har ungefär 6 tums diameter och är sammansatt af löf eller mossa, strå, hår och dun. Äggen läggas till ett antal af 5—6, och äro något mindre än skatägg. Lafskrikan är nyttig genom utrotandet af flere slags skadliga insekter; men är skadlig för fogelfångsten derigenom att han uppäter de i snaran fastnade foglarne.

Lafva, annex till Tådene, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, 1 ¾ mil V.S.V. från Lidköping, ¾ mil från Wenern. I socknen märkes: *Almetorp* och *Ekholmen*, tvenne mindre säterier, samt *Orrevalla*, fordom säteri, nu majors-boställe. Socknen innefattar 9 ½ mtl. och har 400 invånare. Dess areal utgör 3,101 tunnl., hvaraf 10 äro sjö och kärr. Adr. Lidköping.

Lafvar (Licheues), utgör egentligen en familj af klassen alger, dock använder man stundom denna benämning för hela denna klass, likasom den å andra sidan äfven kallar lafvarne luft-alger, emedan de hufvudsakligen utmärka sig från sina samslägtingar derigenom, att ej uthärda att någon längre tid vara betäckta af vatten, hvilket deremot är händelsen med de öfriga till klassen hörande familjer, som derföre äfven kallas vatten-alger.

Laga, en å, upprinner i Månsarps socken af Småland, ¼ mil öster om Taberg, genomflyter sjön *Widöstern*, samt mottager *Flårens* vatten och förstärkes från sjön *Bolmen*, samt tar snart derefter vestlig rigtning genom södra Halland, och faller, efter 18 mils lopp, ut i Laholmsbugten.

Laga förfall kallas de omständigheter, hvilka lagen erkänner såsom giltiga skäl för underlåtenheten att uppfylla ett juridiskt åliggande. De skäl som innehålla laga förfall äro sjukdom, fängelse, eller om man är upptagen af konungens och rikets tjenst, om man hindras af fienden eller af vådeld, vattenflöd, o. dyl., om man saknar sina sinnens bruk, eller om dödsfall inträffat inom de närmaste anförvandterne, slutligen om man är stämd till annan rätt på samma tid. Andra laga förfall kunna äfven finnas, hvilka domaren pröfvar. På honom beror att bedömma giltigheten af det förfall, som anmäles, enär icke alla de händelser, hvilka billigtvis kunna anses grunda laga förfall, kunnat upptagas i lagen.

Lagar. Sveriges äldsta lagar äro landskapslagarne. Ur dem utgick landslagen, hvilken antogs år 1442. Den var utarbetad ett århundrade tidigare; men blef då icke stadfästad, emedan fem män af presterskapet uppträdde emot densamma, vid herredagen i Örebro år 1857. Denna lag kallas *Medelsta* eller *Medel-lagen*, och har hittills ej blifvit tryckt. Dess hufvudsakliga innehåll återfinnes i konung Christoffers lag af år 1442, hvilken likväl ej utkom i tryck förr än på konung Carl IX:s befallning. Denna konung Christoffers lagbok gällde till år 1734, då den nu gällande lagen blef gillad af ständerne. Konungens påbud om dess gällande kraft är dock senare, eller af år 1736. Den hade ända ifrån konung Carl XI:s tid varit under arbete. Nu mera är en ny lag utarbetad; men ännu icke antagen. Deremot är 1734 års lag i åtskilliga delar ändrad, genom serskildta beslut af konung och ständer. — Utom dessa allmänna landslagar hade Sveriges städer i äldre tider sina egna s. k. stadslagar. Dessa likna deruti landskapslagarne, att de voro serskildta för olika städer, och likasom landskapslagarne förlorade sig i den allmänna landslagen, så uppkomme af dessa stadsrätter en allmän stadslag. De gamla stadsrätterna kallas äfven Byærköa-rätter, och af dem äger vår tid i behåll Wisby eller Gottlands stadslag, samt ännu en, hvilken vanligen kallas Byærköarätten, ehuru denna benämning egentligen var gemensamt för alla stadsrätterna. Detta namn, som är ett allmänt Skandinaviskt, förekommer äfven i Norriges och Danmarks laghäfder. Den Byærköa-rätt, hvilken finnes i behåll, är utfärdad af Birger Jarl för Stockholms stad. Wisby rätt är i sin nuvarande lydelse något yngre. Den blef stadfästad af konungarne Magnus Ladulås och Magnus Eriksson; men åberopar en gammal stadfästelse ända från kejsaren Lotharii tid, i första hälften af 1100-talet. Att kejsaren stadfästat denna lag förklaras af det begrepp, man fästade vid den Tysk-Romerska kejsarevärdigheten, såsom hela kristenhetens verldsliga öfverhufvud, och serskildt af de handelsförbindelser, dem Wisby, Skandinaviens dåvarande första handelsstad och sedermera medlem af Hanseförbundet, underhöll med Tyskland. Tanken, att sammanfatta Byærköa-rätterna till en allmän stadslag, tillhör samma tid, då landslagen uppkom. Stadslagen härstammar från konung Magnus Erikssons tidehvarf. I tryck utkom den, på konung Gustaf II Adolfs tid, år 1618; men i förändrad gestalt, ty de ändringar, som skett efter dess första antagande infördes i texten. Den är sedermera flera gånger utgifven. Nu mera gäller den icke; ty 1734 års lag är gemensam för både stad och land. Deremot har Svenska kyrkan sin egen lagstiftning. Kyrkolagen är utfärdad 1686, sedan många öfverläggningar och tvistigheter ägt rum, angående en kyrko-ordning för den protestantiska församlingen i Sverige. En sådan finnes väl af år 1571; men dess omarbetande kändes snart vara af nöden. Meningarnes skiljaktighet vållade dock, att

någon ny kyrkolag icke kom till stånd, förr än den enväldigt befallande konung Carl XI grep verket an. Denne konung bestämde, i den ofvannämnde kyrkolagen, gränserna för verldslig och andlig styrelse, hvilken förut varit föremål för åtskilliga tvister. Till kyrkolagen fogades följande året 1687 en förordning om rättegång inför domkapitlen, och dessa båda urkunder ligga ännu till grund för den Svenska kyrkoförfattningen. Under katholska tiden gällde kanoniska rätten och landskapslagarne. — Utom dessa allmänna lagar finnes äfven en egen sjölag, också stiftad på konung Carl XI:s tid. Den bär årtalet 1667. Denna, så väl som kyrkolagen och 1734 års allmänna lag, är nu föremål för omarbetning. För krigslagstiftningen hafva vi krigsartiklarne.

Lagarp, frälse-säteri i Östergöthland. Se: *Åsbo* socken.

Lagayrkir, kanhända det urgamla namnet på lagman, emedan Wigir Spá, hvilken Lagerbring anser för den förste lagmannen, så benämnes i konung Birgers företal till Uplandslagen. Ett annat namn är *Lagrattiomadur* eller *Laymadur*.

Lagberedningen kallas, till skillnad från de äldre lagkommittéer, som varit sysselsatta med den Svenska lagstiftningens ombildning, den sista och ännu fortfarande kommittén för det nya lagverkets granskning. Sedan nemligen en kommitté utarbetat ett förslag till ny civil- och kriminal-lag, hvilket var bestämdt att ersätta 1734 års lag, men detta förslag icke blifvit granskadt, ännu mindre antaget af konung och ständer, nedsattes en ny kommitté, för att utarbeta en jemförelse-tablå emellan den gamla lagens och det nya förslagets stadganden, och denna åter efterträddes af en tredje, hvilken, under namn af lagberedning, skulle ytterligare granska lagförslaget, med ledning af de anmärkningar deröfver, som blifvit framställda af högsta domstolen samt enskildta personer. Denna lagberedning tillsattes efter ständernes begäran vid 1840—41 årens riksdag, och har varit i verksamhet i flera år. Kriminal-lagen är redan behandlad och förslag i afseende derpå framlagda; äfven med civillagen lärer arbetet nalkas sitt slut. Lagberedningen har dessutom framställt ett serskildt betänkande om domstolarnes sammansättning. Lagberedningen består af ett ringa antal ledamöter. En af den första lagkommitténs medlemmar är det äfven af lagberedningen, nemligen expeditions-sekreteraren Richert. En annan, som äfven deltog i den första kommittén, advokat-fiskalen Staaf, var ledamot af lagberedningen; men är med döden afgången. Kammar-rådet Theorell, medarbetare i oftanämnde beredning, har utträdt derutur. För närvarande utgöres den, utom Hr Richert, af professorerne Bergfalk från Upsala och Schlyter från Lund, samt revisions-sekreteraren Gynther.

Lagberg, Johan Olof, föddes d. 19 Nov. 1789, i Hammars socken i Nerike, der fadern var klockare, blef 1811 student i Upsala och egnade först egna sig åt de theologiska studierna; men hvilka han sedan utbytte mot de medicinska och blef 1814 medic. filosof. kandidat. För sin vetenskapliga utbildning gjorde han, om sommrarne 1816 och 1817, resor, till en del till fots, i rikets flesta landskap, och besökte 1821 Köpenhamn samt dervarande offentliga helsovårds-anstalter, och samma år om hösten examinerades han till medic. licentiat; tjenstgjorde följande året såsom bataljons-läkare vid Svea artilleri, blef medlem af sundhets-kollegium, brunns-intendent och 1827 stadsläkare i Söderköping, der han de senare åren anlagt en kallvattenkurs-anstalt, den första af detta slag i riket. Doktor Lagberg har utmärkt sig som skriftställare, och bland annat utgifvit en öfversättning af Kiesers *Utkast till en Filosofisk medicinens Historia*; *Helsovännen, en folkskrift om vattnet och andan*, 1—5; *Arkif för menniskolifvets Telluriska eller Natt-sida*, utom flere uppsatser i Läkaresällskapets Handlingar.

Lagen är för de vakande, icke för de sofvande, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att den som sjelf försummar sin rätt, han har förlorat all talan.

Lagerberg, Lars, hette förut **Hornlund,** af en slägt, hvilken redan i 200 år innehaft domare-embeten i Småland och Westergöthland, var född i Flottarp i Åslett socken af Westergöthland år 1615. Såsom ett bevis på tidens mindre stränga befordringslagar må nämnas, att han, som 1639 blef auskultant i Svea hofrätt, följande året, vid endast 25 års ålder, blef sin faders efterträdare såsom häradshöfding öfver Wista, Wartofta och norra Wedbo härader. År 1660 tog han afsked och förestod sedan "hoppmanskapet" öfver det Braheska grefskapet Wisingsborg, i hvilken egenskap han adlades 1687, då han antog namnet *Lagerberg*, och dog 1688. Hans son,

Lagerberg, Sven, föddes 1672 på Stora Kjärr i Westergöthland. Han erhöll visserligen en vetenskaplig uppfostran; men drogs likväl af sin böjelse från fädrens lefnadsbana, för att ingå i krigsståndet, och blef, 18 år gammal, sergeant samt 1695 fändrik vid Skaraborgs regemente, följde Carl XII i alla dess fälttåg från landstigningen på Seland till slaget vid Pultava, der han blef illa sårad och af de framträngande Ryssarne öfvergången och trampad; men räddades af en dragon, som, ehuru sjelf sårad, likväl bortförde honom på sin häst, så att han kunde med konungen inkomma inom Turkiska gränsen. Han var nu grenadier-kapiten och regements-qvartermästare. Carl bemärkte snart hans brukbarhet äfven till andra än krigiska värf, och skickade honom, i Mars månad 1710, såsom diplomatisk underhandlare till Tartarernes Chan, hos hvilken han kom i stor ynnest, och sedermera åtföljde under kriget mellan honom, Turkiet och Ryssland. Storviziren var likväl så besvärad af hans närvaro, att han förvisade honom från lägret. Efter fredens afslutande vid Pruth, återvände han till Bender, der han deltog i kalabaliken. Han steg sedermera allt mer i grader och utnämndes år 1714 till öfverste för Kronobergs regemente, med hvilket han bivistade Wismars belägring af de allierade, hvilken räckte i 45 veckor, och hvarunder han företog flera lyck-

liga utfall. År 1717 flyttades han till chefskapet för Skaraborgs regemente, då han tillika blef general-major och deltog i Norska fälttåget 1718. Ehuru han tillhörde Holsteinska partiet, samt till och med var grefve Wellingks måg, voro hans skicklighet och redlighet så allmänt kända, att han ej allenast undgick de misstankar och förföljelser, som eljest träffade många af detta parti, utan till och med användes och befordrades till president i statskontoret 1720, blef landtmarskalk vid 1723 års riksdag, der han röjde en ovanlig måtta och oväld, samt efter hvars slut han flyttades till presidentskapet i Götha hofrätt och på rådsstolen, blef friherre, grefve och afled i Stockholm d. 7 Okt. 1746, med namn af "en gammal Carolin, käck, tarflig och arbetsammer man, med ingen misslanke på sig." Hans son,

Lagerberg, Adam Otto, född d. 19 Sept. 1726, blef kammarherre, hofmarskalk, under-ceremonimästare vid kongl. ordnarne och 1761 landshöfding i Skaraborgs län; men dömdes 1778 från tjensten, för åtskilliga begångna felaktigheter. Dog 1798.

Lagerberg, Carl, son till kaptenen, R. af S. O. Sven L., född den 9 Juli 1787, kommendör vid flottan, R. af S. O. och 1842 kommendant i Carlskrona, för närvarande informations-officer i taktiken derstädes. Har utgifvit åtskilliga skrifter och uppsatser i "Tidskrift för Sjöväsendet", såsom: *Åsigter af Svenska Handelsförhållanderna, särdeles på Brasilien; Anmärkningar vid Sjökrigstjensten; Om Sjöförsvaret; Tal i Örlogsmanna-Sällskapet vid præsidii nedläggande 1839,* o. s. v.

Lagerbjelke, Johan, hette förut **Fistulator,** var först inspektor hos kongl. rådet grefve Ascheberg, ingick sedan i tjenst vid tullverket och blef öfver-inspektor vid sjötullarne i Blekinge, i hvilken beställning han adlades 1698, då han antog namnet *Lagerbjelke*, samtidigt med sin ene broder, **Josua,** hvilken kallade sig *Stjernblad* (se detta ord). Hans yngre bröder, **Frans** och **Rutger** intogos sedermera under hans nummer. Blef 1711 öfver-kommissarie vid amiralitetet, och följande året amiralitets-kammarråd. Dog 1732. Hans son, **Axel,** blef friherre, vice-amiral, riksråd och serafimerriddare, död 1782. En son af denne var

Lagerbjelke, Johan Gustaf, född i Carlskrona den 22 Mars 1745, ingick helt ung vid flottan och tjenstgjorde, för sin utbildning, vid åtskilliga handelsexpeditioner, äfven till Kina; men fick aldrig tillfälle att deltaga i användandet af sitt vapen på stridsfältet, ehuru han dervid befordrades så, att han 1786 var öfverste. Han användes nemligen mest i administrativa och civila värf, förvaltade, under Finska kriget, chefsembetet vid arméns flottas Stockholms eskader, blef 1803 chef för förvaltningen af sjöärenderna, 1809, efter revolutionen, ledamot i den provisoriska konseljen, 1811 president i kammar-rätten och afled d. 16 Okt. 1812. Hans, under en lång embetsmannabana, ådagalagda skicklighet och ordningssinne belönades med grefvevärdighet, öfver-amirals titel och kommendörskapet med St. K. af S. O. Han var den egentlige stiftaren af örlogsmanna-sällskapet och ledamot af vetenskaps-akademien. Den namnkunnigaste af slägten var hans andre son,

Lagerbjelke, Gustaf, född den 22 Mars 1777. Liksom de flesta af hans slägt ernade han egna sig åt sjötjensten, och blef vid sex års ålder fändrik vid arméns flotta. Sjelf insåg han dock snart, att denna bana icke var den som bäst egnade sig åt hans lynne, hvarföre han, efter undergångna examina i Upsala, endast 15 år gammal, ingick i kansli-kollegium, der han 1796 blef andre sekreterare och under Norrköpings riksdag förestod kabinetts-sekreterare-tjensten, samt åtföljde Gustaf IV Adolf på hans resor till Pomern och Petersburg. År 1801 blef han förste kabinetts-sekreterare och var, från denna tid, ända till 1806, den, genom hvars hand de flesta regeringsåtgärder och diplomatiska värf gingo. Han skickades nemligen, vid tiden af Köpenhamns bombardering, till nämnde hufvudstad, hade, dagen efter denna tilldragelse, företräde hos Danske kronprinsen och lyckades skingra de moln, hvilka då redan uppstigit på horizonten mellan begge rikena. Sedan följde han konungen, under dess mångfaldiga resor, både inom och utom landet, föredrog nästan alla regeringsärender, som skulle af honom afgöras och brefvexlade dessutom serskildt med de hemmavarande embetsmännen, för att, så mycket det lät sig göra, jemka det något sträfva i regentens beslut, eller meddela instruktioner för verkställigheten. I allt ådagalade han klokhet och försigtighet, och hans diplomatiska stil var i alla hans skrifter ett mönster af redighet och klarhet. Derjemte var han föreståndare för hofekonomien och den daglige sällskapsmannen, hvars qvickhet, lifliga och intressanta samtal lika mycket anlitades, som hans embetsmannaverksamhet. Det var dock icke i längden möjligt, att undgå kollissioner med ett lynne, så helt och hållet olikt hans, som Gustaf Adolfs, och en brytning uppkom, hvilken hade till följd L:s hemskickande 1806, för att förestå hofkanslers-embetet och stundom deltaga i regeringen. Han var då statssekreterare, R. af N O. och sedan 1799 kommendör af Maltheser-orden, hvarmed kejsar Paul prydde honom. År 1807, då Gustaf Adolf fått det besynnerliga infallet att låta nedrifva stora operahuset, företog han en resa till konungen, och lyckades afvärja det däraktiga förslaget. Efter 1809 års revolution blef han först hofkansler och sedan statsråd, samt skickades i slutet af året, jemte grefve Essen, till Paris att underhandla om fred med Frankrike, hvilken också erhölls, på så goda vilkor man då möjligtvis kunde vänta. Hans beskickning dit blef nu förlängd och slutligen förvandlad till fortfarande, hvarvid man, emot hans vilja, entledigade honom ur statsrådet, hvilket han aldrig begärt; men som likväl skedde, till följd af några afundsmäns intriger. I Paris var hans ställning väl stundom nöjsam, genom hans bekantskap och förtrolighet med alla vitterhetens och konstens utmärktheter; men äfven stundom obehaglig, genom de politiska inveckIingar, som ägde rum mellan båda hofven. Hemkommen efter freden, var han länge utan någon offentlig befatt-

slag, ehuru han derunder erhöll flera nådebevis, såsom grefve-värdighet, excellens-titel och serafimer-orden. År 1823 emottog han dock chefskapet för theatern, hvilket han behöll till 1828, och der hans förvaltning utmärkte sig genom en dittills okänd scenisk prakt och det lika okända resultatet af ekonomiskt öfverskott. År 1831 inkallades han slutligen ånyo i statsrådet, der han qvarblef till sin död den 24 Maj 1837. L. hade många egenskaper såsom diplomat och hofman, fintlighet, smidighet, qvickhet, en lycklig magt öfver ordet, både i tal och skrift, hvarföre också åtskilliga af hans skrifter, t. ex. hans berättelse om ett samtal med Napoleon, d. 26 Okt. 1810, anses som mästerstycken, och hans tal vid inträdet i Svenska akademien, hvilket han höll först 1819, ehuru han dit blef inkallad redan tio år förut, och öfver presidenten Edelcrantz, när dennes vapen krossades, i sitt slag kunna ställas i bredd dermed. Ehuru en af 1809 års män blef han likväl, som många af dessa vid äldre år, en mindre varm vän af friheten, särdeles tryckpressen, hvars tadel ofta besvärade honom, och ett af honom uppgjort förslag till en ny tryckfrihetslag fick, af hans motståndare, namn af "trycktvångsförslaget." Hans yngre broder,

Lagerbjelke, Johan, född den 18 Juli 1778, inträdde på sina anförvandters bana, sjötjensten, befordrades der, alla graderna igenom, till vice-amiral, blef 1839 statsråd och chef för sjöförsvarsdepartementet (hvarifrån han tog afsked 1844), excellens och Serafimer-riddare.

Lagerborg, Olof, jemte sin broder, **Daniel,** adlad år 1719. De hette förut **Skragge,** och voro söner af bonden Olof Olofson i Ugglesäter i Huggenäs sochen uti Wermland. Olof blef 1687, då troligen blott en gosse, ryttare vid lifregementet och derefter frivillig vid Nerikes och Wermlands regemente; men återgick sedan till lifregementet, der han befordrades till officer, bivistade Carl XII:s fälttåg ända till 1708, då han för sina många sår nödgades taga afsked. Vid Danska infallet i Skåne 1709 återgick han likväl i tjenst, och deltog i slaget vid Helsingborg. År 1719 fick han öfverste-löjtnants titel. Brodern **Daniel,** född 1687, ingick äfven vid Nerikes och Wermlands regemente, och flyttades sedan till åtskilliga korpser, samt dog d. 19 Dec. 1751, såsom öfverste-löjtnant vid Westerbottens regemente och R. af S. O. Han hade, vid Rigas öfvergång 1710, fallit i Rysk fångenskap, hvarur han dock befriade sig; men blef vid Tönningen Dansk fånge tillika med Helsinge regemente, hvarvid han då var anställd. Bivistade kriget i Finland 1741 och 1742. — Olofs son var

Lagerborg, Carl, född d. 7 Dec. 1710, blef 1731 auskultant i Åbo hofrätt och 1769 vice president derstädes; men afled redan följande året den 5 Mars 1770, med namnet af en utmärkt skicklig, kunnig och rättvis domare. När vice presidentsembetet blef ledigt, ansågs han så sjelfskrifven dertill, att ingen sökte det utom honom.

Lagerborg, Robert Wilhelm, son till öfverste-löjtnanten och riddaren Fredrik Wilhelm L., var född i Finland d. 28 Okt. 1796; men hans ej till ynglingaåldern, förr än hans fädernesland redan fallit under Ryska väldet. Han gick således i Rysk krigstjenst 1812 såsom under-löjtnant vid första Finska jägare-regementet, och befordrades så, att han 1829 blef öfverste-löjtnant och pryddes med flera ordnar och utmärkelser. Deribland voro en guld-halfsabel med påskrift: "för tapperhet", medaljen för Warschaus stormning och Polska orden *Virtuti militari*. År 1834 utnämndes han till landshöfding i Uleåborgs län.

Lagerbring, Sven, föddes d. 24 Febr. 1707 i Klinta prestgård i Skåne, der fadern, **Ebbe Bring,** var kyrkoherde, blef 1720 student i Lund och ernade studera lagfarenheten under Nehrman, hvilken föresats han äfven så vida fullföljde, att han 1731 blef adjunkt i lagfarenheten. Dess studium förde honom likväl till ett dermed beslägtadt: historiens, der han fann sitt rätta fält. År 1748 fick han histor. professionen i Lund. Härunder började han arbeta på sitt stora historiska verk, hvaraf första delen utkom 1763. Han karakteriserar sjelf temligen rigtigt sitt system vid dess författande, då han, i dedikationen till akademiens kansler, riksrådet, friherre Gustaf Adolf Hjärne säger, att det "icke är möjligt att anföra något nytt i så urgamla händelser" — hedniska tiden som denna del omfattar — "om ej det kan anses för nytt, att man intet inbillat sig veta det, man intet vet." Vidare anmärker han, att okunnigheten väl må ursäktas; men icke det, att med stympade underrättelser förställa och vanhedra sanningen. Han hade visserligen kunnat göra intet; men arbetet öfverensstämde med hans pligt och syssla, och han trodde således, att bemödandet att åtminstone göra något "förtjente någon bevågenhet." Ständerne fäste särdeles uppmärksamhet vid arbetet, och uppmuntrade författaren till dess fortsättning. För att blifva i stånd härtill, erhöll han tjenstledighet från embetet, hvilket uppdrogs åt en brorson; dessutom anslogs åt honom 4,000 daler silfvermynt till resor och öfriga kostnader, hvarjemte han upphöjdes i adligt stånd, hvarpå följde kanslиråds titel. Andra delen af arbetet utkom nu år 1773, enligt hans yttrande: "såsom något bevis, att den tjenstfrihet, mig allernådigst varit förunnad, inte blifvit missbrukad till sysslolöst tidsfördrif." Han var likväl då redan en man om 66 år och det kunde sålunda lätt förutses, att han ej skulle komma att fullborda det stora arbetet. Detta inträffade också; ty fjerde delen, hvilken utkom 1783, går ej längre än till 1457. Detta var en verklig förlust för den Svenska historien; ty ehuru L:s stil alldeles icke är något att berömma och hans ut- och infall ofta nog äro både långa och öfverflödiga, har han likväl gått till väga med en ärlighet och sanningskärlek, hvari få torde kunna mäta sig med honom, har sorgfälligt forskat i källorna, noggrannt jemfört dem, och hans arbete utgör en förträfflig grundval till en Svensk historia, hvilken ännu är oskrifven. Han afled d. 5 Dec. 1787. Utom sitt ofvannämnda stora arbete, har han utgifvit: *Historia litteraria eller Inledning till*

Lärdomshistorien, hvilken dock ej hann längre än till första delen; *Ascheborgs Lefverne; Samling af åtskilliga handlingar och påminnelser, som förmodeligen kunna sprida ljus i Svenska Historien*, 3 delar; *Bref till Ihre, om Svenska och Turkiska språkens likhet;* ett *Sammandrag af Svenska Historien och Statskunskapen; Kristna religionens sanning och trovärdighet af en Svensk Adelsman*, m. m. Hans ende son,

Lagerbring, Carl, föddes i Lund den 2 Maj 1751 (enligt Låstbom den 15 April). Han inträdde först i riksarkivet, der han erhöll en plats på begäran af sin fader, som önskade hans biträde vid sina många forskningar, och de utdrag ur skrifter han behöfde. Derefter inträdde Carl L. i den s. k. presidents-expeditionen, der han blef personligen känd af Gustaf III och utnämnd till andre sekreterare. Han anställdes sedan i krigs-expeditionen och åtföljde konungen på flere af hans resor, deribland den till Italien, då han förde den hemliga brefvexlingen rörande krigsärenderna. En annan förtroende-befattning uppdrogs honom vid 1786 års riksdag, såsom bonde-ståndets sekreterare. Under 1788—1790 årens krig var han föredragande för krigsärenderna, en då för tiden ganska brydsam befattning; men hvilken han lyckades så bestrida till konungens nöje, att han insatte honom i regeringen under sin frånvaro, och på sin sotsäng utnämnde honom till sekreterare i förmyndare-styrelsen. Denna styrelse gjorde honom till statssekreterare för krigsärenderna; men fann sig snart lika besvärad af honom som af alla andra, hvilka ägt Gustafs förtroende, hvarföre han, kort efter Reuterholms återkomst till Sverige, flyttades till landshöfdinge-embetet i Nyköpings län. Äfven här var han likväl Reuterholm till besvär, fick, när han i December 1793 uppehöll sig i Stockholm, befallning att lemna staden, samt, då han följande året vägrade sitt bifall till en af honom äskad åtgärd, ansåg han tjenligast att begära afsked, hvilket han också erhöll, äfvensom från arkivarie-embetet vid serafimer-orden, som i sjelfva verket var mera en titel än en befattning. Hans brukbarhet gjorde dock, att man något försonades med honom, hvarföre han samma år pryddes med nordstjernan och 1796 erhöll öfver-postdirektörs-tjensten. Vid Gustaf Adolfs anträde till regeringen uppgick hans lyckas sol åter i sin förra glans. Samma dag konungen sjelf emottog styrelsen, gjorde han L. till ledamot af allmänna ärendernas beredning, och två månader senare till statssekreterare för krigsärenderna. Såsom sådan har man tadlat honom, för det han lemnade sitt biträde till alla de felaktiga åtgärder konungen befallde; men till hans ursäkt kan anföras, att regeln, att heldre taga afsked än verkställa en befallning, som man ogillar, eller rättare: den ministeriella ansvarighetens grund, var nära okänd på den tid, hvarunder L. uppväxt, och var af ingen grundlag bestämd. Deremot är L:s embetsmanna-skicklighet af ingen bestridd. Den saknade också icke sitt erkännande. Efter revolutionen 1809, till hvars förnämste ledare han hörde, bibehölls han, utnämndes till landtmarskalk under 1812 års riksdag, inkallades i statsrådet s. å., blef friherre, grefve, serafimer-riddare och excellens. Dog den 14 Mars 1822, då hans grefliga ätt utgick med honom.

Lagerbring, Gustaf Olof, en brorson till historieskrifvaren Lagerbring, hvilken fått tillåtelse att under sin nommer äfven upptaga sin broder, krigsrådet Pehr Bring. Han föddes i Stockholm den 31 Mars 1769, och blef, efter tidens bruk, endast nio år gammal, kornett vid adelsfanan, hvarifrån han år 1785 flyttades som fändrik till Uplands regemente. Med detta bivistade han kriget i Finland, och deltog i många fältslag, samt de båda batteljerna vid Svensksund, och befordrades till kapiten och R. af S. O. År 1800 var han redan öfverste-löjtnant och general-adjutant af flygeln. Då kriget mot Norrige utbröt 1808, skickades han dit som konungens öfver-adjutant, intog Haneborg och verkställde flera rekognosceringar. Härifrån beordrades han på sommaren att afgå till Åland och följa general-major Lantingshausen som adjutant vid landstigningen vid Helsinge, och sedan emottaga befälet öfver den s. k. andra fördelningen af södra Finska armén, hvarifrån han dock snart aflöstes af öfversten, baron Beije, emedan han vågat göra Gustaf Adolf föreställningar mot det okloka och förstörande i anordningarne. Hans militäriska förtjenster erkändes likväl af konungen, som tilldelade honom S. O. St. K., och skickade honom, att, såsom öfver-adjutant för de yttre ärenderna, tjenstgöra hos general-majoren Döbeln på Åland. Vid Ryssarnes anfall på ön i Mars 1809, lyckades han bemedla ett slags stillestånd, hvilket gaf Svenska styrkan rådrum att återgå öfver hafvet. Efter revolutionen sändes han till Petersburg, under hvilken resa han afslöt en konvention med Ryske befälhafvaren, hvarigenom det tillernade företaget på Sverige afböjdes. Vid expeditionen mot Ratan var L. general-adjutant hos befälhafvaren grefve Wachtmeister, och blef 1810, kort efter Fersiska mordet, general-adjutant för armén, samt chef för Uplands regemente. År 1812 blef han general-major och K. af S. O., följde hären till Tyskland 1813, först som general-adjutant och sedan såsom chef för andra brigaden, upphöjdes 1815 i friherrligt stånd, blef general-löjtnant, inspektör öfver andra infanteri-inspektionen, Kom. af S. O. med stora korset, och afled d. 17 Febr. 1847. General L. var icke blott en utmärkt militärisk befälhafvare, utan har äfven efterlemnat handskrifna anteckningar om 1808 års fälttåg och underhandlingar på Åland, samt från trycket utgifvit: *Betraktelser i anledning af Ryske Generalen van Suchtelens berättelse om kriget 1808 och 1809.*

Lagercrantz, Olof och **Erik**, voro tvenne bröder, som förut hette **Jonsson**, hvilka 1647 adlades, den ene såsom kapiten, den andre som major. **Olof** stupade år 1656 vid stormningen af Kexholm, såsom öfverste-löjtnant vid öfverste von Schwengels dragon-regemente. Om **Erik** är ingenting vidare uppgifvet. Bådas ätter äro utgångna.

Lagercrantz, Magnus, son till assessorn i Götha hofrätt Lars Larsson Gawelius. Denne hade

tvenne söner, **Magnus** och **Jakob**; den senare adlad under namn af **Lagerstedt**, den förre under namnet **Lagercrantz**. Han hade studerat i Holland och dessutom öfvat sig i bokhålleriet, hvarför han 1670 anställdes först som kammarskrifvare hos fältherren Carl Gustaf Wrangel, och fyra år senare som bokhållare vid Svenska hären i Pomern, hvarvid han användes i åtskilliga angelägna värf, dem han med största nit och skicklighet bestridde, derunder ofta trotsande både mödor och faror. Blef, till belöning derför, inspektor vid licenterne i Pomern, i denna beställning adlad 1682 och 1689 öfver-kommissarie vid amiralitetet. Dog d. 10 Mars 1693. Hans son,

Lagercrantz, Carl Otto, var en under riksdagstiderna mycket bekant partiman. Född d. 12 Juli 1683, valde han krigsståndet, gick i Fransysk tjenst, bivistade en del af Spanska arfföljdskriget, derunder slagen vid Ramilies, Oudenarde, Viinendahl och Malplaquet, återkom till Sverige och deltog under Stenbocks befäl i slagen vid Helsingborg och Gadebusch, blef ryttmästare vid Westgötha kavalleri, med majors och sedan öfverste-löjtnants titel, samt ernade af öfverste Ehrensvärd ackordera sig till kommendantsbeställningen på Carlsten; men begick den oförsigtigheten, att, innan detta var fullkomligen uppgjordt, bortackordera sin sqvadron. Under tiden dog Ehrensvärd, och en annan fick tjensten. Förbittringen häröfver retade honom och bestämde ännu mera hans beslut, att på en annan väg, intrigernas, söka sin fortkomst, hvartill han hade alltför mycken fallenhet. Han var, säges det i hans biografi, "en man af stora natursgåfvor, ett lätt, fast groft, umgångessätt, en farlig munn och penna, ett hämdgirigt och ränkfullt sinnelag." Han ställde sig, vid 1738 års riksdag, på det partis sida, som ville inskränka rådets magt, och samlade snart omkring sig en hop unge män, till en stor del officerare, hvilka, under hans ledning, ville göra lycka och som på spe kallades: *Lagercrantzes frikorps*. Desse röstade icke allenast efter hans anvisning, utan begingo äfven stundom på riddarhuset handgripliga våldsamheter mot de ledamöter, som vågade yttra något missbagligt för deras chef eller deras parti. Så skedde det mot hans egen svåger, lagman Hammarberg, då denne i ett memorial sökte taga rådets försvar, mot hvilken de drogo sina värjor och hotade med knutna näfvar, om han vågade hejda den Svenska frihetens lopp, o. s. v. L. arbetade mycket för kriget mot Ryssland och lyckades dertill bestämma konung Fredrik, derigenom att han genomdref Hessensteinarnes introduktion. Hans nit belönades med öfverstebeställningen för Elfsborgs regemente. När kriget sedan verkligen utbröt, sattes han, såsom rådgifvare, vid Lewenhaupts sida och misstänkes för att hafva förledt denne till åtskilliga af de falska steg, hvilka beredde både härens och hans egen olycka, samt uppträdde sedan såsom en af hans häftigaste förföljare. Han sjelf kunde dock icke undgå de misstankar, hvartill han gifvit så mycken anledning. Lewenhaupt lät arrestera honom och skicka honom till Stockholm, der han ställdes inför rätta och befarade sjelf det värsta, emedan han visste med sig, huru han spelat ett dubbelt och falskt spel, tagit penningar på ömse håll och förrådt begge partierna. Undersöknings-komissionen bestod likväl till större delen af hans vänner och slägtingar, hvilka förklarade honom oskyldig, och han kunde nu lemna fritt lopp åt sitt hämdbegär mot Lewenhaupt och Buddenbrock, samt åt sitt råa sinne mot de upproriske Dalkarlarne. Han afled d. 15 Dec. 1746.

Lagercrona, Johan, son af löjtnanten Matthis Hansson, föddes d. 15 Jan. 1618 i Munktorp i Westmanland, hvaraf han antog namnet Munktelius, studerade vid Åbo akademi och blef der 1645 magister, gjorde en utrikes resa och promoverades 1649 i Lejden till med. doktor; blef lifmedikus först hos prins Carl Gustaf och sedan hos drottning Christina, som upphöjde honom i adligt stånd, då han antog namnet **Lagercrona**. Han erhöll äfven af drottningen en förläning af Dåvön, under sin och sin hustrus lifstid. Nu öfvergick han till det juridiska yrket, blef assessor i Svea hofrätt och 1658 häradshöfding i Finspångs, Bråbo och Memmings härader, på hvilken syssla han likväl först 1667 erhöll bekräftelse. Dog d. 25 April 1674. Ett bref från honom till Carl Gustafs sekreterare, Steffan Gambrotius Hirschenstjerna, är infördt i Nya Svenska Biblioteket. Hans son,

Lagercrona, Anders, ingick i krigsståndet; men omtalas först 1702, då han, såsom generaladjutant, bivistade slaget vid Klissow och samma år blef öfverste för Westerbottens regemente. Han befordrades sedan till general-major, utförde flera krigsbragder och tjenstgjorde för det mesta såsom general-adjutant hos Carl XII, bland hvars gunstlingar han räknades. Han upphöjdes 1705 i friherrligt stånd. Ehuru han 1708 begick det felsteget, att låta Ryssarne förekomma sig vid besättandet af Staradubb, hvilket menligt inverkade på härens alla företag, förmådde detta likväl icke beröfva honom konungens ynnest; men då han 1710, i dess närvaro i Bender, förifrade sig under en tvist med den nye gunstlingen Grothusen, ådrog sådant honom Carls vrede till den grad, att han fick befallning att aldrig mer visa sig inför hans ögon. Han begärde då afsked, reste hem och lärer ej mer hafva ingått i tjenst, ehuru han afled först d. 7 Jun. 1739.

Lagerfelt, Israel, föddes i Linköping d. 28 April 1610 (der fadern var domprosten Israel Olavi), och antog under sin studiitid namnet Forthelius, men sedan Israelsson, gjorde flera utrikes resor och blef efter återkomsten, 1644, sekreterare vid freds-kongressen i Brömsebro, sedan häradshöfding i Westra härad i Småland och 1650 vice president i Åbo hofrätt. Här qvarstannade han likväl icke längre än till 1653, då honom uppdrogs en beskickning till Engelska parlamentet; blef 1654 vice president i general-kommerse-kollegium och direktör vid riddarhuset. Tog afsked 1681 och dog på Lagerlunda d. 27 Maj 1684. Upphöjd i adligt stånd 1646, antog han namnet

Lagerfelt. Han var en man af vidsträckt lärdom, grundliga insigter och mycken verksamhet; men en anhängare af monopolie-systemet och anses såsom upphofsmannen till de prohibitiva författningar, som vidtogos i den välmenta afsigten, att befordra stadsmanna-näringarne. Detta ådrog honom, vid 1660 års riksdag, mycket tadel, och det heter, i berättelsen om nämnda riksdag: "Var och hårdt, isynnerhet af Borgmästaren Printz, disputerat emot Commerce-Collegium, Compagnierne och Monopolierne, samt deras Patron *Israel Lagerfelt*, der ögonskenligen bevistes, att det Collegium slätt ingen nytta med sig hafver." L. var äfven en vitter man och har författat åtskilliga skrifter, dels på Latin, dels på Svenska, såsom ett tal om *Lifvet och Döden*, ett till Erici Olai åminnelse, ett annat öfver *segern vid Leipzig* och öfver *Gustaf Adolfs död*, m. fl. Hans sonson,

Lagerfelt, Gustaf Adolf, född d. 3 Juli 1693, hade till informator ingen mindre än den namnkunnige Spegel, blef vid 20 års ålder auskultant i Svea hofrätt, sedan häradshöfding, revisionssekreterare och 1748 landshöfding i Östergöthland. Hans förtjenster om detta län belönades med Nordstjerne-orden, presidents titel och friherreskap, hvari han år 1766 upphöjdes tillika med sonen, **Carl Gustaf,** som då var kammarherre, född 1724, och sonsonen **Israel,** son af den förres redan aflidne äldre broder, och född 1754. Han uppgifves i matrikeln då hafva varit regements-qvartermästare vid Smålands kavalleri, hvilken tjenst han sålunda skulle erhållit vid 12 eller om introduktionsåret 1770 afses, vid 16 års ålder.

Lagerfelt, Israel, öfverste-löjtnant och friherre, död i början af 1820-talet. Uppfann ett slags orgor, hvilka skilja sig från den vanliga orgverks-inrättningen derigenom, att organisten spelar med ansigtet vändt emot församlingen, och orgpiporna äro bakom honom, samt stå under hans fötter i förbindelse med klaviaturet. Sådana orgor finnas i Motala kyrka.

Lagerflycht, Carl. Kyrkoherden i Mouhijärvi i Finland, **Paulus Rausmannus,** hade tvenne söner och en sonson, hvilka alla tre blefvo stamfäder för hvar sin adeliga ätt, neml.: grefve Liljenstedt samt adelsmännen Lindheim och Lagerflycht. De kallade sig förut **Paulin.** Den ifrågavarande Carl var född i Björneborg, blef 1689 fiskal på den till Holland bestämde eskadern, notarie i statskontoret, advokat-fiskal och sedan assessor i Åbo hofrätt, lagman i Umeå läns lagsaga och 1719 landshöfding i Westerbotten, der han likväl afled följande året d. 5 Juli 1720. Vid sin upphöjelse i adligt stånd 1706, antog han namnet *Lagerflycht.*

Lagerfors, jernbruk i Bellefors socken af Skaraborgs län, beläget vid Tida-ån, har 2 härdar och 867 skepp:d 10 lisp:d priv. årligt smide af köpetackjern. Frälsesmidet utgör 57 skepp:d 10 lisp:d och hammarskatten 8 skepp:d 2 lisp:d. Brukets stämpel: A O L. Disponent: frih. Sten Sture. Bruket skeppar på Götheborg.

Lagerheim, Carl Erik, friherre, president i stats-kontoret och Serafimer-riddare, föddes i Stockholm d. 28 Juli 1742. Fadern var vetenskaps-akademiens gravör **Carl Bergqvist.** Hans medellöshet tvang sonen, att, vid 15 års ålder, afbryta sin kurs vid Strengnäs gymnasium och blifva skrifvare hos sin morbroder, som var kronofogde. Han utmärkte sig här så mycket, att han, endast 18 år gammal, erhöll uppdrag att förestå en häradsfogde-syssla. Derefter ingick han i kammar-kollegium, och blef, vid 1765 års riksdag, revisor i ständernes handels- och manufaktur-deputation. Följden af hans arbete derstädes och ett bevis af den tillfredsställelse, hvarmed det ansågs, var, att han följande året förordnades att förestå kontrollörs-sysslan vid manufaktur- och diskont-fonderna. År 1772 blef han assessor i kammar-kollegium, uppdrogs att öfverse fiskeri-författningarne, samt att vara ledamot i den kommission, hvilken skulle föreslå förbättrade tullagar. Att han häri måste hafva ådagalagt redbara förtjenster kan synas deraf, att dessa år 1777 belönades med adelskap, då han antog namnet *Lagerheim.* Denna utmärkelse har väl ofta nog varit en gåfva af nåden och gunsten, mer än en måttstock på verkligt värde; men vid detta tillfälle erhöll den visserligen en större betydelse, då man erinrar sig, icke blott att det var Gustaf III, som belönade, ty jemväl han kunde missledas, utan att det var Liljencrantz, som i detta fall föreslog belöningarne. Någon förbättrad lön undfick Lagerheim likväl icke förr än år 1792, då han blef kommerse-råd och straxt derefter ledamot i beredningen. Detta var en följd af den befattning han erhöll, såsom sekreterare i hemliga utskottet vid Gefle riksdag, hvartill Gustaf III utsåg honom, ehuru han icke var fullkomligt nöjd med hans politiska tänkesätt. Deremot var han det så mycket mer med hans financiella insigter och med den finansplan, han i nämnde utskott uppgjorde, hvarigenom statsverkets förlägenhet afhjelptes, utan nya skatter. År 1794 förordnades han till vice president i stats-kontoret, hvilken befattning han likväl följande året nedlade, en följd af det motstånd hans förbättringsplaner mötte hos försvararne af missbruken; men erhöll 1796, då Gustaf Adolf tillträdde regeringen, chefskapet för nämnde verk, hvilket dock ej var till inkomsten och förmånerna detsamma som presidents-embetet, hvartill han icke utnämndes förr än 1805. Att den stränge och ordningsälskande Gustaf Adolf var nöjd med Lagerheims förvaltning af denna vigtiga förtroendepost, kan inhemtas deraf, att han, tid efter annan, hedrade honom med flera utmärkelser, såsom kommendörs-dekorationen af Nordstjerne-orden och friherre-diplom. Vid 1809 års revolution blef han ledamot i den tillförordnade regeringen; men hans förslag att ordna statsverket och anskaffa tillgångar, följdes icke. Han erhöll likväl af den nya regeringen flera ynnestbevis, såsom då han utnämndes till riddare af Carl XIII:s och af Serafimer-orden. Han valdes till ledamot af vetenskaps-akademien, och uppgjorde en ny plan till dess förvaltning, hvilket han äfven ernade göra med Serafimer-ordens-gillet, men döden bortryckte honom från hans nyttiga verksamhet, d.

21 Dec. 1818. Men har af honom flera skrifter, såsom: *Stats-Utredningens Berättelse af den 8 Febr. 1794 om Statsverkets tillstånd vid Gustaf III:s död; Erinringar vid Liljencrantz's anmärkningar vid nämnde Berättelse; Underd. Memorial af den 7 Junii 1809, bifogad Konungens proposition till Rikets Ständer*, o. s. v. — Af hans 13 barn förtjena nämnas sönerne **Erik Julius**, född d. 15 Maj 1786, hofmarskalk, general-konsul i Algier och R. N. O., samt **Gustaf Adolf**, född d. 18 Jan. 1788, och död d. 14 Jan. 1845, såsom öfver-mekanikus vid Götha kanalverk, öfverste vid flottans mekaniska korps, chef för östra väg- och vatten-byggnads-distriktet, ledamot af vetenskaps-akademien och riddare af Nordstjerne- och Wasa-orden samt af Ryska Annæ-ordens 2:dra klass, en utmärkt vetenskapsman, och hvilken landet har att tacka för flera byggnadsföretag och inrättningar i hans väg.

Lagerheim, Olof Elias. Samma dag som assessorn i kommerse-kollegium **Carl Erik Bergqvist** adlades, såsom belöning för hans förtjenster om tullförfattningarnes granskning och föreslåendet af en ny tulltaxa, vederfors samma utmärkelse hans medbroder i denna befattning, advokatfiskalen **Olof Elias Weidman**, då begge erhöllo samma adeliga namn och nummer. Denne sistnämnde, son till kyrkoherden i Gladsax' och Tomerups församlingar i Skåne, Johan Gottfried Weidman, var född d. 24 Sept. 1741, ingick 1763 i Götha hofrätt och hade der förordnande att förrätta åtskilliga domare-sysslor, blef 1770 justitie-fiskal vid tull-direktionen, sedan advokatfiskal, och fick 1777 det ofvannämnda uppdraget, att, jemte Bergqvist, öfverse tullförfattningarne och föreslå en ny tulltaxa, blef följande året kammarråd, samt 1809, efter antagandet af den nya regeringsformen, en bland de första justitie-råderna. Härifrån flyttades han 1818 till president i kammar-kollegium; men hvarifrån han samma år tog afsked och dog d. 24 Febr. 1823. Hans långa och utmärkta embetsmannabana och de förtjenster han dervid ådagalagt, belönades med friherreskap, riddare- och sedan kommendörs-värdigheten af Nordstjerne-orden, Carl XIII:s och slutligen Serafimer-orden, hvilken han erhöll vid 78 års ålder. — Hans son, **Elias L.**, född år 1791 d. 18 Augusti, är kammarherre, envojé vid Danska hofvet, kommendör med stora korset af N. O. och prydd med Danska, Österrikiska, Franska, Badiska och Ryska ordnar.

Lagerheim, Olof Johan och **Lars Magnus**, brorsöner till den ofvannämnde Olof Elias L. och söner till biskopen i Skara **Thure Weidman**, adlades under farbroderns nummer år 1805. Den förre, **Olof Johan**, var född, enligt Rethliebs matrikel, d. 22 Juli 1785, men enligt rådslängden 1786, ingick i justitie-revisionen, blef derstädes revisions-sekreterare, kammarherre, riddarhus-sekreterare och 1832 justitie-råd, R. N. O.; men afled i koleran i sin bästa ålder d. 9 Sept. 1834. **Lars Magnus**, född i Lund d. 1 Sept. 1786, studerade vid Lunds universitet och blef der magister 1805, ingick samma år vid Svea lifgarde, der han efterhand befordrades till andre major, öfverste i general-staben och R. S. O.; blef 1842 vice landshöfding i Jemtland och 1844 landshöfding i Gefleborgs län.

Lagerhjelm, Johan, son till klockaren i Stafnäs socken i Wermland, Staffan Hansson, kallade sig **Staffander** och blef häradshöfding i Westergöthland, i hvilken beställning han adlades 1668, under namnet *Lagerhjelm*. Dog 1680. Hans son,

Lagerhjelm, Gabriel Johan, var född på Hagebergs säteri i Örebro län, blef 1702 fändrik vid lifgardet, deltog med regementet i alla de krigshändelser, hvilka sedan förefölle, ända till slaget vid Pultava, der han med det blef fången och förd till Wologda. Han var då kapiten och återkom ej ur fångenskapen förrän vid den allmänna befrielsen 1722. Nu erhöll han majors lön vid gardet, med öfverste-löjtnants titel, blef 1735 öfverste för Savolax regemente och dog ogift 1741, i en ålder af 64 år.

Lagerhjelm, Pehr, son af majoren L., föddes 1787 och blef vid ett års ålder korporal, samt vid nio år kornett vid lif-regementets husarer. Hunnen till ynglingaåldern fann han likväl krigsståndet icke öfverensstämma med sina anlag och böjelser, hvarföre han 1804 tog afsked derifrån, undergick hofrätts- och bergs-examen, blef 1808 masmästare-elev och deltog i de hydrauliska försök, som åren 1811—1815 anställdes i Falun, och för hvilka han sjelf slutligen ställdes i spetsen, jemte Forselles och Kallstenius. Följden häraf blef för honom jernkontorets och sedan vetenskaps-akademiens stora medaljer, samt en assessorsplats i bergs-kollegium, hvarifrån han tog afsked 1832. Har gjort förslag till större frihet i stångjernssmidet och tackjernshandeln, till en ny gruf-stadga, till bergs-styrelsens förändrade organisation, o. s. v., samt utgifvit åtskilliga skrifter och uppsatser, införda dels i jern-kontorets annaler, dels i vetenskaps-akademiens handlingar, af hvilken akademi han är ledamot, samt i tidskriften Svea. R. N. O. 1837. Har utmärkt sig som en nitisk riksdagstalare, mera lutande till den konservativa, än den liberala sidan.

Lagerlunda, säteri i Östergöthland. Se: *Kärna* socken.

Lagerlöf, Petrus, en af Sveriges mest utmärkte skalder och historieforskare på sin tid, föddes d. 4 Nov. 1648 i Fryksdalen, der fadern Måns Schivedius var komminister. Vid 20 år student i Upsala, gjorde han sig bemärkt genom några lyckliga Latinska skaldestycken, fick kondition som informator hos riksrådet Lars Fleming, företog med sin elev, enligt tidens sed, en utländsk resa och blef efter återkomsten först logices, sedan poeseos och sist eloquentiæ professor i Upsala, samt ändtligen 1698 riks-historiegraf, då han flyttade till Stockholm; men bortrycktes af döden redan d. 7 Jan. 1699, endast 50 år gammal. Såsom Latinsk skald är L. af ingen öfverträffad, och på modersmålets utbildning arbetade han äfven med mycken framgång, hvarföre han af Spegel ansågs som en återställare af de vackra konsterna.

Hans *Sång till Elieandra* ansågs på sin tid som ett mästerstycke, och kan ännu läsas med nöje. Måhända ännu mera hans begge psalmer i gamla psalmboken: "Hit o Jesu samloms vi", och "Såleds är vår kyrkogång." Han fick af Carl XI uppdrag att skrifva text till Dalbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*, samt utarbetade 28 ark, ett verk, som beklagligtvis ej fick fortsättas. Dessutom har man af honom: *Introductio brevis ad poesin Suecanam*; en öfversättning från Fransyskan af: *Wishetens råd, med Chinesiska Filosophen Confusii sedolära förbättrad*, utom en mängd, dels Latinska, dels Svenska skaldestycken och tal, utgifna af Älf, Carlesson och Sahlstedt. Hans yngre broder,

Lagerlöf, Erland, både i lefnadsförhållanden och lärdom, ehuru ej i snille och poetiska anlag, mycken likhet med den äldre. Han var född 1653, valdes af superintendenten Kilander till lärare för hans söner, fick derefter en dylik befattning hos grefve Gustaf Cronhjelm och sedermera för grefve Lindskölds äldste son, med hvilken han gjorde en resa genom England, Frankrike och Tyskland. Då hans lärjunge, en yngling af de mest utmärkta anlag, dog i Tübingen, fick han anbud att bli guvernör för en Würtembergsk prins; men föredrog grefve Lindskölds, att handleda hans andre son. Hemkommen med intyg att hafva fullständiga Pariser-seder, hvilket efter den tidens begrepp var liktydigt med finare bildning, blef han först filos. theor. och sedan eloqventiæ professor i Lund, der han afled d. 28 Nov. 1713. Har efterlemnat 21 disputationer. En brorson till desse,

Lagerlöf, Nils, född i Arvika i Wermland d. 7 Jan. 1688, der fadern var prost och kyrkoherde, blef theol. professor i Lund och 1741 superintendent i Carlstad. Bland hans politiska handlingar har blifvit anmärkt, att han, vid 1756 års riksdag, var bland dem som yrkade, att drottningen måtte få en föreställning för sina upproriska anläggningar. Hans barn adlades under namnet *von Lagerlöf*. Afled 1769. En doktor Lagerlöf var ännu 1825 kyrkoherde i Arvika, samt jemte brodern, jägmästaren Lagerlöf, de då enda qvarlefvande af 21 syskon efter samma far och mor. Denne doktor Lagerlöf var sin 20 års äldre broders efterträdare och har samma slägt en längre tid innehaft Arvika pastorat.

Lagermark, Johan, son af kyrkoherden i Wassända i Westergöthland Sven Jonsson, föddes d. 10 Juni 1622, kallade sig först **Wassenius**, blef 1648 sekreterare hos hertig Adolf Johan, som för honom hyste stort förtroende, blef 1650 advokatfiskal i Åbo hofrätt, tre år senare häradshöfding i Stor-Savolax, år 1662 assessor i Åbo hofrätt och 1664 tillika häradshöfding i Säksmäki härad. Tog afsked 1679, adlades 1685, med namnet *Lagermark*, och afled d. 16 Sept. 1688, berömd såsom en lärd och ansedd man. Utgaf i Åbo flera disputationer.

Lagerqvist, Erik Eriksson, hette förut **Bryaelius**, blef assessor i Svea hofrätt och sedan lagman öfver drottning Hedvig Eleonoras lifgeding. Då han år 1653 adlades, antog han namnet *Lagerqvist*. Dog 1692.

Lagerskjöld. Se: *Laurelius.*

Lagerstedt, Jakob, är en om Svenska fabriksväsendet och finanserna särdeles förtjent man. Son till assessorn i Götha hofrätt, **Jakob Larsson Gavelius**, egnade han sig åt handeln, gjorde vidsträckta resor, och öppnade, efter hemkomsten derifrån, ett eget handelshus, hvilket snart vann ett sådant förtroende, att det ansågs för ett af de rikaste och säkraste i Sverige. För att efterkomma Carl XI:s önskan, att kunna förse Svenska hären med kläde af inhemsk tillverkning, företog han, på egen bekostnad, en resa till Frankrike, England och Holland, att anskaffa mästare och redskap, och inrättade vid Barnängen i Stockholm en fabrik, der kläden, boj och ylleväfnader förfärdigades af en i Sverige dittills okänd godhet och motsvarande behofvet. Äfven vinnlade han sig om skeppsbyggeriet och lät bygga flera stora och vackra skepp, hvilka användes i statens tjenst. Belönades år 1698 med adelskap, då han antog ofvannämnde namn och titel af kommissarie, med lika rang som kommissarierne i kommerse-kollegium. Afled 1717 i en ålder af några och 60 år. Hans ätt utgick med sonen **Jakob**, kommissarie, hvilken afled 1748.

Lagerstjerna, Johan Herman, hette förut **Winecker**, var först soldat vid Ludvig XIV:s lifgarde och kom 1654 in till Sverige, såsom kammartjenare hos drottning Hedvig Eleonora, hvars hof-intendent han sedan blef. Öppnade handel och adlades 1686, såsom det hette, emedan han "fört ett Gudfruchtigt, dygdigt och ärbart lefverne, vinnlagt sig om *Commercerne* til Stockholms stads uppkomst och förkofring, samt gjordt till Kronan ansenliga försträckningar." Han afled i Stockholm 1689 midsommarsaftonen, 65 år gammal. Ätten utgick med hans sonson **Herman Hermansson L.**, hvilken dog i pesten år 1710.

Lagerstolpe, Nils, hette förut **Assarsson**, var presidents-sekreterare i Svea hofrätt och kamrerare vid riddarhuset, derefter assessor i kammarrevisionen, i hvilken beställning han adlades under ofvansagda namn. Kammar-revisionsråd 1727, hvarifrån han tog afsked 1747. Dog i Stockholm d. 16 Mars 1750, då ätten utgick med honom.

Lagerstråle, Clas, hette förut **Wirell**, son af salpetersjuderi-inspektoren Anders W., född i Södermanland 1716, blef 1734 antagen till extra ordinarie i kammar-kollegium, befordrades, genom en mängd civila befattningar, till vice president i stats-kontoret, R. N. O., adlades 1767 och antog då namnet *Lagerstråle*. Död d. 1 Febr. 1799. Hans son,

Lagerstråle, Pehr Gustaf, född d. 22 Jan. 1765, egnade sig åt sjötjensten, blef, vid elfva års ålder, löjtnant vid amiralitetet och utmärkte sig i slaget vid Hogland 1788, så att han, till belöning derföre, utnämndes till kapiten och R. S. O. År 1795 var han öfverste-löjtnant och general-adjutant af flygeln, samt erhöll följande året uppdrag, att, såsom sändebud, afgå till Marocko, utnämndes 1805 till sekundchef vid Carlskrona varf och

befordrades efterhand till varfs-amiral, chef för första volontär-regementet, befälhafvande amiral och öfver-kommendant i Carlskrona, vice amiral, kommendör med stora korset af Svärds-orden och friherre, hvartill han upphöjdes 1817. Tog afsked ur krigstjensten 1835 och dog d. 27 Okt. år 1840. — En medlem af denna slägt, kammarjunkaren och sekreteraren vid general-landtmäteri-kontoret **Gustaf Rudolf L.**, fick en olycklig ryktbarhet, emedan han vid hemgåendet öfver Nya Kungsholmsbron i Stockholm, natten mellan d. 13 och 14 Jan. 1844, hade det missödet att bli mördad af ett par gossar, hvilka bakifrån slogo honom i hufvudet med en butelj och en klädhängare, hvaraf han förlorade sansen och straxt derefter afled. Han var då icke fullt 46 år gammal.

Lagerström, Magnus Gabriel, hette förut **Laurin,** blef lands-sekreterare i Södermanland, sedan häradshöfding i Södertörn, stats-sekreterare i Pomern med regeringsråds namn och fick afsked 1728 med kanslers titel. Vid sin upphöjelse i adligt stånd 1691 antog han namnet *Lagerström*. Dog 1736 i en ålder af 70 år. Hans son,

Lagerström, Magnus, var född i Stettin d. 16 Dec. 1691, gjorde i sin ungdom flera resor i Tyskland, blef general-guvernements-sekreterare i Stettin, och flyttade, efter stadens öfvergång, år 1713, till Stralsund. Här fick han af Carl XII befallning att till Sverige öfverföra ett bref, ett uppdrag, som icke var utan sin våda, emedan resan måste företagas i öppen båt. Under Stralsunds belägring förlorade han sina föräldrars förmögenhet, qvarblef i staden äfven efter dess öfvergång ända till år 1721, då han begaf sig till Stockholm, samt der, till vedergällning för sina tjenster, erhöll hofråds titel, men en så knapp lön, att han måste ingå som auskultant i kommerse-kollegium, hos hvars president han tjenstgjorde såsom sekreterare. Begge dessa befattningar utbytte han likväl 1725 emot korrektors-platsen vid Wildes boktryckeri. Härunder dels samlade, dels skref eller öfversatte han en mängd böcker, författningar och uppsatser. Känd som en ganska språkkunnig och skicklig man, anställdes han år 1731 såsom sekreterare vid Ostindiska kompaniet och flyttade till Götheborg. Hans vilkor förbättrades i den grad, att han kunde köpa flera landtegendomar, blef sedan direktör vid det nya kompaniet och erhöll kommerseråds titel år 1747. Afled barnlös i Götheborg d. 5 Juli 1759. Sina lediga stunder egnade han åt vetenskaperna, och blef ledamot i Upsala vetenskaps-societet och i vetenskaps-akademien. Det var hans förtjenst, att kunnige och vetenskapligt bildade män så ofta som möjligt valdes till befälhafvare och embetsmän på de utgående Ostindiska skeppen, och deras hemförda effekter och samlingar utdelade L. till de kongl. personerna, Linné och de samfund, hvaraf han var medlem. De utgjorde isynnerhet grunden för vetenskaps-akademiens museum. Ett örtslägte *Lagerstroemia* är uppkalladt efter honom. Bland hans skrifter och öfversättningar må nämnas: *Samling af läkedomar för boskap; En Kristens resa till den saliga evigheten; Handbok i penninge-, vexel-, intresse- m. m. räkningar; Guds nåd mot de största syndare*, o. s. v.

Lagersvärd, Johan Clas, son af kapitenen vid Uplands regemente, R. S. O., Fredrik Lampa, år 1751 adlad med namnet *Lagersvard*. Clas föddes d. 4 Aug. 1756, ingick, efter slutade studier, i konungens kansli, der han anställdes vid kabinettet för utrikes brefvexlingen och efterhand befordrades derstädes till andre sekreterare. År 1792 afsändes han som chargé d'affaires vid de Italienska hofven, blef sedan minister vid desamma, R. N. O. och kommendör af W. O. med stora korset, afled år 1836 i Florens barnlös, då ätten utgick med honom. En glad, jovialisk man, som med mycken välvilja och gästfrihet emottog de Svenskar, som besökte Italien.

Lage Röd var befälhafvare på Stäkeholm 1434, och öfver allt landet deromkring. Han var en Dansk man, som väl hårdeligen uttog konungaskatten; men likväl en förståndig och gagnelig höfvidsman för bygden, och det nya Westervik, dit han lät borgrarne flytta från Gammelbyn, det gamla Westervik, är ett äreminne efter honom. Lage Röd försvarade sig tappert i mången hård strid, då Jösse Nilsson, under Engelbrekt, belägrade Stäkeholm; men föll till slut vid Mårtensmessan i Svenskarnes händer och fick i frid draga hem till Danmark.

Lagfart kallas de åtgärder, hvilka erfordras för att vinna laga stånd å fast egendom. Lagfart måste äga rum vid köp, gåfva och i allmänhet så snart ny ägare erhåller egendomen, så vida det icke sker genom arf, då lagfart ej kommer i fråga. Lagfart består deruti, att egendomen uppbjudes på allmänt häradsting å landet och rådstugurätt i stad. Meningen är att gifva tillfällen till klander å köpet, i fall någon anser sig befogad dertill. Har uppbud trenne gånger skett och intet klander blifvit anmäldt, erhålles fasta. Dessa uppbud ske på serskildta ting, och i städerna med en viss tids mellanstånd emellan hvarje uppbud. Lagfart bör följa omedelbart på afslutadt köp. Lagen stadgar böter för den, som försummar att söka lagfart inom laga tid, hvilken utgör tre månader i stad, och på landet det första ting, som inträffar efter sex månaders förlopp sedan egendomshandeln afgjordes. Såsom bevis, att egendomen är lagligen förvärfd, måste förre ägarens åtkomsthandlingar uppvisas, äfvensom köpebrefvet. Uppstår klander vid lagfarten, så beviljas ej fasta, förrän dom fallit rörande klandret, och sedan fasta blifvit beviljad, kan klander å åtkomsten äga rum, blott med förbehåll, att dess olaglighet ådagalägges.

Lagfors, jernbruk. Se: *Lögdö-verken*.

Lagförklaring. Rättigheten att förklara rätta meningen af gällande lagar i Sverige, tillhör samma myndigheter, som stifta lagen, nemligen konungen och ständerne gemensamt. Men på det icke ständerne skola nödgas sammanträda för hvarje lagförklaring, påkallad af behofvet, men lagens otydlighet må kunna afhjelpas, har grundlagen upp-

dragit åt högsta domstolen, att gifva lagförklaringar, då ständerne icke äro samlade. Denna rättighet är närmare bestämd genom tvenne förbehåll, nemligen att förklaringen skall vara begärd af någon underdomare, samt att den kan upphäfvas af ständerne. Högsta domstolen äger således icke rätt att opåkallad utfärda lagförklaringar, så ofta den behagar; en sådan magt, om den funnes, kunde missbrukas, och leda derhän, att högsta domstolen förvandlade sig ifrån domare till lagstiftare. Dess magt är blott en nödfallsmyndighet, hvilken får begagnas endast då den lagstiftande magten icke är samlad. Ett annat vilkor erfordras dervid äfven, nemligen att konungen skall deltaga med två röster i domstolens beslut. Konungen äger således icke rätt, att, vid detta tillfälle, nedlägga sina tvenne röster i högsta domstolen; men deremot har konungen icke större inflytande härvid, än det som åtföljer dessa tvenne röster, och kan således öfverröstas i högsta domstolen. Lagförklaringen utfärdas, i sådant fall, efter flesta rösternas mening, i strid med konungens beslut; men gäller endast till dess att ständerne upphäft eller stadfästat densamma. Fråga har varit väckt om grundlags-förändringar, hvilka skulle upphäfva dessa stadganden och deremot inrymma konungen ett större inflytande. Konungamagten, som vid lagförklaringar, hvilka kommit i fråga under varande riksdag, äger lika magt med rikets ständer, är deremot, när lagförklaringar utfärdas emellan riksdag, nedsatt till ett inflytande, som icke öfverstiger tvenne ledamöters i högsta domstolen. Men detta förhållande, ehuru oformligt det synes vara, har, i anseende till stridande meningar vid riksdagarne, ännu icke blifvit förändradt.

Lagga, en socken med Östuna, belägen i Långhundra härad af Stockholms län, Waksala kontrakt af Upsala stift, 1 ½ mil S.O. från Upsala. Här märkes *Mora stenar* på Mora kungsäng (hvarom se detta ord). Runstenar finnas på flera ställen inom socknen, såsom vid Äsby, Örbybacke, Olunda gärde, Rasby och Kasby åar m. fl. Men har här anmärkt ett berg, hvarom sägnen anför, att tvenne gångar löpa ifrån detsamma under jorden, en norr ut till Kasby sätesgård och en söder ut. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 42 ½ mtl., samt har 900 invånare. Dess areal utgör 10,299 tunnl., af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Laghistoria, eller historien om lagstiftningens olika utbildning genom tidehvarfven, är en hufvudsaklig del af rättsvetenskapen. Sverige har tvenne vigtiga arbeten i detta ämne, nemligen *Stjernhööks* verk om den gamla Svenska lagstiftningen (De jure Sueorum et Gotorum vetusto), samt *Nordströms* Bidrag till den Svenska Samhällsförfattningens Historia. Det förra författades på 1600-talet och på Latinska språket; det senare tillhör vår tid, men sträcker sig dock ej längre än till slutet af 17:de århundradet. För den nyare tiden sakna vi helt och hållet ett omfattande laghistoriskt verk; ty *Naumanns* Inledning till Sveriges Statsförfattningsrätt är behandladt med för liten sjelfständighet. Detta oaktadt bör laghistoriens studium nu mera vinna förkofran, sedan densamma ingår ibland undervisningsämnena vid universiteterna. Hvad beträffar vårt äldre lagverk är ett förträffligt arbete verkställdt, eller rättare, håller på att verkställas, genom de gamla lagarnes utgifvande af professor Schlyter. Källorna blifva på detta sätt tillgängliga, uti en mera tillförlitlig upplaga än de äldre, hvilka finnas af våra landskapslagar. Öfriga källor för laghistorien äro naturligtvis sjelfva lagarne, i serskildta samlingar från olika tider. v. Stiernman har stor förtjenst genom sin samling af ekonomiska förordningar, af riksdagsbeslut och dithörande handlingar, samt förordningar om religion. Andra samlingar äro Schmedemanns justitieverk, och Modees utdrag ur publika handlingar, den förre från 1600-, den senare från 1700-talet. I nyare tider äga vi årstrycket och författningssamlingen, båda af officiel natur, samt Enbloms, Backmans, Danckwardts, m. fl. samlingar. Laghistorien är dock icke endast en juridisk, utan äfven en historisk vetenskap. Den bör bestå icke blott uti en framställning af lagens olika innehåll på olika tider, utan äfven sättet för dess förändring och orsakerna dertill, samt dess förhållande till folkets bildning, seder och andra förhållanden. Betraktad ur denna större synpunkt ingår laghistorien i fäderneslandets allmänna historia och bör behandlas i sammanhang med den, hvilket äfven skett i korthet, men med lysande framgång, af Geijer och till en viss grad äfven af våra öfriga mera omfattande historieskrifvare. Bland våra författare i laghistorien, i och för sig betraktad, utmärka sig, utom de tvenne ofvannämnde, äfven Wilde och Calonius, den förre genom sin *Historia Pragmatica* och sin afhandling om *Sveriges beskrifna lagars grund, art och upprinnelse;* den senare genom sin klassiska afhandling *om de gamla Trälarnes rättsförhållande i Sverige* (De prisco in patria servorum jure).

Lagholms slott. Se: *Laholms* stad.

Lagklarebäck, en landtegendom. Se: *Fässbergs* socken.

Lagkommitté. Likasom många andra offentliga ärender beredas genom kommittéer, så är äfven vårt lagverk utarbetadt af kommittéer. Konung Carl XI nedsatte en lagkommitté, hvars arbete bar sin frukt uti 1734 års lag. År 1686 nedsattes lagkommittén, som utarbetade den lag, hvilken 1734 antogs och utfärdades 1736 såsom gällande i landet. Femtio år förflöto ifrån kommittéens nedsättande och till lagens antagande. Den nya lag, hvilken nu (1848) är i fråga att pröfvas af konung och ständer, har tillkommit på samma sätt. Men icke blott en utan flera kommittéer, den ena efter den andra, hafva behandlat dessa vidlyftiga verk. Dess omarbetning har skett af en kommitté, bestående förnämligast af trenne ledamöter, kommerse-rådet Zenius, advokat-fiskalen Staaff och expeditions-sekreteraren Richert. Kommittén höll, utom sina vanliga sammankomster, äfven gemen-

samma öfverläggningar med den Norska lagkommittén. Dess förslag till ny lag granskades af högsta domstolen, samt af hofrätterne m. fl., hvarefter lagkommittén afgaf sina anmärkningar i anledning af denna granskning. Slutligen nedsattes på 1830-talet en ny kommitté, för att utarbeta en jemförelse-tablå emellan gamla och nya lagen, och sedan denna handlagt några balkar af lagen, efterträddes den af lagberedningen. (Se detta ord.)

Lagman, Lagmansrätt, Lagmansting äro begrepp i den Svenska lagfarenheten, lika gamla som sjelfva denna lagfarenhet. Lagmannen, af folket vald att skipa rätt på landskapstinget och föra folkets talan inför konungen, ingår såsom en af de vigtigaste beståndsdelar i den äldsta Svenska författningen. Sturlesons berättelse om Thorgnys uppträdande inför konung Olof Skötkonung visar, hvilket stort inflytande medföljde detta embete, när det bekläddes af en man med kraft, förstånd och allmänt förtroende. Lagmans-embetet, tillsatt genom val, blef stundom genom häfd ärftligt. Så var förhållandet med Thorgnys slägt. Uplandslagmannen ansågs för den förste, på grund af det företräde Upsvearne ägde ibland de förenade landskaperna, hvilkas förbund bildade Sveriges rike. Landskaperna voro såsom förenade republiker, och lagmännerne, hvar för sitt landskap, samhällets chef. Med tiden förändrades deras ställning; de blefvo konungens tjenare, utnämndes af honom och företrädde hans plats vid vissa tillfällen. De upphörde att vara det demokratiska samhällets stöd, inträdde i rådet och hörde till aristokratien. Omsider blef det ett privilegium för adeln, att, med få undantag, domare-sysslorna skulle besättas med adelsmän. Vid införandet af hofrätten 1613, ställdes lagmännen under denna öfver-domstol. De fingo ännu en högre öfver sig, då konungen började upptaga till förnyad pröfning hofrättens domar. Deras politiska bestämmelse såsom folkanförare hade gått alldeles förlorad, och genom det fria tillträde för ofrälse män till alla embeten, som nu äger rum, hafva de äfven blifvit skiljda ifrån aristokratien. De äro nu domare i andra instansen, i civilmål på landet. Rättegångar i städerne gå från kämnersrätt till hofrätt, och kriminalfrågor gå lagmännens domstol förbi. Nu är till och med fråga väckt om lagmans-embetets fullkomliga upphäfvande. Lagmansrätt kallas den domstol, der lagmannen dömer; lagmansting det sammanträde, hvaruti han ransakar och afgör, likasom häradsrättens utöfning af sitt kall heter häradsting. De ofvannämnde förändringarne med lagmans-embetet inträffade efterhand, i sammanhang med hela statsförfattningens utbildning. Den allmänna landslagen visar oss redan konungens rätt att utnämna lagmannen, inom ett af häradet uppsatt förslag; i rådet deltog han under Folkungatiden, och konung Johan III:s adelsprivilegier 1569 försäkra adeln om besittningen af detta embete. Nu mera sitter lagmannen till doms, jemte ett visst antal — sju till tolf — nämndemän. Nämnd finnes således der likasom vid häradsrätt, och dess enhälliga mening i strid med lagmannens bestämmer domen. Dess antal äro mindre; ty lagmansrätten upptager mål endast genom vad, ej genom besvär, och således, såsom nämndt är, inga brottmål. Derifrån är dock undantag stadgadt för slagsmål o. dyl., under sjelfva tinget. Lagmannen håller ting en gång om året, höstetiden emellan Bartholomæi och Michaeli-dag, så framt ej landsortens beskaffenhet annat kräfver.

Lagmansered, annex till Mellby, beläget i Bjerke härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil N. från Alingsås. Socknen har sitt namn af ett urgammalt domaresäte, som varit beläget härstädes. Kyrkan uppbyggdes af sten, år 1639, genom grefvinnan Sidonia Grips till Koberg försorg, och har sedermera undergått flera förbättringar. I socknen märkes säteriet *Koberg* (se detta ord). Socknen består af 13 mtl. och har 976 invånare. Dess areal utgör 9,951 tunnl., af hvilka 1,220 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Lagmansränta kallades en viss skatt, som utgick till lagmännens underhåll. En dylik under namn af häradshöfdinge-räntan fanns äfven. Begge upphörde de under tidernas längd att vara lagmännens och häradshöfdingarnes tillhörigheter, utan blefvo statsinkomster. I denna egenskap fortforo dessa räntor att utgå ibland de ordinarie skatterna, till dess de upphäfdes vid 1840—41 årens riksdag. I senare tider utgingo dessa räntor med sex à tolf öre af hvarje mantal, med undantag för säterier, och den adel, som sjelf bebodde frälsehemman. Likaså voro prestgårdar, bruksarbetare, m. fl. befriade derifrån. På några ställen kallas denna ränta *lagmans-marker*; i Skåne *mallagsskatt*.

Lagmansö, i Vadsbro socken af Södermanland, $4\frac{1}{4}$ mil från Nyköping, utgör med *Sund* och *Cathrineborg* 27 mtl. Säteriet Lagmansö har en vacker belägenhet på en halfö uti sjön Långhalsen. Riksrådet Ulf Bengtsson (Sparre) skref sig till denna gård, hvartill som ägare äfven omnämnes en herr Tott Åkesson, död 1555. Riksrådet och amiralen Erik Ryning ägde äfven Lagmansö och skref sig till denna gård, hvarefter den kom till Kruse-slägten, samt landshöfdingen frih. Gabriel Falkenberg, död 1756; hans son, Gabriel F., äfven landshöfding, gjorde, med konungens tillstånd, egendomen till fidei-kommiss, i stället för Odensviholm i Kalmar län, samt uppförde flera stora och vackra byggnader härstädes. Ägaren har patronaträtt till Blacksta pastorat, alternativt med Strengnäs konsistorium; men tillsätter ensam komministern.

Lagom. Detta ord, hvilket härleder sig från *lag*, är ett ganska lyckligt och träffande uttryck, att beteckna något, som hvarken är för stort eller för litet, för mycket eller för ringa. Intet annat språk, utom Finskan, torde hafva något deremot svarande, och flera utländningar hafva önskat kunna rikta sina modersmål med något liktydigt. (Om Hedlingers medalj med detta ord till inskrift, se: *Hedlinger*.)

Lagrettemän, eller **Laugrettemän**, kallades fordom i Bohuslän de af allmogen, som voro bisittare i "lagthinget" eller "laga stämman", d. v. s. domstolar, der lagmannen sjelf eller någon under-

ordnad domare dömde. De motsvarade således våra nämndemän; men synes hafva ägt rättighet, att, utan egentlig domares närvaro, afgöra mindre tvister.

Lagsaga. För lagskipningen eller i juridiskt hänseende finnas under rikets treune hofrätter 11 lagsagor, nemligen: under Svea hofrätt 5, under Götha hofrätt 5, samt 1 under hofrätten öfver Skåne och Blekinge. Detta antal är upptaget efter Sköldberg. Forsell delar riket i 13 och Tuneld i 16 lagsagor.

Lagskipning räknas såsom föremål för en egen statsmagt, domaremagten. Den är oberoende af konung och ständer, åtminstone till största delen. Deras enda beroende består deruti, att konungen utnämner domarena; men han kan icke afsätta dem. Ständerne åter kunna genom opinions-nämnden, vid hvarje riksdag, utesluta högst tre af högsta domstolens ledamöter; men utöfva för öfrigt intet inflytande på lagskipningen. Den skall, såsom sjelfva namnet innebär, bindas af lagen, således ej af domarens, ej heller af de andra statsmagternas godtycke. Men lagen beror af dessa, äfvensom sjelfva formen och inrättningen af den lagskipande magten. »Domstolarne ordnas af konung och ständer, ja af konungen allena i de fall, som hvarken grundlag eller allmän lag upptagit. Så t. ex. upphäfde konungen 1844 borg-rätterna, utan ständernes hörande; men hofrätten, m. fl. allmänna domstolar, kan ingendera af dessa statsmagter borttaga, utan den andras bifall, emedan deras tillvaro stadgas i allmänna lagen. En i utöfningen sjelfständig, men lagbunden domaremagt har af ålder funnits i Sverige, ehuru den vid vissa tidskiften lidit intrång af ständerne, genom deras extra kommissioner, t. ex. under den s. k. frihetstiden, och när konung Carl XI:s förmyndare kallades till ansvar. Konungarne vädjade stundom sjelfve till ständerne såsom domstol, t. ex. när konung Johan III förföljde de af honom hatade rådsherrarne, och då konung Erik XIV anklagade Sturarne. Äfven riksråden, som aflifvades i Linköping 1600, voro dömde af en ständernes nämnd. Detta ständernes deltagande i lagskipningen upphörde med 1772 års revolution. Nu gällande grundlagar förbjuda ständerne uttryckligen icke blott att kalla någon till ansvar inför sig; men tillåta dem icke en gång att befalla sin justitie-ombudsman att anställa rättegång emot någon. Deras uppsigt öfver lagskipningen är helt och hållet anförtrodd åt justitie-ombudsmannen. Ständernes magt består blott deruti, att de välja en sådan embetsman; sjelfva utöfningen af den kontrollerande magten beror på honom. Hvad konungen beträffar, så har han af ålder varit domare. Att skipa rätt i folket är en af Sveriges konungs dyraste pligter. Den utöfvades fordom personligen på allmänt ting, vid de stora national-offren under hedniska tiden; sedermera på räfst- och rättare-tingen, der likväl konungens person stundom företräddes af andra högt uppsatte män, slutligen af konungen i rådet och sist i våra dagar af konungens högsta domstol, deruti konungen sjelf kan deltaga, om han så vill, med två röster vid beslutets fattande. Det är således blott ett af ålder bibehållet talesätt, att konungen utöfvar den lagskipande magten. Han kan göra det blott i ringa mån genom sina tvenne röster; men domen fälles af högsta domstolen, i konungens namn. Dessa konungens två röster uppkommo vid statshvälfningen efter konung Carl XII:s död; konungen fick då tvenne röster i alla regeringsärender, och äfven i domarefrågor. Gustaf III, ehuru en ensamt beslutande konung, erkände samma grundsats i afseende på domstolsärender, hvilka förekommo till afgörande i rådet, och 1809 års regeringsform bibehöll detta förhållande. Sjelfva idéen, att öfverlemna konungens lagskipande magt åt någon annan än honom personligen, uppkom då hofrätten instiftades 1614, ehuruväl det icke dröjde länge, innan konungen började upptaga till skärskådande de mål, som hofrätten afdömt, och på detta sätt blef konungen i rådet den högste domaren. Detta fortfor till dess rådet upphäfdes 1789. Då inrättades högsta domstolen. För öfrigt utöfvas lagskipande magten af domstolarne; men konungen har, genom sin justitiekansler, en kontrollerande uppsigt öfver dem, likasom ständerne genom justitie-ombudsmannen. Likväl ingriper konungen personligen vida mera än ständerne; ty han kan befalla eller ock förbjuda justitie-kansleren att anställa de åtal, som kommit i fråga. Längre än till att anställa laga undersökning sträcker sig dock icke denna konungens uppsigt öfver domstolarne. (Se vidare art. *Domstol.*)

Lagstiftning har ifrån urminnes tider berott på Svenska folket, såsom en dess rättighet. I det äldsta Sverige var lagmannen den som tolkade lagen och tillämpade den. Han var således snarare domare än lagstiftare, ehuru lagens obestämdhet och den pligt han hade, att, i tvistiga fall, utreda hvad för lag borde anses, närmade honom mycket till en lagstiftande myndighet. Emot folkets bifall kunde han dock ej någonsin stadga ny lag. Sedan den demokratiska författningen, och med den äfven lagmans-embetets högsta betydelse gått förlorad i de hvälfningar, som åtföljde införandet af kristendomen, stannade lagstiftande magten hos herredagarne, till dess allmänna riksdagar åter började hållas. Folket afsade sig aldrig sin magt, ehuru tidernas trångmål flyttade dess utöfning i sjelfva verket till de privilegierade stånden. På dessa berodde den lagliga ordningen, ehuru folkmassornas våld stundom talade högre än de lagar, som rådet, prelaterne och konungen stiftat. Den sistnämndes andel i lagstiftningen var under de kraftfulla regenterne Birger Jarl och Magnus Ladulås öfvervägande, under de svaga unions-konungarne obetydlig. Gustaf Wasa gjorde den gällande ända till despotism, ehuruväl hans väldiga konungaverksamhet mindre kändes inom lagstiftningen än i andra afseenden. Formligen uppdragen åt konungen allena har denna myndighet aldrig varit, utom under Carl XI och Carl XII. Förut gällde den grundsatsen, att lag borde stiftas på allmän riksdag, således ej af konungen ensam, ej heller på landtdagar i orterna eller s. k. utskotts-riksdagar.

Men vid 1682—83 årens riksdag förklarade ständerne, att de ansågo för en kunglig nåd om de blefvo tillsporda om förändringar af allmän lag. Det kungliga enväldet, hvilket derigenom erkändes, föll med Carl XII:s död, och omkastningen var då så fullkomlig, att ständerne tillerkände sig allena den lagstiftande magten. Konungamagten blottades på denna myndighet, likasom på nästan all regeringsmagt, till dess Gustaf III år 1772 återställde den gamla regeln i full kraft, att konung och ständer borde vara gemensamt lagstiftande. Efter 1789 var lagen åter beroende af konungen, enär förenings- och säkerhets-akten tillerkände konungen rätt, att "sköta de riksvårdande ärenderna på sätt honom nyttigast syntes." Intet undantag omtalas för lagstiftande magten. Efter nu gällande regeringsform äger konungen icke att stifta lag utan ständerne, ej heller de utan honom. Begge statsmagterna kunna föreslå nya lagar, och äga ömsesidig rätt att antaga eller förkasta hvarandras förslag. Tre stånds sammanstämmande beslut bestämmer ständernes, och frågorna behandlas af lagutskottet innan de afgöras af riksstånden. Konungen fattar sitt beslut i statsrådet, efter att hafva inhemtat högsta domstolens yttrande, hvilken i detta fall antager karakteren af rådgifvare. Afslår konungen ständernes förslag, så meddelar han dem skälen för sitt beslut; likaså ständerne å sin sida, om de afslå konungens. Ständernes förslag uppkommer genom motion af någon riksdagsman, och hänvisas till lagutskottet; har det vunnit minst tre stånds bifall, så framställes detsamma för konungen. Detta förfarande gäller om allmän civil-, kriminal- och kyrkolag; men den s. k. ekonomiska lagstiftningen är konungens ensak, och grundlagsstiftning, ehuru gemensam för begge statsmagterna, behandlas efter serskildta föreskrifter. De bestå hufvudsakligen deruti, att alla fyra riksståndens bifall erfordras samt att frågan måste behandlas af tvenne riksdagar, innan en grundlagsförändring får gällande kraft. Konstitutions-utskottet, som handlägger sådana ärender, har också något större inflytande på utgången än lagutskottet. (Se vidare: *Grundlag*, *Ekonomiska mål* och *Konstitutions-utskott.*)

Lagsökning kallas den juridiska åtgärd, hvarigenom en fordran utkräfves genom den offentliga magtens åtgärd. Konungens befallningshafvande verkställer lagsökning. Till denna myndighet vänder sig fordringsägaren, och om hans fordran är klar beviljas handräckning. Men visar sig fordringsägarens rätt oafgjord, hänskjutes målet till laga domstol. Gäldenär sökes der han bor eller för längre tid vistas, utom då lagsökningen gäller löpande skuldebref. I sådant fall sökes gäldenären hvar helst han anträffas. Högre domstol i lagsökningsmål är hofrätten, hvilken kan upptaga saken, äfven om den endast varit handlagd af konungens befallningshafvande och icke af underdomstol.

Lagunda, ett härad af Upsala län, innefattar socknarne Biskopskulla, Fröjeslunda, Giresta, Långtora, Holm, Kulla, Fitja, Hjelsta och Nysätra, hvilka tillsammans bestå af 264½ mtl. med 4,529 invånare. I förening med Waxala, Rasbo, Bälinge, Ulleråker och Hagunda härader utgör Lagunda en domsaga, samt med de tvenne sistnämnde ett fögderi. Häradets areal utgör 39,644 tunnl., af hvilka 900 äro sjöar och kärr.

Lagunda kontrakt af Upsala stift, hör till Upsala län, med undantag af Östersunda socken, som tillhör Westerås län, och innefattar 6 pastorat, nemligen: Biskopskulla med Fröjeslunda, Giresta med Gryta, Långtora med Herkulberga, Holm med Kulla, Fitja med Hjelsta, samt Nysätra med Östersunda. Af dessa pastorat, hvilkas folkmängd utgör 6,425 personer, äro 2 reg., 3 konsist. och 1 patronelt.

Lagus, Wilhelm Gabriel, född 1786, filos. magister 1812, blef 1823 professor i Finlands allmänna lagfarenhet vid Åbo universitet. Var ledamot i sällskapet *Vitterhetens vänner*, hvilket stiftades i Upsala 1803; har utgifvit en *Afhandling om Vexlar*; en *Inledning till Ryska civilrätten* samt *Åbo Hofrätts historia.*

Lag-utskott kallas det utskott vid riksdagarne, som upptager frågor om förändring och förklaring af gamla eller stiftandet af nya lagar, likväl med undantag af grundlagar och ekonomiska förordningar. Dessa sistnämnde, så vida de blifva föremål för ständernes yttrande, tillhöra allmänna besvärs- och ekonomi-utskottet; grundlagarne åter konstitutions-utskottet. Lag-utskottet sysselsätter sig således med civil- och kriminal-lag, samt kyrkolag och krigslag, så vida den senare har tillämpning på medborgare utom krigsstaten. Lag-utskottet består af sexton ledamöter, fyra af hvarje stånd, och är, likasom de andra utskotten, med undantag i vissa fall af konstitutions- och banko-utskotten, en kommitté, som upptager de mål ständerne dit hänvisa; men utan rätt att sjelf väcka nya frågor eller afgöra något ärende med ständernes rätt. Deremot kan ingen lagfråga afgöras af ständerne, utan att lag-utskottet förut yttrat sig. Vid 1840 års riksdag väcktes frågan om en grundlagsförändring, hvarigenom lag-utskottet skulle hafva erhållit en utvidgad och sjelfständigt beslutande magt. Det skulle nemligen förstärkas med ett ökadt antal ledamöter och sitta qvar efter riksdagarnes slut, för att afgöra med ständernes beslutande rätt vissa lagfrågor. För att icke göra detta förstärkta lag-utskott alltför mägtigt, var meningen att ingen förstärkning borde äga rum om ej alla fyra riksstånden voro ense derom, och inga andra ärender skulle der afgöras än de som alla fyra stånden dit hänskjutit. Meningen med detta förslag var, att lättare kunna afgöra vissa vidlyftiga och invecklade lagförslag, hvilka blott med största svårighet kunna medhinnas i riksståndens plena, der det större antalet ledamöter och svårigheten att sammanjemka ståndens olika meningar föranleda nästan oöfvervinnerliga svårigheter. Man hade den nya civil- och kriminal-lagen härvid närmast i sigte. Men hela detta förslag blef afslaget vid 1844 års riksdag, då det skulle afgöras.

Lahnfors, jernbruk, i Bjurkärns socken af Nerikes län, anlagdt 1687, har 4 härdar och 1,449

skepp:d 11 lisp:d privil. årligt smide, af eget tackjern. Frälsesmidet utgör 86 skepp:d 5 lisp:d och hammarskatten 13 skepp:d 12 lisp:d 18 skålp:d. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Ägare: N. Mitanders arfvingar. Disponent: Ph. Mitander. Bruksstämpeln visar L med krona öfver samt E G.

Laholm, fordom **Lagaholm**, en sjöstad i Hallands län, 52 7/8 mil S.V. från Stockholm, vid södra åbrädden af den i hafvet utfallande Laga-ån, ifrån hvilken den erhållit sitt fordna namn, likasom hela trakten omkring staden och slottet har efter denna haft benämning af Lagaholms län. Fornhandlingar från trettonde århundradet omnämna först Lagaholm, och, enligt all sannolikhet, har redan då på detta ställe varit någon betydligare handel och stadsanläggning. Att Laholm redan då var befästadt, intygas af Hvitfeldt, hvilken anför, att slottet blifvit nedbrutet uti det krig, som år 1280 fördes emellan de Norske och de Danske. År 1383 inryckte konung Albrekt, med en betydlig här, i Halland och eröfrade Laholms slott med storm; men då drottning Margarethas och konung Olofs härar nalkades, drog Albrekt sig tillbaka öfver Småländska gränsen. År 1434 stod Engelbrekt med sin krigshär härstädes på norra Lagastranden, mot Danska hären på den södra; men efter några dagars underhandlingar afslöts stillestånd. År 1436 öfverlemnades, på uppfordran, både staden och slottet åt Engelbrekt. År 1534 uppbrändes Laholm af Jakob Bagge, på det icke de från Skåne inträngande och väntade Danskarne skulle kunna hit förlägga sitt högqvarter. År 1565 uppbrändes staden åter af Svenska fältöfversten Clas Christersson Horn, och år 1676 af Snapphanarne. Uti anteckningarne om stadens ödeläggelser intager 1811 sista rummet, då Laholm till större delen blef förvandlad till en grushög. Det äldsta Lagaholms slott bestod, enligt forntidens byggnadssätt, af ett högt torn, omgifvet af stenhusbyggnader. Den senare fästningen, eller slottet, efter hvilket ännu finnas ruiner, uppfördes på konung Christian IV:s befallning, och bestod af små bastioner, byggda af gråsten. Från södra sidan har det varit lätt tillgängligt, emedan Laga-ån om sommaren derifrån kunnat öfvervadas. Man utvisar här ännu ett vad, kalladt *Drottningsvadet*, och berättar derom följande tradition. Under kriget emellan Albrekt och Margaretha, kom drottningen till häst ifrån Skåne. Okänd, omgifven endast af några få personer, passerade hon staden och befallte att slottsportarne skulle öppnas för henne. Kommendanten Muus, som då åt middag, svarade skämtande: "Musen måste hafva matro", hvartill drottningen genmälte: "Icke längre än katten vill", och gaf hästen sporrarne, samt red öfver Laga-ån i den norra grenen af ån, nedanför slottet, och som efter denna händelse ännu äger namnet Drottningsvadet. Trettio år sedan Halland återkommit under Sveriges välde, eller 1675 i December månad, förstördes Laholms fästning på konung Carl XI:s befallning, och öfver det stället, der slottet fordom stod, går nu landsvägen. Laholm är en gammal stad, med oregelbunden form, sneda qvarter och krokiga gator, har, på en rymd af omkring 30 tunnl., 147 glest bebyggda tomter, och är uppskattad till 83,650 R:dr (enligt landshöfdinge-embetets senaste femårsberättelse, men efter representations-kommitténs tabeller till 111,083 R:dr), hvaraf en enda egendom är taxerad till 6,000 R:dr, alla öfriga derunder, de flesta till mellan 250 och 500 R:dr. Efter den brand, hvilken, såsom ofvan nämndt, år 1811 öfvergick staden, äro husen nästan allmänt uppförde af tegel eller af korsvirke, ingen byggnad af något anseende mer än den rymliga, temligen vackra kyrkan. Laholm ligger lågt, på sluttningen af den djupt nedskurna flodbädden, och de omgifvande högre fälten äro kala, sandiga och flerestädes ljungbevuxna. Sjelfva staden ger likväl en omvexlande treflig anblick, genom de många trädgårdar och lundar, hvarmed qvarteren äro späckade, särdeles de yttre, och den breda elfven med sina vattenfall i flera afsatser, och sina deröfver anlagda broar, ger ett behagligt afbrott i den rundtomkring rådande enformigheten. Flera laxfisken, tillhöriga den närbelägna kungsladugården, äro uppförda i de öfversta fallen, och vid nordöstra grenen en qvarn, med namn af *Kungsmöllan*. Hamnen, eller elfven invid staden, har 10 till 12 fots djup; men elfmynningen är så uppgrundad af flygsand från de omgifvande sandfälten, att numera 2, högst 3 fot djupgående båtar kunna inlöpa i denna elf. Af stadens 1,028 invånare utgöra borgare samt närings- och arbetsklasserna något mera än en tredjedel, derutaf 21 handlande samt 57 handtverksmästare, de förre inskränkta till en obetydlig bod- eller minut-handel med närgränsande orter, de senare utan rörelse och medel till uppkomst. Fabriker och manufakturer finnas icke; men den allmänna idogheten har omfattat den i orten öfliga husslöjden, och de ansenliga tillverkningar af vadmal, ullstrumpor, tröjor, vantar, m. m. som härifrån afyttras till Borås-handlande, gifva utkomst och bergning åt en stor del af Laholms befolkning. Laxfisket i Lagan är i ständigt aftagande, genom elfmynningens uppgrundning, hvilket hindrar laxen att intränga der; likväl är vinsten af detta fiske, så väl i elfven som utåt kusten, icke obetydlig. Inkomsten af laxfisket vid kungsladugården uppgifves till 500 à 1,500 R:dr om året. Stadens jordägor, uppskattade till 39,993 R:dr, äro vidsträckta och uppgå till 1,850 tunnl., hvaraf mer än hälften inägor, det öfriga torfmossar och ljungmark. Men jorden är i allmänhet sandig och mager. Stadens samfäldta krono- och kommunal-utskylder uppgå till 5,718 R:dr, hvaraf endast 220 R:dr för borgerlig näring och rörelse. Stadsförsamlingen hör till 2 kl. reg. och har till annex

Laholms socken eller landsförsamling, belägen i Höks härad, och omslutande staden på alla sidor. Den innefattar 33 1/8 mtl. med 1,433 invånare. Af denna socken är en fjerdedel belägen på Laga-åns södra strand och tre fjerdedelar på dess norra. Socknen indelas i trenne afdelningar, nemligen: *Mellbykrok*, *Ösarpskrok* och *Årnabergakrok*. Åker-

bruket, laxhandeln och strumpstillverkningen kunna anses såsom socknens mest lönande näringsgrenar. Bland fornlemningar här i socknen märkas flere ättekullar och ättehögar, såsom: *Landsvägshögarne*, *Sömhögen*, *Beteshögarne* och *Lekarehögen*. Efter den vid *Uddared* år 1657 förefallna krigshändelse emellan de Svenske och Danske trapperne utvisas, i en äng på Evebyggets ägor, de på valplatsen stupade Danskes grafvar, och traditionen bibehåller händelsen i minnet hos invånarne, och stället kallas ännu kyrkogården. Socknens areal utgör 16,686 tunnl., af hvilka 1,380 äro sjöar och kärr.

Laholm, ett kontrakt af Götheborgs stift, inom Hallands län, består af 11 pastorat, nemligen: Breared, Enslöf, Snöstorp med Trönninge, Eldsberga med Tönnersjö, Laholms stads- och landsförsamling, Weinge med Tjerby, Knäred, Ränneslöf med Ysby, Karup med Skummeslöf, Hasslöf med Wåxtorp, samt Hishult med Fagerhult, hvilken sistnämnda socken ligger i Christianstads län och tillhör Norra Åsbo kontrakt af Lunds stift. Af dessa pastorat äro 8 regala, 1 konsistorielt, 1 alternativt regalt och patronelt, samt 1 patronelt. Kontraktets folkmängd beräknas till 22,225 personer.

Laholmen, en landfast holme i staden Strömstad. Var under Carl XII:s tid befästad med ett batteri, Carolus, efter hvilket ännu synas lemningar. Detta batteri sökte Tordenskjold taga med storm, under anfallet på Strömstad den 8 Juli 1717, sedan han af dess fjorton kanoner demonterat tio. Laholmen försvarades emellertid af general-majoren Johan Gjerta, med grenadiererne och Westerbottningarne, så att Tordenskjold, sjelf sårad, måste draga sig tillbaka med stor förlust af manskap och fartyg.

Lake, Sigge, befälhafvare på Kexholm. Då Torkel Knutsson, efter fälttåget i Karelen 1293, rest hem och qvarlemnat besättningar i Wiborg och Kexholm, blef folket på senare stället sins emellan oenigt och uppstudsigt, klagade öfver bristande proviant, hvari det tyckes hafva haft rätt, och beslöt att återvända till Sverige. En del stannade likväl qvar under Sigge Lakes befäl. Ryssarne, som fått underrättelse härom, angrepo nu fästet med en öfverlägsen styrka, men hvilken ingenting förmådde uträtta emot den käcka besättningen. När likväl bristen på lifsmedel blef alltför kännbar och sådana slutligen helt och hållet saknades i flera dagar, gjorde Lake ett förtviflade utfall och stupade jemte alla de sina, sedan de anställt ett stort nederlag bland fienden.

Lake, Harald, till Ulfstorp, var 1544 befallningsman på Gripsholm och sedan i Wermland. I 1552 års registratur kallas han: "Fougte i Östersyslet samt välbördig."

Lake (Gadus Lota), en mjukfenig benfisk af torskslägtet om 2 till 3 fots längd, ofvan mörk med svartbruna och gula fläckar, under hvit; med kort trubbig käft och båda käkarne nästan lika långa. Är den enda af sitt slägte som lefver i sött vatten, och förekommer i de flesta insjöar samt leker om vintern omkring jultiden. Köttet är välsmakligt och han fångas på flera sätt, dels under lektiden med ryssja, dels dessemellan på långref, med småfisk till bete. Om vintern, då isen ännu är tunn och klar, döfvas han på det sätt, att man på det ställe af isen, hvarunder laken står, slår ett skarpt slag med baken af en yxa, då han genast vänder upp buken och så långsamt kommer sig för, att man dessförinnan hinner hugga hål på isen och upptaga honom.

Lakegods. Af utländskt lakegods, som från fremmande orter till riket ankommer och till salu utbjudes, få endast hela och halfva läster inom riket utur andra handen försäljas i de kärl, hvaruti varan blifvit hitförd; men deremot mindre partier, såsom tunnor, halftunnor och fjerdingar, icke annorlunda till salu hållas, än efter ompackning i Svenska krönta kärl, vid ansvar af varans förverkande och 3 R:dr 16 sk. B:ko böter; likväl är det tillåtet, att utur andra hand styckevis försälja Norska silltunnor och andra fustager med saltvaror, under åliggande likväl för dem som idka minuthandel dermed, att, innan dylika silltunnor och fastager få hållas allmänheten tillhanda, låta i samma kärl inbränna deras vigt, för hvars rigtighet säljaren sedan bör vara köparen ansvarig. Enligt tulltaxan är hvarje trettonde tunna fri för tull och afgifter. I afseende på lossning af lakegods är serskild förordning utfärdad.

Lakrits-kloört, sötkloört (Astragalus glycyphyllus), en mångårig växt, hvilken förekommer i skogsängar och lundar inom flere af rikets landskaper, särdeles på yngre formationer. Den ätes, i anseende till sin söta smak, ganska begärligt af hästar och boskap, och skulle vara af värde såsom foderväxt, om icke dess stjelkar voro väl styfva, nedliggande och glesbladiga, hvarföre den icke rätt väl egnar sig till annat än betesväxt, helst uti backsluttningar och på andra högländta ställen, der den bör utsås, helst om våren.

Laleja, Jemtlands-dialekt, betyder roligt, löjligt.

Lalin, Lars, en af sin tids mest utmärkte lyriske skalder, hade titel af hofsekreterare och dog 1789, vid 60 års ålder. Gjorde sig först känd genom en lärodikt, kallad: *Hälsans högnödiga betraktande*; sedan genom en opera i tre öppningar: *Den straffade förmätenheten eller Arachne förvandlad till Spindel*, samt ett annat theaterstycke: *Acis och Galathea*. Han användes af Gustaf III att öfversätta eller till gifven musik lämpa åtskilliga sångstycken, hvari han, genom sin musikaliska kunskap, var ganska lycklig.

Lallerstedt, Anders, har på 1740-talet utgifvit flera läroböcker, såsom: *Inledning till hela Skutkonsten*; *Inledning till Physiken*; *Examen Grammatices*; *Om Svenska Orthografien*; *Inledning till Rhetoriken*, m. m.

Lalli, en Finsk man, har vunnit ryktbarhet i historien och legenden för det mord han begick på Finlands apostel, S:t Henrik. Legenden gör Lalli till en förnäm man i sitt land och anför, såsom bevekelsegrund till hans gerning emot biskopen, att denne sökt tvinga honom att undergå kyrkans aga för ett begånget dråp. Enligt Finska sägnen åter, skall Lalli hafva varit helt enkelt en bonde,

i nuvarande Kiulo socken, hvilken dräpt Henrik derföre, att denne, under Lallis frånvaro, våldgästat hans hus. Mordet skedde på isen å Kiulo träsk.

Lama, det gamla Svenska ordet på *skatt*, *afgift*, såsom *Ledungslama*.

Lambatunga, Olof, erkebiskop i Upsala från 1198 till 1200. Man känner ej, huruvida hans namn var ett familjenamn eller en hederstitel, gifven för hans milda och inställsamma väsen. Icke heller är det uppgifvet hvad han förut var, när han af domkapitlet enhälligt kallades till det höga embetet, hvaruti han bekräftades af påfven Innocentius III. Konung Sverker d. y. intog honom i sitt råd, hvilket var något då ännu mindre vanligt.

Lamberg, Petrus, född den 5 Maj 1674 i Kungsbacka, der fadern var rådman. Studerade vid flera utländska akademier i både Tyskland och England, blef magister antingen i Rostock eller Giessen, samt år 1705 Græcæ lingv. lekt. i Götheborg och 1715 andre theol. lektor samt kyrkoherde i Lundby på Hisingen, der han dog d. 24 Aug. 1721. Har gjort sig känd genom tvenne theologiska arbeten: *Specimen Philologicum in IV Priora Capita Lucæ*, och isynnerhet genom en: *Harmonia Evangelica omnium Dictorum & Factorum Domini nostri Jesu Christi*, den han icke vågade låta trycka hemma, utan skickade den till professor Majus i Giessen, hvilken ombesörjde dess utgifvande. Den gjorde också mycket uppseende i Tyskland och värderades högt af dess lärde. Hans son,

Lamberg, Erik, var född i Götheborg 1719 och dog såsom biskop derstädes, den 14 Mars 1780; blef 1747 husprest hos riksrådet grefve Taube, sedan hofpredikant, reste utomlands och höll i Lejden en Latinsk oration i anledning af prinsessan Sofia Albertinas födelse, hvari det klassiska språket väckte så mycken uppmärksamhet, att akademien i Lejden belönade honom med en guldmedalj och den Parisiska vetenskaps-akademien kallade honom till sin korresponderande ledamot. Han blef i Helmstadt promoverad till theol. doktor och vann ett sådant anseende för lärdom och predikogåfvor, att han år 1760 erhöll första rummet på biskopsförslaget i Götheborg samt utnämndes till biskop. Deltog som en verksam man i riksdagsarbetet, försökte rädda de äldste råden undan partiaggets förföljelse vid 1765 års riksdag, och blef, efter partiväldets slut, en smidig hofman, hvarpå han gaf ett ögonskenligt bevis, då han lät förmå sig, att, år 1775, först af alla biskopar, besöka spektaklet och visa sig i en loge på första raden. Detta skedde för att efterkomma konungens önskan, hvilken sålunda ville gifva förtroende åt theatern, och vederlägga folkets fördom mot densamma. Denna biskopens villfarighet togs likväl illa af många, till och med bland sjelfva hoffolket, och man förvandlade hans namn på spe till *Färberg*. Han beskrifves af baron Ehrensvärd såsom egennyttig, vällustig och lat; men hvilka beskyllningar torde vara alltför stränga.

Lambert, guldsmed i Stockholm, omnämnes såsom den, hvilken 1405 fick sig anförtrodt att omarbeta S:t Eriks skrin, hvilket genom långligt bärande under S:t Eriks fester blifvit bräckt. Till förgyllande af detta skrin användes 534 Engelska nobler. Skrinet förvaras i Upsala domkyrkas högchor.

Lambert, född Fransman, var repetitör vid kongl. theatern och en lycklig kompositör, hvilken satt musik till åtskilliga balettsaker och äfven skrifvit någon kyrkomusik. Lärer hafva dött omkring år 1805. Hans son, en lycklig komisk skådespelare, särdeles i den burleska genren, var anställd vid Djurgårds-theatern och der en af publikens älsklingar. Anklagad för delaktighet i Fersens mord och äfven dömd till något ansvar derföre, lemnade han sedan Stockholm och kringreste i landsorterna. Hans dödsår är obekant.

Lambert, Johan, död 1738, var apothekare i Upsala och omnämnes bland de Svenskar, som efter reformationen besökt Jerusalem.

Lambohof, frälse-säteri i Östergöthland. Se: *Slaka* socken.

Lambrecht, bardskärare eller barberare i Stockholm, föll för bödelns bila vid blodbadet derstädes 1520. Han stod, utan att ana något ondt, vid sin syssla, då han greps och fördes till stupstocken.

Lamhult, 2 mtl. säteri, med 9 torp, i Aneboda socken af Kronobergs län, har det skönaste läge, stor och väl inredd åbyggnad, ladugårdar, bränneri, smedja m. m., samt vacker trädgårds-anläggning. Tillhör löjtnant G. Gyllensvärd.

Lamm, Salomon Ludvig, född 1786, grosshandlare och fabrikör, en af Sveriges mångsidigaste och mest driftige industri-idkare, som under en lång följd af år oafbrutet egnat sin tid och verksamhet åt flerfaldiga fabriksanläggningar. Började sin bana redan vid 8 års ålder såsom lärling å faderns kattunsfabrik, och förestod, sedan han 1805 blifvit mästare, till 1812 nämnde fabrik, som då bedrefs med flere hundrade arbetare. Företog under åren 1812, 1813 och 1814, såsom handelsagent för sin äldre broder, åtskilliga resor till Finland, Ryssland och andra länder, samt ingick 1818 i bolag med nämnde broder till bedrifvande af linne- och bomulls-väfverier samt färgeri, hvilket bolag under firma af A. L. Lamm & Komp. oafbrutet fortsattes till 1836, då L., vid sin äldre broders utgång ur bolaget, deri upptog sin äldste son till bolagsman, under firma af S. L. Lamm & Son. L. blef i följd af sin rastlösa verksamhet en af de betydligaste tillverkare af bomullsmanufaktur-varor, hvilkas värde en tid uppgick till omkring 100,000 R:dr B:ko för året, sysselsättande dervid flere hundrade personer, så väl å egna fabriksverkstäder som å Stockholms tvenne korrektions-inrättningar, hvilka senare genom 300 fångars sysselsättande tillskyndades en betydlig inkomst. År 1821 inköptes egendomen Heleneborg i Stockholm, invid Mälaren, och anlade L. tid efter annan åtskilliga fabriker, såsom: *bomullsväfveri*, *tryckeri*, *färgeri*, ett i Sverige förut ej användt *kemiskt blekeri*, *fabriker för tillverkandet af vaxduk*, *vaxljus* och *spermacetiljus*, den senare hittills ännu den enda i riket. Uppsatte 1826 *mekaniska väfstolar*, för så väl bomulls- som

ylle-väfnader, hvilka stolar voro de första af detta slag som funnos i Sverige. Anlade, efter utländsk modell, en *svedmaschin* för ylle och bomull, *kalendér-* och *klots-maschiner*, m. m., uppbyggde 1832 en *förkolningsugn* till beredande af trädsyra, i följd hvaraf priserne à färgning och tryckning kunde nedsättas betydligt, samt ett större s. k. *Engelskt blåeri;* anlade 1833 en *ång-glansappretyr* med pappersvalsar, förut ej begagnade i Sverige; inköpte 1843 egendomen Ludvigsberg, i Stockholm, och anlade här, för tredje sonen, Jacques L. ett *metall- och jerngjuteri.* År 1845 anlade L. här en större ångmaschin för drifvandet af så väl 6 till dimensioner olika *valkar*, som ock *sköljmaschin med valsar* samt en *fanérsåg*, hvaraf tillverkningen å den senare, vid 1847 års slöjd-exposition, erhöll det vitsord att vara "den bästa i denna väg man sett verkställd i Sverige", jemte flere andra inrättningar. År 1827 inköpte L. *Långholms skeppsvarf* samt gaf genom sin omtanka ett alldeles nytt lif åt byggnadsföretagen vid detta varf, der förut endast smärre båtar blifvit byggda. Sålunda byggdes här år 1835 ångfartyget "Najaden", 1842 skonerten "Ida" om 60 läster, 1846 briggen "Kong Oscar" om 129¾ svåra läster, 1847 briggen "Prinsessan Eugenie" om 138 svåra läster, och står för närvarande (1848) der å stapeln ett skepp af omkring 160 lästers drägt, samt anlade L. här med stora kostnader en upphalningsbädd, på hvilken redan tvenne ångfartyg blifvit upphalade och undergått reparationer, utan att maschinerierne behöft uttagas, hvilket förut ej blifvit verkställdt i Sverige. Alla väfslupar som underhålla kommunikationen emellan hufvudstaden och Kongl. Djurgården, samt några ställen vid Mälarens stränder, äro byggde här. Företog åren 1825, 1840, 1842, 1844 och 1846 resor genom större delen af Tyskland, Belgien, Frankrike och England, för att bese dessa länders nyare mekaniska uppfinningar och öfvervara deras industri-expositioner. Följden af dessa kostsamma resor visade sig i de många dels nya, dels förbättrade industriella uppfinningar som af L. till riket hemfördes, mångfaldiga modellers och redskapers samlande samt en rik skörd af kunskaper och erfarenhet. Valdes 1836 till deputerad i hallrätten, hvilken förtroendeplats han bibehöll till 1847, då den nya fabriks-ordningen upphäfde denna befattning och L. i stället invaldes till fullmägtig i fabriks-föreningen; s. å. revisor för att granska nämnde rätts räkenskaper för åren 1843—1845. Utnämndes 1846 af H. M. konungen till ledamot i bestyrelsen för expositionen af Svenska slöjdalster. Erhöll s. å. af Svenska trädgårdsföreningen belöningsmedalj för nitiskt befrämjande af trädgårdsodlingen, år 1847 medalj af slöjdföreningen, samt lofordades, i föreningens berättelse öfver expositionen, för sina förtjenstfulla bemödanden för den fosterländska industrien. Under kolerafarsotens härjande 1834 anlade L. å egendomen Heleneborg serskildt sjukhus och anställde egen läkare i och för sin talrika arbetspersonal. — Få personer torde hafva visat en sådan verksamhet, att genom så många nya och endast gagnande företag tillskynda den inhemska industrien förädling och mångfald. Men icke endast häruti, utan äfven genom frikostighet har L. visat flerfaldiga prof på sina medborgerliga tänkesätt och sin välgörenhet, och den församling (Maria Magdalena) inom hvilken L. är boende, har på ett hedrande sätt förklarat sin tacksamhet för "de välgörande och värderika egenskaper, som förvärfvat honom församlingens allmänna aktning och tillgifvenhet."

Lampert, John F., född den 13 Juni 1779 i London, der fadern var pastor vid en Tysk församling, studerade i Leipzig, återvände sedan till England och blef derstädes medicine doktor, skulle 1809 följa lord Wellington till Spanien; men kom med grosshandlaren Lorentz till Götheborg, der han qvarstannade såsom praktiserande läkare. Dödsåret obekant.

Lancasterka eller rättare **Bell-Lancasterska** vexelundervisnings-methoden infördes i Sverige år 1818, först uti Philipsenska skolan i Stockholm, af dess dåvarande lärare, numera prosten och kyrkoherden i Höreda, magister Pehr Reinhold Svensson, hvilken år 1817, på Kongl. Maj:ts befallning, i England inhemtade detta undervisningssätt, samt sedan utgifvit tvenne skrifter i ämnet. Vexelundervisnings-sällskapet, stiftadt år 1822, fann snart uti de af brukspatron Anders Hebbe skänkta 3,000 R:dr och genom de af Kongl. Maj:t år 1826 upplåtne bränneri-byggnader i Maria församling, medel för en vidsträcktare verksamhet. (Se vidare: *Vexelundervisnings-sällskapet.*)

Lancken, Carl Ehrenfried von der, major, kommendant i Ystad, R. af S. O. och öfverste-löjtnant i armén, född 1770, död d. 28 Dec. 1836. Har utgifvit: *Kort anvisning till en ung officers pligter och kunskaper; Praktiska stycken af krigskonsten; Disciplinen; Krigskonsten; Upplysningar hörande till krigskonstens historia innan krutet kom i bruk; Vågade anmärkningar vid Svenska krigsväsendet.*

Lanærus, Anders, född den 6 Juli 1738. Fadern var klockare i Hörby och Lyby församlingar, afgick vid 16 års ålder till Lunds akademi, blef prest 1762, stadskomminister i Carlshamn 1767 och kyrkoherde i Ifvetofta församling 1781, samt 1798 i Ingelstorps och Walleberga församlingar der han afled d. 10 Jan. 1810. Utmärkte sig såsom skriftställare, särdeles i den epigrammatiska stilen, och som en glad och trefлig sällskapsman. Bland hans skrifter må nämnas: *Försök om Europeiska och isynnerhet Svenska Folkets Seder och Beskaffenhet*, i anledning af kongl. patriotiska sällskapets i detta ämne utgifna fråga; *Tal vid kronprinsen Gustaf Adolfs födelse; Tal om Vetenskaperna och deras utsigt under Gustaf III:s spira*, uppläst för Kongl. Vet. och Vitterb.-samhället i Götheborg på H. M. K:s födelsedag, d. 24 Jan. 1783; *Fyra psalmer i Profpsalmboken* af 1793; *Nio bröllopsskrifter, fem grafskrifter* utom andra skaldestycken.

Landa, annex till Algustorp, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, 2½ mil O.N.O. från Alingsås. Kyrkan, af träd, gammal och liten, är vackert belägen i närheten af den så kallade Kullings- eller Lill-ån. Socknen består af 2½ mtl. och har 110

invånare. Arealn utgör 2,476 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Landa, annex till Ölmevalla, beläget i Fjäre härad af Hallands län, 2 mil S.S.O. från Kongsbacka, vid hafvet. I socknen märkas här och der några stenrör och ättekullar. På det så kallade *Penningeberyet*, beläget öfverst i socknen, kallas den öfversta spetsen *Penningestenen*, och utgör, i anseende till sin höjd, ett godt märke för sjöfarande. Socknen innefattar 16⅛ mtl. och har 775 invånare, Dess areal utgör 2,916 tunnl., af hvilka 10 äro sjö och kärr. Adr. Kongsbacka.

Landdagar kallades de i Sveriges landsorter i fordna tider hållna stämmor med allmogen, hvilka sammankallades af konungen, jarlen eller annan dertill befullmägtigad man, och der ortens lagman förde ordet på böndernes vägnar. På dylika landdagar afgjordes frågor, hvilka uteslutande rörde landskapet, eller någon del af dess inbyggare, såsom om skatter, krigsgärder, vigtigare arfstvister, o. dyl., och blef, vid hvarje sådan, landskapets enskilda lag uppläst af lagmannen. De få således icke förblandas med de äldsta alsheriarthingen och dessas efterträdare, herredagarne.

Landeberg, Simon, född i Kärna socken inom Östergöthland den 7 Juli 1769, död i Kalmar d. 21 Aug. 1834 såsom provincial-läkare i Strömstads distrikt; har författat åtskilliga uppsatser i läkaresällskapets handlingar och en *Flora Gottlandica*, inlemnad till vetenskaps-akademien.

Lande-modet kallades förut det årliga prestmötet i Skåne.

Landerbeck, Nils, mathes. professor i Upsala, har emellan 1771 och 1799 utgifvit flera rön i vetenskaps-akademiens handlingar; *Tal om de allmannaste mathematiska methoder*, samt om de *Mathematiska vetenskapernas tillväxt i Upsala under XVII:de seklet.*

Landerier kallas på åtskilliga ställen de med jordbruk försedda landställen, hvilka äro anlagda på städernas donerade jord, utom tullarne.

Landeryd, en socken, belägen i Bankekinds och till en del i Hanekinds härad af Östergöthlands län, Linköpings stifts domprosteri, ¾ mil S.O. från Linköping. Socknen var, vid reformationstiden, prebende åt rektorerne vid kathedralskolan i Linköping intill 1597, då konung Johan III gjorde den till serskildt pastorat och den blef 1657 lektorspræbende, hvilket den ännu är och hör till 3 kl. Stång-ån rinner genom socknen. Här märkes: *Ekholmen* (i Hanekinds häradsdel), 3½ mtl. säteri, äges af frih. J. C. Adelsvärd. Här är vacker åbyggnad, god trädgård och sågqvarn. *Stattefors*, 2 mtl. säteri, med qvarn och såg. *Harvestad*, 1¾ mtl. (i Bankekinds häradsdel). *Sviestad*, 4 mtl. kronoskatte rusthåll. På Sörby ägor finnes ett domaresäte och på Månestads gärde en bautasten. Socknen består af 34½ mtl. och har 900 invånare. Dess areal utgör 5,300 tunnl., af hvilka 196 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Landgille kallades förut i Skåne den af hemman derstädes årligt utgående räntan, hvilken betaltes i persedlar, isynnerhet honing. Samma benämning hade jordeboksräntan i Halland och Blekinge.

Landgångs-penningar kallas den betalning, som tillkommer en skeppare, för den tid han, vid hafveri-tillfällen, nödgats uppehålla sig i land.

Landhöjning. Iakttagelser af fiskare och lotsar i Östersjön, gjorda tid efter annan, om skärens och strandens förändrade höjdförhållanden till vattenytan, föranledde i förra århundradet åtskilliga undersökningar härom, och af hvilka theorien om en ständigt fortgående vattenminskning blef en följd. Olof Celsius framställde först denna sats, hvilken genast med värma omfattades af den bekante Ol. v. Dalin, som ej blott försvarade den samma, utan ock på den grundade sin forntidsgeografi öfver Sverige, tillika med åtskilliga kronologiska beräkningar. Den fick likväl ganska många motståndare, särdeles ibland presterskapet, och biskop Brovallius i Åbo uppträdde med en häftig vederläggning af den "nymodiga och betänkliga" läran. De höjdmärken, hvilka emellertid inhöggos i strandklipporna ådagalade likväl tillvaron af det märkliga fenomenet, som föreföll ännu besynnerligare, sedan flere lärde, hvaribland den berömde Thorbern Bergman, bevisade den fysiska omöjligheten af vattenmassans minskning i hafvet. Då framkom den lika berömde Wargentin med den hypothesen, att det icke är vattnet som minskas, utan *landet som höjer sig;* men hvarföre han af sin samtid belogs, då han ej kunde uppgifva några verkande orsaker till denna rörelse. Det var först senare tiders lärde, isynnerhet den ännu lefvande Tyske geologen baron Leop. v. Buch förbehållet, att utröna dessa och att närmare bestämma beskaffenheten af den redan faktiskt bekräftade uppskjutningen af den Skandinaviska vallen öfver hafsytan. Genom aktgifvande på alla omständigheter, som med nämnde fenomen ägde något sammanhang, blef det kändt, att *all* landhöjning fortgår med *vågformig rörelse*, så att landet ej blott höjer sig med olika hastighet, utan ock på sina ställen *sänker sig.* Förklaringsgrunden är att jorden, ännu icke stelnad i sitt innandöme eller kärna, måste i samma mån afkylningen eller torkningen fortgår, sammankrympa och skrynkla sin yta, hvilken således måste förete krympningar, liknande ytan af ett torkande äpple. Ju närmare polerna, der afkylnings-processen hunnit längst, och jordytan eller skalet således är tjockast, bör den krympande rörelsen eller landvågen af samma orsak hafva sin längsta utsträckning, och ske med mindre hastighet än i hetare zoner, der skalet är tunnare och samma rörelse häftigare och mera märkbar inom inskränktare rymd. En utmärkt geolog, som fullföljt v. Buchs undersökningar, prof. S. Nilsson, liknar lyftningen af Skandinaviska halfön vid rörelsen af en olikarmad häfstång, hvars hvilopunkt eller axel är belägen vid pass emellan Kalmar och Laholm. Ofvanom den linea, hvilken man tänker sig dragen emellan dessa begge städer, höjer sig landet, och med större hastighet ju längre det drager sig mot norr. Huru långt åt detta håll landvågen går, är väl ännu icke med säkerhet utrönt;

men den synes sträcka sig ända upp mot Nordkap. Enligt de iakttagelser man kunnat göra af de i förra århundradet inbyggna vattenmärken, höjer sig landet i norr två alnar på 100 år; men i Bohus län och Stockholms skärgård blott en aln på samma tid, i södra Halland och nedanför Kalmar alls intet; men deremot sänker det sig vid Skånes södra kust, att man der träffar torfmossar, hvilka alltid äro färskvattens-bildningar, jemte lemningar af skogar *under* hafsytan på hela sju alnars djup, ja, i Skanör och Malmö finner man forntida stengator belägna under hafvets närvarande höjd. Man behöfver dock icke från forntida naturförhållanden eller historiska qvarlefvor hemta bevisen för denna sänkning af södra Skånska vallen, då man år från år har tillfälle att iakttaga det oroande faktum, att hafvet allt mera närmar sig Falsterbo, så att det vid vissa vindar öfversvämmar dess gator, hvadan en flyttning af denna stad snart icke mera kan undvikas. Landets fortfarande sänkning är här märkbar nästan årligen, och fortgår tydligen med större hastighet än dess höjning norr om denna rörelses uppgifna hvilopunkt, äfven der denna höjning är hastigast. Större delen af Skandinaviska vallens fortgående höjning öfver hafsytan, med den nyss uppgifna olika hastighet under sistflutna hundrade år, kan således icke dragas i tvifvel, lika litet som dess sänkning i halföns sydligaste spets; men ännu är oafgjordt, huru länge denna höjning fortgått, och om den alltid skett med samma hastighet, som nu är bemärkt. Det senare skall väl svårligen låta utreda sig. Hvad det förra åter angår har man de tydligaste bevis derpå, att landhöjningen fortgått *oafbrutet* (såsom det tyckes) genom flera årtusenden, och dessa bevis ligga isynnerhet uti de väldiga lager af fossila snäckor, hvilka anträffas på rikets vestkust, på ansenlig höjd öfver nuvarande hafsytan. Genom sina horizontela lager och framför allt genom de i dem anträffade balaner, hvilka ännu sitta fastgrodda vid klippor, der de, såsom lefvande, fästat sig, utvisa ofvannämnde snäckbäddar, att de bildat sig småningom, i stilla vatten, och ej blifvit uppvräkta vid någon natur-revolution ur hafsdjupet. Den högst belägna af dessa, så vidt man känner, finnes å ett berg vid sjön Stora Lee på Dalsland, ungefär 1,000 fot öfver hafsytan, och således det äldsta vattenhöjdsmärke här i norden. En ofantlig tid måste hafva förlupit sedan dessa skaldjur här sammanbäddade sig under sqvalpet af hafsvågorna, och hela södra Skandinavien bör då hafva utgjort sjöbotten, åtminstone norr om Laholm. Ett dylikt landhöjningsmärke på 100 fots höjd öfver hafvet, nyligen upptäckt på gården Röes ägor i Bro socken af Bohus län, är högst märkvärdigt, såsom bevisande att norden var besökt och utan tvifvel äfven bebodd af menniskor i den aflägsna tid, då denna snäckbank bildades. I densamma anträffades nemligen, på några fots djup, tvenne menniskoskeletter, öfver hvilka snäckbanken fortfarit att bilda sig i horizontela lager, hvilket betecknar att dessa menniskor icke blifvit der begrafna, utan drunknat i en tid, då banken stod under vatten. Hufvudskelarne, som nu förvaras i Lunds osteologiska museum, visa genom sin form, att de tillhört Phoenicier, hvilka således, under någon handelsfärd hit, lidit skeppsbrott, blifvit uppvräkta i strandlägget och sedermera öfverbäddade af skaldjuren. Äfven om man icke dristar, att för dessa snäckbankars höjning beräkna samma hastighet eller rättare långsamhet, hvarmed kusten på senaste hundrade år lyftat sig, visa likväl desamma, att Skandinaviska vallen, under en följd af årtusenden, fortfarit att lyfta sig i höjden. Att sänkningen af den södra delen fortgått under samma tid är så mycket troligare, som en del i torfmossarne gjorda fynd af härstädes numera utgångna, sydländska djurlemningar göra det nästan otvifvelaktigt, att Skåne i en urtid hängt tillsammans med Norra Tyskland, i följd hvaraf det är antagligt, att det mellanliggande landet, hvilket nu utgör botten till en del af Östersjön, legat i dagen vid samma tid som eller något senare än ofvannämnda snäckbank vid Stora Lee bildades; men sänkt sig i samma mån denna uppsteg öfver hafvet. Men jemte denna allmänna och jemna förändring af nordens höjdförhållanden, har man iakttagit en dylik våglik rörelse på enskildta delar af landet, nemligen i Bohus län. Enstämmiga vittnesbörd af en mängd personer från olika trakter af detta län intyga, att flere punkter af jordytan derstädes höja sig med större hastighet än andra, samt till och med så fort, att denna förändring kunnat iakttagas inom en tidrymd af ett par decennier. De märkligaste af dessa punkter ligga på eller vid öarne Oroust och Tjörn. Den ena är den bergsslätt, på hvilken Tegneby kyrka är belägen. Denna kyrka synes numera från ställen i alla väderstreck, der man för 20 år sedan ej såg henne. År ifrån år blef en ny del af henne synlig, först den låga tornspetsen, sedan kyrkans ryggås, så dess takresning och nu halfva murarne. Ön Kälkerön, belägen nära Tegneby i Stigfjorden, hvars skär på senare tider med stor hastighet skjutit upp, har under senaste femtio år så mycket höjt sig öfver kringliggande trakt, att man nu från dess spets kan öfverskåda berg, hvilka då förtogo utsigten derifrån. Skären Brunko, Woxskär, m. fl. i mellersta skärgården hafva ock inom en kortare tidsrymd öfverskjutit de kringliggande i höjd, och detta på samma gång man så väl på Tjörn, som Stångenäset träffar hedniska grafhögar från bronsåldern, hvilka minst äro 1000 år gamla, belägna 16, ja blott 12 fot öfver hafsytan, och hvilkas höjning således varit högst obetydlig, då man betänker, att nämnde forngrifter ej från början kunnat haft mycket lägre läge, för att ej straxt efter sin anläggning bortsköljas vid hög flod. I Tanum, vester om Hede gästgifvaregård, på Oroust vid Asmunderöd och i Näsinge vid Surte och Wessby finnas äfven berg, som på senare tider förändrat sin höjd, med hänseende till omgifvande berg och slätter. Noggranna forskningar skulle säkert uppdaga många liknande sällsamma förhållanden öfver hela landet.

Landin, Carl Ludvig, född i Stockholm 1789, var hofrättsråd i Svea hofrätt och R. N. O. år

1834, då den nyss utvalde justitie-ombudsmannen, revisions-sekreteraren Poignant oförmodadt afled i koleran. Hofrättsrådet Landin, hvilken stod i mycket anseende såsom en utmärkt jurist och demare, utsågs då af ständerne till hans efterträdare och återinvaldes i samma befattning vid 1840 och 1844 årens riksdagar. Blef 1846 vice president i nämnde hofrätt.

Landsbok, utgör egentligen ett allmänt sammandrag af hela ett läns allmänna uppbörd för hvarje uppbördsår, och tillika ett summariskt bokslut öfver hvad i fogdarnes, landt-räntmästarens, m. fl. special-räkningar finnes upptaget, såsom influtet eller utgifvet, och grundar sig således på läns-uppbördmännens special-räkningar. Den omfattar tiderymden af ett räkenskapsår. Deruti intages ej allenast de uppbörder, som äro under kronofogdarnes redogörelse, utan ock all annan krono-uppbörd, såsom af städer, bergsfögderier, akademier, regementsstater, m. fl., äfvensom flere publika medel, såsom salpeter-medel, passevolans-medel, m. fl., hvilka stå under statsverkets eller kronans disposition; men ej sådane verks, som en gång för alla fått inkomster åt sig anordnade till egna stater.

Landsfadern, ett hedersnamn, som af Finnarne tillades Pehr Brahe.

Landsflykt är ett straff, hvilket sällan förekommer i Sverige. Det föreskrifves dock ännu i några fall. Ett sådant inträffar, då någon affaller ifrån den evangeliska läran eller utsprider främmande villomeningar. Äfven för politiska brott kan landsflykt ådömas, nemligen om man öfvergått i fremmande magters tjenst, utan konungens tillstånd, eller tjenar fremmande sändebud i ärender, som röra deras beskickning. I förra fallet heter det, att man förverkat Svensk undersåtes rättigheter, i det senare uttalas i lagen landsförvisnings-straffet mera bestämdt. Återkommer den landsförvista, utan att vara benådad eller äga konungens lejd, straffas han med kroppsstraff och varder ur riket utförd. En förvist har förlorat Svensk mans rättigheter, och njuter icke arfsrätt inom landet. Samma förhållande äger i det hela rum, då någon gjort sig sjelf landsflyktig, derigenom att han rymt ur landet eller blifvit biltog dömd. I detta fall äger han ej frid inom Sveriges gränsor, och kan således icke vistas derstädes. I förra fallet har han förverkat sin Svenska medborgare-rätt, t. ex. vid rymning för skuld, o. s. v. Är den landsflyktige gift, kan den hemmavarande makan söka äktenskaps-skillnad.

Landsfred kallas de gamla lagarnes stadganden, om allmän fred och säkerhet på vägar och stigar. Först blodshämden, hvilken blott småningom gaf vika för kristendomens mildare tänkesätt, och sedan de långa inbördes oroligheterna under kristendomens och hedendomens strid, hade föranledt en allmän osäkerhet i landet. Våldgästning hos allmogen var det vanliga sätt, hvarpå resande af högre stånd skaffade sig förtäring, och stundom kommo de mägtige med stora, beväpnade följen, hvilka utplundrade bonden. Detta förbjöds genom stadgan om den allmänna landsfreden, och anledningarne dertill sökte lagstiftande magten undanrödja genom påbudet om taverneriers eller gästgifvaregårdars inrättning, under Folkunga-ättens tid. Birger Jarl, genom sina fredslagar, lyste frid öfver kyrkan, tingsplatsen samt vägen dit och derifrån, och öfver hemmet och qvinnokönet. Magnus Ladulås verkade i samma anda och under Magnus Smek utgafs stadgan om den allmänna landsfreden 1335, och förnyades 1344. Deruti förbjudas s. k. storflockar, eller talrika väpnade flockar, hvarmed de mägtige herrarne drogo igenom landet. Antalet, hvarmed hvar och en ägde rätt att fara, bestämdes till 45 hästar för konungens högste män, 12 hästar för rådsherrar, 30 för biskopar, o. s. v. Landsfreden åtlyddes ej i detta tidehvarf, der våldet var starkare än lagen, och oordningar i större eller mindre grad fortforo till medeltidens slut, ehuru landsfreden flera gånger förnyades.

Landshjelp kallas en allmän skatt, som riket åren 1719 och 1720 åtog sig till afbetalning af den skuld, hvaruti riket hos utländningar och medborgare var försatt genom de olyckliga krigen, som fördes sedan 1709. Denna stat blef ställd till riksskuldens afbetalande, under det så kallade rikets ständers kontor, hvilket i senare tider fått namn af riksgälds-kontoret.

Landshut, Gustaf Adolf i. Då konungen nalkades denna stad i första dagarna af Maj år 1632, var han högeligen förbittrad öfver de våldsamheter och grymheter, som det fanatiska Bäjerska landtfolket utöfvade mot de Svenske soldater, de lyckades öfverraska, och borgarne väntade således det värsta, eller att han på dem skulle utöfva en sträng vedergällning, för deras landsmäns förbrytelser. Borgmästaren bad förgäfves knäfallande om förskoning; konungen gaf endast hotande svar. Inkommen i slottet, kände han sig illamående, förmodligen en följd af hettan och den qvafva luften, så att han var nära att svimna. Han red således ut ur staden igen, blek och dyster, och lemnade invånarne i samma ängsliga väntan. Då han kom ut genom porten, rullade ett starkt åskslag, åtföljdt af en klar blixt, öfver hans hufvud; men dermed var också det väntade ovädret förbi. Gustaf Horn, som först besatt staden och följt konungen tillbaka till lägret, återkom nu dit med löfte om förskoning, men mot förbehåll af 100,000 R:dr i brandskatt. Härifrån aftågade Gustaf Adolf till München.

Landshöfding, eller, såsom embetet kallas, konungens befallningshafvande, utgör konungamagtens ombud i orterna. Landshöfdingarne äro regeringens tjenstemän, verkställare af dess befallningar och tillika folkets talemän inför thronen, så vida konungen helst förnimmer deras åsigt, hvilka han sjelf förordnat att företräda sitt ställe. Men någon municipal-myndighet, utgående ifrån folket, af detsamma vald och inför detsamma ansvarig, är landshöfdinge-embetet icke. Det är tvertom en länk i den kedja af embetsmän, genom hvilka konungen styrer landet. Enligt Svenska statsförvaltningen öfverlemnas de allmänna ärenderna oftast

åt styrelsens ombud, d. ä., för att begagna ett nymodigt talesätt, att förvaltningen centraliseras, och en vigtig plats härvid intages af landshöfdingarne. Öfver dem står konungen, med sitt statsråd, och i vissa fall kollegierna. Dock utgöra icke dessa en mellanlänk vid alla tillfällen. Landshöfdingarne kunna äfven vända sig direkte till konungen, och han gifva dem sina omedelbara befallningar. Men då kollegierna äro förvaltande verk i den mening, att hvarje kollegium besörjer sin andel af statsförvaltningen för hela riket, landshöfdingarne åter förvalta alla ärender inom en viss ort, så är det tydligt, både att dessa myndigheter äro inrättade efter helt olika grundsatser, och tillika att deras verksamhet måste vid många tillfällen stöta tillsammans. I sådana fall blifver landshöfdingen kollegierna underordnad, likväl icke något visst kollegium, utan hvilket som helst af dem, allt efter sakernas beskaffenhet. Så t. ex. står han i förbindelse med kammar-kollegium i och för vården af kronans egendom, med statskontoret i och för krono-uppbörden, med krigskollegium i och för indelningsverket, o. s. v. Men såsom verkställande myndighet är han konungen omedelbart underordnad. Landshöfdinge-embetets sammansättning är äfven väsendtligen olik kollegiernas. Dessa bestå af flere samrådande och gemensamt beslutande ledamöter; landshöfdingen deremot är ensam den som besluter. Hans kansli, landssekreteraren, landskamreraren, landträntmästaren, m. fl. äro honom underordnade, besörja hvar och en sin del af länsförvaltningen under hans kontroll. I de serskildta delarne af länet verkar han genom kronofogdarne, häradsskrifvarne och länsmännen, hvilka alla äro hans ombud, likasom han är konungens. Domare är han icke, utom i ekonomi- och politie-mål, hvilka icke tillhöra domstolarne, utan anses såsom tillhörande den förvaltande magten. Sådana ärender afgöras i högsta hand af konungen i statsrådet, och vanligen sedan landshöfdingarne blifvit hörde. I många fall besluter landshöfdingen, och besvär öfver hans utslag kunna anföras hos konungen. Dock finnas vissa ärender, t. ex. skuldfordringsmål, der landshöfdingens utslag kunna öfverklagas hos hofrätten. Till underdomstolarne står landshöfdingen i det förhållande, att verkställningen af deras utslag tillhör honom och den honom underordnade länsstaten; men med rättegångarnes utförande har han ingen befattning, och domstolarne äro icke honom, utan hofrätterne, undergifna. Detta gäller hufvudsakligen om domstolarne på landet. Städernas magistrater äro väl såsom domstolar oberoende; men då stadens ekonomiska förvaltning äfven sker genom dem, blifva de också i vissa fall landshöfdingen underordnade. Till ecklesiastik-staten står han i det förhållande, att han, såsom kronans ombud, bevakar dess rätt, i förhållande till kyrkan; men den egentliga religions- och kyrkovården är oberoende af honom. Biskop och landshöfding stå vid sidan af hvarandra, hvar och en i spetsen för sin olika del af statsförvaltningen. De hafva beröringspunkter sinsemellan; men begge lyda konungen omedelbart. Landshöfdingen är vidare helt och hållet en civil embetsman; militär-befälet tillhör honom icke, ehuruväl den militära och civila styrelsen i vissa fall, såsom vid frågor om regementernas ekonomi, fordra ömsesidig samverkan. Regements-chefen står i ungefär samma förhållande till landshöfdingen som biskopen. Landshöfdingen är, såsom konungens man, ansvarig inför honom; han bekläder förtroendepost, kan till- och afsättas efter konungens välbehag, och är dessutom underkastad lag och författningar. Justitie-kansleren och justitie-ombudsmannen kunna anklaga honom i och för embetsfel, och domstol kan döma honom sitt embete förlustig. Men till rikets ständer står han icke i något omedelbart förhållande. Deremot äger han icke, att, efter godtfinnande, sammansätta den embetspersonal, som utgör hans biträde och är honom underordnad. Dessa tjenstemän äro oafsättlige. Landshöfdinge-embetet är i Sverige urgammalt, så till vida att konungen från urminnes tid haft sina fogdar i provinserna. De kallades i gamla tider med olika namn, såsom "*Länsmän*", "*Landshærra*", o. s. v. Landshöfdinge-namnet uppkom och länens organisation bestämdes i 1634 års regeringsform. Länsstyrelserna äro således ibland de organisationer, som förskrifva sig ifrån den store Gustaf Adolfs tidehvarf. Förut var länens antal obestämdt, och förvaltningen hvilade mest hos fogdarne. Men vid denna tid bildades både länsstyrelserna och kollegierna. Det var naturligt att de skulle erhålla en olika form. De förra voro en utbildning af den gamla fogde-regeringen, de senare utgingo ur konungens råd.

Landsjemnads-ting. Inom Jemtlands län finnes en inrättning med denna benämning, egendomlig för detta landskap och icke bruklig i någon annan Svensk landsort. För att jemna de missförhållanden, som uppstå i följd af det för allmogen tryckande skjutsningsbesväret, hvilket så olika träffar de serskildta socknarne, hafva alla dessa inom Jemtlands län förenat sig, att gemensamt ansvara för den kostnad, som erfordras till underhåll af gästgifveri, skjutsning, brobyggnad och andra kommunal-ärender; de ärender, som angå dessa besvär, så vidt de afse sjelfva kostnaden, afgöras af socknarnes fullmägtige på landsjemnads-ting. Ett sådant ting hölls senast d. 29 Sept. 1847 inför konungens befallningshafvande; hufvudsakligaste ämnet var skjutsregleringen för de följande 5 åren, samt olämpligheten af provincial- och lazarettsläkare-tjensternas förenande hos en person. Denna inrättning består af redogörare och fyra fullmägtige.

Landsjö, frälse-säteri, i Kimsta socken af Östergöthland, $3\frac{5}{8}$ mtl., sammansatt af 5 gamla hemman, hvilka dels af ålder varit säteri, dels sedermera blifvit utbytte mot andra hemman. Det har tillhört slägterne Ållongren, Strömfelt och Adlerfeldt, hvars sistnämnde arfvingar försålde det till kapiten J. A. Kuylenstjerna, som år 1794 förvandlade det till majorat i Kuylenstjernska slägten. Egendomen har en vacker belägenhet, stor fruktträdgård, park, löf- och barrskog, samt såg. Under

säteriet lyda 7 hemman, belägna i Kimsta och Skärkinds socknar. På en holme uti en insjö inom egendomens område, synas lemningar efter en stenhusbyggnad lika stor som holmen; några förmoda att Munkeboda legat härstädes.

Landskamreraren är chef för landskontoret, likasom landssekreteraren för landskansliet. Han kontrollerar krono-uppbörden, har uppsigt öfver kronans räntor och räkenskaper, samt dithörande handlingar i landskontorets arkiv. Han är således landshöfdingens närmaste man i kameral-ärender, och står emellan honom, såsom högsta befallningshafvande, och kronofogdarne, såsom uppbördsmän, hvar och en för sitt fögderi. Landskamreraren, i förening med länsbokhållaren, granskar de inkommande räkenskaperna, uppgör länets bokslut och bör i alla drätselfrågor bevaka Kongl. Maj:ts och kronans rätt. Han är ock föredragande inför landshöfdingen, i frågor om räntors uppbörd och redovisning, skattläggningar, tionde-sättningar, skatteköp, kronans allmänna byggnader, o. s. v. Landskamreraren utgör, jemte landssekreteraren, det tjenstförrättande landshöfdinge-embetet, när landshöfdingen icke är tjenstgörande i egen person; och har vid sådana tillfällen landskamreraren afgörande röst i drätsel-ärender. Hans biträde på kontoret är länsbokhållaren, samt en eller två landskontorister. Hans årliga pension, efter omkring 40 års tjenst och uppnådde 65 lefnadsår, utgör 1,200 R:dr B:ko.

Landskansli, Landskontor, är landshöfdingens embetsrum och alltid beläget i länets residens. Det bör hållas tillgängligt alla söcknedagar för hvar och en, som anlitar landshöfdinge-embetets biträde för utsökningsmål, för verkställighet af domaremagtens laga kraftvunna utslag, för handräckning i åtskilliga mål, för uttagande af pass, för depositioner i landtränteriet o. s. v. Landhöfdingen sjelf har vissa dagar eller timmar, då han ger sökande företräde; men landssekreteraren, landskamreraren och landträntmästaren, eller den, som deras tjenst förrättar, böra der träffas hvarje söcknedags förmiddag. Landshöfdinge-instruktionen af d. 4 Nov. 1734 ålägger i 43 §. landshöfdingen att "utnämna vissa dagar i veckan, på hvilka han egenteligen ärnar uptaga ens och annans besvär och angelägenheter i länet, låtandes dem sådant af predikstolarne kungöra, på det han de andre och särdeles postdagarna icke måtte hindras uti sina embetes beställningar, och de sökande icke behöfva med fåfäng kostnad, möda och tidspillan begifva sig in i staden eller der vänta, då landshöfdingen intet har tid till att höra och afhjelpa dem. Kongl. Maj:t förbjuder ock härmed landshöfdingen at öfver fjorton dagar resa bort utur länet, utan Kongl. Maj:ts tillstädjelse och vetskap."

Landskansliet i Stockholm. Detta är förlagdt till ett hus å Drottninggatan, qvart. Skansen, dit det flyttades år 1813 ifrån det Rålambska huset. Sättet, hvarpå den förstnämnde egendomen kom att tillhöra kronan, förtjenar anmärkas för sin sällsynthet. Det hade ägts af presidenten baron Ruuth och sist af enke-friherrinnan Preijs, hvilken år 1813 dog utan arfvingar, hvarigenom huset såsom danaarf tillföll staten. Då ditflyttades landskansliet och landskontoret, som inrymdes i bottenvåningen, den en trappa upp åt, som det då hette, general-adjutanten för arméen och hans expedition, numera chefen för landtförsvars-departementet, och landshöfdingen öfver Stockholms län fick sina boställsrum 2 tr. upp. Egendomen är för öfrigt ett ganska vanligt hus, som på intet sätt genom sitt yttre tillkännager sin offentliga egenskap.

Landskap eller **Provins.** Sverige indelas i 24 landskap, hvaraf uti Svea rike 6, nemligen: Upland, Södermanland, Westmanland, Nerike, Wermland och Dalarne; uti Götha rike 10: Östergöthland, Småland, Öland, Gottland, Blekinge, Skåne, Halland, Bohus län, Westergöthland och Dalsland, samt uti Norrland 8, nemligen: Gestrikland, Helsingland, Herjeådalen, Jemtland, Medelpad, Ångermanland, Westerbotten och Lappland. (Se öfrigt under dessa ord.)

Landskapslagarne äro de äldsta minnesmärken af kristlig lagstiftning i Sverige. De framställa en bild af forntidens samhällsskick i vårt land, och äro derföre af stort historiskt värde. Deras ålder i den gestalt, hvaruti de nu finnas, går dock ej längre tillbaka än till halfva medeltiden. Den skriftliga uppteckningen af Uplands-lagen skedde år 1295, således under Folkungarnes tid. Arbetet tillskrifves Uplands lagman, Birger Persson (Brahe) till Finsta. Södermanna-lagen blef färdig år 1327. Westgöthalagen är samtidig med denna, eller kanske äldre. Det finnes nemligen en gammal uppteckning af Westgötha-lagen, hvilken anses härleda sig ända från början af 13:de århundradet. Gottlands-lagen är dock äldre än alla, och tros vara föga yngre än kristendomens införande. Lika gammal med Westgötha-lagens äldre kodex anses äfven Dale-lagen vara, hvilken i sjelfva verket snarare är en äldre uppfattning af Westmanna-lagen än en egen lag. Den vanligen s. k. Westmanna-lagen är samtida med Uplands-lagen; likaså den öfver hela Norrland och för de Svenska nybyggarne uti Finland i dessa tider gällande Helsinge-lagen. Skåne-lagen hör åter till de äldre, och förskrifver sitt ursprung från första hälften af 13:de århundradet. Före detta sekel lefde dessa lagar i lagmännens minne, såsom gammal häfd; de hade uppkommit genom de sedvanor och rättsbegrepp, som småningom stadgat sig. De härleda sig således ifrån den hedniska tiden; men innehålla i sin närvarande form mera en kristlig än en hednisk samhällsordning. Berättelserna om lagsamlingar, verkställda i urminnes tid af Wiger Spa och Lumber, höra mera till sagan än till historien. Uppteckningar kunna visserligen hafva funnits redan i mycket gamla tider; men i sitt fullständiga skick funnos icke dessa *codices*, förrän vid den tid, då fråga uppstod om deras utbytande emot en gemensam lag för hela riket. Den var färdig 1347; men blef, till följd af presternes motstånd, icke gällande. Först år 1442, då konung Christoffers lagbok antogs, upphörde landskapslagarne att vara gällande. Deras tid innefattar således öfverhufvud medeltiden, utan att man kan bestämdt uppgifva,

vid hvilken tidpunkt i den urgamla forntiden deras innehåll började att ingå såsom häfd i det allmänna tänkesättet. Landskapslagarne framträdde i tryck under 1600-talet i flere upplagor; den som nu vanligen begagnas vid studium af vår laghistoria har likväl framträdt i våra dagar. Det är den upplaga, som herrar Schlyter och Collin börjat utgifva och hvilken ännu fortsättes af professor Schlyter, sedan Collin med döden afgått. Denna upplaga betraktas af kännare såsom ett mästerstycke för sin grundliga behandling af texten, samt i allmänhet den lärdom och skarpsinnighet, hvarmed arbetet blifvit verkställdt. Företaget att utgifva dessa gamla lagar fordrar också sådana egenskaper i högt mått. Olika afskrifter måste jemföras, och varianterna bedömas ur historisk och filologisk synpunkt. En serskild fördel är beredd åt läsaren af denna upplaga, genom de glossarier hvarmed den är försedd. De lagar som i herr Schlyters upplaga hitintills utkommit äro Uplands-, Westgötha-, Södermanna-, Westmanna-, Östgötha- och Helsinge-lagarne, samt Kristnu-balken af Smålands-lagen och Björköa-rätten.

Landskista kallas det förvaringsställe i tingshuset, der lagman skall förvara dombok och de handlingar, som höra till lagmansrätten.

Landskrona, en stapelstad, belägen i Malmöhus län och Rönnebergs härad, vid Öresund. Staden har först år 1413 blifvit anlagd af konung Erik VIII på det ställe, der den nu är belägen; men hvarest då var en by eller fiskläge, kallad Södra Säby. I Mars månad nämnde år erhöll staden sina första privilegier, med sjö- och stapelstadsrättigheter, för sin fördelaktiga belägenhet i en fruktbar landsort, jemte tillfället för anläggningen af den säkraste och djupaste hamn i hela Skåne. Tid efter annan har staden väl tilltagit både med byggnader och handel; men icke i förhållande till det läge, som handel och sjöfart derstädes tyckas erbjuda. Också äro dessa nu mera ringa. Efter staden öfvergångna flere stora belägringar, blef den åter upprättad genom konungarne Christian I, Hans och Christian III, hvilka, för stadens förbättrande, befallte Engelholms borgerskap att ditflytta, sedan Engelholm, år 1547, förlorat sina stadsrättigheter. År 1428 blef Landskrona plundrad och bränd af Fetaliebröderne, och år 1452 af Carl VIII Knutsson. År 1525 blef den intagen och sköflad af Christian Tyran genom Severin Norrby, och sedan återtagen af Fredrik I, sistnämnde år. Svenske fältmarskalken Gustaf Horn stormade och intog Landskrona 1644, då omkring 200 hus afbrändes och nedbrötos. Åren 1658 och 1674 blef den ånyo belägrad, och 1709 och 1717 nedbrötos öfver 100 hus för att utvidga fästningsverket. Genom senare Svenske konungar har staden blifvit försedd med förbättrade privilegier, samt berättigad till nederlagsfrihet, hvarefter år 1747 förordnades, att staden skulle flyttas från sitt förra ställe, söder om gamla fästningen, hvilken flyttning väl redan till en del blifvit verkställd, och en mängd nya och smakfulla grundmurade hus, 2 à 3 våningar höga, redan blifvit uppförda, ehuru planen för nya stadsanläggningen ännu icke på långt när hunnit att fulländas. Vid inloppet till hamnen, den af naturen bästa och rymligaste i Skåne, men nu mycket uppgrundad, är på pålverk anlagdt ett citadell, kalladt *Gråen*, hvilket för sin vackra anläggning gör sig förtjent af åskådarens uppmärksamhet. Stadens fästningsverk uppfördes först i konung Christian III:s tid, år 1543, och blef, under dåvarande kommendanten Tage Toth, år 1549 färdigt, med vallar och grafvar, hvilka i senare åren väl blifvit raserade; men fästningsverket förbättrades 1747 ånyo mot sjösidan och förseddes med dubbla vallar och grafvar. Slottet, beläget vid vestra sidan af staden, uppbyggdes år 1407 af konung Erik VIII, till ett kloster för munkar af Karmeliter-orden, och ehuru någon tid derefter förstördt, år 1549 ånyo uppbygdt, väl befästadt och försedt med stora stenbyggnader, och nyttjas för närvarande till magasiner och arrestrum. Hospitalet, hvilket fordomdags fanns här i staden, inrättades dertill af konung Christian I år 1477; men uppbyggdes först till ett helgeandshus år 1440 af Åke och Påfvel Laxmän. Det är numera förflyttadt till Malmö, dit alla detta hospital tillhörande inkomster äro anslagne. Staden har rådhusrätt och magistrat, bestående af en borgmästare, fyra rådmän och en stadsnotarie, samt kämnersrätt; en lärdomsskola, med icke obetydliga inkomster, och 2 skolor, Görlöfska skolorna, inrättade af sfl. direktören A. Görlöf, som dertill uppbyggt och åt staden skänkt ett stort och prydligt stenhus. För fattigvården finnes Oelreichska enkehuset, Brockska hospitalet och en fattig-flickskola. I staden är inrättad en sparbank, hvilken år 1842 ägde en fond af 47,000 R:dr B:ko, insatte på 833 kontraböcker. Der finnes postkontor och sjötullskammare. I sextonde århundradet intill 1684 styrdes staden ömsom af 2 eller 3 presidenter, eller en för rättegångssaker, en för handel och byggnadsärender, och den tredje för polisen, biträdde af 12 rådmän, sedermera har ock en borggrefve styrt öfver staden, hvarefter endast 1 borgmästare och 4 rådmän blifvit tillsatte. Gamla stadskyrkan, S:t Johannis Baptistæ, grundlades 1413, var stor och ansenlig; men blef för den nya fästningens anläggning utdömd och 1754 nedbruten, hvarefter nuvarande stadskyrkan, som kallas Sofia Albertina, och är ett ganska prydligt tempel, grundlades sistnämnde år, och invigdes 1789. Församlingen hör till 1 kl. reg. pastorat och har till annexer Asmundstorps och Tofta socknar. Till förbättring af förste stadskomministerns lön har konung Fredrik II år 1584 anslagit Örja och Wadensjö socknar till prebende, och är nämnde komminister kyrkoherde derstädes. Af fabriks-inrättningar finnas i staden en fabrik för tillverkning af hvitbets-socker, hvilken lemnar ett belopp af 51,186 skålp:d årligen; 3 färgerier, 1 klädesfabrik och 6 garfverier. Bland stadens hufvudnäringar räknas åkerbruk, deraf invånarne, isynnerhet så länge hvitbetsodlingen kan drifvas, hemtar betydlig inkomst. På något afstånd från staden, och på dess ägor, är anlagd en ganska betydlig plan-

tering af vilda träd, hvilken ledes af sin egen direktion. Staden har egen kommendant, och garnisen af Wendes artilleri. I senare åren har man härstädes anlagdt ett skeppsbvarf, hvarest både nya skepp byggas och reparationer verkställas. Marknader hållas i Juni och Oktober månader. Handel drifves på in- och utländska orter. De utgående varorna bestå i spannmål, timmer, fiskvaror, jemte qvarnstenar, som brytas vid Ringsjön i Hörs socken. Staden har 317 hus och tomter. Dess jordar utgöra tillsammans 1,728 tunnl., hvaraf bestrides mångfaldiga utgifter, dem samhället i annat fall svårligen skulle mägta fullgöra. Folkmängden, deribland garnisonen inberäknad, uppgår till 3,262 personer.

Landskrona var en fästning, som Torkel Knutsson, under sitt krigståg mot Ryssarne, anlade vid Svartåns utlopp i Newa, i afsigt att skydda Karelen mot den vilde fiendens härjningar. Straxt efter Torkel Knutssons hemresa yppade sig sjukdomar bland besättningen, hvilken lärer bestått af endast 300 man, men hvaraf slutligen blott 20 återstodo, i stånd att bära vapen. Befälhafvaren var en herr Sten. Denne väckte nu fråga, om man ej borde skicka ett bud till Sverige att inberätta tillståndet; men sådant afstyrktes under den fromma, men enfaldiga förevändningen, att det vore synd att dermed besvära marsken. Emellertid beslöt man att försvara fästningen med denna ringa styrka, i fall Ryssarne skulle göra ett anfall. Detta uteblef ej heller länge. Ryssarne började med ett låtsadt försök att uppdämma floden. Herr Sten ryckte nu ut med sina friska soldater för att rekognoscera, fann ingen fiende vid framryckandet, men väl vid återtåget, då han angreps af Ryssarnes bakhåll. Likväl lyckades det honom att slå sig igenom, ehuru ej utan förlust. Med de öfverblifne höll han sig emellertid länge, ehuru fienden ej lemnade honom någon ro, hvarken natt eller dag. Omsider inträngde den i fästet och antände husen. Sten ville gifva sig fången, men blef nedhuggen, tillika med sin närmaste man, Harald Anundsson. De sjuke mördades och endast några få, hvilka försvarade sig i en källare, blefvo skonade, hvarefter fästningen i grund förstördes och Ryssarne hemtågade till Nowgorod.

Landskrona garnisonskompani. Se: *Garnison.*

Landskyld var ursprungligen en i matvaror af vissa hemman utgående skatt till konungens underhåll. Den blef sedan en allmän skatt, som utbetalades in natura, utom i missväxtår, då den fick lösas med penningar. Den gäldas ännu; men med det förändrade namnet jordeboksränta, under hvilken benämning äfven sammanfattas en gammal tillökt procent på landskylden, eller den s. k. lifstidstagan, tredjeårstagan och landbodalern, m. m. Med landskyld i inskränktare mening förstods det arrende i korn, malt, smör, hudar och dylikt, som erlades af åboen till egendomsherren, och hvilken i vestra Sverige ännu är bibehållen på alla fordna ecklesiastika hemman, äfven om åboerna på dessa, sedan längre tid tillbaka, förvärfvat sig sjelf äganderätten dertill.

Landsort, på en ö i Södermanlands-skären, kallad Öjan, och dess södra del, är en udde i hafvet, och ett faststäldt inlopp i farvattnet till Stockholm, 7 mil från Dalarö, och 17½ mil sjövägen från Stockholm. På denna udde är en af sten uppbyggd öppen ansenlig stenkols-fyrbåk, försedd med 5 stålspeglar, hvilken först uppsattes 1669 af träd. Den utgör en god landkänning för sjöfarande, hör till norra lotsdistriktet och Stockholms fördelning. Inloppet har 12 till 14 famnars djup.

Landssed betyder sedvana, som genom sin skälighet, långa tiders bruk och lagstiftarnes stillatigande, vunnit laga kraft, hvarföre 11 §. 1 kap. Rättegångs-balken stadgar, att landssed, som ej har oskäl med sig, må domaren äfven rätta sin dom efter, der beskrifven lag ej finnes.

Landssekreterare kallas landshöfdingens närmast underordnade man inom länsstyrelsen. Landssekreteraren är den första på kansliet, föredrager ärenderna, bestyrker genom sin underskrift landshöfdingens kungörelser, har uppsigt öfver expeditionerna, samt är, jemte landskamreraren, sjelfskrifven tjenstförrättande landshöfding, vid inträffande ledighet eller i landshöfdingens frånvaro. Detta senare gäller dock endast till dess Kongl. Maj:t förordnat en vice landshöfding. Vid uppnådde 65 lefnadsår och efter omkring 40 års tjenstetid äger landssekreteraren rätt till 1,200 R:dr B:ko årlig pension.

Landsting kallades i Sveriges äldsta tider det *ting*, der konungen med sina drottar fällde dom i sista hand. Dit vände sig den, som klagade öfver lagmannens utslag. Denna domstol fick sedan namn af konungens räfsteting och rättareting. Räfsteting kallades det med afseende på konungens rätt att refva, d. ä. ransaka vigtiga mål, och rättareting, emedan konungen der rättade domar, som annorstädes blifvit fällde. Rättegångs-ordningen var dock olika vid räfste- och rättare-tingen. Alsheriarting var åter något annat, nemligen stora folkförsamlingar, den tidens riksmöten, dit folket samlade sig okalladt, firade stora nationaloffer och rådplägade om allmänna ärender, krigståg och lagskipning. Hvad der beslöts var orygglig för både konung och folk, och dom som der fälldes kunde icke ändras. Landsting var, under Danska tiden, en öfver-rätt uti Skåne, och hölls af öfver-domaren, hvilken, i äldre tider, ofta var en af rikets råd; men i smärre härader vanligen någon i landet besuten adelsman. Hit vädjades både från härads- och stadsrätt, som kallades "byting." Vid dessa sammankomster hylldes ock, under öppen himmel, den nyvalde konungen. Här höllos äfven allmänna sammankomster af landets invånare, då angelägna ärender öfverlades och afgjordes.

Landsvägar anläggas och underhållas i Sverige icke på statens utan på ortens invånares gemensamma bekostnad. Väghållning är en af de bördor, som hvila på den Svenska jorden, hvartill kommer att mången jordegendom är så belägen, att den måste, åtminstone styckevis, underhålla sin väg allena. Detta inträffar då ingen allmän

landsväg går förbi gården, och beror det då på ägaren sjelf att underhålla vägen eller ej. Men den allmänna landsvägen utstakas efter undersökning på tinget, och konungens befallningshafvande vaka öfver uppfyllandet af underhålls-skyldigheten. Ingen äger rätt att vägra ägor till anläggande af landsväg. Byggninga-balken föreskrifver vägens bredd till 10 alnar för allmän landsväg och 6 alnar för mindre väg, såsom väg till tingsplats och kyrka, m. fl. Landsvägen fördelas emellan dem, hvilka hafva ägor vid densamma, så att hvar och en får sin vissa lott att underhålla. Detta äger rum icke blott med vägens grusning, utan äfven vintertiden med snöskottning. Äfven detta sker på enskild bekostnad. Dock har staten stundom bidragit med anslag till anläggandet af nya vägar eller till ombyggande af de gamla.

Landtbeskällare-inrättningen grundades år 1831, på det att, inom hvardera af Norr- och Westerbottens, Westernorrlands, Jemtlands, Gefleborgs, Elfsborgs samt Götheborgs och Bohuslän, hvilka sju län icke få sig tillsände hingstar från stuterierne, i mån af tillgång, två hingstar såsom landtbeskällare der skola stationeras.

Landtbo, betyder i allmänhet en motsats till stadsbo; men in specie uti 16 kap. 6 §. Jordabalken betyder det en åbo uppå annors ägor, som allenast, utan att äga någon particulam dominii, på vissa år är antagen.

Landtborgen. På ett kort afstånd från vestra stranden af Öland och längs densamma går en kalkbergsbrant, som i orten kallas *vestra Landtborgen*. Längs östra stranden, men på än större, än mindre afstånd från hafvet, sträcker sig en på kalkbädden hvilande sandås, hvilken kallas *östra Landtborgen* och är lägre samt stundom afbruten. Dessa begge förena sig i söder på öns sydligaste udde, medelst ett obetydligare sandfält, och i norr omkring Borgholm, medelst en ganska stor sandhed. Landsträckan mellan dem begge kallas *midtlandet* och den till åkerbruk tjenliga delen är den, som benämnes *Alvaren*.

Landtbruks-institutor, såsom läroverk för bildandet af kunnige män i landtbruksyrket, hafva under de senare åren blifvit inrättade på flera ställen i Sverige. Det äldsta är *Degebergs* institut i Skaraborgs län. Nyare äro vid *Orup* i Skåne, *Sjögesta* i Östergöthland, *Bjädesjöholm* i Jönköpings län, *Hägervallen* i Westmanland, *Bo* och *Kålsåker* i Kalmar län, *Väderbrunn* i Södermanland, *Träfors* i Wermland, och slutligen förehafves nu inrättandet af ännu ett landtbruks-institut på *Ultuna* kungsgård i Upland. Alla dessa inrättningar hafva uppkommit under de sista femton åren. Det första utaf dem, Degeberg, stiftades 1834. Der undervisas i naturvetenskaperna, betraktade i sin tillämpning på jordbruket, samt i sjelfva hushållningens utöfning och dithörande näringar, såsom mältning, bryggning, m. m. Undervisningen är dels nästan blott praktisk, nemligen för de s. k. rättarelärlingarne, hvilka endast söka en bildning, tillräcklig för det omedelbara fysiska arbetet, dels mera vetenskaplig för dem, som vilja bereda sig till skötande af landtbruk i större skala. Rättarelärlingarne behöfva vid inträdet endast kunna läsa och skrifva; de andra eleverne deremot måste besitta elementerna af en bildad uppfostran.

Landtbruksmöten. Då Svenska landtbruket, dess uppkomst och förkofran, med allt hvad dertill hörer, i senare tider börjat allt mera ådraga sig en förtjent uppmärksamhet, hafva enskildta möten mellan landtbushållare begynt hållas i åtskilliga landskaper. Det första *allmänna* Svenska landtbruksmötet hölls i Juli månad 1846 i Stockholm, hvarpå följde det andra, som äfven hölls derstädes, den 5—9 Juni 1847. Det tredje är utsatt att hållas i Norrköping i September 1848. Enligt stadgarne är dessa mötens ändamål: "befrämjande och utveckling till allt högre fullkomlighet, i alla dess grenar, genom det utbyte af erfarenhet och åsigter, samt den personliga bekantskap emellan landtbrukets idkare, som ett sådant möte föranleder." Endast ämnen rörande landtbushållningen förekomma vid öfverläggningarna, hvari alla idkare och vänner af landtbruket kunna deltaga. Till kostnadernas bestridande erlägger hvarje ledamot, vid inträdeskortets uttagande, en riksdaler specie. Vid mötet hålles äfven en exposition af landtbruksprodukter, redskap, modeller, samt djur af utmärkt och förädlad ras, och belöningar utdelas för de bästa af sistnämnda slag. Till premier härvid har staten anslagit 1,000 R:dr B:ko. De båda redan hållna mötena bivistades af omkring 400 ledamöter, hvaribland äfven några Danskar och Finnar.

Landtbönder kallades förr de åboer, hvilka emot erläggande af en viss grundränta, dagsverksskyldighet och andra utlagor, under mer eller mindre försäkrad besittningsrätt, innehade sådana adelns och presterskapets jordar, som dessa sjelf ej brukade. Benämningen tillhör egentligen det så kallade nya Sverige, eller Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän. I Svenska lagen är *landbo* liktydigt med arrendator.

Landtförsvars-departementet kallas det af stats-departementerna, der regeringsärender rörande hären och i allmänhet försvarsverket till lands beredas till föredragning inför konungen, och hvarifrån konungens beslut i sådana ärender utfärdas. Dit hör dessutom telegraf-inrättningens ärender. Dess chef är ett statsråd, och departementet fördelas i kansli- och kommando-expeditionen. I den förra tjenstgöra civila och i den senare militärpersoner. Den förra handlägger sådana krigsärender, som skola behandlas i statsrådet; den senare åter kommandomålen. De förstnämnde angå befordringsärender, härens ekonomiska angelägenheter, såsom boställsfrågor, löneregleringar, krigsmagtens organisation, befordringar, indelningsverket och arméns materiel, samt fästningsbyggnader och dylikt. De senare äro sådana, dem konungen afgör såsom generalissimus, t. ex. kommenderingar, o. dyl. Begge klasserna af ärender föredragas inför konungen af samma person, ehuru under olika former; den förra klassen i statsrådet, den senare inför konungen enskildt och äfven med något olika

ansvarighet. (Se: *Kommandomål.*) Före 1840 års riksdag fanns en krigs-expedition, med en statssekreterare till chef. Skillnaden ifrån det närvarande förhållandet bestod deruti, att denne föredrog både landt- och sjöförsvarets ärender; men deremot inga kommandomål, och var endast då ledamot af statsrådet, när han sjelf var föredragande. Kommandomålen föredrogos den tiden af konungens general-adjutanter för armén och flottan. Dessa embeten upphäfdes 1840. Kommandomålen och de egentliga regeringsärenderna förenades hos samma föredragande; men landt- och sjöförsvaret skiljdes åt och de nye föredragande blefvo statsråder med beständigt säte i statsrådet, icke, såsom förut, statssekreterare. Chefen för landtförsvarsdepartementet har hitintills alltid varit en högre militärperson; men grundlagen fordrar icke detta uttryckligen. Konungen utnämner hvilken han behagar.

Landtknektar, natt och dag (Melampyrum nemorosum), en årlig växt, som förekommer på skuggrika ängar och lundar, vid foten af klippor uti de södra och östra landskaperna, utmärkt af sina vackra gula och blå blommor; men af föga hushållsnytta.

Landtmanna-seglation. Hvarje på landet bosatt person har rättighet, att ej allenast för transport inrikes orter emellan af egna och andra tillhöriga landtmannavaror samt tillverkningar begagna däckade och odäckade fartyg och båtar, af hvad lästetal som helst, utan ock med samma fartyg idka fraktfart på alla orter i riket, under iakttagande likväl af hvad i allmänhet finnes föreskrifvet rörande tullkontrollen. I afseende på afgifterna till staten för den sjöfart, som idkas af invånare på landet, tjenar gällande bevillningsförordning till efterrättelse och måste allmogen, då den med sina farkoster besöker städer eller desamma underlydande orter, för att lasta eller lossa derstädes, vidkännas de i och för en sådan seglation stadgade afgifter till städerna. Allmogen äger härvid icke allenast rättighet till inrikes fraktfart, utan kan äfven med egna däckade eller odäckade fartyg, af hvad lästetal som helst, utsträcka den till Norrige, Finland och Danska staterna och utföra alla rikets till utförsel lofgifna produkter och tillverkningar, äfvensom att, emot frakt, åtaga sig för handlandes räkning i stapelstäderna transport till och från nämnde länder af till in- och utförsel lofgifna varor, utan afseende derå, hvarest varorna blifvit producerade och tillverkade. De fartyg hvarmed landtmannen sålunda idkar sjöfart, får han bygga, reparera och utrusta hvar som helst på landet. År 1844 idkade landtmän fraktfart med 887 fartyg och båtar af tillsammans 18,851 lästers drägtighet. Häraf tillhörde största antalet Stockholms län eller 245 fartyg och båtar om 5,054 läster, dernäst Götheborgs, som utgjorde 216 om 5,215 läster, Wermlands 71 om 655, Östergöthlands 48 om 786, Stora Kopparbergs 39 om 556, Kalmar 39 om 923, Westernorrlands 28 om 574, Norrbottens 25 om 678, Elfsborgs 24 om 336, Malmöhus 20 om 249, Upsala 19 om 390, Nerikes 18 om 534, Blekinge 18 om 464, Westerbottens 17 om 978, Christianstads 16 om 821, Westmanlands 12 om 164, Gottlands 11 om 101, samt slutligen Gefleborgs län 6 fartyg och båtar om 114 lästers drägtighet.

Landtmarskalk kallas ridderskapets och adelns talman vid riksdagarne. Detta embete har funnits så länge som riddarhuset, d. v. s. från år 1626, då riddarhus-ordningen utgafs; men hvilar helt och hållet emellan riksdagarne. Före riddarhusets inrättande fanns ingen ordentlig matrikel öfver ridderskapet och adeln, och riksdagsformerna voro ej så utbildade, att en viss landtmarskalk ansågs behöflig, eller ens kunde komma i fråga. Landtmarskalken utnämnes af konungen och denna utnämning äger rum samma dag då riksdagen utblåses, således innan ridderskapets och adelns närvarande ledamöter blifvit antecknade. Landtmarskalkens första göromål är just att verkställa denna anteckning. Märkvärdigt nog innehåller hvarken riksdags-ordningen eller riddarhus-ordningen någon föreskrift rörande de egenskaper, som fordras för att kunna nämnas af konungen till landtmarskalk. Enligt gammal sed anses konungen kunna utnämna dertill hvilken adelsman som helst, hvilken besitter de erforderliga egenskaper, som fordras af hvarje riksdagsman. Han äger lika litet, som de öfriga talmännen, någon röst vid beslutet eller rättighet att deltaga i öfverläggningarne, och behöfver hvarken sjelf vara hufvudman för sin ätt eller sitta såsom fullmägtig; ja han får icke en gång utöfva någon sådan rättighet. Såsom af konungen utnämnd är han konungens man hos ståndet; men tillika ståndets inför konungen och kan af ingendera skiljas ifrån sitt embete. Åtminstone har något sådant aldrig skett; i grundlagarne och riddarhus-ordningen är det hvarken tillåtet eller förbjudet. Landtmarskalken tillhör helt och hållet ridderskapet och adeln, samt har intet att befatta med de öfriga stånden. Hans pligt är att vidmagthålla ordning under sammankomsterna, föredraga ärenderna, anställa votering när sådan behöfves, och tillse att intet grundlagsvidrigt får tilldraga sig i ståndets plenum. Han sammankallar plenum och bestämmer tiden för dess början; men kan icke upplösa det utan ståndets samtycke. Han svär en ed inför konungen, straxt efter sin utnämning, deruti han förbinder sig att efterlefva grundlagarne och riddarhus-ordningen, samt är således utom de förra äfven bunden af den senare. Såsom tecken till sitt embete emottager han af konungens hand den s. k. landtmarskalksstafven, och åtnjuter begagnandet af en egen statsvagn, äfvensom taffelpenningar af staten, så länge riksdagen räcker. Den s. k. landtmarskalksklubben deremot är ridderskapets och adelns klubb, likasom de öfrige stånden äfven hafva sina serskildta klubbar, på statens bekostnad.

Landtmäteriet i Sverige förskrifver sig från konung Carl IX:s tid. Anders Buræus var den förste styresmannen deröfver, och under honom sattes en landtmätare i hvarje landskap. Ändamålet var att upprätta kartor öfver de olika landskaperna, först hela landskapet, så hvarje hemmans åker och äng.

Landtmäteriet var underordnadt den s. k. räknekammaren, den tidens financiella rikskollegium, till dess konung Carl XI år 1683 inrättade kongl. landtmäteri-kontoret. Sedermera, år 1725, tillkommo landtmäteri-kontor vid hvarje landshöfdingesäte. Landtmäteriet, ehuru ett eget verk var dock ej oberoende af kammar-kollegium, utan utgjorde en afdelning deraf. Enligt 1827 års instruktion består kontoret af en öfver-direktör, en öfver-ingeniör, samt sekreterare, fiskal, aktuarie och nödigt antal ingeniörer. Öfver-ingeniören sammandrager och transporterar kartor, för att fullkomna det geografiska kartverket. Landtmäteri-staten i landskaperna består af en *förste* och en *andre* landtmätare, samt ett olika antal ordinarie och extra kommissions-landtmätare. Stundom har landtmäteri-yrket varit förenadt med militärisk tjenstgöring, så att officerare vid armén tillika varit landtmätare, utom det att mätningar för militäriska ändamål ofta anställas af dertill beordrade officerare. De som undergå landtmäteri-examen böra, för att vara kompetente att verkställa skeppsmätning, styrka sin skicklighet deri, och för ett sådant ändamål bör den i Stockholm tillförordnade konstruktions-officer lemna landtmäteri-elever kostnadsfri undervisning i ämnet, hvarefter det åligger dem att, innan de taga landtmäteri-examen, i konstruktions-kontoret undergå skeppsmätare-examen. Landtmäteri-statens aflöning uppgår till något öfver 30,000 R:dr B:ko.

Landtogs-gärden, äfven **stora gärden** kallad, är en af de ordinarie skatter, hvilka tillsammans utgöra den s. k. *mantals-* eller *hemmantals-räntan*. Landtogs-gärden beviljades 1617, såsom ett bidrag till utförandet af Polska kriget. Den förnyades 1621, och har sedan blifvit en stående skatt. Den beräknas i landtmanna-persedlar, olika inom skilda delar af riket. Den var icke uteslutande en börda för skattebönderne; äfven frälset deltog deruti till hälften, så att 32 frälsebönder betalade lika med 16 skattebönder. Detta ändrades likväl, när adeln afstod sin tullfrihet år 1644, och betingade sig till ersättning befrielse från vissa skattebördor, hvilka förut ålegat densamma. Deribland var äfven landtogs-gärden. Härvid har det också förblifvit, och denna gärd är icke heller nu pålagd frälset; men fullkomlig befrielse derifrån åtnjutes dock ej. Den ingår nemligen efter konung Carl XI:s tid i rusttjenst-skyldigheten. Denna sistnämnde fullgöres väl ej numera in natura; men frälset skattar derför och i denna skatt är dess bidrag till landtogs-gärden inbegripet. Deremot har denna gärd helt och hållet förlorat sin ursprungliga beskaffenhet af allmän krigsgärd, och i stället antagit naturen af en på jorden hvilande ränta, hvars betalande förminskar den oprivilegierade jordens värde, samt utgör en af de ojemnheter i beskattningen, hvilka i våra dagar öfverklagas. Att upphäfva den möter stora svårigheter, emedan den beräknas vid egendomars pris och således ingår i sjelfva egendomsvärdet, samt tillika utgör en af kronans stående inkomster. Ursprungligen var den likväl beviljad såsom en extra skatt, och innebär icke någon grund för en kronans äganderätt till skattejorden.

Landträntmästare är en tjensteman hos konungens befallningshafvande, utnämnd af Kongl. Maj:t och hvars embete består deruti, att förvara kronans uppbörd. Landskamreraren har uppsigt öfver dess indrifvande, och upprättar räkningar deröfver; landträntmästaren är kassör. Till honom betalas och af honom utlemnas kronans kontanta medel. Han utnämnes, emot ställd borgen, för de summor han får om händer, eller åtminstone någon del af dem.

Landt-tull kallades den tull, som uppbars för varor, hvilka försändes inom riket, från ort till annan, och omnämnes redan på 1500-talet; men någon allmän landt-tull af alla varor, som infördes till städerna, fanns likväl ej förrän 1622, då den uppkom genom den bevillning ständerne åtagit sig, af en afgift för alla ätliga, slitliga och förnötliga varor. Den kallades landt-tull, i motsats emot sjötullen, och lilla tullen, då sjötullen kallades den stora. Denna inrättning försvårade betydligt den inrikes rörelsen, och blef derföre, på rikets ständers begäran, upphäfd vid 1809 års riksdag.

Landtvärnet. Denna i vår senare historia olyckligt ryktbara milis utskrefs vid början af 1808 års krig af Gustaf Adolf, hvilken, enligt säkerhetsakten, ehuru genom en misstydning deraf, ansåg sig berättigad, att, utan ständernes hörande, sjelf utfärda en sådan lag och äfven utskrifva en krigsgärd. Hela styrkan skulle bestå af 30,000 man ogifta ynglingar från 18 till 25 år, med undantag af studerande. Med denna styrka, landets blomma, rätt använd och sammanslagen med den indelta hären, hade ganska mycket kunnat uträttas. Men landtvärnet vanvårdades på allt sätt. Det gjordes till egna korpser efter landskaperna, och till dess befäl förordnades dels ur tjenst gångne officerare, dels ynglingar, lika okunnige och oerfarne som manskapet. Dertill erhöll det ingen mundering, emedan någon sådan ej fanns i ordning, och när den blef färdig, icke tilldelades truppen, hvilken deraf var i det högsta behof, enär de kläder, den medfört från hemorten, voro utslitna, ja, några transporter af munderings-persedlar, skickade till vestra arméen, utdelades icke, utan fördes i sina lårar efter truppen hvar den flyttade sina qvarter. Tusentals af detta manskap omkom genom köld och vanskötsel. Då skärgårdsflottan, hvars besättning nästan uteslutande bestod af landtvärn, i sista dagarne af November och de första af December, hemkom till Stockholm, befunnos, på många kanonslupar, icke fem eller sex af de 40 man, hvilka voro bestämde till roddare, i tjenstbart skick. Stundom lågo under tofterna döende och döda om hvarandra med de lefvande. Deras ankomst till hufvudstaden spridde bland dess invånare den farsot de medförde, känd under namn af landtvärns-sjukan, och hvilken på tre eller fyra veckor der bortryckte mer än 1,000 menniskor. Det berättas, att då en från flottan afmönstrad landtvärns-trupp kom marscherande öfver Nya bron i slarfvor, vacklande, knappt i stånd att bära ge-

väret eller hålla sig på fötterna, bemärktes den från slottsfönsterna af Gustaf Adolf, hvilken frågade den tillstädesvarande general-adjutanten för arméen, friherre Tibell, hvad detta kunde hafva att betyda? I stället för att upplysa konungen om verkliga förhållandet, och huru man genom otjenliga, kanhända med flit beräknade illvilliga anstalter förstört denna korps, föregaf Tibell, att det unga manskapets värdar plägat sina nykomne gäster något väl, hvaraf de nu buro följden, men hvilken han hoppades att konungen skulle förlåta. Och denna historia skall Tibell sjelf hafva berättat, såsom ett prof på sin fintlighet och en lycklig ingifvelse af ögonblicket att draga sig ur en svår förlägenhet! Missnöjet öfver landtvärnets behandling och den sorg den väckte hos dess hemmavarande föräldrar och anhöriga, bidrog icke litet att befordra 1809 års revolution och göra dess utförande möjligt.

Landtvärnsmän kallades, under hedniska tiden, landskaps-konungarne, dels till följd af det anseende hvari många af desse stodo för sin magt, rikedom eller utmärkta egenskaper, dels för den länspligt de troligen hade till öfver-konungen. Till hvad grad denna länspligt var uttryckligen bestämd, är icke kändt; men sannolikt gick det i Sverige, såsom i alla andra Europas länder, att mägtiga vasaller satte sig upp emot sin herre, samt att flere sådane förenade sig mot honom, hvarigenom hans magt i verkligheten af dem mycket delades och inskränktes. Detta förhållande var sannolikt anledningen till Ingiald Illrådas plan, att utrota småkonungarne.

Landvetter, en socken med Härryda och Partilled, belägen i Säfvedals härad af Götheborgs och Bohus län, södra kontraktet af Götheborgs stifts domprosteri, 1 3/4 mil O.S.O. från Götheborg. Kyrkan, af okänd ålder, är liten, byggd af sten och träd; murarne äro mycket tjocka och inuti fyllda med lös kullersten. Allmogen i socknen tillverkar laggkärl, skeppsvirke, åror och stegar som afsättas i Götheborg. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 26 1/4 mtl. och har 1,054 invånare. Af dess areal, 11,456 tunnl., äro 1,680 sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Landvind är i Bohus län benämningen på östan, särdeles nordost-vinden.

Lane, ett härad, betecknar den del af Bohus län, som stöter till Tunge-, Wallbo och Inlands Fräkne härader, och skiljes från Stångenäs af Gullmarfjorden och ifrån Oroust af Kolje- och Kalfö-fjord, eller det gamla *Lanasund*. Det innefattar staden Uddevalla, samt socknarne Bäfve, Ryr, Bokenäs, Dragsmark, Skredsvik, Herrestad och Högås. Häradets namn är måhända lånadt ifrån någon af de deruti belägna gårdarne Lanehed eller Laneberg. Vapnet är ett tremastadt skepp. Häradet innefattar 196 1/8 mtl., med omkring 12,000 invånare. I förening med häraderne Sotenäs, Sörbygden, Tunge och Stångenäs, utgör Lane härad en domsaga, och ett fögderi. Tingsstämmorna hållas för närvarande i Uddevalla. Häradets areal utgör 83,708 tunnl., af hvilka 1,785 äro sjöar och kärr.

Lang, Clas. Vid oenigheten mellan Carl Knutsson, såsom riksmarsk, och drotset Christer Nilsson Wase, beslöt Carl att låta taga drotset till fånga, och använde härtill en **Clas Lang**, af rimkrönikan kallad Claus von Lancken, samt uppdrog åt honom detta kinkiga värf. Lang åtog sig det äfven, med löfte, att antingen utföra det eller dö, drog åstad med 40 man, dem han sjelf fick utvälja, infann sig på Räwelstad, der drotset vistades, och tog honom till fånga, hvarvid tre af Christers försvarare blefvo nedgjorda, bland dem en käck adelsman vid namn Torsten Joansson. Lang kastade sin fånge halfnaken på en släde, och förde honom först till Westerås och sedan till Örebro. Detta skedde vid jultiden 1439.

Lang, Nils von, son till prosten i Gillberga i Wermland, Jakob Lang, och född derstädes d. 1 Sept. 1681, blef amiralitets-kammarråd och adlad, tillika med sin bror, **Nils**, krigs-kommissarie, då de tillade ordet *von* framför sitt namn; men som han d. 28 Maj 1747 afled barnlös, likasom brodern före honom, utgick ätten med stiftarne. Han tillhörde den pietistiska sekten, uppträdde i tal och skrift som dess sakförare, och ifrade mycket mot presterskapet, både mot dess lära och deltagande i verldsliga angelägenheter. Har utgifvit åtskilliga skrifter i denna syftning, såsom: *Extract af samtlige högloflige Ständernas urgamla Evangeliska privilegier*, &c.; *Betänkande angående ett Öfver-Consistorii inrättande i Sveriges rike*, m. m.

Lang, Jakob Jakobsson, var född d. 1 Maj 1648 i Gefle, men flyttade, såsom helt ung, till Uleåborg med fadern, hvilken der var anställd vid tullverket, reste som informator för en förnäm mans söner till England, uppehöll sig i flere år vid Oxfords universitet, for sedan till Paris och blef sekreterare hos envojéen Ekerot, återkom 1681 till Sverige och blef der prost och kyrkoherde i Nyen i Ingermanland, 1688 superintendent i Narwa och 1700 general-superintendent i Lifland, samt kort derefter biskop i Revel och Estland. Efter att i åtta års tid hafva bestridt detta embete, flyktade han år 1710 till Sverige undan Ryssarne och utnämndes 1711 till biskop i Linköping, der han afled d. 17 Febr. 1716. På hans epitafium i domkyrkan kallas han "god, redlig, allvarlig, försigtig och älskvärd." Hans barn upphöjdes i adligt stånd under namnet *Lagercreutz*.

Lange, Johan Jakob, vice provincial-läkare i Norrbottens län och stads-kirurg i Luleå, född 1772, död 1818, "känd för beläsenhet och godt praktiskt öga." Var den förste som i Westerbotten och dess Lappmarker införde vaccinationen.

Langenhjelm, Johan, hette förut **Lange**, inspektor öfver Wadstena krigsmanshus-medlen i Skånska general-guvernementet och tillika öfver postväsendet derstädes, son till kapitenen **Erdtman Lange**, hvilken stupade 1658 vid Kronoborgs belägring. **Johan** adlades, förmodligen genom sin principals, grefve Aschebergs förord år 1691, då han antog namnet *Langenhjelm*. Afled 1716. Ätten är utgången.

Langerben, Mikael, var den förste evangeliske pastor vid S:t Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm, till hvilket embete han, påsktiden 1524, förordnades af konung Gustaf I. Död d. 25 Mars 1548.

Langfedgatal, detsamma som slägtregister eller genealogi. Det äldsta och förnämsta langfedgatalet öfver Svenske konungar utgafs af Verelius i Herwara-sagan, efter honom af Torfæus. På Isländska och Latin finnes det fullständigt utgifvet af Langebek.

Langman, Tönnis, hette förut **Henriksson,** var till en början skrifvare i räknekammaren, blef sedan general-kamrerare, kammar-kommissarie och 1648 landshöfding i Wermland, hvarifrån han 1655 fick afsked med 1,000 R:dr i pension. Då han år 1632 adlades antog han namnet *Langman.* Död 1656, i en ålder af 55 år. — En af hans ättlingar, **Anders Magnus L.,** blef 1785 vice landshöfding i Westerbotten och dog 1799, i en ålder af 72 år.

Langskjeptor, enligt Dalin ett af namnen på de sjövapen, hvilka under hedniska tiden brukades vid drabbningar, sedan skeppen hakat sig tillsammans.

Lannafors, Öfre och **Nedre,** jernbruk i Winteråsa socken af Nerikes län, har 4 härdar och 693 skepp:d priv. årligt smide af köpe-tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 8 skepp:d 18 lisp:d 12 marker. Bruket skeppar på Stockholm och Götheborg. Ägare: friherre A. J. Adelsvärd. Smidesstämplarne visa ett sammanbundet H och K, samt A L H äfven sammanbundne och med krona öfver.

Lanna högar. Se: *Hidinge* socken.

Lannaskede, annex till Myresjö, beläget i Östra härad af Jönköpings län, 4 ¼ mil S.S.V. från Ekesjö. Kyrkan, såsom offerkyrka ännu 1770, påtänktes både in- och utrikes, anses byggd under katholska tiden. I socknen märkas: *Rosenholm*, 2 mtl. säteri, var fordom bondby och kallades Horsaryd. Egendomen är väl bebyggd. Här finnes ett mindre manufakturverk samt god och rymlig trädgård. *Tishult*, 1 mtl. säteri och 1 augment, tillhör brukspatron J. Carlsson. *Lannaskede* och *Näfvelsjö* mineralbrunnar (se dessa ord). Socknen innefattar 18 ½ mtl. och har 668 invånare. Dess areal utgör 5,809 tunnl., af hvilka 50 äro sjö och kärr. Adr. Hvetlanda.

Lannaskede helsobrunn, är belägen i ofvannämnde Lannaskede socken. Denna helsokälla upptäcktes 1774 af en tjensteflicka, hvilken, under det hon sökte efter några bortgångne kreatur, kom till ett med låg björkskog mycket beväxt ställe, och nedom en derstädes belägen sandbacke påträffade en källa, af hvars vatten hon drack, med påföljd af yrsel och annat illamående. Detta berättade hon för sitt husbondfolk, hvilket derefter, under flere år, begagnade källan för hvarjehanda sjukdomar, förmodligen på det sätt, som allmogen ännu nyttjar de mindre allmänt bekant blifne helsokällorna, nemligen att hela kuren verkställes under midsommarsnatten. Genom kammarherren Stedts försorg blef stället år 1778 undersökt af provincial-läkaren Wåhlin. En annan källa, den på Näfvelsjö ägor, var då äfven påfunnen och undersöktes tillika, hvarefter dåvarande ägaren till Näfvelsjö säteri, Joh. Ant. Cedercrona, lät rödja kring källorna och äfven uppföra en tvåvåningars byggnad. Redan 1779 inrättades, genom frivilliga sammanskott af brunnssällskapet, ett lazarett för 12 personer, hvilka under terminen fingo njuta fritt underhåll, mot erläggande af 32 sk. År 1781 erhöll Cedercrona Kongl. Maj:ts privilegium på innehafvandet af dessa brunnar, jemte rättighet att här hålla 2 marknader om året. Vattnet äger en kristallinisk klarhet och ingen färg; men omsqvalpadt uppkomma några luftblåsor och en stark hepathisk lukt; smaken mycket bläckaktig. Detta helsovatten har företrädesvis visat sig utmärkt verksamt mot gikt, kronisk rheumatism och hysteri, samt svag mage och de flesta deraf beroende sjukdomar. Ställets vackra belägenhet, bad-inrättning, brunnshus och lazarett, jemte andra ändamålsenliga inrättningar, samt numera 3 olika helsokällor, hafva gifvit åt detsamma en ganska god kredit. Brunnsdrickningen börjas vanligen den 28 Juni och fortfar uti 6 veckor.

Lannér, Israel, utgaf mellan 1766 och 1778: *Landtmannavännen; Om Svenska landtbrukets hinder; Mina första ögonkast på verldstheaterns fula sida;* en öfversättning af Descamps skrift: *Om nyttan af fria teckningsskolor för handtverkerierna*, m. fl.

Lannerstjerna, Peter, hette förut **Lannéer,** blef, efter slutade studier, år 1700 volontär vid gardet, tjente sig upp och blef år 1704 löjtnant vid Helsinge regemente, gjorde, år 1705, tappert motstånd mot Ryssarne vid deras infall i staden Mietau; men förlorade dervid högra benet, blef kommendant i Helsingborg, sist i Landskrona med öfverste titel och afled här den 23 Mars 1748, i en ålder af 68 år. Då han år 1717 adlades, kallade han sig *Lannerstjerna.* En sonson af honom

Lannerstjerna, Johan Magnus, gick väl i sin faders och farfaders fotspår och blef militär, lifdrabant och kapiten; men dog d. 15 Jan. 1797 endast 38 år gammal. Den krigiska banan var dock icke den, på hvilken han skulle skörda lagrar. De väntade honom på "den glada vetenskapens" fält, der han otvifvelaktigt skulle skördat ännu flera, om en längre lifstid blifvit honom förunnad. Han hörde till den krets af nöjets, skämtets och skådeplatsens sångare, hvarpå Gustaf III:s tidehvarf var så rikt. Man har efter honom flera komedier, hvilka äfven i våra dagar varit spelta, och som på hans tid tillhörde dagens repertoir, såsom: *Qvinnorna och förtroendet; Adolf och Lotta; Äfventyraren eller Resan till månans Ö* och flera öfversättningar, såsom: *Tom Jones i London; Den oförmodade upptäckten; De vänfaste Rivalerne,* o. s. v. Bland hans otryckta skrifter anmärkes en *Pageade*, en skildring af pagelifvet, och några *Tal* i Par Bricole, hvilka röja en verklig Bellmansk anda och en ganska lycklig versifikation.

Lans, ett lättare spjut, var ett af forntidens fruktansvärdaste och mest begagnade vapen. Det bestod af en hvass och tve-eggad spets af flinta,

brons eller stål, olika under olika bildningsperioder, hvilken fästades på en smal stång, vanligtvis af fyra alnars längd. Riddarelansen var längre och tyngre, och kunde ej såsom ofvannämnde begagnas såsom kastvapen.

Lanthan, en elektro-positiv metall, hvilken förekommer tillsammans med cer, uti några få mineralier, och är upptäckt af Mosander.

Lantingshausen, Jakob Albrekt von, var född i Revel d. 4 Nov. 1699. Han anställdes först som page, sedan vid 18 års ålder såsom volontär vid lifgardet och blef följande året fändrik och snart derefter löjtnant vid Hallands infanteri, bivistade fälttåget i Norrige och utmärkte sig i träffningen vid Ljung, då han med endast 70 man slog en vida öfverlägsen Dansk styrka; tog afsked 1721, såsom kapiten, och gick, sedan han i tvenne år hos sin morbroder, öfverste Stael von Holstein, studerat krigskonsten, i Fransk tjenst, der han, blott med ett kort afbrott, år 1737, hvarunder han företog en vidsträckt resa, såsom guvernör för tvenne prinsar af Zweibrücken, qvarstannade ända till år 1746, deltog i de flesta af Franska härens fälttåg i Tyskland år 1735 och under Österrikiska arfföljdskriget, samt befordrades till brigadier. År 1746 tog han afsked från Franska tjensten, med 2,000 livres årlig pension, hvilken han sedan utbytte mot 20,000 livres på en gång, såsom utgörande pensionen för tio år och återvände till fäderneslandet. Här blef han generalmajor, vid stiftandet af riddare-ordnarne kommendör af S. O., 1749 öfverste för ett värfvadt regemente och landshöfding i Götheborg; men tog afsked 1752, för att lefva i lugn på sin egendom. Då kriget i Pomern utbröt, öfvertalades han att åter gå i tjenst, fick interims-befälet öfver de dit ankommande trupperne och sedan chefskapet för kommissariatet, hvarvid han visade mycket nit och drift, upptog, för att fylla härens behof, lån i eget namn ända till 180,000 R:dr och uppsmälte till och med en gång sin silfverservis, för att afhjelpa den tryckande penningebristen. När de serskildta befälhafvarne för hären, enligt det rådande partiets tycke, ej gjorde allt hvad man af dem fordrade, uppdrogs befälet, i slutet af år 1758, åt L. Ej heller han kunde göra det omöjliga, fastän under hans tid Preussarne fördrefvos ur Pomern, och deras general Manteufel blef tillfångatagen, hvilket tillskyndade L. många loford och ett friherrediplom, ehuru han ej var närvarande vid utförandet af den sistnämnda bragden. Han hemkallades således år 1761, för att emottaga öfverståthållare-embetet i Stockholm, hvartill han långt förut var utnämnd. De administrativa befattningarna tyckas egentligen hafva varit hans sak, och han fann sig sålunda väl hemmastadd på detta fält, der han förvärfvade allmän högaktning genom sitt ordningssinne, sin redlighet och rättvisa. Såsom svåger med Fersen tillhörde han oppositionen, och deltog i flera af tidens politiska handlingar. Hofvet var honom således aldrig bevåget och, ehuru Adolf Fredrik ej kunde undgå att pryda honom med serafimer-orden, vägrade han dock att utnämna honom till riksråd, hvartill han fyra gånger varit på förslag. Han afled d. 6 Dec. 1769. Stockholms magistrat lät öfver honom slå en skådepenning. Hans son,

Lantingshausen, Albrekt, grefve, generalmajor, öfver-stallmästare och kommendör med stora korset af Wasa-orden, var en skicklig landthushållare, konstvän och sjelf lycklig landskapstecknare, samt hade flera uppdrag af ständerne, dem han väl rättvisade. År 1808 erbjöd han sig att gå i tjenst mot rikets fiender, och fick befälet öfver expeditionen till Helsinge; men der han måste draga sig tillbaka, efter affären vid Lokalax. (Se detta ord och *Helsinge*). Född 1751, död 1820.

Lantingshusen, Albrekt och **Simon**, söner till rådsförvandten i Revel Henrik Lanting, adlades år 1641, till belöning för det de "hade skaffat sig ett godt förstånd uti oeconomie saker, och derjemte gjort sig capable til att i civile beställningar blifva brukade; deras fader har i sin tid gjort til Kronan åtskilliga försträkningar, och äfven de då sjelfva præsenterat till en offert och föräring femhundrade tunnor spanmål, halfparten råg och korn till Revalska staten, uti den då varande spanmåls dyrhet." Ätten introducerades först 92 år senare, eller år 1743 med sonsonen. En af dessa bröders son var general-adjutanten **Gothard Henrik Lantingshusen**, hvilken stupade i slaget vid Punitz d. 28 Okt. 1704.

Lapp-by. De Lappska byalagen utgöra ej byar i ordets vanliga bemärkelse, utan ligga många mil från hvarandra. De bestå af områden, hvilka begagnas af ett visst antal Lappar, såsom betesmarker eller fiskerier &c., och der den ena slägtens kojor ofta skiljas från den andras genom stora bergskedjor och vattendrag. Hvart och ett sådant byalag har en länsman, hvilken, såsom förste mannen, vakar öfver ordning, hos fogden anmäler lagbrott, förseelser, o. s. v., tillhåller Lapparne, att på stora bönedagar bivista gudstjensten, samt att vara tillstädes vid årliga uppbördsstämmor, förliker smärre tvister, afdömer skuldfordringsmål, hvilka ej öfverstiga 4 R:dr, och genast verkställer utslaget, m. m. Under by-länsmännen står *skickaren*, en budbärare, som af den förre nyttjas till försändningar och uträttande af alla slags befallningar. Äfven nämndemännen måste lyda by-länsmannen, hvilken mottager befallningar både af kronolänsmannen och kronofogden.

Lapp-dansen, en folklek, bruklig i Wester- och Norrbotten, der den är ett lån från Lapparne. Ett ljus står på golfvet och på hvar sin sida om detsamma ställa sig tvenne personer, hvilka dansa, efter takten af en viss melodi (se *Arwidssons* Svenska Fornsånger, Del. III), sålunda, att fötterne kastas korsvis öfver ljuset och helt nära detsamma; men så, att det icke stötes omkull. För hvarje takt böra de dansandes tåspetsar hafva stött ihop tvenne gånger, eller en gång på hvardera sidan om ljuset; den enas venstra fot med den andras högra. Härunder röra de sig omkring i en cirkel, hvaruti ljuset utgör medelpunkten. — Turen omvexlas sålunda, att under en cir-

kelrund hållas begge händerne i sidan, och under en annan utsträckas händerna, och pekfingren göra samma rörelse och på samma gång som fötterna. — Lapparne utföra denna dans med en förvånande vighet. Åskådaren vet knappt hvad han skall beundra mera, antingen deras utomordentliga snabbhet, eller den mimik, som spelar ur molnet af deras dystra anleten, eller den karakteristiska melodien.

Lapp-frieri. Ett frieri hos Lapparne företer så många egenheter och afviker så fullkomligt, med undantag af den s. k. bönemannen eller förespråkaren, från hvad i detta hänseende är öfligt i det öfriga Sverige, att det här torde förtjena serskildt uppmärksamhet. Det är icke nog att vända sig till föräldrarne, ty slägtingarne hafva ock ett ord med i laget. Den tillernade friarens föräldrar, slägtingar och vänner församla sig talrikt och förse sig med bränvin, hvarmed de traktera flickans föräldrar och anförvandter, samt under tider andraga sitt ärende. Friaren sjelf säger vanligen icke ett ord, och lika litet den blifvande fästmön; det är, liksom saken alldeles icke anginge dem. Frieriet sker helt offentligt. Utom den stora mängden af fränder och vänner å begge sidor, tanter och kusiner ända till tredje och fjerde led, hvilka tillhöra sjelfva frieriet, sammanskockar sig en otalig mängd andra personer, nyfikna att se och höra huru saken aflöper. Å den friande partens sida är en hufvud-ordförande, hvilken kallas *sognon-äive* (frieriets hufvudman). Denne vänder sig med sin brännvinsflaska och sitt tal till hufvudpersonerna å andra sidan, flickans fader och moder. De öfriga mindre hufvudsakliga friarne ställa sig, efter omständigheterna, till de andra aflägsnare slägtingarne å brudens sida, dock så, att hvar och en, så mycket tillfället medgifver, söker att få traktera far och mor, — väl förståendes, att fästmön icke heller blir glömd. Sedan man nu genom förplägningen blifvit så förfriskad, att man är mägtig ljusare åsigter, och saken blifvit pröfvad dels på prosa och dels med sång, så händer att brudens föräldrar begära få se friaregåfvorna, *Kileh;* emottaga de dem, så är köpet afslutadt, och man går då antingen genast eller någon af de följande dagarne till presten att begära lysning. Vid marknader och andra stora högtider uppgöras de flesta äktenskap; men utan brännvin vill det ej gerna låta sig göra. Det finnes ett talesätt i Lappskan, som heter *fria med brännvin,* hvilket kan anses nära liktydigt med det Svenska: fria formligen, göra en formlig kärleksförklaring; ty utan brännvin tyckes det icke vara något allvar med saken. Emellertid inträffar ofta, att företaget misslyckas, och en bättre utgång har man sällan att vänta, om friaren är fattig, men den åstundade fästmön rik. Visserligen har rikedomen öfverallt ett mägtigt och afgörande inflytande, äfven i denna sak, hvilken egentligen skulle vara hjertats; men ingenstädes är detta inflytande större än härstädes. Hos Lapparne afgör rikedomen alltid den enas företräde framför den andra. Kläderna verka icke något; ty den ena skinnpelsen är den andra fullkomligt lik. Rang och företräden, som hos bildade folkslag uppställa ett mer eller mindre starkt motstånd mot rikedomens envälde, äro här alldeles okända väsenden. Derföre vågar sällan den fattiges son se upp till den rikes dotter, och den rikes son ser sällan, med sådana afsigter, ned till den fattiges dotter. Det händer ofta, att vederbörande, friare och fästmö, icke ens befinnas närvarande, ja, icke ens veta utaf eller ana något, förrän de från kyrkostaden hemkommande underrätta dem, att "ett kristligt äkta förbund för dem blifvit afkunnadt." Allt bär stämpeln af en handel. De omtalade friaregåfvorna utgöra i sjelfva verket köpesumman. Likväl finner man den dunkla tanken framlysa, att här uppstått fråga om något vigtigare, än att köpa eller sälja en rehn; ty det anses oskickligt att erbjuda penningar, hvilka också vid detta tillfälle icke gerna emottagas, utan härtill erfordras något slags vara, helst och vanligen silfverpjeser, såsom skedar, dosor, bägare, eller några grannare beståndsdelar till silfverkragen eller silfverbältet. Sjelfva specie-riksdalern, hvilken annars, åtminstone nu för tiden, har bland Lapparne större trollkraft än trolltromman, duger icke gerna vid brudköpet. Skulle så inträffa, att ett äktenskaps-aftal brytes, så återfordras friaregåfvorna, samt återgifvas. Sker ej detta, så kan den tredskande dragas inför rätta. Man betraktar saken helt och hållet såsom ett uppsagdt köpekontrakt, hvarvid den ena parten naturligtvis måste återgifva hvad redan blifvit inbetaldt på den vara, hvilken ej lemnas. Också hafva de flesta den rättskänslan, att de återgifva opåmindt och dessutom ändå någon skänk såsom betalning för det vid frieriet påkostade bränvinet (*sogno-vina*). Äfven när friaren får afslag, äro dock många så frikostiga, att de betala friarebrännvinet.

Lappland, utgör den nordligaste delen af Sverige, och är beläget mellan 64 och 69 gr. nordlig bredd, samt 34 och 41 gr. längd. Det håller i längd 56, i medelbredd 20 mil och i arealvidd 1,032 qv.-mil. Lappmarkerne, eller Lappdistrikterne, äro 6 och ligga från söder till norr, i följande ordning, nemligen: *Jemtlands, Åsele, Umeå* eller *Lycksele, Piteå, Luleå* och *Torneå Lappmarker.* Den sjunde Svenska Lappmarken, Kemi Lappmark, afträddes till Ryssland, jemte en del af Torneå Lappmark, vid freden i Fredrikshamn. Lappland är likväl ej något sammanhängande landskap, och hvad som rörer Lappmarken, rör ej hela Lappland; ty till vidden utgör det nära en tredjedel af Sveriges rike och dess gemenskap härmed går längs efter vattendragen i öster och vester; men icke tvärsöfver fjällryggarne och de från dem sedan fortsatta skogsåsarne. Dock är nu mera inom de Lappmarker, som tillhöra Westerbottens län, gemenskapen öfver fjällarne temligen liflig. Lappland, öfver hufvud taget, är bergrikt. Den del deraf, som ligger utmed norra kusten af Bottniska viken, är betäckt med omätliga barrskogar, men på 12 till 13 mils afstånd derifrån, blir marken småningom högre, och slutligen uppfylld med na-

liga fjäll. Dessa uppnå, mellan 67:de och 69:de latitudsgraden, en höjd af 6,200 fot, hvilket i denna trakt utgör 2,700 fot öfver den beständiga snögränsen. Bergssträckorna fortfara ända till Nordkap; men aftaga småningom i höjd. De förnämsta strömmarne äro: *Piteå, Luleå* och *Torneå elf*, hvilken senare utgör gränsen emellan Sverige och Ryssland. Sjöarne, hvaribland de största äro *Torneå träsk, Stora Luleå-Vattnen* (9 mil i längd), *Horn-Avan, Stora Windelen* och *Stor-Uman*, äro talrika, och många deribland ganska vidsträckta. Lufstreckets stränghet mildras af åtskilliga tillfälliga orsaker. På kusten befinnes det mera likformigt än inuti landet. I det senare blir hettan, i anseende till bergens läge, jemn om sommaren, hvaremot kölden om vintern ofta är utomordentligt sträng. I båda trakterna börjar sommaren i Maj, och slutar i September, och i dalarne bland bergen, mognar seden, der den kan odlas, ofta inom den korta tidrymden af tre månader. Under denna tid blir värmen stark, och insekternas skaror utomordentligt besvärliga, synnerligen under Juli och Augusti, då hettan är som starkast. Norrut qvardröjer solen flera veckor under horizonten om vintern, och lika länge deröfver om sommaren. Men under den långa vinternatten mildras dock mörkret af de månljusa och stjernklara nätterna, samt ett klart och bländande norrsken. Hvad Lapplands geologiska beskaffenhet angår, så är gneis den rådande bergarten. Det innehåller ansenliga jernmalmsförråd, anledningar till kopparmalm, och på några ställen silfverhaltig blymalm. Framför allt äro en del af Torneå Lappmark, nemligen Jukkasjärvi socken, och Luleå Lappmark, samt någon del af Piteå, kända för malmtillgångar och andra mineralier. Den ligger nemligen icke i ådror, utan i vidsträckta lager, hvilka vexla i tjocklek från 15 till 190 fot, och vid pass 1 ½ mil från Jukkasjärvi förekommer ett dylikt, som redan blifvit bearbetadt till 800 fots djup. Men i anseende till bristen på bränsle, der malmerna finnas, hafva de hittills lemnat föga afkastning. Bland betydligare malmstreck märkas: i Torneå Lappmark: *Schangeli fjäll, Ragisvaara* och *Kovovaara* kopparmalmsanledning, *Svappavaara* koppar- och jernmalmsfält, samt *Kirunavaara, Luossavaara, Haukivaara, Pulkapole, Vattavaara* och *Junosuvando* jernmalmsfält och grufvor. I Luleå Lappmark: *Gellivare* jernmalmsberg, samt *Magnovaara, Voluvaara* och *Råvavaara* kopparmalmsberg, *Kidkevaara, Alkevaare* och *Routivare*, m. fl. De förnämsta trädslagen utgöras af tall, gran, björk och sälg. Korn eller bjugg är det vanliga sädesslaget; men råg och hafra odlas äfven på några ställen. De bästa jordbrukare äro Finska nybyggare, hvilka uppdragit spannmål vid Alten, under 70 gr. polhöjd, hvilket med skäl kan anses för jordbrukets nordligaste gräns. Köksväxter odlas äfven här, hvaribland potäter, kål och rofvor. — Ursprunget till benämningen *Lappar* är osäkert. Lapparne sjelfva kalla sig *Same* och sitt land *Samelanda*. Namnet Lappar har blifvit dem tillagdt af Svenskar och Finnar; men hvilka äfven kalla dem Same. De sjelfva förkasta ej heller det förra namnet.

Svenskar och Finnar, som jemte Lapparne bebo Lappland, heta i nedra landet Lappfinnar. Angående Lappmarkens befolkning trodde invånarne, att der hade bott folk, innan Gud "stjelpte om verlden." Högström anför, att de om detta senare yttrat, att det "fordomdags varit en tid, då Gud hvälfde om jorden, så att vattnet uti träsken och elfvarne steg upp på landet och dränkte alla menniskor, undantagande tvenne syskon, en gosse och en flicka. Dessa tog Gud under armen på ett högt berg, som kallades *Passe-Vara*. Sedan faran var förbi, och Gud hade släppt dem ifrån sig, skiljdes de från hvarandra och gingo hvar sin väg, för att efterse, om det ej fanns mera folk i verlden, än de båda. Sedan de vandrat sålunda omkring i tre år, träffades de åter och kände igen hvarandra. De skiljdes nu åter på tre år, då de åter sammanträffade och kände igen hvarandra. Men då de tredje gången möttes, efter ytterligare tre år, kände de ej mera igen hvarandra. Men de följdes dock nu åt, samt aflade barn, af hvilka sedermera alla menniskor, som nu lefva, härstamma." Likasom andra hedningar, hafva äfven Lapparne tillbedt afgudabeläten. I Jokmoks prestgård förvarades trenne sådana beläten, liknande menniskor, och tillhuggne med yxa, af rötter. De hade, för omkring 100 år sedan, blifvit tagne af en Kaitom-Lapp, hvilken sedermera bekände inför häradsrätten, att han tillbedt dem. Den största kallade han "storjunkern." De flesta af dessa beläten voro intet annat än rötter, merendels af björk, dem de vändt upp och på dem tillyxat ett hufvud, hvaremot sjelfva stammen eller stubben utvisade det öfriga af en kropp med fötterna. Dessa beläten stodo antingen ständigt på sina vissa ställen och blefvo årligen besökta med offer, eller ock uppsattes de hvart år höstetiden, merendels på de rum, der Lapparne slagta sina brunrenar. Stengudarne synas blifvit hållna i långt större helighet, än de af träd. Dessa brukade man stänga omkring med gärdesgårdar, ofta vidt nog. Om någon sköt ekorrar, foglar eller andra djur inom dessa afstängda platser, måste han på stenen offra fötterna, hufvudet och vingarne; men det öfriga fick han behålla. Man brukade, på vissa ställen, hvart år lyfta upp stenarne och lägga friskt granris under och omkring dem, hvilket Lappen förrättade med blottadt hufvud och krypande på händer och fötter. Utom renhorn och annat offer, hvaraf på många ställen funnos en otrolig mängd samlade, funnos äfven omkring sådana ställen en ansenlig hop näfverryfvor fulla med matvaror. Ty likasom fjäll-Lappar och de som hafva renar, vanligen offrade horn och ben, samt öfverströko sina gudar med renblod, så hade ock fiskar-Lappar sina heliga stenar, råd och vårdnader vid sina sjöar, hvilka gudar de, utom andra föräringar, oftast smorde med fiskflott, hvaraf, enligt deras tro, skulle förorsakas, att uti nämnde sjöar merendels funnos fetare fiskslag, än uti andra. Ehuru fiskare-Lappar således hade hafva sina egna serskilta stenar, så fann man dock sällan någon sten, som ej tjenades af begge, så framt de lågo så nära in-

till dem. Så väl fjäll- som fiskare-Lappar brukade gå till och från offrandet icke genom den rätta dörren på kåtan, utan genom en helig dörr, som var en liten öppning bakpå, genom hvilken fjäll-Lappen också nästan alltid inbär sitt kött, åtminstone sina offer-renar, och fiskare-Lappen sin fisk, isynnerhet när den tagits i de heliga sjöarne. Genom samma dörr fick aldrig någon qvinna gå, och ej heller öfver Lappens fjät, då han gick att offra eller fiska. Likaså fick aldrig någon qvinna, ens på långt afstånd, närma sig de ställen, der dessa helgade stenar voro uppresta, ej heller fara omkring dem, så att om de vid sin flyttning från fjällen gått på höger om den, måste de vid återflyttningen gå på samma sida, om det ock var 10 mil i krok, emedan annars icke allenast helsan, utan äfven lifvet råkade i fara. Det ömkligaste var dock att se, då både fjäll- och fiskare-Lapp gick att offra. Ty, då han kom så nära, att han såg rummet, hvarest guden bodde, tog han af sig mössan och började buga och bocka sig, och sedan han kommit närmare intill, började han krypa på händer och fötter, intill dess han kom till stenen, hvarest han lemnade sina offer. Lapparne äro kortare till växten än sydligare Européer, deras hy är mörk, håret svart och kort, munnen bred, och kinderna magra, med en lång och spetsig haka. Deras antal är ganska ringa. Hela nationen, så vidt den lyder under Sveriges krona, uppgår troligen icke till 4,000 personer. Man skiljer dem i nomader och icke-nomader. De förra utgöra nationens kärna, och framställa den i dess rätta och ursprungliga form; de senare äro nationens afskum. De sistnämnda äro antingen *fiskare-Lappar*, som uppehålla sig vid sjöarne i Lappmarken eller ock vid Norska hafvet, eller ock kringstrykande vallhjon, tiggare och fattighjon. De hafva ett mindre antal renar än de öfriga Lapparne, ofta alldeles inga. *Socken-Lappar* kallas de, hvilka vid socknarne i Norrland, ja äfven i Helsingland, äro anställde såsom afdragare, professer och dylikt. Namnet socken-Lapp har deraf kommit att betyda ett sådant slags handtlangare. Dessa socken-Lappar äro dock till en stor del idoga menniskor och händiga. Vallhjonen blifva vanligen med tiden tiggare och fattighjon. Men samma öde hafva äfven de nomadiska Lapparne, när de genom olyckor eller egen slösaktighet och fylleri förlorat sin renhjord. Då återstår dem intet annat, än att blifva fiskare eller slå sig på tiggeri. Till fiskare-Lapp är dock öfvergången ganska naturlig, isynnerhet om han skaffar sig fiskredskap, medan han ännu har några tillgångar. Om en fiskare-Lapp kan lägga sig till några getter, så sker början af öfvergången till det Svenska lefnadssättet, och då händer, att han eller hans barn med tiden blifva nybyggare. Dessa Lappar bo uti träkåtor, helst byggda vid goda fisklägenheter. De nomadiska Lapparne utgöra tvenne slag: *fjäll-Lappar* och *skogs-Lappar*. Äfven mellan dessas lefnadssätt förefinnes en väsendtlig skillnad. De förra uppehålla sig om sommaren i fjällen; de senare inom den skogiga delen af Lappmarken. Med få undantag af dem som idka fiske, lefva fjäll-Lapparne uteslutande af renhjordarnes afkastning. De hafva sin egen betesmark, hvarföre de erlägga en afgift till kronan. Om sommaren vandra de kring på fjällarne, om vintern, af brist på vedbrand, i Lappmarkernes lågländta trakter, och i tillgränsande Svenska socknar. På hvart ställe uppehålla de sig några veckor, allt efter markens beskaffenhet, och uppslå för denna tid sina hyddor, hvartill de medföra materialierna. På vissa afstånd i de trakter, der de beta sina hjordar, hafva de sina *stabur*, d. ä. träkojor, hvilka för filfrasens skull, hvila på en hög stolpe, och hvari de förvara sina lifsmedel. Skogs-Lapparne hafva färre renar än fjäll-Lapparne, och vandra ej med dem upp på fjällarne, utan lemna dem åt de senare på bete, eller drifva dem åt skogarne, der de äro öfverlemnade åt sig sjelfva. De bortarrendera den skogiga betesmark de äga, samt idka fiske. Skogs-Lapparne äro till antalet fjäll-Lapparne underlägsna. Dock finnas de till större eller mindre myckenhet i de flesta Lappmarker. I Piteå Lappmark äro de talrikast och torde der i antal gå upp emot fjäll-Lapparne; ty hela Arvidsjaurs socken utgöres endast af skogs-Lappar, och i Arjeploug finnes äfven åtskilliga. De stå också på en högre grad af bildning, än de öfriga, så att de bland Lappar ostridigt äro de bästa. Skogs-Lappen är fri från fjäll-Lappens vanliga hundlif, då han, på öppna fältet, är blottställd för allt slags oväder, samt natt och dag oupphörligen måste vårda sina renar. Trädens lummiga grenar gifva honom intet skydd för regn och slask, och när han kommer till kåtan, är han ändå illa nog skyddad. Han har intet ställe der han kan hänga upp sina kläder att torka; sådana finnas endast på höstställst. Han kan till och med ibland icke få upp någon eld; ty på fjället, der han vistas om sommaren, finnes intet annat bränsle än fjällriset, och äfven derpå är tillgången knapp. I hela sin rustning, så våt han är, måste han ligga i kåtan. Detta har förmodligen bannlyst all snygghet och ans i klädsel från honom. Han kammar icke sitt hår, tvättar sig icke, har föga kläder att ombyta, ohyran får fritt hålla qvarter både i hufvud och i kläderna. Äfven då han är rik, får han ofta svälta; ty på de vida fjällen aflägsnas han ej sällan längre, än han hade ämnat. Att snygga till sig, då han skall till kyrkan, eller något fremmande ställe, det bryr han sig icke om. Huru han ser ut, det gör honom detsamma. Och ehuru han på kyrkoplatsen kan taga på sig en rätt dyrbar högtidsdrägt, med silfverbälte och silfverkrage, så är dock allt utan smak. Kolten befinnes öfverhöljd med renhår och sopor, sedan han sist hade den och tumlade någonstädes i fyllan; ty att putsa den och damma ut den något, det besvärar han sig icke med. Sådan är fjäll-Lappen, isynnerhet i de nordligare Lappmarkerna. Kött utgör hans första och sista föda, ofta hans enda och hans allt. Skogs-Lappen deremot lefver ett vida bättre lif. Hans föda består af fisk, kött, mjölk, fogel, bär, m. m. För regn och oväder är han lika väl skyd-

dad, som Svensken i sin stuga. Blir han våt, så byter han om och hänger kläderna under gällen, eller ock på stänger i sjelfva kåtan att torka. Hvarhelst han vandrar i sina välkända skogar, har han icke långt till ett hemvist, dit han kan begifva sig, i fall han behöfver skydd. Ett visst behag, som ej kan beskrifvas, förenar sig med den der omvexlingen af vistelseort. Också hör man ofta de ankommande, vid anblicken af ett ställe, utgjuta sina känslor i någon af de enkla, för skogens genljud så väl passande, Lappska melodierna; isynnerhet inträffar det, när den ankommande är ensam. Skogs-Lappen iakttager mycken snygghet. Han tvättar sig ofta, kammar håret; qvinnorna fläta det i tvenne flätor. Kärlena tvättas och hållas snygga. Fjäll-Lappen slickar vanligen med tungan eller fingret sin skål eller sitt tråg, och sedan kastar han det afsides, tills han nästa gång behöfver det. När skogs-Lappen skall fara till kyrkan, putsar han och snyggar sig isynnerhet. Han prålar mindre med silfverprydnader än fjäll-Lappen; men hans kläder sitta nätt på kroppen, samt äro snygga och rena. Lapparnes klädsel är nästan enahanda för begge könen, och består af: skor med smalt ofvanläder samt, ofvanpå å ömse sidor efter fotbladet, en söm, hvilken slutar vid tårna i en uppstående snibb. Dessa skor äro olika om sommar och vinter. Om sommaren begagnas kängskor, med sulor af oberedda, endast barkade hudar af nötkreatur, och ofvanläder af Lappsemsk; om vintern begagnas lappskor, hvilkas ofvanläder består af *bällingar* (huden på renens ben) och sulorna af *hårnor* (huden på djurets hufvud). I stället för strumpor nyttjas ett enkom dertill beredt hö, som kallas Lappskogräs (se detta ord). Begge slagen skor brukas allmänt i Lappmarken, af både Svenskar och Lappar. Stöflar och vanliga Svenska kängskor höra antingen till prakten, eller till vissa inflyttade nybyggares anhängighet vid fädrens bruk. Skobanden äro af olika bredd och färg, samt utgöra på vissa orter en högst väsendtlig del af högtidsdrägten. Byxorna gå jemnt så långt upp på kroppen, att de skyla det tillbörligaste, och dragas till med ett snöre, hvarigenom de sitta qvar utan hängslen. De brukas af män och qvinnor, isynnerhet vintertiden. Qvinnornas älsklingsfärg vid detta plagg är rödt, likväl nyttjas äfven andra färger. Öfverplagget består af en pels eller kolt. Till formen liknar kolten en skjorta, och är antingen af vadmal eller kläde. Pelsen hör till högtidsdrägten, och älsklingsfärgen dervid är blått, isynnerhet ljusblått eller mellanblått. Annars får man se både svarta, hvita, gröna och grå koltar; men aldrig bruna, gula eller röda. Kragen göres oftast af annan färg än sjelfva kolten; men merendels mörk. Den är utsydd med mycket arbete och oftast sirad med tenn- eller silfvertråd, samt kring kanten med en röd list. Lappen nyttjar intet linne, utan närmast kroppen begagnas vanligast en sådan kolt af vadmal, antingen hvit eller grå, eller ock en gammal skinnpels (*skillja*), hvilken senares form är densamma som koltarnes. I norra Lappmarken brukas ofta en pels med håret inåt kroppen, i stället för linne. I de sydligare vanligen en vadmalskolt. Men fattigt folk, som ej äger tillgång att köpa vadmal, har all sin beklädnad af skinn, utom mössan och barmklädet. I stället för vest begagna Lapparne ett barmkläde (*åtsåleppa*). Detta liknar en nattkappa, utan krage och icke öppen framtill. Det förfärdigas af kläde eller vadmal, försedt med foder på inre sidan, fastsydt endast vid kanterna, hvarigenom det liknar en påse. Också begagnas den i stället för ficka, i hvilken åtskilligt smått förvaras, såsom penningar och dylikt. Denna persedel utgör, liksom halsduk och nattkappa hos Svenskar, en hufvudsaklig grannlåtsartikel, och derföre utsirad med hvarjehanda brokiga prydnader och sömnader. Lapparnes mössa är konisk som en sockertopp; den är hopsydd af flera små klädesstycken, klippte som en liksidig triangel. Den vanligaste färgen är mörkblått, med rödt mellanlägg i sömmarne. Derutanpå nyttja de likväl vanligen ett slags fodral eller yttre mössa, som liknar en snedt afskuren kon, och utur hvars öppna spets den röda mössan tittar fram. Kläderna tillsnöras omkring lifvet med ett bälte (*auve*), dock så, att kolten eller pelsen blir tillräckligt stor och ledig ofvanför bältet, likasom på en mess-skjorta. I det härigenom uppkomna påsiga rummet, som kallas barmen (*puogna*), stoppar Lappen hvarjehanda mindre småsaker, hvilka han vill bära med sig, såsom vattenslef, mat, brännvinsflaska och dylikt. Hufvudsakligaste skillnaden emellan mannens och qvinnans klädebonad består just i sättet att fästa upp kläderna med bältet. Männerna draga så mycket af kolten upp om bältet, att den förra knappt räcker ned till knäet; men hos qvinnan räcker den ned midtpå vaden eller smalbenet. Detta utgör, i den yttre klädseln, nästan den enda skillnad som förmärkes emellan båda könen, isynnerhet i de nordligare Lappmarkerna, der qvinnorna ej bruka mössor af olika färg med männernas. Afvikelser i denna beskrifning på klädedrägten äga visserligen rum, i åtskilliga delar af Lappmarkerne; men grunddragen härvid förblifva orubbade. När en Lapp befinnes utstyrd i full högtidsdrägt, med silfverbälte och silfverkrage kostar hans klädsel stundom ända till 300 R:dr. De flesta Lappar hafva öknamn, hvilka gifvas för någon utmärkande egenskap eller gerning, och äro sällan hedersamma, utan vanligen mer eller mindre vanhedrande, ofta likväl hvarken af ond eller god betydelse, samt ej sällan endast afkortningar eller förvridningar af det rätta namnet. Såsom exempel må anföras några sådana namn: *peruk*, *ekorre*, *skatbo*, allt personer med yfvigt, ruggigt eller krusigt hår. *Båfver*, för stora framstående tänder; *sloken*, för mycket stora öron, såsom på en hund; *hunden*, *lappskon*, *ankan*, *yxan* eller rättare *yx-Nisse*, emedan han vid ett tillfälle begagnade yxan till stridsvapen; *glasmästaren*, emedan han en gång, antingen i sömn eller fylla, föll ut genom ett fönster, hvilket sålunda blef sönderslaget. Sedan en Lapp fått ett öknamn, kan han aldrig befria sig derifrån, så

framt han ej råkar få ett ännu mera utmärkande. Dessa öknamn blifva också ofta vid ting och i jordeboken autoriserade såsom rätta tillnamn, emedan häradshöfding och fogde, för att skilja personer, måste fråga om de ej hafva något tillnamn, hvilket deras tolkar då uppgifva, och då händer, att en "glasmästare", "yx-Nisse" eller "skatbo", som skulle med käppen damma upp skinnpelsen på den af sina medbröder, som vågade kalla dem så — ty sådana öknamn begagnas endast på baken — komma att skyldra i offentliga handlingar med dessa binamn. Så liten skillnaden är emellan nybyggarne, så skarp framstår den deremot mellan Svensk och Lapp. I en del Lappmarker umgås väl Svenskar och Lappar på någorlunda lika fot, och den ena anser sig ej för mera än den andra; men blir det fråga om giftermål, då förändrar sig förhållandet. Det är alldeles omöjligt att en Lapp, så länge han förblir Lapp, kan få en Svensk flicka, och, äfven om han gifver sig till Svensk, det vill säga, antager Svenska språket, klädedrägten och lefnadssättet samt blir nybyggare, så håller det hårdt likväl. Den Svenska flickan säger med stolthet och förakt, att hon icke vill bli "Lappfru." Och äfven en för detta Lapp har att befara korgen, när han friar till en nybyggares dotter. Folkstammarne synas så skarpt åtskilda, att det till och med för den fysiska naturen tyckes vara motbjudande att förena sig. Men det förändrade lefnadssättet åstadkommer snart en förändring. I andra generationen är man redan fullkomlig Svensk, och i den tredje är den Lappska härkomsten alldeles glömd. Äfven kroppsbildning och anletsdrag röja ej mera något Lappskt. På samma sätt som de Svenska flickorna ej vilja hafva någon Lappsk man, så vilja icke heller de Svenska ynglingarne taga någon Lappsk flicka. Är hon en fullkomlig Lappska, med Lappsk klädsel och lefnadssätt, så blir saken alldeles omöjlig; men lättare genomförd, om hon från yngre åren tjenat hos Svenskar och antagit Svensk klädedrägt; liksom det å andra sidan kan inträffa, att en försvenskad Lapp får en Svenska till hustru. — Lapparne bo i kojor, dem de kalla *kåtor*. De äro af flere slag, alla kegelformiga. Det ena slaget af träd och täckta med näfver, vanligen fyr- eller åttkantiga och upptill runda, bebos af Lappar, hvilka tillbringa en längre tid på samma ställe. Ett annat slag har ett lättare byggnadssätt. De bestå af pyramidaliskt bredvid hvarandra uppställda björk- eller tallstänger. Öfver dessa hänges tjock vadmal, omkring hela eller halfva hyddan, hvarigenom allt drag afhålles. Så ofta man ombyter betesplats, söndertager man dessa kojor och transporterar dem med renar. En sådan hydda rymmer omkring 16 personer. Andra kojor äro ofta utan vadmal, i hvilket fall man tillstoppar hålen mellan stängerna med mossa och torf, och täcker äfven hela denna boning dermed. Sådana kojor flyttas ej, utan qvarlemnas på alla betesplatser. På taket af hvarje Lappkoja finnes i midten en öppning för röken ur eldstaden, hvilken utgöres af stenar, liggande i en ring. —

Redan i katholska tiden gjorde man försök att bland Lapparne införa kristen bekännelse och Gudsdyrkan. Men man vet ej när och med hvad framgång detta skedde, kanske redan i trettonde århundradet under Magnus Ladulås, då Lappland lades under Sverige, genom de namnkunnige och mägtige köpmäns verksamhet, hvilka i historien äro kända under namn af "*Birkarlar.*" Det kunde åtminstone ej fela, att den handel Lapparne drefvo med Svenskar och Norrmän, skulle småningom göra dem mera bekante med kristendomen, ehuru man förebrår birkarlarne, att de af egennytta lagt hinder i vägen för deras omvändelse. Så mycket är utrönt, att katholska prester i närliggande socknar på vissa tider anställde reser till Lappland, för att i kristendomen befästa de redan omvända och öka deras antal. Men dessa synas hafva förblifvit mera hedningar än kristna. Ändtligen utbröt äfven i högsta norden evangelii ljus. Sedan Lutherska bekännelsen infördes och stadgades i Sverige, tänkte man på dess utbredande i Lappland. Gustaf I ditsände kristne lärare. Prester i tillgränsande församlingar begåfvo sig hit på vissa årstider, isynnerhet under marknaderna om vintern, då man fann Lapparne allmännast församlade. Omkring år 1600 lät Carl IX bygga kyrkor i Lappland, och stipendier gåfvos åt Lappska ynglingar, hvilka studerade i Upsala. I början voro de nya Lappska kyrkorna annexer till närmaste Svenska pastorater. Men drottning Christina ditsände prester, hvilka skulle bo vid kyrkorna och inrätta de beständiga Lappska pastorater. Från denna tid blef kyrkornas antal ökadt. Presterna måste förstå Lappska, och fingo löfte, att, efter vissa år, befordras till bättre lägenheter utom Lappland, och regelmessig gudstjenst började nu hållas. Carl XI förhöjde Lappska stipendierna; några af hans efterträdare ökade antalet af Lappska pastorater. Lappska kyrkoväsendet (se: *Ecklesiastik-verket i Lappmarken*) är alldeles sådant, som i det öfriga Sverige, så långt omständigheterna medgifva. Äfven husförhören hållas på de flesta orter både med nybyggare och Lappar. Man kallar dem *kåtaförhör* (hyddeförhör), emedan de hållas i Lappkojorna. Gudstjenst förrättas hvarje söndag, men det predikas endast hvarannan. På mellansöndagen föreläser presten någon predikan ur en postilla. Vid altaret begagnas antingen Lappska eller Svenska, allt efter som åhörarnes antal, af det ena eller andra folkslägtet synes större eller mindre. På predikstolen börjar man vanligen med Svenska, och när förberedelsen är slut och Fader vår skall läsas, uttalar presten begynnelseorden till denna bön äfven på Lappska, på det att begge nationerna måga veta instämma i den. Derefter uppläses texten, vanligen på Lappska, sedan man äfven på Svenska gifvit tillkänna, hvilken den är, på det Svenska åhörare sjelfva må läsa den i sina evangelii-böcker. Böndags-texterna uppläsas likväl på begge språken. Predikan fortsättes på Svenska, och efter dess slut börjar den Lappska predikan. Härpå läsas bönerna på ettdera språket, eller några på hvartdera. Kommunionbönen läses på det språk, som nattvardsgästerna

na tillhöra; men äro de af begge nationerna tillsammans, så läses den gerna på begge språken. Både Lappar och Svenskar sjunga gemensamt sina psalmer, och intet missljud bemärkes, emedan orden ej höras. Den söndag, på hvilken hålles fullständig gudstjenst, kallas helgedag; den, på hvilken presten ej predikar, utan läser i postillan, ehuru den öfriga gudstjensten är densamma, heter bönedag, hvilket likväl är någonting helt annat än de årliga stora bönedagarne. Helgedagen tillkännagifves alltid förut. Kyrkan är en välgörande föreningspunkt för de kringströdda och enstaka nybyggarne. Här kunna de alla träffas, samt, genom utbyte af hvar och ens möjligen umbärliga tillgångar mot annat nödvändigare, göra hvarandra en tjenst. Hvar och en kyrkohelg eller stämning blir således ett slags marknad, och af hvad otrolig vigt sådana kyrkohelger äro, kan man ej föreställa sig, utan att hafva varit i Lappmarken. De, som bo på landet, behöfva allt som oftast stadsbud; i Lappmarken äro sådana stadsbud oftast omöjliga. Kyrkoplatserna måste företräda städer och kallas äfven vanligen så. En fattig nybyggare har hvarken penningar eller kredit, att på en gång skaffa sig förlag för hela året af hvad han behöfver. Men han kommer till kyrkoplatsen, än med några marker smör, än med ett djurskinn, några fiskar eller en rehnstek, o. s. v. och tillbyter sig hvad han för tillfället mest behöfver: mjöl, salt, spik, spjellplåt, fönster eller annat. — På hvad tid nybyggare först nedsatt sig i Lappland är ovisst; men med tillförlitlighet vet man, att många Finnar öfvergåfvo fäderneslandet och flyttade till Lappmarken, när Ryssarne i Carl XII:s tid förhärjade Finland. Dessa kommo likväl ej till de orter, som Finnarne nu bebo, utan till Lycksele, hvilket nu är befolkadt af Svenskar och der de förre således äfven blifvit fullkomliga Svenskar. De Svenska nybyggarne härstamma från Dalarne, Ångermanland och Westerbotten. Vid nybyggares bosättning förunnas dem vissa frihetsår, under hvilka de icke betala något slags utskylder. Fri-årens antal lämpas efter odlingens större eller mindre svårighet, till 15, 20 eller 30 år, och dessutom erhålles en förlängning derpå, i fall omständigheterna sådant erfordra. För nybyggen, som anläggas på prestägor, beviljas genast 50 fri-år. Efter dessas slut skattläggas de, och nybyggarne inträda i de skattskyldige böndernes klass; likväl åtnjuta de vissa Lappmarks-privilegier och kunna på ganska fördelaktiga vilkor förvandla de hittills brukade ägorna till sin egendom. — Rehnskötsel fortfar att vara Lappska allmogens hufvudnäring, hvarifrån den nästan uteslutande hemtar alla sina lefnadsbehof. Åtskilliga Lappmarks-nybyggare äga äfven rehnhjordar. Rehnskötseln bedrifves nu alldeles på samma sätt som förut; men huruvida den till- eller aftagit är omöjligt att bestämma, emedan man ej kan få bestämd uppgift på det antal rehnar, hvar och en Lapp äger, af orsak, att Lapparne hysa den fördom, att upptäckten derom skall förorsaka olyckor bland rehnboskapen. Jordbruk bedrifves väl af hemmansinnehafvare och nybyggare i Lappmarkerna; men i en mycket liten skala. Korn utgör enda utsädet. Och som åkrarne bestå af små spridda flockar, samt äro illa häfdade, blir afkastningen ringa och kan öfverhufvud icke uppskattas till högre än 2½ tunnors behållning efter en tunnas utsäde. Väl är åkerbruket uti tilltagande; men dermed går ganska långsamt, och afkastningen svarar på långt när icke emot brukarnes behof. Boskapsskötseln idkas af hemmans-innehafvare och nybyggare med ganska god framgång. Ifrån stränder, omkring bäckar och elfvar samt ifrån myror, hvilka till stor myckenhet förekomma i Lappmarkernas vidsträckta skogar, upphemtas erforderligt foder för utfodringen. Antalet af de boskapskreatur hvarje åbo underhåller, beror på många ställen utaf den arbetspersonal han under bergningstiden kan använda; ty i allmänhet finnes tillgång att ifrån myr-ängar å kronoskogarne inberga så mycket hö, som kan medhinnas. Med höbergningen går det dock ganska trögt, emedan ängarne gifva ringa afkastning i förhållande till deras vidd. Som höet är af mycket dålig beskaffenhet, gifva kreaturen under vintern obetydlig afkastning, och blott under sommarmånaderna, då det alltid finnes godt mulbete, erhåller Lappmarks-nybyggaren derföre egentlig inkomst af sin boskapsskötsel, medelst tillverkning af smör, hvilket sedan afsättes till handlande. Skogarne användas i Lappmarkerna endast till husbehof, och dertill äro de fullt tillräckliga, då man undantager sjelfva fjälltrakterna, hvilka äro kala. Någon bergverksrörelse drifves icke i Lappmarkerne för inbyggarnes räkning; men Lapparne i Gellivare, Jukkasjärvi och Enontekis Lappmarker hafva betydlig inkomst med forsling af malm från Gellivare malmberg, samt från de under Kengis jernverk lydande grufvor, helst större delen af den malm, som från dessa grufvor årligen brytes, transporteras med rehnar. Binäringarne bestå hufvudsakligen af jagt, fiske och limkokning. Tjärubränning är i vissa Lappmarker, der ymnig tillgång på ämnen finnes, temligen betydlig, i andra åter motsatsen. Salpeter och pottaska tillverkas äfven. Handeln drifves med orternas handlande under marknaderna, dervid Lappmarkernes invånare hufvudsakligen afsätta sina produkter, och uppköpa sina egna behof af spanmål, mjöl och andra förnödenheter. Vid Lappens handel spelar brännvinet en högst betydlig rol, ty utan "handelssupen" (se detta ord), kan han icke uppgöra den ringaste handel. Marknader hållas: i Lycksele uti Januari och Mars, i Åsele uti Januari, samt i Arjeploug, Arvidsjaur och Jokmok uti Februari månad. I anseende till politiska författningen lyda Lappmarkerne under Westerbottens, Norrbottens samt en del äfven under Jemtlands län. Vidkommande ecklesiastika inrättningen hör Lappland till Hernösands stift, och innefattar 14 Lappmarks-pastorat, nemligen: Åsele, Wilhelmina, Dorothea, Fredrika, Lycksele, Sorsele, Stensele, Arvidsjaur och Arjeploug i Westerbottens län; Jokmok med Qvikjok, Gellivare, Jukkasjärvi och Karesuando i Norrbottens län, samt Föllinge med kapellerna Hotagen och Frostviken i

Jemtlands län. I rättegångs-ärender lyder hela Lappland under Svea hofrätt och Westerbottens lagsaga.

Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, innefattar 9 Lappmarks-pastorat eller socknar, nemligen: Arwidsjaur, Arjeploug, Lycksele, Stensele, Sorsele, Åsele, Wilhelmina, Fredrika och Dorothea, hvilka tillsammans utgöra endast 167 mtl. på en areal af 12,838,384 tunnl., af hvilka 983,000 äro sjöar och kärr. Fögderiets folkmängd utgör 11,588 personer.

Lappmarkens ecklesiastik-fond och verk. Se: *Ecklesiastikverket i Lappmarken.*

Lappo, träffningen vid, stod den 14 Juli 1808, emellan Finska trupperna under Adlercreutz befäl, och de Ryska, hvilka innehade en stark ställning; men fördrefvos efter ett tappert motstånd derifrån med förlust af mer än 800 man. Vid återtåget uppbrände de Leokfala by, för att hindra Svenskarne att förfölja dem, och deras egna sjuke och sårade omkommo dervid i lågorna. Adlercreutz blef, till belöning för denna drabbning, Kom. af S. O.

Lapp-prinsen, dermed har man benämndt en *Nils Örn*, bekant genom sin *Lappländische Beschreibung*, tryckt i Hannover 1704 och i Bremen 1707. Säges varit af ringa härkomst, rest omkring i en stor del af Europa, i början af 1700-talet, kallat sig stundom "Prinz von Lappland" och ibland "den store Birkarlen" (Magnus Birkarlus). Han omnämnes i Stecksenii *Dissert. de Westrobotnia*, sid. 22.

Lappränta kallas en viss och ständig penningeränta, hvilken uti en år 1696 upprättad jordbok blifvit hvarje Lappby ålagd, på det sätt, att ehuru få Lappar inom byn öfverblifva, borde dock byns åsatte ränta utgöras. Numera får dock denna ränta förmedlas eller minskas, i den mån nybyggen anläggas i Lappland.

Lappsalfva, en substans, med hvilken ett fartyg, dess rundhult och taklage öfverstrykes, för att bättre kunna motstå röta, m. m. Fartygets botten lappsalfvas med en blandning af talg, svafvel, harts och tjära; sidan med tjära, blandad med olja, harts och kimrök; master och stänger med hartsblandad terpentin, samt tågvirket med tunn tjära.

Lappsemsk kallas den beredda rehnshud, som af Lapparne användes till pelsar och koltar om sommaren, till byxor, ofvan- och bakläder på kängskor, o. s. v. Denna semsk beredes på följande sätt: Man lägger rehnshuden i vatten och låter den ligga der, till dess håret rötes af. Sedan lägges den i en lake af björkbark, hvaraf den blir nästan röd till färgen, och insmörjes med tran, så att den blir mjuk.

Lappska skrifter, andeliga. Sedan Lapplands prester ej mera betjente sig af tolkar, blefvo bibel och andra kyrkoböcker på Lappska språket oumbärliga. Redan Gustaf II Adolf föranstaltade om öfversättningar deraf. Detta skedde ännu oftare sedan 1733, och tryckningen verkställdes på allmän bekostnad. Under sista århundradet utgåfvos sådana skrifter förnämligast af Pehr Fjällström (först skolmästare, sedan kyrkoherde och prost i Lycksele 1789—1764) och Pehr Högström (se detta ord). På detta sätt har man på Lappska språket erhållit *A-B-C-böcker, Nya Testamentet, Lithurgien, Psalm- och Evangelii-boken, Luthers lilla Kateches*, m. m. Nicolai Andreæ utgaf 1619 på Lappska *En liten Sångbok, huru messan skall hållas*, &c. Olof Graan, 1667, *Luthers Kateches* och *Korta och enfaldiga spörsmål öfver Catechismen, lämpade till ungdomens förkofring i Christendomen*, &c. Olof Stephan Graan, 1668, *Enfaldige och korta frågor sampt svar af Thesauro catechetico sammanhämtade för Lapparnes ungdom*, &c. Andreas Alenius, 1742, *Några kristendomsfrågor och svar, till ungdomens tjenst utgifne på Konungens bekostnad.* Denna kateches var likväl olämplig för Lapparne, emedan den saknar de olika dialekterna. Dessutom flere andra af Fjällström och Högström. Fjällströmska öfversättningarne äro isynnerhet brukbara, emedan de äro skrifna i en medel-dialekt, hvilken nästan alla Lappar förstå. De granskades i afseende på språket af Lappmarkernes pastorer. Nya handboken af 1811 öfversattes på Lappska 1812 och begagnades genast. År 1846 utgafs en ny Lappsk kateches. Som den år 1786 tryckta upplagan af Lappska psalm- och evangelii-boken numera är alldeles förbrukad och nära utgången, hafva flere bland Lappmarkens skickligaste prestmän utarbetat en ny förbättrad psalmbok, utgörande dels öfversättning af den nya Svenska, dels fri bearbetning direkte på Lappska språket. Denna psalm- och evangelii-bok kommer nu (1848) att utgifvas af trycket till ett antal af 4,000 exemplar, på Lappmarkens ecklesiastikverks bekostnad, som är beräknad till omkring 2,000 R:dr B:ko. Den ofvannämnde katechesen utgafs äfven på nämnde verks bekostnad.

Lappsko-gräs utgör Lappens enda höbergning; men den är dock för honom högst nödvändig, och då han begifver sig från sina höstställen förer han med sig vinter-förråd häraf. Detta hö, endast tillredt för ändamålet, begagnar han i stället för strumpor och stoppar det i skon, så att det öfverallt ligger omkring foten. Sedan Lappsko-gräset (*Carex vesicaria*) blifvit sorgfälligt afskuret om hösten, häcklas eller slås det, så att det rispas upp i fina trådar.

Lappskolor inrättades, enligt Petrus Læstadii uppgift, vid medlet af 1700-talet, med undantag af Lycksele skola, hvilken är af äldre ursprung. Vi finna likväl Lappskolor redan i medlet af 1600-talet, ty kort före sin död, förordnade Gustaf II Adolf riksrådet Johan Skytte till uppsyningsman öfver en skola i Umeå Lappmark och skänkte till detta ändamål all den krono-tionde, som betalades i Umeå. Enligt 1723 års förordning berodde sjelfva religions-undervisningen på kringresande missionärer, dock med vissa stamhåll, nemligen de sju hufvudkyrkorna, som den tiden funnos. Vid hvarje sådan kyrka skulle en skola inrättas, och så väl denna, som hela kyrkoväsendet, stod under uppsigt af Hernösands konsistorium. Uti en fullständig Lappskola underhöllos på allmän bekostnad 6 Lappbarn, hvilka der njöto undervisning och be-

klädning under den tid de vistades derstädes. En skolmästare skulle både undervisa skolbarnen och underhålla dem. För det förra ägde han lön, och för det senare åtnjöt han det anslag, som var gjordt till barnens underhåll. Två år var den vanligaste tiden, som tillbragtes i skolan, hvarefter man dimitterades. Här meddelades den fullständiga undervisning i innanläsning och kristendom, som är nödig för en allmoge. Dessutom funnos äfven katecheter, hvilka hemma hos Lapparne skulle meddela undervisning. Om pastor fann någon ung person mycket svag i kristendomen, så ålade han densamma att taga undervisning af en katechet. Lappar, som icke kunde få plats för sina barn i skolan, i anseende till det inskränkta antal som der emottogs, kunde af pastor begära att få en katechet till sig. Denne uppehöll sig hos en sådan Lapp stundom en hel vinter, under hvilken tid han undervisade barnen och åtnjöt fri förtäring. En skolmästare åtnjöt vanligast 54 tunnor korn, utom några mindre penningebidrag. Af dessa tunnor erhöll han 20 in natura, som fingo uppbäras i närmaste krono-herberge å nedre landet. De 54 tunnorna utgjorde både skolmästarens lön och skolbarnens underhåll. Ändamålet med skolorna var icke så mycket, att de, i likhet med barnskolor i städer och på landet, skulle bibringa hela det uppväxande slägtet kristendomskunskap, utan att det skulle vara ett slags seminarium, hvars lärjungar i sinom tid sjelfva skulle kunna lära sina barn och äfven andra. Lappskolorna upphäfdes 1820 och anställdes i stället missionärer, förutan de förut nämnde katecheterna, hvilka bibehöllos för undervisningen, hvar och en inom sitt distrikt. Missionären skall, enligt sin instruktion, fara omkring till Lapparne, besöka dem under deras flyttningar och gå dem med lära och undervisning tillhanda, samt isynnerhet inspektera katecheterna.

Lappsparf (Emberiza Lapponica), en till andra underafdelningen, vandrare, hörande sparffogel, af 6½ tums längd. Hannen med svart hufvud, framhals och bröst, samt en brunröd kapuschon bakuti nacken. Honan med svart och gråspräckligt hufvud och mindre tydlig kapuschon; föröfrigt äro begge könen ofvan svarta, med rostfärgade fjäderkanter; inunder hvitaktiga, med mörkbruna vingpennor, något klufven svartaktig stjert; benen svarta; näbben gul, med svart spets, samt brun iris. Förekommer som flyttfogel om sommaren på fälten och i skogarne inom Lappland, likväl mindre allmänt, och aldrig i södra Sverige; ty dess flyttningståg synes gå öster ut öfver Finland och Ryssland. Dess lockton är ett starkt och hest pipande; sången liknar hämplingens, äfvensom flygten. Födoämnena utgöras af växtfrön. Sitt bo bygger han konstlöst, af gräs och mossa, inuti fodradt med fjäder, på någon tufva i sumpiga trakter och honan lägger deruti 5—6 smutsgula ägg med mörkare fläckar. Köttet är godt.

Lapptrumma, eller spåtrumma, var ett instrument, som fordom begagnades af Lapparne såsom orakel, i det de, i anseende till de figurer som voro målade derpå, förmenade sig kunna få veta hvad som tilldrog sig på fjerran orter; om deras björn- och andra djurjagter skulle lyckas; hvaraf vissa sjukdomar uppkommit och huru de kunde botas; på hvad sätt och med hvilka offer de vissa tider kunde bäst behaga sina gudar, o. s. v. Ty som de i alla sådana hänseenden hade vissa eller serskildta märken målade på trumman, inbillade de sig få säker och tillförlitlig kunskap om allt, sedan deras ringknippa under vissa sånger och slag på trumman med en hammare, gjord af rehnhorn, stannat på ett visst märke eller figur. Men denna siareförmåga lärer ej varit andra beskärd, än dem, som hade namn af att vara trollkarlar och ansågos stå i närmare förbindelse med den onde. De andra hade dessa trummor blott för att få veta någon hemlighet. Såsom ett litet bidrag härtill torde kunna anföras följande: "I medlet af 1700-talet skall det hafva tilldragit sig i Luleå Lappmark, under påstående uppbördsstämma, att en Lapp en afton infunnit sig hos Lappfogden och beklagat sig, att en af grannarne, hvilken han äfven namngaf, frånstulit honom något silfver; men hade klaganden likväl icke något bevis härpå. Fogden lät för den skull följande dagen sammankalla de 10 till 12 Lappmän, som af byalaget voro vid marknadsplatsen, samt anställde ransakning på följande sätt: Fogden lät ställa ett bord ute på marken och Lapparne rundtomkring, förkunnade derpå, att han skulle ransaka om den angifna stölden, och satte en kompass midt på bordet, hvilken han kallade sin spåtrumma, och gaf tillkänna för de närvarande, att sedan han vridit omkring kompass-skifvan, skulle det derpå utsatta tecknet, som bestod af en fogelfjäder, stanna midt emot tjufven. Så snart skifvan med tecknet, efter fogdens förut träffade anordning, stannade midt för den angifna Lappen, begärde denne att sjelf få vrida om skifvan igen, både andra och tredje gången; men naturligtvis stannade tecknet såsom förut, hvilket icke endast uträttade så mycket, att tjufven tillstod den föröfvade stölden, utan infann sig ock följande natt hos fogden, med begäran att få köpa hans trumma, hvilken han förmärkt vara vida bättre än hans egen. För kompassen bjöd han en högst ansenlig summa."

Lappuggla (Strix Lapponica), en uggle-artad roffogel af 24—28 tums längd. Ofvan tvärspräcklig, i brunt och gulaktigt; nedan hvitaktig med bruna fläckar; skuldror och vingtäckare med bruna fläckar; ögonkretsen askgrå, med cirkelformiga bruna streck; under hakan en svart aflång fläck, som delar en hvit fläck midt itu; stjerten lång, gråbrun med grå tvärband och mörk spets; benen klädde med yfviga hårlika fjädrar ända till klorna, hvars inre hvita hälft de skyla, lemnande den yttre svarta bar. Honan liknar hannen; men saknar den svarta fläcken under hakan och är betydligt större. Förekommer sällsynt och troligen endast uti de stora ödsliga skogarne i rikets mellersta landskaper, och derifrån vidare upp mot den höga norden. Hon synes förr ej hafva varit sällsynt; men är nu en af de mest sällsynta Svenska foglar. Om dess lefnadssätt känner man nästan intet, lika

litet som om dess fortplantning. Födoämnena utgöras mest af råttor.

Larcheveque, Pierre, förut upptagen under **Archeveque** (se: Del. I, sid. 54), var född i Nismes i Frankrike (födelseåret icke uppgifvet), studerade i Paris och Rom, samt kallades 1755 till Stockholm, att intaga den aflidne Bouchardons d. y. plats, blef här direktör för målare- och bildhuggare-akademien och R. N. O. Angreps 1777 af slag, for till hemorten för att der förbättra sin helsa; men afled i Montpellier d. 25 Sept. 1778. Sverige har honom att tacka, icke blott för Sergels danande, — han var dennes lärare och befordrare — utan äfven för flera utmärkta konststycken, hvilka hans snille här efterlemnat. De förnämsta af dem äro Gustaf I:s och Gustaf II Adolfs bildstoder. Till den senare hade han en ganska genialisk tanke. Han ville nemligen föreställa konungen på en galopperande häst, och segern följande honom på en annan för att kröna honom med sin lager. Förslaget antogs också verkligen; men ändrades sedermera till den form bildstoden nu äger, emedan man befarade, att folket ej skulle fatta den allegori, som dervid låg till grund. Konstnären skulle derföre erhålla 100,000 livres, och arbetade derpå i 14 år. För rikssalen förfärdigade han sju kolossala statyer, föreställande rättvisan, försigtigheten, troheten, m. fl., hvaraf fyra voro uppsatta vid hans död. Äfven arbetade han på slottskyrkans altar-dekoration, men hvilken fullbordades af Sergel. Man har anmärkt, att han så vant sig att bilda figurer af kolossala proportioner, att han icke rätt lyckades i bilder af vanlig menniskostorlek, hvilka fingo ett tungt och ovigt utseende.

Larf, en socken med Lengium, Tråfva och Lundby, belägen i Laske härad af Skaraborgs län, Wilska kontrakt af Skara stift, 3 mil S.V. från Skara. Socknens norra och vestra trakter äro skoglösa och släta, med till det mesta god jordmån; men i söder och sydost, hvarest krono-allmänningen *Edsmären* till stor del är belägen, är trakten ojemn, bergig, stenig och uppblandad af kärr och mossar. I denna trakt finnes någon löfskog, men föga barrskog. Kyrkan är på okänd tid byggd af gråsten, samt ombyggd och utvidgad år 1752. I socknen märkes: *Sjötorp,* 1 mtl. säteri, med underlydande 1 $\frac{3}{8}$ mtl., beläget vid en liten sjö, har fordom tillhört Matts Larsson Kafle. Då de sammansvurne Westgötha-herrarne, år 1529, hade förledt en stor del af landets adel, stod Matts Larsson ej att öfvertala. Han besvarade deras anbud med ifver och arbetade redligt emot deras stämplingar ibland allmogen, hvarföre de hotade honom med eld och svärd, och Thure Jönsson och biskop Magnus Haraldi, som voro uti Danmark, sände en hop mordbrännare in i Westergöthland, hvilka plundrade och uppbrände Sjötorp. Säteriet har tillhört slägten Kafle intill 1751, då det såldes till grefvinnan Ottiliana Lagerberg, hvarefter det tillhört slägterne Fleetwood och Gyllenhaal, och äges nu af kapitenen C. Drakenberg. *Stora Ileden,* $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, tillhör bönder. *Hufvudbo,* 1 mtl. säteri, tillhör prosten Möller i Mellby. Vid gästgifvargården *Onsjö* (Odensö), belägen vid landsvägen, som går från Skara till Borås, ej långt från kyrkan, är Laske härads tingsställe. Här nära intill är belägen en rund, med björk beväxt, större kulle, kallad *Onsjö kulle,* på hvilken framl. kontraktsprosten Arvid Afzelius, som afled härstädes 1789, valt sin grafplats, hvilken är omhägnad med en vall, och i hvars midt reser sig ett vackert pyramid-formigt monument af slipad granit, med en inskrift tillkännagifvande, att nämnde prost och hans fru, född Brisman, äro här begrafne. Söner af dessa makar voro de i Upsala numera aflidne professorerne Adam och Johan Afzelius, samt arkiatern Pehr von Afzelius, hvilka alla tre voro födde här i Larf. Bland forntida minnesmärken må synnerligast nämnas en söder om kyrkan belägen, utmärkt stor och vacker ättekulle, kallad *Båsingen.* Den är till storlek och form mycket lik endera af Gamla Upsala högar. För öfrigt finnas inom pastoratet flere mindre ättehögar, synnerligast nära vid, och på den öster i Larfs socken belägna, beryktade Larfs hed, midt på hvilken äfven står en stor runsten, hvars inskrift nu är oläslig. Äfven finnas på samma hed ett par stensättningar i rundel. Vid Edums by och i Wäsby hafva funnits tvenne kyrkor. Man känner ej när de blifvit förstörda. *Malma, Tortorp,* tvenne gårdar. Vid Jultorp Norregården i Djurgårds backe märkes en grotta, kallad *Jättegrafvarne.* En af mossar omringad ö, kallad *Gudmundsö,* har vacker skog af ek, björk, al, en, m. m. Ön är fridlyst. *Larfs hed,* en stor slätt vid Larfs prestgård eller kyrka. De så kallade Westgötha-herrarne, hvilka såsom ofvan nämndt, voro upproriske mot Gustaf I, nemligen riksråden Thure Jönsson (Tre Rosor), Nils Olofsson (Winge), Thure Eriksson (Bjelke), Måns Bryntesson (Lilljehök), Matts Olofsson (Winge) och biskop Magnus Haraldi i Skara, hade utfärdat ett allmänt påbud till allmogen, att inställa sig till ett möte vid Larfs prestgård d. 27 April 1529, för att öfvertala bönderne till affall från konungen, bibehålla katholska religionen och upphöja Måns Bryntesson till konung. Anstiftarne af upproret voro de tidigaste att infinna sig, och som de i detta landskap innehade stora egendomar, stod under deras lydnad ett betydligt antal bönder, hvilka voro undervisade att bifalla allt hvad deras herrar företogo, och derigenom leda de andras tankar. Thure Jönsson förde ordet vid detta möte. "Han hade, som den äldsta bland Sveriges råd, sammankallat dem (Westgötherne), för att tillkännagifva, att konung Gustaf öfvergifvit den heliga Romerska läran och blifvit en Lutheran; han hade ödelagt och sköflat kyrkor och kloster; den ed, som alla hans företrädare gjort, att bibehålla kyrkans rättigheter, hade han vid sin kröning icke velat aflägga; de voro derföre icke pligtige att hålla den ed de svurit honom", m. m. Biskop Haraldi tillbjöd, å påfvens vägnar, alla landets inbyggare en fullkomlig befrielse ifrån deras ed och undersåtliga trohet. De sammansvurne hade smickrat sig, att genast finna allmogen böjd att

ingå på deras förslag; men de rönte ej annat än köld och mulna blickar. Tvenne bönder anmodades af deras medbröder att svara: "De hade ingenting att tillvita konungen, tvertom voro de honom tacksamhet skyldige; han beskylldes för en ny lära, men sådant öfvergick enfaldige bönders förstånd; det torde icke vara så illa, som ryktet påstod; att ofta ombyta konung vore skadligt", m. m. De frågade derföre alla de församlade Westgöthar, om de icke orygglig en ville hålla den tro och huldhet de svurit sin lagkrönte konung? Hela allmogen ropade ja med uppräckta händer, och önskade honom lycka. Detta var ett åskslag för de sammansvurne; deras högmod förvandlades i bäfvan. För att undslippa faran, låtsade de vara af samma tanke som bönderne, och förbehöllo sig att träffa dem på samma plats 14 dagar derefter. Herrarne drogo till sina gårdar; bönderne till sina hemorter. Thure Jönsson och Haraldi flydde öfver gränsen till Halland. Härmed skingrades ett af de mest hotande åskmoln, som sammandragit sig öfver konung Gustaf I. — Enda näringsfånget inom Larfs pastorat är jordbruket. Vid bröllop är all gammaldags ståt bortlagd. Inga kronbrudar eller högtidliga kyrkovigslar förekomma numera. Barndop förrättas högst sällan i kyrkan eller hemma hos föräldrarne. Nästan alla dopbarn föras till prestgården. Vid allmogens graföl är prest sällan närvarande; men öfver de flesta aflidne, till och med späda barn, hållas i kyrkan personalier. — Larfs pastorat hör till 1 kl. reg. Socknen innefattar 57 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,554 invånare. Af dess areal, 29,253 tunnl., äro 1,280 sjöar och kärr. Adr. Skara.

Laroche, Petre, till börden Fransman, har, genom en sällsam ödets skickelse, gjort sig känd och aktad i Sverige. L. var nemligen styrman på Amerikanska barkskeppet Swan, då detta i Floridagolfen d. 3 Maj 1846 bergade de få öfverlefvande af förolyckade Svenska örlogskorvetten *Carlskronas* besättning. En anmärkningsvärd skickelse fogade så, att denne man, i slutet af år 1847, då styrman å Amerikanska briggen Sunn, fördes i haveri till Carlskrona, Svenska örlogsflottans station, hvarifrån korvetten med samma namn utgått. Den 16 Febr. 1848 blef L. af sjöofficers-sällskapet i nämnde stad inbjuden på en tillställning, hvarvid till honom öfverlemnades en, genom subskription, af officers-korpsen anskaffad, utmärkt vacker fickkronometer af guld med kedja och nyckel. Å fodralet var anbragt en inskription: *in memory of 3 May 1846*, och vid gåfvan var fogad en skriftlig tacksamhets-adress, undertecknad af en officer utaf hvarje grad. Serskildt öfverlemnades åt L. af f. d. chefens närmaste man på nämnde korvett, kapitenlöjtnanten Tersmeden, en väl arbetad silfver-kuvert, på hvars fodral, å en förgylld silfverplåt, var graverad en afteckning af korvetten.

Lars i Kettilbo var, jemte en Engelbrekt, känd som god skidlöpare, hvarföre de af bönderne i Mora sändes att uppsöka Gustaf Eriksson, då han lemnat dem efter sitt första fruktlösa försök, att förmå dem till en uppresning mot Danska förtrycket. När de likväl sedan af flera personers sammanstämmande intyg fått visshet om Christierns våldsamheter, ändrade de tankar, och afsände de båda männen att bedja Gustaf återvända och blifva deras höfvidsman, emedan de nu beslutit att väpna sig till fäderneslandets räddning. De hunno honom i Sälens by, och han var genast beredd att följa dem.

Lars, Sft, eller Sankt Laurentius, blef i medeltiden af Svenska folket mycket omtalad, samt ofta föreställd i målningar och bilderverk. Domkyrkan i Lund, invigd till hans ära, jemte sagan om honom och jätten Finn, den han säges hafva förmått att verkställa det herrliga templets byggnad, utgjorde ursprunget till hans rykte i norden. I alla de äldre städer, såsom Sigtuna, Enköping, Aros med flere, hafva kyrkor och gillen eller brödralag funnits, tillegnade Sankt Lars. Likaledes å landtbygden, såsom i Edåsa, fordom ett hedniskt tingsställe, uti Gudhemsbygden i Westergöthland, hafva helighus och offerkällor förvarat minnen af sägner om helig Laurentius. Biskopen i Skara utskref 40 dagars aflat för hvar och en, som besökte Edåsa kyrka och hörde Larsmessan derstädes, och mycket folk samlades om aftonen till hans högtid, att dricka sig helsa ur *Sankt Lars källa.* Ett brödraskap eller gille hade i samma by sitt samlingshus, hvarest nu ligger en gård, benämnd *Gillestugan.* Sankt Lars källa i Dalby och i kraftskyrkan under domkyrkan i Lund, hafva ock fordom blifvit besökta af mycket folk på Larsmesse-aftonen. Men framför allt är den herrliga domkyrkan en everldelig åminnelse af detta helgon. Upsala domkyrka är ock invigd åt Sankt Laurentius, och hans bild, huggen i sten, står der öfver södra ingången. I bilderverk och å taflor, samt å runstafven utmärkes Sankt Laurentius med ett halster. Derom förtäljer helgonasagan, att den helige Laurentius var en kristen lärare i Rom i kejsar Valeriani tid, och då denne tyrann anställde en stor förföljelse mot kristna kyrkan, befallte han Laurentius att offra åt afgudarne, samt uppgifva hvar han hade kyrkans skatt undangömd. Den ståndaktige läraren hörsammade intetdera, och blef derföre lagd på ett halster öfver en koleld, der han led döden d. 10 Aug., och firades sedan denna dag i hela kristna verlden under namn af Sankt Lars messa. Denna dag, som ännu bär hans namn, var fordom fridlyst. Den Svenska text, som bland våra första evangeliske förfäder afhandlades denna dag, var Johannes evangelium 12 kap. 24—27 verserne, samt 1 epist. till de Corinth. 4:de kap. — Larsmessan är numera marknadstid i Götheborg och varar i åtta dagar.

Lars, Sft, en socken, belägen i Hanekinds och till en mindre del i Åkerbo härad af Östergöthlands län, Linköpings stifts domprosteri, har allt ifrån reformationen varit prebende åt domprosten i Linköping och omgifver stadens ägor på alla sidor. I denna socken märkes: *Ryd, Kallerstad, Roskälla* eller *Rosenkälla*, trenne mindre säterier; *Walla*, 2 $\frac{1}{8}$ mtl. rusthåll; *Blåstad, Smestad, Spångerum, Tornby, Ånestad, Kallerstad* och *Råberga* äro välbebyggda hemman. *Tannefors* pappersbruk anlades 1528

af biskop Brask. Det befanns en tid efter hans bortresa ur landet i enskildtas händer; men tillföll sedan Linköpings domkyrka. *Ek-källan*, en helsobrunn, omkring $\frac{1}{8}$ mil söder om Linköping (se: *Ek-källan*). *Stång*, kungsgård, har i äldre tider varit bebyggd nära Linköping vid ån, som man tror deraf fått namn. På Åleryds ägor finnas trenne likformiga bergkullar med stensättningar; man förmodar, att här varit offerställen eller ättestupor, emedan tecken till skirkällor (se: *Källor*) finnas derstädes. Socknen har öfverflöd på goda mjölqvarnar, ibland hvilka märkas *Stångs* och *Nyqvarns* sammanbyggda qvarn, med 6 par skattlagda stenar, 4 vattenhjul och ovanliga inrättningar till all slags grynmalning. Vid Tannefors äro 11 qvarnhus med tillhopa 36 par stenar. Vid *Stångebro* skedde det namnkunniga Stångebro slag (se detta ord). Socknen består af 55 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 1,827 invånare. Dess areal utgör 10,596 tunnl., af hvilka 425 äro sjöar och kärr.

Lars, S:t, eller såsom den äfven kallas **S:t Anna** eller **Södra Systerkyrkan,** numera en vacker ruin af den kyrka i Wisby, som burit detta namn, anses af Strelow vara byggd år 1046, hvilken höga ålder bestyrkes af den öfverallt följda gamla rundbågsstilen, skeppets långa smala fönster och den sorgfällighet man tyckes hafva användt att ej insläppa för mycken dager. Byggd i korsform uppehålles mellersta hvalfvet af fyra pelare, försedda med kapiteler, hvilka påminna om den enklaste antiken. Märkvärdiga äro de gångar, som äro anbragte i murarne, rundtomkring södra, vestra och norra sidorna, med öppningar inåt kyrkan. En af dessa gångar, numera tillmurad, har ledt in i ett hus, som har utseendet af att hafva varit ett kloster. I fall detta möjligen i äldre tider tillhört de nunnor af S:t Benedikti-orden, hvilka Spegel omnämner skola hafva funnits i Wisby, och då Wallin bevisat, att S:t Jakobs nunnor (se: *S:t Jakobs kyrka* i Wisby) ej varit fremmande i den närbelägna norra systerkyrkan eller S:t Drotten (se detta ord), hvaraf de äfven blifvit kallade *Drottimoniales*, så skulle man deraf kunna våga en förmodan, att anledningen till namnet systerkyrkor bör sökas i den omständigheten, att *nunnor,* som ofta benämnas *systrar,* hufvudsakligen bivistat gudstjensten i dessa begge kyrkor. Det finnes ock en gammal legend härom, att tvenne rika systrar, hvilka, då de ej kunde trifvas tillsammans i en och samma kyrka, uppbyggde åt sig hvardera en. Att S:t Lars kyrka varit Tysk, bevisas af dess Tyska prester och curati, och då S:t Lars i äldre tider ansågs som staden Wismars skyddspatron, har man häraf velat sluta, att denna kyrka blifvit byggd af borgare från Wismar, bosatte i Wisby, samt tillhört denna nation. Kyrkans hela längd, med choret, är invändigt 52 $\frac{1}{2}$ alnar, samt tornmurens höjd 50. — Ett S:t Lars gille fanns äfven härinvid.

Larsansjö eller **Lisjö,** jernbruk i Munktorps socken af Westmanlands län. Lisjö säteri, på hvars ägor bruket anlades 1747, består af 4 mtl. under eget bruk, med underlydande 5 $\frac{1}{4}$ hemman, 14 torp, samt såg och qvarn; gården har vacker åbyggnad och utmärkt vacker belägenhet vid en liten insjö. Säteriet har tillhört slägterne Horn, Cedercreutz, Falkenberg, Adlerstedt, Broman, Rosén v. Rosenstein och bergsrådet A. H. Groen, och äges nu, jemte bruket, af bergsrådets trenne mågar, statsrådet m. m. frih. Peyron, öfverste Peyron och kammarherren C. A. Sköldebrand. Bruket anlades af kammarrådet L. J. Adlerstedt, har 2 härdar och 903 skepp:d 15 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern. Frälsesmidet utgör 78 skepp:d 15 lisp:d och hammarskatten 8 skepp:d 5 lisp:d. Afsättningsorten är Stockholm. Bruket äges af nämnde intressenter och disponeras af C. A. Sköldebrand. Smidesstämpeln är A L inom en krets af punkter.

Larsbo och **Saxe,** jernbruk i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län. Larsbo bruk är anlagdt i vattendraget emellan sjöarne Jörken och Norra Barken år 1592 och stadfästadt 1689, då egendomen tillhörde assessoren J. Funks enka, Elisabeth Funk. Bergsrådet Jakob Tersmeden, adlad 1751, emottog 1708 förvaltningen af Larsbo bruk och blef deraf ägare 1722. Han blef under kriget förordnad, att föra befälet öfver allmogen i Norrberkes, Söderberkes och Grangärdes socknar, hvilka till landets försvar, emot då befaradt fiendtligt anfall af Ryssarne, enrollerades och öfvades i vapen. Han använde äfven ansenlig kostnad, genom upphandling af gevär åt Söderberkes allmoge. På 1750-talet tillhörde bruket hans arfvingar, samt har nu 4 härdar och 2,133 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide, hvarföre hammarskatt utgöres med 21 skepp:d 6 lisp:d 13 marker. Saxe hammare, som hör härunder, har 2 härdar och 800 skepp:d priv. årligt smide och utgör derföre 8 skepp:d i hammarskatt. Smidesstämpeln visar ett E med en stjerna å hvardera sidan samt en krona öfver. Bruket skeppar på Stockholm. Ägare: Bruks-intressenter; disponent: C. R. Tersmeden.

Larsmessan. Se: *S:t Lars* eller *Sankt Laurentius.*

Larsmesso-bönedagen firas af Lapparne i medlet eller mot slutet af Augusti månad, och kallas på Lappska *Lauras-Beno.* Denna bönedag utgör den tredje i ordningen på året.

Larsson, Matthias, biskop i Westerås år 1372, sedan han förut varit kyrkoherde i Mora i Dalarne. Dog 1379 af slag, utan att man vet mycket om hans embetsförvaltning.

Larsson, Olof, erkebiskop i Upsala, promoverades i Paris till magister och doktor i den kanoniska lagen. Han var domprost i Upsala, då han år 1431 af kapitelsmännen valdes till erkebiskop, men hvilket misshagade konung Erik XIII, som i stället utnämnde en biskop Thomas i Strengnäs, än Arnold Clementsson, än Norrmannen Thorlak; men då Larsson rest ut till Rom, der han med 276 floriner i guld köpte sig gynnare och förord, och sålunda blifvit af påfven utnämnd, samt af kyrkomötet i Basel bekräftad, vågade han sig ändtligen hem år 1435. Här hade han den glädjen att d. 7 Juni nämnde år inviga Upsala domkyrka. Han var en myndig man, men sökte äfven uppträda som hofman, och gjorde allt för att vinna konungens ynnest. Detta misshagade många, och man befara-

de stämplingar af erkebiskopen till Eriks återinsättande på thronen, hvarföre, då prelaten under resan till mötet i Kalmar afled i Nyköping d. 25 Juni 1438, förmenades detta vara skett af gift, hvilket höfvidsmannen på Nyköpings slott troddes hafva gifvit honom.

Larsson, Israel, skickades af hertig Carl såsom anförare för de Finske bönderne i Österbotten, hvilka rest sig, dels af egen drift, dels på hertigens uppmaningar. Denne Larsson kunde ej sjelf tala Finska, utan lät en länsman, vid namn Israel Eskilsson, på detta språk uppläsa sin fullmagt och förmanade bönderne att modigt hålla stånd. Vid den straxt derpå förefallande träffningen vid Ilmola var han likväl en af dem, som först grepo till flykten.

Larsson, Olof, född 1592 i Söderköping, der föräldrarne voro borgarfolk, kom vid 12 års ålder till Stockholm, hvarest han förskaffade sig uppehälle genom sjungande utanför andras dörrar, fick tjenst hos en handlande och af honom snart förlag att börja en egen handel, företog en resa till England, förság Svenska hären i Ryssland med åtskilliga af dess behof, vann, vid blott 22 års ålder, burskap i Stockholm, der han år 1620 blef rådman, hvilken tjenst han innehade i 52 år, då han ändtligen tog afsked i anseende till sin höga ålder. Använde mycket af sin betydliga förmögenhet till allmänt nyttiga ändamål, skänkte Clara kyrka en vacker predikstol och altartafla, samt uppbyggde helt och hållet på egen bekostnad S:t Olofs kapell, hvilket erhöll namn efter sin frikostige stiftare. (Se: *Adolf Fredriks kyrka* och *S:t Olofs kapell.*) Han afled 1675.

Larsson, Thomas, ryttare vid Uplands kavalleri, räddade Gustaf Adolf ur vattnet efter träffningen vid Wittsjö (se detta ord). Då konungen kommit upp, spände han af sig sitt silfverbälte, räckte det åt ryttaren och sade: "Jag skall komma ihåg dig med ett stycke bröd, hvilket skall räcka till åt dig och dina barn." Belöningen blef, följande året 1613, Igelstad gård i Romfartuna socken i Westmanland, hvilken skulle, under säterifrihet, innehafvas af Larsson och hans efterkommande. Vid Carl XI:s reduktion blef hemmanet indraget; men Carl fann snart orättvisan deraf och säteriet återskänktes åt enkan efter förste ägarens son, hvars slägt ännu innehar det.

Larsson, Lars, var riksdagsman för bondeståndet vid 1633 års riksdag. Då fråga här blef om thronföljden och Christina nämndes såsom härtill sjelfskrifven, invände Lars, att de icke visste af denna Gustaf Adolfs dotter, att de ej kände henne och aldrig sett henne. Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, som förde ordet vid sammanträdet, hemtade då den unga furstinnan in i rikssalen. Lars steg nu fram, betraktade henne noga och sade slutligen: "Ja! det är hon sjelf! Se! det är salig konungens näsa, ögon och panna! Henne vilja vi hafva till vår drottning!" Christina fördes nu upp till thronen och hyllades af ständerne.

Larsson, Olof, hade varit ryttare vid Westgötha kavalleri och ställde sig år 1638 i spetsen för allmogen, som vid Hofva marknad reste sig, förbittrad öfver de nya tullarne, hvilka ständerne beslutat, och hvartill här kom den serskildta anledningen, att marknadsstället blifvit flyttadt till den fordna afrättsplatsen. När bönderne vid ankomsten funno tullar och bommar här inrättade, nedrefvo och uppbrände de dessa och tullbetjeningen kunde blott med flykten rädda lifvet. Den ofvannämnde **Olof Larsson** var dervid deras anförare, begaf sig derifrån till Hammars socken och började äfven här uppreta allmogen, med föregifvande, att alla Westgötha-bönder rest sig. Socknens kyrkoherde lyckades likväl bemägtiga sig hans person, och några af rådet nedsändes att hålla ransakning; han dömdes och afrättades, men de andra benådades.

Lascy, Rysk general, förde befälet öfver Ryska härarne i Finland 1741—1742, var således den som vann segern mot Svenskarne vid Wilmanstrand, och följande året tvang dem till kapitulation, hvarigenom dem tilläts att återvända till Sverige med gevär och fanor. Då man förebrådde honom för mycken foglighet härvid, svarade han, att man borde bygga en gyllene bro åt den flyende fienden, samt att han ansett fördelaktigast att eröfra Finland utan blodsutgjutelse.

Lascy, Samuel, var Sigismunds sändebud till hertig Carl vid riksdagen i Upsala 1598, der han sökte medla för konungen, vederlägga hertigens beskyllningar och återställa det goda förståndet; men förgäfves. Då kriget sedan verkligen utbröt, bemägtigade sig Lascy Stockholm och sökte förmå Scheel och Stolpe att till honom öfverlemna flottan, men hvilket ej lyckades.

Laske, ett härad af Skaraborgs län, innefattar socknarne Larf, Lundby, Längjum, Tråfva, Bitterna och Wedum, hvilka tillsammans utgöra 156½ mtl. med 4,739 invånare. Jemte Skånings, Kinne och Kinnefjerdings härader utgör detta härad en domsaga, samt i förening med häraderne Wilske, Kinne och Skåning ett fögderi. Häradets areal utgör 61,792 tunnl., af hvilka 1,855 äro sjöar och kärr.

Laskepelle var det namn, Svenska soldaterne gåfvo de båda Fransmännen De la Chapelle, fader och son, hvilka stodo i Svensk tjenst, och hvaraf sonen stupade vid Rigas eröfring 1621. Det fremmande namnet kunde ej af Svenskarne väl uttalas, hvarföre de kallade dem båda *Stora* och *Lilla Laskepelle.* (Se vidare i Supplementet: *De la Chapelle.*)

Lasko, Johan, en Polsk adelsman, var hufvudman för ett antal reformerta dels Engelmän, dels Skottar, Fransoser, Tyskar och Holländare, hvilka en tid hade fri religionsöfning i England; men fördrefvos derifrån år 1553, efter Edvard VI:s död. Han reste då, med ett sällskap af 150 personer, till Köpenhamn, för att bosätta sig i Danmark; men som han råkade i tvist om nattvarden och ceremonierna med Danske hofpredikanten och biskopen Paladius, måste han, jemte sina separatistiske trosförvandter, midt i vintern lemna landet. Gustaf I tillät dem då att nedsätta sig i Sverige.

Lassbo helsobrunn, belägen ¼ mil från Hedemora, är undersökt 1709 af arkiater Urban Hjärne, samt

ånyo upptagen 1765 och var mycket besökt omkring år 1770. För omkring 25 år sedan lärer platsen blifvit inköpt af borgare i Hedemora och har helsobrunnen synnerligast under åren 1825—1835 varit starkt besökt. Ett bolag har sedermera bildat sig, genom hvilket stället blifvit mycket upparbetadt; likväl begagnas sjelfva helsokällan mest af allmogen, och ståndspersonerna bruka de artificiella helsovatten, som beredas härstädes vid en af apothekaren i Hedemora anlagd brunns-inrättning. Äger nu brunnsbyggnader och värdshus.

Lasse-Maja, en beryktad tjuf, hvars egentliga namn var **Lars Molin**, gick ofta förklädd i qvinnodrägt, tjente äfven på mer än ett ställe såsom hushållerska och fick häraf sitt binamn. Efter många äfventyr och rymningar, blef han slutligen afstraffad med 40 par spö, och dömd till lifstidsfängelse på Marstrand. Härifrån utgaf han sin lefvernesbeskrifning, författad af annan person, efter hans uppgifter, och späckad med många tillägg. På fästningen uppförde han sig oklanderligt, åtnjöt slutligen det förtroendet, att vara ett slags uppsyningsman öfver de andra fångarne och benådades, sedan han här tillbragt öfver 20 år. Han afled i Arboga 1845, omkring 60 år gammal. Han var af en smärt och fin kroppsbyggnad, hade små händer och smala leder, samt ej obehagliga anletsdrag, hvilka omständigheter underlättade hans förklädningar och rymningar.

Lassåna och **Laxå**, jernbruk, i Bodarne socken af Nerikes län, 5 ½ mil från Örebro. Som det här fordom belägna klostret i gamla handlingar äfven kallas Lassåna kloster, är troligt att det först stått vid Lassåna, der bruket nu finnes anlagdt; men sedan blifvit flyttadt till Bodarne, omkring ½ mil härifrån. År 1638 erhöll Anders Boy, rådman i Stockholm, och Anders Nilsson, faktor i Arboga, jemte flera associerade, privilegium att anlägga masugnar och hammarverk i Snaflunda och Kårbergs ström. Man förmodar, att den enskildta omtankan då först vändes på den namnkunniga ödemarken Tiveden. Efter öfverenskommelse med Melcher Falkenberg om torpet Lassåna, tilläts bolaget att i Lassåna ström, ofvanför Röfors, anlägga dammar, hammarverk och masugnar. Någon tid derefter lärer bolaget blifvit upplöst och Boyar ensamme ägare af följande anläggningar: *Kårbergs* hammare privilegierad 1666; *Stora Lassåna*, med 4 hamrar, privil. 1642, 1659, 1665 och 1689. *Markebäcks* masugn, privil. 1643, sedan nedlagd; *Röfors* hammare, privil. 1643; *Lassåna* masugn, privil. 1657, sedan nedlagd; tvenne knipphamrar vid *Stora Lassåna*, privil. 1659 och 1699; *Brattfors* hammare, privil. 1671, sedan flyttad till Röfors; *Holms* masugn, privil. 1679, sedan flyttad äfven till Röfors; *Degernäs* grufva, privil. 1684, nu mera utgången; *Forsviks* tvenne hamrar med *Granviks* masugn, privil. 1686; *Nyhytte* grufva, privil. 1688; *Åboholms* masugn, privil. 1691; *Aspa* och *Algrena* hamrar, privil. 1692. Dessa utgöra fyra serskildta egendomar. *Lilla Lassåna* eller *Laxå* ägare sammanbyggde på senare tider förrberörda verk, så att vid Röfors nu äro 2 hamrar, 4 härdar och en smedja, samt på andra sidan om strömmen midt emot en masugn, eller den som här förut kallas *Holm*, jemte bokverk och stamp. Anton v. Boy, hvilken ägde Lassåna, hedrades af Carl XI med namnet af dess torpare på Tiveden, och besöktes här hvarje sommar af konungen. De svåra omständigheter för jernhandteringen, som inträffade under Carl XII:s olyckliga krig, tvang nämnde Boy att förpanta en del af Lassåna bruk. Efter hans död uppstod konkurs 1728, då slägtingarne sökte att bibehålla Stora Lassåna, der Boy först bosatte sig. Lassåna torp uppbyggdes till herrgård och uppodlades, så att det 1687 skattade till kronan för 1 ½ mtl. *Lassåna* bruk har nu 6 härdar och 1,898 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern. Frälsesmidet utgör 228 skepp:d och hammarskatten 16 skepp:d 14 lisp:d. Smidesstämpeln visar SxL. Sjelfva karaktersbyggningen härstädes utvisar en mycket hög ålder, isynnerhet var detta utseende anmärkningsvärdt, innan kammarherren Stench, under sin ägotid, anställde en fullständig reparation, hvarvid äfven förstördes (moderniserades) den s. k. *Kungskammaren*, uti hvilken alla regerande kongl. personer bott under deras resor genom landet, från och med Carl XI, men Carl XII likväl icke annorledes än som död, då hans lik fördes från Norrige. Kronprinsen Carl August var den siste, som der haft nattläger. *Laxå* har 4 härdar och 2,400 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 23 skepp:d 2 lisp:d. Frälsesmidet härstädes är 90 skepp:d, äfvensom här finnes något manufaktursmide. Smidesstämpeln visar D med i flere rigtningar derifrån utgående punkter. Så väl Lassåna som Laxå äges af intressenter; det förra disponeras af J. A. Pauli, det senare af medicine doktorn V. Cassel. Begge bruken skeppa på Götheborg och Stockholm.

Last-armpenningar. Armpenningarne härleda sig ifrån drottning Christinas öppna bref d. 31 Okt. 1646, att all den del, som uti hamnarne och sjökanterne, så väl i Sverige, som Finland, Lifland, Ingermanland, Pomern och Meklenburg föllo i armbössor, skulle blifva disponerade till underhåll för de fattige och orkeslöse vid amiralitetet. Dessa medel konfirmerades 1680 och 1696, och fastställdes till 1 öre silfvermynt lästen af alla ut- och ingående fartyg. Utom dessa armpenningar af fartyg, hvilka 1771 ökades till 1 skilling på lästen vid inkommandet, utan afseende på fartygens beskaffenhet af hel-, half- eller ofrie, blefvo äfven amiralitetets armpenningar af varor erlagde med 2 öre s:mt af 100 d:lr s:mts in- eller utgående varors värde, enl. kongl. resolutionen den 20 Mars 1680 och kongl. förordningen den 11 Maj 1696; men förändrades i 1718 års tulltaxa till 2 öre s:mt vid utgåendet af d:lr s:mts, och 4 skillingar vid inkommandet af 100 R:drs värde. Armpenningar för varor uppbörde år 1782 att uppbäras serskildt, då de sammanslogos med sjötullen, och last-armpenningarne blefvo samma år sammanräknade med lastpenningarne.

Lasteligt tal är en juridisk term, hvilken förnämligast brukas om förgripliga yttranden emot konungens höga person, eller hans gemål eller thronföljaren. Sådant räknas för majestätsbrott, och straffas med döden eller fängelse å fästning, efter omständigheterna. Domaren kan ålägga ifrån två till tio års fästning, sedan fästningsstraffet infördes för detta brott, vid 1834—35 årens riksdag. Förut var det utan undantag belagdt med dödsstraff, hvilket hade den påföljd, att den brottslige beständigt benådades. Sjelfva missförhållandet emellan brottet och straffet gjorde det senare nästan omöjligt att tillämpa. I vår tid och vårt land halshugger staten icke sina medborgare, för ett hastigt af öfverilning och lättsinne framkastadt uttryck. Lasteligt tal betyder egentligen mundtliga uttryck; likväl plägar man äfven derunder förstå yttranden i tryckta skrifter. Sådana bestraffas på samma sätt, ehuru med iakttagande af den serskildta rättegångsordning tryckfrihetslagen föreskrifver; deras brottslighet bedömes af jury och domstolen afkunnar straffet. Mundtligt tal dömes af hofrätt, sedan under-rätt ransakat, och sådana anklagelser få icke upptagas vid domstolar, förr än konungen yttrat sig, huruvida målet bör nedläggas eller icke. Konung Gustaf III stadgade detta förbehåll, genom ett kongl. bref d. 25 Sept. 1777, hvilket nu mera äger kraft af lag genom 1844—45 års riksdagsbeslut. Under benämningen lasteligt tal kan äfven inbegripas all smädelse emot hvem det vara må. Det straff, som i sådana fall tillämpas, är i allmänhet böter, större eller mindre, i förhållande till smädelsens beskaffenhet och den person, emot hvilken den rigtas. Embetsman i och för embetet njuter större skydd än såsom enskildt person. I vissa fall förenas böterna med afbön. Lasteligt tal om konungahusets medlemmar, med undantag af konungen, drottningen och thronföljaren, bestraffas enligt tryckfrihetslagen med böter. (Se för öfrigt: *Crimen læsæ Majestatis*.)

Last får ofta dygdenamn, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed förstås, att då man dristigt begår någon ogerning, blir det stundom räknadt för dygd och mandom.

Lastpenningar, hvilka utgöra en del af skeppsumgälderne, räkna sin ålder ifrån den 30 April 1647, då, genom ett kongl. bref, general-tullförvaltaren Mårten Augustinsson Leyonschöld anbefalltes, att, i stället för de af alla in- och utlöpande fartyg till amiralitets-hospitalets understöd beviljade 2 öre s:mt af 100 d:lr s:mts värde, låta uppbära af alla in- och utlöpande skepp i lastpenningar 2 öre s:mt af hvarje läst bemälde skepp drogo, hvilka skulle tillställas amiralitetet, och, enligt kongl. brefvet till sjöstäderna d. 14 Okt. 1681, borde i dessa städers kassor förvaras, tills de af amiralitetet reqvirerades. Genom 1770 och 1771 årens sjötulls-taxor utsattes de för helfrie fartyg till 4, för halffrie till 5, och för ofrie till 6 öre s:mt lästen, vid utgåendet eller inkommandet. Sedan last-armpenningarne (se ofvan) år 1782 blifvit sammanslagne med lastpenningarne, beräknades vid inkommandet 5 skill. för Svenska kravel-fartyg, samt för Svenska Pomerns och Wismars kravel-fartyg, när dessa senare hitkommo från egna hamnar; men 6 skill. då de hitkommo från fremmande orter, samt 7 skill. för Svenska undersåters klink- och fremmande fartyg, större eller mindre, per läst, efter Svenskt mätebref. Vid utgåendet betaltes, efter de Svenska mätebrefvens innehåll, 2 sk. 6 r:st för Svenska kravel-fartyg, samt för Svenska Pomerns och Wismars kravel-fartyg, när dessa senare gingo härifrån till egna städer, samt 3 skill. då de gingo till fremmande orter. För Svenska undersåters klink- och fremmandes fartyg, större eller mindre, betaltes 3 sk. 6 r:st per läst. Nu mera utgå lastpenningarne, enligt 1845 års tulltaxa, med 12 sk. per läst för Svenska och 32 sk. för fremmande fartyg.

Later får mater, trifven får rifven, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att den mest arbetar har ofta knappaste födan, och den lata har deremot mat nog.

Latinseglare, ett fartyg eller båt, å hvilken hufvudsakligen föres trapezformiga segel.

Latitud. Se: *Longitud*.

Latorps alunbruk. Se: *Beata-Christina*.

Latr, i forn-Svenskan detsamma som *skratt*. Det heter sålunda i Konungastyrelsen: "Tu skalt flya ofmyckin och ofögelikan latr." (Du skall undvika för mycket och otidigt skratt.)

Lau, annex till Nähr, beläget på Gottland, i södra fögderiet, 4¾ mil S.S.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan byggd af sten år 1122. Här märkes: *Laus holmar*, tvenne stora holmar utanför denna socken; samt *Lausvik*, en landthamn. Socknen består af 12 mtl. och har 447 invånare. Dess areal utgör 4,906 tunnl., hvaraf 420 sjö och kärr. Adr. Wisby.

Lauræus, Gabriel, son till konsistorii-notarien i Åbo Gabriel L., föddes i ofvannämnda stad den 18 April 1677, blef vid 19 års ålder student; men måste sjelf skaffa sig sitt underhåll, genom förfärdigande af guld- och silfver-arbeten, ur och finare smiden, hvartill han hade mycken fallenhet. Härtill åtgick dagen, och natten till läsning. Blef 1702 bataljons-predikant och sedan pastor vid Björneborgs regemente, med hvilket han deltog i många af krigets faror och mödor, fäktade med i slaget vid Gemauerthoff och blef der illa sårad, förlorade i slaget vid Liesna all sin egendom och måste, sedan alla hans medbröder, utom en till honom, blifvit fångne eller dödskjutne, vara själasörjare för fem regementer och konungens egen hofstat. I slaget vid Pultava miste han åter sin nyss förvärfvade lilla egendom, kom, efter en mödosam ridt, nästan i blotta linnet, genom ödemarken undan till Bender, men skickades snart derefter, med öfverste Gyllenkrok, på en expedition till Polska gränsen. Här föll han i Rysk fångenskap, fördes först till Moskau och sedan till Tobolsk, der han vann stor gunst hos general-guvernören och sålunda lyckades bereda sina medfångar åtskilliga fördelar. Han kallades äfven till lärare af Tyska församlingen i Tobolsk, och hade mycken förtjenst om undervisnings- och uppfostringsverket derstädes. Härunder brefvexlade han med den namnkun-

nige Tyske theologen Franke och kom derigenom i misstanke, att tillhöra den pietistiska sekten. Befriad ur fångenskapen vid det allmänna fredsslutet, blef han år 1724 kyrkoherde i Loimijoki pastorat af Åbo stift och 1749 förste theol. professor och domprost i Åbo, theol. doktor 1752 och Led. af W. A. Afled d. 10 Aug. 1753. Har utgifvit några skrifter, såsom: *En Finsk Andelig Sångbok,* öfversättning från Svenskan och Tyskan; *En Underrättelse om iskällares byggnad; Om sättet att hårda stål,* o. s. v. — Hans fru, **Catharina Fontin,** dotter till öfver-pastorn vid S:t Jakobs Svenska församling i Riga, med hvilken han gifte sig 1707, nödgades undergå många pröfningar. I tretton år skiljd från sin man, måste hon under denna tid utstå den grymma belägringen af Riga, der hon blef vittne till den herskande hungersnöden, var sjelf sjuk af pesten och hade i sina föräldrars hus den rysliga anblicken af 32 lik, på en gång liggande derstädes, samt ibland dem fader, syskon och flera anhöriga. Sjelf slapp hon med blotta lifvet undan förödelsen. Hon dog 1737, sedan hon skänkt sin make tvenne barn, hvilka aflidit före henne.

Lauræus, Alexander, härstammande från den föregående eller var åtminstone af samma slägt som han, föddes i Åbo 1783. Fadern var regements-pastorn och sedan förste pastorn vid Finska universitetets theologiska seminarium, theol. dokt. L., hvilken hade det missödet att nödgas öfverlefva sin talangfulle son, som dog i Rom nio år före honom. Denne kom helt ung till Stockholm för att öfva sig i målarekonsten, för hvilken han tidigt röjde utmärkta anlag, och de kopior han här förfärdigade af taflor i museum, väckte så mycket uppseende, att många beställningar deraf anförtroddes honom. Försedd med offentligt understöd af de fria konsternas akademi, hvilken 1809 utnämnt honom till sin agrée, företog han en utländsk resa till Tyskland, Frankrike och Rom, der han afled i sina bästa år d. 21 Okt. 1823. Han hade här ändrat sitt fordna manér, och ej blott hans teckningar fingo der en större korrekthet och hans kolorit en ökad värma, utan han antog med Italiens stil äfven dess ämnen till föremål för sina kompositioner, och blef i den genre, som var hans fält, en af de störste artister vårt land frambragt. En exposition af hans efterlemnade arbeten, hvilken anordnades till förmån för hans enka, visade först egentligen nationen hvad hon i honom förlorat.

Laurbecchius, Petrus, född d. 10 Aug. 1628 i Gammalkils socken i Östergöthland, der fadern var gårdsfogde, beträdde studiernas bana, blef mathes. professor i Åbo år 1666, sedan theol. professor och domprost, samt ändtligen år 1696 biskop i Wiborg, der han afled den 16 April 1705. Var en mångkunnig man, ett slags polyhistor och berömmes af sin parentator såsom "lika utmärkt filosof, poet, theolog och lagfaren, ett ljus i församlingen, en prydnad för akademien och en heder för fäderneslandet." Har utgifvit flera Latinska orationer. — Hans son, **Isak Laurbech,** gjorde sig känd genom sina poetiska svärmerier och förlorade derföre en theologisk adjunkt-syssla i Åbo, hvartill kanslern utnämnt honom.

Laurel, Lars, född i Stockholm den 25 Maj 1705. Fadern var gouvernements-sekreterare. Han blef år 1736 magister och bibliothekarie i Lund, 10 år senare filos. theor. professor derstädes och Led. af W. A., tog afsked 1782 och dog 1793, i en ålder af 88 år. Han ansågs såsom en af lärosätets vittraste män, och valdes, såsom sådan, att hålla tal på vers vid kronprinsen Gustafs födelse 1746. Huru förtjent detta anseende var, kan dömas af hans försök att reformera det Svenska stafningssättet, jemte de hypotheser han delade med åtskilliga andra lärde om det Svenska tungomålets höga ålder och grund för alla andra språk. Märkvärdigt är, att vetenskaps-akademien utgaf hans "*Foerslag till Svenska Skrivlagen.*" År 1768 utgaf han *Nordens hufvuddocument äller Runnaalphabetets hemlighet igenom tvenne Ægyptier det Svenska och Danska språket til heder uptäckt.* Han hade då redan till en del frångått sin stafningslära. De begge Egyptierne voro tvenne runor, hvilka skulle vara hieroglyfer. Då han läste orden och raderna dels baklänges, dels i cirkelgång, kom han till allehanda upptäckter. Sålunda säger han: "Så feck jag om hela vårt språk dänna bekännelse äller utläggning: *Under labyrinter Guds mål.* Längre kunnde jag icke kåmma, utan blef min läsning *allur*, som alla fyra hörnen i (den uppritade rune-) taflan till mig ropade."

Laurelius, Olof, bondeson från Lyrestad i Westergöthland, föddes der 1585, blef magister i Greifswald 1617, såsom primus vid promotionen, antogs, två år senare, till informator för tvenne baroner Horn till Åminne, belönades, för sina förtjenster vid deras undervisning, med en professorsplats i Upsala 1621, prestvigdes först 1623, då han blef theol. professor, 1640 theol. doktor och pastor primarius i Stockholm, samt 1647 biskop i Westerås, der han afled den 5 April 1670. Han var en värdig och aktad prest, Latinsk skald och författare af en katekes, hvilken bibehållit sig bland allmogen intill våra tider. Man har dessutom af honom en mängd skrifter, både på Svenska och Latin, mest i theologiska ämnen, andliga tal och likpredikningar. Hans son, adlad under namnet *Lagerskiöld*, stupade barnlös såsom öfverste för Helsinge regemente, i slaget vid Warschau år 1656.

Laurell, Axel Fredrik, född i Savolax den 11 Juli 1766, blef 1793 kirurgie magister och regements-läkare vid Savolax infanteri, fick 1799 assessors titel och promoverades år 1802 till medic. doktor i Åbo, bivistade fälttåget i Finland 1808, såsom brigad-läkare, och utmärkte sig så vid der förefallande krigshändelser, att han år 1810 erhöll guldmedaljen för tapperhet i fält, att bäras på bröstet i samma band som officerare. Samma år tog han afsked ur Svenska tjensten, blef provincial- och lazaretts-läkare i Kuopio, fick 1822 på begäran lifstids tjenstledighet, med regements-läkare lön i pension, och dog följande året d. 13 December, "känd för grundliga kunskaper i sin vetenskap."

Laurentius. Med detta namn känner Svenska kyrkohistorien en erkebiskop och tre biskopar, saknande tillnamn. Dessa äro:

Laurentius, erkebiskop i Upsala från år 1255 till 1267; hade förut varit Fransiskanermunk uti Enköping. Af hans sigill, hvari finnas två liljor, tror Rhyzelius, att han tillhört antingen Folkunga- eller Lillie-slägten. Han lärer hafva utmärkt sig genom lärdom och skicklighet; ty Birger Jarl, hvilken förstod värdera sådana egenskaper, kallade honom ur klostret till den högsta andliga värdigheten i Sverige, hvari påfven bekräftade honom, och hans investitur förrättades år 1256 af Lunds erkebiskop. Man vet dock icke att något särdeles af honom blifvit uträttadt, mer än den författning, att nyvigde prester skulle i domkyrkan öfva sig innan de fingo befordras till andeliga lägenheter. Han dog den 3 Mars 1267, och begrofs hos sina ordensbröder i Enköping.

Laurentius, biskop i Linköping från 1233 till 1258. Under hans tid hölls det stora kyrkomötet i Skenninge. Han var en om stiftet och domkyrkan nitisk man, och besörjde den senares tillbyggnad med 40 alnar. Han åtnjöt den äran, att inviga erkebiskop Jarlerus och att kröna konung Waldemar. Efter hvad som den tiden icke var ovanligt, nedlade han embetet år 1258; men lärer hafva lefvat ända till 1270, då han tros hafva aflidit i en hög ålder.

Laurentius, biskop i Skara år 1238. Han hade besökt Jerusalem och uppehöll sig på hemvägen i Rom, der han vann påfvens ynnest i så hög grad, att denne upphöjde honom på den då lediga biskopsstolen i Skara. Han följde Birger Jarl på dess resa till Norrige, när denne ditförde sin dotter Richissa; men han lärer redan då, några år förut, hafva nedlagt sitt embete. Han dog d. 31 Okt. 1257.

Laurentius, äfvenledes biskop i Skara år 1356. Han föddes i Wadsbo härad och hade förut varit kanik, samt ändtligen dekanus i Skara, innan han upphöjdes på biskopsstolen. Han innehade den likväl endast i två år, emedan han dog i början af år 1358.

Laurentius Petri, den förste Lutherske erkebiskopen i Sverige, var son af en smed i Örebro och föddes derstädes 1499. Han hade, tillika med sin äldre broder, **Olaus,** begifvit sig till Tyskland att studera i Wittenberg, der de blefvo bekante med Luther och hans lära, hörde således till de förste och varmaste anhängarne af hans reformation. De promoverades begge till magistrar år 1518 och återkommo till fäderneslandet år 1520, just vid tiden af Stockholms blodbad, der de voro nära att öka offrens antal. Gustaf Wasa lärde känna dem och insåg hvad nytta han kunde draga af deras nit, lärdom och oförskräckthet, för att i riket införa Lutherska läran. Isynnerhet var den yngre, **Lars,** hans gunstling, och han gaf honom härpå det omisskänneligaste bevis, då han befordrade honom, den 32-årige mannen, till den högste inom sitt stånd. När konungen, af en deputation från presterskapet, blifvit underrättad om valets utgång, bekräftade han det genast. Invigningen försiggick i Gråmunkekyrkan, nuvarande Riddarholms, der konungen sjelf till honom öfverlemnade biskopsstafven. Ceremonien förrättades af biskop Sommar i Strengnäs. Den ägde rum söndagen före Michaeli år 1531. Gustaf bedrog sig icke i sitt val. Den nye erkebiskopen visade allt igenom samma värma, samma frimodiga verksamhet för den evangeliska lärans spridande, som först ådragit honom Gustafs bevågenhet, och han utmärkte honom också på allt sätt, gaf honom en lifvakt af 50 soldater, på det han icke måtte sakna den yttre aktning, som den vid de katholske prelaternes prakt vanda menigheten så gerna fäste vid skenet, hvilket hon ännu ej förstod skilja från verkligheten, och förskaffade honom en brud af sin egen slägt, Elisabeth Matheidotter, konungens kusin. Laurentius, som i sin kraftfullaste ålder blifvit upphöjd till erkebiskop, innehade denna plats i 42 år; ty han afled först d. 26 Okt. 1573, under sin långa embetsutöfning vittne till den läras allmänneliga utspridande, för hvars sak han stridt och verkat, och till de skiften, som öfvergingo konungahuset, ty det blef hans lott att sätta kronan, icke blott på Erik XIV:s, utan äfven på Johan III:s hufvud, sedan han sammanvigt deras fader vid de tvenne gemåler, hvilka skänkt honom dessa båda söner. Han bär med skäl hederstiteln af nordlandens apostel och evangelist. Han var en af sin tids störste stilister och skriftställare i Sverige. Har författat en *Svensk krönika*, som dock påstås endast vara en omarbetning af broderns; en *Postilla;* en *Psalmbok;* en *Undervisning om Nattvardens begående;* den *Svenska Kyrko-ordningen* och en mängd andra skrifter i enahanda syftning.

Laurentius Petri Gothus och **Laurentius Paulinus Gothus.** Se: *Gothus.*

Laurentius Nicolai. Se: *Klosterlasse.*

Laurentius Andreæ, var erkediakonus i Upsala och domprost i Strengnäs samt Gustaf I:s kansler från 1524 till 1527. Då de andelige uteslötos ur rådet, måste han väl äfven lemna det; men kallades jemväl sedermera af konungen "vårt Rådh" och anses såsom den siste andelige man, hvilken haft säte i Svenska rådet. Som ersättning för det förlorade rådsembetet förordnades han år 1529, jemte flera andra, till slottslofven på Stockholms slott. Dog i Strengnäs den 29 April 1552.

Laurin, Johan, son till prosten och kyrkoherden i Söderköping, Laurinus, lärer såsom ung hafva rest utomlands, emedan han år 1661 i Brüssel värfvades till soldat vid hertigens af Villa-Hermosa regemente; men hvarifrån han följande året tog afsked, reste till Ostindien, tjenstgjorde der i tre år, återkom till Sverige, blef 1668 löjtnant vid amiralitetet, befordrades småningom och dog 1697 såsom öfverste och kommendant på Marstrand. Adlad år 1678 bibehöll han sitt namn; men som han dog barnlös, utgick ätten med honom.

Laurin, Carl Gustaf, grufmedikus i Falun, der han, endast 36 år gammal, afled i en gängse rötfeber. Det heter om honom i Sackléns Läkare-

historia: "Han var en oförtruten och kunnig läkare, samt blef allmänt sörjd och saknad."

Lantbolla. Enligt Dalin ett af de gamla Svenska hedningarnes offerkäril, och ungefär detsamma som ett vigvattenskäril, emedan *laut, lot* eller *lut* skulle betydt en vätska att rena sig med. Han berättar (1747), att ett kopparkäril af vacker blå emalj, troligen begagnadt vid offren, för någon tid sedan funnits icke långt ifrån Upsala.

Lauw, Frans, härstammande från en Engelsk slägt, var major vid amiralitetet då han, med skeppet Nyckeln, hvilket han förde, i träffningen mot de Danske den 20 Juli 1679 i Kalmar sund, flera timmar tappert försvarade sig mot öfvermagten och skulle undkommit, om icke elden fattat i krutkammaren, hvarvid skeppet sprang i luften. Han blef då fången af fienden, hvilken likväl gjorde all rättvisa åt hans mannamod, och Carl XI belönade honom med adelskap och schoutbynachtsvärdigheten. År 1681 blef han equipagemästare; men tog afsked 1685 och dog följande året i Carlskrona d. 19 Okt., endast 49 år gammal. Ätten är redan utgången.

Lavard, i forn-Svenskan *Herre.* Det heter sålunda i Westgötha-lagen: "Löper thräl bort fra Lawarder sinum." (Rymmer träl från sin herre.)

Lavén, A. W. L., kapiten-löjtnant vid flottan, lärare vid krigs-akademien på Carlberg i navigation, nautisk astronomi, sjötaktik, kemi, kartritning, m. m. Född 1812, blef kadett 1825, utexaminerades 1830 och erhöll under tiden 6 jettoner, samt blef elit-kadett. Har utgifvit: *Lärobok i Mathematik; Oorganisk kemi; Tabell öfver Svenska och utländska Mått, Vigter och Mynt,* m. m.

Lawo Stigsson, är bekant genom en folkvisa, hvari omtalas, huru denne hårde och svartsjuke mans misstanka blifvit väckt, att hans hustru, fru Elin, skulle hafva brutit sin trohet, samt, under det han var borta i ledung, mottagit besök af herr Esbjörn Howedsson, hvilken hon älskat före sitt tvungna giftermål med sin man. Hemkommen mördade han hustrun, och i ett envig, som ägde rum emellan honom och den verklige eller föregifne älskaren, lära de begge hafva stupat. Hans borg, Österlöf i Willands härad i Skåne, tillföll sedan Lunds domkyrka, som åtog sig att hålla själamessor för de omkomne.

Lax (Salmo), ett slägte af de mjukfeniga benfiskarne, med sirlig kroppsform, täckt med små fjäll och olikformiga fläckar, hufvudet slätt, fritt från fjäll; svalget stort, tänderna skarpa, dubbelradiga på tungan, enkelradiga i käken och gommen. De flesta äro flyttfiskar och vistas på olika årstider i hafvet och i sött vatten, sålunda att de om vintern vistas i det förra; men om våren uppstiga i floder, hvarest de om hösten lägga ägg. De flestas kött är smakligt och flere arter af detta slag förekomma hos oss, af hvilka en uteslutande fått namnet *Lax,* blanklax (S. Salar). Han är 4 ända till 6 fot lång, med framskjutande öfverkäft; hannens underkäft något uppåtböjd; ryggen svart, buken silfverglänsande och brunfläckig; fenorna gula. Han tillbringar vintern uti hafven, som omgifva våra kuster, och uppstiger om våren och sommaren uti alla floder, der han ej hindras af vattenfall, men isynnerhet hoptals uti de stora och våldsamma nordliga, ända till Torneå elf i Lappland; mindre vattenfall passerar han antingen med långa språng öfver vattnet, och genom ett skarpt lopp under dess yta. De som öfvervintra uti Nordsjön äro fetare än de som uppkomma uti floderna ur Östersjön. Under sommaren undergår, isynnerhet de äldre hannarne, åtskilliga form- och färgförändringar. Den uppböjda käken eller käk-kroken, som om våren är liten, får under sommaren och hösten, särdeles under lektiden, en betydlig utväxt, hvilken säges efter denna tid åter försvinna. Man kallar derföre de äldre hannarne om hösten hak-lax eller krok-lax. Då de om våren uppstiga i floderna äro de prydda med svarta fläckar på silfverhvit botten; men under vistandet i det söta vattnet färgas fläckarne röda. De som om hösten äro rödfläckiga och spräckliga få namn af *rödrost* eller *rödrock.* Uti några insjöar, nemligen Wenern och Siljan uppehålla de sig äfven om vintern och uppstiga derifrån uti floderna. De kunna således öfvervintra, utan att äga tillgång på salt vatten, och de som vistas uti dessa sjöar sägas om våren vara fetare och hafva ett mera färgadt kött, än de, som utmattade af resans hinder, stundom uppkomma deruti från hafvet. De leka i Oktober och de största som hos oss förekomma äro af högst 70 skålp. tyngd. Köttet är rödt till färgen och i hög grad smakligt samt helsosamt. Denna fisk fångas på många sätt, såsom uti serskildt dertill byggda s. k. laxhus eller laxtinor; med s. k. vakor, hvaruti mjärdar nedsättas, med mynningen mot strömmen; medelst ljustring, samt med nät, not, krok och ref. De öfriga hos oss förekommande arter af laxslägtet hafva erhållit namn af *beckrö, grönröding, laxöring, röding* och *ackla,* se dessa ord.

Laxarby, annex till Hesselskog, beläget å Dalsland, i Wedbo härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil V. från Åmål. Socknen består af $23\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,862 invånare. Af dess areal 27,633 tunnl. äro 5,340 sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Laxman, Påvel, väpnare, var riksråd mellan 1434 och 1439. Hans son, **Johan,** blef 1436 erkebiskop i Lund, hvilket embete han likväl endast innehade till 1443, då han afled på Flyinge nära Lund.

Laxman, Erik, en utmärkt vetenskapsman, känd genom sina *Sibiriska Bref* och resor i Norra Ryssland, hör blott så vida till Sverige, som han var född i Kexholm, medan denna stad ännu tillhörde Sverige. Han var Luthersk pastor vid Kolyvaniska bergverken i Sibirien, en af Linnés lärjungar och ledamot af Svenska vetenskaps-akademien. På sin resa till Österhafvet hade han till följeslagare sina sju söner. Dog d. 16 Jan. 1796.

Laxsjö, bergsmansbytta i Tuna socken af Dalarne, år skattlagd år 1666 och lades 1820 till Vesterbergslagen och Vesterdalarnes bergsjurisdiktion och fögderi. Ena hälften af denna bytta tillhör Limå, den andra Forsbacka bruksägare.

Laxå, jernbruk. Se: *Lassåna.*

Laxöring, öring (Salmo trutta), en till laxslägtet hörande fisk af 1 ½ till 2 fots längd, med långlagd, något trind och sammantryckt kropp, på gällocken och siderna många svarta, runda, ögoneller stjernformiga fläckar. Förekommer i Kattegat och Östersjön, samt uppstiger deraf uti de floder och bäckar, som utfalla deruti, äfvensom i de sjöar hvarifrån dessa komma. Han leker hösttiden, och köttet är rödt samt smakligt, hvarföre han fångas på flere sätt, bäst med ryssjor, ställda mot vattnets lopp uti strömmar, eller med not och nät, samt på långrefskrok med blankt bete.

Lazaretter finnas nu mera i alla län och dessutom har serafimer-orden sitt lazarett i Stockholm, och hufvudstadens garnison sitt stora sjukhus. Allmänna garnisons-sjukhuset hyser dagligen i medeltal 163 sjuke. De flesta länen hafva sitt sjukhus i länets residens-stad; men några dessutom en eller flere lazaretter på andra ställen. Så har Östergöthland, utom Linköpings lazarett, ett kurhus i Wadstena och ett sjukhus i Norrköping. Götheborgs län har sitt länslazarett och kurhus i Uddevalla, samt dessutom ett kurhus i Götheborg. På alla sjukhusen och kurhusen vårdades år 1842 tillsammans 9,032 sjuka, under 305,587 underhållsdagar, och med en kostnad af 124,458 R:dr. Hvarje sjuk kostar i medeltal 22 sk. B:ko om dagen, minst i Christianstad, der kostnaden är 14 sk., och högst i Piteå der den är 41 sk. I afseende å tillgången till läkarevård vid dessa inrättningar, är Gottland lyckligast lottadt, emedan på dess lazarett finnes en sjuksäng för hvar 973 af länets invånare, men Umeå mest vanlottadt, emedan der finnes blott en för hvar 4,500. Det största antalet sjuka underhålles på Stockholms stads och läns kurhus, jemte serafimer-lazarettet, utgörande antalet på begge ställena tillsammans 3,926 personer. Det minsta antalet, nemligen 11, förekommer i Östersund. Enligt kongl. brefvet d. 14 Dec. 1753 skall vid bröllop och barndop tjenlig föreställning göras gästerne, att sammanskjuta något till befrämjande af lazaretts-inrättningarna; äfvenledes uppbäres till lazaretten en kollekt årligen å första söndagen i advent; vid befordringar erlägges äfven en frivillig afgift till lazarettsfonden. Dessutom åtnjuter fonden bidrag af tolagsmedlen, spektakel-, biljard-, kortstämplings-, samt burskaps- och embets-afgifter m. m., hvilken inkomst år 1843 utgjorde 46,275 R:dr B:ko.

Lazarettet, Serafimer- i Stockholm, är beläget på Kungsholmen, tillhörde ursprungligen Carl XI:s lärare riksrådet Gripenhjelm, inropades, på auktion efter honom, för kronans räkning och anslogs till laboratorium chemicum och en botanisk trädgård, hvilken Urban Hjärne inrättade derstädes, äfvensom ett mineralbad; tillföll sedan presidenten Erland Broman, men inköptes från honom 1749 af sundhets-kommissionen, sedan Akrell och Bäck m. fl. ifrigt yrkat på stiftandet af ett lazarett i Stockholm. År 1751 ställdes den beslutade inrättningen under herrar serafimer-riddares styrelse, och 1752 den 30 Oktober öppnades anstalten, då de första sjuka der intogos i 8 sängar. Detta antal ökades småningom till 40; men, sedan en tillbyggnad blef gjord 1785, kunde några och 80 sjuka der intagas. Detta antal har småningom blifvit ökadt, så att det 1821 gick till 109; men 1827 beslöts en ny tillbyggnad af huset, hvilket härigenom blef nära dubbelt större än förut, då det skulle kunna förstärkas med 150 sängar. Från sistnämnda år till 1832 hafva 120,000 R:dr härtill blifvit använda, och i medeltal äro de härstädes vårdade sjuka dagligen omkring 250, hvarföre kostnaden går till ungefär 150 R:dr för hvar och en om året. Inrättningen äger, i gåfvomedel och andra fonder, ett kapital af 277,956 R:dr och uppgå dess sammanlagda inkomster om året till 47 à 48,000 R:dr. Hvar och en läkare bör, för att kunna promoveras, här hafva tjenstgjort en viss tid. Afgiften för de betalande i allmänna rummen är 5 R:dr; men i de enskildta 10 R:dr i månaden.

Lech, Svenska härens gång deröfver. Detta i vår krigshistoria namnkunniga företag ägde rum den 5 April 1632. Tilly, med Bayerska armén, innehade den något lägre stranden af Lechfloden, nära dennas förening med Donau; Gustaf Adolf den gent emot liggande något högre. I krigsrådet väcktes fråga huruvida öfvergången borde försökas, men hvilket afstyrktes af sjelfva Gustaf Horn. Konungen var nästan ensam af motsatt tanke och utgången rättfärdigade hans mening. Genom en slug soldat lyckades han utforska vattnets djup, och lät förfärdiga bockar för en bro så låg, att den icke kunde skadas af fiendens kulor. För att dölja förehafvandet, underhölls en eld af rå ved, beck och vattendränkt halm, som gaf en tjock rök, och för att skydda det beskötts Bayerska stranden oupphörligt af uppkastade batteriet. Den 5 April var ändtligen bron färdig och 300 Finska fotknektar skickades deröfver för att uppkasta en förskansning till brohufvudets försvar, hvilket de också gjorde. Hertig Bernhard i spetsen för en trupp Finska ryttare hade öfver ett vad passerat floden och angrep fienden i flanken, hvarjemte hären började marschera öfver. General Altringer, hvilken skickades för att tillbakadrifva Svenskarne, fick en kontusion i hufvudet, hvilken kastade honom sanslös till marken. Tilly hastade nu sjelf fram i spetsen för sina Walloner, men hans ben krossades af en falkonetkula och Bayrarne ryggade öfverallt. Mörkret dolde likväl deras återtåg, så att de kunde draga sig tillbaka utan vidare förlust, och lemnade 2,000 döde på platsen. Svenskarnes förlust är icke uppgifven. När Gustaf Adolf följande morgon fick se fiendens förskansningar och ställning, ropade han: "Om jag hade varit hertig af Bayern, aldrig hade jag lemnat en sådan plats och öppnat mitt land för fienden; nej, icke ens om en kanonkula borttagit skägget och halfva hakan dertill." Tilly dog fjorton dagar derefter af sitt sår, och vägen till Bayern samt dess hufvudstad stod nu öppen för Svenskarne.

Leche, Johan, medicine professor i Åbo och ledamot af vetenskaps-akademien, sedan han förut varit anatomie-prosektor, provincial-läkare i Ska-

raborgs län och Ostindiska kompaniets läkare i Götheborg, var född d. 20 Sept. 1704 i Barkåkra prestgård i Skåne, der fadern var prost och kyrkoherde. L. var en utmärkt naturforskare och åtnjöt mycken aktning af Linné. Har anlagt Åbo akademis botaniska trädgård. Ett ört- och ett insektslägte bära hans namn. Har utgifvit: *Underrättelse om vilda träns och buskars plantering; Tal om luftens beskaffenhet i Åbo;* Svar på vetenskaps-akademiens fråga: *Huru maskar, som göra skada på frukträd, medelst löfvens affrätande, bäst kunna förekommas och fördrifvas?* m. m. Dog den 17 Juni 1764.

Leckö slott, på Kållands ö i Westergöthland, i nordost på ön, ytterst mot Wenern, på ett berg, hvarifrån det synes på många mils afstånd åt alla håll. Detta berg har till venster en hamn, kallad Kungshamn, och till höger en vik, kallad Stallviken. Dessa vikar äro förenade genom en i berget sprängd graf, hvilken fylles vid högt vatten, och hvarigenom slottet, likt en ö, är på alla sidor omgifvet af vatten. Häröfver synes fordom varit en vindbrygga, för att utestänga fiender. Leckö anses hafva blifvit uppbygdt af biskop Brynolf I år 1298, och var, med underliggande lägenheter, anslaget till underhåll åt Skara biskop. Brynolf lemnade slottet uppbygdt i fyrkant, af tegel, tre våningar högt med ett torn. Bakom slottet åt sjösidan synes en gammal skans eller ett batteri, inrättadt för 6 kanoner. Nederst vid sjökanten finnes en underjordisk gång, sprängd i berget till 3 alnars bredd, 6 alnars höjd och 20 alnars längd, så att den går under slottet och leder till en brunn af 200 fots djup, hvarifrån vattnet genom pumpverk blifvit uppfordradt till slottet. Biskop Brynolf III, död år 1505, skall låtit förbättra och utvidga Leckö slott. Flera rum derstädes bära namn efter honom. De gifva för öfrigt icke något särdeles begrepp om hans och hans tids smak i byggnadskonsten. En forasägen förmäler, att han besöktes här af biskopen i Wexjö, Bo Hetta, hvars häst, som var en god gångare, han begärde köpa. Bo afslog hans begäran; men om aftonen fingo de andlige fädren höra ett fasligt tjutande af vargar, och biskop Brynolf sade åt sin gäst, att de höllo själamessa öfver hans döda häst. Drängarne funno sedan, till sin stora förundran, att den fremmande hästen gått igenom läst dörr och blifvit ett stycke ifrån slottet ihjelrifven af vargar. — Biskoparne befästade sig på Leckö slott, för att kunna försvara sig emot konungarne. År 1348 intogs det af konung Magnus Smek. År 1497 blef det samlingsställe för tvenne Danska fullmägtige och en enda Svensk, nemligen Arvid Trolle väpnare, hvilken, med mycken sjelftagen myndighet, här, tillika med erkebiskop Jakob Ulfson, ville bannlysa riksföreståndaren Sten Sture och afgjorde om konung Hans inkallande i riket. År 1521 blef detta slott på Gustaf Eriksson Wases befallning intaget och afhändt biskop Didrik Slaghök. Slottet uppgafs då så mycket heldre af domprosten i Skara, Mäster Olof, tillika med de öfriga presterne, som de voro missnöjda med Slaghök, tillsatt af konung Christian II. Leckö återlemnades sedan till biskop Magnus Haraldsson, till dess ändtligen år 1527 ett allmänt beslut blef fattadt och Leckö indraget till kronan. Konungen lemnade det derefter, tillika med några angränsande härader, i förläning åt Svante Sture. Leckö brändes år 1566 af Danske befälhafvaren Rantzow. År 1568 blef slottet intaget af de emot konung Erik XIV förbundne hertigarne Johan och Carl. Konung Johan III gaf den 10 Juli 1569 riksrådet Hogenskild Bjelke titel af friherre till Leckö. På riksdagen i Linköping år 1600 lemnades Leckö slott och län i förläning åt konung Johan III:s son, hertig Johan af Östergöthland. År 1615 utnämndes riksrådet och general-fältmarskalken Jakob Pontusson De la Gardie till grefve, samt erhöll till grefskap Leckö slott och kungsgård, med trenne dertill lydande härader, eller 40 socknar i Westergöthland. Han prydde detta slott och innehade det till sin död 1652, då det tillföll sonen, rikskansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardie. Denne byggde 4 torn och tillade fjerde våningen, samt utvidgade byggnaden på flera sätt. Kyrkan med dess torn byggdes äfven af honom, och han omgaf slottet med vallar och kanoner. I kyrkan finnes en kostbar altartafla, hvilken riksrådet grefve Jakob Pontusson De la Gardie tagit såsom krigsbyte i Ryssland och hitskänkt. De större salarne i slottet, särdeles den s. k. kungssalen och rikssalen, hafva varit prydda med målningar, hvilka föreställt de förnämsta händelser i 30-åriga kriget, och med porträtter af de deruti berömda deltagande Svenske fältherrar. Man hade föregifvit, att dessa målningar härstädes voro förträffliga; de blefvo derföre nedtagna och förda till Stockholm, då de befunnos utan allt värde. Detta grefskap förlorades för grefliga slägten De la Gardie, genom 1682 års reduktion, och kom då under kronan. Leckö innehades derefter dels såsom förläning, dels under arrende, af en hofmarskalk Hjerta, riksråden grefvarne Tessin och Hjärne, och blef enligt riksdagsbeslutet 1810, på 50 år lemnadt åt generalen m. m. Carl Joh. Adlercreutz, eller dess rättsinnehafvare. Till minne af den ärofulla träffning, som Svenska hären den 18 April 1808 vid Siikajoki i Finland, under dåvarande general-adjutanten Adlercreutz befäl, vann öfver Ryssarne, förändrade Adlercreutz kungsgårdens namn till Siikajoki; men slottet bibehåller namnet Leckö. År 1814 var en del af slottet inrymdt till artilleri-förrådshus, som hade en tygmästare, en tygvaktare och en liten garnison. Här fanns då äfven en liten galérdivision med sina galérskjul; men hvilket allt nu mera upphört. Slottet har en kyrka. Kungsgården utgör 5 hela hemman och har 36 torp. Här finnas tvenne trädgårdar, af hvilka den vid gården är mycket stor och har många fruktträd. Slottsträdgården, som omgifver slottet å ena sidan, har, utom en mängd fruktträd, äfven kastanieträd. Kungsgården har ett boningshus af två våningar. *Stora* och *Lilla Eken*, äro tvenne öar, som höra under slottet, och gränsa derintill. Skogen å dessa öar är förträfflig och fisket vid slottet godt.

Led är ett provisord på grind, isynnerhet en sådan, som utgöres af lösa stänger, hvilka undanskjutas, hvarje gång ledet skall öppnas.

Ledberg, annex till Björkeberg, beläget i Walkebo härad af Östergöthlands län, 1 mil N.V. från Linköping. *Svart-ån* och *Lill-ån* flyta härigenom. Kyrkan är ganska gammal och uppmurad af kalksten. Vid kyrkan är en ansenlig grifthög, ifrån hvilken 24 kringliggande kyrkor kunna räknas. I socknen märkes: *Kärssjö*, 1 mtl. frälse-säteri, hör under Ljungs fidei-kommiss. *Åbylund*, 2 mtl. kronoskatte. Socknen innefattar 15¼ mtl. och har 450 invånare. Dess areal utgör 2,407 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Leddjur utgöra djurrikets andra under-afdelning, sakna inre benstomme; men äro utanpå beklädda med ett ledadt skal, som motsvarar denna. Hjerna och ryggmärg äro hos dem föga utbildade och känseln synes vara högst vilkorlig, ty de synas föga lida af sådana skador, som ovilkorligen skulle döda ett ryggradsdjur, så att de till och med uppstuckna på nålar uti samlingar befunnits para sig. Under sin tillväxt förändra de vanligen flere gånger kroppsskapnad, de flesta af dem lägga ägg, men några föda lefvande ungar.

Leding (forn. *Leiddångr*), betydde fordom egentligen ett härnadståg till sjös; men också den utrustning och krigsgärd som härtill erfordrades. Ledingen påbjöds af konungen, hvilken, enligt Uplandslagen, då ägde rätt att nämna hamn och skepp, styrman och roddare ("hapn oc stamn, oc styreman oc aseta alla"), samt att bestämma tiden för densamma. Enligt nämnda landskapslag, befanns hvar och en mansperson, som fyllt 20 år, pligtig att deltaga i ledingen, hvilken förbindelse varade ända till dess ålderdomen gjorde honom oskicklig till mannarön. Hvarje ledingsdistrikt ålåg att utgöra fyra fullt utrustade och bemannade skepp. Inom Bohuslän och öfriga till Norska väldet hörande orter, var så förordnadt, enligt konung Hakon Adalstens lag, att hvarje skeppsrede eller härad likaledes skulle utgöra ett visst antal långskepp med full beväring. Dessutom skulle hvarje länsherre, för hvarje 15:de mark silfvers inkomst af länet, på egen bekostnad, hålla fem män i tre månaders leding; och för hvar tjugonde man, som han hade i försvar af konungen skulle på egen bekostnad utgöras 6 man. Dessa sattes på mindre fartyg, af 12 mans besättning; men på de af fylkena utrustade långskepp voro 120 man. I Danmark var ledings-utrustningen till en del lämpad efter jordens taxeringsvärde. För hvart 24:de markebol rustades ett tolfmännings-fartyg, hvars besättning borde förse sig sjelf med 3 månaders kost, samt full beväpning, nemligen spjut, jernhatt och tre tolfter pilar per man. Inom hvarje dylikt "hamnelag" var en styrman eller befälhafvare, hvilken hade fartyget i vård, och hvilken värdighet synes hafva varit ärftlig. Af så kallade landtbönder (icke sjelfägare) utgjordes rustningen efter beloppet af landskylden, såsom t. ex. att den som gaf 3 örtug silfver i landskyld utrustade 3 män, o. s. v. Sedermera blef ledings-utrustningen en stående skatt äfven i fredstider, och finnes ännu upptagen i jordeböckerna vid vissa hemman i de eröfrade landskaperna.

Ledsjö, annex till Göthened, beläget i Kinna härad af Skaraborgs län, 1 mil N.N.O från Skara. I socknen märkes: *Lund*, 3 mtl. säteri, tillhör öfverste-kammarjunkaren grefve G. Piper. *Bölaholm*, ¼ mtl., en enstaka egendom med behagligt läge. Vid Brännebrona är en backe, som kallas *Wallmarsbacken* efter konung Waldemar. Många goda mineralkällor finnas här. Socknen består af 16¼ mtl. och har 711 invånare. Af dess areal 6,943 tunnl. äro 240 sjöar och kärr. Adr. Skara.

Ledungslama. I gamla tider var hvarje Svensk man krigare, och gick man ur huset när konungen påbjöd krigståg eller s. k. ledung. Men då intet krigståg kom i fråga betalades en skatt i stället för krigstjensten, och denna skatt kallades ledungslama. Ordet kommer af det gamla nordiska *lid*, *lyd*, som betyder *folk* och ännu finnes qvar i det Tyska ordet *Leute*. Ledungslama betalades efter en viss bestämd taxering, hvilken, enligt Westmannalagen, var fyratio marker, svarande emot hvarje utrustadt skepp. Sjelfva utrustningen, då ledung skulle företagas, var också bestämd i lagarne till ett visst belopp för hvarje härad. Detta belopp var olika på serskildta orter och utgick så väl i matvaror för krigshären som i stridbart manskap. På konung Anund Jakobs tid omtalas laga ledungen i Sverige såsom utgörande 1,200 skepp. Folkets indelning i och för krigstjensten till sjös skedde efter s. k. *har* och för landtförsvaret efter *hamnor*.

Leek Ofredsson, höfding eller fogde öfver Upland, omtalas år 1378 såsom riddare och Herbricht Königsmarks fogathe å hans herres, konung Albrekts vägnar "öfver alt Upsala Fogathi." Han var son till väpnaren Ofred Leeksson.

Leenberg, Axel Daniel, en poet i medlet af förra århundradet; men hvars lefnadsomständigheter för öfrigt äro obekanta. Sahlstedt tillägger honom "qvickhet i snillet och styrka i förståndet"; men Hammarsköld frånkänner honom sann poetisk kallelse. Tillhörde hattpartiet och skref: *Minnesrunor öfver Sinclair; Svea sorg och afsaknad vid drottning Ulrika Eleonoras död;* en öfversättning af texten till Händels oratorium; *Esther och Haman*, samt flera småstycken i Sahlstedts samling.

Lef, i forn-Svenskan detsamma som *bröd*. I Westgötha-lagen heter det: "Stiäl fatökir mader lef eller fullan mals mat", m. m. Detta ställe, som ger ett begrepp om våra förfäders åsigter och seder, förtjenar att närmare kännas. Det heter: "om en fattig stjäl bröd, eller så mycken mat han på en gång kan förtära och sjelf ej förmår skaffa sig föda, vare saklös. Tre gånger må samma skonsamhet förunnas honom; men kommer han oftare tillbaka, anses han för tjuf (*hwin*) och miste hud och öron."

Lef kallas, i de till Norrige gränsande landskap, en tunn kaka af det slags osyrade hafrebröd, som brukas derstädes. *Leifr* i fornspråket betyder hvarje

tunnt bakverk, och, i serskildt bemärkelse, en oblat eller hostia.

Lefebure, Johan Henrik. Stamfadern var en omkring år 1645 till Sverige invandrad reformert, hvilken nedsatte sig i Stockholm och der idkade handel. Johan Henrik var en ättling af denne, som inköpte och betydligt förbättrade messingsbruket i Norrköping, der han anlade ett konstgjuteri, hvarvid, bland annat, fingerborgar tillverkades. Hade många municipala befattningar, var, jemte Kjerrman, ledamot i vexelkontoret och samlade betydlig förmögenhet. Hade äfven kärlek för vetenskaperna och införskref en akromatisk tub, den första som funnits i Sverige. Född 1708, död 1767.

Leffel-and (Anus clypeata), en till andslägtets andra grupp, gräsänder, hörande fogel af 20 tums längd, med lång spadlikt utvidgad näbb, försedd med borstlika tänder; vingspegeln grön, framtill begränsad af ett hvitt streck; vingtäckarne ljusblå. Hannen har mörkgrönt hufvud och hals, skiftande i blått; kräfvan och öfverbröstet hvita, magen brun; ryggen mörkbrun. Honan cirka 2 tum mindre än hannen, är under grå, med svarta fläckar på bröst och sidor. Ungfogeln olik den gamla. Förekommer uti floder och kärr i de södra och mellersta delarne af riket, och mera i de östra än i de vestra, samt vistas der i större eller mindre flockar, utom fortplantningstiden, då de fördela sig parvis. Han går dåligt; men flyger lätt och är mycket skygg. Han flyttar bort om vintern; men återkommer om våren. Födoämnena bestå isynnerhet af vattenväxter och deras frön, samt vatten-insekter. Honan lägger 8—14 temligen små, smutsigt gulhvita ägg uti ett näste på en tufva i kärr, mossar eller på holmar i floder.

Leffler, Sven Peter, medicine doktor, född d. 7 Juni 1776 i Götheborg, der fadern var stadsmäklare och skeppsklarerare, blef, vid endast 13 års ålder, studerande i Lund, disputerade der pro exercitio 1791 och blef promoverad till med. doktor i Upsala 1797, gjorde en utländsk resa, hvarunder han isynnerhet uppehöll sig i Köpenhamn; men bosatte sig sedan i Upsala, der han inrättade ett boktryckeri. Har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom öfversättning på Tyska af Höijers afhandling om den *Filosofiska Konstruktionen; Lärobok i Geografien;* öfversättning på Tyska af Geijers *Svenska Folkets Historia; Tidning i Blandade ämnen;* flere uppsatser i Silfverstolpes *Journal, Phosphoros,* m. m. Har dessutom ombesörjt redaktionen af Bibliothek der deutschen Klassiker.

Leffler, Emil, född i Köpenhamn 1806; men flyttade med sin fader till Götheborg och studerade sedan vid målare-akademien i Stockholm, der han för närvarande är embetsmålare. "Kopierar skickligt andra mästares arbeten, stundom med bibehållande af originalets egenheter."

Leffler, Erik Daniel, kyrkoherde i Romfartuna och död derstädes år 1807, endast 46 år gammal, har skrifvit ett *Äreminne* öfver riksmarsken Jakob Pontusson De la Gardie, hvilket år 1794 belönades af Svenska akademien med stora dubbla priset.

Lefnadsbeskrifning. För att lemna så väl häfdeforskaren som biografen en möjlighet att sanningsenligt teckna aflidne personers lefnad, och följaktligen åstadkomma en större fullkomlighet i de historiska arbetena, utfärdades d. 26 Juni 1749 en kongl. förordning, hvari påbjöds, att vid förefallande dödsfall af frälse och ofrälse män, såsom prester, ståndspersoner, hvilka ej äro af riddérskapet och adeln, och de förnämare af borgerskapet i städerna, borde sterbhuset afgifva, hvart till sitt ställe, nemligen adeln till riddarhuset, presterskapet till konsistorierna, och de öfrige af ofrälse stånd till det forum, under hvilket sterbhuset hör, en skriftlig berättelse om den aflidnes härkomst, de tjenster han gjort riket och det allmänna, eller det näringssätt han idkat, samt hvad eljest märkvärdigt tilldragit sig med honom. Härjemte uppmanades den aflidnes anhörige, att af ömhet för den närskyldes minne, så långt möjligt vore söka med bevis styrka uppgifterna, så att efterverlden till hvilka de lemnades, äfven om de i högsta grad voro smickrande, icke måtte draga uppgiften i tvifvelsmål. Dessa lefnadsbeskrifningar skulle, från hvart ställe der de inlemnas, vid årets slut insändas till kansli-kollegium, för att förvaras uti riksarkivet. Man kan ej annat än beklaga, att denna regeringens omsorgsfulla anmodan råkat i glömska och ej heller blifvit upplifvad.

Lefrén, Johan Peter, född den 17 Februari 1784 i Åbo, der fadern, Lars Olsson L., var professor och theol. doktor. Dennes fader var bonde i Levene socken af Skaraborgs län. Ynglingens håg vände sig tidigt till krigsyrket, och han intogs år 1799 som kadett på Carlberg, hvarifrån han utexaminerades 1802, anställdes som fändrik vid d. v. Finska, nu Andra gardet; men tjenstgjorde vid fältmätnings-korpsen, hvarest han 1806 blef löjtnant. År 1808 utnämndes han till stabsadjutant vid general-adjutants-expeditionen och kapiten i arméen, kommenderades i Juli 1809 till tjenstgöring vid norra arméen, der han utförde åtskilliga rekognosceringar och vid en sådan öfverraskade och tillfångatog en Rysk postering af en officer och 85 man; blef 1811 stabs-adjutant hos befälhafvaren för vestra arméen, fältmarskalken grefve Essen, och innehade från sommaren 1812 den s. k. hemliga portföljen; bivistade, under fälttåget i Norrige 1814, träffningarne vid Tistedalen d. 1, vid Isse bruk d. 5 och Trönborgs kyrka d. 7 Aug. Blef s. å. R. S. O. och öfverste-löjtnant i arméen. Adlad 1818, och blef 1820 tjenstgörande adjutant hos d. v. kronprinsen, och åtta år senare chef för dess stab. Förordnades 1821 att förestå gavernörs-embetet vid krigs-akademien på Carlberg, till hvilket embete han utnämndes 1824; men tog afsked 1839, hvarvid konungen förklarade honom sitt välbehag öfver sättet, hvarpå han förvaltat detsamma. Han hade vid läroverket infört åtskilliga förbättringar i undervisningssättet och administrationen. Har sedan blifvit befordrad till general-major, general-löjtnant, chef för ingeniör-korpsen och tillförordnad president i krigskollegium, samt kommendör med stora korset af

S. O. Har haft flera förtroende-uppdrag, varit ledamot af åtskilliga kommittéer och äfven blifvit det af vetenskaps-akademien. Såsom riksdagsman har han ofta talat på riddarhuset, och dervid hyllat de moderat-konservativa grundsatserna. Har utgifvit: *Föreläsningar i Krigsvetenskapen*, hvilka, utkomna 1818, då väckte mycket uppseende och egentligen gjorde sin författare känd af nationen; *Tal i Vexelundervisnings-sällskapet* 1825, samt åtskilliga sådana i krigsvetenskaps-akademien öfver vetenskapliga ämnen. General L. är äfven konstnär och det heter om honom i Boijes Mål. Lexikon: "En ganska skicklig landskapstecknare i ett eget, raskt manér, men nästan uteslutande med penna och bläck. Hans löfbildning och hans förgreningar äro naturenliga, och i hela behandlingen råder en lätthet, ett visst okonstladt eget sätt, utan alla anspråk, men genialiskt, stundom grandiost."

Lefverkis, lefverslag, en förening af jern med svafvel, och således tillhörande slägtet jern bland mineralierne, bestående af föreningar i olika proportioner af enkelt och halfannangång svafveljern, som förekommer på åtskilliga ställen i riket, bland andra i Falu grufva.

Lefversten, kallas några till slägtet carbonater hörande mineralier, hvilka hufvudsakligen bestå af kolsyrad kalk, och således äro kalkstens-arter, hvilka dock äro i betydlig mån förorenade, och i följd deraf till färgen lefverbruna, samt förekomma dels uti alunskiffern vid Andrarum, dels på Kinnekulle, samt flere andra ställen i riket.

Lefvä lemmä, Ångermanlands-dialekt, betyder komma till helsan.

Lega eller hyra för hus i städerna betalas på förfallodag, vid fara af utsökning och utan afseende derpå om hyresmannen verkligen begagnat den hyrda egendomen. Legan gäller för den tid som betingas i öfverenskommelsen, så framt ej huset säljes; ty köp bryter lega. Egaren är berättigad, att qvarhålla hyresmannens lösören, såsom säkerhet för obetald hyra. Vid andra tillfällen underkastas legobestämmelserna andra vilkor. Se t. ex. *Gästgifveri.*

Legnum, annex till Tengened, beläget i Wiste härad af Skaraborgs län, 3 mil O.S.O. från Wenersborg. Kyrkan är af sten och mycket gammal. I socknen märkes *Annestorp*, 1 mtl. frälse, skall fordom varit bebodt af Ane, en fylkeskonung, som ägde den härintill varande staden Anestad, hvilken, nu förvandlad till by, är belägen i Främmestads socken. På Annestorp bodde Skara stifts biskop Jakob Johansson Westrogothus, död d. 12 Dec. 1607. Socknen innefattar 7⅛ mtl. och har 320 invånare. Adr. Lidköping.

Legostämma kallas den tid, då ett kontrakt om brukande af jord eller om tjenstförrättningar upphör. Flyttningstiden för tjenstehjon är en gång för alla bestämd; legostämman å jord deremot beror af kontraktet. Det rubbas blott genom egendomens försäljning, ty köp bryter legostämma, eller genom godvillig öfverenskommelse, eller också genom ett sådant brottsligt förfarande å ena sidan, som frikallar den andra parten från sina förbindelser. Så t. ex. om hyresgästen förer ett lastbart lefverne, så att det väcker uppseende, kan han genast uppsägas. (Se: *Flyttningstid.*)

Lehnberg, Magnus, föddes d. 22 Maj 1758 i Södra Wi socken af Kalmar stift. Fadern var hofrätts-kommissarie. Sonen blef väl 1776 student i Upsala; men måste, för möjligheten att kunna fullfölja sina studier, taga kondition som barnlärare. Han hade egentligen önskat att få ingå i kansliet, men samma ekonomiska svårigheter hindrade det, och först 1785 lyckades han blifva prestvigd, då han begaf sig till Stockholm, der han blef komministers-adjunkt vid Storkyrkan. På denna anspråkslösa plats qvarstannade han i nära tre år. År 1787 hade Svenska akademien utsatt till prisämne i vältaligheten, ett äreminne öfver Birger Jarl. Lehnberg täflade. Då hans skrift upplästes i akademien, väckte den en så allmän beundran, att högsta priset enhälligt tillerkändes densamma. Bland de icke minst förtjuste var konungen. Namnsedeln öppnades, men innehöll blott ett tänkespråk. Då förf:s namn sedan blef kändt, hade, bland de närvarande domrarne, knappt någon enda förut hört det omtalas. Detta namns ära var likväl redan afgjord, och då han två år senare, i äreminnet öfver Gyllenhjelm, om möjligt öfverträffade det förra, sade man om honom, att Svenska vältaligheten med honom föddes fullvuxen. Äfven hans verldsliga lycka var härmed gjord. Han utnämndes genast till konungens hofpredikant, följande året till kyrkoherde uti Kungsholmen i Stockholm, hvarvid Sånga och Skå tillades honom såsom prebende, och Svenska akademien skyndade att upptaga honom bland sina ledamöter efter grefve Hermansson. Efter Gustaf III:s död utnämnde honom enkedrottningen till sin öfver-hofpredikant år 1792, och åtta år senare erhöll han samma förtroende af dess son, konungen, samt flyttades till kyrkoherde-beställningen i Jakobs och Johannis församlingar. Han blef år 1797 Serafimer-ordens historiograf, med rätt att bära den mindre officiant-stjernan. Theol. doktor 1800. År 1805 blef han biskop i Linköping; men afled derstädes i sin bästa ålder d. 9 Dec. 1808, endast 50 år gammal. Lehnberg var sin tids störste vältalare och ypperste predikant i Sverige. Man har i senare tider sökt fördunkla hans ära, genom tillvitelser för akademisk lärd, tillskrufvade fraser, sökta prydnader, svulst, brist på sannt kristligt sinne, o. s. v. Något litet af dessa tillvitelser är sannt, det mesta öfverdrifvet. Hvad som hos Lehnberg var fel, tillbörde likväl dels formen för hans litterära arbeten, dessa äreminnen, som man med skäl utdömt, dels tidens smak, som älskade kryddor och blomster; men om man frändrager dessa brister, hvilka äro tidens, återstår likväl nog mycket, som är Lehnbergs eget, skönt, innerligt, högtidligt, rörande och intagande, hvilket i alla tider skall bibehålla sitt värde, och man skulle finna sig ganska belåten om de, hvilka så bittert tadlat Lehnberg, ägt blott en del af hans anda och tankeförmåga eller af hans magt öfver uttrycket. — Hans ende son, **Carl Magnus**, upphöjdes i adligt

stånd. Då han afled år 1846, såsom protokolls-sekreterare, 51 år gammal, utgick ätten på manssidan.

Lehusen, Anna Reinholdsdotter, omnämnes såsom den sista abbedissan i Clara kloster i Stockholm. Hon var svägerska till Danske öfversten Gregorius Holst och mycket tillgifven Danskarne. När Stockholm år 1522 belägrades af Gustaf Wasa, stod hon i hemligt förstånd med Danskarne och gaf dem om natten med en lampa i fönstret och om dagen med ett hvitt kläde underrättelse, när någon borgare eller hofman flytt ur staden och anländt till Svenska lägret.

Leibnitz, Johan Jakob, theol. doktor och Tysk pastor i Stockholm, blef af rikets i Stockholm år 1696 församlade biskopar och superintendenter tilltalad, för det han, utan censur, låtit trycka en theologisk skrift, kallad: *Güldene Äpfel in silbernen Schalen*. Han gjorde likväl sin ursäkt, hvilken man antog såsom tillräcklig, och då han begärde få hemresa till Hamburg, erhöll han till och med ett bevis, som intygade hans renlärighet.

Leijel, Adam, David och **Adam Jakobsson** voro tre kusiner, söner af tre från Skottland inflyttade bröder. Den förste, **Adam,** var assessor i bergs-kollegium, bergsråd och fick landshöfdings afsked; **David** fick bergsråds afsked och den tredje **Adam Jakobsson** var ägare af Hellefors silfververk och hade mycken förtjenst om bergshandteringen. De voro af en Skottsk adelig slägt och behöllo således både namn och vapen när de introducerades på Svenska riddarhuset, åren 1716 och 1717.

Leipzig. Denna stad är genom flera bragder namnkunnig i Svenska historien. Den första af dem var Gustaf Adolfs seger öfver Tilly vid Breitenfeld d. 6 Sept. 1631, hvilken, genom grannskapet med Leipzig, fått namn deraf. Det var den som egentligen stadgade konungens fältherre-anseende, emedan han här slog den dittills oöfvervinnerlige, grånade fältherren, och befästade sitt välde i Tyskland. Uppställningen af hans krigshär väckte allmän beundran, genom dess lätthet och rörlighet, hvaremot man nästan lika mycket måste förvånas öfver det besynnerliga i Tillys slagordning, då hären var fördelad i stora, tunga massor och artilleriet ställdt bakom infanteriet, för att skjuta öfver dess hufvud. Gustaf Adolfs bundsförvandt, kurfursten Georg af Sachsen, flydde undan med hela sin här, nästan i början af slaget. Den Svenska, nu ensam blottställd för fiendens anfall, höll likväl stånd, fördref Pappenheims rytteri, eröfrade, genom en skicklig vändning, Tillys kanoner, hvilka rigtades mot hans egna skaror, förstörde hans kärntrupper och tvungo honom att fly, hvarvid han sjelf var nära att falla i fångenskap (se: *Långe Fritz*), och vid aftonens inbrott kl. 7 var slaget vunnet. Det hade kostat Svenskarne endast 700 man, bland dem likväl Teufel, Callenbach, Hall och Damitz; men Sachsarne 2,000 och de kejserlige 6,300 man, hvaribland fälttygmästaren Schönburg, hertigen af Holstein, samt öfverstarne Blanckart, Erwitte och Baumgärtner. Dessutom eröfrades mer än 100 fanor och standarer, 27 kanoner och hela lägret, hvars plundring gjorde mången rik för lifstiden. Hela Österrikiska hären var skingrad, och många öfvergingo från densamma till Gustaf Adolf, så att han, kort efter slaget, hade 5,000 man mer i sina leder, än före detsamma. — Det andra slaget stod d. 23 Okt. 1642, då Torstensson slog Österrikarne, under erkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini, hvilka förlorade 5,000 man i döda och sårade, samt 4,500 fångar, 190 fanor, 46 kanoner och all tross. Svenskarne förlorade 2,000 man i döda och sårade. Bland de förra var Grubbe, Slange och Liljehök. Staden Leipzig, som innehades af de kejserlige, måste, 3 veckor efter slaget, öppna sina portar för segraren, nybekläda hela Svenska hären och erlägga tre tunnor guld i brandskatt. — Tredje gången Leipzig såg de segrande Svenskarne, var då de, d. 18 Okt. 1813, deltogo i den stora s. k. folkslagtningen; men hvarvid egentligen blott artilleriet, under Cardell, var med i elden, och då de följande dagen stormade staden under Adlercreutz's anförande, hvarvid de, bland andra, förlorade major Wilhelm von Döbeln (se detta ord).

Lejd, eller på gammalt Nordiskt språk *gridher* kallas den säkerhet som, enligt de gamla lagarne, en dråpare ägde, när han inställde sig vid tinget. Lejd begärdes å hans vägnar af de män, han skickade in på tinget för detta ändamål, och beviljades af det på tinget närvarande folket. Lejden uppstod genom den fridlöshet, hvilken eljest träffade dråparen och hvarifrån denna lejd utverkade ett undantag. Han kunde väl genom laga dom förklaras fridlös; men så länge rättegången påstod egde han säkerhet. Sedan den var slutad, äfven om han dömdes skyldig, erhöll han genom lejden tid att fly undan sin motparts hämd. Lejden innebar således en inskränkning i den nordiska sjelfhämden; den betecknar öfvergången till ett lagbundet tillstånd och deruti ligger dess märkvärdighet i historiskt och juridiskt afseende.

Lejd herde gör fåren sjuka, ett gammalt talesätt, hvarmed betecknas, att då någon fremmande blir satt till att råda, tager landet skada.

Lejon, Hans Björnsson, var en ibland dem som Erik XIV vid sin kröning utnämnde till riddare och sedan gjorde till befallningsman på Revels slott. Johan III bibehöll honom icke allenast der, utan gjorde honom äfven till öfverste-befallningsman i Gabriel Oxenstjernas ställe.

Lejon. Detta ord, i senare tider förbytt till det Tyska **Lewen** eller **Löwen,** har, med en tillagd slutändelse, varit namnet på 47 serskildta på riddarhuset intagna adeliga ätter. De märkligaste bland dem följa här nedan:

Lejonadler, Carl, hette förut **Berg,** och var född 1685 i Falun, der fadern var landskamrerare, gick vid 20 års ålder som frivillig i tjenst vid Dükers dragon-regemente och bivistade en mängd krigsförrättningar, hvarunder han tjente sig upp till fältväbel och blef flera gånger sårad, fången vid Poltava; men lyckades fly undan till Sverige, der han befordrades till kornett och straxt derefter till löjtnant. I slaget vid Helsingborg eröfra-

de han med egen hand en fana, blef ryttmästare, gjorde fälttågen i Norrige och fick 1719 afsked med majors namn, då han var en af de många, som om hösten s. å. adlades, för att sålunda tysta åtskilliga ofrälses anspråk på delaktighet i representationen. Afled d. 17 Jan. 1741.

Lejonankar, Daniel, hette förut **Young** och var född i Skottland, hvarifrån han öfverflyttade till Stockholm, der han anlade flera väfverier, blef inspektor öfver packhuset och assessor i sjörätten, i hvilken beställning han adlades, då han antog namnet *Lejonankar*. Dog som kommerseråd 1688. Den yngsta af hans 34 barn var

Lejonankar, Gustaf Fredrik, född 1686, gick i sjötjenst och begaf sig för sådant ändamål till Holland, tjente än på Holländska, än på Genuesiska, än på Franska fartyg, stundom i den fredliga handelns, stundom i kaperiets ärender, blef 1708 löjtnant vid Svenska flottan och två år senare kapiten, bivistade de följande årens sjökampanjer och förde skeppet Götheborg, då han, d. 6 Aug. 1715, jemte tre andra, under amiralen grefve Wachtmeisters befäl, uthärdade en sju timmars strid mot en flere gånger öfverlägsen Dansk eskader. Han blef väl krigsfånge, men hade i striden uppfört sig så väl, att Carl XII sjelf befordrade honom till chef för ett volontär-kompani. Detta var likväl bortgifvet åt en annan, då han år 1719 hemkom, efter att hafva lyckats sjelf befria sig ur fångenskapen; men han tjenstgjorde de begge följande åren på flottan som flaggkapiten, hade sedan uppsigt öfver skeppsvarfvet i Carlskrona, der han vidtog åtskilliga ändamålsenliga anstalter, och föreslogs derföre af sekreta-utskottet, vid 1738 års riksdag, till erhållande af någon offentlig belöning. Denna uteblef likväl icke allenast, utan L. ställdes till och med under tilltal för egennyttig och origtig förvaltning. Nämnde anklagelse visade sig emellertid, efter 15 månaders undersökning, fullkomligt ogrundad och L. befordrades 1741 till varfsmajor. Här gjorde han åtskilliga nyttiga inrättningar, och tog afsked 1753. Fick sedan fullmagt som vice amiral, blef 1748 R. S. O. och ledamot af vetenskaps-akademien. Dog d. 29 Febr. 1756. Lärer år 1739 utgifvit en skrift, kallad: *Grundritning af en Sjökapitéen.* — Hans son, öfverste L., förde befälet på ett linjeskepp under 1788—1790 årens krig.

Lejonansikte. Af denna urgamla, adeliga ätt hafva fem medlemmar innehaft rådsstolen, nemligen: **Nils Estridsson,** lagman i Småland och rådsherre från 1291 till 1299. **Hemming Ödgislesson,** riddare år 1328. **Petrus Torkelsson,** erkebiskop och konung Magni Smeks kansler (se: *Torkelsson*). **Jon Henningsson,** väpnare år 1361, hvilken samma år var en af dem, som undertecknade ett bref, rörande hansestädernas handel, samt **Anund Jonsson** till Ringstadaholm och Almarestäk, lagman på Öland och rikets råd från 1371 till 1396. Dog följande året.

Lejonbacken. Så kallas uppkörseln till norra porten af Stockholms slott, hvilken kan ske från två sidor, den östra och vestra. Den har fått sitt namn af tvenne kolossala bronslejon, hvilka der finnas uppsatta på fotställningar, och gjötos 1704. Denna Lejonbacke har, emellan 1825 och 1830, blifvit utvändigt beklädd med granit, dess mellersta del framdrogs dervid något utom de begge ramperna eller vägarne för fotgångare, och uppbäras af granitpelare. Till detta arbete anslogo 1823 års ständer 120,000 B:dr B:ko, men hvilka ej voro tillräckliga, utan torde kostnaden hafva uppgått till mer än dubbelt detta belopp. Till betalning af återstoden på skulden för denna ombyggnad anslogo ständerne 1844—1845 en summa af 52,000 R:dr.

Lejonberg. Med detta namn finnas tvenne ätter efter en **Thomas** och en **Didrik.** Den förre hette förut **Thomasson,** blef 1644 inspektor öfver landttullarne i Finland, adlades 1654, och dog barnlös 1678, då ätten utgick med honom. Den senare, **Didrik,** hette förut **Barkman,** blef 1669 inspektor öfver de Finska sjötullarne och adlades 1675. Hans yngre broder, **Anders,** sekreterare i kongl. kansliet och extra ord. envojé till Danmark, adlades redan 1673 under namnet **Lejoncloo.** Han afled i Stockholm 1719 vid 85 års ålder, utan manliga arfvingar och slöt sålunda sjelf sin nystiftade ätt.

Lejonbrink, Gabriel, son till banko-kommissarien Sven Brink, född i Stockholm på 1670-talet, studerade i Upsala och Holland, gick sedan först i Fransk, derefter i Preussisk och 1706 i Svensk krigstjenst, såsom lifdrabant, visade mycket mannamod i slaget vid Holofzin, der han blef illa sårad, deltog i slaget vid Pultava, följde Carl XII till Bender, hvarest han fick tillåtelse, att, för sin helsas skull, fara till varma badet vid berget Olympus, besökte Konstantinopel och en del af Grekland, återkom 1711 till Stockholm, der han blef öfverste-löjtnant för enrollerings-manskapet, sedan befälhafvare för allmogen på Dalsland, der han afvärjde Danskarnes anfall, och, genom sin lokalkännedom, betydligt lättade Svenska härens inmarsch i Norrige; blef öfverste för ofvannämnde allmoge och adlad 1718, då han antog ofvansagda namn. Samma år fick han befäl öfver trupperna på Dalsgränsen. Dog 1724. Ätten utgick med sonen **Johan L.,** amiralitets-löjtnant, hvilken afled år 1741 på örlogsflottan.

Lejoncreutz, Anders, hette förut **Frijs,** blef 1665 mönsterskrifvare vid Skaraborgs regemente och bivistade dermed slaget vid Warschau, samt Thorns belägring, 1669 fältväbel och sedan qvartermästare; men regementet upplöstes efter freden. År 1671 utnämndes han till fändrik vid öfverste Börstels regemente, och 1674 åter till qvartermästare vid Skaraborgs regemente, visade mycken tapperhet i slagen vid Halmstad och Lund. På sistnämnda stället erhöll han många sår och låg länge qvar på fältet bland de döda, till dess man slutligen hos honom bemärkte några tecken till lif och förde honom till Lund att förbindas; befordrades till kapiten 1677 och adlades under ofvanstående namn. Fick afsked år 1700. Hvarken födelse- eller dödsår äro uppgifna. Ätten är utgången.

Lejoncrona, Johan, son af Uplands-ryttaren Ola Holm, sattes af sin fader i skräddarlära; blef 1642 drottning Christinas hofskräddare och kammartjenare, och vann derunder hennes särdeles ynnest, så att han befordrades till klädemästare, kammar-räntmästare och 1653 till hof-intendent, hvarjemte hon upphöjde honom i adligt stånd och gaf honom det prunkande namnet *Lejoncrona*, såsom det tros, för att gäcka och förtreta den andryga adeln. Denna visste likväl någorlunda bibehålla sin värdighet emot den välborne skräddaren, hvilken ej tilläts uppvakta drottningen bland andra hofjunkare och kammarherrar, utan fick tjenstledighet. Han hade emellertid i drottningens tjenst, och isynnerhet på ett uppdrag att i Paris upphandla allehanda förnödenheter för kröningen, samlat en betydlig förmögenhet, så att han kunde inköpa Näringe, Lindsbro och Untra, samt Söderfors ankarbruk. Christina förstod likväl taga igen en icke obetydlig del af hvad sålunda blifvit henne afhändt, emedan hon tid efter annan af sin fordne skräddare gjorde betydliga lån, så att denne år 1662 hos henne hade en sammanlagd fordran af 68,023 R:dr, om hvars betalning man icke har någon kunskap, men hvilken förmodligen gått ganska trögt, kanske helt och hållet uteblifvit, ehuru han lärer haft en del af hennes juveler i pant, emedan sonen, vid faderns död år 1689, fann egendomarne så belastade med skulder, att till deras liqviderande åtgingo 37 år. Af L:s äktenskap med sin fordne kamrats, Krumbügel, sedan landshöfdingen friherre Cronhjelms syster, föddes sonen:

Lejoncrona, Christoffer. Han gjorde sig tidigt känd genom sina ovanliga skalde-anlag, då han år 1679 utgaf *Tvänne Herdars Samtaal öfver Sal. Sekreteraren Tigerhielms dödelige affgång*, hvarefter följde andra poetiska skrifter, intagna i de Palmsköldska samlingarne. Hammarsköld anmärker väl några brister i formen; men säger, att dessa "öfverglänsas af innehållets sannt poetiska anda, och den rena takt, med hvilken han användt denna romantikens äkta elegiska form" (Sestinen). L. gick för öfrigt den diplomatiska vägen, var 1695 kommissions-sekreterare i England, blef följande året resident derstädes, 1699 envoyé och dog i London den 8 April 1710 utan manliga efterkommande, hvarigenom ätten utgick med honom.

Lejondahl, Hans och **Nils,** tvenne bröder, hvilka adlades 1687. Den förre hette förut **Mörck** och hade bivistat Bohus belägring och slaget vid Landskrona, samt adlades såsom kapiten vid artilleriet. Den senare hette **Mörckendahl,** började år 1664 sin tjenstgöring såsom simpel soldat, deltog i slaget vid Fehrbellin och Landskrona samt dog såsom major år 1703, under Svenska härens marsch till Krakau.

Lejonflycht, Anders och **Jonas,** bröder, hette förut **Eneroth** och voro söner till en handlande i Gefle. Den förre blef regements-qvartermästare vid Södra Skånska kavalleriet; men hade år 1701 i Kurland den olyckan, att bryta af sig låret, hvarföre han måste taga afsked. Den senare var äfven regements-qvartermästare och hade med myc-ken tapperhet tjenstgjort på örlogsflottan, i slaget vid Lund, vid Helsingborgs eröfring och Bohus undsättning. De adlades år 1686. En tredje broder, **Nils,** gick den civila tjenstemannavägen, blef sekreterare i kammar-kollegium och 1689 adlad under samma namn, men under en serskild nummer. Endast Anders efterkommande hafva fortplantat ätten.

Lejonhjelm, Erik, en af biskop Bazii söner, hvilka adlades och hvarvid denne antog namnet *Lejonhjelm*. Han blef 1634 studerpage hos hertigen, sedermera konung Carl X Gustaf, mönsterskrifvare vid Koskulls Finska regemente i Riga år 1638; men hvarifrån han tog afsked 1643, blef följande året fändrik vid Kalmar regemente, befordrades till öfverste för Westmanlands regemente och dog 1687 såsom vice landshöfding i Kalmar län och ståthållare på Kalmar slott. I en träffning på Amager mot de Danske, år 1658, blef han, i konungens egen närvaro, fången, afklädd och införd till Köpenhamn; men utvexlad följande nyårsdag och för sin tapperhet belönad med sju hela hemman i Skåne. Hans son,

Lejonhjelm, Anders, var major vid Kalmar regemente då han i slaget vid Pultava fick venstra benet afskjutet, dog 1727 såsom friherre, generalmajor och landshöfding öfver Jönköpings län.

Lejonhoff, Anders, hette förut **Law,** härstammade från en Tysk slägt, var inspektor öfver acciisen och småtullarne i Stockholm och blef år 1681 häradshöfding i Askers m. fl. härader i Nerike, i hvilken beställning han adlades 1687. Dog barnlös 1694, den förste och siste af sin ätt.

Lejonhufvud. Denna gamla ätt, hvars äldsta gren på 1600-talet förändrade sitt namn till **Lewenhaupt,** omtalas redan år 1340 och 1356, då två bröder, **Thorsten** och **Broder Simonsson** underskrefvo ett köpebref på några gods i Wibo härad. Dalin härleder slägten från konung Waldemars naturlige son med sin svägerska Jutha och Lagerbring instämmer häri; men Sh. Rosenhane säger att denne son, **Erik,** dött ogift, och gör deremot Waldemars andra son med sin gemål, också med namnet **Erik,** till dess stamfader genom sin sondotter (se nedanföre). Slägtens ätteläggar kommo tidigt till statens höga och högsta embeten. I Biograf. Lexikon uppgifves, att en vid namn **Christer** varit riksråd 1400—1415; men i Ugglas rådslängd förekommer intet riksråd Lejonhufvud, förr än **Greger Christersson** till Alleholm och Brunsberg, riddare, hvilken innehade rådsstolen från 1430 till 1462. Han var son till Christer Brodersson Tjurhufvud; men som hans moder, hvilken af Uggla uppgifves vara konung Waldemars sonsons dotter, förde tre lejon i vapnet, förändrade han sitt fädernevapen och antog tre gyllene lejonhufvud i blått fält, hvilket sedan blifvit ättens sköldemärke. Denne Gregers moder, fru Margaretha, skall, enligt Sh. Rosenhane, vara den verkliga stammodern för grefvarne Lewenhaupt och friherrarne Lejonhufvud. Det andra riksrådet af denna ätt var

Lejonhufvud, Abraham Christersson till Ekeberg och Elleholm, son till väpnaren Christer

Gregersson, riksråd från 1470 till sin död 149-; och den tredje, hans son

Lejonhufvud, Erik Abrahamsson, ståthållare öfver Westergöthland och fader till konung Gustaf I:s andra gemål, Margaretha. Han var ett af offren vid Stockholms blodbad. Hans son,

Lejonhufvud, Sten Eriksson, omnämnes såsom konung Gustaf I:s riddare vid rågångens uppgående med Ryssland 1537, och användes sedan af konungen i åtskilliga värf. Han inkallades i rådet, blef ståthållare i Östergöthland och derefter i Småland, skickades till Frankrike att afsluta ett förbund med nämnda rike, omfattades af konung Erik XIV med samma förtroende som af dess fader; men rättfärdigade det icke mot slutet af hans regering. Vid Eriks kröning bar herr Sten kronan och upphöjdes till friherre, samt var den förste som framkallades att dubbas till denna värdighet. Han skickades af konungen att utföra frieriet i Hessen, och togs ofta till råds af honom; men det förtröt honom, att konungen lyssnade till yngre och lågbördade personer, hvaröfver han vid flera tillfällen yttrade sin förtrytelse. Efter Sturemorden, då Erik, i sin sinnesförvirring, var ur stånd att befatta sig med regeringen, fördes den, utan något förordnande, en tid af honom och Pehr Brahe. Då hertigarne, hans systersöner, höjde upprorsfanan mot Erik, öfvergick han ej blott till dem, utan ville äfven tillegna sig äran af sin konungs fängslande, hvarföre han, Michaeli-dagen d. 29 Sept., från Kungsholmen satte sig öfver till Långholmen, jemte De la Gardie och några andra, samt begaf sig till Söderport, hvilken ståthållaren Anders Rålamb i hemlighet låtit öppna. Konungen bivistade gudstjensten i Storkyrkan då han härom erhöll kunskap, och skyndade ut för att begifva sig till slottet. Han mötte likväl på vägen Lejonhufvud, som ropade till honom att gifva sig fången, i det han mot honom rigtade en pistol. Erik fällde värjan och låtsade vilja efterkomma hans fordran; men i detsamma stack en drabant herr Sten genom lifvet med sin hillebård. Erik skall nu hafva stuckit De la Gardie genom armen med sin värja; men Celsius säger att detta skett af samma drabant. Af sitt sår dog emellertid Sten Lejonhufvud d. 5 Okt. år 1568. Hans enka, den för sitt manliga väsen s. k. *grefve Ebba* (se detta ord), och hans barn upphöjdes i grefligt stånd, samt fingo Raseborgs slott till grefskap. Hans son,

Lejonhufvud, Axel Stensson, har efterlemnat ett, lindrigast sagdt, ganska tvetydigt namn. Vid sin faders död torde han hafva varit 12 till 15 år, och skulle till följd af sin nära skyldskap med konung Johan och hans syskon, hvilkas kusin han var, kunnat hafva fört ett lika så aktadt som lyckligt lif, om hans häftiga, oroliga och svekfulla lynne medgifvit sådant. Han blef 1576 häradshöfding i Oppunda och tio år senare ståthållare öfver hela Finland, fick ensam besittningsrätt af grefskapet Raseborg och åtskilliga uppdrag; men svarade illa emot denna nåd, emedan han ej blott tillät sig en mängd våldsamheter och utpressningar mot sina underhafvande, hvilka derföre en gång, till ett antal af 300, begåfvo sig till Stockholm att klaga, och slog under sig hvad af kronans tillhörigheter han kunde öfverkomma, en gång till och med 14 hela hemman, utan tillät sig äfven åtskilliga smädliga uttryck om konungen, och jemväl handlingar, som vittnade om otrohet och opålitlighet, hvarföre han 1590 insattes i fängelse och af ständerne dömdes från sitt embete. Johan skall dock hafva benådat honom på sin dödssäng. L. höll sig härvid till hertig Carl; men kort efter Johans död öfvergick han till Sigismund, och fällde de skymfligaste yttranden om hertigen. Ett par år senare återvann han den sistnämndes ynnest och blef en lika häftig fiende till Sigismund, användes såsom underhandlare å hertigens vägnar efter slaget vid Stångebro, och satt till och med i Linköping bland domrarne öfver de fem riksråden. Snart väcktes likväl Carls misstroende mot honom, så att han gaf befallning om hans häktande. L. räddade sig med flykten, skref i Tyskland en berättelse om Carls förfarande, hvaröfver denne med skäl förbittrades, så att han afsatte honom från sina embeten och indrog hans gods. Efter Carls död sökte han vinna Gustaf Adolfs ynnest, men hvilket slog felt, hvarföre han begaf sig till Tyskland och slöt der sitt oroliga lif, man vet ej med säkerhet när. Han var gift med en Tysk grefvinna, Sidonia till Falkenstein, och blef genom henne Tysk riksgrefve. Han fortplantade den nuvarande grefliga Lewenhauptska ätten. Hans äldste son, **Sten**, återfick faderns grefskap; men som han dog barnlös, öfvergick det till den yngre brodern, **Johan Casimir**, rikskammar-råd och general-guvernör öfver drottning Maria Eleonoras lifgeding. Båda dessa söner skola hafva liknat honom i våldsamhet, tilltagsenhet och hårdhet mot sina underhafvande. — Axels yngre broder,

Lejonhufvud, Mauritz Stensson, var född d. 10 Sept. 1559, blef 1592 hertig Carls råd och höll sig med orubblig trohet till honom. Han var af ett obehagligt utseende, med rödt tofvigt hår, och hans lynne lika sträft som hans yttre. Han passade derföre att tjena en sådan herre, hvilken också belönade honom så rikligt som möjligt. Han erhöll förläning af sina bröders arfgods, hvarigenom han blef ganska rik, gjordes till ståthållare i Revel, Svea rikes råd och kansli-råd samt slutligen riksdrots. Från all denna härlighet dog han likväl d. 23 Nov. 1607, endast 48 år gammal och utan manliga efterkommande. Carl sörjde honom mycket och kallade honom i sina anteckningar "den förnämste och förståndigaste Herre och Man i Riksens Råd." Detta kungliga omdöme torde likväl efterverlden med skäl kunna jäfva, i anseende till L:s förfarande både såsom embetsman och som menniska. Om hans förhållande i förra fallet vittnar hans uppförande i Finland, der han var förnämste domaren öfver fångarne på Åbo slott, och om det senare hans hårdhet mot sin egen moder, med hvilken han aldrig lefvat i godt förstånd och som han nästan bortkörde, då hon som sjuk besökte honom på Kegglehoim.

Lejonhufvud, Abraham Eriksson, en son till den halshuggne Erik Abrahamsson L. och Ebba Wase, och således äldre broder till den ofvannämnde Sten Eriksson, skref sig till Ekeberga. Blef 1544 riksråd, ståthållare i Östergöthland med Skenninge stad i förläning, 1556 ståthållare i Wiborg; men fick der slag den 1 Mars s. å. och dog fyra timmar derefter. I Stiernmans Höfdingaminne erinras, att denne måste noga skiljas från Abraham Eriksson till Assarbo, som var en Gyllenstjerna, men hvilken af Peringsköld blifvit förblandad med den här ifrågavarande. Hans son, en **Erik Abrahamsson,** blef riksråd och lagman i Nerike och sonen af honom,

Lejonhufvud, Abraham, uppvaktade Carl IX såsom smådräng till år 1600, då han afreste till Holland och Frankrike att öfva sig i krigsväsendet, återkom 1604, användes af Carl i åtskilliga beskickningar till Frankrike, England och Skottland, upphöjdes i friherrligt stånd, blef lagman i Nerike och 1617 riksråd; men dog följande året barnlös, endast 35 år gammal.

Lejonhufvud, Gustaf, son till lagmannen i Nerike Erik Abrahamsson Lejonhufvud, blef 1634 landshöfding öfver Nerike och Wermland; men fick fem år senare befallning att afstå Wermland och Dal åt Olof Stake, som utnämndes till landshöfding deröfver. Tog afsked 1648 för sin ålderdom skull, ehuru han då endast var 51 år gammal. Dog 1661. Han introducerades år 1652 såsom friherre på riddarhuset.

Lejonhufvud, Knut, son till friherre Axel Gabriel L., född den 17 Juli 1674, gick i Fransk tjenst, der han mycket utmärkte sig och steg till kapitensgraden. Carl XI hemkallade honom likväl 1695, utnämnde honom till fändrik och straxt derpå till löjtnant vid gardet. År 1700 blef han korporal och sedan adjutant vid lifdrabanterne, general-adjutant och träffades i slaget vid Narva af ett skott i hufvudet, som fällde honom död till marken vid Carls sida. Konungen lät hemsända liket och på sin bekostnad begrafva det i Riddarholmskyrkan, der ett praktfullt epitafium af svart och hvit marmor är upprest öfver den 26-årige hjelten.

Lejonhufvud, Axel Gabriel, föddes d. 13 Dec. 1717 på Säters kungsgård. Fadern var öfverste-löjtnanten Carl Lennart Axelsson L. Vid endast 17 års ålder ingick han i kansliet; men utbytte den civila tjensten mot den krigiska, blef fändrik vid lifgardet och bivistade Finska fälttåget, blef 1746 kapiten vid Åboläns regemente, 1758 major och R. af S. O., samt 1763 öfverste-löjtnant. Han tillhörde hattpartiet och valdes af det till landtmarskalk vid 1771 års riksdag. Att han härunder icke missbhagade Gustaf III kan ses deraf, att konungen, efter riksdagens slut, utnämnde honom till Kom. af N. O. och 1775 till president i Åbo hofrätt. Härifrån tog han likväl afsked 1780, och dog på sin egendom Lindö i Östergöthland den 19 Juni 1789. Han var en from och välsinnad man, föga lämplig till embetsman, emedan hans håg var rigtad på läsning och vitterhet. Han blef således ledamot af vitterhets-akademien och af alla den tidens litterära samfund, samt af musikaliska akademien, till hvars stiftare han hörde. Äfvenledes var han bland stiftarne af patriotiska sällskapet och samfundet Pro fide et Christianismo. Har utgifvit: *Tal öfver grefve Tessin*, då dennes vapen krossades, flera öfversättningar, samt *Tankeval i anledning af Sön- och Högtidsdags Evangelier uti vers*, som utkom efter hans död. Hans yngre broder,

Lejonhufvud, Knut Henrik, född 1730 och död i Norrköping 1816, löjtnant, kammarherre, R. af S. O. och Carl XIII:s orden, var äfven en bland sin tids vitterhetsidkare och har författat flera poemer införda i åtskilliga tidskrifter. Är likväl mest känd såsom en ifrig ordensvän.

Lejonhufvud, Samuel Abraham, son till öfverste-löjtnanten, R. af S. O. friherre Abraham L., född d. 8 Nov. 1785, gick den civila embetsmannavägen, blef 1813 lagman i Westerbotten, 1820 vice landshöfding i Kronobergs län, följande året hofrätts-råd i Skånska hofrätten och 1826 president i Götha hofrätt, hvarifrån han tog afsked 1836, Kom. af N. O. Var 1839 ordförande i den då församlade stora fattigvårds-kommittén, till hvilken han afgaf ett ganska sakrikt betänkande. Dog 1844.

Lejonhufvud, Märtha, dotter till riksrådet Erik Abrahamsson L., hvilken halshöggs i Stockholm, och syster till Gustaf Wasas andra gemål (om hvilken se *Margaretha Lejonhufvud*). Hon blef 1538 gift med riksrådet och riksmarsken Svante Sture och moder till tio barn. Detta lyckliga äktenskap förbyttes likväl till höjden af olycka, då hennes man och två söner mördades, dels af Erik XIV med egen hand, dels på hans befallning. Fyra barn, 2 söner och 2 döttrar, hade redan aflidit i sina späda år och en son stupat i sjöslaget vid Bornholm den 5 Juli 1565. De sålunda omkomnes maka och moder var i flera dagar okunnig om morden, och fortfor att skicka mat och kläder till de fångne. Ändtligen erhöll hon den grymma upplysningen; men bar sitt öde med tålamod och ståndaktighet ända till 1583, då hon afled. Hon var eljest af ett stolt lynne och en värdig hållning, hvilket förskaffade henne namnet *Kong Märtha*. Det bör till hennes ära anmärkas, att ehuru mycket hon hade att förebrå Erik XIV, lät hon dock hans gemål och barn icke umgälla faderns brott, utan hade dem en tid hos sig på Hörningsholm, och bemötte dem der med all ömhet.

Lejonhufvud, Ebba, född 1595, var dotter af riksdrotset, grefve Mauritz Lejonhufvud och Amalia Botsfeld, samt endast 21 år gammal då döden, år 1616, bortryckte hennes make, Svante Sture. Ett nytt äktenskap ingicks åter med riksrådet och riksmarskalken Clas Horn till Kankas; men hon blef snart enka för andra gången. Det senare äktenskapet var barnlöst; men af det förra hade hon en enda dotter, Anna Margaretha, som var den sista telningen af den gamla vördnadsvärda Sturestammen, och fick en efter den tidens sätt mycket lysande uppfostran. I Upsala domkyrka lät fru Ebba uppresa en dyrbar minnesvård

öfver sin förra man och de öfriga der begrafna Sturarne; en summa penningar anslogs till Sture-chorens vidmagthållande derstädes, och hon gjorde äfven betydliga anslag till nämnde domkyrkas prydnad. Med konungahuset skall hon hafva stått i mycket godt förstånd. Då Gustaf Adolf återkom från Danzig, vistades han någon tid hos henne på Hörningsholm, sannolikt för att fullborda eller påskynda arbetet vid de närbelägna skansarne. Gustaf Gustafsson (sedan grefven af Wasaborg) hade förut blifvit lemnad åt den ädla grefvinnans vård. Ebba Lejonhufvud dog 1655, och är begrafven i Upsala domkyrka.

Lejonkulan eller **Lejonslätten** invid kongl. Djurgården i Stockholm, var först boställe för jägare, hvilka gjorde tjenst hos de kungliga på deras jagtpartier utom Djurgården, och vid sådana tillfällen voro dem följaktige, äfven på längre resor. Här förvarades lejon, som fordom hörde till den kungliga prakten. Vid sin kröning 1650 lät drottning Christina anställa en djurfäktning emellan hästar, räfvar, en björn, en buffeloxe och ett lejon. Detta skådespel förnyades flera gånger under denna stora högtidlighet, hvilken fortfor flera veckor. Ett värdigare och fredligare skådespel gafs här 40 år senare, då en theatertrupp af unga studerande, anförde af Adelcrantz, här uppförde åtskilliga theaterstycken, bland andra ett på Carl XI:s födelsedag år 1689. Det sista lejonet blef skjutet af nuvarande hofjägmästaren Ströms far 1792; benen nedgräfdes nära Djursborg. År 1782 beslöts, att bostället skulle indragas och husen nedrifvas, efter sista jägarens dotters död, som innehade det på lifstid. Under tiden var der anlagd en blankläders-fabrik, hvilken, efter några års drifvande, såldes på auktion i krigs-kollegium 1799. År 1827 blef Lejonslätten inköpt och förenad med Blå Porten, såsom förste öfver-jägmästarens boställe. Grefve Piper bortarrenderade det på 30 år; men Lejonslätten inlöstes, vid pass ett år derefter, af Djurgårdskassan. Det bortarrenderades 1829 på 50 år till regements-läkaren Nerman, mot 50 R:dr B:ko. Han bebyggde och förskönade stället, så att denna lägenhet är ett ganska vackert sommarnöje. Det innehades 1844 af löjtnant Nerman.

Lejonkällan, en helsobrunn vid Strömstad. Dess vatten har, vid kemisk undersökning, visat sig innehålla kolsyradt jern, något svafvelbundet väte, kolsyradt natron, obetydligt saltsyradt natron samt något jordsalt. År 1836 försågs Lejonkällan med ett nytt brunnshus af föga ansenlighet.

Lejonmarck, Sven, son till prosten i Uskela, Agricola, hvilken åter var sonson af biskop Agricola i Åbo. Han bar först faderns namn; men utbytte det sedan mot Åkermark, så mot Åkerman, och sist, då han år 1686 adlades, mot *Lejonmarck*, hvilket hans farfader erhållit, då han såsom biskop i Revel, år 1584, hugnades med adelskap, ehuru både han och hans son fortforo att kalla sig Agricola. L. föddes i Uskela d. 22 Febr. 1649, blef vid 30 års ålder landssekreterare i Upsala, ledamot af lagkommissionen och vice president i Åbo hofrätt, hvarifrån han 1721 erhöll afsked med landshöfdinge titel. Han var en utmärkt jurist och skall nästan ensam hafva författat giftermålsbalken i vår nuvarande lag, derjemte ganska boksynt och en stor samlare af historiska dokumenter och handlingar; men ingen utmärkt stilist, och något hård i meningar som i stil, hvilket hans betänkanden i reduktions-kommissionen utvisa. Denna sträfhet var nära att bringa honom i olycka; emedan han år 1689 till nämnda kommission afgaf ett utlåtande, som föranledde konungens befallning att häkta honom. Han benådades likväl, då han inkommit med en ganska ödmjuk böneskrift. Under Carl XII:s senaste regeringsår hörde han till oppositionen, begagnades af dess ledare och lärer icke hafva varit fremmande för de planer, som hade regeringssättets förändring till följd. Han dog den 26 Juli 1728 på sin egendom Finsta i Roslagen, hvilken fordom tillhört den heliga Brigitta. Hans sonson,

Lejonmarck, Gustaf Adolf, bergsråd, vice president, R. af N. O. och i 51 år tjenstgörande i bergs-kollegium, född d. 6 Sept. 1734, död den 4 Maj 1815, var en utmärkt embetsman och ägde sådana mathematiska insigter, att då han lemnade Upsala akademi, der han studerat, beklagade Klingenstjerna detta såsom en stor förlust för lärosätet. Han var en ganska verksam riksdagsman, tillhörande hattpartiet; men utan att deltaga i dess ytterligheter. Ledamot af vetenskaps-akademien, hvars handlingar han riktat med flera uppsatser, särdeles af algebraiskt innehåll. Hans son,

Lejonmarck, John Adolf, hofmarskalk, kommerse-råd, R. af N. O., Led. af W. A., hvars kamererare han är, född år 1776. Såsom tabellkommissionens sekreterare och i många år författare af dess berättelser, har han stor förtjenst om det Svenska tabellverket.

Lejonmarck, Johan Jakob, broder till den ofvanstående Gustaf Adolf L., var född i Stockholm 1729, skickades vid 10 års ålder till Upsala och inskrefs 1749 i Stockholms nation såsom dess curator illustris. Han tyckes hafva varit obeslutsam, huruvida han skulle egna sig åt medicinen, såsom brödyrke, eller lefva oberoende på familjens egendom Finsta; ty han vistades här från 1751 till 1756, flyttade derifrån till Westergöthland och så till Uddevalla, der han 1767 förordnades att förestå provincial-läkare-tjensten. År 1769 fick han fullmagt såsom lifmedikus, och tre år senare, således först vid 43 års ålder, erhöll han af medicinska fakulteten i Lund medicine doktors-diplom. Samma år utnämndes han till provincial-läkare i Bohuslän; men bytte 1782 tjenst med provincial-läkaren Skragge i Filipstad. Här lärer han likväl icke hafva trifvits; ty redan följande året tog han afsked, och praktiserade sedan dels i Götheborg, dels i Warberg. Dog d. 16 Febr. 1818 i sitt 89:de år. "Var känd för mycken gudfruktighet, vidsträckt lärdom och såsom en stor musikus." Har utgifvit ett par skrifter, tryckta i "Läkaren och Naturforskaren", samt i läkaresällskapets handlingar.

Lejonram, Joen, hette förut **Thorsson**, var till en början kanslist i kansli-kollegium; men gick

1632 i krigstjenst, blef 1643 major vid öfverste Irwings regemente och vid sjödrabbningen i Belt mot Danskarne, år 1634, äntrade han Danska amiralskeppet Oldenburg, och tog det jemte amiralen Stensel von Josmond. Till belöning för denna bragd adlades han 1647, blef öfverste-löjtnant och stupade på Fyen 1658. Ätten är utgången.

Lejonsköld, Mårten, hette förut **Augustinsson** efter sin fader, borgmästaren i Jönköping Augustin Hansson. Här föddes Mårten d. 21 Sept. 1600, skickades af sin stjufiader vid 16 års ålder till Hamburg att förkofra sig i bokhålleriet och räknekonsten, blef, återkommen derifrån, år 1619, bemärkt af Axel Oxenstjerna, som antog honom i sin enskildta tjenst och förde honom med sig till Brandenburg, då han afgick dit för att hemta konungens brud. Han satte honom sedan i kansliet, och ynglingen rättfärdigade dess förtroende i alla de befattningar han erhöll. Dessa voro mångfaldiga, än med upprättandet af jordeböcker, än såsom kamererare öfver Ingermanland, Karelen och Altmarkt, än som krigs-kamererare vid hären i Tyskland, än såsom kamererare på åtskilliga Tyska orter, än som tillsyningsman öfver licenten i Lifland, Preussen, Pomern och Meklenburg, m. m. Han inbragte betydliga summor i riket genom den ordning han införde i tullverkets förvaltning, och blef 1637 assessor i kommerse-kollegium, tolf år senare kammarråd, general-tullförvaltare öfver stora sjötullarne i Sverige och Finland, vice president och slutligen direktör i kommerse-kollegium, och upphöjdes 1645 i adligt samt 1654 i friherrligt stånd, då han skref sig friherre till Elfkarleby. För sin svaga helsa tog han samma år afsked. Carl X Gustaf återkallade honom, straxt efter sitt uppstigande på thronen, till kammarråds-embetet; men han lefde ej längre än till d. 27 Okt. år 1656. Hans son,

Lejonsköld, Augustin, blef äfven kammarråd, resident vid Franska hofvet, landshöfding, först öfver Blekinge och Christianstads län, sedan öfver Halland, så öfver Helsingsborgs, Landskronas och en del af Malmöhus län, derefter öfver Jönköpings, skickades år 1679 som marskalk vid Svenska ambassaden till Danmark och utnämndes 1680 till lagman i Tio häraders lagsaga. Dog 1682 endast 50 år gammal.

Lejonsköld, Augustin, brorson till den ofvannämnde och son till ryttmästaren friherre Carl L. följde, endast 14 år gammal, guvernören i Skåne general Rhensköld såsom page till Seland och sedan sin fader till Polen, der han blef adjutant vid Pomerska kavalleriet, 1604 sergeant vid lifdragonerne, blef sårad vid Punitz, försvarade sig d. 20 Nov. 1706 i staden Monusteritz med en dragon, en dräng och tre gossar i halfannan timma mot 100 kosacker och bönder. Blef illa sårad vid Pultava; men följde likväl konungen till Bender, skickades med Gyllenkroks expedition, blef fången och förd till Moskwa. Återkommen 12 år senare, blef han kapiten och fick 1747 afsked såsom öfverste-löjtnant och R. af S. O. 1748. Dog d. 31 Jan. 1752, i en ålder af 66 år.

Lejonsparre, Paul Ludvig, son af en snickare i Stockholm, Rasmus Landberg, föddes derstädes d. 11 Aug. 1657. Hans fallenhet för mathematiken och den kännedom derom grefve Dahlberg erhöll, föranledde hans inträde i fortifikationen, och han blef, endast 18 år gammal, konduktör dervid, samt användes under Danska kriget vid åtskilliga fästningsbyggnader. Efter dess slut blef han löjtnant, fick af konungen understöd till en utländsk resa, befordrades till general-qvartermästare-löjtnant och upphöjdes i adligt stånd. Han hade inseende öfver fästningsverken på vestra kusten, blef general-qvartermästare 1711 och dog d. 22 Juli 1733, med namn af en bland Sveriges skickligaste fortifikations-officerare och en ganska älskvärd menniska. Hans äktenskap var barnlöst, och den nya adeliga ätten utgick således med stiftaren.

Lejonstedt, Anders, son till den bekante apothekaren i Upsala Wolimhaus, och yngre bror till kongl. rådet grefve Jakob Gyllenborg, föddes i Upsala år 1649. Han gjorde en nästan lika stor, ehuru icke lika hastig lycka, som den äldre brodern och icke utan dennes medverkan; bidrog, liksom han, till reduktionen; var nitisk dervid och liksom brodern måg åt Thegner, samt ändtligen, liksom han, i ungdomen vän och idkare af poesien. År 1698 skickades han, i egenskap af envoyé, till Brandenburg, med hvilken stat han afslöt några allt sedan Westfaliska freden oafgjorda gränstvister; blef sekreterare och hofråd, det senare hos enkedrottningen, det förra hos prinsessan Ulrika Eleonora, adlades redan 1686, då han endast var protokolls-sekreterare, 30 år derefter friherre och tre år senare grefve, landtmarskalk vid 1719 års riksdag efter Ribbing, riksråd och president i kammar-revisionen, och dog i Stockholm d. 10 Okt. år 1725. Berömmes som en man af godt hufvud och skicklig talare. Det märkvärdigaste af hans poemer är ett i Stjernhjelms manér på hexameter författadt qväde öfver Carl XI:s anträde till regeringen, kalladt: *Svea Lycksaligheets Triümph aff Riiksens Ständer framförd,* m. m. Hans son, **Olof,** dog d. 5 Febr. 1759 i Umeå, 68 år gammal, såsom landshöfding i Westerbotten, och hade, 32 år efter sin död, sin son, **Carl Wilhelm L.,** till efterträdare i embetet, hvilket denne likväl icke innehade i fullt två år, ty han dog d. 5 Nov. 1782, i en ålder af 57 år.

Lejonsten, Balthasar, hette förut **Struwe,** och var öfver-kommissarie vid fästningarna och garnisonerna i vestra och södra provinserna, då han upphöjdes i adligt stånd. Han hade förut varit använd i åtskilliga värf vid härens civila förvaltning, skickad att indrifva några af Sveriges fordringar efter Westfaliska freden och under Carl Gustafs krig med Danmark, inställde sig med 14 väl monterade hästar i slaget vid Fyen och blef der fången. Slutligen assessor i Götha hofrätt och död 1694. Hans första fru, Emerentia Debora van der Bocken var född på Japan, förmodligen af Holländska föräldrar. Hans son, **Göran Wilhelm L.,** hvilken varit sjöofficer, dog

1729 såsom öfverste-löjtnant och kommendant på Drottningskärs skans.

Lejonstjerna, Daniel, hette förut **Frigelius** och var morbror åt riksrådet Gripenhjelm, föddes i Landeryd uti Östergöthland 1605, egnade sig åt juridikens studium, gjorde en utländsk resa och blef 1637 i Orleans promoverad till jur. utr. doktor, en lärdomsgrad, hvari han, på den tiden, hade få likar i Sverige, blef 1639 justitie-president eller förste borgmästare i Norrköping, om hvilken stad han har mycken förtjenst, genom ordnandet af åtskilliga offentliga anstalter derstädes, bland annat genom införandet af en *Rättegångs-ordning*. Dessa förtjenster belönades år 1645 med adelskap. Dog d. 25 Aug. 1654. Hade i yngre åren skrifvit åtskilliga Latinska skaldestycken.

Lejonstråle, Wilhelm Albrekt, hette förut **Hoppen** och adlades 1692, tillika med sin stjufson Knut Björk, till belöning för sina krigsförtjenster, hvaribland isynnerhet hans ådagalagda mandom i sjöslaget vid Falsterbo ref, der han så utmärkte sig, att han, efter drabbningens slut, från konstapel vid sjöartilleriet på en gång befordrades till amiralitets-löjtnant. Dog som artillerikapiten af amiralitetet.

Lejonström, Anders, hette förut **Bjugg**, och blef 1647 musketerare vid drottning Christinas lifgarde, deltog under Carl X:s och Carl XI:s krig i en mängd drabbningar, utmärkte sig och blef sårad vid flera tillfällen och slutligen år 1678, såsom befälhafvare på Tjurholms skans vid Bohus, hvilken han så tappert försvarade och afslog Danskarnes anfall med så stor förlust för dem, att de måste vika och qvarlemna alla sina stormstegar. Adlades 1684. Ätten är utgången.

Lejonsvärd, Jakob, son af professorn i Upsala Martin E. Gestrinus (se detta ord), adlades 1678, såsom kapiten vid Uplands regemente, till belöning för sin tapperhet i slaget på Rügen d. 8 Jan. s. å. Ätten är utgången.

Lejsing, detsamma som en frigjord träl. Det berättas om Erling Hersi, att han hade 30 trälar utom andra män. Han gaf dem frihet att arbeta åt sig sjelfva om aftonen eller natten, samt vissa åkerland att så, hvarmed de kunde förtjena sig penningar att friköpa sig ur träldomen. Åtskilliga gjorde det redan första året; men den, som var något mån om sig, kunde åtminstone bli fri efter tre års förlopp.

Lekarebacken, på öfversta kullen af Ramshäll eller Ramunderhäll vid Söderköping, är en vacker slätt, som fått sitt namn deraf, att ungdomen anställer lekar derstädes. Man har derifrån en utmärkt vacker utsigt.

Lekaryd, en socken med Aringsås, belägen i Albo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 1¾ mil N.V. från Wexjö. I socknen märkes: *Gåfvetorp*, 2 mtl. säteri, med underlydande 6 hemman strögods, har tillhört slägterne Steuch, Hörner, De Geer, och äges nu af löjtnanten Uno Angerstein. På ägorna är *Kronobergs hed*, Kronobergs regementes öfningsplats. *Gimmatorp*, 1 mtl. säteri och *Humlaryd*, 1 mtl. ladugård, har tillhört grefliga slägten Hörner. Vester från kyrkan på en höjd vid Hjertanäs äro 30 runda stenrör, hvaraf dera 70 alnar i omkrets. De ligga såsom i vinklarne af en liksidig triangel och framför basen stå 2 resestenar. Om ett större kummel norr om Dansjö bys ägor, kalladt *Kungsröret*, går en gammal sägen, att en konung Olof skall ligga begrafven här. *Dansjö gård* och *sjö* skola hafva erhållit namn af den blodiga slagtning med de Danske, hvilka uti denna sjö funnit sin graf. Konung Waldemar härjade Småland med en Dansk här år 1276 eller 1277. Wärends invånare af mankönet voro borta i kriget; endast qvinnorna voro hemma och utstodo de största våldsamheter. Sorgen öfver deras hus och ömheten om deras ära ingåfvo dem manlig tapperhet. De väpnade sig med allt hvad de kunde, samlades och nedlade Danska hären, hvar de träffade den, särdeles vid denna by vid Dansjön, och fördrefvo dem ur Småland. I socknen finnas en mängd fornlemningar, alla hänförda till Blendas ena bragd, liksom alla öfriga ända till Thorsås sockengräns. Möjligen hafva qvinnor deltagit i alla drabbningar, som stått vid Dansjön, Salems och Åsnens stränder; men den drabbning som bäst bibehållit sina enskilda drag i folkminnet torde stått härstädes. Dansjön är rik på malm, som föres till Braås. Från *Hanaslöfsberget* (se detta ord) ser man 18 kyrkor. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 22 mtl. och har 628 invånare. Dess areal utgör 7,892 tunnl., hvaraf 530 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Lekeberg, bergslag och härad i Nerikes län, förmodas hafva fått sitt namn af Leke masugn och sjön Leken. Bergslagen börjas vid Nora bergslag och sträcker sig så genom Tysslinge, Winteråsa, Hidinge, Knifsta, Qvisbro och Nysunds socknar, samt består 97½ hemman. Lekebergs härad är deladt på 2 prosterier och består af 7 socknar, alla så styckade, att somliga höra till 2, andra till 3 serskildta fögderier, länsmans-distrikter, härader och tingslag, och af dessa socknar, ligger annexet Nysund till hälften inom Carlstads län, der också moderförsamlingen Rudskoga samt kontraktet Wisnum, hvartill detta annex hör, äro belägna. Denna bergslag, hvars årliga malmfångst allt mer och mer aftynar, utan att några nya tillgångar blifvit upptäckta, har i de mindre gifvande Hesselkulla, Sanna och Westerkärns m. fl. grufvor, under de 10 åren 1833—1842, i medeltal varit 13,520 skepp:d, och hemtar den en stor del af sitt malmbehof från Nora bergslag; men aflemnar också malm till Lerbäcks bergslag och till åtskilliga bruks masugnar utom bergslag. Masugnarne i denna bergslag äro *Björkhyttan*, *Brefven*, *Gammelhyttan*, *Klunkhyttan*, *Mullhyttan*, *Wikhyttan*, *Ymningshyttan*, *Sibbo* och *Immetorp*. Sädes-afkastningen inom bergslagen svarar icke mot hälften af förbrukningen, hvarföre i vissa, de mest bergiga och ofruktbara trakter deraf, ⅔ af årsbehofvet måste genom köp anskaffas.

Lekeberga, säteri i Nerike. Se: *Knifsta* socken.

Lekeryd, annex till Svartorp, beläget i Tveta härad af Jönköpings län, 1½ mil S.O. från Jön-

köping. Kyrkan är af sten och gammal. I biskop Brasks register 1527 anföres, att d. 5 Febr. s. å. "ecclesia Lekared, med dess 5 altaren, blef consecrerad till ära för kyrkans patron S. Ciriacus martyren." I socknen märkes *Wik* eller *Wändelstorp* säteri, 2 mtl., tillhör G. A. Mobeck. Öster från gården uti en äng, nära Munkeboda förmenta kloster, finnas tecken efter betydliga byggnader. Sägnen förmäler, att gräfningar här fordom skett; men att man hvarje gång blifvit hindrad af en ofantligt stor orm, som framkommit ur jorden. På hemmanet *Munkebo* synes ett större rundt rör, som tros vara ruin efter en byggnad. Lindar, hvilka annars ej växa härstädes, framskjuta ur gamla stubbar i röret. Sägnen vill veta, att här på socknens högsta backe legat ett nunnekloster, hvars motsvarande munkekloster låg på Östra Höreda hys ägor. Namnet Munkebo synes antyda ett motsatt förhållande. Vid torpet Uddebo och kyrkoherdestomhemmanets ägor hafva funnits uråldriga offerkällor. År 1529, lördagen efter riddaren S:t Görans dag, var vid Lekeryd ett möte emellan de utskickade från Östergöthland samt Jönköpings borgare och allmogen i Småland; de utskickade fingo då intet annat svar, än att Småländningarne skulle låta nöja sig med hvad Westgötha-herrarne företogo (se: *Lars* socken), hvilka började upproret mot konung Gustaf. Socknen består af 44 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,289 invånare. Af dess areal, 12,243 tunnl., äro 840 sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Lekman eller **Laicus**, nyttjadt i motsats till klerk (clericus), betecknar en person, som icke tillhör det andliga ståndet.

Leksand, ett kontrakt af Westerås stift, inom Stora Kopparbergs län, består af 1 regalt pastorat: Leksand med Djura kapell, samt 3 konsist. af 2 klassen: Gagnef med Mockfjerds kapell, Åhl samt Bjursås, hvilka tillsammans hafva en folkmängd af 20,811 personer.

Leksand, en socken med Djura kapell utgör ett regalt pastorat af 1 kl., är belägen i Stora Kopparbergs län, Nedre Siljans fögderi eller Öster-Dalarne, Leksands kontrakt af Westerås stift, 6 mil V.N.V. från Falun. Socknen delas i fyra fjerdingar, nemligen: *Härads*, *Näsbygge*, *Åsbygge* och *Rönnäs* fjerdingar. Presterne i Leksand hade under påfvetiden stor magt och anseende framför de öfrige presterne i Dalarne, och voro tillika Westerås kapitelsmän eller kanonici. Leksands prosteri sträckte sig fordom öfver hela Dalarne, och pastorerne derstädes kallades Dalprostar eller provastir i Dalom. Kyrkan är byggd af sten och mycket gammal, belägen på en sandig udde vid Dal-elfven, som är utsatt för utskärning, och måst skyddas medelst pålning. Den är rymlig, men knappt tillräcklig för den stora folkmängden, 10,648 personer, hvarföre stora läktare äro anbragte. Den är prydd med Svenska konungars porträtter och har många epitafier; ibland andra kyrkoherden Troili och dess fru, känd för sin gifmildhet, under namn af *Stormor i Dalom*. Den betydligaste sjön är Siljan. Den utgör i norr en stor del af socknens gräns, och har en lång vik, kallad *Hjortnäsviken*, som sträcker sig i söder till Leksands kyrka. Kyrkobyn, belägen vid Dalelfvens utlopp ur Siljan, är vidsträckt, och har ett godt läge för handel och rörelse, emedan den ligger vid stora stråkvägen uppåt Dalarne, och har sjöfart på Siljan, der ett ångfartyg hvarje vecka passerar emellan byn och Mora samt stundom åt Orsa. En annan vik kallas *Limviken*. Största ön inom socknen är *Wäfverön* och ligger vid Hjortnäsvikens början. De öfriga sjöarne äro *Flaten*, *Snesen*, *Djursjön*, *Styrsjön*, *Gopen*, *Röllsjön* och *Ertan*. Segelfart har man från Siljan längs ner efter Dalelfven, ända till Grådafallen i Gagnef. De största och högsta bergen äro *Årsledsberget*, *Yxberget*, *Hästberget*, *Björberg*, *Gränsberg*, *Skiberg*, *Skinnardsen* och *Ertknubben*, m. fl. Af mineralier har man i Skiberget funnit brunsten och koppermalm, i Nålberget äfvenledes brunsten, i Åsberget kopparkis. Jernmalm har träffats vid Grytberget, Fregåsberget, samt vid Westannors by. I Näsbyberget har brutits silfverhaltig blyglans. På myror är ej brist. Dessutom märkes i socknen: *Kungshögen*, *Marnäs by*, *Limå bruk* (se dessa ord), *Edshult*, en egendom med vacker belägenhet vid Dalelfven, väl bebyggd; i skogen vid *Närbolåga ström* dolde sig Gustaf Wasa i tre dagar, under en nedfallen tall, eller så kallad låga, för att sköta sina under flykten från Isala i halmlasset undfångna sår. Stället har sedermera blifvit kalladt Närbo. — Herr Peder, kyrkoherde i Leksand år 1528, var delaktig i Daljunkarens (se detta ord) uppror och blef derföre straffad. År 1531 blefvo de af konung Gustaf I, i anledning af klockornas utlemnande, till Dalarne utsände män i Leksand illa slagne, sedan man först frågat dem om de ville hafva klockorna; fogden öfver Dalarne, Lasse Eriksson, blef isynnerhet värst behandlad och var nära döden. År 1671 var denna socken smittad af trollväsendet, och brändes här d. 6 Febr. s. å. 8 föregifna trollkäringar. Då Dalallmogen år 1743 tågade till Stockholm i ändamål att inverka på thronföljarevalet, hade en så stor mängd af dem församlats i Leksand, att dåvarande landshöfdingen Wennerstedt knappt fick rum i sockenstugan, som var omhvärfd af allmogen. Han lät uppläsa konungens befallning, att hela Dalregementet skulle bryta upp till Westerbotten. Darkarlarne yttrade då med sorl, att intet manskap skulle gå från orten, innan de som varit orsak till krigets i Finland olyckliga utgång blifvit straffade och thronföljden efter deras önskan fastställd. — Vid sitt besök i Dalarne i Sept. 1788, var konung Gustaf III äfven i Leksand, och, klädd i denna sockens drägt, talade han till den församlade allmogen. På gränsen emellan Leksand och Sollerö socknar finnes ett berg, hvarom följande berättas. En man befann sig en dag derstädes och blef oförmodadt varse en grufva, i hvilken folk arbetade, såsom han tyckte sig se. Ett stycke derifrån var en hytta, der andra voro sysselsatta med smältning af koppermalm. Då mannen, som bäst stod och förvånade sig öfver hvad han såg, försvann alltsammans. Han drog deraf den slutsats, att hvad han sett varit "råanden." Men öfvertygad, att här

skulle finnas koppparmalm, beslöt han att vid annat tillfälle undersöka förhållandet. I tysthet gick han sina färde; men bleckade i träden, för att framdeles säkert återfinna stället; dock skall han sedermera aldrig kunnat finna det. Leksands-allmogen utmärker sig bland Dal-allmogen för arbetsamhet och snygghet, sköter väl sin åker, och brukar så kalladt fyrkland, bestående af vårråg, hafra, korn och ärter. Tillika odlas här ej obetydligt humla. Spånad idkas af allmogens qvinnor, för hvilka penningförtjensten dervid är betydlig. Skog finnes tillräcklig för socknens behof, ehuru ofta aflägsen från byarne. Spannmål måste till en del förskaffas från andra orter. Folknäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel, forsling, timrande, slöjd och arbete i fremmande orter. Socknen har på statens bekostnad, från och med 1819 till och med 1826, undergått allmänt storskifte. Den innefattar 152½ mtl. och har en areal af 9,829 tunnl. åker, 29,702 tunnl. äng och annan slags, samt omkring 150,000 tunnl. skog, hvartill kommer 50,000 tunnl. sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Leksjöbo eller **Lexsjöbo,** jernbruk i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, vid vattendraget mellan Leksjöbosjön och södra Barken, skall vara anlagdt 1630 och stadfästadt 1689. Bruket har 1 härd och 500 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern från Tunkarlsbo hytta. Hammarskatten utgöres med 5 skepp:d. Tillverkningen vågföres i Stockholm. Bruket har fordom tillhört bergsmän och äges nu mera af grefve C. J. von Hermansson och friherre G. Lilljehorn.

Lekåsa, en socken med Åsaka, Foglum, Kyrkås och Essunga, belägen i Barne härad af Skaraborgs län, Wilska kontrakt af Skara stift, 3½ mil N.O. från Alingsås. Kyrkan, af okänd ålder, uppgifves vara byggd på lemningarne af något hedniskt tempel, och är af sten. Ej långt derifrån, vid Bragnums by, finnas 7 uppresta stenhällar af 4 till 6 alnars höjd. En ättestupa skall hafva funnits på Lekåsa utmark och ett offerställe öster om kyrkan. På det högsta Skaraberget å Bragnums ängar, synas lemningar efter en gammal borg eller skans. Jättegrytor anträffas på åtskilliga ställen. Vid Abrahamstorp har stått en runsten, som blifvit förd till Dagsnäs (se detta ord). Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 11½ mtl. och har 466 invånare. Dess areal utgör 2,337 tunnl., hvaraf endast 10 äro sjö och kärr. Adr. Skara eller Alingsås.

Lembke eller **Lemche, Johan Filip,** från Nürnberg, var född år 1631 och inkallades till Sverige, der han, utom många andra arbeten på Drottningholm, målat Carl X:s fältslag. Han var en ganska utmärkt bataljmålare, i Bourguignons manér, och man har anmärkt, att på de flesta af hans taflor finnes en stor och ganska väl målad häst, använd såsom hufvudfigur. Han lärer hafva dött 1711 eller 1713 i Stockholm, såsom det säges i största fattigdom, emedan man icke blott försummade honom, utan till och med icke betalte honom för hans senaste arbeten, för hvilka han hade flera tusen riksdaler att fordra, hvarom han förgäfves påminte.

Lemmich, Magnus, handlande i Götheborg, har bevarat sitt minne genom donationer af 1,000 R:dr till dervarande Sahlgrenska sjukhuset, år 1805, samt 400 R:dr till stipendium vid trivial-skolan, och hvaraf räntan af apologisten årligen utdelas till de mest behöfvande samt för dygd och flit utmärkte gossar i apologist-klassen.

Lemneå, jernbruk, i Tjällmo socken af Östergöthlands län, uppbyggdes med kongl. bergs-kollegii tillstånd 1727. År 1815 privilegierades och uppbyggdes en plåthammare, med glödugn och tvenne härdar, samt frihet att smida 240 skepp:d. Samma år erhölls privilegium för ett skär- och valsverk med glödugn. Bruket har nu 2 härdar och 920 skdpp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 8 skepp:d 6 lisp:d. Frälsesmidet är härstädes 90 skepp:d. Vid bruket blef, i medlet af 1820-talet, uppförd en stor och vacker sätesbyggning af tegel. En skattlagd mjölqvarn med 3 par stenar, ett tröskverk, som drifves med vatten, och ett tegelslageri hafva från längre tider här varit anlagda. Brukets stämpel visar *Ld* inom en krets af punkter. Afsättningsorten är Norrköping och Stockholm. Ägare: F. Wassrin.

Lemnhult, annex till Korsberga, beläget i Östra härad af Jönköpings län, 5 mil. S.O. från Ekesjö. Kyrkan är en gammal offerkyrka och ännu år 1843 kom fjerran ifrån offer. Enligt folksägen hitsändes barn från Kalmar och Öland att döpas, innan man der fått kyrkor. I socknen märkes säterierne *Trollebo*, *Holma* och *Gerkulla* samt *Helvetesportarne* eller *Djeflaberget* (se dessa ord); *Hökatorp*, 1½ mtl. säteri, vid Lögesjöarne, med 5 torp och tillhörande ladugård ¼ mtl. frälse; *Bottningstorp*, med 2 torp. Åbyggnaden af träd är omgifven af trädgårdar. Tillhör löjtnant J. G. Danielsson. *Nässja*, 1 mtl. säteri, kallas äfven *Herrenässja*, är väl beläget vid sjön af samma namn, hvars utlopp, nära gården, drifver en tullmjölqvarn. Hit höra ½ mtl. *Smednässja*, frälse, såsom ladugård, samt tvenne torp. Äges af bönder. Socknen innefattar 28¼ mtl. och har 875 invånare. Af dess areal 13,029 tunnl. äro 1,280 sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Lemnius, Guilhelmus, född i Zeland uti Holland, der fadern, Levinus Lemnius a Sirische, var medicine doktor. Han promoverades till läkare i Pisa och inkallades till Sverige af Erik XIV, som gjorde honom till sin lifmedikus. Han beskylles för att hafva varit vållande till Nils Stures skändliga behandling, emedan han emot honom vittnat om en Pomersk köpmans angifvelse, att Sturen skulle förehaft stämplingar mot konungen. Han skall likväl hafva visat trohet och tillgifvenhet emot sin konung; ty när denne togs till fånga och fördes till Storkyrkan, der han öfverhopades med tillvitelser, tog ingen hans försvar mer än Lemnius. Märkvärdigt nog skadade detta honom icke i segrarens ögon; ty efter Eriks fall, antog Johan III honom till sin lifmedikus. Han dog på

1570-talet vid 53 års ålder och begrofs i Riddarholmskyrkan. Han var en skicklig läkare, och har efterlemnat trenne skrifter i sin vetenskap. Af hans tvenne söner blef **Henrik** år 1609 af Carl IX adlad med namnet *Lemnie*, men ätten utgick med honom, och **Steffan**, som först var konungens kammartjenare, användes sedan af honom i vigtigare värf och fick år 1606 en beskickning till Turkiska hofvet.

Lemo, träffningen vid. Den stod en half mil utanför Åbo den 20 Juni 1808. Landstigningsplanen var icke illa beräknad, emedan samma dag borde vara marknad i Åbo, dit en stor mängd allmoge skulle samlas, af hvilken man kunde påräkna ett verksamt biträde. Den misslyckades likväl, först emedan Ryssarne aflyst marknaden och för det andra emedan expeditionen företogs med för ringa styrka, nemligen endast 600 man garde, 1 batteri 3-pundiga kanoner och 1,400 man landtvärn. Härtill kommo ungefär 100 man flyktade soldater af Sveaborgs garnison och 200 bönder. Icke destomindre uthärdade den underlägsna Svenska styrkan, till största delen bestående af oöfvadt landtvärn, en 14 timmars träffning mot den mångdubbelt öfverlägsna fienden, och drog sig slutligen tillbaka om bord på fartygen under kanonsluparnes beskydd, i så god ordning, att ingen enda fånge och icke ett enda gevär förlorades. Ungefär 200 man stupade och sårades. Bland de förstnämnde var kapit. och R. af S. O. friherre Ramsay, adjutant hos general-majoren friherre Vegesach, hvilken sistnämnde förde befälet öfver expeditionen och hvars härvid ådagalagda mod och talang af Gustaf Adolf belönades med Svärds-ordens kommendörsband.

Lemoine. Under detta namn känner Svenska målarekonstens historia flere adepter, den ene **Carl Gustaf**, hvilken såsom yngling var i kryddkramhandel; men röjde utmärkta konstanlag, hvarföre han öfvergaf handeln och egnade sig åt gravyren. Han reste till Frankrike och man har sedan ingen underrättelse om honom. En annan är **Lemoine, Wilhelm**, född i Westmanland 1780, elev af Hillerström, en skicklig porträtt- och landskapsmålare, vistades flera år i Åbo, men återflyttade omkring 1830 till Stockholm. Hans son, **August**, född 1811, och hans dotter **Augusta**, omtalas äfven uti Boijes Målarlexikon såsom ganska skickliga i teckning.

Lemvig, Olof Svensson, har år 1673 utgifvit en skrift kallad: *Konst att känna Folk, sig sjelf och andra.*

Lena, i forn-Svenskan liktydigt med *hög, kulle*, hvilket förklarar betydelsen af flera ställens namn, som slutas på lena.

Lena, en socken, belägen till två tredjedelar i Norunda och en tredjedel i Rasbo härad af Upsala län, Norunda kontrakt af Upsala stift, $1\frac{1}{4}$ mil N. från Upsala. Här märkes: *Vatholma* säteri, 3 mtl. samt *Vatholma* bruk (se detta ord); runstenar finnas vid Onslunda by, Björnhammar, Årby, Ånge och på Hånestads ägor. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar $48\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,108 invånare. Dess areal utgör 9,697 tunnl., af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Vatholma.

Lena, en socken med Fullestad, Bergstena och Långared, belägen i Kullings härad af Elfsborgs län, Kullings och Geseneds förenade kontrakt af Skara stift, 1 mil N.N.O. från Alingsås. Kyrkan är byggd af gråsten på okänd tid. Redan år 1361 var här pastor. I socknen märkes: *Hvittne*, 1 mtl. säteri och *Skotlanda*, kapitens-boställe vid Westgötha-Dals regemente. Här är den s. k. *Blåkällan*, en god källa. Enligt sägnen, skall drottning Disas graf, omgifven med stora stenar, finnas på Hvittne bys ägor. Socknen består af $16\frac{3}{4}$ mtl. och har 850 invånare. Af dess areal 6,110 tunnl. äro 155 sjöar och kärr. Socknen hör till 2 kl. konsist. Adr. Alingsås.

Lena, slaget vid. Se: *Kongslena.*

Lena hed i Timmelheds socken af Westergöthland, sträcker sig från Timmelhed långt på andra sidan af Lena by, har en belägenhet, som gör den ganska tjenlig till mötes- och exercisplats för regementer. Utan tvifvel hafva i fordna dagar, isynnerhet under unionstiden, Svenska och Danska krigshärar der levererat många drabbningar. År 1809 har man vid härstädes anställde gräfningar funnit stycken af urnor, nedsatte i större och mindre högar, hvilka förmodligen varit griftplatser för de i striden omkomne.

Lenæus, Johannes Canuti, föddes d. 29 Nov. 1573, enligt Rhyzelius den 26 Juni, i Lena församling, 2 mil från Upsala, der fadern var kyrkoherde. Denne hette Canutus Petri, men sonen antog efter födelseorten namnet Lenæus; studerade i Wittenberg, sedan i Helmstädt, och ehuru han år 1604 blifvit logices professor i Upsala, reste han likväl än en gång ut för att fullkomna sina kunskaper, hvilka täta resor ådrogo honom Carl IX:s misstankar, men dem han lyckades förskingra; lät prestviga sig vid 39 års ålder och blef då theol. professor. Genom sin lärdom och sitt mågskap med erkebiskop Kenicius, förvärfvade han det anseende, att han, efter den sistnämndes död, fick de flesta rösterna till erkestiftet, men erhöll det ej ännu. Han blef i stället domprost, med Gamla Upsala till prebende. Här hade han i sitt hus och i sin kost drottningens kusin, prins Carl Gustaf. Dennes moder hade ålagt honom, att hålla prinsen tarfligt, och denna föreskrift efterkom han äfven så bokstafligen, att han lät den blifvande konungen, för kroppsöfnings skull, såga ved, hvarföre också Carl Gustaf, när L. sedermera såsom erkebiskop satte kronan på hans hufvud, skämtande sade till honom: "Nå, kära far, i dag slipper jag väl såga ved." Han blef erkebiskop år 1647, och var då en 73-årig man, och det tycktes som han icke länge skulle sitta qvar på erkebiskopsstolen. Han gjorde det likväl i 22 år, och sådant icke som en skugga, utan med full mannakraft och under förrättande af alla det ansvarsfulla embetets åligganden. Han var således icke endast den af alla Upsalas erkebiskopar som hunnit den högsta ålder, utan äfven en af dem, som längst innehaft embetet, eller i 22 år;

ty han dog först den 23 April 1669 efter två dagars sjukdom, i en ålder af 94 år. Har utgifvit flera skrifter, hvilka af hans samtid högt värderades, såsom: *Logica Peripatetica; De Veritate & Excellentia Christianæ religionis*, hvilken ansågs för ett mästerstycke och länge var en skolbok. Genom sina sex barn blef han stamfader för sex adeliga ätter. Under sin embetstid förrättade han tre kröningar, Christinas, Carl X Gustafs och hans gemåls, en kongl. döpelse, Carl XI:s, och två begrafningar, Carl Gustafs och enkedrottning Maria Eleonoras.

Lenæus, Knut Nilsson, son till kyrkoherden i Högbufvud, Nils N., föddes i Lena socken d. 25 Okt. 1688, då fadern var kyrkoherde derstädes, blef vid 16 års ålder student i Upsala, men först vid 28 år magister. Följande året, 1717, rektor i Clara skola i Stockholm och samma år prestvigd. Kyrkoherde först i Estuna i Roslagen och 1733 i Delsbo samt kontraktsprost i Norra Helsingland. Afled d. 22 Jan. 1776 såsom senior bland stiftets presterskap. Var en myndig och ansedd men, men hvilken ofta nog ville uppbäfva sig till censor för andra, och deribland konsistorii åtgärder, samt blanda sig i saker, som ej angingo honom, hvilket också vid flera tillfällen ådrog honom tillrättavisningar, men hvarvid han äfven stundom blef segrande. Förnämligast känd genom sin *Beskrifning om Delsbo socken*, hvilken skrift väl har många förtjenster, men också åtskilliga svagheter, isynnerhet röjande författarens egenkärlek och begär att onödigtvis lysa med sin lärdom. Hans broder, **Augustin L.,** blef regements-fältskär vid Jemtlands regemente och dog 1788 vid 89 års ålder. Dennes son, **Knut Augustin L.,** brunns-intendent vid Loka helsokälla och läkare i V. Bergslagen, dog 1799 i Norrberke 61 år gammal, således en bland de yngre af denna eljest ganska långlifvade slägt, till hvilken flera andra prester och läkare höra, har lemnat ett par uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar samt i *Läkaren och Naturforskaren*.

Lengblom, Christ., var Kellgrens systerson och ombesörjde, jemte Regnér, utgifvandet af hans arbeten, samt deltog med Lenngren i redaktionen af *Stockholms Posten*. Har sjelf utgifvit: *Samlingar i ekonomiska ämnen*, två band. Var notarie i kommerse-kollegium, med advokat-fiskals titel. Dog år 1815.

Lengjum, annex till Larf, beläget i Laske härad af Skaraborgs län, 3¼ mil S.V. från Skara. Kyrkan är af gråsten, ombyggd och utvidgad 1779. Socknen består af trenne större byar: *Östbäck, Lengjum* och *Wässby*, samt är, enligt jordeboken, fördelad i tvenne socknar, nemligen Lengjum med 13⅜ och Wässby med 11 hemman. Marken är öfverallt slät, bördig och skoglös. Socknen består af 24⅜ mtl. och har 688 invånare på en areal af 2,592 tunnl. Adr. Skara.

Lenhofda, en socken med Ekeberga, belägen i Uppvidinge härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 3½ mil N.O. från Wexjö. Kyrkan byggdes 1842 och 1843, och är uppförd nära den gamlas grund. Bland kyrkans inventarier märkes en silfverkanna om 85 lod och en ljuskrona i form af en drake, hvarpå ljusarmar af hjorthorn äro anbragte, hitskänkte af Skytteska familjen. Bland sjöar märkes: *Alstern, Möcklen*, begge med malmtägt, och *Sandsjön*. I socknen finnas vidare: *Säfsjö* säteri- och *Säfsjöströms* jernbruk (se dessa ord). Silfvermalm lär fordom brutits här i socknen. På hemmanet Ålatorps ägor hafva anledningar till blyglans visat sig, och har fordom en grufva om 7 famnars djup blifvit upptagen af advokat-fiskal Brock; men öfvergifven i anseende till malmens ringhet. En fjerdingsväg från Lenhofda mot Elghult visas en sten, der gudstjenst skall hafva blifvit hållen förrän kyrka byggdes. Å Lenhofda gärde ligga, på omkring ett tunnl. vidd, ovala större och mindre kretsar af 10 till 12 stenar i hvardera. Man förmodar att här fordom stått ett fältslag, och att fallna hjeltar här äro begrafna. Det förmenas ock, att här varit en hednisk offerort. Konung Gustaf I:s tappre befälhafvare Jakob Bagge hade med allmogen i denna socken år 1543 hemligen öfverenskommit, att den skulle låtsa sig vara Dacke tillgifven, för att kunna upptäcka och fasttaga honom; men denne märkte deras afsigt och rymde ifrån dem till Blekinge. På Lenhofda gästgifvaregård var "Götha Lejon" gästgifvare vid sin död 1790. Denne, David Hårdberg, på sin tid mycket ryktbar, var född torparson i Lenhofda 1749, student i Upsala 1768, vice landtjägare i Upland 1774, lika utmärkt för sin längd och styrka, som för sitt fogliga lynne; men mest genom sin samtidighet med "jätten" Johan Lång (se detta ord). Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den innefattar 37 mtl. och har 1,386 invånare. Af dess areal 51,956 tunnl. äro 3,340 sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Lenna, annex till Åker, beläget i Åkers härad af Södermanlands län, 1 mil S. från Strengnäs. Här märkes: *Lenna* bruk (se detta ord). Socknen innefattar 25½ mtl. och har 1,310 invånare. Af dess areal 19,116 tunnl. äro 1,280 sjöar och kärr. Adr. Mariefred.

Lenna eller **Länna,** jernbruk i Lenna socken af Södermanlands län, är beläget på Byringe hemmans ägor. Bruket lär hafva erhållit sina första privilegier omkring år 1650, vid hvilken tid verket anlades och sattes i gång af handlanden Lohe i Stockholm. År 1782 sålde H. Exc. frib. Thure Klinkowström Lenna till kommerserådet J. D. Wahrendorff, genom hvilken ägare bruket med underliggande gods vann ansenlig tillväxt. Säterier och hemman med ymniga skogar inköptes, och stångjernstillverkningen, som hittills drifvits för 1 hammare med 2 härdar, fick nytt lif, genom anläggandet af ännu en hammare med 2 härdar, hvadan bruket nu har 4 härdar. Det privilegierade årliga smidet utgör 1,332 skepp:d 10 lisp:d, grundadt dels på tackjern ifrån Åkers bruk och dels på köpetackjern, hvarför hammarskatt utgår med 12 skepp:d 13 lisp:d. Frälsesmidet utgör 67 skepp:d 10 lisp:d. Vid bruket finnes en skattlagd mjölqvarn med tvenne par stenar, en såg samt ett

mälteri, som drifves med värmen af härdarne. Det underlydande godset är beläget dels inom Lenna socken och dels inom de tillgränsande socknarne Dunker och Gryt, samt består af säterierne Söder-Lenna, Ånhammar och Herrökna med tillhörande landtbohemman, tillsammans 20½ mtl. med 56 jordtorp. Kolbehofvet hemtas till det mesta från egna skogar. Stångjernet föres på Stockholms våg. Bruket äges af frih. M. von Wahrendorff.

Lennartsfors eller **Ränkefors,** jernbruk i Trankils socken af Wermlands län, har 3 härdar och 2,000 skepp:d privil. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern, hvarvid Lancashire-smidesmethoden begagnas. Gjuteri finnes ock vid bruket, äfvensom gröfre svartsmiden här åstadkommas. Hammarskatten utgöres med 20 skepp:d, och tillverkningen skeppas på Götheborg. Ägare: frih. C. G. Fleetwood m. fl. intressenter; disponent frih. J. W. Stjernstedt. Smidesstämplarne äro RF. GF. Bistämpel: EKMANS PATENT

Lennartsnäs, i Näs socken af Upland, 1 mtl., med vacker belägenhet vid sjön Görväln, var fordom bondhemman; men skänktes af kronan åt fältmarskalken Lennart Torstenson, och blef efter honom kalladt Lennartsnäs. Tvenne smärre trädbyggningar utgöra gårdens fordna mangårdsbyggnad. Sägnen är, att de stått sedan nyssnämnde namnkunnige ägares tid, hvilket äfven de små fönsterrutorna samt sirliga gyllenläderstapeterna synas bestyrka.

Lennartsson, Anders, Carl IX:s fältherre och riksmarsk samt höfding på Elfsborg, var den som hufvudsakligen bidrog till segern vid Stångebro. Han anryckte om sommaren år 1605 med 4,000 man från Revel, att förena sig med Carl som belägrade Riga. Han angreps af Polackarne under Kodkiewitz, och led väl någon förlust; men slog sig igenom och anlände lyckligen till hertigen. Denne beslöt att afstå från belägringen och angripa Kodkiewitz. Detta blef det olyckliga slaget vid Kerkholm. Lennartsson afrådde derifrån, emedan trupperne voro uttröttade och krigsförrådet skadadt af det ihållande regnet. Carl gjorde då den lika bitande, som orättvisa anmärkningen: "jag hör att du är rädd för fienden." Härtill svarade Lennartsson, att han både visat och skulle visa motsatsen, och försökte under slaget allt, att vända det till Svenskarnes fördel; men stupade sjelf deri. Den segrande Polske fältherren lät sedan med alla hedersbevisningar begrafva så väl honom, som den likaledes stupade hertig Fredrik af Braunschweig-Lüneburg.

Lennartsson, Torsten, den föregåendes broder, skrifves, liksom han, af några äfven **Lindersson,** efter deras fader Linder, hvilken var öfverste för allt fotfolket i Westergöthland och stupade 1564 i Norrige. Han var af den s. k. Forstena eller Torstenssonska slägten. Den ifrågavarande Torsten (som i Stiernmans Matrikel uppgifves hafva varit slottslofven på Elfsborg, men hvilket härflyter från en förblandning med dess broder), omfattade Sigismunds parti och räddade konungen ur vågorna då hans skepp, Svanen, vid hemresan efter Stångebro slag, stötte på grund vid Hilla och förgicks. Denna hans tillgifvenhet för Sigismund ådrog honom Carls onåd och förlusten af sitt gods Forstena, hvilket skänktes åt hans broder, **Anders.** Han fick omsider af Gustaf Adolf tillåtelse att återvända till Sverige, der han dog, den 31 Mars 1631, på sin gård Rista. Han var fader till den store fältherren Lennart Torstensson.

Lenngren, Carl Peter, kommerse-råd, R. af N. O. och Led. af W. A., död d. 16 Nov. 1827 vid 77 års ålder, är visserligen mest bekant emedan han gaf sitt namn åt den oförgätliga skaldinnan, men var för öfrigt sjelf en man med kunskaper och litterär bildning, nitisk tjensteman, ehuru tillgifven den tids åsigter hvari han uppväxt, samt icke utan smak och omdöme i vitterheten. Han började år 1778, i förening med Kellgren, att utgifva *Stockholms Posten*, hvilken tidnings redaktion han besörjde till år 1813.

Lenngren, Anna Maria, var född den 18 Juni 1754 i Upsala, der hennes fader var professorn Magnus Brynolfsson Malmstedt, som gaf henne en efter vår tids åsigter lärd uppfostran, emedan han undervisade henne i Latin, i hvilket klassiska språk hon erhöll en så grundlig kunskap, att hon från Ovidius öfversatte heroiden *Dido till Æneas.* År 1780 gifte hon sig med dåvarande sekreteraren Lenngren, med hvilken hon icke hade några barn, och dog den 8 Mars 1817, efter att förgäfves hafva blifvit opererad för kräftan. Hennes mans hus besöktes af alla den tidens litteratörer och snillen; den talangrika frun blef således en sjelfskrifven medlem af de vittra samfund, hvilka då bildade sig, af det *Pro Sensu Communi* och af *Utile Dulci*, och hennes omdömen öfver de andra ledamöternes alster, fällda utan anspråk, liksom händelsevis undfallna henne, gällde för utslag i sista instansen, mot hvilka intet vädjande ägde rum. Sjelf hade hon redan, såsom helt ung, gjort sig känd genom ett skaldestycke: *Thékonseljen,* och dessutom för theatern öfversatt några sångstycken: *Lucile, Zemir och Azor, Arsène* och *Silvain.* Hennes framgångar på denna väg, den stora trampade kungsvägen, lära likväl icke hafva tillfredsställt henne sjelf; hon tycktes ana att hon kunde gå en annan, af henne sjelf bruten, men hvars rigtning och mål hon ännu ej förmådde bestämma, och till hvars beträdande hennes krafter ännu ej mognat. Hennes sångmö hvilade således länge och hon åtnöjde sig med att njuta af andras snillebragder. Denna hvila var för henne likväl säkert ganska nyttig, ty den var reflektionens och sjelfpröfningens. Hennes man förmådde henne dock småningom, att åt det blad han utgaf skänka några små poetiska bidrag. Kellgren gillade och berömde, allmänheten beundrade dem, och sålunda vågade hon ändtligen, mot slutet af Gustaf III:s tid, framträda ur sin obemärkthet och blef efterhand erkänd för den största skaldinna som ej blott Sverige ägt, utan med hvilken äfven kanhända intet land äger någonting jemförligt. Hon äflades icke att

uppstiga i någon högre sfer, der hon kunde äfventyra att förvilla sig eller falla; hon höll sig inom den krets af föremål, som lågo henne och hennes läsare närmast, det husliga lifvet, den vanliga menniskan med sina goda egenskaper, sina brister och löjligheter, och tecknade allt med en natursanning, genom hvilken man igenkänner dem vid första ögonkastet, med en magt öfver språket, en klarhet och bestämdhet i uttrycket och en fulländning i formen, som gör att man tycker det omöjligt att lägga något till eller taga något derifrån eller säga det på annat sätt. Hennes arbeten äro få, utgöra samlade ett litet band; men de äro alla ädelstenar af oskattbart värde i den Svenska vitterhetens krona. Till de yppersta höra: *Råd till min dotter; Pojkarne; Grefvinnans besök; Den glada festen; Tiggarflickan*, m. fl. Hennes personlighet gaf, om möjligt, ett ökadt värde åt hennes utomordentliga talang. Hon hörde icke till de qvinnor, som, för det de fått eller eftersträfva att få ett namn i det offentliga lifvet, försumma och förakta det enskildtas sysselsättningar och pligter. Efterverlden skall knappt tro, att denna fromma husfru, denna stilla, obemärkta qvinna var den odödliga författarinnan, var den största skaldinna Sverige frambragt, skaparinnan af mästerstycken, hvilkas klassiska fullkomlighet ej blifvit öfverträffade på något nyare språk; att hon, långt ifrån att söka visa sitt stora värde, tvertom nästan undangömde det; att hon icke ens, för diktandet af sina skaldestycken, undandrog någon tid från sina husliga förrättningar; att hon uttänkte planen dertill, stundom sjelfva utförandet, under det hon var sysselsatt med de, som man skulle tycka, trivialaste göromål; att hon i sällskaper var endast kommerserådinnan Lenngren, deltog i samtalen sådana de fördes rundt omkring henne, och dolde sin öfverlägsenhet, icke med denna talangens högdragna nedlåtenhet, som fördöljer ingenting, men väl nedtynger och aflägsnar, utan under denna jemnande allmänlighet, hvilken drager till sig förtroendet och blidkar sjelfva afunden, i det hon utplånar afståndet; att hon förstod denna svåra konst, som knappt kan läras, hvartill anlagen måste vara medfödda; att vara allt på sitt ställe, och att således ej vara vitter annat än bland de vittra, men att äfven der vara qvinna, således ej föra ordet, ej vilja framstå såsom ledarinna och tongifvande. Att hon icke desto mindre nästan mot sin vilja blef det, härrörde af hennes öfverlägsenhet och originalitet, af den ovilkorliga aktning och beundran hennes snilles och hjertas egenskaper ingåfvo alla, som nalkades och kunde förstå henne. — Hennes i allmänhet lugna och trefliga lif störde egentligen endast af tvenne sorger, den ena förlusten af hennes far, som drunknade, den andra af hennes brorsdotter, hvilken hon upptagit och vårdade med en moders ömhet, men som bortrycktes af döden just under sin utvecklingstid. Hon bar dessa förluster med denna stilla undergifvenhet, hvilken endast den ädla, högtbildade qvinnan kan ådagalägga, likasom hon fördrog de kroppsliga lidanden, hvarmed hennes sista år hemsöktes. Svenska akademien, hvilken, enligt bruket, ej kunde upptaga henne bland sig, visade henne, under hennes lefnad, vid många tillfällen sin aktning, och lät, året efter hennes död, öfver henne slå sin årliga minnespenning, hvilken utdelades på dess högtidsdag 1818. Gyllenborg hade förut i ett skaldestycke, hvari talas om det ofvannämnda bruket, träffande om henne yttrat, att hon var "ej af de aderton, men af de nio en."

Lennäs, en socken, belägen i Askers härad af Nerikes län, $2\frac{3}{4}$ mil S.O. från Örebro, vid Hjelmaren, och hör till 3 kl. konsist. pastorat. Kyrkan är stor, byggd af sten med torn och omgifven med träd. Tingshuset står i dess grannskap. I denna socken märkes: *Segersö*, fordom en ansenlig kungsgård (se detta ord). *Styrsta*, 2 mtl. säteri, $3\frac{3}{4}$ mil från Örebro, har allt sedan början af 1700-talet tillhört grefliga slägten Cronhjelm. *Sefredsboda* eller *Sigfridsboda*, ett bland de hemman hvilka år 1624, enligt författningarne, bordt förfalla i skattevrak, hembjöds arfvingarne om de derföre ville betala de innestående utlagor utan afseende på huru länge det legat öde, emedan kronan hade ingen nytta deraf, att hemmanen tillfölle henne, men den största möjliga så länge de voro allmogens säkra egendom, uppbrukades och kunde betala utlagor; Sefredsboda var i 20 år öde, hvarom hela socknen vittnade och ingen af arfvingarne ville kännas dervid; det blef således kändt under kronan och beslutit att om arfvingarne ville komma till samma gård igen, så skulle de först betala 20 års ränta uti vissa och ovissa persedlar. *Derböhls* lastageplats, hvarifrån transporteras till Stockholm Brefvens bruks effekter, med ett fartyg om 28 lästers drägtighet. Socknen innefattar $42\frac{1}{4}$ mtl. och har 1,898 invånare. Dess areal utgör 18,375 tunnl., af hvilka 1,660 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Lénström, Carl Julius, förut docens vid Upsala universitet, sedan lektor vid Gefle gymnasium och numera kyrkoherde, född den 7 Maj 1811 i Gefle, der fadern i var kofferdikapiten, studerande 1828, filos. magister 1833, har gjort sig känd genom ett stort antal skrifter, såsom: *Sigurd och Brynhilda*, saga; *Lyriska försttlingar; Guldbröllopet; Fahlu-juvelen; Nero eller hela verlden; Försök till Lärobok i estetiken; Handbok i Romerska litteraturens historia; Konsttheoriernas Historia; Svenska Poesiens Historia; Handbok i Poesiens historia; Sveriges Litteratur- och Konsthistoria; Folksagor för gamla och unga; Lärobok i Dogmhistorien; Lärobok i allmänna och Svenska Kyrkohistorien; Lärobok i de Theologiska Prænotionerna*, m. fl.

Lenungshammar, jernbruk i Glafva socken af Wermlands län, har 2 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern. Hammarskatten är 9 skepp:d. En stålugn är här tillåten och drifves jemväl knipp- och spiksmide. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Smidesstämpeln är L H. Ägare: Gustaf Wohlfart.

Leonidas, den Svenske. Se: *Stange*.

Leopard, Magnus Marinæsson, Svea rikes råd mellan 1304 och 1306, var troligen af utländsk härkomst.

Leopold, Carl Gustaf af, föddes den 2 April 1756 i Stockholm, der fadern, sedan tullförvaltare i Norrköping, då bodde, och dog i hufvudstaden d. 9 Nov. 1829. Redan vid 14 års ålder fick han uppdrag att å Norrköpings rådhus hålla tal öfver kronprinsen Gustafs födelsedag, blef 1773 student i Upsala, informator hos grefve Douglas och magister i Greifswald. Det första arbete hvarigenom han blef bekant, var ett ode i anledning af Gustaf IV Adolfs födelse, hvilket föranledde en strid i Stockholms Posten, der Kellgren nästan helt och hållet fördömde den unge skaldens verk. Det förtjenar anmärkas, att Leopold sjelf på äldre dagar påstod, att Kellgren haft alldeles rätt i den stränghet, hvarmed han tuktat detta omogna försök, hvaremot denne vid mer än ett tillfälle yttrade sin ånger öfver detta misstag, och intill sista ögonblicket egnade Leopold den mest oförstälda vänskap och beundran. Anställd såsom Lideniansk professor i Upsala, dertill utnämnd af stiftaren, hans vän och gynnare, Lidén, blef han der personligen känd af Gustaf III, hvilken år 1786 kallade honom till sig, utnämnde honom till sin handsekreterare och drog honom in i sitt dagliga umgänge, hvarmed han hedrades intill monarkens död, utan att ens kriget deruti gjorde något afbrott, emedan han lät honom komma till sig i Finland 1789. Oaktadt den aktning, man kan nästan säga vänskap, hvarmed Gustaf omfattade honom, utmärkte han likväl honom lika litet som andra snillen med yttre tecken; först efter konungens död tilldelades honom sådana, och han befordrades till kansli-råd, stats-sekreterare, adelsman och kommendör af Nordstjerne-orden, likväl utan att i egentlig tjenstgöring särdeles anlitas. Svenska akademien, uti hvilken han var en af de förste ledamöterne, lät på Clara kyrkogård öfver honom uppresa en minnesvård och anlade sorg efter honom. Få författare, kanske ingen Svensk, har blifvit så olika bedömd i mån af olika åsigter eller dagens tycken, som L. Ifrån Kellgrens död till 1809, ansågs han obestridt ej blott såsom den störste af alla Sveriges skalder, utan äfven af alla vittra domare, och han innehade ett slags litterär diktatur, hvilken han likväl begagnade sparsamt och med måtta. Efter 1809 sökte den fosforistiska skolan nedsätta honom lika lågt, som hans beundrare upphöjt honom, och Hammarsköld finner nästan ingenting mera platt, ömkligt och idéfattigt än Leopolds skrifter. Efterverlden och den sunda kritiken skola emot L. anmärka, att han ej var lyriker, att hans vers, genom bemödandet att göra den korrekt, kraftfull och träffande i uttrycket, någon gång beröfvades denna musikaliska klang, som smeker örat och är det enda den stora hopen förstår värdera; att han, med en viss ensidighet, hyllade den Fransyska formen och något strängt utdömde hvad som ej var bildadt efter den, hvaraf äfven han sjelf erfor olägenheterna, isynnerhet i sina båda tragedier *Oden* och *Virginia*, hvilka kunnat blifva vida bättre, om han vågat tillåta sig någon större frihet i plananläggningen. Men då man nämnt dessa brister, har man också anfört allt det, som rimligen kan förebrås honom. Någon djup och särdeles varm inbillningskraft hör ej till de utmärkande dragen hos den Leopoldska sånggudinnan; men upphöjda tankar, ädla och rena känslor, sunda verldsåsigter hafva aldrig hos oss talat ett renare språk, aldrig blifvit yttrade på mera harmoniska verser, än i hans skrifter. Till hans förnämsta arbeten höra tragedierna *Oden*, uppförd 1790 och *Virginia* 1803, samt öfversättningen af Pirons komedi: *Metromanien;* poemerna: *Förtjensten, Häfdernas Röst, Det slutande århundradet, Religionen, Den vackra Bedjerskan, Eglé och Annette,* m. fl. Af fruktan att ålderdomen skulle utöfva sin magt öfver honom, såsom öfver alla andra, och denna magt blifva märkbar i hans arbeten, upphörde han kanske alltför tidigt att skrifva vers, och egnade sig mera åt prosan, men hvilken han behandlade med mindre lätthet än versen. Han har emellertid äfven deri förträffliga stycken af hans hand, såsom: *Idéer till en populär Filosofie öfver Gud och odödlighet; Om Smicker; Stycken om Talekonsten; Kräket eller de tre svåra orden,* jemte många uppsatser af filosofiskt innehåll. — Till kroppen mindre sjuklig än i föreställningen, anlitade han för mycket läkare och läkemedel, och kanske mera derigenom än genom verklig sjukdomsorsak, förlorade han på ålderdomen bruket af sina ögon och tillbragte de sju sista åren af sin lefnad i en fullkomlig blindhet. Hans tröst derunder voro hans aftoncirklar, till hvilka personer af olika stånd och åsigter, så väl i litteratur som politik, samlades, och till hvilka ingen motsvarighet sedan funnits. — Hans vänner läto öfver honom slå en skådepenning af tolfte storleken, som tillställdes honom den 2 April 1827, på hans 71:sta födelsedag.

Leopold, Ove, provincial-läkare i Skåne mellan åren 1710 och 1720, blef, på sin ondsinta hustrus tillställning, på egen gård ihjälskjuten af sin dräng. Drängen afrättades sedermera; men hustrun, såsom icke öfverbevist, ställdes under Guds dom, hvarefter hon i största uselhet dog af förtviflan.

Lepidolith, lithionglimmer, ett till slägtet silikater hörande mineral, som består af kiselsyrad lerjord med fluorkalium, fluorlithion och af fluorkisel, samt förekommer i Utö grufva af tvenne färgförändringar, nemligen gråaktig och ljust violett, närmande sig rosenrödt.

Lepidomelan, en svart glimmerart, hörande till slägtet silikater, och hufvudsakligen bestående af kiselsyrad lerjord med kiselsyradt kali och kiselsyrad jernoxidul, hvilken förekommer i Persbergs grufva i Wermland, bildande ett kornigt skiffrigt aggregat af körtelformigt svarta fjell, vid genomseende ljust eller mörkt gröna och som gifva ljusgrönt pulver.

Lera, eller lerarter, kallas åtskilliga mineralier, som hufvudsakligen bestå af kiselsyrad lerjord, hvilken befinner sig uti det tillstånd som den blifvit ursprungligen bildad, och ej genom inflytandet af högre värmegrader undergått någon förändring, i följd hvaraf den utmärker sig genom förmågan att med lätthet blanda sig med vatten, och dermed

bilda en mer eller mindre formbar, plastisk, massa, samt att, efter uttorkning, utsatt för inverkan af tjenlig värmegrad, med bibehållande af den form som den vid bearbetningen erhållit, förvandlas till en mer eller mindre hård, stenartad, i vatten och flera andra vätskor olöslig, och oföränderlig massa. Dessa lerarternes egenskaper göra dem till högst vigtiga råämnen för industrien, emedan deraf en stor mängd nyttiga tillverkningar frambringas, hvilka äro af de mest skiljaktiga egenskaper så i afseende på utseende som värde, från tegelstenen till det äkta porslinet. Olikheten af dessa tillverkningar beror hufvudsakligen på de dertill använda lerarternes olika beskaffenhet och renhet, sålunda att de renaste lerarterne, särdeles kaolin eller äkta porslinslera, samt äfven s. k. Holländsk piplera, bestå nästan endast af ren kiselsyrad lerjord, hvarföre de vid bränning blifva hvita och erfordra en ytterst hög värmegrad för att smälta, i följd hvaraf de ock kallas eldfasta leror. Andra lerarter innehålla deremot betydliga qvantiteter fremmande ämnen, dels organiska, dels oorganiska; de förra blifva i bränning mer eller mindre gråaktiga af det inblandade kolet, men äro ändock vanligen eldfasta; de senare deremot blifva vanligen röda i följd af sin jernhalt, och äro dessutom för det mesta smältbara, d. v. s. att de vid icke särdeles hög värmegrad mjukna, förlora sin form, och slutligen helt och hållet smälta. Lerarter förekomma ganska allmänt, likväl endast uti de yngre formationerna, och de eldfasta särdeles i kolformationen, de smältbara deremot uti alluviallager; i de äldre öfvergångs- och urbergs-formationerna äro de alltid, genom inverkan af högre värmegrader, hvad man kallar stenhärdade, d. v. s. beröfvade förmågan att kunna uppslammas i vatten till en formbar massa, och bilda då skifferlera och lerskiffer eller alunskiffer; härifrån gör dock kaolin ett undantag, emedan den förekommer i urbergsformationer, likväl endast i sådane som äro stadda i sönderdelning, genom inverkan af luft och vatten, hvilket är händelsen med åtskilliga granitarter. I följd af dessa lerornas lägringsförhållanden äro vi i allmänhet i saknad af de bättre och eldfasta slagen deraf, hvilka hos oss endast förekomma uti kolformationen på Skånes sydvestra kust, vid Höganäs. Våra öfriga allmänt förekommande leror, vanligen kallad blålera, innehålla en betydlig mängd jernoxidoxidul, hvaraf deras gråblå färg härrör, äfvensom egenskapen att i bränning blifva röda, samt tillika ofta stora qvantiteter kalk och talkjord, och äro, följaktligen, af ganska dålig beskaffenhet, d. v. s. i hög grad smältbara, så att de vid bränningen kunna uthärda endast en obetydlig hetta, utan att sätta sig eller pösa ut, hvarigenom deraf formade pjeser förlora sitt utseende, och de af dem tillverkade artiklar icke kunna bibringas den grad af hårdhet och hållbarhet, hvilken de af bättre lerarter förfärdigade erhålla genom behörig bränning. Endast på några få ställen i riket, men särdeles i grannskapet af Upsala, finnes tillgång på en lerart, hvilken egnar sig till förfärdigande af finare krukmakaregods. I naturens stora hushållning äro lerarterne, såsom tillblandningar till den fruktbärande jordmånen, af stor vigt för växternes befordran och fullkomning, genom deras egenskap att begärligt insuga och länge qvarhålla vattnet. De meddela äfven den jordmån hvaruti de finnas, sistnämnde egenskaper, och i följd deraf förmågan att städse kunna till växternas rötter afgifva det för deras bibehållande nödiga vattnet. En sådan med lerarter i betydligare mängd blandad jordmån kallas i allmänhet lerjord eller lera. I följd af den ringa tillgången af eldfasta leror i allmänhet, och särdeles sådana som genom bränning blifva hårda och således kunna användas till finare lerartiklar, d. v. s. äkta och s. k. Engelskt porslin, utgöra de eldfasta lerarterne en icke obetydlig införselsartikel och år 1842 inskeppades för ej mindre än 23,211 R:dr deraf.

Lerbo, en socken, belägen i Oppunda härad och Oppunda östra kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 5 mil från Nyköping. Här märkes: *Sund*, säteri, utgörande med underliggande hemman omkring 13 mtl., tillhör kammarherren frih. Conrad Falkenberg. *Gothardsberg*, säteri af omkring 5 hemman. Äges af en friherre De Geer. Ehuruväl socknen kan kallas bergig finnes likväl intet berg af någon betydenhet. De små dalarne äro ganska fruktbärande. Den största sjön i socknen är *Långhalsen; Töljaren, Wiksjön, Gårfveln*, m. fl. äro af föga betydenhet. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 48⅞ mtl. och har 1,235 invånare. Af dess areal, 13,261 tunnl., äro 1,980 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Lerbäck, bergslag i Nerikes län, har namn af Lerbäcks socken, gränsar emot Östergöthland och består af socknarne Askersund, Hammar, Snaflunda och Lerbäck. Till denna bergslag räknas bruken och bergverken i Sundbo härad och de närmast deromkring belägna. Uti Lerbäcks-orten har, med utvidgandet af tackjerns-blåsningarne vid Skogaholm, Hjortqvarn och Trehörningen uppstått en lifig täflan att i orten upptäcka jernmalm; men af en mängd försök på både nya och gamla anledningar har endast ett, Wilhelmsgrufvan på Håkantorps ägor i Lerbäcks socken, haft framgång. Jernmalmsbrytningen i denna bergslag har under senare år i medeltal utgjort endast 1,822 skepp:d årligen. Tackjernstillverkarne, särdeles vid bruksmasugnarne, hafva tillegnat sig senare tiders förbättringar i det tekniska af handteringen, deri man kan finna en väsendtlig orsak till större tillverkning under kortare tid, så att när t. ex. i denna bergslag år 1832—1836 tillverkningen per dygn utgjorde i medeltal 11,78, densamma under påföljande fem åren ökades till 16,63 skepp:d. Tvenne kopparhyttor hafva här blifvit drifne: Vid *Mårsätter* i Hammars socken med malm från Läggesta, Distorps- och Ingelsby grufvor i denna bergslag, från Hesselkulla östra grufva i Witeråsa socken, samt Håkansboda grufvor i Ramsbergs socken. Tillverkningen här har under åren 1837—1841 utgjort per medium 78 skepp:d stap. v. Vid *Sandbacken* i Lerbäcks socken, der en del af intressen-

terna i Håkansboda grufvefält, på grund af bergs-kollegii privilegium d. 1 Juni 1841, anlade en profhytta för 3 års tid. Under samma år tillverkades derstädes 55 skepp:d 1 lisp:d garkoppar. Masugnar i denna bergslag äro: Forsa, Dalby, Dammen, Emmes, Igelbäck, Laxå eller Holm, Rönnes, Skogaholm, Kätre, Svaldre, Trehörning, Westerby och Vestra å.

Lerbäck, socken, belägen i Kumla härad af Nerikes län, 4 ½ mil S.O. från Örebro. I denna socken märkes: *Skyllberg*, jernbruk, *Isåsa*, bly- och silfvergrufva (se dessa ord). *Wissbo*, som sedan år 1544 erhållit sina privilegier och ännu 100 år derefter ägde 10 hyttor, hvilka under tidernas omskiften sedermera, i anseende till bristande egna malmtillgångar, mycket förminskats; denna lilla frälse-egendom (1 mtl. af ålder tillhörande ett ovanligt stort område, utom nu underliggande hemmansdelar med qvarn och såg), har redan från urminnes tider haft en viss märkvärdighet, detigenom att på dess område äro belägna de så kallade *Häradshögar*, hvarest efter gammal sägen, under fylkeskonungars tid åtskilliga fältslag blifvit hållna; äfvensom att derstädes små färskjerns- eller osmunds-ugnar till stålsmide varit i gång, innan, under Carl IX och dess enkedrottnings tid, ett kronobruk blef inrättadt vid Glosa eller Långstorps hammare (Skyllberg). Det härvarande smidet öfverflyttades 1809 till Skyllbergs och Stjernsunds bruk. — Tackjerns-tillverkningen inom socknen, hvilken förut var i märkbart aftynande, har under de senare åren ökat sig, egentligen till följd af användandet af Nora malm, i stället för den förut begagnade fattiga och trögsmälta Tabergs-malmen ifrån Småland, af hvilken Lerbäcks bergslag, genom den gamla regleringen af byteshandeln med malm och limsten, emellan Lerbäcks och Tabergs verks bergslag, varit nödsakad att efter bestämdt pris årligen lösa 1,500 skepp:d; denna reglering upphörde 1845. Bergsmännen egna sig ännu till en del åt tackjernsblåsande, likväl egentligen åt jernförädlingen för hand, samt idka nubbsmide, hvilket sysselsätter så väl jordägare, som torpare och inhyseshjon. Tillverkningen, som hufvudsakligen afsättes på Stockholm, och äfven andra inrikes orter, antages hafva uppgått till 50,000 R:dr Rgs. Landtmarknad, eller s. k. sädesmöte, hålles här, efter gammal vana, på bestämda dagar tre gånger om året, då spannmål, hufvudsakligast från Östergöthland, tillhandahålles bergsmännen och andra sädesbehöfvande, samt äfven kreatur föryttras. Vid dessa tider samlas jemväl handtverkare från kringliggande städer, för att sälja sina tillverkningar. — Socknen hör till 3 kl. patronela pastorat och tillkommer patronrätten Burenstamska slägten, så länge densamma äger Skyllbergs bruk. Socknen innefattar 48⅔ mtl. och har 4,177 invånare. Dess areal utgör 63,759 tunnl., af hvilka 7,420 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Lerckesholm, säteri i Christianstads län. Se: *Örkeljunga* socken.

Lerdal, annex till Högsäter, beläget på Dalsland i Walbo härad af Elfsborgs län, 5¼ mil N.N.V. från Wenersborg. Socknen innefattar 12⅞ mtl. och har 950 invånare på en areal af 9,743 tunnl., hvaraf 670 äro sjöar och kärr. Adr. Wenersborg eller Åmål.

Lerdala, annex till Berg, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 2 mil N.O. från Skara. Kyrkan är gammal, byggd af sten och tillbyggd 1751. I denna socken märkes: *Sparresäter*, ½ mtl. säteri-rusthåll, beläget utmed sjön *Lången*, kallades i äldre tider *Kjösäter* (Kosäter) eller Köttsäter, och begagnades troligen då, i anseende till den ymniga tillgången af bete, såsom en ladugård eller fäbod, hvarifrån det äldre namnet förmodligen härleder sig. Den äldsta vid gården befintliga åtkomsthandling utgör ett skattebref, utfärdadt af pfaltzgrefven Johan Casimir, dat. Stockholm d. 11 Nov. 1631, ställdt till Per Månsson, hvilken i skattelösen derföre erlagdt 25 R:dr Specie. Vidare förekommer Måns Pehrssons utgifna köpebref, dat. Lilla Bjurum d. 14 Sept. 1642, ställdt till öfverste Harald Stake, hvilken tillhandladt sig gården för 60 R:dr Specie. Nämnde Stake, som var gift med en friherrinna Magdalena Sparre, skall hafva gifvit henne detta hemman till enkesäte, då namnet tillika förändrades från Köttsäter till Sparresäter, hvilket förhållande således undanröjer den förmodan, att denna egendom kan vara det Sparsätra, hvarest Erik XI år 1234 öfvervann Knut Folkunge. I åtskilliga, isynnerhet i senare tider utkomna, historiska läroböcker, såsom i Eklunds *Fäderneslandets Historia*, m. fl., äfven i Lindskogs *Beskrifning öfver Skara stift*, samt i Forsells *Beskrifning öfver Mariæstads län*, har det misstaget blifvit begånget, att detta säteri-rusthåll Sparresäter blifvit förblandadt med ofvannämnde Sparsätra i Upland, hvilken historiska irring så mycket mindre bordt hafva ägt rum, som Tuneld redan i dess inledning till Geografien öfver Sveriges rike (Sthm 1762), pag. 67, omnämner denna historiska händelse på det rätta ställe der den timat, nemligen i *Sparsätra socken i Upland*. Detta är äfven iakttaget i åttonde upplagan af Tunelds geografi; men derjemte säges i samma upplaga, vid beskrifningen om Lerdala socken, att "man förmodar, att det i historien namnkunniga slaget vid Sparrsätra här stått." — *Klyftamon*, bergstrakt, märkvärdig i geologiskt hänseende (se detta ord). Bland sjöar märkes: *Stora* och *Lilla Bjursjön*, *Igelsjön* och *Mölnsjön*. På ⅛ mils afstånd i söder från Lilla Bjursjön flyter den s. k. *Lerdala Qvarnbäcken*, hvilken uppkommer underjordiskt genom källor vid Gullakrokssjön, hvars botten, äfvensom vissa trakter deromkring, såsom på hemmanen Qvarnagården, Hunrikets och Gullbroks ägor, under jordlagret består af en besynnerligt bildad pipig stenart eller rättare kalktuff, något lik pimpsten, hvaraf kan brännas en fin och mycket god kalk. Nämnde kalktuff äger många föränderliga former, hvilka stundom bilda koniska 3 till 4 tum långa spetsar, hvilka äro ihåliga. — Socknen består af 16½ mtl. och har 675 invånare. Dess areal är upptagen under modersocknens. Adr. Skara.

Lergraf, en hamn i Ruthe socken på Gottland.

Lerjord (Alumina), är den vetenskapliga benämningen på metallen aluminiums oxid, hvilken ganska ymnigt förekommer i naturen, dels i fullkomligt fritt tillstånd, dels i förening med andra oxider, samt särdeles med kiselsyra. Den rena lerjorden, sådan den i naturen förekommer, utmärker sig genom sin höga grad af hårdhet, hvaruti den täflar med diamanten, och förekommer dels kristalliserad, dels derb, under det gemensamma namnet corund. De kristalliserade arterne deraf äro ofta genomskinliga och skönt färgade, samt räknas bland ädla stenar. Sådana äro leuchosafir, safir, orientalisk ametist, rubin, äkta topas och stjernsafir, samt corund och diamantspat, hvilka senare dock endast räknas för half-ädelstenar. Af de ej kristalliserade slagen är äkta smergel märkvärdig för sitt allmänna användande till slipning af hårda ämnen. Af lerjordens föreningar med andra oxider äro de med talkjord och berylljord anmärkningsvärda, emedan några af dem likaledes räknas bland ädla stenar, neml. af de förra åtskilliga slag af spinell, kallade rubinspinell och balkasrubin, samt af de senare chrysoberyll. Af dessa lerjordsföreningar förekomma några arter äfven hos oss, neml. corund i Lappland vid Gellivare och spinell vid Åkers bruk i Södermanland. Den kiselsyrade lerjorden utgör deremot ofta hufvudbeståndsdelen af, eller ingår till större eller mindre mängd uti, ganska många af våra allmännaste mineralier, särdeles i fältspat, samt alla s. k. lerarter och i lerskiffer, gråvacka, m. fl. I dagligt tal förstår man med lerjord en jordmån, som innehåller någon betydligare mängd lerarter. (Se: *Jordarter* och *Lera*.)

Lerk eller **Lerka** betecknar den lilla låda, hvarmed allmogens och tjenstefolks kistor invändigt äro försedda, till att förvara saker af mera värde, och hvilka taga mindre utrymme.

Lerskiffer, äro bergarter, hufvudsakligen bestående af kiselsyrad lerjord, hvilka förekomma så väl i ur- som öfvergångs-berg, och få i följd deraf namn af ur- och öfvergångs-lerskiffer. Den förra utgöres af en innerlig blandning af kiselsyrad lerjord eller lera, med mer eller mindre glimmer, fältspat, talk- och hornblende-delar, till färgen vanligen grå, i ljusare och mörkare nyanser, af utmärkt skiffrig sammanfogning och splittrigt, stundom jordartadt brott, finnes på flera ställen i riket och användes, der den ymnigare förekommer, till taktäckning och byggnadsmaterial. Den senare utgöres af nästan samma blandning af mineralier, men innehåller tillika aftryck och försteningar af lägre djur- och växtarter; förekommer på flera ställen i riket och användes likasom den förra ofta till taktäckning, hvarföre båda slagen vanligen få namn af takskiffer (se detta ord).

Lerum, annex till Lundby, beläget i Wädtle härad af Elfsborgs län, 2 mil O.N.O. från Götheborg. Kyrkan är uppbyggd af sten år 1689 i den gamlas ställe, som stod qvar af träd. I denna socken märkes: *Aspenäs*, en egendom utmed sjön Aspen, har tillhört slägterne Lillje, Posse, Cederflycht, v. Jakobsson, Bagge, v. Holten. Egendomen är väl bebyggd. Har qvarn och tröskmaschin. Griftbögar finnas här i nejden, och vid sjökanten finnes en håla, der, enligt forn sägen, röfvare uppehållit sig. *Hede*, säteri, 1 mtl. skatte-rusthåll, belades med rustning 1682. Säteriet har vackert läge och är väl bebygdt. *Kullen*, bomullsfabrik (se detta ord). Socknen består af 33 mtl. och har 1,754 invånare. Dess areal är 19,486 tunnl., af hvilka 2,792 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Lesjöfors, jernbruk i Wermlands län, anlagdt 1675, har 3 härdar och 1,866 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern, som afsättes på Götheborg, och hvarföre hammarskatt utgöres med 18 skepp:d 13 lisp:d 7 marker. Vid bruket idkas Lancashire-smide, äfvensom serskild vällugn begagnas; der tillverkas jemväl brännstål. Ägare: G. H. Ekman. Smidesstämplarne äro: LHNP sammanbundne inom en fyrkant af punkter; G E; I M; EKMAN & C. Bistämpel: EKMANS PATENT

Lesna eller **Liesna**, slaget vid. Lewenhaupt, som aftågat till Carl XII:s förstärkning med 11,000 man, blef här d. 29 Sept. 1703 angripen af Ryssarne, under Peters eget befäl. Han slog dem väl; men som han insåg omöjligheten, att emot öfvermagten framtränga den tillernade vägen, måste han qvarlemna tio kanoner och uppbränna större delen af trossen. Ryssarne förlorade i slaget 4,000 man, Svenskarne högst 1,500; men vida större var förlusten af tross och det förfelade företaget. Ungefär 1,000 man drucko sig sanslöse af brännvin, förvillade sig i skogarne och hördes aldrig af, 1,500 återvände till Riga och blott med 6,000, samt en ringa del af bagaget, kom han fram till Carl XII.

Lesse, Anders, grosshandlare i Götheborg, har genom testamentarisk disposition 1795, grundat en stiftelse till att understödja sängliggande fattiga, nödlidande och sjuka. Stiftelsen består i ett kapital af 88,333 R:dr Rgs, hvaraf räntan årligen utdelas till sådana personer, som förut nämndes. Utdelningen, som började 1782, borde, efter första inrättningen, ske genom domprosten, eller någon prest vid domkyrko-församlingen under hans inseende; men på underdånig hemställan blef detta så vida ändradt, att pensionerna sedermera utdelats genom fattigvårds-direktionen; men sjelfva fonden förvaltas af magistraten. Till Willinska eller fattig-friskolan i samma stad skänkte L. 4,000 R:dr, jemte hus och några tomter i staden, samt hans syster 2,666$\frac{2}{3}$ R:dr och $\frac{1}{16}$ i skeppsvarfvet Kusten.

Lessebo, stångjerns- och pappersbruk. Se: *Låsebo.*

Leslie, Alexander, en bland de många Skottar, hvilka under Gustaf Adolfs tid trädde i hans tjenst och af honom ofta begagnades med fördel. Han utmärkte sig vid flera tillfällen och särdeles i slaget vid Wittstock, der han med fem brigader tillbakadref de kejserlige; men förlorade mycket folk och två af brigaderna blefvo skingrade, samt förlorade sina fanor. Hans division bidrog emellertid väsendtligt att afböja det hotande nederlaget och uppehålla fienden, till dess hans landsman King, jemte Stålhandske, hunno ankomma. År 1638 lemnade han Svenska tjensten, för att åter-

vända hem, och, med sin vunna erfarenhet, bistå sina landsmän i uppresningen mot Carl I. Svenska regeringen beviljade honom afsked och gaf honom som äreskänk en mängd kaskar, samt 2,000 musköter, att begagnas vid hans tillernade företag.

Let (*lid*, Isl. *litr*), ett gammalt Svenskt ord, betyder färg; hafva många leeta, betecknar: skifta färg. Häraf orden *rödlett*, *hvitlett; lett-lafven*, kallar man i Westergöthland färglafven.

Leta, i gamla Svenskan *bedja*, *begära*, *söka*.

Let- eller Svart-elfven, i Westmanland, går åt Hellefors och Grythyttan; skiljer en del af Westmanland ifrån Wermland; flyter sedan emellan Nerike och Wermland in i sjön Skagern, som faller ut, genom *Gullspångs-elf*, i Wenern och gör skillnad emellan Wermland och Westergöthland.

Lethafors, jernbruk i Dalby socken af Wermlands län, har 4 härdar och 1,600 skepp:d priv. årligt smide af köpt tackjern. Hammarskatten utgöres med 16 skepp:d. Knippjerns- och spiksmide finnes på stället. Tillverkningen afsättes på Götheborg. Smidesstämpeln visar N M inom en åttkant. Ägare: C. J. Tjeder.

Leubelfingen, page hos Gustaf Adolf, har blifvit namnkunnig derigenom, att han åtföljde konungen och var vittne till hans död, samt att det var egentligen genom honom man fått underrättelse om hjeltens sista stunder. När konungen, sårad, föll af hästen, sprang L., ehuru sjelf sårad och blödande, ned af sin och erbjöd den åt honom. Han sökte hjelpa monarken på fötterna, men var för svag dertill. Några kejserlige ryttare, hvilka sågo detta, skyndade till stället och frågade hvem den sårade vore. Då L. ej svarade derpå, stack den ene i förtrytelsen sin värja genom honom och de andra gåfvo konungen ytterligare flera sår. L. lefde likväl ännu några dagar, och kunde berätta hvad som förefallit.

Leuf, Ebert, en Tysk knekt i Christiern Tyrans tjenst, var den som räddade bröderne Olaus och Laurentius Petri undan Stockholms blodbad. Då bödlarne drogo dem inom spetsgården, försäkrade L., som kändt dem i Wittenberg, att de icke voro Svenskar utan Tyskar, och på hans ord blefvo de skonade.

Leufsta, Östra, en socken. Se: *Löfsta*.

Leuhusen. Denna ätt, som härstammar från Brabant, skall tre serskildta gånger hafva inkommit i Sverige, neml. 1336 med drottning Blanka, 1450 med **Reinhold L.**, hvars son, **Mårten**, nödgades lemna riket för de skulder han der ådragit sig; men hvars son, **Hans**, år 1569 af Johan III åter inkallades, togs i konungens hägn "emot allt våld och all orätt", med löfte att återfå de hus och den jord, hvartill han kunde visa sig berättigad. Han använde honom flera gånger. Denne sistnämnde Hans Mårtenssons sonson,

Leuhusen, Reinhold, blef amiralitets-kommissarie och under-ståthållare på Stockholms slott, samt adlades 1645. Han dog 1655, endast 54 år gammal. Hans son, **Peter**, blef 1719, såsom hofmarskalk, utnämnd till friherre. — En ättling af samma slägt, **Mechtens L.**, öfver-inspektor vid Lifländska, Estländska och Ingermanländska sjötullarne, adlades serskildt 1676; men ätten utgick med hans son. **Carl Leuhusen**, född 1724, död 1795, såsom kansliråd och R. W. O., utgaf år 1761 en skrift, kallad: *Rätta medlet till Sveriges välmåga*.

Leuteration, ett juridiskt uttryck, utmärker den åtgärd, hvarigenom lagens ådömda straff förmildras af domstolen.

Leutmark, Lorentz Gustaf, död d. 11 Juni 1824, endast 27 år gammal, som komminister i Alsike uti Upland, har utgifvit: *Den skönas bild*, idyllisk fantasi, och *Svenska språkets uttal och stafningssätt*. Det heter om honom i Hammarskölds Sv. Vitterheten, uppl. 2: "Han var en flitig rimmare, bar ofta till Hammarsköld stora bundtar med verser, roade sig mycket med att försöka svåra versslag och uppfinna nya dylika."

Leva-bröd, förekommer i Helsinge-lagen 8 flock. kyrkob. Detta lev eller leva-bröd förmenas antingen varit brödkakor eller limpor; ty lef synes vara detsamma som det gamla Anglosachsiska *hlaf*, hvilket bemärker bröd i allmänhet, såsom i följande mening: "Syle vs to dag orne dagvanlican hlaf", gif oss i dag vårt dagliga bröd. Göthiskan har *hlaif*, deraf leva, lepa, limpa. Finnarne säga *leipä*. På Ryska *chlieba*. Uti Östgötha-lagen förekommer ock: "the aghu klokkara göra Lef ock Lefzsuvål, ett sin vm arit"; det är: de skola gifva klockaren bröd och sofvel dertill, en gång om året.

Levantiska kompaniet. Till utrönande af hvilka fördelar kunde tillskyndas Sverige genom handel på Levanten, skickade Carl XII Johan Silfvercrantz, då varande notarie i kommerse-kollegium, till Turkiet och dess Asiatiska provinser, att härom skaffa sig kunskap. Turkiske kejsaren medgaf Sverige en obehindrad handel i sina stater; men krig och andra förhållanden gjorde, att man ej kom att hårå fästa någon vidare uppmärksamhet förrän 1737, då en handelstraktat afslöts med Ottomanniska porten. Följande året d. 20 Febr. 1738, utfärdades ett tioårigt privilegium på Levantiska handeln, och det nya kompaniet erhöll nederlags- och tullfrihet. En Svensk konsul tillsattes i Smyrna och en fond af två tunnor guld samlades med 400 aktier. Rörelsen ville dock icke komma sig i gång, ehuru privilegiet förnyades 1748. Det bevisades, att kompaniet åtnjutit mera i tullfrihet än hela dess kapitalfond utgjorde; men likväl försäkrade det, att dess förlust steg till 14 à 15,000 plåtar, hvarföre det alldeles upphörde d. 10 Jan. 1757, då handeln förklarades fri och öppen för alla.

Lewe, Fritz von, general-major, slog d. 8 Juli 1657, vid Walk i Lithauen, Ryske fältherren Scheremetieff, hvilken måste lemna 1,500 döda på slagfältet, och sjelf afled några dagar derefter af sina sår.

Lewén, Johan Adolf, provincial-läkare i Uddevalla, dog derstädes d. 29 Mars 1809, af den fältsjuka, som utbrustit i de under hans inseende ställda arméens sjukhus i staden. Det heter om honom: "Han blef mycket saknad i orten och var en kunnig, både läkare och kemist." Har utgifvit

flera afhandlingar och uppsatser, införda i *Läkaren och Naturforskaren.*

Levene, en socken med Sparlösa, Long och Slädene, belägen i Wiste härad af Skaraborgs län, Skara stifts domprosteri, $2\frac{3}{4}$ mil S.V. från Lidköping. Kyrkan, belägen vid stora landsvägen, är uppförd af gråsten, på obekant tid, man tror dock att detta skett af konung Håkan Röde (död omkring 1079); den har under senare tider blifvit tillökt och förbättrad. I socknen märkes: *Levene,* 1 mtl. säteri, tillhörde fordom general-guvernören Joh. Reuter. *Levene* eller *Lifvini* har fordom varit ett gammalt konunga- eller jarla-säte. Deromkring fanns en stor skog, som längesedan är försvunnen. Konung Stenkil vistades ofta på Levene, der flera minnesmärken efter honom visas. Han dog 1066 och säges ligga begrafven i Levene kyrkogård. En annan sägen bland folket går, att den s. k. *Kungskullen* der invid är hans rätta graf. Konung Håkan Röde var född i denna socken, der han ock begrofs omkring 1079 i prestgårdens s. k. Hasselbacke, emedan den är kringlagd med stenar. *Bergröd, Bergrödes* eller *Rödesberg, Baljered* och *Baljerud* hafva namn efter honom. Uti sägner, gängse bland folket i orten, om dessa konungars lekar och jagter, urskiljes icke alltid så noga, hvad som rör hvardera serskildt, utan förenar dem i minnet, liksom en minnesvärd och berömlig vänskap gjorde dem till ett, medan de lefde. "En gång på jagten", så berättas det, "afskjöt konungen (Stenkil eller Håkan) en pil, som flög långt fram och slutligen genomborrade en gammal gumma, som stod på det ställe, hvilket nu deraf kallas *Kungsled.* Farligt håller landtmannen, att nattetid färdas der förbi, emedan den oförsonliga gummans vålnad spökar och skrämmer förbiresandes hästar." *Adelsåsen* i Levene var det ställe, der hofmännen höllo sina lekar, och skall deraf fått sitt namn. Konungen (ovisst hvilkendera) säges haft sitt första skottmål vid *Skäckle Sten* (af skäckta eller pil) på Kungskullen, det andra vid *Konunga-ledstolpen* och det tredje vid *Stångeberget,* nära Baljered. — Vid Smedtofta by är ett märkvärdigt saltstreck eller källa. På 1600-talet skall här varit gräfven en brunn, i senare tider 42 alnar djup, hvarur vattnet fordom uppsvallat och hotat öfversvämma hela byn. Vattnet har en skarp och vidrig sälta. Man förmodar, att denna källa varit någon af dem af framl. presidenten baron Konrad Ribbing upptagna saltkällor. — Socknen hör till 2 kl. reg. Den innefattar $7\frac{3}{4}$ mtl. och har 870 invånare. Af dess areal, 7,197 tunnl., höra 3,402 till Barne och 2,175 till Kållands härader, samt äro 25 tunnl. sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Lewenhaupt, Gustaf Adolf, son till Johan Casimir Lejonhufvud och den som först förtyskade det Svenska namnet, var född på Winäs d. 24 Febr. 1619, gick som ung i Holländsk tjenst, återvände sedan till Sverige och var kapiten, då han 1642 deltog i det andra slaget vid Leipzig, der han erhöll icke mindre än 17 sår, steg efter hand till fältmarskalk, general öfver hela Finska milisen, riksråd och krigsråd, samt lagman öfver Tio Härads lagsaga; men dog på Rautis gård uti Finland den 29 November 1656, endast 37 år gammal. Hans ättegren utgick med hans sonson, öfverste-löjtnanten **Carl Gustafsson L.,** hvilken dog som Rysk krigsfånge i Moskwa 1711. Tvenne bröder, **Carl Mauritz** och **Ludvig Weirich,** kallades äfven till riksråd. Den förre, som emottog kallelsen och innehade embetet från 1653 till 1666, var fältmarskalk och president i krigs-kollegium; men den senare, hvilken erhöll ett sådant anbud ett par månader före broderns död, emottog det icke. Han var general af kavalleriet och dog 1668. Hans son,

Lewenhaupt, Adam Ludvig, var född i Svenska lägret utanför Köpenhamn år 1659, fick, genom sin förmyndare Pehr Brahes omsorg, en lärd uppfostran och studerade ej blott vid Svenska, utan äfven vid Tyska universiteter, företog sedan en lång resa och åtföljde grefve Konrad Gyllenstjerna på ambassaden till Ryssland. Han hade ernat välja den civila embetsmannavägen, emedan han, sällsamt nog, icke hade någon särdeles böjelse för det stånd, hvari han var bestämd att skörda så mycken ära. Endast på konung Carl XI:s önskan blef han soldat, gick först i Kur-Bäjersk tjenst, gjorde ett fälttåg i Ungern och befordrades till ryttmästare; men återvände 1690 till Sverige och gifte sig med sin kusin, fältmarskalken Mauritz L:s dotter. Detta äktenskap gjorde honom både lycklig och olycklig, det förra emedan han alltid var ganska belåten med sitt val; men det senare, emedan hans fru lärer varit ett intrigant fruntimmer, hvilket bidrog att ännu mera öka det retliga och ömtåliga lynne, samt den karakterssvaghet, hvarföre han beskylles, och hvilka brister gjorde, att han, oaktadt sina stora förtjenster, aldrig rigtigt vann Carl XII:s förtroende. Det märkligaste af denne mans minnesvärda lefnad och bedrifter är följande: Ur en förnyad utländsk krigstjenst fick han afsked efter freden i Ryssvik och lefde temligen knappt af en liten samlad sparpenning, ett mål för afunden och misstroendet, emedan hans kunskaper och boksynthet i deras ögon, som ingenting kunde, gjorde honom oduglig till krigets yrken. Han blef således år 1700 gladt öfverraskad af en konungens fullmagt, hvari han utnämndes till öfverste för ett regemente, som han skulle uppsätta, och hvilket han öfverförde till Estland. Den första drabbning, hvari han förde befäl, var den vid byn Ziaggerini d. 19 Mars 1703, der han slog en sexdubbel fiendtlig styrka, som han fråntog dess bagage och 11 fältslangor. Detta förskaffade honom general-majors rang. Följande året slog han, vid Jakobsstadt, med 3,000 Svenskar och 300 Lithauer, Ryssarne, som voro 15,000 man starka, och d. 6 Juli år 1705 vann han den vackra segern vid Gemauerthoff, der 6,500 Svenskar öfvervunno Ryske generalen Scheremetieff, i spetsen för 20,000 man. Som L. var en lärd man, och bokliga kunskaper på den tiden ansågos så godt som oförenliga med vapnen, kallade man honom på spe "den lärde öfversten." Ef-

ter slaget vid Gemauerthoff sade likväl Carl: "Nå, håller vår Latinske öfverste sig icke tappert?" befordrade honom till general-löjtnant och lät slå en medalj öfver hans seger. Tsaren hade hoppats öfraska honom i Mitau, dit 40,000 man Ryssar anryckte; men L. undkom lyckligt till Riga, hvilket mycket förtröt Peter, som sade: "Det har djefvulen lärt honom." År 1708 beordrades han, att med 11,000 man från Riga stöta till konungen uti Ukrän, och nödgades härunder gifva slaget vid Lesna (se detta ord), som för honom väl var en seger, men ett nederlag för Carls här, hvilken derigenom gick miste af de förråder, och isynnerhet den proviant, hon så väl behöfde. Han följde derefter Carl, under det förfärliga vinterfälttåget 1709, till slaget vid Pultava, vid hvilket hans råd dels icke inhemtades, dels icke följdes, emedan drabbningen då sannolikt fått en helt annan utgång. Blott med möda kunde han förmå konungen att rädda sig sjelf, hvaremot L. erhöll det bedröfliga uppdraget, att skydda härens återstod. Detta kunde endast ske genom en kapitulation, hvartill officerare och soldater voro alltför benägne, och vilkoren blefvo fångenskap. L. måste dela den med hela den öfriga hären och deri förblifva till sin död. Han behandlades dock med skonsamhet och aktning. Fråga väcktes 1710 om hans utvexling, och denna var redan bestämd, samt L. afförd till Petersburg; men tsaren fann ej rådligt att släppa en så farlig motståndare, utan en annan lemnades i hans ställe och L. måste återvända till Moskwa. Efter Carls död utnämnde drottning Ulrika Eleonora honom till riksråd; men detta embete kom han aldrig att tillträda, ty han afled d. 12 Febr. 1719. Efter freden återfördes hans lik till Stockholm, och begrofs med förtjenta hedersbetygelser i Riddarholmskyrkan d. 20 Maj 1722. Han har sjelf författat sin egen biografi, kallad: *Envåldets skadeliga påföljder och aggets bittra frukter*. Den är skrifven i hans fångenskap och bär vittne om sin författares både storhet och svagheter, hvarförutan han öfversatt från Fransyskan: *Evangelii sedolära*, dedicerad till hans fru och döttrar.

Lewenhaupt, Gustaf Fredrik, son till Ludvig Weirich L., Casimirs son, född 1658, gjorde, enligt tidens bruk, vidsträckta utländska resor, hvarifrån han återkom till Sverige år 1686. Nu ingick han äktenskap med sin kusin Anna Catharina Lewenhaupt, hvilket väl skedde med svärmoderns, men icke med konungens samtycke, hvarföre denna förbindelse, som af den tidens kyrkolag var förbjuden, ogillades både af konungen och domaremagten. Han dömdes derföre af Svea hofrätt att böta 500 daler s. m., samt att icke utan konungens tillåtelse få vistas i riket. Han lemnade då landet, kom, efter flere äfventyr, öfver till Tyskland, der han af sine morbröder, grefvarne Hohenlohe, åtnjöt mycken vänskap och gästfrihet, lät af markis Bouflères öfvertala sig att gå i Fransysk tjenst och sedan i Tysk. År 1691 berättas det, att han, på en Tysk furstes anstiftan, blef af dennes betjent illa sårad i bröstet. Han beslöt nu inträda i republiken Venedigs tjenst, för hvars räkning han värfvade två regementer, med hvilka han afgick till Morea, och utmärkte sig vid flere tillfällen, särdeles vid Napoli di Romanias belägring. År 1697 tog han afsked, hvarvid han erhöll en guldkedja så lång, att hon hängde ända ned till hans fötter, en stor guldmedalj och 600 dukaters pension, vid hvars uppbärande det vilkor var fästadt, att han, åtminstone en gång hvart tionde år, borde visa sig i Venedig. Ändtligen år 1698 återvände han till Sverige, der han blef öfverste för Westgötha tre- och fem-männings regementer till häst, befordrades till general-major och slutligen general-löjtnant; men synes ej hafva blifvit särdeles använd mer än i slaget vid Gadebusch, hvari han deltog, hvarföre han också år 1717 begärde afsked, som beviljades honom. Afled d. 10 Febr. 1723. — Hans fru och kusin, Anna Catharina, dotter till fältmarskalken Carl Mauritz Lewenhaupt, var född år 1661. Hon följde sin man på alla hans resor både i krig och fred, och var derunder ofta i lifsfaror. Hon beskrifves såsom ett utmärkt fruntimmer, gudfruktig, rådig, oförskräckt, hjelpsam och vacker, talade flera utländska språk, deribland Italienska och Grekiska, såsom sitt modersmål. Dog d. 15 Okt. 1740.

Lewenhaupt, Carl Gustaf, son till Carl Mauritz, föddes d. 7 Maj 1662. Efter en företagen utländsk resa, och sedan han ingått i tjenst vid hofvet och i hären, blef han år 1689 i Wrangelska huset i Stockholm, i konungens, drottningens, enkedrottningens och hela hofvets närvaro, vigd vid Amalia Wilhelmina Königsmark, under hvars anförvandts, Carl Johan Königsmarks befäl han redan bivistat belägringen af Girona. Af denna sin grefvinna lät han år 1695 öfvertala sig att gå i Kur-Sachsisk tjenst, "tillika med hela sitt hus." Han blef här geheimeråd och general-löjtnant, gjorde, i spetsen för 8,000 man Sachsare, 1695 och 1696 årens fälttåg i Ungern mot Turkarne och utmärkte sig vid flere tillfällen. Då kriget år 1700 utbröt mellan Sverige och Kur-Sachsen blef han hemkallad; men åtlydde ej kallelsen, och då han icke ens gjorde afseende på flera till honom aflåtna avokatorier, stämdes han inför Svea hofrätt och dömdes d. 25 April 1703 in contumaciam från lif, ära och gods, såsom riksförrädare. Just vid samma tid denna dom fälldes, afled han likväl i Hamburg, endast 41 år gammal. Hans enka öfverlefde honom ända till år 1740.

Lewenhaupt, Charles Emil, d. ä., son af generalen grefve Carl Gustaf L. och Aurora Königsmarks syster, föddes i Stockholm d. 28 Mars 1691, gick vid endast 17 års ålder i Holländsk tjenst, der han blef kapiten och öfver-adjutant hos general Sparre, som kommenderade de allierades venstra flygel. Här bivistade han slaget vid Malplaquet och 1710 års fälttåg, samt befordrades till öfverste-löjtnant. Han lemnade dock Holländska tjensten för att gå i sitt fäderneslands, der han erhöll samma grad och i spetsen för Verdenska dragonerna, genom en skicklig manöver, bidrog till segern vid Gadebusch; blef fången vid Tön-

ningen, men lyckades befria sig sjelf och kom till Carl XII på Rügen, hvilken gjorde honom till öfverste för det Rügenska regementet. I träffningen på denna ö anförde han eftertruppen och uppehöll fienden så länge, till dess hären hunnit komma undan, följde Carl till Norrige, och efter hans död uppträdde han som en bland de mest verksamme befordrarne af Ulrika Eleonoras val till regent. Blef general-major och öfverste för Skånska kavalleriet, samt derefter för adelsfanan, deltog flitigt i riksdagsgöromålen och valdes vid 1734 års riksdag till landtmarskalk. Hans inflytande växte, härunder ännu mera, så att han vid 1738 års riksdag skulle erhållit samma förtroende, om han icke funnit med sina afsigter mera öfverensstämmande att afstå sina anspråk åt Tessin, för att så mycket säkrare verka för sitt partis, Hattarnes, planer. Detta hade vid förra riksdagen öfver honom låtit slå en medalj. Han var nästan enväldig inom detsamma, således äfven enväldig i styrelsen, emedan detta parti var det för tillfället rådande, och Tessin, den synlige chefen, var bortrest. Man kallade honom också på skämt Carl XIII, och, ehuru det ej är troligt, att hans ärelystna planer gingo så långt som hans fiender tillräknade honom, eller att eftersträfva sjelfva kronan, är det dock säkert, att han på denna tid afgjorde nästan allt som skedde. Det väsendtligaste och olyckligaste häraf var krigsförklaringen mot Ryssland, hvilken genomdrefs 1741, då L. åter var landtmarskalk, och hvarvid han sjelf förbehöll sig utförandet, såsom general en chef. Detta utförande kunde ej vara ömkligare och tadelvärdare. Obegripligt är, att den allsmägtige landtmarskalken höll till godo med den instruktion, som gjorde honom till en svag och beroende general, oftast öfverröstad af en feg och eländig krigskonselj, hvilken hans underhafvande bemötte med sidovördnad och hvars befallningar de undandrogo sig, derigenom att de afreste till riksdagen. När kriget tagit sin olyckliga utgång och allmänna missnöjet deröfver blef högljudt, kastade man skulden på dess förnämste upphofsman, och den, som ledt planens verkställighet. Befälet fråntogs honom; han, liksom general Buddenbrock, fördes fängslad till Stockholm, ställdes inför en kommission af ständerne, dömdes till döden och halshöggs på sandbacken vid Norrtull d. 4 Aug. 1743. Han lyckades, med sin sons tillhjelp, att natten emellan d. 30 och 31 Juli fly ur sitt fängelse på Kastenhoff, och skulle hafva undkommit, om han icke sedan uppehållit sig på en jakt emellan Stockholm och Waxholmen ända till d. 3 Aug., då han greps, återfördes till fängelset och domen följande dagen gick i verkställighet. Vid hans stupstock, likasom vid Buddenbrocks, ställdes åtskilliga af de fångne Dalkarlarne för att öfvertygas om, att äfven högt uppsatte brottslingar straffades. Hans olycka och död, liksom hans lycka, var ett verk af partiinflytelsen. Hans son,

Lewenhaupt, Charles Emil, d. y., var född på Winäs d. 28 April 1721, ingick i krigstjenst vid södra Skånska kavalleriet och var sin faders adjutant under Finska fälttåget, bjelpte till vid faderns flykt och ådagalade härvid ett mod och en uppoffrande sonlig kärlek, som utgör det vackraste draget i hans lefnad. Genom sitt namn och sin förmögenhet uppsteg han till de högsta värdigheter, blef kapiten-löjtnant, general-major, en af rikets herrar och Serafimer-riddare, var en man med stora kroppskrafter; men emot hvilka själskrafterna icke svarade, emedan allt var hos honom samladt i det yttre. Han hade väl vid 1772 års riksdag ofta förrättat landtmarskalks-tjensten; men riksdagen var då af ingen betydenhet, emedan de egentliga ärenderna ordnades utom och bakom den. Vid den år 1789 var landtmarskalksklubban deremot vida svårare att föra, emedan riddarhuset just var det slagfält, der striden skulle utkämpas, och då var L. icke rätta mannen att ställas främst på detta fält. Man måste således med skäl förundra sig öfver, att den skarpsynte Gustaf III kunde utse honom till detta magtpåliggande värf, hvilket erfordrade flere egenskaper än dem L. förnämligast ådagalade: en obegränsad tillgifvenhet för konungen. Hans oskicklighet för uppdraget visade sig också snart. Han kom i tvist med sitt stånd, förolämpades af detsamma, och måste, till följd af föregifven sjuklighet, lemna klubban åt öfverste Liljehorn. Förbittringen hos adeln deröfver, att L. utan dess auktorisation underskrifvit säkerhets-akten var så stor, att den beslöt icke emottaga hans porträtt bland de öfrige landtmarskalkernes, under förevändning, att den hållna riksdagen varit för ridderskapet och adeln så olycklig, att dess minne ej vore värdt att förvara. Han afled på sin födelseort Winäs d. 29 Mars 1796.

Lewenhaupt, Mauritz Axel, son af kapitenen grefve Clas Axel L., föddes d. 5 Juli 1791, gick, efter slutade studier, år 1809 in i kansli-styrelsen; men öfvergaf år 1811 den civila tjensten, för att utbyta den mot den militära och blef fändrik vid lif-regementets grenadierer, 1813 kapiten vid Hallands infanteri, åtföljde d. v. kronprinsens stab under fälttågen i Tyskland och Norrige, blef 1832 chef för lif-bevärings-regementet, general-major och general-befälhafvare i norra militär-distriktet, kabinetts-kammarherre, öfverste-kammarherre, t. f. öfver-ståthållare 1842—1844, t. f. riksmarskalk 1839 och 1844, har haft tvenne beskickningar till Preussiska och Ryska hofven, och blifvit prydd med deras ordnar, deribland Ryska S:t Annæ-ordens 2:dra klass i juveler, Kom. af S. O. och N. O., riddare af Carl XIII:s orden och ceremonimästare i survivans vid Serafimer-orden.

Lewenhaupt, Mariana, kammarfröken, om hvilken det heter hos Boije: "målar ganska täckt och behagligt i olja." Dog 1837.

Lewenhauptska huset i Stockholm ligger i sjelfva staden på Svartmangatan, och har en portal, hvaröfver finnas tvenne vapen, uthuggna i sten: *Lewenhaupts* och *Kruus af Gudhem*. År 1621 utfärdades ett privilegium för riksrådet och skattmästaren Jesper Mattsson Kruus till Harvila, att i det hus, han låtit bygga vid Svartmunkegatan till beqvämlighet och prydnad för staden, hålla ett värdshus, hvari fremmande sändebud och andra

ståndspersoner kunde herbergeras och der viner fingo försäljas, dock borde privilegiet begagnas af en borgare. Huset tillföll sedan Kraus's dotter, enkefru grefvinnan Lewenhaupt; men har längesedan gått ur slägtens ägo.

Levertin, Jakob, född i Stockholm den 4 April 1810, var den förste i Sverige, af Judiska trosbekännelsen, som, utan att förändra religion, egnade sig åt läkarevetenskapen. Promoverades till medic. doktor den 15 Juni 1835, och fick tillåtelse att praktisera på de orter, der det är Judar medgifvet att vistas och under dem föreskrifna vilkor; men tilläts år 1834, att, på kallelse af hofmarskalken, friherre M. Wahrendorff, emottaga en läkarebefattning vid Åkers styckebruk, verkställde år 1835 en vetenskaplig resa till Tyskland, Frankrike, England, Skottland och Schweitz. L. var den förste Svenske läkare, som, i en öfversättning af Williams arbete, offentligt redegjorde för stetoskopets användande, till utrönande af bröstets inre beskaffenhet. Har lemnat flere uppsatser i den medicinska och pharmaceutiska månadsskriften *Hygiea*. Är sedan 1837 praktiserande i Stockholm, samt har af drätsel-kommissionen blifvit antagen som läkare vid jernbärare-korpsen.

Levide eller **Levede**, en socken med Gerum, belägen på Gottland i Fardhems ting och länets södra fögderi, Wisby stifts södra kontrakt, 4 ½ mil S. från Wisby. Kyrkan, af huggen sten, skall vara byggd år 1058. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 14 ⅝ mtl. och har 452 invånare på en areal af 6,642 tunnl., hvaraf 90 äro sjö och kärr. Adr. Wisby.

Levin, Bengt Fabian, öfver-fältläkare, regementsläkare vid Dalregementet, R. af W. O., född d. 9 Sept. 1780, har utgifvit en skrift, tryckt i läkaresällskapets handlingar, om: *Ossificationer i Lung-pulsådrornas valvler och om Hjert-polyper*, m. m.

Levin, en till Sverige öfverflyttad Judeslägt. Stamfadern var hofjuveleraren Zacharias Levin, hvilken antog kristendomen och hvars många söner gingo i rikets tjenst på åtskilliga vägar. En, **Carl Axel**, afled 1836 såsom vice president i Svea hofrätt och R. af N. O. En annan, **A. E. Levin**, har utgifvit *Theoretisk kurs i Stallmästarevetenskapen*. En tredje, **C. H. Levin**, en *Beskrifning om Muskön*, o. s. v. En fjerde, afskedad kapiten vid Helsinge regemente, träffades af en kula vid oroligheterna i Stockholm söndagsaftonen den 19 Mars 1848 och dog en halftimma derefter.

Lexberg, en socken, hör till 3 kl. reg., är belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, södra Wadsbo kontrakt af Skara stift, ¼ mil S.S.V. från Mariestad. Socknen tillföll genom konung Gustaf I:s testamente af år 1560, dess son hertig Carl. Kyrkan, på en hög kulle utmed landsvägen, är af sten, uppbyggd under katholska tiden, och choret ombygdt 1738. I Lexbergs backe står en grifthög, uti hvilken funnits brända ben och aska. I denna socken märkes: *Marieholm* (se detta ord), boställe för länets höfding. *Sörgården*, *Hindsberg*, *Karleby*, m. fl. boställen. Socknen består af 17 ¾ mtl. och har 730 invånare. Dess areal utgör 5,392 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Lexby, en by i Björlanda socken på Hisingen, äger historisk ryktbarhet för det slag, som hölls här år 1141 emellan Norske samkonungen Östen Haraldsson och Hisingsboerna, särdeles innebyggarne i Rödbo eller numera Kongelfs socken, de så kallade Reyningarne. Hisingsboerne, hvilka retades till uppror af den girige Östens skattepålagor, blefvo slagne, hvarefter större delen af ön brändes eller brandskattades. Lexby, som den tiden hette Leikberg, har på sina ägor några stensättningar, som man tror erinra om detta slag, hvilket är märkvärdigt äfven derför, att det gaf ämne till det första rimmade skaldeqväde man känner i norden. Det diktades af Ejnar Skulasson och lyder så i öfversättning:

"Vikverjar (Bohusländningar) allt
Fingo betaldt
För sina värf
Af hjelten, gifmild och djerf.
Rädd mången gick,
Förr'n han frid fick;
Men kungen tog
Gisslan och skatter nog.

Konungen seger vann
Mot mång tapper man.
Reyningar månde fly
Vid Leikbergs by.
Stor blef deras skam
Då de måste fram
Med godset allt,
Som kungen befallt."

Lexell, Anders Johan, en af Sveriges störste mathematiker, var född julaftonen 1740 i Åbo, der fadern var guldsmed och inspektor öfver perlfiskerierna i Finland, erhöll 1768, till följd af en till vetenskaps-akademien i Petersburg insänd afhandling, nämnde akademies kallelse såsom astronomie observator och blef sedan professor vid densamma. År 1775 utnämndes han till matheseos professor i Åbo, hvilket embete han innehade i fem år; men förrättade ej tjensten och uppbar icke heller lönen, utan anslog ena hälften åt en vikarius och den andra till uppköp af astronomiska instrumenter för Åbo universitet. År 1780 tog han afsked från sin profession i Åbo, och dog i sin bästa ålder i Petersburg, d. 11 Dec. 1784. Led. af W. A. i Stockholm och flera andra. Författare af åtskilliga mathematiska och astronomiska arbeten af högt värde.

Lexow, Carl Fredrik, född i Rostock d. 29 Aug. 1778, kom vid 12 års ålder till Sverige, och blef 1806 medlem af kollegium medikum, hade åtskilliga läkarebefattningar, bland andra såsom stadsfysikus i Christinehamn, der han år 1809, på egen bekostnad, inrättade ett sjukhus, hvari han, under den då härjande landtvärnssjukan, vårdade 250 sjuka med ganska ringa kostnad för kronan, blef 1817 brigad-läkare vid andra infanteri-brigaden, men tog afsked derifrån 1820 för att i Wermland egna sig åt den enskildta praktiken och

har haft flera municipala uppdrag. Utgifvere af: *Bref ifrån Paris om dess utländska resa* och åtskilliga medicinska uppsatser.

Lexow, grosshandlare i Stockholm, var invecklad i oroligheterna vid grefve Fersens mord den 20 Juni 1810 och dömdes derföre till döden; men benådades till lifvet och dömdes i stället till landsflykt, samt lärer hafva dött i Köpenhamn.

Leyra, Thorkel, en höfding, hvilken i slutet af 900-talet styrde Bohus län. Det enda man om honom känner är hans dödssätt. Då Sven Tveskägg emottog Danmarks thron, anställde han ett stort arföl efter sin fader, till hvilket äfven tidens ryktbaraste hjeltar, Jomsvikingarne, inbjödes. Till plägsederna vid sådana tillfällen hörde, att gästerne, vid det horn, som tömdes till den dödes minne, skulle göra ett manligt löfte, hvilket sedan aldrig kunde ryggas. En af dessa Jomsvikingar, Vagn Åkesson, gjorde då bland annat äfven det löfte: att ej vända åter med lifvet, förrän han dräpt Thorkel Leyra och sofvit hos hans dotter Ingeborg. De anlände till Norrige, hvilket de lofvat eröfra och dräpa Hakon Jarl. Dennes son Erik Jarl och Thorkel Leyra med flere höfdingar mötte dem i Hjorungavåg, der år 994 ett af Nordens skarpaste slag hölls. Efter tre dagars slagtning och otroliga under af tapperhet svek segern hjeltarne från Jomsborg. Vagn Åkesson tillfångatogs, och fördes upp på land att afrättas, tillika med flere af sitt folk. Med sammanbundne fötter afvaktade de, sittande på en trädstam, med onaturligt gäckeri sitt öde. Då framträdde Leyra med en yxa i handen, och sade till Vagn: "Du har gjort ett löfte att dräpa mig; men likare synes nu att jag dräper dig", och derpå började han mordet på Vagns män. Men en särdeles utmärkt Jomsviking frälstes af Erik Jarl. Upprettad häröfver ropade Thorkel till jarlen: "Vill du än gifva dessa män frid, så skall dock aldrig Vagn komma undan med lifvet", och framstörtade med lyftad yxa för att uppfylla sin hetelse. I detsamma kastade sig Vagns fosterbröder, som sutto bredvid honom, framför Thorkel, så att denne stupade och släppte yxan. Vagn grep den i ögonblicket och klöf dermed den Bohusländske höfdingens hufvud, samt fick sedermera af jarlen Leyras dotter Ingeborg till äkta, och hade sålunda Vagn Åkesson uppfyllt sitt löfte.

Liared, annex till Böne, beläget i Redvägs härad af Elfsborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Ulricehamn. Den gamla kyrkan, af okänd ålder och belägen på en höjd nära Tida-ån, raserades 1845. En ny rymligare och herrlig tornkyrka uppfördes på samma ställe, men på en utvidgad grund, af byggmästaren Bergström från Slötå, som för sin utmärkta skicklighet förtjenar att här nämnas. Vid gamla kyrkan fanns Pihlfeltska grafven, hvilken uppmurades 1652 af en Pihlfelt, kommendant eller ståthållare i Jönköping. Nära Liareds kyrka märkes en ännu ansenlig grönskande kulle, kallad *Kettilshög*, hvarom traditionen förmäler att Kettil Okristen (se detta ord), i harmen öfver sina samtidas affall från deras fäders tro, under kristendomens kamp med hedendomen, icke mera ville trampa samma jord, eller lysas af samma sol som de, utan gick lefvande in i sin grafhög, der han förblef i mörker till både själ och kropp, intill sin död. Icke utan märkvärdighet är *Rolandsbacken*, belägen på ägorna till Lindås Börjagården. Folket berättar, att den fått namn af en kung Roland. Enda säteriet i socknen är *Gudebo*, $\frac{3}{4}$ mtl., med vacker belägenhet vid Gulleredssjön, tillhör kapiten Hampus Ehrenstråle. Socknen, som utgör omkring $\frac{1}{3}$ qvadratmil, och genomstrykes af skogsåsen *Hattåsen*, har en folkmängd af 665 personer. Folket är härstädes, likasom i de öfriga socknarne af pastoratet, böjdt för åkerbruk och handaslöjder. Å prestgårdsägorna i modersocknen fanns en offerkälla, som blifvit igenfylld på 1700-talet, för att undvika oordningar. Inom samma socken märkes säteriet *Lönnarp*, 2 mtl. frälse-säteri, med underliggande 7 torp samt 8 mtl. frälse, har det vackraste läge vid sjön Lönnern. Ägare hafva varit slägterne Liljehöök, Westfeldt, v. Conow och Treffenberg. Tillhör nu frih. Jean Fägerskjöld. Ibland pastorer inom detta pastorat äro flere anmärkningsvärde, nemligen: Mauritius (se detta ord), Thorerus, pastor 1647, bekant för ärerörliga processer med sin syster om major Pihlfelt på Gudebo; Nicol. S. Åhman, bekant för sin vrede och sin ovanliga styrka; mag. P. Loefvander, född d. 24 Aug. 1749, död d. 24 Febr. 1798, en lärd man, en Guds och folkets vän; kontraktsprosten Claes Warholm, född d. 19 April 1786, död d. 17 Dec. 1837, införde den absoluta nykterheten, verkade i stort och var orubblig i sina beslut. Socknen innefattar 15 $\frac{2}{3}$ mtl. på en areal af 9,442 tunnl., af hvilka 628 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Libell brukar man kalla en bok af dåligt, och särdeles af smädeligt innehåll. Med samma namn betecknas dock äfven alla inlagor, som lemnas till domstolar. Den allmänna regeln för sådana skrifter är, att de böra vara underskrifna af den part, som ingifver dem. Emedan mången bland den Svenska allmogen icke kan skrifva, så får han begagna biträde af skrifkunnig man, hvilken då bör utsätta under skriften sitt namn, samt titel och adress. Skola ansökningar eller besvär inlemnas af annor man än sakägaren sjelf, måste fullmagt gifvas af denne. I stället för namn undertecknas handlingar äfven med bomärken.

Libentius, omtalas såsom biskop Adaldagi efterträdare i egenskap af nordens erkebiskop eller allmänna själasörjare. Han efterträdde honom 988 och dog sjelf 1013. Skall hafva varit särdeles from och dygdig, hvarpå anföras tvenne bevis, det ena, att han var mycket blek, hvaraf kunde synas att han ofta och strängt fastade, och det andra, att han sällan visade sig för fruntimmer.

Liber Plenarius kallades den dyrbara messebok med förgyllda bokstäfver, hvilken konung Sigurd Jorsalafar erhöll till skänks af patriarken i Jerusalem, och sedan förvarades på altaret i Kastellekyrkan i Kongahell, derifrån den bortröfvades af Wenderne år 1135.

Licent. Af 1600-talets författningar finner man ordet licent förekomma allt ifrån konung Gustaf II Adolfs tid. Således lades, år 1629, till krigsstatens understöd, 2 dalers licent på hvarje inkommande tunna salt, hvilket af drottning Christina 1635 minskades till en riksort; men förvandlades 1649 och 1650 till betalning in natura, först med 2 och sedan med 3 tunnor af hvarje läst eller 18 tunnor; hvilket *licent-salt* skulle förvaras och föryttras till de fattige och nödlidande, och hvarå försäljningspriset 1672 utsattes till 12, samt 1681 till 14 d:lr k:mt tunnan. År 1631 utkom en kongl. stadga, angående licents erläggande af utgående spanmål, och 1644 utsattes äfven i anseende till krigsbehofvet, men blott för det året, licent-afgift för metaller, som utskeppades och i 1718 års tulltaxa, på inkommande varor, fastställdes en viss licent-afgift ifrån 2 till 32 procent. Den sedermera i tullräkenskaperna så kallade *ordinarie licent*, var af helt annan beskaffenhet. Denna licent beviljades af rikets ständer vid 1719 års riksdag, att uppbäras af utgående och inkommande varor, samt att, under rikets ständers kontors inseende, användas till riksgäldens betalande. Sedan ordinarie licenten intagit serskild kolumn i sjötullstaxorna till 1741, då en serskild licent-taxa utkom, samt, enligt 1770 års utgående sjötullstaxa, *extra-licenten* och *förhöjnings-licenten* för beck, tjära och trädvaror, och enligt 1771 års inkommande taxa, extra-licenten, konsumtions-accisen, konsumtions-afgiften för kortlekar, tullförhöjning för chokolad, snus och thé, jemte *tapperians-accisen* för fremmande drycker, blifvit inberäknade uti licenten, blef omsider denna, således af 7 serskildta titlar bestående licentafgift, genom 1782 års sjötullstaxor, helt och hållen sammanslagen med stora sjötullen. År 1768, och således innan de öfrige afgifterne tillkommo, uppgick blotta ordinarie licenten i Stockholms stad, för inkommande varor, till 73,322 d:lr 11 öre, och för utgående varor till 116,981 d:lr 8 öre, eller inalles 190,303 d:ler 19 öre s:mt, och således nära 2 tunnor guld. Totala beloppet af denna licent ifrån och med 1719 till och med 1737 gjorde 3,019,443 d:lr och från 1738 till och med 1764, 5,191,286 d:lr s:mt. Till ersättning för kronans kostnad, vid utredning af örlogsskepp, hvilken skulle beskydda handels-sjöfarten för sjöröfvare, och i detta ändamål konvojera de Svenska köpmans-skeppen på aflägsnare resor, förordnades 1653, att en serskild afgift skulle erläggas af varorna, under namn af konvoj-penningar, de der faststälides till 1 proc. af värdet utaf de laddningar, som innehades af de under konvoj varande skepp. Till denna procent af värdet lades 1672 och 1673 en åttondedels riksdaler för lästen, hvarvid det förblef till 1722, då denna $\frac{1}{8}$ upphäfdes och det stadgades, att i stället för den ena i konvoj-afgift uppburna procenten, skulle, under titel *extra-licent*, uppbäras 1 proc. för inkommande och $\frac{1}{2}$ proc. för utgående varor. Efter ett års förlopp förändrades extra-licenten så till vida, att för varor, som hemtades utom Sundet, skulle erläggas 1, och inom sundet $\frac{1}{2}$ proc., och för utgående varor, utom sundet $\frac{1}{2}$, och der inom $\frac{1}{4}$ proc. År 1747 förordnades, på rikets ständers begäran, att extra-licenten tills vidare borde erläggas på det sätt, att för alla till Sverige, Finland, Pomern och Wismar, med Svenska skepp inkommande varor, som voro tull underkastade, skulle ifrån Öster- och Westersjön betalas 2 proc., och för utgående hälften; men för de med fremmande skepp inkommande tullbara varor 3 proc., och för de med sådana skepp utgående $1\frac{1}{2}$ proc. År 1762 fastställdes denna licent-afgift till tredubbelt emot det nyssnämnda beloppet. Blott för Stockholms stad utgjorde denna afgift år 1768 nära $2\frac{1}{2}$ tunnor guld; huru den sammanslogs med ordinarie licenten har förut blifvit anfördt. En annan licent var den s. k. *förhöjnings-licenten*, hvilken uppkom 1757, då det stadgades, att för hvarje skeppund jern, som med fremmande fartyg utfördes, borde betalas en tillökning i licenten af $10\frac{2}{3}$ öre s:mt, för beck och tjära 2 d:lr s:mt lästen och för alla trädvaror 4 gånger så mycket, som 1741 års licenttaxa utsatte derför. Denna förhöjnings-licent sammanslogs äfven med ordinarie licenten 1770; men utgår ännu till jernkontoret och erlägges i jern- och metall-vågarne med 2 sk. 8 r:st för hvarje skepp:d af vissa jernsorter, som utföras på sådana fremmande fartyg, hvilka ej äro i anseende till tull- och skepps-umgälder satte i likhet med Svenska fartyg. Enligt kongl. brefvet af den 2 Juni 1823 skulle kommerse-kollegium af denna licent få i låneväg använda vissa medel, för att befordra utskeppning af förädlade jern- och metalltillverkningar, och sedan äldre premie-fordringar blifvit utredde, få emottaga hela denna licent-fond till förvaltning.

Lichtone, Johan, af en ganska gammal Engelsk ätt, emedan en **Edward Ligthon** omtalas redan 1250. En hans ättling var nämnde **Johan L.**, hvilken kom från Skottland till Sverige och ingick i tjenst hos Gustaf Adolf, samt stupade såsom öfverste i slaget vid Wittstock 1636. Hans son,

Lichtone, Robert, var född i Perno socken i Nyland d. 8 Juni 1631, tog tjenst som simpel soldat vid endast 15 års ålder; men befordrades så, att han blef general-löjtnant, kongl. råd, guvernör öfver Kronobergs och Jönköpings län, och slutligen president i Åbo hofrätt. Han dog barnlös på sin egendom Rörstrand d. 7 Jan. 1692, då ätten utgick med honom. Var en man af utomordentlig kroppsstyrka, en tapper soldat och en duglig embetsman. Vid 1682 års riksdag skall han hafva förifrat sig något och fällt ett oförsigtigt uttryck om borgareståndet, hvilket förtröt detta; men saken bilades genom dess talman, borgmästaren Thegners klokhet.

Lid, i gamla Svenskan *port*. Ordet har bibehållit sig på landsbygden, der det betyder *öppning* på en gärdesgård eller en instängd väg emellan tvenne gärdesgårdar. Det betyder äfven *hög*, *sida*, en *rusgifvande dryck* och *krigshär*. — **Lid** betyder ock en bergssluttning, eller en med löfskog beväxt trakt, för hvilken senare tydning ordet ännu an-

vändes i de norra orterne. I Westergöthland benämner man backe med ordet *lid*.

Lid, annex till Ripsa, beläget i Rönö härad af Södermanlands län, 2 mil N. från Nyköping. Socknen innefattar 20¼ mtl. och har 630 invånare på en areal af 8,193 tunnl., af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Lida källa uppspringer på säteriet Hofs ägor, i Hellstads socken af Westergöthland, och är första ursprunget till Lida-ån. Ränniln drar sig norr ut och bildar en stor bäck vid skillnaden emellan Skaraborgs och Elfsborgs län och ökar sig till en stor å, som flyter i Wenern vid Lidköping.

Lidbeck, Erik Gustaf, professor i naturalhistorien i Lund, direktör öfver plantagerna i Skåne, en bland de förste riddarne af Wasa-orden och ledamot af vetenskaps-akademien, var född d. 21 Jan. 1724 i Hesselskogs socken i Wermland, der fadern var kronofogde. Egnade sig tidigt åt botaniken och blef Linnés skyddling, så att denne rekommenderade honom till föreståndare för den botaniska trädgården i Lund, i hvilken egenskap han fick göra en utländsk resa, för att förkofra sin kunskap om färg- och medicinal-växterna, samt förskaffa sig plantor och frön deraf. Härunder blef han känd af Haller, hvilken yttrade sig med mycket beröm om honom. Han begärde och fick tjenstledighet 1795 och dog 1803. Har utgifvit en *Berättelse om vilda träns plantering*, m. fl. och efterlemnat ett ännu varaktigare minne i de träd han planterade på Lundagård, i akademie-trädgården och på Paradislyckan. Ett af hans 13 barn var

Lidbeck, Anders, född i Lund d. 26 Juli 1772, död under riksdagen i Stockholm d. 11 Maj 1829, såsom bibliothekarie och professor i esthetiken vid Lunds universitet. Till den förra befattningen utnämndes han 1799 och till den senare 1801. Har stora förtjenster om Lunds bibliothek, hvilket han ordnadt och betydligt riktadt. Såsom esthetiker var han sträng, men opartisk i sina omdömen, sjelfständig i åsigter; men har utgifvit föga eget. Hans prosa är ren och redbar, men utan någon särdeles lyftning. Man har af honom några akademiska tal, samt en efter hans död utgifven skrift: *Anmärkningar angående ämnen ur psykologien, esthetiken och Svenska synonymiken.* — Var gift med den i Svenska konstverlden ryktbara sångerskan fröken **Brita Catharina Munck af Rosenschöld,** född 1788, förmodligen den skönaste och mägtigaste qvinnostämma i Sverige, och ledamot af musikaliska akademien. — Hans yngre broder,

Lidbeck, Carl Johan, öfver-masmästare och salpetersjuderi-styresman i Nerike och Södermanland, född i Lund d. 5 Mars 1774, död i Nora d. 28 Juli 1817; företog 1803 en mineralogisk resa genom Tyskland, Holland och Frankrike och afiemnade, efter hemkomsten derifrån, till jern-kontoret en *Afhandling om brunstens inflytande på tackjernet*, hvarföre bruks-societeten belönade honom med en guldmedalj om 50 dukater och en lönetillökning af 100 R:dr. År 1814 uppdrog honom samma societet att företaga en omarbetning af Garneys klassiska *Handledning till Svenska masmästeriet;* men lämpad efter tidens förvärfvade erfarenhet. Han hade från 1807 till 1811, tillsammans med direktör Svedenstjerna, utgifvit en journal, kallad: *Samlingar i bergsvetenskapen.*

Lidboholm, frälse-säteri i Småland. Se: *Sjösås* socken.

Lidefors, jernbruk i Rudskoga socken af Wermlands län, anlagdt 1691, har 2 härdar och 1,200 skepp:d priv. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern, hvarför hammarskatt utgöres med 12 skepp:d. Afsättningsorten är Götheborg och Stockholm. Ägare: A. A. Berger och M. Camitz. Brukets smidesstämplar äro K̇:P C och K̇:O L.

Lidell, Johan Mårten, prost och kyrkoherde i Länghems pastorat af Götheborgs stift, född d. 15 Juni 1781 i samma socken, der hans fader var komminister. Lidell var en värdig prestman och är mindre bekant genom sin lefnad, än genom sin död. Dermed voro följande olyckliga omständigheter förenade. En f. d. trädgårdsmästare på Thorpa säteri, vid namn Magnus Stenqvist, som för oordentligt uppförande blifvit skiljd från tjensten, men fått bruka ett torp under säteriet, hade gjort sig känd genom sitt lömska och våldsamma lynne och sin begifvenhet på starka drycker, hvarföre säteriets ägare flera gånger velat köra bort honom; men afhölls derifrån af prosten L:s förböner. Denna hans godhet verkade ingenting på Stenqvist, utan tvertom väcktes hans hat och hämndelust af de föreställningar och tillrättavisningar han, tid efter annan, fick emottaga af kyrkoherden. Han beslöt derföre att mörda honom och erkände, att han icke haft någon ro på fem år, förrän han fått tillfredsställa sin hämnd. Detta gjorde han d. 15 Juli 1827, då han passade på prosten, som for från den ena kyrkan till den andra att predika, öppnade grinden för honom, besvarade hans vänliga helsning; men derefter på honom lossade sitt gevär och sedan gick helt lugn hem, utan att försöka hvarken fly eller neka till sitt brott. Prosten L. lefde ännu i 9 dagar, eller till d. 24. Mördaren dömdes till döden och afrättades.

Lideman, Erik, hette förut **Erik Bengtsson,** var befallningsman och kommendant på Wermlands Dal mot Norrmännen och fick 1669 säterifrihet på hemmanet Stenarsby i Fröskogs socken, "för det han så väl i sin tjensts förrättande uti 29 år, som eljest vid åtskilliga tillfällen i krig och feigdetider gjort, manligen anförandes allmogen emot fienden och gjort dem merckeliget motstånd och afbräck." Adlades 1672 under ofvanstående namn; men ätten utgick med hans son, **Peter L.,** som afled barnlös i Stockholm 1694, vid 53 års ålder.

Liden, under detta namn erhöll 1834 då varande landshöfdingen i Jemtlands län M. von Törne tillstånd att i Offerdals socken anlägga ett jernverk, med 2 härdar och 900 skepp:d årligt smide af köpe-tackjern. Ännu 1843 var bruket ej uppfördt, och beviljades då anstånd dermed till 1846 års slut.

Liden, annex till Resele, belägen i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 11½ mil

N.N.V. från Hernösand. Äldsta byn säges varit *Omsjö*, hvarest fordom Finnar skola bott; den ligger enstaka emellan två stora sjöar. *Lidgatu* påstås ock vara bland ortens första byggen, och förmenas fått namn af svedjefall, som i sträckningar efter elfven först blifvit gjorde till ortens uppodlande. Fjällsjö elfvar, eller Ångerman-åns norra vattuled, som vid Stamsele grenat sig, får i denna socken större tillväxt af Junsele vattudrag från Åsele Lappmark. Ofvanom kyrkan stöta här begge dessa elfvar tillhopa, samt gå med strida forsar och strömfall i 1 ¼ mil vidare åt Resele. Kilforsen är märkligast ¾ mil från Lidens kyrka, emedan den hindrar laxen att gå längre upp i samma elf. Nämndforsen, Brådön, Bäcken och Håfskottet äro de ställen, hvarest ymnigaste fångsten vinnes. Laxfisket utgör en god näringsgren för dessa sockneboer, ehuru nu mycket minskadt emot förra tider, samt sågning och timmerhandel. Ibland sjöar nämnas *Omsjön*, 1 mil lång med 32 holmar, *Wigdsjön*, ½ mil. Såsom ålderdomsminnen omtalas en häll på klippan vid Brådöforsen, hvarest ses åtskilliga uthuggne figurer af djur och något, som liknar runskrift. Om jättar och resar hafva de gamle i orten haft mycket att berätta. Socknen innefattar 15⅛ mtl. och har 718 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Sollefteå.

Liden, annex till Indal, beläget i Medelpads fögderi af Westernorrlands län, 4 mil N.V. från Sundsvall. Socknen innefattar, jemte Holms kapellförsamling, 20⅞ mtl. Den har 1,288 invånare på en areal af 139,042 tunnl., af hvilka 8,000 äro sjöar och kärr. Adr. Sundsvall.

Lidén, Johan Henrik, föddes d. 6 Jan. 1741 i Linköping, der fadern var theol. lektor och prost. Lyckliga ekonomiska omständigheter och ett särdeles behagligt yttre gåfvo ett ökadt värde åt ynglingens ovanliga anlag, satte honom i stånd att utvidga sina kunskaper inom nästan alla vetandets grenar och att välja snart sagdt hvad lefnadsbana han ville. Vid 26 års ålder blef han, vid en disputationsakt i Upsala, hvarvid han var förste opponenten, bemärkt af kongl. familjen, särdeles af drottningen, hvilken lät komplimentera honom genom sin son kronprinsen, och han såg lyckans väg för sig öppnad om han velat beträda henne. Den verldsliga ärelystnaden retade honom likväl icke. Han ville i stället öka sitt kunskapsförråd och företog i sådant ändamål en utländsk resa, hvarpå han tillbragte tvenne år. Härunder var han i Paris nära att förlora lifvet, af ett genom fönstret mot honom lossadt skott, hvars kula dock aftog blott venstra hårlocken; men skulle ofelbart träffat hufvudet, om han ej händelsevis i detsamma vikit undan det. I London predikade han en gång i Svenska kyrkan, der han bland sine åhörare räknade Svedenborg. Han återkom till fäderneslandet i Sept. 1770, och kort derefter uppsteg Gustaf III på thronen. Nu skulle lyckans sol äfven hafva uppgått för L., som nyss blifvit utnämnd till historiarum adjunkt i Lund och att förestå Lagerbrings profession, eller rättare en bana af stor och nyttig verksamhet skulle troligen för honom varit öppnad, om den ej för alltid blifvit stängd genom en olycklig händelse. Han gick helt svettig hem från en bal, förkylde sig i den kalla nattluften, insjuknade, och blef, för hela sin öfriga lifstid, så kontrakt af gikt, att han ej kunde röra någon del af kroppen utom hufvudet, och tillbragte de återstående nitton åren af sin lefnad i sängen. Under denna långa tid öfvergafs han likväl hvarken af sitt själslugn och sina vänner, eller förminskades hans anseende och verksamhet. Hans tid upptogs af läsning, författande af flerfaldiga skrifter, särdeles af kritiskt och historiskt innehåll, samt bildade personers umgänge. Nästan allt hvad samhället hade högst och ädlast inom alla slag af utmärkelse besökte honom, och bland dessa äfven kronprinsen Gustaf Adolf, hvilken, då ett 8 års barn, väl icke förstod den sängliggande mannens värde; men likväl på sin faders befallning, under sin resa genom Linköping, midsommarsdagen år 1786 besökte honom, jemte sin svit, och qvarstannade der en timma. Denna befallning var ett bevis på Gustafs djupa aktning för mannen. Han ville att hans son skulle en gång se en verklig filosof, och af denna åsyn draga nytta för sin kommande lefnad. En titel af professor, tillagd Lidén, var ännu ett prof på konungens välvilja. För öfrigt sysselsatte L. sig här oupphörligt ej blott med att sjelf öka sina kunskaper och samlingar, utan äfven med att göra dem fruktbara för verlden. Han skänkte till Östgötha nation i Upsala sitt bibliothek af 5,326 band och 500 kopparstick, samt till dess förökande ett kapital af 24,000 daler k. m. Härtill lade hans stjufmoder 50,000 daler, hvaraf intresset skulle utgöra lön för bibliothekarien. Hans vän, Leopold, var den andra innehafvaren af denna plats. Detta bibliothek förenades åtta år senare med det akademiska; men dupletterna delades mellan Lund, Åbo och Linköping, och räntan af donationen emellan en amanuens vid bibliotheket och två stipendier för studerande Östgöthar. Vidare anslog han gåfvor åt vetenskaps- och vitterhets-akademierna, hvaraf han var ledamot, åt flera gymnasiers bibliotheker, åt Linköpings och Slaka församlings fattigkassor, m. m., och stiftade, vid kronprinsens födelse, i förening med flere vänner, en fond, hvaraf fattiga, men dygdiga flickor skulle förses med hemgift. Han dog d. 23 April 1793 med en filosofs lugn, efterlemnande ett förordnande om sin begrafning, som visar hans upphöjda och rigtiga åsigter af både lifvet och döden. Bland hans många skrifter förtjena ihågkommas: *Historiola Litteraria Poetarum Suec.*; *Dagbok öfver min utländska resa*; *Anmärkningar öfver animaliska magnetismen och Svedenborgianismen*; *Samling af Bref*, skrifna till Gjörwell, o. s. v.

Liderne tros hafva varit Kungsholmens i Stockholm urgamla namn, men hvilket andra tro vara en förkortning af *Munk-Lidorne* eller en förvändning af *Lidarnön*, hvaraf man sedan gjort *Arnön*.

Lidforss, Elias, professor i Romerska vältaligheten vid Lunds universitet från 1820 till sin död d. 22 Maj 1822, då han afled endast 35 år gammal, en utmärkt Latinare och en gamla god Svensk

stilist, hvars anlag likväl i sjelfva blomningstiden hindrades i sin utveckling. Har författat bokstäfverna O, P och ett stycke af S i Lindfors' Svenska och Latinska lexikon, samt ett sorgtal på Latin öfver Carl XIII.

Lidhem, sätesgård i Weckelsångs socken af Kronobergs län, har för något öfver 100 år sedan tillkommit genom inköpta och underlagda bondgårdar och kallades fordom *Line*. Här bodde Måns Stjerna, konung Gustaf I:s fogde, som 1542 fängslades i Weckelsångs kyrka af Nils Dacke, och nödgades lösa sitt lif med allt hvad han ägde i lösören på sin gård Lidhem. Denna egendom ansågs fordom för den fördelaktigaste och vackraste inom länet, utgjorde nära 8 mtl., och blef år 1720 uppbyggd af en Rosenbjelke. Egendomen är nu skingrad, och består endast af 5 hela hemman, den äges af majoren, frih. C. E. Taube. Trakten kring Lidhemssjön är bland de vackraste i länet.

Lidhköp. I medeltiden var brukligt, att bekräfta afslutna fördrag med gemensamma gästabud. Likasom de märkvärdiga gillena, upphofvet till våra skrå-inrättningar, ursprungligen bestodo i gemensamma dryckesgillen, och länge hade sådana samqväm till sin föreningspunkt, så brukade man äfven fira afslutandet af köpe-afhandlingar med dryckeslag, och sådana köp kallades lidhköp. Ordet kommer af det gamla Svenska ordet *lidh*, hvilket betyder *öl*, men äfven *församlad folkhop*. Lidhköp var icke blott en sedvänja; det var äfven föremål för bestämmelser i stadslagen. Lagarne hade olika begrepp om helgden af ett lidhköp. En del antaga dess oryggliga helgd; andra medgifva att det kunde fritt ryggas, men med skyldighet för den som bröt köpet, att ersätta den andra sin kostnad för gästabudet.

Lidhult, annex till Odensjö, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 9 ¼ mil V. från Wexjö. Kyrkan, af träd, är byggd 1721 och förbättrad 1828. I socknen märkas: säterierne *Bohult* och *Thorsaberg*, hvardera om 1 mtl. På Lidhults bys ägor finnas några gamla grafvar och tecken till murar, stället kallas *Evekloster*. Nära intill är en plats, hvarå flere smärre stenar stå uppresta, hvilken plats kallas i orten *Munkekyrkogården*, och är belägen nära vägen emellan Odensjö och Lidhult. Ett stort berg, kalladt *Hunsberg*, en käggla af 80 alnars höjd, märkes här; ena sidan är ganska brant, med en ihålighet, som allmogen kallar *Sutarestugan*. Från höjden har man en utsigt af 8 mils vidd. I socknen märkas 26 sjöar, hvaraf *Svansjön* är 1 mil i omkrets. *Fylle*, *Lidhults* och *Rise-å* utfalla i Unnen. Socknen består af 23 mtl. och har 870 invånare. Af dess areal 25,943 tunnl. äro 2,470 sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Lidin, Olof, son till kronolänsmannen Erik Dahlström i Ångermanland, der han föddes d. 18 Dec. 1778 i Lidens socken. Han antog namnet Lidin efter morfadern. Var en af de få, som, efter Trafvenfeldts förslag, skulle förena det presterliga embetet med den medicinska befattningen, derföre lät prestviga sig, blef hofpredikant, kirurgie magister och tjenstgjorde vid kongl. hofvet; men hans hopp afbröts, vid endast 37 års ålder, genom döden, hvilken träffade honom d. 23 Febr. 1816.

Lidingsberg. Se: *Lidingö*.

Lidingö, en ö i Uplands-skären af Stockholms län och Danderyds skeppslag, ½ mil N.O. från Stockholm, är annex till Danderyds socken, från hvilken socken och kongl. Djurgården den skiljes genom sundet Lilla Värtan. Längsta sträckningen af Lidingön är i Ö. och V. från stranden vid Tyketorp till Elfviks sydöstra udde, utgörande 15,500 alnar, och största bredden i N. och S. emellan Skärsätra och Bosöns stränder, 8,200 alnar. Öns hela areal, underlydande holmar och skär deri inberäknade, utgör 6,025 tunnland, hvaraf 70 tunnl. upptages af tomtplatser och trädgårdar; 1,400 tunnl. inägor, 4,460 skogs- och betesmark samt 95 tunnl. insjöar och träsk. Lidingö kyrka, byggd af sten i 12:te eller 13:de århundradet, kallades i början S:t Annæ kapell och var 22 alnar lång, samt 14 alnar bred. Den tillbyggdes 1756 och blef 1834 försedd med ett litet orgelverk. Ön, hvilken således redan i tolfte århundradet hade sin egen kyrka, ansågs då, eller omkring den tid Stockholm anlades, enligt Danderyds kyrkobok, hafva varit en jagtmark till det gamla herregodset Djursholm, har i följd af sin belägenhet tvifvelsutan ägt många historiska minnen, ehuru föga blifvit förvaradt åt en senare tid. De under odlingarne vid Herrsby uti högarne funna krukor med ben uti, bära vittne om hög- och bränne-åldern, och den uti Herrsby äng vid kyrkan resta bautasten, äfvensom benämningen af sjelfva stället, tillkännager tydligen, att ön i äldre tider varit bebodd af betydande personer. Af äldre handlingar synes, att Lidingön lydt under Djursholm. Den var således af frälse natur och förekommer icke i 1541 års jordebok, med undantag af 1 mtl. Sticklinge, som är uppfördt med ränta och troligtvis varit gammalt odalskattehemman. Först efter 1584 års jordrefning blefvo frälsehemmanen på Lidingön antecknade uti jordeboken. De utgjorde dock ingen "fodring eller gärd"; men blefve sedermera ansedde och i jordeböckerne uppförde såsom rå- och rörshemman. Likväl synes denna rå- och rörsrättighet vara för vidt utsträckt, enär Lidingön var långt aflägsen från stamgodset. Genom 1683 års kongl. bref tyckes ock den för Lidingön antagna rå- och rörsfrihet vara upphäfven. Jordeböckerne efter 1541 upptaga äfven 1 mtl. Sticklinge som skatte, intill den 7 April 1572, då räntan skänktes till riksrådet Gustaf Banér, hvilken, såsom innehafvare af jorden, äfven för Sticklinge erhöll samma natur som Lidingöns öfrige hemman. I följd af Johan III:s onåd, eller någon art af reduktion, återgick Sticklinge 1591 under skatten; men synes icke långt derefter ånyo hafva blifvit frälse, enär det år 1600 med Banérska godsen indrogs till kronan. Försöket att härifrån värja Lidingön, såsom varande riksrådet Banérs frus morgongåfva (enligt 1602 års jordebok), misslyckades, emedan den utgjorde riksrådets arfvegods. Lidingön förblef kronogods intill 1612, då Gustaf II Adolf återgaf den, jemte de öfrige indrag-

na Banérska familjegodsen. Genom Carl XI:s reduktion 1682 indrogs Sticklinge gamla skattehemman, dervid räntan anslogs som augment till Ella rusthåll i Täby socken; men blef 1735 åter frälse, i följd af byte emellan riksrådet Meijerfelt och general-löjtnanten frih. Banér, då augments-räntan flyttades å Eneby gamla frälsehemman i Danderyds socken. År 1779 blefvo, på öfversten frih. Pfeiffs ansökan, frälsehemmanen Bo, Lisselgärde, Sticklinge och Tykatorp, af kongl. nåd, tillagda säterifrihet, med vilkor, att Bo skulle bebyggas som säteri och bibehålla roteringen, intill andra oroterade hemman i dessas ställe kunde uppgifvas. Roteringsskyldigheten flyttades sedermera från nämnde säterier till Öfre Frösunda i Solna socken, med vilkor att den återflyttas, i händelse Frösunda skulle återlösas under Ulriksdals kungsgård. Af 1551 års tionderäkning upplyses, att Lidingön, i ecklesiastikt afseende, varit delad. Norra delen tillhörde Danderyds, den södra Solna socken. Efter flerfaldiga tvister om Lidingön, m. m. emellan pastorerne i Solna och Täby, till hvilken sistnämnde Danderyd hörde, blef 1653, genom en kongl. resolution, förklaradt: att Danderyds socken, med Lidingön såsom annex, skulle utgöra ett pastorat, och tillades vid detta tillfälle patronatsrätt åt Banérska slägten, såsom innehafvare af det stora herregodset Djursholm (se detta ord) uti Danderyd. År 1832 förklarades pastoratet för regalt, sedan Djursholm någon tid förut genom försäljning frångått nämnde slägt. Äfven Lidingö sacellani var patronelt inom slägten Banér; men sedan Lidingön blifvit försåld till flere enskildta personer, och tvist vid prestval uppkommit, blef det förklaradt för konsistorielt. År 1731 d. 12 Dec. bestämde general-löjtnanten frih. Johan Banér, att Lidingön, jemte Djursholms gods uti Danderyds socken, skulle utgöra fidei-kommiss inom hans slägt. Johan Gabriel Banér, öfverste i Fransk tjenst och son till den förutnämnde, begärde och erhöll d. 25 Nov. 1774, efter slägtingarnes hörande, Gustaf III:s tillstånd att få faderns testamente ändradt sålunda: att Björkviks säteri, med alla dess underlydande hemman och lägenheter uti Östergöthlands län, Skärkinds härad samt Östra Ryds och Yxnerums socknar, ikläddes fidei-kommiss-natur i stället för, och under lika vilkor, som varit föreskrifna för Djursholm och Lidingön, hvilka senare således derigenom upphörde att vara fidei-kommiss. Sedan öfverste Banér, efter öfverflyttning af fidei-kommiss-naturen å andre honom tillhörige egendomar, erhållit fri disposition öfver Lidingön, uppdrog han samma år (1774) öns försäljning åt assessoren Prinzell, hvilken, sedan ön blifvit styckad på så sätt, att hvarje hemman bibehölls vid förut häfdade inägor, men skogsmarken skiftades efter arealen, upplät de serskildta hemmanen åt olika köpare, hvilka till större delen bestodo af sjökapitener och borgare i Stockholm. För närvarande består Lidingön af $9\frac{1}{4}$ mtl., förmedlade från $17\frac{7}{8}$ mtl., hvaraf $2\frac{1}{4}$ mtl. äro säteri, $\frac{1}{8}$ mtl. komministers-boställe, upplåtet i medlet af 1600-talet åt innehafvaren till Djursholm, och de öfrige $6\frac{7}{8}$ mtl. frälse, jemte 7 stycken lägenheter, hvilkas sammanlagda uppskattningsvärde inalles utgör 307,620 R:dr B:ko. Lidingön, som ifrån öster åt vester är delad, genom den till två tredjedelar af ön inskjutande Kyrkviken, hvilken för storbåtar af 6 fots djup är segelbar ända fram till kyrkan, belägen på en höjd vid vikens inre ända, äger en utmärkt vacker belägenhet, dels genom de vackra sjöstränderna, isynnerhet omkring Kyrkviken, dels genom de med blandning af barr- och löfskog betäckta kullarne, hvilka omvexla med odlingar, små sjöar och vikar, hvaremellan de i allmänhet smakfulla byggnaderna framskymta. Också stå hemmanen på Lidingön i ett ganska högt värde, och eftersökas gerna af Stockholmsboerne under sommarmånaderna. Folkmängden utgör 526 personer. Öns hufvudsakliga näring, boskapsskötseln och mjölkförsäljningen, är uppdrifven till mycken höjd och särdeles fördelaktig i anseende till läget invid saltsjön och hufvudstaden. Den har dock i senare åren betydligen aftagit, genom nedläggning af de 13 stycken större och mindre brännerierna, hvilka tillförene drefvos derstädes med mycken fart. Ladugårdarnes produktion af mjök och grädda som afsättas i hufvudstaden, beräknas ungefärligen till 30,000 R:dr B:ko årligen. Hemmanen är bebyggde för ståndspersoner och likna små herrgårdar. På *Öster Yttringe* och *Elfvik* äro större korps de logis af sten, på *Gångsätra*, *Ekholmsnäs* och *Brevik* reveterade trädhus. Lägenheten *Lidingsberg*, i en skogsfördjupning vid Lilla Värtan, med en utmärkt vacker utsigt, är äfven rätt prydligt bebyggd. Vid *Mölna* finnes vattenverk för bresiljeförmälning och kritslamning, äfvensom vatten- och väderqvarn. Vattenqvarnen nedbrann 1827 och är sedermera uppbyggd med särdeles omsorg, då verket utvidgades med flere maschiner för kritslamning och färgstoftsförmalning. Tillverkningen uppgår i värde till 5,000 à 6,000 R:dr årligen. Vid Elfvik har funnits en större klädesfabrik, hvilken förstördes genom vådeld 1823. Strömmingsfiske har tillförene varit en indrägtig näringsgren på ön, då det der idkades med 12 notar. Under de sista fem åren (1843—1847) har det så aftagit, att nu blott tre notar begagnas dertill. Minskningen af denna näringsgren har förorsakat fattigdom bland de få qvarvarande fiske-arrendatorerne på ön.

Lidköping, en uppstad i Skaraborgs län, $36\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, är belägen vid en vik af Wenern, kallad *Kinneviken*, och vid utloppet af Lida-ån, hvilken delar staden i östra eller gamla, samt i vestra eller nya staden. Som Lidan utgör gränsskillnaden emellan Kållands och Kinnefjerdings härader, så är nya staden belägen i det förra och gamla staden i det senare häradet. Gamla staden är af hög men okänd ålder, och bär spåren deraf i oregelbundna qvarter och smala krokiga gator. En folksägen förmäler, att någon af de första biskoparne i Husaby, $1\frac{1}{2}$ mil härifrån, först härstädes haft sitt fiskeläge och köping, samt befordrat handeln och kristendomen. Man har äfven i senare tider vid gräfning i jorden funnit gatuläggning. Staden brändes af Danskarne 1566. Då hertig

Carl af Södermanland anlade Mariestad och Carlstad vid Weneras stränder, befarade Lidköpings stads invånare en betydlig minskning i sin rörelse, emedan vinsten skulle delas med nämnde städer. Men ehuru de besvärade sig hos konung Johan III, och denne, genom bref af d. 21 Sept. 1583, lofvade se staden till godo för framtiden, vet man dock ej hvad häruti blef vidgjordt. Drottning Christina skänkte år 1651 alla kronans inkomster från Lidköpings stad åt riksrådet och fältherren grefve Jakob De la Gardie, som förut erhållit kringliggande härader eller Leckö slott och län till grefskap. Men efter hans död, år 1652, beslöto rikets ständer, vid 1655 års riksdag, att Lidköping skulle återställas till kronan, med rättighet för grefven af Leckö, att på egen grund invid Lidköping anlägga en annan stad. Grefve Jakob De la Gardies son, rikskansleren Magnus Gabriel, ansåg nu Lidans vestra strand för tjenligaste stället till denna anläggning, men jorden tillhörde säteriet Ågården, hvars ägare, vice presidenten i Götha hofrätt, Carl Måneskö̈ld, ej mot något vederlag kunde förmås att afstå trakten. Efter hans död ingick dess måg och arfvinge, vice presidenten Erl. Kafle, år 1670 en byteshandel, hvarigenom rikskansleren blef ägare af denna jord. Han uppgjorde sjelf planen för den nya staden med lika stora tomtplatser, räta och breda gator, samt ett ovanligt stort torg, på hvilket rådhuset fick sin plats. År 1672 började anläggandet af den nya staden, hvilken De la Gardie uppbyggde med egna medel. Här funnos nu således tvenne städer, hvilka erkände hvar sin styrelse; men som ej kunde annat än förenas till en. Denna förening skedde genom privilegierne år 1670, då regeringen uppdrog gränslinjen emellan kongl. och grefliga rättigheterna. Begge städerna skulle vara en kropp och gemensamt njuta allt hvad offentligt var, begges vapen skulle förenas i ett, och det ena alltid brukas såsom sigill; hvar stad skulle hafva sin egen borgmästare, hvilka, så väl som rådmännen, skulle tillsättas af grefven på Leckö, som äfven skulle sjelf eller genom sina vikarier förrätta landshöfdinge-embetet i denna stad; grefven skulle uppbära tredjedelen af kontributionen, m. fl. förmåner. Öfver stadskyrkan förunnades grefven patronatsrätt, och skulle han äfven tillsätta tullnär och postmästare. Vid början af 1683 hemföll så väl Lidköpings stad, som hela Leckö grefskap till kronan. Ehuru Lidköping således i alla afseenden är en enda stad, blir dock benämningen af gamla och nya staden, både i historien och läget, oförändradt. Båda stadsdelarne äro förenade med en bro öfver Lida-ån. Hela staden intager en rymd af vid pass 48 tunnland, är i allmänhet väl byggd, ehuru med trädhus, innehåller 188 hus och tomter, samt uppskattas till 379,600 R:dr, utom tillhörande jordägor, i värde upptagne till 55,675 R:dr. Med undantag af de närbelägna landtställena *Christinelund*, *Lidaholm* och *Carlslund*, erbjuda stadens omgifningar inga andra föremål för uppmärksamheten, än släta åker- och ängsfält, hvilka, mot stranden af Kinneviken, öfvergå till ofruktbara flygsandsfält; men på södra sidan begränsas af en vacker skogspark, som följer venstra stranden af Lida-ån. Folkmängden beräknas till 2,081 personer, af hvilka de som tillhöra borgerskap och näringsidkande utgöra 32 procent. Näringar och handel, med af dem följande välstånd, synas hafva märkbart tilltagit och förkofrat sig under de senare åren, i jemförelse med länets öfriga städer. Manufakturer och fabriker sysselsätta nära 70 personer, och lemna en tillverkning i värde af omkring 77,500 R:dr. Ibland dessa äro en klädesfabrik och tvenne tobaksfabriker de betydligaste. Den förra har ett tillverkningsvärde af 30,000, de senare af 7 till 8,000 R:dr. I handtverkerier och dylika näringar räknas 83 mästare och idkare med en arbetsstyrka af 108 gesäller och lärlingar. Handeln, som utgör den egentliga förvärfskällan och grunden till stadens stigande välstånd, sysselsätter 30 handelsmän med 41 handelsbetjenter, af hvilka förstnämnde flere anses äga betydlig förmögenhet. Spannmålshandeln är isynnerhet liflig och riktande, hvartill stadens belägenhet hufvudsakligen bidrager, ej endast genom vidsträckta förbindelser sjöledes med flera förmånliga afsättningsorter, utan ock genom omgifvande nejders sädesrikhet. Vid sjöfartens början 1845 ansågos 50,000 tunnor spannmål vara magasinerade till afskeppning. Staden har trenne marknader, i Februari, Juni och Oktober, af hvilka den i sistnämnde månad räknas för en af de större i riket, och utgör en föreningspunkt för utbytet af Westergöthlands jordbruksalster och Wermlands bergverksprodukter. Sjöfarten möter här ett stort hinder i saknad af tjenlig hamn. Vid stadens lastbryggor och i den dit ledande, vid pass 200 fot breda, ränna, som utskäres af Lida-ån, är djupet ej mer än 5 till 6 fot. Fartyg af större djup måste således lastas medelst pråmning af varorna, nära $\frac{1}{4}$ mil från staden, på en redd som, i 12 mils längd, är öppen för nordliga vinden, och dertill saknar hållbar ankarbotten. En hamnbyggnad är likväl föreslagen och besluten, och kostnaden beräknad till 90,000 R:dr. Staden begagnar för närvarande 11 till 12 egna fartyg, hvartdera om 20 till 30 lästers drägt. Den till staden skänkta kronojord innehåller 874 tunnl. odlad jord, med en afkastning af 2 till 3,000 tunnor spannmål och 5 till 600 tunnor potates, utom hö och foderväxter för 100 hästar, 300 boskapskreatur och 40 till 50 får. Förenämnde jordvidd äges af gamla och nya staden gemensamt; men den förra besitter ensamt 1,200 tunnl. skog och utmark, hvarå likväl skogstillgången nu är ganska medtagen. Lidköping utgör jemte annexerne Härened och Hofby ett regalt pastorat af 1 klassen. Stadskyrkan, som kallas S:t Nikolai, är uppbyggd på okänd tid; men erhöll sitt nuvarande utseende 1697 på riksdrotset Magnus Gabriel De la Gardies bekostnad. Stadsskolan, jemte en s. k. fattigskola, underhållas, den förra af staten med ett anslag af $81\frac{1}{2}$ tunna kronotionde spannmål; den senare dels af skänkta medel, dels med årliga bidrag af staden. Barnhuset, som lika med stadsskolan, stiftades af nya stadens grundläggare, underhåller 12

barn från 6 till 12 års ålder. Dess årliga inkomster bestå uti 103½ tunna kronotionde spanmål samt räntan af ett litet kapital utgörande 500 R:dr. Den här inrättade sparbank har ännu icke hunnit till någon betydenhet. I städernas allmänna brandstodsbolag deltager Lidköping med en försäkringssumma för lösören, hvilken vid slutet af 1843 uppgick till 501,000 R:dr.

Lidman, Sven Fredrik, född i S:t Johannis socken i Linköpings stift år 1784, död 1845, såsom domprost i Linköping, theol. doktor, Led. af N. O., har lemnat åtskilliga bidrag till *Iduna*, var legationspredikant i Konstantinopel 1811—1817, och skulle om sin resa i Grekland afgifva en beskrifning, hvaraf man väntade sig mycket, och hvilken väntan torde väsendtligt medverkat till hans befordran, men hvilken aldrig utkom. Var en en nitisk riksdagsman på den ministeriella sidan.

Lidner, Bengt, föddes den 16 Mars år 1757 eller 1759 i Götheborg, der fadern var orgelnist vid domkyrkan, blef student i Lund 1774; men lärer hafva röjt från ungdomen, jemte sina poetiska gåfvor, så mycken oregelbundenhet i lefnadssättet, att hans anhöriga, särdeles hans stjuffader, inspektoren vid Ostindiska kompaniet Aurell, skickade honom till sjös med en ostindiefarare. I Kap fick han likväl tillfälle att rymma, återkom till Götheborg med ett annat fartyg och sändes nu till Stockholm, der han ingick i krigs-expeditionen. Här blef han känd af Gustaf III, hvilken, för att förbättra hans både seder och bildning, tillät honom resa till Paris, anställd vid Svenska legationen under Creutz. Hit ankommen 1781, fick han, i Creutz hus rum, tillgång till hans bibliothek och hans umgänge och författade här sin tragedi: *Erik XIV*. Om någonting kunnat verka lyftande och förädlande på Lidners smak och seder, borde väl denna hans nya ställning midt i bildningens då varande hufvudsäte, i dagligt umgänge med en så i alla hänseenden bildad och högt begåfvad man, som Creutz, hafva gjort det. Men kanhända var det just den skarpa motsatsen mot Lidners vanor och böjelser, som vållade, att han icke drog någon nytta af denna plats, och han återkallades sålunda, då man förtviflade om hans förbättring. Konungen inskränkte sig sedermera till ett och annat penninge-understöd, hvilket vanligtvis försvann lika fort som det erhölls. Men om man måste erkänna, att sådant ofta skedde för starka drycker, på hvilka Lidner var alltför mycket begifven, är det likväl äfven en tröst att kunna nämna, det han icke sällan, i hänförelsen af sin känsla, åt ett ännu större armod än sitt eget, bortgaf hvad han ägde, utan beräkning på huru han skulle få det ersatt. Isynnerhet voro brandvakterne föremål för hans deltagande och oöfverlagda frikostighet. Ännu smärtsammare är det likväl att nödgas tillstå, det han tycktes sakna nästan alla begrepp om godt och ondt, och sålunda om sina bästa vänner och välgörare stundom yttra de gröfsta och mest förnärmande osanningar, nästan utan att ana, att dermed var någonting illa gjordt. Tegnér kallar honom en rik, men söndersliten harmoni, och detta omdöme är karakteristiskt. Det gäller så väl om hans lefnad som om hans poesi. Flera af hans arbeten, såsom: *Spetara, Året 1783* och *Medea*, höra till ädelstenarne i vår litteratur; men äfven de äro oslipade diamanter, hvilkas glans afbrytes af det qvarsittande råa slagget, och hvilkas rena vatten lider af vanställande fläckar. Bredvid de sublimaste tankar, den mägtigaste känsloyttring finner man platthet och fadd känslosamhet. Endast få ställen i hans skaldestycken kunna läsas med oblandadt nöje; men om det vore möjligt att deraf utdraga dessa fragmentariska skönheter, skulle de utgöra en samling af de sublimaste idéer, de ädlaste känslor, de mest hänförande snilledrag vår skaldekonst äger att uppvisa. Deras värde förminskas nu icke sällan genom den omgifvande svagheten och oregelbundenheten, hvilka hindra hans arbeten att någonsin blifva konstverk i detta ords högre mening. Lidner dog d. 4 Jan. 1793 lika fattig som han lefvat, och sedan han i flera år uppehållit sig mest genom författandet af grafskrifter och tillfällighetsverser, dels i eget namn, dels i andras, som ville lysa med lånta fjädrar. På sotsängen hugnades han med ett bud från hertigen-regenten, hvilken lofvade att göra något för honom. Lidner rekommenderade då sin hustru och dotter; men detta tyckes ej hafva uträttat något; ty endast Bellman sjöng ihop litet åt enkan, och hon lärer slutligen hafva dött som fattighjon. Svenska akademien har sedan slagit en minnespenning öfver skalden, hvars arbeten, efter hans död, erhållit flera upplagor.

Lido, ett litet lustställe på Stockholms Djurgård, der viken slutar och kanalen börjar, tillhörigt grefvinnan Piper och bygdt 1836 i Italiensk stil med ett slags blandad arkitektyr. Är förlänadt på 50 år.

Lidskatt kallas den skatt, som sagan förmäler att konung Egil af Ynglinga-ätten förband sig att betala till den Danske konungen Frode, då han erhållit bistånd af denne furste emot sin upproriske träl Tunne. Hela berättelsen är dock mera saga än historia, och bör i alla händelser, äfven om man vill sätta tro till densamma, ej så uttydas, som hade konung Egil förbundit sig till någon skattskyldighet. Lidskatten framställes i sagan icke såsom en skatt, utan såsom betalning för en gjord försträckning.

Lidskjalf (mythol.). Odens högsäte, beläget i det strålande palatset Walaskjalf. När gudarnes fader satt der, kunde han öfverskåda hela verlden.

Lidströmer, Jonas, född den 19 April 1755 på Lagfors bruk i Medelpad, der fadern Jonas Lidström var inspektor, egnade sig åt de mekaniska vetenskaperna, och blef, efter slutade studier, antagen som biträde vid skeppsvarfvet i Carlskrona, der Chapman fäste uppmärksamhet vid honom och sörjde för hans befordran, så att han 1792 blef chef för mekaniska verket vid örlogsflottans skeppsvarf och kort derefter major mekanikus, anlade hamnen vid Helsingborg och föreslog grundläggningen af arméens flottas station i Götheborg, samt kallades 1797 till Stockholm att uppföra

obelisken derstädes. Hans kostnadsförslag härtill var 12,000 R:dr mindre, än de förut afgifna förslagen, och verkställigheten understeg kostnaden med 100 R:dr, hvilka utdelades åt arbetsfolket. Detta arbete belönades år 1800 med adelskap och Wasa-orden. Vidare utförde L. byggnaden af Nya Bron och kajerna vid densamma i Stockholm, hvilken också under hans tillsyn blef så färdig, att Gustaf III:s staty kunde på halfannan dag föras deröfver 1806 och bron öppnas om hösten följande året; förändrade kajen omkring Gustaf III:s bildstod, till dess nuvarande form, iståndsatte sjökastellerna i Carlskrona, uppförde mastkranen vid nya dockbyggnaden derstädes, byggde stålsliperi-inrättningen i Lyckeby, m. m. Befordrades till öfverste-löjtnant, ledamot af vetenskaps-akademien, de fria konsternas och krigs-vetenskaps-akademierna. Afled d. 27 Jan. 1808. Hans son,

Lidströmer, Fredrik August, född 1787, öfverste-löjtnant, mekanikus vid kongl. flottan, R. af W. O. Om honom säges i Beijes Målarlexikon: "Utom flera andra betydliga arbeten, har sedan 1816 åt honom varit anförtrodt byggandet af quaierna i Stockholm, som i varaktighet skola trotsa tiden, och dagligen uppväxa nya, till förskönande af Norrströms stränder."

Lidswarder eller **Härvårdare,** hvilka i forntiden voro tillsatta att hafva uppsigt öfver vårdkasarne vid sjöstranden och gifva den kringliggande nejden tillkänna de faror, hvaraf hon kunde hotas genom fiendtliga anfall.

Liebman, Thure, kyrkoherde i Christianstad och Wä, kontraktsprost, död 1718 nära 57 år gammal. Hade studerat i Wittenberg, der han 1684 blef magister. Var en grundlärd theolog och preses vid tvenne prestmöten i Lund. Riksdagsman 1697. Hans son,

Liebman, Nils, prost och kyrkoherde i Tygelsjö och Klagstorp af Lunds stift, född 1708, död 1752, har utgifvit predikningar, disputationer, m. m.

Liedbeck, Pehr Jakob, född den 16 Juni år 1802 i Trosa, der fadern var handlande, student i Upsala 1821, undergick kirurgie magister-examen 1828 och erhöll 1830, genom kongl. resolution, rättighet att, lika med promoverade medicine doktorer, söka akademiska lärarebeställningar, blef 1831 anat. prosektor vid Upsala akademi, sedan han förut bestridt åtskilliga medicinska befattningar, och deribland provincial-läkare-tjensten i norra Hallands distrikt. Efter utnämningen till denna plats har han hållit anatomiska föreläsningar, två höst- och två vårterminer, och år 1837, såsom vikarius, förestått nosocomium academicum. År 1845 ansåg han sig förorättad vid förslaget till den lediga professionen i anatomi, fysiologi och forensisk medicin, hvarå han erhöll endast andra rummet, och en annan utnämndes till professor, hvarföre han följande året nedlade sin befattning som prosektor och flyttade till Stockholm, för att uteslutande sysselsätta sig med enskild praktik. Har företagit tvenne vetenskapliga resor, den ena på egen bekostnad 1832, till Greifswald, Berlin och Leipzig, den andra 1844 på akademiens bekostnad, till Köpenhamn, Göttingen, Strassburg, Wien, Prag, Dresden, Berlin, m. m. Har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Homöopathiske medicinen och dess litteratur; Kort framställning om Homöopathiens närvarande ställning i fremmande länder; Undersökning om den acuta fosforförgiftningen; Gifves det läkemedel mot Lungsot? Om kräkning och de vanliga kräkmedlen i förhållande till naturläkningen,* m. fl. Är korresponderande ledamot af Homöopatiska läkareföreningarne i Baden och England, medarbetare i flera Tyska tidskrifter, dem han riktat med flerfaldiga bidrag, likasom läkaresällskapets handlingar och andra Svenska tidskrifter.

Liedström, Pehr Olof, komminister i Gunnilbo i Westmanland och död derstädes den 16 Juni 1845, nära 45 år gammal, var en om Svenska naturhistorien ganska förtjent man, af ett stilla, anspråkslöst väsen. Han studerade isynnerhet mossorna, företog flera botaniska resor i Dalarnes fjälltrakter och nästgränsande delar af Norrige samt till Kinnekulle. Har riktat Dalarnes Flora med flera fynd, såsom: *Saxifraga rivularis, Ranunc. aconitifolius, Schistostega,* m. fl.

Lieker, en hamn i Stenkyrka socken på Gottland.

Liers skans. Se: *Medskogs* kyrka, träffningen vid.

Liesnowilsky, en Polsk adelsman, hvilken anlände till konung Johan III, med underrättelse att det Polska konungavalet utfallit på hans son, Sigismund.

Lieth, von der. Under detta namn har på Svenska riddarhuset funnits tvenne adeliga ätter. Den förstes stamfader var **Jürgen,** född i Tyskland och hvilken år 1666 blef krigs-kommissarie vid Svenska hären i Bremen. Vid Stades belägring gjorde han garnisonen många tjenster, lemnade förskotter i penningar, anskaffade både krigs- och munförråd, samt underrättelse om fiendens företag, och vägrade, af kärlek till Sverige, vid fästningens öfvergång, att emottaga ett embete, som eröfrarne tillbjödo honom. Denna hans tillgifvenhet för hans nya fädernesland belönades med adelskap år 1685. Ätten är utgången. — Den andra slägten härstammar från Bremen, der den en lång tid blomstrat, och naturaliserades i Sverige 1751 med **Niklas von der L.,** som var född i Bremen 1678, kom till Sverige 1710, blef der kongl. page, friryttare vid lifsqvadronen, gjorde 1718 års fälttåg i Norige, blef lifdrabant och slutligen andre löjtnant vid korpsen, samt år 1748 R. af S. O.

Lietzen, Carl von, en son af assessorn och vice landshöfdingen i Åbo Nils Lietzen, född 1663, död 1721 som lagman på Gottland. Var en af de många som adlades år 1719. Fadern omtalas af Lagus, såsom "en bildad jurist och skicklig embetsman, hvilken uppsatt och grundligt utarbetat de betänkanden Åbo hofrätt på kongl. befallning afgaf i lagstiftningsfrågor."

Lievarg, granvarg, jernört (Pedicularis palustris), en mångårig växt, hvilken förekommer ymnigt på kärrängar öfverallt i riket, utom i fjälltrakterna. Är utmärkt genom sin stjelks hårdhet, hvaraf, der den ymnigt förekommer, liarne vid slåttern snart blifva slöa, hvilket gifvit anledning till dess namn.

Den anses dessutom såsom färsk skadlig för kreaturen.

Liewe, Bernhard Otto, son till öfversten med samma namn, född i Lifland den 4 Maj 1645, ihjelsköt förrädeligen år 1670, på landsvägen till Revel, löjtnanten Didrik Adam Wellingk, rymde derföre utrikes och tjente sig upp till löjtnant; men fick år 1675 pardon och tillåtelse att gå i Svensk tjenst, ett af tidens karakteristiska tecken. Här befordrades han till öfverste-löjtnant, gick sedan i Österrikisk tjenst och blef öfverste; men dog d. 14 Aug. 1685. Hans son,

Liewen, Berndt Wilhelm von, föddes d. 6 Febr. 1685 och blef 1706 fändrik vid öfverste Hans Henrik v. Liewens värfvade regemente, samt, genom åtskilliga grader, chef för Savolax regemente, general-löjtnant och Kom. af S. O. Fick, vid 1747 års riksdag, af ständerne belöning för ett af honom uppfunnet sätt att med ludring utrota rofdjur, hvilket påstods med fördel blifvit begagnadt i åtskilliga landsorter. Död d. 9 Aug. 1771.

Liewen, Berndt Reinhold von, son till general-majoren friherre Reinhold Liwe (se nedanföre), var född år 1651, och gick, efter tidens bruk, i utländsk krigstjenst, bivistade, som volontär vid öfverste Ulfsparres regemente, Holländska härens fälttåg och tjente äfven på Holländska flottan, der han deltog i det stora sjöslaget vid Soulsbay; men återvände till fäderneslandet när det behöfde sina krigare, samt blef 1676 kapiten och kammarherre. I slaget vid Lund stridde han med och dödade en Dansk kapiten, som utmanat någon Svensk till envig, och i det vid Landskrona anföll han, afväpnade och tillfångatog Danske generalen Rumohr, hvilken sökte rekognoscera Svenska linjerna. Han blef derföre major, öfverste-löjtnant och slutligen öfverste vid lifgardet. Befordrades sedan till general-löjtnant och guvernör i Wismar. År 1700 deltog han först i landstigningen på Seland, sedan vid öfvergången af Düna och slaget vid Klissow. Hans der ådagalagda mandom och skicklighet belönades med utnämningen till general af infanteriet. Fem veckor senare, den 18 Maj 1703, då han gick med konungen på Thorns vallar, råddes L. af honom att akta sig för att fienden skulle blifva varse hans galonerade drägt; knappt hade han uttalat detta ord, förrän en kanonkula borttog hans högra fot, hvaraf han samma dag afled, oaktadt använd läkarevård. Han var då nära 52 år gammal, allmänt aktad och saknad.

Liewen, Hans Henrik von, d. ä., den förres kusin och son af hans faders äldre broder, öfversten Bernhard Otto Liwe, föddes 1670, öfverste 1704, år 1710 förordnad att föra presidium i amiralitets-, stats- och kammar-kontoret, riksråd 1719 och som sådant s. å. upphöjd i grefligt stånd. Död den 25 Mars 1733. L. var en lika redlig som insigtsfull man, af ett gladt och trefligt umgänge. När derföre Carl XII:s vistande i Turkiet öfver höfvan förlängdes till alltför märkbar skada för riket, blef rådet betänkt på att till honom utskicka en person, som skulle föreställa honom landets belägenhet och den förderfliga inverkan derpå af regentens frånvaro. Då varande general-majoren Liewen erhöll detta kinkiga uppdrag, och utförde det äfven till både konungens och folkets belåtenhet, hvaraf följden blef, att Carl verkligen begaf sig på hemvägen. L. fick af honom i stället tvenne andra uppdrag, det ena, som nyss är nämndt, att föra ordet i tre serskildta embetsverk, och det andra att underrätta Stockholms borgerskap om åtskilliga saker, som det behöfde veta rörande de allmänna angelägenheterna, men hvarom det förmodades hysa oriktiga föreställningar. Äfven detta värf utförde han på ett tillfredsställande sätt. L. hade en egen förmåga att säga äfven oangenäma sanningar, så att de ej sårade, och Lagerbring anför ett prof derpå. Under Carls vistande i Lund bodde Liewen i en koja bredvid konungens boning, och omtalade för denne, att hans värd brukade orda vidt och bredt i politiken. Carl blef nyfiken att höra kannstöparen, och lät flera gånger kalla honom till sig. Genom honom framställde nu Liewen hvad han ville bringa till konungens öron och ehuru icke allt behagade, röjdes dock aldrig någon osåd deröfver. Hans son,

Liewen, Hans Henrik von, d. y., född 1703, var redan 1748 öfverste för Södra Skånska kavalleriet och R. af S. O., inkallades i rådet 1760 och blef Serafimer-riddare, kansler för Åbo akademi, sedan för Greifswalds, då han utnämndes till general-guvernör öfver Pomern och Rügen. Härifrån återkallades han 1772 och blef i stället riksmarskalk. Dog d. 25 Nov. 1781. Hans styrelse öfver Pomern berömmes mycket. Han skall der, på sex år, hafva så förbättrat hushållningen, att han ej allenast betalt all skuld, utan äfven lemnat öfverskott i kassan, ehuru der underhölls ett husar-regemente mer än förut. Under hans tid kunde Pomerska staten bära sig sjelf. Han var derjemte en man af sann gudsfruktan, en lycklig talare och en god stilist.

Liewen, Carl Gustaf, sonson af Berndt Reinhold v. L. och son till landshöfdingen i Stockholms län, Carl Gustaf v. L., hvilken dog i detta embete 1768, endast 46 år gammal. Denne var född 1748 och vid revolutionen 1772 löjtnant för gardet; men blef, genom den befordran som då tillerkändes alla gardesofficerare, hvilka på en gång stego två grader, major och R. af S. O. Han skickades till Frankrike, att underrätta om revolutionens lyckliga utförande, och man anmärkte som någonting ovanligt, att han gjorde resan till Versailles på elfva dygn och hemfärden på tretton, något som nu för tiden skulle anses för ganska långsamt. Genom sitt angenäma sätt att vara, intog han så Ludvig XV, att denne tilldelade honom öfverste-grad i Fransk tjenst, sitt porträtt och 6,000 livres i årlig pension, men hvilken sistnämnda nådebetygelse L. hade nog stolthet och hederskänsla att undanbedja sig, för att ej derigenom komma i beroende af en utländsk magt. En lycklig följd af hans beskickning var emellertid ett års innestående subsidier som han hemförde.

Han blef sa kammarherre hos Gustaf III och kort derefter kapiten vid lifgardet; men deltog likväl, såsom öfverste i Fransk tjenst, i Nordamerikanska fribetskriget, och erhöll Franska merite-orden för den tapperhet han dervid ådagalade. Han blef år 1788 öfverste-löjtnant vid Södermanlands regemente, och bivistade med det Finska kriget, efter hvars slut han blef general-adjutant, general-major, general-löjtnant, och dog 1809.

Lif och **Lifthraser** (mythol.). Så kallar fornsagan tvenne menniskor, hvilka, enligt Asaläran, skulle medan Ragnarök påstod och hela verlden brann upp, gömma sig på en ort, kallad Hoddmimersholt och der lifnära sig af morgondagg. Från dessa skulle det nya menniskoslägte härstamma, hvilket sedan skulle bebo den ur hafvet uppstigna, sköna, grönskande jorden.

Lifa, i forn-Svenskan *betäcka, akta, skydda.* I Heims Kringla heter det: "Olafur Kongur brá yfir sig scelldinom, oc steyptist i kaf, oc lifdi sva vid spiotom." (Konung Olof betäckte sig med skölden och dykade under vattnet och skyddade sig sålunda mot spjuten).

Lifbeväringen. Denna korps inrättades år 1821, då Stockholms stads och läns beväring bildades till ett regemente med stående befäl, hvartill användes de fordne lifdrabanterne, hvilken sistnämnde korps derigenom upphör.

Lifdrabanter. Se: *Drabanter.*

Lifgardet, Svea och Andra. Se: *Gardesregementer.*

Lifgeding kallades fordom det underhåll som beviljades Svenska enkedrottningar. Egentligen brukas namnet så vida underhållet består i fast egendom. Nu mera begagnas icke detta sätt, utan det kongl. husets hofhållning bestrides af anslag utaf statsverket i reda penningar. Den enda fastighet, som nu öfverlemnas åt de kongl. personernas eget bruk, är de kongliga slotten med dertill hörande egendom. Lifgedinget bestod af hela socknar och större orter, af hvilka statsinkomsterna anslogos åt enkedrottningen. Enligt samma grundsats, aflönades statens embetsmän i äldre tider; ty man gaf dem ej en fast lön, utan vissa gods, hvilkas räntor de fingo uppbära.

Lifgrenadier-regementet, Första och Andra. Se: *Grenadierer.*

Lifherrskapet var en fordom bruklig benämning på de kungliga barnen. Uppsigten öfver dem tillhörde "drottningens förnämsta jungfru" eller hoffröken.

Lifland. När Korsherrarne härstädes icke mera kunde försvara landet, hvarken mot Ryske tsaren eller Polske konungen, sökte de hjelp hos den Svenske. Erik XIV, som då nyligen uppstigit på thronen, nekade dem hvad de begärde, om de ej ville lemna slottet Pernau i pant, emedan de en gång bedragit hans fader, och som de vägrade härtill, upphörde underhandlingen. Nu lemnade härmästaren hela landet åt konungen af Polen; men då denne ej kunde försvara det emot Ryssarne, uppsade borgarne i Revel och riddarne deromkring härmästaren all tro och lydnad och anhöllo om Eriks beskydd. Detta beviljades dem äfven, och Clas Christersson Horn skickades att med trupper besätta staden och landet. Detta var nu på en gång angripet af fyra fiender: Sverige, Ryssland, Polen och en Dansk prins, Magnus, som tillhandlat sig öarne Dagö och Ösel. De delade sig i tvenne förbund, å ena sidan Sverige och Ryssland, och å den andra Polen och prins Magnus, som fick Danmark och Lybeck med sig, och häraf uppkom ett krig, hvilket räckte under ej blott en del af Eriks regering, utan äfven nästan ända till 30-åriga krigets början. Genom denna beskyddshandling grundlades Sveriges välde på andra sidan Östersjön, dess lysande framgångar och Europeiska betydenhet; men också dess olyckor under Carl XII och hans närmaste efterträdare. Lifland gick för öfrigt, liksom de andra Östersjöprovinserna, förloradt genom freden i Nystad. (Om reduktionens handhafvande härstädes. Se: *Hastfehr, Jakob Johan* och *Patkull.*)

Lif- och Hustrupper, konungens. Så kallas, eller rättare, kallades gardes-regementerne till häst och fot, hvilkas chef konungen anses vara, hvarföre de verklige öfverstarne dervid endast bära titel af sekundchefer. För öfrigt finnas flera korpser, hvilka anses höra till dessa liftrupper, neml. lifregementet, hvilket består af en grenadier-bataljon, en husar- och en dragon-korps, samt de båda lifgrenadier-regementerne, första och andra. Alla dessa serskildta korpsers numerär är följande: de båda gardes-regementerne tillsammans 1,600 man, lifregementets grenadierer 500, första lifgrenadier-regementet 1,200, det andra 1,000, lifgardet till häst 400, lifregementets dragoner 505 och husarerne 500 man.

Lifregementets Dragon-korps är en indelad trupp, af dragon-regementerne det första i ordningen, och bland kavalleriet näst efter lifgardet till häst. Regementets styrka utgör 505 man, hvaraf 450 effektiv nummerstyrka och resten indragne och anslagne nummer. Häraf finnas förlagde i Stockholms län 221 man, i Upsala 279 och i Gefleborgs 5 man. Regementet hör under fjerde militärdistriktet och har till mötesplats Ladugårdsgärdet vid Stockholm. Aflönings- och underhållskostnaden (1845) uppgick till 132,033 R:dr B:ko, hvarunder inbegripes allt hvad dertill hörer, såsom penningar, boställen, indelta räntor, manskapets torp, beklädnad, vapen, möteskostnader, m. m.

Lifregementets Grenadier-korps. Se: *Grenadierer.*

Lifregementets Husar-korps. Denna indelade trupp intager bland kavalleri-regementen ordningen näst efter lifregementets dragon-korps, och äger en effektiv styrka af 445 man, utom befäl, samt 55 indragne nummer, anslagne till åtskilliga behof, eller tillsammans 500 man. Häraf äro förlagde i Nerikes län 335 man, i Skaraborgs 125, i Westmanlands 25 och i Södermanlands 15. Regementet hör under femte militärdistriktet och har till mötesplats Sanna hed i Nerike. Aflönings- och underhållskostnaden, grundande sig på förhållandet

år 1845, uppgår till 129,344 R:dr Bco, hvarunder innefattas allt hvad till dessa kostnader hörer.

Lifrustkammaren. Se: *Arsenalen.*

Lifsdal, i Norbergs socken af Westmanland, här har varit 1 stångjernshammare med 2 härdar, privilegierad 1685, bibehållen 1689; men nedlagd 1710. År 1754 fanns här en hytta, uppbyggd 1685.

Lifssak betyder i lagstil så svår missgerning, att den kan straffas till lifvet. Sådan sak får icke nedläggas, äfven om målsäganden skulle vilja det. Så angelägen lagstiftaren varit, att, der ett sådant brott blifvit begånget, bringa detsamma i dagen och befordra det till straff, så mån har man äfven varit, att hindra falska angifvelser af en så groft smädelig art. Sådana äro belagde med samma straff som det föregifna brottet, i fall de skett med ondt uppsåt; i annan händelse bötes derför. En gång upptaget inför rätta fordrar ett sådant brott de klaraste bevis; egen bekännelse är icke tillräcklig, och om en sådan blifvit aflagd och sedan befunnen falsk, straffas den med kroppsstraff. Dom i lifssak hör till underställningsmål, der under-rätts utslag icke verkställes förrän det blifvit pröfvadt af hofrätt. När en dom i lifssak fallit, iakttages följande ordning: domen uppläses för den dömde och insändes af hofrätten till Kongl. Maj:ts skärskådande; den anklagade anför besvär eller begär nåd, om han så för godt finner, hvarefter konungens högsta domstol pröfvar den af hofrätten underställda domen, äfvensom besvären, och konungen i statsrådet afgör nåde-ansökningen. Har den blifvit afslagen, verkställes domen, ytterligare tidsutdrägt för att göra en ny nåde-ansökning möjlig, är icke tillåten; men väl kan dödsdomens verkställande fördröjas i och för brottslingens religiösa beredelse till döden. Afrättningen sker offentligen, dock med så liten ståt som möjligt. Offentliga tal på afrättsplatsen äro förbjudna, äfvensom den lifdömde icke får öfverlasta sig med starka drycker i de sista stunderna. Sjukdom och hafvande qvinnas förlossning, om en sådan är dömd till döden, är laga skäl till uppskof. Den döda kroppen nedgräfves på galgbacken.

Lifstiden, den sannolika. Ehuru i Sverige årligen födas flera gossar än flickor, dö likväl i barn- eller ynglings-åldern flera af de förra än af de senare, så att af den lefvande generationen finnas ungefär 6 procent flera qvinnor än män. Enligt en uppgjord tabell, har dödligheten i senare åren något minskats emot hvad den var för 50 à 60 år sedan. Emellan 1780 och 1795 upphunno, af 1,000 barn, 650 det 5:te året, 584 det 15:de, 545 det 25:te, 467 det 40:de, 313 det 60:de och 117 det 76:te. Emellan 1816 och 1835 deremot, uppnådde, af 1,000 barn, 714 det 5:te året, 671 det 15:de, 631 det 25:te, 539 det 40:de, 348 det 60:de och 126 det 75:te.

Lifstidsfångar. Se: *Fångar* och *Krono-arbetskarlar.*

Lifstidsstädja är i sjelfva verket ett arrende, ehuru på lifstid i stället för vissa år. Enligt Jorda-balken i allmänna lagen njuter den, som tagit hemman på lifstidsstädja, rätt att besitta det så länge han lefver och uppfyller kontraktet, samt likaså hans enka efter honom, så länge hon förblifver i enkestånd. Men genom nytt gifte förlorar hon sin rätt. Lagens allmänna regel, att köp bryter lega, gäller ej rörande lifstidsstädja, ehuruväl det blifvit sed att för ytterligare säkerhet, i händelse egendomen blifver såld, inteckna lifstidsstädjan.

Liggare. Se: *Jordebok.*

Liggedagar kallas det i ett certiparti betingade antal dagar, för varornas lastande och lossande.

Lignell, Anders, prost och kyrkoherde i Kila församling af Carlstads stift och riksdagsman vid 1834 och 1844 årens riksdagar, född 1785, har utgifvit: *Något om Prestval; Samling af Prestvals-författningar; Beskrifning om Dahlskogs socken i Elfsborgs län,* samt i förening med herrar Bexell och Ahlqvist: *Bidrag till Svenska Kyrkans och Riksdagarnes historia ur Presteståndets archiv;* häft. I—III.

Liguster (Ligustrum vulgare), en buske, hvilken växer på stenbundna för solen utsatta ställen, på de stora öarne vid Bohuslänska kusten, särdeles på Oroust ymnigt, äfven på Kinnekulle här och der, samt inplanteras uti trädgårdar till häckar, emedan den med lätthet låter tukta sig. I naturligt tillstånd bildar den ofta små träd af mer än 6 alnars höjd och 3 till 4 tums tjock stam. Veden användes till svarfvare-arbeten; löfven ätes af kor, får och getter, och bären kunna användas till beredning af violett saftfärg för kortmålning.

Lijsta, annex till Gillberga, beläget i Vestra Rekarne härad af Södermanlands län, $1\frac{3}{4}$ mil V.S.V. från Eskilstuna, vid Hjelmaren. Socknen består af 26 mtl. och har 820 invånare på en areal af 4,096 tunnland, hvaraf 610 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Lik. Se: *Begrafning.*

Lik, i gamla Svenskan stundom detsamma som *rättvis, god,* deraf *liklig* (temligen god), *lika* (behaga).

Lik kallas de tåg, med hvilka hvarje segel är kantadt och som tjenar till förstärkning, samt att i dem fästa boliner, gigtåg, gårdingar, halsar, skot, m. m. Råseglens lik äro: *Råliket,* det som fästes vid rån, och är vanligast smäckrast. *Stående lik,* de två vertikala eller sidoliken. *Underliket,* det understa horizontala liket. Stagseglens lik äro: *Stagliket,* det som med litsor vandrar på staget eller lejdaren. *Stående lik,* det vertikala liket, och, om de äro två, det aktersta; det främsta kallas då *mastlik. Underliket,* det understa horizontala liket.

Lika foglar flyga gerna samman, ett gammalt ordspråk, betecknande, att som man är sjelf, sådant sällskap söker man ock.

Likanå eller **Likå** jernbruk. Se: *Uddeholms-verken.*

Likare kallas de modeller af hos oss brukliga mått, mål och vigt, hvilka, enligt Kongl. Maj:ts plakat af år 1665, kammar-kollegium skulle låta tillverka och öfverlemna till alla städer, handels- och marknadsplatser, samt härader och socknar, att derstädes förvaras till förefallande behof af jemnförelse.

Likbärare-embetet var ett slags skrå, hvilket både sina privilegier, ty i råds-protokollet för d. 22 Sept. 1629 berättade ståthållaren Lars Skytte, att den bäste sämskmakaren i staden var död och embetets ledamöter begärde, att sjelfve få bära honom till kyrkogården, frågande, om sådant vore dem tillåtet? Härpå svarades nej, utan skulle de lega personer af likbärare-embetet, som gjorde det, i annat fall botades de med straff. År 1731 utfärdades en ny stadga för likbärarne med deras ålderman, och följande året fingo kyrkorna uteslutande rätt att hålla *likvagnar*.

Likkista. Denna vår sista bostad på jorden har ofta varit föremål för regeringens stadganden, med hänseende till dess beskaffenhet och prydnader. Sålunda föreskref Kongl. Maj:t i dess "Stadga om oordningars afskaffande hos adeln", af år 1664: "där hoos skal ock dhen öfverflödige kostnadt, som här til är skedd på Lijkkistors utstofferande modereras, emedan sådant måste doch dels förråttnas, dels ock, utan någors nytta och fördehl liggia dödt uthi jorden, och dhen Dödas åminnelse, som nu är berört, väl kan, uthi annat, uthan sådan onödig kostnadt, behörigen ansees och ähras. Isynnerhet, skal een Lijkista, här efter fuller tillstädias at giöras af Theen, Koppar, eller annat Metall, och dher på Wapnerne med Ahnerne stickas, men giöres hon af Träå, hvilket ock står hvar och een fritt, då uthstofferas hon icke med Guld, eller Sölf, hvarken innan til eller utan på, Utan må öfverdragas med svart Kläde, eller Sammet, och Korsset, oppå Låcket af Kistan, Item Hufvud-Vapnet, fyre Vapner af Fäderne och Möderne, två på hvar sijdan, tillijka med Ahnorna, om man vil dhem dher bruka, såsom ock Dödehufvudet och åhrtahlet, alt af Athlask uthskurit, och med een Sölfkant infattat, tillsättias, såsom i förrige tijder, när ey än dhen nu inrijtade där vid kostbare högfärden var i bruuk, öfvades." I en dylik stadga af år 1668 föreskrefs åter, att likkistor fingo göras endast af träd, eller koppar, men af ingen annan metall än den sistnämnde, och skulle de senare vara helt och hållet släta, utan några slags prydnader. De af träd förfärdigade fingo ej heller prydas med något guld och silfver, de fingo öfverdragas med kläde eller sammet och inuti beklädas med linne eller siden. Samma dag liket lades i kistan skulle den äfven tillslutas, och fick icke öppnas åter. Uti 1664 års kongl. stadganden om excessers afskaffande hos presterskapet och borgerskapet, påbjöds, att kistorna "icke beprydas med något onödigt Pråhl, utan dhen förnemstes, innan til bedragas med vackert Lärfft, och uthanpå med medelmåttigt Kläde. Men är ock dhen Döde af ringare Condition och vilkor, då måste prydnaden dherefter skee."

Likpell kallas bårkläden, hvilka isynnerhet fordom voro mycket utstofferade med silfverfigurer af Kristi krusifix, helgon, m. m.

Likpredikan. Den förmaning, som i den äldre handboken omtalas, och skulle hållas i anledning af något språk ur den heliga skrift, var icke annat än en likpredikan. Kyrkolagen af år 1571 talar derom sålunda: "Hvar någor stor församling är uti någers begrafning, må presten hålla för folkena en liten predikan eller förmaning, om de ting, som då äro tjenliga." Dock var detta ännu en vilkorlig sak, hvilken ankom på hvars och ens fria behag. Men sedermera gick man så vida, att man ansåg likpredikan för nödvändig, vid en ärlig och kristlig begrafning. När ridderskapet och adeln år 1693 ville afskaffa öfverflöd vid sina begrafningar, förklarade de sig likväl vilja behålla dervid en liten sermon eller predikan. Deröfver yttrade sig konungen, att som likpredikningar icke allenast genom ett långvarigt och kristligt bruk, utan ock igenom Kongl. Maj:ts kyrkolags 18 kap. uti församlingarne här i riket fastställda voro; så kunde, hvad dem angick, ingen förändring tillåtas. Icke desto mindre började likpredikningar mer och mer afläggas, hvaröfver presterskapet besvärade sig år 1697, med underdånig anhållan, att de ceremonier, som vid begrafningar härtill varit brukliga, måtte bibehållas, samt att man icke skulle, såsom åtskillige då befannos göra, uti tysthet om aftonen, eller senare, låta nedsätta sina döda, i några få personers närvaro. Men konungen uppskjöt detta ärendet till närmare öfvervägande, och lofvade att framdeles vilja utlåta sig deröfver. Vid början af 1700-talet förnyades samma sak med en obehaglig häftighet. Några af presterskapet i Stockholm påstodo inför öfverheten, att de begrafningar, som skedde i tysthet och utan likpredikan, sträfvade emot Guds ord, de allmänt vedertagna nödvändiga kyrko-ceremonierna, samt Kongl. Maj:ts kyrkolag och förordningar. Somlige yrkade detsamma uti sina offentliga predikningar, och andre låto genom trycket utgå en skrift i lika ämne, som ifrån annat språk var öfversatt på Svenska, framför hvilken fanns ett företal med några anstötliga ord och utlåtelser. Konungen lät genom bref till senaten af d. 22 April år 1701 förspörja häröfver sitt stora missnöje, hvarefter rådet gjorde vederbörande en allvarsam föreställning af sådant innehåll: "De rum och exempel, som af den Heliga Skrift blifvit anförde, missbrukades. Likpredikningar voro icke ibland de ceremonier, som enhålleligen blifvit antagne. Både uti de evangeliska orterna i fremmande land, så väl som i Sverige, sattes de mer å sido, än iakttogos, isynnerhet med alla fattiga och barn, så väl de förnämares, som ringares. Ingen hade blifvit tvungen, att undergå samma ceremoni, utan hade sådant berott på hvars och ens eget val, vilkor och godtycke. Hvarken kyrkolagen, eller någon annan förordning stadgade, att alla lik skulle nödvändigt med likpredikan begrafvas. Sådana predikningar voro uti kongl. förordningar allenast tillåtna, eller ock intet afskaffade för dem, som dem begärde. Derföre hade ock hvarken Hans Kongl. Maj:t, eller dess herr fader vägrat någon, att utan likpredikan få begrafva sina döda, när derom skett underdånig ansökning." Af denna föreställning och de felaktiges varning, erhöllo samtlige konsistorierna i riket samma gång omständlig underrättelse. Så väl presterskapet å landet och i städerna, som konsi-

storierna sjelfva, gjorde icke desto mindre sedermera svårigheter, att tillåta sådana stilla begrafningar. De fordrade, att konungens serskildta utslag skulle utverkas öfver hvart och ett mål; hvarmedelst förorsakades ej allenast regeringen onödigt besvär, utan ock andra undersåtare omkostnad och olägenhet, samt uppehåll med deras dödas begrafningar. Kongl. senaten fann sig derföre föranlåten, att år 1702 ånyo kungöra alla konsistorier, att som ingen var förbjudet, efter egen åstundan låta begrafva sina döda med likpredikan och de vanliga ceremonierna, så skulle ock deremot ingen förvägras, att låta begrafningen förrättas af presterskapet utan likpredikan och i stillhet, när någon så begärde. Af denna kungörelse skulle konsistorierna låta presterskapet få behörig kunskap; på det ingen måtte nödsakas, att i detta mål kongl. senaten vidare besvära. Och ifrån den tiden hafva hederliga begrafningar skett, efter hvar och ens behag, med eller utan likpredikan. Under påfvedömet fann presterskapet sin räkning vid att hålla ej allenast vigilier och själamessor öfver de döda, utan ock likpredikningar, hvilka inrättades efter betalningens belopp. Vid reformationen afskaffades själamessorna, hvarföre likpredikningarne blefvo så mycket begärligare. Men för att vidare fortsätta denna sakens förlopp i Sverige, anmärka vi, att år 1712 begärde åtskillige, det presterne ville hålla en lik-sermon vid grafvarne, då deras döde i tysthet om aftonen nedsattes. Häröfver förfrågade sig i underdånighet konsistorium i Wexjö, och fick nådigt svar, att Kongl. Maj:ts förordningar ingen förvägrade, att antingen låta sina döda med likpredikningar och vanliga ceremonier begrafva, eller i tysthet dem nedsätta; handbokens 8:de kapitel tillät, att vid sjelfva begrafningsakten, utan åtskillnad om den skedde med eller utan likpredikan, få upprepa något skriftenes språk om dödligheten, och det efter behag ömsa, samt göra en förmaning till folket, antingen efter det i handboken beskrifna formuläret, eller ock på något annat sätt, lämpadt efter det skriftens språk, som upplästes. Konsistorium borde derföre tillhålla presterskapet, att ställa sig sådant till efterrättelse; dock skulle denna lik-sermon ske i korthet och utan pomp. Men år 1719 blefvo sådana tal vid grafven förbjudne, med befallning, att de skulle hållas på predikstolen. Men när ingen likpredikan sker, utan begrafningen anställes i tysthet, jordsättes liket i dess graf i kyrka eller kyrkogård af ärligt folk, i dess slägts och vänners närvaro, med böner och Guds ords läsande; dock brukas dervid allenast bönerna af handboken. Personalier skola författas och lämpas efter hvars och ens lefverne, utan vidlyftighet, samt oförtjent och fåfängt beröm. De brukas isynnerhet, när likpredikan hålles. Vid de mest högtidliga begrafningar numera börjar akten, då processionen inkommer i kyrkan, med en tjenlig psalm. Sedan sången är slutad, förrättas jordfästningen, sedan sjunges en vers till predikstolen, hvarefter hålles likpredikan med personalier, eller ett tal, eller ock endast uppläses något stycke ur bibeln, t. ex. Ps. 90, 1 Cor. 15: 35—58, de vanliga kyrkoböonerna läsas, en kort psalm eller en och annan vers sjunges, en eller tvenne prester gå för altaret, och messa: "Herren vare med eder." Församlingen svarar: "Med dig" &c., samt bönen i handboken: "O Herre Gud! Du som för syndens skull", &c. derefter: "Christus är mitt lif"; församlingen svarar: "Döden är min vinning"; och slutligen läses välsignelsen.

Likstol, på vissa orter äfven benämnd *jordkastningspenningar*, är en urgammal prest-rättighet, tillhörig de så kallade "jura stolæ", och består i en afgift för hvarje person, som aflider. Den är grundad på lag och författningar, ej blott på gammal häfd, och utgår något olika efter olika landsorters bruk. På vissa ställen betalas den ej såsom en egen afgift, utan ingår i den allmänna öfverenskommelsen om presterskapets aflöning. Enligt 1681 års förordning skulle gifvas i likstol en ko, så framt sterbhuset ägde sex sådana, och i förhållande dertill flere, i fall ladugården var större, eller penningar, i händelse sterbhuset ägde mindre än sex kor. Detta sätt att betala likstol brukas ännu på vissa orter. Likstol är en rättighet, hvilken ej kan, såsom tionden, bortarrenderas, utan måste uppbäras af presten sjelf.

Liktare, en pråm, eller ett mindre fartyg, hvari en last tillföres eller hemtas från ett annat fartyg, som är så djupgående, att det ej kan flyta till vanliga last- eller lossnings-platsen.

Likvigning. Innan begrafningsakten skedde, under påfvedömet, skulle presten med hvarjehanda ceremonier viga liket, hvilken akt var så strängt påbuden, att intet lik fick stå ovigt en natt. Det stadgades väl straxt vid reformationen år 1528, att ovigt lik saklöst kunde föras till kyrkan, dock blef, till undvikande af förargelse, infördt uti handboken år 1529 något, som skulle likna den vanliga vigningen. Förrän den döde bars ur huset, skulle presten göra en förmaning, med bifogad tröst till den dödes vänner. Derefter tillade han en bön, hvaruti han ock bad för den döde. Detta kallades då, "att viga lik." Detta uttryck förbyttes väl i handboken af år 1548; men hela förrättningen blef icke desto mindre bibehållen under titeln: "Förr än lik utbärs af huset." I 1557 års handbok uteslöts denna akt alldeles, så att der icke talas ett ord om några ceremonier vid likens utbärande. Det stadgades derföre uti kyrkolagen af år 1571, att om presten var tillstädes, der lik skulle utbäras, hvilket dock icke var af nöden, skulle han icke viga liket, såsom en vantro hade varit. Han borde allenast trösta den dödes vänner och efterlefvande genom Guds ord, samt förtaga all vantro, som många plägade låta förstå vid sådana tillfällen. Redan år 1548 lät vår församling förstå, att den icke gillade, det presten, efter en gammal osed, skulle nödvändigt vara tillstädes, när liket utbars. Det inrotade bruket lärer likväl ej så snart kunnat afläggas. Derföre måste Upsala möte än ytterligare lägga handen dervid år 1593, och förbjuda att viga liken hemma i husen, i kyrkan eller vapenhuset. I det stäl-

let voro då utfärds-predikningar på några ställen uppkomna, hvilka år 1686 afskaffades. Presterne äro nu för tiden allvarligt och vid straff förbjudne, att resa hem till gårdarne, hvarifrån lik utbäras, att utsjunga dem eller ock att hålla någon slags utfärds-predikan.

Likåfors, ett till anläggning i Dalby socken af Wermlands län, för brukspatron C. J. Tjeder privilegieradt bruk med 2 härdar och 1,000 skepp:d årligt smide. Bruket var ännu 1845 icke uppbygdt.

Lilja, Nils, född d. 18 Okt. 1808 i Röstånga socken i Skåne. Fadern, Hans L., född 1785, hade varit murare och såsom sådan uppfört åtskilliga byggnader; men lade sig sedan på läkarekonsten, hvartill han hade mycken naturlig fallenhet, den han ytterligare utbildade genom läsning af goda medicinska arbeten och egen sorgfällig forskning, och är nu (1848) en af sin orts mest anlitade läkare, ej blott för menniskor utan äfven för djur. Sonen blef student i Lund 1829; men hindrades genom en 1824 påkommen svår ögonsjukdom att fullfölja sin bana. Derföre har han likväl ej förblifvit overksam, hvarken för vetenskaperna eller vitterheten. Redan 1828 utgaf han ett skaldestycke, kalladt: *Saga om Odensjön;* erhöll år 1836 Svenska akademiens andra belöningsmedalj för poemet: *Menniskans Åldrar,* och har dessutom författat och utgifvit flere smärre poetiska samlingar, samt varit mycket anlitad vid en mängd tillfälligheter, enskildta och offentliga. Sin förnämsta verksamhet har han likväl egnat åt botaniken, särdeles åt blomsterodlingen, om hvilken han har stor förtjenst, genom ett årligt spridande af tusentals blomsterfrön och plantor, i nästan alla trakter af riket. Han har utgifvit *Skånes Flora, Flora öfver Sveriges odlade växter,* samt en *Tidning för trädgårdsskötsel.*

Lilje. Med detta namn, antingen ensamt eller en tillagd slutstafvelse, finnas icke mindre än 50 serskildta adeliga ätter introducerade på Svenska riddarhuset, hvaraf vi här anföra de märkvärdigaste slägter och personer, och bibehålla dervid matrikelns stafningssätt, antingen *Lilje* eller *Lillie.*

Liljeblad, Samuel, född d. 20 Dec. 1761 i Mjösjöhults by, Södra Wi socken och Kalmar län, der fadern var rusthållare, blef student i Upsala 1782 och magister 1788, gjorde s. å. en resa med Rutström och Ekbolm till Lappmarken, der han samlade många sällsynta växter och gjorde åtskilliga märkvärdiga fynd; sedermera företog han på egen hand en resa till Öland, Småland och flera landskaper, blef botanices demonstrator, med. doktor 1793, Borgströmiansk oecon. pract. adjunkt 1796 och professor 1802, ledamot af vetenskaps-akademien, samt afled d. 1 April 1815. L. är känd genom sin *Svenska Flora* och åtskilliga andra botaniska skrifter, och var onekligen en skicklig botanist; men betraktade allt under den omedelbara nyttans synpunkt och har derigenom blifvit föremål för åtskilliga anekdoter och berättelser mer eller mindre sanna, men hvilka gå ut på att stämpla honom med en anstrykning af enfald och löjlighet, ett bedömande, som han dock icke förtjenar.

Liljedals glasbruk. Se: *Glasbruk.*

Liljegren, Johan Gustaf, född af bondeföräldrar i Lilla Hyltan i Fryeleds socken af Jönköpings län, enligt en uppgift d. 25 April 1789, enligt en annan d. 29 Febr. 1791, röjde redan som yngling mycken flit och forskningslust, fick derföre gå studiernas väg, blef 1811 student i Lund och 1814 magister, fick 1815 åtfölja professor Sjöborg på dess antiqvariska resor inom Sverige, blef känd af exellensen grefve v. Engeström, hvilken gjorde honom till bibliothekarie vid Engeströmska bibliotheket och sörjde för hans befordran. Sålunda fick han ett kungligt uppdrag, att i kongl. bibliotheket ordna och afskrifva gamla permbref, mot ett årligt arfvode, blef efterhand sekreterare i museum, aktuarie i riks-arkivet, riksantiqvarie, sekreterare i vitterhets-akademien, riksarkivarie, gardes des medailles i banken, erhöll kansliråds titel och blef ledamot af flera lärda samfund både i och utom Sverige. Öfverdrifvet arbete, stillasittande och själsansträngningar, utan beräkning på själskrafternas tillräcklighet, försvagade hans helsa, och födde en mjeltsjuka, hvilken dref honom att i vattnet söka döden d. 2 Juni 1837. L. är ett ibland bevisen huru långt man kan komma både på befordringarnes och de litteråra utmärkelsernas bana endast genom flit och ihärdighet, ty dessa voro hans öfvervägande, man kan nästan säga uteslutande egenskaper. Han vann fem gånger å rad vitterhets-akademiens högsta pris för antiqvariska afhandlingar; men hvaraf blott en, hans *Runlära,* blifvit tryckt, emedan de öfriga ansågos förut behöfva någon ytterligare handläggning i stilistiskt hänseende. I förening med Brunius utgaf han *Nordiska Fornlemningar,* och på egen hand *Skandinaviska Fornålderns Hjeltesagor; Fornnordiska Häfder; Runstafven ock dess sinnebilder; Run-urkunder; Svenskt Diplomatarium,* hvartill han erhöll offentligt understöd; *Förklaring af Svenska namn,* m. m., samt har mycken förtjenst om riks-musei och mynt-kabinettets ordnande och sorgfälliga uppställande.

Liljeholmen, numera endast en värdshus-lägenhet, i Brännkyrka socken, straxt utanför Horns tull i Stockholm. Här var förut Engelskt lädergarfveri och ätticksbryggeri. År 1711 kallades det Hermansshus, inköptes af Stockholms borgerskap och gafs åt öfver-ståthållaren frih. Taube; blef sedermera värdshus under namn af Johannisberg. Tessin anför, att konung Stanislaus ankom hit d. 27 Sept. nämnde år. Han lät här afraka sina mustacher, aflade sin Polska drägt, samt antog alldeles konung Carl XII:s klädsel. Dagen derpå skedde intåget härifrån till hufvudstaden. Liljeholmsbron här invid, så kallad af denna egendom, anlades år 1662 öfver det s. k. Hornssundet, hvaröfver Liljeholmens ägare, en Göran Ulfsparre, klagade, emedan hans ägor derigenom ledo. Liljeholmen har för öfrigt länge varit bekant genom Bellmans sånger och den numera borttagna s. k. Latinska inskriften öfver dess port: *Rusticantur nobiscum.*

Liljeholmen, beläget straxt öster om Jönköping.

Var till en början blott en åkerlycka, på den af Wetterns uppkastade sandbanken, och bebyggdes först för omkring 40 år tillbaka, af då varande traktören Levander i Jönköping, i afsigt att der inrätta en värdshusrörelse, såsom ett motstycke till det ofvannämnde Liljeholmen vid Stockholm. Efter att hafva varit i flere ägares händer, inköptes det 1836 af kammarherren C. F. Stedt, hvilken, så till hus som trädgårdar, gjort det till en villa af utmärkt skönhet.

Liljeholmens tekniska fabrik i Stockholm tillhör bolaget L. J. Hjerta och Joh. Michaëlsson, tillverkar kemiska produkter, isynnerhet svafvelsyra, stearin och stearinljus, tvål, oleinsåpa, gröna såpa och salpetersyra. Tillverkningen af stearinljus, denna numera så allmänt kända och begagnade ljussort infördes i Sverige 1839 genom denna fabrik, hvilken då anlades och sedermera fortfarande bedrifvits af nämnde bolag. Oljsyran, som erhålles såsom biprodukt vid stearin-tillverkning, användes numera nästan uteslutande till beredning af tvål och såpa. Olein-sodatvålen, hvilken tillverkas härstädes, kommer till egenskaper talgtvål närmast, samt beredes af oljsyra med natronlut, och är utmärkt tjenlig för all slags tvättning. På oleinsåpan, som beredes af oljsyra med kalilut, och isynnerhet förbrukas af klädesfabrikanter för rengöring och valkning af ylleväfnader, har bolaget innehaft patent under 5 år. Svafvelsyran tillverkas här efter det nyaste och hittills fullkomligaste sätt, och fabriken, som ännu är den enda i riket, är anlagd i sådan skala, att den kan åstadkomma en tillverkning af vid pass dubbelt så mycket svafvelsyra, som för närvarande förbrukas i Sverige. Salpetersyran tillverkas så väl i koncentreradt som utspädt tillstånd. Den gröna såpan, som här tillredes af hampolja och oljsyra, hälften hvardera, med kalilut, utmärker sig derigenom att den ej meddelar tvättgods någon oangenäm lukt, såsom förhållandet är med den vanliga i handel förekommande gröna såpan. För tillverkningen af svafvelsyran och stearinljus-fabrikationen erhöll bolaget, vid 1847 års exposition af Svenska slöjdalster, belöningsmedaljen i silfver.

Liljekonvalje, lillekonvall, haröron, gliseblad, bockblad, majliljor (Convallaria majalis), en mångårig växt, hvilken förekommer på hårda backiga ängar, öfverallt i riket, ända till norra delen af Wermland, i Helsingland nära Jerfsö, i Jemtland och sydligare Lappland nära Umeå och Wendalselfven. Blommorna äro, i friska tillståndet, utmärkta genom sin angenäma lukt, den de likväl helt och hållet förlora vid torkning. De användas något litet i medicinen; bladen och rötterna kunna användas till färgning af gult och grönt. Med undantag af får och getter ätes örten ej af husdjuren.

Liljencrantz, Johan, föddes d. 20 Aug. 1730 i Gefle. Fadern var prosten och kyrkoherden Anders Westerman. Efter fulländade studier ingick han i kommerse-kollegium, hvarest han 1756 blef notarie och sekreterare i sekreta handels- och manufaktur-deputationen, der han, genom sina insigter och sin skicklighet, vann ett så allmänt förtroende, att han fick understöd till en utländsk ekonomisk resa. Efter hemkomsten inrättades en serskild tjenst för honom, under namn af handels-intendent. Det sätt, hvarpå han rättfärdigade sina förmäns väntan, gjorde att han fick kommerseråds namn, blef ledamot af vetenskaps-akademien och adlades år 1768, hvarvid han antog namnet *Liljencrantz*, och upplifvade denna redan utgångna ätt, hvars stamfader äfven hette Westerman. Det var likväl isynnerhet Gustaf III förbehållet, att till rikets nytta använda hans ovanliga insigter, då han år 1775 anförtrodde honom det, egentligen för hans skull, åter upplifvade finans-ministers-embetet, under namn af stats-sekreterare för handels- och finans-ärenderna, hvarpå sedan följde presidents-platsen i statskontoret, vidare densamma i kommerse-kollegium, kallelse till rådkammaren, friherre-diplom och värdigheten af kommendör af alla Kongl. Maj:ts ordnar, hvilket likväl, efter tidens bruk, var något mindre än Serafimer-riddare, hvartill flera anor fordrades och hvilken dekoration först tilldelades honom vid Carl XIII:s kröning år 1809. Gustaf III förstod minst af allt finansläran; men han kände hvad blott utmärkta menniskor känna: gränsen för sina insigter, och visste att förtro sig åt dem, som ägde hvad honom fattades. Han förtrodde sig således i detta fall åt Liljencrantz, och hade han icke blifvit förledd att vid ett par tillfällen rubba detta förtroende, skulle hans regering varit fri från nästan alla de skuggor, som förmörkade henne. En stor del af dess ljusa sidor få deremot tillskrifvas detsamma. Realisationen år 1776 var Liljencrantz's verk och ehuru den, liksom nästan hvarje Gustafs åtgärd, blifvit tadlad, skall likväl en oväldig efterverld erkänna, att hon gjorde slut på oredan i rikets penningeverk och blef grunden för landets uppblomstrande, för välmågans tillväxt och näringarnes möjliga utveckling. Vid sin Italienska resa ville konungen gifva Liljencrantz en fullmagt in blanco att förvalta alla ärender, rörande banken, statsverket och finanserna; men han vägrade emottaga en sådan, liksom den ena procent af all införskrifven spannmål, konungen tillagt honom, och hvaraf han emottog blott en half. Genom L:s försorg uppkom det i statsförvaltningarnes historia sällsynta fenomen, att hvarje tunna spannmål, staten införskref, kostade en och en tredjedels riksdaler mindre än hvad private handlande derför betalte, och att tolf tunnor guld besparades för det allmänna. Den förordning om en fri spannmålshandel L. år 1775 utverkade, är egentliga grunden till Svenska jordbrukets förkofran och väckte så mycket uppseende, att Franske ministern i Stockholm lät öfversätta den för den namnkunnige Turgots räkning. L. afstyrkte den regala brännvinsbränningen; men till konungens och landets olycka bördes hans råd den gången icke. År 1786 tog han afsked från stats-sekreterare-embetet, då konungen tillät honom sjelf föreslå sin efterträdare, men hvilket förtroende han undanbad sig. Han qvarblef emellertid i kommerse-kollegium, hvilket han lemnade 1812 och efter 60 års tjenstgöring vid

-detta verk, hvarvid han upphöjdes i grefligt stånd och afled d. 29 Febr. 1815, med namn af den störste finans-minister Sverige ägt, och säkert en af de mest utmärkte något land kan framvisa. Hans son,

Liljencrantz, Johan Wilhelm, född d. 9 Maj 1768, gick i militärtjenst, blef major vid lif-regementets kyrassier-korps, hofmarskalk, landshöfding i Westmanlands län 1811, grefve, R. N. O. och dog d. 25 Okt. 1816.

Liljendal och Mylirmansfors, jernbruk i Wermlands län, har 6 härdar och 3,186 skepp:d 12 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Vid Liljendal utgör frälsesmidet 90 skepp:d. Här är Lancashire-smides-methoden införd, och finnas trenne stålugnar, äfvensom spiksmide idkas. Hammarskatten utgör 30 skepp:d 19 lisp:d 6 marker. Afsättningsorten är Götheborg. Bruket har flere stämplar, såsom L D med en uppåtstående pil emellan och krona öfver, C M, C F W, samt TEGNÉR. Bistämpeln är EKMANS PATENT. Dessa bruk kallas äfven Rämms-verken. Ägare: intressenter; disponent: G. Myhrman.

Liljensparre, Nils Henrik Aschan, var född d. 22 Juli 1738 i Norrköping, der hans fader, den bekante skriftställaren doktor Henrik Jakob Sievers, då bodde. Den unge S. blef 1754 studerande i Upsala, vinnlade sig om lagfarenheten och ingick 1762 i Svea hofrätt, sedan i slotts-kansliet, der han år 1772 blef sekreterare. År 1776, då Gustaf III gaf Stockholms polis sitt nuvarande skick, blef Sievers utnämnd till dess chef. Han kan egentligen kallas dess skapare, och har i alla de egenskaper, som tillhöra en sådan befattning, aldrig blifvit öfverträffad, måhända icke ens upphunnits af någon bland sine många efterträdare. Aldrig har tryggheten och ordningen varit större inom hufvudstaden, än under hans tid. Hans namn var en förskräckelse för alla fredsstörare, och hans klokhet och fintlighet upptäckte, för hvarje serskildt tillfälle, en ny utväg att förmå missdådare och illasinnade att tillstå sin förbrytelse, igenskaffa förlorade saker och återställa ordningen, i fall den blifvit störd. Gustaf III ansåg honom äfven såsom alldeles oumbärlig på sin plats, och gaf honom flera bevis på sin tillfredsställelse, såsom lagmans titel, adligt stånd, Nordstjerne-orden och förläning af halfva Humlegården på 30 år, hvars andra hälft han några år derefter erhöll såsom belöning för upptäckten af konungens mördare. Några månader efter Gustaf III:s död utnämndes han till under-ståthållare, i hvilken befattning han också någon tid förvaltade öfver-ståthållare-embetet. Den nya regeringen sökte emellertid att småningom aflägsna alla Gustafs gunstlingar och vänner, och Liljensparre träffades af samma öde. Hans onåd yttrades likväl, som för de flesta, i en moderat form, då han i början af år 1798 förordnades att afgå till Svenska Pomern, såsom biträde åt dervarande regering. Vid afresan från fäderneslandet tog Liljensparre vägen öfver Köpenhamn, der han uppehöll sig några dagar, och, såsom ett bevis huru-ledes hans förtjenster som polis-chef äfven uppskattades i grannriket, må nämnas, att polis-direktören (som innehafvaren af denna befattning i Köpenhamn kallas) anmodade honom med sin närvaro hedra polisens session vid ett märkligt brottmålsförhör derstädes. Liljensparre infann sig också, och emottogs vid inträdet med den största utmärkelse, samt nödgades intaga ordförande-stolen under de 8:ne timmar han derstädes uppehöll sig. Efter Gustaf Adolfs upphöjelse på thronen, blef Liljensparre äfven delaktig af det allmänna försonlighets-system, hvarigenom konungen sökte dels godtgöra förmyndare-styrelsens orättvisor, dels hedra sin faders minne, i det att han hedrade och utmärkte dem han omfattat med sin ynnest och förtroende. Liljensparre hemkallades således, och då konungen ej kunde förmå honom att åter emottaga polis-styrelsen i hufvudstaden, erhöll han en plats i general-tull-direktionen, samt utnämndes kort derefter till kronans ombud hos tull-arrende-societeten. Han dog d. 5 Jan. 1814. Hans sista år förbittrades något genom rättegången mot den bekante Grevesmöhlen, hvars hätskhet han, liksom de fleste af tull-arrende-societetens ledamöter, råkat ådraga sig.

Liljestad, berustadt säteri i Skönberga socken af Östergöthland, $3\frac{1}{7}$ mtl. Bjelke-slägten har i sextonde århundradet ägt detta ställe och föddes här 1568 Gunnila Bjelke, konung Johan III:s andra gemål. Liljestad har en tid hört under Stegeborgs slott, såsom ladugård, och sedan haft åtskilliga ägare. Ett kalkstensbrott finnes å ägorna.

Liljestråle, Joachim Wilhelm, var son till superintendenten i Carlstad Ingemund Bröms, hvars fyra söner adlades under namnet *Liljestråle*. Den här ifrågavarande var född år 1721, ingick 1744 i Svea hofrätt, der han 1752 blef fiskal, utmärkte sig genom sin brukbarhet och sina insigter, så att han 1760 blef sekreterare i ständernes justitie-deputation, lagman och 1772 justitie-kansler samt R. af N. O. Liljestråle var en ganska redbar och kunnig embetsman; men gjorde sig dels förtjent löjlig genom sitt fjesk för att vinna hofgunst, dels oförtjent genom sina verser, hvaraf åtskilligt visserligen icke är att förkasta, och stod framför allt i vägen för en yngre kandidat af hög familj, grefve Carl Axel Wachtmeister, sedermera riksdrotset. Man gjorde således allehanda försök att förmå honom taga afsked och befallde honom slutligen göra en resa till Gottland, hvilken ansågs äfventyrlig för hans helsa. Han tog då afsked för sin ålder år 1779, ehuru han endast var 58 år, och lefde ännu i 28 år derefter. Han uppträdde nu, vid ett och annat tillfälle, såsom oppositionsman både vid 1786 och isynnerhet vid 1789 års riksdag, vid hvilken sistnämnde han var en bland de fängslade, och för faderns skull ansågs sonen misstänkt i konungamordet; men misstanken inskränktes till bekantskap med Pechlin och straffet till åtta dagars arrest. L. afled först d. 31 Jan. 1807 på sin sätesgård Låsta i Södermanland. L. har blifvit för efterverlden mest bekant genom Leopolds skämtsamma stycke: *Durencran*, hvilket ansågs syfta på honom och genom sitt poem: *Fideikommiss till min son Ingemund*. I detta sistnämnda

finnas likväl ganska många och träffande tankar, och Leopold var en af dem, som sjelf gjorde rättvisa deråt. Då denne år 1786 först uppvaktade Gustaf III, hvilken då utnämnt honom till sin handsekreterare, tillfrågade konungen honom, hvad han tyckte om fideikommisset? Leopold svarade, att der äfven funnos vackra ställen, och såsom bevis derpå anförde han på konungens uppmaning följande:

"Att störta någon annan ned, för ingen dödlig buga
Och akta dig inför din kung, att smickra eller ljuga.
Det rum dig heligt vara bör, der hans person är när,
Och sanning är den högsta skatt, du honom skyldig är."

I Biograf. Lexikon anmärkes med skäl, att om dessa och dylika verser, som hafva många sina likar i poemet, förekommit i någon af Leopolds alexandriner, skulle Liljestråles samtid blifvit förtjust deraf, och om de nu af Tegnér varit lagda i en fornnordisk kämpes eller bards mun, skulle vår samtid högt beundrat dem. Det ifrågavarande *Fideikommisset* är öfversatt på Danska. L. har dessutom författat eller på vers öfversatt flera andra skrifter, t. ex. *Popes Försök om Menniskan; Eloisas bref till Abeilard* af Pope; *Tal öfver Kommerse-rådet Nordencrantz;* öfver *Landshöfdingen frih. Psilander; Till Magistraten och Borgerskapet i Westerås; Försök till Nya Kyrkopsalmer,* o. s. v. Hans son, **Ingemund,** bekant genom titeln på faderns poem, dog den 27 Maj 1828, såsom landtbrukare, 64 år gammal.

Liljevalch, Carl Fredrik, föddes d. 7 Sept. 1770 i Lund, der fadern var handlande, fattade tidigt håg för läkarekonsten, studerade dess theoretiska del i sin fädernestad, men den praktiska i Köpenhamn, hvarest ett vidsträcktare fält dertill fanns. Under sin frånvaro promoverades han 1794 till medicine doktor, och företog, i början af år 1800, en utländsk resa, först till Köpenhamn och sedan till Paris. Återkommen derifrån 1802, mottog han anatomie prosektors-sysslan vid Lunds universitet, hvartill han under tiden blifvit utnämnd, och som han år 1810 utbytte mot artis obstetriciæ professionen. Med denna förenade han sedermera prefekturen vid accouchements-inrättningen i Lund, och bestridde, med outtröttligt nit och utan ersättning, undervisningen för barnmorske-elever samt läkarevården vid barnförlossningshuset. Led. af W. O. och R. af N. O. Har utgifvit åtskilliga skrifter i sin vetenskap. Afled den 12 Mars 1844. Yngre brodern, **Olof Theodor L.,** född d. 5 Nov. 1771, var revisions-sekreterare då han, straxt efter 1809 års revolution, utnämndes till ett bland de förste justitie-råden. Härifrån tog han afsked 1814, och dog i Lund den 18 Juni 1815. Deras brorson,

Liljevalch, Carl Fredrik, grosshandlare i Stockholm, R. af W. O., född i Lund den 11 Juli 1796, der fadern var handlande, fick 1845 uppdrag, att, såsom handelsagent, afgå till Kina, der han lyckades, att, med guvernör Kejing i Kanton, afsluta en för Sverige fördelaktig handelstraktat, och har derifrån hemfört ganska vigtiga samlingar af Kinesiska konstsaker och antiqviteter. Har äfven förtjenst om näringars och ekonomiska kunskapers spridande i de norra provinserna.

Lill-elfven, i Dalarne, löper förbi Thorsångs kyrka och faller ut i sjön Runn. Under Gustaf Erikssons flykt ifrån Rankhyttan föll han i vattnet, ej långt från färgstället vid Glöttort, emedan isen nyligen då lagt sig; men sedan han räddat sig sjelf och torkat sina kläder i färgkarlens stuga, fortsatte han sin väg till Ornäs.

Lille Peters följe kallades på 1700-talet den skara af zigenare, hvilka ströfvade omkring i Skåne och utöfvade de gröfsta bedrägerier. Namnet fingo de efter en deras ålderman.

Lillherrdal, egentligen **Lill-Herjedal,** annex till Sveg, beläget i Herjedalens fögderi af Jemtlands län, 15½ mil S.S.V. från Östersund. Kyrkan, af sten, förmenas vara den äldsta i landet, och ehuru till sin första byggnad obekant, dock efter berättelse anlagd, sedan invånarne ökats till 12 grannar, och skall en tid varit annex under Elfrums gäld i Norrige. Den ombyggdes 1771 till dubbel storlek emot förr. *Herje-ån* är den största vattuled i socknen, som kommer från Särna, flödar ansenligt af snö och regn, samt 1 mil ofvanom Svegs kyrka vid Herrö infaller i Ljusnan. Denna å utgör en serskild ådal; på dess begge sidor äro ständiga stenås-sträckningar in i socknen. *Ormosjön* utfaller genom ett nor eller sund i Herje-ån, hvilken derefter utgör en vik, som kallas Herjeåsjön. Omkring Ormosjön äro fyra byar belägna, som hafva båtfart till kyrkan. Åtskilliga små sjöar finnas dessutom; men icke särdeles fiskrika. Perlmusslor hafva i fordna tider blifvit anträffade i sjöarne inom denna socken, men sådana lära nu mera ej finnas. I början af 1770 yppade sig här besynnerliga rörelser i anledning af en hustrus, så kallad Bång-Karin Olsdotters i Nordanhån, begynta sällsynta andaktsöfningar vid enskildta sammankomster, hvarom flera undersökningar i orten höllos. En sägen går, att Herjeulfr (se detta ord), skall hafva uppodlat denna ort, och haft sitt tillhåll vid ett ställe, som kallas Snösvalln vid Herje-ån, 4 mil V. från kyrkan. Här skall stå en med träd beväxt hög, hvarest Herjeulfr förmenas blifvit begrafven, och efter sägen dess skatter deri gömde, hvilka dock flere förgäfves försökt upptaga, emedan de alltid blifvit bortskrämde derifrån. Pilgrimsresor skola fordom blifvit anställde till denna ort, hvadan ock många äro der begrafne. En så kallad Kungshög, förmenas vara en konungs lägerstad. Socknen består af 19¾ mtl. och har 975 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Lillhärad, en socken, belägen i Tuhundra härad af Westmanlands län, Munktorps kontrakt af Westerås stift, 1½ mil N.V. från Westerås. Kyrkans ålder finnes ingenstädes upptagen, dock måtte hon vara bland de äldre i Westmanland, ty vid den brand, som öfvergick kyrkan under högmessopredikan på Långfredagen den 17 April 1840, då folket kom lyckligt ut och kyrkans skrud och silfver räddades, men taket och allt innanrede jemte kyrkoböcker och handlingar uppbrunno, befunnos på

de qvarstående inre murarne, sedan kalkstrykningen genom hettan affallit, många grofva al fresco-målningar, som föreställde helgon, med derunder afskrifna bibelspråk. Inom socknen märkes: *Slagårda* eller *Slagåla*, 2 mtl. berustadt säteri, tillhör Skultuna bruksbolag. På hemmanet Nedervi märkes, å ett mindre berg, en rund af stenar, efter en gammal vikingaborg. Både borgen och en i berget förr funnen jernring gifva tillkänna, att fartyg fordom kunnat segla upp genom den vattensträckning, som nu endast utgör en större bäck, hvilken genomflyter en äng nära hemmanet. Kring denna bäck är den uppodlade delen af socken belägen. Stora odlingsbara mossar ligga på vestra sidan om socknen. Uti en skogsäng under Slagåla finnes ett stort kors af ek, hvarpå står inristadt, att 7 personer blifvit derstädes begrafne 1711, då pesten härjade i socknen. Folkets näring består i åkerbruk, skogsprodukters försäljning och forsling om vintern till bergslagen. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 11 ¼ mtl. och har 508 invånare. Af dess areal 9,141 tunnl. äro 50 sjö och kärr. Adr. Westerås.

Lillie. Med detta namn finnas på Svenska riddarhuset tre adeliga ätter, neml.: den som uppkallades efter Greger Mattsons ätt (se N:o 4 bland riksråderne) och med Axel Lillie upphöjdes i grefligt stånd. Den härstammar från Södermanland, och en Andreas Bath, som år 1291 testamenterade några gods till predikaremunkarne i Strengnäs. Ätten är en af de äldsta på riddarhuset, der den år 1625 introducerades med assessorn i Götha hofrätt Grisman Pedersson L. till Klefva. — Lillie till Ökna härstammade från väpnaren Knut Ödenson till Ökna och Hallerstad, som lefde mellan 1350—1368 och redan är utgången. — Lillie af Aspenäs, hvilken ätt förmodas härstamma från Birger Andersson, en af dem som år 1544 underskrefvo Westerås arfföreningen. Den introducerades äfvenledes på riddarhuset 1625. Af dessa ätter hafva 12 serskildta personer innehaft rådsstolen, hvaraf en erkebiskop och två biskopar. De äro:

Lillie, Nikolaus Ragvaldi, blef år 1429 biskop i Wexjö och åtnjöt ett sådant anseende, att han år 1434 skickades såsom Sveriges fullmägtig till det stora kyrkomötet i Basel. Här höll han ett tal om Götherues ålder, tapperhet och företräde framför andra nationer, och vann genom sin vältalighet och öfriga egenskaper det förtroende, att honom uppdrogs medlarekallet i en tvist mellan konungen af Frankrike och hertigen af Burgund. Han yrkade på Svenska kyrkans befrielse från det Lundska primatet, och detta, jemte hans öfriga förtjenster, gjorde, att han 1438 valdes till erkebiskop i Upsala, hvilket val bekräftades af de i Basel församlade kyrkofäderne. Han fick af ständerne i Arboga år 1440 tillåtelse att af riket byta sig till Almare-Stäk, som han befästade till ett erkebiskopligt slott, hvilket sedan medförde många olägenheter för Svenska regeringen. Han stod särdeles väl hos konung Christoffer, som 1442 gaf honom Östhammars län i Upland, med all kongl. rätt och skatter. Till hans förtjenster, såsom hans stånd nemligen bedömde dem, hör att han utfärdade stränga stadgar, hvari han förbehöll sig sjelf och andra biskopar alla utlager af kyrko- och biskopsgårdar, vid äfventyr af bannlysning. Sorgen öfver konung Christoffers död lade den vördige prelaten sjelf i grafven sex veckor derefter, d. 17 Febr. 1448.

Lillie, Matts Gregersson, en son af riddaren och riksrådet Greger Mattsson, hade studerat och blifvit magister i Greifswald 1489, blef sedan *doctor decretorum* och 1495 domprost i Strengnäs. Han lärer hafva besökt Rom, då han der år 1500 utnämndes till *Comes Palatinus*. År 1501 valdes han till biskop i Strengnäs och bekräftades af påfven. Hans slägtförbindelser, hans andliga värdighet och hans lynne invecklade honom i tidens politiska oroligheter, för hvilka han ock slutligen blef ett offer. Man finner honom bland deltagarne i mötena i Warberg och Malmö, och sedan han hyllat Christian II skickade denne honom, tillika med riddaren Erik Ryning och Hemming Gadd, att öfvertala Christina Gyllenstjerna att uppgifva Stockholms slott. Denna tjenst belönades med den äran att, vid konungens kröning, få, jemte erkebiskop Trolle, sätta kronan på hans hufvud, d. 4 Nov. 1520, och att fyra dagar senare vara den förste, hvars hufvud föll för bödelns svärd. Detta hufvud lades sedan emellan hans fötter. Det befanns att biskopen under kläderna bar en tagelskjorta, ett bevis, att han, äfven i det fallet, icke vanslägtades från sin tid, till hvars karaktersdrag just hörde verldslig ärelystnad, aristokratisk ombytlighet och andligt svärmeri.

Lillie, Laurentius, biskop i Linköping år 1292, och som sådan inkallad i rådet. Han hade, jemte Östgötha-lagmannen Bengt Magnusson Månesköld, företagit en pilgrimsresa till Christi graf och var nyss hemkommen derifrån, då han valdes till biskop. Han berömmes såsom lärd och välberest; men hvad frukter hans lärdom och bekantskap med verlden burit för stiftet, är obekant. Lärer hafva dött omkring 1308. De öfrige rådsherrarne af denna slägt äro:

Lillie, 1) **Sone Sonesson,** som blef riksråd 1339. 2) **Lars Birgersson,** från 1393 till 1397. 3) **Matts Ödgislasson** till Lagnö, väpnare, lagman i Södermanland, död 1443. Man vet ej när han inkallades i rådet. Hans son, 4) **Greger Mattsson** till Töresö, riddare, lagman, först i Westmanland och Dalarne och sedan i Upland. Död den 24 Mars 1495. Dennes son, 5) **Bengt Gregersson,** väpnare, var en af dem, som föllo i Stockholms blodbad. 6) **Anders Andersson** till Länna, lagman i Upland. Död 1544. Hans broder, 7) **Knut Andersson** till Ökna och Nornäs, riddare, höfvidsman på Kalmare slott, lagman i Södermanland och Gustaf I:s regementsråd år 1540. Han skickades af denne konung såsom sändebud till Ryssland tvenne gånger, 1536 och 1545. Hans son, 8) **Knut Knutsson** till Ökna och Händelö, riddare af S:t Salvators-orden, lagman i Nerike och d. 17 Aug. 1577, under hertig Carls frånvaro, förordnad till ståthållare öfver Sö-

dermanland, Nerike och Wermland, dog d. 6 Jan. 1596. Den märkligaste af slägten är

Lillie, Axel, son till ryttmästaren Göstaf Axelsson L., hvilken stupade i det olyckliga slaget vid Kerkholm, men der hans lik aldrig återfanns. Axel L. var född på Berga gård i Högsby socken i Småland, den 23 Juli 1603, och utmärkte sig så under Gustaf II Adolfs krig, att han år 1630 blef öfverste för ett värfvadt regemente. Vid stormningen af Mainz d. 2 Dec. 1631 förlorade han sitt ena ben, men hvilken förlust ej afbröt hans krigarebana. År 1635 blef han öfverste för Westgötha kavalleri, upphöjdes till vice guvernör i Pomern, sedan till samma embete i Leipzig och Meissen, riksråd, grefve, general-guvernör i Pomern, sedan i Halland och slutligen i Lifland, samt fältmarskalk. Afled d. 20 Dec. 1662 på Löfstad i Östergöthland, hvilket han uppbyggt med byten från 30-åriga kriget. Han var en erfaren och oförskräckt krigare och det berättas om honom, att då hans trädben söndersköts af en kula, sade han helt lugnt: "Det var förmodligen det andra benet du menade." Deremot var han icke samvetsgrann att taga för sig, och såsom förvaltare af sina guvernörs-embeten pockande, rangsjuk och sjelfrådig, hvilket vid mera än ett tillfälle ådrog honom förebråelser af regeringen. Hans grefliga ätt utgick med sonsonen **Axel Johan,** öfverste-löjtnant vid Pomerska kavalleriet, son till landshöfdingen i Stockholm och Upsala län Axel L., hvilken afled d. 11 Sept. 1692, i en ålder af 58 år. Den nyssnämnde sonen följde honom i grafven 4 år senare.

Lillie, Gustaf Helmer, andre son till riksrådet Axel L., föddes år 1639, beträdde sin faders bana, bivistade slaget vid Warschau, blef ryttmästare vid lifregementet, följde fältmarskalken Douglas till Jemtland, befordrades till öfverstelöjtnant vid Skånska kavalleriet, företog, efter Carl Gustafs död och fredsslutet, en resa till fasta landet, och utnämndes, återkommen derifrån, vid blott 24 års ålder, till kommendant i Stralsund och öfverste för Uplands regemente, hvilket låg derstädes i garnison. År 1667 blef han tillika öfverste för lifgardet. Så tidigt hunnen till en betydande plats, skulle han säkert stigit högre i grader, och förmodligen till de högsta värdigheter, om icke hans befordringsbana afbrutits genom en oförsigtighet, som, efter den tidens stränga tänkesätt, väckte mycken förargelse. Han inlät sig nemligen, ehuru sjelf gift, i en kärlekshandel med prinsessan Juliana af Hessen-Rheinfels, med hvilken han hade en son. Under artikeln *Juliana,* i detta arbete, uppgifves, att hon skulle blifvit gift med Lillie; men detta äktenskap lärer icke ägt rum, emedan prinsessan några år senare inlät sig i ett nytt äfventyr med sin kammarfrus son, med hvilken hon skall hafva gift sig, och som upphöjdes i friherrligt stånd, under namnet Lillienborgh, hvilken ätt likväl icke finnes intagen på Svenska riddarhuset. För Gustaf Helmer L. hade emellertid denna obetänksamhet ledsamma följder; ty han förvisades riket. Han fick väl kort derpå återkomma och vistades på ett gods i Småland, deltog äfven i belägringen af Bremen, der han blef illa sårad; men kom icke mer i ynnest hos Svenska regeringen. Han tog då det parti, att resa ut till Ungern, för att deltaga i kriget mot Turkarne, utmärkte sig vid Ofens belägring, men sjuknade och dog i Schlesien 1685.

Lillie, Johan Abraham, af ätten L. till Aspenäs och son af kapitenen Bengt Johansson L., föddes d. 2 Dec. 1675, gick vid 17 års ålder i krigstjenst såsom volontär, blef officer 1700 vid Elfsborgs regemente, utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles i slagen vid Helsingborg och Gadebusch, samt Stralsunds belägring, och fick 1719 kommendantskapet på Elfsborgs fästning, hvilken angreps af den namnkunnige Tordenskjold den 21 Juli s. å. En **Pehr Lillie,** af samma slägt, hade några och sjuttio år förut, från 1644 till 1646 tappert försvarat sig mot Danskarne, och Johan Abraham visade nu, att han icke vanslägtats. Han tillbakavisade alla Tordenskjolds uppmaningar till kapitulation, försvarade sig tappert, så länge han kunde använda sitt artilleri, och då detta icke längre lät göra sig, beredde han sig att möta en väntad stormning och tog det löfte af sina officerare, att de förr skulle stupa än gifva sig. Det kom likväl icke så långt, emedan öfverste Stael von Holstein (se detta ord), genom elden från sina batterier, tvang Danskarne att aftåga med betydlig förlust. Lillies tappra försvar af Elfsborg förskaffade honom ett nådigt handbref från drottningen och prins Fredrik, öfverste-titel, friherre-diplom och kort derefter kommendantskapet i Götheborg. Härifrån flyttades han 1720 till Waxholms fästning och 1728 till öfverste-beställningen för Elfsborgs regemente. Dog d. 19 Okt. 1738.

Lillie, Erik Johan, kapiten vid amiralitetet, af ätten L. till Aspenäs, var 1705 kapiten, då han med sitt fartyg slog 7 Ryska galerer; hade följande året åter en träffning med Ryssarne, då han sköt två af deras fartyg i sank. Blef 1714 vice amiral och gick med en eskader till Finska viken. År 1715 förenade han sig med amiral Hench och stupade, likasom denne, i sjöslaget vid Rudön d. 28 Juli samma år.

Lillieberg, Christer, hette förut **Carlsson,** gick, som simpel soldat, eller såsom de då kallades, handtlangare, in vid artilleriet, der han så utmärkte sig, att han, efter flera befordringar, år 1664 upphöjdes i adligt stånd, då han antog namnet *Lillieberg* och utnämndes 1680 till öfverste för artilleriet i Stockholm. Dog d. Dec. 1682 utan manliga arfvingar, då ätten utgick med honom.

Lillieblad, Gustaf Peringer, son till bist. lektorn i Strengnäs Lars Fredrik Peringer, och född derstädes d. 6 Mars 1651. Hans broder var den sedermera äfven i adligt stånd upphöjde Peringsköld. Han studerade under faderns tillsyn och kom först 20 år gammal till Upsala. Röjde tidigt böjelse för de orientaliska språken och fornforskningen, hvarföre han af akademiens kansler erhöll ett stipendium och understöd till en utländsk resa. Vid återkomsten utnämndes han till professor i Österländska språken i Upsala, ehuru endast

30 år gammal. Han berömmes då redan såsom "snäll och färdig i Hebraiska, Chaldaiska, Syriska, Arabiska, Turkiska och Ethiopiska språken." År 1690 skickades han till Lithauen, att studera de Karaitiske Judarnes seder och bruk. Han var då redan kallad till Stockholm och anställd i kansli-kollegium, såsom censor. Upphöjdes år 1693 i adligt stånd, 4 månader förr än brodern. Dog d. 5 Jan. 1710, då den adliga ätten utgick med honom, emedan hans ende son, fändriken vid Westmanlands regemente, **Carl L.**, ett år förut stupat vid Wiprek. Har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Apomasaris Drömbok*, öfversättning; *Duo Codices Talmudici Avoda Sacra & Tamid; Epistola de Karraitis Lithuaniæ; De Templo Herculis Gaditano*, m. fl. I Stiernmans Matrikel anmärkes, att tvenne bröder Lillieblad funnos vid Nerikes och Westmanlands regemente, **Erik**, fältväbel och **Nils**, löjtnant, som, efter öfverstens berättelse, voro bondesöner och hvarken kunde skrifva eller läsa, samt ej böra förblandas med denna adliga ätt.

Lillieborg, Henrik, hette förut **Fattenborg**, hade varit notarie i krigs-kollegium, blef sedan inspektor öfver grefve Jakob De la Gardies gods i Ingermanland, då han, vid Kexholms belägring af Ryssarne, utnämndes till kapiten och i 14 veckor med tapperhet försvarade en fjerdedel af fästningsverken. För denna bragd och för de försträckningar han gjort kronan, blef han 1660 revisions-kommissarie i krigskollegium och i denna beställning adlad; men som han dog barnlös den 6 Mars 1684 utgick ätten, uti hvilken han låtit intaga sin adopterade dotter Sofia.

Lilliebrunn, Erik, var född i Skottland och hette **Kilbraun**, kom under Gustaf II Adolfs tid in till Sverige såsom soldat; men tjente upp sig till major vid Bergiska regementet. Fick afsked för sin ålderdom och sina blessyrer 1640, adlades följande året, men dog kort derefter.

Lilliecrantz, Johan, hette förut **Westerman**, blef 1636 syndikus och 1645 justitie-borgmästare i Stockholm. År 1651 assessor i kommerse-kollegium, samt öfver-direktör för Norrländska tjäru- och Westerviksska skepps-kompaniet, men afled år 1653, endast 48 år gammal. Han blef 1649 adlad med namnet *Lilliecrantz*, och likheten i fadersnamn, i embetsmannavärf och financiell kunskap föranledde hans utmärkte namnes enahanda adeliga benämning, då dennes förtjenster 120 år senare skulle belönas med ett sköldemärke. (Se: *Liljencrantz, Johan.*)

Lilliecreutz, Nils, hette förut **Welt**, var landssekreterare, först på Gottland, sedan i Södermanland, blef assessor i Götha hofrätt, vice president derstädes, 1734 afskedad med landshöfdinge-titel, adelsman och 1735 friherre. Död 1737, i en ålder af 76 år. Var son till kyrkoherden i Ösmo, Olaus Welt, och kusin till bröderne Stiernacrona.

Lilliecrona. Med detta namn finnas tvenne adliga ätter. Den äldre stiftades af **Kasper Kenig**, Carl IX:s dräng, kammartjenare och sedan köksmästare hos hans son, den store Gustaf Adolf, derefter krigs-kommissarie och såsom sådan adlad 1637. Han dog i Stockholm den 11 Mars 1647. Hans ätt har likväl, ehuru, i anseende till utnämningen, nära femtio år äldre än sonens, fått ett vida lägre nummer på riddarhuset, eller 254, då sonens har 34. Dennes son,

Lilliecrona, Gustaf, ansågs vara Gustaf Adolfs son; med hvad skäl är svårt att afgöra. Han var född på Keholm i Södertelje, d. 10 Okt. 1623 och blef 1647 hofjunkare hos drottning Christina, som han 1655 följde till Italien och om hvars intåg i Rom han afgifvit en berättelse till Carl X Gustaf. Denne utnämnde honom sedan till resident i Danmark och landshöfding i Wiborgs län. Han flyttades derifrån till Kronobergs, så till Nerikes och Wermlands, derefter till Uplands och så tillbaka till Nerikes och Wermlands. Ansågs för en af tidens skickligaste statsmän och diplomater, hvarför han blef kongl. råd, president i kammar- och kommerse-kollegierna samt stats-kontoret, Lunds akademies kansler, och dog den 19 April 1687, utan manliga arfvingar. I Biograf. Lexikon uppgifves, att han var landtmarskalk vid 1682 års riksdag, hvilket är ett misstag, ty Fabian Wrede var dervid landtmarskalk, äfvensom att han, om han fått lefva, troligen skulle hafva erhållit grefvevärdigheten, den enda utmärkelse, som ännu fattades honom. Deraf skulle tyckas, att han redan varit friherre, men så förhåller det sig icke; ty han hade kort förut, 1686, blifvit introducerad på riddarhuset såsom adelsman.

Lilliedahl. Med detta namn känner den Svenska konsthistorien tvenne artister, far och son, **Johan L.**, född i Elfsborgs län 1756 och död i Götheborg 1811, studerade vid målare-akademien i Stockholm och var egentligen elev af Bolander, i hvars manér han målade dekorationer och blommor, för hvilka sistnämnde han hade en synnerlig förkärlek, som förmådde honom att genomgå en kurs i botaniken. I yngre åren målade han altartaflor i åtskilliga landskyrkor. På äldre dagar egnade han sin tid mest åt landthushållningen och kemiska experimenter. Hans son, **Jakob**, är född i Götheborg 1788, der han studerade konsten under sin faders ledning, och sedan i Stockholm under Westin. "Historiemålare och rikhaltig i sina allegoriska kompositioner, som förrådde mycken kännedom i sinnebildsläran."

Lillieflycht, Gabriel, son till biskopen i Strengnäs Emporagrius, och född i Stockholm den 21 Mars 1639. Var hist. professor i Upsala, då han år 1668 uppböjdes i adligt stånd, blef sedan kommissions-sekreterare och skickades 1674 i ett uppdrag till Danmark; hofråd, häradshöfding öfver Sevedes härad i Kalmar län; derefter lagman, först i Södermanland, så i Wermland, och slutligen i Westmanland och Dalarne. Afled d. 18 Dec. 1690, utan söner, då ätten utgick med honom.

Lilliegranat, Hans, hette förut **Qvast**, blef 1664 artillerist, bivistade stormningarne på Köpenhamn och Christianstad, blef på sistnämnde stället fången, men lyckades undkomma; deltog sedan i slaget vid Landskrona, befordrades till kapiten

och direktör öfver kronans krutbruk Torsebro. Adlades 1689.

Lilliegren, Axel, hette förut **Christersson**, var proviantmästare i Narva och adlades 1688, emedan han "har utomdes varit brukad i åtskilliga svåra kommissioner, sökt befrämja Reductions-verket, samt anskaffat medel til des underholl på egen credit, inrättat Oeconomie-verket, och som oftast försträckt de Svenska garnizonerna bröd, korn och andra vivres, utan ränta."

Lilliehorn, Peter, hette förut **Berg** och var född den 5 April 1688 i Carlskrona, der fadern var borgare, blef 1709 volontär vid Kalmar regemente och kort derefter löjtnant, bivistade slaget vid Helsingborg och sedan flera sjöträffningar mot Danskarne, från hvilka han, såsom befälhafvare på en esping, under deras egna fregatters ögon, borttog flera med spannmål lastade fartyg, fördref en vid Hangö udd posterad Rysk trupp, fick 1726 majors afsked och dog d. 17 Jan. 1753. Då han 1719 adlades antog han namnet *Lilliehorn*. Blef, vid ordnarnas stiftelse, prydd med S. O. Hans son,

Lilliehorn, Pehr, föddes d. 20 Nov. 1729, ingick vid flottan, der han 1760 blef kapitenlöjtnant, var någon tid i Fransk tjenst, befordrades till öfverste och förestod ett par månader landshöfdingetjensten i Kalmar. Då, vid 1789 års riksdag, landtmarskalken grefve C. E. Lewenhaupt d. y. visade sig icke vuxen det svåra värfvet, och en annan behöfdes på hans plats, föll konungens val på Lilliehorn. Denne var honom blindt tillgifven, väl bekant med riksdagstaktiken och hade visat prof på oförskräckt mod, både i dess strider och i striden med vapen, emedan han haft flera dueller. För öfrigt ägde han föga anseende, och hans utnämning till vice landtmarskalk väckte förtrytelse, både för mannens personliga karakter, och emedan åtgärden ansågs stridande emot riddarhus-ordningen. Grefve Brahe protesterade också deremot, och när L. i sin nya värdighet först uppträdde på riddarhuset, öfvergafs det af de flesta närvarande. Det sätt, hvarpå han motsvarade konungens väntan, belönades emellertid med kontreamirals-värdighet och Svärds-ordens kommendörsband, hvarjemte L. fick befälet öfver en division af Svenska flottan. I sjöslaget vid Öland den 26 Juli 1789, då hans division utgjorde arriergardet, åtlydde han icke hertigen-storamiralens order att framrycka, ehuru signalerna flera gånger upprepades, ja, han befallde till och med 4 af sina skepp, som seglat fram, att återvända. Genom allt detta kunde Ryska flottan verkställa sin afsigt, att undvika bataljen, och den sannolika segern gick Svenskarne ur händerna. För denna pligtförsummelse arresterades han genast, affördes till Carlskrona och ställdes under en krigsrätt, hvilken dömde honom till döden; men konungen mildrade domen till tjenstens förlust och landsflykt. Efter några månaders förlopp fick han återvända, och dog på sin egendom Kråkerum i Kalmar län, d. 25 Aug. 1798. Hans besynnerliga uppförande vid nyssnämnde tillfälle har aldrig blifvit förklaradt på ett tillfredsställande sätt. Som det ej kunde härröra hvarken af feghet eller oskicklighet, har smädelusten skrifvit det på Gustaf III:s räkning, emedan han, afundsjuk på broderns rykte, skulle velat sålunda beröfva honom en lysande seger. Men denna saga är lika orimlig som nedrig; ty Gustaf skulle då handlat emot sin egen fördel.

Lilliehorn, Carl Pontus, den föregåendes brorson, och son till kapitenen vid artilleriet, Samuel Carl L., var född den 16 Mars 1798, blef officer vid gardet, kapiten derstädes, öfverste-löjtnant i arméen och R. af S. O. Han är känd genom en enda handling: sin delaktighet i Gustaf III:s mord. I det afgörande ögonblicket tvekade han likväl, och af vankelmod eller menskligketskänsla skref han samma dag på förmiddagen en anonym biljett till konungen på Fransyska, hvari han afrådde honom från att besöka maskraden. Gustaf aktade ej varningen och brottet fullbordades. L., hvars författareskap till brefvet upptäcktes, dömdes till döden, men benådades, liksom de fleste deltagarne, med ständig landsflykt, hvari han också dog.

Lilliehorn, Johan Fredrik, den förres äldre broder, född i Stockholm den 24 Juli 1745, blef, vid 17 års ålder, kammarpage hos konung Adolf Fredrik, 1764 kornett vid Bohusläns dragoner, transporterades sedan till lifregementet, der han blef major, öfverste-löjtnant i arméen och R. af S. O., samt 1785 landshöfding i Elfsborgs län. Blef 1800 friherre, Kom. af N. O., flyttades 1809 till landshöfdingeplatsen i Westerås, men dog redan d. 27 Aug. 1811.

Lilliehöök är en gammal ätt, som anses härstamma från en **Magnus Pedersson** till Kohlbäck, hvilken lefvat omkring 1410. Den har sedan sönderfallit i två grenar, L. af Fårdala, som har N:o 1 på riddarhuset bland adelsmännen, och L. till Gelaryd och Kohlbäck, hvilken har N:o 66. Af densamma hafva tre innehaft rådsstolen. De märkligaste bland dess medlemmar äro:

Lilliehöök, Måns Bryntesson, var son till häradshöfdingen i Kållands härad, Brynte Bertilsson till Opplo, stod i mycken nåd hos Gustaf I, hvilken gjorde honom till riksråd, riddare och befallningsman öfver Elfsborgs slott och län. Han var en ung man af behagligt yttre och lätt talgåfva, och ansågs derföre af rikshofmästaren Thure Jönsson Roos skicklig att ställas i spetsen för det uppror han och några andra år 1529 anstiftade mot Gustaf. De valde honom således till konung; men då Westgötha-allmogen på Larfva hed (se detta ord) vägrat att derföre erkänna honom, och sammansvärjningen derigenom i sjelfva verket upplöste sig, ansåg Måns Bryntesson, jemte Thure Bjelke och Nils Winge, ingen fara hota dem, emedan de togo för gifvet, att deras bref voro uppbrände och ingenting kunde bevisas mot dem. Vid det, inför ständerne i Strengnäs, anställda förhöret, voro de derföre trotsige, intill dess deras bref förevisades dem. (Se: *Våghals, Hans.*) Nu bådo de om nåd, men för sent; de dömdes från lif och egendom, samt inspärrades i ett rum ofvanpå skolstugan. Här försökte de rädda sig med flykten, hvilken de skulle verkställa genom ett hopp från fönstret. Måns

Brynteseon gjorde först försöket och ville fatta tag i ett utanför stående päronträd, men föll till marken och bröt af sig lårbenet. I trots af smärtan kröp han ut i en åker; men upptäcktes följande morgon, fördes, jemte de andre, till Stockholm, och afrättades der, på Södermalms torg, tillika med Nils Winge. Hans äldre broders son,

Lilliehöök, Anders Pedersson, blef af Erik XIV år 1562 slagen till riddare och 1565 gjord till kommendant i Pernau, der han blef tillfångatagen af några Tyska ryttare, som gjorde uppror. Sedan utnämndes han till ståthållare i Westergöthland, samt, efter Eriks afsättning, till riksråd och slottslofven på Kalmar. Vid konung Johans kröning blef han äfven en bland riddarne af Guds lams orden, som konungen dervid stiftade Dog 1572. Hans son,

Lilliehöök, Nils Andersson, ståthållare på Elfsborgs slott, kammar-råd och riksråd från 1605 till sin död. Han skickades af Johan III i ett uppdrag till Polen, samt af Gustaf Adolf med ett sådant till Danmark. Född 1561, död julaftonen 1618 eller 1619, var en from, rättskaffens och oegennyttig man, om hvilken det berättas, att han läste böner äfven då han vaknade om nätterna, och sjöng psalmer på landsvägarne under sina resor till kyrkan. Hans yngste son,

Lilliehöök, Knut Nilsson, blef häradshöfding i Waxala och sedan i Wartofta härad, derefter landshöfding, först i Nylands och sedan i Åbo län, hvarifrån han tog afsked 1648. Är egentligen endast bekant genom sitt giftermål med Elisabeth Ribbing, hvilken i ett hemligt äktenskap varit förmäld med hertig Carl Filip och med honom haft en dotter Elisabeth Carlsdotter Gyllenhjelm (se detta ord). Hans äldre broder,

Lilliehöök, Johan Nilsson, den mest utmärkte man af hela slägten, föddes 1598, studerade vid Upsala akademi, gick sedan i krigstjenst och var öfverste-löjtnant, då han 1625 introducerades på riddarhuset och dervid genom lottning erhöll första nummern, blef sedan general-major, häradshöfding öfver Sundals härad på Dalsland, guvernör öfver Hinter-Pomern och kommendant i Stettin. Den rättvisa, mätta och verksamhet, han bär utvecklade, ådrogo honom, lika mycket som hans krigiska talanger, regeringens uppmärksamhet, och efter Banérs död, var fråga om att ställa honom i spetsen för hären. Torstensson fick väl detta uppdrag; men L. blef hans närmaste man. Likväl unnades honom föga tid att rättfärdiga detta förtroende, ty 7 månader derefter stod det andra slaget vid Leipzig, der L. anförde centern och genom en skicklig rörelse hufvudsakligen bidrog till segern. Härvid träffades han af ett dödligt skott, men sade: "Barn, jag har visat er vägen, bären mig blott undan i buskarne." Här lefde han likväl så länge, tills han af Carl Gustaf fick underrättelse om segern, hvilken förnämligast vanns genom honom. Han dog nu med de orden: "Gud välsigne er, min prins, och genom er mitt fädernesland!" Till belöning för hans förtjenster blefvo hans söner, då endast studenter, upphöjde i friherrligt stånd. Den ene af dem, **Jakob,** major vid adelsfanan, stupade vid Knäred 1657. Den yngre,

Lilliehöök, Anders, var född i Riga d. 19 Dec. 1635. Han gick den fredliga embetsmannabanan, gjorde, för att fullända sina studier, en resa genom en del af Europa, blef, efter återkomsten, kammarherre hos Carl Gustaf, efter hans död kansli-råd, president i kongl. regeringen i Pomern, men hvilket embete han ej tillträdde, utan förordnades i stället till landshöfding i Östergöthland. År 1667 skickades han såsom sändebud till Polen, hvarest han, med något afbrott, qvarblef i 10 år; men der hans yttranden råkat ådraga honom kurfurstens af Brandenburg misshag, hvarföre denne till Polske ministern yttrat, att han ej borde behandlas såsom sändebud, utan "få stryk." I anledning häraf förklarade L. inför Polske konungen och senaten, att om kurfursten ernade verkställa sina hotelser, skulle L. nyttja repressalier, en förklaring, som väckte den största förvåning, och hvarföre kurfursten fordrade upprättelse, men hvilken Carl XI gillade. Han var sedan nära att ådraga sig äfven denne sistnämndes vrede, genom ett yttrande på 1682 års riksdag, att de reglor, hvarefter liqvidations-verket förrättades, borde förevisas ständerne, emedan de eljest icke voro någon lag. Detta yttrande ansågs förnärmande för konungens majestäts rättigheter och ständerne måste deröfver betyga sitt misshag, så att L. nödgades erkänna, att han derigenom förverkat sitt lif och för dess bibehållande endast hade konungens nåd att tacka. Denna nåd förlorade han emellertid icke; ty följande året utnämndes han till den indrägtiga presidentsplatsen i Wismarska tribunalet, hvilken han likväl ej tillträdde, i anseende till sin svaga helsa. Han dog också icke långt derefter, d. 17 Nov. 1685, barnlös, då den friherrliga ätten utgick med honom. L. var äfven författare, och har utgifvit några Latinska skaldestycken, såsom: *Venus Gothica s. Carmen in nuptias Caroli Gustavi Reg. Sueciæ & Hedvigis Princ. Holsat.; Virtuti Heroicæ Caroli XI carmen elegiacum*, m. fl.

Lilliemark, Lars, Johan och **Knoch,** söner till erkebiskop Stigzelius, upphöjdes, jemte sina systrar, i adligt stånd. Den tredje af dem skref sig till Semstad och kallades derföre på skämt af sina vänner: "sämsta herrn." Ätten är utgången.

Lillienankar, Nils, son af varfskapitenen i Carlskrona Johan Larsson Lillja, född d. 24 Dec. 1695, gick 1709 i sjötjenst och deltog i flera af de krigshändelser, hvilka föreföllo under senare hälften af Carl XII:s krig, vid hvars slut han var löjtnant. Dog d. 2 Nov. 1773 såsom vice amiral, chef för Götheborgs eskader och R. S. O. Adlades 1770, tillika med sin son, **Matthias L.,** hvilken då, 47 år gammal, var kontre-amiral och R. S. O. Död 1786.

Lillienberg. Borgmästaren i Eksjö **Daniel Dreffling,** hvars ätt härstammar från Tyrolen, hade 3 söner, hvilka adlades, den ene, **Daniel,** öfverste och general-adjutant, som dog 1721 utan

manliga arfvingar, så att den adliga familjen Dreffling utgick med honom, samt de andre, **Erik Magnus** och **Daniel**, hvilka beträdde den juridiska banan och 1705 uppböjdes i adligt stånd under namnet *Lillienberg*. Den senare Daniels begge söner stego till högre värdigheter. Den äldre,

Lillienberg, Johan Georg, föddes på Toftnäs sätesgård i Småland d. 3 Aug. 1713, gick den diplomatiska vägen, skickades i ett uppdrag till Turkiet, der han lyckades afsluta en allians- och subsidie-traktat med Porten, och der han, med föga afbrott, dröjde från 1739 till 1743. Hans förhållande vid detta tillfälle berömdes mycket både af konung och ständer, och belönades först med lagmans-embetet på Gottland, och sedan, 1749, med landshöfdinge-platsen i Åbo. Derifrån flyttades han 1757 till samma embete i Upsala län, hvarvid han erhöll presidents titel, blef 1762 president i bergs-kollegium, K. N. O., och 1766, jemte sine bröder **Erik** och **Anders**, samt brorsonen **Carl Henrik**, upphöjd i friherrligt stånd. År 1768 anförde han rikets kollegier, då de, vid Adolf Fredriks thronafsägelse, förklarades ej kunna utöfva sitt embete, en förklaring, som af hofvet upptogs med mycket välbehag. Han uppfördes sålunda följande året på förslag till riksråd, men undanbad sig detta embete. År 1778 blef han grefve; men hans ätt utgick med honom. Tog afsked 1782, efter nära 52 års tjenst, och dog d. 26 April 1798. Ledamot af vetenskaps-akademien. Beskrifves som en redlig, upplyst och kunnig man. Hans yngre broder,

Lillienberg, Erik Gustaf, född d. 21 Maj 1719, studerade i Lund, ingick 1734 som volontär vid lifgardet, blef sergeant derstädes, gick i Fransk krigstjenst och befordrades der till kapiten, återvände till Sverige 1741 vid Finska krigets utbrott och bivistade det först som fändrik, sedan som löjtnant vid lifgardet. Efter freden begaf han sig tillbaka till Frankrike, der han blef adjutant hos marskalken af Sachsen, deltog i slagen vid Rancoux och Lafelt, samt Maestrichts belägring, befordrades till öfverste och fick en pension af 1,200 livres. Vid stiftandet af Svenska ordnarne erhöll han Svärds-orden, deltog 1757 i slaget vid Hastenbeck och begärde sedan afsked ur Franska krigstjensten. Blef öfverste för Kalmar regemente och deltog i Pomerska kriget, der han d. 19 Jan. 1759, efter ett tappert försvar af Demmin, måste gifva sig fången åt Preussarne, hvarifrån han först i Okt. 1762 utvexlades. Dog ogift d. 22 Juli 1770, såsom general-löjtnant och K. S. O. Konungen beklagade sjelf sin och rikets förlust genom hans död, i ett bref till hans broder, lagmannen **And. Stjernklo Lillienberg.** Denne dog äfven ogift år 1777.

Lilliengrip, Carl, son till kyrkoherden Paulin, utmärkte sig vid belägringen af Malmö 1677, då han, med tre andra civil-personer, tog till geväret, och, biträdd af en konstapel och två soldater, tappert försvarade bastionen vid Syndreport mot den öfverlägsna fienden. Denna bragd belönades med kommissarie-sysslan i Färs och Frosta härader i Landskrona län, der han ofta utförde ströftåg mot Snapphanarne och gjorde kronan flera förskotter af egna medel. Blef inspektor öfver alunbruket i Skåne, häradshöfding öfver Ingelstad m. fl. härader, och adlad 1690. Ätten utgick med hans son, kapitenen vid lif-dragonerne **Carl Gustaf L.** Brorsonen adlades 1711 under namnet *Lillienstam;* men dog ogift 1734 som öfverste-löjtnant och kommendant i Kalmar.

Lillienheim, Daniel, hette förut **Aurell** och var son af prosten i Istorps församling af Götheborgs stift Aurelius. Föddes d. 10 Jan. 1730, kammar-råd, dog 1798. Har utgifvit en *Afhandling om jordbruk, slöjde-näringar, städer, stadsrörelse, penningar och handels-balance*, hvari yttras frisinnade ekonomiska åsigter, vida framför hans tid.

Lillienhjelm, Johan och **Henrik,** tvenne bröder, hette förut **Keman,** och adlades 1654, den förre för det han tjent både in- och utrikes som sekreterare i krigs-kollegium, "deslikest i Konung Carls den andras beställning, för General-krigscommissarius", och den senare för det han "uti det Tyska kriget låtit sig bruka ifrå nedriga officiis intill Lieutenant och Regements Qwartermestare charger till häst, så väl hos de Svenska Arméer i Tyskland, som Sveriges och Frankrikes Bundesförvandter." I adelsbrefvet föreskrefs, att de skulle kalla sig *von Lillienstjerna*. En ättling af denna slägt, **Lilljenstjerna, Carl** (se detta ord).

Lillienhoff, Joakim, son af handlanden i Nyköping Peter Mårtensson Pott och född der d. 8 Febr. 1630, inrättade en egen handel i Stockholm, der han blef rådman och en af stadens riksdagsmän 1668, hvarvid han mycket bidrog till bankens stiftelse. Han hade förut varit anlitad i åtskilliga värf för offentlig räkning, var kamrerare i kommerse-kollegium och ansågs så hemmastadd i finansfrågor, att han af adeln troddes oumbärlig inom dess stånd, i hvilket han äfven uppböjdes och valdes till en af dess kommissarier i banken. Vid sin introduktion på riddarhuset skänkte han åt detsamma 200 dukater; men borgareståndet klagade, att det i honom förlorat sin "kompass." Han emottog styrelsen af myntet, blef kommerseråd och följde den stora beskickningen till Moskva 1678. Kort efter återkomsten derifrån dog han i sina bästa år, d. 27 Febr. 1676, med namn af en lika kunnig som redlig man.

Lillienstam. Se: *Lilliengrip*.

Lillienstedt, Johan, skald och statsman, son till kyrkoherden i Mouhijärvi i Finland, Paulus Sigfridi Raumannus, föddes i Björneborg d. 14 Juni 1655, gjorde sig tidigt känd genom sina poetiska anlag, och författade åtskilliga qväden dels på Latin, dels på Svenska, blef derigenom fördelaktigt känd af de förnäme, samt af riksskattmästaren Sten Bjelke antagen till informator för dess son, och till sekreterare hos honom i kammar-kollegium, erhöll flere diplomatiska uppdrag, adlades, blef landshöfding i Östergöthland 1710, riksråd 1719, friherre och grefve, samt erhöll 1721 det obehagliga uppdraget, att vara underhandlare vid fredskongressen i Nystad. Hans förfarande härvid har

blifvit mycket tadladt, och man har till och med beskyllt honom för falhet. Denna beskyllning torde dock vara ogrundad och ett uttryck af partihatet, eller af det allmänna missnöjet med den olyckliga freden. Rättvisare torde han kunna tadlas för svaghet och eftergifvenhet mot hofvets fordringar, hvilket var benäget till fred på hvad vilkor som helst, blott det icke blef hertigens af Holstein upphöjelse på thronen, efter drottning Ulrika Eleonora. År 1725 blef han ordförande i Wismarska tribunalet, och dog d. 26 Sept. 1732 på sitt gods Diewitz i Pomern. Hans grefliga ätt utgick med sonen **Carl**, hvilken dog ogift 1767. L. anses för en af Sveriges bäste poeter på sin tid, och isynnerhet för den förnämste Finland då ännu frambragt. Bland hans bästa skaldestycken nämnas: *Klagan öfver Iris's afresa; Finlandia, Epico Carmine Græco, depicta; Den korszfeste Christus, i Svensk vers afmålad; Christus nascens, patiens, triumphans, eller den Nyfödde, Korsfäste och Uppståndne Christus.*

Lillienstjerna, Carl, assessor i Åbo hofrätt och sedan lagman i Karelen, var en myndig och ansedd man, hvilken mycket deltog i riksdagsstriderna och 1738 afgaf ett votum, som väckte stort uppseende, och hvari han förklarade sig emot de persekutoriska åtgärder, dem pluraliteten af adeln, de då rådande Hattarne, tillåtit sig mot åtskilliga rådsherrar af Mösspartiet, till hvilket sistnämnde L. hörde. Han afled 1742, endast 46 år gammal.

Lillieroth, Nils, son till kyrkoherden Hans Nilsson Eosander, var äldre broder till Samuel Göthe och farbroder till J. F. Eosander (se dessa ord), föddes i Asbo prestgård i Östergöthland d. 25 April 1636, ingick i kongl. kansliet och användes i flere diplomatiska värf, vid Franska hofvet, hos general-staterna, till England och Preussen, var ambassadör vid fredskongressen i Ryssvik, afslöt denna allians-traktat med England och Holland, en annan med Preussen, en tredje med Hannover och Braunschweig-Lüneburg. Hans härvid författade berättelser och noter äro af historiskt intresse. Hans förtjenster belönades med adels- och friherreskap, och slutligen med grefve-diplom, men i hvilken värdighet han ej blifvit introducerad, emedan han straxt efter dess erhållande afled utan manliga arfvingar d. 19 April 1705. Han var då kongl. råd och kansler för Pernaus universitet.

Lilliesköld. Med detta namn finnas tvenne adliga ätter, en, hvars stamfader var **Erik Jespersson,** hvilken varit använd i åtskilliga befattningar, både af Gustaf Adolf och drottning Christina, samt en annan, hvars stamfader hette **Nils Samuelsson.** Denne adlades 1653. Han var då en gosse om 10 år; men erhöll likväl adelskap, dels "för det han var af ett snällt och qvickt *ingenium*", dels för sin faders skull, hvilken hette **Samuel Andersson,** och var referendarie vid hof-kansliet och sekreterare vid hären i Skåne, der han, endast 34 år gammal, aflidit d. 25 Okt. 1644. Man ser af detta och flere andra exempel, att adelskap den tiden stundom erhölls temligen lätt och på nog knapphändiga skäl. Kanske bidrog härtill att hans mor var Elsa Tungel, hof-kansleren Nils Tungels dotter. Om henne, som sedan blef gift med hofmästaren Markus Nilsson, yttras i Stjernmans matrikel: "Hon förbröt sin faders gods, igenom skörlefnad", se kongl. brefvet, dat. d. 31 Jan. 1691, till redaktions-kommissionen. Härmed betecknades, troligen, hennes äktenskap med en ofrälse person.

Lilliesparre. Med detta namn finnas tvenne gamla ätter, hvilka begge intogos på riddarhuset vid dess inrättning 1625. Den ena N:o 44 härstammar från en **Björn Jonsson** till Senserid, och de ättlingar deraf, hvilka sistnämnde år introducerades, voro **Peder** och **Arvid,** den senare assessor i Götha hofrätt. Ätten är utgången, likasom den andra N:o 74.

Lilliestielke, Abraham, var Johan III:s lifknekt och adlades af honom, samt blef, jemte sin son **Carl,** introducerad på riddarhuset 1625. En ättling af denna slägt,

Lilliestielke, underofficer vid artilleriet och död 180-, endast några och 20 år gammal, var författare och skref ett par theaterstycken, hvaraf det ena, *Theaterskrifvaren*, för ungefär 40 år sedan, ofta uppfördes på Djurgårds-theatern.

Lilliestierna. Med detta namn finnas äfven tvenne adliga ätter. Den enas stamfader var **Jöns Bosson,** son till borgmästaren i Stockholm Bo Bjugg, om hvilken säges, att han "ifrå ungdomen beflitat sig om dygd och ähra och sig så skickad, att han är blefven en flitig dygdenes discipel." Den andra ättens stamfader torde hafva varit en slägting till den ofvannämnde, emedan han var son till rådmannen i Stockholm **Olof Pehrsson Bjugg,** hvilken bestyrde om konung Gustaf Adolfs grafbyggnad. Sonen **Anders** användes såsom sekreterare vid åtskilliga beskickningar, deribland grefve Schlippenbachs, och räddades då denne drunknade. Slutligen var han sekreterare vid regeringens kansli i Bremen, och adlades i denna beställning. Dog 1679, endast 46 år gammal.

Lilliestolpe, Lars, son till superintendenten i Hernösand doktor Julius Micrander. Han studerade medicinen, blef 1685 doktor i Caen i Normandie och samma år medicine professor i Dorpt; lemnade detta embete 1694 och reste till Stockholm, der han blef stadsfysikus och assessor i kollegium medicum. År 1701 kallades han till lifmedikus hos Carl XII, hvilken fann mycket behag i hans muntra umgänge och adlade honom år 1705 under namnet *Lilliestolpe*. Han blef dock icke introducerad på riddarhuset, emedan han dog dessförinnan d. 5 Juli 1706 i Lithauen, af för mycket körsbärsätande på en het sommardag. Har hållit ett tal, i anledning utaf Carl XI:s andre son prins Gustafs födelse, samt ett om "de nordliga snillenas natur och kraft."

Lilliestrauss, Johan, hette förut **Lapp** och var född i Tyskland, blef 1702 frivillig och tjente sig upp till kapiten. Han blef fången vid Dnieperströmmen; men lyckades komma på fri fot 1715. I adelsbrefvet kallades han *Lilliestrauss*.

Lillieström, Johan, son till rådmannen i Örebro, Nikodemus Ahusen, född d. 5 Mars 1597,

studerade först i Upsala, sedan vid Tyska universiteter, blef känd af Axel Oxenstjerna och af honom använd i många mindre beskickningar, alltid rättfärdigande hans förtroende genom sitt nit, sin skicklighet och omutliga redlighet. Blef krigskommissarie, regeringsråd, vice president och direktör öfver Pomerska kansliet, adlad, stats-sekreterare och slutligen president i Pomerska regeringen och hofrätten. Var en af Sveriges kommissarier vid gränsornas utstakande mellan Sverige och Brandenburg, enligt Westfaliska freden. Dog d. 5 Mars 1657. Har författat ett par Latinska, akademiska skrifter. Hans halfbroder,

Lillieström, Clas Danckwardt, son af Ahnsens enka och en Skotte, vid namn **Michael Danckwardt,** föddes 1613, fick, genom broderns framgång på embetsmannabanan, lust att äfven bereda sin, men på krigets väg, tog 1629 tjenst som simpel soldat och befordrades så, att han 1647 var öfverste för ett värfvadt regemente, adlades med samma namn som brodern, blef general-major, general-löjtnant, landshöfding, först i Kalmar län och sedan i Malmö, men hvilket sistnämnde embete han innehade endast tvenne månader, emedan han d. 22 Febr. 1670 fick befälet öfver garnisonerna och milisen i Skåne, Halland och Blekinge. Dog d. 6 Jan. 1681. Hans försvar af Haupt 1656, och den ärofulla kapitulation han tillkämpade sig, gör honom mycken heder.

Lilliesvärd, Magnus Daniel, son till ryttmästaren Gabriel L., hvilken förut hette **Vullt** och tjent i Franska och Österrikiska härarne samt vid påfvens lifgarde, men blef Svensk adelsman 1689. Sonen, **Magnus Daniel,** var född d. 22 Aug. 1693, deltog i Norska fälttåget 1717, tjente upp sig från handtlangare vid artilleriet till öfverste för ett värfvadt artilleri-regemente, hvarifrån han 1761 tog afsked med general-majors titel, upphöjdes i friherrligt stånd 1764 och dog d. 27 Dec. 1771.

Lilljenvalldh, Tuvid Christian, regementsfältskär vid lifregementet, död i Stockholm den 9 April 1806 i sitt 80:de år, "allmänt aktad för sina insigter, det mest modesta uppförande och för sin utmärkta sorgfällighet om sina elevers både seder och kunskaper." Hans son, **Carl Christian L.,** död d. 9 Aug. 1845, i en ålder af 76 år, såsom kyrkoherde i Maria församling i Stockholm samt vid Drottningholms och Lofö församlingar, f. d. öfver-hofpredikant hos enkedrottning Sofia Magdalena, theol. doktor, Led. af N. O. och R. af Carl XIII:s orden, var länge en af hufvudstadens mest ansedde predikanter och en aktad skriftställare, som utgifvit *Theologisk och religiös läsning; Lärares och åhörares möte inför Guds och Jesu domstol; Reinhards predikningar,* 4 delar; *Rosenmüllers Christliga Lärobok för ungdom; Thyms Kyrkohistoria,* 3 delar, m. m.

Lillkyrka, en socken med Boglösa, belägen i Trögds härad och kontrakt af Upsala län och stift, 4 mil S.V. från Upsala, 1¼ mil från Enköping, vid Mälaren. I afseende på kyrkans ålder kan blott anföras hvad Busser i sin Beskrifning om Upsala yttrar: "att de ännu synliga hvalfbågarne på kyrkans murar äro lika med dem på gamla Upsala kyrka (påbyggd omkring 1138), och synes således blifvit byggd under de första kristna lärares tid i norden." I socknen märkes: *Eka,* 1½ mtl., vid segelleden emellan Stockholm och Enköping, anmärkningsvärdt, emedan konung Gustaf I:s moder, Cecilia af Eka, härstammade härifrån. Också förvarar kyrkan minnen af hennes förfäder och samtida slägt, af hvilken flere äro begrafne härstädes. Till denna egendom hör Flatgarn, en odlad och bördig holme i Mälaren. Egendomen har i en lång följd af år tillhört slägten Oxenstjerna, och äges nu af f. d. majoren vid Nerikes regemente, grefve Axel Lewenhaupt, gift med kabinetts-kammarherren Axel Oxenstjernas enka, Eugenie v. Essen. *Wärnsta,* 2 mtl., har fordom lydt under Eka, och tillhört slägten Falkenberg, men äges nu af J. E. Wallöf. Af fornlemningar inom socknen finnes på Wiggeby rusthålls äng en runsten. Bland nyare minnesmärken ses i en hage under Eka, stora af tegel hvälfda källrar och grundmurar till ett slott, dit en Oxenstjerna för 50 år sedan tänkte förlägga Eka. På en hög stenfot vid den nuvarande gården finnes en bod af rundt ektimmer, hvilken säges stått sedan Cecilia Månsdotters tid. Byggnadssättet tyckes ock bestyrka sannolikheten häraf. Ättebackar anträffas tvenne i en hage vid Mösaby, hvilken hage, efter den större ättehögen, kallas *Finsholmen;* emedan en från Finland kommen härförare derstädes säges hafva blifvit begrafven. På den mindre ättehögen synes en stensättning, och i samma trakt flere stensättningar. Sjöar äro trenne mindre i en sträcka, nemligen: *Mösasjö, Rudsjön* och *Hesslinge sjö,* alla förenade genom en bäck eller kanal, utfallande i Ekavik af Mälaren. Dessa insjöar äro under 1845 och 1846 betydligt sänkta genom verkställd aftappning af ett ofvanföre liggande träsk, kalladt *Blaskfjärden.* Socknen hör till 2 kl. konsist. Den innefattar 16⅝ mtl. och har 385 invånare. Dess areal utgör 3,263 tunnl., af hvilka 150 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Lillkyrka, en socken med Ödeby, belägen i Glanshammars härad och kontrakt af Nerikes län och Strengnäs stift, 1¾ mil O.N.O. från Örebro, vid Hjelmaren. Här märkes: *Ekeberg,* 1 mtl., ett gammalt väl bebygdt säteri. Konung Gustaf I:s andra gemål, Margaretha Lejonhufvud, föddes här 1518. Gården har alltifrån 1300-talet varit ätten Lejonhufvuds stamgods. Ägaren har patronaträtt till församlingen. *Götarsvik,* 1 mtl. säteri, med vacker belägenhet, vid Hjelmaren. Socknen hör till 2 kl. patron. Den innefattar 31⅞ mtl. och har 1,215 invånare. Dess areal utgör 11,201 tunnl., hvaraf 550 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Lillkyrka, annex till Östra Skrukeby, beläget i Åkerbo härad af Östergöthlands län, 1¾ mil N.O. från Linköping, vid Roxen, har förut blifvit kallad *Lützla* eller *Lillsocken* och utgjort ett serskildt pastorat, intill dess det 1821 sammanlades med Östra Skrukeby. Kyrkan är gammal; choret tillbyggdes 1600. I socknen märkes: *Frö,* fordom *Öfverö,* 2 mtl. säteri, har senast tillhört öfversten

P. Törner. Vid *Rånnefjälla* by finnes ett uråldrigt domaresäte och öster härifrån en jordhög, som man tror blifvit uppkastad att derpå plantera kanoner, emedan man i trakten funnit styckekulor. På Lundby gärde står en runsten, och grifthögar på åtskilliga ställen. Socknen innefattar 12 ½ mtl. och har 200 invånare. Af dess areal 1,713 tunnl. äro 360 sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Lill-ån eller **Skofteby-å,** går från Hornborgasjön, i Gudhems härad af Westergöthland, genom Skånings och Kinnefjerdings härader, samt förenar sig med Lidan ungefärligen ½ mil från Lidköping.

Lillö, krono-säteri i Åsums socken af Christianstads län. Denna gård har tillhört Ulfeldska slägten, men blef reducerad till kronan och derefter indelad till majorsboställe vid Södra Skånska kavalleri-regementet. Gården har en gammal karaktersbyggning och ladugårdsbyggnader. Helge-ån framlöper tätt vid gården, som har 5 underlagde arbetshemman och 9 torpare, hvilka göra dagsverke. Vid denna gård ligger en hög kulle, *Blacke* kallad, kringfluten af nämnde å på alla sidor, hvarpå fordom stått ett väl befästadt slott. År 1467 och 1468 belägrades detta slott af Christian I; men kunde blott genom öfverenskommelse intagas från dåvarande ägaren, kongl. Danska rådet, Ivar Axelsson, som var gift med konung Carl VIII Knutssons dotter, och hade, i anseende till uppkomna misshälligheter, uppsagt konung Christian tro och lydnad. Ännu ses några få lemningar efter detta slott med de grafvar och vallar, som i fyrkant omgifvit detsamma. Man vet ej när slottet blef förstördt.

Lima, en socken med Transtrand, belägen i V. Dalarnes fögderi och kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 19 mil V.N.V. från Falun. Socknens längd är 7 och bredd 4 ½ mil. Trakten är så glest bebyggd att det ej finnes mer än 130 personer för hvarje qvadratmil. Kring Dalelfven är orten bebyggd; det öfriga vildmark. Landets belägenhet är sådan, att den bildar en lång dal efter elfven, af ⅛ till ¼ mils bredd, hvilken på sidorna inneslutes af bergsryggar. Landsvägen följer elfven. Landet är mycket högt, och den stora sandstensåsen, som ifrån Fämund sänker sig ned åt socknen, bibehåller ända till Transtrand en medelhöjd af 2,500 fot, med enstaka kullar, som äro ännu högre, t. ex. Hemfjället vid Transtrands kapell, med flere norr ut belägna, hvilka öfverstiga växtlighetens gräns och hafva stundom qvarstående snöfläckar öfver sommaren. *Limafjällen* äro till antalet 27, enligt Hülphers Dagbok, och gå ej längre ned än till Transtrand. *Lim-* eller *Lerberget*, på Dalelfvens södra sida, är, enligt Hisinger, beläget omkring 2,300 fot öfver hafvet. Åkerbruket är ringa och osäkert. Luftstrecket ytterst hårdt och sommaren kort. Boskapsskötseln idkas med förmån vid fäbodarne. Den fordna tillverkningen af myrjern har sedan många år tillbaka upphört; men allmogen fortfar att af köpt ämnesjern från de närmast liggande bruken smida hästskor, m. m., hvarmed handel drifves på Norrige, och hvaremot erhålles fiskvaror, tobak, hästar, m. m. Skogen, som är vidsträckt, kan i anseende till sin aflägsenhet icke tillgodogöras. Orten har godt om fogel och insjöfisk. En sägen är, att på den tid, då jagt och fiske utgjorde Limakarlens enda födkrok, gick en gång en man i skogen för att med sin bössa skaffa sig lifsuppehälle. Han hade flera dagar förgäfves sökt villebråd, och då nu qvällen kom, lade han sig, trött, ledsen och hungrig, vid stockelden, samt hunden bredvid honom. Båda insomnade; men väcktes af en "grann" fru. Gubben kunde se att det var skogsfrun, och frågade henne hvad hon ville? Hon genmälte: "Stackare!" han är ledsen. Kom, följ mig öfver berget skall du finna både björn och bock." Men mannen sade: "Nej! i Guds namn, gack ifrån mig"; och frun försvann. Efter en stund tog han genaste vägen åt hemmet, och fällde derunder en björn. Han ansåg detta såsom en belöning för sin ståndaktighet. Största sjöarne äro *Tissjön* och *Häsjön*, af hvilka den förre utfaller i Klar-elfven och är af något mera än ¼ qv.-mils storlek. Öfversta byn i socknen heter *Salm* och ligger vid Vesterdal-elfven, nära Norska gränsen. Det var här som Dalallmogens utskickade, Engelbrekt och Lars ifrån Kjettilbo, som hitkommit på skidor från Mora, först upphunno Gustaf Wasa, då han skulle begifva sig öfver åt Norrige. De öfvertalade honom att återvända och blifva deras anförare mot Christjern. Lima kyrka, uppförd af sten, är mycket gammal; ty redan år 1306 har en kanonikus i Upsala, M. Knoop, för denna kyrka utfärdat ett aflatsbref. Innan Gustaf begaf sig på väg till Norrige bivistade han gudstjensten här i kyrkan, och skall äfven här talat till allmogen samt legat om natten i en by, ½ mil härifrån, kallad *Storjonsholen*, hvaraf knappast namnet är öfrigt. Hertig Gustaf Adolf erhöll år 1610 Lima socken i förläning. År 1756 uppgicks rågången emellan Norrige och Lima socken. *Lima skans*, är anlagd i konung Carl XI:s tid, år 1676, under kriget med Danmark, för att hindra Danskarnes anfall; men har sedan förfallit. *Hammarby gränsetull* var i Lima socken; men är nu indragen. I socken finnes tillgång på gedigen vitriol, jaspis, lerskiffer, mandelsten, sandsten och trapp. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består jemte Transtrands församling af 24 mtl. på en areal af 516,803 tunnl., af hvilka 50,000 äro sjöar och kärr. Ensam har den 1,670 invånare. Adr. Gagnef.

Lima-elfven kallas den del af Vestra Dalelfven, som flyter åt Lima kyrka och sammanfogar sig i Gagnefs socken med Östra Dalelfven.

Limberget eller **Lerberget** i Dalarne, på Dalelfvens östra sida, är ett berg om 2,300 fots höjd öfver hafsytan.

Limmared, säteri i Westergöthland. Se: *Tranemo* socken.

Limmareds glasbruk. Se: *Glasbruk*.

Limnell, Emanuel, en af Sveriges, icke blott äldste, men äfven mest utmärkte dekorations-målare, professor för teckningen vid de fria konsternas akademi, R. af W. O., föddes i Carlskrona 1764 och kom, 20 år gammal, till Stockholm,

der han anställdes vid kongl. theatern under Desprez ledning och der han ifrån denna tid målat många dekorationer. Man har väl af honom få taflor i olja, men i acquarell så många flera kompositioner i arkitektonisk och historisk stil, hvarom det heter hos Boije "stundom rikhaltige i sammansättningen, alltid konstmessigt behandlade, med en stark och skön effekt, att de i alla afseenden kunna kallas mästerliga." Han har dessutom målat i en mängd offentliga och enskildta hus och byggnader, rum, tak och interiörer, hvaribland serskildt må nämnas tvenne rum på kongl. lustslottet Rosendal, kupolen i Skeppsholmskyrkan, m. fl. Oaktadt sin höga ålder åtnjuter han den sällsynta lyckan af en stark helsa och en föga förminskad arbetskraft. Hans dotter,

Limnell, Anna Maria, elev af Fahlcrantz, hvilken fordom sjelf varit hennes faders lärjunge, målade ganska vackra landskap i sin mästares manér. Afled den 26 November 1847, endast 43 år gammal.

Limsten kallas, uti våra jernbergslager, den kalksten, som vid tackjernsblåsningen ingår uti beskickningen, hufvudsakligen för att med kiselsyran uti magra, kiselsyrehaltiga, malmer bilda en lättflytande slagg. Benämningen har uti åtskilliga landsorter äfven öfvergått på den af kalksten erhållna brända kalken, hvilken derstädes kallas *lim*, hvaraf åter den vanliga benämningen på väggars och taks öfverstrykning med kalk, eller hvitlimning, härrör.

Limå, jernbruk i Leksands socken af Stora Kopparbergs län, vid Lim-åns utlopp i sjön Siljan, anlades 1805. Första anläggningen var endast för 1,800 skepp:d stångjernssmide för 4 härdar och 2 hamrar; bruksägarne erhöllo ytterligare privilegier, nemligen 1815, för uppförande af 3:ne spikhamrar för en manufakturstock, jemte en ässja till förädlande af 300 skepp:d ämnesjern, utsmidt för 1 härd och 1 hammare; s. å. för anläggning af 1 plåthammare och glödugn, för tillverkning af 600 skepp:d jernplåtar, emot nedläggande af 1 stångjernshärd; år 1818, tillstånd att till stångjernssmidet 1,800 skepp:d begagna endast 4 härdar och deremot förädla ämnessmidet 300 skepp:d till 250 skepp:d jernplåtar och 50 skepp:d spik, samt år 1825 för inrättandet af 1 knipphammare och 3 spikhammare, med tillstånd att derför utsmida 300 skepp:d spik emot nedläggande af det privilegierade plåtsmidet, samt år 1826 för anläggande af 2 härdar och 1 hammare för 900 skepp:d nytt stångjernssmide, så att detta bruk för närvarande har 7 härdar och 3,600 skepp:d privil. årligt smide af eget eller köpt tackjern, hvarför hammarskatt utgöres med 36 skepp:d. Bruket har egen masugn. Gemensamt med Grängshammar och Johannisholm har det en vexelundervisnings-skola. Tillverkningen skeppas på Stockholm och Gefle. Ägarne utgöra ett bolag; disponent: frih. G. A. Leijonhufvud. Brukets stämpel visar tvenne korslagda pilar med ett L. ofvan.

Limön, en ö utanför Gefle, anses som en förmur mot hafvet, har kalksten och bränn-ugn; är anslagen på lön åt landshöfdingen.

Lin (Linum usitatissimum), en årlig växt, af ovanligt stor utbredning, emedan den odlas från Egypten ända till inemot norra polcirkeln, och trifves bättre på bergländta ställen än på slätter, samt blir finare ju längre i norr det växer. Det har hufvudsakligen endast tvenne afarter, neml. springlin, på hvilket det mognade fröhuset uppspringer, och lin med slutna fröhus, som ej har denna egenskap, af hvilka det senare odlas mest, emedan det anses blifva längre samt lemnar mera och starkare tåga, hvaremot det förra ger mera frö och finare tåga. Sverige är ett ibland de för linodlingen bäst lottade länder i Europa, och vårt Norrländska lin intager en utmärkt plats bland alla linsorter. Orsaken till denna växts stora användbarhet är dess betydliga halt af, i paralella och lätt åtskiljbara knippor ordnade växttråd eller s. k. tåga, hvilken kan erhållas i rent tillstånd, då man genom rötning förstör den cellväfnad, som omger densamma. För tågans afskiljande erfordras dock åtskilliga arbeten, neml. rötning, bråkning, skäktning och häckling. Rötningen är en kemisk process, hvarunder den tågan omgifvande cellväfnaden förstöres, så att den blir spröd och låter afskilja sig från denna, hvilken icke dervid angripes. Den utföres antingen, och bäst, genom vattenrötning, då den uppryckta växten nedsänkes under vatten och qvarlemnas der till dess att förvandlingen fullständigt försiggått, eller genom landtrötning, då växten utbredes på marken och sålunda utsättes för inflytandet af luft och vatten till dess att samma förändring inträffat. På senare tider har man äfven börjat att, efter en i Frankrike uppfunnen method, verkställa rötning med tillhjelp af utspädd svafvelsyra, på hvilken method uppfinnaren äfven härstädes erhållit patent. Bråkningen, skäktningen och häcklingen äro mekaniska operationer, genom hvilka dels den förstörda cellväfnaden sönderbråkas och afskiljes i form af skäfvor, dels den från skäfvor mer eller mindre befriade tågan ytterligare befrias derifrån samt åtskiljes, så att den delen deraf som under arbetet blifvit hoptraslad, bortskaffas och bildar s. k. blår eller blånor, och den oskadade och redda deremot bildar det s. k. renhäcklade linet. Det är dock icke allenast tågan som utgör en hufvudsaklig del af denna växt, utan äfven fröet, hvilket dels i anseende till sin stora halt af fet olja användes till oljeslagning, dels i anseende till sin betydliga halt af växtslem, användes, sedan det blifvit utpressadt, i form af oljekakor, såsom ett särdeles godt boskapsfoder, hvarförutan fröet äfven användes i medicinen. Linfröet förekommer af ganska olika godhet, hvilket isynnerhet beror af dess ålder, emedan det snart förlorar sin gröbarhet, och således, för att begagnas till utsäde, ej får vara mera än årsgammalt, då det kallas utsädesfrö, samt erhålles bäst från Riga, der noggrann kontroll hålles öfver dess beskaffenhet. Allt annat får namn af slagfrö och begagnas endast till oljeslagning. Ehuru, såsom nämndt är, Sverige i allmänhet, och isynnerhet de norra landskaperna, är särdeles passande för linodling, frambringas här ändock icke någon särdeles mängd des-

af för utförseln; ty denna utgör endast 1 à 2,000 lisp:d, då deremot införseln, likväl hufvudsakligen i följd af strandningar, under de senare 10 åren, uppgått till omkring 20,000 lisp:d pr år, emot en tullafgift af 2 R:dr för häckladt och 1 R:dr 8 r:st för ohäckladt pr lisp:d. Deremot har utförseln af linfrö uppgått ända till 7 à 8,000 tunnor, med 4 sk. tull pr tunna. (Se vidare: *Linodlingspremier* och *Linplantering*.)

Lina ting på Gottland, innefattar socknarne Gothem, Norrlanda och Hörsne, tillsammans utgörande 51 mtl. med 1,277 invånare.

Lina, säteri, i Vester-Telje socken af Södermanland, 3 ½ mtl. Sigge Gutormsson, konungens råd, som lefde år 1276, samt Liljehornska slägten, skrefvo sig till Lina. Det har i senare tider tillhört von Engeströmska slägten. Sägnen förmäler, att drottning Ragnhild här haft sitt slott. En mängd huggen sten finnes här i jorden och dylika minnesmärken har man äfven funnit på en nära belägen holme i Mälaren. Här finnes såg och qvarn. Ägare: kammar-rådet Dufva.

Lina (grufterm) kallar man vid grufvor det tjocka tåg eller kedja, som begagnas vid uppfodring af malm och bergart uti de s. k. baljorna. Fordom användes härvid endast hamptåg eller jernkettingar, men i senare tider har man börjat att i stället för dessa med största fördel använda linor slagna af jerntråd, eller s. k. ståltrådslinor, hvilka öfverträffa de begge andra slagen, så väl uti styrka och uthållighet, som i billigt pris.

Lina-elfven, i Norrbotten, har sitt ursprung i sjön Tjerkokjärvi i Lappmarken, 5 mil N.V. från Gellivare kyrka, upptager flere floder och flyter förbi Gellivare malmberg, på 1,000 alnars afstånd. Innan den förenar sig med Kalix-elfven, flyter den tillsamman med Ängeså, hvars namn den nu antager, innan den leder sitt vatten till den förra. Inemot en fjerdedel af hela Lina-elfvens längd, 3 $\frac{7}{18}$ mil, intages af 50 vattenfall, men hvilka alla, med undantag af Linkan och Rautakoski, icke hämma båtfarten. Det betydligaste och vackraste fallet är det 59 fot höga, nästan lodräta Linkan.

Lind. Med detta namn finnas på riddarhuset tvenne adliga ätter, **Lind af Hageby** och **Lind af Westergöthland.** Den förra ättens stamfader hette **Jöns Andersson** och var ryttmästare, då han år 1630 adlades. Den senares **Peder**, adlades väl 1575; men först hans sonson, då öfverste-löjtnant, introducerades på riddarhuset 1640. Han afled likväl 1648, då ätten utgick med honom.

Lind, Jöns, ofrälse och son till kapiten-löjtnanten vid amiralitetet Jöns L., föddes i Carlskrona d. 18 Dec. 1728, gick presterliga vägen och blef 1755 kyrkoherde vid Lofö och Drottningholms församlingar, prost 1760 och tre år senare kyrkoherde i Ousby och Loushult i Skåne, der han afled d. 3 Sept. 1785. Var en lärd man och vän af vitterheten. Redan 1753 började han, i förening med bankokommissarien Bergius, utgifva *Nytt förråd af Handlingar i Nordiska historien.* En af hans söner, **Justus Christoffer**, född d. 6 Aug. 1768, adlades under namnet *v. Lindecreutz*, blef underståthållare i Stockholm, justitie-råd och riddare af Carl XIII:s orden. Tog afsked 1840.

Lind, Jenny, föddes i Stockholm d. 6 Okt. 1820. Hennes fader var fabrikören N. J. Lind. Vid endast 10 års ålder anställdes hon såsom elev vid kongl. theatern, der hon snart uppträdde i roler, lämpliga för hennes ålder, och sedan såsom aktris vid talscenen. Hon föredrog väl äfven mindre sångroler; men hennes röst var ännu outvecklad. Först vid hennes uppträdande i Agathas rol, uti Friskytten, om våren 1838, grundlades hennes rykte såsom sångerska af högre rang. Detta rykte ökades ännu mera, för nästan hvarje gång hon lät höra sig, och spriddes snart kring hela landet. Snart bevisade hon, att Sverige var ett land, ej endast för krigare och vetenskapsmän, utan äfven för konstnärer inom sångens verld. Hennes första besök utom fäderneslandet lofvade likväl ingen särdeles framgång. Om sommaren 1840 gjorde hon en resa till Paris, för att studera under Garcias ledning. Då hon första gången lät höra sig för honom, fällde han om henne det nedslående yttrandet: "Mitt barn, ni har ingen röst." Han fann likväl sedan skäl att mildra detta stränga omdöme; men tillstyrkte henne, att genom hvila söka återställa den af öfverdrifna ansträngningar uttröttade organen. Detta medförde för henne obehaget af ett flera månaders sysslolöst och ensligt vistande i Paris. Då hon nu började sina öfningar för Garcia, vann hennes röst visserligen i böjlighet och jemnhet, men likväl icke så, att hvarken hon eller hennes lärare ansågo lämpligt, att hon offentligen uppträdde i Paris. Hon återvände således till Stockholm mot hösten 1842. Meyerbeer hade emellertid hört henne och bedömt henne rätt, hvarföre han tog af henne det löfte, att hon skulle sjunga första partiet i den nya opera, *Fältlägret i Schlesien*, han ernade komponera för stora theatern i Berlin. Hennes uppträdande derstädes ägde likväl icke rum förr än om hösten 1844, men kröntes då af den fullkomligaste framgång, hvilken sedan följt henne, ej blott i den Preussiska hufvudstaden, utan äfven på alla andra ställen. Hon qvarblef der öfver vintern, gaf några gästroler i åtskilliga andra Tyska städer och kom om våren 1845, enligt löfte, på ett besök till Sverige. Om hösten samma år reste hon till Köpenhamn, derifrån ånyo till Berlin och gaf under året 1846 och vintern 1847 gästroler i Wien, Prag, Dresden, Hamburg och de flesta af Tysklands största städer. Om våren förlidet år (1847) begaf hon sig till London, der hon uppträdde på Queens-theatern, och emottogs med en enthusiasm, hvilken förmodligen ännu ingen konstnärinna dittills väckt i den ofantliga staden, och som följde henne äfven i de andra Englands städer, der hon lät höra sig. Under denna tid har hon skördat, ej blott ett oerhördt bifall, utan äfven deremot svarande betydliga inkomster och dyrbara skänker af kungliga och furstliga personer. Hösttiden 1847 återvände hon till fäderneslandet, för att der tillbringa vintern och uppträda på kongl. theatern. Härvid har hon ådagalagt en

lika högsint som sällsynt oegennytta, i det hon ej behållit för sig sjelf något af de betydliga andelar i inkomsterna för alla de representationer, i hvilka hon uppträdde, och som skulle tillfallit henne, utan anslagit alltsammans till fond för en understödskassa åt unga theater-konstnärer, och dessutom med sin talang biträdt många artister vid deras konserter och recetter, samt äfven sjelf föranstaltat sådana till välgörande ändamål. I April 1848 begaf sig mamsell Lind åter till London. Hennes röst är en ren sopran af utmärkt metallklang, särdeles i de höga tonerna, och man beundrar den känsla, det lif och den värma, hon förmår inlägga i sin sång och sitt spel.

Lind, linn (Tilia Europæa), ett stort träd, hvilket förekommer allmänt i ängar och lundar uti de sydligare och mellersta landskaperna, mindre allmänt uti de mera nordliga, och användes mycket till alléer. Veden är utmärkt lätt och mjuk, samt egnar sig ej särdeles till slöjd. Den inre barken beredes genom rötning till bast; löfven ätas af hästar och hornboskap, likväl skola de meddela mjölken en obehaglig talgsmak; blommorna, som hafva en egen honingslik lukt, begagnas något i medicinen; men äga sitt förnämsta värde såsom högst begärliga för bien, hvilka derpå samla en utmärkt god honing. Fröen innehålla ej obetydligt fet olja, men svårigheten att samla dem i tillräcklig mängd hindrar deras användande till oljeslagning.

Lindal, Petter, var komisk aktör vid Svenska theatern under första hälften af förra århundradet, och har öfversatt åtskilliga Fransyska och Holländska pjeser.

Lindals eller **Strömsbergs** helsobrunn, är belägen på säteriet Strömsbergs ägor i Tveta härad af Jönköpings län, ¼ mil S. om Jönköping, och upptagen 1713 af provincial-medikus J. Sjöberg, hvilken derom utgaf, "En kort relation till Kongl. Collegium Medicum, &c." tryckt 1714 och omtryckt 1733 under titel: "Märkvärdiga Observationer vid Lindals Hälsobrunn, &c." Redan 1713 utgafs "En Ärestod öfver Hälsobrunnen Lindal." Enligt denna skall stället hafva erhållit sitt namn dels af en trakt, kallad Lindaln, och dels efter landshöfdingen Martin Lindhjelm, som mycket förbättrat denna helsobrunn. År 1741 lät dåvarande egaren, lagmannen frih. Knorring, uppföra en byggnad öfver källan, samt vidtaga flere anordningar till brunnsgästernes beqvämlighet. Vattnet berömmes isynnerhet för gikt, stenpassion och maskar, samt lärer vara mindre tjenligt, än flere andra af våra inhemska mineralvatten, att begagnas vid bröståkommor. Ett vidskepligt bruk af denna, så väl som alla andra äldre helsokällor inom landet, har också ägt rum. Fordom hölls här marknad hvarje midsommarafton. År 1758 kom den något i lägervall, i anseende till upptäckten, detta år, af en ny källa, 50 steg i vester från den äldre. Den undersöktes af upptäckaren, provincial-medikus Klase, och öfverbyggdes äfven samma år. Begge källorna arrenderades sedan, år 1768, af assessoren Wåhlin, hvarefter de kommo uti ett både allmännare och ändamålsenligare bruk. Redan före denna tid hade flere fattige blifvit under brunnsterminerna understödde medelst den af brunnssällskapet bildade kassan. År 1769 var de förras antal här några och tjugo. För närvarande besökes den icke så litet, ehuru mest af ortens allmoge.

Lindare, linnare, sutare, skomakare (Cyprinus Tinca), en mjukfenig benfisk af 1 till 2 fots längd, ofvan svartgrön, under hvit, med hög kropp, små fjäll, tvenne korta skäggtrådar, samt hel stjert. Förekommer i kärr och sjöar med dybotten, från Skåne upp till Råda sjö i Wermland, men ej längre nordligt. Leker i Juni och kan hela året om fångas med not, nät och ryssjor; men köttet är hvarken behagligt eller helsosamt.

Lindbacka, pappersbruk i Hammars socken, nära Örebro. Tillverkningen härstädes uppgår till ett värde af omkring 20,000 R:dr B:ko.

Lindbastmorberget, i Grangärdes socken af Stora Kopparbergs län, har några ödelagda skärpningar, som varit arbetade på blyglans, kopparkis och zinkblende.

Lindberg, jemte Torpa socken annexer till Warbergs stads församling, är beläget i Himble härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, ½ mil N.O. från staden, vid hafvet. Lindbergs socken, som är störst, ligger i söder och Torpa i norr. De bestå af kala bergssträckor, sandiga höjder och dälder, hvilka, i anseende till en olika jordmån, äfven förete en högst olika produktion. Härvid förtjenar den så kallade *sidden* eller det *sidländta gärdet* sin serskildta uppmärksamhet. Den utgöres af en stor och nästan öfver allt uppodlad dal, som börjar vid Lindbergs södra gräns, der Lindhofs inägor möta Träslöfs norra utmark, hvilken skiljer Warbergs ägo-område ifrån Lindbergs socken och går sedan i åtskilliga sträckningar genom denna och Torpa socken, och derifrån vidare in i Elfsborgs län. Denna dal delar Lindbergs socken i två delar och genomskäres af en liten å, kallad *Tofta-å.* Der Lindbergs inägor möta i norr får den namn af *Munk-ån.* Ibland höjder och bergssträckningar som inom socknen omsluta den så kallade sidden, finnes en, hvilken till en stor del är uppodlad. Denna bergssträckning lemnar från sin högsta spets en vidsträckt utsigt åt hela sjökusten ifrån Morups tånge till Onsala, vidare öfver flera trakter i Himble härad, äfven in i Faurås härad, likasom i Wiske och Fjäre härader. Af öar i hafvet, som tillhöra socknen, äro *Getterön,* till hvilken man ifrån fasta landet kan åka i vagn, lydande under Lindhof, och de under Näs by hörande *Bondholmen* och *Enskär;* ännu längre ut i hafvet ifrån Näs ligger *Balyö.* Bland egendomar i socknen märkes: kungsladugården *Lindhof,* 6 hela hemman med underliggande 22 torp, har tillhört slägterne Silfversparre, Stjernsparre och Morman. Bland höga berg eller kullar märkes *Skaneberg,* södra *Åsen.* Af vattendrag må nämnas: *Kråkebäck, Tofte-å, Himble-ån, Wrangebäck,* m. fl. Kyrkan, belägen vid sluttningen ned mot sidden, uppbyggdes 1803,

af sten. Socknens namn från *Lind* och *berg* är icke sökt, utan äger en ganska ledig tillämpning på stället. Det berg, nära Lindbergs by, som i senare tider med en hel bergssträckning fått dela lika benämning *Åsen*, var fordom öfvervuxet med lindar och kallades *Lindberg*, samt har således lemnat anledning till både socknens och kyrkans namn. Socknens benämning af Lind har redan ifrån äldre tider fått en viss historisk märkvärdighet. Den här i byn och klockaregården omkring år 1429 födde Lundiske erkebiskopen *Birgerus Gunnari*, hvilken uti Danmarks rikes råd hade säte närmast konungen, fick en gång uti rådet bittra förebråelser af riksrådet Hendrik Krummedige, för det att erkebiskopen, liksom slägten Krummedige, förde en lind uti sitt vapen. Efter erhållet tillstånd att afbryta öfverläggningarne för att besvara beskyllningen, uppsteg Birger, visade olikheten emellan den Krummedigska linden och hans lind (den hade fem utsträckta grenar, på hvilka sutto fem rosor; alla blad på grenarne voro tio; roten var trefaldig), "och på det hvar och en må veta", sade han, "hvad denna lind betyder, så är jag född i en by i norra Halland, som heter Lindberg, hvilket betyder Lindens berg. Här var min fader fordom klockare och en fattig man. För att på en gång erinra mig min fädernebygd, min ringa härkomst och min fader, förer jag denna lind, ej annorlunda än konung Agathokles, som åt ur lerkäril för att dagligen påminna sig sin fader, som var krukmakare. Min lind äger dessutom en annan betydelse. Hans tredubbla rot betecknar den heliga trefaldighet, som är vår eviga salighets grundval. Stammen, som endast är en, betyder oskiljaktigheten i gudomsväsendet. De fem grenarne och lika så många rosor äro Försonarens sår. De tio bladen äro de tio budorden. De sju stenar af åtskilliga färger under linden betyda så många dödliga synder. Himlen, som synes öfver min lind, betecknar icke endast Himble härad, hvarest min födelseby är belägen, utan äfven det himmelska fäderneslandet." Denna förklaring vann konungens och hela rådets bifall. — Vid nordöstra sluttningen af Skåneberg har stått ett fältslag. Stället är för närvarande på alla sidor tätt omslutet af åkerfält. Det bibehåller ännu den för en valplats betydningsfulla benämningen *Säreskulle* (de sårades, de slagnes kulle). Här finnas lemningar efter 4 ättehögar, ifrån hvilka fotkedjorna äro borttagne. Fyratio större och mindre ännu bibehållna bautastenar, hvaraf den lägsta är 4 alnar hög, en af dem kallad *Särestén*. Af mer eller mindre skonade stensättningar räknas ännu 40, ibland hvilka större delen äro alldeles orubbade. Det på Torpa utmark på en höjd stående gamla och af ålder lutande vittnet ifrån fornverlden *Pehr på Horskullen* förtjenar äfven fornforskarens uppmärksamhet. Under detta namn utvisar landtfolket en tre alnar hög rest sten, i bautastensform. Han tillhör ett nära derintill varande grafmonument, en hällkista, och sägnen tillägger, att en i forntiden ryktbar hjelte, vid namn Pehr, stupat på stället och blifvit begrafven härstädes. — Socknen innefattar 56 $\frac{1}{6}$ mtl. och har 1,715 invånare. Af dess areal 6,318 tunnl. äro 75 sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Lindberg. Med detta namn finnas trenne Svenske läkare, hvaraf den ene, **Hans,** död som stadsfältskär och rådman i Södertelje år 1691, hade en son, hvilken adlades under namn af *Lindcreutz*.

Lindbergsson, August, en kunnig läkare och kemist, född i Stockholm 1790, död d. 24 Okt. 1824 som provincial-läkare i Kalmar, har utgifvit åtskilliga kemiska och medicinska uppsatser, införda i vetenskaps- och landtbruks-akademiens, samt läkaresällskapets handlingar.

Lindblad. Med detta namn känner Svenska läkarehistorien tre personer. 1) **Carl Axel L.,** född i Nyköping d. 4 Febr. 1771, promoverad i Lund 1799, lifmedikus, stadsfysikus i Stockholm och död derstädes d. 23 Dec. 1823. Har gjort flera donationer till Upsala akademi, Strengnäs gymnasium och Nyköpings högre lärdomsskola. 2) **Jakob L.,** född i Askersund d. 21 Aug. 1773, promoverad 1797, sekreterare i kollegium medikum 1801, provincial-läkare i Westerås 1805, men smittad af fältsjukan i ett af arméns sjukhus derstädes, hvaröfver han hade inseende, och död d. 30 Dec. 1808, endast 36 år gammal, "saknad ej mindre som en kunnig läkare, än en hederligt sinnad man." Hans brorson, 3) **Johan Adolf L.,** född i Askersund d. 19 Juli 1795, kemieadjunkt i Åbo 1813, skulle följande året företaga en mineralogisk resa i Westmanland och Dalarne, men dog i lungsot samma år den 19 Juli.

Lindblad, Johan Christoffer, föddes i Linköping år 1799, der fadern var konsistorii-notarie. Sedan han undergått juris utriusque kandidat-examen, blef Lindblad inskrifven såsom auskultant i Svea hofrätt och extra ordinarie kanslist i justitie-revisionen år 1823, och tjenstgjorde de följande åren såsom praktisk jurist dels i nyssnämnde embetsverk, dels i kammar-rätten, dels i Götha hofrätt, samt förrättade äfven häradsting. Derefter återvände han till universitetet i Upsala, och bekläder nu, sedan några år tillbaka, professionen i kriminal- och processual-rätt samt laghistoria. År 1827, vid den sista juris utriusque doktors-promotionen i Upsala, promoverades Lindblad, och från 1828, då han förordnades till akademi-kanslist, tjenstgjorde han dels vid det akademiska kansliet, dels såsom universitets-lärare; kallades år 1829 till docent i Svenska lagfarenheten, och 1838 till adjunkt i ekonomiska lagfarenheten. Innan han befordrades till professor förestod han en tid professionen i ekonomiska lagfarenheten, och höll, efter serskildt förordnande, föreläsningar och examina i den praktiska juridiken.

Lindblad, Adolf Fredrik, född d. 1 Febr. 1801 i Skenninge, der fadern då var rådman, röjde tidigt mycken håg för musiken, men bestämdes af sin fader för handeln och skickades i sådant ändamål till Hamburg. Då han emellertid visade ringa fallenhet för detta yrke, tilläts honom omsider följa sin böjelse. Han studerade först harmoni-läran under Hæffner, reste sedan till Berlin

och Paris, och inhemtade derunder Logiers méthod, efter hvilken han år 1827 inrättade i Stockholm en musikskola, som ännu fortfar och åtnjuter mycket förtroende. Den första större komposition, hvarmed han uppträdde, var en symfoni för orkester, hvilken gafs i Stockholm år 1830, och egentligen grundlade hans namn såsom tonsättare. Derpå följde en opera i 3 akter, *Frondörerne*, uppförd i Stockholm 1835. En annan, *Blenda*, hvartill mamsell Brehmer författat texten, lärer ännu vara ofullbordad. Dessutom har han skrifvit flera häften *Sånger med Piano-forte-ackompagnement*, hvilka blifvit emottagna med mycket bifall och sjungas allmänt i sällskapskretsar.

Lindblad, Otto, filosofie magister och klockare vid Mellby församling i Skåne, har gjort sig känd genom åtskilliga kompositioner af sånger, hvilka höra till de yppersta den Svenska tonkonsten frambragt, t. ex. *Naturen och Hjertat*, *Ångbåtssång*, m. m. Det heter om honom i tidningen *Figaro:* "Herr L:s kompositioner utmärka sig isynnerhet genom flytande och behagliga melodier, enkla, men vackra harmonier, och i rythmiskt afseende förekomma ofta nog egendomliga och lyckade idéer." Dessutom har han stor förtjenst om studentsångens införande vid Lunds universitet, hvarmed han började 1835 då en sångförening af honom stiftades, som efterhand kommit derhän, att den kan gifva, ej blott mästerligt utförda qvartetter, utan äfven större kompositioner, och som vunnit efterföljd jemväl bland studentkorpsen i Köpenhamn. Herr L. är sjelf en ganska skicklig violinist. Karakteristiskt är, att han, en bland Sveriges utmärktaste kompositörer, nödgats för sin utkomst söka en klockare-befattning!

Lindblom, Lars Olofsson, föddes i Glanshammars socken år 1682, der hans fader var bonden Olof Larsson. Sonen studerade, blef krigsprest, följde Carl XII under dess fälttåg, föll vid Pultava i Rysk fångenskap, men lyckades undkomma derifrån till Danzig, hvarifrån han begaf sig till fäderneslandet, och dog år 1738 såsom kyrkoherde i Norra Wi och Terserums pastorat. Han var stamfader för den sedermera i Svenska kyrkans häfder utmärkta Lindblomska slägten. Hans sonson var erkebiskopen

Lindblom, Jakob Axel, född d. 7 Aug. 1746, således samma år som Troil, hans företrädare i embetet. Han bestämde sig för den egentliga lärdomsbanan, blef vid Upsala universitet efter hvarandra amanuens, vice bibliothekarie och professor Skytteanus 1781. Ett Latinskt lexikon, som han utgifvit, anses för ett särdeles godt arbete. Derjemte var han icke obevandrad i den Svenska vitterheten, har isynnerhet utmärkt sig som lycklig prosatör och genom dessa egenskaper, äfvensom genom sitt behagliga väsende, hvartill måhända jemväl får räknas ett uttrycksfullt yttre, ådrog han sig Gustaf III:s uppmärksamhet, och utnämndes år 1786 till biskop i Linköping, ännu innan han var prestvigd; den första händelse af detta slag man känner. Vid Troils frånfälle ärfde han äfven dess plats i erkestiftet, liksom han förut efterträdt honom i Linköping. Revolutionen år 1809 gjorde Lindblom, i kraft af sin värdighet, till en af vår grundlags stiftare, hvilken ännu bär hans namn bland undertecknarne, och ålade honom den sällsamma nödvändigheten att underskrifva den akt, som beröfvade Gustaf IV Adolf samma krona han, 9 år förut, i Norrköping varit behjelplig att sätta på hans hufvud. Honom tillföll ännu ett arf af icke mindre betydelsefullhet, den stol inom Svenska akademien, som genom Lehnbergs död blifvit ledig. Han är den förste Svenske prelat, som blifvit prydd med Serafimer-orden, hvilken tilldelades honom vid kröningen 1818, den tredje han under sin embetstid förrättade. Vid denna högtidlighet var han redan så sjuk, att han blott med möda kunde uppehålla sig. Han hemtade sig väl något, bestridde de göromål hans kall ålade honom till riksdagens slut, hvarefter han återvände till Upsala; men insjuknade der snart ånyo och afled d. 15 Febr. 1819. L. var hvarken någon djup tänkare eller grundlig lärd; men hade takt, förstånd, human bildning och lätthet att tala, hvilket allt, i förening med hans hjertas egenskaper och hans fördelaktiga yttre, gjorde honom till en förträfflig chef. Utom ofvannämnda Latinska lexikon har han utgifvit tal vid åtskilliga tillfällen och öfver åtskilliga personer, öfversett och förbättrat *Luthers Lilla Katekes*, skrifvit *Företal till den kristliga hustaflan; Några ord om Lehnbergs predikosätt; Journal för prester*, o. s. v. Sönerne adlades redan under faderns lifstid, med namnet *Lindersköld.*

Lindbomska konspirationen. En värdshusvärd i Stockholm vid namn Lindbom hade, d. 13 Mars 1817, för öfverste-löjtnanten, friherre Klinkowström yppat, att han trodde någon stämpling vara å färde mot dåvarande kronprinsen, sedermera konung Carl XIV Johan, hvilken derföre borde "äga en säker och pålitlig kock." Dervid hade han som sagesman anfört ett fruntimmer, såsom det heter i högsta domstolens utslag, hvilket fruntimmer skulle varit "Lindboms egen piga, Maja Lisa Berg, att nemligen hon i Kungsträdgården hört af en okänd qvinna, att denna åter fått veta af en kokerska hos friherre Rålamb, att H. K. H. kronprinsen också hade sina emot sig, och hvarvid qvinnan nämnt pulveriserad krystall." Af detta lumpna pigsqvaller blef nu en hel konspirationshistoria. Friherre K. inberättade saken för öfverståthållaren, hvilken i sin ordning genast om natten begaf sig upp till slottet att inrapportera hvad han hört, och följande dagen, den 15 Mars, innehöll Post- och Inrikes-tidningen följande, den 14 Mars daterade, officiella artikel: "Regeringen erhöll i går aftons underrättelse om några föregifna anslag, syftande på ett öfverändakastande af närvarande sakernas ordning, och, derigenom, på ett förnärmande af nationens heder, ära och sjelfständighet. Ehuru dessa angifvelser härledde sig från en föga trovärdig källa, voro de likväl af en så betänklig natur, att de borde fästa regeringens uppmärksamhet. Laglig undersökning har blifvit anbefalld, för att, utan uppehåll, kunna utröna an-

tingen den brottslige, om någon sådan finnes, eller belackaren, som vågat svärta medborgares underdåtliga trohet och afsigter. Så snart nyheten härom hunnit utsprida sig i hufvudstaden, skyndade D. E. rikets herrar, statsrådet, krigsbefälet med fältmarskalkarne, generalerne och amiralerne, officers-korpserne af garnisons-regementerne med deras chefer, borgerskapet med direktör Schwan till ordförande, att uppvakta H. K. H. kronprinsen, och uttrycka deras underdåniga trohet och tillgifvenhet, tänkesätt, hvaraf de anhöllo, att H. K. H. ville blifva deras tolkare inför Kongl. Maj:t. Alla hade i underdånighet anhållit, att lagens kraftigaste åtgärd måtte användas emot dem, som lagen pröfvar brottslige, äfvensom de gemensamt uttryckte deras förtrytelse emot dem, som möjligen skulle vilja, i deras vanmäktiga yra, angripa en statsförfattning, som, grundad på Svenska folkets kärlek, på den lifligaste erkänsla för stora bevista tjenster, på national-viljan, uttryckt af folkets representanter, och hvaruti folket instämt, är stadgad emot all ombytlighet uti tänkesätt och alla faktioners beräkningar." Alla stater och korpser i hufvudstaden skyndade att uppvakta kronprinsen, hvarvid tal höllos och försäkringar om trohet och tillgifvenhet afgåfvos. De komprometterade personerna, förste hofstallmästaren friherre Rålamb, friherrinnan Oxenstjerna, landshöfdingen Rosenstein, m. fl., begärde en undersökning; den företogs inför hofrätten och saken, som började om intet, slöts äfven med intet. Lindbom försäkrade, att han ej velat angifva någon, endast berätta hvad han hört. Han blef emellertid syndabocken, som skulle försona de begångna obetänksamheterna, och dömdes, under åberopande af åtskilliga lagrum, genom högsta domstolens utslag af d. 22 Okt. 1817, till 28 dygns fängelse vid vatten och bröd eller 4 månaders fängelse å Waxholms fästning, hvarjemte friherre Klinkowström, som påstods icke hafva iakttagit behörig varsamhet, fälldes till 50 dalers böter och att inför hofrätten afbedja sin förseelse.

Lindcreutz, Albrecht, ingick i kammar-kollegium, blef aktuarie i defensions-kommissionen, kommissarie i reduktions-kommissionen i Pomern, kammar-råd, landshöfding i Kopparbergs län 1739 och 1742 president i kammar-kollegium; men dog d. 13 Okt. 1744 barnlös, hvarvid hans vapen krossades af dåvarande sekreteraren, sedermera riksrådet, Anders Johan v. Höpken, som vid tillfället höll ett tal, hvilket på den tiden ansågs som ett mästerstycke.

Linde, bergsstad i Nerikes län. Se: *Lindesberg*.

Linde, bergslag i Nerikes län, är uråldrig, och har redan i konung Magnus Smeks tid varit i godt stånd samt haft egna privilegier af år 1355. Bergslagen innefattar staden Linde med dess landsförsamling, samt Ramsbergs socken. Den hemtar sin malm från den stora och vidsträckta *Strossa* jerngrufva i Ramsbergs socken, hvilken från urminnes tider är afsänkt endast uti jernmalm. Man förmodar, att denna grufva blifvit upptagen i femtonde århundradet; den består af 3 grufvor i en öppning, Gammelgrufvan är störst. I denna bergslag äro äfven åtskilliga andra grufvor; man märker bland dem *Strip*-grufvefältet i Lindes socken, hvars storgrufva är i dagen 100 famnar lång och 20 bred. Vid Guldsmedshytte fordna silfvergrufva i Lindes socken har 1843 blifvit upptäckt ett malmstreck, hvars fyndighet och utsträckning i dagen, ger hopp om lönande afkomst. Af 120 skepp:d på försök i dagen bruten malm har blifvit nedsmält 44 skepp:d bly som gifvit 83 lödige skålp:d silfver. Håkansboda, i Ramsbergs socken, ödelagda gruffält har äfven blifvit belagdt med arbete, och de, brutna malmen, nedsmält vid Flögfors kopparhyttan har åren 1841 och 1842 gifvit 150 skepp:d koppar. Vid Strossa grufva har bergslagen den olägenheten, att varphögarne och jorden i fordna tider blifvit lagde der malmen har sin strykande gång. *Siggeboda* blyglans-anvisning i Lindes socken, arbetades på 1770-talet; mera i afseende på blyvinst än silfverhalt, men som försöket ej lönade kostnaden, blef detsamma instäldt.} Uti denna bergslag, hvilken, jemte Ramsbergs, ej har samma tillfälle som Nora bergslag att afsätta malm till fremmande orter, och i brist af skogstillgångar föga kan öka sin egen tackjernsproduktion, funnos, efter 1841 starkt drifven grufvebrytning, betydliga malm-inventarier i behåll. Här hafva väl icke några nya malmfält blifvit upptäckta; men åtskilliga äldre ödelagda grufvor ånyo upptagna, hvilka lemna anledning till fortfarande oförminskad malmvinst. Masugnar inom Lindes och Ramsbergs bergslag äro följande: *Danskyttan*, *Gammelbo*, *Garphyttan*, *Grymsjö*, *Guldsmedshyttan*, *Gustehyttan*, *Hammarbackshyttan*, *Öfra Kårbergshyttan*, *Östra Löahyttan*, *Ramshyttan*, *Snuggkyttan* samt *Storåhyttan*.

Linde, annex till Fardhem, beläget på Gottland i Fardhems ting, Gottlands läns södra fögderi, 4 mil S. från Wisby. Kyrkan är byggd af kalksten i tolfte århundradet och har målningar i taket. År 1807 fanns här i en åker en mängd silfverbitar och Anglosachsiska, Tyska och Kufiska m. fl. mynt, om 72 lods vigt, alla från tionde århundradet. Socknen innefattar $8\frac{3}{4}$ mtl. och har 296 invånare. Dess areal utgör 3,911 tunnl., hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Linde. Med detta namn finnas tvenne gamla adliga ätter. Den enas stamfader var **Isak Lind,** hvilken 1673 blef korporal vid Hedvig Eleonoras lifregemente, bivistade slaget vid Halmstad, då han af sin ryttmästare beordrades, att, med endast 24 man, i flanken anfalla 4 kompanier af öfverste Tropps dragoner, hvilket han gjorde med sådant eftertryck, att han eröfrade en af deras fanor, hvarföre han befordrades till löjtnant. I slaget vid Lund anförde han 6 kompanier emot Seländska adelsfanan, hvilken han dref på flykten, återtog en del af det Svenska artilleriet, som fallit i fiendens våld och eröfrade åtskilliga Danska kanoner. Han blef ryttmästare 1693 och adlad 1695. Ätten utgick med hans son, ryttmästaren vid Skånska kavalleriet, **Johan Lorentz von L.,** som dog ogift 1752, hvarföre hans systerson, öfverstelöjtnanten och R. af S. O., **Otto Adrian Berg,** som adlades 1751, fick tillåtelse att kalla sig **Berg**

von Linde. En ättling af denna familj är nuvarande presidenten i Skånska hofrätten, R. af N. O., **Jean Berg von Linde.** Den andra och äldre ättens stamfader är

Linde, Erik Larsson von der, född Holländare, inkom till Sverige under Carl IX:s tid, år 1602, bosatte sig i Stockholm, såsom borgare och handlande, gjorde Gustaf II Adolf stora försträckningar, blef kongl. kommissarie och faktor i Holland, räntmästare vid hären, kammarråd och adelsman 1631. Till belöning för sina tjenster fick han ett donationsbref på 20,000 R:dr, men hvilka han aldrig erhöll. Tvertom hade han vid konungens död att fordra 70,000 R:dr, dem han aldrig utbekom, emedan hans måg, landshöfdingen Tönnis Langman, lade honom alla hinder i vägen derför. Kanske bidrog äfven härtill konungens yttrade misstroende till hans räkningar. Han dog i Stockholm 1636. Af hans söner, som 1651 upphöjdes i friherrligt stånd, blef

Linde, Erik von der, född 1612, hofjunkare och introduktör för fremmande sändebud, assessor i Svea hofrätt, 1655 landshöfding i Åbo, hvarifrån han tog afsked 1664 och dog 1666. Under den tid han var drottning Christinas öfverceremonimästare och således hade befattningen att införa fremmande sändebud, fick han drottningens befallning, att klockan 11 om aftonen resa in till Stockholm med en skrifvelse, ställd till honom, men som han först skulle få öppna hos Portugisiske ministern. Detta bref innehöll en egenhändig förklaring af drottningen, att hon icke längre ville erkänna den s. k. hertigen af Braganza för konung af Portugal, hvarföre hans beskickning borde ofördröjligen lemna landet. Denna åtgärd var beslutad af henne allena, utan rådets hörande, och antingen ett af hennes många infall, ingifvet af begäret att visa sin egenmyndighet, eller kanske också beräknadt att ställa sig in hos Spanska hofvet, hvilket då var fiende till Portugal, och att derigenom bereda sig vänskapliga tänkesätt hos detsamma, hvaraf hon snart trodde sig komma i behof. Steget var emellertid lika opolitiskt, som utan skälig anledning, och väckte den högsta både förvåning och förtrytelse hos alla, men kanske minst hos den det borde röra närmast, neml. Portugisiske ministern. Han insåg, att det sannolikt icke skulle hafva några särdeles följder, emedan det var bekant, att drottningen innan kort skulle nedlägga regeringen. Sådant skedde också tre veckor derefter och saken bilades af Fransyske ministern, genom en underhandling mellan Axel Oxenstjerna och Portugisaren. — Äldre brodern,

Linde, Lorentz von der, född 1610, deltog i 30-åriga kriget, var 1647 general-major och öfverste för ett Tyskt regemente, blef 1651 riksråd och krigsråd, general af infanteriet, fältmarskalk-löjtnant och 1655 fältmarskalk, hade mycket förtroende af Carl Gustaf och erhöll uppdrag af honom, att, vid drottning Christinas afresa ur riket, för syns skull, åter begära hennes hand. Dog ogift i Stockholm den 25 Juni 1671. Med hans yngste broders son, öfverste-löjtnanten **Gustaf von der L.,** hvilken stupade i slaget vid Lund 1676, utgick denna friherrliga ätt, som skref sig till *Lindeborg.*

Lindeberg, Mårten, hette förut **Hemmingsson,** hade tjent utrikes, blef 1612 major vid Östgötha infanteri-regemente; men fick 1630 afsked för sin höga ålder med några gods i lifstidsförläning. Hans son,

Lindeberg, Hieronymus, var 1647 öfverste och kommendant i Helsingborg, hvarifrån han flyttades 1670 till samma beställning i Landskrona. Denna fästning uppgaf han utan nödtvång till Danskarne d. 2 Aug. 1676, hvarföre han d. 18 Nov. 1677 af en general-krigsrätt dömdes till döden och arkebuserades. Enkan och barnen fingo 400 daler silfvermynt i hemmansräntor till årligt underhåll. Ätten är utgången.

Lindeberg, Anders, föddes d. 8 Nov. 1789 i Stockholm, der fadern var bokhållare vid jernvågen, tog studentexamen i Upsala 1806 och blef vid början af 1808 års krig fändrik vid Westmanlands landtvärn, med hvilket han deltog i årets fälttåg på skärgårdsflottan och i de flesta derunder förefallna sjöträffningar. År 1811 anställdes han vid Gottlands national-beväring, hvarifrån han 1813 kommenderades till Tyskland, anställdes först vid Pomerska landtvärnet, sedan vid Skaraborgs regemente och bivistade fälttågen i Tyskland och Norrige. År 1825 tog han afsked ur armén, hvarvid han erhöll kapitens titel. Han uppträdde första gången såsom författare år 1815, med en flygskrift, kallad: *Äro de nya händelserna i Frankrike* (Napoleons återkomst dit) *till Europas lycka eller olycka?* hvarpå följde en annan: *Hvad politik bör Sverige i närvarande kris iakttaga?* hvilken ansågs förnärmande för utrikes magter och indrogs utan någon rättegång, hvarföre den också sedermera af dåvarande H. K. H. kronprinsen enskildt ersattes, och L. erhöll af H. K. H. år 1816 en pension, hvilken fortfor till år 1832, då den förlorades, till följd af det missnöje en artikel i *Stockholms Posten* väckte, och med hvilken utgifvaren vägrade att upphöra. L. inträdde 1816 i redaktionen af *Allmänna Journalen,* hvarmed han fortfor till år 1821, då han lemnade den för att på egen hand utgifva *Stockholms Posten,* hvilken han köpt af dess dåvarande ägare, bokhandlaren Wiborg, och som han fortsatte till den 31 Mars 1833, då denna tidning upphörde. Han inträdde straxt derefter i redaktionen af *Aftonbladet,* hvarmed han fortfor till hösten 1842. I slutet af 1845 och början af 1846 deltog han i utgifvandet af tidningen *Dagen.* De hufvudsakligaste af hans öfriga skrifter äro: *Svensk Biografi,* 1:sta delen; *Ephemerider, eller de märkvärdigaste händelser i verldshistorien, som timat för hvarje dag af året; Blanka,* tragedi i 5 akter, belönad af Svenska akademien år 1817 och uppförd på kongl. theatern 1822; *Toni,* dram i 3 akter, uppförd 1832; *Prestgården,* gifven på Nya theatern 1843, *Grannarna,* en bearbetning efter mamsell Brehmers roman af samma namn, gifven derstädes följande året; *Midsommarsaftonen* och *Demosthenes,* icke uppförda; *Sverige 1809 och 1832,*

en skrift, först införd i Stockholms Posten och sedan aftryckt i 3 upplagor, hvilken ådrog honom förlusten af hans pension, men i Skåne föranledde en subskription för att gifva författaren en skänk, bestående i en diamantring, såsom bevis på gifvarnes likstämmighet i åsigter med honom. Vidare: *Bidrag till Sveriges historia efter d. 5 Nov. 1810*, 2 delar; *Betraktelser under en resa i Danmark, Tyskland och Ungern*, företagen 1840; *Junker Carl*, roman i 3 delar; *Om Förståndets och Fantasiens förhållande till hvarandra i Skaldekonsten*, en prosaisk afhandling; *Mina Drömmar* och *Lifvet*, poemer, de tre sistnämnda belönade af Svenska akademien; *Brott och Fattigdom*, en längre afhandling, införd i Aftonbladet 1847, m. fl. En till justitieombudsmannen år 1834 ingifven skrift: *Upplysningar rörande kongl. theatern*, ådrog L. en anklagelse för majestätsbrott. Hofrätten dömde honom till döden och högsta domstolen stadfästade utslaget, men konungen förändrade dödsstraffet till 3 års fängelse å Waxholms fästning, med åläggande för kommendanten, att, efter första årets förlopp, till Kongl. Maj:t inberätta hurudant hans uppförande varit. L. vägrade likväl att emottaga den aldrig begärda nåden, och nu följde, under d. 20 Okt. s. å., samt med anledning af konungens ankomst till Sverige, 24 år förut, en amnesti för alla, hvilka sedan år 1810 blifvit fällde för politiska förbrytelser eller högmålsbrott, till följd hvaraf L. försattes i frihet. — År 1842 företog han uppbyggandet af en dramatisk theater i Stockholm, hvilket dittills ansetts omöjligt att åstadkomma. Han hade härtill intet offentligt understöd och ganska litet enskildt. Arbetet började den 21 Mars och d. 1 Nov. öppnades theatern, med Lings sorgespel: *Agne*. Åtskilliga ekonomiska motgångar tvungo honom att 1844 till sina borgenärer afträda sin egendom. Hans skuld var något öfver 70,000 R:dr. Theatern, första året uthyrd, gaf borgenärerne 6,400 R:dr i hyra, men försåldes sedermera för konkursmassans räkning. År 1815 hade L. deltagit i skriftvexlingen mot den beryktade Grevesmöhlen, stämdes derföre af denne, men fick honom pligtfälld för obefogad rättegång, hvilken föranledt namnsedelns brytande.

Lindeberg, Maria, den förres syster, född 1780, har utgifvit: *Bref från Paris af ett resande Svenskt Fruntimmer*, 2 delar; öfversatt: *Den fullständige Konditorn*, m. m.

Lindeblad. Med detta namn finnas tvenne utgångna adliga ätter. Den äldres stamfader, **Daniel Lindelius**, hade rest utrikes och blifvit medicine doktor i Rheims, sedan provincial-medikus på Gottland, och slutligen häradshöfding derstädes. Adlades 1693. — Den andras stamfader var **Gustaf Otto Lindblad**, adlades 1715 under namnet *von Lindeblad*. Han var fortifikations-kapiten i Carlskrona, och när de Danske inföllo i Skåne, lät han, utan kronans kostnad, anlägga några fältverk utanför staden, deltog sedan i slaget vid Helsingborg, blef 1721 öfverste-löjtnant och derefter general-qvartermästare-löjtnant vid fortifikationen och Carlskrona-brigaden.

Lindeblad, Assar, född d. 19 Dec. 1800, i Lackalänga socken nära Lund, der fadern var klockare, prestvigdes 1823, blef magister 1829, docens i esthetiken 1831, kyrkoherde i Öfved 1838 och följande året prost. Har utgifvit åtskilliga poetiska och prosaiska skrifter. Af de förra blefvo poemerna: *Fremlingen* och *Missionären* belönade af Svenska akademien, och hans *Sång vid Jubelfesten 1830*, upplästes på akademiens högtidsdag sistnämnde år, samt anses för "L:s bästa sång." *Månskensqvällarne; Blekingsblommor; Dikter*, 2 häften; *Religiösa Sånger; Fosterländska Sånger*, m. m. Till hans prosaiska skrifter höra: *Noveller; Svenska Sången; Schartaus lefverne* och en mängd uppsatser i åtskilliga tidskrifter, dem han äfven riktat med poetiska bidrag. Död den 3 Mars 1848 i Skartofta prestgård.

Lindefors, jernbruk i Svenarums socken af Jönköpings län, anlades 1730 af lagman N. Stedt. Bruket har 2 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Hammarskatt utgöres med 8 skepp:d 5 lisp:d. Frälsesmidet utgör 75 skepp:d. Här finnas tvenne manufakturhamrar. Till bruket hör säteriet Hook, med underliggande 9 mtl. Afsättningsorten för brukets tillverkningar är Götheborg. Bruksstämpeln visar L F inom en cirkel af punkter. Ägare: F. Killander.

Lindegren, Nils, son till kyrkoherden i Algutsboda Crusimontanus och härstammande från biskopen i Wexjö Nicolaus Canuti, kallade sig Nilsson, blef vice fiskal i Svea hofrätt, häradshöfding, först i Mo härad och sedan i Sunnerbo, skickades 1644 till Danmark, såsom rikshärold, att förkunna kriget, adlades följande året, då han antog namnet *Lindegren*. Ätten är utgången.

Lindegren, Carl Johan, föddes 1770 i Lindesberg, der fadern, en lärd man, var prost och theologie doktor. Han ingick 1791 i kongl. kansliet och blef 1795 sekreterare vid kongl. spektaklerna. Med denna lofvande framgång och hans verkligen icke vanliga anlag, skulle han kunnat göra lycka i flera än ett hänseende, om någon stadga funnits hos honom, helst han gift sig med ett älskvärdt fruntimmer, och hade att påräkna någon förmögenhet i arf, hvilken också tillföll honom. Men allt förslöstes och bortsuddades af honom, både arf, hustru, tjenst och timlig välfärd, ja, sjelfva hans talang och frihet, så att han tillbragte en stor del af sin lefnad på gäldstugan, och dog der, i sina bästa år, d. 1 Maj 1815. Han egnade sin sångmö förnämligast åt theatern, och hans arbeten, ehuru tillhörande den tidens smak och dramatiska lynne, röja likväl omisskänliga spår af en förmåga, som kunnat frambringa något redbart godt. De flesta af dem uppfördes, gjorde lycka och bibehöllo sig länge på scenen, såsom: *Försonade Fadern; General Eldhjelm; Lycksökaren; Skyddsengeln*, m. m. Dessutom har han skrifvit åtskilliga smärre poemer och visor, samt en stridsskrift till sjökapitenen Baggfot.

Lindelius, Johan, son till prosten L. i Jönköping och född derstädes på 1660-talet, studerade i Upsala. Anledningen hvarföre han kom att

välja medicinen till sitt yrke berättas vara följande: På en resa från Stockholm till Jönköping kom han in på en gästgifvaregård, der hustrun låg i svåra barnplågor, utan all skötsel. L. måste då försöka hjelpa henne, lyckades deri och märkte nu först, att han var född till läkare. Isynnerhet vinnlade han sig om barnförlossnings-konsten, och uppnådde deri en högre grad af skicklighet, än någon Svensk före honom. Han reste till Holland, tog doktorsgraden i Utrecht, blef, efter hemkomsten, assessor i kollegium medikum, sedan provincial-läkare, först i Westergöthland, och derefter i Wexjö, förestod 1711 brunnsläkare-sysslan vid Medevi, men dog följande året i sin bästa ålder, hvilket arkiater Rosenstein i sitt tal i vetenskaps-akademien mycket beklagar, och yttrar: "hvad skada är icke att salig Lindelius dog, utan att någon lärde af honom, huru han så visst kunde säga förut vissa sjukdomars öden." Har utgifvit en skrift: *Undervisning för Allmogen och Krigsfolket i dessa sjukliga tider.*

Lindelöf. Med detta namn finnas tvenne adliga ätter. Den äldsta är Finsk och härstammar från en **Peder Henriksson** till Kerkis, som lefde år 1312. Ätten introducerades på riddarhuset med **Carl L.** år 1627. — Den andra är **Lindelöf** af Häggetorp och Kedom. Ätten introducerades först 1685, på begäran af dåvarande regementsqvartermästaren **Carl L.,** hvilken tog afsked år 1700.

Lindeman, Erik. Se: *Lindsköld.*

Lindencrona, Gudmund, hette förut **Lindblad** och adlades 1719 såsom öfverste-löjtnant och kommendant i Carlshamn. Sonesonen **Erik Gustaf L.,** född d. 14 Nov. 1738, blef 1796 landshöfding i Westernorrlands län, R. af N. O., begärde afsked 1807 och dog den 21 April 1809.

Lindenow, Otte, till Borreby, är en gammal slägt, hvilken inkom till Danmark ifrån Bayern och introducerades på Svenska riddarhuset 1664, då detsamma skedde med flera andra Skånska ätter.

Linderholm, Olof, född i Fryksände i Carlstads stift, d. 18 Okt. 1762, student 1781, magister 1788, pastor vid Nerikes och Wermlands regemente 1795, fältprost och hofpredikant 1805, följande året kyrkoherde i Mariestad, historiograf vid Kongl. Maj:ts orden, theol. doktor och Led. af N. O., död 1834. Har utgifvit en *Öfversättning af Anakreons sånger*, flera *Smärre Poemer;* en *Öfversättning af Davids psalmer* och ett *Försök till förbättring af Svenska psalmboken*, hvilket utkom 1804 och på sin tid vann mycket bifall.

Linderot, Lars, född d. 7 Aug. 1761 i Jörlanda socken af Bohuslän; fadern var regements-skrifvare, prestvigdes 1787, blef 1800 kommininister i Tölö, dog d. 23 Maj 1811, i klockargården nyss efter sedan han slutat sin predikan. Var en på sin tid och i sin ort mycket aktad predikant, ehuru en af dem, som med lagens hammare nitiskt arbetade på syndarnes samveten, och gjorde det utan menniskofruktan i allmänhet, samt äfven tillät sig allusioner på enskildta, bekanta syndare. Han drefs likväl härvid af inre öfvertygelse och sannt kristligt nit, icke af egennyttiga bevekelsegrunder, likt så många andra stränga lagpredikanter. Hans predikningar voro mest extempererade, hvarföre man hade svårt att, efter hans död, kunna uppfylla hans åhörares önskan och utgifva en någorlunda fullständig samling deraf. De hafva emellertid erhållit åtskilliga upplagor, äfvensom hans *Andeliga Sånger* och *Tillfällighetsverser.*

Linderoth, Peter, hette förut **Andersson,** hade varit i utländsk krigstjenst, då han 1625 blef ryttare vid Östgötha regemente och tjente sig sedan upp genom alla grader, så att han 20 år senare, 1645, var öfverste för ett regemente Tyskt kavalleri, och adlades med namnet *Linderoth.* Tolf år derefter blef han general-major vid kavalleriet och krigsråd. Dog 1673. Ätten är utgången.

Linderstedt, Johan, son till borgaren i Jönköping Håkan Björnsson, och född der 1685, antog namnet Linderstedt och bibehöll det äfven sedan han år 1743 blifvit adlad. Han var då assessor i hofrätten och blef sedan hofrättsråd.

Linderås, en socken, belägen i Norra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, 5 mil N.O. från Jönköping. Frinneryds socken, nu ett regalt pastorat af 3 kl., har från urminnes tider och ända till år 1641 varit annex under Linderås. Denna socken utgör en kuperad trakt, med mycket stenbunden jordmån. Den har i äldre tider varit skogbevuxen; nu är skogen nästan utrotad. Ladugårdsalster och jordbruket utgöra näringsfånget. Ängen är i allmänhet mager och knapp. Bonden och torparen förfärdiga merendels sjelfva sina åkdon och åkerbruksredskap. Af sjöar märkes: *Noen, Fruken, Wenster* och *Kalf. Svartån* genomlöper socknen. Kyrkan, förut af gråsten, nybyggdes 1793. I förra kyrkans sakristia voro tvenne runstenar insatta; men af ålder och nötning svårlästa. Man har föregifvit att biskop Gotskalk i Linköping här blifvit ihjelslagen år 1374, af Matthias Gustafsson (Sparre), emedan biskopen återfordrade domkyrkans gods af alla dem, som riktat sig till hennes skada. Nära kyrkan finnes en gammal tingsplats: *Domarebacken.* Inom socknen finnas 6 säterier: *Nobynäs*, har vacker belägenhet nära sjön Ralången, består af 4 mtl. säteri, jemte 1 mtl. kronoskatte rusthåll, lagdt i sambruk. Häraf ligga 3 mtl. i Lomaryd. Anledningen till denna fördelning skall vara, att omkring år 1700, tvenne systrar, fröknar Pistolsköld, ägare till Nobynäs, varit så oenige, att de ej velat dyrka Gud i samma kyrka. Sjelf hör ägaren med familj till Linderås, äfven i ecklesiastik väg; men tjenstfolket till Lomaryd. Qvarnen derstädes kallas *Munkqvarn*, emedan här, enligt folksägen, fordom stått ett munkkloster, äfvensom ett nunnekloster, der torpet Rörbo nu är beläget. Vid Munkqvarn är en besynnerlig berggång. Säteriet, hvarunder lyda $3\frac{7}{8}$ mtl. frälse och $\frac{1}{2}$ kronoskattehemman, ägas nu af kapiten Stjernagranat. *Göberg* eller *Göaberg*, 3 mtl. frälse-säteri, har mycken skog och godt fiske, samt 22 större och mindre torp, jemte qvarn och såg. *Obersa*, 3 mtl., hvaraf 2 säteri-ladugård, under Göberg, och 1 beruståndt, samt 5 torp. *Ro-*

torp, 2 mtl. frälse-säteri. *Sjötorp*, 1 mtl. säteri, är ladugård under Botorp. *Eldstorp*, ½ mtl. säteri. Utanför Nobynäs, i sjön Ralången, visade sig år 1824 åtskilliga aldrig förr sedda öar, af hvilka den största innehöll 180 qvadrat-alnar, med lodräta sidor, på 9 alnars djup; men de nedsjönko åter och på stället, hvarest de visade sig, är sjöbottnen nu jemn. På Lilla Jordfälls ägor finnas bautastenar. Omkring år 1566 blef socknen sköflad af en Dansk krigshär; många gårdar brända och ödelagda. Vid kyrkoherde-bostället anträffas ett kärr, kalladt *Ryttarekärret*, emedan Danskarne der ledo nederlag af ett Svenskt kavalleri. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 75½ mtl. och har 1,916 invånare. Af dess areal 22,171 tunnl. äro 2,260 sjöar och kärr. Adr. Grenna.

Lindesberg eller **Linde**, en bergsstad i Nerikes län, 20⅜ mil N.V. från Stockholm, anlades 1643, samtidigt med Nora stad, i gemensamt ändamål att befordra kringliggande bergslagers gagn, samt förläggandet och afsättandet af dess produkter. Så länge denna bergslagshandel uteslutande tillhörde borgerskapet, och den förlagtagande bergsmannen var förpligtigad, att till köpmannen lemna sitt tackjern och af honom emottaga sina behofsvaror, hade den senare en dubbel vinst, både såsom köpare och säljare, hvadan ock välståndet inom dessa nämnde städer var i ständig tillväxt. Men sedan i allmänhet bergsmännen kommit i den lyckliga författning, att utan borgerskapets förlag kunna tillverka och direkte till bruken afsätta sitt tackjern, och sedan så väl spannmåls- som tackjerns-handeln blifvit befriade från det tvång, hvarmed de, till städernas fördel, varit fjättrade, har den egentliga förlags-handeln upphört, och drifves nu i form af vanlig handel, ehuru mindre lifligt än fordom. Lindesberg ligger vid stranden af Lindesjön på en smal, temligen upphöjd grusås, utåt hvars rygg stadens hufvudgata är anlagd i en längd af 1,400 alnar. De af tvärgator, rätvinkligt mot denna, afdelade qvarteren innehålla 175 hus och tomter, utgörande 34 tunnl., i värde uppskattade till 63,930 R:dr och tillhopa med dithörande jordägor, till 134,043 R:dr. Stadens folkmängd uppgår till 776 personer, af hvilka nära hälften idkar eller tillhör borgerliga näringar och yrken. Bland dessa är bergslagshandeln, ehuru inskränkt mot fordom, den enda någorlunda lönande, och delas af 12 handlande med biträde af 4 handelsbetjenter. Handtverkerierna idkades 1839 af 19 mästare med 9 lärlingar; år 1844 lefde här 26 mästare, hvilka dock med svårighet mägtade uppehålla sin rörelse och finna arbete för 17 gesäller och lärlingar. Några fabriks- och manufaktur-inrättningar finnas icke om man ej vill såsom sådana anse tvenne färgerier, hvilkas gemensamma afkastning är uppgifven till endast 250 R:dr. Borgerskapet måste således i jordbruk söka någon ersättning för näringslösheten inom deras egentliga yrken. Också fyller jordbruket stadens nästan hela spannmålsbehof, samt lemnar till och med tillfälle till årlig afsättning af hö och halm åt bergslagen. Stadens inägor utgöra 649 tunnl., hvaraf 570 åker som skötas i vexelbruk, och annes lemna en medelafkastning af omkring 800 tunnor spannmål och 1,600 tunnor potates, hvilken rotväxt med fördel odlas på den, i allmänhet, sandiga jorden. Åkerbruket underhåller dessutom 50 hästar och 170 boskapskreatur, för hvilka tillräcklig betesmark finnes å 670 tunnl. staden tillhörig skog och utmark. Till bekostande af styrelse och polis uppbär staden omkring 100 R:dr dels i vågpenningar, dels i källarfribetsmedel och gerningsören, samt tillskjuter i sådant ändamål omkring 140 R:dr. Förut hade staden, gemensamt med bergslagsförsamlingen en offentlig skola, hvilken, efter senare reglering, nu mera endast är stadsskola, med en lärare, och har 30 till 40 lärjungar. Statsanslaget till denna skola utgör 30 tunnor kronotionde-spannmål. Stadens krono- och kommunal-utskylder beräknas till 4,000 R:dr, hvaribland bevillning för borgerlig näring utgör 380 R:dr, samt utvisar en, till taxering uppgifven, behållen inkomst af 7,600 R:dr, hvilken till underhåll för hvar och en af de 328 personer som tillhöra dessa näringar lemnar en årlig tillgång af endast 23 R:dr. Marknader hållas här i Februari och Augusti, hvaraf den förra, *Carlsmesso-marknaden*, räcker i åtta dagar. Staden styres af en borgmästare, hör till femte klassens städer och har N:o 51. Vapnet är en lind på ett berg. Apothek och postkontor finnas härstädes. Lindesbergs stads- och landsförsamling utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2 klassen som hör till Fellingsbro kontrakt.

Lindesbergs eller **Lindes** landsförsamling eller socken omgifver staden på alla sidor och består af 176⅛ mtl. med 6,395 invånare. Här märkes följande jernbruk: *Båhr*, *Dalkarlshyttan*, *Yxe* samt *Wedevåg* och *Qvarnbacka* (se dessa ord). *Mossa* grufvemalmsfält, *Ögrufvan* och *Ingelshytte* grufvor, samt följande hyttor och masugnar, nemligen: *Torphyttan*, *Snugghyttan*, *Fanthyttan*, *Garphyttan*, *Guldsmedshyttan*, *Gränshyttan*, *Danshyttan*, *Nybergshyttan*, *Vesslehyttan*, *Ingelshytte* masugn, *Gussle-* och *Gusslebyhyttan*, *Andershammarshyttan*, *Uskebo*, m. fl., af hvilka de flesta tillhöra bergsmän. Socknens areal utgör 98,311 tunnl., af hvilka 10,580 äro sjöar och kärr.

Lindesbergs helsobrunn. Se: *Dalskogens*.

Lindesnäs, jernbruk i Nås socken af Stora Kopparbergs län, beläget vid ån Eskan och anlagdt 1814 af Fredriksbergs bruksägare, har 3 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, hvarföre i hammarskatt erlägges 18 skepp:d. Afsättningsorten är Götheborg och Stockholm. Bruket äges af intressenter och disponeras af J. Mitander. Smidesstämpeln visar H S G med en upprättstående pil i mellersta bokstafven.

Lindestolpe, Johan, son till kronobåtsmannen Johan Lind, föddes i Carlstad 1678, men kallade sig Linder, då han inträdde på studiernas bana. Detta skedde först i Åbo, der professor Wallerius rådde honom att egna sig åt medicinen, begaf sig sedan till Upsala, der han fick ett kongl. stipendium, blef konsistorii-amanuens, erhöll 1706 understöd af enkedrottningen och flera kongl. perso-

ner till att företaga en utländsk resa, och promoverades 1707 till doktor i Harderwyk. Återkommen till fäderneslandet tjenstgjorde han åren 1709—1710 på örlogsflottan, blef 1719 assessor i kollegium medikum och adlad, men dog den 24 Mars 1723, med namn af en särdeles redlig och kunnig man. Han var äfven lycklig både såsom Latinsk och Svensk skald, och ansågs som ett ganska godt professorsämne. Har utgifvit: *Tankar om pestilentien; Om maskar och skridfä i menniskors kropp; Om frossan och Kinabarken; Svensk färgkonst*, m. fl.

Lindeström, Mårten, hette förut **Månsson,** skref sig till Röninge och Knoppla, blef 1637 den förste sekreteraren i bergs-kollegium och adlades 1652. Dog 1666 i en ålder af 64 år.

Lindes-ån. Se: *Finnhytte-elfven.*

Lindfors, Anders Otto, eloqv. & poes. professor i Lund, theol. doktor, Led. af N. O., var född den 28 Juli 1781 i Näsbo socken af Wexjö stift, der fadern var komminister, blef 1811 adjunkt i historien och 1816 professor deri, hvilken profession han 1827 utbytte emot den ofvannämnda i vältaligheten. Han hade 1819 låtit prestviga sig, då han erhöll Oxie och Bjäreshögs regala pastorat som prebende. Blef 1829 ledamot af vitterhets-akademien, 1834 riksdagsman, hvarvid han tillhörde den strängt konservativa sidan och dog den 8 Mars 1841. Är isynnerhet känd genom sin grundliga bekantskap med Romarnes språk och hela författning, med hvilket folks lynne hans egen karakter också hade en viss likhet, och genom sitt förträffliga *Svenska och Latinska lexikon;* sin *Handbok i Romerska antiqviteterna; Inledning till Isländska litteraturen; Commentarius de civitate Jomensi*, jemte många offentliga tal, en mängd programmer och 60 disputationer.

Lindfors och **Böckelshammar,** jernbruk i Nyeds socken af Wermlands län, anlagdt 1640 af borgmästaren i Carlstad, Henr. Kolthoff, har 4 härdar och 1,852 skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide, frälsesmidet utgörande 52 skepp:d 10 lisp:d, af eget tackjern. Här finnes tillika spik- och manufaktursmide. Afsättningsorten är Götheborg. Bruket äges af C. J. Geijer m. fl. intressenter och disponeras af J. G. Geijer. Smidesstämpeln visar S: H inom en krets af punkter. Bistämplar: B G och C G.

Lindgren, Hans Axel, expeditions-sekreterare, död 1843, vid några och 60 års ålder, känd såsom utgifvare af den ministeriella tidningen *Granskaren*, hvilken började 1820 och upphörde 1836. Dess egenskap af ministeriel torde dock mera hafva förefunnits i redaktörens personlighet och önskan, än i hvad man vanligen förstår med detta ord, eller att en dylik tidning skulle uttrycka regeringens tänkesätt och afsigter. Lärer äfven hafva utgifvit åtskilliga mindre skaldestycken.

Lindgren, Henrik Gerhard, född i Stockholm d. 15 Dec. 1801, studerande 1815, magister 1821, docens i Arabiska litteraturen 1830, hade första rummet på förslaget till litt. Græc. professionen 1834, prestvigd 1836, fick 1838 professors titel och blef 1841 kyrkoherde i Tierps pastorat i erkestiftet. Prost 1842. Kontraktsprost 1845. Har utgifvit: *Tal vid aftäckningen af Linnés bild; Job, metrisk öfversättning; Profeten Jesaia, öfversättning från grundtexten; Om Arabernes förnämsta historieskrifvare och biografer.* Åtskilliga uppsatser och recensioner i litterära tidskrifter; predikan vid filosofie magister-promotionen i Upsala 1845, m. m.

Lindhberg, Pehr, född i Skåne 1785, elev af målare-akademien i Köpenhamn och enskildt af professor Lorentzen, har isynnerhet egnat sig åt pastellmålning och "utöfvar konsten i en större skala och mer omfattande, än hvad man är van att se i pastell."

Lindhelm, Simon, son till kyrkoherden i Kuumo, Henricus Paulinus, föddes 1686. Student i Åbo 1701, företog 1706 en utländsk resa, hvarunder han någon tid studerade i Frankfurt an der Oder. År 1707 utnämndes han till auditör vid Uplands regemente, men tillfångatogs vid Pultava 1709. Efter hemkomsten 1722 erhöll han befallning, att, med sin kunskap i Ryska språket, tillhandagå landshöfdingen i Nyslotts och Kymmenegårds län, friherre Frisenheim. Blef kommissions-sekreterare vid Ryska hofvet 1723 och assessor i Åbo hofrätt 1724. Adlad 1727, hofrätts-råd 10 år senare, tog afsked 1743 och dog ogift 1760, hvarigenom hans adliga ätt utgick med honom. Anses för en af Finlands lärdaste män och samlade handskrifter på Slavonska, Ryska och Polska språken. Har utgifvit på Latin: *Observationer öfver en månförmörkelse, anställda i Moskwa; Om Finnarnes och Lapparnes ursprung*, m. m.

Lindhielm, Anders och **Mårten,** söner till sekreteraren i kammar-kollegium Grels Gustafsson, kallade sig förut **Lindeberg,** den ene adlades 1666, den andre 1669, och blefvo friherrar 1692, då de antogo namnet *Lindhielm.* **Mårten** var då öfverste för adelsfanan, sedan han med tapperhet bivistat Carl X Gustafs och Carl XI:s krig, samt deltagit i de flesta derunder förefallna drabbningar, blef landshöfding, först öfver Nylands och Tavastehus län, sedan öfver Jönköpings, fick afsked för sin höga ålder 1716 och dog 1720 barnlös, 82 år gammal. **Anders** hade varit sekreterare i kammar-kollegium, blef landshöfding i Wiborg, skickades 1699 såsom sändebud till Ryssland och dog 1705.

Lindhof, kungsladugård i Lindbergs socken af Hallands län, nära Himle-åns mynning och invid landsvägen emellan Götheborg och Warberg, är uppbyggd på gruset af den fordna, år 1565 af de Svenske intagna och förstörda, staden Warberg eller Nyby, hvaraf andra lemningar nu mera icke finnas än stensatta gator, tegel och kalkgrus, m. m. under marken. Den rymliga ladugården står nu der stadens kyrka och kyrkogård varit belägna, och jorden derunder röjer ännu tydliga spår af sin fordna bestämmelse.

Lindholm, berustadt säteri i Stora Svedala socken af Malmöhus län, 6 hela hemman, har mycken fast mager åker, god äng och betydlig ek-

skog. Denna egendom är för några år tillbaka delad i flera större och mindre lotter, och, på grund af nådig tillåtelse af år 1827, bortsåld, samt egendomen således frånkänd den till samma gård anslagne arbetsskyldigheten af 28 ½ hemman inom Svedala och flere andra sockaar i Skytts och Wemmenhögs härad, utom rå och rörs hus samt andre torpare. I grannskapet, icke långt härifrån, på södra Lindereds ägor, qvarstå lemningar efter ett der fordom beläget slott, hvarest drottning Margaretha, efter att år 1389 hafva segrat öfver konung Albrekt, en tid af sju år hållit honom fången, och det berättas äfven, att samma drottning låtit plantera all den skog, som finnes å Lindholms ägor, hvarest hon med egen hand skall hafva utsått ek- och bok-ollon, samt derefter låtit inhägna skogen. Hon skall ock derstädes stundom hafva uppehållit sig längre tider med hela sin hofhållning. År 1659 skall grefve Gustaf Carlsson, konung Carl X Gustafs naturlige son, erhållit detta slott i förläning, då detsamma redan en lång tid skall legat öde.

Lindholmen eller **Falun**, 1 mtl. säteri, har tillhört slägten Tre Rosor, som år 1561 upphöjdes i grefligt stånd, och af denna slägt först Nils Boson, riddare och riksråd 1419. Säteriet tillföll, i slutet af 1500-talet, slägten Oxenstjerna, i hvars ägo det förblef intill dess grefve Bengt Oxenstjerna, omkring år 1700, bortbytte det åt riksmarskalken grefve Joh. Gabr. Stenbock, mot Rosersberg i Upland. Det tillhörde sedan slägterne Lillie, Ekeblad och Piper. Slottet afbrann 1792 och af flyglarne stå endast två qvar. Sten Sture den yngres enka, Christina Gyllenstjerna, blef här om hösten 1527 förmäld med Johan Thuresson Roos. Thure Jönsson hade 1529 öfverläggningar på Lindholmen med de mot konung Gustaf I sammansvurne Westgötha herrar. I trädgården fanns fordom en präktig badstuga, inrättad på de gamle Romarnes sätt, med frigidarium, caldarium och tepidarium, prydd med pelare, målningar, inlagdt golf af marmor och uppvärmd medelst en reverber-ugn. Ett helgeandshus eller hospital, riddaren S:t Örjans, har äfven funnits på Lindholmen. Biskop Brask yttrar derom i ett bref år 1526 till Thure Jönsson (Roos): "Kunne så lages, att the cartusienses motte blifua vid Lindholmen för thæris regle och leffuerne skyll skulle thet wara wort raad yttermere än the aff spetalen ther inge gode regle holle nimis auari et dolosi ther inteth annet gotth göre uthen stemple twedrecht i riket som her til sketth är &c."

Lindholmen, säteri på Hisingen. Se: *Lundby* socken derstädes.

Lindholmen, ett vackert gods om 3 mtl. i Orkesta socken af Upland, 2 mil från Stockholm, namnkunnigt deraf, att konung Gustaf I föddes härstädes d. 12 Maj 1490. Vid hans föräldrars död ärfdes Lindholmen af deras dotter Margaretha Wasa, gift med Joachim Brahe, och ägdes af Brahe-slägten till 1708, då det köptes af riksrådet Josias Cederhjelm, hvilken påbörjade och fulländade nya gården längre ned i öster närmare sjön än den gamla, samt anlade trädgården. Den gamla gården, af konung Gustafs far anlagd och befästad på en hög kulle, blef under Christian II beskjuten af Danskarne. Dess hufvudsakligaste förstöring skall dock hafva skett i senare tider, och isynnerhet under en ej så aflägsen, då egendomen var utarrenderad, och tegel till en ny byggning erfordrades. Ännu 1784 stod en vördnadsvärd ruin qvar deraf, nemligen hela den vestra sidan och hälften af den norra eller gafvelsidan, begge upp till taklaget af andra våningen, eller, efter ögonmåttet, till några och 20 alnars höjd, samt några skiljemurar af den andra bottnen. Dessa murar, af vid pass 2 ½ alns tjocklek, syntes hafva varit dels af tegel och någon gråsten om hvarannan blandade, dels af gråsten med tegel tjockt beklädde. Hvarken utan eller innan har funnits rappning, undantagande i yttre hörnen och i fönstren; men kalken eller murbruket lyste ännu 1784 lika klart emellan fogningarne, liksom det varit nytt. Husets längd var, att sluta efter ögonmått, 25 till 30 alnar och dess bredd 16 till 20. Å den norra muren fanns förutnämnde år ej mera qvar än en fönsterluft till det rum, hvilket berättas varit konung *Gustafs barnkammare*, der hans vagga ännu 1774 skall funnits i behåll. Rummen voro små, utom en sal, som utgjort hörnet af vestra och södra sidorna. Tvenne tegelstenar från denna minnesvärda ruin, tvifvelsutan det enda som nu återstår af densamma, hafva af framlidne kongl. bibliothekarien Gjörvell blifvit förvarade i en låda, tillika med ett bref till honom från kongl. sekreteraren J. C. Linnerhjelm, innefattande beskrifning på Lindholmen, med dervid bifogade planscher, samt af en vän till Gjörwell aflemnade till kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens samlingar. Lindholmen ägdes på senare tider af friherrinnan Montgomery-Cederhjelm.

Lindholms skans, på en liten holme i Ljusterna fjärden, ½ mil från Westervik och Spårö sund, är anlagd 1719, bestyckades med tolfpundiga kanoner, och afhöll då den härjande Ryska galerflottan. Kanonerna äro nu mera borttagna. Vesterut härifrån märkes: *Torkilsborg*, ett uråldrigt fäste.

Lindodra, dodra, döre, dåde, hörkäring, vill-lin (Myagrum sativum), en årlig växt, hvilken förekommer af trenne artförändringar, den ena uti sädes- och isynnerhet linåkrar på slättbygden, från Skåne till Nerike och Jemtland allmänt, tvenne afarter deremot sparsamt, den ena i Halland och Småland, den andra på de Skånska sandfälten. Den ätes färsk af hästar och hornboskap, och fröna äro mycket oljerika, så att växten på flere ställen odlas för att användas till oljeslagning.

Lindome, annex till Tölö, beläget i Fjäre härad af Hallands län, 1 mil N.N.O. från Kongsbacka, 1 ½ mil S.S.O. från Götheborg. Denna socken, utmärkt genom sina invånares slöjdflit, har ifrån uråldriga tider varit bebodd af allmoge, hvilken för sina slöjder kan ingå uti en icke underlägsen täflan med hvilket landskaps invånare som helst i Götha rike; ty här finnas snickare, svarfvare, timmermän, vagnmakare, hofslagare och klensmeder,

gördelmakare, målare, glasmästare, murare, m. m., isynnerhet är möbeltillverkningen temligen betydlig. Möbler af alla slag, såsom soffor, stolar, chiffonierer, byråer, kommoder, sängar, m. m. tillverkas allmänt och med stor konstfärdighet, så att afsättningen äfven sker utom riket; och då karlarne äro sysselsatte uti sina verkstäder, ser man stundom qvinnorna arbetande på öppna fältet med åkerbruket. Kyrkan, tillbyggd 1669, har ett ansenligt stentorn, hvilket till spiran innehåller 50 alnar. Här märkes *Anderstorps* fabrik, bestående af ett mekaniskt bomullsspinneri med 28 stolar, hvilken sysselsätter 19 äldre och 81 minderårige barn. Tillverkningen uppgår till 180,000 skålp:d, i värde ansedde till 60,000 R:dr B:ko. På de så kallade *Högarne* nära kyrkan äro åtskillige mer och mindre förstörde ättekullar. Socknen består af 65⅛ mtl. och har 2,095 invånare. Af dess areal 15,066 tunnl. äro 1,280 sjöar och kärr. Adr. Kongsbacka.

Lindorm, Lars, son af den tappre vice-amiralen Hans Hansson och för sin faders skull adlad 1648, var då löjtnant vid amiralitetet, men dog såsom major derstädes.

Lindormen, eller som den också af menigheten kallas: *Hvita Ormen*, ansågs fordom af allmogen som ett underting, hvars besittning eller blotta vidrörande skänkte vishet och öfvernaturliga förståndskrafter. Man såg honom sällan, på sin höjd en gång hvarje århundrade, och då endast i ödsliga trakter. Den som fann honom, borde fatta honom midt om lifvet, då han kröp ur skinnet, och lemnade det i fångarens hand. Om denne endast slickade derpå, öppnades hans själs ögon och han fick kunskap om örters, jordarters och stenars dolda krafter, och kunde bota alla slags sjukdomar. Trollqvinnor uppsökte ormen och kokade honom, såsom en vigtig beståndsdel i deras trolldrycker. En vallgosse, hvilken gått vilse i skogen, kom en gång in till en klok gumma, hvilken just då var sysselsatt med en sådan kokning. Hon var utgången; men på elden stod en stor kittel, i hvilken ett fett skum flöt på det sjudande vattnet. Gossen, som var hungrig, och såg bröd ligga på bordet, tog deraf, doppade i fettet och åt. Då gumman kom hem, märkte hon hvad som skett, och hvilken kunskap gossen genom denna måltid förvärfvat; men emedan hon ej ansåg sig hafva skäl att blifva afundsjuk på honom, tillfogade hon honom intet ondt, utan följde honom på rätta vägen och gjorde honom bekant med de insigter han, sig sjelf ovetande, sålunda erhållit. En af de sista personer, kända såsom ormkokare, var den s. k. kloke gubben i Enekulla i Westergöthland, och en annan, Sven i Bragnum i samma landskap, skall blifvit hedrad med ett besök af Linné. Han troddes hafva funnit den hvita ormen, slickat dess hud, och deraf fått sin kunskap. Denna hvita orm får ej förblandas med det djur, som, af allmogen ansedd för hustomte, stundom tager sin boning under stugugolfvet, och då med mycken välvilja och omsorg bemötes af husets invånare, åt hvilka han tros bringa lycka och trefnad.

Lindqvist, Johan Henrik, född d. 19 Sept. 1743 i Nystad, der fadern var handlande, blef student i Åbo 1758, magister 1769, matheseos professor 1781, ledamot af vetenskaps-akademien och vetenskaps-societeten i Upsala. Dog d. 14 Mars 1798. En aktad mathematikus, som lemnat åtskilliga rön och uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar. Hans dotter **Johanna Lovisa,** död ogift i Stockholm 1841, har förärat Upsala akademi 3,000 R:dr B:ko till stipendii-fond.

Lindroth, Pehr Gustaf, född d. 21 Mars 1758 på Ombergs djurgård i Westergöthland. Fadern var öfver-jägmästare. Anställd som bruksfältskär på Söderfors ankarbruk, fick han af dess ägare, brukspatron A. U. Grill, uppdrag att der anlägga ett stort fogel- och djurkabinett, hvaröfver han utgifvit en beskrifning, och att med honom göra en resa till London, samt till Norska fjällarne och skärgården. Dog d. 6 Jan. 1809 som assessor och ledamot af vetenskaps-akademien. Har författat åtskilliga vetenskapliga uppsatser.

Lindsfelt, Samuel, son af Johan Hyttbon. Denne var född i staden Berich i England och inkallades 1632 till Sverige af sin mormor, öfverste Thomas Muskamps hustru, Helena Lindsley, blef handlande och rådman i Norrköping. Sonen föddes i sistnämnde stad 1664, blef häradshöfding, först öfver Wifolka, sedan öfver Kindre och Ydre härader, adlades 1717, dog 1723. En ättling af denna slägt har i senare tider blifvit olyckligt beryktad. Han hade varit löjtnant vid Södermanlands regemente, tagit afsked och lefde på sin egendom i Södermanland. Här hade han blifvit en skräck för hela orten, såsom misstänkt för nästan alla möjliga brott, mord, mordbrand, tjufnader och rån, dem han antingen sjelf troddes hafva begått, eller med hvilkas gerningsmän han stått i förbund. Han var dock så allmänt fruktad, att ingen vågade antasta honom, tills han i April månad 1817 af sin systers styfson angafs för majestätsbrott, eller att hafva fällt lasteliga yttranden om dåvarande kronprinsen. Hans hus omgafs nu nattetid af ett kompani soldater, L. greps, fördes till Stockholm, insattes på högvakten och ställdes inför rätta. Ingenting kunde likväl med säkerhet bevisas mot honom, emedan hans närmaste slägtingar ej fingo vittna, och rättegången började sålunda taga en för honom gynnsam vändning, då han, oförmodadt, d. 13 Maj om morgonen, fanns död, hängande på kakelugnsspjellet i arresten. Svea hofrätt förklarade, genom utslag af d. 16 Maj, att L. sjelf afhändt sig lifvet, hvarföre hans lik skulle af skarprättaren föras till skogen och nedgräfvas, samt att han med halfva skäl vore förvunnen att hafva "yttrat förrädeliga och mordiska afsigter mot H. K. H. Kronprinsen." L. var då 52 år gammal.

Lindshyttan. Se: *Riddarhytte* bruk.

Lindskiöld, Erik, son till borgmästaren i Skenninge, Olof Håkansson, och född derstädes d. 2 Febr. 1634, kallade sig **Lindeman** och gjorde sig tidigt känd såsom en yngling af ovanliga anlag för poesi och lärdom, hvarföre han af Carl Gustaf, som bivistat en disputionsakt i Upsala,

hvarvid Frigelius var preses och L. respondens, antogs till guvernör för dess naturlige son, grefve Gustaf Carlsson, och skickades med honom att besöka fremmande länder och universiteter. Utsågs efter hemkomsten 1668 till eloqv. professor i Lund; men, då hans brukbarhet i statens värf bemärktes, till sekreterare i kongl. kansliet och legations-sekreterare vid Svenska beskickningen till konunga-valet i Polen. Han adlades 1669, då han antog namnet *Lindskiöld.* Carl XI utrönte snart hans kunskaper och brukbarhet, när han, 1671 afskickad i ett diplomatiskt ärende till Danmark, derifrån återkommen, användes att föra pretokollet i rådet. Han utnämnde honom 1673 till sin egen handsekreterare, följande året till hofråd och 1676 till lagman i Bohuslän, hvilket ej var annat än en sinecur, emedan L. blott uppbar embetets inkomster, utan att förvalta det, då hans tid var upptagen af andra befattningar. Med undantag af en kort tid, från 1677 till 1681, då Johan Gyllenstjerna nästan ensam innehade konungens förtroende, åtnjöt L. detsamma i så hög grad, som han förtjente det, och befordrades efterhand till de högsta värdigheter, såsom till hofkansler och ordförande i justitie-revisionen, landtmarskalk vid 1686 års riksdag, s. å. president i den då inrättade lagkommissionen, kongl. råd, Lunds akademies kansler och 1687 upphöjd på en gång till friherre och grefve, hvarvid han skref sig grefve till Stafsund, friherre till Lindevad, herre till Brevik och Klackeborg. År 1688 blef han kronprinsen Carls guvernör, men afled föga mer än ett år efter denna sista befordran d. 11 Juni 1690, endast 56 år gammal. L. bör onekligen till Sveriges utmärktaste män på sin tid, samt, om man undantager beskyllningen för en viss tillgänglighet för skänker, hvilken dock icke är så bevisad, att den kan anses ovedersäglig, en för sina förstånds och hjertats egenskaper högst aktningsvärd menniska och statsman. Han anses för reduktionens egentlige upphofsman; men dess hårdheter och orättvisor få ej tilläggas honom. Ehuru en uppkomling och således redan derföre af den gamla adeln sedd med sneda ögon, förstod han likväl att, genom sin foglighet, rättvisa och obestridliga goda egenskaper, försona dess ovilja och vinna dess undseende med sin förtjenst. Carls fredssystem hade i honom sitt starkaste stöd, och den inre hushållningen, lagarnas öfverseende och Svenska kyrkolagens utarbetande stå hos honom i stor förbindelse. Derjemte var han förmodligen sin tids ypperste vältalare i landet och åtminstone en af dess lyckligaste poeter, ehuru trägna embetsgöromål lemnade honom föga tid öfrig att egna åt sånggudinnorna. Man har emellertid af honom flera både Latinska och Svenska skaldestycken och prosaiska skrifter, t. ex.: *De Svenska Amazonernas valförtjenta lof; Fyra psalmer i gamla psalmboken; Den store genius, ballett på Carl XI:s födelsedag; Pax in imperio turbata,* m. m. — Hans ätt utgick med siste sonen, **Olof,** hvilken stupade, såsom ryttmästare, i Ukrän d. 15 Juni 1709. De begge andra sönerne, **Carl** och **Erik,** hade förut omkommit på ärans fält.

Lindstadfors eller Lindefors, jernbruk i Wernamo socken af Småland, ½ mil från Hörle bruk, vid Hook-ån; anlades 1803 af frih. Carl Liljecreutz, hade 1 stångjernshammare med 2 härdar, då bruksrörelsen der nedlades och flyttades till Carlsfors. (Se vidare: *Hörle,* jernbruk).

Lindsten, Olof, hautboist vid gardet, var Runii vän och beundrare och utgaf tredje delen af hans *Dudaim.* Han var äfven sjelf författare, har skrifvit åtskilliga skaldestycken, en *Minnesdikt öfver Dudaims andra del;* en *Grafskrift öfver Runius;* ett *Lofqväde öfver Lucidors Helikons Blomster* samt orden till den gamla gardesmarschen, då nya gardet utryckte till Ladugårdsgärdet 1717.

Lindström, Carl, född i Östergöthland 1801, elev af Svenska konstakademien, har sedan 1821 vistats utomlands, mest i Italien, är isynnerhet utmärkt genom sina handteckningar, som han "i ett behagligt manér färglägger, och som finna mycken afsättning."

Lindström, Jakob Niklas, född d. 23 Jan. 1801 i Wisby, der fadern var handlande, promoverad till läkare 1822 i andra hedersrummet, följande året anatomie prosektor och 1830 medicine adjunkt, vistades från 1831 i Stockholm, der han snart tillvann sig ett så allmänt förtroende, att han blef en af hufvudstadens mest anlitade läkare. Fick professors titel, men afled d. 29 Sept. 1834 i koleran.

Lindström, C. G., sångare vid kongl. theatern, med titel af hofkamererare, och uppfostrad i Desguillonska elev-pensionen, uppträdde i slutet af 1790-talet på theatern, och väckte derstädes mycken uppmärksamhet genom sin sköna, klangfulla tenorstämma, den yppersta Svenska näst Karstens och sannolikt en bland de vackraste manliga röster, som blifvit hörda från någon skådeplats. Till denna utmärkelse lade L. äfven den af ett fördelaktigt yttre, och hans theatraliska bana hade den sällsyntheten, att han började den i älskare-genren och slutade den äfven deri, utan att under den tid af mer än 40 år, han tillhörde skådeplatsen, hafva, med kanske ett par undantag, haft någon annan. Han lemnade scenen 1840, men uppträdde åter derpå vid ett par galaspektakler, hvilka gåfvos i anledning af Carl Johans regerings-jubileum i Februari 1843. Han sjöng då Ferdinand Cortez höga tenorparti i operan af samma namn, utan att hvarken i röst eller figur röja särdeles många spår af de några och 60 åren.

Lindström, Jöran, född i Småland, var 1755 kyrkoherde i Nafverstads pastorat af Bohuslän, dog 1786. Det berättas att han varit en så häftig älskare af fiske, att han alltid medförde fiskdon, då han om söndagarne lät ro sig till Mo kyrka, samt att han en gång, då lyckan förde honom midt i ett fiskstim, inställde gudstjensten på nämnde ställe, emedan han tyckte det vara vida tacksammare att taga aborrar än menniskor.

Lindärfva, annex till Säfvared, beläget i Kinnefjerdings härad af Skaraborgs län, 1 mil S.S.O. från Lidköping, ¾ mil från Wenern. Kyrkan, af obekant ålder, är af sten. Tornet ombygdt 1827.

I denna socken märkes tvenne säterier: *Herrgården* och *Hålltorp*, hvardera om 1 mtl. Socknen består af 6½ mtl. med 240 invånare. Dess areal utgör 2,800 tunnl. Adr. Lidköping.

Lindö och Walla, säterier i Kärrbo socken af Westmanland, 2 mtl. tillhopa i sambruk, med åtskilliga derunder lydande frälsehemman, har från urminnes tider varit ett gammalt herresäte. Man ser ännu af en mängd grundmurar, dammar m. m., att gården förut legat ett stycke från det ställe der den för närvarande är belägen. Greger Mattsson (Lillje) fick Lindö genom arfskifte och häfdabyte 1483, och hafva hans efterkommande varit ägare deraf ända till 1716. Konung Gustaf I var ägare deraf genom sitt andra gifte, och år 1559 nämnes detta säteri under Kongl. Maj:ts arf och eget utan ränta. Det är sedan obekant hvad år säteriet återkom till slägten Soop, som ägde det före konungen. I början af 1600-talet lades Walla under Lindö. Dessa säterier hafva på senare tid tillhört slägten Ingelots.

Lindön, en holme i Wenern, hör till Skalunda socken, är beväxt med löfskog af alla slag och utgör sommartiden en vacker lustplats. Här synas lemningar efter ett slott. Hjortar och rådjur funnos härstädes ännu 1833. Folke och Carl Algotssöner hade bortröfvat Svantepolk Knutssons dotter från Lindön, som var förlofvad med Danske drotsen David Torstensson. Hvarken broderns, biskop Brynolfs i Skara, anseende och värdighet, eller faderns lagmansembete i Westergöthland kunde befria Carl Algotsson ifrån döden, hvilken han, enligt konung Magnus Ladulås dom, måste undergå här på Lindö. Konung Erik Läspes drottning, Catharina Sunesdotter Folkunge, gaf 1250, efter sin gemåls död, Lindö till Gudhems kloster.

Ling, Pehr Henrik, föddes d. 15 Nov. 1776 i Ljunga prestgård i Småland, der fadern var kyrkoherde, förlorade tidigt sina föräldrar, led många svårigheter under sin studietid i Wexjö, till en del vållade af hans stolta och trotsiga lynne, blef derifrån relegerad, sedan student, gjorde en utrikes resa, hvarunder han stundom lärer haft att kämpa mot den yttersta brist, lärde sig fäkta i Köpenhamn och leddes dervid på tanken om ett nytt system inom denna konst och till skapandet af gymnastiken. Dess föremål är kroppens harmoniska utbildning i alla dess delar. År 1806 erhöll han fäktmästaretjensten vid Lunds universitet och började här sina gymnastiska öfningar, hvilka, i trots af det motstånd, det åtlöje, hvarmed de angrepos, snart vunno och ådrogo sig uppmärksamhet. Följden var anläggandet af ett gymnastiskt central-institut i Stockholm, dit L. flyttade år 1812. Hans bana var nu bestämd och han fick egna sig åt sitt yrke, hvilket han gjorde med den orubbliga kraft och den glödande enthusiasm, som uti allting utmärkte honom. Denna hindrade honom likväl icke från att bygga sitt system för både fäktning, och isynnerhet gymnastik, på de strängaste vetenskapliga grunder, på den noggrannaste beräkning. Jemte denna sysselsättning, som ensam bordt upptaga och öfverfylla en vanlig menniskas tid, hade L. likväl ännu stunder öfriga för skaldekonsten, och skref, utom några mindre lyriska stycken, tvenne epopéer: *Gylfe* och *Asarne*, hvaraf endast den senare fullbordades, och en mängd sorgespel: *Agne*, *Ejlif den Göthiske*, *Domalder*, *Wisburs söner*, m. fl. Skref, är likväl icke rätta ordet; ty blott ytterst sällan satte han sig, liksom en annan författare, till skrifbordet. Gående på golfvet, dikterade han merendels sina icke sällan rimmade episka eller dramatiska poesier, med samma lätthet, samma outtömliga rikedom på idéer, samma magt öfver uttrycket, som en öfvad och skicklig notarie uppsätter ett protokoll. Alla hans arbeten omfattade fosterländska ämnen och voro merendels hållna i den forn-nordiska sagostilen, hvilken han särdeles älskade. Han var derjemte en stor beundrare af den gamla Skandinaviska mythologien, hvilken han satte framför den Grekiska, och ville göra till typen för den bildande konsten. Han höll ett par vintrar föreläsningar deröfver. Så många och mångsidiga förtjenster blefvo väl icke så belönade, som man för samtidens heder skulle önskat, och som L. för egen trefnad skulle behöft; men likväl icke obemärkta. Han erhöll professors titel, pryddes med nordstjernan och inkallades i Svenska akademien. Hvad som likväl mest gladde honom, var att hans gymnastik allt mer och mer vann förtroende, upphöjdes till ett läro-ämne och omfattades af statsmagternas välvilja, hvarpå han erhöll ett prof, då ständerne åt honom anslogo 2,000 R:dr, till understöd för utgifvandet af hans gymnastiska verk. Han dog d. 3 Maj 1839, endast 62 år gammal, på sitt landtställe Annelund nära Stockholm, hvars bebyggande och förskönande efter egna, originella idéer, näst hans konst och hans poesi, utgjorde det käraste föremålet för hans tankar och verksamhet, och der han ligger begrafven. Ständerne anslogo, år 1840, åt hans enka en pension af 600 R:dr B:ko. De förnämsta af hans efterlemnade skrifter, utom de ofvannämnde, äro: *Kärleken*, en herdedikt; *Riksdagen 1527*, historiskt skådespel; *Den heliga Brigitta; Engelbrekt Engelbrektsson; Styrbjörn Starke; Ingiald Illråda*; *Ivar Widfamne* och *Blotsven; Eddornas Sinnebildslära för olärde; Gymnastikens allmänna grunder* och *Inträdestal i Svenska Akademien.*

Lingen, Reinhold Johan von, son till saltsjuderi-öfverinspektoren Peter von L., född i Wisby d. 28 Aug. 1708, blef vid 15 års ålder matros vid amiralitetet och två år senare soldat vid lord Clairs regemente i Frankrike, gick sedan än i Svensk, än i Sachsisk, än i Rysk tjenst, i hvilken sistnämnde han blef öfverste-löjtnant och deltog i Otschakows eröfring, men tog afsked för att återvända till fäderneslandet, der han endast kunde bli öfverstelöjtnant på extra stat, bivistade fälttågen i Finland, åtföljde fredsnegociatörerne till Åbo och fick uppdrag att till Sverige öfverföra underrättelsen om den afslutade freden, hvilket värf var svårare att verkställa, än man kan föreställa sig, emedan ingen båt fanns på Åland. Han nödgades simma öfver Fårö sund, vid Marksund färdas öfver en af honom och hans dräng förfärdigad flotta och

sluttligen öfver Ålands haf på en ytterst bräcklig fiskarbåt, hvars sprickor han igenstoppade med egna kläder, och hvilken roddes af två 70åriga fiskare. Denna båt förvarades, till minne häraf, länge på arsenalen. Han befordrades till öfverste för Elfsborgs regemente, general-major och R. af S. O., bivistade Pomerska kriget, blef vid byn Gustrow 1758 så illa sårad, att han ej mera kunde nyttja högra handen, blef sedermera general-adjutant, Kom. med St. K. af S. O., frib., landshöfding, först öfver Christianstads, sedan öfver Malmöhus län, hvarifrån han dock tog afsked 14 dagar efter utnämningen, den 17 Aug. 1772 och dog den 30 Sept. 1785.

Lingon, linnbär, kröson, kröse, tyselingbär (Vaccinium Vitis idæa), en liten buskväxt, hvilken förekommer allmänt i skogsbedar och ljungbackar öfverallt i riket, uppstigande ända till de högre fjällträkterna. Sjelfva växten ätes endast af getter; men kan i anseende till sin halt af garfsyra begagnas vid beredning af skinn. Bären hafva, såsom kändt är, en stor användbarhet, och ätes ej allenast af foglar, räfvar, björnar och svin, utan samlas i stor mängd för att användas i hushållningen till beredning af sylt, saft och gelé. De äro utmärkta ej allenast genom sin behagliga syra, utan ock genom sin stora hållbarhet, hvilken gör att de endast öfvergjutna med vatten, eller hvad man kallar sura vattenlingon, kunna länge förvaras utan att skämmas, och i denna form utföras icke obetydliga qvantiteter deraf, isynnerhet till England. Allmogen i Nerike nyttjar dem äfven, temligen allmänt, såsom tillsats till bröd, hvarvid de sönderkokas och inknådas i degen, hvaraf brödet erhåller en ej obehaglig, men sur smak. I grannskapet af Torneå finnes en afart af växten, med alldeles hvita bär, hvilka äro mindre sura än de vanliga. De innehålla en ganska betydlig mängd citron- och äppelsyra, samt begagnades derföre fordom, likasom sina samslägtingar tranbären, af guldsmeder till hvitkokning af silfver.

Lingonbacka, pappersbruk, beläget i Järlåsa socken af Upsala län, hade 1842 en tillverkning af 22,000 R:dr B:ko värde, samt 25 arbetare.

Linjerns kyrka, en lemning efter ett gammalt röfvarnäste på fjället i Forshälla socken af Bohuslän, består endast af några grundmurar till en fyrkantig byggnad, hvars första anläggning allmogen tillskrifver troll. Sexton röfvare, jemte en hos dem fången prest, blefvo här en gång gripne af bönderne, hvilka förde de förra till Bohus, der de aflifvades. Spåren af ett svin, hvilka en bonde varseblef i den nyfallna snön, ledde till upptäckten af nästet.

Linjeskepp kallas ett stort örlogsfartyg, som för från 64 till 120 kanoner, och har två till tre batterier, förutan skans- och back-kanoner. Svenska flottan har 10 linjeskepp. Exerciskostnaden för ett sådant skepp uppgår per månad till omkring 10,000 R:dr. Byggningskostnaden för ett 100 kanonskepp af ek belöper sig till 800,000 R:dr B:ko, samt det årliga underhållet af samma skepp till 83,000 R:dr; ett 74 kanonskepp 500,000 och underhållet 20,000 R:dr.

Linköping, ett stift, bestående af hela landskapet Östergöthland och norra delen af Småland, eller: hela Östergöthlands och Wadstena län, utom Qvarsebo socken, som tillhör Strengnäs stift; norra och södra Tjust, Tunaläns, Sevedes och (utom Karlstorps socken) Aspelands härader af Kalmar län, ½ hemman i Kronobergs län, samt norra och södra Wedbo härader (utom Kråkshults socken) och en obetydlig del af Östra härad i Jönköpings län, tillsammans omfattande en areal af 145 qvadratmil land och 15 qv. mil sjö. Stiftet var likväl ifrån dess början mycket vidlyftigare; ty utom hela Östergöthland, hörde härtill äfven Gottland och Öland samt hela Småland, således äfven nuvarande Kalmar stift. Den första brytning i detta stiftets område gjorde Stenarus, som blef biskop här 1159, hvilken, i förtrytelse deröfver, att han ej blef vald till erkebiskop, öfvergaf biskops-embetet och gick i kloster; men utverkade sedan sjelf och genom sina vänner hos konung Carl Sverkerson, att han satte honom till biskop i Wärend, hvarigenom ifrån Linköpings stift drogos Tio härader, af hvilka bildades Wexjö stift och Tio Häraders lagmannadöme. Stiftets förste biskop skall hafva varit en Herbertus; dock kan man ej med säkerhet uppgifva under hvad tid, men anser det hafva varit under Inge d. ä., således i början af 1100-talet. Kontrakternes antal inom stiftet utgör 21, pastoraterne 146. Af dessa äro 34 regala, 86 konsistoriella, 16 patronella, 1 vexelvis konsistorielt och patronelt, samt 9 prebenden, nemligen 4 till biskopen, 1 till domprosten, 3 till gymnasii-lektorer och 1 till rector scholæ i Wadstena. Tillika med 60 annexer och 6 kapeller utgör socknarnes antal 216, utom städerna, hvilka äro 8 till antalet. Kyrkornas antal är 212, deruti inberäknade 2 hospitals-, 2 bruks- och 1 korrektionshus-kyrka. Efter den vid prestmötet 1802 antagna och ännu gällande klassifikation tillhöra 28 pastorater första, 45 andra och 75 tredje klassen. Tvenne äro icke klassificerade. Af stiftets 121 sacellanier, hvilka äfven klassificerades 1802, höra 53 till första och 68 till andra klassen. Af sacellanierna äro 11 patronella, bland hvilka dock ett hvar femte gång är konsistorielt. Oförmedlade hemman i stiftet utgöra 9,579, förmedlade till 7,704. Folkmängden uppgick vid 1844 års början till 321,188 personer. Stiftets läroverk bestå af gymnasium i Linköping, inrättadt 1627, högre lärdomsskolan och Ljungstedtska friskolan äfven i Linköping; lägre lärdomsskolorna i Norrköping, Söderköping, Wadstena, Wimmerby, Westervik, Ekesjö och Skenninge; Swartziska friskolan, Gustavianska barnhusskolan, Ebersteinska skol-inrättningen i Norrköping; Lancasterskolan i Söderköping; Hunterska sockenskolan i Östra Stenby, sockenskolan i Westerlösa och Bell-Lancasterskolan vid Fogelvik uti Tryserums pastorat. Utom dess finnas skol-inrättningar uti många församlingar i stiftet. Till understöd för stiftets prestmän, skollärare, skolor, m. m. finnas: 1) *Cassa Emeritorum V. D. Ministrorum,* grundad på tven-

ne i nåder beviljade årliga kollekter öfver hela stiftet. 2) *Cassa Pauperum Sacerdotum,* 3) *Stiftets skolverks cassa emeritorum,* hvaraf förtjente skollärare njuta understöd; 4) *Stiftets allmänna premie- och fattig-kassa,* som uppkommit genom besparda socknegångs-medel, och af hvilken, utom fattiga studerande, äfven skollärare med svagare löner erhålla årligt understöd, efter numera häfdvunnen tariff, samt 5) *kongl. gymnasii och stiftets byggnads-kassa.* De två förstnämnde kassorna granskas vid prestmöten, genom utsedde revisorer af stiftets presterskap; de tre senare af kongl. kammar-rätten. Dessa kassor förvaltas af konsistorii-notarien, utom den sistnämnde, af domkyrko-sysslomannen Till understöd för stiftets prestenkor finnas: 1) *Enkehjelpskassan,* hvars fonder äro: *a*) af Kongl. Maj:t i nåder donerad kronotionde, 57 tunnor och 10 kpr. *b*) kyrkopenningar, hvilka utgå från hvarje kyrka med 1 sk. B:ko, *c*) af alla ordinarie ecklesiastike tjenstemän ett årligt sammanskott i råg, omkring 230 t:r, beviljadt vid prestmötet 1802, samt 2) *Worsterska donationen,* hvars fond består af 300 R:dr B:ko.

Linköping, fordom Liongaköping kallad, af landsting och handel, är en urgammal uppstad, nästan i medelpunkten af Östergöthland, vid östra gränsen af Hanekinds härad och Stång-ån, icke långt från sjön Roxen, 21¼ mil från Stockholm. Stadens ålder och vid hvad tid den först erhållit stadsrätt är icke känd. Under katholska tiden voro här utom domkyrkan och *St. Laurentii kyrka,* åtskillige kloster och kapell, nemligen: *Gråbrödra-klostret,* som lärer legat på norra sidan om domkyrkan, der nu biskopsgården står, blef anlagdt 1278 af Magnus Ladulås och förstördes af vådeld 1546; *Bernhardiner* eller *Cistercienster-klostret,* hvars grundläggningsår är obekant, förstördes före 1500-talet; *Helge-Andshuset,* af okänd ålder. Desutom funnos följande kapell, nemligen: *Alla själars kapell, Besökelse-kapellet, Wårfru-kapellet, S:t Korskapellet* och *S:t Örjans kapell.* I staden lärer äfven hafva funnits *S:t Olofs Gille,* omkring 1303 och *S:t Andreæ Gille* omkring 1360. I Biskop Brasks tid var här ett mynthus, i en domkyrkan tillhörig gård, hvartill redskapen hemtades från Söderköping. Slottet är bygdt emellan åren 1470 och 1500, af biskop Henrik Tidemanni, till residens för honom och hans efterträdare i embetet, af hvilka biskop Brask var den sista som bebodde det. I kraft af Westerås recess, blef slottet indraget till kronan och förklaradt för ett kongl. hus. Konung Johan III lät sedan ansenligen förbättra byggnaderna, så att de följande Sveriges konungar kunde bo här. Det består af tvenne våningar, utom källare och hvalf, af hvilka några utgöra länets fängelse. I slottet märkes *lagmans-salen,* der årligen lagmansting hållas, samt rum för landskontoret och landskansliet. Länets höfding har här sitt residens, och är tillika slottets ståthållare. Staden är tillika säte för Linköpings stifts biskop. Till slottet hör den vackra kungsträdgården, samt en yttre borggård. I staden finnas trenne torg: stortorget, jerntorget och spanmålstorget. Kyrkorna äro äfven tre: *Domkyrkan,* S:t Pehr kallad, tillika stadskyrka, utmärker sig genom sin värdnadsbjudande Göthiska byggnad. Den grundlades redan i konung Sverker I:s tid, mellan 1138 och 1151; men hann ej sin sluteliga fullbordan förr än efter mer än 300 års förlopp, år 1499; samt är från grunden uppförd af huggen telgsten från Omberget och Wreta. Dess fordna prakt och rikedom intygas deraf, att här funnits 14 altaren, trenne torn samt en mängd prydnader utan- och innantill anbragte, hvaraf ännu synes lemningar. Portalen är beklädd med Svensk marmor. Under kyrkan lydde fordom 578 hemman, 158 tunnl. åker i och omkring staden, betydlig ängsmark, samt många prebenden och kanonikater. Altartaflan, målad af F. Hemskerk, är hitskänkt år 1581 af konung Johan III, hvilken köpte henne för 1,200 tunnor hvete af en Holländare, som var på vägen att öfverföra henne till Novgorod i Ryssland, dit hon var beställd. I kyrkan äro flera furstliga, förnäma och namkunniga personer begrafne. Der finnas äfven serskildta rum för konsistorium och gymnasii-bibliotheket, hvilket senare innehåller öfver 20,000 volymer. Ett vackert myntkabinett och en samling af handskrifter, kuriosa och naturalier äro härmed förenade. *Fredrika Dorothea Wilhelmina* eller landskyrkan; den gamla kyrkan lärer hafva blifvit bygd omkring år 1160 och helgad St. Laurentius, afbränd 1700, men återställd i sitt fordna skick, 1736 utvidgad samt 1797 raserad såsom för trång för socken; nya kyrkan grundlades sistnämnde år och blef färdig 1802; den är nu en af de prydligaste landskyrkor i riket, med en altartafla af Hörberg. *Hospitalskyrkan,* inrättad i konung Johan III:s tid, uti de gamla Bernhardinska klosterhusen, ombyggdes 1771, och sedan hospitalet i slutet af 1700-talet flyttades till Wadstena, blef kyrkan upplåten åt enskildta. Gymnasium stiftades af Gustaf II Adolf år 1627, och invigdes följande året, då sex lectorer installerades. Det har i senare tider erhållit en ny och prydlig lokal, samt en dertill hörande gymnastikbyggnad. Inskriften öfver porten tillkännagifver, att den är uppförd i *Carl XIV Johans XII regeringsår.* Antalet af studerande ynglingar plägar vanligen uppgå till 120 à 150. Den högre lärdomsskolan, anlagd vid samma tid som gymnasium, har, i likhet med detta, åtskilliga stipendier och premier. Dessutom märkes apologistskolan samt *Ljungstedtska friskolan,* den senare grundlagd af general-konsuln i Kina A. Ljungstedt. Fastigheterne uppgå till 43,900 R:dr B:ko och kontanta beloppet 41,612 R:dr B:ko. Från Ljungstedtska skolans direktion har, år 1848, 4,000 R:dr B:ko blifvit anslagne till en friskola för flickor, hvilken det annars ålegat staden att underhålla. Från Ljungstedtska friskolans början 1824 till år 1844 hafva der varit intagne öfver 800 gossar. För närvarande är stiftets seminarium förenadt med friskolan, och 20 unga män inhemta der kunskap om och öfning i vexelundervisnings-methoden, för att såsom lärare meddela undervisning uti socknarnes folkskolor. En flickskola grundlagd genom sammanskott i anledning af den år 1830 firade jubelfest, har en fond af 3,338⅓

R:dr B:ko, hvaraf räntan, jemte frivilliga gåfvor och behållningen af flickornas arbetsförtjenst, lemna nödiga tillgångar. Östgötha privatbank (se detta ord), har i Linköping sitt hufvudkontor; dessutom finnes sparbank, som 1843 hade att ansvara för 68,727 R:dr, samt *friherrliga Mörnerska stiftelsen för husville och nödlidande i Linköping*, grundad 1812, af majoren och Riddaren frih. Hampus Mörner; frimurare-hus, spektakelhus, barnhus samt en Heilbornsk soppkoknings-inrättning. Stadens rörelse har på senare tider tilltagit genom ångbåtskommunikationen. Handel och handtverkerier äro de förnämsta näringskällorna, och en god biinkomst hafva invånarne af de studerande. Stadens areal utgör 1,435 tunnl. med 176 hus och tomter, och äger den 1,059 tunnl. jord. Det uppskattade värdet stiger till 744,155 R:dr B:ko. Bland stadens fem marknader är den så kallade Persmessan, i slutet af Juni, en af de betydligare i riket. Folkmängden uppgår till 4,740 personer, hvaraf öfver 700 qvinkön mera än mankön. Linköping räknas till tredje klassen bland rikets städer, och är, efter deras numror, vid riksdagarne den 29 i ordningen. Stadens sigill föreställer ett lejonhufvud. Linköping och trakten deromkring äro i historiskt afseende märkvärdiga, för flere der timade händelser. Åtskilliga riksdagar hafva här blifvit hållne, såsom år 1150, då tvist uppstod emellan Svea och Götha riken om tillsättandet af Sveriges första erkebiskop och hans boningsort, sedermera bilagd år 1162. Vid det år 1153 härstädes hållna riksmöte led den kongl. myndigheten ej mindre än Svenska friheten betydligt genom den författning, som då genomdrefs till påfliga väldets befästande i Sverige, af legaten Nicol. Albanensis, sedermera påfve under namn af Adrian IV, om utgörandet af en skatt till Rom, känd under namn af *S:t Pers penning*, och om förbud för allmogen att bära gevär. År 1251 blef konung Waldemar Birgersson krönt i domkyrkan, af stiftets biskop, Laurentius. År 1537 höll Gustaf I här vapensyn och mönstring med krigshären, samt vidtog flera visa åtgärder till biläggandet af stridigheterna med Hansestäderna Lübeck och Danzig. Den 8 Nov. 1542 ingicks härstädes, i samma konungs och de församlade rådsherrars, adelsmäns och krigsbefäls vägnar, fördrag med Nils Dacke, då denne lofvade återgå till trohet mot konungen. Tvenne år senare beviljade ständerne här en hjelpskatt åt konung Gustaf I; den 25 Sept. 1598 föreföll det märkvärdiga slaget vid Stångebro, nära staden. År 1600 i Mars månad var här sista gången riksdag, då en domstol af 156 personer förordnades, hvilka skulle undersöka och afdöma de fängslade rådsherrarnes uppförande, då Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre, Thure Bjelke och Bengt Falk dömdes från lifvet och afrättades; andra erhöllo benådning. Riksdagsbeslutet förelade konung Sigismunds son, prins Uladislaus, 5 månaders tid, inom hvilken han borde inkomma i riket; men i annat fall hade ständerna anmodat hertig Carl att blifva deras konung. Följande olyckor hafva öfvergått staden: År 1291 rasade här en gruflig pest och hungersnöd; år 1350 hemsöktes staden af digerdöden, som här gjorde stor förödelse; år 1388 blef Linköping, jemte flere andra rikets städer, förstörd och uppbränd af de Tyska trupper, hvilka konung Albrekt inkallat; År 1463 plundrades staden af Christian I:s krigsfolk, vid deras återtåg från Stockholm; år 1546 d. 5 April lades nästan hälfva staden i aska, och d. 18 Maj det öfriga af staden tillika med tornet och taket af domkyrkan; den 20 Nov. 1567 blef staden i brand stucken af borgerskapet, som då rymde undan för Danskarnes fiendtliga inbrott. Pest och smittosamma sjukdomar hafva åren 1602, 1612, 1622, 1711 och 1834 (kolera) här anställt mycken förödelse.

Linköpings län. Se: *Östergöthland.*

Linna, detsamma som *aftaga, minskas.* Det säges ännu af allmogen: "Regnet linnar eller lennar af" (regnet aftager).

Linné, Carl von, d. ä., Sveriges störste vetenskapsman och med skäl kallad botanikens furste, föddes på kapellansgården i Stenbrohults socken i Småland, d. 12, efter nya stilen d. 23 Maj 1707. Fadern Nikolaus Linnæus, var då komminister derstädes; men blef följande året kyrkoherde. I Wexjö skola och äfven vid gymnasium röjde han så föga lust för de lärda studierna, troligen en följd af det hårdhändta sätt, hvarpå de bibringades, att lektorerne rådde fadern, att sätta honom i ett handtverk. Doktor Rothman, för hvilken fadern omtalade detta, tröstade honom likväl med försäkran, att ehuru sonen ej kunde blifva prest, kunde han blifva en duglig man i något annat, samt lofvade undervisa honom i botaniken, för hvilken han märkt att ynglingen hade fallenhet. År 1727 begaf han sig till Lund, med rekommendationsbref till domprosten Humerus; men ditkom samma dag den värdige mannen begrofs. (Se: *Humerus, Bonde.*) Han fick dock en annan gynnare uti arkiater Stobæus och i den unge Koulas (se detta ord). Uti Upsala, dit han kom 1728, blef han följande året med mycken välvilja omfattad af Olof Celsius, som för honom öppnade sitt hus, sitt bord och sitt bibliothek, samt af arkiatern Rudbeck, hvilken tog honom till informator för sina barn, och lät honom, under sin tjenstfrihet, läsa botaniken i akademiska trädgården, der han fick ett starkt tillopp af åhörare. Här gjorde han bekantskap med den unge Artedi. På vetenskaps-societetens i Upsala föranstaltande företog han 1732 en naturhistorisk resa till Lappmarken, hvarunder han i Luleå, på två dagar och en natt, af bergmästaren Svanberg inhemtade grunderna i proberkonsten. Återkommen härifrån om hösten öfver Finland och Åbo, efter en mer än 600 mils resa, fick han af vetenskapssocieteten någon ersättning derföre, höll om vintern föreläsningar i botaniken och mineralogien, företog 1734, tillika med 7 andre ynglingar, en resa till Rörås kopparverk i Norrige, och anträdde, vid nyårstiden 1735, i sällskap med Clas Sohlberg, sin utländska resa, besökte Holland, der han d. 23 Juni blef promoverad till medicine doktor i Harderwyk, och utgaf sitt *Systema Naturæ*, hvilket ådrog honom allas uppmärksamhet; tillika fulländade

han sin *Flora Lapponica*. Han blef här känd af Boerhave, hvilken gjorde honom fördelaktiga anbud, om han ville qvarstanna i Holland, men dem han likväl ej antog; hjelpte den rike bankiren Clifford, att iordningställa dennes stora trädgård vid Hartecamp och understöddes af denne mæcenat. Reste till Frankrike och England, samt kom ändtligen 1738 tillbaka till Stockholm. Här visste man ännu icke rätt uppskatta hans värde; men några lyckliga medicinska kurer gjorde honom känd, och snart började man förstå, hvilken skatt fäderneslandet ägde uti honom. I förening med Mårten Trievald, Höpken och Jonas Ahlströmer, stiftade han, år 1739, vetenskaps-akademien och, genom en sällsam lyckans slump, tillföll honom, vid anställd lottning, den rättvisa lotten, att vara akademiens förste preses. På Tessins föranstaltande erhöll han kongl. pension, med skyldighet, att, om somrarne, på riddarhuset föreläsa botaniken och om vintrarne förklara bergs-kollegii mineral-kabinett, jemte fullmagt såsom amiralitets-medikus. År 1741 blef han medicine professor i Upsala, och företog, på allmän bekostnad, en resa till Öland och Gottland, efter återkomsten från hvilken han bytte profession med Rosén, som året förut blifvit professor i botaniken, och var nu ändtligen kommen i sitt element. Från denna tid var hans lycka lika stadgad som hans rykte. Han hade redan år 1739 gift sig med Maria Moræus, och innehade en thron inom vetenskapens rike, hvilken af ingen bestriddes honom, och hvarifrån blott döden kunde bjuda honom att nedstiga. Från alla länder strömmade lärjungar till honom; de flesta utländska samfund täflade att tillegna sig honom; konung, ständer och landsmän öfverhopade honom med heders- och aktningsbetygelser. Han blef arkiater, adelsman, R. af N. O. och hans lön fördubblades, hvarjemte han fick tvenne hemman i lifstidsförläning för sig och sina barn. Hans son erhöll äfven survivans på hans profession, och då hans lif, efter fyra års sjuklighet, ändtligen utslocknade d. 10 Jan. 1778, ansågs detta såsom en nationalförlust, hvilken Gustaf III från thronen tillkännagaf för ständerne. Äfven efter hans död hafva dessa hedersbevisningar fortfarit. Många medaljer äro slagna öfver honom, hans minnesvård är uppsatt i Banérska grafchoret i Upsala domkyrka, hans bildstod i botaniska lärosalen, i trädgården vid Stenbrohult, på Wexjö gymnasiisal och i flera fremmande länder; äfven i Norra Amerika äro *Linnéiska Samfund* inrättade. Naturhistorien, särdeles botaniken, erkänner honom för sin ordnare, och, oaktadt de förändringar hans system i senare tider undergått, står likväl hans namn främst bland alla naturvetenskapernas heroer. Hans skrifter äro mångfaldiga; men de förnämsta deribland äro, utom de redan nämnda: *Fundamenta Botanica; Genera Plantarum; Flora Svecica;* hans *Öländska, Westgötha och Skånska resor; Fauna Svecica; Species Plantarum*, m. fl. Hans enka dog år 1806 vid 94 års ålder, och hans andra dotter 1839, i en ålder af 90 år. (Se vidare: *Hammarby*.) Sonen

Linné, Carl von, d. y., föddes i Falun d. 20 Jan. 1740. För sin store faders skull öfverhopades redan ynglingen med utmärkelser, hvilka borde tillfalla endast den utbildade lärde och vetenskapsmannen. Han blef vid 19 år botanices demonstrator, och vid 23 år medic. & botan. professor, i survivans efter fadern och 1765 medic. doktor. Detta väckte några äldre lärdes afund, och, hvad sämre var, den unge mannens öfverdrifna misströstan till egna krafter och förmåga att motsvara de anspråk och fordringar, man fästade på honom, ökade den tungsinthet och melankoli, hvartill han hade alltför mycket anlag. Följden var, att han aldrig blef hvad han kanske eljest kunnat blifva, samt att efterverlden misskänt honom. Efter faderns död tillträdde han dess profession, och, för utgifningen af 14:de upplagan af dess *Systema Naturæ*, företog han en resa till England, Frankrike, Holland och Danmark, hvilken blef ett slags triumftåg, och hvarunder han öfverhopades med hedersbevisningar af både statens och vetenskapernas notabiliteter. Härifrån återkom han i början af 1783, men insjuknade icke långt derefter och dog d. 1 Nov. samma år, hvarvid den adliga ätten Linné utgick på manssidan. Namnet skall dock lefva evigt. Hans efterlemnade skrifter äro: *Decas prima plantarum rariarum Horti Upsaliensis; Supplementum Systematis vegetabilium Generum & Speciorum Plantarum*, m. fl.

Linnefors, stångjernsbruk i Wissefjerda socken af Kronobergs län, är anlagdt å kronohemmanet Hofgårds ägor. Bruket har 1 härd, och, enligt Wieselgren och Tuneld, 200 skepp:d, men enligt hammarskattslängden 100 skepp:d privil. årligt smide, hvarjemte här finnes något manufaktursmide, af köpt tackjern. Afsättningsorten är Kalmar. Ägare: C. F. Andersson. Till bruket lyda en mjölqvarn och en enbladig husbehofssåg, samt ett tröskverk, hvilket drifves med vatten. En kopparhammare har funnits här; men är numera nedlagd.

Linnéiska Samfundet stiftades i Stockholm af kammar-rådet Billberg år 1833, och hade ledamöter äfven utom landet, men kom aldrig till någon större verksamhet, ehuru, genom dess föranstaltande, ett antal lefvande djur samlades i Humlegården. Det upphörde slutligen omkring 1840.

Linnéiska Samlingarne. Att dessa beröfvades Linnés fäderneslаnd är en sällsamhet, som fordrar sin förklaring. Linné hade testamenterat dem åt sin son. När denne dog ogift, tillföllo de modern genom laglig arfsrätt, liksom hans öfriga qvarlåtenskap. Hennes rådgifvare och gode män utbjödo dem nu åt Banks i England; men som denne ej ville köpa dem, föreslog han sin vän, doktor Smith, att i stället emottaga anbudet. S. var genast färdig dertill och priset bestämdes till 1,000 guinéer. Detta skedde under det Gustaf III befann sig i Italien, och man hade inbillat grefve Creutz, akademiens kansler, att samlingarne icke voro af synnerligt värde, att växterna voro klistrade på groft papper, fiskar och amfibier skadade af otillräcklig spiritus vini, o. s. v. Emellertid hade kejsarinnan Catharina äfven anmält sig såsom köpare, och några af Linnés vänner velat anskaffa den er-

förderliga summan, på det samlingarne måtte qvarstanna i Sverige. Men boets utredningsmän höllo sig fast vid den gjorda öfverenskommelsen, och doktor Smith skyndade att sätta sin skatt i säkerhet. I detsamma hemkom Gustaf III, och då han blifvit underrättad om hvilken förlust Sverige gjort, afsände han ett snällseglande kronofartyg, att återhemta samlingarne; men dessa hade redan hunnit till bestämd ort, och voro oåterkalleligen förlorade för det land, de bordt tillhöra. Köparen lät, i glädje öfver det lyckade företaget, slå en medalj, föreställande en fregatt, jagande ett mindre fartyg.

Linnercrantz, Zachris och **Jonas**, två bröder, hette förut **Lindman** och adlades som kapitener d. 17 Nov. 1718. Den förre blef 1726 i Carlskrona ihjelstucken af majoren Sven Åderman, och den senare blef vansinnig af ett muskötskott i hufvudet, som han erhållit i en träffning mot Danskarne vid Sundsborg d. 15 Aug. 1718.

Linnerhjelm, Jonas Carl, sonson till biskop Linnerius, riks-heraldikus och kansli-råd, född d. 30 Aug. 1758, död d. 12 Febr. 1829, är känd såsom författare af åtskilliga slags *Vitterhetsförsök* i den Gessnerska stilen, och tre olika samlingar *Bref under resor i Sverige.* För öfrigt en redlig och aktningsvärd man. Målade landskap och graverade i koppar. Hans första fru, **Helena Maria Ehrenstråhle**, var äfven vitter och man har af henne en samling poetiska och prosaiska stycken.

Linnerius, Jonas, född d. 2 Mars 1653 i Skellefteå, der fadern var kyrkoherde, blef student i Upsala 1670, företog 1681 en utländsk resa med sin broder och blef 1684 theol. professor och pastor vid Lunds domkyrka, 1690 domprost, samt 1715 biskop i Lund, der han afled d. 10 Febr. 1734. En lärd och redbar man, som har den förtjensten om Lunds bibliothek, att han skänkt detsamma dess dyrbaraste manuskript, den s. k. *Liber aoticus.* Hans barn adlades under namnet *Linnerhjelm.* (Se ofvan.)

Linneryd, en socken med Sandsjö, belägen i Konga härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 3¼ mil S.S.O. från Wexjö. Kyrkan blef ombyggd 1798; men invigdes först år 1806. Här märkes: *Skogsnäs,* 1 mtl. säteri, här föddes orientalisten C. M. Agrell (se detta ord). Nära Friggetorp står en s. k. lyftosten, hvarom sägnen förmäler, att Thor, då han en gång vandrade här förbi med sin dräng, mött en jätte, som han tillsport, hvart han ernade sig. "Till Walhall, att slås med Thor, emedan han med sin ljungeld bränt upp mitt fähus", sade jätten. "Intet är det värdt, att du mäter din styrka med honom", genmälte Thor; "jag skulle knappt tro dig vara karl att lyfta denna lilla sten upp på den stora här." Jätten blef vred och grep stenen med alla krafter, men förmådde icke lyfta den från marken; så hade Thor förvandlat stenen. Då försökte Thors dräng, och lyfte stenen lika lätt som sin vante. Nu slog jätten till Thor, att han knäade; men med hammaren slog guden genast jätten till döds. Jätten säges blifvit begrafven i det stora stenröset der bredvid. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 61¼ mtl. och har 2,610 invånare. Dess areal utgör 32,423 tunnl., af hvilka 2,030 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Linneröd, annex till Esphult, beläget i Gärds härad af Christianstads län, 2½ mil V.S.V. från Christianstad. Socknen innefattar 11⅞ mtl. och har 590 invånare. Af dess areal 8,169 tunnl. äro 230 sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Linnés ört, benvärksgräs, torrvärksgräs, vindblommor, klågräs, jordkronor, giktgräs, anisblommor, rohultsgräs, stighåltgräs, drefettergräs, ettergräs, myrtögon, tågor (Linnea borealis), en mångårig alltid grönskande refväxt, som förekommer uti torrare steniga barr- och björkskogar, från grannskapet af Lappska fjällen ända till Wermland ymnigt, i alla de öfriga landskaperna, ända till Skånska skogsbygden, här och der, utmärkt genom sina små men täcka och välluktande blomkronor. Örten ätes endast af får och getter, men användes deremot allmänt uti hus- och boskapsmedicinen, samt har visat sig verksam emot svår höft- och lårvärk, då den användes både in- och utvärtes.

Linning, Carl, agreé vid de fria konsternas akademi, omtalas i Boyes Målarlexikon såsom en Svensk skulptör på 1800-talet. Lärer hafva modellerat medaljonger, men obekant är om han huggit några bildstoder. Död 1844.

Linodlings-premier. För linodlingen, en slöjd, med hvilken jordbruket står i ett nära sammanhang, hafva uti Wermlands, Skaraborgs, Jönköpings, Kalmar och Blekinge län, der, i följd af belägenheten, hågen för linodlingen blifvit mera allmän och förädlingen gjort större framsteg, serskildta premier, i förhållande till varans värde och beskaffenhet, blifvit utsatta och utdelade, dels ock understöd beviljadt, för att försäkra beståndet och fortfarandet af det till linodlingens och linneväfnads-slöjdens spridande bland allmogen uti de Småländska provinserne anlagda institutet vid Gårdsby, hvilket understöd likväl nu mera är indraget.

Linplantering och **Linneväfnader.** Redan i sextonde århundradet idkades i Ångermanland en icke obetydlig linplantering och lärftstillverkning, likväl af gröfre slag. Linet var alltid af utmärkt godhet, och man kände redan länge här ett beredningssätt, under namn af det Norrländska, äfvensom finare spånad och väfning, hvilken man senare sökte att göra allmännare, äfven i de sydligare landskapen. I medlet af adertonde århundradet förde linets godhet några Ångermanländskor på den tanken, att det äfven torde kunna beredas till finare spånader. Första försöket, hvilket mycket väl lyckades, gjordes i Nätra socken, af en bondhustru, Sigrid Olsdotter i Wik, hvilken således blef den, som lade grund till de senare inrättningarne; hon erhöll ock derföre det första premium. Hennes dotter, enkan Märta Olsdotter i Bjästad och gästgifvaren Jon. Stenklyfts hustru Ch. Bröms i Bjästad, följde hennes exempel. Spinnskolor inrättades, den första af prostinnan Norberg

i Nätra, hvilken socken blef och ännu för 20 år sedan var stamsäte för den fina linneväfnaden, hvarifrån den utbredt sig i flera socknar, särdeles i norra Ångermanland och Helsingland. Vid 1747 och 1751 årens riksdagar gjordes åtskilliga författningar om premier och belöningar, igenom manufaktur-kontorets försorg, till uppmuntran i orten. Flere sådane hafva ock blifvit utdelade för spånad, särdeles af den 1751 slagne skådepenning, med Adolf Fredriks bröstbild å ena och en qvinna med spånrock på den andra sidan, samt omskrift: "Till heder för den qvinna, som fint och snällt kan spinna." Modren till den namnkunniga orientalisten Norberg i Lund, Christina Wallenger, hustru till länsmannen Akas Norberg i Nätra, samt en fru Törasten erhöllo belöningar och ofvannämnde Ch. Bröms en silfverbägare om 40 lods vigt, med omskrift: "Gifven 1752 af Riksens Högloft. Ständer till gästgifvaren Jonas Stenklyfts hustru Chr. Bröms i Bjästa för visad flit uti sin linnespinning och väfnad." Ofvannämnde Sigrid tilldelades, besynnerligt nog, först 1756 en belöning, bestående af en stor silfverkanna. Flera prestfruar voro på ett ganska berömvärdt sätt verksamma för denna näringsgren. Landshöfdingen P. A. Örnsköld har i Westernorrland, under åren 1762 och 1769, på ett utmärkt sätt befordrat linväfnaden. År 1764 reste, på manufaktur-kontorets bekostnad, lärarinnor från by till by för att sprida denna konst; men Örnskölds försök, att bringa densamma till allmänlighet och fullkomlighet äfven i Medelpad och Jemtland, hade ingen varaktig framgång. De finare linneväfnader, för hvilka premier erhålles, äro indelade i 8 klasser. Till den första hör den, som i ränning innehåller 2,720 till 2,920 ändar, eller i väfskeden åtminstone 1,600 dubbla ändar; en hvar af de följande klasserna förhöjes med 200; hvilket allt bestämdes i kongl. förordningen af 22 Febr. 1762, hvilken fastställer premierna. Vidare måste allt premielärft vara åtminstone 1 $\frac{1}{2}$ aln bredt, fast, hvitblekt och ej sönderrifvet. Den mer eller mindre jemna väfven bestämmer godheten inom sjelfva klassen, nemligen, om hvarje ända är den andra lik. Premier betalas efter rörens antal på bredden, nemligen för 1600 rörs 9 r:st, och ökas med 3 r:st för hvarje 100 rör. Bedömandet och stämplingen sker af en kommitté, hvilken sammanträder i sockenstugan tre gånger om sommaren, en eller två dagar för hvarje gång. Kyrkoherden för ordet, länsmannen och nämdemännen äro ledamöter. Premiebevisen, underskrifne af denna kommitté, mottagas i utskylder i stället för kontanta penningar, och gälla äfven i allmänna lefvernet lika med annat gångbart sedelmynt. Årliga afkastningen af premielärftets försäljning räknas ännu för ett tiotal af år till öfver 100,000 R:dr B:ko, hvaraf man afdrager endast 2,900 R:dr för rudimaterier. Det mesta premielärft förfärdigas i Nätra socken, dernäst Lindensjö, Själavad, Arnäs, Vibyggerå, Nordingrå, Ullunger och Grundsunda. Det betydligaste är af 2:a, 3:dje och 4:de klasserne; äfven temligen mycket af 1:a och 5:te; af de öfriga ganska litet. Lärftet stämplas ej alltid i den socken der det blifvit förfärdigadt; ty ofta uppköpes det före stämplingen af handelsbönder från andra socknar och stämplas hos dessa. Detta uppköp sker förnämligast af Nätraboer, hvarföre qvantiteten af de hos dem stämplade stycken är öfver allt förhållande stor. De som väfva, spinna blott en liten del af det garn de nyttja; det öfriga köpes. Hülphers anför, i sin beskrifning öfver Ångermanland, att redan 1758 förfärdigades garn i Nätra, som inneböll 4,000 alnar på 1 lod. År 1813 skickade regeringen 27 dalkullor till norra Ångermanland, för att der lära väfva, och på samma tid ditkommo dalkarlar, för att få undervisning i att göra väfstolar, bereda lin, m. m., och äfven till Wermland förskrefvos Ångermanländska väfverskor. Institutor för Norrländsk linberedning, spånad och väfning inrättades på flere orter, hvaraf det betydligaste var vid Gårdsby (se detta ord). I Helsingland drifves betydlig linodling och diverse linväfnad, af hvilken senare år 1844 förfärdigades 2,200,000 alnar. I Wester-Norrland uppgick alntalet till 330,000; i Skaraborgs län till 13,000; hvarjemte sådana väfnader äfven förfärdigas i Hallands, Jönköpings, Kronobergs, Östergöthlands, m. fl. län, dock till ett mycket ringare antal alnar än i de först nämnde. Samma år utbetaltes, af de till manufakturernes befrämjande anslagne statsmedel, 3,457 R:dr till allmogen i Westernorrlands län, såsom premier för åstadkomna finare lärftsväfnader.

Linroth, en slägt af bruksägare, härstammande från brukspatronen på Ahlevittern **Elias L.**, hvilken adlades 1691 tillika med sina sex söner, både för det han upptagit åtskilliga bergverk, "så af silfver som jern", hvarigenom han ökat kronans inkomster, och dessutom, under kriget med Danmark, gjort staten stora försträckningar af ammunition och proviant, till gränsens försvar. Han sjelf var död året förut, 1690. Af de sex sönerne voro tre militärer och stupade under Carl XII:s krig.

Lins (Ervum), ett växtslägte, hörande till familjen ärtskidväxter, hvaraf tvenne arter förekomma vilda, neml. duf-lins och sparf-lins (se dessa ord), samt en art, odlad hufvudsakligen i trädgårdar, under namn af *Linsen* (E. Lens), hvilken är ettårig och förekommer vild i Mindre Asien, samt förvildad ibland sädesslagen i södra Europa, hvarest den för öfrigt allmänt odlas. Ärterna äro dels gulbruna, dels hvita och mycket närande, samt användas dels stufvade till kötträtter, dels ock uti köttsoppor.

Linsell, kapell-församling och annex till Sveg, beläget i Herjeådalens fögderi af Jemtlands län, 13 mil S.S.V. från Östersund. I denna socken, som är belägen på begge sidor om Ljusnan, hålles gudstjenst endast fyra gånger om året, af presterskapet i Sveg. På de öfrige söndagarne predikar klockaren eller en bonde, ur postillan. *Linsellsvålarne* uppresa sig på Ljusnans andra strand. Vid sydvestra foten af denna isolerade bergskedja sträcker sig *Lofsdalen*; i nordost *Råndalen*. Lofsdalen utsträcker sig flera mil först i syd- och sedan i nordost inemot Hede pastorat och till gränsen af Sär-

na socken i Dalarne, genomskäres af *Lofs-ån*, som uppkommer vid foten af Hjällfjäll, och begränsas i sydvest af Lofsfjällen. Enligt en gammal sägen skola Helsingarne på sina vallfärder till Norrige hafva passerat Lofsfjällen, och vid sin återkomst, efter en lyckligt fulländad fjällresa, anställt högtidliga lofsånger i denna dal, vid byn af samma namn. Denna sed skall hafva gifvit orten sitt namn. Äfven berättas att ett kors här varit uppfördt, vid hvilket de vallfärdande förrättat sin andakt. Socknen består af 4⅛ mtl. och har 356 invånare. Adr. Östersund.

Linål (Pteromyzon branchialis), en till nejonögeslägtet hörande, ringmundt, fisk af 6 tums längd, till formen masklik, med halfcirkelformig öfverläpp, utan tänder och med knappt märkbara fenor; lefver på bottnen i floder och bäckar.

Liodhus. Se: *Gamla Lödese.*

Liquoristiska striden. Under Erik XIV:s tid, då de reformerte, med konungens lärare Dionysius Beurreus i spetsen, försökte att få sin trosbekännelse till den herskande i landet, framkastade den reformert sinnade biskopen i Westerås, Ofeeg, den frågan, om ej en annan vätska (*liquor*) än vin kunde begagnas i nattvarden. Anledning dertill gaf en tillfälligtvis uppkommen brist på vin, hvars tillförsel blifvit hämmad. Frågan blef ett tviste-ämne, som behandlades med hetta, och dess gynnares, isynnerhet Ofeegs Kalvinistiska tänkesätt, stucko ofördäckt fram, då de yrkade en, med denna bekännelse enlig, likgiltighet för elementerna i nattvarden, och i öfrigt för de yttre formerna af flera kyrkliga inrättningar. Striden, ehuru af kort varaktighet, var temligen häftig och slöts på ett prestmöte i Stockholm 1565, med nederlag för Ofeeg och hans reformerte vänner. Den kallades den liquoristiska.

Lisjö, stångjernsbruk. Se: *Larsansjö.*

Lisjö, säteri i Munktorps socken af Westmanland, består af 4 mtl., hvarunder lyda 5¼ hemman, 14 torp samt såg och qvarn. Gården har utmärkt vacker belägenhet emellan Norra och Södra Lisjöarne. Säteriet är väl bebygdt och har ansenlig trädgård. Det har tillhört slägterne Horn, Cedercreutz, Falkenberg, Adlerstedt, Broman, v. Rosenstein och Groen samt har nu samme ägare som det å säteriets ägor belägna bruket Larsansjö (se detta ord).

Lisma, säteri, i Huddinge socken af Södermanlands landskap och Stockholms län, 1¾ mil söder från hufvudstaden, har ovanligt vacker belägenhet vid Lisma-sjön och är omgifvet af löfskog och bördiga ängar. Traditionen förmäler, att konung Carl IX varit ägare af Lisma och nyttjat det till jagtboställe; emedan der i skogen alltid skall hafva varit och ännu finnes godt förråd på villebråd. År 1683 blefvo begge Lisma hemman, under namn af Norr- och Söder-Lisma, förvandlade till säteri af ståthållaren J. Gottman Silfverklo. År 1704 blef kansli-rådet Olof Cederström ägare af Lisma och Eketorps till hvarandra gränsande säterier, och innehades egendomen sedan af Cederströmska slägten, under hvilken tid begge Lisma säterier lära blifvit sammanbyggde. År 1810 köpte öfversten frih. Otto Mörner hela Lisma och Eketorps egendom af sistnämnde slägt, försålde kort derefter Eketorp, anlade vid Lisma en trädgård och park, med kanaler, och förskönade herrgården betydligt. År 1819 köpte konung Carl XIV Johan hela Lisma egendom; men då konungen 1823 köpte Stjernsund i Nerike af öfversten O. J. Hagelstam, erhöll öfversten Lisma i afräkning på en del af köpesumman. Egendomen består för det närvarande af 3¾ mtl., med frälsehemmanen Upsala och Gräsvreten, 25 torp, en vattenqvarn, en grynqvarn och en såg. Ågorymden är 6 till 7,000 tunnl., höfångsten omkring 1,500 lass, utsädet omkring 70 till 100 tunnor höst- och vårsäd tillsammans. Inom egendomens område finnas 8 mer och mindre fiskrika sjöar, samt 4 andra, hvaruti Lisma äger del. Trädgården, som utgör omkring 5 tunnl., är utmärkt smakfullt anlagd, samt har flere hundrade utvalda fruktträd, och genomskäres af kanaler. Ur bottnen utaf en af dessa uppspringer genom ett berg en märkvärdig skön springkälla, som uppsprutar sitt vatten högt öfver vattenytan, ehuru källådern kommer dit under Lisma-sjöns botten. Källan upptäcktes af öfverste Hagelstam. Han har betydligt förbättrat egendomen, både till ägor och byggnader, samt bygdt en 220 alnar lång bro öfver Lisma-sjön till beqvämare gemenskap emellan ägorna.

Lissenhelm, Samuel, son af klädesväfvaren i Lissa i Polen, Anton Christoffersson, blef 1666 anställd i Svensk tjenst vid åtskilliga beskickningar, särdeles vid några Tyska hof, regerings-råd och envoyé extraordinaire vid Trawenthalska fredskongressen. Adlad 1684. Han var född 1639, men dödsåret är ej uppgifvet. Ätten är utgången.

List. Detta ord, anmärker Dijkman, i sina *Kyrkie Handlingar*, har hos våra förfäder haft en berömlig bemärkelse, så att det innefattade begreppet "konst, snällhet, qvick- och behändighet samt godt kynne; hvarföre man finnei igen at Magistri artium, eller uthi verldzliga tings vettskap grundade män, äro kallade *Meistara i Bokalist*, hvilket ord nu tages för bedrägelighet, en klokhet till förderf, tvifvels utan der af, at någre hafva missbrukat sin välfängne list."

Lister, ett härad i Blekinge län, gränsar intill Skåne, hvarföre ock dess språk är en blandning af Skånska och Blekingska dialekterna. Man får icke annorstädes i Blekinge se så stora slätter som här. Isynnerhet finnes i Melby socken stora sädesfält; men i Jemshög är skogigt och bergigt. Hela häradet har namn af den fordna Listerön, hvilken varit af det anseende, att den vid fredsfördrag blifvit serskild nämnd jemte Skåne, Halland, Bleking och Hven. Så väl äldre som nyare författare nämna Lister, såsom ett eget landskap, afsöndradt från Bleking, en åtskillnad, hvartill sjelfva naturen gifvit anledning. Wesan-sjön i Gammalstorps pastorat, som länge endast varit märklig för sin höga vass och djupa dy, minskas småningom, och landet deromkring tilltager. Den har fordom varit segelbar, och haft utlopp på tvenne

ställen vid Norje- och Sölve-vik, och Listerlandet utgjorde sålunda en ö. Detta härad har för öfrigt varit förlänt åt furstarne af Rygen; men när denna förläning upphörde är okändt. Häradet innefattar staden Sölvesborg och dess landsförsamling, samt socknarne Mörrum, Elleholm, Jemshög, Gammalstorp, Ysane och Melby, hvilka tillsammans utgöra 258½ mtl. med 19,437 invånare, hvartill kommer nämnde stads folkmängd 1,085 personer. Jemte Bräkne härad utgör Lister en domsaga och ett fögderi. Häradets tingsställe fanns fordom i Norje by; men finnes nu i Carlshamn. Dess vapen visar en yxe och trenne stjernor. Skölden omgifves af palmqvistar och betäckes med en konglig krona. Allmogen är begifven på handel. Uppköpet sker merendels i Skåne af råg, malt, ärter, gryn, svinkreatur, m. m., hvilket försäljes i Carlskrona. Åkerbruket lider stundom dervid, dock har lusten att handla uppbulpit bonden från fattigdom till en allmän välmåga. Häradets areal utgör 132,285 tunnl., af hvilka 10,840 äro sjöar och kärr.

Listerby, en socken med Forkärla, belägen i Medelstads härad och kontrakt af Blekinge län och Lunds stift, 2 mil N. N. V. från Carlskrona, vid hafvet. Till socken höra flera öar, såsom: *Torkö*, med ruiner efter ett kapell, helgadt åt S:t Clara: *Arpö*, har inskärsfiske och en hamn för mindre fartyg. Vid denna ö är det inlopp till Carlskrona, som kallas Arpösund. *Jordö, Fallö*, m. fl. Några runstenar märkas i socken. Denna hör till 2 kl. konsist., består af 31¾ mtl. och har 1,545 invånare på en areal af 8,655 tunnl., af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Adr. Ronneby.

Listers och **Bräkne** förenade kontrakt af Lunds stift, är beläget i Blekinge län och innefattar 7 regala pastorat, nemligen Carlshamn och Asarum, Hoby och Öljehults kapell, Mörrum och Elleholm, Mellby eller Mjellby, Gammalstorp och Ysane, Jemshög och Näsum, samt Sölfvesborgs stads- och landsförsamling, och 1 konsistorielt pastorat, nemligen Hällaryd med Åryd. Kontraktets folkmängd utgör 44,247 personer.

Listers hufvud är ett för sjöfarande märkvärdigt berg, beläget i skogen vid Håxaby i Mellby socken och Listers härad af Bleking. På östra sidan om berget märkes en utmärkt källa.

Listonhill, en egendom på kongl. Djurgården vid Stockholm, invid saltsjön. Det vackra boningshuset är beläget på en kulle, romantiskt öfverskuggadt af lummiga träd. Envoyén Robert Liston erhöll 1790 denna plats, utgörande 5 tunnl. 17½ kappl., mot 10 R:dr till Djurgårdskassan och 10 R:dr till jägareboställena Biskopsudden och Rryssviken. Han namngaf stället och nedlade mycken kostnad på byggnader, trädgårdsanläggningar och ställets förskönande, efter hofintendenten F. M. Pipers ritning. Vid sin afresa sålde han det till grosshandl. Elias Langenberg för 700 pund sterling (omkring 8,400 R:dr B:ko). Dennes enka sålde det 1808 till grosshandl. Wennerqvist för 5,000 R:dr B:ko. Efter honom köptes det 1813 af nuvarande ägaren direktören, ridd. och kommend. C. Arfwedson.

Lita, i gamla Svenskan detsamma som *se*. I Olof Tryggvasons saga heter: "Sua eg meigi lita hvars mans asins" (så att jag kunde se hvar man i ansigtet).

Liten lefver än! En pantlek, bekant uti de flesta både Svenska och Finska landsorter, der detta slags lekar äro brukliga, äfvensom i Frankrike. En trädsticka antändes och elden blåses ut, så att stickan blott fortfar att kola. Nu sändes den hastigt, från hand till hand, med de orden: "Liten lefver än!" Den person hos hvilken stickan alldeles utslocknar, erlägger pant.

Liten lefver än, en tidning, som år 1841 utgafs af O. P. Sturtzenbecher. Den upphörde 1842

Litet och ofta fyller snart säcken, ett gammalt talesätt, liktydigt med: många bäckar små, göra en stor å.

Lith, en socken med Kyrkås och Häggenäs, belägen i Jemtlands läns norra fögderi och norra kontrakt af Hernösands stift, 1¾ mil N. N. O. från Östersund. Kyrkan, af sten, med torn, är mycket gammal; men i senare tider förbättrad. Den är belägen på ett af tre strömmar kringflutet land, nemligen *Liths*-elfven *Långan* och *Hårkan*. Näringsfånget är åkerbruk och boskapsskötsel, samt skinnberedning. Bland fornlemningar märkas några stenrösen och domarehögar. Socken hör till 2 kl. konsist. Den består af 45¾ mtl och har 1,672 invånare. Jemte annexerne utgör dess areal 327,425 tunnl., hvaraf 25,000 äro sjöar och kärr. Adr. Östersund.

Lithén, Mårten, son af kapellanen i Borås Lithenius och född derstädes d. 29 Aug. 1706, en man, mera känd af verlden genom sina besynnerligheter, än gagnande henne genom sina kunskaper. Promoverad till magister 1734, fick han af tullinspektoren i Alingsås, Jonas Ahlberg, år 1735 uppdrag, att följa hans son till jesuiten Galdenblad i Lintz, besökte flera Tyska städer och äfven Paris, samt blef promoverad till med. doktor i Nürnberg, hvilket tillgick på det sättet, att som han icke egde penningar till att bestrida kostnaderna, begärde han af magistraten att bli promoverad gratis, hvilket också beviljades. Professorerne, som ogerna gingo miste om sin inkomst, utläto sig nu, att L. illa fullgjort sin examen, att han lägrat en piga och således ej kunde admitteras; men magistraten förblef vid sitt beslut och L. promoverades omsider, sedan han lofvat att framdeles godtgöra professorerne. Hemkommen till Sverige sökte han 1740 med. adjunkt syslan i Åbo; men hade svårt att få någon præses för sin disputation, till dess doktor Gissler åtog sig detta uppdrag. Härmed hade ett år åtgått och L. fick likväl icke platsen. Han blef sedan intendent vid åtskilliga af Stockholms helsobrunnar, fick professors titel och dog 1771. Under sin studiitid i Upsala kallades han af sina kamrater Ichneumon, var lång och mager, mycket snål och smutsig, och bodde i Stockholm i en vindskammare på Norr, dit man måste uppklättra på en stege. Hans prak-

tik var mest hos bagarebod-gummor och personer af denna klass, hvilka betalte honom med litet mat och några styfver, dem han hopsparde.

Lithheim, hette förut **Lithén,** var son af kyrkoherden i Stengårdshult, studerade fortifikationen i Frankrike, anlade åtskilliga förskansningar vid Riga och följde en tid Carl XII:s här samt blef 1718 adlad, då han antog ofvanskrifna namn. Ansågs för en ganska skicklig ingeniör. Dog barnlös 1730, då ätten utgick med honom.

Lithion, ett alkali, består af 1 atom lithium och 1 atom syre, och är den senast upptäckta kropp af denna klass. Förekommer i naturen i form af kiselsyradt lithion i förening med kiselsyrad lerjord uti tvenne mineralier, neml. petalit och spodument, samt upptäckt, i det förra, år 1818 af Svenske kemisten Arfvedsson.

Lithman. Kyrkoherden i Nyköpings och Allhelgona församling, Nicolaus Jacobi Bothniensis, hade två söner, **Jacob** och **Carl,** hvilka antogo namnet Lithman. Den förre blef borgmästare i Örebro, underlagman i Wermland, assessor i Götha hofrätt, adlades 1654 och dog 1674. **Carl** studerade vid Tyska akademier, blef magister i Rostock 1638, theol. lektor vid Stockholms kollegium och kyrkoherde i Solna 1643, sedan theol. professor i Upsala, kyrkoherde i Danmark, derefter i Waxala, domprost i Upsala och 1674 biskop i Strengnäs, der han dog d. 14 Okt. 1686, nära 74 år gammal. Äfven han adlades 1682 med bibehållet namn; men bägge ätterna äro utgångna. Har utgifvit ett par likpredikningar på Svenska, jemte åtskilliga Latinska, theologiska disputationer.

Lithografien infördes i Sverige aldra först af den Tyska stentryckaren Müller, hvilken hitflyttade år 1820. Konsten var då föga mer än i sin barndom; men har sedan här, likasom i det öfriga Europa, gjort betydande framsteg. De förnämste lithografiske tryckare hvilka sedermera utmärkt sig, äro: Löfstädt, Göthström och Magnusson, Schéele, Spong & Cardon, Hård, Dreijer, Meijer, Holm, m. fl. De förnämsta utgifna lithografiska arbeten äro: *Billmarks Panorama af Stockholm*, hans *Utsigter af Rehntrakterna* och *Resa från Stockholm till Neapel, Graffmans Skottska Vyer, Sandbergs Galleri, v. Schéeles Napoleons Lefnad, Wahlboms fosterländska bilder*, sednare hälften af *Thersners vyer, Sverige framstäldt i teckningar, 427 Port. af namnk. Sv. Män och Fruntimmer, Teckningar till Svenska Historien, Svenska konungar och deras Tidehvarf, m. fl.* De förnämste lithografiske ritare äro: Billmark, Vougt, Cardon, Herlin, Strömer, v. Schéele, Körner, Hårdh, Wahlbom, Mörner, Söderberg, Lundqvist, Salmson, m. fl.

Lithou, Gustaf, son till kyrkoherden och prosten i Limingo uti Österbotten, Gustaf Lithovius, och född derstädes 1692, gick i krigstjenst omkring 1716, men hann ej längre än till fändrik, emedan han tog afsked efter freden. Likväl fick han 30 år senare kapitens-fullmagt, erhöll en liten pension, hvaraf han, ehuru i mycken torftighet, lefde nöjd och belåten med sin sånggudinna, som mest uttryckte sig på Latin, på hvilket språk han anses vara en af Sveriges förnämste poeter. Det bästa af hans skaldestycken är ett sorgeqväde öfver Carl XII:s död. Hans flesta öfriga poemer äro tillfällighetsverser, hvaraf dock blott en ringa del blifvit utgifna. Dog 1753.

Lithurgik kallas den del af mineralogien, som innefattar användandet af bergarter och malmer för tekniska behof, såsom till byggnadsmaterial, samt till skulptur och lyxartiklar, m. m.

Litslena, en socken, hörande till 2 kl. konsist. pastorater, belägen i Trögds härad och kontrakt af Upsala län och stift, 3 mil S.V. från Upsala, vid Enköping. En helsobrunn, *Hummelsta*, har här kommit i bruk genom landshöfdingen Cronbergs försorg, omkring år 1720. Den gillades af professor Roberg, och begagnades ännu i slutet af sista århundradet; men nyttjas ej mera nu. Runstenar märkas vid Kålsta eller Skolsta by och Ullstäma. Socknen innefattar 60½ mtl. och har 1,222 invånare. Dess areal utgör 8,355 tunnl., hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Adr. Ekolsund.

Litteraturbladet, en månadsskrift som åren 1830 och 1839 samt början af 1840 utgafs i Stockholm af professor E. G. Geijer, och afhandlade så väl litterära som sociala ämnen.

Litteraturföreningar. Den första litteratur-föreningen stiftades år 1832, af åtskillige professorer och yngre lärare vid Upsala universitet. Det hufvudsakliga ändamålet var utbildandet af en national-litteratur, motsvarig detta ords sanna begrepp och värdig det Svenska namnet; att, efter förmåga, gifva dels väckelse, dels näring, dels ledning åt en allmännare kärlek för vetenskaperna och vitterheten; att så väl emellan dessa sjelfva, som emellan dem och de sköna konsterna, knyta ett närmare samband; att i ett enda broderligt förbund sammanfoga de män, hvilka i Sverige helga sitt lif åt deras tjenst; att för universiteternas verksamhet öppna en omedelbar och oafbruten väg till den större allmänheten, samt derigenom bereda en liflig vexelverkan, af ömsesidigt båtande inflytelse; slutligen och framför allt, att dervid framkalla och till fri utveckling förhjelpa yngre litterära krafter, genom den uppmuntran och det understöd, hvarförutan de, esomoftast, gå förlorade för fäderneslandet. Denna, till sitt syfte så vackra förening, ägde likväl ej länge bestånd. Föreningen utgaf, från 1833 till 1838, en vetenskaplig tidskrift: *Skandia*, innehållande original-afhandlingar, utförligare uppsatser, större öfversigter af utländsk litteratur och konst-odling, samt en *Litteraturtidning*, upptagande recensioner öfver den inhemska litteraturens märkvärdigare alster, smärre uppsatser, jemte kortare underrättelser om de vigtigaste arbeten på fremmande språk, konstnyheter, m. m. Denna tidning utgafs äfven från 1833 till och med 1836, då den upphörde. Afgiften var 10 R:dr B:ko för året. — I Stockholm finnes för närvarande (1848) äfven tvenne litteraturföreningar. I den ena, egentligen ett läsesällskap, hvilket stiftades 1841, i likhet med dem som finnas i de flesta Europeiska städer, hålles vintertiden hvarannan lör-

dag föredrag, i så väl vetenskapliga, som litterära ämnen, äfven af personer utom föreningen. Afgiften är 10 R:dr B:ko för året, för hvilken föreningen lemnar tillgång till de förnämsta in- och och utländska tidskrifter och tidningar. Lokalen är i Peterséenska huset vid Munkbron. Då föredrag hållas, erlägges serskildt 12 sk. B:ko såsom inträdesafgift. Den andra är militär-litteraturföreningen, stiftad 1847, hvarest äfven hållas föredrag i ämnen hörande till militärväsendet.

Litteraturhistorien har i Sverige blifvit föga bearbetad. De nyare verken af Wieselgren i hans *Sveriges Sköna Litteratur* och Lénströms litteratur- och konsthistoria lemna mången önskan ouppfylld. Det senare arbetet är mera ett register än en historisk bearbetning. Det förra, oberäknadt hvad sakkännare haft att invända emot enskildheter, lider af mycken grumlighet i framställningen. Begge sakna noggrann tillförlitlighet i uppgifterna, hvilka öfver allt bära spår af hastande brådska och slarf. Äldre arbeten äga vi knappt, annat än samlingar och bidrag till vissa delar af det hela. Sådana äro Hammarskölds försök i den Svenska filosofiens och vitterhetens historia, Sackléns läkarehistoria, Wikströms Latinska afhandling öfver Sveriges botaniska litteratur, o. s. v. För öfrigt har forskaren att uppsöka källorna i den akademiska disputations-litteraturen och i de strödda underrättelser, som här och hvar kunna upptäckas. Litteraturhistorien är nära förenad med statens historia, och har ej heller blifvit alldeles förbisedd af den politiska historiens skriftställare. Så t. ex. nämner Lagerbring, ehuru i förbigående, ett och annat om medeltidens litteratur. Warmholz stora register öfver skrifter i Sveriges historia, upptager många sådana som höra till litteraturen mera än den politiska historien, och den lärde samlaren v. Stiernman har icke heller lemnat detta fält obevandradt. De lärda och vittra akademiernas handlingar utgöra ännu en källa, hvilken är temligen rik och af mycket värde. Tillgångar saknas således icke, hvilka vänta på skickliga arbetare. För en sådan fordras dock en outtröttlig flit; ty arbetet är vidsträckt. Den Svenska litteraturens häfder kunna icke föras längre tillbaka, än senare hälften af medeltiden. Före denna tid fanns uti de Isländska sagorna och sångerna väl en Skandinavisk, men icke en Svensk litteratur, och äfven sedan Svenskan utbildat sig till eget språk, begagnades det föga; emedan folket var obildadt och de lärde skrefvo på Latin. Innehållet hör dock till Svenska litteraturen, ehuru bundet af ett fremmande språk. Några arbeten på Svenska språket anträffas likväl äfven från denna tid, och blifva efter reformationen allt mera talrika. En rätt sjelfständig Svensk litteratur fanns dock ej före 18:de århundradet.

Liturgi kallas ordningen för ceremonierna i en kyrka. Ordet härleder sig af det Grekiska: *λιταί*, *böner*. Vanligen menar man i Sverige med liturgi den kyrko-ordning, som konung Johan III anbefallde till efterlefnad år 1577, och hvilken innehöll en förmedling af protestantiska och katholska kyrkobruk. Konungens afsigt dermed var, icke så mycket att rent af återföra den Svenska kyrkan till katholicismen, som icke mera att bilda en egen kyrka, oberoende af både påfven och den Augsburgiska bekännelsen.

Liturgiska striden kallas i historien det oväsende, som uppkom genom konung Johan III:s försök, att, med vissa förbehåll, återinföra katholska religionen i Sverige, och närmast med anledning af den kyrko-ordning af år 1575 och nattvardsliturgi (Liturgia Svecanæ Ecclesiæ, Catholicæ & Orthodoxæ Conformis), hvilka till allmänt antagande påbjödes och betraktades såsom förberedelser till nämnda återgång. Liturgien, eller såsom den också kallades, röda boken, utarbetades af konungen biträdd af tvenne halfjesuiter, P. Fecht och J. Herbst, samt öfverflödade af papistiska ceremonier och satser, och ett fullkomligt motstycke till berörde kyrko-ordning, hvilken återgaf presterne deras domsrätt, anbefallde helgonens tillbedjande och återställde en stor del af de katholska kyrkobruken. På ett möte i Stockholm med rikets presterskap, d. 18 Juni 1575, blef den allmänt antagen, hufvudsakligast på den nye erkebiskopens Laurentii Petri Gothi förord, och sedan konungen sjelf sökt bevisa, att de i densamma påbjudna kyrkobruk och ceremonier öfverensstämde med den äldsta apostoliska kyrkans. Emellertid begynte en och annan prest att yttra betänkligheter mot den nya liturgien, isynnerhet en rektor Abraham Andreæ i Stockholm, och knotet blef särdeles högljudt, då konungen, på ett möte i Stockholm 1577, förelade riksens råd och presterne till underskrift den med nya satser och ceremonier tillökta messeboken, och ett slags inqvisitionsdomstol nedsattes att döma dem som klandrat densamma. Nu började sjelfva oväsendet. Rektor Abraham Andreæ kastades i fängelse, en hop andra prester, hvilka delade hans åsigter, dels afsattes, dels häktades; men de förföljde funno en försvarare uti den Lutherskt sinnade hertig Carl, som gaf dem fristad och underhåll i sitt furstendöme. Härifrån förde de en häftig ordstrid med liturgiens försvarare, hvilka å sin sida, med konungen i spetsen, öfverskredo alla förnuftets, billighetens och anständighetens gränser. Anti-liturgisternas ifrigaste kämpar voro den fördrifne biskop Martinus i Linköping, biskop Petrus Jonæ i Strengnäs, O. Luth, Henrik Gadolæn på Fogdön, Gudmund Petrejus i Ytter-Sela, m. fl.; men isynnerhet förutnämnde Abraham Andreæ. Äfven sedan konung Johan, efter sin gemål Catharina Jagellonicas död, svalnat i sin katholska ifver, fortfor likväl hans kärlek för liturgien, och försvaret för densamma fick en ursinnig anstrykning, då han 1588 lät fängsla så många af dess motståndare han kunde åtkomma, samt till och med misshandlade dem, såsom t. ex. presten David Ratt, hvilken han slog omkull på golfvet och trampade med fötterna, under yttrande: "på lejon och huggormar skall du gå." Mot det motsträfviga presterskapet i hertig Carls furstendöme utfärdades det häftigaste påbud, som en Svensk konung ännu underskrifvit. De förklarades

för majestätsförbrytare och dömdes fredlösa, så snart de vågade sig utom furstendömet, hvarjemte de benämndes förrädare, hufvudlögnare, troespillare, olärda stympare, åsnehufvuden och satanister. Först på dödssängen ändrade sig konungens tankar, och han sade sig då "ej vilja mera hafva att skaffa med liturgien, eftersom så många deröfver förargat sig och blifvit upproriska." Den liturgiska striden slöts genom det bekanta Upsala möte 1593, hvarest de papistiska bruken och ceremonierna för alltid afskaffades. En af anklagelsepunkterna mot de på Linköpings riksdag år 1600 dömde och aflifvade riksråden var den, att de samtyckt liturgien.

Linksala, en egendom i Finland. (Se: *Catharina Månsdotter.*) Det var här Erik XIV:s enka tillbragte i fred sina sista lefnadsår. Hennes gemåls hätskaste förföljare, Olof Stenbock, hvilken till och med burit händer på honom i fängelset, upphanns, under sin flykt, här af hertig Carls folk, bands vid ett träd, ihjälskjöts och begrofs på stället. Då Catharina fick kunskap härom, lät hon några tjenare upptaga liket, svepa och begrafva det i vigd jord.

Ljung, Johan, en utmärkt tecknare och ornamentsbildhuggare. Det enda man, med någorlunda säkerhet, vet om honom är, att han var född omkring 1740, att hans talang användes till prydande af Stockholms slott, att han erhöll professors titel och dog 1819. I Boyes målarexikon uppgifves hans förnamn origtigt till **Pehr.**

Ljungberg, Jöns Matthias, är ett bland de många exemplen på en förtjenst, hvilken, försmådd i sitt fädernesland, derföre burit sina frukter i fremmande länder. Han föddes 1748 i Christianstad, der fadern var stads-kirurg; studerade först i Lund, sedan i Göttingen, der han erhöll de fördelaktigaste intyg öfver kunskaper och mathematiska insigter, hvarmed han sökte ett stipendium i Upsala, men kunde ej erhålla det. Han hade emellertid fästat kurfurstens af Hannover, Engelske konungen Georg III:s, uppmärksamhet och utnämndes af honom till professor i Göttingen. Han var då ännu icke fullt 21 år. Emedan hans lön likväl här var obetydlig, mottog han det fördelaktiga anbud, som gjordes honom från Kiel; men som han erhöll tillfälle att resa till England, begagnade och det, för att taga kunskap om dess mångfaldiga mekaniska uppfinningar, särdeles Arkwrights spinnmaschin. Ledd af kärlek till fäderneslandet begaf han sig till Sverige och erbjöd sig, 1777, att der införa nämnda maschin och flera andra, blott han försäkrades om en tarflig bergning. Hans anbud emottogs dock icke, hvarföre han vände sig till Köpenhamn, der man bättre förstod att värdera mannen. Här användes spinnmaschiner vid flera fabriker. L. blef justitieråd, sedan statsråd, riddare af Danneborgs orden, led. af Wet. Societeten, utom flera utmärkelser och ansågs som Danmarks förste mathematikus. Bland annat föreslog han och gjorde afvägningarna till kanalen mellan Gystinge sjö och Kjöge. Dog d. 17 Juni 1812.

Ljungfeldt, Abraham, kallade sig förut **Ljungberg**, son till frälseinspektoren och gästgifvaren i Ljungby i Sunnerbo härad, Lars Svensson Trimolin, blef 1676 befallningsman öfver Sunnerbo härad och kommissarie för de genomtågande truppernas förplägning. Som han hade mycket inflytande hos Småländska allmogen, förmådde han 109 bönder att följa sig till Skåne, der han förenade sig med Johan Gyllenstjerna och bidrog att stilla uppresningen bland Skåningarne. Nu fick han uppdrag, att med allmogen besätta Småländska gränsen, hvilket han ej allenast gjorde, utan inställde sig äfven vid konungens högqvarter med 4 sqvadroner beridne bönder och 5 kompanier fotfolk, sedan han under ditmarchen skingrat, nedgjort eller tillfångatagit flera hopar ströfvande Snapphanar. Han deltog sedan med sitt folk i slaget vid Landskrona. Dessa tjenster belönades först långt efteråt, nemligen 1687, med landskamrerare-beställningen i Kronobergs län, och 1698 med adelskap. Ätten är utgången.

Linster, Bertil, kallade sig **Eriksson** till Lappvik, adlades 1573 såsom slottslofven i Revel, blef 1576 befallningsman på Åbo slott och 1580 på Wiborgs. Hans son

Linster, Erik, till Melselä, introducerades 1625, var ryttmästare för en fana Finska ryttare, då han 1611 fick några gårdar i förläning och hade 1633 blifvit befordrad till öfverste-löjtnant, då han utnämndes till assessor i Åbo hofrätt. Följande året suspenderades han men återfick tjensten, med åtvarning att framdeles taga sig till vara. Dog 1641 utan arfvingar, beskrifves som "en i högsta grad öfvermodig och våldsam menniska."

Liwe, en gammal Lifländsk adelig ätt, hvaraf en, **Henrik L.**, år 1563 på Leal, jemte flera andra, tillfångatogs af Svenskarne och öfversändes till Sverige. Från honom härstamma de två bröderne **Reinhold**, och **Bernhard Otto**, samt deras kusin **Jürgen**, hvilka år 1653 upphöjdes i friherrligt stånd. Den förste dog som general-major, den andra som öfverste för Åbo läns kavalleri och den tredje som kapiten. Ätten skref sig sedan **Liewen.**

Liwensten, eller **Liwington, Thomas**, af en Skottsk ätt, hvilken omtalas redan 1401 och nu är utgrenad i flera familjer, såsom grefve af Linlithgou, grefvar af Callender, viscount af Kilsyth, m. m. Denne Thomas var då löjtnant, blef sedan major vid Jönköpings regemente, och var son af kapitenen vid Smålands regemente, Georg Liwingsten. Han fick 1668 bekräftelse på sitt adelsskap, men dog 1677 innan han erhållit introduktion. Denna beviljades år 1680 åt sonen, öfverste-löjtnanten **Georg L.**, men hvilken afled barnlös 1745, då ätten utgick.

Livert eller **Livard**, en riddare som deltagit i någon strid mot hedningarne under k. Inge och efter hvilken *Liverts källa* på Klefva hed, i Klefva socken af Wilske härad i Westergöthland, har sitt namn. Om en vandrare fordom, då källan besöktes af landsfolket, hvarje midsommarsdag vi-

da talrikare än nu, frågade anledningen till denna folkfest, lemnades följande upplysning. "När den helige riddaren Livert kom från striden mot hedningarne, tillika med sin unge son, red han här öfver bergsheden. Af matthet och törst dignade de båda ned från sina hästar, och förmådde icke fly undan längre. Då föll riddaren här på knä och ett litet stycke ifrån honom den unge. De bådo en from bön till Guds moder; genast uppsprungo tvenne klara källor, i hvilka de släckte sin törst, och de prisade nu Herran för detta under." En annan berättelse förmäler, att riddaren ville rädda sin käresta ur striden; men blef med henne nedskjuten af hedningarnes pilar. Af deras hjertblod uppvälde de klara källorna, hvilka genast flöto tillsamman till den lilla bäck, som nu från dem rinner utför heden. Allt sedan har bygdens ungdom hvarje år midsommarsqvällen samlats vid Liverts källa, att dricka af det klara vattnet och tillbringa natten med samtal, sång och lekar.

Livijn, Claes, född d. 12 Nov. 1781 i Skenninge; fadern var justitiarie vid lifgardet. Efter slutade studier ingick han i kansliet, blef 1808 auditör vid Skaraborgs regemente, 1812 assessor, 1818 krigsjustitiarie för armén, 1827 krigshofrättsråd, 1834 general-directör och chef för fångstyrelsen, med landshöfdingerang, R. N. O. Dog d. 12 Okt. 1844. I ständernas skrifvelse af d. 12 Jan. 1845 anslås åt enkan en pension af 600 R:dr B:ko såsom det heter, emedan L. "genom dess långvariga, utmärkta och gagneliga verksamhet i statens tjenst, förvärfvat sig ett rättvist anspråk på nationens deltagande", m. m. L. var icke blott en aktad embetsman, utan äfven litteratör, deltog som medarbetare i *Polyfem*, *Opoetisk kalender* m. fl., har utgifvit *Måsterkatten*, *Axel Sigfridsson*, *Spader Dam*, m. m.

Livin, Zacharias, född 1726 och student i Upsala 1743, ingick vid Smålands kavalleri, der han blef qvartermästare, sedan kornett vid blå husarerne, 1768 ryttmästare vid Smålands husarer, då han af Stockholms borgerskap enhälligt kallades till stadsmajor. Erhöll 1771 afsked med majors titel och dog 1789, just när han ernade upprätta en frikorps och deltaga i Finska kriget. Var poet i den skämtsamma stilen, och har år 1781 utgifvit en *Kyrkostötoscopia Sæbyensis, eller Erik Jonssons, Kyrkovaktares, Bro-foydes samt Orgeltrampares lefvernesbeskrifning.*

Ljuder, annex till Långasjö, beläget i Konga härad af Kronobergs län, 4 mil S.O. från Wexjö. Socknen var till 1693 moderförsamling. Kyrkan är en uråldrig byggnad af träd. Af 8 små sjöar ligger en vid kyrkan, kallad *Ljuders* sjö. *Låsebo* å går genom socken emot Ronneby. Tvenne smärre säterier märkas, nemligen: *Kråkesjö* och *Gåsamåla*, hvardera om 1 mtl. Man har i socknen anmärkt en källa med bittert vatten, som håller saltpeter. Socknen innefattar 43¼ mtl. med 1,346 invånare. Dess areal är 25,064 tunnl., af hvilka 1,890 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Ljugarn, landthamn på östra kusten af Gottland i Andre socken, erhöll 1827 förmånen af fri import- och export-handel med lofgifne varor.

Ljung, en socken med Flistad, belägen i Gullbergs härad, Gullbergs och Bobergs förenade kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 1¾ mil N.V. från Linköping, vid Götha kanal. Utom *Motala ström*, som framrinner härstädes och delar socknen i skogsbygd och slättbygd, finnas 18 små insjöar, utom mindre gölar i skogsbygden. Kongs-Norrby-sjön ligger till en del inom socknen. Kyrkan, belägen på en vacker höjd, grundlades år 1795. Riksrådet grefve Ax. v. Fersen skänkte 2,000 R:dr specie till dess uppbyggande, och har denna slägt äfven sedermera visat mycken frikostighet mot kyrkan, hvarest den har en graf, i hvilken ligger begrafven riksmarskalken grefve Ax. v. Fersen, som den 20 Juni 1810 föll ett offer för folkyran i Stockholm. Altartaflan är af Hörberg. I socknen märkes: *Ljung*, frälse-säteri, beläget liksom på en stor holme emellan Motala-ström och Götha kanal. Omkring medlet af 1700-talet blef detta säteri, genom köp, Fersiska ättens tillhörighet, och gjordes 1747 till fideikommiss, jemte alla tillköpta ägor och lägenheter. Hufvudbyggnaden, uppförd af riksrådet Ax. v. Fersen, flyttades till Medevi, af hvars ägare den inköptes, och finnes der ännu under namn af Ljungsbyggningen. Den ypperliga trädgården och parken äro äfven anlagde af nämnde riksråd. Egendomen består af 50 hemman och ett större antal torp. Derunder hör jernbruket *Jacobslund* eller *Ljung* (se nedan), ett tegelbruk, qvarnar, sågverk, ålfisken, m. m. Ett kalk- och marmorbrott sysselsätter ett stenhuggeri, hvarest pelare, grafstenar, bordskifvor m. fl. arbeten uthuggas, uti denna kalksten förekomma större och mindre petrifikater. Här finnes äfven en boksamling af äldre goda författares arbeten på Latin, Franska, Tyska och Svenska språken. Under Ljungs fideikommiss hör äfven *Sjöbäcka*, 1½ mtl. berusadt säteri jemte 1 mtl. skatterusthåll *Säby*, som är sammanbygdt med det senare. Ljung äges af grefve A. Gyldenstolpe. Här märkes äfven *Gottorps slott* (se detta ord). Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 32¾ mtl och har 1,510 invånare på en areal af 19,486 tunnl. hvaraf 1,260 äro sjöar och kärr. Adr. Linköping.

Ljung, eller **Jacobslund,** jernbruk i ofvannämnde Ljungs socken, är anlagdt på frälsegrund vid Motala ström, i stället för *Kammarboda* fordna stångjernshammare i Åtvids socken. Bruket har 2 härader och 725 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, samt 2:ne manufakturkamrar. Hammarskatten är 7 skepp:d 5 lisp:d. Tillverkningen skeppas på Stockholm. Smidesstämpeln visar ett sammanbundet AF med krona öfver. Ägare: grefve A. Gyldenstolpe.

Ljung, en socken, annex till Forshälla pastorat, söder om Uddevalla, sluter sig på båda sidor om den vackra hafsviken Ljungskile och är en af de mest romantiska nejder i det på dylika eljest så rika Bohuslän. Skogar och fjäll, haf och skär, åkrar och välbyggda egendomar omväxla här i den älskligaste mångfald, och väcka alla resandes

förtjusning. Socknen innehåller en knapp half qvadratmils vidd med en folkmängd af öfver 1,200 personer på 19 ⅛ mantal. Jordmånen omvexlar med bördig lera och mager sand. Skog äga alla gårdarne, och på flera af dessa finnas sågar, qvarnar och andra mekaniska inrättningar. Den mest utmärkte af här liggande egendomar är *Anfasteråd* 1 mantal med en jordvidd af öfver 1,000 tunnland, goda anläggningar och prydliga hus. Kyrkan är en oansenlig och illa vårdad byggnad, utan annan märkvärdighet än sitt undersköna läge. Flera fornlemningar finnas, såsom *k. Hakes graf* (se detta ord), flera bautastenar och griftkullar på Ljungs och Anfasteräds ägor, och skall en af de senare hafva varit en offerhög, hvilket tyckes styrkas af en närbelägen helig källa, *Skärhällen* kallad. Allmogen tror sig stundom höra underbara toner ljuda uti högens innandöme. På Anfasteräd skall finnas en silfveråder, hvilken förr varit känd och pröfvad. Der står äfven ett berg, dit sagan förlägger verkstaden åt en bergsmed (troll), och skall denna en gång på 1500-talet blifvit anträffad sofvandes utanför berget af ägaren till Anfasteräd, samt af honom fängslad och afförd till Bohus, hvarifrån han likväl efter 3 dagars fångenskap försvann. Bergssmeden erbjöd förgäfves för sin frihet, att, utan ersättning, förrätta allt smide åt den som fångade honom, och uttalade sedan en förbannelse öfver den obevekliges efterkommande, hvilken man ock vill påstå har allt intill våra dagar gått i fullbordan. Vid Ljungskilens ända bildar en utskjutande klippa ett trångt pass för landsvägen, och hvilken klippa är ryktbar genom traditionerna om en hit flyttad Snapphane, med namnet kapten Lätt. I ett berg uti skogen nära Ljungs kyrka finnes en rymlig grotta, dit folket under fordna ofredstider flytt med sin dyrbaraste egendom. Adr. Uddevalla.

Ljung, Erik Peter, kyrkoherde i Husby 1746, var född på Ekeby i Nerike d. 20 Dec. 1705, sträfvade i ungdomen mot mycken fattigdom och födde sig mest med författandet af bröllops och andra tillfällighets-skrifter. Har utgifvit en mängd sådana, samt *Andeliga visor öfver Herrans bön*, en öfversättning af *Reiniche Fuchs*, tvenne predikningar på midsommarsdagen, kallade: *En gyllene midsommarskrans* och *En korg med sommarfrukt*, m. m.

Ljung, lyng, ling, löng, rossling, moris, gröne, grunne (Erica vulgaris), en liten buskväxt med ständigt grönskande blad, hvilken förekommer ymnigt på de ofruktbaraste skogsfält, öfverallt i riket, med undantag af fjälltrakterne. Den färska växten förtäres af husdjuren och den torkade användes i stället för halm till strö under oxar, kor och får, den kan äfven begagnas till madrasser o. dyl., och i anseende till dess ej obetydliga halt af garfsyra kan den användas till garfning, äfvensom ock till husbehofsfärgning.

Ljunga, en socken med Hamneda, belägen i Sunnerbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 7 ½ mil V.S.V. från Wexjö. Socknen har 9 smärre sjöar. *Ljunga-å*, som utflyter från Ryssby och går genom Hångasjö till Helga-å. En dalgång genomlöper socknen, genom hvilken Ljunga-å går. Höga åsar sträcka sig äfven här på afstånd från nämnde å. Ett qvarnstensbrott är nyligen funnit på Osjö bys ägor. Ljunga kyrka bygdes 1791. Norr om kyrkan finnas grifthögar. På kyrkoherde-bostället föddes Pehr Henrik Ling, hvars fader var kyrkoherde i denna församling. För öfrigt märkes i socknen: *Grimarp*, 1 mtl. säteri, tillhör kapiten G. L. Hedenstjerna. *Fiskeryd*, 1 mtl säteri, fordom tillhörigt förutnämnde säteri, såsom ladugård; äges af F. W. Ahlmark. *Bråknetorp*, 2 ½ mtl med 8 torp; med 1 hemman lyder det under Tutaryds socken, och med 1 helt säteri under Ljunga. I gärdet vester om byn *Sommarsäte* finnas många grifthögar; likaså norr om byn *Mjärryd*, der äfven märkas en mängd större och mindre uppresta stenar. Vid *Ifla* synes hafva varit tingsstad. *Ljunga helsokälla* (se nedan). Socknen hör till 2 kl. 2 afd. konsist. Den innefattar 34 ½ mtl och har 1,426 invånare. Af dess areal 24,416 tunnl. äro 3,410 sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Ljunga, annex till Bringetofta, beläget i Westra härad af Jönköpings län, 6 ¼ mil S.S.O. från Jönköping. Sjöar äro här *Staf-Majen* och *Örby sjö*. Kyrkan, af sten, skall vara bränd af Danskarne 1611. I socknen märkes: *Örby* eller *Örsby*, sätesgård om 4 ½ mtl., äges af bönder. *Säfsjö* säteri, 4 mtl., bildades 1688, då tingstaden flyttades härifrån. Å Säfsjögärde står, invid sjön, en stensättning med runsten. Säteriet äges nu af bönder. I socknen förekomma en mängd grifthögar och stensättningar. Socknen består af 22 ¾ mtl. och har 580 invånare. Dess areal är 6,711 tunnl. hvaraf 210 sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Ljunga, helsobrunn, i Ljunga socken af Sunnerbo härad, 1 mil ifrån Ljungby köping. Vattnet har visat sig utmärkt verksamt mot digestionsorganernas, könsorganernas och nervernas sjukdomar, äfvensom mot gikt. Här finnes äfven badhus. På brunnsplanen äro uppförde tvenne boningshus, med 18 rum.

Ljungan, elf, i sitt nedre lopp kallad *Njurunda elf*, på östra sidan om Helagsfjället i Hede socken af Herjeådalen. Den löper sedan åt Ljungsjöarna, får flera tillökningar, straxt i början af många aar från de kringliggande bergen, genomflyter en mängd mindre och större insjöar, både i Herjeådalen och Medelpad, af hvilka *Holmsjön* är den största, och faller ut i södra ändan af Klingerfjärden.

Ljungarum, annex till Jönköpings stadsförsamling, beläget i Tveta härad ¼ mil från staden, vid Wettern. Socknen har troligen uppkommit genom sönderstyckning af den fordna Sanna socknen, hvars kyrka förstörds på 1200-talet, genom sjön Wetterns öfversköljning. I socknen märkas: *Kättilstorp*, 2 mtl, blef säteri 1678, har aldrig åbyggnad och en större trädgård. På frälsehemmanet Hofsläts ägor, har gården tvenne mjölqvarnar. Tillhör hofrättsrådinnan Chr. Odencrantz född Fleetwood. *Rosenlund*, är en enskild lägenhet, utan åsatt hemmantal i jordboken, men blef vid extra roteringen

1811 uppskattadt till 1 mtl. Vice-presidenten, frih. J. M. Posse, hvilken ansågs såsom ortens kunnigaste jordbrukare, införde här först vexelbruk och gjorde inom få år detta torp till ett af de vackraste landställen i orten. *Jära*, 1 mtl frälse, låg fordom i en by, benämnd Jädra, hvars öfrige hemman blifvit skänkta till staden. Det har små, men goda ägor. Hemmanen Jordanstorp och Fagerslätt ligga derunder. *Tokarp* med *Nygård*, 3 mtl, har hört under Strömsberg. *Torpa*, är ock ett af de ställen, hvilka genom en, med smak och känsla för det sköna, verksam ägares, aflidne hofrättsrådet F. A. Odencrantz, handläggning blifvit mycket förskönadt. Gården består af 1 mtl kronoskatte; men har, med någon tillköpt stadsjord, här i trakten mindre vanligt vidsträckta och till större delen goda ägor. Tillhör häradshöfdingen T. H. Odencrantz. *Åsen*, 3 mtl, har i Dunkehalla ström mjölqvarnar, skattelagda till 7 par stenar. *Lindal* och *Maredal*, 2:ne hälsobrunnar, *Ryhof*, lannshöfdingeboställe, samt *Strömsbergs* säteri (se dessa ord). På skattehemmanet *Sannas* ägor vid Wettern har man anmärkt lemningar af en kyrka, hvaraf i förra tider socknen burit namn af Sanna, då, efter gammal sägen, Wisingsö varit annex härtill. "Vapenhusdörren" visades på 1762, då kyrkmuren syntes 100 alnar ute i sjön. Stället är numera öfversköljdt af sjön, och kyrkans lemningar stå till det mesta under vatten. Årligen uppflyta menniskoben af de döda, som här varit begrafne. Socknen består af 22 mtl och har 726 invånare. Af dess areal 8,216 tunnl. äro 290 sjöar och kärr.

Ljungarum, säteri i Christianstads län. Se: *Målby* socken.

Ljungberg, Märta, f. 1656, död 1741, gift med kommissarien L. Fäckenström, har stiftat 1) ett stipendium 1681 åt en studerande af Smålands nation i Lund, utgörande årsräntan af 3:ne frälsehemman, att behållas i 4 år; 2) ett dito åt en enka i Sunnerbo härad, 100 daler s. m. årligen, att utgå af vissa hemmansdelar. Hvad som öfverblifver utdelas bland fattige i Angelstads pastorat af Småland.

Ljungberg, Lars Daniel, född d. 17 April 1753, ingick vid fortifikationen, der han 1808 blef öfverste-löjtnant, sedan öfverste i armén och R. af S. O. Var en längre tid i Fransk tjenst och befordrades der till *Ingenieur en chef des Ponts et Chaussées*, tills han hemkallades, vid fiendtligheternas utbrott mellan Sverige och Frankrike. Dog i Stockholm d. 9 Maj 1836.

Ljungberger, Gustaf, en af Sveriges mest utmärkte medaljörer, föddes 1734 och dog d. 5 Nov. 1787. Han var elev af Fehrman, och, såsom ett bevis på tidens tarfliga seder, kan anföras, att i det kontrakt, hvilket uppgjordes mellan mästaren och lärjungen, stadgade man, att den senare skulle tjena hos honom i 5 år, förrätta inomhus förefallande göromål och äta vid betjenternes bord, samt derefter i 3 år vara F. behjelplig, men äta vid hans eget bord och slippa betjentsysslorna. År 1763 fick han, på statens bekostnad, resa till Paris och Italien, blef efter återkomsten medaljör, först på extra, sedan på ordinarie stat, professor och R. af W. O., ledamot af målar-akademien och åtskilliga utländska konst-akademier. De flesta mellan 1768 och 1787 i Sverige graverade medaljer äro af honom.

Ljungby, annex till Angelstad, beläget i Sunnerbo härad af Kronobergs län, 6 $\frac{1}{4}$ mil V. från Wexjö. Ljungby är ett slättland. Sällan synes en berghäll af granitgneis blottad; ända till Sken är landet nästan jemnhögt, men med några flacka sandryggar, som löpa parallelt med Lagan. De hafva tydligen utgjort hennes strandbräddar, innan strömmen nedskurit till sitt närvarande djup. Sand, geschiebe och ljung trötta ögat — allt spår af att en väldig vattenmassa en gång framgått i Lagadalen, som bortfört den bördigare jorden. Till Ljungby framryckte konung Erik af Danmark år 1308 med en ansenlig krigshär, hvilken möttes af hertig Erik med utvaldt manskap, men derefter följde stilleståndet vid Berga (se detta ord). Här är *Ljungby koping* anlagd, på grund af K. Br. d. 15 Okt. 1829. Reglementet för köpingen är af d. 28 Mars 1829. Polisuppsigten handhafves af kronobetjeningen i orten. Postkontor inrättades 1831. Marknadsplatsen, flyttad 1693 från Berga, förlades inom köpingen 1839. Tingstället för häradet finnes äfven härstädes. Köpingen har redan färgeri, garfveri och en handelsbod. Stället är så bekant för god orrjagt, att den anses för den bästa i Sverige. Engelska ministern i Köpenhamn sir Browne har med jägarsällskap legat här första hälften af Augusti i flera år, då flera hundrade orrar blifvit skjutne för rapphönshund, inlagde och sände till Köpenhamn. Några grifthögar och en runsten påträffas äfven. Socknen består af 22 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 754 invånare. Dess areal utgör 9,743 tunnl., af hvilka 670 äro sjöar och kärr. Adr. Ljungby.

Ljungby, en socken med Alfshög, Sibbarp och Dagsås, belägen i Faurås härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, 1 mil N.NO. från Falkenberg. Ljungby skall hafva erhållit sitt namn af de socknen omgifvande ljunghedar. Norra delen af socknen består af mindre bördiga, och någonstädes löfbevuxna fält. Den vestra delen är mera fruktbar. Midt igenom socknen går en bergsrygg med sträckning ifrån norr till söder, den omgifves af ljunghedar, hvilka intaga en icke obetydlig del af socknens jordrymd. Uti hela pastoratet finnes blott en sjö, *Ljungsjön* kallad, hvilken, emellan Ljungby och Risen, på en gång ligger nära landsvägen och Sibbarps socknegräns. Ibland högre berg utmärker sig *Hornaberg* på Hermanstorps ägor, och utom *Etran*, som skiljer Ljungby och Wessige pastorater, finnas här inga större strömdrag. Den jemförelsevis till Etran, så kallade *Lilla*-ån leder sitt ursprung ur *Högvads-ån*, och går här igenom socknen. Vid byn Lastad anmärkes, att den, enligt en i orten allmänt berättad fornsägen, skall härleda sitt namn ifrån ordet *lasta*, emedan en vik af hafvet fordom gått dit upp, då vid byn Lastad varit lastageplats. Härifrån sträcker sig nu en sank däld ut i hafvet.

Uti *Bonnegårdsklitt*, ett berg beläget på östra ändan af den fordna viken, hafva grofva jernringar varit inslagne, och vid *Dylper*, icke långt derifrån, har man funnit ett ankare. Afståndet i rät linja ifrån Lastad till närmaste strand af hafvet, hvilken är på stora Lyngens ägor, der den ifrån Morup kommande ån faller ut i hafvet, är nu för tiden minst 1 mil. Säteriet *Hällerup* har sidländta ägor, stor ekskog samt goda trädgårdsanläggningar. Säteriet äger utmark för 4 ½ hemman. Härunder lyda 5 mtl. frälse. Vid Ljungby gästgifvaregård nära landsvägen är en domkrets af 13 domstenar. Vid Hermanstorp uti Hornabergs södra sida finnes en sällsam grotta, kallad Jättestugan. På spetsen af Hornaberg är en kompass inhuggen i sjelfva klippan, som utvisar alla hufvudväderstreck, äfven har här varit en lagd stenkrets, som utvisat dem. På Töllstorps utmark märkes tvenne andaktsvårdar, hvarom en fornsägen föregifves, att de varit ernade till kyrkor. Sydost härifrån ligga tvenne stenar af 6 alnars längd och 3 alnars höjd öfver jordytan. Dessa stenar äga formen af liggande fäkreatur, och inbyggarne i trakten kalla dem derföre *stutarne*, samt tillägga, att de i ofvannämnda jättestuga boende jättar ditslungat dem, för att nedslå andaktsvårdarne, eller de under byggnad varande kyrkorna. Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 41 ⅙ mtl. och har 1,160 invånare. Dess areal utgör 11,085 tunnl., af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Adr. Falkenberg, till kommininstern, Warberg.

Ljungby, en socken med Hossmo och Kumla kapell, belägen i södra Möre härad och kontrakt af Kalmar län och stift, 1 ¼ mil V.S.V. från Kalmar. Kyrkan, af sten och okänd ålder, skall vara nedbränd af åskeld och blifvit 1750 åter uppbyggd. Vid ett ställe, som af ålder betat *Kumblamad*, i en täck, enslig dal, byggdes efter S:t Sigfrid det nuvarande Ljungby eller Kumblamads kapell af träd, med namn af S:t Olof, men hvilket förmodligen ej var samma byggnad, som på 1730-talet borttogs och i hvars ställe den nuvarande uppfördes, på den äldsta kyrkoplan i Kalmar stift. Uti detta kapell förvaras S:t Sigfrids, Olof den Heliges och S:t Catharinas bilder. I dalen straxt vid kapellet märkes *S:t Sigfrids källa*, der han döpte de nykristna. Några murkna lemningar af ett större träd, i ett hörn af kapellets kyrkogård, berättas vara efter en stor björk, under hvilken S:t Sigfrid predikat. I socknen märkes: *Kölby*, säteri, samt *Krankelösa* (se dessa ord). *Bottorp*, 1 mtl., vid stranden af Östersjön, med vacker belägenhet, goda åbyggnader och ymnig ekskog. Halfva inkomsten af *Bottorps hamn* tillhör detta hemman. Danskarne försökte år 1676 d. 13 Aug. en fiendtlig landstigning härstädes, men blefvo af häradets raska allmoge, under anförande af befallningsmannen N. Strömman, tappert tillbakadrifne. *Råby*, 4 mtl. skatte. *Sundtorp*, 1 ¼ mtl., hålles för en af de bästa egendomar i hela orten. *Lilla Tomteby*, 1 ⅝ mtl., en väl byggd egendom med qvarnar, brunnar och flere källor på ägorna. Ljungby prestgård uppbrändes 1564 af Danskarne. I socknen stiftades 1828 en skola, der vexelundervisning infördes följande året. I Juli månad 1611 hade konung Carl IX:s befälhafvare Olof Hård och Sten Bölja med några trupper här uppkastat en skans, på backen söder om kyrkan, samt nedfällt en mängd skog för att skydda sig mot Danskarne. Ifrån denna skans anföllo de oftast, och borttogo fiendtliga transporter från Blekinge. Pastoratet hör till 1 kl. reg., men är personelt prebende för nuvarande biskopen. Socknen består af 90 ½ mtl. och har 3,833 invånare. Dess areal utgör 31,775 tunnl., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Ljungby, Vestra, en socken med Gualöf, belägen i Willands härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 ¾ mil Ö. från Christianstad, 1 ¼ mil från Åhus, vid hafvet. I denna socken märkes: *Ljungby*, säteri; mangårdsbyggnaden är grundmurad, två våningar hög, hvaraf en del blifvit uppbyggd 1629 tillika med ett åttkantigt torn i östra hörnet af berggården. Den östra flygelbyggnaden kallas *Munkelangan*, förmodligen af de täta besök abboten Nils Hindriksson på Beckaskogs kloster emellan åren 1513 och 1518 gjort Jöns Holgerson Ulfstand, sedan de träffat förening uti de tvistigheter, som uppstått dem emellan om rågången, och då abboten alltid bott i denna flygelbyggnad. Under gården lyda (enligt Gillbergs Beskrifning öfver Christianstads Län) $13\frac{1}{2}\frac{4}{4}\frac{9}{0}$ insockne och $29\frac{101}{120}$ utsockne förmedlade frälsehemman i detta härad, samt i Blekinge län belägne: 65 gatehus och torp samt flere sågar och mjölqvarnar, så ock säterierne *Weiletorp* och *Gyetorp*, hvilka höra under denna gård. Den förste bekante ägaren af Ljungby var Jöran Bilde, hvars son år 1465 fick gården. Säteriet har sedermera tillhört slägterne Bröstrup, Gyllenstierna, Friis, Coyet, m. fl. Under den tid säteriet ägdes af Cecilia Ulfstand, enka efter Nils Gyllenstierna, fann man det s. k. *Ljungby horn och pipa* (se nedan), som från 1660 till 1691 förvarats i Köpenhamn, men sedermera här vid gården. Konung Carl XI hade här på gården sitt vinterqvarter åren 1677, 1678 och 1679, hvarefter den största salen och en kammare ännu bära namn af "kungssalen" och "kungskammaren." Socknen hör till 2 kl. patron. och tillkommer patronaträtten ägaren af Ljungby säteri. Den innefattar 28 ⅓ mtl. och har 1,740 invånare på en areal af 10,599 tunnl., af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Ljungby, Östra, en socken med Kellna, belägen i Norra Åsbo härad och kontrakt af Christianstads län, 1 ¾ mil O.S.O. från Engelholm, 2 mil från hafvet. I socknen märkes säteriet *Blåsinge*, 1 ⅓ mtl., med underlydande 5 ¼ hemman. Gården har laxfiske och god jagtmark. En offerkälla, med ypperligt vatten, finnes här i grannskapet. Socknen hör till 3 kl. reg. Den består af 22 ⅞ mtl. och har 790 invånare. Af dess areal 6,411 tunnl. äro 50 sjöar och kärr. Adr. Åby.

Ljungby horn och pipa. Dessa begge saker höra till de få underbarheter, hvilka hos oss bibehållit sig i bredd med sjelfva sagan om deras ur-

sprung. Sägnen härom är, att de troll, som bebodde bergen och skogarne kring Åhus i Skåne, sågo med harm kyrkan uppbyggas derstädes och kastade derföre tvenne stenar för att krossa henne. De nedföllo likväl ett stycke derifrån och ligga der ännu i dag. Den ena af dem kallas *Maylestenen* och den andra *Tippelstenen*. Den förra håller 15 alnar i längd, 12 i bredd och 10 i höjd. Den andra är något mindre. Under den större måste trollen taga sin boning, sedan kyrkan blifvit färdigbyggd och de ej mera hade någon trefnad i den öfriga trakten. Här gjorde de sig stundom glada dagar, och sådant var isynnerhet fallet om jularne. År 1490, så är en allmän sägen, satt fru Cecilia Ulfstand en julnatt på sin gård Ljungby, nära hvilken de begge stenarne ligga. Man berättade för henne, att musik och ett muntert larm hördes från Maglestenen. En af fru Cecilias raskaste svenner åtog sig att rida dit och se efter huru det förhöll sig. Under vägen mötte han en flicka, som för någon tid sedan försvunnit från gården, man visste icke af hvad skäl. Hon berättade honom, att hon blifvit bortförd af trollen, och att detsamma skulle hända honom, om han ej lydde de varningar hon ville gifva honom. Vid framkomsten till stenen, såg väpnaren denna upplyftad, hvilande på pelare, en mängd brinnande ljus och trollen hoppande och sjungande rundt omkring. En fager trollqvinna steg fram, räckte den ankomne gästen ett dryckeshorn och en pipa, samt bad honom att dricka bergakungens skål och blåsa i pipan. Väl tog han hornet och pipan; men kastade ut drycken öfver sin axel på marken, gaf i detsamma hästen sporrarne och satte af öfver åkrar och ängar rätt fram till gården, dit han framkom före trollen, som måste följa den banade vägen. Trollen samtliga jagade efter med vildt sorl af hotelser och böner; men före dem hann svennen fram och lemnade hornet och pipan i sin frus hand. Trollen lofvade lycka och rikedomar åt fru Cecilias slägt, om hon återgaf dem deras pipa och horn; men hon behöll dem. De onyttiga skatternas eröfring medförde likväl ingen lycka, hvarken åt den som tagit dem, eller åt den som fick bytet. Väpnaren dog nemligen tre dagar derefter, och hästen redan följande dagen. På hans länd, der några droppar af drycken fallit, voro både hår och hud bortfrätta. Ljungby gård uppbrann åtskilliga gånger, och den Ulftandska slägten bibehöll sig icke länge. De båda trollsakerna förvaras ännu vid Ljungby gård, såsom minnen af den underbara sagan. Hornet är af någon okänd metallblandning, med messings-zirater. Pipan är af hästben, och den ton, hon ger ifrån sig, liknar gökens läte.

Ljungh, Pehr, professor, utgaf år 1665 i Upsala en dissertation *De Educatione*, och 1677 en afhandling: *De jure parentum in liberos*.

Ljungh, Sven Ingemar, landskamrerare, Led. af W. A. och R. af W. O., död 1828. Har i akademiens handlingar 1823—1826 infört en berättelse om *Nya insekter utur egna samlingar*.

Ljunghem, annex till Warola (Walora) i Kåkinds härad, beläget i Gudhems härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Sköfde. Kyrkan är byggd af sten. I socknen märkes: *Herregården* eller *Lars vid Ledet*, 1 mtl. säteri. *S:t Ingemos källa* (se: *S:t Ingemo*). Socknen innefattar 9 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 273 invånare. Af dess areal 3,263 tunnl. äro 10 sjö och kärr. Adr. Sköfde.

Ljungqvist, Magnus, lazaretts-läkare i Linköping och död derstädes 1798, vid 53 års ålder; var en gladlynt man, och förordnade i sitt testamente, att många gäster skulle bjudas till hans begrafning, väl förplägas och dricka hans skål, hvilken föreskrift noggrannt uppfylldes.

Ljungsarp, annex till Dalstorp, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 2 $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Ulricehamn. Kyrkan är af sten och mycket gammal. I socknen märkes tvenne herrgårdar: *Lagmanshaga* och *Gunnarsbo*. Socknen innefattar 12 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 596 invånare på en areal af 17,565 tunnl., hvaraf 2,120 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Ljungsilke (Cusenta epithesmum), en snyltväxt, hvilken förekommer på andra växter, såsom ljung, timjam o. dyl., utan känd hushållsnytta.

Ljunits, ett härad i Malmöhus län af Skåne, innefattande 7 socknar, nemligen Södra Willie, Nöbbelöf, Sjörup, Kattslösa, Balkåkra, Snårestad och Skårby, hvilka tillsammans innefatta 122 $\frac{1}{7}$ mtl. med 5,600 invånare. Häradets namn skall härleda sig af ordet Ljungeld, hvarföre det i äldre handlingar också kallas Ljungelds eller Ljugnees härad. Södra delen af häradet är någorlunda jemn, med bördiga åkrar och ängar, men den norra delen mera backig, skogbevuxen och med mindre gifvande jordmån, som för det mesta består af lera. Med ganska få undantag äro alla byar inom detsamma för flera år tillbaka enskiftade, bestående större delen af frälsejord, lydande under de inom häradet belägna flera herregårdar, hvarifrån på långliga tider icke bortsålts något enda hemman, hvilket tyckes bevisa ägarnes stora rikedom och förmåga att ordentligen förvalta sitt gods. Åkerbruket utgör hufvudnäringen, hvilket skötes väl, fast jordmånen icke i allmänhet är så fruktbar. Bland allmogen råder större tarflighet än i vestra delen af länet, härledande sig till en stor del derifrån, att större delen icke sjelf är jordägare och mindre förmögen. Uttalet är hårdt och bredt. Männernes klädsel är tröjor af blått vadmal, stora vida skinn- och linnebyxor, breda hattar med röda eller blåa band om kullen, samt styfva, blåaktiga, högt uppstående linnehalskragar med spetsar, bibehållne från de gamle Göthernes klädedrägt. Qvinnorna begagna lika beskaffade kragar jemte en besynnerlig hufvudbonad, med vidt utstående stora flikar af linnekläden, som kallas hufvudtag, hvilken på samma sätt som andra hufvudbonader, en gång sammanbunden påsättes och aftages. För öfrigt har qvinnodrägten någon likhet med Danska och den i norra Tyskland, bestående af blåa och svarta kjortlar och tröjor, korta lif i kläderna, med gröna och blåa sidenband på lifstycket och nedan om kjortlarne, hvilken drägt för öfrigt är mycket ful och vanställer både kropp och utseende.

Detta härad, så väl till areal som folkmängd det minsta i länet, bildar, med Herrestads härad, ett serskildt fögderi och prostkontrakt, hvilka härader, jemte Jerrestads och Ingelstads i Christianstads län, utgöra en serskildt domsaga. Tingstället för häradet är i Stora Herrestads by och gemensamt med Herrestads härad. Ljunits härads areal upptager 20,990 tunnl., af hvilka blott 31 äro sjö eller kärr.

Ljunits och Herrestads förenade kontrakt af Lunds stift, hör till Malmöhus län, med undantag af Onslunda socken i Christianstads län, samt innefattar 10 pastorat, nemligen: Södra Willie med Örsjö, Nöbbelöf med Skifvarp, Balkåkra med Snårestad och Skårby, Sjörup med Katslösa, Ystads S:t Mariæ med Öja och Hedeskoga, Ystads S:t Petri med Bjeresjö, Stora Herrestad med Borrie, Söfvestad med Bromma, Högestad med Baldringe samt Tranås med Onslunda. Af dessa pastorat äro 6 regala, 1 konsist., 2 patron. och ett alternativt konsist. och patron. Kontraktets folkmängd uppgår till 19,200 personer.

Ljur, annex till Norunga, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 2½ mil Ö. från Alingsås. Kyrkan är gammal och byggd af träd. I socknen märkas tvenne mindre säterier: *Långared Storegården*, 1 mtl., med betydlig trädgård. *Iglabo*, 1 mtl., med qvarn; har en romantisk belägenhet i en löfrik dal, vid en liten sjö. Detta säteri har i mer än hundra år tillhört slägten Schwarzenhoff. Socknen består af 9⅓ mtl. och har 450 invånare. Dess areal utgör 9,327 tunnl., af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Ljura, i gamla Svenskan *fönster*. I Westgöthalagen heter det: "Skiuter madher in at ljurä (skjuter någon in genom fönstret).

Ljuranglar, ett slags långa pikar med starka bullingar och skarp egg, som under Gustaf I:s tid begagnades af fotfolket, att dermed afhålla rytteriets anfall.

Ljus. Bland de många slags vigde ljus, som, under katholska tiden, nyttjades i våra kyrkor, uppräknar Dijkman i sina Kyrkie Handlingar, följande: Kyndersmesso-, halleluja-, bruda- eller vigsel-, kyrkegångs- samt inledslo-ljus, jemte större och mindre offerljus, "Gudi och helgonen dedicerade."

Ljusalfer äro ett slags i Eddiska mytherne omtalade goda andeväsen. De bo i en stad som heter Alfheim, och äro hvitare än solen. De synas beteckna naturkrafter, hvilkas verkningar förefällo våra fäder milda och välgörande. De skiljas ifrån mörkalferna, som bo under jorden och äro svartare än beck, och hvilka beteckna de förstörande naturkrafterna.

Ljusdal, en socken med Ramsjö kapell, belägen i norra Helsinglands fögderi af Gefleborgs län, Helsinglands Vestra öfre kontrakt af Upsala stift, 7¼ mil V. från Hudiksvall. Bland kyrkans fornlemningar märkes altartaflan, hvilken, uti nio afdelningar, innefattar 95 väl arbetade och förgylda bilder, de der föreställa scener ur Frälsarens lefnadshistoria. En gammal sägen uppgifver, att denna tafla blifvit eröfrad under trettio-åriga kriget och hitskänkt af Lennart Torstensson. Den delen af socknen, som ligger närmast Ljusne-elf och omkring några smärre sjöar, som hafva gemenskap med henne, är, på en sträcka af 1½ mil i längd och ¾ mil i bredd, jemn och väl uppodlad; men den öfriga är ojemn, består af smärre dalar, kärr, sjöar och berg, samt odlad blott i mindre här och der spridda delar. De största sjöarne äro: *Hännan*, 2¼ mil lång och ⅛ till ⅜ mil i bredd. Vid dess vestra strand ligger Ramsjö kapell. De åboer, som höra dit, bo 5 till 6½ mil från sockenkyrkan. *Storsjön*, hvilken upptager 1 mil i längd och bredd, har många större och mindre vikar, hvilka erhållit olika namn, såsom *Bäckasjön*, *Tranviken*, m. fl. Denna sjö har, efter nyligen anställd mätning, befunnits innehålla 7 mil i omkrets utmed stränderna. Enligt en forntida sägen, har en skans, 1 mil från Ljusdals kyrka varit uppförd mot fiendtliga anfall från Jemtland och Norrige. Stället kallas ock ännu Skansen; men några lemningar af skansen synas nu mera icke. Äfven berättas, att en fiendtlig fördelning, från ettdera af dessa land, för flera århundraden tillbaka funnit sin graf i sjön Hännan, genom isens söndersågande af dervid boende folk. Såsom något skäl för denna förmodan anföres, att en pilbåge af stål blifvit funnen på sjöbotten. Denna båge har flera mansåldrar igenom blifvit förvarad och förvaras ännu uti en bondgård i Wälje by. En ytterligare sägen om denna händelse förmäler, att några man af den fiendtliga truppen, under tåget öfver vestra delen af sjön, ingått uti en vid stranden belägen gård, för att der söka underrättelser; men endast träffat en gammal qvinna, som icke, jemte det öfriga husfolket, förmått undfly fienden. Bland frågor, hvilka framställdes till henne var den: huru stort afståndet var från den tätare bebodda delen af socken? svaret blef, "tre mil." Dervid skulle någon i den fiendtliga hopen hafva yttrat: "Åh, då hinna vi till nästa natt att inqvartera våra hästar i Ljusdals kyrka!" Gumman sade då: "Ja, det kan ingen veta hvad *hänna* (hända) kan." Händelsen blef derefter, att hela truppen, genom den söndersågade isen, nedstörtade i djupet. Stället, der sådant skall hafva inträffat, erhöll sedan namnet *Hufvudskalleviken*, hvilket, genom ordets sammandragning, ännu benämnes *Huskallviken* och stranden deromkring *Huskallsnäset*, samt hela sjön, i anledning af gummans yttrande, *Hännan*. — Vigseln förrättades fordom i kyrkan, vid den allmänna gudstjensten. Nu sker det sällan, utan hemma i gårdarne, hvarest bröllop hålles 6, 8 till 10 dygn. De mindre förmögne vigas på sön- och helgdagseftermiddagar, uti vid kyrkan liggande gårdar, utan gästabud, blott med en tarflig undfägnad för närmaste anhöriga och vänner, hvilken merendels upphör med dagen. Till de större bröllopen medföra gästerne så kallad kost eller *förning* (se detta ord). De vanligaste maträtter vid allmogens gästabud äro färsk eller lutad fisk, kokt skinka, kött, soppa, ris- eller ostkaka, torta och sist fåreller kalfstek, hvilken dock sällan skäres, utan framsättes såsom en skåderätt, och förtäres icke

förr än vid aftonvardsmålet. I hvardagslag spisar allmogen vanligen fem gånger, nemligen, straxt efter uppstigningen om morgonen, frukost, 2 till 3 timmar derefter morgonmål, vid middagstiden middagsmål, vid slutet af efterm. aftonvard, samt senare på aftonen qvällsmål. De födoämnen, som vid hvarje mål förtäras, äro få och omvexla mellan följande: bröd, antingen jäst eller ojäst, i förra fallet bakadt tjockt, i det senare tunnt, kalladt tunnbröd, af korn, blandadt med hafre- eller ärt-mjöl, ost, messost, torrt kött, mjölk, soppor, välling, potates, strömming, sill och andra fisksorter, samt mjölgröt. — Allmogens klädedrägt är enkel; men snygg och till stor del oförändrad från äldre tider tillbaka. Tillskärningen har dock undergått förändringar från det groteska och osmakliga till det nätta. Till högtidsdrägt bära de förmögne af manköuet till hufvudbonad en grof ullhatt, med hög kulle och smalt skygge, eller vintertiden skinnmössa, samt, till sämre, röd filtmössa, eller kaschett af garfvadt svart skinn; rock af svart kläde med dubbla knapprader, i stället för dylika af vadmal hopfästad med häkter, som förr varit allmän och ännu begagnas vid mindre högtidliga tillfällen, samt äfven i hvardagslag under kall årstid, då lång fårskinnspels äfven nyttjas. Under rocken bäres nu, i stället för den fordna korta rocken af hvitt vadmal, liftröja eller jacka af blått kläde eller vadmal, med dubbla rader metall- eller hornknappar, korta byxor af samma ämne, strumpor sydda af hvitt vadmal eller stickade af groft ullgarn, skor eller kängor och stöflar. Qvinnornas bättre beklädnad utgör svart eller brun bindmössa af sidentyg med slätt stycke, försedt med en smal spets, men ock ofta, till sorgdrägt, utan sådan; svart eller blå klädes- eller vadmalströja, med korta från kroppen utestående skjört, fodrade med rödt kläde; kjortel af kamlott, bombesin, eller hemväft blått eller brunt ylletyg, tätt rynkad baktill uppåt midjan, förkläden och halsdukar af olika slags tyg och färger, samt röda strumpor och kängskor. I hvardagslag bära gifta qvinnor mössa af kattun, med slätt stycke, hvaremot alla ogifta hafva hart, väl kammadt hår, baktill hopflätadt, stickad ylletröja eller lång pels af fårskinn, hemväfd grof yllekjortel, förkläde, kängskor och röda strumpor. Boningshus-byggnaden gränsar hos mången till öfverflöd, består icke sällan af två våningar, hvardera indelad i två större samt ett till två mindre rum, hvilka dock icke begagnas oftare än vid högtidliga tillfällen, utan stå dessemellan obebodda, städade eller till förvaringsrum för åtskilliga bättre husgerådssaker. Man ser här en mängd med bondgårdar, hvilka mera likna herresäten, än allmogens i allmänhet anspråkslösa bostäder. I hvardagslag bebos en stuga med en till två kammare, belägen vid ladugårdshusen, hvaruti de flesta hushållssysslor förrättas. Under vintern vistas likväl qvinnorna nästan alltid uti fähuset, och verkställa der sin spånad, m. m. Under samma årstid hafva ock de ogifta qvinnorna sina hvilorum der nattetiden. — I allmänhet är allmogens sinnelag vänligt och saktmodigt; men icke fullkomligt uppriktigt och pålitligt. I begge fallen gifvas dock många undantag. Mindre än uti en och annan närgränsande socken öfvas här våldsamheter, stöld och bedrägerier. — Såsom en anmärkningsvärd sällsynthet må nämnas, att ifrån 1708 till 1822, med undantag 1725, ingen laga af- och tillträdessyn blifvit hållen på pastorsbostället, äfvensom att pastorerne, hvilka under hela denna tid voro 8 till antalet, antingen genom födelse eller giftermål voro beslägtade med hvarandra, undantagandes en, som lefde här från 1797 till 1800. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af $122\frac{1}{2}$ oförm. mtl och har 4,367 invånare. Dess areal utgör 381,140 tunnl., hvaraf 35,000 är sjöar och kärr. Adr. Ljusdal.

Ljuset tjenar andra, och tärer sig sjelft, ett gammalt ordspråk, hvarmed förstås att, mången tjenar andra, så att han sjelf förlorar derpå.

Ljusfall, i Hellestads socken af Östergöthland, är redskaps-hammare för ortens behof, har 1 härd och 30 Skepp:d priv. årligt smide, med 6 Lisp:d hammarskatt. Smidesstämpeln är ⁚D⁚

Ljushult, annex till Sexdräga, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Borås. Kyrkan förstördes genom mordbrand år 1656, är nu af träd och skall vara bygd före 1665, här märkes: *Aranäsholm* (se detta ord). Socknen innefattar 15 mtl. och har 960 invånare. Dess areal utgör 9,211 tunnl., af hvilka 460 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Ljuslaf (Lichen candelaris), en lafart, hvilken förekommer på trädens bark, trädväggar, murar och stenar, öfverallt i riket, och användes dels i Småland för att färga talgljus, dels ock till färgning af ylle.

Ljusminna, Ångermanlands dialekt, betyder köpskål.

Ljusnarsberg eller **Nya Kopparberget**, en socken belägen i Nerikes län, innefattande Nya Kopparbergs bergslag, samt utgör ett konsist. pastorat af 3 kl., $8\frac{1}{4}$ mil N. från Örebro. Socknen består af $11\frac{3}{4}$ mtl. och har 4,582 invånare. I socknen idkas någon kopparverksrörelse, men den hufvudsakliga består i tillverkning af tackjern, något gjutgods samt stångjern. (Se härom *Nya Kopparbergs bergslag*.) Redan år 1544 lära Finnarne, ortens förste bebyggare, hafva grundat ett nybygge å Salboda gård, vid sjön Ljusnaren eller Hörken. Troligen hade genom digerdöden år 1350, äfven denna ort med dess bergsbruk förfallit i ödesmål; men det är dock först efter det härstädes år 1628 anlagde kopparverk, som grunden lades till ortens nuvarande odling. Inbyggarne gjorde ansökning om egen prest, och ställe att bygga ett kapell utsägs för dem vid Björken år 1629; trettio år förut hade ingen bott på detta ställe. Henrik, en Finne från Wermland, började då att bygga der, och mest alla som bodde der nämnde år voro hans mågar och slägtingar. Bland de uppfunne grufvorne må nämnas de s. k. *Finngrufvefälten*, *Norr-Hörks* koppargrufvor, *Ysjöfälten*, *Tysk-Grufvefälten*, *Ljusgrufvan*, m. fl. Inom socknen finnas silfvermalms- och blymalms-

anledningar, i synnerhet i trakten af sjön norra Hörken, der silfvermalm upptogs 1660; *Segerfors* silfverhytta år 1633. Bly är anträffadt vid *Brattbergskumla* och *Stålbergshöjderna*, der man isynnerhet anmärkt *Blanka-*, *Glanza* och *Carlsgrufvorna*. En hytta för blysmältningen har legat vid Hörkeelfven; arbetet har sedan upphört. Här finnas inga bylag, utan mest enstaka gårdar, till antalet 487, samt 30 i senare tid upprättade nybyggen. Gårdarnes hela antal är 500. Jerngrufvor hafva här för längre tid blifvit bearbetade. Bland dessa märkas: *Svartviks-*, *Lombergs-* och *Runnebergsfältet*. Ibland nyare gruföppningar äro *Älgtjerns grufvor*. Ibland sockens redbarheter är i synnerhet dess skogstillgång. Sjöarnes antal öfverstiger 100. Den största bergshöjden ligger norr ut emot Grangärdes socken, och kallas *Örtjerns fjell*. Vid *Röberget* sammanstöter Linde, Hjalsjö och Nya Kopparbergets råskillnad. *Storhöjden*, *Ilersklack*, *Sahlboknös*, *Grufberget*, *Brantsberget* samt *Kroktjerns* bergen äro märklige. Den odlade jorden räknas till omkring 1,000 tunnl. Boskapsskötseln är obetydlig, hästar nyttjas allmänt till åkerbruket. Rökstugor eller pörten begagnades allmänt af socknens första åboer, Finnarne; men äro nu sällsynta och bibehållas endast i norra delen af socknen, som ännu kallas Finnmarken. Ibland allmänna byggnader märkes bergslagets bergstingsbyggning, med torn och slagur, arrest- och magasinsbyggnader. I socknen märkes dessutom: *Stjernfors* bruk (se detta ord), *Arboga gård*, *Kafveltorp*, *Konstdammen*, *Ljusnarsbergs gård*, *Lund*, *Löfnäs* och *Sahlbo*, alla bergfrälseparter. *Högfors*, *Norrhörkens*, *Sahlbo* och *Ställdalens* hyttor. *Ridkarns* rödfärgsverk, med en medeltillverkning af 845 tunnor på året. Sockens areal utgör 136,589 tunnl., af hvilka 16,000 äro sjöar och kärr. Adr. Nya Kopparberget.

Ljusnedal, i landskapet Herjeådalen, kallas en däldig sträcka af 6 mils längd, men $\frac{5}{8}$ till $\frac{3}{4}$ mils bredd från N.V. till S.O., emellan Ljusnehammars fjäll och sjön Låsen, hvarigenom Ljusnan framrinner och gifvit denna trakt namn. Flere dälder finnas på denna trakt, med smärre vattendrag, som alla inflyta i Ljusnan, såsom: *Gröndal* $1\frac{1}{4}$ mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred, derigenom Grönan framlöper från riksgränsen till Ljusnan, *Anådalen* af lika längd, begynner norr om Onfjället, och har namn af Anån; *Qvarnildalen*, med dess å i samma sträcka näst derintill, är $\frac{3}{4}$ mil lång och slutar i *Mittådalen*, hvilken är omkring 6 mil lång och $\frac{1}{2}$ mil bred, samt går ifrån N.V. till S.O. Dess vattuled börjar vid Nässjön och infaller i Ljusnan under namn af Mittå-elf, $\frac{1}{4}$ mil V. om Långåskans; samt *Tef-ådalen* och Tefån, 1 mil ifrån dess början i moraset Tef-ängen, emellan Om- och Lillfjällen, och sträcker sig till Ljusnedals bruk.

Ljusnedal, jernbruk, beläget i ofvannämnde Ljusnedal och Tännäs socken, norr om Ljusne-elfven, $2\frac{1}{2}$ mil ifrån riksgränsen. Om detta bergverks ålder, upptagning och beskaffenhet, märkes följande. Någon kopparmalms upptäckt har för omkring 160 år sedan gifvit första anledningen till denna ortens bruksrörelse. En i Messlinge boende Hans Olssen Blix, skall, omkring år 1686, gjort sig till uppfinnare af den s. k. *Blixgrufvan*, som dock först blifvit honom anvisad af en i sin tid namnkunnig och förmögen Lapp, Jonas Jonson eller *Rik-Jonas* kallad, och om hvilken berättas, det han på sitt talesätt begärt af Carl XI, att få blifva "konung i den fjäll"; men hvartill konungen leende svarat: "Det kan ej låta sig göra, att två kungar skola vara i Sverige; men du skall få blifva general i fjällen". Första byggnaden anlades då vid Messlinge-sjön, hvarföre ock verket i början kallades Messlinge bruk, hvilket sedan förändrades till Ljusnedalen. Vid samma tid upptogs den nära derintill belägna *Gammal-grufvan*, hvilka begge i början gifvit god malm; men efter någon tid utgått. På samma sätt förhöll det sig med de senare upptagne *Selbergs-* och *Sörgrufvorna*. Dessa skärpningar upptogos åter 1736 och drefvos till år 1748, då arbetet inställdes, och grufvorna, efter dryga kostnader, öfvergåfvos och stå nu under vatten. På senare tider upptogos åter nya skärpningar, men hvilka äfven måste öfvergifvas. Jernmanufakturen är den, som i närvarande tid förnämligast utgör Ljusnedals bruks rörelse. År 1739 erhölls först privilegium till en knipphammare, sedan gafs 1764 ytterligare tillstånd att uppbygga ämnesbammare med 1 härd, hvarvid 400 skepp:d årligen finge arbetas till garfstål och manufakturer; men med förbindelse, att 1,200 d:lr kopp:mt årligen användes till kopparmalms försöken. Bruket har numera 2 härdar och 400 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, samt drifver äfven tillverkning af manufaktur- och svartsmiden, samt spik. Tillverkningen vågföres icke. Hammarskatten utgöres med 4 skepp:d. Brukets tillhörigheter, utom inrättningar, äro 36 torp, som bebos af bruksarbetare och kolare, deraf 20 äro belägna nära bruket; men 16 äro anlagda $1\frac{1}{4}$ och $1\frac{1}{2}$ mil derifrån, på de s. k. Wallarne, dem Funnerdals byamän innehaft förr än verket anlades. Bruket är afskiljdt från Tännäs socken och utgör en egen församling, med kyrka och egen predikant. Bruket äges af intressenter och disponeras af L. F. Fahlander. Smidesstämpeln är L. D.

Ljusne-elf, har sin källsjö något söder om Helagsfjellet i Herjeådalen, upptager redan i sitt öfversta lopp, genom *Ljusnedalen*, många små fjellsjöars aflopp, genomflyter, ibland andra, *Orresjön* och *Warpan*, i Helsingland, i hvilken sistnämnda till höger äfven infaller den betydliga *Woxna-elf*, ifrån småsjöar både i Herjeådalen och i Dalarne, genomflyter slättigen och kort före utloppet *Bergviken* och *Marman*. Vid hastigt infallande blid, eller, såsom här säges, god väderlek, då snön på slätterna och fjällen på en gång smälter, ses ofta märkbart huru elfven snart växer; men tvertom minskar i lika hast då den börjar aftaga. Detta flodvatten förer med sig något slags fetma och gödning, hvaraf de på sidorna belägne ängar alltid blifva mera gifvande, de år som floden uppstiger.

Ljusnestöten ett högt berg i Herjeådalen, hvars spets höjer sig omkring 4,000 fot öfver hafsytan.

Det består af glimmerskiffer, i liggande, rätsidiga lager, hvari vexelvis än glimmer än qvarts är rådande.

Ljusne-verken, i Gefleborgs län, bestå af jernbruken *Guldgrufva* och *Maråker* i Söderdals socken, samt *Sunnanås* i Skogs socken (se vidare under dessa ord).

Ljussläckaremossa (Encalypta extinctoria), en mossväxt, som förekommer på murar och sandiga gångstigar, isynnerhet i de tempererade landskaperna, utan känd hushållsnytta.

Ljuster är ett fleruddigt fiskspjut, hvarmed gädda, torsk, ål och andra fiskslag huggas. Det ljuster, som nyttjas mot de båda förstnämnde, liknar en kam af jern, med tio eller flera hullingförsedda tänder, och hvilken fästes vid en stark ej särdeles lång stång. Ålljustret åter har blott två tänder sittande emellan tvenne vingar af jern, hvilkas bestämmelse är, att tvinga det snabba djuret in emellan tänderna på spjutet, om de senare ej skulle träffa det. Stången på detta redskap är längre och smalare än på det förra. Ljustring företages merändels om natten vid bloss; men är i lagen förbjuden att idkas under fiskens lektid.

Ljustern, en sjö i Säters socken af Dalarne, har utmärkt sköna sikfiske.

Ljusterö, Norr- och Söder-, en ö 5 mil Ö. från Stockholm i Uplands-skären eller Skärgården. Norr-Ljusterö hör till Riala församling i Åkers skeppslag och Söder-Ljusterö till Wermdö skeppslag. Söder-Ljusterö är ej ett serskildt kapell, utan hör till samma församling och har samma kyrka som Norr-Ljusterö. Pastor i Riala har, enligt öfverenskommelse, pastoralvården öfver hela ön. Den innefattar $39\frac{1}{2}$ mtl. och har 916 invånare. Adr. Norrtelje, Östanå.

Ljustorp, en socken med Häsjö och Tynderö, belägen i Medelpads fögderi och kontrakt af Westernorrlands län och Hernösands stift, $3\frac{1}{2}$ mil V. från Hernösand. Kyrkan af sten, är bygd på 1750—60 talet. Inom socknen märkes *Lagfors* bruk (se detta ord). Folkmängden utgör 1,472 personer, hvari brukets ej äro inberäknade, emedan Lögdö och Lagfors bruken hålla en egen brukspredikant. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af något öfver 31 mtl. Dess areal utgör 106,480 tunnl., af hvilka 6,560 äro sjöar och kärr. Adr. S. Sundsvall, N. Hernösand.

Lloyd, L., en Engelsman, hvilken, endast för nöjet att jaga rofdjur, i många år, emellan 1820—39, uppehållit sig i vestra delarne af Sverige, särdeles i Wermland, Bohuslän och Dalsland samt Norrige. Har, under namn af *Jagtnöjen i Sverige* och *Norrige*, utgifvit en beskrifning öfver sina jagter och derunder upplefda äfventyr.

Lo, ett troll, som bodde i Skånes fordom djupa skogar. Då en kyrka skulle byggas derstädes, hände, att hvad som byggdes om dagen refs ned hvarje afton, hvilken saga äfven berättas om de flesta af våra äldre landskyrkor. En natt vakade byggmästaren och såg ett lodjur komma och nedrifva med sina klor, hvad om dagen blifvit bygdt: det var jätten Lo, som visade sig i denna skepnad. Då upphörde man att bygga der och företog byggnaden af den kyrka, som efter denna saga ännu bär namnet *Loshult*.

Loasten, en jordfast sten å kyrkoherde-boställets utägor på Wisingsö, anses af Sjöborg hafva af ortens invånare under hedendomen blifvit begagnad till offerställe. Denna af en sumpig mark omgifna sten äger ingen inskrift; men det torde böra anmärkas, att den har en flat, femhörnig yta, af 30 stegs omkrets. Den är knappt 3 alnar hög, nästan lodrät och försedd med två trappsteg, om hvilka man ej kan bestämma, huruvida de blifvit danade af naturen, eller genom uthuggning.

Loberget, i Tuna socken af Dalarne, $\frac{1}{2}$ mil från Östra Silfberget. År 1659 var här en silfvergrufva. Sedermera har ofvanpå berget blifvit upptäckt en gång, som fört grön koppermalm.

Lobolt, ett mineral, hörande till slägtet silikater, och bestående af kiselsyrad kalkjord, med kiselsyrad lerjord, talkjord, jern- och mangan oxid, hvilket förekommer vid Gokums kalkbrott i Upland, dels derbt, dels kristalliseradt i fyr- eller åttasidiga prismer, med bladigt längd- och ojemnt finkornigt, splittrigt tvärbrott, hårdare än glas, till färgen mörkt bladgrön, starkt glänsande, i tunna kanten genomskinligt.

Loccenius, Johan, född 1598 i Itzehoe i Holstein, och i början bestämd till handtverkare; men fick studera och blef 1625 juris doktor i Leyden, kallades 1627 af Gustaf II Adolf till professor i historien vid Upsala universitet, hvilket sedan i 50 år räknade honom bland sina prydnader, och der han dog d. 27 Juli 1677, såsom professor i lagfarenheten och preses i antiqvitets-kollegium efter Stjernhjelm. En lärd och aktningsvärd man, författare af en mängd skrifter i lagfarenhet och historia, samt vältalighet och skaldekonst, såsom: *Epigrammata sacra et moralia; Antiquitates Sveo-Gothicæ; De jure maritimo; Lexicon juris Sveo-Goth.*, m. fl.

Lochlin är benämningen på ett i Ossians sånger ofta skildradt landskap, hvarest många af de i dessa dikter förevigade bragder blifvit utförda. Namnet betyder egentligen ett land fullt af sjöar eller andra vatten, och beskrifningarne på detta landskaps läge och andra förhållanden göra sannolikt, att det bör sökas någonstädes på Skandinaviens vestra kust. En Dansk häfdaforskare (*Finn Magnusen*) vill förlägga det i trakten af Bergen i Norrige; en yngre Svensk åter (*A. Holmberg*) tror sig igenfinna detsamma i Bohuslän, det gamla Alfhem, på grund deraf, att härstädes skall förekomma en hop ortnamn och ortförhållanden, som öfverensstämma med några hos Ossian, och framför allt, att bland Bohusländska allmogen qvarlefva många sägner, om en i fordna tider lifligt underhållen gemenskap emellan deras fäder och Skottarne, och hvilka sägner, styrkta af flera fornlemningar, hafva, till sitt innehåll, icke obetydlig likhet med nämnde sånger.

Lockarp, annex till Fosie, beläget i Oxie härad af Malmöhus län, 1 mil S.S.O. från Malmö. I denna socken yppade sig först år 1762 den allmäat

förödande boskapspesten, som medtog mer än $\frac{2}{3}$ af landets boskapskreatur, och äfven härifrån kringfördes till andra orter i riket. Socknen innefattar 11 mtl. och har 265 invånare. Dess areal utgör 1,111 tunnl. Adr. Malmö.

Locketorp, annex till Wäring, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{2}$ mil N.O. från Sköfde. Kyrkan, af sten, har af ålder varit liten; men blef 1786 ansenligt förbättrad och tillbyggd. I socknen märkes säteriet *Ulfången*, 1 mtl. Socknen består af 16 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 795 invånare. Af dess areal 8,470 tunnl. äro 50 sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Lockne, annex till Brunflo, beläget i norra fögderiet af Jemtlands län, 2 $\frac{1}{4}$ mil S.S.O. från Östersund. Kyrkan, af sten, är uråldrig. *Locknesjön*, 2 mil lång, ligger i denna socken, öster at från Storsjön med 10 till 12 holmar och har, i anseende till storleken, knappt tillopp af vatten, endast genom en liten å, som flyter från Mussjön. Några påstå att här finnes det klaraste och helsosammaste vatten i orten. I klart och lugnt väder skall man, från kyrkotornet, kunna se bottnen på en stor del af sjön. Såsom märkligt nämnes, att i Musviken af denna sjö, som har grundt vatten, finnes 7 till 8 stycken så kallade grythålor af 1 $\frac{1}{4}$ alns diameter, som falla bråddjupt af från bottnen, och hvilkas djup ännu icke kunnat utrönas. Utom dessa, finnes en stor håla kallad *Djuphålet*, af 8 alnars diameter, med samma afstupning. Folket i orten tror, att dessa hålor hafva samband med hafvet, hvilket bestyrkes med den sägen, att på 1500-talet skall sill blifvit fångad härstädes, till minne hvaraf två sillar sägas vara afritade på Lockne kyrkodörr. Socknen innefattar 34 $\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,152 invånare. Dess areal finnes upptagen under modersocknen. Adr. Östersund.

Locknevi, en socken med Blackstad, belägen i södra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 3 $\frac{3}{4}$ mil V. från Westervik. Kyrkan, af träd, är byggd 1745, och belägen på en höjd, sluttande åt alla håll. Under choret är Klingsporska grafven, af hvälfd sten, väl bibehållen. Socknen består till det mesta af höjder, berg och dalar, träsk, mossar och kärr, stenbunden mark, här och der beväxt med löf- och barrträd. Ibland sjöar, hvaraf ett stort antal finnes i socknen, märkas: *Anen*, med strömdrag från Hycklinge socken, vid hvilket strömdrag många vattenverk äro anlagda. *Yxnern-Solaren*, *Vrången*, *Lundsjöarne*, *Spillern*, *Hallongen*, m. fl. En åttondels mil från kyrkan, vid torpet Österhult, på Kulhults ägor, finnes en helsobrunn, hvilken tillförene mycket besökts. Ibland egendomar märkas: *Tofverums* eller *Sporbacka* jernbruk (se detta ord) vid *Tofverums* säteri, hvilket senare utgöres af 1 mtl., väl bebygdt, med stor och präktig trädgård samt park, 1 tull-mjölqvarn med 3 par stenar, belägen vid Tofverum, 1 dito med 1 par, vid Fägnebo. Ett nedlagdt bruk står vid Fägnebo, för hvilket ännu skattas och deltages i socknens utskylder. En masugn finnes vid Sporbacka, der allehanda gjutgods tillverkas. Ägaren till allt detta är brukspatron B. De Maré på Ankarsrum. Utom Tofverums vackra egendom finnas följande vackra, fast ej stora egendomar: *Lidhem*, 1 mtl. säteri, med underlydande $\frac{1}{8}$ Vikö och $\frac{1}{8}$ Bråten, äges af kammar-rådet och ridd. E. Elers. *Hvanstad*, 1 mtl. frälse, har ett ganska vackert läge, var fordom ett förfallet bondhemman, som inköptes af framl. majoren Rothlieb och bebyggdes smakfullt. Han använde här en otrolig kostnad, så att denna egendom nu är en ibland de vackraste i orten. Tillhör majoren och ridd. Ad. Elliot. *Björka*, 1 mtl. och *Kulhult* $\frac{1}{2}$, båda säterier, äges af fanjunkaren Const. Engström. *Locknevi*, 1 mtl., med Naterum $\frac{1}{4}$ och Hveneholm $\frac{1}{8}$ mtl., allt säteri, äges af kapiten A. Rothlieb. En skans eller försvarsställe, uti prestgårdens hage, med nästan lodrät vägg åt vester, synes hafva varit om icke befästad, åtminstone en plats för äldre tiders stridigheter. Högar af småsten finnas på berget uppstaplade och detta kallas ännu af allmogen *Skansberget*. *Botteberg*, jemte häradsvägen åt Lidhem, förtjenar uppmärksamhet, såsom nära lodrätt uppstigande från en derunder med bördig jord varande slätt, kan åt det hållet icke ens af menniskor bestigas. Nära intill Skansberget på Gärdespånga gärde märkas ättehögar, vittnande dels om de gamles högsättning, dels om förmodade krig och drabbningar i orten. Vid torpet Godhult, på Wrå ägor, anträffas *Orrhanes udde*, vid sjön Anen, så kallad emedan fru Agneta Lejonrams på Locknevi man, en Orrhane, flyktat dit för äktenskapsbrott. — Folkets lynne är i allmänhet muntert och gladt. Flit, idoghet, höflighet och medgörlighet äro vackra drag hos dem, likväl äro de ingalunda fördragsamma mot en oförrätt; ty i allmänhet råder en stark sjelfkänsla så väl för egna som för andras rättigheter, hvilken mycket högaktas. Födan är mycket tarflig, behof och arbete gör det nödvändigt. Vid gästabud råder likväl stort öfverflöd och många maträtter, ända till 12 à 14 stycken. — Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 24 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,984 invånare. Dess areal utgör 35,802 tunnl., af hvilka 4,790 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby.

Lodbrokarqvida, ett historiskt fornqväde, innehåller, jemte något afseende på verkliga händelser, en målning af forntidens seder och lefnadssätt.

Lode, slaget vid. Här föreföll d. 23 Jan. 1573 en träffning emellan Svenskarne och Ryssarne, som gränsar till det sagolika. Clas Tott uttågade från Revel, det han innehade, för att skingra Ryssarne, hvilka framforo omenskligt i landet. Han träffade dem vid Lode. De voro 16,000 man, hvaremot han icke hade med sig mer än 700 Svenskar och några hundrade Lifländske ryttare. Desse senare befallde han att angripa fienden. De gjorde det ock med framgång; men då de sågo Ryssarnes ofantliga öfverlägsenhet, förlorade de modet, flydde och berättade öfverallt, att Svenskarne blifvit nedhuggne. Desse höllo emellertid stånd, sloge Ryssarne på flykten, med en förlust af 7,000 döde,

och återtogo 1,000 slädar, lastade med stål, plundradt i landet.

Lede. En gammal Lifländsk adelig ätt, som härstammar från riddaren **Odward Lede**, hvilken, omkring år 1200, af konung Knut i Danmark erhöll åtskilliga Lifländska gods i förläning. Flera af hans efterkommande beklädde sedan rådsembetet i Danmark. På Svenska riddarhuset introducerades ätten 1631, med bröderne **Hans** och **Gerhard.** Den senare blef drottning Christinas kammarherre och stallmästare. De märkligaste af dennes efterkommande äro:

Lede, Johan Wilhelm, gick 1690 i krigstjenst, då han följde de Svenska hjelptrupperna till Holland, antog derefter Engelsk och sedan Sardinisk tjenst, återkom till Sverige 1700, blef drabant hos Carl XII och följde honom i alla hans fälttåg, ända till Pultava och Bender, der han deltog i kalabaliken. Var då korporal vid korpsen. Följde sedan Carl tillbaka till Stralsund, under hvars belägring han gjorde tjenst hos konungen, blef sedan öfverste för ett tremännings-regemente och slutligen för Björnebergs regemente. Dog 1754, i en ålder af 81 år.

Lede, Georg Wilhelm, född 1741, ingick i Åbo hofrätt, deltog i riksdagarne 1769—1772, der han väckte någon uppmärksamhet, och blef 1775 ledamot i den nyss förut inrättade Wasa hofrätt. Vid 1789 års riksdag infann han sig äfven, men lärer då hafva varit misstänkt af Gustaf III, såsom tillhörande oppositionen, hvarföre han fick befallning att resa hem och förrätta sin syssla. Han hade just då af adeln blifvit vald till ledamot i hemliga utskottet, och det var förmodligen för att aflägsna honom derifrån, som befallningen gafs. Efter konungens död uppblomstrade likväl hans lycka. Han kallades af Reuterholm till Stockholm, der han blef revisions-sekreterare och general-auditör, president i Wasa hofrätt, justitie-kansler, Kom. af N. O. samt 1796 president i Åbo hofrätt. Var ett af förmyndare-regeringens mest verksamma och skickliga redskap; men hans betydenhet upphörde med henne. Dog d. 11 Sept. 1799. Hans broder,

Lede, Carl Leonhard, född d. 28 Maj 1752, kapiten vid Savolax regemente 1783 och bivistade med det kriget 1788—1790, hvarunder han blef major och R. af S. O. År 1808 var han öfverste och ansågs för en af Finska härens skickligaste och tappraste officerare. En man af sann gudsfruktan och fast karakter. I träffningen vid Alavo blef han illa sårad. Tog afsked 1810 och dog d. 25 Maj 1816.

Ledehus. Se: *Gamla Lödese.*

Lodin, Johan Gustaf, provincial-läkare i Linköping, från 1785 till sin död d. 6 Aug. 1815, då han var 60 år gammal. En utmärkt kunnig och skicklig läkare, som med kunskaper och insigter förenade ett gladt och angenämt väsende, välvilja och menniskokärlek. Ortens invånare, af hvilka han saknades mycket, läto derföre öfver hans graf uppresa en minnesvård. Han har i Sveriges politiska historia blifvit bekant genom sitt yttrande om kronprinsen Carl Augusts död, hvari han icke otydligt gaf tillkänna sin misstanka, att den blifvit vållad af gift.

Lodja eller **Lörja** är en mindre farkost för rodd, med platt botten. Den brukas särdeles i vestra skärgården.

Lodsach, Efraim. Namnet skrifves äfven Losach och Lothsach. Han var grosshandlare i Stockholm, en ganska verksam man och har gifvit sitt namn åt ett af hufvudstadens förnämsta skeppsvarf, det å Djurgården. År 1735 köpte han af bryggar-åldermannen Lampa den tomt å Djurgården, som tillhört amiralitetet, anlade här ett skeppsvarf och började bebygga den s. k. staden, hvilkens skapare han kan anses vara, emedan den hufvudsakligen befolkades af timmermän, tjärvräkare, smeder, m. fl. som hade sin förtjenst vid varfvet. L:s enka gifte sig sedan med Kierrman, och hans son adlades, under namnet Kierrmanskjöld. Såsom ett bevis på den drift, hvarmed varfvet sköttes, må nämnas, att icke blott handelsfartyg, utan äfven 50 och 60 kanonskepp byggdes derstädes. Från 1829 till 1844 äro der byggda eller reparerade: 176 skepp, 549 briggar, 580 skonertar, 375 galeaser, o. s. v. Det äges nu af grosshandlaren Fredholm.

Loenbom, Samuel, född i Östergöthland d. 3 Febr. 1723 och död i Stockholm d. 30 Sept. 1776, såsom amanuens vid kongl. biblioteket och antiqvitets-arkivet. Mera än af sin samtid är han känd och aktad af efterverlden, för sina förtjenstfulla samlingar och skrifter i vår historia. De förnämsta äro: *Stenbocks lefverne; Inledning till Svenska historien och statskunskapen; Underrättelse om frälse och ofrälse stånden i Sverige; Anekdoter om namnkunnige Svenske män; Handlingar till Carl XI:s historia; Historiska märkvärdigheter; Historiskt Archivum;* m. fl.

Lefelt, Petter, hette förut **Antoni,** var assessor i Dorpts hofrätt, då han 1642 adlades, emedan han "har beflitat sig om bokliga konster, fremmande tungomål, igenomvandrat åtskilliga Land och Konungariken, blifvit brukad af Konung *Gustaf Adolph* i åtskilliga förrättningar", m. m. År 1650 landshöfding öfver Nyen och Nöteborgs län, men tog afsked derifrån 1652, för att anställas i kommerse-kollegium och blef 1664 assessor i Wismarska tribunalet. Dog 1675. Ätten är utgången.

Lofn (mythol.). Äktenskapets gudinna. Hon förenade älskande och försonade äkta makar som blifvit oense.

Lofsdalen, fjällen och ån. Se: *Linsell,* socken.

Lofta, en socken med Loftahammar, belägen i Norra Tjusts härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 2¾ mil N.N.V. från Westervik, vid hafvet. Kyrkan är af mycket hög ålder. Här förvaras en fullständig samling af mynttecknen från Carl XII:s tid. I socknen märkes: *Stegeholms* eller *Stäkeholms* slott, *Öfverum,* jernbruk (se dessa ord). *Åkerholm,* 4⅙ mtl. säteri, kallades förut Bokulla. Stället har vacker åbyggnad af sten, samt förmånlig trädgård. *Hasselby,* 1 mtl. säteri, tillhör frih. J. C. Adelsvärd. *Nygård,* 1

mtl., gammalt säteri, i senare tider flyttadt från sin gamla plats, har en vacker belägenhet vid en lång smal vik af Saltsjön, eller Gammelbyviken, är väl bebygdt och förskönadt af en vacker trädgård, med växthus, park och alléer. *Ottinge*, 1 mtl. säteri. *Winö*, 2 mtl. säteri; stället med tillhörande ägor, är väl beläget i Westerviksskären, ej långt från nämnde stad, på en stor holme, kringfluten af Saltsjön, samt väl bebygdt. Holmen är förenad med fasta landet, dels genom en stenbro, dels genom en flottbro. *Gurstea*, 1 mtl. säteri, med gammal åbyggnad, hör under Nygårds säteri. En runsten står nära gården; en annan ligger längre derifrån, såsom bro öfver en bäck. På en större slätt bredvid stora landsvägen ser man flera större och mindre gräsbevuxna låga högar, hvaraf man vill sluta, att här i fordna tider stått en drabbning, och att de krigare, som stupat, blifvit här begrafne. *Wälmingebo*, helsokälla, besökes endast af sockneus invånare, men stället är trefligt, vackert och väl bebygdt. Det för sin höjd märkvärdiga *Pukeberget*, med ett hvalf af 5 alnars höjd, är beläget ej långt från kyrkoherdebostället; öppningen till grottan är som till en bakugn, så att man måste krypa för att komma in. Vid *Sågaretorpet* finnes mjölqvarn, med 3 par stenar, och dessutom i socknen 2 enbladiga sågar. På skattehemmanet *Tingstads* ägor är ett domaresäte med sina 12 i ring lagda stenar, samt på *Hässelstads* ägor lemningar af en gammal skans. Socknen hör till 1 kl. reg. Den innefattar 78 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,555 invånare. Dess areal, jemte annexets, utgör 52,974 tunnl., af hvilka 2,250 äro sjöar och kärr. Adr. Söderköping.

Loftahammar, annex till ofvannämnde Lofta socken, har samma belägenhet, 5 mil N.N.O. från Westervik. Kyrkan byggdes 1760 och uppkallades då efter storamiralen, hertig Carl. I denna socken märkes: *Bjursund*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, rusthåll, har vacker belägenhet vid Östersjön. Stället har, intill 1691, utgjort 3 fulla hemman säteri. Åbyggnaden är prydlig. Ett lånbibliothek var i början af detta århundrade inrättadt härstädes. *Kälvik*, helsobrunn på Aleglö häradsskrifvare-boställes ägor, är anmärkningsvärd för dess läge omkring 20 fot från Saltsjön, har starkt mineralvatten. Källan besökes årligen af 20 till 40 ortens invånare, hvilka här göra sin brunnskur. Fiskerierna drifvas med fördel. Skärkarlarne i denna socken sälja på året öfver 1,000 tunnor salt strömming, på marknaderna i Norrköping, Söderköping, Westervik och Mönsterås. Äfven afsätta de mycken färsk strömming hela året om antingen i Westervik eller åt landtbönder. Socknen innefattar 39 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 1,950 invånare. Dess areal är inberäknad i modersocknens. Adr. Söderköping.

Loftersten kallas i Jemtland en mörkgrå och hvitådrig kalksten, med svartgrå, hård sandstens-art, hvilken är utmärkt för sin fasthet mot eld och vatten.

Lofva och ljuga, är hvars mans konst, ett gammalt talesätt, hvarmed förstås, att lofva och ljuga kan läras utan undervisning.

Lofven kan ryggas; men pant bär penningar hem, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed betecknas, att ehvad än må utlofvas, så är dock panten alltid säkrast.

Lofö, en ö i Mälaren, 1 mil V. från Stockholm, i Färentuna härad af Stockholms län, utgör, jemte Drottningholm, ett pastorat af 3 kl. reg., i Svartsjö kontrakt och Upsala stift. Lofö kyrka, hvars ålder man ej med visshet känner, lärer vara ibland de äldsta i riket. Redan år 1289 omtalas en "rector ecclesie Logö", vid namn Johannes. På kyrkogården äro att märka: hofkansleren Ol. v. Dalins och stats-sekreteraren Sam. Klingenstjernas gemensamma grafvård, uppförd 1769, på drottning Lovisa Ulrikas bekostnad, i form af en ättehög, med stenfot rundt omkring och sammanbunden med Begårdsmuren. Deras hvilorum bereddes och invigdes af konungen, drottningen, kronprinsen, prins Carl och prins Fredrik, samt prinsessan Sofia Albertina, m. fl. På altaret i kyrkan finnes en elfenbensgrupp, föreställande Kristi nedtagande af korset, hvilken af kännare anses af stort värde. I sakristian märkes ett krusifix af bernsten, med flere ornamenter, och nedantill föreställande nattvardens instiftelse. Speciel för Lofö kyrkogård är blomman *Fumaria Vaillantie* eller Passiflora. Andebesvärjaren Björnram (se detta ord) förehade äfven här i Lofö kyrka några besvärjelse-uppträden. — Till hvad förut blifvit anfördt om Drottningholm (se detta ord), hörande under denna församling, torde böra anmärkas följ.: Nedanför slottet, nära landningsstället för ångbåtarne, finnes den af folket s. k. Wasapilen, om hvilken den sägen är gängse, att kort innan någon medlem af Wasahuset aflidit, vanligen en gren affallit. Nedanför China slott ligger det s. k. *Lilla China*, fordom tillhörigt hertig Fredrik Adolf, hvilken skänkte det åt mamsell Hagman, som der tillbragte sina sista dagar, hvarefter det af konung Carl XIII förärades åt hoffröken Mariane Koskull, hvars bröder för närvarande innehafva stället. I grannskapet af Lilla China, bortom skogen, vid den s. k. Djurgårdsängen, ligger lägenheten *Lugnet*, fordna skedvattenskokeriet, der ända in i de senare åren det laboratorium var synligt, hvarest, enligt föregifvande, skedvatten kokades; men i sjelfva verket försök skola i Gustaf III:s tid, blifvit gjorda, att göra guld. Äldre ännu lefvande personer påminna sig lifligt, huru de på den tiden sågo der spöklika figurer i fantastiska drägter, med stora öfver ansigtet neddragna hattar, hvilka der i djupaste hemlighet, hvartill ställets afsöndrade ensliga läge förträffligt egnade sig, drefvo sitt dåraktiga arbete. Andra tro att, under 1788 års krig, Ryska imperialer der skola hafva blifvit tillverkade, och namnen Bergklint, Fahnehjelm och Apelqvist sättas dermed i förbindelse. För närvarande innehafves stället af enkefru Caspersson i Stockholm. Sydost från Lugnet ligger frälselägenheten *Kungshatt* (se detta ord), tillhörig grosshandlaren Patersen. Bortom Kungshatt vid segelleden ligga *Fågelön*, *Hättan*, *Björnholmen*, *Krankholmen*, *Morgongåfvan*, m. fl. till församlingen hörande små öar. Säteriet

Malmvik, jemte Kungshatt, den enda sjelfständiga egendom i församlingen, hette fordom Hundskinstorp, efter en Peder Hundskin, som der först upptagit ett torp; men sedan det af riksskattmästaren Erik Larsson von der Linde, i konung Gustaf II Adolfs tid, blifvit gjordt till säteri, har samma gård af konungen sjelf, då han någon tid var gäst hos Linde, erhållit namnet Malmövik eller Malmvik, efter Malmön, som ligger der bredvid, och viken, hvilken skiljer densamma och gården. Vid Malmvik är planterad en lind af nämnde riksskattmästare Linde. Detta träd lärer från början varit så litet, att det från Holland kunde hitföras i en bleckdosa, om 1 ½ alns längd och några tums tjocklek. Om denna lind är samma sägen gängse, som om den förutnämnde Wasapilen på Drottningholm. Linden skall fordom hafva varit så stor, att derunder kunnat rymmas icke allenast 200 man, såsom Elisabeth Brenner yttrar uti sina rim öfver samma lind år 1703, utan till och med 500, hvilket skall vara pröfvadt, enligt anteckning i Palmskölds handskrifter. — Då Stockholm under vintern 1521 och 1522 inspärrades genom flere läger, ledo Danskarne den största skadan af Gustafs fältöfverste Peder Fredag (se detta ord), som låg på Lofön, och afskar all tillförsel från Mälaren. Julaftonen beslöto de att göra ett utfall mot Lofön, för att, såsom de sade, "gästa Peder Fredag och smaka på hans jultunna." — Under en tidrymd af omkring 100 år har folkmängden inom församlingen vexlat emellan 600 till 800 personer, och är för närvarande 820. Orsaken till folkmängdens till och aftagande härstädes, torde endast få sökas i de mer eller mindre talrika in- och utflyttningarne. Lofön, till storleken den andra i ordningen af Mälarens många öar, är omkring ⅓ mil tvärs öfver, och uppfylld af mindre bergshöjder. Dess areal är 4,883 tunnl. Församlingen hör till 3 kl. reg. pastorat. Adr. Stockholm, Drottningholm.

Logdis-leken omnämnes af Loccenius, i Svenske och Göthiske Gamle Handlingar, och var egentligen en krigsöfning, hvarvid fotfolket öfvades i brottande och fäktande så, att de icke blinkade eller tillslöto ögat när de fingo hugg. Understundom krökte de sig hastigt under spjut och svärd, för att göra kroppen vig och lätt.

Loge (mythol.). En af de uråldrige naturgudarne. Han var en sinnebild af den allt förtärande elden. Hans maka hette Glod (glöd); deras döttrar hette Ejmiria (kol) och Eisa (aska).

Loge (Låga) (mythol.). Så hette ett inbillningsfoster, hvarom förtäljes i sagan om Utgårda-Loke (se denne). Loke, som tillika med Thor hade kommit att gästa hos ofvannämnde jätte, sade sig kunna äta upp sin mat fortare än någon annan. Då vinkade Utgårda-Loke åt en af sine män, att han skulle uti ätande täfla med fremlingen. Ett tråg fullt med kött framsattes midt på golfvet; Loke och Loge satte sig vid hvar sin ända af tråget och började äta. Men när de nu möttes midt i tråget, blef Loke med bestörtning varse, att hans medtäflare hade ätit upp icke allenast köttet, utan äfven benen, samt tråget till på köpet. Det blef sedan förklaradt, att Loge var Lågan, hvilken förtär allt, ehuru Thor och Loke icke kunde märka detta trolleri af Utgårda-Loke, som var en stor häxmästare.

Loggbok eller skeppsjournal är en skriftlig berättelse, en dagbok, upptagande allt, som rörande besättning, fartyg, last och seglation under en resa, från dess början till dess slut, om bord passerar, t. ex. vind och väderlek; dagen då besättningen kom om bord, då fartyget var färdigt att lasta, då lastningen begynte, då fartyget till lastningens fortsättande utlades på redden; dagarne då regn, storm, sjögång eller annan orsak hindrat lastningen; dagen då lasten blef intagen, då lastportarne insattes och diktades, då den förberedande sjömanningen till resan fullbordades, luckorna skalkades och fartyget blef segelklart; dag och timma när fartyget gick till segels; hvad fart fartyget gjort, styrda och behållna kursar samt seglade distanser; räknad och observerad latitud och longitud; hvad sysselsättning folket haft; när och hvar lodningar blifvit gjorda, och hvad lodskott man haft; tiden då fartyget pumpades läns, och hvad vatten pumpen då utvisade; pejlingar af land och objekter m. m., och öfverhufvud alla händelser som under resan kunna inträffa. Denna loggbok föres af styrmannen, som, näst fartygsbefälhafvaren, står i ansvar för rigtigheten af dess innehåll, så att densamma af honom och besättningen med ed kan styrkas. Loggbokens rigtiga och noggranna förande är af yttersta vigt, enär den ligger till grund för hvarje sjöförklaring, som i följd af med fartyget inträffade förhållanden kan fordras, isynnerhet då dess uppvisande för domstol så väl efter inträffade sjöskador som vid flera andra tillfällen kan blifva oundvikligt, hvarföre det tillhör befälhafvarens uppsigt att hålla loggboken redig, läslig samt utan utstrykningar och raderingar.

Logården, vid Stockholms slott, lärer hafva sitt namn af de vilda djur, lejon eller leoparder, som fordom förvarades derstädes. Den var länge en slät plan, och Gustaf III:s hyllning ägde rum derstädes. Vid kronprinsens födelse 1773 gafs här äfven en högtid åt folket. Efter Gustaf III:s död önskade enkedrottningen att få en parterr inrättad, hvilket äfven verkställdes 1793. Stället planerades, man planterade boskéer, och parterren pryddes med tvenne alabastervaser och en kopia af den Mediceiska Venus, hvilken uppsattes i en nisch vid trappan.

Lohe, Johan, var född i Ostfriesland och inflyttade till sina farbröder, hvilka förut blifvit inkallade till riket af Gustaf II Adolf, för att inrätta jernbruk och manufakturer, samt ett sockerraffinaderi. **Johan L.** egnade sig isynnerhet åt denna sistnämnda näringsgren, och lyckades så väl både till egen och rikets båtnad, att hans 40-åriga bemödanden ansågos år 1703 böra belönas med adelskap.

Lohman, Carl Johan, pastor vid lifdrabantkorpsen, sedan kyrkoherde i Tierp, theol. doktor

och kontraktsprost, död d. 4 Dec. 1759, nära 64 år gammal. Var ej blott en lärd man, utan stod äfven i sådant rykte som andelig skald, att han år 1756 af erkebiskop H. Benzelius fick uppdrag, att förbättra och omarbeta Svenska psalmboken, för hvilket ändamål han också utgaf en *Profpsalmbok*, hvari flera psalmer äro af honom. Han har dessutom efterlemnat åtskilliga skaldestycken, införda i Sahlstedts samling.

Loholmen. Se: *Gräfsnäs.*

Lohreman, Gustaf, d. ä., född d. 12 Sept. 1640 i Upsala, der fadern var borgmästare och hette Låhrman, promoverades till medic. doktor i Leyden 1666, besökte flera Europeiska länder och lade sig äfven på kännedomen af handel och näringar, så att han, efter återkomsten till Sverige, år 1670, blef kommissarie i kommerse-kollegium och först två år senare ledamot af kollegium medikum, derefter amiralitets-medikus och Carl XI:s lifmedikus. Följde konungen under fälttåget i Skåne och utmärkte sig genom en lycklig kur, då han botade konungen och flera af dess svit för en hetsig feber. Blef stadsfysikus i Stockholm, adlad 1689, arkiater och preses i kollegium medikum. Dog d. 4 Maj 1694. Var Urban Hjärnes vän och medbroder, och fick, jemte honom, privilegium på ett nytt sätt att använda artificiella bad. Derjemte en godsint och menniskoälskande man. Ätten utgick med hans son,

Lohreman, Gustaf, d. y., gick först i krigstjenst, men reste, efter faderns död, endast 20 år gammal, år 1698 till Rom, der han öfvergick till katholska läran, anställdes vid propagandan, och var under fyra påfvar kanonikus vid kyrkan Maria di Transtevere. Sist prior vid samma domkapitel. Dog i Rom 1748, i en ålder af 70 år. Bibehöll alltid kärlek för fäderneslandet, och de Svenskar, som anlände till Rom, emottogos vänligt och gästfritt af honom. Har författat en Latinsk försvarsskrift för katholska läran emot den Lutherska, och ett epitafium i stenstil öfver Carl XII.

Lohärad, en socken med Malsta, belägen i Lyhundra härad och kontrakt af Stockholms län och Upsala stift, 1 ½ mil N.V. från Norrtelje. Bland fornlemningar i socknen märkas runstenar i sakristian, vid Hallsta och Krogsta, ättehögar och bautastenar vid prestgården, Nyckelby och Råby, lemningar efter en vikingaborg vid sjön Falken. Sjöar: den kräft- och fiskrika *Jerken*, *Viksjön*, *Trehörningen*, *Råfsjön*, *Fyrsjön*, *Södersjön*, *Ältan*, m. fl. På *lilla Bergholmsberget* är en längre mur som efter gammalt kallas *Borgholms fästning*. *Christineholm*, fordom Östersätra, en egendom om 2 ½ mtl. säteri, 1 mtl. rusthåll, med underlydande ½ mtl. skatte *Lillsätra*, har skön belägenhet vid sjön Jerken; tillhör kammarherren, frih. C. Oxenstjerna. I socknen finnes skola, grundlagd 1826 af enkefriherrinnan Gustafva Oxenstjerna, som dertill förärade 1,000 R:dr B:ko. Komministern vid Storkyrko-församlingen i Stockholm, Johan Logren, född härstädes 1760 och död i Stockholm 1842, har äfven skänkt till skolan 1,500 R:dr B:ko. — Karlarnes klädedrägt, till färgen fordom grå eller hvit, nu merendels blå, rättar sig temligen efter modet; kläde uttränger vadmal; felbhattar, paraplyer och stundom galoscher äro i bruk. Särdeles i Malsta hafva gifta qvinnor börjat nyttja tyllmössor. Allmogen älskar beqvämlighet, har höst- och vinteraftnarne ingen sysselsättning. Sinnelaget företer en glad och vänlig yta. Församlingen har varit utmärkt på den goda sidan, och ännu äger man den tillfredsställelsen, att gröfre brott här icke blifvit föröfvade på långlig tid, och andra sällan af infödingar. — Under sommaren 1846 kringlopp det rykte i orten, att satan innästlat sig i ett hus nära Norrtelje, hvilket gjorde presten i grannskapet mycket besvär. Hans ärende lärer varit, att realisera sina anspråk på en orättfärdig man. Ett s. k. himmelsbref (se detta ord), som till stilen ingalunda liknar Christi ord, men likväl tages för godt och afskrifves flitigt, cirkulerar här i orten. Märkligen heter der: "staden Örebro är den syndfullaste i hela Christenheten"; att, "om de fattiges suckningar och förböner ej varit, så hade det icke regnat eller jorden burit något frukt på 10 års tid, för menniskornas grufveliga stora synders skull"; att "om de icke omvända sig från sina synder, verlden icke skall stå mer än 30 år", o. s. v. Detta himmelsbref lär i orten finna många troende och utpressa mångas tårar. — Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 36 ⅝ mtl. och har 747 invånare. Dess areal utgör 12,867 tunnl., af hvilka 1,320 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelje.

Loistad, annex till Fardhem, beläget i Fardhems ting på Gottland, 3 ½ mil S. från Wisby. Kyrkan byggd af sandsten år 1199. År 1797 funnos vid Loistad flera marker guld i stänger, trådar och ringar, samt en stor armring. Socknen innefattar 7 mtl. och har 190 invånare. Dess areal utgör 6,087 tunnl., hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Lojering eller legering kallas i allmänhet en sammansättning af tvenne, eller flere, metaller i obestämda förhållanden, och kan således frambringas uti hvilka proportioner som helst af de olika metallerne, dock ej alltid; ty stundom händer det att en större eller mindre del af den ena eller andra metallen afskiljer sig ur föreningen och bildar deruti enstaka korn eller massor, hvilket beror derpå, att alla kroppar endast kunna kemiskt förenas uti bestämda förhållanden, i följd hvaraf hvarje legering, förhållandet emellan de olika metallerna deruti må vara hvilket som helst, alltid utgöres af en kemisk förening af de resp. metallerne upplöst uti, och intimt blandad med, ett öfverskott af den metall som finnes i största mängd närvarande. I inskränkt mening förstås med lojering endast de tillsatser af koppar till silfver, af koppar eller silfver, eller båda tillsammans, till guld, som ske vid dessa metallers förarbetning till mynt, husgeråd, prydnader o. dyl., i följd hvaraf dessa metallers olika korn, lödighet och karathalt, uppkommer.

Loka, helsobrunn, belägen nästan på sjelfva gränsen emellan Westmanland och Wermland, der Kroppa socken, uti det sistnämnda landskapet, på ½ mil

stöter intill vestra delen af Grytbytte socken, Nerikes län och landskapet Westmanland, på en sidländt ort emellan tvenne sjöar, Norra och Södra Lokarne, af hvilka källan fått sitt namn. Den till bad så allmänt begagnade gyttjan, hemtas mest från en på sydvestra sidan om brunnshuset belägen sank plan, hvars jordmån består öfverst vid jordbrynet, till en tvärhands djup, af en ganska saftfull och fuktig sammanväfnad af flere vattenväxters rötter; derunder ligger sandaktig och grof jord, till 1 qvarters djup, och vidare blott tätt packad, merendels hel och oskadd, samt mycket våt rödmossa, till 4 à 6 alnars djup, hvarefter samma mossa, ehuru bibehållande sin gråröda färg, synes vara mera krossad, till dess den förekommer allt finare sönderkrossad och af mörkare färg, samt slutligen förmultnad, att man tydligen finner dess öfvergång till gyttja. Helsokällorna äro två, af hvilka blott den ena, Nybrunn, begagnas, och hvars vatten är jernhaltigt. Man förmodar att Loka mineralkälla fordom varit känd såsom verksam mot åtskilliga sjukdomar och begagnad såsom offerkälla, ehuru den först efter år 1720 kom uti ett allmännare och rättare bruk. En mängd allmoge har alltid plägat samlas här om midsommarsaftonen. År 1725 befallte konung Fredrik I arkiatern v. Bromell att undersöka vattnet härstädes, i anseende till de loford, hvilka åt detsamma blifvit gifna af personer, synnerligast från Norrige, som hade begynt att vid Loka dricka brunn. Brunnshus och åtskilliga byggnader blefvo snart uppförda till brunnsgästernas beqvämlighet, och "Loka ingärdning" förklarades för krono-egendom. Loka är en af rikets äldsta och mest besökta helsobrunnar, och det senare isynnerhet för dess förträffliga gyttja, hvilken, ehuru begagnad äfven på andra ställen, här torde kunna brukas ändamålsenligast, isynnerhet som en naturlig och verksam mineralkälla här också är i bruk, samt konstgjorda vatten och alla andra anordningar, som nu äro att finna vid de mer besökta helsokällorna, äro att tillgå. Sjelfva det mindre arkadiska klimatet härstädes inverkar otvifvelaktigt särdeles förmånligt på många. Brunnsdrickningen och badningen vid Loka begynner vanligen d. 24 Juni, och fortfar oafbrutet till slutet af första eller andra veckan i Augusti månad. Såsom nämndt är, äges stället af staten, och har för mindre, kriminella mål sin egen jurisdiktion (forum privilegiatum), samt förvaltas af kongl. riksmarskalks-embetet. Under senare årtionden har konungen behagat uppdraga öfverinseendet af brunnen åt någon af rikets herrar, som på stället sålunda företrädt riksmarskalkens person. I slutet af förra och början af detta århundrade innehade H. Exc. riksrådet grefve F. Ridderstolpe detta öfverinseende, och år 1821 uppdrogs detsamma åt H. Exc. m. m. frih. Carl Bonde, som afled i Oktober 1840. Brunns-intendenten och predikanten tillsättas af H. M. konungen. Brunnsgästernas antal har i medeltal uppgått till 200 om året, och hvaraf tredje-, stundom fjerde-delen, utgjorts af ståndspersoner. På stället märkas 3:ne minnesvårdar öfver arkiatern Nils Rosén (adlad v. Rosenstein), grefvinnan Oxenstjerna, född Mörner, samt general-majoren C. G. Wennerstedt.

Lokalax, kapell under Helsinge socken. Vid Lokalax kyrka stod den träffning, som blifvit benämnd efter Helsinge (se detta ord). Befälhafvaren för expeditionen, general-majoren grefve Lantingshausen, hade, då han skulle gå om bord på transportflottan, hvilken var samlad vid Bomarsund på Åland, erfarit, att hela ammunitionsförrådet bestod af 60 skott på man, nemligen 30 i bandoleret och lika många i reserv. Han anmälte detta hos konungen, med anhållan om förstärkning deraf. Tre dagar derefter erhöll han följande svar:

"Då General-Majoren Grefve Lantingshausen anmält det behof som kan uppkomma i en framtid af ammunition, så har Han derigenom uppfyllt hvad Honom åligger.

Högqvarteret Grelsby d. 7 Sept. 1808.

GUSTAF ADOLPH."

Det gick som man förutsett, när de 60 skotten voro bortskjutne, måste trupperne, som voro anfallne af en öfverlägsen fiende, draga sig tillbaka, och expeditionens ändamål var förfeladt.

Loke (mythol.). Den elake, illparige, illasinnade guden, vanligen kallad *den onde Asen*. Han var den fornnordiska religionens onda princip, och likväl räknades han bland Asarne samt vistades beständigt bland dem, till dess de slutligen, trötte vid hans illbragder, beslöto att straffa honom på ett grymt sätt, likväl icke med döden. Lokes far var jätten Förböte och hans mor Löfeja eller Löfö. Hans maka hette Sigyn. Med henne hade han tvenne söner; men han ägde dessutom, med den vederstyggliga jätteqvinnan Angerboda, tre barn, alla missfoster: Midgårdsormen, Fenrisulfven och Hel (se dessa ord).

Lokehall, är en s. k. Dyrehög (se detta ord), i Hångsdala socken af Westergötbland. Den utgöres af en liten kulle med en ofantlig gråstensklippa öfver en stor graf, som är 16 alnar lång i norr och söder och 1 ½ aln bred. Midt på finnes en ingång från öster, något trångare och 8 alnar lång. I början af innevarande århundrade har denna graf blifvit noga undersökt, hvarvid befunnits, att de på kant uppreste sidohällarne af kalksten, gått 2 alnar ned i jorden; att grafvens botten äfven varit stenlagd; der påträffades en stor myckenhet menniskoben af vanlig storlek, men ej ringaste tecken till svepning eller kista, ej en gång något som liknade en spik; de der begrafne lågo framstupa, med pannan vänd nedåt jorden, i olika rigtningar, större och mindre, bredvid hvarandra. Vid och omkring hvart hufvud befunnos hällar af alunskiffer, förmodligen ditlagde för att förvara hufvudet mot våldsamma åkommor vid jordens påkastande. Benen ägde nu mera intet sammanhang med hvarandra, och begrafningarne hade skett på olika tider, ty man kunde räkna tre eller fyra hvarf af menniskoben, med jord och sten mellan hvartdera; så att denna och dylika grafvar synas varit tillredda för hela slägter, eller hvad man kallar familjegrafvar.

Lokrumme, annex till Fole, beläget i Bro ting och Gottlands norra fögderi, 1 ½ mil O.N.O. från Wisby. Kyrkan är byggd af huggen kalksten år 1260. Socknen innefattar 13 ⅝ mtl. och har 342 invånare. Dess areal utgör 6,017 tunnl., hvaraf 1,500 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Lom (Colymbus), ett slägte af simfoglarnes fjerde familj och första grupp, utmärkt genom medelmåttigt lång, syllik, mest rät, starkt hoptryckt näbb, med inböjda käkkanter, mycket spetsig och i spetsen rät; smala, aflånga näsborrar, liggande på sidan vid näbbroten; öfver och baktill omgifne af en hinna; stort framåt spetsigt hufvud; temligen starka långt tillbakaliggande ben, med hoptryckta tarser och långa, genom hel simhud förenade framtår; korta smala spetsiga vingar, med första och andra pennan längst, samt mycket kort afrundad stjert. Könen äro lika till färgen, men hannen störst; ungarne olika de gamla. De rugga två gånger om året, simma och dyka med stor färdighet. Om vintern uppehålla de sig ständigt på hafvet och flytta då till blidare länder. Födan består hufvudsakligen af fisk. Boet bygges af torra vattenväxter nära salt vatten, och äggen rufvas af begge könen. Hos oss finnas trenne arter, nemligen: *Islom* (C. glacialis), af omkring 2 fot 7 tums längd, med hufvudet och halsen svarta, hvit ring med svarta reffior kring halsen, rygg, skuldror, vingtäckare, bröstsidor och öfvergump rent svarta, glänsande, beströdda med rent hvita fläckar; bröstet och buken rent hvita. Han träffas endast någon gång tidigt på våren midt ini Lappland, men uppehåller sig under vintertiden vid de norra och nordvestra kusterna af vår halfö, samt säges under fortplantningstiden begifva sig upp i fjällvattnen. Dess läte är ett starkt tjutande, som ger ett ryslígt eko, liknande en i lifsfara stadd menniskas nödrop. De träffas i hafvet familjvis och äro då mycket skygga, samt dyka vid annalkande fara ofta flera hundra alnar under vattnet. Födoämnena utgöras af större fiskar dem de gripa under dykandet och förtära ofvan vattenytan. Honan lägger 2 ganska aflånga gulgrå och brunfläckiga ägg uti ett bo på holmar och tufvor i fjällvattnen. *Storlom* (C. arcticus), af 28 tums längd, med hufvudet och halsryggen askgrå; strupen och halsen framtill svarta med purpurskiftning på halsen; svart och hvit reffling på halsens sidor; kräfvans sidor svart- och hvitrandiga; hvita ränder och svarta mellanslag på vingtäckarne och framryggen, samt hvita punkter på de svarta vingarne. Honan något mindre än hannen, annars lika. Förekommer om somrarne på insjöar och andra vatten, öfverallt i landet, likväl mest i de inre landskaperna och alldeles icke i Skåne. Liknar till lefnadssätt islommen, samt lefver likasom denna hufvudsakligen af fisk fångad under dykandet, hvaruti han är utmärkt färdig. Dess läte är ett starkt obehagligt skrik, samt höres isynnerhet mot väderskiften. Honan lägger 2 aflånga grönbruna eller gråbruna svartfläckiga ägg, nära vid brädden af något vatten, men ofta utkläckes blott det ena eller dör den ena ungen några dagar efter kläckningen, och den återstående uppfödes då och vårdas med särdeles omsorg af båda föräldrarne, hvilket gifvit anledning till den sägen, att lommen skall sjelf döda den ena ungen för att så mycket bättre kunna vårda den andra. Köttet ätes i Lappland, och skinnet af halsen nyttjas till brem på mössor, stundom ock hela skinnet till skjutväskor. *Smålom*, pricklom (C. septentrionalis), af 26—28 tums längd, med hufvudet askgrått, beströdt med små svarta fläckar; halsryggen och sidorna af kräfvan reffiade, med svarta och hvita streck, samt ett aflångt brunrödt band på framdelen af halsen; bröstet och de nedre kroppsdelarne rent hvita; alla öfre kroppsdelar samt sidorna svartbruna, glänsande, hos de yngre med hvita streck på vingtäckarne och hvita prickar på bakryggen. Honan mindre än hannen; drägten olika om hösten och vintern emot om sommaren. Förekommer ännu allmännare än storlommen, isynnerhet i de norra trakterna, dock äfven midt ini landet, under flygten låter han höra ett häftigt och sträft skrik, liknande *kakerä, kakerai!* och fiskare spå deraf godt väder. Till lefnadssättet liknar han sina samslägtingar, men är likväl mindre skygg. Födoämnena utgöras af fisk, stundom äfven af vattenväxter. Honan lägger 2 aflånga gråbruna eller olivbruna svartfläckiga ägg, vanligen på en liten holme i en insjö.

Lomelanda, annex till Näsinge pastorat i Bohuslän, är den nordligaste socken i detta landskap, och stöter intill Svinesunds- och Ide-fjordarne. Marken är uppfylld af väldiga fjällåsar, hvilka skära hvarandra i alla rigtningar, och den odlingsbara jorden är belägen i de trånga dalarne emellan dem. Grannskapet med hafsvikarne göra likväl dessa dalar ganska bördiga, och består jordmånen i dem af lera och lermylla, här och der uppblandad med fossila hafslemningar. På mera högländta ställen åter är sand och mojord rådande. Hufvudsädet utgör hafra. Skogstillgången skäligen god. Allmogen afsätter sina ladugårdsprodukter i det närbelägna Fredrikshall, hvars grannskap äfven i öfrigt är för denna socken högst fördelaktigt. Gärdarnes antal, efter helt räknadt, uppgår blott till 11 ⅜, och folknummern 550, hvilket synes ringa i jemförelse med socknens areala vidd af ⅓ qvadratmil; men förklaras af den senares bergiga och oländiga beskaffenhet. Det märkligaste stället är gästgifvaregården *Helle* (se detta ord). Lomelanda kyrka är en af de äldsta, och, oaktadt sin obetydliga storlek, en af de märkligare kyrkorna i länet, i anseende till dess bibehållna forntida anordning af en skiljemur emellan kyrkans långhus och chor, hvilken mur blifvit genombruten af en smal rund betäckt dörröppning. Fornlemningar finnas få; men ibland dem träffas de högst märkvärdiga stenkistorna vid Röd och Ingborgsröd (se: *Stenkistor*). Ifrån Lomelanda socken voro de myndiga Slitungshöfdingarne Helge och Thorbjörn, hvilka stupade vid Gunnarsbo nära Tönsberg i Norrige år 1217. Adr. Strömstad.

Lomma, annex till Fjelie i Torna härad, beläget till större delen i Bara härad af Malmöhus län,

1 ¼ mil V.S.V. från Lund. Under den tid då Skåne lydde under Danmark, kallades socknen Lummæ, i slutet af 1600-talet Lommå, samt ännu af allmogen Lomme. Socknen har från äldsta tider varit moderförsamling till det i Torna härad belägna Fledie. Biskoparne i Lund hade under Danska tiden jus patronatus öfver detta pastorat, med rättighet att der hålla en kapellan. Under biskop Knut Hahns tid tillades af Carl XI, till detta prebende-pastorat, det genom rector scholæ i Lund Casper Weisers afvikande ur riket ledigblifna Fjelie, hvilket förut varit patronelt under domkapitlet. Sockenkyrkan, belägen något öfver ¾ mil V.S.V. från Lund och 1 mil från Malmö, är byggd i rundbågsstil, med ett tvåqvadratiskt skepp och ett enqvadratiskt chor, samt halfrundt utsprång. Ett torn höjer sig i vester, hvilket röjer spetsbågsstil. Skeppets och chorets takhvalf äro i öfvergångsstil. Kyrkan, så väl som tornet och nedersta delen af vapenhuset befinnas byggda af huggen sand- och kritsten; men sakristian och den öfre delen af vapenhuset af tegelsten. Den är belägen några famnar från *Wärpinge-ån*, nära dess utlopp i hafvet. Denna å skall, enligt en i orten allmän sägen, varit segelbar ända upp till Lund. Att den varit det till det något öfver en half fjerdingsväg från staden belägna herresätet *Wärpinge* (numera Trolleberg), anses högst sannolikt; ty ännu höjes vattnet i ån, af stark nordvest storm, ända upp till den jemte gården liggande qvarnen. Man berättar äfven att namnet Wärpinge härledes af ordet *varpa*, emedan man der varpat upp fartygen. Lunds stad hade ock under senare Danska tiden en egen hamnplats i Lomma, oberoende af Malmö tullkammare, hvilket man finner bekräftadt i ett konungabref, gifvet Köpenhamn d. 20 Juli 1607. Lunds akademi fick af Carl XI en frihamn derstädes. Att der varit ett i fordna tider betydligt fiskläge, berättas allmänt i orten och att der funnits byggnader, större än vanliga bondhus, synes af de grundvalar, som ännu påträffas i jorden. — Ungefär 3 à 4,000 alnar söder från kyrkan påträffar man vid gräfning i en grusbacke åtskilliga menniskoben. Man har funnit 3 à 4 hufvudskålar ligga tillsamman. Troligen hafva de personer, som der blifvit jordade, stupat i någon af de många strider, som tvifvelsutan stått på stränderna af den fordom segelbara, vid sitt utlopp nära 200 alnar breda floden, hvilken förde upp till en af nordens största städer. Adam af Bremen antyder ock något sådant i sin Lib. de situ Daniæ, sid. 5. Skånska allmogen, som sammanrotat sig och utkorat Harald Streng till konung, blef 1182 vid denna å angripen och slagen af Skånska adeln, utan att invänta någon undsättning af konung Knut VI. På norra sidan om åns utlopp, bortåt sjöstranden, går en jordvall, som ännu på några ställen är omkring 3 alnar hög. Den berättas vara en af Danskarne uppkastad förskansning. Vidare vet man ingenting derom. År 1145 blefvo några konung Kristoffers bönder (coloni regis de Lummæ) i Lummæ bosatte af erkebiskop Jakob Erlandsson. Inom församlingen qvarstå 5 ättehögar, 4 på planen till N:o 4 Kastorp och en på planen till N:o 1 Winstorp. Den senare kallad *Bomhögen*, dock utan att någon anledning till namnet blifvit känd. Ingen historisk saga finnes om dessa högar. Allmogen tror att de nu äro bebodde af ett slags små varelser, tomtegubbar, vettar, pysslingar kallade, godmodiga till sin natur, då de icke blifva förolämpade. De gå någon gång in i husen och biträda vid hussysslorna, såsom husdjurens fodring och vård; men mer än en oförsigtig pojke har, med benbrott och andra hastigt påkommande sjukdomar, fått umgälla sitt skämt öfver det "små folket." För öfrigt har man julaftonen sett ljus i de större högarne. Folkets lynne är redbart, arbetsamt och godmodigt, kanhända något raskare och bestämdare, såsom alltid hos kustboar. Inom församlingen ligger kungsgården *Alnarp*, fordom äfven Allerup kalladt. Den är ett gammalt adeligt gods, kom genom mageskifte 1628 emellan konungen å Lunds kapitels vägnar och en Rosenkrantz i kapitlets ägo, indrogs af Carl XI till kronan och bortarrenderades under namn af krono-säteri. I medlet af 1700-talet var den anslagen landshöfdingen i Malmö "under arrende på lön." Genom kongl. resolutionen af d. 30 Mars 1778 blef Alnarps kungsgård, med underlydande hemman, anslagen såsom boställe åt landshöfdingen. Den består af $10\frac{7}{16}$ mtl. och har nu blifvit bortarrenderad på 30 år åt en driftig och insigtsfull åkerbrukare, herr A. Jöransson, mot 1,400 tunnor årligen. Till gårdens herrligheter höra den redan i Danska konungabref omtalade skogen, bestående af ek, alm och ask. Den var omkring år 1830, genom de kringboendes okynne och vid bristande tillsyn, nära förstörd; men vårdas af nuvarande boställs-innehafvare och arrendator med utmärkt omsorg. Församlingen består af Alnarp $10\frac{3}{16}$ mtl., Lomma by $4\frac{3}{16}$, Winstorps by $3\frac{3}{16}$, Kastorps by $2\frac{1}{16}$, alla skatte arbetsbönder under Alnarp. Prestberga, prestgård 1 mtl. Af Torna härad höra hit i ecklesiastikt hänseende utsockne frälse-hemmanen Hafbo, Mariedal, Brohuset 2 mtl.; kronoskatte-hemmanen Ljunghuset och Winnerup $\frac{7}{16}$ mtl. Folkmängd 916. Areal 3,217 tunnland. Adr. Lund.

Lommaryd, en socken med Bälaryd, belägen i Norra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, 4 ½ mil O.N.O. från Jönköping. Här äro 5 större och mindre sjöar, hvaribland märkes *Noen* och *Ralången*, ¼ mil lång. Kyrkan skall först vara byggd före år 1221, och är af gråsten, sedan tillbyggd, och sist 1726. Här finnes Hamiltonska grafven. Nära kyrkan anträffas grifthögar och en tingsplats. Bland egendomar märkas: *Nobynäs*, 4 mtl. säteri, jemte 1 mtl. rusthåll. Dess första anläggning är obekant. Den förste ägaren lärer varit en kornett v. Hartmansdorff. Egendomen har särdeles vacker belägenhet vid Ralången. Hit höra ock 6 torp och qvarn. *Degila*, 3 mtl. säteri, med ymnig löfskog, åker, bestående af djup och bördig svartmylla, samt godt fiske i en nära karaktershuset belägen sjö. *Skareda*, ¾ mtl., har i fordna tider varit bondby,

men blef på 1780-talet förvandlad till herrgård. *Nystorp*, ½ mtl., har äfven varit bondby; men blef omkring 1816 bebygdt med vacker åbyggnad. — Ej långt från Hvittaryds by, och på dess ägor finnas 16 till 18 högre och lägre i oval ring stående stenar; äfvensom omkring 300 alnar derifrån ungefär lika många större och mindre sandkullar, tilläfventyrs utmärka någon fordomtima begrafningsplats. Marknad hålles årligen här i socknen i Januari och September månader. — Socknen hör till 2 kl. reg. Den består af 59¼ mtl. och har 1,990 invånare. Dess areal utgör 21,939 tunnl., af hvilka 2,230 äro sjöar och kärr. Adr. Grenna.

Lomme, ett nästan allmänt provinsord på ficka.

Lommen har alltid sorg, ett gammalt ordspråk, som nyttjas om sådana menniskor, hvilka ständigt äro benägna att göra sig otidiga bekymmer. Det har uppstått genom aktgifvande på fogeln lommens egenskap, att under våta begifva sig till sjöar upp i landet, men vid torkväder åter söka hafvet, och hvilket allmogen förklarar sålunda: att fogeln i förra fallet tror att vattnet skall öka sig för mycket, och i det senare, att det skall blifva för litet.

London. En Svensk kyrka uppbyggdes härstädes genom den verksamme Jakob Serenius, som blef kallad till dess förste pastor. Den nya kyrkan invigdes 1728, under namnet Ulrika Eleonora och finnes aftecknad i Dahlbergs Svecia Antiqua & Hodierna, der hon utgör sista planschen; men anträffas ej i alla exemplar. Magister Gustaf Wilhelm Carlson är för närvarande (1848) pastor i nämnde församling.

Long, annex till Levene i Wiste härad, beläget i Barne härad af Skaraborgs län, 3¼ mil S.S.V. från Lidköping. En förträfflig skog skall fordom omgifvit hela socknen på alla sidor, och hvaraf finnas i jorden nedsjunkna stubbar. Kyrkan är byggd på okänd tid af träd, men choret af gråsten. Den ligger på en vacker högländt plats vid vägen emellan Jönköping och Wenersborg. I socknen märkes: säteriet *Håkantorp*, 1 mtl., samt mil.-boställena *Lång-Storegård* och *Lagmanstorp*. Socknen består af 25½ mtl. och har 477 invånare. Dess areal utgör 1,921 tunnl. Adr. Lidköping.

Longberg, Johan Olsson, bondeståndets talman vid 1828—1830 och 1834—1835 årens riksdagar, var född i Februari 1781 i Borås, der fadern varit handlande. Sonen erhöll således någon uppfostran och blef 1810 vald till riksdagsman. Det mod och den skicklighet, hvarmed han, vid Anders Danielssons sida, uppträdde till försvar för friheten och folkets rättigheter, gjorde honom snart till en af sitt stånds mest utmärkte ledamöter, och han var således nästan sjelfskrifven till enahanda förtroende vid de följande riksdagarna. Under den år 1823 förändrade han grundsatser, eller yttrade dem åtminstone icke offentligen, och vid nästa riksmöte utsågs han till ståndets talman, och sedan Olof Håkanssons tid har detta stånd troligen icke haft en talman, så vuxen detta värf, som han. Med ett lugn, en ordning och en redighet, som af få kunde öfverträffas, förstod han att leda öfverläggningarna, och att afvärja all beskyllning för partiskhet eller otillbörlig inverkan på någons åsigter. Han dog, d. 27 Juli 1839, i Strömstad, dit han rest för att nyttja baden.

Longitud och latitud, Sveriges. Longitud kallas ett ställes afstånd från första meridianen, räknadt på eqvatorn. Latitud är ett ställes kortaste afstånd från eqvatorn, eller den båge af ställets meridian, som upptages mellan detsamma och eqvatorn. Nästan hvarje folk har sin första meridian hvarefter dess sjökartor äro inrättade. Vi räknade förut merendels longituden från vestra udden af ön Ferrö, en af de Canariska öarne, immerfort ostlig till 360°, hela eqvatorn igenom; men nu mera är longituds-graderingen antagen från Greenwich. Sveriges geografiska läge har af åtskilliga författare blifvit olika uppgifvet. Sålunda anföra Tuneld och af Forsell läget vara emellan 55:te och 70:de latituds- samt 28:de och 42:dra longituds-graden. Sköldberg, i dess Beskrifning öfver Skandinaviska halfön, uppgifver läget vara emellan 55:te och 72:dra longituds- samt 20:de och 49:de latitudsgraden. I de tvenne förstnämndes uppgift instämmer äfven Sundler, i dess Geografiska Lexikon, hvilken således torde vara rättast, nemligen 55°20′—69°4′ nordlig bredd samt 28°46′—41°50′ östlig längd. Hvarje läns serskildta geografiska läge är:

	Latitud.		Longitud.	
Malmöhus län . .	55°20′	56°18′	30°00′	31°40′
Christianstads . .	55. 23	56. 42	30. 18	32. 15
Halmstads	56. 20	57. 38	29. 35	31. 5
Carlskrona	56. 0	56. 30	32. 3	33. 42
Wexjö	56. 22	57. 19	31. 0	33. 32
Jönköpings . . .	56. 52	58. 19	30. 43	33. 20
Kalmar	56. 12	58. 17	33. 10	34. 50
Linköpings . . .	57. 43	59. 2	32. 13	34. 47
Mariestads	57. 48	59. 2	30. 7	32. 24
Wenersborgs . .	57. 20	59. 17	29. 20	31. 32
Götheborgs . . .	57. 33	59. 7	28. 46	29. 55
Wisby	56. 55	57. 59	35. 47	37. 5
Stockholms . . .	58. 44	60. 32	34. 57	37. 10
Upsala	59. 23	60. 40	34. 26	35. 53
Westerås	59. 13	60. 17	33. 2	35. 4
Nyköpings	58. 38	59. 30	33. 19	35. 22
Örebro	58. 43	60. 6	31. 53	33. 29
Carlstads	58. 54	61. 3	29. 21	32. 8
Falu	59. 52	62. 16	29. 46	34. 20
Gefle	60. 20	62. 20	32. 21	35. 18
Hernösands . . .	62. 8	64. 25	32. 31	36. 55
Östersunds	61. 32	65. 8	29. 35	34. 39
Umeå	63. 24	67. 10	32. 0	39. 28
Piteå	65. 5	69. 4	33. 40	41. 50

Longobarder, ett bland den stora folkvandringens mägtigaste folk, bevarade en gammal sägen om sin härkomst från Skandinavien. På en ö, som bar detta namn, belägen i Baltiska hafvet eller Östersjön, skulle deras fäder hafva bott. Hungersnöd dref dem att uppsöka ett nytt fädernesland. En tredjedel af folket utkorades genom lottkastning att vandra ut. *Ibor* och *Ago*, tvenne unge män, anförde dem, sjelfve under ledning af sin moder, den kloka qvinnan *Gambara*. De kommo först till ett land, som de kände under nam-

net *Scoringa,* träffade der Vandalerne, hvilka hotade att underkufva dem; men Gambaras klokhet frälsade hennes folk. Wodan eller Oden, deras gud, hade lofvat seger åt det af de krigande folken, som på stridens morgon först mötte hans blickar. Frea, gudens gemål, lät Gambara veta detta och hon föranstaltade så att när guden uppvaknade, föll hans blick på Longobarderne och han gaf dem seger, och på samma gång deras namn; ty förut hette de Winiler. Longobarder betyder folk med långt skägg, hvilket brukades bland dem. En ny hungersnöd dref dem ifrån Scoringa. Efter att hafva genomtågat åtskilliga länder, kommo de i sjette århundradet till Pannonien och vid år 570 till norra Italien, bildade der, under konung Alboin, ett mägtigt rike, som ägde bestånd i 200 år och störtades af kejsar Carl den Store, hvilken påfven kallade från Frankrike till sitt försvar emot dem. Huru mycket af denna saga är sannt, kan ingen historia bestämdt utreda. Att Skandinavien omtalas såsom en ö bevisar intet; ty den föreställningen var allmän i gamla tider, att vårt land var kringflutet. Det är visserligen möjligt, att detta folk på ett eller annat sätt härstammat derifrån. Romarne träffade dem boende vid Elbens stränder, och beskrifva dem såsom ett hårdt krigarefolk. Germaner voro de, och deras seder och lagar vittna om deras slägtskap med den Skandinaviska norden. Sin största märkvärdighet i historien hafva de vunnit genom sina eröfringar i norra Italien under den ofvannämnde Alboin, sedan de förut kufvat ett annat folk, Gepiderne. Landet som de beherrskade i Italien förvarar ännu deras minne i sitt eget namn, Lombardiet.

Lonkemossa (Fontinalis antipyrotica), en mossväxt, som förekommer ymnigt på stenar uti åar och bäckar, isynnerhet uti skogsbygden, och är den största af våra mossor, ofta af några fots längd. Den begagnas isynnerhet till diktning af trädhus, emedan den ej skall brinna.

Loos, Cornelius, född i Stockholm, der fadern var vinskänk, ingick vid fortifikationen och var kapiten vid densamma, då han år 1709 följde Carl XII till Bender. Här blef han följande året major och skickades af konungen, jemte kapitenerne Sparre och Gyllengrip, att resa genom Grekiska arkipelagen, Palestina och flera delar af mindre Asien. Detta gjorde de äfven, och L. författade häröfver ritningar och kartor, vittnande både om hans skicklighet såsom tecknare och noggrannhet som observatör. En stor del af dessa samlingar uppbrunno vid kalabaliken i Bender, de öfriga aflemnades till riksarkivet. Märkvärdigt är, att Palmyras ruiner, hvilka påstodos år 1756 hafva blifvit upptäckta af Wood och Dawkins, och som åtminstone först genom deras beskrifningar blefvo bekanta för verlden, redan 1710 besöktes och afritades af L., och hvilken teckning, utförd med blyerts och i stor stil, ännu förvaras i riksarkivet. Äran af upptäckten skulle således, nära ett halft århundrade förut, kunnat tillfalla en Svensk. Det var i början af Okt. 1710 han ensam reste till Palmyra. Det återstår ännu att jemföra det tillstånd, hvari han då träffade dessa ruiner och det, hvari Wood och Dawkins funno dem, samt hvad som för närvarande är af dem i behåll. L. reste, sedan konungen lemnat Turkiet, till Paris, uppehöll sig en tid hos Stanislaus i Zweibrücken, hemkom först efter Carls död, blef då öfverste-löjtnant vid fortifikationen, och fick sin station i Stralsund, hvars fästningsverk han betydligt förbättrade. Blef öfverste 1734, tog afsked 1736, då han erhöll general-majors titel och flyttade till Hamburg, hvars magistrat kallat honom till stadens kommendant; men han dog derstädes redan följande året. Han och hans broder, dåvarande volontären, sedan kapitenen, **Henrik L.,** adlades 1711, hvarvid de antogo lika vapen med Danske grefvarne Ahlefelt. Desse protesterade häremot; men L. försvarade sig dermed, att i Ahlefeltska vapnet stod en hund, men i det Looska en hynda. Ätten är utgången.

Loppa, ett insektslägte af ordningen krypare, hvaraf en art, nemligen *Vanliga loppan* (P. irritans), förekommer hos oss, samt trifves både på däggdjur och foglar. Hon lägger i smuts och torkad blod, samt andra djurriska vätskor, sina ägg, hvarutur små hvita glänsande hårdskaliga larver utkläckas, som först förvandlas till äggformiga puppor och derefter till fullbildade insekter, och detta har gifvit anledning till den temligen allmänna tron att loppor skola bildas af med urin fuktad sågspån eller sopor. Den fullväxta insekten är ½ till 1 linje lång, till färgen rödbrun och utmärkt genom sin betydliga styrka, hvilken uppenbarar sig uti dess språng, som ofta ske på en rymd af 200 gånger hennes kroppslängd. Det påstås att loppan skall fly för åtskilliga växter, framför alla för vinruta, hvarföre denna på sina ställen begagnas för att afhålla dem ur sängställen och dylikt.

Lorentzberg, en malmgård i Carlbergsalléen i Stockholm, som af Adolf Fredriks församling inköptes till kyrkoherde-boställe och ännu begagnas dertill.

Lorentzfors, i Brunskogs socken af Wermlands län, ett privilegieradt men 1845 ännu ej uppbygdt jernbruk. Privilegierne utfärdade för L. Laurell äro på 2 härdar och 1,200 skepp:d årligt smide.

Lorentzska bad-inrättningen är den förnämsta och nära enda varmbad-inrättning i Stockholm, samt belägen vid gamla Norrbro, der den öppnades till begagnande i Februari 1832, sedan hvilken tid den ständigt varit mycket anlitad. Här finnes så väl ång-, som douche-bad och karbad. Nedanför bad-inrättningen vid strömmen uppbyggdes 1841 en kallbads-douche-inrättning. Vid denna bad-inrättning kunna äfven erhållas salta, hepathiska, krydd, malt, kli, ång, myr, Loka gyttje, Finskt m. fl. bad. Öfver denna inrättning, anlagd af hattmakar-åldermannen, kapitenen vid Stockholms borgerskaps infanteri, C. J. Lorentz, har kongl. sundhets-kollegium afgifvit högst fördelaktiga yttranden.

Lorich, Anders, en Tysk ädling, tog tjenst hos konung Erik XIV år 1565, mot 3,500 marks lön,

och qvarblef i riket äfven under Johan III, af hvilken han användes till åtskilliga beskickningar, särdeles sådana som angingo den Polska arfsföljden. Efter konung Eriks mord förenade han sig med de missnöjda, hvilka önskade störta den krönte mördaren från thronen, och uppsätta konung Eriks son prins Gustaf. Lorich blef en af hufvudmännen för detta parti; och öppnade för sina planer underhandlingar med konung Henrik III i Frankrike, hos hvilken han begärde en flotta, med ett par tusende soldater och full utrustning, emot en pantförskrifven summa af 2 miljoner R:dr. För samma ändamål hade han förskingrat de penningar han mottagit till Lifländska härens aflöning. Af samtida författare beskylles han, dock måhända af partiskhet, att hafva handlat på anstiftan af Jesuiterne, som uti prins Gustafs thronbestigning skulle sett det mest gynnande vilkoret för katholicismens återinförande i Sverige. Lorichs planer gingo emellertid öfverända genom Franska konungens vägran att lemna sitt bistånd dertill, och mannen sjelf blef i Danzig gripen af sekreteraren Rasch år 1584, förd till Stockholm, och der på ett barbariskt sätt aflifvad.

Lorichs. Med detta namn finnes trenne adeliga ätter, den äldre härstammande från krigsrådet med landshöfdinge titel, R. af N. O. **Nils L.**, som naturaliserades 1801, emedan han härstammade från en Dansk adelig ätt. Hans söner äro, generallöjtnanten, öfver-kommendanten i Stockholm, Kom. med St. K. af S. O. m. m., **Carl Fredrik L.**, född d. 4 Febr. 1780, och landshöfdingen i Kopparbergs län, Kom. af N. O., **Pehr Daniel L.**, född d. 20 Aug. 1785. Den andra ätten härstammar från brukspatronen och grosshandlaren **Fredrik Otto Hassel**, adlad 1802.

Loshult, annex till Ousby, beläget i Östra Göinge härad af Christianstads län, 5 ½ mil N. från Christianstad. En sägen förmäler att här bott ett troll, som hette Lo. Då kyrka här skulle byggas, hände, att, hvad som byggdes om dagen, refs ned om natten; en sägen som upprepas om flere landskyrkor. En natt vakade byggmästaren och såg ett lodjur komma och nedrifva med sina klor, hvad om dagen blifvit bygdt: det var jätten som visat sig i denna skepnad. Då upphörde man att bygga der och företog byggnaden af den kyrka, som ännu bär efter denna saga namnet *Loshult*. Fordom skall här funnits en herrgård, kallad *Losborg*, hvilken blifvit förstörd af ett vattenflöde. Under krigsoroligheterne år 1676 blefvo här d. 24 Juli, en stor del af konungens penningar, bestående af plåtar och hvitt mynt, inpackade i tunnor, samt ett konungens tält, borttröfvade af snapphanarne. Socknen består af 19 ¼ mtl. och har 1,710 invånare. Dess areal utgör 20,736 tunnl., af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Lossa, annex till Bro, beläget i Bro härad af Upsala län, 4 ¼ mil S. från Upsala, vid Mälaren. Här märkes *Rörabacken*, en stor höjd, hvarifrån är utsigt, 3 till 4 mil, i öster och vester. Derpå är ett ställe, omringadt med stenar, som kallas *Röraring*, hvarest fordom om sommartiden allehanda lekar och öfningar blifvit anställde af ungdomen. Socknen består af 28 mtl. och har 466 invånare. Dess areal utgör 5,763 tunnl., af hvilka 20 äro sjö och kärr. Adr. Stockholm, Tibble.

Lossna (bergsm.-term) kallas en liten spricka uti det fasta berget, hvarefter det ena stycket under brytningen skiljer sig från det andra; äro dessa sprickor något stora och vidsträckta få de namn af klyftor (se detta ord).

Lostad, säteri i Östergöthland. Se: *Furingstad*.

Lotorp, jernbruk. Se: *Finspong*.

Lotshemman kallas de hemman i skärgårdarne, hvilka bebos af lotsar, samt i och för lotsningsbesväret njuta vissa friheter i beskattning. Är ett sådant hemman af krono-natur, så får värdskap icke lemnas åt någon annan än den, som är kunnig i lotsväsendet, och värdskap, en gång erhållet, kan bibehållas endast genom fullgörandet af lotsningsskyldigheten. Försummas åter denna skyldighet vid ett lotshemman af skatte-natur, så är skatte-rätten en borgen derför. Dock följer icke deraf att hemmansbrukaren nödvändigt sjelf skall vara lots. Han kan äfven fullgöra denna skyldighet på annat sätt, nemligen genom antagande af en annan person såsom lots, åt hvilken han afstår plats till bostad med någon betesmark, samt rättighet till fiske. Bestrides lotsningen på detta sätt, så får hemmanet behålla sina friheter såsom lotshemman. Nya lotshemman tillkomma genom fördrag emellan jordägare och kronan, då den förra antingen åtager sig lotsning, när lotsarnes antal behöfver ökas, eller också afsätter plats till boställe och underhåll för lotsen.

Lots-inrättningen står under flottans befäl, och betraktas således såsom ett militäriskt verk. Den är dock af lika mycken vigt för handeln. En lotsdirektör utgör chef för lots-staten, och under honom stå trenne distrikt-chefer, samt fördelningschefer eller lots-officerare och en mängd lotsar. Stationerna äro 136, fördelade på de tre distrikterne, hvaraf det norra, 6 fördelningar, sträcker sig från Ryska gränsen till Bokö station i Östergöthland, det södra, 5 fördelningar, från Bokö till Hallands Väderö på rikets Nordsjökust, med Gottland och Öland inbegripne, och det vestra, 4 fördelningar, från det sistnämnda stället till Norska gränsen. Hela personalen består, under de nämnda cheferne, hvilka utses ibland flottans högre officerare, af 3 lots-kapitener och 12 löjtnanter, hvar och en i spetsen för sin lotsfördelning, samt 58 åldermän och öfver 800 lotsar. Lots-inrättningen i Wenern är icke statens; den lyder under en af de kring Wenern belägna städer vald direktion, bestående af en ledamot från hvarje stad. Som Kongl. Maj:ts stat för 1845 upptagit medel till inrättandet af ambulatoriska skolor vid lotsplatserna, hafva sådana under året 1847 blifvit upprättade vid de flesta dertill utsedda platser och med värma blifvit omfattade. Flera hus underhållas, så väl till lotsarnes utkik, som ock för herbergerande af sådana olycklige, hvilka lidit skeppsbrott på de yttre och obebodda skären. (Om lotsarnes underhåll, se art. *Lotshemman*.)

Lotteri finnes nu mera ej i Sverige, sedan kongl. nummer-lotteriet upphäfdes vid 1840 års riksdag, och försäljning af utländska lottsedlar förbjöds af konungen år 1844. Lotteri för statens räkning inrättades år 1771 och drefs med den framgång, att ständerne vanligtvis kunde upptaga bland de ordinarie statsinkomsterna en betydlig vinst af denna spelrörelse. Konung Gustaf III hade velat gifva lotteriet en karakter af välgörenhetsanstalt, och derföre förordnat, att för hvarje dragning fem mindre pensioner skulle gifvas åt unga qvinnor bland allmogens döttrar. För öfrigt var lotteriet blott en spel-inrättning för statens räkning. Dess inflytande, särdeles på den arbetande klassen, beskrefs såsom högst förderfligt. Den fattige lockades att bortkasta sin sparpenning, för en osäker möjlighet att vinna. Det ansågs icke staten värdigt, att drifva en sådan rörelse och derföre upphäfdes lotteriet; det skedde på det sätt att ständerne upphörde att beräkna dess behållning ibland statens inkomster och konungen förklarade derpå att inrättningen upphört.

Lottoniter-orden, ett ordens-sällskap, som fanns på 1780-talet, och hvari nästan endast personer af de högsta samhällsklasserna voro medlemmar, så att t. ex. hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta var ordens historiograf. Riksrådet Carl Fredrik Scheffer lärer hafva varit en bland stiftarne. Ledamöterne svuro en ed, som började med dessa ord: "*Moi . . . je promets et jure foi d'honnete chien de bonne race.* Anständig munterhet och välgörande tyckas hafva varit ordens hufvudsyften. Vid hvarje af dess sammankomster skulle i en sparbössa göras en insamling för hufvudstadens fattiga, och det berättas, att vid en sådan utgjorde uppbörden 21 specie-riksdaler.

Lovén, Nils, föddes i Reng den 18 Juni 1796, fadern var prosten och kyrkoherden i Reng och S:t Hammar, magister Pehr Magnus Lovén. Blef student i Lund 1811 och 1817 filosofie magister. Utnämndes den 20 Juli 1820 till hist. litt. docens vid Lunds universitet och den 31 Mars följande året till e. o. æsteth. adjunkt. Regements-pastor vid Wendes artilleri-regemente den 10 Juni 1823 och kyrkoherde i Östra och Vestra Wemmenhög af Lunds stift d. 26 Aug. 1830. Prost 1837. Har utgifvit: *Girardets andaktsstunder*, öfvers. 1827; *Moores Dikter*, öfvers. 1831; *Vitterhetsförsök*, 1833; *Homiletiskt Magazin* (jemte prosten J. P. Hansson), 1831—35; *Folklifvet i Skytts härad i Skåne vid början af detta århundrade*, 1845; disputationer, öfversättningar, m. m. Hans kusin

Lovén, Nils Henrik, medic. theor. & forensis professor vid Lunds akademi, född i Reng d. 29 Dec. 1801, fadern plantage-direktör, blef student 1817 och 1823 filosofie magister. Egnade sig åt medicinen och blef medicine licentiat 1827 och medic. theor. docens 1829, medic. doktor 1831. Utnämndes d. 23 Nov. 1838 till e. o. medic. theor. professor och 1847 den 25 Maj till sin nuvarande profession. Han har utgifvit: *Anvisning att ändamålsenligt anställa bloduttömningar, vaccinera och använda räddningsmedel vid hastigt påkommande lifsfarliga tillfällen;* disputationer, m. m.

Lovén, Sven, professor, en af intendenterna vid naturhistoriska riksmuseum, född d. 6 Jan. 1809 i Stockholm. Fadern handelsborgmästare derstädes. Har utgifvit åtskilliga skrifter i zoologi, tryckta i vetenskaps-akademiens handlingar och i öfversigten af dess förhandlingar.

Lovers alunbruk har varit beläget på Smålands fasta land i Hagby socken af Kalmar län; men har derifrån blifvit öfverflyttadt till Möckleby socken på Öland, hvarest alunskiffern hemtas från Hammeberget. År 1840 tillverkades här ingen alun, utan blott 357 tunnor rödfärg. För år 1841 finnes ingen tillverkning uppgifven.

Lovers hamn. Se: *Hagby* socken.

Lovisa Dorothea Sophia, dotter af Preussens förste konung, Fredrik, förmäldes med dåvarande arfprinsen af Hessen-Cassel, Fredrik, sedan konung i Sverige. Förmälningen skedde d. 21 Maj 1700, men prinsessan dog barnlös d. 23 Dec. 1705, endast 25 år gammal.

Lovisa Maria Gonzaga, dotter af Carl I, hertig af Mantua, var förmäld med Sigismunds begge söner, först med Uladislaus och sedan med Johan Casimir. Hon dog 1667, i en ålder af 56 år.

Lovisa Ulrika, dotter af Fredrik Wilhelm I af Preussen och syster till Fredrik den Store, föddes i Berlin d. 24 Juli 1720 och förmäldes 1744 med dåvarande Svenske kronprinsen Adolf Fredrik. Bilägret firades på Drottningholm d. 29 Aug.; men intåget i Stockholm skedde först d. 12 Okt. Enka 1771, öfverlefde hon sin gemål i 11 år och dog på Svartsjö d. 16 Juli 1782. Denna lifliga, qvicka och snillrika prinsessa, som man endast kan förebrå någon häftighet i lynnet, stod ofta i ett spändt förhållande till de då rådande partierna i Sverige, emedan hennes kraftfulla och eldiga själ blott med svårighet kunde finna sig i de trånga gränsor, hvarinom konungamagten då var inskränkt. Man ansåg henne derföre allmänt som själen i det företag, hvilket 1756 gjordes till dess utvidgande, men hvilket för de deri deltagande, Brahe m. fl., fick en så olycklig utgång. Den skulle kanske blifvit det mindre, om drottningen förmått ingifva sin gemål det mod, som lifvade henne sjelf. Hon erbjöd sig att med honom stiga till häst och sätta sig i spetsen för de sammansvurne; men förgäfves. Hon kunde icke ens förmå honom begagna sin konungsliga rätt, att gifva dem nåd. Af ständerne måste hon lida den förödmjukelsen, att se sina juveler inventerade, och att nödgas göra dem ursäkt för ett hårdt uttryck. (Se: *Kronjuvelerna.*) Ogerna såg hon sig, såsom enka, utestängd från den delaktighet och det inflytande på ärenderna hon utöfvat under sin gemåls lifstid, och det bästa förhållande rådde således icke alltid emellan henne och Gustaf III, helst vid kronprinsen Gustaf Adolfs födelse, hvarom hon lärer fällt någon oförsigtig utlåtelse, hvilken hade till följd en häftig brefvexling mellan mor och son, och ett förbud för enkedrottningen, att visa sig på hofvet vid detta tillfälle. Vetenskaperna, vitterheten och konsterna

stå emellertid i stor förbindelse hos henne för det skydd och uppmuntran, hon egnade dem. Vitterhets-akademien var hennes stiftelse och Kina lustslott samt många förskönigar å Drottningholm äro hennes verk.

Lovisæ bergverk, i Sala socken af Westmanland, har silfver- och kopparskärpningar, som i fordna tider varit arbetade och sedan ödelagda; år 1747 åter upptagne och hade en bytta vid sjön Hillingen, men sedan lemnade såsom ej lönande. Detta verk kan numera icke upptagas utan att de med vatten fyllda grufvorna genom kostsamma inrättningar blifva tömda.

Loviseberg, jernbruk i Råda socken af Wermlands län, hör till Uddeholmsverken. Bruket har 4 härdar och 2,301 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Frälsesmidet är 225 skepp:d. Hammarskatten 20 skepp:d 15 lisp:d 7 skålp:d. Disponenter: J. Wærn och C. G. R. Geijer.

Loviseholm, jernbruk i Töftedals socken å Dalsland, har 1 härd och 400 skepp:d privil. smide af köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 4 skepp:d. Knippjerns- och spiksmide idkas äfven härstädes. Afsättningsorten är Götheborg. Smidesstämpeln visar L H B, de tvenne sista bokstäfverne sammanbundne. Bruket tillhör A. Lund och med-intressenter.

Lovisin, Erik, blef, såsom advokat-fiskal i Svea hofrätt, adlad 1675, landshöfding öfver Östergöthland 1687 och samma år friherre. Det berättas, att han lånat Lindskiöld 5,000 R:dr, för hvilka denne lofvat förskaffa honom värdighet af grefve och kongl. råd. Då Lindskiöld dog, utan att hafva kunnat uppfylla sitt löfte, återfordrade Lovisin penningarne af hans enka. Denna vägrade att betala dem, emedan ingen skuldsedel fanns, utan blott ett bref, hvari hennes man tackade för den erhållna summan, och lofvade att göra efter aftal. Långifvaren klagade nu hos Carl XI, hvilken gaf följande resolution: "så länge Lovisin icke är kongl. råd, har han intet skäl att kräfva Lindskiölds enka, och när han blifver det, äro penningarna betalta." L. dog år 1691. En ättling af honom var

Lovisin, Carl Arvid, född d. 20 Febr. 1772, ingick 1783 som sergeant vid Svea lifgarde, hvars chef han blef 1815, general-major, general-löjtnant, Kom. med St. K. af S. O., general-befälhafvare i 6:te militär-distriktet, öfver-kommendant i Stockholm, statsråd och chef för landtförsvarsdepartementet 1843, men hvilken plats han lemnade följande året. Död d. 18 Aug. 1847.

Lubb (Gadus Brosme), en mjukfenig benfisk af $1\frac{1}{2}$, 2 högst 3 fots längd, med brun rygg och grå sidor samt breda gulaktiga tvärstreck, käkarne nästan lika långa och stjerten rundflikig. Förekommer sällsynt i norra delen af Kattegatt, men aldrig i Öresund eller Östersjön.

Lübeck. Denna under medeltiden mägtiga handelsstad, anlagd år 1144 af grefve Adolf II af Holstein-Schaumburg, och hvilken sedan höjde sig till den förnämsta bland hanseförbundet, förekommer ofta i Svenska historien. Första gången detta sker vid någon större tilldragelse, är då staden år 1246 belägrades af Danske konungen Erik Plogpenning, som med jernkedjor tillspärrat Trawefloden. Den beträngda staden sökte då bistånd dels hos Wisby, dels hos Sverige. Detta beviljades henne äfven och en Svensk och Gottländsk flotta samlades i Wisby. Skeppens kölar försågos med starka jernbeslag, och då de kommo seglande, gynnade af en frisk vind uppför Trawe, sprängdes de Danska jernkedjorna och flottan kom lyckligt fram till Lübeck, och försåg staden med alla dess behof, hvarigenom Danskarne tvungos att upphäfva belägringen. Handeln och den politik hon föranledde, gaf sedan anledning till många underhandlingar och traktater, och ett stundom vänskapligt, stundom nära fiendtligt förhållande emellan Sverige och Lübeck. Hit tog Gustaf Wasa år 1519 d. 30 Sept. sin tillflykt, då han lyckades rädda sig ur Danska fångenskapen, och rådet skänkte honom här en fristad emot Christians reklamationer, hvilken handling, förestafvad lika mycket af statskonsten som af ädelmodet, sedan blef af den största inflytelse på Sveriges öden. Då Gustaf började sin uppresning mot Danska öfvermagten, erhöll han från Lübeck understöd i skepp och penningar. Denna hjelp blef dock lika dyr som gagnlös. Då Norrbys flotta var af motvind instängd i Stockholms skärgård, skulle hon af Svenskarne kunnat tillintetgöras, om inte de 15 stora Lübska skeppen svikit dem, just vid sjelfva anfallet. Amiralen Brun föregaf att en blindklippa låg i farvattnet, som hindrade honom att framrycka; men i sjelfva verket var hans förhållande en följd af hemliga instruktioner. Äfven afslogs Gustaf Wasas begäran, att få af honom låna två kanoner mot pant af tvenne rikets slott, för att dermed angripa Norrby. Icke destomindre fordrade Lübeckarne, på Strengnäs riksdag, ofördröjlig betalning af 68,681 mark Lübskt, för deras bistånd, och, i fall de ej kunde genast godtgöras, oinskränkt handelsfrihet på Sverige, hvilken fordran Gustaf nödgades bevilja. Då likväl sedermera deras magt aftog i samma mån Sveriges tillväxte, måste de nedstämma sina anspråk, och när de 1553 åter började alltför mycket stegra dem, afbröt Gustaf alla underhandlingar, samt vidtog till och med några krigsrustningar, för att gifva eftertryck åt det språk af sjelfständighet och kraft han nu mera kunde föra. — I senare tider förekommer Lübeck äfven ett par gånger i Svenska krigshistorien, då en Svensk fördelning, under öfverste Morians befäl, ungefär 1,200 man stark, som innehaft Lauenburgska landet, efter slaget vid Jena drog sig undan till Lübeck och der gick ombord på några fartyg, för att afsegla till Stralsund; men den 6 November 1806 på Trawen tillfångatogs af Fransmännen, under dåvarande marskalkens, furstens af Pontecorvo befäl. — År 1813 besattes Lübeck af Danskarne, och Svenska hären samlades den 5 December utanför dess murar för att storma staden. Detta afböjdes emellertid genom en kapitulation, till följd hvaraf den Danska korpsen förunnades fritt aftåg och löfte att först efter 24 timmar förföljas. En Svensk

garnison inlades sedan i Lübeck, och staden innehades för Svensk räkning till dess hären lemnat Tyskland.

Lucas, Sst. Evangelisten Lucæ dag firades d. 18 Okt., som ännu bär hans namn. På denna dag predikades öfver Luc. 10 kap. ifrån 1 vers &c.

Luciedagen, som är den 13 December, firas i flera städer och landsorter på det sätt, att en allmännare välplägnad då bestås åt husfolket, innan detta ännu hunnit uppstiga. Undfägnaden bjudes af en hvitklädd flicka, med en krans af brinnande ljus omkring hufvudet. I allmänhet hålles denna dag skarpa dryckeslag tidigt på morgonen. Seden med ljusen skall troligen erinra om den martyrgloria helgonet Lucia, en kristen mö i Syrakusa, vann, då hon på denna dag, år 300, igenomstacks med ett svärd, sedan man förgäfves sökt döda henne på antändt bål. Några vilja i denna urgamla festlighet se ett minne af den fordom i Romareverlden ifrigt dyrkade gudinnan Lucina, hvars fest inföll vid vintersolståndet.

Lucidor. Under detta namn är skalden **Lasse Johansson** allmännast känd, emedan han sjelf kallade sig "Lucidor den olycklige." År 1668 erhöll han en viss namnkunnighet genom en kärlekshandel med en fröken Sjöblad, som han förfört, och med hvilken han fick tillåtelse att gifta sig. Hans brott, att, ehuru ofrälse, hafva lockat en adelig jungfru, skulle dock, enligt den tidens aristokratiska grundsatser, straffas med 2 års landsflykt, sedan han först tagit henne till äkta. Ingendera delen af domen lärer likväl hafva gått i fullbordan, emedan man finner L. d. 18 Nov. 1669 hafva författat ett bröllopsqväde, "Gilliarekvaal", öfver en Conrad Gyllenstiernas giftermål med en fröken Ulfsparre, hvari man trodde sig finna några otillbörliga uttryck, för hvilka poeten fängslades; men frigafs, sedan han försäkrat, att han icke haft för afsigt att smäda brudparet, samt att han ej blifvit tubbad af någon. Mot hösten 1674 kom han, på Munkens källare i Stockholm, i tvist med en löjtnant A. C. Storm, som gaf honom ett värjstygn, hvaraf han dog några dagar derefter, troligen icke 30 år gammal. L. synes hafva varit en äldre upplaga af Lidner, en oregelbunden sammansättning af fantasi, talang, oordentlighet i lefnadssätt och ekonomiskt betryck. Den icke ovanliga föreningen af synder och ånger i täta omvexlingar, af sinliga rus och gudlig hänförelse, orgier och andaktsöfningar igenfinnas hos honom, liksom hos flere andra. Han skref ömsom psalmer och smutsiga kärleks- och dryckesvisor; men begge slagen sakna icke styrka eller fantasi. Hans arbeten äro utgifna i tvenne samlingar: *Helicons Blomster* och *Lucida Intervalla*. I den gamla psalmboken finnas af honom 3:ne stycken, N:ris 406, 407 och 409, hvilka onekligen höra till de utmärktare derstädes, isynnerhet: *O evighet, din längd mig fast förskräcker*, m. m. Denna lärer väl vara en efterbildning; men äfven N:o 409, som är original, saknar icke dessa egenskaper. — En obevisad sägen är, att han varit oäkta son af amiralen Strussbjelm. Visst är åtminstone, att han måste hafva njutit en vårdad uppfostran, emedan han skref vers, ej blott på modersmålet, utan äfven på Latin, Italienska, Fransyska och Tyska.

Lucradis, konung Waldemars fjerde och sista gemål, lärer hafva blifvit förmäld med honom i fängelset år 1296, och hade med honom en dotter, Margaretha, som blef abbedissa i Skenninge kloster.

Lucretia är namnet på tvenne oäkta döttrar af Svenske furstar, den ena af Gustaf Wasas son, Magnus, gift med ståthållaren öfver Upsala län, Werastedt, och den andra af Erik XIV med Agda Pehrsdotter. Hon lärer hafva dött ogift.

Luddandor, Jemtlandsdialekt, betyder skor eller känger.

Luddingbo eller **Lungsbo,** säteri i Östergöthland. Se: *Vestra Husby* socken.

Ludd-Tåtel, ludet honingsgräs (Holcus lanatus), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer af tvenne artförändringar på sandiga och något fuktiga ängar och betesmarker, isynnerhet öfver de yngre formationerna på Gottland, Öland och i Skåne ganska ymnigt, i de öfriga kustlandskaperna här och der, och i de inre vestligare sällsynt, samt har dessutom redan längre tid äfven hos oss varit odladt, och är åtminstone i de södra landskaperna på mullrik sandjord ett af de bästa fodergräsen, så väl genom sin rika afkastning som smaklighet för all slags boskap. Det blommar i Juni och Juli, samt ger mogna frön i Juli eller Augusti och bör afslås vid begynnande blomning. I England har det på sandblandad lera gifvit 19,057 skålp:d gräs = 6,193 skålp:d hö per acre (= 26¼ kappland), samt i efterslåttern 6,806 skålp:d gräs.

Lüdeke, Christoffer Wilhelm, född i Altmark d. 3 Mars 1737. Fadern var jurist och arrendator af ett herregods. Vid endast 21 års ålder kallades han till prest vid Lutherska församlingen i Smyrna, qvarblef der i 10 år, och predikade än på Tyska, än på Italienska, till 1768. Under den tid han vistades härstädes hade pesten rasat 4 gånger och flera jordbäfningar försports. Han anställdes nu som pastor i Magdeburg, hvilken plats han lemnade år 1773, för att emottaga andra pastorsbeställningen vid Tyska församlingen i Stockholm, der han afled d. 21 Juni 1805. Har efterlemnat en mängd skrifter, hvaribland isynnerhet förtjena nämnas: *Nachrichten von dem Türkischen Reiche; Beschreibung des Türkischen Reichs; Allgem. Schwed. Gelehrsamkeits Archiv; Kurzer Abriss der ganzen Schwed. Litteratur*, m. fl. Hans son,

Lüdeke, Johan Anton August, född i Magdeburg d. 24 Aug. 1772, student i Upsala 1778 sedan i Göttingen, der han blef magister 1798, pastor vid Tyska församlingen i Norrköping 1802, sin faders efterträdare i Stockholm 1807, theol. doktor, dog d. 26 Dec. 1838. Hade ett betydligt bibliothek och många andra samlingar af värde. Har efterlemnat åtskilliga arbeten, hvaribland företrädesvis må nämnas: *Denkmal der Wiedereröffnung der Deutschen Kirche*.

Luder betyder egentligen den döda kroppen af en häst; men betecknar äfven hvarje annat dödt kreatur, som utlägges för rofdjur, i afsigt att fånga

desto. Lader, förgiftade med råfkaka, arsenik, eller dylikt, användes med fördel i norra trakterna af riket till att utöda vargar och räfvar. Stället der dylika utläggas, och som vanligtvis äro öppna platser i skogar, kallas laderplatser. Vid ludring äro hvarjehanda försigtighetsmått föreskrifna, till förekommande af olyckshändelser.

Ludgo, en socken med Spelvik, belägen i Rönö härad af Södermanlands län, Nyköpings östra kontrakt af Strengnäs stift, 2 ½ mil N.N.O. från Nyköping. I denna socken märkes säterierne: *Öster Malma*, 2 mtl. Det stora huset här uppbyggdes på 1600-talet af en Drakenhjelm. Riksgrefvinnan Taube, moder till furst von Hessenstein, har bott härstädes. Gården kom slutligen till von Berchnerska slägten och sedermera till grefliga slägten Stackelberg. *Trollesund*, förut kalladt Ludgonäs, 3 mtl., har tillhört slägterne Blomfelt, Appelgren och Silfverstjerna, samt är nu fideikommiss i friherrliga slägten Trolle-Löwen; stället är ej bebygdt. Socknen hör till 2 kl. patron. och ägaren af ofvannämnde tvenne säterier kalla pastor alternatim, men komministraturen är konsistoriel. Socknen består af 34 ¾ mtl. och har 1,150 invånare. Af dess areal 18,144 tunnl. äro 3,150 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Ludvig, son af Carl IX och dess första gemål Maria. Han föddes i Heidelberg, under moderns vistande derstädes hos sin fader, d. 17 Mars 1583; men dog der redan d. 26 Maj samma år.

Ludvig XVIII, emigrerad från Frankrike, nödgades år 1804 lemna sin tillflyktsort Mitau, vid förändrade politiska förhållanden emellan Ryssland och Frankrike, och tog vägen genom Sverige till England. (Se: *Kalmar*.) Under hans vistande i Kalmar, i Oktober 1804, förde dåvarande landshöfdingen grefve M. Anckarsvärd konungen till Stensö, en utskjutande udde i hafvet, en half mil söder om Kalmar, der Gustaf I landsteg d. 31 Maj 1520, då han återkom från Lübeck, full af förhoppning att lossa sitt fäderneslands bojor. Den Franske konungen såg med rörelse detta ställe, och med förundran att ingen minnesvård här angaf för kommande slägten dess märkvärdighet, tog upp sin plånbok och med blyertspenna skref nedanstående Latinska inskrift på ett papper, med begäran att den måtte huggas i en stor sten vid stranden och lemnade 100 R:dr B:ko att bestrida kostnaden dervid. Detta har blifvit verkställdt sålunda, att stenen på ena sidan blifvit jemnad, och har både konungens Latinska och en Svensk inskrift, i spalt, nemligen:

Här
Landsteg Konung Gustaf den Förste
den 31 Maj år 1520
Då han till Fäderneslandet återkom.
Stället besöktes den 1 October 1804
under
Konung Gustaf IV Adolfs
Lyckliga regering
af
Frankrikes öfvergifne Konung
Ludvig XVIII.
Han
Lemnade vid afresan
Motstående sin Latinska Handskrift
att i stenen ristas.

——

Gustavo IV Adolpho Feliciter Regnante
Appulsus
Gustavi I Liberatoris Regisque Sveciæ
Die XXXI Maji anno MDXX locum
Ludovicus XVIII
Rex Franciæ & Navarræ
A Regno avito pulsus
In Svecia vero non Exsulans
sed
Gratissimo Hospitio fruens
invisit
Kal. Octobris MDCCCIV.

För andra gången ankom Ludvig till Sverige på fregatten Fröja från Libau till Carlskrona, d. 16 Sept. 1808, åtföljd af hertigarne af Angoulême och Grammont, samt afreste d. 26 i samma månad. Den 2 Juni 1809 anlände hertigen af Angoulême åter till Carlskrona, och d. 6 Juli dess gemål, äfvensom konung Ludvigs drottning. Hertiginnan afreste d. 25 och drottningen d. 26 Juli; men en del af svíten qvarblef i Carlskrona under flere månader.

Ludvig Filip, störtad från thronen genom senaste revolution i Frankrike (Febr. 1848), nödgades år 1793, såsom hertig af Chartres, öfvergifva detta land, och flyktade till Schweitz, der han, från December 1793 till Juni 1794, var anställd som skollärare. Då han likväl ej ansåg sig säker derstädes ernade han afgå till Amerika; men af brist på medel måste denna resa förändras och han anlände i stället till Sverige 1795, besökte Nordkap d. 24 Aug. samt återvände genom Lappland till Torneå, afreste derefter till Finland och öfver Ålands haf till Stockholm. Här förråddes hans inkognito af Franska ministern. Gustaf IV Adolfs födelsedag inträffade då han ankom dit, den firades med en stor bal på slottet i rikssalen, och Ludvig Filip, som önskade se den, erhöll dertill biljett. Okänd och obemärkt satt han på en af läktarne, då ceremonimästaren kom och bad honom stiga ned och taga plats bland hofvet, der han emottogs af konungen och hertigen af Södermanland på ett förekommande sätt. — Att Ludvig Filip i rätt nedstigande led härstammar från Gustaf I synes af följande slägtregister. Gustaf I:s dotter Cecilias äldste son Edvard hade en son vid namn Wilhelm, hvars son, Ferdinand Maximilian, var fader åt Ludvig Wilhelm af Baden. Dennes dotter, Augusta, född 1704, var gemål åt Ludvig, hertig af Orleans, och moder till Ludvig Filip Josef, född 1725, hvilken under namn af Filip Égalité guillotinerades år 1793. Denne olycklige furstes olycklige son är Ludvig Filip.

Ludvigsson, Rasmus, erhöll af Gustaf I, kort efter 1527 års riksdag, uppdrag att resa omkring riket, och i kyrkor och kloster hopsamla deras donationsbref och andra gamla handlingar, till vägledning för den reduktion af kyrkogodsen, som då

skulle anställas, på det regeringen måtte inhemta, hvilka af dessa gods borde återfalla till ännu lefvande adeliga ätter, dem de frångått, och hvilka kunde indragas till kronan. Han samlade häraf ett rikt förråd, hvilket blef grunden till riksarkivet. Var sedan konungarne Eriks och Johans sekreterare, och stod äfven i nåd hos Carl IX, som gaf honom detta vittsord: "Aug. 22 begrofs Rasmus Ludvicksån en gammal och trogen tiener, Gudh uppuecke kråppen till en saligh uppståndelse." Vid sin död i Aug. 1594 var han troligen omkring 90 år gammal. Han var äfven en flitig, ehuru icke alltid tillförlitlig, antecknare af tidens händelser och har författat flera skrifter, såsom: *Konung Gustafs Krönika; Beskrifning öfver Herjedalen och Jemtland*; *Förteckning på Linköpings biskopar; Register på Frälses Quinnor och Jomfrur, som deras frälse hafva förwerckat, i det de hafva mot Sveriges Lag tagit Ofrälse män och Bonde söner sig till män eller eljest låtit sig belägra*, m. m.

Ludvigsro, på Stockholms Djurgård. Skomakaren Lundin fick år 1748 en förläning af 40 qvadratalnar på ett berg till venster om vägen, nära slätten, för att här uppbygga ett värdshus. Detta skedde och stället kallades *Hasselbacken*, hvarest i många år gåfvos baler, kallade pickenicker, för de mera obemedlade folkklasserna, och hvilka således icke stodo i det bästa rykte. Krigsrådet Röslein köpte 1820 stället, hvars areal under tiden blifvit mycket utvidgad, gaf det namnet *Ludvigsro*, och använde betydlig kostnad på byggnader och förskönigar. Dessa hafva ytterligare blifvit fortsatte af ställets nuvarande ägare, grosshandlaren Michaelsson. Arealen är nu 2 ½ tunnland och lägenheten värderad till 14,000 R:dr.

Ludvika, kapell-församling och annex till Grangärde socken, beläget i Vestra Bergslags fögderi af Stora Kopparbergs län, 9 mil S.V. från Falun. Församlingen har 2,058 invånare. (Se för öfrigt *Grangärde* socken).

Ludvika eller **Lådvika**, stångjernsbruk i Grangärdes socken af Stora Kopparbergs län, vid sjön Vesmans utlopp i en ström nära Norrberkes sockengräns, med ett ypperligt vattenfall, 34,618 tunnland skog och 3,190 skepp:d privil. årligt smide för 3 hamrar och 6 härdar. Tackjernet fås från egna hyttor, såsom *Presthyttan*, en hälft i *Norrhyttan*, en tredjedel i *Sunnansjö*, en fjerdedel i *Råfvåla*, samt någon del i *Marnäs* och *Norrgevikshyttan*, allt af egna malmer. Det är obekant när detta bruk anlades; man förmodar att bergsmän aldra först begynt dess byggnad, dock lärer detta sakna grund. En berättelse förmäler, att någon illgerningsman i fordna tider blifvit befriad från sitt straff derigenom, att han utvisat det fördelaktiga hammarstället. År 1610 erhöll hertig Gustaf Adolf Ludvika jernbruk i förläning. I hans tid såsom konung, funnos här redan 2 hamrar uppbyggda för kronans räkning; den tredje säges vara uppsatt af arrendatorerne David och Jakob Leyel. Sedan bruket länge varit under arrende, blef det 1726 köpt till skatte af landshöfdingen frih. J. Cedercreutz. Vid bruket finnes äfven manufaktursmide samt spiktillverkning. Afsättningsorten är Stockholm. Verkets vattendrägt har på få ställen sin like; utom den ofvanför belägna sjön Vesman finnas här inga dammsjöar. *Perlan* en stor sten i strömmen, gör bruket stor nytta. Då vattenledningen för bruket blifvit sprängd igenom en ränna i fasta berget, har denna blifvit lemnad som dammfäste, hvarigenom vatten efter förnödenhet framrinner till hamrarne, och för öfrigt hindrar samma sten äfven den största flod att skada verket. Brukets stämpel är L W inom en krets af punkter. Ägare äro: C. R. Roth och F. Langenberg.

Lugger kallas ett litet tremastadt fartyg, med ett rå-segel på hvarje mast och en klyfvare på bogsprötet.

Luggude, ett härad i Malmöhus län af Skåne, kallas i konung Waldemars jordbok, för år 1231, Lyuthgud eller Lydgöthe härad eller under Götherne lydande folk, hvars äldsta invånare omnämnas hafva varit de första, som antagit kristna läran. Häradet innehåller i längden omkring 5 mil, och i bredden 2. Beläget längs ut med sjöstranden, skjuter det med en ganska spetsig och bergig udde ut i Kattegat; men vidgar sig betydligt ned åt fasta landet. Inom detta härad märkes staden Helsingborg med dess landsförsamling, samt följande socknar, nemligen: Råbus, Wålluf, Qvistofta, Barslöf, Fjärestad, Fridlefstad, Ekeby, Hesslunda, Risekatslösa, Kropp, Mörarp, Allerum, Fleninge, Wäsby, Wiken, Brunnby, Farhult, Jonstorp, Wälinge, Kattarp, Norra Wramb, Bjuf, Kågeröd, Halmstad, Zireköpinge, Ottarp, Broby och Ströfvelstorp, hvilka tillsammans utgöra 575 mtl. med 25,000 invånare. Klädseln hos invånarne är något olik deras grannars. Större delen af manspersonerne bruka allmänneligen grå, blå och hvita långa rockar och blå underkläder af vadmal. Qvinnorna den allmänt bekanta Norra-härads-drägten, af in- och utländska tyger, med betäckta hufvud, antingen de äro gifta eller icke. I klädsel och upplysning tyckes männerne mer än på andra orter, och isynnerhet vid sjökusterne, närma sig ståndspersoner, och de föra, såsom en följd deraf, en yppigare och öfverflödigare lefnad, hvartill likaledes hör bruket af utländska dryckesvaror, m. m., hvilket likväl icke gäller om hofveri-bönderne, bland hvilka råder fattigdom både på upplysning och förmögenhet. Hufvudnäringen är åkerbruket, ehuru det på många ställen ännu synes vara något försummadt; deremot drifves fiskerinäringen inom häradet i större skala än på någon af de andra orterne i hela länet, längs utmed hela sjökusten eller på trakten omkring Helsingborg, i Kullen och kusten derintill, hvilken rörelse i anseende till strändernes fiskrikhet, skall vara mycket lönande. Med många utmärkt bördiga trakter består jordmånen för det mesta af en ovanligt styf, hård och ofta sidländt lera, hvilken så väl i stark torka, som långvarigt våtväder gifver en slät afkastning; men deremot i goda år full ersättning åt brukaren. Skogarne äro mycket medtagna, så att en stor del ved på många orter afhemtas på flere mils afstånd från Christianstads

län, hvarest ännu tillbjuda sig stora förråder. Märkligare orter i häradet är staden Helsingborg, Höganäs, samt säterierne Krapperup, Kalla-Gunnarstorp, Roseadal, Rosenlund, Rögla, Knutstorp och Gidsholm, samt Hjelmsbults och Billesholms kungsgårdar (hvarom se under dessa ord). I förening med häraderne Onsjö och Rönneberg utgör Luggude härad en domsaga och ett fögderi. Detta härads areal är 141,057 tunnl., af hvilka 103 äro sjöar och kärr.

Luggude kontrakt af Lunds stift, är beläget inom Malmöhus län, med undantag af Stenestads socken som hör till Christianstads län. Detta kontrakt innefattar 13 pastorat, nemligen: Allerum med Flenninge, Wäsby med Wiken, Brunnby, Farhult med Jonstorp, Wälinge med Kattarp, Kropp med Mörarp, Helsingborgs stads- och landsförsamling med Wälluf och Raus, Frillestad med Ekeby, Hesslunda med Risekatslösa, Bärslöf med Fjärestad, Kågeröd med Stenestad, Halmstad med Zireköpinge samt Ottarp. Af dessa pastorat äro 6 regala, 6 alternativt regala och patronella samt 1 patronelt. Folkmängden i kontraktet utgör 30,939 personer.

Lugnet eller **Qvarnlöt**, ett hemman i Skoklosters socken af Upland, hvarest finnas lemningar, förmodligen efter en vikingaborg. På detta hemman slöt den vittra fru Hedvig Charlotta Nordenflycht sina dagar, och är begrafven i Skoklosters kyrka.

Lugnås, annex till Björsäter i Wadsbo härad, beläget i Kinne härad af Skaraborgs län, 1 ½ mil S.V. från Mariestad, ¾ mil från Wenern. Kyrkan är ombyggd af sten 1776. I socknen märkes: *Svaneberg*, frälse-säteri, 2 mtl. med underlydande 2 ⅛ mtl. jemte 14 torp; stället är väl bygdt; mangården är belägen invid en genom gården och ägorna rinnande bäck nära stora landsvägen. Utom tillräcklig löfskog, finnas omkring 1,000 tunnl. skog och betesmark. På ägorna är en mineralkälla. Säteriet tillhör häradshöfdingen Eb. v. Hofsten. *Sjöberg* eller *Sjöbolet*, 1 mtl. säteri-rusthåll, beläget i trakten emellan Kinnekulle och Mariestad, ligger högländt och vackert med fri utsigt åt ena sidan öfver en del af Wenern och dess vikar, åt den andra öfver bördiga åkerfält och löfrika ängar. År 1833 anmärktes att ingen missväxt inträffat här på 25 år. Säteriet har ett betydligt tegelbruk vid Wenern. Ägare: C. G. Korsell. *Fjäll*, 1 mtl. säteri, här finnes trädgård och humlegårdar. Ägare: brukspatron Troselius. *Torpelund*, ½ mtl. säteri-rusthåll, enstaka med utmärkt vacker belägenhet, är väl bygdt, har trädgård, humlegård och väderqvarn. Det kallades fordom Stortorp, och äges af kapiten Em. Rådberg. På Boos ägor skall fordom stått ett af ek bygdt kloster, hvarefter visas trenne knutstenar. Anmärkningsvärdt är *Lugnåsberget*, ⅜ mil långt och ¼ bredt, hvilket sträcker sig in i Hammarskogen. Från högsta stället kan man se Leckö slott, som ligger 4 mil derifrån. Berget består af grå-, slip- och kalksten. Qvarnstensbrottet är betydligt och anses af allmogen såsom dess förnämsta näringsgren. Ifrån modersocknen och annexet sysselsättas härmed omkring 100 personer. Början sker vanligen omkring medlet af Maj och fortsättes till midsommarn, samt, sedan hö- och sädesbergningen blifvit verkställd och nödige höstsysslor förrättade, så långt in på hösten som väderleken tillåter. Man kan räkna att 100 dagsverken härtill användas af hvarje stenhuggare. Hvart samhälle i stenhuggeriet, eller som det här kallas *kull*, måste till huggjerns hvässande hafva serskild smed och denne sin blåsare, m. m. Denna näringsgren skulle, med mera skicklighet i behandlingen, blifva vida förmånligare, i anseende till stenartens utmärkt goda beskaffenhet, och den tillräckliga tillgången derå. Värdet af qvarnstenar, som här förfärdigas, uppgår årligen till 11 à 12,000 R:dr B:ko, och afsättning af sådana saknas aldrig. — Socknen består, jemte Bresäter, af 30 ½ mtl. Ensam har den en folkmängd af 1,056 personer på en areal af 11,178 tunnl., hvaraf 590 äro sjö och kärr. Adr. Mariestad.

Luka är ett i Halland brukligt ord, som betyder rensa bort ogräs ur åkrar och trädgårdssängar.

Lukas, Mäster, var Gustaf I:s apothekare, den förste i Sverige.

Lukkoinen. Se: *Långström.*

Lukte hvar i sin egen barm, ett gammalt ordspråk, betecknande att man bör först ransaka sitt eget inre, innan man tadlar andra.

Luktr, i forn-Svenskan detsamma som *utslag, dom.* I Westgötha-lagen heter det: "Wärjä sik med luktr häräsnämd" (värja sig med häradsnämndens utslag).

Lukt-törne, engeltorn, eglantyr, neglantyr (Rosa rubiginosa), en buskväxt, hvaraf tvenne afarter förekomma, ehuru sparsamt, på steniga backar i slätt- eller kust-trakterna, och hvaraf den ena har särdeles angenämt luktande blad, den andra deremot luktlösa. Frukten eller de s. k. nyponen äro små och hårda, hvarföre de ej användas i hushållen.

Luleå, en stapelstad i Norrbottens län, 100 mil N.N.O. från Stockholm, belägen på ett näs vid Luleå-elfvens utlopp i en fjärd af Bottniska viken, under 65 gr. 34 min. nordlig bredd, är nu mera den nordligast belägna stad i Sverige. Gammelstaden, ⅛ mil norr om Luleå elf, ungefär midt i Neder-Luleå socken, är nu liksom af ålder en kyrkstad; men behåller minnet af gamla Luleå stad, som här anlades i Gustaf II Adolfs tid, hvartill privilegier erhöllos 1621. Långt förut hade likväl köpstäders anläggande i landet blifvit anbefaldt, såsom under Johan III och Carl IX; men verkställigheten deraf blef dock förhindrad till Gustaf Adolfs tid, genom Birkarlarnes åtgärd, hvilka i denna så väl som andra socknar drefvo handel efter äldre tiders bruk, och sökte sätta sig emot stadens anläggning. Efter 20 års förlopp, eller 1642, ansågs redan detta ställe något obeqvämt, särdeles för dess aflägsenhet från sjösidan, hvarföre då utsågs bättre plats till nuvarande Luleå stad, 1 mil närmare hafvet, såsom varande mera fördelaktig. Sedan flyttning blifvit tillåten, bodde

likväl många qvar i gammelstaden till 1660-talet, emedan nya staden i sin början blef tvenne gånger afbränd, och derefter ej fick ständiga invånare; men blef omsider fullbordad på 1690-talet. Invånarnes antal uppgår till omkring 1,100 personer. Utom handel, sjöfart och skeppsrederi, hvilka utgöra stadens hufvudnäringar, bidraga äfven jordbruk, boskapsskötsel och fiske till densammas bestånd. Handeln drifves, hvad utförseln beträffar, med tjära, trädvaror, smör, fisk, skinnvaror, renhudar och lim, m. m. Dessa varor uppköpas under marknaderna i Luleå, Råneå, Öfver- och Neder-Kalix socknar, samt Jokmokks och Gellivare lappmarker. De utskeppas sedermera dels på Stockholm, dels äfven på flera utländska platser. Luleå, med vidsträcktare handelsdistrikt än Piteå, samt följaktligen större tillgång på exportartiklar, har derföre en lifligare och mera vinstgifvande handel. Införseln från utländsk ort består nästan uteslutande af salt, hvaremot öfriga förnödenheter hemtas från Stockholm. Åren 1837—1841 voro för handeln i denna stad mera gynnande än de näst föregående, och sjöfarten, hvilken står i oskiljaktigt sammanhang dermed, motsvarar icke blott handelns behof, utan har äfven blifvit utsträckt deröfver till fraktresor på aflägsnare farvatten, hvaraf rederierne hafva betydlig vinst. Skeppsbyggeriet hade nått sin höjd före ofvannämnde år, men har på senare tider något aftagit; likväl är denna näringsgren ganska betydlig samt fördelaktig icke endast för stadens invånare, utan ock för kringboende allmoge, som vid varfven erhålla arbete och afsättning af skogseffekter. Handtverkerierne äro, med få undantag, föga lönande, så att deras idkare i allmänhet nödgas begagna fiske såsom en binäring. Ett beck-kokeri är, på stadens område, anlagdt af konsuln Claes Peyron i Stockholm; men någon tillverkning äger ej rum der för närvarande. — Uti staden finnes en lägre apologist-skola med tvenne lärare, hvilka lönas af statens medel. För helsovården är icke någon allmän inrättning att tillgå och fattigvården inskränker sig till utdelande af kontanta understöd åt de mest behöfvande, utaf vissa dertill anslagna medel eller skeende sammanskott. Staden, med sina reguliert anlagda gator och gränder, har en ägorymd af 1,610 tunnl. jord och 195 hus och tomter, uppskattade till 126,440 R:dr B:ko. Marknader hållas årligen trenne, nemligen i Mars, September och December, hvaraf den första och sista egentligen uti Luleå gammelstad. — Kyrkan, förut af träd, blef efter 100 års förlopp utdömd, hvarefter den nuvarande, af sten, fullbordades och invigdes 1790, samt erhöll namnet Gustaf. Luleå stads församling är annex till Neder-Luleå socken.

Luleå fögderi af Norrbottens län, innefattar städerne Piteå och Luleå med deras landsförsamlingar jemte Elfsby kapell, Öfver-Luleå socken samt Jokmoks och Qvickjoks Lappmarker. Fögderiet innehåller $330\frac{3}{8}$ mtl. med 20,741 invånare, hvari städernes 4,000 ej äro inbegripne. Arealen utgör 5,497,656 tunnl., hvaraf 520,000 äro sjöar och kärr.

Luleå, Neder-, en socken med Luleå stad till annex, belägen i Luleå fögderi, Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift, 1 mil N.V. från staden, vid hafvet, utgör ett regalt pastorat af 1 klassen, med en folkmängd af 10,172 personer. Denna socken är en ibland de först inrättade i landet, och sträckte sig i början öfver den trakt, som nu räknas både till Piteå och Råneå. I äldre handlingar kallas hon ömsom *Lula*, *Lulo* och *Lule*, hvilket senare ännu brukas i orten vid hastigt uttal. Orten är mest bebodd emot sjösidan, och vid vattendragen, hvarifrån många hafva båtfart till kyrkan. Socknen utgör ett eget tingslag. Dess sigill är två i kors lagde nycklar. Kyrkan, af sten, förmenas vara byggd på 1400-talet och är den största i länet. Altartaflan skall vara förfärdigad uti Italien. Den består af ett starkt förgyldt bildhuggeri-arbete föreställande hela Kristi lefverne och lärer kostat 2,400 dukater. Åtskilliga bilder, rökelsekar, vigvattenskäril, m. m., från katholska tiden, förvaras här. Af större insjöar må nämnas: *Soutlaurträsk*, på Lappmarksgränsen med några och 20 holmar, *Forsnäs-*, *Åkerholms-*, *Ahl-*, *Bjurs-*, *Buddby-*, *Svartby-* och *Deger*-träsk; i de smärre vattulederna, såsom *Bod-ån*, *Svartlä-*, *Kus-*, *Sedvast-*, *Ljus-*, *Ale-*, *Afva-* och *Broby*-ån, äro qvarnar och sågverk anlagde. Skärgården för denna socken, gör efter holmar och skär mot 12 mil med dess krökning. Här märkas: *Germunds*, *Sandö* och *Junkö* hafsfjärdar. Fiskelägen finnas flera: *Uddskär*, *Haraskär* och *Brändö* ligga så nära tillsammans, att de utgöra ett hamnlag; kapell uppbyggdes der 1774. Vid *Småskär* byggdes äfven, på 1720-talet, ett kapell genom frivilliga sammanskott. Mineralkällor finnas här på flera ställen. Enligt berättelse, skall ett slag hafva stått vid Sedvast-byn, på Byön i Luleå elf, emellan ortens äldste inbyggare och Ryssarne. År 1716 härjade desse senare på flere ställen här i skärgården. Vid reformationstiden skall här varit ett kanonikat, hvilket sedan indrogs, då en del ägor bibehöllos under prestbolet, och de öfrige skulle läggas till en kungsgård, som då var tillämnad, men icke blef anlagd, utan trakten i stället skänkt till staden. På Heden, 4 mil från kyrkan, skall Lappmarknad fordom blifvit hållen i Birkarla-tiden, och en stuga då varit byggd, deruti Lapparne i början fått gudstjenst af en medföljande prest, som der tillika döpt barn och förrättat brudvigsel. Sedan skall marknaden en tid hållits i Haradsbyn, 4 mil längre bort, innan den blef flyttad till Lappmarken. — Om fordna betydande män och mägtige Birkarlar i orten finnes flere gamla traditioner, hvilka bestyrka den sägen, att Luleå i äldsta tider varit, både till storlek, inbyggare och förmögenhet, den mest ryktbara socken. I äldre tider firades Pehrsmessdagen mycket högtidligt till minne af S:t Pehr, såsom kyrkans patron. Kråke-slägten skall af ålder här innehaft en ständig frälsejord i Sunderbyn, den enda af sådan beskaffenhet i orten. Socknens areal utgör jemte Öfver-Luleås 895,328 tunnl., hvaraf 75,000 sjöar och kärr.

Luleå, Öfver-, socken, belägen 5 mil N.V. från

Luleå stad, vid Luleå elf, är ett regalt pastorat af 8 kl. med 3,546 invånare. Socknen innefattar 64 mtl. Adr. Luleå.

Luleå elf är näst Ångerman-elfven den största vattuled i Norrland. Den kommer från Lappmarken och Luleå träsk, går nästan midt igenom Luleå socken och faller vid Luleå stad i hafvet, sedan den förut skiljt sig i tvenne grenar, hvaraf den ena går i söder, genom det så kallade Tjufholms-sundet och den andra mot öster till Svartö-sundet. Der ofvanföre har den några vikar, såsom Gråsjöfjärden, Gäddviken, Gammelstads- och Sunderby-viken m. fl., hvaraf elfven på sina ställen får ansenlig bredd, och vid Gäddviks-sundet ungefär 600 famnar tvärt öfver, der allmänna färjstället är för stora landsvägen. Vid Storbacken, 13 mil från staden, faller denna elf in i Luleå socken, sedan den något förut fått tillökning i Lappmarken af Lilla Luleå vattuled. Luleå elf är af alla djupast och bredast; men icke så jemnstrid, som de andra stora elfvarne, utom vid de talrika forsarne. Den har dock icke något tvärfall förrän vid Jokmoks kyrka, 17 mil från staden, der elfven skall vara 150 famnar högre än hafvet. Vid Laxholmen, 10 mil från sockenkyrkan, finnes laxfiske. Elfven är segelbar omkring 5 mil från hafsbandet, eller från Tjufholmen till Hedbacken; men får sedan många forsar, såsom Holmfors, Witjarsfors m. fl., hvaremellan likväl finnes båtfart på flere ställen. Flere holmar pryda denna vattuled; men ingen af dem är bebodd.

Luleå träsk (Lule-jaur) eller så kallade *Stor-Lula* i Luleå Lappmark, är 8 till 9 mil långt och har sitt utlopp i hafvet genom Luleå elf.

Lumb, Lumber, enligt en ytterst osäker uppgift, den förste lagman i Westergöthland.

Lumbers hög, ej långt från Wånga by i Wånga socken af Skaraborgs län, 1 ½ mil från staden. I denna hög skall, enligt folksägnen, förutnämnde Lumber ligga begrafven. Han uppgifves varit född i denna socken, och skulle hafva lefvat uti Ingiald Illrådas tid, samtidig med Uplands-lagmannen Wiger Spa. Han har haft sin domplats på heden *Qutskede*, invid gästgifvaregården Algustorp, hvarest ett ansenligt domaresäte ännu finnes. Der stå först 5 stenar i en cirkel, sedan 9 och 9.

Lumbers lag kallas den lagsamling, som skall vara gjord af ofvannämnde Lumber. Man får dermed icke förstå någon ännu förvarad lagbok, ty Lumbers lag, om den funnits, har för århundraden tillbaka gått förlorad; utan Lumbers lag skall hafva bestått i anteckningar, hvilken legat till grund för den sedermera fullständigt utgifna Westgöthalagen. Lumber skulle således varit för Westgötharne hvad Wigir Spa var för Upsvearne, en lagsamlare, ej en lagstiftare; men hans tillvaro kan icke bevisas. Han omtalas i längden öfver Westergöthlands lagmän. Har han funnits och verkligen gjort någon lagsamling, så var denna tvifvelsutan i åtskilliga delar olik den samling, hvilken bär namn af Westgötha-lagen; ty Lumber omtalas såsom hedning, och Westgötha-lagen, i det skick hvaruti efterverlden äger den, tillhör den kristna medeltiden. En sägen är, att Lumber med runeskrift inskurit dessa lagar i trädskifvor, hvaraf alla afdelningar i vår lagbok ännu i dag kallas *balkar*.

Lummelund, annex till Martebo, beläget i Lummelunds ting och Gottlands norra fögderi, 1 ¾ mil N.N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan, af sten, skall vara byggd på bekostnad af ett fruntimmer, år 1139. *Lummelund*, 1 mil från Wisby, har varit ett urgammalt jernbruk som ödelades 1712. Här är nu pappersbruk, det enda på ön. Qvarnar finnas äfven härstädes. Socknen består af 11 ¼ mtl. och har 249 invånare. Dess areal utgör 5,777 tunnl., hvaraf 1,700 sjö och kärr. Adr. Wisby.

Lummik, luslummer, lus- eller loppgräs (Lycopodium scalago), en ormbunkeväxt, hvilken förekommer ymnigt på öppna berg, öfverallt i riket, till och med på fjällen, åtminstone af de äldsta formationerna, och användes dels till färgning, dels för att fördrifva ohyra från kreatur.

Luna (Isl. *Lund*), forn-Svenska; betyder *sinne*. I Rimkrönikan heter det: "En tijma full them til luna" (en gång föll det dem i sinnet).

Lund, ett stift, innefattande Malmöhus, Christianstads och Blekinge län, eller landskaperne Skåne och Blekinge, hvartill äfven hörde Halland, intill år 1646, då detta landskap lades till Götheborgs stift. Omkring år 1104, eller 1120 enligt Rhyzelius, förvandlades detta biskopssäte till erkebiskopsdöme under Danske konungen Olof Hungers regering, då Adzer blef den förste erkebiskopen och följde 28 andre efter honom på en tid af något öfver 400 år. Lunds erkebiskop förde länge titel af *Primas Regni Suio-Gothici*, och hans anspråk på suprematí öfver erkebiskopen i Upsala gaf anledning till många tvister. Då reformationen infördes i Danmark afsattes 1536 den siste erkebiskopen, och de följande biskoparne i Lund hade ingen företrädesrätt framför Danska rikets öfrige biskopar, fastän detta stift så väl uti vidd som folkrikhet öfvergick alla de andra stiften och hade under sig mer än 20 städer, hvartill äfven kom ett stort antal kloster, såsom: fem uti staden Lund, två i Malmö, Ystads, Landskronas, Trelleborgs, Dalby, Beckaskogs, Bosjö, Byringe, Herrevads, Widtsköfle, Övids, Gladsaxa, Tomarps, Halmstads och Ås kloster. Sedan detta stift, genom freden i Roeskilde, kommit under Svenska kronan, uppstod på riksdagen 1664 öfverläggning om det rum stiftet skulle erhålla bland de öfriga Svenska stiften, då det beslöts, att Lunds stift skulle få sin plats näst efter de sju gamla stiften, och innehar detsamma nu mera sjunde ordningsnummern. Stiftets storlek är 120 qv.-mil land och 4 qv.-mil sjö. Det är indeladt i 24 kontrakter, som innehålla 226 pastorater eller 413 socknar och 16 stadsförsamlingar. Kyrkornas antal är 427 samt 3 kapell. Af pastoraterne äro 129 regala, 31 konsistoriella, 17 alternativt regala och patronella, 32 patronella, 4 alternativt konsistoriella och patronella, 1 ärftligt och 12 prebenden. Endast 13 kommissistraturer finnas, deraf 11 i städerna. Enligt ännu gällande, vid prestmötet 1799

antagna, klassifikation höra 33 pastorater till första, 102 till andra och 88 till tredje klassen. Folknummern, som 1805 uppgick till 329,891 personer, hade efter 1840 års tabeller ökats med öfver 150,000 personer och uppgick då till ett antal af 483,600, hvaraf närmare hälften i Malmöhus län. Biskopen öfver Lunds stift är Lunds akademies prokansler.

Lund, urgammal stad i Skåne, belägen i Malmöhus län och Torna härad under 55 gr. $42\frac{5}{10}$ min. polhöjd och 30 gr. 50 min. longitud, $1\frac{3}{4}$ mil från Malmö, $61\frac{1}{2}$ mil från Stockholm och 1 mil ifrån hafvet, med uppstads-rättigheter och N:o 34 bland rikets städer samt af 3 klassen. Två tredjedels fjerdingsväg söder om staden löper Sege-å, hvilken af en del författare anses hafva varit segelbar under medeltiden, men hvilken förmodan dock, af alla naturliga skäl, kan anses ogrundad. Staden, såsom belägen i Skånes och följaktligen hela Sveriges mest fruktbara trakter, är af ålder bekant och så långt historien går tillbaka omtalas Lund såsom en stad, hvilken genom sina rikedomar retade vikingarnes roflystnad. Det i Isländska sagorna förekommande namnet "*i Lundi*" synes beteckna, att staden uppstått ur en offerlund och redan under Harald Gormsons tid omtalas Lund såsom en stor och välbefästad stad. Bland de äldsta öden, hvilka öfvergått Lund, är den plundring som den bekante vikingen och skalden Egil Skållagrimsson och hans broder Thorolf ungefär år 920 anställde, då de härjade staden (hvilken försvarade sig med mycken tapperhet), och uppbrände den med torn försedda trädmur, hvarmed staden var befästad. Denna befästning bevisar, att den herrliga slätten omkring staden då varit skogbevöxt, hvilket äfven en senare tid utvisar, då, enligt sägnen, det grofva ektimret i domkyrkan, hvilket dock icke kan vara äldre än från 1234, då dess trädverk jemte hela staden lades genom eldsvåda i aska, samt ektrapporna i tornet i nuvarande akademibyggnaden (det fordna biskopsresidenset), skall vara hugget vid Stora Råby, $\frac{1}{4}$ mil S.O. om staden; och ännu i början af 1400-talet gick skogen i N.O. in på Lunds mark. Nu mera, då vi undantaga en mindre ekskog, Reften och kronoparken vid Dahlby (fordom tillhörande Dahlby kloster), finnes ingen betydligare skog på 2 á 3 mils afstånd från staden. Ännu mera anseende fick staden, då härstädes, straxt efter kristendomens införande, inrättades en biskopsstol med den bekante Egino till den förste biskop, och genom uppbyggandet af en metropolitankyrka för den sydliga norden, hvilken påbörjades ungefär år 1012, under Sven Tveskäggs regering, genom Holländske byggmästaren Donatus, och blef först år 1145 färdig till invigning, hvilken skedde af erkebiskop Eskil, då äfven Svenska biskopar och flera medlemmar af Danska konungahuset voro närvarande. Denna kyrka är uppförd af väl huggen hård sandsten, hemtad från Vitseröd i Onsjö härad, nära 4 mil norr om staden, och byggd i den Byzantinska rundbågsstilen, samt både in- och utvändigt prydd med många ornamenter af samma stenart. Under choret är byggd en till hälften under jorden liggande krypta, Kraftskyrkan kallad, hvilken fordom haft sin egen församling och kyrkogård, och hvilken invigdes 1123 af erkebiskop Adser. Vid vestra ändan har kyrkan 2:ne höga likformiga torn, fordom försedda med spiror; men sedan dessa flera gånger varit afbrända och nerskjutna och sedan trädvirket i desamma blifvit utdömdt, förseddes de med tak efter Italiensk modell. Kyrkan har, utom choret, ett långskepp och tvenne sideskepp, en dyrbar predikstol af alabaster och svart marmor, ett präktigt orgelverk, förfärdigadt af den bekante Strand och invigdt år 1836, flera dyrbara epitafier, Af forntida mästerverk har kyrkan ägt ett stort ur, i hvilket de 12 apostlarne en efter annan framkommo och slogo timslagen; men hvaraf endast taflan med 2 gånger 12 Anglosachsiska siffror nu är qvar. Åtskilliga reliker, deribland den under medeltiden för sin ryktbara läkande förmåga berömda jungfru Mariæ särk, hafva äfven funnits och en del manuskripter rörande kyrkan och biskoparne finnas ännu qvar. Kryptan har en bekant, med ett hugget och basrelifieradt stenkar omgifven brunn, samt bland annat erkebiskop Birgers grafvård af en hög huggen stenkista med lock. Han dog 1520. Kyrkan har betydliga inkomster af $142\frac{7}{8}$ hela, tid efter annan donerade hemman, med frälsemannarätt och friheter. Ungefär år 1104 förvandlades biskopsstiftet till erkestift, under Danska konungen Olof Hungers regering, då Adser blef Lunds förste erkebiskop och primatet utsträcktes såsom ett öfverprimat öfver hela norden. Härigenom fick staden ännu mera anseende och tillväxt, en mängd kloster inrättades och Lund blef medelpunkten för nordiska bildningen under medeltiden och kallades "metropolis Daniæ." Flera Danska konungar uppehöllo sig här, och många af dem emottogo sin hyllning på en utom staden belägen kulle, Lybers hög, och af hvilka konung Christian I var den siste. Konung Nils hade, före det bekanta Fotevigsslaget, ämnat tillbringa vintern i Lund; men förekoms af Erik Emme, som ryckte in i staden och qvarblef der, till dess han i erkebiskop Adsers sällskap begaf sig att strida vid Fotevig, annandag pingst d. 4 Juni 1134. Erik Lam gjorde Lund, der han mestadels vistades, till Danmarks förnämsta stad och lät befästa densamma med en stenmur. Knut VI stadfästade år 1186 Knut den Heliges donation och Lunds kapitels privilegier. Uti Lund kröntes Waldemar Seier och Erik Plogpenning, och Erik XIII firade i Lund sin förmälning med Engelska prinsessan Philippa. Lund delade, under de fordna oroliga tiderna, de öfriga Skånska städernas missöden, att vara ett föremål för krigets förödelser, synnerligast under bondupproren, under biskop Absalons tid på 1170 och 1180-talet samt under erkebiskop Jakob Erlandssons tid 1256—57, då bönderne voro så förbistrade, att de med draget svärd förföljde hvarandra ända framför altaret i domkyrkan. Eldsvådor hafva äfven flera gånger i äldre tider inträffat härstädes. Första eldsvådan omtalas 1172; en annan som ofvan är sagdt 1234, åren 1263, 1282 och 1287 härjade större elds-

våder äfven staden. Den största förödelsen öfvergick densamma år 1452, då Svenske konungen Carl VIII Knutsson från Dahlby-sidan angrep staden, intog och i grund nedbrände densamma. Endast några stenhus, domkyrkan och biskopsgården, hvilken försvarades af erkebiskop Tue, blefvo skonade. Från denna tid bragtes staden i ett sådant förfall, att den först i en nyare tid börjat blifva jemförlig med hvad den fordom varit. Om alla dessa förödelser vittna de många gatuläggningar, lemningar efter tegelbyggnader, hvalf och dylikt, som på flera alnars djup träffas nästan öfverallt i jorden, samt matjordens höjning, hvilken på flera ställen har ett lager af 6—8 alnars djup. Att staden haft ett sumpigt läge bevisas deraf, att till och med vid gräfningen till grund under orgeln vid domkyrkan var det nedersta lagret torfjord. År 1525 d. 7 April höllo Danske konungarne Fredrik I och Christian II vid staden ett stort fältslag och staden blef plundrad. År 1676 d. 4 Dec. vann konung Carl XI seger öfver konung Christian V på Lunds s. k. fälad, ett stycke norr om staden; och fred slöts emellan Svenska och Danska magterne i Lund den 26 Sept. 1679. Hvad som bidrog att åter höja staden till sitt förra flor och litterära anseende, var konung Carl XI:s verk, då han i Lund år 1668 d. 28 Jan. inrättade ett universitet och då biskopsbyggnaden, den s. k. Lundagård, som då var befästad, anslogs till universitetsbyggnad. Akademien invigdes af general-guvern., riksr. Gustaf Banér, under namn af Carolina Gothorum. Den nuvarande planteringen på Lundagård, äfvensom botaniska trädgården, är anlagd af Hårleman. Akademiens byggnader äro, jemte det äldsta eller biskopshuset, som under professor Brunii ledning undergått betydlig ombyggnad, har lärosalar och 2:ne våningar till bibliothek, samt en yngre byggnad, äfven på Lundagård, med akademiens sessionsrum, en ny och under samme professors ledning uppförd byggnad i Byzantisk stil, straxt vid Helgonabacken, med naturhistoriska och fysiska samlingar, kemiskt laboratorium, m. m. Derjemte har akademien orangerier och anatomisal, hvilka snart lära komma under ombyggnad. Till akademiska byggnader räknas äfven studentföreningen, hvilken invigdes år 1830 och som för närvarande står under nybyggnad. Ett ändamålsenligt lässällskap, hvarest tidningar samt in- och utländska journaler tillhandahållas deltagarne. Akademiens fastigheter utgöras af 10 hemman, jemte åtskilliga till löner anslagna tionden, hvarjemte alla professorer och adjunkter i theol. fakulteten, samt några i filosofiska hafva pastorater, hvilka dertill äro anslagne såsom prebenden, och för hvilka, efter uppskattningsvärde, årligt afdrag göres på ordinarie lönen. Professorernes antal är för närvarande 22, jemte domprosten, som är förste theologie professor och församlingens kyrkoherde, jemte adjunkter och docenter. De studerandes antal uppgår till 4 à 500. Flera penningegåfvor dels af kongliga personer, dels af enskildta, äro anslagne, att såsom stipendier tilldelas meddellösa studerande. Erkestiftet i Lund upplöstes år 1553, då det åter förvandlades i biskopssäte, och är biskopen, utom stiftets styresman och ordförande i domkapitlet, äfven akademiens prokansler. Biskopens lön utgöres af, jemte 2:ne landsförsamlingar såsom prebenden, det s. k. Helenæ eller Allhelgona kyrkas säteri, hvartill hör Östra Torns by. Detsamma var fordom ett munkkloster af S:t Bengts orden, och äro de på den s. k. Helgonabacken då belägna klostret och kyrkan nu alldeles i grund förstörde, så att man knappast känner platsen der de stått. Sedermera blef säteriet under konung Christian III indraget till kronan, anslaget till lön åt landtdomaren i Skåne och slutligen åt biskopsstolen i Lund. En emellan åren 1830—1840 inrättad högre lärdomsskola, och för närvarande den bäst anordnade af de Skånska skolorna, har ett stort hus beläget vid Södergatan. Bland stadens öfriga institutioner märkes ett skolmästareseminarium och Lankasterskola, belägna vid norra tullen. Länslazarettet, med kurhus och barnförlossningshus, belägna i och vid den till akademien hörande s. k. Paradislyckan. De styras af en direktion, hvilken utses genom val bland alla riksstånden, och hafva 2:ne ordinarie läkare. Större nybyggnader äro äfven här påbörjade. Staden har en af de i Skåne först inrättade sparbankar, postkontor och tvenne apothek. Skånska hypotheksföreningen är äfven förlagd i Lund. Staden utgöres egentligen af en församling, hörande till domkyrkan och till densamma hör äfven en landsförsamling, som bildas af Östra Torns by, $4\frac{27}{48}$ mtl., Helena kyrkas säteri, $3\frac{1}{2}$ mtl., Lilla Råby, 3 mtl. samt Källby vattenqvarn, alla af frälse natur. Denna församling utgör ett regalt pastorat af tredje klassen, taxa 122, prebende till domprosten i Lund. S:t Peders klosters kyrka ligger äfven i stadens vestra hörn; men utgör en landsförsamling och kyrka för Wärpinge by. Stadens längd är 2,340 alnar och bredden 1,590, dess vidd 170 tunnl., 336 hustomter, dess hela areal 1,860 tunnl. med åsatte 35 hemmantal, roterad till 5 båtsmanshåll och 997,482 R:dr 37 sk. 4 r:st. B:ko uppskattningsvärde. Invånarnes antal är 5,862. Landsförsamlingen har 4,443 tunnl., med 89,680 R:dr B:ko uppskattningsvärde. Statsbidragen för staden utgöra ungefär 26,000 R:dr B:ko. Staden har en mängd handlande och handtverkare af alla slag, 2:ne årliga frimarknader. Derjemte äger allmogen, enligt kongl. resolution, rättighet att hvarje onsdag, under fastlagstiden, hålla kreatursmarknad i staden. Domkyrkan har 2:ne komministraturer, af hvilka förste stadskomministern är kyrkoherde i Stora Råby och Bjellerup. Uti staden finnes ett Knutsgille, af lika ålder med Skånörs, 2:ne jurisdiktioner, den akademiska, i likhet med Upsala, och stadens magistrat, hvilka i alla ekonomiska mål gemensamt sammanträda och besluta. Stadens magistrat utgöres af 1 borgmästare, 2:ne rådmän, 1 kämnerspreses och 1 notarius publicus. Stadens jord utgöres dels af s. k. odaljord, hvilken kan försäljas och äfven får bebyggas, dels af nummerjord, som icke får frånskiljas sitt husnummer eller bebyggas, och utgör $2\frac{1}{2}$ tunnland till hvarje num-

mer. Denna senare jord har tillkommit på så sätt, att staden gemensamt fordom ägde 3:ne instängda och ouppodlade betesmarker eller s. k. fälader. Mot slutet af 1700-talet fann man dock, att denna jord var af för mycket fruktbar natur, för att endast ligga till ett gemensamt bete, hvarföre man beslöt att odla den och hvarje husnummer fick derigenom lika andel deraf. För en nummer betalas i årligt arrende 50 till 60 R:dr, jemte onera. Såsom prof på jordens fruktbarhet kring staden må anföras, att råg gifver 18—20 kornet, korn 12—16, o. s. v. Denna jordmån är en humusrik, mullblandad lera. Å stadens ägor finnas 4 skattlagda väderqvarnar och 2:ne tegelbruk. Ingen Svensk konung har någon längre tid gästat Lund, utom konung Carl XII, som vistades i Lund efter återkomsten från Turkiet och förehade här sina krigsplaner emot Norrige. Baron Görtz var, såsom bekant är, hans sällskap, och de Görtziska mynttecknen slogos i och utgingo från Lund. De olyckor, som under Svenska tiden öfvergått staden, hafva endast varit eldsvådor, hvaribland må nämnas de som åren 1711, 1721, 1725 och 1739 ödelade eller härjade derstädes. Stadens senaste fästningsverk, med vallar och grafvar, äro förstörde och på flere ställen synas knappast spår derefter. Lund har af Danske konungen Waldemar Atterdag erhållit sina första privilegier år 1360, och styrdes förut enligt s. k. birkerätter. Såsom tillägg till denna beskrifning må anföras, att de flesta husen i Lund äro nu mera under en mansålder ombyggda, och i stället för låga korsverkshus, med små kalla och usla rum, hafva stora stenhus uppstått. Till nästan hvarje hustomt hör en större eller mindre trädgård, hvilket gifver staden ett vackert och grönskande utseende.

Lund, en helsobrunn i Westergöthland och Skaraborgs län, på säteriet Mariedals ägor i Ofva socken, 1 mil ifrån Skara. Detta helsovatten har blifvit begagnadt sedan lång tid tillbaka, och torde denna källas betydliga ålder någorlunda kunna inses af dess benämning: *Odens källa.* Den äldsta på stället befintliga urkund om dess första bruk, är en tryckt brunnslag af år 1649. Brunnen upptogs redan omkring 1720, men nyttjades icke stort före 1735, då assessorn von Coella åtog sig att upphjelpa densamma. Ända till början af detta århundrade funnos der inga andra byggnader, än en liten brunnssal och ett obetydligt fattighus; men år 1811 upprättades ett bolag, efter på 50 år afslutadt arrendekontrakt, till uppförande af nödiga byggnader och beredande af andra beqvämligheter för brunnsbesökande, hvarigenom ock stället vann förtroende År 1803 besöktes det af något öfver 100 personer. Här finnes numera ett af grefve Gustaf Piper år 1817 grundadt lazarett för 30 fattige sjuke, hvilka kostnadsfritt der genomgå brunnskur, samt ett fattighus som kan inrymma 50 sjuka. Lazarettet inrättades till minne af grefve Pipers för tidigt hädangångne fru, friherrinnan J. Durietz och har öfver porten en slipad granitsten med inskrift: "Jacquette DuRietz's fattigförsörjning." Fonden till detta lazarett är tillräcklig för alla dess behof och inrättningen äger dessutom en källa till oupphörligt utvidgande, i det stiftaren anslagit en fond, hvars ränta årligen lägges till kapitalet, och derigenom i sin ordning göres fruktbar. Hvart 25:te år, då denna fond utgör omkring 5,000 R:dr B:ko, införlifvas den med den allmänna, men börjar genast en ny uppläggning, för att efter en lika tidrymd göra ny tillökning. Omkring 8 alnar ifrån helsokällan, uppspringer en källa med det friskaste och klaraste källvatten, öfver allt i orten bekant för sin ovanliga godhet och renhet. På mer och mindre afstånd från dessa ställen finnas åtskilliga andra. Detta helsovatten har under en mängd af år visat sig såsom ett alltid, och ofta i underbar grad, välgörande läkemedel mot alla lidanden i digestions-organerna, arthritiska och reumathiska sjukdomar, skrofulösa och andra kachektiska sjukdomsformer, maskplågor, svagheter hos nervsystemet o. s. v. Jemte en högst angenäm belägenhet, äger stället en mängd vackra och märkvärdiga omgifningar, såsom Kinnekulle, Warnhems kloster, Axevalla hed, Höjentorps kungsgård, Huseby kyrka, m. fl. Brunnsdrickningen börjar vanligen d. 15 Juni och fortsättes i 7 veckor, under hvilken tid brunnsbesökande kunna välja tiden för ankomst och afresa, utan att bindas af bestämda terminer. Priessnitzeaska vattenkurmethoden vid Gräfenberg begagnas ock härstädes.

Lund, slaget vid, stod d. 4 Dec. 1676. Carl XI anförde sjelf Svenska hären och konung Christian V den Danska. Begge härarna hade länge stått i hvarandras grannskap, då ändtligen den Svenska, som började lida brist på lifsmedel, och derföre önskade en drabbning, genom inträffad köld sattes i stånd att gå öfver den lilla elf, hvilken skiljde henne från Danskarne. Detta skedde så obemärkt, att fienden underrättades derom först genom anfallet på en höjd, nära staden Lund. Konungarne anförde högra flygeln af hvar sin här, och båda dessa ställen förklarade sig segern för dem, så att Danskarne togo från Svenskarne 9 standarer, 12 fanor, 1 par pukor och några fångar; men sedan deras venstra flygel blifvit fullkomligt slagen, vände sig Svenskarne, under Carls eget anförande, mot den högra, der endast mörkret slutade striden och lemnade Danska kavalleriet samt en liten del af infanteriet tillfälle att undkomma. Striden lärer varit ganska mördande, emedan, enligt Carls uppgift i sin egenhändiga dagbok, 8,892 man stupat å båda sidor tillsammantaget, således mer än hälften af de kämpande, hvilka skola varit 6,500 Svenskar och 11,000 Danskar, hvaribland 1,000 Holländska matroser, som till största delen nedgjordes. Svenskarne togo 38 fanor, 27 standarer, 2 par pukor, 57 kanoner, nästan hela trossen, 117 officerare och 2,000 man fångar. Carl hade fått en häst skjuten, och en kula genomborrade hans hatt. Konung Christian ville äfven tillegna sig segern, och höll ett triumferande intåg i Köpenhamn med sina eröfrade faner; men Carl bevisade bäst segerns verklighet genom återtagandet

af Christianopel och Carlshamn, samt Christianstads belägring och fiendens fördrifvande ur Blekinge. Kriget, som egentligen började genom slaget vid Lund, slöts också här genom freden den 26 September 1679.

Lund, är en gammal adelig slägt, hvilken 1634 introducerades på riddarhuset med en *Grels Lund*, som skref sig till Nautila och uppviste ett adelsbref, utfärdadt af Erik XIII. Ätten är dock numera utgången.

Lund, afskedad major, utgaf i Stockholm 1780—1783 en tidning kallad: *Den välsignade tryckfriheten*, hvilken han, då tidningen indrogs, förvandlade till: *Tryckfriheten, den välsignade*. Geijer karakteriserar honom sålunda i de Gustafvianska papperen: "Den politiska pressen sönk. Den gaf sig väl ånnu i ett eller annat dagblad luft, mest genom de då, mer än nu, nya konstgreppen af en mer och mindre plump ironi, af mer och mindre fadda allusioner, hvilkas bitterhet kännas, utan att öppet kunna beifras."

Lund, David Johannes, född på Åminne gård i Halikko socken i Finland, d. 13 Mars 1657, blef, efter en utländsk resa, 1686 poës. professor i Åbo och 1705 biskop i Wiborg. När han 1710 flydde härifrån undan Ryssarne, förordnades han 1711 till biskop i Wexjö stift, som då i 3 år stått ledigt, och der han afled d. 12 Okt. 1729, med namn af en lärd och renlärig theolog. Sönerne adlades under namnet *von Ehrenlund*.

Lund, Gabriel, på sin tid en af Stockholms mest ansedde läkare och medicinske skriftställare, var född i Ystad d. 2 Okt. 1726, följde, som informator, två unge adelsmän genom en del af Tyskland, besökte Holland och Paris, var en tid fattigläkare på Södermalm, erhöll assessorstitel, och dog d. 12 Febr. 1795. Var egentliga upphofsmannen till tidskriften: *Läkaren och Naturforskaren*, hvari han skrifvit en mängd afhandlingar, äfvensom i vetenskaps-akademiens handlingar och i Lüdekes *Gelehrsamkeits-Archiv*.

Lund, Carl, kommminister i Åkers pastorat af Wexjö stift 1801, dog 1822. Var e. o. i Åbo hofrätt och i kammar-kollegium förrän han blef prest. "Skref Franska och Latinska bref utan lexika." Angreps år 1787 af en sjukdom, fullkomligen lik den s. k. predikosjukan, och kunde än ej tiga, än ej tala. Då denna psykiska sjukdom i våra dagar blifvit ansedd för något oerhördt, torde det förtjena meddelas följande ur L:s egen beskrifning derom. Ännu 1809 ansåg han denna åkomma som en inspiration. Han anfölls deraf, då han 1 sönd. i adv. 1787 red att predika i Gnosjö. Först styfnade händer och armar, stodo rakt upp i vädret och slaknade sedan. Hästen gick fram med honom till kyrkan, der han aflyftades stum. Då han sedan började tala, kunde han ej tiga; höll nu förfärliga straffpredikningar för det omkringstående folket. Han fick se syner. I himlen såg han Gustaf III och alla excellenser och prelater vid ett bord, med likörer och läckra rätter. En annan gång såg han Europas alla kejsare och konungar med kronor på hufvudet; men hvilka började luta till fall och ramlade den ena efter den andra. I helvete såg han eld och talade derom för folket. Kommen till fri rörelseförmåga, började han skrifva "domedagsbref" om sina synder till biskop Wallqvist och domkapitlet, till städer och landsbygder. Hade samtal med Gud. Satan flög ofta öfver honom. Han åkte med en häst och kärra omkring hvarthän hästen ville gå. Denne drog honom först 6 mil ofvan Filipstad i Wermland, sedan till Wirserum i Kalmar län, hvarunder han likväl mest gick, till dess fötterne sårades och fastnade vid skorna. Led grufligt och omvårdades af ingen, hatad eller beundrad för sina tal. Inlöstes slutligen på hospital, kom ut, blef kommminister; men var alltid i hög grad besynnerlig, nästan till för stor grad att tjenstgöra som prest. Här torde "läseriet" ej hafva varit sjukdomens orsak. Lund var förut ej känd för annat än "vanlig gudaktighet", och rörelser, liknande hvad man nu förstår med läseri, funnos ej veterligen till i Westbo år 1787.

Lunda, annex till Skeptuna, beläget i Semingbundra härad af Stockholms län, 4 ½ mil N. från Stockholm. Runstenar märkas här i kyrkomuren, vapenhusdörren och hörnet, samt Engsby. Socknen innefattar 21 ½ mtl. och har 641 invånare på en areal af 5,994 tunnl., af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala, Närtuna, eller Stockholm, Widbo, Norrby.

Lunda, en socken med Kila, belägen i Jönåkers härad af Södermanlands län, Nyköpings vestra kontrakt af Strengnäs stift, 1 ½ mil V. från Nyköping. Här märkes *Lorensberg*, hvarest finnes vexelundervisningsskola, hvartill framlidne prosten i Tuna H. Nylén gjorde en testamentarisk disposition af 3,000 R:dr. Skolan öppnades i början af 1826. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den består af 43 ½ mtl. och har 1,315 invånare. Dess areal utgör 19,093 tunnl., af hvilka 550 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Lunda Landebok är bland de äldre handlingar, hvilka lemna någon upplysning rörande Skåne. Den upprättades år 1569, på Danske konungen Fredrik II:s befallning uti bref, dateradt Fredriksborg d. 11 Aug. 1569, som finnes intaget främst i Landeboken, öfver alla s. k. Geistlige hemman och deras ägor i Skåne, Halland och Blekinge. Den innehåller alla kyrkors, presters och klockares rättigheter och tillhörigheter, och vid hvars upprättande alla felaktigheter och origtiga inkräktningar, hvilka förut varit gjorde, då blefvo rättade och ändrade. Denna Landebok åberopas af konung Fredrik III, i salubref på jus patronatus till Hyby kyrka 1650, såsom en auktoriserad jordebok på presterskapets rättigheter, med dessa ord: "som styckevis i Landeboken finnes specificerade." Den är ock antagen och stadfästad, genom kongl. resolution på adelns besvär år 1739 och 20 §. deri, hvari det heter: "Palteboken (se detta ord) bör väl icke allena för fullt domskäl gälla; dock äger hon så mycket vitsord, att när det deruti säges, med andra skäl stadfästes, bör hon af domaren följas." Uti denna Landebok är utsatt icke allenast namn på åkrar och ängar, hvilka tillhöra prestgårdar,

annexer och kyrkohemman, utan ock huru många skeppor, som då såddes i hvar åker, och huru många lass hö, som höstades på hvarje äng. De åkrar, ängar och räntepenningar af hemman, hvilka presterskapet eller någon kyrka genom gåfva erhållit af enskildta personer, finnas också deruti utsatte så väl som den, hvilken äger dominium deröfver. För att kunna urskilja, hvilket af de hemman, som i Landeboken finnas upptagne, antingen tillhör presterskapet eller kyrkan, ty endera af dessa måste det ovilkorligen tillhöra, så snart det finnes i Landeboken antecknadt, efterses noga om deraf betalas altarehafre, då det ovilkorligen är preste- och annexe-hemman; men om deraf betalas fodermarsk-hafre, är det kyrkohemman, hvilken skatt tillkommer Kongl. Maj:t och kronan, och bevisligen aldrig varit gifven af andre hemman, än de som kallas Geistlige (andligt) frälse. Utsätter nu tillika Landeboken hvem dominium deröfver tillkommer, är hemmanets natur desto mindre att betvifla.

Lundberg, Gustaf, föddes d. 17 Aug. 1695 i Stockholm, der fadern var köksmästare hos Carl XII. Han kom vid 15 års ålder i lära hos hofmålaren David Kraft, reste 1716 till Paris och qvarstannade der ända till 1743. Här lade han sig på pastellmålning, blef känd af konung Stanislaus, som han porträtterade och undervisade i sin konst, besökte Spanien med Svenske ministern Fleming och återkom 1745 till Sverige, hvarest han sedan qvarstannade, blef hof-intendent, och en af de förste Wasa-riddarne, samt dog d. 18 Mars 1786. Han var så ansedd och så öfverhopad af beställningar, att han kunde samla en icke obetydlig förmögenhet och hålla ett godt bord. I Paris hade han varit förlofvad med en mamsell Le Maitre, men slog upp med henne, i ett anfall af svartsjuka, hvilket han sedan bittert ångrade. En älskarinna, som han i Sverige förlofvat sig med, beröfvades honom af döden, och han förblef således ogift, men hans hjerta var derföre icke orördt af kärleken, emedan man påstod, att han förälskade sig i hvarje skönt fruntimmer, som han målade. Äfven åt de fula förstod hans hand att gifva behag, utan att derföre beröfva dem likheten.

Lundberg, Peter, en ung läkare, promoverad till doktor 1740, kort derefter assessor i kollegium medikum och amiralitets-läkare, men dog 1743 i fläckfebern, hvaraf han blifvit smittad af de från Finland hemkommande soldaterne, hvilka han skötte i ett provisionelt sjukhus i Stockholm. Hans för tidiga död beklagades allmänt, emedan man i honom väntade sig erhålla en utmärkt läkare.

Lundblad är namnet på tvenne män, som, utgångne ur ringhetens och fattigdomens sköte, genom egen kraft och egen förtjenst, höjt sig till en rang, icke blott inom staten, utan äfven inom lärdomens verld. Den ene af dem

Lundblad, Johan, torparson från Tönnersjö i Halland, föddes der d. 1 Mars 1753 och kunde ännu vid 6 års ålder hvarken gå eller tala. En stjuffader tog likväl vård om honom, och han lärde snart ej blott dessa saker, utan äfven läsa och skrifva, erhöll, 17 år gammal, af en adjunkt vid samma Lund, undervisning i Latin, kom på Götheborgs gymnasium, omfattades med välvilja af arkiater Engelhart, fick understöd att resa ut till Leipzig, beskyddades der af hertig Fredrik Adolf, hvilken han, vid dess resa genom staden, uppvaktade med ett Franskt poem, och blef magister 1776. Han återkom till Sverige, och begaf sig till Stockholm i afsigt att använda sitt tillträde till hertigen, för att skaffa sin förste lärare, Lund, efter hvilken han antagit namnet Lundblad, det pastorat han sökte, hvilket äfven lyckades. Blef 1781 docens i Romerska vältaligheten vid Lunds universitet. Här anlade han ett boktryckeri, jemte bokhandel, för rättigheten hvartill han vid Svenska akademien stiftade det s. k. *Lundbladska priset*, om 50 R:dr specie, att tilldelas den under året utkomna bästa skrift af vittert innehåll. Blef 1787 eloqv. & poes. professor, fick först S:t Peders kloster och sedan Hardeberga till prebende, theol. doktor, Led. af N. O. och af vitterhets-akademien, erhöll tjenstledighet 1817 och dog d. 18 Juni 1820. Var en grundlig Latinare, och har utmärkt sig såsom Latinsk skald. Tvenne af hans poemer på detta språk, det ena öfver *Segern vid Helsingborg*, det andra öfver *Segern vid Narva*, belönades af vitterhets-akademien med dess högsta pris. Han har äfven författat åtskilliga tal på vers och prosa vid allmänna högtidliga tillfällen och 64 disputationer. Hans son,

Lundblad, Johan Fredrik af, född d. 8 April 1791, blef vid 23 år magister, ingick derefter i kansliet, och anställdes sedan, efter en vidsträckt utländsk resa, som konsul i Pommern och derefter som general-konsul, adlades, blef förste expeditions-sekreterare och R. af N. O., men nödgades 1833 rymma, till följd af en balans i postkassan och deraf föranledd bankrutt, hvarföre han förklarades sin orden förlustig. Har utgifvit *Carl Gustafs historia*, *Carl XII:s historia* och *Svensk Plutark*. I Paris, der han sedan vistats, har han uppehållit sig med litterära arbeten, för det mesta öfversättningar.

Lundblad, Sven, född torpareson, på stadshemmanet Bernstorp nära Skara, den 30 Okt. 1776, död som biskop i Skara d. 29 April 1837 och begrafven på Warnhems kyrkogård, der ett monument öfver honom upprestes af stiftets presterskap. Genom nästan otroliga ansträngningar, försakelser och sparsamhet, lyckades det honom ej blott att kunna fortsätta sina studier, utan äfven att köpa en liten bostad åt sin fader och att underhålla honom på sin sjuksäng efter ett olyckligt fall, hvilket lade honom i grafven. Då han som gosse bar mat till denne fader, och dervid gick öfver gården vid Brunsbo biskopsboställe, bemärktes han af biskop Weidman, som kallade honom till sig, lät gifva honom öl att dricka och skämtande slog honom på axeln, med de orden: "Ser du, sådant öl skall du hålla, när du blir biskop i Brunsbo." Det anade visst icke prelaten, att han sade detta åt sin närmaste efterträdare. — L. blef 1806 docens vid Upsala akademi, theol. licentiat 1810 och samma år prestvigd. År 1812 uppfördes han

af domkapitlet i Skara på domprost-förslaget och då han der höll sin profpredikan, anmärkte han såsom en sällsamhet, att han ej varit inne i Skara domkyrka, sedan han sjöng på dess orgelläktare som gymnasist. Han fick ej då det embete, hvartill han hade förslag, emedan han var bestämd till ett högre. År 1814 utnämndes han till Kalseniansk professor, med Hagby och Ramsta till prebender, blef 1827 prim. theol. professor och domprost i Upsala samt 1829 biskop i Skara. Led. af N. O. — Biskop L. var en patriark i detta ords hela bemärkelse, ostrafflig till lära och lefverne, och hvars yttre motsvarade det inre. Han har utgifvit: *Kristna religionens hufvudläror*; *Herdabref till Skara stifts presterskap*, åtskilliga tal, disputationer och programmar.

Lundbladska priset, hvilket Svenska akademien ägde att årligen tilldela en författare af förtjenst, inom Svenska litteraturen, stiftades år 1789 af professoren i Lund Joh. Lundblad, hvilken derigenom ville förklara sin tacksamhet emot Svenska akademiens d. v. sekreterare, Nils von Rosenstein, för det han åt Lundblad utverkat privilegium å ett boktryckeri i Lund. Stiftaren utfäste såsom ett vilkor för hvarje blifvande innehafvare af det honom förunnade privilegium, att årligen till Svenska akademien erlägga det fastställda priset af 50 R:dr specie, hvilket ock verkställdes till och med år 1833, då priset upphörde, genom sista privilegii-innehafvarens iråkade ekonomiska obestånd. Det Lundbladska priset har blifvit tilldeladt följande författare:

1789. Hofpredikanten M. Lehnberg.
1790. Kapiten Lannerstjerna.
1791. Hofsekreteraren C. M. Bellman.
1792. Professor J. A. Tingstadius.
1793. Notarien J. R. Blom.
1794. Magister docens F. M. Franzén.
1795. Notarien J. R. Blom.
1796. Detta år var akademien upphäfd.
1797. Studeranden G. Winberg.
1798. Magister docens B. C. H. Höijer.
1799. Stabs-adjutanten friherre B. E. Sparre.
1800. Magister docens A. C. Kullberg.
1801. Magister docens M. Choræus.
1802. Protokolls-sekreteraren G. Regnér.
1803. Vice Notarien E. Wahlgren.
1804. Doktor C. B. Rutström.
1805. Amanuensen P. A. Wallmark.
1806. Kopisten D. Krutmeijer.
1807. Hofpredikanten C. P. Hagberg.
1808. Sekreteraren J. D. Valerius.
1809. Sekreteraren J. E. Remmer.
1810. Rektor G. A. Silverstolpe.
1811. Magister C. U. Broocman.
1812. Sekreteraren P. A. Granberg.
1813. Bergmästaren G. Broling.
1814. Magister S. Hedborn.
1815. Herr P. H. Ling.
1816. Kommerse-rådet J. Hertzman.
1817. Protokolls-sekreteraren J. M. Stjernstolpe.
1818. Prosten P. Sallander.
1819. Sekreteraren P. A. Granberg.
1820. Doktor G. Wahlenberg.
1821. Expeditions-sekreteraren J. E. Remmer.
1822. Akademie-adjunkten M. Bruzelius.
1823. Professor J. W. Zetterstedt.
1824. Sem. prefekten C. Rogberg.
1825. General-konsuln J. F. af Lundblad.
1826. Kopisten magister K. A. Nicander.
1827. Professor S. Grubbe.
1828. J. U. Kand. och Amanuensen J. E. Rydqvist.
1829. Kongl. Sekreteraren G. G. Ingelman.
1830. Professor J. H. Schröder.
1831. Kommintstern C. F. Dahlgren.
1832. Missionären P. Læstadius.
1833. Lektorn, magister A. A. Grafström.

Förlusten häraf har dock blifvit akademien rikligen ersatt, genom det af konung Carl XIV Johan år 1835 för samma ändamål stiftade pris, stort 300 R:dr B:ko, hvilket bär den höge stiftarens namn, och blifvit tilldeladt följande:

1836. Sekreteraren A. M. Strinnholm.
1837. Professoren P. H. Ling.
1838. Professoren C. J. Schlyter.
1839. J. U. Kand. och Amanuensen J. E. Rydqvist.
1840. Akademi-adjunkten C. W. Böttiger.
1841. Kongl. Hof-pred. och prosten A. A. Afzelius.
1842. Expeditions-sekreteraren J. E. Remmer.
1843. Professoren W. F. Palmblad.
1844. Professoren doktor H. Reuterdahl.
1845. Professoren P. D. A. Atterbom.
1846. Riks-arkivarien doktor J. J. Nordström.
1847. Protokolls-sekreteraren N. Arfvidsson.

Lundboholm, 5 mtl. säteri, i Woxtorps socken af Jönköpings län, har stor corps de logis, tegelbruk och betydlig trädgård. Under säteriet lyda 2 frälsehemman och 19 torp. Säteriet har tillhört slägterna Rosenstjerna, Törnflycht, v. Knorring och Reenstjerna, samt såldes 1812 till ryttmästaren C. F. Liljecreutz, hvilken flyttade fideikommisset från Hörle (se detta ord) till denna egendom, som hädanefter är fideikommiss inom friherrliga ätten Liljecreutz.

Lundby, säteri, i Å socken af Östergöthland, 2 mil från Norrköping, samt angränsande saltsjöviken Slätbaken, består af 2 mtl. frälse-säteri, 2 $\frac{3}{4}$ mtl. kronoskatte. Här finnes mälteri, bränneri, tröskverk och väderqvarnar. Egendomens belägenhet, dess betydliga byggnader, 3:ne goda trädgårdar, jemte flera tusende löfträd gör densamma till en af de vackraste i orten.

Lundby, en socken, belägen i Tuhundra härad af Westmanlands län, Westerås stifts domprosteri, $\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Westerås, vid Mälaren. Här märkes *Johannisbergs* kungsladugård (se detta ord); arrenderas af auditör Ernst v. Post. *Bärby*, ett gammalt herresäte, ägdes på 1700-talet af slägterna Törnros, Reuterholm och Nauckhoff. Den sistnämndes arfvingar sålde Bärby 1835 till en rusthållare, N. E. Andersson, från Upland, hvilken uppbyggt ett prydligt boningshus med bred trappa af huggen granit. Ett kostbart tröskverk med rymlig loge äro ock bygde af ägaren. På komminister-bostället har man anmärkt spår efter uråldriga vulkaniska revolutioner; så vid gården

som på ägorna, ofantliga stenkast, hvilka i fallet sönderslitits och genom mätning bevisa sitt första sammanhang. Liksom i åtskilliga kringliggande socknar finnes härstädes en stenläggning, 7 qv. bred och 2 aln. djup, nedsjunken i jorden. Den sammanbinder berg och höjder, samt tyckes, i anseende till de många ruinerna af borgar, hafva varit fordna krigares bröstvärn. Då man 1812 började uppå en stenbacke anlägga en trädgård, fanns vid gräfningen, bland annat, krigsredskap, dalpilar, karbinhakar, radbandskulor af agat i åtskilliga färger, gamla mynt af konung Sverker, Sten Sture, Margaretha, Johan III, m. fl. På *Krigsta*-berget anställer ungdomen årligen sina Vallborgsmesslekar. På Hammarby gärde vid allmänna landsvägen synas lemningar efter ett kapell, kalladt S:t Ursulæ, bygdt af biskop Carl omkring år 1270. En äldre berättelse uppger att det utgjordt kapell till Dingtuna socken, hvilket likväl synes mindre troligt. Kapellet lärer blifvit ödelagdt vid reformationens början. Ännu vid år 1500 predikade derstädes en munk, vid namn Stephanus, hvilken, om man får tro Messenius, förutsagt katholikernas undergång. I nämnde kapell skulle vägfarande till och från Westerås ingå för att aflägga sina löften och offer, samt helgas och renas af tillstädesvarande munkar. Vattnet till de ständiga tvagningarne hemtades utur en i närheten af kapellet belägen källa. På Tönsta ägor, vester ut ifrån kyrkan, äro åtskilliga vanliga grafminnesmärken, deribland en störtad bautasten, under hvilken man funnit ett stort utsträckt benrangel; men icke något tecken till kol eller aska. Kring benranglets hals hade legat en dubbel rad af vackra glasperlor, till en del omgifna af en tunn guldhinna. Vid *Önsta*, fordom *Öhnesten*, märkes, på en upphöjd kulle, 9 stycken uppreste stenar, utan någon inskrift. Det förmodas, att tingsplatsen varit der belägen. Vid Skälby finnes på en bergshöjd en bautasten; vid Långängskrogen äfven en. Sägnen berättar, att då parter, hvilka ernade sig till tingsstället Öhnesten, efter uppropet befunno sig bitom dessa stenar undgingo de böter för uteblifvande. På *Kopparbacken* finnes en elfqvarn, en sten uti hvilken flera små hål synes borrade. Vissa dagar i veckan gå "kloka gummor" dit, för att bota åtskilliga sjukdomar. Socknen är prebende åt biskopen, och hör till 3 kl. Den består af 34½ mtl och har 463 invånare. Dess areal utgör 4,212 tunnl. hvaraf 20 äro kärr. Adr. Westerås.

Lundby, en socken med Skallsjö, Lerum, Angered och Bergjum, belägen i Wädtle härad af Elfsborgs län, Götheborgs stifts norra kontrakt, 2¾ mil N.O. från Götheborg, 2½ mil V.S.V. från Alingsås. Denna socken och alla preste-proventa blefvo år 1469 till, evig tid, bytta från Warnhems kloster, af abboten Arvid till biskop Hans i Skara, emot fiskeriet i Amn med Aros och andra gårdar. Kyrkan är af sten och mycket gammal. Den ombyggdes år 1828, vid hvilket tillfälle man fann i muren en sten, som tillkännagaf att den stått något öfver 800 år. Genom S:t Brigitta sände påfven Clemens VII år 1350 till denna kyrka en liten låda, innehållande en bit af Kristi kors och en bit af Petri svärd, m. m., hvilka förmenta reliker en lång tid hade sin plats på altaret och voro anledning till flera vidskepliga besök, till dess de 1685 förstördes af kyrkoherden P. Kjellander härstädes. I kyrkan förvaras, bland annat, en värja, efter uppgift begagnad af general-guvernören Harald Stake, då han anförde Svenska rytteriet mot Danskarne på Härlanda ägor. Dessutom finnes här åtskilliga minnesvårdar öfver här begrafne adliga slägter. I socknen märkes: *Öjared*, säteri, vid en vik af sjön Mjörn, fordom kalladt Pikenborg; en Peter Pik lefde här i k. Stenkil II:s tid. Man har föregifvit att k. Erik XIV, på sin resa till England år 1560, uppehöll sig här i fyra veckor hos riksrådet Jöran Ulfsparre, i afsigt att låta förse sig och sitt medfölje med sorgkläder efter k. Gustaf I. Invånarne i denna trakt skola då på Öjared hyllat konung Erik, hvilken hyllning äfven skett på flere ställen under resan till Stockholm. Öjared tillhörde slägten Ulfsparre, från 1500-talet till omkring slutet af 1600-talet. Det köptes 1707 af en baron P. R. Patkull, tillhörde sedan slägten Tham, och derefter, i egenskap af fideikommiss, ryttmästaren Adelsköld. Der har sedan reformationstiden varit ett kapell. *Björnboholm*, säteri, äfven vid Mjörn. *Gålsnäs by*, emellan Öjared och Götheborg. Här hade munkarne fordom tillhåll. Under k. Johan III:s tid var Lundby presterskap liturgien mycket tillgifvet, och ibland dem isynnerhet Björn Olai, hvilken blef kyrkoherde 1560 och här införde en mängd vidskepelser, hvilka ännu 1744 yttrade sig. Åtskilliga grifthögar och uppresta stenar finnas inom socknen. På Korpekullen vid prestgården skall fordom stått en skans. *Lerje-å* börjas vid torpet Sniken, och lär med ⅛ mils sandbank hafva kommunikation med sjön Mjörn. Socknen hör till 1 kl. reg. Den består af 79½ mtl. och har 1,504 invånare. Dess areal utgör 14,071 tunnl., af hvilka 2,420 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg och Lerum.

Lundby, annex till Larf, beläget i Laske härad af Skaraborgs län, 3¾ mil S.V. från Skara. Kyrkan, byggd af gråsten på okänd tid, ombyggd 1784, är liten, men ljus och vacker. Socknen är ungefär ½ mil lång från Ö. till V. och ¼ mil bred från N. till S. Marken är här till det mesta jemn, något blandad med höjder och dälder. Några enstaka hemman i vester hafva någon löfskog; men icke tillräcklig till husbehof. I socknen märkes *Lundby Herregården*, en egendom utgörande 4⅜ hemman i ett bruk, med husbehofsqvarn och 15 torp. Äges af handlanden Thomas Frick i Malmö. Stommen *Lundby*, 1 mtl., är boställe för kronolänsmannen i Laske härad. Socknen består af 15½ mtl. och har 434 invånare. Dess areal 5,313 tunnl. Adr. Skara.

Lundby, annex till Warnhem, beläget i Walla härad af Skaraborgs län, 1½ mil S.S.V. från Sköfde, 1½ mil O.N.O. från Skara. Kyrkan är ombyggd åren 1678 och 1687. I socknen märkes: *Kårrtorp*, 1 mtl., har sidländt belägenhet vid Hornborgasjön; tillhör bönder. *Økull*, har fordom hört

till Upsala öde, och haft sig tillslagna, i anseende till häfd och byggnad, Kinna, Walla och Kåkinds härader. Emellan hemmanen Amundtorp och Röretorp stå tvenne stensättningar, och uti en äng grundläggningen till en större byggnad. På flere ställen äro dessutom bautastenar, domareringar och stenkummel. Flera grafkullar hafva i sednare åren blifvit öppnade och befunnits innehålla menniskoben, stycken efter urnor och flintknifvar, m. m. Socknen innefattar 25½ mtl. och har 730 invånare. Dess areal utgör 6,040 tunnl., af hvilka 670 äro sjöar och kärr. Adr. Skara.

Lundby, en socken med Tufve, belägen på ön Hisingen, i den delen deraf som benämnes Svenska Hisingen, och räknas till Westergöthland, samt hör under Götheborgs och Bohuslän samt Götheborgs stift, ½ mil V.N.V. från Götheborg vid hafvet. Detta pastorat har, i likhet med de två öfriga pastoraten på Hisingen, i äldsta tider varit räknadt till Bohuslän; men blef derifrån skiljdt under Danska och Norska regeringen, hvilken redan för längre tid tillbaka lemnade det till Sverige, i utbyte emot Surte och Skärdals hemmanen i Nödinge socken af Elfsborgs län. Sedan har detta pastorat, ehuru det i sjuttonde århundradet någon tid varit under Danskt välde, likväl blifvit räknadt till gamla Sverige, fastän det år 1680 afsöndrades tillika med Säfvedals och Askims härader, från Elfsborgs och lades under Götheborgs och Bohuslän. Lundby kyrka är af okänd ålder, byggd af sten. I socknen märkes: *Sannegården*, 1 mtl. säteri, har fordom tillhört grefliga ätten Oxenstjerna, blef 1734 biskopssäte i stället för Burgården, biskoparne vistades sedan här under sommartiden. Här på ägorna stod i konung Carl X:s tid en strid emellan Svenskar och Danskar. Uti denna strid föll den stora kämpen Skialrup, hvilken enligt sägen, var trollkarl, och således skottfri för blykulor; men blef skjuten med en silfverknapp. Han fäktade likväl länge på knä, till dess han föll genomborrad af Svenskarnes korsgevär. *Lindholmen*, 1 mtl. säteri, vid Götha elf, har fordom tillhört slägten Ankarhjelm. På en holme tillhörigt detta säteri, midt emot gamla amiralitets-varfvet, på ett högt berg, har anmärkts lemningar efter *Lindholms slott* med murar, vallar och grafvar. Det lärer fordom varit en fästning emot Danmark och Norrige, innan gamla Elfsborg blef anlagdt. Holmen är genom en arm af Götha elf skiljd från den fordom s. k. Svenska Hisingen. På en hög bergskulle, eller det s. k. *Lindholmsberget* på Hisinglandet, anlade löjtnanten vid amiralitetet, Adolf F. Rosensvärd, år 1789, på konung Gustaf III:s befallning, ett väl befästadt batteri om 16 svåra kanoner, för att dermed försvara det dyrbara Götheborgska skeppsvarfvet, mot en ifrån Hisingsösidan väntad och staden hotande fiende. *Bölsebo*, ½ mtl. *Westra Pilgården*, ½ mtl. *Stora Rydjen*, ¾ mtl., öfversteboställe för kommendanten i Götheborg. *Arendal*, egendom. Här lät öfverste Stael von Holstein uppföra ett batteri d. 25 Juli 1719, och hindrade derigenom Danska amiralen Tordenskiold att framtränga till Götheborg. *Ramberget*, midt emot staden Götheborg, på andra sidan om Götha elf. Här uppsteg konung Christian IV för att rekognoscera Götheborg, då han om våren 1644 belägrade staden. Han uppehöll sig länge på berget och skall kommendanten i staden vid detta tillfälle låtit uppföra tvenne grofva stycken på ett af bergen i staden; men utan att dermed kunna förskräcka konungen. *Nya Elfsborg* (se detta ord) hör till Lundby socken. Från *Aspholmen*, en holme nära Nya Elfsborg, gjorde Danska amiralen Tordenskiold vid sista belägringen i Juli månad 1719, betydlig skada på fästningen. På Lundby bys utmark märkes batteriet *Rya Nabbe*, gent emot hvilket på andra sidan om Götha elf vid dess utlopp i kattegat *Nya Varfvet* är beläget. Socknen hör till 3 kl. preb. Den består af 20¼ mtl. och har 968 invånare. Jemte annexet utgör arealen 7,799 tunnl., hvaraf 75 äro sjöar och kärr. Adr. Götheborg.

Lundby borg. Se: *Edsbro* socken.

Lundeberg, Zacharias, son af biskop Angermannus, efter hvars födelseort, Lundeberga-gård, han antog namnet, reste till utländska akademier, dertill understödd af Axel Oxenstjerna, blef, efter hemkomsten, rektor scholæ i Wexjö, sedan theol. lektor derstädes, år 1642 kyrkoherde i Urshult och 1651 vald till stiftets biskop, hvilket embete han förvaltade till sin död år 1667, troligen öfver 70 år gammal. Under honom hände Wexjö samma olycka, som under hans fader, nemligen att härjas af elden, d. 18 Aug. 1658. Denna gång var det likväl icke fiendens hand, utan vådan som anställde förödelsen.

Lundeberg, Amalia, mamsell, född i Stockholm 1816, har gjort sig känd genom sin offentligt yttrade böjelse för katholska läran. Anledningen dertill lärer vara, att hon, konfirmerad vid endast 14 års ålder, då ännu hade föga begrepp om den religion, hon lofvat bekänna, och när hon kort derefter kom ut till Tyskland, Frankrike, Schweitz och Italien, samt der råkade i sällskap med katholska trosförvandter, blefvo hennes åsigter vacklande, och hon har, enligt egen uppgift, efter återkomsten till Sverige 1846, sökt tröst och råd hos flere andlige män, och ämnade verkligen öfvergå till katholska läran, men har nu åter, i Maj 1848, kommit på andra tankar och öfvergifvit detta beslut, sedan hon först varit ett verktyg åt katholikerne för utgifvandet af nedanstående brefsamlingar. Har utgifvit: *afskedssånger till Jenny Lind; Bref från Andeliga Män och andra ansedda personer af olika trosbekännelser och från åtskilliga länder till Amalia Lundeberg, rörande hennes böjelse för Catholska läran; Friden; Ytterligare bref hörande till Amalia Lundebergs Brefsamling i Andeliga ämnen.*

Lundeblad, Lorentz, en af Carl XII:s kämpar, blef 1687 underofficer vid grefve Lewenhaupts regemente i Brabant, der han qvarstannade till 1697, gick derefter i Sachsisk och sedermera i Österrikisk tjenst, hvarest han blef löjtnant vid kavalleriet. År 1700 återkom han till Sverige, der han, såsom volontär, anställdes vid Svenska hären i Lithauen, befordrades 1702 till qvartermästare vid

norra Skåningarne, bivistade slaget vid Klissow och blef sårad vid Pultusk, befordrades till kornett, så till löjtnant och 1709 till kapiten. Bivistade härunder de flesta förefallande krigstillfälligheter, ända till Pultava, der han blef fången, men lyckades fly från Smolensk, kom till Sverige och blef major vid Uplands femmänningskavalleri, med hvilket han deltog i slaget vid Helsingborg, blef öfverste-löjtnant och hade 1716 befälet öfver stadsposteringarna vid Landskrona, adlades 1719, erhöll öfverste afsked 1721, och blef öfverjägmästare i Skåne och Halland. Dog barnlös 1736, då hans ätt utgick med honom.

Lundgren, Carl Gustaf, född i Kuopio 1779. begagnade undervisning i teckning vid målare-akademien, men har genom eget arbete bildat sig till gravör. Ehuru han äfven graverat flere porträtter, har han på senare tider till större delen varit sysselsatt med gravering af kartor, hvaraf isynnerhet må anföras den stora kartan öfver Skandinavien.

Lundgren, Anders, kongl. hofpred. och pastors-adjunkt i S:t Jakobs församling i Stockholm, var född d. 31 Dec. 1800 i Götheborg, der fadern var landt-tulls-uppsyningsman. Det lyckades den obemedlade gossen icke utan svårigbet att få beträda studiernas bana, men det lyckades honom likväl, och han blef 1822 student i Lund, prestvigd i Götheborg 1828 samt följande året promoverad till magister i Lund. År 1830 blef han först anställd såsom huspredikant hos enkegrefvinnan Löwenhjelm, sedan andre pastors-adjunkt i Jakobs församling, förordnades att bestrida rektors-sysslan i församlingens skola och blef 1832 förste pastors-adjunkt. Följande året tog han pastoral-examen och utnämndes 1835 till ext. ord. hofpredikant. En longsot lade honom i grafven vid endast 37 års ålder d. 11 Juni 1838. L. var en af dessa menniskor, hvilkas korta och alldeles icke händelserika lefnad ej har någonting utmärkande, men hvilkas invärtes menniska utmärker dem. Han var en ganska lycklig andlig talare, ehuru ej heller som sådan något blixtrande snille; men det älskvärda, vänliga, humana i hans väsende, den rena, okonstlade välvilja, den varma hjertlighet som uttryckte sig både i hans enskildta sätt att vara och i hans offentliga uppträdande, gaf åt hans predikoföredrag en kraft och betydenhet, som de måhända eljest icke skulle ägt, och åt hans personlighet något intagande och hänförande, som förskaffade honom kanske ingen beundrare, men mångfaldiga tillgifna vänner. Man kan säga, att dessa voro nästan alla de, som nalkades honom. Detta visade sig aldrabäst vid hans begrafning, som skedde i Jakobs kyrka. Denna var icke blott uppfylld af åhörare, utan när liket sedan fördes till Johannis kyrkogård, ledsagades det till sitt hvilorum af tusentals menniskor, hvilka bildade ett frivilligt oöfverskådligt sorgetåg, hvars talrikhet och allvarliga rörelse intygade huru den aflidne varit älskad och aktad. Efter L:s död hafva hans predikningar och andliga tal blifvit i tvenne delar utgifne.

Lundh, Henrik Theodor, konduktör vid kongl. museum, agreé vid de fria konsternas akademi, född i Stockholm 1812, elev af Westin, vistas för närvarande i Paris. Har egnat sig åt historiemålningen, och af akad. erhållit flera pris. Han har från Paris hemskickat åtskilliga taflor, de der vittna om ganska goda framsteg i konsten.

Lundholm, säteri i Wrigsta socken af Jönköpings län, 7⅞ mtl., underliggande hemman inberäknade, äger ett utmärkt vackert läge på en halfö, är väl bebygdt och har stor trädgård. På stället finnas flere taflor målade af Hörberg, samt porträtter af Gustavianska familjen. År 1570 gafs Lundholmen till sätesgård i det friherrskap, som anslogs åt rikskansleren Nils Gyllenstjerna, utgörande Wrigstads och Elmåkra socknar i Westra härad, med alla skatte, biskops och klostergods, som lågo i Ödestugu socken, jemte ett krono, ett kyrkogods m. m., i Svenerums socken; men reducerades under kronan år 1681 och utbyttes till frälse 1684, då det tillföll lagman Harald Strömfeldt. Öfverdirektören Fr. Ehrenpreus skaffade 1768 sig och efterkommande ägare patronaträtt till Wrigstad; men församlingen återvann 1772 sin valrätt. Säteriet innehafves för närvarande af häradshöfdingen J. Ax. Rydbeck.

Lundins Fåfänga, en vacker trädgård inom Catharina församling i Stockholm, belägen vid saltsjön, på ett högt berg, hvarest fordom varit *Danviks skans.*

Lundius, Carl, född i Jönköping d. 8 April 1638 och död i Upsala 1614, såsom juris professor, hvilket embete han då innehaft i 36 år. Ansågs för en af landets yppersta jurister, hvarföre Loccenius på sin dödssäng förtrodde honom att öfverse och förbättra sin Latinska öfversättning af Uplands och Westgötha-lagen, emedan han var en lika utmärkt Latinare som jurist. Carl XI ålade honom äfven att göra anmärkningar vid allmänna lagen. Har författat en mängd disputationer och några orationer, *Zamolxis, primus Getarum legislator,* m. m., men utomdess sammanskrifvit flera andra och vigtigare verk, hvilka dock hans blygsamhet hindrade honom att utgifva, hvarföre de förgingos i den stora eldsvådan, som år 1702 ödelade Upsala. I sitt 52-åriga äktenskap med borgmästaren Lohrmans dotter, hade han 18 barn, hvaraf en son adlades under namn af *Lilienadler.* (Angående djefvulens förmenta besök hos L., se *Djefvulen.*)

Lundius, Daniel, biskop i Strengnäs, son af kyrkoherden på Fogdön Daniel L. och född den 1 Aug. 1666. Hans bana är ungefär densamma som alla mäns af hans stånd på den tiden, nemligen att, efter slutade studier vid ett af de inhemska lärosätena, som för honom var Upsala, och att der hafva tagit graden, företaga en utländsk resa för att fullkomna sina insigter och att dervid besöka de förnämsta Tyska universiteter. L. egnade sig isynnerhet åt de Österländska språkens studium, blef, efter hemkomsten, pastor vid Södermanlands regemente, hvarföre han prestvigdes 1696, samt 2 år senare theol. adjunkt och kyrkoherde i Hagby, derefter orient. professor i Upsala, så theol. professor och kyrkoherde i Gamla Upsala,

samt 1731 biskop i Strengnäs, der han afled d. 25 Dec. 1747. Har utgifvit en Latinsk öfversättning från Talmud, kallad: *Liber Talmudicus de Jejunio* samt många disputationer.

Lundmark, Anders, kongl. hofmålare, född i Södermanland 1774, elev af Svenska målare-akad., ernade först bli historie- och porträtt-målare, men öfvergaf denna gren af konsten, för att, efter Hallblads död, uteslutande sysselsätta sig med taflors restaurerande, hvari han, såsom det heter i Boijes Målarelexikon, "onekligen är den utmärkt skickligaste Svensk för det närvarande".

Lundqvist, Anders, historiemålare, agreé vid de fria konsternas akademi, född i Örebro 1802, är en god tecknare och lycklig i kompositionen.

Lundsberg, jernbruk. Se: *Mallång.*

Lundstedt, Gustaf Erik, född 1786, lotsdirektör, led. i förvaltningen af sjöärenderna, R. af S. O. och af R. Annæ-ordens 2:dra klass, har utgifvit: *Bref öfver seglingen genom Grekiska Archipelagen* och *Anteckningar öfver Egyptens handel, jemte reflexioner öfver Nordliga handeln med Egypten.* Är chef för Sjö-kartæ-arkivet.

Lundström, Magnus, född 1771, död 1838, var den förste kommendanten på Carlsborg, hvartill han utnämndes 1831, då han blef öfverstelöjtnant i arméen. Hade förut varit kapiten vid fortifikationen och mekanikus vid Götha kanalverk. R. af S. O.

Lundström, Anders, ekonomi-direktör, R. af W. O. och led. af vet. akad., har utgifvit: *Handbok i trädgårdsskötseln, 3 upplagor*; *Beskrifning om frukträds uppdragning*: *Handbok i Landthushållningen*; *Försök att finna jordens rätta värde,* m. fl. L. har vården om vetenskaps-akademiens lefvande flora, den Bergianska trädgården, sig anförtrodd.

Lundvall, Carl Johan, eloqv. et poet. professor i Upsala, theol. doktor och 1831 kyrkoherde i Munktorp af Westerås stift, född i Österhanninge d. 12 Aug. 1775. Led. af N. O. och af vitt. akad. Vid sitt inträde derstädes, höll han ett tal om Romerska vältaligheten vid Upsala universitet. Har för öfrigt skrifvit recensioner och uppsatser i åtskilliga tidskrifter, flera Latinska tal och poemer.

Lungerås. Se: *Göthlunda.*

Lungmossa, lunglaf (Lichen pulmonarius), en lafart, hvilken förekommer här och der på löfträdens stammar, särdeles af bok och ek, ända upp till nordligare landskaperne, och begagnas dels i medicinen, dels till färgning.

Lungsund, annex till Kroppa, beläget i Filipstads bergslags härad, $2\frac{3}{4}$ mil S. från Filipstad. Kyrkan uppbygdes 1643. På hemmanet Åmtens ägor finnas tvenne ättehögar. I socknen märkes följande jernbruk: *Ackjärn*, *Bjurbäck* och *Åminnesfors*, *Mallång* eller *Lundsberg*, samt *Norane* (se dessa ord). Socknen består af $11\frac{1}{2}$ mtl. och 1,996 invånare. Dess areal utgör 41,518 tunnl. af hvilka 5,230 äro sjöar och kärr Adr. Filipstad.

Lungört, under denna benämning förekomma två särskildta växter, neml. Monotropa hypopithys och Pulmonaria officinalis, af hvilka den förra är en bladlös snyltväxt, hvilken finnes uti gamla skogar vid rötterna af träd och buskar, fastsittande på dessa, och begagnas i boskapsmedicinen. Den senare är en mångårig växt, hvilken förekommer i bergiga skogslundar uti de sydliga och östliga slättbygderna, från Skånska löfskogstrakten och Gottland till Gestrikland, särdeles Nerike och Westergöthland, här och der ymnigt. Den ätes af boskapen och kan användas såsom grönkål, samt begagnades fordom i medicinen.

Lunnaberget, i Hakarps socken af Jönköpings län, är en ättestupa, ofvanpå hvars höjd en häll ligger. Sägnen vet, att en fru Karin Stake låtit der nedrulla en "undersåte" i spiktunna. Då hon stod lik, kom Lucifer och dansade med henne, och då liket fördes öfver Dummemossa till familjegrafven, ropade en röst till kusken: "släpp tömmarne! låt gå!" Han släppte dem och föll af i förskräckelsen. Det öfriga försvann — hästar och vagn och lik — i mossen.

Lunnagård, en egendom i Götheborgs och Bohuslän. Se: *Fässbergs* socken.

Lunnefogel (Mormon arcticus), en simfogel, tillhörande fjerde familjens andra grupp, af $13\frac{1}{2}$—14 tums längd, med askgrått hufvud och svart kalott; kroppen ofvan svart, under hvit, med svart halsring; näbben svart, hög, tunn, bakre delen gråblå, den främre röd med ett hvitt tvärstreck; benen röda. Ungfogeln olika de äldre. Förekommer om sommaren endast i polarhafven och vid kusten af vår halfö på höga och branta klipp-öar, der han vistas och häckar i otroliga skaror. De lefva i engifte och begge könen ej allenast rufva äggen gemensamt, utan anskaffa äfven föda åt ungarne. Födan utgöres blott af fisk. Honan lägger blott ett enda smutsigt hvitt ägg. För invånarne på de nakna klipporna der lunnefogeln kläcker, utgör han en af deras förnämsta näringskällor och fångas derföre med tillhjelp af hundar till stor myckenhet, dels för dunets skull, som värderas lika med ejderdun, dels för fjädern och köttet, hvilket, isynnerhet af de yngre, är godt och insaltas till vinterföda.

Luntertun, förmenas varit namnet på en stad, som varit belägen vid Norje by i Ysanna socken och Listers härad af Bleking. Uti jorden finnas tecken till gator, källrar och hus, hvaraf dock föga numera återstår; emedan mycken sten nu blifvit der uppbruten och bortförd. Uti Lagerbrings *Handlingar i Svenska Historien* Del I. sid 197, upptages konung Christians bref om staden Luntertuns flyttning till Engelholm, dateradt Kjöbenhavn S. Severini Biskops dag 1516. Af äldre historieskrifvare finner man denna stad icke ens nämnd. Cronholm anför, att staden hetat *Lund,* att Harald Hildetan bott der; samt att dess undergång varit Sölfvitsborgs uppkomst. Sjöborg anmärker i *Utkast till Blekings Historia och Beskrifning,* att det Luntertun, som omnämnes af Lagerbring, icke legat i Bleking, utan i Skåne, straxt invid Engelholm. Det är en gammal sägen, att en lindorm uppehållit sig utanför staden i en skog. För att fördrifva detta

odjur, satte man eld på skogen, då staden äfven kom i brand, och sedermera aldrig uppreste sig ur sin aska. En krigshjelte vid namn Linderm har kanhända förstört staden, och således gifvit anledning till sagan.

Luossavaara, ett högt jernmalms-berg i Torneå Lappmark och Jukkasjärvi socken. Hällearten är af grof mörkröd granitporfyr, och på vestra sidan om malmgången inblandad med glimmer och asbest jemte fältspatskorn. Öfversta delen af Luossavaara är bar, utan någon jord eller sten; men sluttningarne öfvertäckta med djup damjord. Så mycket af fasta berget, som kan ses, nemligen 50 till 60 famnar i längden och 34 famnar i bredden, består endast af ren jernmalm, hvilken förmodligen utgör en större vidd, som ej kan undersökas utan jordrymning; och som ingen bergart visar sig nära till gången, hafva en del ansett, att större delen af berget består af jernmaln. Från Luossavaara erhållas goda magnetstenar, och som en del af malmen är mycket hårdgrynig, har man gjort försök, att använda den såsom smergel vid slipning. I fordna tider har någon malm härifrån blifvit förd till Junosuvando masugn (se detta ord), som ligger 9 mil härifrån, hvilken malm blifvit bruten utan sprängning, endast med kallkilning och spett, i anseende till malmens renhet och lossnande egenskap.

Lupp kallas en mindre smälta, som vid vallonsmidet på en gång göres för att uträckas blott till en enda stång, då af de vid tysksmidet bildade smältorne vanligen 6 à 7 stänger uträckas; vid tysksmidet begagnas denna benämning för mindre delar af smältan, hvilka under färskningen sprida sig i härden och bestå af sammanfärskadt half- eller helsmidigt jern; vidare kallas så äfven, en vid råstålssmältning afsöndrad mindre smälta, som vanligen ligger midt för blästern, likasom flytande i slaggen, och stundom förarbetas serskildt till s. k. luppstål, för mindre noggranna behof.

Lur, en socken i Tanums härad af Bohuslän, annex till Tanum, innefattar en bergig och skogbevuxen trakt af omkring $\frac{3}{4}$ qvadratmils vidd, och hvilken i vester sköljes af hafsvågorna; men med sin östra del uppstiger på de väldiga bergsryggar, som genomstryka norra Bohuslän. Socknen har ovanligt natursköna nejder, särdeles vid stranden; men är en svag sädesbygd. Jordmånen utgöres för det mesta af sand, lera träffas endast på strandhemmanen och i de trånga dalar, hvilka slingra sig här och der fram emellan klipphöjderna. Hufvudsädet är hafra. Skogshandteringen är en vigtig binäring, och ved afsättes härifrån ej blott till kringliggande skoglösa socknar, utan ock till södra skärgården, ända till Marstrand. Hemmanen äro till antalet $40\frac{5}{8}$, hvaraf några äro belägna på öar i hafvet. Folkmängden, i starkt tilltagande, utgöres nu af omkring 1,500 personer. Här ligger det vackra och sedan Ribbungakriget märkvärdiga *Apelsäter*, med en utomordentligt vacker och stor trädgård, och tre qvarnverk, samt det natursköna *Kragenäs*, häradshöfdingeboställe, beläget invid Kragenäs-fjorden emellan åkrar och löfskogar. Kyrkan har ett mindre behagligt läge på en ljungmo, samt saknar all märkvärdighet. Fornlemningarne utgöras af några ansenliga stenvårdar vid Skälleröds gästgifvaregård, hvaraf den ena nyligen blifvit upprest ur sitt nedfallna läge, samt några mindre dylika omkring Lurs kyrka, vid Östby och Hästum. Vid Hagar och Skälleröd ligga ättehögar och på Resö ett stenrör, som påstås omsluta urnan efter en konung Krake. Två berglemningar finnas här ock, nemligen Raneslott emellan de båda Borgsjöarne, hvilket fått namn efter anläggaren, en småkonung Rane. Den andra är belägen på det otillgängliga Korpeberget; men båda bestå endast af nu nedfallande gråstensmurar, utan kalkfyllnad. Vid Apelsäter, eller det fordna Abalsætr, ser man lemningar efter några griftkullar, m. m., hvilka tros förvara benen efter de härstädes år 1221 af Skule Jarl nedhuggna Ribbungar, 90 till antalet, jemte deras anförare Gunnar Asssersson. I socknen finnes ock en märkvärdig grotta Frillesbillern, eller Asmundshålan, hvilken, för några hundrade år sedan, utgjorde ett tillhåll för 7 röfvare, som ofredade trakten, till dess de en julafton grepos af allmogen, som dödade dem och nedgräfde liken uti den närbelägna Mannamyren. Råmandet af en röfvad oxe, som var instängd uti den, in uti djupaste skogen belägna hålan, ledde till dess upptäckt, och till befrielsen af en vallpiga, hvilken röfvarne fångat och beröfvat synen. Det är sannolikt denna bergshåla, som Saxo Grammaticus omtalar vid berättelsen om konungasonen Asmunds äfventyr, hvilken der lefvande innestängt sig med sin döda fosterbroder Asvid; men uttogs af Svenska vikingar som funno honom ännu vid lif, men illa sårad af Asvids ande, med hvilken han stridde hvarje natt. Adr. Uddevalla.

Lur, ett bekant och i norden ganska gammalt blåsinstrument. Den nyttjades, otvifvelaktigt redan för att gifva signaler i krig, af de Nordens äldsta inbyggare, som begagnade vapen af bronz, prydda med de för denna tid egendomliga spiral- och böljesirater. I Skåne hafva de äfven blifvit funna, och anträffas, ehuru sparsamt, i dervarande fornsamlingar. Dessa lurar äro stora och ovanligt starkt krökta; vid munstycket vanligtvis prydda med nedhängande löf af bronz, och en vidfästad kedja visar, att man brukat bära dem öfver axeln. Deras ljud är starkt och skrällande. Medeltidens krigslurar voro mindre och mera raka, och de lurar som ännu begagnas af vallhjonen i Sveriges skogar, äro hopsatta af flera raka furuspjelor af halfannan alns längd, sammanhållna af klufna enerötter. Deras toner äro djupa och klangfulla, men kunna ej blifva mångfaldiga.

Lurant kallas i allmänna kyrkolagen den som "står på lur", hvarvid föreskrifves, att då någon för presten bekänner så hemlig synd, att den icke är känd af någon annan än Gud och syndaren, eller flere i synden delaktige, men någon står på lur och hör det, skall luranten icke äga vitsord, utan straffas till lifvet, om han det hörda kringsprider.

Lurendrägeri, eller smugleri, kallas all olaglig in- eller utförsel af varor, antingen dessa äro för-

bjudna; eller också att laglig tull för dem icke betalas. Lundrägeribrottet umgälles med plikt till godsets halfva, andra gången till dess hela, tredje gången till dess dubbla värde, och dessutom tillkommer i det sista fall äfven skyldigheten till allmänt arbete. Godset förverkas alltid. Men icke blott varornas ägare belägges med böter, utan äfven den, som bidragit att forsla godset straffas med förlusten af sina dragare och körredskap. Likaså inbegripes säljaren under förbudet och straffbestämmelserna. Angifvaren i sådana mål njuter $\frac{3}{4}$ af godsets värde; det öfriga är kronans. Den personliga egennyttan är således sporrad att förfölja lurendrägare, och för egen förmån bevaka statens rätt. Icke desto mindre vill det icke lyckas, att öfvertyga allmänheten om det orätta i en lurendrägerirörelse. Dessa brott äro, jemte tryckfrihetsbrott, de tillfällen, der allmänna rösten icke gerna förenar sig med lagens. Lurendrägerier föranledas också genom höga tullbestämmelser och handelsförbud, hvilkas rättsenlighet och fördel för staten kan försvaras endast under vissa förhållanden och med inskränkningar. Sådana brott beifras af tullstaten, som derföre äger rätt att genom visitation i salubodar, magasiner och äfven boningshus uppsöka förverkadt gods; ja ända inpå kroppen kan visitationen anställas, dock med förbehåll, att den visiterande pliktar om han ingenting upptäcker. En sådan visitation anställes således blott när mycket starka misstankar äro för handen. Domstol i lurendrägeribrott är rådhusrätt, öfver hvars utslag besvär anföres hos hofrätten och sist hos Kongl. Maj:t.

Lurs hög, i Wånga by och socken af Skaraborgs län, midt emot Lumbers hög (se detta ord), på andra sidan om vägen. I denna hög skall, enligt fornsägen, en lagman eller fylkiskonung vara begrafven.

Lurö, ett forntida kloster i Näs härad och Eskilsäter socken i Wermland, skall, enligt Rhyzelius, i dess *Monasteriologia Sviogothica*, varit endast munkekloster; men enligt Fernow, i dess *Beskrifning öfver Wermland*, varit bebodt af både munkar och nunnor och anlagdt af Erik den Helige år 1160. Klostret var beläget på en täck ö i Wenern, nästan midt emellan den s. k. *Näsön* och Westergöthland. Folket häromkring har, intill vår tid, brukat ett slags melodi på sina visor, hvaraf nunnorna skola betjent sig. *Munkekällan*, uthuggen i ett berg, i likhet med en bakugn, men öppen på alla sidor, så att man kan krypa igenom den, bibehåller ännu minnet af klostret. Fernow anser, att munkarne härstädes tillhört Bernhardiner-orden. I konung Gustaf I:s tid förstördes klostret, hvilket synes varit af icke särdeles betydenhet, och om det haft några gods under sig, tillfölle de kronan.

Lus (Pediculus), en insekt af kryparnes ordning, hvaraf flere arter finnas, som uppehålla sig på menniskor och andra djur, nemligen: *Hufvudlus* (P. capitis), grå eller grågul med nästan fyrkantig thorax, ovalt långsträckt underlif och af $\frac{1}{2}$ till 1 linjes längd, uppehåller sig på menniskans hufvud och förökar sig under gynnande omständigheter ofantligt. *Klädlusen* (P. vestimenta), till färgen ljusare grågul, med tjockare hufvud, längre kropp, men åtskiljd hals och mera åtskiljda segmenter på underlifvet än den förra. Lägger sina ägg i sömmar och fållar af menniskans kläder och uppehåller sig icke längre på bara kroppen än till dess han sugit sig mätt. *Lussjukelusen* (P. tabescentum), ljust gulaktig med rundadt hufvud, stor fyrkantig thorax och underlifvets segmenter ej utdragna, men försedda med 4 borst, längre och plattare än klädlusen, uppehåller sig i stora hopar på bröstet, ryggen och omkring halsen i hudvecken på gamla svaga eller af utsväfningar enerverade personer, samt förorsakar den s. k. lussjukan, hvaraf flere historiskt bekanta personer hafva dött, så väl i nyare som äldre tider. *Svinlusen* (Hæmatopinus Suis), mörkt gulspräcklig; underlifvet grått med tvenne svarta fläckar på sista segmentet, förekommer ibland allmänt på svin.

Luspakoski, ett 80 fot högt vattenfall i Luleå elf inom Lappmarken, bakom hvilka följa tvenne nästan lika höga fall, *Porjas* och *Napor*, samt slutligen det största i hela Luleå och sannolikt i hela Sverige, nemligen *Niaumelsaskas* eller *Harsprånget* (se detta ord).

Lussi, en i Sverige och Finland allmänt bekant lek. Den får, inom vissa landsorter, namn af *Vippen* eller *Köra hö*. De lekande ställa sig tätt tillsamman i en sluten ring. En person befinner sig utanför densamma. Enligt en uppteckning från Östergöthland, stå alla deltagande med händerna på ryggen. Den som springer omkring ringen, har uti handen en näsduk försedd med en knut. Denna lemnar han oförmärkt åt någon person uti ringen, då den som erhållit näsduken slår den närmast stående härmed, och förföljer honom ett hvarf omkring, tills de hunnit den plats de lemnat. En hvar söker bemärka, om grannen fått näsduken, och skyndar att göra sitt hvarf för att undgå slagen. Den som nu innehar näsduken lemnar den ifrån sig, på sätt han emottagit densamma. Härunder sjunges: "Du se dig tillbaka, du se dig litet om, så får du väl se, hvar vippen löper om! kan du inte se dig om!" Melodien härtill äfvensom en uppteckning från Finland anträffas i *Arwidssons* Svenska Fornsånger, del III.

Lusthusporten. Detta värdshus, beläget på kongl. Djurgården vid Stockholm, är, under namn af "Blå Porten", troligen kändt öfver hela Sverige. Benämningen härleder sig deraf, att den dervarande Djurgårdsporten, liksom de öfriga, varit blå till färgen. Munskänken Johan Lüpken erhöll denna lägenhet, enligt resolution af den 20 Maj 1692, att bebygga och der idka skänkeri med hembjudnings-skyldighet. För lägenheten skulle betalas 100 dalar kopp:mt. Den gick sedan i arf inom slägten till 1754. Då var omyndiga dottren Dorothea Schvartz deraf innehafvare. På gjord ansökan beviljades tillstånd att sälja stället till kassören Bergman, som bjudit 17,000 daler k:mt., med förbindelse att till Djurgårdskassan årligen erlägga 800 daler k:mt. Herrar Hofving och Pfarr blefvo

derefter ägare, och sedermera kamreraren Camlander, sålde Lusthusporten till traktören Klingberg för 3,333$\frac{1}{3}$ R:dr specie, hvilken afhandling stadfästades 1806. Värdshuset är öfver 160 år gammalt; ty der fanns en lika rörelse innan Lüpken erhöll lägenheten. Få ställen hafva haft så få ombyten af ägare. Det innehafves nu af traktören Klingbergs arfvingar. Under hela förra århundradet har det varit det förnämsta och mest besökta värdshus på Djurgården. Stället är taxeradt till 17,500 R:dr.

Lustigt mod, gör sundt blod, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvilket betecknar att glädjen vidmagthåller helsan och förlänger lifvet.

Lustslott, Kongl., äro kungsgårdar öfverlemnade, hvad hufvudgården angår, till någon kongl. persons disposition, utan att statskassan af dem har någon inkomst; och njuta de i öfrigt fullkomlig säteri-frihet, i anseende af så väl till af jord utgående onera, som till rå och rörsfrihet. Skulle de af den höge disponenten bortförlänas eller utarrenderas, så gäller sådant visserligen under dess lifstid; men tillika beror det utan tvifvel af en kommande disponent eller rikets ständer att återtaga dem. Lustslotten äro följande: Haga, Rosendal, Tullgarn, Gripsholm, Drottningholm, Svartsjö, Rosersberg.

Luth, Axel, kyrkoherde i Borås och Fristad, kontraktsprost och theol. doktor, död d. 14 Dec 1781 i en ålder af 73 år. Var medarbetare i kommittéen till Svenska psalmbokens förbättring, och har utgifvit en *Samling af utvalda kyrkopsalmer*, samt åtskilliga tillfällighetsverser. En annan

Luth, P., lektor i Skara, har i Gjörvells samling 1771—77 meddelat lefvernes-beskrifningar öfver *Christian Tyrann*, *Hannibal*, *Fredrik Wilhelm den Store*, *Elisabeth*, *Stanislaus Leczinski*, *m. fl.*

Lutherska lärans införande i Sverige var en reform, som, ehuru från början gillad och understödd af den högsta statsmagten, likväl för sitt genomdrifvande kräfde en längre tid, innan den allmänna öfvertygelsen kunnat pröfva och erkänna dess nytta och nödvändighet. Denna tid kan antagas omfatta vid pass 30 år, då man ej tager i beräkning den reaktion till katholicism, som sökte göra sig gällande under de sista årtionden af 16:de århundradet, och hvilken, likasom det första motståndet mot den nya läran, förorsakades lika mycket af politik, som af trosnit. Luthers lära blef ganska tidigt känd i Sverige. Redan 1518, eller året efter Luthers uppträdande såsom reformator, skref Wadstena munken Petrus Magni, hvilken i egenskap af rektor öfver S:t Brigittas hus vistades i Rom, hem till klosterbröderna i Wadstena, om den nya läran på ett gynnande och förordande sätt, och denna utspriddes samtidigt af inkommande köpmän. Det var likväl bröderna Olaus och Laurentius Petri från Örebro, som först vågade ifrån predikstolen och katedern öppet förkunna densamma. Dess satser framkommo år 1519 uti en disputation emellan Olaus Petri och en dekanus i Strengnäs, Niklas, om munkväsendet, och om vissa helgons ättartal, hvarpå följde predikningar om den enskilda biktens och messans obehöfighet m. m. Dessa predikningar, hvilka väckte lika mycket uppseende hos folket, som förskräckelse hos det högre presterskapet, gåfvo kort derefter dåvarande riksföreståndaren Gustaf Wasa anledning att taga kännedom om Luthers lära, hvilken han dock måhända till någon del inhemtat under sitt vistande i Lübeck. Följden blef, att han uppträdde såsom dess beskyddare, särdeles som han fann densamma gynnande för sina politiska planer, hvilka den tiden hufvudsakligast gingo ut på reduktion af af andliga godsen. Likväl var det först under år 1524 som Gustaf på ett mera bestämdt sätt ådagalade sin bevågenhet för Lutheranismen, och beredde dennes framgång. Offentliga religionssamtal emellan den gamla och nya trons kämpar anbefalldes af honom, för hans eget och folkets öfvertygande om den senares företräde framför den förra, och de hållna samtalen, hvilka alltid slutades med seger på Lutheranernas sida, utgåfvos från trycket. Dessa jemte bröderna Petri med fleras allt mera frisinnade predikningar verkade gynnande på folkets åsigter; men framkallade i samma mån motstånd från katholikernas sida. Detta motstånd hade likväl svårt att yttra sig i förföljelser mot de nya lärarne, hvilka stodo under konungens omedelbara beskydd, utan måste inskränka sig till kraftlösa bannlysningar och bokförbud. Först sedan Olaus Petri år 1525, med konungens bifall, tagit det för en prest oerhörda steget att gifta sig, och sedan man tvungit de andliga till tvångslån och andra utskylder, adeln fått förhoppning att återfå en del af kyrkogodsen, och klostren blifvit öppnade för dem, som ville gå derur, antog motståndet ett häftigare skaplynne, och föranledde smådelser och uppror mot den s. k. "kättiske" konungen. Sin mägtigaste försvarare ägde den gamla läran uti den annars upplyste och fosterländskt sinnade biskopen i Linköping Hans Brask, hvilken likväl var långt ifrån att deltaga i de uppror, som för samma syfte anstiftades af hans kolleger i Westerås, Strengnäs och Skara, och hvilka slutades blodigast för dem sjelfva. Braskens motstånd understöddes emellertid af flera högt uppsatta ädlingar, men tjenade endast till att stärka konungens föresats att genomdrifva reformationen. På riksdagen i Westerås 1527 vann Lutheranismen en afgörande seger, då, jemte åtgärderna till den påfviska hierarkiens krossande, äfven vidtogos författningar att utbreda den förre bland folket, genom påbjuden undervisning för ungdomen i den evangeliska läran, med den heliga skrift till ledning. Reformen fortgick derefter, med jemna och från regeringens sida med väl beräknade och saktmodiga steg. Ingen tvingades till öfvergång, och de gamla, mest stötande kyrko-ceremonierna borttogos blott småningom. Slutligen utlystes ett kyrkomöte i Örebro år 1529, under ordförande af kanslern Laurentius Andreæ, som var den nya lärans tillgifven och till hvilket samlades en mängd prester, munkar och lekmän från hela riket. Der beslöts att bibeln, såsom troslärans enda rättesnöre, skulle tolkas från predikstolarne, några helgondagar och

kyrkobruk afskaffades, o. s. v. Lutherska lärare utsändes till alla stift, ej mindre för folkets och presterskapets undervisning, än för att bättre ordna skolväsendet. Den nya ritualen utkom uti en Svensk Handbok af 1529 och Svenska messan af 1531, hvarefter bibeln utkom på Svenska 1541 och efterföljdes af katecheser, offentliga psalmböcker och postillor, af hvilka senare serskildt bör ihågkommas den som är författad af Olaus Petri. Allt detta i förening verkade, att Lutherska läran vid konung Gustafs död 1560 redan var allmänt antagen af Svenska folket, undantagande i Småland, der katholismen, liksom förut hedendomen, längst qvarlefde. Detta antagande skedde dock icke utan häftigt motstånd på flera orter af allmogen; men hvilket ofta hade en politisk grund, och blef af föga varaktighet. (Se vidare: *Reformationen.*)

Lätkeman, Gabriel Timotheus, son af general-superintendenten i Pomern, doktor L., men född i Stockholm d. 6 Mars 1723, blef vid endast 17 års ålder magister i Greifswald och presiderade dagen efter promotionen, hofpredikant hos kronprinsen Adolf Fredrik 1744 och bigtfader hos honom som konung 1752, öfver-hofpredikant och ordenspredikant följande året, samt hertig Fredrik Adolfs lärare i kristendomen. År 1758 blef han superintendent på Gottland och biskop 1772, då stiftet upphöjdes till biskopsdöme. Led. af N. O. Erhöll 1778 det för en prest ovanliga uppdraget, att förestå landshöfdingetjensten på Gottland, hvilket han gjorde ett halft år, till både konungens och länets belåtenhet. Dog d. 20 Mars 1795, med namn af mycken klokhet, skarpsynthet och duglighet. Har utgifvit några theologiska akademiska disputationer och åtskilliga predikningar.

Lutterhorn, en landtudde, med god hamn på Fårön vid Gottland.

Luttra, annex till Falköping, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, ¼ mil S. från Falköping. Socknen har 372 invånare. Dess areal utgör 2,962 tunnl., hvaraf 1,220 sjöar och kärr. Hemmantalet upptaget under Falköping. Adr. nämnde stad.

Lützen, slaget vid, stod den 6 Nov. g. st. 1632. Gustaf Adolf hade i Naumburg, der han förskansat sig, fått underrättelse, att Wallenstein, som ansåg fälttåget slutadt, ernade gå i vinterqvarter, och således delat sina trupper, samt låtit Pappenheim aftåga åt Halle. Konungen beslöt nu att öfverraska och angripa den, i byarna spridda, Österrikiska hären, och tågade derföre till Lützen. Han skulle äfven lyckats i sin afsigt, om icke vägen dels varit eländig, dels längre än man uppgifvit för honom, hvarigenom hären kom så sent fram, att det blef omöjligt att samma afton angripa fienden, och denne fick tillfälle att samla sig, vidtaga försvarsanstalter och återkalla Pappenheim. Utom honom var Wallenstein redan förut öfverlägsen, emedan han räknade 28,000 man, Svenskarne endast 20,000. Konungen ville då åtminstone följande dagen börja anfallet i första gryningen, men sådant hindrades af en genomträngande dimma, hvilken skingrades först kl. 11. Straxt i början af drabbningen blef konungen sårad af en kula, som krossade venstra armen och derefter träffad af flera sår, så att han föll af hästen, hvilken, sjelf sårad, sprang lös omkring fältet och underrättade hans folk om den timade olyckan. Långt ifrån att detta skulle nedslå deras mod, upplifvades det tvertom genom sorgen öfver den ofantliga förlusten, hvarmed hämdens känsla blandade sig. Under hertig Bernhards befäl störtade Svenskarne sig med oemotståndlig förbittring öfver de kejserlige, hvilka nu på alla ställen blefvo tillbakadrifne. Då anlände Pappenheim i spetsen för fyra kavalleri-regementer, och slaget förnyades. De blå och gula Svenska brigaderna stupade till sista man, i samma ordning som de stått i ledet; men Pappenheim sjelf blef härvid dödligt sårad, och nybeten om hans fall hade på Österrikarne en helt annan verkan, än den om Gustaf Adolfs haft på Svenskarne. De gåfvo allt förloradt och började skingra sig. Svenska hären anryckte för tredje gången i full slagordning, eröfrade några kejserliga kanoner, som de två gånger förut tagit och åter förlorat, och blott en del af de Österrikiska brigaderna underhöllo striden intill skymningen, då Wallenstein gaf befallning till återtåg, hvilket skedde med den brådska, att det liknade en flykt. Straxt derefter visade sig det Pappenheimska fotfolket och skulle kanske kunnat åtminstone bibehålla slagfältet; men som det icke fått några föreskrifter, vände det om och följde sina landsmän. Svenskarne behöllo platsen, jemte hela Österrikiska artilleriet och trossen, och bevittnade derigenom den seger de vunnit. På fältet lågo 9,000 man döde. Man har aldrig räknat på hvilkendera sidan döden skördat de flesta offren. Bland dem voro likväl på Svenskarnes deras store konung, Nils Brahe, hvilken stupade i spetsen för lifregementet, Winckel, Uslar m. fl. Österrikarne saknade abboten af Fulda, hvilken vandrat omkring bland de kämpande för att lifva deras mod, nio generaler och öfverstar och dessutom Pappenheim, som dog i Leipzig följande dagen af sina sår, men likväl tröstade sig med den tanken, att "hans tros oförsonlige fiende stupat på samma gång som han." Inga fångar togos, ty raseriet och förbittringen tillåto det ej. Wallenstein tågade till Böhmen, dit han af sina 40,000 man knappt medförde 10,000. — På slagfältet, ett litet stycke från staden Lützen, ligger den s. k. Schwedenstein, öfver hvilken Gustaf Adolfs-monumentet är upprest. (Se: *Gustaf II Adolf.*)

Lützow, Claes, härstammade från en gammal adelig ätt i Mecklenburg, hvilken der är utgrenad i tre serskildta slägter. Claes var son till arflandtmarskalken i Mecklenburg Christoffer Claesson L. och blef 1622 anställd som page vid Mecklenburgska hofvet, derefter kammarjunkare hos hertig Hans af Holstein, biskop af Lübeck, dess hofmarskalk och följde som hofmästare med drottning Hedvig Eleonora till Sverige, blef hennes hofmarskalk och guvernör öfver hennes lifgeding, men år 1665 anställd som hofmarskalk hos den unge konung Carl XI. Naturaliserades 1668, men dog redan följande året d. 1 Aug. barnlös, då den nya ätten utgick med honom.

Lützow, en Dansk öfverste, kommenderade under general Duncam i slaget vid Halmstad, d. 17 Aug. 1676. Han ådagalade der de tappraste mandomsrön och fortfor att föra befälet, äfven sedan en kanonkula borttagit hans båda ben. Enligt berättelse skall han, stående på knästumparne försvarat sig med raseri innan han nedhöggs. På valplatsen, en mil söder om Halmstad, utmärker en upprest sten stället der han föll, och man har i senare tider på densamma anbragt inskriften: "Stympad, men kämpande föll här den tappre Lützow, i fältslaget den 17 Augusti 1676."

Luzern (Medicago), ett växtslägte, hvaraf trenne arter förekomma vilda hos oss, nemligen: *Humleluzern* (M. lupulina), som är årlig och växer vid vägar i största delen af landet. *M. minima*, likaledes årlig och växande på sandiga backar i de sydöstra kusttrakterna, samt *M. falcata*, kallad gul luzern, Svensk luzern, gul snäck-klöfver, refgräs, Linnés böfrö, hvilken är mångårig och förekommer på soliga åkerrenar med mergelgrund uti de sydliga slättbygderna, såsom Gottland, Öland, Skåne och Upland, men odlas för öfrigt, hvarvid den förädlas, och utgör en af de för vårt land mest tjenliga foderväxter, likasom dess samslägtinge: *Blå luzern*, som troligen är den äldsta odlade foderväxt, men för ömtålig för vårt klimat, m. fl.

Lybecker. Med detta namn finnas tvenne adeliga ätter, båda bärstammande från en **Otto Henrik L.**, född i Bielefeld i Westfahlen, hvilken år 1619 af Gustaf Adolf inkallades till riket, der han blef direktör för Löfås silfververk. Hans son

Lybecker, Georg Henrik, som i Stjernmans matrikel och höfdingaminne, hvarifrån ofvanstående uppgift är hemtad, säges vara född på Löfåsen d. 18 Dec. 1618, blef 1636 ryttare, tjente sig upp till ryttmästare under 30-åriga kriget, i hvilken beställning han adlades 1650, befordrades sedan, så att han år 1677 var generalmajor af kavalleriet, och blef 1679 landshöfding öfver Bohuslän och Götheborgs stad. Han dog i Kongelf d. 8 Nov. 1683. En son af denne var

Lybecker, Georg. År 1702 var han ännu endast ryttmästare, men befordrades sedermera så skyndsamt, att han år 1707 var general-major, landshöfding öfver Wiborgs län och friherre, samt 1710 general-löjtnant, då han fick befälet öfver en styrka af mer än 12,000 man, hvarmed han skulle skydda Finland, samt fördrifva Ryssarne från Neva och Östersjön. L., ehuru sannolikt icke utan personlig tapperhet, saknade likväl alla de egenskaper, som fordrades för ett så vigtigt uppdrag. Han hade icke tänkt på, att förse sin här med proviant, hvarföre denne fattades 8 dagar efter uppbrottet, och hämmade expeditionens framgång. Härtill kom att någon förvirring, hvars orsak ingen kunde uppgifva, yppade sig bland trupperna, och efter några fram- och återmarcher, beslöts att föra dem ombord, och aftåga utan att begagna sig af de fördelar, man kunnat vinna öfver den fege och oskicklige fienden. För att verkställa återtåget befallde han, att kavalleriets hästar skulle dödas och bagaget förstöras. I trots af denna uppenbara oskicklighet, fick L. likväl, efter riksrådet, grefve Nieroths död, öfverbefälet i Finland. Här ådagalade han en lika oduglighet för sin post, drog sig utan nödtvång tillbaka upp i Tavastland, lemnade Nyland och strandvägen till Åbo utan försvar, i trots af Armfelts uppmaningar och det uppenbara missnöje, hans förfarande väckte bland trupperna. Obegripligt är, att senaten lät allt detta passera, samt att Carl XII, emot hvars fördel och anda han sålunda handlade, lät honom i 5 år bibehålla en post, hvilken han var i så hög grad ovärdig, ty först år 1717 hemkallades han, ställdes inför en krigsrätt och dömdes från lif, ära och gods. Men äfven nu visade Carl emot honom en oförklarlig mildhet, ty nyårsdagen 1718 benådades han, endast med tillsägelse att qvarblifva på sina gods. Han öfverlefde likväl icke länge sin vanära, ty han dog redan den 4 Juli samma år.

Lybecker, Harald, född 1649 i Fahlun, och son af assessorn i bergskollegium, Hans Philip L., var 1672 geschworner vid Sala grufva, då han hade den äran, att d. 2 Jan. följa Carl XI, som ville bese grufvan, ned i densamma, blef 1691 bergmästare vid stora Kopparberget och kommissarie vid bankokontoret i Fahlu län, samt ändtligen bergsråd. Adlades 1709. Har infört allehanda förbättringar i bergsbrukets drift vid Fahlu grufva. Död 1741.

Lybecker, Carl Bleckert, friherre, löjtnant och lifdrabant, född d. 15 Okt. 1768, drunknade i Norr-Järsjö i Roslagen d. 4 Aug. 1796. Har utgifvit tvenne skaldestycken: *Den känslofulles lidelser* och *Den ensamme, eller hjertats Philosoph*, hvilka på sin tid vunno bifall bland den läsande allmänheten. De voro väl skrifna i den då moderna känslosamma stilen, men man kan ej veta hvilken högre och friskare flygt författarens sångmö kunnat taga, om han icke aflidit ännu ej 28 år gammal.

Lybergs hög kallas lemningen efter en beryktad ättehög, belägen vid landsvägen en åttondedels mil norr ifrån Lund. Namnet är sammandraget af *Tre Lejonborgs hög*, hvilket äfven blifvit förändradt till Trolleborgs-, Libers-, Slipers- och Sliparehögen. En sägen uppger, att barnen efter jätten Finn, hvilken blef förvandlad till sten i Lunds kraftskyrka, här fått sin lägerplats och föranledt begreppet Trolls ingående i högens benämning. Emellertid känner man med visshet, att det var på denna hög, som Skånska allmogen hyllade de Danske konungarne, alltifrån konung Waldemar Seier till konung Christian IV. Vid dylika tillfällen öfverräckte erkebiskopen i Lund åt den nyvalda konungen Danska riksbaneret, af hvars sinnebilder, tre lejon, högen sannolikt fått namnet af Tre Lejonborg. Der så många konungar fordom emottogo en friboren allmoges jublande hyllning och afgåfvo sin konungaförsäkran, reser sig nu en anspråkslös väderqvarn.

Lyby, annex till Hörby, beläget i Frosta härad af Malmöhus län, 3 mil O.N.O. från Lund. Här märkes Lyby och Södertows säterier. Socknen

innefattar 21½ mtl. och har 1,005 invånare. Dess areal utgör 5,462 tunnl. jord. Adr. Hörby.

Lyceum kallas vissa läroverk, som bilda en öfvergång ifrån skolan till universitetet. Ordet är af Grekiskt ursprung och var egentligen namn på en plats för gymnastiska öfningar i eller nära Athen. I Sverige finnas läroverk med detta namn i Upsala, Lund och Stockholm. De utgöra enskildta läroanstalter, inrättade i Upsala och Lund af yngre tjenstemän vid universiteterna i förening med andra vetenskapsidkare, och i Stockholm af akademi-adjunkten Ramström från Upsala, hvilken, efter att hafva varit styresman för Upsala lyceum, öfverlemnade detta åt andra personer och anlade en likartad inrättning i Stockholm, der lärjungarnes antal år 1848 uppgingo till ett antal af 145. För Lyceum i Stockholm erhöll Ramström af 1844 års ständer, ett anslag af 3,000 R:dr B:ko. Lyceerna äro ej gamla; deras ålder sträcker sig knappt öfver tjugu år tillbaka. De voro, åtminstone det i Upsala, från början inrättade efter samma grundsatser som gymnasierna; men numera har undervisningssättet mera närmat sig de nyare methoderna. Dessa inrättningar hafva äfven blifvit utvidgade, så att de motsvara både skola och gymnasium. Förberedande klasserna uti dem emottaga mindre för sig komne lärjungar. Man erlägger åt föreståndaren en viss årsafgift hvilken dock, åtminstone i Upsala, icke är högre än 100 R:dr Banko, och ett inskränkt antal frielever emottagas dessutom. Lärotiden för mera underbygde gossar är tre till fyra år, efter hvilken tid den lärjunge, som ådagalagt någon flit, bör kunna genomgå student-examen vid universiteterna. Undervisningen meddelas i de vanliga ämnen, som förekomma vid elementarläroverken, nemligen de gamla och nyare språken, mathematik, historia, theologi, filosofiens första elementer och botanik. Antalet af lärjungar i Upsala lyceum är för närvarande fyratioen.

Lyckan aflar stolta barn, ett gammalt talesätt, liktydigt med: "Medgång föder högmod".

Lycke socken, annex till Thorsby pastorat i Inlands Södre härad af Bohuslän, utgöres af en skoglös, med söndersplittrade bergåsar och klippor uppfylld kustnejd af blott en sjettedels qvadratmils vidd. På sjelfva hafsstranden öppnar sig dock en större slätt, hvilken sedermera boptränger sig till en trång dalgång, som beskyddas af bok- och eklundar. Här är jordmånen särdeles styf, såsom bestående af lera och lermylla, under det de hemmansdelar, hvilka finnas på de till socknen hörande småöar, mestadels hafva sand. Tillgången på mergel är icke obetydlig. Af socknens 23½ hemman är gården *Tofta* det i alla afseenden mest utmärkta (se detta ord.) Folkmängden utgör nu omkring 1,050 personer; men har betydligt minskat sig, sedan det stora sillfisket upphörde, hvilket hade ditkallat mycket folk från andra orter. Allmogen är utmärkt genom sin hyfsning, som visar sig äfven i klädseln och byggnadssättet. Kyrkan, uppförd år 1827, samt bär namnet Carl Ludvig Eugene, är en i alla afseenden misslyckad byggnad. Tornet står på norra långsidan, och altaret, med den deröfver uppsatta predikstolen på den motstående väggen har fått utseende af ett korthus. — Antiqviteter finnas inga med undantag af ett par små stenvårdar och förstörda högar. Vid *Tjufkil* (se detta ord) finnes ett skifferbrott, hvilket man nyligen försökt bearbeta. Adr. Kongelf.

Lycke, Ivar, från Enholmen i Wensyssel, var den ene, enligt Hvitfeld den ende, anföraren för de Danska hjelptrupperna, hvilka drottning Margaretha inkallat emot Albrekt och som deltogo i slaget vid Falköping.

Lycke, Nils, omtalas såsom den verksammaste vid blodbadet i Stockholm 1520.

Lyckeby, fordom en stad i Blekinge, nu förenad med Lösens socken. (Se detta ord).

Lyckeby-å, tager sin början på Johanstorps ägor i Lenhofva socken, Uppviddinge härad och Kronobergs län i Småland. Uti Wissefjerda socken kallas den *Östra-å*. Den går under Fursbro och rinner åt Baggetånga i Bleking, flyter sedan in i Kalmar län, men återfaller i Bleking på ägorna af Leka, Flaken och Långemåla; förenar sig med Halla-sjön in i Angrums socken, löper derifrån i Werma-sjön och faller således åter in i Rödeby socken, men går slutligen genom Hafsjön åt Angrum, Beseboda och Lyckeby, der den flyter in i saltsjön.

Lycksele Lappmark gränsar i vester till Norrige, i öster till Westerbotten, i norr till Piteå och i söder till Åsele Lappmark. Denna utsträckning räknar man från öster till vester till 24 och från norr till söder 9 mil. Areal-innehållet utgör efter Hermelins karta 230 qv.-mil. I politiskt hänseende hör denna Lappmark till Westerbottens län; i juridiskt har den ett eget häradsting, i ecklesiastikt hör den till Westerbottens första kontrakt af Hernösands stift samt utgör ett Lappmarks-pastorat om 43⅜ mtl. Till 1673 var Lycksele ett annex till Umeå, men blef sedan ett eget pastorat och fick till förste pastor Olaus Stefani Gran, en Lapp. Norra och vestra delarne af denna Lappmark äro uppfyllde med höga berg, hvilka, isynnerhet vid Norska gränsen, betäckas med evig snö. Äfven den öfriga delen af landet är föga jemn. Den största slätten finner man i söder, der spanmål produceras, äfven till afsalu. På skog är öfverflöd. Gran och björk finner man föga, men så mycket mera tall. Tvenne stora strömmar hafva sitt ursprung i denna Lappmark, nemligen Umeå- och Vindel-elfven, af hvilka den senare gifver den enda laxfångst i Lycksele. En betydlig flod är *Ör-ån* (hvarken upptagen i Djurbergs geografi eller på Hermelins karta öfver Westerbotten), som uppspringer i tre armar, 1—3 mil bakom nybygget Norrbäck inom denna Lappmark, vid foten af Stöttingsfjäll, går 20 mil inom samma Lappmark och 9 mil inom pastoratet Nordmaling, till dess den emellan Ångersjö och Lefvar utfaller i Bottniska viken. Dess stränder äro ganska ängsrika och betäckta med en mängd byar och enstaka gårdar. Af stora insjöar här må nämnas: *Stora Uma*, 6 mil lång och ¾ mil bred; *Stora Vindeln*, 3¼ mil

lång och ½ mil bred, samt *Umajaur* och *Fallträsk*. Boskapsskötsel är både Svenskars och Lappars förnämsta näringsfång; deras åkerbruk och tjärubränning äro ej heller obetydliga. Utom potates och korn produceras råg, isynnerhet höstråg, hvilket är sällsynt i de öfriga Lappmarkerne. Lycksele har 90 Svenska byar, af hvilka *Örträsk* är den största, så väl här i denna socken, som i det öfriga Lappland. Invånarne i denna by äro af Finsk härkomst och första bosättningen skall hafva skett omkring 1670 af tvenne Finnar, som voro bröder. Oaktadt detta blodsband, skola de likväl hafva lefvat i stor osämja, hvarföre de ock bygdt sina gårdar på något afstånd från hvarandra, derigenom byn äfven består af tvenne ett godt stycke från hvarandra skiljda delar. Lappbyarne äro 4 till antalet. Svenska invånarne i Lycksele Lappmark äro ett godt, sedligt, tjenstfärdigt och gästfritt folk. Söndagens firande i kyrkan och i deras hus är ganska strängt. Lapparne deremot klandras för sin tredska, sitt misstänksamma och oredliga väsende, och antager man, ej utan sannolikhet, att de förderfvas af Svenska köpmän. Vid Lycksele kyrka hålles marknad tvenne gånger om året. Under den, som inträffar i Januari, hålles äfven häradsting och krono-uppbördsstämma. Invånarnes antal utgör 2,530 personer.

Lyckås och **Drettinge**, ett gods i Skärstads socken af Jönköpings län, består med tillydande af 36⅞ mtl., nemligen 3¾ säteri, 32$\frac{1}{8}$ frälse och 1 mtl. skatte. Lyckås, 3¾ mtl. säteri fordom kalladt Hallösa, innehar med dess gods patronaträtt till Skärstad. Det har ursprungligen tillhört grefliga slägten Brahe och ägdes af densamma redan i början af 16:de århundradet. Öfriga ägare hafva varit af slägterna Löfvenhjelm, Horn, Reuterkrona, Köbler, Adelsvärd samt grefve Jac. Hamilton. Efter branden 1822 har egendomen ingen corps de logis. Lyckås äger 3 trädgårdar med utvalda trädslag. På ägorna är tegelbruk. Drettinge, 3½ mtl., fordom bondby, inköptes af frih. Köbler och blef af honom förenad med Lyckås, samt förvandlad till herregård.

Lyddeköpinge, annex till Borreby i Torna, beläget i Harjagers härad af Malmöhus län, 2 mil S.O. från Landskrona, vid hafvet. Socknen består af 14¾ mtl. utsockne frälse, alla tillhörige hofmarskalken grefve G. Hamilton. På ägorna är i senare tider anlagd en betydlig afvelsgård, *Lyddesborg* kallad, som har god åker, godt höbol samt någon torfjord. Socknen har 753 invånare på en areal af 3,842 tunnl. Adr. Lund.

Lydeke, Olofsson, af vapen, dombafvande i Östergöthland å Arvid Trolles vägnar åren 1474—1487. Sistnämnda år utgaf han ett dombref på ägoskillnaden emellan Söderköpings klosters gods, Wänsberg och bolbyn Löderhufvud.

Lydichinus, Abelis, vanligen kallad **Lydika**, troligen af Sparre-slägten. Var född i Nyköping, hade varit kanik och domkyrko-syssloman i Westerås, samt kyrkoherde i Munktorp, då han år 1465 kallades till Westerås biskopsdöme, hvilket han innehade till sin död 1487. Han var en om domkyrkan och dess förkofran särdeles nitisk man, som dertill icke sparade egna medel, och äfven sökte anskaffa sådana, på alla den tiden brukliga sätt, genom utfärdade aflatsbref och hopsamlande af gåfvor. Besörjde kyrkans tillbyggnad på östra sidan, prydde och förbättrade henne, samt inrättade ett arkidiakonat, hvartill han anslog flera gods och gårdar. — En **Lydichinus** har ombesörjt ett bihang till Westgötha-lagen (se *Lumber*), författadt omkring år 1300 och innehållande åtskilliga tillägg.

Lydinge, egendom i Staby socken af Upland. Se: *Staby*.

Lydinghielm, David, hette förut **Lyding**, hade varit handtlangare vid artilleriet, men tjente upp sig så, att han år 1675 var general-qvartermästare-löjtnant öfver fortifikationsverken vid rikets vestra kust, då han adlades 1678. Hans son,

Lydinghielm, Otto Wilhelm, född 1680, började vid 15 års ålder sin bana som volontär och slutade henne d. 16 Maj 1733 såsom öfverste, kommendant på Kalmare slott och vice landshöfding i länet.

Lye, annex till Alskog, beläget i Garde ting af Gottlands södra fögderi, 4½ mil S.S.O. från Wisby. Kyrkan är af obekant ålder. Vid altaret och på kyrkogården finnas runstenar. Socknen innefattar 10¼ mtl. och har 340 invånare. Dess areal utgör 3,865 tunnl., hvaraf 180 sjö och kärr. Adr. Wisby.

Lyftestenar äro ett minne af Thor och finnas på flere orter. Ehuru icke alltid så särdeles stora, hafva de dock en sådan tyngd, att nu mera svårligen någon man är så stark, att han kan lyfta dem. Thor säges handterat dessa stenar som lekbollar. (Om lyftestenen vid *Linneryd*, se detta ord.)

Lyhundra, ett härad af Stockholms län i landskapet Upland, innefattar socknarne Estuna, Söderby Carls, Lohärad, Malsta och Husby, tillsammans utgörande 238¾ mtl. med 5,000 invånare. I förening med häraderna Sjuhundra, Närdinghundra och Frötuna utgör detta härad en domsaga och i förening med Sjuhundra härad, Wäddö och Bro skeppslag ett fögderi. Häradets areal utgör 58,782 tunnl., af hvilka 8,460 äro sjöar och kärr.

Lyhundra kontrakt af Upsala stift, i Stockholms län, innefattar 1 regalt och 5 konsistoriella pastorat, nemligen: Wäddö, Estuna, Söderby Carls, Wätö, Bro, samt Lohärad med Malsta. Kontraktets folkmängd utgör 9,355 personer.

Lyktgubben kallas, enligt gammal folksägen, en flammande eldslåga, hvilken rör sig på hedar, fram och åter, icke olikt en lykta, buren af en som söker något. Detta är lyktmannen, och mången enfaldig tillägger efter de gamlas sägen: "Det har varit en *skjälvrängare*, som så irrar med ljus i handen." — Skjäl- eller skillnadsvrängare betyder en man, som falskeligen flyttat nästans råmärke, och öfver hvilken den heliga skrift uttalar en svår förbannelse. Enligt gammal folksägen, får en menniska, som gjort sig skyldig till sådan synd, det straff efter döden, att ingen ro eller hvila förunnas honom i hans graf, utan måste han upp hvar

midnatt och med en lykta i handen leta sig fram i marken till det ställe, der det råmärke stod, som han vrängt eller falskeligen flyttat. När han går dit brinner han af samma begär, som då han i lifstiden gick åstad att förfalska råskillnaden för sin granne, och säger, med grof, hes röst i det han går: "Det är rätt! — det är rätt! — det är rätt!" — Men, då han går tillbaka, fattar honom samvetsqval och stor ängslan, och då säger han: "Det är orätt! — det är orätt! — det är orätt!" Denna och många andra sådana dikter vittna om våra förfäders vishet, att vid sjelfva naturen fästa en varaktig påminnelse och varning mot synd och brott.

Lyman, Johan, provincial-medikus, först i Westerbottens och sedan i Örebro län, der han dog d. 22 Nov. 1790, i en ålder af 55 år, allmänt saknad af orten för sin skicklighet och sitt nit. Hade isynnerhet förtjenst om Adolfsbergs helsobrunn, hvilken han bland annat försåg med en bad-inrättning.

Lyn (mythol.), en Asynja, en af Walhalls hulda gudinnor. Hon var den mägtiga himladrottningen Friggas vän och förtrogna, samt hennes budbärerska, så snart hon ville lindra nöden eller afhjelpa olyckan hos någon lidande menniska. Skön som en strålande stjerna, mild som en svalkande sommarflägt, vederqvickande som en himmelens daggdroppa, kom den älskliga Lyn till de sjuke eller bedröfvade; hon torkade ångestsvetten från deras panna, hon kysste tårarne från deras kinder och i samma ögonblick kände de fridens och tröstens balsam genomströmma hvarje fiber, uppfriska hvarje nerv och sågo hoppets klara sol åter framblicka på den nyss så töckniga lefnadshimmelen.

Lyngby, en socken med Genarp och Göddelöf, belägen i Bara härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 1 $\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Lund. Här märkes: *Assartorp*, frälse-säteri, 3 $\frac{1}{2}$ mtl., är mindre väl bygdt, har god åker och mycken höhöstnad samt torfjord, tillhör friherre A. Bennet. Socknen hör till 2 kl. patr. pastorat, och tillkommer patronaträtten, alternativt, ägarne till Heckeberga (i Genarps socken) och Assartorp. Socknen innefattar 14 $\frac{1}{4}$ mtl. med 1,030 invånare. Dess areal utgör 2,985 tunnl. jord. Adr. Lund.

Lyngsjö, annex till Köpinge, beläget i Gärds härad af Christianstads län, 1 $\frac{3}{4}$ mil från Åhus och hafvet. Socknen innefattar 10 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 415 invånare på en areal af 4,189 tunnl. Adr. Christianstad.

Lyngve (mythol.). Så hette en holme, belägen i sjön Amsvartner. Dit fore Asarne en gång och narrade Fenrisulfven med sig, för att få honom fängslad. De hade medtagit den nygjorda fjettern *Gleipner*, sedan de förut utan framgång sökt fängsla odjuret med Drome och Læding. Efter mycket lockande och trug, gick Fenrisulfven in på att låta pålägga sig denna; men först måste guden Tyr, hans vanliga motare och väktare, lägga sin hand i hans mun, såsom till pant att han skulle slippa lös igen. Då detta emellertid icke var Asarnes mening, utan ulfven var för alltid fängslad, afbet han Tyrs hand, så att denne fick från den dagen vara och heta den enhändte Asen.

Lyngåsen, säteri i Hjortsberga socken af Kronobergs län. Se: *Hjortsberga*.

Lypting, öfre delen af bakstammen på ett skepp, hos de gamle Svenskarne.

Lyra, i forn-Svenskan *skada;* hvaraf *förlora*.

Lyrestad, en socken, belägen i Wadsbo härad af Skaraborgs län, norra Wadsbo kontrakt af Skara stift, 2 mil N.O. från Mariestad, vid Götha kanal och Wenern. Kyrkan, byggd af gråsten på okänd tid, och tornet 1690, är en af de vackraste landskyrkor, och belägen vid stora landsvägen mellan Stockholm och Götheborg. Flere boställen här hafva dels blifvit flyttade, dels anslagna till jordersättning för Götha kanal. På Rogstorps äng märkes en runsten. *Genista tinctoria*, en ört, hvaraf målarefärgen schüttgelb beredes, och annorstädes i riket är sällsynt, växer här i stor mängd. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 43 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,622 invånare. Dess areal utgör 22,333 tunnl., hvaraf 625 äro sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Lyrstahammar, ett privilegieradt, men år 1845 ännu ej uppbygdt jernbruk i Wermland, med rättighet till 2 härdar och 900 skepp:d årligt smide af köpt tackjern. Privilegierne utfärdade för A. Lyrholm, M. Nauclèr och H. O. Juel.

Lyrö, en större hjertformig ö vid Oroust i Bohuslän, ifrån hvilket den skiljes genom tvenne smala sund. Är bebodd af bönder och sjöfarande. Man har nyligen framställt den gissningen, att denna ö är det klippiga "Lurhan", hvilket så ofta förekommer i Ossians sånger.

Lyse, en socken. Ungefär midt på Bohusländska kusten utskjuta tre halföar, af 2 till 3 mils längd; alla röja samma skaplynne. Der de sammanhänga med fasta landet äro de uppfyllda med höga branta berg, hvilka, till en stor del, betäckas med skogar. Men fortsätter man vägen utmed dem, till dess de sluta sig i hafvet, ser man bergen aftaga i höjd och få en mera afrundad form, medan de blifva allt kalare, till dess man slutligen varseblifver en enda samling af låga, kullriga klippmassor, af hvilka hafsvindarne afklädt till och med den vanliga mossbeklädnaden. Här och der tränger antingen en bördig dal fram emellan höjderna eller öppnar sig en liten uppodlad slätt, som, med en rik grönska, afsticker mot sina gråa ofruktbara omgifningar. Detta är i få ord äfven utseendet på Lyse socken, hvilken slutar den mellersta af ofvannämnda halföar, Stångenäset eller Bro pastorat. Egentligen består Lyse af tvenne mindre halföar, hvilka åtskiljas af en smal hafsvik, Trälebergskilen. Der denna vik framgått i fordna dagar, finner man nu en half mil lång, bred dal, benämnd *Fidje kedar*, hvilken öfverallt är uppodlad, samt utmärker sig för sin bördiga lera och lermylla, här och der blandad med kall mossjord. Betydligt jordbruk idkas på socknens 35 $\frac{1}{8}$ hemman. Korn och blandsäd är hufvudsädet. Åkern har i senare tider begynt att mycket besväras af det ifrån Jutland hitförda ogräset "gula prestkragar"

(Chrysanthemum Segetum). Fisket idkas såsom binäring af jordbrukarne, och sysselsätter, jemte sjöfart, den på hithörande öar, såsom Kornöarne, m. fl., bosatte befolkning. På nämnde öar, samt norra Grundsund träffar man mindre fiskelägen. Sockens befolkning stiger till öfver 1,700 personer, i hvilket antal invånarne i den här belägna köpingen Lysekil icke äro upptagna. Lyse kyrka är en urålderig stenbyggnad, med grofva murar och belyst endast genom tre små fönsteröppningar på södra väggen. Utom en gammal grafvård, utan inskrift, saknar kyrkan andra märkvärdigheter. I antiqvariskt hänseende har Lyse socken åtskilligt att framvisa. En hop hällristningar af mindre märkvärdigt innehåll träffas i klipporna vester om kyrkan. Bergshöjderna täckas öfver allt af kiströr, i hvilka man stundom gjort fynd af bronsredskap, ataf större och mindre konstvärde. Flera s. k. Dyrhus, eller, såsom de fordom origtigt benämndes, Altarkammel, finnas härstädes, af hvilka de i Sjöbols och Keka utmarker äro särdeles vackra. Man har i dem träffat urnor med brända ben, små amuleter af sten, m. m. En myckenhet grafkullar från bränne-åldern ligga kringspridda öfver allt. Ibland sådana finnes upprest en grafkista af hällar ställda på kant å ett ställe, som kallas Tranebergs häll, och i Skars hage höjer sig ett par bautastenar emellan ättehögarne. Dessa åtföljas af den sägnen, att tvenne bröder af konglig ätt härstädes kämpat och nedhuggit hvarandra, hvarefter en sten blifvit rest på hvarderas griftställe. Dessa fornlemningar ligga helt nära hafsbrynet, samt vid öppningen af ofvannämnde Fidje hedar, hvilka äga serskild märkvärdighet för den sägen, att ett slag der fordom blifvit hållet emellan en hop landstigna Danskar och Axel Thordsson, den i folksagan besjungna sköna Walborgs älskare, och hvarvid denne blifvit dödligt sårad (se *Dragsmark*). Ibland Lyse sockens naturmärkvärdigheter räknas en grottlik remna i ett högt berg vid Lysekil, af en ganska sällsam beskaffenhet, samt en i Walbodalen stående urålderig idegran (Taxus baccata), hvilken fordom och till en del ännu hållits i stor vördnad. Vid idegranen i allmänhet, som af Druiderne ansågos heliga, fäster allmogen i dessa orter ännu många vidskepliga begrepp. Adr. Uddevalla.

Lysekil, Sveriges enda köping på vestra kusten, är belägen ytterst på Stångenäset i ofvannämnde Lyse socken. Den erhöll sina rättigheter år 1836, utan att hvarken genom sitt läge eller handelsrörelse hafva utmärkt sig framför något af de öfriga skärgårds-samhällena i Bohuslän. Dess läge är längs norra stranden af en liten, emellan tvenne bergsuddar inträngande hafsvik, hvilken bildar en förträfflig hamn. Husens antal utgör 108. Invånarne, hvilka förr voro fiskare, äro nu uteslutande sjöfarande. Stället har omkring 60 fartyg, hvars sammanlagda lästetal utgör ungefär 600. Sju handlande äro bosatta i köpingen, hvarest äfven finnes en inlopps-tullkammare till Uddevalla, en poststation samt ett konsulat. Ordningen bland den 600 personer starka befolkningen handhafves af en ordningsman och en kämnärsrätt. För ett par år sedan har Lysekil och blifvit bekant såsom badort, sedan en der boende uppfört en mindre, ehuru ganska beqväm bad-inrättning. Såsom badort äger stället fördelen af ett utmärkt salt vatten och frisk hafsluft, ganska billigt pris på lifsmedel, särdeles fisk, hummer och ostron, samt af tillfällen till sådana nöjen, dem en liflig skärgård alltid har att erbjuda. Den är likväl ännu för ung, för att hafva blifvit allmännare bekant. Kyrkan, jemte tornet, uppförd af träd, är stor och ljus, samt äger en utmärkt väl arbetad predikstol, hvilken fordom tillhört Christinæ församling i Götheborg. Någon undervisningsanstalt har ännu icke kommit till stånd härstädes, och kommer säkert att uteblifva ännu någon tid. Adressen till Lysekil går öfver Uddevalla, ifrån hvilken stad köpingen är aflägsen 6 mil land-, men något kortare sjövägen.

Lyser, utgaf 1679 en skrift om månggiftet, som väckte mycken förargelse och uppbrändes offentligen. Detta afskräckte honom dock icke, emedan han 1682, till försvar för sina satser, i Lund utgaf en *Polygamia Triumphatrix*.

Lysing, ett härad i Östergöthlands län, tillföll genom konung Gustaf I:s testamente 1560, dess son hertig Magnus. Häradet innefattar 9 socknar, nemligen: Åby, Ödesbög, Rök, Heda, Vestra Tollstad, Trehörna, Svanhals, Kumla och Herstad, hvilka tillsammans utgöra 813 mtl., med 11,546 invånare. Jemte Dals härad utgör Lysings en domsaga, samt i förening med Dals och Aska härader ett fögderi. Detta härads areal är 83,454 tunnl., af hvilka 6,015 äro sjöar och kärr.

Lysings kontrakt af Linköpings stift hör till Östergöthlands län och utgöres af 3 regala, 2 konsistoriella och 1 patronelt pastorat, nemligen: Åby och Ödesbög, Vestra Tollstad, Rök och Heda, Svanhals och Kumla samt Trehörna, hvilkas folkmängd utgör 10,635 personer.

Lysmask (Lampyris noctiluca), en insekt af skalbaggarnes ordning, hvars hona är ½ tum lång, vinglös, svartbrun med gula ringar kring kroppen, hvilka lysa i mörkret; hannen är mindre och bevingad, men har blott 4 lysande fläckar, samt träffas mycket sällan, äggen som fastklibbas vid grässtrån, af hvars rötter larven lefver, lysa äfven i mörkret. De fullt utbildade djuren kunna efter egen vilja öka eller minska sitt ljus, och det lysande ämnet fortfar ännu någon tid att lysa sedan det blifvit skiljdt från djuret.

Lysning. Lysningen är väl egentligen ej någon religiös akt, utan påbjuden för det civila ändamålet, att tilltänkt äktenskap, må blifva notoriskt, så att jäf deremot kunna göras innan det gått i fullbordan. Det stadgade bruket, att lysning skall ske tresne söndagar innan fästman och fästeqvinna få sammanvigas, är urgammalt i Sverige. Redan i Östgötha-lagen gipt. 1 flock stadgas: "Then bidher sum torff, ok hin givir sum hafver. Tä madher vil sär kunu bidhia, tha är got än thöm sämber a", det är: om en man vill få sig hustru, då är det aldrabäst, att de begge komma öfverens derom. När det derföre var så vida kommet, att man och qvinna ville låta för-

ena sig med kyrkans hand, skulle det kungöras presten, hvilken deras afsigt trenne söndagar lysa och kungöra borde. Detta skedde utan tvifvel uti högchorsdörren, emedan Dala-lagen nämner, att det skulle förrättas i "sanghuss durum." Lysningen skedde emedan: 1) "At thön Hion fäst voro med Landzlagum, och their vilje med Kirkiu rätt sammanvighies", eller, att de tvenne personerne vore fästade efter landslagens förordnande, och ville nu efter kyrkolagen sammanvigas. 2) Att förr än vigsel skulle ske, måtte efterses och efterhöras, om något laga hinder eller förfall vore i vägen att de som fäste voro, ej kunde "Hionalagh byggia med Gudz orlof, och Kyrckiona rätt." Förekom sedan ingen anmärkning på rätt stämmedag, fick presten saklöst sammanviga dem. Redan i 1571 års kyrkolag stadgades, att lysning skulle ske från predikstolen, i den församling, der bruden tages, med begges deras namn och tillnamn. Ibland annat, som högste ombudsmannen år 1717 allvarligen beifrade, var ock det, att lysningen ofta icke förrättades der bruden togs, utan i andra, ja, ock i långt aflägsna kyrkor. Samma missbruk varade ännu år 1720, hvarföre konungen ånyo förordnade, att "ingen lysning bör tillåtas uti någon annan församling, än der bruden tages, eller eljest, der hennes föräldrar äro boende och vistande." Äfvenledes skall för den brud, som inga föräldrar, eller varaktigt hemvist äger, lysas uti den församling hon tjenar, eller har sitt tillhåll, hvarest man kan blifva underrättad om samma persons vilkor och tillstånd. Genom kongl. förordningen d. 21 Nov. 1794 förnyades samma stadgande, med det tillägg, att den prest, som, efter denna förordnings kungörande, lyser i annan församling, än der bruden har sitt rätta hemvist och är boende, skall mista embetet; och bör, uti de attester, som öfver förrättade lysningar af vederbörande presterskap utfärdas, uttryckligen intagas, att uti den församling, der bruden har sitt hemvist och är boende, blifvit lyst, innan uppå sådana attester vigsel må af annan prest verkställas. Brudens rätta hemvist är den församling der hon är mantalsskrifven, eller efter mantalsskrifningen, inlemnat flyttningsattest för att bosätta sig, och nyttja sina salighetsmedel. Men för de manspersoner, som höra under kongl. gardena, artilleriet och amiralitetet, sker lysning så väl uti krigsförsamlingen som uti den kyrka, till hvilken bruden hör. Lysningen bör ske tre söndagar "å slag." Undantag finnes likväl, såsom om någon af öfverheten utsändes i något ärende af vigt, som ej tål uppskof, eller om oförmodadt uppbrott sker mot rikets fiender, samt om fästman eller fästmö ligger på sotsäng, i hvilka fall tre lysningar får ske på samma gång, utan åtskillnad på sön- eller annan helgdag. Vigseln får då likväl ej ske förr än två dagar derefter. Viger prest förr än så lyst blifvit, mister han sitt embete. För enklingar och enkor får ej lysas, förr än deras sorgetid är förbi. En enka bör sörja sin aflidne maka ett helt, och en enkling åtminstone ett halft år, förr än de träda i nytt gifte. År 1720 förspordes, att några obetänkta ville efter eget godtycke förkorta sorgetiden. Derföre utkom konungens befallning, det ingen prestman skulle understå sig tillåta någon lysning, eller sammanviga någon enkling eller enka, innan den föreskrifna tiden är ute. Om någon obekant person vill låta lysa för sig, skall det ej ske, förr än han framter till presten säkra bevis om sitt lefverne och sina vilkor, eller några tillstädesvarande trovärdige män kunna vittna derom. Presten är att enskylla, om han, i ovissa eller tvifvelaktiga fall, dröjer med lysningen, till dess han rådfördt sig med sin prost eller domkapitlet. Är brudgummen stadd i krigstjenst, bör han, förr än det lyses, framvisa officerarnes tillåtelse, hvilka hvarken böra utan laga jäf, af egennyttighet, och för andra afsigter skull, vägra sina underhafvande vederbörliga attester öfver deras samtycke till giftermålet eller hindra dem, att fullborda äktenskap med de qvinspersoner, som äro af ärligt namn och godt rykte. Ej heller kan någon officer förhålla en soldat, att äkta den qvinsperson, som han under äktenskapslöfte lägrat, fast hon tillförene varit af annan häfdad. Gratialisterne vid Wadstena krigsmanshus, så officerare, som under-officerare och gemene, böra hafva kongl. krigs-kollegii tillstånd till sina giftermål. Sjelfva lysningen skedde år 1571 på följande sätt: "N. och N. hafva aktat i Gud den Helga Trefaldighets namn bygga äktenskap tillhopa, och begära dertill goda kristna menniskors förböner, att det må vara Gudi täckt, och ske dem till lycka och salighet. Men om någor är, som häruti hafver några insago, eller vet något hinder vara på färde, han tale derom i tid, eller hafver sedan fördrag. Gud gifve dem sina nåd. Amen." I 1809 års handbok infördes det nu brukliga formuläret till äktenskapslysning. Bevis om förrättad lysning får prest icke vägra vid 50 d:lr s:mts vite, och bör deruti uttryckligen intygas, att lysningen skett i den församling der bruden har sitt hemvist och är boende. Såsom grund för chartæ-sigillatæ-beloppet för lysningssedlar till äktenskap stadgas, att det skall utgöra en femtedel af den bevillning, som mannen, enligt företedd och i styrkt afskrift till pastor, eller den hans ställe företräder, lemnad debetsedel, föregående året erlagt efter 2 art. af bevillningsförordningen, hvarvid iakttages, att, om, vid uträkningen häraf, beloppet slutas med runstycken, skall detsamma fyllas till nästa skillingtal, och om detta, då det tillägges riksdalern, understiger 8 sk., skall det alltid med sådan afgift fyllas. Den som betalar bevillning efter 2 art., men är uppförd på annan persons debetsedel, skall till grund för lysningskartan, förete antingen ett styrkt utdrag af nämnde debetsedel, eller betyg från häradsskrifvare-kontoret. Dock beläggs lysningssedlar för allmogens söner eller drängar, hvilka veterligen icke hafva fast egendom, endast med 1/2 sk. karta, utan att sådan debetsedel eller bevis behöfver anskaffas; äfvensom lysningssedlar för alla sådana personer, som ej betala bevillning efter 2 art., hvaraf följer att vid intet tillfälle må chartæ-beloppet beräknas till mindre än 12 sk.

Sker lysning för utländsk man, som är skattskrifven i Sverige, må det bero af personen, som begär lysning, att frivilligt bestämma chartæ-beloppet å lysningssedeln; dock må charta i intet fall understiga 1 R:dr. Erlägges högre belopp, bör det af mannen, som äskar lysningen, på lysningssedeln antecknas. Lysnings-chartæ-beloppet må erläggas i kontant eller med aflemnande af stämpladt papper. För lysning skall till presten erläggas 4 öre.

Lysvik, annex till Fryksände, beläget i Frykdals härad af Wermlands län, $8\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Carlstad. Kyrkan, är till sin grund mycket gammal; ty den har flere gånger blifvit ombyggd och emellan hvarje gång varit förfallen och nedruttnad. Först var den en "resekyrka," som förmodligen stått före digerdöden. *Löfstaholm*, jernbruk (se detta ord) är anlagdt i denna socken. Lysvik består af $9\frac{1}{2}$ mtl. och har 2,745 invånare. Dess areal utgör 44,897 tunnl., af hvilka 7,150 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad.

Låding, i forn-Svenskan detsamma som *vårtid*.

Låga kallas på några ställen i Dalarne ett af vinden omkullstörtadt träd. En sådan ofantlig tall låg på ett ställe i Leksand, vid Ljungsö-åns strand, under hvilken Gustaf Eriksson i tre dagar gömde sig undan Danskarnes efterspaningar, då Marnäsboerne buro mat till honom. Detta ställe kallas af allmogen *Närbolåga*.

Lågfors, jernbruk. Se: *Presthyttan*.

Lån kallas egentligen sådant gods, som ägaren lemnat i en annans våld att bruka och begagna. Vanligtvis brukas dock ordet i en vidsträcktare bemärkelse och betyder då äfven allehanda slags försträckningar af penningar och varor. Sådana lån kunna vara af många slag, särdeles med afseende på det olika slag af säkerhet, som kan fordras. Lån på namn utgöra en klass, lån på inteckning en annan, o. s. v. Lån ur vissa offentliga fonder, såsom riksbanko-diskonten, antaga i visst fall en annan natur än försträckningar enskildte emellan. I diskonten betalas lånet genom omsättningar till $\frac{1}{5}$ hvarje halfår. För att vara giltiga inför rätta fordras vissa vilkor hos ett lån, såsom att skuldebrefvet utfärdas af myndig person, o. s. v. Lån hafva företräde i konkurser, det ena för det andra, allt efter den olika säkerhet, hvarmed de äro försedda. Lån på inteckning gå ut före lån på namn, o. s. v. Hvad åter beträffar sådana lån, som böra in natura återlemnas, eller egentligen så kallade lån, så föreskrifver vår lag, att sådana saker böra väl vårdas och ej på något sätt förfaras, emot skyldighet att ersätta det förlorade och böta halfva dess värde.

Låna eld, en både inom Sverige och Finland allmän lek. De lekande sitta i ring. En person går (eller rider på en käpp) inom kretsen, och säger åt någon: "Får jag låna eld!" Han erhåller till svar: "Gå till grannas!" Medan han fortfar härmed ombyta de sittande platser med hvarandra, och dervid söker den, som går omkring, att få någon tom plats. Den som blir utan, går i sin ordning och lånar eld. — Då eldlånaren rider på käpp, skall han genast bortkasta den, sedan han fått tillfälle att sätta sig, annars får han gå ånyo.

Lånbibliothek. Det första af detta slag anlades i hufvudstaden på 1750-talet af direktören Lars Salvius. Ännu 1829 funnos endast 8 sådana, men sedan den tiden har deras antal oupphörligen ökat sig, så att de för närvarande (1848) torde stiga till några och tjugu.

Lånebank. Den första Svenska banken, den Palmstruchska, var äfven en sådan, och dess privilegium utfärdades af Carl X Gustaf, i Marienburg d. 30 Nov. 1656, på 30 år. Den skulle få gifva lån på både fast och lös egendom, den senare ej blott bestående af guld, silfver och klenoder, utan äfven andra metaller, köpmansvaror af nästan alla slag, till och med färdigsydda kläder och linne. Räntan bestämdes till 6 procent för 400 dalers lån och deröfver; till $8\frac{1}{2}$ från 100 till 400 d:lr och för lån derunder, ända till 8 d:lr, till $10\frac{5}{32}$ proc. Alla lån borde betalas inom ett år och sex veckor; men de mot *oförderflig pant* skulle få qvarstå så länge räntan ordentligen betaltes. Konungen lofvade, att icke af banken begära någon försträckning annat än mot nöjaktig pant. I privilegiet nämnes icke huru mycket Palmstruch och hans meddelägare skulle tillskjuta såsom fond för banken. Såsom meddelägare uppgaf han, då han år 1667 skulle ställas under tilltal inför Svea hofrätt, utom sina tvenne bröder och sin svåger, rikskansleren grefve M. G. De la Gardie, riks-skattmästaren frih. Bonde, riksråden Seved Bååth, Schering Rosenhane och Christer Bonde, kammar-rådet Schytteuhjelm, vice-presidenten Lagerfelt, sekreteraren Gyldencrantz samt Weidenheim, Friesendorff, Coyet, Reenfelt och Cronberg. — Året derefter, 1668, öppnades i stället för den sålunda upphörda Palmstruchska, rikets ständers bank, hvilken fick sina privilegier d. 17 Sept. 1668, som bekräftades af ständerne fem dagar senare, genom deras d. 22 Sept. 1668 utfärdade förordning om dess styrelse. Bondeståndet undandrog sig likväl all delaktighet deri, och erhöll först vid 1800 års riksdag en sådan. Den nya lånebanken var grundad på ungefär enahanda vilkor som den Palmstruchska; men hela verket skiljde sig så vida derifrån, att all utgifning af kreditsedlar förbjöds och att dess rörelse egentligen skulle bedrifvas med enskildtas depositioner, samt med kronans deri insatta penningar, tullmedlen i Stockholm, koppar-räntan, myntvinsten, o. s. v., hvarför också grefve Schwerin säger derom i sin skrift *Om Banker*, att rikets ständers bank vid sin stiftelse "saknade alla elementer till en bank och från början framstod såsom en forn-Göthisk ruin." Som ett prof på huru strängt dess styrelse gick till väga vid pröfning af säkerhet, anföres, att år 1673 nekade hon kammarkollegium ett lån af 523 d:lr till nyårspenningar åt hofbetjeningen och 1,200 d:lr för en resa, som konungen ernade företaga. Lånen beviljades slutligen, men endast mot löfte om återbetalning genom det silfver, som i slutet af Januari väntades från Sala. År 1701 tilläts emellertid transportsedlars utgifvande. När dessa, genom Carl XII:s krig, fölle

i värde, garanterades de genom drottning Ulrika Eleonoras försäkran af d. 21 Maj 1719, och d. 11 Jan. 1726 tilläts dessa sedlars emottagande i uppbörd samt i alla kronans kassor. Lånebanken, hvilken, genom bristande tillgångar, hållits stängd någon tid, öppnades åter 1731 till lån på lösörepanter och lånebankosedlar, och 1735 äfven på fastigheter och jern, det sistnämnda till tre fjerdedelar af värdet. År 1739 utvidgades lånerörelsen och vilkoren mildrades. På stadsjord, frälse- och skattebruk, säterier och frälsehemman skulle få lånas ända till tre fjerdedelar af värdet, mot 5 proc., äfvenså å metaller, på guld och silfver till $4\frac{1}{2}$ proc., men för alla andra lån stadgades räntan till 6 proc. Följden häraf blef, att det redbara myntet fördes ur landet och kursen steg. I hvilken skala lånerörelsen bedrefs, kan slutas deraf, att år 1747 utgjorde fastighetsbelåningen 2,826,334 d:lr, men år 1762 hade den stigit till 30,136,062 d:lr s:mt. Kursen hade härunder oupphörligt stigit och sedlarne följaktligen fallit i värde, en naturlig följd deraf, att då dessa sedlar år 1744 voro 34,551,312 d:lr k:mt, hade de år 1762 ökats till 160,775,953. Kursen hade i samma förhållande stigit, och då den förra året var 42 på Hamburg, var den det senare 108. För att afhjelpa detta menliga förhållande och återställa myntvärdet, genom sedelstockens successiva minskning, vidtogo 1762 års ständer det beryktade *strypsystemet*, eller åtgärden att inställa all utlåning utom på lånebankens egna attester, samt att förordna de redan beviljade lånens inbetalning med 4 proc. om året, hvilket olyckliga beslut hade till följd många personers undergång. År 1768 utfärdades en författning, som tillät lån på pant af arbetadt guld och silfver. Sedan medgafs äfven lån å jern och andra metaller, men hvartill, år 1772, bestämdes en viss anslagen fond i vexlar. År 1773 inrättades *Diskonten* (se detta ord), hvari banken deltog med 40 à 50 proc. af tecknings-summan, dock icke mer än högst $1\frac{1}{2}$ miljon d:lr s:mt. Denna diskont tog slut när dess oktroj gick till ända, och 1787 inrättades för statens räkning ett general-diskontkontor, hvilket d. 14 Jan. 1790 tilläts äfven lemna lån mot 5 proc. å fast egendom på landet, till högst $\frac{2}{3}$ af värdet. Då 1809 års riksdag sammanträdde, uppgafs bankens fordran sålunda: För lån å jern och andra metaller 2,837,426, lån å fastigheter 3,106,090 och förlag till diskonten 6,374,610 R:dr B:ko, utom hvad hon sedan måste försträcka statsverket. År 1815 öppnades banken för nya fastighetslån, hvartill 500,000 R:dr årligen till och med 1820, således tillsammans 3 miljoner R:dr, anslogos utom inflytande räntor och afbetalningar å äldre lån. Dessa skulle så fördelas, att $\frac{1}{2}$ bestämdes för landtegendomar, $\frac{1}{25}$ för Stockholms stad och de öfriga $\frac{4}{25}$ för rikets andra städer. Högsta lånet skulle vara 6,000 R:dr, räntan 4 procent och 2 proc. årlig afbetalning å kapitalet. Dessutom anslogos till odlingslån 100,000 R:dr årligen, i sex år, eller tillsammans 600,000 R:dr. Högsta lånet var 2,000 R:dr, räntan 2 proc. och efter tre års förlopp skulle en femtedel årligen inbetalas af kapitalet. Fonden för dessa lån bibehölls vid 1818 års riksdag, intill den år 1823. Vid sistnämnde riksdag tilläts användandet af kapital-afbetalningar å äldre fastighetslån att utgå tills vidare; men mot vilkor, att för de derefter beviljade skulle årligen erläggas 2 proc. i silfver i $33\frac{1}{3}$ år, hvarmed lånet ansågs liqvideradt. Odlingslånen skulle utgå med hälften af skeende inbetalningar, men till förstärkande af begge lånefonderna anslogos 1,200,000 R:dr, fördelade på fem år. Lånekontor eller afdelningar af bankodiskonten inrättades också dessa år i Götheborg och Malmö. År 1830 beslöts, att ingen minskning i bankens lånerörelse skulle äga rum. Fastighetslånen mot återbetalning i silfver skulle upphöra, och betalning i stället erläggas i bankosedlar, efter myntbestämningsgrunden. Odlingslånen inskränktes till odlingar i sammanhang med utflyttning; till belåning af aktier och publika papper, hvartill redan år 1823 en half miljon varit bestämd, fortsattes anslaget; diskonternas lånerörelse fastställdes till 8 miljoner, och en diskontering för handeln och den större rörelsen beslöts, hvartill banken skulle få upplåna högst 3 miljoner, mot 2 à 3 proc. ränta. Högsta lånet skulle vara 100,000 R:dr och det minsta 20,000. År 1845 fastställdes, att lån å guld och silfver skulle fortfara hädanefter som hittills mot 4 proc. ränta; men icke till mindre belopp än 10 R:dr. Å jern och andra vågbara effekter skulle lånas högst $\frac{2}{3}$, och fonden för dessa begge lån bestämdes till två och en half miljon R:dr. För fastighetslån $6\frac{1}{2}$ och för odlings- och skiftes-lån en årlig cirkulationssumma af 80,000 R:dr.

Lånekontor i Malmö och Götheborg. Se: *Lånebank*.

Lång, Johan, prestson, född 1750 i Småland, student i Upsala 1769, anställd vid Sprengtportens regemente 1774, jägmästare i Kronobergs län 1783, var på sin tid namnkunnig för sin längd, hvilken förvärfvade honom namnet "jätte", eller såsom han ock kallades "den långe Långens långe son Lång i Långelycke."

Långa (Gadus Molva), en mjukfenig benfisk af torskslägtet om 5 till 6 fots längd; ofvan gråbrun, under hvit; öfverkäken längre än underkäken, hvilken är knappt mer än hälften så lång som hufvudet, och detta utgör $\frac{1}{4}$ af hela kroppens längd, framfenorna med brun bräm och hvitaktig kant; ryggfenorna nästan jemnböga; stjertfenorna med vid pass 60 strålar. Förekommer mindre allmänt i Kattegat och går ytterst sällan in uti Öresund. Han leker vid slutet af vintern. Köttet är ganska smakligt och fisken fångas hela året om, dels med s. k. backar eller ett slags långref, bestående af en grof lina med alnslånga taffsar kallade kantser, samt dervid fästade starka förtenta krokar, hvilka medelst små flöten hållas uppe från bottnen. Den fångade fisken dels saltas, då den får namn af saltlånga, dels torkas den sedan den blifvit med tillhjelp af spjälor utspänd på bredden och får då namn af spil-långa.

Långaläst, en egendom om $4\frac{1}{2}$ mtl. i Floby socken af Westergöthland, skall fordom varit kungsgård.

Långared, annex till Lena, beläget i Kullings härad af Elfsborgs län, 1 mil N. från Alingsås. Kyrkan, förut af träd, är ombyggd af sten och invigdes 1818. Vid foten af en stor gran i denna socken märkes en gammal offerkälla, kallad *Helig gran*. Socknen innefattar $41\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,728 invånare. Dess areal utgör 24,740 tunnl., hvaraf 6,850 sjö och kärr. Adr. Alingsås.

Långaryd, en socken med Färgaryd, belägen i Westbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 10 mil S.S.V. från Jönköping. En del hemman och byar hafva stenfria ägor på sandbotten. Det öfriga är ganska stenbundet och tillika magert. I socknens nordöstra del är god tillgång på skog; men i sydvestra ganska knapp. Öfvergången till den Halländska torftigheten på denna vara, begynner redan i denna trakt af Småland att visa sig. Äfven här äro de största mossar och ljunghedar i socknen. Från kapitensbostället Mogård, öster om Nissan, förbi Långaryd och midt emot Färgaryd, en sträcka af omkring $\frac{3}{4}$ mil, går ett bredt bälte utmed ån, bestående ensamt af ljunghedar och mossar. Af denna ljungryd, på hvilken kyrkan samt Långaryds och Gassljunga byar ligga, hafva naturligtvis kyrka och socken fått sitt namn. Långaryds marknadsplats är också belägen på densamma, en knapp $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan. Långaryds socken är med få undantag den i allmänhet magraste trakt i Westbo härad. *Nissa-ån* flyter genom socknen. Kyrkan nybyggdes 1809, blef ej färdig förr än 1824 (enligt Tuneld), men invigdes redan 1816 (enligt Wieselgren) och är en af våra "grannare" landtkyrkor. I socknen märkas: *Skärkeryd*, nu kalladt *Jeansberg*, 1 mtl. säteri; äges af aflidne öfverstelöjtnanten C. Kuylenstjernas enka och barn. Wieselgren anför att Jeansberg afbrann 1844, hvarvid, enligt häradsskrifvaren Wallenqvists uppgift, en större boksamling uppbrann. Uti askan fanns Arndts Paradis Lustgård med förbrända permar och kanter, men intet tryckt ord skadadt, under det spår ej fanns till af de öfriga böckerne, som stått på samma hylla. "Denna tilldragelse, i förening med hvad i företalet till äldre editioner af denna bok finnes upptecknadt, är anmärkningsvärd nog." *Södra Landeryd*, 1 mtl. säteri, med *Norra Landeryd* 2, till $\frac{5}{8}$ förmedl. mtl. Det senare är egentligen rå och rör till det förra. Båda ligga utmed så kallade Samseryds- eller Österån, i hvilken de äga qvarnverk. Äges af öfverstelöjtnanten Jak. Planting Gyllenbåga. Norra Landeryd innehades af Gyllensvärdar och äges nu af bönder. *Yttersjöholm*, 1 mtl. säteri, med $1\frac{1}{2}$ mtl. rå och rör. Säteriet skänktes af konung Johan III 1583 till Peder Stolpe, innehades i slutet af förflutna och i början af innevarande århundrade af grefliga ätten Wrangel, och äges nu af handlanden Andersson. Tvenne pappersbruk finnas i socknen, nemligen: *Höljaryd*, anlagdt på 1790-talet och äges af en Rosenqvist, samt *Strömhult* (enligt J. Allvin; *Strömsholm* enligt Tuneld och Wieselgren), anlagdt 1814 af nuvarande ägaren J. Kellman. Begge drifvas med fördel, ehuru icke i stor skala. För en tid tillbaka fanns att jernbruk, *Ryds*, nära i socknegränsen, rätteligen på Vika ägor i Färgaryds socken, men mangårdsbyggnaden på åns högra sida inom Halländska gränsen, der allmogen hade någon arbets- och helförtjenst; men nedlades efter en 10-årig tillvarelse. Äfven härstädes är nu mera ett pappersbruk, samt nyligen en manufakturhammar anlagde. Jordvallarne å Nissaryds och Gassljungas ägor, troligen uppkastade under Danska krigen i 16:de eller 17:de århundraderne, äro nu mycket sammanfallna. Vid säteriet Jeansberg, nära vid gården, märkes några bautastenar; men de ligga oredigt spridda. Troligast äro de minnen af ett på stället hållet fältslag. Nära hemmanet Skässhult finnes ett af de vanliga större griftrören, omkring 42 fot i diameter. Ett till utsträckning ovanligt stort griftrör synes straxt vid häradsvägen, på norra Landeryds gärde. Griftkullar förekomma nära intill Nissastigen, Gassljunga gärde och marknadsplatsen. En grifthög, kallad *Estrids hög* är belägen ett litet stycke i söder från Långaryd. Enligt sägnen hade Estrid plägat umgänge med en hand och en tupp (troll), hvarföre hon dömdes att rullas till döds i en spiktunna. Söder om Långaryds marknadsplats står en sten $1\frac{1}{2}$ aln hög och närmast jemntjock, hvilken af allmogen kallas *Lilla Grocko* eller *Gräcko*. Berättelsen härom är följande. På heden söder om Gassljunga ligger en enstaka bergskulle, kallad *Garshög*, samt en annan, norr om byn, kallad *Ulfvahög*. Båda dessa kullar voro bebodda af troll, hvilka umgingos förtroligt med hvarandra. Trollet Lilla Gräcko från Ulfvahög var en natt på besök i Garshög; men kom att stanna qvar utöfver den tid, då det borde hafva återvändt. Solen upprann således innan det hunnit åter hem till sitt eget berg; och solstrålarne hade den förunderliga verkan, att trollet genast förvandlades i sten, eller den ofvannämnde lilla Gräcko, hvilken sålunda i namnet förvarat trollets minne: — en sinnebild af ljusets renhet, och måhända ett af de många bevisen, att våra förfäder dyrkade solen. *Erik Råfs stuga*, en jättestuga, på kapitens-bostället Mogårds skog (se *Råf, Erik*). En knapp fjerdedels mil i vester från Höljaryd, förekommer en märkvärdig stenbildning (se härom: *J. Allvin*, Beskrifning öfver Wästbo härad i Jönköpings län, sid. 66). Socknen hör till 2 kl. 1 afd. reg. Den består af $75\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,700 invånare. Af dess areal 35,941 tunnl. äro 1,980 sjöar och kärr. Adr. Qvarsebo.

Långaröd, annex till Östra Sallerup i Frosta härad, beläget i Färs härad af Malmöhus län, $4\frac{1}{4}$ mil O.N.O. från Lund. Socknen innefattar $19\frac{3}{4}$ mtl. och har 995 invånare på en areal af 10,808 tunnl., af hvilka 38 äro sjö och kärr. Adr. Hörby.

Långasjö, en socken med Ljuder, belägen i Konga härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, $5\frac{1}{2}$ mil S.O. från Wexjö. Kyrkan är prydlig, byggd af sten 1789. I socknen finnas 28 sjöar. I *Löften* och *Törnen* tages jernmalm. Den stora furuskogen *Ulfvamo* på Remsjö ägor var redan 1770 försvunnen. I socknen märkes: *Grimsgöl*, säteri, $1\frac{1}{2}$ mtl., tillhör kapiten-löjtnant L.

Hedenstjerna. Socknen hör till 2 Kl. 1 afd. bost. Den innefattar $40\frac{3}{4}$ mtl. och har 1,840 invånare. Dess areal utgör 21,893 tunnl., af hvilka 2,950 äro sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Långbans grufvefält i Filipstads bergslag af Wermlands län, har i mer än 130 år lemnat en lika rik som godartad malm, synnerligen tjenlig till ståljerns beredning. Grufvefältet har likväl under de sista 20 åren oupphörligen aftagit i malm-afkastning och gifver för närvarande knappt 2,000 tunner, med föga hopp om förökad afkastning i en kommande tid. Både för grufvehushållningens ordnande och för nya malm-anledningars upptäckande hafva Långbans grufve-intressenter gjort betydliga uppoffringar, och äger malmen derifrån den godhet och det företräde vid beredning af ett jern, egnadt för stål-tillverkning, att högst få malmsorter inom riket kunna jemföras dermed.

Långben Rese. I de nordiska fornromanerna — de icke historiska sagorna — möta oss ganska ofta de mest vidunderliga gestalter, hvarunder man dock icke sällan har att uppsöka historiska personer, hvilkas minnen, redan den tid berörde sagor författades, hade öfvergått till det underbara. En sådan är Vilkina-sagans Långben Rese, hvilken sannolikt på sin tid varit en fruktansvärd stigman (röfvare), hvars ryktbarhet vitsordas af den omständighet, att hans minne ännu lefver i folksagan på flera orter, hvilka hvar för sig göra anspråk på att kunna uppvisa hans grafställe. Sagan skildrar honom såsom en jätte af 15 alnars längd, och som vidt omkring sitt tillhåll utbredde död och förstörelse. Slutligen blef han bekämpad och öfvervunnen af den frejdade Widrik Verlandsson, hvilken, på Thidriks af Bern uppmaning, beväpnad med svärdet Minnering och ridande den vindsnabbe hästen Skymling eller Skemming, uppsökte jätten, uppväckte honom ur hans femtonåriga sömn, afhögg hans hufvud, samt bortförde hans skatter, sedan segraren förut skrämt konungens hofmän, med den mot ett träd uppresta bålen af det slagna vidundret. En Skånsk folksägen förlägger skådeplatsen för denna händelse på gränsen emellan Skåne och Blekinge, i Långeskog i Giers härad, der resens grift uppvisas. En annan vill hafva den på Söland, hvarest, vid Birke, en med randstenar omsatt hög kallas Långben Reses graf. Slutligen har den Bohuslänska traditionen tillegnat sig hela denna tilldragelse. Jätten säges der hafva bott i Brattöskog i Bro socken, eller vid Grytingen i Herrestad, en knapp mil norr om Uddevalla. Helt nära landsvägen vid gården Björkebräcka i förstnämnde socken visas en fotangelformig stensättning, såsom hans grafställe. Monumentet är nu mera förstördt; men man kan dock se att hvarje af dess treene uddar haft 16 alnars längd. På den närbelägna gården Jordfall har sedan länge en saga blifvit berättad om två jättar, hvilka fordom en gång besökt gården, men blifvit oense, och hvarvid den mindre dräpt den större ner på gärdet. Då på samma ställe ett jordras inträffade år 1811, fanns, märkligt nog, ett utomordentligt stort menniskoskelett i det omvända jordlagret, och allmogen anság för afgjordt, att det tillhört Långben Rese. Han besjunges uti Svenska och Danska folkvisor (*Arwidsson*, Svenska Fornsånger, Del. I, s. 13), och sagan om honom tros också lefva i en gammal folklek, som ännu någon gång uppföres. Den tillgår på det sätt, att en ringdans, anförd af en dertill utsedd person, uppföres omkring en annan, som är klädd i en ut- och invänd pels, och som låtsar sofva. Dansen fortgår under sången:

Kanka, Kanka Räfveskall
Räfven är icke hemma
Räfven är i Brattöskog, äter stekta vingar;
Lärkan sjunger, göken gal, om sommaren i våra ängar.
Vak upp räf, &c.

Den utklädde personen, som skall föreställa den falske Långben Rese, och som kallas räf, skall då försöka gripa någon af de dansande, hvilka åter försvaras af dansens anförare, o. s. v. (*Arwidsson*, l. c., III, s. 165). Denna dansens traditionella betydelse lemnas dock i sitt värde.

Långbro, annex till Örebro stads församling, beläget i Örebro härad på vestra sidan om staden. Här märkes: säteriet *Carlslund*, (se detta ord). *Ulriksberg*, vid Hjelmaren, har af ålder tillhört friherrliga slägten Bååt; men reducerades under Carl XI:s tid, och är nu purt frälse, samt består af 5 mtl. Hör under Mörby. *Wivalla*, rusthåll, var förut en by. Socknen består af $37\frac{1}{4}$ mtl. Jemte annexet Ånstad eller Ånnesta har Långbro 1,484 invånare på en areal af 13,902 tunnl. hvaraf 25 äro sjöar och kärr.

Långbro säteri, utgörande med tillydande hemman $4\frac{1}{4}$ mtl., beläget uti Wårdinge socken af Stockholms län och Södertörn, är en urgammal egendom med vidsträckt och god skog, tegelbruk och kalkbruk. Öfvergick, efter att senast en längre följd af år hafva ägts af friherrliga slägten Sprengtporten, år 1844 genom köp till dess nuvarande ägare, lagmannen öfver Westernorrland, f. d. hofrätts-rådet och R. af N. O. Johan Wretman, hvilken derstädes uppfört ny hufvudbyggnad af sten och äfven i öfrigt betydligen förbättrat åbyggnaden. Liksom uti socknen, som har särdeles kuperad mark, i sträckning på begge sider om kyrkan finnas lemningar efter ättehögar, bemärkas äfven flere sådana uti en Långbro tillhörande hagbacke. Uti en der öppnad sådan har man funnit lemningar efter en lerurna med aska, kol, jernbitar och en trädnagel, hvilken synes icke sakna sin märkvärdighet. Egendomen förmodas hafva fått sitt namn af en längre bro, nu mera blefven god landsväg, emellan tvenne höjder, hvilken väg leder öfver tvenne åar, hvaraf den ena, förmodligen i äldre tider nyttjad, om ej till segelled, åtminstone till båtled, löper genom ängsmark der på ett ställe finnas vallar, hvilka synas med säkerhet utvisa, att der funnits i urgamla tider en befästad skans. Å messar, belägna på skogen, har nuvarande ägaren redan gjort början med större odling som ger anledning till framtida betydlig tillökning af fruktbärande mark.

Långdunker $4\frac{3}{4}$ och **Sparreholm** $4\frac{1}{2}$ mtl., äro sätesgårdar, belägne emellan Nyköping och

Eskilstuna i Hyltinge socken af Södermanlands län. Sparreholm har förut namn af *Hyltingeby*. Det har med sina underliggande lägenheter tillhört Sparre-familjen af Rossvik, hvaraf gården har sitt nuvarande namn; men blef försåld af riksrådet Fr. Ulr. Sparre, till ambassadören, generalen m. m. frih. Joh. Wilh. v. Sprengtporten, hvilken mycket förbättrat egendomen. Här finnes en vacker hufvudbyggnad och flere flyglar af sten, samt väl anlagde frukt- och lust-trädgårdar med ett skönt växthus, hvarförutan finnas flera nyttiga hushållsinrättningar. Långdunker kallades förut *Carlslund* och ägdes af ofvannämnde Sparre-slägt, till dess kapitenen Gabriel Sparre försålde den till nämnde frih. v. Sprengtporten. Dessa egendomar tillhöra nu öfverståthållaren, frih. J. W. v. Sprengtporten.

Långelanda, en socken, annex till Myckleby pastorat på Oroust, äger den vanliga skärgårdskarakteren. Den är nemligen uppfylld af låga nakna bergskullar, emellan hvilka öppna sig mindre, men bördiga dalar. Socknen sköljes på två sidor af den stora hafsviken Hake- eller Halse-fjord. Arealen är inskränkt till föga öfver $\frac{1}{4}$ qv.-mil, men rymmer $30\frac{3}{4}$ hemman, och en folkmängd af omkring 1,600 personer. Den enda näringen är jordbruk, hvilket är lönande, i anseende till jordens beskaffenhet af styf lera och lermylla. Gårdarne äro ganska små. Den mesta och bästa odlingsjorden är belägen i Halsedalen och Wrälandsslätten. I socknen märkes *Svansund*, en välbebyggd tingsplats för Oroust och Tjörns tre härader, samt gästgifveregård och färjestad vid det smala och starkt strömmande sundet af samma namn; men som fordom, i följd af sin trånga och krokiga beskaffenhet, kallades Svanhals, under hvilken benämning det ett par gånger nämnes af Sturleson. På kronofogde-bostället *Toggestad* är sedan 3 år inrättadt ett postkontor för fögderiet, under namn af Orousts postkontor. Kyrkan är en af de äldsta och minsta helgedomar i länet; men i saknad af all arkitektonisk och antiqvarisk märkvärdighet, med undantag af ett dopfat, med inskrift i munkstil. Flera mindre samlingar af låga griftkullar och föga resliga bautastenar träffas här och der; men blott en af dem, nemligen den vid Gömme, åtföljes af tradition. Denna sägen bär den i Bohuslän vanliga underbara stämpeln, och slutar sig, såsom der oftast är händelsen, till sägnerna om "bergakungar." I det vid Svansundet belägna höga Svanteberget skall nemligen en jätte eller bergakung i fordna tider uppehållit sig, till stort mehn för åboerna på Gömme, hvilkas visthus han ofta gästade. De besvärade grannarne, som icke heller för jättens skull vågade arbeta på thorsdagsaftnarne, fingo ändtligen hjelp af en vandrande Lappfinne, hvilken rådde dem att anskaffa en hop kattor och släppa vid berget. Deras ständiga jamande blef bergakungen slutligen likaså odrägligt, som ljudet af Långelanda kyrkoklockor, och förmådde honom att öfvergifva sin gamla bostad i berget, der han qvarlemnade otaliga skatter. Vid affärden gömde han nyckeln till skattkammaren under en af bautastenarne vid Gömme, der den ofta blifvit eftersökt, ehuru förgäfves, emedan den endast skall låta finna sig af en qvinna, som framfödt sju söner. Allmogen tror att dörren till de rika bergssalarne stundom upptäcker sig för vandraren, men blir osynlig, så snart man nalkas densamma. En skall till och med varit så lycklig att han fick kika in genom nyckelhålet och ett ögonblick med tantalisk harm betrakta de oåtkomliga dyrbarheterna. Adr. Kongelf.

Långemåla, annex till Högsby, beläget i Handbörds härad af Kalmar län, $5\frac{1}{2}$ mil N.N.V. från Kalmar. Här märkes *Hornsö* masugn. Socknen innefattar $23\frac{3}{8}$ mtl. och har 1,596 invånare på en areal af 31,984 tunnl., af hvilka 2,680 äro sjöar och kärr. Adr. Staby.

Lången, en smal fjällsjö af $\frac{3}{4}$ mils längd i Näsinge socken af Bohuslän, äger en utomordentlig naturskönhet. Genom Lången gick till någon del den galertransport Carl XII lät 1718 verkställa öfver land ifrån Strömstad till Idefjorden.

Långevallspasset kallas det smala näset emellan de begge Bullarsjöarne i Bohuslän, och är historiskt märkvärdigt för det motstånd allmogen i Bullaren här gjorde de Skottska vikingarne, hvilka plundrande framträngt ända hit. (Se: *Grebbestad* och *Skottehögarne.*) Passet har alltid varit ansett för en vigtig militärisk position, och såsom sådan under alla krig med Norrige, äfven 1814, besatt af en truppstyrka.

Långfredagen är utan tvifvel en af de äldsta fester i kristna kyrkan. Den kallades i början en *förberedelsedag* till den påföljande påskhögtiden. Derföre kan man räkna dess ålder jemnlik med påskens, eller ifrån apostlarnes tid. Denna dag hade i början åtskilliga benämningar, såsom: Korsets och Kristi lidandes högtid, Korsfästelses påska, m. m. Hos oss kallas den Långfredag, emedan den fredagen var lång och besvärlig för vår Frälsare, och gudstjensten, tillika med fastan, hölls då längre än på andra dagar. Våra förfäder afhöllo sig på densamma ifrån mat intill aftonen; men ifall någon af natursvaghet dermed icke uthärdade, fick han doppa bröd uti ättika eller salt, till sin hungers stillande. Såsom en påminnelse, af Jesu svåra lidande, hafva ock föräldrar och husbönder om denna morgon slagit sina barn och husfolk med ris. Detta kallades *påsk-skräcka,* att de skulle förskräckas för synden, som tillskyndat Guds son så mycket lidande. I påfviska tiden hade man på denna dagen många upptåg med korsbilden, den de nedtogo och omkringburo i procession. Äfven sjöngo de chorvis Kristi pinos historia på Latin, likasom det ännu sker i några våra församlingar på Svenska. På Örebro möte år 1529 beslöts, att Jesu lidandes dag skulle begås. Kyrkolagen af år 1686 innehåller, att Långfredagen bör så väl å landet, som i städerna firas och helgas, och folket förmanas till fasta och nykterhet. I städerna skola då hållas trenne predikningar, likasom på de stora allmännaböndagarna. I de tvenne första afhandlas om Kristi lidande och korsfästning; men i aftonsången om dess begrafning. På landet predikas allenast tvenne gånger,

först om Kristi lidande och korsfästning, och sedan om begrafningen, så att gudstjensten vid middagstiden är slut. År 1741 uppräknades denna dag ibland de stora helgdagarne, och hafva vi varit så angelägna om dess tillbörliga firande, att brott på Långfredagen blifvit, vid vissa tillfällen, ansedt med kyrkoplikt.

Långfredagsris. Så kallade den fromma folktron den småväxta dvergbjörken. Den var fordom ett högt och resligt träd, liksom andra björkar; men då bödelsknektarne bröto af dess qvistar, för att gissla frälsaren, träffade förbannelsen denna björk och den förvandlades till en låg buskväxt, som tillbringar ett trånande lif vid träsk och i ödsliga trakter, samt längst upp i fjällen, och knappt förmår tränga sig fram genom jordytan.

Långhalsar, små skaldjur, som fästa sig vid ett fartygs botten, isynnerhet då denna ej är kopparförhydd. En bar bordläggning kan, då fartyget icke årligen kölhalas, förhärjas af långhalsar till den grad, att den liknar en bi-kaka.

Långheden, en skogsås, som sträcker sig ifrån Westerås norr åt in emot Dalelfven, der den utgör gränsen emellan Dalarne och Westmanland.

Långholmen, i Stockholm, ligger vid Riddarefjärden, midt emot Kungsholmen, och skiljd från Södermalm genom Pålsundet. Den omtalas först i historien 1445, då rikets råd, till ett antal af 37 personer, samlades här för att öfverlägga med Danmarks och Norriges råd om beståendet af förlikningen i Halmstad, då de beslöto, att låta den gälla så länge Erik XIII höll sitt löfte. År 1647 skänkte drottning Christina holmen åt Stockholms stad. Den torde hafva sitt namn af sin längd, hvilken är 4 till 5 gånger större än bredden. Tullen lärer hafva anlagts här omkring år 1622 och spinnhuset 100 år senare, eller 1724. Holmen har i senare tider blifvit beryktad genom den i stor skala här anlagda korrektions-inrättningen, den största och dyraste bland alla af detta slag i riket. Dessutom finnes här ett par på senare åren byggda s. k. sommarnöjen, samt skeppsvarf, och åtskilliga fabriksanläggningar, (hvarom se *Lamm, S. L.*).

Långhundra, ett härad af Stockholms län och landskapet Upland, innefattar socknarne Lagga, Östuna, Närtuna, Gottröra, Husby, Kårsta och Garn, tillsammans utgörande 274 ¼ mtl. med 6,327 invånare. I förening med Erlinghundra, Seminghundra och Wallentuna härader, utgör Långhundra en domsaga, samt ett skeppslag, i förening med de tvenne förstnämnde häraderna. Häradets areal utgör 89,216 tunnl., af hvilka 3,530 äro sjöar och kärr.

Långhytte-ström, i Husby socken af Dalarne.

Långlejes, Jemtlands-dialekt, betyder vantrifvas (långledas).

Långlöt, en socken på Öland, i Runstens härad af öns norra mot och medelkontrakt, af Kalmar län och stift, 2 ½ mil S.S.O. från Kalmar. Kyrkan, som ombyggdes 1794, är en af de vackraste på ön. På kyrkogården finnes en af Linné godkänd mineralbrunn, som begagnas af sockneboarna. Vid byn Folkeslunda märkes en stor klotrund sten, enligt sägnen ditkastad af en jättinna, samt åtskilliga grifthögar och bautastenar. *Ismanstorps borg*, belägen nära sjökanten, är beväxt med små skog. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 20¾ mtl. och har 578 invånare. Dess areal är 5,855 tunnl. Adr. Borgholm.

Långmjölk, äfven **Fetmjölk,** såsom den kallas i några norra orter, men rätteligen borde heta tjockmjölk, utgör derstädes sommartiden folkets mesta föda, åtminstone ett mål dagligen. Ifrån hösten begynna de att sätta sådan mjölk, och dermed fortfares om våren, intill dess boskapen flyttas åt fäbodarne. Den samlas på följande sätt. Sedan mjölken är silad i tråg, står den orörd till dess gräddan väl samlat sig, hvilken aftages och begagnas till smör. Den öfverblifna så kallade rännmjölken, slås i byttor, och göres spenvarm med annan uppkokad mjölk. Deri hälles ett skedblad tätte- eller tät-mjölk för hvar kanna, hvarefter den löpnar eller blir tjock. Sedan sättes den i källare att kallna, uti rent skuradt och med enlag badadt kar, hvarmed fortfares hela vintern igenom. Den samlade mjölken nyttjas till sommarföda; emedan bonden icke gerna förstör något af sin sommarmjölk, utan använder den till smör, ost och miss-smör. Sådan mjölk förvaras ofta öfver hela året i källaren; blir den sur och frän, utblandas den vid användandet med söt mjölk.

Långnäsan, kallar man i Lappland den egentliga myggen. De utgöra Lappmarkens plågo-andar, både natt och dag, ute och i rum. De infinna sig vanligtvis vid midsommarstiden.

Långrofva (Bunias orientalis), en mångårig växt, hvilken förekommer på åkrar uti de sydliga landskaperna, isynnerhet ymnigt i Upland; inkommen för omkring 100 år tillbaka från Sibirien öfver Ryssland samt kan lätt blifva ett besvärligt ogräs i åkrar; späd ätes växten af kor, och kan äfven begagnas till grönkål.

Långsele, annex till Sollefteå, beläget i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 8 ½ mil N.V. från Hernösand. Belägenheten emellan flera forsar, jemte södra grenen af Resele elf, har gifvit orten namn; ty "sel" kallas här allmänt ett lugnt och stilla flytande vatten. Sockneboernas förtjenst är, jemte jordbruket, brädsågning, fiske och kolning. I socknen märkes: *Graninge bruk*, jemte Sollefteå bruk i Sollefteå socken, hvilket utgör en egen församling (se: *Graninge*, jernverk); *Forse*, jernbruk (se detta ord). Socknen innefattar 18 ½ mtl. och har 962 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Sollefteå.

Långserud, annex till Gillberga, beläget i Gillbergs härad af Wermlands län, 6 mil V.S.V. från Carlstad. Kyrkan skall, näst moderkyrkan, vara den äldsta i pastoratet. Under påfvetiden funnos här tvenne kapell, neml. *Lönskogs*, hvilket ödelades vid reformationstiden, såsom onödigt; samt *Åsneskogs*, lärer blifvit ödehus redan under katholska tiden, emedan en person blifvit ihjelslagen härstädes. I socknen märkes *Kolsäters* bruk (se detta ord). Socknen består af 28 mtl. och har 2,560 invånare. Dess areal utgör 47,351 tunnl., af hvilka

7,750 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Åmål.

Långshyttan, öfre, mellan och nedre, trenne bergsmanshammare i Husby socken af Stora Kopparbergs län. Den öfre hammaren har 1 härd och 326 skepp:d 13 lisp:d priv. årligt smide, mellanhammaren 2 härdar och 640 skepp:d smide samt den nedre 1 härd och 203 skepp:d 6 lisp:d smide allt af eget tackjern, hammarskatten för alla tre hamrarne utgöres med 11 skepp:d 14 lisp:d. Tillverkningen föres på Gefle eller Stockholm. Smidesstämplarne äro för öfre hammaren ett bakvändt B. sammanbundet med H B; för mellan-hammaren ett bakvändt B sammanbundet med H L., samt för den nedre ett B. Dessa hammare ägas af Klosters bruks-intressenter samt bergsmän.

Långskepp var ett allmänt namn på forntidens skepp af linjen, och är det en vedertagen mening, att liksom vi nu antyda skeppens storlek efter kanonerne som de föra, skall det i fordna dagar varit brukligt, att namngifva dem efter säten eller roddarbänkar; ty det torde vara onekligt, att skeppen länge gingo icke allenast för segel, utan ock åror. På krigsskepp, som måste hafva mycket folk ombord, och gingo på hastiga expeditioner, erfordrades flera roddare, än på köpmansskepp, hvilka voro bredare och kortare, mera rymliga för varor, och icke erfordrande en stor besättning. Man styrkes i denna tanka af de uti sagorna omtalta många slags "sessor", nemligen fimtem-, tuttug-, halftritog-, tritugur-, half-firtugur- och sistugur-sessa, det är: skepp, som hade 15, 20, 25, 30, 35 och 70 roddarsäten. Lagerbring anför att det mångfaldiga sessa-namnet icke torde hafva afseende på säten, utan på antalet af manskapet, som behöfdes att genom sjön föra ett större eller mindre skepp, hvilket visserligen är möjligt, så vida uti Uplandslagen "assäta" betyder sjöfolk, som styrmannen hade ombord med sig. I medeltidens historia nämnas om herrar, som förde stor stat, huru de hade "stallare och stekare med 40 *sässa* på sjelf sins kost", det är: så många tjenare. Mindre fartyg fingo namn efter partalet åror, såsom sex-åring, sju-åring, tionåring, o. s. v.

Långskog eller **Gryttjen,** jernbruk i Attmarks socken af Westernorrlands län, har 6 härdar och 3,600 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern; frälse-smidet utgör 100 skepp:d. Manufaktur-verk för spik- och diverse smiden finnes här. Hammarskatten utgör 35 skepp:d. Bruket skeppar på Sundsvall och Stockholm, samt äges af J. C. Holmqvist. Smidesstämpeln visar tvenne korslagda pilar med bokstäfverne I. C. H. i hvar sitt mellanrum. Stämpeln B$\underline{\overset{a}{}}$ får endast åsättas det stångjern som blifvit beredt af tackjern från Starbo och Gesbergs masugnar.

Långstorp, jernbruk i Malexanders socken af Östergöthlands län, var privilegieradt redan år 1804, till 600 skepp:d årligt smide vid 2 härdar; men i anseende till konjunkturen blef dess fullbordan inställd. Det anlades 1825 af P. C. Burén och var uppbygdt 1829. Bruket heter egentligen Danielshammar; men är anlagdt på hemmanet Långtorps ägor, hvarföre det benämnes sålunda. Brukets ägorymd är 5,000 tunnl., hvaraf 4,000 äro ypperlig skog. Tackjernsfånget är köpt tackjern. Hammarskatten utgöres med 6 skepp:d. Afsättningsorten är Norrköping och Stockholm. Smidesstämpelär Bb. Äges af enkefru H. af Burén; disponent: P. C. Burén.

Långström, Lukkoinen och Kivikas voro trenne Finska anförare för ströfhopar, hvilka, under senare åren af Carl XII:s krig, gjorde sig ärofullt namnkunnige genom sitt mod och sin fosterlandskärlek. I spetsen för frivillige, tillfogade de Ryssarne lika mycken skada, som de gagnade sitt land och sin sak. Deras kännedom af orten var här af mycket gagn. *Lukkoinen* fick majors-fullmagt, *Kivikas* och *Långström* blefvo kapitener. En gång, år 1713, hade *Lukkoinen* och *Långström*, som gått ut på rekognoscering, den olyckan, att blifva tillfångatagne af Ryssarne, hvilka, till följd af deras bondedrägt, togo dem för Snapphanar och ernade upphänga dem. Lyckligtvis hade *Lukkoinen* hos sig sin majors-fullmagt, hvilken räddade dem, då tsaren befallde, att de, som officerare, skulle föras till Moskwa, men under sträng bevakning. Efter tre dagar fingo de likväl tillfälle att fly, och tre veckor senare voro de åter hos sitt folk, då *Lukkoinen* öfverraskade tsaren på en landtgård, och var nära att taga honom till fånga. Sedan Finland blifvit intaget af Ryssarne, följde *Långström* med Armfelts här in i Norrige och stupade i Nov. 1718 vid en förhuggning, som han sökte fråntaga Norrmännen. Hans vapenbröders öde är obekant. Det berättas, att *Långström* skulle blifvit adlad med namnet *Långsvärd,* och *Kivikas* med namnet *Kälkisudd*, eller, enligt Lagerbring, *Kilkisudd*, hvilket man på spe förvandlat till *Kilkis-sudd,* i anseende till mannens mindre fina seder. Men allt detta är osäkert.

Långtora, en socken med Herkulberga, beläget i Lagunda härad och kontrakt af Upsala län och stift, 3$\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Upsala, 2$\frac{1}{2}$ mil från Mälaren. Här märkes *Långtora,* 3 mtl. Har tillhört slägten Lagersvärd, som skref sig till Långtora. Runstenar finnas i kyrkan och på gärdet. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 36$\frac{1}{8}$ mtl. och har 608 invånare. Dess areal utgör 5,508 tunnl., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Enköping.

Långviks glasbruk. Se: *Glasbruk.*

Långvind, jernbruk i Enångers socken af Gefleborgs län, har 6 härdar och 2,700 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 27 skepp:d. Afsättningsorter äro Sundsvall och Stockholm. Bistämplar äro C & S.; W och N. Bruket tillhör intressenter, och disponeras af E. von Stockenström. Manufaktursmide är härstädes tillåtet; men begagnas föga.

Långå skans i Hede socken af Herjeådalen, 1$\frac{3}{4}$ mil ofvan om socknekyrkan, är belägen invid Ljusne-elfven, under Långå-bergets brantaste sida, vid vägen, som går åt Tennäs och Rörås i Norrige. Den skall först blifvit anlagd i drottning

Christinas tid närmare Långå by; men blef sedan flyttad till nämnde ställe. Konung Carl XI besåg detta försvarsverk 1686, och skall då hafva yttrat, att arbetet ej svarade mot kostnaden. Först på 1700-talet var skansen i godt stånd, med jordvallar; hade ock då ständig besättning af Helsinge- och Jemtlands-soldater, hvilka, till ortens försvar, några år lågo i Herjeådalen i garnison. Vid 1734 års riksdag blef den först utdömd, och ansedd såsom mindre nödig; har sedan några 30 år stått öde och förfallit, tills ändteligen 1766 en hop jernsmide m. m. som var qvarlemnadt, försåldes på auktion. Nu är intet mera öfrigt deraf, än några lemningar af nedbrutna vallar. Denna skans säges i Rhyszelii *Sviogothia munita* varit så stor, att väl 1,000 man der haft rum; men efter all sannolikhet var den ej så rymlig.

Långö, jernbruk i Elfdals socken af Stora Kopparbergs län, ligger vid Rotelfven, 1 mil från Elfdals kyrka. Bruket är anlagdt år 1807, då Kongl. Maj:t beviljade Elfdals porfyrverk privilegium på en stångjernshammare, med 2 härdar och 450 skepp:d årligt stångjernssmide och 300 skepp:d manufaktursmide. Elfdalen vann derigenom utvidgning i sina eljest saknade arbetsförtjenster inom socknen. Bruket var en tid nedlagdt; men upptogs åter och skiljdes från porfyrverket. Det har nu 900 skepp:d årligt smide af köpetackjern, samt idkar betydligt lie-smide, äfvensom spik- och annan jern-manufaktur-tillverkning. Tillverkningen föres dels på Stockholm, dels afsättes den inom orten. Bruket tillhör L. Wetterdal och A. Göthe.

Långöra, en ö, med hamn, utanför Torhams socken i Bleking. Ön bebos af lotsar.

Lånt häst och egna sporrar, gör milen kort, ett gammalt talesätt, betecknande att lån ofta blir missbrukadt.

Lårskorfvor eller **Lårskenor** tillhörde det forntida harnesket, och hade hvarje par en vigt af 7 marker.

Låsgräs, fjätter-ört (Botrychium lunaria), en ormbunkväxt, hvaraf tvenne afarter förekomma, den ena på öppna fält och backar nästan öfverallt, men sparsamt, ända till nedre delen af Lappland, den andra endast i de sydliga landskaperna; utan känd hushållsnytta.

Låsk, Jemtlands-dialekt, betyder skamflat.

Låspenningar, kallades fordom en afgift, hvilken, enligt kongl. instruktionen för general-gevaldigern och regements-professorerne, af den 2 Mars 1683, skulle, af dem som slogos i jern, erläggas till stockmästarne. Till denna sportel torde 16 kap. i Wisby stads-rätt gifvit anledning, der det stadgades, att då någon häktades, borde till fångvaktaren betalas en ortug för insättande och en ortug då han uttogs, samt dertill 6 penningar för hans kost, och 6 penningar för fängelset. Denna afgift erlades vid Stockholms häkten, äfven till vaktmästaren, af fångar då de entledigades ur fängelset och ställdes på fri fot; men afskaffades alldeles 1714. I hela det öfriga Europa måste denna afgift ännu 1780 erläggas af fångar.

Låsta, en egendom i Strengnäs socken af Södermanland, består af 1 mtl., med ganska vidsträckta och bördiga ägor. Det ägdes från 1763 till 1788 af justitie-kansleren J. W. Liljestråle, namnkunnig för sin vittra skrift, "Fideikommiss till min son Ingemund." Ej långt härifrån, i en hage, märkes ett domarsäte af i fyrkant lagde 13 stenar. Kretsen har form af en parallellogram af 15 alnars längd och 11 alnars bredd. Läget är på ett högt berg, nu alldeles öfvervuxet af skog. På Åby ägor midt emot Låsta märkes ett högt kalt berg, på hvars topp en ovanlig mängd kullersten ligger hopsamlad. Traditionen förmäler, att här stått en kyrka, och att på berget på andra sidan om landsvägen varit en annan.

Låsta, råglåsta, låxa, lyxa, faxe, fäxa, gasse, gåshafre, svimmel (Bromus secalinus), en årlig gräsväxt, hvaraf tvenne afarter förekomma uti rågåkrar öfverallt i riket, utgörande ett besvärligt ogräs, och anses af okunnige vara en urartad råg, emedan den på illa häfdade åkrar ofta nästan alldeles utränger och förqväfver den utsådda rågen, så att skörden till en stor del utgöres af denna växts frön, hvilket gör det af mjölet bakade brödet svart och trögjäst, men är för öfrigt icke skadligt såsom man stundom påstått. Den är ett godt fodergräs, som odladt lemnar betydlig afkastning.

Låstad, annex till Odensåker, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{3}{4}$ mil S. från Mariestad Kyrkan, mycket gammal, byggd af grå- och tälgsten samt tillbyggd 1733, har målningar i taket och i choret en liten klocka, hvarmed i katholska tiden ringdes före nattvardsgången. Här märkes: *Katrineberg*, kungsgård, 2 mtl., anslagen till löningshemman åt konungens befallningshafvande i Skaraborgs län. Här föddes den namnkunnige kemie-professoren Torbern Bergman. Socknen består af 11 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 397 invånare. Af dess areal 2,661 tunnl. äro 231 sjöar och kärr. Adr. Mariestad.

Låstbom, Herman af, född i Christinehamn d. 2 Nov. 1742, son af brukspatronen Anders L., ingick i justitie-revisionen år 1760, blef general-auditör 1777 för kammar-rätten, Kom. af N. O. och Led. af högsta domstolen, död d. 16 Maj 1811. Var mycket använd i en mängd förrättningar och ansedd såsom särdeles brukbar, skicklig och driftig.

Låt kyrkan stå midt i byn, ett gammalt talesätt, som användes, då någon obillighet begäres.

Låtning kallas i vestra Sverige det slags hälftenbruk, särdeles af lösören, hvarigenom den ene, emot viss andel i afkastningen, emottager af en annan en vara, mot förbindelse af densammas vård, underhåll eller bearbetning. På detta sätt emottages får och bikupor, läggas potäter, skötes linfält och hugges skog, m. m. till låtning.

Låby, annex till Wänge, beläget i Ulleråkers härad af Upsala län, $\frac{1}{2}$ mil V. från Upsala, 1 $\frac{1}{2}$ mil från Mälaren. Då erkebiskop Trolle år 1521 anföll Gustaf Eriksson i Upsala, måste Gustaf draga sig tillbaka från staden till skogen Nosten; fienden upphann honom vid *Låby vad*, här i socknen

förmodligen vid ån, som flyter ur Ekoln till Ekeby sjö. Gustaf var midt uti vadet, då man blef varse fienden. En Finsk adelsman red då så nära på honom, att hans häst stupade i vattnet; men hans folk hejdade fiendens anfall och Gustaf blef räddad. Staffan Henriksson, som anförde Trolles folk, måste återvända med 70 mans förlust. Runstenar märkas på Läby äng, Vesterby och Holms källarmur. Socknen består af 15 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 194 invånare. Dess areal utgör 2,939 tunnl., af hvilka 30 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala.

Lädder, Ångermanlands-dialekt, betyder socker.

Läder kallar man hudar och skinn af större djur, vanligen af nötslägtet, särdeles de som blifvit garfvade eller gjorde gara genom behandling med garfsyrehaltiga växtämnen, såsom ekbark, sumak, ackerdoppen, kateku, eller bark af vide, björk, tall eller gran. Allmännast användes dock till garfning ekbark, hvilken öfverhufvud taget lemnar den bästa produkten, hvaremot de minst garfsyrehaltiga, eller gran- och tallbarken, endast i nödfall användes och lemnar ett dåligt läder. Garfningen, eller gargöringen, beror på garfsyrans egenskap att med djurlim och limgifvande ämnen, särdeles som hudsubstans, ingå en olöslig och för de flesta ämnens inverkan ganska beständig förening, men för att frambringa denna genom hela hudmassan måste denna utsättas för en längre fortfarande inverkan af en svag upplösning af garfsyra, sedan den förut fått i möjligaste måtto utsvälla, på det att garfsyran må komma i beröring med hvarje del af hudens massa och förenas med denna. Garfningsprocessen går derföre, särdeles med tjockare hudar, mycket långsamt, emedan inträngandet af garfsyrelösningen hindras af den vid svällningen uti hudens porer inträngda vätskan, och man har derföre på senare tider börjat att vid garfningen använda åtskilliga speciella methoder för dess påskyndande, medelst flere olika s. k. snällgarfningsprocesser.

Läderblåsor, eller som de ock kallades, **väderbollar,** begagnades fordom af krigsfolket för att vada eller simma öfver åar, samt med vatten fyllda fästningsgrafvar.

Läderfabriker. Se: *Fabriker.*

Läderkanoner hafva vunnit en viss ryktbarhet i krigskonstens historia, såsom konung Gustaf II Adolfs uppfinning. Denna konung, som insåg nödvändigheten af en förändring af då brukliga artilleripjeser, hvilkas tyngd gjorde dem högst svåra att begagna på fältet och att transportera, nyttjade sina läderkanoner redan år 1626, hvarefter de med fördel användes under hela hans Polska krig. Under det Tyska kriget åter utbyttes de emot lätta fyrapundiga jernkanoner, eller s. k. regementsstycken. Läderkanonerna utgjordes af ett i ena ändan slutet kopparrör af $\frac{1}{8}$ kalibers tjocklek, och hvilket omgafs med tjocka jernringar. Alltsammans var omsyrradt, till en viss tjocklek, med starkt tilldragna tåg, samt öfverklädt med läder. Hvarje sådan fältpjes fördes emellan tvenne ryttare. En stor olägenhet med läderkanonerna var den, att de så fort upphettades, att de redan efter 10 à 12 skott måste afkylas innan de ånyo kunde begagnas. Detta blef ock. orsaken till deras snara afskaffande.

Läger. Under forntida fälttåg tjente lägret så väl till hvila för krigsfolket, som till dess försvar. Härtill valdes en beqväm plats, der god tillgång var på vatten och lätt tillförsel af förnödenheter. Det gjordes fyrkantigt, med fyra portar, nemligen en på hvar sida. Rundtomkring uppkastades en graf, hvilket, efter Erik XIV:s förordnande, borde ske till hvart nattläger, så väl i fiendeland som inom gränsen, på det krigsfolket måtte blifva vana vid detta arbete. Af den sålunda uppkastade jorden uppstod en vall, hvilken vintertiden begöts med vatten, för att blifva islupen, och derigenom så mycket svårare att bestiga; äfven isades denna årstid kring lägret, när dess belägenhet vid elfvar och sjöar sådant tillät. Uti hvart hörn uppfördes ett *hus* eller *sträckvärn*, hvaruti stormstycken lades; men det öfriga skyttet ställdes på sidorna af lägret, och på det man med stormstycken måtte kunna bestryka hvar sida från det ena hörnet till det andra, borde vid alla fyra sidorna vara slätt och undanröjdt. När läger slogs uti skogstrakter, befästades det jemväl med fyrkantiga bråtar, hvilka fälldes rundt omkring detsamma, således, att från hvart hörn kunde stormstycken och det öfriga skyttet brukas in på fienden. Om allt detta ålåg det *lägermästaren* att besörja. Fänikorna vexlade om med hvarandra att vaka nattetiden uti lägret, och om dagen arbeta på dess befästande, eller såsom det hette att *begrafva lägret*, hvarvid den ordning iakttogs, att om t. ex. tolf fänikor lågo uti ett läger, borde, när den första eller andra vakade, den sjette eller sjunde arbeta, och så vidare genom alla fänikorna. Under Kalmar slotts belägring 1599 inrättades vakten uti lägret sålunda, att tjugu man vakade om dagen uti hvarje tre timmar, och fyratio man om natten. Uti lägret hölls sträng vakt. Det var icke tillåtet för någon att komma in dit, som ej hörde till krigsfolket, antingen han var inländsk eller utländsk man, och utsågs derföre en plats utom lägret för dem, som hade något att afgöra med krigsfolket, hvilket ställe kallades *sudlareplats.* En serskild person var ock tillförordnad, att förhöra alla ankommande fremmande, hvilken bar namn af de *fremmandes prestaf.* Konung Carl IX förordnade äfven en *öfvervaktmästare*, hvilken, efter vanligt krigsbruk, skulle upp- och afföra vakten, utsätta den på de orter det behöfdes, samt utskicka några som alltid gingo *rund,* och tillsågo huru hvar och en höll sin vakt och vård, der han blifvit posterad. Pauluner eller tält nämnas ganska sällan, vid uppräknandet af en krigshärs förnödenheter denna tiden, hvarföre endast befälet lärer begagnat sådana, och manskapet i stället haft hyttor af ris eller jordtorf, såsom det var brukligt i andra länder. Men när krigsfolket någon längre tid under vintern nödgades ligga uti läger, såsom vid belägringen af Elfsborgs slott, m. fl., uppbyggdes åt detsamma trädhus eller åtminstone goda hyddor.

Lägersmål kallas, i lagstil, alla kyskhetsbrott, ehuru namnet äfven brukas såsom en serskild beteckning för sådana brott, begångna af ogifta personer med hvarandra. Lägersmål skiljes då ifrån hor, hvarmed menas äktenskapsbrott, deri en eller begge deltagande personerne varit gifte. Lägrad qvinna pliktar 2 daler, och undergår hemlig skrift. Deremot äro vittnena vid denna skrift vid vite förbjudne att upptäcka, hvilken person, som undergått den, och den lägrade qvinnan får sedermera icke inför lagen betraktas annorlunda än före den begångna förseelsen. Man har icke velat genom mycket stränga lagar förleda till barnamord. Vid förnyadt brott försvåras straffet ända till vatten och bröd. Under vissa förhållanden tillämpas strängare lag. Så t. ex. om förmyndare lägrar sin myndling, husbonde sitt tjenstehjon, eller man lägrar en qvinna under 12 år gammal, eller som är döfstum eller ej besitter sitt förstånds bruk, betalas större böter, samt till och med kroppsplikt kommer i fråga. Häfdar någon en qvinna under äktenskapslöfte, är han skyldig taga henne till äkta, och äfven om hon afstår från sin rättighet, fordras formligt skiljobref, så framt ej äktenskapet skall äga rum. Ungefär 1 bland 3,500 sakfällas i Sverige för lägersmål.

Läggevi, krutbruk. Se: *Fliseryd*.

Läkare. Under medeltiden stod läkarekonsten i Sverige på samma, om icke en ännu lägre ståndpunkt än de flesta andra konster och vetenskaper. Utom några huskurer bland allmogen, utom någon liten kunskap som öfvades i klostren, bestod medicinen för det mesta endast i signerier, sympatikurer och helgonens åkallande. Således anropades Sankta Petronella för frossan, Stapitius för podager, Liborius för stenplågor, Apollonia för tandverk, Athanasius för hufvudverk, o. s. v.; men de större helgonen, såsom konung Erik och S:t Brita, hulpo, som Lagerbring säger, "merendels alla sjukdomar, när tro, inbillning och vidskepelse var tillräckelig hos Patienten." Påfven Honorius förbjöd rent af naturvetenskapernas studium, emedan han fruktade den granskning, sådant kunde föranleda och den deraf uppkommande skärpan i omdömet. En magister Knut, domherre i Lund, som lefde i medlet af 1200-talet och som studerat i Paris, berömmes likväl för sin kännedom om naturen. Förmodligen hade han hemtat denna ur Aristoteles och Plinius. Konungar och förnäma herrar hade emellertid läkare och sådana funnos äfven här och der i landet, emedan de (Läkir) ofta omtalas i våra gamla lagar. En sådan hos hertig Erik Magnusson berättas hafva lyckligen återställt hertigen från en svår sjukdom. En Johannes Medicus dog i Wisby 1343. Magni Smeks läkare, Lars Johansson, som skall hafva räddat konungen då han fått förgift af Waldemar vid hans sons, Håkans, förmälning i Köpenhamn, stod hos honom i så högt anseende, att han, genom konungens bemedling fick till äkta den heliga Britas dotter Cecilia. Äfven fruntimmer egnade sig åt läkarekonsten och en nunna i Wadstena, Margaretha Lassadotter, berömmes för stora insigter deri, isynnerhet för sin färdighet i åderlåtning, hvilket medel ofta brukades. Att kunskapen var mycket uppblandad med vidskepelse är säkert. Ej blott sjukdomen och den sjukas kroppsbeskaffenhet borde observeras, utan äfven dagar och stjernornas ställning. I en gammal läkarebok från 14:de århundradet, som ännu finnes i behåll, anföras vissa specifica mot serskilda sjukdomar, men försäkras derjemte att spöken och troll fördrefvos med fisken Sarimgina, som borde förvaras i en dosa af enträd, och vansinnighet botades med en quintessence af guld och perlor. Ännu i Gustaf I:s tid var medicinens tillstånd lika beklagligt, och biskop Peder Månsson säger i företalet till *Johannes de rupe Cisa* läkarebok, som utkom i början af 1500-talet:

"Läkedomens Doctor är ingen i thet riketh,
Swa äter hvar sin math illa i spikith,
Ei heller Chirurgus som studerat hafver,
Utan äfventyrara som frästa hwat lagh thet thager", m. m.

Gustaf I måste införskrifva fremmande läkare, såsom: Johan König från Marienburg, inkallad 1528, en Jacob von Saphojen omkring 1537, en La Paly från Frankrike och särdeles Johan Cop, en Böhmisk adelsman, som konungen dock icke riktigt trodde, emedan han ansågs vara i hemligt förstånd med Ryska sändebudet. Magister Johannis, som äfven var konungens lifmedikus, har författat en journal om konungens sista sjukdom och död. En Bengt Olai, som dog 1583, har efterlemnat *Een nyttig Läkere-Book.* Hans dotterson, den bekante Chesnecopherus, blef år 1613 förordnad till den första medicinska, eller, såsom det då kallades, physiologie professor i Upsala, och 1624 förordnades Johan Frank till andre professorn i samma vetenskap vid lärosätet. Den senare utverkade af Axel Oxenstjerna inrättandet af en anatomisal, hvilken stiftelse fann mycket motstånd i folkets okunnighet och vidskepelse. Detta skedde år 1640, och 1686 inrättades en dylik i Åbo af Elias Tillandz. I Lund blef Nils Wichmand den förste medicine professor år 1668 och då han samma år dog, Christoffer Rostius, samt Erasmus Sack. Den första medicine doktors-promotionen hölls år 1689 i Lund och 1738 i Upsala. Till det medicinska studiets utbildning inrättades år 1815 det Carolinska institutet i Stockholm; collegium medicum stiftades på Durietz föranstaltande år 1663 och han blef dess förste preses. Den första apothekare-ordningen utgafs af Frank 1636. Bland utmärkte läkare på 1600-talet förtjena nämnas, utom Chesnecopherus och Frank, de båda Rudbeckarne, Hoffwenius, van Hoorn, Carl Lind, Arvid Månsson, Heræus, Urban Hjerne, Lohreman, Sparrman, o. s. v. På 1700-talet, då vetenskapen vunnit en större utveckling, frambragte hon också män af vida större betydenhet och minnesvärdhet, såsom Linné, Roberg, Rosén von Rosenstein, Bäck, Dalberg, Schützercrantz, Heidenstam, Akrell, Westring, Retzius, Strandberg och under detta århundrade Afzelius, Trafvenfelt, Bjerkén, Böcker, Hagströmer, Carlander, Ekströmer, Pontin, Weigel, Munck af Rosenschöld, Hedin,

Cederschöld, Huss, Edholm, Liljewalch, Döbeln, m. fl.

Läkare-sällskapet. Redan d. 25 Juli 1792 stiftades i Stockholm ett läkare-sällskap, hvilket likväl ej blef af lång varaktighet, utan efter några få års förlopp upplöstes. Det nuvarande sällskapet, "hvars första uppkomst", enligt dess förste sekreterares uttryck, "tillhörde vänskapen", har sin upprinnelse från sju bland hufvudstadens då för tiden mest utmärkte läkare, C. F. v. Schulzenheim, H. Gahn, A. J. Hagström, J. H. Gistrén, J. Berzelius, E. Gadelius och C. Trafvenfelt, "hvilka, kännande behofvet af ett närmare föreningsband sinsemellan", sökte och 1807 d. 31 Dec. erhöllo d. v. hofkanslerns tillstånd att inrätta ett medicinskt läsesällskap. Kort derefter utvidgades sällskapet till upptagande af alla medicine doktorer och kirurgie magistrar, hvilka önskade inträde och erlade den stadgade årsafgiften. Sålunda organiseradt hade sällskapet sin första sammankomst d. 25 Okt. 1808, samt firade sin första offentliga årshögtid d. 2 Okt. 1810. Från och med sistnämnde år har sällskapet oafbrutet hållit sammankomster, hvarje tisdagsafton under hela året, med undantag af Juni, Juli och Augusti månader, då sällskapet sammanträder blott hvarannan tisdag. Från och med samma år har ock sällskapet, genom sina sekreterare, låtit afgifva årsberättelser om Svenska läkare-sällskapets arbeten. Serien af årsberättelser är afbruten endast vid åren 1833 och 1834, för hvilka inga berättelser utkommit, samt fortgår till och med år 1841, hvarefter årsberättelsen utbyttes mot förhandlingar vid Svenska läkare-sällskapets sammankomster, hvilka sedan dess tryckas i tidskriften Hygiæa. Tid efter annan har sällskapets organisation undergått förändringar. Ifrån att i början vara ett helt och hållet enskildt läsesällskap, fick det en i visst hänseende mera offentlig karakter, genom sina stadgar af år 1816, 1828 och 1835, hvarigenom sällskapets ändamål bestämdes, "att för rikets läkare och apothekare bilda en litterär föreningspunkt, samt att verksamt bidraga till medicinska vetenskapernas förkofran och spridande", och efter att af staten hafva år 1815 erhållit ett årligt anslag af 500 R:dr B:ko. Men först år 1835, och med anledning af ett utaf nuvarande sekreteraren framstäldt förslag, antog sällskapet, tillika med nya stadgar, en ordförande samt i och med detsamma den form af lärdt öfverläggande sällskap, som det för närvarande äger. Ordförande väljes hvarje år, och får ej omväljas; sekreterare, bibliothekarie och skattmästare väljas hvart tredje år och kunna omväljas. Sällskapets förste ordförande var medicinal-rådet Trafvenfelt. Dess sekreterare hafva varit: Gadelius åren 1810—12, Trafvenfelt 1813—17, Carlander 1818, Gadelius 1819—21, Ekström (nu Ekströmer) 1822—29, Ronander 1830—34, Setterblad 1835—36 och Sondén sedan år 1837. Förnämligast genom testamenten och gåfvor af Hrr Hagströmer, Wertmüller, Wenner, Gistrén, Westring och Mortinson har sällskapet samlat ett kapital, hvilket betryggar dess ekonomiska bestånd. Det äger ett eget hus, brandförsäkradt till 12,000 R:dr B:ko, i hvilket finnes: sällskapets sessions-sal, som tillika innehåller dess bibliothek, omkring 6,000 band, samt boställsrum för sekreteraren* och bibliothekarien, hvilken förmån utgör desse tjenstemäns lön. Ordföranden och skattmästaren uppbära deremot intet slags aflöning. Utom de ofvannämnde årsberättelserna utgifver sällskapet, sedan år 1812, Svenska läkare-sällskapets handlingar. Den första serien af denna samling innefattar 12 band, hvaraf det sista utkom år 1833. Af den senare serien, Svenska läkare-sällskapets nya handlingar, utkom första bandet år 1837, och det femte är nu (1848) under tryckning. Från och med år 1844 öfvertog sällskapet utgifvandet af Hygiea, medicinsk och farmaceutisk månadsskrift, hvilken förut utgafs af enskildte. Men utom denna jemna litterära verksamhet i vetenskapens och sällskapets intresse, afser sällskapet, såsom sitt hufvudsyfte, att genom sina sammankomster utbyta och kringsprida praktisk medicinsk erfarenhet. I enlighet härmed har sällskapet också städse lagt sig vinning om att gagna allmänheten, till hvilken ända sällskapet ofta afgifvit utlåtanden öfver till detsamma hänskjutna frågor, på anmodan af kongl. sundhets-kollegium och karantäns-kommissionen meddelat föreskrifter om farsoters eller andra sjukdomars förekommande eller behandling, m. m., till exempel år 1813, förslag till skendödas räddning i Stockholm; yttrande 1816 öfver animala magnetismen; underrättelse om sättet att förvara sig mot kolera 1831; utlåtande 1841 om Philadelphiska fängelse-systemets inflytande på fångarnes helsa; yttrande om vattenkuranstalter, m. m. Åren 1820 och 1838 utsatte sällskapet prisämnen till täflan; det förra framkallade i dagen Ronanders berömda arbete i farmakologien. Såsom ett betygande af sin högaktning för utmärkta förtjenster om de medicinska vetenskaperna, kallar sällskapet inländske lärde till ledamöter, genom diplomer på Svenska, utländske deremot genom diplomer på Latin. I samma afsigt har sällskapet visat Hrr medicinal-rådet Trafvenfelt, konungens förste arkiater P. v. Afzelius och assessor Carlander en ännu högre utmärkelse, genom att redan under deras lifstid öfver dem låta pregla minnespenningar. Sällskapet utbyter sin tidskrift, Hygiea, mot åtskilliga utländska tidskrifter, och underhåller brefvexling med dylika utländska sällskap. Till hedersledamöter har sällskapet endast kallat aflidne landshöfdingen Nils v. Rosenstein samt H. Exc. grefve Carl Löwenhjelm, begge med hänseende till deras varma intresse för sällskapets verksamhet.

Läkertungor, herrekål, ormskallrebräken (Ophioglossum vulgatum), en ormbunkeväxt, hvilken förekommer på backiga ängar vid skogar, särdeles på slättbygden i mellersta delen af riket, den ätes af boskapen och användes något litet i husmedicinen.

Lämna, en ganska gammal adelig ätt, som gifvit Svenska riksrådet flera ledamöter och många an-

fria ansedde män. Den, som först omtalas i historien, var 1) **Greger Knutsson** till Salista och Arnö, hvilken lefde år 1272 och skref sig: *Quondam Ducis filius.* Hans son 2) **Måns Gregersson** d. ä. var konung Magni råd och Westmanna-lagman år 1288 till 1305. 3) **Håkan Jonsson,** riddare och Svea rikes marsk 1312—1318. 4) **Magnus Knutsson** till Stockaby, riksråd omkring 1305. 5) **Greger Månsson,** son till Måns Gregersson, blef riksråd 1319, Svea rikes drots 1325—1335, lagman i Westmanland och Dalarna, död 1350. Hans enka gick i Klara kloster. Hans bror 6) **Johan Magnusson,** blef riksråd 1335 och Westmanna-lagman 1355. Han var gift med Magni Smeks dotter, hvilken af Rosenhane kallas Axa eller Åsa, men af Stjernman Anna, och hvilken år 1328 skall hafva låtit bygga Wada kyrka i Upland. 7) **Måns Gregersson** d. y. till Arnö och Grönsö, riksråd och lagman i Westmanland och derefter i Upland, son af riksdrotset Greger Magnusson, väpnare, var riksråd från 1356 till sin död 1374. Hans broder **Jon Gregersson,** var riksråd 1375. 9) **Greger Bengtsson,** riksråd 1388. 10) **Greger Månsson,** en son till Måns Gregersson d. y., riddare och riksråd 1396, lefde ännu år 1420. 11) **Greger Bengtsson,** höfvidsman på Örebro hus, riddare och riksråd 1436, dog på 1470-talet.

Lämmsmedjan, jernbruk. Se: *Fors.*

Län, eller förläningar, kallades fordom de åt vissa personer på lifstid, vissa år eller behaglig tid gjorda upplåtelser af städer, slott eller jordområden, med andel i eller alla de förmåner, som från dem tillkom regeringen; men emot vissa vilkor från *låntagarens* eller *länsherrens* sida. Dessa vilkor vora alltid vapentjenst och ofta penningeafgift, m. m. Länsväsendet, egentligen uppkommet i Tyskland, är ganska gammalt i Norden. I Norrige fanns det redan under Olof den heliges tid, eller i början af 11:te århundradet; men är något yngre i Sverige. Under unionstiden erhöll det sin första utbildning, och upphörde först med konung Carl XI:s reduktion, då de sista förläningarne, grefve- och friherreskapen indrogos. Utom de stora, allmänna s. k. Fanelänen, med hvilka alltid följde ett eller flera befästade slott, och hvarföre förläningsmannen måste hålla en större beväpnad styrka till konungens tjenst, funnos äfven andra och mindre län. Dessa delades i *pant-*, *räkenskaps-* och *benådningslän.* Namnet på de förstnämnda af dessa antyder, att de lemnades åt kronans fordringsägare med alla dess inkomster, såsom säkerhet för försträckta penningar eller andra medel, att bibehållas till dess fordran blifvit till fyllo betald. På dessa vilkor blefvo stundom hela landsorter pantlän i enskildtes händer. Innehafvare af räkenskapslänen ägde att till kronan erlägga en viss andel af inkomsterna från länen, hvarifrån åter de som erhållit benådningslän voro frikallade. De stora eller fanelänens bibehållande åt infödda män utgjorde alltid ett vilkor, hvarvid unionskonungarne måste förbinda sig, vid emottagande af thronen, och hvars öfverträdande vållade det största missnöjet och de flesta upproren. Vid bortgifvandet och emottagandet begagnas åtskilliga från Tyskland lånade ceremonier, hvaribland öfverlemnandet af en fana. Den störste förläningsman Sverige ägt var riksdrotset Bo Jonsson Grip, i konung Albrekts af Mecklenburg tid. Han innehade Stockholms, Nyköpings, Kalmar, Åbo, Wiborgs, Raseborgs, Tavastehus, Korsholms, Örestens, Oppenstens och Forsholms slott och län, utom Åland och Rumlaborgs län, hvilket innefattade Jönköping och halfva Småland. Näst honom var Sten Sture d. ä., som vid konung Hans uppstigande på thronen, tilltvingade sig hela Finland, Nyköping, Färingsön, Svartsjö, Sorunda och Östmo socknar, öster och vester Rekarne, samt Getala-hed vid Skara. På sådant sätt blefvo förläningsmännen ofta mägtigare än sjelfva konungarne, och länsväsendet en källa af oupphörliga oredor i riket, och ett ständigt utarmande och förtryck af det egentliga folket. De län, hvaruti Sverige i administrativt eller civilt hänseende indelas, äro 24 till antalet, utom Stockholms stad hvilken utgör ett öfverståthållareskap. Dessa län äro: Stockholms, Upsala, Westmanlands eller Westerås, Södermanlands eller Nyköpings, Östergöthlands eller Linköpings, Jönköpings, Kronobergs eller Wexjö, Kalmar, Gottlands eller Wisby, Blekinge eller Carlskrona, Christianstads, Malmöhus eller Malmö, Hallands eller Halmstads, Götheborgs och Bohus, Elfsborgs eller Wenersborgs, Skaraborgs eller Mariestads, Nerikes eller Örebro, Wermlands eller Carlstads, Stora Kopparbergs eller Falu, Gefleborgs eller Gefle, Westernorrlands eller Hernösands, Jemtlands, Westerbottens, samt Norrbottens län. (Se för öfrigt under dessa ord.)

Läna, detsamma som *luta*, af Tyska ordet *lehnen.* Deraf *länstol* (icke *ländstol*).

Längden drager lasset, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande, att med tiden kan mycket uträttas.

Länghem eller **Längjum,** en socken med Dannicke, Månstad och Åsarp, belägen i Kinds härad och kontrakt af Elfsborgs län och Götheborgs stift, 2 ¼ mil O.S.O. från Borås. Kyrkan, byggd af sten, förbättrad och tillbyggd 1805, ligger lågt, omgifven af Länghems by. Här finnes grefliga Sparreska grafchoret, uppfördt af sten. I detta chor hvilar äfven riksrådet Erik Gustafsson Stenbock, död år 1599, och dess fru Malin Sture, död 1610, namnkunnig genom sin kärlekshandel och hennes bortförande från Hörningsholm. I socknen märkes säteriet *Torpa*, 2 mtl. (se detta ord), hvarunder hör *Limmaryds* glasbruk i Åsarps socken. Pastoratet hör till 2 kl. patr. Patronaträtten tillhör ägaren af Torpa säteri. Socknen innefattar 26 ¼ mtl. och har 1,310 invånare på en areal af 19,787 tunnl., af hvilka 3,250 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Lämna, en socken med Blidö, belägen i Frötuna skeppslag af Stockholms län, Sjuhundra kontrakt af Upsala stift, 1 mil S. från Norrtelje, vid saltsjön. Här märkes: *Penningeby,* ett urgammalt sä-

teri (se detta ord), *Blidö* säteri 1 ½ mtl., kallades förut Fånö. Har tillhört slägterna Banér, Lejonhufvud, Fleming, Horn, Robsahm, Yxkull, Grundelstjerna och Lagerheim. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 80⅝ och har 1,730 invånare. Dess areal utgör 29,253 tunnl., af hvilka 1,680 äro sjöar och kärr. Adr. Norrtelje.

Länna i Almunge socken af Upland 4 mtl. och *Marma* 3 mtl., hafva länge utgjort en samfäldt egendom. En Bengt Larsson, som ägde Länna, var erkebiskop Trolles anhängare, och afrättades derföre. Gården var kungsgård 1562, då den utbyttes af fälttygmästaren och ståthållaren Anders Sigfridsson Rålamb. Landshöfdingen Bror Anders Rålamb tillbytte sig Marma 1626 af Axel Kurk. Egendomen har sedan dess tillhört flere slägter, tills den kom i grefliga slägten Brahes ägo; hvilken nu innehar den. En fjerdingsväg från gården på Marma ägor är *Länna masugn* belägen. Den hitflyttades 1758 från Vattholma bruk.

Länna, jernbruk. Se: *Lenna*.

Länsbokhållare är en underordnad tjensteman hos konungens befallningshafvande. Likasom länsnotarien biträder landssekreteraren vid kansliet och expeditionerna, så är länsbokhållaren ställd vid sidan af landskamereraren, i och för uppbörden och räkningen deröfver. Någon gång finnes ej länsbokhållare vid landskontoret. De utnämnas af kammar-kollegium. (Se för öfrigt *Landskamrerare.*)

Länskartor utarbetas af topografiska korpsen och utgifvas i en skala af en 200,000-del. Dessa kartor skola upptaga, utom vanliga föremål, hvilka finnas på sådana kartor, ortens skaplynne, såsom berg, höjder och dalgångar. Hvarje länskarta skall äfven åtföljas af en statistisk beskrifning om länet. Af dessa länskartor äro redan utkomne öfver Örebro, Westerås och Skaraborgs län.

Länsman var i fordna tider en benämning, hvilken medförde större anseende och magt än i våra dagar. Väl hade icke Sverige ett länssystem, sådant som södra och vestra Europas feodalförfattning; men konungens rätt att förläna län var likväl en gammal rättighet för Svenska folkets regent, och den som innehade län af konungen, kallades konungens länsman eller äfven länsherre. Länen voro ej ärftliga, och ägandet af dem innefattade egentligen rätt att uppbära kronans inkomst af vissa gods och orter. Stundom talas äfven i gamla handlingar om "læn opa räkenskap" d. ä. län, der länsmannen var ett slags fogde, som uppbar kronans skatt. Län af kronans egne gods förekomma äfven. Ofta var länsmannen en höfding å konungens vägnar öfver landsorten, och länet utgjorde lönen. Från denna sistnämnde egenskap har tvifvelsutan länsmans-benämningen fått sin nuvarande betydelse, ehuru skillnaden i alla fall är stor. Forntidens länsmän kallades äfven landsherrar, och skulle något embete i våra dagar svara deremot, så vore det snarare landshöfdingarnes än länsmännens. De förstnämnde eller landshöfdinge-embetena höra till de statsinrättningar, som Sverige erhöll af den store, allt ordnande Gustaf Adolfs hand. De förekomma i 1634 års regeringsform, och hade uppstått såsom en ur tidens behof framgående inrättning under den näst föregående tiden. Det utgjorde en af de ideer till en omfattande systematisk organisation, som voro egna för detta tidehvarf. Förut hade dock redan en annan embetsmannagrad blifvit ställd i länsmännens ställe eller öfver dem, nemligen fogdarne. Dessa, förut omedelbart konungens undergifne, blefvo nu landshöfdingarnes underordnande, och länsmännen intogo en ännu lägre grad. Vid samma tid — 17:de århundradet — blef äfven den grundsatsen gällande, att embetsmännen icke borde lönas med förläningar och kronans skatter, utan med lön på stat, och när dertill kom konung Carl XI:s reduktion, då de fleste förläningar indrogos, är naturligt, att länsmännen alldeles förlorade sin gamla karakter, och benämningen qvarstod såsom den enda lemningen af ett försvunnet förhållande. Nu mera betecknar denna titel kronans lägre uppbördsbetjenter, hvilka tillika äro polistjenstemän på landsbygden. Länsmännen lyda under konungens befallningshafvande, såsom sina förmän, och äro deras verkställande tjenare i sista, likasom kronofogdarne i första hand. Länsmän finnas ett betydligt antal i hvarje fögderi, i vissa orter en för hvarje socken. Rättvisans skipande hör dem icke till; men väl att besörja verkställandet af domstolarnes utslag, likasom af den förvaltande magtens. År 1842 stadgades att, innan någon till länsmanstjenst befordras, hvilken icke vid universitetet genomgått sådan examen, som fordras för inträde i rikets rättegångs- eller förvaltningsverk, skall han undergå inför landshöfding, lands-sekreterare och lands-kamererare, eller inför desse sednare då landshöfdinge-embetet under vakans, eller när landshöfdingen på längre tid är frånvarande, af dem utöfvas, dervid han bör gifva nöjaktiga prof af: *a*) förmåga att i skrift redigt uttrycka sig på Svenska språket *b*) färdighet att räkna i enkla eller brutna tal, samt *c*) försvarlig kännedom af allmänna lagen och serskilda författningar i de delar deraf, som handla om vilkoren och sättet för personers häktande, åtals utförande, syneförrättningars, utmätningars och straffs verkställande, utgörandet af de jorden åliggande allmänna besvär, samt om hvad i öfrigt för allmänna ordningens och säkerhetens vidmagthållande länsmännen tillhör att iakttaga.

Länsnotarie är landssekreterarens biträde med kansligöromålen. Han är ett slags sekreterare hos konungens befallningshafvande (landshöfdingarne).

Länäs, Ytter-, annex till Thorsåker, beläget i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 4 mil N.N.V. från Hernösand. Kyrkan, af sten, på ett näs af socken, är till sin första byggnad uråldrig; den skall för mer än 300 år sedan varit moderkyrka, och har flera gånger blifvit förbättrad. Vattendrag genomskära socknen efter två dälder, det ena från *Lesjön*, utfaller i *Edsfjärden*, men det andra ifrån *Wåla* och flere fjällsjöar utlöper i *Bållsta*-ån. I Edsån skola tillförene funnits perlor, men träffas nu allenast odugliga musslor. Ångerman-elfven omgifver en stor del af

sockneas ägor. Fjärdarne äro på flera ställen här nedanföre så djupa, att ingen der kan fälla ankar. I socknen märkes: *Bållsta* masugn, anlagd 1738 af Joh. Classon och Jac. Pollack, samt äges till hälften under Gålsjö och Björkå bruk och andra hälften af Graninge-verken, hvilka härifrån hemta tackjern, som märkes XII. B. Utom belägenheten midt i bygden på ett jemnt land, som gör utsigten angenäm, äro flere förmåner af ymnigt vattendrag från Wåla, Forse och andra små sjöar samt läget vid Länäs-fjärden så beqväm, att fartygen der lägga till med malmlaster, som hemtas från Utön och Roslagen. *Hornöströms* pappersbruk, anlagdt af inspektor Lars Hornæus. Sockneas lastningsplats är vid Nyland, i fjärden närmare hafvet, der större fartyg hafva beqväm hamn. Ibland ålderdomsminnen omtalas här lemningar af en skans eller borg på Stensäters ägor. Denna *Stensäters borg* beskrifves som en brant klippa, till 250 alnar hög, rund på alla sidor, men med stenig uppgång på södra ändan, som varit förskansad med en 50 alnar lång och 5 alnar tjock mur, är ofvanpå slät med 500 alnars diameter, med 3 upphuggna hål att deri samla vatten. Kulor, betsel och svärdsfästen, som funnits deromkring, utvisa, att den fordom tjenat till något försvarsverk. Socknen består af 31 mtl. och har 1,370 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Hernösand.

Länäs, Öfver-, annex till Botheå, beläget i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 6 ½ mil N.N.V. från Hernösand. Kyrkan af sten, på en höjd norr om Ångerman-elfven, är till sin ålder obekant. Ett ställe härintill kallas ännu "gillstuguvallen", hvarest fordom ett gille eller värdshus säges stått för resande, som besökt den i granskapet då namnkunnige Sånga brunn. Sjöar finnas här flere större och mindre, hvaribland *Tan-, Mjö-* och *Björk*-sjöarne. I socknen märkes: *Holm*, säteri och *Björkå*, jernbruk (se detta ord). Socknen består af 20 mtl. och har 643 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Hernösand.

Läppegäld kallades fordom, då bakdantare, i brist af böter, ristades igenom läppen, såsom ett straff för deras vanart.

Lärbro eller **Läderbro,** socken med Hellvi, belägen på Gottland i Forsa ting, 3 ½ mil N.O. från Wisby, vid hafvet. Kyrkan skall hafva blifvit uppbyggd af sten år 1086, och har flera uthuggna bilder samt 8 likstenar med runor. Inom socknen finnas ruiner efter en kyrka, fordom tillhörig Gahus församling, som var förenad med Lärbro. Läderbro skall, enligt traditionen, hafva sitt namn deraf, att Nord-Gauterne gingo öfver Läderbro graf, (den tiden segelled genom landet) på sina i vattnet kastade lädermatsäckar, emot konung Birgers Tyska knektar, som förut slagit Söder-Gauterne. Allmogen hade då församlat sig på *Lekarehed*, en stor slätt på östra sidan om nuvarande Läderbro kyrka. På den ännu s. k. *S:t Olofsholmen* på nordöstra sidan af ön, landsteg konung Olof Haraldsson, i afsigt att införa kristna läran på Gottland. Han uppbyggde ett kapell på holmen och omvände en del af norra Gottlands inbyggare; men de södra Gauterne grepo deremot till vapen för att fördrifva de kristna. På Lekarehed anfölls konung Olofs krigare af hedningarne. Slaget var blodigt och utgången vacklande. Olof fäktade sjelf med största tapperhet, och kastade sig under striden på knä uppå en sten, som ännu visas; han bad Gud om bistånd, de kristna segrade och landet antog sedan öfverallt kristna läran. Bönen var så kraftig, att spår eller tio runda hål ännu lära finnas uti stenen efter S:t Olofs armbågar, hopknäpta händer och knän i tvenne ställningar. Vid *Röcklinge backe* stod ett slag emellan konung Birger och Gauterne af norra tredungen, anförde af en man från Angelsbo gård. Träffningen var hård; ty anföraren återkom blott med 2 man af 12. Konungen skall blifvit tillfångatagen med sin förste hofman, under en hasselbuske å Läderbro gärde, sedan kallad stora och lilla *kungshasseln*. Den förbittrade allmogen ernade slå ihjel honom; men hindrades derifrån, genom föreställningar af en förståndig man från Heinum, som bad dem tänka på vanäran att bära händer på en konung, och den hämnd de derigenom kunde erfara. Konungen lärer sedan blifvit förd till Wisby och dröjt der till följande året, under hvilken tid förlikning skedde, och han bekräftade Gottländningarnes fordna privilegier. Söder om Läderbro graf synes ett skeppsskrof, som vid huggning befanns vara af alldeles friskt eketräd. I ett berg anträffas ännu hällristningar. Här står äfven den s. k. *Sangelsten*, en gneisklippa af nära sferisk form och 3 fots diameter, som har den besynnerliga egenskapen, att klinga om man slår derpå med en annan sten. På S:t Olofsholm finnas ruiner efter ett kapell, hvilket säges varit det äldsta på Gottland, uppbygdt af en Ormika af Hainam (Heinhem), som der blifvit döpt af Olof Haraldsson. Romerska, Arabiska och Persiska mynt hafva blifvit funne i denna sockens jord. Socknen hör till 1 kl. preb. Den består af 29 ⅛ och har 1,180 invånare. Dess areal utgör 21,939 tunnl., af hvilka 1,250 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Lärdomsskolor kallas, i motsats mot folkskolor å ena sidan och universiteter å den andra, de läroverk, hvarest den högre bildningen grundlägges. Vid universiteterna fullbordas den och vid folkskolorna kommer den icke i fråga. Lärdomsskolorna voro ursprungligen klosterskolor, eller åtminstone beroende af den katholska hierarkien. Såsom sådane upphörde de vid reformationen; men upprättades på ny grund af konung Gustaf II Adolf. Ifrån hans tid härleder sig lärdomsskolans delning i gymnasium och egentlig skola, en delning mera godtycklig än grundad i sakens natur, enär gymnasium icke är något annat än elementarläroverk, likasom skolan. I våra dagar är frågan väckt, att förena begge inrättningarne till en enda, för att vinna större enhet i undervisning och skoltukt. Lärdomsskolorna, hvilka äfven benämnas trivialskolor, stå under biskopens styrelse såsom eforus, och i vissa fall under styrelse af domkapitlen. Man skiljer

emellan högre lärdomsskolor och lägre. I de förra finnas fyra klasser med en rektor, en konrektor och tre kolleger; de senare äro mindre så väl till lärarnes antal som undervisningens vidd. Med lärdomsskolan står apologistklassen i förbindelse, under samma styrelse; men med en egen, stundom med två lärare. Der meddelas den undervisning, som ansetts företrädesvis erforderlig för borgerliga yrken. Apologistklassen, ehuru till förvaltning och skoltukt förenad med lärdomsskolan, är i afseende på undervisningen alldeles skiljd derifrån. Lärdomsskolan följer ännu den gamla methoden, af s. k. klassläsning, d. ä. att en och samma lärare undervisar i alla läroämnen uti en viss klass, och skiljer sig deruti från den nya methoden af ämnesläsning, d. ä. att hvarje lärare föredrager vissa ämnen i alla klasser, en method som blifvit tillämpad i vissa andra läroverk, särdeles elementarskolan i Stockholm och krigsakademien på Carlberg. En annan utmärkande egenskap för lärdomsskolan är den årliga flyttningen, d. ä. att lärjungarne flyttas ur lägre till högre klass blott efter en viss tillryggalagd tid; men icke när som helst efter aflagda kunskapsprof. Icke heller är något fritt val af läroämnen tillåtet, utan den som inträdt i skolan måste begagna undervisningen i alla ämnen. Högre lärdomsskolor finnas i Upsala och Lund, under namn af kathedralskolor, samt i Gefle, Nyköping, Örebro, Falun, Jönköping, Malmö, Piteå, Umeå, Hudiksvall, och för öfrigt i alla städer, som äro biskopssäten, samt Stockholms stad, hvilken har tvenne sådane skolor, en på Norrmalm i S:t Clara och en på söder i S:t Maria Magdalena församling. Lägre lärdomsskolor finnas uti Norrköping, Söderköping, Wadstena, Skenninge, Wimmerby, Ekesjö, Alingsås, Christianstad, Carlskrona, Ystad, Landskrona, Helsingborg, Carlshamn, Uddevalla, Warberg, Halmstad, Åmål, samt apologistskolor i Stockholm uti S:t Jakobs, S:t Catharina, Kungsholms, Ladugårdslands, Adolf Fredriks och Storkyrko-församlingarne, samt i en mängd andra städer. (Se för öfrigt *Elementarläroverk*.)

Lärftskramhandeln har i Stockholm, intill 1847, tillhört en serskildt societet. Dess angelägenheter vårdades af en hufvudman och fem deputerade, hvilka valdes af societetens ledamöter, antingen inför handelskollegium eller i någon societetens allmänna sammankomst. De deputerade fortforo i utöfningen af sitt kall, så länge de det åstundade, men kunde, om de så önskade, ombyta hvart tredje år. Uteslutande till deras yrke hörde, före nämnde tid, att handla med ylletröjor, -strumpor, -mössor, -sasjetter, tryckta sarger och tryckta flaneller; linnemanufakturvaror, med undantag af fasonerade linnetyger, tjenliga till öfverklädnad; allahanda bomullstillverkningar, hvarunder kattuner, nopkin och parkum äfven begrepos; alla inrikes tillverkade linneväfnader, bestående i finare och gröfre lärfter, foderväf, blagarn, buldan, bolstervar och dräll, grof tråd, band, strumpor, tröjor och mössor af tråd m. m. som kunna under namn af landtmannavaror hänföras, tillhörde egentligen endast lärftskramhandlaresocieteten, med rättighet att låta de dertill tjenlige väfnader färga, trycka, styfva, stärka och glätta, och med hvilka varors upphandlande och försäljning krambodshandlande icke fingo befatta sig, utom hvad de till styf och vek kamfas samt färgade bomullslärfter kunde behöfva, hvilka trenne persedlar dem tilläts till salu hålla; såsom enskild handel, yllne varor, som från landsorterne till salu infördes, såsom valmar, Westgöthetyg och andra yllne tyger, ryor, bord-, säng- och hästtäcken, vepor, golfmattor, tröjor, mössor, vantar och strumpor; färdiggjorda kläder af bolstervar, vadmal och andra landtmannatillverkningar, såsom rockar, byxor, tröjor och dylikt.

Lärje eller **Lärjeholm**, säteri vid Götha elf, ½ mil från Götheborg i Angereds socken. Det tillhörde fordom fältmarskalken Herman Wrangel, som skref sig till Lärjeholm. Det uppbrändes under kriget år 1645 d. 2 Aug. af Danska trupper under anförande af Hannibal Sehested; blef berustadt vid reduktionen 1682 och ägdes af burggrefven i Götheborg Hans v. Gerdes. Dess närvarande ägare är herr Nolleroth.

Lärka (Alauda), ett slägte af sparffoglarnes andra underafdelnings tionde familj, sparfvar, utmärkt genom medelmåttig, rät, kegelformig, trind, vid roten mer bred än hög näbb, med hela käkkanter; näsborrarne, vid näbbroten glest skylda af små fjädrar; benen med temligen korta tarser och bakklon lång nästan rak; honan och ungarne föga olika den gamla hannen. Hos oss finnas tvenne arter, nemligen: *Sånglärka* (A. arvensis), af 7½ tums längd och 14½ tums vingbredd, ofvan rostgrå med svarta fläckar; magen hvitaktig; bröstet brunfläckigt; från näsborrarne öfver ögat ett gulaktigt streck; tinningarne bruna; näbben ofvan brun, under blek, vid roten gulaktig; benen ljust köttfärgade. Omvexlar helt hvit, något stötande i gult, eller helt svart, stundom med hvit stjert och vingpennor. Förekommer öfverallt på åkerfält, från Skåne till Norrland, såsom flyttfogel och anländer tidigast af alla sådana, samt qvarstannar stundom ända till December. Då hon sjunger sitter hon stundom på marken på en tufva, men vanligen uppstämmer hon högt i luften sin vackra sång. Dess locktoa om våren är ett: "*tirli*" om hösten liknar den mera: "*drüll*" Födoämnena utgöras af åtskilliga slags växtfrön samt insekter. Honan lägger 4—5 gråaktiga, med bruna oregelbundna fläckar beströdda ägg, 1 tum långa 6 linjer tjocka, uti ett okonstladt bo, sammanfogadt af torra grässtrån, på marken bland säd eller gräs. Hon sjunger äfven i bur angenämt och köttet är läckert och sundt, hvarföre hon fångas och jagas, dock icke hos oss i stort såsom i Tyskland. *Trädlärka* (A. arborea), af 6¼ tums längd; ofvan rostgrå med svarta fläckar; ett hvitt band ofvan ögonen omgifver nacken; en hvit fläck på vingvecket; under hvitaktig, med bruna fläckar på hals och bröst; stjerten tvär och kort; näbben ofvan mörkbrun, under blek; benen bleka; bakklon gulaktig. Förekommer som flyttfogel i skogar nära ängar och fält uti de mellersta landskaperna. Dess lock-

ten är ett välljudande: *"dudegij!"* och dess sång som är melodisk och skön, uppstämmer hon under det hon från toppen af ett träd höjer sig högt i luften och uppehåller sig der sväfvande en lång stund på samma fläck. Födoämnena äro desamma som sånglärkans. Äggen, som till ett antal af 4—5 läggas i ett bo på marken bland högt gräs eller ljung, bestående af torra grässtrån hopflätade med mossa, ull och hår, äro grå med bruna fläckar. Utom dessa begge arter förekommer äfven *Tofslärkan* (A. cristata) någon gång, ehuru undantagsvis och sällsynt, i Skåne.

Lärlingar. Enligt kongl. kommerse-kollegii underdåniga berättelse om fabrikernas och manufakturernas ställning år 1846, utgjorde antalet lärlingar vid handtverkerierne i städerne 7,061, hvaraf ensamt i Stockholm 1,881. Största antalet dernäst fanns i Götheborg, Norrköping, Carlskrona och Malmö. Antalet af handtverkslärlingar på landet utgjorde 8,562, hvaraf största delen i Malmöhus och dernäst Christianstads län, således sammanlagdt för hela riket 15,623 lärlingar.

Lärospån är intet mästerstycke, ett gammalt Svenskt talesätt, hvarmed förstås, att man måste krypa till dess man lär sig gå.

Läroverk. Utom enskildta undervisningsanstalter äger Sverige, i hvarje stad der biskop finnes, en lärdomsskola med apologistklass och ett gymnasium. I Lund och Upsala finnes icke gymnasium, men i dess ställe kathedralskolor, hvilka motsvara både gymnasium och lärdomsskola, och Stockholms stad har sitt eget gymnasium samt tvenne högre lärdomsskolor. Så kallade lägre lärdomsskolor äro inrättade i åtskilliga andra städer, och alla dessa skolor bilda det system af läroverk, som konung Gustaf II Adolf grundlade och hvilket derefter blifvit utbildadt efter hans grundsatser. I senare tider har, vid sidan af dessa inrättningar, uppvuxit nya elementarskolan i Stockholm och Athenæum i Gefle, der undervisning meddelas efter något olika methoder. Deruti äro dessa läroverk lika, att de utgöra förberedande anstalter för allmän bildning, icke för serskildta yrken. Sådana skolor äro deremot navigationsskolorna i Stockholm, Gefle, Götheborg och Malmö; vidare krigsakademien på Carlberg, teknologiska institutet, o. s. v. Högre, mera vetenskapliga instituter äro de båda universiteterne, artilleri-läroverket på Marieberg och Carolinska mediko-kirurgiska institutet. Alla dessa inrättningar afse mer och mindre lärd bildning, och skilja sig deruti från folkskolorna, af hvilka, enligt kongl. stadgan af 1842, bör finnas en i hvarje församling. Sådana hafva förut funnits på många ställen, till en stor del stiftade genom enskildtas frikostighet. De mindre städerne hafva sina serskildta skolor, deruti undervisningen, hitintills åtminstone, föga öfverstigit folkskolans kunskapsmått. (Se för öfrigt art. *Lärdomsskola*, *Gymnasium*, *Elementar-läroverk*, *Folkskola*.)

Läsebo eller Lessebo, 2 mtl. kronoskatte i Hofmantorps socken af Kronobergs län. Å detta hemmans ägor är Läsebo jernbruk anlagdt vid ån emellan sjöarne Läen och Yen. På 1600-talet kallades bruket Läsaboda. Dess första anläggning är obekant; dock förmenas att en smed, Erik Knutsson, från Åryd, på 1600-talet varit dess anläggare. År 1802 köptes Läsebo af bergsrådet och medicine doktorn Joh. Lor. Aschan. Bruket har 3 härdar och 933 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide. Malmtägten är grundad på sjö- och myrmalmer, eget eller köpt, mest af god beskaffenhet. Det härvarande s. k. högre frälsesmidet utgör 150 skepp:d, hvarförutan här finnes diverse manufaktur- och spiksmide; en kopparhammare, anlagd för kongl. skeppsvarfvets i Carlskrona behof. Hammarskatten utgöres med 7 skepp:d 16 lisp:d 13 skålp:d. Alla dessa verk äro under ett tak, och drifvas för öfverfall af 7 vattenhjul och 9 eldstäder för bläster, samt en flammugn. Gjuteriet är anlagdt 1803. Pappersbruket härstädes anlades på 1600-talet; men nuvarande ägaren har betydligt förbättradt det och 1836 anlagt maschinpappersbruk med 8 valsar. Här tillverkas årligen omkring 1,800 lisp:d papper, sysselsättande 130 personer, till större delen mindre arbetsföre. Jernbrukets stämpel visar L. B. och derofvan D. S. inom en krets af punkter; dess tillverkningar afsättes på Kalmar eller Carlskrona. För öfrigt finnes här skattlagd mjölqvarn med 2 par stenar, skattlagd enbladig såg, vexelundervisnings-skola anlagd 1828, bruks-nykterhetsförening samt brukspredikant. Ingen jord utlemnas till landtbonde utan att han frånsäger sig brännvinsbrännings-rättigheten. Läsebo är utmärkt väl bebygdt och beläget, samt tillhör J. L. Aschan.

Läseriet. Med detta namn har man betecknat de pietistiska rörelser, hvilka, tid efter annan, yppat sig inom Svenska församlingen. Namnet uppkom i senare hälften af förra seklet, för att utmärka den separatiska förening, som då bildade sig i Norrland för en mera praktisk religiositet, men hvilken inom kort urartade till en skenhelighet, som äflades att lysa genom yttre gudaktighetsöfningar och ett tillgjordt ifrande emot några kyrkliga former, andakts- och läroböcker, samt förkättrande af berömde lärare. Läseriet bör skiljas ifrån sektväsendet, emedan det icke direkt upphäfver någon af kyrkans erkända dogmer eller inflickar nya, men väl gifver åt några en öfverdrifven vigt, hvilken förringar de andra. Isynnerhet alstrar det origtiga begrepp i läran om nådens tillämpning och nådaståndet, samt tänker sig tron på ett sätt, som utesluter gerningarne. Derföre finner man sällan någon renlefnad hos läsare, utan man får äfven ofta höra dem försvara den satsen, att en sådan icke är nödvändig för saligheten, blott man tror. Med en sådan jesuitisk grundsats, och genom de frukter deraf alstras, såsom skenhelighet, andligt högmod och ofördragsamhet mot olika tänkande, m. m., utgör läseriet, ehuru icke egentligen något sektväsende, en kräfta för både kyrkan och staten, såsom fiendtligt för och dödande allt sannt andligt lif och många medborgerliga dygder. Inbördes oenighet, lättja och fiendtlighet mot allt nyttigt framåtskridande, jemte flera odygder utmärka alltid de orter, der läseriet, i den-

na dess fulare bemärkelse, hunnit rotfästa sig. Med den feberaktiga religiösa känslan parar sig ofta den gröfsta sinnlighet, hvilket stundom vid läsaresammankomsterna föranledt sådana orgier, som de bekanta "Engladanserna." På epileptiska åkommor sättes högt värde, såsom förmenta omedelbara verkningar af den helige ande. Läseriet omfattas hufvudsakligast af qvinnokönet, särdeles det ogifta, samt i allmänhet af sådana, hvilka icke hafva något att förlora på jorden. Besynnerligt nog verkar dess smitta endast i bergsbygder, der naturens lifligbet påtryckt folklynnet sin pregel, och gjort detta lättsinnigt och öppet för alla intryck. Således har läseriet sitt egentliga tillhåll i Norrland och Småland, samt äfven i den bergiga delen af Westergöthland, Dahl och Bohuslän; men visar sig aldrig i Skåne, Upland och på Westgöthaslätten, der folklynnet är mera trögt. Hufvudsakligast underhålles det af en hop yngre obefordrade prester, hvilka, bevekta af sina alltför knappa inkomster, gjort detsamma till en födkrok, som är ganska indrägtig. Sådant visar sig tydligt deraf, att de vanligtvis aldrig befatta sig vidare med detsamma, sedan de vunnit någon hjelplig befordran. Man har på senare tid fått skäl att förmoda, det läseriet i Sverige blifvit omhuldadt af Jesuiterna, och de med dem förbundna methodisterna, såsom särdeles lämpligt för utförandet af deras planer. (Se vidare: *Schartauainism*, *Åkianer*, m. fl.)

Läskerskor kallas de qvinnor, som vid kalkugnarne på Gottland sysselsättas med kalkens släckning. Det är anmärkningsvärdt, att dessa personer, nästan utan undantag, blifva mycket gamla och sällan dö under 80 års ålder.

Läst. En Svensk läst är olika med hänseende till de varor och produkter som derefter beräknas, sålunda håller 1 läst beck, pottaska, Lüneburgersalt, samt utländskt öl 12 tunnor; Franskt och Spanskt salt, 18 t:r; tjära och Norsk tran, 13 t:r; sill (packad) och annan fisk, 12 t:r. *Svår läst* är normen hvarefter fartygs drägtighet (d. v. s. tyngden, som de kunna bära) blir beräknad. — En svår läst är en tyngd af 18 skepp:d stapelstads- eller jernvigt, hvilken motsvaras af: 17 t:r kronbeck; 148 kubikfot (med obetydliga variationer) af diverse dimensioner plankor och bräder af furu; 30 à 32 t:r bafra; 24 à 25 t:r korn; 33 à 34 t:r malt; 21 à 22 t:r råg; 8 t:r hvete; 19 t:r salt kött; 15 t:r Cagliari-salt; 16½ t:r S:t Ybes-salt; 18 t:r sill; 17 Finska t:r smör; 18 t:r strömming; 15 t:r Finsk tjära; 1¾ famn björkved. Fremmande nationers skeppsmätningar beräknas i Svenska svåra läster på följande sätt:

Norska.				Danska och Holsteinska.		Holländska, Hamburgska, Lübeckska o. Bremiska.		Ryska.		Preussiska.		Engelska och Nordamerikanska.		Franska.		Spanska.		Portugisiska.	
Kommersläster.	Svenska svåra läster.	Trädläster.	Svenska svåra läster	Kommersläster.	Svenska svåra läster.	Läster.	Svenska svåra läster.	Kommersläster.	Svenska svåra läster.	Läster.	Svenska svåra läster.	Tons.	Svenska svåra läster.	Tonneaux.	Svenska svåra läster.	Tonnelades.	Svenska svåra läster.		Svenska svåra läster.
1	1½	1	—	1	1½	1	1	1	1	1	1	1	½	1	½	1	½	1	½
2	2½	2	2	2	2½	2	2	2	2	2	1½	2	1	2	1	2	1	2	1
3	3½	3	2½	3	3½	3	2½	3	3	3	2	3	1½	3	1½	3	1½	3	1½
4	4½	4	3½	4	4½	4	3½	4	3½	4	3	4	2	4	2	4	2	4	2
5	5½	5	4	5	5½	5	4	5	4½	5	3½	5	2½	5	2	5	2	5	2½
6	6½	6	5	6	6½	6	5	6	5½	6	4	6	2½	6	2½	6	2½	6	2½
7	7½	7	6	7	7½	7	6	7	6	7	5	7	3	7	3	7	3	7	3
8	8½	8	6½	8	8½	8	6½	8	7	8	5½	8	3½	8	3½	8	3½	8	3½
9	10	9	7½	9	10	9	7½	9	8	9	6	9	4	9	4	9	3½	9	4
10	11	10	8	10	11	10	8	10	9	10	7	10	4½	10	4	10	4	10	4½
20	21½	20	16	20	21½	20	16	20	17½	20	13½	20	8½	20	8	20	8	20	8½
30	32	30	24	30	32	30	24	30	26	30	20	30	12½	30	12	30	12	30	12½
40	43	40	32	40	43	40	32	40	34½	40	27	40	17	40	16	40	15½	40	17
50	53½	50	40	50	53½	50	40	50	43	50	33½	50	21	50	20	50	19½	50	21
60	64	60	48	60	64	60	48	60	51½	60	40	60	25	60	24	60	24	60	25
70	74½	70	56	70	74½	70	56	70	60	70	47	70	29½	70	28	70	27	70	29½
80	85½	80	64	80	85½	80	64	80	68½	80	53½	80	33½	80	32	80	31	80	33½
90	96	90	72	90	96	90	72	90	77½	90	60	90	38	90	36	90	35	90	38
100	106½	100	80	100	106½	100	80	100	86	100	67	100	42	100	40	100	38½	100	42
200	213	200	160	200	213	200	160	200	171½	200	133½	200	83½	200	80	200	77	200	83½
												300	125	300	120	300	115½	300	125

Befraktningar ske 1:o) pr läst = 4,800 skålp:d vikt.-vigt kaffe, tobak, risgryn, socker; 12 skepp:d vikt.-vigt alun; 2,400 skålp:d vikt.-vigt bomull (se 2:o), 15 skepp:d stapelst.-vigt jern, stål, koppar, messing, bly, af alla slag, utom bleck i lådor (se 2:o); 13 t:r beck och tjära; än 116⅔, än 112½ (något varierande på olika ställen) kubikfot trädvaror; men att frakta dem pr läst har för det mesta upphört (se 2:o); 6 skepp:d vikt.-vigt lin, hampa, tågvirke, humla, talg; 2:o) samt efter tunna (fast mål) spannmål, salt; tunna vitriol, rödfärg, svafvel, salt sill och d:o annan fisk, d:o kött, d:o fläsk, tran; tunna eller fjerding smör; skepp:d vikt.-vigt stockfisk; bal ull, bomull; låda bleck; stycke

af hudar; Petersburg standard för trädvaror, hvilken beräknas = 165 Engelska kubikfot för plankor, bräder battens: = 150 kubikfot fyrkantigt timmer: = 120 kubikfot för master, spiror och rundt timmer i allmänhet. Petersburg standard är nu det brukligaste befraktningssätt för trädvaror; dess kubikfot äro Engelskt mått. Ofta räknas Engelskt ton för jern. 1 ton = 7 $\frac{1}{2}$ skepp:d stapelstadsvigt.

Lästringe, annex till Thorsåker, beläget i Rönö härad af Södermanlands län, 2 $\frac{3}{4}$ mil N.O. från Nyköping. Socknen innefattar 15 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 530 invånare. Af dess areal 7,984 tunnl. äro 600 sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Lät, i forn-Svenskan *ouppodlad.* I Westgöthalagen heter det: "Utan hun se läth" (om icke jorden var ouppodlad).

Lätt. Under detta namn och med titel af kapiten, har en från Skåne, under konung Carl IX:s tid, undankommen snapphane gjort sig särdeles ryktbar i Bohuslän. Han skall hafva varit en lika grym som öfverdådig röfvare, och haft sitt tillhåll i Ljungs socken, halfannan mil ifrån Uddevalla, hvarest han vid ett trångt pass vid Ljungskile anhöll och beskattade resande. Efter många fruktlösa försök att gripa honom, fångades han slutligen af en länsman Grefve, stamfader till Greiffeska slägten, hvilken tjensteman, genom en väl uttänkt list, förstod att afväpna honom.

Löa eller **Källshammar**, bergsmanshammare i Ramsbergs socken af Nerikes län, har 1 härd och 430 skepp:d 6 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, med 4 skepp:d 6 lisp:d 1 skålp:d hammarskatt. Skeppar på Stockholm. Äges af bergsmän. Smidesstämpeln är N inom en krets af punkter.

Löberöd, frälse-säteri, 4 $\frac{1}{2}$ mtl., i Hammarlunda socken af Malmöhus län, har utmärkt vacker och prydlig hufvudbyggnad, grundmurad, tvenne våningar hög utom undervåningen, hvari alla rummen äro hvälfda. På midten af denna stora och ansenliga byggnad, med vacker belägenhet i skog och vid en mindre sjö, är ett fyrkantigt torn med en vindeltrappa för uppgång i öfra våningarne. Egendomen har ganska stora och väl byggda uthus af gråsten, en betydlig och väl inrättad trädgård med park, mycken och god åker, bestående mest af lermylla, stort höbol, goda beteshagar, betydlig hög- och surskog af alla slag, samt stora torfmossar; en vattenqvarn och sågqvarn, samt kalkugn till eget behof. De vid egendomen i senare åren gjorda betydliga uppodlingar och dikningar hafva åt densamma gifvit ett förökadt värde, och räknas den derföre också bland de betydligare i länet. Säteriet har tillhört framl. H. Exc. grefve Jakob Gustaf De la Gardie, som här samlade ett betydligt bibliothek och en mängd handskrifter, af hvilka han låtit utgifva flera historiska dokumenter i det s. k. De la Gardieska arkivet.

Löddare eller **Lyddare**, i gamla Svenskan detsamma som *lekare*, *gycklare.*

Löderup, en socken med Hörup, utgör ett regalt pastorat af 1 kl., är beläget i Ingelstads härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 1 $\frac{3}{4}$ mil Ö. från Ystad, vid hafvet. Socknen innefattar 38 $\frac{2}{3}$ mtl. och har 1,685 invånare. Af dess areal 7,660 tunnl. äro 350 sjö och kärr. Adr. Ystad.

Lödese, Gamla, var fordom ett gammalt konunga- eller jarlasäte, och sedan en ansenlig och välbefäst stad, kallad *Liodhus* och *Lodehus*, 4 mil från Ny Lödese (se nedan) och Götha elfs utlopp i hafvet, S:t Peders socken af Westergöthland. Denna stad nämnes i tionde århundradet och var då en vanlig hamn för dem som seglade i Vesterhafvet. År 1249 afslutades här fred emellan Sverige och Norrige, vid hvilket tillfälle äfven afgjordes giftermålet emellan konung Håkan i Norrige och Birger Jarls dotter Richissa. Peder Porse erhöll Lödese slott och län år 1278, genom tvång af konung Magnus Ladulås, för att göra sig betald för ett lån till konung Erik Glipping. År 1296 eller 1297 lär staden blifvit förstörd af vådeld. År 1304, under oenigheten emellan hertigarne Erik och Waldemar samt deras broder konung Birger, blef Lödese intaget och uppbrändt af hertigarne, men sedan åter uppbygdt. Samme hertigar emottogo här 1313 sina brudar på ett praktfullt och kostbart sätt, och hertig Erik höll här ett yppigt hof, hvarom rimkrönikan förtäljer:

Om Paskana (påsk) gjorde han ett hof
I Lödösom med mycket lof,
Han af mangom mannen fick,
För then thockt han ther begick
The gärande spelmän, gycklare voro ther alle rijke.
Torney ok dans var tha upväkt
Ok afund ok illvilja niderläkt.

Vid hans hemkomst derstädes voro "fidlare, pipare", m. m. ankomne från många land. Rimkrönikan beskrifver vidare:

Ofvan till yppet var thet huus,
På en biälke stodo ljus,
The brunno upp igenom saln sva,
Hoo i mörkret ville uth, han måtte väl sig att gaa.

Här hölls år 1305 ett häfdabyte på 5 år, emellan konung Birger å rikets vägnar, samt hertigarne Erik och Waldemar, i närvaro af flere rikets herrar och biskopar. Lödese slott kom då på hertig Eriks andel. Efter slaget vid Falköping 1389, der konung Albrekt blef fången, emottog drottning Margaretha konungen och andra förnäma fångar i Lödese. Borgmästaren i denna stad, var år 1436 en ibland de 40 Sveriges röstägande, som enligt Kalmare-unionens förklaring, ifrån Sverige skulle förrätta konungavalet i Kalmar för alla tre rikena. År 1452 hade Christian I intagit denna fästning; men den återtogs af Thord Bonde, hvarvid besättningen tillika med 60 riddare och svenner blefvo fångne. Lifsmedel, vapen och hästar blefvo Svenskarnes byte, samt en samling af bref, skrifna af konung Carl VIII:s falska undersåter, till de Danska. År 1455 gåfvo konung Christians fullmägtige Lödese borgare dagtingan, att under påstående krig njuta deras stad obränd och ohärjad, emot 400 mark Lübsk i brandskatt; men likväl blef staden straxt derpå sköflad och bränd.

År 1486 var här ett möte emellan Svenska och Danska sändebud. År 1502 intog dåvarande Danske kronprinsen, sedermera konung Christian Tyran, Lödese stad och slott. År 1528 d. 10 Aug. var ett möte beramadt i Gamla Lödese, emellan konung Gustaf I och konung Fredrik I af Danmark, dit äfven Sveriges ständer sammankallades. Fredrik hade lofvat att personligen infinna sig i Kongelf; men som han hindrades i sina furstendömen af nya rörelser i Tyskland, skickade han i stället 5 rådsherrar, hvilka d. 14 Aug. i Lödese kloster hade företräde hos konungen och närvarande Sveriges råd, hvarvid öfverlades om åtskilliga stridigheter emellan de begge rikena och hvarefter konungen rådplägade med ständerne om inhemska saker. Som Götha elf igenfylldes af sandbankar, så att skeppen ej kunde komma upp till Gamla Lödese, befallte konung Gustaf i November 1545, att Lödese borgerskap skulle flytta och bygga en stad 4 mil närmare elfvens utlopp, hvilket äfven skedde. Ifrån denna tid kallades Lödese *Gamla Lödöse* och den nya staden *Nya Lödöse*. Staden behöll dock sina friheter intill år 1646, då drottning Christina förvandlade densamma till en bondby, som ännu har det fordna namnet. Staden har haft, utom vallar och fästningsverk, ett starkt slott och kungshus, kalladt *Lödesehus*, som varit i stånd i Magnus Ladulås tid. Slottet, som ifrån början ofta måste erfara fiendtliga anfall, har efter stadens flyttning 1545 äfven råkat i ödesmål. Lemningar af kyrkor, kloster och stenbyggnader äro nu minnesmärken efter denna stad. Här skall fordom varit ett svartbrödra-, dominikaner- eller predikaremunke-kloster, hvilket vid reformationstiden lärer varit bebodt af fransiskaner och gråbröder, som då förvistes ur klostret, hvilket lärer varit helgadt åt S:t Olof och S:t Maria. Af klostrets ägor och inkomster inrättade konung Gustaf I år 1528 ett hospital, hvilket ännu samma år flyttades till Nya Lödese. Gamla Lödese skeppsvarf har förträffligt läge utmed Götha elf, 3 ½ mil från Götheborg. Lagerbring anser att den s. k. Björköarätten varit en enskild handelsstadga för Lödese.

Lödese, Nya, äfven **Nylöse,** nu kallad *Gamla staden*, der man ännu ser tecken af dess fästningsverk och efter kyrkan, skall varit anlagd vid Säfve-å, ⅛ mil från det nuvarande Götheborg, efter Gamla Lödese under Carl Knutssons eller Sten Sture den äldres tid. Sten Sture har åtminstone år 1473 utfärdat dess privilegier. Staden skall först blifvit kallad *Göthahamn;* men borgerskapet begärde sedan att få behålla namnet Lödese, hvilket var upptaget i Hansestädernas matrikel. Några hafva förmodat, att det var en annan stad, än den som sedan fick privilegier af konung Gustaf I, ehuru ingen anledning dertill finnes. Genom Kalmar recess 1483 bestämdes, att i Nya Lödese, Kongelf och Kongsbacka skulle hvart tredje år hållas möte S:t Olai konungsdag, med alla tre rikenas sändebud, tre af hvart rike, så att då ordningen kom till Sverige, skulle mötet stå i Nya Lödese. Konung Gustaf I hade år 1526 utsett Lödese till stapelstad, hvarifrån man kunde handla med alla fremmande orter, utan att gå genom Öresund och Bält, hvilket i Lybeckska handelsfördraget var förbudet. Nya Lödese erhöll privilegier af konungen samma år och förbättrades ansenligt 1528. Eklanda by lades då äfven under Nya Lödese, och som kyrkan var under byggnad och behöfde byggningshjelp, befallte konung Gustaf I att S:t Olofs kyrka i Gamla Lödese skulle nedbrytas, likaledes Härlanda kyrka och Helga Kors kapell. Emedan staden var för svag att underhålla sin kyrkoherde, lades derunder Partilled, Utby och Örgryte kyrkor. Här hölls då riksdag, äfvensom år 1540, då konungen härifrån utgaf en regeringsform för Westergöthland. Omkring år 1544 beslöt konungen, att låta Nya Lödeses invånare flytta till något annat ställe och förmodligen att tillika indraga de förmåner, som varit dem beviljade. Orsaken till denna flyttning var att stadens fästningsverk icke dugde, och konungen ville att de skulle anläggas närmare Elfsborg eller vid Klippan; man föreslog då Lindholmen. Men borgarena ansågo dessa ställen mindre beqväma. Konungen liknade dem då, i en skrifvelse till Gustaf Olofsson Stenbock, "vid Marcolphus, som ej kunde finna något träd, uti hvilket han hade lust att hänga." Slutligen blef staden några år derefter flyttad till trakten af Gullberg, hvilken fästning då var obrukbar. Sedan Elfsborg blifvit förstördt under kriget med Danmark, återställdes Nya Lödese och förseddes år 1587 af konung Johan III med privilegier och af hertig Carl 1597; men den uppbrändes år 1611 under kriget med Danmark. År 1624, då några borgare bodde qvar i Nya Lödese och af envishet eller tillgifvenhet för stället ej ville flytta till Götheborg, berättigades magistraten i sistnämnde stad, att nedrifva deras hus. Tegel anför en olyckshändelse, som timade här 1543 Larsmesso-aftonen, då stadsbron föll ned i ån med 60 menniskor, och deribland "en Adelsfru med 6 karlar, hvilka alla drunknade." Kansli-rådet Claes Alströmer hade här i Nya Lödese anlagt en botanisk trädgård.

Lödese, Gamla, socken. Se: *S:t Peder.*

Lödighet kallar man halten af rent silfver, särdeles uti de legeringar deraf med koppar, hvilka användas till mynt och arbetssilfver. Benämningen grundar sig derpå att en myntmark silfver indelas uti 16 lod, i följd hvaraf en mark fint silfver innehåller 16 lod sådant och således säges vara 16-lödigt; är silfret deremot legeradt med koppar, så finnes naturligtvis ett mindre antal lod rent silfver på marken af legeringen, så att då denna består af 3 delar silfver och 1 del koppar är den endast 12-lödig, o. s. v. Lödighet är således liktydigt med *korn*.

Löf. Den vackra plägsed, som skänker ett så eget behag åt våra landskyrkor, att sommartiden pryda dem med löf, har förut varit belagd med vite. I kongl. förordningen om skogarne i riket, af d. 12 Dec. 1734, heter det i sista punkten: "Och som björkskogarne äfven väl taga skada igenom löfsalars uppsättande, så väl som löfvande i kyrkorne och annorstädes, både i städer och på landet, hvartill unga björkar användas; altså vele

vi och sådant här med, vid tio Daler silfvermynts vite, hädan efter hafva förbudit." — *Löf*, är ett uttryck, uppkommet i nyaste tid, som användes om mindre väl kända fruntimmer.

Löfbinda (Polygonum dumetorum), en två-årig växt, hvilken förekommer i klippiga skogssnår, isynnerhet vid större vattensamlingar, på flera ställen i riket. Färska örten ätes af kor och getter, fröen likna bohvete och kunna användas såsom detta; torkade växten användes till husbehofsfärgning.

Löfeja eller **Löfö** (mythol.). Om henne vet man ingenting annat, än att hon var jätten Farbötes maka och moder till Loke, den onde Asen. Hon hade äfven tvenne andra söner, Bilejst och Helblinde; men om desse voro onda eller goda, derom nämna icke sagorna.

Löfgren, Nils Isak, prost och kyrkoherde i Fagerhult af Kalmar stift, född d. 28 Sept. 1797 i Högsby socken af samma stift, fadern var inspektoren Nils Johan Löfgren. Blef gymnasist i Kalmar 1815 och student vid Lunds akademi d. 26 Sept. 1819. Kommminister vid domkyrkan i Kalmar d. 25 Juni 1833, efter att d. 14 Dec. 1821 hafva blifvit prestvigd. Härifrån befordrades han 1842 till kyrkoherde i Fagerhult och Kråksmåla af Kalmar stift, hvaröfver han 1846 utnämndes till prost. Han är korresponderande ledamot af vitterhets-, historie och antiqvitets-akademien. Har utgifvit: *Kalmar och dess stift i Småland*, landskapsbeskrifning, 2 häften; *Tjenstemän vid församlingarne och läroverken i Kalmar stift*, 2 delar, m. m.

Löfgroda (Hyla viridis), ett till amfibiernas andra familj, fjerde ordning, batrachier, hörande djur af vacker färg, spensliga former och lifliga rörelser. Färgen är ofvan löfgrön, under hvit och långs åt sidorna går ett svart, ofvantill gulkantadt streck; hannen har under halsen en stor blåsa eller säck, som sväller upp när han skriker. Löfgrodan förekommer hos oss endast i Skåne, vistas om sommaren på träd och buskar, helst hasselbuskens löf, vanligen sittande på undersidan, der hon fasthåller sig medelst en rund utvidgning på fötterna som tjenar till sugkopp. Födoämnena utgöras af myggor, flugor och andra insekter. Under parningstiden skriker hannen gällt, äfvensom mot väderskiften, hvarföre man på några ställen underhåller dem i burkar såsom väderleksspåmän, de skrika dock ej förr än de äro 3 år gamla. Deras parning sker i vatten, men när honan lagdt sin rom och hannen befröat den återvända begge könen till träden, hvaruti de sedan vistas.

Löfjerska, en gammal benämning på ett slags förmenta andeväsen af qvinligt kön, som ända till senare tider utgjort föremål för vidskeplig dyrkan, så att de till och med finnas omnämnde i Svebilii förklaring öfver Luthers kateches. Nu mera är man icke ense om rätta betydelsen af detta ord. Sannolikast synes man dermed förstått ett slags andar, hvilka lefde i träden, med hvars lif deras eget var förbundet, således en motsvarighet till Dryaderna i Grekiska mythologien. I vissa landsorter omtalas också ännu skogsrået under namn af *Löffun*. Ett spår af den hyllning man förr egnade löfjerskorna, och hvilken har sin rot i den aldra äldsta för-Odinska naturdyrkan, träffas ännu i den vidskepliga vördnad man hyser för vissa gamla träd, och i en mängd sägner, de der förtälja om hvarjehanda olyckor, som drabbat de öfverdådiga, hvilka, i trots af den rådande vördnaden, sårat eller fällt dylika heliga träd.

Löfling, Pehr, en ung, förhoppningsfull vetenskapsman och botanist, af hvilken både fäderneslandet och vetenskaperna kunnat vänta utmärkt nytta och heder, om icke en för tidig död bortryckt honom. Han var född d. 20 Jan. 1729 i Gestrikland på Tollfors bruk (der fadern var inspektor), och kom 1743 till Upsala, men väckte först 1748 Linnés uppmärksamhet. Denna blef likväl snart förbytt till aktning och vänskap, så att han begagnade honom att skrifva efter diktamen, och han blef den käraste af hans lärjungar. Derpå gaf han de tydligaste bevis, då han 1751 föreslog den endast 22-årige ynglingen, att, enligt Spanske ministern Carvajals begäran, företaga en resa till Spanien, för att göra dess Flora mera bekant för verlden och Linné. Han emottogs här med mycken välvilja, samlade ett herbarium af 1,400 växter, och hans beskrifningar deröfver voro så Linné till nöjes, att denne sade sig "tvifla om verlden någonsin sett dem fullkomligare i sitt slag." Han utsågs att följa den stora vetenskapliga expeditionen, som Spanska regeringen skulle utskicka till sina Amerikanska besittningar, och kom med den till Cumana d. 11 April 1754. Under en resa till Boyana angreps han likväl af en intermittent feber, som d. 22 Febr. 1756 slöt hans lif, i missionen Mercrecuri. Han sörjdes allmänt af den lärda verlden, men isynnerhet af Linné, som på hans graf uppreste ett varaktigt minne, genom utgifvandet af hans *Resa till Spanska länderna, uti Europa och Amerika.*

Löfling, Johan, var Rysk tolk i början af 1600-talet. Hans son, **Hans,** född i Revel 1614, adlades som kapiten-löjtnant vid Westmanlands regemente år 1637 och befordrades sedan till öfverste-löjtnant.

Löfsjö masugn i Floda socken af Dalarne, vid Löfsjön, är privilegierad 1806 och anlagd af framlidne brukspatron A. F. Rosenberg och Stora Kopparbergs bergslag, uti ett fall i vattendraget emellan Lilla Luxsjön och sjön Jensen i Floda Finnmark. Masugnen tillhör nu nämnde bergslag och Klosters bruk, till hälften hvardera. Här finnes apparat för varm blåster, och har ett godt gjutjern der blifvit tillverkadt af sjömalmer från Westerdalarne, hvilket äfven lemnat godt stångjern.

Löfsta, Vestra, en socken med Enåker, belägen i Upland i Simtuna härad af Westmanlands län, södra Fjerdhundra kontrakt af Upsala stift, $1\frac{3}{4}$ mil Ö. från Sala. Inom socknen finnes flere sjöar, såsom: *Arnebo-*, *Gård-*, *Wån-* och *Fasenbo*-sjön, *Runviken*, m. fl. Vid Gårdsjön märkas uppå ett högt berg lemningar efter en borg, hvilka af allmogen kallas *Borgslott*. Af egendomar märkes: *Starfors*, 4 mtl. berustadt säteri; *Målnebo* 1 mtl.

säteri. Begge dessa säterier hafva tillhört slägten Friesendorff. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den innefattar 65 mtl. och har 2,010 invånare. Dess areal utgör 32,238 tunnl., af hvilka 2,150 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Löfsta, Öster-, skrifves äfven Leufsta, en socken belägen i Olands härad af Upsala stift, 7 mil N.N.O. från Upsala vid saltsjön. Här märkes jernbruken: *Löfsta* och *Åkerby* (se dessa ord). Socknen hör till 2 kl. patronela pastorat och tillkommer patronaträtten ägaren af Löfsta bruk. Den består af 76 $\frac{3}{8}$ mtl. och har 3,437 invånare. Dess areal utgör 55,289 tunnl., af hvilka 5,800 äro sjöar och kärr. Adr. Tierp.

Löfsta och **Carlholm,** jernbruk i Löfsta och Wesslanda socken af Upland. Löfsta är ett gammalt och ansenligt frälsebruk, anlagdt i början af 1600-talet, och såldes af regeringen 1643 åt Louis de Geer. År 1719 lades det i aska af Ryssarne; men blef sedan åter uppbygdt och bättre iståndsatt, samt försedt med vackra stenhusbyggnader, hvari märkes en prydlig kyrka. Detta bruk är nu det största och fördelaktigaste i riket. Det har 8 härdar, hvaraf 2 vid Carlholm. Egentliga hammarskatts-smidet är 2,000 skepp:d, med 20 skepp:d hammarskatt, ehuru smidet för öfrigt är obegränsadt, emot årlig rekognitionsafgift af 533 R:dr 16 sk. B:ko. Medeltillverkningen är 6,000 skepp:d; emedan smidet vid tillåtne verkstäder är fritt. Tackjernsfång för smidet är eget. *Toboborgs* masugn, en af de ansenligaste i riket, hör under Löfsta. Här smides Fransyskt smide, såsom mestadels öfverallt vid jernbruken i Upland och Roslagen. Orten liknar en stad, och är en ganska ansenlig bruksköping med 1,200 invånare. Bruket, hvarunder betydliga gods och fastigheter lyda, har sin lastageplats i Hållnäs socken och skeppar på Stockholm. Bruket äges af H. Exc. grefve Carl de Geer, som skrifver sig till Löfsta och har patronaträtt till Öster Löfsta, Tegelsmora och Hållnäs församlingar. Smidesstämpeln är L. Bistämpel *SYKES.* Uppskattningsvärdet af Löfsta bruk svarade 1828 mot mer än 13 af Sveriges städer tillsammanräknade.

Löfsta, en egendom i Upland. Se: *Funbo* socken.

Löfstad, 1 mtl. säteri i Kimstads socken af Östergöthland, med underlydande 20 hemman, till större delen säteri och frälse samt 2 mjölqvarnar med 4 par stenar hvardera. Säteriet har stor och präktig hufvudbyggning. Gamla huset byggdes med torn af den äldste kände ägaren fältmarskalken, grefve Ax. Lillje år 1652, och blef kalladt Lilljenburg, hvartill han skref sig grefve. Det tillhörde sedermera slägterne De la Gardie och Fersen. År 1800 tillföll egendomen, genom lottning, fältmarskalken grefve Ax. Fersens dotter Eva Sofia, gift med kammarh. grefve Ad. Piper, hvars son, förste hofjägmästaren gr. C. F. Piper och dess friherrinna Emilie de Geer, år 1817, dels genom arf, dels genom köp blefvo ägare deraf. Här finnes en ypperlig trädgård med åtskilliga växthus, park m. m. På ägorna är uppbygdt ett hospital för 6 godsets fattiga. Ägaren har patronaträtt till Kimstads församling. På Löfstad finnes äfven ett bibliothek af omkring 8,000 band, hvaribland Franska, Engelska, Tyska och Italienska klassiker, samt praktverk, och en liten tafvelsamling.

Löfstafors, jernbruk i Karlanda socken af Wermlands län, har 1 härd och 500 skepp:d priv. årligt smide af köpt tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 5 skepp:d. Manufakturverk finnes ock vid bruket, hvars tillverkning skeppas på Götheborg. Ägare A. Frick. Smidesstämpeln visar L och AF sammanbundne samt med krona öfver.

Löfstaholm, jernbruk i Lyseviks socken af Wermlands län, har 3 härdar och 905 skepp:d priv. årligt smide af dels eget, dels köpt tackjern. Frälsesmidet utgör 60 skepp:d; och drifves äfven spiksmide härstädes. Hammarskatten utgöres med 8 skepp:d 9 lisp:d. Afsättningsorten är Götheborg. Smidesstämpeln visar C A S med krona öfver. Ägare: C. D. U. Croneborgs sterbhusdelägare.

Löfstaholm, ett gods i Odensala och S:t Olofs socknar af Stockholms län, består af 9 hemman och 19 rå- och rörstorp. Vid gården och på gärdet hafva runstenar blifvit anmärkte. Godset tillhör H. Exc. grefve H. af Ugglas.

Löfstädt, C. F., född i Stralsund 1781, död i Stockholm 1827. Hos Boye heter det om honom: "copierade med skicklighet andra mästares arbeten i oljefärg, och lithografirade äfven porträtter, hvaraf han utgifvit en samling."

Löfsångare (Asilus), utgör tredje afdelningen af sångareslägtet och tillhöra således sparffoglarnes andra underafdelning, vandrare, de äro till färgen ofvan grönaktiga, under gulaktiga, med tunn mot spetsen hoptryckt näbb, spensliga ben och tvär eller tvåklufven stjert. Deraf finnes hos oss *Löfsångare*, sparfkung, skogsknekt (Sylvia Trochilus), 4 $\frac{1}{2}$ tum lång, ofvan olivgrön, under hvit med gulaktig anstrykning på strupen och bröstet; gul kant på vingkanterna; ljusbruna ben; näbben ofvan brun, under gulbrun; hannen ofvan märkbart mörkare än honan; förekommer i alla delar af landet uti skogar och häckar såsom flyttfogel. Dess sång är kort och sorglig men angenäm, liknande: "*didi, dydy, dihi, zia-zia!*" och locktonen är ett hvisslande: "*huit, huit!*" Han är munter och liflig samt jemnt i rörelse. Födoämnena utgöras af smärre insekter samt insektägg och larver. Sitt bo lägger han på marken, vid en buske, bland löf eller mossa; det är hvälfdt som en bakugn, men med öppning på sidan, inuti belagdt med fjäder och dun; äggen, 5—7 till antalet, äro nästan runda, hvita med röda prickar, 5 linjer långa, 4 linjer tjocka. Han gagnar skogar och trädgårdar genom utödandet af skadliga insekter. *Gulbröstade sångaren* (S. Hippolais), af 5 tums längd; ofvan olivgrön; kinder, framhals, bröst och mage ljusgula; benen blyfärgade; stjerten tvär, brun med hvitkantade sidopennor. Förekommer såsom flyttfogel mindre sällsynt i södra och mellersta delen af riket, och är en utmärkt sångfogel som anländer i medlet af Maj och ger sin ankomst tillkänna genom en rask och liflig sång; locktonen kan uttryckas med: "*tack-tack-tack, tackahye, tackahye hy!*"

Födoämnena utgöres endast af insekter och larver. Han bygger det prydligaste bo af alla sångare, beläget uti en buske ett par alnar från marken, till formen ovalt kegelformigt, konstrikt sammanfogadt af grässtrån och utvändigt prydt med tunn näfver, invändigt fodradt med hästtagel; äggen äro äfven utmärkt vackra, rosenröda, svartpunkterade och streckade, af 6 linjers längd och 4 ½ linjers tjocklek, och läggas till ett antal af 5. *Gröna sångaren* (S. Sibilatrix), af 4 ½ tums längd; ofvan skönt grön med ett hvitt streck öfver och ett mörkt genom ögonen; hufvudets sidor och halsen framtill gula; bröstet, magen och undergumpen rent hvita, öfvergumpen och pennkanterna ljusgröna; första vingpennan ganska kort, andra längre än den femte, den tredje längst. Förekommer som flyttfogel mindre allmänt i södra och mellersta delarne af landet. Dess lockton är ett långdraget och ängsligt: "*tjuh, tjuh!*" men dess sång är rask och gäll: "*ipp-sipp sipp-sem!*" Födoämnena utgöras af flugor och andra små insekter. Sitt näste bygger han på marken emellan tufvor eller trädrötter, helt konstlöst af mossa och trädrötter, samt lägger deruti 5—6 blekgrå ägg med rödbruna och mörka fläckar och streck. *Gransångaren* (se detta ord).

Löftesman eller borgen fordras gemenligen vid alla låneförhandlingar. Lån utan borgen har föga säkerhet, nemligen blott låntagarens egen ärlighet, ordentlighet och ekonomiska tillgångar. Borgen åter kan vara af flera slag. Antingen betalar borgesmannen hvad gäldenären ej kan betala; i sådant fall är den förre fri ifrån kraf, till dess det blifvit utredt, att gäldenären icke mägtar betala sjelf, eller ock erkänner borgesmannen sin skyldighet att svara för skulden såsom vore förbindelsen hans egen. Andra olikheter emellan borgensförbindelser uppstå, i fall blott en person går i borgen eller också flere. I senare fallet kan borgen vara solidarisk, d. v. s. att löftesmännen svara en för alla och alla för en, eller icke solidarisk, i hvilket fall löftesmännen ansvara hvar och en för sin del af skulden. En borgen, som en gång blifvit ingången och på hvilken borgenären utlemnat lånet, kan icke upphäfvas utan genom borgenärens uppsägning och skuldens betalning eller gäldenärens död. I detta senare fall häftar visserligen sterbhuset för förbindelsen; dock bör då borgenären genast anmana gäldenären att ställa ny borgen och den gamla borgesmannens betalningsskyldighet inträder endast om gäldenären icke kan skaffa ny borgen. Likasom omyndig ej äger rätt att låna, så får han ej heller gå i borgen. Tio år är preskriptionstid för borgen, likasom för skulder. En borgen, som är äldre än tio år, gäller ej; ock likaså förfaller den borgen, som ej sökes af fordringsägaren inom 12 månader sedan skulden är förfallen.

Löftägt på andras ägor är, likasom annan åverkan, belagd med böter till 1 R:dr 16 sk. för hvarje lass och 16 sk. för hvarje mansbörda, i fall det olofliga borttagandet ägt rum i mindre belopp, än som fordrar dragare och åkdon för att bortföras. Dessutom ersättes värdet af det som blifvit tagit; och på oskift mark får icke heller träd fällas eller toppbuggas till löftägt, utan blott fås och qvistas.

Löfvenskjöld, Henrik Anders, född 1699 i Linköping, der fadern, Anders Löfgren, var landskamrerare, ingick i kansliet, följde 1721 riksrådet Cedercreutz till Ryssland, blef sedan hofmästare för pagerne, advokatfiskal i kammar-revisionen, assessor, amiralitets-kammarråd, R. af N. O. död i Carlskrona 1795. Var en ansedd Latinsk och Svensk poet, isynnerhet känd genom sina Latinska disticha öfver Svenska konungarne från Gustaf Wasa till Carl XI.

Löfvenskjöld, Salomon, sonson till Henrik Anders L. och son af öfverkommissarien Samuel L., född d. 26 Dec. 1765, blef vid 13 års ålder sergeant vid konungens regemente, 1789 adjutant hos general Toll, som han följde på dess beskickning till Warschau, blef major 1797, hofmarskalk 1800 och landshöfding i Örebro län 1801, hvilket embete han innehade till 1816, då han blef president i bergskollegium, hvarifrån han 1818 flyttades till kammarkollegium, och tog afsked 1830. R. af N. O., kommendör af densamma, serafimer-riddare, friherre och excellens. Såsom led. af kommittén för reglerande af rikets styrelseverk har presidenten L. afgifvit ett serskildt, ganska sakrikt, anförande. — Om hans fru, **Juliana Maria Coyet,** heter det hos Boije: "kopierar ganska lyckligt andra mästares arbeten i oliefärg."

Löfverås-fjället, eller Björnepiken, är Bohusläns högsta berg, och reser sig med jemn skogbevuxen sluttning på Idefjordens strand i Näsinge socken. Vestra sidan är bruten i flera branta afsatser. Spetsen, som prydes af ett ovanligt stort grifrör från bronzåldern, anses äga en höjd af 700 fot öfver hafsytan. Under fälttåget mot Norrige 1716—1718 skall konung Carl XII några gånger ridit upp på detta berg, för att derifrån betrakta Fredrikshall, hvars fästning ligger betydligt lägre än Löfveråsfjällets spets. Man njuter derifrån den vidsträcktaste och mest hänförande utsigt, otvifvelaktigt en af de största och skönaste i Sverige. Å ena sidan öppnar sig utsigten öfver den smala djupt under fötterna liggande, Idefjorden och Fredrikshall med dess fästning, flera mil inåt Norrige; å den andra blickar man öfver det romantiska Näsingelandet utåt skärgården, förbi de Norska Hvalöarne, ända till stränderna af Laurvig, hvilket skönjes såsom en blå strimma, på andra sidan af Christiania-fjorden. Folksägnen uppger att berget bebos af mägtiga andeväsen eller löfjerskor, af hvilka det tros fått sitt namn, Löfjerskeås-fjället.

Löfvestad, en socken, belägen i Färs härad och kontrakt af Malmöhus län och Lunds stift, 2 ¾ mil N. från Ystad, med annexet Fogeltofta i Christianstads län. Här märkes kungsgården *Löfvestad*, 4 ¾ mtl., har ett nyligen uppfördt boningshus af sten; god, men kall åker, ymnigt höbol, en vattenqvarn, ek- och bokskog, samt torfjord. Arbetet till egendomen förrättas genom brukarne af derunder anslagne 24 $\frac{1}{12}$ mtl., jemte många andra

hus och torplägenheter. Efter anteckning i Löfvestads kyrkobok, skall gården först vara anlagd af en slägt vid namn Blår; sedermera kommen i Mormanska slägtens ägo, med patronaträtt till Löfvestads pastorat; vidare från denna slägt till Danska riksamiralen Gädda, hvarefter den såsom Bornholms vederlag blifvit Kongl. Maj:t och kronan tillhörig; är för närvarande boställe för förste majoren vid Skånska dragon-regementet. Tio numererade huslägenheter med sina olika namn finnas äfven inom denna socken. Vid *Bäretofta* är ett tegelbruk. Socknen hör till 2 kl. konsist. Den består af 20¾ mtl. och har 1,780 invånare. Dess areal utgör 11,386 tunnl., af hvilka 15 äro kärr och sjö. Adr. Christianstad och Andrarum.

Löfånger, en socken, belägen i andra fögderiet af Westerbottens län, Westerbottens första kontrakt af Hernösands stift, 8 mil N.O. från Umeå, vid hafvet. Kyrkan af sten, förmenas vara byggd i femtonde århundradet, och, efter katholskt bruk, helgad åt jungfru Marias moder Anna, hvars bild ännu i slutet af förra århundradet qvarsatt på altaret. Kyrkan skall blifvit tillökad på 1640-talet och är i senare tider flere gånger förbättrad. Näringsmedel äro isynnerhet åkerbruk och boskapsskötsel, jemte något fiske. Tjära brännes blott af en del bylag. Bräder sågas ej mer än till eget behof. Handaslöjder idkas af flera inom socknen. Utom vanliga handtverkare, finnas skinnberedare, snickare, färgare, urmakare, m. fl. Här göras äfven spinnrockar och kardor till salu. Marknads- och bytes-platser äro om höstetiden uti Kallviken, och om vintern i Kyrkstaden. Sedan fri handelsrätt i länet blifvit beviljad, och städernas handelsområden upphört, träffas här köpare bland flere städers borgerskap inom länet, hvilka upphandla socknens produkter. Af vattenledningar finnas endast smärre åar, och är denna socken nästan den enda i länet, som icke har stora elfvar, hvarföre äfven vattuverk saknas. Socknens östra kant stänges af hafsvikar och idkas strömmingsfiske af de närmast belägne bylagen. Skärgården är på flera ställen prydd med vackra holmar, särdeles norr om Bjurö-klubben till Skellefteå rå. Sjöfarande hafva också här goda hamnar ankar-platser och landkänningar. *Bjurö-klubben* är en märklig landkänning och hög klippa, som af 3 hörn öfverst synes på sjösidan lik en krona. Bergshöjder träffas här några, både åt sjösidan och upp i socknen. *Höglids-* och *Bredberget* synas längst ut för sjöfarande. Socknen hör till 1 kl. konsist. Den innefattar 62⅙ mtl. och har 2,918 invånare. Dess areal utgör 105,138 tunnl., af hvilka 11,500 äro sjöar och kärr. Adr. S. Ånäset. N. Skellefteå.

Löfås silfvergrufvor, ett gammalt silfververk i Stora Schedvi socken af Dalarne, 3 mil från Falun. I fordna tider vora dessa grufvor i full drift, och gåfvo i konung Erik XIV:s tid 1,200 marker silfver och 800 lisp:d bly årligen. Vid omkring 1597 lade ståthållaren eller fogden Lars Christiernsson, som hade styrelsen öfver Säters och Näsgårds län, och öfver alla silfver- och kopparverk i Dalarne, Löfås-, Garpenbergs- och Östra Silfbergs bruk i ödesmål, hvarföre han blef fängslad och hans egendom lagd till kronan. Verket var länge i ödesmål; men blef sedan upptaget och befanns lönande. Brytningen skedde i senare tider i två gångar, nemligen: Adolf Fredriks och Gripenhjelms. År 1784 inställdes arbetet i Adolf Fredriks grufva, sedan den ifrån 1745, då den upptäcktes, afkastat 1,460 lödiga mark silfver, 381 skepp:d bly och 253 skepp:d koppar. Malmen har blifvit mer och mer fattig, så att verket en tid kunnat uppehållas endast genom uppoffringar från statens sida. År 1839 drefs en ort af 12 kubikfamnar, hvilken, jemte något inventarium från förra året, gaf 90 centner verkbly och nära 52½ lödiga marker silfver.

Löfö, en liten ö i Bolmsö socken af Jönköpings län. Folksägnen berättar, "att tvenne pigor vid en fiendtlig öfverraskning flyktat i en liten båt hit till ön, men båten utdrefs af stormen och de stackars pigorna måste blifva qvar på ön. I brist af andra födoämnen försörjde de sig till en början med hasselnötter, hvilka funnos till öfverflöd på ön; men denna spis räckte dock icke länge, utan de svulto slutligen till döds. Man ser ännu, om nätterna till stora högtider, de ihjelsvultna pigorna med tända lyktor gå att söka hasselnötter; men sådana finnas icke mera på Löfö." Händelsen med pigorna torde emellertid vara sann, och vanliga luftsken föranleda sagan om de stundom synliga lyktorna.

Lögaren. Det gamla namnet på *Mälaren*.

Lögdö-verken, bestå af jernbruken *Lagfors* i Ljustorps socken samt *Sulå* eller *Lögdö* inom Hässjö socken af Westernorrlands län. Lagfors har 4 härdar och 1,800 skepp:d privil. årligt smide, samt Lögdö 2 härdar och 525 skepp:d dylikt smide af eget tackjern. Hammarskatt utgöres af det förra med 18 skepp:d, af det senare med 5 skepp:d 5 lisp:d. Manufaktur- och spik-tillverkning finnes äfven vid detta jernverk, som skeppar på Sundsvall och Stockholm. Verket håller egen bruks-predikant och dess folkmängd uppgår till 482 personer. Ägare äro: grosshandlaren Jak. Edbergh i Stockholm till ⅔ och majoren och riddaren Arendt Dreijer till ⅓:del. Brukets adress: Sundsvall. Smidesstämpeln visar tvenne sammanbundne O med krona öfver inom en krets af punkter.

Löhman, Lars Wilhelm, komminister i Adolf Fredriks församling i Stockholm. Född 1803. Har utgifvit: *Dikter;* öfversatt *L. Hofackers Predikningar i 2 delar*, och *Strödda predikningar och Tal af Hofacker*, samt författat åtskilliga artiklar i tidskrifter och kalendrar. Ledamot af sällskapet Pro fide et christianismo. Af rikets ständer 2:ne gånger kallad till fullmägtig i riksgäldskontoret.

Löja, benlöja, pjön (Cyprinus Alburnus), en mjukfenig benfisk af 4 till 6 tums längd och 1¼ tums höjd; blågrön och hvit, med fina silfverglänsande fjäll. Förekommer nästan öfverallt uti floder och sjöar, äfvensom uti vikarne af Östersjön, ymnigt, och leker i Juli månad. Köttet är smakligt, men

den fångas mest för att begagnas såsom bete för annan fisk. Fjällen användas till beredning af s. k. perl-essans, hvarmed glasperlor öfverdragas invändigt för att likna de naturliga.

Lök (Allium), ett växtslägte, hvaraf flere arter förekomma hos oss vilda, såsom: gräslök, ramslök, skogslök och ängslök (se dessa ord), samt andra odlade i trädgårdar, hvaraf de förnämsta slagen äro: *Hvitlök* (A. sativum), hvilken består af sammansatta klyftor och hos oss hufvudsakligen användes i medicinen, äfvensom till matkrydda. *Piplök* (A. fistulosum), som lär växa vild i Sibirien och begagnas ibland grönkål. *Purjolök* (A. porrum), hvaraf finnes sommar- och vinter-purjo, af hvilka den förra ej ger några frön hos oss. *Rockenboll* (A. scorodoprasum), hvilken liknar hvitlök. *Rödlök* (A. cepa), den hos oss allmännast använda och hvaraf 6 afarter här odlas, nemligen: *Röd Holländsk lök*, högröd rund, men platt; *Röd Spansk lök*, ljusröd och klotrund; *Hvit Holländsk lök*, alldeles lika den röda Holländska, utom till färgen; *Hvit Spansk lök*, likaledes lik den röda Spanska, men hvit till färgen; *Gul Holländsk lök*, till färgen gul, annars lik den hvita Holländska; *Gul Portugisisk lök*, till färgen rödgul, till formen lik den röda Spanska och af angenäm smak. *Schalottenlök* och *Johannislök* äro tvenne afarter af Allium ascalonium.

Lökgroda (Pleobates fuscus), ett djur af amfibiernas fjerde ordning, batrachier, till färgen oregelbundet fläckigt af brunt och grönt, med en grå rand längs åt bakryggen; kroppen ofvan glest belagd med vårtor, under slät. Träffas i Skåne vid Skageröd och Rönneberg, samt på Gottland, och igenkännes från andra Svenska grodor genom den hvitlökslukt hon sprider, särdeles då hon retas.

Lökås, en bondgård i Skredsviks socken af Bohuslän, är märkvärdig för en på dess utmark stående fornlemning, hvilken, enligt folksagan, skall utmärka stället der den berömde riddaren Axel Thordsson, skön Walborgs älskare, afled, då han efter striden på Fidje hedar i Lyse socken, lät, dödligt sårad, föra sig hem till sin frånröfvade brud. (Se: *Dragsmark*.) Fornlemningen består af tvenne, på 17 stegs afstånd mot hvarandra uppresta hällar af 2 alnars höjd och bredd, hvilka omgifvas af några mindre stenar. Monumentet är dock utan tvifvel äldre än ifrågavarande händelse.

Lön af staten för dess tjenst utgår dels i penningar, dels i persedlar, förnämligast spanmål, genom s. k. indelning å kronans tionde och räntor. Den är embetsmannen försäkrad äfven emot hans borgenärers kraf. En löntagare kan nemligen icke för skuld tvingas att afträda mera än hälften af sin lön. Vid sådana förhållanden, der enskildt person, enligt tjenstehjonsstadgan, utbetalar lön till en annan, äger denne i och för sin innestående lön förmånsrätt såsom borgenär. Den står till och med ganska högt ibland fordringar, som hafva förmånsrätt, neml. näst efter läkarearfvode samt framför kronoutskylder. Lönens storlek åt tjenare beror på öfverenskommelse, utan att någon taxa finnes. Endast om tvist uppstår derom, pröfvar domaren huruvida lön bör gifvas. Vägrar husbonden att utbetala lönen, fälles han till att böta dess halfva värde, och lönen utkräfves dessutom. Deremot förloras anspråket på lön, om ett tjenstehjon olofligen afviker ur sin tjenst; då pliktas halfva lönen och husbonden är icke förbunden att återtaga ett förrymdt tjenstehjon, men eger deremot rätt att i sådant fall återfå den lön han redan utbetalt. Finnes ej tillgång hos tjenstehjonet till de ådömde böterna, förvandlas de i fängelsestraff. — De Svenske embets- och tjenstemännens löner utgöra följande belopp: till 6,014 civila 4,231,274 R:dr B:ko; till 3,976 militära 1,778,462; till 4,037 ecklesiastika 2,393,600, eller tillsammans 14,027 embets- och tjenstemän, med ett lönebelopp af 8,401,336 R:dr B:ko. Af dessa äro på landet stationerade 2,167 civila med 921,065 R:dr; militära 2,102 med 719,949; ecklesiastika 3,170 med 1,739,551, samt i städerna 3,847 civila med 3,310,209; militära 1,874 med 1,058,513, och ecklesiastika 867 med 654,049 R:dr B:ko. I Stockholm allena finnas 1,271 civila embetsmän med 1,830,857 R:dr; militära 621 med 462,656 och ecklesiastika 109 med 88,680 R:dr B:ko. I medeltal åtnjuter hvarje civil embets- och tjensteman i lön 703 R:dr, hvarje militär 447 R:dr, och hvarje ecklesiastik 592 R:dr B:ko.

Lönberg, Erik Gustaf, läkare vid Tumba pappersbruk och död der endast 44 år gammal, har till vetenskaps-akademien testamenterat sin vackra fogelsamling.

Lönberga, en socken, belägen i Aspelands härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 2¾ mil S.S.V. från Wimmerby. En fru Gunill skänkte ett torp, Gulleberg, och en annan skänkte ett torp, Silfverbult, till prestgård; Lönberga fick då sin första egna pastor, vid namn Gudmundus, år 1341. Kyrkan är gammal; hon har först varit byggd af träd 1470, och 1690 varit annex till Hvena, men sedan åter fått egen pastor. Under konung Johan III:s regering blef socknen tillökt med flera hemman från tillgränsande socknar. Som Lixerum, Bölö och Bockstad byar förut hörde under Wexjö stift, så utverkade biskopen derstädes, att desamma lades åter till Carlstorp, och gjorde detta hinder i hela indelningen, ända till år 1641, då biskop Jonas Petri i Linköping fick kunskap om konung Johans författning och derefter utverkade drottning Christinas stadfästelse 1642 på densamma, hvarefter de hemman, som voro anslagne från Hesselby och Hvena socknar, blefvo införlifvade med Lönberga; men de ifrån Carlstorp, såsom hörande under annat stift, uteslutna. Det berättas, att hela Lönberga socken i början hört till Hesselby, samt att dess första trädkyrka afbrunnit genom vådeld. År 1611 d. 8 Juli inföllo Danskarne uti Lönberga socken, och röfvade både i kyrkan och prestgården. Nära intill kyrkan står en ovanlig och beundransvärd bergkulle, hvilken liknar Ombergs hjessa, och ifrån hvars höjd man har en vidsträckt och vacker utsigt. I socknen finnas många små insjöar. Tvenne åar och tvenne höga bergåsar genomstryka socknen, som har bergig,

stenig, backig och mest ojemn mark. Linfrö sås här mycket ymnigt, och mycket lin skördas i goda år. Den inre delen af socknen har sommartiden ett utmärkt vackert utseende, genom den ymniga löfskogen uti ängarne och hagarne, men denna del lider brist på annan skog; deremot hafva alla som bo i gränsen af socknen öfverflöd på skog. Bondfolket bär kläder sig nätt och väl, i jemförelse med andra Smålänningar. Föga spannmål kan försäljas härifrån; men lin, smör, ost, bräder och boskap afyttras årligen. Allmogens byggningar äro i allmänhet försedda med öfvervåningar. Den är i allmänhet händig. Några förstå sig närmare på byggningskonsten, och hafva derigenom betydlig förtjenst, då de åtaga sig byggnader på beting. Bland egendomar märkas: *Gallö*, $\frac{1}{4}$ mtl. med stor säteribyggning; *Haddarps qvarn*, $\frac{1}{4}$ mtl., har sätesbyggning, skattlaggd såg och mjölqvarn; *Hellefors*, $\frac{1}{4}$ mtl., har kimröksverk, skattlaggd såg och mjölqvarn; *Saxemåla*, 1 mtl. frälse-säteri och *Lidhult*, $\frac{3}{4}$ mantal. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den består af 27$\frac{1}{2}$ mtl., hvaraf 3$\frac{1}{8}$ mtl. höra till södra Wedbo härad af Jönköpings län. Invånarnes antal är 1,054 personer. Arealen utgör 17,357 tunnl., af hvilka 1,050 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Stora Åby.

Lönbohm, Magnus, höll år 1734 i Upsala, under Hermanssons præsidium, en gradual-disputation: *Några försök om den fordna och närvarande Svenska skaldekonsten,* hvilken torde vara det första försöket till en historia om Svenska vitterheten.

Löningshemman kallas de egendomar, hvaraf kronans ränta är anslagen till lön för embetsmän. Man menar då ej med löningshemman detsamma som boställen. Desse äro anslagne att brukas och bebos af statens tjenare, de andra deremot äro blott förbundne att leverera den till kronan hörande räntan, till kronans löntagare, i stället för till statsverket. Hemmanet deremot skötes icke af löntagaren, utan af vanlig krono-åbo. Räntetagaren äger blott en viss uppsyningsrätt, för att kunna bevaka hemmanets skötsel och tillse att denna så handhafves, att räntan kan utgå. Sådana löningshemman äro anslagne både till civil- och militärstaten. Löntagaren äger rätt att fordra räntans levererande vid sitt boställe, eller på annan ort inom lagsagan. Hvad beträffar räntepersedlarnes lösen i penningar, så är denna tillåten, såvida den betalande och den som emottager räntan komma öfverens derom. Den löses då efter markegångspris.

Lönn, lund (Acer platanoides), ett träd af medelmåttig storlek, utbredt och skuggrikt, hvilket förekommer i fruktbara lundar uti de tempererade delarne af riket, ända till Wermlands bergslager och Helsingland, allmänt, sedermera sällsyntare vid bergsfötter på några ställen i Dalarne, Medelpad och Ångermanland, samt planteras allmänt till alléer, vid hus och gårdar. Det växer frodigast i någorlunda lös och fuktig jord, men trifves för öfrigt i all slags jordmån, utom sand, grus och sumpig mark. I passande jordmån och läge växer trädet temligen snabbt och hinner betydlig ålder, ända till 120 à 150 år, utan att taga kärnröta. Veden är ganska användbar, så väl till virke som till bränsle, både i anseende till dess täthet och styrka samt den betydliga värme den vid förbränning utvecklar, hvaruti den öfverträffar både björk och bok; rotveden af gamla träd ger isynnerhet ett vackert flamigt virke, som antager en skön polityr och begagnas derföre till musikaliska instrumenter. Laken, eller den om våren utflytande saften, är ganska sockerrik, och kan behörigen inkokad användas i stället för sirap. Löfven utgöra en begärlig föda för getter, samt kunna äfven, likasom de späda qvistarna, användas till färgning.

Lönnarp, 2 mtl. frälse-säteri, med underliggande 7 torp samt 3 mtl. frälse, beläget i Böne socken af Westergöthland, har utmärkt vackert läge vid sjön Lönnern hvars stränder äro bevuxna med löfskog. Gården har förut legat 300 alnar från det ställe, der den nu är uppförd, på en halfö i nämnde sjö, då mangården var helt och hållet kringfluten. Säteriet har tillhört slägterna Liljehök, Westfeldt, v. Conow och Treffenberg.

Lönsås, annex till Fornås, beläget i Bobergs härad af Östergöthlands län, 2$\frac{3}{4}$ mil V.N.V. från Linköping. Kyrkan är belägen på en höjd, med vacker utsigt öfver sjön Boren, $\frac{3}{4}$ mil från Götha kanal. Hon är troligen den äldsta i orten; men blef ombyggd 1776, och nu ljus och rymlig. I forntiden skall omkring kyrkan varit byggd en stad, uti hvilken konung Waldemar Birgersson tidtals haft sin hofhållning, sedan han år 1278 afstått regeringen till sin broder Magnus Ladulås. Denna stad skall af sistbemälde konung blifvit förstörd, då konung Waldemar uppreste sig mot sin nyssbemälde broder. Huru härmed förhåller sig är ovisst; men visst är åtminstone, att namnen på stadens gator länge hafva bibehållit sig; och har en af dem, som är stenlagd och stryker förbi ringmuren till torget, blifvit kallad *Kyrkogatan*, och de andra *Döde-*, *Krypare-*, *Körsakta-*, *Bö-*, *Blåsvärs-* och *Prestegatorne.* De omkring kyrkan i åkrar och ängar upptäckta många lemningar efter eldstäder vittna äfven, att här varit stad eller ock säte för någon jarl eller kongl. person; ty straxt nedanför åsen, på hvilken kyrkan är byggd, finnes en hage, som blifvit kallad *Kongshöge-hagen*, och berättas varit konungens hästhage. Kongl. ladugården säges hafva stått der nu byarne Schedevi och Bonorp äro belägne. Så väl uti Fornås som i Lönsås utbröt pesten 1710, och bortryckte mycket folk. Häradets tingställe var fordom beläget vid kyrkan; men har derifrån blifvit flyttadt till Husbyfjöl uti angränsande församling. Socknen består af 20$\frac{3}{8}$ mtl. med en folkmängd af 614 personer. Arealn utgör 3,911 tunnl., hvaraf 490 sjö och kärr; resten till större delen odlad jord. Adr. Skeninge.

Lönö skans, var belägen i Häradshammars socken på Lönö, närmast farleden till Norrköping, midt emot klippan *Råbocksholmen.* Denna skans skall aldra först blifvit anlagd i Carl IX:s eller Gu-

staf II Adolfs tid; men förbättrad år 1677, då en kapiten Rothkirch fick befallning, att, med 100 man af allmogen, bemanna denna skans, om Danskarne skulle försöka en landstigning. Efter slutad fred 1679 lemnades skansen öde. Bruksherren De Besche fick då tillstånd, att derifrån låta afhemta och bortföra allt trädvirke, hvilket äfven skedde. År 1719 lågo här ännu 26 jernkanoner, hvilka af en konstapel sattes i ordning nedanför ett berg, i afsigt att dermed afhålla Ryska skärgårdsflottan från Norrköping; men som manskap och amunition fattades honom, måste han öfvergifva sin post. Lemningar efter skansen synas ännu.

Löpande skuldebref kallas en skuldförskrifning, affattad i sådan form, att den kan öfverflyttas ur hand i hand och alltid behåller sin förbindande kraft, i hvilkens ägo den må befinna sig. Sådana skuldebref kallas äfven skuldebref på ordres; emedan den vanliga formen är den, att gäldenären förbinder sig att betala till den i brefvet nämnde fordringsägaren *"eller ordres"*, hvilket då betyder, att betalningen måste erläggas till hvilken som helst, den der äger fordringsägarens ordres att lyfta penningarne, och på detta sätt berättigad anses hvar och en, på hvilken förbindelsen blifvit transporterad. Ett annat uttryck som kan begagnas är, att ställa förbindelsen på *"innehafvaren"*, utan att någon viss person nämnes såsom borgenär. Fördelen af sådane skuldebref för fordringsägaren ligger således deruti, att han, utan att besvära sig med penningarnes utkräfvande, kan använda kapitalet; han kan nemligen på denna skuldsedel sjelf erhålla penningar. Låntagaren deremot kan, genom sådana förbindelser, blifva betalningsskyldig icke blott till den förste fordringsägaren, utan ock till hvilken som helst. Dessutom är han utsatt för faran att bysättas; ty det är för sådana skuldebref, som bysättning kan komma i fråga. För dessa skulder kan gäldenär sökas icke blott der han bor utan hvarhelst han anträffas; likväl förlorar skuldebrefvet denna strängare kraft om ej lagsökning äger rum inom 6 månader. I afseende på borgen och betalningsskyldighet, äro löpande skuldebref underkastade de vanliga föreskrifterna.

Löpare. Desse skulle, när deras herrar visade sig ute, springa framför deras vagnar, sålunda täflande med hästarne i snabbhet. Följden blef, att dessa menniskor snart sprungo sig förderfvade och merendels dogo i sina bästa år. Likväl var bruket allmänt öfver hela Europa. De Svenske kongl. löparne plägade, på den s. k. Rännebanan i Stockholm å Norrmalm, öfva sig i springande och gåfvo derigenom namn åt platsen. Gustaf III, hvilken älskade att färdas med den yttersta hastighet, lät icke desto mindre löparne springa framför sin vagn mellan Stockholm och Drottningholm. Med honom kom likväl seden småningom ur bruk, och upphörde redan i början af 1800-talet. Numera äro löparne vanliga hofbetjenter, vid högtider utmärkta endast genom sin drägt, till hvilken hör en liten mössa, prydd med uppstående kulörta strutsfjädrar och en staf med silfverknapp i handen.

Löparskutor, ett slags fartyg, som fordom begagnades att skicka ordres med och borde derföre antingen vara god seglare, eller ock lättrodd. De voro endast af omkring 80 lästers drägtighet och bemannade med cirka 30 man. Den som kommenderade flottan hade sådana små fartyg till förfogande för adjutanterne. Om en sådan skuta endast gick ut för att rekognoscera, kallades den kunskaps- eller *Niosnar-skutu*. De motsvarade nuvarande *advis-jakter*.

Löpliet kallas i Lappland det bränsle, som man använder i brist på torr ved, och då torrfuru ej är att tillgå. Man hugger ut en myckenhet träd och flår af barken på den tid af året, då denna sitter så löst på träden, att det lätt låter sig göra, hvilket kallas löpa, eller att trädet löper. Då det afflådda trädet fått ligga öfver sommaren, har det någorlunda blifvit torrt.

Lördag, lögerdag. Ursprunget till denna dags benämning härleder sig från ordet *laugr*, *lögr*, som betyder vatten. — Enligt 1665 års stadga om eder och sabbatsbrott, förbjöds att anställa gästabud på lördags-aftonen, vid 40 marks böter för dem som anställt det och 5 d:lr silf:mt för den som bivistadt ett sådant.

Lörelfven, en del af vestra Dal-elfven.

Löschern, kommendör och befälhafvare för en liten eskader af fyra fartyg, som i början af Carl XII:s krig kryssade på Pejpus-sjön. År 1702 den 21 Maj hade han en träffning med icke mindre än 100 Ryska småfartyg, dem han tillbakadref efter en 4 timmars strid. Sedan Svenskarne härunder bortskjutit all sin amunition, skickades löjtnant Hökenflycht (se detta ord) att hemta nytt förråd i Dorpt, men blef skjuten. År 1704 utlopp kommendör Löschern i April månad från Dorpt, men träffade vid Embach-strömmen på en Rysk styrka, hvilken på stranden uppkastat maskerade batterier. Dessas eld nedskjöt fartygens besättningar och Ryssarne började äntra de försvarslösa skeppen. Men L., som ej ville falla i fiendens händer, tände eld på krutkammaren och flög sjelf i luften tillika med en mängd Ryssar, som rusat ombord.

Lösdrifvare. Se: *Försvarslöse personer.*

Lösen, eller äfven expeditionslösen, kallas den afgift, som erlägges för utbekommandet af offentliga embetsverks utslag, domar, protokollsutdrag, m. m. Den utgår, enligt taxa, till olika belopp i olika embetsverk och för olika saker. Så t. ex. finnes den egentligen ej i justitie-revisionen och stats-expeditionerna; men ersättes der genom en högre charta sigillata-afgift. I hofrätterna och kollegierna utgår den för domar, med vissa belopp för hvarje skrifvet ark, allt efter domens vidlöftighet; likaså vid under-rätterna. Öfver-rätters domar lösas med 2 R:dr 24 sk. för första arket och 24 sk. för hvart och ett af de följande. Lägre rätters domar kosta öfverhufvud 36 sk. för första, 18 sk. för andra och 9 sk. för tredje arket. Gravationsbevis å egendomar lösas efter egendomens storlek, med 4 R:dr för hvarje hemman eller serskilde hemmantal, och 6 R:dr 32 sk. för hvarje

hus i stad; men hälften mindre då det utfärdas af under-rätt. Vid landtegendomar af flere än tre hemman ökas lösen blott med 2, och om hemmanen äro flere än sex blott med 1 R:dr för hvarje hemman. Bouppteckningar inregistreras med 12 sk. Lösen för en bouppteckningssumma, som är lägre än 100 R:dr, och för större summor ökas lösen med 6 sk. för hvarje 50 R:dr, till och med 2,000, sedan med 8 sk. för hvarje hundrade, till och med 10,000 R:dr, så med 1 R:dr för hvarje 1,000 till och med 20,000 R:dr, och derutöfver med 24 sk. för hvarje 1,000 R:dr. Efter en dylik skala betalas äfven fastebref å egendomar. Den fastställda lösen måste ovägerligen betalas, och kan, om detta icke sker, utmätas; deremot då lösen ofta beror af det utlösta dokumentets vidlyftighet, får detta icke skrifvas med alltför glesa rader och bred marginal, så att dess omfång blifver alltför stort. Ett visst mått är i dessa fall föreskrifvet, och frihet från all lösen lemnas åt de fattige rättsökande, som kunna styrka sin oförmögenhet att betala.

Lösen, en socken med Augerum, belägen i Östra härad och kontrakt af Blekinge län och Lunds stift, 1 mil O.N.O. från Carlskrona, vid hafvet. Kyrkan är byggd af sten; på golfvet framför altaret märkes 2 runstenar. Kyrkan och socknen skola hafva fått sitt namn af följande händelse. En furstlig person skall, i fordomtima, med sin son och ett ansenligt sällskap ridit omkring på dessa trakter, hvarvid den unga herrns häst börjat skena på de ojemna med törnen bevuxne fälten. Fadern, förskräckt vid denna åsyn, lofvar att bygga ett tempel åt den beskyddande guden, om hans son blefve frälst. Sonen blef oskadd, och på det stället, der hästen, omringad af träd och buskar, nödgades stanna, uppbyggde han ett tempel, såsom *Lösen* för sin son. — Lösen består af $29\frac{1}{12}$ hemman; men med *Lyckeby* inberäknad, som icke mera utgör en serskild socken, innefattar den $32\frac{2}{3}$ mtl. Vid skärgården är fisket, men icke åkerbruket, allmogens hufvudsak. I mellanbygden arbetas mera på jordens odling. Boskaps-afveln och skogen utgöra skogsbygdens näringsfång. Bland öar, som höra under socknen, märkas: *Fåjö*, $1\frac{1}{4}$ mtl., med synnerlig bördig äng, mycken bok- och mindre surskog. *Verkö*, $\frac{7}{8}$ mtl., välbebyggd, med åker och äng, samt fiske i sjön. På denna ö ligger den fordom märkvärdiga *Grimsholms kula*, hvaruti man funnit en gammal stridsyxa, med $17\frac{1}{2}$ tums långt jern, samt en gammal sköld af jern, som vägde 2 lisp:d 18 skålp:d. Till Lyckeby socken börde fordom *Afvelsgärde*, $\frac{3}{4}$ mtl., hvilken nu räknas till Lösen socken så väl som *Lyckeby*, hvilket ställe förut varit en stad och haft ett befästadt slott. Det intogs af Carl Knutsson 1452, uppbrändes af Svante Sture 1509, intogs af Svenskarne 1564, hvarefter slutligen Svenske befälhafvaren Carl Holgerson uppbrände slottet och förstörde fästningen. Staden kallades *Lyckå*, och i gamla rimkrönikan *Lyckna*. Östra delen af Bleking benämdes fordom *Lyckå län*, hvilket sedermera förvandlades i Christianopels höfdingedöme. Man vet icke när staden först blifvit anlagd. Enligt en gammal sägen skall slottet vara grundadt af en Dansk konung Erik. Omkring år 1681 betraktades Lyckeby blott såsom ett fiskläge, har dock haft sin egen prest och sin egen kyrka, hvilken varit nog rymlig och haft 3 rader stolar; men år 1736 på en söndag började kyrkan remna och falla omkull och har Lyckeby allt sedan hört under Lösens församling. Länge har detta ställe icke allenast utgjort en by, utan äfven en egen socken. En tid utgjorde Lyckeby och Storkö församlingar ett pastorat. För det närvarande är Lyckeby ett vackert och märkvärdigt ställe. Byen består af 2 hela hemman. Utaf 52 tomter äro en stor del bebyggde. Några få minnesmärken synas efter kyrkan. Bredvid kyrkomuren hade i slutet af förra århundradet en gammal sjöman byggt sig en grafvård af träd, prydd med åtskilliga inskrifter. Gubben var ett slags eremit. Han bodde ensam i sin koja straxt vid sitt grafställe, lefde af jordväxter och vatten, samt hade olika tänkesätt med andra nästan i allt. Socknen hör till 2 kl. reg. och har 1,320 invånare. Dess areal utgör 8,632 tunnl., hvaraf 1,530 äro sjöar och kärr. Adr. Carlskrona.

Lösing, ett härad af Östergöthlands län, innefattar staden Norrköping och S:t Johannis, Dagsbergs, Krokeks, Tingstads, Furingstads samt Styrestads socknar, hvilka tillsammans utgöra $196\frac{3}{4}$ mtl. med 4,560 invånare. I förening med Östkinds och Björkekinds härader utgör Lösings härad ett fögderi och en domsaga. Häradets areal är 35,918 tunnl., af hvilka 1,890 äro sjöar och kärr.

Lösings, Bråbo och **Memminge** förenade kontrakt af Linköpings stift i Östergöthlands län, utgöres af 11 pastorat, nemligen: Norrköpings S:t Olai och S:t Johannis församlingar, Norrköpings Hedvigs eller Tyska församling, Dagsberg och Krokek, Tingstad, Styrestad, Furingstad, Östra Eneby, Qvillinge och Simonstorp, Kimstad, Kullerstad samt Borg och Löth. Af dessa pastorat äro 4 reg., 6 konsist. och 1 patronelt. Kontraktets folkmängd utgör 23,917 personer.

Lösningsrätt, eller bördsrätt, kallas den rättighet en slägtinge äger, att återfordra försåld arfvejord. Innehafvaren är väl berättigad att försälja den, till och med utom slägten; men närmaste arftagare äga då äfven att återbörda den ifrån köparen. Fädernefränder hafva sådan bördsrätt till fädernejord, och möderneslägten till mödernejord. Bördsrätten gäller äfven hus och tomt i städerne. Utom egentlig bördsrätt finnes äfven en dylik lösningsrätt i flere andra fall, såsom då frälseskattehemman säljes utom börd, i hvilket fall frälseräntans ägare har lösningsrätt; och då hus i städerna, som blifvit byggda på annan mans jord och grund, försäljas, har denne lösningsrätt. För åtnjutande af bördsrätt fordras att nedsätta köpeskillingen, hvilken tillfaller köparen, om handeln återgår i följd af beviljad börd, och har köparen dessutom rätt till ersättning för de förbättringar han möjligtvis kunnat göra på godset. Dessutom får bördsrätt blott begagnas till hela den sålda jorden, men icke till delar deraf, och detta för-

behåll sträcker sig så långt, att icke blott arfvejord utan äfven aflingsjord måste lösas, ifall jord af båda dessa slag ingått i köpet. Det beror nemligen då ej på bördsmannen att blott lösa arfvejorden, utan han är förbunden att äfven lösa aflingsjorden, om köparen ej vill behålla denna allena, skiljd ifrån arfvejorden.

Lössa, i gamla Svenskan *gagna*. I Rimkrönikan heter det: "The löste Almogen intet wätta." (Det gagnar folket intet att veta.)

Lösören äro i många fall underkastade helt andra bestämmelser i lagen än fast egendom. Lösören ärfvas väl nu mera efter samma grunder som fastighet; men äro underkastade en vidsträcktare testamentsrätt. Lösören få nemligen fritt testamenteras, utan afseende derpå, om de erhållits genom arf eller blifvit förvärfvade. Lösören kunna också fritt bortgifvas, likasom förvärfd fastighet; icke så arfvejord. Vid frågan om pantförskrifningar uppkommer en skillnad i följd af egendomens olika natur. Det förpantade lösöregodset lemnas nemligen i pantägarens vård, som är ansvarig för dess bevarande i godt och brukbart stånd; men berättigad att, om skuldebrefvet icke i laga ordning inlöses, försälja panten. Meningen är dock icke, att den som emottagit panten blifver dess ägare i samma stund skulden förfaller. Den gamla ägaren har nemligen rätt, framför en annan, att inlösa den, äfven sedan den blifvit uppbjuden å tinget såsom förfallen, och om han icke gör det blifver panten visserligen försåld, men innehafvaren äger endast behålla så stor del af dess värde som svarar emot hans fordran; återstoden tillhör pantens gamle ägare. Förskingras eller skadas lösörepanten, har ägaren rätt till skade-ersättning, och innehafvaren betalar dessutom en viss del af dess värde i böter. Ej heller får den utlemnas till tredje man. Vid utmätningar tagas lösören först, och sedermera, i fall de ej betäcka skulden, fast egendom. Likaså äger den borgenär, som har pantförskrifning på fast egendom, att, om han vill, i dess ställe låta utmäta lösören.

Löwen. Denna adliga ätt, som gifvit Sverige många högt uppsatta män, är egentligen Estländsk och härstammar i Sverige från en **Fredrik Löwe**, hvilken år 1649 berättas hafva fått "förbättring på sitt förra adelige vapen." Hans sonsons söner, **Axel**, **Georg**, **Johan**, **Fredrik**, **Fabian** och **Gustaf**, introducerades 1723 under namnet *Löwen*. Den förstnämnde var general-löjtnant vid kavalleriet, sedan landtråd i Estland, blef derefter friherre, riksråd, Greifswalds akademies kansler och serafimer-riddare. Den andre, **Georg**, uppsteg till enahanda värdigheter, var kommenderande general en chef i Finland 1737, general-guvernör i Pomern, blef äfvenledes friherre och grefve, men utan att sådant nämnes i matrikeln. **Johan** blef friherre och president i kammar-revisionen. **Fredrik** skall hafva "slagit sig till commercen", och, likasom den yngste brodern, **Gustaf**, ryttmästare, dött ogift utomlands. **Fabian** blef öfverste i Fransk tjenst. Alla dessa sex bröder voro söner af

Löwen, **Otto Wilhelm**, hvilken, 53 år gammal, afled i Stockholm 1712 såsom landshöfding öfver Westerbottens län. Hade förut varit i krigstjenst och bivistat fältslaget vid Landskrona och landstigningen på Seland. Hans sonson,

Löwen, **Axel**, öfverste för Österbottens regemente och sedan landshöfding och öfver-kommendant i Christianstad, hvarifrån han tog afsked 1776, dog 1802 vid 73 års ålder.

Löwenburg, **von.** Med detta namn hafva på riddarhuset funnits tvenne redan utgångna ätter. Den äldres stamfader var **Georg Laurlski**, född Polack, hvilken adlades 1647, då han var stadsmajor i Stettin. Det säges, att han år 1640 bragt den starka fästningen Driesen i Neumark uti Svenskarnes händer, utan någon förlust för dem, och att det skett "igenom *entreprise*", samt att han sökt "med så mycket större ifver, att göra sig af kronan Sverige förtjent, som han af sin förra öfverhet är blefven förföljd och allt det han ägt *reduceradt*." — Den andra ättens stamfader hette **Erik Valentin**, var öfverste-löjtnant vid ett infanteri-regemente, då han 1668 adlades och blef sedan kommendant i Warnemünde. Han uppgifves vara "född i Upland, utaf här i riket väl bekanta, förnäma föräldrar." Dog 1698. — I sammanhang härmed må nämnas, att en **Christoffer Fjelman**, Svensk resident hos konung Stanislaus Leczinski, sedan regerings- och kommerse-råd, år 1719 adlades under namnet *Löwenborg*, men försummade att taga introduktion. Hans son, kapitenen vid Dalregementet och R. af S. O., **Christoffer Ferdinand L.**, sökte sedan vinna den försummade introduktionen, men fick afslag. Lyckligare voro hans söner, **Fredrik Gustaf Adolf** och **Christoffer Mauritz**, hvilka år 1809 erhöllo hvad som vägrats deras fader. Den förre var då löjtnant och den senare auditör, samt svåger med, sedermera statsrådet, grefve Wirsén.

Löwendalsfejden kallas af allmogen det krig, som år 1711 fördes inom Sveriges gränsorter mot Norrige, af Norske ståthållaren Woldemar Löwendal, son till den namnkunnige Gyldenlöwe. Hela kriget inskränkte sig till plundringar och truppröreIser. Någon träffning blef icke levererad, knappt någon skärmytsling. Hufvudplanen synes hafva varit Uddevallas eröfring, på hvilken stad Löwendal marscherade med 10,000 man, sedan han undanjagat de mindre truppafdelningar, som ställt sig i hans väg vid Vetteland och Quistrum, m. fl. ställen; men denna plan omintetgjordes genom ankomsten af en Svensk här under general Burensköld, för hvilken fienden drog sig undan och gick tillbaka öfver Svinesund, utan att hafva förlorat eller dödat en enda man, men väl utplundrat alla ställen han genomtågat. Att Löwendal så lätt slapp undan, tillskref man en general Mörners egensinne eller förräderi, hvilken vägrade att, efter befallning, från Eda skans afskära fienden återtåget öfver Svinesund, då sannolikt Löwendal varit förlorad.

Löweneck, **Petter**, hette förut **Stockman**, född 1679, blef 1700 volontär vid fortifikationen,

då han bivistade landstigningen på Seland, deltog sedan i flera krigsförrättningar, reste 1704 på konungens bekostnad uppför Rhen, deltog i slaget vid Helsingborg, och iordningsatte derefter Christianstads fästningsverk, användes vid linjernas uppförande emellan Helsingborg och Landskrona, bivistade slaget vid Gadebusch och kapitulationen vid Tönningen, hvarifrån han likväl räddade sig och undkom till Stockholm, följde 1718 Armfelts här till Trondhiem, blef fortifikations-kapiten vid lifgardet och adlades 1719. Dog barnlös 1735, då ätten utgick med honom.

Löwenfels, Johan Maximilian, son till kapitenen i Hannoversk tjenst, Johan Cantagalli, och född i Lüneburg d. 25 Jan. 1692, gick i sitt lands krigstjenst 1706, bivistade slagen vid Oudenarde, Winnendahl, Malplaquet, jemte flera belägringar och blef derunder tvenne gånger illa sårad. Gick 1717 i Svensk tjenst, der han blef kapiten vid östra Skånska regementet, tog, i Carl XII:s åsyn, d. 27 Nov. 1718, med 60 grenadierer Gyldenlöws skans utanför Fredrikshall, och blef derföre på stället adlad, befordrades sedan till öfverste för ett värfvadt regemente och R. af S. O. Död barnlös den 16 Oktober 1763.

Löwenheim, Gerhard von, hette förut **Höpken** och var född i Brehmen, adlades 1707 såsom kapiten, sedan han tjent i 41 år och derunder bivistat en mängd träffningar och belägringar. I hans adelsbref intogos äfven hans styfson och styfdotter.

Löwenhjelm, Gudmund, kallade sig förut **Nordberg** och var son af kyrkoherden i Gillberga församling, Noræniue. L. föddes 1658, blef 1706 borgmästare i Strömstad, 1716 assessor i Götha hofrätt, 1718 lagman i Christinehamns lagsaga, men återgick följande året till sin assessorsplats, blef 1728 hofrättsråd, tog afsked 1732 och dog 1739 vid 81 års ålder. När han år 1725 adlades, antog han namnet *Löwenhjelm.* Hans son,

Löwenhjelm, Carl Gustaf, född d. 5 Jan. 1701, hade, vid endast 18 års ålder, genomgått sina akademiska studier och inträdde i Götha hofrätt. Denna tidiga mognad var icke hos honom, såsom ofta plägar vara fallet, endast förebud till en framtida medelmåtta, utan till en lika ovanlig duglighet, som utveckligen varit tidig. Han blef 1729 häradshöfding i Dalsland, och transporterades 1738 till Westersyssels domsaga i Wermland, men uppsöktes här 1741, till följd af ryktet om hans sällsynta skicklighet, gjordes till revisions-sekreterare, föreslogs af ständerne två gånger till riksråd och en gång till president i Åbo hofrätt. För tredje gången fruktlöst föreslagen, 1747, men åter förbigången, ehuru då redan justitie-kansler, troddes denna missaktning härröra af hans mindre förnäma börd. För att afhjelpa detta hinder, gjorde man honom till baron, och "skattmästare af alla Kongl. Maj:ts orden", en för honom serskildt uppfunnen titel. År 1750 blef han president i Svea hofrätt, följande året riksråd, Kom. af N. O. och serafimer-riddare. Han öfverhopades än vidare med förtroenden och utmärkelser, hvilka alla han rättvisade. Blef bankofullmägtig, förste direktör vid jernkontoret, ordförande i utrednings-kommissionen under Pomerska kriget, ledamot af vitterhets-akademien och vitterhets-societeten i Upsala, grefve och Lunds akademies kansler, samt slutligen kansli-president och ordens-kansler. Dog d. 7 Mars 1768, allmänt erkänd som en af sin tids dugligaste embetsmän och en utmärkt talare. Hans sonson,

Löwenhjelm, Gustaf Carl Fredrik, son af hofkansleren och Kom. af N. O. Fredrik Adolf L. och Augusta Fersen, en af "de tre gratierna", såsom Kellgren kallade henne och hennes begge systrar, föddes d. 6 Okt. 1771 och blef vid 8 års ålder kornett vid lifgardet till häst, eller, såsom det då kallades, lätta dragonerne, till hvilkas chef han utnämndes 1809, har sedan efter hand uppstigit till alla rikets högsta värdigheter, såsom general, öfverste-kammarjunkare, förste adjutant hos konungen (Carl XIV), inspektör för kavalleriet, serafimer-riddare, R. af S. O. med St. K. 2:dra kl., minister vid Franska hofvet, excellens, prydd med Ryska och Österrikiska ordnar, samt Maltheser-orden, och ledamot af de flesta Svenska akademier. Grefve L. har under sin långa och lysande bana haft en mängd uppdrag och befattningar, samt deltagit i flera vigtiga händelser och företag. De förnämsta af dem äro följande: År 1801 räddade han Gustaf Adolfs fartyg, som d. 7 Jan. var nära att förgås i Finska skären; 1805 och 1806 anförde han förposterna i Pomern och den kavalleritrupp, som besatte Lauenburgska landet, då Preussarne intogo det; författade 1807 kavalleriets nu gällande manöver-reglemente; blef, vid Finska krigets utbrott 1808, chef för Finska härens stab och kommenderade arriergardet under reträtten från Tavastehus till Österbotten; föll d. 16 April vid Pyhäjoki i Rysk fångenskap, sedan han blifvit sårad; utvexlades i Maj 1809; kommenderade 3:dje brigaden i träffningen vid Sävar; utnämndes 1812 till förste direktör vid kongl. theatern, hvilken befattning han lemnade 1818; följde, under 1813 års fälttåg, kejsar Alexanders högqvarter; hade 1815 ett uppdrag till kongressen i Wien, hvarom det heter i Biograf. Lex.: "tillvann der vår skattkammare 5 millioner francs." Har haft åtskilliga beskickningar till Petersburg; 1834 senast. Blef 1816 minister vid Österrikiska hofvet, men utbytte 1818 denna plats mot den i Paris, der han med mycken välvilja omfattat resande Svenskar och hemsändt till Sverige hvad som för fäderneslandet kunde vara af intresse i vetenskapligt, industrielt eller merkantilt hänseende. Har bivistat de flesta riksdagar från 1809 och dervid varit en lika verksam, som originell talare. Har nitälskat för en förändring af styrelsens organisation, och derom utgifvit en serskild skrift. Hans yngre broder (ej såsom det i Biogr. Lex. origtigt uppgifves, hans kusin):

Löwenhjelm, Carl Axel, född d. 7 Nov. 1772, inskrefs, icke 7 år gammal, vid lifgardet, skickades 1791 som kavaljer vid missionen till Konstantinopel, blef 1811 chef för Westgöthadals regemente och följande året minister i Petersburg, general-major, general-löjtnant, öfverste-kammar-

junkare, 1819 president i krigs-kollegium, 1822 statsråd, hvarifrån han tog afsked 1839, ståthållare på Drottningholms slott, excellens, serafimerriddare och prydd med Ryska och Preussiska, samt Maltheser-orden. Har utgifvit 3:ne skrifter: *Tankar om fängelser och korrektions-inrättningar; Om hypotheksföreningar; Om kommunalstyrelse och penitentiär-systemet.*

Löwenhjelm, Carl Gustaf, son till kapitenen och R. af N. O., grefve Carl Gustaf L., född d. 31 Jan. 1790, kornett vid lifregementets husarer 1808 och år 1811 kavaljer hos dåvarande hertigen af Södermanland, numera konung Oskar, chef för dess stab 1818, öfverste i armén 1821 och 1824 minister-resident i Turkiet, hvarifrån han 1827 flyttades till Wien, återkom derifrån 1843, då han blef landshöfding i Götheborg, hvilken plats han lemnade 1847 för att emottaga befälet i 3:dje militärdistriktet. R. af S. O., Kom. af N. O. och under-kansler vid Kongl. Maj:ts orden.

Löwenhult, hette förut **Hulth,** född 1684, studerade i Lund, blef 1701 korporal vid södra Skånska tremännings-regementet till häst, kommenderades 1707 till Polen, då han blef korporal vid södra Skånska kavalleriet, bivistade med det en mängd träffningar, ända till den i Pultava, der två hästar blefvo honom undanskjutne, följde konungen till Bender, sedan med öfverste Gyllenkrok till Czarnowitz i Moldau, der fördelningen öfverraskades af Ryssarne, men han, jemte några andra drogo sig till Jassy och återvände till Bender. Der deltog han i kalabaliken, blef fången af Turkarne, men åter frigifven, befordrades till löjtnant vid Smålands kavalleri; 1715, vid hemresan från Stralsund, fången af Danskarne, men frigjorde sig sjelf följande året, blef ryttmästare vid Westgötha kavalleri, sedan kapiten vid Björneborgs regemente, fick 1751 öfverste-löjtnants afsked, R. af S. O., adlades 1719; men som han, i Tenala socken i Nyland dog barnlös d. 6 Juli 1754, utgick ätten med honom.

Löwenstern Kunckel, Johan von, född i Holstein. Hette förut **Kunckel** och är bekant genom sin skrift *Ars vitriaria;* blef först kammarherre, hofkemist och inspektor Annæbergensis hos kurfursten Johan Georg af Sachsen, begaf sig år 1679 till Berlin och derifrån till Sverige, der han blef bergsråd och adlad 1693. Dog 1702 eller 1703.

Löwenströmska lasarettet, i Hammarby socken af Stockholms län. Denna inrättning hade 1824 ett kapital af 9,000 R:dr och 2 hemman. Byggnaden är af sten och har följande inskrift: "Stiftaren af denna boning sökte icke minnet åt sitt namn. Han sökte tillfredsställelsen i sin uppfyllda pligt och belöning i nödens lättade plågor, 1809."

M.

Ma, i forn-Svenskan detsamma som *kärrig trakt,* eljest *Mad.*

Maa, Anders Bosson, von der, anföres den 23 April 1612 såsom utnämnd sergeant-major eller öfverste-vaktmästare på Jönköpings fästning.

Macedo, Antonius, en Portugisisk Jesuit, hvilken, såsom föregifven skrifvare och tolk, men egentligen som bigtfader, åtföljde Portugisiska sändebudet Pereira till Sverige år 1650, en lärd och klok man, af ett behagligt umgängessätt, hvilken först af drottning Christina fick förtroende om hennes böjelse för katholska läran och styrkte henne deri, genom undanrödjande af hennes tvifvelsmål och invändningar. Han aflärdades af henne med ett hemligt uppdrag rörande denna angelägenhet till påfven; men som han af Pereira ej kunde få tillåtelse att resa, nödgades han, i Augusti 1651, rymma ur landet. På sändebudets begäran måste drottningen, för syns skuld, affärda åtta ilbud för att fasttaga honom, men hvilka naturligtvis icke upphunno flyktingen, som lyckligen anlände till Rom och aflemnade sin skrifvelse.

Mackenzie, John, son till Georg Mackenzie, grefve af Cromatie i Skottland, lord Machleod af Castlehaven, född i Skottland den 21 Augusti 1726. Då hans fader, som deltagit i Carl Stuarts uppresning, blef fången och afrättad år 1746, måste sonen, som följt samma parti, var öfverste för ett regemente i pretendentens tjenst och dermed deltagit i flera af krigshändelserna, efter det misslyckade försöket fly ur landet, då han år 1750 begaf sig till Sverige. Här gick han i Svensk tjenst som kapten, och anställdes vid Fredrik Adolfs regemente. År 1756 introducerades han såsom adelsman på riddarhuset. År 1757 företog han en utländsk resa och gjorde ett fälttåg vid Preussiska hären, återvände sedan till Sverige och deltog i Pomerska kriget, befordrades till öfverste, riddare och sedan kom. af Svärds-orden. År 1779 hade Engelska regeringen antagit ett mildare system mot deltagarne i Stuartska uppresningen, och bland desse äfven mot Mackenzie. Han återställdes i sina värdigheter och vände tillbaka till sitt fädernesland, hvarvid han af Gustaf III utnämndes till general-major. Hemkommen blef han öfverste för ett regemente, med hvilket han afsändes till Nordamerika.

Mackleean eller **Mackeleer,** son af Jakob Mackeleer eller Mack till Dowart i Skottland, inkom under första hälften af 1600-talet till Sverige och nedsatte sig i Götheborg, der han blef handlande och rådsförvandt. Adlades 1649 för sina förtjenster om stadens handel, flor och välstånd, samt för de försträckningar han gjort kronan. Han skall äfven af Carl Stuart år 1650 blifvit upphöjd till baronet. Både döds- och födelseåren äro obekanta.

Hans bror eller brorson var under Carl XI:s krig öfverste för ett värfvadt regemente och blef kommendant i Götheborg, och hans son blef landshöfding öfver Elfsborgs län och Dalsland. Från denna stamfader härstammade

Macklean, Rutger, född den 27 Juli 1742. Fadern var öfversten och R. af S. O. Rutger M. och modern en ättling af fältmarskalken Ascheberg. Farfadern hade blifvit upphöjd i friherrligt stånd, men först hans sonsöner, denne Rutger och hans broder, introducerades år 1784. Han gick till en början den juridiska vägen och blef auskultant i Götha hofrätt, men utbytte denna tjenstebana mot den militäriska, befordrades till kapiten vid Jemtlands regemente, blef kammarherre hos enkedrottning Lovisa Ulrika och tog afsked som major. Sedan han ärft Svaneholms säteri i Skåne, bestående af 51 hela hemman, efter sin morbroder, beslöt han att helt och hållet egna sig åt landthushållningen och icke blott åt denna, utan åt fäderneslandets och mensklighetens tjenst, genom det han förbättrade sina underhafvandes ekonomiska och moraliska belägenhet. Härmed började han 1782, lät fördela godset i 73 farmer, hvardera af 40 tunnland, enskiftade och bebyggda med huset midt i ägorna, och landtbruket bestämdt att ordnas efter en förnuftsenligare method. Härvid mötte han ej litet motstånd, icke blott af grannars okunnighet och åtlöje, utan ett ännu större af böndernes egna fördomar, hvilka voro så mägtiga, att af 40 åboer, 19 de bäst behållne uppsade sina kontrakter och afflyttade. Han lät likväl icke härigenom afskräcka sig, och utgången rättfärdigade ej blott ädelheten utan äfven klokheten i hans bemödanden. På 12 år hade antalet af godsets underhafvande ökat sig från 701 till 1,088; i stället för de utsvultne och skuldsatte hade det nu behållne och välmående åboer, afkastningen hade blifvit fördubblad, och vid ägarens död befanns det, att han var skuldsatt endast för en tolftedel af egendomens värde. Han gjorde Skånes egendoms-ägare det förslag, att gifva sine bönder ärftlig besittningsrätt till jorden, men hvilket ej antogs. Tillika sörjde han för sina underhafvandes bildning och helsa, inrättade en skola efter Pestalozis method, hvilken han införde i Sverige, och till hvars inhemtande han utskickade en person till Schweitz. Han höll på egendomen läkare och apothek för sina bönder, för hvilkas räkning han utgaf en liten skrift: *En husfaders göromål.* Vid 1789 års riksdag hörde han till oppositionen mot införandet af säkerhetsakten, och var äfven en af dem, som den 20 Februari arresterades. Vid den år 1800 åtnjöt han likväl af sitt stånd den utmärkelsen, att adeln lät öfver honom slå en minnespenning, till betygande af sin aktning för hans medborgerliga förtjenster, och år 1809 inbjöd presteståndet de öfriga stånden, att, jemte sig, förklara honom sin erkänsla och tillfredsställelse, "för uppoffringen af enskild förmögenhet utaf den renaste och mest brinnande patriotism." Af regeringen erhöll han aldrig någon utmärkelse. Då bonde-upproret, i anledning af förstärkningsmanskapets utskrifning, år 1812 utbrast i Skåne, inträngde en ursinnig hop äfven till M., och fordrade af honom ett bevis, att ingen lottning skulle få ske på hans gods. Han förlorade härvid ej ett ögonblick sitt lugn, och åtnjöt den tillfredsställelsen, att ingen enda af hans underhafvande deltagit i upproret. Dog ogift den 14 Januari 1816.

Mackmyra, ett jernbruk, i Walbo socken i Gefleborgs län, $1\frac{1}{4}$ mil från Gefle. Bergsmän hade här i äldre tider något smide. Assessor Dan. Tilas köpte 1685 först 1 härd och erhöll 1692 tillstånd att öka 1 härd. Efter flera omskiften med ägare och annat innehafves nu detta verk af O. Elfbrinks arfvingar och disponeras af D. Elfbrink. Bruket har 2 härdar och 1,200 skepp:d priv. årligt smide af eget tackjern. Jernet föres med lindrig kostnad till Gefle. En serskild härd får vid bruket begagnas för Lancashire-smidet, enligt bergskollegi resolution d. 14 Febr. 1839; och äro dessutom manufaktur- samt spik-smides-verkstäder tillåtne. Hammarskatten utgöres med 12 skepp:d. Smidesstämpeln visar en vindrufva.

Madesjö, en socken och konsist. pastorat af 1 klassen, belägen i Södra Möre härad och kontrakt af Kalmar län och stift, $3\frac{1}{2}$ mil V.N.V. från Kalmar. Kyrkan, af sten, byggd 1754, var förut af träd och plundrades af Danskarne 1611 och 1612, samt nedbrann 1652 tillika med prestgården, genom en förfärlig skogseld (hvarom se södra *Möre* härad). Denna härjande eld utbredde sig så häftigt, att 7 personer ifrån Säfsjö, som varit i kyrkan att låta döpa ett barn, på hemvägen omringades af elden och uppbrändes. I denna socken märkes *Flerohopp,* jernbruk, *Stora Ebbehult,* ett gammalt herresäte, samt *Dackebo* (se dessa ord.) Uti socknen finnas minnesmärken från de äldsta tider tillbaka. Mellan Örsjö gästgifvaregård och Madesjö kyrka ser man i skogen ett stort fält, besådt med högresta stenar, vittnande att ett betydligt fältslag stått här i fordna tider. Någon sägen härom finnes ej bland allmogen. Om höjderna kring Flerohopp, berättas dock ännu mången saga bland folket, rörande de spökscener, som der skola tilldragit sig på den gamla valplatsen. Socknen innefattar $96\frac{7}{8}$ mtl. och har 5,705 invånare. Dess areal utgör 91,137 tunnl., af hvilka 1,980 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar eller Wexjö.

Madestigen, en stor skog i Södermanland.

Madr, i forn-Svenskan detsamma som *man.*

Magasins-ärenderna, Allmänna, utgöra en del af kongl. statskontorets förvaltnings-åtgärder och bestå af: redogörelsen för statsverkets spannmål in natura; f. d. allmänna magasinsfonden; redogörelsen för undsättnings-anstalterna efter 1826 års missväxt, samt spannmåls-kreditivfonden.

Magdalena, dotter till Carl VIII Knutsson och hans senare gemål Catharina. Hon blef år 1466 gift med den bekante Ivar Axelsson Tott. När hennes man 1487 flydde till Danmark och kort derefter dog, begaf hon sig till Söderköping och vistades der till sin död 1495.

Magerl, Georg, stadsmedikus i Göttheborg, har der år 1654 utgifvit en skrift, kallad: *Underrättelse om then fast förskräckeliga och farliga sjukdomen Pestilentian.*

Magerska spinnmethoden. En Tysk vid namn Mager hade gjort en förbättring af den vanliga spinnrocken, hvarigenom den försågs med 2:ne rullar hvilka drogos af det ena hjulet, så att två ändar kunde spinnas på en gång samt nära dubbla beloppet garn erhållas på samma tid. Denne inkallades år 1843 till Sverige, för att i methoden undervisa någon person och sprida användandet i landsorterna. Här råkade han emellertid i något missförstånd med landtbruks-akademien, under hvars inseende han var ställd. Han påstod att man icke mot honom uppfyllt de ingångna förbindelserna, hvaremot det å andra sidan yrkades, att han sträckte sina fordringar allt för långt, och i stället att låta dessa stridiga påståenden pröfvas af laglig domstol, vidtog man den korta, men icke särdeles lagliga utvägen, att om sommaren 1844 genom polisen låta gripa mannen och föra honom ur landet. Hans method begagnas emellertid och mamsell Lovisa Granberg, dotter af landtbruksakademiens sekreterare Adolf Granberg (se detta ord), har sedan på allmän bekostnad varit i flera år skickad till Norrland och Småland att deri undervisa allmogens döttrar, hvilken undervisning haft mycken framgång, så att dubbelspinningen nu med fördel drifves på flera orter af riket.

Magister kallas i Sverige den filosofiska fakultetens graduerade studerande. I Tyskland, Ryssland och Finland bär den doktorstitel, som i denna fakultet aflagt den högsta examen och våra Svenska magister-diplomer upptaga äfven benämningen filosofie doktor. Men det har blifvit vedertagen sed, att icke bruka doktorstiteln i vanliga lifvet, liksom filosofie doktorernes hederstecken icke är detsamma som i de öfrige fakulteterne, nemligen hatten, utan i dess ställe lagerkransen. Sjelfva tilldelandet af detta yttre tecken vid den s. k. promotionen är nödvändigt för erhållandet af filosofie doktors- eller magistervärdighet. Promotionen förutsätter aflagd examen med öfriga lärdomsprof, men dessa utan promotion berättiga ej till doktors-värdighet. Utom examen i de till filosofiske fakulteten hörande vetenskaper fordras äfven tvenne dispatationer, en före och en efter undergången examen, samt ett offentligt föreläsningsprof, hvartill kan läggas de mindre examina, hvilka måste föregå den egentliga kandidatexamen. Dessa äro ett förhör i theologi och kyrkohistoria, samt ett i national-ekonomi. Magistergradens rättigheter äro obetydliga; att den medför beräkningen af trenne tjenstår, ifall en magister ingår i kyrkans tjenst, är den vigtigaste. För öfrigt öppnar magistergraden inträde i konungens kansli, förutsatt att den examinerade blifvit godkänd i de vetenskaper, deruti examen fordras för inträde i kansliet. Den theologiska fakulteten fordrar filosofie magistervärdighet af den, som vill undergå theologie kandidatexamen; eller åtminstone brukas alltid magistergradens examen aläggas före den sistnämnde. Magistergraden är, såsom lätt inses, mindre en tjenstemanna-examen än en utmärkelse för vetenskapliga studier i allmänhet. Dess vetenskapliga karakter har dock i senare tider till en stor del gått förlorad; emedan vetenskapernas krets blifvit så vidsträckt, att ingen kan i vidsträcktare mån omfatta alla de ämnen, som den filosofiska fakulteten upptagit. Magisterpromotioner fortfara emellertid att hållas hvart tredje år, och vanligen promoveras då ett större antal, sextio till sjuttio, stundom ännu flere kandidater. Promotionen i Upsala 1848, var den 77:de från universitetets stiftelse, då 85 magistrar promoverades af professor Elias Fries, såsom promotor.

Magistrat kallas den myndighet, som utgör städernas närmaste styrelse och förvaltande embetsverk. Den fanns, redan enligt de äldsta stadslagarne, under namn af städernes råd, och bestod af ledamöter, dem statsboerne valde. Ordföranden kallades borgmästare och ledamöterne rådmän. I början fanns, jemte rådet, en fogde, såsom konungens ombud; i senare tider har detta blifvit förändradt sålunda, att konungen icke har någon serskildt fogde, men deremot utnämner borgmästaren. Likväl äger borgerskapet i hvarje stad, att, vid inträffande ledighet, föreslå konungen tre personer, ibland hvilka en utnämnes till borgmästare. Rådmännen valdes årligen, efter de gamla lagarne och det afträdande rådet ägde att utse sina efterträdare; nu äro de stadigvarande i sina tjenster och väljas vid ledighet af borgerskapet. Dessa förändringar infördes i 17:de århundradet. Magistraten hade från början en lagstiftande magt för staden, men utan att den fick göra intrång på den allmänna lagstiftningen; nu mera äger den blott att utfärda politie-föreskrifter. Den var äfven domstol, och detta är den ännu under namn af rådhus-rätt. Den lägre stadsdomstolen, kämnersrätten, fanns i äldre tider, såsom en afdelning af rådhus-rätten. Den blef närmast bestämd genom 1619 års stadga om städernas styrelse. Magistraten i Stockholm är talrikare än i de öfriga städerna, och delad i vissa s. k. kollegier, nemligen justitie-kollegium, handels-kollegium, politie- embets- och byggnings-kollegium. Dessa kollegier utgjorde ända till år 1845 egna instanser; men blefvo då förklarade för afdelningar af magistraten. Rådmännen i Stockholm utses ej af borgerskapet, utan nämnas af konungen efter upprättade förslag, likasom borgmästarne. Samma förhållande äger äfven rum med magistrats-sekreteraren.

Maglarp, annex till Trelleborg, beläget i Skytts härad af Malmöhus län, 2½ mil S. från Malmö, vid hafvet. Denna socken, som först år 1632 blef anslagen som annex till Trelleborg, har, enligt 1569 års landebok, förut utgjort ett pastorat och moderkyrka till Kämpinge, hvilken by sedermera blifvit förenad med Rengs pastorat, då kyrkan der blifvit nedrifven. Inom socknen ligger *Skåre* fiskläge, som äger en alldeles ypperlig hamn, så djup att de största fartyg kunna löpa nära intill landet, hvarest på något afstånd finnes en hög sten upprest till minne af konung Carl XII:s

landstigning derstädes, vid öfverfarten från Stralsund den 13 December 1715. I öster något derifrån finnas lemningar efter en skans, hvilken varit uppkastad i konung Gustaf II Adolfs tid, för att hindra fiendens landstigning. Socknen innefattar $13\frac{1}{8}$ mtl. och har 560 invånare på en areal af 2,037 tunnland. Adr. Trelleborg.

Magle, på gammal Svenska detsamma som *stor*. *Magle*-stenen vid Ljungby, den *stora stenen*. Af Isländska orden *magn, megin*, styrka, *megn*, stark, *mikill*, stor. Deraf: *micklagård*, (skrifves äfven *mycklagård*,) *den stora staden*, som Konstantinopel kallades af väringarne.

Maglehem, annex till Hörröd, beläget i Gärds härad af Christianstads län, $3\frac{1}{4}$ mil S. från Christianstad vid hafvet. Socknen innefattar $14\frac{5}{6}$ mtl. och har 660 invånare. Dess areal utgör 7,591 tunnl., af hvilka 490 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Maglehög, i östra vången mellan Balkåkra (i Ljunits härad) och Gundralöl (i Herrestads härad) i Malmöhus län, utmed ån vid Balkåkra by. I denna hög säges ett troll hafva bott. Om detta troll berättas, att när hustrun skulle föda barn, sände hon sin man till Gundralöf, att hemta jordegumman, och när denna kom in i högen och skulle ut genom en dörr i köket, såg hon sin piga stå der och mala malt. Hon sade då till henne: "står du här?" och i detsamma blef pigans mun uppvriden åt andra sidan, så att hon blef oigenkännelig, hvarefter jordegumman satte en nål i hennes tröja. Då gumman kom hem igen om morgonen låg pigan och sof, och då hon på gummans tillrop vaknade, beklagade hon sig, att hon var öm i sina armar, liksom hon skulle stått och malit. Jordegumman svarade då: "du måste väl, du stod i Maglehög i natt och mol." Och fann då gumman nålen qvar i hennes tröja.

Magne, (myth.) enligt Eddan Thors son med jättinnan Jernsaxa, var tre vintrar gammal, då han kom sin fader till hjelp, hvilken var fängslad af den i envige dräpte jätten Hrungners fot, som i fallet kommit öfver Thors hals, och af ingen annan än Magne kunde aflyftas. Till belöning erhöll Magne af sin fader, trots Odens nekande, den dräpte Hrungners ypperliga häst, Gullfaxe, hvilken egentligen föranledt striden. Efter Ragnarök skall Magne, med sin broder Mode, komma till Idavallen, och återföra sin faders förlorade stridshammare Mjolner.

Magneskog, kapellförsamling, annex till Brunskog, beläget i Jösse härad af Wermlands län, $7\frac{1}{2}$ N. V. från Carlstad. Kapellkyrkan uppbyggdes 1705, emedan folket uppe i denna skogsbygd hade en 3 mil lång, besvärlig väg till moderkyrkan. Socknen består af $6\frac{1}{8}$ mtl. med 1,688 invånare. Dess areal utgör 24,462 tunnl., af hvilka 2,830 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad och Arvika.

Magnet, magnetsten, naturlig magnet eller segetsten, kallas ett slags jernmalm, som innehåller jernoxidul-oxid och har egenskapen att draga till sig, samt med olika kraft qvarhålla, jern, äfvensom att fritt, upphängd, alltid vända en viss punkt emot norr. Dessa egenskaper härröra af en egen naturkraft, kallad *magnetism*, hvilken uppenbarar sig hos alla kroppar under vissa omständigheter, men hos magnetstenen oafbrutet, yttrande sig genom förmågan hos de kroppar, som befinna sig under inflytande deraf, eller äro hvad man kallar magnetiska, att ömsesidigt attrahera (draga till sig) eller reppellera (stöta ifrån sig) hvarandra. Detta olika förhållande emellan de magnetiska kropparne beror åter derpå, att den magnetiska kraften uppenbarar sig i tvenne former kallade den ena *norr-* (+ Mn) den andra *syd-* (— Mn) *magnetism* (emedan hela jordklotet är en sådan magnetisk kropp, en ofantlig magnet, på hvilken det ena slaget magnetism yttrar sig starkast i närheten af nord-, det andra i närheten af syd-polen), samt att dessa tvenne olika former af magnetismen alltid uppenbara sig i tvenne motsatta punkter af den magnetiska kroppen, kallade *poler*, äfvensom att oliknämniga poler, d. v. s. då den ena innehåller + Mn den andra — Mn, attrahera, då liknämniga deremot repellera hvarandra. Om derföre en naturlig magnet eller en jern-, eller ännu bättre stål-pjes, som genom strykning med en magnet, magnetisering, blifvit magnetisk, d. v. s. en s. k. konstgjord magnet, magnetstål eller magnetnål, upphänges fritt, så måste den alltid vända den ena polen, eller ändan, åt norr, den andra åt söder, emedan dessa poler, hvilka alltid äro belägna på längsta möjliga afstånd från hvarandra, således vid ändan af kroppens längdaxel, attraheras af jordens oliknämniga magnetismer, och på denna omständighet grundar sig *kompassen*. Orsaken till jordens magnetism är åter den, att alla kroppar, genom hvilka en elektrisk ström passerar, blifva magnetiska, i mot den elektriska strömmen vinkelrät rigtning, så att de båda magnetiska polerne infalla på lika och längsta afstånd ifrån, samt på ömse sidor om denna. Genom solens inverkan på jorden uppkommer en elektrisk ström rundt omkring henne emellan vändkretsarne, och i följd deraf måste ock magnetismen samla sig vid jordens rörelsepoler; men genom jordens lutning i sin bana förändras den elektriska strömmens rigtning, och i följd deraf äfven de magnetiska polernes läge, så att detta icke alltid sammanfaller med rörelsepolernes, och detta är orsaken till att magnetnålen, eller kompassen, icke visar rätt i norr och söder, utan på olika tider af dygnet, året eller ännu längre perioder, mer eller mindre betydligt afviker derifrån, hvilket får namn af *missvisning*. Naturliga magneter förekomma vanligen i körtelverk, hos oss isynnerhet vid sjön Sommen i Östergöthland, uti Hogberget i Österdalarne, äfvensom i flere af våra jerngrufvor, såsom Dannemora, Spetalsgrufvan i Norberg, Nordmarks grufvor i Wermland, m. fl. Till sitt yttre äro de ganska olika, vanligen svart- eller jerngrå, men äfven blåaktiga, bruna eller alldeles svarta, det senare dock sällan. Den magnetiska kraften hos olika magneter är äfven betydligt olika, så att

det t. ex. finnes magneter, hvilka bära omkring 200 gånger sin egen tyngd, då deremot andra icke ens bära denna. Denna kraft hos magneten förökas i betydlig mån genom polernes förseende med jernbeslag, kalladt armering, och dessa beslags förening medelst ett tvärstycke, eller s. k. ankare, så att begge polerne på en gång få tillfälle att yttra sin verkan, och för kraftens bibehållande bör magneten alltid sålunda armeras och ankaret hållas lastadt med den största tyngd den kan bära; deremot försvagas magnetens kraft i betydlig mån genom stark skakning eller stötning, äfvensom genom ankarets våldsamma lösslitning, samt ännu mera genom upphettning, och förstöres alldeles genom glödgning, utan att sedan kunna återställas. Konstgjorda, eller artificiella, magneter förfärdigas af stål i form af raka eller i halfcirkelböjda stänger, magnetstänger eller hästskomagneter, hvilka i samma rigtning strykas från midten utåt hvardera ändan med polerne af en annan naturlig eller konstgjord magnet, hvarvid de i hvardera ändan få oliknämnig magnetism mot den pol hvarmed de blifvit strukna. Genom sammanläggandet af flera sådana magnetstål eller hästskomagneter erhållas s. k. magnetbatterier, som äro ofantligt kraftfulla, men de aldra kraftigaste magnetismer erhållas dock med tillhjelp af elektriciteten, på det sätt att en i halfcirkel böjd stålstång omlindas med en med silke öfverspunnen metalltråd, karkastråd, hvars begge ändar sättas i förening med de oliknämniga polerne af en s. k. galvanisk apparat, då stålstången får oliknämniga magneter i begge ändarne och det af den styrka, att den ej allenast förmår bära, till och med flere tusen gånger sin egen tyngd, utan ock under vissa omständigheter afger gnistor likasom konduktören på en elektricitets-maschin, hvarföre man ock kallat dessa medelst elektriciteten frambragta magnetiska företeelser, elektromagnetism.

Magnetkis, ett mineral af slägtet jern, bestående af föreningar emellan enkelt och halfannangång svafveljern, i tvenne olika förhållanden, som förekommer kristalliseradt eller derbt, af speisgul eller kopparröd färg, ända till brun och stålgrå, metallglänsande, sprödt och hårdt, i Falu grufva och på många andra ställen i riket.

Magni eller **Magnusson.** Med detta namn finnas många i Svenska kyrkans historia utmärkta eller bekanta namn, hvaraf följande äro de märkligaste:

Magni, Birgerus, son af en förmögen handlande och rådman i Stockholm, Måns Birgerson, hvilken lät sin son studera i Italien, der han blef theol. doktor och en tid subdiaconus hos påfven, derefter kanik i Merseburg och Lybeck, samt, efter hemkomsten till fäderneslandet, först i Strengnäs och sedan i Åbo. År 1450 blef han domprost i Upsala och 1462 biskop i Westerås, hvilket embete han dock icke länge innehade, emedan han dog redan 1464.

Magni, Johannes. Se: *Johannes Magni.*

Magni, Petrus, född i Tillberga i Westmanland, af en adelig slägt. Hans fader, höfvidsmannen på Westerås slott, blef i dess höga ålder på Christian Tyranns befallning, den 7 Julii 1520, i Stockholm korsfäst och kroppen lagd på fyra stegel. Sonen **Petrus** vistades då i Rom, der han var påfvens kansler och känd som en lärd och språkkunnig man. Han hade först efter många svårigheter och mycket betryck, hunnit denna värdighet. År 1523 valde domkapitlet i Westerås honom till Peder Sunnanväders efterträdare, och Gustaf I begärde påfvens bekräftelse på valet. Detta bifölls, och den nya biskopen vigdes af en kardinal och gjordes till doktor, för att derigenom vinna så mycket större anseende. Petrus Magni var en förståndig och slug man, hvilken, ehuru i hjertat en god katholik, likväl icke satte sig emot Westerås recess och reformationens införande, utan tvertom förmanade till stillhet och varsamhet, då några inom stiftet började bekymras öfver den nya ordningen. Han dog i hög ålder, söndagen före pingst år 1534. Tros hafva skrifvit ett på Linköpings bibliothek befintligt band, innehållande en öfversättning af den Spanska sjölagen; en annan af *Johannes de rupe Cisa* läkarebok, samt ett af honom författadt arbete: *Strids-Konst och Strids-Lag,* tr. i saml. utgifne af Svenska Fornskrift-sällsk., Del. I, h. 3.

Magni, Jonas Wexionius, fick namn af sin hembygd Wexjö, der han var född 1583. Fadern var kyrkoherde i Wirestad. Han studerade utrikes, blef der magister, och efter hemkomsten år 1614, hist. et polit. professor i Upsala, samt tio år senare theolog. professor. År 1640 utnämndes han till biskop i Skara, der han förmådde drottning Christina att låta inrätta ett fullständigt gymnasium, hvartill ett stenhus byggdes 1642. Han var en lärd man, som utgifvit flera skrifter och en mängd disputationer. Deribland förtjenar nämnas: *Synopsis Historiæ universalis; Tuba Angelica; Gustavi Adolphi Elogium,* m. fl.

Magnos magna decent, ett ordspråk, som Erik XIV ofta använde, för att beteckna nödvändigheten af en kongl. representation och för att rättfärdiga det öfverflöd han tillät sig, samt, bland annat, majestätstiteln, hvilken han införde i hofceremonielet.

Magnus, Gustaf I:s tredje son med Margaretha Lejonhufvud, född d. 25 Juli 1542 och af fadern utnämnd till hertig af Östergöthland. Var alltid af ett svagt förstånd och vekt sinne, hvarföre den undfallenhet han visat Eriks utskickade, Göran Persson, Hogenschild Bjelke och Dionysius Beurreus, att omsider underteckna dödsdomen öfver sin broder Johan, våldsamt skakade hans själsförmögenheter. Han gjorde sig ständiga förebråelser, ansåg sig som en brodermördare och blef slutligen alldeles vansinnig. Härunder bodde han på Kungsbro gård i Östergöthland, vid Motalaelfs utlopp i Roxen, der han trodde sig se hafsfrun ofta uppstiga ur vågorna och vinka honom. Under ett sådant anfall kastade han sig en gång i vattnet, för att följa den tjusande förförerskan, men uppdrogs derifrån oskadad. Efter 32 års svagsinthet afled han omsider d. 21 Juni 1595.

Magnus, hertig af Sachsen-Lauenburg, som d. 14 Juli 1568 förmäldes med Gustaf I:s dotter Sofia, hade förut någon tid vistats i Sverige hos konung Erik, hvars kusin han var, och skickades af honom d. 8 Okt. 1567 från Wändtholmen att på en liten farkost föra hertig Johan till Svartsjö. Magnus var då en af dem som bemedlade förlikningen emellan båda bröderne. Han deltog sedan i Warbergs belägring, dit han åtföljde hertig Carl och qvarstannade tills staden blifvit intagen. Straxt efter sitt bröllop med Sofia, som firades fyra dagar efter Eriks eget med Katharina Månsdotter, började konungen likväl misstänka honom för att stämpla emot sig, hvarföre han beslöt låta undanrödja denne sin svåger. Så föregafs det åtminstone, och denna Eriks afsigt var ett skäl för Magnus att med sin egen gemål och svägerska samt konung Gustafs enkedrottning begifva sig till Johan och Carl, hvilka höjt upprorets fana emot Erik.

Magnus Nilsson, en Dansk prins, son till konung Nils i Danmark och Margaretha Fridkulla, blef, efter Inge den frommes död och Stenkilska ättens utgång på svärdssidan, år 1129 eller 1130 af Westgötherne vald till konung. Han var en tapper man, och fått tillnamnet *den starke,* men för öfrigt grym och trolös, isynnerhet bekant genom mordet på sin frände, hertig Knut Lavard. Den ovilja, detta väckte, förmådde hans fader att för syns skull förvisa honom från Danmark; men då han fick tillåtelse att återvända, begagnade han den genast och begaf sig tillbaka, samt stupade i slaget vid Fotevig i Skåne mot den mördades broder år 1135. Han är af några historieförfattare räknad bland Sveriges konungar, men af andra icke, och särdeles ej af Sh. Rosenhane.

Magnus Henriksson, son af Danske prinsen Henrik Skateler eller Halte, och Svenska prinsessan Ingrid Ragvaldsdotter, har gjort sig bedröfligt känd i Svenska historien genom Erik den Heliges mord. Efter hans död lät denne inkräktare utropa sig för Sveriges konung år 1160, men stupade följande året i slaget på Kungsängen vid Upsala emot Carl Sverkersson. Räknas ej heller bland Svenska konungar.

Magnus Erlingsson, den förste krönte konung i Norrige, förekommer på flera ställen i Svenska historien under slutet af 1100-talet. (Se: *Birkebenarne.*)

Magnus Ladulås, Birger Jarls andra och mest älskade son, för hvilken hans fader tyckes hafva hyst en viss förkärlek. Det var kanske denna tillgifvenhet, som förmådde honom att gifva åt sonen Södermanland till hertigdöme år 1254, och deraf följde, att han nödgades visa sina andra söner samma ynnest, hvilket hade så bedröfliga följder för landet. Magnus var född år 1240, och vid sin faders död 26 år gammal. Han tillträdde nu sitt län, hvaröfver han tog titeln hertig och anses vara den förste, hvilken i Sverige burit densamma. Hans äldre broder Waldemars svaghet och den förargelse hans kärlekshandel med sin svägerska Jutha väckte hos folket, hvaraf hans pilgrimsfärd till Rom blef en följd, gaf Magnus en önskad anledning att uppresa sig emot honom. En riksdag hölls i Strengnäs, der misshälligheterna mellan bröderne skulle försonas, men hvilken icke ledde till någon följd, ehuru den ädelsinte hertig Bengt tillbjöd sig att afstå sitt län och sitt fädernearf, i fall sämjan dem emellan kunde återställas. Ett öppet krig utbrast således, hvarvid Magnus understöddes af sin broder Erik och af konungen i Danmark. Waldemar uppförde sig med sin vanliga sorglöshet, och den obetydliga träffningen vid Hofva (se detta ord) afgjorde hans öde. Segraren lät nu utropa sig för konung, och kröntes i Upsala pingstdagen år 1276. Efter ett obetydligt krig med Danmark blef han befästad på thronen, då Danska konungen äfven erkände honom för Svensk konung, och han hade nu ledighet att egna sina omsorger åt rikets styrelse. Han ådagalade härvid mycken kraft och omsorg, förskaffade aktning åt lagarna, och det allvar han visade mot hvar och en, som vågade öfverträda dem, förvärfvade honom namnet *Ladulås.* (Se: *Folke Algotsson Grip*). Han påbjöd äfven, till betryggande af landsfreden, att när konungen begaf sig till en landsort, skulle alla fejder här upphöra, icke allenast under hans vistande derstädes, utan äfven 14 dagar förut och efteråt. Han införde den adeliga rusttjensten, började byggnaden af Upsala domkyrka och gjorde i öfrigt åtskilligt till landets nytta; men dessa förtjenster minskades genom hans slöseri, hans tillgifvenhet för de andliga och hans blinda förtroende för gunstlingar, isynnerhet fremlingar. (Se: *Ingemar Nilsson* och *Knut Porse*). För att skaffa sig medel att bestrida sin hofhållning och andra utgifter, utverkade han genom det s. k. Helgeandsholms-beslutet, att alla bergverk, icke odlade skogar, strömmar, sjöar och allmänningar förklarades för statens egendom. (Se: *Helgeandsholmen*). Införandet af det andeliga frälset, hvarigenom presterne undandrogos den verldsliga magtens öfvervälde och deras egendom befriades från skatt till staten, gaf egentlig styrka åt Romerska kyrkan och hade många för landet beklagliga följder. Magnus dog, endast femtio år gammal, på Wisingsö den 18 December 1290, och hans lik bars af den sörjande allmogen till Stockholm, der det nedsattes i det af honom stiftade Fransiskanerklostret. (Se: *Riddarholmen*). Han tros år 1285 hafva stiftat Serafimer-orden. — Säkrare är, att han i stället för riksdagar införde herredagar, hvarifrån allmogen uteslöts.

Magnus Birgersson, konung Birgers son, och sonson till Magnus Ladulås, var född år 1300 och utkorades midsommardagen 1303 till thronföljare. Då Birgers bröder förrädiskt öfverföllo honom på Håtuna, räddades den unga prins Magnus af en trogen tjenare, Arvid Smålänning, och fördes till Danmark, undan det öde hans farbröder månhända ämnat honom. Det skedde likväl endast för att senare träffas af ett ännu värre. Vid det, efter hertigarne Erik och Waldemars död, utbrustna kriget emellan deras anhängare och konung Birger, innehade Magnus Stegeborg, hvilket han försvarade med mycken tapperhet. Men sedan Nyköping gifvit

sig och brist på lifsmedel började yppa sig bland besättningen, måste äfven Magnus kapitulera, och gaf sig fången i September 1318 mot förbindelse, att intet ondt skulle honom tillfogas till lif eller lem. Denna förbindelse hölls likväl icke bättre, än att, sedan Eriks son, den späde Magnus, blifvit utkorad till konung, ansåg man, till befästande af hans thron, rådligast att undanrödja den farlige medtäflaren, och ehuru dennes trygghet ytterligare blifvit försäkrad genom traktaten i Roeskilde, dömde herredagen honom likväl till döden, den 21 Oktober 1329, och domen verkställdes på Helgeandsholmen den 28 i samma månad, hvarvid en matta lades på afrättsplatsen, bâren öfvertäcktes med guldtyg och fyra riddare buro liket till dess farfaders graf i Riddarholmskyrkan.

Magnus Eriksson, med tillnamnet **Smek**, var född år 1316, och blef, såsom ett treårigt barn, vald till konung i Norrige 1319 samt kort derefter den 8 Juli samma år, till konung i Sverige. Norska thronen tillföll honom efter hans morfader Håkan V, och den Svenska efter hans farbroder den olycklige Birger, som låtit aflifva hans fader, hertig Erik. Magnus stod under rådets — några hafva antagit Matts Kettilmundssons — förmynderskap till år 1333, då han, endast 17 år gammal, förklarades myndig, och kröntes i Stockholm 1336. Han var en godsint regent, men utan de egenskaper, hvilka erfordrades för att med kraft och allvar tillbakavisa aristokratiens växande anspråk och de stämplingar, eller det uppenbara motstånd, som dessa föranledde. I afsigt att skydda sig deremot, sökte han råd och stöd hos sin svekfulle granne, Danske konungen Waldemar Atterdag, men hvilket endast försämrade hans belägenhet. Hans vänskap för denne och hans oförmåga att hindra dess eröfringsplaner mot Skåne, hvilket blifvit inlöst under förmyndar-regeringen, men hvars lösen Magnus sjelf sedan nödgades betala, ådrog honom skymfnamnet *Smek*. För att påskynda hans förderf och utvidga sin egen magt, uppreste de mägtige flera fiender emot honom inom hans eget hus, först i hans äldste son, Erik, hvilken antogs till hans medregent, och, sedan denne aflidit, i den yngre sonen Håkan, som väl lät förleda sig att d. 11 Nov. 1361 taga sin egen fader till fånga på Kalmar slott, men hvilket misstag han snart insåg och derföre frigaf honom. Då adeln märkte, att de ej kunde söndra far och son, utan dessas enighet tvertom hotade att minska de ärelystnes magt och inflytande, bortlade den all förställning och hyllade år 1363 hertig Albrekt af Meklenburg till Sveriges konung. Det kom nu till slaget vid Tillinge d. 4 Mars 1365, hvarvid Magnus blef tillfångatagen och förd till Stockholm, der han qvarhölls på slottet Tre Kronor till d. 13 Aug. 1371, då han afsade sig Svenska kronan. Han begaf sig nu till Norrige, jemte sin son Håkan, som han hade att tacka för sin befrielse; men drunknade vid Ljungholmen icke långt från Bergen d. 1 Dec. 1374. Här har han efterlemnat tillnamnet *den gode*, hvilket han troligen, äfven under andra förhållanden, skulle förvärfvat i Sverige.

Magnus Petri, af Brahe-ätten och sonson till Israel Birgersson (se: *Brahe*), den heliga Brigittas broder. Han hade förut varit gift, blifvit slagen till riddare och stod i högt anseende. Men då hans hustru och barn dött, beslöt han, på sin heliga anförvandts inrådan, att öfvergifva verlden och blifva munk i Wadstena. Han följde S:t Brigitta till Jerusalem, och efter hennes död var han isynnerhet angelägen, att utverka hennes kanonisation. För detta ändamål skulle han färdas till Rom, och då han anträdde resan dit, fick han för sådant ändamål af en tjenstemunk, Gregorius Skräddare, 150 rosenobler, som denne tiggt ihop dels i Norrige, dels på andra ställen. Han blef sedan *Confessor generalis* i Wadstena, men nedlade detta embete 1394 och begaf sig åter till Rom, i afsigt att till den heliga Brigittas minne stifta ett kloster i Florenz. Detta verkställdes och fick namn af "Paradiset." Här dog han år 1396, med rykte af ett helgon.

Magnusson, Eskil, son till Magnus Måneskö1d och broder till Birger Jarl, vanligen känd under namnet *Eskil Lagman*; emedan han innehade detta embete i Westergöthland. Omtalas såsom en i alla hänseenden utmärkt man, vis, tapper, rättrådig, vitter och mån om folket, så att det sades, att "sent födes hans like." Han samlade de gamla lagarne efter de s. k. Lumbs balkar och tros hafva sammanskrifvit den äldsta lagboken, hvilken tjent till rättesnöre för alla senare lagförbättringar.

Magnusson, Johannes, en bonde i Lemnhults socken af Jönköpings län, född d. 11 Nov. 1804. M. har, enligt Wieselgren i dess "Ny Smålands Beskrifning", en ovanlig fallenhet för de sköna konsterna, liksom Hörberg. Han öfvar målarkonst och är instrumentmakare, gör goda fortepiano och andra musikaliska instrumenter, utan att hafva lärt musik, målar temligen korrekta altartaflor, utan att hafva lärt teckningskonsten, har aldrig gått i någon skola och träder på intet sätt ur sitt stånd. Det är en ljus sida af vårt Svenska bondestånd. Till Lemnhults kyrka har han skänkt en altartafla, föreställande Kristi nedtagande af korset. Till Åsheda församling har han gifvit en annan altartafla, och af konungen erhållit medalj att bäras på bröstet.

Magra, annex till Mellby, beläget i Bjerke härad af Elfsborgs län, $2\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Alingsås. Kyrkan ombyggdes 1785. I socknen märkes säteriet *Uplo*, 2 hela mtl. med underliggande $12\frac{1}{2}$ mtl. och 23 torp. Lärer fordom tillhört slägten Lilliehöök. Stället har en vacker belägenhet och är väl bebygdt, samt har tvenne goda och vackra trädgårdar. Både på säteriets och hemmanens ägor finnes betydlig skog, hvilken äfven medgifver afsalu. Fiske finnes uti en större insjö, hvarest egendomen äger öfver $\frac{1}{4}$ mil strand. Här på egendomen hade de mot konung Gustaf I uppproriske herrar, år 1529 sina öfverläggningar. Socknen innefattar 18 mtl. och har 930 invånare. Dess areal utgör 5,531 tunnl., af hvilka 80 äro sjö. Adr. Alingsås.

Magra kalfvar glömma springa, ett gammalt ordspråk, betecknande, att då man är hungrig förgår all lust att dansa.

Mahnlaf, tagel-laf (Lichen jubatus), en lafart, hvilken förekommer allmänt och ymnigt på trädens stammar och grenar. Användes med fördel till husbehofsfärgning.

Maim, Jakob von, hette förut **Mein** och adlades 1648. Ett bevis på huru man då för tiden kunde blifva adelsman, äro de skäl, som i dennes adelsbref anföras; såsom anledningar till hans upphöjelse. Dessa voro: "för det han i hela sin lifstid fört ett dygdigt, opprichtigt och redeligit lefwerne, trätt uti frelse gifte, hvars Man igenom sina trogna och tappra tienster icke litet har gjort sig förtjent; utom des hafva åtskilliga Stånds personer för honom flitigt *intresserat*." Ätten är längesedan utgången.

Maj, den 1sta, har sedan flere århundraden tillbaka blifvit firad på olika sätt, och har, synnerligen i Stockholm, mera förr än nu för tiden, varit en festlig dag för dess invånare; men när den ännu brukliga plägseden att åkande, ridande eller gående göra en promenad till och på Kongl. Djurgården tagit sin början, torde vara svårt att bestämma. Ursprungligen härleder sig Majdagens firande från de södra orterne och ej från Svea land; ty årstiden medgifver det icke, och man ser merendels derstädes, om ej snö och is, den 1 Maj likväl inga grönskande träd, inga blomster, ehuru undantag ägt rum. Våra Göthiske förfäder delade året i tre delar: den första tredjedelen begynte med solståndet vid jultiden; April månad var således med i vintertalet och de lära derföre ansett våren taga sin början den 1 Maj, hvilken dag firades på ett eller annat sätt. Olaus Magnus säger, att i norra Sverige skedde detta med "traktering och kalas", deraf ordspråket uppkommit, att man den 1 Maj skall "dricka märg i ben", och anmärker derjemte, att denna plägsed kommit från de södra orterne. Seden att uppresa majstång (se detta ord) först på midsommarsaftonen, visar ock att Majfesten ej leder sitt ursprung från norden. Aftonen och natten före den 1 Maj (se *Valborgsmessaftonen*) är i de flesta delar af vårt land, med undantag af de nordligaste, der våren inträder senare, en äkta folkhögtid. Onekligen är att den 1 Maj i vårt land anses såsom en af mellandagarne mellan vinter och vår. Landtmannen kallar, efter denna dag, den uppgående solen vårsol och om ock de första Majdagarne äro kalla, lägger han det föga på sinnet, ty "Maj kall, fyller bondens lador all." Dagarna äro ock alltid varma nog mot vinterns. Rudbeck, i sin "Atlantica" (Tom. II, sid. 100), omnämner en bardalek den 1 Maj, emellan några personer klädda i pelsverk och vinterkläder, samt andra öfverhöljda med blomster, hvilken Norrmännerne brukade anställa och ännu i Rudbecks tid (slutet af 1600-talet) öfvades på några orter i Sverige. Olaus Magnus beskrifver äfven en folklek, hvilken uteslutande tillhört denna dag och som intill senare tider varit bruklig, samt bestod deruti, att tvenne flockar af ynglingar och män till häst utsågos, att på skämt strida mot hvarandra. Den ena flocken hade i spetsen för sig en anförare, som föreställde vintern och derföre var klädd i djurskinn, samt beväpnad. Han kastade kring sig snöbollar och isstycken, samt ställde sig djerfvare i den mån vintern ännu var rådande. Den andra flocken hade äfven sin anförare, den der föreställde sommaren och kallades Majgrefve (Comes floriales) samt var klädd med löf och blomster ("difficulter repertis"). Den flock, som hade den rådande årstiden på sin sida, var häftigast. Vintermannen och hans följe utströdde eldmörja. Majgrefven och hans flock förevisade björk- och lindgrenar med löf, hvilka, sedan qvistarne långt förut blifvit satta i vatten, nu utslagit. Omsider förklarade det tillstädesvarande folket, att "för den allmänna glädjens skull" segern borde tillhöra sommaren, och ett gladt gästabud slutade leken. — En annan vacker, ännu öflig Majlek, hvilken på vissa orter aldrig försummas den 1 Maj, är denna: Gossarne förena sig i par. Hvarje par upptager, sedan de två fattat hvarandras händer, mellan sig en flicka, som sätter sig på gossparets armar, stödjande sig mot deras axlar, eller om "det skall vara mycket väl", omfattar de två gossarnes halsar. I denna ställning bilda nu samtlige en stor ring, hvilken snart begynner röra sig, under afsjungandet af en polska eller något annat stycke. Under tiden höjas och sänkas flickorna, hvilka, att föröka glädjen, kasta hopvecklade halsdukar o. dyl. öfver ringen emellan sig. — Till denna och nästföljande dagar höra i öfrigt åtskilliga andra sommarlekar. — I några delar af landet har det varit en sed, att husbonden denna dag sjelf gått vall med sina kreatur, emedan den "firas af barn och ungdom, såsom en deras lilla högtid." Osäkert är om just detta varit orsaken. Heldre torde den böra sökas i den hos allmogen ganska allmänna tron, att boskapen, som äfven denna dag är utsatt för mångfaldigt ondt, nu behöfver en synnerlig tillsyn. Sålunda tros t. ex. i några orter, att trollqvinnorna den 1 Maj utskicka sina *diharar* och *trollharar*, som di mjölk af korna, hvarföre dessa nu ofta hållas inne, samt rökas med svafvel och linneklutar. — Eljest ystar bondgumman gerna denna dag, på det hon hela året må få god lycka dertill. När kreaturen om aftonen hemkomma, afsynas de, och om någon skada förmärkes, slås flinteld öfver dem. Tidigt på morgonen denna dag utföras äfven hästar att bada, hvarigenom de tros det året vara skyddade från utslag. — I några delar af landet, såsom i Dalsland och Bohuslän har sommarhalfåret deremot ansetts taga sin början med Sofiedagen, eller den 15 Maj, hvilken dag deraf, åtminstone i Vestra Dal, ännu heter Halfvardsmessa (se *Halfvard*, *S:t*), d. ä. Halfårsmessa. I Bohuslän hafva de hållit den så helig, att ingen då velat arbeta åt sig sjelf. I närliggande Wäne härad och troligen flerstädes tändas, aftonen denna dag, Maj-eldar på bergen. För öfrigt äro mångfaldiga sedvanor fästade vid denna dag. Äfven den följande dagen anses af allmogen som en lyckosam dag. Ersmessdagen,

den 18 Maj, går bonden ut på sädesfältet för att räkna axen. Men de finnas icke alltid vid denna tid. I många kyrkor förvaras gamla fanor, S:t Eriks banér (se detta ord), hvilka under påfvetiden denna dag burits kring åkrarne för att främja god årsväxt.

Majdagg kallas den dagg, som faller de första dagarne i Maj, och hvilken allmogen tror äga en särdeles förmåga att bota sjukdomar, isynnerhet hudens.

Majeforsen, ett 16 fot högt vattenfall, som bildas af Laga-å vid dess inträde i Hallands län, då den, på sjelfva gränsskillnaden, störtar utför en klippvägg.

Majestätsbrott. Se: *Crimen læsæ majestatis.*

Majestätspall. Vid Sigismunds kröning bekräftades ständernes privilegier och de underrättades om hans tilltänkta återresa till Polen af rikskansleren Erik Sparre. Denne stod då bredvid konungen på en upphöjning, hvilken kallades *Majestätspallen.*

Majgrefve kallades i fordna dagar en person, hvilken i Maj månad, blomsterkrönt, i högtidligt tåg fördes kring bygden. Gustaf I säges d. 18 Maj 1526 hafva utnämnt dåvarande erkebiskopen Johannis Magni till majgrefve. Den glada vårens firande i norden skedde för öfrigt på åtskilliga sätt, bland annat med uppsättandet af en majstång, men hvilket bruk sedermera blifvit flyttadt till midsommarsaftonen.

Maj i by. Att sjunga "Maj i by", förekommer flerestädes på våra landsbygder. Det äger vanligtvis rum på aftonen den sista April. Drängarne i byn samlas då och gå omkring, från gård till gård, ledsagade af byns spelman, som på fiol beledsagar deras sång. Kringvandringen varar ofta hela natten och slutar ej förr än på morgonen. Majvisan innehåller en önskan om ett godt och fruktsamt sommarväder, ymnig årsväxt, timlig och andlig välsignelse, m. m.

Major, Johan Daniel, läkare, född 1634 i Breslau, der fadern varit gymnasii-rektor. Blef 1660 doktor i Padua, och 1679 lifmedikus hos hertigen af Holstein-Gottorp. Kallades 1693 till Stockholm för att rådfrågas rörande drottning Ulrika Eleonoras sjukdom, men afled här d. 3 Aug. s. å. af en hetsig feber, hvilken han ådragit sig genom en öfverilning i sjelfva drottningens rum. Var af ett häftigt och skrytsamt lynne, hvilket inveckiade honom i många obehag, men lärer för öfrigt varit en man med kunskaper. Har utgifvit en mängd skrifter i medicin, naturhistoria och numismatik. Då hans lik skulle öfverföras till Tyskland, förgicks det tillika med fartyget, hvilket dessutom hade om bord åtskilliga dyrbara skänker, bestämda åt hertigen af Holstein.

Majstång, en med löf, blommor, flaggor, band, målade ägg och papperslappar prydd stång, omkring hvilken dans anställes; är ett gammalt traditionelt förlustelsemedel, hvars bruk sträcker sig öfver hela Sverige. Den uppreses vanligen midsommarsaftonen; men på vissa ställen äfven annandag pingst och Kristi himmelsfärdsdag. Ordet majstång kan äfven häntyda på Maj månad, såsom den egentliga tiden för den festlighets anställande, men säkrast härledes af ett gammalt, ännu i Halland och Westergötbland brukligt provinsord: *maja*, som betyder kläda med löf och blomster. (Tyska ordet *maj*, *majen*, späda löfqvistar och blommor, har nära enahanda betydelse.) I alla afseenden synes majstången, med all den oskyldiga glädje den framkallar, vara en symbol af naturen i dess högsta fägring. Den tid den höjer sina brokiga armar och sin vimpelprydda spets öfver takåsarne i de Svenska byarne, är ock nästan den enda på året, då ungdomen samlar sig till offentliga förlustelser i den fria naturen, och de nöjen, som då anställas, kanske de enda, som ej tillåtas få någon anstrykning af osedlighet. På vissa orter får också majstången klädas endast af sådana bygdens tärnor, hvilka äro kända för oförvitliga seder. Äfven vid bröllopstillfällen brukade man uppsätta majstång. Omkring denna majstång skulle presten med brudgummen och hans skara rida tre gånger, derunder skulle bruden gråta och se på brudgummen genom fästningsringen, men akta sig att han ej såg henne. I Dalarne kallar man detta slags majstång "*malla*" och den traktering som då bestås i brännvin "*mallbrännvin.*"

Maka, ett från Tyskan lånadt ord (af *machen*, *macken*), hvaraf blott bibehållit sig: *maka råd*, ett talesätt; men deremot är ordet ännu allmänt nyttjadt i sin derivation: *makare*, i stället för görare, såsom skomakare, versmakare, förslagsmakare, o. s. v.

Makafärd eller **magfärd,** rida i, kallades fordom på Gottland då brudskaran färdades till kyrkan för att vigas.

Makalös eller **Mars,** ett skepp i Erik XIV:s flotta, det största dittills i Sverige byggda, hvilket förde 173 kanoner, hvaribland 125 af metall. I träffningen vid Ölands norra udde mellan Svenska samt Danska och Lybeckska flottorna d. 31 Maj 1564, hade stormen så skingrat Svenska flottan, att endast två skepp åtföljde chefskeppet Makalös. Efter ett långvarigt och tappert motstånd kom elden lös på detsamma. Bagge lemnade det nu för att gifva sig fången på Lybeckska amiralskeppet, hvarefter lågorna grepo så hastigt omkring sig, att, oaktadt både den egna besättningens och de om bord trängande fiendernes bemödanden att släcka, skeppet sprang i luften, hvarvid många omkommo och bland dem Lybeckske amiralen Wedel, jemte flere högre Danska officerare. — *Makalös* var äfven inskriften på en skådepenning, som drottning Christina lät slå öfver sig och hvarmed hon syftade, dels på sitt ogifta tillstånd, dels på sina utmärkta egenskaper, hvarom hon hade ett ganska högt begrepp.

Makrill (Scomber Scombrus), en taggfenig benfisk af ända till 1 fots längd, med kroppen slät, metallglänsande; ryggen blå med svarta tvärstreck; sidorna silfverfärgade; stjerten med en starkt utstående knöl på hvar sida och flere små serskildta fenstrålar. Förekommer såsom flyttfisk i Nordsjön och Kattegatt, dit den vid början af Januari inträger i stora stimmar. I början eller medlet af

Maj fångas den först vid Lindesnäs, derefter följer den den Norska och sedan den Svenska kusten, så att den i Juni anländer till Fjällbacka samt går mot söder, dock fångas den aldrig i någon mängd längre åt söder i Kattegatt än vid Käringön. Vid Kullen fångas den äfven, men i vida mindre stimmar. I Östersjön går den högst sällan in. Fisken är utmärkt vacker och köttet särdeles smakligt.

Makrillfisket utgör en betydlig binäring för inbyggarne i Bohusläns skärgård, så väl den jordbrukande strandbon, som den egentliga fiskaren. Detta fiske idkas på tre olika sätt, nemligen med s. k. *dörj*, *vad* och *drifgarn*. Det sistnämnda drifves dock endast af de nordligast boende fiskare, men torde med tiden komma att betydligt utbildas, sedan regeringen utfäst belöningar för makrillens tagande i garn, då han tidigt om våren intränger i Kattegatt. Med vad fångas denna fisksort särdeles om hösten inne i fjordarne, då han är utomordentligt fet och läcker. Fångsten insaltas och hålles i högt värde; men försäljes sällan utom Bohuslän. Äfven under sjelfva lektiden tages makrill i norra skärgården, med enkom dertill inrättade vader, af omkring 100 famnars längd och temlig grofhet. Men det förnämsta sättet för makrillfångsten är dörjfisket. Detta bedrifves sålunda, att, då makrillen ifrån början af Juni månad till efter midsommar, ingår i stora stimmar ifrån Nordsjön i Kattegatt, för att leka på dess stränder, utrustas alla i skärgården befintliga sjöbåtar med 6—8 mans besättning, proviant för ett par dagar och nödiga dörjar. Dörjen består af en lång på en leka uppvindad ref, försedd med tvenne, på serskildta snören fästade krokar, hvilka vanligtvis agnas med bitar af makrillens eget kött. Dörjarne dragas efter båten under full segling. Ju friskare vinden är, ju bättre förhoppningar kan man göra sig om en lycklig fångst; ty fisket kan idkas endast under fortfarande kryssning, hvilket gör detsamma till ett af de angenämaste af dylika sysselsättningar, men det är tillika ett af de mest osäkra. Träffas större stimmar, och omständigheterna för öfrigt äro gynnande, kan en båt med 8 mans besättning fånga ett till ett par hundra tjog makrill om dagen, hvilket, ehuru denna fisksort då vanligtvis är mager, lemnar en ganska ansenlig behållning, då den afyttras färsk. Men dess emellan kan det inträffa, att man får nöja sig med fångsten af blott ett par tjog på hela båtlaget. Då fisket är rigtigt gynsamt, hinner man icke mera än draga upp och kasta ut dörjen, hvars agnade krokar ofta på halfva vägen mötas af makrillerna, hvilka göra höga språng öfver vattenytan, för att åtkomma agnet. Denna utomordentliga glupskhet hos detta fiskslag, har gifvit anledning till en hop gängse berättelser om badande, hvilka blifvit lefvande uppätna af makriller; men dessa sägner anspela troligen på den i södra Europas haf vanliga makrillstörjen, hvilken uppnår flere alnars längd, och icke sällan anfaller menniskor, särdeles då han framstryker i stimmar.

Mal (Siluru Glanis), en *mjukfenig* benfisk af 5—6 fots längd, till och med deröfver, med stort bredt gap; 6 skäggtrådar; kroppen slät ofvan, samt fenorna svartblå; sidorna ljusare, gulaktigt marmorerade; är den största af våra sötvattenfiskar och hos oss sällsynt, men förekommer dock i flere sjöar, isynnerhet i de östra, södra och mellersta landskaperna i riket, såsom Skåne, Småland och Östergöthland, samt högst sällan i de norra sjöarne, t. ex. Bolmen. Köttet är välsmakande och särdeles fett.

Mal är i de norra orterne stundom benämningen på mården.

Malacolith, ett mineral af slägtet silikater, hvilket förekommer i spatiga massor af ljus olivgrön färg, och för blåsröret lätt smälter till ett mörkt oklart glas, bestående af kiselsyrad kalk, talkjord med kiselsyrad jernoxidul. Finnes vid Tabergs grufvor i Wermland uti fyrsidiga långa prismer, samt vid Långbanshytte grufva derstädes, af gulgrönaktig eller vaxgul färg utan någon halt af kiselsyrad jernoxidul, samt slutligen äfven uti Tilas ort i Falu grufva.

Malaspina, påflig legat, åtföljde konung Sigismund vid dess ankomst från Polen till Stockholm. Här väckte han mycken förtrytelse, genom sitt okloka och våldsamma lynne och sina alltför uppenbara bemödanden för katholska läran. Man gjorde honom således dels med, dels utan skäl, mångfaldiga beskyllningar, bland andra, att han från sitt fönster skulle kastat stenar, till och med skjutit, på korgossarne, öfver hvilka tillmälen han bittert beklagade sig. Konungens afsigt hade varit att låta kröna sig af den påflige nuntien; men detta väckte allmänt motstånd både bland folket och presterskapet, så att Sigismund måste gifva efter och Malaspina förbjöds att ens visa sig vid ceremonien.

Malatitze. Under marschen till Ukrän hade Carl XII med hufvudkorpsen lägrat sig vid denna lilla stad midt emot Dobra, der tsar Peter stod i ett förskansadt läger. Som fältet här var för trångt att rymma alla trupperna, skickades general-major Roos med fem regementer till Meskowitz, ett stycke derifrån. Då tsaren märkte, att denna styrka var afskiljd från hufvudkorpsen, lät han angripa den. Jönköpings regemente, som höll på att slå upp sina tält och baracker, angrepos med sådan häftighet af två Ryska kavalleri-regementer, att många stupade innan de hunno försvara sig. Dess öfverste, Göran von Buchwaldt, samlade likväl i största hast något folk, flera trupper skyndade dit och äfven konungen, men nu var redan fienden tillbakadrifven, ehuru striden kostat Svenskarne 250 döda och mer än 700 sårade. På fältet lågo 900 Ryssar och en mängd af dem omkom dessutom i ett träsk, som de måste passera.

Malexander, en socken, belägen i Ydre härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, 7 mil S.V. från Linköping, i en mycket kuperad trakt vid norra sidan af sjön Sommen. Kyrkan, med undantag af sakristian, är byggd af träd. Hennes ålder kan icke bestämmas; men efter all anledning fanns hon redan en längre tid före refor-

mationen, då församlingen haft åtskilliga kuratorer. Uti biskops-visitations-protokollet för den 19 Maj 1846 förekommer: "Kyrkan äger intet torn, men en klockstapel med tvenne klockor, af hvilka den ena har en ovanligt vacker klang. Rörande denna klockas gjutning fortlefde ännu en allmän berättelse, att mästaren under smältningsprocessen bortrest, samt fördröjt sin återkomst så länge, att gesällen blifvit af folket nödgad att aftappa metallen utur smältugnen, sedan han länge, under den fruktlösa väntan på mästaren, inkastat deruti allt befintligt silfver. Gjutningen lyckades förträffligt, och det myckna silfret skall förorsakat klockans sköna klang. Emellertid blef mästaren, som kort derefter återkom, så förbittrad, att han dödade gesällen, hvilken skall på stället under sjelfva klockan ligga begrafven." Ibland flera härvarande sjöar äro *Öjaren*, *Malgen* och *Mellansjön* de största. Församlingen har flere hemman till hvilka ej finnas farbara vägar, och till de flesta torpen sådana gångstigar, att man ej utan största våda kan färdas dem ridande, och till de mindre samt backstugor endast gående, öfver berg, kullar, moras, kärr och mossar. Inom socknen märkes fyra smärre säterier: *Aspenäs*, äges af slägten Gyllenhammar; *Bollnäs*, *Somvik* och *Stjernesand*, hvardera om 1 mtl., innehafvas af ofrälse personer; men Stjernesand kommer att framdeles ärfvas af en Gyllenhammar. *Långstorp*, jernbruk (se detta ord). *Tumbo* kyrkoherdebostället, hvilket, enligt sägnen, skall varit bebodt af jätten Tumme, hvilken, så ofta han velat tala med sin stallbroder Oden i Hersmåla, ½ mil härifrån, uppgått på en närbelägen ganska hög kulle, kallad *Högatoft*, hvarifrån man har utsigt öfver större delen af Ydre härad. — Allmogen har vid barndop i kyrkan, ända till 1847, haft för plägsed att offra efter förrättningen; men endast qvinnorna frambure på altaret sina dertill medhafda slantar. Detta är nu aflagdt. Lefnadssättet är allvarsamt och sinnelaget fromt ibland denna befolkning, som tillika är känd för nästan allmän ärlighet. Socknen hör till 3 kl. konsist. pastorat och har 1,458 invånare. Den innefattar 26½ mtl. på en areal af 41,380 tunnl., hvaraf 15,066 böra till Göstrings och 3,564 till Wifolka härad, samt 9,690 tunnl. äro sjöar och kärr. Adr. Boxholm.

Malines, en Jesuit, hvilken, jemte Cassati, skickades af påfven till drottning Christina, att undervisa henne i katholska läran och anlände till Stockholm i Februari 1652, der begge gåfvo sig ut för vanlige resande och såsom sådana presenterades på hofvet, men snart fingo tillfälle att verkställa sitt uppdrag. Sedan Christina anländt till Insbruck, sändes Malines åter till henne för att fråga, om hon var benägen, att vid sin offentliga öfvergång till katholicismen, underkasta sig den dervid brukliga ritualen. Han lyckades uträtta ärendet till både påfvens och drottningens fullkomliga nöje.

Malingen, en fordom märklig, stor skog i Ångermanland, emot Grundsunda socken derstädes.

Malingsbo, jernbruk, i Söderberkes socken af Kopparbergs län, vid utloppet af Malingsbosjön, är grundadt på Malingsbo gamla skatte-äger och på förut varande bergsmans-smide, skall vara anlagdt och inlöst på 1630- och 1650-talet af Marcus och D. Kock, samt har tillfallit den senares enka, Anna Trotzig, hvars arfvingar blefvo ägare deraf, då äfven ¼ i Gersjöbo bergsmanshammare med 95 skepp:d tillköptes. Bruket innehades på 1750-talet af kammarherren C. G. v. Ehrenheim tillika med Pahliska arfvingarne. Bruket tillhör nu slägten v. Ehrenheim och disponeras af W. v. Ehrenheim. Det har 4 härdar och 2,541 skepp:d 13 lisp:d privil. årligt smide af eget tackjern, samt dessutom spik- och manufaktur-smide. Tillverkningen sändes på Stockholm. Hammarrkatten utgöres med 25 skepp:d 8 lisp:d 7 skålp:d. Smidesstämpeln visar A W sammanbundne inom en krets af punkter. Malingsbo kapellkyrka är belägen här vid bruket, hvilket äfven har serskildt predikant.

Mallar, tunna brädstycken, efter hvilka, såsom modeller, ett fartygs timmer &c. tillhuggas i behörig form.

Mallet, Fredrik, född den 10 Mars 1728 i Stockholm, der fadern, förmodligen af Fransk härkomst, varit tobaksfabrikör. Ynglingen röjde tidigt mycken böjelse för mathematiken, hvarföre han tilläts studera under Strömer och Klingenstjerna, samt emellan terminerna hos Elvius, hvilken redan år 1745 föreslog honom till vetenskaps-akademiens ämnesven. År 1752 blef han magister och emottog nämnde år informatorsplats hos kommerse-rådet Nordencrantz, samt utgaf en disputation om jordens figur, hvilken han påstod var sfæroidisk. År 1754 företog han en utländsk resa, hvartill han väl hade ett litet offentligt understöd, men egentligen derpå uppoffrade återstoden af sitt fäderne-arf. Hemkommen 1757 blef han astronomie observator i Upsala, fick professorstitel 1761, men ej förr än 1769 så stor fyllnad i observatorslönen, som motsvarade professorslön. Samma år följde han med Franska mathematici till Lappmarken, att observera planeten Venus's gång förbi solen. Genom mycket nattvak och observationer i oeldadt rum hade hans helsa blifvit betydligt försvagad, hvarföre han 1773 sökte mathes. professionen, hvilken han också erhöll, men hvarifrån han 1794 tog afsked såsom emeritus. Afled d. 27 Juli 1797, utan att hafva hunnit fullända ett geometriskt arbete, hvarmed han länge varit sysselsatt. Ledamot af vetenskaps-akademien, i hvars handlingar han infört mycket värderade uppsatser. Har dessutom utgifvit: *Allmän eller mathematisk Beskrifning om Jordklotet.*

Mallin, Georg, ryttmästare vid norra Skånska kavalleriet, hade följt Carl XII under de flesta af hans fälttåg ända till Pultava, blef fången vid Dniepern och förd till Tobolsk, hvarest han försörjde sig med förfärdigandet af allehanda snörmakeri-arbeten. Återkommen 1722 fick han majors titel, men ryttmästare-indelning, tog afsked på 1730-talet och dog barnlös, förmodligen 1754. Vid hans graf parenterade ryttmästaren B. Ennes, hvilken dervid anmärkte, att då E. 1704 blifvit skjuten genom lifvet vid Posen, hade Mallin låtit åt honom förfärdiga en likkista, emedan

han ansågs omedelbart hemfallen åt döden. Icke desto mindre lefde han ännu 50 år derefter och höll tal vid sin väns graf.

Mallmin, Gustaf Magnus, kyrkoherde i vestra Fernebo, kontraktsprost och theol. doctor, var född i Stora Tuna den 6 November 1768 och dog den 26 Maj 1840 i sin församling, hvars kyrkoherde han varit i 25 år. Har utgifvit åtskilliga theologiska skrifter, såsom: *Tillfredsställelsegrunder i anseende till de nya förändringarne i Protestantiska kyrkans lärobegrepp; Anmärkningar emot J. Tybecks skrift: Betraktelser öfver några skriftens språk;* m. fl. Han var en grundlärd, from, gammaldags man, såsom det heter i biogr. lexikon, utrustad med minnes-och uppfattningsgåfva i utomordentlig grad, men i fullkomlig saknad af omdöme och smak, samt i den grad tillgifven de monarkiska åsigterna, att han yrkade konungaväldets absoluta nödvändighet, på grund af bibelns läror.

Malm, Carl Wilhelm, född 1772 och 1790 konstituerad till fänrik vid Savolax jägare, der han 1804 blef kapten. Under 1808 års krig förvärfvade han ett ärofullt namn, såsom en af Finska härens mest utmärkte officerare. Bland de tillfällen, hvarvid han isynnerhet inlade ära, må nämnas träffningen vid Pielisjärwi kyrka d. 9 Aug., hvarefter han fördref fienden från Karelen, ehuru Ryssarne voro honom fyrdubbelt öfverlägsne, och han hade kunnat intaga staden Sordovala om han haft något större styrka. Vid ett nattligt anfall mot Ryssarne vid Wita bro uti Idensalmi, hvilket blifvit röjdt för fienden, blef den käcke mannen sårad och fången. Hans bragder hade under tiden blifvit belönade med majors- och öfverste-löjtnants fullmagter, med Svärdsorden och sedan med denna ordens stora kors. År 1810 begärde han afsked för att nedsätta sig i sin fädernebygd, och erhöll dervid hofjägmästaretitel samt adelsdiplom. Dog år 1826.

Malm, Stora, en socken och patronelt pastorat af 2 kl., belägen i Oppunda härad och Oppunda vestra kontrakt af Södermanlands län och Strengnäs stift, 5 mil N.V. från Nyköping. Socknen gränsar till Östergöthland och skogen Kålmorden samt utgör en stor del af densamma. Har mycken skog, en mängd smärre insjöar och endast en större slätt omkring kyrkan. Ett större vattendrag, som har sin upprinnelse i Lerbäcks socken i Nerike, går midt igenom socknen och faller ut i sjön Yngaren. Kyrkan, byggd i form af ett Grekiskt kors, är stor, men låg och troligen den äldsta delen deraf uppförd i början af 1400-talet. Inom socknen märkes: *Eriksberg;* hvartill höra 52 mantal *Stora Djulö*, 12 mtl., äges af aflidne hofmarskalken C. Ugglas arfvingar, samt *Forssjö*, jernbruk (se vidare under dessa treane ord), tillhörande Eriksbergs fideikommiss. År 1838 uppfördes härstädes en vacker masugn af sten, troligen den största med en pipa i Sverige. Der gjordes och åren 1842—1845 den längsta blåsning som är bekant i riket, nemligen 933 dygn. Bruket har dessutom de senare åren vunnit genom flera nybygda verkstäder och hus af sten. Patronatsrätten till pastoratet tillhör ägaren af Eriksberg. Inom socknen räknas 269 ättebackar, och äro i skogarne, på åtskillliga ställen, större och mindre grifhögar, som förmodas blifvit uppkastade antingen vid någon stor och smittosam sjukdom, eller ock att någon drabbning stått här i socknen, på den tid vattnet var så högt, att de gamla vikingarne (Wingåkrarne) hade öppen segelled ifrån hafvet upp till gamla Wingåkersbygden, som då innefattade Wingåkers, Malma och Öståkers socknar. På stora Djulös ägor, vid Djulö-sjön, äro lemningar af en gråstensbyggnad, på ett litet näs, hvilket anses varit Vikinga-näste. Vid samma sjö är ett stort berg, som skall varit en ättestupa. Vid byn Kläfstagärde förekomma 40 jättestenar, eller jättegrafvar, och vid byn Stora Hopen 60. På skogen Glysamon säges jättinnan Glysa blifvit begrafven, och en kulle i skogen förevisas såsom hennes graf. Allmogen är, liksom skogsboer i allmänhet, skicklig att timra och slöjda, och derjemte af ett stilla sinnelag. Socknen består af $69\frac{1}{8}$ mtl., och har 3,056 invånare. Arealen utgör 42,166 tunnl., af hvilka 4,480 äro sjöar och kärr. Adr. Nyköping.

Malm kallas sådana mineralier, som innehålla en så betydlig mängd af egentliga, och i fritt tillstånd användbara, metaller, att dessa kunna med fördel utbringas derutur i stort. Vanligen äro dessa metaller uti malmen kemiskt förenade med andra enkla ämnen, särdeles syre, svafvel eller arsenik, eller hvad man kallar mineraliserade, dock kallar man äfven, öfver hufvud taget, alla sådana stenarter hvarutur metaller kunna utbringas för malmer, äfven om metallerne deruti finnas i gediget tillstånd, men uti finare fördelning. Malmerne förekomma dels uti urberg, öfvergångs- eller flötsberg, eller som det kallas, i fast klyft, bildande då s. k. *gångar* eller *drummer*, hvilka vanligen hafva föga bredd i förhållande till utsträckningen på längden och djupet, eller *stockar*, som hafva föga bredd och utsträckning i förhållande till djupet, eller *flötser*, hvilka hafva föga djup i förhållande till utsträckningen i längd och bredd, eller ock förekomma de i form af s. k. *geschiebe* eller stora lösa stenar på jordytan, eller såsom *seifenverk* uti större eller mindre korn inblandade uti alluvial-lager, d. v. s. den samling af lösa stenar, sand- och jordmassor som betäcka jordytan, samt slutligen äfven på botten af sjöar och kärr, då de kallas *sjö-* eller *myrmalmer*. I afseende på deras yttre beskaffenhet indelas malmerna uti *stuff*, *helskift* eller *styckemalm*, hvilka innehålla minsta mängd af den allmänna bergarten, samt *vask* eller *vaskmalm*, som består endast af mindre malmgnistror inblandade uti så mycken bergart, att denna genom bokning och vaskning måste frånskiljas innan malmen kan genom kemiska processer tillgodogöras. *Malm* kallas äfven i dagligt tal en legering af koppar, zink, bly och tenn, eller öfver hufvud taget, messing eller brons, som användes till mindre, gjutna arbeten, såsom stakar, grytor och dylikt.

Malma, en socken och konsist. pastorat af 3 kl., belägen i Åkerbo härad af Westmanlands län, Köpings kontrakt af Westerås stift, ½ mil N.N.V. från Köping. Hertig Gustaf Adolf erhöll denna socken och Skogsfjerding i förläning 1609. Här märkes jernbruken *Norra* och *Södra Gisslarbo* samt *Östra Kolsva.* (Se dessa ord). I skogen emellan byarne *Åsby* och *Myra*, samt emellan *Jätteberget* och *Pirkmåsen* har man anmärkt lemningar efter borgar. Socknen innefattar 24¼ mtl. och har 715 invånare. Dess areal utgör 5,670 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Adr. Köping.

Malma, annex till Tengened, beläget i Wiste härad af Skaraborgs län, 3½ mil O.S.O. från Wenersborg. Kyrkan är af sten och obekant ålder. I socknen märkes: *Malma,* 1 mtl. säteri, med underlydande 7⅛ hemman. Säteriet har blifvit hildadt af några gårdar i Tengeneds gäll, dem biskop Torsten i Skara, år 1403 tillbytte domkyrkan derstädes. Läget är utmärkt vackert. Här finnas stora trädgårdar, vackra planteringar, alléer och promenader, samt prydligt karaktershus. Åkerjorden är utmärkt god och bördig. De bithörande betydliga skogar, och deribland den s. k. *Malma Bråte,* består af gran, furu, ek, björk, m. m. Denna egendom har i äldre tider tillhört friherrliga ätten Banér; men blef under konung Carl IX förverkad och dömd till kronan, men af Gustaf II Adolf återskänkt till fältherren Joh. Banér. Säteriet ägdes i förra århundradet af den för sina Österländska resor vidtbekanta öfversten, frih. Conrad Sparre, som mycket försköñat denna egendom och afled här 1744. År 1833 såldes den till dåvarande lagmannen, kammarherren E. M. Kuylenstjerna. *Hedåker,* 1⅞ mtl. säteri, med välbygdt karaktershus, lärer vara en af de äldsta odalgårdar och urgammalt frälse, och har, i förhållande till hemmantalet, de vidsträktaste ägor. Uti konung Gustaf den I:s tid bodde här en betydande man, Kristoffer Andersson Röde, som förde 3 eklöf i vapnet. Han var magister, riksråd, öfverste-kansler och riddare, och skall, genom sin myndighet, isynnerhet bidragit att skingra de vid Larf år 1529 församlade upproriske Westgöthar. Denna egendom har allt sedan den tiden, utan att vara fideikommiss, gått uti arf, och således öfvet 300 år varit bibehållen uti samma slägt, ehuru med förändradt namn. Den har under senare tider tillhört numera aflidne kammarherre och kapitenen A. Belfrage. — Socknen innefattar 14⅜ mtl. och har 552 invånare. Jemte annexerna Hyringa och Legnum har denna socken en areal af 9,535 tunnl., hvaraf 125 äro sjöar och kärr. Adr. Lidköping.

Malma, Lilla, annex till Dunker, beläget i Willåttinge härad af Södermanlands län, V. omkring Malmköping. I denna socken märkes köpingen *Malmköping*, *Malmahed* och jernbruket *Smedstorp*, (hvarom se dessa ord). Sockenkyrkan är belägen i ena ändan af köpingen. Socknen består af 29¼ mtl. och har 1,250 invånare. Dess areal utgör 17,473 tunnl. af hvilka 1,310 äro sjöar och kärr. Adr. Malmköping.

Malma, en by utom Upsala stad, anmärkningsvärd såsom det ställe der Dionysius Beureus dödades af Erik XIV, d. 24 Maj 1567.

Malma, Öster, säteri i Södermanland. Se: *Ludgo* socken.

Malmadt, eller fullmalmadt, kallas tackjernet då malmen kunnat uppsättas i fullt behörig proportion emot kolen, så att jernet hvarken är hårdsatt eller nödsatt, utan som man äfven kallar det, lagom satt, och i de flesta fall af bästa beskaffenhet.

Malmberg, Peter, född i Stora Malms socken i Södermanland den 7 Februari 1653, blef 1679 magister och 1681 predikant vid gardet, sedan hofpredikant och kyrkoherde vid Catharina församling i Stockholm 1696. År 1704 kallades han af Carl XII till dess öfver-hofpredikant och bigtfader, samt följde konungen under de återstående fälttågen, äfven till Pultawa och derifrån till Bender. Theol. fakulteten i Wittenberg gjorde honom år 1706 till theol. doktor, hvaröfver någon vän och beundrare författade en lyckönskan i Latinsk stenstil, jemförande den lärde theologen med fältherren Malborough, hvartill han fann ett slags anledning i den tillskapade latinska namnlikheten Marlburgius och Malmbergius. En vida redbarare fördel tillföll honom, då konungen år 1708 utnämnde honom till det lediga biskopsembetet i Westerås. Detta kom han likväl aldrig att tillträda, emedan han först icke ville och sedan icke kunde lemna Carl. Fälttågens mödor hade nemligen så undergräft hans helsa, att han sjuknade och dog i Bender d. 13 Febr. 1710. Hans lik begrofs bredvid den namnkunnige Mazeppas, på en Grekisk församlings kyrkogård. M. har utgifvit flera disputationer och likpredikningar.

Malmberg, Daniel, född i Gefle den 22 Januari 1792. Är en af de få, som förenat det medicinska studium med det theologiska, och promoverades, såsom redan 6 år förut prestvigd och tjenstgörande slottspredikant i Upsala, år 1822 till med. doktor. Blef 1830 kyrkoherde i Knutby och Faringe församlingar i Upland samt kontraktsprost. Har utgifvit en skrift: *Om medel till yngre häktade brottslingars förbättring*, hvilken år 1824 belönades af samfundet Pro fide et Christianismo.

Malmbäck en socken, utgör med annexerna Ödestugu och Almsåkra ett konsist. pastorat af 2 kl. 2 afd., är beläget inom Westra härad och Westra härads kontrakt af Jönköpings län och Wexjö stift, 3½ mil S.O. från Jönköping. Den gamla kyrkan, af sten och okänd ålder, plundrades af Danskarne 1611, tillbyggdes 1690, antändes af åskan och afbrann 1817. Den vackra nybyggda kyrkan invigdes 1828 af biskop Tegnér. Tornuret, förfärdigadt af en sockenbo, Joh. Sandahl, visar åt fyra håll både utanpå tornet och inuti kyrkan. I socknen märkes: *Wiresjö,* säteri om 1 mtl., med ladugårdar, *Kårekulla,* ½ mtl. och 7 torp, ägas af enkefru Eva Qveckfelt, född Rosencrantz. På Kårekulla bodde 1611 Danske fogden Kåre. Vid samma tid stod konung Gustaf II Adolf på Kongabackarne i prestgårdens äng och anförde sin samlade

här, hvilken fördref Danskarne. Namnet och minnet af detta fältslag bibehållas ännu i dag. Elfva sjöar räknas här i socknen. I *Kansjö* tages jernmalm, äfvensom i bäcken vid kyrkan; hvarest tillika finnas flere mineralkällor. Här omtalas rudera efter en stad *Romma,* belägen emellan Elgaryds gästgifvaregård och Fintorp på utjorden Rommen; man har i jorden funnit ett jern liknande en ledstång vid en trappa. Likaledes spår efter en kyrka och ett kapell, de förra vid *Hudaryd*, der man utvisar ringmur och planterade träd, de senare vid torpet *Kapellet* under Wiresjö. Socknen består af 33 $\frac{3}{4}$ mtl. och har 2,005 invånare. Dess areal utgör 25,526 tunnl., af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Malmen, kongl. första och andra lifgrenadier-regementenas mötesplats, belägen på kronoparken Malmskogen i Kärna socken af Östergöthland.

Malménius, Nicolaus Laur., hade varit rektor i Nyköping, då han år 1640 blef poes. et log. professor i Åbo, sedan theol. professor och 1658 biskop i Wiborg, der han afled 1664. Något annat vet man ej om mannen.

Malmenius, Samuel, professor i Upsala, var en af dem, som, till den Lutherska lärans försvar, år 1607 disputerade med Kalvinisten Forbesius (se detta ord).

Malmerfelt, Olof, son af handlanden i Umeå Moses Andersson, antog namnet Malmer, blef landträntmästare i Westmanland och 1720 landskamrerare derstädes, samt förvaltade landshöfdingetjensten vid ett par tillfällen, då både landshöfdingen och landssekreteraren voro frånvarande. Användes i många extra förrättningar, och har utarbetat amiralitetets år 1732 utgifna kammar-ordning. Adlades 1743, då han antog namnet *Malmerfelt*. Kammarråd, landshöfding år 1765 i Westerbottens och 1769 i Westmanlands län, R. af N. O. Född den 28 September 1693, död den 10 September 1771. Led. af Vet. Akad., i hvars handlingar han år 1740 infört en uppsatts om *perlemusslor och perlefiskerier*.

Malmfall (bergsm.-term) kallas de ställen uti malmförande berg och gångar der malmen isynnerhet finnes samlad.

Malmfogdar. Desse fogdar voro ett slags uppsyningsmän, som af konung Johan III tillsattes att hafva uppsigt öfver norra malmens af Stockholms stad, Clara och Jacobs församlingars invånare, bland dem upprätthålla ordningen, bevaka stadens och kronans rätt, och tillse, att de, som fingo bebygga malmen, utgjorde sina tomtören och dagsverken till slottet, samt att för öfrigt upprätthålla stadens privilegier.

Malmköping, en omkring år 1783 anlagd köping, belägen på ett ganska vackert och något högländt ställe, vid Södermanlands regementes mötes- och exercis-plats, *Malmahed* och på det regementet tillhöriga rusthållet Malma, i Lilla Malma socken af Willåttinge härad i Södermanlands län, 7 mil från Nyköping och 3 mil från Eskilstuna. Enligt kongl. brefvet af d. 5 Nov. 1784, rörande denna köpings anläggning, förunnades hvem som helst der nedsätta sig och drifva hvad slags handel, fabrik och handtverk han lärt, utan att vara förbunden till efterlefnad af handelsreglementen och skrå-ordningar; att de, som i början begagnade detta tillstånd, njöto befrielse i 20 års tid, räknade från den dag då kongl. beslutet härom blef publiceradt, för alla så reella som personella utskylder till Kongl. Maj:t och kronan; samt att invånarne uti ekonomi- och polis-ärender lydde under Kongl. Maj:ts befallningshafvande och kronobetjeningen, hvartill i senare tider kommit en ordningsman, hvilken invånarne sjelfva löna; men i justitiemål under landsrätt, och hvad kyrkoväsendet beträffar, under den församling hvari köpingen är belägen. Emedan inbyggarnes rörelse i den nya köpingen icke kom att grunda sig på åkerbruk, utan på handel, handtverkerier och fabriker, skulle af den jord, hvilken utan Malma rusthålls förswagande, kunde upplåtas, icke tilldelas köpingen mer än som kunde erfordras till tomter för husbyggnader, gator och torg, samt krydd- och kålgårdar. År 1786 beviljades köpingen 50 års tullfrihet. Köpingen äger föga inflytande på landsorten. Den har reguliera torg, gator och qvarter, med öfver allt planterade alléer, hvilka ej litet bidraga till ortens vackra utseende. Af de tvenne stora torgen kallas det ena Adolfstorget. Här finnes ock postkontor, apothek samt tingsställe för Willåttinge härad. Marknad hålles årligen i September månad. Gårdsägarne betala årligen tomtören till Södermanlands kongl. regemente. I ena ändan af köpingen ligger Lilla Malmas sockenkyrka; äfven finnes här flere kronan tillhörige byggnader, samt boningshus för chefen för nämnde regemente. Här har varit inrättad en militär-akademi eller uppfostringsanstalt för Södermanlands regemente, hvilken anstalt längesedan upphört. Så väl anläggningen af denna köping som de förut här inrättade öfnings- och undervisnings-anstalter skedde af öfversten för Södermanlands regemente, generalen frih. Gust. Ad. Siegeroth, hvilken gjorde början härmed omkring 1782, så att allt var fullbordadt och iståndsatt näst före kriget med Ryssland år 1788, då regementet öfvergick till Finland. Köpingens folkmängd är inberäknad under Lilla Malma sockens. Den har nu mera afsagt sig sina köpingsrättigheter.

Malmogius, Erik, har år 1646 och 1648 utgifvit tvenne Latinska dissertationer, att *Thule* varit det gamla Skandinavien, och sedan förklarar han Taciti och Plinii yttranden derom.

Malmos, eller brånad, kallas vittringar på berg och stenar, af en rödbrun rostfärg som ofta anses såsom ett tecken till derunder befintliga malmgångar; men äro vanligen endast förorsakade af några lätt syrsättliga jernföreningar uti bergarten.

Malmqvist, Axel, född i Skåne 1796, studerade målarekonsten vid de fria konsternas akademi i Stockholm, der han röjde mycken talang för kompositien. Reste utomlands 1822, och har sedan vistats, dels i Frankrike, dels i Italien.

Malmsten, Olof af, son till auditören Nils M. och född d. 23 Aug. 1720, blef 1741 volontär

vid Dalregementet, sedan underofficer och 1749 afskedad med löjtnants titel, gick derefter den civila vägen, blef borgmästare i Säther, fick hofintendents namn, heder och värdighet, blef borgareståndets vice talman vid riksdagen 1765, adlades 1770 och pryddes med Wasa-orden 1789, blef lagman i Westernorrland följande året och dog d. 1 Juli 1797. En mycket användbar och använd man.

Malmström, Pehr, född d. 11 Sept. 1758, gjorde så snabba framsteg i studier och utmärkte sig isynnerhet såsom orientalist, att han redan år 1789, således vid endast 31 års ålder, blef professor i Orientaliska och Grekiska språken vid Åbo universitet. Hans lynne öfverensstämde likväl ej med det stilla akademiska lifvet, hvarföre han år 1795 utbytte denna plats mot bibliothekarie-sysslan vid kongl. biblioteket i Stockholm. Här emottog han äfven den förhatliga censorsbefattningen, hvilken redan i sig sjelf icke var egnad att förskaffa sin innehafvare vänner, och hvilken M. ej bemödade sig att genom utöfningen göra mindre oangenäm. Detta kunde han ej sjelf undgå att märka, och lät derföre, 50 år gammal, år 1808 prestviga sig. Då genom revolutionen censuren upphörde, fann M. ännu mindre sin trefnad i hufvudstaden, sökte derföre och erhöll 1811 Sköfde pastorat. Han började likväl snart längta äfven derifrån, och var år 1820 bland profpredikanterne till Stockholms storkyrka. En temligen tydligt anlagd förföljelse, hvilken här uppstod mot honom, då man lät bysätta honom för en obetydlig skuld, just vid utgåendet från kyrkan, der han predikat, väckte allmän förtrytelse, och gaf honom en popularitet, som han eljest icke skulle åtnjutit. Denna ökades ännu mera genom de konstgrepp, som mötte hans val till Stora Tuna pastorat i Dalarne. Ärendet blef en partifråga och M. fick verkligen år 1822 pastoratet. Då han dertill blifvit utnämnd, gafs honom en subskriberad middag på börssalen i Stockholm, hvari en mängd personer deltogo, hvilka ej älskade M., men ogillade det sätt, hvarpå man velat motarbeta honom. Äfven i Tuna hade han likväl icke någon särdeles trefnad. Han inveckiades i tvister med sina sockenboer, och då han, som aldrig varit någon god hushållare, till följd af äldre skulder måste göra cession, i trots af det rika pastoratet, åstadkom detta mycken förargelse. M. dog d. 18 Sept. 1834. Har författat åtskilliga akademiska skrifter och äfven en politisk, kallad: *Prospektus till en afhandling om national-representation och stats-departementer i Sverige.*

Malmström, Anders, medicine doktor, född 1780, död som fältläkare vid arméns sjukhus i Helsingborg d. 12 Okt. 1808. Upptog och proberade 1805 en mineralkälla vid Helsingborg, som fått namnet *Helsan,* och hvars förste intendent han blef.

Malmström, Bernhard Elis, magister docens i esthetiken vid Upsala universitet, har gjort sig känd som en ganska lycklig skald. Första gången han framträdde var 1840, då han vann stora priset i Svenska akademien för poemet *Angelika.* Har sedan utgifvit *Ariadne,* ett episkt poem, *Fiskarflickan på Tynelsö, Tal* då Carl Johans 25-åriga regerings-jubileum firades i Upsala, och, i förening med lektor Bergman, poetiska kalendern *Linnaea Borealis.*

Malmvik, sätesgård. Se: *Lofön.*

Malmås, en bergssträckning i Kungsörs fögderi i Westmanland, går genom Carls socken och Mälarens vestra strand samt Köpings, Malma och Odensvi socknar till Bergslags fögderi.

Malmö, en stapelstad i Malmöhus län, residens för länets höfding och belägen vid Öresund, 62 $\frac{1}{8}$ mil S.V. från Stockholm. Då denna stad först framträder i historien kallas den Malmhauge. Namnet Malmö utvecklades ur de äldre och något afvikande formerna, Malmhauge, Malmouge, Malmöye och Malmey. Det har sin härledning af ordet "malm", som betyder sandig ort, och "haugr" (hög), eller ey (ö). Den sandiga kullen, eller sandiga ön uttryckes således i namnet. Malmö kallades äfven *Ellenbogen* och *Ancona,* eller *Ancona Scanorum,* på grund af dess vid sundet utsträckta belägenhet, hvilken hade likhet med en krökt armbåge. Stadens grundläggningstid är okänd; men år 1259 omnämnes den redan, då Norske konungen Hakon IV låg här med sin flotta utanför Malmhauge. De äldsta, nu mera med tillförlitlighet kända, privilegier för Malmö gåfvos af konung Magnus Eriksson 1353. Sedan följa Waldemar Atterdags från 1360, Erik XIII:s 1415, Christoffers af Bayern 1440 och 1446, Christian I:s 1449, 1451 och 1452 gifna stadfästelse af Malmö äldre privilegier, och den bekräftelse konung Hans 1483 utfärdade. Härtill komma flera förordningar af Christian II. Genom privilegierne af år 1360 inhemtar man, att der fanns ett nedre och ett öfre Malmö. Dessa benämningar motsvara troligen östra och vestra Malmö, hvilka andra urkunder omtala. Det äldsta Malmö låg i den nu så kallade "vestervång", och staden flyttades 1319, uti konung Erik Menveds tid, öster ut till fiskeläget Sqvalperup. Stadens flyttning var troligen dels beräknad på, att, genom ett läge närmare sundet, befordra handelns tillväxt, dels att erhålla en mera beqväm hamn. Dessutom var den nya platsen bättre egnad att der uppföra försvarsverk. Innan kort ökade sig det nya samhället betydligt, och folkmängden tilltog i samma mån som handelsrörelsen. Från medlet af 1400-talet tillväxte Malmö allt mera i styrka och storlek, och hvad inbyggarne sjelfva ej mägtade åstadkomma underhjelptes år 1455 och 1517 af konungarne Christian I och II, som märkligen läto försköna staden. Med dess tilltagande väcktes äfven uppmärksamheten på anläggning af stadens försvarsverk, hvarmed början gjordes 1336, då borgerskapet lät omkring staden uppkasta vallar, och hvilket sedermera vidare uppbjelptes af Erik XIII, som aldra först började att år 1434 befästa den. Trenne år derefter erhöll Malmö sitt vapen: ett griphufvud, med röd hals och röda öron, och på hufvudet en förgyld krona i hvitt fält. Fästningsarbetet fortsattes under de följande konungarnes tid intill 1652, då det slutades af Fre-

drik III, under hvars regering Skåne m. fl. landskap blefvo Sveriges krona evärdeligen tillerkände genom freden i Roeskilde, hvarefter äfven Malmö stad d. 26 Febr. 1658 frigjordes från dess ed och trohet mot Danska kronan, och grefve Claes Thott d. 2 derpåföljande Mars emottog stadens nycklar och Svensk garnison inrymdes i staden. År 1524 hölls i Malmö ett konungamöte i och för biläggandet af stridiga anspråk å Sveriges och Danmarks sida. Gustaf I och Fredrik I sammanträdde för detta ändamål uti S:t Petri kyrka och på Malmö rådhus. År 1529 var Malmö redan en Luthersk stad, och tillika den första stad i Danmark, som föregick de öfriga med detta exempel. Evangelium predikades här af Claus Tönnebinder, theologie lektor vid Malmö evangeliska gymnasium, hvilket slutligen blef ett seminarium för reformationen i Danmark. Munkarne utdrefvos ur sina kloster, onödiga andlige byggnader, jordar och inkomster indrogos och användes till ett gymnasium och ett hospital. Sistnämnde år inrättades här först ett boktryckeri, och 1549 fick staden, för sitt religionsnit, nya privilegier och rättighet att sjelf välja sin kyrkoherde, samt erhöll 1564 Sallerups församling anslagen såsom tillökning på lönen åt pastor. År 1806 frånskiljdes åter denna socken och erhölls i ersättning Bunkeflods och Hyllie socknar, $\frac{1}{2}$ mil från staden. — Under Danska tiden utbärdade Malmö fästning flera svåra belägringar, hvaraf synnerligen må nämnas: år 1523 och efterföljande åren, då Malmö belägrades af Skånska adeln, af den orsak, att staden icke ville hylla konung Fredrik I af Danmark, utan förblef tillgifven den afvikne konung Christian II:s parti. År 1643 belägrades staden åter af Svenska hären, då Christian IV slutligen gjorde ett utfall och slog den vid Fosie Borror, en höjd $\frac{1}{16}$ mil från staden. Konungen benådade derefter staden 1645, för sin tapperhet och lidna förluster genom belägringen, med 10 års skattefrihet. Sedan Malmö kommit under Svensk lydnad, belägrades den af Danskarne 1677, då den d. 26 Juni om natten stormades af fienden, som med stor förlust måste draga sig tillbaka och upphäfva belägringen, den sista som öfvergått Malmö. Denna fästning, som aldrig blifvit intagen med magt, hvartill de omkringliggande, men nu mera alldeles uttorkade kärr och moras mycket bidragit, och hvarförutan den långs utåt sjösidan varit skyddad med en långgrund strand, är nu mera alldeles raserad och utjemnad, så att deraf icke finnes ringaste spår, och en stor del af de fordna igenfyllda grafvarne och utkastade vallarne äro bebyggde eller ock planterade till trädgårdar, de utjemnade planerna indelade till torg, qvarter och gator för nya staden, hvaraf en betydlig del redan är uppbyggd. Malmö räknas till 2.dra klassens städer och är efter städernes nummer den 5:te i ordningen. Gamla staden är mera regelbundet byggd än de flesta gamla städer; den har 2:ne stora torg, af hvilka Stortorget anlades 1546. På detta torg, innehållande omkring 3:ne tunnlands rymd och ett af de största och vackraste i någon Svensk stad, äro alla sidor planterade med väl tuktade och frodiga träd. Här märkes en vattensamlare, till hvilken det färska vattnet staden behöfver, ledes genom ränner under jorden från den s. k. Pildammen, $\frac{1}{8}$ mil S. från staden. Den omtalas i gamla handlingar redan 1587; men året då den först anlades är obekant. Slottet, som fordom kallades Malmöhus, uppbyggdes 1434 af Erik XIII och befästades så väl af honom, som af flere hans efterträdare. Det har äfven varit blottställdt för flera vidriga öden, såsom att det afbrann 1528. Det återuppbyggdes af Fredrik I; men blef 1534 åter af stadens borgerskap nedbrutet och i grund förstördt, under förebärande, att detsamma var uppbyggdt tvert emot konungens försäkran. Då konung Christian III, för att hämnas detta våld, inqvarterade en mängd krigsfolk i staden, samtyckte borgerskapet slutligen till slottets uppbyggande, mot befrielse från inqvarteringen. Malmö slott var residens för Fredrik II, medan han ännu var kronprins, och öppnade sina hvalf till fängelse för grefve Bothwell, Maria Stuarts tredje man, hvilken så olycksbringande ingrep i den tragiska utvecklingen af en förtjusande furstinnas lefnadsöden. År 1537 lades grunden till nuvarande stora slottsbyggnad, sedermera uppbyggd till större delen sådan den nu befinnes. Uti nedersta våningen äro arrestrum öfverallt inredde; i den andra en kyrka, och i öfversta våningen arbetssalar, att begagnas för dervarande korrektionister. De öfriga trenne sidorna af borggården bestå äfven af grundmurade byggnader, hvilka användas dels till arrestrum, dels till arbetssalar, sedan detta ställe nu mera skall utgöra en korrektions-inrättning, dit förbrytare från alla orter i riket insättas. Denna anstalt, kallad Malmö korrektions-inrättning, är bestämd att inrymma 1,000 personer. Bland offentliga byggnader märkas: S:t Petri kyrka, hvars byggnad skall hafva börjat redan 1319; Caroli eller Tyska kyrkan, hvilken skall blifvit färdig till invigning 1693, och vara bekostad dels genom kollekter från Tyska orter, dels genom församlingens egna sammanskott. År 1778 tilläts att omvexla der med Tysk och Svensk predikan. Begge dessa församlingar äro regalt privilegierade, sålunda, att församlingen kallar pastor utan föregående förslag, och äger jus præsentandi. S:t Petri församling har Bunkeflod och Hyllie socknar till annexer. Dessutom finnas trenne andra församlingar: hospitals-, slotts- och garnisons-församlingarne. Rådhuset, vid Stortorget, anlades 1546. Denna byggning hade under katholska tiden varit Helgeandskloster, men blef år 1529 skänkt till staden. I öfra våningen märkes den för sin skönhet och storlek kända *Knuts-salen* (se: *Knuts Gille, S:t*). Bland välgörande inrättningar och undervisningsverk må nämnas: dårhuset eller central-hospitalet; handtverks-societetens välgörenhets-inrättning, bildad för omkring 30 år sedan, till grundläggande af en pensions-anstalt åt ålderstigna och afsigkomne handtverkare och deras enkor, sammanslagen med Möllerska gubbhuset och dess pensioner, med en kapitalfond af omkring 8,000

R:dr B:ko; en högre lärdoms-skola med 2:ne apologist-klasser; en vexelundervisnings-skola för fattige barn, samt en mindre för samma ändamål; en flickskola, som bär namn af "Josephinas slöjdskola", och njuter understöd af H. M. drottningen; en borgarskola, der handtverksgesäller och lärlingar en söckendagsafton i hvarje vecka undervisas; sjömanshus, navigations-skola, på statens bekostnad, småbarns-skola, sparbank, hvartill kommer ett rikshankens lånekontor, ställdt under en direktion af 4 ledamöter, en af hvarje riksstånd, med en lånefond af riksens ständers bank, stor en miljon, deraf årliga vinsten insättes i banken; inrättad till handelns, näringarnes och åkerbrukets förkofran. Handel och sjöfart, handtverkerier, fabriker och jordbruk äro invånarnes näringsfång. Med den omkringliggande landsorten är handelsrörelsen ganska betydlig. Utrikes handeln består i införsel af salt, vin, sill, torr fisk, tran, olja, lin och hampa, direkte från produktionsorterna, kolonialvaror och specerier från Köpenhamn och Lübeck, samt tobaksblad och stjelk från Bremen; hvaremot utföres spannmål, samt jern, tjära, spik, beck och bräder, hitkomne från andra inrikes orter. Inrikes handeln utgöres af försändande af länets spannmål och brännvin till Stockholm, Bohuslän, Halland, Blekinge och norra orterna, hvaremot hitföres jern, tjära, timmer, bräder och ved. Handtverkerierna äro obetydliga, fabrikerna deremot flerfaldiga och goda; betydligast, med afseende å tillverkningsvärdet, äro: en tobaksfabrik, ett jerngjuteri, ett sockerbruk, ett stärkelse- och såpbruk, en cikoriefabrik och tvenne garfverier. Marknader hållas årligen i Juli och September månader. Invånarne i de begge förstäderne *Öster-* och *Södervärn*, drifva så betydlig trädgårdsskötsel, att de förse så väl denna stad som ock andra orter med trädgårdsväxter. För närvarande äger Malmö många stora handelsfartyg, utom en mängd större båtar, samt ett ångfartyg. Både handeln och sjöfarten hafva vunnit mycken lättnad och beqvämlighet genom det under senast förflutne åren utförda storartade arbete, medelst hamnens utvidgande, förseende med stenquaier och fördjupning, så att ända till 12 à 14 fot djupgående fartyg nu mera upplöpa ända till staden och tullpackhuset. Malmö hade fordom 4 borgmästare och stundom 7 till 12 rådmän. Den första borgmästaren var kyrkans, den andra hospitalets, den tredje skolans patron, och den fjerde stadens syndikus. Efter 1684 funnos endast tvenne borgmästare, en politie- och en justitie-borgmästare, hvilka begge embeten 1799 förenades. För närvarande utgöres stadens styrelse af 1 borgmästare och 6 rådmän. Såsom garnison i staden äro förlagde 225 man af kronprinsens husar-regemente, ett s. k. garnisons-kompani, utgörande qvarlefvorna af det upplösta "Konungens eget värfvade regemente", deraf såsom bevakning vid härvarande korrektions-inrättning äro anställde omkring 31 man, hvarmed ombytes af kommenderingar från andra infanteri-regementen inom rikets öfrige landskap. Högste militär-befälhafvaren i staden är en tillförordnad kommendant. Staden har 356 hus och tomter och 2,960 tunnland den tillhörig jord. Åbyggnaderne inom staden och dess område äro uti Skånska städernas bolag brandförsäkrade för 1,659,052 R:dr. Stadens folkmängd, hvartill jemväl räknas garnisonen, utgör närmare 10,000 personer.

Malmö brunnsinrättning anlades 1835 af apothekaren J. F. Barkman på det utmärkt vackra landtstället Möllevången, och öppnades följande året till allmänhetens begagnande. Vägen till detta ställe består endast af en 3 till 400 alnar lång allé af utmärkt vackra och resliga almträd. Möllevången ligger på Malmö stads ägor och blef först anlagdt af kommerse-rådet Snell, som der uppbyggde den prydliga mangårdsbyggningen. Stället har under ägarens, J. F. Barkmans, hand blifvit mycket förskönadt, samt anses såsom det bästa af alla inom stadens ägor belägna landtställen. Parken är upplåten till fritt sommarnöje åt allmänheten. Flere slag konstgjorda helsovatten erhållas uti brunnsbyggnaden. Läget och den lätta gemenskapen med kringliggande trakter göra denna inrättning till en förträfflig vistelseort för sjuka.

Malmöhus, ett län, innefattande sydvestra delen af landskapet Skåne, med en areal af 974,594 tunnl. inom $40\frac{1}{2}$ qv.-mil. Länet består hufvudsakligen af slättmark, till största delen af bördig jord och utgör den egentliga så kallade *Skånska slätten*. Ehuru tillgången på skog nu mera är obetydlig, bibehålles likväl inom länet ännu den gamla benämningen *skogstrakt* för de härader eller häradsdelar, hvilka närmast angränsa Christianstads län, och *slättbygd* för länets södra och vestra delar, eller de härader och häradsdelar, hvilka tillgränsa hafvet. Gränsen emellan de begge Skånska länen Malmöhus och Christianstad är i så fall mindre regelbunden, att icke allenast socknar utan till och med byar finnas delade emellan de begge länen. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. De få binäringar som idkas, äro af ingen betydenhet. Slättbygden, den största, den bördigaste och tätast bebodda, men äfven den mest enformiga i Sverige, utgöres af Oxie, Skytts, Wemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Torna, Bara, Rönnebergs och delar af Luggude, Onsjö, Harjagers, Färs och Frosta härader, ehuruväl och isynnerhet vid större egendomar skogar finnas både till husbehof och afsalu, bestående förnämligast af ek och bok. Större delen af Frosta, Harjagers, Onsjö och Luggude härader samt en del af Färs, anses utgöra skogsbygden. Länets berg och höjder äro få. Såsom sådana kunna nämnas egentligen endast *Söderåsen*, *Kullaberg* (se detta ord) och *Romeleklint*, länets högsta höjd, hvilken utgrenar sig på åtskilliga håll i orten och bestående af en mängd större och mindre stenmassor, hvarandra frånskilda genom större och mindre remnor. Insjöar finnas flere i länet, af hvilka *Ringsjön* är den största, dernäst *Wombsjön, Krankesjön, Söfde, Svaneholms, Näsbyholms, Börringe, Yddinge, Fålfota* och *Häckeberga* sjöar, utom flere andra mindre, hvilka alla äro mycket fiskrika. De största åar äro: *Wegeholms* eller *Broby*-ån, som har sitt utlopp i salt-

sjön, *Rönne-*, *Billarps-* eller *Saxtorps-*ån, *Lödde-* eller *Kjeflinge-*ån, *Lomma-* eller *Höje-*ån, *Saje-*ån och *Allevads-*ån, af hvilka flere äro tjenlige att upprensas till kanaler. En betydlig del af länets mark består af den förträffligaste svartmylla, och leran, hvilken till det mesta är en fin, smidig, kalkblandad blålera, ligger dels i dagen och dels blott ett spadtag under svartmyllan; men finnes nästan allestädes och på betydligare djup, till och med under flygsanden. De fruktbaraste trakterna äro de s. k. Malmö-, Landskrona- och Trelleborgs-slätterna. Växtligheten i detta län är större, än i något annat, och luftstrecket det mildaste i hela det landfasta Sverige, hvarföre ock valnötsträdet, äkta kastanjen och vinrankan växa på kalljord, samt gifva mogen frukt. Våren, tidigare än i det öfriga Sverige, är ofta ostadig och regnig; sommaren är merendels skön och varm, ofta in i September och Oktober; hösten är lång, kulen och regnig; vintern är oftast lindrig, med kort och ostadigt eller intet slädföre, ehuru stundom snöyra betydligt besvärar på slätterna. Åkerbruket har varit och är ännu detta läns hufvudnäring. Skånska åkerbrukssättet och redskapen hafva länge varit omtalta för deras dåliga skick, likasom Skånska jorden för sin fruktbarhet. På senare tid har likväl åkerbruket, i afseende på så väl nyodlingar som brukningssätt och redskap, gjort ovanliga framsteg; en följd ej mindre af hushållnings-sällskapets bemödanden, af förvaltnings-utskotts, kontrakts-kommittéers och pastorats-beredningars uppoffringar, än ock sannolikt af enskiftet, samt deraf, att godsägarne börjat mer och mer sjelfva bruka sina egendomar, hvarigenom så väl dessas afkastningar blifvit uppdrifne, som ock allmogen, genom sådana föredömen, väckt till efterföljd, ehuru både dess envishet att vidblifva gammal vana och dess misstroende till allt nytt gjort framstegen långsamma. På slättbygden återstår föga mer att nyodla, och i skogsbygden blifva äfven odlingstillfällena färre med hvarje år. Odling af klöfver och andra foderväxter, i cirkulation med sädes- och rotväxter, drifves i stort vid herregårdarne och nästan allmänt äfven å bondhemmanen. Annars indelar bonden sin åker i sju skiften och i följande cirkulation: 1) trädning och sommardrifning, 2) råg eller hvete, 3) ärter eller potates, eller ock hälften hvardera i två fall, 4) tvåradigt korn, 5) ärter, 6) sexradigt korn eller blandsäd och 7) hafra. Hufvudsakliga vintersädet är råg, men korn, isynnerhet det tvåradiga, och hafra utgöra ortens egentliga handelsartikel, jemte brännvin, hvilket tillverkas i en oerhörd mängd, förnämligast af potatis, hvarföre densammas odling också blifvit betydligen utvidgad. Endast till inrikes orter utfördes ur länet under åren 1837—1841 icke mindre än 6,231,866 kannor brännvin, hvilket gör för året 1,246,373 kannor. Af spannmål utfördes under samma tidrymd till inrikes orter 1,054,594 tunnor och till utrikes orter 223,629, hvilket sammanlagdt visar en utförsel af 255,245 tunnor för året. I dessa summor är likväl blott upptaget hvad som blifvit utfördt från städernes hamnar och Trelleborgs köping; ty å beloppet af den spannmål och det brännvin som uppköpes å och utskeppas från fiskelägena i länet saknas merendels närmare upplysning. Lin och hampa odlas betydligt i skogstrakterna; men på slättlandet icke till invånarnes behof. Odlingen af humle är sällsynt. Hvitbete-odlingen omkring Landskrona och odling af rapsat drifves i städernas granskap; men minskas hos allmogen, som för fodertillgången icke kan använda jorden dertill. Boskapsskötseln har blifvit mycket förbättrad och utvidgad på senare åren, så väl genom en allmännare odling af s. k. artificiella foderväxter, som genom kreaturens bättre ans och kreatursslagens förbättring, genom införskrifna utländska afvelsdjur. Hästskötseln har tilltagit, isynnerhet bland allmogen, nästan allmänt; men endast å få herrgårdar finnas nu mera stuterier. Uppfödandet af hel- och halfblodshästar har snarare aftän tilltagit, emedan de anses mindre passande för klimatet och det tyngre arbetet vid jordbruket. Bästa hästrasen anses Färs härad hafva. Icke mindre framsteg har skötseln af hornboskapen gjort. Både förädlade raser och betydlig tillökning i underhållna kor bevisa detsamma i allmänhet, äfvensom å flere egendomar, utvidgad och förbättrad mjölkhushållning i förening med inrättade osttryckerier. Detta oaktadt kan länet icke ännu fylla sitt behof af smör, och afsätter endast obetydligt kreatur till andra orter. Fåraveln har länge förbättrat sig; men nu senare, i och för den tröga afsättningen på ullen, mindre genom förskaffande af fina elektoralfår än gröfre och långulliga får från England, dem allmogen mera värderar. Af fjäderfä hålles gäss i myckenhet, och äfven bland allmogen är nästan intet hushåll dem förutan, så att gåsbröst och fjäder höra till länets handelsartiklar. Skogshushållningen, med undantag vid några större egendomar, der den på senare åren vunnit märkbar förbättring, är annars missaktad, i skogsbygden snarare men än på slättlandet. Utom trädplanteringen på flygsandsfälten, planteras eljest af allmogen på slättbygden icke andra träd än pilar i skillnadslinjerne. Byggnadsmaterialier inköpas dels i sjöstäderna, dels från Christianstads län och dels af från Småland ankommande försäljare. Bristen på skog till eldbrand ersättes af ännu tillräcklig tillgång på torf, hvilken allmänt användes nästan inom alla delar af länet. Fisket är för det mesta försummadt; endast i Kulla-trakten är det något vinstgifvande, ehuru fångsten af den bekanta Kullasillen de senare åren aftagit. Jagt idkas ännu mindre. På slättlandet finnes nästan ingen annan binäring än brännvinsbränning. Från skogsbygden afsättas, emot spannmål, trädvaror, färdiggjord vagnsredskap och något väfnader. Skånska slätten är olik hvarje annan del af riket, ej allenast i afseende på sin vidsträckthet, bördighet, många stora herrgårdar, tätt liggande byar och kyrkor, — allt på en gång öfverskådligt i större mängd än i någon annan landsort; det Danskan rådbråkande och skorrande uttalet, folket med sina trädskor och enhetsvagnar; utan ock genom det der i allmänhet brukliga byggningssättet. Bättre går-

där äro nemligen uppförda dels af tegelsten och dels af korsvirke, allmogens hus, dels af timmer, med sprötade lerbeslagna väggar, dels af korsvirke och dels af tjocka sammanstampade lerväggar och uthusen af grå- och råsten, samt ren lera, i hvilket fall som helst hvitlimmade, och hos de förmögnare tvåvåningshus; men annars låga, med betäckning af torf, halm, eller, vid hafsstranden, af tång. Allmogens gårdar äro merendels trånga, sammabyggda i fyra längor eller byggnader, likväl med endast en s. k. stuga, emedan bonden sällan har mer än ett egentligt eldrum, och tjenarne alltid bo, pigorna i "stirset", som köket här kallas, och drängarne i oeldadt rum, i ett hus vanligen nära stallet. Herrgårdarne, med sin mängd af hus, bland hvilka hufvudbyggnaderna merendels äro af sten, för det mesta gammaldags, palatslika och många ännu försedda med torn, de nära hvarandra liggande små kyrkorna utan torn och blytäckta, samt hvitlimmade, liksom de tätt lagda gårdarne och byarne, gifva åt denna landsort, isynnerhet under sommaren, bland de böljande skördefälten samt de höggrönskande ek- och boklunderna, ett utseende icke jemförligt med något annat landskap i riket. Folket anses vara mera trögt än det i Christianstads län; så äfven språket, som här och der på den egentliga slätten liknar Danska nästan mer än Svenska, men österut och uppåt landet blir mera hårdt och bredt, dock alltid med det egna skorrande uttal, hvarpå Skåningen i allmänhet igenkännes. Allmogen, för det mesta storväxt och starkt byggd, försummar icke gerna sina många och starka mål, är härdig och uthållande i arbeten, tillika arbetsam, redlig och lydig mot de befallande, men icke derföre hvarken mindre älskande sjelfständighet eller obekant med sina lagliga fri- och rättigheter, är pålitlig soldat och duglig ryttare, hvartill han från första barndomen öfvar sig, härmar mycket gerna andra samhällsklassers yppighet och skylles för att vara stolt, ohjelpsam och misstrogen. Olikheter finnas dock emellan häraderna i folkets både uttal, plägseder och lefnadssätt, till och med i växt och utseende, och det är ännu brukligt att äfven här dela folket i slätt- och skogsboer, ehuru skillnaden nu mera är nästan mindre bestämdt märkbar än sjelfva länets skiljaktighet till slätt- och skogsbygd. Här, icke mindre än i Christianstads län och af samma skäl, hafva de stora herregodsen och den långt drifna hemmansklyfningen bland allmogen verkat bestämdare fördelningar; ty så väl herrgårdsbönderne och torparne, som de sjelfägande åboerne på för mycket styckade hemmansdelar och begge dessa klassers tjenare framte i allmänhet mindre välmåga, äro mindre hyfsade samt till lynnet mera råa och undergifna. Rusthåll finnas här styckade i så små delar, att ingen af åboerne äger så stort hus, att rustningshästen deri kan rymmas och att skjutsningsskyldigheten icke kan utgöras af dem, emedan ingen af dem mägtar underhålla ett till skjutsning dugligt kreatur. Hos den sjelfägande slättbonden, på en ostyckad hemmansdel, råder deremot i allmänhet mycken välmåga. Han är alltid mera fredlig, om ock mindre beslutsam än skogsboen och alltid snyggt klädd. Sällan företager han resor utom sin ort, utom då han för inköp af skogseffekter nödgas besöka norra delen af detta eller ock Christianstads län. Sällan lägger han sjelf hand vid arbetet, utom vid en del körslor. Likaså befattar sig hustrun sällan med göromålen utom hus. Begge hafva de tillsynen samt ordna och styra; han den yttre, hon den inre hushållningen. Med stor begärlighet efterapar allmogen de andra och mera bildade folkklassernas både seder och oseder, så väl i klädedrägt som i öfrigt lefnadssätt, älskar beqvämlighet och maklighet, öfvergifver ogerna förfädrens sedvanor, är i allmänhet envis, högmodig och inbilsk, samt ytterst misstrogen mot alla af annat stånd. Skogsboernes seder äro merendels utan all förfining; men röja oftast ett oförstäldt väsende och en osminkad oskuld. De äro mindre envisa och trögtänkte, mera hjelpsamme och tarflige, än slättboerne, men på sina tätare utfarter, för att mot sina varor tillbyta sig spannmål, utmärka de sig för benägenhet för starka drycker, för ofridsamhet och någon gång till och med för våldsamhet. — Länet innefattar 13 härader fördelade på 5 fögderier, nemligen: Oxie, Skytts och Wemmenhögs; Torna, Bara och Harjager; Luggude, Rönneberg och Onsjö; Frosta och Färs, samt Herrestad och Ljunits. I afseende på lagskipningen lyder Malmöhus län under kongl. hofrätten öfver Skåne och Blekinge, samt utgör en serskildt lagsaga, kallad Skånska lagsagan. Bergstinget förrättas i Andrarum och lyder länet i detta fall under Skånes och Kronobergs bergmästaredöme. Domsagorna eller häradshöfdinge-jurisdiktionerna i länet äro fyra hela, jemte Herrestads och Ljunits härader, som med Jerrestads härad i Christianstads län utgör den femte. Indelningen med domsagorna är densamma som gäller för fögderierne. I anseende till kyrkoväsendet hörer detta län till Lunds stift och innefattar 12 prosterier, eller 266 socknar, 247 kyrkor inom 127 pastorater. Länets militära indelning hör till första militärdistriktet. Städerna äro: Malmö, Lund, Ystad, Falsterbo, Landskrona, Helsingborg och Skanör. Folkmängden utgör 221,617 personer, hvaraf 194,599 å landet och 27,018 i städerne, af hvilken hela folkmängd 106,297 äro fria från mantalspenningars erläggande.

Malmön kallas en större, i många afseenden högst märkvärdig ö, belägen utanför Sotenäs härad i Bohuslän. På södra ändan af densamma ligger det utmärkta stenbrottet af granitgneis, från hvilket man ej blott, under en följd af år, hemtat sten till fästningsbyggnaderna på Carlsten, utan ock gjort utskeppningar till Hamburg, Danmark och flera orter. Stenen är liggande i lager, ur hvilka man medelst enkel kilning kan erhålla block eller hällar, till hvilken vidd som helst. I antiqvariskt afseende är ön märkvärdig, för några å densamma befintliga kiströr ifrån bronzåldern, af ovanlig byggnadsart och skönhet; men mest af allt utmärker den sig för sin sällsamma befolkning. Denna, hvilken likväl för någon tid sedan blef ut-

spädd genom inflyttningar ifrån kringliggande orter, och som för närvarande består af omkring 250 personer, alla fiskare, vill man anse vara af Lappskt ursprung, hvilket den röjer genom formen på sina hufvud, sin korta växt, sin enfald och sitt gnällande uttal. För dessa egenheter kallas öns bebyggare också af de kringboende allmänt för *Malmöbarnen* eller *Malmöpyttarne*, och utgöra ett ständigt ämne för sina grannars gyckel. De sjelfva erkänna också sin skiljaktiga härkomst från öfrige Bohusländningar, dels genom den bibehållna traditionen, att deras stamfäder kommit ditdrifvande på ett isstycke ifrån ett fremmande land, och dels genom den afgjorda motvilja de hade, och till en del ännu hafva, mot hvarje slägtförbindelse med personer, som ej tillhöra deras ö. Hvarje giftermålsförslag från de senare till Malmöbarnens ofta förmögna döttrar, afslogos alltid med den förklaringen från de skönas målsmäns sida: "att deras egna hundar borde gnaga deras egna ben." Om deras enfald gå en mängd löjliga berättelser; men det mest lysande prof derpå ådagalade de för vid pass 16 år sedan, då ön skulle skatteköpas ifrån kronan, och de, i stället för att sjelfve göra det, lånade penningar åt en annan, som dermed köpte dem till sina underhafvande. En gång kom hela ön i rörelse för en vargs skull, hvilken om nätterna gick upp i deras olästa visthus och åt upp deras födoämnen. En ordentlig skallgång anställdes, i hvilken, såsom förtrupp, ställdes en för sina kraftiga horn vördad gumse, till hvilken "barnen" satte stor tillit. Vargen fälldes ock med påkar; men befanns då vara en — hund. Genom den ofvannämnda rasblandningen, hvilken blef nödvändig, trots all fördom, sedan omkring 20 "barn" af det manliga könet på en gång omkommit under en storm, har en gryende hyfsning börjat uppgå äfven öfver denna för all sådan förut afstängda ö. Malmön har på sin östra sida en ganska god hamn.

Malmö recess. År 1662 sammankallades ett möte, ett slags riksdag, af ständerne i de tre till Sverige afträdda Danska landskaperna: Skåne, Halland och Blekinge, att samlas i Malmö, för att ordna dessa orters nya förhållanden till den stat, de hädanefter borde tillhöra. Den öfverenskommelse här träffades, och hvilken allmänt är känd under namn af *Malmö recess*, är undertecknad d. 18 Sept. ofvannämnde år, och innehåller hufvudsakligen följande: invånarne skulle tagas under Svenske konungens hägn, bibehålla sina privilegier, betala skatt till Svenska kronan och deltaga i Svenska riksdagarna; kyrko-ordningen skulle iakttagas; den Danska lagen gälla, intill dess den Svenska hann blifva känd, och domstolarne lyda under Götha hofrätt, till dess en ny hann inrättas; adeln bekräftades i sina privilegier, men hvilka skulle öfverses och jemföras med de Svenska; likaså presterskapets; handel, manufakturer och handtverk skulle beskyddas; Svenskt mått, mål och mynt borde införas; stora och lilla sjötullen samt accisen skulle erläggas, och koppskatten, eller mantalspenningarne, blifva likasom i Sverige, dock att adel och prester frikallades derifrån; adeln i Blekinge skulle af hvar frälsegård gifva fyra och en half daler, presterskapet 15 daler af hvart kall och 5 daler af hvar stom, samt borgerskapet en viss summa för hvarje stad, m. m. Förklaringen öfver ridderskapets och adelns tillträde på Svenska riddarhuset utfärdades d. 7 Juni 1664, och samma år åtog sig denna adel en lika krigshjelp med den öfriga Svenska. Vid 1668 års riksdag ingåfvo de trenne landskapernas städer, genom sina fullmägtige, några fordringar rörande handeln, hvaröfver kongl. regeringen resolverade, och lofvade att vårda sig om de kyrkor i Blekinge, hvilka behöfde repareras, så vida de tillhörde kronan. I December 1669 hölls ett nytt möte i Malmö med landskapernas ständer, hvarvid man öfverenskom åtskilligt rörande kyrko-ordning, lagskipning, indelning, jordrefning, tullafgifter, m. m. Genom allt detta voro de nya landskaperna fästade vid Sverige, ehuru det icke långt derefter utbrustna kriget med Danmark visade, genom Snapphanarnes uppresning och flera andra omisskänneliga tecken, att andan hos deras invånare ännu icke hunnit blifva fullkomligt Svensk.

Malsta, annex till Lohärad, beläget i Lyhundra härad af Stockholms län, $\frac{1}{2}$ mil V. från Norrtelge. Kyrkan är täckt belägen vid Malsta-sjön. I socknen märkes säteriet *Degerö* (se detta ord), 5 mtl., med underlydande *Willingsö* 1 mtl., *Lundby* 1 mtl. och Malsta by $\frac{1}{2}$ mtl., tillhör f. d. ryttmästaren C. O. Engelcrantz. Den under artikeln Degerö omnämnda guldkedja, hvilken tillhört abbedissan Anna Reinholdsdotter Leuhusen, finnes icke nu mera vid Degerö, utan skall af frih. W. R. Leuhusen blifvit medtagen till Björnö. Landshöfdingen Joh. v. Brehmer, 1731 ägare till Degerö, grundade 1746 och 1747 Malsta skola med en gåfva af 12,000 daler kopparmynt samt skänkte 4,000 daler till de fattige. Bland fornminnen i denna socken märkes en runsten vid Ekeby och Malstaby samt runor ristade i berg på Vällingsjö ägor. Socknen består af $19\frac{7}{8}$ mtl. och har 332 invånare. Dess areal utgör 3,217 tunnl., af hvilka 310 äro sjö och kärr. Adr. Norrtelge.

Malstufva var i gamla Svenskan liktydigt med tingstuga, och det berättas om Thorgny lagman, att han hade en sådan malstufva i sitt eget hus.

Maltesholm, ett säteri i Sönnarslöfs socken af Christianstads län, med ansenliga och prydliga åbyggnader. Sätesgården har en vacker belägenhet på en höjd, från hvilken man öfverskådar det kringliggande landet på ett afstånd af flere mil. Gården äger fiske i saltsjön, godt böbol, tillräcklig bok- och ekskog. Säteriet består af $14\frac{5}{8}$ insockne frälse samt $20\frac{3}{16}$ utsockne frälsehemman, 56 gathus och torp, mjöl- och sågqvarnar. Skiftesvis med kronan har ägaren till säteriet patronaträtt till Efveröds pastorat. Borggården uppbyggdes 1653 (enligt Gillberg; 1635 enligt Thersner) af landshöfdingen Malte Fuhl och dess fru Anna Ramel. Man reser upp till Maltesholm på den förträffliga granitvägen, hvilken är uppförd öfver en dal och ett vattendrag, ända till 12 alnars höjd;

med sin förgrening till Sönnarslöf håller den i längd 2,326 alnar, och dess bredd är 18 alnar. Omkring 1780 nybyggdes borgen af öfversten och komm. Hans Ramel, af hvilken äfven trädgården, växthuset, ett skönt tempel och nämnde väg anlades. Stället har under landshöfdingen, grefve Ax. De la Gardie blifvit mycket förskönadt. Vid gården finnes en gammal bok, benämnd *Kungsboken*, "emedan en af Sveriges framfarna konungar omsatt kläder derunder." Stället är så till sina byggnader, som trädgårdar, parker och öfriga anläggningar, ett af de mest fulländade i Skåne.

Malung, en socken och jemte Ytter-Malungs och Öje kapell ett konsist. pastorat af 2 kl., är belägen i Vestra Dalarnes fögderi och kontrakt af Stora Kopparbergs län och Westerås stift, 15¼ mil V. från Falun. I Tunelds geografi uppgifves socknen vara 6 mil i längd och nästan lika bred; i Dalarnes Historia, Statistik och Topografi, upptages längden till 8½ mil samt bredden till 3½ mil. Huru föga denna socken är bebyggd, kan slutas deraf, att folkmängden, utgörande 5,200 personer, ej räknar 300 personer på qvadratmilen. Den slätare och odlade bygden ligger utmed Westerdals-elfven, som går långs igenom pastoratet och bildar en däld, hvilken, ju längre man aflägsnar sig, destomera öfvergår i vildmark. Kyrkan, af sten, är till första byggnaden gammal. Aflatsbref som funnits här bland kyrkans dokumenter, och voro utgifne i tolfte århundradet, vittnade om ortens ålder. Vid Tynsjön å Finnmarken i detta pastorat uppbyggdes 1813 ett kapell. Ytter-Malungs kapell är beläget 1¼ mil från moderkyrkan och hålles der gudstjenst hvar fjerde söndag, utom extra tjenst. Öje kapell ombyggdes 1831. Klädedrägten för karlarne var fordom dels gråa, dels dels gröna rockar, hvilka senare numera blifvit utbytte mot blåa, för det mesta af vadmal. Qvinnorna brukade förr både gula, röda och svarta tröjor; men de tvenne förstnämnde färgerne äro nu aflagde. Ting hålles en gång om året med det s. k. Öfre Gäldet i Malungs sockenstuga. Tingslagssigillet visar en hammare och hästsko. Språket talas nog olika i denna socken. Det s. k. "skinnarmålet" är besynnerligt; emedan orden derutі till större delen uttalas bak och fram, samt v lägges merendels framför vokalerne, hvilket den delen af allmogen brukar, som går ned i landet på arbete, hvarigenom de svårligen kunna förstås. Såsom exempel må anföras: *rayiö*, göra; *jasel*, sälja, *lata*, tala; *vom*, om; *valla*, alla; *vord*, ord; *kan du lata tä korba so kimi du lävi*, kan du tala tillbaka så mycket du vill. *Am* och *om* tillägges alltid vid slutet af stafvelserna, såsom *hästam*, *skoam*, *soldatom* m. m. Bröllopen stå hos brudgummen, mest om vintern, och det flere dagar, så länge maten och synnerligast drycken räcker. Smörklimpen är den hederligaste af förningen, och ställes af så många på bordet, som de gästbudnas hushåll äro. De hitförda, af värdsfolket till gästabudet anslagne, öltunnor har källarsvennen om händer. När han låter inbära "björnen", hvilket är benämningen på den sista såen af ölet, och sätter den på bordet, så gifves dermed tillkänna att tunnorna äro toma, och samqvämet bör sluta. Vid bröllopsgården uppresas brudgranar, af 30 till 40 alnars höjd, med brudparets namn, som stå qvar tills de kullfalla, eller annat bröllop blir i samma hus. — Stora skogar finnas i denna socken; men inga bruk som kunna begagna dem, ej heller har man i denna bergiga trakt funnit några malmanledningar. Bergarten är mest sandsten, och vid Stora Qvarnstensberget, ¼ mil från kyrkan, brytas qvarnstenar, bestående af qvarts och glimmer, hvilka bereda en stor del af socknens invånare penningeförtjenst inom och utom socknen. Fråga har varit om en bruksanläggning vid Ufån, men hvilken ej blifvit utaf; likaså vid Femtån, båda vid Wermlandsgränsen. Största sjön är *Öjesjön*. Åkerbruket är föga att nämna. Boskapsskötseln gynnas af fäbodsbetet, och handel, jagt, fiske och skinnberedning äro temligen goda näringsgrenar. Pastoratet innefattar 33⅔ mtl. Dess areal utgör 400,557 tunnl., af hvilka 46,000 äro sjöar och kärr. Adr. Gagnef.

Malört, maleta (Artemisia absinthium), en mångårig växt, som förekommer ymnigt på torra ställen vid vägar, hus och gärdesgårdar, särdeles på kalk- och mergelhaltig jordmån, från Skåne till Dalarne. Den ätes af kor, får och hästar, men ger mjölken och äfven köttet bäsk smak. Den användes äfven af många för att läggas bland skinnvaror till fördrifvande af mal; men gör dervid mera skada än nytta. Dess nyttigaste ändamål är i medicinen såsom ett godt magstärkande medel, i anseende till dess betydliga halt af ett i hög grad bäskt ämne kalladt malörtbitter.

Manatabol, ett i gamla jordböcker och permebref vanligt ord rörande landsorter, hvilka i fordna tider lydt under Norska väldet, och hvilket betecknar ett så stort jordstycke, som kunde besås med fyra och en half tunna korn.

Man brukar ugglor, när man ej har näktergalar, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att man måste använda ett sämre, då man ej har ett bättre.

Mandelberg, Johan, batalj- och historiemålare, född i Stockholm år 1731, död i Köpenhamn 1786. Af sin far, som äfven var målare, erhöll han sin första undervisning, begaf sig till Paris och kopierade der ett stycke af Salvator Rosa med sådan sanning, att det ansågs för original. Konungen af Danmark, Fredrik V, gaf honom år 1754 en pension, för att anträda en utrikes resa, och anställde honom, efter återkomsten derifrån år 1759, såsom Dansk hofmålare. Bland hans förnämsta arbeten äro 8 taflor med ämnen hemtade ur Iliaden, hvilka finnas i kupolen på Fredensborgs slott.

Mandelpil (Salix amygdalinus), ett litet träd, och det vackraste af våra pilarter, som förekommer vid sandiga och steniga bäckars stränder med ofta förändradt vattenstånd.

Manderstjerna, Johan, hette förut **Dargeman**, född i Stockholm 1659 och död derstädes 1739. Var landskanslist i Malmö vid stadens belägring af Danskarne, då han, med flera invåna-

re, väpnade sig mot fienden och tappert motstod de stormandes anfall. År 1686 blef han inspektor vid tullverket i Bremen, der han gjorde förslag till flerfaldiga åtgärder, hvarigenom tullinkomsterna fördubblades, hvarför han erhöll en belöning af Carl XI, blef landträntmästare i Bremen och Verden och adlades 1692, då han antog namnet *Manderstjerna*.

Manderström, Erik, förut **Foresmander,** öfverinspektor vid licenten i Wismar, adlades 1708, då han antog ofvanstående namn. Död 1713. Hans sonson,

Manderström, Christoffer, son af kammarherren, bergsrådet och Kom. af N. O. Ludvig M. och dotterson af Polhem, född i Stockholm d. 13 December 1727, anställdes vid hofvet och hof-expeditionen, genomgick åtskilliga hoftjenstens grader ända till hofmarskalk, samt blef år 1771, tillika med fadern, upphöjd i friherrligt stånd. Ledamot af vitterhets akademien. Har gjort sig känd genom sitt *Rim-Lexikon* och sina *Poetiska Arbeten*, hvilka, ehuru icke vittnande om någon högre skaldeförmåga, likväl utmärka sig genom en vacker versifikation, magt öfver språket och flera tankar af manlig styrka, uttryckta med enkel värdighet och behag.

Manet (Medusa aurita), ett till nesseldjurens andra ordning hörande skildkönadt djur, af 3 till 6 tums diameter, liknande en skifva af genomskinligt gelé, tätt genomväfd med ytterst fina nätformiga rör och betäckt med ett skinn, som i stället för öfverhud har ett klart slem; färgen är vackert ljusblå eller röd; munnen är belägen i skifvans medelpunkt och omedelbart derinvid magen, från hvilken utgå fyra tjocka strålformiga rör, som äro djurets tarmar och slutas i ett enkelt kärl löpande rundt omkring kroppen samt försedt med 8 små anal-öppningar, emellan hvilka skiftesvis ligga 8 små brunaktiga knappar, som tros vara ögon och innehålla en samling fina kristaller. Födoämnena utgöras af infusionsdjur, fiskyngel och kräftdjur; de förras osmälta qvarlefvor afbördas åter genom munnen, de senares skal deremot genom ändtarmen. Ungarne utkläckas inom kroppen och äggen läggas i serskildta säckar nära magen. De nyfödda ungarne, hvilka framkomma genom öppningar under skifvan, äro cylindriska, men något tjockare i ena ändan och beklädda med i ständig rörelse stadda hår, flimmertrådar, samt simma i början fritt omkring, men fästa sig snart med den smalare ändan på undersidan af bredbladiga tångväxter, hvarefter kring mun-öppningen i den tjockare ändan, 20 till 30 långa trådlika trefvare utväxa, och kroppen får tvärfållar tills den blifvit fördelad i flere brickor, hvilka efterhand blifva flikiga i kanterna, skålformiga uppåt, kullriga nedåt, således till formen liknande de fullväxta djuren, men ännu sammansittande på en stjelk, från hvilken de dock slutligen lossna och bilda sjelfständiga djur, som utväxa till ofvannämnde storlek och förekomma allmänt i hafven, äfven i Östersjön.

Manga, i forn-Svenskan detsamma som *katapult*, stenslungare; ett lån från Latinet.

Mangan, en elektropositiv metall, upptäckt af Svenske kemisten Gahn, men som icke begagnas i fritt tillstånd, hvaremot en af dess oxider, nemligen superoxidulen, vanligen kallad brunsten, äger stor användbarhet, särdeles för frambringande af chlor och chlorföreningar.

Mangankisel, röd — ett mineral af silikaternes slägte, som hufvudsakligen består af kiselsyrad manganoxid och förekommer i Långbanshytte grufva i Wermland; vanligen tätt eller bladigt, med tre genomgångar, högst sällan kristalliseradt, af rosenröd färg och på tunna kanter genomskinligt. *Svart mangankisel* förekommer i Klapperstads jerngrufva på Dalsland, derb, till färgen svartgrå, i brottet ojemn, glänsande och bestående endast af vattenhaltig kiselsyrad manganoxid.

Manganoxidhydrat, ett mineral af slägtet mangan, som förekommer i Klapperstads jerngrufva på Dalsland, vid Böle i Westergöthland, samt vid Speckseryd och Hohult i Småland; till färgen svart kristalliseradt.

Mangel användes i gamla Svenskan någon gång för att beteckna *sammandrabbning;* troligen af Tyska ordet *mengen*, hvarifrån *handgemäng*.

Manhem. Ett af de många namnen på Sverige, Norrige och Danmark.

Manhems Förbundet. En af några unga litteratörer stiftad förening, hvarom närmare underrättelse lemnas i ett par af C. J. L. Almqvist 1820 och 1821 utgifna skrifter: *Förslag till Manhems-förbundets organismus* och: *Om Manhems-förbundets föreslagna organisation.*

Manifest är en förteckning öfver ett fartygs last, innehållande varornas nummer och märken, afla-starnes och mottagarens namn, specifikation öfver innehållet af hvarje fastage, samt huru hög frakt emottagaren har att betala, o. s. v.

Manilla ö, fordom kallad *Tolförsholmen*, å kongl. Djurgården i Stockholm. Här har af ålder varit fiskarkoja, notställe samt upplag för bräder, kalk, etc. Den förste som, för ställets behaglighet, här bosatte sig, var ballettmästaren Gallodier på 1770-talet. Derefter erhöll Spanske envoyén Corall, 1790 och 1791, konung Gustaf III:s egenhändiga resolution på intagandet af en skogsbacke midt emot Tolförsholmen. Området blef sedan mycket utsträckt, äfven utmed sjön till *Täcka Udden*. Corall bebyggde stället kostsamt, förskönade det med många vackra anläggningar, och gaf det namnet Manilla. Den stora byggnaden på berget var ej annat än vagnshus och stall, ehuru dess yttre arkitektur tyckes tillkännagifva ett ståtligare inre. General-direktör Hagströmer innehade det efter Corall, och inredde boningsrum derstädes. Grefve Oxenstjerna, den älsklige skalden, bodde här någon tid och besjöng ställets öden i ett skaldebref till Hagströmer. Efter Corall förföllo Manillas alla försköningar och den närmaste ägarens "regering uppehöll", såsom skalden yttrar sig, "med svaghet Manillas vacklande rike." Stället delades slutligen mellan flere köpare. Öfre Manilla köptes af professor Almroth, som vid sjön lät anlägga ett bränneri, och sålde det 1810 till kongl. sekrete-

raren P. A. Borg (se detta ord, samt artiklarne *Blinda, Döfstumma*). Det köptes 1818 af H. M. konungen för 18,000 R:dr, och har af konung Oskar I nådigst blifvit upplåtet till en serskildt bildningsanstalt för blinda (se detta ord). Nedre Manilla köptes af grosshandlaren Söderberg, och äges af dess måg, landshöfdingen frih. Rob. v. Kræmer. Manilla holme köptes 1808 af en traktör, O. Sundberg, som här höll värdshus; men sålde lägenheten 1813 åt Borg för 1,000 R:dr. Denna oförgätliga menniskovän anlade härstädes Manhem, ett institut för blinda och döfstumma. Läget är mycket täckt. En liten jernbro förenar Manhem och den lilla romantiskt belägna ön. Dröjer man framför dessa byggnader, erinrar sig den bortgångne, som med outtröttligt nit åtog sig samhällets mest vanlottade klass, huru han der endast lefvat för menskligheten, och ser huru de olycklige der njuta en lyckligare lott, för hvilka han så rastlöst arbetat, står det hela der såsom en ärofull minnesvård efter en menniskovän. Manilla ö har för minnet fått ett serskildt kärt intresse. D. D. M. M. nuvarande enkedrottningen Eugenia Bernhardina Desideria och drottning Josefina landstego här den 13 Juni 1823, den förra såsom Carl Johans maka, den senare för första gången på Svenska jorden, såsom dåvarande kronprinsen Oskars trolofvade.

Mankell, Carl Abraham, född i Christiansfeld i Schleswig, den 16 April 1802, men som yngling öfverflyttad till Sverige, anställd såsom organist vid Clara församling i Stockholm, director cantus vid hufvudstadens gymnasium och ledamot af musikaliska akademien, har många förtjenster om tonkonsten, samt om en hos oss mera utspridd kunskap både af dess grunder och alster. Sålunda har han i hufvudstaden stiftat ett sällskap för kyrkomusik, och i flera år gifvit offentliga konserter i Clara kyrka, hvarvid äldre mästares klassiska, och af vår tid för det mesta förgätna, kompositioner blifvit uppförda, såsom oratorier af Bolle och Graun, kantater af Orlando Lasso, Palestrina, Durente, Marcello, Händel, Naumann, Kraus, m. fl. Höll 1847 offentliga föreläsningar öfver tonkonstens historia, hvarvid musikstycken från olika århundraden uppfördes. Har äfven uppträdt såsom tonsättare och författare i musikens theori, komponerat åtskilliga häften sångstycken för soloröster och kör, bland andra en kantat på orden i Wallins *Guds Lof*, utgaf redan 1833 *Harmonia, Anteckningar till befrämjande af en allmännare bildning i musikaliska ämnen*, med planscher och ritningar; *Berättelse ur kyrkomusikens historia; En lärobok; En förenkling af Dillners Psalmodikon* och lärer för närvarande arbeta på ett större esthetiskt verk öfver musiken och dess idkare. Hans yngre broder,

Mankell, Gustaf Adolf, född i Christiansfeld den 20 Maj 1812, organist vid Jakobs kyrka i Stockholm och ledamot af musikaliska akademien, är en utmärkt skicklig orgelspelare, och besitter en ovanlig förmåga att genast kontrapunktera uppgifna motiver. Har skrifvit åtskilliga kompositioner för orgel, äfvensom lätta preludier i Rinks maner, men hvaraf blott den mindre delen ännu är utgifven.

Manlista kallas en förteckning på de sjömän, som skepparen antagit i sin tjenst. Med denna lista skall skepparen, jemte besättning, inställa sig, i Stockholm hos handels-kollegium, i andra städer hos magistraten, der manlistan ingifves och folkpass erhålles.

Mannablod (Hypericum quadrangulare), en mångårig växt, hvaraf tvenne afarter förekomma allmänt på ängar, isynnerhet i skogiga och bergiga trakter, från Skåne till Wermland, Dalarne och Helsingland, samt användes dels till husbehofsfärgning, dels såsom husmedicin till så väl inre som yttre bruk.

Mannagräs, mannasötgräs, flottgräs, gåsgräs (Molinia fluitans), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer i dammar, diken och på vattensjuka ställen i hela riket, ända till Ångermanland. Den ätes begärligt af kreaturen, men är svår att torka till hö; fröen deremot, som få namn af mannagryn, lemna en sund och välsmakande föda för menniskor.

Manna rå kallas att vid vissa högtidliga tillfällen låta skeppsbesättningen, klädd i sina bästa kläder, uppstiga på rårna, och der förblifva en viss tid i upprätt ställning.

Mannerburg, Engelbrekt, förut **Dikman,** född i Hedemora år 1649, blef assessor i Dorpts hofrätt, reduktionskommissarie på Ösel och sedan landshöfding derstädes, adlades 1690 med namnet *Mannerburg* och dog utan manliga efterkommande såsom vice landshöfding i Österbotten.

Mannercrantz, Bengt och **Carl,** bröder, båda söner af ryttmästaren vid Westgötha regemete Sven Björnsson, hvilken stupade i slaget vid Lund d. 4 Dec. 1676. Bröderne kallade sig Lithman. Den förstnämnde, **Bengt,** tjente sig upp från simpel soldat vid Skaraborgs regemente, der han först efter 12 års tjenst blef löjtnant, deltog i Carl XII:s flesta fälttåg, och erhöll derunder många sår. Fick afsked 1718 och dog 1738. Den andra brodern, **Carl,** dog 1748 i en ålder af 72 år, såsom öfverste-löjtnant. Båda upphöjdes i adligt stånd 1710, under ofvanstående namn. Bengts sonson,

Mannercrantz, Carl, kongl. hofpredikant och kyrkoherde i Kongelfs stad, med tillydande Röbo och Ytterby församlingar. Född i knappa vilkor, hade han för sin uppfostran för det mesta att tacka välgörenheten. Under sin studiitid råkade han i skulder; dessa ökades ännu mera, då han, såsom hufvudman för sin familj, bivistade 1778 års riksdag och trodde sig der böra representera med någon glans, utan beräkning på tillgångarna. Härigenom råkade han i flerfaldiga ekonomiska bekymmer, hvilka föranledde hans aktionerande för åtskilliga embetsförseelser, för hvilka han af Kongelfs rådhusrätt dömdes från embetet, hvilket utslag Götha hofrätt bekräftade. Domen mildrades väl sedan något af konungen; men innan dess afled han, endast 34 år gammal, den 22 December 1783, på Knäreds prestgård, hos prosten Monthan, hvars ad-

junkt han förut varit, och som nu åt den betryckte öppnade en fristad. Han skall hafva varit en man af talang och ganska lyckliga predikogåfvor. Hans yngre broder, **Fredrik Wilhelm**, hade studerat medicinen och var elev af Acrell; men blef apothekare i Enköping, samt derefter i Sigtuna, hvarest han dog d. 20 Sept. 1796, nära 41 år gammal.

Mannercrona, Mårten, förut **Neuman**, blef 1700 volontär vid Uplands regemente och mönsterskrifvare, men fändrik först 1707, deltog i de flesta fälttåg och träffningar ända till Pultava, hvarifrån han följde Carl XII till Bender, samt blef, vid kalabaliken derstädes, af Tartarerne fången och plundrad. Befriad ur deras våld kom han till Stralsund, bivistade 1718 års fälttåg i Norrige och dog barnlös den 18 Oktober 1737. Vid sin upphöjelse i adligt stånd år 1719, antog han namnet *Mannercrona.*

Mannerfelt, Måns, son af Småländske bonden Asser Månsson, blef 1663 bösseskyttare, gick sedan i Holländsk tjenst, återkom till Sverige och befordrades 1658 till kapiten vid amiralitetet, då han, samma år, på skeppet Draken eröfrade amiralskeppet Brederode. Adlades 1664 under namnet *Mannerfelt.* Dog 1674 i Stockholm såsom amiral-löjtnant.

Mannerheim, Augustin, förut **Marheim**, född i Stockholm år 1654, död der 1732, som kommissarie i banken och ledamot i exekutionskommissionen. Adlad 1693, under namnet *Mannerheim.* Hans söner **Gustaf**, general-major och **Johan August** öfverste, blefvo friberrar 1768. Namnkunnigast af slägten är den senares son,

Mannerheim, Lars August, född den 14 Oktob. 1749. Ingick 1770 i kansli-kollegium, der han blef protokolls-sekreterare, och gjorde 1780 och 1781 en resa kring Europa, i Ehrensvärds sällskap. Efter återkomsten 1782 blef han förste expeditions-sekreterare vid inrikes civil-expeditionen. Vid 1789 års riksdag valdes han till ledamot i hemliga utskottet, och, såsom tillhörande oppositionen på riddarhuset, samt missnöjd med det då rådande regeringssystemet, tog han afsked för att egna sig åt landthushållningen. Utom ett par förtroende-uppdrag af sitt stånd och af bruks-societeten, som valde honom till fullmägtig i jernkontoret, lefde han i detta lugn till 1809, på hvars riksdag han den 10 Maj uppstod med förslaget om konung Gustaf Adolfs och hans ätts afsättning, hvilken ock af ständerna beslöts. Dessa förtjenster skulle på något sätt belönas, och justitie-ombudsmanna-embetet, hvilket ansågs till en del stiftadt för M:s skull, uppdrogs åt honom, hvarförutan han vid kröningen utnämndes till Kom. af W. O. Andra utmärkelser, hvilka sedan efter hand erbjödos honom, undanbad han sig, utom det af juris doktor, som han emottog år 1818. Vid 4 efterföljande riksdagar bibehölls han i embetet, och detta skulle förmodligen skett ännu längre, om han icke år 1823, till följd af sin höga ålder, sjelf begärt en efterträdare. Icke långt före sin död, hvilken inträffade den 18 Mars 1835, invaldes han i vetenskaps-akademien. M. var en man af stränga seder, men likväl vän af skämtet. Har utgifvit ett par öfversättningar från Fransyskan. Hans bror,

Mannerheim, Carl Erik, född den 14 Dec. 1759, var major vid Åbo läns regemente 1786 och deltog i Anjala-förbundet, hvarföre han af krigsrätten dömdes till döden, men benådades den 16 Sept. 1790. Han tog afsked 1795. Vid Finlands eröfring af Ryssarne kom han i mycken nåd hos dessa, så att han redan 1808 pryddes med S:t Annæ-ordens andra klass i briljanter, hvarpå följde flera andra utmärkelser. Han blef ledamot af Finska konseljen, statsråd, landshöfding i Åbo, geheimeråd, vice ordförande i senaten samt grefve. Dog den 15 Januari 1837. Hans son,

Mannerheim, Carl Gustaf, född den 10 Augusti 1797, blef 1820 kanslist i kommittéen för Finska ärenderna i Petersburg, hofrättsråd i Åbo hofrätt, landshöfding i Wasa och sedan i Wiborg samt 1839 president i Wiborgs hofrätt, R. af Stanislai-ordens 1:sta klass. Är vetenskapsman och ledamot af flera vetenskapliga samfund. Har utgifvit åtskilliga arbeten såsom: *Beskrifning på 40 nya slags Brasilianska skalbaggar; Bidrag till Käfers de Aleutiska öarnes fauna*, m. fl. Författade dels på Latin, dels på Franska och på Tyska.

Mannerhielm, Peter, fader och son, hette förut **Bröms** och adlades i Riga 1622. I adelsbrefvet heter det, såsom skäl för faderns upphöjelse: "för det han altid har låtit sig finna trogen huld och rättrådig, och för sitt fädernesland haft lif och blod ospardt, och låtit sig bruka emot fienden, som en uprechtig ärlig krigsman." Sonen var löjtnant vid amiralitetet. Ätten är utgången.

Mannerhjerta, Lars Adolf, förut **Kiellman**, gick först in i kansliet, men blef sedan fältväbel vid Skaraborgs regemente, var kapiten 1743, då han den 21 Juni af de upproriske Dalkarlarne erhöll ett svårt sår i hufvudet af en spikklubba, på Norrmalms-torg. Under 1712 års fälttåg änträde han en Dansk fregatt, som han eröfrade. Dog 1775 såsom major och R. af S. O.

Mannerskants, Nils, hette förut **Kellander**, född den 18 November 1736 i Jönköping, der fadern var borgmästare, ingick, vid endast 18 års ålder, såsom under-konduktör vid fortifikationen, till hvars chef han uppsteg genom alla grader, så att han 1791 befordrades till sistnämnde värdighet. Han hade förut, vid många tillfällen, utmärkt sig som en skicklig, kunnig och driftig officer. År 1759 blef han i Demmin tillfångatagen af Preussarne. Om fullbordandet af Sveaborgs befästningsarbete har han mycken förtjenst. Upphöjdes i adligt stånd år 1772, jemte sin äldre broder, **Sven**, kapiten vid fortifikationen, sedan öfverstelöjtnant, då de antogo namnet *Mannerskants.* Detta var icke blott belöningen för dåvarande löjtnant Nils Kellanders militära förtjenster, utan äfven för hans medverkan till revolutionen, emedan han åtföljde den sjöexpedition, hvilken ifrån Sveaborg skickades till Stockholm att understödja den-

samma. M. dog den 16 Juli 1809 såsom general-löjtnant och kom. med stora korset af S. O. I åminnelsetalet öfver honom i krigs-vetenskaps-akademien säger Adlercreutz, som höll det, "att han var så vanlottad af lyckans håfvor, att han på sin höga ålder måste neka sig beqvämligheter, som få unga kunna umbära", och att "hela hans lefnad är tecknad af sann fäderneslandskänsla och menniskokärlek."

Mannersköld, Nils, son af Asser Nilsson, blef 1607 kornett, steg sedan till öfverste, ståthållare i Narva, derefter i Dorpt, men hvarifrån han år 1642 måste afstå, mot samma befattning öfver Ingermanland med Kexholms län. Flyttades år 1644 till Götheborg, hvars kommendant han blef, äfvensom landshöfding öfver Elfsborgs län. Då Danske konungen angrep denna stad, visade M. det mod och den oförskräckthet, man var van att finna hos honom, och gaf ett värdigt svar på uppmaningen till dagtingan, en uppmaning, hvars förnyande han undanbad sig. Danskarne kunde ingenting uträtta mot staden. M. tog afsked 1648. Hans adeliga ätt utgick med honom.

Mannerstam, Johan Adam, son till häradshöfdingen Fredrik Wesslo, född den 30 Augusti 1747, död den 23 Januari 1832, adlades 1805, såsom lagman i Kalmar län, blef sedan vice landshöfding i Halland och tog afsked 1812. Hans son,

Mannerstam, Johan, blef, vid faderns afskedstagande, endast 27 år gammal, hans efterträdare såsom lagman i Kalmar län, och år 1819, vid 84 års ålder, justitieråd. Denna ovanliga lycka afbröts likväl af döden, som bortryckte honom den 8 Februari 1825, vid 40 års ålder.

Mannerstedt, Peter och **Henrik,** söner af köpmannen i Stockholm Peter Hinriksson Meurman, adlades 1686. Den förre var då regements-qvartermästare vid Uplands regemente, och dog i Stockholm, såsom öfverste-löjtnant, år 1739, i en ålder af 85 år. Yngre brodern, **Henrik,** gick i Fransk tjenst, och stupade 1693, i Piemont, vid 34 års ålder.

Mannerstjerna, Jacob, hette förut **Udd,** blef 1673 musketerare och sedan pikenerare vid gardet, men hade 1676 hunnit till kornett, då han deltog i slaget vid Lund, och särdeles utmärkte sig vid belägringen af Malmö. En söndagsmorgon borttog han en af Danskarnes poster, hvilket blef af stor nytta för garnisonen, som derigenom fick kunskap om fiendens förehafvande. Denna bedrift blef likväl ej förr än år 1689 belönad med adelskap, och först 1700 hade den käcke mannen hunnit till ryttmästare. Dog 1725 utan söner.

Mansbot kallas de böter lagen föreskrifver för dem, hvilka genom oförsigtighet vålla en menniskas död. Detta straff gäller således dråp utan berådt uppsåt. Det härleder sig från vår äldsta lagstiftning. Då nemligen lagen började träda i den gamla blodsbämndens ställe, såsom medlare, blefvo böter den brottsliges vanliga försoningsmedel. De gamla lagarne känna *manhælghis bot*, eller böter för brott emot den *manhælgdh* eller frid, hvilken tillhörde hvarje friboren. Under denna benämning innefattades vida mera än som svarade emot vårt begrepp om mansbot; dit hörde nemligen böter för alla slag af förnärmelser, och äfven brott emot egendom. Benämningen *manbot* förekommer i Westgöthalagen, och har sedermera vunnit häfd i vår lagstil. Den betecknar redan i de gamla lagarne den serskildta klass af manhælghis bot, som kom i fråga vid dråp. Manbotens belopp var olika i olika landskap. Den berodde äfven något deraf, om den dräpne varit landskapets medborgare eller icke. I senare fall betalades för hans död, såsom utländning, lägre böter. Den kunde också ökas eller minskas, efter mera besvärande eller ursäktande omständigheter. Dråp på qvinnor, barn, ålderstigne, kort sagdt, på den svage, som ej kunde försvara sig, var belagdt med större böter; likaså dråp på anförvandter, och på offentliga personer i deras embetes utöfning. Dråp i kyrka, vid tinget och när det förenades med hemgång, var äfven belagdt med strängare böter. Häraf synes, att böterna gällde dråp i allmänhet, ej blott ouppsåtligt. Småningom utbildade sig under medeltiden den åsigten, som ligger till grund för nyare lagar om dödsstraff, att lif går för lif, och endast dråp utan uppsåt kan försonas med böter. Anledningen till det mildare stadgandet i de äldre lagarne var den, att böterne ursprungligen blott voro ett medel att motarbeta blodshämnden. Den förolämpade, eller hans slägt, om han var mördad, togo sjelfve hämnd af sin fiende och böterne voro ett medel att försona denna hämnd. När blodshämnden försvunnit och lagen var den enda hämnaren, blef ock denna mera sträng. I vår nu gällande lag skiljes emellan hel och half mansbot; den förra är 300 daler s:mt. Den ådömes och uttages af dråparens gods, när han ej inställer sig till doms, eller när omständigheter förete sig, som domaren pröfvar tillräckliga att befria den brottslige från dödsstraffet, o. s. v. Vid dödsfall, som en annan vållat, kan hel eller half mansbot efter olika omständigheter åläggas. Förvandling af mansbot äger rum, när den dömde saknar tillgång att betala, och blir då mansboten utbytt emot högsta kroppsstraff. *Våda bot* är åter något annat än mansbot. Detta namn betecknar nemligen de böter, som åläggas för dråp, der gerningens följder knappt kunnat beräknas eller förekommas. Mansbot kan väl åläggas af under-rätt; men hvarje sådan dom måste före verkställningen underställas högre domstol.

Manse i fornsvenskan detsamma som *bröst*. *Salige thie Manzon thi thu sugi*, (Salige de bröst du diat).

Mansfeld, Joakim af, grefve, född Tysk, stod i början af 1600-talet i Carl IX:s tjenst och förde befälet öfver en del af trupperna i Lifland. Här vann han väl år 1608 några fördelar öfver Polske fältherren Khodkiewitz, men egentligen genom en slags trolöshet, emedan han bröt det ingångna stilleståndet. Han eröfrade Dünamünde, Felin och

ett par andra orter, men var i allmänhet olycklig. Får ej förblandas med den i 30-åriga kriget bekante fältherren **Ernst.**

Mantal kallas sjelfva beräkningsgrunden för ett hemmans storlek. Det är en kameralistisk term, hvilken betecknar sjelfva enheten, hvarefter hemmanet mätes. På mantalssättningen beror gårdens deltagande i skatt och andra allmänna börder. Det mantal, som blifvit satt, förblifver sedan oförändradt, så vida det ej i laga ordning förmedlas, d. ä. nedsättes, så att egendomen varder betecknad med mindre hemmantal och följaktligen mindre skatt. Man har följt vissa grundsatser, olika i olika landskap. I äldre tider torde mantals-åsättningen hafva skett endast igenom kronobetjeningens åtgärd, och derefter blifvit antecknad i jordeboken; isynnerhet har sådant ägt rum i afseende å frälse gods, hvilka sällan undergått ordentlig skattläggning. För mantalssättningen på vissa orter svarar ett helt mantal emot 40 daler i grundränta och på andra ställen emot mindre. Den egendom, hvars grundränta understiger detta belopp sättes till mindre än ett helt mantal, o. s. v. Förmedlas kan mantalet genom ny skattläggning, efter ansökning hos landshöfdingen och kammarkollegium. Mantal, hemmantal, gärdesmantal, gårdatal och gård äro synonyma talesätt.

Mantalslängd är en förteckning öfver alla inom hvarje mantalsskrifnings-distrikt bosatte personer, till namn och ålder, hvilken tillika utvisar deras yrken, innehafvande embeten, egendomar, m. m. Igenom mantalslängden vinnes så väl för kronans uppbördsmän, som ock för bevillnings-kommitéerna nödig kännedom om alla personer i landet, hvilka äro ägare till fastigheterna i riket, hurudana deras försörjningsmedel och inkomster äro hvaraf utskylder böra utgå, samt hvilka böra ansvara för skatter och besvär.

Mantalspenningar uppkommo på 1600-talet. Deras första ursprung går tillbaka till konung Carl IX:s tid; men såsom en stadigvarande personel skatt förekomma de ej förr än något senare. Först beviljades nemligen s. k. *Hjonelagspenningar,* hvilka utgjorde en personel, månatlig afgift. Sedermera infördes *Qvarntullen,* en viss beskattning på all den säd, som förmaldes på qvarnen. Kort efter dess införande blef den år 1627 förbytt till en personel afgift för hvarje person, öfver tolf år. Den har sedan fortfarit och blifvit utsträckt i senare tider till dem, hvilka förut njöto frihet derifrån, nemligen adeln, en del af presterskapet, m. m. Dessa privilegierade klasser afstodo 1809 från sitt privilegium, att vara befriade från mantalspenningar. Några undantag, såsom för gemenskapen af krigsmagten, finnas dock ännu. Beloppet är ej lika i alla landsorter; men deruti öfverensstämma de, att mantalspenningarne betalas ifrån 17 till 63 år och jemväl sedan af dem, hvilka idka jordbruk, näring eller njuta lön för tjenst. Mantalspenningarnes belopp utgjorde 1845 något öfver 398,000 R:dr B:ko, som utgingo af 1,698,869 personer, af hvilka 1,397,173 erlade mantalspenningar à 12 sk., 278,285 à 8 sk., 11,239 (endast i Kopparbergs län) à 6 sk., 12,172 (endast i Jemtlands och Kopparbergs län) à 4 sk.

Mantalsränta. Se: *Extra ordinarie ränta* och *Hemmantals ränta.*

Mantalsskrifning är den förrättning, hvarvid alla rikets invånare upptecknas i och för skattläggningen. Mantalsskrifningen är således en förberedande åtgärd för taxeringen, då hvar och en beskattas, eller, rättare sagdt, då efter bevillningsförordningen bestämmes huru stor skatt träffar den ene eller andre medborgaren. Denna bebestämning förutsätter såsom bekant, hvilka skattskyldiga personer finnas, jemte deras yrken, hvilken kunskap vinnes genom mantalsskrifningen. Hvarje husfader uppgifver sitt hushåll, förmyndare sina pupiller och deras egendom, o. s. v. och någon af presterskapet (ty mantalsskrifningen sker sockne-vis) är alltid närvarande, för att lemna upgifter ur kyrko- eller förhörsboken. Förrättningen verkställes af kronobetjeningen, nemligen stads-bokhållare i städerna och häradsskrifvare på landet, och högsta uppsigten utöfvas af något utaf landshöfdingen förordnadt ombud. Den lägre kronobetjeningen, länsmän och fiskaler, äfven fjerdingsmän, äro ock tillstädes, för att bevaka kronans rätt. Hvar och en bör mantalsskrifvas der han är bofast, embetsmän der de hafva tjenstgöring och njuta lön, och om någon besitter egendom på flera ställen, mantalsskrifves han på ett af dem; men bör då uppgifva på hvilketdera stället han vill skrifvas. Tvister om stället hvarest någon bör mantalsskrifvas, afgöras af landshöfdinge-embetet och i högre hand af kammar-rätten. Den 14 Dec. 1686 blef den nu i hela Sverige brukliga mantalsskrifningen aldraförst vidtagen i Stockholm, "af stadens och malmarnes kämnerer." Mantalsskrifningen äger rum i slutet af hvarje år, och den mantalslängd som då erhålles är gällande för det kommande året. Den justeras på sockenstämman i början af Mars månad, och granskas derefter ytterligare af berednings-kommittéen.

Manteufel. Se: *Zöge von M.*

Manualer, begagnades af våra katholske förfäder och omfattade de ämnen, hvilka nu innehålles i vår handbok, med formulärer till barndop, brudvigsel, m. m. och dessutom åtskilliga vidskepliga bruk.

Manufaktur. Manufaktur- och slöjdinrättningar i Sverige kunna väl egentligen räkna sin början och första ålder från Gustaf II Adolfs regeringstid. I medeltidens handlingar talas dock ofta om öfverskärare, och att konungen år 1560 hade egne vantmakare på stat, hvilka förarbetade den ull, som erhölls vid kungs-ladugårdarne; men isynnerhet tillverkades härstädes mycket vadmal, till kläder för legofolk och den lägsta hofbetjeningen. Den första stadga till manufakturernas uppmuntran utfärdade Gustaf Adolf d. 5 Febr. 1614. Väl voro konungens krig och utrikes vistande icke förmånlige för denna vigtiga del af rikshushållningen; men genom de anledningar han dertill gifvit, började dock småningom i de näst påföljande tider, manufakturiverks anläggande att påtänkas. Så-

lunda finna vi flera af de betydligare manufaktur-inrättningarne anlagde före slutet af 1600-talet, såsom sidenväfveri, klädes- och andra yllefabriker, linneväfveri, strumpväfveri, segelduksfabrik, sockerraffinaderi, glasbruk, m. m. — Skiljnaden emellan manufakturer och fabriker, samt handtverk är svår att bestämma. Manufakturer anses för en öfvergång ifrån handtverk till fabriker; men gränsen är så mycket mera obestämd, som den till och med knappt kan uppdragas emellan fabriker och handtverk. Manufaktur har genom ordets bårledning afseende på arbeten med handkraft, och skulle då skilja sig från fabriker deruti, att dessa drifvas med maschiner, och från handtverk deruti, att arbetsfördelningen är längre utsträckt vid manufakturer. Sådant är det ungefärliga begrepp man i England fäster vid ordet manufaktur, i motsats emot *factori*-fabrik. Hos oss kan man verkligen icke bestämdt skilja begreppen, ehuruväl detta till en viss grad skett i hallordningen. Den skiljer dock manufakturerne mera ifrån handtverk än från fabriker. Den frikallar dem ifrån de förstnämdes skråordningar. Genom nyare författningar har det blifvit lättare än förut, att bringa handtverkstillverkningen under manufaktur-privilegiernas skydd. Före den nya handtverksordningen 1846 voro manufakturisterne underkastade större svårigheter för utöfningen af sitt yrke än fabriksidkarne; men åtnjöto något större näringsfrihet än handtverkare.

Manufaktur-diskonten. Den låne-inrättning, som förut var började, och efter manufaktur-kontorets (se detta ord) upphörande ställdes under kommerse-kollegii förvaltning, hvarest fabriksidkare och manufakturister ägde att diskontera, på bättre köpares reverser eller accepterade invisningar för varor, som de förre af egne tillverkningar till de senare försållt på kredit, blef på senare tider förbättrad för att vinna säkert bestånd för framtiden. Fonden, som i början utgjorde endast 290,000 d:lr silf:mt., ökades vid 1756 års riksdag med ett bankolån af 5 tunnor guld, och 1758 med ett ytterligare lån af 4 tunnor guld, så att den uppgick till 11 $\frac{9}{10}$ tr. guld. Kongl. Maj:ts stadga och reglemente, för denna, under kommerse-kollegii vård ställda fond, utfärdades d. 22 Apr. 1779. Fabrikörer och manufakturister, som tillverkade hvarjehanda väfnader, blefvo berättigade till diskontlån, i mån af deras tillverkningar. Förut hade fabriksidkare rättighet, att pantsätta sina tillverkningar i hallmagasinerne och derpå erhålla lån till $\frac{3}{4}$ af varans värde. År 1766 blef en serskild diskontfond inrättad för idkare af finare jern-, stål- och metallarbeten, hvilken 1769 uppgick till 319,619 daler kop:mt., och ännu fortfar för polerade eggjern och andra fina manufaktur-smiden. År 1836 påbjöds manufactur-diskontfondens klassifikation af derstädes lånberättigade näringar, i förhållande till manufakturernas olika art och olika behof af förlagsbiträde och indelades i trenne klasser, nemligen uti första: klädesfabriker; sidenfabriker; bandfabrikers tillverkningar af sidenband; stoftsfabrikernas tillverkningar af i sjelfva väfnaden fasonerade och blommerade mattväfnader; glasbruk; sulläders tillverkningar, saffians-fabrikationer; porslinsbruk; tillverkningar af maschinerier och redskap; fabrikationer af polerade eggjern m. m.; samt porterfabriken vid Götheborg. Uti andra klassen: linne- och bomullsfabrikernas tillverkningar af kulörta väfnader, äfvensom damastväfnad; stoftsfabrikernas tillverkningar af andra än mattväfnader; kattunsfabriker; pappersbruk; oljeslageri; alunverk; vaxljusfabrikation; kemiska preparater; kompositions- och messings-arbeten; samt stilgjuteriet i Stockholm. Uti tredje klassen: bandfabriker; bomulls- och linnefabrikernas tillverkningar af hvita, ofärgade väfnader; segel- och tältduksfabriker; strumpfabriker; kattunstryckerier, hvarest tryckning verkställes å annorstädes tillverkade väfnader; samt mekaniska bomulls-, ylle- och linnegarns-spinnerifabriker. Lånerätten för första klassen är 20 procent; för andra 15 och för tredje 10 procent. Innehafvare af klädes-, segelduks- och sidenfabriker, glasbruk, kattuntryckerier, mekaniska spinnerier och alla sådana inrättningar, hvilka icke utan kongl. maj:ts nådiga tillstånd komma i åtnjutande af lånerätt i denna diskont, förlora sin lånerätt derstädes, så vida, efter 5 års förlopp, sedan de till låns erhållande sig först anmält, värdet af deras tillverkningar icke uppnått 8,000 R:dr B:ko; likaså för innehafvare af stofts-, bomulls- och linnefabriker, samt pappers- och alunbruk, minst 5,000 R:dr, samt för strump- och bandfabrikerne, jemte tillverkare af fina polerade eggjernssmiden, minst 3,000 R:dr; men om bemälde tillverkare förlorat sin lånerätt, kunna de likväl återfå densamma, när deras tillverkning uppstiger till nämnde värde.

Manufakturhammare äro sådana inrättningar, som egentligen äro ämnade till förädling af gröfre metaller, såsom jern, stål, koppar och messing. De äro af flera slag, nemligen sådana som gå för lyftarmar, såsom *ämneshammare* för gröfre manufaktursmiden, *plåthammare* och *bleckhammare* för tillverkning af gröfre och finare jernplåtar och bleck, samt *stålhammare* för garning af stål; vidare sådana som drifvas med tryckning eller *stjerthammare*, såsom *knipphammare* för bundt- och knippjern, *spikhammare* för spiksmide, *planér-* eller *slåthammare* för messingssmide, *vällhammare* för gevärstillverkning, *sänkhammare* för sänksmide, samt *djuphammare* för kopparsmide. *Manufaktursmiden* kallas alla med tillhjelp af ofvannämnde inrättningar tillverkade jernsmiden.

Manufaktur-kontoret. Sedan rikets ständer, vid 1727 års riksdag, beviljat en s. k. landshjelp, hvilken sedermera, enligt taxa af den 19 Maj 1739, förändrades under titel manufakturfond och skulle användas till nyttiga fabrikers understöd, inrättades ett serskildt manufaktur-kontor, bestående af rikets ständers fullmägtige af alla 4 stånden, hvilket, enligt instruktion af den 14 Mars 1739 och de tid efter annan deruti gjorda förändringar, skulle äga disposition af ofvannämnde fond. Härigenom blef vården af manufakturerne delad emellan kommerse-kollegium och detta kontor, till dess vid 1766 års riksdag beslöts, att manufaktur-kon-

toret skulle upphöra, och kommerse-kollegium, likmätigt regeringsformen, samt, både äldre och nyare instruktioner, odeladt bibehålla vården öfver manufakturerne, samt tillika besörja förvaltningen af diskonteringsmedlen. (Se vidare *Manufakturdiskonten.*)

Mar, i forn-Svenskan detsamma som *sjö*, *haf*, hvilket ännu fortlefver i åtskilliga ställens namn, såsom Marstrand, Marby, Sandemar, o. s. v.

Mara, Norrlands-dialekt, betyder vattensamlingar eller smärre sjöar.

Maran kallas en om nätterna, under half sömn, och vid något medvetande, angripande andtäppa, förenad med de mest oangenäma drömmar och nervplågor. Den härrör af för mycket njutande om aftonen af hårdsmält mat, äfvensom af starka drycker. Okunniga personer tillskrifva dock denna icke sällsynta sjukdom öfvernaturliga orsaker, sannolikt i följd af derunder hafda drömmar, framkallade genom en dunkel erinring af en gammal tradition. Vanligast påstås den härröra af ett trollväsende, *Maran*, hvilken, under skepnad af en dels ung, dels gammal qvinna, sätter sig grensle öfver den sofvandes bröst. Deraf uttrycket: *ridas af maran.* Trollet inkommer genom nyckelhålet, såsom en tråd, hvilken formar sig till ett nystan, och derpå till nyssnämnda qvinnogestalt; eller ock i form af en svart katt eller hund. Såsom medel emot detta onda, glömmer den fördomsfulla aldrig att sätta skorna om natten vid sängen med tåspetsen utåt. Maran tros äfven ofreda hästar, och isynnerhet roa sig med att oreda deras mahnar. De sammantrasslade lockar i dessa, som man icke sällan träffar om morgnarne vid besök i stallen, kallas derföre *martofvor*, och förekommas genom döda skator, hvilka upphängas öfver hästen i spiltan. Skatan anses i flere landsorter, som ett verksamt medel ej blott *i* trolldom, utan också *emot* densamma. — Allmogen säger äfven om denna sjukdom, att "magskärfven är nedfallen", och begagnar till dess botande många af vantron påfunne medel. Bland andra sådana är äfven ett, som bör företagas kl. 6 om aftonen vid nytändningen. Patienten lägger sig på ett bord, då en af de närvarande förrättar "magskärfvens" uppdragning på följande sätt. Den sjuke blottas frampå bröstet, hvarpå lägges en blyplåt. Derefter antändes ett större stycke fnöske, hvarpå lägges svafvel, dyfvelsträck, hvitlök, beck och andra illa luktande ämnen. Sedan allt detta blifvit antändt, påsättes ett kupigt hornglas, eller ock ett vanligt, dock så att elden ej blir qväfd. Ofta läses härvid för den sjuke någon passande vers ur psalmboken. Elden fortfar emellertid under glaset, till dess den sjuke, som ej längre kan uthärda med den allt mera upphettade blyplåten, ser sig nödsakad att uppstiga, då merendels hela bröstet synes i en blåsa, der blyplåten legat; men ju längre patienten kan uthärda, desto säkrare hjelper kuren. Den uti glaset befintliga vattenångan, skall äfven af den sjuke inandas och utdrickas. Att detta förorsakar hosta är naturligt, samt på intet sätt helsosamt för det uppbrända bröstet. (Se äfven *Marqvast.*)

Marbeck, en socken, belägen i Norra Wedbo härad och kontrakt af Jönköpings län och Linköpings stift, $4\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Jönköping. Kyrkan är af gråsten, och förmodas vara byggd på 1200-talet, samt tillbyggd af träd 1671 och 1698; den har ett vackert läge på en höjd, icke långt från sjön *Ralången*, hvilken är den största bland de flera sjöar, som här finnas. I socknen märkes: *Hornsnäs* och *Herrestad*, säterier (se dessa ord); *Äng* och *Lindeskog*, säteri, 2 mtl., är ladugårdshemman under Hornsnäs, samt fideikommiss liksom detta. *Södra Nåtåsa*, 1 mtl. och *Nedra Brunseryd*, $\frac{1}{2}$ mtl., säterier, med underlydande $3\frac{1}{2}$ mtl. äro fideikommisser i Lilljenbergska slägten. *Öringe*, 1 mtl. säteri, har utmärkt vacker belägenhet och vidsträckt utsigt. *Wrangsjö*, $\frac{1}{2}$ mtl. säteri. *Fagerhult*, 1 mtl. säteri, anlagdt i urminnes tid; *Grafsjöhult*, 1 mtl. säteri, har skattlagd mjölqvarn och såg. *Rödholmen* eller *Flottön* (se: *Rödholmen*). Socknen hör till 3 kl. patr. pastorater, och tillkommer patronaträtten ägaren till Herrestads säteri. Den innefattar 36 mtl. och har 981 invånare. Dess areal utgör 12,428 tunnl., af hvilka 1,380 äro sjöar och kärr. Adr. Boxholm.

Marbo-lärft (Westgötha-dialekt), kallas det lärft som tillverkas i Marks härad af Elfsborgs län.

Marby, annex till Sunne, beläget i Jemtlands läns södra fögderi, 1 mil S.S.V. från Östersund. Skall förut blifvit kallad Stora Marieby, till skillnad från Marieby socken i Brunflo pastorat; men säges mot slutet af 1700-talet, vid någon biskops-visitation, fått namnet Marby. Socknens bebodda del vid sidan af Storsjön är $1\frac{1}{4}$ mil. Den innefattar $11\frac{2}{3}$ mtl. och har 288 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Marbäck, annex till Gällstad, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, $\frac{3}{4}$ mil S.S.O. från Ulricehamn. Kyrkan, af sten, tillbyggdes 1824. I socknen märkes: säteriet *Näsboholm* och egendomen *Källbacka*. Å inägorna till hemmanet Skottek, nära sjön Åsunden och $\frac{1}{4}$ mil från Ulricehamn, utvisas ännu stället efter den ek, för flera år tillbaka nedfallen, i hvilken Sten Sture d. y. uppstigit, för att derifrån bättre öfverse den slagtning han å sjön Åsunden höll mot Danskarne, och från hvilken ek traditionen förmäler att Sture, sedd af fienden, blifvit skjuten. Den blef derefter kallad skottek, hvaraf den der sedan anlagda gård fått sitt namn. Socknen innefattar $15\frac{2}{3}$ mtl. och har 738 invånare. Dess areal utgör 9,095 tunnl., af hvilka 1,095 äro sjöar och kärr. Adr. Ulricehamn.

Marcadet, ett Fransyskt konstnärspar, som på 1780 och 1790-talet vistades i Stockholm. Mannen var anställd som ballettmästare vid kongl. teatern, der han uppsatte åtskilliga balletter, hvaribland en, som ännu gifves: *Marchande des Modes*, och hans fru, som både skådespelerska och sångerska, i hvilka båda egenskaper hon utmärkte sig. Ehuru ej vacker och begåfvad med någon röst af ovanligt omfång eller klang, förstod hon likväl i sitt spel inlägga en själ och en värma,

hvilka ofta hänförde åskådaren, och gjorde henne till en af skådeplatsens förnämsta prydnader.

Marci, Georg, son till bonden Marcus i Annerstad i Småland, fick studera och kom vid 20 års ålder till Upsala akademi. Detta skedde i början af 1560-talet. Som ynglingen skref en vacker bandstil, föranledde detta hans anställande vid Erik XIV:s kansli. Under Danska kriget blef han först skeppsskrifvare och sedan befälhafvare på ett fartyg, men lät 1568 prestviga sig, förordnades till superintendent öfver hela fältklereciet, samt bivistade, dels till lands, dels till sjös, flera drabbningar och krigsföretag. Hans födelseort Annerstad önskade nu erhålla honom till sin själasörjare, i stället för den af Danskarne mördade Olaus Nicolai, hvilken omkommit då kyrkan af fienden uppbrändes. Johan III, som gjort Georg Marci till sin hofpredikant och omfattade honom med mycken nåd, utnämnde honom, d. 8 Jan. 1575, till ifrågavarande beställning, med det besynnerliga tillägg, att pastoratet skulle vara ärftligt inom hans slägt. (Se: *Annerstad*). För öfrigt var Marci en man af förtjenst, som icke vunnit Johans ynnest genom tillgifvenhet för liturgien, mot hvilken han tvertom predikade, men väl begagnade sitt inflytande hos konungen, för att skaffa sin församling åtskilliga fördelar. Har författat psalmen 403 i gamla psalmboken. Afled d. 14 Febr. 1613.

Marci, Jesper, blef, sedan han utomlands erhållit magistergraden, under Erik XIV:s tid kyrkoherde i Wadstena. Han bivistade riksdagen 1577, och ehuru han ogillade liturgien, vågade han likväl icke neka sin underskrift på beslutet om dess införande, men flydde genast öfver till hertig Carl, hvilken förordnade honom till kyrkoherde i Ullerfva och prost öfver Wadsbo härad i Westergöthland. Detta härad, jemte Walla, hade legat under Skara biskopsstift, hvars stol innehades af Jakob Johannis Gothus, Johan III:s nitiske anhängare. Hertig Carl stiftade då ett serskildt superintendentskap för Wermland, jemte de begge nyssnämnda häraderna, der Jesper Marci blef den förste superintendenten år 1580, och der han med mycket nit skötte sitt kall och höll visitationer långt uppe i Wermland, hvilket ingen före honom gjort. Afled d. 25 Mars 1592. Han var icke blott theologisk författare, utan äfven poet, och har skrifvit tre Svenska visor, hvaraf den ena har sitt ämne taget från sagan om "Stenen i grönan dal." Den andra är en dans- och den tredje en friare-visa.

Marck, Catharina, gift med handlanden i Wisby Olof Fåbræus och död i sistnämnde stad 1776, i en ålder af 87 år, är märkvärdig derigenom, att hennes barn, barnbarn och barnbarnsbarn vid hennes dödsstund voro 99 och den 100:de föddes straxt derefter. Af dem lefde då 67; hon bars till grafven af 14 hemmavarande fullväxte barnbarnsbarn, och hela den öfriga processionen utgjordes endast af hennes närmaste efterkommande och anhörige.

Marckamänner, ett annat namn på Birkebenarne.

Marcks von Würtenberg, Carl Gustaf, hette förut **Marcks,** son till landtdomaren i Lifland Johan Marcks, hvars fader varit född i Würtemberg och gått i konung Gustaf II Adolfs tjenst. Carl Gustaf blef 1705 volontär vid fortifikationen och var 1710 fänrik, då han af Ryssarne tillfångatogs i Pernau, men räddade sig med flykten, kom hem till Sverige, deltog i fälttågen i Norrige och var 1719 ryttmästare vid Uplands tremännings-kavalleri, då han vid Sjösa i Södermanland med 60 man slog en landstigen Rysk styrka, men blef dervid illa sårad, hvarföre han transporterades till adelsfanan. Tog afsked 1746. Adlades 1720, tillika med sin broder,

Marcks von Würtenberg, Gotthard Wilhelm. Denne uppgifves vara född den 14 Maj 1688, men hvilket måste vara en felskrifning, emedan han i sådant fall skulle redan vid 13 år slutat sina studier, då han år 1701 deltog i Svenska hårens öfvergång öfver Düna, och belägringen af Dünamünde. År 1703 blef han konduktör vid fortifikationen och gick följande året i Fransk tjenst, samt bivistade flera af de stora drabbningarna i Flandern. Hemkommen till Sverige 1710 blef han kapten vid Nylands infanteri, sedan major vid Tavastehus kavalleri, deltog i flera träffningar i Finland samt i 1718 års fälttåg i Norrige, hvarest han med några frivillige tillbakadref sex sqvadroner dragoner och med list intog Skognäs skans. Under freden hade han åtskilliga uppdrag, hvaribland en notifikations-beskickning till Ryssland, och befordrades till öfverste för Jemtlands regemente. År 1742 utförde han en af de få bedrifter, som upplyste den mörka taflan af det då förda Finska kriget, i det han på Åland tillfångatog en Rysk fördelning af 150 grenadierer. Hedersbevisningar af alla slag hopade sig sedermera på honom, så att då han tog afsked 1773, åtminstone 85 år gammal, var han friherre, fältmarskalk, serafimerriddare och chef för Österbottens regemente. Dog d. 17 Febr. 1778.

Marcks von Würtenberg, Nils Wilhelm, son till den förstnämnde Carl Gustaf M. v. W., född på Höksrum i Kalmar län d. 16 Okt. 1743, gick den civila vägen, blef student i Lund 1761, ingick 1764 i justitie-revisionen och steg der igenom alla graderna, så att han år 1810 utnämndes till justitie-råd. Han hade förut en tid förestått justitie-kanslers-embetet och varit ledamot i beredningen. Riddarhus-direktionen gjorde honom till chef för sitt arkiv, der han har mycken förtjenst om ordnandet af de genealogiska tabellerna. Blef kom. af N. O. Dog d. 10 Dec. 1817.

Marcus, Mäster, antogs af Carl IX till krigshärens tjenst och bekräftades i sin egenskap af hofbarberare d. 14 Nov. 1612 af Gustaf II Adolf. Han fick en viss årlig lön och frihet från skatt till staden, skulle dessutom uppbära en daler i penningar af hvar och en som han förband, både vid hofvet, stallet, skeppsholmen och arkliet, utom de "med pockor och fransoser belagda."

Marderfelt, Conrad, född i Stockholm, der fadern, Jürgen Maasbach eller Maasberg, var antingen hofslagare eller pumpmakare. Ynglingen blef år 1628 volontär vid Svenska hären i Preus-

sen och 1637 hade han kommit till general-qvartermästare-löjtnant, samt kapiten vid blå regementet. År 1642 var han öfverste vid Sarasius Tyska regemente. Hans skicklighet som ingeniör förskaffade honom adelskap 1646, då han antog namnet *Marderfelt*. Han blef derjemte kommendant i Demmin, och fick inseendet öfver alla fästningarne i norra Tyskland. Deltog sedan i Carl Gustafs Polska krig såsom general-major. Under förmyndar-regeringen blef han 1668 vice guvernör i Pomern, från hvilket embete han tog afsked 1672. Följande året utnämndes han till general och sändebud vid Chur-Braunschweigska hofvet. År 1675 blef han först fältmarskalk-löjtnant och sedan fältmarskalk, hvarjemte han fick befälet öfver Svenska hären i Tyskland. Under det i Pomern utbrustna kriget stormade han förgäfves Wolgast, hvarvid en af hans söner, då kapten, stupade. Hemkommen till Sverige, ville han rättfärdiga sitt förhållande under kriget, för hvilket ändamål Carl XI hänsköt saken till rådet, som godkände hans förfarande, och han blef, såsom ett bevis på kongl. nåd, upphöjd i friherrligt stånd. Dog på 1680-talet. Bland hans många barn förtjenar isynnerhet nämnas

Marderfelt, Arvid Axel, gick 1677 i krigstjenst vid lifgardet, deltog i kriget, bivistade slaget vid Lund och blef sårad vid anfallet på långa bron vid Christianstad. Oaktadt dessa krigsförtjenster och faderns höga rang, blef han likväl först 1680 fändrik och 1693 kapiten vid gardet, hvilket han samma år lemnade, för att emottaga öfverste-löjtnants-beställningen vid Södermanlands regemente, för hvilket han 1697 blef öfverste. Han steg sedan ända till general. Den 7 September 1703 intog han med storm Posen, hvarifrån han förjagade Smilgelskis ströfparti, och utmärkte sig för öfrigt vid åtskilliga krigsförrättningar. Qvarlemnad i Polen vid Carl XII:s tåg till Sachsen, hade han det missödet, att vid Kalisch d. 19 Okt. 1706 angripas af Sachsare och Ryssar, och, efter ett tappert motstånd, blifva tillfångatagen, hvilket så grämde honom, att han ville skjuta sig. Konung August tröstade honom, i det han återgaf hans värja och 4,000 R:dr, hvilka hans dräng undangömt af regementets kassa. Generalen utdelade hälften deraf bland sine officerare och soldater. Han frigafs ur fångenskapen mot löfte om utvexling, men hvilken sedan ej lärer ägt rum. Dog i Jakin i Polen i Maj månad 1708. Var liten och sjuklig. Hans tvenne söner gingo, **Carl** i Rysk och **Axel** i Preussisk tjenst. Den sistnämnde blef minister i Petersburg och riddare af röda örns-orden.

Mardöll var, enligt gudasagan, ett af de namn Freja antog, då hon for genom verlden att uppsöka sin förlorade Od eller Öder.

Maredals eller **Marledals** helsobrunn, belägen å en äng, kallad Maredal, $\frac{1}{8}$ mil Ö. om Jönköping och på denna stads ägor. Den upptogs 1763 af assessoren Wåhlin, hvilken året derpå utgaf "En kort Afhandling om Maredals Hälsobrunn." Samma år började brunnsdrickningen härstädes för första gången, "med högtidliga ceremonier." Stället äger en ganska vacker belägenhet samt flera inrättningar, besörjda af borgerskapet i Jönköping, till beqvämlighet för brunnsgästerna, hvilka icke äre så få. Maredals vatten lärer vara balsamiskt, och, deruti alldeles olikt den närbelägna Lindals helsobrunn (se detta ord), särdeles tjenligt äfven för dem, som lida af svagt bröst. Brunnsdrickningen börjar vanligtvis den 13 Juni.

Marées, Georg des, en ganska utmärkt porträttmålare, född vid Gimo eller Österby bruk d. 29 Okt. 1697. Fadern, en Fransysk protestant, hade utvandrat, för att undgå de förföljelser, som i Frankrike träffade hans trosförvandter, och blifvit inspektor vid de ofvannämnde bruken. Den unge Georg, som vid tre års ålder förlorat sina föräldrar, men blifvit upptagen af sin svåger hoftolken Dubordieu, började studera målarekonsten under sin slägting Meijtens ledning, och fick porträttera en mängd rådsherrar och andra förnäma, så att då han i Januari 1724 reste från Sverige, qvarlemnade han der 120 porträtter. Han begaf sig nu till Tyskland och Italien, samt nedsatte sig slutligen i München, der han, som förut varit en ifrig protestant, år 1730 helt oförmodadt öfvergick till katholska läran, sannolikt dertill förledd både af en jesuit och af sin fästmö. Dog i München 1775, såsom kurfurstlig hofmålare. Berömmes för en god kolorit och särdeles förmåga att träffa likheten.

Mareflundra (Pleuronectes Cynoglossus), en mjukfenig benfisk, af $1\frac{1}{2}$ fots längd, med slät, aflång kropp, rundad stjert, litet svalg, käkarne liksom läpparne uppsvällda, hufvudet utgörande $\frac{1}{6}$ af kroppens längd, höjden vid stjertens spets $\frac{1}{3}$ af längden. Förekommer i Öresund och Kattegatt samt fångas, ehuru mera sällan, bland andra flundror och räknas till de bättre deribland.

Marelius, N., öfverdirektör vid landtmäteriet, har år 1774 utgifvit en *Karta öfver sjöar och strömmar emellan Götheborg och Söderköping*, jemte beskrifningar, men hvilka ej lära vara särdeles noggranna.

Margaretha, med tillnamnet **Fridkulla,** dotter af konung Inge den äldre och dess tredje gemål Helena. Förmäldes omkring år 1100, först med konung Magnus Barfot i Norrige, för att besegla freden emellan de båda rikena (se: *Kongelf*), hvarföre folket kallade henne *fridkulla* eller *fridstifterska*. Magnus stupade sedan i ett härtåg mot det vestra Europa, och några år senare förmäldes hans enka med konung Nils i Danmark, af hvilket äktenskap föddes Magnus Nilsson. (Se detta ord).

Margaretha, Erik den Heliges dotter, förmäldes med konung Sverre i Norrige.

Margaretha, en dotter af Birger Jarl och hans andra gemål Mechtild, blef gift med riksrådet, riddaren och lagmannen Leonard Ottesson Örnefot.

Margaretha. Är namnet på tvenne döttrar till Waldemar Birgersson. Den ena, dotter af hans första gemål Sofia, förlofvades med hertig Johan af Braunschweig; men då detta äktenskap ej gick i fullbordan, dolde hon sin sorg och saknad i Ske-

ninge kloster år 1288. Hennes halfsyster, **Margaretha**, dotter af Waldemars fjerde gemål Lucradis, troligen född år 1298, gick äfven i Skeninge kloster, der hon blef abbedissa.

Margaretha, dotter till Waldemars sonson, Waldemar Eriksson, blef gift med Christer Brodersson till Kjärr, hvilken anses som stamfader för Lewenhauptska ätten.

Margaretha eller **Märtha**, Birger Magnussons gemål, var dotter af konung Erik Glipping i Danmark och förmäldes år 1297. Det unga paret var slägt i fjerde graden, hvarföre påfvens tillåtelse först måste begäras, hvilken ock erhölls. Detta äktenskap blef ganska olyckligt, icke derföre, att båda makarne förbittrade hvarandras dagar; men derföre, att oenigheten inom Birgers hus förstörde allas lycka och trefnad. Enka år 1321 lefde hon ännu i 20 år i Danmark, för att begråta, ej blott sin gemål, utan äfven sina fyra barn, hvaraf det äldsta och mest förhoppningsfulla, sonen Magnus, måste utbyta thronen mot schavotten. (Se: *Magnus Birgersson*.)

Margaretha, dotter af Fredrik I, kurfurste af Brandenburg, förmäldes med Albrekt IV, son af konung Albrekt och hans andra gemål Agnes, hvilken son efter sin fader blef hertig af Meklenburg.

Margaretha, dotter af Waldemar Atterdag i Danmark och hans gemål Hedvig, född 1352, förmäld, ehuru endast barn, år 1363, med Håkan Magnusson, då konung i Sverige, såsom sin faders medregent. I detta äktenskap föddes sonen Olof, men hvilken dog 1387, vid 16 års ålder. Efter honom ärfde hans mor Margaretha både Danska och Norska kronorna, och den Svenska tillföll henne äfven snart, genom Svenska adelns missnöje och uppresning mot Albrekt, då slaget vid Falköping afgjorde thronens öde, och lemnade Albrekt såsom fånge i hennes händer. Hon var en slug, statsklok och kraftfull qvinna, af naturen född att råda, och förstod, hvad männerne på thronen icke förstått, att göra den höga adelns stämplingar och ärelystna planer oskadliga. Genom Kalmare-unionen, som hon stiftade, afsåg hon att för alltid förena de tre nordiska rikena till en enda statskropp, och om hennes efterträdare äfven ärft hennes förstånd och varsamhet, skulle denna förening kunnat bibehålla och utbilda sig till allas lycka. Såsom utan barn upptog hon till medregent och efterträdare sin systerson, Erik af Pomern, hvilken likväl icke hade hennes egenskaper, utan till och med bemötte sin moster och välgörarinna med otacksamhet, då han lät afrätta riddaren Abraham Brodersson, för hvilken Margaretha ansågs hysa någon tillgifvenhet. Hon dog af pesten, eller, såsom det äfven blifvit sagdt, af sorg öfver denna låghet, på ett fartyg, hvarå hon gått ombord i Flensburgs hamn, för att återresa till Danmark, natten emellan d. 27 och 28 Okt. 1412.

Margaretha, en dotter till Carl VIII och hans andra gemål Catharina, fick af sin fader Svartsjö i testamente och lärer hafva dött ogift.

Margaretha Wase. Af slägten funnos samtidigt tvenne med detta namn, den ena Gustaf Wasas syster, hvilken först var gift med Joakim Brahe till Tärna, riksråd och riddare, ett af offren vid Stockholms blodbad. Sedan ingick hon, år 1525, äktenskap med grefve Johan von der Hoja; men inveckIades i hans sjelfförtjenta missöde (se: *Hoja, Johan von der*), och begaf sig, sedan hon för andra gången blifvit enka, till Reval, der hon dog 1537. — Den andra var dotter till riksrådet, riddaren och höfvidsmannen på Stäkeholm, Erik Carlsson Wase, broder till biskop Kettil. Hon gifte sig först med Erik Knutsson, af slägten Tre Rosor, och, såsom enka, år 1523, med Berendt van Melen (se detta ord), med hvilken hon två år senare lemnade Sverige.

Margaretha Lejonhufvud, dotter till riksrådet, riddaren och höfvidsmannen på Örebro slott, Erik Abrahamsson L. till Loholmen, var född på Ekeberg nyårsdagen 1514. Hon hade först varit i hemlighet förlofvad med Svante Sture, åtminstone hade de begge unga och tillsammans uppfostrade personerna älskat hvarandra före Stures utländska resa. Men under densamma blef konung Gustaf I enkling och beslöt att välja sig en inhemsk gemål efter sitt tycke. Valet föll på den sköna och, genom sina egenskaper lika mycket som genom sin börd, utmärkta Margaretha Lejonhufvud. Förmälningen ägde rum i Upsala d. 1 Okt. 1536. Följande året hemkom Sture, uppsökte sin förlorade älskarinna och kastade sig för hennes fötter. I detsamma inträdde konungen, som förvånades häröfver; men Margaretha afböjde hans misstanke och den storm, som deraf kunnat uppkomma, genom den förklaring, att Sture af henne begärde hennes syster Märtha till husfru. Detta beviljade Gustaf, och de båda blefvo verkligen ett par, ehuru ingendera förut tänkt derpå. Margaretha skänkte sin gemål 10 barn, och var i alla hänseenden hans och folkets goda engel. De 15 år han lefde tillsammans med henne voro för honom sjelf och riket de lyckligaste. Ofta blidkade hon hans uppbrusande sinne, och många hade henne att tacka för lif och frihet. Då hon år 1543 vistades i Södermanland afstyrde hennes klokhet ett uppror, som var nära att utbrista. Mer än en gång rådfrågade konungen henne äfven i regeringsärender. På sin sotsäng tackade hon honom för hans mildhet och kärlek, och bad honom förlåta hvad hon af ungdoms oförstånd kunde emot honom hafva bratit. Hennes död inträffade på Tynnelsö år 1551, enligt Sher. Rosenhane d. 26 April, enligt Fryxell d. 26 Aug. Hon var då endast 37 år gammal. Celsius säger 33, men hvilket lärer vara ett misstag. Samtidigt inträffade en stor solförmörkelse, och folket trodde, att äfven Gustafs sol härmed hemsöktes af en sådan.

Margaretha Elisabeth, Carl IX:s dotter med hans första gemål, föddes i Nyköping d. 24 Sept. 1580, men dog derstädes, icke fullt fem år gammal, d. 26 Aug. 1585.

Margarethas-afgift kallades i Jemtland en skatt, hvilken detta landskap, på grund af drottning Margarethas påbud, måste utgöra till Upsala domkyrka, och bestod af 1,000 marker Svenske penningar.

Margretheiund, ett säteri i Öster-Åkers socken af Stockholms län, vid saltsjön, på vestra sidan om stora segelleden, 19½ mtl., bestod förut af tvenne hemman Järrö och Malm, samt gjordes till säteri af grefve Gabriel Oxenstjerna. Gården såldes 1718 af grefvinnan Elsa Sparre till riksrådet frih. S. Åkerhjelm, och har egendomen sedan tillhört denna slägt. Ägaren har patronaträtt till Åkers socken.

Marhults-sjukan var benämningen på veneriska smittan i Kalmar län, hvilket namn den erhöll genom ett i länets norra del anlagdt spinneri, hvartill arbetare och spinnerskor förskrefvos från Stockholm, och gåfvo ny näring åt denna sjuka, som under Carl XII:s tid aldraförst förspordes i länets skärgård, och kringspriddes af fångar, sjöfolk och resande.

Maria, dotter till konung Edvard IV i England, blef 1476 förlofvad med konung Johan II eller Hans, men dog i Greenwich innan förmälningen hann försiggå.

Maria, dotter af Ludvig VI, kurfurste af Pfaltz, förmäldes, 17 år gammal, i Heidelberg d. 3 Mars 1579 med Carl IX, då ännu endast hertig af Södermanland. Efter 10 års äktenskap dog hon på Eskilstuna slott d. 27 Juli 1589. Hennes yngsta barn var en dotter, **Maria**, född på Marieholm d. 18 Dec. 1588 och död, endast 4 månader gammal, i Nyköping d. 24 April 1589.

Maria aflelse- eller **undfängelse-dag**, under hvilken förra benämning den ännu qvarstår i vår almanacka, d. 8 Dec., kallades äfven *Vårfrudag Conceptionis*. Under katholska tiden afhandlades på denna dag om jungfru Mariæ syndlösa aflelse; men efter reformationen predikades ur Matth. 1 Kap. om Kristi härstammande eller slägtregister, och till epistel valdes Salomos Ordspr. från 8 versen till slutet.

Maria Elisabeth, dotter af Carl IX och hans andra gemål, Christina, föddes d. 10 Mars 1596. Hon förmäldes d. 6 Dec. 1612 med sin kusin hertig Johan, men med hvilken hon hade inga barn. Dog på Bråborg d. 7 Aug. 1618, endast 22 år gammal.

Maria Theresia, dotter af Polske konungen Johan Casimir, Sigismunds son, född 1650, men död blott ett år gammal.

Maria Eleonora, dotter till Johan Sigismund, kurfurste af Brandenburg, född d. 11 Nov. 1599, förmäldes d. 25 Nov. 1620 med Gustaf II Adolf. Är i historien känd genom sin svärmiska, men stundom något besvärliga, kärlek för sin gemål, och de obehag hennes ombytliga lynne tillskyndade honom, sin lika så öfverdrifna sorg öfver sin förlust, sin oförståndiga ömhet för sin dotter, sina misshälligheter med dennas förmyndare, sin flykt ur landet 1640 och de äfventyr hon derefter hade. Hon återkom sedan till Sverige, då hon ingenstädes kunde trifvas, icke ens i sitt hemland och hos sin egen slägt, samt dog i Stockholm d. 18 Mars 1655, sedan hon varit vittne till Christinas thronafsägelse och religionsförändring. Gustaf Adolf kallade henne, i förtroliga samtal med Axel Oxenstjerna, sitt *malum domesticum*.

Maria Eufrosina, Johan Casimirs dotter med Catharina, Carl IX:s dotter, föddes d. 4 Febr. 1625. Hon blef, genom sin kusin Christinas föranstaltande, d. 17 Mars 1647 förmäld med grefve Magnus De la Gardie, hvilken drottningen sålunda ville gifva det högsta bevis af sin ynnest och bevågenhet. Denna höga förbindelse tycktes böra för alltid försäkra hans politiska, åtminstone hans ekonomiska, ställning, helst då Marias köttslige bror och sedan hennes brorson blefvo konungar; men Carl XI gjorde så föga afseende på slägtskapen, att han icke skonade sin faster och hennes man mera än någon annan från den räfst, som förmyndar-regeringen och derefter reduktionen föranledde, och De la Gardies egendomar indrogos till kronan, liksom de andras, så att den kongl. prinsessan på sina sista dagar lefde i temligen knappa vilkor. Hon gaf deröfver stundom sitt missnöje tillkänna, och då Carl en gång, för att blidka henne, lät tillställa henne ett dyrbart smycke, kastade hon det med förakt ifrån sig, sägande: "Har du tagit köttet, så kan du också behålla benen." Hon dog efter halftannat års enkostånd på Höjentorp d. 24 Okt. 1687.

Maria Elisabeth, dotter af pfaltzgrefven Adolf Johan, yngste son till Johan Casimir och hans andra gemål Elsa Elisabeth Brahe. Hon föddes d. 13 Sept. 1663. Förmäldes med Sachsiske öfverräknerådet Gersdorff, men skiljde sig, efter några års sammanlefnad, från honom. Hon öfvergick i Paris d. 4 Maj år 1700 till katholska läran och dog d. 23 Jan. 1748 vid 85 års ålder.

Maria Bebådelsedag är den enda af Mariædagarne, som serskildt bibehållits i vår Lutherska kyrka, och firas den 25 Mars. I vår äldsta kyrkolag kallas den "andra vårfrudag, som faller i långfastan." Såsom Mariædag är den bibehållen både af mötet i Örebro och i Upsala, samt äfven sedermera. Derjemte finnes ock derom stadgadt, att om den infaller i dymmelveckan, skall den sättas på palmlördagen; men infaller den längre fram, skall den firas tredje dag påsk.

Maria Besökelsedag, är i vår almanacka upptagen under den 2 Juli, och firades fordom äfven på denna dag såsom en af de största helger. Denna dag har en papistisk upprinnelse. Påfven Urbanus VI insatte den år 1389 till jungfru Mariæ ära, på det hon skulle vara honom bevågen mot hans medtäflare Clemens VII. Mötet i Basel 1482 behöll och stadfästade densamma, för att anropa den heliga jungfrun, "det hon ville så underkufva Turkarne, som hon med sina fötter trampat på bergsbygden, när hon gick till Elisabeth." Utom denna vidskepliga början kan man ock med skäl anmärka, att detta Mariæ besök oriktigt sättes på denna dag. Det tilldrog sig straxt efter bebådelsen; men icke efter Johannis födelse. Dock räknades denna dag ibland de Mariædagar, som i Sverige bibehöllos på mötet i Örebro 1529 och i Upsala 1593. Uti kyrkolagen år 1571 tilläts, att man efter behag kunde fira den på d. 15 Aug.,

som eljest kallades "dyre vårfrudag" eller "Mariæ himmelsfärdsdag." Men Carl IX uteslöt den år 1602, så att den åtminstone icke firades vid hofvet, och ibland de helgdagar, som han 1608 ville afskaffa, nämnde han isynnerhet Maria besökelsedag. Presterskapet ville likväl bibehålla den, och anförde, att den firades utan all vidskepelse, att menigheten var okunnig om dess första upprinnelse, samt att dess vackra evangelium icke kunde afläggas. Den blef således satt bland de stora dagarne uti vår nuvarande kyrkolag. Dess inskränkning 1741 varade icke längre än till 1743, då den återvann sin förra helgd; men enligt kongl. förordningen d. 4 Nov. 1772, firas den ej mera såsom helgdag.

Maria Gille, S:t, har fordom funnits i Sölfvitsborg; man har nu mera ingen annan vetskap derom, än att det fört i sitt sigill den heliga jungfrun med barnet på armen. Hon står framför ett altare och har en krona på hufvudet, på ena sidan synes månen och på den andra en stjerna. Omskriften är: *S. Convivii Sancte Marie De Silvisbec.*

Maria himmelsfärdsdag, Jungfru, eller Dyre Vårfrudag, firades under katholska tiden d. 15 Aug., hvilken dag i vår almanacka ännu benämnes Vårfrudag. Till skillnad från Maria besökelsedag, som firades kort förut, kallades den äfven *Mariomásso sidari a Sumar,* d. v. s. den senare Mariemessan under sommaren. På denna dag lästes om huru jungfru Maria afled, med hvad åthäfvor och på hvad tid hon for till himlen. Äfven efter reformationen hölls gudstjenst på denna dag, och valde man till text Lucas 5 kap.

Maria kapell, S:t, kallades ett af kapellen i Upsala domkyrka, hvilket namn det erhöll år 1310, då jungfru Maria altare der invigdes. Åt dem, som besökte detta kapell, på Maria fem årliga högtider, gaf erkebiskop Nils 40 dagars syndaförlåtelse.

Maria kyrka i Sigtuna, är belägen straxt nordost om stadens torg, i en dalsänkning och omgifven af en stor planterad kyrkogård, hvilken äfven är församlingens begrafningsplats. Den är till större delen omgifven af en 1788 påbörjad, ännu ej fullbordad, mur af gråsten. Inom denna mur står S:t Olofs tempelruin, omsluten af och beväxt med lummiga träd. Straxt utanför södra kyrkogårdsstaketet märkas ruinerna efter Dominikanerklostret, ifrån hvilket täckta gångar eller hvalf ledde intill kyrkan. Maria kyrka är byggd under trettonde århundradet och lärer blifvit invigd till Dominikaner-klosterkyrka år 1240, på Maria himmelsfärdsdag, enligt ett af påfvens sändebud, Wilhelm af Sabina, utfärdadt bref, dateradt Skeninge, hvaruti han inbjuder alla att bivista denna invigningsakt. Den hade då trenne altaren, af hvilka det förnämsta var helgadt åt jungfru Maria, och prydt med hennes bild; det andra var helgadt S:t Niklas, och det tredje kallades "det Heliga Korsets Altare", samt ansågs innefatta en bit af Frälsarens kors. Hela templet var dock, enligt en gammal bulla, helgadt åt jungfru Maria, hvarföre äfven munkarne här stundom kallade sig Mariæbröder. Fordom hade denna kyrka, byggd af orappad tegelsten, på en grundmur af huggen gråsten, ett smalt, åttkantigt, fyratiosex alnar högt torn, hvilket 1796 nedtogs, emedan det ansågs skada taket och kyrkan genom sin tryckande tyngd. Ungefär 1 aln från marken, till höger i portalen till stora kyrkdörren, sitter inmurad en sten af 20 tums längd, 17½ tums bredd och försedd med 8 rundsvarfvade hål, hvardera af 4½ tums diameter och djup. Den är af lös sandsten och kallas *Brödstenen,* samt har gifvit ämne till flerahanda traditioner. Några anse den hafva varit begagnad till mått att deruti under en hungersnöd grädda bröd; andra, att den af presterne varit helgad och att det i densamma gräddade bröd under en pestsmitta utdelats såsom skyddsmedel deremot. Ännu andra kalla den *Grytstenen* och anse den vara tagen ifrån Grytberget nära Ekolsund i Upland, der flera sådana jätte- eller stengrytor finnas, hvilken åsigt likväl förlorar i sannolikhet vid första ögonkast på stenen och dess med en särdeles jemnhet och noggrannhet ursvarfvade hål. Traditionen tillägger ock, att ännu en sådan sten funnits här; men blifvit på drottning Christinas befallning bortförd till Rom. — Efter Örebro möte 1529 blef Maria kyrka gemensamt tempel för så väl Sigtuna stad, som de båda landsförsamlingarne, S:t Pehrs och S:t Olofs socknar, af hvilka Sigtuna pastorat består. De rika gåfvor, klostret och dess kyrka emottagit, beröfvades dem väl till största delen vid reformationen; men äfven efter denna tid skattade de kringboende herrgårdsägarnes och andra församlingsmedlemmars fromma nit till kyrkan, isynnerhet med dyrbara kyrkoskrudar och altarprydnader, hvilket inhemtas af gamla inventarii-förteckningar. Nu (1848) är dock kyrkans ekonomiska ställning ganska klen, sedan de flere större reparationer, som under senare tider — 1837 och 1841 — erfordrats å templet, medtagit alla tillgångar och drygt betungat den lilla församlingen, hvilken svårligen i längden lärer förmå att underhålla detta, för dess behof mer än tillräckligt stora och kostsamma tempel, det enda bättre bibehållna minne från Sigtunas välmagtsdagar.

Maria kyrka, S:t, i Wisby, grundlades 1190 af Lybeckare, en omständighet, hvilken kanske räddat henne från de öfrige kyrkornas öde. Byggandet fortsattes till 1225, då hon invigdes. Hon är 96 alnar lång och den bredaste af alla kyrkor, som funnits i Wisby. Den hastigaste blick på denna kyrkas yttre visar, att man ej blott bygdt länge på den, utan ock på olika tider. Så ser man här Byzantism, Gothik och Renaissancens stil i sällsam förening. Vestra tornet är bygdt efter branden 1744. Betraktar man östra trädtornens Mohriskt-Byzantiska zirater, planterade på de Göthiska stenresningar, tror man sig se en moskées minareter hafva förirrat sig på en kristen kyrka. Det södra kapellet, med sin rena Göthiska stil, är anmärkningsvärdt för rummets genljud. Märkliga äro äfven de tvenne diaboliska stenfigurerna, som finnas infattade, en i hvardera hörnet af detta kapell, under takåsen. Närmare åt öster, på

samma sida, finnes äfven ett kapell, tillbygdt till kyrkan, och midt emot detta, på motsatta sidan, en sakristia, der bland annat förvaras porträtter af 8 superintendenter och biskopar. Strelow uppgifver, att Maria-kyrkan ägde år 1427, bland mångfaldiga andra dyrbarheter, äfven "en Maria bild af klart guld, så stor som ett 5 års barn, prydd med dyrbara smycken och spännen, hängande på snören framför densamma 27 silfversmiden, 3 stora klockor, 12 mindre, 3 skepp, 5 fiskar och Vår frus bild af silfver."

Maria, Jungfru, eller **Vårfru kyrkan** i Upsala, skall hafva varit belägen på norra sidan af ån, vid det s. k. Islandet. Tiden för dess grundläggande är obekant; men den skall blifvit invigd redan före 1231 och den tiden varit ansedd som stadskyrka. Den förstördes genom vådeld år 1542, hvarefter murarne nedbrötos och stenarne användes till den 1548 började slottsbyggnaden.

Maria källa i Torpa socken, ½ mil S. om Borås belägen ytterst i socknen, på hemmanet Bråts ägor, är anmärkningsvärd, emedan en del af allmogen ännu tillskrifver dess vatten en undergörande kraft, hvilken äfven i de gamla kämpavisorna tillägges denna källa. Några anstalter omkring källan, så väl som sjelfva namnet utvisa, att der varit en offerkälla, vid hvilken många vidskepelser fordom blifvit öfvade. Allmogen brukar ännu, isynnerhet midsommarstiden, två sina barn och äfven sig sjelfva uti källans vatten, för att derigenom befrias från hvarjehanda åkommor. (Om *Maria källor* i Kinnarumma socken se *Kinnarumma.*

Maria Magdalena församling och kyrka i Stockholm. Redan i medlet af 15:de århundradet hade södra malmen utanför Stockholm börjat bebyggas, så att Sten Sture år 1489 fann skäl att der uppföra en kyrka, hvilken likväl af Gustaf I nedrefs, för att icke tjena en fiende till skydd och anfallspunkt mot staden. Johan III företog år 1576 dess återuppbyggande, men dermed gick så långsamt, att arbetet icke betydligt framskridit ännu 16 år derefter vid konungens död, utan nu alldeles afstannade. Gustaf Adolf befallde år 1626 dess fortsättning, hvarmed nu så vida påskyndades, att kyrkan kunde öppnas till gudstjenst år 1634, ehuru många tillbyggnader dervid sedan befunnos nödvändiga. Den 19 Juli 1759 afbrann denna kyrka vid den stora eldsvåda, som då förtärde 300 egendomar i församlingen, men återuppbyggandet företogs genast och den 22 Maj 1763 kunde kyrkan ånyo invigas. Hon fick likväl icke igen sitt torn förr än 1824, då det uppfördes efter Sundvalls ritning, men emot hvilket arbete konstkännare haft mycket att anmärka. (Om altartaflan, Se: *Masreliez*). Kyrkan undergår nu, år 1848, en större reparation, både ut- och invändigt. Kyrkogården är planterad med flera vackra alléer, så att den af traktens invånare begagnas till promenadplats. På kyrkogården äro begrafne E. J. Stagnelius, K. A. Nikander, J. G. Liljegren, P. O. v. Asp, G. Broling, D. Asplund, N. L. Sjöberg, P. Frigel och J. Runius. Församlingens folkmängd är omkring 11,000 personer. Undervisningen i församlingens *Högre lärdoms-skola* bestrides af rektor, konrektor, trenne kolleger och en kantor, till hvilkas aflöning årligen bestås 65 tunnor spannmål och 1,625 R:dr. Antalet af lärjungar uppgår till omkring 80—100. Församlingen kallar sjelf profpredikanter, och anmäler hos konungen, till fullmagts erhållande, den som fått de flesta rösterna. Komministrarne kallas äfven af församlingen utan förslag.

Maria Magdalena dag firades, den 22 Juli, under katholska tiden, såsom stor helg, och förblef äfven helgdag en tid efter reformationen. På denna dag predikades Lucas 7 kap. från 36 versen etc. Till epistel begagnades 1 Timoth. ifrån orden: "Det är ett fast ord" o. s. v. intill slutet.

Marianelund, frälsesäteri. Se: *Hessleby* socken.

Marianus en lärd Tysk, hvilken, jemte sin broder Hinricus, genom Luthers och Melanchtons biträde, inkallades till Sverige af konung Gustaf I, och blefvo begge anställde såsom lärare i Strengnäs.

Maria Stuart. Denna sköna och olyckliga drottning har äfven blifvit bekant i Svenska historien genom Erik XIV:s frieri till henne. Detta lärer ursprungligen haft en politisk grund, och idéen dertill var honom ingifven af Franska hofvet, som derigenom sökte väcka en ny fiende emot Elisabeth. Han å sin sida friade samtidigt till den sistnämnda och torde äfven hafva hoppats, att, genom de båda drottningarnas rivalitet, göra åtminstone en af dem sig bevågen. Derunder afsände han likväl friareanbud till prinsessan Renata af Lothringen, men upphörde med alla tre förslagen, för att vända sig till Catharina af Hessen. Slutligen stannade han, såsom bekant är, vid Catharina Månsdotter.

Marieberg eller **Marburg** är ett säteri, med ett större underliggande frälsegods, i Ytterby och Romelanda socknar vid Kongelf. Det tillkom i slutet af 1600-talet, genom vederlag af kronohemman i Knäreds socken af Halland. Anläggaren var den berömde landshöfdingen i Halland general Sven Rank, hvilken, född soldatson i Dalarne, ifrån simpel knekt tjent sig upp till de högsta värdigheter. Efter honom kallas godset ännu i dag Rankegodset, och bönderna Rankare. Egendomen, som har ett utmärkt naturskönt läge vid Götha-elf, är väl bebyggd och prydd med vackra trädgårds- och andra anläggningar, har bördig och väl brukad jord, samt stort höbol. Marburg inköptes från Rankiska arfvingarne af general-majoren Axel Roos, konung Carls räddare vid Bender, och hvilken, genom ett af sina kärleksäfventyr, gifvit anledning till Tegnérs dikt Axel. I slutet af förra århundradet och början af detta, ägdes det af en major Rosenschütz, hvilken sökte göra sig odödlig, genom de mest excentriska dårskaper. Bland annat höll han här ordentligt harem på Turkiskt sätt; befästade egendomen, med ett kastell och nödiga utanverk, bestyckade med en mängd malmkanoner. Godsets bönder öfvades på militäriskt sätt i vapen. Rosenschütz sjelf helsades med namnet borgherre, klädde sin betjening i kongl. livré, åkte efter 8 hästar, lyst af facklor och uppassades af negrer i österländsk drägt. Följden

af dessa galenskaper blef, att Marburg måste säljas till en Wennerholm, och den fordna ägaren dog på ett fattighus i Stockholm. Gården har sitt namn af ett vid elfstrandes beläget berg, Marberget, i hvilket man ser en naturlek, liknande en hästsko, hvarom följande sägen är gängse bland allmogen. På den närbelägna Dessebacka slätt skall i forntiden en strid hållits emellan en Svensk konung Inge och en Norsk konung. Den förre blef slagen och hade ingen annan räddning, än att utför det branta Marberget störta sig i elfven, hvarvid hästen skall hafva intryckt berörde märke. Uppkommen på motsatta stranden lofvade han, att till tacksamhet för sin räddning, uppbygga en kyrka, der hans häst stallade. Detta skedde ej långt från stranden, hvarest ännu *Nödinge* kyrka med sitt namn påminner om konung *Inges nöd* och hans frälsning derur. Denna sägen afser troligen det slag, i hvilket år 1100 konung Inge d. ä. blef slagen af Magnus Barfot. En annan sägen om 3 konungars möte på ett ängstycke Kongsvallen på Marbergs ägor, erinrar om det namnkunniga möte emellan nordens 3 konungar, Inge, Magnus och Erik Ejegod, hvilket slöt ofvannämnde fejd.

Marieberg. Denna egendom, belägen å Kungsholmen, straxt invid Stockholms stad, och hvarest för närvarande finnes ett högre läroverk för artillerivetenskapen, skall först hafva tillhört kongl. rådet Bengt Skytte, hvilken erhöll den till betesplats och låtit bebygga densamma. Kapiten Mårten Triewalds enka ägde detta ställe på 1750-talet, då det inköptes i riksrådet grefve C. F. Scheffers namn, och en porslinsfabrik här anlades af ett intressentskap. År 1759 utfärdade kommerse-kollegium, på konungens året förut gifna befallning, privilegium för doktor Johan Eberhard Ehrenreich och dess bolag, att fortsätta fabriken "till förfärdigande af hvarjehanda äkta, så väl som oäkta, porsliner och stenkäril, med flera dermed gemenskap ägande arbeten, dels af Ehrenreich af nyo uppfundne, dels märkligen förbättrade", och stadgades i detta privilegium, i anseende till verkets grannlaga beskaffenhet och den dermed erforderliga hemlighet, att denna fabrik, med alla dess ugnar och verkstäder, voro frikallade från all slags visitation, och att arbetarne skulle, inför hall- och manufaktur-rätten, aflägga tysthetsed, efter visst föreskrifvet formulär. Denna fabrik, hvars tillverkningar icke saknade godhet och vackert utseende, anlades med dryga kostnader, men bar sig icke i längden. En stor del af aktierna såldes på stadsauktion, på 1780-talet. Sedan riksrådet frih. Liljencrantz blifvit innehafvare af aktierna sålde han egendomen och fabriken 1782, till Rörstrands fabriksägare, korporalen vid kongl. lifdrabant-korpsen Nordenstolpe, efter hvars, året derpå timade död, arfvingarne fortsatte att drifva fabriken, dock lamt, till dess de 1788 alldeles nedlade den. Marieberg uthyrdes sedan af nämnde arfvingar till en anläggning af kattunstryckeri, och till kassern åt de under kriget hitkomne Ryska fångarne. År 1796 försålde de egendomen till Stockholms stad, som sedan afstod den till kapiten-mekanikus Carl Apelqvist (se detta ord) för 8,500 R:dr, hvilken här anlade en mekanisk spinnmaschin och gjorde äfven ett anbud till kronan, att på egen bekostnad hitflytta styckgjuteriet från Stockholm, hvilket med vissa vilkor antogs. År 1811 försåldes Marieberg till kronan. Dåvarande general-fälttygmästaren och chefen för artilleriet, generol Cardell (se detta ord) grundlade derstädes, samma år, på statens bekostnad en militärskola för artilleriets yngre officerare. Genom ett kongl. bref föreskrefs, såsom vilkor för erhållande af löjtnantsgrad vid artilleriet, att med approbation hafva genomgått examen vid högre artilleri-läroverket. År 1832 erhöll läroverket den utvidgning, att, jemte artilleriets officerare, officerare af ingeniör-korpsen samt den öfriga arméen och flottan fingo tillstånd att begagna undervisningen härstädes, för att undergå examen vid läroverket, i likhet med hvad för artilleriets officerare varit föreskrifvet. Till erhållande af löjtnantsgrad vid ingeniör- och topografiska korpserna samt till inträde i generalstaben, erfordras att vara examinerad vid detta läroverk. Högste styresman är general-fälttygmästaren och under honom kommenderas läroverket af en befälhafvare, som vakar öfver disciplin, undervisning och ekonomi. Lärare och repetitörer förordnas af general-fälttygmästaren; de senare att biträda vid undervisningen i de ämnen chefen pröfvar lämpligt samt i ändamål att i de ämnen, de sjelfva önska, få tillfälle att vidare förkofra sig. Hvar tredje höst antagas nya elever till ett antal af 47, neml. 22 af artilleri, 2 af ingeniörkorpsen samt 23 af öfriga arméen och flottan. Likväl beror det på general-fälttygmästaren, att närmare bestämma detta efter omständigheterna. För inträde vid läroverket erfordras, att nöjaktigt hafva bestått uti en förut anställd pröfningsexamen. Eleverne erhålla fri inqvartering, servis och sjukvård. Vid läroverket finnes en undervisnings-kommitté, med befälhafvaren till ordförande. Undervisningen är dels theoretisk, dels praktisk. Till den förra höra föreläsningar, repetitioner samt problems-öfningar; till den senare kemiska laborationer och fysiska experimenter, äfvensom artilleri, fortifikations och topografiska öfningar, fäktning och gymnastik, resor till krutbruk och gjuterier, samt besök uti artilleriverkstäder, fabriker, veterinärstall, m. fl. inrättningar. Lektionerna ordnas, så vidt möjligt är, så, att endast förmiddagarna dertill behöfva användas, dock med undantag af praktiska öfningar, för hvilka tiden bestämmes genom serskildta föreskrifter. De officerare, som besöka Marieberg i ändamål att der genomgå de stadgade lärokurserna, erhålla af staten fyllnaden i 300 R:dr B:ko lön, i händelse de icke förut äro innehafvare af lön, belöpande sig till denna summa. Omkring 4 till 500 R:dr B:ko för året anses såsom minimum för elevernas lefnadskostnad vid Marieberg. Läroverket äger af statsmedel ett anslag af något öfver 12,000 R:dr B:ko.

Mariebergs eller **Wårfrubergs** kloster skall varit beläget uti Norbergs socken af Westmanland,

vid sjön Noren, icke långt ifrån Norens by, på Kapellsbacken, der äfven märkes en källa, *Helig Kors källa* kallad. Detta kloster har varit af Bernhardiner-orden. Under klostret har lydt den s. k. *Munktäckten*, vester om sjön Noren.

Mariebo, ett kloster, som skall varit beläget i Skenninge och blifvit anlagdt 1272. Det kallades Mariebo, emedan det helgades och invigdes åt jungfru Maria; men har äfven blifvit benämndt med åtskilliga andra namn, såsom: *S:t Augustins*, *S:t Ingrids*, *S:t Mårtens*, *S:t Britas* och *S:t Olofs* kloster. Detta kloster var utmärkt rikt begåfvadt. Det afbrann år 1531.

Marieby, annex till Brunflo, beläget i Jemtlands läns norra fögderi, 2 mil S.V. från Öresund. Har blifvit kallad lilla Marieby till skillnad från en socken af samma namn i Sunne pastorat, som nu kallas Marby. Kyrkan, af sten, är mycket liten, ligger endast $\frac{1}{4}$ mil ifrån Brunflo. Socknen innefattar 8$\frac{3}{4}$ mtl. och har 320 invånare. Dess areal är upptagen under moderkyrkans. Adr. Östersund.

Mariebönen. Se: *Klämtning*.

Mariedal, 4 mtl. säteri i Ofva socken af Westergötbland, har fordom hetat *Söderbo* och tillhört slägten Stålhandske, samt innehades sedan af grefliga slägten De la Gardie. Säteriet skall fordom, i anseende till sin vackra och behagliga belägenhet, burit namn af *Gudvalla* eller *Guddala*; men då Ofva kyrka år 1668 blef reparerad på riksdrotset, grefve M. G. De la Gardies bekostnad, skall hans husfru, furstinnan Maria Eufrosina gifvit säteriet namn af Mariedal. Det har sedermera tillhört slägterne Lilje, Ekeblad, Piper. Här finnes en prydlig karaktersbyggnad af sten, stor trädgård med växthus; persikohus, m. m. Under säteriet höra skog af barr och löfträd, utgörande 500 tunnl., 24 dagsverkstorp, mjöl- och sågqvarn, samt tvenne andra qvarnar, vid Störbo och Dala. Vid sistnämnde ställe blef på 1770-talet anlagd en stångjernshammare med 2 härdar, men hvilka äro borttagne och förenämnda såg och qvarn i stället uppbyggde. Vid Mariedal har majoren grefve G. Piper år 1826 uppfördt ett rymligt och vackert skolhus för vexelundervisningen. Här är äfven gymnastikinrättning. Gudvalla kloster skall varit beläget vid säteriet Mariedal.

Mariefred, en liten uppstad i Södermanlands län, emellan Strengnäs och Södertelje, vid en vik af Mälaren, 6$\frac{3}{7}$ mil landvägen och 6 mil sjövägen i vester ifrån Stockholm, hör till femte klassens städer och har vid riksdagarne N:o 65. Anläggandet af Gripsholm, hofvets vistande derstädes, sedermera klosterinrättningen och ändtligen slottets uppbyggande af Gustaf Wasa, gaf första anledningen till bosättning, isynnerhet i grannskapet af Mariefreds kloster. (Se nedanföre). De ökade sig med åren, så att stället blef en köping eller handelsplats, kallad Mariefred, och hade denna egenskap under Erik XIV:s och Johan III:s tid. Hertig Carl skänkte köpingen genom bref, dateradt Nyköping d. 24 April 1590, torpet Sämskeboda, mot utgörandet af några dagsverken. Den 12 Juni 1605 erhöll Mariefred stadsprivilegier, hvilka stadfästades genom åtskilliga bref under de följande regeringarne, till och med Gustaf III:s tid. Stadens bebyggande i det skick den nu är, tillhör sistnämnde tid. Konungens hofmän uppförde derstädes flere hus. Förut funnos här ej annat än låga envåningshus, alla försedda med torftak, deremot äro nu de flesta, en del vackra, tvåvåningshus, alla tegeltäckta, så att ej ett enda med torftak återstår. Gustaf III:s önskan att upphjelpa staden, visar sig isynnerhet då han, genom resolution 1782, eftergaf staden alla kronan tillkommande så väl ordinarie som extra inkomster under tio år, att derigenom kunna uppbygga offentliga hus. Sålunda uppbyggdes rådstugan, ett vackert tvåvåningshus vid torget, år 1784, enligt hof-intendenten grefve Cronstedts ritning. Mariefred har haft sin blomstringstid. Kongl. hofvets vistande under Gustaf III:s tid bidrog i sin mån dertill; men isynnerhet var det anläggandet af bränneriet, som befordrade stadens välstånd. Denna olyckliga inrättning tog sin början 1777, enligt kontrakt med general-löjtnanten, frih. Duvall och brukspatronen J. D. Wahrendorff, hvilka åtogo sig att med egna medel uppbygga det, samt vid arrendets slut utan lösen lemna det med inventarier i löst och fast, som det då befanns, till Kongl. Maj:t. Detta bränneri afbrann 1780; men det uppbyggdes straxt derpå ännu större. Huset var 98 alnar långt, med 30 alnars flyglar mot gården samt utbygge mot Gripsholms slott. Der funnos 29 pannor, 3 laggpannor inberäknade, från 1,200 till 3,000 kannors rymd hvardera, hvilka kunde afverka 76 tunnor dagligen, eller omkring 18,000 tunnor årligen. Sex pumpar uppdrogo 80,000 kannor vatten om dagen. Flera stora hus uppfördes för mältning, bryggning, för en hästqvarn, m. m. Det utgjorde en brännvinskoloni; ty 280 personer, såsom tillhörande det kongl. bränneriet, voro mantalsskrifne i Mariefred. Icke mindre än 15 krogar funnos 1787 i den lilla staden. Genom konung Carl IX:s bref 1605 erhöll staden frihet att besöka alla inrikes, men ej utrikes hamnar, samt att bygga sågqvarnar i Finviken. Troligen har den förut haft om händer transporten af Åkers och Skepstads samt öfrige bruks malmer och jern, emedan borgerskapet i Mariefred år 1727 klagade hos regeringen, att Skepsta bruks ägare sjelf inrättat en lastageplats vid Lägsta, hvarpå Kongl. Maj:t ej gjorde afseende, emedan bruken ej kunde förmenas föra sina varor på hvad sätt de behagade. På 1780-talet hade staden 3 jakter om 2 till 300 läster, 1828 funnos der 2 om 30 läster. Nu finnas 3 fartyg tillsammans af 46$\frac{1}{2}$ läster. Stadskyrkan grundlades 1620, af enkedrottningen Christina, Carl IX:s gemål, på det fordna klostrets ruiner, och blef färdig 1624. Förut var Kärnbo så väl Mariefreds som socknens kyrka. Då staden brann 1682 förstördes äfven stadskyrkan, och man nödgades åter hålla gudstjenst i Kärnbo, ehuru den under tiden förfallit. Stadskyrkan uppbyggdes åter af Hedvig Eleonora 1701. Sedermera har Kärnbo förfallit till en ruin. Staden och landtförsamlingen

hafva gemensam pastor, hvilken tillika är slottspredikant på Gripsholm. Taxinge socken utgör dess annex. Pastoratet är regalt patronelt af 2 klassen, på så sätt, att Kongl. Maj:t, såsom ägare af slottet, innehar patronatsrätten. Staden ligger aflägset från landsvägen, kan ej räkna på betydlig landthandel, och har ganska få exportartiklar. Förut uppehölls den af inrättningarne i dess grannskap. Jordbruket utgör en hufvudnäring. Staden har 2,560 tunnl. jord. Den styres af en borgmästare. Antalet af hus och tomter är 74. Vapnet är jungfru Marie bild. En vexelundervisningsskola stiftades här af Gripsholms f. d. fabriksbolag. Folkmängden uppgår till 560 personer. Marknad hålles här i September månad.

Mariefreds kloster anlades af riksföreståndaren Sten Sture d. ä., på hemmanet Gamlegårdens ägor och på samma ställe der Mariefreds stadskyrka nu är belägen. Klostret stiftades 1491, för munkar af Karthusianer-orden, med rådets och ständernes samtycke; men det dröjde flera år med verkställigheten, emedan Stures systerson, Erik Johanson Wase, som var hans arftagare, ej genast förmåddes bifalla, att arfgodsen skulle bortgifvas dertill. Sedan han slutligen gjort detta, utkom riksföreståndarens bref, dat. Nyköping d. 13 Dec. 1498, om Mariefreds kloster, hvartill då skänktes Gripsholm med underlydande gods, likväl med det vilkor, "att om klostret för några sakers skull icke kunde blifva vid magt, skulle Gripsholm med allt hvad derunder lydde återkomma till dess rätta arfvingar." Detta kloster invigdes d. 16 Febr. 1504, af erkebiskop Jakob Ulfsson Sparre, helgades åt jungfru Maria och kallades *Monasterium Pacis Marianum*, eller *Pax Mariæ*, hvarefter staden sedermera blifvit benämnd Mariefred. Dagen efter klosterinvigningen begrofs Sten Sture derstädes; men då klostret blef förstördt, flyttades hans lik till Kärnbo, derifrån det 1577 åter upptogs och fördes till Strengnäs domkyrka. Då ofvannämnde erkebiskop afsade sig embetet, ingick han i detta kloster och begrofs här 1522. Hans lik flyttades sedan till Upsala domkyrka. På riksdagen i Wadstena 1526 återfordrade Gustaf I Wadstena, jemte Gripsholm. Munkarne, som insågo att motstånd var utan ändamål, afstodo det frivilligt och utfärdade ett öppet bref derpå onsdagen efter Palmsöndag 1526, underskrifvet af biskopen i Strengnäs Magnus Sommar, och riksrådet Michael Nilsson (Krumme). Konungen erbjöd munkarne att flytta till Juleta, men de valde heldre att återgå till samhällslifvet. Klostret blef nedrifvet, en del af materialerna begagnades till slottsbyggnaden.

Marieholm, kungsgård, 2 mtl., boställe för landshöfdingen öfver Skaraborgs län, beläget i Lexbergs socken, helt nära Mariestad, har en vacker sätesbyggning med tvenne flyglar. Dessutom stå här två flyglar på hvardera sidan af gården, och i stället för den af timmer varande kansliebyggnaden, blefvo år 1813 tvenne stenhus uppförda midt emot karaktersbyggningen. I det ena finnes landskansliet och landskontoret, och i det andra länets räntteri och landtmäteri-kontor. Alla dessa hus, jemte en prydlig trädgård, äro anlagde på en holme, bildad af ån Tidan, vid dess utlopp i Wenern, och skilda från Mariestad endast genom östra grenen af denna å. Kungsgårdens ägor, jemte alla byggnader för gårdsbruket och ladugården, äro utom denna holme. I äldre tider kallades den *Tunaholm*, och var derpå beläget ett säteri af samma namn, som blifvit sammanbygdt af trenne hemman: Gamlegård, Annangård och Haborstorp. Tillföll 1560 konung Gustaf I. Det är förmodligen från denna tid Tunaholm blifvit ansedt för kungsgård eller kronosäteri. Efter konungens död föll det på hertig Carls lott. Han lät här uppbygga ett ansenligt hus af timmer, vid samma tid som han anlade Mariestad. Huset qvarstod till 1724. Hertigen kallade stället Marieholm, efter sin gemål, och vistades här stundom med henne. År 1660, då landshöfdingen Thord Bonde tillträdde länets styrelse, blef denna kungsgård anslagen till landshöfdinge-boställe. Skaraborgs län erhöll ej förr än i början af 1660-talet sina landshöfdingar, hvilka bott i Skara, till dess samma stad år 1611 brändes af Danskarne, derefter på Göthala, och näst före 1660 på Höjentorp, hvarefter flyttningen skedde till Marieholm. Den 16 Febr. 1831 öfversvämmade Tida-ån så hastigt och uppsteg i trädgården och husen härstädes, att landshöfdingen med sin familj måste flytta undan till staden.

Marieholm, jernbruk, i Åsenhöga socken af Jönköpings län, anlagdt 1839 af nuvarande ägaren A. Wingård, hvilken, oaktadt blind, ledt denna anläggning. Bruket har 2 härdar och 1,200 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, som skeppas på Götheborg. Hammarskatten utgöres med 12 skepp:d. Här finnas flere antagne och privilegierade arbetare under Husqvarna gevärsfaktori, och en stor mängd bland allmogen föder sig genom ståltrådsdragning. Brukets stämpel är MH sammanbundne.

Marielund, egendom i Upland. Se: *Funbo*.

Marienburg, hufvudstad i Polska Preussen. Hit fördes Jakob De la Gardie och Carl Gyllenhjelm, då de sökt rädda sig från sin fångenskap i Rawa och ville fly undan till Breslau; men ertappades.

Marienwerder, träffningen häremellan och Stum, ägde rum d. 17 Juni 1629, emot de förenade Polska och kejserliga trupperne, under Koniecpolskys och Arnheims befäl. Under striden kom Gustaf Adolf ibland några Kroater, och blef af dem tillfångatagen. En Svensk ryttare, som märkte detta, närmade sig konungen och räckte honom obemärkt en pistol, sägande: "Se der kamrat!" konungen fattade genast pistolen och jagade kulan genom den ena Kroaten, slog den andra med kolfven i ansigtet, samt gjorde sig fri med ryttarens bistånd; men blott för ett ögonblick, ty en annan Kroat fattade tag i konungens bälte och drog honom med sig, så att han icke hade annan utväg, än att vränga bältet öfver hufvudet, hvarvid han förlorade hatten, men kom äfven derigenom lyckligen lös. Straxt derefter blef konungen ytterligare angripen af en tredje Kroat, hvilken fasthöll

hans högra hand och med den andra lyfte sabeln till dödshugget; men i samma ögonblick kom öfversten Erik Soop, och sköt Kroaten genom bröstet, hvarefter han med sina Westgötha-ryttare betäckte återvägen för konungen. Då denne om aftonen samtalade med sina generaler, angående affären, sade han: "Aldrig har jag varit uti ett hetare bad! Dock fägnar det mig, att jag dervid fått göra bekantskap med kejserlige trupperne." Svenskarne togo väl i denna träffning 19 fiendtliga fanor; men förlorade sjelfve 11 samt 10 kanoner, jemte slagfältet.

Marie Psaltars bröderskap stiftades år 1501, på Maria bebådelsedag, af biskopen doktor Conrad Rogge, uti S:t Eskils kapell i Strengnäs. Sex prester, klädde i skinnkläder, skulle sjunga jungfru Maria till ära, på alla dagar i veckan, undantagandes lör- och söndagen, ifrån då "först kommande påsch til Domedagen." Han föreskref dem hvad underhåll de derföre skulle åtnjuta, och de många reglor de härvid hade att iakttaga.

Mariestad, en uppstad i Skaraborgs län, med vacker belägenhet på högra stranden af Tida-ån, der denna utfaller i Wenern, 31 ½ mil V.S.V. från Stockholm. Den intager en vidd af ungefär 31 tunnl., hvarpå finnas 119 hus och tomter, serskildt uppskattade till 221,063 R:dr, samt tillhopa med jordägor och derå varande lägenheter, till 321,550 R:dr. Staden anlades af hertig Carl, sedermera konung Carl IX. Den 4 Jan. 1582 lät hertigen kungöra de förmåner af åker, skog, mark, fiske och de handelsfriheter, som han ville förunna denna nya stad. Då redan år 1583 åtskilliga invånare nedsatt sig härstädes, lät hertigen utfärda privilegier för samma stad, förut kallad *Ny Stad,* d. 9 Okt. sistnämnde år, och gaf den då namnet Mariestad, efter sin gemål, Maria af Pfaltz. År 1593 blefvo, på hertigens befallning, rå och rör lagde emellan staden och kringliggande byars ägor. Mariestad blef år 1653 gifven till grefskap åt Lars Kagg. Stadskyrkan grundlades 1593 och byggnaden fulländades 1602; den invigdes 1625 och kallades Maria, afbrann tillika med staden 1693, men blef genom Carl XI:s frikostighet åter upprättad. Den var ifrån början och till 1646 domkyrka för den superintendentia, som hertig Carl stiftade af Wermland, samt Wadsbo och Walla härader i Westergöthland. Ifrån samma tid räknar den härvarande lägre trivialskolan sin ålder; den utgjorde då ett gemensamt lärosäte för Wermlands och en del af Westergöthlands ungdom. Kyrkan lärer vara en ibland de första i riket, der man öfvergifvit det Göthiska byggnadssättet, med pelare under hvalfven; hon täflar i storlek och skönhet med de förnämsta i riket. Efter den vådeld, som 1693 öfvergick staden, blef den anlagd i sitt nuvarande skick, med räta gator, efter ordentligare plan än förut, samt indelades i tomter. Från vestra sidan af staden går en bro öfver Tida-ån till landshöfdinge-bostället *Marieholm* (se detta ord). Staden hör till fjerde klassen af rikets städer och har N:o 34; den styres af en borgmästare. Vapnet är en oxe, som stiger upp ur en ström. Folkmängden utgör något öfver 1,600 personer. Inom näringarne röjer sig icke någon förkofran eller tilltagande välmåga. Sedan längre tid tillbaka befinna sig handtverkerierna i samma skick, inskränkta till det mest vanliga och behöfliga. De tillfällen till fabriksanläggningar o. dyl., som Tidaån, med sina vattenfall, i stadens grannskap erbjuder, hafva icke, under de senare åren, framkallat några industriföretag. Åtskilliga förut befintliga fabriker har man nödgats nedlägga, så att för närvarande blott tvenne snusfabriker finnas härstädes, med ett uppgifvet tillverkningsvärde af 2,648 R:dr. Stadens handel är äfven föga betydlig. Till någon del drifves den med kringliggande orters alster; men för det mesta med saltvaror, specerier och kramgods, hvilka hemtas från Götheborg och afyttras inom orten. För spannmål finnes ringa afsättning, utöfver hvad stadens invånare deraf kunna förbruka, och trädvaruhandeln, som på Götheborg kunde vara lönande, inskränker sig sjelf genom aftagande skogstillgångar. Lika obetydlig som stadens handel är äfven dess sjöfart, för hvilken underhållas 8 små fartyg af 16 till 17 lästers drägt. Mer än fem fot djupgående fartyg kunna icke lasta vid stadens hamnbro, utan måste in- och utlastas på redden, nära 2,000 alnar från sjöbodarne, och varorna dit till- och afföras på lastpråmar. Stadens 22 handlande erlägga för sin rörelse 361 R:dr i bevillning; deras samfäldta, till taxering uppgifna inkomst skulle således icke uppgå till mer än 7,220 R:dr, eller öfverhufvud 328 R:dr för hvar handlande. Stadens jord är bördig och skötes med omsorg. Den anses svarande mot 3 mtl. och innehåller 1,674 tunnl., samt uppskattas i värde till 64,376 R:dr, utom mjölqvarnarne och pappersbruket. En stor del af stadens mark är, mot årlig skatt till stadskassan, upplåten åt de flera på denna mark uppförda lustställen och lägenheter, hvilka serskildt äro uppskattade till 26,000 R:dr. På den återstående, staden behållna jorden, kan åkerbruks- och ladugårds-afkastningen anses motsvara omkring ⅓, högst hälften af invånarnes behof. Stadens allmänna läroanstalter bestå af en trivialskola och en Lancasterskola. Den förra har en rektor och tvenne kolleger, till hvilkas aflöning äro anslagne 170 tunnor kronotiondespannmål, samt den närbelägna Lexbergs socken såsom prebende. I den senare lönas läraren med räntan af den af konung Carl XIV Johan förärade fond. Länslasarettet och kurhuset intaga nu det fordna kronobränneriets ansenliga och rymliga stenhusbyggnader. Sedan år 1841 finnes här bildadt ett brandstodsbolag till försäkrande af hus och lösören. Redan vid första årets utgång hade från landet inkommit 14,500 godkända försäkrings-uppgifter, på tillsammans 16,665,500 R:dr, och vid 1843 års slut hade ansvarighetssumman stigit till 19,622,230 R:dr. Vid samma tid hade Mariestad deltagit, i det för städerna i riket gemensamma brandstodsbolaget, med en försäkringssumma af 308,940 R:dr, som med nära 50 proc. öfverstiger det värde hvartill staden blifvit till taxering upptagen. Mariestad har en sparbank, äfvensom Öre-

bro privatbank härstädes har ett afdelningskontor. Mariestads församling utgör ett regalt pastorat af 1 kl., med socknarne Ullerfva och Ek till annexer. Nära kyrkan, men utom staden, ligger det vackra lustställe *Carlsholm* med sin, på tvenne sidor, af Wenern kringflutne park, och i söder, längs stränderne af Tida-ån, finner man *Carlsfors* qvarnar, *Cathrinefors* pappersbruk samt flere välbyggda gårdar och landtställen, mellan hvilka bördiga sädesfält, ängar och skogslundar utbreda sig öfver de vackra och trefliga omgifningarne. I staden hålles marknad i Januari, Juni och September månader.

Mariestads län. Se: *Skaraborgs län.*

Marin, Fredrik, född på Kårebergs gård i Halland d. 27 Febr. 1772, tjenstgjorde på örlogsflottan 1790, promoverades i Lund 1797, blef lasarettsläkare i Strömstad 1806, sedan provinciallläkare i Uddevalla och intendent vid Gustafsbergs brunns- och bad-inrättning, hvilken han satt i sitt närvarande goda stånd. Professor, R. af W. O. Död d. 13 Okt. 1834. Har utgifvit åtskilliga skrifter i läkarevetenskapen, till det mesta tryckta i Svenska läkare-sällskapets handlingar. Hans son,

Marin, Otto, född i Strömstad 1805 d. 2 Dec. och förklarad för medicine doktor, utan promotion, 1834, blef samma år garnisons- och sjukhus-läkare på Carlsborg, der han, angripen af en långvarig sjuklighet, har blifvit bekant genom en skriftvexling i tidningarna, hvari han beklagar sig öfver den mindre grannlaga behandling han erfarit af befälet. Död 1847.

Marina, dotter af Erik, Waldemars son, förmäldes 1285 med Rudolf, grefve af Diepholt.

Marin-regementet. Genom kongl. brefvet af d. 28 Nov. 1845 förändrades det dittills varande sjöartilleri-regementet sålunda, att det erhöll benämningen *marin-regemente,* dock med bibehållande af sin rang och tur inom flottan och armén. Både under-officerare och soldater befriades från skyldigheten att känna artilleri-exercisen och examineras deri, samt att förrätta artilleri- och laboratorii-arbeten vid stationen. De under-officerare som förut kallades konstaplar, fingo titel af sergeanter och under-konstaplarne af furirer. Regementet består af 1 öfverste och sekundchef, 1 öfverste-löjtnant, som är förste bataljonschef, 2 majorer som äro befälhafvare för andra och tredje bataljonerna, 9 kapitener med öfrigt befäl för kompanierna och 800 man soldater.

Marinus de Fregeno, en af Romerska stolens tjenare, som på 1460-talet besökte Sverige, för aflatskrämeri. Han vistades äfven på Gottland, derifrån han utfärdade aflatsbref åt abbedissan i Askeby kloster, år 1462, samt åt abbedissan i Wreta kloster, med alla dess priorinnor och nunnor till ett antal af 32. Det sigill han begagnade upphittades i medlet af förra århundradet, på vägen emellan Roma kloster och Wisby. Han ansågs för "et omätehigt Slukop, den argaste girigbuk och folkskinnare"; men allt hvad han skrapat ihop, det tappade han till en del bort, en del blef bortstulen, och äfven konungar och furstar återtogo en del. Marinus blef biskop i Camin, gjorde sig så hatad, att Greifswaldarne förföljde honom ända in i kyrkan och kastade sten och smuts på honom. Han for till Rom att klaga och väntade sig en kardinalshatt, för sina utståndna lidanden; men "blef bedragen, död af sorg och snöpligen begrafven."

Mark är en i några länder ännu bruklig, och fordom allmänt antagen, vigtsenhet, hvaraf dock finnes tvenne olika slag, neml. *Kölnisk* och *Troisk,* af hvilka den förra, som är $\frac{1}{20}$ tyngre än den senare, användes hos oss, äfvensom i Danmark och Tyskland, såsom mynt- och guldvigt, den senare deremot fordom i Italien, Frankrike, Holland, Brabant och Flandern. Den Kölniska marken motsvarar $\frac{2192}{4428}$ eller nära $\frac{1}{2}$ skålp:d viktualievigt. I dagligt tal kallas dock detta senare ofta mark, och i det af vetenskaps-akademien föreslagna nya vigtsystemet är viktualie-skålpundet, under namn af mark, antaget såsom enhet. Marken utgjorde fordom äfven enheten uti flere länders myntsystem, och dermed förstods då en mark fint silfver eller s. k. lödig mark; man beräknade metallens värde efter vigt och betalade med silfverstycken. Egentlig myntning känner man icke med visshet i Sverige före Folkunga-perioden. Måhända lät dock Olof Skötkonung slå mynt. Marken indelades i *öre;* detta återigen i *örtugar* och örtugen i *penningar.* En mark var åtta öre, ett öre tre örtugar, en örtug sexton penningar i Göthaland och åtta i Svealand; ty landskaperna hade olika beräkning. Man får dock icke tro att markens värde beständigt svarade emot ett silfverstycke om en marks vigt. Långt derifrån var det stor skillnad emellan en *mark lödig,* eller verklig silfvermark, och en *mark räknad,* eller sådan som den förekom i allmänna lifvet. Myntförsämringar och försök att återställa myntets rätta halt och värde voro icke ovanliga under medeltiden, till hvilken period denna mynträkning egentligen hörer, så att detta värde i alla länder snart blef endast nominelt och nedgick i olika länder ganska olika, ty då det uti den Engelska marken, pund sterling, bibehållit sig vid omkring hälften, enär den motsvarar 4 R:dr 3 sk. 4 r:st specie, eller nära 8 lod fint silfver, så har det i Hamburger-marken (kurant) nedgått till $\frac{1}{32}$, 12 sk. 10 r:st specie, eller vid pass $\frac{1}{2}$ lod fint silfver, samt utgjorde hos oss vid uppbörandet af markräkningen, endast 2 sk. eller nära $\frac{1}{8}$ qvintin fint silfver, d. v. s. $\frac{1}{192}$ af det ursprungliga, och om jemförelsen fortsättes intill den sista realisationen, så befinnes den räknade markens värde hafva nedgått ända till $\frac{1}{324}$ af det ursprungliga. Huru denna myntförsämring hos oss småningom fortgått inhemtas af följande tabell:

Under	År						
Ol. Skötkonung	1000	räknades	1	M:k löd.	för	1	M:k.
Sverker	1140	d:o	1	d:o	„	$1\frac{1}{2}$	„
Waldemar ...	1260	d:o	1	d:o	„	2	„
Magn. Ladulås	1282	d:o	1	d:o	„	3	„
Magnus Smek	1350	d:o	1	d:o	„	$4\frac{1}{2}$	„
Erik XIII ...	1403	d:o	1	d:o	„	6	„
Densamme...	1424	d:o	1	d:o	„	8	„

Sten Sture d. ä.	1480	räknades	1	M:k löd.	för	11 $\frac{1}{3}$ M:k.
Christian II . .	1520	d:o	1	d:o	„	12 „
Densamme . . .	1521	d:o	1	d:o	„	51,69
Gustaf I	1527	d:o	1	d:o	„	24 M:k.
Densamme . . .	1537	slogs af	1	d:o		25,6 „
Densamme . . .	1542	d:o	1	d:o		35 „
Johan III . . .	1585	räknades	1	d:o	för	128 „
Sigismund . . .	1592	d:o	1	d:o	„	32 „
Gust. II Adolf	1625	d:o	1	d:o	„	48 „
Carl XI	1664	slogs af	1	d:o		53,274
Densamme . .	1675	d:o	1	d:o		76,8 „
Carl XII . . .	1715	d:o	1	d:o		96 „
Adolf Fredrik	1752	räknades	1	d:o	för	98,66 „
Densamme . .	1764	d:o	1	d:o	„	256 „
Gustaf III . . .	1777	d:o	1	d:o	„	192 „
Gust. IV Adolf	1800	d:o	1	d:o	„	288 „
Carl Johan . .	1830	d:o	1	d:o	„	524,555.

Märkligt nog bibehåller sig markräkningen ännu i vissa trakter af vestra Sverige, t. ex. Halland. Marken beräknas der efter 8 styfver eller 2 sk. r:gs. Således får man der höra nämnas 3, 9, 15 och 20 mark, o. s. v. Tre mark är det minsta och 20 det högsta i denna räkning. För mindre eller större summor begagnas benämningarne styfver, daler, riksdaler och skillingar.

Mark, ett härad af Elfsborgs län, öfverlemnades åt hertig Erik, son af konung Waldemar och hans svägerska, klosterjungfrun Jutha, för hans anspråk på Svenska kronan. År 1388 erhöll drottning Margaretha detta härad, genom Bo Jonssons testaments-exekutor Algot Månsson Sture, som innehade det för hans räkning. År 1569 gjorde Danskarne ett inbrott i detta härad. Konung Johan III ryckte derföre emot dem, för att försöka ett slag; men när han kom $\frac{1}{2}$ mil nära fiendens läger, flydde Danskarne om natten i tysthet öfver gränsen. Svenskarne förföljde dem i två dagar. — Linodlingen skötes här i stort och med omsorg och tillverkas deraf väfnader till betydligt afsalu; denna tillverkning har drifvits isynnerhet sedan år 1700, och kallas den i landsorterne, af dem som handla dermed *Marbo-lärft.* Valkar och vadmals-stampar finnas flere här, hvaraf några större årligen stampa omkring 200,000 alnar vadmal. Dessutom drifves här betydlig bomullsväfnad, synnerligast vid *Rydboholms* mekaniska konstväfveri (se detta ord). Häradet innefattar följande socknar, neml.: Seglora, Fritsla, Kinnarumma, Skepphult, Örby, Kinna, Thorestorp, Öxabäck, Ellekulla, Kungsäter, Gunnarsjö, Grimmared, Skedeskamma, Istorp, Öxnevalla, Horred, Sätila, Hysna, Berghem, Hajom, Surteby, Kattunga, Fotskäl och Tostared, hvilka tillsammans utgöra 502 $\frac{1}{6}$ mtl. med 27,642 invånare. Häradets areal utgör 258,833 tunnl., af hvilka 27,926 äro sjöar och kärr. Jemte Wedens och Bollebygds härader utgör detta härad en domsaga och ett fögderi.

Marka, annex till Gökhem, beläget i Wilske härad af Skaraborgs län, $\frac{1}{4}$ mil V. från Falköping. Kyrkan är mycket gammal. Socknen består af 19 $\frac{1}{8}$ mtl. och har 501 invånare. Dess areal utgör 4,536 tunnl., af hvilka 360 äro sjöar och kärr. Adr. Falköping.

Marka dräng, dalers skada, ett gammalt Svenskt ordspråk, hvarmed betecknas, att en dålig tjenare gör ofta mer skada än hans lön är värd.

Markaryd, en socken med Hinneryd, belägen i Sunnerbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 10 $\frac{1}{4}$ mil S.V. från Wexjö. Kyrkan af sten, är uppförd på 1400-talet, sakristian tillbyggd 1722 och tornet, af sten, 1795. Från påfviska tiden finnes här en gammal altartafla, föreställande ett skåp med åtskilliga bilder, såsom: S:t Dorothea, S:t Steffan, S:t Brigitta, S:t Johannes, Kung Björn på Håga, Jungfru Maria, S:t Olof, S:t Catharina, S:t Barbara, S:t Sigfrid och S:t Johannes Baptista. Markaryd har fått sitt namn af märke och ryd, gränsmärket mellan Svenska och Danska landskaper i fordna tider. *Laga*-ån, som upprinner från Dumbemosse i Mo härad, går 1 mil genom socknen, och gör vid gården Torp ett djupt fall, kalladt *Majenfors,* samt infaller der i Knäreds socken. Flere smärre sjöar finnas, utan någon betydenhet. I denna socken märkes: *Ulfsbäck,* $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan, vid Laga-ån med vacker omgifning af löfträd, bördiga ängar och sädesfält. Var förut kungsgård med en skans vid hemmanet Hylte, kallad *Hylte skans,* hvilken skans, på Carl XI:s befallning förstördes af Sunnerbo härads allmoge 1686. Ulfsbäck blef väl prestgård; men likväl så, att konungen bodde der, då han uppehöll sig i denna gränsort. Åren 1613, 1619 och 1624, vid mötet emellan de Svenska och Danska fullmägtige i Knäreds socken i Halland, vistades konung Gustaf II Adolf i Ulfsbäck. År 1629 hade konungen här ett sammanträde med konung Christian IV af Danmark. Till minne af detta sammanträde finnes på gården upprest en sten, kallad *Kungastenen,* och uti en mindre byggnad äro dessa konungars bilder förvarade, hvartill nuvarande kyrkoherden, prosten Theolander, förenat Carl XIV Johans porträtt. Stenen, som är 6 $\frac{1}{4}$ aln lång, 3 $\frac{1}{4}$ aln bred, samt $\frac{1}{3}$ aln tjock, har blifvit upprest, sedan den förut undergått huggning och slipning, samt är försedd med inskrift. Under året 1678 var konung Carl XI tvenne gånger på Ulfsbäck. — Vid Bråthult ligger *Thimsfors* spikbruk, med tobaksfabrik och qvarnar, tillhörigt löjtnant J. J. Thim och bruksinspektoren A. Löfqvist. Nära Ulfsbäck märkes en backe, som kallas *Slottsbacken;* utanför kyrkodörren ligger en runsten. — De s. k. kronbröllopen, som fordom voro öflige öfver hela Sunnerbo, äro nu här afskaffade, sedan nykterhetsföreningar uppstått. I Markaryd nyttjas af qvinfolken samma enkla drägt, som för ett århundrade tillbaka; men karlarne, som vandra omkring med väfskedar, hafva urartat från sina förfäder, så väl i afseende på klädedrägten, som äfven på dialekten. Markarydsbon är af fromt sinnelag, och ledes af kärlek till sin bembygd. Sällan ske giftermål från utsocknar. Skåningar hafva i senare tider inflyttat inom denna socken. Väfskeds-arbete och försäljning deraf utgör Markarydsbons förnämsta sysselsättning och säkraste födkrok. Med väfskedar utvandrar sockenbon och besöker landet från Haparanda till Ystad, genomvandrar Norrige, Fin-

land och Danmark, samt framtränger någon gång ända till Petersburg. Denna handel inbringar tunnor guld, hvilka till det mesta måste användas till föda och kläder. En och annan handlar dock så, att han återkommer med tom säck och tom plånbok. — Socknen innefattar 44$\frac{3}{4}$ mtl. Pastoratet är af 1 kl. och har 4,500 invånare. Markaryds areal utgör 47,883 tunnl., af hvilka 3,080 äro sjöar och kärr. Adr. Laholm eller Wexjö.

Markau, Mårten, född Österrikare, kom 1691 till Stockholm, såsom patient-gesäll hos stadsbarberaren Johan Garling, blef 1701 regements-barberare vid Skaraborgs regemente, med hvilket han gjorde Carl XII:s fälttåg till Pultava, der han blef fången med regementet och qvarhölls i fångenskapen till 1722. Efter hemkomsten återvände han till sin fordna plats, och lärer dött i tjensten 1741.

Markebol är en term, hvilken ofta förekommer i gamla jordeböcker och andra fornhandlingar ifrån medeltiden, och som bibehölls ända in i 16:de århundradet. Det utgjorde ett mått för jordens beräkning och uppskattning, samt betecknar ett så stort jordstycke, hvaraf skattades till konungen en mark penningar. Markebolet innehöll blott odlad jord, och motsvarade ganska nära våra tunnland. Det delades i 8 öresbol, af hvilka åter hvarje var indeladt i 3 örtugsbol, och dessa åter i penningebol. Denna indelning begagnades ännu vid den jordrefning, som konung Johan III lät anställa. Det Norska markebolet var lika med det Svenska. Örelands-benämningen qvarstår ännu i många landsorter, t. ex. i Finland.

Markegång kallas det lagligen fastställda pris, hvarefter räntepersedlar och dagsverken beräknas i penningar. Markegångstaxor funnos redan under konung Gustaf I:s tid, och ursprunget dertill kan uppsökas i ännu äldre dagar. Dessa taxor upprättades dock ej årligen, såsom nu mera, hvilket bruk icke kan till ålder angifvas. Men ett slags markegång kan väl den bestämning kallas, som konung Magnus Ladulås stadga redan innefattar, rörande priset på de varor, hvilka på tavernerier borde hållas resande tillhanda. Markegången blef sedermera allt mera nödvändig, i samma mån kronan fann större fördel, att taga räntornas värde i penningar än sjelfva persedlarne in natura. Markegången är olika på olika orter, och stadgas, för hvarje län, af rikets ständers ombud. Hvarje riksstånd har tvenne ombud i hvarje län, hvilka sammankallas af landshöfdingen i början af November månad, för att bestämma markegången. Hvarje stånds ledamöter hafva tillsammans en röst, och om två stanna emot två om beslutet, skall markegången bestämmas till ett medelpris emellan de två motsatta åsigterna. Besvär öfver deputerades beslut anföres i kammar-kollegium, af enskildta personer eller kammar-kollegii advokatfiskal å kronans vägnar. På det ombuden ej måtte sakna all ledning för sitt omdöme, bör kronofogden för hvarje fögderi, med biträde af trovärdige personer ur alla socknar i fögderiet, uppgöra förteckningar på gångbara priser i orten, och på samma sätt uppgifvas torgpriserna i städerna af deras magistrater. Markegångs-taxan kungöres från predikstolen, och efter den beräknas lösen för kronans räntor, löntagares indelningar och äfven stundom enskildte personers spannmålsräntor, dagsverken, o. dyl. Af alla landskapernas markegång uppkommer riksmarkegången, som är ett af kammarkollegium uträknadt medeltal af de serskildta markegångarne. Under senaste 15 åren, eller från 1834—1848, har riksmarkegångspriset å en tunna spannmål varit: 1834, 6 R:dr; 1835, 6 R:dr 36 sk.; 1836, 6 R:dr 26 sk.; 1837, 6 R:dr 39 sk.; 1838, 7 R:dr 40 sk.; 1839, 8 R:dr 29 sk.; 1840, 7 R:dr 15 sk.; 1841, 7 R:dr 5 sk.; 1842, 8 R:dr 22 sk.; 1843, 8 R:dr 17 sk.; 1844, 7 R:dr 17 sk.; 1845, 5 R:dr 20 sk.; 1846, 8 R:dr 38 sk.; 1847, 9 R:dr 11 sk.; 1848, 8 R:dr 28 sk.

Marker eller **Markerna,** hvilket bör öfversättas med ett af ogenomträngliga skogar och andra naturhinder uppfyldt land, var den gamla benämningen på landskapet Dalsland, hvarföre inbyggarne kallades *Markamänner.* I äldsta skrifter nyttjas äfven benämningen Markland om hela Svea rike.

Markie, frälse-säteri, i Skytts härad af Malmöhus län, 4$\frac{1}{2}$ mtl., fidei-kommiss till äldste sonen af friherrliga slägten Stjernblad, med underlydande 6$\frac{3}{8}$ mtl. insockne, fiske i Börringe sjö, skog i den så kallade Markie hage, god åker och äng, samt patronaträtt till Grönby och Anderslöfs pastorat i Wemmenhögs härad, och hörer säteriet till sistnämnde församling.

Markim, en socken, utgör med annexet Orkesta ett konsist. pastorat af 3 kl., och är beläget i Seminghundra härad och kontrakt af Stockholms län och Upsala stift, 4 mil N. från Stockholm. Här märkes *Lundby,* der tinget hålles med Seminghundra härad. Runstenar finnas vid Snotestad, Lundby, Granby, Huseby, i Rosebergs gärde samt sakristimuren. Folket närer sig af åker- och ängsbruk. Socknen består af 20$\frac{1}{8}$ mtl. och har något öfver 400 invånare. Dess areal utgör 4,883 tunnl., af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm, Mörby.

Marklin, Gabriel, född af bondeföräldrar i Skellefteå, d. 1 Juli 1777, röjde tidigt håg för studier, så att han sysselsatte sig med läsning, under det han som gosse vallade boskapen. Han började sin undervisning i Piteå skola, och lyckades slutligen, att, efter många bemödanden, år 1803 få besöka Upsala. Erhöll kondition först hos professor Aurivillius och sedan hos major Leonard Gyllenhaal, der hans smak för naturalhistorien utbildades. Fick tillfälle, att, med understöd dels af vetenskaps-akademien, dels af dåvarande H. K. H. kronprinsen, få göra åtskilliga vetenskapliga resor i Sverige och Norrige, blef amanuens vid akademiens naturhistoriska museum 1824 och 1829 vid vetenskaps-societeten i Upsala. Han har gjort stora samlingar af akademiska disputationer, programmer och theser, hvaraf en, 23,000 nummer stark, är inköpt af kongl. biblioteket i Stockholm, samt af petrifikater, snäckor, insekter,

m. m., de sistnämnda sannolikt större än någon enskild man i vårt land torde äga. Har utgifvit: *Catalogus Disputationum* (en fortsättning af Lidéns); en öfversättning af Illigers *Försök till en terminologi för djur- och växtriket*, och skrifvit recensioner i litteratur-tidningen samt litteratur-föreningens tidning.

Markmus kallas med gemensamt namn några arter af lemmel- eller sorkslägtet (Lemmus), hvaraf följande hos oss förekomma: *Gråsidig Markmus* (L. rufocanus), af 3 tum 5 linjers längd, med svansen föga längre än hufvudet, tunn, slutande med en ofvan svart, under hvit, hårpensel; öronen något utstående ur fällen; morrhåren, de främre svarta de bakre hvita; färgen längs hjessan och ryggen rödbrun, med inströdda svarta hår; hufvudet framtill, halsens och kroppens sidor samt de undre kroppsdelarne askgrå. Han finnes endast i Lappmarken; men synes der ej vara sällsynt. *Rödbrun Markmus* (L. rutilus), af $3\frac{1}{2}$ tums längd; svansen föga längre än hufvudet, jemntjock, ofvan rödbrun, med en svart fläck öfver spetsen, under blekt rostgrå; öronen mycket utstående ur fällen, utvändigt grå; morrhåren långa, hvitaktiga och svarta; kroppen ofvan längsefter rödbrun, med inströdda svarta hår, på sidorna gulgrå, under smutsigt hvit; fötterna grå. Han förekommer i Torneå Lappmark och gör skada på de ställen han vistas. *Gråbrun Markmus*, plöjråtta, åkersork, markmus (L. agrestis), af 4 tums längd; svansen af hufvudets längd, tunn, utåt afsmalnande; öronen föga utstående ur fällen, temligen stora, runda, gråbruna; ögonen små, svarta, liggande närmare öronen; hufvudet och hela kroppen täckt af långa yfviga mjuka hår; färgen ofvan mörkt gråbrun, med inblandadt rostgult och svart, under askgrå; på fötterna grå; på svansen, ofvan mörkbrun, under grå eller hvitaktig. Han finnes öfverallt i riket, möjligen med undantag af de aldra nordligaste delarna, och gör mycken skada på åkrar, ängar och trädgårdar, emedan han underminerar marken, afbiter sädes- och gräsbrodden samt dess rötter, äfvensom de mogna axen och samlar förråd deraf i sitt bo, der de lefva parvis och starkt föröka sig, emedan de börja para sig tidigt på våren och honan endast går drägtig 3 veckor, samt således under loppet af sommaren lägger flera kullar af ungar, 6—7 i hvarje, hvilka födas blinda. *Långsvansad Markmus* (L. glareolus), af 3 tum 6 linjers längd; svansen $1\frac{1}{2}$ gång så lång som hufvudet, ofvan mörkbrun, under hvitaktig, tunn, nästan jemntjock; öronen breda, utstående ur fällen, som ofvan är rödbrun, under hvit, med tydlig färgglans; fötterna hvita; morrhåren långa, dels svarta, dels hvita; läpparne och kinderne uppe vid sidorna af näsan hvita. Finnes temligen allmänt i riket och har sitt tillhåll i tufvig ängsmark, mest på sumpiga ställen. Födoämnena äro så väl djur- som växtämnen.

Marknad. Benämningen härleder sig sannolikt ifrån Tyska ordet *Markt*, som betyder torg, handelsplats, och begynte brukas i norden under unionstiden. Det försvenskas med det gamla uttrycksfulla ordet köpstämma. Dessa marknader, af hvilka nu hvarje stad och många ställen på landsbygden hålla flera på olika tider af året, hafva sin äldsta upprinnelse ifrån religiösa fester, till och med i hednatiden. De få tillfällen Svenska allmogen den tiden, då den inre gemenskapen var så svår, hade att sammankomma, erbjödo dem nästan uteslutande de stora offren. Dessa slutades alltid med stora tings- och köpstämmor. Derom påminner ännu Upsala berömda marknad i Februari, Distingen, rätteligen Disarthinget, nemligen att den har sitt upphof i den stora Disarbloten eller offret, som fordom vid samma årstid hölls vid detta den nordiska offertjenstens hufvudsäte. De större katholska helgonfesterna gåfvo ock anledning att hålla marknader, i anseende till den folkmängd, hvilken då sammanströmmade till städernas med en större prakt och ett talrikare presterskap försedda kyrkor. Användandet af ordet *messa* på vissa marknader erinrar härom, t. ex. Pehrsmessan, Larsmessan, Barthelomei-messan, o. s. v. Ännu i dag är gudstjenstens firande i vissa kapell inom Lappmarken, hvilket inträffar ett par gånger om året, anledning till köpslagande derstädes. För marknadsväsendet äro serskildta författningar utfärdade; men hvilka till en del blifvit kraftlösa, genom den nyligen utsträckta näringsfriheten. Vid öppnandet af marknader iakttogs fordom en hop egna, nu aflagda bruk, såsom t. ex. predikningar, ett ceremoniöst utblåsande af marknadsfrid, o. s. v. Marknaderna måste ännu betraktas såsom Svenska allmogens mest älskade folkfester, ehuru man nödgas beklaga, att det hufvudsakligaste nöje de erbjuda är brännvinssupande och skojerier. Marknader äro till antal och ställen, hvarest de hållas, bestämda genom kommerse-kollegii författningar. Detta kollegium äger att bestämma om inrättandet af nya marknader eller indragning af de gamla. Hvarje inländsk handlande äger rätt att vid sådana tillfällen utbjuda sina varor; men handel med utländningar är för uppstädernes borgare förbjuden, lika väl som då marknad icke hålles. För att idka handel på marknader bör den handlande vara försedd med pass af magistraten, hvilket intygar deras rättighet att idka borgerlig näring. Marknad får ej börjas dagen näst efter en helgedag, ej heller, om den blott räcker en dag, utsättas till dagen näst före en sådan dag. Kongl. vetenskaps-akademien bör hvarje år i almanachorna utsätta den dag då marknaderna få begynnas, och på det hon må kunna fullgöra detta åliggande, äro vederbörande embetsmän skyldige, att i tid hos akademien tillkännagifva marknads-terminerna. För närvarande utgöra antalet af marknader omkring 500, deruti inberäknade så väl de hvilka blott räcka en dag, som äfven de hvilka blott gälla för vissa varor, såsom kreaturs- och ullmarknader. Städernas rättighet till marknads-ståndpenningar härleder sig från 17 § i 1619 års kongl. stadga om städernas administration, hvarigenom samtlige städerne, "förunites, at njuta och behålla städernes tomter och all den fördel deraf falla och ökas kunde." Alla handlande, som med gods och kram besöka stä-

dernas frimarknader, äro förbundne, att, efter hvar och en orts beskaffenhet, och af magistraten och borgerskapets äldste fastställd taxa, erlägga ståndpenningar, antingen de hålla sitt gods till salu i uppsatte bodar på torgen, eller hemma i husen, eller i stånd, som uppsättas på gatorna vid enskildtes hus och gårdar. Dessa ståndpenningar få dock icke affordras allmogen, som med sina varor besöker marknaderna.

Marks och **Bollebygds** förenade kontrakt af Götheborgs stift, hör till Elfsborgs län och innefattar 1 regalt pastorat, nemligen Örby med Kinna, samt 8 konsistoriela: Sätila, med Hysna; Seglora, med Fritsla; Kinnarumma och Skepphult; Berghem, med Hajom; Surteby, med Fontskäl och Tostared; Istorp, med Öxnevalla och Horred; Kongsäter, med Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf; Thorestorp, med Öxabäck och Ellekulla, samt Bollebygd, med Björketorp och Töllesjö. Kontraktets folkmängd utgör 31,218 personer.

Markscheider, eller grufve-mätare, är en tjensteman hvars åliggande är att afmäta grufvor och malmfält, samt författa kartor deröfver så väl i höjd som grundritning, och kallas sjelfva hans förrättning *markscheideri.*

Markus, en hofskald hos konung Inge, som vistades hos honom då han bodde på Axevall i Westergöthland. Af denne skalds vistande härstädes har *Markus-bäcken* sitt namn, hvilken från Mösseberg faller ned vid de sköna, blomsterrika "Skårslider." Det vill synas, som skulle kungaskalden, i den stora brist på prester, som ägde rum efter hedningarnes uppror, förrättat någon presteljenst; ty bland de gamle i bygden går en sägen, att evangelisten Markus predikat och döpt i Markus-bäcken. Nära intill Ingatorp (se detta ord) ligger en stor sten, hvilken af byfolket kallas *Markus-stenen,* der skalden skall hafva sjungit sina sånger för folket, eller måhända predikat. Det säges äfven, att en jätte, som bodde i Himmelsberg, kastat Markus-stenen, då han oroades af klockljuden från Sätuna kyrka. Denne Markus omtalas äfven med tillnamnet *Skäggason.*

Markus, Sct. Den dag, som bär denna evangelists namn, är den 25 April, hvilken fordom firades såsom helgedag. Allmogen kallar denna dag *Gökedagen.*

Markus Hinders hammare. Se: *Wrethammars* bruk.

Marlekor, malrekor eller näckbröd, äro enskildta stycken af förstenad mergel, som förekomma vanligast vid sjöar, uti lera, i form af små runda stycken liknande brödkakor, och bestå af kiselsyrad lerjord samt kolsyrad kalk och hafva troligen fått sin form genom vattnets mekaniska verkan derpå.

Marmennill. Se: *Hafsmenniska.* En sådan, berättar konung Halfs Saga, fångades en gång på Norriges vestkust, och fördes till konung Hjorleif Qvinnokär, i hvars hof han vistades en tid. Han förutsade i ett långt qväde hans öden, och fick till belöning derför tillstånd att återgå i hafvet. Många liknande sägner om sådana väsenden upprepas af inbyggarne på vestra hafskusten.

Marmor, ett mineral af slägtet karbonater, bestående af kolsyrad kalkjord, som förekommer i ur- och öfvergångsberg af många artförändringar, mer eller mindre ren, ofärgad, på olika sätt enfärgad eller mångfärgad, af hvilka senare slag många arter förekomma ymnigt här i riket på Öland och Kolmården samt flerestädes. Under namn af Ljusnedals-marmor brytes hos oss äfven dolomit (se detta ord).

Marmorbruket. Se: *Kolmården.*

Marnäs, bergsmanshammare, i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, skall vara uppbyggd emellan 1616 och 1621, och bekräftad år 1689. Presidenten grefve Gyllenborg ägde i den $\frac{7}{16}$, och flyttade hammarskatten till Borgfors i Skinnskattebergs socken, hvarefter smidet år 1750 reglerades mellan bergsmännen. Här finnes 2 härdar och utgör det privilegierade årliga smidet 580 skepp:d, af eget tackjern, som afsättes på Stockholm och hvarföre i hammarskatt erlägges 5 skepp:d 16 lisp:d. Tillhör bergsmän med flere intressenter. Smidesstämpeln visar sammanbundne bokstäfverne BL inom en fyrkant af punkter.

Marnäs by. Se: *Leksands* socken.

Marodör. Namnet uppkom under trettioåriga kriget, och nyttjades om de soldater, som kämpade i katholikernas leder under en grefve Merode. Emedan dessa utmärkte sig för de vildaste utsväfningar, blef ordet ett öknamn, hvarmed man sedan betecknade sådana knektar, som göra sig kända för tygellös och onödig grymhet. Från denna dess ursprungliga bemärkelse tyckes dock namnet i senare tider afvikit, emedan det nu vanligtvis användes på soldater, hvilka, genom föregifven sjukdom, söka undandraga sig tjenstgöring, eller under marscher lemna sig efter hufvudtruppen, och, sålunda utan befäl, begå utsväfningar och våldsamheter. — Man har, i nyare tider, börjat öfversätta namnen marodör och tränör, med *eftersläntrare.*

Marquard, Fredrik von, började 1673 sin tjenst som trumpetare vid Svenska hofvet och hären, men tjente sedan upp sig, så att han, när han vid Narvas öfvergång föll i Rysk fångenskap, var öfverste-löjtnant vid Åboläns kavalleri. Han dog här följande året 65 år gammal. Redan år 1691 hade han blifvit upphöjd i adligt stånd; men först hans son, **Frans Gotthard,** tog år 1743 introduktion på riddarhuset. Denne hade, som adjutant hos sin fader, blifvit med honom fången i Narva, och måste qvarstanna i Ryssland ända till de Svenska krigsfångarnes allmänna befrielse 1722. Han dog d. 27 Dec. 1749, såsom löjtnant vid Tavastehus infanteri-regemente.

Marquardi, Johannes, af en adelig ätt, var decanus vid domkapitlet i Skara, hvilket uppdrog åt honom en beskickning till Rom i kapitlets ärender. Under hans vistande härstädes dog biskop Bengt, och Marquardsson "ramade tillfället", såsom Rhyzelius uttrycker sig, att skaffa sig både kapitlets val och påfvens samtycke, så att han vigdes

i Rom 1461. Han visade mycket nit att återtaga de gods, som, af ett eller annat skäl, blifvit domkyrkan afhända, och påminte presterskapet i Wermland om utgörandet af den mycket försummade kalfskinnskatten, så att biskoparne måtte äga tillgång på pergament. Dog år 1480, sedan han någon tid förut öfverlemnat en del af sina embetsförrättningar åt den utsedde efterträdaren, hvilket på den tiden ej var något särdeles ovanligt.

Mar-qvast, äfven **Mar-knut**, kallas den knut på en gran, mer sällan på tall, som uppkommer derigenom att grenen växer på ett eget sätt ihop och liksom filtar sig till en tjock klump. Den naturliga orsaken härtill är att myror och andra skridfän på något sätt stinga och såra barken, hvarigenom grenen kommer i ett sjukligt tillstånd och tvingas att oupphörligt drifva nya qvistar, hvaraf då slutligen en tjock klump uppkommer, som blir ännu tätare och mera sammanhängande derigenom att mycken kåda tillika utsvettas. Dessa qvastar hafva ett mycket eget utseende, der de sitta högt uppe i barrträden, så att man väl deraf trott sig kunna antaga dem för ett verk af gastar och troll. Folktron påstår nemligen, att dessa äro ett verk af *maran* (se detta ord), och att hon trifves väl att rida på dem. Man vet att det stundom händer, att då man om morgonen kommer i stallet, finner man en eller annan häst drypande af svett och alldeles utmattad. I somliga landsorter tror man då, att någon trollkäring om natten haft hästen ute på trollfärd. Men på Gottland, och äfven annorstädes, tros det att maran ridit hästen om natten. Till att förekomma sådant uppsöker man en marqvast och uppspikar den öfver hästens spilta, eller på något annat ställe i stallet. Maran låter derefter hästen vara i fred och rider i stället sin älsklingsfåle: marqvasten. Man får derföre ännu ganska ofta se sådana qvastar uppspikade i stallen.

Mars uppgifves i Winkelmanns målare-lexikon såsom en Svensk konstnär, hvilken målade vackra blomsterstycken, men hvarom man icke äger någon vidare kännedom.

Marschalk. Med detta namn hafva på Svenska riddarhuset funnits 2:ne ätter, en friherrlig och en adlig, fastän ursprungligen en och densamma. Den är Tysk, från Franken, och kom i senare århundradena till Bremen. Af densamma gifte sig en Balthasar M. med Elisabeth Gyllenhjelm, hertig Carl Filips naturliga dotter, blef derföre Svensk hofmarskalk och friherre 1675. Då han afled utan barn, 62 år gammal, den 26 Mars 1685, utgick den friherrliga ätten med honom. År 1723 adlades en annan **Frans Christian M.**, hvilken år 1702 blifvit kapiten vid Bremiska dragon-regementet, som öfverste bivistade slaget vid Gadebusch och sedan befordrades till general-löjtnant och chef för Kalmar regemente. Som han dog ogift d. 18 Nov. 1734, något öfver 50 år gammal, utgick äfven hans adliga ätt med stiftaren.

Marsk-embetet. Detta, likasom drots-embetet, inrättades ursprungligen i stället för det afskaffade Jarla-embetet, hvars befattningar delades emellan dessa båda. Det anses egentligen vara stiftadt af Magnus Ladulås. Namnet är en sammandragaf det Latinska *Mareschallus* eller *Marskalk*, hvilket Ihre anser ursprungligen betyda en stallknekt, af *mar* eller *mär*, häst och *skalk* tjenare. I början var troligen också marsken föga annat än konungens stallmästare, eller, såsom det då kallades, *stallare;* men som stallet i dessa tidehvarf var den förnämsta delen af den kongl. prakten och hofvet uppträdde i sin största glans, när det visade sig till häst, så blef marsken snart, om ej den förste, åtminstone en af de första embetsmännen inom konungens hof, och fick derigenom äfven ett stort inflytande på statsärenderna, särdeles hvad som hörde till krigsväsendet. Sjelfva det Fransyska Connetables-embetet förmenas ursprungligen hafva varit en öfver-stallmästare-befattning, och namnet en sammandragning af *Comes Stabuli.* Den förste marsk, historien omtalar, är Magnus Haraldsson, hvilken dertill utnämndes år 1280; efter honom kom Håkan Mattsson af Winstorpa-slägten och sedan Håkan Tunnesson. Den fjerde i ordningen är Torkel Knutsson, hvilken emottog embetet 1290, så att det på tio år fyra gånger ombytte innehafvare. Det är emellertid, enligt Sh. Rosenhane, ovisst, huruvida det befäl, han förde öfver krigsmagten, tillkom honom såsom marsk eller såsom riksföreståndare. Det senare torde likväl vara det säkraste, emedan efter honom marskerne den tid icke voro af någon betydenhet, förr än den utmärkte Carl Ulfsson till Tofta omkring år 1363 upphöjdes dertill. Erik Kettilsson Puke, som var marsk från 1388 till sin död 1396, förde befälet öfver hären i slaget vid Falköping. Det synes, att en sådan rättighet från nämnde tid varit förenad med embetet, hvilket betraktades såsom det andra i riket, och på visst sätt såsom det första, till följd af det stora inflytande härens befälhafvare måste äga, under en tid då styrkan afgör allt och lagarna äro henne underlägsna. Man förtröt således, att Erik XIII af Pomern i flera år uppsköt med tillsättande af drots- och marsk-embetena, samt att han, vid deras besättande, visade ett slags missaktning för deras innehafvare, att han gaf drotset ett litet svärd och marsken ingen guldring, samt en liten hvit käpp i stället för den staf, som borde utmärka embetet. Han utnämnde likväl Carl Knutsson Bonde dertill, och redan härigenom fick embetet en betydenhet, som det i en annans hand icke skulle haft. Men när Carl af honom begärde medel till dess handhafvande, svarade konungen honom temligen tvärt, att han "icke borde utsträcka fötterna längre än skinnfällen räckte." Carl bibehöll embetet äfven såsom riksföreståndare, ehuru Eriks anhängare en tid försökte skilja honom dervid och år 1439 dertill upphöja Nils Stensson Natt och Dag. Sh. Rosenhane räknar honom icke bland riks-marskar. Sedan Carl Knutsson blifvit konung, under namnet Carl VIII, gaf han det åt sin trogne och hjeltemodige tjenare Thord Bonde; efter dennes försåtliga mord, beklädde han dermed Thords fullkomliga motsats, Thure Thuresson Bjelke, som han förut haft den svagheten att ställa vid

Thords sida, med föreskrift att följa dennes råd. Svante Sture blef 1497 riks-marsk och bibehöll embetet, likasom Carl Knutsson, äfven sedan han blifvit riksföreståndare. Efter hans död stod det obesatt, till dess Gustaf I år 1526 dermed beklädde Lars Siggeson Sparre, som innehade det till sin död. Gustafs son och efterträdare gjorde Svante Sture sedan till riks-marsk. Bland embetets märkeligaste innehafvare efter den tiden böra nämnas: Jakob De la Gardie, Gustaf Horn, Lars Kagg och Carl Gustaf Wrangel. Det erhöll, genom 1634 års regeringsform, sin första egentligen lagliga tillvaro, då det förklarades för det andra i riket, dess innehafvare tillades högsta befälet öfver krigsmagten, presidentskapet i krigs-kollegium, delaktighet i förmyndare-regeringen under konungens minderårighet och titel af general-fältherre. Vid kröningar bar han rikssvärdet. Man räknar inalles 28 riks-marsker, ty sedan Carl Gustaf Wrangels tid hafva presidenterne i krigs-kollegium icke burit denna titel, utan vanligen tillika varit riksråd.

Marstrand, en sjö och stapelstad, innehar 1:sta nummern af Svenska städernas 5:te klass, samt en fördelaktig belägenhet i Bohusländska skärgården, under 57° 54′ nordl. bredd. I anseende till bebyggnad, folkmängd, näringar och industri, saknar den likväl all betydenhet, och öfverträffas i dessa afseenden af ganska många fisklägen i samma ort. Staden är gammal, och har genomgått många skiften af uppblomstring och lägervall. Under namnet *Mósstrandir* omtalas den såsom en vigtig handelsplats, redan i förra hälften af trettonde århundradet, då dess anläggning synes blifvit gjord af den berömde Norske konungen, Hakon Hakonsson med tillnamnet den gamle, hvilken särdeles vinnlade sig om skärgårdens upphjelpande. Den förträffliga hamnen, som anlitades af både Tyskar och Engländare, äfvensom ett för handen varande sillfiske, voro de närmaste orsakerna till stadens uppkomst. Namnet förändrades sedan till Malstrand, hvilket först på 1500-talet utbyttes mot det närvarande. År 1343 lemnades staden, jemte andra orter, till lifgeding åt drottning Blanka, och afbrändes 25 år derefter af Svenskar och Hanseater, hvilka då fejdade mot Norrige. År 1449 hyllades der Christian af Oldenburg till konung i Norrige, vid hvilket tillfälle staden af konung Christoffer några år förut erhållna privilegier förnyades. Stadens förnämsta blomstringsperiod infaller i senare hälften af 16:de århundradet, då konung Fredrik II:s åt densamma gifna privilegier nästan uteslutande lemnade hela det då utomordentligt rika sillfisket och åtföljande handel i Marstrands händer. Hvad inverkan på stadens välstånd dylika förmåner haft, inses lätt af samtida författares uppgifter, att flera tusende utländske fartyg då besökte skärgården, och att endast i Marstrand saltades och torkades för utskeppning årligen omkring femtiotusen läster sill; men att den folkmängd, som, beräknad till många tusen personer, från alla håll här sammanpackat sig, framkallat en osedlighet, som dittills ej ägt sin like i någon Nordisk stad, och hvilken slog samtiden med häpnad och fruktan för hela landets drabbande af förutspådda himlens straffdomar. Staden ägde ock den tiden 2 borgmästare, en byfogde, en syndicus och tio rådmän. Välståndet blef härigenom så grundadt, att det ej led något afbräck genom sillfiskets upphörande år 1587 och den totala eldsvåda, som föregående år lade staden i aska. Till och med den brand, som ödelade staden 1643 på nytt, medförde ej större förluster, än att Marstrand erbjöd sig att, emot 10 års frihet från alla kronoutskylder, bebygga de afbrända tomterna med stenhus, och uppsätta samt underhålla 4 örlogsskepp om 200 läster hvardera och med 24 kanoners bestyckning. Danmarks politik, att göra Marstrand till en nederlagsplats för handeln på Skandinaviens vestkust, följdes äfven af Carl X, sedan staden i Roeskildska fredsslutet blifvit en Svensk tillhörighet; af den senare dock tänkt såsom förenad med Götheborg. Till förmån för dessa båda städer, hvilka försågos med nya friheter, upphäfdes de öfriga kuststädernas stapelrätt, och Marstrands rival, Kongelf, förklarades till och med böra upphöra att finnas såsom stad. Denna afsigt om Götheborgs och Marstrands förening till ett lyckades dock icke, utan vållade snarare den senares fall, genom den uppkomne afundsjukan hos den förra, hvilken snart började utöfva den starkares rätt. Stadens förfall började år 1669, då, på Götheborgs anstiftan, den förlorade åtskilliga af sina förnämsta handelsfriheter, och hvartill kom en, samma år inträffad större eldsvåda, hvilken efterföljdes af ännu svårare, åren 1682 och 1699. Vidare tillkom stadens eröfring och besittning af Danskarne 1677—1679, samt 1719—1720, och den ålagda skyldigheten, att underhålla garnisonen på Carlstens fästning. Denna olyckliga tidpunkt, hvarunder Marstrand nedsjönk till den uselhet, att den ej en gång kunde betala sina kronoutskylder eller deltaga i val af herredagsmän, upphörde med år 1750, då ett inträffande rikt sillfiske, och en nyvaknad industri hos borgerskapet, förorsakade en stigande välmåga. Denna hann sin höjd, då staden år 1775 förklarades för *Porto Franco*, med de mest lysande friheter, ehuru det synes, som stadens borgerskap deraf skördat den minsta frukten; åtminstone fann det sig besväradt af en mängd brottslingar, hvilka på grund af porto franco-friheten, der vunno en oantastelig frihetsort. Handeln och folkmängden tillväxte emellertid ansenligt, och upphäfvandet af frihamnsrättigheten, år 1794, i följd af yttre och inre intriger, blef första orsaken till stadens nedsjunkande i det lägervall, som ytterligare fullbordades genom sillfiskets upphörande år 1808. Alltsedan har Marstrand befunnit sig i ett dödstillstånd, betraktad såsom stapelstad, äfven om man måste erkänna, att den, såsom badort och garnisonsplats, börjat på senare år något resa sig ur sin fattigdom. Den utrikes handeln är alldeles ingen, och landthandeln, högst obetydlig i anseende till stadens läge på en klippa i skärgården, på en mils afstånd ifrån fasta landet. Ingen skeppsfart finnes, emedan de under dess tullkammare skrifna fartyg tillhöra

omkringboende seglare. Äfvenså saknar den alla fabriksanläggningar, och i allmänhet hvarje slags industrihandel. Den uppehålles uteslutande af badinrättningarne, fästningen och hamnen. Stadens folkmängd utgöres af omkring 520 personer. De handlandes antal är 6 och handtverkarnes 10. Den donerade jorden utgöres af Koön, hvilken, bebyggd med några nätta sommarställen, för det mesta begagnas till mulbete. Staden sträcker sig längs norra stranden af den så kallade Marstrands-ön, hvilken, emot de gent öfver liggande Ko- och Klöfveröarne, bildar den stora, sköna hamn, hvilken från början framkallat staden, och är den rymligaste och förträffligaste på hela vestra kusten. Boningshusen, alla af träd, och de flesta förfallna, ligga kringspridda bland klipporna och skiljas af krokiga gränder och mindre trädgårdsanläggningar. Härifrån utgör dock den snyggt bebyggda hamngatan, och den, med parkanläggningar, badhus och paviljonger, prydda vestra ändan af staden ett vackert afbrott. Öfver alltsammans reser sig Carlstens väldiga fästningsverk, hvilket förlänar åt det hela, sedt ifrån hamnen, ett lika intagande, som storartadt utseende. *Kyrkan,* fordom helgad åt jungfru Maria, är en gammal, i ädel stil uppförd, tornprydd stenbyggnad, hvilken dock af senare tiders nyhetsmakare blifvit bortskämd. Golfvet betäckes af gamla grafstenar öfver utmärkta borgare och krigare. Choret, yngre än det öfriga, fullbordades 1460 och kyrkan äger en traditionel fest i Christi Himmelsfärdsdag, då kringliggande öars innebyggare, nästan mangrannt, valfärda till densamma. Denna kyrka är, jemte presterskapet, och den af tvenne lärare förestånda pedagogien, rikt doterad af staten, nemligen med 284 tunnor kronotionde från Tjörns, Solberga och Thorsby pastorat, och hvilken förmån erhölls redan år 1643. Såsom badort har Marstrand länge varit lifligt besökt, och särdeles på senare åren kommit i stort rop, hvilket det ock gjort sig förtjent af, ej mindre genom vattnets sälta och hafsluftens friskhet, än genom sjelfva badhusens beqväma och prydliga inrättning. Det nya badhuset, hvilket uppfördes af ett bolag år 1843, är beläget vid norra hamninloppet, i en ganska vacker med restaurationshus försedd park, och utmärker sig för en smakfull byggnad. Det innehåller 8 badrum och en prydlig sällskapssalong, med nödiga samtalsrum. Inom badrummen finnes duschkammare, der så väl varma som kalla duscher erhållas. Det gamla badhuset ligger, omgifvet af boningshus hörande till inrättningen, på andra sidan hamnen och äges af enskild person. Detta innehåller 7 badrum, med 2:ne duscher, samt en serskild anordnad regndusch. Marstrands fornlemningar utgöras, oberäknadt återstoder af fordna försvarsverk, hufvudsakligast af svaga lemningar efter det Fransiskaner-kloster, som här blomstrade under medeltiden. Det afbrändes af Hanseaterna år 1368, men uppbyggdes genast åter. Der hölls generalkapitel år 1458. Redan 1291 erhöll det privilegium på aflatsutdelning. Det var beläget vid kyrkan, hvarföre ock en del af kyrkogården ännu kallas "den fria klosterjorden." Midt på ön finnes en grotta, kallad S:t Eriks grotta, och utanför densamma en gammal offerkälla, S:t Eriks källa; den omkringliggande marken kallas "Själakistan." Af märkvärdiga personer, som tillhört Marstrand, är isynnerhet bekant kyrkoherden Fredrik Bagge, stamfader för den ofrälse Baggeska slägten. (Se detta ord).

Marstrands-arbete. Om man skall utföra ett mycket tungt och svårt arbete, säges ofta, att "det är ett marstrands-arbete." Linné uppger i sin *Westgötha resa*, att denna "metaphora lärer kommit af fångarnes släp vid fästningen, då de ifrån staden eller sjösidorne skola transportera något till den stora och höga fästningen, upp för den långa branta backen, med dragande eller släpande; det kostar på för en fri latbund att gå upp ifrån staden till fästningen, mycket mer för en dömd."

Marstrands fästning. Se: *Carlsten.*

Marsvin (Torsiones), utgör andra familjen af hvalslägtet, utmärkt genom mera storväxt och gröfre kropp än de till första familjen hörande, tandhvalarne, trubbigt hufvud och från 7 till 24 kägelformiga tänder. Namnet tillägges äfven en art af familjen *tumlare* (se detta ord).

Marsvinsholm, frälse-säteri om 10½ mtl. i Balkåckra socken af Malmöhus län, tillhör afl. öfverstekammarjunkaren grefve Erik Pipers arfvingar. Säteriet har en stor corps de logis, byggd på pålar i en liten insjö, af stenmur och 4 våningar hög, med tvenne fyrkantiga torn, 5 våningar höga och försedda med stora skottgluggar, att derifrån möta fiendtliga anfall. Den skall vara uppförd af konungens befallningsman på Dronningsborgs slott, herr Otto Marsvin, år 1644, enligt inskrift på en öfver ingången till boningshuset inmurad sten. Gården har fordom varit kringfluten och är genom en vattenuppdämning afskiljd och något aflägsen ifrån ladugården, hvilken består af flera betydliga sten- och korsverksbyggnader. Till egendomen höra mycken åker, stort höbol, betydlig ek- och bokskog, torfjord, samt en mängd hemman och torp. Ehuru jordmånen icke är den bästa, såsom bestående af styf och backig lerjord, har den, såsom i senare åren väl skött och brukad, likväl gifvit en betydlig afkastning i spannmål och andra landtmannaprodukter. År 1786 införskrefs Schweitzaren Du Bas, genom hvilken den första ost-tillverkning i riket efter Schweitziska sättet, här blef anlagd. Här skall förr varit 99 dammar och den 100:de på taket till karaktersbyggningen, hvilket då varit bygdt som ett förvaringskärl med blybeklädning.

Martebo, en socken, i Lummelunds ting af Gottlands södra fögderi, utgör med annexet Lummelund, ett konsist. pastorat af 2 kl. under Wisby stift, och är beläget 2 mil N.O. från Wisby. Kyrkan, af sten, förmodas vara byggd år 1039 på en Martas bekostnad, hvaraf socknen fått sitt namn. I kyrkan finnes en liksten med runor. Socknen innefattar 10 mtl. och har 245 invånare. Dess areal utgör 5,138 tunnl., af hvilka 2,560 äro kärr. Adr. Wisby.

Martin, Elias, föddes år 1739 i Nora, der fadern var snickare. Som gossen icke röjde något anlag för faderns handtverk, tilläts han att välja ett annat, hvilket ansågs fika godt, neml. målare-yrket. Härigenom blef han känd af August Ehrensvärd, samt af honom använd vid Sveaborgs fästningsbyggnad, der åtskilliga slags arbeten behöfdes. Ynglingens högre anlag bemärktes snart af den store kännaren, och han fick utbyta målare-borsten mot ritstiftet. Snart kunde han i teckning undervisa garnisonens officerare, bland hvilka var fältmarskalkens son, sedermera general-amiralen Ehrensvärd. Martin hade härunder hopsamlat en liten sparpenning, hvarmed han företog en konstresa till Rom, Paris och London, på hvilket sistnämnda ställe han qvarstannade i 15 år och ansågs som en af Englands störste artister. Gustaf III ville icke, att en sådan man skulle vara förlorad för sitt fädernesland, och återkallade honom således dit år 1791. Här qvarblef han också till sin död år 1818. Man har af honom flera historietaflor; men den art, hvari han mest utmärkte sig var landskapsmålning. Han berömmes isynnerhet för sin varma och behagliga kolorit. Äfven som gravör var han lycklig, och har, bland annat, graverat planscherna till Ehrensvärds Italienska resa. Hans yngre broder,

Martin, Johan Fredrik, var född år 1755. Då Elias, ett år efter sin ankomst till England, besökte fäderneslandet och bemärkte broderns anlag, tog han honom med sig tillbaka och öfvade honom i gravyren, hvari han, återvänd till Sverige år 1791, jemte den äldre brodern, blef en af våra utmärktaste och mest anlitade artister. Hans förnämsta arbeten äro: Utsigter öfver Stockholm, graverade i aquatinta; Svenska vyer; teckningar af Sveriges förnämsta lustslott och naturscener; en del af gravyrerna till Sköldebrands "Voyage au Cap Nord"; Bacchi tempel; några af broderns landskapsmålningar, samt dessutom en mängd porträtter.. Var, liksom brodern, ledamot af målare-akademien. Dog 1816.

Martin, Roland, ej slägt med konstnärerne, föddes d. 30 Juli 1726 i Upsala, der fadern var läkare och adjunkt i medicinska fakulteten. Sonen beträdde samma lefnadsbana, promoverades till doktor 1751, reste tre år derefter till Paris, för att fullkomna sig i kirurgien under den ryktbare Petits ledning, och vann sådant förtroende hos denne, att han lät honom följande vintern förrätta prosektors-sysslan vid anatomisalen. Han blef i Paris ordförande för ett af honom stiftadt sällskap *Societé d'émulation.* Återkommen till Stockholm 1756 blef han der anatomie och kirurgie professor samt ledamot af vetenskaps-akademien, hvilken 1777 med sin guldmedalj belönade en af honom författad afhandling. Tog afsked från sitt embete 1779, och dog d. 10 Sept. 1788. Hade ett lifligt lynne och ett lätt muntligt föredrag, men ett mera inveckladt skrifsätt. Icke desto mindre har han författat åtskilliga skrifter i sin vetenskap och äfven gjort ett par poetiska öfversättningar från Franskan. Hans son,

Martin, Pehr, dog d. 30 April 1827 vid 67 års ålder, såsom öfverste-löjtnant, R. af S. O. och kommendant på Waxholms fästning. Var en bildad och kunnig militär, särdeles använd i arméns ekonomi och ledamot af den komitté, som d. 6 Juni 1810 tillsattes för att afgifva förslag till allmänna läkarevårdens förbättring. Dennes son,

Carl Roland M., skulle först gå sin faders lefnadsbana och blef kadett vid krigs-akademien, men lemnade den snart för att träda i sin farfaders fotspår och blifva läkare, hvartill han promoverades 1813. Är nu provincial-läkare i Nyköpings distrikt.

Martinau, Johan Chrysostomus, son till konung Fredriks hårfrisör, till börden Fransman och till religionen katholik, föddes i Stockholm d. 25 Jan. 1733, blef läkare med medicinska fakultetens i Lund diplom år 1774, men erhöll 1787 generalkonsulatet i Christiania. Här dog han likväl i vattensot d. 21 April 1792. Har utgifvit ett par medicinska skrifter, dels på Fransyska, dels på Svenska.

Martinus Olai, Helsingus eller **Gestricius,** hade varit kongl. hofpredikant och kyrkoherde i Gefle, då han år 1569 kallades till biskop i Linköping, hvilket embete han tillträdde först år 1571. Han behöll det likväl icke längre än till 1580; ty då han med häftighet satte sig emot liturgien, vredgades konung Johan så deröfver, att han reste till Linköping, der han befallde biskopen nedlägga sitt embete och afkläda sin skrud samt lägga den på altaret. Detta gjorde den oförskräckte mannen också i konungens, kardinalens och hela församlingens närvaro, samt begaf sig derefter under hertig Carls beskydd. Denne utnämnde honom till kyrkoherde i Nyköping, der han lefde i lugn till sin död år 1585. Hans son,

Martini, Olaus, uppfostrad på hertig Carls bekostnad, blef magister i Rostock, efter återkomsten rektor i Nyköping och hade sådant anseende för sin lärdom, att honom anförtroddes föra protokollet vid prestmötet i Upsala. Wexjö stifts presterskap valde honom till sin biskop; men som detta embetes dåvarande innehafvare, Nicolaus Stephani, tilläts bibehålla det, qvarstannade Martini vid sin rektors-syssla. Härifrån väntade honom likväl en ännu högre befordran; ty år 1601 kallades han till erkebiskopsstolen, vid en ålder af endast 44 år. Han var en oförskräckt och strängt ortodox prest, hvilken med kraft och allvar försvarade Lutherska kyrkan emot Kalvinisternes anfall, liksom hans fader gjort det mot papisternes, och, äfven som denne, ehuru hans motståndare understöddes af regerande konungen. Carl IX hade någon tillgifvenhet för Kalvins lärosatser och tvistade härom både muntligen och skriftligen med erkebiskopen, på hvilken han härigenom väl ofta vredgades, men likväl ej förnekade sin aktning. Han afled d. 25 Mars 1609, endast 52 år gammal. Hans fordne lärjunge, riksrådet Johan Skytte, lät öfver honom uppsätta en grafskrift i domkyrkan. Har utgifvit åtskilliga predikningar och ett par skrifter emot Kalvinisterne. Hans son,

Martinus Olai Nycopensis, mecanices & optices professor i Upsala, har utgifvit åtskilliga disputationer, hvaribland tvenne öfver *Ecclepsigraphia* och *Selenographia*.

Martyrer. Svenska kyrkan räknar äfven åtskilliga sådana, dock icke allenast genom hedningarnes förföljelser, utan äfven genom en kristen konungs. Det är Johan III:s svaghet, som satt denna fläck på det Svenska kristna namnet. Den, mot hvilken hans vrede häftigast utbrast, var *Mauritius*, kyrkoherde i Böne af Skara stift, hvilken med mycken ifver satte sig emot liturgien, och derföre blef halshuggen på sjelfva prestgården. En annan, *David Nilsson Ratt*, fängslades på Örbyhus, fördes derifrån till Stockholm och insattes i ett mörkt, osundt fängelse. Johan kallade honom till sig, uppmanade honom att lyda, och då Ratt vägrade, slog Johan honom till golfvet, trampade på honom under utrop: "På ormar och huggormar skall du gå", och lät åter föra honom till fängelset. Ratt dog år 1603, såsom kyrkoherde i Bälinge. En mängd andra prester behandlades äfven ganska strängt och förlorade sina embeten. (Se: *Martinus, Olai.*)

Marum, annex till Winköl, beläget i Skånings härad af Skaraborgs län, ½ mil S.V. från Skara. Kyrkan är byggd af huggen sten och har ett vackert läge vid ån Flian, utvidgades åren 1783 och 1785, så att den är en ibland de vackraste kyrkor i orten. I socknen märkes: *Simmatorp*, 6¼ mtl. säteri; *Bränningeberg*, ⅝ mtl. säteri, har tullmjölqvarnar, såg och stampqvarn; *Frälsegården*, säteri, enskiftadt, samt dessutom flere militie-boställen. Socknen består af 10⅓ mtl. och har 415 invånare. Dess areal utgör 3,263 tunnl. Adr. Skara.

Marvatten säges ett fartyg ligga i, då det är fullt af vatten.

Marviksgrunds kronofiske i Nätra socken af Ångermanland, 3 mil från sockenkyrkan, ytterst på Ulfön. Der och på närmaste öar, såsom Långskär, Skagsudden, Flasan och Roudden eller grundet, ¼ mil från landet, hafva fordom flere fremmande idkat fiske; men samma hamn blef mot slutet af 1700-talet på 50 år upplåten åt staden Hernösand. År 1771 byggdes der ett kapell af Gefle fiskerskap, hvarest äfven två predikningar höllos om sommaren.

Maråker, jernbruk i Söderala socken af Gefleborgs län, hör till de s. k. Ljusne-verken, och har 3 härdar och 733 skepp:d 7 lisp:d privil. årligt smide, af eget tackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 7 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d. Här finnes en spikhammare, som egentligen begagnas för husbehofssmide. Bruket äges af intressenter; disponent: Axel Beskow.

Maschkow, Niklas von, af en Ungersk ätt, blef 1688 naturaliserad såsom Svensk adelsman. Han var då kanonikus i Pomern, och erhöll ofvannämnda belöning "för dess nyttiga och trogna tjenster, dem han så väl sjelf som hans förfäder gjort kronan Sverige."

Masenbach, Hans von, hade varit hertig Carls hofmästare då han år 1603 utnämndes till ståthållare öfver Stockholms slott och län, men hvilket han ej länge innehade, emedan han dog d. 29 Mars 1607, och blef begrafven i Upsala domkyrka. Hans enda arfvinge var dottern N. Masenbach till Ökna, gift med Georg Gynter Crell von Bamberg, hvilkas son Hans Crell reste ur landet, sedan han förslöst sin egendom, Ökna gods i Gryt socken af Södermanland.

Maskar (Vermes), utgöra djurrikets åttonde klass och tillhöra underafdelningen *leddjur*. Kroppen är hos somliga valsformig, hos andra platt, och stundom sammansatt af flere platta leder. Maskarne sakna fötter, men en del hafva i stället rörliga borst, som vid första påseendet likna dessa; somliga hafva käftar som likna insekternas. Många maskdjur lefva i hafvet, några i sött vatten, få i jorden, de flesta i andra djurs kroppar. Blodet är hos de flesta rödt, hos några gulaktigt och hos somliga grönt. Maskdjuren indelas i fyra ordningar, nemligen: *ringmaskar*, *igeldjur*, *trädmaskar* samt *inhysesmaskar*, och läran om dem i sin helhet får namn af *helminthologi*.

Maskerader, hvilka numera synnerligast, och troligen endast uti hufvudstaden utgöra ett af en viss allmänhet mycket eftersökt offentligt nöje, kanske icke så alldeles oskyldigt, blefvo 1766 strängt förbjudne, emedan "det icke undfallit Kongl. Maj:ts nådiga uppmärksamhet, att sådane samlingar kunna på dylika ställen (värdshus och källare) gifva anledning, ej mindre till kostnad, yppighet och öfverflöd, än till hvarjehanda oanständigheter och oordningar." Ett tusen daler silfvermynts vite stadgades för den värd eller husägare, hvilken, under hvad ursäkt och invändning som helst, upplät sina rum till dylika tillställningar, och 100 d:lr s:mt för den, som besökte dem i sådan afsigt. Dessa offentliga tillställningar hafva äfven en sorglig minnesvärdhet genom konung Gustaf III:s mord, d. 16 Mars 1792. Efter denna tid inställdes maskeraderne helt och hållet, och kommo icke i bruk åter förr än 1822, då den första maskeraden anställdes i kongl. operans lokal, der samme konung blifvit mördad.

Masmästare kallas den arbetare, som förestår arbetet vid en masugn och som således måste äga kännedom om alla de omständigheter, som äro nödvändiga för tackjernsblåsningens behöriga gång för att på kortaste tid och med minsta åtgång af materialier frambringa den största mängd tackjern af den bästa beskaffenhet. Som likväl icke alla de kunskaper, hvilka dertill äro erforderliga kunna förväntas hos arbetaren, så äro dessutom i bergslagerne förordnade, ej allenast masmästare-åldermän, som genom långvarig praktik inhemtat större erfarenhet, utan äfven *öfvermasmästare*, hvilken med de praktiska förenar fullständiga theoretiska kunskaper i alla masmästarekonstens delar. Vid första beslutet om inrättandet af ett jernkontor under 1743 års riksdag, anslogo rikets bruksägare medel till en årlig stat för ett inrättadt masmästare-embete, bestående af öfvermasmästare och lärlingar, i ändamål att få masmästeri-vetenskapen satt på theoretiska grunder. Någon öfvermasmä-

stare tillförordnades dock icke förr än 1751, då fullmägtige i jernkontoret för en sådan embetsman anslogo 3,000 d:lr k:mts lön, och anmodade kongl. bergs-kollegium att utfärda fullmagt för honom. Redan d. 4 Mars s. å. hade Sven Rinman (se detta ord), som då var bergs-inspektor i Roslagen, blifvit af nämnde kollegium enhälligt utnämnd till öfvermasmästare-befattningen i riket och d. 3 Okt. 1753 utfärdades instruktion för honom. Emellertid beviljades 1,800 d:lr k:mt till anläggning af en profhytta, och efter flere gjorda försök i Wester-bergslagen, ansågs öfvermasmästarens åtgärd nödvändig äfven på flere orter. Derföre, och i anseende till den redan försporda nyttan af inrättningen, anslog jernkontoret sistnämnde år 1,500 d:lr k:mt årligen för ännu en öfvermasmästare, enligt hvars instruktion, början med tjensten skulle ske uti Lekebergs och Lerbecks bergslager, der masmästarkonsten erfordrade mycken hjelp. Efter sedermera fattadt beslut, att begge öfvermasmästarne skulle uppföras på jernkontorets stat, med 3,000 d:lr k:mt hvardera, blef äfven en tredje antagen med 1,500 d:lrs lön, på det att bergslagerne öfverallt i riket skulle kunna njuta så mycket mera biträde vid deras tackjernsblåsningar. År 1760 antogos ännu tvenne. Någon indelning af distrikten öfvermasmästarne emellan företogs likväl icke förr än 1761, då första distriktet skulle utgöras af Öster- och Vester-bergslagernes bergmästaredömen; det andra af Uplands, Roslags samt Jemtlands bergmästaredömen; det tredje af Wermlands och Nya Kopparbergs bergmästaredöme samt Lekebergslag och det fjerde af öfrige bergslagerne i Nora bergmästaredöme, samt Södermanlands och Östergöthlands, tillika med Skånska bergmästaredömet. Utom masmästarne finnas äfven *stegresare*, eller masugnsmurare; *ställmästare*, hvilka isynnerhet skola vara kunnige uti inrättandet af masugnsstället, samt *vaktare*, som äga behörig kunskap och öfning för den gående ugnens skötsel.

Masreliez, Louis, född i Paris år 1747. Han kom, blott en sjuårig gosse, till Stockholm, med sin fader, ornaments-bildhuggaren M., ditkallad jemte flere andra utländske konstnärer, till slottets förskönande. Louis M. utmärkte sig här snart genom sina ovanliga anlag, och reste år 1769 till Rom, der han qvarstannade i fjorton år. Återkommen till Stockholm utnämndes han till professor, målare-akademiens direktör och slutligen hof-intendent. Han öfvergaf snart historiemålningen, emedan han sjelf tyckte sig icke äga de höga anlag, som han fordrade för denna konstart. Några af hans efterlemnade arbeten, och deribland altartaflan i Maria kyrka i Stockholm, synas likväl visa, att han haft mindre skäl att öfvergifva historiemålningen, än många, som qvarstannat dervid. Karakteristiskt för hans blygsamhet är, att ofvannämnda altartafla endast var provisoriskt målad och af honom ämnad att utbytas mot en bättre, som han ville utföra i Rom; men att kyrkorådet fann sig så belåtet med denna, att det ej ville hafva någon annan. Masreliez' egentliga styrka var basreliefen, och hans arbeten i denna stil, i trenne rum af kongl. paviljongen på Haga, hafva till och med blifvit satta i bredd med Rafaels loger. I teckning och komposition är han af få öfverträffad. Han afled i Stockholm år 1810. Hans yngre broder,

Masreliez, Johan Baptist, född i Stockholm kort efter föräldrarnes ditkomst 1754 och död der 1801, var en ganska skicklig ornaments-bildhuggare och den förste som i Sverige införde pastellaget, som han lärt utomlands, för hvilket ändamål han gjorde två utländska resor.

Mast kallas hvarje lång, rund trädstam, som står upprest på fartygets kölsvin; den stöttas af däcket i fisken, vant och stag, samt förlänges af stängerna. Mindre fartygs master äro af en enda trädstam; men de större bestå af flere sammanlaskade stycken, ytterligare förenade med hvarandra medelst bultar och mastspik, samt omgifna af jernringar. I skepp kallas: den främsta *fockmasten*, den mellersta *stormasten* och den aktersta *mesanmasten*. I briggar och skonare: den främsta *fockmasten*, den aktersta *stormasten*. I galeaser, galeoter, koffar och smackar: den främsta *stormasten* och den aktersta *mesanmasten*.

Masteskans-penningar kallas en afgift, som 1695 stadfästades, att i Götheborg erläggas för mastträd och bjelke, som utskeppades, ifrån 28 till 12 palm. Afgiften för hvarje sådant träd eller bjelke skulle, enligt 1783 års resolution, erläggas med 1 sk. 6 r:st.

Mastträd. I afseende på användande af s. k. storverks- eller mastträd är jordägarens rätt öfver sin skog mera kringskuren, än för de öfriga skogsprodukterna. Skattehemmans-ägaren får icke fälla sådana träd, utan att först hembjuda dem åt kronan; frälse-ägaren deremot hugger och säljer efter behag. Kronohemmans-åboens rätt är, i detta hänseende, lika eller till och med ännu mera inskränkt än skattebondens. Han får ej fälla träden; men kronan fäller dem på hans mark för sin räkning och betalar honom lösen, eller också försäljas de på auktion, i fall kronan ej behöfver dem, och priset delas till hälften emellan kronan och åboen. Kronan har sålunda velat förbehålla sig tillgång på erforderliga storverksträd för flottans behof. Att likväl den privilegierade jordens friheter kommit i strid med kronans fördel och dess anspråk fått stanna vid rättigheten till storverksträd på skatte- och kronogrund, är en af de många ojemnheterna i Sveriges beskattning och dermed sammanhang ägande samhällsförhållanden. I hvad mån kronan kan draga fördel af denna sin förbehållna rätt öfver den enskildtes skog, beror på den händelsen om de flesta och dugligaste storverksträden växa på frälse eller på krono- och skattejord.

Masugn, kallas ett slags stor schaktugn, som begagnas att utbringa jernet ur sina malmer i form af tackjern, eller till hvad man kallar tackjernsblåsning. Sjelfva eldstaden, eller pipan, på dessa ugnar har betydlig höjd, i förhållande till vidden, ofta ända till 15 alnar, och uppföres af eldfast sten, utvändigt omsluten af den s. k. *ringmuren* af sämre eller gråsten, samt ytterligare

på litet afstånd från denna omgifven af *utanmuren*, kallmurad af sprängd gråsten, eller till och med bestående af en emellan timmer anbragt jordfyllning, s. k. *multimring*. Öppningen emellan ring- och utanmuren fylles åter med små gråsten samt lerbruk, hvilken fyllning får namn af *fyllmur*. Sjelfva pipan består af följande delar: *uppsättningsmålet*, hvilken utgör den öfversta mindre vida delen deraf, samt är ofvan betäckt med s. k. kransbällar; *korsbandet*, buken, medjebandet eller rasten, den mellersta vidaste delen deraf, samt *stället*, den nedre trångaste delen, uti hvilken det smälta jernet samlas, och som består af *bottenstenen*, *ryggstenen*, *sidstenen*, och *formväggen*, ofvanför ryggstenen, med öppning för forman eller det grofva koniska metallröret, genom hvilket rören från blästerverken eller de s. k. *tättorne* införas; *blåsväggen* samt *timpeln*, en eldfast större häll, som anbringas midt emot formväggen, ett stycke ofvanför *dammen* eller *dammstenen*, hvilken på framsidan tillsluter stället, så att det smälta jernet kan samlas deruti; men som har en öppning, hvilken går ända till botten deraf, och kallas *utslags-* eller *jernhålet*, genom hvilket jernet uttappas, men hvilken deremellan hålles täppt, med en blandning af sand och kolstybbe. Förbränningens underhållande i denna ugn sker alltid med tillhjelp af bläster, medelst bäljor eller blåsmaschin, och brännmaterialet, som hos oss alltid utgöres af trädkol, inbringas uppifrån, hvarftals med malmen eller beskickningen, samt uppsättes så ofta som det sjunkit så mycket att uppsättningsmålet är tomt. — Under år 1842 voro 215 masugnar i gång, hvaraf största antalet, 57, i Nerikes län, 48 i Stora Kopparbergs, 30 i Wermlands, 24 i Gefleborgs, 12 i Westmanlands, 8 i Jönköpings, 7 i Uplands, 5 i Norrbottens, 5 i Westernorrlands, 5 i Södermanlands, 4 i Kalmar, 4 i Kronobergs, 2 i Östergöthland; Westerbottens, Jemtlands, Stockholms och Elfsborgs 1 i hvardera länet. Malmfångsten utgjorde under samma tid 1,460,773 skepp:d tackjernsvigt, och hvaraf 440,379 skepp:d i St. Kopparbergs län, 274,936 i Nerikes, 188,024 i Wermlands, 133,534 i Södermanlands, 131,426 i Westmanlands, 121,786 i Upsala, 67,237 i Jönköpings, 32,250 i Gefleborgs, 24,091 i Stockholms, 19,717 i Östergöthlands, 12,324 i Kalmar, 8,485 i Norrbottens, samt omkring 2,000 skepp:d i hvardera af Westernorrlands, Jemtlands och Elfsborgs län.

Materia kallas vid Andraroms alunbruk den svarta alunskiffer, som begagnas till utbringande af alun. Så benämnes äfven vid ståltillverkningen den blandning af kolstybbe med litet aska, hvilken begagnas uti stålkistorne till jernets inpackning.

Matern, Johan Anton von, född d. 22 Okt. 1683 i Stockholm, der fadern var borgare och "remsnidare", blef 1704 konduktör vid fortifikationen och var löjtnant då han blef tillfångatagen vid Pultava och återkom först 1722. Han befordrades nu så, att han 1751, då han upphöjdes i adligt stånd, var öfverste vid fortifikationen, kommendant i Landskrona och R. af S. O. Tog afsked 1760 och dog d. 20 Dec. 1768.

Matfar, smed (Raniceps niger), en mjukfenig benfisk af 10—12 tums längd; svart med hvit mun, undre käken kortare, med mycket korta skäggtrådar; bukfenorna afsmalnande till tvenne trådar; stjerten rundad. Förekommer öfverallt i Kattegatt, ehuru mindre allmänt.

Matfors, jernbruk i Tuna socken af Westernorrlands län, har 6 härdar och 3,000 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 6 skepp:d. Ett mindre manufakturverk finnes vid bruket. Afsättningsorten är Sundsvall och Stockholm. Brukets stämplar äro MF samt PD. Ägare: J. Dickson & Komp.

Mathematik. Denna vetenskap har med särdeles framgång, ehuru ej mycket tidigt, blifvit idkad i Sverige. Ehuru Svenskarnes mest utmärkta arbeten i denna väg röra mathematikens tillämpning på andra vetenskaper, mera än den abstrakta räknekonsten, så har dock den senare ej saknat mästare af stor förtjenst. Det är hufvudsakligen under förra och närvarande århundradet, som deras verksamhet infallit. I äldre tider var mathematikens grundligare studium undanträngd af astrologiska griller. I ren mathematik ägde Sveriges litteratur nästan blott mindre läroböcker, till dess de lärde Celsierne började arbeta densamma i djupare forskningar, ehuru egentligen för dess användande på astronomien. I våra dagar har Jöns Svanberg, professor i rena mathematiken vid Upsala universitet, bearbetat sin vetenskap på ett sätt, som gifvit hans namn Europeisk ryktbarhet.

Mathematiska och Optiska Instrumentmakare stå till någon del under vetenskaps-akademiens hägn och tillsyn, hvilken akademi tid efter annan gjort åtskilliga uppoffringar till deras yrkens utvidgande och förkofran. På dess förslag fick år 1756 en Lehnberg af ständerne understöd att företaga en utländsk resa, för att utbilda sig i sin konst. Akademiens optiske instrumentmakare är för närvarande Carl Erik Collin; den mathematiske, Johan Littman, löjtnant-mekanikus, och den meteorologiske, Francesco Cetti.

Mathshof. Se: *Sirishof*.

Matjord, mulljord eller svartmylla, utgör på många ställen jordytans öfversta lager, af större eller mindre, dock alltid obetydligt djup och består af åtskilliga söndergrusade mineralier, blandade med en större eller mindre mängd återstod efter förstörda organiska ämnen, kallad mylla, humus, och är derigenom tjenlig för växternas fortkomst, samt utgör den hufvudsakliga beståndsdelen af den odlade jorden.

Matkroken, en krokig räfvel, ½ mil lång, uti hafvet, vid Persnäs socken på Öland, består af klippor och stenar. Namnet skall den erhållit för sin figurs skull, och den båtnad folket i fordna tider haft af de här förolyckade sjöfarandes strandade gods.

Matlagsskatt. Se: *Lagmansränta*.

Matlång eller **Lundsberg,** jernbruk i Lungsunds socken af Wermlands län, anlagdt i början af 1600-talet, har numera 533 skepp:d priv. årligt smide för 1 härd, af köpetackjern. Hammarskatten utgöres med 5 skepp:d 6 lisp:d 13 skålp:d. Af-

sättningsorten är Götheborg. Smidesstämpeln visar O L inom en krets af punkter. Ägare: Oskar Svenonius.

Matredning hos de gamle. Enligt Lagerbring skall denna redan i de äldsta tiderna varit både kraftfull och god. Han tror, att brödet kan härföras ända till Odin, eburu brödbakning ej omtalas förr än i konung Ragnar Lodbroks saga. Smör var redan bekant hos Schyterne, hvilka tjernade, genom skakande af mjölken i aflånga trädkäril; men likväl omtalas en gåfva af smör första gången såsom något sällsynt, i 7:de eller 8:de århundradet. Fläsk ansågs som en läckerhet, hvarföre det också var hjeltarnes föda i Walhall. Köttet kokades, och redan under Ynglinga-ätten yttrades afsky för dem, som förtärde det rått, och Hjalmar förbehöll sig, bland de vilkor han uppgjorde med Orvar Odd, att ingen skulle äta rått kött. Hästkött åts endast vid offren. Starkodder yttrade sin förtrytelse öfver de många rätterna, att man kokade det stekta och stekte det kokade. Äfven förtärdes snäckor, ostron och musslor, hvaröfver uti Starkodders visa likaledes talas med ogillande. Mjödets bruk var urgammalt, och man plägade krydda det, för att gifva det en bättre smak. Det kallades då *grasddur.* Vin såldes under 9:de århundradet i Björkö, o. s. v. Det är för öfrigt ganska sannolikt, att vikingatågen och härfärderna, hvilka gjorde våra förfäder bekante med andra länders seder och bruk, här tidigt införde någon förfining i matredningen, åtminstone hos de högre och rikare stånden.

Matskott kallades det sammanskott, som vissa dagar af året erlades till presterskapet, och bestod af hvarjehanda matvaror och andra persedlar, såsom, bröd, fläsk, kött, harar, fågel, ost, smör, skinnvaror, fisk, m. m. Dagen då det erlades hade olika namn på olika orter; den kallades allmännast matskottsdag, i Westergöthland "maskutzdagh", i Småland "matgiärd", eller matgärdsdag. Uti Upland brukades endast en matskottsdag om året, enligt kyrkobalkens 7 flock, der det heter: "Präster a hawa ett maskuth vm ar hvart, swa gott sum Fiäri päninga." Men Helsingelagen, uti dess 10 flock kyrkobalken påbjuder tre sådana dagar: "Och skal präster matskott hawa, tre om arit, hvart swa gott, sum en leef Brödt, och en marker Smör." Matskott torde ännu på några ställen utgöras, enligt gammalt bruk grundadt på VII Kk. B. LL. och kongl. förordn. 1617; kallas någon gång *jul-ullare,* och utgår stundom i stället för tionde af kål, rötter, rofvor, o. s. v.

Matstillgumnor benämnas i åtskilliga landsorter de qvinnor, åt hvilka, medan ett bröllop varar, vården af all medförd kost eller förning öfverlemnas.

Mattegräs, mattlummer, kalfrefvor, kalfmossa, vispmossa (Lycopodium clavatum), en ormbunkeväxt, hvilken förekommer öfverallt i vilda och något fuktiga skogar, och användes till mattor och viskor, äfvensom till färgning, hvarjemte fröna begagnas på apotheken, under namn af nicht, och äro utmärkta för sin egenskap, att, kastade på ljuslågan, förbrinna med häftighet och med stark låga, hvarföre de äfven begagnas på theatern till efterhärmning af blixt, o. dyl.

Matteryd, annex till Brönnestad, beläget i Vestra Göinge härad af Christianstads län, 4 mil V.N.V. från Christianstad. Här märkes: *Stora Skurup,* 1 $\frac{1}{4}$ mtl., med vacker belägenhet, god åker, äng, fiske och mulbete. Gillberg anför i sin "Beskrifning öfver Christianstads län" att "fordom här har varit ett så starkt spökande på gården, att ägaren, befallningsmannen Nils Stobæus, julnatten 1689 med allt sitt folk måste utflytta och söka sig annat boställe. Eburu otroligt detta låter, så skall det likväl så vara händt." Socknen består af 15 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 800 invånare. Dess areal utgör 16,038 tunnl., af hvilka 685 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Matthias, theol. doktor och kanonikus i Linköping, var den hel. Brigittas bigtfader, har på Latin öfversatt hennes uppenbarelser och till dem författat företalet, äfvensom han är den förste, hvilken i Sverige skrifvit bibliska concordantier. Han har dessutom författat åtskilliga andra böcker, såsom: *Copia Exemplorum; Homo conditus* och en *Latinsk Gramatika,* samt skall, på sitt höga, mägtiga skriftebarns begäran, hafva öfversatt bibeln på Svenska. Var sin tids lärdaste man i Sverige. Han dog i Rom 1350, hvarom S:t Brigitta, som han åtföljt dit, förut fått uppenbarelse, och intygade hans kristliga vandel. Han stod i sådant anseende för helighet, att sagan förtäljer, det några personer, som velat flytta hans ben, hvilka voro nedsatta i Dominikaner-kyrkan i Linköping, rördes af slag eller fingo andra sjukdomar.

Matthias till Bäck, lagman i Helsingland, der han ligger begrafven i Forsa kyrka. Lärer hafva lefvat på 1200-talet, och skall hafva haft en sådan embetstitel: "Mattias, Grefve till Bäck, Friherre till Fenflo, Riddare till Fjälsäter, Lagman i landet, Fogde i häradet, Präster i kyrkio och Bonde i by."

Matthias archidiaconus i Wexjö 1474, kantor i Upsala och fullmägtig vid fredskongressen i Kalmar 1475, var då ett af rikets råd.

Matthiæ, Johannes, född år 1592 i Husby prestgård i Östergöthland, der fadern var kyrkoherde. Gjorde, efter aflagda akademiska prof och erhållen magisterkrans, tvenne utländska resor för att utvidga sina kunskaper, blef 1625 theol. professor vid det af adeln i Stockholm stiftade gymnasium illustre, vann Gustaf Adolfs uppmärksamhet, som gjorde honom till sin hofpredikant och utnämnde honom till lärare för sin dotter, hvilken befattning han tillträdde året efter konungens död. Han förstod ingifva sin höga lärjunge kärlek för Latinska språket och den klassiska bildningen, samt meddelade henne äfven så mycket han kunde af sitt milda och fördragsamma lynne. Han belönades med hennes fulla förtroende, och blef ej heller lottlös i andra hänseenden, ty han erhöll flera förläningar af hemman, säterier, qvarnar, andra lägenheter och förmåner, doktorshatten år 1640 och Strengnäs biskopsstol 1643. Senare

åren af hans lefnad blefvo dock icke utan sina bekymmer, men hvartill anledningen, i den oväldiga efterverldens ögon, säkert gör honom mera heder än vanära. Han misstänktes för benägenhet att samtycka till Lutherska och reformerta kyrkans sammansmältning, hvilket högeligen misshagade det orthodoxa Svenska presterskapet, äfvensom en försonlig åtgärd af honom mot en för brott mot kyskheten anklagad person illa upptogs. Såsom förklaring för sitt handlingssätt utgaf han en skrift: *Rami Olivæ Septentrionalis*, och en annan: *Speculum Christianæ fidei*: men hvilka ännu mera uppbragte hans stånd emot honom. En kommission nedsattes, att undersöka dem, och utgången deraf blef, att den förstnämnda skulle förbjudas. För att ändtligen slippa ytterligare förföljelser och trassel, beslöt M. omsider nedlägga sitt biskopsembete, hvilket han äfven gjorde år 1664 och lefde sedan i lugn till sin död den 7 Februari 1670. På sotsängen försäkrade han, att han aldrig afvikit från den Lutherska lärans satser, ehuru han medgaf, att han i sina skrifter kunnat iakttaga mera försigtighet. Han var en lika lärd, som vältalig, tolerant och oegennyttig man. Utom de ofvannämnda skrifterna har han utgifvit en mängd andra, dels af theologiskt, dels af linguistiskt innehåll, införde ordning och skick inom stiftet, lät på egen bekostnad täcka domkyrkan med koppar, uppbyggde biskopshuset, som han försåg med en prydlig trädgård, skänkte till gymnasii-bibliotheket 1,000 R:dr och största delen af sitt för den tiden ansenliga bokförråd.

Mattmar, annex till Offerdal, beläget i Jemtlands läns södra fögderi, 4 mil V.N.V. från Östersund, räknas 4 mil i längd och 1 $\frac{1}{2}$ mils bredd, samt är på tre sidor kringskuren af vatten. Namnet säges vara taget af en liten sjö nedom kyrkan, hvilken fordom då denna byggdes skall hafva varit så ymnig på fisk, att arbetare och sockneboer deraf dagligen fått öfverflöd, hvarföre den ock blifvit kallad Matmor. Socknen nämnes eljest i gamla handlingar både Madmor och Markemar. Kyrkans ålder är oviss; men säges vara öfver 300 år och tillöktes byggnaden 1766. Af vattuledningar märkes *Åckesjön*, hvarigenom Undersåkers-elfven framrinner, som har sitt utlopp i Storsjön eller Hallens sjö vid Sundbacks-sundet; vid detta utlopp är ypperligt sillfiske. Socknen innefattar 12 $\frac{7}{8}$ mtl. och har 600 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Mattram (Matricaria Parthenium), en två- eller mångårig växt, hvilken förekommer på öar i Bohuslänska skärgården, omkring Marstrand ymnigt och alltid inhemsk, samt äfven på några andra ställen i städer och byar, troligen utplanterad uti trädgårdar, der man odlar en afart med fyllda blommor. Blommorna användas såsom husmedicin.

Mattsbo, bergsmanshytta, i Norrberkes socken af St. Kopparbergs län, uppbyggdes 1664, och hör under Ljusne-verken (se detta ord).

Matts-messan, eller **Matthias-messan**, infaller d. 24 Febr. och firades fordom, enligt Dijkman, "till åminnelse af apostelen Matthias." Denna messa är marknadstid i Kungsbacka, Sigtuna, Strengnäs, Säther, Söderköping och Wimmerby. En annan Mattsmessa firades, enligt samma författare, "till åreminne åt apostelen Mattheus."

Mattsson, Anders, talman för bondeståndet vid 1778 års riksdag, var vittne vid Gustaf IV Adolfs dop.

Mattsson, Henrik, var sekreterare hos konung Johan III, och uppsatte, jemte Kloster-Lasse (se detta ord) samt konungens tvenne andra sekreterare Johannes och Olof Sverkersson, en smädeskrift, hvilken skulle väderlägga det sammandrag af anföranden, hållna på det utaf hertig Carl i Strengnäs år 1588 sammankallade prestmöte, hvaruti liturgiens villfarelser uppräknades och fördömdes, som ett gruligt kätteri. I denna smädeskrift kallades Luther en förlupen munk, evangeliska läran angreps på det häftigaste och presterne beskylldes för mened, samt blefvo så godt som bannlyste. Skriften började sålunda: "Vi Satan, djupe helvetes konung, verldens herre, hela helgedomens storförste, blindhetens grefve, mörksens regent, skam, lasters och all orättfärdighets friherre och alla kätterskas, upproriskas och lögnens milde fader och skyddsherre, Vårom trognom tjenarenom, Prestom och Biskopom, som vårt ord häre i Nordlanden, nåde och frid i vårom ande." Den slutade med följande ord: "Gifvet i det yttersta mörkret på vårt Kongl. Slott Glödborg år efter vårt Regements begynnelse 1588." Denna skrift framställer Luther som en helvetes furste på jorden, och alla dess anhängare som satans tjenare, hvilka denna, efter väl förrättade ärender på jorden, kallar till helvetet. På denna smädeskrift, hvilken utspriddes öfverallt i hertig Carls furstendöme Södermanland, följde åter ett svar med titel: "Ett kort svar på några de förnämsta punkter uti Satans Sekreterares bref, deruti bland annat bevist varder Lutheri lära vara den äldsta och bästa: och huru Påfven är uppkommen att vara antichrist, och hans lärare förbannade, och platt inga prester för Gudi."

Mats Bardskärare, omtalas hafva egt ett stort stenhus på Svartmangatan i Stockholm. Erik XIV gaf honom år 1564 gåfvobref på ett kronan tillhörigt hus, och hans enka, Karin Persdotter, fick år 1560 bekräftelse derpå.

Maudle bro, Jemtlands-dialekt, betyder tugga bröd.

Maul, Jakob, af en Skottsk adelig slägt, som inflyttat till Sverige, Jakobs fader var rådman i Kongelf, blef 1719 öfver-krigskommissarie vid armeen i Skåne och för sina dervid ådagalagda tjenster s. å. politie- och byggnings-president i Götheborg, samt upphöjd i adligt stånd, emedan han "sökt att giöra Kronan Sverige all ersinnelig tjenst, så vida hans stånd och vilckor det kunnat tillåta."

Mauritius, pastor i Böne i Westergöthland 1570, blef för sitt nit mot liturgien och sin predikan mot konung Johan III gripen och länge hållen i fängelse, samt omsider halshuggen på Malebacken i Fimmelhed; men begrafven i Böne kyrkogård

1579. Fogden Lars Andersson på Stockared hade gripit honom i sjelfva kyrkodörren samt låtit afrätta honom utan dom och ransakning.

Mauritsberg, säteri. Se: *Östra Husby* socken.

Mauritsholm, 1 mtl. frälse-säteri, med underlydande 6 $\frac{3}{4}$ hemman, i Örtomta socken af Östergöthlands län, har fordom blifvit kalladt *Gammalgård*, sedan *Lindenäs*, samt alltid legat under säteriet *Ekenäs* (se detta ord).

Maximilian, fänrik vid Erik XIV:s lifvakt, hade blifvit betagen i Catharina Månsdotters skönhet, och, såsom det sades, äfven varit förlofvad med henne. Han måste dock gifva vika för sin höge medtäflare, och fick befallning att resa till hären i Norrige. Först ville han dock än en gång se den älskade och smög sig en afton upp på slottet, men greps här af konungens tjenare, anklagades af Göran Person för åtskilliga pådiktade förbrytelser, stoppades i en säck och kastades i strömmen, der man en morgon fann hans lik.

Maydel, Georg Johan, var drabant, bivistade kalabaliken i Bender, sedan, efter återkomsten till Pomern, Stralsunds belägring och träffningen vid Stressow, befordrades efter hand till öfverste-löjtnant vid Westmanlands regemente, med öfverste titel, och adlades 1731. Dog den 23 December 1737. Ätten, som var från Estland, utgick med hans son.

Mazarin. Drottning Christina, som hyste mycken beundran för den Franska statsmannen, skänkte honom år 1648 ett enkom för hans räkning bygdt krigsfartyg, som kallades med hans namn Julius, och förde 32 kanoner, samt värderades till 40,000 R:dr. Vid samma tid erhöll hon af Franska hofvet 100,000 R:dr såsom skänk; men egentligen som afbetalning på en fordran, hvilken man ej kunde rent af bestrida och ej heller ville öppet erkänna.

Mazeppa, Ivan Stefanowitsch, Kossackernes hetman, har blifvit bekant i Svenska historien genom sitt förhållande till Carl XII, hvilken han förledde att göra det olyckliga tåget till Ukräo, der han skulle med honom förena sina Kossacker och härigenom så mycket verksammare bidraga till tsar Peters fall. Han var född i Podolien omkring 1622, blef page hos Johan Casimir, men af en magnat, hvilken misstänkte honom för en kärlekshandel med hans fru, bunden naken vid en vild häst, som sprang med honom till sin hembygd Ukräo. Här tog Kossack-hetman Samoilowitz honom till sin adjutant och sekreterare, och, efter hans afsättning 1687, utsågs M. till hans efterträdare. Han slöt sig till Peter, hvilken gjorde honom till furste af Ukräo. Snart stämplade han likväl emot sin länsherre; men då Peter intog hans hufvudstad, Baturin, och Carl förlorat slaget vid Pultava, följde Mazeppa honom till Bender, der han dog i slutet af år 1709.

Mazèr, Carl, född i Stockholm 1806 och elev af Hasselgren, hade en rask och verksam, ehuru icke särdeles gratiös pensel, men mycken förmåga att i sina porträtter återgifva originalernas yttre likhet. Har i många år vistats i Paris.

Mecenat kallas den som gynnar och uppmuntrar vetenskap och konst. Namnet kommer af Mæcenas, Augusti vän och jemte honom beskyddare och gynnare af litteratur och skön konst i Rom. Hos oss klagar man med skäl öfver brist på mecenater. Fordomdags förhöll det sig icke så. Framför allt var 17:de århundradet utmärkt i detta afseende, då Axel Oxenstjerna, sjelf en lärd man, ledde Sveriges regering. Den lärda Christina var knappt så stor mecenat som han; ty hennes ynnest träffade hufvudsakligen utländske lärde, dem hon inkallade till sitt eget nöje och en prydnad för sitt hof. Deremot hafva vi knappt ägt en större mecenat än Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken också bibehöll de lärdes aktning och deltagande äfven i olyckan, sedan reduktionen bragt honom i fattigdom. Hela Skytteska familjen var vän af lärda studier och idkade sjelf sådana. Från frihetstidens period äga vi namnen Höpken, Tessin, m. fl., som alla voro högt uppsatte män, hvilka med kännarens deltagande och den mägtiges ynnest följde de lärdes arbeten. Sveriges nu lefvande största mecenat är hofmarskalken, frih. A. O. Gyllenkrok (se detta ord).

Mechtild eller **Mathilda,** dotter till grefve Adolf af Holstein, förmäldes med Abel, då regerande hertig i södra Jutland, och hvilken påfven hade på förslag till kejsare, men som genom mord och stämplingar blef konung i Danmark. Då han år 1252 blifvit slagen af Friserne, gick hans enka, Mechtild, i kloster, sannolikt för att försona sin makes handlingar, hvari hon troddes haft icke ringa andel. Erkebiskopen i Lund, Jakob Erlandsson, förmådde henne likväl att bryta sitt klosterlöfte och förmäla sig med Birger Jarl, som anhållit om hennes hand, förmodligen i hopp att genom henne kunna hämna sig på Danske konungen Christoffer, hvilken prelaten hatade. Förmälningen gick väl för sig år 1261, men biskopens uträkningar slogo felt, ty Birger Jarl lemnade sin gemål ingen inflytelse på regeringsärenderna, utan fortsatte sin fredliga politik i anseende till grannarne. I detta äktenskap lära tre döttrar blifvit födda. Enka efter sin andra gemål år 1266, lefde hon sjelf till 1288. Man har velat göra henne till ett helgon; men sannolikt är detta ett misstag och hon är dervid förblandad med en annan Mechtild, hvilken rymde från sin man bröllopsnatten och i S:t Ingrids sällskap företog en pilgrimsfärd till Compostella, Rom och Jerusalem.

Meck, Jakob Johan och **Magnus Fredrik,** af en gammal Dansk ätt, naturaliserades och infördes på Svenska riddarhuset 1723. Den förre var då ryttmästare vid södra Skånska kavalleriet och den senare afskedad öfverste.

Medaljörer. Fordom gjötos medaljer af guldsmeder; men under Gustaf II Adolf inkallades Tyskarne Datler, Blum och Rethe, samt Fransmännen Parise och Fresné. Sedan uppträdde en Planting från Upland och en Zedritz, de förste Svenske medaljörer, och efter dem den förres elev Arvid Karlsten (se detta ord). Efter honom hade Sverige inga medaljörer, hvarföre Hedlinger inkalla-

des. De märkligaste i senare tider äro: Fehrman, far och son, Ljungberger, Georgii, Grandel, Eshörning, Frumerie, Salmsson, Lundgren, Mellgren, m. fl.

Medan gräset gror, dör märren, ett gammalt ordspråk, hvarmed betecknas, att man dröjer ofta med hjelpen, till dess den kommer för sent.

Med ed svaras och icke klagas, ett gammalt ordspråk, grundadt på lagen, som bjuder att man i rättegång icke får svärja sig till något.

Medelpad, ett landskap i Hernösands län, beläget emellan landskapen Jemtland, Helsingland, Ångermanland och Bottniska viken, utgör i storlek 60 qvadratmil. Landet bildar till större delen två ansenliga dalsträckor omkring Ljungan och Jemtlands-elfven, samt till någon del omkring Gimån; är öfverhufvud mera bergländt än jemnt, särdeles vid gränsen till Helsingland och Ångermanland; men har derjemte, vid de större vattendragen, vackra och bördiga dalar, med sköna åkrar och gräsrika ängsmarker, bestående merendels af stadig lera; vid landtryggarne mot nyssnämnde landskaper är deremot jordmånen sandaktig. Stora skogar finnas i landet, med ymnigt villbråd, hvaribland elgar, renar, mårdar, björnar, vargar och lodjur, samt flera slags fogel. Detta landskap utgör numera en domsaga och ett fögderi samt innefattar staden Sundsvall och 18 socknar, nemligen: Hafvrö, Torp, Borgsjö, Tuna, Attmar, Stöde, Njurunda, Ljustorp Hässjö, Tynderö, Indal, Liden, Holm, Selånger, Sättra, Skön, Alnön och Timrå, hvilka tillsammans utgöra 444½ mtl. med 26,924 invånare, hvartill kommer staden Sundsvall med något öfver 2,000 personer. Folket närer sig af jordbruk, boskapsskötsel, strömmingsfiske, samt handel med skogseffekter, boskapens afkomma, skogsfogel, lin och linneväfnader. Ibland bruk och större egendomar märkas: *Biskopsgården*, *Gallströms*, *Lögdö*, *Sörfors* och *Åvike* jernbruk; *Granlo*, *Gårqviste* och *Layfors*.

Medelpad, ett kontrakt af Hernösands stift, inom Westernorrlands län, består af 9 pastorat, hvaraf 6 regala, nemligen: Skön, med Alnön och Timrå; Sundsvall; Selånger med Sättna; Njurunda; Torp med Borgsjö, samt Tuna, med Stöde och Attmar, 3 konsistoriela, nemligen: Ljustorp, med Hässjö och Tynderö; Hafverö, samt Indal, med Liden och Holms kapell. Kontraktets folkmängd utgör 28,530 personer.

Medelpadius, Olaus Petri, född i Medelpad, hade 1546 blifvit promoverad till magister i Wittenberg, och blef 1564 rector scholæ i Stockholm, hvarifrån han tre år senare befordrades till kyrkoherde vid Storkyrkan och kongl. hofpredikant. För att vinna hans bifall för liturgien, utnämnde Johan III honom först till prost i Gefle, och år 1576 till domprost i Upsala, då han gaf sin förskrifning, att han skulle erkänna den liturgiske erkebiskopen Laurentius Petri Gothus och icke predika, tala eller skrifva mot den nya messordningen. Detta obetänksamma löfte bröt han straxt derpå lika obetänkt, då han tre dagar senare, eller d. 21 Dec. 1576, med de andre presterne undertecknade en skrift, hvari liturgien ogillades. Efter denna åtgärd begaf han sig till Upsala, för att tillträda sitt nya embete. Häri blef han likväl icke gammal; ty då erkebiskopen om juldagen förrättat gudstjensten efter den nya messboken, angrep honom Mäster Olof fyra dagar senare i sin predikan. Till straff derföre blef han samma dag på eftermiddagen afsatt från embetet, kallad till Stockholm och ställd inför den bekante Kloster-Lasse, hvilken skulle söka föra honom på bättre tankar. Då detta icke lyckades, skickades han i fängsligt förvar till Häringe. Han slapp väl snart ut härifrån, men återfick likväl icke embetet, ehuru några kroneräntor analogos till hans underhåll. Han deltog i Upsala möte och var en af de tolf, som förordnades till ordförandens biträde. Lärer hafva dödt 1595 eller 1596.

Medelplana, en socken i Kinna härad och kontrakt af Skaraborgs län och Skara stift, 2 mil O.N.O. från Lidköping, vid Wenern, på Kinnekulle, utgör med annexet Westerplana ett konsist. pastorat af 2 kl. Kyrkan blef ombyggd 1823 och 1824 sammanbyggd med Westerplana kyrka, samt är en af de vackraste i orten. I socknen märkes: säterierne: *Hellekis*, *Råbeck* och *Iljelmsäter* (se dessa ord), samt *Bosgården*, 1 mtl., har karaktershus, stor trädgård och ladugård af sten. Fattighus och skolhus finnas här, år 1807 uppförda på H. Exc. grefve N. Posses bekostnad. Socknen innefattar 17⅜ mtl. och har 628 invånare. Dess areal utgör 4,744 tunnl., hvaraf 8 sjö och kärr. Adr. Mariestad.

Medelstad, ett härad i Blekinge län, innefattar följande socknar, nemligen: Fridlefstad, Nättraby, Listerby, Forkärla, Hjortsberga, Edestad, Tving, Runneby med köping samt Backaryd, hvilka tillsammans inbegripa 339¼ mtl. med 22,891 invånare på en areal af 187,666 tunnl., af hvilka 13,445 äro sjöar och kärr. Jemte Östra härad utgör Medelstad ett fögderi och en domsaga.

Medelstad, ett kontrakt af Lunds stift, inom Blekinge län, utgöres af 7 pastorat, nemligen: Ronneby; Backaryd; Hjortsberga, med Edestad; Tving, med Eringsboda kapell; Nättraby; Listerby, med Forkärla, samt Fridlefstad, med Sillhöfda kapell och Rödeby. Af dessa pastorat äro 4 regala och 3 konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 26,914 personer.

Medeltemperatur, Sveriges. Den långa utsträckning Sverige intager af nära 16 graders latitud, måste göra denna temperatur betydligt olika i dess olika landskap, hvartill för öfrigt bidrager deras större eller mindre höjd öfver hafvet. Jordtemperaturen är således vid Umeå 2, men vid Sölfvitsborg 8 grader, i Stockholm och Upsala 6 och i Söderköping 7 grader. Man har till och med anmärkt, att medeltemperaturen på Gottland i flere år varit högre än den i allmänhet är i Berlin, hvartill hafvets grannskap troligtvis är orsaken. När härtill kommer landthöjdens skiljaktighet, verkar detta äfven betydligt på förhållandet. Så t. ex. är kölden i Wexjö lika stark som i Stockholm, ehuru den förra staden ligger nära 2½ grad syd-

ligare än den senare, och klimatet på förra stället är vida kallare än i Götheborg, ehuru denna stad ligger ½ grad högre i norr.

Medevi, frälse-säteri och helsokällor, i Nykyrka eller Vestra Ny socken i Östergöthland. Medevi består af 2½ mtl., hvarunder 1½ mtl. häfdas i sambruk. Säteriet har den vackraste belägenhet vid en liten insjö. Åbyggnaden är prydlig och kostsam. Borrebol och Bjurbol är äldsta bostaden, der Hedvig Eleonora, Carl X:s enkedrottning, stundom vistades, då hon hade Wadstena län till lifgeding. Den förste kände ägaren var guvernören, grefve Joh. Oxenstjerna, som år 1662 utarrenderade det till kronan, mot 4½ procent. Enligt Tuneld ägdes Medevi af kronan och inköptes samma år af enkedrottningens kammarherre, frih. Joh. Oxenstjerna. Derefter ägdes stället af riksrådet frih. Göran Fleming. Riksrådet och lagmannen i Östergöthland, frih. Gustaf Soop hade år 1674 blifvit ägare af Medevi säteri, och var den som åstadkom att Medevi, äfven förut begagnade, helsokälla (Röda källan på skogen eller Rödbrunnen) m. fl., blefvo kända såsom verkliga surbrunnar. Han öfverlefde icke länge brunnens upptäckt; men hann likväl förmå Urban Hjärne, att utgifva en beskrifning om stället, och uppmanade sina arfvingar att noga underhålla detsamma. Det bibehölls efter hans död uti familjen, af grefvarne Axel Wachtmeister, Carl E. Gyllenstjerna och Carl Reinh. v. Fersen. Medevi anses allmänt för den bland Sveriges helsokällor, som först blifvit begagnad; ty det är anledning förmoda, att dess första bruk daterar sig till tiden omkring katholska lärans införande uti riket, och dessutom är Medevi den af våra mineralkällor, om hvilka vi kunna anföra de äldsta sägner från forntiden. Cnattingius nämner uti sin "Beskrifning öfver Medevi Surbrunnar", något om traditioner rörande ifrågavarande helsovatten och Hedin, säger sig blifvit underrättad om flere sådana. Den äldsta och såsom ypperst ansedda, men sedan någon tid förgäfves eftersökta, källan, benämnd *Röda källan på skogen* eller *Rödbrunnen*, lärer blifvit upptäckt derigenom, att en med lamhet "bekajad" bonde, som, under det han med en spannmålstransport färdades emellan Wadstena och Askersund, rastat härstädes, och, sedan han ätit, släckt sin törst genom ett omåttligt drickande af källans vatten, hvarefter han djupt insomnat och endast med möda kunde väckas den påföljande morgonen, då han med förvåning märkte sin lamhet vara borta. På ett par andra ställen uppgifves, att bonden varit halt; ty det är svårt att tro, det en lam menniska begifvit sig åstad att forsla spannmål hela 6 mil. En annan, kanske äldre, sägen uppgifver, att källans medicinska kraft blifvit känd derigenom, att en blind munk vid densamma öfvergafs af sin ledare, men återfick sin syn, sedan han dels druckit af, dels badat sina ögon med dess vatten. En trovärdighet gifves åt denna senare tradition, genom det starka bruk, som allt sedan källans upptäckt gjordes af den på vattnet befintliga hinnan, såsom ett medel att återställa synen. Ibland de egenskaper, hvilka allt sedan halftannat århundrade med skäl blifvit tillskrifven och äfven redan långt före denna tidpunkt berättas hafva utgjort en af de förnämsta hos Medevi helsovatten, är den att häfva ofruktsamhet. Doktor Rydbäck berättar sig hafva hört omtalas, såsom en tradition, att den heliga Catharina till Ulfåsa befallt ofruktsamma qvinnor, att, för att blifva hjelpta, först fasta och bedja, samt derefter, midsommarsnatten, dricka af "det röda vattnet på skogen", såsom den ofvan anförda, vid Medevi först upptäckta helsokällan då benämndes. Sedan munkarne erhållit del af dessa och andra sägner rörande beskaffenheten af Medevi källor, dröjde det troligen icke länge förrän de förvandlade dem, i folkets ögon, till öfvernaturliga medel, lemnade af Gud i deras händer, till bevis på renheten af deras lära. Vi känna ganska väl af flere urkunder, att desse munkar, vid sitt aftågande från Sverige, läto med stockar, ris, stenar och äfven sängkläder, m. m., sorgfälligt igenfylla alla af dem kända källsprång vid Medevi, troligen för att det aldrig måtte blifva bekant, att detta helsovatten, genom sina beståndsdelar, utgjorde ett ypperligt läkemedel, och icke, såsom de angåfvo, var "ett omedelbarligen af Gud med helsokraft välsignadt underverk, hvilket den Högste beskärt dem på sina ifrigaste bekännares bönhörelse, till bevis på den katholska lärans företräde och gudomlighet, samt af hvars verkningar endast den blef delaktig, som igenom allmosor och andaktsöfningar gjorde sig förtjent af en så stor Guds nåd." Uti Palmskölds "Samlingar om Östergöthland" anföres, att en Italienare och kongl. hofrätts-medikus i Jönköping, doktor Josua Constantius, som dog 1698, förmält sig i Vatikanska biblioteket i Rom hafva sett en handskrift, uppsatt af Wadstena munkar, i ändamål att lemna påfven upplysning om helsovattens tillvaro i Östergöthland. Ofvannämnde Gustaf Soop skall på sina utländska resor, kort före 1677, äfven sett detta manuskript, och, på grund af derigenom vunna upplysningar, blifvit föranlåten att undersöka de å hans egendom Medevi då befintliga mineralkällor. *Röda källan på skogen*, eller, såsom den senare kallas, *Rödbrunnen*, är säkerligen den källa, som nu begagnas till bad. *Högbrunnen* har varit i ständigt bruk allt sedan 1678, och var mycket länge den enda af Medevi-källorna, som begagnades till drickning. *Dalbrunnen*, blef känd på samma tid som den förutnämnde, och förmodas varit den nu s. k. *Amiralskällan*. *Gustaf Adolfs källa* är uppkallad efter Gustaf IV Adolf, och invigdes midsommarsdagen 1802. Den upptogs redan af professor Tingstadius, under den tid han bestridde brunnsintendentsplatsen härstädes, 1778—1784. *Grefve A. C. Wachtmeisters källa* är upptagen år 1800, af medicinalrådet Sven Hedin, och af honom så benämnd till minne af de förtjenster, nämnde grefve äger om Medevi. De källor, som nu begagnas till drickning, äro 4, nemligen: Högbrunnen, Gustaf Adolfs källa, Amiralskällan och en år 1826 upptagen källa. Dessutom finnes en nyligen anlagd god kallbads-inrättning, utom det gamla badhuset, och

tillhandahålles alla konstgjorda helsovatten vid serskild inrättning. Medevi brunn har genom sina många byggnader, hvilka utgöra omkring 50, utseende af en liten stad; 36 äro uppförde för brunnsgäster. De allmänna byggnaderna äro: brunnskyrkan, apotheket, postkontoret, brunnsintendentsbyggningen, stora salongen, konung Carl XIV:s hospital, trenne lasaretts-byggningar, stora badhuset, Gräfenberger-duschen, lasaretts-badhuset, m. m. Ett kongl. plakat om brunnens fri- och rättigheter utfärdades 1681, och reglor för brunnsgästerna genom en kongl. förordning 1707. År 1823 bildades här, genom sammanskott, en fond för "pauvres honteux" vid denna brunn. Köpmän från kringliggande städer hålla här öppna bodar under brunnsterminerna. En uråldrig plägsed är, att allmogen infinner sig här hvarje år den 2 Juni, och man har anmärkt att större delen af dem komma från södra trakten. Vid midsommarstiden är härstädes en ganska talrikt besökt marknad, hvarvid egentligen handel med näfver, linnevaror och hästar förekommer. Den för sin skönhet så namnkunniga Aurora Königsmark vistades här 1682, och anställde då en af de smakfullaste festiviteter, med stor karusell. Parnassen vid Medevi bibehöll sedan namn af henne. Första terminen, äfvensom allmogens brunnsdrickning, börjas vanligen d. 9 Juni och slutas d. 6 Juli, andra terminen börjas d. 10 Juli och slutas d. 6 Aug. Vattnets förnämsta beståndsdelar är kolsyra och hepatisk luft. Det nyttjas med stor fördel emot gikt, skörbjugg, kroniska sjukdomar, ofruktsamhet och fallenhet för missfall, hysteriska plågor, sten i njurarne, ros-svullnader, maghosta, m. m. Brunnsafgiften är 6 R:dr R:ko, hvaruti alla de serskildta, förut brukliga, afgifterna äro inberäknade. Sjelfva helsobrunnen ägdes från år 1688 till 1694 af enkedrottning Hedvig Eleonora. Förutnämnde grefve C. R. v. Fersen upplät egendomen 1760, på 20 års arrende, åt öfversten, frih. Silfverhjelm. År 1780 försåldes stället till kammarherren Matth. Odencrantz och ägdes 1803 af dennes dotter, fröken Odencrantz, hvilken sålde det till amiralen Virgin, och äges nu mera så väl säteriet som helsobrunnen utaf ett bolag, till största delen bildadt af fordringsägare uti den förre innehafvarens konkurs, samt arrenderas nu (1848) af f. d. statsfrun, enkegrefvinnan Augusta Mörner, född Virgin, som derjemte äger stor andel i bolaget. Kongl. Maj:t utnämner sjelf intendent, i enlighet med bolagets underdåniga ansökning och efter sundhets-kollegii hörande.

Medgift är detsamma som hemgift, och betyder den egendom, som föräldrar gifva med nyttjande rätt åt sina barn vid deras giftermål. Skillnaden emellan medgift och gåfvor ligger i den förras egenskap, att vara gifven blott med nyttjande rätt. Vid föräldrarnes död tages medgiften i beräkning, då arfvet skall skiftas, och dör det barn, som medgiften fått, återbäres densamma. Medgift brukar upptecknas och qvitteras, såsom undfånget gods af emottagaren; i annat fall bestyrkes beloppet med ed, om medgiften skall återgå.

Med Guds hjelp, äfven **Dominus protector meus**, voro konung Carl XII:s valspråk.

Medicin. Den medicinska vetenskapens historia i Sverige går knappt så långt tillbaka, som de flesta andra vetenskapers. Först på 1600-talet började medicinen studeras mera vetenskapligt hos oss, och män af utmärkt skicklighet beklädde de medicinska lärostolarne vid universitetet; bland dem den snillrike Olof Rudbeck, hvilken, genom sin skrift om lefvern, väckte ett Europeiskt uppseende, samt Hoffwenius, som kraftigt bidrog att frigöra medicinen från vidskepelsens inflytande, hvarunder den förut varit fången. Sådant hade förhållandet varit under medeltiden, och föga bättre under Gustaf I och hans söners regering. Emot slutet af denna tidpunkt, under konung Carl IX, inrättades en medicinsk professorsplats vid Upsala universitet; Gustaf Adolf lade dertill en ny, hvars första innehafvare, Franck, äfven inrättade en anatomi-sal. Dervid uppenbarade sig vidskepelsen ånyo; ty blott med möda kunde han erhålla lik af menniskor att undersöka. Folket ansåg honom för en bödel, och han nödgades, i brist på menniskokroppar, begagna djur. Efter de egentlige grundläggarne af ett medicinskt studium i Sverige följer Roberg, hvilken förskaffade universitetet sitt eget sjukhus, m. m. Linné gjorde epok i Svenska medicinen, likasom i hela naturforskningen, och samtida med honom verkade såsom universitetslärare och praktisk läkare Nils Rosén von Rosenstein, hvars populära skrifter i läkarekonsten vunnit ett stort och fortfarande anseende. Linné, hufvudsakligen botanist, verkade omedelbart på medicinen genom sitt arbete: "genera morborum." I allmänhet hafva Svenska läkare arbetat och arbeta ännu såsom praktiserande, mera än såsom författare. Svenska läkare-sällskapet utgör en förening af läkare, för att samla och utbyta ömsesidig erfarenhet. En medicinsk tidskrift, Hygiea, utgifves sedan några år tillbaka. Den medicinska undervisningen har i senare tid undergått en viss förändring, genom anläggandet af Carolinska institutet i Stockholm. Den var förut ännu mera sammanträngd i universitets-städerna och sjelfva examina måste visserligen ännu afläggas derstädes; men Carolinska institutet, som deremot har föga eller ingen examensrätt, är ofta det ställe, der kunskaperna inhemtas. Detta institut har nemligen blifvit ett slags medicinsk högskola, och äger en stor fördel genom grannskapet med Stockholms stora lasaretter, barnhus och barnbördshuset, m. m.

Medicine kandidat och **medicine licentiat** äro benämningar, som emotsvara de båda examina, hvilka fordras inom den medicinska fakulteten, för att vinna medicine doktorsgraden. Såsom den tredje dithörande examen kan nämnas den medico-filosofiska, en förberedande pröfning, deruti icke ingå medicinska studier, utan endast allmänna bildningsämnen, såsom klassisk litteratur, filosofi, historia, mathematik, fysik, botanik och kemi. De båda sistnämnde vetenskaperne ingå äfven i de egentliga medicinska studierne, och den kunskap, för hvilken redovisas i den medico-filosofiska examen,

fortbildas sedermera. Men i de öfriga vetenskaperna afslutas studierna med nämnde examen, hvilken vanligen fordrar tre till fyra terminers läsning vid universitetet, stundom äfven längre tid. Sedan den är aflagd vidtaga de medicinska studierna, nemligen först den theoretiska kursen, hvilken slutar med medicine kandidat-, och sedan den praktiska som leder till licentiat-examen. En del af de studerande plägar inhemta det mesta af sina kunskaper vid kongl. Carolinska institutet i Stockholm; men sjelfva examen måste likväl aflöggas vid universitetet. Efter fullgjord kandidat-examen följer en praktisk kurs, förenad med tjenstgöring under en viss tid (något öfver ett år) vid Stockholms sjuk- och barnhus, det sistnämnda för att der studera barnsjukdomar. Derefter aflägges licentiat-examen och derpå följer doktorsgraden, hvilken, efter dessa examina, blott är en titel, som fakulteten förlänar. Promotion har brukats ända till för några år tillbaka; men har småningom kommit ur bruk. Praktiserad läkare kan man visserligen vara, utan att hafva aflagt alla dessa examina; men man kan icke gerna, utan dem, blifva anställd såsom läkare i statens tjenst. Den tid, som åtgår till den medicinska studiikursen, kan ej noga beräknas. Fem till sex år efter aflagd mediko-filosofisk examen torde ej vara för mycket, ehuru det icke kan nekas, att en afgjord fallenhet, i förening med en ihärdig flit, kan förkorta tidsutdrägten.

Medicinal-afgift. Under denna benämning beviljades vid 1770 års riksdag en afgift till fond för medicinal-verkets förbättring. År 1774 stadgades att denna fond skulle till sitt fulla belopp inflyta till kongl. räntekammaren, till ersättning för hvad till provincial-läkares aflönande i orterna utgick af statsmedlen. Enligt kammar-kollegii cirkulär d. 16 Dec. 1777, beräknades medicinal-afgiften till 6 daler silf:mt riksdalern.

Medicinal-taxa kallas den taxa öfver medikamenters pris, som Kongl. Maj:t utfärdar, genom sundhets-kollegium. Den förändras tid efter annan, allt som tillgången och priset på dessa till större delen utländska droguer förändras. Vid leverans af läkemedel till allmänna sjuk-inrättningar, samt för krigsmagtens behof, beräknas tio procents rabatt å apothekarens sida, ja till och med femton procent, om leveransen öfverstiger 125 riksdaler.

Mediko-filosofisk examen. Se: *Examen.*

Mediko-legal besigtning kallas den förrättning, hvarigenom läkare äger att undersöka dödsorsaken hos sådane personer, hvilkas död är föremål för juridisk pröfning. Vid ransakningar om mord kan, t. ex., den frågan lätt uppstå, om den döde aflidit i följd af en våldsam behandling eller af någon annan orsak; ja, sjelfva hufvudfrågan, eller om mord blifvit begånget, om våld blifvit tillfogadt, kan vid många tillfällen afgöras endast genom besigtning af den döda kroppen. Den mediko-legala besigtningen tillhör på en gång läkarekonsten och lagfarenheten, och förrättas derföre af läkare i närvaro af kronobetjening. Protokoll föres af annan läkare af kronobetjenter eller af den läkaren, som sjelf förrättar liköppningen. På grund af detta protokoll utfärdar denne sitt betyg öfver undersökningen, och på detta betyg kan sedermera domstolen grunda sitt utslag. Den mediko-legala besigtningen är således af stor juridisk vigt. Den påkallas af domstolen när densamma anses behöflig, och provincial-läkaren är skyldig att verkställa en sådan. Den bör ske så fort som möjligt, på det icke förruttnelse må göra densamma fruktlös. Någon gång har dock äfven händt, att lik, hvilka flera år legat i jorden, blifvit uppgräfne och besigtigade. Såsom besigtning kan, i sådant fall, dock gälla endast de hårdare delarne af kroppen, såsom benen, hufvudskålen, o. s. v.

Mediko-theologiska stipendier kallas de medel, som rikets ständer anslagit för att understödja studerande, som vinnlagt sig om en förenad presterlig och medicinsk bildning. Det visade sig snart, att idéen var falsk. Prestens och läkarens kall är visserligen lika; men förutsätta dock helt olika egenskaper och hvartdera af dem fordrar sin man odelad. Stipendierna öfvergingo efterhand till naturen af vanliga understöd åt behöfvande studenter; men voro fästade dels vid medicinska, dels theologiska studier. Nu mera kallas de med förändrade namn riks-statens stipendier, och äro delade emellan båda fakulteterna, så att den theologiska har att bortgifva ett visst antal och den medicinska de öfriga. Stipendiaterne äro tolf, af hvilka hvar och en årligen uppbär 100 riksdaler banko.

Medleste lagen eller **medellagen** är en benämning, hvilken vanligen anses häntyda på den allmänna lag, som utarbetades i första hälften af 14:de århundradet och förelades herredagen i Örebro 1347; men då genom presterskapets motstånd blef lemnad utan stadfästelse. Namnet förekommer i handlingar från 1500-talet, ehuru det synes vara af en mycket obestämd betydelse, eller rättare sagdt, liksom man icke rätt vetat hvad "medleste lagen" betydde. Förhållandet är utredt af professoren Schlyter, neml. att "medleste lagen" var konung Magnus Erikssons lagbok, färdig utarbetad år 1347; men då åsidosatt, utan att detta likväl hindrade domstolarne att tillämpa den. Ty då ingen tryckt lagbok fanns, och juridiska studier voro i hög grad sällsynta, rådde äfven stor förvirring i lagskipningen, så att denna lag icke blott stundom användes, till dess konung Christoffers lag antogs 1442, utan äfven sedermera och i bredd med denna. Handskrifter voro i omlopp, hvarefter dömdes, och dessa handskrifter voro stundom felaktiga och afvikande från hvarandra. Deraf uppkom en falsk föreställning, att de olika handskrifterna icke voro samma lag, och då man var föga bevandrad i laghistorien, förblandade man denna lag med den nyare af 1442 och med äldre lagar. Härigenom blef namnet medleste lagen brukadt i sådan mening, att det ej passar på alla handskrifter af konung Magnus Erikssons lag; men deremot otvifvelaktigt hänförer sig till vissa bland dem. Man har äfven haft den åsigten, att konung Magnus Erikssons lag blifvit förändrad före

år 1442, samt att denna förändrade lag utgjorde medellagen; men denna mening förfaller inför en allvarlig kritik. Anledningen till namnet uppgifver Hadorph sålunda, att denna lag varit "en interimslag, som brukades ifrån den tid hon först sammansattes, då de andra lagarne uphofvos, intill dess samma medellag stadfäst blef." Någon allmän lag blef icke stadgad förr än under konung Christoffers tid år 1442.

Medskogs kyrka, träffningen vid. Den stod d. 5 Aug. 1814 mellan Svenskar och Norrmän. De förre, under befäl af general Gahn af Colqhuhn, hade fåfängt försökt intaga Liers skans. De voro blott 1,000 man, med 3 kanoner, hvaremot Norrmännen, som här angrepo dem, voro 3,000. Svenska trupperna lyckades slå sig igenom, men med förlust af 250 man i döde, sårade och fångne.

Medtstache, Reinhold, af en Lifländsk ätt, var öfverste för ett regemente till fot och kommendant i Stralsund, då han 1640 utnämndes till landshöfding i Nylands län. År 1642 utbytte han det emot Kexholms län, men tog afsked 1640.

Medåker, en socken och konsist. pastorat af 2 kl. belägen i Åkerbo härad af Westmanlands län, Arboga kontrakt af Westerås stift, 1 mil V. från Arboga, blef år 1610 lagt till Ulfsands län och Gustaf Adolfs hertigdöme. Socknen har 18 byar. *Ödesberga* by kallades i äldre tider Kurbo intill dess en pestsmitta, som öfvergått alla grannarna, ödelade densamma och gaf anledning till det brukliga namnet. Vid Karbobacken upptäcktes 1825 en mineralkälla, hvilken med fördel begagnas af en mängd personer. I nordost från källan i ängen Höklöten, har fordom varit en tingsplats. Domar från *Höklöta ting* finnas ännu. Domarens boställe är deladt emellan Ödesberga grannar, under namn af tingstäpporna. På *Byringe* gärde, nära kyrkan, har också varit ett tingsställe *Åkerhäll,* efter hvilket Åkerbo härad lärer fått namn. Vidare märkes här *Röfors* stångjernsbruk (se detta ord). Socknen innefattar $49\frac{5}{8}$ mtl. och har 1,064 invånare. Dess areal utgör 13,608 tunnl., af hvilka 390 äro sjöar och kärr. Adr. Arboga.

Med åren bytes håren, ett gammalt Svenskt ordspråk, betecknande att åldern åstadkommer stor förändring.

Megander, Fredrik, var son af vinhandlaren i Stockholm Emanuel M., och föddes der 1727. Fadern lärer hafva hugnats med särdeles nåd af konung Fredrik, emedan denne berättas hafva stått fadder åt hans son, hvilken också fick konungens namn. Fredrik reste helt ung till Ostindien, blef superkarg först för Holländska-Ostindiska kompagniet och sedan för det Svenska, samt bosatte sig omkring 1760 i Brüssel, der han anlade ett saltraffinaderi, jemte såpbruk. På hemresan från Paris 1771 tog Gustaf III qvarter hos Megander och stannade der i tre dagar. Härunder fattade han tycke för sin värd, och uppmuntrade honom att återvända till fäderneslandet och der anlägga ett saltraffinaderi, hvilket kunde blifva af mycken nytta, särdeles för fiskerierna. Megander åtlydde uppmaningen och begaf sig till Stockholm, der han den 9 Mars 1784 erhöll ett kongl. privilegium på en dylik inrättning, med tullfrihet under tre år för införsel af den behöfliga qvantiteten grått salt, samt af de kittlar och öfriga verktyg som erfordrades. Megander fick dock aldrig sjelf begagna det, ty han afled kort derefter. Okunnig om detta dödsfall, hade hans hustru med sina barn begifvit sig på väg till Sverige, men inträffade der först sedan mannen aflidit. Hon beslöt nu qvarstanna och anlade det af mannen tillämnade saltraffinaderiet, det första och enda i Sverige, i en egendom på Ladugårdslandet, i hörnet af Riddare- och Styrmansgatorna. Äfven detta har likväl nu mera upphört efter sista ägarens, grosshandlaren Normans, död, då egendomen blifvit inköpt af Rydbergska stiftelsen, för att der inrätta en navigations-skola.

Meibom eller **Maibaum, Marcus**, född i Tönningen 1630, på sin tid en utmärkt filolog och archæolog, en af de många lärde och snillrike fremlingar, som af drottning Christina kallades till Sverige. Här är han isynnerhet känd genom det puts Bourdelot spelade honom och sin egen landsman Naudé. Den sistnämnde hade skrifvit om de gamles dansar, och Meibom om deras musik. Bourdelot förmådde drottningen, att, en afton, befalla dem praktiskt visa henne huru de gamle dansat och spelat, och båda hade den oklokheten att efterkomma hennes befallning, tills de af hofmännens löje märkte, att man velat drifva gäck med dem. Meibom uppbragtes häraf så, att han dagen derefter gaf Bourdelot en örfil, hvilken förgripelse emot den mägtige gunstlingen starkt beifrades af Christina, som befallde M. lemna Sverige. Det gjorde han äfven, blef först professor, sedan tulluppbördsman i Danmark, och slutligen professor i Amsterdam, der han dog i fattigdom 1711. Utmärkte sig genom åtskilliga besynnerligheter, såsom att han ej allenast ville förfärdiga musikaliska instrumenter efter de gamlas mönster, utan äfven bygga forngrekiska skepp, förbättra bibelns ebreiska text, o. s. v.

Meigingiard, (myth.), Thors starkhetsbälte, hvaraf hans gudakraft fördubblades, då han spände det om sig, eller tog derpå.

Meincke, Johan Fredrik, född i staden Gartz på Rügen d. 1 Jan. 1751, blef regements-läkare vid Nylands dragoner, kommenderades 1790 att tjenstgöra vid lifgardet på skärgårdsflottan och föll den 3 Juli, vid reträtten från Wiborg, i Rysk fångenskap. Fick år 1794 tjenstledighet med assessors fullmagt, och dog i Helsingfors d. 21 Okt. 1818.

Meisteby, slaget vid. Då Danskarne under konung Waldemar år 1361 angrepo Gottland, stod här ett slag emellan dem och öboerna, hvilka väl visade mycket mannamod, men slutligen måste gifva vika för det bättre öfvade Danska krigsfolket.

Meja, ett föråldradt ord, som betyder skära säd. Brukas ännu i vissa landsorter.

Mejer, Marcus, en Tysk riddare och adelsman, som Lybeckarne år 1533 skickade till staden Möl-

len, att der fånga Svante Sture och föra honom till Lybeck. Då Sturen nekade att följa med, ropade Mejer: "Viljen J ej i Guds namn, så skolen J i djefvulens!" hvarefter han tog hans häst i tygeln och förde honom till Lybeck, der alla bemödanden likväl fruktlöst användes, att förmå den unge mannen bryta sin trohet mot konung Gustaf.

Mejerfelt, Johan August d. ä., född i Lifland 1664 eller 1666. Fadern var öfverste-löjtnant och öfver-inspektor i Estland. Gick 1684 i krigstjenst och kom 1698 till Stockholm. Då han deltog i Svenska härens gång öfver Düna 1701, var han redan öfverste-löjtnant, bivistade sedan Carls fälttåg i Polen, Sachsen och Ukrän, hvarunder han d. 9 Aug. 1704 slog Sachsarne vid Posen och 1706 intog fästningarna Zahir och Brescz, skickades, efter slaget vid Pultawa, till tsarens läger, för att tala med grefve Piper, blef här i flera veckor qvarhållen som fånge, och återfick friheten först emot löfte, att i sitt ställe utvexla Ryska generalen Buturlin. Hemkommen till Sverige, deltog han i slaget vid Helsingborg. Reste sedan till Bender, hvarifrån Carl gaf honom ett uppdrag till storviziren i Konstantinopel, af hvilken han erhöll löfte om bistånd åt konungen. År 1711 blef han vice guvernör i Pomern och geneneral af infanteriet, samt två år senare verklig guvernör, då han tillika inkallades i rådet. Uppböjdes först i friherrligt sedan i grefligt stånd, blef Greifswalds akademis kansler, kansliråd och bibehöll Pomerns styrelse, från freden till ett år före sin död, hvilken inträffade d. 9 Nov. 1749. Om honom berättas tre saker, hvar och en på sitt sätt märkliga nog. Den ena att han nekade taga 2,000 dukater i lösen för Polske fältherren Radomiskis kommandostaf, som han eröfrat vid Posen; den andra, att han undanbad sig serafimer-orden, hvarmed man ville pryda honom vid instiftelsen, och den tredje, att då han år 1707 i Günthersdorff i Sachsen firade sitt bröllop med kommerse-rådet Törnflychts dotter, hvilket bivistades af konungarne Carl och Stanislaus, samt flera fremmande furstar, dansade konung Carl en dans med hans brud. Hans son med sin andra fru,

Mejerfelt, Johan August d. y., var född d. 4 Maj 1735, beträdde sin faders bana och var vid 19 års ålder kapiten, gick i Österrikisk tjenst 1745 och bivistade flera stora fältslag, men hemkallades 1757, då kriget emot Preussen utbröt, hvarunder han dock icke fick några särdeles tillfällen att utmärka sig. Flera sådana erbjödos honom deremot under kriget mot Ryssland 1788. Sedan konungen sistnämnde år lemnat hären i Finland, fick M. befälet deröfver, och följande året hade han flera lyckliga träffningar emot fienden, såsom vid Pyttis d. 8 Juli, vid Högfors d. 18, o. s. v. Dog d. 21 April 1800, såsom fältmarskalk, en af rikets herrar och serafimer-riddare, den sista af sin ätt. Han var en ganska duglig militär och hade isynnerhet mycken takt att umgås med soldaten, att ingifva honom mod och förtröstan. Sjelf känd för sin ovanliga fulhet, blef han likväl gift med hofvets skönaste fruntimmer, en af "de tre gracerna", såsom Kellgren kallade dem, fröken Lovisa Augusta Sparre, och lefde med henne i ett lyckligt äktenskap, samt hade, märkligt nog, förtroende af alla de kärleksförklaringar man gjorde henne.

Mejerhelm, Ewert Johan, född på 1650-talet i Lifland, der fadern, kapitenen Johan Mejer, stupade 1656, vid ett utfall ur Riga, som då belägrades af Ryssarne. Ewert Johan blef 1675 drabant och utmärkte sig vid många tillfällen, tillfångatog vid Wää en Dansk korporal, med 6 hästar, anförde i slaget vid Landskrona en sqvadron af lifregementet, hvilken förlorat sina officerare, och efter slaget anföll han ensam en Dansk kornett med 2 ryttare och en dräng, hvilka han förde fångna till lägret, hvarföre han befordrades till qvartermästare vid drabanterne; upphöjdes 1689 i adligt stånd, då han antog namnet *Mejerhelm*, blef kommendant i Strömstad och tog afsked 1719. Dödsåret är obekant.

Mejerinna kallas på vissa orter det fruntimmer, som har tillsyn öfver ladugården och förädlingen af dess produkter.

Mejram (Origanum majorana), en i Portugal och Mindre Asien vildt växande ettårig växt, hvilken hos oss odlas i trädgårdar såsom kökskrydda.

Mekanik är en af de vetenskaper, för hvilka det Svenska lynnet anses äga en synnerlig fallenhet. Ehuru Sverige frambragt flere utmärkte filosofer, såsom Svedenborg och Höijer, äro dock de spekulativa forskningarne icke de som företrädesvis blomstrat i vårt land. En af våra störste spekulativa vetenskapsmän, Svedenborg, var tillika mekanikus, och samtidigt med honom lefde den store mekanikern Polhem, skapare af dockbyggnaden i Carlskrona och Trollhätte-kanal. Det är till en stor del i sådana byggnader, som Svenskarnes mekaniska färdighet visat sig. Götha kanal är likasom den vid Trollhättan ett minne deraf. För öfrigt hafva Svenskarne i senare tider mera tillegnat sig fremmande upptäckter än sjelfve brutit nya banor. Exempel derpå utgör införandet af ångkraftens bruk, anläggandet af mekaniska verkstäder, o. s. v.

Mekaniska bomulls-spinnerierne utgjorde 1846 ett antal af 11 st., hvarvid sysselsattes 1,791 arbetare. Spånadsqvantiteten som detta år tillverkades, uppgick till 2,917,373 skålp:d garn, till största delen under N.o 36, i värde upptagen till 1,587,603 R:dr, och som med 397,240 skålp:d öfversteg tillverkningen år 1845. Bland fabriker i denna väg hade följande nämnde år största tillverkningen, nemligen: det å *Anderstorp*, i Hallands län (se *Lindome* socken) anlagde spinneri, tillhörigt grosshandelsbolaget A. H. Evers & komp., hvarå produktionen uppgick till 638,900 skålp:d; *Strömma* fabrik i Blekinge, som äges af ett bolag, 566,622 skålp:d; grosshandlaren Aug. Bergmans spinneri vid *Harg* nära Nyköping, 441,396 skålp:d; *Nääs* fabrik i Elfsborgs län, tillhörigt P. W. och J. T. Berg 418,146 skålp:d; grosshandlaren G. F.

Hennings spinneri, Rosendal, i Götheborgs och Bohus län, 321,740 skålp:d. Samma år införtullades 3,342,525 skålp:d bomull, eller 44,244 skålp:d mindre än år 1845. (Se vidare *Fabriks- och manufaktur-näringen*. Del. 1 sid. 445.)

Mekaniska redskaps-fabriker. Vid dessa verk, som, med undantag af Motala mekaniska verkstad, hvilken ej, lika med fabriker i allmänhet, lyder under kommerse-kollegium, år 1846 utgjorde ett antal af 17 st., förfärdigades samma år maschinerier och redskap för ett värde af 257,851 R:dr, hvilket öfverskjuter det 1845 års fabrikation åsatta med 26,247 R:dr, hvartill serskildt kommer värdet af Motala mekaniska verkstads (se detta ord) tillverkning 296,000 R:dr. De betydligaste tillverkningarne lemnades af: fabriksidkaren A. Keillers mekaniska verkstad i Götheborg, hvarest diverse slags smidda och gjutna arbeten åstadkommos, för ett värde af 120,000 R:dr; den af A. Malcolm i Norrköping anlagde maschinfabrik, der tillverkningen uppskattades till 56,000 R:dr; samt V. Sjöbergs faktori i Stockholm, hvarå mekaniska arbeten förfärdigades för 41,490 R:dr B:ko. (Se äfven *Fabriks-* och *Manufaktur-inrättningen;* Del. 1, s. 453.)

Mekaniska skolan och **mekaniska verkstäder.** Polhem var den förste, som föreslog att inrätta ett mekaniskt laboratorium och vann dertill år 1697 bifall af Carl XI, hvilken dertill anslog 1,500 daler silf:mt årligen. Det trädde också i verksamhet och inrättades i Gripenbjelmska huset å Kungsholmen i Stockholm, det nuvarande lasarettet. Der förfärdigades bland annat en experiment-maschin, till utrönande af de lagar, hvarefter vattenverk bäst kunna anläggas. Då Carl XII:s krig borttogo alla medel, upphörde emellertid inrättningen, men återställdes 1738 och 10 år derefter flyttades modellerna till det s. k. gamla Kungshuset, och två handtverkare antogos samt försågos med lön. Sedan sattes denna samling under bergskollegii vård och öfver-intendents-embetets inseende. År 1789 inrättades en mekanisk skola, då modellkammaren kom under målare-akademiens inseende, men vetenskaps-akademiens sekreterare skulle gifva undervisning i theoretisk mekanik samt modellkammarens direktör i den praktiska. Sjelfva modellkammaren fick sin lokal i huset N:o 8 i Mäster Samuels gränd. Då landtbruks-akademien blef inrättad, ställdes kammaren år 1813 under dess vård och skulle hållas öppen vissa dagar i veckan, då föreståndaren borde visa och förklara modellerna. Derjemte meddelades undervisning af en lärare i theoretisk mekanik, af en annan i modellarbete, af en tredje i mekanisk ritning och sex stipendier för elever anslogos. Denna undervisnings-anstalt upphäfdes likväl 1827, och förenades med teknologiska institutet, under hvilket hon ännu står. Straxt efter landtbruks-akademiens stiftelse inrättades en mekanisk centralverkstad i dess hus, hvarest åkerbruksredskap, efter hittills obekanta utländska mönster, skulle förfärdigas och kostnadsfritt utdelas till hushålls-sällskaperna i landsorterna. Direktören Blom blef verkstadens föreståndare. På senare åren har verkstaden likväl upphört att drifvas för offentlig räkning.

Mel, Johan, af en ätt, som i 500 år blomstrat i Skottland, men hvaraf en telning nedsatt sig i Dieppe i Frankrike. Der föddes 1633 denne Johannes M., som blef 1654 fändrik i Svensk sold och adlades 1664. År 1675 blef han kommendant i Carlsburg, hvarifrån han två år senare tog afsked med löfte om öfverste-beställningen vid Jemtlands regemente, när det blef ledigt; men han lärer hafva dött dessförinnan.

Melander, Erik, född i Stockholm d. 27 Okt. 1682, död 1750 såsom theol. doktor och professor i Upsala, var på sin tid en ganska utmärkt riksdagsman, led. af sekreta-utskottet och hade mycket inflytande på ärenderna.

Melanderhjelm, Daniel, född d. 29 Okt. 1726 i Stockholm, der fadern, troligen en slägting till den föregående, då var rector scholæ, men sedan blef kyrkoherde i Gefle. Han hade önskat se sonen beträda sin bana, men afstod derifrån, då han af Klingenstjerna underrättades om hans ovanliga mathematiska anlag. Dessa utbildades hastigt och 1755 erhöll han ett bevis derpå, då han af Trollhätte slussbyggnads-direktion kallades att företaga en mathematisk beskrifning öfver verken och anläggningarne derstädes. Arbetet berömdes, men författaren blef obelönad, fick icke en gång ersättning för reskostnaden, och sjelfva hans manuskript återställdes honom icke. År 1761 blef han math. professor i Upsala, upphöjdes 1778 i adligt stånd, blef R. af N. O. och kansliråd, ledamot af vetenskaps-akademien och af en mängd utländska lärda samfund. Då han år 1782 begärde afsked som emeritus, förklarade Gustaf III, som för honom hyste mycken ynnest och ofta bivistade hans föreläsningar, att han ej ville beröfva universitetet glansen af hans namn, hvarföre han endast blef tjenstfri, men erhöll en förhöjning i sin lön af 250 R:dr. Han kallades 1788 till Stockholm, att utarbeta lärokursen för den tillernade krigs-akademien, hvilket han också verkställde; men kriget hade medtagit alla tillgångar för utförandet af planen, för manuskriptets tryckning samt till och med för utbetalningen af hans arfvode under de sista fyra åren. Han ernade nu återvända till Upsala, men vetenskaps-akademien valde honom till sin sekreterare. Detta förtroende emottog han, emedan han älskade Stockholms-lifvet, dess umgänge och vällefnad, men afstod lönen derföre med vilkor, att den skulle anslås till arfvoden för astronomiska observationers anställande, och åt den, som höll de Thamiska föreläsningarna. Här dog han d. 8 Jan. 1810, den förste och siste af sin ätt, emedan hans barn dött före honom. Hans *Astronomi* trycktes af vetenskaps-akademien, i hvars handlingar han efterlemnat en mängd rön och uppsatser. Hans *Kommentarie om månans theori* trycktes i Parma 1769.

Melartopæus, Gabriel, född i Kimitto i södra Finland, hade varit rector scholæ i Åbo, då han år 1633 valdes till biskop i Wiborg, der han dog år 1641. En slägting till honom,

Melartopæus, Peter, studerade först i Åbo, men sedan vid utländska akademier, hvarest han erhöll magistergraden, blef 1587 theol. lektor i Strengnäs och 1605 superintendent i Mariestad. På riksdagen i Örebro 1608 hade han, jemte åtskilliga andra biskopar, ådragit sig hertig Carls misstanka för någon tillgifvenhet för påfviska läran, men hvarifrån han lyckades rättfärdiga sig, till konungens fullkomliga nöje. Dog under en visitationsresa i Wermland d. 18 April 1610.

Melby eller **Medelby,** annex till Höreda, beläget i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, 1 3/8 mil S.S.O. från Ekesjö. Kyrkan, af sten, är af obekant ålder. Socknen har en vacker belägenhet vid södra sidan af den 1 1/2 mil långa sjön *Soljen,* vid hvars utlopp är *Werneqvarn* med ett indrägtigt ålfiske. En gren af Em-ån genomlöper socknen. Melby innefattar 22 1/4 mtl. och har 664 invånare. Dess areal utgör 7,984 tunnl., af hvilka 1,390 äro sjöar och kärr. Adr. Ekesjö.

Melchior, kyrkoherde i Weckholm af Upland, skall hafva lefvat omkring år 1530. Om denna man förekommer följande fabelaktiga berättelse. Han hade den plägsed, att hvarje afton, ehuru sent det var, gå i kyrkan och bedja framför altaret. Hans hustru, som ej tyckte om denna sena kyrkogång, sade en afton till sin dräng: "Kära Lasse, om du vill taga ett hvitt lakan öfver dig och ställa dig i vägen för far, när han går ur kyrkan och skrämma honom, så skall du få ett stop öl." Drängen samtyckte härtill och ställde sig vid vägen, då M. kom ur kyrkan. Men när han blef varse detta spöke, hade han redan med sin bön åstadkommit så mycket, att drängen började sjunka, hvilket presten såg och tänkte att han skulle säga hvem han vore; men som drängen teg, började presten åter att bedja, hvarvid drängen sjönk till medjan och ropade: "det är jag, det är jag." M. svarade: "det är för sent nu." Drängen sjönk lefvande ned i jorden, hvarefter en påle blifvit till åminnelse häraf upprest, och sten förd i hålet kring densamma. Denna Melchiors hustru skall omsider blifvit begrafven i Håtuna kyrka; men hennes kropp hade i långliga tider ej kunnat ruttna.

Melchiorsson, Abraham, en ståthållare som konung Sigismund år 1597 skickade till Österbotten, att hämma böndernes uppresning derstädes, och hvilken lyckades gripa tvenne af deras anförare, som halshöggos i Åbo. Detta tjenade likväl endast till att ännu mera reta böndernes förbittring. De öfverföllo honom under en resa och nedhöggo hans medfölje. Han sjelf undkom dem väl den gången, men föll straxt derefter i en annan bondhops händer, som utlemnade honom åt hertig Carl, hvilken lät skicka honom till Stockholm och der afrätta honom såsom förrädare.

Meldercreutz, Johan, son till domprosten Lars Molin (se detta ord), föddes i Upsala år 1713, röjde i ungdomen mycken håg för de mathematiska vetenskaperna, följde derföre Anders Celsius på en utländsk resa 1732, ingick två år senare vid fortifikationen, der han befordrades till kapiten och blef 1751 math. infer. professor i Upsala, från hvilket embete han tog afsked 1772. Han blef tillika ledamot af vetenskaps-akademien, i hvars handlingar han låtit införa sex rön, äfvensom han presiderat för åtskilliga disputationer; men hans märklighet såsom lärd och vetenskapsman är dock oändligen mindre, än den han erhållit genom sina förtjenster som fosterlandsvän och nyttig medborgare och genom sina odlingar och anläggningar i Lappmarken. Han åtföljde dit år 1736 de Franske mathematici, och besökte den tre mil ytterst i hafvet liggande ön Sanjen, och framträngde således vida längre än åtskilliga Franska resande före honom, hvilka likväl trott sig stå vid jordens gräns. Vigtigast blef likväl denna resa genom den bekantskap M. gjorde med en kapiten Steinholtz, hvilken tillhandlat sig af kapiten Tingvall privilegium på anläggandet af två stångjernshammare och en masugn i Gelliware Lappmark. Steinholtz tog M. till sin bolagsman år 1740, då de började gemensamt anlägga Meldersteins bruk, hvilket fick sitt namn af de begge ägarne, genom sammanläggandet af första stafvelsen i bådas namn. M. blef 1744 ensam ägare deraf, anlade efter hand såg- och mjölqvarn, skeppsbyggeri, gevärsfaktori, stål- och fint jernsmide, öfver 60 nybyggen, hamnar och lastageplatser, och uppbragte Meldersteins bruk till 2,000 skepp:d smide, så att han hade att sköta "tvenne egendomar i Upland, tvenne i Finland, och, i norra vändkretsens grannskap, talrika grufvor, hamnar, jernverk och nybyggen, till vidden större än ett furstendöme." Han begagnade derunder sitt inflytande på riksdagarne, att för sina nya skapelser och besittningar efter hand förskaffa sig hvarjehanda förmåner af privilegier, fribetsår, skatteköp på krono hemmansdelar, o. s. v. Åt dessa företag egnade han 45 år af sin nyttiga och verksamma lefnad, men kom, icke desto mindre vid dess slut, i sådan penningeförlägenhet, att han var nära att nödgas sälja sina Lappska egendomar, hvilket han likväl lyckligen undvek. Han afled i Frebbenby på Åland den 21 Maj 1785. Utom sina patriotiska företag är han bekant för sin ovanliga tankspriddhet, hvarom många anekdoter berättas, bland andra följande: På en resa hade han, under det han på gästgifvargården väntade de dröjande hästarne, råkat gå ned i den öppna källaren. Der fick han se ett dricksfat, stående lutadt, emedan blott helt litet fanns qvar af innehållet. Detta väckte M:s förundran, och han började eftertänka af hvilken kraft fatet kunde uppehållas i denna ställning. Medan han häröfver anställde djupsinniga mathematiska kalkyler, hade hästarne anländt; men den resande var försvunnen, och man ropade och sökte honom förgäfves öfver allt. Slutligen kom en piga vid middagstiden ned i källaren och fann der den saknade professorn, som hon väckte ur sina drömmar med påminnelsen, att man länge väntat honom. "Det är bra, mitt barn; men kan du säga mig hur det kommer till, att det der fatet står så lutadt?" — "Jo", svarade pigan, "det kommer deraf, att vi lagt ett vedträd derunder på andra si-

dan." Något flat, svarade nu den lärde: "Hm, det råkade jag inte att tänka på."

Melderstein, jernbruk, i Råneå socken af Norrbottens län, är beläget i den vattuled, som kommer från Hemträsket och faller i Råneå elf, 1 mil V. om Råneå kyrka, 5 mil N. från Luleå stad. Första utsyning till detta bruk skedde 1736. Byggnaden anlades 1739 på Årby ägor, efter träffad öfverenskommelse emellan kapiten Carl Tingvall och samma byamän om skog och strömfall. Sedan Tingvall upptagit Gellivare grufvor och 1738 erhållit tillstånd att få anlägga 2 masugnar och 2 hamrar i Råneå socken, men uppdragit sin rätt samma år åt brukspatronen Abr. Steinholtz, blef kapitenen och professorn Johan Meldercreutz först jemte honom medintressent 1740, samt sedan efter köp 1744 ägare af detta verk, och är den som isynnerhet varit dess anläggare och under de 45 år han innehade bruket med möda och kostnad utvidgade bruksrörelsen, samt på en förut nästan öde trakt inrättat nybyggen och uppodlat samt tillökt egendomen, dels med inlösen af lägenheter, dels genom egna byggnader. Meldersteins nybyggen anlades på den trakt, hvartill bruket 1753 erhöll uppodlings-privilegier, emellan Kalix och Luleå elfvar på ett område af 10 till 13 mils bredd, och ungefär 20 mils längd intill Gellivare i Lappmarken. År 1763 voro der redan 32 nybyggen anlagde och 25 under byggnad, då kongl. resolution utföll till åtnjutande af full frälserätt, med en tiondedels säterifrihet, och flere förmåner efter kongl. förordningen 1749 för dessa nybyggen, hvilka, hvar för sig skulle få afdelta ägor till ett helt mantal. År 1778 lemnades ytterligare 10 frihetsår för uppodlingar i denna ödemark. Vid 1785 års uppskattning befunnos de till antalet vara 67 stycken. Då nämnas 4 i Luleå, 18 i Råneå, 13 i öfre och 5 i nedre Kalix, samt 27 i Gellivare eller inom Lappmarken. Alla dessa egendomar lära varit pantsatte hos rikets ständers bank, emedan de 1787 på banko-auktion inropades af brukspatron Jean Bedoire på Westanfors i Westmanland. Vid Meldercreutz död, 1785, bestod bruksegendomen af: hammarverket med 2 hamrar och 4 härdar samt 2,000 skepp:d årligt stångjernssmide, knippsmedja med 2 hamrar för bultjern, spik- och hvarjehanda svartsmide. Åtskilliga verkstäder till poleradt stål- och jernsmide, samt geværs förfärdigande; tegelbruk samt mjölqvarn med 4 par stenar. Meldersteins bruk äges nu af H. M. konungen och har 4 härdar med endast 800 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern, jemte jernmanufaktur-tillverkning och spiksmide. Tillverkningen föres på Luleå eller Stockholm. Hammarskatten utgöres med 8 skepp:d. Brukets stämpel visar ett ·M· med deri inbundet V.

Melen, Berendt van, en Tysk riddare, tapper och klok, men föga ärlig och pålitlig, inkom till Sverige med Severin Norrby, som år 1521 förordnade honom till höfvidsman på Stegeborgs slott. Detta uppgaf han d. 18 Dec. s. å. till riksföreståndaren Gustaf Wasa, och gick straxt derefter i hans tjenst, då han blef krigsöfverste och på riksdagen i Strengnäs 1523 inkallad i rådet, samt gift med Gustafs slägting Margaretha Wase. Denna lärer, i anledning af ett arfskifte, råkat i någon misshällighet med Gustaf, och sökte derföre hämnas på hvad sätt hon förmådde, äfven om det skulle ske till sin egen skada. Det är således icke osannolikt, att hennes inflytande förmått Melen till det lika trolösa som för honom sjelf förderfliga uppförande mot Gustaf, han sedan ådagalade. Af konungen förlänad med Kalmar slott och län, erhöll han ett ytterligare prof på dess förtroende, då han år 1524 utnämndes till befälhafvare på den flotta, som skickades att återtaga Gottland från Norrby. Här försummade han tiden, inlät sig i underhandlingar med Norrby, uppsköt anfallet på slottet, förebärande de Tyska legoknektarnes uppstudsighet, och dröjde så länge till dess Wisborgs slott föll i Danskarnes händer, med hvilka Norrby öppnat hemliga underhandlingar. Konungen återkallade nu flottan, men M. begaf sig i stället till Kalmar, der han befästade sig. Af Gustaf befalld att infinna sig i Stockholm, vägrade han komma förrän våren. Då infann han sig, men satte under tiden sin broder Henrik till befälhafvare i Kalmar. Gustaf ville utbyta denna förläning mot Stegeborg, och M. syntes äfven benägen att gå in derpå, blott han sjelf fick begifva sig dit. Här tog han trohetsed af knektarne och begaf sig sjelf till Meklenburg, hvars hertig, Albrekt, var en fiende till Gustaf, for omkring till flera Tyska hof, jemte sin fru, och sökte på allt sätt stifta ondt mot sin slägting och välgörare, dock utan att vinna hvarken detta ändamål eller den lycka, som han i Sverige så oförståndigt skjutit ifrån sig. Hans bror,

Melen, Henrik van, lärer äfven med Norrby inkommit till Sverige, gjorde 1520 ett fåfängt försök att i Dalarne tillfångataga Gustaf Eriksson, och blef följande året höfvidsman på Westerås slott, hvilket han likväl icke länge lärer hafva innehaft. År 1525 förordnades han af sin broder till befälhafvare på Kalmar slott, men följde honom, vid hans flykt derifrån, till Tyskland samt derstädes under hans kringirrande och oroliga lif.

Melilot (Melilothus), ett växtslägte, hvaraf fyra arter hos oss förekomma, nemligen: *Gul Melilot*, meloden, honingsklöfver, amur (M. officinalis), vanligen två-årig, växer i de södra och mellersta landskaperna, på åkerrenar och andra torra ställen, helst i grannskapet af hafvet och trifves isynnerhet väl på kalk-, mergel- eller lerhaltig jord. Ätes af kreaturen, men ger bismak åt mjölken, hvarigenom denna dock blir tjenligare för ostberedning, emedan osten deraf antager smaken af parmesanost; örten begagnas äfven i medicinen, och blommorna äro särdeles omtyckta af bien. *Hvit Melilot* (M. vulgaris), förekommer i samma trakter som den förra, från hvilken den skiljer sig derigenom att dess blommor äro hvita i stället för gula. De begge andra arterne äro sällsynta och hafva ej fått Svenska namn.

Melin, Henrik Georg af, född i Stockholm d. 24 Mars 1769. Fadern var professor, major

vid fortifikationen och R. af S. O. Den unge Henrik Georg ingick, 15 år gammal, i faderns yrke, deltog i 1788—1790 årens krig, hvarunder han bivistade flere träffningar, var 1802 kapiten vid Södermanlands regemente och major i arméen, följde Gustaf IV Adolf till Tyskland år 1805, blef, efter återkomsten derifrån, öfverste, adelsman och i Juli 1808 först såsom öfver-adjutant chef för general-adjutants-expeditionen och sedan verklig-general-adjutant. Detta uppdrag var helt och hållet öfver hans förmåga och skulle nästan varit det öfver hvar och en annans, med en sådan konung och under så brydsamma omständigheter. M. insåg det äfven sjelf, och när ryktet spridde sig om vestra arméns företag, begärde han hos Gustaf Adolf sitt entledigande. Det följde likväl både förr och på annat sätt än han förmodat, ty på revolutionsdagen den 13 Mars ryckte Adlercreutz med våld general-adjutantskäppen ur hans hand, och M. förklarades fängslig. Han befriades likväl derifrån samma dag på eftermiddagen, och användes sedan i åtskilliga militär-administrativa befattningar, hans egentliga fält, och hvari han ådagalade förstånd, skicklighet och redlighet, befordrades till general-major, chef för ingeniör-korpsen och Kom. med St. K. af S. O. Dog i Stockholm d. 13 Jan. 1839, då hans adliga ätt utgick med honom. Han sysselsatte sig på lediga stunder med författareskap och har skrifvit ett *Utkast till Svenska Krigshistorien*, gående till 1660, samt *Anekdoter* hörande till Gustaf IV Adolfs regeringstid, båda endast i manuskript och förvarade på Löberöds bibliothek.

Melin, Hans Magnus, notarie i theologiska fakulteten i Lund, föddes i Wemmerlöfs socken af Skåne d. 14 Sept. 1805, har gjort sig känd genom sitt uppträdande mot de Straussiska idéerna "om den historiske Christus", hvaröfver han hållit en series af föreläsningar, dem han serskildt utgifvit. Man har dessutom af honom flera predikningar, och han har med professor Bring deltagit i redaktionen af *Theologisk Qvartalsskrift*.

Mellangrefvie socken. Se: *Grefvie, Mellan-*.

Mellby, en socken, belägen i Bjerke härad af Elfsborgs län, Wäne härads kontrakt af Skara stift, 2½ mil N.N.O. från Alingsås, utgör med annexerne Magra, Erska och Lagmansered ett konsist. pastorat af 2 kl. Sedan Geneveds sockenkyrka blifvit raserad, är denna socken förenad med Mellby om en kyrka. I socknen märkes: *Hede*, 2 mtl. säteri, tillhör Kobergs fideikommiss i Lagmansereds socken; denna egendom är bildad först för omkring 40 år sedan af bondhemman, som skattade till hufvudgården, och erhöll säterifrihet genom flyttning från en under Koberg lydande gård, Welanda i Åsaka socken. *Borg*, en mindre herrgård. Vid Geneveds by, på en stor slätt, stå trenne ovanligt höga bautastenar. Hela denna trakt, öfverklädd med björkskog, kallas *Herreladorna*. Socknen innefattar 34¾ mtl. och har öfver 2,000 invånare. Dess areal utgör 14,256 tunnl., af hvilka 430 äro sjö och kärr. Adr. Alingsås.

Mellby, annex till Råda, beläget i Kållands härad af Skaraborgs län, 1 mil V.S.V. från Lidköping. Kyrkan är af obekant ålder; men 1669 tillbyggd genom rikskansleren grefve M. G. De la Gardies försorg. I socknen märkes säterierne *Roo*, *Arvidstorp* och *Rangstorp*, hvardera om 1 mtl., det senare majorsboställe vid kongl. Westgötha-Dals regemente. *Mellby* gästgifvaregård, kallas i jordböckerna Bispgården eller Biskopsgården, emedan biskop Nils de Kalm, eller Nikolaus af Kålland, född i denna församling, skall ägt denna gård, och hit tagit sin tillflykt, under den förföljelse som öfvergick honom i konung Albrekts tid. Socknen innefattar 16⅜ mtl. och har 575 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Lidköping.

Mellby, en socken med Tjörnarp, belägen i Vestra Göinge härad och kontrakt af Christianstads län och Lunds stift, 3¼ mil V. från Christianstad. Här märkes: *Maglö* säteri, $2\frac{5}{16}$ mtl., med underliggande 20 frälsehemman i Mellby och Tjörnarps socknar, har tillhört slägterne Laxman von Raden, Nold, Hopman, Giädda, Walckendorff, Lindeblad, Lilljehööк och Ehrenborg, samt äger patronaträtt till pastoratet. *Ljungarum* säteri, $2\frac{1}{16}$ mtl., med underliggande $2\frac{3}{16}$ hemman, utom något strögods i Malmöhus län och Frosta härad. Uti jordrefningsprotokollerna säges det, att "gården är så urgammal, att ingen kan veta, när den först fått sina friheter." *Snoyerup*, säteri 1762, 1 mtl., med $1\frac{5}{12}$ utsockne frälse. Socknen utgör ett skiftesvis regalt och patronelt pastorat af 2 kl. Den innefattar 36 mtl. och har 1,250 invånare. Dess areal utgör 9,697 tunnl., af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Adr. Christianstad.

Mellby eller **Mjellby,** en socken, belägen i Listers härad af Blekinge län, Listers och Bräkne förenade kontrakt af Lunds stift, ½ mil Ö. från Sölfvitsborg. Denna socken utgör det egentliga Lister, och har fordom blifvit kallad Medelby, i anseende dertill att socknen icke består af enstaka torp, såsom annorstädes i Bleking, utan af stora byar, midt ibland hvilka Mellby är belägen. Kyrkan är en vacker stenbyggnad med tvenne torn, det ena af gråsten, det andra tegel. En grafsten vid altaret har årtalet 1330. Då ett gammalt matáltare borttogs 1728, fick man se reliker efter en af de elfva tusen jungfrur. Denna jungfrus belgedom låg i en silkespung, hvilken ytterligare bevarades i en ask af bly. Jemte benknotorna fanns en pergamentslapp med påskrift: "Testa Euphrosins que fuit una de undecim millibus virginum." Socknen liknar mera Skåne än Bleking. Fisket så väl som åkerbruket skötes med all flit, och sockneboerne äro i allmänhet välmående. Flere öar höra under Mellby socken. Denna utgör ett regalt pastorat af 1 kl., består af 59¾ mtl. och har 4,392 invånare. Dess areal utgör 15,068 tunnl., af hvilka 50 äro sjö och kärr. Adr. Sölfvitsborg.

Mellerborg, Claes Erik, född den 27 Mars 1773 i Länna socken i Södermanland, der fadern var komminister, studerade medicinen och undergick deri år 1801 mediko-filos. kandidat-examen, besökte till fots Lappmarken och de flesta Svenska landskap, för att samla naturalier, gick 1806,

såsom underläkare, till hären i Pomern, men blef följande året Fransk krigsfånge, antog tjenst som kirurg vid Franska armén, och följde den i dess flesta fälttåg, deribland äfven till Spanien. Återkom 1816 till fäderneslandet, då han till naturaliekabinettet i Upsala öfverlemnade alla sina samlingar i naturhistorien, och till akademiens myntkabinett 342 serskildta mynt. Konsist. akademikum beviljade honom ett understöd af 200 R:dr för en resa till Norrige, att samla mineralier, hvilket han äfven gjorde. År 1818 blef han läkare vid Uddeholms bolag i Wermland, afgick 1827 såsom läkare på ett handelsfartyg till Ostindien, hvarunder han fortfor att samla naturalster, dem han hemsände till riksmuseum, men dog i Jasinga på Java d. 31 Dec. 1828.

Melleru tall är benämningen på en gammal tall, som, för några år sedan, stod vid Mellerud bäck på östra sidan om Mellerud bro i Holms socken, Nordals härad af Dalsland. En sägen förmäler, att en gammal inhysing, vid namn Esbjörn, fick af ägaren löfte att hugga tallen och använda den för sitt behof. Gubben började hugga; men då han af en händelse såg sig tillbaka, upptäckte han sin bostad stå i brand, hvarföre han skyndade hem och släckte elden, med tillhjelp af andra. Då han en tid derefter åter sökte fälla trädet, hände detsamma, äfvensom då han tredje gången var i begrepp att nedhugga trädet. Men gubben sade nu: "det skall gå på", och nedhögg furan. Gården brann till grund och har sedermera icke blifvit uppbyggd igen. En annan sägen om detta träd, är att det bodde ett troll deruti. Man såg ofta huru trädet, äfven i stilla väder, skakade på sig; ett tecken, att trollet vred sig i sömnen. Detta troll skall omsider flyttat norr ut till en ö i Wenern, der sjöfolk en gång träffade det, tillika med många andra troll. Folket frågade dem hvarifrån de voro, och erhöll till svar:

"I Melleru tall,
der höll vi hall;
I Borre koll,
der hade vi håll."

Trollen tillade, att de varit på ön i många hundrade år. — På Melleruds ägor finnes äfven en flock grafhögar, hvarest, enligt sägen, vissa nätter höres sång och spel, samt stampning, likasom af dansande. Ingenting kan likväl märkas; blott ljus som brinna. Ibland finnes ock, att gräset är mycket nedtrampadt.

Mellin, Behrend, ansågs härstamma från en gammal adlig Italiensk ätt, Mallin, hvilken sedan spridt sig till Tyskland och Sverige. Den ifrågavarande Behrend var son till ryttmästaren Bernhard Stakesson Mellin och född i Nagu socken i Finland 1608, blef 1627 ryttare vid öfverste Wrangels regemente, men tjente sig upp så att han 1641 var kapiten, då han i träffningen vid Wolfenbüttel d. 19 Juni fick en kula tvert igenom kroppen; befordrades sedan till öfverste för Tavastehus regemente, kommendant i Dirschau, hvilket han med tapperhet försvarade ett helt år mot Polackarne, blef 1674 landshöfding öfver Kexholms län, hvarifrån han tog afsked 1678 och dog i Stockholm d. 26 Sept. 1690. Hans son,

Mellin, Jörgen, blef kongl. råd, fältmarskalk och general-guvernör öfver Bremen och Verden samt grefve 1696. Dog 1712, man vet ej i hvad ålder. Då han år 1691 upphöjdes i friherrligt stånd, träffade samma nådebetygelse hans sex brorsöner, hvilkas fader varit öfverste för Karelska dragonerne.

Mellin, Gustaf Henrik, född d. 23 April 1803 i Revolax i Finland, der fadern, sedan kyrkoherde i Westergöthland, då var komminister, och måste 1808 flykta undan Ryssarne. Efter faderns död 1816 omfattad med faderlig vård af Franzén, blef Gustaf Henrik student i Upsala 1821 och 1829 prestvigd, samt dels pastors- dels komministersadjunkt i Clara församling i Stockholm, och 1848 bataljons-predikant vid Svea lifgarde. M. är en af våra utmärktaste och mest verksamme litteratörer. Blef först 1829 bekant genom novellen: *Blomman på Kinnekulle*, hvarpå sedan följde en mängd andra, och äfven tvenne större romaner: *Johannes Fjellman* och *Unga Grefvinnan*. Har utgifvit en cyklus af noveller och poemer; *Vinterblommor* för åren 1832—1846; *Sverige framställdt i teckningar; Den christliga predikaren*, 3 årgångar; *Fäderneslandets historia för fruntimmer*, samt tillika med Thomson utgifvit *Museum för Naturvetenskap och Konst*. M. har blifvit belönad af Svenska akademien för skaldestyckena: *Erik XIV och hans son, Gyrith* och *Slafven*.

Mellingeholm, säteri i Upland. Se: *Fröluna* socken.

Mellösa, Lilla, en socken, belägen i Willåttinge härad af Södermanlands län, 1¼ mil V.S.V. från Malmköping, utgör med annexet Flen ett alternativt konsist. och patron. pastorat af 2 kl. i Strengnäs stifts domprosteri. Här märkes: *Yxstaholm*, 2¼ mtl. säteri, har alla mangårdshusen samt en del af ladugårdshusen på underliggande bondgårdar och torp uppförde af tegelsten. Inberäknadt sätesgårdens åbyggnad finnes på denna egendom omkring 50 stenhus, alla uppsatta af egna arbetare, som äfven tillverka tak- och murtegel. Patronaträtten till pastoratet tillhör ägaren af säteriet Stenhammar, i Flens socken. Lilla Mellösa innefattar 35 mtl. och har 1,827 invånare. Dess areal utgör 24,208 tunnl., af hvilka 2,620 äro sjöar och kärr. Adr. Eskilstuna.

Mellösa, Stora, en socken med Norrbyås, belägen i Askers härad af Nerikes län, Örebro kontrakt af Strengnäs stift, 1¾ mil O.S.O. från Örebro, vid Hjelmaren. Denna sockens invånare voro de första, som erhöllo underrättelse om Engelbrekts mord år 1436. Sorgsne och förbittrade uppsökte de hjeltens lik, lemnadt af banemannen under bar himmel och åt rofdjuren. De förde dessa dyrbara lemningar till Mellösa kyrka, hvarifrån de flyttades till Örebro. Vid kyrkan finnas ättehögar, kallade *Konung Sigards högar*. *Odensbacke* vid Telgebron är märkvärdig för sin ättehög och runsten. I socknen märkes dessutom: *Gökshola*, *Engelbrektsholmen* (se dessa ord) samt *Åkersberg*, nära Hjel-

maren, 3 mtl. krono-säteri, är väl beläget och bebygdt, har förut tillhört slägten Natt och Dag; blef sedan öfverste-boställe vid Nerikes och Wermlands kongl. regemente och sedermera anslaget på lön åt inspektören för första infanteri-inspektionen. *Munkvrak*, 2 mtl. berustadt säteri. Linkulturen har blifvit temligen högt uppdrifven, och allmogens qvinfolk tillverka gröfre och finare lärfter. Sockenen hör till 1 kl. reg. Den innefattar 120 ½ mtl. och har 3,190 invånare. Dess areal utgör 18,792 tunnl., af hvilka 2,200 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Melon (Cucumis melo), en i österländerna vildt växande, hos oss och i andra Europeiska länder odlad, växt, hvaraf en mängd afarter förekomma, men af hvilka dock hos oss endast tvenne vanligen odlas, nemligen *runda* och *aflånga* eller s. k. *cantaluper*, hvilka fått sitt namn af det nära Rom belägna lustslottet Cantalup, der de först blifvit odlade. Melonen erfordrar en temligen hög värmegrad för att mogna, och måste derföre drifvas uti en serskild drifbänk, kallad *melonkur*, hvaruti temperaturen kan oafbrutet bibehållas vid + 28 à 30°.

Mem, ett gammalt frälse-säteri i Tåby socken af Östergöthland, invid hafsviken, på det så kallade Vikbolandet, kallas i gamla handlingar Määm och Möhem, består af 3 oförmedlade hemman, och 21 mtl. underlydande af åtskillig natur. Dess äldste kände ägare var ståthållaren på Örebro slott Sv. Kurtzel, hvilken 1448 låtit uppbygga det nuvarande stenhuset. År 1568 gafs säteriet till evärdelig ägo åt Esbjörn Lilljehök. Tillhörde derefter amiral Jakob Bagge, hvars son Erik sedermera blef dess ägare. En fornsägen förmäler om denna Erik Bagge, att han på sina döttrars bröllopsdag, såsom hemgift, lemnat dem 12 stycken silfverapostlar, stora som 12 års barn, hvilka hans fader tagit i domkyrkan i Krakau (?), dit de varit skänkta af kejsar Carl Fogelfängares gemål, för det att hon fått låna ett i kyrkan förvaradt jungfru Mariæ linne. Många eftersökningar hafva af alla Mems ägare varit gjorda för att återfinna nämnde apostlar, emedan det äfven berättas, att under bröllopsmåltiden i Mems stora sal, kom budskap från Stegeborg, att konung Sigismund der landstigit med sina trupper, hvarföre Erik Bagge med sina tvenne mågar, Claes Fleming och Jakob Bagge, inmurat eller nedgräft dessa apostlar i en källare. Som Bagge och hans mågar föllo i kriget, medtogo de äfven hemligheten hvar skatten är förvarad. År 1683 reducerades Mem under kronan, hvarföre dess dåvarande ägare E. Bagge sökte vid reduktionskommissionen, att emot jemngodt gods i Upland få utbyta sitt fädernestamgods Mem till säteri, hvilket äfven beviljades af Carl XII, enligt bytesbref, dateradt Bender den 14 Febr. 1712, och innebades Mem till år 1725 af denna slägt. Det har sedermera tillhört slägterne Sparrskjöld, Taube, Hamilton och äges nu af grefve v. Saltza. De många afsatserna i trädgården tyckas tillkännagifva, att Mem fordom varit befästadt. Förut var Mem en af de större egendomarne i orten, så väl till underliggande gods som ägorymd. Götha kanals sista sluss vid hafsbandet är belägen nedom trädgården. År 1845 inkommo här från Östersjön 430 fartyg och utgingo 338, hvaraf 201 ångfartygsresor samt 449 seglande fartyg. Uppbörden vid denna stations kanalkassa utgjorde samma år 15,176 R:dr B:ko. Här finnes ock en tullkammare. Enligt dess berättelse för 1845, hade 48 utrikes fartyg afgått och 33 inkommit till och från Mem och Waldemarsvik under året. Inrikes förpassade fartyg, inkomne till Mem, voro 48, derifrån utgångne 181. Bruttobeloppet af tulluppbördens alla titlar vid Mem uppgifvas samma år varit 13,714 R:dr B:ko, och hafva tolagsafgifterne inbringat Söderköpings stad 1,469 R:dr.

Memming, ett härad af Östergöthlands län, innefattande socknarne Kimstad, Kullerstad, Borg och Löth, hvilka tvenne sistnämnde äro sammanslagne och hafva gemensam kyrka. Genom konung Gustaf I:s testamente år 1560, erhöll hans son, hertig Magnus, Memmings med flere härader. Häradet består af 123 ¾ mtl. med 3,200 invånare. Dess areal är 33,510 tunnl., af hvilka 6,670 äro sjö och kärr. Jemte häraderne Finsponga län och Bråbo utgör detta härad ett fögderi, och jemte Skärkinds, Åkerbo, Hanekinds och Bankekinds härader en domsaga. Anmärkningsvärdaste ställena inom Memmings härad äro säterierne *Löfstad*, *Landsjö*, *Norsholm* och *Ribbingsholm*.

Memming, ett kontrakt af Linköpings stift. Se: *Lösing*.

Men, i forn-Svenskan detsamma som *allmän*, troligen en förkortning af *gemen*.

Menabenus, Apollonius, lärer varit född i Milano och var en tid Johan III:s lifmedikus. Öfver honom är slagen en medalj. Har utgifvit en afhandling om *Elgen* och en annan om *Flöde och uppsjö i Stockholms ström*.

Mened, dess brottslighet och straff är gammal i den Svenska lagstiftningen och i folkets föreställning. Den eviga rättvisans hämnd i ett annat lif väntade menedaren enligt Valas spådom. Eden inkom tidigt bland de Svenska rättegångsbruken, och bibehåller ännu både sin juridiskt gällande kraft och sin helgd i allmänna tänkesättet. Mened är såsom brott förnämligast föremål för ett ogillande i moraliskt afseende, likasom hela edens betydelse nödvändigt förutsätter ett moraliskt tänkesätt. Lagen har dock äfven belagdt mened med yttre straff, nemligen just det, som mest rörer det moraliska tänkesättet, ärelösheten. Menedaren mister äran, och ålägges dessutom i penningeböter fyratio daler. Det förtroende han förverkat genom sin falska ed återfår han icke; han är icke vittnesgill.

Mengden, Otto von, härstammande från en gammal Westfalisk ätt, som tidigt kommit till Lifland, der en **Joannes von Mengden** år 1451 var härmästare, blef 1653, såsom öfverste för adliga rusttjensten i Lifland och landtråd, upphöjd till Svensk friherre. Först hans sonson, kammarherren och ryttmästaren vid lifregementet **Carl Johan von M.** lät introducera sig 1731.

Menighet som förer rättegång är befriad från vissa juridiska skyldigheter, hvilka åligga enskild-

ta parter. Om en hel menighet vill söka högre rätt, behöfver den ej erlägga vadepenningar och borgen. Äfvenså är besvärstiden i mål, som röra en hel menighet, något olika beräknad emot den som gäller i andra rättegångar; den beräknas ifrån den dag, då det utslag, hvilket skall öfverklagas, blifvit uppläst ifrån predikstolen.

Menius, Fredrik, född i Kurland, blef professor i historien och antiqviteterna vid Dorpats universitet. Här utgaf han 1644 en bok, kallad: *Consensus hermetico-mosaicus*, hvari han yttrade irriga meningar om treenigheten, hvilken han ansåg beteckna endast gudomsegenskaper; om Kristi kropp, som Frälsaren skulle hafva fört med sig från himmelen; om verlden, att den ej skall förgås, utan återfalla i sitt kaos, o. s. v. Preste-ståndet vid 1645 års riksdag anklagade honom derföre såsom schismaticus, och biskopen i Westerås, Laurelius, bedref till och med saken så, att han fängslades. Härifrån befriades han väl genom rikskanslerens bemedling, men återfick ej sin tjenst, ehuru han tvangs att återkalla sina satser.

Menja (mythol.). En utomordentligt stark trälinna, hvilken tillika med sin kamrat, Fenja, såldes af konung Fjolner i Sverige till konung Frode i Danmark. Fenja och Menja skulle tillsammans mala på trollqvarnen Grote (se detta ord). Men då Frode behandlade dem hårdt och ej lät dem hvila hvarken natt eller dag, blefvo de vreda och började mala krig och ond tid. Det var således slut med Frodefriden (se *Frode*). Innan kort hade trälinnorna Fenja och Menja malit konungen en här på halsen, och det blef örlog och olycka i landet. Mysing hette den konung som då öfverföll Frode, och honom tillföll sedermera både trollqvarnen och de starka trälinnorna. Han tog alltsammans med sig ombord, då han seglade hem, hvarunder han befallte trälinnorna mala salt. De malde och malde; slutligen frågade de om han ännu icke hade salt tillfyllest. Han befallde dem ännu fortsätta. Då malde de så mycket salt att fartyget sjönk, och ifrån den dagen har hafsvattnet varit saltigt.

Menlös, Daniel, född den 27 Nov. 1699 i Arboga, der fadern var rådman och en ganska skicklig harneskmakare. Sonen måste i början biträda fadern i dess yrke, men röjde snart mathematiska anlag, fick studera i Upsala 1720, tre år senare göra en resa på allmän bekostnad genom Sverige, Finland och Ryssland, för att bese mekaniska verk och anläggningar, omfattades med välvilja af den berömde Mårten Trievald och rekommenderades af denne till åtskilliga befattningar, samt hos Lunds akademies kansler grefve Gyllenborg, hvilken han intog genom sitt lätta umgängessätt. Allt detta hade till följd, att han 1732 utnämndes till math. professor i Lund, mot vilkor, att inköpa och till akademien skänka Trievalds instrumentsamling. Åtskillige af professorerne voro visserligen icke benägne derföre, men läto förmå sig dertill, hvarvid en, Anders Rydelius, bland skälen för sitt votum anför, att M. skulle vara icke blott till namnet, utan äfven till sinnet "menlös." Ingen föreställning kunde likväl vara origtigare och ingen mindre göra rätt för sitt namn, än denne man. Han hade nemligen knappt kommit in vid akademien, förrän han der inlät sig i tvister af alla slag med sina kolleger, besvärade konsistorium med oupphörliga memorialer, hvilka sades vara vida flera af honom ensam, än dem alla de öfrige professorerne tillsammans på 20 år afgifvit, visade på hvarjehanda sätt sitt trätgiriga lynne, hvilket en gång till och med ådrog honom skymfen af en afbön, stämdes för det han misshandlat borgmästarens dräng, förderfvade och förskingrade instrumenterna, som han hade under sin vård, och då denna vård derföre uppdrogs åt annan person, trätte han och skymfade denna, samt röjde uppenbar otacksamhet mot sin gynnare och välgörare Trievald, hvilken han ej betalte den öfverenskomna summan, utan smädade och missfirmade honom då han påmindes derom. Det gick så långt, att konsistorium slutligen anhöll om den trätlystne och orolige mannens aflägsnande från lärosätet, men hvarom naturen snart drog försorg, ty han dog den 13 Juni 1743 i sin bästa ålder. Skall eljest hafva varit en praktiskt duglig man, och med fördel använd af domkyrkorådet vid frågor af financiell natur. Har utgifvit en afhandling: *Om hydrostatiska vågbalansens bruk och nytta*, några disputationer och programmer, deribland ett *Om sättet att segla utan vind, segel och åror*.

Menlösa Barns dag, hvilken i vår almanak upptages under d. 28 Dec., firades under katholska tiden till åminnelse af det blodbad konung Herodes anställde å alla små barn i Bethlehem, emedan han trodde att Jesus skulle befinnas bland dem. Det var lyckligtvis för sent; offret var redan undflydt till Egypten.

Mennander, Carl Fredrik, föddes den 19 Juli 1712 i Stockholm, dit fadern, pastorn i Fichels församling i Estland, flyktat undan Ryssarne. Slägten kallade sig förut Raumannus, skall härstamma från en Pomersk adelig ätt Brückner, och utbytte, genom Mennanders son, sitt förut varande namn mot *Fredenheim*, så att den under en icke serdeles lång tidföljd haft 4 serskildta namn. Carl Fredrik promoverades 1735 i Åbo till magister, blef 1746 phys. professor derstädes och kyrkoherde i Piikkis prebendepastorat, då han lät prestviga sig, derefter theol. professor och 1757 biskop i Åbo, hvilket embete han 1775 utbytte mot det af erkebiskop. Först nio år derefter eller 1784 pryddes han med nordstjernan, hvilken han bar först af alla prester, men icke länge, ty han afled den 22 Maj 1786. Han var ledamot af vetenskaps-akademien och vetenskaps-societeten i Upsala. Då han hade den äran att döpa den nyfödde kronprinsen 1778, fick han af konungen dennes bröstbild af guld, infattad i diamanter att i en dubbel guldkedja bäras kring halsen. Under sin studiitid i Upsala knöt han ett oupplösligt vänskapsband med den unge Linné, hvilket grundades icke blott på personlig tillgifvenhet, utan äfven på Linnés aktning för Mennanders djupa insigter, den han ådagalade derigenom, att

han aldrig utgaf något arbete, utan att först deröfver inhemta sin väns tanke. Vid Mennanders graf förrättades jordfästningen af den 92-årige domprosten Hydrén. Hans konstälskande son lät öfver sin fader af Angelini i Rom förfärdiga ett praktfullt marmor-epitafium, hvilket skall hafva kostat den då för tiden ofantliga summan af 33,000 R:dr, och utgör en bland de förnämsta prydnader i Upsala domkyrka, der det uppsattes i Stenbockska grafchoret. M. var en lärd, redlig, välsinnad och human man, utgifvare af åtskilliga tal och predikningar, samt uppsatser i vetenskaps-akademiens handlingar. Skänkte till Åbo akademies bibliothek 528 volymer, deribland flera manuskripter af värde.

Mensalhemman kallas vissa hemman eller lägenheter, hvilka tillhöra prestgårdarne. Namnet betecknar serskildt gårdar och jordlotter, skötte jemte hufvudgården, likasom ett underliggande torp. De äro att anse såsom tillägg till den egentliga prestgården. Sådana hemman finnas icke öfver allt; de utgöra en lemning från katholska tiden, och hafva blott här och der qvarblifvit i presterskapets besittning efter konung Gustaf I:s reduktion från kyrkan. De skötas stundom af åboer, stundom i sambruk med prestbolet. De njuta i allmänhet samma privilegier, som sjelfva hufvudgården.

Menschikoff. Detta namn, Peter den Stores ryktbare gunstlings, förekommer ofta i Svenska historien och har nu åter fått ett rum i Sveriges statshandlingar, då en ättling af samma furste-slägt, *Alexander Sergejewitsch*, år 1830 pryddes med Kom.-dekorationen med stora korset af Svenska S. O., och 1838 erhöll serafimer-orden. Han hade redan år 1831 blifvit general-guvernör i Finland. De många ordnar, titlar och andra utmärkelser, som tillfallit honom, upptaga nära en tryckt sida bland listan på general-guvernörer i Finland, i Låstboms *Svea och Götha höfdingaminne.*

Mentzer, Liborius von, var född i Meissen, blef 1623 soldat, men tjente upp sig så, att han 1658 var öfverste för bergs-regementet. Adlades 1663. Hans son,

Mentzer, Johan von, gick 1686 i tjenst som volontär vid lifgardet, reste straxt derefter ut till Italien och Grekland, samt inträdde i Venetiansk tjenst, hvari han deltog i en mängd träffningar till sjös och lands mot Turkarne och befordrades till major; gick 1699 i Sachsisk tjenst, men hemkallades följande året till Sverige, då han blef major vid öfverste Putbus's regemente och kort derefter öfverste-löjtnant vid Lewenhaupts regemente, deltog i öfvergången af Düna, slagen vid Jakobstadt, Gemauerthoff, Liesna och Pultava, och följde Carl XII till Bender, der han kämpade med i kalabaliken; blef öfverste för Elfsborgs regemente, hemkom 1715 och förlorade 1716 vid Christiania, genom en kanonkula, venstra benet, blef general-major 1717, och 1728 landshöfding i Jönköpings län. Dog 1746. Han upphöjdes väl i friherrligt stånd, men lät aldrig introduceera sig.

Mergel, jordmåg, är en innerlig blandning af kolsyrad kalk med lera, vanligen färgad af jernoxid, stundom ock förorenad af qvartssand. Allt efter som mergeln innehåller mer eller mindre kiselsyrad lerjord är den mer eller mindre hård; en förening af mycket kalk med föga lera kallas *stenmergel;* en mergel hvaruti lerjorden är herrskande kallas *lermergel,* och om den är mjuk och lätt att smula sönder, *mergeljord.* Flera slags mergel innehålla äfven bituminösa delar och gifva då de sönderslås en obehaglig lukt, samt kallas derföre *stinkmergel.* Kalkrikare mergelarter, som utmärka sig genom en särdeles stark fräsning då de behandlas med syror, egna sig isynnerhet till förbättring af starkt lerhaltig jordmån, som de göra luckrare och torrare. Lerhaltigare mergelarter bilda en god jordmån för sädesarter, äfvensom för ekskog; kalkhaltig mergelgrund egnar sig företrädesvis för vinodling, likasom för skidfrukter, klöfver, vicker, ärter o. s. v., äfvensom för bokskogar; sandhaltig mergel ger en god grund för potatis, lök och rofvor, likasom för barrträd. Mergeln förekommer hufvudsakligen såsom underordnad led uti de yngre flötsformationerne, samt i de öfre lagren af åtskilliga kalkformationer, och kalkhalten deruti utgöres stundom af musselkalk, då den får namn af *skalmergel,* sådan finnes hos oss dels i Rättviks socken i Dalarne, dels på Gottland och flerestädes, samt är särdeles verksam till vegetationens befrämjande.

Merich var Engelskt sändebud i Ryssland 1615 och användes som underhandlare, då England, i förening med Danmark, ville stifta fred mellan Gustaf Adolf och Ryske tsaren. Isynnerhet bemödade han sig att hindra Gustaf Adolf från att belägra Pleskow och lyckades utverka ett 12 dagars stillestånd.

Merki, den gamla Svenska benämningen på fana; deraf *merkisman,* den som bär fanan i fält.

Mes kallas i de norra orterna en packa innehållande 70 stycken näfver, hvilka vanligen väga 3 till 5 lispund. Samma namn har derstädes ett bärtyg eller sadel, hvaruti fotvandrare bära sin packning, kappsäckar, m. m.

Mesol, ett mineral af slägtet silikater, som träffas i Skåne omkring Sädesdala, $\frac{1}{4}$ mil från Röslånga, och isynnerhet i Anneklef nära Hörs kyrka, i form af finstråliga aflånga massor, hvilka fylla blåsrenner uti tätare basalt, samt bestå af kiselsyradt natron med kiselsyrad kalk och kiselsyrad lerjord samt vatten.

Mesost, äfven kallad sandost, benämnes en ost, som erhålles genom den en gång förut afystade ostvasslans fortsatta kokning och löpning. Den tillredes blott i några få landsorter af Sverige, mest i Dalarne.

Messbok kallades äfven tidabok, agendebok, och, när den var rätt fullständig, plenarium. Några af de mera utmärkte messböcker, som under katholska tiden begagnades, voro så inrättade, att den ena sidan af bandet var mera prydlig. Den var silfverbeslagen och sirad med krusifixer, helgonbilder eller teckningar ur bibliska historien, ja hade stundom in-

fattade ädla stenar och små förvaringsställen för reliker. Denna väl utsmyckade sida af bandet begagnades till *osculatorium*. I anledning af Pauli tillsägelse att helsa hvarandra med en helig kyss, var det ett bruk i kristna församlingens första eskulds och förföljelses tillstånd, att, efter böner, efter gudstjensten och isynnerhet efter nattvardens anammande, gifva hvarandra "fridens kyss", hvilket kallades *pax* eller *osculum pacis*. Men då detta med tiden gaf anledning till missbruk, påfann man att friden icke skulle levereras "in natura", mun mot mun, utan transporteras genom en liten tafla af silfver eller annan materia, hvilken presten räckte åt hvar och en af de närvarande att kyssa. Denna kyssarnes tafla kallades äfven *pax;* men dess egentliga namn var *osculatorium*, och nyttjades messboken, men äfven bibeln, synnerligast härtill. Att kyssa de heliga figurer och bilder man såg på taflan eller boken, kallades att "kyssa pacem." Presten kyste först sjelf osculatorium, sedan framräckte han det åt församlingen.

Messenius, Johan, stamfadern och äfven den mest utmärkte af den i Sveriges historia namnkunniga Messeniska slägten, var född 1579 eller 1581 i Kälfvestens socken i Östergöthland, der fadern varit mjölnare. Johan kom 1595 till jesuiterskolan i Braunsberg, der han inhemtade den böjelse för katholicismen, som han förmodligen medfört hemifrån och som följde honom genom hela lifvet, samt der han utvecklade de anlag, han visat redan i Wadstena skola. Från Braunsberg begaf han sig till Krakau och Rom, men sedan till Ingolstadt, der han 1606 blef filosofie doktor och i Prag af kejsaren utnämndes till Poeta Cæsareus. Han längtade likväl tillbaka till fäderneslandet; men ett hinder mötte i de smädelser han tillåtit sig mot Carl IX, uti en gratulationsskrift till en Preussisk biskop. För att häfva detta hinder, skickade han sin hustru till Stockholm, hvilken åt honom utverkade ett lejdebref, i följd hvaraf han år 1608 återvände till Sverige, fick först ett underhåll af konungen och 1609 juris & polit. professionen i Upsala. Här vann han mycket förtroende hos ungdomen, och skref sina sex komedier, som, år 1611, uppfördes af studenterne i Upsala inför hofvet, och dem han ernade fullfölja till ett antal af 50, så att de skulle afhandla hela Svenska historien, hvilken tanke han dock ej hann genomföra. Ehuru för våra dagar utan värde såsom dramatiska produkter, saknade de likväl visst icke ett sådant för den tid, då de skrefvos, och, då man betänker att de gåfvos vid lärdomens hufvudsäte af och inför det högsta och mest bildade som då fanns i landet, utgöra de en intressant måttstock på hyfsningens och smakens ståndpunkt vid denna tid. Messenius råkade emellertid här i tvist med Johannis Rudbeckius, och som begge voro af ett häftigt och trätsjukt lynne, väckte den snart allmän skandal och föranledde begges afgång från lärosätet. Messenius erhöll år 1613 vården öfver gamla arkivet, och blef följande året assessor i Svea hofrätt. Han beskylldes för att hafva fört en förrädisk brefvexling med Sigismund och Jesuiterne, och dömdes, på ganska klena skäl, år 1616 till lifstids fängelse. En af hufvudanledningarna torde hafva varit, att han ådrog sig fiendskap af Tegel, hvilken slagit under sig de egendomar Messenii svärfader, Grothusen, hade i Sverige och dem mågen önskade återvinna. Nog af, hans sak, äfvensom han sjelf, behandlades med en partiskhet, hvilken man önskat att ej träffa under Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstjernas tidehvarf. Han fördes till Finland och insattes på Kajaneborgs slott, der han bemöttes med verklig hårdhet af ståthållaren Hara (se detta ord och *Kajaneborg*), samt af dennes måg Helge. Hans familj följde honom dit, men sonen fråntogs honom. Här qvarhölls han i nära 20 år, till 1635, då han flyttades till Uleåborgs stad och hans underhåll fördubblades; men han njöt icke länge af det återvunna lugnet, ty han afled der d. 8 Febr. 1637. Under sin fängelsetid utarbetade han det 20 tomer starka *Scondia illustrata*, ett arbete, som visserligen har sina brister, men utgör ett af de vigtigaste vår lärdomshistoria har att uppvisa, för hvilket den Svenska häfden alltid skall stå i stor förbindelse hos författaren, äfvensom för hans *Biskopskrönika*, utgifvandet af *Rimkrönikan*, *S:t Britas krönika*, *Berättelse om några märkvärdiga Finlands Handlingar*, m. m. Hans *Scondia* utkom först efter hans död, åren 1700—1705, genom Peringskölds försorg, ehuru icke helt och hållet fullständigt. På sina sista år återvände han till katholicismen. Onekligen var han en man af stor lärdom, skarpsynthet och arbetsförmåga, men hvilka egenskaper fördunklades af hans oroliga lynne, hans ombytliga och opålitliga karakter. Äldste sonen,

Messenius, Arnold Johan, var född i Danzig 1608 och inspärrades, endast 8 år gammal, i faderns fängelse, der han qvarblef i fem år tills 1621, då han togs derifrån och skickades till Stockholm under förevändning, att ej smittas af faderns katholska böjelser, men i sjelfva verket för att ännu mera plåga denne. Följande året trodde man sig hafva upptäckt några katholskt-polska stämplingar, hvarföre gossen ställdes under förhör och sades hafva bekänt något om fadern. Uttröttad af dessa tidiga förföljelser, smög han sig ur riket 1623. Denna flykt blef signalen till nya trakasserier mot den äldre M., hvilka omsider förmådde sonen att frivilligt återvända. Nu följde nya undersökningar angående fadern, men som ingenting upptäckte, och nytt fängelse för Arnold. Han hölls i sådant först två år i Stockholm, flyttades 1626 till Kexholm och hölls der till 1640. Hans behandling blef likväl småningom mildare, så att han tilläts träda i äktenskap, hvaraf sonen **Arnold** föddes 1629. Omsider blef han 1640, genom Pehr Brahes bemedling, frigifven, sedan han tillbragt två tredjedelar af sin lifstid i fängelse eller under uppsigt. Han fick nu först vistas i Åbo och sedan resa till Polen, der han återbekom flera Svenska dokumenter, dem hans moder skänkt åt konung Uladislaus. År 1646 utnämndes han till rikshistoriograf, med det kinkiga uppdraget att

författa Svenska historien från 1592 till 1600, upphöjdes i adligt stånd och fick flera hemman i förläning, deribland 16 endast af Gyllenhjelm för hans faders, Carl IX:s historia. Han hade emellertid af sin fader ärft, icke hans snille och verksamhet, men väl hans ombytliga och trätsjuka lynne, hvilket icke heller förmildrades af den långvariga och oförtjenta förföljelse, han i ungdomen undergått. Han blef missnöjd med drottning Christina, med sin gynnare Bengt Skytte, med flera andra magnater, skref och talade vanvördligt om dem och hoppades dermed vinna anseende hos det demokratiska partiet. Härigenom väckte han ett misstroende mot sig, som tycktes åtfölja namnet, och inveckIades slutligen i sin sons olycka. Denne, **Arnold**, hade fått en god uppfostran och år 1647 blifvit page hos Carl Gustaf, samt derefter hos hertig Adolf Johan, gjorde sedan en utländsk resa, och, då han återkom derifrån, råkade han på hemvägen 1651 insjukna hos kyrkoherden Kristoffer i Fors (se detta ord), i hvars dotter han förälskade sig. Detta hade emellertid ingen annan följd, än att samtalen med värden ännu mer förbittrade hans mjeltsjuka sinne. Han delade sin faders missnöje öfver regeringens förfarande och landets ställning, samt uppmanade i en skrift, till Carl Gustaf, denne att vidtaga några åtgärder till rikets frälsning. Detta bref, skrifvet på rim, innehöll en mängd sanna och falska beskyllningar mot drottningen, Axel Oxenstjerna, Magnus Gabriel De la Gardie, hans moder Ebba Brahe och de förnäma i allmänhet, samt uppmaningar till prinsen att uppresa sig, aflifva alla de skyldige, Christina deribland, och återtaga kronogodsen, hvarefter han först skulle kunna regera i fred. Underst stodo dessa ord:

"Den, som detta hafver ställt,
Har följt ers kongliga höghet i fällt."

Prinsen skickade brefvet till drottningen, som högt förbittrades deröfver. En skrifvare i kansliet hade skrifvit utanskriften, och denne erkände, att han gjort det på Messenii begäran. Nu häktades både fader och son, emedan den senare ej ansågs kunna på egen hand hafva författat en sådan skrift. De ställdes under ransakning, dömdes till döden och afrättades, fadern på Norrmalms torg och sonen utanför Norrmalm, på afrättsplatsen derstädes, d. 22 Dec. 1651. Drottningen lärer sedan yttrat ånger öfver den hårda domen; men denna ånger kunde likväl ej förmå henne att gifva ens det lofvade underhållet åt Messenii döttrar, ehuru hon emottagit hans, till 7,000 R:dr värderade, boksamling, hvilken han testamenterat henne.

Messing kallar man en smidig legering af koppar och zink, som till färgen är mer eller mindre gul eller rödaktig, i mån af de olika proportionerna emellan de begge metallerna. Den vanliga messingen innehåller omkring $\frac{2}{3}$ koppar och $\frac{1}{3}$ zink. Är kopparns mängd större så blir legeringen rödare till färgen samt trögsmältare och kallas då *tomback*, är deremot zinkens mängd större blir den gulaktigare och lättsmältare samt kallas då *pinsback*. Den vanliga messingen förekommer i handeln antingen som *arcomessing*, som är den råa produkten sådan den erhålles genom metallernes förening och förekommer i tackor eller gösar, samt användes dels till gjutna arbeten, dels att förädlas till *tråband* och *latten*, medelst valsning eller smidning, i förra fallet till 4 tums breda 8—9 alnar långa skifvor, hvilka begagnas till trådragning, i senare fallet till bleck af olika storlek och tjocklek, som komma i handeln antingen svarta eller blanka. Tomback användes isynnerhet till gjutna och ciselerade arbeten eller s. k. bronsarbeten, äfvensom till s. k. flittermessing samt oäkta bladguld, ehuru äfven pinsback begagnas till förstnämnde ändamål. Fabriker för tillverkning af messing få namn af

Messingsbruk. Det äldsta messingsbruk i Sverige anlades 1611 af Markus Kock, på konung Gustaf Adolfs befallning, som samma år antydde fogden Jesper Jönsson, att anstalta om byggnadstimmers framförande dertill. Detta bruk kallades *Skultuna* efter Skultuna socken, der det anlades, i Norrbo härad af Westmanland. År 1620 anlades ett messingsbruk vid *Wellinge* i Södermanland och Salems socken. Att begge varit i drift år 1625 kan slutas deraf, att uti 1 §. af det under d. 10 Jan. s. å. med intressenterne i koppar-kompaniet slutade kontrakt, derifrån uttryckligen undantogs "den koppar, som konungen hade Messings-Makarne redan, eller ock derefter till deras Bruk indulgerade." *Nyköpings* messingsbruk inrättades 1646 af Wilhelm Momma; *Gusums* (se detta ord) år 1661; samt *Bjurfors*, i Westmanland, nu mera jernbruk, af kammar-rådet Isak Cronström år 1667. När *Norrköpings* messingsbruk anlades är ej kändt; men i början af 1670-talet var det i slägten De Geers ägo. Bevillnings-afgiften som var olika i mån af tillverkningen, blef 1756 utsatt för alla messingsbruken, utan åtskillnad, till 200 daler silfvermynt, hvarvid det förblef till 1762, då en annan taxeringsgrund vidtogs. År 1636 nämnes messingen aldraförst såsom exportvara, och erhöll kopparkompaniet uteslutande rättighet att utskeppa densamma. Nu mera finnas blott tvenne messingsbruk, nemligen Skultuna i Westmanland och Gusum i Östergöthland (se dessa ord). Det förra tillverkade år 1845 åtskilliga arbeten, utgörande i vigt öfver 490 skepp:d; det senare 41 skepp:d, egentligen endast knappnålar. Hela tillverkningen af messing uppgår till omkring 600 skepp:d årligen.

Mesterton, Carl, theol. professor i Åbo, theol. doktor och kyrkoherde i Pemars prebende-pastorat, var född 1715 i Götheborg, der fadern var öfverkommissarie vid amiralitetet, blef 1746 logices & metaph. professor i Åbo, hvarifrån han 1767 flyttades till theol. professionen. Dog d. 29 Nov. 1773. Utbredde Wolffiska filosofien vid universitetet. Har utgifvit några små läroböcker i logik, psykologi och naturlig theologi samt en stor mängd filosofiska disertationer.

Metaller kallas de enkla kroppar som i allmänhet äro utmärkta genom sin egenskap att återkasta ljuset med ett eget sken, kalladt metallglans,

hvilket härrör deraf att de äro fullkomligt ogenomskinliga, d. v. s. oledare för ljuset, men deremot lätt leda värme och elektricitet; derjemte hafva de flesta af dem en betydlig tyngd eller egentlig vigt, så att de öfverhufvud taget äro mera än 7 gånger så tunga som vatten, dock är detta icke förhållandet med alla, ty det gifves äfven sådana som äro lättare eller föga tyngre än detta, och dessa kallas *lättmetaller* eller *alkaliska metaller*, då de öfriga kallas *tungmetaller* eller *egentliga metaller*. Metallerne förekomma uti naturen dels uti fullt metalliskt tillstånd, d. v. s. utan att vara förenade med några kroppar som hafva inflytande på deras yttre egenskaper, och kallas då *gedigna;* men den gedigna metallen är dock sällan eller aldrig fullkomligt ren, utan innehåller oftast en större eller mindre mängd af någon eller några andra metaller. Allmännast förekomma metallerne dock i förening med sådana ämnen som förändra så väl deras yttre som inre egenskaper, särdeles med syre och svafvel, samt kallas då *mineraliserade*. I detta tillstånd finnas de i allmänhet uti hvad vi kalla *malmer*, eller de mineralier som användas till deras utbringande i stort. De med konstens tillhjelp ur malmen utbragta metallerne kallas *reguliniska*, och kunna i allmänhet åter genom inflytande af luften, särdeles vid högre värmegrad, beröfvas sina metalliska egenskaper derigenom att de förena sig med luftens syre, syrsättas eller oxideras, och detta är orsaken till att många af dem uti luften anlöpa på ytan samt beklädas med rost eller erg, och vid högre temperatur med glödspån. Detta inträffar likväl icke med alla metaller, och isynnerhet göra guld, platina och silfver undantag derifrån, hvarföre de fordom kallades *ädla metaller*. Ganska många metaller äro hvad man kallar smidiga, d. v. s. låta utsmida sig till tunna skifvor, eller utdraga sig till fina trådar, och dessa kallades fordom *helmetaller*, till skillnad från dem som icke äga denna egenskap och som kallades *halfmetaller*. Nu mera indelas alla metaller vanligen efter deras kemiska frändskaper uti *elektronegativa*, som i förening med syret frambringa syror; *indifferenta*, som endast trögt eller på omvägar kunna förenas med syret, samt *elektro-positiva*, som vanligen lätt förenas dermed, men då frambringa baser. Till den första klassen räknas 11, till den andra 7, och till den tredje 28 serskildta metaller, så att hela antalet deraf utgör 46.

Mether, Anders Johan, född i Padasjoki i Finland d. 8 Jan. 1773, blef 1799, vid endast 26 års ålder, professor i mathematiken vid Åbo universitet, hvarifrån han tog afsked 1812, efterlemnande minnet af en rättskaffens akademisk embetsman och en lärare, begåfvad med ett lyckligt framställningssätt. Han tillbragte de återstående 25 åren af sin lefnad i landtligt lugn i sin födelsebygd, der han dog d. 18 Maj 1837.

Methodister. Denna religionssekt, hvilken, till lärosatserna, har mycken likhet med Herrnhutska församlingen, ehuru ej helt och hållet till kyrkodisciplinen, och som räknar John Wesley (död 1791) för sin stiftare, infördes till Sverige 1826, genom bruksidkaren Owens föranstaltande, då H. Exc. grefve Carl De Geer till dess begagnande upplät sin trädgårdspaviljong vid Stora Trädgårdsgatan i Stockholm. Owen bekostade salens inredande till ett kapell, och den första gudstjensten hölls der d. 3 Dec. nämnde år, af predikanten Stephens. Predikningarne skedde i början på Engelska språket; men redan ett år derefter eller d. 2 Dec. 1827, kunde Svensk gudstjenst der hållas. Scott, som efterträdde Stephens och var en talangfull och driftig man, förstod snart att utvidga sin verkningskrets och samlade omkring sig en mängd åhörare. Med deras biträde, men förnämligast genom understöd från methodistiska central-kommittén i England, kunde församlingen år 1839 bygga sig en egen kyrka, i hörnet af Grytgjutaregränden och Östra Bangränden. Scotts omvändelsenit och isynnerhet de förklenliga omdömen han, under en resa i Norra Amerika 1840, tillåtit sig öfver religionens och moralens tillstånd i Sverige, hade emellertid väckt uppmärksamhet och förargelse. Han fann mycket motstånd, samt till och med en offentlig förargelse kunde vid en af hans predikningar icke förebyggas, då en del af åhörarne hotade att föra honom med sig att åse uppförandet af ett theaterstycke: *Jesuiten*, som gafs samma dag och hvari han ansågs tecknad. Omsider förbjöd regeringen methodistiska predikningar på Svenska språket, och inskränkte dem till det Engelska och således begagneliga endast af här varande Brittiske methodister. Nu fann Scott icke mera sin räkning vid att qvarstanna i Stockholm, utan afreste om sommaren 1843 åter till England, hvarigenom hans församling egentligen upphörde.

Meuller, Herman, pastor, har år 1755 utgifvit: Utkast till föreläsningar öfver *Principia Botanica* för gymnasii-ungdomen i Skara.

Meurman, Johan von, född i Stockholm d. 27 April 1654, blef vid 23 års ålder qvartermästare vid artilleriet, var 1687 kapiten vid Savolax regemente och adlades såsom sådan 1691. År 1702 hade han en duell med löjtnant Brandenburg, hvarföre begge af general-krigsrätten dömdes till tre års fängelse. Detta hade emellertid ingen menlig inflytelse på hans framtida befordran, ty år 1710 blef han åter insatt i tjenst och 1714 öfverkommendant på Kajaneborg samt landshöfding öfver dess län, försvarade fästningen med mycket mannamod tvenne serskildta gånger, men blef slutligen, vid fästets eröfring, fången och förd in i Sibirien. Hans fru, som äfven föll i Ryssarnes händer, dog på Nyslott under sin fångenskap. Återkommen 1722, tog han afsked och dog i Stockholm om sommaren 1740 barnlös, hvarigenom ätten utgick med honom. En annan, **Otto Reinhold Meurman**, öfverste-löjtnant, R. af S. O., hvilken år 1808 förordnades till landshöfding öfver Åland och den del af Åbo län, som fienden ej innehade, och dog 1814 vid 64 års ålder, var af en annan icke adlig slägt.

Meurman, Gustaf, sannolikt en anförvandt till den ofvannämnde Johan von Meurman, född i Christianstad, blef 1701 läkare vid hären i Lifland,

följde densamma under de andra årens fälttåg, och föll 1709 vid Dnieperfloden i Rysk fångenskap, hvarifrån han aldrig återkom.

Mewe, träffningen vid. Den stod d. 21 Sept. 1626. Mewe är en liten stad vid Weichseln, hvarpå skeppsfarten derifrån beherskas. Den innehade en garnison af 140 Svenskar, hvilka, jemte 60 borgare, utgjorde dess enda försvar. Sigismund belägrade den, och Gustaf Adolf anryckte till dess undsättning. Polackarne hade en fördelaktig ställning, men Svenskarne kringgingo den, klättrade uppför en höjd och togo fienden i sidan. Omsider måste de, oaktadt tappert motstånd, gifva vika, drogo sig tillbaka med förlust af 4,000 man och sitt läger, och lemnade segern åt Svenskarne, hvilka dervid förlorat endast 500 man. Gustaf Adolf hade varit illamående och ernade ej taga del i striden; men hans mod hänförde honom, han kastade sig, efter sin vana, midt i hvimlet och var nära att blifva fången. Då en Svensk ryttare såg honom omgifven af fienden, ropade han, för att ej väcka dennes uppmärksamhet: "Låt oss rädda min broder!" hvilket också hade till följd konungens befrielse. En stund derefter blef samme ryttare fången, då Gustaf Adolf skyndade till hans hjelp, dref undan Polackarne, och sade, då hans räddare blifvit frigjord: "Se så, broder kamrat, nu äro vi qvitt!" Då öfver-hofpredikanten, sedan biskop Johannes Bothvidi, efter segern lyckönskade Gustaf Adolf dertill, svarade denne: "Jag tviflade intet ögonblick derpå, då jag såg Moses bedja för oss på berget."

Meyendorff von Yxkull, Jakob, Otto Johan och **Wolter Reinhold**, af en så gammal adlig Holsteinsk ätt, att en af dess förfäder, riddaren Ludolf von M., redan år 874 skall hafva stupat i ett slag mot Norrmännen. År 1198 kom slägten med biskop Albert till Lifland, der tvenne ätter härstamma från densamma, nemligen Yxkull Gyllenband och Meyendorff von Yxkull. Påfven Clemens II förmenas till och med hafva varit af denna ätt. De ofvannämnde tre bröderne introducerades 1680 på Svenska riddarhuset. Den äldste, **Jakob**, var då general-löjtnant, den andre i ordningen öfverste och den tredje ryttmästare.

Meyer, Valentin von, blef 1625 soldat vid ett Svenskt regemente, men tjente upp sig så att han 1645, då han adlades, var öfverste för ett Tyskt regemente. År 1658 blef han general-major och kommendant i Riga, hvarifrån han flyttades i samma beställning till Mietau. Detta uppgaf han d. 9 Jan. 1660 åt Polackarne, hvarvid han påstods icke hafva uppfyllt sin pligt såsom han bordt. Dog år 1675.

Meyer, Gerhard, föddes i Stockholm d. 1 Aug. 1704. Hans far och farfar hade varit kongl. styckgjutare och äfven Gerhard erhöll löfte på faderns syssla, hvilken han, genom dennes död, kom att tillträda vid endast 23 års ålder, men hvarvid han ådagalade en insigt, en förmåga och en karaktersfasthet, som förvånade de utländske uppstudsige arbetarne vid verket och förmådde dem att utan knot lyda ynglingen. Han förestod denna befattning i 45 år och förbättrade derunder så det Svenska styckgjuteriet, att han erhöll flera utländska beställningar, särdeles på gjutningar i bly, till hvilkas utförande han uppfunnit en ny method. Bland hans förnämsta arbeten är Gustaf Wasas och Gustaf Adolfs bildstoder i Stockholm, hvilken sistnämnda han gjöt vid 75 års ålder. Sin största förtjenst om den Svenska konsten har han likväl genom sin donation till målare-akademien af sitt hus vid Röda Boderna, det fordna Bjelkeska. Gåfvobrefvet härpå är dateradt d. 18 Dec. 1775, och hans frikostighet så mycket mera förtjenstfull, som Meyer icke kunde kallas rik. Akademien lät, till betygande af sin tacksamhet, slå öfver honom en medalj, och, vid hans begrafning i Clara kyrka, uppförde en dekoration, den präktigaste och smakfullaste man i Sverige sett öfver någon enskild man. Hon valde honom naturligtvis till sin hedersledamot, liksom vetenskaps-akademien förut valt honom till arbetande ledamot. Regeringen utmärkte honom äfven, gaf honom adelsdiplom, Wasaorden och öfver-direktörs titel. Han dog d. 11 Nov. 1784.

Meyster, Fredrik August, född i Tyskland d. 22 Nov. 1706 och död som stads- och artillerifältskär i Götheborg d. 30 Aug. 1768, är märklig derföre, att han var den, som, jemte arkiater Engelhardt, först i nämnde stad införde koppympningen.

Meytens, Peter, en utmärkt porträttmålare, född i Haag 1654 eller 1656, inkallades till Stockholm och dog der 1732. Tillhörde den goda Nederländska skolan, och har målat en mängd ganska vackra porträtter och historiska taflor; men har först på de senare åren blifvit väckt ur den oförtjenta glömska, hvari hans namn länge låg försänkt. Lärer på ålderdomen hafva förfallit i en slags sinnesslöhet, så att Tessin säger om honom, att han är "nu mera endast en gammal färgskämmare." Ett porträtt af honom sjelf, hvilket han målat vid denna tid, tyckes äfven vittna härom. Hans son,

Meytens, Martin von, född i Stockholm d. 24 Juni 1695. Tillhör egentligen Sverige nästan endast genom sin härkomst, ty han lemnade det vid 18 års ålder, och besökte det, 35 år gammal, endast på 16 månader. Den öfriga tiden tillbragte han utomlands, först i Frankrike, der han förnämligast lade sig på emaljmålning, hvari han blef den ypperste på sin tid, så att han måste måla mycket åt regenten af Frankrike, till och med i hans eget kabinett. Sedermera utbytte han detta slag emot historiemålningen, begaf sig till Rom, besökte de flesta Italienska hof och slutligen Wien, der han qvarstannade till sin död den 23 Mars 1770. Under sitt besök i Sverige 1730 målade han konung Fredrik och hans gemål, samt belönades af båda med en guldkedja, hvari hängde de kongl. personernas porträtter och med hvilka de sjelfva prydde honom. Hans stil var grandios, men angenäm, hans teckning säker och hans kolorit naturlig och liflig. Derjemte hade han en ganska rask pensel och har efterlemnat en ofantlig mängd taflor. Stundom målade han dock en-

dast hufvudena, öfverlemnande det andra åt sina elever. Åtskilliga kännare hafva likväl satt honom under sin fader, med hvad skäl är svårt att afgöra. Han var äfven af en aktningsvärd enskild karakter, och man kan beskylla honom blott för en enda svaghet: benägenheten för alkymien, på hvilken han bortslöste en betydlig del af den ansenliga förmögenhet han förvärfvat.

Michaelis. Med detta namn har Svenska kyrkan haft fyra biskopar: 1) **Laurentius M.**, blef biskop i Wexjö 1440. Det omtalas till hans beröm, att han icke deltagit i erkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjernas uppresning emot Carl Knutsson, utan hållit sig stilla. Lärer hafva dött omkring år 1470. 2) **Nikolaus M.**, sockenprest i Stora Tuna i Dalarne och kanik i Upsala, valdes af domkapitlet i Westerås till biskop derstädes, emot drottning Margarethas och Erik XIII:s vilja, hvarföre också dessa sägas hafva hatat och förföljt honom så mycket de kunnat. Han dog år 1401. 3) **Laurentius M.**, född Finne och med tillnamnet *Suuripää* (storhufvud), hvaraf slutas att han varit af en adlig slägt, var domprost i Åbo, då han år 1500 valdes till biskop derstädes. En from och saktmodig man, hvilken dog under en visitationsresa på Åland d. 28 Sept. 1507. 4) **Petrus M.**, var lärd och poet; utgaf i Rostock år 1571 ett poem: *De Angelis*. Efter biskop Martinis afsättning blef han af konung Johan utnämnd till hans efterträdare på Linköpings biskopsstol, hvartill han lärer banat sig vägen genom sin medgörlighet och tillgifvenhet för liturgien, och ett sammandrag af Davids psalmer, lämpade till vissa trosartiklar, hvilket han tillegnade drottning Catharina Jagellonica. Han fick likväl icke tillträda embetet, emedan han dog samma år 1580. Af skriften på hans grafsten synes, som om han skulle varit 80 år. Hans förfarande tyckes således hafva härrört af ålderdomssvaghet.

Michaelis. Den namnkunnige Tyske theologen och professorn i Göttingen Johan David Michaelis bok: *Compendium Theologiæ dogmaticæ*, ansågs af Svenska presterskapet för kättersk och irrlärig, samt förbjöds år 1763 af kansli-kollegium icke blott att säljas utan äfven att läsas, ja, brändes till och med, såsom gudahädande. De förnuftige i landet voro likväl af en annan tanke, och Gustaf III lät sedermera, både för att upprätta den Svenska lärdomens anseende och för att på något sätt godtgöra den berömde författaren för hans lidna oförrätt, på riksrådet Höpkens föreställning, pryda honom med Nordstjerne-orden, "hvarmed", säger Thomæus, "då ännu icke slösades."

Michaels dag eller **Michaelsmessan** firades under påfviska tiden i Sverige d. 29 Sept., hvilken dag ännu bibehåller namnet Michael i vår almanacka. Åren 1571, 1686 och 1741 stadfästades den äfven, och räknades bland de stora högtidsdagarne; men skall nu mera enligt kongl. förordningen af d. 4 Nov. 1772 firas på en söndag. I den evangeliska församlingen blir denna dag ännu firad, "att vi skole underrättas om de heliga englars natur, embete och välgerningar emot oss, påminnas, huru vi oss skicka böre, om vi vilje njuta deras beskydd, tröstas emot satans magt och list, samt uppmuntras till Guds lof, som bevärdigar oss sin englavård." Vid denna messa hålles marknader i Mariestad, vid Lilla Edet, Ljungby, Marbult, på Ombergsheden, i Säby, Unnaryd och Wadstena.

Michaels St, kyrka i Wisby, skall blifvit uppbyggd år 1090, och tillika med sydöstra delen af staden, från slottet skjuten i brand af Erik XIII, då han 1449 nödgades öfvergifva landet. Efter denna kyrka finnes nu mera alls intet spår.

Michaelsson, Joen, till Nederby af Trögden, riddare, omtalas som en af dem, hvilka kommo upp till Dalarne att söka den der undangömde Gustaf Wasa, af hvilken man hoppades landets räddning. Han bidrog också icke litet att befordra hans sak, genom sina berättelser om Christierns våld och grymheter, hvilka berättelser fyllde allmogens sinnen med afsky och hämndlust.

Michel i Thenhult, en skogvaktare, som gjort sig ryktbar under Danska fiendtligheterna år 1611, då en del af den, under Danske generalen Gaddes befäl, vid Dunkahallar, i Småland och Jönköpings län, stående här gjorde ett infall i Rogberga socken af nämnde län; men mötte ett oväntadt kraftigt motstånd af ortens manbara befolkning, hvilken samlat sig under denne skogvaktares anförande; och skall den fiendtliga ströfkorpsen blifvit helt och hållet nedgjord. Genom medel, insamlade i orten, restes år 1842 en minnesvård, till hågkomst af denna fäktning. Vården består af en i ett kummel upprest stor granitsten, med inskrift: "År 1611 $\frac{1}{2}$° blef i denna trakt en Dansk Krigshär slagen af Tveta härads allmoge, anförd af Skogvaktaren Michel i Thenhult. Denna minnesvård restes år 1842. Nehem. 4 K. 14 v."

Micheleesi, Dominico, en Italiensk abbé, som vistades i Sverige, var väl hemmastadd i Svenska språket, dog i Stockholm d. 1 April 1773 och begrofs på Jakobs kyrkogård. Var ledamot af vetenskaps-akademien och har utgifvit en Svensk öfversättning af *Musæi Skaldedikt* och *Ovidii Bref om Leander och Hero*. De utkommo året före hans död, tryckta tillsammans med hans inträdestal i akademien.

Michels-Gille, ett af de under medeltiden i Stockholm inrättade gillen (se detta ord), som fått sitt namn efter engeln Michael.

Michielsdorp, Kristoffer, sannolikt en af de många Tyskar, som inkommo under Albrekts regering. Var här riksråd 1371.

Mickelsson, G., löjtnant vid Gustaf II Adolfs här, har utgifvit: *Een ny Klaghe-Vijsa öffuer m. m. Gustavi then Andre och Stores dödelige affgång*. Denna visa tryckte han år 1635, och skänkte den åt sin dåvarande chef, öfverste Kristofer Ekeblad.

Mickhaka kallades fordom en art mindre artilleripjeser, som ej voro nog starka att begagnas såsom murbräckor, utan hörde till det lättare artilleriet eller s. k. *fältskyttet*; jemte falkoneter, falkuner, fältslangor, m. m.

Micrander, Julius Eriksson, född d. 25 Dec. 1640 i Bro prestgård i Upland, der fadern var kyrkoherde, blef magister i Upsala 1668, företog sedan en resa till flera utländska akademier och blef 1678 professor i Grekiskan i Upsala, derefter theol. professor och prost i Waksala, samt 1694 superintendent i Hernösand. Dog 1702 den 2 Mars. Var en "väldig aristotelisk disputator", som förmådde först theol. fakulteten och sedan preståndet att år 1666 af regeringen begära ett förbud mot den Karthesianska filosofiens föredragande vid lärosätet. Regeringen, något klokare än de lärda fäderne, afslog likväl denna begäran och förklarade sig 1689 för den vetenskapliga forskningens frihet. Hans son, se: *Liljestolpe.*

Micronius, Theodoricus, en kalvinistisk prest i Lifland, blef der känd af Carl IX, som tog honom med sig till Sverige och gjorde honom till sin hofpredikant. Carl hade, dels genom egen böjelse, dels genom sin gemåls inflytande, fattat tycke för kalvinistiska läran och denne Micronii predikningar bidrogo ej litet att befästa honom deri. Denne sistnämnde utgaf en *Handbok* för hofförsamlingen, som öfverlemnades till erkebiskop Olaus Martini att öfverses, men hvilken deremot gjorde många påminnelser. Micronius underkastade sig äfven en examen, som hölls i Upsala den 7 Juni 1602, och hvari han ville bevisa sin renlärighet, men hvilken för honom hade en motsatt verkan, och hos presterskapet föranledde en begäran hos konungen om hans förvisning ur riket. Sådant medgafs väl icke, men M. lärer ej sedan funnit sin trefnad i Sverige, utan återvändt hem. Emellertid ökades häraf Carls obenägenhet för Svenska presterskapet, och han afgaf, två dagar efter framställandet af ofvannämnda begäran, en skrift till ständerna, hvari han klagade öfver presterskapets förfarande i åtskilliga fall, såsom huru de läto de fattiga dö af hunger i hospitalerna, huru de väl uttogo domkyrkotunnan, men läto domkyrkan stå utan tak, uppburo afgifter af många slag, men hvilka ingen visste huru de användes, uteslöto dem från nattvarden som ej betalte påskpenningar, hatade, smädade och förföljde hvarandra, o. s. v.

Midfasto-söndag är den fjerde söndagen i fastan och således midt uti denna tid, hvaraf den äfven fått namn.

Midgård (myth.) Så kallade de gamla jorden eller menniskornas egentliga boning. Omkring densamma var en skans, gjord af jätten Ymers ögonbryn.

Midgårdsormen (myth.). Det var denna ofantliga orm som låg i hafvet, och omslöt allt hvad land heter; ty han låg i ring och bet sig i stjerten.

Midsommar-blomster höra till de mångfaldiga, urgamla bruken hos allmogen under midsommaren. Dessa blomster bestå af nio slag af de blommor, som förefinnas vid midsommartiden, hvaribland dock alltid bör finnas en Johannisblomma (Hyper. perfor.). I Dalarne utgöra de tre slag, samt tre af hvarje slag. För att plocka dessa blomster begifver sig flickan, sedan midsommarnatten inträdt, ut i ängen. Om någon möter och tilltalar henne, får hon svara endast genom tecken; men hvarken under fram- eller återfärden öppna sin mun till tal. I Dalsland måste de nio slagen af blomster hemtas från nio serskilta åboers ägor. Sedan blommorna blifvit brutna, lägger flickan dem vid hemkomsten under hufvudgärden på sin bädd. Hvad hon nu drömmer, det inträffar; enligt hennes tro.

Midsommaren, en af Svenska folkets gladaste högtider, firas öfver hela riket med hvarjehanda festligheter. Ensamt i vårt land inom den protestantiska verlden hålles den ock helig, såsom naturens fest och Johannis döparens minnesdag. För folket är den nordens löfhyddo-fest. Boningshusen klädas af allmogen då med löf och blomster, så väl utan- som innantill. Under taket i stugorna upphängas smakfulla och med konst bundna kransar af alla slags blomster, 9 af hvarje, och hvilka sedan förvaras, för att såsom ett ofelbart läkemedel gifvas åt sjuka kreatur. På gården eller byplanen uppreses den brokiga majstången, på bergen upptändas lusteldar, och kring båda genomvakas midsommarnatten under dans och lekar. Under iakttagande af vissa formler plockar ungmön denna natt 9 sorter blommor, dem hon lägger under sin hufvudkudde, för att i drömmen få se sin tillkommande brudgum. I den dagg, som då faller, välta sig sjuklingar, i hopp att derigenom bli befriade från sitt onda, hvarjemte en mängd andra egendomliga bruk iakttages dessa dagar, hvilka alla hänvisa till en långt aflägsen tidsålder för deras uppkomst. Midsommaren var den uråldriga Balders- eller soldyrkans förnämsta fest, hvilket till en del förklarar betydelsen af det sätt hvarpå den ännu firas i norden.

Midsommars-bönedag firas i Lappmarken 2 till 3 veckor efter midsommaren, först i den rätta församlings-kyrkan, och sedan, söndagen derpå, uppe i den ödestående kapellkyrkan, för Lapparne, samt kallas på Lappska *Kaskakes-Beno.*

Midsommarstugan, är benämningen på en fornlemning som ännu utvisas på Hjörnare ägor i Ysby socken af Halland. Denna fornlemning liknar en grotta, hvars nedgång äger likhet med den till en källare. Stugan är 6 alnar i fyrkant och utvisas här bänk och bord af sten. Uti bottnen af denna grotta framflyter en vattenrännil med friskt och rensmakande vatten. Stugans fordna bruk är icke lätt att upptäcka, emedan hon i senare tider blifvit försedd med nya innanreden af bänk och bord, och har derigenom till stor del förlorat sitt anseende såsom fornlemning.

Midsommarsvakor kallas de eldar, som midsommarsnatten upptändas på bergen i Bohuslän och de trakter, hvilka angränsa till Norrige, äfvensom i Skåne. Kring dem samla sig ortens ungdom, och förlusta sig med dans och andra nöjen. Ofelbart måste dessa eldar, i Norrige benämnda S:t Hans eldar, betraktas, såsom qvarlefvor af de fordna Baldersbålen, hvilka tändes den längsta natten på året, i alla de orter der Baldersdyrkan gjort sig känd. Dessa symboliserade Balders eller

solgudens död och förbränning, d. v. s. solens aftågande och tillbakaskridande från norden.

Midvintersoffret var, under hedniska tiden, den andra stora högtiden, och anställdes vid första nytändningen efter julmånaden till Göas eller Goas ära. Denna benämning utbyttes sedan mot Disablot eller Disaoffret.

Miklagård eller **Myklagård**, den stora staden, var det namn, våra förfäder tillade Konstantinopel, dit många kämpar ifrån norden tågade att taga tjenst i kejsarens lifvakt, eller bland hans *Barangi* eller *väringar*. De stodo här i högt anseende för sin tapperhet och trohet, omgåfvo altid kejsarens person, fingo mat från hans bord och vin från hans källare, samt erhöllo en ansenlig sold, hvarmed mången återvände hem, och medförde, ej blott dyrbara guld och silfverbeslagna vapen, utan äfven summor, som i hemlandet gjorde dem till rike män. Bland deras privilegier var, att när en kejsare dog, fingo väringarne dela hans klädkammare, hvilken rättighet de kallade *Polutasvarf*. Bland dem, som i historien blifvit bekanta, såsom medlemmar af denna lifvakt, var Ejlif, hufvudman för tingmännen i England, son till Torkel Sprakeleg, hvilken efter konung Sven Ottos död for till Konstantinopel och blef väringarnes anförare; en Waldemar kom 1042 med ett fartyg till Miklagård; en annan köpte Norske konungen Olof den heliges svärd, Kneit, som länge varit i Svensk slägt-ägo, och upphängde det i S:t Olai kyrka i Konstantinopel. Under Alexius Komnenus var en Thor Helsing deras anförare. Äfven konung Harald Hårdråde i Norrige flydde, efter slaget vid Stiklarstad, till Konstantinopel och tog tjenst bland kejsarens lifvakt.

Mil kallas vårt största längdmått, som utgör litet mindre än $\frac{1}{10}$ (0,0926356) af en breddsgrad, eller 0,001029284 af jordens norra meridian-qvadrant, d. v. s. den båge som drages från eqvatorn till nordpolen. Det innehåller 18,000 alnar eller 36,000 Sv. fot och svarar således mot 1,068725 (eller i runda tal $1\frac{7}{100}$) Franska myriametres. Annars utgör den Svenska milen det största af alla länders längdmått, hvilket af nedanstående jemförelse finnes:

1 Dansk Mil är = 0,70491 ($\frac{70}{100}$) Svensk mil.
1 Engelsk Statute mile = 0,15064 ($\frac{15}{100}$) dito.
1 Dito Londonsk mile = 0,14264 ($\frac{14}{100}$) dito.
1 Dito League eller 3 sjömil = 0,52072 ($\frac{52}{100}$) Svensk mil.
1 Fransk Lieu = 0,41658 ($\frac{42}{100}$) Svensk mil.
1 Grekisk Stadie (gammal) = 0,01430 ($\frac{14}{1000}$) dito.
1 Hamburger Meile = 0,70491 ($\frac{70}{100}$) dito.
1 Holländsk Miil = 0,54081 ($\frac{54}{100}$) dito.
1 Indisk Mil = 0,35964 ($\frac{36}{100}$) dito.
1 Irländsk Mile = 0,26036 ($\frac{26}{100}$) dito.
1 Italiensk Miglie = 0,17358 ($\frac{17}{100}$) dito.
1 Judisk Stadie (gammal) = 0,02078 ($\frac{2}{100}$) dito.
1 Kinesisk Li = 0,05611 ($\frac{56}{1000}$) dito.
1 Persisk Parsang = 0,52072 ($\frac{52}{100}$) dito.
1 Rysk Werst = 0,09942 ($\frac{1}{10}$) dito.
1 Tysk eller geogr. mil = 0,69428 ($\frac{69}{100}$) dito.
1 Turkisk Berri = 0,15622 ($\frac{16}{100}$) dito.

Mildesheed, en kungsgård och kloster, som skall varit belägen i Westergöthland. Den kallades ock Walleshed, och har kanhända det vackra Walle härad deraf fått sitt namn. Denna gård skänkte konung Emund Gammal till Svea rikes erkebiskopssäte och hof. Till minne häraf kallas ännu en gård, som lyder under Skara biskopsstol, i gamle jordeboken *Mildesnade-gård*. I Mildesheds klosterkapell hade biskoparne sitt begrafnings-chor; der jordades ock stoftet af Asmund (se detta ord), den förste erkebiskop i Svea och Götha land.

Militiæ boställen äro af olika slag; en del åtnjuta i det närmaste säterifrihet, andra åter draga flera af de bördor, hvilka hvila på krono-hemman. Vissa af dessa boställen förvaltas för allmän räkning, och afkastningen användes för bestämda militäriska ändamål. Byggnads-skyldigheten å officerarnes boställen bestrides af en egen kassa, den s. k. militiæ-boställs-kassan. Denna kassa har uppkommit dels genom statens bidrag, dels af vissa hemman, serskildt anslagne dertill. Men den byggnads-skyldighet, som kassan vidkännes, angår endast boningshuset; andra byggnader uppföras och underhålles af boställshafvaren. En del af de boställen, som icke äro indragna, brukar dock likasom dessa utarrenderas, så att innehafvaren blott åtnjuter arrende-inkomsten; men icke sköter bostället sjelf. Arrendet tillfaller då regementet, och ingår i beräkningen af den kontanta lönen. Sjelfva utarrenderingen och arrende-vilkoren bestämmas af serskildta boställs-direktioner, under landshöfdingarnes ledning. Högsta inseendet öfver arméens boställen tillhör kongl. krigs-kollegium, och öfver de militiæ boställen, som äro eller blifva till statsverket indragna, kammarkollegium.

Militärdistrikter. Svenska hären fördelades straxt efter fredsslutet 1814, i divisioner och brigader, men hvilken fördelning 1832 åter upphörde, för att lemna rum åt den af militärdistrikter. Dessa blefvo sex, det första bestående af Skåne med der förlagda regementer, det andra Småland och Östergöthland, det tredje Halland, Bohuslän och Westergöthland, det fjerde Stockholms stad, Upland, Södermanland och Westmanland, det femte Nerike, Wermland, Dalarna och Helsingland och det sjette de öfriga Norrländska länen, alla med derinom liggande regementer och korpser. En generalbefälhafvare med stab förordnades för hvarje distrikt, och kavalleriet erhöll dessutom tvenne inspektörer. Men 1847 indrogs det ena militärdistriktet, så att de nu mera endast äro fem.

Militärskolor. Se: *Marieberg* och *krigs-akademien* på Carlberg.

Millesvik, en socken, belägen i Näs härad af Wermlands län, Nors kontrakt af Carlstads stift, $7\frac{1}{2}$ mil S.S.V. från Carlstad, vid Wenern, utgör med annexerna Botilsäter, Eskilsäter och Ölserud ett konsist. pastorat af 2 kl. Myldesviks kyrka nämnes redan 1347, i ett på gården Sigtrygsbohl utfärdadt fastebref. Den är således en bland de äldre i Wermland och skall varit invigd till S:t Laurentii ära, och efter honom kallad S:t Lars.

Vid en källa af samma namn har folket i långliga tider öfvat vidskepelser; den blef igenkastad, men åter uppgräfd, hvarvid man fann gamla mynt och förrostade kedjor, som under katholska tiden blifvit offrade i källan. I socknen märkes: *Hjälleskata* (se detta ord), fordom kungsgård; samt *Boserudś* fordna silfvergrufvor, voro redan 1640 urgamla och afstannade snart derefter. Socknen består af $15\frac{3}{4}$ mtl. och har 595 invånare. Dess areal utgör 6,850 tunnl., af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Adr. Carlstad eller Åmål.

Mille-vigt. Vid Vallonernes hitkomst medförde de en serskild vigt, under detta namn, efter hvilken de aflönades. En mille svarade emot $3\frac{1}{3}$ skepp:d viktualie-vigt. Den är numera aflagd, och den vanliga bergsvigten tagen till grund.

Millich, Niklas, en Brabantisk bildhuggare, inkallades till Sverige, för att pryda Drottningholms slott, till hvilket arbete han sjelf åt sig valde en hjelpare, Burchard Precht, som han hemtade från Brehmen. Han högg derefter bilderna i De la Gardieska grafchoret i Warnhems kyrka, och återvände hem 1674 eller 1675.

Milstolpars uppsättande åligger häradet såsom en allmän skyldighet. Deras beskaffenhet till form och sammansättning har lagen icke närmare bestämdt, men blott att de skola finnas vid slutet af hvarje mil och i mindre skala för hvarje half eller fjerdedels mil. Deras ohägnande straffas i missgerningsbalken med 40 daler böter och skadeersättning.

Miltopæus, M., professor i Åbo, har der år 1688 utgifvit *Rhetoriska afhandlingar; Quæstiones rhetoricæ* och *Institutiones oratoriæ*, m. m.

Mimer (myth). Den visaste af alla Asar. Han blef af sina medbröder sänd till Vanerne, för att med sina råd understödja Häner, hvilken var ditlemnad som gisslan. Men Mimer dödades af Vanerne och hans hufvud återsändes till Oden, hvilken genom hemliga konster återlifvade det, så att det uppenbarade för honom allt som fördoldt var. Mimer hade förut haft vakt vid en brunn i underjorden, som kallades vishetsbrunnen. Oden som kände detta vattnets kraft att förläna vishet, begärde dricka deraf; men erhöll endast med ett hårdt vilkor tillåtelse dertill, nemligen att han satte sitt ena öga i pant. På det sättet blef han enögd. Sturlesons Edda ordar derom sålunda: "under den andra roten (af asken Ygdrasil), som sträcker sig till Rimtussarne, är Mimers brunn, hvari visdom och förstånd äro dolde, och heter han Mimer som äger brunnen. Han är full af visdom, emedan han dricker ur brunnen med Gjallarhornet." Sagorna säga att Miner drack ur Valfaders pant (Odens öga).

Mimsvinr. Mimers vän. Ett tillnamn som Oden fick, derföre att Mimer lät honom dricka ur vishetsbrunnen, ehuru han med sitt ena öga fick betala denna ynnest.

Minden, Henrik v., af en gammal Tysk adlig ätt, har förvärfvat sig ett namn i Svenska häfderna, för sin år 1568 vid Ekesjö gjorda bragd, då han, i spetsen för några fänikor Småländska knektar och en hop bönder, slog en öfverlägsen Dansk styrka, hvilken, under mord och brand, dragit sig dit ifrån Östergötbland.

Minden. Denna stad i Westfalen var en ibland dem, hvilka de Svenska sändebuden vid Westfaliska fredskongressen fordrade såsom ersättning till Sverige. Ett obevist rykte säger emellertid, att denna fordran fick förfalla, då Adler Salvius lät förstå, att saken kunde godtgöras med penningar, och man gifvit honom 20,000 samt Johan Oxenstjerna 25,000 R:dr.

Mindre man, en slags höfligare benämning i forn-Svenskan på en person, som genom laga dom blifvit ärelös.

Mineralier kallar man sådana oorganiska kroppar, hvilka förekomma färdigbildade i naturen och utgöras af bestämda kemiska föreningar af flere eller färre grundämnen, vanligen i kristalliseradt tillstånd, ehuru äfven stundom icke kristalliserade, amorfa, eller till och med i flytande form. De förekomma visserligen stundom hvart och ett serskildt uti större massor, men vanligen äro flere af dem mekaniskt blandade och förenade, så att de endast med svårighet, och stundom icke alls, kunna skiljas från hvarandra, uti de bildningar som vi kalla *berg-* eller *stenarter.*

Mineralogi är läran ej allenast om mineralierna, utan äfven om alla deras inbördes föreningar och deraf bildade berg- och jordarter, eller med ett ord om alla i naturen förekommande fasta oorganiska ämnen, och underafdelas uti *oryktognosie,* som innefattar läran om de i yttre afseende enkla, efter vissa lagar kemiskt blandade eller ock till sitt inre enkla mineralier (de egentliga mineralierna) samt *geognosi* eller *orognosi*, innefattande läran om de såsom bergsformationer i större massor utbredda fossilier, d. v. s. berg- eller stenarter. Dessutom underafdelas mineralogien i afseende på de olika omständigheter under hvilka den sysselsätter sig med dithörande kroppar, uti *theoretisk mineralogi* och *orytofysik,* då den endast afhandlar mineraliernas fysiska och kemiska egenskaper; *använd mineralogi* eller *lithurgik,* då den afhandlar deras användande i allmänna lifvet; *mineragrafi, oryktografi* eller *mineralogisk geografi,* då den afhandlar mineraliers och bergarters utbredning på jordytan eller s. k. fundorter. I början utgjordes mineralogien endast af ofullständiga namnförteckningar på mineralier, uppkallade efter deras fundort, yttre utseende eller förmenta underbara egenskaper; sedermera började man att systematiskt ordna dem, men endast efter deras yttre form och egenskaper; men de på denna grund uppställda mineralsystemer, bland hvilka de af våra landsmän, Linné, Bromell och Walerius, utmärka sig, voro dock i hög grad ofullständiga, och det var först en annan af våra landsmän, Cronstedt, förbehållet att 1758 framträda med den första rent vetenskapliga och på kemiska grunder byggda uppställning deraf, hvartill dock Walerius redan 1747 gifvit en anledning, och som ytterligare utvecklades af Bergman. Sedermera sökte Werner att grunda deras uppställning på förenade så väl yttre som inre egenska-

per och sålunda bilda ett slags naturligt system, hvilket dock i saknad af full konseqvens ej lyckades. Hauy, skapare af den vetenskapliga kristallografien, grundade åter ett annat system så väl på kristallformen som de kemiska beståndsdelarne hos mineralierna, dock måste äfven detta falla då vår store Berzelius uppträdde med sitt på mineraliernas fysiska och kemiska egenskaper grundade och konseqvent genomförda mineralsystem, hvilket med endast få afvikelser blifvit antaget af nästan alla nyare mineraloger.

Minerva, en fregatt, hvilken, då en del af flottan afrustade efter 1789 års krig, d. 6 Dec. uppbrann i Carlskrona. Vid kanonernas afblåsande hände, att eldgnistor antände de uti arkliet hoplagde toma kanon-karduserne, hvarigenom elden hastigt utbredde sig öfver hela fregatten.

Minervas uggla (Strix noctua), en roffogel af omkring 8 tums längd, med fötterna glest belagda med hår; kroppen ofvan gråbrun, beströdd med hvita droppformiga fläckar; halsen framtill hvit ofläckad; bröstet och magen rostbrunaktigt hvita, med bruna långa fläckar; stjerten föga längre än vingarne, med 4 hvita tvärlinjer och hvitaktig spets; näbben gulaktig; iris gul. Förekommer egentligen i södra Europa, men har en enda gång blifvit tagen i Skåne. Födoämnena utgöras förnämligast af småfoglar, dem hon säges jaga om dagen, men äfven af råttor, näbbmöss, o. dyl. Honan lägger 2 till 4 små hvita, rundaktiga ägg i springor på gamla murar eller ihåliga träd.

Ministeriella mål kallas de regerings-ärender, hvilka angå rikets förhållande till fremmande magter. De afgöras af konungen, utan ständernas deltagande, och föredragas ej heller i stats-rådet, utan af utrikes stats-ministern inför konungen allena, blott i närvaro af en stats-rådets ledamot, utom föredraganden. Denne är ansvarig, enligt regeringsformen, för sina råd; likväl utlemnas icke protokollen till konstitutions-utskottet, så vida icke utskottet begär protokollet öfver något visst uppgifvet mål. Efter erhållen del af protokollet kan utskottet, med anledning deraf, sätta i fråga det ansvar, som regeringsformen stadgar för stats-rådet. Utskottet kan således föranleda riks-rätt, eller en anmälan till entledigande, i fall utskottet känner något ministerielt mål, som kan gifva anledning dertill, och ifall utskottet, sedan protokollet blifvit lemnadt, får sin misstanke grundad; men utskottet äger icke att granska protokollerna i massa, och eftersöka hvad som möjligtvis kan finnas anmärkningsvärdt. Ett undantag uppstår dock. Frågan om krig och fred är visserligen ett ministerielt mål; men måste behandlas i stats-rådet, och dess yttrande i vanlig ordning kommer till konstitutions-utskottets granskning. Se: *Diplomati.*

Ministrar. Se: *Diplomati* och *Justitiæ-stats-ministern.*

Minna, brukades i gamla Svenskan såsom liktydigt med *älska.* Af samma ursprung, som det Tyska: *Minne.*

Minnering var, enligt sagan, namnet på Widrik Werlandssons svärd, hvilket bet i jern som i vatten, och med hvilket han dödade den fruktansvärde jätten Långben Rese.

Minneskjöld. Se: *Måneskjöld.*

Minnesmärken af förflutna tider äro skyddade af kongl. förordningar mot det ohägn, som egennyttan eller obenägenheten kunde vilja tillfoga dem. Sålunda är det icke tillåtet, att förstöra ruiner efter gamla borgar, kloster, o. d. byggnader, hvilka äga intresse, såsom minnen af en förgången tids seder och bildning, ej heller runstenar, offerställen, o. d. Konungens befallningshafvande äger att pliktfälla till 10—15 R:dr den som bryter deremot. På det att emellertid den enskilte icke må alltför mycket hindras eller inkränkas i begagnandet af sin egendom, är dock tillika stadgadt, att rubbning eller borttagande af sådana gamla minnen väl må äga rum, dock ej utan att de först blifvit aftecknade för kongl. vitterhets-, historie- och antiqvitets-akademiens räkning, och denna akademi yttrar sig öfver det större eller mindre fosterländska intresse, som är fästadt vid minnesvårdens bevarande. I de fall der detta är så stort, att dess bibehållande pröfvas nödigt, förordnar konungen om ersättning åt ägaren till platsen. Minnesmärken, hvilka hittas i jorden, såsom gammalt mynt, o. d. skola alltid hembjudas Kongl. Maj:t till inlösen emot fulla värdet och $\frac{1}{8}$ derutöfver. Befinnes det deremot icke förtjena att inlösas så tillhör det upphittaren.

Minnespenningar, medaljer eller **skådepenningar.** Sådana hafva i Sverige, liksom på andra ställen, slagits af hvarjehanda anledningar. Vanligen hafva händelser af allmänt intresse, som träffat landet eller konungahuset, dertill gifvit anledning, såsom kongl. barns födelse, kongl. personers förmälningar, kröningar, dödsfall, vunna segrar, fredsslut, andra märkliga företag o. s. v. och har kansli-rådet Berch författat flera Svenska regenters, från och med Gustaf Adolf den Stores till och med Adolf Fredriks, lefvernesbeskrifningar i anledning af de öfver dem slagna skådepenningar. Den sistnämnde konungens och dess gemåls lefnadsskildring är dock af Sh. Rosenhane, och utgör en fortsättning af Berchs, gående till enkedrottning Lovisa Ulrikas död. Dessa medaljer hafva antingen af de kongl. personerne sjelfva blifvit föranstaltade, eller har sådant skett af ständer, korporationer, akademier, lärda samfund eller af konstnärers eget nit. Af samma orsak hafva dylika blifvit preglade öfver andra ämnen. Ett ibland de mest bekanta företag af denna art är den medalj, som Carl XI lät pregla till firande af Svenska kyrkans andra jubelfest 1693. Den vittnade om hans vanliga kungliga frikostighet, så snart en sådan påkallades, ty hon vägde i guld 50 dukater och i silfver 6 lod, utdelades af förra slaget till kongl. råden och deras enkor, samt till de evangeliska universiteterna i Tyskland, och i silfver till civile och militäre embetsmän, professorer, lektorer och prostar. Ännu låta rikets ständer, genom banken, slå medaljer öfver likartade tillfällen, hvaraf exem-

plar i guld lemnas till de kongl. personerna. Genom subskription föranstaltades 1843 medaljer till firande af Carl XIV Johans 25:te regerings-årsdag, af arméen, civilstaten och presterskapet. Den förstnämnda af dessa lärer varit den största, åtminstone en bland de största, som i Sverige blifvit preglade, ty det exemplar, som tillställdes konungen, vägde 150 dukater. Flera akademier, lärda samfund och andra korporationer hafva dels sina egna minnespenningar eller medaljer, dem de utdela vid sina sammanträden, eller som blifvit belöningar eller hedersbevisningar till förtjenta personer. Sålunda beslöt ridd. och adeln vid 1848 års riksdag, att tilldela riddarhusets stora medalj, som väger 60 dukater, åt professorn, doktor Fryxell, för det han försvarat Svenska adeln. Vetenskaps-akademien slog årligen en minnespenning öfver någon utmärkt afliden ledamot, hvilken på dess högtidsdag tilldelades alla de närvarande. Svenska akademien bibehåller ännu bruket, att slå medalj öfver någon utmärkt man, hvars lefnadsskildring uppläses; men minnespenningarna utdelas endast åt de kongl. personerna och den aflidnes anförvandter. För öfrigt är det ganska vanligt, att vänner eller beundrare af någon utmärkt man, död eller lefvande, låta pregla en skådepenning öfver honom.

Minoriter, detsamma som Fransiskaner-munkar (se detta ord). För sin fattigdoms skull kallade de sig *Minores* och *Minoritas*, eller "mindre bröderskap."

Minton, Thomas, son af fabrikanten Charles Minton, och en Svensk moder Carolina Fenik, föddes d. 29 Nov. 1804, medan föräldrarna voro på resan från England till Danmark, der de ernade bosätta sig. Efter faderns död öfverflyttade modern med sin 7-årige son till Helsingborg. Den unge Thomas studerade i Lund och erhöll 1831 doktorsdiplom, blef s. å. bataljons-läkare vid Helsinge regemente och följande året provincialläkare i Söderhamn, men har de senare åren vistats som enskild praktiserande läkare i Stockholm, der han åtnjuter mycket förtroende, isynnerhet som operatör och skicklig behandlare af ögonsjukdomar.

Minuthandel, i motsats emot grosshandel, kallas den handel, som äger rum i öppna bodar. Den har intill nyaste tider varit inskränkt till städerna; nu mera, efter handels-ordningen 1846, är den tillåten äfven på landet, på visst afstånd från närmaste stad. Förrän denna handels-ordning utkom var minuthandeln i de större städerne delad på flera societeter, såsom hökare, kryddkramhandlare, lärfts-, klädes-, jernkramhandlare, o. s. v.; men i de mindre städerna fanns denna fördelning icke, och nu mera har den upphört. Förut erfordrades burskap och vissa läroår för idkandet af handel, nu mera icke; och äfven medan den gamla ordningen gällde var bokhandeln befriad derifrån. Samma undantag gäller äfven för vissa smärre handelsgrenar, t. ex. nipperhandel, hvilken kunde drifvas af qvinnor såsom försörjningsmedel; nu mera är försörjnings-friheten allmän. (Se för öfrigt *Handel*).

Mio eller **Mior**, i gamla Svenskan detsamma som *klen, svag*. Sålunda heter det: *han var langer, oc intet mio* (han var lång, men ej klen).

Misericordias, är den Latinska benämningen på andra söndagen efter påsk.

Missaler kallas den mess-ordning som af våra katholske förfäder begagnades, och svarade emot vår ordning vid gudstjensten, samt innehöllo derjemte merendels samma kollekter, epistlar och evangelier, som på våra sön- och högtidsdagar ännu äro brukliga. (Se äfven *Handbok, kyrko-*).

Missbruka rättegång kallas det förfarande, som äger rum, då någon instämmer andra inför domstol i oträngdt mål. Det straffas med böter, olika i olika instanser. Den som onödigt anlitar häradsrätt pliktar 10 daler; är frågan om lagmansrätt deremot kan denna summa fördubblas. Likaså i administrativ väg. Böterna äro der 500 daler, om någon, emot eget bättre vetande dragit saken inför konungen.

Missfirmande kallas i lagstil smädelser, särdeles parter emellan eller af part emot domaren, eller af enskild person emot embetsmän i och för embetet. Missfirmande kan äfven kallas allt slag af smädelser, och straffas olika efter olika omständigheter. För oqvädinsord man och man emellan stadgar lagen penningeböter. Sker sådant anfall emot domaren med vanvördeligt tal eller skrifsätt, så åläggses, utom böter, i svårare fall, äfven offentlig afbön. Sker missfirmandet emot de högsta personligheter i staten, nemligen konungen, drottningen eller thronföljaren, straffas det med lifvets förlust eller frihetens för en längre tid. Fästningsfängelse från två till tio år efter omständigheterna, eller halshuggning, är det straff lagen föreskrifver. Begås brottet genom smädelser i tryckta skrifter, hemfaller det under tryckfrihetslagen och är i denna lag belagdt med böter, samt i de flesta fall med skriftens konfiskation. Böterna utgöra i sådan händelse 100 R:dr för smädelser emot kongl. Svenska personer utom konungen, dess gemål eller thronföljaren, om hvilka lagens allmänna stadganden gäller, äfven vid tryckfrihetsbrott. För smädelser emot rikets ständer äro böterna lika stora; i afseende på smädelse emot enskildte, eller embetsmän i och för embetet, åberopar tryckfrihetsförordningen allmän lag.

Missiv nyttjas i prestvals-författningarne 1739 och 1746 att utmärka sjelfva förslaget, men betyder egentligen konsistorii förordnande för en prestman, dels att tjenstgöra någonstädes i egenskap af medhjelpare, vikarie eller nådårspredikant, dels ock, att såsom föreslagen, inför den lediga församlingen, aflägga prof på sina embetsgåfvor. Missiven böra derföre ej utfärdas förr än Kongl. Maj:ts utslag öfver anförde besvär ankommit, och skola missiven derefter uti församlingens kyrka kungöras, 14 dagar innan den bestämda första profdagen.

Missne, mässne, mass (Calla palustris), en mångårig växt, hvilken förekommer på sumpiga ställen i de norra landskaperna, från gränsen af Lappland till Wermland, sedermera här och der i flera af

de inre landskaperna ända till Reslätt i Skåne. Örten är skarp och ätes ej af kreaturen, med undantag af renen; roten deremot användes med största fördel såsom nödbrödsämne till mjöl sedan det skarpa ämnet blifvit utdraget med vatten.

Misspickel, giftkis, ett till slägtet arsenik hörande mineral, som förekommer kristalliseradt, till färgen silfverhvitt till stålgrått och gulaktigt, sällan brokigt anlupet, ogenomskinligt, metallglänsande, sprödt, i brottet ojemnt, hårdt så att det eldar mot stål, samt består af tvefaldt svafveljern (svafvelkis) i förening med tvefaldt arsenikjern (arsenik-kis), och finnes på flere ställen i riket.

Miss-smör kallas en tillredning af mjölk och äfven blott af vassla, ljusbrun till färgen och särdeles välsmakande, då den göres af getmjölk. Detta smör begagnas på några orter af allmogen, synnerligast i de norra och i Westergöthland. Tillredningen sker på följande sätt. Man har 3 till 4 serskildta qvantiteter vassla, dem man hvardera för sig kokar ihop till hälften, sedan slår man dem alla tillhopa och kokar samma vassla så länge, till dess den blir tjock som en välling eller tunn gröt. Derpå tages den af elden och vispas tills den kallnar något, då den öses i ostkaret, hvarest den stannar till dess den är alldeles kall, hvarefter den lägges att torka antingen ute eller inne. I de norra orterne utgör detta miss-smör mesta utspisningen bland allmogen. Det ätes dels såsom det är, dels med litet gammal ost och smör kokadt till sofvel, eller genom utbakning i råg och tunnbröd. Höst och vinter uppkokas det i vatten, och förtäres i stället för mjölk, samt ätes, med litet smör kokadt till tunn gröt, äfven på bröd.

Missväxt medför en viss lindring i de bördor, som åligga jorden, likväl egentligen endast kronojorden. Åboen äger nemligen att lösa sin afradsspannmål efter markegångspris, så snart missväxt öfvergått honom. Sjelfva saken, neml. att verklig missväxt ägt rum, måste intygas af presterskapet, samt ortens ståndspersoner och allmoge. Lindringen gäller, såsom sagdt, endast afradsspannmål, den kronan sjelf uppbär; men icke tionde. De hemmansräntor, som icke äro behållna åt kronan, utan utgöra s. k. indelningar, underkastas serskildt pröfning af konungens befallningshafvande. För öfrigt äger regeringen i missväxtår att begagna det s. k. spannmåls-kreditivet, hvilket, enligt 1845 års riksdagsbeslut, utgöres dels af det som blifvit inbetaldt af undsättningsskulder till 1830 års riksdags undsättningskapital, dels af tullafgifter för utländsk spannmål, som införes. Vid inträffad missväxt kan regeringen lyfta högst 100,000 R:dr i riksgälds-kontoret, hvilka återbetalas genom inflytande tullafgifter för spannmål. Dessa undsättningsmedel äro bestämde dels till lån och dels till rena gåfvor. Den som ej kan erhålla understöd af den församling han tillhör, eller kan försörja sig genom arbete och dymedelst återbetala den undsättning staten gifver, erhåller, utan ersättning, del af kreditivet, likväl får denna undsättning utan återbetalning belöpa sig högst till 50,000 R:dr. För öfrigt utgår undsättningen såsom räntefritt lån.

Mistel, misteltein, vispelten (Viscum album), äfven flygrönn, en parasitartad buskväxt, som förekommer uti täta och fuktiga skogar, särdeles på löfträd, uti de tempererade delarne af landet här och der; bären innehålla ett segt slem, hvilket användes till fogellim och bladen ätas af kreaturen. Misteln ägde i forntiden en vigtig religiös betydelse, och spelar en märkvärdig rol i nordiska mythologien. Ursprungligen tillhör den, såsom helig betraktad, Balders- eller Druid-dyrkan, hvilken i den förOdinska tiden öfvades af invånarne på Sveriges vestra och södra kuster, samt på de stora öarne. I England, der Druid-dyrkan hade sitt förnämsta säte, har man träffat Druidlik inbäddade i mistel, och ännu brukas denna växt der på sina ställen att upphängas i taket julaftonen, och qvinnorna föras derunder och tillönskas god helg och godt nyår, likaså på vissa ställen i Frankrike. En viss dag på våren uppsteg den förnämsta Druiden i eken, och nedskar misteln med en helig knif. I Sverige tillskrifves denna växt äfven ännu en magisk kraft. Den nyttjas såsom slagruta, att upptäcka förborgade skatter, då dess grenar tros vrida sig omkring hvarandra. På sina ställen upphänges den i husen, såsom ett säkert skydd för vådeld, äfvensom den användes såsom bot emot hexeri och deraf förmodade sjukdomar. Då smörkärningen ej vill lyckas, inborras mistel i kärnan, o. s. v. Sannolikt har mythen om misteln inkommit i Odinsläran ifrån Druid- eller Baldersdyrkan. Det var endast med misteln eller *mistelten*, som Balder kunde dödas, emedan man icke aktat att af denna späda växt taga den ed, som de andra naturtingen måste aflägga, att icke skada guden. Mistelns namn i vissa delar af Westergöthland är Vespelten.

Misteln, en sjö i Gryt socken af Södermanlands län, har ymnigt braxenfiske, hvarföre den ock kallas "herr Öknas visthus."

Misteltrast, dubbeltrast (Turdus viscivorus), en till trastslägtet hörande gångfogel, af 12 tums längd och 19 tums vingbredd; ofvan gråbrun med askgrå anstrykning; under gulaktigt hvit med svartaktiga fläckar, på halsen spetsiga, på bröstet tvert ovala; undre vingtäckarne och inre spetskanterna af de tre yttre stjertpennorna hvita; näbben mörkbrun, vid roten inunder gul; iris brun; benen smutsigt gula; honan litet mindre än hannen. Förekommer om sommaren i de större skogarna i det mellersta Sverige, och under flyttningstiden, ehuru sparsamt, i lundar och trädgårdar uti Skåne. Han anländer i slutet af Mars eller början af April, men en stor del öfvervintrar äfven i skogarna i de mellersta och södra delarne af landet. Hans lockton är ett fint "*iis*", hvarpå följer ett sträft "*arr*"; sången är gäll, fastän melankolisk, och består af korta afbrutna strofer. Födoämnena äro isynnerhet regnmaskar, men äfven snäckor, insekter och larver, samt om hösten åtskilliga slags bär. Boet bygga de af risqvistar, mossa och lafvar, uppe i

ett träd; äggen äro 5 gråaktigt hvita med violetta och rödbruna prickar. Köttet är välsmakligt och sången angenäm, hvarföre han jagas och fångas, men är skygg och svår att komma inom skotthåll.

Mistelås, annex till Slätthög, beläget i Allbo härad af Kronobergs län, 3 ¼ mil N.V. från Wexjö. Namnet skall, enligt sägen, hafva uppkommit af följande händelse: Den första Mistelås kyrka förmenas först hafva stått på Rydaholms gata, hvarest en stad, efter hvilken rudera än i dag synas, skall hafva varit belägen; men då Rydaholms kyrka af sten uppbyggdes på det stället der hon nu står, skänktes förra trädkyrkan till Mistelås. Då kyrkan transporterades, "mistes låset" under vägen; deraf namnet. Församlingen fick ej gudstjenst oftare än hvar tredje söndag förr än socknen ökade presträntan till 2 R:dr af halfgården, dagsverke och osthjelp efter kontant. Kyrkan afbrann 1719 och den nuvarande uppbyggdes 1724. Ena klockan är gjuten "Gud till pris af Elia Fries." I socknen märkes säteriet *Tagel* (se detta ord). Socknen innefattar 20½ mtl. och har 685 invånare. Dess areal utgör 10,044 tunnl., af hvilka 1,320 äro sjö och kärr. Adr. Wexjö.

Misterhult, en socken och patron. pastorat af 3 kl., belägen i Tuna läns härad, Tuna läns och Sevedes förenade kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 4¾ mil S.S.V. från Westervik, vid hafvet. Kyrkan är nybyggd af sten 1790. I socknen märkes: *Stora* och *Lilla Misterhult*, 2 mtl. säteri frälse, väl belägna. Ägaren till denna gård har rättighet att utnämna pastor i församlingen, men icke komminister. *Wireboda*, säteri (se detta ord). *Fårbo*, 2 mtl. säteri, är angenämt beläget på högsta kullen (af sjöfarande *Jungfrukullen* kallad) af en ås, som går genom socknen. Härunder böra *Fornebo*, ¼ mtl. säteri; *Bollnäs*, 1 mtl. frälse, samt *Fogelö*, en ö i hafvet. *Stora* och *Lilla Gässhult*, 3 mtl. säteri frälse. *Solstadsnäs* koppargrufva, med ett väl inrättadt uppfordringsverk, ligger vid hafsstranden, på Solstads bys ägor, heter rätteligen *Prins Gustafs grufva*. Var före 1779 öfvergifven, men blef då ånyo upptagen samt är nu mera ödelagd, emedan den ej kunde bearbetas för vatten, och malmtillgångarne aftagit. En Bengt Skalle berättas fordom bott på *Tjustgöls* fäste i denna socken. Han skall hafva varit en betydande man på sin tid, eller kort före reformationen, och skall låtit gräfva en graf från Tjustgöls lilla göl, ¼ mil ned till saltsjön, så att man den tiden kunnat ro derigenom till Tjustgöls gård, hvilken då skall varit mycket väl bebyggd. Socknen innefattar 71 mtl., och har 5,236 invånare. Dess areal utgör 83,500 tunnl., af hvilka 4,580 äro sjöar och kärr. Adr. Döderhultsvik.

Mitandersfors, jernbruk i Gunnarskogs socken af Wermlands län, har 1 härd och 600 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarjemte knippsmide samt en icke obetydlig spiktillverkning drifves på stället. Tillverkningen skeppas på Götheborg. Hammarskatten utgöres med 6 skepp:d. Smidesstämpeln visar tvenne sammanbundne C med trenne punkter emellan och ett L inunder. Bruket äges af J. Mitander.

Mittå-elfven. Se: *Hede* socken.

Mitzlaff, Joakim, född Tysk, hade tjent i Danmark, der han för något brott blifvit ärelös och landsförvist, men mottogs sedan i Svensk tjenst, der han steg till öfverste. Då Svenska trupperna, efter Gustaf II Adolfs död, ledo brist på lifsmedel och proviant, deröfver klagade och klagomålen började urarta till myteri, stod denne M. i spetsen för de orolige, hvartill han ock var särdeles lämplig såsom slug, vältalig och i besittning af soldaternes förtroende. Han öfvergick sedan till de kejserlige, men blef åter fången af Svenskarne och insatt på Nyslott, der han afled.

Mjelldrunga, annex till Eriksberg, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 4¼ mil N.N.O. från Borås. Kyrkan är byggd af gråsten, dess ålder obekant. Socknen består af 12⅛ mtl. och har 352 invånare. Dess areal utgör 2,661 tunnl., af hvilka 75 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås.

Mjeltört (Asplenium scolopendrium), en ormbunkeväxt, hvilken förekommer uti fuktiga hålor af öfvergångskalk, ymnigt på nordöstra kusten af Lilla Carlsön vid Gottland. Roten användes såsom husmedicin mot mjeltsjuka.

Mjolner (mythol.), Thors ryktbara hammare. Han var smidd af två dvergar, Brok och Sindri, hvilka voro bröder och båda utmärkt skickliga konstnärer. Skaftet på hammaren var väl något för kort och det kom sig deraf att Loke, medan det förfärdigades, skapade sig till en broms och stack Sindri mellan ögonen, då han pustade på elden, så att han, betagen af smärta, nödgades för ett ögonblick låta pusten hvila. Då kom Brok in, drog hammaren ur elden, och förklarade att den lätt kunnat blifva förderfvad, derigenom att pustningen afstannade. Nu var den blott något för kort i skaftet; men för öfrigt ett aldrig felande stridsvapen; ty hvarthän den kastades, träffade den säkert, hvarjemte den alltid genast återvände i sin ägares hand.

Mjöbäck, en socken, belägen i Kinds härad och kontrakt af Elfsborgs län och Götheborgs stift, 5 mil O.N.O. från Warberg, utgör jemte socknarne Elfsered och Holtsljunga ett konsist. pastorat af 3 kl. Riksrådet Carl Carlsson Gyllenhjelm erhöll år 1616 Mjöbäcks gäll i förläning med all dess vissa och behållna årliga ränta. Kyrkan, af träd, ombyggdes åren 1650 och 1747, tillöktes 1820. Socknen innefattar 9½ mtl. och har 678 invånare. Dess areal utgör 14,464 tunnl., af hvilka 1,875 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Mjöd, forntidens älsklingsdryck, brygdes af honung och humla, och jästes på vanligt sätt. Det måste dock haft några nu okända tillsatser, emedan det kunde göras starkt rusgifvande. Ännu på sina orter i Sverige, t. ex. norra Bohusläns fjällbyggd, blir man någon gång undfägnad med denna fornnordiska dryck.

Mjödhumla (Bombus fragrans), en insekt af humleslägtet, till färgen vax- eller guldgul, med ett svart bälte tvert öfver ryggen, svarta benkorgar och skug-

giga vingar samt en bland de vackraste inom sitt slägte; förekommer mer eller mindre sparsamt i de sydliga till de mellersta delarne af landet, utmärkt genom sin egenskap att då hon vidröres sprida en angenäm lukt af rosor eller färskt mjöd, hvilket gifvit anledning till namnet.

Mjölgräs, mell, mellre (Chenopodium album), en ettårig växt, som förekommer på odlade ställen öfverallt i riket och kan användas till grönkål.

Mjölkdall, Herjeådals-dialekt, betyder mjölkbytta.

Mjölkeröd, ett utmärkt väl bebygdt skattehemman i Tanums socken af Bohuslän, äger den största och vackraste trädgård i denna del af riket. För några år sedan inrymde denna trädgård 2,000 fruktträd, på 7 tunnlands område. Anläggningen är gjord af en prostinna Brunius.

Mjölkrot, lungrot, stolt Henrik (Chenopodium bonus Henricus), en ettårig växt, hvilken förekommer ymnigt vid väggar, gårdar, gator och vägar i våra sydligare landskaper, ända till öfre delen af Wermland, Westmanland och Helsingland. Bladen kunna användas som grönkål och roten såsom boskapsläkemedel.

Mjölkstut, tort, tota (Sonchus alpinus), en mångårig växt, som förekommer ymnigt på feta, något fuktiga och skuggrika ställen i fjälltrakterna, ända till Transtrand i Dalarne. Stjelkarne ätas stundom råa af Lapparne.

Mjölktistel, vattentistel, svintistel (Sonchus oleraceus), en årlig växt, hvaraf tvenne afarter förekomma på lätt och odlad jord öfverallt i riket, Lappland knappast undantaget. Bladen användas som grönkål, spenat eller sallat.

Mjöl-laf (Lichen farinaceus), en lafart, som ymnigt förekommer på träd, helst gamla ekar, och innehåller en betydlig mängd färgämne, i följd hvaraf den kan med fördel begagnas till färgning af ylle och silke.

Mjölmask är larven af en skalbagge tillhörande *skrubbslaytet* (Tenebrio), som fått namn af *mjölskrubba* (T. molitor), äfven skrabba, skrobba, svartklocka, och förekommer allmänt i hus bland sopor o. dyl., men särdeles i qvarnar, bagerier och mjölbodar. Insekten är $\frac{1}{2}$ tum lång, platt kullrig och svartbrun samt på hela kroppsytan öfversådd med fina intryckta punkter; skalvingarne tillika långstrimmiga och gröfre punkterade; hinnvingarne hvita med bruna ådror, och antennerne af ryggsköldens längd. Honan lägger sina små gulhvita ägg uti mjöllårar o. dyl., och ur dessa framkläckas inom ett par veckors tid larverne, hvilka fullväxta äro af 1 till $1\frac{1}{2}$ tums längd, samt ett klocksnöres tjocklek; till färgen brungula, med gulbruna bakkanter på segmenterne, svarta ögon samt bruna klor. De lefva hoptals tillsammans i mjölet, hvilket tjenar dem till föda, några månader, under hvilken tid de 4 gånger ömsa hud och slutligen förpuppas. De göra mycken skada då de fått innästla sig i mjölet, ej allenast genom det att de förtära en betydlig del deraf, utan ännu mera derigenom att de förderfva det öfriga genom sina exkrementer och tomma skinn, hvarföre man så snart man märker mjölet vara angripet, genast bör utsätta det för en temperatur af öfver + 60°, hvaraf så väl larven som de outkläckta äggen dödas, samt sedan sikta det för att bortskaffa qvarlefvorna. För näktergalar och sångfoglar i allmänhet utgör mjölmasken en begärlig föda.

Mjölnare-leken, en pantlek med sång, bekant inom Södermanland, Dalarne, Westergöthland, Blekinge, på Öland m. fl. ställen. Sällskapet dansar omkring, inom en rund af stolar, en mindre än antalet af de uti leken deltagande. Sista raden af sången upprepas flera gånger, till dess en, sittande utom ringen, ger tecken, med slag emot ett bord, att alla skola söka sig platser. Den som blir utan en sådan, ger pant. Under dansen sjunges: "Vore jag kungens dotter, Visste jag hvad jag gjorde; Nu är jag ett torparbarn, Måste dra den tunga qvarn. Jag mal och jag mal, och jag mal, etc."

Mjölon, mjölbär, linbär (Arbutus uva ursi), en liten nästan ständigt grönskande buskväxt, hvilken förekommer på steniga och sandiga kullar eller slätter öfverallt i riket, från norra Skåne och Gottland ända till Lappska fjällen ymnigt. Bären kunna användas till sirap, äfvensom till nödbrödsämne, men utgöra egentligen de flesta skogsfoglars hufvudsakliga föda; hela växten innehåller en betydlig mängd garfsyra och begagnas derföre med fördel så väl till garfning som färgning, hvarförutan bladen äfven användas i medicinen.

Mjölzeolith, ett mineral af silikaternes slägte, bestående af kiselsyrad lerjord med kiselsyrad kalk och jernoxid samt vatten, hvilket förekommer finkornigt, löst, blekrödt, hvitt eller hvitgult i Falu grufva, äfvensom af blekröd färg i Mårtensbergs koppargrufva i Rättviks socken, samt vid Ådelfors nedlagda guldgrufva i Småland, hvarföre den får namn af *Aedelforsit*.

Mjölökor (Spermoedia clavus), en svampart, hvilken uppkommer genom en sjukdom hos rågen, hvaraf fröet eller kornet blir 2 eller 3 gånger större än vanligt, långsträckt, utvändigt svartaktig, inuti hvitt eller gråaktig, samt till sina verkningar giftigt, ehuru dessa i betydlig mån försvagas genom mjölets kokning eller förbakning till bröd; det är dock icke otroligt, att en större mängd deraf inblandad uti säden är orsaken till de sjukdomar som stundom uppkomma efter förtärandet deraf, särdeles den s. k. dragsjukan. Man bör derföre alltid genom sållning frånskilja dessa skadliga växter ur rågen, som om de ock öka mjölets mängd i ännu högre grad försämrar det. Mjölökorna användas i medicinen såsom ett mycket verksamt läkemedel.

Mjörn, den största sjö i Elfsborgs län.

Mjörn, en större ö, belägen emellan Oroust och Tjörn, utmärker sig för en hög naturskönhet. På densamma ligger det vackra säteriet Sundsby, nu tillhörigt Götheborgs gymnasium, som erhöll det i testamente af framlidna fru Margaretha Hvitfeldt.

Mo, ett härad af Jönköpings län, hörde fordom till Westergöthland och lyder, uti kyrkligt afseende, ännu under Skara stift. Häradet innefattar 9 socknar, nemligen: Bottnaryd, Angårdshestra,

Mulseryd, Stengårdshult, Waldshult, Unnaryd, Öreryd, Hestra och Habo, hvilka tillsammans utgöra 112 mtl., med 4,986 invånare. Jemte häraderne Wista och Tveta utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Häradets areal är 151,515 tunnl., hvaraf 7,765 äro sjöar och kärr.

Mo, en socken med Regnsjö, belägen i Helsinglands södra fögderi och östra kontrakt af Gefleborgs län och Upsala stift, 1 ¼ mil V. från Söderhamn, utgör ett konsist. pastorat af 2 kl. Socknen innefattar 37 ⅞ mtl. och har 1,396 invånare på en areal af 15,992 tunnl., af hvilka 1,850 äro sjöar och kärr. Adr. Söderhamn.

Mo, annex till Hjälstad, beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 2 mil S.O. från Mariestad, ¾ mil från Götha kanal. Kyrkan, af okänd ålder, blef utvidgad 1730. Enligt sägnen skall denna kyrka i de första kristna tiderna varit annex till Mosås; skogen Tiveden hade då räckt från Mosås till Mo, emedan Fägred ej fanns. I denna socken märkes *Moholm*, 2 ⅝ mtl. säteri, på en holme i ån Tidan. Underlydande hemman, som fordom utgjort 22 och hela Mo socken, m. fl. utgöra nu blott 5 ¾ mtl. frälse. Belägenheten emellan tvenne stora parker, är mycket vacker. Moholm var fideikommiss intill 1814, då det delades emellan ryttmästaren, grefve C. H. A. Lagerberg och dess syskon. Det tillhör nu brukspatron Fr. W. Ekström. Söder om Mo kyrka, på Moholms säteris ägor, har fordom stått en liten kyrka, kallad *S:t Marci kapell*. Socknen innefattar 11 ¼ mtl. och har 279 invånare. Dess areal utgör 1,157 tunnl., af hvilka 10 äro sjö och kärr. Adr. Mariestad.

Mo, annex till Hesselskog, beläget på Dalsland, Tössbo härad af Elfsborgs län, 1 mil N.N.V. från Åmål. Socknen består af 13 ⅛ mtl. och har 902 invånare. Dess areal utgör 11,502 tunnl., af hvilka 3,432 äro sjöar och kärr. Adr. Åmål.

Mo, en socken och regalt pastorat af 3 kl., belägen i Norra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift, 9 ¼ mil N.N.O. från Hernösand. Socknen innefattar 18 ⅜ mtl. och har 832 invånare. Adr. S. Bjästa, N. Nordmaling.

Mo, en socken, annex till Nafverstad, omfattar den södra delen af Bullarens härad, i Bohusläns fjällbygd. Naturen är derstädes vild och storartad; men mera ödslig än omvexlande. Jordmånen skiftar mellan mager sand och bördig lera, hvilken senare träffas i de dalar, som öppna sig omkring Bullaresjön och vid Mo kyrka. Hufvudsädet är hafre. De fordom så djupa skogarne äro i senare tider betydligt nedhuggne, och lemna nu föga tillfälle till binäring åt socknens 1,100 invånare. Dessa sysselsätta sig endast med jordbruk. Om somrarne utvandra en del af den yngre befolkningen till Norrige, att söka arbetsförtjenst. Hemmantalet utgör 23 ⅜, fördeladt på ⅘ qvadratmils yta. Kyrkan är en oansenlig trädbyggnad, uppförd i stället för ett gammalt, på andra sidan Bullaresjön fordom beläget, och åt S:t Michael helgadt kapell. Detta skyddshelgons bild, groft skuren i ek, och af folket kallad "S:t Mickel i Mo", förvaras, jemte ett annat helgon-beläte, i kyrkan. Inom socknen finnas åtskilliga fornlemningar, hvaribland rudera efter Grimsslott (se detta ord), samt slottet vid Helgebo och på Stengalsberget. Om det förra går en sägen, att en derstädes boende konung hållit strid med några andra af ortens småkonungar på Bullaresjön, samt besegrat dem, hvarefter fred slöts på en gård vid Mo kyrka, som deraf erhöll namnet Fredsland. Här och der anträffas mindre samlingar af ättehögar och stensättningar, dock utan synnerlig märkvärdighet. I denna socken, och i ofvannämnde sjö, ligger det, för sagan om den stora draken, bekanta skäret Smeviksön (se detta ord). Adr. Uddevalla.

Mo, ett i Mo socken af Vesternorrlands län år 1842 privilegieradt jernbruk, hvars byggnadsår tilländagå år 1848, och anlägges af ägaren, grosshandlaren i Hernösand J. C. Kempe. Bruket är privilegieradt till 1 härd, med 600 skepp:ds årligt smide af köpetackjern, belagdt med 6 skepp:d hammarskatt. Brukets stämpel är Mo.

Moadensis, Jonas Andreæ, härstammade från en adelig slägt i Polen, och var född i Moheda socken i Wexjö län, omkring år 1525, studerade i Upsala och blef kyrkoherde i sin födelsebygd 1555 eller 1560. Han utmärkte sig genom det nit och den oförskräckthet hvarmed han satte sig emot konung Johans liturgiska försök, och då konungen omsider, efter sin gemåls död, blifvit mindre nitisk och slutligen gaf efter för den allmänna meningen samt tillät liturgiens afskaffande, blef Herr Jonas, som varit med på en beskickning till konungen i och för denna angelägenhet, såsom belöning utnämnd till prost. Han lärer hafva dött 1603. Moheda församling hade länge kyrkoherdar af hans efterkommande. Hans son, se: *Moderus*.

Moald, den tjocka, dotter af en fylkeskonung i Nerike, var gift med Ivar Widfamne, och blef moder åt hans enda afkomling, dottern Audur den Djupaugda.

Mobarn kallas i Jemtland barn under 15 år.

Moberger, Daniel Ulrik, född d. 19 Okt. 1786 i Hölö socken i Södermanland, der fadern var organist, studerade medicinen och blef 1805 underläkare vid Westmanlands regemente, med hvilket han gjorde fälttågen i Norige och Finland 1808 samt i Tyskland och Norige 1813—1814. Utmärkte sig genom sitt mod och rådighet vidflera tillfällen, särdeles i slaget vid Oravais, och belönades derföre med tapperhets-medaljen i guld, blef han regements-läkare först vid Jemtlands, sedermera vid Skånska dragon-regementet, och 1830 provincial-läkare i Söderhamn, der han dog den 3 Mars 1832.

Mockfjerds kapell, i Gagnefs socken af Dalarne, är beläget på en sandhed vid Westerdals-elfven och uppfördt af träd, med tornbyggnad. Församlingen utgör annex till Gagnefs socken och har 1,216 invånare. Dess hemmantal och areal äro upptagne under modersocknens.

Modée, Reinhold, hette förut **Modeus**, och var son af Lifländske öfversten Julius Woltersson

M., som tjent Svenska kronan i 42 år. Reinhold M. blef 1645 fänrik, gick, efter Westfaliska freden, i Rysk tjenst, der han befordrades till öfverstelöjtnant vid artilleriet, sedan vid ett Westgötharegemente, sist öfverste för drottning Ulrika Eleonoras lifregemente och kommendant i Malmö, der han afled 1691 i en ålder af 62 år. Upphöjdes i adligt stånd 1663. Hans son,

Modée, Julius, född 1659, omfattade krigsyrket liksom fadern, deltog i Carl XII:s krig, var 1708 kapten vid lifgardet, då han blef illa sårad vid Holofzin, befordrades till öfverste-löjtnant vid Nylands infanteri-regemente, hvaraf han anförde en bataljon i slaget vid Pultava, der han blef fången. Återkommen till Sverige 1722 fick han öfverste-titel och blef 1730 komendant på Bohus, hvarifrån han tog afsked för sin höga ålder år 1740 och dog 1742. Dennes son,

Modée, Reinhold Gustaf, blef 1717 auskultant i Götha hofrätt, gick sedan in i kansliet, der han 1741 befordrades till sekreterare, var kommissions-sekreterare vid fredskongressen i Åbo 1743, blef 3 år senare Assessor i Åbo hofrätt, hvarifrån han tog afsked 1750, då han fick kansliråds-titel. Dog d. 10 April 1752. Är allmänt känd genom sitt *Lagverk*, det största och fullständigaste i Sverige och hvaraf första delen utkom 1742 under titel: *Utdrag utur alla sedan 1718 utkomna publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publikationer, som riksens styrsel samt invärtes hushållning och författningar i gemen; jämval ock Stockholms stad isynnerhet angå, med ett fullkomligt ordaregister öfver dess innehåll.* Han sjelf hann ej att utgifva mera än fyra delar, men fullbordade dessutom tre, som enkan sedan utgaf. Det har derefter blifvit fortsatt af boktryckaren Fougt, och hans enka, så att 15 delar finnas deraf. Dessutom har han författat ett *Utdrag ur alla mellan Sverige och utländska magter, sedan 1718 afslutna allianstraktater och andra afhandlingar,* men hvilket ej heller utkom förr än efter hans död. Hans son,

Modée, Carl Wilhelm, var född d. 31 Mars 1725, och gick i tjenst vid flottan, der han vid 19 års ålder blef arklimästare, gick i Engelsk tjenst och derefter i Fransysk, blef 1763 kapitenlöjtnant vid Svenska amiralitetet, R. af S. O., major med öfverste-löjtnants-titel vid första volontär-regementet 1784, och 10 år derefter verklig öfverste-löjtnant. Då 1788 års krig utbrast fick han befälet på linjeskeppet Hedvig Elisabeth Charlotta, hvarmed han deltog i slaget vid Hogland, der han så utmärkte sig, att han belönades med öfverste-grad och S. O. st. kors, hvilket då var en stor utmärkelse. I det korta sjöslaget vid Öland följande året var han divisions-chef, och hans välförhållande derunder förskaffade honom contre-amirals fullmagt. Efter fredsslutet blef han kommendant i Carlskrona, men förordnades 1792 till öfver-ståthållare i Stockholm, blef Kom. med st. korset af S. O., men flyttades 1795 såsom amiral och öfver-kommendant till Carlskrona. Härifrån endtledigades han 1797. Dog d. 12 Okt. 1798 på säteriet Dömelstorp i Halland, der han var på ett besök. Hans son, **Gustaf Erik M.,** död d. 4 Mars 1828, vid 50 års ålder, såsom öfverste, kammarherre, R. af S. O. och N. O. Vid endast 11 års ålder följde han sin fader på örlogsflottan, och deltog i slaget vid Hogland. Det mod och den oförskräckthet gossen dervid ådagalade, belönades, efter ankomsten till Sveaborg, med utnämning till fänrik, hvarvid hertig Carl satte på hans hatt sin egen kokard.

Modeer, Adolf, härstammar från den ofvannämnde kyrkoherden i Moheda Moadensis, dog 1799 den 16 Juli såsom kongl. sekreterare och ständig sekreterare i patriotiska sällskapet, af hvilket han fem gånger prisbelöntes. Var en ganska flitig samlare och äfven författare af en mängd skrifter, af historiskt och naturhistoriskt innehåll, såsom: *Samling af kongl. förordningar rörande Landtmäteriet,* dito rörande *Mått, mål och vigt; Om nyttan för Sverige af handel och nybyggen i Indierna; Utkast till en historisk, ekonomisk-politisk kunskap om Sverige; Försök till allmänna lagens förkortning; Anledning för sockenskolmästare till deras sysslas berömliga förvaltande; Lärobok for allmogens barn; Läsning för menige man; Om Svenska mynt ock skådepenningar;* svar på vetenskaps-akademiens frågor: *Om maskar på träd* och *Om medel att uppmuntra landtbruket* m. m. Tvenne insekter äro uppkallade efter honom. Hans författare-verksamhet började redan 1765. Han var ledamot af vetenskaps-akademien, vitterhets-samhället i Götheborg och flera utländska lärda samfund.

Modellkammaren. (Se: *Mekaniska skolan.*)

Moder förestår med närmaste fädernes frändes eller förmyndares råd sina barns gods, efter fadrens död, och utöfvar äfven giftomannarätt. Giftoman är fader med moders råd, och, efter faderns död, modern med närmaste fränders råd. Häruti ligger en moders juridiska förhållande till sina barn. Se för öfrigt: *Föräldrar.*

Moderkyrka. Se: *Församling.*

Modernatt kallades hos de gamla den längsta vinternatten, för att beteckna att det nya året liksom utgick ur hennes sköte. Se: *Hökenatten.*

Modersvård, Sällskapet för öm och sedlig, stiftades af dåvarande kronprinsessan, nu mera drottning Josefina, d. 3 Maj 1827, dess äldste sons, nuvarande kronprinsens andra födelsedag. Det har till föremål att understödja sådana fattiga mödrar, gifta eller enkor, som gjort sig kända för en omsorgsfull både moralisk och fysisk omsorg om sina barn, och hafva åtminstone två sådana. Understödet är temporärt för hvarje gång och utdelas i Maj och December månader. Fonden är omkring 40,000 R:dr, och till ungefär 100 mödrar, med tillsammans omkring 400 barn, utdelas i penningar årligen ungefär 2,000 R:dr och kläder för 250 R:dr. Det minsta understödet för år har varit 8 R:dr och det högsta 32 R:dr.

Moderus, Sveno Jonæ, son af Jonas Andreæ Moadensis, var född i Moheda prestgård, studerade i Tyskland och blef filosofie magister i Helmstadt, återkom 1608, då han lät prestviga sig och an-

togs af Carl IX till dess hofpredikant. Han vann stor nåd hos konungen, som ernade på 1609 års riksdag genom honom framställa till biskoparne åtskilliga anmärkningar om kyrko-ordningen i riket, men hvilket hindrades af det slaganfall, som träffade Carl midsommarsdagen s. å. Samtlige biskoparne rekommenderade honom 1611 till det lediga superintendent-embetet i Mariestad, men konungens död hindrade hans utnämning. Han stannade slutligen vid den blygsamma platsen af sin faders efterträdare. Har utgifvit en predikan på Svenska och 6 disputationer på Latin. Hvarken födelse- eller döds-år äro uppgifna.

Modgunn (myth.). En mö, hvilken satt som vakt vid Gjallarbron (se denna). Hon frågade alla de aflidna, hvilka färdades öfver denna bro till Hels boning, efter deras namn och slägt. Asaläran målar henne såsom dyster och allvarsam.

Modsognir (Mustsugaren; myth.). De i stenarne boende dvergarnes beherrskare. Han var den, som gaf plantorna lif och vätska.

Mofalla, annex till Kyrkfalla, belägen i Kåkinds härad af Skaraborgs län, 1 mil N.V. från Hjo. Kyrkan är bygd af träd. Socknen består af 9 ¾ mtl.; på en areal af 5,508 tunnl., af hvilka 230 äro sjöar och kärr. Dess folkmängd är upptagen under modersocknens. Adr. Sköfde.

Megande, i forn-Svenskan detsamma som *fullväxt*, i motsatts till *öfvermaga*, den som ännu icke är fullväxt.

Mogata, en socken, belägen i Hammarkinds härad och kontrakt af Östergöthlands län och Linköpings stift, ¾ mil S.O. från Söderköping, vid Slätbaken, utgör med annexet Börrum, eller S:t Pehrs kapell, ett konsist. pastorat af 2 kl. Kyrkan är nybyggd 1844 på gamla grunden, är ljus och rymlig, med två sakristior. I socknen märkes säteriet *Husby* (se detta ord), fideikommiss i grefliga slägten Schwerin. *Djursnäs* kyrkoherdeboställe (se detta ord). På Djursnäs, Skruckeby, Hofs och Husby ägor finnas ättekullar. Då Ryssarne 1710 uppbrände Norrköping och flere af Wikbolandets allmoge underkastade sig tsarens beskydd, ernade äfven en mängd från denna och angränsande socknar hylla honom; men möttes här vid kyrkan af kyrkoherden C. Spaak, hvilken genom föreställningar och hot förmådde den att återgå. Socknen innefattar jemte annexet 54 mtl. och har ensam 1,440 invånare. Dess areal utgör 15,621 tunnl., af hvilka 160 äro sjö och kärr. Adr. Söderköping.

Moge i forn-Svenskan detsamma som *myckenhet*, *mängd*, *hop*, äfven *folk*; deraf *allmoge*, *allt folket*.

Mogthrasir (myth.). Fader till tre sköna döttrar, hvilka äro menniskornas skyddsandar och hålla vakt isynnerhet kring byar och allmänna platser.

Moheda, en socken belägen i Allbo härad och kontrakt af Kronobergs län och Wexjö stift, 3 mil N.N.V. från Wexjö, utgör jemte annexerna Öhr och Annaboda ett konsist. pastorat af 2 kl. 2 afd. Hela pastoratet är brutit i berg och dalgångar. Jordens beskaffenhet borde göra boskapsskötseln till folkets hufvudnäring; men dess läge i grannskapet af Wexjö gör större delen af pastoratet till förrådshus för foder, hvilket, till ortens förlust, öfvermåttan mycket forslas till staden. Betydligt hinder både för åkerbruk och boskapsskötsel är, att bylagen endast äro storskiftade, och bonden således icke för sig, mindre för efterkommande, är ägare af sin jord, och finnes således ingen uträkning att uppodla jorden till den höjd den kunde vara. — Sjöar vid gränsorna och inom pastoratet äro *Furen*, *Stråken*, *Hviteryds* och *Ekeryds* sjöarne. I den förstnämnde tages malm, som föres till Braås bruk, och i den andra äfven malm, som föres till Ohs bruk. Från Stråken till Dansjön löper utmed Moheda kyrka en å, icke fiskrik, men utmärkt derigenom att den drifver 7 skattlagde qvarnar, samt dessutom 1 qvarn och 6 sågverk, inom en längd af ⅜ mil, utan att äga något särdeles vattenfall. Häradsallmänningen *Ideberg* kommer att säljas. Kyrkan, med tegelhvalf och halfpelare vid sidoväggarne, är af hög ålder och blef 1570 bränd af Danskarne, vid samma tid som Wexjö domkyrka. Iståndsattes sedan och sist 1828. I denna socken märkes: säteriet *Ölsåkra* 1 mtl., fördeladt mellan torpare, men på ägorna försedt med vacker åbyggnad och god trädgårdsanläggning. Här finnes kalsinerverk, under namn af *Sjöborg*. Har tillhört kapiten C. G. Stadenberg, landshöfding S. Hederstjerna, brukspatron F. Björkman och äges af kapiten G. Lagercrantz. Välbyggde och odlade hemman äro: *Torp*, 2 hemman, har sedan Johan III:s tid varit bebott af slägten Humble. Derunder har legat Wegby Forslagård och qvarnhemmanet Rukeström eller Humblans. Vid Torp är ett förrådshus för Kronobergs regementes fält- och utredningsattiralj. I Wegby äro lemningar af en skans med gluggar, omgifven af högar, rör och flere alnar långa resestenar. *Horda Lillegården*, ¼ mtl. rusthåll. *Horda Carlsgården*, ½ mtl. rusthåll. *Brantåsa* ryttmästare-boställe vid f. d. adelsfaneregementet, brukas af bönder. År 1838 fanns vid Skrinebergsröret vid Horda i en lerunna 8 tunna skifvor och tenar af guld till 3 dukaters vigt, och 2 silfversmycken m. m. äfvensom Kufiska, Anglosachsiska, Tyska och oskiljbara mynt, allt till 95 lods vigt. De Anglosachsiska voro slagne af Ethelword, de Tyska af Ottonerne. Dessa fynd finnes numera i kongl. vitterhets-akademiens samlingar. Öfverallt träffas kummel, rör och uppresta stenar. På Hordabys ägor märkes en höjd, der man ser flere kyrkor, äfven Wexjö, och hvarest ett ofantligt stenrör, kalladt *Sköllderör*, alldra öfverst, blifvit i forntiden sammanfördt med otroligt arbete; nära i dess granskap finnas flera grafvar med särdeles i ordning satta eller lagda stenar. I samma nejd visar sig i *Boatorps* gärde flera betydliga stensättningar, hvilka vinningslystnaden fordom säkert undersökt, emedan de merendels äro gräfde i midten. Moheda marknader, som hållas d. 2 Maj, d. 7 Juni och d. 3 Okt. äro vidt bekanta för kreatursbandel. Allmogen har i senare tider börjat förse sina hemman med vackra och rymliga byggnader samt trädgårdsanläggningar. Biskötseln

är här temligen allmän och lönande. Socknen innefattar 39⅜ mtl. och har 1,560 invånare. Af dess areal 14,950 tunnl., äro 1,500 sjöar och kärr. Adr. Wexjö.

Mohrer, Albrecht, var konung Christoffers hofmästare, förmodligen en af dem, som följt honom från Tyskland, och hvilken hos honom tycktes stå i synnerlig nåd, emedan han begagnades vid flera uppdrag. Således affärdades han, jemte andra fullmäktige, till mötet i Jönköping år 1439 och år 1442 skickades han till Carl Knutsson, som då vistades i Finland, med anmodan, att han måtte infinna sig i Stockholm, hvarvid Mohrer på heder och tro försäkrade, att Carl skulle åtnjuta all säkerhet för sin person. Då Carl efterkommit denna anmodan och inställde sig, ehuru med ett sällskap af 500 riddare och svenner, och konungen stämde honom till sig emellan kl. 3 och 4 om morgonen, var Mohrer den enda närvarande. När Carl sedan återkom, kl. 7 om morgonen och då fann rådet församladt, var äfven Mohrer då tillstädes.

Mokles, Jemtlands dialekt, betyder: *blygas.*

Molander, Anders Johan, har 1753—1764 utgifvit: *Tankar om den Heliga Skrift och Luthers lilla Katekcs; Oförgripliga tankar i hvarjehanda ämnen; Förespel till Latinska Grammatikan; Ett Grekiskt kompendium;* o. s. v.

Molin, Erik, en på sin tid bekant religionssvärmare eller rättare dissident från Lutherska kyrkans allmänna lärosatser, var född i Gestrikland omkring år 1709, fick vid 20 års ålder konsistorii tillstånd att predika, hvilket han någon tid verkställde; tjenstgjorde sedan ett par år vid en fattigskola och derefter på ett handelskontor, hvarmed han egentligen förvärfvade sitt uppehälle. Benägen för svärmeri, ökades denna hans böjelse ännu mera genom hans bekantskap med Dippel, hvars lärosattser han sökte utsprida, och till följd hvaraf han hufvudsakligen yrkade, att menniskan ledes af ett inre ljus; att Christi försoning ej behöfves; att frälsaren väl icke var utan synd, men hade besegrat den; att prestembetet endast var en yttre inrättning, barndopet en yttre ceremoni, utan all egentlig kraft, och nattvarden ett andligt åtnjutande af Christus. För dessa villosattser kallades han inför konsistorium, försök gjordes att upplysa honom om hans irringar, han till och med insattes i fängelse, och då allt detta icke hjelpte skickades han omsider 1739 öfver till Pomern och utom Svenska området. Nu begaf han sig först till Rostock, sedan till Altona och sist till Amsterdam, der han antogs på Grillska kontoret och fick idka en liten egen handel, alltid frambärdande i sin tro och sökande att med ord och skrift utsprida den. Var för öfrigt en rättskaffens och oförvitlig man. Efter Adolf Fredriks uppstigande på thronen begärde han att få återkomma till riket, hvilket afslogs, och han dog i Amsterdam om sommaren 1753. Har utgifvit flera skrifter om sina lärosattser och till deras försvar, på Svenska, Latin, Tyska och Holländska.

Molin, Lars, theol. professor och domprost i Upsala från år 1705, var född d. 25 Nov. 1657 i Kumla socken i Westmanland, der fadern var komminister, gjorde utländska resor, hvartill han erhöll kongl. understöd och besökte äfven Rom, prestvigdes 1693, då han blef regements-pastor vid lifgardet, 1694 theol. professor i Dorpt, der han lärde sig Estländska språket; flydde derifrån undan Ryssarne 1702, då han blef enkedrottningens öfver-hofpredikant, tills han flyttades till domprosteriet. Var en vältalig, lärd och skicklig man, men en politisk intrigör, led. i sekreta-utskottet vid 1719 års riksdag, och en af dem som yrkade att ingen arfsrätt fanns till thronen, men som tillika befordrade Ulrika Eleonoras val. En af domarena öfver Görtz, och af dem som mest bidrogo till hans fällande. Han dog d. 20 Sept. 1723. Stiftade tvenne stipendier vid lärosätet, och hade förtjenst om bibelns utgifvande i 12:o, till ett för den fattige måttligt pris.

Molilja eller **Målilla**, en socken i Aspelands härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 3¼ mil S. från Wimmerby, utgör med annexet Gottfridsdal eller Gorfveda, ett konsist. pastorat af 3 kl. Kyrkan prydlig och uppförd af gråsten, sammanbygdes 1822 med annexets, nära stället der moderkyrkan förut stod. Vid kyrkan hålles marknader i Juni och Oktober månader. Den gamla kyrkan uppbrändes 1567 af Danskarne, anförde af Gynter v. Schwartzburg, Rantzau och Heele. I socknen märkes *Hagelsrum* (se detta ord). *Ekenäs*, rusthåll; här skall hafva bott en af den upproriske Dackens anhängare, kallad Knapen i Ekenäs. Emellan detta hemman och säteri-rusthållet Hagelsrum är ett torp, kalladt Dackeholmen eller Dackhålan vid hvilket man funnit förstörda vapen. Socknen innefattar 26 mtl. på en areal af 42,745 tunnl., af hvilka 2,880 äro sjöar och kärr. Pastoratets folkmängd utgör 2,580 personer. Adr. Wimmerby och Stora Åby.

Molitæus, Matthias Marci, superintendent i Mariestad, skref sig sjelf endast Matthias Marci, men afkomlingarne kallade sig Molitæus. Var född på Åland, men födelseåret okändt. Studerade först i Åbo och sedan, på hertig Carls (Carl IX:s) bekostnad, vid Greifswalds och Wittenbergs universiteter. Blef på sistnämnde ställe filosofie magister. Var sedermera någon tid docens i Rostock, och höll der publika föreläsningar i mathematik, arithmetik och astronomi. Återkommen till Sverige blef han rector scholæ i Strengnäs. Utnämndes af hertig Carl d. 9 Febr. 1589 till dess hofpredikant och sedan till biktfader. Superintendent 1592. Bivistade mötet i Upsala 1593, och var der en af de tolf assessorer, som biträdde præses concilii under öfverläggningarna och göromålen. Bivistade mötet i Arboga 1597 och riksdagen i Stockholm 1602, samt dog i pesten d. 23 Aug. följande året. Matthias Marci ägde en mångsidig och grundlig bildning, isynnerhet var han, heter det i Mariestads stiftsbok, en "träffelig theologus." Uti Hebreiskan hade han djupa och ovanliga insigter. Hans allmänt erkända lärdom och rena nit

för Lutherska läran gjorde, att han vid alla vigtigare religionsärender begagnades. År 1600 utnämndes han till ledamot i den kommitté, som nedsattes uti Strengnäs för att utarbeta en bättre bibelöfversättning. Kommitténs arbete är bekant under namn af Observationes Strengnenses. Äfven biträdde han vid kyrkohandbokens utgifvande i det förbättrade skick den utkom 1608. Då, d. 7 Juni 1602 på riksdagen i Stockholm, konungens Tyske hofpredikant, Theodoricus Micronius, examinerades och befanns vara kalvinist, uppdrogs dagen derpå åt mäster Matthias Marci, att, såsom ordförande, jemte domprostarne Stefanus i Westerås, Gudmund i Strengnäs och prosten Olaus i Alfta, till hertigen framföra ståndets anhållan, det Micronius skulle förvisas ur riket; ett kinkigt uppdrag, då man erinrar sig hertig Carls häftiga lynne och stora benägenhet för kalvinismen. Som superintendent var Matthias Marci outtröttlig. Han höll med myndighet och drift både lärare och åhörare till ordning. Genom hans kraftfulla verksamhet kom trivialskolan i Mariestad i bästa skick. Åt lärarne der förskaffade han tillräckligt underhåll, och åt de studerande skicklige lärare. I Wermland afskaffade han de papistiska qvarlefvor, han ännu fann der. Han begrafdes i Mariestads kyrka, till hvilken han 1593 lade grundstenen.

Molitor, Herman, född i Hessen-Kassel omkring år 1659. Blef 1680 medicine doktor i Holland och kom 1686 till Sverige. Här vann han mycket förtroende, fick en vidsträckt praktik och blef ledamot af koll. medikum, men hade det missödet att träffas i hufvudet af en nedfallande vedknippa, som man höll på att hissa upp på vinden i ett hus, der han gick förbi. Detta slag ådrog honom först en ständig sjuklighet och slutligen döden, år 1691.

Molkom, jernbruk i Nyeds socken af Wermlands län, i en romantiskt skön nejd emellan Bors- och Noroms-sjöarne, som äro förenade genom en så kort elf, att den under hela sitt lopp, blott några bösshåll, är uppfylld af vattenverk. Bruket anlades 1629, har 2 härdar och 900 skepp:d privil. årligt smide af köpetackjern, hvarföre hammarskatt utgöres med 9 skepp:d. Här finnes dessutom en mängd byggnader uppförda för handlande, handtverkare och arbetsfolk, gästgifveri, tingshus m. m., så att Molkom med sina omedelbart tillgränsande grannhemman, Upperud och Edet, får utseende af en köping. Hvarje Kristi himmelfärdsdag infinna sig här en mängd handlande och handtverkare från Carlstad, Christinehamn och Filipstad, för att afyttra sina varor till allmogen, efter slutad gudstjenst. Denna marknad har dock i senare tider blifvit af socknenämnden och församlingens ordningsmän något inskränkt, såsom varande olaglig och ledande till hvarjehanda oordningar. Bruket skeppar på Götheborg. Dess smidesstämpel visar ·C·C med en krona öfver. Ägare: J. F. Norrbom.

Molla, annex till Odh, beläget i Geseneds härad af Elfsborgs län, 2 mil O.N.O. från Borås. Kyrkan är byggd af gråsten och mycket gammal. I socknen märkes: *Lilla Mollungen*, ½ mtl. frälsesäteri, är väl bygdt, har öfverflödig skog, godt bete, fiske, husbehofsqvarn och tröskverk. *Stora Mollungen*, 1 mtl. säteri, har vacker belägenhet, god skog och vackra trädgårdar. I Molla gärde finnes tvenne kullar, kallade *Stora* och *Lilla Thorsberget;* det förra är isynnerhet märkvärdigt, i anseende till de derstädes uppresta stenar, innehållande aflånga figurer. Man förmodar att här funnits ett offerställe för nordens afgudar. På Lilla Thorsberg, äfvensom på flera kullar i Molla, Ryds och Hejdene byars gärden finnas jemväl stenkummel, grifthögar och uppresta stenar. Vid torpet Jättebacken är en jättegraf, undersökt 1766. På hemmanet Haga skall fordom bott en fru, som haft mynthus på en halfö i Mollasjön, som derefter kallades *Myntekullen.* Socknen innefattar 16 mtl. och har 648 invånare. Dess areal utgör 11,872 tunnl., af hvilka 1,160 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås, Uptorp.

Molla (Antriplex) är ett slägte af ettåriga växter, hvaraf 4 serskildta arter förekomma hos oss under egna namn, neml.: *Spjutmolla* (A. hastula), *Svinmolla* eller *gulfrö* (A. patula), *Strandmolla* (A. littoralis) och *Silfvermolla* (A. linimata); alla slagen ätas af boskapen och några af dem användas dels såsom grönkål, dels till husbehofsfärgning.

Moller, Arvid, född år 1674 i Lifland, nära staden Dorpt. Han blef, vid endast 23 års ålder, rector scholæ i Dorpt, och höll, straxt efter det han tillträdde embetet, ett loftal öfver den då nyss aflidne konung Carl XI. År 1701 blef han professor i juridiken vid gymnasium i Revel, men måste 1710 flykta derifrån undan Ryssarne, då han i flera år uppehöll sig hos sin svärfader biskop Lang i Linköping, tills han år 1717 erhöll filos. pract. professionen i Lund, hvarifrån han 1743 tog afsked. Dog i Lund 1758, i en ålder af 84 år. Var en flitig, arbetsam man, som har utarbetat en *Beskrifning öfver Estland och Lifland,* skrifvit *Skaldestycken* på både Latin och Svenska, och presiderat för 56 disputationer. Hans son, **Arvid M.,** blef först förare vid Willebrands regemente, sedan adjutant och fändrik, stadsmajor i Götheborg 1747, kommendant derstädes och öfverste 1763, då han endast var 45 år gammal. Denna tidiga befordran syntes lofva en lysande framgång på embetsmannabanan; men ehuru han kort derefter förordnades till vice landshöfding i Bohuslän och fick Svärdsorden, stannade hans lycka likväl dervid. Han tog afsked 1778 och dog d. 30 Mars 1802, vid samma ålder som förut hans fader, eller 84 år.

Mollet, André, en Fransman, som vid medlet af 1600-talet vistades i Sverige, och 1651 på Svenska, Tyska och Franska utgifvit ett arbete öfver trädgårdsanläggningar, kalladt *Lustgårdar* och illustreradt med planscher.

Mollösund eller **Mollsund,** är ett af Bohusläns lifligaste och bäst bebyggda skärgårdssamhällen. Såsom sådant fanns det redan på 1500-talet. Det är beläget på Orousts sydvestra udde, och äger en god hamn. Befolkningen, som utgöres af omkring 400 personer, lefver af fiske och fraktsegling. Det förra idkas med 6 fiskfartyg, och det senare med

4 handelsfartyg om 167 läster. Af Mollsundsboerne tages årligen mycken hummer, hvilken uppköpes af Engelska bolag. Stället utgör ett serskildt kapellag, med egen kyrka, hvilken lyder under Morlanda, och betjenas af dess presterskap.

Molnebo, jernbruk och säteri, förut kalladt Möllenboda, beläget ½ mil från V. Löfsta sockenkyrka i Westmanland, blef, genom gåfvobref af konung Johan III, skänkt till Bengt Johansson till Hartikkala, sedan det varit till kronan förbrutet derigenom, att hans svärmor, Anna på Bottna, tog sig ofriboret gifte med bondesonen Jon Andersson. Egendomen består, med underlydande, af nära 15 hemman, har masugn, tvenne stångjernshärdar och hamrar med 1,200 skepp:d privil. årligt smide, 2 spik- och 1 knipphammare, tegelbruk samt flere qvarnar och sågar. Säteriet, med en del egendom, har fordom ägts af slägterne Friesendorff, Morien, Nauckhoff, Taube, Gyllenborg, Ehrenheim, Seton, Wester och Bedoire. Nuvarande ägare äro J. W. Hedin, J. Casselli, jemte intressenter. Brukets tillverkning skeppas på Stockholm. På egendomens ägor finnes sedan forntiden en stor skans.

Molteke. Denna Tyska ätt inkom med Albrekt till Sverige. År 1375 var en **Hennekin M.** riksråd och 1391 var en, enligt Lagerbring **Ivar,** men enligt Stjernman **Eggert M.,** fogde på Stegeborg och Hammarkinds härad, der han sistnämnde år af kyrkbönderne utskref en dryg skatt, till följd hvaraf sex landtbönder skulle utgöra ett not, åtminstone värdt 2 mark, 3 lass hö, 9 spann korn och ett och ett halft lispund smör. En annan, **Vicke M.,** lärer ock haft någon befattning der i trakten, emedan drottning Margaretha, måndagen före Eriksmessan, förbjudit honom att lägga skatt på kyrkojord.

Molteria, Jemtlands-dialekt, betyder: *ganska mycket.*

Molybden, en elektronegativ metall, upptäckt af vår landsman Scheele, men användes icke i metallform till något ändamål, hvaremot en af dess föreningar med syret, molybdensyran, med några baser frambringar utmärkt vackra blå föreningar, hvilka hafva användbarhet dels vid färgning af silke, dels som miniatyrfärg.

Molybdenglans, ett mineral af slägtet molybden, som består af denna metall i förening med svafvel och förekommer kristalliseradt, blygrått till silfverhvitt, metallglänsande, mjukt, färgande ifrån sig och fett för känseln. Förekommer på några ställen i riket, såsom i Bastnäsberget och Mürtzhytte ödelagda grufva i Westmanland.

Momma, Elsa, dotter till banko-kommissarien och boktryckaren i Stockholm Peter Momma, och gift med Henrik Fougt, åt hvilken hon i hemgift medförde det kongl. boktryckeriet, på den tiden en betydlig inkomstkälla. Var ett vittert fruntimmer, som 1778 och 1779 utgaf *Stockholms Stads Veckotidningar*, hvilka då hade mycket anseende. Hon dog i början af detta århundrade, några och 60 år gammal.

Monaldeschi, Johan, markis af, har i Svenska historien fått en tragisk ryktbarhet, genom sitt förhållande till drottning Christina. Han var född i Rom af en förnäm slägt, blef der känd af henne och kom så i hennes ynnest, att han utnämndes till öfver-stallmästare och ofta vistades i hennes sällskap. Han beskrifves såsom "egenkär, påflugen, otacksam, sqvalleraktig samt utan heder och pålitlighet." Genom dessa egenskaper vann han först drottningens ynnest, och sedan hennes ovilja. Anledningen dertill lärer hafva varit några bref, som han skrifvit i en annan gunstlings, Sentinellis, namn, men hvilkas innehåll aldrig blifvit riktigt kändt. Några tro dem hafva rört ett kärleksförhållande till drottningen; andra påstodo, att om något sådant ej varit fråga. Under hennes vistande i Fontainebleau 1658 kom det till ett utbrott dem emellan. Hon lät en dag i Oktober kalla M. till sig, frågade honom hvad straff den förrädare var värd, som om henne utspridde förklenliga rykten, och på M:s svar att han förtjente döden, bad hon honom minnas dessa ord och vara öfvertygad, att hon ej ernade skona förrädaren. Den 1 Nov. började hon med honom ett förhör, visade de uppfångade falska brefven, och då M. nekade till all kunskap derom, men slutligen måste tillstå sitt brott och bedja om nåd, dömde hon honom till döden, uppdrog åt den tillkallade priorn i Mathuriner-klostret, pater Le Bel, att dertill bereda honom, och åt anföraren för sin lifvakt att fullborda domen. Det skedde också, ehuru 3 timmar förgingo, innan man kunde till fullo verkställa mordet. Detta väckte mycken förtrytelse, både hos Franska regeringen och i det öfriga Europa, och satte en fläck på drottningens minne, hvilket hennes öfriga uppförande icke var lämpligt att utplåna.

Monke, munke, blåmunke (Jasione montana), en ett- eller två-årig växt, hvilken förekommer på mycket torra sandfält och kullar, särdeles på bergarter af de yngre formationerna, i Skåne, på Öland, Gottland och i Westergöthland samt på några andra ställen mindre allmänt, och förtjenar att sås på sandfält.

Monopolier äro förbjudna genom nu gällande regeringsform. Konungen kan icke gifva en sådan förmån hvarken åt enskildta eller korporationer, ej heller åt kronan. Konung och ständer gemensamt skulle möjligen kunna bevilja sådana. Säkerheten, att detta icke sker, ligger ej i grundlagsbud utan i allmänna tänkesättet, hvilket i nyare tider alldeles förkastat sådana företrädesrättigheter för enskildte, till förfång för det allmänna. Det enda slag af monopolier äro de s. k. patenterna, d. v. s. uteslutande rätt att begagna nya uppfinningar. Sådana förunnas uppfinnaren, eller den som från utrikes ort inför der uppfunna nya methoder i näringarne, o. s. v. Ändamålet med denna rätt är nemligen, att hålla uppfinnaren eller införaren skadeslös för kostnader och möda. Patentet gäller dock icke för alla tider, utan blott för viss tid, högst femton år. Det kan gifvas äfven åt utländningar, under tvenne alternativa vilkor, antingen att den utländske patent-innehafvaren nedsätter sig i landet, eller också öfverlåter sin rätt åt Svensk man. Patent utfärdas af kom-

merse-kollegium. Uteslutande rätt till utgifvande af vissa böcker meddelas af konungen, och för en tid af högst tjugu år. Det händer t. ex. att vissa skrifter utgifvas till uteslutande förmån för vissa allmänna inrättningar.

Monroe, en Skotte, som under Gustaf II Adolfs tid tjenade i Svenska hären, och flera gånger omnämnes i 30-åriga krigets historia.

Monstrans, af Latinska ordet *monstrare* (att visa), var ett käril af guld, eller vanligen af silfver, merendels förgyldt, hvaruti lades det till nattvarden hörande vanliga bröd, sedan presten helgat och invigt det till andligt bruk. Sitt namn tyckes detta käril fått deraf, att det, jemte kalk och patén, var uppställdt på altaret till prydnad och åskådande, samt bars äfven omkring kyrkan och ut på gator och gränder, för att offentligen uppvisas, hvarvid knäböjning, då det heliga brödet låg i monstransen, hörde till religionsbruken. Monstransen förvarades i ett öfverst i kyrkan dertill inrättadt rum, som kallades *Ciborium* (se detta ord) och äfven "heliga lekamens hus." Dessa rum blefvo efter reformationen förstörde och igenmurade. I Svartbrödraklostret i Stockholm, vid Svartmangatan derstädes, fann man en monstrans, innehållande 642 lod silfver, hvaraf man lät slå mynt. I Ramundabo kloster i Nerike anträffades en om 279 lod, och i Hillersjö kyrka i Upland, har man sett en af 80 lod; men äfven finnas de, som icke hålla mer än 50 lod. Flere af våra äldre kyrkor hafva ännu dessa prydnader i behåll. Några monstranser kunna, utom sin högre bestämmelse, äfven anses för reliker, emedan sådana voro infattade och förvarade i foten och nedre delen deraf.

Montecuculi, Raimondo, född i Modena 1608, gick i Österrikisk tjenst och var redan 1637 öfverste, då han, i spetsen för en kavalleritrupp, vann någon fördel öfver Svenskarne i Schlesien; men blef 1639, jemte Hofkirchen, vid Melnitz tillfångatagen af Banér, samt qvarhållen i fångenskapen i två år. År 1646 fick han åter något befäl i Schlesien, och, i förening med De Werth, tillfogade han Svenskarne en förlust vid Triebel. Efter Westfaliska freden företog han flere resor, hvarunder han först besökte Sverige, hade i Modena den olyckan att i en karusell döda sin vän Manzini, och gick 1657 i Polsk tjenst, för att åter strida mot Svenskarne. År 1680 dog han i Linz, träffad af en nedfallen bjelke. Han var äfven författare och har skrifvit öfver krigskonsten.

Montgomery. Denna i Franska och Skottska historien namnkunniga slägt blef 1736 naturaliserad i Sverige med, sedermera majoren och R. af S. O., **Carl Montgomery,** född d. 25 Aug. 1690, död d. 14 April 1762. Hans sex söner introducerades på riddarhuset 1756. Den äldste, **John,** född i Skottland 1701, var brukspatron; den andre, **David Kristoffer,** löjtnant och R. af S. O.; den tredje, **Carl Johan,** major och R. af S. O.; den fjerde, **Otto Wilhelm,** fändrik; den femte, **Gustaf Adolf,** blef major och R. af S. O.; den sjette, **Edvard,** var vid introduktionen endast 10 år och blef sedan kornett vid Östgötha kavalleri. Den femte i ordningen hade en son,

Montgomery, Gustaf Adolf, född i Finland d. 24 Maj 1792, tog vid utbrottet af 1808 års krig tjenst som trumslagare, blef sedan underofficer, bivistade flere affärer under nämnde års fälttåg, fick silfvermedaljen för tapperhet i fält och utnämndes till officer. För det mod han ådagalade i träffningen vid Hörnefors d. 5 Juli 1809, befordrades han till löjtnant. Under fälttåget i Norrige 1814 deltog han i affärerna vid Liers skans och Medskog, samt tog vid Malmberget några fångar. År 1817 blef han kapiten i generalstaben och följande året major vid Jemtlands regemente och R. af S. O. Tog afsked 1821, för att gå i Grekisk tjenst, men hvarifrån en sjukdom hindrade honom. Fick sedan öfverste-löjtnants och derefter öfverste karakter; blef 1841 landshöfding i Jemtland och 1842 derifrån flyttad till Westerbotten. Herr M. har uppträdt både såsom riksdagsman och författare. I förra egenskapen yrkade han vid 1823 års riksdag dykeriets, nummerlotteriets och assistansens upphäfvande, en förändring uti organisationen af krigs-akademien på Carlberg och af arméens nya fördelning, samt ett annat system för vårt försvarsverk. Som författare har han utgifvit biografier öfver general Vegesach, landshöfdingen Edelstam och öfverste Eck, *Anmärkningar och idéer om våra försvarsanstalter* samt *Historia öfver kriget mellan Sverige och Ryssland 1808 och 1809*, hvilken blifvit öfversatt på Fransyska, och förskaffat sin författare den utmärkelsen, att prydas med officerstecknet af hederslegionen.

Monthelius, Anders, föddes d. 3 Juni 1731 i V. Wingåkers församling af Södermanland, der fadern, Abraham Bonovius, var adjunkt hos prosten. Fadern dog tidigt, men modern gifte sig med sedermera lektorn och prosten Monthelius, hvars namn antogs af dess unge stjufson, såsom ett tacksamhetsbevis för dess faderliga vård. Genom dess understöd fick han studera, kallades af honom till prest, vigdes dertill 1754 och blef 1758 magister. Anställd såsom informator hos friherre Rålamb, fick han 1762 predika för kongl. hofvet, hvars uppmärksamhet han väckte genom sina ovanliga talaregåfvor, så att han utnämndes till hofpredikant, erhöll 1766 denna befattning hos kronprinsen, hvilken han följde till Helsingborg, der prinsen skulle vara sin gemål till mötes, blef de nyförmäldas biktfader, fick uppdrag att undervisa prins Fredrik Adolf i kristendomen vid dess nattvardsgång, erhöll som belöning öfver-hofpredikants titel och theol. doktorshatten, och då V. Wingåkers pastorat blef ledigt, anhöll hela församlingen enhälligt om M:s uppförande på förslaget såsom den fjerde. Han utnämndes också till kyrkoherde derstädes 1768, och hade förmodligen stigit till de högsta andliga värdigheter, om icke en för tidig död afbrutit hans bana d. 22 Maj 1776. Vid ledigheten till V. Wingåkers pastorat voro flere mera förtjenta kandidater i fråga; men församlingen önskade enhälligt deras fordne pastors, Abraham M:s son, eller den

lilla Anders, som de allmänt kallade honom, och hvilken de kände ifrån barndomen. Församlingen beslöt således, att i detta ändamål afskicka till konung Adolf Fredrik åtskilliga deputerade, och såsom talman bland dem utvaldes en 80 års gammal bonde, hvilken lefvat under Monthelii faders tjenstetid i Wingåker. Denne gubbe förde nu ordet, vid deputationens företräde hos konungen, samt yttrade sig i följande talesätt: "Kära ers majestät! varen nådig och gifven oss fader Abrahams son, lilla Anders, till vårom själasörjare; hans far var hos oss en så beskedlig och rättskaffens prestman." Då konungen nådigt beviljade hans anhållan, vände gubben sig om samt sade till de kringstående hofherrarne: "Eder gode herrar, som omgår konungen, tager jag till vittnes, att vårom nådige konung lofvat oss herr Abrahams son till vårom herde." Konungen, men isynnerhet kronprinsen Gustaf, försäkrade nu gubben ytterligare härom, hvarefter Monthelius erhöll pastoratet.

Montin, Lars, född 1723 på ön Hisingen. Fadern var theol. lektorn och kyrkoherden i Götheborg Jonas M. Afhörandet af Linnés föreläsningar gaf honom smak för naturalhistorien och läkarekonsten. Han fullföljde likväl sina medicinska studier i Lund, och promoverades der 1751 till medicine doktor. Blef 1756 provincial-läkare i Halland och utöfvade sitt yrke med särdeles nit och ihärdighet, oaktadt de fördomar och det deraf alstrade motstånd hos allmogen han hade att bekämpa. Han samlade derjemte ett ganska stort herbarium, hvilket af hans systerson och arfvinge, bibliothekarien Dryander, skänktes till vetenskapsakademien, hvars ledamot han var. Ett insekt- och ett örtslägte förvara hans namn. Erhöll assessors titel. Dog i Halmstad d. 2 Jan. 1785. Har utgifvit bref, afhandlingar och embetsberättelser, tryckta i Gjörwells bibliothek, i vetenskapsakademiens handlingar, i Stockholms lärda tidningar, o. s. v.

Montros, jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, har 3 härdar och 1,696 skepp:d 13 lisp:d 3 skålp:d privil. årligt smide af eget tackjern, hvarför hammarskatt utgöres med 16 skepp:d 19 lisp:d 7 skålp:d. Bruket skeppar på Gefle och Stockholm samt äges af Th. Petré. Smidesstämpeln visar :R: P: inom en cirkel.

Monvel, Boulet de, en utmärkt Fransysk skådespelare och dramatisk författare, som någon tid vistades i Sverige, samt lärer till och med haft titel af kongl. bibliothekarie, var född i Paris 1740 och dog der 1812 eller 1814. Man har af honom åtskilliga theaterstycken, hvilka blifvit gifna och till en del ännu gifvas på Svenska theatern, t. ex. *Den häftige friaren; Clementine och Desormes,* m. fl.

Mopa, i gamla Svenskan detsamma som *narra, gäcka.* Det heter således i rimkrönikan: *Jak seer Erik vil oss mopa* (jag ser Erik vill oss narra).

Mor, i forn-Svenskan detsamma som *tjockare skog,* hvaraf Kolmorden eller Kolmården.

Mora, ett kontrakt af Westerås stift, inom Stora Kopparbergs län, innefattar 5 pastorater, nemligen: Mora med Wåmhus kapell; Elfdalen med Evertsbergs kapell; Sofia Magdalena; Wenjan samt Särna med Idre kapell. Af dessa pastorat äro 2 regala och 3 konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 15,136 personer.

Mora, en socken med Wåmhus kapell, belägen i Ofvan-Siljans fögderi af Stora Kopparbergs län, Mora kontrakt af Westerås stift, 8 mil N.V. från Falun, utgör ett regalt pastorat af 1 kl. Största längden i norr och söder är 10 mil och största bredden (en mil norr om kyrkan) 5 mil. Största sjöarne äro *Siljan* och *Orsasjön. Österdalelfven* rinner genom socknen och faller vid Noret, ej långt ifrån Mora kyrka, ut i Siljan. *Wamån* uppkommer i Elfdaln, rinner genom Mora och utfaller i Orsasjön. *Ryssån* kommer från Wenjan samt utfaller i Siljan. Af höga berg märkes *Gophusberget* och *Isundsberget.* Vid Bleckie och Flenberget hafva koppargrufvor varit bearbetade. I Lusenberget finnes jernmalm och porfyr kring Siljansfors. Likasom i Rättvik, Ore, Orsa och Sollerön, förekomma här hvarf af öfvergångs-bergarter, såsom sandsten, kalksten, lerskiffer och mergelskiffer. Marken är olika till sin beskaffenhet, större delen bergaktig, på flere ställen utgörande större sandhedar, myror och grusbackar. Jordmånen är lika omskiftande, och åkrarne ofta fulla med klappersten. Norra delen af socknen har betydlig skog, med Finmark och fäbodar. Utom genom jordbruk och boskapsskötsel, otillräckliga att föda socknens folkmängd, förtjenas uppehället medelst utvandringar på arbete i fremmande orter, och anses omkring 2,000 personer årligen utvandra. Deras hufvudsakliga arbete är stenläggning, murning och jorduppbrytning. Omkring 70 hushåll i Östnors och Öna byar uppehålla sig till en stor del genom tillverkning af väggur, hvilka försäljas vidt omkring, äfvensom skåp och mycket laggkärl förfärdigas och föres ned åt landet till utbyte mot säd. Mora kyrka ligger vid stranden af Siljan, och är uppförd af sten, vacker och rymlig, med torn, samt täckt med kopparplåtar. Uti Mora finnas flere minnesmärken från Gustaf I. Under århundradens lopp hafva den östra Dalelfvens stränder så förändrat sig, att det knappt är möjligt att med noggrannhet bestämma den plats, der Gustaf uppmanade Dalkarlarne att gripa till vapen mot Christiern. Några tro, att den ligger bakom prestgården på Dalelfvens nuvarande strand; andra söka den vid Siljan i grannskapet af det ställe, der Gustaf III år 1788 tilltalade allmogen och föreställde dem rikets vådliga ställning, efter Finska härens trolöshet, samt uppmanade de raska Moraboerne till fäderneslandets försvar. Konungen bar sjelf vid detta tillfälle Moradrägten, samt en liten hirschfängare. Då Daljunkaren år 1527 anställde uppror i Dalarne, utskrefvo bergsmännen, i anledning af dessa oroligheter, en sammankomst på en viss dag i Mora; vid detta ting infunno sig de 6 socknar, som förklarat sig konung Gustaf tillgifna. Till Mora prestgård kallades, 1664, Daniel Buschovius (se detta ord) för att taga befälet öfver folket och eröfra Särna socken. Den 14 Aug. 1668 började den tillförordnade kommissionen öfver trollväsendet och dess ran-

sakning i Mora, hvilket fortfor till den 21. Riksrådet Lorenz Creutz förde ordet. Af Mora socken dömdes 17 till lif, bål och brand, af hvilka tvenne hustrur skonades tills efter barnafödandet, då de straxt skulle afrättas; bålet stod tillreds. De öfriga gingo Bartholomæi dag, 7 på första bålet, 5 på det andra och 3 på det tredje. Bålen stodo midt emot Mora kyrka på andra sidan om elfven, så att de kunde ses rundt omkring; 149 barn straffades med ris, och en gosse sprang gatlopp mellan de andra socknepojkarne. De barn som blifvit förförde voro 200; några barn fingo stå tre söndagar å rad med bara axlar och ris i händerne i vapenhuset. Bland detta sällskap voro de som kallades synmän, hvilka kunde upptäcka hemligheter och det tillkommande. Den för sina predikningar och politiska skrifter namnkunnige Jakob Boëthius (se detta ord), var prost i Mora och öfver fyra andra församlingar i Österdalarne, då han 1698 på sin säng arresterades och affördes till Stockholm. År 1742 började åter trollväsendet i Mora, och 17 barn gjorde sin bekännelse för prosten Wollenius. — Det är ännu vanligt bland allmogen i Dalarne, då vigtiga saker äro i fråga, att först höra Morakarlarnes tanke. Bland anmärkningsvärda ställen i socknen, märkes: *Klockgropen*, *Siljansfors* jernbruk (se detta ord), *Hertzbergs* masugn, belägen vid nämnde bruk och uppbyggd vid samma tid, men ombyggd 1760 af direktören Rinman. *Utmeland*, en liten by vid Siljan, på andra sidan om elfven. Hit fördes om julen 1520 Gustaf Wasa, af kyrkoherden i Mora och kaniken Jakob Persson, till Tomt-Matts Larsson här i byn. Stället heter *Tomtgården*, efter dess dåvarande ägare Tomt-Matts. Man visar här ännu huset, i hvars källare Gustaf flere dagar var undangömd för de förföljande Danskarne. Källaren är ännu i behåll. År 1806 bifölls att platsen, hvarå denna källare är belägen, finge inköpas åt kronan, samt en byggnad uppföras öfver densamma. Köpebref utfärdades 1808, och platsen betaltes med 14 R:dr 16 sk. B:ko, hvarefter en byggnad uppfördes och kostnaden derföre, 121 R:dr 16 sk. B:ko, bestriddes af statsmedlen. Vid *Morkarlaby* är en bro, hvarunder konung Gustaf I skall legat undangömd. *Loms myra*, är ett vidsträckt fält af 100 tunnlands rymd, uppodladt af prosten Wollenius, med stor kostnad, ifrån en onyttig mark. Mellan Björka och Spjutmo fäbodar i denna socken finnes ett ställe, som i allmogens tro anses för ganska märkvärdigt. Vägen emellan dessa fäbodar, $\frac{1}{4}$ mil lång, löper för det mesta nästan alldeles utmed elfven. Å andra sidan ses en dyster skog. På ett ställe vid vägen skjuter en stenhäll ut i elfven, hvilken häll är synlig vid lågt vatten. På eller invid den står en större sten, å hvilken, såsom allmogen berättar, "råanden" sitter en gång årligen, nemligen hvarje vår, för att fälla dom öfver hvilka "kyner" (kreatur) skola under sommaren blifva odjurens rof. Om man följer vestra stranden af Dalelfven, kommer man, 2 mil norr om Mora kyrka, till *Gophusberget* (se detta ord). Midt emot detta berg, på andra eller östra sidan om elfven, ligger ett annat något högre berg, som benämnes *Garbjäret*. Man omtalar, att fordomdags jättar eller troll haft sina boständer i dessa berg, och att de, utan hinder af den mellanflytande elfven, ofta gått att besöka hvarandra. En stor öppning i Gophusberget utvisas ännu, såsom trollens boning. Mellan Welingsbjär och Okbjär, belägna $\frac{1}{4}$ mil från hvarandra, icke långt från Läde fäbodar, löper en mycket stenbunden klöfväg, på hvilken märkes en något hög, kullrig sten, hvaruti synes ett fjät efter en menniskofot, som varit mycket stor. Bland menige man går den sägen, att en jätte, som stått på Welingsbjär, med den ena foten nedstigit på denna sten och derefter med den andra foten på Okbjär. Vester om Morkarleby finnes ett berg, som kallas *Reis-bjär* (Risberg). Der hafva, sedan urminnes tider, Morkarlebyboerna, vissa tider om året, uppehållit sig på sina fäbodställen. Men i berget bodde för många år sedan skogsrår, de der voro afundsjuka på menniskorna och ville hafva dem derifrån. Bland andra, som der ägde fäbodar, var en, hvilken hade en vacker och dygdig *kulla* (ogift dotter). I henne förälskade sig trollen, och ville gerna hafva kullan till sig. Men efter hon var kristen, kunde de icke få magt öfver henne. De passade dock tiden en gång. Om *Julnåtl* (julottan) satte fadern för sin häst och for till kyrkan. Dottern blef hemma. Fadern hade nyss lemnat gården, men kullan ännu icke hunnit börja qväda sin julpsalm, när hela skaran af trollen inkommo och begynte kläda henne i den kostligaste skrud, det hon ej förmådde hindra. Detta gick ganska fort, emedan trollen voro många och skickliga att utstyra. Men fadern var icke långt kommen från sin bostad, förrän *rattjen* (hunden) kom ilande efter honom, sprang honom förbi, samt vände sig mot hästen, den han under ängsligt skällande sökte hindra i sitt språng. Sedan mannen flere gånger förgäfves sökt tysta och afmota hunden, begynte han ana, att det icke stod rätt till hemma, hvarföre han vände om till sin bostad efter hunden, som sprang framför hästen. Då han kom så nära, att han kunde se sitt hem, förmärkte han ett ovanligt ljusskèn från fönsterna, samt mycket folk inne i stugan. Utan att gifva sig tid att frånspänna hästen, begaf han sig in i sin boning, der han till sin förvåning såg sin dotter, med guldkrona på hufvudet, och klädd i den vackraste skrud, sitta i brudstol. En stor skara af brudfolk satt jemte henne. Fadern blef nu ganska häpen; ty han förstod, att trollen här drefvo sitt spel, men eftertänkte likväl huru han skulle kunna rädda sitt barn. Han sansade sig snart, fattade en yxa, som stod i ett hörn af stugan, och slungade den med kraft öfver brudens hufvud, att den blef sittande i väggen. Stålet hade den verkan, att hela trollskaran hufvudstupa begaf sig ut. Men bruden, hans dotter, blef qvar och den skinande guldkronan satt än på hennes hufvud. Nu tog fadern sin brudklädda dotter, till hvilken han ännu icke vågade säga ett ord, i hand, satte henne i släden, ställde sig sjelf bakpå, och for så af i fullt språng till kyrkan. Hunden sprang förut.

De sågo under vägen huru trollen satte efter och foro med gny och dån omkring dem, till dess de hunno kyrkogårdsporten. Då var hästens kraft tömd, och han stod halfdöd vid den slocknande stockelden. Nu inträdde fadern med sin dotter i kyrkan, der gudstjensten redan var begynt. Församlingen reste sig förundrad ur bänkarne, då den fick se den brudklädda kullan, med den skinande kronan. Men fadern gick med henne genom allt folket in till presten, och berättade för honom händelsen. Sedan han gjort detta, skänkte han kronan till kyrkan, såsom ett minne af sin kära dotters frälsning. Man tillägger, att gubben genom denna gåfva blef en så betydande man, att man sedermera aldrig vågade begynna gudstjensten, förr än han anlände till kyrkan. Efter den tiden kunde ingen bygga eller bo vid Reisbjär, emedan de ej fingo ro för trollen, hvilka, saknande guldkronan, ständigt oroade dem, som der uppehöllo sig, och nedrefvo de hus, som der uppfördes. Den fordna trollbruden blef sedan gift och välsignad med barn och mycket annat godt. — I Mora socken bo Finnar, som hafva 15 mil till Mora kyrka, men 3 mil till Svegs kyrka i Herjeådalen, der de ock bivista gudstjensten hela året, undantagande julhögtiden, då de resa till Mora kyrka. De tala ännu rent det Finska språket, och en bättre nu bruklig Svenska, än många af Dalfolket. Det berättas i orten, att då Herjeådalen, i fordna tider, lydde under Norrige, har denna trakt tillfallit Mora, för något mandråp skull, som en Herjedalsbo begått på en Morakarl. *Sollerön* i Siljan, som nu mera utgör ett eget pastorat, hörde fordom till Mora, men skiljdes derifrån på 1770-talet. Socknen innefattar 81¼ mtl. och har 7,946 invånare. Adr. Mora.

Moræus, Salomon Birgeri, lärer varit född i Mora i Dalarna och var rektor i Westerås, då han år 1574 kallades att tjenstgöra vid hofvet. Här lät han någon tid insnärja sig i liturgiens läresatser, men ångrade sig snart och blef sedan en af dess ifrigaste motståndare, hvarföre han låg i ständiga tvister med biskop Erasmus i Westerås, som ville införa Röda boken i stiftet. M. hade nemligen blifvit utnämnd till kyrkoherde derstädes, men fann der ingen trefnad, hvarför han med nöje emottog kallelsen, att år 1576 blifva pastor primarius i Stockholm. Men äfven här kunde han, af samma orsak, icke stanna länge, utan drog sig undan till Westerås, och lefde der, väl utan embete, men allmänt högaktad, till sin död år 1585.

Moræus, Johannes, son till befallningsmannen M. och född i Falun den 9 Mars 1672. Understöddes af sin morbroder Jesper Svedberg i studierna, och sattes af honom på apotheket Svan i Stockholm, der han qvarblef i 8 år eller till sitt 24:de år, då han blef informator för sin kusin. År 1703 fick han, äfvenledes på morbroderns bekostnad, göra en utländsk resa, då han besökte Boerhave, praktiserade sedan som läkare i Amsterdam och promoverades till doktor i Rheims. Under tiden hade han blifvit utnämnd till provincial-läkare i Falun, der han nedsatte sig och i hvars grannskap han dog, d. 29 Nov. 1742, allmänt värderad såsom en utmärkt skicklig och nitisk läkare. Genom sin äldsta dotter, Sara Elisabeth, blef han svärfader åt Linné, som gaf hans namn åt ett örtslägte och utverkade hans inkallande i den nystiftade vetenskaps-akademien.

Morast, en skans i Jösse härad af Wermlands län, anlades i Januari 1644, af Wermlands bönder, bredvid landsvägen till Norrige och en elf, 1 mil från Eda kyrka. Denna skans blef väl befästad med blockhus, vallar och rundlar, och var så stor, att Hannibal Sehestedt, under den s. k. Hannibals-fejden (se detta ord) belägrade den med 14,000 man. Efter detta krig lärer skansen icke mera blifvit begagnad.

Mora stenar, på Mora Kungsäng i Lagga socken af Upland, 1 mil från Upsala icke långt från Danmarks kyrka. Vid dessa stenar hafva fordom Svea rikets konungar blifvit valde och hyllade. Redan i hedniska tiden blefvo konungarne valde af folket under bar himmel. Sådant skedde t. ex. med Danske konungen på Sliparehögen vid Lund. Konungavalet vid Mora stenar skedde emellertid först i senare tider och sedan kristendomen redan var infördt; åtminstone har man ingen hågkomst af att val der förut blifvit förrättadt. Denna plägsed tros hafva tagit sin början vid år 1061, då Stenkil utsågs till konung, efter den 900 år gamla Ynglingaättens utgång, som kom till kronan genom arfsrätt. Andre uppgifva, att den blifvit införd af konung Inge I, omkring år 1100. Till konungar hafva här blifvit utkorade Erik den helige, Waldemar Birgersson, Magnus Ladulås 1276, Magnus Eriksson år 1319, då han var endast tre år gammal och bars på armarne, samt visades för menigheten af Matts Kettilmundsson, hvilken befordrade hans val. Genom ett upprättadt kors församlades folket, liksom under hedniska tiden genom Thors hammare. Lagmännen, jemte tolf bisittare ur hvar lagsaga, styrde valet. Lagmännen sutto på stenar. Upplands lagman öppnade sammankomsten med ett tal, och, sedan bön var gjord, afgaf han först sin röst. Sedan valet var verkställdt, blef den valde utropad till Svears och Göthers konung, af nationens mest ansedde män upplyftad på den stora eller konunga-stenen, hvarefter han aflade eden. Efter Kalmar union 1397 skedde här endast hyllning, och slutligen upphörde äfven den. De konungar som här blifvit hyllade äro: Erik af Pomern 1396, Christoffer 1441, Carl Knutsson, som både hyllades här 1448 och äfven sedan dömdes ifrån Sveriges krona 1457, då Christian I på samma gång utkorades, hvarefter intet konungaval här skett. Christian II skall väl också varit vid Mora stenar att hyllas; men dervid verkställdes ingen ordentlig hyllning. Sten Sture blef vald år 1512 härstädes till riksföreståndare. I stenarne, som nu äro mest förstörde, hafva riksvapnet och några påskrifter varit uthuggna. De tre kronorna förmenas blifvit uthuggne i Knut Erikssons tid. Öfver dessa stenar, på den fordna konungavalplatsen, blef år 1770 en liten stenbyggnad uppförd. Stenarne utgöra nu 5 till 6, och ligga i en fyrkant på golfvet. Några

hafva run-inskrifter. En inskrift inom huset upptager alla de konungars namn, hvilka här blifvit hyllade. Väggarne äro fulltecknade så väl med Svenskars som utländningars namn, hvilka besökt stället.

Morastforsen, jernbruk i Wermland. Se: *Charlottenberg.*

Morath, Alexander Pereswetoff, af en gammal Rysk adelig ätt, var öfverste för kavalleriet och kommendant i Nyen, adlades 1652, "så väl för des faders trogna och tappra krigstienster, som ock att han sielf vist sig villig och oförtruten att tiena Oss och riket." Fadern hade varit ryttmästare i Gustaf Adolfs härar. En ättling af samma slägt, major Morath, utgaf år 1800 i Stralsund: *Pasigrafie eller allmänt skriftspråk.*

Morberget, utgör en del af den bergshöjd, som gränsar intill Billsjön i Söderberkes socken af Stora Kopparbergs län, å den ena eller vestra och intill Morens by i Vestanfors socken i Westmanlands län, å den andra eller östra sidan. Berget är märkvärdigt af den der befintliga s. k. tenngrufvan, i hvilken svartbrunt granatberg och granater blifvit brutne, hvilka i smält prof gifvit 12 till 15 procent jern, hvarutur man sedan utbragt 4 till 5 procent tenn. Denna tennmalm har uti stöpslef med kol allena, för stark bläster, uti en klensmedshärd gifvit ett temligen smidigt hvitt korn, nästan som tenn; men drages af magneten, och derjemte blir stöpslefven deraf starkt förtennad både utan- och innanpå. Hellearten är glimmerskiffer och kalk. Gångarten, granatberg med små körtlar af qvarts.

Morbygden, förmodas förut blifvit kallad Dalen, hvarest år 1598 bodde fogden Håkan på Dalen (se detta ord). Är belägen i Stora Kopparbergs socken och består numera af trenne egendomar.

Mord. Då under senare åren tidningarna börjat redogöra för märkeligare brottmål, särdeles för mord, allmänna uppmärksamheten derpå blifvit fästad och sinnena uppskrämda, har den tanken begynt sprida sig, att missgerningar af detta slag numera äro allmännare än fordom. Sådant är likväl icke fallet; tvertom begås numera mindre antal mord än förut, isynnerhet om man jemför detta antal med folkmängden. Denna var t. ex. år 1830 i hela riket 2,888,082 och hade 1845 stigit till ungefär 3,300,000. Under dessa 16 år voro likväl mord och dråp begångna till följande belopp: 66, 56, 51, 44, 43, 33, 31, 37, 24, 35, 43, 27, 27, 44, 46, 55. De första 5 åren göra i medeltal nära 52, hvilka förhålla sig till folkmängden 1830 som 1 till 55,540; medeltalet af de 5 sista årens, då de likväl voro flera, än det sist föregående qvinqvenniets, är 40, hvilket förhåller sig till folkmängden som 1 till 82,500. Man kan således säga, att ungefär en tredjedel mindre mord begås nu än för 20 år sedan.

Mordbrand straffas, likasom mord, med döden. Så länge de s. k. qvalificerade dödsstraffen fortforo, var mordbrand i vissa fall belagd med sådant straff. Mordbrand å offentliga hus, konungens hus, slott och fäste, o. s. v. straffades med halshuggning och högra handens förlust; och samma straff väntade ej blott den egentliga verkställarne utan äfven deltagarne i gerningen. Vid mordbrand hos enskildte personer var äfven dödsstraff stadgadt; men högra handens förlust var endast tillagd i det fall att menniskor inbrändes. Numera är högra handens afhuggande afskaffadt; men dödsstraffet qvarstår. Sker mordbrand å uthus, straffas den med högsta kroppstraff. Under de sednare 10 åren har högsta antalet af mordbrand varit 11 och lägsta 2.

Morell, Johan Carl, theol. doktor, kyrkoherde i Carlshamn, död 1818 i en ålder af 64 år, har utgifvit åtskilliga predikningar och i handskrifter efterlemnat: *Anmärkningar öfver Handboken; Enchiridion Homileticum,* m. m.

Morell, Johan Peter, öfversmedsmästare, berömligt känd genom den förbättrade smidesprocess han infört och hvarför han erhållit jernkontorets belöningsmedalj, föddes på Warnäs bruk i Nerike, d. 4 Aug. 1793, promoverades 1821 till magister i Upsala; hade förut deltagit i 1814 års fälttåg i Norrige, dels som soldat, dels som underläkare, men ådrog sig vid Fredrikshall en svår sjukdom, hvars följd blef en försvagad hörsel, hvilken olägenhet på senare åren så förvärrats, att fremmande personer endast skriftligen kunna kommunicera sig med honom; ingick 1823 såsom elev vid Falu bergsskola, utnämndes 1825 till geschworner i Westernorrlands och Jemtlands län, samt 1834 till öfversmedsmästare.

Morén, Thorbjörn, född i Ekshärads församling af Carlstads stift 1781, slottspastor vid krigsakademien på Carlberg, kyrkoherde i Carlskoga församling, theol. doktor, professor och prost samt ledamot af N. O. Död 1841. Var en verksam riksdagsman och en lycklig andelig talare, äfven utmärkt genom sin sköna, uttrycksfulla figur.

Moretus, Olaus Erici, var född 1592 på Waxängs gård i Södermanland. Fadern var befallningsman på Gripsholms slott. Blef konrektor vid Strengnäs skola endast 22 år gammal, vann Axel Oxenstjernas uppmärksamhet, hvilken lät honom göra en utländsk resa, efter återkomsten hvarifrån han blef hofpredikant hos Carl IX:s enkedrottning, reste åter ut till Tyskland och blef magister i Jena, sedan theol. lektor i Strengnäs och 1616 log. et metaph. professor i Upsala. Den 7 Nov. 1628 skulle han fara ifrån Waxäng till Stockholm, för att besörja om anstalter till sitt andra bröllop, då en svår storm omkullkastade båten och han omkom i vågorna endast 36 år gammal. Var en lärd man och har utgifvit flera disputationer.

Morgondags-konung, eller **Rex crastinus,** ett spenamn, som Polackarne tillade Sigismund för hans tröghet och obeslutsamhet, emedan han, vid hvarje vigtigt ärende som förekom, sökte vinna uppskof åtminstone till morgondagen.

Morgongåfva kallas den egendom, som mannen skall utfästa åt hustrun, såsom blifvande hennes egen tillhörighet. Morgongåfvan skall bestämmas före vigseln; den kan bestå i lös eller fast egendom, men ej i båda. Meningen med morgongåf-

va är den, att qvinnan efter sin mans död besitter denna del af boet, nemligen om äktenskapet vid mannens död är barnlöst; ty om barn finnas räknas ingen morgongåfva, ej heller om hustrun dör före mannen. Morgongåfva försvinner då. Men om ingen morgongåfva är gifven vid mannens död, besitter hustrun hälften af den andel i boet, som mannen ägt rätt att gifva till morgongåfva. Ty denna rätt är icke oinskränkt. Mannen äger att på detta sätt bortgifva blott en viss del af sin andel i boet. Qvinnans rätt att besitta morgongåfva är också olika, efter gåfvans olika natur af lös eller fast egendom. I förra fallet besittes den med eganderätt, i det senare med nyttjanderätt blott för lifstiden. Slutligen gäller äfven den inskränkningen, att morgongåfvan icke kommer i fråga, då enkan, såsom giftorätt, erhåller hälften i boet.

Morgonstjerna, Olof, hette förut **Olofsson,** hade "tjent kronan för en soldat i många år troligen och manligen", då han år 1645, såsom regements-qvartermästare vid Westmanlands regemente, adlades under ofvansagda namn. Blef 1651 öfverste. Var gift med Elisabeth, dotter af ståthållaren på Rommelberg Daniel Hund. Ätten utgick med hans son.

Morgonvard, morgonmål, är i åtskilliga orter benämning på frukost.

Morgården, jernbruk i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, vid vattendraget från sjön Leran till Barken, var förut bergsmanshammare och kallades Vensebo. Uppbygdes 1616 och blef konfirmerad 1689. Bruket har 1 härd och 273 skepp:d 6 lisp:d priv. årligt smide af eget tackjern; men hade förut 214 skepp:d 19⅓ lisp:d smide och 175 skepp:d manufaktur. Ägare: C. Larsson och H. E. Carleberg. Smidesstämpeln visar ett rätt och ett bakvändt E, sammanbundna med krona öfver. Afsättningsorten är Stockholm.

Morhyttan, i Söderberkes sockan af Stora Kopparbergs län, uppbyggdes 1639, och hör under Larsbo bruk.

Morian. Denna ätt härstammar från poes. professor i Revel, Christoffer Eberhard Morian, hvars son **Johan Christoffer,** lagman i Norrfinne lagsaga och kommisions-sekreterare vid beskickningen till Ryska hofvet, adlades år 1739. Han dog d. 12 Febr. 1766, vid 72 års ålder. Hans son, öfversten för Wermlands jägare, general-adjutanten R. af S. O., **C. A. Morian,** var befälhafvare för den styrka, som år 1807 legat i Lauenburgska landet, och, vid återtåget derifrån, den 6 Nov., tillfångatogs på Travefloden af Fransmännen, under befäl af d. v. Franske marskalken Bernadotte, furste af Ponte Corvo.

Morin, rektor i Kalmar, har år 1780 der utgifvit: *Öländsk resebeskrifning* på vers.

Morkarla eller **Morkara,** annex till Alunda, beläget i Ölands härad af Upsala län, 4¾ mil N.N.O. från Upsala, innefattar 25 mtl. och har 958 invånare. Dess areal utgör 17,241 tunnl., af hvilka 850 äro sjöar och kärr. Adr. Upsala, Österby.

Morkarleby. Se: *Mora socken.*

Morkulla (Scolopax rusticola), en fogel af ordningen vadare, 14½ tum lång, med hufvudet baktill svart med tre rostgrå tvärband; stjertspetsen ofvan grå, under silfverhvit; öfre kroppsdelarna spräckliga, med rödbrunt, svart och askgrått; på rygg och skuldror stora svarta fläckar; de nedre kroppsdelarna hvitaktiga, med rostgul anstrykning, tecknade med bruna vågiga streck; undre stjerttäckarne med svarta pillika fläckar; stjerten längre än vingarne, starkt afrundad; vingpennorna svartbruna, med rödbruna tvärfläckar i yttre och inre kanten; näbben blekt rostfärgad, 2 tum, 6 till 6½ linje lång, i spetsen svart; benen brungrå; klorna svarta; ögonringen brun. Honan har längre näbb än hannen samt yttersta vingpennan i utkanten hvitaktig eller rostgul, ofläckad. Ungarne har tarserne upptill mycket tjocka; näbb och ben blyfärgade. Varierar tillfälligtvis; gulaktigt hvit, med mycket svag gråaktig teckning, ofta äfven alldeles svart eller brun. Morkullan förekommer hos oss som flyttfogel från slutet af Mars, då hon anländer till Skåne, till Oktober eller November, då hon åter aftågar, stundom qvarstanna dock några öfver vintern. Under fortplantningstiden uppehåller hon sig i de norra trakterna ända till Lappland, och väljer till stamhåll helst bergiga skogstrakter med mycken och fuktig mossa. Om dagen ligger hon dold bland buskar och snår, samt är endast i rörelse om aftnar och morgnar, då hon i gryningen flere gånger flyger fram och tillbaka öfver en och samma trakt, hvilket man kallar *morkullsträck* eller *morkulldrag.* Under denna sträckning, som isynnerhet äger rum om våren under parningen, men ibland äfven om sommaren sedan ungarne blifvit flygfärdiga, låter hon höra ett eget läte, liknande: *"ort ort pisst"* (eller *"knorr knorr knisp"*, hvarföre han äfven på några orter af allmogen kallas *knorrknisp*), som lär vara ett slags lockton. Födoämnena utgöras af regnmaskar, insekter, larver och små sniglar, men äfven spädt gräs och gräsrötter. Sina ägg lägger honan till ett antal af 3—4 bland gräs, mossa eller ljung; de äro 1⅝ tum långa, 1⅜ tum tjocka, något päronformiga, grågula, beströdda med olika stora bruna och askgrå fläckar. Ungarne kläckas i slutet af Maj och äro fullväxta i slutet af Juni. Köttet är läckert och fogeln skjutes derföre vanligen under sin sträckning om våren, särdeles på de ställen der deras sträckvägar korsa hvarandra, eller s. k. korssträck, samt vanligen med tillhjelp af lock medelst en pipa, hvarmed man härmar hannens lockton.

Morlanda pastorat innefattar den i Oroust vestra härad af Bohuslän, belägna socknen af samma namn, jemte hela den, utmed vestra kusten af bemälte ö liggande stora skärgård. Denna bildar för sig serskiljda kapellag, med hvar sin kyrka, såsom *Fiskebäckskil*, *Grundsund*, *Gullholmen*, *Käringön* och *Mollösund* (se dessa ord). Alla dessa äro ansenliga fisklägen, och till hvilka ytterligare kan räknas *Gåsön*, *Kårgårdsvik*, *Ellelös*, *Hellevikastrand*, *Stocken*, *Rödön*, m. fl., tillsammans bebodda af ett

större antal sjöfarande och fiskare, än som finnas i någon af de öfrige socknarne i riket. Folkmängden utgöres af omkring 6,000 personer, hvaraf öfver en tredjedel uteslutande lifnärer sig af fisket och nära en tredjedel af fraktsegling och annan sjöfart. I pastoratets skärgård finnas icke mindre än 75 seglande fartyg, af nära 3,000 lästers sammanräknad drägtighet. Ibland fiskarena, hvilkas vanskliga yrke gör dem liknöjde och oordentlige, råder stor fattigdom, hvarföre ock socknen, ehuru förgäfves, sökt erhålla bidrag af staten till sin fattigvård. Den seglande och jordbrukande delen af befolkningen åter står sig godt, och utmärker sig i hyfsning framför de öfrige Oroustboerne. Den landfasta delen af Morlanda, eller såsom den fordom kallades, Molönds-socken, utgöres af den 2 mils långa, föga breda bergsbyggd, uti hvilken Orousts ö-land uppskjuter åt vester. Längs socknen går den milslånga, naturssköna Morlanda-dalen, hvilken i öster begränsas af en tvärt afskuren fjällvägg, med trädfyllda remnor och skogrik fot, samt i vester af lägre kullar. Uti densamma hafva 15 hemman sina bördiga inägor. Socknens öfriga 47½ hemman ligga kringspridda i den s. k. skogsbygden, i några mindre dalar, som från Morlanda-dalen grenar sig ut mot hafvet, samt på öarne. Med undantag af skogshemmanen, äga gårdarne en jord med de utmärktaste produktionsanlag; men af föga vidd. Medelutsädet är omkring 24 tunnor, mest korn, per mantal. Endast några hemman äga skog. Utom sjöfart och fiske utgör båtbyggnad och andra slöjder det idoga folkets binäringar. Den förnämsta gården i socknen är säteriet *Morlanda,* Bildtska slägtens stamgods, sedan medlet af 1500-talet; förut tillhörde det Lunge-slägten. Det är en mindre, men behållen egendom, med vackert läge, god skogstillgång, samt qvarn- och andra anläggningar. Socknens öfriga gårdar äro i allmänhet ovanligt väl bebyggda; 2:ne garfverier och 16 salteriverk finnas spridda kring stränderna. Kyrkan, gammal, men i senare tider förändrad, äger intet anmärkningsvärdt, utom ett mindre orgelverk. Till henne och pastoratet äger Bildtska slägten jus patronatus, sedan år 1648. Patronats-rättigheten sträcker sig äfven till tillsättandet af komminister. Inom Morlanda socken träffas icke mindre än trenne lemningar efter forntida borgar, nemligen i Kastskogen, på Geesberget och på Dufvekärrsberget; men hvilka rudera inskränka sig till några kallmurar. Nära Morlanda säteri och uti Kårehagens kohage ligga större samlingar af ättehögar. En och annan stensättning varseblifver man ock på de stora sandmoar, som här förekomma, och som sannolikt gifvit socknen sitt namn. Jättealtaret vid Torebo är ortens vackraste fornlemning. Det är ett s. k. Dyrhus, nedbäddadt i en aflång jordhög, som står kringsatt med stora uppresta stenhällar. Ett mindre dylikt ligger der bredvid, och efter ännu ett har man lemningar på Slättholts utmark. En helig källa, Korskälla, med stark mineralhalt, ligger på Morlanda ägor. Nära härintill upptäcktes för några år sedan en hel verkstad för flint- och stenredskap. Ibland märkvärdigheterna må ock nämnas Harfvedraget (se detta ord), och fyndet af en med brändt tegel fylld tegelugn, hvilken för några år sedan uppgräfdes ur en kulle, och hvilken troddes hafva stått i detta skick sedan Digerdöden. Adr. Oroust.

Morman. En Dansk adelig ätt, som hade gods i Skåne, naturaliserades 1732 med **Anton Johan** och dess söner, **Johan Holger** och **Isak.** Anton Johan hade varit major vid Gyllenstjernas Skånska regemente, och blef i slaget vid Helsingborg så illa sårad, att han måste taga afsked. Han var redan död 1737 och hans söner introducerades 1743. En ättling af denna familj, **Holger Ludvig,** öfverste-löjtnant och major vid konungens regemente, förklarades 1815 förlustig S. O. riddare-värdigheten till följd af någon vid spelbordet begången förseelse.

Mormessa, upptages i vår almanak under d. 8 Sept. och utgjorde fordom en af våra större kyrko-fester, såsom jungfru Mariæ födelsedag, hvarföre den äfven kallades *Warra fru födzla dagh.* Äfven efter Lutherska lärans införande hölls gudstjenst denna dag, hvarvid predikades om Mariæ slägtregister, ur Math. 1 kap. Vid Mormessan hållas marknader i Lommaryd, Neder Kalix, Skenninge, Skoga, Umeå, Westervik, Örebro, Östersund, m. fl. ställen.

Mornay, Carl de, af en ansedd Skottsk ätt, men född i Frankrike, trädde i Gustaf I:s tjenst och användes isynnerhet af Erik XIV under hans krig mot Danskarne, samt äfven på en friarebeskickning till Maria Stuart, blef slottsherre på Warberg, hvilket han tappert försvarade, och chef för krigsfolket i Småland och Westergöthland. År 1566 nedgjorde han på Alingsås-skogen 1,500 Danskar, och eröfrade 600 trossvagnar. Äfven Johan III gynnade honom, och anförtrodde honom först Gullbergs och sedan Elfsborgs fästen. Han började likväl 1574 misstänka honom, och afsatte honom från hans län. Dels förbittringen häröfver, dels gammal tillgifvenhet för den fångne Erik XIV, förmådde honom ingå en stämpling mot Johan, i afsigt, att, vid en Skottsk vapendans på hofvet, mörda konungen och befria Erik. Han var härvid i förbund med öfverstarne Archibald af Ruthwen och Gilbert Balfvur. Då stämplingen upptäcktes ställdes han inför en domstol, sammansatt af 24 riddare och väpnare, hvilka, d. 21 Aug. 1574, dömde honom till döden. Han hallshöggs d. 4 Sept. och begrofs i Riddarholmskyrkan. Med sin fru, riksrådet Thure Trolles dotter, hade han en son, **Johan,** som afled 1608, i en ålder af 37 år, hvarmed den adliga ätt utgick, hvilken han stiftat i Sverige. Axel Oxenstjerna lät öfver dem i ofvannämnda kyrka uppsätta en präktig minnesvård af marmor, men hvilken nu är flyttad på sidoväggen, midt för sakristian öfver Bjelke-grafven.

Morosam, Malungs dialekt, betyder: vara rolig och glad.

Morot, barkenrötter, fogelbo (Daucus carota), en två-årig växt, som förekommer på öppna ställen

i de södra och mellersta landskaperna, särdeles på slättbygder, såsom Skåne, Blekinge, Gottland, Öland, Öster- och Westergöthland samt i Upland, isynnerhet ymnigt nära Upsala. Rötterne af den vilda växten äro små, hvita, hårda, utan angenäm smak och således af ingen hushållsnytta. Genom fortsatt odling hafva de dock efter hand erhållit de egenskaper, som göra dem till en vigtig artikel ej allenast i köksträdgårdar, utan äfven såsom foderväxt. De odlas derföre allmänt, och i trädgårdar treñne serskildta afarter, neml. *tidiga korta bänkmorötter*, *röda hornisko-* samt *långa rödgula morötter*. De innehålla en ej obetydlig mängd socker, isynnerhet då de växa i djup och medelmåttigt fet jord, samt kunna derföre användas till beredning af ett slags sirap för husbehof. Använda såsom foder åt mjölkkor öka de i betydlig grad mjölken, som derjemte blir utmärkt god, och de öfverstiga i värde alla öfriga rotväxter, utom potatis.

Morotfluga (Scatophaga Rosæ), en till ordningen tvåvingar hörande liten insekt; till färgen bronssvart, med ockragult hufvud; bruna ögon, långa hvita antenner; klara hvitaktiga vingar, med gulbleka ådror samt vågstänger och fötter af sistnämnde färg. Den lefver öfverallt i riket bland gräset, och lägger sina ägg på morötter, rofvor och rapsat, just vid rothalsen, hvarifrån larven, som får namn af *morotmask*, äter sig gångar uti rötterna, hvilka blifva osmakliga af det qvarlemnade maskmjölet, samt snart ruttna. När larverne äro fullväxta äta de sig ut och krypa ned i jorden att förpuppas.

Morrik, en bondby på Tjörn i Bohuslän, är ryktbar i folksagan för det nederlag, Tjörn-bönderne der en gång i en aflägsen forntid, tillfogade en hop landstigne Skottska vikingar. Nederlaget uppgifves varit så allmänt, att ingen af fienderna undkom, och skall gården deraf fått sitt namn "*Mordrik.*" En hop uppresta bautastenar tyckes styrka sägnens sanning. (Se vidare: *Hoga*).

Mors mössa, kallades ett af tornen på Bohus fordna fästning.

Mortog, höfrö, fröfylla, svingräs (Polygonum viviparum), en mångårig växt, hvaraf en afart förekommer på hårdare ängar och betesmarker uti skogsbygderna, isynnerhet de norra, från Lappska fjällen ända till Öster- och Westergöthland samt angränsande delar af Småland, men synes undvika de sydligare kusterna; den andra deremot endast i fjälltrakterna. Roten är tjenlig som nödbrödsämne, och användes af Samojederne uteslutande i stället för bröd.

Mortorp, en socken, med kapell, belägen i Södra Möre härad och kontrakt af Kalmar län och stift, $2\frac{1}{4}$ mil V.S.V. från Kalmar. Mortorps kyrka förmodas blifvit uppbyggd på 1400-talet, och choret vidbygdt för omkring 200 år sedan. Kapell-kyrkan är af okänd ålder, och byggd af träd. I Mortorps socken döpte S:t Sigfrid många hedningar vid en källa på Högebo ägor, som sedan kallades *Heliga kors källa*, under ett antingen uti eller vid densamma upprest kors, hvarefter källan fått sitt namn. En annan af munkarnes traditioner anför, att en blind hedning druckit häraf och i ögonblicket återfått synen, då han i vattnets yta blef varse återspeglandet af ett guldkors, som vid nogare efterseende befanns hänga i ett träd öfver källan. Det nedtogs, och mannen som nu lät döpa sig, skänkte korset till Mortorps kyrka, der det länge förvarades; men borttogs slutligen af fiender. Socknen hör till 3 kl. konsist. Den innefattar $39\frac{1}{8}$ mtl. och har 2,728 invånare. Dess areal utgör 42,537 tunnl., af hvilka 650 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Mortsere, Mysere, Mösare, äro allt olika namn, hvilka fordomdags, t. ex. i Gustaf II Adolfs krig, betecknade detsamma som numera ordet mörsare. Detta vapen begagnades likväl fordom mindre än nu, emedan de flesta då brukliga kanoner voro så inrättade, att de kunde begagnas till samma ändamål som mörsare. Mörsarne voro af olika vigt, af $1\frac{1}{2}$ ända till 5 skepp:d och brukades att kasta så väl bomber, som fyrverk och äfven stenar.

Morup, en socken i Faurås härad af Hallands län, Warbergs kontrakt af Götheborgs stift, $1\frac{1}{2}$ mil S.S.O. från Warberg, vid hafvet. Socknen utgör nu mera ett regalt pastorat af 1 kl. och ägde fordom annex af den till Danmark hörande ön Anholt, belägen i Kattegat, omkring 7 mil från Morupsstranden och 8 mil från Jutland. Morup har i allmänhet ett jemnt läge och genomskäres icke af större vattendrag. I södra delen af socknen ligger *Ramsjön*, från hvilken en mindre å genomlöper socknen och faller ut i hafvet. Morups kyrka, som varit ett märke för sjöfarande, erhöll derföre frikostiga gåfvor af dem, och var försedd med ett rödmåladt trädtorn, hvarföre kyrkan kallades af dem "Den röde kirke." Morup har i äldre tider hetat *Mothorp.* Här mötte hertigarne Erik och Waldemar hertig Christoffer af Söder-Halland söndagen efter Kristi himmelfärdsdag 1307, och ingingo ett förbund mot den senares broder konung Erik Menved. Erik och Waldemar skulle med 400 jernklädde ryttare biträda Christoffer mot Erik Menved. Att ett kloster funnits i Morup känner man endast af berättelsen, att grefve Jakob af Halland 20 serskildta gånger låtit plundra det, till straff för munkarne, som emot grefvens våld anropat Erik Menveds beskydd. På hafsstranden vid Långavika by, ligger den märkvärdiga *Glumsten.* Fem alnar hög och $7\frac{1}{2}$ aln bred, framvisar den en kolossal klumpformig figur, utgör, flere mil ut i hafvet, ett sjömärke, nämnes såsom sådan uti våra fornhäfder redan vid konung Harald Hårdrådas krigsfärd år 1061, och vidare vid berättelsen om Norske konungen Hakons krigståg till Halland år 1250. Omkring Glumsten ligga större och mindre kullerstenar, spridda utan ordning. Hela redden, som kallas *Morupstånge*, på hvilken skeppsbrott ofta inträffa, sträcker sig ifrån Glumsten några hundra famnar ut i sjön, och består af mindre stenar. På Morupstånge, som utgör en utskjutande stenig landttunga, uppfördes 1843 en

stillastående leatillefyr af andra ordningen. Fyrtornet är 98 fot öfver vattenytan, och fyren synes på $8\frac{1}{2}$ till 4 mils afstånd. Anmärkningsvärdt är, att hela stranden rundt omkring äger sandbotten. Twifvelsmål hafva derföre uppstått, huruvida denna redd antingen är en daning af natur eller konst. Vid tillfällen af torra somrar påstår allmogen här omkring, att regnet och skyarne fördela sig vid stranden på Morupstånge, och draga sig söderut åt Falkenberg. På ett afstånd af omkring $\frac{1}{8}$ mil N. om Glumsten ligga vid stranden de begge "brödrahögarne", uti hvilka hjeltebröderne Sniall och Hiall från Norrige äro jordade. Den ena af dessa ättehögar, 500 alnar från stranden, är 65 famnar i omkrets vid foten, och kallas "norra Brödrahögen." Då, för några och trettio år sedan, denna hög öppnades af kringboende allmoge, fann man midt i högen en aflång och fyrkantig stenkista, omsorgsfullt sammanfogad af 6 släta, vackra stenhällar. På den öfversta eller på locket, låg ett svärd, hvars uppmultnade handtag syntes hafva varit af masur, och svärdsklingan, uppsmält, befanns innehålla en blandning af koppar och silfver. Då stenkistan öppnades, stod deruti hjeltens aska förvarad i en ler-urna, hvilken var öfvertäckt med ett lock, hvarpå en prydnad utgjorde handtaget. Allt detta stod alldeles orubbadt, intill dess arbetarne skulle upplyfta urnan, då hon sönderföll. "Södra Brödrahögen" är belägen 140 famnar från den norra, och dess omkrets vid foten är något mindre än dennas. Begge dessa grafmonumenter hafva haft fotkedjor, och deras höjd har förr varit ansenlig, hvarföre de äfven synts på längre afstånd. Under namnet *Bröderhöj* äro de upptagne på Langenbechska kartan af år 1277. Vid hafsstranden, $\frac{1}{8}$ mil från Brödrahögarne, märkes den s. k. *Hakonar-hellu*, hvilken ännu af folket utvisas med benämning af "Hakonshällen", och med tillagd tradition att Snialls och Hialls fanbroder är begrafven derstädes. De emellan Glumsten och Brödrahögarne uppresta många bautastenarne, af hvilka ännu för omkring hundra år sedan emellan 20 och 30 stodo qvar, utvisade att detta ställe varit en valplats. Åboerna i Espelanda by hafva uppodlat och inhägnat sjelfva valplatsen, bortfört och begagnat åtskilliga af de mera flyttbara bautastenarne, samt till en evig glömska nedsänkt de större bautastenarne under sina odlade åkerfält. I sockneu finnes ett säteri, *Långås*, 1 mtl., med underlydande 5 hemman och 16 torp, har senast tillhört nu mera aflidna fröken Lunette Lilljehöök. Socknen innefattar $52\frac{1}{4}$ mtl. och har 2,200 invånare. Dess areal utgör 8,910 tunnl., af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Adr. Warberg.

Morupstånge. Se: *Morup.*

Morven, var det namn hvarunder man anser den gamle nordbon hafva känt Norra Skottland, med hvilket han underhöll en liflig förbindelse. Om denna förbindelse, verkad så väl genom handelsresor och vikingafärder, som slägtförbindelser, qvarlefva ännu en mängd folksägner i vestra Skandinavien, och styrka uppgifterna derom i de Ossianska och andra Skottska sånger och sagor.

Mosander, Carl Gustaf, född d. 10 Sept. 1797 i Kalmar, der fadern var kofferdikapiten; blef 1820 elev vid Carolinska institutet och samma år underläkare på fregatten Freja, biträdde 1823 doktor Hedenborg vid anläggandet af Carlsbader-inrättningen i Stockholm, öfver hvilken han ännu har inseende, och blef s. å. kirurgie magister, 1829 kemie och farmacie adjunkt, men straxt derpå professor vid Carolinska institutet; 1830 amanuens vid vetenskaps-akademiens mineralogiska museum. Ledamot af denna akademi, intendent för dess mineralkabinett, R. af N. O. Har utgifvit flere skrifter och uppsatser i läkare-sällskapets handlingar, i tidskrift för läkare och farmaceuter och i vetenskaps-akademiens handlingar, samt på senare tider årsberättelserna öfver mineralogiens tillstånd.

Mosebacke i Stockholm. Denna lägenhet, känd för den herrliga utsigt, man derifrån har öfver staden och dess omgifningar, anlades under senare hälften af förra århundradet af dåvarande professorn David Schulzenheim, hvilken derå uppoffrade mycken kostnad och möda, genom sprängningar, planeringar och trädplanteringar. Det har sedan varit ett mycket besökt värdshus. Källarmästaren Lundmarker har på senare åren förtjensten om dess ytterligare förbättrande och förskönande.

Mosippa, mösippa, tjälusippa (Anemone vernalis), en mångårig växt, hvilken förekommer på sandiga ljunghedar i de nordligare landskaperna, och är utmärkt genom en hög grad af skarphet i följd af en betydlig halt af anemonin.

Mosjö eller **Mosås,** en socken med Täby, belägen i Örebro härad och kontrakt af Nerikes län och Strengnäs stift, 1 mil S.S.V. från Örebro. Pastoratet hör till 2 kl. konsist. Mosjö innefattar $25\frac{1}{8}$ mtl. och har 955 invånare. Dess areal utgör 6,735 tunnl., af hvilka 1,100 äro sjöar och kärr. Adr. Örebro.

Moskwa. Här höll Jakob De la Gardie, i spetsen för Svenska hären, sitt högtidliga intåg d. 12 Mars 1610, sedan Rusinski upphäft belägringen derför. Han emottogs som stadens fader och befriare och dröjde här i 40 veckor, hvarunder likväl trupperna blefvo så förderfvade af vällefnad och öfverflöd, att han sjelf måste föra dem derifrån. (Se vidare: *De la Gardie, Jakob.*)

Moss, konventionen i, afslöts d. 14 Aug. 1814, mellan Svenska och Norska härarna. I följd deraf skulle en vapenhvila ingås, Fredrikshalls fästning genast öfverlemnas åt Svenskarne, Norska hären, utom de värfvade trupperna, hemförlofvas, Norska stortinget sammankallas och prins Christian Fredrik inför detsamma afsäga sig regeringen samt derefter lemna Norrige

Mossatof, myrsäf (Scirpus cæspitosus), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer i torfmossar och kärr samt på betesmarker och ängar med sank och torfartad jordmån, temligen allmänt, från Lappland ända till Skåne, och är uti ängar och betesmarker ett besvärligt ogräs, emedan det färskt endast af nödtvång, och tort alldeles icke, ätes af boskapen, utom af får, hvilka dock skola må illa deraf, samt genom sin egenskap att tofva sig, för-

qväfver andra växter, hvarföre det bör utrotas genom dikning och gödsling.

Mossebo och **Herrtorps** säterier i Pelarne socken af Kalmar län, 3 mtl., äga ett högt och vackert läge vid Mossjön, 1 $\frac{1}{4}$ mil från Wimmerby. Riddaren Matts Gustafsson, som förde en sparre med tre rosor i vapnet, pantsatte Mossebo till Linköpings domkyrka för 400 mark Svenska, för det han ihjelslagit biskop Gotschalk i Linköping, d. 3 Febr. 1374. Ägare hafva sedermera varit slägterne Ramsvärd, Stjernstedt och Drangel. Vid Mossebo har man 1823 vid nyodling funnit lemningar af gamla svärd och spjut.

Mosshumla (Bombus Muscorum), en insekt af humleslägtet; $\frac{1}{3}$ till $\frac{2}{3}$ tum lång; vaxgul, med brandgul ryggsköld samt svart buk och sotiga vingar; bröstet hos hannen hvitludet. Hon förekommer allmänt i hela riket, utom i Lappland, och bygger ofvan jord, i ängar, betesmarker och ungskog, under gräsrötter och mossa, ett ovalt bo af ungefär 2 tums längd och 1 $\frac{1}{2}$ tums bredd, vanligen bestående af 1 till 2 oregelbundet sammanhängande kakor.

Mosshyttan, i Kils socken af Nerike, 2 mil från Örebro, har tillhört bergsmän, och är nu ödelagd.

Mossjön, i Nerike, bekant för sina stora rudor.

Mostena, säteri, beläget i Bälinge socken af Södermanland, 2 $\frac{3}{4}$ mil från Nyköping, består af 4 mtl., hvarunder lyda 11 $\frac{1}{2}$ mtl. dels frälse, dels rå och rör, tillhörde i början af 1700-talet riksrådet, grefve Ernst Joh. Creutz, hvilken sålde det till presidenten, frih. Erland Broman och denne åter till kommerse-rådet Thomas von Plomgren, som gjorde godset till fideikommiss. Mostena är en af de vackraste och trefligaste lägenheter i orten. På en hage härstädes finnes 36 mindre grifthögar, af hvilka några dock äro rätt ansenliga.

Mot, i forn-Svenskan ett ställe, der flera vägar, vatten eller andra saker sammanstöta. Således *gatumot*, en korsväg, *åmot*, ett sammanflöde af flera åar, häraf *Motala*, emedan vid dess vik börjar ån sitt lopp. *Ledamot*, sambandet emellan flera leder i menniskokroppen. *Julamot* den tidpunkt, då det gamla och nya året mötas.

Motala, annex till Winnerstad, beläget i Aska härad af Östergöthlands län, 1 $\frac{3}{4}$ mil N.N.O. från Wadstena, vid Wettern. Marken är bergaktig; jordmånen klapperstensjord. *Hålberget* är utmärkt för sin höjd och fulhet. Flera små skogssjöar finnas i dälderna. Motala ström framflyter genom största delen af socknen. Kyrkan är ombyggd 1774. Ifrån reformationstiden utgjorde Motala socken ett eget pastorat, intill 1699 då den som annex lades under Winnerstad. I socknen märkes: *Bispmotala* eller *Motala* kungsgård (se *Bispmotala*), *Bergsäter*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. frälse; *Lindenäs* eller *Linnäs*, med Atteby, 2 $\frac{1}{2}$ mtl. säteri, med vacker åbyggnad, kostbar ladugård, stor och prydlig trädgård, samt *Norra Freberga*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl. berustadt säteri, sammanslaget med Lindenäs och öfriga underlagda hemman, utgörande tillhopa 13 $\frac{3}{4}$ mtl., på ägorna finnes ett förträffligt kalkstensbrott, har tillhört slägten Armfelt. *Carlshult*, 1 mtl. berustadt säteri, vid sjön Boren, är väl bygdt. *Bromma*, 1 mtl. krono-skatte; *Säter*, 1 mtl. krono-skatte rusthåll, med husbehofsqvarn och såg. *Erkerne*, fordom kallade *Idekalfvarne*, äro fem små öar i Wettern. *Fjukholmarne* äro trenne dylika, nemligen: *Jällön*, *Boholmen* och *Skallen*. Vid Motala gästgifvaregård har hertig Johan af Östergöthland haft ett jagthus. *Motala köping* är anlagd på norra sidan af strömmen, enligt Kongl. Maj:ts tillstånd af d. 21 Mars 1823. Alla tomter äro försålde åt enskildte och de flesta mer eller mindre bebyggde. Sedan köpingens anläggande intill år 1842 hafva 97 personer sökt och vunnit borgar-rätt härstädes. Minuthandeln är temligen lönande, i anseende till den mängd personer, som dels på Götha kanal, dels landvägen passera detta ställe. Marknader hållas här i Maj och Oktober månader. Postkontor inrättades här 1827. Emellan Wårviken af sjön Wettern och Borenshult vid Boren, sträcker sig i denna socken *Götha kanal*. Ibland kanalens härvarande byggnader och anläggningar märkes ett präktigt hus af huggen telgsten under skiffertak Der finnes arkiv, upplags-magasin, jern- och metallvåg. Här märkes äfven skeppsvarf, hamnbassin, lastageplats och en bestämmande sluss. I Motala by är ett kungsfiske, kalladt *Herreqvarn*. Här finnes ock sockenskola, stiftad af grosshandlaren S. R. Bronander. I socknen finnes qvarnstens- och kalkstensbrott. I en skogspark på vestra kanalbanken har framl. riks-ståthållaren i Norrige, H. Exc. m. m., grefve B. B. v. Platen, död 1829, låtit åt sig inreda en graf, hvarest han jordfästades d. 7 Febr. 1830. En slät, liggande sten, inom det prydliga, vid Motala verkstad gjutna, jernstaketet, utvisar hvarest den förgängliga delen af denne man hvilar, utom hvars snille och kraft Götha kanal icke väckt verldens beundran. År 1291 är första gången såsom högst besynnerligt antecknadt, att Motala ström afstannat. Alla ovanliga händelser blefvo dessa tider ansedda som underverk. Man har likväl sedan funnit, att is dämt vattnet, hvilket äfven inträffade under drottning Christinas tid, då vattnet höjde sig ovanligt högt på ett ställe der isen sammanträngt emellan tvenne klippor och tillstängt afloppet. Äfven på denna tid var man nog vidskeplig att förmoda, det någon olycka skulle drabba staten. Denna ström stannade äfven i December år 1706, samt år 1759, då alla strömmar och åar i Kalmar och Jönköpings län stannade, samt d. 12 och 13 Jan. 1761. Motala ström, samt den fjällrygg, hvilken sedan sträcker sig emot norden, voro, enligt ryktet, genom Erfurtska traktaten (år 1807) af kejsar Napoleon, van att afgöra länders öden efter kartan, bestämda, att vid Sveriges då tillernade upplösning såsom stat, utgöra gränsen emellan Ryssland och Danmark, nemligen sedan dessa magter sjelfve intagit och delat förstnämnde rike. Vid de många forsar, som denna ström bildar inom Motala socken drifvas 59 par skattlagda mjöl- och grynverk, 4 stycken sågar, 1 patenteradt krit- och kimröksverk samt flere smedjor. Motala socken innefattar 40 $\frac{1}{4}$ mtl. och har 3,200 invånare. Dess areal

är 19,070 tunnl., hvaraf 1,190 sjöar och kärr. Adr. Motala.

Motala mekaniska verkstad, belägen i ofvannämnde Motala socken. Arbetet å Götha kanal drefs med en kraft och ett nit, som i allo var värdigt dess store grundläggare; men ju längre detsamma framskred, desto mer började man inse behofvet af en *mekanisk verkstad*, för att vara oberoende af andra bruk vid förfärdigandet af de betydliga jerneffekter och maschinerier, som erfordrades för kanalarbetet. Första planen att förlägga en sådan verkstad i Westergöthland, vid Sörqvarn, vid sjön Viken, i närheten af Sätra bruk, öfvergafs snart, och man bestämde sig för det af naturen så rikt utrustade Motala. En mindre nära dockan qvarstående smedja utgjorde första mekaniska verkstaden, under det man, söder om kanalen, på en omkring 36 fot öfver den strax nedanför förbiflytande Motala ström belägen plats, började, under ledning af Engelsmannen *Daniel Fraser*, anlägga den nuvarande verkstaden. Arbetet begynte år 1822 och fortgick med sådan drift, att verkstaden snart kunde utföra andra arbeten än för kanalen, såsom landt- och sjö-ångmaschiner, m. m., hvilka alla konstruerades och utfördes under tillsyn af herr Fraser. Då likväl kanalbolaget befarade att rättigheten att tillverka dylika maschiner kunde bestridas, anhöll det hos Kongl. Maj:t om nådigt tillstånd härtill, så väl hvad angick ångmaschiner i allmänhet, som ock andre, å en vid ansökningen bilagd förteckning uppförde maschinerier, jemte allehanda mekaniska inrättningar för allmänna och enskildta behof. Härpå erhölls sanktion d. 17 Mars 1824, hvilken är att anse såsom verkstadens privilegium. Verkan häraf uteblef också icke. Allmänheten började snart inse så väl behofvet af förbättrade och utvidgade kommunikationsmedel, som nödvändigheten, att i alla grenar af industrien följa med en nyare tids uppfinningar och framsteg. Verkstaden emottog alltså inom kort beställningar af åtskilliga maschinerier, samt redan år 1828 beställning å den första sjö-ångmaschin med panna, nemligen kongl. postångfartyget Motalas. Då sedermera Götha kanal fullbordades, bildade sig flere bolag, hvilka hade för ändamål, att medelst ångfartyg underlätta trafiken å densamma; maschinerierne till dessa blefvo ock vid verkstaden utförde. Sammanräknade värdet af sjö-ångmaschiner, som till och med år 1844 blifvit här förfärdigade, uppgår till 1,002,680 R:dr, samt för landt-ångmaschiner till 44,000 R:dr B:ko. År 1846 tillverkades här för ett värde af 296,000 R:dr. Då kanalens dimensioner icke tilläto större ångfartyg att gå till Motala, och det derjemte inträffade, att bolagen för de mindre icke ingingo på, att under vintermånaderna lägga upp derstädes, emedan kanalens hastiga tillfrysning skulle hindra dem, att så länge som möjligt begagna sig af förtjensten under hösttürerna och de om våren icke skulle, i anseende till isens sena uppbrott i kanalen, kunna vara nog tidigt på sina stationer, så måste man vara betänkt på, att anskaffa tjenlig plats, der sådana fartyg kunde lägga till, dels för att intaga nya maschiner, och dels för att reparera, i hvilket ändamål tvenne tomter inköptes, år 1838, i Norrköping. Då kanalen var fullbordad upphörde äfven arbetena för densamma vid verkstaden, och dess tillvaro berodde således på det förtroende från allmänhetens sida, som den kunde erhålla, och det hände stundom att betydliga uppoffringar af bolaget måste göras för dess drifvande. Götha kanalverks direktion ingick redan år 1835 till Kongl. Maj:t med en underdånig förklaring, hurusom, "sedan bolaget, vid öfverläggning om de åtgärder, som, för upprätthållandet af den vid Motala anlagde mekaniska verkstad, vore af nöden, kommit till den öfvertygelse, att denna för Svenska maschineri-tillverkningen vigtiga inrättning, som genom årliga uppoffringar af bolaget nu mera uppnått en emot dess ändamål svarande fullkomning, icke fortfarande kunde på ett ändamålsenligt sätt bedrifvas under ett bolag, hvars organisation från början icke afsett ett dylikt företag, samt bolaget derföre sett sig nödsakadt till det beslut, att på ett eller annat sätt skilja sig vid ifrågavarande anläggning, hvilket bolaget dock ansett heldre böra tillvägabringas genom verkstadens försäljning, än genom dess nedläggande eller utarrendering"; hvarjemte direktionen anhöll, att Kongl. Maj:t måtte i nåder tillåta denna försäljning, samt att den, genom nådigt bref af d. 17 Mars 1824, Götha kanalbolag tillagde rättighet, att vid verkstaden till afsalu förfärdiga maschinerier och andra effekter, måtte på den blifvande ägaren af verkstaden få öfverflyttas. Denna kanalbolagets underdåniga anhållan bifölls, genom nådig skrifvelse af d. 19 Dec. 1835. Ett köpeanbud å verkstaden, till ett belopp af 150,000 R:dr B:ko, hade redan under loppet af år 1835 blifvit ingifvet, men antogs ej af bolaget, hvarför frågan förföll, tills under 1839 års bolagsstämma den ånyo väcktes med fördubblad ifver, och då det slutligen, oaktadt flere protester, d. 31 Mars 1840 blef definitivt beslutadt, att mekaniska verkstaden i Motala och anläggningen i Norrköping skulle ovilkorligen försäljas. Detta försiggick den 4 derpå följande April, då, under pågående bolagsstämma, verket öfverläts till ett enskildt bolag, å hvars vägnar herr majoren G. Odencrants uppgjorde och undertecknade det härom afslutade köpekontraktet. Köpesumman för fasta egendomen och inventarierna, utom materialier, m. m., hvilka betaltes serskildt, utgjorde 200,000 R:dr B:ko. Det bolag, för hvars räkning verkstaden inköptes och som associerat sig under namn af *Motala mekaniska verkstads bolag*, utgöres af tolf representerade aktier. Inom det nya bolaget, som genast tillträdde denna betydliga besittning, "framställde sig genast vigten af, att så väl i möjligaste måtto frigöra sin rörelse ifrån de band, hvilka dels verkstadens läge, dels dess beroende af andra bruk för erhållande af den nödiga materialen, pålade densamma, som äfven att genom förbättrade smidesmethoder och utvidgadt maschineri-arbete uppfylla de vigtigaste af en beställares fordringar: fullgod vara levererad på kortaste tid"; hvarför beslut fattades, att

verket skulle sättas i ett skick, som i allo motsvarade en nyare tids fordringar, hvartill hörde, utom införskrifvandet från England af nya maschiner till kompletterande af den gamla anläggningen, äfven uppförandet af vals- och puddelverk, samt smedja för gröfre pjeser. Arbetet sattes ock genast i verkställighet och utfördes med stor kostnad, så att vid 1844 års början det s. k. mindre *valsverket* samt *puddelverket* voro i full gång. Filialverkstaden i Norrköping, nu mera kallad *Motala varf*, skulle äfven sättas i fulländadt skick; och uppfördes der således till en början en större verkstad, för så väl ångpannor, som andra plåtarbeten. Denna verkstad har sedermera blifvit försedd med flere slags maschiner, så att man blifvit i tillfälle, att äfven här verkställa reparationer af ångmaschiner, m. m. Utom det att, då behofvet så fordrar, flere maschinerier ytterligare komma att här anbringas, har man varit betänkt på anläggandet af *upphalningsbäddar* och andra nödiga byggnader. För att härtill erhålla behöfligt utrymme inköptes ytterligare, år 1843, den näst intill gamla anläggningen gränsande s. k. *Fiskalsängen.* Vid denna tid antogos äfven verkmästare och ständige arbetare. År 1844 den 30 Maj, erhölls kommersekollegii tillståndsbref, att här få anlägga skeppsvarf, för byggnad och reparering af fartyg, så väl af jern som träd, samt att få anlägga och drifva fabrik för åstadkommande af maschiner och andra mekaniska inrättningar. Den financiella och ekonomiska delen af verkstadsstyrelsen ombesörja tvenne af och inom bolaget valde kommitterade. Såsom biträde härvid äro vid verkstaden anställde en kamrerare, bokhållare, materialförvaltare och kontrollör. Den mekaniska detaljen deremot sköttes helt och hållet af verkets mekanikus och arbetschef, med biträde af verkmästare. Arbetspersonalen, som år 1822 utgjorde 22 man, tjenstemän och verkmästare inberäknade, uppgår för närvarande till 270. Arbetarnes aflöning är beräknad per timma från 1 till och med 5 sk. B:ko, hvarjemte ständige arbetare erhålla fria husrum och vedpenningar. Arbetstiden är om vintern 10, höst och vår 11, samt sommaren 12 timmar dagligen. Vid verkstaden är anställd läkare, hvilken bolaget lemnar aflöning och fria husrum. Här finnes ock kyrka samt egen predikant, som kallas af bolaget. Äfven sparbank är inrättad för arbetspersonalen. Jernkontoret har anslagit en summa af 800 R:dr B:ko, att årligen utdelas till 4 af dess vid verkstaden anställde elever. Desse, som af herrar fullmägtige i jernkontoret utnämnas för 3:ne år, erhålla hvardera vid tillträdet 6 R:dr 32 sk. B:ko till ett ritbestick, samt sedermera 200 R:dr B:ko årligen, hvilken summa hålles eleverne tillhanda å verkstadskontoret. Hvar och en elev är skyldig att arbeta minst 200 timmar i månaden, så vida icke sjukdom eller andra giltiga orsaker lägga hinder härför, samt att hvarje halfår till jernkontoret insända rapport, upptagande så väl arbetstiden, som i hvilken afdelning eleven varit använd.

Motioner kallas de riksdagsfrågor, som väckas af enskildte riksdagsmän, till skillnad ifrån dem, som uppkomma genom propositioner från konungen. Motionsrätten är ganska vidsträckt. Hvar och en riksdagsman äger rättighet att väcka så många motioner han vill, och i hvad ämne som helst, så snart det angår rikets allmänna ärender. Han är inskränkt blott till en viss tid; men äfven från denna regel finnas undantag. Lagen är i allmänhet den, att inga motioner få väckas senare än en månad efter den dag, då konungen öfverlemnat sin proposition om statsverkets tillstånd och behof, på hvilken dag riksdagen egentligen anses hafva tagit sin början. Men det gifves tvenne slag af motioner, som, oberoende af denna inskränkning, kunna väckas under hela riksdagens lopp; dessa äro frågor om förändring af grundlagarne och anmärkningar emot konungens rådgifvare. Dessutom får en riksdagsman väcka motioner i hvad ämne som helst efter motionstidens slut, så vida motionen är föranledd af någon händelse, hvilken inträffat under riksdagens lopp, eller har sin grund i något beslut, som ständerna fattat vid samma riksdag, eller i någon annan fråga, som är under öfverläggning. För öfrigt får motionen naturligtvis icke vara stridande emot grundlagen, således icke väckas på annat sätt än denna föreskrifver. Den måste framställas i ståndets plenum, icke hos utskotten, med undantag af grundlagsförändringar, hvilka alltid måste föreslås hos konstitutions-utskottet direkte. Den får icke röra flera olika saker, och icke framställas af flera personer gemensamt. Hvar och en som vill, kan instämma uti en väckt motion; men en enda person måste alltid framstå såsom motionär. Derifrån undantagas återigen de motioner, som angå någon viss ort och dess angelägenheter; dessa kunna gemensamt väckas af riksdagsmännen från det stift, den stad eller det län, som frågan rörer. När motionen är väckt inlemnas tvenne skrifna exemplar, det ena för ståndets protokoll, det andra för att afsändas till utskott. Ty ingen motion får afgöras utan att först behandlas af utskott, och en hvar grundlagsenlig motion måste remitteras till utskott. Endast i det fall, att den är grundlagsstridig kan talmannen vägra proposition på remiss, och om ståndet icke erkänner att motionen är grundlagsstridig, afgöres denna fråga af konstitutions-utskottet.

Mott (Pyralis), ett slägte af insekternas fjerde ordning, fjärilar, med fina borstlika antenner, smärt underlif, tunna fina vingar, som bilda en triangel när de hopläggas; långa bakfötter med långa taggar, hvaraf tvenne arter hos oss äro utmärkta genom den skada de förorsaka, nemligen: *Hvitaxmasken* eller *Hvitaxmottet* (se det förra ordet), samt *Mjölmottet* (P. farina), som har kroppen brungul, ögonen svartbruna, palplerna stora tillbakaböjda; framvingarne vid begge ändarne gulbruna, i midten grågula med kroklinjer; bakvingarne hvita med brunaktig anstrykning; kroppslängden 3 linjer och bredden mellan vingspetsarne 1 tum. Förekommer i matbodar och lägger sina ägg i unkna matvaror, såsom mjöl, gryn, bröd o. dyl., hvarur framkläckas smutsigt hvita larver med små bruna vårtor

på kroppen samt brungult hufvud, hvilka vistas uti små kamrar som de göra sig af hopklibbat mjöl, gryn och exkrementer. Genom torkning vid + 60° kunna af mott angripna matvaror befrias derifrån, emedan larverne dödas af värmen och kunna sedan genom siktning bortskaffas. Under namnet mott förstår man äfven ofta, ehuru mest i dagligt tal, åtskilliga insekter af *Malslägtet* (Tinea), hvaraf flera arter hos oss förekomma såsom *Kabinettsmal*. *Klädesmal* och *Kornmal* (se dessa ord), samt vidare *Benvedsmal* (T. evonymella), af 3 linjers längd, perlemohvit och sifverglänsande med mörkbruna ögon och 7 svarta prickar på ryggskölden samt ungefär 50 dylika på framvingarne, hvars öfre sidor, likasom bakvingarne, äro askgrå. Förekomma hoptals på åtskilliga frukt- och vilda löfträd, såsom äppel-, päron-, plommon- och körshärsträd, äfvensom på benved, hvars löf larverne öfverspinna med en fin hvit väf för att deruti förpuppas. *Häggmal* (T. padella), 5 linjer lång, snöhvit, silfverglänsande, med mörkbruna ögon och svarta prickar på ryggskölden samt framvingarne, hvars öfversida, likasom bakvingarne, äro askgrå, med undantag af fransarne, som äro hvita. Larven spinner, på samma sätt som benvedsmalet, en silkesväf, men hvilken man kan nödga dem att väfva i fasoner.

Mozelius, Johan, prost och kyrkoherde i Dunkers och Malma församlingar af Strengnäs stift, der han dog 1757 i en ålder af 58 år, var en lärd och nitisk prest, men har isynnerhet blifvit bekant derigenom, att han 1745, vid ett prestmöte i Strengnäs, presiderade för en disputation, hvari tadlades ett yttrande af Ihre om sammanhanget mellan den naturliga och uppenbarade religionen. Mozelii svar gaf anledning till en vidlyftig tvist, hvilken väckte uppmärksamhet äfven utomlands. Den drogs först inför Strengnäs konsistorium, sedan till theol. fakulteten i Upsala och slutade med en anhållan till presteståndet, vid 1774 års riksdag, det konungen måtte anbefalla filos. professorerne vid rikets akademier, att icke i kollegier och föreläsningar, eller disputationer och andra skrifter, framkomma med ämnen, som endast tillhöra vår kristliga läras fundamentala trosartiklar, jemte några flera förbehåll af samma slag.

Muhl, Jurgen Wilhelm och Adam Gustaf, söner af öfversten och kommendanten i Narva, Wilh. Muhl, en tapper krigare, hvilken i striderna skördat mycken ära och många sår. De adlades 1690. Jurgen Wilhelm var då major vid drottningens lifregemente till häst, och Adam Gustaf ryttmästare vid Borckhusens Finska dragonregemente, men befordrades sedan till öfverste.

Muhl, Sofia Catharina, förtjenar ihågkommas för sin höga ålder och sitt långa enkostånd. Hon var dotter af öfversten vid Wiborgs kavalleri, Muhl, föddes d. 29 Juni 1674, blef gift med majoren Brunow, hvilken stupade i slaget vid Narva 1700, och lefde sedan enka till sin död d. 21 Aug. 1774. Hon hade några kronohemman i förläning, åtnjöt en god hälsa och var aktad för sitt exemplariska lefnadssätt.

Muhl, Robert, förmodligen en son till någon af de förutnämnde, var kapiten vid lifdragon-regementet och föll med det, vid Pultava, i Rysk fångenskap. Fördes till Tobolsk och lyckades 1720 att med flykten rädda sig derifrån, genom den käcke Gutofskys (se detta ord) hjelp. Öfver Archangel återkommen hem, fick han öfverste-löjtnants titel, sedan indelning, blef öfverste 1740 och R. af S. O. vid ordnarnas stiftelse, och dog 1760 såsom general-löjtnant och K. af S. O., 77 år gammal.

Mühlen, Gustaf Casimir Garliep von der, hör blott så vida till Sverige och dess biografi, som han var född härstädes d. 23 Dec. 1633, på Gripsholms slott. Fadern, Henrik Garliep, kongl. kock, var Tysk och bekände sig till reformerta läran. Emedan han icke här ansåg sig så fri i sin religionsöfning som han önskade, flyttade han åter ut till Danzig 1639, då sonen endast var fem år gammal. Gustaf Casimir studerade först lagfarenheten, derefter medicinen, kom sedan tillbaka till Sverige och uppehöll sig i rikskansleren De la Gardies hus, dels som informator för dennes yngste son, dels som hofmedikus, for 1662 till Leiden och tog doktorsgraden, gick i Brandenburgsk tjenst och blef 1680 hofmedikus hos kurfursten, samt bibehölls vid befattningen äfven hos hans son, Fredrik I, Preussens förste konung, ehuru icke omfattad med alldeles samma nåd, som af fadern. Ett bevis på tidens seder och åsigter är, att denne konung antog till sin-lifmedikus Berlins skarprättare Coblentz, hvilken, då han vunnit denna befordran, skänkte till Berlins rustkammare sitt bödelsvärd, ett familjearf, hvarmed han afrättat 103 missdådare, hans fader 19 och hans farfader 68. Till förödmjukelsen, att i Coblentz få en tjenstkamrat, kom för Mühlen, under den sparsamme Fredrik Wilhelms tid, den kännbara förlusten af hans lön, som nedsattes från 350 till 80 R:dr. M. var för öfrigt icke blott en skicklig läkare, utan äfven poet och miniatur-målare. Afled icke långt ifrån Berlin år 1717. Har utgifvit ett *Kling Gedicht* vid Fredrik I:s kröning, en *Andelig Sångbok* och 14 rön i acad. naturæ curiosorum handlingar.

Muhrbeck, Lorentz, theol. doktor, amiralitets superintendent 1743 i Carlskrona der han var född och der fadern varit smed, samt död der 1776 i en ålder af 76 år, var en af sin tids ypperste theologer och har utgifvit åtskilliga predikningar. En *Kyrkohistoria*, som han författat, gick förlorad vid en eldsvåda, och en större predikosamling äfvensom en af honom utarbetad katekes hafva ej utkommit. Hans son,

Muhrbeck, Carl Fredrik, född 1737, prost och amiralitets-pastor i Carlskrona, utnämndes 1796 till biskop på Gottland efter Lytkeman, men hann aldrig tillträda embetet, emedan han på vägen till Upsala, der han skulle invigas, afled hos en slägting i Westerås, hos hvilken han gjort ett besök.

Muhrbeck, Peter, född äfvenledes i Carlskrona 1708, har gjort sig känd såsom en ifrig förfäktare af kyrkans renlärighet, men var af många an-

sedd för ett oroligt hufvud, emedan han icke lade något band på sitt nit och icke skonade någon person eller någon åsigt. — Kämpande mot många svårigheter, lyckades han åtminstone att få studera och taga prestexamen, då han blef adjunkt i Malmö. Här inrättade han en skola, men måste nedlägga den, till följd af den ovänskap han ådragit sig, och han skulle hafva råkat i stor nöd, helst han redan var gift, om icke en from fru, vid namn Cedercrantz, tagit honom i sitt hus och sörjt för hans behof. Han kallades nu till Stockholm och blef komminister i Ladugårdslands-församlingen, der Ruthström var kyrkoherde. Denne fann i honom sin häftigaste motståndare. Det hände härunder icke sällan, att då den senare predikade högmessan, uppträdde Muhrbeck i aftonsången, dit vanligtvis en otalig folkmassa strömmade att höra honom, och vederlade sin pastor, hvilken han förklarade för antichrist. En gång uppstod en andäktig gumma, Ruthströms beundrarinna, i sjelfva kyrkan, och ropade till honom: "Du är sjelf antichrist!" En befordran till kyrkoherde-beställningen i Fridlefstads pastorat i Blekinge, befriade honom, år 1761, från dessa obehagliga tvister, men förskaffade honom likväl icke frid, den han ej heller sökte, förr än den store fredstiftaren döden, år 1766, gjorde slut på hans oroliga lefnad. I Fridlefstad använde han alla sina bemödanden att utrota det vilda, stridslystna kämpabegäret hos församlingens invånare, och han, den sjelf alltid färdige kämpen, då det gällde hvad han ansåg rätt, blef sålunda en fredsstiftare. Hans bemödanden buro äfven frukt, och ett förbättradt, mera stillsamt, slägte uppväxte. Man bör, hur han än må bedömas, likväl icke frånkänna honom berömmet af ett oförfäradt mod, en ärlig vilja och en oskrymtad värma för menskligheten och upplysningens sak. Bland profven derpå äro tvenne fonder som han anslog: den ena för en flickskola i Stockholm, som ännu bär hans namn, och hvarom här nedanföre; den andra till understöd för prester, förföljde för religionens sak, men hvilken senare, genom en besynnerlig händelsernas skiftning, säges hafva blifvit använd till theaterns förmån.

Muhrbeckska skolan. Den stiftades d. 11 Sept. 1747, såsom ofvan är sagdt, af Muhrbeck, då komminister i Ladugårdslands församling, i förening med 6 af hans vänner. Ändamålet var att understödja gudfruktiga äldre personer, och undervisa utfattiga flickor. Då M. flyttade till Fridlefstad, följde skolan med honom, men återkom, efter hans död, till Stockholm. Den erhöll åtskilliga donationer, t. ex. ett hus, som en fru Falk skänkte, 2,000 R:dr specie af fru Kniper, 6,000 af viktualiehandlanden Boman, 5,000 af enkefru Didriksson, 4,000 af mamsell Berg, så att hela fonden nu uppgår till omkring 100,000 R:dr B:ko. Inrättningen har sitt eget hus på S:t Paulsgatan på Södermalm, der 24 flickor underhållas. De böra vara födda af arbetsklassen inom Stockholms stad, få fria husrum, föda, kläder och sådan uppfostran, som för deras stånd är behöflig. De förfärdiga sjelfva sina kläder.

Mulack, Carl Gottlieben, född i Wollin i Preussen 1750, kom 1776 till Stockholm, der han blef underläkare vid lifgardet, sedan kirurgie magister och flyttade 1784 till Söderköping, der han blef intendent vid S:t Ragnilds brunn och praktiserade här till sin död 1827, således under den långa tidföljden af 43 år.

Mularp, annex till Åsled, beläget i Wartofta härad af Skaraborgs län, 1 $\frac{1}{4}$ mil Ö. från Falköping. Kyrkan är urgammal. I socknen märkes säteriet *Kjelleberg*, 1 $\frac{1}{2}$ mtl., har vacker trädgård med utmärkt stora bokar. Socknen har 358 invånare på en areal af 2,361 tunnl., af hvilka 15 äro sjöar och kärr. Dess hemmantal upptages under modersocknens. Adr. Falköping.

Mula-Ting har blifvit bekant i historien genom lagman Thorgnys tal till Olof Skötkonung, hvari, bland andra skäl för att verka på konungens hårda sinne, omnämnes huru förfädren störtade fem konungar i en brunn vid *Mula-ting*, emedan de varit uppfyllde af högmod och sjelfklokhet liksom Olof. Hvar detta Mula legat, eller hvad märkligt derom är att förmäla, vet man för öfrigt icke.

Mulbete kallas sådana jordrymder, hvilka begagnas endast till kreaturens betesmarker. Ostängd mark brukas till mulbete gemensamt af alla delägarne; men der betesmarken tillhör en viss ägare, njuter denne samma uteslutande rätt till denna mark, som till de öfriga ägorna. Att drifva kreatur in på andras mulbete är derföre förbjudet vid böter, ehuru något mindre än då kreatur inkommit på oslagen äng eller obergad åker.

Mullbärsplantering. En sådan anlades i Stockholm vid Handtverkaregatan på Kungsholmen, af kapiten-mekanikus Triewald, då man skulle försöka att i Sverige införa silkesmaskarnes odling. Sedermera flyttades denna anläggning till en trädgård på Ladugårdslandet, der ända till 30,000 mullbärsträd sägas hafva blifvit planterade. Snart afstannade likväl försöken, och hela anläggningen förföll tilldess den, på senare åren, åter blifvit upptagen af sällskapet för silkesodlingens befrämjande. (Se detta ord).

Mullbärsträd (Morus), ett trädslägte, som är inhemskt i Asien, och hvaraf flere arter nu mera odlas i Europa, samt äfven hos oss i de sydliga landskaperna der de trifvas, fastän de nya skotten stundom bortfrysa om våren. De arter som hos oss odlas äro: *Röda mullbärsträdet* (M. rubra), som är den härdigaste arten och egentligen odlas för sina bär, hvilka äro röda till färgen, ymniga till antalet och smakliga fastän de äro små. *Svarta mullbärsträdet* (M. nigra), odlas äfven egentligen för sina bär, hvilka till utseendet likna björnbär, men äro svartare och större samt ganska läckra. Bladen af begge arterne kunna användas till föda åt silkesmaskar, dock äro de af denna art något för grofva, hvarföre man till detta ändamål företrädesvis odlar *Hvita* eller *silkesmullbärsträdet* (M. alba), hvars frukt deremot icke hos oss mognar.

Müller är namnet på ett konstnärspar, som länge utgjorde tvenne stjernor på den Svenska lyriska scenens horizont. C. F. Müller, född Tysk, var kon-

sortmästare i kongl. kapellet och ansedd för en högst utmärkt violin-spelare, isynnerhet för sin vackra ton och sitt föredrag af adagiot. Hans fru, Fredrika Carolina, född Halle, och till börden Danska, var likväl ännu märkligare, såsom den första lyriska skådespelerska och dramatiska sångerska på sin tid. Hennes röst var väl egentligen ingenting ovanligt, till omfång eller klang, men den känsla, den smak och det uttryck, hvarmed hon förstod använda den, jemte den fullkomliga harmonien emellan hennes sång och spel, underlät aldrig att hänföra åskådarén. Hennes rätta fält var den stora Gluckska operan, och hon skördade sina triumfer egentligen i *Alceste*, *Armide*, *Gustaf Wasa*, o. s. v. Begge makarna försattes på pensionsstat vid stora operans indragning 1806, och afledo hustrun 1827 och mannen följande året.

Müller von der Lühnen, Carl Leonard, son af kavalleri-generalen i Svensk tjenst Burchard M., hvilken var född i Lüneburg 1604, tog tjenst som simpel dragon, men tjente sig, under 30 års tid, upp till general och adlades 1650, dog 1670. Hans son nyssnämnde Carl Leonard blef upphöjd i friherrligt stånd 1693 och dog 1707 som general-löjtnant.

Müllern, Henrik Gustaf von, var född i Tyskland 1664 och blef 1688 guvernör för tvenne Pfaltzgrefvar af Rhen. År 1698 lärer han ingått i Svensk tjenst, och fick uppdrag att bevaka Sveriges intressen vid tvistens biläggande mellan Chur-Pfaltz och hertigen af Orleans. Hans välförhållande härvid förskaffade honom utnämning till envoyé vid Chur-Pfaltziska hofvet, samt derefter vid ett par andra hof. År 1708 blef han kansli-råd och stats-sekreterare för utrikes ärenderna, följde kongl. kansliet till Bender och blef der 1711 hofkansler. Efter kalabaliken blef han fången af Turkarne, men utlöstes genast. Han hade den äran att, under de 10 månader som Carl XII vistades i Demotica, och fick det infallet att hålla sig vid sängen, utgöra hans sällskap och spisa med honom, jemte öfverstarne Grothusen och Düben. Här tillgick det ganska tarfligt; hvar och en betjente sig sjelf och Müllern förrättade kocksysslan. Han hade likväl andra vigtigare befattningar, uppsatte större delen af de skrifter, som under denna tid afgingo från kongl. kansliet och deribland ett bref i konungens namn, hvaröfver Peter den Store vredgades till den grad, att han hotade att hänga M. Sedan Carl lärt känna Görtz, förlorade M. mycket af sin betydenhet, och användes blott till ärendernas expedierande. Blef adelsman och äfven friherre, men lät aldrig introducera sig. Dog ogift 1719. Då Carl en gång skulle besöka M. i Bender, fann han i dess rum några från Tyskland nyligen ankomna skor, dem konungen, som sjelf alltid gick i stöflor, kastade på elden och gick sedan sin väg.

Mullhyttan, i Qvisbro socken af Nerike, $3\frac{3}{4}$ mil från Örebro, tillhör bergsmän.

Mullsjön, i Westergötland, infaller vid staden Hjo i Wettern.

Mullvad (Talpa), ett slägte af gnagarnes andra ordning, gräfvare, hvaraf endast en art, nemligen *Allmän mullvad*, mullvarp, mullsork (T. europæa), förekommer här, af 5—6 tums längd, med 1 till $1\frac{1}{4}$ tum lång svans. Till färgen svartgrå, med ytterst små ögon dolda emellan håren; utan yttre öron; starka muskulösa framben, hvilka äro så korta att endast de vid sidorna om halsen liggande utomordentligt breda, runda och starka fötterna synas. Han varierar stundom helt hvit med röda ögon och finnes öfver allt i riket, utom de nordligaste landskaperna, uppehållande sig ständigt under jorden der han gräfver gångar nära ytan för att uppsöka sina födoämnen, hvilka utgöras af insekter, larver, puppor, sniglar och daggmaskar, äfvensom kött af mindre kall- eller varmblodiga djur dem han sjelf dödar. Han kan ej uthärda mera än några få timmar utan föda och är således i rörelse ej allenast hela natten, utan äfven omkring kl. 8 f. m., 12 på dagen och 5 på e. m. Annars vistas han ensam med sin hona uti ett rundt hvälfdt bo af 1 till $1\frac{1}{2}$ alns genomskärning, beläget vid pass 2 alnar under jordytan och konstigt inredt, beklädt med mossa, gräs och fina rötter, samt merendels beläget på något högre ställe, emedan han, ehuru han simmar väl, skyr vatten, likasom luft och isynnerhet ljus, för hvars inverkan hans ögon dock äro otillgängliga. Parningstiden skall infalla i Mars eller April och honan föder 3—5 blinda ungar, som hon med ömhet vårdar; de äro mera grå till färgen än de gamla och gräfva sina gångar ännu närmare jordytan än dessa. Mullvaden gagnar genom jordens rensning från maskar, larver o. dyl., men skadar genom underminering af växter, särdeles i trädgårdar, hvarföre den på flere sätt utrotas. Dess skinn, som har en utomordentligt fin och mjuk fäll, användes såsom pelsverk, men är sällsynt och i Kina högt värderadt.

Mullögor är en gammal benämning på handbäcken, eller hvad man nu kallar tvättfat.

Mulseryd, annex till Bottnaryd, beläget i Mo härad af Jönköpings län, $2\frac{1}{4}$ mil S.V. från Jönköping. Kyrkan af träd, är ombyggd 1660 och utvidgad 1793. I denna socken märkes säteriet *Röxberg*, 1 mtl. samt *Stigaryd*, 1 mtl. Socknen innefattar $16\frac{1}{4}$ mtl. och har 790 invånare. Dess areal utgör 27,887 tunnl., af hvilka 450 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Multorp, 3 mtl. säteri, med underlydande hemman, vid foten af berget Billingen, $\frac{3}{4}$ mil från Sköfde i Säters socken, har utmärkt vacker belägenhet, stor och prydlig trädgård, särdeles med utvaldt goda fruktträd, samt skog af 464 tunnl. vidd. Härunder hör: *Carls alunbruk*, anlagdt 1724 af öfverste-löjtnant C. G. Hammarhjelm, beläget nära säteriet, privilegieradt till 8 pannor. Alunkokning verkställes med skiffer, hvarpå finnes en outtömlig tillgång. Skiffergrufvan, belägen helt nära bruket, levererar tillika sandstenshällar, förträffliga till byggnader. Här finnes god vattentillgång, med en välbyggd damm af sten, mycken löfskog uti vackra ängar, hvilka omgifva gården.

Multrå, annex till Sollefteå, beläget i södra Ångermanlands fögderi af Westernorrlands län, 7 mil N.V. från Hernösand. Kyrkan af sten, ligger endast $\frac{1}{2}$ mil ifrån moderkyrkan, nära intill det höga *Rödberget*. Dess ålder är obestämd. Den steniga trakten, som på norra sidan elfven följer tätt invid inägorna tillåter ej vidare uppodlingar till åker och äng; men de söder om elfven boende hafva tjenlige upptagsland på lermylla och jemn mark. *Para* och *Mullrås* bergen sträcka sig liksom med afstympade ändar på tvären, emot elfven, då andra höjder i ådalen måste följa efter längden. Sockneñ innefattar $15\frac{1}{6}$ mtl. och har 628 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Sollefteå.

München. I denna Bäjerns hufvudstad inryckte Gustaf Adolf d. 7 Maj 1632. Kurfursten Maximilian hade tidigt lemnat staden, och hans exempel följdes af många rika och förnäma, hvarvid de undanskaffade sin dyrbaraste egendom. Utskickade från München mötte konungen vid Freysingen, bedjande om skonsam behandling, hvilken lofvades dem, mot en brandskatt af 400,000 R:dr, hvaraf Gustaf Adolf likväl sjelfmant afstod från en fjerdedel, såsom belöning för invånarnes goda och fredsamma uppförande, under den tid han vistades bland dem. Ofvannämnde dag vid middagstiden höll han sitt högtidliga intåg derstädes, åtföljd af konung Fredrik af Böhmen, en mängd Tyska furstar och Svenska generaler, samt tre regementer, hvilka skulle utgöra lifvakten. Den öfriga hären slog läger utanför. Konungen tog sitt residens i det kurfurstliga slottet, som var en utmärkt skön byggnad, uppförd af Maximilian sjelf, hvilket gaf Gustaf Adolf anledning att på skämt säga, det han önskade få hand om denne byggmästare för att skicka honom till Stockholm och der uppbygga en lika vacker borg. Flere af de Tyska furstarne ville att han, till straff för Magdeburgs förstöring, skulle låta plundra staden, åtminstone uppbränna slottet, men hvilket förslag han med afsky förkastade. Tvertom förbjöd han på det strängaste att skada eller förderfva något deri, och detta förbud efterlefdes noggrannt, ehuru många besågo och beundrade slottet, isynnerhet dess rika konstsamlingar. Hepburn förordnades till guvernör i staden, hvilket val mycket behagade folket, både för det denne sjelf var katholik och för den goda ordning han der vidmagthöll. Endast de bortrestes hus lemnades till plundring. I tyghuset, der ofantliga förråder eljest funnos och dem konungen tillegnade sig, hade man omsorgsfullt nedgräft alla kanonerna, så att endast de toma vagnarna stodo qvar. Detta väckte misstankar, och en af de vid nedgräfningen använde arbetarne förrådde hemligheten. Nu ropade konungen glädtigt: "stigen upp från de döda och kommen till doms!" Man bröt upp golfvet och upphissade efter hand 140 större och mindre kanoner, dels Böhmiska, dels Pfaltziska, Braunschweigska och Danska, hvilka Bäjerska härarne tid efter annan eröfrat. I den längst ned liggande träffades icke mindre än 80,000 blanka dukater. Gustaf Adolf vann i hög grad Münchnarnes tillgifvenhet genom sin rättvisa, sin vänlighet och sitt nedlåtande väsen. Han bivistade till och med någon gång den katholska gudstjensten, besökte klostren, gynnade kapucinerne för deras rena seder och gudsfruktan, och samtalade en gång länge på Latin med jesuiternes rektor. Från München tågade Gustaf Adolf till Schwaben.

Munck. Med detta namn finnas tre adliga ätter: den äldsta af Fålkulla, från Finland, de två yngre från Danmark, hvaraf den ena kallar sig **Munck af Rosenschöld.** År 1585 adlades **Michael Munck** af Fålkulla, såsom det hette, "för dess hulle trotienst." Denna tjenst tillräknades honom likväl icke af hertig Carl, som den 10 Nov. 1599 lät halshugga honom i Åbo, och uppsätta hans hufvud på rådstugumuren derstädes. Han hade året förut blifvit ståthållare på Åbo slott. Hans sonson, **Johan Munck** till Nuhjala och Boo, introducerades år 1627. Han var då löjtnant, och det berättas, att han i en träffning fått ett svårt hugg i hufvudet, då hålet fylldes med ett stycke af en ekspån, hvilken sammanväxte med hufvudskålen och hårbekläddes, men förorsakade honom allt framgent mycken värk och sveda, hvarom hans son, ryttmästaren **Jakob M.**, berättar i en supplik till Carl XI år 1682. Han ingick sedan 1641 såsom assessor i Åbo hofrätt, der han 1654 blef vice president och förrättade landt-marskalks-embetet vid den Finska landtdag, som år 1657 sammankallades i Åbo. Afled derstädes den 26 Maj 1663, endast 49 år gammal.

Munck, Anders, till Sommarnäs, var son till **Anders M.**, hvilken 1634 ålades att skaffa sig bevis från Danmark, det han verkligen tillhörde den gamla Muncke-ätten. Sonen Anders adlades 1649 och tog afsked i en hög ålder 1678, såsom öfverste för Karelska dragon-regementet. Dog samma år, utan manliga arfvingar, då denna ätt utgick med honom.

Munck, Petrus, af en Dansk slägt, hvilken, i slutet af 1600-talet, inflyttat till Malmö, föddes 1732 i Ljungby i Lunds stift, der fadern var kyrkoherde, blef promoverad till filos. magister 1751, prestvigdes 1757, blef 1769 professor i Orientaliska språken och Grekiskan och 1794 biskop i Lunds stift, R. af N. O., dog i Ramlösa d. 18 Juli 1803. En stark disputator både i tal och skrift, hvarpå han, bland annat, gaf ett märkligt prof genom sin långvariga tvist med sin medbroder professor Knös, om trons renhet. Hans starka stämma och imponerande figur voro honom härvid till icke ringa nytta. Har utgifvit: *Wöldickes Compendium Theologiæ*, med noter, hvilket arbete erhållit flera upplagor i Köpenhamn och Leipzig; ett *Compendium Theologiæ Bibliæ*, åtskilliga predikningar och tal. Hans barn upphöjdes 1799 i adligt stånd, under namnet *Munck af Rosenschöld*. Af hans 7 söner hafva isynnerhet två, **Eberhard Zacharias** och **David** blifvit ryktbara, och dottern har ett utmärkt namn i Svenska sångens historia. (Se: *Lidbeck*.)

Munck, Adolf Fredrik, af Fålkulla-slägten och son till öfverste-löjtnanten vid Savolax regemente Anders Erik Lorentzon M., var född på Rantakylä

gård i S:t Mickels socken af Savolax, d. 28 April 1749, gick vid 11 års ålder in vid Savolax regemente som underofficer, och kom, endast 16 år gammal, till Stockholm, der han anställdes såsom page vid hofvet, blef sedan kornett vid dragonerne och pryddes vid revolutionen med S. O., gjorde snart en oförmodad lycka, blef 1777 förste hofstallmästare, sändes på en beskickning till Ryssland följande året, blef friherre, Kom. af N. O., landshöfding öfver Upsala län, president i kammarrevisionen, en tid öfverståthållare i Stockholm, grefve och serafimer-riddare, samt ledamot i regeringen under konungens frånvaro i kriget, alltsammans vid icke fyllda 40 år och utan några kända egenskaper, hvilka kunnat rättfärdiga eller ens förklara dessa utmärkelser. Tvertom tilläggas honom alla de lyten, som borde aflägsna hvarje ynnestbevis, helst af en så snillrik konung som Gustaf III. Han uppgifves nemligen som dum, okunnig, ohyfsad, tilltagsen, sniken efter rikedom och lycka, liknöjd om medlen, samt utan ens något behag hvarken i väsen, i utseende eller umgängessätt. Han var liten, men väl växt, icke ful, men ej heller vacker, rå och grof till sina seder, och de ynnestbevis, hvarmed han öfverhopades, skulle således vara obegripliga, om man icke dertill trott sig finna följande förklaringsgrund. Ett obevist rykte uppger nemligen anledningen vara, icke blott hans brukbarhet som verktyg för hvad uppdrag som helst konungen kunde lemna honom, utan äfven och i ännu högre grad det val, hvarmed drottning Sofia Magdalena hedrade honom, då hon, efter konungens önskan, lät i hemlighet upplösa sitt äktenskap och i stället utsåg åt sig en annan make, på det thronen ej måtte sakna arfvingar. Han skulle således vara fader åt Gustaf IV Adolf, och den sedermera födde, men i späd ålder aflidne, prins Carl Gustaf. Sjelf var Munck likväl långt ifrån att vidkännas denna uppgift, utan har tvertom författat en lång berättelse om konungens försoning med drottningen, och en hop dyrbara smycken, som han erhållit af den senare, försäkrade han vara ett bevis på drottningens tillfredsställelse, för det han haft den lyckan att bidraga till denna försoning med hennes gemål. Konungens död var emellertid signalen till hans fall, och man kan i detta hänseende icke anklaga förmyndar-regeringen, att emot honom hafva varit ledd endast af samma förföljelseanda och hat mot Gustafs vänner och gunstlingar, hvarifrån man emot andra ej kan fritaga henne. En Jude, som i Finland blifvit ertappad med utspridande af falska s. k. Fahnehjelmar (krigsförvaltningens obligationer), uppgaf grefve Munck såsom den, hvilken lemnat honom desamma. I anseende till den anklagades höga rang, och för att ej på något sätt kompromettera Gustaf III:s minne, ville man ej hänskjuta målet till vanlig domstols ransakning, utan en sådan företogs på slottet, i hertigens och flere statsembetsmäns närvaro. Munck kunde icke neka för tillmälet, förklarades således förlustig sina värdigheter, och tilläts, såsom en särdeles nåd, att, utan att hemsökas af lagens näpst, få lemna landet, med vilkor, att aldrig dit återkomma. Enligt andra berättelser skall angifvelsen mot honom hafva skett redan under Gustaf III:s lifstid och konungen hafva aftonen d. 16 Mars, förrän han for på maskeraden, beslutit ungefär samma åtgärd som nu vidtogs. M. reste således, sedan han ställt säkerhet för de utprånglade falska sedlarnes inlösen, och begaf sig till Italien, der han likväl snart började göra reklamationer och yrka på upprättelse. Efter Gustaf Adolfs anträde till regeringen hade dessa den följd, att åt honom anslogs år 1800 ett årligt underhåll af 1,000 dukater. Munck förändrade sitt namn till *Menck*, naturaliserades år 1817 som grefve i Parma och dog i Carara d. 18 Juli 1831. Under hans lyckas dagar hade äfven dess sol kastat sina strålar på hans bröder. Den äldste af dem, **Johan Henrik**, född den 2 Febr. 1748, blef äfven friherre, öfverste, landshöfding i Nylands län, sedan R. och K. af S. O. Dog d. 16 Sept. 1817. Han hade då haft afsked i 7 år. R. af S:t Annæ-ordens 1:sta klass. Den andre, **Otto Magnus**, född d. 9 Sept. 1764, blef korporal vid lifdrabanterne, kavaljer hos kronprinsen, hofmarskalk, R. af S. O. öfverste i arméen, fick 1811 tillåtelse att gå i Rysk tjenst, blef Hofmästare vid Ryska hofvet, R. af S:t Annæ-ordens 1:sta klass, lär ännu lefva i Baden.

Munck af Rosenschöld, Eberh. Zacharias, äldste sonen till biskop Munck, var född i Lund d. 3 Aug. 1775, egnade sig åt medicinen och blef vid endast 19 års ålder promoverad till läkare, hvarvid han innehade första rummet bland dem, som denna heder vederfors. Uppträdde år 1800 vid Norrköpings riksdag, blef 1805 medicine professor vid Lunds universitet och snart ansedd som en af landets förnämste läkare. Man kan ej veta huru långt han med sin skarpa blick och sitt icke mindre skarpa snille skulle gått inom vetenskapen, om han med allvar och ihärdighet egnat sig deråt; men hans verksamhet drogs åt andra håll, dels åt politiken, hvari han visade sig som anhängare af de liberala idéerna, dels af nöjet och rese-lusten, hvarföre han också tillbragte en icke obetydlig del af sin lefnad på resor inom och utom landet. Under en sådan dog han också i Köpenhamn d. 17 Maj 1840. Som riksdagsman tillhörde han den moderata oppositionen, och saknade icke heller de aristokratiska kretsarnes aktning och välvilja, både för sin fasta karakter, sitt imponerande väsen och det behof de hade af den genialiske läkaren. Om Ramlösa brunn, hvars intendent han i många år var, hade han stora förtjenster. Har öfversatt några af Hufelands skrifter och författat flere andra, t. ex.: *Till allmänheten om kokoppor; Förslag till hämmande af koppfarsoten; Om Pestalozzis lärometkod; Om mineralsura rökningar; Förslag till författningar om allmänna helsovården*, m. m. Hans yngre broder och näst den yngste af bröderne,

Munck af Rosenschöld, David, var född i Lund d. 20 Sept. 1786, blef magister 1805, prestvigdes 1810, förestod 1814 estetiska professionen, men beslöt lemna den akademiska vägen för att söka sin befordran på den presterliga, och utnämndes

1816 till kyrkoherde i Qvistofta, fick 1819 professors titel, blef följande året prost och dog d. 21 Dec. 1840. Ett tal af honom vid prestmötet 1814 om Schellingska filosofien väckte hos mången om honom stora förhoppningar, men hvilka ej uppfylldes. Inom honom funnos anlag till mycken genialitet; men det fattades ordning och reda och han blef således ett original, passande att roa den tidningsläsande allmänheten, ej att verkligt gagna någon eller hedra honom sjelf och hans namn. Han hade visserligen, vid allt hvad han skref, något mål i sinnet, men han förvillade sig alltid på afvägar, inblandade i frågan allt möjligt som icke dit hörde, isynnerhet sig sjelf, sin starka stämma, sina personliga och familjeförhållanden, samt sina inbillningar om hvad han skulle kunnat uträtta, blott han blifvit hvad naturen bestämt honom till, hvilket framför allt var fältherre. Lika liten reda som han hade på sina tankar, hade han på sina affärer, och hans lif var derföre en beständig strid mot verkliga ekonomiska obehag, och mot inbillade fiendtligheter och förföljelser. De beryktade "Qvistofta-artiklarna", hvarmed han, helst under de sista 12 till 15 åren af sin lefnad, uppfyllde tidningarna, voro godbitar i den pekorala stilen, hvilka flitigt samlades af amatörer, och utgjorde en kärkommen läsning för alla vänner af det löjliga och besatta.

Mund i gamla Svenskan detsamma som *gåfva*, äfven *vård, förmynderskap, mått* och *tid*. Det heter således: *fa med mund ok med mælæ*, få med gåfva och löfte; *mundgift kona*, en flicka med hemgift. Ordet *förmyndare* härleder sig derifrån. I Östgöthalagen användes *mund* såsom betecknande *famn, mått;* äfven tiden mellan middagen och kl. 3. *Mundgat* var i fornåldern det slags dryck, som smakade gomen. *Mungatstid* var söndagen näst efter S:t Martins dag, då ölstämma brukade hållas.

Mundilfare (Mundelfole myth.). Fader till solen och månen eller egentligen till en son och en dotter, hvilka båda fråntogos honom, för att på himmelen köra solens och månens vagnar.

Munin (myth.). En af de tvenne korpar som suto på Odens skuldror och tillhviskade honom allt hvad de sett och hört under deras flygt kring jordens länder. Den andre korpen hette Hugin. — Hugin och Munin betyda sinne och minne.

Munk. Se: *Murbräcka.*

Munk, Mårten, slottsskrifvare hos Gustaf I, deltog i den af några Lybeckare mot konungen anstiftade sammansvärjningen, då man ernade spränga hans stol i Storkyrkan i luften, men anläggningen upptäcktes och de brottslige afrättades, deribland äfven Munk.

Munkahatt, en stor jordfast sten, med en mindre pålagd, i Tofteryds socken af Jönköpings län. Säges fordom varit munkarnes hviloställe, då de vandrat emellan Nydala och Tofteryd, hvaraf den fått sitt namn. Den utgör nu ett ägomärke emellan Hubberstad, Tofteryd, Torp och Torrmyra.

Munkaltare-kasen, på Låtsbyns ägor å Dalsland, vid Näjöl fjords östra strand. Denna kasa är en, till en del, afsvedd hage (kas, kasa. plur. kasur), i hvilken icke få minnesmärken förekomma. Här ses, på den temligen höga stranden, en vacker krets af sammanlagda klumpstenar, af omkring 50 alnars omkrets. Inom denna höjer sig en grön kulle af nära 1 alns höjd, midtpå hvilken äro tvenne lutande gråstenskullar. Detta lärer vara det "munkaltare", hvaraf kasen fått namn. Allmogen berättar, att i fordna tider "gudstjenst här varit hållen." Men att det skett under munktiden är alldeles otroligt. Stensättningen har nyligen blifvit skadad af skattsökare. Allmogens utsago, att den varit en domkrets, synes sannolik.

Munkalyngby eller **Munka-Ljungby,** annex till Engelholm, beläget i Norra Åsbo härad af Christianstads län, $\frac{3}{4}$ mil O.N.O. från Engelholm, 1 mil från hafvet. Här märkes *Skillinge* säteri (se detta ord), som har patronaträtt till Engelholms pastorat. Socknen innefattar $19\frac{1}{2}$ mtl. och har 1,162 invånare. Dess areal utgör 10,275 tunnl., af hvilka 245 äro sjöar och kärr. Adr. Engelholm.

Munkarp, annex till Hör, beläget i Frosta härad af Malmöhus län, $4\frac{1}{2}$ mil N.N.O. från Lund. Här märkes: *Ormanäs*, $1\frac{1}{2}$ mtl., samt *Ry*, $\frac{5}{8}$ mtl., vid hvilket senare tvenne lädergarfverier äro anlagde. Socknen består af $11\frac{1}{6}$ mtl. och har 670 invånare. Dess areal utgör 14,025 tunnl., af hvilka 255 äro sjöar och kärr. Adr. Hörby.

Munkeboda, kloster, har varit beläget emellan Linköping och Norrköping, vid sjön Roxen, i Kimsta socken af Östergöthland, och skall enligt traditionen varit det äldsta i detta landskap, bygdt 855. Här skall hafva varit det äldsta lärohus i Östergöthland, anlagdt af munkarne, hvaruti landets ungdom bildades till prester, derigenom att de lärde läsa Latin i bok, sjunga och läsa messor. Man förmodar att Munkeboda kloster upphörde, då klostret i Linköping uppbyggdes. Munkarne hafva tillhört Benediktiner-orden. Orten och lägenheten förblefvo efter denna tid likafullt under biskopsbolet, så att de katholske biskoparne der haft sitt fasta slott och residens. Den siste af dem, som bodde här, var Johannes Brask. Hvarest sjelfva klostret varit beläget kan nu mera icke igenfinnas. Efter Westerås recess 1527 lät konung Gustaf genast intaga och besätta Munkeboda slott. Det kallas nu mera *Norsholm* (se vidare under detta ord).

Munkeboda, ett kapitens-boställe, ej långt ifrån Klosters bruk i Dalarne, har sitt namn deraf, att det, med flere egendomar, fordom tillhört munkarne.

Munkedal, en egendom och jernbruk i Foss socken af Götheborgs och Bohuslän, bestående af 1 mtl., har, ifrån att vara ett vanligt bondhemman, blifvit af kronofogden H. J. Nordberg, medelst här anlagde verk, omskapadt till en af länets dyrbarare egendomar. Härvarande jernbruk består af 1 stångjernshammare med Tysk härd, privilegierad till 500 skepp:d årligt smide af köpetackjern, 1 smält- och räck-härd till Lancashire-smide, med serskildt smälthammare, samt en s. k. "Holowfire" för utsträckning af smältstycken. Hit höra ock 1 klippsax, med dess ugn, och 2 knipp-

hamrar med härd och kåre-eldar, samt 1 spiksmedja med 6 hamrar för tvenne stockar. På skogarne i nejden har detta bruk, förmedelst sitt behof af kol, haft menlig inverkan, och måste nu, sedan tillgången derpå blifvit uttömd i granskapet, hemta sina kol från Dalsland. Hammarskatten utgör 5 skepp:d och tillverkningen afsättes på Götheborg. Smidesstämpeln visar H. J. N. inom en cirkel. På Munkedal finnas dessutom anlagda 3 mjölqvarnar, med tillsammans 8 par stenar och 2 sikter, en såg med tvådubbla finblads-, 1 enkel grofbladsram, ett privilegieradt färgeri och en klädesstamp, samt ett stort bränneri. Egendomens åbyggnader, af träd, äro prydliga, och det i sig sjelft vackra stället har blifvit förskönadt med trädgårdar och en Engelsk parkanläggning. Såsom landtegendom åter är Munkedal af föga värde. Husbehofsskog och mergeltillgång, samt ett någorlunda lönande ål- och laxfiske finnes vid egendomen. Denna, jemte bruket, inköptes omkring år 1845 för 100,000 R:dr riksgälds af kapiten Å. G. Belfrage, som äger den jemte J. A. Belfrage.

Munkedeja, ett skymford, som Albrekt tillät sig mot sin fiende drottning Margaretha, hvarmed han åsyftade ryktet om någon förtrolighet emellan henne och abotten af Sora.

Munkestigen, en väg öfver Tiveden, har sedan S:t Britas tid bibehållit detta namn.

Munkfors, jernbruk i Öfra Ulleruds socken af Wermlands län, tillhör Uddeholms-verken, anlades 1670, har 6 härdar och 3,600 skepp:d privil. årligt smide af eget tackjern. Frälsesmidet utgör 240 skepp:d, och idkas här en betydlig ståltillverkning, äfvensom spik- och manufaktur-smide vid Slöjdefors. Hammarskatten är 33 skepp:d 12 lisp:d. Afsättningsorten: Götheborg. Ägare: Uddeholms bolag. Smidesstämpeln visar AE sammanbundne samt B inom en krets af punkter.

Munkkyrkor. Under påfvetiden, och synnerligast i början af kristendomens införande i riket, funnos i många pastorat flere kyrkor, men blott en enda prest, som den tiden kallades *curatus*. Han var ej pligtig att göra tjenst i flera kyrkor än moderkyrkan. I de öfriga kyrkorne var ej oftare gudstjenst, än någon kringvandrande munk händelsevis ditkom och förrättade den, hvilket gaf anledning att dessa kyrkor fingo benämningen munkkyrkor.

Munkliderne. Se: *Kungsholmen.*

Munk-ordnar. De munk-ordnar, hvilka fordom ägde kloster i Sverige, skola, enligt Rhyzelius, varit tolf till antalet, nemligen: *Benediktiner-orden*, hvilken lärer varit den första, som, vid kristendomens stadgande i norden, inkommit i riket. Dess kloster voro 5, nemligen: Björkö, Munkeboda, Husaby, Gudhem och Sigtuna. *Cluniacenser*, *Cistercienser*, *Fransiskaner*, *Dominikaner*, *Johanniter*, *Antoniter*, *Karthusianer*, *Karmeliter*, *Augustiner*, *Premonstranter* och *Brigittiner*-ordens munkar (hvarom se under dessa ord).

Munktell, Johan Fredrik, prost och kyrkoherde i Ibrsta, i Westmanland. Född 1764 d. 26 Sept., död d. 5 Mars 1848. En allmänt aktad och värderad man, för dess kunskaper och presterliga förtjenster. Sjuklig från barnaåren och då beröfvad fadern (geschworner vid Falu grufva), som efterlemnade enka och nio barn i stor fattigdom, blef han vårdad af en slägting, till dess han, intagen i Falu skola, kunde försörja sig genom yngre gossars undervisning. Ansträngning försvagade alltmera hans helsa, så att han vid 30 års ålder och varande prest, angreps af en svårare sjuklighet, hvilken följde honom igenom hela lifvet. Hans verksamhet var dock oafbruten och intill ålderdomen outtröttlig, att undervisa så väl disciplar, som de socknars barn, hvarest han var lärare. Dessutom sysselsatte han sig i många år med spånad, hvaruti han ej kunde öfverträffas, för att genom kroppsrörelse minska plågorna. Såsom pastor i Sevalla församling, i Westmanland, endast bestående af 18 hemman, till större delen underlydande, ombesörjde han nybyggnad af en vacker stenkyrka med torn, och iakttog han dervid så stor hushållning, att han med tillhjelp af gossar sjelf rätade all spik, som kunde begagnas efter den raserade kyrkan. Såsom anmärkningsvärdt må nämnas, att då han sista gången förrättade gudstjenst uti den gamla kyrkan och utgick ifrån altaret, nedföll en sten från det remnade hvalfvet, på det ställe, han nyss lemnat. Utgaf vid den höga åldern af 80 år, ett fullständigt *Herdaminne öfver Westerås stift* (3:ne band, tryckt i Upsala), hvarpå han arbetat omkring 40 år. Theologie doktor 1845, utan att vara graduerad magister. Hans son är

Munktell, Theofron, född d. 22 Mars 1805. Verkmästare vid kongl. myntet från 1826 till och med 1832. Anlade 1833 för egen räkning en mindre verkstad i Eskilstuna, att der förfärdiga mekaniska arbeten; men obemedlad och med den öfvertygelse, att en sådan verkstad kunde bestå och förkofras, endast genom tilltagande förtroende, har han i mån af ökade beställningar utvidgat densamma och uppförde 1839 å en del af den, utaf Kongl. Maj:t till bebyggande anslagna kungsladugårds jord, ett mekaniskt faktori med vattenkraft, hvilket år efter annat blifvit ytterligare utvidgadt, och har han sedan nämnde tid tillverkat maschinerier och verktyg, för de flesta grenar af fabriksinrättningar och verk inom fäderneslandet. Företog 1835 en utrikes resa på allmän bekostnad, äfven för vinnande af större insigt i gjutstålstillverkningen, emedan han 1828 öfvertog det af bergsrådet Broling i Stockholm anlagde gjutstålsverk och tillverkade sådant stål till 1837, då han i följd af den ringa afsättningen och det höga priset å Newcastle-coaks, samt Österby brännstål, nödgades nedlägga detsamma, efter en under alla tillverkningsåren uppkommen förlust af 600 R:dr. Erhöll 1836 titel af direktör. Verkstaden sysselsätter omkring 60 maschin-arbetare, utom gjuteriet.

Munktorp, ett kontrakt af Westerås stift, inom Westmanlands län, innefattar 8 pastorat, nemligen: Munktorp; Svedvi; Ramnäs med Sura; Kolbäck; Rytterne; Säby; Berg samt Lillhärad. Af dessa pastorat äro 2 regala, 5 konsist. och 1 skiftesvis

konsist. och patronelt. Kontraktets folkmängd utgör 11,050 personer.

Munktorp, en socken i Munktorps kontrakt af Westerås stift, Snäfringe härad af Westmanlands län, utgör ett regalt pastorat af 1 kl. och är beläget 2 ½ mil S.V. från Westerås, 1 mil från Köping, vid Mälaren. Socknens längd från norr till söder är 3 mil, dess största bredd 1 3/16 mil, och den minsta knappt ⅛ mil. Marken är i socknens norra del ojemn, bergaktig och skogbeväxt; men icke så bördig, som södra delen, hvilken deremot för det mesta lider brist på skog. Socknens namn, som betyder munkars hemvist, har uppkommit deraf, att S:t David (se detta ord) anlade ett kloster invid kyrkan. Denna är nu den största i Westmanlands län, näst Westerås domkyrka. I kyrkan förvaras en antikt arbetad kalk, kallad S:t Davids, emedan han skänkt första ämnet till densamma. I socknen märkes: *Ståholm,* förut kalladt *Säby,* väl bebygdt och med vacker belägenhet vid Mälareviken Galten, har ymnigt gifvande ängar och god trädgård. Egendomen består af 2 mtl. säteri, 1 rå och rör, och har 11 ½ underlydande mtl. Den har i fordna tider tillhört Stureslägten, en Reuter, Steuch, brukspatron Ramsell, kapiten Bagge, och tillföll år 1807, såsom fideikommiss, ryttmästaren J. P. E. Bagge, samt tillhör nu löjtnanten H. Tham. *Dåvön* eller *Davidsö,* 2 mtl. säteri och *Hofgården,* 1 ¼ mtl. säteri, hafva 2 underlydande mtl. och hörde fordom tillsamman. Det förra är väl bebygdt, och har en god trädgård. Begge egendomarne, hvilka äga god skog, åkerjord och ängsmark, tillhöra enkefru L. Aspelin, född Dybeck, i Stockholm (se vidare under artikeln *Dåvön*). *Gränby,* 1 mtl., blef 1672 anslaget till majorsboställe vid Westmanlands regemente, är nu kapitensboställe vid samma regemente. *Lisjö* säteri och *Larsansjö* jernbruk (se *Larsansjö*). *Öster-Lundby,* 2 mtl., äges af kapiten Jakob Beskow. *Sandsta,* är ett sammandraget namn af S:t Davids stad och skall af honom vara uppbygdt; här döpte han i källan i Trefaldighetsvreten mellan kyrkan och Sandsta många hedningar. Den kallades efter honom *S:t Davids källa. Åsby,* 1 mtl., äges af inspektor N. Palmær. *Eneby,* 1 mtl., tillhör enkefru Renander. *Alfhulta,* kallades förut *Stafstorp,* och blef i drottning Christinas tid försåldt ifrån krono till skatte, utgöres af 1 mtl., har vacker belägenhet invid Galten; har tillhört fru Hirschman, direktör Björk och biskop Wijkman och äges nu af brukspatron G. Fr. Iverus. Inom socknen finnas tre ringmurar eller borgar. År 1825 funnos vid Stafsby 5 menniskobenrangel tätt och rakt liggande bredvid hvarandra. Riksdagsmannen Erik Jonsson från Munktorp var år 1756 invecklad i anläggningen till konungamagtens utvidgande och blef derföre dömd till 4 års fästningsarbete. Socknen innefattar 161 ⅝ mtl. och 3,210 invånare. Dess areal utgör 29,901 tunnl., af hvilka 1,280 äro sjöar och kärr. Adr. Köping.

Munsterhjelm, Anders, hette förut **Munster,** född i Åbo 1667, blef, vid endast 17 års ålder, auskultant i dess hofrätt, der han befordrades till vice president 1723, adlades 1726, då han lade *hjelm* till sitt namn, tog afsked 1747 och dog i Åbo d. 21 April 1748. — En annan, **Munster, Johan B.,** kanhända hans slägting, har i Åbo år 1703 utgifvit några disputationer: *Studiosus Miles; Concordia inter fratres,* m. m.

Munsö, en ö i Mälaren, 4 mil från Stockholm, i Färentuna härad af Stockholms län, utgör en socken och ett konsist. pastorat af 3 kl. i Svartsjö kontrakt af Upsala stift. Munsö kyrka är känd såsom en af de äldsta i hela riket, hvarom äfven hennes byggnadssätt intygar, i det midten, eller förnämsta delen deraf utgöres af en rotunda med ovanligt tjocka gråstensmurar, som troligen leda sin upprinnelse från den hedniska tiden, hvaremot de sedermera gjorda tillbyggnaderna åt öster och vester synbarligen äro af långt yngre ålder. Det torn, hvarmed densamma midt öfver var försedd, blef för svagt för att emottaga kyrkans trenne ringklockor, hvarföre desamma äro uppsatte i serskild klockstapel. I socknen märkes: *Bona,* sätesgård, belägen straxt vid Munsö kyrka, 6 mtl. Här skall fordom varit boning eller säte för presten, som förestått afgudatemplet i Björkö stad. Sedan hafva erkebiskoparne fått det under sig. Der synes också tecken, öster om ladugården, till stenhusmurar, hvilka gå under ladugårdshusen. Fordom kallades sjelfva gården Munsö, men sedan Bona, af biskopens boning derstädes. Bona är fideikommiss och äges af frih. Adam Johan Gjerta. *Husby,* vid sjön Långtarmen, har fordom varit biskopsgård, gifven från kronan af konung Sverker d. y. år 1200, men indrogs åter 1527, efter Westerås recess. Vid godset finnes flere grafhögar, bland hvilka märkes Björnhögen, uti hvilken Björn III skall vara begrafven. Husby tillhör C. J. Vallöf. *Norrby,* 1 ½ mtl., med 4 rå och rörs torp, äges af C. Bretzner och dess svägerska. Runstenar finnas vid Bona och Munkudden. Munsön innefattar 26 ¼ mtl. och har 688 invånare. Dess areal utgör 5,878 tunnl., af hvilka 40 äro sjöar och kärr. Adr. Stockholm.

Munthe, Sven Johan, född d. 3 Nov. 1714 i Slägerup af Lunds stift, der fadern var kyrkoherde, blef magister 1738, professor i Österländska och Grekiska språken 1745, sedan theol. professor samt kyrkoherde i Wallåkra och Stångby, dog d. 29 Aug. 1774. En from och stilla man, icke utmärkt af något annat än sin flit och sin lärdom. Har utgifvit 57 disputationer. Hans kusin,

Munthe, Sven Hansson, född d. 13 Juni 1718 i Cimbritshamn, der fadern var tullförvaltare, magister 1745, prost och kyrkoherde i Malmö 1763, theol. doktor. Död d. 2 Mars 1790. En på sin tid mycket omtyckt andlig talare, som efterlemnat åtskilliga likpredikningar. Hans son,

Munthe, Lars Peter, född d. 29 Juli 1752, död d. 27 Maj 1807, såsom filos. professor i Lund, en älskvärd och ren karakter, betraktad "som ett slags helgon inom de lärdas ecclesia", har efter döden fått en utmärkelse genom Tegnérs sköna grafrunor öfver honom.

Munthe, Sven Abraham, född d. 11 April 1787, son till borgmästaren i Carlshamn Carl Magnus M., var expeditions-sekreterare och expeditionschef i finans-departementet samt R. af N. O., då han år 1842 såsom statsråd sattes i spetsen för detta departement, hvarifrån han afgick d. 10 April 1848, och emottog, såsom tillförordnad, presidentsplatsen i kammar-kollegium.

Münter, J. M., auditör, började år 1822 utgifva *Conversationsbladet*, en tidning af litterär och politisk syftning, hvilken genom den senare ofta ådrog sig indragningsmagtens hemsökelse, och i följd deraf flera gånger måste ombyta namn, samt kallades än *Nya Conversationsbladet*, än *Nyare Conversationsbladet*, *Skandinaviskt Conversationsblad*, *Skandinaviens Conversationsblad*. Det upphörde slutligen helt och hållet år 1832, och utgifvaren sjelf dog icke långt derefter.

Muonio elf, har sin början invid Norska Finmarken och utgör gränsen mot Ryssland ända till sammanflödet med Torneå elf. Sina öfversta källor har den inom Ryska andelen af Torneå Lappmark.

Mur är i åtskilliga norra orter benämningen på vissa slags ängar, som derföre äfven kallas *murängar*.

Muræus, Steffan Larsson, född i Mariestad, blef hofpredikant hos Gyllenhjelm och genom hans förord kyrkoherde i Christinehamn, hvarmed förenades kyrkotionden i Warnum, emedan staden var så nyligen anlagd, att den ej ensam kunde löna sin pastor. Muræus var en lärd och arbetsam man, hvilken utgifvit den första öfversättningen af Arndts *Sanna Christendom*, och en annan af S:t Hieronymi *Profetia om verldens sista ända*, samt författat åtskilliga andliga tal och skrifter, jemte en *Klagosång öfver Gustaf Adolfs hädanfärd;* men var af en besynnerlig sinnesart, måhända en följd af hans sjuklighet, hvarigenom han blef urståndsatt att behörigen sköta sitt embete. Birger Carlberg (se detta ord) förordnades år 1670 till hans biträde. Detta lärer ännu mera hafva ökat den gamle, 80-årige mannens elaka lynne, så att han förmodligen på något sätt förgått sig, hvarföre han fyra år derefter afsattes från embetet. Uppgiften att han sedan lefde i Stockholm, underhållen af en fru Sigrid Ekehjelm är ogrundad; han dog fem år derefter eller 1675. I Biogr. Lex. uppgifves, att han skulle blifvit student i Upsala år 1630, hvilket någorlunda öfverensstämmer med tiden för hans litterära verksamhet, som inföll på 1630- och 1640-talen. Men om han vid sin afsättning var öfver 80 år gammal, skulle han då icke blifvit student förr än vid 35 års ålder.

Murberg, Johan, född i Gestrikland, d. 4 Dec. 1734. I ungdomen kämpande mot behofvet, kunde han blott genom en slägtings understöd få studera, men gjorde detta med sådant allvar och grundlighet, att då han 1761 erhöll den akademiska lagern, blef han ultimus vid promotionen, ehuru han hade 104 medtäflare. Befordrades 1773 till hist. lektor i Gefle. Han hade 10 år förut utgifvit en dissertation om Jobs bok, hvilken väckte den namnkunnige Michaelis uppmärksamhet, och följande året förskaffade honom en mera fruktbärande, då han var utsedd till orator, när kronprinsen emottog kancelliratet. Då denne kronprins sedan blef konung, visade han, att han ej förlorat den förtjente mannen ur sigte och uppdrog åt honom att öfversätta Racines *Athalie*. Detta gjorde han också, och har derigenom egentligen gjort sitt namn kändt inom Svenska litteraturen. För sin tid var detta arbete onekligen af värde. M. har dessutom skrifvit några skaldestycken, men hvilka blifvit mindre bekanta. Efter den eldsvåda, som ödelade Gefle, blef han rektor vid Stockholms storskola, ledamot af vitterhets och äfven af Svenska akademien, fullmägtig i banken och riksgäldskontoret, samt ådagalade på alla ställen denna redbarhet, allvar och drift, som karakteriserade honom. Dog d. 27 Mars 1805. Han hade åtagit sig att till Svenska akademiens ordbok utarbeta fyra bokstäfver. I en af akademiens sammankomster hade han, bland andra förbättringar i Svenska språket, föreslagit att öfversätta Franska ordet *incorrigible* med *oafbaselig*. Detta stötte Gustaf III, som ej ville rätt finna sig i det nyskapade ordet, hvarföre Rosenstein, såsom sekreterare, föreslog det förmedlande tillägget: "brukas sällan." Dervid inföll Kellgren häftigt: "Nej, skrif: brukas aldrig."

Murberget, $\frac{1}{4}$ mil från Wetterns östra strand, åt Östgötha-sidan, å Dohnafors bruks ägor i Nerike. Ett mycket högt berg, dock ej det högsta i denna trakt, omgifvet på tre sidor af ännu högre klintar och skogbeväxta åsar; det omslutes i synnerhet på östra och vestra sidorna af djupa dalar, till hvilka det gränsar med lodräta kala klippor, på vissa ställen till flera 100 fots höjd. Berget är plant ofvantill, omkring 100 famnar i öster och vester, samt något mer i norr och söder, och planen höjer sig mot söder; men den är icke jemn, utan fördelad i smärre kala klintar och ryggar, mellan hvilka nu växer skog, samt mossbelupna. Att den sägen, som omtalat lemningar här efter dörrar och hvalf, skulle vara grundad, dertill är ingen anledning. Norra sidan gränsar till den mera långsluttande däld, hvilken uppkommer från Harjeviken af Wettern. Å Murberget finnes äfven åt denna sidan kala klippor uti mindre fördelningar, med större stenblock liggande här och der, mellan hvilka man tycker sig tydligen märka uppgången. Stigen leder till en ringmur eller förskansning af stor kullersten ofvantill, som ännu bibehållit sig, här och der till flera alnars och äfven famnars höjd, ehuru den under tidens längd på åtskilliga ställen spridt sig till stor bredd. Utmed östra ändan af denna mur, hvarest sjelfva branten af bergväggen gränsar till ett ofvanpå berget liggande större stenblock, synes porten eller ingången hafva varit på ett ställe, som måste varit lätt försvaradt. Derifrån sluttar nu planen upp emot bergets södra ända, hvarest finnes en ännu mycket tjock mur af stor kullersten, hvilken haft betydlig höjd, och äger ännu den längd, som de här sammanträngande bergsväggarne med sina lodräta klippor erfordrat. Ej långt från vestra ändan af muren finnes en källa; men uppå berget

synes nu ej något vatten. Murberget är troligen ett gammalt röfvarnäste, sedan den tiden, då Tiveden, såsom i allmänhet alla gamla gränseskogar, voro tillhåll för en mängd ur bygden flyktige, fridlösa menniskor, hvilka närde sig med röfveri. Man vet ännu, att skogen åt denna sida var så illa beryktad, att ingen från Östergöthland gick öfver till Nerike, utan att först hafva befallt sin själ i Guds hand, i det fordna kapellet vid Husbyfjöl (se detta ord).

Murbräcka kallades i äldre tider det grofva artilleriet. Murbräckorna hade olika namn efter sin olika storlek. De största bette *Scherfmesser*, eller äfven *Malzicana*, och förde en centners kula, derefter kom *Basilisk* eller *Rana*, om 75 pund, så kom *Nechtergal*, om 50 pund, och minst var *Qvartanen* eller *Munken*, om 25 pund. Till Murbräckorna räknades äfven *Kartogerne*, hvilka voro *dubbla, hela, tre qvarters* och *halfva* kartoger, samt *Notslangan*, som var af lika pundigtal med half kartog. Alla dessa artilleripjeser kallades murbräckor; emedan de begagnades till beskjutning af murar. Det mindre artilleriet åter benämdes fältskyttet. De halfva kartogerne voro af ungefärligen samma styrka, som den s. k. Munken.

Murgröna, trävefla, gundelref, vinträd, olivelöf, heder (Hedera helix), en liten klängande buskväxt, som förekommer uti bergiga lunder, isynnerhet de tempererade kusttrakterna, likväl icke allmänt eller ymnigt, och planteras såsom en prydnadsväxt i trädgårdar och lustparker, äfvensom i krukor uti rum. Bladen användas på sina ställen såsom boskapsmedicin och jemte qvistarne till färgning.

Murkla, morkle (Morchella esculenta), en trissvamp, som växer i gamla bergiga skogar, isynnerhet af löfträd, här och der ymnigt, uti de tempererade landskaperna ända till Upsala och framkommer om våren. Deras kött är hvitt och angenämt till smaken, hvarföre de ganska allmänt användas till matanrättningar, för hvilket ändamål de samlas och torkas samt förvaras på tort ställe, emedan de lätt fukta och mögla.

Murray, Anders, härstammade från den ryktbara Skottska slägten, hvaraf en medlem under det inbördes kriget flyttat ut till Tyskland och Memel. Här föddes d. 9 Aug. 1695 Andreas, hvilken år 1736 kallades till Stockholm, såsom andra pastor vid Tyska församlingen derstädes, blef sedan första pastor, theol. doktor och dog 1771. En lärd man och utmärkt predikant; har utgifvit en mängd andeliga tal. Han efterlemnade fyra söner, af hvilka den äldste, **Johan Filip**, flyttade ut till Tyskland, blef professor i Göttingen och dog der 1776 vid 50 års ålder. Likaså den andra i ordningen; men de två yngste stannade qvar i Sverige. Två af sönerne blefvo läkare; den yngste ensam omfattade sin faders stånd. Den andra i ordningen var

Murray, Johan Andreas, född i Stockholm d. 27 Jan. 1740, reste ut till sin halfbroder i Göttingen, blef der doktor 1768 och hade redan då ett sådant anseende, att vetenskaps-akademien kallade honom till sin ledamot, och han följande året blef professor i medicin och naturalhistorie vid det ofvannämnda Tyska universitetet, der han likväl dog alltför tidigt d. 22 Maj 1791. Var ansedd som ett ljus i sin vetenskap, kallades till ledamot af en mängd lärda sällskap och pryddes af Gustaf III med Wasa-orden; men var i sitt enskildta umgänge tillbakastötande, stolt, något mer än sparsam och icke älskad, hvarken af medbröder eller studenter. På sin dödssäng — på hvilken han kunnat undvika att så snart nedläggas, om han icke sjelf misstagit sig om sjukdomens orsaker, och envist förkastat vännernas motsatta tanke — beklagade han, att han icke fick sluta sitt stora verk *Apparatus Medicaminum.* Har för öfrigt utgifvit en mängd skrifter, såsom: *Medicinisch-Practische Bibliothek; De materia arthritica ad verenda abberante*, m. fl. och öfversatt åtskilliga Svenska vetenskapsmäns och läkares serskildta arbeten, såsom Linnés, Acrells, Rosensteins, Bjerkéns, m. fl.

Murray, Adolf, född d. 15 Febr. 1751, var en af dessa tidigt mognade naturer, som tyckas snart sagdt med stormsteg ila upp till ärans och lyckans höjd, men hvilkas stadgade ålder likväl icke rättfärdigar alla de förhoppningar verlden, stundom äfven de sjelfva, byggt på ungdomens löften. Murray var nemligen, redan som yngling, hunnen till ett anseende och utmärkelser, hvilka i lyckligaste fallet endast den äldre mannen kan förvärfva, och var professor och ledamot af flera lärda sällskap vid en ålder, då hans jemnåriga vanligen befinna sig ungefär på hälften af sina studiers bana. Vid 17 år förordnades han af kollegium medikum att förestå anatomie prosektorssysslan i Stockholm och att der hålla föreläsningar. Vid 21 år promoverades han till medicine doktor, företog en utländsk resa, bland annat för att begagna den store Hallers undervisning, fick derunder tillbud på mer än ett embete och blef ledamot af flera fremmande lärda samfund, samt tillträdde kirurgie professors-embetet i Upsala, hvartill han tvenne år förut blifvit utnämnd, och hvilket han sedermera förvaltade i 27 år eller till sin död d. 4 Maj 1803. Han var en utmärkt lärare, begåfvad med djupa insigter i sin vetenskap, hvari han författat flera afhandlingar, men hvilka likväl icke utgöra något af de stora och öfverlägsna ljusen på vetandets horizont. Var, i sitt enskildta lif, motsatsen till sin äldre broder, emedan han var smidig och umgängssam, särdeles mot förnäma, i hvilkas krets han gerna vistades. De studerande voro mindre nöjda med honom, till följd af hans stränga fordringar vid examina. Äfvenså hans patienter, emedan han ej var någon lycklig praktikus. På anatomisalen var han ganska flitig, och ansåg ett besök derstädes som en förströelse. Har författat en mängd uppsatser i vetenskapsakademiens handlingar, i Gjörwells nya lärda tidningar och i allmänna bibliotheket. Anmärkningsvärdt är, att de tre här omtalade bröderne allesammans dogo vid föga mer än 50 års ålder. Till en högre hann endast den yngste af dem,

Murray, Gustaf. Var född i Stockholm d. 28 Mars 1747, studerade vid universiteterna i Upsala och Göttingen, vid hvilket senare han blef magister år 1768. Sedan han någon tid förestått sin faders församling, utnämndes han år 1780 till kyrkoherde i Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm, hvilken syssla han bestridde i 21 år, eller till år 1801, då han blef pastor primarius efter den till biskopsstolen i Westerås flyttade Flodin. Han var likväl bestämd att ännu en gång efterträda denne, både som ordensbiskop och på Westerås biskopstol, hvarföre han hade att tacka sin ställning som öfver-hofpredikant och bigtfader åt Carl XIII och dess gemål, hvilka icke glömde sina tjenare och vänner, sedan de sjelfva blifvit upphöjda på thronen. Detta skedde år 1809, hvilket år äfven såg Murrays bröst prydas med Nordstjerne kommendörs-tecknet, hvarpå kort derefter följde Carl XIII:s orden, som förläntes honom vid ordens stiftelse. Under det lyckan således tycktes på honom slösa sin ynnest, var han likväl icke lycklig, men skälet dertill fick sökas — hos honom som hos de flesta menniskor — i hans eget förvållande. Ehuru han som pastor primarius såg detta embetes redan förut betydliga inkomster ökas med Sånga och Skå församlingar till prebenden, och ehuru han såsom biskop i Westerås åtnjöt förmodligen de största löneförmåner någon Svensk embetsman äger, voro de likväl icke tillräckliga för hans utgifter, eller rättare för hans familjs, hvars slöseri han ej förmådde tygla. Detta slöseri tvang honom slutligen att gifva det stötande skådespelet af en biskop i cessionstillstånd, en dittills i Svenska kyrkans historia oerhörd händelse, men hvilken skulle, några år senare, på ett ännu mera skandalöst sätt förnyas. För sin egen person lefde Murray sparsamt, och hans enda utgifter voro till understöd för den fattiga skolungdomen, hvilken han bevisade många välgerningar. Han var för öfrigt icke utmärkt, hvarken genom lärdom eller talanger, endast genom sin vackra figur, och på ålderdomen genom sin urmodiga hårklädsel, den han bibehöll sedan alla andra aflagt en sådan och hvarom en och annan anekdot berättas. Dog d. 4 Maj 1825.

Murum, annex till Hellstad, beläget i Ås härad af Elfsborgs län, $1\frac{1}{3}$ mil N.N.V. från Ulricehamn. Kyrkan är byggd af sten; dess ålder okänd. Här är ett grafchor tillhörigt slägterna Hård och Uggla. Socknen innefattar 16 mtl. och har 579 invånare. Dess areal utgör 6,573 tunnl., af hvilka 335 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås, Gammalstorp.

Museum. Den konstsamling, som man vanligen förstår med detta namn, är anbragt i Stockholms slotts nordöstra flygel. Gustaf III hade ernat för att förvara denna konstsamling bygga ett eget hus, men hvilket hindrades af konungens död. Under förmyndare-regeringen anlades, på nyssnämnde ställe i jordvåningen, som förut varit kök och boningsrum för en hofmästare, det egentliga *Sten-museum* år 1794. Det riktades förnämligast med de konstskatter Gustaf III förvärfvat under sin resa till Italien, der han för 3,000 dukater inköpte den Piranesiska samlingen, och dessutom, genom en sällsynt händelse, tilläts, för ett pris af 2,000 dukater, köpa den just då funna Endymions bildstod, förutan andra konstskatter, som han förvärfvade åt sitt land. Den ofvannämnde Endymion är musei förnämsta prydnad och förmodligen det yppersta verk af antikens bildande konst, som finnes på denna sidan Alperna. Dessutom böra här anmärkas en Apollo Citharœdus, en Minerva Pacifera, Sånggudinnorna, hvaribland Polymnia och Terpsichore isynnerhet äro förträffliga, en Romersk Cella Curulis, en utmärkt skön kandelaber, m. m. Bland den moderna konstens alster må nämnas i främsta rummet Sergels Amor och Psyche, hvaraf få konstsamlingar torde äga någonting öfverträffande. Flera bildstoder af Byström, Fogelberg, hvars Oden är den största bland alla här förvarade, en af Lundberg, m. m. Dessutom äger Museum en mängd bröstbilder af Romerske kejsare, ett skönt gipsaftryck af Niobe, en Egyptisk sarkofag af granit, jemte en mumie, modellerna till alla Sergels större statyer, en samling porsliner, hvilka Rafael målat, då han som gosse var satt i krukmakarlära, en ganska vacker bronzvas i antik stil, en gåfva från Ryssland, o. s. v. — *Målnings-Museum* är sammanträngdt i tvenne rum i samma våning som kongl. bibliotheket, och der blott en obetydlig del af taflorna kunna uppsättas, emedan de bästa fått sin plats i de kongl. rummen, och de öfrige ännu förvaras i lårar. Der finnas emellertid taflor af värde, af stora fremmande konstnärer, af Correggio, Salvator Rosa, Annibale Carracci, m. fl. För att anskaffa ett värdigare förvaringsrum åt Sveriges konstalster, har regeringen begärt och 1845 års ständer beviljat en half miljon R:dr B:ko, till uppbyggande af ett national-museum. På senare tider har man äfven börjat gifva namnet *Museum* åt vetenskaps- och vitterhets-akademiernas samlingar, hvilka kallas *Historiska Riks-museum* och *Zoologiska Riks-museum*. (Se: *Riks-museum*).

Musik. Denna konst började sannolikt tidigt öfvas i Sverige, likasom i andra länder, och det är troligt, att de gamla skalderna ackompanjerade sig på något slags stränginstrument, förmodligen en ofullkomlig harpa. I de gamla lagarne omtalas åtskilliga instrumenter, och deras benämningar äro lånade från Tyskland. De egentlige spelmännen eller lekarena, sådane som ej tillika voro skalder, stodo dock i så ringa anseende, att ett dråp på dem nästan icke ansågs för ett brott, hvilket kan synas af den gyckelfulla föreskriften i lagen, att om någon dödat en lekare, skulle han utgifva i skadestånd en qviga, på hvars svans håret afrakades, huden besmordes med fett, och den fallnes närmaste anförvandt borde omfatta densamma med händerna, då qvigan fördes upp på en höjd och fick ett piskslag. Kunde han nu fasthålla henne, blef djuret hans ersättning; men i annat fall ägde han intet anspråk derpå. Småningom kommo likväl musikens utöfvare i mera anseende, emedan de befunnos nödvändiga vid högtidliga tillfällen, så

att det berättas, att musikanter införskrefves från Tyskland vid konung Birgers kröning år 1302, och begåfvades med dyrbara skänker, såsom hästar, kläde och silfver. Både Gustaf I och Erik XIV hade sinne för musik; den förre spelade inta och den senare ackompanjerade sjelf sina andeliga sångstycken samt höll ett hofkapell. Johan III hade till och med ett sådant, bestående af Italienare. Redan 1584 trycktes koralböcker till begagnande i kyrkorna, men en fullständig utgafs i Upsala först 1620. Carl IX hade till kapellmästare en Småländning vid namn Torstenius. Både Johan och Olof Rudbeck gynnade spridandet af denna konst. På den förres föranstaltande hemtades både instrumenter och noter från Tyskland. Den senare, Olof, var en utmärkt kompositör och skref musiken vid Carl XI:s kröning. Dübenska ättens stamfader (se: **Düben, Anders**) var Svensk kapellmästare. Från och med 1700-talet började likväl först konsten med mera värma omfattas och allmännare öfvas, särdeles af Roman (se detta ord). Utländningar voro dock de som företrädesvis anlitades, och sålunda inkallades efter hvarandra Uttini, Naumann, Vogler, Kraus, Walther, Hæffner, m. fl. Åström var den förste Svenske tonsättare på den tiden af någon utmärktare rang. Närmare vår tid förtjena som kompositörer anmärkas: Crusell, Lambert, Nordblom, Lindblad, Otto och Adolf Fredrik, Berwald, Johan och Franz, Struve, Arrhén von Kapfelmann, Randel, Ahlström, Brendler, van Boom, Gille, Mankell, m. fl., och som exekutörer: Müller, Crusell, Norman, Bervald, Johan och August, Randel, van Boom, Adner, m. fl. De flesta exekutörer af någon betydligare rang hafva varit utländningar. På sångare och sångerskor har Sverige under de sista 70 åren varit jemförelsevis rikare, än de flesta andra Europeiska länder, hvilket förhållande visar, det folket, långt ifrån att sakna musikaliska anlag, tvertom äger dem i högre grad, än de flesta andra nationer. Bland dem må nämnas: fru Olin, Karsten, Stenborg, Lindström, Sawenius, Sofie Wesselius och hennes syster fru Casagli, Henriette Widerberg, fru Sewelin, fru Enbom, Günther, Strandberg, fru Fröslind, Jenny Lind, Henriette Nissen, fröken von Schultz, och bland dilletanter: Collin, fru Fredenheim, mamsell Ekman, fru Lidbeck, m. fl.

Musikaliska akademien. (Se: *Akademien, Musikaliska.*

Musikförbud. Att anställa musik så väl inom som utom hus, vid serskildta högtidliga tillfällen, har ännu för hundra år sedan varit helt och hållet förbudet. En kungörelse af kongl. slotts-kansliet d. 28 Febr. 1749 innehåller härom, att "alldenstund den oseden numera tagit öfverhanden, att trumslagare och pipare vid garnisonen i Stockholm, jemväl ock andra, som lärt sig att spela på instrumenter, vid nyårs- och andra högtider, samt namns-, födelse- och bröllops-dagar och flera tillfällen, under namn af hedersbevisning, anställa musik för portar och fönster, eller inom husen, både sent och bittida, och mången derigenom i sin ro förstöres, hvarförutan ett slikt förhållande i sig sjelf är oanständigt, och föga annorlunda än ett lastbart tiggeri kan anses, hvarmedelst vederbörande, i anseende till den deraf flytande fördel, ofelbart drages ifrån omtanken på annor nyttigare och mera anständig lefnadsart; fördenskull blef, uppå Kongl. Maj:ts befallning, kungjordt, att allt sådant trumslag och musicerande i Stockholm och på malmarne, skall alldeles vara förbudet och afskaffadt."

Musikprocessen i Upsala. Denna händelse, hvilken på sin tid väckte mycken uppmärksamhet, hade följande sammanhang: Då Gustaf IV Adolfs kröning skulle firas i Upsala, och musik dervid skulle uppföras, anlitade man, såsom vanligt, några enskildta personer om biträde dervid. Till dem hörde dessa dagars brushufvuden, magistrarne Gustaf Abraham Silfverstolpe och Marcus Wallenberg, m. fl. Desse hade förmått sin korttänkte kapellmästare, att dertill inöfva den bekanta kompositionen *Bataille de Fleury*, hvaruti Marseiller-marschen ingår, hvilken under denna tid betraktades såsom ytterst revolutionär. Rektor, härom underrättad kort före festens början, förbjöd kapellmästaren att uppföra denna musik, hvaremot deltagarne nekade att biträda vid någon annan än den de inöfvat. Silfverstolpe och Wallenberg aflägsnade sig från orkestern, samt åtföljdes af flere andra. Den uppförda musiken blef eländig; de som vägrat att spela förde dervid oljud och anställde oordningar. Då detta blef inberättadt hos regeringen, anbefaltes åtal emot de trätsjuke och bullrande. Ehuru docenter och graduerade blefvo Silfverstolpe och Wallenberg dömde efter de akademiska konstitutionerna. Hans Järta var deras juridiska ombud i den ryktbara processen. Slutligen dömdes Silfverstolpe till afbön, skrapa och relegation för alltid från lärosätet; Wallenberg relegerades på tre år; Hultbin sattes i carcer; o. s. v.

Musis Amici, ett vitterhets-sällskap som stiftades i Upsala 1807, hvilket bland sina ledamöter räknade Atterbom, Elgström, Hedborn, Palmblad, m. fl. Sällskapet antog sedermera namnet *Aurora-förbundet*, med bestämmelse att ombilda Svenska litteraturen, och för att befordra detta ändamål köpte tvenne af ledamöterne, numera professor Palmblad samt studeranden Axel Stenhammar, akademiska boktryckeriet i Upsala. Själen i detta förbund utgjordes af de fyra förstnämnde. Då det 1810 upphörde att såsom formligt samfund hålla sammankomster, trädde i stället, såsom en föreningspunkt för sällskapets verksamhet, tidskriften *Phosphoros*, i hvars häften upptogos, utom många nya, de flesta poetiska stycken, som förut varit införda i förbundets handskrifna handlingar.

Musikskolor. Egentligen finnes i Sverige blott en enda sådan offentlig, neml. musikaliska akademiens, hvarest, enligt kongl. resolutionen af d. 29 Mars 1773, examen borde anställas med dem, som ämna sig till orgelbyggare och orgelnister i församlingarna. År 1814 förändrades akademiska reglementet och undervisningen utvidgades något, så att deri lemnas sådan i musiktheori, violin- och

orgelspelning, äfvensom i sång. Vanligen begagnas dock denna lärokurs endast af dem, som erna söka orgelnist-tjenster, och är alltför inskränkt att kunna bilda egentliga musici. För tonkonstens lärande är i allmänhet mindre sörjt i Sverige, än för någon annan kunskapsgren. Vid universiteterna och gymnasierna finnas visserligen musiklärare, men deras lektioner måste betalas, och vid trivialskolorna och i de större städerna äro äfven sånglärare anställde, men hvilka gifva undervisning endast i kyrkosång. Det som egentligen i landet underhåller den musikaliska bildningen och skaffar någon tillgång till skickligare musici, är regementernas undervisnings-anstalter för sina musik-elever, hvaribland de båda lifgardernas i Stockholm och de begge lifgrenadier-regementernas i Linköping företrädesvis förtjena nämnas. I hufvudstaden hafva emellertid under senare tider enskildta musikanstalter börjat anläggas; den äldsta och förnämsta af Adolf Fredrik Lindblad, som år 1827 inrättade en sådan efter Logiers method.

Muskorn, villkorn (Hordeum murinum), en ettårig gräsväxt, hvilken förekommer på stadsåkrar och ängar, isynnerhet på de södra kusterna af Skåne, vid Landskrona, Malmö och Helsingborg, samt sparsamt i Halland vid Laholm; och äger intet värde såsom foderväxt.

Mus-kyla, en trädklubba, med kort skaft, hvilken begagnas vid hvarjehanda sjömansarbete.

Muskö, en ö, belägen vid segelleden emellan Dalarö och Landsort, i Sotholms härad af Stockholms län, 5 mil S. från Stockholm, omgifven på södra och östra sidan af fjärden Mysingen, på norra och vestra af Horsfjärden, som åtskiljer ön på ett afstånd af 7,000 alnar från fasta landet. Muskö församling är kapell till Wester-Hanninge, och består af följande bebodda öar och holmar: Muskön, Björnholmen, Wittesgarn, Långgarn, Frensholmen, Elfsnabben och Bjurskogen, tillsammans utgörande 14 $\frac{7}{8}$ mtl. med 459 invånare, hvaraf omkring 400 ensamt på Muskön. Denna ö har i Sturarnes tid hört under det i Wester-Hanninge belägna godset Häringe (se detta ord), som då var kungsgård. Den förste enskildte person som man med säkerhet vet hafva ägt Muskön, var friherrinnan Anna Christina Båth, omkring 1720. Sedan har denna ö, tid efter annan, tillhört en Törnflycht, en frih. Hammarbjelm, en fabrikör Wetterberg. År 1796 köptes Muskön af framl. brukspatron A. L. Levin, och har alltsedan varit inom Levinska slägten. Med undantag af Elfsnabben, som hör till Arbottna gård på Muskön, och Frensholmen, under Häringe, äro ofvannämde till Muskö församling hörande, bebodda öar i enskildta personers ägo. Grufvor finnas ej på Muskön; men väl malmstreck, så väl silfver- som jernmalm. Ett tegelbruk är här för några år sedan anlagdt vid Löfhagen. De största gårdar äro: *Ludvigsberg* 2 $\frac{2}{7}$ mtl. och *Arbottna* 2 mtl., båda fideikommisser. Det förra innehafves af landtbrukaren P. L. Levin; det senare af ryttmästaren A. W. Levin. Dessa gårdar äro uppbyggde af ofvannämnde brukspatron Levin, och 1781 af honom gjorde till fideikommiss åt dess tvenne yngsta söner. Kyrkan belägen ungefär midt på ön, är byggd af träd, samt gammal och förfallen. Den uppfördes omkring år 1630, och påstås det Gustaf II Adolf, liggande för motvind i den nära belägna Elfsnabbs-hamnen, varit närvarande vid dess invigning. Choret tillbyggdes 1724. Långs utåt ön, hvars längd är 28,600 alnar och bredd omkring 4,000 alnar, gå tvenne bergssträckningar, fordom skogbevaxta, men nu temligen kala. På ön finnes åtta smärre insjöar, någorlunda fiskrika; men föga anlitade. Jättegrytor anträffas några och trettio, af hvilka må anföras trenne vid byn Walinge, invid saltsjön, de största af ännu i Sverige beskrifna. Dessa tre jättegrytor, liggande bredvid hvarandra, på 1 till 2 alnars afstånd, hafva ett djup af 5 till 6 alnar och 3 till 4 alnars diameter. Vid Ingvaldsnäs står en om 3 kannors rymd, af högst besynnerlig form. På Elfsnabben finnas ensamt 15 större och mindre jättegrytor. Rösen, ättekullar och stensättningar, äfvensom grottor och synnerliga bergsremner märkas på flera ställen. På en nu obebodd holme, Ekesgarn, synas källar-ruiner, som icke äro obetydliga. Der säges i forntiden varit kloster. På Elfsnabben och Bjurskogen finnas lemningar efter s. k. Ryssugnar, af Ryssarne begagnade under deras härjning 1719 och följande år. Om denna härjning finnes i en gammal kyrkobok antecknadt följande: "1719 — Denna sommar Nb d. 17 Julii, som var d. III st. Bönedag, inföll Ryssen på denna Öö och uppbrände alla både hus och gårdar, så att ifrån denna Bönd. till d. 6 Sept. kunde ingen Gudstjenst hållas här ute, emedan fienden låg med sin flåtta uti Elfsnabbs hamnen, hvarigenom församlingen kom uti Confussion och i lägervall att till Capellet intet blef något stort samblat, dock de förr samblade medel voro i godt behåll hos mig P. L. så ehuru väll fienden sökte efter sådant i Capellet fant han dock intet. Ericus Froman. P. L." — Elfsnabbens hamn, som fordom begagnades för rikets örlogsfartyg, är innesluten af fyra stora holmar eller mindre öar; har betydligt djup, på många ställen ända till 40 famnar. Dit leda trenne inlopp; tvenne för de största fartyg, det tredje för mindre skutor. Här låg Gustaf II Adolf med sin här för motvind i tre veckor, vid hvilket tillfälle krigs-artiklarne underskrefvos d. 13 Juli 1621. Då konungen 1630 för sista gången lemnade riket, hölls här gudstjenst på en hamnen omgifvande holme, kallad Kapellholmen, hvilken således är den sista Svenska jord, som denne Sveriges store konung beträdt. Allmogens drägt liknade ännu för 40 år sedan den som brukas i Sorunda.

Muspelhem (mythol.). En verld af idel eld och lågor, belägen söder om Walhall. Den säges hafva varit till från verldens begynnelse, eller från evighet, likasom en kall och mörk verld, kallad Niflhem, hvilken bildade en motsats till Muspelhem. I Asalärans skapelsehistoria berättas, huru gnistor framkommo från det lågande och flammande Muspelhem, då deremot istappar framsköto från det kalla Niflhem, och möttes uti Ginungap, ett stort

svalg eller tomt rum, beläget midt emellan de tvenne olika verldarne. Af den fukt, som alstrades af dessa hvarannan motstridande ämnen, eld och is, bildades då en ofantlig jätte, kallad Ymer, hvilken gudarne, eller Börs söner, Oden, Vile och Ve, dödade, och skapade af hans kött jorden, af hans ben bergen, o. s. v. Då jorden eller Midgård var skapad, befästad af en skans, gjord af Ymers ögonbryn och omringad af Midgårdsormen Jormungand, som låg i hafvet rundt omkring jorden, förblefvo Muspelhem och Niflhem tvenne skiljda riken. Men vid verldens undergång, kallad Ragnarök, hvilken en gång måste inträffa, ehuru ingen visste tid eller stund, skulle Muspels invånare, eller de s. k. Muspels söner, komma ridande från deras eldrike, för att bekriga och förstöra Asgård och dess gudar. Lågor skulle då förtära jorden, tillika med den lägre himmelen; men Gimle och Andlång eller Alfhem, de tvenne högre himlarne, skulle icke nås af förstörelsens härjande flammor. Muspelhem var således en af gudar och menniskor fruktad, fiendtlig verld; den som regerade der hette Surtur.

Musrumpa (Myosurus minimus), en liten ettårig växt, som förekommer på öppna backar och jordvallar i slättbygderna, från Skåne till Wermland, utan känd husbållsnytta.

Mussla penning, en lösen i pantlekar, som förekommer i Upland och Småland, benämnes äfven *mata spink*. Den pantskyldige står på golfvet, med en penning i munnen och ropar upp en bland sällskapet, af motsatt kön; denna efter samma regel, en tredje, o. s. v. Alla ställa sig i ring. Sedan sällskapet blifvit så talrikt man önskar, lemnas penningen ifrån munn till munn, tills den återkommer till pantägaren.

Musting, en Skotte, som stod i Gustaf Adolfs tjenst, och särdeles utmärkte sig i träffningen vid Mewe (se detta ord), der han anförde venstra flygeln och stormade den af Polackarne besatta höjden, hvarigenom han icke litet bidrog till segern.

Musöron (Hieracium pilosella), en mångårig växt, hvilken är allmän på torra fält och backar, från Skåne till Westerbotten och Jemtland; utan känd hushållsnytta, men vid dess rötter plägar Polsk konsionell finnas.

Musört (Filago), ett slägte af ett- och två-åriga växter, hvaraf trenne arter, neml. F. montana, arvensis och germanica, förekomma på åtskilliga ställen i riket, men äro af intet värde såsom foderväxter.

Mutor medföra embetets förlust för den domare, som kan öfverbevisas derom. Till embetets förlust fogas då äfven skyldigheten att ersätta skadan, som blifvit vållad af den orätta domen, i fall saken är af den beskaffenhet, att någon ersättning kan beräknas. Sjelfva mutorna, hvilka skola återbäras, tillfalla de fattiga. Men vid lifssaker är embetets förlust ej tillräckligt; det kostar nemligen domarens eget lif eller ära, om han för slem vinnings skull fällt sådan dom, att en oskyldig lidit dödsstraff eller blifvit ärelös. En rättegång emot domaren, för att bevisa honom vara bestucken, kan icke börjas af enskildt man, utan endast af hofrätten eller justitie-kanslern, eller äfven justitie-ombudsmannen. Den enskildte målsäganden kan blott fästa någon af dessa myndigheters uppmärksamhet på ett misstänkt förhållande, och meddela dem sina skäl. Hofrätten, genom sin advokatfiskal, eller justitie-kansleren eller justitie-ombudsmannen, genom sina tillförordnade aktorer, utföra sedan saken, om den synes dem vara så väl styrkt, att den kan upptagas. I annat fall äger den klagande, att öfver deras uraktlåtenhet besvära sig hos Kongl. Maj:t; dock ej om han från början vändt sig till justitie-ombudsmannen.

Mutsedel är en inom bergshandteringen antagen teknisk term. Mutsedeln innehåller tillåtelse att upptaga och bearbeta en ny grufva eller malmgång, hvilken upptäckaren eller bearbetaren då säges *inmuta*.

Mutzeharnesk börde på konung Erik XIV:s tid till fotfolkets rustning. Det räknades bland den sämre rustningen, eller utgjorde, kanske rättast, ett eget slag af knektetyg. Det är svårt att säga, hvaruti mutzeharnesket skiljde sig ifrån andra knektetyg. Troligen var det kortare, om man får fästa sig vid namnets härledning af Tyska ordet *mutzen* = stympa.

Mycket af munnen, litet af ullen, sade han som klippte son; ett gammalt talesätt, som begagnas om storskrytare eller storlåtigt tal, utan innehåll.

Mycklagård (den stora gården, staden), var den fordna Svenska benämningen på Konstantinopel.

Myckleby, en socken på ön Oroust i Bohuslän, utgör med annexerne Långelanda och Torp ett regalt pastorat af andra klassen, i Oroust och Tjörns kontrakt af Götheborgs stift, $2\frac{1}{4}$ mil S.S.V. från Uddevalla. Myckleby socken, fordom kallad Miklabyr, intager midten af pastoratet, med en jordvidd af 14,279 tunnl. I allmänhet består denna socken af en flack bergstrakt, här och der lifvad af några skogsdungar. En högre bergås, som till en del genomskär socknen på längden, afskiljer mot saltsjön en bördig kuperad dalsträckning, den s. k. *Halén* eller *Halfleden*, hvilken hyser ett stort antal gårdar. Denna vackra dal är den bästa delen af pastoratet, och dess bebyggare anse sig ock något förmer än de öfriga. Jordmånen derstädes är god lermylla och svartmylla; samma arter, ehuru mindre bördiga, råda ock i den öppna trakten omkring Myckleby kyrka; men i det öfriga af socknen träffas mest sand och femjord. Ganska få gårdar äga tillräcklig skog. En högt uppdrifven näringsgren i Myckleby pastorat är inrikes seglation. Här finnes 23 fraktfartyg af tillsammans 681 lästers drägtighet; af dessa fartyg tillhöra 13 Myckleby socken, hvars lastningsplats är vid den lilla viken *Almakskile*. Inom socknen märkes säteriet *Kåröd*, 1 mtl., fordom tillhörigt Bildtska slägten, men sedermera inköpt af bönder. Gården har ett vackert läge vid fjorden, vidsträckta ägor, samt god barr- och ekskog, och hålles för att vara det bästa hemman på Oroust. Här utsås årligen omkring 50 tunner i ypperlig jordmån, och

höstas omkring 400 lass hö. På ägorna ligga 18 torp. En viss Simon Eriksson erhöll denna gård af konung Christian II år 1532, fri från all ränta och tunga, sannolikt såsom belöning för någon denne konung bevisad tjenst under hans infall i Bohuslän nämnde år. År 1633 inköptes Kåröd af en Daniel Knutsson Bildt, som derå fick säterifrihet. Men då hans arfvingar bortpantat det till bönder, förlorade det vid reduktionen sin säterifrihet och upphöjdes till 2 hemman. År 1720, sedan det återkommit i Bildtska slägtens händer, blef det åter säteri och förmedladt till 1 mtl. På *Önnes* ägor, öster om Grindsbysjön, synes en befästning af sten och jord på berget Önnefjäll. Stället och gården skall hafva fått sitt namn, enligt allmogens berättelse, deraf, att borgen en gång blifvit intagen och "laggd öne", d. v. s. ödelagd. Några obetydliga, med randstenar omsatta, grafkallar ifrån hednatiden finnas vid Hellene gård, på hvars ägor också ligga trenne större hällkisterör. Spår efter högar träffas ock vid Myckleby kyrka, i Kyrklyckan, tillika med en kullfallen sten, äfvensom uti Furuhagen, på ofvannämnde Önne, samt på Narfveröd, der en enstaka bautasten är upprest, och på Brunnefjäll. Kalseröds hed har ock att framvisa några mindre stenar, som äro uppsatta af menniskohand. Socknen består af 41⅛ mtl. och har 2,069 invånare. Adr. Kongelf.

Mycklingborg, ett gammalt slott eller fästning, hvarefter några vallar eller qvarlefvor ännu finnas, förmenas fordom hafva varit beläget vid byn Myckeltorp, ½ mil sydost från Bellefors sockenkyrka i Westergöthland. Byn skall hafva fått sitt namn efter slottet.

Mygg eller **Stickmygg** (Culex), ett insektslägte af tvåvingarnes ordning, med smal långsträckt kropp; litet hufvud; framstående trådlika 14-ledade antenner; 5-ledade framsträckta palpler, hos hannen längre än sugröret, hos honan många gånger kortare; sugröret lika långt som thorax; inga punktögon, utan halfmånlika, till färgen gröna; vingarne fjällbelagda och i kanten fransade; fötterne långa och smala. De lefva allmännast på fuktiga ställen vid vatten och lägga sina ägg i klumpar på vattenytan, flere gånger om året, larven är lång och trådsmal, samt undergår förvandlingen till puppa och fullt utbildad insekt på ungefär 3 till 4 veckor. Hos oss finnas vid pass åtta arter af detta slägte, af hvilka *Piparemyggen* eller *Kusinen* (C. pipiens) är den allmännaste; den är 2—3 linjer lång; har bröststycket röd- eller gråbrunt, med 2 mörka linjer; antenner och palpler gulbruna; underlifvet lergrått med mörkare ringar; fötterna gråbleka med mörkare knän; vågstängerne hvitaktiga; vingarne oklara. Förekommer öfver allt i riket, men isynnerhet i Lappmarken, stundom till sådan mängd att den bildar små moln, från hvilka ett starkt ljud höres, i följd af den pipande sång som de frambringa genom vingarnes svängning. Ehuru det endast är honan som sticks och suger blod, så utgöra de här under den heta årstiden ett verkligt plågoris för både djur och menniskor, från hvars angrepp man måste skydda sig genom flerehanda medel, hvaribland isynnerhet användes insmörjning med fett och tjära, eller begagnandet af en utvändigt tjärad mössa på hufvudet för att skydda ansigtet. Utom stickmyggeslägtet finnes hos oss ännu tvenne snarlika myggslägten, neml.: *Krälmyggeslägtet* (Simulia), hvaraf en art kallad *Knott* eller *Manschettmygga* (S. reptans) förekommer allmänt på sumpiga ställen, af knappt 1 linjes längd; blågrå med hvitt ansigte; sammetssvart eller mörkbrunt underlif; hvita bak- och mellanben samt klara färgskiftande vingar. Dess bett äro mycket smärtsamma, emedan sugröret är kort och tjockt, så att det vanligen blir ett hål i huden, hvarigenom en liten bloddroppa uttränger. *Skäggmyggeslägtet* (se detta ord).

Myhr, Thorsten. Ätten inkom till Sverige i konung Johans tid, med stamfadern **Jakob Myhr.** En af hans efterkommande, öfverste-löjtnanten **Johan Myhr**, stupade, 38 år gammal, under 30-åriga kriget vid Greiffenstein, d. 18 Sept. 1640. Hans son var den ofvannämnde **Thorsten**, hvilken adlades 1680, både för "des bevista trogne tienster", och för det han var af en gammal Skottsk adlig ätt. Han blef sedan öfverste-löjtnant och stadfästad i förläningen af Wännäs i Pargas socken, som farfadern, general-qvartermästaren Myhr, hvilken stupat i skansen vid Pleskow 1615, fått i förläning af Carl IX. Den yngre Thorsten dog 1686, man vet icke med säkerhet i hvad ålder.

Myhrmansfors, jernbruk i Wermland. Se: *Liljendals* bruk.

Myle, De la, har i Åbo år 1767 utgifvit: *Om räfvars och vargars fångst med räfsaxar*, samt år 1789: *En Svensk officers dagbok öfver en resa genom Sverige, Ryssland, Polen och Preussen.*

Mylonius, Nikolaus, inkallades 1572 eller 1574 af Johan III till Sigismunds informator. Ständerna misstänkte honom likväl för att vara Jesuit, och konungen nödgades, till följd af deras föreställningar, aflägsna honom, hvarefter han begaf sig först till Danzig och sedan till Ingolstadt, der han 1582 på Latin utgifvit: "Svaromål på en nordisk mans frågor, hvilken önskade blifva undervisad om salighetens ordning och den sannskyldiga församlingen."

Mynd, i gamla Svenskan detsamma som *skapnad*, *utseende* och **Mynda** detsamma som *bilda*, intrycka skapnaden på något. Det heter således i Olof Trygvassons saga: *Mind krossins*, i skapnad af ett kors. Liljegren, i sin Runlära, använder detta ord, hvilket han anser passande för runornas figurer och talar på flera ställen om *Runmynder*.

Myndig är den man som fyllt tjugoett år, och hvarje qvinna som blifvit enka. Den gifta qvinnan står under sin mans förmynderskap, och den ogifta samt ynglingen före 21 år under sin fars, eller en lagligen förordnad förmyndares. Efter 21 års ålder upphör myndigheten blott genom serskildt utslag af laga domstol. Den som saknar sitt förstånds bruk, den som förslösar sin egendom, eller af andra skäl förhindras att vårda densamma, kan förklaras omyndig, på närmaste anförvandters begäran. Domstolen pröfvar skälen för

en sådan begäran, och kan endast uppå mycket vigtiga grunder afslå densamma. Ett undantag från den allmänna myndighetsåldern är regeringsformens föreskrift, att Sveriges konung varder myndig vid 18 års ålder; detta undantag grundar sig på farorna af en lång förmyndar-regering. Det gäller endast konungen, således ej de öfrige prinsarne. (Se för öfrigt: *Mö.*)

Mynt har icke blifvit slaget i Sverige så länge som en del fornforskare velat yrka. Man har sagt, att Svenskt mynt funnits på Olof Skötkonungs tid; men detta är dock icke fullkomligt säkert. Den äldsta tidens handel skedde genom varubyten, eller genom betalning af oarbetade eller åtminstone opreglade metallstycken. Utländskt mynt blef tidigt kändt genom vikingafärderne, och hemfördes dels på dessa tåg, dels i handel, hvarföre äfven ganska mycket utländskt mynt från medeltiden blifvit uppgräfvit i Sverige. Särdeles har man funnit mycket Orientaliska mynt, hvilket man ansett såsom ett ibland bevisen, att nordens handel under medeltiden icke varit inskränkt till Östersjöländerna, utan sträckt sig, genom Ryssland, till Svarta hafvets kuster. Om äfven Olof Skötkonung och Anund Jakob låtit slå mynt, så synes det icke hafva skett under de följande tiderna intill Folkunga-perioden. Från denna tid kan man bestämdt räkna, att Svenskt mynt blifvit pregladt. Under Magnus Ladulås funnos mynthus i Stockholm samt flere andra städer, och äfven enskildte män, såsom Matts Kettilmundson, slogo eget mynt. De gamla Svenska mynten voro små silfvermynt, med pregel föreställande tre kronor, på den ena och ett lejon öfver tre strömmar på den andra sidan. Mynt-enheten kallades *penning;* större sorter voro *örtug*, hvilken innefattade i Svealand åtta och i Götha rike sexton penningar, *öre*, af tre örtugar samt *mark*, som höll åtta ören. Utom penningar preglades blott örtugar, hvilka först började slås under konung Albrekts tid, dels hela, dels halfva. De öfriga myntsorterna voro blott ett sätt att räkna penningar. Meningen var, att en mark silfver skulle svara emot en mark i penningeräkningen; men detta förblef icke så. I 16:de århundradet var en mark silfver lika med åtta och en half mark i penningar. Särdeles mycket Svenskt mynt torde ej hafva funnits; åtminstone brukades mycket utländskt i rörelsen, och mest Hansestädernas. Myntet var icke alltid godt. Hela statsekonomien var under medeltiden föga utbildad och myntförfalskningar vanliga; svagt mynt inkom äfven utrikes ifrån. De Svenska penningarne brukade föra den stadens vapen, der de blifvit slagna, eller första bokstafven af stadens namn, t. ex. *A* när de blifvit myntade i Westerås (Arosia), *S* om de voro Stockholmsmynt, o. s. v. Ännu på Gustaf I:s tid slog man s. k. penningar. — Sedermera uppkom namnet *daler* och *plåt*. Gustaf II Adolf började kopparmyntningen, och man fick då två sorter mynt, daler silfvermynt och daler kopparmynt, samt likaså öre i både silfver och koppar. Myntordningen af år 1664 omtalar *dukater, rijksdaler, dubbla Caroliner* eller *Svenska daler,* hela, halfva och fjerdedels *Svenska daler, två-öresstycken* och *runstycken.* Dessa och inga andra myntsorter finge preglas. Dessa mynt utbyttes under Gustaf III, år 1776, emot den nu brukliga räkningen i riksdaler, skillingar och runstycken. Daler-räkningen förekommer ännu, ehuru mera sällan, man och man emellan. Svenska myntets värde har vexlat efter kurs och handelsförhållanden; det har stundom varit ganska ringa, då Svenska banken varit insolvent. Den nu gällande myntbestämningslagen är stiftad år 1830, och har stadgat riksdalerns värde till 128 sk. b:ko, således en riksdaler specie eller silfver lika med 4 riksdaler riksgäldsmynt. Benämningen riksgäldsmynt har uppkommit deraf, att icke blott banken utan äfven riksgäldskontoret fått utgifva sedlar. Nu mera sker detta icke och namnet *riksgälds* brukas blott i dagligt tal, såsom ett eget räkningssätt. Bankens sedlar inlösas efter 1830 års myntbestämningsgrund med silfver, och deras silfvervärde bestämmer myntets verkliga värde. Utom sedlar äro silfver- och kopparmynt gängse. Det förra brukas ej mycket i allmänna lifvet, emedan sedlarne äro beqvämare och af samma värde, då man vet att de inlösas till visst pris. Rättigheten att slå mynt tillhör konungen, och pregeln utgöres af hans bröstbild och valspråk. Myntets halt får likväl icke ändras utan ständernes beslut. Myntverket är beläget i Stockholm, och står under statskontorets öfverinseende.

Mynta (Mentha), ett mångårigt växtslägte, utmärkt genom sin starka aromatiska lukt, hvaraf 7 serskildta arter förekomma hos oss vilda, nemligen: *Hästmynta*, *Rödmynta*, *Spirmynta* och *Vattenmynta* (se dessa ord), samt dessutom tre arter utan Svenska namn, neml.: *M. citrata, rubra* och *lapponica.* Dessutom odlas tvenne arter af samma slägte, neml.: *Krusmynta* (M. crispa), som växer vild i södra Europa, samt *Pepparmynta* (M. piperita), hvilken växer vild i England; båda begagnas i medicinen.

Myntfot. Enligt kongl. förordningarne d. 25 Juni 1830 och 9 Maj 1835, skall Svenska silfvermyntet innehålla tre delar fint silfver emot en del koppar, och således vara 12-lödigt, hvilken blandning kallas *myntsilfver.* Remedium i finhet får utgöra, på hvarje skålp:d viktualievigt myntsilfver, $\frac{3}{1000}$ skålp:d viktualievigt fint silfver öfver, och lika mycket under den förutnämnda halten. Remedium i vigt får utgöra: på hela specie-riksdalern, deraf 25 lika med 2 skålp:d, $\frac{3}{1000}$, öfver eller under, per skålp:d; på halfva specie-riksdalern, deraf 50 lika med 2 skålp:d, $\frac{4}{1000}$, öfver eller under, per skålp:d; på fjerdedels specie-riksdalern, deraf 100 lika med 2 skålp:d, $\frac{7}{1000}$, öfver eller under, per skålp:d; på åttondedels specie-riksdalern, deraf 200 lika med 2 skålp:d, $\frac{7}{1000}$, öfver eller under, per skålp:d; och på sextondels specie-riksdalern, deraf 400 lika med 2 skålp:d, $\frac{10}{1000}$, öfver eller under, per skålp:d; allt viktualievigt. Af ett skålp:d viktualievigt fint guld utmyntas 125 enkla dukater, samt dubbla och fyrdubbla i förhållande dertill. I anseende till dukatens halt, lojeras 80 delar fint guld med 2 delar koppar, och väger således en enkel dukat $\frac{82}{10000}$ skålp:d viktualievigt. Reme-

dium i halten på dukaterne är $\frac{2}{1000}$ skålp:d viktualievigt fint guld, öfver eller under, på hvarje skålp:d. Remedium i vigten är $\frac{3}{1000}$, öfver eller under, på hvarje skålp:d viktualievigt dukater.

Myntholmen. Ett gammalt namn på Kyrkholmen i Stockholm, nära Blasiiholmen.

Myntkabinett. Flera sådana finnas i Sverige, hvaraf det ojemförligt största och förnämsta är det kungliga. Dess samlande började under 17:de århundradets senare hälft af Bromell, fader och son (se detta ord), hvilkas kollektioner inköptes af Carl XI och skänktes åt drottning Ulrika Eleonora. Efter hennes död lemnades det i antiqvitets-arkivets vård och sammanslogs med dess äldre samling. År 1731 inköptes grefve Cronstedts samling af Romerska mynt för 48,000 d:lr k:mt och 1762 förenades dermed drottning Lovisa Ulrikas myntkabinett på Drottningholm. Detta sistnämnde hade ensamt ett metallvärde af 17,000 R:dr, och betaltes af staten med 21,150. Sedermera hafva tillkommit de Strömska arfvingarnes och kommerse-rådet Sköldebrands, utom flere andra samlingar, hvarförutan alla i jorden funna mynt, liksom andra antiqviteter, böra af upptäckaren hembjudas kronan, att inlösas för myntkabinettets och antiqvitets-musei räkning. På sådant sätt har detta kabinett växt till ett bland de största och ansenligaste i Europa. Redan 1828 inneböll det 50,000 serskildta pjeser dels i guld och silfver, dels i koppar, tenn och bly, hvaribland icke blott samlingen af Svenska mynt och medaljer, — kabinettet erhåller ett exemplar af hvarje sådan i riket preglad — är nästan fullständig, utan der finnas äfven en mängd antika, Ostindiska och Kufiska. Af de sistnämnde finnes ett silfvermynt, som skall vara det äldsta i verlden kända i sitt slag, emedan det är pregladt 79 år efter Hegiran. Då Hallenberg år 1803 utnämndes till riksantiqvarie och garde des medailles, befanns kabinettet i den största oordning, uppkommen dels af dess flyttning undan branden i det s. k. gamla kungshuset år 1802, då det provisoriskt insattes i ett fuktigt rum i vetenskaps-akademiens hus, dels deraf, att den aflidne riksantiqvarien Tibleman icke behörigen vårdat det, utan bemtagit en mängd mynt, utlånat sådana åt andra, och att den vid samma tid aflidne hof-intendenten Fredenheim likaledes hemtagit en mängd dylika och ernat utbyta mynt och skådepenningar af guld mot sådana i silfver samt använda guldet till andra behof. Man fann icke mindre än 131 lådor framdragna ur sina skåp och kringspridda i rummet. Någon inventering kunde ej ske förr än myntkabinettet blifvit flyttadt, hvilket skedde i Augusti månad, då det fick sin plats i ett rum i slottet, anvist åt antiqvitets-museum. Hallenberg har öfver den sedan hållna inventeringen utgifvit en vidlyftig beskrifning, men hvarvid han erkänner, att det ej är möjligt veta huru mycket af kabinettets innehåll blifvit förskingradt. Kabinettet är ställdt under vitterhets-akademiens tillsyn och dess sekreterare är tillika riksantiqvarie och garde des medailles. — Banken har äfven ett myntkabinett, som började samlas år 1756, då den Rålambska samlingen inköptes för 120,000 d:lr k:mt och sedermera förökats, så att den år 1805 bestod af 3,824 pjeser, hvaraf 331 utländska. Guldmynten voro 228 och de af silfver 2,950. Sedan denna tid lärer samlingen dock icke erhållit någon särdeles tillväxt, emedan inga medel dertill varit anslagna. — I Engeströmska bibliotheket i Stockholm fanns en betydlig myntsamling, som för närvarande utgör omkring 6,000 pjeser, men hvarifrån alla de af guld och silfver bortstulos af en vaktmästare under grefve Engeströms vistande utrikes mellan åren 1799 och 1805. — Vid universiteten och flera af gymnasierna finnas äfven myntkabinetter. Det betydligaste af dessa är det vid Upsala akademi, som grundlades genom en gåfva, isynnerhet Romerska mynt, af drottning Ulrika Eleonora år 1692. Sin betydligaste tillväxt erhöll det genom en gåfva af den Ehrenpreussiska samlingen.

Myntmästare. Se: *Myntverket.*

Myntproberare. Se: *Myntverket.*

Myntskatt. Kronan afstod fordom all myntarlön och slagskatt af de ädlare metaller, som inlemnades till myntet, i följd hvaraf en hvar som använde sitt silfver till myntning borde återfå lika mycket i fint som han inlemnat, med undantag, enligt slutet kontrakt, af det silfver, som af Sala grufve-intressenter borde till myntet inlemnas, samt af koppar inlemnad till myntning vid Avesta. Nu mera skall å allt silfver, som för enskildt räkning lemnas till myntning, $\frac{3}{4}$ procent afdragas under namn af myntskatt, för att till en del ersätta myntningskostnaden; men för utmyntning af guld skall myntskatt afräknas med $\frac{3}{10}$ procent, hvarjemte skedarelön bör, enligt gällande föreskrift, erläggas för guld af lägre halt, än den för dukaterna bestämda.

Myntstäder. Under medeltiden fingo flera af de större städerna rättighet att slå mynt. Sådana voro: Stockholm, Lödöse, Söderköping, Skara, Skenninge, Jönköping, Nyköping, Örebro, Westerås, Upsala, Kalmar och kanske ännu flera. Dessa brukade då sätta på myntet initial-bokstafven af sitt namn, med tre kronor eller ett lejon, och häraf har, för antiqvarierne, mycken svårighet och förvillelse uppkommit, emedan de mynt, som de tagit för någon konungs, hvars namn börjas med en sådan bokstaf, icke varit det, enär bokstafven endast antydt staden der de blifvit preglade.

Mynt-tecken, kallades ett slags nödmynt, som preglades under konung Carl XII:s tid, och till hvilka, ifrån åren 1715 till d. 30 Aug. 1718, hade åtgått 1,261 skepp:d koppar; de sist utgifna skrotades i Avestad, men preglades i Stockholm, uti det så kallade lilla myntbuset. Georg Henrik Görtz (se detta ord) anses såsom dess uppfinnare; dock torde han icke haft del i eller ens kunskap om utgifvandet af en del af dessa mynt. Så är förhållandet med mynt-tecknen *Kronan* och *Publica Fide* (det senare på spe kalladt *Görtzens kokerska*); ty han hade denna tid ingen del uti rikets hushållning; men allt skylldes sedan på honom. Fi-

gurteckningen och öfverskriften är författad af dåvarande presidenten i kommerse-kollegium Daniel Niklas v. Höpken Kongl. förordningen härom utkom d. 23 Mars 1712. Af dessa mynt-tecken slogos i början 1 miljon daler silfvermynt; och angående Kronan, utkom förut kongl. förordningen derom d. 14 Mars s. å., då det äfven utgafs och antogs i handel och vandel; *Publica Fide* år 1716, *Vett och Vapen* 1717, *Phœbus, Mars, Saturnus, Jupiter, Merkurius* samt *Flink och Färdig* 1718, *Hoppet* 1719, således efter Carl XII:s död. Äfven ett annat, under namn af *Nu och Aldrig mer* lärer varit i fråga att utgifvas; men veterligt finnes ej något sådant slaget, eller underrättelse, huru dess utseende och pregel varit. Ofvannämnde mynttecken hafva fordom blifvit uppräknade på följande sätt:

Mars och *Merkurius*
och du *Saturnus*
som inbillar dig vara
lika god med *Jupiter;*
gör dig *Flink och Färdig*,
med *Vett och Vapen*,
att strida mot *Phœbus*,
som illa handlat emot
Publica Fide,
Och låtit sälja *Kronan*
för 1 daler silfvermynt;
derför slutar *Hoppet*
med *Nu och Aldrig mer*.

År 1719, kort efter baron Görtz afrättande, utkom en förordning om dessa mynt-teckens nedsättande från 1 daler silfvermynt till 1 öre kopparmynt. Härigenom blef en oräknelig mängd menniskor lidande.

Myntverket. Rättigheten att slå mynt har i äldsta tider af Sveriges konungar blifvit förlänt åt furstarne, rådet och biskoparne, äfven åt flera städer, till förmån och inkomst. Således hade Upsala domkyrka, biskopen och domkapitlen i Westerås och Åbo, sina egna mynthus. Konung Magnus Ladulås lät inrätta nio myntpressar, uti nio serskildta rikets städer, utom Stockholm. Under konungens myntmästare slogos i orterne, både för konungens, rådets och städernes räkning, flere slags penningar, så att nu mera svårligen kan urskiljas Stockholms stads och andra orters olika örtugar, hvilka voro gängse i Sturarnes tid, då myntmästareteeknen icke äro kände. Att Stockholms stad haft sin egen myntmästare finnes af det tillstånd staden, d. 15 Mars 1570, erhöll, att slå allehanda Svenskt mynt, och hvaruti dess myntmästare strängt förbjöds, att af fremmande köpmän emottaga något silfver till förmyntning. En lika frihet fick staden 1635, att få mynta Svenska marker och 1-öresstycken, efter samma skrot och korn, som kronan lät mynta. Slutligen blef myntningen, på 1600-talet, inskränkt endast inom hufvudstaden. Mynthuset i Westerås ansågs redan 1570 såsom onödigt, och anslogs derföre af Johan III till domprostegård. Från äldre tider stod myntverket under räknekammarens öfverinseende, och i Kongl. Maj:ts försäkran gifven rikets ständer, på några vilkor och fördelar, till bankens bästa, af d. 17 Sept. 1668, heter det: "Efter myntväsendet hafver en synnerlig gemenskap med Banko-verket; så ändock vi, sjelfve myntet, oss och Kronan, som ett regale förbehålle, och det, med myntmästarens tillsättande och hela förvaltningen, så härefter som härtill, under vårt Kammar-Collegii disposition och förordningar lämne; så förunne vi likväl Banken, att efter den nuvarande mynt-ordningen samt flere omständigheter, njuta deraf, alla de fördelar, villkor och förmåner, som det verket kan kasta af sig, och vår myntmästare härtill hafver åtnjutit; dock att de honom först, för sina använda omkostnader förnöja, samt att följande omkostnad, med myntmästarens och flere betjentes lön och underhåll och hvarjehanda annat, till det verket erfordras kan, sjelf stå och draga. Och skall Banken hafva magt och tillstånd, icke allenast vårt Berg-Silfver, för vår räkning att uppmynta och sjelf förlag till myntet göra; utan ock allena och utan någons intrång och hinder, inväxla allt guld, silfver och ogångbart mynt, som här i landet inväxlas kan." Härvid förblef det ock uti Carl XI:s tid, enligt stadfästelsen på vexel- och lånebanken, af d. 3 Okt. 1675, samt äfven under Carl XII:s regering intill slutet af 1717. Men under sina resor gjorde baron Görtz kontrakt med ett Holländskt handelshus, Peterman & Komp., om guld och silfvers myntande i Sverige, hvilket Carl XII bekräftade 1717. Denne Peterman, som ingen sett här, utan troddes vara Görtz sjelf, lät 1718, genom sin fullmägtig, en Fransman vid namn Rouyer, mynta de nya Caroliner, en myntsort, som fick namn af "Görtzens Caroliner", och hvilka skäligen icke kunde klandras. Men banken stannade emellertid i overksamhet, hvad myntningen angick. Med Görtzens fall efter konungens död, afstannade hans finansförslag, och gamla författningar blefvo ånyo upplifvade. Myntet uppdrogs åter rikets ständers bank, i stadfästelsen för detta verk, af d. 21 Maj 1719, likmätigt så väl 1675 års förenämnde försäkran, som hvad kammar-kollegium, genom nytt kontrakt, på 12 år, med banken ingått, d. 12 Maj 1719, hvilket stadfästades af Fredrik I år 1720. Då dessa 12 år voro förflutne, kom myntet åter till kronan, under kongl. kammar-kollegii öfverinseende. Det ställdes sedermera under bergs-kollegium, hvarvid det förblef till 1838, då mynt- och kontrollverket lemnades under statskontorets öfverinseende. Närmaste inseendet öfver myntverket har öfverdirektören för detta verk, som tillika är chef för kontrollverket. Dessutom finnes en myntmästare, hvilken besörjer all pregling af guld, silfver och koppar, äfvensom skedning, samt testning af de ädla metallerna, då sådant erfordras; en kamererare, hvilken, så väl vid mynt- som kontrollverket, bestrider kassörsbefattningen, och redogör för begge verkens uppbörd; samt myntproberaren, hvilken undersöker halten af allt till myntet inkommande guld och silfver, äfvensom till myntnings-smältningarne, innan de utgjutas, samt de färdiga penningarne, innan de få aflemnas från myntet. Hvarje af dessa

trenne tjenstemän skola ställa borgen, den första för 4,000, den andra för 2,000 och den tredje för 1,000 R:dr B:ko. Hvar och en har rättighet att till myntverket inlemna guld och silfver att förmyntas; men en guldpost, hvars värde icke utgör ungefärligen $\frac{1}{10}$ skålp:d vikt.-vigt fint eller rent guld, samt silfverpost, som ej i värde uppgår till 1 skålp:d vikt.-vigt fint silfver, får icke till förmyntning emottagas. För det inlemnaren tillkommande belopp erhåller han assignation på vexelbanken. Af hvarje ny jetton eller medalj, som preglas å kongl. myntet, aftages, innan något exemplar deraf utgifves, ett i silfver för kongl. myntkabinettet och bekostas af ägaren till stämplarne. Från myntet kan äfven kopparskiljemynt utvexlas, dock ej i mindre summa än 50 R:dr B:ko. Att Stockholm, såsom rikets hufvudstad, ständigt haft sitt mynthus, tyckes kunna bevisas af de derstädes slagne penningar, såsom konung Waldemars, med Stockholms portar eller torn och ett *S*, hvilket, enligt Brenner, betecknar Stockholm. Ifrån Erik XIV:s till Johan III:s tider finnas flere mynt, utmärkte med *moneta Stockholmensis*, hvilket sedan blef förändradt till *moneta R. Sveciæ*. Ifrån sin första inrättning lärer mynthuset varit beläget på Helgeandsholmen, till dess det på Carl XI:s befallning blef nedrifvet för byggnaden af kongl. slottet, hvarefter det inrättades i det s. k. lilla myntet, innan det nuvarande stora huset hunnit byggas. De 4 kolossala pelarne uppsattes 1790, då mynthuset undergick en betydlig reparation. Uti ett gammalt stenhus vid Danviken skall, under Johan III:s tid, äfven varit ett mynthus; men någon tillförlitlig underrättelse härom saknas dock.

Myresjö, en socken med Lannaskede, belägen i Östra härad af Jönköpings län, Östra härads kontrakt af Wexjö stift, 4 mil S.S.V. från Ekesjö, och utgör ett konsist. pastorat af 3 kl. Socknen uppgifves hafva fått sitt namn af dess belägenhet vid en stor myr och en sjö. Kyrkan, af sten, är mycket gammal och säges vara byggd "i hedna tiden." I socknen märkes: *Bjädesjö* säteri, 3 hela hemman med underliggande *Bjädesjö Carlsgård*, 1 hemman rusthåll, är väl bebygdt och har tillhört slägten Linnerhjelm, A. Lundström, frih. A. Rappe, brukspatron J. F. Cederholm, E. Lundroth, ryttmästaren C. R. Hammarsköld och ägdes 1844 af kapiten A. M. Nordenskjöld och Theophila Hammarsköld. Vid *Bjädesjöholm*, 2 mtl., inrättades 1842 ett landtbruks-institut, som är mycket besökt af elever, så väl af ståndspersoners som allmogens söner. *Drakulla*, $1\frac{3}{4}$ mtl., är anlagdt af fältkamereraren G. M. v. Porat, och äges af kammarrätts-rådet O. M. v. Porat. Uti en kulle härstädes säges en drake hafva bott. Man ville röfva hans skatt, men fann blott en jernsporre, med tumslånga taggar. Sjöar i socknen äro: *Bjädesjö*, *Furu* och *Drakulla*, med malmtägt och kräftfiske. Socknen innefattar $31\frac{1}{4}$ mtl. och har 990 invånare. Dess areal utgör 17,126 tunnl., af hvilka 1,380 äro sjöar och kärr. Adr. Hvetlanda.

Myrin, Clas Gustaf, en ung, förhoppningsfull, alltför tidigt bortgången, vetenskapsman, född d. 4 Nov. 1803 på Westgård i Sunne pastorat af Wermland, der fadern var landtbrukare, blef, 20 år gammal, student i Upsala och vid 30 års ålder magister samt docens i praktiska ekonomien. Hans håg förde honom till studium af botaniken och han företog 1829 i sådan afsigt, på egen bekostnad, en resa till Gottland. Härigenom ådrog han sig vetenskaps-akademiens uppmärksamhet, och med dess understöd gjorde han 1831 en annan resa till Wermland och Dalsland, hvarvid han besökte en del af Norrige och Westergöthland. Återkommen derifrån författade han en växt-geografisk afhandling, kallad: *Anmärkningar öfver Wermlands och Dalslands vegetation*, hvilken anses för ett mästerstycke i sitt slag. Vetenskaps-societeten i Upsala lät honom nu, 1834, företaga en resa till Norrige, der han gjorde betydliga samlingar, men hvilka förgingos utanför Carlskrona, på ett fartyg, som förde dem. Hans derunder hållna *Dagbok* utgafs af professor E. Fries efter hans död, som inträffade d. 22 Mars 1835. Örtslägtet *Parmelia Myrinii* förvarar hans namn bland växterna. Bland vetenskapens kännare och vänner skall det alltid lefva i en kär hågkomst.

Myrlejonsländа, myrlejon, sandpillare (Myrmeleon formicarum), en insekt af sländornes ordning, $1-1\frac{1}{2}$ tum lång; svart med bruna ögon; hvita fläckar på hufvudet, ryggskölden och fötterna; mörka ådror samt en aflång hvit fläck framför spetsen på vingarne. Förekommer hos oss sparsamt, i de sydligare landskaperna. Dess larv är fullväxt $\frac{1}{2}$ tum lång; grågul med bruna ögon och käftar; aflångt, horisontelt och nästan hjertformigt hufvud, beväpnadt med 2:ne likformiga mandibler som äro ihåliga och försedda med ett slags sug- eller pumpinrättning, bestående af ett spröt, hvilket efter djurets vilja kan föras fram och tillbaka deruti. Det är denna larv, som egentligen fått namnet af myrlejon eller sandpillare, emedan han i granskapet af myrvägar gräfver en grop i sanden, i hvars medelpunkt han håller sig dold så att endast hufvudet och mandiblarne stå ofvanom sanden, hvaruti myrorna då de komma för nära gropens brädd nedrasa, så att de nedfalla i hans uppspärrade gap. Med de pumplika mandiblarne utpumpar han då myrornas kroppssafter och kastar sedan skelettet, medelst en rörelse på hufvudet, ut öfver kanten på sin grop. Larven tillbringar trenne vintrar innan den förpuppas och bereder sig då ett hus af hopklibbade sandkorn, invändigt klädt med en fin silkeshinna, hvilken han afsöndrar ur ett i gumpen befintligt rör, liknande spindlarnes spinnvårta, och inom denna fristad utbildas han till puppa, som äger formen af den blifvande insekten, samt efter 3 veckors fasta och hvila utgår såsom sådan.

Myror (Formicæ), ett insektslägte af steklarnes ordning, med ovalt hufvud; hos hannar och honor litet, hos de könlöse arbetarne stort och bredare än thorax; mycket små ögon; trådformiga antenner; hannens och honans mandibler klena; arbetarnes tjocka, starka och tandade; thorax hos de förra något tjock; hos de senare, hvilka alltid äro

vinglösa, smalare än underlifvet, hvilket hos alla är äggformigt, fästadt vid bröstet med en liten stjelk, som ofvanpå är försedd med ett tjockt uppstående fjäll; fötterne medelmåttiga; vingarne stora och så löst fästade att de kunna afskubbas. Myrorna hafva i alla tider varit en sinnebild af arbetsamhet och omtanka, och förtjena det äfven genom den outtröttliga flit hvarmed de arbeta för sitt samhälles bibehållande och förkofring. De lefva som bekant är tillsammans i stort antal, antingen i tufvor, under stenar eller i s. k. stackar, hvilka senare de sammandraga af hvarjehanda torra växtdelar, uppstaplade i kegelformiga högar, ofta af flere fots höjd, och invändigt bildande en mängd sammanhängande gångar och rum, uti hvilka de lägga sina ägg, som af arbetarne på det sorgfälligaste vårdas. Äggen äro ytterst små och läggas om våren af honan som det föregående året blifvit befruktad, genom parning med hannen, hvilket sker i fria luften, der de då bilda ett slags rakt uppstigande kolonner, kallade myrtåg. Efter parningen omkomma hannarne på mångfaldigt sätt, men honorna afbita sina vingar och begifva sig till stacken för att öfvervintra och lägga ägg, hvarefter de försvinna, så att arbetsmyrorna ensamma hafva vård om äggen och pupporna, hvilka senare vanligen, ehuru orätt, kallas myrägg, äfvensom om de späda ungarne. För att befrämja puppornes slutliga förvandling flytta de dem efter omständigheterna än till stackens yta, än till dess inre delar, och om denna angripes söka de på allt sätt att värna och rädda affödan. Myrorna älska mycket söta saker och söka derföre på allt sätt att åtkomma sådana, i följd hvaraf de ej allenast förtära söta frukter och växtsafter, samt infinna sig bland bladlössen för att upphemta den af dem afsöndrade s. k. honungsdaggen, äfvensom i bikupor för att förtära honingen, utan de underhålla till och med åtskilliga insekter, som afsöndra sådana safter, uti stacken och vårda dem med sorgfällighet, ehuru de annars icke lida någon fremmande, icke ens af sin egen art, ibland sig och derföre ofta föra ordentliga krig med inbyggare i andra stackar eller af andra arter. Hos oss förekomma trenne arter af myrslägtet, nemligen: *Stackmyra* och *Svartmyra* (se dessa ord), samt *Ettermyra* (F. rubra), som är brunaktig, med rundad thorax; ockragula fötter och klara vingar; hannar och honor alldeles bruna, 2—2 ½ linje långa; men arbetarne ockragula och blott 1 ½ linje långa. De bo i grästufvor, jordvallar samt under stenar, och om de oroas stinga de med sin lilla gadd, hvilket förorsakar en sveda lik nässelbränning.

Myrtengren, Peter, var 1674 korporal vid lifregementet till häst, blef, för sitt välförhållande i slaget vid Lund, qvartermästare samt kornett för det vid Landskrona, skickades derefter upp i landet att iståndsätta sqvadronen, som var alldeles förstörd, adlades 1682, då han bibehöll sitt namn. Dog barnlös d. 11 Maj 1692, såsom regements-qvartermästare, endast 43 år gammal. Han lärer dock icke endast genom sin tapperhet förvärfvat sig vapenskölden, utan äfven genom sitt äktenskap med en friherrinna Fägerskiöld, hvilken han, såsom sjelf ofrälse, år 1680 fick kongl. tillåtelse att äkta.

Myrö, i Rinkarby socken af Nerike, ¾ mil från Örebro, 2 mtl. säteri, med underlydande 24⅝ mtl., såldes 1754 af grefvinnan Beata J. Ribbing till riksrådet grefve Pehr Kalling, som gjorde egendomen till fideikommiss, dock så att alltid enkan genom testamente derå äger besittningsrätt under sin lifstid.

Mysing. En sjökonung, hvilken gjorde ett plötsligt slut på Frodefriden i Danmark. Då konung Frode tvang sina trälinnor, Fenja och Menja, att ständigt mala på trollqvarnen Grote och gaf dem hvarken rast eller ro, blefvo de slutligen onda, så att de under malningen önskade konungen olycka, örlig och allt ondt. Då kom Mysing, en sjökonung, dit med en här, härjade i Danmark och dödade Frode. Bland de krigsbyten han tog var äfven qvarnen Grote, tillika med de tvenne starka trälinnorna, de enda som förmådde mala på den. Mysing befallde dem, att, under seglingen på hafvet, mala salt. Vid midnatten frågade de konungen om han ännu icke hade salt nog; men då han bad dem ännu fortfara, malde de så länge, tills alla skeppen sjönko af den oerhörda saltlasten. I hafvet blef för ögonblicket ett stort svalg och från den tiden har hafsvattnet varit salt.

Mysingehög, en grifthög i Rasmo socken på Öland.

Myskgräs, majgräs (Hierochloa borealis), en mångårig gräsväxt, hvilken förekommer på sumpiga ängar och i kärr uti de flesta af rikets landskaper, ända till Lappska fjällen; är utmärkt genom sin angenäma lukt och ätes begärligt af boskapen, samt är ej utan värde såsom betesväxt på fuktiga platser.

Myskmadra, myska (Asperula odorata), en mångårig gräsväxt, som förekommer uti skuggrika skogslundar, särdeles af bok, i de yttre södra landskaperna, samt i eklundar uti de östra kusttrakterna på öfvergångsformationer, och är utmärkt genom sin angenäma lukt samt användes något i boskapsmedicinen.

Mysjö, annex till Oviken, beläget i södra fögderiet af Jemtlands län, 4 mil S.S.V. från Östersund, och till en tredjedel på det näs, som ifrån Oviken skjuter ut emellan Sandsundet eller Storsjön, och Myreviken. Namnet tyckes således rättast vara Myrsjö, ehuru man i orten ömsom skrifver Myssiö och Myrsjö. — Efter gammalt bruk hafva allmogens pigor merendels sina nattherbergen uti uthusen. Om sommaren, då kreaturen äro i fäbodarne, ligga de för det mesta i lador; men om vintern i fähusen, på dertill gjorda lafvar, med en glugg eller fönster, högt upp öfver bjelkarne, hvilka kallas *fähus-hill*, emedan inga höskullar äro inrättade der, utan både kreatur och foder bergas under samma taklag; likväl finnas serskildta höbodar, der vinterfodret förvaras. Hönsen, jemte pigorna, vistas ock i fähusen på sin skulle, kallad *hönsgällen*, hvarifrån tuppen i ottan uppväcker dem till arbete. Pigorna hafva der sina sängar och rockar

och andra saker, samt förrätta sina sysslor morgnar och aftnar vid en på stenar med stickor uppgjord eld. — Af ockran i myrorne kan man sluta, att ingen brist på jernmalm finnes härstädes. Vid *Knutshögarne* har man upptäckt någon anledning till koppar. Socknen innefattar 23⅓ mtl. med 825 invånare. Dess areal upptages jemte modersocknens. Adr. Östersund.

Måbräkkånå (morbrors kona), Jemtlands-dialekt, betyder morbrors hustru; moster kallas *mosyst*.

Målad fred håller intet färgen, ett gammalt talesätt, som betecknar att skrymtad vänskap icke varar länge.

Målare-akademien. Se: *Akademien för de fria Konsterna.*

Målarekonsten. De äldsta minnen af målarekonstens alster, som förekomma i Sverige, voro hemtade utifrån. Sålunda fanns redan 1185 i taket och på väggarna i Rumkulla kyrka målningar, förmodligen förfärdigade af samme mästare, en Holländare, hvilken gjort altartaflan derstädes, som var försedd med flyglar och föreställde Olof den helige. Man hade äfven något senare, på Linköpings bibliothek och i Klara kyrkas sakristia, porträtter af Magnus Ladulås dotter Helena, på Gripsholm ett porträtt af Birger Jarl och på Sko, Sahlstad och flera andra ställen dylika af Engelbrekt, Carl VIII, Svante Sture, m. fl. År 1487 var en Tysk målare, vid namn Gerhard, i Wadstena, der han utförde åtskilliga arbeten. Med Gustaf I uppgick en bättre tid för denna konst, liksom för all annan bildning inom fäderneslandet. Han inkallade år 1541 från Holland Casper konstmålare, och underhöll tvenne Svenskar, Anders och Knut, som visade anlag för konsten. Hans son, Erik, hade sjelf sådana anlag, och målade sitt eget porträtt, äfvensom Catharina Månsdotters. Gustaf lät föreställa Christian Tyranns grymheter i taflor, målade i Antwerpen, och hvilka nu finnas i Upsala konsistorii förmak. Johan III, som hade mycken smak för konsterna, skänkte till Linköpings domkyrka den derstädes ännu förvarade stora altartaflan af Hemskerk, den han betalte med 1,200 tunnor hvete. Under Christina räknade måleriet en gyllene ålder, men, liksom lärdomen, till det mesta i de blommor deraf, hon hemtade från utlandet. Hon skall hafva inkallat 13 miniatyrmålare, men äfven konstnärer i större stil, såsom Münichhofen och David Beck, elev af van Dyk, en Fransman Bourdon och en djurmålare Damphuysen. Under Carl XI:s tid inkallades Ehrenstrahl, Lembke, Behn, Kraft, Meytens, Precht, och under Carl XII Stavert och Schröder. Sylvius var Svensk; äfvenså Elias Brenner, en god miniatyrmålare. Efter Carl XII:s död inkallades Dominique, Ferretti, Dalaviez och sedermera, för att pryda och fullända slottet, åtskilliga isynnerhet Franska artister. Äfven infödingar började nu öfva konsten, isynnerhet sedan målare-akademiens stiftelse 1735. Man märker ifrån denna tid Kraft, Pilo, fader och son, Pasch och hans syster, Wertmüller, Hesselius, Arenius, Patersen, Rodin, Beata Iserhjelm, Anna Hilfeling, Martin, Hoffman, Roslin, Hall, Hilleström, Lafrenson, Mörck, Bolander, m. fl. De mest utmärkte af vår tids, dels ännu lefvande, dels nyligen bortgångne målare äro: Hörberg, Kraft, Hasselgren, Breda, Westin, Sandberg, Fahlcrantz, Laureus, Sparrgren, Limnell, Hjalmar Mörner, Dahlström, Berggren, Södermark, Heidecken, Ekman, Palm, Wickenberg, Wahlbom, Stäck, Berger, Köhler, fröken Adlersparre, mamsell Limnell, m. fl.

Målhammar, beruståndt säteri, beläget i Björksta socken af Westmanland, vid Sagån, består af 8 mtl. med underlydande 2¾ mtl. Detta gods blef genom riksmarsken Thorkel Knutssons testamente år 1306 lemnadt till Westerås. Sätesgården uppbyggdes omkring 1620 af sedermera fältmarskalken Joh. Banér, som skref sig till Målhammar; på en i Tyskland öfver honom slagen skådepenning, kallas han "herre till Mulhammar." Målhammar skall i hans tid varit ett anseligt gods, hvarunder legat 100 hemman. Efter Joh. Banér innehades egendomen af hans son, riksstallmästaren grefve P. A. Banér, vanligen för sina infall och löjligheter kallad Dulle Banér. Det lemnades af honom år 1681 åt kommissarien J. Adlerkrona. Denne skall hafva varit förordnad att emottaga Franska subsidierna, under Skånska kriget i konung Carl XI:s tid och förstått så väl att taga provision, att han skickat hem penningar och låtit köpa det ena stora godset efter det andra. Då konungen sedan lät granska räkningarne blef Adlerkrona dömd till återbetalning, och Målhammar togs år 1688 i betalning af kronan. Konungen skall först varit sinnad att behålla det som kungsgård, för dess vackra åbyggnad och belägenhet; men som flere kungsgårdar funnos i trakten, förvandlades hemmanen dels till rusthåll, dels till krono-skatte; sjelfva säteriet belades med rustning först för 4 och sedan för 3 hästar. Då man sökte gifva någon ersättning åt de slägter, hvilka förlorat sina fastigheter genom reduktionen, med ständig besittning af någon annan egendom, när de derföre rustade till kronan, blef Målhammar år 1690 på 3 års tid lemnadt till grefve J. Stenbock emot 600 d:lr s:mt; husen voro dock konungens. Genom ett underligt besparingssätt bortlogos koppartaken i konung Carl XII:s tid, både af stora huset och flyglarne, hvilka i stället betäcktes med tegel. Uti ett af tornen fanns ett urverk, som då nedtogs och uppsattes på Westerås slott; till husens vidmagthållande anslogs 20 d:lr s:mts årlig ränta. Emedan innehafvarne ej kunde vårda byggnaden, afsade de sig reparationsräntan och stora huset råkade i förfall. I konung Fredriks tid beslöts, att det skulle alldeles nedrifvas och materialerne försäljas, fast ej stort blef öfver sedan arbetslönerna utgått. Det har på senare tider tillhört slägterne Silfversköld, Oxenstjerna och Stjernfelt.

Målstuga eller **Målstufva** motsvarar på gamla språket våra *doms-* eller *tings-salar*. Tinget hölls vanligen under bar himmel på dertill utsedda högar eller domkretsar, men derjemte hade lagmännen sin egen Målstufva, der de tingssökande understundom församlades och sakerna eller "målen" afgjordes.

Måltunna skall rättas efter Stockholms mål och hålla 2 spann, 4 halfspann, 8 fjerdingar, 32 fat eller kappar, eller ock 54 kannor, och der skäppor brukas skola de vara efter hvart landskaps sed och bruk, såsom i Westergöthland, 5 skäppor på en tunna.

Månad räknas olika, stundom lika med fyra veckor eller 28 dygn, stundom efter det olika antalet dygn, almanakan upptager; stundom efter 30 dygn öfverhufvud. Detta sistnämnda räkningssätt brukas alltid i de fall, der lag och författningar förutsätta månadsberäkning, såvida ej någon annan beräkning serskildt stadgas. Stundom undvika författningarne månadsberäkningen och bestämma ett visst antal dygn, t. ex. fatalier för vissa anteckningar äro bestämda till femtiosex dygn, o. s. v.

Månadamots öl kallas den gästning och utgift, som fordom gjordes till presten och andra goda vänner, när de "månade mot", efter begrafningen läto ringa och hålla själamessor öfver den döda. Denna månadamots-ringning kallas uti Upl. kyrkobalk "trätiugnads-ringning", uti Östgöth. krist. balk 7 flocken, "trätiug" och 8 flocken, "til trätiugr ringning", d. v. s. ringning på trettionde dagen efter begrafning.

Måne (**Mane** myth.) Mundilfares son, Sols broder. Han hade på jorden älskat en flicka, vid namn Bil; men då han af gudarne blef upptagen till himlen, och befalld att köra månans vagn eller kärra (ty det påstods att solens och månens åkdon voro kärror, den ena med silfver-, den andra med guldhjul), då måste de älskande skiljas. Bil och Hjuke, Vidfinns barn, voro en dag ute med en vattenså, för att hemta vatten ur en brunn kallad Byrger. Då kom Mundilfares son, insvept i ett moln, nedsänkte sig och upptog till himlen de begge barnen, hvilka sedan beständigt åtföljde månen under dess tåg på himlen. Sån som de buro, hette *Såg* och såstången *Simul.*

Månesköld, eller **Minnisköld**, en gammal ätt, en utgrening af Folkunga-slägten. Den förste kände af detta namn är **Måns Bengtsson M.**, son till Bengt Folkesson, hertig af Östergöthland, och Ulfhilda, en konungadotter af Stenkilska ätten. Denne Magnus M. till Bjälbo, riksråd och Östgötha lagman år 1196, var gift med Ingrid Ylfva (se detta ord) och blef, genom sin son, Birger Jarl, stamfader för den Folkungska konunga-ätten. Utom denne sin namnkunnige son, och hans icke särdeles mindre namnkunnige bröder, Bengt Lagman, Erik Lagman och biskop Carl i Linköping, hade han äfven sonen Måns Bengtsson M., hvilken 1251 var Östgötha lagman och sedan blef riksråd. Utom denna Månesköldska ätt hafva, i senare tider, två andra med detta namn funnits på riddarhuset. Den äldsta var

Månesköld, Christiern, hvars slägt leder sin upprinnelse från bonden Peder Bengtsson i Schylinge, hvilken lefde 1480. Denne Christiern, gift med riksrådet Björn Pedersson Båths dotter, Brita, adlades 1582, men först hans son,

Månesköld, Carl Christiernsson, introducerades 1625. Han var 1616 utnämnd till assessor i Svea hofrätt, men lärer då haft sådan motvilja för juridiken, att han förklarade, det han hellre ville mista hufvudet. Sedan torde han dock hafva kommit på andra tankar, ty han lemnade 1632 det båtsmans-kompani, till hvars kapten han blifvit utnämnd, för att emottaga en assessors-plats i Åbo hofrätt, hvilken han två år senare utbytte mot vice presidents-embetet i Götha hofrätt, och var 1643 ordförande i den lagkommité, hvilken sammansattes af alla tre hofrätternas ledamöter, för att öfverse och förbättra lagverket. Blef 1650 häradshöfding i Närdinghundra domsaga, tog afsked 1655 och dog 1670, i en ålder af 77 år. Ätten är längesedan utgången. Samma förhållande är med den andra Månesköldska slägten, som inkom från Norige och med en **Hinrik Persson M.** år 1634 introducerades på riddarhuset.

Månestjerna, Anders, hette förut Johansson, var 1647, då han adlades, major vid Östgötha infanteri-regemente och kommendant i Yckermünde. Ätten är utgången.

Månfioler (Lunaria rediviva), en mångårig växt, hvilken förekommer på lågländta och skuggiga ställen vid större sjöar i Skåne och några af de sydligare landskaperna, och utmärker sig genom en särdeles om aftnarne angenäm lukt, hvarföre den är tjenlig till inplantering i lustparker och större trädgårdar.

Mångbladslaf, barlaf (Lichen polyphyllus), en luftlaf, som förekommer på berg och klippor allmänt, samt innehåller ej obetydligt färgämne, hvarföre den kan användas till färgning af ylle och silke.

Mången smeker barnet för ammans skull, ett gammalt talesätt, hvarmed förstås, att man icke menar den man smeker.

Månggifte var verkligen brukligt hos de gamla Skandinaverne, likväl hos dem, såsom öfverallt, i synnerhet endast hos de rike och förnäme, hvilka kunde underhålla flera hustrur. Ännu på 900 och 1000-talet hade många män två till tre hustrur, men hvaraf likväl en ansågs för den förnämsta.

Månsarp, annex till Barnarp, beläget i Tveta härad af Jönköpings län, $1\frac{3}{4}$ mil S. från Jönköping. Alla hemmanen i socknen äro bergslagshemman och af dem, följande donationshemman, neml: Kåperyd, Röshult, Sjöhult Sörg., Karshult, Smörvik, Porsarp och Tjurshult. Eganderätten köpte åboerne 1821. I socknen märkes *Taberg*, ett jernberg af Europeisk ryktbarhet, hvarest jernmalm brytes ofvanjord (se: *Taberg*). *Sanseryds* masugn, nära berget, en senare anläggning, som tillhör bergsmän och drifves på deras förlag. *Renstorps Södre* masugn, anlagd 1673 af Justus Back, dömd till ödesmål 1705, åter uppbyggd 1726 och framflyttad till Taberg 1838—39. Har alltid lydt och lyder under Hörle. Är nu en af de bästa masugnar i riket. *Månsarps Norra* masugn, nära i söder från berget och *Månsarps Södre* masugn, $\frac{3}{8}$ mil härifrån, drefvos fordom på ägarens af Hörle förlag, men äges och drifves nu af bergsmän. *Norre Hammar* eller *Norrhammar*, jernbruk (se

detta ord). *Hukhammar*, ett manufakturverk, fordom under Hörle, äges nu af smedsenkan Brodahl. Dessutom finnes sågqvarn, der Rendstorps masugn tillförene legat och en tullmjölqvarn med 2 par stenar, nära berget. Båda tillhöra grefvarne Hamilton. Alla dessa verk drifvas vid Tabergsån. *Berget* eller *Taberg*, ett hemman, är inspektors-boställe och ligger så nära Taberg, att sommarsolen bortskymmes kl. 4 eft. m. Öfrige byggnader vid detta hemman, hvilket fordom äfven kallades kungsgården, äro alla genom grefve Johan Hamiltons försorg ombyggde, och stället förvandladt, från en ringa landtgård, till en prydlig bruksanläggning, med reveteradt corps de logis, inspektors- och stallbyggningar, rost-ugn, kol-lada m. m. Den fordna kungskammaren, uti hvilken konung Gustaf II Adolf och drottning Christina bodde, under deras vistande härstädes, underhölls med sorgfällighet till början af detta århundrade, då den borttogs. Socknen är mycket vattenrik. Sjöar äro: *Wederydssjön*, *Eckern*, *Tvesjön* och *Borydssjon*. Inom socknen ligga 8 gölar (små sjöar utan in- och utlopp), samt *Månsarpsjön* och *Tahesjön*. Nissa-å har sin första och egentliga upprinnelse ur Nissa källa i Nissa kärr på Hackelsbo ägor ½ mil V. från Taberg. Vid hemmanet Boryd ser man ett rör i fotangelform, till en del betäckt af en häll, 3 alnar i fyrkant, och ej långt härifrån ett aflångt rör, kalladt jättegrafven. Vid frälsehemmanet Sjöhult Norg. finnes ock en dylik graf. Socknen innefattar 14 mtl. och har 675 invånare. Dess areal utgör 16,570 tunnl., af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Adr. Jönköping.

Månseryd, 3 mtl. säteri, i Bankeryds socken af Jönköpings län, ligger på en jemn yta i en fri och öppen dal; men har på ömse sidor höga bergsryggar, prydda med vackra barr- och löfskogar, samt på sluttningarne, välbyggde landt- och bondgårdar, med omkringliggande åkerfält. Gården är försedd med vacker åbyggnad, hvarifrån man har de skönaste utsigter, så väl utåt dalen emot Wettern, som på dess sidor. Säteriet tillhör hofjägmästaren G. H. Silfverhjelm.

Månsson, Carl, en riddare, hvilken år 1436 anförde 300 man af erkebiskop Olof Larssons folk, vid belägringen af Stockholms slott, der de gjorde stor nytta, och deras anförare blef högt berömd för sin mandom och krigiska skicklighet.

Månsson, Bengt, en bland Snapphanarnes förnämste anförare, som stupade i en träffning mot Klingspor, hvilken af Carl XI varit afsänd till Jönköping med 800 ryttare, att der hemta artilleri. På återvägen kom det till en träffning med Snapphanarne, hvilka skingrades eller nedgjordes. Bland dem, som det sistnämnda ödet träffade, var äfven denne Månsson.

Månsson, Gustaf, till Revelstad och Horshaga, af ätten Tre Rosor till Horshaga, var riddare och lagman i Westergöthland 1413 och valdes 1417 af Erik XIII till hans kansler, hvilket embete icke under medeltiden bekläddes af någon verldslig man, mer än af honom. Han lefde ännu 1432. Hans son, **Måns Gustafsson** till Forsvik, riddare, blef riksråd 1435 och ätten utgick med honom.

Månsson, Johan, kapiten vid amiralitetet och ålderstyrman, stupade i en sjödrabbning mot Danskarne i Öresund 1658. Utgaf 1644: *En nyttig Sjö-Book, som klarligen utvisar rätta sjöfarten i Östersjön med dess tillhöriga vissa, riktiga och förbättrade Sjö- och Pass-kort.* Härtill lade han följande året en karta öfver Östersjön. Den utgafs fyra år senare i en ny upplaga, af kapiten-löjtnanten Johan Hahn. Har sedermera flera gånger blifvit upplagd både på Svenska och andra språk, och var i mer än hundra år de sjöfarandes enda ledning.

Månsson, Arvid, till Rydaholm. Utgaf 1642: *Practica eller en liten undervisning om åderlåtande,* samt en *Örta Book om the örter som uti Sverige växa,* m. m.

Månsson, Nils, i Skumparp, en bland Sveriges mest utmärkte riksdagsmän af bondeståndet i senare tider, föddes i Starrarp i Skåne d. 5 Apr. 1776, och dog i samma socken, ett litet stycke från sin födelseby, i Skumparp d. 25 Juni 1837. Då val skulle ske till riksdagsman år 1810 och allmogen frågade den aktade riksdagsmannen Olof Andersson i Sjökap hvem de skulle välja, föreslog han dem sin fordne tjenstedräng *Nils*. De hade då aldrig hört detta namn, men lydde rådet, och funno sig så väl deraf, att valet förnyades vid hvarje riksdag, som sedan inträffade under hans lefnad. Den nye representanten hade, till följd af sin fattigdom, i ungdomen ej kunnat förskaffa sig någon undervisning, men ersatte, då han hunnit till mognare år, sjelf denna brist, genom egna studier och drog mycken fördel af sin husbondes handledning. Han ägde, för att kunna det, hvad som ej kan förvärfvas, ett sundt förstånd, en liflig känsla för allt rätt och godt, en tydlig insigt i de många bristerna i statsförfattningen, allmänna hushållningen och om allmogens belägenhet, ett redligt och öppet sinne, en sällsynt lycklig förmåga att uttrycka sig och derjemte detta älskvärda, försonliga och intagande i hela sitt väsende, som förmildrar, genom formens behag, det motbjudande i framställningens innehåll, och denna inre öfvertygelse, som verkar på åhöraren, och hos honom väcker en motsvarande om renheten i talarens afsigter. Under den tid han deltog i det offentliga lifvet gafs det intet missbruk, ingen lagöfverträdelse, hvaremot han ej varnade eller ifrade, ingen nyttig eller behöflig förbättring, som han ej föreslog eller understödde, ingen offentligt uttalad sanning, som han ej varmt omfattade, ingen öfverdrift och intet sjelfsvåld, som han ej sökte hejda, intet medel till lindrande af landets vanmagt, som han ej sökte bereda eller befordra. Hans triumf var isynnerhet hans tal — improviseradt som alla af honom — emot indragningsmagten, i Februari 1829, hvarvid de närvarande rördes till tårar, och en subskriberad middag, hvari mer än 300 personer deltogo, gafs kort derefter på börsen, för att betyga honom sin aktning och erkänsla. Vid samma riksdag erhöll han ett nytt prof derpå, ge-

som en skänk af två dyrbara silfverpokaler, likaledes samlade genom subskription, och hvilka tillställdes honom vid en serskildt föranstaltad fest. Nils M. var bergad, men icke förmögen, redlig och älskvärd i sitt väsen och förnekade aldrig som enskild man de egenskaper, hvilka utmärkt honom som offentlig person.

Månsson, Greger, kallas konung Magni Smeks drots eller munskänk (*Dapifer*), men hvilket embete han åtminstone icke lärer länge innehaft, ty 1335 blef Nils Ambjörnsson Sparre konungens drots.

Månsson, Jöns, en Finsk adelsman, hvilken, i spetsen för endast 1,000 man, med några små kanoner, som fördes på slädar, mötte en skara af 12,000 Ryssar, hvilka, i Januari 1555, infallit i Finland. Båda hoparne stannade på ett pilskotts afstånd från hvarandra, då den Ryske anföraren tog ett stop bränvin, drack Månsson till och kastade sedan stopet fram emot honom på marken. Månsson svarade med sina kanoner, hvaraf de förnämste Ryske officerare träffades och den förskräckta hopen tog till flykten, förföljd af Svenskarne, hvilka drefvo dem tillbaka inom egen gräns och derunder fråntogo dem en mängd vapen, hästar och tross. Denna bragd berömdes mycket, men konung Gustaf fann den alltför öfverdådig och anbefallde de sina större försigtighet.

Månstad, annex till Långhem, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 3¼ mil O.S.O. från Borås. I kyrkan, byggd af sten, på en temligen hög kulle, märkes en tafla af hvit marmor, föreställande frälsarens lefnadshändelser. Socknen innefattar 14 mtl. och har 567 invånare. Dess areal utgör 7,313 tunnl., af hvilka 375 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Månstorp, kungsgård i Skåne. Se: *Östra Grefvie*, socken.

Mård (Martes) ett slägte af rofdjurens andra familj, hvaraf tvenne arter förekomma hos oss, nemligen: *Stenmård* (M. Foina), af 17 tums längd; gråaktigt mörkbrun, med svartbrun yfvig svans och svartbruna ben samt hvit strupe och bringa; fotsulorna med nakna trampknölar; bringfläcken baktill bred, tvådelad; hufvudet aflångt äggformigt, föga tjockare än halsen; öronen breda, afrundade; ögonen temligen små, utstående, glänsande, med mörk iris; näsan svartgrå; näsborrarne halfmånformiga; morrhåren 2—3 tum långa, svarta, rigtade bakåt; bakbenen längre än frambenen; klorna, 5 på hvar fot, hvitaktiga, starkt hoptryckta. Förekommer från Skåne högt upp i norden och vistas i stenklyftor, gamla murar o. dyl., skyr ljuset och jagar om natten alla varmblodiga djur samt är en farlig fiende för dufslag och hönshus, emedan han der dödar allt hvad han träffar för att få dricka bloden; i nödfall förtär han äfven kallblodiga djur samt växtämnen. Parningen sker tidigt om våren och honan föder i April eller Maj 4—5 ända till 7 ungar. Skinnet värderas mindre än det af följande art. *Skogsmård*, *mård* (M. sylvestris), af 22—23 tums längd, med kastanjebrun kropp; svartbrun yfvig svans och svartbruna ben; gul strupe och bringa; bringfläcken bakåt spetsig; fotsulorna hårbevuxta; öronen blekbruna. Varierar äfven hvit, på hufvudet genom ögonen och till hjessan samt längs ryggen skuggad med grått; på nosen, öfver bogarne och svansroten rostgul; alla andra delar bruna och undre sidan af svansen rostgul. Lefver i de flesta af våra skogstrakter, från Skåne till Lappland, men ej talrikt; ligger dold om dagen, men jagar om natten och springer för det mesta i trädens kronor, isynnerhet för att fånga ekorrar, hvilka jemte större och mindre skogsfogel, ungharar och fogelägg utgöra hans förnämsta födoämnen. Parningen sker i Februari; ungarne äro 2—3, sällan 4, till antalet och om de fångas kunna de lätt tämjas, samt blifva då vanligen lekfulla och nöjsamma. Skinnet är om vintern utmärkt vackert och betalas temligen väl, hvarföre djuret då jagas och fångas. Af mårdskinn utfördes 1842, 126 skålp:d oberedda och 111 skålp:d beredda, deremot infördes samma år 35 skålp:d oberedda.

Mårdaklef, annex till Kalf, beläget i Kinds härad af Elfsborgs län, 5¾ mil S. från Borås. Kyrkan, af träd, uppfördes 1688. Socknen består af 18¼ mtl. med 15,899 tunnl., af hvilka 1,125 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Mårka kallas i Lappmarken den väg, man till lands måste tillryggalägga mellan tvenne sjöar eller båtleder. På Lappska benämnes den *Muorke*, och ordet är sannolikt af Lappskt ursprung. Man plägar nemligen draga båten med sig öfver land, när det icke är långt ifrån den ena sjön till den andra. Detta kallas *muorkat* och kommer förmodligen af *muora* (träd); emedan man lägger vedträd, stockar och dylikt tvärs öfver vägen, på det att båten måtte kunna dragas lättare. Mellan hvart och ett träd, som sålunda lägges tvärs öfver vägen, är ej större afstånd än ungefärligen halfva båtens längd, så att han alltid hvilar på dem. Vid elfverna kallas all den led, som måste tillryggaläggas landvägen, mårka, den må vara hur lång som helst, och hela skogstrakten vid en sådan led kallas äfven mårka.

Mårsätter, kopparhytta. Se: *Lerbäcks bergslag*.

Mårten i Hallna. Han var bonde i nyssnämnde by i Westergöthland, och erhöll af konung Waldemar, enligt ett af honom utfärdadt bref, såsom skänk för sin by, en del af en derintill liggande skog, till belöning för hans goda råd och för det bistånd byfolket gjorde honom, under början af misshälligheterna mellan honom och hans broder Magnus. Eljest går det i trakten en sägen, att en bonde vid namn Mårten gifvit en konung Wales fiende det rådet, att söndersåga isen på Wiken, hvarigenom Wale omkom med hela sin här, och Mårten fick till belöning för sin by så stor del af skogen, som han kunde springa omkring på en dag. Han sprang också omkring ett ansenligt stycke, men dog om aftonen af för stark ansträngning.

Mårtenbergs koppargrufva, i Rättviks socken af Dalarne, uppfunnen år 1753, men derefter ödelagd och 1776 åter upptagen af grossh. F. Lundin, hvilken fick tillåtelse att derstädes, på

köpekol från Vestbygge fjerding i Rättvik, anlägga en profhytta, och har den sedermera varit än bearbetad, än öfvergifven. Grufvan innehades sist af ett bolag; men äfven detta fann ej någon fördel vid dess vidare brytande, hvarföre den ånyo ödelades. Vid grufvan finnes kopparkis, kalkspat och asbest.

Mårtens graf, i Femsjö socken af Jönköpings län, en fornlemning af ett i orten mindre vanligt slag, belägen i en vacker lund af björkar, på en udde i Yasjön. Denna fornlemning består af treane aflångt ovala grafhögar, af hvilka en är 12 fot lång och 6 fot bred. Fornforskare gifva sådana vanligen namn af *skeppsformsgrafvar;* emedan man i äldre tider uppkastade högar icke allenast öfver den slagne vikingen, utan äfven med honom, öfver hans skepp, då högen nödvändigt skulle få denna form. Men utom det att äfven skeppet högades, säges vikingars grafkullar hafva erhållit denna form. Det är således troligt, att vikingar äro här begrafne. Stället ligger väl långt ifrån hafskusten; men vikingarne bistodo äfven sina vänner till lands. Uti en af grafvarne är ett rundt hål, hvilket, enligt folktron, hvarken kan eller får fyllas, och denna vantro har säkert bevarat fornlemningen från förstörelse.

Mårtens gås. Se: *Mårtensmessan.*

Mårtensmessa eller **Mårtensdag,** infaller d. 11 Nov. och firades fordom med gudstjenst, hvarvid texten för predikan utgjorde Luc. 12 kap. ifrån 35 versen etc. Dijkman uppgifver att dagen firades till minne af biskop Mårten af Thüringen, uti Tyskland. Detta är dock ett misstag. Sjöborg, äfvensom andra författare, uppgifva, att den Martinus, hvars minne firas d. 11 Nov. var soldatson från Ungern, samt äfven sjelf att börja med soldat; men blef slutligen biskop i Tours, i Frankrike. Han skall hafva varit född år 316. Hans dödsdag d. 11 Nov. firades till hans åminnelse med stora måltider, då de andlige till och med grepo till sina gödda gäss och kalkoner, hvaraf man ännu flerestädes har den sed, att äta gåsstek, eller *Mårtens gås,* denna dag. Af bröstbenets klarhet spådde man fordom, om vintern skulle blifva sträng eller blid. Enligt en annan uppgift skall upphofvet att äta gåsstek denna dag härleda sig från de katholske andliges sed, att fordom på denna dag mottaga tionde-gässen och hönsen.

Måse-sten, ett fiskläge, tillhörigt staden Öregrund. Här finnes en vårdkase af sten under norra lotsdistriktet och Öregrunds fördelning.

Måss af, Jemtlands-dialekt, betyder småningom aftaga.

Måssebo, annex till Tranemo, inom Kinds härad af Elfsborgs län, $5\frac{1}{2}$ mil S. från Borås. Kyrkan, belägen på en höjd, är af träd, byggd 1624 på närvarande ställe; men skall, enligt anteckningar, hafva stått på fyra serskildta ställen. En major Billberg, hvars förfäder bott inom denna socken, skänkte år 1802 till kyrkan 600 R:dr och till de fattige inom socknen 1,000 R:dr. Här märkes: *Stora Måssebo,* 2 mtl. säteri, var i fjortonde århundradet slägten Stakes stamgods. Har tillhört major A. Björnsköld, derefter löjtnant C Hård, slägten Koylenstjerna, tills det för omkring 75 år sedan köptes af talmannen Josef Hansson; har derefter tillhört bönder, sedan godset blifvit skingradt. *Ovarsebo* säteri, har tillhört en W. Pendereyk, Billberg och H. Exc. presidenten frih. Löwenskjöld. *Malsbo,* 1 mtl. säteri, har ägts af häradsh. Barkman, Herlac Portelle, F. G. Billberg och sedermera af bönder. Smålands gräns tillstöter här. Socknen består af $13\frac{3}{8}$ mtl. och har 700 invånare. Dess areal utgör 23,907 tunnl., af hvilka 1,235 äro sjöar och kärr. Adr. Svenljunga.

Mått, Mål och Vigt är i Sverige lika öfver hela landet; men olika för olika slags varor. Det Svenska systemet för mått, mål och vigt är mycket inveckladt, och en enklare inrättning deraf har länge varit förgäfves önskad. De stadfästade mått-, mål- och vigt-sorterna måste begagnas vid straff af 10 dalers böter, i fall andra slag brukas, och vid äfventyr att behandlas såsom tjuf, i fall man brukar falska sorter. Ett tredje sätt att bryta emot lag, rörande mätning och vigt, inträffar, då någon orätt mäter eller väger, ehuru med rätta käril och vigter; sådant straffas med 10 dalers böter och ersättandet af skadan. Begås detta brott af kronans embetsman, eller edsvuren mätare, så blifva böterne fördubblade och dertill lägges äfven embetets förlust. Strängast är dock lagen i afseende på förfalskning af mått och vigt, när brottet begås af den embetsman, som äger att justera dem. Detta brott är nemligen belagdt med dödsstraff. Justeringsverket är förenadt med landtmäteriet. Öfverdirektören för detta embetsverk förordnar vissa landtmätare, att förrätta justeringen inom vissa områden. Annan person äger icke att kröna måtten och vigterna, vid 100 dalers böter och ärans förlust. — Mått-, mål- och vigt-systemerna äro hos oss flerehanda; i det förstnämnda eller *måttsystemet* får enheten namn af *fot* (se detta ord), men dennes underafdelningar och multipler äro uppgjorda efter tvenne olika methoder, nemligen dels efter decimal-, dels efter duodecimal-systemet. Enligt det förra, som begagnas för vetenskapliga mätningar, är foten underafdelad uti 10 delar, kallade *decimaltum,* hvarje tum åter uti 10 *linjer,* hvarje linje uti 10 *gran,* och hvarje gran uti 10 *skrupler;* multipeln af foten kallas *stång* och innefattar 10 fot. Enligt det senare eller duodecimalsystemet, som begagnas för alla vanliga mätningar, underafdelas foten uti 2 *qvarter* = $\frac{1}{2}$ fot, eller i 12 *verktum,* hvardera om 12 *linjer,* eller ock underafdelas tummen uti $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{16}$, o. s. v.; multipeln af foten är *aln* = 2 fot, samt *famn* = 6 fot. Målsystemet är grundadt på decimalmåttet, men är äfven af tvenne olika slag, nemligen för *våta* och *torra varor.* I det förra får enheten namn af *kanna* (se detta ord), och dess underafdelningar äro *stop* = $\frac{1}{2}$ kanna, *qvarter* = $\frac{1}{4}$ stop, och *jumfru* eller *ort* = $\frac{1}{4}$ qvarter; multiplerne äro: *ankare* = 15 kannor, *fat* eller *åm* = 60 kannor, *oxhufvud* = 90 kannor, *pipa* = 180 kannor och *foder* = 360 kannor. I det se-

nare utgöres enheten af *kappen*, en kub af 5 tum, 5 linjer, 9 gran och 4 skruplers sida, rymmande 0,175 kubikfot; kappen underafdelas åter uti $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, o. s. v., eller ock uti kannor (= $\frac{4}{7}$ kappe) samt dessas underafdelningar. Kappens största multipel är *tunnan*, men denna är af tvenne olika slag. Den ena, som begagnas för mätning af spannmål, är en kub af 1 fot, 7 tum, 7 linjer, 5 gran och 9 skruplers sida, innehållande 5,6 kubikfot eller 32 kappar = 56 kannor; den andra deremot, som begagnas för mätning af lakegods, samt i Stockholm af jord- och trädfrukter, 4,2 kubikfot eller 24 kappar = 42 kannor. Båda slagen tunnor underafdelas vidare i *fjerdingar*, hvaraf på spannmålstunnan gå 8, på lakegodstunnan deremot blott 6. I äldre tider var enheten för måttet till torra varor i några landsorter, *spann* = $\frac{1}{2}$ tunna, i andra *skäppa* = 6 kappar, och dessa benämningar förekomma ännu bland allmogen i åtskilliga landskaper. Ytterligare begagnas vid mätning af torra varor tvenne olika mätningssätt, nemligen *löst* och *fast* mål; vid det förra beräknas tunnan till ofvannämnde kapptal, men vid det senare förökas det för olika varor med ett olika antal kappar, som skola motsvara den större eller mindre råge, hvilken uppkommer då målkärlet fylles, utan att afstrykas jemnt med bräddarne; sålunda utgör en tunna i fast mål af alla slags varor, utom malt, salt och kalk, 36 jemnbräddade eller strukna kappar, af malt deremot 38, men af salt och kalk 34 kappar. Eburu således vårt målsystem är ganska inveckladt, så är detta i ännu högre grad förhållandet med *vigtsystemet*, hvaraf finnes icke mindre än 7 olika indelningar, nemligen viktualie-, bergs-, uppstads-, stapelstads-, guld-, silfver- och medicinal-vigt. Uti *viktualievigten*, hvilken, som bekant är, utgör den i allmänna sammanlefnaden vanligen använda, är enheten *skålpund* (se detta ord), hvilket underafdelas uti *lod* = $\frac{1}{32}$ skålp:d, *qvintin* = $\frac{1}{4}$ lod, *ort* = $\frac{1}{4}$ qvintin och *ass* eller *äss* (se detta ord), samt multiplerne *lispund* = 20 skålp:d, och *skeppund* = 20 lisp:d. Uti *bergsvigten* eller *tackjernsvigten* kallas enheten *mark*, samt motsvarar 28 lod, 1 qvintin, 52 ass vikt.-vigt och multiplerne deraf äro *markpund* = 20 marker samt *skeppund* ≐ 20 markpund eller 17 lisp:d, 12 skålp:d, 16 lod, 1 qvintin, 7 ass vikt.-vigt. Uti *uppstadsvigten* är enheten likaledes *mark*, men denna är blott 26 lod, 3 qvintin, 36 ass vikt.-vigt; multiplerne äro likaledes pund och skeppund, det senare motsvarande 16 lisp:d, 15 skålp:d, 31 lod, 3 qvintin, 9 ass vikt.-vigt. I *stapelstadsvigten* är *marken* äfven enhet, motsvarande 25 lod, 2 qvintin, 28 ass vikt.-vigt, och största multipeln är *skeppund* = 16 lisp:d vikt.-vigt. *Guldvigten* har likaledes till enhet *mark*, men denna är blott = 16 lod vikt.-vigt och underafdelas i 24 *karat* och hvarje karat i 12 *grän*. Enheten för *silfvervigten* är likaledes *marken* om 16 lod, men denna indelas här i *lod* = $\frac{1}{16}$ mark och *grän* = $\frac{1}{18}$ lod. Uti *medicinal-* eller *apothekarevigten* kallas enheten *liber* (libra) = 26 lod, 3 qvintin, 12 ass vikt.-vigt och underafdelas uti 12 *uns*, hvarje uns i 8 *drakmer*, hvarje drakma i 3 *skrupel* och hvarje skrupel i 20 *gran*. Dessa många olika indelningar af våra mått-, mål- och vigtsystemer måste naturligtvis medföra stora obeqvämligheter och lätt gifva anledningar till trassel, hvarföre man ock länge varit betänkt på införandet af andra, på rationella principer grundade och enklare systemer. Ett sådant, omfattande så väl mått och mål som vigt, blef redan för mer än 20 år sedan utarbetadt af vår oförgätlige Berzelius och under vetenskaps-akademiens auspicier offentliggjordt, grundande sig helt och hållet på decimal-indelningen, sålunda, att enheten i måttsystemet förblifver *foten*, med sådana underafdelningar och multipler som i det gamla decimalsystemet. Enheten uti måttsystemet för våta varor förblifver likaledes den vanliga *kannan*, men underafdelad uti 10 *mått*, hvardera om 10 *tummingar*, hvaraf hvar och en rymmer 1 kubik decimaltum. Uti målsystemet för torra varor är enheten deremot *föting*, innehållande 1 kubikfot eller 10 kannor och underafdelad i *kanna* = $\frac{1}{10}$ föting, samt *mått* = $\frac{1}{10}$ kanna. Uti *vigtsystemet* är viktualie-skålpundet bibehållet såsom enhet, under benämningen *mark* och underafdeladt uti 100 *ort* = $\frac{1}{100}$ mark, samt hvarje ort uti 100 *korn* = $\frac{1}{100}$ ort. Oaktadt de stora fördelar i afseende på beqvämlighet och reda, särdeles i förening med den likaledes föreslagna decimal-indelningen af myntsystemet, som detta system erbjuder, har det ännu icke lyckats att tillvägabringa dess allmänna införande, utan stå vi i afseende härpå likasom i så många andra afseenden långt efter vår tid.

Måula, Jemtlands-dialekt, betyder torr mat.

Mäckan, Jemtlands-dialekt, betyder vara med.

Mägn eller **Megin** i gamla Svenskan detsamma som *styrka*, *magt*. *Asmegn* betyder således *Gudomlig magt*.

Mäklare biträda vid vexelslut på börsen; men få ej sjelfva emottaga vexlar till salu för frånvarande personers räkning, ej heller besörja någon liqvid emellan köparen och säljaren af vexlar. Mäklaren får således ej vara part, utan blott medlare vid vexelslut. Hans biträde kan begäras; men är icke någon nödvändighet. Vexlar kunna köpas utan mäklare. Deremot om mäklare anlitas, får han endast på bestämda vexeltimmar befatta sig med saken. Ej heller får han på något sätt söka att styra vexelkursen; allt vid äfventyr af böter, samt, i de flesta fall, äfven tjenstens förlust.

Mälaren, Sveriges vackraste insjö, kallades fordom *Laugur*, *Lögaren*, och sträcker sig emellan Upland, Södermanland och Westmanland, enligt Tuneld 6 fot öfver Östersjön, enligt Sköldberg 2 fot. Den är 12 mil lång, 8$\frac{1}{2}$ mil bred och af 12 qvadratmils yt-innehåll, utom de i densamma belägna större och mindre öar och holmar, hvilka säges vara omkring 1,300 och utgöra omkring 6 qvadratmil. Ibland de förnämsta häraf äro: *Svartsjölandet* eller *Färingsön*, *Lofön*, *Aspön* eller *Tosterön*, *Ekerön*, *Memsön*, *Adelsön* eller *Alsön*, *Grönsön*, *Arnön*, *Öknön*, *Björkön*, *Kurön*, *Ådön*, *Selaön*, *Fogdön*, *Engsön*, *Tidön*, *Ridön*, *Äggarön*, *Ståkesön*, *Tynnelsön*, *Nyckelön*, m. fl. Således uppfylld af öar

och holmar, sprider sig Mälaren i många fjärdar, eller liksom små sjöar, af hvilka *Björkfjärden*, 3 mil lång och 1 till 2 mil bred, är den ansenligaste. Bland de öfriga kunna märkas: *Prest-, Westerås-* och *Granfjärdarne, Blacken, Galten, Söder-, Grönsö-, Oxe-, Öknebo-, Staby-; Ull-*, och *Löfstafjärdarne, Gåran, Ekoln, Sko-, Bro-* och *Sigtunafjärdarne, Skarfven* m. fl. Vid Mälarens stränder ligga 9 städer, *Stockholm, Södertelge, Mariefred, Strengnäs, Thorshälla, Köping, Westerås, Enköping, Sigtuna*, hvartill äfven kunna räknas *Arboga* och *Upsala*. Omkring 20 slott och stora säterier finnas på sjelfva öarne, utom några och 50 med trädhus bebyggde säterier. Men på fasta landet rundt omkring vid Mälarens stränder kunna räknas mellan 20 till 30 slott och stenhus, samt öfver 100 med trädhus bebyggda säterier; så att hela summan af slott, kungsgårdar och säterier, som äro belägne vid dessa angenäma farvatten, öfverstiger 200. Mälaren är mycket fiskrik. Dess vatten har betydligt utfallit, emot dess fordna höjd, hvarpå finnas många bevis. Den har sitt utlopp i Östersjön, genom Norr- och Söderström i Stockholm. Enligt af Forssell, skall medium af Mälarens islossning, sedan 1712, infallit på d. 24 April.

Mälby och **Väsby**, i Riala socken af Upland, tillsammans 6 ½ mtl. En Fleming skall först hafva gjort dessa gårdar till säteri. De ägdes sedan af en grefvinna Stålarm, af kapiten Flemings arfvingar och af major v. Schantz. (Se *Kulla* socken).

Mäling, ett längd- och rymdmått som förekommer bland allmogen i Jemtland. Mälings-stången bör hålla 4 alnar och en mäling 12 stänger på hvar sida i fyrkant. Detta mått användes synnerligast vid hö och sädesskörd, då, efter landets sed, ett tjenstehjon bör skära en mäling om dagen.

Mällby, en socken med Hvitaby, belägen i Albo härad af Christianstads län, Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift, 1 ¼ mil N.N.V. från Cimbritshamn, vid hafvet, utgör ett reg. pastorat af 2 kl. Här märkes *Svabesholm*, krono-säteri, indeldt till ryttmästare-boställe, består af 4 mtl., utom underliggande 3 $\frac{1}{16}$ hemman och 27 st. gathus som utgöra arbete till gården. Enligt gamla berättelser skall denna vara grundlagd af en Måns Svab, hvilken sannolikt varit amt- eller "länesman" under Danska tiderna. Godset har varit ett Bornholms vederlag, och under sådan titel kommit till Svenska kronan, tillika med flera andra. Gården är väl bebyggd, har god trädgård och fiske m. m. Socknen innefattar 16 ¼ mtl. och har 1,455 invånare på en areal af 5,901 tunnl. Adr. Cimbritshamn.

Mälsåker, en egendom om 14 ⅜ mtl., i Ytter-Selö socken af Södermanland, utmärkt vacker och välbelägen. Berg med reslig skog, kullar och dalar med yppig löfskog omvexla med hvarandra; åkerfält, en stor trädgård, högtidlig genom höga och lummiga träd och skoggrika alléer, utgöra omgifningen af den sköna åbyggnaden. Denna ligger i en behaglig vik, med vidsträckt utsigt öfver Mälaren, der många öar gifva en rik omvexling för ögat. Öfversta våningen af boningshuset är möblerad på 1600-talet, och med all den prakt rikedomen kan åstadkomma. I flere rum finnas gobelinstapeter, utmärkt väl gjorda och föreställande scener ur naturen, jägare- och landtlifvet. Här märkes äfven, förutan mångfaldiga andra dyrbarheter, en stor tafla öfver Carl X utaf Ehrenstrahl, förträffliga bildhuggerier i taken, jemförliga med dem man finner på några ställen i kyrkorna i Frankrike och Spanien. Mälsåker har på 1500-talet tillhört slägten Soop, derefter riksrådet grefve Axel Wachtmeister, gift med Anna Maria Soop. Denne bodde der i flere år, hade ofta besök af Carl XI, som for dit att jaga. Riksrådet Axel Fersen ärfde det efter sin mor 1749. Vid arfföreningen efter honom tillföll Mälsåker öfverste kammarherren, grefve Fabian Fersen och äges nu af dess grefvinna, född Piper. Det underliggande godset är för det mesta bortarrenderadt till brukare, på väl beräknade förhållanden, så för ägaren som för brukaren. Äfven ingår deruti deras moraliska upp förande; ty derpå beror mycket fortfarandet af deras besittningsrätt. Derföre råder både ordning, arbetsamhet och sedlighet, ej allenast bland de under Mälsåker lydande åboer, utan ock såsom en inverkan deraf i hela socknen, och skall Ytter-Selö, efter allmän sägen, hafva deruti företrädet för åtminstone en del af Öfver-Selö.

Mänk, flod-iller (Mustela Lutreola), ett till rofdjurens andra familj hörande djur, af 1 fots längd; till färgen brunt, mer eller mindre mörkt, med gråblek bottenull; enfärgade öron; svartaktiga fötter, nos och svans; läpparne och hakan hvita; tårna vid roten förenade genom en hårbeklädd hud; hufvudet något nedplattadt; ögonen små; morrhåren talrika; öronen breda; halsen något nedtryckt; benen korta; klorna hvitaktiga, hoptryckta; hela fällen sträfhårig. Förekommer icke sällsynt i Finland och tros äfven finnas här.

Människohufvud, Bengt Sigurdsson, var höfvidsman på Stockholms slott år 1334, och inkallades i rådet 1346. Förde i vapnet ett menniskohufvud och har deraf fått sitt namn.

Märafåssbeta, Jemtlands-dialekt, betyder *magtsbit*.

Märe, i forn-Svenskan detsamma som *gräns*; bibehålles ännu blott i "landamäre."

Märkisman kallades under medeltiden visse bland konungens tjenare. Titeln utmärker egentligen den som förde konungens banér, och hvilken var honom öfverallt följaktig. Desse märkismän voro ibland de konungens tjenare, som erhöllo förläningar, för hvilka de njöto frihet från skatt till kronan, hvilket blef en af anledningarne till Svenska frälseståndets eller adelns uppkomst.

Märkrulla kallas ett af de dokumenter, hvarmed sjöfarande måste vara försedde. Den består af en uppgift om fartygets lästetal och namn, huru djupgående det är, huru talrik besättning det förer, stället hvarifrån det kommer, hvarthän det går och hvarest dess hemvist är, samt slutligen lastens beskaffenhet. Märkrullan uppsättes af skepparen och inlemnas till tullkammaren vid ankomsten, hvarefter dess innehåll jemföres med öfriga skeppsdokumenter.

Märtha, hvilket namn fordom var en försvenskning af *Margaretha*, tillhör flera Svenska kongl. och eljest utmärkta personer, hvarföre de flesta af dem få sökas under besagde namn, några som ej finnas deribland, äro:

Märtha, dotter af Erik X, som blef gift med Nils Sixtensson till Tofta, och, genom detta äktenskap, stammoder för Sparre och Oxenstjerna-slägterna.

Märtha, Svante Stures andra gemål, en dotter till Ivar Jönsson, en Dansk riddare och först gift med ståthållaren på Aggerhus slott, Knut Alfsson, efter hvilken hon var enka, då hon förmäldes med den Svenske riksföreståndaren.

Märtha, en dotter af den Heliga Brigitta, blef gift med Sigurd Ribbing, hvilken beskrifves som en hård och vildsint man. Efter hans död gifte hon sig med Knut Algotsson, och fick i detta äktenskap, bland andra barn, äfven Ingegerd, som blef den första abbedissan i Wadstena kloster. Fru Märtha var någon tid hofmästarinna för konung Håkans dotter, Margaretha, mot hvilken hon varit ganska sträng, antingen till följd af eget lynne, eller emedan den kongl. elevens sinnesart så fordrade. Det berättas till och med, att hon tuktat henne med ris, äfven sedan hon blifvit drottning i Norrige, hvilket drag är karakteristiskt för tidens seder.

Märtha Olofsdotter, enka efter bonden Anders Jansson i Bjästa och Nätra socken i Ångermanland, har, ehuru tillhörig en ringa krets, likväl efterlemnat ett förtjent minne såsom den, hvilken först i sin socken införde den fina linnespånaden, hvarföre hon af konungen och ständerna belönades med två silfverkannor. Hon lefde ännu 1780, var då 75 år, moder för 14 barn och mormoder åt 52 barnbarn.

Mässlinge jernbruk, numera *Ljusnedals*, (se detta ord).

Mästare. Se: *Handtverk*.

Mästerby, annex till Sanda, beläget i Banda ting af Gottlands södra fögderi, 2 mil S. från Wisby. Kyrkan, af sten, är byggd 1199. Här märkes 5 likstenar med run-inskrift. Vid *Fjällemyr*, vid Mästerby stod år 1361 ett slag emellan Gottländningarne och Danska konungen Waldemar. De förra ledo då någon förlust, men dagen derpå då slaget förnyades, ett fullkomligt nederlag. Sockenen består af 13 $\frac{3}{8}$ mtl., med 390 invånare. Dess areal utgör 5,091 tunnl., af hvilka 520 äro sjöar och kärr. Adr. Wisby.

Mäster-rot, mästerört (Imperatoria Ostruthium), en mångårig växt, som förekommer här och der vid fjällen i Dalarne, vid Transtrand, äfvensom i Fernsjö socken i Småland. Roten användes i boskapsmedicinen, samt äfven till huskurer för menniskor.

Mäta kärleken, en lösen i pantlekar, som begagnas i Norrland. Den pantägande ställer sig på golfvet. En annan person tager ett band eller en näsduk, och mäter honom (henne) om lifvet och korsvis öfver bröstet. Slutligen lägger den mätande bandet öfver den mättas ögon, och kysser honom (henne).

Mätarepenningar. I 16 kap. konunga-balken stads-lagen omnämnes väl, att redan på 1400-talet städerne ägde sina serskildta justerade mål-käril; men att, utom den lön, som tillföll justerarne, någon serskild afgift för varors mätning blifvit erlagd till staden, finnes icke nämndt bland Stockholms privilegier förr än i kongl. resolutionen d. 10 Mars 1636, hvari det beviljades staden att uppbära "tunnepenningar." Vid 1638 års riksdag blef det i allmänhet förordnadt, att i alla städer och handelsplatser, edsvurne mätare skulle tillsättas, hvilket vidare fastställdes åren 1668, 1682 och 1686. Några mätare- eller tunnepenningar lära så mycket mindre förut blifvit uppburne, som i 17 § af konung Gustaf Adolfs d. 26 Dec. 1619 utfärdade stadga om städernas styrelse, ibland de flere, städerne i allmänhet tillagde inkomster, mätarepenningar icke finnas nämnde.

Mätebref kallas sådana dokumenter, som magistraten i städerna utfärdar öfver fartygs lästetal och dimensioner. För att erhålla kunskap om dessa förhållanden och derpå grunda måttbrefvet, begagnas serskildta skeppsmätare, hvilka äro af magistraten antagne edsvurne personer. Denna skyldighet, att undergå mätning, gäller icke blott för inhemska fartyg utan äfven för alla fremmande nationers. De utländska fartyg, som tillhöra nationer, hvilka blifvit försäkrade om samma förmåner vid afgifters erläggande i Svensk hamn, som inhemska fartyg, mätas på samma sätt som Svenska skepp, och böra, när de första gången anlända till Svensk hamn, förses med mätarebref. Andra nationers fartyg äro underkastade ny mätning hvarje tionde år, i fall fartyget är kändt och ingen anledning finnes att förmoda någon förändring, men i motsatt fall kunna de när som helst vid återkomsten å nyo mätas.

Mätte, i gamla Svenskan *morgonsång*, ett lån ifrån det Tyska *mette*, hvilket åter sjelft är en förvridning af det Latinska *matutinus*.

Mö är alltid omyndig, så vida icke konungen beviljat henne att blifva myndig. Det är först genom giftermålet, som qvinnan träder ur sina föräldrars eller målsmäns vård, för att blifva undergifven sin man, och endast dennes död gör henne till myndig. Undantag äger rum efter konungens pröfning. Den mö, som vill blifva myndig, anmäler sin önskan, genom ansökning hos konungen, och dessa önskningar bruka gemenligen bifallas. Dock besluter konungen icke utan att hafva hört qvinnans närmaste anförvandter. Myndigheten, hvilken sålunda förvärfvas, rörer förnemligast egendom; ty giftomannarätten, som tillhör närmaste slägtingar, förändras icke, då qvinnan blifvit myndig.

Mö, en syster till Blotsven, var konung Inge den Godes första gemål, med hvilken han icke hade barn, och som ej heller lärer lefvat länge. Det enda märkliga man vet om henne är, att den slägtskap, hvari hennes broder sålunda kom till kongl. huset, blef för honom en ökad retelse att söka bemägtiga sig thronen, och att för detta ändamål begagna konungens mindre betänksamma nit att utsprida kristna läran.

Möckel, ett liffrabant, som blifvit namnkunnig derigenom att han, då Stockholms slott d. 7 Maj 1697 härjades af vådeld, med stor möda räddade konung Carl XI:s lik och bar det på ryggen genom lågorna. Han förde det sålunda till grefve Pehr Brahes hus, beläget på Helgeandsholmen, det sista till höger från staden, och lade det på bordet i dåvarande liqvidations-kommissionens sessionsrum. En besynnerlig ödets lek.

Möckeln, en sjö i Kronobergs län, 1 ¾ mil lång och 1 ¼ mil bred, emellan Sunnerbo och Albo härader. Uti denna sjö märkes tvenne ansenliga öar, och på den större af dem ligger säteriet Mareshol m. På sjöns botten tages sjömalm.

Möckelsnäs, säteri i Kronobergs län. Se: *Stenbrohults* socken.

Möckleby härad är beläget i Ölands södra Mot, och innefattar 5 socknar, nemligen: Norra Möckleby, Sandby, Gårby, Hulterstad och Stenåsa, hvilka tillsammans utgöra 109 ¾ mtl. med 3,368 invånare.

Möckleby, Norra, en socken och pastorat af 3 kl. konsist., belägen å Öland i Möckleby härad, Ölands södra Mot, och medelkontrakt, Kalmar län och stift, 3¾ mil S. från Borgholm. Kyrkan uppbyggdes af Ölandssten år 1824. *Bröttorp*, fordom *Bruddetorp*, nu en by, innehades år 1643 af ståthållaren Peder Michelsson Hammarsköld, och sedan af hans son, Arvid H. Vid *Dörby* och på flera ställen finnas grifthögar och bautastenar. Vid Blåsinge by märkas tvenne höjder, de s. k. *Norra* och *Södra Hög*. År 1786 fanns i kyrkogården en stor mängd guldmynt. Möckleby församling, blef 1279, af biskop Henrik i Linköping, gifven åt Nydala kloster. Socknen består af 30 ¼ mtl. och har 900 invånare. Af dess areal, 7,359 tunnl., äro 15 sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Möckleby, Södra, annex till Sandby, beläget i Gräsgårds härad af Ölands södra Mot, 6 mil S.S.V. från Borgholm. Kyrkan är byggd af sten. I socknen märkes: *Ölands alunbruk*, det största i Skandinavien, samt *Lovers* alunbruk (se dessa ord). Några byar i denna socken idka kalkbränning. Vid Albrunna strand finnas brynstenar. Flere bautastenar märkas i socknen. Denna innefattar 15 ⅚ mtl. och har 822 invånare på en areal af 6,897 tunnl., af hvilka 6 äro sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Mögel (Hypomyceta), är en hel familj af svampar, hvaraf olika slägten framkomma på olika slag i förstöring stadda organiska ämnen, och af hvilka isynnerhet tvenne arter af slägtet *Mucor* äro allmänna, neml.: *M. mucedo*, på skämda sofvelvaror och *M. herbariorum* på torkade växtämnen.

Möhlman, Jakob, hade varit auskultant i Svea hofrätt, men öfvergaf embetsmannabanan, för att egna sig åt skötseln af de bruk han ärft efter sin fader, och hvilka han betydligt förbättrade. Adlades 1719, men som han dog ogift d. 26 Nov. 1761, i en ålder af 74 år, utgick ätten med honom.

Möja, Norra och **Södra**, tvenne öar i Uplandsskären, vid hafsbandet, 6 ½ mil Ö. från Stockholm, utgöra en konsist. kapellförsamling under Wermdö pastorat, och Wermdö skeppslag af Stockholms län. Äger 400 invånare på 10 ⅛ mtl. Adr. Wazholm.

Möklinta, en socken och konsist. pastorat af 2 kl., belägen i Öfver-Tjurbo härad af Westmanlands län, Sala kontrakt af Westerås stift, 4 mil S.O. från Avestad, 1 ½ mil från Sala. I socknen brännes tjära både till husbehof och afsalu. På *Fornbyås* har man anmärkt spår efter fordna begrafningsplatser. Kyrkan är en af de vackraste landtkyrkor i orten. Här förvaras en fana från katholska tiden, hvilken kallas "helge smedens fana." Sjöar i socknen äro: *Hallaren*, *Forneby* eller *Storsjön*, *Gammelby-*, *Häll-*, *Ott-*, *Ryr-*, samt *Lilla* och *Stora Ljusen*-sjöarne. Dalelfven åtföljer hela norra delen af socknen. Möklinta består af 46 mtl. och har 1,957 invånare. Dess areal utgör 49,503 tunnl., af hvilka 5,250 äro sjöar och kärr. Adr. Sala.

Möl, Jakob, en Finsk adelsman, var en af dem, som hertig Carl tillfångatog på Åbo slott och sedan lät halshugga år 1599, tillika med Sten Finke, Michel Påfvelsson Munck och flera andra.

Mölling kallades fordom af folktron ett barn, i hemlighet födt, mördadt och begrafvet, hvars ande sedan gick igen och störde menniskornas hvila.

Mölklång, slaget vid. På detta ställe, i Göinge härad i Skåne, sammandrabbade den Svenska hären under Matts Kettilmundsson, hvilken anförde de upproriske hertigarnes anhängare, med Danskarne, som blefvo slagne och nödgades utrymma Skåne. Träffningen stod år 1318.

Mölleberga, annex till Bara, beläget i Bara härad af Malmöhus län, 1 ½ mil Ö. från Malmö, innefattar 8 ⅔ mtl. och har 300 invånare. Dess areal utgör 1,018 tunnl., hvaraf 3 äro sjö och kärr. Adr. Malmö.

Möller. Med detta namn hafva funnits två adliga ätter. Den äldre, som härstammar från Lifland, infördes 1649 på riddarhuset, med

Möller, Arend, som då först tog introduktion. Hans fader, ryttmästaren och Svenske residenten i Moskwa, **Johan M.**, hade redan 1631 blifvit förklarad för Svensk adelsman. Sonen **Arend** blef sedan landshöfding öfver Narva och dess län. Ätten utgick med hans sonson. Den andra ätten, hvilken redan år 1507 var känd i Estland, blef Svensk med

Möller, Henrik, som var kapiten då han 1654 adlades. Slägten säges af Stjernman vara utgången, men detta är ett misstag, ty denne Henriks sonson, **Carl Adolf Möller**, född d. 19 Maj 1742, begärde och fick 1772 tillåtelse att kalla sig *Möllersvärd*. Han var då löjtnant och R. af S. O.; blef 1781 major, då han tog afsked, och förordnades 1789 att vara landshöfding i Kymenegårds län, hvilken plats han dock icke länge innehade. Dog d. 22 Juni 1828.

Möller, Anders, var, enligt Ennes, född i Lifland, utan att sjelf veta af hvilka föräldrar, emedan dessa troligen förlorat honom då de flydde undan Ryssarne, som infallit i landet. Han träffades, som en späd gosse, vilsekommen i en skog, af Svenska trupperna, och fördes till dåvarande general-guvernören grefve Otto Wellingk, hvilken

drog försorg om hans uppfostran och gjorde honom till underofficer vid sitt dragonregemente. M. följde sin välgörare till Sverige, blef fändrik vid Nerikes och Wermlands regemente, utmärkte sig i slagen vid Helsingborg och Gadebusch, men blef fången vid Tönningen och räddade sig ett år derefter ur Danska fångenskapen, då han flydde i matroskläder från Köpenhamn. År 1716 stod dåvarande kapitenen M. i Norrige, och beordrades att med 300 man, under major Nieroths befäl, intaga en fiendtlig förhuggning, men Nieroth stupade först och Möller fick straxt derefter en kula i underlifvet, hvilken, genom vanskötsel, slutade hans lif, 8 dagar derefter i hans 30:de års ålder. Hans efterlemnade späde son skref sig sedan *Müller* och är stamfader för den slägt, som i tre generationer med beröm innehaft räntmästare-embetet i statskontoret. M:s sonson, **Anders Emanuel,** född i Stockholm 1761, död 1829, äfven kongl. räntmästare och ledamot af de fria konsternas akademi, omtalas af Boije såsom "stor vän af konsten, och skicklig i dess utöfning, isynnerhet att uppfatta det karakteristiska, hvilket han återgaf med mycken sanning; hans arbeten voro mest i gouache."

Möller, Paul, född i Stockholm af Tyska föräldrar, blef 1704 regements-fältskär vid Åbo läns kavalleri, följde Lewenhaupts här, och förlorade i slaget vid Liesna all sin egendom, jemte sina betyg. Efter slaget vid Pultava föll han vid Dnieper i Rysk fångenskap och fördes till Solikamsk, der hans nit och skicklighet blefvo en tröst och tillflygt för hans sjuke medfångar, när de behöfde läkarevård. Efter hemkomsten år 1722 blef han regements-fältskär vid Åbo läns infanteri, hvarifrån han tog afsked 1741 och dog 76 år gammal i Åbo 1754. Berömmes såsom en omsorgsfull och kunnig läkare.

Möller, en väfvare, ingaf vid Örebro riksdag år 1812 till ständerne ett förslag, att, vid en blifvande thronledighet, utropa Kristus till konung, samt att, under det man väntade på hans ankomst till verlden, kröna bibeln och psalmboken.

Möller, Johan, född i Länna socken af Strengnäs stift d. 5 Mars 1738 af bondeföräldrar, blef magister i Upsala 1764, prestvigd 1766, kyrkoherde i Vester-Hanninge 1776, theol. professor 1785, biskop i Wisby stift 1796, theol. doktor, L. af N. O. Död d. 10 Dec. 1805. Var en värdig och allvarlig biskop, som höll kyrkodisciplinen vid magt, och gjorde sig på en gång älskad och aktad af alla dem, med hvilka han kom i beröring. Icke någon utmärkt predikant, men en lycklig författare. Han har efterlemnat en mängd skrifter, såsom: *Tankar om Syndafallet;* en *Katekes,* som fått många upplagor och begagnades i flera skolor; en *Kyrkohistoria; Afhandling om ett rätt predikosätt; Om sättet att bemöta svärmaktiga upptåger, serdeles den s. k. Svedenborgianismen; Samling af Predikningar,* i 2:ne delar, o. s. v.

Möllerheim, Johan, hette förut **Möller** och var född i Bremervörde 1674, blef vid 14 års ålder handtlangare vid artilleriet och tjente sig småningom upp, så att han 1710 blef fändrik, derefter major och tygmästare, och blef, för sina grundliga insigter i artilleriväsendet, adlad 1720; men som han afled redan 1721, hann han icke introduceras, utan detta skedde först år 1746 med hans son, **Svante Johan,** som var auditör och sedan blef lagman. Denne dog 1774, ogift, vid 70 års ålder och ätten utgick med honom.

Möllerhjelm, Axel Johan, son till biskop Joh. Möller, var född d. 16 Jan. 1787, blef 1803 sergeant vid Götha garde, sedan drabant och 1806 löjtnant vid lifregementets grenadier-korps, då han upphöjdes i adligt stånd och antog namnet *Möllerhjelm;* blef 1836 chef för Westmanlands regemente, följande året general-major och tillförordnad president i krigs-kollegium, hvaraf han i elfva år förut varit ledamot. Då friherre Sprengtporten år 1838 lemnade öfverståthållare-embetet, emottog M. det d. 21 Juli samma år. Erhöll tjenstledighet derifrån om sommaren 1842, Kom. af S. O. med stora korset, död 1846.

Möllerstjerna, Johan Daniel, son till postmästaren i Stockholm Daniel Möller och född derstädes 1684, hade varit regements-qvartermästare vid konung Stanislai lifgarde, blef sedan kapiten vid Skaraborgs regemente, derefter öfverste-löjtnant och adlad 1718, då han kallade sig *Möllerstjerna.* Ätten utgick med hans son, som äfven var kapiten vid Skaraborgs regemente, men trädde i Fransk tjenst och dog ogift 1776.

Möllersvärd. Se: *Möller, Carl Adolf.*

Möllna, färgstoftsfabrik på Lidingön (se detta ord).

Möllner, Johan Henriksson, var född i Säby socken, der fadern var mjölnare, lyckades att få studera, blef 1687 prest och predikant vid Strömsholms stallstat. Carl XI plägade, under sitt vistande på landet, roa sig med åtskilliga lekar, hvilka icke alltid voro hvad man nu skulle anse passande för en konung. Deribland var en: *Inte vill jag ha'n,* hvilken bestod deri, att när någon kom konungen för nära, skuffades han från den ena till den andra, till dess han slutligen kom ut ur ringen. Möllner, som lärer sett enfaldig och okonstlad ut, och råkat bland åskådarne komma för nära det kongl. tidsfördrifvet, blef äfven skuffad på samma sätt. Då den gamle stallmästaren Reutercrantz såg detta olämpliga förfarande, sade han till konungen: "Nej, Ers Maj:t, inte så! Det är en så bra karl, läser väl för barn, har liten lön och är trogen." Konungen fann sig genast och svarade: "Gif dig tillfreds, gubbe, vet du inte, att han är utnämnd till vår egen hofpredikant vid Kungsör." Carl fattade sedan ett sådant förtroende för den redlige mannen, att han lemnade honom vården om sina hemligaste gömmor. I befordringsväg kom M. likväl icke längre än till kaplan vid Kungs-Barkarö, i hvilken syssla han dog d. 12 Juni 1692. Så berättas händelsen af Westén, men hvilket icke väl stämmer öfver ens med tiden, ty 1689 var Carl XI redan en mogdad man, som borde växt ifrån sådana lekar.

Mölnbacka, jernbruk i Nedra Ulleruds socken af Wermlands län, beläget på frälsegrund och anlagdt före 1628. Bruket har 5 härdar och 2,990

skepp:d 10 lisp:d privil. årligt smide af köpetackjern; frälsesmidet utgör 150 skepp:d och hammarskatten 28 skepp:d 8 lisp:d 2 skålp:d. Här finnes stålugn och idkas betydligt spik- och manufaktursmide. Afsättningsorten är Götheborg; smidesstämpeln O K med krona öfver inom en krets af punkter. Bruket äges af intressenter och disponeras af W. Nordenankar.

Mölndal, en större by i Fessbergs socken af Götheborgs och Bohuslän, bebodd af omkring 800 personer, är märklig för de vattenfall som Mölndalsströmmen här bildar och hvaraf drifvas flera inrättningar och en mängd qvarnar, hvilka senare förmala allt det mjöl staden Götheborg behöfver. Här finnas 29 qvarnar och 2 sågqvarnar, 3:ne oljeslagerier, samt en stor bomullsfabrik. I byn finnes *Gothiska Förbundets friskola*, i hvilken öfver 100 barn undervisas genom vexelundervisning. Skolhuset tillika med ett kapital skänktes 1824 af öfverdirektören och riddaren S. Norberg. *Mölndals manufakturverk* privilegierades 1823 för handelshuset Ludendorff, Ungewitter & Komp., på ett spikverks inrättande. Bomulls-spinneriet och ett oljeslageri, tillhörige D. O. Francke, uppbrunno d. 19 Okt. 1848, de voro brandförsäkrade till cirka 190,000 R:dr B:ko.

Mölndalsströmmen eller **Lilla Seve-ån**, i Westergötbland, kommer från Bollebygds härad, går genom Nölsjön, Landvetterssjön, Rådasjön, löper genom Götheborgs stad med en arm, och med den andra förbi skansen Westgötha lejon, vidare genom Partilleds socken och Wättle härad i Elfsborgs län.

Möltorp, annex till Ransberg, är beläget i Wadsbo härad af Skaraborgs län, 2 ¼ mil N.N.O. från Hjo, vid Carlsborg och Wettern. Kyrkan är byggd af sten och gammal. Bland flere sjöar här är *Bottensjön* den betydligaste, 1 mil lång och ½ mil bred. I socknen märkes: *Carlsborgs fästning* (se detta ord), på Wanäs udde emellan Bottensjön och Wettern. *Kråk* eller *Kråkeholm*, 1 mtl. säteri, vid Wettern, är väl bygdt. Peder Nilsson, Carl IX:s sekreterare, som tjenstgjorde vid konungens hyllning i Wadstena d. 15 Mars 1609, skref sig till Forsvik och Kråk. Han dog i Revel 1610. Säteriet ägdes i början af detta århundrade af justitie-ombudsmannen Casp. Ehrenborg. *Gålsebo*, 1 mtl. säteri, beläget på en ojemn plan emellan tvenne sjöar. *Mässebo*, 1 mtl. säteri och *Nygården* 1 mtl. säteri, hafva tillhört fröken Elis. Danckwardt-Lilljeström. Vid Gräshults by, nära stranden af Wettern, har fordom stått ett kapell, efter hvilket man funnit lemningar. Ett hemman i byn kallas deraf ännu Kapellgården. Ett säteri, vid namn Gräshult, lärer äfven varit beläget härstädes, emedan inskrifter i kyrkan nämna häradshöfdingen Peder Pedersson Rosensköld och presidenten Peder Eriksson Rosensköld till Gräshult och Forsvik, döde 1656. Vid hemmanet Ekenäs, invid Bottensjön, har synts i åkern en liten kulle, der man funnit tegel. Traditionen förmäler, att här fordom stått ett kloster eller vikingasäte, hvilket senare är troligast, i anseende till belägenheten intill Bottensjön, som här har en hamn, ej långt ifrån dess utlopp i Wenern. Socknen består af 21 mtl. och har 1,388 invånare. Dess areal utgör 14,372 tunnl., hvaraf 2,590 äro sjöar och kärr. Adr. Carlsborg.

Mönchhofen var under Gustaf II Adolfs tid anförare för en i Skottland värfvad trupp, hvilken landsteg i Norrige och anföll Trondhiem. Detta företag misslyckades väl, men han slog sig dock igenom landet och anlände till Sverige. Omtalas sedan vid åtskilliga tillfällen, bland andra då han, år 1614, tillika med öfverste Cobron, slog några Ryska skaror icke långt från Nowgorod.

Möne, annex till Hellstad, beläget i Ås härad af Elfsborgs län, 1 ½ mil N. från Ulricehamn. Kyrkan är af okänd ålder och troligen bland de äldsta. En gammal sägen förmäler, att tvenne mör eller jungfrur låtit uppbygga kyrkan, samt att hon deraf i början blifvit kallad *Mörene*. Hon har fordom varit offerkyrka och haft aflatsbref. I socknen märkes frälsehemmanet *Torbjörnarp*. Socknen består af 14 ⅞ mtl. och har 500 invånare. Dess areal utgör 3,147 tunnl., af hvilka 65 äro sjöar och kärr. Adr. Alingsås, Gammalstorp.

Mönnarps mossfält i Skaraborgs län, innehålla en areal af 6,629 tunn- och 18 kappland. Om aftappningen af dessa mossfält väcktes fråga för andra gången vid början af år 1832, då man, utom andra fördelar, åsyftade, att bereda socknens fattige invånare nödig arbetsförtjenst och någon ersättning för deras kännbara förluster, i följd af föregående årets missväxt. Vid en redan 1821 hållen undersökning hade kostnaden för detta arbete blifvit upptagen till 6,575 R:dr 27 sk. B:ko, hvilket belopp dock ansågs kunna något nedsättas. I anledning af underdånig ansökning om understöd till företaget med 4,000 R:dr B:ko, föreskref Kongl. Maj:t, att dess befallningshafvande skulle infordra jordägarnes yttrande, huruvida och i hvilken mån de ville deltaga i kostnaden. Jordägarne ville likväl, i ovisshet om fördelarne, icke förbinda sig till någon uppoffring, hvarefter frågan om denna nyttiga aftappning förföll.

Münster. Denna benämning begagnades fordom i stället för *domkyrka*, ett lån ifrån det Tyska *Münster*. Det heter sålunda i rimkrönikan: "*Et förgylt mönster på Domkyrkeberg står.*"

Mönsterås, en socken i Stranda härad af Kalmar län, utgör ett regalt pastorat af 2 kl. i Stranda kontrakt af Kalmar stift, är belägen 4 ¾ mil från Kalmar, vid hafvet. Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af sten, och förvarar flere banér och vapen. I socknen märkes: *Kronobäcks* eller *Mönsterås* fordna kloster, *Kråkerums* säteri (se dessa ord). *Mönsterås*, en ansenlig köping, med kyrka och marknadsplats, i en utmärkt skön trakt vid innersta ändan af en vik utaf saltsjön, 5 mil från Kalmar. Här hålles årligen midsommars- och Michaelsmesso-marknad, begge och isynnerhet den första af mycken betydenhet. Hamnen är ¼ mil från köpingen, dit varorna föras till och ifrån på pråmar. År 1532 befallte konung Gustaf I, att all köpslagan här skulle uppböra och alla afsigkomna borgare antingen inflytta till Kalmar, eller nedlägga sin handtering. År 1543 d. 30 Juli anställde ståthållaren i Kalmar, Germund Svensson, en sam-

mankomst i Mönsterås med Stranda, Handbörds, Sefvedes, Aspelands och Tunaläns häraders allmoge, hvarvid han lät uppläsa tvenne konungens bref till allmogen i Småland, tillika med dess fridsbref, dateradt Wreta kloster d. 24 Juni, för alla dem, som höllo sig i skogarne och ännu voro fridlöse. År 1604 d. 20 Mars utfärdade Carl IX ett slags privilegium eller frihetsbref för Mönsterås, som deruti kallas stad. År 1612 landsteg en trupp Danskar vid Mönsterås, för att bemägtiga sig detta ställe och här uppkasta sjöbatterier. Köpingen och socknen utplundrades, och prestgården uppbrändes i grund. Från kyrkan bortröfvades skruden och fyra sköna klockor ur stapeln. Den 2 Aug. 1677 uppbrändes Mönsterås af Danske amiralen Juel, emedan folket ej hade någon benägenhet till brandskatt. Stället var förut utplundradt. — *Emm*, med ladugården *Åserum*, 5¾ hemman, med en särdeles vacker belägenhet vid saltsjön, stora segelleden och Em-ån. Utsigten från det så kallade *Oset* är förträfflig. Mangården är byggd i nyare smak. Trädgården, anlagd med stor kostnad, består af 4 tunnl. och har en mängd utländska och goda frukt-träd, hvarmed hela orten sedermera blifvit försedd. Dessutom finnes här växthus, drifhus, vinkast, persiko- och aprikos-träd. Egendomen har ett betydligt lax- och ålfiske, tullmjölqvarn med 4 par stenar, egen såg, som af gårdens skog förverkar årligen 50 till 60 tolfter stockar. Egendomen har fordom tillhört slägterne Skytte och Mörner, frih. Fahlström, och på senare tider slägten Ulfsparre. — *Skrufhult*, ett af de äldsta pappersbruk i riket. *Björnö*, 1 mtl. frälse, fordom säteri, och tillhörigt slägten Bjelke, består af öfver 100 holmar i saltsjön, beväxta med ek och andra trädslag, har vacker belägenhet, byggnad och trädgård. Här märkes äfven en ruin efter ett kloster. Stället hör nu under Kråkerum. *Bo*, 2 mtl. frälse-säteri, beläget vid en å, med vacker åbyggnad. *Mölnstad*, 5 mtl., är väl beläget, hör under Strömserum, i Ålems socken. Mönsterås innefattar 68¼ mtl. och har 3,471 invånare. Dess areal utgör 35,710 tunnl., af hvilka 120 äro sjöar och kärr. Adr. Kalmar.

Mönstring. Hvarje regemente och korps bör årligen undergå en sådan, hvilken då kallas *generalmönstring*, och förrättas af en kongl. person eller en general. Vid dessa tillfällen bör hvar och en, som ej är af sjukdom eller laga förfall hindrad, vara tillstädes, och kavalleriets officerare förevisa de hästar, de äro skyldige att hålla. Mönsterherren bör tillfråga manskapet, huruvida det utbekommit sin rätt; den, som har några anledningar till klagomål, äger att anföra dem vid mönsterbordet, och sjuklige eller ålderstigne soldater anmälas till afsked. I senare tider har man likväl börjat befria korpserna från de årliga mönstringarne, så att de stundom ej förekomma oftare än hvartannat år.

Möqväll. Så väl i äldre som nyare tider hafva, både i städerna och på landsbygden, brudgummens och brudens vänner kommit tillsammans aftonen före bröllopsdagen, och med hvarandra tillbragt natten emot söndagen. Den sammankomst, som då hölls hos brudgummen, kallades *svenqvällen*, och den, som anställdes hos bruden, benämnde man *möqvällen*. Det stora oskick, som deraf förorsakades, blef öfverklagadt. Många stannade der hela natten och kommo om söndagen druckna till kyrkan, samt voro icke blott oskicklige till det heliga värf, som då skulle förehafvas, utan hindrade äfven andra att med tillbörlig andakt bivista gudstjensten. Regeringen nödgades att 1644, 1664 och 1668 utfärda förbud deremot, hvarvid likväl tilläts, att på landet hålla en liten måltid, utan dryckenskap. Men som presterskapet 1731 måste besvära sig öfver de missbruk, som dervid ägde rum, blefvo sven- och möqvällar helt och hållet förbjudne, vid 5 daler silfvermynts vite för värden, och 1 daler för hvardera gästen, till kyrkan och socknens fattiga, hvilket vite kyrkoherden ålåg att låta utkräfva genom socknens sexmän eller kyrkovärdarne.

Mörarp, annex till Kropp, beläget i Luggude härad af Malmöhus län, 1¼ mil N.O. från Helsingborg. Här märkes frälse-säteriet *Rosenlund*, 3¼ mtl., tillhör frih. Schwerin på Hjularöd, i Frosta härad, har god åker och höhöstnad, skog, torfjord och en skattlagd vattenqvarn. I denna socken är tingsställe för Luggude härad. Socknen består af 16⅗ mtl. och har 646 invånare. Dess areal utgör 3,078 tunnl., af hvilka 4 äro sjöar och kärr. Adr. Helsingborg.

Mörby, säteri om 3 mtl., beläget i Fasterna socken af Upland. Slottet skall blifvit anlagdt år 1569 af Gabriel Christersson Oxenstjerna och dess fru Beata Trolle; men är nu till större delen förstördt och kunde redan 1740 icke mera bebos. Endast ett torn står qvar ibland vidlyftiga ruiner efter det fordom praktfulla slottet. Mörby ägdes af denna slägt intill 1674 och tillhörde sedermera slägterne Lütsow, Horn, Stenbock, Falkenberg och Lefebure. Mörby hyste en tid betydliga samlingar i Svenska historien. Ättehögar anträffas bärstädes.

Mörbyleken är ett minne af ofvannämnde Gabriel Oxenstjerna. Sista året af sin lefnad, 1585, inbjöd han sina anhöriga att fira julen tillsammans på Mörby. De infunno sig talrikt, och den gamle anställde derunder följande jul-lek: Alla hans barn, mågar, sonhustrur och barnbarn, utgörande icke mindre än 50 personer, skulle taga tillsammans i en stor ring på salsgolfvet; till och med de späda barnbarnen, som ännu icke kunde gå, skulle dock, burna af sina ammor, följa med i leken. Derpå trädde de båda gamla in i ringen och började med hvarandra dansen, hvilken sedan fortsattes hela raden igenom. Denna dans lefde länge och i kärt minne hos den talrika slägten, samt omtalades ännu lång tid efteråt öfver hela riket, under namn af Mörby-leken. Bland barnbarnen i denna ring befann sig en knappt årsgammal gosse, med ljusa hår och blåa lifliga ögon. Det var den sedermera så ryktbare Axel Oxenstjerna.

Mörbylånga, annex till Resmo, beläget på Öland i dess södra Mot och Algutsrums härad, 3 mil S. från Kalmar, 4¼ mil S.S.V. från Borgholm. Här

märkes: *Mörbylånga köping*, grundlagd genom kongl. bref af d. 13 Okt. 1820, och erhöll reglemente 1825. Kyrkan, af sten, ombyggdes 1811, då 30 silfvermynt funnos, preglade under Christian I:s och hans sons regeringar. *S:t Lars källa*, nära det vackra torpet Skahus, äger en stark ådra och har varit en åt S:t Lars helgad offerkälla. *Risingehamn* är en af de bättre på vestra sidan af ön. I denna socken finnes äfven lemningar af *Bårbyborg*. *Borrum* är ett ställe nedanför södra Bårbyborg, der ungdomen ifrån urminnes tider anställt sina midsommarslekar. Domplatser finnas här äfven. *Mörbylånga skans* lärer blifvit anlagd år 1613. Pingstdagen, d. 31 Maj 1612, landstego Danskarne vid *Edholmen*, en udde vester om Mörbylånga kyrka. Här uppkom en strid med en fana Svenska ryttare, under befäl af Peder Michelsson Hammarsköld; men ryttarne måste slutligen vika till Borgholm. Sockneu innefattar 20¾ mtl. och har 700 invånare. Dess areal utgör 5,855 tunnl., af hvilka 10 äro sjö och kärr. Adr. Borgholm.

Möre, Norra, ett härad af Kalmar län, innefattar staden Kalmar samt socknarne: Kalmar landsförsamling, Åby, Bäckebo, Dörby, Kläckeberga, Kristvalla, Förlösa och Ryssby. Häradets allmänning, belägen i Förlösa socken, innehåller 353 tunnl. 15 kappland, hvaraf årliga afkastningen anses vara 8,000 kubikfot eller 80 famnar. Jemte häraderna Stranda och Hanbörd utgör detta härad en domsaga och ett fögderi. Anmärkningsvärde orter äro, utom Kalmar stad, *Grimskär*, *Björnö* och *Säfle* säterier, *Kläckeberga* gård och *Björkenos*. Häradet innefattar 297¼ mtl. och har, Kalmar stad oberäknad, 17,552 invånare på en areal af 169,846 tunnl., af hvilka 2,820 äro sjöar och kärr.

Möre, Norra, ett kontrakt af Kalmar stift, inom länet af samma namn, innefattar följande pastorater: Kalmar domkyrko- och landsförsamling; Dörby med Kläckeberga; Ryssby; Åby med Bäckebo; Förlösa samt Kristvalla. Af dessa pastorat äro 2 prebenden och 4 konsistoriela. Kontraktets folkmängd utgör 17,701 personer.

Möre, Södra, ett härad af Kalmar län, innefattar socknarne Arby, Hagby, Söderåkra, Halltorp, Woxtorp, Mortorp, Ljungby, Hossmo, Madesjö, Thorsås och Wissefjerda. År 1542 landsteg Danska fältherren Magnus Gren med 600 man, och härjade på södra Möres kuster; men Carl Knutssons svåger och höfvidsman i Kalmar, Gustaf Carlson Gumsehufvud, förjagade Gren, som förlorade sitt ena finger, samt 50 man i döda. Rimkrönikan anför härom:

"Herr Green i Mööre drogh,
Vid 600 man han med sig togh;
Herr Göstaf Karlsson af Kalmara
Mötte honom i vägenom svaa,
Herr Green fick hugg mer än han kunde bära,
Et finger glömpden quara thära,
Han miste der 50 och än flere,
Far han tocke resa mere
Honom möter en tydh svadant meen,
Han kommer aldrig lefvandes igen."

Omkring år 1535 hade ett band skogstjufvar här förenat sig, under anförande af en bonde, vid namn Joen Andersson. Dessa röfvade och uppehöllo sig i skogarne i södra Möre, Konga härad och Wärend, samt slogo ihjel konungens fogdar och folk. Det var till dessa skogstjufvar som Nils Dacke begaf sig, och höll med dem och allmogen härstädes sammankomster, af hvilka följden blef den namnkunniga Dackefejden. Under året 1612 härjade Danskarne i södra Möre härad. Ett vidtutseende uppror utbröt här under riksdagen 1624: knektarne började det emot sin öfverste, Patrik Ruthwen, en Skotte, och sina öfriga officerare. De upproriskes hufvudman var en Jödde Stim. För att stilla denna rörelse skickade Gustaf Adolf hem ifrån riksdagen i Stockholm, superintendenten i Kalmar och allmogens riksdagsmän, samt förmanade genom dem bönderne till undersåtlig lydnad. Konungen liknade sjelf detta uppror vid Dackefejden; det dämpades dock i sin första början. Polska spioner, eller, såsom de kallades, Polska spyflugor, hvilka inkommo från det dåvarande Danska landskapet Blekinge, ansåg konungen härtill vara orsaken. De upproriske blefvo genast gripna, hufvudmännen förda till Stockholm och afrättade. De öfrige mest brottslige undergingo sitt straff i orten; en del bönder, som sällat sig till de upproriske, skickades till Ingermanland, jemte sina hushåll. År 1647 erhöll rikskansleren Axel Oxenstjerna södra Möre såsom grefskap. Oxenstjerna ägde att af hela grefskapet, som började vid Kalmar och sträckte sig till Brömsebro, nära 6, och från sjön in i landet stundom 6 mil, uppbära och efter behag såsom sin egendom disponera alla deraf utgående skatter och kronoräntor, hvarjemte han utöfvade patronaträtt öfver alla församlingar i grefskapet. Inkomsten häraf steg till 15,000 daler silfvermynt årligen, utom kronotionden, hvilken inkomst nu bör skattas till minst 5,000 R:dr B:ko. Grefskapet fråntogs slägten genom reduktionen i Carl XI:s tid. År 1652 i Augusti, började några mil från Möre gränsor i Kronobergs län, den förfärligaste skogseld, som den 15 i samma månad, med stark vestlig storm och sådan hastighet, kastade sig öfver hela södra och norra Möres skogar, att de innan middagen stodo på oräkneliga ställen i låga. Hela landet, ända från Blekinge till Skäggenäs, på en sträcka af 5 mils längd och 4 till 5 i bredd, liknade ett eldhaf, hvarifrån rök, aska samt förbrända qvistar blefvo drifna lik de tjockaste moln i luften, förvandlade dagen till natt och blåste öfver till Öland. Foglarne nedföllo döda, och mycken boskap och andra djur omkommo i elden. — Detta härad utgör ensamt ett fögderi och domsaga. I detta härad märkes: *Flerohopp*, jernbruk, *Wärnanäs*, säteri; *Brömsehus* och *Brömsebro*. Häradet innefattar 614½ mtl. och har 32,252 invånare. Dess areal utgör 363,737 tunnl., af hvilka 5,865 äro sjöar och kärr. Allmogen sysselsätter sig mycket med sjöfart, och många bönder finnas som hafva egna fartyg, hvilka de begagna till in- och utrikes fraktfart.

Möre, Södra, ett kontrakt af Kalmar stift, innefattar 1 regalt pastorat, nemligen Ljungby och

Hossmo med Kumla kapell, som är personelt prebende för nuvarande biskopen, doktor Anders Carlsson af Kullberg, samt 7 konsistoriela: Mortorp med kapell; Arby och Hagby med kapell; Halltorp och Woxtorp; Söderåkra; Thorsås med kapell; Wissefjerda samt Madesjö. Kontraktets folkmängd utgör något öfver 32,000 personer.

Mörk, Jakob Henrik, född d. 14 Jan. 1714 i Stockholm, der fadern var spannmålshandlare. Denne dog samma dag yngste sonen, Jakob Henrik, skulle börja sin skolgång; men svågern, assessoren Elfvering, trädde i faders ställe för den läraktige gossen. Han blef 1734 student, men måste försörja sig med barna-undervisning, hvilket något fördröjde hans egna studier, isynnerhet som vitterheten äfven upptog en del af hans tid. En frukt af hans penna utkom år 1742, det var första delen af *Adalrik och Göthilda*, en moralpoetisk hjeltedikt på prosa, hvilken, på sin tid, väckte den största förtjusning, och äfven långt efteråt lästes med nöje, till en del med beundran, ty den Svenska prosan tog dermed ett jättesteg. Den hade äfven för hans timliga välfärd den följd, att landshöfdingskan, friherrinnan Funck, som delade den allmänna hänförelsen, kallade honom till Bro och Lossa pastorat. Detta gaf honom väl blott en tarflig utkomst, men skyddade honom dock mot behofvet. All vidare framgång på befordringsbanan stängdes för honom af Upsala konsistorii afvoghet, hvilken måste så mycket mera öfverraska, som M. ådagalagt grundliga theologiska insigter, blifvit ledamot af vetenskaps-akademien, fått en belöning af vitterhets-akademien, var till sitt lefverne fullkomligt oförvitlig och stod i högt litterärt anseende. Då han allt för tidigt afled d. 26 Juni 1763, utspriddes till och med om honom det rykte, att han skulle förgifvit sig sjelf, för att undvika en fruktad visitation. Sådant synes emellertid föga troligt. Dessa motgångar hindrade likväl icke M:s vittra verksamhet. Redan 1742 hade han utgifvit sin roman: *Thecla*, hvilken är något svagare än *Adalrik och Göthilda*. Derpå följde andra delen af *Asiatiske Banise*; vidare: *Målningar på menskliga Sinnen*; *En Hjeltes Beskrifning*, prisskrift i vitterhets-akademien; *Enigheten*, poem; flera åminnelsetal, m. m. Mörk var onekligen sin tids störste prosatör, och förtjenar ännu att läsas mer än många vida senare vitterhetsidkare.

Mörk, en Svensk målare, bondeson liksom Hörberg, lefde på 1780-talet, var en ganska skicklig theater-dekorationsmålare, och en af honom ännu i behöll varande fond, föreställande en af hvalfbågar och kolonnader bestående arkitektyr, skall äga mycken förtjenst.

Mörke källa, en helsobrunn, nära intill staden Sköfde, innehåller lindrigt mineralvatten. År 1815 uppfördes här, af ett bolag, prydliga byggnader, äfvensom promenader anlades.

Mörklaf (Lichen luridus), en lafart, hvilken förekommer på stenar, stundom äfven på marken, och kan användas till färgning på ylle och silke.

Mörkö, en ö i skärgården, belägen 1½ mil från Trosa, i den delen af Södermanland, som utgör nordligaste spetsen af detta län, eller det så kallade konungadömet, hör till Hölebo härad, utgör ett patronelt pastorat af 3 kl., i Södertelge kontrakt och Strengnäs stift. Patronaträtten tillhör ägaren af Hörningsholm. Pastoratet omgifves på alla sidor af Östersjön, eller egentligen af en af dess större vikar, *Mörköfjärden*, samt utgöres af den i senare tider s. k. Mörkön, utom tvenne smärre delar, af hvilka den ena, belägen på det norr om ön varande näslandet, endast i norr är förenad med fasta landet, Södertörn, och den andra, hvilken genom ett smalt näs sammanbinder Mörkön med Däderön, sträcker sig något inåt sistnämnde ö. Den vik af Östersjön, som omgifver pastoratet, utbreder sig stundom i vidsträckta fjärdar, och än bildar den vikar och sund. De höga klipporna, omvexlande med de behagliga vikarne, gifva stränderne ett rikt och behagligt utseende. Den största ibland fjärdarne är *Svärdsfjärden*, egentligen en vik af Östersjön, 1¼ mil lång och 1 mil bred. *Himmerfjärden* begränsar hela östra sidan af Mörkön. Den hopträngda delen af denna fjärd, mellan öarne Oaxen i Mörkö och Regarn i Sorunda socken, kallas *Regarnsström* och är märkvärdig för dess starka strömdrag och djupa vatten. Vidare *Vester-*, *Kolsö-*, *Nora-*, *Näslands-* och *Svalhagsfjärden*. Af vikarne anmärkas *Ax-*, *Tok-*, *Klubb-*, *Fagers-* och *Tormstaviken*. På sjelfva fasta landet af Mörkön förekomma ännu flera vatten, som äfven kallas vikar; men kunna egentligen ej anses för annat än gölar, qvarstående efter de vattendrag, hvilka fordom genomskurit ön; men som i senare, genom vallens höjning, blifvit förvandlade till fast land. Bland sund anmärkas *Borg-*, *Skans-*, *Klubb-*, *Ketsö-*, *Eriksö-* och *Pålsundet*. Det fasta land, som omgifves af redan anförda fjärdar, vikar och sund, har, enligt hvad läget tydligen tillkännagifver, i forntiden haft ett helt annat utseende, än det nu äger. Nuvarande Mörkön har i äldre tider varit delad i 6 mindre öar: *Symonsöö*, *Myrkwa*, *Hornö*, *Nyckenöö*, *Kolsö* och *Tunanäs*, eller den udde, som upptager hemmanen Tuna och Örsta ägor. Det största vattendraget har tagit sin början på öns östra sida, uti Axviken, och sedan framgått från sydost till nordvest till Bottenviken. Häraf uppkom Myrkwa i norr och Hornö i söder, hvilken sistnämnde sträckt sig härifrån ända ned till Hornö-udd, eller Mörkö Horn, en smal, ut i hafvet utskjutande bergsrygg. Från nämnde stora vattendrag har åter en mindre gren utgått och bildat den fordna Nyckenön. Nordligaste spetsen af Myrkwa har åter varit afskuren af ett mindre vattendrag, som utfallit i Sandwiken, och hvarigenom uppkom forntidens Symonsöö. På östra sidan om Hornö har den udde, som kallas Tunanäs, varit afskild från nämnde ö, genom ett vattendrag, som tagit sin början och slut i Himmerfjärden. De öar åter, hvilka ännu äro skilda från Mörkön, och som ganska säkert äfven i forntiden legat ofvan vattenytan, ehuru de efter allt utseende då haft en mindre omkrets, än de nu äga, äro följande: *Fifång*, *Eriksö*, *Långö*, *Frensö*, *Furuholmen*, *Käringholmen*, *Arviksholmarne*, *Oaxen*, hvar-

est märkes den s. k. Gomskyrkan (se detta ord), *Björnö*, *Ramsö*, *Doftskär*, *Ekö* och *Oxenö*. Dessutom finnas en stor mängd mer eller mindre skogbevüxte holmar. Spridda klippor eller skär anträffas äfven till ett betydligt antal. De kallas ofta "klabbar", med tillägg af den holmens, eller det hemmans namn, till hvilket de böra. De märkvärdigaste bergen äro *Axviksberget*, *Fruberget*, *Slesshagsberget*, *Väggberget*, *Vårdkasberget* och *Berghus*, på hvilket senares spets ligger en mycket stor, i flere rigtningar brusten klippa, under hvilken finnas tvenne något från hvarandra skilda ingångar från östra sidan. Den ena af dessa har liksom en förstuga, tillskapad af något flata berghällar, hvilka rest sig mot nämnde klippa. Ingångarne äro mycket hopträngda af tid efter annan nedrasade stenar; men då man intränger blott några steg, höjer sig öppningen så betydligt, att rummet på ett ställe är något öfver 3 alnar högt. Hålan är invändigt nästan rund och har omkring 35 alnars diameter. På södra sidan är en annan mörk håla, omkring 2 alnar hög och 10 alnar bred, uti hvilken alltid finnes stillastående vatten. Enligt en sägen bland allmogen, skall en konungadotter, af okända orsaker, varit innesluten och omkommit uti endera af dessa hålor. I taket af den senare hålan hänga några klippstycken, som hota hvarje ögonblick att nedfalla, och som göra ett rysligt intryck på åskådaren, emedan det matta ljus, hvilket afbryter hålans mörker, nedskimrar endast emellan dem. Bland märkvärdigare brunnar och källor, som finnas på ön, anmärkes den s. k. *Jutbrunnen*, belägen i en flygel på Hörningsholm, uppkommen genom sprängning i sjelfva klippan och af betydligt djup, samt *Oxkrogen*, nära Hörningsholm, den enda källa på ön, som har förträffligt vatten. Ehuru inga särdeles märkvärdiga fornlemningar finnas inom församlingen, upptäckas likväl ättehögar, stenläggningar, runstenar, m. m., hvilka nogsamt vittna, att dessa klippor äfven i uråldriga tider varit besökta. Jättegrytor finnas äfven på åtskilliga ställen i sluttningar af bergen. De kallas af allmogen härstädes "jättekällor." Bland mindre bestämbara minnesmärken räknas *Jungfrukullen*, en med stenar och jord planerad och afkullrad spets af samma klippa, på hvilken *Hörningsholm* (se dessa begge ord) är beläget. Vid hemmanet Tokvik finnes en visthusbod, i det afseendet märkvärdig, att den är det enda hus, som fanns öfrigt på ön efter Ryssarnes härjningar 1719. Ännu synes invändigt vid dörren en bränd fläck, som bevisar att den varit påtänd, men icke brunnit. För omkring 70 år sedan, då nämnde hemman genom en uppkommen skogseld itändes, var denna bod det enda hus, som icke angreps af elden, oaktadt den är belägen endast 12 alnar från sätesstugorna, hvilka, tillika med de öfriga husen, lades i aska. Denna händelse, i förening med husets höga ålder, har gifvit boden ett sådant anseende bland allmogen, att ingen af hemmanets åboer vågat nedrifva den, ehuru förfallen den är. Kyrkan är uppbyggd till större delen af gråsten och var i förra tider betydligt mindre; men åren 1788—90 blef den ansenligt tillbyggd och tillika förändrad till korskyrka. Här märkas Banérska och Bondeska grafvarne. Uti ekonomiskt afseende är socknen delad i sex rotar, benämnda efter läget eller något större hemman inom roten. Inom hvar och en af dessa rotar finnes en s. k. sexman, som väljes bland hemmansbrukarne och årligen ombytes. Uti ecklesiastikt afseende är församlingen delad i tio läsrotar, inrättade efter folkmängden. År 1813 inrättades af kammarherren grefve N. Bonde och dess husfru A. C. Fleming, en sockenskola för allmogens ungdom inom Mörkö församling, samt för de bönders och torpares barn från Näs hemman i Grödinge socken, som höra under Hörningsholms fideikommiss. De många fiendtliga ströfverier, som under fordna tider öfvergått denna socken, härleda sig både från dess läge och granskap med Hörningsholm, hvars rikedomar och prakt, isynnerhet under de barbariska tiderna, voro en lockbeta för fiendens roflystnad, och hvars ägare dessutom voro ett mål för det enskildta hatet under Christian II grymma regering. Den sista af de förödelser, som öfvergått socknen, var Ryssarnes härjning 1719. Namnet "Vargar", hvilket än i dag tillägges Mörköns invånare, var fordom ett namn på vikingarne. — Socknen består af 37 ¼ mtl. och har 1,071 invånare. Dess areal utgör 9,465 tunnl., af hvilka 80 äro sjö och kärr. Adr. Södertelge.

Mörling, Lars, född 1630, åtföljde år 1655, såsom kassör, den stora Svenska beskickningen till Moskwa, och måste der dela den hårda fångenskap, hvari tsaren, ända till 1658, lät hålla de Svenska sändebuden. Återkommen derifrån blef han aktuarie i Svea hofrätt, advokatfiskal, revisionssekreterare, ledamot af lagkommissionen och använd i flere kommittéer; upphöjd i adligt stånd 1688, hvarvid han bibehöll sitt namn, men dog redan följande året. Ätten utgick med hans son.

Mörlunda, en socken med Tveta, belägen i Aspelands härad och kontrakt af Kalmar län och Linköpings stift, 8 ¾ mil S. från Wimmerby. Kyrkan, byggd dels af sten, dels af träd, är mycket gammal. Den afbrändes 1567 af Danskarne; men blef sedan åter uppbyggd. I socknen märkes: *Ryngsnäs*, i jordhöckerna kalladt *Östra* och *Westra Näs*, 3 mtl. frälse-säteri och 3 ½ mtl. ladugård, är väl bebygdt och har en särdeles vacker belägenhet, vid den här förbiflytande vackra Emån, hvars stränder äro betäckta med lummiga alar. Här finnes den herrligaste utsigt åt sjön Rygnen. Före reduktionen tillhörde egendomen friherrliga slägten Skytte. På *Stora Åby* ägor har man anmärkt ett berg, med underjordiska gångar; det har blifvit kalladt *Wäringe* eller *Näringe kyrka*. På *Morebo* ägor är ett annat märkvärdigt berg, *More Kastell; More-ån* löper härunder. I berget skola finnas åtskilliga rum. Socknen utgör ett konsist. pastorat af 2 kl. Den består af 47 ½ mtl. och har 3,680 invånare. Dess areal utgör 64,800 tunnl., af hvilka 5,380 äro sjöar och kärr. Adr. Wimmerby och Stora Åby.

Mörner. Med detta namn finnas på riddarhuset fem ätter, två grefliga, två friherrliga och en

adlig, och, hvad som är en sällsamhet, blott en af dem är utgången. Mörnerska slägten härstammar från Marck-Brandenburg (der den funnits i 600 år). Den inkom till Sverige år 1596 med **Otto Helmer M.** (se nedanföre), hvilken blef stamfader för Tuna-grenen, samt med **Stellan Otto M.**, som inflyttade tre år senare, och blef stamfader för Morlanda-grenen.

Mörner, Otto Helmer von, född på familjens stamgods Zellin, d. 8 Maj 1569, var i ungdomen af ett hårdsindt och otygladt lynne, men bättrade sig vid äldre år, eburu en viss häftighet alltid vidlådde honom. Han var emellertid läraktig, hade goda natursgåfvor och gjorde således framsteg i sina studier. När han var 24 år gammal afled hans fader, hvilken, för sitt stora förstånd och många insigter, fått tillnamnet "den vise", men bland hvars egenskaper likväl icke fanns hushållsanda och ekonomisk beräkningsförmåga. Han hade således intrasslat sig i skulder, hvilka, efter hans död, hade till följd att barnen måste försälja fädernegodset. Bland anledningarna till hans obestånd var äfven en kaution å 14,000 R:dr, för en viss Georg Eckhardt, hvilken då vistades i Sverige, der han, för några fordringar hos kronan, fått flera gods såsom säkerhet. Den vise Mörner hade redan 1587 skickat sin son **Otto Helmer** till Sverige, för att indrifva denna fordran, men hvilket ej lyckades för den 18-årige ynglingen. Han tog nu med sig sin broder Berndt Dietricht, och begaf sig år 1594 åter till Sverige, i hopp om bättre lycka. Här blef han visserligen väl emottagen af hertig Carl, hvilken gjorde honom till sin hofmarskalk och äfven gaf honom de bästa löften om betalning, samt till och med lät fängsla Eckhardt; men denne säges hafva förstått så väl ställa sig hos riksråderna, dem han till och med beskylldes att hafva mutat, att han undgick betalningen och, utsläppt ur fängelset, begaf sig från riket. I Mörnerska ättens stamtafla säges, att slägten fick intet af sin fordran hos Eckhardt, utan att dennes gods, efter hans afvikande, indrogos till kronan; men i Stjernmans höfdingaminne försäkras, att han erhållit Ortala och Vedevåg i pant för sin fordran. Emellertid följde M. hertig Carl i flera af hans fälttåg, och bivistade äfven slaget vid Kerkholm, användes af honom i åtskilliga beskickningar till Danmark och några Tyska hof, samt förordnades 1606 till ståthållare på Åbo slott, och 1611 till kammarråd. Afled år 1612. Hans son,

Mörner, Carl, född i Stockholm, den 21 Mars 1605, gjorde i ungdomen en utländsk resa till Holland och Frankrike, hvilken han sjelf beskrifvit, blef, efter återkomsten, anställd i Gustaf Adolfs tjenst såsom hofjunkare, och naturaliserades 1625 som Svensk adelsman; följde honom till Tyskland och hemskickades efter slaget vid Leipzig, att till rådet öfverlemna de tagna fanorna; var sedan äfven med vid Lützen, såg konungen intränga bland fienderna och försvinna, vakade sedan vid hans lik när det återfanns och följde det hem till Sverige. Nu lemnade han krigstjensten och blef 1635 assessor i Götha hofrätt. Härifrån tog han afsked året derefter till följd af någon misshällighet med vice presidenten Måneskköld. Ingick om hösten 1636 i kammar-revisionen och blef kammarråd 1639. Denna befattning tyckes dock icke rätt hafva öfverensstämt med hans lynne, hvarföre han 1641 sökte och erhöll ståthållareskapet i Wiborg. Hans lycka påskyndades nu, ty fyra år derefter blef han general-guvernör öfver Ingermanland, så president i Dorpts hofrätt, friherre 1652, riksråd året derefter, 1661 hofrätts-råd i Götha hofrätt — ett bevis på den tidens sällsamma befordrings-ordning — och president i samma hofrätt. Afled d. 25 Maj 1665. Hans son, **Berendt Didrik,** född på Tuna d. 26 Sept. 1639, blef kapiten vid Jönköpings regemente, sedan öfverste för detsamma och deltog med det i Carl XI:s krig. Blef 1700 landshöfding i Blekinge och dog 1710.

Mörner, Stellan Otto, en kusin till Otto Helmer, och son af Baltzar Joakim Mörner, som kallas kejserlig fält-öfverste mot Turkarne, inkom till Sverige 1597. Han omtalas likväl först 1609, såsom Carl IX:s kammardräng, blef tvenne år derefter ståthållare öfver Westerbotten och Lappmarken, 1622 ståthållare på Åland, då han, till sin förra penningelön, fick "foder och mål på 4 hästar och kost på 3 personer, efter herreordningen och 5 personer efter svenneordningen"; 1634 landshöfding öfver Södermanland och 1638 öfver Westerbotten. Hvarken födelse- eller döds-år äro uppgifna. Han naturaliserades 1628, då han fick sin slägtings namn, och blef, enligt Stjernmans uppgift i dess höfdingaminne, Del. I, sid. 118, stamfader för de nu i Sverige florerande grefliga, friherrliga och adeliga Mörnerska slägterna, samt, genom dottern Hedvig Mörner, äfven stamfader för ätten Douglas. Detta är likväl icke rigtigt, efter hvad som ofvan är visadt, vid början af artikeln **Mörner.** Hans son,

Mörner, Hans Georg, var född midsommarsdagen 1623, blef 1644 ryttare vid ett Tyskt regemente, men samma höst kornett och följande året ryttmästare, befordrades snart, så att han 1651 var öfverste-löjtnant och kammarherre hos Carl Gustaf, hvilken han sedan följde i dess Polska krig och bidrog betydligt till Warschaus eröfring. Blef öfverste-löjtnant vid lifgardet af Smålands kavalleri, men under förmyndare-regeringen stod hans lycka stilla, liksom många andra den aflidne konungens gunstlingars. Sedan Carl XI uppstigit på thronen blef han 1672 general-major och landshöfding öfver Jönköpings län. År 1674 upphöjdes han i friherrligt stånd, då han började skrifva sig friherre till Morlanda. Blef general-löjtnant, guvernör öfver Kalmar och Kronobergs län, sedan öfver Kronobergs och Jönköpings, samt dog i staden Jönköping d. 11 Aug. 1685. Hans son,

Mörner, Carl Gustaf, född i Malmö 1658, blef, 15 år gammal, ryttare vid lifregementet, men var redan vid 17 år ryttmästare, gick 1680 i Fransk tjenst, och bivistade Franska härens fält-

tåg i Flandern under Luxenburgs befäl, befordrades, efter hemkomsten, till öfverste för Östgötha kavalleri och 1700 general-major; följande året intog han Mitau, var med i passagen öfver Düna, ådagalade mycken tapperhet i slaget vid Klissow, hemskickades som mönsterherre till Sverige och deltog i första fälttåget mot Norrige 1711. Uppgjorde ett förslag till Norriges eröfring, men hvartill den erforderliga styrkan ej ansågs möjlig att anskaffa. Blef general-löjtnant, general-major och 1712 guvernör öfver Bohus län. Inkallades i senaten 1716, då han tillika blef general-guvernör öfver Götheborg, Bohus, Nerike, Wermland, Halland, Skaraborgs och Elfsborgs län, med hvilkas styrka han skulle bidraga till Svenska gränsens försvar emot Norrige. Upphöjdes till fältmarskalk år 1717. Var för öfrigt kongligt sinnad, när sådant gagnade, aristokrat till själen, fiende till Görtz och i allmänhet till skrifvareväldet, hvarpå han gaf ett bevis genom sitt förfarande mot härads-skrifvaren Pryss, den han beskyllde för åtskilliga orättvisa handlingar, men mot hvilken han sjelf ej heller förfor rättvist och menskligt, och var icke samvetsgrann, att, efter Carl XII:s död, tillegna sig sin andel af krigskassan, ja, att ensam taga en åttondedel deraf, och röstade för Görtz's död, ehuru G. inför konungen berömt hans embetsförvaltning. Icke desto mindre råkade han i ogunst hos Ulrika Eleonora, emedan han röjde någon benägenhet för hertigen af Holstein och blef derföre flyttad till president i Götha hofrätt 1719. Här blef han dock icke gammal, ty han afled d. 27 Okt. 1721, eller, efter en annan uppgift, redan den 22 Okt. 1720. En af hans söner,

Mörner, Hans Georg, gick i krigstjenst år 1700 såsom korporal vid Östgötha kavalleri, deltog i passagen öfver Düna, slagen vid Riga, Klissow, Pultusk och Thorns belägring samt batailjerna vid Holofzin och Pultava. Efter det sistnämnda blef han, som då var ryttmästare, fången vid Dniepern, men lyckades rädda sig med flykten, kom undan till Riga och bivistade dess belägring, men föll här åter 1710 i Rysk fångenskap. Hemkommen 1716, deltog han i Norrska fälttåget och Fredrikshalls belägring, blef 1723 kommendant i Stralsund, 1736 öfverste för Skaraborgs regemente och dog i Stockholm 1738, i en ålder af 52 år. Hans yngre bror,

Mörner, Otto, äfven fången vid Pultava, såsom ryttmästare vid samma regemente, måste qvarstanna i fångenskap i Wologda till 1722, fick, vid hemkomsten derifrån, majors titel med löjtnants indelning, tog afsked 1747 som öfverste, blef, vid ordnarnas stiftelse, R. af S. O. och dog 66 år gammal 1753. Den yngste af bröderne,

Mörner, Adolf, var född d. 1 Jan. 1705, gick den civila vägen, blef 1721, således endast 16 år, auskultant i Götha hofrätt, sedan krigs-kommissarie, landshöfding först i Stockholms, så i Elfsborgs, derefter i Nerike och Wermlands och sist i Kopparbergs län, hvilket han likväl ej tillträdde, Kom. af N. O. Död d. 31 Aug. 1766. En redlig, välsinnad man, med sann gudsfruktan och en upphöjd karakter. Driftig och nitisk som embetsman, tillika lärd och har efterlemnat flera arbeten i handskrift, såsom en matrikel öfver adeln med egenhändigt ritade vapen; *Kort underrättelse om Svenska jordagodsen; Fullständig Beskrifning öfver hela Indelningsverket; Underrättelse för en Landshöfding om allt hvad till dess embete hörer; Beskrifning öfver Nerike och Wermlands höfdingedöme;* m. m.

Mörner, Gustaf, af Tuna-grenen, och sonson till Carl Mörner, var kapiten vid Jönköpings regemente och anförde det i slaget vid Pultava, sedan öfverste-löjtnanten och majorerne blifvit dels döde, dels sårade. Då fältmarskalken grefve Rhensköld såg honom i spetsen för truppen, och frågade om orsaken samt M. upplyste honom härom, ropade R. med sin vanliga hetta: "Hvarföre t—d—r är ni inte så med?" Härtill svarade M. ganska saktmodigt: "Nej, min gamla mors förböner ha nedkallat Guds beskydd öfver mig och derföre lefver jag, och har den äran kommendera detta regemente, hvilket gjort och skall göra sin skyldighet såsom redlige krigsmän!" Rhensköld teg och red sin väg. Fången som de öfrige, återkom han först 1722, blef öfverste-löjtnant, med kapitens indelning, och dog 1734, i en ålder af 61 år. Han var farfader åt riks-ståthållaren Carl M. och biskopen Ludvig M. Hans broder **Berendt Didrik** blef äfven kapiten vid samma regemente, och fången på samma ställe, dog ogift i Tobolsk 1720.

Mörner, Hans Didrik, af Morlanda-grenen, blef, som ryttmästare vid lifregementet, fången vid Poltava, efter att hafva följt Carl XII genom alla hans fälttåg. Hemkommen från Wologda 1712, blef han major, men med löjtnants indelning, 1743 general-adjutant, öfverste och löjtnant vid drabanterne, R. af S. O. och öfverste för adelsfanan 1747. Dog, 63 år gammal, år 1751.

Mörner, Carl, var kapiten vid Westmanlands regemente, följde Carl XII till Bender och dog der 1709 i en ålder af 46 år.

Mörner, Carl Claes, son af den ofvannämnde öfversten Hans Didrik, hade varit öfverste-löjtnant vid Dalregementet, då han 1784 blef landshöfding i Upsala län. Han dog här redan d. 30 Apr. 1786, i en ålder af 56 år. Hans son,

Mörner, Hampus Wilhelm, född d. 22 Juni 1775, utnämndes 1779 till sergeant vid Uplands regemente och tre månader derefter till fändrik; blef 1816 öfverste i generalstaben och 1818 kommendant i Stockholm; år 1821 landshöfding i Westernorrland, hvarifrån han tog afsked 1841. R. af S. O. och Kom. af N. O.

Mörner, Carl Carlsson, son af hofjägmästaren Carl Gustaf M., var född d. 1 Dec. 1755, blef 1772 under-löjtnant vid artilleriet och pryddes vid revolutionen med S. O., då ännu endast 16 år gammal. Befordrades likväl ej så hastigt, som denna första framgång tycktes lofva, ty han blef först tio år senare löjtnant och 1794 general-adjutant, öfverste i arméen och vice guvernör för

Gustaf Adolf, öfverste för Kalmar regemente, 1802 sekundchef för Svea lifgarde, grefve, Kom. af N. O. Han hade icke obetydligt inflytande hos Gustaf Adolf, hvilken han lyckades afhålla från flera förhastade steg; men då han ej kunde med likgiltighet se den förvända politik, som alltmera utvecklade sig, och hans anmärkningar deremot snart funnos besvärliga, flyttades han 1808, såsom general-major, till öfverste för Skaraborgs regemente, hvilket han dock vägrade emottaga. Efter revolutionen fick han befälet öfver södra arméen och blef 1811 vice guvernör i Pomern, hvarifrån han dock snart återkallades, men utnämndes följande året till öfver-ståthållare i Stockholm. Här har han gjort sitt minne älskadt och aktadt genom åtskilliga nyttiga inrättningar, vigtiga förbättringar i stadens municipal-styrelse, som fick vården om stadens byggnader och drätselverk, om stora barnhuset, om skolvården, m. m. Läro- och arbetsinrättningar stiftades; kurhuset på Kungsholmen inreddes, en enke- och pupill-kassa för Stockholms magistrat grundlades, o. s. v. Var landtmarskalk vid 1815 års riksdag, kansler för krigs-akademien, fältmarskalk och 1816 riks-ståthållare i Norrige, der han likväl ej qvarstannade längre än till hösten 1818, då han nedlade alla sina befattningar och tillbragte sin återstående tid på landet nära Stockholm. Excellens och seraf.-riddare. Död d. 24 Juni 1821. Hans grefliga ätt utgick med honom. M. var icke något utmärkt hufvud, men hade lätthet att fatta, förmåga att behandla menniskor, ett godt umgängessätt, vann hjertan genom sin redlighet och sitt öppna väsen, och gjorde sig älskad i alla de mångartade befattningar han utöfvade. Hans efterlemnade enka *Charlotta Arfwedson*, syster till direktören Arfwedson, säges i Boijes målare-lexikon: "med mycket sinne för konsten förena en lycklig utöfning af densamma." Hans yngre broder,

Mörner, Ludvig, född d. 6 Dec. 1764, omfattade, liksom hela Mörnerska slägten, krigare-yrket och blef officer vid Södermanlands regemente, men fann snart att detta stånd icke öfverensstämde med hans lynne och böjelser, hvarföre han beslöt gå den lärda vägen, och blef, vid 22 års ålder, student i Upsala, samt vid 29 år, 1793, docens i Romerska antiqviteterna. Det berättas, att hans fästmös inflytande förmådde honom välja den presterliga banan. Han emottog således 1794 kallelsen att vara kongl. hofpredikant, genomgick sedan prest- och pastoral-examen, men fortfor ännu ett år med sin docent-befattning, ehuru han under tiden sökte och erhöll Ljungby pastorat i Kalmar stift. Då sjelfva stiftet år 1800 blef ledigt, fick Mörner de flesta rösterna på förslaget, och utnämdes, den förste, och ännu den siste af alla baroner, till biskop samma år. Här lefde han i ett ostördt lugn, till sin död d. 19 Okt. 1823. Han var till sitt yttre den bästa representant af ett högt embetes värdighet man kan föreställa sig. Han var det äfven till sitt inre, så vidt man inskränker fordringarna på denna värdighet till den mest exemplariska ostraffligbet, till detta stilla, lugna, välvilliga, från allt intrigsinne skiljda väsen, der ingen ond tanke uppkommer, der intet godt motverkas, ingen nyttig idé förkastas, men som också ej tager första steget dertill, som icke hindrar, men ej heller påskyndar fortskridandet, och som, då varningen eller bestraffningen ej kan uteblifva, låter den ske väl med en allvarlig, men också med en saktmodig, anda. Han hade inga beundrare, men också ingen fiende. Döden träffade honom lika stilla och lugn, som lifvet alltid funnit honom, under riksdagen i Stockholm, och han begrofs, enligt sin ofta yttrade önskan, derstädes på Catharina kyrkogård. Sonen, hans enda barn, kammarjunkaren **Carl Gustaf Ludvig,** dog vid 26 års ålder år 1824.

Mörner, Carl Stellan, son af öfverste-löjtnanten grefve Carl Gustaf M., var född på Gåfvetorp i Småland, d. 9 Mars 1761, blef 1775 kornett vid Bohusläns dragoner, 1788 major vid Kronobergs regemente, med hvilket han deltog i Finska kriget, ådagalade derunder mycken tapperhet och dubbades på stridsfältet af konungen till R. af S. O. Detta, i förening med den tillgifvenhet för konungens person och den politik han vid 1789 års riksdag ådagalagt, förskaffade honom Gustafs förtroende, och emot vanligheten skadade sådant honom ej heller hos förmyndare-regeringen, hvilken 1793 utnämnde den endast 32-årige mannen till landshöfding i hans hembygd, Kronobergs län. Valets rigtighet bekräftades också under de 34 år han innehade detta embete, der han gjorde sig älskad, såsom en af de verksammaste, välvilligaste och för sitt län gagneligaste styresmän, den Svenska administrations-historien har att uppvisa. Hans menniskoälskande sinne, hans vänlighet och oegennytta tillvunno honom folkets hjertan, medan hans många nyttiga inrättningar inom länet fortplanta på framtiden frukterna af hans upplysta omtanka. Han befordrade jordbruket, stiftade en brandstodsförening, upphjelpte lasarettet, bidrog mycket till Wexjö stads återuppbyggande, enligt en förbättrad plan, efter den eldsvåda, som öfvergick staden 1799, och stiftade ett hushålls-sällskap, hvilket fortsatt hans bemödanden för jordens odling. Länets invånare uttryckte sin tacksamhet derigenom, att de läto måla hans porträtt, hvilket de uppsatte på landskansliet, med inskrift: "*För faderlig omsorg missväxtåret 1799.*" Spenamnet *bondkungen,* som den högdragna ståndspersons-fåfängan tillade honom, var i sjelfva verket hans vackraste äretitel. Men äfven regeringens belönande uppmärksamhet undgick honom icke. Han fick först presidents-titel, blef sedan excellens, Kom. af S. O. med stora korset och derefter seraf.-riddare. Tog afsked 1827, dog d. 24 Juli 1834. Hans yngre broder,

Mörner, Hampus Elof, född 1763, blef 1800 öfverste för Smålands kavalleri och följande året för ett husar-regemente, som bar hans namn, och hvarmed det ofta ännu uppkallas, general-löjtnant, inspektör för andra kavalleri-inspektionen, Kom. med stora korset af S. O., och riddare af Ryska

S:t Annæ-ordens första klass, dog d. 26 Febr. 1824. Han var ej blott en ganska utmärkt kavalleri-officer, och hans regemente det första af detta vapen inom Svenska hären, utan han är äfven känd för sitt glada lynne, sina många lyckliga infall, sitt godsinta skämt och den fintlighet hvarmed han drog sig ur de många penningeförlägenheter, hvilka förföljde honom lifstiden igenom, men hvarvid han aldrig förbisåg hederns och rättskaffenhetens fordringar, eller tillät sig det minsta deremot stridande. Utan att affektera rangen af vitterhetsidkare, skref han rätt god vers, mest i den berättande stilen, och utgaf bland annat en skrifven tidning kallad: *Argus*, hvari han troget skildrar hofvets seder och sqvallerlust. Få menniskor hafva varit oförargeligare, och få hafva tillbragt ett gladare lif. Hans yngre broder,

Mörner, Gustaf Fredrik, föddes d. 15 Okt. 1768, ingick först vid amiralitetet, bivistade stora flottans drabbningar under 1788—1790 årens krig, men blef efter dess slut transporterad som kompanichef till Götha gardet, kammarherre hos drottningen, öfverste och sekundchef vid lifgrenadierregementets rotbållsfördelning 1802. Kommenderad till Pomern och ställd under öfverste Morians befäl, blef han, tillika med dennes korps, vid återtåget från Lauenburgska landet, tillfångatagen af Fransmännen på Travefloden. Återkommen från Frankrike efter revolutionen, fick han 1810 uppdraget att öfverföra underrättelsen om valhandlingen i Örebro till den utsedde thronföljaren, samma man, som han fyra år förut lärt känna såsom en ädelmodig segrare. General-major 1813; s. å. brigadchef vid hären i Norrige, förde han befälet öfver landstigningen på Walöarne och Fredriksstads eröfring, blef R. och K. af S. O. stora kors, derefter seraf.-riddare och general-löjtnant. Dog d. 19 Januari 1841. En ännu yngre broder,

Mörner, Axel Otto, född d. 8 Juli 1774, var general-löjtnant, kavalleri-inspektör, kabinettskammarherre, Kom. af S. O. stora kors och af flera Ryska och Preussiska ordnar, då han 1840 kallades till statsråd och chef för landtförsvarsdepartementet, hvarifrån han tog afsked d. 14 Jan. 1843. Det säges om honom i Boijes målare-lexikon: "Han utvecklade sin naturliga fallenhet för målning under *Lampis* och *Fygers* handledning i Wien. Ehuru han med framgång utöfvar konsten i flera slag, tyckes dock landskapsmålning i synnerhet vara hans käraste ämne och hvari han mest lyckats." Deras syster,

Mörner, Charlotta Christina, född på Gåfvotorp d. 2 Mars 1760, gift med presidenten i krigs-kollegium friherre Bror Cederström, var sin tids fru Nordenflycht, som samlade omkring sig en krets af skalder och tonkonstnärer, hade anlag för teckning och ännu mer för poesi, hvari hon, utan anspråk på vitter ära, skrifvit flera skaldebref, ej blott lyckligt versifierade, utan äfven utmärkta genom upphöjda tankar. Hon lät ej trycka något, men den allmänt bekanta sången: "*Välkommen, O måne, min åldriga vän*" m. m. skall vara af henne.

Mörner, Hjalmar, föddes d. 7 Maj 1794. Fadern var den ofvannämnde generalen Gustaf Fredrik M. Det konstnärssinne, som tyckes utgöra ett karaktersdrag inom Mörnerska slägten, hade tillfallit honom som arf i rikare mått än någon af hans anförvandter, och han skulle, i fall han från början egnat sig åt konsten såsom yrke, och en längre lifstid förunnats honom, blifvit en af ej blott Sveriges, men äfven Europas, ypperste genremålare. Intetdera blef emellertid fallet. Han ingick, såsom de flesta af hans slägt, i krigs-ståndet, blef 1810 kornett vid Smålands hussar-regemente, deltog i Tyska kriget och i träffningen vid Bornhöft, der hans tapperhet förvärfvade honom guldmedaljen hvarefter han befordrades till ryttmästare. Freden lemnade honom emellertid mera ledighet att egna åt sin talang, och han företog 1816 en konstnärsresa till Italien, der han qvarstannade i 12 år, återkom 1828 till fäderneslandet, men blef der icke längre än till år 1830, då han åter begaf sig ut till Danmark, England och Frankrike. Ehuru hans starka kroppsbyggnad syntes lofva honom ett längre lif, afled han till följd af ett organiskt fel i hjertat d. 15 Sept. 1837. Få hafva af naturen varit utrustade med en mera skapande förmåga, en rikare inbillning och mera lätthet för arbete, än han. Arbete är likväl icke rätta ordet, ty hans produktioner kastades på papperet nästan omedvetet, af ett slags instinkt, födda af ögonblicket, och, ehuru bestämda för framtiden, likväl aldrig af konstnären ämnade att lefva längre, än detta ögonblick. Många hafva likväl kommit allmänheten och efterverlden till godo, bland andra hans *Carnaval i Rom*, en högst lefvande samling af taflor, hvilka gifva det trognaste begrepp om det Romerska folklifvet. Han har äfven efterlemnat några i olja utförda stycken, men hvilka äro mindre lyckliga, emedan deras utförande skulle erfordrat en omsorg, som han ej gaf sig tid att egna åt dem. Konsten var nemligen mera för honom en lek, en omedveten utgjutelse, än studium. Han hade äfven utmärkta mimiska anlag.

Mörner, Carl Gabriel, son till landshöfdingen grefve Adolf M. af Morlandagrenen, föddes på Edsberg nära Stockholm d. 3 Okt. 1737, ingick vid 20 års ålder i Svea hofrätt och sedan i justitierevisionen, men lemnade snart embetsmanna-banan, för att egna sig åt det enskildta lifvets behag, sina egendomars vård, vetenskaperna och municipala bestyr, hvilka sysselsättningar tillräckligt upptogo hans tid. Han invaldes i vetenskapsakademien, blef vid riksdagarne vald till ordförande i banko-utskottet, till revisor af banken och riksgälds-kontoret och hade dessutom en mängd uppdrag inom alla församlingar, der han ägde egendomar, samt af sin slägt, hvars rådgifvare och biträde han var vid alla brydsamma förhållanden. Blef hofmarskalk och Kom. af N. O. Dog i Nyköping d. 5 Dec. 1828 i den höga åldern af 91 år. Hans äldste son,

Mörner, Adolf Göran, var född på Espelunda i Nerike d. 27 Juli 1773, ingick, endast 9 år

gammal, vid lifgardet, men lemnade redan som yngling den militära banan och inträdde 1791 i kansliet, der han, efter 2 års förlopp, blef kopist i kammar-expeditionen, följde 1794, som ambassad-kavaljer, envoyéen friherre von Nolcken till Wien, förestod någon tid beskickningen derstädes, blef, efter hemkomsten 1795, andre sekreterare i konungens kabinett, anställdes, efter en utländsk resa, 1796, som kavaljer hos d. v. hertiginnan af Södermanland, blef derunder känd af Gustaf Adolf och fick det förtroende, att följa med honom på hans resa till Erfurt 1797. Denna ynnest förlorade han likväl då han, vid Norrköpings riksdag, uppträdde bland oppositionens ledamöter, och entledigades derföre både från hofvet och kabinettet. Han lefde sedan i lugn till revolutionen, i hvilken han ej hade någon del, men som återförde honom, lik många andra, på den offentliga banan. Äfven nu hörde han till den liberala sidan, ehuru till den sansade af densamma, hvarföre han också blef kammarherre hos drottningen, R. af N. O. och, efter Örebro riksdag 1812, statssekreterare för handels- och finans-ärenderna. Samma år vann han stora priset i Sv. akademien, för svaret på dess prisfråga: "Hvilka äro medlen att hos folket väcka och underhålla patriotism och en rätt medborgerlig anda?" Det hände likväl grefve M. liksom så många oppositionsmän, att de, sjelfve inkomne i affärerna, betydligt modifiera sina grundsatser och blifva i sin ordning konservative. Han inkallades nemligen 1815 i stats-rådet, der han qvarstannade till sin död, intogs i Svenska akademien 1818, blef 1822 direktör för landtbruks-akademien, serafimer-riddare och excellens. Numera röjdes hos honom föga spår af den fordna liberalismen och nitet för reformer, ehuru han alltid bibehöll sin enskilda aktningsvärda karakter, sin välvilja, sin sanningskärlek, sin arbetsamhet och sitt sträfvande att öka det förut icke obetydliga mått af kunskaper han ägde. Några spår efter hans statsmannaverksamhet har han dock icke efterlemnat under de 26 år han skulle varit i tillfälle att utveckla desamma. Han talade ofta på riddarhuset, men lät här, liksom eljest i sitt offentliga lif, hettan stundom hänföra sig. Dog d. 13 Jan. 1838.

Mörner, Carl Otto, son till landshöfdingen i Upsala frih. Carl Clas M., föddes d. 22 Maj 1781, blef, vid 6 års ålder, fändrik vid Helsinge regemente, gick derifrån till Uplands regemente, der han år 1809 blef löjtnant, adjutant hos kronprinsen 1811, major, öfverste-löjtnant och öfverste i arméen, R. af S. O. Ståthållare på Rosersbergs slott 1818 och 1819, vice landshöfding i Jemtland i 4 månader 1824, tullinspektor vid Blockhusudden 1829, hvarifrån han tog afsked 1841. Har i Svenska historien blifvit namnkunnig genom den andel han har i thronföljarevalet 1810 och hvarom han 1834 utgifvit en berättelse.

Mörrum, en socken med Elleholm, belägen i Listers härad af Blekinge län, ¾ mil V.N.V. från Carlshamn, vid hafvet, utgör ett reg. pastorat af 2 kl., i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift. Både i äldre och nyare tider har detta ställe varit märkvärdigt för krono-laxfisket i *Mörrums-å,* hvilken delar Mörrums by i tvenne delar, af hvilka den ena kallas Mörrum eller stora byn, och den andra Hästaryd, i hvilken senare kyrkan är belägen. Socknen innefattar 44 mtl. och har 2,685 invånare. Af dess areal 15,413 tunnl., äro 450 sjöar och kärr. Adr. Carlshamn.

Mörrum, en å, utloppet för sjöarne Åsnen och Helga m. fl. mindre och nordligare i Småland belägna småsjöar, flyter sydligt genom södra Småland och vestra Blekinge och faller ut i hafvet vid Elleholm, 1¼ mil från Carlshamn. Kronans laxfiske i denna å är dels indeldt på flere hemman i Mörrum och Hästaryd, hvilka hafva litet och svagt åkerbruk och få således ersättning i laxfisket, hvarföre de äro skattlagde; dels bortarrenderas det, och har äfven af regeringen stundom varit pantsatt. Hvar och en hemmans-åbo vet både sin ort och tid, huru länge och hvarest i ån han får fiska. Hvart och ett ställe, der fiske förrättas, har sitt eget namn; men den mellersta och djupaste delen af ån, som kallas kungsådran, måste lemnas öppen till kronans enskildta fiske. De hemman, som hafva del i fisket, måste vissa tider om året inlemna en viss del af sin fångst på laxboden åt kronans rättsinnehafvare. Den första lax, som fångas på vissa ställen, delas till hälften emellan pastor och socknens fattige, och kallas *Guds lax,* förmodligen deraf att den gifves i Guds namn, i hopp om ymnigare fångst. Gamla jordeboksräntan af kronofisket var 350 d:lr s:mt. År 1610 pantsattes kronans fiske till landshöfdingen Salomon von Otter, för 6,000 d:lr s:mt. Då fisket sedermera genom auktion bortarrenderades, emottog Otter det såsom pant för ett nytt lån af 7,825 d:lr s:mt. Enligt Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren 1838—1842 har Mörrums krono-laxfiske under senaste 6 åren gifvit 2,002 R:dr i arrende, men vid auktionen utarrenderades det för 2,950 R:dr B:ko årligen.

Mörsill, annex till Undersåker, beläget i Jemtlands södra fögderi, 5 mil V.N.V. från Östersund. Allmogen drifver handel på Norrige, äfvensom flere härifrån besöka Helsingland och Hedemora med sina varor. Fisket är fördelaktigt, så väl i Undersåkers-elfven, som i små sjöar och strömmar. *Mörsills skansar* hafva fordom varit belägne straxt vid kyrkan; men 1½ mil från modersocknen. Den äldsta säges blifvit anlagd af Balzar Beck 1611; men förstördes af de Norske 1644; blef dock åter 1646 iståndsatt, fastän den, såsom föga gagnelig öfvergafs någon tid derefter. Den senare anlades 1659 på Byomsåkern, under Henrik Flemings inseende; men blef äfven kort derefter ödelagd. I drottning Christinas tid har landshöfdingen öfver Westernorrland, Hans Strick, skrifvit sig herre till Mörsill Socknen innefattar 5½ mtl. och har 318 invånare. Dess areal upptages under modersocknens. Adr. Östersund.

Mört (Cyprinus Rutilus), en mjukfenig benfisk, stundom af ända till 1 fots längd, vanligen mycket mindre, med hög och tjock kropp; sidorna silfverfärgade, blåaktiga; den öfre käken något

längre än den undre; iris samt buk- och stjertfenorna röda; de senare med 12 strålar. Lefver i sjöar, floder och bäckar, nästan öfverallt i de södra och mellersta landskaperna. Han leker vårtiden, då al-löfven börja utspricka, i stora stimmar, antingen på stenig botten, eller ock vid vassar, ris och kring verkar, äfven i strömmar. I små sjöar leker han både dag och natt, i de större endast nattetid, men vanligen endast några dagar. Han fångas dels på krok med hvetebröd eller metmask till bete, men nappar endast morgnar och aftnar, dels med skottnät eller not invid vassar, samt äfven mjärdar, i hvars ingångar man fästat granris. Köttet är ej särdeles värderadt, men bäst tidigt på våren.

Mörtkärnberget, i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, vid landsvägen emellan Bomarsbo och Smedjebacken, är 742 fot högt och bland de högsta af de flera norr om sjön Barken belägna ansenliga bergsryggar. Det håller en ljusgrå glimmerskiffer, som brytes för kringliggande masugnars behof till ställsten och pipsten, och är ganska beständig mot elden.

Möss eller mösslika djur (Murina), utgöra en familj af gnagarnes ordning, innefattande 2:ne slägter, neml. *Buskmusslägtet* (Sminthus), samt *Råttslägtet* (Mus). Af det förra förekommer hos oss en art, neml. *Långsvansade Buskmusen* (S. betulinus), af 2½ tums längd, med 3½ tums lång svans; till färgen ofvan gråbrun eller rostgrå, med ett smalt svart streck längs åt ryggen från bogarne till svansroten; under hvitgrå; öronen ⅓ af hufvudets längd; morrhåren talrika. Funnen endast på ett enda ställe i riket, neml. vid Rönneberga gård nära Landskrona, af v. Düben 1834, förekommer annars blott i Siberien. Dess lefnadssätt och födoämnen äro icke här iakttagna. Af råttslägtet förekomma deremot flere arter. (Se: *Råtta.*)

Mösseberg, ligger till hälften i Gudhems och till hälften i Wilske härad i Westergöthland, på alla sidor omgifvet af Gökhems, Klefva, Gudhems samt Falköpings församlingar. Berget är ½ mil långt och ½ mil bredt, enligt de så kallade vapenhallar, och en på gränsen af Gökhem upprest sten af år 1690; omkretsen är 2 mil. På berget finnas stora marker bevuxna med enbuskar och hög ljung, samt äfven betydliga mossar. Ofantliga hällar och branta klippor, uppstaplade likt höga pelare, göra uppgången på de flesta ställen omöjlig. På berget finnes en liten sjö, hvars botten är betäckt med rötter.

Mössor. Se: *Hattar och Mössor.*

Mötespassevolans kallas den afgift, som rust- och rotehållare erlägga till kronan, i stället för underhåll in natura åt krigsfolket under möten. Passevolans vid de värfvade trupperne brukades sedan lång tid tillbaka; men betydde dervid något helt annat, nemligen icke någon afgift till kronan, utan tvertom den entreprenadsumma, som kompanicheferne erhöllo, emot förbindelse att hålla truppen i tjenstbart skick. Vissa summor lemnades åt regementet dessutom till beklädnad, hvilken anskaffades genom vissa deputerade, och medlen, som dertill anslogos, utgjorde en serskildt regementskassa. Indeldta regementer ingingo efter hand i passevolans med kronan, i och för soldatens underhåll, hvilket ålåg dem; men först år 1812 antogo rikets ständer passevolansen, såsom en allmän förbindelse, i och för hela indeldta infanteriet. Den bestämdes då till 8 R:dr B:ko för hvarje nummer, i stället för matsäckar, drickspenningar och skjuts. Beslutet fattades för en tid af femton år, och förnyades 1830, genom nytt riksdagsbeslut för ytterligare femton år. Passevolansen erlades dock icke alltid i penningar; den kunde, om anmälan skedde hos landshöfdingen före Thomæ dag, få erläggas in natura, medelst vissa persedlar; men kronan bestridde i begge händelserna möteskostnaden emot betalning af den till visst belopp bestämda passevolansen. Detta belopp var för kavalleriet 7 R:dr B:ko, samt serskildt för hästen 1 tunna hafra, 25 lisp:d hö och 5 lisp:d råghalm; för infanteriet åter utgjorde det 7 R:dr för hvarje nummer. Den kassa som uppkommit genom passevolans-medlen är icke kronans utan rust- och rotehållarnes egendom, och dess räkenskaper granskas af rikets ständers revisorer. Denna kassa utgör en fond för härens underhåll under möten, marscher och mönstringar, får icke användas till något annat ändamål, och dess besparingar böra begagnas till nedsättning af passevolans-summan vid blifvande regleringar. Vid 1840—41 årens riksdag ändrades 1830 års beslut, så att passevolansen upphörde och en viss summa anslogs på riksstaten i dess ställe.

Mötesplatser, arméens. Dessa äro, för: Svea och andra lifgardet samt lifbevärings-regementet Ladugårdsgärdet vid Stockholm; lifregementets grenadier-korps Utnäs Löt i Westmanland; första och andra lifgrenadier-regementerne Malmsheden i Östergöthland; Westgötha och Skaraborgs regementen Axevalla hed i Skaraborgs län; Smålands grenadier-bataljon Ränneslätt i Jönköpings län; Uplands regemente Polacksbacken vid Upsala; Södermanlands regemente Malma slätt i Södermanland; Kronobergs regemente Kronobergs hed i Kronobergs län; Jönköpings regemente Skillingaryd i Jönköpings län; Dalregementet Romme hed i St. Kopparbergs län; Helsinge regemente Mo hed eller Momyskie i Gefleborgs; Elfsborgs regemente Frista hed i Elfsborgs län; Westgötha-Dals regemente Nygårdsängen i Elfsborgs län; Bohusläns regemente Backamo i Götheborgs län; Westmanlands regemente Salbo hed i Westmanland; Norrbottens fältjägare-korps Pitholms hed i Norrbottens län; Westerbottens fältjägare-korps Gumboda hed i Westerbottens län; Kalmar regemente Hultsfred i Kalmar län; Nerikes regemente Sanna hed i Örebro län; Wermlands regemente och Wermlands fältjägare-regemente Trossnäsfältet i Wermland; Jemtlands fältjägare-regemente Frösön i Jemtland; norra Skånska infanteriregementet Ljungby hed i Christianstads län; södra Skånska infanteri-regementet Tvedörra i Malmöhus län; Gottlands nationalbeväring Wisby i Wisby län; Hallands infanteri-bataljon Halmstad i Halland; lifgardet till häst, lifregementets dragon-korps och

Svea artilleri-regemente Ladugårdsgärdet vid Stockholm; lifregementets husarkorps Sanna hed vid Örebro; Smålands husar-regemente Ränneslätt i Jönköpings län; Skånska husar-, Skånska dragon- och kronprinsens husar-regementen Bonarps hed i Christianstads län; Jemtlands hästjägare-korps Frösön i Jemtland; Götha artilleri-regemente Dösebacka i Götheborgs län; Wendes artilleri-regemente Näsby-fältet i Christianstads län. (Se vidare under alla dessa ord.)

—→→→ SLUT PÅ ANDRA DELEN. ←←—

STOCKHOLM, P. G. BERG, NOVEMBER 1848.

